THE BOOK WAS DRENCHED

TEXT FLY WITHIN THE BOOK ONLY

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_182276

UNIVERSAL
LIBRARY

OUP—1700—8-11-77—7,000.

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. S91 R16V Accession No. S1832

Author

Title वाल्मीकि रामायण · 1960 · Vol. 1 -बालकाण्ड ·

This book should be returned on or before the date last marked below.

THE VĀLMĪKI-RĀMĀYAṆA

Critical Edition

Vol. I

THE VĀLMĪKI-RĀMĀYAṆA

CRITICALLY EDITED FOR THE FIRST TIME

Board of Editors :

1. DR. J. M. MEHTA, Vice-Chancellor, M. S. University of Baroda (Chairman)
2. Dr. HANSABEN MEHTA (Vice-Chairman)
3. SHRI P. C. DIVANJI
4. DR. P. L. VAIDYA
5. PROF. K. C. CHATTOPADHYAYA
6. PROF. G. C. JHALA
7. PRINCIPAL D. R. MANKAD
8. DR. P. M. MODI
9. DR. B. J. SANDESARA, Director, O. I. (*ex-officio*)
10. PROF. G. H. BHATT (Secretary and General Editor)

Board of Referees :

(1) DR. S. K. BELVALKAR, Poona.
(2) MM. DR. P. V. KANE, Bombay.
(3) DR. S. K. DE, Calcutta.
(4) REV. FR. DR. C. BULCKE, Ranchi (Bihar).
(5) PROF. VISHVABANDHU SHASTRI, Hoshiarpur.
(6) DR. V. RAGHAVAN, Madras.
(7) PROF. H. W. BAILEY, Cambridge (England).
(8) DR. W. KIRFEL, Bonn.
(9) DR. W. RUBEN, Berlin.
(10) DR. L. RENOU, Paris.
(11) DR. V. PISANI, Milan (Italy).
(12) DR. F. EDGERTON, LARAMIE, WYOMING, U.S.A

and Illustrated by the Faculty of Fine Arts, M. S. University of Baroda

Published under the Authority of the Maharaja Sayajirao University of Baroda

ORIENTAL INSTITUTE

Baroda (India)

1960

THE BĀLAKĀṆḌA

THE FIRST BOOK OF THE VĀLMĪKI RĀMĀYAṆA

The National Epic of India

Critically edited by

G. H. BHATT, M.A.,

Ex-Professor of Sanskrit, Baroda College;

Ex-Director, Oriental Institute, M. S. University of Baroda.

General Editor and Head of the Rāmāyaṇa Department.

Oriental Institute

Baroda (India)

1960

THE VĀLMĪKI-RĀMĀYAṆA

CRITICALLY EDITED FOR THE FIRST TIME

Board of Editors :

1. DR. J. M. MEHTA, Vice-Chancellor, M. S. University of Baroda (Chairman)
2. Dr. HANSABEN MEHTA (Vice-Chairman)
3. SHRI P. C. DIVANJI
4. DR. P. L. VAIDYA
5. PROF. K. C. CHATTOPADHYAYA
6. PROF. G. C. JHALA
7. PRINCIPAL D. R. MANKAD
8. DR. P. M. MODI
9. DR. B. J. SANDESARA, Director, O. I. (*ex-officio*)
10. PROF. G. H. BHATT (Secretary and General Editor)

Board of Referees :

(1) DR. S. K. BELVALKAR, Poona.
(2) MM. DR. P. V. KANE, Bombay.
(3) DR. S. K. DE, Calcutta.
(4) REV. FR. DR. C. BULCKE, Ranchi (Bihar).
(5) PROF. VISHVABANDHU SHASTRI, Hoshiarpur.
(6) DR. V. RAGHAVAN, Madras.
(7) PROF. H. W. BAILEY, Cambridge (England).
(8) DR. W. KIRFEL, Bonn.
(9) DR. W. RUBEN, Berlin.
(10) DR. L. RENOU, Paris.
(11) DR. V. PISANI, Milan (Italy).
(12) DR. F. EDGERTON, LARAMIE, WYOMING, U.S.A

and Illustrated by the Faculty of Fine Arts, M. S. University of Baroda

Published under the Authority of the Maharaja Sayajirao University of Baroda

ORIENTAL INSTITUTE

Baroda (India)

1960

All rights reserved

Printed by R. J. Patel, Manager, The Maharaja Sayajirao University of Baroda Press (Sadhana Press), near Palace Gate, Palace Road, Baroda, and published by Prof. B. J. Sandesara, the Director, Oriental Institute, Baroda, 1960.

DEDICATED MOST RESPECTFULLY

to

DR. HANSABEN MEHTA, B.A. (Hons.), LL.D.,

First Vice-Chancellor, M. S. University of Baroda

for her keen interest in the Rāmāyaṇa
and its Critical Edition.

CONTENTS

PREFACE IX

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS XI

INTRODUCTION XIII-XXXIV

SUPPLEMENTARY INTRODUCTION I-XVIII

CONCORDANCE WITH OTHER EDITIONS I-XXXXIX

TEXT AND CRITICAL APPARATUS 1-400

APPENDIX I (Nos. 1-9)
(Additional passages) 401-419

APPENDIX II (Variants from Cv. for Sargas 1-24) 420-423

CRITICAL NOTES and *Corrigenda et Addenda* 424-457

ERRATA 458-459

CONTENTS OF THE TEXT OF THE BĀLAKĀṆḌA 460-461

LIST OF PLATES AND ILLUSTRATIONS

Facsimile of the Nepālī MS. Fol. 2a, 2b and 3a. Frontispiece

Facsimile of the Nepālī MS. Fol. 375b and 376a and of the Maithilī MS. Fol. 258b. ,,

Illustration to I. 1. 1 Facing page 3
Vālmīki makes a request to Nārada about an ideal man. (1)

Illustration to I. 2. 14 ,, ,, 24
Vālmīki gives a curse to the Niṣāda for killing a male Krauñca bird. (2)

Illustration to I. 21. 3 ,, ,, 147
Daśaratha permits Rāma to go with Viśvāmitra. (3)

Illustration to I. 66. 17 ,, ,, 351
Rāma's breaking the Bow. (4)

Illustration to I. 72. 26 ,, ,, 381
The wedding of Rāma and his three brothers. (5)

PREFACE

A Critical Edition of the Vālmīki-Rāmāyaṇa was a long-felt desideratum. Shrimati Hansaben Mehta, the first Vice-Chancellor of the Maharaja Sayajirao University of Baroda, and the members of the Syndicate readily accepted the suggestion of Shri P. G. Shah, the President of the Gujarat Research Society of Bombay and opened the Rāmāyaṇa Department in the Oriental Institute on 12th March 1951. The Director of the Oriental Institute, who was put in charge of the Rāmāyaṇa Department, collected MSS. from public and private Libraries by an appeal and personal visits; and on 4th April 1954, *Caitra Śukla Pratipadā*, the Hindu New Year Day, the Collation Section was opened when Shrimati Hansaben Mehta wrote the first verse of the Rāmāyaṇa in the collation sheets. On 12th July 1955 the Critical Apparatus Section was added.

The Prospectus of the Critical and Illustrated Edition of the R., published in 1955, was favourably received by scholars of India and outside. A tentative edition of the first Sarga of the Bālakāṇḍa with a full Critical Apparatus and a short account of the MSS. was printed in July 1956 for private circulation and sent to eminent scholars of India, Europe and America. The response was ready and also happy. I am most grateful to them for their appreciation of the work and valuable suggestions.

The first Fascicule consisting of 10 Sargas of the Bālakāṇḍa is now presented to the world of scholars. The text of the Epic is based on 37 MSS. in different scripts of India. A list of the MSS., their detailed account and some important textual problems will be found in the Introduction. Statistical reports showing the mutual relation of the MSS., concordance of the principal printed editions of the R., Notes etc. are reserved for the last Fascicule of the Bālakāṇḍa.

It is now my pleasant duty to record all the encouragement and assistance which I have received from different quarters in connection with the Rāmāyaṇa work.

To Shrimati Hansaben Mehta, our most popular Vice-Chancellor, whose keen interest in the Rāmāyaṇa is responsible for this ambitious project, I tender my most sincere and cordial thanks. Her continuous inspiration, kindness, appreciation and full support with which she has favoured me have been of inestimable value to me, and I take this opportunity to express my profound gratitude. To Hon'ble Dr. Jivraj Mehta, the Finance Minister of Bombay and member of the Syndicate I remain grateful for evincing special interest in the Rāmāyaṇa Department. To the members of the Syndicate who have always appreciated the work I ever remain thankful.

It is indeed a rare coincidence that my revered Professor, Dr. S. K. Belvalkar, happens to be since 1943 the General Editor of the Critical Edition of the Mahābhārata, the Great Epic of India. He has always favoured me with valuable guidance from the initial stage and conferred Blessings which have certainly given me strength. To my revered *Guruji* I simply bow down in all humility.

I, again, sincerely thank H. H. the Maharaja of Bikaner, H. H. the Maharaja of Jodhpur, H. H. the Maharaja of Darbhanga and the Government of Nepal for the loan of R. MSS. and the permission to take a microfilm of some R. MSS. I am also indebted to the following Research Institutes and Libraries for the loan of R. MSS. :—

1. Adyar Library, Adyar, Madras.
2. Bada Mandir Library, Bombay.
3. Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.
4. Bharat Itihasa Samshodhak Mandal, Poona.
5. Calcutta University Library, Calcutta.
6. Government Oriental Manuscripts Library, Madras.
7. Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, Trippunithura, Kerala State.
8. Oriental Research Institute, Mysore.
9. Scindia Oriental Institute, Ujjain.
10. Shri Venkateshvara Oriental Institute, Tirupati.
11. The Asiatic Society of Bengal, Calcutta.
12. Vishvabharati, Santiniketan.

13. Vishveshvarananda Vedic Research Institute, Hoshiarpur (E. Punjab).
14. Vitthalbhai Patel Mahavidyalaya, Vallabhavidyanagar.

I further offer my thanks to Prof. Filliozat, Prof. Constantin Regamey, Prof. Pisani and Dr. V. Raghavan for supplying the lists of R. MSS. in the European Libraries and the photostat and microfile copies of some MSS., to Dr. S. N. Sharma of Shrinagar for procuring MSS. in Śārada Script from Kashmir, and to Muni Sri Punyavijayaji of Ahmedabad, Shri Nilakanthan Nambudiripad of Chunangad, and Shri Sankaran Nampyathan Nambudiripad of Wadakkancheri, for the loan of MSS.

I take this opportunity to express our gratefulness to the University Grants Commission, and the cultured industrialists who have rendered financial help to the Critical Edition of the National Epic. Following is the list of donors :

†	1	University Grants Commission	Rs.	60,000/-
	2	Sheth Shree Rameshvar Birla The Century Spinning and Manufacturing Co. Ltd.	,,	25,000/-
*	3	Shri Dorabji Tata Trust	,,	9,000/-
	4	Khatau Makanjee Spinning and Weaving Co. Ltd.	,,	10,000/-
	5	Sir Purushottamdas Thakordas	,,	5,000/-
	6	Digvijaya Cement Company Ltd. (Shree B. D. Somani)	,,	5,000/-
	7	Sheth Shree Pranlal Devkaran Nanji	,,	2,501/-
	8	Sheth Shree Harikisandas Lakhmidas	,,	2,501/-
	9	Sheth Shree Ramnath Anandlal Poddar	,,	1,250/-
	10	Dhrangadhra Chemical Works	,,	1,000/-
	11	Indian Hume Pipe Co.,	,,	1,000/-
	12	The Patel Cotton Co., Shri J. P. Patel	,,	501/-
			Total Rs.	1,22,753/-

It is hoped that other well-to-do persons will emulate the noble example of these donors.

Now I must express my obligation to the members of the staff of the Oriental Institute of Baroda. Dr. U. P. Shah (Deputy Director), Pandit J. S. Pade (Superintendent, MSS. Section), Pandit K. S. Ramaswami Sastri (Superintendent, Collation Section), Pandit M. R. Nambiar (Superintendent, Critical Apparatus Section), Shri J. P. Thakar (Superintendent, Printed Section), Dr. Y. J. Tripathi (Translation Assistant) and Shri M. A. Joshi (Technical Assistant) have laid me under a heavy obligation by their continuous hearty co-operation. The members of the Collation and Critical Apparatus Sections and the Office have obliged me by their sincere work.

I thank Shri V. P. Trivedi, Faculty of Fine Arts, M. S. University of Baroda, for preparing the illustration for the Critical Edition of the Rāmāyaṇa. I am also thankful to Prof. Markand Bhatt, Dean of the Faculty of Fine Arts and Prof. N. S. Bendre, Professor of Painting for their keen interest in the pictures of the Rāmāyaṇa.

Lastly I must thank my young friend, the competent Manager of the University Press, for his most willing co-operation in all matters relating to the printing of the Critical Edition.

Rāmāya tasmai namaḥ

ORIENTAL INSTITUTE,
M. S. University of Baroda,
Baroda.
11th January, 1958

G. H. BHATT

† The University Grants Commission has graciously continued the annual Grant of Rs. 20,000 since 1955-56.

* A donation of Rs. 15,000/- to be spread over five years from 1955 to 1959 has been promised from Sir Dorabji Tata Trust and out of it a sum of Rs. 9,000/- for the years 1955, 1956 and 1957 has been received.

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding.
addl. = additional.
adhy. = adhyāya (s).
App. = Appendix.
B. = Bombay edition of the R. (Gujarati Printing Press, A.D. 1912; the Vulgate).
chap. = chapter(s).
comm. = commentary (taries).
cont. = continue(s).
corr. = corrected, correction.
Crit. App. = Critical Apparatus.
ed. = edition.
fig. = figure(s).
fol. = folio(s).
foll. = following.
fragm. = fragment(ary).
G. = Gorresio's ed. of the R.
Gov. = Govindarāja.
hapl. = haplographic(ally).
illeg. = illegible.
inf. lin. = *infra lineam* (below the line).
ins. = insert(s).
int. lin. = *inter lineas* (between the lines).
interp. = interpolate(s).
introd. = introduction, introductory.
K. = Kumbhakonam ed. of the R.
Kat. = Kataka.
L. = Lahore ed. of the R.
l. = line.
m. or marg. = marginal(ly).
Mah. = Maheśvaratīrtha.
Manu. = Manusmṛti (N.S.P. ed.).
Mbh. = Mahābhārata.
N. = Northern.
NE. = North-eastern.
NW. = North-western
om. = omit(s), omitting.
orig. = original(ly).
post. = posterior.
pr. m. = *propria manu* (by own hand).
prob. = probably.
R. = Rāmāyaṇa.
r. = repeat(s), repeated.
Rām. = Rāmānuja.
ref. = refer(ence).
resp. = respective.
respy. = respectively.
Rm. = Rāmāyaṇamañjarī (Kāvyamālā No. 83).
Ru. = Rāmopākhyāna (Mbh. III. 258-276, BORI, Poona, 1942).
S. = Southern.
sec. m. = *secunda manu* (by another hand).
st. = stanza(s).
subst. = substitute (s, ed).
supp. = supplementary.
supr. lin. = *supra lineam* (above the line).
Til. = Tilaka.
transp. = transpose(s), transposition.
v. = verse.
(var.) = (with variation).
v.l. = varia(e) lectio(nes).
vulg. = vulgate.
W. = Western.

❀ ❀ (in the critical footnotes) enclose citations from commentators.

[ ] besides their normal uses, enclose *additions* to MS. readings.

( ) besides their normal uses, enclose superfluous letters, which should be *omitted* from MS. readings.

❀ (superior star) in the text indicates an *emendation*.

* (in the critical footnotes, before a verse or verses and preceded by a numerical figure) indicates additional or substitute passage.

* * (in the MS. readings) indicate syllables lost through injury to MS.

〰 printed below (or along the side-margin of) any part of the constituted text indicates that the reading of it is less than certain.

C denotes a "Commentary", prefixed to the abbreviation of the name of a commentator (or a commentary); thus, **Cr** = Comm. of Rāmānuja; **Cm.g.** = Comm. of Maheśvaratīrtha and Govindarāja; **Ck.t.** = Comm. Kataka and Tilaka. A "p" is added on to denote a "pāṭha" or variant; thus, **Crp** = a pāṭha mentioned in the Comm. of Rāmānuja; **Ckp** = pāṭha mentioned in the Comm. Kataka.

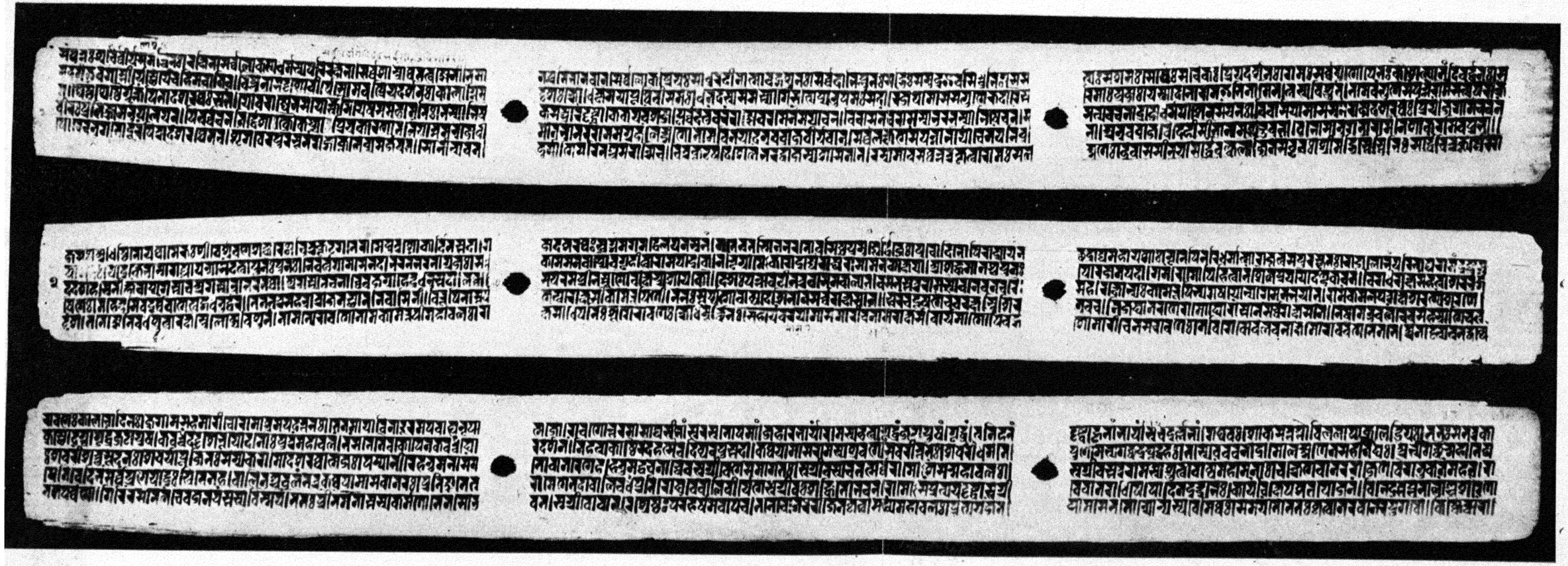

Facsimile of fol. 2a, 2b and 3a of Ñ1 dated Saṁvat 1076 (c. A.D. 1020), belonging to the Bir Library, Kathmandu, Nepal.

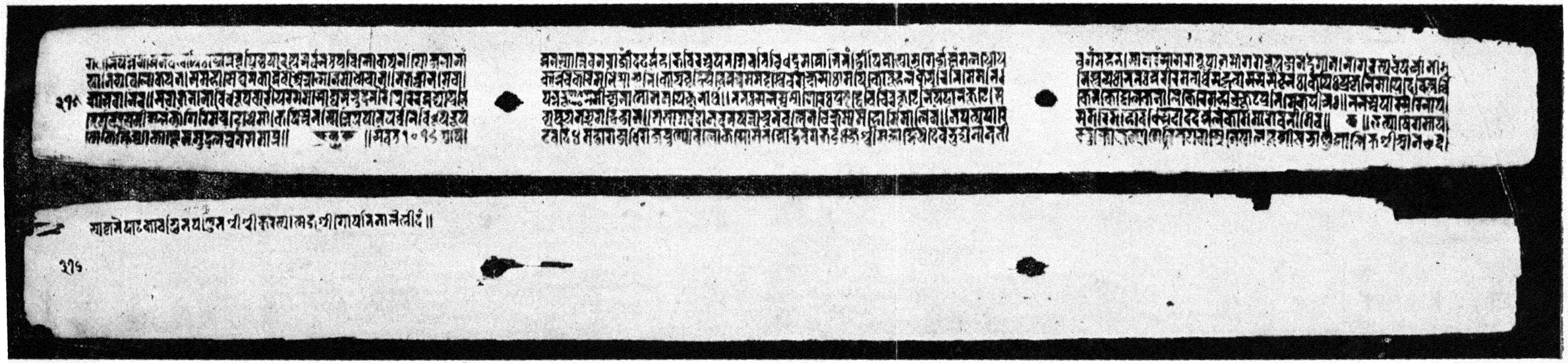

Facsimile of fol. 375b and 376a of Ñ1

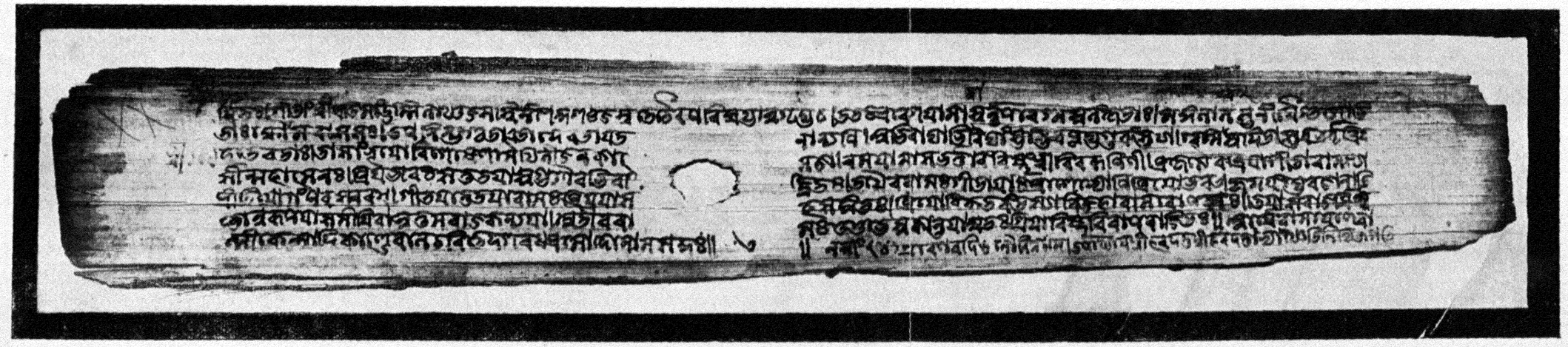

Facsimile of fol. 258b of V1 dated Lakṣmaṇa Saṁvat 241 (c. A.D. 1360), belonging to the Palace Library, Darbhanga.

INTRODUCTION

The Critical Apparatus

The text of the Bālakāṇḍa in this Edition is based upon the following 37 MSS., selected from out of a total of 86 MSS. collated for the purpose :—

I. N(orthern) **Recension (21 MSS** :—ŚÑVB 11+D:0)

(a) North-western Group

Śāradā Version [Ś]

Ś1 = Baroda, Oriental Institute, No. 14061. Undated.

(b) North-eastern Group

(i) Nepālī Version [Ñ]

Ñ1 = Baroda, Oriental Institute, No. 14156. Microfilm of MS. no. 934 of the Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Saṁvat 1076 (c. A.D. **1020**).

Ñ2 = Baroda, Oriental Institute, No. 14157. Microfilm of MS. no. 905 of the Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Newārī Saṁvat 795 (c. A.D. **1675**).

(ii) Maithilī Version [V]

V1 = Baroda, Oriental Institute, No. 14137. Microfilm of a MS. of the Palace Library, Darbhanga, dated Lakṣmaṇa Saṁvat 241 (c. A.D. **1360**).

V2 = Baroda, Oriental Institute, No. 14133. Transcript of MS. No. 273 of the Palace Library, Darbhanga, dated Śaka 1473 (c. A.D. **1551**).

V3 = Baroda, Oriental Institute, No. 14130. Transcript of MS. no. 297 of the Palace Library, Darbhanga, dated Śaka 1753 (c. A.D. **1831**).

V4 = Baroda, Oriental Institute, No. 14134. Transcript of MS. no. 291 of the Palace Library, Darbhanga, dated Śaka 1758 (c. A.D. **1836**).

(iii) Bengālī Version [B]

B1 = Baroda, Oriental Institute, No. 14122. Photo-stat copy of MS. no. 348 of the Bibliothèque Nationale, Paris, dated Śaka 1610 (c. A.D. **1688**).

B2 = Śāntiniketana, Viśvabhāratī, No. 776. Dated Śaka 1711 (c. A.D. **1789**).

B3 = Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No. G. 395. Dated Śaka 1754 (c. A.D. **1832**).

B4 = Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No. II. A. 39. Undated.

Devanāgarī Version [D], Sub-divided into

(i) Devanāgarī Version of Tilaka (Dt), the " Vulgate ". (S)

Dt = Jodhpur, Palace Library. Unnumbered. Undated.

(ii) Devanāgarī Composite Version

D1 = Baroda, Oriental Institute, No. 14136. Photo-stat copy of MS. no. 123 of 1884-87 of the Bombay Government Collection deposited at the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, dated Saṁvat 1512 (c. A.D. **1455**). (W).

D2 = Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, No. 825 of 1875-76. Dated Saṁvat 1650 (c. A.D. **1594**). (W).

D3 = Baroda, Oriental Institute, No. 3937. Dated Saṁvat 1773 (c. A.D. **1717**). (W).

D4 = Baroda, in private possession (of Prof. G. H. Bhatt). Unnumbered. Dated Saṁvat 1829 (c. A.D. **1774**). (S).

D5 = Baroda, Oriental Institute, No. 12864. Dated Śaka 1708 (c. A.D. **1786**). (NW).

D6 = Bombay, His Holiness Gosvāmī Śrī Gokulanāthajīmahārāja's Baḍā Mandira, No. 100. Undated. About 200 years old (earlier than Saṁvat 1851 = C.A.D. **1796**). (S).

D_7 = Hoshiarpur, East Punjab, V. V. Research Institute, Sādhu Āśrama, No. 1805. Dated Saṁvat 1869 (c. A.D. **1817**). (NW).

D_8 = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No 1633. Dated Saṁvat 1888 (c. A.D. **1831**). (S).

D_9 = Vallabha Vidyanagar (via Anand), Vitthalabhai Patel Mahāvidyālaya. Unnumbered. Dated Saṁvat 1905 (c. A.D. **1848**). (W).

D_{10} = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1611. Undated. (NE).

D_{11} = Hoshiarpur, East Punjab, V. V. Research Institute, Sādhu Āśrama, No. 2967. Undated. (NW).

D_{12} = Bikaner, Anup Sanskrit Library, No. 1018. Undated. (NW).

D_{13} = Jodhpur, Palace Library, No. 4. Undated. (NW).

D_{14} = Baroda, Oriental Institute, No. 6491. Undated. (S).

II. S(outhern) **Recension (16 MSS.**:—TGM **11**+D **5**)

(i) Telugu Version [T]

T_1 = Madras, Adyar Library, No. 72372. Undated.

T_2 = Madras, Adyar Library, No. 72393. Undated.

T_3 = Madras, Adyar Library, No. 75597. Undated.

(ii) Grantha Version [G]

G_1 = Baroda, Oriental Institute, No. 6362. Dated Kollam 993 (c. A.D. **1818**).

G_2 = Trippunithura (Travancore-Cochin State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 152. Undated.

G_3 = Madras, Government Oriental Manuscripts Library, No. 9869. Undated.

G_4 = Ahmedabad, in private possession (of Muni Śrī Puṇyavijayajī). Unnumbered. Undated.

(iii) Malayālam Version [M]

M_1 = Chunangad (via Ottapalam), South Malabar, in private possession (of Shri Nilakanthan Nambudiripad). Unnumbered. Dated Kollam 687 (c. A.D. **1512**).

M_2 = Trippunithura (Travancore-Cochin State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College; No. 158. Dated Kollam 865 (c. A.D. **1690**).

M_3 = Kumplangad (P.O. Kundanoor, via Wadakkancheri, Travancore-Cochin State) in private possession (of Shri Sankaran Nampyāthan Nambudiripad). Unnumbered. Dated Kollam 998 (c. A.D. **1823**).

M_4 = Trippunithura (Travancore-Cochin State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 159. Undated.

Testimonia

(i) *Commentaries*

Cr = Commentary of Rāmānuja as given in MS. no. 14066 of Oriental Institute, Baroda; Transcript of MS. no. 8214 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, undated.

Cm = Commentary of Maheśvaratīrtha as given in MS. no. 844 of the Nasik Patwardhan Collection deposited at the Bhārata Itihāsa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona. Dated Śaka 1698 (c. A.D. **1776**).

Cg = Commentary of Govindarāja as given in MS. of Prof. G. H. Bhatt, Baroda. Dated Saṁvat 1829 (c. A.D. **1773**).

Ck = Commentary (Kataka or Amṛtakataka) of Katakayogīndra (alias Mādhavayogin) as given in MS. no. 14053 of the Oriental Institute, Baroda; Transcript of MSS. nos. 3754 and 8978 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, undated.

Ct = Commentary (Tilaka) of Nāgeśa Bhaṭṭa as given in Dt, undated; also as printed in Vulgate editions.

(ii) *Epitomes*

(1) The Rāmopākhyāna (Mbh. III. 258-276 BORI, Poona, 1942).

(2) Purāṇas—Viṣṇu-Purāṇa, III. 3; IV. 4 (Gītā Press, Gorakhpur, 1937).
Agni-Purāṇa, Chaps. 5-11 (Ānandāśrama ed., Poona, 1900).
Padma-Purāṇa, IV. 66, 121; V. 35 (Ānandāśrama ed., Poona, 1893-94) etc.

(3) The Rāmāyaṇa-mañjarī of Kṣemendra (Kāvyamālā No. 83, Nirṇaya Sāgara Press, Bombay, 1903).

Detailed Account of the Manuscripts

Ś1

Baroda, Oriental Institute, No. 14061. Undated. It was purchased for the Institute by Dr. S. N. Sharma of Srinagar. Thick unglazed paper, size 12" × 6¼", Śārada characters.

67 folios (with 15b blank), with 13 to 15 lines to a page and about 46 letters to a line. Two Śodhapatras, 7¼" × 5", written on one side *pr. m.*, are added after folios 39b and 67a respy. The portion subsequent to Sarga II is probably *sec. m.* Margins unruled, stanzas unnumbered. Only first seven Sargas numbered. Both the Ślokārdhas are marked by single daṇḍa. Colophons are daubed over with red chalk, and erasures, which are not many, are made with yellow pigment. Sporadically written marginalia, *pr. m.* Marginal corrections and additions also, *pr. m.*, are far and few between, with the exception of folios 41 to 53. A few blanks marked by head-lines signify conscientious copying. Condition fairly old. Writing fairly legible and correct, in pṛṣṭhamātrās. Though the MS. is undated, another one of Ayodhyākāṇḍa, written probably by the same scribe as that of the latter part of this MS., bears at the end Saṁvat 34, which is, according to Dr. Sharma's report, probably the Saptarṣi Saṁvat, equivalent to A.D. **1860.**

The MS. represents the NW Version.

Ñ1

Baroda, Oriental Institute, No. 14156. Microfilm of MS. no. 934 of Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Saṁvat 1076 which refers to Vikrama Saṁvat, according to Pandit Baburam Acharya, 'Itihāsaśiromaṇi', the ex-Librarian of the Bir Library, Kathmandu (c. A.D. **1020**). The oldest dated MS. of Vālmīki-Rāmāyaṇa known to us. Palm-leaves, size 21½" × 2", Newārī characters.

The codex has preserved all the seven Kāṇḍas, total number of extant folios for Bāla being 46. Folios 1, 4, 5, 8, 40-55 and 67-90 missing. With folio 91 begins the 12th Sarga of Ayodhyā. It has 6 lines to a page and about 86 letters to a line. The bulk of the MS. is 7½ inches. Side margins 1½ inches and top and bottom margins ½ inch; unruled. Ślokas and Sargas unnumbered. Śloka endings are marked by single daṇḍas. Marginalia and corrections very few *pr.m.*; additions more frequent, *pr.m* Tying threads pass through two holes in the middle of the leaves. Dilapidated in condition. Writing fairly correct but at places not clear, in Pṛṣṭhamātrās. व and ब, ध and ध, त and न, स and म and at a few places even ण and श are confounded.

The whole MS. is written by two scribes: Bāla, Ayodhyā, Araṇya and Kiṣkindhā Kāṇḍas are in one hand, the rest in another. The post-colophon entry made at the close of Kiṣkindhā, *pr. m.*, states that the MS. was copied by Śrī Gopati, son of Paṇḍita Śrī Śrīkara on the 4th day of the dark half of the month of Āṣāḍha in Saṁvat year 1076 (c. A.D. **1020**):

संवत १०७६ आषाढ वदि ४ महाराजाधिराज पुण्यावृ[ण्यश्]लोक सोमदेहोद्भवगरुड़ध्वजश्रीमहाप्रियदेव नुद्यमानतीं[वी]र भुक्तीज्वलगुण-विजयवाप्रे[यावाप्तेः ? यावाप्त्यै ? यवीप्र ?]क्षि[-ति-]पालदंशीर[शिक]प्रभाक्षु[व]शाक्षिक श्रीआनन्दस्य कृते पाढ[दु]कावस्थिते पण्डितश्री श्री-करस्यात्मज श्रीगोपतिना[-ऽ-]लेखीदं ॥

The MS. represents the NE Version.

Ñ2

Baroda, Oriental Institute, No. 14157. This also is a microfilm of MS. No. 905 of Bis Library, Kathmandu, Nepal, dated Newārī Saṁvat 795 (c. A.D. **1675**). Written on thick *country* paper, size, 20½" × 5", Newārī characters. The codex contains all the seven Kāṇḍas, total number of folios for Bālakāṇḍa being 66 (with folio 1a blank). It has 10 lines to a page and about 60 letters to a line. Side margins comprise 1¾" and top & bottom margins ¾", unruled. Ślokas unnumbered but Sargas numbered. Single daṇḍas mark Śloka-endings. Sporadically written marginalia, very few corrections but more frequent additions; all *pr.m.* Condition good. Writing neat, legible and fairly correct, not in Pṛṣṭhamātrās. This MS., also, has fallen prey to such scribal confusions as those of व and ब, र and व, and at a few places even सु and स्व.

At the end of Bāla, on folio 66b, a list of the total number of Sargas and Ślokas in each Kāṇḍa is provided, *pr.m.* Accordingly, Bāla has 64 Sargas and 2850 Ślokas and the grand total comes to 560 and 24000 respy. The

rest of the folio is blank. This table is preceded by the following statement which informs us that the Kāṇḍa was completed on Friday the ninth day of the dark half of the month of Āṣāḍha in (Newārī) Saṁvat 795 (c. A.D. 1675).

सम्वत ७९५ आषाढ वदि ९ शुक्रवङ्गे श्री श्रीसुमतिजयाजेतामित्रमल्लदेवशत् रामायनवाचकात्मगिरामग्रधाशङ्गयावेलशआदिकाण्ड संपूर्णया फिदिन जरो ॥

The MS. represents the NE Version.

V1

Baroda, Oriental Institute, No. 14137. This again, is a microfilm of a palm-leaf MS. preserved in the Palace Library, Darbhanga, dated Lakṣmaṇa Saṁvat 241 (c. A.D. 1360). Maithilī characters. Total number of folios 258, size 12″ × 2½″, with 5 lines to a page and about 40 letters to a line. Margins unruled, Sargas and Ślokas unnumbered. Daṇḍas mark the endings of the halves of the stanzas. Corrections few, no marginalia. The tying string passes through the hole in the centre of the leaves. Some folios are broken, at a few places also frayed. Writing fairly legible and correct, with Pṛṣṭhamātrās. As is stated at the close of the Kāṇḍa, the MS. was copied by two scribes, both named Haradatta Upādhyāya, at a place called Naurigrāma, on the sixth day of the dark half of the month of Śrāvaṇa in Lakṣmaṇa Saṁvat 241 (c. A.D. 1360):

" ल. सं. २४१ श्रावणवदि ६ नौरिग्रामे उपाध्याय श्रीहरदत्त श्रीहरदत्ताभ्याद्वेति लिखिता इति ॥ "

The Institute has, also, got a transcript of this oldest MS. of the Maithilī Version, numbered 14131.

The MS. represents the NE Version.

V2

Baroda, Oriental Institute, No. 14133. This is a transcript in Devanāgarī of the Balakāṇḍa of a complete MS. (no. 273) of the Palace Library, Darbhanga, dated Śaka 1473 (c. A.D. 1551). The MS. is written on paper, size 6″ × 6″, Maithilī characters, total number of folios for Bāla being 41, with 17 lines to a page and about 75 letters to a line.

Total number of leaves in the transcript is 249 (written on only one side), size 13¼″ × 8″, with 20 lines to a page and 16 letters to a line, *i.e.*, one line comprises of one half. Margins unrulled and Ślokas unnumbered; but regular numbers are given to the Sargas, which are 82 in all, in the Kāṇḍa. Single and double daṇḍas demarcate the two Ślokārdhas. Colophons are written in red ink. No marginalia; corrections and additions also, not many; all *pr. m.* Some of these are *sup. lin.* (cf. leaves 5, 134, 136, 199, 255); a few in the margin (cf. leaf 195); in one case, also *int. lin.* (cf. leaf 21). At a few places superscript corrections also are met with (cf. leaves 222, 225, 233). The correction on leaf 235 is in red ink, but *pr. m.* Generally the same black ink is used for making erasures. At a few places, however, the help of a knife seems to have been taken. Condition fresh, writing fairly legible and generally correct. Sometimes the copyist has missed letters while copying (cf. leaf 214, line 9 where the letter सी of महानासीत् is dropped), ज in names is at several places replaced by य (cf. यमदग्नि on leaf 233). He frequently writes र for न (*e.g.*, मेरिरे) for मेनिरे) and त for त्त, स and श, and ब and व also are confounded. Rules of Sandhi are not strictly observed. The optional rule of परसवर्ण is generally followed by the copyist, a peculiarity common to all the transcripts of the Maithilī Version utilized for this text.

As stated in the post-colophon entry made at the close of the Uttarakāṇḍa, the MS. was completed by a Brahmin named Gonara on Friday the 15th day of the bright half of the month of Phālguna in the Śaka year 1473 (c. A.D. 1541).

" शाके वह्निनगेऽब्धिचन्द्रवलिते मासे शुभे फाल्गुने। पक्षे शुक्लतरे दिने भृगुसुतम्यालेखि पूर्णे तिथौ ॥
पुस्तं गोनरनामकोऽधमद्विजो "...

The MS. represents the NE Version.

V3

Baroda, Oriental Institute, No. 14130. A Devanāgarī transcript of MS. No. 297 of the Palace Library, Darbhanga, dated Śaka 1753 (c. A.D. 1831). The MS. is written on paper, size 12¼″ × 5″, Maithilī characters of Tirhuta type. It has in all 90 folios, with 10 lines to a page and about 54 letters to a line.

Total number of leaves in the transcript is 227 (the last one being numbered 228 and no. 187 missing), written on one side only, size 13″ × 7½″, with 20 to 28 lines to a page and 16 letters to a line, *i.e.*, each line contains one Ślokārdha. The scheme of the daṇḍas is the same as that adopted in the preceding and the succeeding codices. Margins unruled, Ślokas unnumbered, but Sargas bear regular numbers, the total being 79. The word श्रीः is written on the top of every leaf. New Sarga generally begins on a fresh leaf. Colophons are written in red ink, in a few cases in red pencil. Scores of erasures, all made with ink. No marginalia. Corrections are numerous but additions are very few. Some of these are *sup. lin.* (cf. leaves 9, 20, 29 etc.), some *inf. lin.* (cf. leaves 20, 48, 55, etc.) and some even superscript (cf. leaves 1, 70). Correction on leaf no. 74 is made in red ink, but *pr. m.* At about 15 places there are blanks (some marked by dots), which indicate that the copyist could not decipher these letters in the MS. or the folios of the original are broken at the respective places, a sign of conscientious copying. At a few places variant readings are given in brackets in the body of the text. Writing fairly legible and correct. Some of the peculiarities of V₂ are shared by this codex. Thus Sandhi-rules are not strictly followed; त is used for त्त, य for ज at a few places; and the optional rule of परसवर्ण is generally followed. The use of such words as दुःकरम् (leaf 111, line 22) and दुःप्राप्तं (leaf 174, line 10) is a peculiarity of its own.

The post-colophon entry made in the original MS. at the end of the Kāṇḍa states that the MS. was written by Śrī Śaṅkaradatta Śarmā on Thursday, the thirteenth day of the dark half of the month Māṛgaśīṣa in Śaka 1753 (c. A.D. 1831) [शाके 1753 ॥ मार्गकृष्णत्रयोदश्यां गुरौ ॥].

The copyist of the transcript, Paṇḍita Śyāmānanda Jhā, Sāhityāgamapurāṇācarya, B.A. (Hindī), of Haiṇṭhī, P.O. Koṭhiyā, Dist. Darbhanga, has put his signature on the transcript on 1-3-1955.

The MS. represents the NE Version.

V₄

Baroda, Oriental Institute, No. 14134 This also is a Devanāgarī transcript of MS. No. 291 of the Palace Library, Darbhanga, dated Śaka 1758 (c. A.D. 1836). The MS. is written on paper, size 12″ × 4½″, Maithilī characters. Total number of folios 79, with 13 to 14 lines to a page and about 45 letters to a line. The writing is bold and fairly legible, but at a number of places the MS. is injured, worm-eaten and letters are lost.

As to the transcript, total number of leaves is 254 (written on one side only), with 20-22 lines to a page and 16 letters to a line, each line containing one Ślokārdha. Size 13¼″ × 7¾″. Margins are unruled and at places even uneven. On the right-hand side generally no margin. Ślokas numbered regularly, Sargas numbered in the beginning and then left out completely unnumbered. No marginalia, a few additions; but scores of corrections. These are at places *sup. lin.* (cf. leaves 8, 27, etc.), at places *inf. lin.* (cf. leaf 161), at places marginal (cf. leaf 66), and at a few places even superscript (cf 42). They are made both in black and red ink, *pr. m.* The erasures are in black ink. Colophons also, some in black ink and some in red. The numerous lacunae marked by dots indicate that at places the letters were lost and at places the copyist was unable to read the original correctly, a sign of conscientious copying. Very few of these blanks are filled up afterwords (in black or red ink) *pr. m.*, which suggest that the letters were deciphered later on or in course of writing. Some of these are put in brackets indicating that the copyist is not sure of their correctness. At a number of places the scribe has underlined certain letters and words, some of which are wrongly spelt in the exemplar and some of which are not understandable. All this also indicates conscientious copying. At a number of places, again, variant readings are noted, a majority in the margins and very few in the body of the text. All the same, the writing, which is without head-lines all through, is very hasty, in course of which letters have been dropped at places. He writes सत्यँतात्मा for संप्तात्मा, कैकैय्यां for कैकेय्यां, काकुस्थ for काकुत्स्थ, नारद् becomes नादर at one place. Otherwise the writing is correct. The codex shares most of the peculiarities of the other codices of the Maithilī Version, which are natural in view of their place of origin. It differs from them in always writing वसिष्ठ as against वशिष्ठ of the rest.

The transcript was completed by Śrī Jīvānanda on 13-3-1955, and the MS. was written by Śrī Dullaha Śarmā on Tuesday the 5th day of the dark half of the month of Bhādrapada in Śaka 1758 (c. A.D. 1836): "शाके १७५८ भाद्रकृष्णपञ्चम्यां कुजे लिखितमिदं-श्रीदुल्लहशर्म्मणा ॥"

The MS. represents the NE Version.

B1

Baroda, Oriental Institute, No. 14122. Photo-copy *in situ* of MS. no. 348 of the Bibliothèque Nationale, Paris, dated Śaka 1610 (c. A.D. **1688**). This MS. was utilized by Dr. Gorresio in his edition and was designated 'G' by him. Palm-leaves; Bengālī characters, The size of photographs is 18" × 1½".

In addition to Bāla this MS. contains Ayodhyā, total number of folios for Bāla being 115. It has 4 lines a page and about 65 letters to a line. The tying threads pass through two holes in the middle of the leaves. Margins unruled. No numbering of Ślokas and Sargas. Both the halves of the stanza are marked by single daṇḍas. Marginalia, *pr. m.*, are far and few between. Corrections also few, *pr. m.* Condition good, writing fairly legible and correct, in Pṛṣṭhamātrās. To mention a few scribal errors, छ is written for च्छ; त् and न् are written as त and न; व and र are always confounded, also ब and व.

As stated at the close of the Kāṇḍa, the MS. was written by Śrī Rāmaśaraṇaśarmā in Śaka year 1610 (c. A.D. **1688**): "लिपिरियं श्रीरामशरणशर्म्मणः ॥ शकाब्देषु १६१० ॥"

The MS. represents the NE Version.

B2

Śāntiniketana, Viśvabhāratī, No. 776. Dated Śaka 1711 (c. A.D. **1789**). Old unglazed paper, size 18½" × 4½" (except folios 42, 44, 45, 47, 50, 52, 54, 59, 61 & 63 whose breadth is only 2½"), Bengālī characters. Besides Bāla the codex contains Ayodhyā (151 folios) and a portion of Araṇya (29 folios), total number of folios for Bāla being 90. It has 10 lines to a page and about 55 letters to a line. In the case of the smaller folios only 4 to 5 lines to a page. Margins unruled; Ślokas not numbered, but Sargas bear regular numbers. Single daṇḍas generally mark the halves of the stanza. In few cases the daṇḍa is missing. Corrections, additions and marginalia disfigure almost every page. They are all *pr. m.* Condition old, fairly legible writing in Pṛṣṭhmātrās. The scribe generally omits the avagraha. The final म् is always replaced by anusvāra. In spelling **ताटका** as **ताडका** this MS. agrees with almost all codices of Maithilī and Bengali Versions. In replacing स by श it agrees with the Maithilī Version except V4.

As stated at the end of the Kāṇḍa the Codex contains in all 64 Sargas and 2850 stanzas. It was copied by Śivadeva in Śaka year 1711 (c. A.D. **1789**).

The MS. represents the NE Version.

B3

Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No. G. 395. Dated Śaka 1754 (c. A.D. **1832**). Written on paper, size 19½" × 4¾", Bengālī characters. Total number of folios 128. No. 65 is omitted and nos. 41-44 and 71-80 are duplicate. It has 6 lines to a page and about 46 to 50 letters to a line. Margins unruled. Ślokas unnumbered. Sargas bear regular numbers, the total being 81 as stated at the close of the Kāṇḍa. Double daṇḍas mark the endings of both the halves of the stanza. Colophons are in red ink. No marginalia. Very few corrections, but more frequent additions. At some places variant readings also are given in the margins. All these are *sec. m.* Very few erasures, in yellow pigment. Condition good. Writing is very decent, clear and fairly correct in Pṛṣṭhamātrās. At several places ज is written as य, स्थ as त्थ. Also **वसिष्ठ** becomes **वशिष्ठ**. In addition to these, this codex shares the scribal peculiarities of B1.

The MS. represents the NE Version.

B4

Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No. II. A. 39. Undated, yellow paper, thick and durable. Written in Bengālī characters. In bound form, with numbering of pages and not of folios. In addition to Ādikāṇḍa, this MS. contains as its first part the Adhyātma-Rāmāyana comprising 154 pages, *i.e.*, 77 folios. Total number of folios for Bāla is 57 (with 57b blank), or, more accurately, 113 pages. Size 13" × 9½". It has 26 lines to a page and about 32 letters to a line. Margins, unruled, stanzas unnumbered. Numbers of Sargas are put in the margin in Arabic by some one else. Accordingly, there are 80 Sargas. Single daṇḍa marks the halves of the stanza. Colophons are in the same ink, but are distinguished by ॥ ० ॥ mark put on both sides. No marginalia, corrections or

additions. At very few places there are blanks signifying conscientitious copying. It is a well-preserved decent MS. with fairly legible and correct writing devoid of erasures, in Pṛṣṭhamātrās. Scribal errors and peculiarities are the same as those in the case of B1.

In the upper margin on page no. 113 is inscribed in Arabic: "Rāmāyaṇa—2938". This number is probably the total number of granthas. The codex ends in the middle of this page. Then follows a stamp of the Library of the College of Fort William and on its right is inscribed "College of Fort William 1825". Though undated, the MS. seems to be not more than 300 years old.

The MS. represents the NE Version.

Dt

Jodhpur, Palace Library. Unnumbered. Undated. Written on tough paper, size 13½" × 6½", Devanāgarī characters.

This codex contains all the seven Kāṇḍas written probably by different scribes at different periods (*e.g.*: Kiṣkindhā written in Saṁvat 1899; Yuddha in Śaka 1636 by Trymbak; Uttara in Saṁvat 1876, Śaka 1741). Total number of folios for Bāla is 177 (with 1a and 177b blank). There is a square drawn in the centre of the folio 1b (wherefrom the MS. begins), intended perhaps to contain some drawing for illumination but kept blank any how. Yellow papers are inserted at places. It is in bound form and has 12 lines to a page and about 36 letters to a line. Margins are ruled in black and daṇḍas are in red.

This MS. contains the commentary Tilaka of Nāgeśa Bhaṭṭa. The text is written in three strips: the upper and the lower ones comprise the commentary, while the central band, which has generally a still wider margin, is the (epic) text, written in bolder letters than those of the commentary. Ślokas and Sargas are correctly numbered both in the text and the commentary, total number of Sargas being 77. Double daṇḍas in red ink mark both the halves of the stanza. In the commentary both single and double daṇḍas are used. No [illegible]. Correction and additions are far and few between, *pr. m.* Erasures, very few, in yellow pigment. Condition good; writing decent and fairly correct but without Sandhi. त्त is everywhere written for त. This MS. belongs, almost uniformly, to a group of MSS. on which the Bombay edition or the Vulgate (Nirṇayasāgara Press and Gujarātī Printing Press which is identical with the Recension) seems to have been based. The text of the Epic sometimes differs from that of the Tilaka. Though undated, the MS. appears to be about 150 years old.

The MS. represents the S Recension.

D1

Baroda, Oriental Institute, No. 14136. It is a photo-stat copy of MS. no. 123 of 1884-87 of the Bombay Government Collection deposited at the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, dated Monday the 8th day of the dark half of the month of Kārtika in Saṁvat 1512 which is equivalent to Monday, November 5, 1455 A.D. Written on paper, size 8¼"×3¼", Devanāgarī characters. Handwriting of Gujarat or Rajasthan.

The MS. is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 190, with 11 lines to a page and about 35 letters to a line. Margins ruled in black. Ślokas and Sargas numbered, total number of the latter being 52. Nos. 12 and 50 are duplicated in Sarga nos. 13 and 51 respy. Single daṇḍas distinguish the halves of the stanza. A few marginalia, corrections and additions. Very few of these are *sec. m.* Condition good, writing fairly clear and correct, in Pṛṣṭhamātrās. **परसवर्ण** replaced everywhere by anusvāra. *Colophons bear the term 'Ayodhyākāṇḍe' instead of 'Bālakāṇḍe'.* A few lacunae marked by dotted lines signify conscientitious writing.

The MS. represents the W Version.

D2

Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, No. 825 of 1875-76. Dated Saṁvat 1829 (c. A.D. 1773) for the Kāṇḍas I-IV, Bālakaṇḍa V dated Saṁvat 1650 (c. A.D. **1594**). Paper, size 10⅜"×4½", Devanāgarī characters. Handwriting of Gujarat.

The MS. is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 131 (with 1a blank). It has 10 lines to a page and about 27 letters to a line. Margins ruled in double red line. In Sargas 8 to 12 stanzas

regularly numbered; elsewhere only sporadically. Sargas numbered regularly throughout. Total number of stanzas occasionally stated at the end of Sargas. Very long Sargas, the whole Kāṇḍa being completed in 49 Sargas. No distinctive marks like the daṇḍas are used to indicate the ending of the halves, or the stanza or even the Sarga. Colophons are daubed over with red chalk. No marginalia; no additions. Very few corrections, *pr. m.* Condition good. Writing fairly legible but very incorrect. Final म् is replaced by अनुस्वार. रेफs are omitted at a number of places. छ is used everywhere in place of थ and च्छ. At a few places ष्ट stands for ष्ठ. At many places the writing is incomplete, but the scribe has not cared to keep any blank space to mark the lacunae.

The first Folio has the remark स्वामिपुरुशोत्तमाश्रमस्येदं पुस्तकम्. The Colophon at the end of the Kiṣkindhā Kāṇḍa runs as follows:—संवत् १८२९ वर्षे कार्तिक वदि ५ दिने अथेह विरमग्राममधे लेखक नागरज्ञातीय त्रवाडी गंगाराम उपाभ्मिक भवानीदास. The Kāṇḍas VI and VII seem to be written by the same scribe and, therefore, belong to the same period. But the Sundara Kāṇḍa is written in Saṁvat 1650 (c. A.D. 1594). Its Colophon runs as संवत १६५० वर्षे कार्तिक-मासेऽसितपक्षे दर्शतिथौ चंद्रवार लिखितमिदं सुन्दरकाण्डम्. The Colophon at the end of the Yuddha Kāṇḍa shows that the scribe is a resident of Ahmedabad (लेखक नागरज्ञाती अमदावाद वास्तव्यः). He wrote the MS. in Viramgam about 40 miles north of Ahmedabad in Gujarat.

The MS. belongs to the W Version.

D3

Baroda, Oriental Institute, No. 3937. Dated Saṁvat 1773 (c. A.D. 1717). Written on paper, size 10×5½", Devanāgarī characters. Handwriting of Gujarat.

In addition to Bāla the codex contains Ayodhyākāṇḍa, total number of folios for Bāla being 54 (with 1a blank). It has 17 lines to a page and about 37 letters to a line. Margins ruled in black. Stanzas numbered regularly in Sarga 1, sporadically in Sarga 2; unnumbered elsewhere. No numbering of Sargas anywhere. Single and double daṇḍas are used at random to mark the endings of the halves. No marginalia; no corrections or additions. Dilapidated in condition. At places letters are frayed away. Writing legible but very incorrect. Many scribal errors have crept in. स्य is written for श्य and ष्य; श for श्य; ष for ष्य; क्ष for क्ष्य; श्व for स्व; त्त for त; ल for र; छ for च्छ; ष्ट for ष्ठ; र्म्र for र्ग. ष and ख and त and न also are frequently confounded. The scribe who writes क्रूण for कूण and बीज (Gujarati word) for द्वितीया seems to be a resident of Gujarat. *The colophons have the term 'Ayodhyā-kāṇḍe' for 'Bālakāṇḍe'.*

The MS. represents the W Version.

D4

Baroda, in private possession (of Prof. G. H. Bhatt). Unnumbered. Dated Saṁvat 1829 (c. A.D. 1774). Written on tough and durable paper, size 12½" × 5½", Devanāgarī characters. Handwriting of North India.

This codex is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 171 (with 1^a containing some remarks by the owner and 171^b bearing the title in the centre). It has 15 lines to a page and about 54 letters to a line. Margins ruled in black.

The MS. contains the Commentary Bhūṣaṇa of Govindarāja up to Yuddha. The text is written in three strips: the upper and the lower ones comprise the commentary, while the central band, which has generally a wider margin, is the (epic) text, written in bolder letters than those of the commentary. Ślokas and Sargas regularly numbered both in the text as well as in the Commentary, total number of Sargas being 77. No distinctive marks such as daṇḍas used to mark the Ślokārdhas or even the Sargas. Even in the Commentary daṇḍas are not used at all. The only exception to this is folio no. 98^b where double daṇḍa in red is used for demarcating the Ślokārdhas. Colophons are daubed over with red chalk. Erasures made in yellow pigment, in a few cases in white pigment, and at few places in the usual black ink. No marginalia. Corrections and additions occasional, generally *pr. m.* Very few of these, however, seem to be *sec. m.* There are a few cases of *sup. lin.* as well as *inf. lin.* corrections. A well-preserved MS. Writing fairly legible and generally correct. ष्ट is used for ष्ठ, छ for च्छ. व and ब, and प and य are frequently confounded. परसवर्ण generally omitted. शूर्पणखा has become सूर्णखा and even सूर्पनखा. No *pratīkas* at all in the commentary.

The whole MS. is copied by one hand and the post-colophon entry made at the close of Bāla states that the scribe Puruṣottamadāsa Vaiṣṇava completed it in Śrī Puruṣottamakṣetra on the fourteenth day of the bright half of the month of Kārtika in the Saṁvat year 1829 (c. A.D. 1773):

"संवत् १८२९ कार्तिकमासे सुकलपक्ष चतुदसी १४.....
लीख्यतं श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रे वैष्णवपुरुषोत्तमदास ॥"

The MS. represents the S Recension and is generally followed by the Commentary of Govindarāja.

D6

Baroda, Oriental Institute, No. 12864. Dated Śaka 1708 (c. A. D. 1786). Written on paper, not so thick, size 14½"×6", in Devanāgarī characters. Handwriting of Gujarat or Rajasthan.

The MS. contains all the seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 58 (with 1a and 58b blank). It has 12 lines to a page and about 60 letters to a line. Margins ruled in black. A few Sargas between Sargas 2 and 12 bear numbers; otherwise no numbering of Sargas and Ślokas. Total number of Sargas, as stated at the close of the Kāṇḍa, is 44. Single daṇḍas mark the halves up to folio no. 14. Thereafter no distinctive mark. Colophons are daubed over with red chalk. In Sarga 18 the reference 'वसिष्ठ उवाच' occurs once. Marginalia, corrections and addition are numerous. Some of these are *scc. m.* Some correction *int. lin.* Erasures are made in yellow pigment. The MS. is dilapidated in condition and at places the scribe himself has kept blanks due to holes in the material that he used: cf. *e.g.* folios 6 and 41. Writing generally correct and legible, but at places some letters are rubbed off due to defrayed condition. क्ष and स्थ are always written as क्ष and स्थ; ष्ट for ष्ठ, ध for ध. ब and व are frequently confounded and the परसवर्ण is replaced by अनुस्वार. In addition it has at a number of places ऊ and ॠ written as उ and ऋ. As stated at the close of the Kāṇḍa, the MS. was completed by the scribe Harinidhi on Thursday, the 7th day of the dark half of the month of Bhādrapada in Śaka 1708 (c. A.D. 1786):

"वस्वभ्रस्वरभूशाके मासि भाद्रपदेलिखत्
पक्षेऽसिते हरिनिधिः सप्तम्यां गुरुवासरे ॥"

It has to be noted that the ॄ and the ऽ (avagraha) underlined are inserted *sup. lin.* in another hand, probably the same as that of the marginalia and corrections.

The MS. represents the NW Version, with the features of NE and S Version.

D6

Bombay, His Holiness Śrī Gokulanāthajī Mahārāja's Baḍā Mandira, No. 100. Undated. Thick and durable paper, size 10½" × 6¼", in Devanāgarī characters. Handwriting of Rajasthan.

The MS. contains all the seven Kāṇḍas, Bāla and Yuddha—both undated—being in the same hand. Sundara is incomplete, while the remaining Kāṇḍas, in a hand different from that of Bāla and Yuddha, are written by Devādīsa Vaiṣṇava at the Āśrama of Mahanta Jaiyatarāmajī in Mahamadpura near Avanti in Rajasthan. Ayodhyā, Araṇya and Kiṣkindhā are dated Saṁvat 1851 (c. A. D. 1794) and Uttara Saṁvat 1852 (c. A. D. 1795). Total number of folios for Bāla is 81 (with 1a containing the title and the total number of folios written with the *Marāṭhī* word पत्रें in the centre and 81b having only two closing lines written on it). It has 14 lines to a page and about 34 letters to a line. Margins ruled in red. Ślokas and Sargas regularly numbered, total number of the latter being 77. Double daṇḍas in red ink demarcate the Sarga-endings; no distinctive markings for the Ślokārdhas. Colophons written in red ink. Additions and corrections, far and few between, mostly *pr. m.* A few marginal glosses and a number of v. l., *sec. m.* Erasures in yellow pigment. Condition good. Writing fairly legible and generally correct. स्थ is written as स्थ and ष्ठ as ष्ट. क्ष and च्छ are occasionally replaced by क्ष and छ. व and ब, and प and य are confounded. In some places अनुस्वार takes the place of final म् and न्. परसवर्ण generally omitted.

The MS. represents the S Recension.

D7

Hoshiarpur, East Punjab, V. V. R. Institute, Sādhu Āśrama; No. 1805. Dated Saṁvat 1869 (c. A. D. 1812). Thick paper; Size 13½" × 7"; Devanāgarī characters. Handwriting of Rajasthan or U. P.

69 folios, with 13 lines to a page and about 40 letters to a line. Margins ruled in red. Stanzas numbered occasionally up to the end of Sarga 8; thereafter no numbering at all. Sargas bear regular numbers, their total number being 54. Double daṇḍas in red mark the endings of the halves. Colophons are written in red ink. No marginalia. Corrections and additions far and few between, in black and red ink. *pr. m.* Erasures with yellow pigment, at a few places in red pigment. A decent and well-preserved MS., with writing nice and generally correct. Some of the scribal errors are common to almost all the MSS. of this Version. स्थ is always written here as स्थ; अनुस्वार takes the place of final म्; परसवर्णs are not used; व and ब, and स and श are confounded at several places.

As stated at the end, the codex was written by a Brāhmaṇa named Sukhadeva on Monday, the 5th day of the dark half of the month of Mārgaśīrṣa in Saṁvat 1869 (c. A. D. **1812**):

"लिखितं सुखदेवेन ब्राह्मणेन ॥ ॥ ऽऽ ऽऽ
संवत् १८६९ सीति मार्गसिरवदि ५ चंद्रवासरे ॥"

The MS. represents the NW Version.

D8

Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1633. Dated Saṁvat 1888 (c. A.D. 1831). Machine-manufactured paper, size 12"×5", in Devanāgarī characters. Handwriting of Rajasthan.

This codex contains all the seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 161 (with 1a containing the title and total numbers of folios, Sargas and Ślokas, and 161b having only the title inscribed in the centre). In addition to these there are 7 folios comprising Bālakāṇḍa Pārāyaṇavidhi and 5 containing Anukramaṇikā of seven Kāṇḍas. It has 7 lines to a page and about 38 letters to a line. Margins unruled. Ślokas and Sargas numbered regularly, total being 2284 and 77 respy. Last Sarga is named "Rāmakrīḍākhyānam". No distinctive marks such as daṇḍas used at all. Colophons lightly daubed over with red chalk. Erasures numerous and in yellow orpiment. Corrections and additions sporadic, *pr. m.* A few cases of *sup. lin.* corrections. No marginalia. Condition good. Writing fairly correct, decent and legible. स्थ and च्छ generally written as स्छ and छ, ण is written as नें and at places श as सें. In some cases final म् takes the form of अनुस्वार and परसवर्ण is mostly omitted. Sandhi-rules also not strictly observed.

The MS. is throughout written in one hand, and, as stated in the post-colophon entry at the close of Uttara, it was completed by Paṇḍita Śrī Tiwārī Lākhana on Saturday the 9th day of the bright half of the month of Āśvina in Saṁvat 1888 (c. A. D. 1831):

"संवत् १८८८ आश्वन शुक्ल ९ सनौत्तदिने लिखितं पुस्तकं पं. श्री तिवारी लाषनेन मूलसंख्या ४००० शुभं भूयान्मंगलं ददात्....."

The MS. represents the S Recension.

D9

Vallabha-Vidyanagar (Via Anand), Vitthalabhai Patel Mahāvidyālaya. Unnumbered. Dated Saṁvat 1905 (c. A.D. **1848**). Thick and durable paper, size 14" × 5½", in Devanāgarī characters. Handwriting of Gujarat.

The MS. contains the text up to the end of Sundarakāṇḍa, total number of folios for Bāla being 128 (with 83b blank and 81b *sec. m.*). It has 9 lines to a page and about 28 letters to a line. Margins ruled in red ink. Ślokas and Sargas regularly numbered, total number of the latter being 80. The endings of Ślokārdhas and Sargas are indicated by double daṇḍas and red chalk-marks. Colophons are daubed over with red chalk. Marginalia, corrections and additions are frequent. They are made in black and red ink and at a few places, also in pink ink. Those in black ink are *pr. m.*, but the rest *sec. m.* There are a few cases of corrections made *sup. lin.* as also *inf. lin.* Erasures are generally in yellow pigment. At a few places red ink is used for the purpose. This is a decent MS. with writing fairly legible and generally correct. The scribal peculiarities of the MS. D8 are shared by this MS. also, which is the work of three hands: the copyist, the writer of folio 81b and the corrector in red. As stated at the close of the Kāṇḍa, the MS. was written by Pāṭhaka Gaurīśaṅkara of Śuklatīrtha (about ten miles north-east of

Broach in Gujarat), son of Vallabharāma, grand-son of Devaśaṅkara and great-grand-son of Lakṣmīdhara on Wednesday, the 4th day of the bright half of the month of Mārgaśirṣa in the Saṁvat year 1905 (c. A. D. 1848):

॥ संवत् १९०५ वर्षे मार्गशिरमासे शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां सौम्यवारान्वितायां शुक्लतीर्थस्थपाठकलक्ष्मीधरात्मजदेवशंकरतस्यात्मजवलभरामात्मजेन गौरीशंकरेण लिखितं ॥ श्रीरामो जयतु ॥ ॥ ॥ श्रीगुसांदेव सत्य छे ॥ The underlined is in red, but *pr. m.*

The MS. represents the W Version.

D10

Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1611. Undated. Written on paper, size 14″ × 5½″, in Devanāgarī characters. Handwriting of Rajasthan.

This MS. contains all the seven Kāṇḍas written probably by different scribes at different periods (*e.g.*, Sundara written in Saṁvat 1837, Śaka 1702; Yuddha in Saṁvat 1741 and Uttara in Saṁvat 1742). Total number of folios for Bāla is 79 (with 1a and 79b blank). Nos. 34 and 35 are duplicate. Folios 1b and 79a are illuminated with lotus-figures drawn in squares in the centre. It has 10 lines to a page and about 47 letters to a line. Margins ruled in black. The margins of some folios are coloured yellow for illumination. Ślokas and Sargas numbered regularly, total number of the latter being 78. The Śloka-endings are marked by single daṇḍas in red ink up to the middle of Sarga 2; thereafter only sporadic black daṇḍas. Colophons are daubed over with red chalk. Very few [illegible], *sec. m.* Corrections and additions also far and few between, *sec. m.* Some folios in the beginning are much defrayed in condition. Writing fairly legible and generally correct. **च्छ** and **स्थ** are always written as **छ** and **स्छ**; **ष्ट** takes the place of **ष्ठ** and **द्य** of **ध**. **ब** and **व** are frequently confounded and the **परसवर्ण** is everywhere replaced by **अनुस्वार**. Though undated, the MS. appears about 400 years old.

The Colophon at the end of the Sundarakāṇḍa runs as **संवत १८३७ शाके १७०२ पौषे कृष्ण पक्षे १४ रविवारा चितायां ४५ जेष्टा नक्षत्रं ३८।४६ गंडयोग ४०।५३ ब व कर्णे ३० लिखितं पं. श्री. दुवे खगंराय कनोजि पाटहरोली शुभश्छाने**, while the Colophone at the end of the Uttarākāṇḍa is **संवत सत्रह सं. १७९२ समै नाम कार्तीक वदी तेर सीतादास मातकी हारमानकी पोथी लीषीतय अनकी थहडहा पररास.**

The MS. represents the NE Version.

D11

Hoshiarpur, East Punjab, V. V. R. Institute, Sādhu Āśrama; No. 2967. Undated. Written on paper, in Devanāgarī characters. Handwriting of Rajasthan.

Folios 93 (with 1a bearing the title alone), size 14″ × 6½″, with 9 lines to a page and about 40 to 45 letters to a line. Margins ruled in red, except a few folios that bear no ruling. Stanzas unnumbered. Sargas bear numbers only sporadically. Generally double daṇḍas in red ink mark the halves of the stanzas. At several places single and double daṇḍas are used at random. In some cases colophons are in black ink, in a few others in black and red together; but a majority are written in red ink only. No marginalia. A few corrections and additions, some in black ink, some in red; all *pr. m.* A few cases of *sup. lin.* corrections. A majority of the erasures are in black ink, some are made with yellow pigment, a few in red ink. A few lacunae marked with dotted lines signify conscientious copying. At several other places, however, the scribe has missed letters due to inattention. Margins of a few folios are daubed over with yellow chalk just for illumination. Folio no. 49a is turned yellow with the exception of the margins. Condition fairly good; writing legible but incorrect. **ष्ट** is written for **ष्ठ** (*e. g.* **वशिष्ट** for **वसिष्ठ**); **च** for **त**, and **प्प** for **प**. Such confusions as those of **ब** and **व**, **प** and **य**, and **ख** and **ष** also are met with. Final **म्** is at places turned into anusvāra and at places retained. Though undated, the MS. seems to be about 400 years old.

The MS. represents the NW Version.

D12

Bikaner, Anup Sanskrit Library, No. 1018. Undated. Written on paper, size 10½″ × 8½″, Devanāgarī characters. Handwriting of Rajasthan.

114 folios (with 1a and 114b blank), with 11 lines to a page and about 30 letters to a line. Margins ruled in black. No numbering of Sargas and Ślokas. Single daṇḍas are generally used to mark Śloka-endings.

Very occasionally the daṇḍa distinguishes the halves. At a few places it is put even at the end of the quarter of a stanza. No marginalia. Corrections and additions far and few between, all in black ink, *pr. m.* Erasures in yellow pigment. Condition good. Writing fairly legible but not so correct. The scribal imperfections of D10 (and some other codices) are shared by this codex also. Moreover, at several places रेफs are omitted. Additional अनुस्वारs are put here and there. The विसर्ग is frequently omitted and final म् is replaced by अनुस्वार everywhere. Though the MS. is undated the mode of writing is fairly old. Sometimes Pṛṣṭhamātrās are used; sometimes the sign of the short इ (ि) is written in such a broken way as to make one feel the use of Pṛṣṭhamātrās. Due to a hole in the folios 71 and 76, some syllables have been lost. Though undated, the MS. does not appear to be less than 400 years old.

The MS. represents the NW version.

D13

Jodhpur, Palace Library. No. 4. Undated. Written on very thin but rough paper, size 14″ × 7″, in Devanāgari characters. Handwriting of Rajasthan.

The MS. contains all the seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 55 (with 1a and 55b blank). It has 15 lines to a page and about 45 letters to a line. Margins unruled, Ślokas unnumbered. Sargas are regularly numbered, total number being 77. No distinctive marks such as daṇḍas to separate the Ślokārdhas or even Ślokas. In colophons alternate, and in several cases two consecutive alternate, letters are left out, the lacunae being marked by blanks. The scribe probably intended in vain to illuminate his MS. by inserting alternate red letters. In such additional references as श्रीसूत उवाच, श्रीवाल्मीकिरुवाच and श्रीनारद उवाच also alternate blanks could not be filled in with illuminating red letters. The reference सूत उवाच is very frequent. No marginalia, corrections or additions. Erasures are made at two places with yellow pigment and in very few other cases with black ink. Condition good; writing decent and fairly correct. Here also इ replaces इ, श्य is written for ष्य, and च्छ becomes छ. The use of परसवर्ण also is very occasional.

At the close of Araṇya it is stated that a Brahmin named Gopāla Khare wrote the MS. at Kalāmūla Maṭha in Central Kashmir. Though undated, the MS. seems to be about 350 years old.

The MS. represents the NW version.

D14

Baroda, Oriental Institute, No. 6491. Undated. Written on old country paper, size 13¾″ × 6½″, in Devanāgarī characters. Handwriting of Mahārāṣṭra.

In addition to Bāla, this MS. contains Ayodhyā, Sundara, Yuddha and Uttara Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 64. Folios 1a and 64b are illuminated with red chain-boundaries and have the title and the total number of folios inscribed in the centre, *pr. m.* Folios 62 and 63 are thicker and more durable. It has 12 lines to a page and about 50 letters to a line. Margins ruled in red. Sargas regularly numbered, total being 77. Ślokas bear no numbers. Double daṇḍas in red ink distinguish the halves of the stanza. Colophons generally in red ink, excepting a few that are in the usual black ink and not differentiated from the text as such. Erasures in white pigment. In one place, however (fol. 3b, lines 4-5), where three Ślokārdhas are to be erased continually, only a red line is drawn over the writing. The scribe has economised paper by writing afresh on the erased portion. A few v. l. in margin, *sec. m.* Additions sporadic, generally *sec. m.* Corrections, not many, marginal, *inf. lin.* and even *supr. lin.*, mostly *pr. m.* Dilapidated in condition. A few folios are broken and consequently portions of the text lost. On almost every folio some letters are rubbed off due to defrayed condition. Writing fairly legible and generally correct. थ is occasionally written as ध, च्छ as छ. Final न् and म् generally reduced to अनुस्वार.

Though undated, this codex appears to be more than 500 years old.

The MS. represents the S Recension.

T1

Madras, Adyar Library, No. 72372. Undated. Written on palm-leaves, size 18½″ × 2″, in Telugu characters. The MS. comprises all the seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 35. It has 12 lines to a

page and about 96 to 100 letters to a line. Margins unruled, stanzas unnumbered. Sargas bear numbers in words, in all 77 as stated at the close of the Kāṇḍa. One daṇḍa marks the ending of both the halves of the stanza. No marginalia, no additions. Corrections, far and few between, are in the same ink, but a few of them are probably *sec. m.* The MS. is dilapidated in condition. Folios 8 and 20 are only half-pieces; folios 10 and 23 are broken. Consequently some letters of the text are lost. Writing small but fairly clear and correct. Sandhi-rules not strictly observed; परसवर्ण is everywhere replaced by अनुस्वार; च्छ is written as छ. Though this codex is undated it does not seem to be less than 500 years old.

The MS. represents the S Recension.

T₂

Madras, Adyar Library, No. 72393. Undated. Written on palm-leaves, size 15½″ × 1½″, in Telugu characters.

Besides Bālakāṇḍa, the codex contains Ayodhyā and Araṇya, total number of folios for Bāla being 65. It has 9 to 10 lines to a page and about 64 to 70 letters to a line. Margins unruled, stanzas unnumbered. Sargas numbered in words. Total number of Sargas as stated at the end of the Kāṇḍa is 65 and that of the stanzas is 2280. The halves of the stanza are marked by single daṇḍas. No marginalia. Corrections and additions also are far and few between, *pr. m.* Condition fair; writing fairly legible and generally correct. The scribal peculiarities of the preceding codex are shared by this MS. Additional अनुस्वारs also are found here, *e. g.*, निशाम्य is written as निशांम्य and ब्रह्म as ब्रंह्म. The whole MS. is in one hand, but the scribe seems to have adopted small letters in the beginning and bigger in course of copying.

Though the codex is undated, it seems to be about 350 years old.

The MS. represents the S Recension.

T₃

Madras, Adyar Library, No. 75597. Undated. Written on palm-leaves, size 19″ × 1½″, in Telugu characters.

In addition to Bālakāṇḍa, the codex contains Ayodhyā, Araṇya, Kiṣkindhā, Sundara and Yuddha Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 44. No. 38 is dropped, there being no break in the continuity of the text. It has 10 to 11 lines to a page and about 90 to 96 letters to a line. The lines on each page are numbered at both ends, *pr. m.* Margins unruled, stanzas unnumbered, while numbers in words are given to the Sargas, which are in all 77 in the Kāṇḍa. Both the halves of the stanza are marked by single daṇḍas. No marginalia, no additions. Corrections, far and few between, *pr. m.* Condition very good. Tying threads pass through two holes kept in the middle of the folios. Writing is very clear but not devoid of scribal errors. The परसवर्ण is replaced by अनुस्वार everywhere as in the case of the other codices of the version. ऋ is written as रु, ह्न as न्हि, ब्राह्म as ब्रांह्म, श्रु as श्रू, र्ण as नँ, स्थि as स्ति, ज्य as ज्ञ and नीय as निय्य. य्य is written for य occasionally in all the three codices of this version.

The MS. is undated, but it is stated at the close of the Araṇyakāṇḍa that it was copied by Tāḍitoḍa Veṅkaṭirāyu for Dāsu Atrirājugāru. This MS. seems to be as old as the preceding one.

The MS. represents the S Recension.

G₁

Baroda, Oriental Institute, No. 6362. Dated Kollam 993 (c. A. D. 1818). Written on palm-leaves, size 16½″ × 2½″, in Grantha characters.

The MS. is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 19, with 23 lines to a page and about 94 letters to a line. Margins unruled and stanzas unnumbered, but Sargas bear numbers in words, the total being 77 for the Kāṇḍa. Both the halves of the stanza are marked by single daṇḍa. Marginalia are far and few between, *pr. m.* No additions. Very few correctons, *pr. m.* At a few places blanks are kept to indicate letters not deciphered from the exemplar, a sign of conscientious copying. Folio 1 is in a scattered condition and 8 is lost. To fill up these gaps two other folios are inserted, *sec. m.* Writing fairly legible and correct. The words पद्म and शालि are written as पद्म and षालि respy.

As stated at the end of the Uttarkāṇḍa, the MS. was completed by Śrīnivāsan on Friday, the 28th day of the month of Mithuna (named here as Āṇi), in Hastanakṣatra in Kollam year 993 called Bahudhānya-Saṁvatsara (c. A. D. **1818**).

The MS. represents the S Recension.

G₂

Trippunithura (Travancore-Cochin, now Kerala, State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 152. Undated. Written on palm-leaves, size 17″ × 1¾″, in Grantha characters.

The MS. contains all the seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 41. It has 12 lines to a page and about 65 letters to a line. Margins unruled, stanzas unnumbered. Sargas, 77 in all, bear numbers in words. Single daṇḍas mark the halves of the stanza. Marginalia and corrections far and few between, *pr. m.* Condition good. Writing fairly legible and correct. पद्म is generally written as पत्म and कुटुम्ब as कुटुंब.

Though undated, the codex seems to be about 300 years old.

The MS. represents the S Recension.

G₃

Madras, Government Oriental Manuscripts Library, No. 9869. Undated. Written on palm-leaves, size 16½″ × 2¼″, in Grantha characters.

The codex is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 40, with 16 lines to a page and about 70 letters to a line. Margins unruled, stanzas unnumbered. Sargas, numbered in words. Total numbers of Sargas and stanzas as stated at the close of the Kāṇḍa are respy. 77 and 2280. Single daṇḍas mark both the halves. No additions. Marginalia rare; corrections few; both *pr. m.* The scribal peculiarities of the other codices of this version are shared by this MS., which, though undated, seems to be about 500 years old.

The MS. represents the S Recension.

G₄

Ahmedabad, in private possession (of Muni Śrī Puṇyavijayajī). Unnumbered and undated. Written on palm-leaves, size 15″ × 2¼″, in Grantha characters.

The codex is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 17. Folio no. 2 being lost, two leaves, *sec. m.*, in the same defrayed condition as the rest, inserted to fill up the gap. The MS. has 24 to 25 lines to a page and about 86 letters to a line. Margins unruled, stanzas unnumbered. Sargas numbered in words, the total being 77 as stated at the close of the Kāṇḍa. Both the halves of the stanza are marked by single daṇḍas. No additions. Marginalia far and few between; corrections also very few; both *pr. m.* Dilapidated in condition. Miniature writing, fairly correct. Shares the scribal peculiarities of its sister-codices of the Version.

Though undated, the MS. does not seem to be later than the preceding one (G₃) (*i. e.* about 500 years old).

The MS. represents the S Recension.

M₁

Chunangad (via Ottapalam), South Malabar; in private possession (of Shri Nilakanthan Nambudiripad). Unnumbered. Dated Kollam 687 (c. A. D. **1512**). Written on palm-leaves, size 12″ × 1½″, in Malayālam characters.

In addition to Bālakāṇḍa, the codex contains Ayodhyā, total number of folios for Bāla being 65. It has 10 lines to a page and about 52 letters to a line. Margins unruled, Sargas and Ślokas unnumbered. No device to separate the halves of the stanza. A short hyphen is, however, drawn at the end of each Śloka. No marginalia; additions and corrections far and few between, *sec. m.* Condition very good. Writing very nice, clear and correct. As stated at the close of the Kāṇḍa, the Bālakāṇḍa was copied by Kaṇṇanūr Śaṁkaran for Kāñjur Mana on Tuesday the eleventh day of the first half of the month of Vṛścika in Kollam year 687 (c. A. D. **1512**):

कोल्ल 687 (in Malabar numerals) आमत वृश्चिक आयर पन्त्रण्टान्तिय्यति चोय्वाच्चयुं पूर्वपक्षत्तिल् एकादशियुं एरवतियुं कूटिय दिवसं एळुतितीर्त्तु काञ्चियूरुमनेक्कले वान्मीकिरामायणं बालकाण्डं कण्णनूर शंकरन् एळुतियत।

The MS. represents the S Recension.

M₃

Trippunithura (Travancore-Cochin, now Kerala, State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College; No. 158. Dated Kollam 865 (c. A. D. **1690**). Written on palm-leaves, size 19″ × 2″, in Malayālam characters.

The codex is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 33, with twelve lines to a page and about 95 letters to a line. Margins unruled; Sargas and Ślokas unnumbered. Total number of Sargas stated at the end is 77. Single daṇḍa demarcates both the halves of the stanza. No marginalia, no corrections or additions. Condition slightly injured and moth-eaten. Writing clear and correct. Copied by Candraśekharan, son of Karakujattilirikkum Pillai Kutti for Śivatirattu Mullamaṅgalattu Śivantiravāsi on the 29th day of the month of Kārttika in the Āṇṭu (*i. e.* Kollam) year 865 (c. A. D. **1690**) (एण्णूट्ट अरुपत्तय्यामाण्ट).

The MS. represents the S Recension.

M₃

Kumplangad (P. O. Kundanoor), via Wadakkancheri, Malabar; in private possession (of Shri Śaṁkaran Nampyāthan Nambudiripad). Uunumbered. Dated Kollam 998 (c. A. D. **1823**). Written on palm-leaves, size 21″ × 2″, in Malayālam characters.

In addition to Bāla this MS. contains Ayodhyā, Araṇya, Kiṣkindhā and Yuddha Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 36. It has 11 lines to a page and about 93 letters to a line. Margins unruled, Sargas and Ślokas unnumbered. Total number of Sargas stated at the end of the Kāṇḍa is 77. Dots mark the endings of the stanzas. No marginalia, no additions. Corrections far and few between, probably *sec. m.* Condition good. Writing fairly legible and generally correct. At a few places ष is written as ष्ट, and ब and व are frequently confounded. As stated at the close of Yuddhakāṇḍa, the codex was copied by Kaṇṭaramatt Tekkūṭṭu Kaṇṭara on the sixth day of the month of Tulā in the Kollam year 998 (c. A. D. **1823**).

The MS. represents the S Recension.

M₄

Trippunithura (Travancore-Cochin, now Kerala, State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College; No. 159. Undated. Written on palm-leaves, size 18½″ × 2″, in Malayālam characters.

Besides Bāla, the MS. contains Ayodhyā and a portion (*i. e.*, 74 Sargas) of Araṇya, total number of folios for Bāla being 59, with 9 lines to a page and about 65 letters to a line. Margins unruled, no unumbering of Sargas and Ślokas. Total number of Sargas, as stated at the end of the Kāṇḍa, is 66. No marginalia, no corrections or additions. Writing good and fairly correct. Moth-eaten at places.

Though undated, the codex does not seem to be less than 450 years old.

The MS. is contaminated by N Recension, sometimes agrees with the S Recension, and sometimes stands by itself. It is a misch-codex.

TESTIMONIA

As a subsidiary aid the commentaries, epitomes and translations are useful for the textual study of the R. and may be utilized with some caution for the constitution of the text. The importance of such an auxiliary aid has been already proved in the critical edition of the Mbh.

(i) *Commentaries*

The R. being smaller than the Mbh.—only a quarter of the Great Epic—and more honoured as a sacred text, has attracted many scholars and religious preachers who wrote commentaries, short or long, and thereby not only helped devout people and serious students in the appreciation of the R., but also preserved the text in its several Versions. There are more than 50 commentaries on the R. out of which about half a dozen are available in print. Unfortunately the earliest commentaries of Vimalabodha and Sarvajña Nārāyaṇa, the two common commentators

of the R. and Mbh., referred to by Lokanātha Cakravartī in the introductory verses of his commentary on the R., are not available. Most of these commentators hail from South India—a fact which is also responsible for the careful preservation of the text in that region.

The five commentaries of (1) Rāmānuja, (2) Maheśvaratīrtha, (3) Govindarāja, (4) Kataka and (5) Tilaka have been included in the Testimonia. The commentaries Nos. 2, 3 and 5 are available even in print but show much corruption in their text—their critical editions are evidently necessary. I have, therefore, relied on their MSS. The remaining two commentaries are not printed. I have used their transcripts from the Government Oriental MSS. Library, Madras. Occasionally I have referred to other MSS. of these two commentaries in the Grantha and Malayālam scripts, preserved in the Oriental Institute, Baroda.

(ii) *Epitomes*

The Testimonia, again, include the Mbh., particularly the *Rāmopākhyāna* (III. 258-276; also III. 147. 28-38), which presupposes the present R.[1], the *Harivaṁśa*, the *Purāṇas* like *Viṣṇu*, *Agni*, *Padma* and *Bhāgavata*—and the problem of the relation between the R. and the Purāṇas is very interesting[2]—and the *Rāmāyaṇmañjarī* of the Kashmirian poet, Kṣemendra (11th century A.D.). Several verses from the Rāmāyaṇa are quoted in a large number of works in Sanskrit which may be consulted and used with great caution. The Jain and Buddhist stories of Rāma have an altogether different setting with a special purpose and are, therefore, of little help. The *Old-Javanese Rāmāyaṇa Kakawin* (c. 10th century A.D.), as it is based on the *Bhaṭṭikāvya* and not on the Vālmīki R.[3], cannot be included in the Testimonia unlike the Javanese Mbh. which has been very helpful for the critical edition of the Great Epic. It may, however, be utilized for the problem of the Rākṣasas and Vānaras. The Khotanese R. and other foreign versions, although very interesting from the view-point of the Rāma story, cannot render any help for textual consideration.[4] Similarly the several adaptations of the R. by Kamban, Kṛttivāsa, Tulsīdāsa and a host of other writers in the different Indian languages, although interesting and inspiring, are here ignored.

(iii) *Translations*

No old translation of the R. in a regular form is available. The Persian translation (1585-86 A.D.) of the R. prepared by Mulla Abdul Kadir Badayuni at the desire of the Mughal Emperor Akbar could not be obtained from the Palace Library, Jaipur, in spite of all our best efforts. The other Persian translation by Mulla Masih, the Court poet of the Mughal Emperors Akbar, Jahangir and Shah Jahan, (published in Lucknow, 1899) follows the Vulgate[5] and is, therefore, not included in the Testimonia.

---

[1] Cf. V. S. Sukthankar: *The Rāma Episode (Rāmopākhyāna) and the Rāmāyaṇa*; Sukhthankar Memorial Edition, Vol. I, pp. 387-402.

Eugeniusz Słuszkiewicz: *Przyczynki do badań nad dziejami Redakcyi Rāmāyaṇg*, Kraków, 1938. pp. 1-86.

Cf. also E. W. Hopkins: *The Great Epic of India*; pp. 58 ff. His view, however, does not appear to be probable.

[2] Prof. W. Kirfel has made most valuable contributions to this subject in his works: *Die Kosmographie der Inde* (1920), *Das Purāṇa Pañcalakṣaṇa* (1927), *Bhāratavarṣa* (1931), *Rāmāyaṇa Bālakāṇḍa* und *Purāṇa*: Die West Des Orients, (1947) and *Das Purāṇa vom Weltgebäude* (1954). I am grateful to Dr. Kirfel for drawing my attention to his learned article *Rāmāyaṇa Bālakāṇḍa und Purāṇa*, and making a precious gift of the Journal containing the article.

[3] Cf. C. Hooykaas: *The Old-Javanese Rāmāyaṇa Kakawin*, 'S-Gravenhage-Martinus Nijhoff, 1955; *Sanskrit Kāvya and Old Javanese Kakawin*, JOI. Baroda, Vol. IV. Nos. 2-3; pp. 143-148.

C. Bulcke: *Rāmakathā*. Allahabad, 1950; pp. 232ff.

H. B. Sarkar: *Indian influences on the Literature of Java and Bali*, Calcutta, 1934.

M. M. Ghosh: *On the Source of the Old Javanese Rāmāyaṇa Kakawin*, JGIS. III. 1.

I thank Dr. C. Hooykaas for supplying me with the literature on the R. in Indonesia.

[4] I am thankful to Prof. H. W. Bailey for supplying me with the Re-prints of his articles on the Khotanese Rāmāyaṇa.

[5] For this information I am thankful to my learned friend, Prof. M. F. Lokhandawala, M.A., Head of the Persian Department, M. S. University of Baroda. He kindly supplied me with a synopsis of the whole Translation.

MUTUAL RELATION OF THE RECENSIONS AND THEIR VERSIONS

General Survey

The Card-Index specially prepared for the Critical Edition of the R. shows that there are more than 2000 MSS. of the whole text and the different parts of the R. preserved in the public and private Libraries of India and outside clearly indicating the unique popularity of this National Epic. After a careful scrutiny, 86 MSS. of the Bālakāṇḍa written in the different scripts of India were selected for collation on the principle of antiquity, purity and completeness. The following table will show the relative strength of these MSS. scriptwise:—

S. No.	*Script*	*No. of MSS.*
1	Śāradā	1
2	Newārī	2
3	Maithilī	4
4	Bengālī	4
5	Devanāgarī	45
6	Telugu	7
7	Kannaḍī	1
8	Nandināgarī	3
9	Grantha	10
10	Malayālam	9
		86

The oldest dated MS. in the above list—probably the oldest Rāmāyaṇa MS. in the world—is the palm-leaf MS. in the old Newārī script preserved in the Bir Library, Kathmandu, Nepal. Its colophon mentions the Saṁvat 1076 which refers to the Vikrama Saṁvat (c. 1020 A.D.) according to Pandit Baburam Acharya, Itihāsaśiromaṇi, the ex-Librarian of the Bir Library, who expressed his opinion in person when I met him in Kathmandu in May, 1953. Unfortunately the MS. is damaged in several places, depriving us of a very valuable evidence for the missing portion.

When the collation of the majority of MSS. was over it naturally became evident that some MSS. were mere copies of an old codex and, therefore, of little value for the constitution of the text. They were, therefore, rejected. The MSS. in Kannaḍī and Nandināgarī which generally agree with the Telugu MSS. were also dropped. Moreover, for the sake of convenience the number of the MSS. required further reduction without in any way sacrificing the strength of the evidence absolutely necessary for restoring the text to its oldest form as far as possible. Ultimately 37 MSS. of the Bālakāṇḍa were selected for the Critical Apparatus as under :—

S. No.	*Script*	*No. of MSS.*	*Age of MSS.* (Christian Era)	*Recension or Version*
1	Śāradā	1	About 100 years old	NW
2	Newārī	2	1020, 1675	NE
3	Maithilī	4	1360, 1551, 1831, 1836	,,
4	Bengālī	4	1688, 1789, 1832, undated	,,
5	Devanāgarī	15	1455, 1594, 1717, 1774, 1786, 1796, 1812, 1831, 1848, the rest undated.	Composite
6	Telugu	3	T1 about 500 years old.	S
7	Grantha	4	1818; the rest undated.	,,
8	Malayālam	4	1512, 1690, 1823; one undated.	,,

The collated MSS. clearly show that there are two Recensions of the R., *viz.*, Northern (N) and Southern

(S) as in the case of the Mbh.[1] The N has further three Versions, *viz.*, North-eastern, North-western and Western which maintain special peculiarities of their own. The S Recension also is represented in the three Versions—Telugu, Grantha and Malayālam—which have no doubt preserved an almost uniform text, unlike their counter-parts in the N Recension. In fact the same text of the R. is generally found in the Southern scripts, *viz.*, Telugu, Kannaḍi, Nandināgarī, Grantha and Malayālam, and in some MSS. in the Devanāgarī script also. The R. text of the Southern commentators, Rāmānuja (c. 1400 A.D.), Maheśvaratīrtha (c. 1550 A.D.), Govindarāja (c. 1600 A.D.) and Katakayogīndra (otherwise known as Mādhavayogin, c. 1650 A.D.) is generally identical, with occasional variation in individual readings. The interpretation of the text is, however, different with the two groups of commentators following the two Schools of Vedānta of Śaṅkarācārya and Rāmānujācārya. Rāmānuja and Govindarāja belong to the School of Viśiṣṭādvaita, while Maheśvaratīrtha and Katakayogīndra (and many others such as the authors of the commentaries Tilaka and Śiromaṇi) follow the Advaita School of Śaṅkarācārya. The followers of the two Vedānta Schools generally read the commentaries of their respective Schools. This fact has led some scholars to offer a suggestion that there are two Versions of the R. according to the two commentators, Govindarāja and Kataka Yogīndra.[2] Their is, however, no sufficient internal evidence in support of such a hypothesis.

The N and S Recensions, although they widely differ from one another, have preserved in an appreciable measure a common text of the R.—a feature which compels us to accept a common source for both of them, the Ur-Rāmāyaṇa. The Nepālī ($\tilde{N}_{1.2}$), Maithilī (V_{1-4}), Bengālī (B_{1-4}), and D_{10} MSS., which are uniform in character, constitute the North-eastern Group (NE), while the Śāradā (Ś) and some Devanāgarī MSS. ($D_{5.7.\ 11-13}$) constitute the North-western Group (NW). These two Versions have, however, got a major portion in common, evidently suggesting a common source, an Arche-type. Sr. Gorresio's edition (1843-1867), which is generally described as representing the Bengālī Version[3], and the Lahore ed. (1928-1947) have 672 and 666 Sargas with about 23930 and 24202 verses respectively. For the Bālakāṇḍa they have got 80 and 72 Sargas with 2497 and 2374 verses respy. The remarkable agreement between NE and NW points to an Arche-type derived from the original, while the divergence is due to local factors. It should be, however, noted that there are portions in the NW which are missing in the NE but found in the Western Version and the S Recension. This may indicate the connection between the NW on the one hand and the W and S on the other hand, and throw light on the history of textual transmission.

There are, again, eight D[illegible] MSS. selected for collation, out of which only four ($D_{1-3.9}$) are included in the Critical Apparatus, which, owing to their special features, appear to form a separate unit different from both the NE and NW Versions and the S Recension. These MSS. sometimes agree with NW, sometimes with S, and sometimes betray their own peculiarities. Of these four MSS. D_1 (1455 A.D.) is quite unique inasmuch as it contains passages which are not found in any other MS. selected for collation. The eight MSS. hailing as they do from the territory ranging from Jodhpur in Rajasthan to Broach in Gujarat, with the hand-writing peculiar to these regions, the Colophons mentioning the places where the MSS. were written, may constitute a separate Version which may be

---

[1] Cf. Jacobi: *Das Rāmāyaṇa*, Bonn, 1893; pp. 1 ff; Ruben: *Studien Zur Textgeschichte des Rāmāyaṇa*, Stuttgart, 1936; pp. 1 ff; ZDMG 101, 1;
Bulcke: (i) The Genesis of the Vālmīki Rāmāyaṇa Recensions, JOI. Baroda, Vol. V. No. 1;
(ii) Rāmakathā, Allahabad, 1950.
Dr. Jacobi has discussed all the important problems of the R. in his excellent work, *Das Rāmāyaṇa*, and his conclusions are supported by the MSS. of the R. collated for the Critical edition. His subsequent articles (ZDMG, 48 and 51) and the other works referred to above are equally indispensable for the textual study of the R. The works of Weber, Hopkins, Vaidya, S. Lèvi, Winternitz and Lesny' are also very valuable.

[2] Ruben *op. cit*, p. 1.

[3] The claim is, however, not justifiable as Sr. Gorresio has chosen to drop passages even when they are sufficiently supported by Bengālī MSS. The Bengālī text printed in the Calcutta Sanskrit Series (1932-1941) is more faithful to the Bengālī MSS. and should be accepted as the proper representative of the Bengālī Version. Sr. Gorresio's ed. has been accepted here as it is an *Editio princeps*.

[4] For the divergence in the R. Recensions see Bulcke, *op. cit.*

designated as Western.[1] As these MSS. belong to the region coming between the NW and S, they sometimes represent quite naturally the special features of both NW and S and thereby show the natural fusion of the streams of the text on the two border-lines.

The two Recensions and their different Versions will be more clear from the following *Stemma Codicm* :—

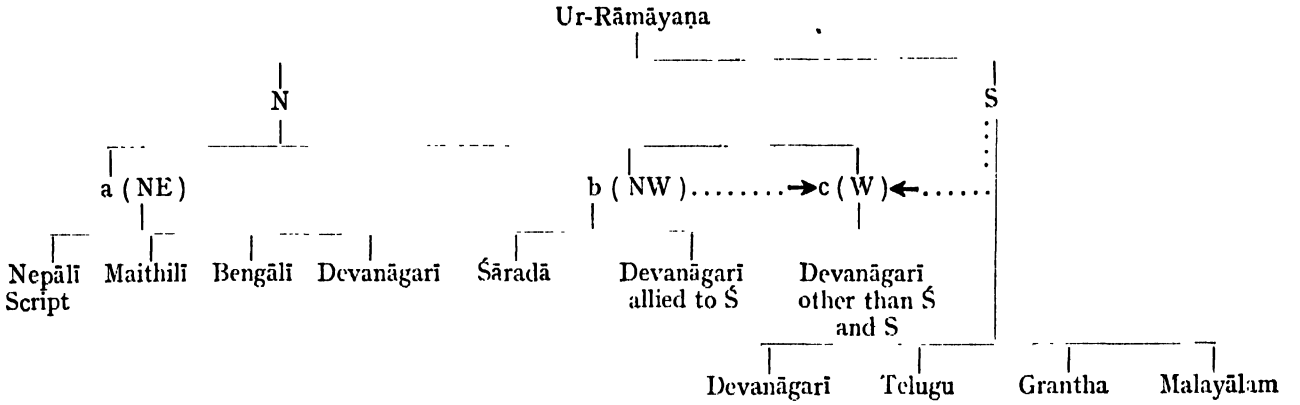

As regional scripts generally represent the text of their own region, Versions vary with scripts with the notable exception of the Devanāgarī script.

It has been generally admitted that the original R. consisted of the 5 Kāṇḍas (II—VI) only and that the Bālakāṇḍa and the Uttarakāṇḍa were added later on. The *two* Tables of Contents in the Bālakāṇḍa (Sargas 1 and 3)—and there is also the third Table of Contents in the N MSS.—which can be favourably compared with the Anukramaṇikā Parvan and Parvasaṁgraha Parvan of the Mbh.,—clearly indicate that the Uttarakāṇḍa is a late addition. The Bālakāṇḍa also is added later on and an attempt was made to re-construct the beginning of the orlginal text.[2] It is very interesting to find that some MSS. of the Bālakāṇḍa, D1.3 of the Crit. App., have a Colophon mentioning Ayodhyākāṇḍa for Bālakāṇḍa. If it is not a scribal error, it may indicate that at one stage in the evolution of the R. the first Kāṇḍa began with the fifth sarga, mentioned the birth of Rāma and his brothers, and described the subject-matter of the present Ayodhyākāṇḍa, as shown by Jacobi, and was known under the name of Ayodhyākāṇḍa. This may exclude Ṛṣyaśṛṅga and Sagara episodes which appear in the present text. Such an arrangement seems to be very probable and more rational. Equally interesting is the statement in the *Padma Purāṇa* (IV. 66) that there are *six* Kāṇḍas in the R. beginning with Bāla and ending with Uttara. The Purāna does not refer to the Ayodhyākāṇḍa but includes the subject-matter of that Kāṇḍa in the Bālakāṇḍa. It may be that the Purāṇa here tries to vindicate the claim of the Bālakāṇḍa as a part of the original R., even at the cost of the Ayodhyākāṇḍa which must have formed part of the original Epic. The Rāmāyaṇa-mañjarī of Kṣemendra (11th Century A.D.) has no Colophon for the Bālakāṇḍa but includes the matter of the Bālakāṇḍa in the Ayodhyākāṇḍa which, like the subsequent Sargas, has its own Colophon.

The first four Sargas of the Bālakāṇḍa, by their very nature, could not have formed part of the original text of Vālmīki. They represent an after-thought for giving a finishing touch to the old poem. Such introductory chapters are common in the Mbh. and the Purāṇas. The episodes of Ṛṣyaśṛṅga and Sagara do not appear to be the parts of the original epic from the view-point of context. The Ṛṣyaśṛṅga episode, for instance, is much more developed in the N MSS. than in the S MSS. The summary of the Bālakāṇḍa as given in the Agni Purāṇa (chap. 5)

[1] What Wirtz called the Western Recension of the Rāmāyaṇa in his Inaugural Dissertation, *Die Westliche Rezension des Rāmāyaṇa* (Bonn, 1894), is as a matter of fact the North-Western Recension of the R. Possibly Wirtz was led to describe the MS. as representing the Western Recension as the MS. was written in Gujarat. A comparison of that MS. with the other MSS. of the R. clearly shows that it belongs to the North-western Version.

[2] Cf. Jacobi, *loc. cit.* pp. 50-59 for his valuable observation on the First Kāṇḍa. Lesny' (*Uber das Purāṇaartige Gesprage des Bālakāṇḍa*, ZDMG 67. 497-500) and Kirfel (*Rāmāyaṇa Bālakāṇḍa und Puraṇa*, Die Welt des Orients, 1947, pp. 113-128). Ruben, *op. cit.* pp. 61 ff.

refers to Ṛṣyaśṛṅga's giving *Pāyasa* but is wonderfully silent on the story of Sagara and the Ganges. The reference to the astral position at the time of the birth of Rāma (I. 18 8^{cd}—10^{ab} Vulg.), although found in the S MSS. is missing in the N MSS. including even D_{1-3} which, as already shown, represent the Western Version. It is thus a case of later addition and is, therefore, dropped from the constituted text. The story of the king Sagara which appears twice in the R (I. 38 ; II 36 Vulg.) has been compared by Lesny'[1] with the account given in Harivaṁśa and Viṣṇu Purāṇa. The genealogies of the kings of Mithilā and Ayodhyā (R I. 70 and 71 Vulg.) have been, also, critically examined and compared by Kirfel[2] with Padma Purāṇa. The Bālakāṇḍā, unlike the other five Kāṇḍas (II—VI), shows the Puranic features which may suggest its lateness. But all these problems, as they fall within the sphere of Higher Criticism, are not relevant as we do not want to go for the present beyond the evidence of MSS.

The S Recension is quite uniform in its three Versions (T_{1-3}, G_{1-4}, M_{1-3}; M_4 is influenced by N Recension). It is also represented in sixteen Devanāgarī MSS. out of the total forty-five D MSS. collated for the Bālakāṇḍa, and four (D 4.6. 8. 14) are included in the Crit. App. The two Bombay editions of the R, one of the Nirṇaya Sāgara Press (1888) and the other of the Gujarātī Printing Press (1912-1920) which appear to have been based on Devanāgarī MSS , present the text which, unlike the Bombay edition of the Mbh., is almost identical with the text of the two Southern editions of Kumbhakonam (1905) and Madras (1933) based on the MSS. in the Southern scripts. The Bombay (Guj. P.) and Kumbhakonam editions have got almost the same number of Sargas (645 and 648 respy.) with an approximate difference of 223 verses (24049 and 24272 respy.). As regards the Bālakāṇḍa the two editions have, however, got the same number of Sargas (77) with verses (2266 and 2242 respy.). The Bombay text (= S), the Vulgate, is faithfully preserved in the commentary Tilaka composed by Nāgeśa Bhaṭṭa and attributed by him to his patron Rāmavarman, and the commentary Kataka—the two commentaries sometimes differing in individual cases.

It is generally believed that there is no independent Version of Western India on account of the identical text in the Bombay and Kumbhakonam editions. It has been shown above that an adequate number of D MSS. belonging to and written in Western India show the features of both the NW and S Versions and some peculiar traits which would induce us to assume that there exists a separate Version for the Western part of India. And this is not unnatural. The Devanāgarī script being ubiquitous has been able to represent almost all the Versions of the Epic—and as a matter of fact of any old popular text in Sanskrit. The D MSS. (45) collated for the Bālakāṇḍa represent not only the NW, W and S Versions but also the NE Version (for example D_{10}). Such D MSS. representing such a variety of Versions were preserved and copied in places like Banaras and Ujjain, the chief centres of Sanskrit learning in North India, and were very helpful in the transmission of the text in all its diversity. The R. thus seems to have, like the Mbh., a Western Version.

A comparative study of N and S clearly shows that S has generally preserved the text of the R. in an original or older form, while N has polished the text both from the view-point of form and matter. This is, of course, not to suggest that the S is free from interpolation. The grammatical peculiarities of the Epic such as augmentless forms, change in declensional and conjugational forms, hiatus, etc., which are preserved even in the Critical Ed. of the Mbh. and which are adequately supported by the MSS. of the R., could not find favour with the people of North India where Sanskrit learning was a living force. Places like Taxila, Srinagar, Ujjain, Banaras, Pataliputra, Nalanda, Jagannath etc. were great educational centres which attracted scholars and even laymen from all the parts of India. The whole atmosphere of North India was in fact surcharged with Sanskrit scholarship. The people consequently tried to maintain most scrupulously the purity of the Sanskrit language of the R which was considered as the *Ādi Kāvya*. As a result of this psychology the original text of the R. with all its peculiarities, although held sacred, was silently revised so as to bring it up to the formal standard of a Kāvya[1]. In spite of this meticulous care some of the old traits have asserted themselves and have survived in several places in the N Recension. As regards the matter it appears that the N has made changes in some cases according to situation. The picture of Kaikeyī, for instance, in the NW Version appears in a polished form as she belonged to the Kekaya country in the NW part of India (*e.g.* I. 20^b). The Mbh., as it happened to be a *Jñānakośa*, an Encyclopædia, and *not an Ādi Kāvya*, it did not receive at the hans of Northern scholars the special treatment of the R., with the result that the N Recension of the Mbh., unlike that of the R., came to represent the older form of the text.

[1] *op. cit*

There are, again, many cases where the N Recension has simplified the difficult readings of the S Recension (*e.g.* I. 12d, 14d, 34b, 37b, 63c, 74cd), and modified the S text so as to bring it in line with the contemporary thought (*e.g.* I. 76d where *Brahmalokam* of the S Recension has been changed into *Viṣṇulokam* in the N MSS.). The S text has preserved readings which are more appropriate than the N text (*e.g.* I. 2a, 6a, 18b, 24d, 37b, 57d). The N India happens to be the region which includes the place of the origin of the R. and its author. Consequently the N text of the R. has glorified Rāma and Vālmīki. The Crit. App. of the first Sarga of the Bālakāṇḍa will clearly show how the N MSS. have developed the description of Rāma. The first verse of the R. presents a very interesting case. The S text has *three* adjectives for Nārada and *one* adjective for Vālmīki, while in the N text Nārada is deprived of all the adjectives and Vālmīki comes in fore-front. One naturally expects Nārada, who enlightens Vālmīki on the Rāma-story, to be described in a befitting manner. Even such a single case may show how the S text has been able to preserve the older form of the R.

South India has no doubt made most valuable contributions to Sanskrit literature from the earliest times and maintained without any break the high traditions of learning upto the present day. It has, however, always shown unflinching devotion to regional language. As against the regionall anguage which was always powerful and living as a spoken language throughout the History of South India, it was not possible for Sanskrit to enjoy the position of a spoken language there as it did in North India. The natural result of such a situation was the preservation of the text of the Epic in an original form. This has been further aided by the Commentators of the R. most of whom belong to South India. There are, however, cases of interpolation which can be easily detected with the help of the Crit. App., *e. g.* 107*; I. 8.4 Crit. App.

The two MSS. from Nepal, $\tilde{N}_1$ and $\tilde{N}_2$, agreeing with both the Maithilī and Bengālī Versions, are written in 1020 A D. and 1675 A.D. respy. and differ from one another in extent—$\tilde{N}_2$ is longer than $\tilde{N}_1$—showing how additional passases have crept in during the period of 655 years (*e.g.* 104*, 107* etc.). $\tilde{N}_1$ represents the NE Version of the R. in the shortest form, while $\tilde{N}_2$ exactly agrees with the Maithilī and Bengālī MSS. The Maithilī and Bengālī MSS. are generally uniform. V_1 is the oldest MS. in the Maithilī script (c. 1360 A.D.). The other three Maithilī MSS. V_{2-4} agree with V_1, V_4 some times differing in individual readings. As regards the Bengālī Version, the four MSS. (B_{1-4}) represent the text uniformly. B_1 which is a photo-stat copy of the MS. No. 348 of the Bibliothéque Nationale, Paris, is the oldest MS. (c. 1688 A.D.) in the Bengālī group.

$Ś_1$ which seems to represent the shortest text of the R. and vies with $\tilde{N}_1$ in giving the shortest Version embodies the Kashmirian Version which generally agrees with the NW Version. The exact relation between $Ś_1$ and $\tilde{N}_1$ cannot be accurately determined as some Folios of $\tilde{N}_1$ are missing and as it is damaged in some places. There are no Devanāgarī MSS. in the Crit. App. as the transcripts of the Śāradā MS. and designated as K in the Critical Edition of the Mbh. But the 5 MSS, ($D_{5.\ 7.\ 11-13}$) represent the text of the Kashmirian Version (not exact transcripts of the Śāradā MS.)—the NW Version—and have the value attached to K MSS. of the Mbh. The NW Version is in agreement with the NE Version and also contains verses common to the S Recension.

As $\tilde{N}_1$ is the oldest available MS. of the R., unfortunately damaged in some places, and as it shows the polished text of the Epic—there are some exceptions also—it is clear that the process of improving the old text started much earlier than the 11th century of the Christian Era. As has been shown by S. Lèvy[1], the NW Version was known to the author of the Buddhist Saddharmasmṛtyupākhyānasūtra, translated into Chinese in 539 A.D. This Version, like NE, shows the polishing hand operating in the text. The process of polishing might have, therefore, commenced even before the sixth century. The MS. Dt contains the text of the R. with the Commentary Tilaka. The text of the Epic in this MS., which *some times* shows readings different from those of the Tilaka, represents the Southern Recension and is taken as representing the Vulgate. Four Devanāgarī MSS. ($D_{1-3.9}$) with common traits, which hail from Western India, show the fusion of the NW version and the S Recension and are interpreted as representing the W version since they are written in that part of India. The remaining four Devanāgarī MSS. ($D_{4.\ 6.\ 8.\ 14}$) represent uniformly the Southern Version. The D MSS. cover all the Versions of the R. and are thus *composite* in character.

[1] cf. Rāmāyaṇa Bālakāṇḍa und Purāṇa. Cf also Pargiter: Ancient Historical tradition, 1922, ch. 8. Mankand : Puranic Chronology, 1951, pp. 391 ff.

The Southern MSS. on the other hand are generally uniform in nature. The MS. M4 and one more MS. in Malayālam collated but not included in the Crit. App., to a certain extent, however, represents the text which in several places is identical with the N Recension, particularly the NW Version. It partly agrees with the S Recension and has verses not found in any other MS. of the Crit. App. This may suggest the contamination of the text with the NW Version. It is a misch-codex.

The MSS. are generally arranged in the Crit. App. according to their age. I have grouped the MSS. as *dated* and *undated* and arranged them in the chronological order, definitely fixed in the first case and inferred in the second case. Fortunately, 23 MSS. out of the 37 MSS. of the Crit. App. are dated, and some of them are very old.

The MSS. of the R. agree or disagree with one another in the matter of additions or omissions and form new groups amongst themselves. A detailed analysis of the MSS. from this point of view will appear in the last Fascicule of the Bālakāṇḍa.

The text of the Epic has to be reconstructed *solely* on the evidence of MSS. without bringing in the question of Higher Criticism at this stage. The Higher Criticism which is no doubt most important and interesting can be better applied to the Critical text prepared with the help of the MSS. only.

There are no mechanical rules which can be followed for the constitution of the text. The text, for example, cannot be re-constructed merely by the majority of the MSS., as some MSS., although forming a minority, can present the text in the original form. Individual cases have to be judged on their own merit. In spite of all such reservations it is not impossible to frame some general principles which may guide us in the reconstruction of the text. A comparative study of the MSS. of the Mbh. and the R. clearly shows that both the National Epics sail in the same boat, and are entitled to the same treatment for the reconstruction of the Texts.[1] The principles enunciated by Dr. V. S. Sukthankar[2] have been declared as very sound and recommended even for the Critical Edition of the R.[3] —and may be adopted with profit even for the Purāṇas. I have tried to follow in general the principles of Dr. Suthankar. To be more clear, I mention the principles which have guided me in the preparation of this Critical Ed. :—

(1) When both the Recensions N and S agree, the text should be accepted.

(2) When N and S do not agree, preference should be generally given to S, as it seems to have preserved the text in an older or original form.
But when N and S do not agree and when S presents the text in a form which does not suit the context, or which evidently appears to be absurd, preference should be given to the N text.

(3) When a passage is omitted in *both* N and S or *either* of them, it creates suspicion and should, therefore, be rejected.

(4) When a passage is omitted in any Version of N or S, and if it is not necessary for the context, it should be dropped.

(5) When a passage is omitted in several MSS. (even if not in any entire Version), provided some of the MSS. in question are not closely related, and one cannot have influenced another, it should be dropped as secondary. cf. 107*

(6) A *wavy* line (~~~) is generally used when the MSS. of the same Recension are equally divided and keep the point moot. It is not used when S differs from N, as S is generally taken to represent an older form of the text than N.

(7) Emendation should be avoided, as far as possible, in favour of interpretation.

Oriental Institute, Baroda Dated 1-1-1958. G. H. BHATT

---

[1] Cf. Jacobi, *op. cit.* p. 9.

[2] S. Lèvy *Pour l' histoire du Rāmāyana*, JA. 1918. pp. 1—160.

[1] Cf. Sukthankar Memorial Edition, Vol. I, pp. 1, 91, 433.

[2] ibid. pp. 97ff., 108ff., 159, 246.

[3] Cf. Ruben, *op. cit.* Preface (Vorbemerkung), pp. IX, XI. Dr. Ruben remarks :—
Dr. Sukthankar sets an Ideal of Text-criticism, and the principles enunciated for the reconstruction of the Mbh. should be applied to the Rāmāyaṇa, as the text-tradition and the scheme of Recensions in both the cases are similar.

SUPPLEMENTARY INTRODUCTION

The Constituted Text

The Bālakāṇḍa, sometimes called the Ādikāṇḍa, possibly in imitation of the Ādiparvan of the Mbh., consists of 76 Sargas with 1941 Stanzas (77 Sargas with 2292 St. in the Vulgate). It is based on 37 MSS. and 6 Comm. The MSS. are divided, as shown in the Introduction to the first Fascicule, into the two main Recensions, Northern and Southern, which in their turn are divided into several Versions on regional considerations. The Southern Recension (SR) is represented in the three southern scripts—Telugu, Grantha and Malayalam—and also in the Devanāgarī script, while the Northern Recension (NR) is represented in the Newari, Maithilī and Bengali scripts (North-Eastern Version), the Śāradā and the Devanāgarī scripts (North-Western Version) and the Devanāgarī script (Western Version). The Northern Versions are not uniform, while the Southern Versions maintain absolute uniformity (ignoring a solitary exception of M₄ which as we shall see later on is a misch-codex). The uniformity of the text and the purity of the language in the SR have induced the present editor to base the text of the Epic on the SR, care being taken to eschew all the passages in the SR which have no corresponding substitute passages in the NR or which are missing in that Recension. The constituted text does not obviously represent the SR as all spurious passages in the SR have been scrupulously rejected. The NR has in fact served the purpose of an effective check in detecting doubtful passages in the SR. The linguistic aspect of the MSS. will be discussed later on.

Analysis of the MSS.

A detailed analysis of the MSS. regarding additions and omissions, and their mutual relation, which has not been possible till the completion of the Bālakāṇḍa, is now taken up here. For the sake of covenience we first take the NE Recension consisting of Nepali, Maithilī, and Bengali Versions. We now start with the Nepali version.

Nepali Version

The Nepali Version is represented by the two MSS., $\tilde{N}_1$ and $\tilde{N}_2$. $\tilde{N}_1$ which is our oldest MS. in the Crit. App., dated C. 1020 A.D. is unfortunately damaged in several places, and consequently the text of 1.1–12, 69–79; 2.1–13^{ab}; 33.8^{d}–52.20^{d}; 54.4^{d}–5^{b}; 57.10^{c}–11^{b} and 66.10–76 is not available.[1] The MS. $\tilde{N}_2$ dated C. 1675 A.D. is complete. Both the MSS. agree with the Maithilī and the Bengali Versions. A comparison of $\tilde{N}_1$ and $\tilde{N}_2$ as far as the available portion is concerned shows that there are following additional 19 *Star-passages* (including the 3 substitute passages—239, 625 and 669) which crept into $\tilde{N}_2$ during the period of about 650 years—70, 74, 79, 104, 107, 153, 177, 181, 189, 219, 292, 318, 409, 533, 613, 670.

There are no *Star-passages* exclusive to $\tilde{N}_1$ and to $\tilde{N}_2$. The additional passages in $\tilde{N}_1$ and $\tilde{N}_2$ are generally shared by the Maithilī, Bengali and Śāradā Versions, as against the S. MSS. excepting M₄ which is, however, a misch-codex. The haplographical omissions in $\tilde{N}_1$ are 21. 14^{c}–15 (with V₂), 24. 14 (with VB₁), 55. 11^{cd} and 10^{ab} (sequence) and 65. l. 15 of 1212* (with B₁), while in $\tilde{N}_2$ they are 7. 267* (post. half of l. 3 to pri. half of l. 4), 23. 7^{d} (with V₂ G₄), 35. 813* (post. half of l. 6 to pri. half of l. 7), 41. 5–7 (with V₂ B₁ D10.12), 50. 24–25^{b} (with B₁), 55. 6^{b}–8^{a} (with D₁₂), 59. 13^{bc}. There are other omissions which are common to the N MSS. The omissions peculiar to $\tilde{N}_1$ are 1. 13^{cd} and 57. 2^{ab}, while those peculiar to $\tilde{N}_2$ are 3. 19^{b} and 68. 8^{ab}.

Maithilī Version

Of the 4 MSS. (V₁–₄) constituting the Maithilī Version V₁ (c. 1360 A.D.) is the second oldest MS. in our Crit. App. The Maithilī Version agrees with the Bengali Version and thus represents the NE

[1] For the correct colophon of the MS. $\tilde{N}_1$ cf. Dr. V. V. Mirashi's article on '*Gāṅgeyadeva of Tirabhukti*', ABORI, XXIII, pp. 291–301.

Version. There is general agreement in the 4 MSS. of this group, but sometimes V4 (c. 1836 A.D.) differs and presents a poor text. Most of the *Star-passages* found in the MSS. of this Version are shared by the other MSS. (Ñ and B) of the NE group, and in some cases the MSS. of the NW group also. The *Star-passages* exclusive to V1 are 543, 1201; to V2 45; to V3 169, 319, 580 (subst.), 605, 1204; to V4 834, 1089, 1221. The haplographical omissions are as follows —

V1—67. 11-12^{b} (with D3.7), 73. l. 3 of 1337* (with V2).

V2—21. 14^{c}-15 (with Ñ1), 23. 7^{cd} (with Ñ2 G4) l. 1 of 652* (with V4 D11.13), 39. 3^{c}-4, 59. 1134* (with B1), 60. l. 2 of 1146*—St. 16, 64. 26^{ab}, 72. 16^{c}-17^{d} (?), 18^{c}-l. 3 of 1328*, 73. l. 3 of 1337* (with V1), l. 1-3 of 1351*

V3—6. 248* (from post. half of l. 41 to the pri. half of the line of 23^{ab}). 30. 22^{ab}. 41. 5-7 (with Ñ2 B1 D10.13). 44. 967* (from post. half of l. 1 to pri. half of l. 4 (with D10). 65. l. 13 of 1212* (with D13). 71. 3^{ab} (with D7).

V4—3. 11^{cd}-21. 11. 364* (l. 2—l. 12. 2^{b}). 23. l. 1 of 652* (with V2 D11.13). 35. 18^{d}-19^{d}. 44. 20^{c}—l. 1 of 965*. 54. 15-16. 57. 14^{c}-15^{b} (?), 60. 18^{cd} (?). 65. l. 17-18 of 1212*. 73. 1345*. 76. l. 5-7 of 1394* (?).

The following are the omissions *peculiar* to the individual MSS. of this group—

V1—13. 2^{c}-3^{b}; 14. 7^{cd}; 17. 22-27; 28. 8^{ab}; 42. 2^{ab}.

V2—16. 4; 25. 8^{cd}; 47. 27^{ab}; 52. 14^{cd}; 61. 7; 71. 1302* (l. 4) to St. 16; 72. 4^{c}-5^{d}.

V3—10. 17; 15. 10^{ab}; 19. 21^{ab}; 32. 25-26; 42. 22-23^{b}; 67. 5^{cd}; 68. 8^{c-f}.

V4—1. 66^{bc}; 11. 14^{c}-15^{b}; 13. 18^{cd}; 35. 19^{a}, 22-23^{b}. 37. from post. half of l. 1 of 841* to 13^{c}; 53. 21^{ab}, 55. 15^{ab}; 57. 16-17^{b}; 64. 25; 69. 28^{c}-30^{d}; 73. 11^{cd}.

Bengali Version

There are 4 MSS. of the Bengali group which generally agree with the Nepali and Maithilī groups. The oldest MS. of this Version is B1, which is dated c. 1688 A.D. There are additions and omissions in these 4 MSS., which are common to the N MSS. The *Star-passages* which are *exclusive* to each of these MSS. are shown below :—

B1—847 (m.), 933, 1137 (*sec. m.*?).

B2—53, 155, 158, 159 (m.), 162 (m.), 173 (m.), 185, 186, 370, 420, 426 (m.), 427 (m.), 518, 637, 649, 702, 753 (m.), 799, 893, 983, 984, 1028, 1052, 1074, 1191, 1268, 1279, 1347, 1380.

B3—57^{d}, 84, 101, 117, 125, 184, 205, 231 (m.), 233, 265, 287, 296, 310, 317, 320, 328, 335, 368, 372, 384, 397, 441, 448, 474, 483, 492, 499, 520, 530, 535 (subst.), 538, 567, 571, 595, 626, 650, 657, 683, 701, 703, 745, 764, 795, 811, 824, 842, 869, 887, 901, 929, 947, 979, 988, 1009 (subst.), 1032, 1067, 1084, 1088, 1123, 1125, 1154 (subst.), 1155, 1174, 1176, 1182, 1192, 1214 (m.), 1222, 1242, 1253, 1270, 1293, 1311, 1338, 1358, 1382.

B4—92, 114, 465, 1192 (l. 2).

The haplographical omissions are not found in B2 and B4. They are however found in B1 and B3 as under :—

B1—25. 677* (from post. half of this to 9^{a}). 26. 700* (from after ददामि in l. 10 upto ददामि in l. 11) (from post. half of of l. 43 upto pri. half of l. 44). 29. 742* (l. 30-33), 33. 9^{c}-11^{b}. 41. 5. 7 (with Ñ2 V3 D10.13). 48. 2^{c}-3; 15^{ab}. 50. 24-25^{b} (with Ñ2). 59. 1134* (with V2). 65. l. 15 of 1212* (with Ñ1).

B4—1. 79^{c}. 2. 34^{ab}. 12. 2^{a}-4^{c}. 23. 2^{d}-3^{a}. 33. l. 2 of 796*. 43. 9^{c}-11^{b}. 46. 1^{cd}. 47. 15^{ab}. 50. 19^{d}. 52. 8^{cd} (?); 13^{cd} (with D1.2).

The omissions in the individual MSS. of this Group are as follows :—

B1—2. 36. 30. 20-22^{b}. 48. 17-18. 59. 18^{c}-20^{b}. 66. l. 4 of 1220* to 12^{b}. 71. 21^{ab} (with D3.7.13).

B₂—13. 39^{c}–40^{d}.
B₃—10. 27^{ab}.
B₄—1. 22^{ab}. 5. 2^{c}–4. 69. 5 (with D₆). 72. 5^{c}–^{f}.

Sharada Version

There is only 1 MS. in the Śāradā script representing the Śāradā Version. There are, again, 5 MSS. in the Devanāgarī script (D₅.₇.₁₁–₁₃) which may be the transcripts of some old Śāradā MS. different from our Ś₁ which seems to be about 100 years old. These 5 MSS. which are similar to K MSS. in the Critical Edition of the Mbh. (Poona), form with Ś₁ the North-Western Version which not only differs from the SR but also from the NE Version. Not all the additions and omissions in the NW MSS. (including Ś₁) are common to the NE MSS. (including Ñ₁.₂.).

The following *Star-passages* are exclusive to Ś₁ :—

112, 521 (m.), 550, 912, 973, 1118, 1286 (subst.).

The haplographical omissions in Ś₁ are as under :—

3. 20^{cd} ; 24^{d}–25^{a}. 6. 248* (from post. half of l. 24 to pri. half of l. 26). 8. 14^{c}–15^{b} (with D₂). 14. 10^{ab}. 23. 8^{bc} (with D₃.₇). 28. 7–8^{b}. 32. 3^{c}–4 (with D₅.₁₂) ;21–23. 33. 11–12^{b} (?). 39. 13^{d}–14^{a}. 47. 18–19^{b} (?). 50. 9 (? with D₂.₅.₁₂) ; 25^{ab} (with D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂). 58. 13^{bc} (with D₅.₁₂). 59. 9^{e}–10^{b} (? with D₁–₃.₅.₇.₁₂). 60. from post. half of l. 1 of 1149* to कनी in 18^{c}. 65. 11–1207* (?) ; 15 (with D₁.₃.₅.₇.₁₂). 67. 11^{c}–12^{b} (with D₂.₅.₁₂). 70. 5^{b}–7^{a} (? with D₅). 72. from त्वम in 1326* up to 18^{c} (with D₁₂). 74. 26^{cd} (?).

It appears from the above list that some of the haplo. om. in Ś₁ are common to D₅ and D₁₂. It may be that Ś₁, D₅ and D₁₂ might have been copied from one old Śāradā MS.

There is again a long list of omissions in Ś₁. They are as follows :—

1. 18^{cd} (with D₅.₁₁) ; 37^{c}–38^{b} ; 47 ; 62^{c}–63^{b}. 2. 2^{ab} ; 19^{ab} (with Ñ V B D₅.₁₀–₁₃) ; 36^{ab} (with Ñ₁ V₃ D₂.₃.₅.₇.₁₁.₁₂ T₃ M₃). 4. 24^{cd} (with D₁₂). 7. 11^{ab} (with Ñ V B D₁.₅.₁₀–₁₃); 15^{ab} (with D₁₂). 9. 7^{ab}; 8 (with D₁₂). 10. 9^{ab}. 12. 19^{c}-20^{d}. 13. 11^{c}–14 ; 15^{c}–16 (with D₅) ; 21^{b}–2^{c} (with Ñ V B D₁–₃.₅.₇.₁₀–₁₃) ; 24 ; 30 (with D₁–₃.₅.₇.₉ ₁₂). 14. 2^{cd} (with Ñ V B D₁–₃.₅.₇.₉–₁₃, M₄) ; 5^{ab} (Ñ V B D₁–₃.₅.₇.₉–₁₃, M₄). 15. 23 (with Ñ V B D₁–₃.₅.₇.₁₀–₁₃). 16. (20 with D₁–₃.₅.₇.₁₂). 17. 38^{c}–39 (with Ñ V B D₅.₁₀–₁₃). 18. 3^{bc} ; 5^{ab} (with D₅.₁₂) : 15^{cd} (with D₁–₃.₅.₇.₉.₁₁.₁₂ M₄). 19. 4^{cd} (with D₁–₃.₅.₇.₁₂) ; 6 (with D₅.₁₂) ; 11 ; 15–16 (with D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂ M₄) ; 18^{c}–19^{b} (with Ñ V B D₁–₃.₅.₇.₁₀–₁₃ M₄) ; 22^{ef} (D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂ M₄) ; 23^{bc} (with D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂ M₄). 20. 18 (with D₁–₃.₅.₇.₉.₁₂). 21. 18^{ef} (with D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂). 23. 13–14 (with D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂) ; 28–29 (with D₁.₂.₅.₁₂). 25. 12 (with D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂). 28. 3^{cd} (with D₁.₂.₅.₁₁.₁₂) ; 11 (with D₁–₃.₅.₇.₁₂). 29. 6 (with D₁–₃.₅.₇.₁₂) ; 7^{c}–8^{b} (with D₁–₃.₅.₇.₁₂). 30. 14^{cd}. 32. 8–9^{b} (with D₅.₁₂) ; 10^{cd} (with Ñ V B D₁–₃.₅.₇.₁₀–₁₃ M₄). 34.5^{ab} (with D₅.₉.₁₁.₁₂) ; 14 (with D.₅.₉.₁₂ G₃) ; 21^{cd}. 35. 10–11^{b} ; 13 (with D₅.₁₂) ; 21^{ab} (with D₅.₉.₁₂). 36. 22^{cd} (with D₅.₁₂) ; 29–30 (with D₅.₉.₁₂). 39. 24^{cd} (with D₁–₃.₅.₇.₉.₁₂ M₄). 43. 9^{cd}. 44. 2^{cd} and 5^{cd} ; 18^{ab} (with Ñ₂ V B D₁–₃.₅.₇.₉–₁₃ M₄). 50. 5^{ab} (with D₉). 52. 15^{cd} (with D₁–₃.₅.₇.₁₂.₁₃). 57. 2^{c}–3^{b} (with D₁–₃.₅.₇.₁₂). 59. 13^{cd} (with D₅.₁₂.₁₃). 63. 10^{cd}. 64. 12^{ab} (with D₁–₃.₅.₇.₁₂). 65. 13^{cd} (with D₁–₃.₅.₇.₁₂). 68. 7^{cd} (with D₁.₂.₅.₁₂). 69. 31 (with D₁–₃.₅.₇.₉.₁₂). 70. 2^{cd} (with D₁₂). 71. 14^{cd} (with Ñ₂ V B₁.₃.₄ D₁–₃.₅.₇.₁₁–₁₃). 72. 23^{ef} (with D₃.₅.₇.₁₂).

The above analysis shows that Ś₁ represents the NW Version as all the haplographical omissions in Ś₁ are common only to the D MSS. representing the NW Version. And even in ordinary omissions Ś₁ agrees only with the NW MSS. in 31 cases, while it agrees with both the NW and NE MSS. in 12 cases only. There is again not a single case where Ś₁ agrees only with a NE MS. as against the NW MSS.

Devanāgarī Version of Tilaka (Vulgate)

The Devanāgarī Version is a Composite Version, as it represents all the Versions (NE, NW, W and S). The comm. *Tilaka* has a text of the Rām. which agrees with the SR and which is here accepted

as representing the Vulgate. There is no *Star-passage* exclusive to this MS. (Dt), nor is there any haplographical omission. There are, however, a few omissions as under :—

12. 19^{ab}. 30. 15^{ab} (with D6.8). 38. 19 upto I. 39.6. 47. 7^{cd} (with D6.8). 48. 8.

Devanāgarī Composite Version

Western Version

The four MSS. D1-3.9, although they differ from one another in certain respects, have many points of agreement and form a separate unit. They are written in Gujarat (D1 may be from Rajasthan or the border-line between Gujarat and Rajasthan) as can be inferred from the nature of their handwriting. In the case of D2 and D9 the colophons in fact make a clear reference to the two places of Gujarat—*Viramgām* and *Śuklatīrtha*—where they were written. All the 4 MSS. mention the date of writing in the colophons,—1455 A.D., 1594 A.D., 1717 A.D. and 1848 A.D. respectively. D1 again occupies the third rank in point of antiquity, being next to Ñ1 and V1. In view of the fact that the 4 MSS. belong to Western India and show common characteristic features they are taken as forming a Western Version. They also share the features of the NR and the SR, and this is not unnatural as they belong to a region which lies between North and South and which consequently comes under their influence.

The *Star-passages* in the 4 MSS. are 28 (including 7s), 6, 4 and 8 (including 1s) respectively. They are as under :—

D1—48, 145(s), 156(s), 160, 207, 216, 242(s), 244(s), 246, 288(s), 330, 349(s), 349(s), 498, 556, 654, 761, 783, 798, 910(m.), 989(s), 1004, 1007, 1062, 1142, 1208, 1275, 1332, 1350.

D2—163, 179, 183, 204, 228, 279.

D3—56, 129, 212, 309 (lines 47, 51, 54, 55, 63, 64, 77, 86, 89, 90—*all s*), 1186.

D9—50, 200 (s), 201, 240, 380, 514, 1075, 1115.

The above-mentioned MSS. have got haplographical omissions as under :—

D1—1. 16^{a}–17^{b}. 14. 10^{ab}. 35. 4^{cd} (?) (with D3.7 M4). 40. 11^{c}–12^{b} (with D2 M4). 44. 25^{cd} (with D2.3.5.7.9.11.12). 48. 15^{cd} (with D3.7.11). 50. 26^{ab} (with D2.3.7.12). 52. 13^{cd} (with B4 D2); 22^{bc} (with D2.3.7.11). 55. 21^{c}–22^{b} (with D2.3.5.7 12). 59. 27–28. 70. 10^{ab}. 74. 3^{ab} (with D2.3.7.9).

D2—6. 20^{bc}. 8. 14^{c}–15^{b} (with Ś1). 12. 6^{c}–7^{b}. 13. 42^{b}–43^{a} (with D7). 14. 10^{ab}. 15. 26–27^{ab} (?). 16. 14^{c}–15^{c} (यु to यु). 17. l. 9–10 of 531* (?); from post. half of l. 2—pri. half of l. 4 of 542* (from after राजा to राजा). 20. 7^{ab}—l. 1 of 596*; l. 4 of 596* to ना in 7^{d}. 24. 6^{d}-7^{c}; 18. 32. 3^{ab}. 35. l. 1–3 of 813* (with D10). 37. 16^{c}–17^{b}. 40. 11^{c}–12^{b} (with D1 M4). 44. 3. 47. 30 (with D3). 48. 8^{c}–9^{b}; 12^{d}–1^{c} (of Sarga 49). 50. 9 (? with Ś1 D5.12); 26^{ab} (with D1.3.7 T3). 52. 13^{cd} (with B4 T3); 22^{bc} (with D1.3.7.11). 56. 11^{c}–12^{b} (?). 57. 19^{cd} (? with D3.7). 58. from after सर्वेभ्यः in 10^{d} to सर्वेषां in 11^{d}. 59. 6^{d}–7^{a}. 64. 27^{d}–28^{c}. 66. from after धनुर्वेदं in 6^{a} to °र्वेदं in 8^{a}. 67. 11^{c}–12^{b} (with Ś1 D5.12). 68. 10. 70. 9^{d}–12^{a}; 17–18 (?). 71. 10–11^{b}. 72. after पुत्रैः in 7^{b} to पुत्रै in l. 3 of 1320*.

D3—3. 19–20. 8. 1^{c}–2^{b}. 14. 10^{ab}. 15. from post. half of l. 3 to pri. half of l. 5 of 478*. 23. 8^{bc} (with Ś1 D7). 26. 15^{a}–16^{d} (with D7 G1). 28. post. h. l. 2 (732*) to 20^{c}. 31. 12^{c}–13^{b} (with D7); 22^{b}—pri. h. of 767* (with D7). 35. 4^{cd} (? with D1.7 M4). 45. 20^{c}–21^{b}. 46. 17. 48. 15^{cd} (with D1.7.11). 49. l. 2 of 1035* to St. 11. 50. 26^{ab} (with D1.3.7 T3). 52. 22^{bc} (with D1.3.7.11). 55. 10^{ab} and 8^{cd} (sequence); 17^{c}–18^{b} (with D7.12 T3). 57. 19^{cd} (with D3.7). 65. 21^{c}–22^{b}(?) 67. 11–12^{b} (with V1 D7). 70. 3. 72. from after दिवसं in 1^{a} to दिवसं in 1^{c}. 74. 14^{c}–15^{b}.

D9—6. 5^{ab}. 7. 16^{ab}—l. 3 of 271*. 11. 19^{b}–21^{a}. 14. 10^{ab}. 32. 15^{ab}. 38. 8^{b}–9^{c} (with G4). 47. 30 (with D2). 48. 13^{cd} (with D14 T3). 52. 4^{ab}. 65. 6–7 (with B4). 66. 16^{d}–17^{a} (with T3 M3). 68. 1252* (l. 6–8). 69. 11–13.

The four MSS. have got the following individual omissions :—

D1—1. 4^{cd} (with D2); 6^{cd}; 7; 17^{ab} (with D12); 25^{cd} (with D2.7); 29^{c}–30^{b}; 40^{ab}; 49^{ef} (with D2.3.7); 61^{ab} (with D2.3.7). 2. 22^{cd}–24. 3. 14^{cd} (with D14 T G2 M1.3); 21^{cd}. 4. 19–21^{b}; 24. 5. 9 (with D2.3.9); 12^{ab} (with D3); 14^{ab} (with D2.3.9 M4); 17; 20–23. 6. 4^{cd}; 10^{cd}. 18. 5^{cd} (with D2.3.7.9.14 G4 M4). 22. तत्र in 17^{a-b}. 36. 18^{cd}. 42. 20 (with D2.3.5.7.9.12). 45. 16. 47. 2^{c}–3; 4^{cd}; 5^{cd}; 6^{cd}. 52. 9^{ab}. 55. 22^{ab} (with D2.3.5.7.12.13). 59. 22^{cd} (with D2.3.5.7.12); 31^{ab} (with D2.3.5.7.12). 60. 8^{ab} (with D2.3.5.7.12). 63. 3^{cdef}. 71. 10^{e}–11^{b}.

D2—1. 4^{cd} (with D1); 25^{cd} (with D1.7); 49^{ef} (with D1.3.7); 61^{ab} (with D1.3.7). 2. 38^{d}–39^{c}. 3. 11^{d}–12^{c} : 20^{cd}. 5. 1^{ab}; 17^{cd} (with D3.9); 20–21 (with D3). 6. 19 (with D3.7.9). 7. 5; 11 (with D3); 13^{ab} (with D3.7.9); 15^{cd} (with D3). 8. 17–18. 12. 21 (with D3.7.12). 13. 44^{ab}. 15. 27^{ab}. 17. 25^{c}–26^{b}. 19. 3; 6^{cd} (with D3.7). 20. 7^{ab}. 22. 8^{c}–9^{b}. 26. 11–12^{b} (with D3.7). 29. 4. 32. 20^{cd} (with D3). 36. 18. 38. 16^{c}–26 (end of Sarga). 39. 15^{c}–16. 42. 8^{ab} (with D11). 46. 6^{ef} (with D5.9.11). 47. 6^{ab} (with D2.3.5.7.9.12). 53. 10^{c}–11^{b}. 56. from समाहिता: in 18^{c} upto हि in 20^{a}. 57. 1^{ab}; 11^{ab}. 58. 17^{d}–18^{c}. 59. 20^{d}–21^{c}. 74. 25^{c}–26^{b}.

D3—1. 23^{d} (with D7); 49^{ef} (with D1.2.7); 61^{ab} (with D1.2.7). 5. 11–12^{ab}. 6. 4^{ab}; 17^{ab}; 18^{c}–19. 9. 20^{ab}; 21^{ab}. 22. from तत्र in 13^{a-b}. 23. 29^{c}–29 (with D7). 24. 2^{c}–3^{b}. 25. 10 (with D7). 26. 13^{cd} (with D7). 32. 3^{d}—pri. half of l. 2 of 771*. 36. 8^{ab} (with D7); 18–20 (with D7 M4). 40. 22^{d}–23^{a}. 49. 23^{a} and 23^{d} (both with D7). 52. 8 (with D7). 53. 19 (with D7). 56. 2^{ab}; 2^{ef}–8^{c}. 59. 23^{b}. 61. 16. 62. 5^{ab}. 64. 24 (with D7). 70. 19^{cd}. 74. 24^{c}–25^{b}.

D9—5. 8–9; 11–12; 19^{c}–22. 7. 8^{ab}. 11. 9^{c}–10^{b}. 13. 10^{c}–11. 15. 12^{ab}; 21^{c}–22^{b}. 17. 38^{c}. 22. 13^{ab}. 29. 8^{cd}. 32. 6^{b}–7^{a}. 41. 18. 45. 13^{c}–14. 52. 6^{c}–7. 53. 7^{cd}. 64. 3^{b}—pri. half of l. 2 of 1185*. 65. 16–19. 68. 7. 69. 9^{ef}. 70. 9^{d}–10^{a}.

As regards insertions the four MSS. have most of the *Star-passages* common with N Version. There are, however, cases of insertions where they agree with the SR, particularly D9. The two MSS. D2.3 have the following *Star-passages* peculiar to them: 57^{b}, 94, 187, 222 (with D9), 229, 255 (with D9).

The following conspectus will show the relation of the Western MSS. to the Devanāgarī and Southern Recensions.

Ins. * No.	*W* D1–3.9	*D* Dt D4.6.8.14	*S* T G M
72	D9	Dt D4.6.8.14	T G M
123	D3	—	M4
136	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
146	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
154	D9	Dt D4.6.8.14	T G M
165	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
175	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
213	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
229	D2.3	—	G3
324	D1	—	M4
366	D9	Dt D4.6.8.14	T G M
406	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
428	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
433	D9 (om. l. 5–8)	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
467	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
468	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
470	D9	D4.6.8.14	T G M1–3
471	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
490	D9	Dt D4.6.8.14	T G M
491	D9	Dt D4.6.8.14	T G M (M4 om. l. 12, 15)

Ins. * No.	*W* D1=3.9	*D* Dt D4.6.8.14	*S* T G M
495	D9	Dt D4.6.8.14	T G M { G2 om. l. 1–6 / G4 om. l. 5–7 and / M4 om. l. 5–8 }
504	D9	Dt D4.6.8.14	T G M
505	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
508	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
509	D9 (om. l. 6)	Dt D4 6.8.14 (D14 om. l. 6)	(All ex. T3 om. l. 6) T G M1–3
510	D9	Dt D4 6.8.14	T G M1–3
511	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
513	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
540	D9 (om. l. 2)	Dt D4.6.8.14 (D14 om. l. 2)	(T1.2 G4 M3 om. l. 2) T G M1–3
564	D9	Dt D4.6.8.14	T G M
607	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
615	D9	Dt D4.6.8.14	T G2–4 M1.2
616	D9	Dt D4.6.8.14	T G M (G1 om. l. 1; M1 om. l. 2)
628	D9	Dt D4.6.8.14	T G M
631	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
643	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
644	D9	Dt D4.6.8.14	T G M
645	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
658	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
667	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
690	D9	Dt D4.6.8.14	T G M (M4 om. l. 5–8)
707	D9	Dt D4.6.8.14	T G1–3 M1–3
713	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
720	D9 (om. l. 2 & 5)	Dt D4.6.8.14 { All om. l. 2; / D14 om. l. 5 also }	T G M (M4 om. l. 1, 2, 5)
721	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
729	D9 (om. l. 1)	Dt D4.6.8.14 (D4.14 om. l. 1)	T G M (All om. l. 1)
733	D9	Dt D4.6.8.14	T G M
736	D9 (om. l. 2)	Dt D4 6 8.14 (All ex. D4.14 om. l. 2)	T G M (All ex. T1.2 G2 M1 om. l. 2)
750	D9	Dt D4.6.8.14	T G1 M1–3
758	D9	Dt D4.6.8.14	T G M
762	D9 (l. 2 only)	Dt D4.6.8.14	T G M (G1 l. 2 only)
769	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
789	D9	Dt D4.6.8.14	T G M M1–3
797	D9	Dt D4.6.8.14	T G M
801	D2	Dt D6.8	—
804	D9	Dt D4.6.8.14 (D6.8 om. l. 1)	T G M1–3
831	D9	D4.14	T G M1–3
838	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
867	D9	D4.6.14	T G M1–3
874	D9	Dt D4.6.8.14	T2.3 G M1.3
890	D9 (l. 2–3)	Dt (l. 2–3)	T2 G1–3 M2 3 { T2 M3 om. l. 3 / G1–3 M2 read l. 2–3 only }
886 (subst.)	D1 (l. 3)	—	M4 (l. 3)
959 (subst.)	D1	—	M4
1033	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1–3
1069	D9	Dt D4.6.8.14	T G M

Ins. * No.	*W* D1-3.9	*D* Dt D4.6.8.14	*S* T G M
1081	D9	Dt D4.6.8.14	T G M
1105	D9	D4.14	T G M1-3
1108	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1-3
1148	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1-3
1150	D9	Dt D6.8	M3 (l. 1 only)
1153	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1-3
1274	D1.9 (D1 om. l. 4-5, 10-11, 14-17)	Dt D4.6.8.14	T G M (M4 om. l. 4.5 & 7)
1324	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1-3
1327	D9	Dt D4.6 8.14	T G M1-3
1386	D9	Dt D4.6.8.14	T G M1-3

No. of Ins.—73
—Subst.— 2

Out of the 73 ins. as many as 69 are common to S and D9 only (from W group).

North-Western Version

We may now turn to the D MSS. representing the North-Western Version. There are five MSS. (D5.7.11.12.13) which are procured from Baroda, Hoshiarpur, Bikaner and Jodhpur and which like the Śāradā Version contain the NW text. They may be the transcripts of some Śāradā MS. different from the Ś1 of the Critical Apparatus.

The *Star-passages* exclusive to the five MSS. individually are as follows :—

D5—1168.

D7—164, 282 (s), 285 (s), 291, 694.

D11—75, 161, 192, 232, 234, 306, 309 (l. 15-18, 44-46, 51, 67), 385, 388, 391, 413, 414, 416, 436, 534, 566 (l. 6, 7, 9, 37, 38, all s); 640, 642, 676, 679, 687, 688, 700 (l. 26 (s), 32, 33, 34); 727 (l. 6-8 and l. 1, 3, 9, 10 all s); 743, 820, 832, 836, 841 (l. 2), 941, 958, 993, 997 (l. 4), 998, 1031, 1037, 1050, 1068 (s), 1157 (l. 2-3), 1175, 1196, 1284, 1322, 1339.

D12—359, 360, 1128.

D13—223, 293, 295, 302 (l. 8), 472, 565, 600, 601, 602, 1316.

The haplographical omissions are as under :—

D5—3. 4-5. 14. 10^{ab}. 16. 4-6. 32. 3^{c}-4 (with Ś1 D12); 19 (with D12). 40. 17^{c}-18^{b} (? with D12). 44. 8-9^{b}. 50. 5 (with D12); 9 (? with Ś1 D2.12). 58. 13^{bc} (with Ś1 D12). 67. 11^{c}-12^{b} (with Ś1 D2.12). 70. 5^{b}-7^{a} (? with Ś1). 74. 7 (?); 14^{c}-16^{b}.

D7—13. 42^{b}-43^{a} (with D2). 14. 10^{ab}. 16. 8 (with D12). 17. 33^{b}—pri. half of 544. 19. 24. 22. 17^{d}-19^{d}. 23. 8^{bc} (with Ś1 D2). 26. 15^{a}-16^{d} (with D2 G1). 31. 3 (? with D13); 22^{b}—pri. half of 767 (with D2). 32. 1^{c}—l. 1 of 770. 35. 4^{cd} (? with D1.2 M4). 40. 9^{b}-10^{a}. 43. 9^{c}-10^{b}. 45. 6^{d}. 48. 15^{cd} (with D1.2.11). 50. 26^{ab} (with D1-2 T2). 52. 22^{bc} (with D1-2.11). 55. 7^{bc}; 17^{c}-18^{b} (with D2.12 T2). 57. 19^{cd} (with D2.2). 59. 28^{d}-29^{a} (with D12); 32-33^{b}. 61. 13^{b}-14^{a} (?). 64. 27—l. 1 of 1202. 67. 11-12^{b} (with V1 D2). 72. 3^{ab} (with V2); 19.

D11—1. 43^{a}-44^{b}. 3. 8^{ab}. 9. 15^{d}-16^{c}. 23. 10^{cd}; l. 1 of 652 (with V2.4 D13). 39. l. 2 of 873 (?). 45. 9^{c}-11. 46. l. 3—4 of 986. 47. 31. 48. 15^{cd} (with D1.2.7). 52. 17^{c}-18^{b}; 22^{bc} (with D1-2.7). 55. 11^{ab}. 58. 15. 64. 1185 (post. h. of l. 2—pri. h. of l. 9); 28^{bc}. 68. l. 6 of 1252; l. 1 of 1256. 71. from राजपुत्रीणां in 11^{a}—विवाहे in 12^{c} (?).

D12—1. 16^{c}–17^{b}. 10. 27 (with D1). 14. 10^{ab}. 15. 485 (l. 3-4). 16. 8 (with D7). 21. 14^{c}–15^{b}. 32. 3^{c}–4^{b} (with Ś1 D6); 778 (from after ब्रह्मन् in l. 1 to ब्रह्मन् in l. 2); 19 (with D6). 34. 17^{ab} (?). 35. 11-12^{b}. 40. 17^{c}–18^{b}. 45^{cd} (with M2). 50. 5 (with D6); 9 (? with Ś1 D2.6). 52. 22^{ab} (with B1 D12). 53. 14^{c}–15^{b}. 55. 21^{b}–22^{b}. 58. 13^{bc} (with Ś1 D6). 59. 9^{c}–10^{b} (? Ś1 D1–3.5.7 also). 60. 22^{cd}. 62. 23^{ab} (?). 65. 15 (Ś1 D1–3.5.7 also). 67. 11^{c}–12^{b} (with Ś1 D2.6). 72. From स्वम् in 1326 to 18^{c} (with Ś1).

D13—8. 1^{bc}. 9. l. 19–20 of 309. 10. 21. 12. 28^{ef}. 14. l. 4–5 of 463. 16. 9. 23. l. 1 of 652 (with V2.4 D11). 29. 742 (post. half of l. 43—pri. h. of l. 44). 31. 3 (? with D7). 41. l. 2 of 894–4^{b} (?); 5–7 (with Ñ2 V3 B1 D10). 43. 7^{d}–8^{a}. 44. 11^{c}–12^{b} (?); l. 1–2 of 961. 45. 15^{d}–16^{c}. 46. 14^{bc} (?). 49. 13^{cd} (with M4); l. 1 of 1043. 50. l. 2 of 1045–6^{b}. 52. 22^{ab} (with B1 D12). 54. 4^{b}–5^{a}. 55. 6^{b}–8^{a} (with Ñ2); 17^{c}–18^{b} (with D3.7 T8): 63. 1181 (post. h. of l. 4 to pri. h. of l. 17). 65. l. 13 of 1212 (with V3). 66. 13 (with M4 ?).

There are also omissions in individual MSS. They are as follows :—

D5—1.18^{cd} (with Ś1 D11); 49^{ab}. 3. 2^{cd}. 22. 6^{c}–7. 38. 10 (with D9.12.14 T1 G1.3.4); 15^{cd} (with D9.12); 26 (with D12). 41. 11^{c}–12^{b}. 44. 15^{c}–16^{b}. 52. 24^{cd} (with D12.13). 60. 1 (with D12). 74. 26^{c}–28.

D7—1.23^{d} (with D3); 25^{cd} (with D1.2); 49^{ef} (with D1–3); 61^{ab} (with D1–3). 2. 17^{a}–18^{b}. 3. 12^{cd}—Sarga 5. 15. 7^{c}–8^{b}. 19. 10–11. 23. 1^{cd}. 34. 20^{c}–21^{b}. 39. 23^{ab}. 44. 8^{c}–9^{b}. 50. 9^{cd}; 27^{ab}. 56. 18^{cd}. 59. 2^{a-d}. 61. 20^{c}–21. 66. 12^{cd}; 19^{ab}. 73. 18^{c}–19^{b}.

D11—1. 7^{cd}; 18^{cd} (with Ś1 D6); 34. 2. 8^{d}–दर्शं in 9^{c}. 7. 13. 9. 1^{ab}; 16^{abc}; 19^{bcd}. 12. 25^{c}–26^{b}. 13. 14^{ab}; 19; 21^{ab}–22^{c}; 24. 15. 1–3 and 5^{cd}–6. 16. 7^{ab}. 26. 19^{bc}. 30. 7^{ab}. 35. 21^{cd}. 36. 28^{ab}. 50. 22^{c}–23^{b}. 72. 1–2^{b}. 74. 17^{ab}; 18.

D12—1. 17^{ab} (with D1); 22. 12. 30. 14. 15. 21. 15^{ab}. 35. 16^{b}–17^{b}. 53. 3^{c}–4.

D13—1. 46^{ef}. 13. 22^{ef}. 16. 7. 19. 4^{c}–6^{b}. 22. 7^{c}–8^{b}. 24. 13^{c}–14^{b}. 30. 20^{ab}. 38. 26^{ab}. 42. 9^{cd}. 45. 16^{abc}. 48. 16^{ab}. 50. 6^{ab}. 53. 14^{cd}. 56. 1. 66. 11^{cd}. 71. 11^{c}–12^{b}. 74. 2^{ab}.

Southern Recension

The SR is represented by T G M Dt D4.6.8.14 MSS. For the sake of convenience we have first referred to the 5 D MSS. of this Group.

The *Star-passages* exclusive to these 5 MSS. are shown below :—

Dt—Nil.

D4—560, 826, 1255.

D6.8.14—Nil.

The haplographical omissions are as under :—

Dt—Nil.

D4—48. 14^{cd} (with D9 T8).

D6—35. from प्रभवे in 25^{c} up to गङ्गाया: in 26^{c}. 37. 22 (?). 61. 19^{ab}.

D8—Nil.

D14—12. 10^{c}–11^{b}. 46. 15^{cd}.

Following are the omissions in the individual MSS :—

Dt—12. 19^{ab}. 30. 15^{ab} (with D6.8). 38. 19 upto I. 39. 6. 47. 7^{cd} (with D6.8). 48. 8.

D4—10. 4. 55. 2 (with G1.3 M2). 74. 13^{ab}.

D6—15. 16. 26. 16^{cd} (with D11). 31. 19. 65. 8.

D8—Nil.

D14—17. 38^{c}.

MSS. in the Southern Scripts T G M

There are 11 MSS. in the Southern Scripts: 3 in T, 4 in G and 4 in M. All these MSS. except M4 represent a uniform text unlike the NR where NER differs from the NWR.

The *Star-passages* exclusive to the individual MSS. are as follows :—

T1—Nil.

T2—300, 585, 1389.

T3—885, 1095.

G1—144, 691.

G2—Nil.

G3—460.

G4—Nil.

M1—Nil.

M2—210, 211, 581, 935, 1205.

M3—227, 350, 512, 563, 639 (*inf. l.*; *sec. m.*), 668 (as before), 717 (,,), 849 (,,), 855 (,,), 858, 860, 878 (*sup. l.*; *sec. m.*), 915 (*inf. l.*; *sec. m.*), 917, 927, 1051 (*inf. l.*; *sec. m.*), 1280 (m; *sec. m.*), 1353, 1369, 1370.

M4—47, 106 (s), 121, 170 (s), 199 (s), 202 (s), 214 (s), 225 (s), 250 (s), 347 (s), 371, 400, 407, 419 (s), 469, 477, 480, 516 (s), 523, 533 (s), 566 (l. 28, 31, 32, 33), 582 (s), 618, 675 (l. 2 only), 699 (s), 721 (s), 742 (l. 45–47), 828 (l. 12 (s); l. 10), 871 908 (s), 932 (s), 933 (s), 946, 965 (l. 2 only), 1014 (s), 1071, 1104, 1130, 1133 (s), 1145 (l. 3–4 only), 1204 (s), 1289, 1303 (l. 3–6), 1315 (s), 1385.

The haplographical omissions in these MSS. are as under :—

T1—41. 4^{cd} (?).

T2—43. 3^{c}–4. 46. 12–14^{b} (with G4). 50. 2^{b}–3^{c} (?). 66. 16^{d}–17^{a} (?) (with D9 M3).

T3—23. 21^{d}–23^{c} (with G4). 32. 8^{ab}. 33. 3^{c}–6^{b}. 37. 13^{c}–15. 48. 14^{cd} (with D4.9). 50. 26^{ab} (with D1–3.7). 55. 17^{c}–18^{b} (with D3.7.13). 74. 14^{d}–16^{c}.

G1—4. l. 3 of 209 (with G2). 26. 15^{a}–16^{d} (with D3.7). 39. 16–17. 49. 20^{ab} (with G3).

G2—4. l. 3 of 209 (with G1). 30. 11^{b}–12^{c}; 23^{ab}. 31. 16^{c}–17^{b}. 33. 7–10. 57. 12–13 (?). 62. 5^{a}–6^{d} (?). 75. 2^{c}–3^{b}.

G3—4. l. 5 of 203. 46. 6^{e}–8. 48. 4^{bc}. 49. 20^{ab} (with G1).

G4—3. 19^{ab}. 16. 5^{cd} (with M3). 23. 7^{cd} (with $\tilde{N}_2$ V2); 21^{d}–23^{c} (with T3). 38. 8^{b}–9^{c} (with D9). 41. 8^{c}–9. 46. 12–14^{b} (with T2). 49. 20^{b}–21^{c}. 55. 11^{b}–12^{c}.

M1—53. 15^{ab} (?).

M2—26. 16^{f}–17^{a}. 38. 14. 45. 3^{cd} (with D12). 46. 6^{e}–8 (with G2).

M3—4. l. 4. of 203. 16. 5^{cd} (with G4). 66. 16^{d}–17^{a} (with D9 T2).

M4—3. 21^{cd}. 4. 9^{d}–10^{a}; 12^{ef}. 16. 4^{ab}. 26. 5–11^{b}. 35. 13^{c}–25 (?). 36. 16^{b}–17^{a}. 40. 6 (?); 11^{c}–12^{b} (with D1.2). 43. l. 2 of 944—l. 6 of 945. 49. 10^{c}—l. 3 of 1037; 13^{cd} (with D13). 53. 14^{cd}. 55. 6^{d}–11^{a}. 66. 13 (? with D13). 71. 23^{ab}. 75. from post. h. of l. 7 up to pri. h. of l. 9 of 1379.

The omissions in the individual MSS. are shown below :—

T1—42. 16^{ab}.

T2—69. 16^{ab}.

T3—11. 5^{d}–8^{a}. 13. 18^{ab}. 35. 2^{ef}; 13^{d}–16^{c}. 62. 1–3. 73. 2^{c}–4.

G1—38. 26^{cd}.

G2—4. 4^{cd}. 5. 16. 11. repetition of 16–17 at the proper place. 21. 15^{ef}. 43. 6^{cd}. 56. from after त्रिश in 10^{c} upto 12^{b}. 57. 23^{cd}. 62. 3^{d}–4^{c} (with M1). 73. 13^{cd} (with M1.2).

G3—76. 14^{cd}.

G4—3. 14 (with M4). 8. from यथा in 14^{d} upto ऋष्यशृङ्ग in 16^{b}. 10. 24^{cd}. 70. from राजर्षेर् in 8^{c} upto देवमीढस्य in 10^{c}.

M1—Nil.
M2—41. 18^{d}–20^{c}.
M3—19. 18^{ab}. 64. 2^{cd}.
M4—1. 67^{a}–68^{b}; 69^{ab}; 73^{ab}; 73^{d}. 2. 7; 41. 3. 14 (with G4). 11. 3^{c}–4^{b}. 12. 2; 14^{c}–15^{b}. 13. 8-9; 13-15; 24-25^{ab}. 14. 3^{c}–5^{b}. 17. 28^{c}–34^{d}; 35^{ab}. 19. 11^{cd}. 20. 19^{a}. 22. 16^{cd}. 23. 27^{c}-28. 26. 14-16^{d}. 30. 8. 36. 13–14. 42. 8–11; 24^{b}–I. 43.1^{a}. 44. 2^{ab}. 45. 15^{c}–16^{b}. 46. 5^{cd}. 47. 2^{c}–5. 52. 6^{ab}. 56. 18^{ab}; 20. 57. 2. 59. 3^{ab}. 66. 2-3. 67. 13. 69. 3^{ab}. 73. 19^{a}–12.

Of these Southern MSS. all T G M excepting M4 are almost uniform and faithfully represent the Southern Recension. M4 is a misch-codex, sharing many features of the NR and sometimes having passages not found in any other MSS. of both N and S Recensions.

To make the point more clear we may further examine the nature of different MSS. The *Star-passages* common to D (= Dt D4.6.8.14) and S (= T G M) are as follows:—

D + S—83 (M2 missing), 115, 119, 217, 243, 245, 252, 269, 272, 559, 735,

D + S + D9—72, 154, 366, 490, 491, 495, 504, 564, 616, 628, 644, 690, 720, 729, 733, 758, 762, 797, 1069, 1081.

D + S (ex. M4)—69, 236, 237, 238, 274, 275, 336, 352, 354, 363, 371, 379, 386, 398, 457, 875, 916, 918, 919, 1085, 1348, 1377, 1383.

D + S (ex. M4) + D9—136, 146, 165, 213, 406, 428, 433, 467, 468, 471, 505, 508–511, 513, 607, 631, 643, 645, 658, 667, 713, 721 (M4 subst.), 769, 789, 804, 838, 1033, 1108, 1148, 1153, 1324, 1327, 1386.

Dt D6.8—109, 176, 188, 251, 283, 305, 369, 373, 374, 739, 740,

NW MSS. (= Ś1 D5.7.11–13) collectively

* No.	MSS.	* No.	MSS.
302	Ś1 D5.12	892	Ś1 D5.11.12
424	Ś1 D5.11.12	902	Ś1 D5.12
459 (s)	,,	951	Ś1 D5.11–13
550 (s)	D5.11.12	1047	D5.11.12
565 (s)	Ś1 D5.12	1057	Ś1 D5 11–13
602 (s)	Ś1 D12	1114	Ś1 D5.11.12
611	,,	1166	Ś1 D5.12
712	D11.12	1167	,,
734	Ś1 D5.12.13	1203	Ś1 D5.11
741	D5.11.12.13	1333	Ś1 D5.12
753 (s)	Ś1 D5.12	1361	Ś1 D5
787 (s)	,,	1374	Ś1 D5.11.12
877	Ś1 D5.11.12		

* Passages exclusive to NE MSS. (Ñ V B D10) collectively — Black figures indicate substitute Passages.

* No.	MSS.	* No.	MSS.
64	B2.3	791	V4 B4
86	V3 B3 (m.)	864	B3.4
105	V2.3	971	B1–4
108	,,	981	B2 (m.).4
127	V3 B3	**1061**	Ñ2 V2 B D10
149	B3.4	1113	V1.2 B2
206	,,	1224	V1.3
311	B3 (m.).4	1239	Ñ2 B2 D10
313	V4 B3 (m.).4	**1284**	Ñ2 V B D10
472	Ñ V B D10	**1301**	,,
497	,,	1312	B2.3(m.).4
617	B3.4	1313	B3(m.).4
619	,,		

* Passages exclusive to W MSS. ($D_{1-3.9}$) collectively —

* *No.*	*MSS.*	* *No.*	*MSS.*
94	$D_{2.3}$	197	$D_{1.9}$
187	,,	198	,,
193	$D_{1.9}$	222	$D_{2.3.9}$
194	,,	224	,,
,, (s)	D_{13}	255	,,
195	$D_{1.9}$	1273	D_{1-3}.

* Passages common to NW, NE and W Groups :—

63, 68, 74, 85, 87, 111, 113, 116, **118, 120,** 122, 126, 128, 130, 131, **132,** 133, **139, 143,** 148, 150, **152,** 153, 166, **172, 180,** 189, 190, 191, **203, 208, 212, 215, 218,** 220, **222, 254, 256, 257, 259, 260, 261, 262,** 263, **267,** 268, **270, 273, 276, 278, 280,** 284, **286,** 292, 294, 322, 331 (l. 8 s), **346, 348, 367, 376, 380,** 392, 444, 478, **482,** 517, 536, **539, 541,** 542, 551, **557,** 558, **591,** 596, **704,** 709, **765,** 775, **782, 790, 810, 815, 818, 820, 822,** 825, **840, 841,** 853, **880, 831, 882, 885, 886, 895,** 898, 923, **928, 953, 967, 970, 974, 981, 982,** 991, **1006, 1041,** 1058, **1059, 1060, 1070, 1072,** 1078, 1080, **1085,** 1106, 1124, 1131, 1136, 1141, **1145, 1149,** 1172, 1195, 1216. **1220, 1224, 1226,** 1228, 1237, **1238,** 1246, 1249, 1250, **1264, 1271, 1278,** 1314, **1326,** 1342, **1365.**

* Passages Common to T G M MSS. Collectively :—

* *No.*	*MSS.*	* *No.*	*MSS.*
241	G_2 M_1	938	G_2 M_1
345	,,	957	,,
454	$G_{1.3}$	966	G_{1-3} M_{1-3}
561	T_2 M_3	994	G_2 M_1
692	G_2 M_1	1013	G_{1-3} M_{1-3} (*sec. m.*)
711	$G_{1.3}$ M_3 (*inf. lin.*)	1039	$G_{1.3}$ M_3 (*sec. m., inf. l.*)
726	G_1 M_3		G_2 M_1 (both l. 5 only)
738	G_2 M_1	1040	G_2 M_1
768	T_2 $G_{2\ 3}$ M_1	1133	T_2 M_3
884	T_2 M_3	1184	$G_{1.3}$
891	G_1 M_3 (*sec. m., inf. l.*)	1245	,,
920	T_2 G_2 $M_{1.3}$ (*sec. m.*)	1354	G_2 $M_{1.3}$
936	G_2 $M_{1.3}$ (*sec. m.*)	1375	G_2 M_1
937	G_{1-3} M_1	1387	,,

* Passages common to M_4 and NR (NW, NE) :—

49, 51, **54,** 57[a], 58, 123 (with D_3), **144** ($D_{2.3}$ also), 151 (only $D_{7.11}$; $D_{1-3.9}$), 242 (D_7, $B_{3.4}$, D_9, Dt $D_{4.6.8.14}$ S), 288 (D_{11} and NE), **289** (NW, NE, W), 290 (D_{13}, NE, $D_{1.2}$), **321** ($D_{7.13}$, NE, D_{1-3}), 323 (B_4), **324** (D_1), **327** ($D_{11.13}$, NE), **329** ($D_{7.13}$, NE, D_{1-3}), **330** (D_{13}, NE), **331** (NE), **334** ($D_{7.13}$, NE), **339** ($D_{7.13}$, NE), **341** ($D_{7.13}$, NE), **343** ($D_{7.13}$, NE), **351** (D_{13}, NE), 353 ($D_{11.13}$ NE), **360** (D_{13}, NE), **361** (D_{13}, NE), **362** (D_{13}, NE), **364** (D_{13}, NE), 375 (NW, NE, W), **385** (D_{13}, NE), **383** (D_{13}, NE), 389 (D_{11-13}, NE), **394** (D_{13}, NE), **396** (D_{13}, NE), **399** ($D_{11.13}$, NE), **402** ($D_{11.13}$, NE), **404** ($D_{11.13}$, NE), 405 (om. l. 2 ; D_{11-13}, NE), 409 (om. l. 1 ; $D_{11.13}$, NE), **410** (D_{11-13}, NE), 411 [om. l. 2 ; NW) (all om. l. 1), NE (all ex B_2 om. l. 1), W (all om. l. 1)], 412 [$D_{11.13}$ (om. l. 1), NE], **413** [D_{11} l. 2, l. 9–10). 13, NE], **415** ($D_{11.13}$, NE), **420** (D_{13}, NE ex. B_2), **421** (D_{13}, NE ex. B_2 ; $\tilde{N}_1$ $V_{1.4}$ B_1 om. l. 2), **431** (D_{13}, NE ex. B_2 ; $\tilde{N}_1$ V B_1 om. l. 2), **436** (D_{13}, NE) **440** (D_{13}, NE), **442** (NW, NE, W), 443 ($D_{11.13}$; NE ex V_2), 446 [with D_{13} (om. l. 2), D_{11} (l. 5–7 only), NE (all om. l. 2)], 447 (om. l. 4, 6, 8.) NW (one. l. 4 ; D_{11} om. l. 8 only, all others om. l. 5–7 ; NE, all om. l. 4 and 8 ; W, all om. l. 5–7), 449 (D_{11-13}, NE), 450 (D_{11-13}, NE), 451 ($D_{11.13}$, NE), **452** (D_{13}, NE ex B_2), **453** (D_{13}, NE), **455** (D_{13}, NE), **456** (NW, NE, W), **462** (D_{13}, NE) **464** (om. l. 7–9, $D_{11.13}$, NE), 466 (om. l. 3–8 ; $D_{11\ 13}$, NE), **473** ($D_{11.13}$, NE), **475** (D_3 l. 1 only, NE all l. 1 only), 479 (D_{11}), **481** (D_{13}, NE), 486 ($D_{11.13}$, NE), **488** (D_{13}, NE), **493–494** (D_{13}, NE), **493** (D_{13}, NE), **514** (NW, NE, W). 519 ($D_{11.13}$, NE), **521** (D_{13}, NE), 522 (D_{11}, NE), **524** (D_{13}, NE), **527** (D_{13}, NE), **529** (D_{13}, NE), 532 ($D_{11.13}$, NE), **536** (NE ex. V_1 B_3), **537** (D_{13}, NE ex. V_1), 552 (D_{13}, NE), 555 (NW, NE, D_{1-3}), **569** (D_{13}, NE), **570** (D_{11},

NE), **572** (D13, NE), **573** (D13, NE), **574** (D11.13, NE), 575 (D11.13, NE, D1), **577** (D13, NE), 583 (D13, NE), 584 (D13, NE), 586 (NW, NE, D1-3), **594** (D13, NE), **600** (NE), **601** (NE ex. D10), **603** (D11.13, NE, D1), 604 (D11.13, NE), **614** (D11.13, NE), **623** (D13, NE), 625 (D11), **632** (D13, NE), **636** (D13, NE), **637** (D13, NE ex. B2), 638 (D13, NE ex. B1); **640** (D13, NE), **651** (D11.13, NE), **652** (D11.13, NE), **655** (D13, NE), **669** (NE ex. Ñ1 B1), **671** (NW, NE, W), **681** (NW, D1.2), **682** (D13, NE), 684 (D11, NE), 685 (D11.13, NE), 686 (D11.13, NE), **687** (D13, NE, D9), 705 (NW, NE, W ex. D9), 708 (NW, NE, D1-3), 710 (D11.13, NE), **712** (D13, NE), **723** (D7.13, NE, D3), 724 (D13, NE), **748** (D13, NE), 749 (D7.11.13, NE, D1-3), **751** (D7.11.13, NE, D1-3), **754** (D7.11.13, NE, D1-3), **756** (D7.11.13, NE, D1-3), **759** (D7.13, NE, D1-3), **761** (D7.11.13, NE, D2 3), **763** (D7.11.13, NE, D1-3), **770** (D7.11.13, NE, D1-3), **771** (D7.11.13), **772** (,,), **774** (,,), **776** (D7.11.13), **779** (NE) **781** (D11.13, NE), **784** (D7.11.13, NE, D1-3), **785** (D11.13, NE, D1), 786 (D11.13, NE), **788** (D7.11.13, NE ex. V3, D1-3), **791** (D11, NE ex. V4 B4, D1.2), **793** (D11.13, NE), 796 (NW, NE ex. Ṅ, D1-3), **798** (D7.11.13, NE ex. N1, D2.3), **800** (D7, D1-3), **802** (D7.11.13, NE ex. Ñ1, D1-3), **803** (D11.13, NE ex. Ṅ1, D1-3), **806** (NW, NE ex. Ñ1, D1-3), **813** (NW ex. Ś1, NE ex. Ñ1, D1-3), **823** (D7.11, D1-3), 827 (D7.11, NE ex. Ṅ1, D1-3), **828** (D7.11.13, NE ex. Ṅ1, D1-3), 830 (D7.11.13, NE ex. Ñ1, D1-3), **833** (Ś1 D5-7, 12; NE ex. Ñ1, D1-3), **835** (D7.13, NE ex. Ñ1, D1-3), **837** (,,), 839 (,,), 813 (,,), **850** and **851** (D7.11.13, NE ex. Ñ1, W), 852 (D7.13, NE ex. Ñ1, D1-3), **854** (D7.11.13, NE ex. Ṅ1, D1-3), 856 and **859** and **861** (D7.11.13, NE ex. Ñ1 D1.3), **863** (D7.13, NE ex. Ṅ1, D1.3), 866 and 868 (D7.11.13, NE ex. Ṅ1, D1-3). **870** (D7.11.13, NE ex. Ṅ1, D1-3.9), **872** (D7.13, NE ex. Ṅ1 D1-3), 873 (D7.11.13, NE ex. Ñ1, D1-3), 883 (D13, NE ex. Ṅ1, D1.2), **890** (D7.11.13, NE ex. Ñ1, W), 894 (D7.11 13, NE ex. Ṅ1, D1-3), 900 (D7.13, NE ex. Ñ1, W), **903** (,, ex. D9), **912** (D5.7.11.12, D1-3), 914 and **926** (NW, NE ex. Ṅ1, W), 930 and 931 (D11.13, NE ex. Ṅ1), 939 and 940 (D11.13, NE ex. Ṅ1), **941** (D13, NE ex. Ṅ1), 955 (D5.7.11.12, W), **960** and **961** (D11 13, NE ex. Ñ1), 962 (NW, NE ex. Ñ1, W), **963** (D13, NE ex Ṅ1), 967 (NW, W), **976** (NW, NE ex. Ṅ1, D1-3), **977** (D13, NE ex. Ṅ1, D1), 978 (Ś1 D13, NE ex. Ñ1, D1), 980 (D13, NE ex Ñ1, D1), **983** and **985** (D13, NE ex. Ñ1 B2, D1), 986 (D11.13, NE ex. Ṅ1, D1), **987** (D11.13, NE ex. Ñ1, D1), **990** (NE ex. Ñ1, D1) **992** (D11.13, NE ex. Ñ1, D1), **996** (NW, NE ex. Ñ1, D1-3), **997** (D13, NE ex. Ñ1, D1), **998** (D13, NE ex. Ñ1, D1), 1000 (D13, V2 B2 3, D1), **1002** (NW ex. Ś1, NE ex. Ñ1, W), **1003** (D13, NE ex. Ñ1, D1), 1005 (D11.13, NE ex. Ñ1, D1), 1008 (D13, NE ex. Ṅ1, D1), **1010** (D13, NE ex. Ñ1), 1011 (D11.13, NE ex. Ñ1), **1015** and **1016** (NW, NE ex. Ñ1, D1-3), **1019** (D11.13, NE ex. Ñ1), **1020** (D13, NE ex. Ñ1), **1022** (D11.13, NE ex. Ñ1), **1024** (NW ex. Ś1, NE ex. Ñ1, D1.3), **1025** (D13, NE ex. Ñ1), **1029** (D11.13, NE ex. Ṅ1); **1031, 1036, 1037, 1038, 1048, 1049** (D13, NE ex. Ṅ1), **1053** (NW, NE ex. Ñ1, D1-3), 1054 (NW, D1-3), 1055 (NW ex. D7, NE ex. Ñ1, D1.3); **1063** and 1064 (NW, NE ex. Ñ1, D1-3), **1073** (NW, NE, W), **1087** (NW ex. 12, NE, W), 1092 (NW, NE ex. D10, D1-2); 1093, 1094, **1100, 1103** (D11.13, NE), 1101 (with NE) **1102** (NW, NE, D1-3), **1110** (NW, NE, D1-3); **1132 1134** (D11.13, NE), **1140** D11, NE, D9); 1142 **1155**, 1156 (D11.13, NE), **1157** (D13, NE); **1161 1163 1164 1173**, 1177-78, **1181, 1187, 1190, 1193, 1199, 1212, 1230** (D11.13, NE); 1179 (NW, NE, D1-3) 1219 (D13, NE), **1220** (D7.11, NE, D3); **1229, 1231, 1233, 1234** (D7.11.13, NE ex. Ñ1, D3); 1239 (D13, Ñ2 V2 B3 D10, D3); **1243, 1244** (D7.11.13, NE ex. Ñ1, D3), **1247** (D7.11.13, NE ex. Ñ1 V3, D3), 1248 (D5.7 12, W), **1249** (D7.13, NE ex. Ñ1, B3.4, D3); **1250 1251, 1256** (with D7.11.13, NE ex. Ñ1, D3), 1252 (NW, NE, W), **1257** (D7.11.13, Ñ2 V B, D3) **1260** (D7.13, NE ex. Ṅ1 B4, D3), 1263 (Ś1 D5.12, D1.2 9) **1282** (D11.13, NE ex. Ñ1), **1287** (NW ex. D13, D1.3), **1292** (NW, NE, W); **1295, 1298**, 1299 (D11.13, NE ex. Ñ1), **1300** (NE ex. Ñ1), **1306** (D13 NE ex. Ñ1); **1310, 1317** (D11 13, NE ex. Ñ1), **1320** (NW, NE ex. Ñ1, W), **1321** (D11.13, NE ex. Ñ1), **1325** (NW ex. Ś1, NE ex. Ñ1 V2, D-3), **1328** (D11.13, NE ex. Ñ1, D1.2), **1330** (D11.13, NE ex. Ñ1, D1.2.9), **1331** (D13, NE ex. Ñ1); 1337, **1341, 1346, 1349, 1351, 1353, 1355, 1356, 1357, 1360, 1363, 1373, 1379, 1384 1390** (D11.13, NE ex. Ñ1), 1388 (B2.3), **1394** (D11.13, Ñ2 V B).

Relation of MSS.

The above analysis clearly shows that there are two well-marked Recensions of the Rāmāyaṇa, Northern and Southern. It further shows that the Northern Recension has three Versions, North-Western, North-Eastern and Western, agreeing to a certain extent with one another and at the same time differing in certain respects. It also becomes clear that the Southern Recension is wonderfully uniform in all the three Versions represented by the three scripts of South India, *viz.* Telugu, Grantha and Malayalam. The text of the MSS. in the Nandināgarī and Kannada scripts is idential with the Southern Recension.

One palm-leaf MS. in the Oriya script containing the first two Kāṇḍas which was kindly lent by the Superintendent, Archaeology and Museum, Bhubaneswar, was found to belong to the NE Version with some variations here and there.

In the Malayalam Version nine MSS. were first taken up for collation; of these seven MSS. represented a uniform text identical with the Southern R. of T and G MSS. But there were two Malayalam MSS. which mostly agreed with the Northern Recension. Three MSS. from the first group of Malayalam MSS. and one MS. from the second group of M. MSS. were selected for the Critical Apparatus.

The detailed examination of the MS. M4 makes it clear that the MS. is a misch-codex and virtually represents the Northern Recension. The *Star-passages* of M4 common with the SR are only 31 while those common with the NR are 315 (228 substitute passages + 87 Insertion passages). There are 47 passages (25 substitute passages + 22 Insertion passages) which are exclusive to M4. There are 58 *Star-passages* of the SR (23 of Dt $D_{4.6\ 8.14}$, T G M + 35 of Dt $D_{4.6.6.8.14}$, T G M, D_9) which are not found in M4. It is clear that M4 is not a faithful representative of the SR and is more contaminated by the NR. In other words M4 contains the text of the NR in the Malayalam script with some later additions of the SR. Such cases are not uncommon. There are MSS. written in one particular script but not representing the text of the region of that script. We have procured a transcript of a MS. of the Ayodhyākāṇḍa in the Maithilī script from the Raj Library in Darbhanga. On examination it is found that it represents the Vulgate (= SR) as against the other Maithilī MSS. which agree with the Bengali Version.

In the constitution of the text the principle of agreement rightly plays an important part (cf. Sukthankar, *Prolegomena*, pp. 114 ff., Sukthankar Memorial Edition, Vol. I). But the agreement between B, for instance, and M4 can hardly have any value on account of the Northern leaning of M4. Agreement presupposes two *independent* Versions. M4 is not independent of any Version of the Northern Recension. The agreement between a Northern Version and M4 is, therefore, ignored in the constitution of the text of the Rāmāyaṇa.

The text of the Epic, as is well-known by this time, has been constituted on the basis of the Southern Recension which has been found to preserve the older form of the Epic. It is true that the scene of action is North India, and it is also true that Vālmīki, the traditional author of the Rāmāyaṇa, belongs to North India. Consequently the Northern text is expected to be more original and faithful than the Southern text. But a critical study of the *form* of the Epic creates an impression that the Un-Pāṇinian forms which are marked as *ārṣa* by the commentators are preserved in the Southern Recension in a large proportion while they are substituted by regular forms in the Northern Recension. The freedom of the Epic language is very much restricted in the Northern MSS. where the scribes and reciters were anxious to preserve the purity of the Sanskrit language. In the oral transmination of the Epics and the Purāṇas, as in the case of Vedic works, the consideration of metre is taken to be more important than that of grammar. As a result of this position many irregular forms naturally appear in the texts.

How the text of the SR is changed in the NR will be clear from the following examples which are by no means exhaustive :—

	SR	*NR*
1. 4[c]	कस्य बिभ्यति	कस्मात्
. 59	निवेदयित्वा	निवेद्य चापि
61	गर्षयन्	ममर्ष
2. 7	प्रायच्छत (Ātm. for Par.)	removed by a substitute passage
16. 2	सृजध्वं	सृजत
17. 23	चिन्तयमानस्य	चिन्तयत:
18. 4	आतिष्ठे	आतिष्ठं
21. 7	शोभयानौ	शोभमानौ
16	प्रदातुं (passively)	text changed
27. 11	स्म (for स्म:)	हि, ते, स्म:
35. 24	गमनाय (for inf.)	गन्तुम्
36. 25	द्रुवन् (augmentless)	प्रभु:
44. 3	चिन्तयानस्य	चिन्तयत:

In a longer narrative poem which is handed down *orally* from one generation to another and which has not been committed to writing certain laxity in language for the sake of metre is inevitable. The change of Pada, double Sandhi, hiatus, augmentless forms and such other irregularities naturally appear for maintaining the metre. Some of the irregular forms in the Epics and the Purāṇas may be the legacy of the Vedic language, but most of them are simply due to metrical considerations and the emergence of Pāli language. The different variants are also natural in the oral transmission of the Epics. Even if the author of an Epic poem were to repeat the work a second time it is doubtful whether he would be able to repeat the text without any mistake.

The language of the Mbh. and the Rāmāyaṇa has been most critically studied by Dr. E. D. Kulkarni[1] and Dr. Nilmadhav Sen[2] respectively, and their investigations have clearly shown how both the Epics present the same linguistic features.

My pupil and friend Dr. S. G. Kantawala, who has made a very critical study of the *Matsya Purāṇa* for his Doctorate, has contributed an article —*Some Linguistic Aspects of the Matsya Purāṇa* —to the forthcoming Volume in honour of Dr. R. L. Turner, which shows that even the *Matsya Purāṇa* shares all the linguistic features of the two Epics.

More than seventy years ago Böhtlingk first contributed an article to the *Berichten der Philol-histor. Classe der K.S.G.W. 1887* and two years later another article —*Zur Kritik Des Rāmāyaṇa* to ZDMG. Vol. 43, pp. 53–68, 1889 where he examined all the irregular forms of the Rāmāyaṇa." In the first article he collected forms from the Books I–IV of the Bombay Recension, while in the second he collected forms fromt he Book VII of the Bombay edition, and Books I–IV of the Bengal Recension. Dr. Jacobi also discussed the language of the Rāmāyaṇa (*Das Rāmāyaṇa*, pp. 112–119, 1893) who agrees with Böhtlingk in stating that epic peculiarities are not archaisms but new formations. These new formations, remarks Dr.

---

[1] Some of the articles of Dr. Kulkarni are as follows :—
- i Unpāṇinian Forms and Usages in the Crit. Ed. of the Mbh. (New Indian Antiquary, Vol. VI, Nos. 5 and 6, 1943; Annals of the BORI, 1943; BDCRI, Vol. IV, No. 3, Vol. V).
- ii Vocatives in the Crit. Ed. of the Mbh. (BDCRD, Vol. VI, Nos. 1 and 2, 1945).
- iii Epic Variants (BDCRI, Vol. VIII, No.s 1 and 2, 1947).
- iv Accusative singulars of *Asmad* and *Yuṣmad* in the Mbh. (Siddha-Bhāratī, 1950).

[2] Some of the articles of Dr. Sen are as under :—
- i Un-Pāṇinian Sandhi in the Rāmāyaṇa (JRAS Bengal, Letters, Vol. XVI, No. 1, pp. 13-39, 1950).
- ii Some Phonetical Characteristics of the Rāmāyaṇa (JRAS Bengal, Letters, Vol. XVII, No. 3, pp. 225-239, 1951).
- iii Comparative study in some linguistic aspects of the different Recensions of the Rāmāyaṇa (JOI, Baroda, Vol. I, pp. 119-129, 1951-52).
- iv Syntax of tenses in the Rāmāyaṇa (JOI, Baroda, Vol. I, pp. 301-307, 1951-52).
- v The Secondary Conjugations in the Rāmāyaṇa (The Poona Orientalist, Vol. XIV, Nos. 1-4, pp. 89-106, 1951).
- vi The Future-System of the Rāmāyaṇa (Indian Linguistics, Vol. XII, Parts 1-2, pp. 1-11, 1951).
- vii Un-Pāṇinian Infinitive-Forms in the Rāmāyaṇa (Indian Linguistics, Vol. XII, Parts 3-4, pp. 21-24, 1951).
- viii 1. Un-Pāṇinian Perfect Forms in the Rāmāyaṇa.
  2. The Aorist-System of the Rāmāyaṇa.
  3. The Vocabulary of the Rāmāyaṇa (I)
  (*Vāk*, No. 1, pp. 1-8, 1-4, 1-8, 1951).
- ix The Vocabulary of the Rāmāyaṇa (II) (*Vāk*, No. 2, pp. 26-30, 1954).
- x The Vocabulary of the Rāmāyaṇa (iii) Long Compounds (*Vāk*, No. 5, pp. 142-146, 1957).

Jacobi, belong to a considerably older stage of language than the frequent Prākritisms, which are the characteristics of the Gāthā dialects (p. 112).

The subject of the Epic language was further discussed by Prof. Hopkins in his most valuable book, *The Great Epic of India*, (1902). In the fourth chapter (pp. 191–362) on Epic Versification Hopkins has convincingly shown how in the two Epics metre surpasses Sanskrit Grammar and most of the grammatical irregularities are merely dialectic variations (pp. 261-262).

In 1904 Dr. T. Michelson examined minutely the archaisms of the Rāmāyaṇa (Bombay Recension) and contributed an article—*Linguistic Archaisms of the Rāmāyaṇa*—to the JAOS. Vol. XXV (First Half, pp. 89-145. 1904), showing that the archaisms in the Rāmāyaṇa such as the double Sandhi, nom. pl. neut. of the *a* declension, imperative in *tāt, mā* with augmented tenses, sporadic absence of reduplication in the perfect are Vedic and ' how grammar is subordinated to metrical exigences ' (p. 145). Michelson thus disputed the generally accepted view of Böhtlingk and Jacobi that the *Rāmāyaṇa*, like the *Mahābhārata*, contains no genuine archaisms. The view of Michelson was challenged by Keith (*Archaisms in the Rāmāyaṇa*, JRAS. 1910, pp. 1321-26) who held the opinion that the irregular forms in the Rāmāyaṇa were popular but not archaic.

The brief account of the linguistic studies of the two Epics will make it clear that the two Epics show common peculiarities which have been uniformly preserved in the Southern Recension. As far as the Rāmāyaṇa is concerned they have been polished in the Northern Recension or Versions as already suggested by Dr. Jacobi (*Das Rāmāyaṇa*, pp. 9 ff.). The study of the MSS. of the Bālakāṇḍa has confirmed the view of Jacobi ' that **C** (= Bombay ed. which is identical with the Southern Recension) has preserved the older text in certain cases and the other Recensions have changed it with a purpose that can be definitely perceived. It points to the above-mentioned assumption that the authors of the remaining Recensions had revised the text of **C**' (= Bombay ed. = SR.). Regarding the motive in revising the Bombay ed. (= SR) Jacobi's observation deserves careful consideration. He remarks (*op. cit* : p. 9) : ' If we take into account the fact that the rhapsodists could not prevent themselves from having the classical education of their time we can easily understand that in those regions which were the centres of classical Sanskrit literature, specially in the east and the west, which were places of origin of the Gauḍa and the Vaidarbha styles, the irregularities of the epic language met with abhorrence from the people and as a consequence deliberate attempts were made to remove them in the Bengali and the West Indian (= NW) Recensions. But from this nobody argues that such a condition did not impede the continuance of the ungrammatical forms in the Mahābhārata. Because the Rāmāyaṇa was considered as a Kāvya and the features which were maintained by such type of poetry could not but have left influence upon the shape of the text of the Rāmāyaṇa. But such a consideration did not arise in the case of the Mahābhārata which was much earlier accepted as a Book of Law (cf. Bühler in the Anzeiger der phil. — hist. Class der kais, Ak. d. W Wien, 1892, Nr. XV). '

Even earlier than Jacobi, Dr. Muir also carried the same impression while comparing the different Recensions of the Rāmāyaṇa for the study of progressive mythology of India. He observes :—' the speech which is put into the mouth of the gods and the spectators, in the Bombay edition (Rāmāyaṇa, Bombay ed. III. 24. 19 ff.), is the most ancient and original, as no mention is there made of the divine nature of Rāma. ...In Gorresio's edition, on the other hand, there is a distinct reference to the divine nature of Rāma ; and I therefore conjecture that the short speech which it contains has been substituted for the other somewhat longer one, by a subsequent editor in support of this later conception, ' (O S T. Vol. IV[2], 1873, p. 449).

Reviewing the first Fascicule of the Ayodhyākāṇḍa published from Lahore, Prof. Hopkins offered some remarks which are worth-considering (*The Original Rāmāyaṇa*, JAOS. 46, 1926, pp. 202–219). Hopkins observes : ' On the whole the NW. text is nearer to Bengal than the Bombay, but exceptions are not far to seek. ...The shorter text is presumably in most cases the older. . .Texts NW. and Bengal thus remain in general less antique than does the Bombay recension. Apparently the NW. recension is

a variation of the Bengal text with which it coincides more closely than with the Bombay text, as may be seen toward the end of Ayodhyā, where the Bombay text omits several Sargas common to NW and Bengal.'

The problem of the interrelation of the Recensions and Versions of the Rāmāyaṇa has been, again, ably discussed by Dr. W. Ruben in his book—*Studien Zur Text-geschichte des Rāmāyaṇa*—who has pointed out the peculiar features of the different Recensions and Versions.

The study of the language of the Rāmāyaṇa will, however, enable us to decide the relative age of the different Recensions. Fortunately this has been very well done by Dr. Nilmadhav Sen who has come to certain conclusions which are very important. He remarks (JOI, I, pp. 119ff.) : 'the Bengal version seems to have deviated most from the original epic of Vālmīki. The North-Western recension, too, does not fare much better. The great culture of classical Sanskrit Literature that flourished in Northern India seems to be greatly responsible for the modifications and emendations in language undergone by these versions. Many typical, epic linguistic forms are either entirely wanting in them or but occur sporadically there. But in all fairness to these two versions, it must be said that they are not without the merits of their own. Here and there, the readings adopted by these versions are definitely better than those of the Southern recension.'

It is very clear from the statistics prepared by Dr. Sen that the SR has got more cases of irregular forms than the NR. For instance, the SR contains not less than 108 cases of *irregular Sandhi*, whereas the Bengal and NW. Versions contain only about 42 and 67 cases respectively. As regards *hiatus*, the SR contains about 342 cases, while such cases are much less in the N versions. Regarding *metrical changes of vowels*, SR has 50 cases (shortening of long vowels), NW has 25 and Bengal has 22.

It is not only in Phonology but also in Morphology that the SR contains the largest number of irregular forms, *e.g.* transference of nominal stems, irregular declension, confusion between weak and strong stem-form, confusion of *vibhakti*, number and gender, irregular *Samāsa* etc. Even in *verbal forms* the largest number of epic forms have been preserved in the Southern Recension, the Northern versions showing variants in most of such cases. The Bengali version has only 42 cases of augmentless imperfect *against* 216 such cases in the SR.

Such a phenominal difference in the proportion of irregular forms in the SR and the NR naturally arrests the attention of any critical student of the Rāmāyaṇa and compels him to accept the SR as representing the older form of the Epic. The SR is, therefore, taken as the basis for the constitution of the text with the proviso that the portion of the SR which is not supported even by a substitute passage should be rejected. The critical edition is, therefore, not a blind copy of the SR.

It is sometimes suggested that when there are many variants the best reading should be selected. This is no doubt true, but it so happens that a better reading may sometimes be a polished reading. There is thus a danger in following this principle. The ecclectic method is therefore avoided in the critical text, and an attempt is made to present a genuine tradition of the Epic.

Out of the 76 Sargas of the Bālakāṇḍa, 65 Sargas are without a tag-verse in a metre other than *Anuṣṭup*, generally *Upajāti*. There is, again, one case of a long compound running over a hemistich (I. 15 : 10^{cd}, cp. Bhāgavata P. X. 39.29^{ab}) although long compounds are extremely rare in the spurious Books of the Rāmāyaṇa (cf. Nilmadhav Sen : *The vocabulary of the Rāmāyaṇa* (III) *Long Compounds Vāk*, No. 5, Feb. 1557, p. 142). There is, again, only one case of emendation in I. 13.28^{c} where the correct reading *parivṛktyā* for *parivṛttyā* is restored against the evidence of the MSS., and one case of hiatus in I. 1.71^{c} where it has been restored. The artificial ways of removing the hiatus by the insertion of different particles clearly indicate that hiatus was as a rule quite common in the early recitation of the Epic. One is, therefore, tempted to restore it throughout the Epics and the Purāṇas which are primarily based on oral tradition. The Inser-passages in the Crit. App., again, supply more details as in the case of the critical edition of the Mahābhārata. Even in some substitute passages the same tendency is observed.

A comparative study of the Rāmāyaṇa and the Mahābhārata shows that there are many common expressions and sometimes thoughts in the two Epics. Such a study may be very helpful in giving a fair idea of the Epic language and in deciding the original words and phrases of one Epic or another. Prof. Hopkins prepared a list of Parallel Phrases in the two Epics in his Book, *The Great Epic of India*, (Appendix A, pp. 403-445), and discussed the problem of the interrelation of the two Epics (*op. cit.* ch. 2, pp. 58-84). In the case of the Rāma Episode and the Nala Episode Dr. Sukthankar gave the concordance of the two Epics and drew certain conclusions therefrom (*Sukthankar Memorial Edition*, Vol. I, pp. 387-402, 406-415). As far as the present Critical Edition is concerned an attempt is made in the Notes to give references to the Mahābhārata for parallel ideas and expressions. However, a complete collation of all possible parallelisms in ideas and expressions between the two Epics is a desideratum. One of my young pupils, Mr. M. M. Pathak, M.A., has almost finished his study of the *Similes in the Rāmāyaṇa* for Doctorate.

The present edition has thus tried to present for the first time a critical text of the Rāmāyaṇa to the world of scholars. It is gratifying to note that the edition (first two Fascicules) has been favourably received by competent authorities. Those who, however, hold a different view with regard to the constitution of the text will at least find here for the first time the whole evidence of MSS. which may be most helpful to them in deciding the problem.

I am glad to put on record the ungrudging help I have received from all quarters. To Prof. Edgerton, Dr. Renou, Prof. Burrow and Dr. Pisani I am most thankful for valuable suggestions and constructive criticism. I am also thankful to the other members of the Board of Referees, distinguished scholars and the editors of Oriental Journals for their appreciative remarks.

The University Grants Commission this year (1959-60) was pleased to give a liberal grant of Rs. 45,000 to Ramayana Department. Since 1955 it has been pleased to give a grant of Rs. 20,000 every year for the critical edition of the Ramayana and to help the cause of the National Epic. To the Commission I offer my sincere thanks and request them to continue their keen interest in the Ramayana work.

The Government of Bombay also was pleased to sanction a grant of Rs. 30,000 last year (1958-59) and of Rs. 15,000 this year (1959-60) to the Ramayana Department. To the Government I always remain grateful.

The Authorities of the M. S. University of Baroda have been taking keenest interest in the Ramayana work. The Vice-Chancellor, Dr. J. M. Mehta, who is also the Chairman of the Editorial Board; the Pro-Vice-Chancellor, Dr. C. S. Patel; Hon'ble Dr. Jivraj N. Mehta, Finance Minister, Bombay State; and the Syndicate have laid me under heavy obligation by giving all facilities. Dr. (Shrimati) Hansaben Mehta, the *first* Vice-Chancellor of the M. S. University of Baroda, has been in fact the source of inspiration for the critical edition of the Ramayana. To her I am most grateful, and as a mark of profound respect and admiration I dedicate the Bālakāṇḍa to her.

Finally I must thank the Manager of the University Press, Shri Ramanlal J. Patel, for promptness, vigilance, sincerity and interest in the Rāmāyaṇa which have been most helpful to me at every stage in the printing of the Epic. I must also thank my learned friend, Dr. P. L. Vaidya, who is editing the Ayodhyākaṇḍa, for his valuable suggestions. My thanks are also due to my sincere staff whose willing co-operation has been always encouraging. Shri M. R. Nambiar who is virtually working as a Sub-Editor, Shri H. T. Desai, the Superintendent of the Critical Apparatus Section, Shri B. N. Bhatt, the Superintendent of the Collation Section and Shri V. P. Trivedi, the Artist who draws the Pictures for the Critical Edition have rendered valuable help for which I sincerely thank them. The Director of the Oriental Institute, Dr. B. J. Sandesara, has given all facilities to the Rāmāyaṇa Department. To him I offer my sincere thanks.

It is a matter of common experience that required MSS. are not easily available. Fortunately for the Rāmāyaṇa the position was different. There is not a single case where there was no happy reaction. The Public and Private Libraries and scholars —one and all—lent Rāmāyaṇa MSS. to us. The India Office Library of London, also, most promptly complied with my request to supply a micro-film and photostat copy of the learned articles of Dr. Lüders on Ṛśyaśṛṅga which were not available in India. To all of them I always remain grateful.

G. H. Bhatt

Rāmāyaṇa Department, Oriental Institute,
Shrimati Hansa Mehta Library Building,
Baroda, 28th March, 1960, Guḍī Paḍavā Day,
Caitra Śukla Pratipadā, V. S. 2016.

CONCORDANCE OF THIS EDITION

With the Bombay, Kumbhakonam, Gorresio and Lahore Editions

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1 1-2	1 1-2	1 1-2	1 1-2	1 1-2
45*	—	—	—	—
3[a]	3[a]	3[a]	3[a]	3[a], 7[a]
3[b]	3[b]	3[b]	3[b]	3[b], 7[b]
3[c]	3[c]	3[c]	3[c]	3[c], 7[c]
3[d]	3[d]	3[d]	3[d]	3[d]
47*	—	—	—	—
4[ab]	4[ab]	4[ab]	4[ab]	4[ab]
48*	—	—	—	—
4[cd]	4[cd]	4[cd]	4[cd]	4[cd]
50*	—	—	—	—
49*	—	—	5-6	5-6
—	—	—	—	7[d]
5-7[ab]	5-7[ab]	5-7[ab]	7-9[ab]	8-10[ab]
7[cd]	7[cd]	7[cd]	10[cd]	11[cd]
51*, 54*	—	—	9[cd], 10[ab]	10[cd], 11[ab]
8[ab]	8[ab]	8[ab]	11[ab]	12[ab]
8[cd]	8[cd]	8[cd]	12[ab]	13[ab]
52* l.1	—	—	—	—
52* l.2	—	—	11[cd]	12[cd]
53*	—	—	—	—
9-12	9-12	9-12	12[cd]-16[ab]	13[cd]-17[ab]
55*	13[ab]	13[ab]	—	17[ab] fn.
56*	—	—	—	—
13[ab]	13[cd]	13[cd]	16[cd]	17[cd]
57*	14[ab]	14[ab]	—	17[cd] fn.
13[cd]	14[cd]	14[cd]	17[ab]	18[ab]
14[ab]	15[ab]	15[ab]	17[cd]	18[ab] fn.
14[cd]-17	15[cd]-18	15[cd]-18	18-21[ab]	18[cd]-21
18	19	19	21[cd], 23[ab]	22[ab], 23[cd]
57[a*]	—	—	22	22[cd], 23[ab]
57[b*]	—	—	—	—
19[ab]	20[ab]	20[ab]	23[cd]	24[ab]
57[c*]	20[cd]	20[cd]	—	24[ab] fn.
19[cd]-22	21-24	21-24[cd]	24-27	24[cd]-27
57[d*]	—	—	—	—
23[ab]	25[ab]	25[ab]	28[ab]	28[ab]
23[cd]	25[cd]	25[cd]	28[cd]	28[cd] & 28[cd] fn. l. 1
57[f*] l. 1	26[ab]	25[ef]	—	28[cd] fn. l. 2
57[f*] l.2-3	26[cd]-27[ab]	26	—	—
24[ab]	27[cd]	27[ab]	29[ab]	29[ab]
58*	—	—	29[cd]-30[ab]	29[cd]-30[ab]
24[cd]-25[cd]	28[ab]-29[ab]	27[cd]-28[cd]	30[cd]-31[cd]	30[cd]-31[cd]
59*	29[cd]-30[ab]	28[ef]-29[ab]	—	32[ab] fn. l. 1-2
60*	—	—	—	32[ab] fn. l. 3
26[ab]-27[ab]	30[cd]-31	29[cd]-30	32-33[ab]	32-33[ab]
61*	—	—	—	—
27[cd]	32[ab]	31[ab]	33[cd]	33[cd]
62*	—	—	34	34
63*	—	—	—	—
28	32[cd]-33[ab]	31[cd]-32[ab]	35	35
64*	—	—	36	35[cd] fn.
29[a-d]	33[cd]-34[ab]	32[cd]-33[ab]	37	36

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
29^{ef}	34^{cd}	33^{cd}	38^{d}	37^{d}
65*	—	—	38^{ab}	37^{ab}
66* l. 1 prior half	—	—	38^{c}	37^{c}
67*	—	—	—	37^{cd} fn. l. 5
68*	—	—	—	—
69*	35^{ab}	34^{ab}	—	—
70*	35^{cd}	34^{cd}	39^{ab}	37^{cd} fn. l. 1
71*, 72*	36	35^{a-d}	—	37^{cd} fn. l. 2-3
73*	37^{ab}	35^{ef}	39^{cd}	37^{cd} fn. l. 4
74*	—	—	—	—
75*	—	—	—	37^{cd} fn. l. 6
30^{ab}–31^{ab}	37^{cd}–38	36^{ab}–37^{ab}	40–41^{ab}	38-39^{ab}
31^{cd}	39^{ab}	37^{cd}	41^{cd}	39^{cd}
76*	39^{cd}	38^{ab}	—	39^{cd} fn.
32	40	38^{c-f}	42	40
78*	41^{ab}	39^{ab}	—	—
33-34	41^{cd}–43^{ab}	39^{cd}–40^{cd}	43–44	41–42
79* l. 1	—	—	—	—
79* l. 2	—	—	—	42^{cd} fn.
80*	—	—	45^{ab}	—
35	43^{cd}–44^{ab}	41^{a-d}	45^{cd}–46^{ab}	43
81*	—	—	46^{cd}–47^{ab}	44
82*	44^{cd}–45	41^{ef}–42	—	44 fn.
36–38^{ab}	46–48^{ab}	43–44^{ef}	47^{cd}–49	45-47^{ab}
83*	48^{cd}	45^{ab}	—	—
38^{cd}	49^{ab}	45^{cd}	50^{ab}	47^{cd}
84*	—	—	—	—
39^{a}	49^{c}	46^{a}	50^{c}	48^{a}
85*	—	—	50^{d}-51^{abc}	48^{b-d}–49^{a}
39^{b-d}–41	49^{d}–52^{ab}	46^{b-d}–48^{cd}	51^{d}–54^{ab}	49^{b-d}–51
—	—	—	54^{ab} fn.	—
42^{ab}	52^{cd}	49^{ab}	54^{cd}	52^{ab}
86*	—	—	—	—
87*	—	—	55^{ab}	52^{cd}
42^{cd}	53^{ab}	49^{cd}	55^{cd}	52^{ef}
—	—	—	—	52^{ef} fn.
43–44^{ab}	53^{cd}–54	50–51^{ab}	56–57^{ab}	53–54^{ab}
44^{cd}	55^{ab}	51^{cd}	—	54^{ab} fn.
88*	—	—	57^{cd}	54^{cd}
45	55^{cd}–56^{ab}	51^{ef}–52^{ab}	58	55
91*	—	—	—	—
46^{ab}	56^{cd}	52^{cd}	59^{ab}	56^{ab}
46^{cd}	57^{ab}	52^{ef}	59^{cd}	—
92*	—	—	—	—
93*	—	—	60^{ab}	56^{cd}
94*	—	—	—	—
46^{ef}–48	57^{cd}–59	53–55^{ab}	60^{cd}–62	57–59^{ab}
95*	60^{ab}	55^{cd}	—	59^{ab} fn.
96*	60^{cd}	56^{ab}	63^{ab}	59^{cd}
97*	61^{ab}	56^{cd}	—	60^{ab}
49^{a-d}	61^{cd}–62^{ab}	57	63^{cd}–64^{ab}	60^{cd}–61^{ab}
49^{ef}	63^{ab}	58^{cd}	64^{cd}	61^{cd}
50^{ab}	62^{cd}	58^{ab}	65^{ab}	62^{ab}
50^{cd}	63^{cd}	58^{ef}	65^{cd}	62^{cd}
51^{ab}	64^{ab}	59^{ab}	66^{ab}	63^{ab}, 62^{cd} fn. l. 1 also
98*	64^{cd}–65^{ab}	59^{cd}–60^{ab}	—	62^{cd} fn. l. 2-3
51^{cd}–53^{ab}	65^{cd}–67^{ab}	60^{cd}–62^{ab}	66^{cd}–68^{ab}	63^{cd}–65^{ab}
100* l. 1	—	—	68^{cd}	65^{cd}
101*	—	—	—	—
100* l. 2-4	—	—	69–70^{ab}	66-67^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
53^{cd}–54^{ab}	67^{cd}–68^{ab}	62^{cd}–63^{ab}	70^{cd}–71^{ab}	67^{cd}–68^{ab}
102*	—	—	—	—
54^{cd}	68^{cd}	63^{cd}	71^{cd}	68^{cd}
103*	69	64	—	68^{cd} fn.
55	70	65	72	69
104*	—	—	73	70
56–59^{ab}	71–74^{ab}	66-69^{ab}	74–77^{ab}	71–74^{ab}
59^{c}	74^{c}	69^{c}	80^{c}	77^{c}
59^{d}	74^{d}	69^{d}	77^{d}	74^{d}
—	—	—	77^{c}	74^{c}
60^{ab}	75^{ab}	70^{ab}	78^{ab}	75^{ab}
105*	—	—	—	—
60^{cd}–66^{ab}	75^{cd}–81^{ab}	70^{cd}–76^{ab}	78^{cd}–84^{ab}	75^{cd}–81^{ab}
107* l. 1	81^{cd}	76^{cd}	—	81^{cd} fn.
107* l. 2–3	82	77	86^{cd}–87^{ab}	82
107* l. 4–5	—	—	87^{cd}–88^{ab}	83
107* l. 6	83^{ab}	78^{ab}	88^{cd}	84^{ab}
108*	—	—	—	—
109*	—	—	89^{ab}	84^{ab} fn.
66^{cd}	85^{ab}	80^{ab}	84^{cd}	81^{cd}
67	83^{cd}–84^{ab}	79	85	84^{e-f}
68^{ab}	84^{cd}	78^{cd}	86^{ab}	85^{ab}
68^{cd}–69^{ab}	85^{cd}–86^{ab}	80^{cd}–81^{ab}	89^{cd}–90^{ab}	85^{cd}–86^{ab}
110*	[illegible]	81^{cd}–83^{ab}	—	86^{ab} fn.
69^{cd}–70	88^{cd}–89	83^{cd}–84	90^{cd}–91	86^{cd}–87
111*	—	—	92^{ab}	87^{cd} fn.
113*	—	—	92^{cd}–93^{cd}	88–89^{ab}
71^{ab}	90^{ab}	85^{ab}	94^{ab}	89^{cd}
114*	—	—	—	—
71^{cd}–72	90^{cd}–91	85^{cd}–86	94^{cd}–95	90–91^{ab}
73^{a}	92^{c}	87^{c}	96^{a}	91^{c}
73^{b}	92^{b}	87^{b}	96^{b}	91^{d}
73^{c}	92^{a}	87^{a}	96^{c}	92^{a}
115* l. 1	92^{d}	87^{d}	—	—
115* l. 2–3	93	87^{e}–88^{b}	—	92^{ab} fn.
115* l. 4	94^{a}	88^{c}	—	—
73^{d}	94^{b}	88^{d}	96^{d}	92^{b}
116* l. 1	—	—	97^{ab}	92^{cd}
117*	—	—	—	—
116* l. 2	—	—	97^{cd}	92^{ef}
74^{cd}	95^{ab}	89^{ab}	98^{cd}	93^{cd}
119*	95^{cd}	89^{cd}	—	93^{cd} fn. l.
75	96	90	99	94
121*	—	—	—	—
76	97	91	100	95
122*	—	—	101–103^{ab}	96–97
123*	—	—	—	—
77–78^{a-c}	98–99^{a-c}	92–93^{a-c}	103^{cd}–105^{a}	98–99^{a-c}
78^{d}	99^{d}	93^{d}	—	—
125* l. 1, 2 & 3 prior half.	—	—	—	—
125* l. 3 post. half	—	—	105^{b}	99^{d}
126*	—	—	105^{cd}–106^{ab}	100
127*	—	—	106^{cd}	—
79	100	94	107	101
2 1^{ab}	2 1^{ab}	2 1^{ab}	2 1^{ab}	2 1^{ab}
128*	—	—	1^{cd}–2^{ab}	1^{cd}–2^{ab}
129*	—	—	—	—
1^{cd}–5^{cd}	1^{cd}–5^{cd}	1^{cd}–5^{cd}	2^{cd}–6^{cd}	2^{cd}–6^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
130*	—	—	7^{ab}	7^{ab}
6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	—	7^{cd} fn.
6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}	7^{cd}	7^{cd}
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	—	—
132* l. 1	—	—	9^{ab}	9^{ab}
7^{cd}–8^{ab}	7^{cd}–8^{ab}	7^{cd}–8^{ab}	9^{cd}–10^{ab}	9^{cd}–10^{ab}
133*	—	—	10^{cd}–11^{ab}	10^{cd}–11^{ab}
8^{cd}–11^{ab}	8^{cd}–11^{ab}	8^{cd}–11^{ab}	11^{cd}–14^{ab}	11^{cd}–14^{ab}
134*	—	—	—	—
11^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	14^{cd}	14^{cd}
136*	12	12	—	15^{ab} fn.
137*	—	—	—	—
12–13^{ab}	13–14^{ab}	13–14^{ab}	15–16^{ab}	15–16^{ab}
138*	—	—	—	—
13^{cd}–18	14^{cd}–19	14^{cd}–19	16^{cd}–21	16^{cd}–21
142*	—	—	—	—
19–21	20–22	20–22	22–24	22–24
144*	—	—	—	—
22–25^{ab}	23–26^{ab}	23–26^{ab}	25–28^{ab}	25–28^{ab}
145*	—	—	—	—
25^{cd}	26^{cd}	26^{cd}	28^{cd}	28^{cd}
146*	27^{ab}	26^{ef}	—	—
26	27^{cd}–28^{ab}	27	29	29
27	28^{cd}–29^{ab}	28	31	31
28	29^{cd}–30^{ab}	29	30	30
29^{ab}	30^{cd}	30^{ab}	32^{ab}	32^{ab}
147*	—	—	32^{cd}	32^{cd}
29^{cd}–33^{ab}	31^{ab}–34^{cd}	30^{cd}–34^{ab}	33^{ab}–36^{cd}	33^{ab}–36^{cd}
33^{cd}	35^{ab}	34^{cd}	37^{ab}	37^{ab}, 38^{cd}
148*	—	—	37^{cd}–38^{ab}	37^{cd}–38^{ab}
149*	—	—	38^{cd}	38^{cd}
34^{ab}–35^{cd}	35^{cd}–37^{ab}	35^{ab}–36^{cd}	39^{ab}–40^{cd}	39^{ab}–40^{cd}
36	37^{cd}–38^{ab}	37	—	41
37–40^{ab}	38^{cdef}–41^{ab}	38–41^{ab}	41–44^{ab}	42–45^{ab}
151*	—	—	—	45^{cd} fn.
40^{cd}	41^{cd}	41^{cd}	44^{cd}	45^{cd}
150*	—	—	45	46
41	42	42	46	47
[44*]	43	43	—	—
App. I. No. 1 l. 3–21	—	—	4 2–11^{ab}	3 2–11^{ab}
,, ,, l. 22–24	—	—	11^{cd}–12	11^{ab} fn.
,, ,, l. 25	—	—	13^{ab}	13^{ab}
,, ,, l. 25 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 26–28	—	—	13^{cd}–14^{cd}	13^{cd}–14^{cd}
,, ,, l. 29	—	—	15^{ab}	15^{cd}
,, ,, l. 30	—	—	15^{cd}	15^{ab}
,, ,, l. 31–59	—	—	16–30^{ab}	16–30^{ab}
,, ,, l. 59 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 60–65	—	—	30^{cd}–33^{ab}	30^{cd}–33^{ab}
,, ,, l. 65 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 66–67	—	—	33^{cd}–34^{ab}	33^{cd}–34^{ab}
,, ,, l. 68	—	—	34^{cd}	34^{ab} fn.
,, ,, l. 69	—	—	35^{ab}	34^{cd}
,, ,, l. 69 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 70–101	—	—	35^{cd}–51^{ab}	35^{ab}–50^{ab}
,, ,, l. 101 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 102–8	—	—	51^{cd}–54	50^{cd}–53
,, ,, l. 109–10	—	—	55	53^{cd} fn.
,, ,, l. 111–16	—	—	56–58	54–56
—	—	—	—	56^{cd} fn.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I. No. 1 l. 117–25	—	—	59–63^{ab}	57–61^{ab}
,, ,, l. 125 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 126–37	—	—	63^{cd}–69^{ab}	61^{cd}–67^{ab}
,, ,, l. 137 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 138–44	—	—	69^{cd}–72^{cd}	67^{cd}–70^{cd}
,, ,, l. 144 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 145	—	—	—	71^{ab}
,, ,, l. 146–55	—	—	73^{ab}–77^{cd}	71^{cd}–75^{cd}
,, ,, l. 156	—	—	—	76^{ab}
,, ,, l. 157–63	—	—	78^{ab}–81^{ab}	76^{cd}–79^{cd}
,, ,, l. 164	—	—	81^{cd}	79^{cd} fn.
,, ,, l. 165–67	—	—	82–83^{ab}	80–81^{ab}
,, ,, l. 168	—	—	83^{cd}	—
,, ,, l. 169–71	—	—	84–85^{ab}	81^{cd}–82^{cd}
,, ,, l. 171 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 172–74	—	—	85^{cd}–86^{cd}	83^{ab}–84^{ab}
,, ,, l. 174 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 175–202	—	—	87–100	84^{cd}–97^{cd}
,, ,, l. 202 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 203–26	—	—	101–112	98–109
,, ,, l. 227	—	—	113^{ab}	109^{cd} fn.
,, ,, l. 228–30	—	—	113^{cd}–114	110–111^{ab}
,, ,, l. 231 prior half	—	—	115^{a}	111^{c}
,, ,, l. 231 post. half	—	—	—	111^{d}
,, ,, l. 232 prior half	—	—	115^{b}	112^{a}
,, ,, l. 232 post. half	—	—	—	112^{b}
,, ,, l. 233–35	—	—	115^{cd}–116^{cd}	112^{cd}–113^{cd}
,, ,, l. 235 fn.	—	—	117^{cd}	—
,, ,, l. 236–37	—	—	117^{ab}, 118^{ab}	114
,, ,, l. 238	—	—	118^{cd}	115^{ab}
,, ,, l. 238 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 239–263	—	—	119–131^{ab}	115^{cd}–127
,, ,, l. 263 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 264–70	—	—	131^{cd}–134	128–131^{ab}
,, ,, l. 270 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 271–89	—	—	135–144^{ab}	131^{cd}–140
—	—	—	—	140^{cd} fn.
,, I No. 1 l. 290	—	—	144^{cd}	141^{ab}
—	—	—	—	141^{ab} fn.
,, I No. 1 l. 291–97	—	—	145–148^{ab}	141^{cd}–144^{cd}
,, ,, l. 297 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 298–302	—	—	148^{cd}–149	144^{ef}–145
3 1–2^{ab}	3 1–2^{ab}	3 1–2^{ab}	3 1–2^{ab}	4 1–2^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—
153*	—	—	3^{ab}	2^{cd}
154*	3-9	3-9	—	—
3	10	10	3^{cd}–4^{ab}	3
155*	—	—	—	3^{cd} fn.
4^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	5^{cd}	5^{ab}
4^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	4^{cd}	4^{ab}
5^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	5^{ab}	4^{cd}
5^{c}	12^{c}	12^{c}	6^{a}	5^{c}
157*	—	—	—	—
5^{d}–7^{a}	12^{d}–14^{a}	12^{d}–14^{a}	6^{bcd}–7^{abc}	5^{d}–7^{a}
158* l. 1	—	—	—	—
158* l. 2	—	—	—	7^{b} fn. prior half

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
7^{b}	14^{b}	14^{b}	7^{d}	7^{b}
159*	—	—	—	—
160*	—	—	—	—
161*	—	—	—	7^{b} fn. post. half
7^{c}	14^{c}	14^{c}	8^{a}	7^{c}
162*	—	—	—	—
7^{d}–8^{a}	14^{d}–15^{a}	14^{d}–15^{a}	8^{bc}	7^{d}–8^{a}
163*	—	—	—	—
164*	—	—	—	—
8^{bcd}–10^{abc}	15^{bcd}–17^{abc}	15^{bcd}–17^{abc}	8^{d}–11^{a}	8^{bcd}–10^{abc}
165* l. 1	17^{d}	17^{d}	—	10^{cd} fn. prior half
165* l. 2	18^{a}	18^{a}	—	—
10^{d}–11^{ab}	18^{bcd}	18^{bcd}	11^{bcd}	10^{d}–11^{ab}
166*	—	—	12^{ab}–13^{ab}	11^{cd}–12^{cd}
167*	19^{ab}	19^{ab}	—	—
168*	—	—	—	—
11^{cd}–12^{ab}	19^{cd}–20^{ab}	19^{c}–^{f}	13^{cd}–14^{ab}	13
169*	—	—	—	—
12^{cd}	20^{cd}	20^{ab}	14^{cd}	14^{ab}
13	21	20^{cd}–21^{ab}	—	—
170*	—	—	—	—
171*	—	—	—	—
172*	—	—	15–16^{ab}	14^{cd}–15
173*	—	—	—	—
14^{a}	22^{a}	21^{c}	—	—
174* l. 1 post. half	22^{b}	—	—	—
14^{b}	22^{d}	21^{d}	—	—
14^{c}	22^{c}	21^{e}	16^{c}	16^{a}
14^{d}	—	21^{f}	16^{d}	16^{b}
15^{ab}–19^{ab}	23^{ab}–27^{ab}	22^{ab}–26^{ab}	17^{ab}–21^{ab}	16^{cd}–20^{cd}
175*	27^{cd}	26^{cd}	—	20^{ab} fn. l. 1
176*	28^{ab}	—	—	20^{ab} fn. l. 2
177*	28^{cd}	27^{ab}	21^{cd}	21^{ab}
19^{cd}–20^{ab}	29	27^{cd}–28^{ab}	22	21^{cd}–22^{ab}
178* l. 1 prior half	30^{a}	28^{c}	—	22^{ab} fn. prior half
178* l. 1 post. half	30^{b}	28^{d}	—	22^{ab} fn. post. half
179*	—	—	—	—
20^{cd}	30^{cd}	29^{ab}	23^{ab}	22^{cd}
21^{a}	31^{a}	29^{c}	24^{b}	23^{d}
21^{b}	31^{b}	29^{d}	24^{a}	23^{c}
21^{c}	31^{c}	30^{a}	23^{c}	23^{a}
21^{d}	31^{d}	30^{b}	—	—
180* l. 1 post. half	—	—	23^{d}	23^{b}
22	32	30^{cd}–31^{ab}	24^{cd}–25^{ab}	24
181*	—	—	25^{cd}–26^{ab}	25
23–24^{ab}	33–34^{ab}	31^{cd}–32^{cd}	26^{cd}–27^{cd}	26–27^{ab}
182*	—	—	—	—
21^{c}	34^{c}	33^{a}	28^{a}	27^{c}
183*	—	—	—	—
24^{d}	34^{d}	33^{b}	28^{b}	27^{d}
25	35	33^{cd}–34^{ab}	28^{cd}–29^{ab}	27^{a}–^{d} (sec. wrongly numbered)
184*	—	—	—	—
26^{abc}	36^{abc}	34^{cd}–35^{a}	29^{cd}–30^{a}	28^{abc}
185*	—	—	—	29^{ab} fn.
26^{d}	36^{d}	35^{b}	30^{b}	28^{d}
186*	—	—	—	—
27^{ab}	37^{ab}	35^{cd}	30^{cd}	29^{ab}
187*	—	—	—	—
27^{c}	37^{c}	36^{a}	31^{a}	29^{c}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
188*	37^{d}–38^{a}	—	—	—
27^{d}	38^{b}	36^{b}	31^{b}	29^{d}
28^{ab}	38^{cd}	36^{cd}	31^{cd}	30^{ab}
189*	—	—	32	30^{ab} fn.
28^{cd}	38^{ef}	36^{ef}	33^{ba}	30^{dc}
190*l.1	—	—	—	—
190*l.2–4	—	—	—	32^{cd} fn.
29^{ab}	39^{ab}	37^{ab}	33^{cd}	31^{ab}
App.I No. 2 l. 15	—	—	34^{ab}	31^{cd}
191*	—	—	34^{cd}–35^{ab}	32
192*	—	—	—	32^{cd} fn. l.4 post. half & l. 5
190* l. 5–6	—	—	35^{cd}–36^{ab}	33
App. I. No. 2 l. 9	—	—	36^{cd}	34^{ab}
App. I No. 2 l. 10	—	—	—	—
App. I No. 2 l.11–14	—	—	37^{ab}–38	34^{cd}–36^{ab}
29^{cd}	39^{cd}	37^{cd}	—	31^{cd} fn.
193*	—	—	—	33^{cd} fn. l.1
190* l. 7	—	—	—	33^{cd} fn. l.2
194*	—	—	—	33^{cd} fn. l.3
195* l.1–5	—	—	—	33^{cd} fn. l.4–8
195*l. 6	—	—	—	—
195* l.7–11	—	—	—	33^{cd} fn. l. 9–13
App. I No. 2 l. 1–2	—	—	—	33^{cd} fn. l. 14–15
—	—	—	—	33^{cd} fn. l. 16–17
App. I No. 2 l. 3–8	—	—	—	33^{cd} fn. l. 18–23
—	—	—	—	33^{cd} fn. l. 24
App. I No. 2 l. 16–19	—	—	—	—
4 1	4 1	4 1	4 1	3 1
196*	2	2	—	—
2–3	3–4	3–4	3 39–40	4 36^{cd}–38^{ab}
—	—	—	41^{ab}	38^{cd}
4^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	41^{cd}	39^{ab}
203* l. 7–9	—	—	42–43^{ab}	39^{cd}–40
203* l. 10	—	—	43^{cd}	41^{ab}
4^{cd}–5^{ab}	5^{cd}–6^{ab}	5^{cd}–6^{ab}	—	39^{ab}fn.
197*	—	—	—	—
198*	—	—	47^{ab}	44^{cd}
5^{cd}–6^{ab}	6^{cd}–7^{ab}	6^{cd}–7^{ab}	—	—
6^{cd}–7^{ab}	7^{cd}–8^{ab}	7^{cd}–8^{ab}	44	41^{cd}–42^{ab}
203* l. 13 post. half	—	—	45^{b}	42^{d}
203* l. 14 post. half	—	—	45^{d}	43^{b}
7^{c}	8^{c}	8^{c}	45^{c}	43^{a}
7^{d}	8^{d}	8^{d}	45^{a}	42^{c}
204*	—	—	—	—
8	9	9	46	43^{cd}–44^{ab}
203* l. 17–18	—	—	47	44^{cd}–45^{ab}
9	10	10	—	—
10^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	$50^{b,d}$	47^{d}, 48^{b}
10^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	$51^{b,a}$	48^{dc}
11^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	—	—
11^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	48^{ab}	45^{cd}
201*	—	—	—	—
203* l. 20	—	—	48^{cd}	46^{ab}
203* l. 21 prior half	—	—	49^{a}	46^{c}
205*	—	—	—	—
203* l. 22 prior half	—	—	49^{c}	47^{a}
12^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	$49^{b,d}$	46^{d}, 47^{b}
203* l. 23 prior half	—	—	50^{a}	47^{c}
203* l. 24 prior half	—	—	50^{c}	48^{a}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
203* l. 26	—	—	51^{cd}	49^{ab}
12^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	52	49^{cd}–50^{ab}
203* l. 29–39	—	—	53	50^{cd}–51^{ab}
12^{ef}	14^{ab}	13^{ef}	—	—
13^{ab}	14^{cd}	14^{ab}	54^{ab}	51^{cd}
206*	—	—	—	—
207*	—	—	—	—
13^{cd}–16^{ab}	15^{ab}–17^{cd}	14^{cd}–17^{ab}	54^{cd}–57^{ab}	52^{ab}–54^{cd}
203* l. 38	—	—	57^{cd}	55^{ab}
16^{cd}	18^{ab}	17^{cd}	58^{ab}	55^{cd}
203* l. 40–43	—	—	58^{cd}–60^{ab}	56^{ab}–57^{cd}
17^{ab}	18^{cd}	18^{ab}	—	—
17^{cd}	19^{ab}	18^{cd}	61^{ab}	58^{ab}, 59^{ab}
203* l. 45	—	—	60^{cd}	58^{cd}
18^{ab}	19^{cd}	19^{ab}	61^{cd}	59^{cd}
18^{cd}	20^{ab}	19^{cd}	62^{ab}	60^{ab}
19^{ab}	20^{cd}	[1]^{ab}	62^{cd}	60^{cd}
19^{cd}	21^{ab}	[1]^{cd}	63^{ab}	61^{ab}
209*	21^{cd}–26^{ab}	[2]^{ab}–[6]	—	—
210*	—	—	—	—
211*	—	—	—	—
20	26^{cd}–27^{ab}	20	63^{cd}–64^{ab}	61^{cd}–62^{ab}
212*	—	—	—	—
213*	27^{cd}–28^{ab}	21	—	—
21^{ab}	28^{cd}	22^{ab}	64^{cd}	62^{cd}
215* l. 1	—	—	65^{ab}	63^{ab}
216*	—	—	—	—
215* l. 2	—	—	65^{cd}	63^{cd}
21^{cd}	29^{ab}	22^{cd}	—	—
22^{ab}	29^{cd}	23^{ab}	66^{ab}	64^{ab}
215* l. 5	—	—	66^{cd}	64^{cd}
22^{cd}	30^{ab}	23^{cd}	—	—
215* l. 6–8	—	—	67–68^{ab}	65–66^{ab}
23^{ab}	30^{cd}	24^{ab}	68^{cd}	66^{cd}
215* l. 10 & the prior half of l. 11	—	—	69^{abc}	67^{abc}
23^{cd}	31^{ab}	24^{cd}	69^{d}	67^{d}
215* l. 12	—	—	70^{ab}	68^{ab}
—	—	—	70^{cd}	—
24–25	31^{cd}–33^{ab}	25–26	71–72	68^{cd}–69
217*	33^{cd}–34^{a-f}	27^{ab}–28^{a-d}	—	—
26–27	35–36	29–30	73–74	70–71
5 219*	5 —	5 —	5 —	5 1^{ab} fn.
220*	—	—	—	—
1–2	1–2	1–2	1–2	1–2
221*	—	—	—	—
3–4^{ab}	3–4^{ab}	3–4^{ab}	3–4^{ab}	3–4^{ab}
222*	—	—	—	—
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}
223*	—	—	—	—
5–7^{abc}	5–7^{abc}	5–7^{abc}	1–3^{abc}	1–3^{abc}
230* post. half l. 1 & prior half l. 2	—	—	3^{d}, 4^{a}	3^{d}, 4^{a}
7^{d}	7^{d}	7^{d}	4^{b}	4^{b}
224*	—	—	—	—
8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	4^{c}	4^{c}
8^{c}	8^{c}	8^{c}	—	—
8^{d}	8^{d}	8^{d}	4^{d}	4^{d}
230* l.4	—	—	5^{ab}	5^{ab}
230* post.halves of l.6 & 7	—	—	$6^{b,d}$	$6^{b,d}$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
231*	—	—	—	6^{cd} fn.
9	9	9	7	7
10^{a}	10^{a}	10^{a}	6^{c}	6^{c}
230* prior half of l.10	—	—	8^{a}	8^{a}
10^{bcd}	10^{bcd}	10^{bcd}	8^{bcd}	8^{bcd}
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	—	9^{ab} fn.
11^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	9^{ba}	9^{ba}
12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	—	9^{ab} fn.
12^{cd}–13^{a}	12^{cd}–13^{a}	12^{cd}–13^{a}	5^{dc}–6^{a}	5^{dc}–6^{a}
13^{b}	13^{b}	13^{b}	—	—
13^{c}	13^{c}	13^{c}	9^{c}	8^{cd} fn. l.1 prior half
230* l. 13 post. half	—	—	9^{d}	8^{cd} fn. l.1 post. half
13^{d}–14^{ab}	13^{d}–14^{ab}	13^{d}–14^{ib}	—	—
14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	10^{ab}	—
15	15	15	13	12^{cd}–13^{ab}
227*	—	—	—	—
16^{a}	16^{a}	16^{a}	14^{ab}	13^{cd}
16^{b}	16^{b}	16^{b}	11^{d}	11^{b}
230* l. 16 post. half & l.17 prior half	—	—	14^{d}, 10^{c}	9^{d}, 10^{a}
230* l.18 & prior half of l.19	—	—	11^{abc}	10^{cd}, 11^{a}
230* l.20	—	—	12^{ab}	11^{cd}
226*	—	—	—	—
230* l.21	—	—	12^{cd}	12^{ab}
16^{c}	16^{c}	16^{c}	14^{c}	9^{e}, 14^{a}
16^{d}	16^{d}	16^{d}	13^{c} & 10^{d}	10^{b}, 13^{a}
17^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	15^{ab}	14^{cd}
228*	—	—	—	—
17^{cd}	17^{cd}	17^{cd}	17^{ba}	16^{dc}
230* l. 28–30,34	—	—	17^{cd}–19^{ab}	17–18
18^{ab}	18^{ab}	18^{ab}	15^{cd}	15^{ab}
233*	—	—	—	—
230* l. 32–33	—	—	16	15^{cd}–16^{ab}
18^{cd}–19	18^{cd}–19	18^{cd}–19	—	—
229*	—	—	—	—
20–22^{ab}	20–22^{ab}	20–22^{ab}	—	—
22^{c}	22^{c}	22^{c}	19^{c}	19^{a}
22^{d}	22^{d}	22^{d}	19^{d}	19^{b}
23	23	23	20	19^{c}–^{d}
234*	—	—	—	—
6 1–4^{ab}	6 1–4^{ab}	6 1–4^{ab}	6 1–4^{ab}	6 1–4^{ab}
4^{cd}	4^{cd}; [26^{ef}]	4^{cd}; 26^{cd}	4^{cd}	4^{cd}
235*	—	—	—	—
5–8^{a}	5–8^{a}	5–8^{a}	5–8^{a}	5–8^{a}
248* l. 5 post. half & l. 6 prior half	—	—	8^{bc}	8^{bc}
8^{b}	8^{b}	8^{b}	8^{d}	8^{d}
248* l. 7 and 8	—	—	9	9
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	—	—
9–10^{ab}	9–10^{ab}	9–10^{ab}	10–11^{ab}	10–11^{ab}
248* l. 12	—	—	11^{cd}	11^{cd}
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	—	—
11	11	11	12	12
12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	13^{a}	13^{a}
12^{c}	12^{c}	12^{c}	13^{c}	13^{c}
248* l. 16 post. half	—	—	13^{d}	13^{d}
12^{d}	12^{d}	12^{d}	21^{d}	22^{d}
13–14	13–14	13–14	14–15	14–15

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
248* l. 21–26	—	—	16–18	16–18
236*	15^{ab}	15^{ab}	13^{b}	13^{b}
15^{ab}	15^{cd}	15^{cd}	19^{ab}	19^{ab}
15^{cd}	16^{ab}	16^{ab}	—	—
15^{ef}	16^{cd}	16^{cd}	19^{cd}	19^{cd}
16^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	20^{ab}	20^{ab}
237*	17^{cd}	17^{cd}	—	—
16^{cd}	18^{ab}	18^{ab}	20^{cd}	20^{cd}
238*	18^{cd}	18^{cd}	—	—
248* l. 31	—	—	—	22^{ab}
239*	—	—	—	—
248* l. 32	—	—	21^{cd}	22^{cd}
17^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	21^{ab}	21^{ab}
17^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	—	21^{cd}
18	20	20	22	23
241*	—	—	—	—
19–20^{ab}	21–22^{ab}	21–22^{ab}	23–24^{ab}	24–25^{ab}
20^{cd}	22^{cd}	22^{cd}	24^{cd}	—
21	23	23	25	26
242*	24^{ab}	24^{ab}	26^{c}	—
22^{ab}	24^{cd}	24^{cd}	26^{a,d}	27^{a}
243*	25^{ab}	25^{ab}	26^{b}	27^{b}
22^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	27^{ab}	—
23	26	25^{ef}–26^{ab}	27^{cd}–28^{ab}	27^{cd}–28^{ab}
245*	27	27	—	—
246*	—	—	—	—
247*	—	—	—	—
248* l. 44	—	—	28^{cd}	28^{cd}
24	28	28	29	29
7 249* l. 1	7 1^{ab}	7 1^{ab}	7 —	7 1^{cb} fn. l. 1
249* l. 2 prior half	1^{c}	1^{c}	—	1^{ab} fn. l. 2 prior half
249* l. 2 post. half	1^{d}	1^{d}	2^{d}	2^{d}
1^{abc}	2^{abc}	2^{abc}	2^{abc}	2^{abc}
1^{d}	2^{d}	2^{d}	—	1^{ab} fn. l. 4 post. half.
2	3	3	3	3
3	4	4	1	1
251*	5–6^{ab}	5	—	1^{cd} fn.
252*	6^{cd}	6^{ab}	—	—
253*	—	—	—	—
4^{ab}	7^{ab}	6^{cd}	4^{ab}	4^{ab}
255*	—	—	—	—
4^{cd}	7^{cd}	7^{ab}	4^{cd}	4^{cd}
256*	—	—	—	—
259* l. 1	—	—	—	—
260*	—	—	—	—
261*	—	—	—	—
5–7^{ab}	8–10^{ab}	7$^{c–f}$–9^{ab}	5–7^{ab}	5–7^{ab}
258*	—	—	—	—
7^{cd}	10^{cd}	9^{cd}	8^{ab}	8^{ab}
8^{ab}	11^{ab}	10^{ab}	7^{cd}	7^{cd}
8^{cd}	11^{cd}	10^{cd}	8^{cd}	8^{cd}
9–10	12–13	11–12	9–10	9–10
263*	—	—	11	11
264*	—	--	—	—
265*	—	—	—	—
11^{ab}	14^{ab}	13^{ab}	—	—
11^{cd}–12^{ab}	14^{cd}–15^{ab}	13^{cd}–14^{ab}	14^{cd}–15^{ab}	14^{cd}–15^{ab}
266*	—	—	15^{cd}	15^{cd}
12^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	16^{ab}	16^{ab}
13–14	16–17	15–16	12–13	12–13

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
268*	—	—	14^{ab}	14^{ab}
254*	—	—	—	—
269* l. 1	18^{ab}	—	—	—
269* l. 2	18^{cd}	17^{ab}	—	—
269* l. 3–4	19	17^{c-f}	—	—
15–16^{ab}	20–21^{ab}	18–19^{ab}	16^{cd}–17^{cd}	16^{cd}–17
271*	21^{cd}–22	19^{cd}–20	—	—
16^{cd}	23^{ab}	21^{ab}	17^{ef}	18^{ab}
272*	23^{c-f}	21^{c-f}	—	—
17	24	22	18	19
8 1–4	8 1–4	8 1–4	8 1–4	8 1–4
[11. 5–11]	5–11	5–11^{cd}	—	—
[11. 15^{ab}]	12^{ab}	11^{ef}	—	—
[11. 12^{ab}–20^{cd}]	12^{cd}–21^{ab}	12^{ab}–20^{cd}	—	—
274*	21^{cd}–22^{ab}	21	—	—
[11. 21]	22^{cd}–23^{ab}	22	—	—
275*	23^{cd}–24^{a-f}	23^{ab}–24^{a-d}	—	—
5^{ab}	9 1^{ab}	9 1^{ab}	5^{ab}	5^{ab}
276* l. 2	1^{cd}	1^{cd}	—	—
5^{cd} 12	2^{ab}–9^{ab}	1^{ef}–8	5^{cd}–12	5^{cd}–12
280*	—	—	—	—
279*	—	—	—	—
13–14	9^{cd}–11^{ab}	9–10	13–14	13–14
283*	11^{cd}	11^{ab}	—	—
15–16^{ab}	12–13^{ab}	11^{c-f}–12^{ab}	15–16^{ab}	15–16^{ab}
[15^{b} (var.)]	13^{cd}	12^{cd}	—	—
16^{cd}–18^{ab}	13^{ef}–15^{ab}	12^{ef}–14^{ab}	16^{cd}–19^{ab}	16^{cd}–19^{ab}
287*	—	—	—	—
18^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	—	20^{ab}
286* l. 4	—	—	19^{cd}	19^{cd}
286* l. 5	—	—	20^{ab}	19^{cd} fn.
286* l. 6	—	—	20^{cd}	20^{cd}
19–20	16–17	15–16	21–22	21–22
288* l. 2–3	—	—	23	22^{cd} fn.
21^{ab}	18^{ab}	17^{ab}	24^{ab}	23^{ab}
21^{c}	18^{c}	17^{c}	25^{a}	24^{a}
21^{d}	18^{d}	17^{d}	26^{b}	25^{b}
289* l. 2	—	—	24^{cd}	23^{cd}
289* l. 3 post. half & l. 4	—	—	25^{bcd}	24^{bcd}
289* l. 5 prior half	—	—	26^{a}	25^{a}
289* l. 6	—	—	26^{cd}	25^{cd}
22^{a}	19^{a}	18^{a}	27^{a}	26^{a}
22^{b}	19^{b}	18^{b}	—	—
22^{cd}	19^{cd}	18^{cd}	29^{ab}	28^{ab}
291*	—	—	—	—
289* l. 7 post. half & l. 8	—	—	27^{bcd}	26^{bcd}
289* l. 9–10	—	—	28	27
289* l. 12	—	—	29^{cd}	28^{cd}
290*	—	—	30	28^{cd} fn.
23^{ab}	20^{ab}	19^{ab}	31^{ab}	29^{ab}
292*	—	—	31^{cd}	29^{cd}
293*	—	—	—	—
23^{cd}	20^{cd}	19^{cd}	32^{cd}	30^{ab}
294*	—	—	32^{ab}	30^{cd}
295*		—	—	—
296*		—	—	—
9 1^{a-c}	10 1^{a-c}	10 1^{a-c}	9 1^{a-c}	8 31^{a-e}
297* l. 1	1^{d}	1^{f}	1^{d}	31^{d}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
297* l. 2	1^{e}	1^{e}	—	—
1^{d}	1^{f}	1^{d}	—	—
$2-5^{ab}$	$2-5^{ab}$	$2-5^{ab}$	$2-5^{ab}$	$32-35^{ab}$
309* l. 10	—	—	5^{cd}	35^{cd}
$5^{cd}-6$	$5^{cd}-6$	$5^{cd}-6^{a-d}$	6–7	36–37
309* l. 15–18	—	—	8–9	37^{cd} fn.
7^{ab}	7^{ab}	6^{ef}	10^{ab}	38^{ab}
7^{cd}	7^{cd}	7^{ab}	10^{cd}, 11^{a}	39^{cd}
8^{a}	8^{a}	7^{c}	11^{b}	38^{c}
309* l. 22	—	—	11^{cd}	40^{ab}
309* l. 23–24	—	—	12	$40^{cd}-41^{ab}$
310*	—	—	—	—
309* l. 25–36	—	—	13–18	—
309* l. 37	—	—	19^{ab}	—
309* l. 38	—	—	19^{cd}	44^{ab}
311*	—	—	—	—
309* l. 39	—	—	20^{ab}	—
8^{b-d}	8^{b-d}	7^{d-f}	—	$38^{d}-39^{ab}$
9	9	8	$20^{cd}-21^{ab}$	$41^{cd}-42^{ab}$
298*	—	—	—	42^{cd}
10^{ab}	10^{ab}	9^{ab}	21^{cd}	43^{cd}, 45^{ab}
10^{cd}	10^{cd}	9^{cd}	22^{ab}	43^{ab}, 45^{cd}
11^{ab}	11^{ab}	10^{ab}	22^{cd}	44^{cd}
309* l. 45	—	—	23^{ab}	53^{ab}
$11^{cd}-12$	$11^{cd}-12$	$10^{cd}-11$	$23^{cd}-24$	$46-47^{ab}$
309* l. 49	—	—	25^{ab}	—
312*	—	—	—	—
13–14	13–14	12–13	$25^{cd}-27^{ab}$	$47^{cd}-49^{ab}$
313*	—	—	$27^{cd}-28^{ab}$	—
$15-18^{ab}$	$15-18^{ab}$	$14-17^{ab}$	$28^{cd}-31^{cd}$	$49^{cd}-52^{cd}$
18^{cd}	18^{cd}	17^{cd}	32^{ab}	—
309* l. 62	—	—	32^{cd}	—
19^{ab}	19^{ab}	18^{ab}	$33^{a,c}$	53^{cd} ; 54^{ab}
19^{cd}	19^{cd}	18^{cd}	$33^{d},^{b}$	54^{cd}
20^{ab}	20^{ab}	19^{ab}	35^{cd}	57^{ab} ; 57^{cd}
309* l. 69	—	—	36^{ab}	58^{ab}
309* l. 70	—	—	36^{cd}	—
20^{cd}	20^{cd}	19^{cd}	34	55
309* l. 67	—	—	35^{ab}	—
21^{ab}	21^{ab}	20^{ab}	37^{ab}	56^{ab}
309* l. 72	—	—	37^{cd}	—
21^{cd}	21^{cd}	20^{cd}	38^{ab}	56^{cd}
309* l. 74–76	—	—	$38^{cd}-39$	—
22	22	21	40^{ab}	58^{cd}, 59^{cd}
309* l. 78	—	—	40^{cd}	59^{ab}
23^{ab}	23^{ab}	22^{ab}	41^{ab}	60^{ab}
300*	—	—	—	—
23^{cd}	23^{cd}	22^{cd}	—	60^{cd}
301*	—	—	—	61^{ab}
309* l.80	—	—	41^{cd}	61^{cd}
314*	—	—	$42^{ab}-50^{ab}$	62^{ab} fn.
302*	—	—	—	$62^{ab}-66^{ab}$
24^{ab}	24^{ab}	23^{ab}	50^{cd}	66^{cd}
303*	24^{cd}	—	—	—
$24^{cd}-26^{ab}$	25–26	$23^{cd}-25^{ab}$	51–52	67–68
305*	27^{ab}	—		—
$26^{cd}-28^{cd}$	$27^{cd}-29$	$25^{cd}-27$		
306*	—			
315* l.1–6	—			
316* l.1	—			

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
316* l.2	—	—	58^{cd}	71^{cd} fn.
317*	—	—	—	—
315* l.7–15	—	—	59^{ab}–63^{ab}	71^{cd} fn
309* l.91–93	—	—	63^{cd}–64	71^{cd} fn
29–30^{ab}	30–31^{ab}	28–29^{ab}	65–66^{ab}	71^{cd}–72
309* l.97–98	—	—	66^{cd}–67^{ab}	—
30^{cd}–32^{ab}	31^{cd}–33^{ab}	29^{cd}–31^{ab}	67^{cd}–69^{ab}	73–74
32^{cd}	33^{cd}	31^{cd}	69^{cd}	75
320*	—	—	—	—
318*, 319*	—	—	—	—
308*	—	—	—	76
10 1–7	11 1–7	11 1–7	10 1–8	9 1–8
323*	—	—	—	—
8–12^{ab}	8–12^{ab}	8–12^{ab}	9–13^{ab}	9–13^{ab}
328*	—	—	—	—
12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	13^{cd}	13^{cd}
325*	—	—	14^{ab}	14^{ab}
327* l. 4–6	—	—	14^{cd}–15	—
326*	13^{ab}	[12^{ef}]	—	—
13^{ab}	13^{cd}	13^{ab}	—	14^{cd}
327* l. 7	[13^{ef}]	[13^{cd}]	16^{ab}	15^{ab}
327* l. 8–9	—	—	16^{cd}–17^{ab}	15^{ab} fn.
13^{cd}–14^{ab}	14	13^{ef}–14^{ab}	17^{cd}–18^{ab}	15^{cd}–16^{ab}
14^{cd}	15^{ab}	14^{cd}	—	16^{cd}
329* l. 2	—	—	18^{cd}	17^{ab}
15	15^{cd}–16^{ab}	15	19	17^{cd}–18^{ab}
330*	—	—	—	—
16^{ab}	16^{cd}	16^{ab}	20	18^{cd}
16^{cd}	17^{ab}	16^{cd}	—	19^{ab}
17^{ab}	17^{cd}	17^{ab}	23^{cd}	22^{ab}
17^{cd}	18^{ab}	17^{cd}	—	22^{cd}
331* l. 1	—	—	24^{ab}	—
331* l. 2–8	—	—	24^{cd}–27^{ab}	23^{ab}–25^{cd}
18–20^{ab}	18^{cd}–20	18–20^{ab}	21–23^{ab}	19^{cd}–21
20^{cd}–21^{ab}	21	20^{cd}–21^{ab}	27^{cd}–28^{ab}	26
332*	—	—	—	27^{ab}
21^{cd}	22^{ab}	21^{cd}	28^{cd}	27^{cd}
22^{ab}	22^{cd}	22^{ab}	—	28^{ab}
333* l. 2	—	—	—	28^{cd}
22^{cd}	23^{ab}	22^{cd}	—	—
23^{ab}	23^{cd}	23^{ab}	—	29^{ab}
333* l. 4	—	—	—	29^{cd}
23^{cd}	24^{ab}	23^{cd}	31^{c,b}	30^{ab}
23^{ef}	24^{cd}	24^{ab}	32^{cd}	30^{cd}
334* l. 1–4	—	—	29–30	—
334* l. 5 prior half & l. 6 post. half	—	—	31^{a,d}	—
335*	—	—	—	—
334* l. 7	—	—	32^{ab}	—
336*	25^{ab}	24^{cd}	—	—
24–25^{a-c}	25^{cd}–27^{a}	25–26^{a-e}	33–34^{a-c}	31–32^{a-c}
338*	—	—	—	—
25^{d}–26^{ab}	27^{b-d}	26^{d}–27^{ab}	34^{d}–35^{ab}	32^{d}–33^{ab}
26^{cd}	28^{ab}	27^{cd}	—	33^{cd}
339* l. 2	—	—	35^{cd}	—
340*	28^{cd}	[27^{ef}]	—	—
27–28	29–30	28–29	36–37	34–35
29	31	30	—	—
342*	—	—	—	36–37
308*	—	—	38	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
297* l. 2	1^{e}	1^{e}	—	—
1^{d}	1^{f}	1^{d}	—	—
$2-5^{ab}$	$2-5^{ab}$	$2-5^{ab}$	$2-5^{ab}$	$32-35^{ab}$
309* l. 10	—	—	5^{cd}	35^{cd}
$5^{cd}-6$	$5^{cd}-6$	$5^{cd}-6^{a-d}$	6–7	36–37
309* l. 15–18	—	—	8–9	37^{cd} fn.
7^{ab}	7^{ab}	6^{ef}	10^{ab}	38^{ab}
7^{cd}	7^{cd}	7^{ab}	10^{cd}, 11^{a}	39^{cd}
8^{a}	8^{a}	7^{c}	11^{b}	38^{e}
309* l. 22	—	—	11^{cd}	40^{ab}
309* l. 23–24	—	—	12	$40^{cd}-41^{ab}$
310*	—	—	—	—
309* l. 25–36	—	—	13–18	—
309* l. 37	—	—	19^{ab}	—
309* l. 38	—	—	19^{cd}	44^{ab}
311*	—	—	—	—
309* l. 39	—	—	20^{ab}	—
8^{b-d}	8^{b-d}	7^{d-f}	—	$38^{d}-39^{ab}$
9	9	8	$20^{cd}-21^{ab}$	$41^{cd}-42^{ab}$
298*	—	—	—	42^{cd}
10^{ab}	10^{ab}	9^{ab}	21^{cd}	43^{cd}, 45^{ab}
10^{cd}	10^{cd}	9^{cd}	22^{ab}	43^{ab}, 45^{cd}
11^{ab}	11^{ab}	10^{ab}	22^{cd}	44^{cd}
309* l. 45	—	—	23^{ab}	53^{ab}
$11^{cd}-12$	$11^{cd}-12$	$10^{cd}-11$	$23^{cd}-24$	$46-47^{ab}$
309* l. 49	—	—	25^{ab}	—
312*	—	—	—	—
13–14	13–14	12–13	$25^{cd}-27^{ab}$	$47^{cd}-49^{ab}$
313*	—	—	$27^{cd}-28^{ab}$	—
$15-18^{ab}$	$15-18^{ab}$	$14-17^{ab}$	$28^{cd}-31^{cd}$	$49^{cd}-52^{cd}$
18^{cd}	18^{cd}	17^{cd}	32^{ab}	—
309* l. 62	—	—	32^{cd}	—
19^{ab}	19^{ab}	18^{ab}	$33^{a,c}$	53^{cd} ; 54^{ab}
19^{cd}	19^{cd}	18^{cd}	$33^{d,b}$	54^{cd}
20^{ab}	20^{ab}	19^{ab}	35^{cd}	57^{ab} ; 57^{cd}
309* l. 69	—	—	36^{ab}	58^{ab}
309* l. 70	—	—	36^{cd}	—
20^{cd}	20^{cd}	19^{cd}	34	55
309* l. 67	—	—	35^{ab}	—
21^{ab}	21^{ab}	20^{ab}	37^{ab}	56^{ab}
309* l. 72	—	—	37^{cd}	—
21^{cd}	21^{cd}	20^{cd}	38^{ab}	56^{cd}
309* l. 74–76	—	—	$38^{cd}-39$	—
22	22	21	40^{ab}	58^{cd}, 59^{cd}
309* l. 78	—	—	40^{cd}	59^{ab}
23^{ab}	23^{ab}	22^{ab}	41^{ab}	60^{ab}
300*	—	—	—	—
23^{cd}	23^{cd}	22^{cd}	—	60^{cd}
301*	—	—	—	61^{ab}
309* l.80	—	—	41^{cd}	61^{cd}
314*	—	—	$42^{ab}-50^{ab}$	62^{ab} fn.
302*	—	—	—	$62^{ab}-66^{ab}$
24^{ab}	24^{ab}	23^{ab}	50^{cd}	66^{cd}
303*	24^{cd}	—	—	—
$24^{cd}-26^{ab}$	25–26	$23^{cd}-25^{ab}$	51–52	67–68
305*	27^{ab}	—	—	—
$26^{cd}-28^{cd}$	$27^{cd}-29$	$25^{cd}-27$	53–55^{ab}	$69-71^{ab}$
306*	—	—	—	—
315* l.1–6	—	—	$55^{cd}-58^{ab}$	71^{cd} fn.
316* l.1	—	—	—	71^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
316* l.2	—	—	58^{cd}	71^{cd} fn.
317*	—	—	—	—
315* l.7–15	—	—	59^{ab}–63^{ab}	71^{cd} fn
309* l.91–93	—	—	63^{cd}–64	71^{cd} fn
29–30^{ab}	30–31^{ab}	28–29^{ab}	65–66^{ab}	71^{cd}–72
309* l.97–98	—	—	66^{cd}–67^{ab}	—
30^{cd}–32^{ab}	31^{cd}–33^{ab}	29^{cd}–31^{ab}	67^{cd}–69^{ab}	73–74
32^{cd}	33^{cd}	31^{cd}	69^{cd}	75
320*	—	—	—	—
318*, 319*	—	—	—	—
308*	—	—	—	76
10 1–7	11 1–7	11 1–7	10 1–8	9 1–8
323*	—	—	—	—
8–12^{ab}	8–12^{ab}	8–12^{ab}	9–13^{ab}	9–13^{ab}
328*	—	—	—	—
12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	13^{cd}	13^{cd}
325*	—	—	14^{ab}	14^{ab}
327* l. 4–6	—	—	14^{cd}–15	—
326*	13^{ab}	[12^{ef}]	—	—
13^{ab}	13^{cd}	13^{ab}	—	14^{cd}
327* l. 7	[13^{ef}]	[13^{cd}]	16^{ab}	15^{ab}
327* l. 8–9	—	—	16^{cd}–17^{ab}	15^{ab} fn.
13^{cd}–14^{ab}	14	13^{ef}–14^{ab}	17^{cd}–18^{ab}	15^{cd}–16^{ab}
14^{cd}	15^{ab}	14^{cd}	—	16^{cd}
329* l. 2	—	—	18^{cd}	17^{ab}
15	15^{cd}–16^{ab}	15	19	17^{cd}–18^{ab}
330*	—	—	—	—
16^{ab}	16^{cd}	16^{ab}	20	18^{cd}
16^{cd}	17^{ab}	16^{cd}	—	19^{ab}
17^{ab}	17^{cd}	17^{ab}	23^{cd}	22^{ab}
17^{cd}	18^{ab}	17^{cd}	—	22^{cd}
331* l. 1	—	—	24^{ab}	—
331* l. 2–8	—	—	24^{cd}–27^{ab}	23^{ab}–25^{cd}
18–20^{ab}	18^{cd}–20	18–20^{ab}	21–23^{ab}	19^{cd}–21
20^{cd}–21^{ab}	21	20^{cd}–21^{ab}	27^{cd}–28^{ab}	26
332*	—	—	—	27^{ab}
21^{cd}	22^{ab}	21^{cd}	28^{cd}	27^{cd}
22^{ab}	22^{cd}	22^{ab}	—	28^{ab}
333* l. 2	—	—	—	28^{cd}
22^{cd}	23^{ab}	22^{cd}	—	—
23^{ab}	23^{cd}	23^{ab}	—	29^{ab}
333* l. 4	—	—	—	29^{cd}
23^{cd}	24^{ab}	23^{cd}	31^{c,b}	30^{ab}
23^{ef}	24^{cd}	24^{ab}	32^{cd}	30^{cd}
334* l. 1–4	—	—	29–30	—
334* l. 5 prior half & l. 6 post. half	—	—	31^{a,d}	—
335*	—	—	—	—
334* l. 7	—	—	32^{ab}	—
336*	25^{ab}	24^{cd}	—	—
24–25^{a-c}	25^{cd}–27^{a}	25–26^{a-c}	33–34^{a-c}	31–32^{a-c}
338*	—	—	—	—
25^{d}–26^{ab}	27^{b-d}	26^{d}–27^{ab}	34^{d}–35^{ab}	32^{d}–33^{ab}
26^{cd}	28^{ab}	27^{cd}	—	33^{cd}
339* l. 2	—	—	35^{cd}	—
340*	28^{cd}	[27^{ef}]	—	—
27–28	29–30	28–29	36–37	34–35
29	31	30	—	—
342*	—	—	—	36–37
308*	—	—	38	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
11 1-2^{ab}	12 1-2^{ab}	12 1-2^{ab}	11 1-2^{ab}	9 38-39^{ab}
343* l. 2	—	—	—	—
2^{cd}-3	2^{cd}-3	2^{cd}-3^{cd}	2^{cd}-3	39^{cd}-40
344* l. 2-3	—	—	4	—
[15^{ab}]	4^{ab}	[3^{ef}]	19^{cd}	—
345*	—	—	—	—
4	4^{cd}-5^{ab}	4	5	41
346* l. 2-5	—	—	6-7	42-43
5	6^{cd}-7^{ab}	6	8	44
6	5^{cd}-6^{ab}	5	9	45
7^{ab}	7^{cd}	7^{ab}	10^{ab}	46^{ab}
350*	—	—	—	—
7^{cd}-9^{cd}	8^{ab}-10^{ab}	7^{cd}-9^{cd}	10^{cd}-12^{cd}	46^{cd}-48^{cd}
351*	—	—	13^{ab}	—
10^{ab} 11^{cd}	10^{cd}-12^{ab}	10-11^{cd}	13^{cd}-15^{ab}	49-50^{cd}
[15^{ab}]	12^{cd}	[11^{ef}]	19^{cd}	—
12-13	13-14	12 13	16^{cd}-17^{ab}	51-52
14^{ab}	15^{ab}	14^{ab}	17^{cd} 18^{ab}	53^{ab}
358*	—	—	18^{cd}	—
14^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	19^{ab}	53^{cd}
15^{ab}	16^{ab}	15^{ab}	19^{cd}	—
15^{cd}	16^{cd}	15^{cd}	20^{ab}	54^{ab}
359*	—	—	—	—
16^{ab}	17^{ab}	16^{ab}	20^{cd}	54^{cd}
360*	—	—	—	—
16^{cd} 21	17^{cd}-22	16^{cd}-21	21-25^{ef}	55-60^{ab}
363*	—	—	—	60^{cd}
12 1^{ab}	13 1^{ab}	13 1^{ab}	12 1^{ab}	9 61^{ab}
366*	1^{cd}	1^{cd}	—	—
1^{cd}-4^{ab}	2-4	2-4	1^{cd}-4^{ab}	61^{cd}-64^{ab}
368*	—	—	—	—
4^{cd}-10^{cd}	5-11^{ab}	5-10	4^{cd}-10^{cd}	64^{cd}-70^{cd}
369*	11^{cd}-12^{cd}	[11^{a-f}]	—	—
11-12	13-14	12-13	11-12	71-72
370*	—	—	—	—
13^{ab}	15^{ab}	14^{ab}	13^{ab}	73^{ab}
376*	—	—	—	—
13^{cd} 14^{ab}	15^{cd}-16^{ab}	14^{cd}-15^{ab}	13^{cd}-14^{ab}	73^{cd}-74^{ab}
371*	16^{cd}	15^{cd}	—	—
14^{cd}-15^{ab}	17	16	14^{cd}-15^{ab}	74^{cd}-75^{ab}
372*	—	—	—	—
15^{cd}	18^{ab}	17^{ab}	15^{cd}	75^{cd}
[14^{cd}]	18^{cd}	17^{cd}	—	—
16-18	19 21	18-20^{ab}	16-18^{cd}	76-78^{cd}
19^{ab}	[22^{ab}]	20^{cd}	19^{ab}	79^{ab}
19^{cd}-22	22^{c-f}-25	21^{ab}-24^{cd}	19^{cd}-23^{ab}	79^{cd}-83^{ab}
373*	26-27^{cd}	[25-26]	—	—
23-24	27^{ef}-29^{ab}	27-28	23^{cd}-25^{ab}	83^{cd}-85^{ab}
374*	29^{cd}	—	—	—
25-28^{ab}	30-33^{ab}	29-32^{ab}	25^{cd}-28	85^{cd}-88
375*	—	32^{cd}	29^{ab}	89^{ab}
28^{cd}-32	33^{cd}-38^{ab}	33^{ab}-37^{cd}	29^{cd}-34^{ab}	89^{ca}-94^{ab}
379*	38^{cd}	37^{ef}	—	—
380*	—	—	—	—
33-34	39-40	38-39	34^{cd}-35^{ef}	94^{cd}-95^{ef}
381*	41^{ab}	40^{ab}	—	—
382*	41^{cd}	[40^{cd}]	—	—
13 1-2^{ab}	14 1-2^{ab}	14 1-2^{ab}	13 1-2^{ab}	10 1-2^{ab}
384*	—	—	—	—
2^{cd}-3^{ab}	2^{cd}-3^{ab}	2^{cd}-3^{ab}	2^{cd}-3^{ab}	2^{cd}-3^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3^{cd}–5	3^{cd}–5	3^{cd}–5	—	3^{cd}–5
385* l. 1	—	—	3^{cd}	—
385* l. 2–3	—	—	4	5^{cd} fn. l. 1–2
386*	6–7	6–7	—	—
387* l. 1–2	8	[8]	18	14^{cd} fn. l. 2 & 1
387* l. 3–4	9	9	19	14^{cd} fn. l. 3–4
6^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	5^{ab}	6^{ab}
388*	—	—	—	5^{cd} fn. l. 5
6^{cd}–7^{ab}	10^{cd}–11^{ab}	10^{cd}–11^{ab}	5^{cd}–6^{ab}	6^{cd}–7^{ab}
389*	—	—	6^{cd}–7	5^{cd} fn. l. 6–8
7^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	8^{ab}	7^{cd}
390* l. 1	—	—	8^{cd}	6^{cd} fn. l. 6
390* l. 2–3	—	—	9	5^{cd} fn. l. 9–10
390* l. 4	—	—	—	—
390* l. 5–6	—	—	10	5^{cd} fn. l. 11–12
390* l. 7–8	—	—	—	—
391*	—	—	—	—
8–11	12–15	12–15	11–14	8–11
397*	—	—	—	—
398*	16	16	—	—
12	17	17	15	12
400*	—	—	—	—
13–14	18–19	18–19	16–17	13–14
15–18	20–23	20–23	20–23	15–18
405*	—	—	24	18^{cd} fn.
19	24	24	—	—
406*	25	25	—	—
407*	—	—	—	—
20–21^{a}	26–27^{a}	26–27^{a}	25–26^{a}	19–20^{a}
21^{b-d}–22^{ab}	27^{b-d}–28^{ab}	27^{b-d}–28^{ab}	—	—
22^{cd}	28^{cd}	28^{cd}	26^{b}	20^{b}
22^{ef}	29^{ab}	29^{ab}	26^{cd}	20^{cd}
409*	—	—	27–28^{ab}	—
23	29^{cd}–30^{ab}	29^{cd}–30^{ab}	28^{cd}–29^{ab}	21
411* l. 1	—	—	—	—
411* l. 2	—	—	29^{cd}	—
24^{a}	30^{c}	30^{c}	30^{a}	22^{c}
24^{bc}	30^{d}–31^{a}	30^{d}–31^{a}	—	—
24^{d}	31^{b}	31^{b}	30^{b}	22^{d}
412*	—	—	30^{cd}–31^{ab}	—
25^{ab}	31^{cd}	31^{cd}	—	23^{ab}
25^{cd}–26^{ab}	32–33^{ab}	32–33^{ab}	31^{cd}–32	23^{cd}–24
26^{cd}–27^{ab}	33^{cd}–34^{ab}	33^{cd}–34^{ab}	—	25
413* l. 3–4	—	—	33	—
27^{cd}	34^{cd}	34^{cd}	34^{ab}	26^{ab}
28–29	35–36	35–36	—	26^{cd}–28^{ab}
30	37	37	—	—
413* l. 6–7	—	—	34^{cd}–35^{ab}	—
414*	—	—	—	—
413* l. 8–11	—	—	35^{cd}–37^{ab}	—
31	38	38	37^{cd}–38^{ab}	28^{cd}–29^{ab}
420* l. 1	—	—	—	—
420* l. 2	—	—	39^{ab}	—
416*	—	—	—	29^{ab} fn.
32–35	39–42	39–42	—	29^{cd}–33^{ab}
417*	—	—	—	33^{ab} fn.
36–37	43–44	43–44	39^{cd}–41^{ab}	33^{cd}–35^{ab}
421* l. 1	—	—	—	35^{ab} fn.
38^{ab}	45^{ab}	45^{ab}	38^{cd}	35^{cd}
38^{cd}	45^{cd}	45^{cd}	41^{cd}	36^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
422*	46^{ab}	—	—	—
39^{ab}	46^{cd}	46^{ab}	—	36^{cd}
423*	—	—	—	—
39^{cd}	47^{ab}	46^{cd}	—	37^{ab}
424*	—	—	—	37^{cd}
40	47^{cd}–48	47^{a-f}	—	38–39^{ab}
427*	—	—	—	—
428*	49–50^{ab}	48–49^{ab}	—	—
41^{ab}	50^{cd}	49^{cd}	—	39^{cd}
421* l. 2–3	—	—	42	—
41^{cd}	51^{ab}	49^{ef}	43^{ab}	40^{ab}
426*	—	—	43^{cd}–44	—
42	51^{cd}–52^{ab}	50	—	40^{cd}–41^{ab}
43^{ab}	52^{cd}	51^{ab}	45^{ab}	41^{cd}
430*	—	—	—	42–43
43^{cd}	53^{ab}	51^{cd}	45^{cd}	44^{ab}
431*	—	—	—	45 fn. l. 1–3
436*	—	—	—	45 fn. l. 4–7
432*	—	—	—	44^{cd}–45^{ab}
433* l. 1–3	53^{cd}–54	52^{ab}–53^{ab}	—	—
434*	—	[53^{cd}]	—	—
433* l. 4–8	55–57^{ab}	53^{ef}–55	—	—
44	57^{cd}–58^{ab}	56	—	45^{cd}–46^{ab}
45–46	58^{cd}–59^{ef}	57–58	46–47	46^{cd}–48^{ab}
437*	—	—	—	48^{cd}
438*	60	[59]	—	—
14 1	15 1	15 1	14 1^{ab}	10 49^{ab}
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	1^{cd}	49^{cd}
441*	—	—	—	—
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—	—
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	2^{ab}	50^{ab}
443*	—	—	2^{cd}	—
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	—	50^{cd}
4	4	4	3	51
444* l. 1	—	—	6^{ab}	52^{ab}
444* l. 2	—	—	4^{ab}	52^{cd}
444* l. 3–5	—	—	4^{cd}–5	53^{ab} fn.
445*	—	—	—	53–56^{ab}
446* l. 1	—	—	6^{cd}	—
446* l. 2	—	—	—	—
446* l. 3–4	—	—	7	—
446* l. 5–7	—	—	8–9^{ab}	55^{ab} fn.
446* l. 8	—	—	9^{cd}	—
447* l. 1	—	—	10^{ab}	56^{cd}
447* l. 2–3	—	—	10^{cd}–11^{ab}	57
447* l. 4	—	—	—	58^{ab}
447* l. 5–7	—	—	11^{cd}–12	—
447* l. 8	—	—	—	58^{cd}
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	—	—
5^{cd}–6	5^{cd}–6	5^{cd}–6	13–14^{ab}	59–60^{ab}
448*	—	—	—	—
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	14^{cd}	60^{cd}
449*	—	—	15^{ab}	60^{cd} fn.
7^{cd}–8^{ab}	7^{cd}–8^{ab}	7^{cd}–8^{ab}	15^{cd}–16^{ab}	61
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	—	62^{ab}
9	9	9	16^{cd}–17^{ab}	62^{cd}–63^{ab}
10^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	17^{cd}	63^{ab} fn. l. 3
450*	—	—	18^{ab}	63^{ab} fn. l. 4
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	18^{cd}	63^{cd}
451*	—	—	19^{ab}	63^{cd} fn. l. 1

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
452*	—	—	19cd	63cd fn. l. 2
11ab	11ab	11ab	—	64ab
11cd–16ab	11cd–16ab	11cd–16ab	20–24	64cd–69ab
457*	16cd	16cd	—	—
458*	17	[17]	—	—
16cd	18ab	18ab	25ab	69cd
460*	—	—	—	—
17ab	18cd	18cd	25cd	70ab
462* l. 3	—	—	26ab	69ab fn. l. 3
17cd	19ab	18ef	26cd	70cd
461* l. 3	—	—	—	71ab
461* l. 4	—	—	—	71cd
462* l. 5	—	—	27ab	69ab fn. l. 5
462* l. 6	—	—	27cd	—
18ab	19cd	19ab	28ab	72ab
461* l. 6	—	—	—	72ab fn.
462* l. 8	—	—	28cd	—
18cd	20ab	19cd	29ab	72cd
462* l. 9–11	—	—	29cd–30	—
463*	—	—	31–33	—
18e–h	20cd–21ab	20	—	73
19	21cd–22ab	21	34	74
464* l. 3–6	—	—	35–37	—
465*	—	—	—	—
464* l. 7–8	—	—	—	—
20	22cd–23ab	22	38	75
466*	—	—	39–42	—
467*	23cd–32ef	23–31	—	—
21	33	32	43	76
468*	34	33	—	—
15 1–5	16 1–5	16 1–5cd	—	11 1–5
469*	—	—	—	—
6ab	6ab	5ef	—	6ab
470*	6cd–7ab	6	—	—
6cd	7cd	7ab	—	6cd
7–8	8–9	7c–f–8	15 1–2	7–8
471*	10	9	—	—
9–11	11–13	10–12	3–5	9–11
474*	—	—	—	—
12	14	13	—	12
13ab	15ab	14ab	6cd	13ab
13cd	15cd	14cd	6ab	13cd
477*	—	—	—	—
14	16	15	7	14
478* l. 1	—	—	8ab	—
—	—	—	8cd–9ab	—
478* l. 2–4	—	—	9cd–10cd	15–16ab
478* l. 5	—	—	—	16cd
478* l. 6–8	—	—	11–12ab	—
15–17	17–19	16–18	12cd–15ab	17–19
480*	—	—	—	—
479*	—	—	—	—
18	20	19	15cd–16ab	20
19–20	21–22	20–21	—	—
482*	—	—	16cd–17ab	21
21ab	23ab	22ab	18cd	25cd
483*	—	—	—	—
21cd	23cd	22cd	19ab	26ab
22	24	23	17cd–18ab	22
485*	—	—	—	23–25ab

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
23	25	24	—	—
24	26	25	19^{cd}–20^{ab}	26^{cd}–27^{ab}
25^{ab}	27^{ab}	26^{ab}	20^{cd}	—
486*	—	—	21^{ab}	—
25^{cd}–27^{ab}	27^{cd}–29^{ab}	26^{cd}–27^{cd}	21^{cd}–22^{ef}	27^{cd}–29^{ab}
27^{cd}	29^{cd}	27^{ef}	—	—
28	30	28	23, 24	—
487*	—	—	—	29^{cd}–31^{ab}
489*	—	—	—	31^{cd}–33^{ab}
488*	31–32	29–30	—	—
16 1–6	17 1–6	17 1^{ab}–5^{ch}	20 1–6	15 1–6
490*	7	6	—	—
7–8	8–9	7–8	7–8	7–8
491*	10^{a}–17^{b}	9^{ab}–[16^{ab}]	—	—
9^{ab}	17^{cd}	16^{cd}	9^{ab}	9^{ab}
492*	—	—	9^{cd}	—
9^{c}–12^{d}	18^{a}–21^{b}	16^{e}–19^{d}	10^{a}–13^{b}	9^{c}–12^{d}
l. 1–3 of 495*	21^{c}–22^{d}	20^{a}–21^{b}	—	—
[8^{cd} r. after l. 3 of 495*]	23^{ab}	21 [^{cd}]	—	—
l. 4 of 495*	23^{cd}	21^{ef}	—	—
[5^{a} r. after l. 4 of 495*]	24^{a}	22^{a}	—	—
post. half of l. 5 of 495*	24^{b}	22^{b}	—	—
prior half. of l. 6 of 495*	24^{c}	22^{c}	—	—
[5^{b} r. atter prior half of l. 6 of 495*]	24^{d}	22^{d}	—	—
l. 7–8 of 495*	24^{ef}–25^{ab}	23	—	—
13^{a}–16^{b}	25^{c}–28^{d}	24^{a}–27^{b}	13^{c}–16^{d}	13^{a}–16^{b}
499*	—	—	—	—
16^{c}–17^{d}	29^{a}–30^{b}	27^{c}–28^{d}	17^{a}–18^{b}	16^{c}–17^{d}
l. 1 of 500*	—	—	—	18^{ab}
l. 2 of 500*	30^{cd}	29^{ab}	—	18^{cd}
501*	—	—	18^{cd}	—
17^{e}–19^{d}	31^{a}–33^{b}	29^{c}–31^{d}	19^{a}–21^{b}	19^{a}–21^{b}
502*	—	—	—	21^{cdef}
503*	33^{cd}	31^{ef}	21^{cd}	—
504*	34–36	32–34	—	—
20	37	35	22	—
515*	—	—	—	—
17 1	18 1	18 1	16 1	16 1
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	10^{ab}	11 40^{cd}
prior half of l.6 of 514*	—	—	10^{c}	11 41^{a}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—	16 2^{ab}; 11 41^{ef}
3	3	3	—	—
l. 3–4 of 514*	—	—	2	—
App. I. No. 3 l. 1–7	—	—	3^{ab}–6^{ab}	11 33^{cd}–36^{cd}
,, ,, l. 7 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 8–14	—	—	6^{cd}–9^{cd}	11 37^{ab}–40^{ab}
505*	4	4	—	—
4^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	11^{a}, 10^{d}	11 41^{bc}
—	—	—	11^{b}	11 41^{d}
4^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	11^{cd}	11 41^{ef}
l. 9 of 514*	—	—	17 1^{ab}	12 1^{ab}
5	6	6	1^{c}–2^{b}	1^{c}–2^{b}
App. I. No. 4 l. 1–37	—	—	2^{cd}–20^{cd}	2^{cd}–20^{cd}
,, ,, l. 38–39	—	—	—	21
,, ,, l. 40	—	—	21^{ab}	22^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I No. 4 l. 41	—	—	—	22^{cd}
,, ,, l. 42–48	—	—	21^{cd}–24^{ab}	23^{ab}–26^{ab}
,, ,, l. 48 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 49–53	—	—	24^{cd}–26^{cd}	26^{cd}–28^{cd}
,, ,, l. 53 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 54–59	—	—	27^{ab}–29^{cd}	29^{ab}–31^{ab}
,, ,, l. 60	—	—	18 1^{ab}	13 1^{ab}
,, ,, l. 60 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 61–73	—	—	1^{cd}–7^{cd}	1^{cd}–7^{cd}
,, ,, l. 73 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 74–96	—	—	8^{ab}–19^{cd}	8^{ab}–19^{cd}
,, ,, l. 96 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 97–108	—	—	20^{ab}–25^{ab}	20^{ab}–25^{ab}
,, ,, l. 109–111	—	—	25^{c}–26^{d}	—
,, ,, l. 112	—	—	27^{ab}	25^{cd}
,, ,, l. 112 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 113	—	—	27^{cd}	26^{ab}
,, ,, l. 113 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 114–127	—	—	19 1–7	—
l. 12–15 of 514*	—	—	—	14 1–2
l. 16–19 of 514*	—	—	8–9	3–4
506*	7^{a}–10^{b}	7^{a}–9^{d}	—	—
l. 20–22 of 514*	—	—	10^{a}–11^{b}	5^{a}–6^{b}
6^{ab}	10^{cd}	10^{ab}	11^{cd}	6^{cd}; 16 3^{cd}
6^{cd}	11^{ab}	10^{cd}	—	16 4^{ab}
507*	11^{cd}	[10^{ef}]	—	—
7	12	11	12	14 7
l. 1–2 of 517*	—	—	—	8
518*	—	—	—	—
l. 3–6 of 517*	—	—	—	9–10
l. 1–2 of 519*	—	—	13	—
520*	—	—	—	—
l. 3–4 of 519*	—	—	14	—
8^{ab}	13^{ab}	12^{ab}	17^{ab}	13^{ab}; 16 5^{ab}
522*	—	—	17^{cd}	—
523*	—	—	—	—
8^{cd}	13^{cd}	12^{cd}	—	13^{cd}
l. 32–33 of 514*	—	—	18	14
9^{ab}	14^{ab}	13^{ab}	15^{ab}	11^{ab}; 16 4^{cd}
l. 27 of 514*	—	—	15^{cd}	11^{cd}
9^{cd}	14^{cd}	13^{cd}	16^{ab}	12^{ab}
521*	—	—	16^{cd}	12^{cd} fn.
508*	15	14	—	—
10	16	15	—	16 2^{cd}–3^{ab}
509*	17–20	16^{a}–18^{b}	—	—
11^{a}–12^{d}	21–22	18^{e}–19^{f}	—	—
510*	23	20^{a-d}	—	—
12^{ef}	24^{ab}	20^{ef}	—	—
13	24^{c}–25^{b}	21	20	16
14	25^{c}–26^{b}	22	—	18
525*	—	—	—	19–20
15^{ab}	26^{cd}	23^{ab}	—	21^{ab}
526*	—	—	—	21^{cd}–24^{cd}
511*	27^{a}–28^{b}	23^{c}–24^{d}	—	—
15^{c}–17^{b}	28^{c}–30^{b}	25^{a}–26^{d}	21^{a}–22^{d}	25^{a}–26^{d}
17^{cd}	30^{cd}	27^{ab}	—	—
17^{ef}	31^{ab}	27^{cd}	23^{ab}	27^{ab}
l. 48 of 514*	—	—	23^{cd}	27^{cd}
18^{a}–19^{b}	31^{c}–32^{d}	28^{a}–29^{b}	24^{a}–25^{b}	28^{a}–29^{b}
530*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
596*	—	—	—	7^{c}–9^{b}
7^{c}–8^{b}	7^{c}–8^{b}	7^{c}–8^{b}	7^{c}–8^{b}	9^{c}–10^{b}
598*	—	—	8^{c}–9^{b}	—
8^{cd}–10^{cd}	8^{cd}–10^{cd}	8^{cd}–10^{cd}	9^{cd}–11^{cd}	10^{cd}–12^{cd}
11–13	11–13	11–13	—	13–15
600*	—	—	12–13	—
14–17	14–17	14–17	14–17	16–19
18	18	18	18	—
l. 1 of 604*	—	—	19^{ab}	—
l. 2 of 604*	—	—	—	—
l. 3–4 of 604*	—	—	19^{cd}–20^{ab}	—
605*	—	—	—	—
606*	19	19	—	—
19^{ab}	20^{ab}	20^{ab}	—	20^{ab}
19^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	20^{cd}
l. 1–2 of 607*	21	21^{abcf}	—	—
—	—	[21^{cd}]	—	—
l. 3–6 of 607*	22	22	—	—
608*	—	—	—	—
21 1–3	22 1–3	22 1–3	25 1–3	20 1–3
4^{ab}	4^{ab}	5^{ab}	4^{ab}	—
610*	—	—	—	4^{ab}
4^{cd}	4^{cd}	5^{cd}	4^{cd}	4^{cd}
—	—	[4]	—	—
5–6	5–6	6–7	5–6	5–6
613*	—	—	—	—
7^{ab}	7^{ab}	8^{ab}	—	7^{cd} fn.
7^{cd}	7^{cd}	8^{cd}	8^{ab}	8^{ab}
7^{ef}	8^{ab}	8^{ef}	—	—
614*	—	—	8^{cd}	—
—	—	—	—	8^{cd}
—	—	—	7^{ab}	7^{ab}
—	—	—	7^{cd}	—
	8^{cd}	—	—	—
615*	9^{ab}	9^{ab}	—	—
8^{ab}	9^{cd}	9^{cd}	9^{ab}	9^{ab}
616*	10	10^{abcd}	—	—
8^{c}	11^{a}	10^{e}	—	9^{c} fn.
—	—	—	9^{c}	9^{c}
8^{d}	11^{b}	10^{f}	9^{d}	9^{d}
9^{ab}	11^{cd}	11^{ab}	10^{ab}	10^{ab}
617*	—	—	—	—
618*	—	—	—	—
9^{cd}	12^{ab}	11^{cd}	10^{cd}	10^{cd}
619*	—	—	—	—
10^{a}	12^{c}	12^{a}	11^{a}	11^{a}
l. 1 of 620*	—	—	11^{b}	11^{b}
l. 2 of 620*	—	—	11^{c}	11^{c}
10^{b}	12^{d}	12^{b}	11^{d}	11^{d}
10^{c}–12^{d}	13^{a}–15^{b}	12^{c}–14^{d}	12^{a}–14^{b}	12^{a}–13^{f}
[15^{cd}]	15^{cd}	[14^{ef}]	—	—
13–14	16–17	15–16	14^{c}–16^{b}	14^{a}–16^{b}
15^{ab}	18^{ab}	17^{ab}	16^{cd}	16^{cd}
15^{cd}	18^{cd}	17^{cd}	17^{ab}	16^{cd} fn.
624*	[19^{ab}]	—	—	17^{cd} fn.
15^{ef}	19^{cd}	18^{ab}	17^{cd}	17^{cd} fn.
626*	—	—	—	—
16^{ab}–18^{cd}	19^{ef}–22^{ab}	18^{cd}–20^{cd}	18^{ab}–20^{cd}	18^{ab}–20^{cd}
18^{ef}	22^{cd}	21^{ab}	—	—
628*	23^{ab}	21^{cd}	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
19^{ab}	23^{cd}	22^{ab}	—	—
629*	—	—	21^{ab}	21^{ab}
19^{cd}	24^{ab}	22^{cd}	21^{cd}	21^{cd}
630*	—	—	—	21^{cd} fn.
631*	24^{cdef}	23	—	—
22 1–7	23 1–7	23 1–7 [7^{ef}]	26 1–7	21 1–7
—	—	—	—	—
8–9	8–9	8–9^{abcd}	8–9	8–9
10	10^{ab}	9^{ef}	10^{ab}	10^{ab}
11^{ab}	10^{cd}	10^{ab}	10^{cd}	10^{cd}
11^{c}	11^{a}	10^{c}	11^{b}	11^{b}
11^{d}	11^{b}	10^{d}	—	11^{b} fn.
11^{e}	11^{c}	10^{e}	11^{a}	11^{a}
11^{f}	11^{d}	10^{f}	—	11^{d} fn.
l. 3 of 636*	—	—	11^{cd}	11^{cd}
12–14	12–14	11–13	12–14	12–14
15^{a}	15^{a}	14^{a}	15^{a}	15^{a}
638*	—	—	15^{bc}	15^{bc}
639*	—	—	—	—
15^{b}	15^{b}	14^{b}	15^{d}	15^{d}
15^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	—	—
640*	—	—	16	16
16	16	15	17	17
l. 1 of 641*	17^{ab}	16^{ab}	18^{ab}	18^{ab}
642*	—	—	—	—
l. 2 of 641*	17^{cd}	16^{cd}	18^{cd}	18^{cd}
l. 3 of 641*	18^{ab}	16^{ef}	—	—
17^{ab}–19^{ab}	18^{cd}–20^{cd}	17^{ab}–19^{ab}	19^{ab}–21^{ab}	19^{ab}–21^{ab}
643*	21	19^{cd}–20^{ab}	—	—
19^{cd}	22^{ab}	20^{cd}	21^{cd}	21^{cd}
644*	22^{cdef}	21^{abcd}	—	—
23 1–4	24 1–4	24 1–4	27 1–4	22 1–4
l. 1 of 645* and the prior half of l. 2	5^{abc}	5^{abc}	—	—
post. half of l. 2 of 645*	5^{d}	—	—	—
prior half of l. 3 of 645*	6^{a}	—	—	—
post. half of l. 3 of 645*	6^{b}	5^{d}	—	—
5^{a}–10^{b}	6^{c}–11^{d}	6^{a}–11^{b}	5^{a}–10^{b}	5^{a}–10^{b}
649*	—	—	—	—
650*	—	—	—	—
10^{c}–11^{d}	12^{a}–13^{b}	11^{c}–12^{d}	10^{c}–11^{d}	10^{c}–11^{d}
l. 3 of 651*	—	—	12^{ab}	12^{ab}
12^{ab}	13^{cd}	13^{ab}	12^{cd}	12^{cd}
12^{cd}	14^{ab}	13^{cd}	—	13^{ab} fn.
13^{ab}–21^{ab}	14^{cd}–22^{cd}	14^{ab}–22^{ab}	13^{ab}–21^{ab}	13^{ab}–21^{ab}
654*	—	—	—	—
21^{cd}–25^{cd}	23^{ab}–27^{ab}	22^{cd}–26^{cd}	21^{cd}–25^{cd}	21^{cd}–25^{cd}
656*	—	—	—	—
657*	—	—	—	—
658*	27^{c}–28^{b}	27	—	—
26^{ab}–30^{cd}	28^{cd}–32^{ef}	28^{ab}–32^{cd}	26^{ab}–30^{cd}	26^{ab}–30^{cd}
24 1^{ab}	25 1^{ab}	25 1^{ab}	28 1^{ab}	23 1^{ab}
661*	—	—	—	—
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}
2	2	2	2	2
663*	3	3^{ab} [^{cd}]	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3-8	4-9	4-9	3-8	3-8
—	—	—	—	8^{cd} fn.
9	10	10^{abcd}	9	9
l. 1 of 667*	11^{ab}	10^{ef}	—	—
668*	—	—	—	—
l. 2 of 667*	11^{cd}	11^{ab}	—	—
l. 3 of 667*	—	—	—	—
10-15	12-17	11^{cdef}-16	10-15	10-15
670*	18	17	16	17
16	19	18	17	16
17^{ab}	20^{ab}	19^{ab}	18^{ab}	18^{ab}
17^{cd}	20^{cd}	19^{cd}	—	—
671*	—	—	18^{c}-19^{d}	18^{c}-19^{d}
18	21	20	20	20
19	22^{abcd}	21^{abcd}	21	21^{abcd}
673*	—	—	—	21^{ef}
674*	22^{ef}	21^{ef}	—	—
25 1-2	**26** 1-2	**26** 1-2	**29** 1-2	**24** 1-2
3	3	3	—	—
4-6	4-6	4-6	3-5	3-5
7	7	8	6	6
—	—	[7]	—	—
8-9	8-9	9-10	7-8	7-8
679*	—	—	—	—
10	10	11	9	9
11^{ab}	11^{ab}	12^{ab}	10^{ab}	10^{ab}
11^{cd}	11^{cd}	12^{cd}	—	10^{cd} fn.
12	12	13	—	—
682*	—	—	10^{c}-11^{d}	10^{c}-11^{d}
683*	—	—	—	—
13	13	14	12	12
App. I. No. 5 l. 1-9	14^{a}-18^{b}	15^{a}-19^{b}	—	—
l. 9 fn.	—	—	—	—
App. I. No. 5 l. 10-14	18^{c}-20^{b}	19^{c}-21^{b}	—	—
l. 14 fn.	—	—	—	—
App. I. No. 5 l. 15-23	20^{c}-25^{b}	21^{c}-25^{d}	—	—
14^{ab}	25^{cd}	26^{ab}	13^{ab}	13^{ab}
684*	—	—	13^{c}-14^{b}	13^{c}-14^{b}
14^{c}	26^{a}	26^{c}	14^{c}	14^{c}
685*	—	—	14^{d}-15^{c}	14^{d}-15^{c}
14^{d}	26^{b}	26^{d}	15^{d}	15^{d}
15^{ab}-17^{ab}	26^{cd}-28^{cd}	27^{ab}-29^{ab}	16^{ab}-18^{ab}	16^{ab}-18^{ab}
17^{c}	29^{a}	29^{c}	18^{c}	18^{c}
686*	—	—	18^{d}, 19^{a}	18^{d}, 19^{a}
17^{d}	29^{b}	29^{d}	19^{b}	19^{b}
18	29^{c}-30^{b}	30	—	20^{cd} fn.
687*	—	—	19^{c}-20^{d}	19^{c}-20^{d}
19^{ab}	30^{cd}	31^{ab}	21^{ab}	21^{ab}
688*	—	—	—	—
19^{cd}-22^{ab}	31^{ab}-33^{cd}	31^{cd}-34^{ab}	21^{cd}-24^{ab}	21^{cd}-24^{ab}
689*	—	—	—	24^{ab} fn.
22^{cd}	34^{ab}	34^{cd}	24^{cd}	24^{cd}
l. 1-3 of 690*	34^{cd}-35^{ab}	35^{ab}-36^{ab}	—	—
l. 1-3 of 691*	—	[36^{c}-37^{d}]	—	—
l. 4 of 691*	—	—	—	—
l. 4 of 690*	35^{ef}	37^{ef}	—	—
l. 5-8 of 690*	36	38	—	—
26 1-2	**27** 1-2	**27** 1-2	**30** 1-2	**25** 1-2
701*	—	—	—	—
3-4	3-4	3-4	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
l. 5–9 of 700*	—	—	3^{ab}–5^{ab}	3^{ab}–5^{ab}
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{cd}–6^{ab}	5^{cd}–6^{ab}
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	6^{cd}	6^{cd}
6	6	6^{a-d}	7	7
7^{ab}	7^{ab}	6^{ef}	—	8^{ab} fn.
l. 15 of 700*	—	—	8^{ab}	8^{ab}
l. 16 of 700*	—	—	8^{cd}	8^{cd}
7^{cd}	7^{cd}	7^{ab}	9^{ab}	9^{ab}
8^{ab}	8^{ab}	7^{cd}	—	9^{ab} fn.
8^{cd}–12^{cd}	8^{cd}–12^{cd}	8^{ab}–12^{ab}	9^{cd}–13^{cd}	9^{cd}–13^{cd}
13	13	12^{c}–13^{b}	—	14
14^{ab}	14^{ab}	13^{cd}	—	14^{cd} fn.
692*	—	—	—	—
14^{cd}	14^{cd}	14^{ab}	15^{cd}	16^{cd}
l. 31 of 700*	—	—	16^{ab}	17^{ab}
15	15	14^{cd}–15^{ab}	14	15
702*	—	—	—	—
16^{ab}	16^{ab}	15^{cd}	15^{ab}	16^{ab}
[14^{cd}]	16^{cd}	—	—	—
16^{cd}	17^{ab}	16^{ab}	16^{cd}	17^{cd}
l. 33–34 of 700*	—	—	17	18
16^{ef}–17^{ab}	17^{cd}–18^{ab}	16^{cd}–17^{ab}	—	18^{cd} fn.
17^{cd}	18^{cd}	17^{cd}	18^{ab}	19^{ab} fn.
18–19	19–20	18–19	18^{cd}–20^{ab}	19–20
20^{ab}	21^{ab}	20^{ab}	20^{cd}	21^{ab}
694*	—	—	—	—
20^{c}–21^{d}	21^{c}–22^{d}	20^{c}–21^{d}	21^{a}–22^{b}	21^{c}–22^{d}
695*	23	22	—	—
22^{ab}–23^{ab}	24^{ab}–25^{ab}	23^{ab}–24^{ab}	22^{cd}–23^{cd}	23^{ab}–24^{ab}
703*	—	—	—	—
23^{cd}	25^{cd}	24^{cd}	24^{ab}	24^{cd}
697*	26	[25]	—	—
24–25	27–28	26–27	24^{cd}–25^{ef}	25–26
27 1–3	**28** 1–3	**28** 1–3	**31** 1–3	**26** 1–3
705*	—	—	4	4
4	4	4	5	5
l. 3 of 708*	—	—	6^{ab}	6^{ab}
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	—	—
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	6^{cd}	6^{cd}
6	6^{a}–7^{b}	6^{a}–7^{b}	7^{a}–8^{b}	7^{a}–8^{b}
709*	—	—	—	8^{ab} fn. l. 1
706*	7^{cd}	7^{cd}	—	—
707*	7^{ef}	7^{ef}	—	—
7^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	—	8^{ab} fn. l. 2
7^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}
8–9^{b}	9–10^{b}	9–10^{b}	9–10^{b}	9–10^{b}
710*	—	—	10^{c}–11^{b}	10^{c}–11^{b}
9^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	—	11^{cd} fn. l. 1
10^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	—	11^{cd} fn. l. 2
l. 1 of 711*	—	[11^{cd}]	—	—
l. 2–5 of 711*	—	—	—	—
l. 1–3 of 712*	—	—	11^{c}–12^{d}	11^{c}–12^{d}
10^{cd}	11^{cd}	12^{ab}	13^{ab}	13^{ab}
713*	12	12^{c}–13^{b}	—	—
11	13	13^{cdef}	13^{c}–14^{b}	13^{c}–14^{b}
714*	—	—	—	14^{cd}
12–13	14–15	14–15	14^{c}–16^{b}	15^{a}–16^{d}
l. 1–3 of 717*	—	[16^{a}–17^{b}]	—	—
l. 4 of 717*	—	—	—	—
l. 5 of 717*	—	[17^{cd}]	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
14–18	16–20	18–22^{ab}	16^{cd}–20^{ef}	17^{ab}–27^{cd}
719*	—	—	—	21^{cd} fn.
l. 1–4 of 720*	21^{ab}–22^{cd}	22^{cd}–23^{ef}	—	—
l. 5 of 720*	—	—	—	—
28 1	29 1	29 1	32 1	27 1
721*	2^{a}–3^{b}	2^{a-f}	—	—
2	3^{c}–4^{b}	3	2	2
3^{ab}	4^{cd}	4^{ab}	—	4^{ab} fn.
3^{cd}	5^{ab}	4^{cd}	—	—
3^{ef}	5^{cd}	5^{ab}	—	4^{cd} fn.
722*	6^{ab}	[5^{cd}]	—	—
4	6^{cdef}	6	—	5^{cd} fn.
723*	—	—	3–5	3–5
5^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	6^{ab}	6^{ab}
724*	—	—	6^{c}–8^{d}	6^{c}–8^{b}
5^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	—	7^{cd} fn.
6	8	8	9	8^{cd}–9^{ab}
7	9	9	—	—
l. 3–4 of 725*	—	—	10	9^{c}–10^{b}
App. I. No. 6 l. 1–10	10^{a}–14^{d}	10^{a}–15^{b}	—	—
,, ,, l. 11	15^{ab}	15^{cd}	—	—
,, ,, l. 12–16	15^{c}–17^{d}	16^{a}–17^{f}	—	—
8	18	18	11	10
726*	—	—	—	—
9^{a}	19^{a}	19^{a}	12^{a}	11^{c}
9^{b}	19^{b}	19^{b}	—	11^{d} fn.
9^{cd}	19^{cd}	19^{ef}	12^{bc}	11^{d}, 12^{a}
—	—	[19^{cd}]	—	—
App. I. No. 7 l. 1–36	—	[20^{a}–34^{f}]	—	—
10^{ab}	20^{ab}	35^{ab}	12^{d}, 13^{cd}	12^{b}, 13^{ab}
10^{cd}	20^{cd}	35^{cd}	—	—
11	21	36	15	14^{c}–15^{b}
l. 5 of 727*	—	—	13^{ab}	12^{cd}
l. 7–8 of 727*	—	—	14	13^{c}–14^{ab}
12^{ab}–14^{ab}	22^{ab}–24^{ab}	37^{ab}–39^{ab}	16^{ab}–18^{ab}	15^{cd}–17^{cd}
14^{cd}	24^{cd}	39^{cd}	18^{cd}	—
729*	25^{ab}–25^{ef}	40[^{ab}]–40^{ef}	—	—
15–16	26–27	41–42	19–20	18–19
17^{ab}	28^{ab}	43^{ab}	21^{ab}	20^{ab}
—	—	—	—	^{ab} fn.
17^{cd}	28^{cd}	43^{cd}	21^{cd}	20^{cd}
18^{ab}–20^{ab}	29^{ab}–31^{ab}	44^{ab}–46^{ab}	22^{ab}–24^{ab}	21^{ab}–23^{ab}
20^{c}	31^{c}	46^{c}	24^{c}	23^{c}
733*	31^{d}–32^{c}	46^{d}–47^{c}	—	—
20^{d}	32^{d}	47^{d}	24^{d}	23^{d}
734*	—	—	—	23^{cd} fn.
29 1–4	30 1–4	30 1–4	33 1–4	28 1–4
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{a,d}	5^{a,d}
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	6^{ab}	6^{ab}
6	6	6	—	—
—	—	—	5^{bc}	5^{bc}
—	—	—	6^{cd}	6^{cd}
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}
l. 14 of 742*	—	—	7^{cd}	7^{cd}
7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	—	—
8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	—	—
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	7^{cd} fn.
735*	9	9	—	—
9^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	8^{ab}	7^{cd} fn. l. 2
—	—	[10^{cd}]	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
9^{cd}	10^{cd}	10^{ef}	9^{ab}	7^{cd} fn. l. 3
10^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	9^{cd}	7^{cd} fn. l. 4
10^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	10^{ab}	8^{ab}
11^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	10^{cd}	8^{cd}
11^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	—	8^{cd} fn.
l. 1 of 736*	13^{ab}	13^{ab}	—	—
l. 2 of 736*	—	13^{cd}	—	—
l. 3 of 736*	13^{cd}	13^{ef}	—	—
12	14	14^{abef}	11	9
l. 25–26 of 742*	—	—	12^{c}–13^{b}	10^{c}–11^{b}
—	—	[14^{cd}]	—	—
13	15	15^{abef}	12^{ab}, 13^{cd}	10^{ab}, 11^{cd}
—	—	[15^{cd}]	—	—
737*	16	[16]	—	—
738*	—	—	—	—
14	17	17	14	12
15^{a}	18^{a}	18^{a}	15^{a}	13^{a}
15^{b}	18^{b}	18^{b}	—	13^{b}
15^{c}	18^{c}	18^{c}	—	13^{c}
15^{d}	18^{d}	18^{d}	15^{b}	13^{d}
l. 33 of 742*	—	—	15^{cd}	14^{cd}
16–18	19–21	19–21	16–18	15–17
739*	22^{ab}	[22^{ab}]	—	—
19^{ab}–20^{ab}	22^{cd}–23^{cd}	22^{cd}–23^{ab}	19^{ab}–20^{ab}	18^{ab}–19^{ab}
743*	—	—	—	—
20^{cd}	23^{ef}	23^{cd}	20^{cd}	19^{cd}
21^{ab}	24^{ab}	24^{ab}	21^{ab}	20^{ab}
21^{cd}	24^{cd}	24^{cd}	21^{cd}–22^{ab}	20^{cd}–21^{ab}
l. 47 of 742*	—	—	22^{cd}	21^{cd}
22–23	25^{ab}–26^{cd}	25^{ab}–26^{cd}	23–24	22–23
740*	26^{ef}	[26^{ef}]	—	—
741*	—	—	—	—
30 1–7^{ab}	**31** 1–7^{ab}	**31** 1–7^{ab}	**34** 1–7^{ab}	**29** 1–7^{ab}
745*	—	—	—	—
7^{cd}–11^{cd}	7^{cd}–11^{cd}	7^{cd}–11^{cd}	7^{cd}–11^{cd}	7^{cd}–11^{cd}
749*	—	—	12	12
12	12	12	—	10^{cd} fn.
750*	13	13	—	—
13	14	14	—	12^{cd} fn., 13^{cd} fn.
751*	—	—	13	13
14	15	15	14	14
752*	16^{ab}	[16^{ab}]	—	—
15^{ab}	—	16^{cd}	15^{ab}	15^{ab}
15^{cd}	16^{cd}	16^{ef}	15^{cd}	15^{cd}
16–17	17–18	17–18^{cd}	16–17	16–17
755*	19^{ab}	18^{ef}	—	—
18–19	19^{cd}–21^{ab}	19–20	18–19	18–19
20^{ab}	21^{cd}	21^{ab}	20^{ab}	19^{cd} fn.
20^{cd}	22^{ab}	21^{cd}	20^{cd}	20^{ab}
21–22	22^{cd}–24^{ab}	22-23	21–22	20^{cd}–22^{ab}
23^{ab}	24^{cd}	24^{ab}	$23^{a,d}$	$22^{c,f}$
23^{cd}	24^{ef}	24^{cd}	23^{bc}	22^{de}
31 757*	**32** —	**32** —	**35** —	**30** 1^{ab}
1^{ab}	1^{ab}	1^{ab}	1^{ab}	1^{cd}
758*	1^{cd}–2^{ab}	1^{cd}–2^{ab}	—	—
1^{cd}–11^{cd}	2^{cd}–13^{cd}	2^{cd}–12^{cd}	1^{cd}–12^{cd}	2^{ab}–13^{ab}
12^{ab}	14^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	13^{cd}
12^{cd}–13^{ab}	14^{cd}–15^{ab}	13^{cd}–14^{ab}	—	—
13^{cd}–14^{cd}	15^{cd}–16^{cd}	14^{cd}–15^{cd}	13^{cd}–14^{cd}	14^{ab}–15^{ab}
762*	17	16	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
15–19	18–22	17–21	15–19	15^{cd}–20^{ab}
764*	—	—	—	—
20	23	22	20	20^{c}–21^{b}
765^{a}*	[24^{ab}]	—	—	—
21^{ab}	24^{cd}	23^{ab}	21^{ab}	21^{cd}
766*	24^{ef}–25^{ab}	23^{cd}–24^{ab}	21^{cd}–22^{ab}	—
21^{cd}–22^{ab}	25^{cd}–26^{ab}	24^{cd}–25^{ab}	22^{cd}–23^{ab}	22
—	—	—	—	22^{cd} fn.
22^{cd}	26^{cd}	25^{cd}	23^{cd}	23^{ab}
767*	—	—	—	23^{ab} fn.
768*	—	[26^{ab}]	—	—
769*	26^{ef}	26^{cd}	—	—
32 1–2^{ab}	33 1–2^{ab}	33 1–2^{ab}	35 24–25^{ab}	30 23^{cd}–24^{cd}
—	—	—	—	24^{cd} fn.
2^{cd}–3^{cd}	2^{cd}–3^{cd}	2^{cd}–3^{cd}	25^{cd}, 26^{c}–27^{b}	25^{ab}–26^{cd}
l. 3 of 770*	—	—	26^{ab}	25^{cd}
4–5	4–5	4–5	28–29	27^{cd}–29^{ab}
l. 1 of 771*	—	—	27^{cd}	27^{ab}
6–7	6–7	6$^{a–f}$, 7^{ab}	30–31	29^{cd}–31^{ab}
773*	—	—	—	32^{cd} fn.
8^{ab}–9^{ab}	8^{ab}–9^{ab}	7^{cd}–8^{cd}	—	—
l. 2 of 774*	—	—	32^{ab}	31^{cd}
l. 3 of 774*	—	—	32^{cd}	—
l. 4–5 of 774*	—	—	33	32^{cd}–33^{ab}
9^{c}–10^{b}	9^{c}–10^{b}	9^{abcd}	34	33^{c}–34^{b}
775*	—	—	35	34^{c}–35^{b}
10^{cd}	10^{cd}	9^{ef}	—	—
11	11	10	36	35^{c}–36^{b}
12^{ab}	12^{ab}	11^{ab}	—	36^{cd} fn. l. 2
776*	—	—	37^{ab}	36^{cd}
12^{cd}	12^{cd}	11^{cd}	37^{cd}	37^{ab}
777*	—	—	38	37^{c}–38^{b}
13^{ab}	13^{ab}	12^{ab}	39^{ab}	38^{cd}
13^{cd}	13^{cd}	12^{cd}	—	39^{ab} fn. l. 1
14–16	14–16	13–15	39^{cd}–42^{ab}	39–41
780*	—	—	—	—
17	17	16	—	42^{ab} fn., 42^{cd} fn.
781*	—	—	42^{c}–43^{b}	42
18–20	18–20	17–19	43^{c}–46^{b}	43–45
783*	—	—	—	—
21–26	21^{ab}–26^{cd}	20^{ab}–25^{cd}	46^{cd}–51^{ef}	46^{ab}–51^{cd}
789*	26^{ef}	25^{ef}	—	—
33 1–9	34 1–9	34 1–9	36 1–9	31 1–9
794*	—	—	—	—
10–14	10–14	10–14	10–14	10–14
795*	—	—	—	—
15–19	15–19	15–19	15–19	15–19
797*	20–22	20–22	—	—
20	23	23	20	20
34 1–5^{ab}	35 1–5^{ab}	35 1–5^{ab}	37 1–5^{ab}	32 1–5^{ab}
l. 1–2 of 800*	—	—	—	8^{c}–9^{b}
l. 3–4 of 800*	—	—	5^{cd}–6^{ab}	5^{cd}–6^{ab}
—	—	—	—	[9^{cd}]
l. 5–6 of 800*	—	—	—	10
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	6^{cd}	6^{cd}
l. 7–8 of 800*	—	—	—	11
799*	—	—	—	—
799^{a}*	[6^{abcd}]	6	—	—
6	6$^{e–h}$	7	7	7
l. 9–10 of 800*	—	—	—	12

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
7^{a}	7^{a}	8^{a}	—	8^{b}
7^{b}	7^{b}	8^{b}	8^{b}	8^{b} fn.
prior half of l. 11 of 800*	—	—	8^{a}	13^{a}
post. half of l. 11 of 800*	—	—	—	13^{b} fn.
7^{cd}–9^{cd}	7^{cd}–10^{ab}	8^{cd}–10^{cd}	8^{cd}–11^{ab}	13^{cd}–16^{ab}
801*	10^{cd}	[11^{ab}]	—	—
10^{ab}–20^{cd}	10^{ef}–21^{cd}	11^{cd}–22^{cd}	11^{cd}–22^{cd}	16^{cd}–27^{cd}
21	22^{a-d}	23	—	28^{ab} fn., 28^{cd} fn.
803*	—	—	23	28
804*	22^{e-h}	24	—	—
805*	—	—	—	—
35 1	36 1	36 1	38 1	33 1
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	1^{cd} fn.
l. 3 of 806*	—	—	—	2^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—	2^{ab} fn. l. 1
2^{ef}	2^{ef}	3^{ab}	—	2^{ab} fn. l. 2
l. 4–6 of 806*	—	—	2^{c}–3^{d}	2^{c}–3^{d}
3–4^{b}	3	3^{c}–4^{b}	4	4
807*	—	—	—	4^{cd} fn.
4^{c}–6^{d}	4^{a}–6^{b}	4^{c}–6^{d}	5^{a}–7^{b}	5^{a}–7^{b}
808*	6^{cd}	7^{cd}	—	—
7^{ab}	6^{ef}	7^{ab}	7^{cd}	7^{cd}
809*	—	—	—	—
7^{c}–8^{b}	7	7^{c}–8^{b}	8	8
811*	—	—	—	—
8^{c}–9^{b}	8	8^{c-f}	9	9
812*	—	—	10^{ab}	10^{ab}
9^{c}–	9	9	10^{c}–11^{b}	10^{c}–11^{b}
l. 1 of 813*	—	—	11^{cd}	11^{cd}
10^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	12^{ab}	12^{ab}
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	13^{ab}	13^{ab}
l. 5 of 813*	—	—	13^{cd}	13^{cd}
l. 6 of 813*	—	—	14^{ab}	14^{ab}
l. 7 of 813*	—	—	14^{cd}	—
l. 8–9 of 813*	—	—	15	—
11^{a}	11^{a}	11^{a}	—	14^{a} fn.
11^{b}	11^{b}	11^{b}	12^{cd}	14^{b} fn.
11^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	16^{ab}	14^{cd} fn.
12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	16^{cd}	15^{ab}
l. 14 of 813*	—	—	—	15^{cd}
12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	17^{ab}	15^{cd} fn. l. 2
13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	17^{cd}	16^{ab}
13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	18^{ab}	16^{cd}
14^{ab}–19^{ab}	14^{ab}–19^{cd}	14^{ab}–19^{ab}	18^{cd}–24^{ab}	17^{ab}–22^{cd}
19^{cd}	20^{ab}	19^{cd}	—	23^{ab} fn.
815*	—	—	24^{cd}	23^{ab}
20^{ab}	20^{cd}	20^{ab}	25^{ab}	23^{cd}
816*	—	[20^{c}–21^{b}]	—	—
20^{cd}–21^{cd}	21^{ab}–22^{ab}	21^{cd}–22^{cd}	25^{cd}–26^{cd}	24^{ab}–25^{ab}
21^{ef}	22^{cd}	23^{ab}	—	25^{ab} fn.
819*	[22^{ef}]	—	—	—
22–26	23–27	23^{cd}–27^{cd}	27–31	25^{cd}–30^{ab}
824*	—	—	—	—
825*	—	—	—	30^{cd}
36 1–3^{ab}	37 1–3^{ab}	37 1–3^{ab}	39 1–3^{ab}	34 1–3^{ab}
826*	—	—	—	—
3^{cd}–6^{cd}	3^{cd}–6^{cd}	3^{cd}–6^{cd}	3^{cd}–6^{cd}	3^{cd}–6^{cd}
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	$7^{a,d}$	$7^{a,d}$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
post. half of l. 3 of 827*	—	—	7^{b}	7^{b}
prior half of l. 4 of 827*	—	—	7^{c}	7^{c}
7^{c}	7^{c}	7^{c}	8^{a}	8^{a}
post. half of l. 5 of 827*	—	—	8^{b}	8^{b}
prior half of l. 6 of 827*	—	—	8^{c}	9^{c}
7^{d}	7^{d}	7^{d}	8^{d}	9^{d}
8^{a}	8^{a}	8^{a}	—	8^{c}
8^{b}	8^{b}	8^{b}	—	8^{d}
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	—	9^{ab}
9^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	$9^{a,d}$	$10^{a,d}$
9^{c}	9^{c}	9^{c}	9^{b}	10^{b}
prior half of l. 8 of 827*	—	—	9^{c}	10^{c}
9^{d}	9^{d}	9^{d}	—	—
10–12	10–12	10–12	10–12	11–13
13	13	13	—	13^{cd} fn., l. 3–4
14	14	14	—	13^{cd} fn., l. 5–6
15^{a-d}	15	15	13	14
15^{ef}	16^{ab}	15^{ef}	—	14^{cd} fn.
16^{ab}–17^{ab}	16^{cd}–17^{cd}	16^{ab}–17^{ab}	14^{ab}–15^{ab}	15^{ab}–16^{ab}
l. 6–9 of 828*	—	—	15^{c}–17^{b}	16^{c}–18^{b}
17^{c}–19^{d}	18^{a}–20^{b}	17^{c}–19^{d}	17^{c}–19^{d}	18^{c}–20^{d}
20	20^{cd}	19^{cf}	—	21^{ab}
21	21	20	20	21^{c}–22^{b}
829*	—	[21]	—	—
22	22^{a-d}	22^{a-d}	21	22^{c}–23^{b}
830*	—	—	22	23^{c}–24^{b}
831*	[22^{ef}]	22^{ef}	—	—
23–24	23–24	23–24	23–24	24^{cd}–26^{ab}
831*	—	—	—	—
25^{a}–26^{b}	25^{a}–26^{b}	25^{a}–26^{b}	25^{a}–26^{b}	26^{c}–27^{d}
832*	—	—	—	—
26^{c}–29^{b}	26^{c}–29^{b}	26^{c}–29^{c}	26^{c}–29^{b}	28^{a}–30^{d}
836*	—	—	—	—
29^{c}–31^{d}	29^{c}–31^{d}	29^{c}–31^{d}	29^{c}–31^{d}	30^{e}–32^{d}
838*	32	32	—	—
37 1–15	**38** 1–15	**38** 1–15	**40** 1–15	**35** 1–15
842*	—	—	—	—
16^{a}–20^{b}	16^{a}–20^{b}	16^{a}–20^{b}	16^{a}–20^{b}	16^{a}–20^{b}
20^{cdef}	20^{c}–21^{b}	20^{cdef}	—	—
845*	21^{cd}	21^{ab}	—	—
21^{a}–24^{d}	22^{a}–24^{f}	21^{c}–24^{d}	20^{c}–23^{d}	20^{c}–23^{d}
846*	—	—	—	23^{cd} fn.
38 847*	**39** —	**39** —	**41** —	**36** —
1–2	1–2	1–2	1–2	1–2
848*	3^{ab}	3^{ab}	—	—
3^{a}–4^{b}	3^{c}–4^{d}	3^{c}–4^{b}	3^{a}–4^{b}	3^{a}–4^{b}
849*	—	—	—	—
4^{c}–12^{d}	5^{a}–13^{b}	4^{c}–12^{d}	4^{c}–12^{d}	4^{c}–12^{d}
853*	—	—	13^{a}–14^{b}	13^{a}–14^{b}
13	13^{c}–14^{b}	13^{a-d}	14^{c}–15^{b}	14^{c}–15^{b}
14	14^{cd}	13^{ef}	16^{ab}	16^{ab}
15^{ab}	15^{ab}	14^{ab}	15^{cd}	15^{cd}
855*	—	—	—	—
15^{c}–16^{d}	15^{c}–16^{d}	14^{c}–15^{d}	16^{c}–17^{d}	16^{c}–17^{d}
856*	—	—	18	18

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
17^{ab}	17^{ab}	16^{ab}	19^{ab}	19^{ab}
857*	[18^{ab}]	[17^{ab}]	—	—
858*	—	—	—	—
17^{cd}	17^{cd}	16^{cd}	19^{cd}	19^{cd}
18^{a}–19^{b}	18^{c}–19^{b}	17^{c}–18^{b}	20^{a}–21^{b}	20^{a}–21^{b}
860*	—	—	—	—
19^{c}–24^{d}	19^{c}–24^{d}	18^{c}–23^{d}	21^{c}–26^{d}	21^{c}–26^{d}
862*	—	—	—	27^{ab}
25	25	24	27	27^{c}–28^{b}
26^{ab}	26^{ab}	25^{ab}	28^{ab}	—
26^{cd}	26^{cd}	25^{cd}	28^{cd}	28^{cd}
864*	—	—	29	—
39 1–2^{ab}	40 1–2^{ab}	40 1–2^{ab}	42 1–2^{ab}	37 1–2^{ab}
865*	2^{cd}	—	—	—
2^{cd}	3^{ab}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}
867*	3^{cd}	2^{ef}	—	—
3–10	4–11	3–10	3–10	3–10
869*	—	—	—	—
11^{a}–15^{b}	12^{a}–16^{b}	11^{a}–15^{b}	11^{a}–15^{b}	11^{a}–15^{b}
15^{c}	16^{c}	15^{c}	15^{c}	15^{c}
15^{d}	16^{d}	15^{d}	—	15^{d} fn. l. 1 post. half
16^{a}	17^{a}	16^{a}	—	,, 2 prior half
16^{b}	17^{b}	16^{b}	15^{d}	15^{d}
871*	—	—	—	—
16^{c}–23^{b}	17^{c}–24^{b}	16^{c}–23^{b}	16^{a}–22^{d}	16^{a}–22^{d}
23^{cd}	24^{cd}	23^{cd}	—	—
l. 1–2 of 873*	—	—	23	23
l. 3 of 873*	—	—	—	—
874*	25^{ab}	24^{ab}	—	—
24	25^{c}–26^{b}	24^{c}–25^{b}	24	24
875*	26^{cd}	25^{cd}	—	—
25^{ab}	27^{ab}	26^{ab}	25^{ab}	25^{ab}
876*	27^{cd}	26^{cd}	—	—
25^{cd}	28^{ab}	26^{ef}	25^{cd}	25^{cd}
877*	—	—	—	26^{ab}
26–27	28^{c}–30^{b}	27–28	—	—
28	30^{c-f}	29	26	26^{c-f}
878*	—	—	—	—
40 1	41 1	41 1	43 1	38 1
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	4^{cd}	4^{cd}
879*	—	—	—	5^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{ab}	2^{ab}
3–4	3–4	3–4	2^{c}–4^{b}	2^{c}–4^{b}
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{cd}
5^{c}–12	5^{c}–12	5^{c}–12	5^{c}–12	6^{a}–13^{b}
884*	—	—	—	—
13	13	13	13	13^{cd}–14^{ab}
14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	14^{cd}
14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	14^{cd} fn.
15–19^{b}	15–19^{b}	15–19^{b}	15–19^{b}	15–19^{b}
887*	—	—	—	—
888*	—	—	—	—
889*	19^{cd}	19^{cd}	—	—
19^{c}–20	20^{a-f}	20^{a-f}	19^{c}–20	19^{c}–20
890* l. 2–3	—	[21]	21	21
21–24^{b}	21–24^{b}	22–25^{b}	22–25^{b}	22–25^{b}
891*	—	—	—	—
24^{c}–26	24^{c}–26	25^{c}–27	25^{c}–27	25^{c}–27
892*	—	—	—	28
893*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
41 1–3	**42** 1–3	**42** 1–3	**44** 1–3	**39** 1–3
894*	—	—	4	4
4–5^{b}	4–5^{b}	4–5^{b}	5	5–6^{b}
5^{c}–7	5^{c}–7	5^{c}–7	—	6^{c}–8
8–11^{b}	8–11^{b}	8–11^{b}	6^{a}–9	9–12^{b}
896*	—	—	—	—
11^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	9^{cd}	12^{cd}
897*	12^{ab}	11^{ef}	—	—
12	12^{c}–13^{b}	12	10	13
898*	—	—	11	14
13^{ab}	13^{cd}	13^{ab}	12^{ab}	15^{ab}
899*	14^{ab}	13^{cd}	—	—
13^{c}–16	14^{c}–17	13^{e}–16	12^{c}–15	15^{c}–18
901*	—	—	—	—
17–21	18–22	17–21	16–20	19–23
904*	—	—	—	—
22^{ab}	23^{ab}	22^{ab}	21^{ab}	24^{ab}
906*	—	—	21^{cd}	24^{cd}
22^{c}–23^{b}	23^{c}–24^{b}	22^{c}–23^{b}	22	25
907*	—	—	—	26^{ab}
23^{cd}	24^{cd}	23^{cd}	23^{ab}	26^{cd}
909*	—	—	23^{cd}	27^{ab}
24^{ab}	25^{ab}	24^{ab}	24^{ab}	27^{cd}
910*	—	—	—	—
912*	—	—	—	27 fn.
24^{cd}	25^{cd}	24^{cd}	24^{cd}	27^{ef}
42 1	**43** 1	**43** 1	**45** 1	**40** 1
913*	—	2	2	2
2–3	2–3	3–4^{b}, 5^{cd}	3–4	3–4
—	—	[4^{cd}, 5^{ab}]	—	—
914*	—	—	5–6	5–6
915*	—	[6^{cd}]	—	—
4$^{a–d}$	4	6^{ab}, 7^{ab}	7	7
4^{ef}	5^{ab}	7^{cd}	—	7^{cd} fn. l. 2
916* l. 1	5^{cd}	8^{ab}	—	—
917* l. 1	—	—	—	—
916* l. 2–3	6	8^{cd}–9^{ab}	—	—
917* l. 2	—	—	—	—
916* l. 4–7	7–8	9^{c}–11^{b}	—	—
5^{ab}	9^{ab}	11^{cd}	—	—
5^{cd}	9^{cd}	12^{ab}	8^{ab}	8^{ab}
918* l. 1	—	—	—	—
918* l. 2	10^{ab}	12^{cd}	—	—
6^{ab}	10^{cd}	13^{ab}	9^{ab}	9^{ab}
6^{cd}	11^{ab}	13^{cd}	10^{ab}	10^{ab}
919* l. 1–5	11^{c}–13	13^{e}–15	—	—
920*	—	[16^{ab}]	—	—
919* l. 6–8	14–15^{b}	16^{c}–17	—	—
7	15^{c}–16^{b}	18	—	12^{ab}, 7 fn. l. 1
921* l. 5, 7	—	—	8^{cd}, 9^{cd}	8^{cd}, 9^{cd}
921* l. 9–11	—	—	10^{cd}–11	10^{cd}–11
922*	—	—	—	12^{cd}–13^{ab}
923* l. 1	—	—	13^{cd}	14^{ab}
923* l. 2	—	—	21^{ab}	22^{ab}
923* l. 3–5	—	—	23^{c}–24	24^{c}–25
924*	16^{c}–17^{b}	19	—	—
8^{ab}	17^{cd}	20^{ab}	12^{ab}	13^{cd}
8^{cd}	18^{ab}	20^{cd}	—	14^{ab} fn. l. 4
9^{ab}	18^{cd}	21^{ab}	12^{cd}	13 fn.
9^{cd}	19^{ab}	21^{cd}	13^{ab}	14^{ab} fn. l. 6

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
10[a]–12[b]	19[c]–21[d]	22[a]–24[b]	14, 15, 17[cd]	14[c]–16[b], 18[ab]
925*	—	—	—	—
12[c]–13	22–23[b]	24[c]–25	18–19[b]	18[c]–19
14–15[b]	23[c]–24	26-27[b]	16–17[b]	16[c]–17
926*	—	—	27	28
15[cd]	2[ab]	27[cd]	19[cd]	20[ab]
927*	—	—	—	—
16–17[b]	25[c]–26	28–29[b]	20	20[c]–21
17[cd]	27[ab]	29[cd]	21[cd]	22[cd]
18–19[ab]	27[c]–28	30–31[b]	22–23[b]	23–24[b]
19[cd]	29[ab]	31[cd]	—	—
20[ab]	29[cd]	32[ab]	25[ab]	26[ab]
20[cd]	30[ab]	32[cd]	—	—
21[ab]	30[cd]	33[ab]	25[cd]	26[cd]
929*	—	—	—	—
21[cd]	31[ab]	33[cd]	26[ab]	27[ab]
930*	—	—	26[cd]	27[cd]
931*	—	—	28[ab]	29[ab]
22–23	31[c]–33[b]	34–35	28[c]–30[b]	29[c]–31[b]
933*	—	—	—	—
24	33[c]–34[b]	36	30[c]–31[b]	31[c]–32[b]
934* l. 1–7	34[c]–37	37–39[f]	—	—
935*	—	—	—	—
934* l. 8	38[ab]	40[ab]	—	—
936*	—	[40[c]–41[b]]	—	—
934* l. 9–12	38[c]–40[b]	41[c]–42[f]	—	—
934* l. 13 the prior half	40[c]	43[a]	—	—
937*	—	—	—	—
934* l. 13 the post. half	40[d]	43[b]	—	—
934* l. 14–16	41[a–f]	43[c]–44	—	—
43 1	**44** 1	**44** 1	**45** 31[c]–32[b]	**40** 32[c]–33[b]
939*	—	—	32[c]–34[b]	33[c]–35[b]
2–3	2–3	2–3	34[c]–36[b]	35[c]–37[b]
940*	—	—	36[c]–37[b]	37[c]–38[b]
941*	—	—	—	—
4	4	4	37[c]–38[b]	38[c]–39[b]
942*	—	—	—	39[ab] fn.
5–6	5–6	5–6	38[c]–40	39[c]–41
945* l. 1, 4	—	—	41	42
945* l. 5	—	—	42[ab]	43[ab]
945* l. 6	—	—	42[cd]	43 fn. l. 2
945* l. 7–8	—	—	43	43[c]–44[b]
946*	—	—	—	—
7–17[b]	7–17[b]	7–17[b]	44[a]–54[b]	44[c]–54
947*	—	—	—	—
17[c–f]	17[c]–18[b]	17[c]–18[b]	54[cd]	55[ab]
18[a–d]	18[c]–19[b]	18[c]–19[b]	55	55[c]–56[b]
18[ef]	19[cd]	19[cd]	—	56[ab] fn.
19[a]–20[b]	20[a]–21[b]	20[a]–21[b]	56[a]–57[b]	56[c]–57[d]
949*	21[c]–22[b]	21[c–f]	—	—
20[cd]	22[cd]	22[ab]	57[cd]	57[ef]
950*	23	22[c–f]	—	—
951*	—	—	—	58
44 1–2	**45** 1–2	**45** 1–2	**46** 1–2	**41** 1–2
952*	—	—	—	—
3–5[b]	4–6[b]	4–5[f]	4–6[b]	4–6[b]
5[c–f]	3	3	3	3
6–8[b]	6[c]–9[b]	6–8[b]	6[c]–9[b]	6[c]–9[b]

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
957*	—	—	—	—
958*	—	—	—	—
8^{c}–14	9^{c}–15	8^{c}–14	9^{c}–15	9^{c}–15^{b}
959*	—	—	16	15^{c}–16^{b}
15–16	16–17	15–16	17–18	16^{c}–18^{b}
961* l. 1–4	—	—	19–20	18^{c}–20^{b}
17	18	17	21	20^{c}–21^{b}
App. I No. 8 l. 1–2	19	[18]	—	—
,, ,, l. $2^{(a)}$	—	—	—	—
,, ,, l. 3–11	20–24^{b}	[19–23^{b}]	—	—
,, ,, l. 11 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 12–18	24^{c}–27	[23^{c}–26]	—	—
,, ,, l. $18^{(c)}$	—	—	—	—
,, ,, l. 19–24	28–30	[27–29^{d}]	—	—
,, ,, l. $24^{(d)}$	—	—	—	—
,, ,, l. $24^{(e)}$	—	—	—	—
,, ,, l. 25	31^{ab}	[29^{ef}]	—	—
,, ,, l. $25^{(f)}$	31^{c}–32^{b}	[30^{a-d}]	—	—
,, ,, l. $25^{(g,h)}$	—	—	—	—
18^{ab}	32^{cd}	30^{ef}	—	—
18^{c}–19^{b}	33-34^{b}	31–32^{b}	22–23^{b}	21^{c}–22
962*	—	—	23^{c}–24^{b}	23
19^{c}-23	34^{c}–38	32^{c}–36	24^{c}–28	24–28^{b}
965* l. 2	—	—	—	—
24^{ab}	39^{ab}	37^{ab}	29^{ab}	28^{cd}
966*	—	—	—	—
24^{cd}	39^{cd}	37^{cd}	29^{cd}	29^{ab}
967* l. 2–5	—	—	30–31	29^{c}–31^{b}
968*	—	—	—	31^{ab} fn.
25^{ab}	40^{ab}	38^{ab}	32^{ab}	31^{cd}
967* l. 7–8	—	—	—	—
25^{cd}	40^{cd}	38^{ca}	32^{cd}	32^{ab}
969*	41–43	39–41	—	—
26–27^{b}	44–45^{b}	42–43^{b}	33-34^{b}	32^{c}–33
971*	—	—	—	—
27^{cd}	45^{cd}	43^{cd}	34^{cd}	33^{ef}
45 1–3^{b}	46 1–3^{b}	46 1–3^{b}	47 1–3^{b}	42 1–3^{b}
972*	—	[3^{cd}]	—	—
3^{c}–6^{b}	3^{c}–6^{b}	3^{c}–6^{b}	3^{c}–6^{b}	3^{c}–6^{b}
6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}	—	6^{cd}
7	7	7	6^{c}–7^{b}	7
973*	—	—	—	—
8–10^{b}	8–10^{b}	8–10^{b}	7^{c}–9	8–10^{b}
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	10^{ab}	11^{ab}
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	10^{cd}	11^{ab} †
11^{c}–12	11^{c}–12	11^{c}–12	11–12^{b}	11^{c}–12
13–14	13–14	14–15	12^{c}–14^{b}	13–15^{b}
975*	15	13	—	—
15^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	14^{cd}, 15^{b}	15^{cd}, 16^{b}
15^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	15^{acd}	16^{acd}
16–17	17–18	17–18	16–17	17–18
978*	—	—	18	19
18	19	19	19	20
979*	—	—	—	—
19–22	20–23	20–23	20–23	21–24
46 981*	47 —	47 —	48 —	43 —
1–5^{b}	1–5^{b}	1–5^{b}	1–5^{b}	1–5^{b}

† In Lahore Ed. no. 11 is wrongly repeated.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	—	2^{cd} fn. l. 6
6^{a-d}	6	6^{a-d}	5^{c}–6^{b}	5^{c}-6^{b}
984*	—	—	—	—
985* l. 2–3	—	—	—	—
6^{ef}	7^{ab}	6^{ef}	6^{cd}	6^{cd}
983*	—	—	—	—
7	7^{c}–8^{b}	7	7	7
986*	—	—	8–9	8-9
8^{ab}	8^{cd}	8^{ab}	11^{ab}	11^{ab}
8^{cd}	9^{ab}	8^{cd}	10	10
9–10	9^{c}–11^{b}	9–10	11^{c}–13^{b}	11^{c}–13^{b}
988*	—	—	—	—
11–22	11^{c}–22	11–21	13^{c}–24	13^{c}–24
991*	—	—	25	25
47 1–2^{b}	48 1–2^{b}	48 1–2^{b}	49 1–2^{b}	44 1–2^{b}
2^{c}–5	2^{c}–5	2^{c}–5	3–6^{b}	3–6^{b}
6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	2^{cd}	2^{cd}
6^{c}–7^{b}	6^{c}–7^{b}	6^{c}–7^{b}	6^{c}–7^{b}	6^{c}–7^{b}
993*	—	—	—	—
994*	—	—	—	—
[7^{cd}]	7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}
8^{a-d}	7^{e}–8^{b}	8^{a-d}	8	8
8^{ef}	8^{cd}	8^{ef}	—	8^{cd} fn.
9–13^{b}	9–13^{b}	9–13^{b}	9–13^{b}	9–13^{b}
13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	13^{ab} fn.
997* l. 4	—	—	—	—
14–15	14–15	14–15	14–15	13^{c-f}, 14
998*	—	—	—	—
16	16	16	16	15
1000*	—	—	—	16
1001*	—	[17^{ab}]	—	—
17	17	17^{c-f}	17	17
18–20^{d}	18–20	18–20	18–20	18–20
20^{ef}	21^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	20^{cd} fn. l. 2
21–23^{f}	21^{c}–24	21^{c}–24^{b}	21^{c}–24	21–24^{b}
23^{gh}	25^{ab}	24^{cd}	—	24^{cd}
24–25^{b}	25^{c}–26^{b}	24^{e}–25^{b}	25	25
25^{c}–26^{b}	26^{c}–27^{b}	25^{c}–26^{b}	26	25†
26^{cd}	27^{cd}	26^{cd}	27^{ab}	26^{ab}
1004*	—	—	—	—
27	28	27	27^{c}–28^{b}	26^{c}–27^{b}
1005*	—	—	28^{c}–29^{b}	27^{c}–28^{b}
28–29	29–30	28–29	29^{c}–31^{b}	28^{c}–30^{b}
1007*	—	—	—	—
30–32^{b}	31–33^{b}	30–32^{b}	31^{c}–33	30^{c}–32
32^{cd}	33^{cd}	32^{cd}	34^{ab}	32^{cd} fn.
32^{ef}	33^{ef}	32^{ef}	34^{cd}	33^{ab}
48 1-5	49 1-5	49 1-5	50 1-5	45 1-5
1013*	—	[6-7^{b}]	—	—
6-7	6-7^{d}	7^{c}–9^{b}	6-7	6-7
1017*	—	—	8	7 fn.
1018*	7^{ef}	9^{cd}	—	—
8–14^{b}	8–14^{b}	10–16^{b}	9–15^{b}	8–14^{b}
14^{cd}	14^{cd}	[17^{ab}]	15^{cd}	14^{cd}
15^{ab}	15^{ab}	16^{cd}	16^{ab}	15^{ab}
15^{cd}	15^{cd}	17^{cd}	16^{cd}	15^{cd}
16	16^{a-d}	18^{a-d}	17	16
1023*	16^{ef}	18^{ef}	—	—

† In Lahore Ed. no. 25 is wrongly repeated.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
17–20	17–20	19–22	18–21	17–20
1028*	—	—	—	—
21	21	23	22	21
1029* l. 3, 4	—	—	23	22
22	22	24	24	23
1030*	—	—	—	Before 1 of 46 Sarga fn.
49 1–2	50 1–2	50 1–2	51 1–2	46 1–2
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{cd} fn.
1031* l. 2, 3	—	—	—	—
1032*	—	—	—	—
$4–7^{b}$	$4–7^{b}$	$4–6^{d}, 7^{ab}$	$4–7^{ab}$	$3^{c}–6$
1033*	7^{cd}	6^{ef}	—	—
$7^{c}–12$	$8–13^{b}$	$7^{c}–12$	7–12	$7–12^{b}$
1037* l. 4	—	—	—	—
13^{ab}	13^{cd}	13^{ab}	13^{ab}	12^{cd}
13^{cd}	14^{ab}	13^{cd}	13^{cd}	12^{cd} fn. l. 3
14–15	$14^{c}–16^{b}$	14–15	14–15	13–14
16	$16^{c}–17^{b}$	16	—	—
1041* l. 1–2	—	—	16	15
17^{ab}	17^{cd}	17^{ab}	17^{ab}	16^{ab}
17^{cd}	18^{ab}	17^{cd}	—	—
18^{ab}	[18^{cd}]	18^{ab}	18^{ab}	17^{ab}
1041* l. 4 the post. half	—	—	17^{d}	16^{d}
18^{cd}	18^{ef}	18^{cd}	18^{c}	17^{c}
19^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	—	—
1039*	—	—	—	—
19^{cd}	19^{cf}	19^{cd}	19^{ab}	18^{ab}
1041* l. 8 the prior half	—	—	19^{c}	18^{c}
20^{a}	20^{a}	20^{a}	—	—
20^{b}	20^{b}	20^{b}	18^{d}	17^{d}
20^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	—	—
21^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	—	—
1040*	—	—	—	—
21^{c}	21^{c}	21^{c}	17^{c}	16^{c}
21^{d}	21^{d}	21^{d}	19^{d}	18^{d}
22	22	22	20	19
23^{a}	23^{a}	23^{a}	21^{c}	20^{c}
23^{b}	23^{b}	23^{b}	21^{b}	20^{b}
23^{c}	23^{c}	23^{c}	21^{a}	20^{a}
23^{d}	23^{d}	23^{d}	21^{d}	20^{d}
24^{a}	24^{a}	24^{a}	22^{b}	21^{b}
24^{b}	24^{b}	24^{b}	22^{a}	21^{a}
24^{cd}	24^{cd}	24^{cd}	22^{cd}	21^{cd}
25	25	25	23	22
1044*	—	—	—	—
50 1–6	51 1–6	51 1–6	52 1–6	47 1–6
1047*	—	—	—	—
7–15	7–15	7–15	7–15	7–15
16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}
1050*	—	—	—	—
16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}
17^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	16^{ef}
$17^{c}–19$	$17^{c}–19$	$17^{c}–19$	$17^{c}–19$	$17–19^{b}$
20^{abc}	20^{abc}	20^{abc}	20^{abc}	$19^{cd}, 20^{a}$
1051*	—	—	—	—
20^{d}	20^{d}	20^{d}	20^{d}	20^{b}
1052*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
21–23	21–23	21–23	21–23	20^{c}–23^{b}
1054*	—	—	—	23^{ab} fn.
24	24	24	—	23^{cd} fn.
25^{ab}	25^{ab}	25^{ab}	—	23^{cd}
25^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	24^{ab}	24^{ab}
26^{ab}	26^{ab}	—	24^{cd}	24^{cd}
26^{c}–27^{b}	26^{c}–27^{b}	26	25	25
1055*	—	—	26^{ab}	26^{ab}
27^{cd}	27^{cd}	27^{ab}	26^{cd}	26^{cd}
1056*	28^{ab}	27^{cd}	—	—
28	28^{c}–^{f}	28	27	27
1057*	—	—	—	28
51 1058*	52 —	52 —	53 —	48 1^{ab}
1–23	1–23	1–23	1–23	1^{c}–24
1060* l. 2	—	—	—	25^{ab}
52 1^{ab}	53 1^{ab}	53 1^{ab}	54 1^{ab}	48 25^{cd}
1062*	—	—	—	—
1^{c}–5	1^{c}–5	1^{c}–5	1^{c}–5	26–30^{b}
1064*	—	—	6–7^{b}	30^{c}–31
6–8	6–8	6–8^{d}	7^{c}–10^{b}	32–34
1066*	—	—	—	—
9^{a}–^{f}	9–10^{b}	8^{e}–9	10^{c}–11	35–36^{b}
1067*	—	—	—	—
10–15^{b}	10^{c}–15	10–15^{b}	12–17^{b}	36^{c}–41
15^{cd}	16^{ab}	15^{cd}	17^{cd}	—
16–20	16^{c}–20^{f}	16–20	18–22	42–46
1069*	21	21	—	—
21	22	22	23	47
22^{ab}	23^{ab}	23^{ab}	24^{ab}	47^{cd} fn.
22^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	24^{cd}	48^{ab}
1071*	—	—	—	—
23–24^{b}	24–25^{b}	24–25^{d}	25–26^{b}	48^{c}–49
24^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	26^{cd}	—
53 1–4	54 1–4	54 1–4	55 1–4	49 1–4
5^{ab}	5^{ab}	[5^{ab}]	5^{ab}	5^{ab}
5^{cd}	5^{cd}	—	5^{cd}	5^{cd}
6–7	6–7	5^{c}–^{f}, 6	6–7	6–7
1073* l. 2–4	—	—	—	—
8–9^{b}	8–9^{b}	7–8^{b}	8–9^{b}	8–9^{b}
9^{cd}	9^{cd}	8^{cd}	9^{cd}	—
1073* l. 5	—	—	—	—
10–12	10–12	9–11	10–12	9^{c}–12^{b}
1074*	—	—	—	—
13–15^{b}	13–15^{b}	12–14^{b}	13–15^{b}	13–15^{b}
15^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	15^{cd}	12^{cd}–15^{cd}
16–17	16–17	15–16^{d}	16–17	16–17
1076*	18^{ab}	16^{ef}	—	—
18	18^{c}–19^{b}	17	18	18
1077*	—	—	—	—
19^{ab}	19^{cd}	18^{cd}	19^{ab}	19^{ab}
—	—	18^{ab}	—	—
19^{c}–22^{b}	20–22	18^{e}–21^{b}	19^{c}–22^{b}	19^{c}–22^{b}
1078*	—	—	—	22^{cd}
22^{cd}	23^{ab}	21^{cd}	22^{cd}	23^{ab}
1079*	—	—	23^{ab}	—
23^{ab}	23^{cd}	22^{ab}	23^{cd}	23^{cd}
1080*	—	—	—	23^{ef}
1081*	23^{ef}	22^{cd}	—	—
54 1–2	55 1–2	55 1–2	56 1–2	50 1–2
1082*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3-4[a]	3-4[a]	3-4[a]	3-4[a]	3-4[a]
App. I. No. 9	—	—	—	—
4[b]-12	4[b]-12	4[b]-12	4[b]-12	4[b]-12
1083* l. 2-4	—	—	—	13-14[b]
13-27	13-27	13-27	13-27	14[c]-29[b]
28[ab]	28[ab]	28[ab]	28[ab]	29[cd]
1084*	—	—	—	—
28[cd]	28[cd]	28[cd]	28[cd]	29[ef]
55 1	56 1	56 1	57 1	51 1
1085*	2[ab]	2[ab]	—	—
2[ab]	2[cd]	2[cd]	2[ab]	2[ab]
3-7	3-7	3-7	2[c]-7[b]	2[c]-7[b]
8	8	8	7[cd], 10[ab]	7[cd], 9[ab]
9	9	9	10[cd], 8[ab]	9[cd], 8[ab]
10	10	10	9[cd], 11[ab]	8[cd], 10[ab]
11	11	11	8[cd], 9[ab]	10[cd], 11[ab]
12-20	12-20	12-19	11[c]-20[b]	11[c]-20[b]
21[ab]	21[ab]	20[ab]	20[cd]	20[cd]
21[c]-22[b]	21[c]-22[b]	20[c]-21[b]	21	—
22[c]-23[b]	22[c]-23[b]	21[c]-22[b]	22	21
1088*	—	—	—	—
23[c]-24	23[c]-24	22[c]-23	23-24[b]	22-23[b]
1089*	—	—	—	—
1090* l. 1	—	—	24[cd]	23[cd]
1091*	—	—	25[ab]	23[ef] fn.
1090* l. 2	—	—	25[cd]	23[ef]
56 1[ab]	57 1[ab]	57 1[ab]	58 —	52 —
1[cd]	1[cd]	1[cd]	1[cd]	1[cd]
1092* l. 1, 4,5	—	—	—	—
2	2	2	2[ab], 1[ab]	2[ab], 1[ab]
2[ef]	3[ab]	[3[ab]]	2[cd]	2[cd]
1093*	—	—	3-4	3-4
3	3[c]-4[b]	3[c-f]	5	5
1092 l. 2, 3	—	—	6	6
1094*	—	—	7	7
1095*	—	—	—	—
4[a]	4[c]	4[a]	59 1[a]	53 1[a]
1096*	—	—	—	1[cd] fn. the post. hal of l. 1 and prior hal of l. 2
4[b]	4[d]	4[b]	1[b]	1[b]
4[c]-9[b]	5-9	4[c]-9[b]	1[c]-6[b]	1[c]-6[b]
1098*	—	[9[cd]]	—	—
9[c]-13[b]	10-13	9[c]-13[b]	6[c]-10[b]	6[c]-10[b]
1099*	14[ab]	13[cd]	—	—
13[c]-14	14[c]-15	14[a-f]	10[c]-11	10[c]-11
15[ab]	16[ab]	15[ab]	12[ab]	12[ab]
1102 l. 2	—	—	12[cd]	12[cd]
15[c]	16[c]	15[c]	—	—
15[d]	16[d]	15[d]	13[d]	13[d]
1102* the prior of l. 4	—	—	13[c]	13[c]
15[ef]	17[ab]	15[ef]	13[ab]	13[ab]
16[ab]	17[cd]	16[ab]	14[ab]	14[ab]
1103* l. 2	—	—	14[cd]	14[cd]
16[c]-17	18-19[b]	16[c]-17	15-16[b]	15-16[b]
1104*	—	—	—	—
18-20[b]	19[c]-22[b]	18-20[b]	16[c]-19[b]	16[c]-19[b]
1105*	—	20[cd]	—	—
20[cd]	22[cd]	20[ef]	19[cd]	19[cd]

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1106*	—	—	—	19^{cd} fn.
57 1-2	58 1-2	58 1-2	60 1-2	54 1-2
1107* l. 2, 3	—	—	3	3
3-5	3-5	$3-5^{d}$	4-6	4-6
1108*	6^{ab}	5^{ef}	—	—
$6-8^{f}$	$6^{c}-9$	$6-8^{f}$	$7-10^{b}$	$7-10^{b}$
1109*	—	[9]	—	—
9^{a-f}	$10-11^{b}$	10^{a-f}	10^{cd}, 11^{cd}, 12^{cd}	10^{cd}, 11^{cd}, 12^{cd}
1110* l. 2	—	—	11^{ab}	11^{ab}
1110* l. 4	—	—	12^{ab}	12^{ab}
$10-11^{b}$	$11^{c}-12$	$11-12^{b}$	$13-14^{b}$	$13-14^{b}$
1111*	—	—	—	—
11^{cd}	13^{ab}	12^{cd}	14^{d}, 15^{a}	14^{d}, 15^{a}
1112* the prior half of l. 1	—	—	14^{c}	14^{c}
1112* the post. half of l. 2 and l. 3	—	—	15^{bcd}	15^{bcd}
12-21	$13^{c}-23^{b}$	13-22	16-25	16-25
1113*	—	—	—	—
22-23	23^{c-f}, 24	23-24	26-27	26-27
1114*	—	—	—	28
58 1-5	59 1-5	59 1-5	61 1-5	55 1-5
6	6	6^{a-d}	6^{ab}, 7^{ab}	6^{ab}, 7^{ab}
7^{ab}	7^{ab}	6^{ef}	6^{cd}	6^{cd}
8	$7^{c}-8^{b}$	7	8	8
1118*	—	—	—	8^{cd} fn. l. 2
1119* l. 4	—	—	7^{cd}	7^{cd}
9-23	$8^{c}-22^{f}$	8-22	9-23	9-23
59 1123*	60 —	60 —	62 —	56 —
1124*	—	—	1^{ab}	23^{cd} of 55 Sarga fn.
$1-2^{d}$	1-2	$1-2^{d}$	$1^{c}-3^{b}$	1-2
1125*	—	—	—	—
2^{ef}	3^{ab}	2^{ef}	3^{cd}	3^{ab}
1126*	—	—	4^{ab}	3^{cd}
3	$3^{c}-4^{b}$	3	—	—
1127*	—	—	—	3^{cd} fn.
1128*	—	—	—	—
$4-5^{b}$	$4^{c}-5$	$4-5^{b}$	$4^{c}-5$	$4-5^{b}$
1129*	—	—	—	—
$5^{c}-6^{b}$	6	$5^{c}-6^{b}$	6	$5^{c}-6^{b}$
1130*	—	—	—	—
6^{c}	7^{a}	6^{c}	7^{a}	6^{c}
1131*	—	—	7^{bc}	6^{d}, 7^{a}
6^{def}	7^{bcd}	6^{d}, 7^{ab}	7^{d}, 8^{ab}	7^{bcd}
7^{ab}	8^{ab}	7^{cd}	8^{cd}	8^{ab}
8^{ab}	8^{cd}	8^{ab}	—	—
$8^{c}-12^{d}$	9-12	$8^{c}-11^{d}$	9-12	$8^{c}-12^{b}$
1133*	—	—	—	—
$12^{e}-13^{b}$	13	12^{a-d}	13	$12^{c}-13^{b}$
13^{cd}	14^{ab}	12^{ef}	14^{ab}	—
$14-21^{b}$	$14^{c}-21$	$13-20^{b}$	$14^{c}-22^{b}$	$13^{c}-20$
21^{cd}	22^{ab}	20^{cd}	22^{cd}	20^{cd} fn. l. 1
22^{ab}	22^{cd}	21^{ab}	23^{ab}	20^{cd} fn. l. 2
22^{cd}	23^{ab}	21^{cd}	—	—
$22^{e}-23^{b}$	$23^{c}-24^{b}$	$21^{e}-22^{b}$	$23^{c}-24^{b}$	21
1135*	—	—	—	—
$23^{c}-24$	$24^{c}-25$	$22^{c}-23$	$24^{c}-25$	$22-23^{b}$
1136*	—	—	26	$23^{c}-24^{b}$
$25-27^{b}$	$26-28^{b}$	$24-26^{b}$	$27-29^{b}$	$24^{c}-26$
1137*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
27^{c}–29^{b}	28^{c}–30^{b}	26^{c}–27^{f}	29^{c}–31^{b}	27–28
30^{a}	30^{c}	28^{a}	31^{e}	29^{a}
30^{b}	30^{d}	28^{b}	—	28^{cd} fn. the post. half of l. 3
30^{c}	31^{a}	28^{c}	—	—
30^{d}	31^{b}	28^{d}	31^{d}	29^{b}
31^{ab}	31^{cd}	29^{ab}	32^{cd}	30^{ab}
31^{cd}	32^{ab}	29^{cd}	32^{ab}	29^{cd}
1138*	32^{c}–33^{b}	30	—	—
32^{a}	33^{c}	31^{a}	33^{a}	30^{c}
32^{b}	33^{d}	31^{b}	33^{d}	31^{b}
32^{c}	34^{a}	31^{c}	—	—
—	—	—	33^{b}	30^{d}
32^{d}	34^{b}	31^{d}	33^{c}	31^{a}
33^{ab}	34^{cd}	32^{ab}	34^{ab}	31^{cd}
1139*	—	—	—	—
33^{cd}	34^{ef}	32^{cd}	34^{cd}	32 [unnumbered in the Ed.]
60 1–4	61 1–4	61 1–4	63 1–4	57 1–4
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	—	—
1142* l. 1	—	—	5^{ab}	5^{ab}
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}
6	6	6	6^{ad}–7^{cd}	6^{ad}–7^{ab}
1142* l. 5	—	—	6^{bc}	6^{bc}
1142* l. 6	—	—	7^{ab}	—
7	7	7	8	7^{cd}–8^{ab}
8	8	8	9	8^{cd}–9^{ab}
9	9	9	10	9^{cd}–10^{ab}
10	10	10	11	10^{cd}–11^{ab}
11	11	11	12	11^{cd}–12^{ab}
12^{a}	12^{a}	12^{a}	13^{b}	12^{d}
12^{b}	12^{b}	12^{b}	13^{a}	12^{c}
12^{c}	12^{c}	12^{c}	13^{c}	13^{a}
12^{d}	12^{d}	12^{d}	—	—
12^{e}	13^{a}	12^{e}	13^{d}	13^{b}
12^{f}	13^{b}	12^{f}	—	—
13^{ab}	13^{cd}	13^{ab}	14^{ab}	13^{cd}
1145* l. 3–4	—	—	15	14^{cd}–15^{ab}
13^{cd}	14^{ab}	13^{cd}	17^{ab}	16^{cd}
14^{ab}	14^{cd}	14^{ab}	16^{ab}	15^{cd}
14^{cd}	15^{ab}	14^{cd}	16^{cd}	16^{ab}
15^{ab}	15^{cd}	15^{ab}	17^{cd}	17^{ab}
15^{cd}	16^{ab}	15^{cd}	18^{ab}	27^{cd}
16^{ab}	16^{cd}	16^{ab}	18^{cd}	18^{ab}
16^{cd}	17^{ab}	16^{cd}	19^{ab}	18^{cd}
1147*	17^{cd}	17^{ab}	19^{cd}	19^{ab}
17	18^{ab}	17^{cd}	20^{ab}	19^{cd}
1148*	18^{cd}	17^{ef}	—	—
18	19	18	20^{dc}–21^{ab}	20
19	20	19	21^{cd}–22^{ab}	21
20	21	20	22^{cd}–23^{ab}	22
1150*	22	21	—	—
21	23	22	23^{cd}–24^{ab}	23
22	24	23	24^{cdef}	24
1152*	—	—	—	—
61 1–2	62 1–2	62 1–2	64 1–2	58 1–2
1153*	3^{ab}	2ef	—	—
3	3^{cd}–4^{ab}	3	3	3
4	4^{cd}–5^{ab}	4	4	4
5^{ab}	5^{cd}	4^{ef}	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
5^{cd}	6^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}
6^{ab}	6^{cd}	5^{cd}	—	—
1155*	—	—	5^{cd}	5^{cd}
6^{cdef}	7	6	6	6
7-9	8-10	7-9	7-9	7-9
10	11	10	10^{ab}; 11^{ab}	10^{ab}; 11^{ab}
1156*	—	—	10^{cd}	10^{cd}
1157* l. 3-4	—	—	12^{ab}	12^{ab}
11	12	11	11^{cd}; 12^{cd}	11^{cd}; 12^{cd}
12-17	13-18	12-17	13-18	13-18
18	19	18	—	—
1159*	—	[18^{ef}]	—	—
19	20	19	—	—
1161* l. 6-9	—	—	19-20	19-20
20-23	21-24	20-23	21-24	21-24
1162*	—	—	—	—
24-27	25-28	24-27	25-28	25-28
62 1-4	**63** 1-4	**63** 1-4	**65** 1-4	**59** 1-4
5	5	5	6	6^{cd}-7^{ab}
1166*	—	—	—	8^{ab} fn.
1173* l. 9-10	—	—	5	5
1174*	—	—	—	—
6^{a-d}	6	5^{ef}-6^{ab}	8^{ab}; 9^{ab}	8^{cd}; 9^{cd}
6^{ef}	7^{ab}	6^{cd}	—	—
1167*	—	—	—	—
7	7^{cd}-8^{ab}	7	—	—
1173* l. 13-14	—	—	7	7^{cd}-8^{ab}
1173* l. 16	—	—	8^{cd}	9^{ab}
1173* l. 18	—	—	9^{cd}	10^{ab}
1173* l. 21-24	—	—	10-11	10^{cd}-11-12^{ab}
8	8^{cd}-9^{ab}	8	12	12^{cd}-13^{ab}
9^{ab}	9^{cd}	9^{ab}	14^{ad}	14^{c}; 15^{b}
9^{cd}	10^{ab}	9^{cd}	—	—
10^{ab}	10^{cd}	10^{ab}	—	—
1168*	—	—	—	—
1173* l. 25-26	—	—	13	13^{cd}-14^{ab}
1173* post. half of l. 27 & prior half of l. 28	—	—	14^{bc}	14^{d}; 15^{a}
1173* l. 29-30	—	—	15	15^{cd}-16^{ab}
10^{cd}	11^{ab}	10^{cd}	16^{ba}	16^{dc}
11-12	11^{cd}, 12-13^{ab}	11-12	—	—
13^{ab}	13^{cd}	13^{ab}	17^{ab}	17^{cd}
1173* l. 32	—	—	16^{cd}	17^{ab}
1173* l. 34	—	—	17^{cd}	18^{ab}
13^{cd}	14^{ab}	13^{cd}	—	—
14^{ab}	14^{cd}	14^{ab}	18^{ab}	18^{cd}
14^{cd}	15^{ab}	14^{cd}	18^{cd}	19^{ab}
15	15^{cd}-16^{ab}	15	19	19^{cd}-20^{ab}
16	16^{cd}-17^{ab}	16	20	20^{cd}-21^{ab}
17	17^{cd}-18^{ab}	17	22	22^{cd}-23^{ab}
1173* l. 41-42	—	—	21	21^{cd}-22^{ab}
18	18^{cd}-19^{ab}	18	23	23^{cd}-24^{ab}
19^{ab}	19^{cd}	19^{ad}	24^{ab}	24^{cd}
19^{cd}	20^{ab}	20^{ab}	24^{cd}	25^{ab}
1169*	—	19^{bc}	—	—
1170*	[20^{cd}]	20^{cd}	—	—
20	20^{ef}-21^{ab}	21	25	25^{cd}-26^{ab}
21^{ab}	21^{cd}	22^{ab}	26^{ab}	26^{cd}
1171*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1176*	—	—	—	—
21^{cd}	22^{ab}	22^{cd}	—	—
1173* l. 52–56	—	—	26^{cd}–28	27–29^{ab}
22^{ab}	22^{cd}	23^{ab}	—	—
22^{cd}	23^{ab}	23^{cd}	29^{ac}	29^{c}; 30^{a}
23^{ab}	23^{cd}	24^{ab}	30^{ab}	30^{cd}
1173* post. half of l. 57; 58	—	—	29^{bd}	29^{d}; 30^{b}
23^{cd}	24^{ab}	24^{cd}	30^{cd}	31^{ab}
24	24^{cd}	24^{ef}	31^{ab}	31^{cd}
25^{ab}	25^{ab}	25^{ab}	—	—
25^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	31^{cd}	32^{ab}
1173* l. 63–64	—	—	32	32^{cd}–33^{ab}
26	26	26	33	33^{cdef}
1172*	—	—	—	—
63 1–3	**64** 1–3	**64** 1–3	**66** 1–3	**60** 1–3
1178*	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}
1179*	—	—	4^{cd}	4^{cd}
1180*	4^{cd}	4^{cd}	—	—
4–7	5–8	5–8	5–8	5–8
8^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	10^{ab}	9^{ab}
8^{cd}	9^{cd}	9^{cd}	—	—
9^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	12^{c}; 13^{a}	11^{c}; 12^{a}
9^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	12^{d}; 13^{bd}	11^{d}; 12^{bd}
1181* l. 5–14	—	—	9^{a}–13^{c}	9^{a}–12^{c}
10–11	11–12	11–12	14–15	13–14
12	13	13	—	—
1181* l. 19–20	—	—	16	15
1182*	—	—	—	—
13	14	14	—	—
1181* l. 21–24	—	—	17–18	16–17
14–15	15–16	15–16	—	—
1181* l. 25–26	—	—	19	18
1183* l. 2–10	17–20^{a-f}	16^{cf}–20	—	—
64 1	**65** 1	**65** 1	**66** 20	**60** 19
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	21^{ab}	20^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—	—
1187* l. 1	—	—	21^{cd}	20^{cd}
3	3	3	—	—
1185* l. 1–11	4–9^{ab}	3^{ef}–7	—	—
4	9^{cd}–10	8	—	—
1186*	—	—	—	—
1187* l. 2–7	—	—	**67** 1–3	**61** 1–3
5	11	9	4	4
6	12–13	9^{ef}–11^{ab}	5–6	5–6
7	14	11^{cd}–12^{ab}	7	7
1188*	15	12^{cd}–13^{ab}	—	—
1189*	16^{ab}	13^{cd}	—	—
8^{ab}	16^{cd}	14^{ab}	8^{ab}	8^{ab}
8^{cd}	17^{ab}	14^{cd}	—	—
9^{ab}	17^{cd}	15^{ab}	—	—
9^{cd}	18^{ab}	15^{cd}	8^{cd}	8^{cd}
10–14	18^{cd}–23^{ab}	16–19	9–13	9–13
1190* l. 8–16	—	—	14–18^{ab}	14–18^{ab}
15	23^{cd}–24	20	—	—
16	25	21	—	—
17^{ab}	26^{ab}	22^{ab}	—	—
17^{cd}	26^{cd}	22^{cd}	18^{cd}	18^{cd}
18^{ab}	27^{ab}	[23^{ab}]	19^{ab}	19^{ab}
18^{cd}	27^{cd}	[23^{cd}]	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
19ab	28ab	[23ef]	19cd	19cd
19cd	28cd	24ab	—	—
20ab	29ab	24cd	20ac	20ac
20cd	29cd	25ab	—	—
1193* post. half of l. 1; 2	—	—	20bd	20bd
1191*	—	—	21ab	—
1194*	30ab	25cd	—	—
21ab	30cd	26ab	21cd	21ab
1195*; 1196*	—	—	—	—
21cd	31ab	26cd	22ab	21cd
22	31cd–32ab	27	22cd–23ab	22
1197*	—	—	—	—
23ab	32cd	28ab	24ab	23cd
1198*	—	[28cd]	—	—
23cd	33ab	28ef	23cd	23ab
1199* l. 2	—	—	—	—
24ab	33cd	29ab	24cd	24ab
24cd	34ab	29cd	25ab	24cd
25	34cd	29ef	25cd	25ab
26	35	30	26	25cd–26ab
1200*	—	[30ef]	—	—
27	36	31	27	26cd–27ab
1201*	—	[32cd]	—	—
28	37	32abef	28	27cd; —
1202*	38	33	—	fn. 12 l. 2–3
29	39	34	29	28
30	40	35	30	29
1203*	—	—	—	fn. 4
65 1–5	66 1–5	66 1–5	68 1–5	62 1–5
1205*	—	—	—	—
6–11	6–11	6–11	6–11	6–11
12	12ab	12ab	12ab	12ab
1207*	—	—	—	fn. 10 l. 2
1212* l. 5	—	—	12cd	12cd
13ab	12cd	12cd	13ab	13ab
1208*	—	—	—	—
13cd	13ab	12ef	—	—
1212* l. 7	—	—	13cd	13cd
14	13cd–14ab	13	—	—
15ab	14cd	14ab	14cd	14cd
15cd	15ab	14cd	14ab	14ab
16ab	15cd	15ab	—	—
1209*	—	—	—	—
16cd	16ab	15cd	15ab	15ab
17ab	16cd	16ab	—	fn. 3 l. 6
17cd	17ab	16cd	15cd	15cd
18ab	17cd	17ab	16ab	16ab
18cd	18ab	17cd	16dc	fn. 4 l. 3
19	18cd–19ab	18	17	16cd–17ab
20	19cd–20ab	19	18	17cd–18ab
21ab	20cd	20ab	19ab	18cd
21cd	21ab	20cd	—	—
1212* l. 19	—	—	19cd	—
1212* post. half of l. 22	—	—	21b	19d
22ab	21cd	21ab	20ab	fn. 5 l. 2
22cd	22ab	21cd	20cd	19ab
23ab	22cd	22ab	21ad	19c; 20b, fn. 6 l. 1

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1212* post. half of l. 23	—	—	21^{c}	20^{a}
23^{cd}	23^{ab}	22^{cd}	—	fn. 7 l. 1
24^{ab}	23^{cd}	23^{ab}	22^{ba}	20^{dc}
24^{cd}	24^{ab}	23^{cd}	22^{cd}	21^{ab}
25	24^{cd}–25^{ab}	24	23	21^{cd}–22^{ab}
26	25^{cd}–26^{ab}	25	24	22^{cd}–23^{ab}
27^{ab}	26^{cd}	26^{ab}	25^{ba}	23^{dc}
27^{cd}	26^{ef}	26^{cd}	25^{cd}	23^{ef}
1213*	—	—	—	63 fn. 2
66 1	67 1	67 1	69 1	63 1
1214*	—	—	—	—
2	2	2	2	2
1216*	—	—	—	fn. 6 l. 2
3–9	3–9	3–9	3–9	3–9
1223*	—	—	—	fn. 11 l. 2–3
10	10	10	10	10
11	11	11	11	11^{ab} fn. 3
1227*	—	—	—	—
12	12	12	12^{ab}	11^{cd}; 13^{ab}
1228*	—	—	12^{cd}–13	12 fn. 7
13–26	13–26	13–25	14–27	13^{cd}–27^{ab}
27	27^{abcd}	26^{abcd}	28	27^{cd}–28^{ab}
1235*	27^{ef}	26^{ef}	—	64 fn. 1 l. 1
67 1	68 1	68 1	70 1	64 1
1236*	—	[2^{a}–3^{f}]	—	—
2	2	4	2	2
1237* l. 2–5	—	—	3–4	—
3	3	5	5	3
4^{ab}	4^{ab}	6^{ab}	6^{ad}	4^{ab}
4^{cd}	4^{cd}	7^{ab}	—	5^{ab}
5^{ab}	5^{ab}	6^{cd}	6^{cd}	4^{cd}
5^{cd}	5^{cd}	7^{cd}	—6^{b}	5^{cd}
6–13	6–13	8–15	7–14	6–13
1241*	—	[15^{ef}]	—	—
14	14	16	15	14
1242*	—	—	—	—
15–19	15–19	17–21	16–20	15–19
68 1–5	69 1–5	69 1–5	71 1–5	65 1–5
1245*	—	[6]	—	—
6	6	7	6	6
7	7	8	7^{ab}	7^{ab}; 8^{ab}
1246*	—	—	7^{cd}	—
8^{ab}	8^{ab}	9^{ab}	8^{ab}	8^{cd}
8^{cd}	8^{cd}	9^{cd}	—	—
8^{ef}	9^{ab}	9^{ef}	8^{cd}	9^{ab}
9	9^{cd}–10^{ab}	10	9	9^{cd}–10^{ab}
10^{ab}	10^{cd}	11^{ab}	10^{ab}	10^{cd}
10^{cd}	11^{ab}	11^{cd}	—	—
1249*	—	—	10^{cd}	11^{ab}
11	11^{cd}–12^{ab}	12	11	11^{cd}–12^{ab}
1250* l. 2–5	—	—	12–13	12^{cd}–14^{ab}
12–16	12^{cd}–17^{ab}	13–17	14–18	14^{cd}–19^{ab}
1252* l. 1–12	—	—	19–24	19^{cd}–25^{ab}
1255*	[17^{cdef}]	[18]	—	—
17	17^{gh}–18^{ab}	19	25	25^{cd}–26^{ab}
18	18^{cdef}	20	26	26^{cdef}
1258*	—	—	—	fn. 3 l. 3
69 1–4	70 1–4	70 1–4	72 1–4	66 1–4
1259*	5	[5]	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
5	6	6	5	5
1261*	7–8^{b}	[7^{abcdef}]	—	—
6	8^{cd}	8^{ab}	6^{ab}	6^{ab}
7	9	8^{cd}–9^{ab}	6^{cd}–7^{ab}	6^{cd}–7^{ab}
8	10	9^{cd}–10^{ab}	7^{cd}–8^{a}	7^{dc}–8^{a}
9	11–12^{ab}	10^{cd}–11	8^{bcd}–9	8^{bcd}–9
10–12	12^{cd}–15^{ab}	12–14	10–12	10–12
13^{ab}	15^{cd}	15^{ab}	—	—
1264*	—	—	13^{ab}	13^{ab}
13^{cd}	16^{ab}	15^{cd}	13^{cd}	13^{cd}
14–15	16^{cd}–18^{ab}	16–17^{cd}	14–15	14–15
—	—	[17^{ef}]	—	—
16–18	18^{cd}–21^{ab}	18–20	16–18	16–17
19^{ab}	21^{cd}	21^{ab}	19^{ab}	19^{ab}
19^{cd}	22^{ad}	21^{c}; 22^{b}	19^{cd}	19^{cd}
1267*	22^{bc}	21^{d}; 22^{a}	—	—
20	23	22^{cd}–23^{ab}	20	20
1268*	—	—	—	—
21	24	23^{cd}–24^{ab}	21	21
1269*; 1270*	—	—	—	—
22–24	25–27	24^{cd}–26	22–24	22–24
1272*; 1273*	—	—	—	—
1274*	28–36^{ab}	27–33, 35^{ab}	—	fn. 3
1276*	—	[34]	—	—
1277*	36^{cd}–37^{ab}	35^{cd}–36^{ab}	25^{ab}	—
25	37^{cd}–38^{ab}	36^{cd}–37^{ab}	25^{cd}–26^{ab}	25
26^{ab}	38^{cd}	37^{cd}	26^{cd}	26^{ab}
1279*	—	—	—	—
1280*	—	—	—	—
26^{cd}	39^{ab}	37^{ef}	27^{ab}	26^{cd}
27–30	39^{cd}–43	38–41	27^{cd}–31	27–31^{ab}
1281*	—	—	—	33^{ab} fn. 3
31	44	42	32	31^{cd}–32^{ab}
1282* l. 3–4	—	—	33	32^{cd}–33^{ab}
32	45	43	34	33^{cd}–34^{ab}
70 1	71 1	71 1	72 35	66 34^{cd}–35^{ab}
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	36^{ab}	35^{cd}
1284*	—	—	36^{cd}	—
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—	1^{cd} fn.
1285*	—	—	73 1	67 1
3–21	3–21	3–21^{b}	2–20	2–20
1289*	—	—	21	21
22	22	21^{cd}, [^{ef}]	—	21 fn.
23–24^{d}	23–24^{d}	22–23^{d}	22–23	22–23
24^{ef}	24^{ef}	23^{ef}	—	23^{cd} fn.
71 1–5^{b}	72 1–4	72 1–4^{b}	74 1–4	68 1–4
1293*	—	—	—	—
5^{c}–7	5–7	4^{c}–6	5–7	5–7
1295* l. 4–5	—	—	8	8
8–9	8–9	7–8	9–10	9–10
1296*	10^{ab}	9^{ab}	—	—
10$^{a–f}$	10^{c}–11	9^{c}–10	11–12^{b}	11–12^{b}
1299* l. 1	—	—	—	—
1299* l. 2	—	—	12^{cd}	12^{cd}
11^{ab}	12^{ab}	11^{ab}	13^{ab}	13^{ab}
11^{cd}	12^{cd}	11^{cd}	13^{cd}	13^{ab} fn.
12^{ab}	13^{ab}	12^{ab}	14^{ab}	13^{cd} fn.
12^{cd}	13^{cd}	12^{cd}	14^{cd}	13^{cd}
1301* l. 1	—	—	—	14^{ab}
13	14	13$^{a–d}$	15	14^{c}–15^{b}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
14^{ab}	15^{ab}	13^{ef}	16^{ab}	15^{cd}
1302*	—	—	16^{c}–18	16–18^{b}
14^{cd}	15^{cd}	14^{ab}	—	—
15	16	14^{cdef}	—	16^{cd}; 17^{cd} fn.
16	17	15	19	18^{c}–19^{b}
1303*	—	—	20-22	19^{c}–21
17	18	16	23	22
18	19	17	24	23
1308* l. 2–3	—	—	25	24
19–21	20-22	18–20	26–28	25–27
1309*	—	—	—	26^{cd} fn. l. 2
22	23	21	29	28
1312*	—	—	—	28^{ab} fn.
23	24	22	—	28^{cd} fn.
1313*	—	—	—	—
24	25	23	30	29
1314*	—	—	—	29^{cd} fn.
72 1–2	73 1–2	73 1–2	75 1–2	69 1–2
1315*	—	—	3	3
1316*	—	—	—	4^{ab}
3–5^{b}	3–5^{b}	3–5^{b}	4–6^{b}	4^{c}–6
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	—	—
5^{e}–7^{b}	6–7	5^{e}–7^{b}	6^{c}–8^{b}	7–8
1318*	8^{ab}	7^{cd}	—	—
7^{c}–8^{f}	8^{c}–10^{b}	7^{e}–8^{f}	8^{c}–10^{b}	9–10
1319*	—	9^{ab}	—	—
9^{ab}	10^{cd}	9^{cd}	10^{cd}	11^{ab}
10^{ab}	11^{ab}	10^{ab}	—	11^{cd} fn. l. 2
10^{cd}	11^{cd}	10^{cd}	—	12^{cd} fn. l. 1
11^{ab}	12^{ab}	11^{ab}	—	12^{cd} fn. l. 2
11^{cd}	12^{cd}	11^{cd}	12^{cd}	13^{ab}
1320* l. 6–8	—	—	11–12^{b}	11^{c}–12
12–16	13–17	12–16	13–17	13^{c}–18^{a}
1322*	—	—	—	—
1323* l. 4 and l. 6–10	—	[17–19]	—	—
1324* l. 1–15	18–25^{b}	20–26^{b}	—	—
—	—	[26^{c}–27^{d}]	—	—
1324* l. 16	25^{cd}	28^{ab}	—	—
17^{ab}	26^{ab}	28^{cd}	18^{ab}	18^{cd}
1325* l. 2	—	—	18^{cd}	19^{ab}
17^{c}–^{f}	26^{c}–27^{b}	29	19	19^{c}–20^{b}
1327*	27^{c}–30^{b}	30–32	—	—
18–23^{d}	30^{c}–36^{b}	33–38^{d}	20–25	20^{c}–26^{b}
23^{ef}	36^{cd}	38^{ef}	—	—
1329*	—	39^{ab}	—	—
24^{ab}	37^{ab}	39^{cd}	26^{ab}	26^{cd}
1330* l. 4	—	—	26^{cd}	27^{ab}
24^{c}–26^{b}	37^{c}–39^{b}	39^{e}–41^{b}	27–29^{b}	27^{c}–29
1331*	—	—	—	—
1332*	—	—	—	—
26^{c}–27	39^{c}–40	41^{c}–42	29^{c}–30	30^{a-f}
1333*	—	—	—	30^{ef} fn.
73 1	74 1	74 1^{a-d}	76 1	70 1
1334*	—	1^{ef}	—	—
2	2	2	2	2
1335*	[3^{ab}]	3^{ab}	—	—
3^{ab}	3^{cd}	3^{cd}	3^{ab}	3^{ab}
3^{cd}	3^{ef}	4^{ab}	5^{ab}	5^{ab}
4^{ab}	4^{ab}	4^{cd}	3^{cd}	3^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1337* l. 2	—	—	4^{ab}	4^{ab}
1338*	—	—	—	—
4^{cd}	4^{cd}	5^{ab}	4^{cd}	4^{cd}
1337* l. 5, 6	—	—	5^{c}–6^{b}	5^{c}–6^{b}
5^{ab}	5^{ab}	5^{cd}	6^{cd}	6^{cd}
1339*	—	—	—	—
5^{c}–10^{b}	5^{c}–10^{b}	6–10	7–11	7–11
1342* l. 1–5	—	—	—	11^{cd} fn.
1343*	—	—	—	—
1342* l. 6–8	—	—	—	11^{cd} fn.
10^{c}–13	10^{c}–14^{b}	11–14	12–15	12–15
1347*	—	—	—	—
14–16	14^{c}–17^{b}	15–17	16–18	16–18
1348*	17^{cd}	18^{ab}	—	—
17–19^{b}	18–20^{b}	18^{c}–20^{b}	19–21^{b}	19–21^{b}
1349* l. 6	—	—	21^{cd}	21^{cd}
19^{c-f}	20^{c}–21^{b}	20^{c}–21^{b}	22	22
1350*	—	—	—	—
20^{a-d}	21^{c}–22^{b}	21^{c}–22^{b}	23	23
1351* l. 2	—	—	24^{ab}	24^{ab}
20^{e}–21	22^{c}–23	22^{c}–23	24^{c}–25	24^{c}–25
1351* l. 6–7	—	—	26	26
22^{ab}	24^{ab}	24^{ab}	27^{ab}	27^{ab}
1352*	—	—	—	27^{ab} fn. l. 2
22^{cd}	24^{cd}	24^{cd}	27^{cd}	27^{cd}
74 1	75 1	75 1	77 1	71 1
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	1^{cd} fn.
2^{c}–3^{b}	2^{c}–3^{b}	2^{c}–3^{b}	2^{c}–3^{b}	2
1353* l. 5	—	—	4^{cd}	4^{ab}
1353* l. 6	—	—	—	—
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{ab}
1353* l. 4	—	—	4^{ab}	3^{cd}
4	4	4	5	4^{c}–5^{b}
1354* l. 1	—	[5^{ab}]	—	—
1354* l. 2	—	—	—	—
5–7^{b}	5–7^{b}	5^{c}–7^{b}	6–8^{b}	5^{c}–7
1356* l. 2–3	—	—	8^{c}–9^{b}	8
7^{c}–9	7^{c}–9	7^{c}–9	9^{c}–11	9–11^{b}
1357*	—	—	12	11^{c}–12^{b}
1358*	—	—	—	—
10	10	10	13	12^{c}–13^{b}
1359*	—	—	—	—
11–12^{b}	11–12^{b}	11–12^{b}	14–15^{b}	13^{c}–14
1361*	—	—	—	15^{ab} fn.
12^{c}–13^{b}	12^{c}–13^{b}	12^{c-f}	15^{c}–16^{b}	15
1362*	13^{cd}	13^{ab}	—	—
13^{c}–17^{b}	14–17	13^{c}–17^{ab}	16^{c}–20^{b}	16–19
1364*	—	—	—	—
17^{c}–19	18–20^{b}	17^{c}–19	20^{c}–22	20–22^{b}
1368*	—	20	—	—
20	20^{e}–21^{b}	21	23	22^{c}–23^{b}
1369*	—	[22]	—	—
21–24^{b}	21^{c}–24^{d}	23–26^{b}	24–27^{b}	23^{c}–26
1370* l. 1	—	[26^{cd}]	—	—
1370* l. 2	—	—	—	—
1370* l. 3	—	[27^{ab}]	—	—
24^{c}–25^{a}	24^{e}–25^{a}	27^{c}–28^{a}	27^{c}–28^{a}	27^{abc}
1373* the post. half of l. 1 and the prior half of l. 2	—	—	28^{bc}	27^{d}; 28^{a}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
25^{b}	25^{b}	28^{b}	28^{d}	28^{b}
25^{cd}	25^{cd}	28^{cd}	29^{ab}	28^{cd}
26^{a}	26^{a}	29^{a}	—	28^{cd} fn.
1373* l. 4 and the prior half of l. 5	—	—	29^{cd}; 30^{a}	29^{abc}
26^{b}	26^{b}	29^{b}	30^{b}	29^{d}
1371*	—	29^{c}–30^{b}	—	—
26^{c}	26^{c}	30^{c}	30^{c}	30^{a}
1372*	—	30^{de}	—	—
26^{d}	26^{d}	30^{f}	30^{d}	30^{b}
27–28	27–28	31–32	31–32	30^{c}–32^{b}
1374*	—	—	—	—
75 1^{a}–3^{b}	76 1^{a}–3^{b}	76 1^{a}–3^{b}	77 33–35^{b}	71 32^{c}–34^{d}
l. 6 of 1379*	—	—	35^{cd}	35^{ab}
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	36^{ab}	35^{cd}
l. 8 of 1379*	—	—	36^{cd}	36^{ab}
4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	37^{ab}	36^{cd}
l. 10 of 1379*	—	—	37^{cd}	37^{ab}
4^{c}–^{f}	4^{c}–5^{b}	4^{c}–5^{b}	38	37^{c}–38^{b}
l. 13 of 1379*	—	—	39^{ab}	38^{cd}
5–7^{b}	5^{c}–7^{b}	5^{c}–7^{b}	39^{c}–41^{b}	39^{a}–40^{d}
1380*	—	—	—	—
7^{c}–8^{d}	7^{c}–8^{d}	7^{c}–8^{d}	41^{c}–42^{d}	41^{a}–42^{b}
l. 1 of 1375*	—	[9^{ab}]	—	—
l. 2 of 1375*	—	—	—	—
9	9	9^{c}–^{f}	43	42^{c}–43^{b}
10	10	10	—	42^{cd} fn. l. 2; 43^{cd} fn. l. 1
11	11	11	—	46 fn. l. 3; 44^{ab} fn.
l. 23–24 of 1379*	—	—	44	43^{c}–44^{b}
12^{a}–15^{b}	12^{a}–15^{b}	12^{a}–15^{b}	45–48^{b}	44^{c}–47^{d}
15^{c}–16^{b}	15^{c}–16^{b}	15^{c}–16^{b}	—	47^{cd} fn. l. 1–2
1376*	—	—	—	—
16^{c}–18^{b}	16^{c}–18	16^{c}–18^{b}	48^{c}–50^{b}	48^{a}–49^{d}
l. 36 of 1379*	—	—	50^{cd}	50^{ab}
18^{cd}	18^{cd}	18^{cd}	—	50^{ab} fn.
19	19	19	51	50^{c}–51^{b}
20^{a}–21^{b}	20^{a}–21^{b}	20^{a}–21^{b}	—	51^{ab} fn. l. 1–3
21^{cd}	21^{cd}	21^{cd}	52^{ab}	51^{cd}
1377*	22	22	—	—
l. 40 of 1379*	—	—	52^{cd}	52^{ab}
l. 41 of 1379*	—	—	53^{ab}	—
22^{ab}	23^{ab}	23^{ab}	54^{cd}	53^{cd}
1378*	—	—	—	53^{cd} fn.
22^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	53^{cd}	52^{cd}
l. 43 of 1379*	—	—	54^{ab}	53^{ab}
23	24	24	55	54
76 1–3	77 1–3	77 1–3	78 1–3	72 1–3
1381*	—	4	—	—
4	4	5	4	4
1382*	—	—	—	—
5^{ab}	5^{ab}	6^{ab}	5^{ab}	5^{ab}
1383*	5^{cd}	6^{cd}	—	—
5^{c}–7^{d}	6^{a}–8^{b}	6^{e}–8^{d}	5^{c}–7^{d}	5^{c}–7^{d}
l. 1–2 of 1386*	8^{c}–9^{b}	9	—	—
1387*	—	—	—	—
l. 3–4 of 1386	9^{c}–10^{b}	10	—	—
1388*	—	—	—	—
8	10^{c}–11^{b}	11	8	8
1389*	—	—	—	—
9	11^{c}–12^{b}	12	9	9

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1390*	—	—	10^{ab}	10^{ab}
10^{a}–11^{b}	12^{c}–13^{d}	13^{a}–14^{b}	10^{c}–11^{d}	10^{c}–11^{d}
1391*	—	[14^{c}–15^{b}]	—	—
11^{cd}	14^{ab}	15^{cd}	12^{ab}	12^{ab}
1392*	[14^{cd}]	16^{ab}	—	—
12	14^{e}–15^{b}	16^{c}–17^{b}	—	12^{ab} fn. l. 1–2
1393*	—	[17^{cd}]	—	—
13	24^{c}–25^{b}	28	—	ii. 3. 7^{c}–8^{b}
14	25^{c}–26^{b}	29	15^{c-f}	15^{c-f}
15	26^{c}–27^{b}	30^{a-d}	13^{c}–14^{b}	13^{c}–14^{b}
—	—	[30^{ef}]	—	—
16	27^{c}–28^{b}	31	14^{c}–15^{b}	14^{c}–15^{b}
17	28^{c-f}	32	12^{c}–13^{b}	12^{c}–13^{b}
18	29	33	16	16

॥ वाल्मीकिरामायणम् ॥

॥ बालकाण्डम् ॥

१

तपःस्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदां वरम् ।
नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुंगवम् ॥ १

G I 1.1
B. 1. 1. 1
L I 1.1

Before st. 1, Ś1 ins.:—ॐ नमः कमलदलविपुलनयनाभिरामाय श्रीरामचन्द्राय ॐ नमःशिवाय ॥ ॐ नमः सरस्वत्यै ॥ ॐ स्वस्ति ॐ and thereafter follow :

1* जयति रघुवंशतिलकः कौसल्याहृदयनन्दनो रामः । —
दशवदननिधनकारी दाशरथिः पुण्डरीकाक्षः ॥ —

2* नमस्तस्मै मुनीशाय श्रीयुताय तपस्विने । —
सर्वज्ञाननिवासाय वाल्मीकिमुनये नमः ॥ —

3* कूजन्तं रामरामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥

4* वाल्मीकेर्मुनिसृङ्कस्य कवितावनचारिणः ।
शृत्वा रामकथानादं को नु याति परां गतिम् ॥

5* यः पिबन्सततं लोके रामायणकथामृतम् ।
अतृप्तस्तं मुनिं वन्दे प्रचेतःसमविक्रमम् ॥

6* गोष्पदीकृतवारीशं मशकीकृतरावणम् ।
रामायणमहामालारत्नं वन्देऽनिलात्मजम् ॥

—Ñ1 fol. missing up to st. 12. (cf. v.l. 1)

—Before st. 1, Ñ2 ins. नमः श्रीरामचन्द्राय; then follows 1* (v.l. स before जयतिः कौशल्यानंदिवर्द्धनोः दशरथिः (corrupt) and thereafter :

7* जितं भगवता तेन हरिणा लोकधारिणा ।
अजेन विश्वरूपेण निर्गुणेन गुणात्मना ॥

then reads 2* with v.l. सर्वज्ञानाधिवासाय तस्मै वाल्मीकये नमः.

—Before st. 1, V1 ins. 2* only with variant in second line as सर्वज्ञानाधिवासाय वाल्मीकाय नमो नमः.

—Before st. 1, V2 ins. ॐ नमो गणेशाय । ॐ ससीतरामलक्ष्मणाभ्यां नमः । श्रीहनुमते नमः; then follow 1* 2*. (second line as in V1).

—Before st. 1, V3 ins. ॐ नमो भगवते वासुदेवायः then follow 1* 3* (v.l. first line रामरामेति रामेति कूजंतं मधुराक्षरं) 2* (v.l. सुव्रताय for श्रीयु° in the first line; second line शांताय वीतरागाय तस्मै ज्ञानात्मने नमः) and thereafter :

8* ये देवाः सन्ति मेरौ वरकनकमये नन्दने ये च यक्षाः
पाताले ये भुजंगाः फणिमणिकिरणध्वस्तसर्वान्धकाराः ।
कैलासे क्षीनिरासे प्रमुदितहृदया ये च विद्याधरास्ते
तन्मोक्षद्वारभूतं मुनिवरवचनं श्रोतुमायान्तु सर्वे ॥

9* रामायणभराभ्यस्तं दुर्लभं हि मुनेर्वचः ।
न च तेन विना मोक्षस्तस्माच्छ्रोतव्यमादरात् ॥

—Before st. 1, V4 ins. ॐ नमो गणेशाय । ॐ नमः श्रीरामाय । ॐ नमो हनुमते; then follow 1* (with lacuna for ति in तिलक) 2* (with वेदज्ञाय for श्रीयुताय and second line as in V1).

—Before st. 1, B1 ins. ॐ नमो गणेशाय; then follow 1* (v.l. कौशल्यानंदिवर्द्धनो) 2* (with second line as in Ñ2).

—Before st. 1, B2 ins. ॐ नमः श्रीरामचन्द्राय; then follow 1* (as in B1) 7* 2* (v.l. °न्द्रा° for °शा° m. and second line as in V1). After 2* रामरामेत्यादि in marg.

—Before st. 1, B3 ins. ॐ रामचन्द्राय नमः; then follow 1* (as in B1) 7* 2* (v.l. °न्द्रा° for °शा° in m.) as in Ñ2 (v.l. m. for second line शांताय वीतरागाय वाल्मीकाय नमो नमः).

—Before st. 1, B4 ins. नमः श्रीरामचन्द्राय; then follow 1* (as in B1) 7* (v.l. महात्मना for गुणात्मना) 2* as in Ñ2.

—Before st. 1, Dt ins. श्रीरघुकुलभूषणाय नमः ॥ ॐ ॥

—Before st. 1, D1 ins. ॐ नमो विघ्नवल्लीविध्वंसनाय; then reads :

10* जयति भृगुवंशतिलकः प्रथमकविर्द्विजवरः स वाल्मीकिः ।
मृदुललितपदनिबद्धं कृतमिदं रामायणं येन ॥

Then 1* and thereafter :

11* अत्रैव धर्मविधिरत्र पतिव्रतानां
सौभ्रात्रमत्र निखिला गुरुभक्तिरत्र ।
वाल्मीकिना कविवरप्रवरेण गीते
रामायणे वदत केऽत्र गुणा न सन्ति ॥

—Before st. 1, D_3 ins. श्रीगणेशाय नमः and thereafter :

12* शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥

Then follows 11* (v.l. पतिव्रतात्वं for °तानां; सौभाग्यम् for सौभात्रम्; वृष for वर, न सं० (on marg.).

—Before st. 1, D_3 ins. ॐ नमः ॥ श्रीगणेशायनमः; then follow 10* (v.l. तु for स, बंध for बद्धं, इह for इदं).

13* सदूषणापि निर्दोषा सखरापि सुकोमला ।
नमस्तस्मै कृता येन रम्या रामायणी कथा ॥

Then follow 3* 7* 12* (v.l. as in D_2).

—Before st. 1, D_4 ins. श्रीमते रामानुजाय नमः; then follow 1* (v.l. स जयति) 3* 5* (v.l. रामचरितामृत-सागरं in the first line; प्राचेतसमकल्मषं in the second line), 4* (v.l. °सिंहस्य for °भृङ्गस्य in the first line; शृण्वन् for शृत्वा; को न for को नु in the second line), 6* and thereafter :

14* यत्र यत्र रघुनाथकीर्तनं तत्र तत्र कृतमस्तकाञ्जलिम् ।
बाष्पवारिपरिपूर्णलोचनं मारुतिं नमत राक्षसान्तकम् ॥

Then follows 7* (v.l. लोककारिणा in line 1) and thereafter :

15* वेदवेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे ।
वेदः प्राचेतसादासीत्साक्षाद्रामायणात्मना ॥

—Before st. 1, D_5 ins. ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ जयति सुभगमूर्तिः; then follow 1* 2* (v.l. first two letters are moth-eaten in line 1; line 2 सर्वज्ञानाधिवासाय).

—Before st. 1, D_6 ins. श्रीमते रामानुजाय नमः; then follow :

16* श्रीमद्राघवपादपद्मयुगलं पद्मार्चितं पद्मया
पद्मस्थेन तु पद्मजेन विनुतं पद्माश्रयस्यालये ।
यद्वैदेश्च नुतं सुखैकनिलयं सर्वाश्रयं निष्क्रियं
शश्वच्छंकरशंकरं मुहुरहो सञ्जौमि तल्लब्धये ॥

17* श्रीमद्ब्रह्म तदेव बीजममलं यस्याङ्कुरश्चिन्मयः
काण्डैः सप्तभिरन्वितोऽतिविततो ह्यष्यालवालोदितः ।
पत्रैस्तत्त्वसहस्रकैः सुविलसच्छाखाशतैः पञ्चभि-
श्चात्मप्राप्तिफलप्रदो विजयते रामायणः स्वस्तरुः ॥

18* वाल्मीकिगिरिसंभूता रामाम्भोनिधिसंगता ।
श्रीमद्रामायणी गङ्गा पुनाति भुवनत्रयम् ॥

Then follows 15* and thereafter :

19* रामं रामानुजं सीतां भरतं भरतानुजम् ।
सुग्रीवं वायुसूनुं च प्रणमामि पुनः पुनः ॥

Then follow 3* 4* 5* (both as in D_4), 6* and thereafter :

20* अञ्जनीनन्दनं वीरं जानकीशोकनाशनम् ।
कपीशमक्षहन्तारं वन्दे लङ्काभयंकरम् ॥

21* उल्लङ्घ्य सिन्धोः सलिलं सलीलं
यः शोकवह्निं जनकात्मजायाः ।
आदाय तेनैव ददाह लङ्कां
नमामि तं प्राञ्जलिराञ्जनेयम् ॥

22* मनोजवं मारुततुल्यवेगं जितेन्द्रियं बुद्धिमतां वरिष्ठम् ।
वातात्मजं वानरयूथमुख्यं श्रीरामदूतं शिरसा नमामि ॥

23* रामाय रामभद्राय रामचन्द्राय वेधसे ।
रघुनाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः ॥

Then follow 1* 7* and thereafter :

24* नत्वा रामं शिवं साम्बं रामो रामप्रवर्तितः ।
रामायणस्य तिलकं कुरुते रामतुष्टये ॥

—Before st. 1, D_7 ins. श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीरामाय नमः; then follow :

25* अविरतमदजलनिवहं
भ्रमरकुलानेकसेवितकपोलम् ।
अभिमतफलदातारं
कामेशं गणपतिं वन्दे ॥

26* या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या शुभ्रवस्त्रावृता
या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना ।
या ब्रह्माच्युतशंकरप्रभृतिभिर्देवैः सदा वन्दिता
सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाड्यापहा ॥

27* विरमति महाकल्पे नाभिपद्मैकनिकेतन-
स्त्रिभुवनपुनःशिल्पी यस्य प्रतिक्षणमात्मभूः ।
किमधिकरणा कीदृग्यस्य व्यवस्थितिरित्यसा-
वुदरमविशद्द्रष्टुं तस्मै जगन्निधये नमः ॥

Then reads 3* (v.l. वाल्मीक- for °कि-) 10*

(v.l. second line कृतमिह) 1* (doesn't read हृदय after कौशल्या) 11* (v.l. °पतिरत्रपतिव्रतासौ; भ्रातारमत्र; कविवृष°); then reads :

28* जयति पराशरसूनुः सत्यवतीहृदयनन्दनो व्यासः ।
यस्यास्यकमलगलितं वाङ्मयं मधु जगत्पिबति ॥

Then follows 7*.

—Before st. 1, D_8 which contains रामायणपारायण-विधि and अध्यात्मपारायणविधि in the beginning, ins. श्रीगणेशाय नमः श्रीसरस्वत्यै नमः श्रीरामचन्द्राय नमः; then reads as in D_6, omitting 24*.

—Before st. 1, D_9 ins. श्रीगणेशाय नमः ॥ सीतापतये नमः ॥ श्रीरघुनन्दनाथाय नमः; then follow 1* 2* (v.l. सर्वजनाधिपतये वाल्मीकमुनये नमः) 3* 4* (v.l. सिंहस्य, शृण्वन् रामकथां लोके) 5* (v.l. प्राचेतसमकल्मषं) 6* (v.l. राक्षसं for -रावणम्); then follow :

29* चरितं रघुनाथस्य शतकोटिप्रविस्तरम् ।
एकैकमक्षरं पुंसां महापातकनाशनम् ॥

(7^{ab}) 30* बहवो दुर्लभाश्चैते त्वया ये कीर्तिता गुणाः।
एतस्मिन् हि मृत्युलोके गुणा एते सुदुर्लभाः।
देवेष्वपि न पश्यामि किञ्चिदेभिर्गुणैर्वृतम् ॥

[lines 2, 3 = (var.) 51*].

Then follows 7*.

—Before st. 1, D10 ins. श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः श्रीरामचन्द्राय; then follow 1* 7* 2* (v.l. [अ] धिवासाय तस्मै वाल्मीकये) 3* 4* (v.l. °किमुनिसिंहस्य; then as in D4).

—Before st. 1, D11 ins. श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीरामचन्द्राय नमः; then follow 1* 7* (v.l. विश्वधारिणा in the first line) 2* 3* 4* as in D4 5* (first line as in D4) 6* 20* (v.l. अंजना- for अञ्जनी-) 29* (v.l. प्रोक्तं for पुंसां in the second line).

—Before st. 1, D12 ins. श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीरामाय नमः; then follow 31* (om. ॐ) 1* 2* (v.l. वाल्मीकाय मुनये नमः hypermetric) 3* (v.l. कवितासांख्यौ) 4* (v.l. वाल्मीकेर्मुनि-; then as in D4) 5* as in D11, 6* 20* 29* as in D11.

—Before st. 1, D13 ins. ॐ स्वस्ति ॥ ॐ नमः सरस्वत्यै ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगुरवे नमः ॥ ॐ नमः कमलदलविपुल-नयनाभिरामाय श्रीरामचन्द्राय नमः (cf. Ś1) then follows :

31* ॐ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम्।
देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥

Then follow 1* 2* 3* 4* (v.l. °वनराजितः; के न याति) 5* 6* as in D9, 20* (v.l. लोका° for लङ्का°) 29* as in D11, 7*; then follows ref. श्रीसूत उवाच.

—Before st. 1, D14 ins. ****य नमः ॥ श्रीरामचन्द्राय नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः; then reads 12* and thereafter :

32* आयुरारोग्यपुत्रार्थराज्यबन्धुसमृद्धयः।
भवन्तु मे सदा विष्णोः प्रसादाद्भक्तशायिनः ॥

Then follow 23* 3* 4* 5* both as in D4, 6* 20* as in D12, 21* 22* 14* and thereafter :

33* आञ्जनेयमतिपाटलाननं काञ्चनाद्रिकमनीयविग्रहम्।
पारिजाततरुमूलवासिनं भावयामि पवमाननन्दनम् ॥

Then follows 18* (v.l. रामसागरगामिनी in the first line; पुनाति भुवनं पुण्या रामायणमहानदी second line); thereafter reads :

34* श्लोकसारसमाकीर्णं स्व(स)र्गकल्लोलसंकुलम्।
काण्डग्राहमहामीनं वन्दे रामायणार्णवम् ॥

Then follows 15*; then reads :

35* आपदामपहर्तारं दातारं सर्वसंपदाम्।
लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥

36* शृण्वन्रामायणं भक्त्या यः पादं पदमेव वा।
स याति ब्रह्मणः स्थानं ब्रह्मणा पूज्यते सदा ॥

Thereafter follows 29*; then reads :

37* यः कर्णाञ्जलिसंपुटैरहरहः सम्यक्पिबत्यादरा-
द्वाल्मीकेर्वदनारविन्दगलितं रामायणाख्यं मधु।
जन्मव्याधिजराविपत्तिमरणैरत्यन्तसोपद्रवं
संसारं स विहाय गच्छति पुमान् विष्णोः पदं शाश्वतम् ॥

38* वैदेहीसहितं सुरद्रुमतले हैमे महामण्डपे
मध्ये पुष्पकमासने मणिमये वीरासने सुस्थितम्।
अग्रे वाचयति प्रभञ्जनसुते तत्त्वं मुनिभ्यः परं
व्याख्यातं भरतादिभिः परिवृतं रामं भजे श्यामलम् ॥

39* श्रीराघवं दशरथात्मजमप्रमेयं
सीतापतिं रघुकुलान्वयरत्नदीपम्।
आजानुबाहुमरविन्ददलायताक्षं
रामं निशाचरविनाशकरं नमामि ॥

40* नमोऽस्तु रामाय सलक्ष्मणाय देव्यै च तस्यै जनकात्मजायै।
नमोऽस्तु रुद्रेन्द्रयमानिलेभ्यो नमश्च चन्द्रार्कमरुद्गणेभ्यः ॥
(vulg. 5. 13. 57)

Then follows हरिः ॐ and thereafter reads :

41* धर्मात्मा सत्यसंधश्च रामो दाशरथिर्यदि।
पौरुषे चाप्रतिद्वन्द्वः शरैनं जहि रावणिम् ॥
(vulg. 6. 90. 69^{cdef})

Ends with इति दशकृत्वो जपेत् ॥.

—Before st. 1, T1 ins. श्रीरामचन्द्राय नमः ॥ हरिः ॐ, T2 ॐ, T3 (m.) अविघ्नमस्तु श्रीरामाय नमः श्रीरामचन्द्र-परब्रह्मणे नमः; followed by 12* 3* 4* as in D9, 5* as in D9, 6* (v.l. वाराशिः राक्षसं) 20* as in D11. Then T1 reads :

42* आमिषीकृतमार्तण्डं गोष्पदीकृतसागरम्।
तृणीकृतदशग्रीवमाञ्जनेयं नमाम्यहम् ॥

Then T read 21* 22* 14*. Then T1 reads 33*. Then T read 18* as in D14, 34* 15*. Then T2.3 read 35*. Then T read 36*. Then T3 ends with श्रीरामाय नमः.

—After 36*, T1.2 ins. 29* as in D13, then read 23* T1 ends with ॐ, T2 with ॐ श्रीरामचन्द्राय नमः। हरिः ॐ.

—Before st. 1, G3 ins. हरिः ॐ; G4 शुभमस्तु अविघ्नमस्तु श्रीमते रामानुजाय नमः श्रीरामाय नमः (G1 missing this portion). G1.3.4 read 12* (G1 up to विष्णुं, G3 up to धरं and then up to वर्णं lost due to injured fol.).

—Before st. 1, G2 ins. :

43* अभीप्सितार्थसिध्यर्थं पूजितो यः सुरैरपि।
सर्वविघ्नच्छिदे तस्मै श्रीगणाधिपतये नमः ॥

Then G read 3* 4* (G1.2 as in D10, G3 as in D4) 5* as in D4, 6* (G1.3.4 as in D9; G2 as in T), 20* (as in D11, G4 om.), 42*.—After 42*, G1.3.4 read 33*

G. I. I. 2
B. I. I. 2
L. I. I. 2

को न्वस्मिन्साम्प्रतं लोके गुणवान्कश्च वीर्यवान् ।
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाक्यो दृढव्रतः ॥ २
चारित्रेण च को युक्तः सर्वभूतेषु को हितः ।
विद्वान्कः कः समर्थश्च कश्चैकप्रियदर्शनः ॥ ३
आत्मवान्को जितक्रोधो मतिमान्कोऽनसूयकः ।
कस्य बिभ्यति देवाश्च जातरोषस्य संयुगे ॥ ४

G1.3 cont. 14*. Then G1 reads 23* then ins. **श्री गुरुभ्यो नमः । अविघ्नमस्तु** . Then follow 21* 22* 39* 15* 40*

—After 42*, G2 reads 21* 22* 14* 29* as in D13, 18* as in D14, 15* 36* 37* and thereafter reads :

44* **तदुपगतसमाम्नसंधियोगं**
सममधुरोपनतार्थवाक्यबन्धम् ।
रघुवरचरितं मुनिप्रणीतं
दशशिरसश्च वधं निशामयध्वम् ॥
(Vulg. I. 2. 43).

—After 33*, G3 reads 14* 29* as in D13, 36* 15* 37* 44* 41* and ends with ॐ. —After 33*, G4 ins. 21* 22* 14* 38* 34* 37* 40* (v.l. in the second line **नमोस्तु** for **नमश्च**), 36* 44* 41* and ends with ॐ.

—Before st. 1, M1–3 ins. (M2 damaged for this portion) **हरिः श्रीगणपतये नमः अविघ्नमस्तु.**

Thereafter M1 reads 43* 3* 4* as in D11, 5* as in D11, 6* as in D9, 20* as in D11, 42* 21* 22* 14* 29* as in D13, 18* 15* 36* 37* 44*. M2 reads from 43* to 22* (3* 4* 20* 21* 22* are partially damaged) as in M1. Then cont. 39* (partially damaged) 15* 29* as in D13, 37* 40* (partially), 14* 44*. M3 reads from 3* to 22* as in M1, then 39* 15* 29* as in M2 and thereafter 36* 18* 14* 37* 40* 35* 44*.

—Before st. 1, M4 ins. **श्रीमहागणपतये नमः श्रीसरस्वत्यै नमः श्रीरामाय नमः श्रीगुरवे नमः श्रीवेदव्यासाय नमः अविघ्नमस्तु.**

---

1 In Ñ1 st. 1-12 are lost on a missing fol. —^{a}) V1 om. word after **तपः**; S **तप-** (for **तपः-**). Ñ2 V1–3 B D1.5.11.13 **निरतः**; D2.9 **संपन्नः**; D7 **संयुक्तस्** (for **निरतं**). —^{b}) V1 om. first letter. Ñ2 V B2–4 D1–3.5.7.11–13 **वरः**; M4 moth-eaten (for **वरम्**). Ś1 **सर्वशास्त्रविशारदं**. M4 missing ^{cd} on an injured fol. —^{d}) Ś1 Ñ2 V1.3.4 B D3.5.9.10.12.13 °**सत्तमः**; V2 D1.2.7.11 °**पुंगवः** (D11 °**व**); G4 °**पुंग** * (for °**पुंगवम्**).

2 Ñ1 missing (cf. v.l. 1). Before 2, D13 ins. ref. **श्रीवाल्मीकिरुवाच.** —^{a}) M4 fol. damaged for ^{a}. V1 om. second letter. Ś1 V1.3 B1–3 D5.10–13 **को ह्यस्मिन्**; D1.2 **कोप्यस्ति**; D3 **काचस्ति**; G4 * * **स्मिन्** (for **को न्वस्मिन्**). Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D1–3.5.7.10–13 **प्रथितो** (for **सांप्रतं**). —^{b}) Ś1 **शास्त्रज्ञो**; Ñ2 V B D5.10–13 **सद्गुणैर्**; D1–3.7 **स्त्रैर्गुणैर्** (for **गुणवान्**). Ś1 Ñ2 V1.4 B1.3.4 D1.5.7.8.10.12.13 **गुणवत्तरः** (Ñ2 B3 D10 °**मः**); V2.3 B2 **गुण**(B2 °**णि**)**सत्तमः**; D11 **गुणवत्तरः** (for **कश्च वीर्यवान्**). —^{cd}) Ñ2 om. **श्च** T2 om. **ज्ञ** in **कृतज्ञश्च**. In M2 after **सत्य** four letters are moth-eaten. D1 3.7.9 **गुणज्ञः कश्च धर्मज्ञः कः सत्यः को दृढव्रतः**. —After 2, V2 ins. :

45* **वाग्मी प्रियंवदश्चैव सर्वेषां प्रियदर्शनः ।**

—After 2, M4 ins. 46* as in V2.

3 Ñ1 missing (cf. v.l. 1). V2 transp. 3 and 4. M4 transp. 3^{ab} and 3^{cd}. D13 repeats 3 and 4^{ab} after 49*. —^{a}) D7 **यो** (for **को**). —For 3^{ab}, Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5.10–13 subst. :

46* **उदाराचारसंपन्नः सर्वभूतहितश्च कः ।**

[Ś1 **कः सदा-** (for **उदारा-**). V2.3 B D10.13 **-हिते रतः** (for **-हितश्च कः**).]

—^{c}) V1 om. from **वद्** in ^{c} up to **श्चैक** in ^{d}. M4 **रूपवान्** (for **विद्वान्**). Ś1 **वीर्यवान् बलवांश्चापि**; Ñ2 V1–3 B D1–3.5.7.9–13 **वीर्यवांश्च** (D8 °**वान्सु**)**वदा**(D1–3.7.9 **कृत**)**ज्ञश्च**; V4 **वीरश्च सत्यसंधश्च**. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D11.12 **कश्चापि**; Dt * * **क-**; D5.10 M1.4 **कश्चैकः**; D13 **सदा च** (for **कश्चैक-**). D13 **प्रियदर्शिनः** (for °**दर्शनः**). D1–3.7.9 **धृति**(D1.9 **मति**)**मान्कोनु**(D2.9 **न**)**सूयकः** (cf. 1.1.4^{ab}). —After 3, M4 ins. :

47* **कः श्रीमान्को यशस्वी स्य * * श्चैकोऽमिमतः प्रियः ।**

4 Ñ1 missing (cf. v.l. 1). V2 transp. 3 and 4. D13 repeats 3 and 4^{ab} after 49*. —^{a}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D1.2.5.9–13 **जितक्रोधो महान्कश्च**:; V4 **जितक्रोधश्च सुमहान्**:; D3.7 **जितक्रोधो महान् दक्ष**(D7 **महादक्षः**). —^{b}) Ś1 **कृतज्ञश्च**; Ñ2 V B D7.10–12 M4 **धृतिमान्**; D1–3.9 **कश्चाति-**(D3.9 °**पि**); D5 **वृत्तिमान्** (for **द्युतिमान्**). Ś1 **चान°** V1 **को न्व°**; V3 **कोनु°**; B3 **अन°** (marg. *sec. m.* as in text); D1–3 (D2 om. **ण**). 7.9 **गुणवत्तरः** (for **कोऽनसूयकः**)—After 4^{ab}, D1 ins. :

48* **एतैर्वक्तुं समर्थोऽसि ज्ञातुमेवंविधं नरम् ।**

D1.2 om. 4^{cd}. —^{cd}) Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5.10–13 **संजातरोषात्कस्मा**(V4 °**कर्मा** (sic))**च्च देवता अ**(V2.4 **दे** (V4 **दै**) **वतान्य**)**पि बिभ्यति**; D3 **बिभियुर्जातरोष* कस्या देवापि°**; D7 **बिभीयुर्जातरोषस्य यस्य देवाश्च°**; D9 **बिभ्रसुर्जातरोषस्य कस्य देवस्य°**; M4 **जातरोषस्य समरे कस्य देवोऽपि बिभ्यति**.—D1 cont. Ś1 Ñ2 V (V2 reads line 4 after 3) B D3.5.7.9–13 M4 ins. after 4 ; D2 after 4^{ab} :

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे ।
महर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमेवंविधं नरम् ॥ ५
श्रुत्वा चैतत्त्रिलोकज्ञो वाल्मीकेर्नारदो वचः ।
श्रूयतामिति चामन्त्र्य प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६

49* क उदारः समर्थश्च त्रैलोक्यस्यापि रक्षणे । —
कः प्रजानुग्रहरतः को निधिर्गुणसंपदाम् । —
समग्रा रूपिणी लक्ष्मीः कमेकं संश्रिता नरम् । —
अनिलानलसूर्येन्दुशक्रोपेन्द्रसमश्च कः ।

[(l. 1) Ñ2 कृतदारः; B2 कृतकृत्यः (for क उदारः). Ñ2 समनुश्च; V1 * मर्थश्च (for समर्थश्च). Ñ2 अभि- (for अपि). D9 रक्षिता (for रक्षणे).—(l. 2) Ñ2 V1 B3 D2.3.5.7.9–12 M4 °करः; V3 °ग्रहे रक्तः (for °ग्रहरतः). V3 विधिर् (for निधिर्).—(l. 3) In M4 first four letters are lost. Ś1 कमेका; B4 सम्यक्. D2 संस्तुता.—(l. 4) V4 मन्युना (for अनिला-). D2 transp. अनिल and अनल. D11 -सूर्ये *- (for -सूर्येन्दु-). D2 समद्युतिः (for समश्च कः). V4 शक्रो वैश्रवणश्च कः for post. half.]

—Before 49*, D9 ins. :

50* संजातरोषो कस्माच्च देवा अपि हि बिभ्यति ।
(cf. 4^{cd} in Ś1 etc.)

—After 49*, D12 r. (var) 3 and 4^{ab}.

5 Ñ1 missing (cf. v.l. 1).—^{ab}) Cr. k एतम् (as in text also). V2 त्वत्तः (for श्रोतुं). Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5.10–12 M4 त्वत्तो (V2 श्रोतुं) नारद तत्त्वतः (B1 सत्तम, D5 moth-caten, M4 सर्वशः). D1–3.7.9 यदि शक्यं मया श्रोतुमत्र (D9 °तुं तद्भवत्) कौतूहलं मम (D2.9 हि मे, M2 missing; D1 transp. श्रोतुं and शक्यं).—^{c}) Ś1 Ñ2 V2 B D4.6.8–10 M4 देवर्षे त्वं; V1 देव ऋषे त्वं; V3 देवर्षिस्त्वं; V4 सर्वज्ञोसि; D1–3.7 कथय त्वं; D5 * * र्षे त्वं (for महर्षे त्वं). V3 हि (for ऽसि).—^{d}) D2 ज्ञानम् (for ज्ञातुम्).

6 Ñ1 missing (cf. v.l. 1) In M4 letters are lost from स्त in ^{a} to वाल्मीके in ^{b}.—^{a}) D1 M1 चैव; D3 चेतिः; D9 तद्; G2 चैक (for चैतत्). D1 M1 (before corr. as in text) त्रिकालज्ञो; D2 च तत्त्वज्ञो; D9 अवलोकज्ञो (for त्रिलोकज्ञो.) Ś1 Ñ2 V B D5.10–12 M4 काल (V4 लोक) त्रयज्ञ (V2 तत्त्वज्ञ) स्तच्छ्रुत्वा.—^{b}) M1 वान्मीकेर् (for वाल्मीकेर्). D7 °गदितं विभुः; V4 वाल्मीकस्य तदा वचः. D1 om. 6^{cd}.—^{c}) B1 missing first four letters in ^{c}. Ś1 Ñ2 V B D1.5.10–12 M4 [उ]पामंत्र्य; D2 धर्मज्ञः; D3.7.9 सर्व (D3*)ज्ञः (for चामन्त्र्य).—^{d}) Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5.10–12 M4 तमृषिं प्रत्यभाषत; D12 तं मुनिं प्रतिभाषित (sic).—Before 7, D2.12 ins. ref. नारद उवाच (D12 श्री*र*उ*च).

7 Ñ1 missing (cf. v.l. 1). D1 om. 7.—^{a}) D2 महां च; D5.7.9 महर्षे (for बहवो). D2.3.7 त्वेते; D9 चैते (for चैव). V4 [अ]पि त्वया प्रोक्ता (for दुर्लभाश्चैव).—^{b}) Ś1 Ñ2 V B Dt D1.2.4.5.8–10 M4 त्वयैते; D3.7.9 त्वया ये (by transp.); M3 ये (*inf. lin. sec. m*) (for ये त्वया). —After 7^{ab}, Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 M4 ins. :

51* एको न हि त्रिलोकेऽस्मिन् गुणा एते सुदुर्लभाः । —
देवेष्वपि न पश्यामि कञ्चिदेभिर्गुणैर्युतम् । —

[(l. 1) D5 एकस्मिन्हि. Ñ2 एकस्य हि नृलोकेस्मिन्; V2 एकस्मिन्ननेकस्मिन्; V3.4 एकस्मिन्नरलोकेस्मिन्; B D5.10 M4 एके न हि (B1 एकत्र हि) नृलोकेस्मिन्; D11–13 एकस्मिन्न हि (D13 om. हि) नृलोकेस्मिन्.—(l. 2) V1 B1 D5.13 M4 किंचिद्; V2 सर्वैर्; V4 कथम् (for कञ्चिद्).]

B2 D11 cont. :

52* किं तु वक्ष्याम्यहं तुभ्यं भविष्यति महायशाः ।
एतैरप्यधिकैश्चैव गुणैर्युक्तो महामनाः । —

[l. 2) D11 गुरुयुक्तो महाद्युतिः for post. half.]
B2 cont. :

53* पुण्यं पुराणमघनाशनमप्रमेयं
रामायणं दशरथात्मजवर्णनाढ्यम् ।
वाल्मीकिवक्त्रसरसीरुहनिःसृतं यः
श्रद्धान्वितो नु शृणुयाक्रतुभिः किमन्यैः ।

D11 om. 7^{cd}.—^{c}) D2 ते त्वां; D7 तं ते (for मुने). D9 गुणवान् यश्च बुध्या वा.—^{d}) D9 संयुक्तः (for तैर्युक्तः).

—For 7^{cd}, Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5.10.12.13 M4 subst.:

54* श्रूयतां तु गुणैरेभिर्यो युक्तो नरचन्द्रमाः ।

[Ñ2 B3.4 D10 च; B2 तद्; M4 हि (for तु). B2 युक्तो यो; M4 युक्तो य एभिर् (by transp.) D12 नरसत्तमः; M4 गुणचंद्रमाः.]

8 Ñ1 missing (cf. v.l. 1).—^{b}) Ś1 Ñ V B D5.10–12 गुणाकरः. D1–3.7.9 राम एभिर्गुणैर्युतः—After 8^{ab}, Ś1 Ñ2 V B (B2 repeats) D5.10.12.13 M4 ins. line 2 of 52*, with following variants : [V3 B1.3 m. एभिस् (for एतैर्). Ś1 B2.3 (m. अपि) D5.10.12.13 M4 अभि; V3 तैर् (for अपि). Ñ2 एते वस्वधिकैश्; V1 एतैर्गुणयुतैश्; V2 om. एव; M4 °कःख्यातो (for °वैश्चैव). Ś1 °मतिः; Ñ2 V2–4 B D5.10.12.13 M4 °द्युतिः; V1 मह*तिः (for °मनाः).]—^{c}) Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D3.5.7.9–13 M4 संय (V2.4 सैन्य) तात्मा; D1 धर्मात्मा च (for नियतात्मा). Ś1 Ñ2 V3.4 B D1.5.7.9–13 महात्मा च (D7 वै); V1 च धृतिमान्; V2 नहासो च (sic); D2 च द्युतिमान् (for महादीर्यो). D2 कीर्तिमांश्चैव द्युतिमान्.—^{d})

G. I. 1. 12
B. I. 1. 8
L. I. 1. 13

G. 1. 1. 12
B. 1. 1. 9
L. 1. 1. 13

बुद्धिमान्नीतिमान्वाग्मी श्रीमाञ्छत्रुनिबर्हणः ।
विपुलांसो महाबाहुः कम्बुग्रीवो महाहनुः ॥ ९
महोरस्को महेष्वासो गूढजत्रुररिंदमः ।
आजानुबाहुः सुशिराः सुललाटः सुविक्रमः ॥ १०
समः समविभक्ताङ्गः स्निग्धवर्णः प्रतापवान् ।
पीनवक्षा विशालाक्षो लक्ष्मीवाञ्छुभलक्षणः ॥ ११
धर्मज्ञः सत्यसंधश्च प्रजानां च हिते रतः ।
यशस्वी ज्ञानसंपन्नः शुचिर्वश्यः समाधिमान् ॥ १२
रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य परिरक्षिता ।
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो धनुर्वेदे च निष्ठितः ॥ १३
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो स्मृतिमान्प्रतिभानवान् ।
सर्वलोकप्रियः साधुरदीनात्मा विचक्षणः ॥ १४
सर्वदाभिगतः सद्भिः समुद्र इव सिन्धुभिः ।
आर्यः सर्वसमश्चैव सदैकप्रियदर्शनः ॥ १५

Śi Ñ (Ñi missing) V2–4 B D5.10–13 धृतिमान्युतिमान् (by transp.). V3 बली; D1 क्षमी; D9 ऋजुः (for वशी). V1 शुचिमान् शीलवान्प्रभुः; D2.3.7 धृतिमान् ज्ञान(D7 बल)वान् क्षमी; D13 धृतिमान्गुणवान्°.

9 Ñi missing (cf. v.l. 1).—[a]) B4 missing; D10 दीप्ति° (for नीतिमान्). D2 धीमान्वाग्मी च (for नीतिमान्वाग्मी).—[b]) V1 *मान्; D9 शूरः (for श्रीमान्). M2 जत्रु- (for शत्रु-).—[c]) Śi D5.7 विपुलांगो; V1 विपुलाक्षो; D13 विशालाक्षो (for विपुलांसो). V1 D5 missing (for -बाहुः).—[d]) V1 D5 missing (for कम्बुग्रीवो). V2 °मनाः; B1 °भुजः; D9 °वचाः (for महाहनुः).

10 Ñi missing (cf. v.l. 1).—[a]) Śi Ñ (Ñi missing) V B D1–3.5.7.9–13 M4 म(V1 missing)हेष्वासो महातेजाः(M4 °सत्वो).—[b]) B1.3 (m. orig. as in text). 4 दृढजानुः; D5.13 °शत्रुः; D7 °गुल्फो हि (for गूढजत्रुः).—[c]) Ñ2 B D10.11 सुमुखो; V2 स्वशिराः; D9 सुशील-; M4 सुशिरः (for सुशिराः).—[d]) Śi Ñ (Ñi missing) V B D1–3.5.7.9–13 बलवान् सत्य(D1–3.7.9 सिंह)विक्रमः.

11 Ñi missing (cf. v.l. 1).—[a]) D1 समा; D3 सम (for समः). D3 °भिन्नांगः; M2 °भक्तां* (for °भक्ताङ्गः).—[b]) D2 दिव्य° (for स्निग्ध°).—[c]) D5 partially missing. Śi Ñ (Ñi missing) V B D1–3.5.7.9–13 M4 transp. पीनवक्षा and विशालाक्षः. D13 विपुलांगः (for विशालाक्षः). V1.3 °वक्षो; D9 °वक्षः (for °वक्षा).—[d]) D3 °लक्ष्मणः; D13 कुलनंदनः (for शुभलक्षणः).

12 Ñi missing (cf. v.l. 1). M4 reads 14[ab] after 12.—[a]) V2 °*धश्; D3 °संध्यश् (sic) (for सत्यसंधश्).—[b]) Śi Ñ (Ñi missing) V B D1–3.5.7.9–13 जितक्रोधो जितेंद्रियः; M4 प्रचारज्ञश्च कर्मणां.—[c]) Śi Ñ (Ñi missing) V B D1–3.5.7.10–13 मनस्वी; G4 **स्वी; M4 नयज्ञो (for यशस्वी). D9 तान° (for ज्ञान°).—[d]) Śi V2 D10.11 शुचि- (for शुचिर्). Śi Ñ (Ñi missing) V B D1.5.9–13 वीर्यं(V2 ओजं)समन्वितः; M4 शीलवतां वरः (for वश्यः समाधिमान्). D2.3.7 सर्वशास्त्रार्थकोविदः (D2 °पारगः).—After 12, Dt D4.6.8.11.14 S (except M4) ins.:

55* प्रजापतिसमः श्रीमान्धाता रिपुनिषूदनः ।

[T (except T1) G -सम- (for -समः). D11 दाता रिपुरिषू-(निषू)दनः for post. half.)

—After 12, D3 ins.:

56* कुरुते सर्वलोकस्य धर्मस्य परिपालनम् ।

13 [a]) D2 कुरुते (for रक्षिता). Śi Ñ (Ñi missing) V B D1–3.5 7.9.10.12 सर्व-; D13 सूर्य- (for जीव-). D9 -लोकानां; D11 -लोकस्य (for -लोकस्य).—[b]) V1 स्ववंश-; G4 *र्मस्य (for धर्मस्य). D1 पति°; D2 °पालनं (for परिरक्षिता).—After 13[ab], Dt D3.4.6–9.11.14 S ins.:

57* रक्षिता स्वस्य धर्मस्य स्वजनस्य च रक्षिता ।

[D3 वित्तस्य; D7.9 M4 वंशस्य; M2 ध** (for धर्मस्य). D11 स्वस्य धर्मस्य सर्वत्र (for prior half). D3.7.9 त्रैलोक्यस्यापि रक्षि (D3 °पि)ता (for post. half).]

Ñi om.[cd].—[c]) Śi Ñ2 V1.3.4 B3 (m. as in text) D1–3.5.7.10.12.13 सर्व- (for first वेद-). Śi Ñ2 V B D1–3.9–13 °त्रिवेद; D5 missing; M4 °विद्वाग्मी (for °तत्त्वज्ञो).—[d]) Śi Ñ V B D1–3.5.7.9–13 सर्वशास्त्रविशारदः; M4 वेदो वेदविदां वरः.

14 D3 transp. 14[ab] and 14[cd]. M4 reads 14[ab] after 12.—[a]) V1 -शास्त्रानु-; B3 -शास्त्रास्त्र- (*int. lin.* as in text) (for -शास्त्रार्थ-). T2 G1–3 M1–3 -तत्त्वज्ञ- (for -तत्त्वज्ञो).—[b]) Śi D13 मति°; Ñ V B D1–3.7.9.12 M4 नीति° (for स्मृति°). V2.4 D11 °भानुमान्; D1 °भान्वमान्; D2 प्रीतिभाववान्; D7 प्रतिभान्वितः; D9 प्रतिभाति सः; (for प्रतिभानवान्).—[c]) V4 दीनात्मा च; G3 damaged (for अदीनात्मा). Śi Ñ V B D1–3.5.7.9–13 बहुश्रुतः; G3 damaged (for विचक्षणः).

15 [a]) Śi Ñ2 V1.4 B3 D1.5.10–13 °नुगतः; Ñ1 B (B3 m.) °प्लुतः; V2 °भीष्टदः; D2.7 सदैवमितः; D3 °भिमतः; D9 °भिद्रुतः; D11 °नगतः; M4 सर्व°मिसृतः (for सर्वदाभिगतः).—[b]) Ñ V3 B1.2.4 D1.2.5.7.9–12 स सत्यः (B2 भ्यः; m. as in B1) स स(D2 श)मः सौम्यः (Ñ1 illeg., D1.2.7.9 शूरः); V1 स सत्यः सशमः सै.*; V संसहः स समः सोऽर्यः; V4 स सत्यः सुसमः स्वौर्जः; B3 M4 स सत्यसमयः सौम्यः; D3 स स्वभ्यः समरे शूरः.—[c]) Śi Ñ V B D1–3.9–11.13 G1 M4 स च; D12 स वा (for सदा). Śi Ñ2

स च सर्वगुणोपेतः कौसल्यानन्दवर्धनः ।
समुद्र इव गाम्भीर्ये धैर्येण हिमवानिव ॥ १६
विष्णुना सदृशो वीर्ये सोमवत्प्रियदर्शनः ।
कालाग्निसदृशः क्रोधे क्षमया पृथिवीसमः ॥ १७
धनदेन समस्त्यागे सत्ये धर्म इवापरः ।
तमेवंगुणसंपन्नं रामं सत्यपराक्रमम् ॥ १८
ज्येष्ठं श्रेष्ठगुणैर्युक्तं प्रियं दशरथः सुतम् ।
यौवराज्येन संयोक्तुमैच्छत्प्रीत्या महीपतिः ॥ १९
तस्याभिषेकसंभारान्दृष्ट्वा भार्यार्थ कैकयी ।
पूर्व दत्तवरा देवी वरमेनमयाचत ।
विवासनं च रामस्य भरतस्याभिषेचनम् ॥ २०
स सत्यवचनाद्राजा धर्मपाशेन संयतः ।
विवासयामास सुतं रामं दशरथः प्रियम् ॥ २१
स जगाम वनं वीरः प्रतिज्ञामनुपालयन् ।

G. I. I. 27
B. I. I. 24
L. I. I. 27

V1.2.4 B1–3 D1.3.9.10 T G3 M4 एक:; B4 आर्य-; Dt D4.6.8.14 T1.3 G3 M2 Ct एव; Cg as in text (for एक-). D5 स च क:°.

16 D1 om. (hapl.) 16^a—17^b.—^{a}) Ś1 Ñ V B D1.3.7.9.11–13 राम:; M4 स हि (for स च).—^{b}) Ś1 Ñ V B D2.3.11.12 G1.2 M (M4 after corr. as in text) -नंदि- (for -नन्द-). D12 om. (hapl.) 16^c—17^b.—^{c}) D3 गंभीर (:) (for गाम्भीर्ये). B1 om. (hapl.) 16^d—17^a.—^{d}) Ś1 स्थैर्येण; Ñ V1.2.4 B2–4 D2.3.5.7.10.11.13 स्थैर्ये च; V3 स्थैर्ये (submetric) (for धैर्येण). D9 हिमवानिव च स्थिर:

☞ The sequence of st. after 16^c in D7, is 17^d, 18^{ab}, 17^{abc}, 16^d, 18^{cd}.

17 B1 om. (hapl.) 17^a; D1.12 om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). For sequence in D7 cf. v.l. 16. G3 is missing from विष्णुना up to सोमवत्.—^{a}) D5 मयसदृक (sic) (for सदृशो). V1 D2.3.7 M4 शौर्ये (for वीर्ये).—^{b}) Ś1 धैर्ये च मघवानिव. V1.2 बुद्ध्या तुल्यो बृहस्पते: (V1 °ति:).—^{c}) G4 सदृश. Ñ2 B2–4 (B3 marg. as in text) D10 कोपे.—^{d}) G2 (before corr.) सदृशी (for पृथिवी). (*sec. m.* in Malayalam character as in text.)

18 For sequence in D7 cf. v.l. 16.—^{a}) Ś1 Ñ1 V1.3.4 D1–3.5.7.13 M4 धनदस्य (D13 °देव) (for धनदेन). B4 मनस् (for समस्). V3.4 (marg.) D13 चार्थे (for त्यागे). G2 समागस्त्योगे (sic).—^{b}) Ś1 Ñ V1.3.4 B D1.3.5.7.10–13 सत्येप्य(Ñ2 B3 D10.13 °चा; D1.11 °त्व)नुपम: सदा; V2 D2 सत्येप्यनुमत:(D2 °रत:)सदा; D9 शूरोप्यनुपम: सदा.—Ñ V B D10–13 after 18^{ab}, M4 after 18 ins. :

52* रञ्जयामास स गुणैरुदारैस्तैरिमा: प्रजा: । —
यस्मादतो राम इति नामैतत्तस्य विश्रुतम् । —

[(l. 1) V1.2 रमयामास. M4 हि (for स). V4 स रंजयामास (by transp.). Ñ2 B3 D10 स्वगुणै रंजयामास (B3 marg. रमयामास स्वगुणै:); B4 रमयात्यवसगुणे (sic). V3 यच्छमैस् (for उदारैस्). D13 य: (for तै र्).—(l. 2) D11 प्रसादतो (sic) (for यस्मादतो). D10 नामैव (for °तत्). V1.4 विश्रुत:; V3 वै श्रुतं (for विश्रुतम्).]

—After 18^{ab}, D2.3 ins. :

53* गाङ्गो ह्रद इवाक्षोभ्य: साधुवत्प्रियदर्शन: ।

Ś1 D5.11 om. 18^{cd}. M2 damaged from संप up to सत्यप and मम् in 18^{cd}.—^{c}) V2 एकं; D9 सर्व:; D12 एत्र (for एवं-). D1 -विध° (for -गुण°). M4 धर्मवान्गुण-संपन्न:.—^{d}) D3 रामे; M4 राम: (for रामं). M4 °पराक्रम: (for °पराक्रमम्). D9 शरण्यं शरणं तथा.

19 ^{a}) Ś1 D5.11.12 रामम्; D2 श्रेष्ठं (for ज्येष्ठं). Ś1 अग्रे; Ñ1 श्रेष्टि; V3 D2.3 M4 श्रेष्ठैर्; V4 श्रेष्ठं; D5.11.12 आर्य-; Cg (as in text) (for श्रेष्ठ-). Ñ1 V1 om. युक्तं. V4 -गुणोपेतं.—^{b}) Ś1 Ñ V3.4 B D5.10–13 पिता; V1 * ता; V2 D1–3.7.9 राजा(for प्रियं). Ś1 स्वयं (for सुतम्).—After 19^{ab}, Dt D4.6.8.11.12.14 S (except M4) ins. :

54* प्रकृतीनां हितैर्युक्तं प्रकृतिप्रियकाम्यया ।

[D11 प्रकृत्प्रतीनां (corrupt) (for प्रकृतीनां). D12 हिते (for हितैर्).]

—^{c}) G4 missing first two letters. B1 °राज्येषु (for °राज्येन). Ś1 V3 D7.11 संयुक्तम् (for संयोक्तुम्).—^{d}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 इयेष स; D1 इच्छत्तु स; D2 तमैच्छत्स; D3.7 ऐच्छत्स च; D9 M4 ऐच्छद्रामं (for ऐच्छत्प्रीत्या). Ś1 Ñ2 V1.4 B D5.10–12 महाद्युति:; Ñ1 V3 D13 महामति:; D11 महीपते: (for महीपति:).

20 ^{a}) Ś1 Ñ V B D5.7.9.11–13 संभारं (D9 °रे); D1–3 समयं (for संभारान्).—^{b}) M4 भार्यास्य (for °र्थ). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 कैकेय(Ñ1 V3 D5.9.11.12 कैकय, V2 B3.4 D13 केकय)वंशजा (D1 °संभवा); Cg °केकयी (for भार्यार्थ कैकयी).—^{c}) V1 om. four letters after पू. Ñ2 V2.3 B1.2.4 D1–3.7.9 पूर्व- (for पूर्वं). Ñ1 दत्तं वरं; D11 दत्तावरा (for दत्तवरा). Ś1 Ñ V B D5.10–13 राज्ञा(Ñ2 °जा); D1–3.7.9 भार्या (for देवी).—^{d}) V1.2 B2–4 °मेतम्; V3.4 °मेतद्; D3 राजानं तम् (for वरमेनम्). V2 मया वृतं; V3 अवोचत; D11 अयजात (corrupt) (for अयाचत). D7 वरौ द्वावन्वयाचत.—In M2 $20^{e/}$ is partially lost on an injured fol.—^{e}) B1–3 (B2 m. as in text, B3 m., orig. as in text) वनवासं; D9 विवासं रामचंद्रस्य.

21 ^{b}) Ś1 V3 B3.4 (om. सं) D2.4.5.7 G4 M2 संयु(Ś1 B3 यु m.)त: (D2 °ता:); V1.4 D6.9.13 यंत्रित: (for संयत:).—^{c}) V1 (om.). 3.4 तदा; B1 स तं; D10 * तं;

G. I. 1. 27
B. I. 1. 24
L. I. 1. 27

पितुर्वचननिर्देशात्कैकेय्याः प्रियकारणात् ॥ २२
तं व्रजन्तं प्रियो भ्राता लक्ष्मणोऽनुजगाम ह ।
स्नेहाद्विनयसंपन्नः सुमित्रानन्दवर्धनः ॥ २३
सर्वलक्षणसंपन्ना नारीणामुत्तमा वधूः ।
सीताप्यनुगता रामं शशिनं रोहिणी यथा ॥ २४
पौरैरनुगतो दूरं पित्रा दशरथेन च ।
शृङ्गवेरपुरे सूतं गङ्गाकूले व्यसर्जयत् ॥ २५
ते वनेन वनं गत्वा नदीस्तीर्त्वा बहूदकाः ।
चित्रकूटमनुप्राप्य भरद्वाजस्य शासनात् ॥ २६
रम्यमावसथं कृत्वा रममाणा वने त्रयः ।
देवगन्धर्वसंकाशास्तत्र ते न्यवसन्सुखम् ॥ २७
चित्रकूटं गते रामे पुत्रशोकातुरस्तदा ।

M4 **ततः** (for **सुतं**). —^{d}) D12 om. from **दश** in 21^{d} up to **प्रियो** in 23^{a}. Ñ1 V3.4 B1.3.4 (B3 m. *sec. m.*) D1–3.7.9.12 **राजा**; V2 **पिता**; M4 **पुत्रं** (for **रामं**). V2 **तदा**; V3.4 B1 **सुतं**; B3 (orig. as in text, m. *sec. m.*) **स्वयं** (for **प्रियम्**).

22 D12 om. 22 (cf. v.l. 21). B4 om. 22^{ab}. D2 repeats 22. —^{a}) V2 D1–3.7 **जगाम स** (by transp.). D1 **वने** (for **वनं**). V1 T3 **वीर-**; D9 **रामः** (for **वीरः**). —^{b}) V1 om. **पालयन्**. —^{c}) Ñ2 **-नि*शात्**; D3 **-निदेशात्**. —^{d}) D1.4 **कैकेय्याः**; D3 **कैकोया** (sic) (for **कैकेय्याः**). V2 **-दर्शनात्**; D1–3.7.9 **-काम्यया** (for **-कारणात्**). —After 22, B3 ins. :

55* **सर्वं त्यक्त्वा महाबाहो हृष्टो धर्मस्य पालने।**

23 D12 om. up to **प्रियो** (cf. v.l. 21). —^{b}) M2 **ॱजगा **** (for **ॱजगाम ह**). —^{c}) M2 missing up to **सुमित्रा** in ^{d} (fol. damaged). D1 **सदा** (for **स्नेहाद्**). —^{d}) D3.7 om. ^{d}. G1 M2–4 **-नंदि-** (for **-नन्द-**). V2 D1.2.9 **सौभ्रात्रमनुदर्शयन्**. —For 23, Ś1 Ñ V1.3.4 B D5.10–13 subst. (D11 subst. l. 1 for 23^{ab} and cont. l. 2) :

56* **तं यान्तमनुजो धीमान् भ्रातरं राममग्रजम्।**
लक्ष्मणो नाम विनयादनुवव्राज वीर्यवान्।

—After 23, D1 D3.4.6.8.11.14 S (except M4) ins. :

57* **भ्रातरं दयितो भ्रातुः सौभ्रात्रमनुदर्शयन्।**
रामस्य दयिता भार्या नित्यं प्राणसमा हिता।
जनकस्य कुले जाता देवमायेव निर्मिता।

[(D3 om. l. 1 D11 om. lines 2.3). —(l. 1) cf. 23^{d} in V2 for the post. half. —(l. 3) D3 दैवमायेन.]

24 ^{a}) D7 **-संयुक्ता** (for **-संपन्ना**). —^{b}) D9 **रामस्य च** (for **नारीणाम्**). B1.3.4 **सती** (for **वधूः**). Ś1 Ñ V (except V2) B2.3 (B3 m. as in text) D5.10.11.13 **भार्या चैनं** (V1.3.4 D11 **ॱव**, V4 m. **ॱन**) **अनु**(Ñ1 **ॱपति**)**व्रता**. D12 **भार्या शीलाचारसमन्विता** (hypermetric). —After 24^{ab}, Ś1 Ñ V B D5.10.11.13 M4 ins. :

58* **अनुवव्राज वैदेही सीता नाम शुभव्रता। —**
रूपयौवनमाधुर्यशीलाचारसमन्विता। ⏑

[Ñ1 om. line 2; M4 om. line 1. —(l. 1) Ś1 Ñ1 D13 **राम**(D13 **ॱमं**)**शुभव्रता**; Ñ2 B **नाम पतिव्रता**; D10 **प्राणसमा हिता** (for **नाम शुभव्रता**). —(l. 2) V3 **-शीलभार-** (for **-शीलाचार-**). M4 **-गुणान्विता** (for **-समन्विता**).]

—^{c}) Ś1 Ñ V B D10 13 **बभौ सा**; D5 ***भौ सा** (for **सीतापि**). M4 **ॱययौ** (for **ॱगता**). D11 **एवं** (for **रामं**). —^{d}) M2 missing **यथा**. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 **निशाकरमिव** (D7 **ॱमनु**) **प्रभा**.

25 M2 missing from 25^{a} up to **पित्रा** in 25^{b}. —^{a}) D1.5.7 **ॱगता** (for **ॱगतो**). V2 D2 M4 **रामः**; D9 (before corr. **तेन**) **नित्यं** (for **दूरं**). —^{b}) D3 om. **श** in **दशरथेन**. D1.2.7 om. 25^{cd}. —^{c}) Ś1 D13 **ॱवीर-**; V3 **ॱमेर-**; D4 T2 G2.3 M1.3.4 **शृंगि-**; T1.3 G4 M2 **शृंगिबेर-** (for **शृङ्गवेर-**). V2 -[**अ**]**ध्वरे** (for **-पुरे**). D9 (before corr.) **रम्ये** (for **सूतं**). —^{d}) In V1 from 25^{d} (except first three letters) to 35 are lost on missing fol. V2 **ॱतीरे** (for **ॱकूले**). D9.14 **विस°** (for **व्यस°**). —After 25, V2.3 B2 Dt D3 (om. line one) 4.6.8.9.12.14 S (except M4) ins., while D5.10.11.13 ins. after 26^{ab} :

59* **गुहमासाद्य धर्मात्मा निषादाधिपतिं प्रियम्।**
गुहेन सहितो रामो लक्ष्मणेन च सीतया।

[(l. 1) G1 from **त्मा** to **धि** lost. V3 **ॱपतिः**; D9 **ॱपतेः** (for **ॱपति**). —(l. 2) D5 **स** (for **च**). D10 **सह सीतया** (hypermetric) (for **च सीतया**).]

V3 B2 D11 cont. :

60* **उत्ततार ततो गङ्गां वनं चैव विवेश ह।**

26 V1 missing (cf. v.l. 25). —^{ab}) V2 **तेन सर्वैः**; D3 **वनेनेन**; D6 (before corr.) **तेवतेन** (sic) (for **ते वनेन**). M3 **तीर्थाः** (for **तीर्त्वा**). M4 **समुद्गगाः** (for **बहूदकाः**). Ś1 Ñ V3.4 B D5.10–13 **सोतीत्य** (D11 **सौतीत्य**, D13 **सीतोति** (sic)) **वनदुर्गाणि सरितश्च सरांसि च**. —^{c}) Ś1 Ñ V4 B D5.10–13 **ययौ शैलं**; V2 D1–3.7 M4 **अनुप्राप्ताः**; V3 **ययौ रामः**; D9 **अनुप्राप्तो** (for **अनुप्राप्य**). —^{d}) V3 D2.3.5.7.9 **भारद्वाजस्य**. M2 lost **शासनात्**.

27 V1 missing (cf. v.l. 25). —^{a}) In G1 M2 27^{a} is partially lost on a damaged fol. Ś1 Ñ V B D5.10–13 **तत्र** (for **कृत्वा**). —^{b}) D4 **म** in **रममाण** *sup. lin.* D9 **रममाणो**. Ś1 Ñ V B D5.10–13 **कृत्वा रामः सलक्ष्मणः**. —^{c}) Ct **-सदृशास्** (for **-संकाशास्**). —^{d} G3 **ततस्** (for **तत्र**). M3 **ते** (*sec. m.*). V2 B2 D11 **न्यवसन् प्रथमं त्रयः**; D2 **तत्र तेन्ये च**

राजा दशरथः स्वर्गं जगाम विलपन्सुतम् ॥ २८
मृते तु तस्मिन्भरतो वसिष्ठप्रमुखैर्द्विजैः ।
नियुज्यमानो राज्याय नैच्छद्राज्यं महाबलः ।

स जगाम वनं वीरो रामपादप्रसादकः ॥ २९
पादुके चास्य राज्याय न्यासं दत्त्वा पुनः पुनः ।
निवर्तयामास ततो भरतं भरताग्रजः ॥ ३०

G. 1. 1. 40
B. 1. 1. 38
L. 1. 1. 38

सन्मुखं.– For 27^{cd}, Ś1 Ñ V3.4 B1.3.4 D5.10.12.13 subst., while V2 B2 D11 ins. after 27^{ab} :

61* **उवास सीतया सार्द्धं वल्कलाजिनसंवृतः ।**

[V2 वल्केनाजिन°. D11 repeats जिन.]

Then all the above MSS. cont. (V2 B2 ins. after 27) :

62* **श्रीमद्भिस्तैस्त्रिभिः सार्द्धं चित्रकूटो रराज सः ।** —
अधिष्ठितो यथा मेरुः श्रीवैश्रवणशंकरैः । —

[(l. 1) D11 च (for तैस्). D12 तिसृभि (sic) (for तैस्त्रिभिः). V2.4 D11 चित्रकूटे. V2.3 रा(V3 व)राज.— (l. 2) V2 अवस्थितो. B3 -वैश्वानर- (m. -वैश्रवण-); D11 -नारायण- (for -वैश्रवण-).]

V2 B2 cont., D1–3.7.9.11 ins. after 27^{ab} (D11 ins. 63* before 61*) :

63* **वास्तुपूजां च तत्रैव चक्रुस्ते सुसमाहिताः ।**

[D3.7 तु (for च). D3 कृत्वा (for तत्र). V2 च संचक्रे; B2 D11 ततश्चक्रे (for च तत्रैव). V2 B2 D11 कुसुमैः (for चक्रुस्ते). V2 B2 °हितः; D11 च सुगंधिभिः.]

28 V1 missing (cf. v.l. 25). G1 missing from 28^a up to **रथ** in 28^c (fol. injured).—^{a}) V2.3 D5.11 **चित्रकूटे**.—^{b}) Ś1 Ñ V (V1 missing) B D1–3.5.9–13 **अर्दितस्** (for **आतुरस्**). V2 D1–3.7.9 **नृपः**; Dt D6.8 **तथा**; M4 **भृशं** (for **तदा**).—^{d}) Ś1 Ñ V B D1.3.5.7.10.12.13 **अगमद्** (for **जगाम**). —After 28, B2.3 ins. :

64* **रामप्रवासनं श्रुत्वा पितुश्च निधनं तथा ।** —
भरतो विललापार्तो मातृकादागतो बहु । —

29 V1 missing (cf. v.l. 25).—^{a}) Ś1 Ñ V (V1 missing) B Dt D1.3.5–13 **गते**; Cg as in text (for **मृते**). B3 (m.) D7 [अ]थ; D2 [अ]पि; D9 तु (for तु). Ñ2 B2–4 D5.10.12 transp. तु and **तस्मिन्**. D11 **गतेषु तेषु** (for **मृते तु तस्मिन्**). B3 (m.) D1 **भरते**.—^{b}) V2–4 B1 D2 **वशिष्ठ°**; G2 °**प्रमुख-** (for **वसिष्ठप्रमुखैर्**). D1 om. 29^c-30^b.—^{c}) G1 partially missing 29^c on a broken fol. Ś1 Ñ V B D5.7.9–11.13 **प्रचोदितोपि** (D7 °**तश्च**, D9 °**तस्तु**); D2.3 **प्रनोदितस्तु**; D4 (before corr.) **नियोज्य°**; D12 **प्रभोदितोपि** (sic) (for **नियुज्यमानो**).—^{d}) M2 missing 29^d on an injured fol. D12 **राज्य-** (for **राज्यं**). Ś1 Ñ V B D2.3.5.7.9–13 °**यशाः** (Ś1 after corr. °**शः**) (for **महाबलः**). —After 29^{cd}, Ś1 Ñ V2–4 B D5.10–13 ins. :

65* **मृते पितरि धर्मात्मा राजत्वे स पुरस्कृतः ।** —

[D11 धर्मा *. V4 सं- (for स). V2 राज्यार्थे स; V3 राज्याय स; D11 राजत्वेन (for राजत्वे स). V2 पुरस्मृतः (for °स्कृतः). Ś1 राजा राष्ट्रं पुरस्कृतः; D13 भरतश्च महायशाः (for the post. half).]

M4 om. $29^{e'}$.—^{e}) D7 **धीरो** (for **वीरो**).—$^{f'}$) D14 (before corr.) **-पादा-** (for **-पाद-**); D9 °**प्रसेवकः**. —For $29^{e'}$, Ś1 Ñ V B D5.10–13 subst. :

66* **राज्यलोभं परित्यज्य रामं द्रष्टुमुपागतः ।**

[D5 रामाश्रम° (for the post. half).]

V2 cont. :

67* **राममेव जगामाशु दर्शयन्विनयं स्वकम् ।**

V2 further cont., while D2.3.7.9 ins. after 29 :

68* **भरतोऽथ महाप्राज्ञः स्वपुरादेत्य सत्वरः ।**

[D3 [अ]पि; D9 स (for [अ]थ). M4 missing last four letters on a damaged fol.]

—After 29, Dt D4.6.8.14 S (except M4) ins. :

69* **गत्वा तु स महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम् ।**

[G1 missing नं to सत्य. D14 T2 G M1–3 सुमहात्मानं (G1 °*). M3 (*sec. m.*) °क्रमः (orig. °क्रमं).]

V2 Dt D2–4.6–9.14 S cont., while Ñ2 B2–4 D10 ins. after 29 :

70* **अयाचद्भ्रातरं राममार्यभावपुरस्कृतः ।** —

V2 B2 Dt D4.6.8.9.14 T G M1–3 cont. (V2 Dt D9 T G M1–3 second time) :

71* **त्वमेव राजा धर्मज्ञ इति रामं वचोऽब्रवीत् ।**

[V2 B2 गृहाण राज्यं धर्मात्मन् (for the prior half).]

Dt D4.6.8.9.14 S further (M4 for the second time) cont. :

72* **रामोऽपि परमोदारः सुमुखः सुमहायशाः ।**

V2 B2 Dt D4.6.8.9.14 (V2 B2 D9 second time) T G M1–3 cont. :

73* **न चैच्छत्पितुरादेशाद्राज्यं रामो महाबलः ।** —

[In M2 up to ज्यं is missing on an injured fol. D9 स नैच्छत् (for न चैच्छत्). V2 B2 प्रसादयन्नपि तदा (B2 प्रसाद्यमानोपि यदा) नैच्छद्राज्यं महायशाः.]

Ñ2 B3.4 D2.3.7.9.10 (D2.3.7 for the second time) cont. :

74* **न चैच्छत्परमप्राज्ञो रामं मोक्तुं महायशाः ।**

[Ñ2 D10 प्रज्ञो (for प्राज्ञो).]

—After 29, D11 ins. 67* with v.l. **आजगाम** (for **जगाम**) and thereafter cont. :

75* **गृहाण राज्ये धर्मात्माभिति राममभाषत ।** (sic)

Then repeats 29^{cd} with v.l. **महायशाः**.

30 V1 missing (cf. v.l. 25). D1 om. 30^{ab} (cf. v.l. 29).—^{a}) D11 **वास्य** (for **चास्य**). G2 **रामाय** (for

G. 1. 1. 41
B. 1. 1. 38
L. 1. 1. 39

स काममनवाप्यैव रामपादावुपस्पृशन् ।
नन्दिग्रामेऽकरोद्राज्यं रामागमनकाङ्क्षया ॥ ३१
रामस्तु पुनरालक्ष्य नागरस्य जनस्य च ।
तत्रागमनमेकाग्रो दण्डकान्प्रविवेश ह ॥ ३२
विराधं राक्षसं हत्वा शरभङ्गं ददर्श ह ।
सुतीक्ष्णं चाप्यगस्त्यं च अगस्त्यभ्रातरं तथा ॥ ३३
अगस्त्यवचनाच्चैव जग्राहैन्द्रं शरासनम् ।
खड्गं च परमप्रीतस्तूणी चाक्षयसायकौ ॥ ३४
वसतस्तस्य रामस्य वने वनचरैः सह ।
ऋषयोऽभ्यागमन्सर्वे वधायासुररक्षसाम् ॥ ३५

राज्याय). G1 missing ^{bcd} on a broken fol. —^{b}) D11 ना(m.)सं (for (न्यासं). M2 repeats न्यासं. D2.3.7 ततः (for first पुनः). D9 [अ]थ राघवः (for पुनः पुनः). —^{c}) D1 प्रनोदयत्स तु (for निवर्तयामास). Ś1 Ñ1 V (V1 missing) B D1–3.5.9–13 तदा (for ततो). —^{d}) V2 भ्रातरं (for भरतं).

31 V1 missing (cf. v.l. 25). —^{a}) D5 °वार्ये च; G2 °साप्यैव (for अनवाप्यैव). V2 D2.7.9 [ए]वं (for [ए]व). In M4 last] two letters are lost (fol. injured). D1 स कामयत चाप्येवं. —^{b}) Ś1 N V (V1 missing) B D1–3.5.7.9–13 गृहीत्वा रा(D1 °भ)मपादुके. —^{c}) D9 नंदी° (for नन्दि°). Ñ1 repeats राज्य. —^{d}) G1 रामागमन***. —After 31, B2 Dt D4.6.8.11.14 S (except M4) ins. :

76* गते तु भरते श्रीमान्सत्यसंधो जितेन्द्रियः ।

[In G1 letters up to र are lost. In M2 portion after भर is lost on a damaged fol. B2 रामो (for श्रीमान्). D11 °वाक्यो (for °संधो). B2 धर्मपाशेन यंत्रितः.]

32 V1 missing (cf. v.l. 25). —^{a}) D1–3.7.9 M4 [अ]पि (for तु). D1–3.9 M4 आकांक्षन् (D2 °क्षः); D7 आशंकन् (for आलक्ष्य). —^{b}) G1 नागरस्व- (for नागरस्य). D1.3.9 M4 वै (for च). —^{c}) D3 एकाग्रा (for °काग्रो). —^{d}) G1 missing (fol. damaged). D1 दंडकां; D3 दंडक- (for दण्डकान्). T2 G2 हा (for ह). —For 32, Ś1 Ñ V (V1 missing) B D5.10–13 subst. :

77* आशङ्कमानश्च पुनः पौरजानपदागमम् ।
रामोऽपि हित्वा तं शैलं प्रययौ दण्डकं वनम् ।

[(l. 2) D5 राजा (for रामो). V2.3 विहाय (for ऽपि हित्वा). V3 दंडकारणं; V4 D12 दंटकावनं.]

B2 D11 cont., Dt D4.6.8.9.14 S (except M4, G1 missing) ins. after 32 :

78* प्रविश्य तु महारण्यं रामो राजीवलोचनः ।

[B2 स; D9 च; M3 सु- (for तु).]

33 V1 missing (cf. v.l. 25). —^{a}) Ñ2 V3 B4 विराध-; D3 विराहं (for विराधं). —^{b}) M4 missing last three syllables. G2 हा (for ह). —^{c}) G4 missing last four syllables. D12 वा (for first च). —^{d}) B1 om. च अगस्त्य. Ś1 D13 G3 [अ]प्यगस्त्य°; D1 आगस्त्य°. D11 अगस्त्यं च महामुनिं.

34 V1 missing (cf. v.l. 25). D11 om. 34. —^{a}) G1 damaged from ग to द्यै. D1 आगस्त्य-; D9 अगस्ति- (for अगस्त्य-). —^{b}) M2 missing ^{b} from चैव in ^{a} (fol. damaged). Ñ1 ऐंद्र-; Ñ2 B3.4 D3.7.10.12 इंद्रं (B3 m. ऐं)द्र-; V3 D9 इंद्रं (for ऐन्द्रं). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9.10.12.13 धनुस्तदा (B4 °था) (for शरासनम्). —^{c}) G4 partially damaged. Ś1 आलभ्य; Ñ V B (B3 m. स लब्ध्वा) D10.13 लब्ध्वा स; D1–3.7.9.13 लब्ध्वा च; D5 आलक्ष्य (for खड्गं च). Ś1 °प्रीतिं; V3 राम सु°; T3 °प्रीता (for परमप्रीतस्). —^{d}) Ś1 Ñ V B D2.3.5.7.9.10.12.13 तूणौ; D1 तूणा (for तूणी). D2.3.7 om.; D12 वा (for च). Ñ1 D3.5 अक्षय्य°; V2 B3.4 °शायकौ; D1 °सायकैः (for अक्षयसायकौ). —After 34, Ñ2 B2–4 D10.11 ins. :

79* अतीत्य शरभङ्गं च अगस्त्यञ्च महामुनिम् ।
सोऽभिवाद्य ययौ श्रीमाननसूयां च सुव्रताम् ।

[D11 om. l. 1. —(l. 2) Ñ2 असूयां; D10.11 अनुसूयां (for अनसूयां). Ñ2 सुतव्रतां (for सुव्रताम्).]

Ñ2 B2–4 D10.11 cont., while Ñ1 V2.3 ins. after 34 :

80* देशः पञ्चवटी नाम तत्र वासमकल्पयत् ।

[V3 B2.3 देशं (B3 m. °शः); D10 देश. V3 पंचवटीं; B2 °वटौ. Ñ1 om. नाम. Ñ1 अकल्पत; Ñ2 °येत्; B3 (m.) अकारयत्.]

35 V1 missing (cf. v.l. 25). —^{a}) V4 रमतस्; D2 वलातस् (sic) (for वसतस्). Ś1 Ñ B1–3 (B2 m., orig. as in text) D1.3 (as in text also).5.7.10–13 तत्र (for तस्य). —^{b}) G1 M4 damaged for ^{b}. In M2 ने in वने and next व are moth-eaten. D3 वनेचरै (for वनचरैः). —^{cd}) G1 damaged for सर्वे वधाया. In G4 35 ^{c} from मन्सर्वे up to ततो ज्ञाति in 39 ^{a} illeg. M4 damaged for ^{c}. D1–3.9 [अ]भ्यागतास्; D4 (before corr.) [अ]भ्यगमन्; D7 [अ]प्यागतास् (for [अ]भ्यागमन्). M4 तत्र (for सर्वे). Ś1 Ñ V2.4 B D5.10–13 रक्षोभ्यः कामरूपिभ्यः ऋषयोभ्या(B3 m. D13 °प्या)गमन् भयात्. —After 35, Ś1 Ñ V2–4 B D5.10–13 (V3 after 35^{ab}) ins. :

81* रामं कमलपत्राक्षं शरण्यं शरणैषिणः ।
महेन्द्रमिव दुर्धर्षं बाणखड्गधनुर्धरम् ।

[V1 missing up to दु in line 2. —(l. 1) Ś1 Ñ1 शरणं (for शरण्यं). Ñ2 शरणे°; V3.4 °षिणां; D13 °णार्थिनः (for शरणैषिणः). —(l. 2) Ñ V D5.10.13 बाण- (for बाण-).]

तेन तत्रैव वसता जनस्थाननिवासिनी ।
विरूपिता शूर्पणखा राक्षसी कामरूपिणी ॥ ३६
ततः शूर्पणखावाक्यादुद्युक्तान्सर्वराक्षसान् ।
खरं त्रिशिरसं चैव दूषणं चैव राक्षसम् ॥ ३७
निजघान रणे रामस्तेषां चैव पदानुगान् ।
रक्षसां निहतान्यासन्सहस्राणि चतुर्दश ॥ ३८

ततो ज्ञातिवधं श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्छितः ।
सहायं वरयामास मारीचं नाम राक्षसम् ॥ ३९
वार्यमाणः सुबहुशो मारीचेन स रावणः ।
न विरोधो बलवता क्षमो रावण तेन ते ॥ ४०
अनादृत्य तु तद्वाक्यं रावणः कालचोदितः ।
जगाम सहमारीचस्तस्याश्रमपदं तदा ॥ ४१

G. I. I. 54
B. I. I. 52
L. I. I. 51

V3 B2 D11 cont., while Dt D4.6.8.9.14 S (G4 illeg.) ins. after 35 :

82* स तेषां प्रतिशुश्राव राक्षसानां तदा वने ।
प्रतिज्ञातश्च रामेण वधः संयति रक्षसाम् ।
ऋषीणामग्निकल्पानां दण्डकारण्यवासिनाम् ।

[(l. 1) V3 Dt D9 °नुश्राव. D4 M4 तथा; D11 भयं (for तदा). B2 वनं(m. °ने); M4 वधः (for वने).—(l. 2) M4 om. line 2. D9 T2 G2 M1 प्रतिज्ञातं. B2 तु (for च). D9 वधं (for वधः). V3 संप्रति (for संयति).—(l. 3) V3 B2 om. line 3. In G1 first six letters are lost (fol. injured). D9 महारण्यनिवासिनां; M2 missing (for the post. half).]

36 G4 illeg. (cf. v.l. 35).—[a]) In M2 first four letters are lost on an injured fol. G1 तत्रै*; M4 तत्रैव. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 तेन तत्र सह भ्रात्रा (V1.3 °ता).—[b]) V3 जलस्थान-; D11.14 जनस्थाना- (for जनस्थान-). V2 D7.13 °सिना (for -निवासिनी). D11 om. ता in विरूपिता. D2 विदूषिता (for विरूपिता). Ś1 V1 D13.14 शूर्पनखा; Ñ D1.11.12 सूर्पणखा; V2.4 B2.4 D4.5.7.9 सूर्पनखा; D2.3 सूपर्णखा; D6 शूर्पणखा (corrupt); G2.3 Cg शूर्पणखी (for शूर्पणखा).—[d]) G1 M4 partially damaged. M2 lost रू in रूपिणी.

37 G4 illeg. (cf. v.l. 35).—[a]) Ñ1 om. खा; B2 D1–3.5.7.12 सूर्पणखा-; V1.2.4 B4 D4.9.11.13 सू(V1 D11–13 शू)र्पनखा- (for शूर्पणखा-).—[b]) Ś1 आगताः; Ñ V B D5.10–13 आगतान्; D1–3.7 मर्दिताः; D9 दर्शितान् (for उद्युक्तान्). B4 om.; Ś1 D1–3.7 सर्वराक्षसाः (for °क्षसान्). Ś1 om. 37[c]-38[b].—[c]) D11 खड्गं (for खरं). Ñ V B D1–3.5.7.9–13 च दूषणं (for त्रिशिरसं).—[d]) Ñ V B2–4 D5.7.10–13 रक्षस्रि (D5 °त्रि)शिर (V4 °रम्)एव च; B1.4 (B4 marg.) D1.3 रक्षस्रि(D3 °त्रि)शिरसं तथा; D2 खरस्रिशिरसं तथा; D9 राक्षसं त्रिशिराभिधं.

38 Ś1 om. 38[ab] (cf. v.l. 37). G4 illeg. (cf. v.l. 35).—[a]) B1 निर्जघान; D1 जघान च; D2.3.7 निहत्य च; D9 निहत्य तु; D11 निजवान (sic); M4 तां जघान (for निजघान). D13 वने (for रणे).—[b]) Ñ1 B1–3 (B2.3 m.) D1–3.9.13 घोरांस्तान्सर्वराक्षसान्; Ñ2 V B2.3 (before m. corr.) D5.10.12 एकस्ता(V2–4 °स्था)न्सर्वराक्षसान्; D7 घोरांस्ताञ्राक्षसेश्वरान्; D11 एकदस्तान्सर्वराक्षसा (sic).—After 38[ab], Dt D4.6.8.14 S (G4 illeg., M2 missing) ins. :

83* वने तस्मिन्निवसता जनस्थाननिवासिनाम् ।

[G1 missing from त्रि to स्था. M4 तेन (for वने). D4 T2.3 G2 M1 निवसतां (for निवसता). D4 reads portion after जन in marg.]

—[c]) M2 partially damaged. Ś1 N V B D5.10.12.13 तेषामनुबलं चैव; D1–3.7.9 तेषामनुबलं सर्वं; D11 तेषामनुचरांश्चैव.—[d]) D3 °र्दिशा; D4 °र्देशः (for चतुर्दश).—After 38, B3 ins. :

84* खरं च दूषणं चैव एको रामो जघान च ।

39 G4 illeg. for 39[a] (cf. v.l. 35).—[a]) G1 damaged for [a] except श्रुत्वा. B4 D2 जाति- (for ज्ञाति-). V3 हत्वा (for श्रुत्वा).—After 39[a], Ś1 Ñ V B D5.9–13 ins. :

85* रक्षश्चैलोक्यविश्रुतम् ।
नामतो रावणो नाम कामरूपी महाबलः । —
राक्षसाधिपतिः शूरो. —

[(l. 1) V2–4 B4 D13 विश्रुतः.—(l. 2) D13 रामतो (sic) (for रावणो). B1 D13 °रूपो; D11 °रूप- (for कामरूपी). —(l. 3) V2 भूयो; D11 वीरो (for शूरो).]

—[c]) D2 संहारं; D11.13 (D13 before corr.) साहायं (for सहायं). Dt वरया**.—[d]) G4 missing up to नाम. V1 राक्षसः. D10 कामरूपी महाबलः (r. cf. 85* l. 2).

40 D1 om. 40[ab].—[a]) V1.4 D11 वीर्यमानो (V1 °णो); D13 वार्यामानो (sic) (for वार्यमाणः). Ś1 Ñ1 V B1.2.4 D2.5.7.9.11–13 [अ]पि(D2.9 तु; D7 स)बहुशो; Ñ2 B3 D10 [अ]पि बहुधा (for सुबहुशो).—[b]) G1 मारीचेण. V4 च (for:स). V4 (m., orig. as in text) महात्मना (for स रावणः).—[c]) Ś1 बलवतः; G4 बलव* (for °वता).—[d]) D9 समं; G4 * मो (for क्षमो). D1–3.7.9 रामेण (for रावण). D1–3.7 ते(D2 वा)त्विति; D9 ते प्रभो (for तेन ते).

41 [a]) D7 सोनादृत्य (for अनादृत्य). M4 [ए]व (for तु).—[b]) V D5.12 °देशितः; B3 (m., orig. as in text) मोहितः; D1–3.7.9 °नोदितः; D6 °चोदिनः (sic); D11 °दर्शितः; D13 क्रोध° (for कालचोदितः). M4 मारीचस्य स रावणः.—[c]) Ñ2 B3.4 D10 सहसा वीरो (for सहमारीचस्). V3 आजगाम समारीचो.—[d]) M1 तथा (for तदा). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 रामाश्रम(B3 °य)पदं ततः.

G. I. I. 54
B. I. I. 52
L. I. I. 52

तेन मायाविना दूरमपवाह्य नृपात्मजौ ।
जहार भार्यां रामस्य गृध्रं हत्वा जटायुषम् ॥ ४२
गृध्रं च निहतं दृष्ट्वा हृतां श्रुत्वा च मैथिलीम् ।
राघवः शोकसंतप्तो विललापाकुलेन्द्रियः ॥ ४३
ततस्तेनैव शोकेन गृध्रं दग्ध्वा जटायुषम् ।
मार्गमाणो वने सीतां राक्षसं संददर्श ह ॥ ४४

42 ^{a}) D1 °कृता; M4 °विदा (for मायाविना). D2 मूमम् (sic) (for दूरम्). —^{b}) V4 D7 °कृष्टो; D1 °कृष्टः; D2 अवाह्य च; D3 °कृष्टौ; D9 °हृत्य; D13 °सार्य; M4 °नीय (for अपवाह्य). Ś1 N2 V1 B1.3.4 D2.5.10 13 °त्मजं; V4 D7 °त्मजः; D10 °त्मजे (for नृपात्मजौ). — After 42^{ab}, V3 B3 (m.) ins. :

86* रावणेच्छावशाक्षीणौ यावद्वीरौ वधोद्यतौ ।

V3 B3 cont., while Ś1 Ñ V1.2.4 B1.2.4 D1–3.5.7.9–13 ins. after 42^{ab} :

87* रावणोऽन्तरमासाद्य सीतां सुरसुतोपमाम् ।

[D9 राक्षसांतरम्; V4 सुरतमुनोपमां (sic) (for the post-half).]

—^{c}) V2 सीतां (for भार्यां). M4 पत्नीं जहार रामस्य. —^{d}) Ś1 Ñ V B D2.3.5.7.9–13 हत्वा गृध्रं (by transp.).

43 D11 om. (hapl.) 43^{a}-44^{b}. — ^{a}) Ś1 Ñ1 V B2.4 D1.2.5.9 M4 तु (for च). V4 D12 निहितं (for निहतं). D3 जटायुषं हतं दृष्ट्वा. —^{b}) D1–3.7.9 भार्यां (for श्रुत्वा). D2 M4 तु (for च). Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 भार्यां च (Ñ1 before corr., V4 B4 D5.10 °सु)दुर्लभां. —^{d}) D1–3.7.9 सुदुःखितः (for [आ]कुलेन्द्रियः).

44 D11 om. 44^{ab} (cf. v.l. 43). —^{a}) D9 रामेण (for शोकेन). Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 स तत्र (V1 °हत) काकुत्स्थो (for तेनैव शोकेन). —^{b}) M2 (before corr.) .4 हत्वा (for दग्ध्वा). Ś1 दृष्ट्वा गृध्रं; Ñ V B D1–3.5.7.9.10.12.13 दग्ध्वा गृध्रं (by transp.). —^{c}) D2.3.7.9.11 M4 मार्गमाणौ. M4 वनं (for वने). D1–3.7.9.11 M4 वीरौ (for सीतां). —^{d}) T3 G2 हा (for ह). D1–3.7.9 तौ (D2 तु, D3 तं) ददर्शतुः; D11 °तुः; M4 °तुः (for संददर्श ह). —For 44^{cd}, Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 subst., while D9 after 44^{ab}, D11 after 44 ins. :

88* कबन्धं ददृशे भूयो दनोः पुत्रं महाबलम् ।

[V4 भूमौ (for भूयो). D11 भयदं नृणां (for ददृशे भूयो). V3 स दानवं (for महाबलम्).]

45 ^{a}) D4 missing last letter. D1–3.7.9 °भय(D1 रुज)दं नृणां. —^{b}) D2 वीक्ष्य तं; G4 damaged (for विकृतं). D1 °दाशनं (for °दर्शनम्). —^{d}) M4 स च (by transp.). —For 45, Ś1 Ñ V B D5.10–13 subst. :

89* तं स तेनैव कोपेन कबन्धं घोरदर्शनम् ।
निहत्य काष्ठैरदहत्स च दिव्यवपुस्तदा ।

कबन्धं नाम रूपेण विकृतं घोरदर्शनम् ।
तं निहत्य महाबाहुर्ददाह स्वर्गतश्च सः ॥ ४५
स चास्य कथयामास शबरीं धर्मचारिणीम् ।
श्रमणीं धर्मनिपुणामभिगच्छेति राघव ।
सोऽभ्यगच्छन्महातेजाः शबरीं शत्रुसूदनः ॥ ४६
शबर्या पूजितः सम्यग्रामो दशरथात्मजः ।

[(l. 1) V4 दृष्ट्वैव च (for स तेनैव). Ñ V2.3 D5.10.11 कबंधं. —(l. 2) D12 निहित (sic) (for निहत्य). V3 काष्ठैदवहत् (sic) (for काष्ठैरदहत्). Ś1 D5.11.12 सोभूत् (for स च). B3 °तनुस्; D13 घोर° (for दिव्यवपुस्). B3.4 तथा (B3 m. था) (for तदा).]

For 45^{cd}, D1–3.7.9 subst. :

90* तं हत्वा राक्षसं घोरं श्रियः पुत्रं दनुं तदा ।
ततोऽपश्यन्महाबाहुर्दिवं गच्छन्तमेव हि ।

[(l. 1) D1–3 श्रियाः; D9 प्रियं (for श्रियः). D7 तथा (for तदा).]

D1–3.7.9 cont. :

91* दनोस्तु वचनादेव सुग्रीवं शरणं गतः ।

[D3 सुग्रीवेण समागता (for the post. half).]

46 ^{a}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 कथयामास रामस्य (V3 B1 D11.13 °माय). —^{b}) Ś1 B D13 श्रमणां; Ñ V (except V2) D1.10–12 श्रवणां; V2 प्रबलां; D4 श्रमणीं; D5 भिक्षुकीं (for शबरीं). Ś1 Ñ V2–4 B D1.5.10–13 शब(Ś1 before corr. शंब, Ñ V2–4 D5.10.12.13 शव)रीं ततः; V1 सवरीं (here and elsewhere below) ततः (for धर्मचारिणीम्). D2.3 शबरी श्रवणा (D3 °णं) तदा; D7 शबरीश्रमणं तथा. —^{c}) Ś1 Ñ V B (B2 m., orig. धर्मस्य) D4.5.9–13 शवरीं; D1–3.7 श्रवणां(D2 °णा-); D8 (before corr.) श्रघणीं; Cr.m.g.k. as in text. B2 (m. as in text) मार्गे; D9 तत्त्व- (for धर्म-). V4 -प्रबलाम्; D10 -निरताम् (for -निपुणाम्). —^{d}) Ś1 Ñ1 V2.3 D13 अभ्यगच्छद्; V1 अनुगच्छः; V4 अभिवाद्य; B2 (m.) स निर्गम्य (orig. as in text); B3 अभ्यागच्छः; D1 अध्यगच्छत्; D5 अभिगच्छद् (for अभिगच्छ). Ś1 Ñ1 V1–3 D5.10.13 रघूद्वहः; B (B2 m. यथेच्छया) D11 रघूद्वहः; V4 रघूत्तमः; D1 स राघवः; D4 G2 Cm. gp. °राघवः; (Cg. cites also as in text); D14 T2 M2–4 Cr. g. °घवं (for [इ]ति राघव). D2.3.7.9 अभिगच्छस्व राघव; D12 अभिगच्छन् * शुद्वह. —After 46^{cd}, B4 ins. :

92* दिव्यज्ञानेन सा सर्वं कथयिष्यति राघव ।

B4 cont. Ś1 Ñ V B1–3 D5.10–12 ins. after 46^{cd}, while D13 ins. after 46^{ab}. :

93* तस्यैव वचनाद्रामो लक्ष्मणेन सहानघः ।

[Ñ2 B2.3 D10 सहायवान्; V3 B4 D13 °नघ; B1 महाबलः; D5 स सीतया; D11 महानघ (for सहानघ).]

पम्पातीरे हनुमता संगतो वानरेण ह ॥ ४७
हनुमद्वचनाच्चैव सुग्रीवेण समागतः ।
सुग्रीवाय च तत्सर्वं शंसद्रामो महाबलः ॥ ४८
ततो वानरराजेन वैरानुकथनं प्रति ।
रामायावेदितं सर्वं प्रणयाद्दुःखितेन च ।
वालिनश्च बलं तत्र कथयामास वानरः ॥ ४९
प्रतिज्ञातं च रामेण तदा वालिवधं प्रति ।
सुग्रीवः शङ्कितश्चासीन्नित्यं वीर्येण राघवे ॥ ५०
राघवः प्रत्ययार्थं तु दुन्दुभेः कायमुत्तमम् ।
पादाङ्गुष्ठेन चिक्षेप संपूर्णं दशयोजनम् ॥ ५१

G. I. 1. 66
B. I. 1. 65
L. I. 1. 63

—After 46^{cd}, D$_{2.3}$ ins. :

94* दृष्ट्वा तां शबरीं याया द्रक्ष्यसे वानरं ततः ।

[D$_3$ यायान् (for याया).]

D$_{13}$ om 46^{ef}.—^{e}) Ś$_1$ Ñ V B$_1$ $_3$ D$_{5.10-12}$ अभ्य°; B$_4$ अभ्य°; D$_{2.4}$ सोमि°; M$_4$ सोभ्य° (for सोऽभ्यगच्छन्). D$_{1-3.7.9}$ M$_4$ °बाहुः (for °तेजाः).—^{f}) Dt D$_{4.6}$ शबरीं; D$_7$ श्रवणां (for शबरीं). M$_4$ °मर्दनः (for °सूदनः).

47 Ś$_1$ [om. 47.—^{a}) V$_2$ स तया; V$_3$ सपर्या-; Dt D$_{4.5.7.10}$ शवर्या; D$_1$ सबर्या; D$_{11}$ सवर्या; D$_{12}$ शर्वया (for शबर्या). D$_3$ पूजिताः; D$_{13}$ [अ]थ युतः (for पूजितः). D$_9$ तत्र; D$_{11}$ रामः (by transp.) (for सम्यग्).—^{b}) D$_{11}$ सम्यग् (by transp.) (for रामः).—^{c}) V$_1$ महातेजाः; D$_9$ हनू° (for हनुमता).—^{d}) V$_2$ संयुतः (for संगतः). D$_{2.3}$ हि; D$_9$ सः; T$_3$ G$_2$ हा (for ह). Ñ$_2$ V$_{1.4}$ B$_{2-4}$ (B$_3$ m. as in text) D$_{5.10-12}$ वानरेण स संगतः (Ñ$_2$ B$_3$ D$_{10}$ °समागतः; B$_4$ °समागमः; D$_{11}$ °समं गतः).

48 B$_2$ reads 48^{ab} in m.—^{a}) V$_2$ D$_{9.11}$ T$_{1.2}$ M (except M$_3$) हनूमद् (for हनुमद्).—^{b}) V$_2$ °गमः; D$_2$ महात्मना; G$_4$ °हितः (for समागतः). D$_{2.9}$ M$_4$ om. 48^{cd}.—^{c}) Ś$_1$ Ñ V B D$_{5.10-13}$ सुग्रीवस्य; D$_{1.3.7}$ सुग्रीवेण. T$_3$ om. त in तत्. B$_3$ च तद्वाक्यं; D$_1$ च तत्त्वज्ञः; D$_3$ तदा तत्त्वं; D$_7$ च तत्त्वं सः (for च तत्सर्वं).—^{d}) D$_{1.3.7}$ पृष्टो (for शंसद्). D$_8$ (before corr.) रामे (for रामो). Ś$_1$ रामः पृष्टो; Ñ V B D$_{5.10-13}$ रामो (V$_2$ रामः) शंसन्. Ś$_1$ illeg. (for महाबलः).—After 48, Dt D$_{4.6.8.11.14}$ S (except M$_4$) ins. :

95* आदितस्तद्यथावृत्तं सीतायाश्च विशेषतः ।

[D$_4$ च (for तद्).]

and thereafter cont., while Ś$_1$ Ñ V B D$_{5.10.12.13}$ M$_4$ ins. after 48 :

96* सुग्रीवश्चापि तत्सर्वं श्रुत्वा रामस्य वानरः ।

[D$_{11}$ व in सुग्रीव *sup. lin.* Ś$_1$ Ñ V B D$_{5.10-13}$ तस्य (Ñ$_1$ V$_3$ B$_1$ तत्र; M$_4$ चैव) रामस्य (for चापि तत्सर्वं). Ś$_1$ Ñ V B D$_{5.10-13}$ वाक्यं महात्मनः (Ñ$_1$ V$_2$ B$_3$ °मनाः; D$_{11}$ °त्मना).]

B$_2$ Dt D$_{4-6.8.11.12.14}$ S cont., while after 48, D$_{1.3.7.9}$ ins. :

97* चकार सख्यं रामेण प्रीतश्चैवाग्निसाक्षिकम् ।

[B$_2$ D$_{1.3.7.9}$ रामोपि (for रामेण). D$_1$ प्रीतिं (for प्रीतश्). B$_2$ D$_{1.3.7.9}$ सुग्रीवेण महात्मना for the post. half.]

49 D$_5$ om. 49^{ab}. ^{a}) Ś$_1$ Ñ$_2$ V B D$_{10.13}$ चक्रे; Ñ$_1$ चक्रेण (hypermetric) (for ततो). B$_1$ र in वानर *sup. lin.* M$_3$ न in राजेन *inf. lin.*—^{b}) V$_2$ वैरार्थ°; B$_4$ वरानु°; D$_1$ °कथितं (for वैरानुकथनं). Ś$_1$ Ñ V$_{2-4}$ B D$_{10-13}$ महत्; V$_1$ महान् (for प्रति).—^{c}) Ś$_1$ Ñ V B D$_{1-3}$ $_{5.7.9}$ $_{13}$ रामे निवे°; M$_4$ रामस्यावे° (for रामायावे°).—^{d}) B$_2$ D$_{2.4}$ प्रणया (sic) (for प्रणयाद्). D$_{11}$ दुःखितेन (for दुःखितेन). Ñ V$_{2.4}$ B$_{1-3}$ D$_{10.13}$ ह; V$_1$ हा; B$_4$ हि (for च). V$_3$ दुःखितेनघ (sic). D$_{1\ 3.7}$ om. 49^{ef}. Dt D$_{4.6.8.9.14}$ S transp. 49^{ef} and 50^{ab}.—^{e}) V$_1$ M$_{1.4}$ वालि° (here and elsewhere below) (for वालि°). V$_3$ D$_9$ वधं (for बलं). D$_5$ चास्य (for तत्र).

50 Dt D$_{4.6.8.9.14}$ S transp. 49^{ef} and 50^{ab}.—^{a}) Ś$_1$ Ñ V$_{1.2.4}$ (m., orig. as in text) B D$_{10.12.13}$ °ज्ञाते तु (D$_{12}$ °नु); V$_3$ D$_{1.2.5.7.9}$ °ज्ञातं तु; M$_3$ (*inf. lin. sec. m.*, orig. as in text) °ज्ञातश्च (for प्रतिज्ञातं च).—^{b}) Ś$_1$ ततः; T$_3$ तथा (for तदा). In D$_9$ after वालि 'वीर्येण-राघवे ॥ ७३ ॥' is removed by pigment.—^{cd}) D$_4$ अस्मिन्; D$_{14}$ (before corr.) आसिन् (for आसीन्). D$_{1-3.7.9}$ M$_4$ नि (D$_3$ repeats)त्यं वालि- (for चासीन्नित्यं). D$_1$ -वीर्ये च (for वीर्येण). D$_2$ राघवः. Ś$_1$ Ñ V B D$_{5.10-13}$ राघवे (B$_4$ °वो) वालि(Ś$_1$ °शालि, V$_4$ °त्यंत)वीर्येण सुग्रीवः शंकितोभवत्.

51 ^{a}) Dt D$_{4.6.8.9}$ T$_{1.3}$ G M$_{1.2}$ राघव-; D$_{11}$ राघवस्य (hypermetric) (for राघवः). D$_{7.9.11}$ च (for तु). D$_3$ प्रत्यप्रार्थं च (sic); M$_4$ प्रत्ययार्थाय (for °र्थं तु).—^{b}) D$_3$ तदुभेः कामम् (sic) (for दुन्दुभेः कायम्).—After 51^{ab}, Dt D$_{4.6.8.9.11.14}$ S (except M$_4$) ins. :

98* दर्शयामास सुग्रीवो महापर्वतसंनिभम् ।
उत्स्मयित्वा महाबाहुः प्रेक्ष्य चास्थि महाबलः ।

[(l. 1) D$_{11}$ रामाय (for सुग्रीवो). —(l. 2) D$_{11}$ om. line 2. Dt reads the post. half in marg. D$_9$ उत्सार्य च (for उत्स्मयित्वा). D$_{14}$ T$_3$ चास्ति (for चास्थि).]

—^{cd}) D$_1$ सुपूर्णं (for संपूर्णं). M$_4$ शतयोजनं. D$_3$ पादोत्सृष्टं तु चिक्षेप साग्रं तु दृश्यते योजनं (sic).

G. I. I. 67
B. I. I. 66
L. I. I. 64

बिभेद च पुनः सालान्सप्तैकेन महेषुणा ।
गिरिं रसातलं चैव जनयन्प्रत्ययं तदा ॥ ५२
ततः प्रीतमनास्तेन विश्वस्तः स महाकपिः ।
किष्किन्धां रामसहितो जगाम च गुहां तदा ॥ ५३
ततोऽगर्जद्वरिवरः सुग्रीवो हेमपिङ्गलः ।
तेन नादेन महता निर्जगाम हरीश्वरः ॥ ५४
ततः सुग्रीववचनाद्धत्वा वालिनमाहवे ।
सुग्रीवमेव तद्राज्ये राघवः प्रत्यपादयत् ॥ ५५
स च सर्वान्समानीय वानरान्वानरर्षभः ।
दिशः प्रस्थापयामास दिदृक्षुर्जनकात्मजाम् ॥ ५६

—For 51, Ś1 Ñ V B D5.10–13 (D11 ins. line one after line 1 of 98* and subst. line two for 51^{cd}) subst. :

99* रामोऽभिप्रत्ययं दृष्ट्वा सुग्रीवे वानराधिपे ।
पादेन दुन्दुभेः कायं चिक्षेप शतयोजनम् ।

[(l. 1) B2.3 D13 मंप्रत्ययं (for [अ] मं°). B2 D13 कर्तुं (for दृष्ट्वा).]

52 Dt [a] *sec. m.* —[a]) Ñ V B D5.10–13 **सप्तता**(B1 before corr. °**शा**)**लांश्च**; Dt D4 °**तालान्**; D6.8 °**शालान्** (for **च पुनः सालान्**). D1–3.7.9 **सप्त तालान्विनिर्भिद्य**. —[b]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9 13 **शरेण**(Ś1 **भारेणा**; V3 **शरैरा**; D1.3.7.13 **शरेण**) **नतपर्वणा**. —[c]) T2 M2.3 **गिरीन्** (for **गिरिं**). Ś1 **गिरिसारं बलं चैव**. —[d]) G4 **तथा** (for **तदा**). Ś1 Ñ V B D5.10–13 **तस्य**(V4 °**त्र**)**विस्मयं** (B2 m., orig. **प्रत्ययं**). D1–3.7.9 **गम**(D3.9 **दर्श**)**यामास प्रत्ययं**.

53 [a]) Ś1 °**मनस्**; V1 **प्रीति**°; D2 **प्रती**° (for **प्रीतमनास्**). Ś1 Ñ V B D5.10–12 **तस्य**; M4 **तत्र** (for **तेन**). —[b]) D6 **विश्वासः** (for **विश्वस्तः**). T1 missing (for **महाकपिः**). Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 **कर्मणा तेन** (B1 **तेन** *sup. lin.*, D13 °**तस्य**) **सोभवत्**; D1–3.7.9 **कर्मणा विश्वसन् कपिः** (D1 °**सत्कपिः**; D2 °**सन्नपि**); D11 **कर्मणा व्यश्वसत्कपिः**. —After 53^{ab}, Ś1 Ñ V B D5.10 13 ins. :

100* सुग्रीवो वानरश्रेष्ठः परं हर्षमवाप च ।
ततो वानरराजेन कृत्वा सख्यं महाबलः ।
प्रत्ययं जनयामास तदान्योन्यस्य वै मिथः ।
समयं तौ ततः कृत्वा नरवानरपुंगवौ ।

[(l. 1) D11 अवापत (for अवाप च). V2.4 B2.4 ह; B3 सः (for च). —(l. 2) B2 (m.) एवं (orig. ततो). B1 वानर *inf. lin.* —(l. 3) V1 प्रत्यहं; B4 प्रतीतं (for प्रत्ययं). Ñ1 ततो; B2 तथा (for तदा). —(l. 4) D11 त्वानरवानपुंगवैः (sic) (for the post. half).]

—After l. 1 of 100*, B3 ins. :

101* रामो वालिवधं चैव करिष्यति न संशयः ।

—[c]) T1 missing [c] on a damaged fol. V3 **किःकिंधां**; D1 **किंकिंध्यां**; D3 **किःकिंध्यां**; D13 **किंकिंदां** (here and elsewhere below) (for **किष्किन्धां**). Ś1 Ñ2 V1.2.4 B2–4 D5.10–13 °**सुग्रीवौ**; V3 B1 °**सहितौ** (for °**सहितो**). —[d]) Ñ V B D5.10–12 **जग्मतुस्** (for **जगाम**). Ñ V B D5.10 **तौ गुहां** (V1 °**गृहान्**; V2 °**गृहं**); D1–3.7.9 **स्वगुहां** (D1 °**गृहान्**; D3.9 °**गृहं**); D11.12 **तां गुहां**; M4 **ह गुहां** (for **च गुहां**). D9 **ततः** (for **तदा**). Ś1 D13 **जग्मतुर्वालिरक्षितां**.

54 T1 missing.—[a]) Ñ2 B3.4 D10 °**श्रेष्ठः** (for **हरिवरः**). M4 **ततो ननाद सहसा**. —[b]) Ś1 Ñ1 V B (B3 m.) D5.10–13 **मेघनि**(Ś1 V2.4 D5.10.13 °**निः**)**स्वनः**; Ñ2 B3 (orig.) **हरिः** (for **हेमपिङ्गलः**). —For 54^{ab}, D1–3.7.9 subst., while B2 (m.) ins. after 54^{ab}. :

102* नर्दन्निव च सुग्रीवः पूरयामास रोदसी ।

[D1 निनादेन; D2 नदन्निव; D9 नदन्नपि (for नर्दन्निव). B2 स (for च). D1.7 रोदसीं.]

—[c]) B3 **शब्देन**; D13 [**आ**]**नादेन** (for **नादेन**). —[d]) D1.9 **कपी**°; D2 **मही**°; D3 illeg. (for **हरीश्वरः**). —After 54, B2 (m.) Dt D1–4.6–9.11.14 S ins. :

103* अनुमान्य तदा तारां सुग्रीवेण समागतः ।
निजघान च तत्रैनं शरेणैकेन राघवः ।

[(l. 1) T1 lost the prior half (except तारां) on a damaged fol. D11 °**ज्ञाप्य** (for अनुमान्य). B2 D1–3.7.9.11 **ततस्** (for तदा). M3 (after *inf. lin. sec. m.* corr.) तारां. B2 om. l. 2 —(l. 2) G2 निजगान (sic). D1–3.7.9.11 रामोपि, M4 **तं रामः** (for तत्रैनं). D1–3.7.9.11 M4 **वालिनं** (for राघवः).]

55 [a]) V2 **तत्र** (for **ततः**). D3 illeg.; D13 **वचसा** (for **वचनाद्**). —[b]) T1 missing from 55^{b} up to **प्रस्था** in 56^{c} on a damaged fol. D3 illeg. (for **हत्वा**). —[c]) Ś1 Ñ V1.3 B D5.10–13 **सुग्रीवायैव**; V2 D3 **सुग्रीवाय च**; V4 **सुग्रीवायाथ**; D7 **सुग्रीव एव** (for **सुग्रीवमेव**). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 **राज्यं** (for **राज्ये**). M4 **सुग्रीवस्य तदा राज्यं**. —[d]) B3 (m.) °**दापयत्**; D1.2 °**पादयन्**; D3 **प्रतपादयत्** (sic); D5.14 °**वादयत्**; D9 °**वेचयत्** (for **प्रत्यपादयत्**). —After 55, Ñ2 V3.4 B D10.11.13 ins. :

104* अनुज्ञातस्तु रामेण किष्किन्धां प्रविवेश ह ।
चतुरो वार्षिकान्मासानुषित्वा समयेन तु ।

[(l. 1) V3.4 B1.2.4 च (for तु). V4 सः (for ह). —(l. 2) D11.13 सः (for तु).]

56 T1 missing 56^{abc} (cf. v. l. 55). —[a]) V4 **ततः** (for **स च**). Ś1 Ñ1 V1.3 B D5.10–13 °**नाट्य**; V2.4 °**नाप्य** (sic) (for **समानीय**). —[b]) D10 **बलवान्** (for **वानरान्**). Ś1 om.; B1 *sup. lin.* **र** in **वानर**. D2.3.7 **वातरंहसः** (for **वानरर्षभः**). —[c]) V4 missing **प** and D7 om. **मा** in

ततो गृध्रस्य वचनात्संपातेर्हनुमान्बली ।
शतयोजनविस्तीर्णं पुप्लुवे लवणार्णवम् ॥ ५७
तत्र लङ्कां समासाद्य पुरीं रावणपालिताम् ।
ददर्श सीतां ध्यायन्तीमशोकवनिकां गताम् ॥ ५८
निवेदयित्वाभिज्ञानं प्रवृत्तिं च निवेद्य च ।
समाश्वास्य च वैदेहीं मर्दयामास तोरणम् ॥ ५९
पञ्च सेनाग्रगान्हत्वा सप्त मन्त्रिसुतानपि ।
शूरमक्षं च निष्पिष्य ग्रहणं समुपागमत् ॥ ६०
अस्त्रेणोन्मुक्तमात्मानं ज्ञात्वा पैतामहाद्वरात् ।
मर्षयन्राक्षसान्वीरो यन्त्रिणस्तान्यदृच्छया ॥ ६१
ततो दग्ध्वा पुरीं लङ्कामृते सीतां च मैथिलीम् ।
रामाय प्रियमाख्यातुं पुनरायान्महाकपिः ॥ ६२
सोऽभिगम्य महात्मानं कृत्वा रामं प्रदक्षिणम् ।
न्यवेदयदमेयात्मा दृष्टा सीतेति तत्त्वतः ॥ ६३

G. १. १. 81
B. १. १. 78
L. १. १. 78

प्रस्थापयामास.—^{d}) D1-3.7.9 मार्गध्वं; D13 विचेतुं (for दिदृक्षुर्). M4 वैदेह्याः परिमार्गणे.

57 M3 reads 57 *inf. lin. sec. m.* —^{a}) D3 [अ]स्य गृध्र- (for गृध्रस्य). —^{b}) D1 हनुमत्-; D9 हनूमान् (for हनुमान्). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9 13 कपिः (for बली). —^{c}) M4 -योज*- (for -योजन-). V1 °विस्तीर्णं तु (hypermetric); V4 D2.3.7 -विस्तारं (for -विस्तीर्णं). —^{d}) V4 D2 पप्लुवे; T3 पुप्लुवे (for पुप्लुवे). Ś1 Ñ V B1-3 D1-3.7.9-12 मकरालयं; B3 (m.). 4 व(B4 om.)रुणालयं; D13 मकराकरं; M4 सलिलार्णवं.

58 ^{a}) Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 M4 ततो (for तत्र). B4 °गत्य; M4 °*द्य (for समासाद्य). —^{b}) M4 रम्यां (for पुरीं). V1 रामण- (for रावण-). B2 (m. as in text) -लालितां (for -पालितां). —^{cd}) Ś1 V1.2.4 B D1.2.7.9-13 °कवनिका-; V3 °कावलिकां (for अशोकवनिकां). D3 अशोकवनमध्यतः. M4 ददर्श भार्यां रामस्य सीतां मलिनवासिनीं.

59 ^{a}) Ś1 Ñ V B D5.10-13 निवेद्य चापि; M3 न्यवेदयित्वा (for निवेदयित्वा). D2 विज्ञातं (for [अ]भिज्ञानं). Ś1 om. 59^{bc}. T1 missing up to समा. —^{b}) Ñ V B2-4 Dt D5.6.8-13 M4 वि(D9 तां)निवेद्य (V3 °क्ष्य); D1.7 संनिवेद्य; D3 स निवेद्य; Cg as in text (for च निवेद्य). D2 तत्र वृत्तिं निवेद्य च. —^{c}) D1-3.7 समासाद्य च; D9 स समासाद्य (for समाश्वास्य च). Ñ V B D5.10-13 Ctp गृहीत्वा प्रत्यभिज्ञानं. —^{d}) V3 D9 दर्शया°; V4 B D7 G1 अर्दया° (for मर्दयामास). Ś1 Ñ V B2-4 D1.5.9-13 नैर्ऋतान्; B1 D2.3.7 राक्षसान् (for तोरणम्).

60 ^{a}) Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 मंत्रिसुतान्; D11 सेनाग्र** (for सेनाग्रगान्). —^{b}) D9 प्रथमं तत्°; D11 पंच मंत्रि° (for सप्त मन्त्रि°). Ś1 Ñ1 V B D5.10.12.13 पंच सेनाग्रगा(B1 °पती, B2 (m.). 4 °नुगा)नपि; Ñ2 illeg. (except पंच and पि). —After 60^{ab}, V2.3 ins.:

105* जम्बुमालिनमाहत्य प्रहस्तस्य सुतं तथा ।

—^{c}) G4 अ* (for अक्षं). Ś1 Ñ V B D5.10-13 कुमारमक्षं (for शूरमक्षं च). V3.4 निःपिष्य; D9 हत्वा तु (for निष्पिष्य). D1-3.7 शूरमक्षं निह(D1 °हि)त्वा च (D7 °त्यार्थ-). —^{d}) V4 गहनं (for ग्रहणं). B3 D9 M4 °गतः (for °गमत्).

61 D1-3.7 om. 61^{ab}. —^{a}) Ś1 V D5.11.12 अस्त्राद्वि (Ś1 °न्वि, V4 orig. °णि)मोच्य च; Ñ1 शस्त्रान्विमुंच्य च; Ñ2 B D10.13 अस्त्रादुन्मो(Ñ2 °त्प्रमो, B2.4 (m.) °दुन्मु, B3 °त्प्रमु)च्य च (for अस्त्रेणोन्मुक्तम्). —^{b}) Ś1 D5.11.12 श्रुत्वा; V1.3.4 (m.) B3 (m.) (V4 B3 orig. as in text) स्मृत्वा (for ज्ञात्वा). Ś1 Ñ V (V4 m., orig. पैतामंह धनुः) B D5.10.12.13 पैतामहान्वरान्; D11 येतान्महावरान् (sic). —^{c}) Ś1 Ñ V B D5.9-13 Ctp ममर्ष; D2 मर्षयद् (for मर्षयन्). Ś1 Ñ V B 1.3.4 D2.3.5.7.9-13 रक्षसां; B2 यंत्रणां; D1 बंधनं (for राक्षसान्). —^{d}) Ś1 Ñ V1-3 B1.3.4 D5.11-13 यंत्रणां; V4 यंत्राणां; B2 राक्षसीं; D1-3.7 धर्षणां; D9 यंत्रणं; G3 M3 (*inf. lin. sec. m.*, orig. as in text) मंत्रिणस्; G3 *त्रिणस् (for यन्त्रिणस्). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.11-13 तां; D9 स (for तान्). V1.4 °क्षया (sic) (for यदृच्छया). —For 61^{cd}, M4 subst.:

106* राक्षसान्मर्दयामास समेतांस्तु यदृच्छया ।

62 ^{a}) D5 दग्धां (for दग्ध्वा). D6 पुरा (for पुरीं). D3.11 °दग्धा(D11 °ध्वा) पुरी लंका. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B2-4 D5.10-13 पुनर्दृष्ट्वा च° (D11 om. च submetric); Ñ1 B1 हित्वा सीतां तु°; D1-3.7.9 M4 दृष्ट्वा सीतां च जानकीं. —After 62^{ab}, B4 r. 62^{cd} as in Ñ1. Ś1 om. 62^{c}–63^{b}. —^{c}) M4 रामस्य (for रामाय). Ñ1 B1 भार्यां दृष्ट्वा तु (B1 च) रामस्य; Ñ2 V1-3 B2-4 D5.10-13 समाश्वास्य च वैदेहीं; V4 तां समाश्वास्य वैदेहीं (cf. 59^{c}); D1-3.7.9 देव्या चाप्यायितः (D9 च व्यथितः) क्षिप्रं (D3 शीघ्रं). —^{d}) Ñ1 B1 शीघ्रम् (for पुनर्). B2 महाद्युतिः.

63 Ś1 om. 63^{ab} (cf. v. l. 62). —^{a}) B1.4 सोपि°; T2 सोभ्य°; B3 °गत्य (for सोऽभिगम्य). —^{b}) V2 D5.9 M4 रामं कृत्वा (by transp.). —^{c}) D7 ससुग्रीवो (for अमेयात्मा). Ś1 Ñ V B D5.10-13 निवेदयामास तदा; D1.3.9 M4 न्य(D1 नि)वेदयत सुप्राज्ञो (D3 सुप्रीतो; D9 संप्राप्तो); D2 निवेदितस्तु सुप्रीतो. —^{d}) V1.4 D2.7.11 दृष्ट्वा (for दृष्टा). D3 om. ति. Ś1 Ñ V B D5.10-13 मयेति वै (Ś1 च) (for [इ]ति तत्त्वतः).

G. I. 1. 82
B. I. 1. 79
L. I. 1. 79

ततः सुग्रीवसहितो गत्वा तीरं महोदधेः ।
समुद्रं क्षोभयामास शरैरादित्यसंनिभैः ॥ ६४
दर्शयामास चात्मानं समुद्रः सरितां पतिः ।
समुद्रवचनाच्चैव नलं सेतुमकारयत् ॥ ६५
तेन गत्वा पुरीं लङ्कां हत्वा रावणमाहवे ।
अभ्यषिञ्चत्स लङ्कायां राक्षसेन्द्रं विभीषणम् ॥ ६६
कर्मणा तेन महता त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
सदेवर्षिगणं तुष्टं राघवस्य महात्मनः ॥ ६७
तथा परमसंतुष्टैः पूजितः सर्वदैवतैः ।
कृतकृत्यस्तदा रामो विज्वरः प्रमुमोद ह ॥ ६८
देवताभ्यो वरान्प्राप्य समुत्थाप्य च वानरान् ।
पुष्पकं तत्समारुह्य नन्दिग्रामं ययौ तदा ॥ ६९

64 ^{d}) B3 बाणैर् (for शरैर्). V3 आशीविषोपमैः.

65 ^{b}) G4 *मुद्रः; M3 repeats (for समुद्रः). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 रावणस्य च (V4 D1.2 तु; D9 हि; D13 ह). —^{c}) V4 -दर्शनाच्; D11 M3 (*sup. lin. sec. m.* as in text) -वचनाश् (for -वचनाच्). M4 रामो (for चैव). —^{d}) Ś1 Ñ2 V1-3 B D1-3.5.7.9.11.12.14 G3 नलः(G3 °ळः); D10.13 M4 नल- (M4 °ळ-); T1.2 G1.2.4 M2.3 नळं(for नलं). V2 सेतून् (for सेतुम्). V3 अथाकरोत् (for अकारयत्). V4 सेतुं बद्ध्वा महोदधौ. D11 चैव नलः सेतुम in marg.

66 ^{a}) D1-3.7.9 स वै; M4 ततो (for तेन). D11 transp. गत्वा and लंकां. V4 om. 66^{bc}. —^{b}) Ś1 Ñ V1 3 B D1.2 5.7.9-13 हत्वा तं (D9 तं हत्वा by transp.; D13 हं) राक्षसेश्वरं (V1 °रः). —After 66^{ab}, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins., while D11.13 M4 ins. after 66; Ñ2 V4 B D10.12 ins. after 68^{ab}; V2.3 after 69^{ab} :

107* रामः सीतामनुप्राप्य परां व्रीडामुपागमत् ।
तामुवाच ततो रामः परुषं जनसंसदि ।
अमृष्यमाणा सा सीता विवेश ज्वलनं सती ।
ततो वायुः प्रादुरासीद्भागुवाचाशरीरिणी । /
देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात ह । / [5]
ततोऽग्निवचनात्सीतां ज्ञात्वा विगतकल्मषाम् । /

[Ñ2 V4 B D10.12.13 om. line 1. V2.3 om. lines 1.4.5. Dt D4.6.8.9.14 S om. lines 4.5. —(l. 1) G4 missing रामः. M4 पुनः प्राप्य (for अनुप्राप्य). D9 रामं सीता अनुप्राप्य (for the prior half). D11 प्रीतिम्; T1.2 G M व्रीडाम् (G2 *sec. m.* as in D11) (for व्रीडाम्). D9 उपागता (for °गमत्). —(l. 2) V4 तानुवाच; D13 सीतामूचे (for तामुवाच). V3 G4 पौरुषं (for परुषं). Ñ2 B2-4 (B3 m. as in V2) D10.12 तत्र°; V2.3 जानकीं वचः; V4 B1 तरय° (for जनसंसदि). —(l. 3) V2 आमुच्यमाना; D9 अर्धमाना च (sic) (for अमृष्यमाणा). Ñ2 B D10.12 सीतापि; V3 तं सीता; V4 सीता तु; D11 वैदेही; D13 तत्सीता; G2 संसीता (for सा सीता). M4 अमृष्यमाणां सीतां (submetric). G2 विवेक- (for विवेश). V4 ज्वल *; B4 भुवनं (for ज्वलनं). Ñ2 V2.4 B D10.13 M4 ततः; D12 प्रति (for सती). V3 प्रविवेश ज्वलं ततः; D11 ततोऽग्नि प्रविवेश ह (for the post. half). —(l. 4) Ñ2 V4 अशरीरिणा. —(l. 5) V4 °वर्षं (for पुष्पवृष्टिः). B1.2.4 D12.13 च (for ह). —(l. 6) Ñ2 V4 B D10.12 स चाग्नि°; D13 सर्वाग्नि° B4 ततोऽग्निवचनां (for ततोऽग्निवचनात्).]

V2.3 cont. :

108* अयोध्यां पुनरागम्य रामो राज्यमकारयत् ।

[V3 आगत्य.]

Dt D6.8 cont. :

109* अग्रहीदमलां रामो वचनाच्च गुरोस्तदा ।

[Dt अगृहीद्; D6 आग्रहीद्]

M4 cont. line 1 and 3 of 110*.

Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) read 66^{cd} after 68^{ab}. —^{c}) Ś1 Dt D1.4.6.8.12.14 S अभि (D12 °भ्य)षिच्य च; (Ś1 M4 तु; D1 स); V1.2 D2 अभिषिं (V1 °सिं)चत्सः; V3 B4 °सिंचत्सः; D5 °षिच्यत; D11 °षिंचत; D13 °षिंचित्स (sic) (for अभ्यषिञ्चत्स). —^{d}) V1 बिभीषणः; D13 बिभेषणं; M3 विभीशिणं (for विभीषणम्).

67 M4 om. 67^{a}-68^{b}. —^{b}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10-13 देवा (V2 सुरा) इंद्र(B2 शक्र)पुरोगमाः. D9 repeats 67^{ab} as in Ś1 after 69^{ab}. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10.12.13 सदेवर्षि(B3 m., orig. ससुरर्षि)गणाः; D9 °गणः; D11 °गणा; Ctp देव ऋषिगणं (for सदेवर्षिगणं). Ś1 तेन; Ñ2 V2-4 B D1-3.7.10.11.13 तुष्टा; V1 D5.12 तृप्ता; D9 तुष्टो (for तुष्टं). —^{d}) Ś1 Ñ V B D5.10-13 राघवं तेभ्यपूजयन् (D12 प्रतिपूजयत्).

68 M4 om. 68^{ab} (cf. v.l. 67). Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) read 66^{cd} after 68^{ab}. T2 reads 68^{ab} in marg. —^{a}) D1.7 बभौ; D2.3 ततः (for तथा). B3 D1.3.7 °संतुष्टः; D2 °संहृष्टः (for परमसंतुष्टैः). Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) बभौ रामः संप्रहृष्टः. —^{b}) D11 सह (for सर्व-). V3 D2.7.9.10 T3 G1.3 -देवतैः (for -दैवतैः). —After 68^{ab}, Ñ2 V4 B D10.12 ins. 107*. —^{c}) D2 कृतकृत्यं; D3 कृतकृत्या (for कृतकृत्यस्). Ś1 D5.12 तथा; B2 M4 ततो (for तदा). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10-13 समपद्यत; D9 स मुमो°; G2 °हा; M4 स महाबलः (for प्रमुमोदह). —After 68, M4 ins. line 4 of 110*.

69 M4 om. 69^{ab}. —^{ab}) T3 समुत्थाप्य. D11 देवेभ्यः स वरान्प्राप्य. Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10.12.13 देवेभ्यः स वरान् (D1 वरं) प्रा(B2 m.)प्य रामः सी(V1 प्री)तामवाप्य च (V1 ह). —After 69^{ab}, V2.3 ins. 107*. D9 repeats 67^{ab} after 69^{ab}. —After 69^{ab}, Dt D4.6.8.11.14 T G M1-3 ins. :

नन्दिग्रामे जटां हित्वा भ्रातृभिः सहितोऽनघः ।
रामः सीतामनुप्राप्य राज्यं पुनरवाप्तवान् ॥ ७०
प्रहृष्टमुदितो लोकस्तुष्टः पुष्टः सुधार्मिकः ।
निरामयो *अरोगश्च दुर्भिक्षभयवर्जितः ॥ ७१
न पुत्रमरणं केचिद्द्रक्ष्यन्ति पुरुषाः क्वचित् ।
नार्यश्चाविधवा नित्यं भविष्यन्ति पतिव्रताः ॥ ७२
न वातजं भयं किंचिन्नाप्सु मज्जन्ति जन्तवः ।
न चाग्निजं भयं किंचिद्यथा कृतयुगे तथा ॥ ७३

G. I. I. 96
B. I. I. 94
L. I. I. 92

110* अयोध्यां प्रस्थितो रामः पुष्पकेण सुहृद्वृतः ।
भरद्वाजाश्रमं गत्वा रामः सत्यपराक्रमः ।
भरतस्यान्तिके रामो हनूमन्तं व्यसर्जयत् ।
पुनराख्यायिकां जल्पन्सुग्रीवसहितस्तदा ।

[(l. 1) D11 T3 G4 M3 पुष्पकेन (M3 after corr. *inf. lin. sec. m.* °ण). —(l. 2) D11 रामः सीतामवाप्य च (for the post. half). After line 2 D11 repeats 69^{b} as in Ś1. —(l. 3) S अंतिकं. M3 हनुमंतं. —(l. 4) D11 पुण्यमाख्यायिकं; M1 पुनराख्यायिकं. D11 बली; G4 तथा (for तदा).]

—^{c}) D13 पुष्ककं. Ś1 Ñ V B D3.5.7.9–13 च; D1 स; D2 तु (for तत्). V3 समासाद्य. ☞ Ñ1 fol. missing after ममुषा up to 1.2.13^{ab}. —^{d}) Ñ2 reads ^{d} in marg. Ś1 Ñ V1.3 B3 D1–3.5.7.9–13 उपागतः (Ñ1 °**); V2 B1.2.4 उपागमत्; V4 समागतः; G4 °**; M4 °ततः (for ययौ तदा).

70 Ñ1 missing (cf. v.l. 69). —^{a}) D2 om. ग्रामे. B2 D3.5.13 जटाः; T1 जटे (for जटां). V B1–3 D5.10.11.13 छित्वा; D9 Cr (as in text also) भित्त्वा (for हित्वा). —^{b}) D12 भृतृभिः (sic). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 सह राघवः (D13 °*); M4 °नघ (for सहितोऽनघः). —^{c}) D9 ततः (for रामः). D13 om. ता in सीताम्. D7 समावाप्य (for अनुप्राप्य). V1 सीतामनुप्राप्य रामो. B2 (m.) D11 अयोध्यां नगरीं प्राप्य. —^{d}) B3 om. वा, D10 om. स in अवाप्तवान्. D2.7.13 °च पुनरासवान्; D3 °च समवाप्तवान्. —After 70, Ś1 Ñ2 V B D5.9–12 ins. :

111* ईजे च विविधैर्यज्ञैर्हत्वा तं लोककण्टकम् ।

[V1 ईजे स; V3 इयाज; B2.3 D12 इजे च. Ñ2 B3.4 D10 देव°; V2 यज्ञ°; D9 पापराक्षसं (for लोककण्टकम्).]

Ś1 cont. :

112* सीतया सहितः श्रीमान्राजा दशरथात्मजः ।

Ñ2 V B D5.9–12 cont., while D13 ins. :

113* सीतया सहितः श्रीमान्रेमे च मुदितः सुखी ।
पालयामास चैवेमाः पितृवन्मुदिताः प्रजाः ।
अयोध्याधिपतिः श्रीमान्राजा दशरथात्मजः ।

[(l. 1) D11 धीमान् (for श्रीमान्). B4 रामश् (for रेमे). V3 स (for च). D9 रामः पुरगतः सुखी (for the post. half). —(l. 2) V1 वै चेमाः; V3 चैवेताः; D9 वै राज्यं (for चैवेमाः). V1.3.4 D5.11.13 मुदितः (for मुदिताः). V2 सदा (for प्रजाः). —(l. 3) Ñ2 V4 अयोध्यायाः पतिः (for अयोध्याधि°). Ñ2 B2.3 D10 रामो; D13 रेमे (for राजा). D13 दशरथाप्रजाः (sic).]

71 Ñ1 missing (cf. v.l. 69). —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10–13 हृष्टः प्र°; D9 अदुष्ट° (for प्रहृष्टमुदितो). Ś1 V2 D9.12.13 (V2 D9.12 before corr.) लोके (for लोकः). —^{b}) V1 हृष्टः (for तुष्टः). D10.11 स धार्मिकः (for सु°). —After 71^{ab}, B4 ins. :

114* न च व्य(व्या)धि न(नै)रोगश्च दुर्भिक्षोत्पातवर्जितः ।

—^{c}) Ś1 V1.4 D1.5.7.11.12 M4 निरोगश्; Ñ2 B D10 विशोकश्; V2.3 विरागश्; Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ह्यरोगश्; D2.3 विरोगश्; D13 [अ]मिरामश् (for अरोगश्). —^{d}) Ś1 V1 D5.12.13 °क्षायासवर्जिताः; Ñ2 V3.4 B D2.7.10.11 °क्षापायवर्जिताः; V2 °क्षाद्यपवर्जिताः; D3 दुर्भिक्ष्यपापवर्जिता (sic); D9 °क्षोत्पातवर्जिताः; M4 न च केचिद्रुपद्रवाः.

72 Ñ1 missing (cf. v.l. 69). —^{a}) V3 B1 D14 T G1.3.4 किंचित् (for केचिद्). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1.3.5.7.9–13 पश्यं(V3 °श्य)ति स्म नराः (Ñ2 V3 वा); D2 पश्यत्यस्मिन्नराः (for द्रक्ष्यन्ति पुरुषाः). —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 पतिशुश्रूषणे रताः :

73 Ñ1 missing (cf. v.l. 69). M4 om. 73^{ab}. Dt D4.6.8.14 T G M1–3 transp. ^{a} and ^{c}. —^{a}) V3 च वातज- (hypermetric); D3 शस्त्रजं (for वातजं). —^{b}) D11 नाप्सु (for नाप्सु). D1 3.9 प्राणिनः; D5 जंत*; D7 देहिनः (for जन्तवः). V3 om. 73^{cd}. Dt D4.6.8.14 T G M1–3 transp. ^{a} and ^{c}. —^{c}) M4 नाभिर्धगं (for न चाग्निजं). —After 73^{c}, Dt D4.6.8.14 S ins. :

115* न।पि ज्वरकृतं तथा ।
न चापि क्षुद्भयं तत्र न तस्करभयं तथा ।
नगराणि च राष्ट्राणि धनधान्ययुतानि च ।
नित्यं प्रमुदिताः सर्वे.

[G3 om. line 2. M4 om. line 3.4. —(l. 1) D4 ज्वरभयं. T1.3 तदा (for तथा). —(l. 2) T1.3 M4 तदा (for तथा). —(l. 3) D6 °सूतानि च (sic) (for the post. half).]

—M4 om. 73^{d}. —^{d}) V2 B1.2 (m. as in text). 4 D1.2.7.9.13 °युगं (for कृतयुगे). —After 73, Ś1 Ñ2 V1.2.4 B D5.9–13 ins. :

116* न तस्य राष्ट्रे विधवा नानाथस्तत्र नाबुधः ।
न दुर्गतो न कृपणो न व्याध्यार्तोऽभवन्नरः ।

[(l. 1) Ñ2 B3.4 D10.13 राज्ये (for राष्ट्रे). B2 तस्य राष्ट्रे न (by transp.). Ñ2 V4 B2 D13 बधिरो; V1 B3 D10 बधिरा (for विधवा). B1 विधवा राष्ट्रे (by transp.). Ś1 B1.4 नानाथास्; Ñ2 B2.3 D10.13 नैवांधस् (B3 D10 °धास्); V1 नः मूकस् (for नानाथस्). V4 तस्य (for तत्र). Ś1 Ñ2 B4

G. I. I. 98
B. I. I. 94
L. I. I. 93

अश्वमेधशतैरिष्ट्वा तथा बहुसुवर्णकैः ।
गवां कोट्ययुतं दत्त्वा विद्वद्भ्यो विधिपूर्वकम् ॥ ७४
राजवंशाञ्शतगुणान्स्थापयिष्यति राघवः ।
चातुर्वर्ण्यं च लोकेस्मिन्स्वे स्वे धर्मे नियोक्ष्यति ॥ ७५
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
रामो राज्यमुपासित्वा ब्रह्मलोकं गमिष्यति ॥ ७६
इदं पवित्रं पापघ्नं पुण्यं वेदैश्च संमितम् ।
यः पठेद्रामचरितं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ७७

D10 नाबुधाः; V4 चाबुधः; B1 (m.).3 बाबुधः (for नाबुधः). —For line 1 D9 reads: तरय राष्ट्रे विनाथो न विप्रास्तत्र न चाबुधाः.—(l. 2) Ñ2 दुर्म्मणो (sic); B2 D13 दुःखितो; B3 D10 दुर्मना; D9 दुर्जनो (for दुर्गतो). V1 कृपणौ (for कृपणो). V1 व्याध्यार्तौ; B4 D5.12 व्याधार्तौ; D9 ह्यार्तो च; D10 व्याध्यर्तो (for व्याध्यार्तो). D10.12 भवेन् (D12 before corr. as in text) (for ऽभवन्). D13 जनः (for नरः).]

—After line 1 of 116*, B3 ins.:

117* नाधना नाप्यदाता च न च शोकपरायणः ।

74 Ñ1 missing (cf. v.l. 69).—[a]) D2 अग्निष्टोम° (for अश्वमेध°).—[b]) D3 यागैर्; D7 तदा; M4 ततो (for तथा). V2 missing; D12 च (submetric) (for बहु-).—[c]) M4 damaged from कैः in [b] up to तं.—[d]) D6 विप्रेभ्यो (before corr. as in text) (for विद्वद्भ्यो). D4.14 S ब्रह्मलोकं प्रयास्यति.—For 74[cd], Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 subst.:

118* गवां शतसहस्राणि बहूनि स हि दास्यति ।

[D11 om. ह in सहस्राणि. V3 स प्र-; D2 च स; D13 हि स (by transp.) (for स हि).]

—After 74, Dt D4.6.8.14 S ins.:

119* असंख्येयं धनं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यो महायशाः ।

[G1 (before corr.) M4 असंख्येय-.]

75 Ñ1 missing (cf. v.l. 69). M4 om. 75[ab].—[a]) D4 राजवंश्यान्.—[b]) G1 स्थापयिष्यंति (corrupt).—For 75[ab], Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 subst.:

120* बहून्वइश्यांश्च राज्ञः स राघवो वै करिष्यति ।

[Ś1 D9 बहून्वंइश्यांश्; Ñ2 V1.2.3 B D10.13 बहून् (B1.3 °हु) वर्षांश् (for बहून्वइश्यांश्). D2.3.7.9 तु (for च). D11 बहून्वंइश्यांशु (sic). Ñ2 V1–3 B D10.13 राज्यं स (V2 °च); D1.7 राज्ञोसौ; D2.3 वै राज्ञो; D5 राज्ञश्च; D9 राजानो (for राज्ञः स). D1 तु; D2.3.7.13 हि; D9 स (for वै). D3 करिष्यसि; D13 विधास्यति (for करिष्यति).]

—[c]) D3 T2.3 G1.4 M3 चातुर्वर्ण (for °वर्ण्यं).—[d]) T2 नियोक्ष्यसि. Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.7.9–13 स्वधर्मे (Ñ2 धर्म सं, B3 धर्म स)स्थापयिष्यति; D3 स्वधर्मेण स्थापयिष्यति (hypermetric); M4 स्वधर्मे सन्नियोक्ष्यति.—After 75, M4 ins.:

121* ब्रह्मर्षे ये त्वया प्रोक्ता गुणाः पुरुषदुर्लभाः ।
ते तमेकं समावासं सांप्रतं राममाश्रिताः ।
नैकस्मिन्पुरुषे ह्येते भवन्तीह कदाचन ।
मुक्त्वैकं तु महात्मानं रामं सर्वगुणाकरम् ।
श्यामो युवा महातेजाः सिंहसंहननो बली । [5]
प्रजारामोऽथ रामस्तु राम रामेति वै नराः ।
प्रसुप्ताश्च विबुद्ध्यन्ते राम रामेति वै ध्रुवम् ।

[cf. lines 1 and 2 with 4 and 5 of 122*.]

76 Ñ1 missing (cf. v.l. 69).—[c]) D12 राम्यो (sic) (for रामो). Ś1 Ñ2 V1.2 B1.3.4 D5.10–13 °स्यासौ; V3 B2 °स्येह; V4 °गम्यासौ (hypermetric); D3 °श्रित्वा; D9 उषित्वा तु (for उपासित्वा). M4 कृत्वा राज्यं महावीर्यः.—[d]) Ś1 Ñ2 V B2 (m. as in text)–4 D5.10–13 विष्णु°; M4 ततः स्वर्गं (for ब्रह्मलोकं). Dt D6.8 प्रयास्यति; Cg as in text (for गमिष्यति).—After 76, Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5.9–13 ins.:

122* स सर्वगुणसंपन्नः श्रीमान्नूर्जितशासनः । /
यन्मां पृच्छसि वाल्मीके राम एभिर्गुणैर्युतः । /
नारदस्य वचः श्रुत्वा वाल्मीकिरिदमब्रवीत् । /
देवर्षे ये त्वया प्रोक्ता गुणाः पुरुषदुर्लभाः । /
तेषां तु समवायस्तं सांप्रतं राममाश्रितः । / [5]

[cf. lines 4 and 5 with 1 and 2 of 121*.—(l. 1) V1 पुमान् (for श्रीमान्). V3 श्रीमा *** शासनः.—(l. 2) Ś1 वाल्मीक; B2 वाल्मीकि. D9 सर्व- (for एभिर्).—(l. 3) Ñ2 नारदस्य च (hypermetric).—Before line 4, D13 ins. ref. वा (lacuna) कि (lacuna) वा (lacuna).—(l. 4) V3 यत्; V4 [अ]पि (for ये). D13 transp. त्वया and गुणाः.—(l. 5) V3.4 वै; D9 तु; D11 तां (for तं). Ñ2 V1.2 B D10.13 तेषामेव समावायः (for the prior half). Ś1 °श्रितं; B2 राघवा° (for राममाश्रितः).]

—After 76, D3 M4 ins.:

123* सर्ववानरसैन्येन मुक्त्वैकं पवनात्मजम् ।
विभीषणं राक्षसेन्द्रं सर्वस्वजनसंवृतः ।
बालवृद्धमयोध्यायाः कृत्वानुग्रहमुत्तमम् ।
रामो धर्मभृतां श्रेष्ठः प्रजानां नरचन्द्रमाः ।

[(l. 1) D3 सर्वानरसैन्येन (corrupt for the prior half).—(l. 2) D3 च राजानं (for राक्षसेन्द्रं). D3 यातुधानसमन्वितं (for the post. half).—(l. 3) D3 सबालवृद्धा-(for बालवृद्धम्).—(l. 4) D3 नग्रह ** (for नरचन्द्रमाः).]

77 Ñ1 missing (cf. v.l. 69). D13 ins. ref. सू (lacuna) उ (lacuna) च before 77. M4 transp. 77 and 78.—[ab]) D1–3.7.9 M4 आख्यानं (for पापघ्नं).

एतदाख्यानमायुष्यं पठन्रामायणं नरः ।
सपुत्रपौत्रः सगणः प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ ७८
पठन्द्विजो वागृषभत्वमीयात्
स्यात्क्षत्रियो भूमिपतित्वमीयात् ।
वणिग्जनः पण्यफलत्वमीयात्
जनश्च शूद्रोऽपि महत्त्वमीया ॥ ७९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

G. 1.1.107
B. 1.1.100
L. 1.1.101

D1–3.7.9 चैव सुखावहं; M4 वेदेन° (for वेदैश्च संमितम्). Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 इदमाख्यान(V4 °नर्घ्यं)मायुष्यं यशस्यं (B4 om. यशस्यं) बलवर्धनं. After 77^{ab}, D11 removes by pigment स पुत्रपौत्रप्रभवो नरकृच्छाद्विमुच्यते । य इदं विदुषां मध्ये पठेच्छ्रद्धासमन्वितः ॥ पठन् द्विजो. D11 reads 77^{cd} in marg. (*sec. m.*). —^{c}) D11 पिबेत् (for पठेत्).

78 Ñ1 missing (cf. v.l. 69). M4 transp. 77 and 78. —^{a}) D9 इदम् (for एतद्). —^{b}) D2.3.7 बुधः (for नरः). —For 78^{ab}, Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 subst.:

124* इदं पठन्सदा ध्यायन्पुण्यश्रवणकीर्तनम् ।

[Ñ2 V1.2 B2–4 D10.11.13 इमं.]

—^{c}) Ś1 Ñ2 V2.4 B1.3.4 D2.10.11.13 °पौत्र-; D5 स्वपुत्र°; D14 °पौत्रैः (for सपुत्रपौत्रः). Ś1 Ñ2 V B1–3 D5.10.12.13 स्व(D12 स)जनोः; B4 सुजनैर्; D11 भावेन; D14 सगणैः (for सगणः). —^{d}) D1–3.7.9 स्वर्गलोके; G1 ** स्वर्गे (for प्रेत्य स्वर्गे). Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 नरः कृच्छ्रा(B1 m. पापा)द्वि(V2.4 B1.4 °त्र)मुच्यते; M4 प्रेत्य चेह च नंदति. —After 78, B3 ins.:

125* श्रोतव्यं च सदा सद्भिः पुत्रधर्मार्थकारणम् ।
य इदं शृणुयान्नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
श्रेयसा स समायुक्तो नरः कृच्छ्राद्विमुच्यते ।

[(l. 3) सर्वपापैः प्रमुच्यते (for the post. half in marg.).]
B3 cont. Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B1.2.4 D5.9–13 ins. after 78:

126* रामायणमशेषं च तेन च श्रावितं भवेत् ।
य इदं विदुषां मध्ये पठेच्छ्रद्धासमन्वितः ।

[(l. 1) V2.4 B1 D11 अशेषेण; V3 °तु (for अशेषं च). V4 वा; B3 D9 [ए]व (for second च). B3 च श्रुतं (for श्रावितं). V4 महत् (for भवेत्).]

—V3 B3 cont.:

127* स सर्वश्रियमाप्नोति प्रेत्य ब्रह्मणि लीयते ।

[B3 श्रेयम् (for श्रियम्).]

79 Ñ1 missing (cf. v.l. 69). —^{a}) V3 वागृ*भत्वम्; V3 [अ]यसृषभत्वम्; M4 वाग्वृषभत्वम् (for वागृषभत्वम्). D6 आयात् (for ईयात्). D1 °वृषभत्वमीयवान्. —^{b}) Ś1 V1.3 B1.2.4 D1.5.7.9.11–13 M4 क्षत्रान्वयो; Ñ2 V4 B3 D10 क्षत्रात्मजो; V2 क्षत्रान्वितो; D2 क्षत्रान्वये; D3 क्षत्राच्च यो (for स्यात्क्षत्रियो). D9 [अ]सौ विजयत्वम् (for भूमिपतित्वम्). B4 om. (hapl.) 79^{c}. —^{c}) D13 वाजिग्जन (sic) (for वणिग्जनः). Ś1 V3.4 (V4 before corr.) B3 D1.5.7.9.10.12.13 G1.2 पुण्य°; D3 पुनजनत्वम् (sic) (for पण्यफलत्वम्). M4 वैश्यो धनेशत्वमियात्परं हि. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1.3.5.7.9–13 शृण्वन् हि (D7.13 °च); D2 शृण्वंतः; T3 जनस्य (for जनश्च). M4 शूद्रः परं सद्गतितामुपैति.

Colophon. Ñ1 fol. missing.—*Kāṇḍa name*: All MSS. (except G4) इत्यार्षे. Dt D6.8 ins. हरिः ॐ before इत्यार्षे. Ś1 Ñ2 V1.3.4 B D5–7.10.11 om. श्री. G4 om. रामायणे. D4 T1.2 G1–3 M श्रीमद्रामा°.—Before °काण्डे, Ñ2 B2.3 D10 M3 ins. महर्षि(B2 om. महर्षि)वाल्मीकीये आदिकाव्ये (Ñ2 om. आदिकाव्ये) चतुर्विंशतिसाहस्र्यां (M3 आदिकाव्ये नारदवाक्ये वाल्मीकीये चतुर्विंशत्सहस्रिकायां) संहितायां; D3.6 वाल्मीकीये; D4.8.9 G3 M4 आदिकाव्ये (M4 श्री)वाल्मीकीये (D8.9 वाल्मीकीये आदिकाव्ये by transp.); D11 वाल्मीकिविरचिते; D14 T1.2 G2 M1.2 (M2 श्रीमद्) आदिकाव्ये श्रीमद्; T3 G1 आदिकाव्ये नारदवाक्ये वाल्मीकीये (G1 transp. नारदवाक्ये and वाल्मीकीये). Ś1 Ñ2 V B (B4 om. Kaṇḍa name) D1.3.5.10 आदि (D1.3 अयोध्या)कांडे. —*Sarga name*: Ś1 Ñ2 V1.3.4 B1–3 D1.5.10–12 नारदवाक्यं नाम (V3 om. नाम and after; B2 om. नाम) संग्रहाध्यायः (Ś1 D5 संग्रहणाध्यायः; Ñ2 B1.3 D10 संग्रहोयं(B1 om. अयं)सर्गः; D1 सर्गः; D11 om. the portion after नाम; D12 सर्गः संग्रहनाध्यायः); V2 नारदवाक्यसंग्रहो नामः; D3 काव्यबीजं नामः; D4.14 S (except M4, G3 श्री)नारदवाक्ये (D4.14 T1.3 G1.4 M2 om. नारदवाक्ये) संक्षेपो नाम (before संक्षे°, D14 ins. वाल्मीकीये; T2 ins. वाल्मीकिप्रो°के); D7 वाल्मीकिप्रस्तावना नामः; D9 काव्यवस्तूत्पादनं नाम.—*Sarga no*: (figures, words or both): Ñ2 V1.3 B1 D1.5.12 om. both; V4 B2.3 D7.10 figures only; B4 आदि-; D3.14 S प्रथमः. D13 इ(त्या)र्षे (रा)मा(य)णे (आ)दि(कां)डे (ना)र(द्)वा(क्य)सं(ग्र)ह(:) ना(म) प्र(थ)मः (स)र्गः. Lacuna for bracketed portion.—After Colophon, G1 concludes with श्रीरामचंद्रपरब्रह्मणे नमः; G2.4 M1.2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 concludes with श्रीमते रामानुजाय नमः.

२

. 1. 2. 1
. 2. 1. 1
. 1. 2. 1

नारदस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविशारदः ।
पूजयामास धर्मात्मा सहशिष्यो महामुनिः ॥ १
यथावत्पूजितस्तेन देवर्षिर्नारदस्तदा ।
आपृष्ट्वैवाभ्यनुज्ञातः स जगाम विहायसम् ॥ २
स मुहूर्तं गते तस्मिन्देवलोकं मुनिस्तदा ।
जगाम तमसातीरं जाह्नव्यास्त्वविदूरतः ॥ ३
स तु तीरं समासाद्य तमसाया महामुनिः ।
शिष्यमाह स्थितं पार्श्वे दृष्ट्वा तीर्थमकर्दमम् ॥ ४
अकर्दममिदं तीर्थं भरद्वाज निशामय ।
रमणीयं प्रसन्नाम्बु सन्मनुष्यमनो यथा ॥ ५
न्यस्यतां कलशस्तात दीयतां वल्कलं मम ।
इदमेवावगाहिष्ये तमसातीर्थमुत्तमम् ॥ ६

2

1 Ñ1 fol. missing for 1-13 ^{ab} (cf. v.l. 1. 1. 69).—Before st. 1, D13 ins.: ref. श्री(lacuna)त उ(lacuna) च. T1.3 begins with ॐ; T2 श्रीरामचंद्राय नमः। ॐ. —^{a}) Ś1 तथा; Ñ (Ñ1 missing) V B2.3 (m. as in B4) D5.10–12 [अ]थ तद्; B4 च तद् (for तु तद्). D7 नारदोक्तं स माहात्म्यं. —^{b}) D12 °विदां वरः (for °विशारदः).—After 1^{ab}, Ś1 (marg.) Ñ (Ñ1 missing) V B D3.5.10.11.13 ins.:

128* वाल्मीकिः शिष्यसहितो विस्मयं परमं ययौ ।
मनसैव च रामाय पूजां चक्रे महामुनिः ।

[(l. 2) D3 एवं (for एव). V3 D11 स; D3 तु (for च). V2 D5 °मतिः (for °मुनिः).]
D3 cont. :

129* ते चापि मुनयः सर्वे स चापि मुनिपुंगवः ।

—^{cd}) Ś1 reads ^{cd} in marg. D1–3.7 G4 M4 शिष्यैर् (for -शिष्यो). Dt D6.8 G2 M Cgp °मुनिं; D1.7 °त्समिः; D3 °मुनि (for महामुनिः). Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 तं चापि (B4 तथापि; D12 वाल्मीकः) शिष्यसहितो नारदं (Ś1 °दः) प्रत्य (D13 °ति)पूजयत्.

2 Ñ1 missing (cf. v.l. 1). Ś1 om. 2 ^{ab}. —^{a}) B2 (m. as in text) तथा हि; D2 तथा च (for यथावत्). D11 (before corr.) पूजिते (for पूजितः). —^{b}) D1 महर्षिर् (for देवर्षिर्). Ñ2 V1.3 B2–4 D1.5.10–13 ततः; Dt D2.3.8.9 T1 G1.3 M2 तथा; Cg as in text (for तदा). V2.4 B1.3 (m., orig. as in text) अथ नारदः (for नारदस्तदा). —^{c}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D5.10–13 तमापृच्छ्य; Dt D6.8 M3.4 आपृच्छ्यै (M3 before corr. °प्टै)व; D1–3.7.9 आपृच्छ्य च; T3 G1 आपृष्ट्वा (G1 before corr. °प्टै)च; Cg.k as in text (for आपृष्ट्वैव). Ś1 अभ्यनुज्ञाते; B2.4 अथ (B4 °च)नुज्ञातः (for अभ्यनुज्ञातः). —^{d}) M4 जगाम स (by transp.). Ś1 Ñ2 V B D (except Dt D4.6.8) जगाम त्रिदिवा(V2–4 B1–3 (m.) D1.3.7.13 त्रिद(D1 °दि)शा)लयं.

3 Ñ1 missing (cf. v.l. 1). —^{a}) V1 D6.12 स मुहूर्तेः; V2 ससुहृत्तु; D7.14 स मुहूर्त्त-; D10 सुमुहूर्त्त (for स मुहूर्त). V3 गतस्; D12 om. (for गते). ❀ Ct : मुहूर्तात् इति पाठस्तु कल्पितः । ❀ —^{b}) D9 देवलोके; T3 (before *inf. lin.* corr.) °लोक- (for देवलोकं). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 दे(D2 अ)वलोकाय नारदे. —^{d}) D3 जाह्नव्यां (for °व्यास्). D1–3.7 om.; M4 च (for तु). D1 न त्रि°; D2 अति° (for अविदूरतः). Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 वाल्मीकिमुं(Ñ2 °किमु, D12 °कमु)निसत्तमः.

4 Ñ1 missing (cf. v.l. 1):—^{a}) Ñ2 V1–3 B2–4 D10.13 स च; D1.2 तत्र; D7 तत्तु; T1 स तं (for स तु). Ś1 स चरन् (m. *sec. m.* रम्यं)तीर्थमासाद्य; V4 B1 स पूतं तीर्थमासाद्य; D5.11.12 स वरं (D11 °दन्) तीर्थमासाद्य. —^{b}) V3 D11.13 तमसायां (for तमसाया). Dt D1.2.4.6–9 G4 M2.3 मुनिस्तदा (for महामुनिः). —^{c}) D1–3.7.11 उवाच शिष्यं पार्श्वस्थं. —^{d}) V2 D1.7 तीरम् (for तीर्थम्). D3 अकदमः (sic) (for अकर्दमम्).

5 Ñ1 missing (cf. v.l. 1).—^{a}) Ś1 Ñ2 V B D5.10.11.13 निः(D11.13 नि)शर्करम्; D1 न कर्दमम्; D2.3.7 निःकर्दमम्; D12 निःशार्कराम् (sic); M4 निष्कर्दमम् (for अकर्दमम्). V2 तीरं (for तीर्थं). —^{b}) Ñ2 V1.3.4 B1.2.4 D1.2.5.7.9.11 M4 भारद्वाज. D12 आनिशामय. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B D1.5.10–13 पुण्यं चैव (for रमणीयं). Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3.5.7.10–13 प्रसन्नं च; V4 पवित्रं च (for प्रसन्नाम्बु). —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 सज्जनानां यथा मनः (D7 मनो यथा by transp.).—After 5, Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D1–3.5.7.10–13 ins. :

130* इदं तीर्थसमं सौम्य सुजलं सूक्ष्मवालुकम् ।

[Ñ2 इतं(sic); D3 इमं (for इदं). Ñ2 V2.4 B D1–3.5.10.12 तीर्थे°; D7.13 °वरं (for तीर्थसमं). Ñ2 V2.4 B2–4 D1.5.7.10 सौम्यं; D2 सौख्यं; D3 सौक्षं (for सौम्य). V3 पुण्यतीर्थमिदं सौम्य (for the prior half). D7 सजलं; D12 सज्जलं (for सुजलं). D3 शुभ्र°; D5 सौम्य° (for सूक्ष्म°).]
—After 130*, D3 ins. 6 ^{cd} as in Ś1 with variant ततो for तीर्थे.

6 Ñ1 missing (cf. v.l. 1). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D5.10.12.13 om. 6 ^{ab}. B2 D11 transp. 6 ^{ab} and 6 ^{cd}. —^{a}) D7 विन्यस्य; D11 अस्यतां (for न्यस्यतां). D7 कलशं (for कलशस्). B2 D1.2.7.9.11 तावद्; D6 तीर्तं (sic); T2

एवमुक्तो भरद्वाजो वाल्मीकेन महात्मना ।
प्रायच्छत मुनेस्तस्य वल्कलं नियतो गुरोः ॥ ७
स शिष्यहस्तादादाय वल्कलं नियतेन्द्रियः ।
विचचार ह पश्यंस्तत्सर्वतो विपुलं वनम् ॥ ८
तस्याभ्याशे तु मिथुनं चरन्तमनपायिनम् ।
ददर्श भगवांस्तत्र क्रौञ्चयोश्चारुनिःस्वनम् ॥ ९
तस्मात्तु मिथुनादेकं पुमांसं पापनिश्चयः ।
जघान वैरनिलयो निषादस्तस्य पश्यतः ॥ १०
तं शोणितपरीताङ्गं वेष्टमानं महीतले ।
भार्या तु निहतं दृष्ट्वा रुराव करुणां गिरम् ॥ ११

G. I. 2. 14
B. I. 2. 11
L. I. 2. 14

damaged; T₃ थात (sic) (for तात). D₃ कलसाहाव (sic) (for कलशस्तात).—[b]) G₂.₄ M₁.₃ Ctp वल्कला (M₃ *sec. m.* as in text). D₁.₃.₇ transp. वल्कलं and मम. M₂ वल्कला दीयतां मम; M₄ दीयेतां मम वल्कले. B₂ D₁₁ transp. [ab] and [cd].—[c]) Ś₁ Ñ₂ V B D₅.₁₀–₁₃ अस्मिन् (for इदम्). V₃ त्रिगा° (for [अ] वगा°).—[d]) D₂ °तीरम् (for °तीर्थम्). Ś₁ Ñ₂ V B D₅.₁₀–₁₃ तीर्थेहं तमसाजलं (D₁₂ °जले).—After 6, Ś₁ Ñ (Ñ₁ missing) V B D₅.₁₀–₁₃ ins., while D₁–₃.₇ ins. after 6 [ab] :

131* वल्कलं त्वभिहादाय शीघ्रमेत्याश्रमात्पुनः ।
यथा कालात्ययो न स्यात्तथा साधु विधीयतां ।

[(l. 1) D₁₁ वल्कले. V₂ एत्य (for एहि). D₇ reads for l. 1 त्वभिहादाय शीघ्रं मे आश्रमाद्वल्कलं पुनः.—(l. 2) D₂.₃.₇ कालात्ययो यथा (by transp.). V₄ नीतिर्; D₁₃ साधो (for साधु).]

7 Ñ₁ missing (cf. v.l. 1). M₄ om. 7.—[a]) D₆ उक्त्वे (for उक्तो).—[b]) T₃ वाल्मिकेन; M₄ वाल्मीकेन.—[d]) G₂.₄ M₁.₃ वल्कलां (here and elsewhere below). T₃ नियं (for नियो). G₂ M₁ मुनेः (for गुरोः).—For 7, Ś₁ Ñ (Ñ₁ missing) V B D₁–₃.₅.₇.₁₀–₁₃ subst. :

132* स गुरोर्वचनाच्छीघ्रं पुनरागम्य चाश्रमात् ।
आनीय वल्कलं तस्मै गुरवे प्रत्यवेदयत् ।

[(l. 1) V₂ सद्गुरोर्; Ñ₂ V₂ B D₁–₃.₇.₁₃ transp. आगम्य (Ñ₂ V₂ B₃ (m. म्य) D₇ °ल्य) and पुनर्. Ñ₂ V₂ B D₁–₃.₇.₁₃ om. च. V₃ पुनरायात्स्वम् (for पुनरागम्य च). D₁–₃.₇.₁₁ आश्रमं.—(l. 2) D₁ चासौ; D₂.₃.₇ चास्मै (for तस्मै). V₁ च नि°; V₃ [अ]सेा न्य°; V₄ B₂ प्रत्यपादयत् (B₂ m. °पादयत्); D₅ प्रतिपादयत् (for प्रत्यवेदयत्).]

8 Ñ₁ missing (cf. v.l. 1).—[a]) D₃.₆ आदा*.—[b]) Ś₁ Ñ₂ V B D₃.₅.₁₀–₁₃ परिधाय च (B₂ m. °याथ) वल्कलं; D₁.₃.₇ स्नात्वा च स (D₁ चैव) महामुनिः; M₄ वल्कले नियतो मुनिः.—After 8[ab], Ś₁ Ñ (Ñ₁ missing) V B D (except Dt D₄.₆.₈.₁₄) ins. :

133* अवगाह्य जलं स्नात्वा जप्त्वा जप्यं च वाग्यतः ।
तर्पयित्वा च विधिवत्तोयेन पितृदेवताः ।

[D₁.₃.₇.₉ om. l. 1.—(l. 2) D₃.₇ तु (for च).]
—[c]) D₁.₃.₇ °निरीक्षन्तः; D₅ नि*क्षन्तः; M₃ °रहः पश्यन् (for °ह पश्यंस्तत्). Ś₁ Ñ₂ V B D₅.₁₀–₁₃ निरीक्ष(V₃–₄ D₅.₁₀ °क्ष्य)माणो व्यचरत् (D₅.₁₁ विचरन् D₁₁ om. 8 [d] up to ददर्श in 9 [c].—[d]) V₃ B₂ सर्वं तत्; D₁₃ तत्तीर्थं (for सर्वतो). Ś₁ Ñ₂ V B D₅.₁₀.₁₂.₁₃ तमसा-(D₁₃ °सां) (for विपुलं). V₂.₃ B₃ (m., orig. as in text) -जलं; V₄ -तटं; D₁₃ च तां (for वनं).

9 Ñ₁ missing (cf. v.l. 1). D₁₁ om. 9 [ab] and partially [c] (cf. v.l. 8).—[ab]) D₉ तदभ्यासे; M₄ समभ्याशे (for तस्या°). M₄ स (for तु). Ś₁ Ñ₂ V B D₁–₃.₅.₇.₁₀.₁₂.₁₃ ततः स तमसा(D₇ तम*)तीरे (V₁ रं) नि(V₂.₃ D₇ न्य) चरंतम(Ñ₂ B₂ m. D₇.₁₀ °रन्तद्; B₃ D₁₃ °रंस्तद्)मीत (D₂ °ष्ट)वत् (D₁₃ °वान्).—[c]) Ś₁ Ñ₂ V B D₁–₃.₅.₇.₁₀–₁₃ क्रौं(V₁ क्रौं; D₁₁ om.)च(B₃ m.; D₁₁ om.)योस् (for भगवांस्).—[d]) Ś₁ Ñ₂ V B D₁–₃.₅.₇.₁₀–₁₃ मिथुनं (for क्रौञ्चयोः). Ś₁ च सुदर्शनं; V₁.₂.₄ B D₁–₃.₅.₇.₁₀–₁₃ °दर्शनं (D₂ °नः); V₃ प्रियदर्शनं; Dt D₆ S °निस्वनं (for चारुनिःस्वनं)

10 Ñ₁ missing (cf. v.l. 1).—[a]) Ś₁ Ñ₂ V B D₅.₁₀–₁₃ च; M₄ स (for तु).—[b]) D₃ सुरम्यं (for पुमांसं). D₃ (before corr.) पापि° (for पाप°). Ś₁ Ñ₂ V B D₅.₁₀–₁₃ आगत्यानुपलक्षितः.—[c]) Ś₁ Ñ₂ V B D₅.₁₀–₁₂ बद्धानुशयो; D₁–₃.₇.₉ तीरनिलयं (D₉ °यो); D₁₃ कश्चिद्धानुको; M₄ पाप° (for वैरनिलयो).—[d]) D₁ om. निषाद्. Ś₁ Ñ₂ V B D (except Dt D₄.₆.₈.₉.₁₄) M₄ मुनि(D₂.₇ ऋषि; D₃ M₄ स्तृषि)सन्निधौ (for तस्य पश्यतः). D₁ द्रष्टुः (crossed) सन्निधौ (submetric).

11 Ñ₁ missing (cf. v.l. 1).—[a]) D₁–₃.₇ हतं रुधिर-दिग्धांगं.—[b]) Ñ₂ V₁.₃.₄ B Dt D₁.₂.₅–₁₂ चेष्टमानं; V₂ रम्भमाणं; Cg as in text (for चेष्टमानं). V₂ °तलं (orig. as in text) (for महीतले).—After 11 [ab], D₁–₃.₇ ins. :

134* ददर्शाल्पस्थितप्राणं विनदन्तं यथाबलम् ।

[D₁ उन्नदंत (sic); D₇ उन्नदंतं (for विनदन्तं).]
—[c]) D₁.₃.₇ तं; T₃ च; G₄ [अ] थ; M₃ *inf. lin. sec. m.*; M₄ [अ] स्य (for तु). D₁ निहितं (for निहतं). D₂ भार्यावंतं हतं दृष्ट्वा.—[d]) D₁–₃.₇.₉ विललापार्त(D₂ °त्त; D₃ °ग (sic))या गिरा. M₄ रुरोद करुणा गिरः; Ctp °खेपरिभ्रमा.—For 11 [cd], Ś₁ Ñ (Ñ₁ missing) V B D₅.₁₀–₁₃ subst. :

135* दृष्ट्वा क्रौञ्चीं रुरोदार्ता करुणं खेपरिभ्रमा ।

[Ñ₂ V₂ क्रौंचं (for क्रौञ्चीं). Ś₁ V₃ D₅.₁₃ रुरा(D₁₃ °रो)व (for रुरोद). D₁₃ कृपणं (for करुणं). Ś₁ B₄ °भ्रमां; V₃ °भ्रमन्; V₄ °भ्रमात्; B₂ (m.) खपरिभ्रमात् (orig. °च्युता); D₁₁ च परिभ्रमात्; D₁₃ खेपरिभ्रमं; D₁₃ खपरिभ्रमा (for खेपरिभ्रमा).]
—After 11, Dt D₄.₆.₈.₉.₁₄ S (except M₄) ins. :

G. I. 2. 15
B. I. 2. 13
L. I. 2. 15

तथा तु तं द्विजं दृष्ट्वा निषादेन निपातितम् ।
ऋषेर्धर्मात्मनस्तस्य कारुण्यं समपद्यत ॥ १२
ततः करुणवेदित्वादधर्मोऽयमिति द्विजः ।
निशाम्य रुदतीं क्रौञ्चीमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १३
मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
यत्क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥ १४

तस्यैवं ब्रुवतश्चिन्ता बभूव हृदि वीक्षतः ।
शोकार्तेनास्य शकुनेः किमिदं व्याहृतं मया ॥ १५
चिन्तयन्स महाप्राज्ञश्चकार मतिमान्मतिम् ।
शिष्यं चैवाब्रवीद्वाक्यमिदं स मुनिपुंगवः ॥ १६
पादबद्धोऽक्षरसमस्तन्त्रीलयसमन्वितः ।
शोकार्तस्य प्रवृत्तो मे श्लोको भवतु नान्यथा ॥ १७

136* वियुक्ता पतिना तेन द्विजेन सहचारिणा ।
ताम्रशीर्षेण मत्तेन पत्रिणा सहितेन वै ।

[(l. 1) D14 विमुक्ता. M2 पतिता (for पतिना). T2 °चारिणी (for सहचारिणा).—(l. 2) G2 तांब्र° (for ताम्र°). G2 मुक्तेन (for मत्तेन). D6 G3.4 सह° (for सहि°).]

On the other hand D1-3.7 ins. :

137* तथा तां विलपन्तीं हि क्रौञ्चीं बाष्पहतां भुवि ।

[D1 विलपमानां (for तां विलपन्ती). D1 तां; D2 च (for हि). D1 बाष्पा°; D2 च पतितां (for बाष्पहतां).]

12 Ñ1 missing (cf. v.l. 1).—[a]) D1.7 यथा च तं; D2.3 °च तं; D4.6.8 तथाविधं; D9 तथा भूतं; T3 M2 तदा तु तं; G1.4 तथा तु तं-; M4 °गतं; Cg as in text (for तथा तु तं). D1 3.7 तेन; G4 द्व* (for दृष्ट्वा). Ś1 Ñ2 V B (B3 m.) D5.10-13 तं तथा (Ñ2 B3 (orig.) D10 ततस्तं; V4 तथावि; D5 तत्तथा) निहतं दृष्ट्वा.—[b]) G4 missing [bc] on a damaged fol. Ś1 Ñ2 V1.2.4 B D5.10-13 निषादे(Ñ2 दे m.)नांडजं (D11 ° *जं) वने; V3 निषादेनाशुजं मुनिः. M2 missing from त्म to का in [d] (fol. damaged).—[c]) Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5.10.11.13 मुनेः; D1-3.7 दृष्ट्वा; D12 मुनिः (for ऋषेर्). Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D1-3.5.7.10-13 शिष्यसहायस्य.—[d]) M4 करुणा (for कारुण्यं). Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5.10-13 M4 °जायत (for समपद्यत). D1-3.7 मुनेः कारुण्यमागतं (D2 °तामगात्; D3.7 °मागमत्).

13 Ñ1 missing 13[ab] (cf. v.l. 1).—[a]) B1 °विदित्वान् (sic); D2 कारुण्य°; D3 करुणा°; D13 करणरोदित्वाद् (sic) (for करुणवेदित्वाद्).—[b]) M2 द्वचः (sic) (for द्विजः). Ś1 Ñ2 V B D5.10-13 धर्मात्मा स द्विजोत्तमः; D2.3.7.9 इ(D3 चे)दं वचनमब्रवीत्.

—After 13[ab], D2.3.7.9 ins. :

138* अहो बत निषादेन नृशंसेनाल्पबुद्धिना ।
अयशस्यं कृतमिदं लोके कर्म विगर्हितम् ।

[(l. 1) D9 नृशंसेन निषादेन (by transp.). D2 अल्प° (for अल्प°).—(l. 2) D3.7 अनायुष्यं (for अयशस्यं). D2 लोके (for इदं). D3 धर्म- (for कर्म).]

—[c]) Ś1 Ñ V B D (except Dt D4.6.8.14) निशम्य (for निशाम्य). Ś1 Ñ V B D5.10-13 करुणं (D5.13. °णां) (for रुदतीं). V2 क्रौंचं; V3 क्रौंच्याः; D9.11.12 क्रौंची (for क्रौञ्चीम्).—[d]) D9 पुनर (for इदं). Ś1 Ñ V1.2.4 B1 D5.10-13 क्रं (V2.4 D11.13 रु)दंतीं तां (V1 om. तां (submetric); V4 तं)जगाविदं; V3 तं बुद्ध्वा च जगाविदं; B2-4 क्रंदंतीं तां जगाद ह (B2 च); B4 (m.) रुदतीं तां जगाविदं.

14 [a]) D11 च (for त्वम्).—[b]) Ś1 आगमः (for अगमः). D2 शश्वती; D9 शाचनीः (sic) (for शाश्वतीः).—[c]) D2 यं (for यत्). D13 एवम् (for एकम्).—[d]) V4 om. व; Dt om. म in मवधीः. D9 °धीत् (for अवधीः). V1 D2.9.12 °मोहितः; G4 missing (for °मोहितम्).

15 G4 missing up to बभूव in [b] on a damaged fol.—[ab]) Dt D8 इत्थं (for एवं). D3 वदतश् (for ब्रुवतश्). D2 चिषा (sic) (for चिन्ता). D1 °वीक्षितुं; D2.3.9 M4 °वीक्ष्य तं (D3 तां); D7 M3 °वीक्ष्य (M3 orig. °क्षि)तः; T2 M2 °वीक्षितः; D11 तदनंतरं (for हृदि वीक्षतः). Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 तस्येदमुक्त्वा वचनं चिंताभूत्तदनंतरं.—[c]) D1 शोकार्तौ च (for शोकार्तेन). D1-3.7.9 एव (for अस्य). D1 शकुनौ; M2 श** (for शकुनेः). Ś1 Ñ V B D5.10-13 शकुनं (Ś1 शंकिनं; D13 शाकुनं) शोचता (Ś1 D5 °तो) द्योवं.—[d]) Ś1 किमेवं; Ñ V B D5.10-12 किमेतद्; M2 damaged; M4 किंत्विदं (for किमिदं). D1-3.7 भाषितं; M4 व्याहृतिर् (for व्याहृतं).

16 [b]) D4 reads मति in marg.; G1.3 मतिमुत्तमां. G4 repeats मान्मति.—[c]) M2 शि* (for शिष्यं).—[d]) M3 च (for स). M2 ** पुंगवः.—For 16, Ś1 Ñ V B D (except Dt D4.6.8.14) subst.: (D9 subst. l. 1 only for 16[ab])

139* मुहूर्तमिव च ध्यात्वा वाक्यं तत्प्रविमृश्य च ।
शिष्यमाह स्थितं पार्श्वे भारद्वाजमिदं वचः ।

[(l. 1) V2 एव (for इव). Ś1 Ñ B3 (m. as in text). D1.10 तद्; D9 तं (for च). V3 D2.3.7.11 स मुहूर्तमिव(D7 °मभि) ध्यात्वा (for the prior half). B3 (m. as in text) D10 च (for तत्). D13 तद्वाक्यं (by transp.). V2 B3 (m., orig. तद्विमृश्य) D11 परिमृश्य; B4 वै विमृष्य (for प्रविमृश्य). V3 °प्रति विमृश्य च; D7 °तत्रोपविश्य च (for the post. half).—(l. 2) D1-3.7 उवाच शिष्यं भगवान् (for the prior half). Ñ V2 D1.7.11-13 भरद्वाजम्.]

17 D7 om. 17 [a]—18 [b].—[a]) D3 समश्चैव (for अक्षरसमस्). D1.2 पाद(D1 °दे)बद्धसमश्चैवः M4 समबद्धाक्षरपदः.—[c]) G4 partially missing. D2 प्रदत्तो; D3 प्रवृत्तो

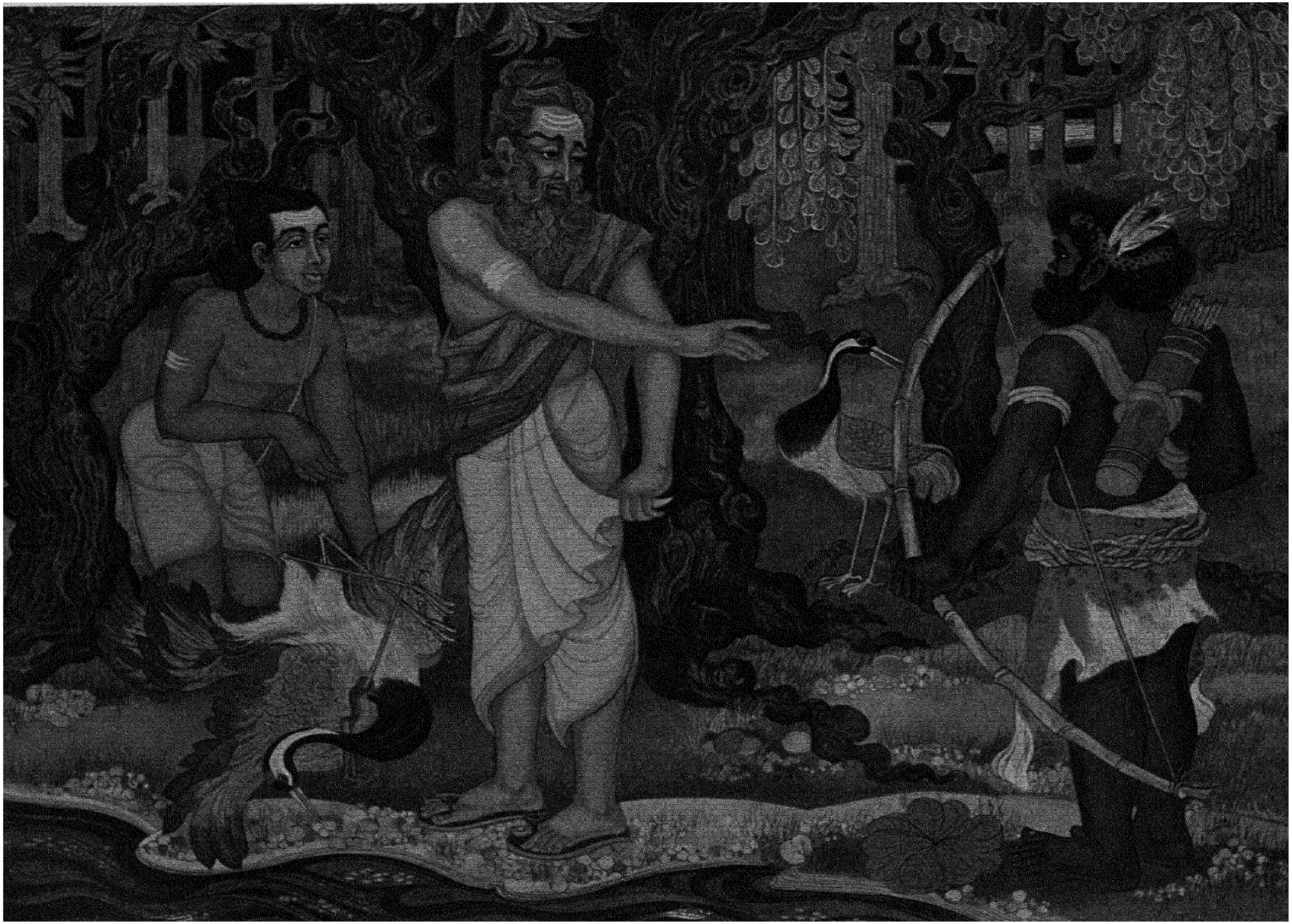

मा निषाद प्रतिष्ठा त्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
यत्क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥ I. 2. 14

शिष्यस्तु तस्य ब्रुवतो मुनेर्वाक्यमनुत्तमम् ।
प्रतिजग्राह संहृष्टस्तस्य तुष्टोऽभवद्गुरुः ॥ १८
सोऽभिषेकं ततः कृत्वा तीर्थे तस्मिन्यथाविधि ।
तमेव चिन्तयन्नर्थमुपावर्तत वै मुनिः ॥ १९
भरद्वाजस्ततः शिष्यो विनीतः श्रुतवान्गुरोः ।
कलशं पूर्णमादाय पृष्ठतोऽनुजगाम ह ॥ २०

स प्रविश्याश्रमपदं शिष्येण सह धर्मवित् ।
उपविष्टः कथाश्चान्याश्चकार ध्यानमास्थितः ॥ २१
आजगाम ततो ब्रह्मा लोककर्ता स्वयं प्रभुः ।
चतुर्मुखो महातेजा द्रष्टुं तं मुनिपुंगवम् ॥ २२
वाल्मीकिरथ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय वाग्यतः ।
प्राञ्जलिः प्रयतो भूत्वा तस्थौ परमविस्मितः ॥ २३

G. I. 2. 26
B. I. 2. 24
L. I. 2. 26

(sic)(for प्रवृत्तो). D14 T G2 M1 [अ]थं (for मे).—[d]) D3.9.14 T भवति (for भवतु). D2.3 मा (for न). M2 missing (for नान्यथा).—For 17, Ś1 Ñ V B D5.10–13 subst. :

140* पादैश्चतुर्भिः संयुक्तमिदं वाक्यं समाक्षरैः ।
शोचतोक्तं मया यस्मात्तस्माच्छ्लोको भवत्विति ।

[(l. 1) B1 संयुक्तैर् (for संयुक्तम्). B3 (m. as in text) .4 D10 समाक्षरं.—(l. 2) D12 om. तस्माच्. Ñ V1.3 शोको (for श्लोको). Ś1 भवत्युत; V1 [अ]भवदिति; V2 B3 (m., orig. as in text) D11.13 भविष्यति (for भवत्विति).]

18 D7 om. 18[ab] (cf. v.l. 17). M2 missing [a] on a damaged fol. —[a]) Ś1 Ñ V (V1 om.) B1D1.3.5.12.13 [अ]थ; D2.10.11 [अ]पि (for तु). Ś1 Ñ V B1–3 D5.10. 11.13 तच्छ्रुत्वा; B4 तं श्रुत्वा; D12 * श्रुत्वा (for ब्रुवतो). —[b]) B3 (m. as in text) ऋषेर् (for मुनेर्).—[c]) Dt D2.6.8 संतुष्टस्; Cg.t as in text (for संहृष्टस्). —[d]) D3 ततस् (for तस्य). D1 प्रीतो; G1.3 हृष्टो (for तुष्टो). Dt D2.3.6–8 मुनिः (for गुरुः). —For 18[cd], Ś1 Ñ V B D5.10–13 subst. :

141* तथेति प्रतिजग्राह गुरोः प्रीतिं विदर्शयन् ।

[D11 प्रथाति (sic). B4 प्रतिजग्रा*. Ñ V2 B (except B4) नि(B3 m. प्र)दर्शयन् (B1 °नं); V2.4 D13 प्रदर्शयन् (for विदर्शयन्).]

Then cont. :

142* संभाषमाण एवाथ शिष्येण सहितस्तदा ।

[Ś1 V2 D5.11–13 स भाष°; V4 संभाष्य° (for संभाषमाण). V3 [अ]सौ; D11 [अ]र्थं (for [अ]थ). D3 सहि * स्. V4 B1 ततः; D13 तथा (for तदा). Ñ1 illeg. after शिष्येण.]

19 Ś1 Ñ V B D5.10–13 om. 19 [ab] (cf. 133*).—[b]) D2 तीर्थनद्यां; D3 °नद्या; D7 °तावद् (for तीर्थे तस्मिन्). D1–2.7 °क्रमं; D6.9 °विधिः (for °विधि).—[c]) Ñ1 V1 B1.3 D7.10 एवं (for एव). Ñ1 B1–3 (B2.3 m.) श्लोकं (for अर्थं). V4 तत्संचिंतयन्नर्थम् (submetric).—[d]) Ñ V4 B1.2 उपा(V4 उपे)वादाश्रमं; V1 B3(m. आयवाद्याश्रमं).4 उपादायाश्रमं; V2 समादायाश्रमं; V3 समीयादाश्रमं (for उपावर्तत वै). Ś1 D1.2.5.7.10–13 आश्रमाय न्यवर्तत (D10 न्यवर्तयत्); D3 आश्रमाय निवर्तितः.

20 [a]) M4 भारद्वाजस्तु शिष्यो वै.—[b]) G4 missing नीतः श्रुत on a damaged fol. T2 श्रितवान् (after corr. as in text); T3 कृतवान् (for श्रुतवान्). D9 T2 G1.3 M2.3 मुनिः; T1.3 मुनेः; M4 मुनिः (for गुरोः).—For 20 [ab], Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 subst. :

143* तमन्वयाद्विनीतात्मा भारद्वाजो महामुनिः ।

[V2.3 अनु°; V4 D1.3 अन्वि° (for अन्वयाद्). B3 विधूतात्मा (m. as in text). D1.13 भर° (for भारद्वाजो). D3 om. महा. Ñ1 V1 B2 °मुनिं (for °मुनिः).]

—[c]) Ñ V B G4 पूर्णं(B4 °र्ण)कलशम् (V1 B1[om.]–4 °सम्) (by transp.); D13 पयःकलशम्. —[d]) Ś1 D1–3 मुनिसत्तमं (D1.2 °मः); D7 मुनिपुंगवं; D12 जगाम ह (submetric) (for ऽनुजगाम ह). Ñ V B D11.13 शिष्यः परमसंम(V3 °य)तः.

21 [a]) Ś1 तं°; D1 संप्रवेश्य (for स प्रविश्य). V2 [आ]श्रममिदं (for °पदं).—[b]) Ñ2 B3 (m., orig. as in text)सहितस्तदा; M2 ** धर्मवित् (for सह धर्मवित्). —[cd]) Ñ V B D10.11.13 ततस्तस्मिन् ; Dt कथाश् (wrongly om. श्चान्या) (for कथाश्चान्याश्). Ñ V B1–3 D10.11.13 बभूव; B4 अभवद् (for चकार). V4 °तत्परः; D13 °माश्रितः (for ध्यानमास्थितः). Ś1 D1–3.7 उपविश्यासने तूष्णीं ध्यानमेवान्वपद्यत.—After 21, G1 ins. 144*.

22 [ab]) B3 repeats लो in लोक°. V2 (before corr. as in text) स्वयंप्रभः; D14 illeg. ;T2 स्वयंभुवः (for स्वयं प्रभुः). Ś1 D1–3.7 आजगामाश्रममथो(D1 °पदे) ब्रह्मा लोकपितामहः. D1 om. 22 [cd]—24.—[d]) D5.9.11.12 G1–3 M1 ऋषिं (for मुनिं).—For 22 [cd], Ś1 Ñ V B D2.3.7.10.13 M4 subst., while G1 ins. after 21 :

144* स्वयं स्वयंभूर्भगवान्द्रष्टुं तमृषिसत्तमम् ।

[In Ñ1 after स्वयं स्व up to ष्टुं and last two letters त्तमम् are illeg. V2 सूर्यः; D13 तत्र; G1 अथ; M4 ब्रह्मा (for first स्वयं). V1.3 B1 स्वयंभूर्भगवान् द्रष्टुं (V1 तत्र; V3 देवो) (for the prior half). B1 स्वयं (for द्रष्टुं). D7 तं द्रष्टुं (by transp.). V3 ऋषिसुत्तमं ; G1 मुनिपुंगवं (for ऋषिसत्तमम्).]

23 D1 om. 23 (cf. v.l. 22).—[a]) Ś1 कि on marg. Ś1 Ñ V1–3 B D2.3.5.7.10–13 M4 अपि (for अथ). B4 तद् (for तं). V4 आगतं दृष्ट्वा (*inf. lin.* कथितं श्रुत्वा

G. I. 2. 27
B. I. 2. 25
L. I. 2. 27

पूजयामास तं देवं पाद्यार्घ्यासनवन्दनैः ।
प्रणम्य विधिवच्चैनं पृष्ट्वानामयमव्ययम् ॥ २४
अथोपविश्य भगवानासने परमार्चिते ।
वाल्मीकये महर्षये संदिदेशासनं ततः ॥ २५
उपविष्टे तदा तस्मिन्साक्षाल्लोकपितामहे ।
तद्गतेनैव मनसा वाल्मीकिर्ध्यानमास्थितः ॥ २६
पापात्मना कृतं कष्टं वैरग्रहणबुद्धिना ।
यस्तादृशं चारुरवं क्रौञ्चं हन्यादकारणात् ॥ २७
शोचन्नेव मुहुः क्रौञ्चीमुपश्लोकमिमं पुनः ।
जगावन्तर्गतमना भूत्वा शोकपरायणः ॥ २८

---

also) (for अथ तं दृष्ट्वा). —[b]) T2 सहतो° (sic) (for सहसोत्थाय). Ñ1 illeg.; V1 वाग्रतः; D7 चाग्रतः (for वाग्यतः). D3 सहसास्थाय धर्मवित्. —[c]) Ś1 Ñ2 V1.3.4 B1.3.4 D3.5.10.12-14 T G2.4 M1 प्रणतो; Cg.t as in text (for प्रयतो). V4 तस्मै; D11 ब्रह्मा (as in text also) (for भूत्वा). —[d]) Ś1 तस्मै; V4 भूत्वा (for तस्थौ). B4 (marg., orig. as in text) तस्थौ भूत्वा (by transp.) V4 °प्रसंमितः; D3 °मविस्मितं; D14 illeg. (for °मविस्मितः).

24 D1 om. 24 (cf. v. l. 22). D2.7.9 transp. 24 and 25[ab]. D3 transp. 24[ab] and 25[ab]. —[a]) D14 illeg. (for पूज-). Ś1 Ñ V B D2.3.5.7.9.10.12.13 M4 चैवै (D12 वै चै by transp.)नं (for तं देवं). D11 पूजयामास चैनं (submetric). —[b]) Ñ1 illeg. after पाद्या. V1 पाद्यार्घास-(श also)न°. V2.4 D12 पाद्यार्घा(D12 °र्घ्या)सनचंदनैः; D2.3.7.9 पाद्यार्घै(D7 °र्घ्यं)स्तुति°.—After 24[ab], M4 ins. 28[cd], which is repeated in its proper place. —[c]) D14 illeg. प्र to धि. Ś1 पूर्णतो; Ñ V B D5.10.12.13 प्रण(Ñ1 illeg.)तो; G4 M4 प्रणेमे (for प्रणम्य). D2 वापि; D3.7 M4 चापि; D9 चैव (for चैनं). —[d]) V3 D2.14 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). D3 [आ]गमनम्; D12 [अ]नाम* (for [अ]नामयम्). D11 अषयं (sic); D12 * व्ययं; M4 अव्ययः (for अव्ययम्). D6.8 पृष्ट्वा चैव निरामयं; Cm. g. t as in text. ❀ Ck: अव्ययं व्ययो जन्मादिनाशान्तविकाराः.....। प्रथमं स्वागतमत्रभवतां स्वामिनामित्यनामयं पृष्ट्वा। ❀

25 D2.7.9 transp. 24 and 25[ab], D3 24[ab] and 25[ab]. —[a]) Ñ1 B3 (*int. lin.*) तथो° (for अथोपविश्य). —[b]) V2 परमर्चितः; G1 °र्जिते (for परमार्चिते).—For 25[ab], D1 subst., D2.3.7.9 ins. line 2 after 25[ab]:

145* स्वयं स्वयंभूर्भगवानासने परमार्चिते ।
ऋषिणाभ्यर्चितः सम्यगासांचक्रे पितामहः ।

[(l. 2) D7 अभ्यर्थितः. D9 आज्ञां° (*sec. m.*, orig. आसां°) (for आसांचक्रे). D2.3.7 वरासने (for पितामहः).]

Ñ1 illeg. after वाल्मीक up to [d]. D14 partially illeg. —[c]) V1.2 वाल्मीकाय (for °कये). Ś1 अप्यासनं; Ñ2 V1.3.4 B (B4 orig.) D2.10.12.13 [अ]प्यासनं स (Ñ2 V1 °सं-; D2 °च); V2 B4 (m.) [अ]प्यसौ ब्रह्मा; Dt D6.8 Ct च ऋषये; D1 [अ]र्धासनं स्वं; D3.5 आसनं स्वं; Cg as in text (for महर्षये). D7 वाल्मीकिर्यथासनं स्वं; D11 M4 वाल्मीकेप्यासनं स (submetric). —[d]) Ś1 स दिदेशांतरं; Ñ2 V1.3.4 B (B4 m. as in text) D1-3.5.10-13 M4 दिदेशानंतरं; V2 om. स; D7 विवेशानंतरं; D14 तं दिदेशा° (for संदिदेशासनं). M4 तदा (for ततः). —After 25, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins.:

146* ब्रह्मणा समनुज्ञातः सोऽप्युपाविशदासने ।

26 [a]) D1 उपविष्टं; D3.13 उपविष्टो; M3 उ*विष्टे (for उपविष्टे). Ś1 Ñ2 V3 B2.3 D1-3.5.7.11.12 ततस्तस्मिन्; Ñ1 V2 B4 तु तस्मिंस्तु; V1 च ततस्तस्मिन् (hypermetric); V4 B1 D13 च तस्मिंस्तु; M4 व तस्मिन् स (for तदा तस्मिन्). —[b]) Ñ1 V4 D1 -पितामहः (for -पितामहे). —[c]) V2 तद्गतेनैव; D5 °तेनेव (for तद्गतेनैव). —[d]) Ś1 °संस्थितः; D1 °माश्रितः (for °मास्थितः).

27 Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 M4 transp. 27 and 28. —[a]) G2 °त्मानं (for पापात्मना). Ś1 Ñ V B D5.10-13 कृतं पापात्मना (by transp.). D1-3.7.9 कष्टं कृतं पाप्मना वै (D2 च पाप्मना). —[b]) Ś1 Ñ V1-3 B D5.10.12.13 व्या (Ñ2 क्रो)धेना(V1 om. ना)नाष्ट°(V2.3 °नात्म°; B1.2 °नार्य°; B3 (m. orig. as in text) °नर्थ°); V4 व्याधेनाथ*°; D1-3.7.9.11 निषादेनाल्प°. Ñ1 illeg. for [cd]. —[c]) D1.2.7.9.14 यत्; Cg as in text (for यस्). D1 चारुतरं; D7 °रुतं; M4 °रूपं (for चारुरवं). Ś1 यत्सकामातुरं क्रौंचम्; Ñ2 V B D5.10.12.13 यत्स (V1 repeats य; Ñ2 V4 B3.4 D10 °त्सु-) चारुस्वनं (V1.3 B1 °रवं; V2 D12 °वरं; D5 °भवं) क्रौंचम्; D3 यन्नादशं चारुरं* (sic); D11 यत्स क्रौंचं चारुवरम्. —[d]) D1-3.7.9 M4 जघ्ने क्रौंचम् (for क्रौञ्चं हन्याद्). Ś1 Ñ2 V B D5.10-13 अवधीत्तम(V1 °त्काम; B2 m.; B4 om. म; D13 °दात्म)कारणात् (Ś1 Ñ2 V3 B3 [B3 m. as in text] D10 °णं).

28 Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 M4 transp. 27 and 28. —[a]) Ś1 Ñ2 V4 B D1.2.5.7.9-12 M4 शोचन्निव°; V1 शोचयन्निव तां; V3 शोचयन्नितरां; Dt D6.8 °पुनः; D4 शोचन्नेवं°; D13 शोचन्निव स तां; G4 °त्रेवमुप-; Cg as in text (for शोचन्नेव मुहुः). V4 D14 क्रौंचम्; D9 श्लोकम्(for क्रौञ्चीम्). —[b]) Ś1 Ñ1 V B D5.10-13 ततः°; Ñ2 M4 उप(Ñ2 ततः) शोकम् (for उपश्लोकम्). V2-4 B1 इदं (for इमं). Dt D6.8 जगौ; M4 मुनिः (for पुनः). D1-3.7 तमेवार्थं पुनः पुनः; D9 तमेवार्थं विचिंतयन्. After 24[ab], M4 ins. 28[cd]. —[c]) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-12 जगादान्तर्गत°; Dt D6.8 पुनरंतर्गत°; D13 जगादार्तमना भूत्वा; M4 (both times) जगौ चांतर्गत°—[d]) D13 दुःख-; M1 (before corr.) भूया (for भूत्वा). Ś1 श्लोक°; V4 लोक° (for शोकपरायणः).

तमुवाच ततो ब्रह्मा प्रहसन्मुनिपुंगवम् ।
श्लोक एव त्वया बद्धो नात्र कार्या विचारणा ॥ २९
मच्छन्दादेव ते ब्रह्मन्प्रवृत्तेयं सरस्वती ।
रामस्य चरितं कृत्स्नं कुरु त्वमृषिसत्तम ॥ ३०
धर्मात्मनो गुणवतो लोके रामस्य धीमतः ।
वृत्तं कथय धीरस्य यथा ते नारदाच्छ्रुतम् ॥ ३१
रहस्यं च प्रकाशं च यद्वृत्तं तस्य धीमतः ।
रामस्य सहसौमित्रे राक्षसानां च सर्वशः ॥ ३२
वैदेह्याश्चैव यद्वृत्तं प्रकाशं यदि वा रहः ।
तच्चाप्यविदितं सर्वं विदितं ते भविष्यति ॥ ३३
न ते वागनृता काव्ये काचिदत्र भविष्यति ।
कुरु रामकथां पुण्यां श्लोकबद्धां मनोरमाम् ॥ ३४

G. 1. 2. 39
B. 1. 2. 36
L. 1. 2. 39

29 ^{b}) D1-3.7.9 M3 प्रहस्य (for प्रहसन्). Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 °सत्तमं (for °पुंगवम्). —After 29^{ab}, Ś1 Ñ V B D5.10-13 ins. :

147* महर्षे यदयं प्रोक्तस्त्वया क्रौञ्चवधाश्रयः । ✓

[D11 यपदं (sic) (for यदयं). B4 °श्रित: (for °श्रयः).] —^{c}) Ś1 Ñ V B Dt D5.8.12 Ct एवास्त्वयं; D1-3.9 एष°; D10 एवास्त्वयं; M4 एकस्त्वया; Cg as in text (for एव त्वया). D13 श्लोकः स चास्त्वयं बंधः. ❀ Ck इदानीमपि श्लोकव्याजेन त्वया श्लोक एव बद्धः; Ct : श्लोक एव त्वया इति पाठेपि यशोरूप एवायं त्वया बद्धः ❀ —^{d}) Ś1 Ñ V1.2.4 B2-4 D11.12 M4 तव वाक्यस्य शोचतः ; V3 B1 तव वाक्यमशेषतः; D1-3.7.9.13 तस्य वाक्यस्य (D2 क्रौंचस्य; D7 वाक्यम; D9 चक्रस्य) शोचनात् (D13 °नः) ; D5 [s]भूदवाक्यस्य शोचत :.

30 ^{a}) Ś1 Ñ V2-4 B2-4 D2.3.5.7.9.11.12 स्वच्छंदाद्; B1 सच्छंदाद्; D1.13 स्वच्छंदा; Cm.g.k.t as in text (for मच्छन्दाद्). —^{b}) B2 (m.) प्रवृत्तेयं. D12 स्वरस्वती (sic). —^{c}) Ñ1 ब्रह्मन् (as in text also) ; D14 S (except M2.4) Cg सर्वं (for कृत्स्नं). —^{d}) V4 D12 °सत्तमः (for °सत्तम). D9 कुरुष्व मुनिपुंगव.

31 ^{a}) Ñ1 धर्मात्मवनो गुणतो (sic). —^{b}) Ñ1 V2 D7 लोक°; Ñ2 B2.3 (after corr. as in text) D3.9.10.13 लोका°; D2 लोकनाथस्य (for लोके रामस्य). —^{c}) Ñ1 V1.2 B2-4 D2.3.5.9-13 प्रथय; V4 B1 प्रथम-; D1 प्रसिद्धं; Cg as in text (for कथय). Ś1 Ñ V1.2.4 B D1-3.5.6.9-13 G4 M4 रामस्य; D4.14 T1.3 G2 M1.2 वीरस्य; Cg.t as in text (for धीरस्य). V3 रामस्य चरितं कृत्स्नं (cf. 30^{c}); D7 रामस्य ससहायस्य. —^{d}) D11 यदा (for यथा).

32 ^{a}) V1 विहस्य च; V4 B D3.7 रहश्चैव (for रहस्यं च). Ś1 D9.11 प्रकाश्यं; V4 B1 D7 प्रकाशश् (for प्रकाशं). —^{c}) Ś1 Ñ V B1-3 D1-3.5.7.10-13 M4 ससहायस्य; B4 सहसा यस्य; Cg as in text (for सहसौमित्रे). —^{d}) D3 राक्षसानां च स च सर्वशः (hypermetric).

33 ^{a}) M (except M1) Cg [अ]पि (for [यू]व). Ś1 वृत्तांतं; G4 चरितं (for यद्वृत्तं). —^{b}) G1 प्रकाशयति नारद :. —After 33^{ab}, D1-3.7.9.11 ins., while Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 ins. after 33 :

148* सदारेण सराष्ट्रेण राज्ञा दशरथेन यत् । ✓
आसितं भाषितं चैव गतं यच्चाप्यनुष्ठितम् । ✓

[Cf. l. 2-3 of 154*—(l. 1) V2.3 सपुत्रेण (for सराष्ट्रेण). Ñ2 B2.3 D10.13 सराष्ट्रेण सदारेण (by transp.) ; B4 सदाचारेण सराष्ट्रेण (hypermetric); D2 सदाचारेण राष्ट्रेण (for the prior half). D3 om. न in दशरथेन. V1.2 B4 D2.7.11 च (for यत्). —(l. 2) V3 प्रेषितं; D9 (before corr. as in text) हसितं (for आसितं). Ś1 Ñ2 V1 B1.2 D5.11.12 मतं; V2.3 ज्ञातं; D1 कृतं; D10 तेन (for गतं). V3 वाचा; B4 तच्च; D1 यद्वा; D2.9 चैव (for यच्च).]
B3.4 cont. :

149* सर्वं विदितमेतत्ते मत्प्रसादाद्भविष्यति । ✓

[B4 यत्प्रसा*द्]

—After 148*, Ñ2 V4 B3 (after 149*) D10.11.13 repeat 33^{cd}. —^{c}) Ñ2 V4 B3 (all both times).4 D10.13 (both second time) G1 M4 यच्च; D1.2 तथा; D11 (first time) यद्वा (for तच्च). Ś1 Ñ1 V1-3 B2 (m. as in text) D1-3.5.9-13 [अ]वितथं (for [अ]विदितं). Ñ2 B3 D10.11.13 (second, D11 first time) किंचिद् (for सर्वं). —^{d}) B3 वेदितं (for विदितं). V4 तद् (for ते). —After 33, D1-3.7.9 ins.; Ś1 Ñ V B D5.10-13 ins. after 40 :

150* धर्मकामार्थसंबद्धं बहुचित्रार्थविस्तरम् । ✓
समुद्रमिव रत्नाढ्यं लोकश्रुतिरसायनम् । ✓

[cf. l. 11-12 of 154* and l. 13-14 of the passage given in App. 1 (No. 2)—(l. 1) Ñ1 illeg. after धर्मार्थ up to द्धं in the prior half. Ñ transp. काम and अर्थ in धर्मकामार्थ-. Ñ2 V3 B3.4 -संयुक्तं; D3 -संबंधं (for -संबद्धं). Ś1 -विस्तृतं; B3 (m.; orig. as in text) -भाषितं (for -विस्तरम्). —(l. 2); B1 D9 समुद्र इव D12 om. मिव (for समुद्रमिव). D13 रम्यार्थं (for रत्नाढ्यं). Ñ V3 D2.5.10.12.13 लोके (for लोक-). B4 -परायणं (for -रसायनम्).]

34 B4 om. (hapl.) 34^{ab}. —^{ab}) D5 अनृते (for अनृता). M4 गाव्ये (sic) (for काव्ये). D2 क्वचिद् (for काचिद्). G4 तत्र (for अत्र). Ś1 Ñ V B1-3 D5.10-13 transp. काव्ये (Ś1 कापि) and काचिदत्र. —^{c}) Ñ1 illeg. (for कुरु रा). Ñ1 V2.3 B (B3 m., orig. मुख्यां) D1-3.7.9 T3 M4 दिव्यां; Cg as in text (for पुण्यां). D11 कुरुष्वमकथां पुण्यं (sic). —^{d}) Ś1 °बंधां; V2 शोक°; D12°*द्धां (for श्लोकबद्धां). M4 °हरां (for मनोरमाम्).

G. 1. 2. 40
B. 1. 2. 36
L. 1. 2. 40

यावत्स्थास्यन्ति गिरयः सरितश्च महीतले ।
तावद्रामायणकथा लोकेषु प्रचरिष्यति ॥ ३५
यावद्रामस्य च कथा त्वत्कृता प्रचरिष्यति ।
तावदूर्ध्वमधश्च त्वं मल्लोकेषु निवत्स्यसि ॥ ३६
इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत ।
ततः सशिष्यो वाल्मीकिर्मुनिर्विस्मयमाययौ ॥ ३७
तस्य शिष्यास्ततः सर्वे जगुः श्लोकमिमं पुनः ।
मुहुर्मुहुः प्रीयमाणाः प्राहुश्च भृशविस्मिताः ॥ ३८

समाक्षरैश्चतुर्भिर्यः पादैर्गीतो महर्षिणा ।
सोऽनुव्याहरणाद्भूयः शोकः श्लोकत्वमागतः ॥ ३९
तस्य बुद्धिरियं जाता वाल्मीकेर्भावितात्मनः ।
कृत्स्नं रामायणं काव्यमीदृशैः करवाण्यहम् ॥ ४०
उदारवृत्तार्थपदैर्मनोरमै-
स्तदास्य रामस्य चकार कीर्तिमान् ।
समाक्षरैः श्लोकशतैर्यशस्विनो
यशस्करं काव्यमुदारधीर्मुनिः ॥ ४१

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

---

35 T1 missing ^{ab} on a damaged fol. —^{c}) V2 रामायणं पुण्यं; M4 रामकथा लोके (for रामायणकथा). —^{d}) B2 त्वत्कृता; M4 सर्वतः (for लोकेषु). D13 विचरिष्यति.

36 B1 om. 36. Śi Ñ1 V3 D2.3.5.7.11.12 T3 M3 om. ^{ab}. T2 reads ^{ab} in marg. (*sec. m.*). —^{a}) Ñ2 V2 D1.9.10.13 G4 M4 च रामस्य (by transp.); V1.4 B2.4 D4.14 T1.2 G2 M1.2 रामायण-; B3 G3 रामस्य तु; G1 रामस्य (submetric) (for रामस्य च). —^{b}) V1.4 B2.4 लोकेषु; D13 त्वत्कथा (for त्वत्कृता). D1.9 विचरिष्यति. —^{c}) D2 तव च (for तावद्). Ñ D1–5.7.9.11.12 ऊर्ध्वंगतिम् (for ऊर्ध्वमधश्). V4 D1–3.7 M4 चैव; D9 त्वं च (by transp.) (for च त्वं). —^{d}) V2.3 D1–3.7.9 G1.3 M2 मम लोके; B2 मल्लोके च; B3 (m., orig. as in text).4 स्वर्गलोके (for मल्लोकेषु). Ñ2 V2.4 D5.7.9 निवत्स्यति; B2 विवत्स्यसि (m. as in text); D13 चरिष्यसि (for निवत्स्यसि). G4 मल्लोके निवसिष्यसि.

37 ^{c}) Dt D6.8.14 S (except M4) भगवान्; D3.4.9 वाल्मीकि- (for वाल्मीकिर्). V3 ततः स शिष्यसहितो. —^{d}) D1–3.7 आगतः (for आययौ). Śi Ñ V1.2.4 B D5.10–13 विस्मयं परमं (Ñ1 m. परमं) ययौ; V3 वाल्मीकिर्विस्मयं ययौः D9 -मुनिर्विस्मयमानसः.

38 ^{a}) D12 G4 तथा (for ततः). Ñ1 तस्य (for सर्वे). —^{b}) Dt repeats; D13 गुरोः (for जगुः). Ñ2 V3 B3.4 इदं; D1–3.7.9 हितं (for इमं). Śi Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7.9–13 M4 तदा; B2 तथा; G4 missing (for पुनः). —^{c}) V3 प्रियमनाः; D2 क्रीयमाणः (sic) (for प्रीयमाणाः). D2 om. from 38^{d} to 39^{c}. —^{d}) V2.3 प्राज्ञाश्च; B1 भूयश्च°; B4 प्रहुश्च (sic); D5 illeg.; D9 मु°; M4 ब° (for प्राहुश्च). Śi °दुःखिताः; V3 बहु° (for भृशविस्मिताः).

39 D2 om. 39^{abc} (cf. v. l. 38). —^{a}) M2 पदा° (for समाक्षरैश्). B2 (m. as in text) च (for यः). M4 चतुष्पादोक्षरसमः. —^{b}) T3 °बंद्धो; M4 शोकात्मन (for पादैर्गीतो). Śi Ñ V B D5.10–13 महात्मना; D3 मनीषिणा (for महर्षिणा). —^{c}) V2 सोर्थ° (for सोऽनु°). M4 अनुव्याहरणार्थाय. —^{d}) V2.3 B3.4 M3 (*sec. m.*, orig. as in text) Cm.g श्लोकः; Ct as in text (for शोकः). Śi शोकः श्लोकसमं ततः; V4 श्लोकत्वमिदमागतः. ❀Cg: शोकः श्लोकत्वमागत इति पाठे शोककृतश्लोक एव शोक इत्युच्यत इति ज्ञेयम्।; Ck: स शोकविषयकशब्दो भूयोनुव्याहरणादनुस्मृत्य व्याहरणाद्धेतोः दैवगत्या श्लोकत्वमागतस्तिष्ठति। ❀

40 ^{a}) D1–3.7.9 ततो (for तस्य). Śi Ñ V B D2.5.10–13 अभूत्तत्र; D1.2.7.9 अभूत्तस्य; G1 °ज्ञाता (for इयं जाता). —^{b}) Dt D6.8 महर्षेर्; Cg as in text (for वाल्मीकेर्). Śi Ñ V B D5.10.12.13 अथ (Śi एव) धीमतः (for भावितात्मनः). —After 40^{ab}, D1–3.7.9.11 (D11 after 40) M4 ins.:

151* कृत्स्नं रामायणं काव्यमेष वै प्रकरोम्यहम् ।
जगौ स भगवान्कृत्स्नमेतद्बीजं निशम्य तु ।

[Cf. 40^{cd}.—(l. 1) D11 जगौ रामायणं काव्यं वाल्मीकिर्भगवान्मुनिः. D11 om. line 2.—(l. 2) M4 च (for स). D2 निशाम्य. D2.7.9 च (for तु). M4 शिष्येभ्यस्तदौ तदा (for the post. half).]

—^{c}) Śi Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 श्लोकैर्; Cg as in text (for काव्यम्). —^{d}) D11 ईदृशं (for ईदृशैः). D2.3.7.11 प्रकरोमि (for करवाणि). Śi °भक्तिदं स्मृतं. M4 तन्निबोधत सत्तमाः. —After 40, Śi Ñ V B D5.10–13 (D11 after 151*) ins. 150*.

41 M4 om. 41. —^{a}) Ñ2 -वृत्तात्म-; V2.4 -वृत्तानु-; D9 -वृत्य (before corr. °त्या) र्थ- (for -वृत्तार्थ-). Śi Ñ V B1.2.4 D1–3.5.7.9–12 मनोहरैस्; Cg.t as in text (for °रमैस्). —^{b}) Śi Ñ V B D1–3.5.7.9–13 ततः स; D4 तदा सः; T3 G1.3.4 M2.3 तदस्य (for तदास्य). Ñ2 B3.4 D10 °वीर्यवान्; V1 D2.3.7 °बुद्धिमान्; V3 च कीर्तिवर्धनः; V4 °कीर्तनं (for चकार कीर्तिमान्). —^{c}) V2 B2 (m. as in text) D1–3.7.9 (m. as in text) -पदैर्; V4 -गतैर् (for -शतैर्). B1 om. यशस्विनो. —^{d}) D11 om. श in यशस्करं and र in उदार.

३

श्रुत्वा वस्तु समग्रं तद्धर्मात्मा धर्मसंहितम् ।
व्यक्तमन्वेषते भूयो यद्वृत्तं तस्य धीमतः ॥ १

उपस्पृश्योदकं सम्यङ्मुनिः स्थित्वा कृताञ्जलिः ।
प्राचीनाग्रेषु दर्भेषु धर्मेणान्वेषते गतिम् ॥ २

G. I. 3. 2
B. I. 3. 2
L. I. 4. 2

Ñ1 V4 B2.3 D1–2.7 °धीरिति; B1.4 °धी: परः; Dt D2.8 °दर्शनः; D13 °मुग्रधीः (for उदारधीर्मुनिः). —After 41, Dt D4.6.8–10.14 S (M4 after 40) ins. 44*

[तदुपगतसमाससंधियोगं
सममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् ।
रघुवरचरितं मुनिप्रणीतं
दशशिरसश्च वधं निशामयध्वम् ।]

[(l. 3) D10 निशामय त्वं (for मुनिप्रणीतं). —(l. 4) D6 om. शि in दशशिरसश्. D10 मुनिप्रणीतं (for निशामयध्वम्).]

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Before Kāṇḍa name, Ñ1 ins. रामायणे; V1.3.4 B4 D5.6.7.10–12 इत्यार्षे रामा°; V2 D9 इत्यार्षे श्रीरामा°; B1 इत्यार्षे रामायणे महर्षिवाल्मीकीये; B2 इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये; B3 इत्यार्षे रामायणे चतुर्विंशतिसाहस्र्यां; Dt D1–3.8 इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये; D4 इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे; D14 T G M1–3 इति श्रीमद्; M4 इति. Ñ2 V4 D5.6.10 om. Kāṇḍa name. Ś1 V1–3 B D12 आदि°; Ñ1 Dt D2.4.7.8.9.11.13 S बाल° (as in text); D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Dt S om. Ś1 B4 ब्रह्माभिगमनं; Ñ1 V1.3.4 B1–3 D5.10–12 ब्रह्मागमनं; Ñ2 V2 ब्रह्मागमः; D1 वस्तूत्पादनं; D2.3.7 काव्यवस्तूत्पादनः (D3 °नं); D9 काव्याभिगमनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ2 V2.4 B2.3 D1.5.7.11 2; V3 Dt D2.3 S द्वितीयः; D4.6.9 both (as in text). D12 इ र्षे मा णे ल्मी ये दि व्ये तु श सा रुयां हि यां दि डे ह्मा म ना द्वि यः. (After each letter lacuna). —After Colophon, D1 mentions No. 128. G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 with श्रीमते रामानुजाय नमः; M1.2 with श्रीरामाय नमः.

3

☞ Before Sarga 3, (which is the 4th Sarga in the following MSS.) Ś1 Ñ V B D5.10–12 add one Anukramaṇī Sarga (Gorresio ed. adds after the 3rd Sarga) giving the contents of all the 7 Kāṇḍas in detail. Some of the st. om. in Sarga 3 of the above MSS. are found in the additional Sarga relegated to App. I (No. 1). Their variants are given there. M4 begins the 3rd Sarga from st. 3. St. 1 and 2 along with the additional passages thereafter are read in the beginning of the 4th Sarga. T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः । ॐ.

1 ^{b}) Dt D6.8 धर्मार्थसहितं हितं. ❀ Ct: धर्मार्थेति त्रिवर्गोपलक्षणं फलत्वेन तत्सहितं । हितं मोक्षफलकम् । ❀ —^{d}) M4 तत्र तत्त्वतः (for तस्य धीमतः). —For 1, Ś1 Ñ V B D1–2.5.7.9 (l. 1 for 1 ^{ab} and om. l. 2)–13 subst.:

152* श्रुत्वा पूर्वं काव्यबीजं देवर्षेर्नारदादृषिः ।
लोकादन्विष्य भूयश्च चरितं चरितव्रतः ।

[(l. 1) B3 महर्षेर् (marg. as in text) (for देवर्षेर्). Ś1 D1–2.5.7.11.13 मुनिः (for ऋषिः). —(l. 2) Ś1 श्लोकम्; D13 लोकम् (for लोकाद्). V4 चरितं (for भूयश्च). D2 लोकानन्वेषयामास (for the prior half). D1.3.7 विस्तरं; D2 विस्तारं (for चरितं). V2 °व्रतं; D7 च ऋत° (for चरितव्रतः). V4 पवित्रं भूरितेजसः (for the post. half).]

2 V4 M4 om. 2. —^{b}) D11 तस्थौ (for स्थित्वा). G4 मुनिरास्थित विष्टरे. D6 om. 2 ^{cd}. —^{c}) V2 [अ]धर्मेण (for दर्भेषु). —^{d}) Ś1 Ñ2 B2–4 D1–3.7.11.13 काव्यस्य (for धर्मेण). Ś1 [अ]न्वेषयन्; V2 [अ]न्विष्यतां; B4 [अ]न्वेषणै (sic); D1–3.7.10.11 G2 अन्वेषणे (D3 °णो); D13 अन्वेषया; D14 अन्विषतो; G4 अ * षतो (for अन्वेषते). D1–3.7 रतः (D3 °त); D11 मतिं; D13 नतिं (for गतिम्). —After 2, Ś1 Ñ2 V2.3 B2–4 D1–3.7.10.11.13 ins., Ñ1 V1 B1 D12 subst. for 2 ^{cd}:

153* तपोबलेन चान्विष्य चरितं भूरितेजसः ।

[V1 तपोबलं; V2 तपोवने (both submetric). Ś1 D13 चरितेन च तेजसा (for the post. half).]

—After 2, Dt D4.6.8.9.14 S ins.:

154* रामलक्ष्मणसीताभी राज्ञा दशरथेन च ।
सभार्येण सराष्ट्रेण यत्प्राप्तं तत्र तत्त्वतः ।
हसितं भाषितं चैव गतिर्या यच्च चेष्टितम् ।
तत्सर्वं धर्मवीर्येण यथावत्संप्रपश्यति ।
स्त्रीतृतीयेन च तदा यत्प्राप्तं चरता वने । [5]
सत्यसंधेन रामेण तत्सर्वं चान्ववेक्षितम् ।
ततः पश्यति धर्मात्मा तत्सर्वं योगमास्थितः ।
पुरा यत्तत्र निर्वृत्तं पाणावामलकं यथा ।
तत्सर्वं तत्त्वतो दृष्ट्वा धर्मेण स महाद्युतिः ।
अभिरामस्य रामस्य चरितं कर्तुमुद्यतः । [10]
कामार्थगुणसंयुक्तं धर्मार्थगुणविस्तरम् ।
समुद्रमिव रत्नाढ्यं सर्वश्रुतिमनोहरम् ।
स यथाकथितं पूर्वं नारदेन महर्षिणा ।
रघुवंशस्य चरितं चकार भगवान्मुनिः ।

[M4 om. lines 3. T3 om. line 4. For l. 2.3 cf. 148*. —(l. 2) T3 यद्वृत्तं तस्य धीमत (for the post.

G. 1. 3. 3
B. 1. 3. 10
L. 1. 4. 3

जन्म रामस्य सुमहद्वीर्यं सर्वानुकूलताम् ।
लोकस्य प्रियतां क्षान्तिं सौम्यतां सत्यशीलताम् ॥३
नाना चित्राः कथाश्चान्या विश्वामित्रसहायने ।
जानक्याश्च विवाहं च धनुषश्च विभेदनम् ॥ ४
रामरामविवादं च गुणान्दाशरथेस्तथा ।
तथाभिषेकं रामस्य कैकेय्या दुष्टभावताम् ॥ ५
व्याघातं चाभिषेकस्य रामस्य च विवासनम् ।
राज्ञः शोकं विलापं च परलोकस्य चाश्रयम् ॥ ६
प्रकृतीनां विषादं च प्रकृतीनां विसर्जनम् ।
निषादाधिपसंवादं सूतोपावर्तनं तथा ॥ ७
गङ्गायाश्चाभिसंतारं भरद्वाजस्य दर्शनम् ।
भरद्वाजाभ्यनुज्ञानाच्चित्रकूटस्य दर्शनम् ॥ ८

---

half). —(l. 3) Dt D4.6.8 यावच्च (for या यच्च). —(l. 5) Dt D4.6.8.14 च तथा; G2 M1 चरता (for च तदा). G2 M1 च तदा (for चरता). —(l. 6) Dt D6.8 G1.3 अन्ववेक्षत; D14 T1.2 अन्वेक्षते; G2 M1 अन्वेक्षत; M3 अनुवीक्षते (for अन्वेक्षितम्). —(l. 7) T3 आश्रितः (for आस्थितः). —(l. 9) G2 ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा). Dt D6.8 (*sec. m.*) °मनिः; M2.4 °मुनिः (for °धृतिः). —(l. 10) Dt D6.8.9 G1.3.4 M2 तत्सर्वं (for चरितं). T2 वक्तुम् (for कर्तुम्). For l. 11-12 cf. 150*.—(l. 11) G4 transp. कामार्थं and धर्मार्थं. D4.9 -संपन्नं (for -संयुक्तं). M4 धर्मार्थं च ह विस्तरं (for the post. half). —(l. 12) G4 समुद्र इव. M4 लोक- (for सर्व-). —(l. 13) Dt D6.8 M2 महात्मना (for महर्षिणा). —(l. 14) D4.9 T G1.3.4 M2.4 ऋषिः (for मुनिः).]

—After 2, D1-3.7 ins. (after 153*) a passage of 19 lines given in App. 1 (No. 2).

3 D10 m. 3. —[b]) Ś1 D13 **चैवा**°; V3 **पूर्वा**° G1 °**नुकूल्यतां** (for **सर्वा**°). —[c]) V1 **कांतिं** (for **क्षान्तिं**). —[d]) Ś1 Ñ V B D2.3.5.7.10-13 °**वाक्यतां**; M4 °**वादितां** (for °**शीलताम्**). —After 3, B2 ins.:

155* **विश्वामित्रस्य चरितं मन्त्रलम्भं तथैव च ।**
ताडकायाश्च निधनं यज्ञवाटनिदर्शनम् ।

4 D5 om. (hapl.) 4 and 5. Ñ1 V B D2.3.10.11.13 read 4[ab] after 5[ab]. D7 transp. 4[ab] and 4[cd]. —[a]) D9 T3 G2 **नानाश्** (for **नाना**). V3 D2.4.9.14 T G2 M1 Cg.k **चित्र-**; G3 **विधाः** (for **चित्राः**). D1 **नाना कथाश्चाप्यभवन्**. —[b]) Ś1 Ñ B1-3 D2.7.10-13 **-महामुनेः**; V1.2 D14 T1 G2-4 **-सहासने**; V3 B4 **-महात्मनः** (V3 °**नोः**); D1 **-महावने**; D3.4.9 T2.3 M2.3 Cg.k **-समागमे**; M4 **-समासने**; Ct as in text (for **-सहायने**). ❀Cg: **विश्वामित्रसमागमे विश्वामित्रेण रामलक्ष्मणयोः संयोगे सति अन्या रामचरितादन्या नानाप्रकारचित्रकथाः**; Ck: . . **मित्रसमागमे नानाचित्रकथा लौकिक्यः**। ❀ —[c]) D2.3.7 **जनकेन** (for **जानक्याश्च**). Ś1 Ñ V B D10-13 **मिथिलागमनं चैव**. —[d]) Ś1 Ñ2 V B1-3 **चैव भेदनं**; D2.3.7 M4 **चापि भंजनं** (for **च विभेदनम्**). —For 4[cd], D1 subst.:

156* **धनुर्भेदं च मिथिलां वैदेहानां प्रतिक्रिया ।**

5 D5 om. 5 (cf. v.l. 4). Ñ1 V B D2.3.10.11.13 read 4[ab] after 5[ab]. —[a]) Ñ1 D13 **-विषादश्**; V4 **-विलापं** (for **-विवादं**). D12 **रामरामस्य विवादं**. —[b]) Ś1 Ñ2 B2 (m. as in text) -4 D2.3.7.9.10.13 **भयं**; V4 D12 M3 **गुणं**; D11 **प्रीतिं** (for **गुणान्**). T2.3 G1.3 (before corr.) **तदा** (for **तथा**). Ś1 Ñ V B D2.3.7.9-13 M4 **दशरथस्य च** (Ñ1 *; M4 **थ**); D1 **रामस्य कीर्तिताः** (for **दाशरथेस्तथा**). —[c]) B1 **अथ**; D4 T3 **तदा** (for **तथा**). D3 [**अ**]**भिषेके** (for °**कं**). —After 5[c], D1 ins.:

157* **प्रकृतीनां प्रतिक्रिया ।**
मन्थरायाः कुमन्त्रं च.

—[d]) D1 **-भावता** (for **-भावताम्**).

6 [a]) V1 D5.11 **व्याघातश्**; Dt D3.6-8 G1.3.4 M2 Cg.t **विघातं**. D3 **तु** (for **च**). —[b]) Ñ2 V1 B2-4 D5.10-12.14 T2 **राघवस्य** (for **रामस्य च**). Ś1 D13 **महात्मनः** (for **विवासनम्**). B2 [cd] in marg. —[c]) V1 **शोको**; V4 D1.2.6.9.14 S Cg **शोक-**; B4 **श्लोकं** (sic) (for **शोकं**). Ś1 D13 **विषादं**; V1 B1 **विलापश्** (for **विलापं**). —[d]) Ś1 Ñ2 V B D5.10-13 **मोहं मरणमेव च**; Ñ1 **मोहेन मरणं तथा**; D1 **कौशल्याश्च तथैव च**; D2.3.7 **पौरलोकस्य चाप्रियं**.

7 [a]) Ñ1 **विषादश्** (for **विषादं**). —After 7[a], B2 ins.:

158* **रामस्य गमनं तथा ।**
तमसायां निवासं च.

B2 [b] in marg. —[b]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7.11-13 **तथैव च**; B2 **प्रजानां च**; D10 **सूतस्य च** (for **प्रकृतीनां**). —After 7[b], B2 (marg.) ins.:

159* **शृङ्गवेरपुरे वासं.**

—After 7[ab], D1 reads 8[a] repeating it in its proper place, then ins.:

160* **पत्रैश्चापि निवासनम् ।**
रात्रौ शोको विलापश्च रामस्य च महात्मनः ।
लक्ष्मणेनाश्वासितश्च प्रकृत्यं(तिं) च स्वयं गतः ।

—After 7[ab], D11 ins. line 2 of 157* and thereafter cont.:

161* **प्रजानां च निवर्तनम् ।**

B2 transp. [c] and [d]. G2 reads [cd] *inter. lin. sec. m.* —After 7 [c], B2 (marg.) ins.:

162* **गङ्गाकूले महात्मनः ।**

—[d]) Ś1 V1.3.4 B1 D2.3.5.12 **सूतस्य च नि**(V3 **वि**)**वर्तनं**; Ñ1 **अतो तस्य निवर्तनं**; Ñ2 V2 B3.4 D7.10.11.13 **सूतस्य च विसर्जनं**; D1 **ततस्तस्य निवर्तनं**.

8 D11 om. (hapl.) 8[ab]. G2 reads 8 *inf. lin. sec. m.* —[a]) Ś1 Ñ V1.3.4 B D5.10.12.13 **चैव**°; V2 Dt D2.4.6.8.

वास्तुकर्मनिवेशं च भरतागमनं तथा ।
प्रसादनं च रामस्य पितुश्च सलिलक्रियाम् ॥ ९
पादुकाभ्याभिषेकं च नन्दिग्रामनिवासनम् ।
दण्डकारण्यगमनं सुतीक्ष्णेन समागमम् ॥ १०
अनसूयासमस्यां च अङ्गरागस्य चार्पणम् ।
शूर्पणख्याश्च संवादं विरूपकरणं तथा ॥ ११
वधं खरत्रिशिरसोरुत्थानं रावणस्य च ।
मारीचस्य वधं चैव वैदेह्या हरणं तथा ॥ १२
राघवस्य विलापं च गृध्रराजनिबर्हणम् ।
कबन्धदर्शनं चैव पम्पायाश्चापि दर्शनम् ॥ १३

G. I. 3. 15
B. I. 3. 21
L. I. 4. 15

9.14 S (except G4) चापि°; D7 चानिशंतारं (for चामिसन्तारं). —After 8[a], D2 ins.:

163* गुहस्य विनिवर्तनम् ।
प्रयागगमनादेव.

On the other hand D7 ins.:

164* सुमन्त्रस्य निवर्तनम् ।
निषादवचनादेव.

—[b]) D2.3.5.7.12 M4 भारद्वाजस्य. —[c]) Ñ1 V4 भारद्वाजा- (for भरद्वाजा-). V1 D3.5.11 -नुज्ञा (D3.5 °ज्ञां) च; V2 M4 -नुज्ञानं; V3 -नुज्ञातश्; D7 -नुज्ञातं; G4 -नुज्ञात- (for -नुज्ञानाच्). D1 भरद्वाजस्य वचनाच्; D2 भारद्वाजायानुज्ञातं. —[d]) V1 °कूटस्य च (hypermetric); B4 °कूट- (submetric) (for °कूटस्य). V3 °कूटप्रवर्तनं.

9 [a]) V4 -निवेशश्; Cg -विवेशं (for -निवेशं). V3 D13 °कर्मणि वेशं च. ❀ Ck: वास्तुकर्म चित्रकूटे पर्णशालानिर्माणं तत्पूर्वकस्तत्र निवेशः ❀ —[c]) S1 D13 आश्वासनं; T2 प्रासादनं (for प्रसादनं).

10 [a]) S1 Ñ B2.3 D1–3.5.7.10–13 -स्व(Ñ1 illeg.)भिषेकं; V1 -भिषेकं (submetric); V2.4 B1.4 D9 -या(V4 B4 य, B1 भ्य)भिषेकं; G1 -भ्यषेकं (submetric); M4 -ग्राभिषेकं (for -ड्याभिषेकं). V3 पादुकायाभिकथनं. —[b]) S1 D13 -प्रवेशनं; Ñ V1–3 B2–4 D2.5.9–12 -नि(Ñ2 वि)वेशनं. D1 अगस्त्यस्य विसर्जनं; D3 भरतस्य निवेशनं. T1.2 transp. 10[cd] and 11[ab]. —[c]) V4 °आगमनं (for °गमनं). —After 10[c], Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins.:

165* विराधस्य वधं तथा ।
दर्शनं शरभङ्गस्य.

[(l. 1) T3 G2 M1 तदा]

—[d]) V1 सुतीक्षणायाः (sic); Dt सुतीक्ष्यन (sic); D3 सुतीक्ष्णेन. D4 [अ]भिसंगमं (for समागमम्).

11 T1.2 transp. 10[cd] and 11[ab]. Note hiatus between [a] and [b]. —[a]) D5 अनुसूया-; D10 अनुसूवा-. S1 D11 -समस्या च; Ñ1 Ct -समास्यां च; D1 -समायोगम्; D4 G3 Cg -सहास्यां च; D9 -भिगमने; D14 T1.2 G2 -नमस्यां (D14 °स्या) च; M4 -सपर्यासम्; Cr.k as in text (for -समस्यां च). V3 B1.4 अनुसूयासमास्या (B4 °स्यां) च; D2.3.7 अन(D3.7 °नु)सूयां समासाद्य. ❀ Ck: तथाग्रे च अनसूयासमस्यार्थं (?) अनसूयायाः अग्निपत्न्याः समस्यंत् (?) संगमः ❀ —[b]) V1 अंगराजस्य (sic); D9 (to avoid hiatus) [अ]प्यंगरागस्य. B1 अंगरागसमर्पणं. —After 11[ab], S1 Ñ V (V4 om. 11[cd]–21) B D1–3.5.7.9–13 ins.:

166* शरभङ्गाश्रमे वासं वासवस्य च दर्शनम् ।
अगस्त्याश्रमवासं च अगस्त्याच्च विसर्जनम् ।
समागमं विराधेन वासं पञ्चवटे तथा ।

[(l. 1) D5 [अ]भ्यासं (शं) (for वासं). V4 -श्रमावासं. V3 रामरयापि (for वासवस्य). D1–3.7.9 शक्रेण सह संगमं(D2 °मः) (for the post. half). —(l. 2) D2 तु (for first च). D9 अगस्त्यस्याश्रमे वासं (for the prior half). V2 [अ]गस्त्याश्रम-; D1 अगस्त्यस्य (for अगस्त्याच्च). V3 B1 [अ]स्त्यलंभनं (for विसर्जनम्). —(l. 3) S1 कबंधेन; B3 विवादेन (for विराधेन). Ñ2 V B4 D12,13 पंचवटेम् (for °वटे).]

—After 11[ab], Dt D6.8 M2 ins.:

167* दर्शनं चाप्यगस्त्यस्य धनुषो ग्रहणं तथा ।

On the other hand D4 T2.3 G1.3 M1 ins.:

168* अगस्त्यदर्शनं चैव शूर्पणख्याश्च दर्शनम् ।

V4 om. (hapl.) from 11[cd] up to 21. —[c]) D4 सूर्पणख्याश्; (for शूर्पणख्याश्). M4 प्रकोपं च (for च संवादं). S1 Ñ V1–3 B D5.10–13 हासं सू(S1 V1.3 D11.13 शू)र्पण (S1 V2 D5.10–13 °न)खा(D13 °हा)याश्च. D1–3 सूर्पणख्या(D2 °खा) प्रहासं च; T3 तया च सह संवादं. —[d]) D2 om. 11[d]–12[c].

12 V4 om. 12; D2 om. 12[abc] (cf. v. l. 11). —[a]) Ñ1 illeg.; V3 वधः (for वधं). D3 °त्रिशिरसा; D9 °त्रिशिरसोपि (for °त्रिशिरसोर्). —[b]) S1 Ñ V1–3 B D5.10.12.13 कथनं; D3.11 व्युत्थानं (for उत्थानं). D7 दूषणस्य वधं तथा. —After 12[ab], V3 ins.:

169* मारीचस्य च वाक्यानि वैदेह्याश्च प्रलोभनम् ।

☞ D7 om. st. from 12[cd] up to the 5th Sarga. After 12[ab], it ins. from line 100 up to the end of the Anukramaṇī Sarga (App. I. No. 1). For v.l. see App. I (No. 1).

—[c]) Ñ1 V1–3 B D1.3.5.9.10.12 M4 विनाशं च (for वधं चैव). S1 D11 मारीचिप्रविनाशं च. —[d]) S1 B2 D13 वैदेही- (for वैदेह्या). —After 12, V3 ins. line 3 of 171* with v.l. संभाषा. जटायुषा (for महात्मना).

13 V4 om. 13 (cf. v.l. 11). G4 रामस्य च (for राघवस्य). —[b]) D4 निवर्हणं. M4 बर्हणं च जटायुषः. —[c]) Cg चापि (for चैव). —[d]) D4 G1.3 M2 [ए]व (for [अ]पि). —For 13[cd], M4 subst.:

G. 1. 3. 16
B. 1. 3. 22
L. 1. 4. 15

शबर्या दर्शनं चैव हनूमद्दर्शनं तथा ।
विलापं चैव पम्पायां राघवस्य महात्मनः ॥ १४
ऋष्यमूकस्य गमनं सुग्रीवेण समागमम् ।
प्रत्ययोत्पादनं सख्यं वालिसुग्रीवविग्रहम् ॥ १५
वालिप्रमथनं चैव सुग्रीवप्रतिपादनम् ।
ताराविलापसमयं वर्षरात्रनिवासनम् ॥ १६

कोपं राघवसिंहस्य बलानामुपसंग्रहम् ।
दिशः प्रस्थापनं चैव पृथिव्याश्च निवेदनम् ॥ १७
अङ्गुलीयकदानं च ऋक्षस्य बिलदर्शनम् ।
प्रायोपवेशनं चैव संपातेश्चापि दर्शनम् ॥ १८
पर्वतारोहणं चैव सागरस्य च लङ्घनम् ।
रात्रौ लङ्काप्रवेशं च एकस्यापि विचिन्तनम् ॥ १९

170* अरण्यदर्शनं चैव कबन्धस्य च दर्शनम् ।

14 V4 G4 M4 om. 14 (for V4 cf. v.l. 11). —a) D4 शबर्या. —b) T3 तदा (for तथा) —For 12c–14b D11 subst.:

171* (12cd 13a) { सीतायाश्च प्रलोभं च मारीचस्य वधं तथा । वैदेह्या हरणं चैव शोको वै राघवस्य च । गृध्रराजेन संभाषं(षे) धर्मज्ञेन महात्मना ।
(13bc) जटायोर्निधनं चैव कबन्धस्य च दर्शनम् ।

Then reads line 3 of 172*. —For 13-14b Śi Ñ V (V4 om.) B D1–3.5.9.10.12.13 subst.:

172* (जटायोर्निधनं चैव) विलापो राघवस्य च ।
कबन्धग्रहणं चैव कबन्धस्य वधं तथा ।
शबर्या दर्शनं चैव पम्पाया दर्शनं तथा ।

[(l. 1) Ñ2 D2.3.9 जटायुनिधनं; B2 जटायोर्मरणं. Śi Ñ1 V1.2 B1.2 D1–3.5.9.12.13 विलापं. D3 वै (for second च). Ñ2 B4 राघवस्य विलपनं (for the post. half). —(l. 2) B1.3.4 D2 वधस् (for वधं). V3 कबंधवधमेव च (for the post. half). —(l. 3) 13d and 14a transp. B4 श्च निदर्शनं (for दर्शनं तथा). D1–3 पंपासंदर्शनं तथा (for the post. half).]
—Before the post. half of line 1 of 172* B2 (marg.) ins.:

173* वैदेह्यान्वेषणं तथा ।
लक्ष्मणानुगमं चैव.

—D1.14 T G2 M1.3 om. 14cd. —For 14, Dt D6.8 subst., while V2 D2.3.9.11 subst. line 2 only for 14cd:

174* शबरीदर्शनं चैव फलमूलाशनं तथा ।
प्रलापं चैव पम्पायां हनूमद्दर्शनं तथा ।

[(l. 2) 14b and c transp. D2.3 हनुमद्.]

15 V4 om. 15 (cf. v.l. 11). —a) Śi Ñ V1–3 D6.10–13 ऋष्य(D13 °षि)मूकामि-; D3 ऋस्य°; T1.2 M ऋश्य°; Cg as in text (for ऋष्यमूकस्य). —b) D14 illeg. (for समागमम्). —c) D3 प्रत्ययोत्पादनाद्. D2 सख्ये.

16 V4 om. 16 (cf. v.l. 11). —a) D9 वाली-. D2.3.11.12 -ग्रथ(D2 °श)मनं (for प्रमथनं). Śi Ñ V2.3 B D1–3.5.9–13 M4 राज्ये; M3 चापि (for चैव). V1 वालिप्रथम राज्येन. —b) V1 सुग्रीवस्य (hypermetric) (for सुग्रीव-). B4 -पालनं (for -पादनम्). D2.3.11 सुग्रीवस्यामिषेचनं; G °प्रार्थनं तथा. —c) Ñ1 B1.4 Dt D4–6.8.11.12 G1 Cmp.g -विलाप (D5 °पः); M1 -विलोप- (for -विलाप-). Śi Ñ2 V2 B D10.11.13 -शमनं; V3 -कथनं; D1–3.9.12 -समये (for -समयं) ❀ Cg: ताराविलापसमयमिति पाठे 'सर्वो द्वन्द्वो विभाषयैकवद्भवति' इत्येकवद्भावः; Ck: शरदि कार्योद्योगः कार्य इति रामसुग्रीवकृतसंकेतः समयः ❀ —d) Śi V1 M3 वर्षारात्र-; Ñ V2.3 B D1.3.10.11 वर्षारात्रि-; D2 वर्षा चात्र; D12 (before corr. as in text).13 G1,3 वर्षरात्रि-; Cg.k as in text (for वर्षरात्र-). V1 -विवासनं; V2 -विवेशनं. D9 वर्षासु प्रविवासनं.

17 V4 om. 17 (cf. v.l. 11). —a) Ñ1 D1–3 कोपाद्; D10 कोपो. D9 वचनाद्राजसिंहस्य. —b) T3 G1.3 M2 उपसंगमं (for °संग्रहम्). V2.3 वानराणामुपग्रहं (V3 °सङ्गहं hypermetric). —c) Śi D1–3.9.13 दिक्षु (for दिशः). M2.4 अपि (for एव). —d) D11 °श्चैव वर्णनं.

18 V4 om. 18 (cf. v.l. 11). —a) V3 B1.2 अंगुरीय-. Śi Ñ2 V1 B3.4 D5.10.12.13 अंगुली(B3.4 °री)यप्रदानं च. —b) Śi Ñ2 V1–3 B1.2.4 D1.5.9.10.12.13 तथैव; M4 मयस्य (for ऋक्षस्य). D13 G2 बलि- (for बिल-). D2.3 तथा बिल विदर्शनं. V2 om. (hapl.) 18cd. —c) D1–3 M4 शोकं; D6.14 T1.2 G1–3 M1–3 चापि; G4 lacuna (for चैव). D9 °वेशं शोकं च. —d) Ñ2 B3 संपातेश्. Śi Ñ (Ñ1 illeg. for व) V1.3 B D1.4.5.10–13 [ए]व (for [अ]पि). Ñ1 illeg. (for दर्शनम्).

19 V4 om. 19 (cf. v.l. 11). D3 om. (hapl.) 19–20. G4 om. (hapl.) 19ab. —a) D6.14 T G2 M1.3.4 [अ]पि (for [ए]व). —b) Ñ2 om. b. Dt D6.8 T3 [अ]पि लंघनं; D9 विलंघनं. —After 19ab, Dt D4.6.8.9.14 S (except G4 (om.) M4) ins.:

175* समुद्रवचनाच्चैव मैनाकस्य च दर्शनम् ।

[T3 शैलं (for चैव).]
Dt D6.8 cont.:

176* राक्षसीतर्जनं चैव छायाग्राहस्य दर्शनम् ।

Dt D4.6.8.9.14 S (except G4 (om.) M4, Dt D6.8 second-time) cont., while Śi Ñ2 B D10.12.13 G4 M4 ins. after 19ab:

आपानभूमिगमनमवरोधस्य दर्शनम् ।
अशोकवनिकायानं सीतायाश्चापि दर्शनम् ॥ २०
अभिज्ञानप्रदानं च सीतायाश्चापि भाषणम् ।
राक्षसीतर्जनं चैव त्रिजटास्वप्नदर्शनम् ॥ २१
मणिप्रदानं सीताया वृक्षभङ्गं तथैव च ।
राक्षसीविद्रवं चैव किंकराणां निबर्हणम् ॥ २२
ग्रहणं वायुसूनोश्च लङ्कादाहाभिगर्जनम् ।
प्रतिप्लवनमेवाथ मधूनां हरणं तथा ॥ २३
राघवाश्वासनं चैव मणिनिर्यातनं तथा ।
संगमं च समुद्रस्य नलसेतोश्च बन्धनम् ॥ २४

G. 1. 3. 28
B. 1. 3. 34
L. 1. 4. 27

177* सिंहिकायाश्च निधनं लङ्कामलयदर्शनम् । ⌒

[Ñ2 missing up to लङ्काम. D6 सिंहकायाश्. D9 निहनं (for निधनं). Ś1 B D10.12.13 सिंहि(D12.13 सिंह्)कादर्शनं चैव (for the prior half). Ś1 B3.4 D10.13 -निलय- (for -मलय-). B1.2 D12 लंकालयनि° (for the post. half).]

Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{cd}) D4 एकस्य च; M4 एकायन- (for एकस्यापि). D9 च चिंतनं (for विचिन्तनम्). Ś1 Ñ V1–3 B D1.2.5.10–13 रात्रि(Ś1 D13 °त्रौ)प्रवेशं (B3 D5 °शो, D11 °शन hypermetric) लंकायां चिंतां (V1.3 B4 D5.10.12 °ता) हनुमतस्तथा (V3 चैव हनूमतः). —After 19, T1.2 ins. 178*.

20 V4 D3 om. 20 (cf. v.l. 11 and 19 resp.). —^{a}) V2 B3 Dt D6 अपान-; V3 तथापाल- (hypermetric) (for आपान-). D1 -भूमौ (for -भूमि-). —^{b}) D1 सावरोधस्य; G1 अवरोधस्य च (hypermetric) (for अवरोधस्य). —After 20^{ab}, Dt D4.6.8.10 S (except M4, T1.2 after 19) ins.:

178* दर्शनं रावणस्यापि पुष्पकस्य च दर्शनम् ।

[G2 राघवस्य (for रावणस्य). T2 G2.4 M1.3 [अ]पि (for च).]

—After 20^{ab}, D2 ins.:

179* नागगन्धर्वयक्षाणां देवतासुररक्षसाम् ।

Ś1 (hapl.) D2 om. 20^{cd}. —^{c}) Ñ1 V3 B4 D1.13 -वनिकायां(Ñ1 °नां also) च (V3 तु) (for -वनिकायानं). —^{d}) V1 शीतायाश् (here and elsewhere below). Ñ2 B3 D4.10.11.13 [ए]व (for [अ]पि).

21 V4 om. 21 (cf. v.l. 11). —^{b}) D4 T3 अभि- (for अपि). D9 S (except T3) रावणस्य च (G2 M1 °स्यापि)दर्शनं. D1 om., M4 om. (hapl.) 21^{cd}. —^{c}) D4 G1.3 °दर्शनं. G2 M1 अपि (for एव). —^{d}) D9 -वन- (for -स्वप्न-). —For 21, Ś1 Ñ V (V4 om.) B D1–3 (D1 l. 2 for 21^{ab}).5.10–13 subst.:

180* राक्षसीतर्जनं चैव रावणस्य च दर्शनम् । ⌒
संभाषणं च मैथिल्या अभिज्ञानस्य चार्पणम् ।

[D1 om. line 1. —(l. 1) Ñ1 V1–3 B1 D5.11.12 °दर्शनं. Ś1 Ñ2 B2.3 D2.3.10.13 चापि (for चैव). B2 भर्त्सनं (for दर्शनम्). —(l. 2) B1.4 transp. the prior and the post. halves. V1 संभाषणं चैव (hypermetric); D3 संभाषणं (submetric); D5 भाषणं चैव (for संभाषणं च). D1–3 सीताया (for मैथिल्या).]

22 ^{a}) D2 प्रक्षि° (sic) (for मणिप्रदानं). D1–3 सीतायै (for सीताया). —^{b}) M2 damaged for ^{b}. Ś1 Ñ2 B2 (marg. as in text). 3 D10.13 वन°; V2–4 B4 D1.3 °भंगस् (for वृक्षभङ्गं). —^{c}) D3 रक्षसां (for राक्षसी-). G2 M1 -विद्धलं चापि (for -विद्रवं चैव). D1 रक्षोविद्रवणं चैव. —^{d}) Ś1 D13 वधं (D13 °धस्)तथा (for निबर्हणं). V2 रावणस्य च दर्शनं. —After 22, Ś1 Ñ2 V B D5.10–12 ins.:

181* अमात्यपुत्रनिधनं सेनापतिवधं तथा । ⌒
अक्षस्य निधनं चापि यानमिन्द्रजितस्तथा । ⌒

[(l. 1) B4 अमात्र- (sic) (for अमात्य-). V3.4 °वधम् (for °वधं). —(l. 2) B4 अक्षं च (for अक्षस्य). B1 चैव (for चापि). Ś1 V1.2.4 B1.2.4 D5.11 निर्याणं(Ś1 °तैं; B1.2.4 °यैं)द्रजितम्" (B1.2 °ता); V3 निर्याणमिंद्रजितम्° (hypermetric); B3 °जितं° (for the post. half).]

23 ^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 M4 वानरेंद्रस्य (for वायुसूनोश्च). —^{b}) D11 om. भिगर्जनं; Cr.k -तर्जनं; Ctp -मर्दनं. Ś1 Ñ2 V1–3 B D1.3.5.10.12.13 लंकादाहामि(D1.3 °हेति)मर्दनं (V3 दर्शनं; D1 गर्जनं; D3 गर्जितं). In G2 23^{c}–25^{b} are written *int. lin. sec. m.* —^{c}) Ś1 Ñ2 V3 B2–4 D5.10.12 प्रतिप्रयाणम्; V1 अभिप्रवणम्; V4 प्रतिप्रवलम्; D1 कपिप्रवणम्; D2.3 प्रतिप्रवणम्; D13 प्रत्यप्रयाणम् (sic); D14 प्रतिप्लग* (for प्रतिप्लवनम्). Ś1 Ñ V B D1.5.9–13 [अ]पि; D2.3 [अ]त्र (for [अ]थ). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 M4 भक्षणं; D4 (before corr. as in text) Cg ग्रहणं (for हरणं). T3 तदा (for तथा).

24 G2 reads 24 *int. lin. sec. m.* (cf. v.l. 23). —^{a}) D2 राघवश्वासनं (sic); M4 °श्वा*नं (for राघवाश्वासनं). Ś1 V1 B2.3 D5.10.12.13 T1.2 चापि; D11 वापि (for चैव). —^{b}) M4 मणेर् (for मणि-). V3 -निर्यापणं; B4 -निर्जातनं (sic); D2 -निर्याननं (sic) (for -निर्यातनं). T3 तदा (for तथा). —After 24^{ab}, B2 (marg.) ins.:

182* ततः समुद्रगमनं समुद्रस्य च दर्शनम् ।
बिभीषणागमं चैव अभिषेकं तथैव च ।

G. I. 3. 28
B. I. 3. 39
L. I. 4. 28

प्रतारं च समुद्रस्य रात्रौ लङ्कावरोधनम् ।
बिभीषणेन संसर्गं वधोपायनिवेदनम् ॥ २५
कुम्भकर्णस्य निधनं मेघनादनिबर्हणम् ।
रावणस्य विनाशं च सीतावाप्तिमरेः पुरे ॥ २६

बिभीषणाभिषेकं च पुष्पकस्य च दर्शनम् ।
अयोध्यायाश्च गमनं भरतेन समागमम् ॥ २७
रामाभिषेकाभ्युदयं सर्वसैन्यविसर्जनम् ।
स्वराष्ट्ररञ्जनं चैव वैदेह्याश्च विसर्जनम् ॥ २८

—After 24^{ab}, T1.2 read 25^{cd}. M2 damaged from **समुद्रस्य** in 24^{c} up to **बिभीषणेन सं** in 25^{c}. —^{c}) D13 **संग्रामं** (for **संगमं**). Dt D1 4.6.8.9.14 T G1.3.4 M4 **समुद्रेण** (for **समुद्रस्य**). —After 24^{c}, D2 ins. :

183* **बिभीषणसमागमं ।**
समुद्रतरणं चैव राघवस्य विचिन्तनम् ।
समुद्रागमनं चैव.

Ś1 om. (hapl.) 24^{d}–25^{a}. —^{d}) D1 °**सेतुश्;** D3 **नभसतोश्** (sic) (for **नलसेतोश्**). D2.11 **दर्शनं** (for **बन्धनम्**).

25 Ś1 om. 25^{a} (cf. v.l. 24); G2 reads 25^{ab} *int. lin. sec. m.* (cf. v.l. 23). M2 damaged for 25^{abc} (cf. v.l. 24). —^{a}) V1.2 D5.11.12 **तरणं च** (V1 **वै**); V3 **प्रतरणं च** (hypermetric); V4 B1.2.4 **प्रतारणं;** D6 **प्रतापं च;** D13 **प्रभावं च;** M3 **प्रकारं च** (after corr. *sec. m.* as in text) (for **प्रतारं च**). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 M1.3.4 **रौद्रं** (D9 M1.3 **रात्रौ**)**लंकोप** (V1.2.4 D11 M1.3 °**काव**) **रोधनं** (Ś1 D13 °**मर्दनं;** Ñ2 B3 D10 °**दर्शनं;** M1 °**लोकनं**). —After 24^{ab}, T1.2 read 25^{cd}. —^{c}) Ñ V **बिभीषणेन;** D2.3 **बिभीषणस्य** (for **बिभीषणेन**). Ñ2 D5 **संसंग;** D2 **मैत्रेण;** D3 **संपाससर्गं मंत्रेण** (sic); D11 **संतु संसर्गा** (hypermetric) (for **संसर्गं**). —^{d}) V1 **विधोपाय-** (sic); D11 **वधोय-** (submetric); M2 **व*पायं** (for **वधोपाय-**). B4 **-निमंत्रणं;** M4 **-निदर्शनं** (for **-निवेदनम्**). —After 25, B3 ins. :

184* **रावणस्य च संत्रासं चारप्रस्थापनस्त(नन्त)था ।**
शुकशारणनिर्यांणं सैन्यसंदर्शनस्त(नन्त)था ।
रावणोयातनं चैव शे(शै)लस्य च निवेदनम् ।
विलापं चैव वैदेह्या शरबन्धस्तथैव च ।

26 ^{a}) T3 **कुंभकर्नस्य.** Ś1 Ñ V B D1–3.5.10–13 M4 **च वधं** (V3 B3 °**धो**); D4 **विधनं** (after corr. as in text) (for **निधनं**). —^{b}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 **-वधं** (V2.3 B4 °**धस्;** D13 °**धंस्** (sic)) **तथा;** D1 **-[अ]भिमर्दनं;** D2 **-विमर्दनं;** D3 **-निपातनं;** D9 **-[ड]पमर्दनं** (for **-निबर्हणम्**). Ñ1 **सिंहनाद वधस्तथा;** M4 **मेघनादस्य मर्दनं.** —^{c}) G2 **राघवस्य** (for **रावणस्य**). D11 **वधं घोरं** (for **विनाशं च**). B1 **रावण****च.** —After 26^{c}, B2 ins. :

185* **सीताप्यागं तथैव च ।**
ब्रह्मादिदेवतानां च दर्शनं वचनं तथा ।
सीतायाः प्रत्ययं चैव.

—^{d}) V2 °**प्राप्तिस्;** V3.4 B3 D2.10 °**वाप्तिस्;** B4 D9 °**प्राप्तिम्** (for **सीतावाप्तिम्**). Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 **तथैव च;** M4 **च राघवे** (for **अरेः पुरे**). —After 26, B2 ins. :

186* **ततः समुद्रगमनं समुद्रस्य च दर्शनम् ।**

27 ^{a}) Ñ V Dt D1.4–6.9–14 S **बिभीषणा°;** D2.3 **विभीषणस्याभिषेकं.** —^{b}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 G4 M3 **पुष्पकारोहणं तथा.** —After 27^{ab}, D2.3 ins. :

187* **ब्रह्मादिदेवागमनं सीतायाः प्रत्ययं प्रति ।**

[cf. l. 2–3 of 185*]

On the other hand, D11 ins. lines 2 and 3 of 185* and thereafter repeats 26^{d}. —^{c}) Ś1 V3 D2.5.13 **अयोध्यायां;** D12 **अयोध्या*श्** (for **अयोध्यायाश्**). V4 D9.11 M4 **अयोध्यागमनं चैव** (D9 **चापि**). —After 27^{c}, Dt D6.8 ins. :

188* **भरद्वाजसमागमम् ।**
प्रेषणं वायुपुत्रस्य.

28 ^{a}) M2 damaged for ^{a}. Ñ1 illeg. (for **रामा-**). Ś1 D13 °**भ्युदयो** (for °**भ्युदयं**). D2 **रामाभिषेकोभ्युदये** (sic). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 **हरिरक्षो°** (V1 °**क्षौ** (sic)); M2 ***र्वसैन्य°.** —After 28^{ab}, Ś1 Ñ2 B2–4 D2.3.10.11.13 ins. :

189* **अगस्त्यप्रमुखानां च महर्षीणां समागमम् ।**
राक्षसानां समुत्पत्तिं रावणस्य जयं तथा ।

[(l. 1) B3 °**प्रभृतीनां** (for °**प्रमुखानां**). —(l. 2) Ś1 D13 om. l. 2. B3 **भयं;** D2 **जयस** (for **जयं**).]
D5 reads 28^{c}-29^{b} in marg. —^{cd}) Dt T2 **स्वराष्ट्रं;** D14 **स राष्ट्र-;** G4 **सुराष्ट्र-** (for **स्वराष्ट्र-**). T3 **सीतायाश्** (for **वैदेह्याश्**). Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 **सीतायाश्च परित्यागं** (B3 °**गः**) **प्रकृतीनां च रंजनं** (B4 **वंचनं;** D11 **रंज*;** Ś1 B2 D13 **रंजनं प्रकृतेस्तथा;** D1.9 **प्रकृतीरंजनं तथा**); M4 **रंजनं प्रकृतीनां च सीतात्यागं तथैव च.** —After 28, D3 ins., while D2 ins. after 29 :

190* **लवणस्य विनाशं च शत्रुघ्नस्याभिषेचनम् ।**
मधुरायां निवेशं च मैथिल्याः प्रसवं तथा ।
यज्ञस्यागमनं चैव सीतायाः प्रत्ययं पुनः ।
भूमौ प्रवेशं सीतायाः संतापो राघवस्य च ।
कालदुर्वाससोर्वाक्याल्लक्ष्मणस्य विसर्जनम् । [5]
स्थाप्य राज्ये सुतान्सर्वान्ग्रामस्य च गतं दिवि ।
एतत्तु तपसा दृष्ट्वा निखिलेन महामुनिः ।

[(l. 3) D2 **संज्ञातागमनं.** —(l. 4) D2 **संतापं.** —(l. 5) D2 **वाक्यं.** —(l. 6) D2 reads **प्राप्य राज्यं सुताः सर्वे रामस्य त्रिदिवे गतिं.** —(l. 7) D2 **निमीलने** (for **निखिलेन**).]

अनागतं च यत्किंचिद्रामस्य वसुधातले । | तच्चकारोत्तरे काव्ये वाल्मीकिर्भगवानृषिः ॥ २९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

G. 1. 3. 33
B. 1. 3. 39
L. 1. 4. 42

29 D6 reads 29^{ab} in marg. (cf. v.l. 28). —^{a}) D6 °गतस्य; D12 °गतं*; G1 °गमं च (for अनागतं च). G4 अनागमवरः किंचिद्. —^{b}) D11 वहुधा° (for वसुधा°). —After 29^{ab}, Ś1 Ñ V B D5.10–13 ins. line 15 of the passage given in App. 1 (No. 2). Ñ1 V B D5.12 cont.; Ś1 Ñ2 D1.9–11.13 ins. after 29:

191* अभ्यागममृषीणां च शत्रुघ्नस्य विसर्जनम् । ⌒
वने प्रसूतिं सीताया लवणस्य रणे वधम् । ⌒

[Ś1 D13 om. l. 1. D1.9 om. l. 2.—(l. 2), V3 रत्न- (for वने). Ñ2 प्रसूतीः; D6 प्रसूतिः. D11 लवण*. V3.4 वधस्तथा (for रणे वधम्).]

B2 cont. lines 2–4 (var.) of 190*. —After 191*, D11 ins. the prior half of l. 2 of 190* and then cont.:

192* यज्ञारम्भस्तथैव च ।
यज्ञान्ते चैव सीतायाः पातालगमनं तथा ।

—After 191*, Ś1 Ñ V B (B2 after l. 4 of 190*) D5.10–13 (D11 after 192*) read l. 5.6 (var.) of 190*, then read l. 9–14 (omitting 10) (var.) of the passage given in App. 1 (No. 2). Ñ1 V B D5.12 om. 29^{cd}.—^{c}) Ś1 Ñ2 D1.2.9–11.13 T3 G4 कांडे; Cg.k.t as in text (for काव्ये). G4 * * कारोत्तरे काव्ये; M4 तच्चोत्तरेकरोत्काव्ये. ❀ Cg: तदुत्तरे काव्ये उत्तरकाण्डे चकारः Ck:...रे काव्य इति। समग्रकाव्यलक्षणलक्षितत्वात् काव्योत्तमे; Ct: तत्सर्वमुत्तरे सर्वतो विशिष्टे काव्ये चकार निबबन्धेत्यर्थः ❀ —^{d}) D1.2.9–11.13 M4 चरितं (for वाल्मीकिर्). G4 भावितात्मनः (for भगवानृषिः:). —After 29, D1.9 ins. l. 1 of 191*, thereafter read l. 6 (var.) of 190* and then ins.:

193* ऋक्षवानरगोपुच्छैस्तथा जनपदैरपि ।

—Thereafter read l. 7 (var.) of 190* and then ins., while D3 subst. for 29^{cd}:

194* चरितं सत्यसंधस्य सत्यं काव्ये चकार ह ।
[D1.9 सर्वं (for सत्यं). D9 काव्यं.]

D1 cont., while D9 ins. before 1. 4. 1:

195* ततः पुनरहः किंचिदुपश्लोकयते मुनिः ।
तं ब्रह्मा संप्रहस्यैव श्लोक इत्यब्रवीद्वचः ।
ततः शिष्याश्च वृद्धाश्च सर्वे चान्ये तपस्विनः ।
अभिवाद्य महात्मानमृषिवाक्यं विचारयन् ।
पादबद्धश्चतुष्पादः श्लोकान्ते च महर्षिणा । [5]
अत्र व्याहरणार्थं वै शोकः श्लोकत्वमागतः ।
तस्य बुद्धिरियं जाता वाल्मीकेर्भावितात्मनः ।
कृत्स्नं रामायणं काव्यमयमेव करोम्यहम् ।
यथा मे ब्रह्मणा प्रोक्तं नारदस्य च दर्शने ।
(1.3.1.) श्रुत्वा स वस्तुमात्रं हि धर्मज्ञो धर्मसंहितौ (तं)। [10]
वक्तुमन्विष्यते भूयो यद्वृत्तं तत्र तत्त्वतः ।

[For l. 3–8 cf. 1.2.38—40.—(l. 4) D9 ऋषेर्वाक्यं. —(l. 5) D9 श्लोक इत्यभिसंज्ञितः (for the post. half). —(l. 6) D9 अनु- (for अत्र). —(l. 8) D9 एष वै प्रकरोम्यहं (for the post. half). —(l. 9) D9 दर्शनं (for दर्शने). —(l. 10) D9 धर्मात्मा (for धर्मज्ञो).—(l. 11) D9 व्यक्तमन्विष्य वै. D9 तत्र हि (for तत्त्वतः).]

—After 29, D2 ins. 190*; Ś1 Ñ2 D5.10,11.13 ins. 191*.

Colophon: Ś1 Ñ V B D1–3.5.10–13 cont. the Sarga. D7 om. —*Kāṇḍa name*: Dt D6.8 इत्यार्षे श्री(D6 om. श्री)रामायणे वाल्मीकीये° (D6 om. वा°); D9 इत्यार्षे श्रीरामायणे (om. बाल°); D4.14 S इति श्रीमद्बालकांडे (D4 M4 om. श्रीमद्). —*Sarga no.* (figures, words or both): Dt D4.6.8.9.14 both as in text; S (words). —After colophon G1.2 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; G4 श्रीन्द्राय नमः.

४

G. I. 4. 1
B. I. 4. 1
L. I. 3. 1

प्राप्तराज्यस्य रामस्य वाल्मीकिर्भगवानृषिः ।
चकार चरितं कृत्स्नं विचित्रपदमात्मवान् ॥ १
कृत्वा तु तन्महाप्राज्ञः सभविष्यं सहोत्तरम् ।
चिन्तयामास को न्वेतत्प्रयुञ्जीयादिति प्रभुः ॥ २
तस्य चिन्तयमानस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
अगृह्णीतां ततः पादौ मुनिवेषौ कुशीलवौ ॥ ३
कुशीलवौ तु धर्मज्ञौ राजपुत्रौ यशस्विनौ ।
भ्रातरौ स्वरसंपन्नौ ददर्शाश्रमवासिनौ ॥ ४
स तु मेधाविनौ दृष्ट्वा वेदेषु परिनिष्ठितौ ।
वेदोपबृंहणार्थाय तावग्राहयत प्रभुः ॥ ५

4

☞ D7 om. Sarga 4 (cf. v.l. 1.3.12). T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः. D9 begins Sarga 4 with 195*, then repeats 1.3.2. Then cont. lines 1-4 of 154*. Thereafter reads lines 3-8 of the passage given in App. 1 (No. 2). Then repeats l. 7 of 154*, then reads l. 9 of the passage given in App. 1 (No. 2) and thereafter repeats l. 8 of 154*.

Śi Ñ V B D1-3.5.10-13 continue the Sarga with st. 2. For 1^{ab} in Śi Ñ V B D5.10-13 cf. line 15 (cf. v.l. 1.3.29) and for st. 1 in D2.3 cf. lines 15-16 of the passage given in App. 1 (No. 2). The variants of the above MSS. [for D2.3 cf. v.l. App. 1 (No. 2)] are mentioned here along with others.

1 ^{a}) Śi Ñ2 B2 D13 °राजस्य; Dt °राज्य*; D11 आप्त° (for प्राप्तराज्यस्य). B3 प्राप्तरामस्य राज्यस्य (sic). —^{b}) Śi Ñ V B D11.13 चरितं यच्च (Śi D13 तस्य) धीमतः (V4 कीर्तितं). —For 1^{cd} in Śi Ñ V B D5.10-13 cf. lines 12-14 (App. 1, No. 2) (cf. v.l. 1.3.29). —^{c}) M2 चका* (for चकार). D1.9 तस्य; D5.11 चित्रं (for कृत्स्नं). —^{d}) D14 विचित्रपरम्; G1 स चित्रपदम् (for विचित्रपदम्). G2 आप्तवाक्; G4 आत्म * *; M1 आप्तवान्; Cg as in text; Ct अर्थवत् (for आत्मवान्). ❀ Ct: आत्मवानिति पाठे अवहितान्तःकरणः। प्राशस्त्ये मतुप् आत्मशब्दश्चान्तःकरणवाची। ❀ —For 1^{cd}, D2 subst. 194*. —After 1, B2 [after l. 14 of the passage given in App. 1 (No. 2)] Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cr.m.g.t ins.:

196* चतुर्विंशत्सहस्राणि श्लोकानामुक्तवानृषिः ।
तथा सर्गशतान्पञ्च षट्काण्डानि तथोत्तरम् ।

[Although Kataka comments, he views that this is interpolated. Til. quotes Kataka as below "कतकृतस्तु.....प्रक्षिप्तोऽयं श्लोको न त्वार्षं इत्याहुः."—(l. 1) G4 [illegible] for the prior half. B2 चतुर्विंश- (for °विंशत्). B2 G2 M1 मुनिः (for ऋषिः). —(l. 2) G4 damaged for the prior half. B2 D9.14 G1-3 M1.3 -शतं (for -शतान्). B2 चैव (for पञ्च). B2 षटसर्गेण (sic) (for षट्काण्डानि).]

[For 2-18 the MSS. Śi Ñ V B D1 (for 7-18) -3.5.10-13 representing Northern recension have a longer version which is given at the end of st. 18].

2 ^{a}) D1.9 M4 च; D4.14 T G2.4 M1.3 [अ]पि (for तु). D1 तं; G4 तु; Ct [इ]दं (for तन्). —^{b}) Cr.m.g.k सभविष्यं (as in text); Ct सभविष्य-. T2 तथोत्तरं. D1.9 M4 काव्यं रामायणं शुभं (M4 महत्). ❀ Ct: सहशब्दः सहितपरः भविष्येण सह सहितं विशिष्टं यदुत्तरं तेन सहितमिदं काव्यं.....। सहोत्तरमित्यत्र उत्तरपदार्थस्य सभविष्यमिति सविशेषणत्वेप्यार्षः समासः। ❀ —^{cd}) D1.9 को न्वि(D1 °पी)दं प्रथमं लोके प्रयुंजीतेत्य(D1 °ताभ्य)चिंतयत् (D1 °यन्).

3 Cf. v.l. 2 and 18. —^{b}) G4 damaged. —^{c}) Dt D6.8 Ct अगृ(D8 °ग्र)हीतां; G2 M1 अग्रहीष्टां; G4 * * ह्णीतां; Cg.k as in text (for अगृह्णीतां). M2 त* (for तत:). D1.9 बालौ जगृहतुः पादौ; M4 गत्वा पादावगृह्णीतां. —^{d}) T3 राजपुत्रौ यशस्विनौ (cf. 4^{b}).

4 Cf. v.l. 2 and 18. —^{a}) D9 च (for तु). D1 स धर्मात्मा (for तु धर्मज्ञौ). M4 स धर्मात्मा राजपुत्रौ. —^{b}) D1.9 राम°; G2 M1 °वंश्यौ (for राजपुत्रौ). T3 रूपवेषौ सुलक्षणौ; M4 रूपवंतौ मनस्विनौ. —G2 om. 4^{cd}. —^{c}) (cf. 1.4.9^{c}). D1 सत्य°; D9 सत्त्व° (for स्वरसंपन्नौ). —After 4^{c}, M2 reads 9^{d} and 10^{a} repeating them in their proper place. —^{d}) G4 -वा * *(for -वासिनौ). D9 reads 10^{cd} after 4.

5 Cf. v.l. 2 and 18. —^{a}) D1.9 M4 तौ (for तु). G4 damaged from वेदेषु up to ग्राह in ^{d}. —^{b}) T3 देवेषु (by metathesis) (for वेदेषु). —After 5^{ab}, D1.9 ins.:

197* मुनिर्मूर्धन्युपाघ्राय वचनं चेदमब्रवीत् ।
कृत्स्नं रामायणं तावन्मया काव्यमिदं कृतम् ।

[Cf. lines 7-9 of 203*. —(l. 2) D9 वाक्यं (for तावन्). D9 इदमेषः करोम्यहं (for the post. half).]

Thereafter cont. l. 10 of 203*.

Then read:

198* एवमुक्त्वा तु भगवान् प्रयतः प्राङ्मुखः स्थितः ।

Thereafter cont. l. 18 of 203*.

—^{c}) D1.9 (after *sec. m.* corr. as in text) -ग्रहणा- (for -बृंहणा-). —^{d}) D1 तावद्ग्राहयतां पुनः (sic).

काव्यं रामायणं कृत्स्नं सीतायाश्चरितं महत् ।
पौलस्त्यवधमित्येव चकार चरितव्रतः ॥ ६
पाठ्ये गेये च मधुरं प्रमाणैस्त्रिभिरन्वितम् ।
जातिभिः सप्तभिर्युक्तं तन्त्रीलयसमन्वितम् ॥ ७
हास्यशृङ्गारकारुण्यरौद्रवीरभयानकैः ।
बीभत्सादिरसैर्युक्तं काव्यमेतदगायताम् ॥ ८
तौ तु गान्धर्वतत्त्वज्ञौ स्थानमूर्च्छनकोविदौ ।
भ्रातरौ स्वरसंपन्नौ गन्धर्वाविवरूपिणौ ॥ ९
रूपलक्षणसंपन्नौ मधुरस्वरभाषिणौ ।
बिम्बादिवोद्धृतौ बिम्बौ रामदेहात्तथापरौ ॥ १०

तौ राजपुत्रौ कात्स्न्र्येन धर्म्यमाख्यानमुत्तमम् ।
वाचो विधेयं तत्सर्वं कृत्वा काव्यमनिन्दितौ ॥ ११

ऋषीणां च द्विजातीनां साधूनां च समागमे ।
यथोपदेशं तत्त्वज्ञौ जगतुस्तौ समाहितौ ।
महात्मानौ महाभागौ सर्वलक्षणलक्षितौ ॥ १२

तौ कदाचित्समेतानामृषीणां भावितात्मनाम् ।
आसीनानां समीपस्थाविदं काव्यमगायताम् ॥ १३

तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे बाष्पपर्याकुलेक्षणाः ।
साधु साध्विति तावूचुः परं विस्मयमागताः ॥ १४

G. I. 3. 55
B. I. 4. 16
L. I. 4. 54

---

6 Cf. v.l. 2 and 18.—[a]) D9 कृत्स्नं (for काव्यं). M2 रा * यणं. D1 यस्तु; D9 तत्तु (for कृत्स्नं). G2 M1 काव्यं रामाभिसंयुक्तं. —[cd]) Dt D6.8 T3 M2 Ct एवं; Cg.k as in text (for एव). D1.9 पौलस्त्यवध इत्यर्थं (D9 इत्यार्षं) नियतं नियतात्मना.

7 Cf. v.l. 2 and 18.—[a]) D9 पद्ये (for पाठ्ये). D2 गेयं; M2 गेहे (for गेये). —[b]) M4 प्रयोगैस् (for प्रमाणैस्). T2 र is moth-eaten in रन्वितम्. —[c]) D4.9.14 S Cm.g बद्धं (for युक्तं). —[d]) G4 -सम * * (for -समन्वितम्).

8 Cf. v.l. 2 and 18. D9 reads 8 in marg. (*sec. m.*). G4 damaged for [ab]. —[a]) Dt D6.8.9 T3 M2 Cr(!) g.k(!)t रसैः (for हास्य-). Dt D6.8.9 -करुण (for -कारुण्य). —[b]) Dt D6.8.9 T3 M2 हास्यरौद्र-; D4 G1.3 M3 transp. रौद्र and वीर; Cg हास्यवीर- (for रौद्रवीर-). M4 रौद्रबीभत्सकाद्भुतैः. —[c]) G4 damaged up to र in रसै. Dt D6.8.9 M4 Ck.t वीरादिभी°; D14 T बीभत्साद्भुत (T3 °द्यैश्च) संयुक्तं; M2 वीरादिभिश्च संयुक्तं. —[d]) M2 एत*°; M4 °गृह्णतां (for एतदगायताम्).

9 Cf. v.l. 2 and 18.—[a]) D9 °कुशलौ (for °तत्त्वज्ञौ). —[b]) D4 S (except M4) Cr.m.g मूर्च्छ- (G4 lacuna) नास्थान-; D9 तालग्रहण-; D14 मूर्च्छितास्थान-; M4 तालमूर्च्छन-; Ck.t as in text (for स्थानमूर्च्छन-). M4 om. (hapl.) 9[d]–10[a].

10 Cf. v.l. 2 and 18. M4 om. 10[a] (cf. v.l. 9). G4 damaged from first र up to बि. —[b]) M4 -स्मित- (for -स्वर-). D9 यथा मधुरभाषिणौ. D9 reads 10[cd] after 4. —[c]) D9 बिंबे इव; G4 * * * व (for बिम्बादिव). Dt D4.6.8 T3 Cg.k.t [उ]त्थितौ; Cr as in text (for [उ]द्धृतौ). D9 बिंबात् (for बिम्बौ). ❀ Cr: रामदेहाद्बिम्बात्तथोद्धृतौ। तेनैव सन्निवेशेन उद्धृतौ अपरौ बिम्बौ; Ct: बिम्बात्सूर्यादेरुत्थितौ बिम्बाविव प्रतिबिम्बाविव तथा रामदेहादुत्थितौ परौ रामदेहावित्यर्थः। ❀ —[d]) M3 इव (for तथा). D9 राजपुत्रौ यशस्विनौ (cf. 4[b]). M4 रामबिंबाविवापरौ.

11 Cf. v.l. 2 and 18.—[a]) D6 T2.3 कात्स्न्र्येन (for कात्स्न्र्येन). —[b]) D6 धर्माख्यानम् (submetric); T2.3 G4 धर्ममाख्यानम्; Cg.k.t as in text (for धर्म्यमाख्यानम्). G1.3 M2 धर्मा (M2 °र्म्या) ख्यानमनुत्तमम्. —For 11 [cd], M4 subst.:

199* पाठ्ये गेये च नियतौ वाल्मीकेन महर्षिणा ।

—For 11, D9 subst.:

200* युक्तं रामायणं काव्यं कृत्स्नं जगृहतुः शुभम् ।
वाचो विधेयं सर्वं वै कृत्वा तद्भ्रातराबुभौ ।

Then cont.:

201* बहुमानाच्च वाल्मीकेः पाठस्य च सुखादपि ।

Thereafter ins. (var.) lines 19-21 of 203*.

12 Cf. v.l. 2 and 18.—[ab]) M4 ऋषीणां समवायेषु द्विजातीनां सतामपि. —[c]) G4 * * पदेशं (for यथोपदेशं). M4 यथाप्रदेशं धर्मज्ञौ. —[d]) T3 जगतस्थौ (sic) (for जगतुस्तौ). D14 T1.2 G2 M1 तौ कुशीलवौ; G4 मुनिचोदितौ; Ct सुसमाहितौ (for तौ समाहितौ). M4 om. (hapl.) 12 [ef]. —[e]) G2 M1 महाबलौ (for महात्मानौ). —[f]) Dt om. लक्षण. Ck लक्ष्यलक्षणलक्षितौ.

13 Cf. v.l. 2 and 18.—[a]) G2 M1 कदाचित्समवेतानां. —[b]) T3 च महात्मनां; M4 देववर्चसां (for भावितात्मनाम्). —[c]) Dt D6.8 मध्येसभं (for आसीनानां). M4 समीपे तु (for समीपस्थौ).

14 Cf. v.l. 2 and 18.—[a]) G3 [अ]थ (for [इ]ति). D9 तितांव in marg. (*sec. m.*); D14 T1.2 M4 चाप्यूचुः; T3 [अ]थाप्यूचुः; G1 [अ]थाप्यूचुः; M3 [अ]थो ऊचुः (for तावूचुः). —[d]) T3 आययुः (for आगताः). D9 G1.3 परमं विस्मयं गताः. ❀ Cg: तत्काव्यं श्रुत्वा परं विस्मयमागताः बाष्पपर्याकुलेक्षणाः सर्वे मुनयस्तौ साधु साध्विति ऊचुः ❀

G. I. 3. 56
B. I. 4. 16
L. I. 4. 54

ते प्रीतमनसः सर्वे मुनयो धर्मवत्सलाः ।
प्रशशंसुः प्रशस्तव्यौ गायमानौ कुशीलवौ ॥ १५
अहो गीतस्य माधुर्यं श्लोकानां च विशेषतः ।
चिरनिर्वृत्तमप्येतत्प्रत्यक्षमिव दर्शितम् ॥ १६
प्रविश्य तावुभौ सुष्ठु तदा भावमगायताम् ।
सहितौ मधुरं रक्तं संपन्नं स्वरसंपदा ॥ १७
एवं प्रशस्यमानौ तौ तपःश्लाघ्यैर्महर्षिभिः ।
संरक्ततरमत्यर्थं मधुरं तावगायताम् ॥ १८

15 Cf. v.l. 2 and 18.—[a]) D4 प्रीता मुनयः (for प्रीतमनसः). —[b]) D4 तथा वै (for मुनयो). —[d]) D14 T1.2 गायंतौ तौ; Cg as in text (for गायमानौ).

16 Cf. v.l. 2 and 18. T3 repeats 16[ab] after 20[ab]. —For 16[ab], M4 subst.:

202* अहो भगवतः सम्यग्रामस्य चरितं महत् । ✓

—[c]) D4.6.9 चिरं (for चिर-). D6.9 निवृत्तम् (for -निर्वृत्तम्).

17 Cf. v.l. 2 and 18. —[ab]) Dt D8 T1.2 G1.3 Ct तथा; Cg as in text (for तदा). T3 M2 काव्यम् (for भावम्). M4 अहो सुष्ठु प्रविश्यैतावुभौ°. —[c]) D6 सहितो (sic); D9 M1 सहितं; M4 संहतं (for सहितौ). G1 (before corr.) मधुरौ (for मधुरं). G2 रक्तौ; M2 व्यक्तं; Ck तारं (for रक्तं). —[d]) D4 T3 G2 M1.2 संपन्नौ; Cg.k.t as in text (for संपन्नं). ❀ Cg: स्वरसंपदा षड्जादिस्वरसंपदा संपन्नं अत एव मधुरं रमणीयं रक्तं रागयुक्तं च यथा भवति तथा अगायतां; Ck: तारमुच्चैः संपन्नं यथा तथा अगायतां; Ct: मधुरं पाठतो गानतश्च । रक्तमुच्चैः स्वरसंपदा षड्जादिस्वरसंपदा संपन्नं यथा भवति तथा अगायतां ❀

18 [a]) D4 प्रशंस्यमानौ (for प्रशस्यमानौ). D9.11 तु; D14 T1.2 G3.4 M2.3 तैस् (for तौ). —[b]) D9 तपःश्लाघ्यैर्; D11 गीयमानौ (for तपःश्लाघ्यैर्). D4.9.14 S (except T1 M2.3) Cg महात्मभिः (for महर्षिभिः). —[c]) T1 missing from मत्य up to ताव in [d].

For 2–18, Ś1 Ñ V B D2.3.5.10–13 subst. a passage diverging from the text, which is given below as one unit for the sake of convenience; D1 subst. for 7-18:

203* कृत्वा चेदमशेषेण काव्यं रामायणाह्वयम् ।
(2) चिन्तयामास क इदं लोकेऽस्मिन्प्रथयिष्यति ।
(3[ab]) अथ चिन्तयतस्तस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
(3[cd]) तदा जगृहतुः पादौ मुनिवेश(ष)धरौ वने ।
वाल्मीकिशिष्यौ तरुणौ रूपौदार्यगुणान्वितौ । [5]
(4[ab]) कुशीलवाविति ख्यातौ सीतारामाङ्गसंभवौ ।
स तौ मूर्धन्युपाघ्राय वाल्मीकिर्भगवानृषिः ।
उवाचेदं तदा वाक्यं प्रणतावग्रतः स्थितौ ।
आर्षं रामायणं काव्यमिदं तावन्मया कृतम् ।
गृह्यतां मन्नियोगेन पुण्यश्रवणकीर्तनम् । ✓ [10]
(6[cd]) पौलस्त्यवधसंयुक्तं धर्मकामार्थसंहितम् ।
(7[ab]) पाठ्ये गेये च मधुरं प्रमाणैस्त्रिभिरन्वितम् ।
(7[cd]) तन्त्रीगीतैश्च मधुरैरन्वितं सप्तभिः स्वरैः । ✓
जातिभिः सप्तभिर्युक्तं श्रोतुः श्रुतिमनोहरम् । ✗
(8) शृङ्गारवीरबीभत्सरौद्रहास्यभयानकैः । [15]
करुणाद्भुतशान्तैश्च युक्तं काव्यरसैरपि ।
एवमुक्त्वा तु तौ बालौ भगवानृषिसत्तमः । —
सम्यगध्यापयामास काव्यं रामकथाश्रयम् । —
(11[cd]) वाग्विधेयं तदा ताभ्यां कृतं तच्च विशेषतः ।
पुण्यं रामायणं काव्यं तदा तौ मुनिरब्रवीत् । [20] —
गीयतामिदमाख्यानं भवद्भ्यामृषिसंसदि । —
(12[ab]) राजर्षीणां पुण्यकृतां साधूनां च समागमे ।
गुरुणैवमनुज्ञातौ ततस्तौ देवरूपिणौ ।
कुशीलवौ राजपुत्रौ प्रकृत्या मधुरस्वरौ ।
(10[cd]) रूपानुरूपौ रामस्य बिम्बाद्बिम्बमिवोत्थितौ । [25]
(5[ab]) वेदवेदाङ्गेतिहासशास्त्रेषु परिनिष्ठितौ । —
(12[cd]) जगतुस्तौ तदा काव्यं मधुरं मधुरस्वरौ । —
यथोपदिष्टमृषीणां संनिधौ ब्रह्मवादिनाम् ।
तयोर्ब्रह्माभवत्प्रीतः सेन्द्राश्च सुरसत्तमाः । —
गन्धर्वपतयश्चैव पन्नगाश्च महर्षिभिः । — [30]
(13[ab]) तौ कदाचित्समेतानामृषीणान्देवरूपिणाम् ।
(13[cd]) काव्यं रामायणं मध्ये सहितावभ्यगायताम् ।
(14[ab]) शृण्वतां तु तदा काव्यमृषीणां हर्षसंभवः ।
(14[cd]) सहसाभून्महाशब्दः साधु साध्विति शंसताम् ।
(15[ab]) सुप्रीतमनसश्चैव मुनयो धर्मवत्सलाः । [35]
(15[cd]) शशंसुर्भ्रातरौ तत्र गायन्तौ तौ कुशीलवौ ।
(16[ab]) अहो भावानुगं गीतमहो गीतमविस्वरम् । ✗
अहो भगवता सम्यग्रामस्य चरितं महत् । —
(16[cd]) चिरवृत्तमपि ह्येतत्प्रत्यक्षमिव दृश्यते ।
संस्कृतं मधुरं चैव समाक्षरपदक्रमम् । — [40]
प्रयोक्तारावितौ चापि सम्यगस्य कुशीलवौ । —
कुमारौ देवगर्भाभौ तरुणौ मधुरस्वरौ । —
अहो श्राव्यमहो स्वाद्यमहो गीतमविस्वरम् । —
(17[cd]) व्यक्तं च मधुरं चैव परया स्वरसंपदा ।
पदसंधिसमायुक्तं तालतानसमन्वितम् । — [45]
(18[ab]) एवं प्रशस्यमानौ तौ श्लाघ्यमानौ महर्षिभिः ।
(18[cd]) भूयो व्यक्ततरं साधु मधुरञ्चाप्यगायताम् ।

[D1 om. lines 1-18; 24-27; 44, 45 and 47.—(l. 1) D5.10.12 वेदम् (for चेदम्). V1 विशेषेण. D2.3 °चैवं विशेषेण (for the prior half). B1 वाक्यं (by metathesis) (for काव्यं). Ñ1 V4 D2.3 [आ]श्रयं (for [आ]ह्वयम्). —(l. 2) Ñ1 V2.4 B1 D3 °येदिति (for प्रथयिष्यति). —(l. 3) D3 देवर्षेर् (for महर्षेर्). —(l. 4) Ś1 D13 तु तौ; B1 D11 मुनेः; D12

वनं (for वने). D2 मुनिरूपधरौ च तौ; D3 ब्रह्मरूपधरौ मुनेः (for the post. half).—(l. 5) B2 कि (m.) in वाल्मीकि-. B3 (m.) °समन्वितौ.—(l. 6) V2 -राघव- (for -रामाङ्क-).—(l. 7) V3 तौ च; B1 स तं; D13 सुतौ (for स तौ). Ś1 D13 मुनिः (for ऋषिः).—(l. 8) V4 B2 प्रोवाच (for उवाच). D10 [इ]मौ (for [इ]दं). Ś1 V4 D13 ततो; Ñ B1.3 तथा (for तदा).—(l. 9) D2.3 कृत्स्नं (for आर्यं). D3 °तातौ यथाक्रमं (for the post. half).—(l. 10) Ś1 Ñ2 (m.) B1.3 D10 गृह्णीतं; V1.3 B4 D13 गृहीतं; V2.4 B2 गृह्णीतां (for गृह्यतां). V1.3 सञ्च°; D3 मुनि° (for मन्त्रियोगेन).—(l. 11) Ñ2 V1 B3.4 D10 -संयुतं (for -संहितम्).—(l. 12) Ś1 V1.4 B1.2.4 D3.11–13 पाठे°; D2 पद्यैर्गेयं; D5 (after corr. *sec. m.*) as in text (for पाठ्यं गेये). B3 पाठ्ये यो (*sup. lin.*) गेये च मधुरं (hypermetric) (for the prior half). V3 अन्वितं त्रिभिः (by transp.). D3 अन्नीतैः (sic) (for अन्वितम्).—(l. 13) V3 नीति-; D2.5 तंत्रैर् (for तन्त्री-).—(l. 14) Ñ V3 B3 श्रोतृश्रुति-; V1.2.4 D5.10.12.13 श्रोत्रश्रुति; B4 श्रोतृश्रोत्र- (for श्रोतुः श्रुति-). D2.3.11 श्रोत्र (D3 श्रोतु; D11 मनः)श्रुतिसुखावहं (for the post. half).—(l. 15) D10 erroneously om. वीर. V4 -बीभत्से (for -बीभत्स-). V3 -रौद्रश्चैव; B1.2.4 -रौद्रैश्च स- (for -रौद्रहास्य-). D2.3 शृंगारकरुणोदाररौद्रबीभत्सदारुणैः (D2 °णौ).—(l. 16) Ñ1 B1.2 -हास्यैश्च; B4 -शान्तैश्च (for -शान्तैश्च). D2.3 तथैव हास्यवीराभ्यां (for the prior half). D2.3 वाक्य- (by metathesis) (for काव्य-).—(l. 17) D2 उक्तौ (for उक्त्वा). Ś1 V2.4 B2 D13 च°; Ñ2 [अ]थ°; D3 सुतौ (for तु तौ). Ś1 D13 मुनि- (for ऋषि-).—(l. 18) D11 सम्यगध्यापया * * (for the prior half). V4 °श्रितं; B4 रामायणं° (for रामकथा°).—(l. 19) D2 °दग्धं (for वाग्विधेयं). Ś1 V2.4 सदा; Ñ1 B1 यथा; Ñ2 V1.3 B3 D1.10.11 यदा; D3 * दा; D5.12 ततस्; D13 स वा (for तदा). B2 नंदि (m. as in text) (for ताभ्यां). B2 यच्चाप्यशेषतः; D1–3 तच्चाप्यशेषतः (for तच्च विशेषतः).—(l. 20) V2 D3 [आ]दौ (for तौ).—(l. 21) D2 गीयेताम् (for गीयताम्). D1 °तं (for आख्यानं). D12 भगवद्भ्याम् (hypermetric) (for भवद्भ्याम्). D1.3 संनिधौ; D2 -सत्तम (for -संसदि).—(l. 22) D11 राजर्षीणां पु * कृतां (for the prior half). Ñ1 * समागमे; D2 चैव संगमे (for च समागमे).—(l. 23) V1 गुरूणांवा*नुज्ञातौ (for the prior half). D1 श्रुत्वा ततो गुरोर्वाक्यं शिरसा प्रतिगृह्य च.—After l. 23, D1 which om. l. 24-27 reads lines 31, 32.—(l. 24) V2.3 B2.3 (m.) D2.3 राम°; D11 रामसुतौ (for राजपुत्रौ). Ñ1 om. from the post. half up to the prior half of l. 25. V2 om. l. 25-27.—(l. 25) Ñ1 om. the prior half. Ś1 V4 D13 अनुरूपौ च (for रूपानुरूपौ). D11 राम*; D12 राममस्य (ditto.) (for रामस्य). Ś1 Ñ1 V3 D2.5.12.13 [उ]द्धतौ; V4 B1.3.4 D10 [उ]द्धतौ (for [उ]स्थितौ). V3 °द्विबाविवोद्धतौ; D3 बीबात् बिबतोमिवतो (sic); D11 सूर्यबिंबादिवोद्धतौ (for the post. half).—(l. 26) B1 D11 -पुराण- (for -शास्त्रेषु).—(l. 27) V3 तथा (for तदा). B1 वाक्यं (by metathesis) (for काव्यं). B1 D3 missing (for मधुरं). D13 -स्वनौ (for -स्वरौ).—(l. 28) V3 repeats (var.) l. 28 after l. 42. Ś1 अर्थो°; V3 (second time) °दृष्टाव्; D1 यदो° (for यथोपदिष्टम्). Ś1 Ñ2 V2–4 B D1–3.5.10–13 ऋषिणा (for ऋषीणां). D1 सांनिध्ये (for संनिधौ).—(l. 29) D3 प्रीत्या (sic) (for प्रीतः). B4 स्वर- (for सुर-). D13 सेद्रः ससुरसत्तमः (for the post. half).—(l. 30) Ñ2 V4 B D10 गंधर्वाः पतगा°; V1 °पतंगा°; V2.3 B3 (m.) D5.11.12 गंधर्वाप्सरसश्चैव; D1–3 गंधर्वाश्च पतंगाश्च (D1 प्लवंगाश्च) (for the prior half). Ñ2 B3 D10 महर्षयः; D3.11 सहर्षिभिः (for महर्षिभिः). V1 पन्नगाः सहर्षिभिः (submetric); D1 पन्नगाः समहर्षयः (for the post. half). Ś1 D13 गंधर्वाः पन्नगाश्चैव पतगाश्च महर्षयः.—(l. 31) V4 °समेता * (for the prior half). Ś1 D13 चैव संनिधौ; Ñ V B2–4 D2.3.5.10–12 °रूपिणी (for देवरूपिणाम्).—(l. 32) Ñ1 illeg. from मा to णं. Ś1 D13 नाम (for मध्ये). D12 संहिताव् (for सहिताव्). V3 अहुः°(sic); D5.13 अध्य° (for अभ्य°). D3 ससहिताध्यभगायता (sic) (for the post. half).—(l. 33) Ñ1 V2.4 B1 D1–3.11 तच्छृण्वतां; V3 (before corr.) श्रुतां° (for शृण्वतां तु). V2 सदा (for तदा). B1.4 वाक्यं (by metathesis) (for काव्यं). V2 °वं; V4 देवसंनिधौ; D5 °सभरः (for हर्षसंभवः).—(l. 34) Ñ2 B3 (m. as in text).4 D2.10 संघशो; V1 संहर्षाः; B2 संहशो; D1 सघः सो; D3 सघाशा (sic) (for सहसा). B3 D1.3.5 महान्; D12 महाच् (sic) (for महा-). Ñ1 V2.4 B1 -नादः; D5 -छंदः (sic) (for -शब्दः). D2 शंसतः; D3 शंसतो (for शंसताम्).—(l. 35) B3 (m.) °नि (for सुप्रीत-). B1 -मानसाश् (for -मनसश्). V1 सर्वे ते (hypermetric); B4 D1.2 सर्वे (for चैव). D12 °च्छला (for धर्मवत्सलाः).—(l. 36) D12 भ्रातरं (for भ्रातरौ). V4 °च; D1–3 गायमानौ; D5 (after corr.).11 °तत् (for गायन्तौ तौ). Ś1 D13 om. l. 37-41.—(l. 37) D11 इहो (sic) (for अहो). V1 D10 °नुसंगीतम्; V3 °र्थसंगीतम्; B4 °त्मकं (as in text also) काव्यम्; D1–3.5.11 °काव्यम्; D12 °न * का यम् (for भावानुगं गीतम्). V3 अनुरूपम् (for अहो गीतम). D5 अविरतरं; D11 सुस्थिरं (for अविरवरम्). B2 (marg.) °काव्यमहो स्वरः; D1 आभ्यां गीयेत विस्तरं; D2 इदं रामायणं कृत्स्नं; D3 अभ्यां गीतमविभ्यरौ (for the post. half).—D2 om. l. 38.—(l. 38) Ñ2 V2.3 B3.4 D10.11 °नः (for भगवता). D1.3 काव्यम् (for सम्यग्). B2.3 (marg.) कृत्स्नं (for महत्). D1.3 इदं रामायणं कृत्स्नं (for the post. half).—(l. 39) V2 चित्त- (for चिर-). D2 चिरमिच्छत्तदेतद्वै (for the prior half). V3 B3 अपि (for इव). V2 रश्यते; D2.3.5.11.12 दर्शितं (for दृश्यते).—(l. 40) D1 संहृतं (for संस्कृतं). D10 *धुरं (for मधुरं). D10 om. (hapl.) from the post. half of l. 40 to the prior half of l. 44. Ñ1 illeg. for पद. V4 °मः (for -पदक्रमम्).—(l. 41) D11 reads l. 41-43 in marg. (*pr. m.*)—(l. 42) V3 repeats l. 28 (var.) after l. 42. B4 °रौ (for मधुर-). B1 [अ]क्षरौ (for -स्वरौ).—(l. 43) Ś1 V3.4 B3.4 D5.12 श्राव्यम् (for श्रव्यम्). V3 श्राव्यम्; B1 वाच्यम् (for स्वाद्यम्). D11 अहो आर्षं महत्काव्यं

G. 1. 3. 63
B. 1. 4. 20
L. 1. 4. 61

प्रीतः कश्चिन्मुनिस्ताभ्यां संस्थितः कलशं ददौ ।
प्रसन्नो वल्कलं कश्चिद्ददौ ताभ्यां महायशाः ॥ १९

(for the prior half). Ś1 D1.13 मुविस्तरं; V3 अर्णीश्वर; D11 अविस्तरं (for अविग्वरम्). D2 अहो काव्यमहो श्राव्यमहो रम्यार्थमद्भुतं; D3 अहो श्राव्यमिदं काव्यमहो रम्यार्थमद्भुतं. —(l. 44) Ñ V1.4 B2.3.4 D11.12 repeat l. 44 after l. 45. B1 transp. l. 44 and 45. Ś1 Ñ V1.4 (first time) D3.13 रक्तं°; D1 पेशलं; D11.12 (first time) युक्तं° (for व्यक्तं च). B4 (first time) missing (for चैव). Ñ V1 (second time) B D5.11.12 (last two second time) संरक्तं चानि (V1 B1 °भि; D5.11.12 °पि) रक्तं च; V4 (second time) संरक्तमविरक्तं च (for the prior half). D11 मृ° (for स्वरसंपदा). V2.3 D1–3 om. l. 45. B1 transp. l. 44 and 45. —(l. 45) D5.11.12 -वृत्त- (for -संधि-). Ś1 D13 -भाव-; Ñ V4 D10 -तार-; B3 (m.) -मान- (for -तान-). —(l. 46) V1.4 प्रसंस्य°; V2.3 D2 प्रशंस्य°; B4 * * स्य° (for प्रशस्य°). D11 तु (for तौ). D11 गीय° (for श्राव्यमानौ). B1 कुशीलवौ (for महर्षिभिः). D1 om. l. 47. —(l. 47) V1 °यं (sic) (for भूयो). Ś1 Ñ V1.3.4 B3 D2.3.5.11–13 रक्त° (B3 m. बहु°; दिव्य°; प्यनं°); B1 बहु°; D10 वक्तृ° (sic) (for व्यक्ततर). Ś1 D13 स्वादु (for साधु). V2 D10.12 वा (for च). V2 D3 गीयतां (for [अ]गायताम्).]

—After l. 14 of 203*, D2 ins.:

204* (9^{ab}) **तौ तु गान्धर्वतत्त्वज्ञौ तालग्रहणकोविदौ ।**
(9^{cd}) **भ्रातरौ स्वरसंपन्नौ गन्धर्वाविव रूपिणौ ।**
(10^{ab}) **रूपलक्षणसंपन्नौ मधुराभाषिणौ तथा ।**

[D2 repeats l. 3 after l. 23 of 203*]

—After l. 21 B3 ins.:

205* **रामस्य चरितं दिव्यं सर्वलोकसुखावहम् ।**

—After l. 31, B3.4 ins.:

206* **काव्यं तज्जगतुः प्रीतौ कुमारौ कलमद्भुतम् ।**
(14^{cd}) **श्रुत्वा तु मुनयः सर्वे परं विस्मयमागताः ।**
हर्षविस्मयसंपूर्णैर्नेत्रैरनिमिषैरिव ।
समीयुस्तत्र तत्काव्यं श्रोतुकामाः सहस्रशः ।

[(l. 2) B3 च (for तु).—(l. 3) B4 मापन्ना (for -संपूर्णैः). B3 अनु° (for अनिमिषैः).]

On the other hand, D1 ins.:

207* **सभासीनां शुभां वाचं रामायणमुदीरतु ।**
(14^{ab}) **तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे बाष्पपर्याकुलेक्षणाः ।**

19 D1 om. 19–21^{b}. —^{a}) Ś1 Ñ V B D2.3.5.10–13 **ताभ्यां प्रीतो मुनिः कश्चिन्** (by transp.). —^{b}) Ś1 Ñ V B D2.3.5.10–13 **पानीय-**; D14 T1.2 **Cr संमतः**; T3 G1 **सुस्थितः**; G3 **उत्थितः**; G1 **स स्थितः**; M4 **संस्थितं**; **Crp.m.g.k.t** as in text (for **संस्थितः**). —^{c}) D6 **प्रसन्नौ** (sic) (for **प्रसन्नो**). M4 **वल्कलान्**. —^{d}) D14 T1 M4 **°तपाः** (for **महायशाः**). —For 19^{cd}, Ś1 Ñ V B D2.3.5.9–13 subst.:

208* **कश्चिद्वनफलं स्वादु वल्कलं कश्चिदीप्सितम् ।**

—After 19, Dt D4.6.8.14 T1.2 G1–3 M1.3 ins.:

209* **अन्यः कृष्णाजिनमदाद्यज्ञसूत्रं तथापरः ।**
कश्चित्कमण्डलुं प्रादान्मौञ्जीमन्यो महामुनिः ।
बृसीमन्यस्तदा प्रादात्कौपीनमपरो मुनिः ।
ताभ्यां ददौ तदा हृष्टः कुठारमपरो मुनिः ।
काषायमपरो वस्त्रं चीरमन्यो ददौ मुनिः । [5]
जटाबन्धनमन्यस्तु काष्ठरज्जुं मुदान्वितः ।
यज्ञभाण्डमृषिः कश्चित्काष्ठभारं तथापरः ।
औदुम्बरीं बृसीमन्यः स्वस्ति केचित्तदावदन् ।
आयुष्यमपरे प्राहुर्मुदा तत्र महर्षयः ।
ददुश्चैवं वरान्सर्वे मुनयः सत्यवादिनः । [10]

[Except Śiromaṇi (not included in the apparatus) no other commentator glosses on these lines. Til. however glosses on बृसी and स्वस्ति.—(l. 1) D4 कृष्णांजनम् (for कृष्णाजिनम्). D4.14 T1.2 transp. the post. halves of l. 1 and 2. D4 T1.2 प्रादाद् (for अदाद्). G1.3 अथ (for तथा). Dt [अ]परैः (for [अ]परः). —(l. 2) D4.14 T1.2 transp. the post. halves of l. 1 and 2 (cf. v.l. l. 1). G M1 अदान् (for प्रादान्). D4.14 T1.2 om. l. 3-7 and 10. G1.2 om. (hapl.) l. 3. —(l. 3) G3 M1.3 ब्र(M3 after *sup. lin. sec. m.* corr. बृ)सीं ददौ तदा (M3 महा) हृष्टः (for the prior half). M1 om. from the post. half. of l. 3 to the prior half of l. 4. M3 कुद्दालम् (for कौपीनम्). G3 M3 om. (hapl.) l. 4.—(l. 4) G1.2 ब्रसीं (for ताभ्यां).—(l. 5) G1.3 महा° (for ददौ मुनिः). M2 om. l. 6. —(l. 6) Dt * टा°; G1 °मंडलम् (for जटाबन्धनम्). M3 reads l. 7-10 *inf. lin.*—(l. 7) G1.3 अथ (for तथा).—(l. 8) M1 अन्यं (for अन्यः). M3 तथा (for तदा). D4.14 T1.2 जपमालाम्(D4 °लां त)थापरः (for the post. half).—(l. 9) D4.14 T1 G2 M1.3 चोचुः; T2 G1.3 [अ]प्यूचुः (for प्राहुः). —(l. 10) G M1 चैव; M3 एवं (for चैवं). G M1.3 प्रीता (for सर्वे).]

—After 19, M2 ins.:

210* **यज्ञोपवीतन्त्वपरः काष्ठभारन्तथा परः ।**
काष्ठबन्धनरज्जुं च ददौ ताभ्यां परो मुनिः ।
अन्यः कृष्णाजिनं प्रादान्मौञ्जीमन्यो महामुनिः ।
कश्चित्कमण्डलुं प्रादात्त्रसीमन्यस्तथा ददौ ।

Thereafter M2 reads l. 5 of 209*, then cont.:

211* **कुठारमपरः प्रादात्स्वस्ति केचिदवादयन् ।**
एवं प्रीतास्तु मुनयः प्रददुः सत्यवादिनः ।

20 D1 om. 20 (cf. v.l. 19). —^{a}) D3 **इति यद्गीतं** (for **इदमाख्यानं**). —^{b}) D3 **ऋषिभिः**; D9 T3 M4 **मुनी**(T3

आश्चर्यमिदमाख्यानं मुनिना संप्रकीर्तितम् ।
परं कवीनामाधारं समाप्तं च यथाक्रमम् ॥ २०

प्रशस्यमानौ सर्वत्र कदाचित्तत्र गायकौ ।
रथ्यासु राजमार्गेषु ददर्श भरताग्रजः ॥ २१
स्ववेश्म चानीय ततो भ्रातरौ स कुशीलवौ ।
पूजयामास पूजार्हौ रामः शत्रुनिबर्हणः ॥ २२

आसीनः काञ्चने दिव्ये स च सिंहासने प्रभुः ।
उपोपविष्टैः सचिवैर्भ्रातृभिश्च परंतपः ॥ २३
दृष्ट्वा तु रूपसंपन्नौ तावुभौ वीणिनौ ततः ।
उवाच लक्ष्मणं रामः शत्रुघ्नं भरतं तथा ॥ २४

G. I. 3. 71
B. I. 4. 32
L. I. 4. 70

°नि)नां (for मुनिना). M4 समवर्तत. After 20^{ab}, T3 repeats 16^{ab}. —^{d}) D3.9 T3 G1.4 यथाकृतं. M4 समासं जन्मनः कृतं. —For 20, Ś1 Ñ V B D2.5.10–13 subst., while D3 ins. after 20:

212* एवं पूर्वमिदं काव्यं मुनिभिः प्रतिपूजितम् ।
सारभूतं मनुष्याणां कवीनामार्षमद्भुतम् ।

[(l. 1) Ñ2 B4 काव्यमिदं पूर्वं (by transp.). V1 D3.11 ऋषिभिः; D2 विद्वद्भिः (for मुनिभिः). D2.3 परिपूजितं. —(l. 2) D3 काव्यानाम्. Ś1 मतमद्भुतं; V1 B4 (m., orig. as in text) D5.11–13 उपजीवनं (for आर्षमद्भुतम्). D2 काव्यं नानार्थमद्भुतं (for the post. half).]

—After 20, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins.:

213* अभिगीतमिदं गीतं सर्वगीतेषु कोविदौ ।
आयुष्यं पुष्टिजननं सर्वश्रुतिमनोहरम् ।

[(l. 1) G2 अपि°; G4 अवि°; M3 अधि° (for अभिगीतम्). Dt -गीतिषु (for -गीतेषु). —(l. 2) D4 °महोहरं (sic); D9 G1 °श्रुति (G1 शत्रु) मनोरमं (for the post. half).]

21 D1 om. 21^{ab} (cf. v.l. 19). —^{a}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 तावेवं (V4 D10.12 °वः; B4 marg. °तौ). D2 प्रशंस्यमानौ ऋषिभिर्. —^{b}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 देवरूपिणौ; D3.9 तावगायतां; D14 T1.2 G1.3 M3 °गायि (T1 °य)नौ; M4 तौ तु° (for तत्र गायकौ). D2 उभावपि हि गायतां.

22 ^{a}) G4 तदा (for ततो). —^{b}) D4 च (for स). —For 22^{ab}, M4 subst.:

214* आनीय च स्वकं वेश्म तावुभौ भ्रातरौ ततः ।
—^{d}) M4 सत्कारेण सुसत्कृतौ.

23 ^{a}) G1 तल्पे (for दिव्ये). —^{c}) D4.14 T M3.4 Cg.k.t (!) °विष्टः; Ctp as in text (for उपोपविष्टैः). M4 पार्श्वस्थैर् (for सचिवैर्). Ctp उपोपविष्टसचिवः. —^{d}) M4 भ्रातृ*. T3 स (for च). Dt D4.6.8 Ct च समन्वितः; M4 भरतादिभिः (for च परंतपः). —For 21^{cd}–23, Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 subst.:

215* राजधानीषु राज्ञां च समीपेष्वभ्यगायताम् ।
अथाश्वमेधे रामोऽपि तावुपश्रुत्य गायनौ ।
(22^{ab}) आनयामास सत्कृत्य पुरुषैरासकारिभिः ।
(22^{cd}) पूजयामास पूजार्हौ सत्कारार्हौ सुसंस्कृतौ ।
ताविदं जगतुस्तत्र काव्यं रामप्रचोदितौ ।—[5]
कर्मान्तरेषु विप्राणां रामलक्ष्मणसंनिधौ ।—
शत्रुघ्नभरतादीनामन्येषां च महीक्षिताम् ।
वसिष्ठाग्निपुरोगाणां संनिधौ ब्रह्मवादिनाम् ।
(23^{ab}) रामस्तत्रासने शुभ्रे स्पर्ध्यास्तरणसंवृते ।
उपविश्य तु शुश्राव तदात्मचरितं महत् । [10]
(23^{cd}) आर्षं रामायणं काव्यं भ्रातृभिर्भरतादिभिः ।
पौरजानपदैश्चैव वृतः शतसहस्रशः ।—
दृष्ट्वा रामस्तदोवाच सर्वांस्तत्र सभासदः ।

[Ś1 Ñ V B1.3.4 D5.10.12.13 om. lines 4 and 13. D1 om. lines 11–13. B2 D11 om. line 13. B2 reads line 4 in marg. D9 reads line 10 after line 12. —(l. 1) V2 समीपे हि; D2 समीपे तु (for समीपेषु). Ś1 अपि गायतां; V3 उपगायतां; D1 अथ गायतां; D13 अप्यगायतां. —(l. 2) D3 तथा; D11 om. (for अथ). —(l. 3) Ś1 D13 सत्कृतावानयामास; Ñ1 V4 B1.2 सत्कृत्यानाययामास; V1.3 सत्कृत्यानयामास (submetric); V2 B3.4 D10 सत्कृत्य चानयामास; D5.11.12 सत्कृत्यैवानयामास (for the prior half). —(l. 4) B2 D11 पूतात्मा (for पूजार्हौ). D2 स्वयंकृतौ; D3 स्वलंकृतौ (for सुसंस्कृतौ). B2 D11 सत्कारैस्तौ स्वलंकृतौ (for the post. half). —(l. 5) D11 उभौ (for इदं). D5 तरय (for तत्र). V1.2 -प्रदेशितौ; D2.12 -प्रणो(D2 °नो)दितौ. —(l. 7) D1.2.9 महात्मनां (for महीक्षिताम्). —(l. 8) D11 ब्रह्मवादिनौ. —(l. 9) Ñ1 V3.4 स्पर्धा-; B1 परा-; D5.12 मृदु-; D11 मृद्वा- (for स्पर्ध्या-). Ś1 D13 -संयुते; D2 -सत्कृते; D9 -संस्कृते (for -संवृते). V2 परार्धास्तरणावृते; D1 स्यद्वी(sic)स्तरणसंयुते; D3 शुभ्रास्तरणसंयुते (for the post. half). —(l. 10) D1 सुखोपविष्ट°; D2.3.9 उपोपविश्य. D2 शुश्रुवे. Ñ2 D10 तदा स्व-; V1 तदा मे; V4 तदात्मा-; B3 (marg. as in text) तदा स्- (for तदात्म-). —(l. 11) Ś1 Ñ V1.2.4 B D5.10.12.13 सार्धं (for काव्यं). —(l. 12) D2.3.9 अन्यैश्च सचिवैश्चैव (D3 °:सार्धं; D9 °श्चापि) (for the prior half).]

—After line 1, D1 ins.:

216* (21^{cd}) रथ्यासु राजमार्गेषु तौ तु शुश्राव राघवः ।

24 D1 om. 24. D9 transp. 24 and 25. —^{a}) Ś1 V2–4 B1.2 D5.11–13 [अ]थ; Ñ1 स; V1 प्र-; D4 T3 Cm.tp [आ]त्म- (for तु). ❀ Ct: दृष्ट्वा तु रूपसंपन्नौ इति प्रचुरः पाठः ❀ —^{b}) G2 M1 भ्रातरौ (for तावुभौ). Ś1 D13 G3 गायनौ(G3 °कौ) त(D13 स)दा; Ñ2 D10 व्रीडितौ ततः; V2 रामकौ ततः; V3 चीरिणौ ततः; D2.3.9.11 चीरवाससौ; D4.14 S (except G3 M4) नियतस्तदा; M4 मुनिपुंगवौ (for वीणिनौ ततः). B4 वि(नी)तौ तु उभौ ततः; Dt D6.8 विनीतौ भ्रातरावुभौ. Ś1 D13 om. 24^{cd}. —^{d}) D2.14 T3 M3 तदा (for तथा). Ñ V B D5.10–12 सर्वां(V2.3 D12 °र्वा)श्चैव सभासदः; D9 शत्रुघ्नभरतौ तथा.

G. I. 3. 72
B. I. 4. 32
L. I. 4. 70

श्रूयतामिदमाख्यानमनयोर्देववर्चसोः ।
विचित्रार्थपदं सम्यग्गायतोर्मधुरस्वरम् ॥ २५
इमौ मुनी पार्थिवलक्षणान्वितौ
कुशीलवौ चैव महातपस्विनौ ।
ममापि तद्भूतिकरं प्रचक्षते
महानुभावं चरितं निबोधत ॥ २६
ततस्तु तौ रामवचःप्रचोदिता-
वगायतां मार्गविधानसंपदा ।
स चापि रामः परिषद्गतः शनै-
र्बुभूषयासक्तमना बभूव ॥ २७

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

---

25 D9 transp. 24 and 25. —[a]) Dt D6.8 Ct एतद्; Cm. g as in text (for इदम्). —[b]) V4 देवरूपिणोः; D12 वेदवर्चसोः. (by metathesis). D1–3.9 उभयोरनु(D1 °ऋ)गायतोः(D2 °तां). —[c]) V1 विचित्रानुपदं. —[d]) V3 गायतां; D1.5 गार्थतौ; D10 गायतौ (for गायतोर्). V2 गायतौ मधुरैः स्वरैः; B1 श्रूयते मधुराक्षरं; Dt D4.8.14 S (except T3 M4) Cm.k. गायिनौ (Dt D4.8 Cm °कौ) समचोदयत्; D2 गायतौ मधुरस्वरौ; D3.9 अनयोर्मधुरस्वरं; D6 T3 गायमानावचोदयत्; M4 गायन्तौ चाप्यचोदयत्; Cg गायिनौ तावचोदयत्. —After 25, Dt D4.6.8.14 S ins.:

217* तौ चापि मधुरं रक्तं स्वचित्तायतनिःस्वनम् ।
तन्त्रीलयवदत्यर्थं विश्रुतार्थमगायताम् ।
ह्लादयत्सर्वगात्राणि मनांसि हृदयानि च ।
श्रोत्राश्रयसुखं गेयं तद्द्वौ जनसंसदि ।

[M4 om. l. 2. —(l. 1) D4 वीरौ (for चापि). M2 व्यक्तं (for रक्तं). D4 T1 G4 M4 स्वं(G4 M4 सं)चितायत-(M4 °च)निःस्वनं (D4 °नौ); T2 G1.3 M1–3 स्वचितायतनिःस्वनं (for the post. half). —(l. 3) D6.8 T2.3 G1.3 M2–4 ह्लादयन्. T3 transp. मनांसि and हृदयानि. —(l. 4) D14 श्रोत्रश्रव:°; T1 श्रोत्रश्रम°; G1 श्रोत्राश्रयं°; G3 श्रोत्रयोश्च° (for श्रोत्राश्रयसुखं). M2 गीतं; M4 गानं (for गेयं). M4 जगत् राजसंसदि (for the post. half).]

26 [a]) D1 बालाविमौ (for इमौ मुनी). Ś1 Ñ V1.3.4 B D2.3.5.9–13 हि (D9 तु) बालौ नृप-; V2 हि नृप- (submetric) (for मुनी पार्थिव-). D14 -लक्ष्मणान्वितौ. —[b]) Ñ2 V1.4 B2–4 D10.13 कुशो(Ñ2 D10 °श्री)लवश्; V2 कुशलवौ. B1 G3 M2.3 चापि (for चैव). Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 तपोव(D3 °ध)नाश्रयौ; G4 महायशस्विनौ. —[c]) D4.14 S (except G1 M4) Cm.g प्रवक्ष्यते; G1 प्रशस्यते; Ct as in text (for प्रचक्षते). M4 ममाथ संभूतिकरं प्रचक्षतो. —[d]) T1.3 महानुभावौ; G2 M1 महानुभावाश्; M4 महानुभावो (sic). —For 26[c-d], Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 subst.:

218* ममेतिवृत्तं किल गेयमद्भुतं
महर्षिवाल्मीकिकृतं प्रगास्यतः ।

[(l. 1) D9 [इ]ह वृत्तं. V4 °काव्यम्; B4 °गीतम्; D1 °गानम्; D3 कलमानम् (for किल गेयम्). D2.9 वक्ष्य(D2 °क्ष्)तोऽद्भुतं. —(l. 2) Ś1 प्रगास्यतां; V1 प्रशास्यतः; D2.3.5.9.11.12 प्रगायतः (D2.9 °त).]

27 [a]) T3 M4 रामस्य (for तौ राम-). D1 -प्रमोदितौ; D2 -प्रनोदितौ (for -प्रचोदितौ). Ś1 Ñ V2–4 B D5.10–13 राघव-संप्रचोदितौ. V1 ततस्तौ राघवप्रदेशितौ (submetric). —[b]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 अ(Ś1 प्र; D9 व्य)गायतां काव्यमिदं यथाक्रमं. —[c]) Ś1 D13 सहितः सभागतैः; Ñ1 V2.4 B2 (marg. as in Ñ2).4 सहि(V4 B4 °ह)तैः समागतैः; Ñ2 V1.3 B2 D1.10.11 सह(Ñ2 V3 D1.10 °हि)तैः सभागतैः; B1 सहितैः समस्तैः; D5.12 सहितैः समाहितैः. D2.3.9 °राजा सहितैः (D3 °तः) सभासदैः (D9 °गतैः). —[d]) D4.6.14 S (except G4) Cg बभूव ह (*metri causa*); Ct as in text. Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 बभूव तत्रार्पितचेतन(D3 °मानस)स्तदा.

Colophon. Ñ1 V3 om. Ś1 om. up to रामायणे. D13 om. up to Kāṇḍa name. V1 D5 om. इति. V1.2.4 B Dt D1.2.6.8–12 add आर्षे before रामा°. Ś1 Ñ2 V1.4 B D5.6.11 om. श्री°; Ñ2 om. रामायणे. V4 B1 Dt D2.6.8 add वाल्मीकीये(B1 महर्षिवा°) after रामायणे. —*Kāṇḍa name*: V1 B3 D1.3 om. Ñ2 V2.4 B1.2.4 D5.10–12 आदिकांडे (V4 °डो). D4.14 S इति श्रीमद्बालकांडे (M4 om. श्रीमद्). —*Sarga name*: Ś1 D12.13 काव्यसंक्षेपः; Ñ2 V2 B D5.10.11 काव्योपसंक्षेपः (B2 °संग्रहः); V1 आदिकाव्योपसंक्षेपः; V4 पक्षे (sic); D1 वस्तूत्पादनं नाम; D2 कथामुखो नाम; D3 काव्यमुखो नाम; D9 काव्यवस्तूत्पादनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1 B1 D5.12 om. Ñ2 5; V2 6; V4 2(sic); B2–4 D10.11 figure (as in text); D1 3; D2.3 तृतीयः; Ś1 Dt D4.6.8.9.13 both (as in text). —After colophon G1.2.4 M3 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

५

सर्वापूर्वमियं येषामासीत्कृत्स्ना वसुंधरा ।
प्रजापतिमुपादाय नृपाणां जयशालिनाम् ॥ १
येषां स सगरो नाम सागरो येन खानितः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि यं यान्तं पर्यवारयन् ॥ २
इक्ष्वाकूणामिदं तेषां राज्ञां वंशे महात्मनाम् ।
महदुत्पन्नमाख्यानं रामायणमिति श्रुतम् ॥ ३
तदिदं वर्तयिष्यामि सर्वं निखिलमादितः ।
धर्मकामार्थसहितं श्रोतव्यमनसूयया ॥ ४
कोसलो नाम मुदितः स्फीतो जनपदो महान् ।
निविष्टः सरयूतीरे प्रभूतधनधान्यवान् ॥ ५

G. १. 5. १
B. १. 5. 5
L. १. 5. १

5

☞ D7 om. Sarga 5. (cf. v.l. १. 3. १२). Ñ1 V3 cont. 4th Sarga. T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः ॐ.

1 Before १, Ś1 Ñ2 B3.4 D10.11.13 ins. :

219* ततस्तौ स्वरसंपन्नौ कुमारौ तत्र संसदि ।
अगायतां नवं काव्यं रामायणमिति स्मृतम् ।

[(l. 2) B3.4 श्रुतं (for स्मृतम्).]

Thereafter Ñ2 glosses इति पाश्चात्ये पुस्तके. B3 cont.; Ś1 Ñ V B1.2.4 D1.5.10.12.13 subst. for १; D3.9 ins. before १, while D11 subst. l. १ for १^{ab} then cont. l. 2 :

220* सागरान्ता मही येषामासीद्वीर्यार्जिता किल । —
आमनोः पुण्यकीर्तीनां राज्ञाममिततेजसाम् । —

[(l. १) V4 चैषाम् (for येषाम्). V4 वीर्यान्विता; D3 वीर्यवतां; D5 वीर्यजिता (for वीर्यार्जिता). —(l. 2) Ś1 D13 आज्ञानां; V2 आमेरोः; V3 D10.12 आत्मनोः (sic); D1 आत्मनः (for आमनोः). D11 पुण्यत्मानां (sic) (for पुण्यकीर्तीनां).]

D2 om. १^{ab}. —^{a}) B3 पूर्वा; D3 पूर्वं (for सर्वा-). D9 तेषाम् (for येषाम्). —^{b}) B3 D9 राज्ञां; D3 स्फीता (for कृत्स्ना). —^{c}) D2 transp. १^{cd} and 2^{ab}. B3 प्रजापतिर् (for प्रजापतिम्). D9 पा *sup. lin.* in उपादाय. —^{d}) G M1–3 °षालिनां (for जयशालिनाम्). B3 D2.3.9.11 M4 नरेंद्राणां यशस्विनां.

2 ^{a}) D2 transp. १^{cd} and 2^{ab}. T1 तेषां; T2 एषां (for येषां). T2 राजा (for नाम). Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 स(D3.12 सा)गरः पूर्वजो येषां; M2 येषां * सगरो नाम. —After 2^{a}, B4 reads the post. half of l. 2 of 222*. —^{b}) T2 खातितः; T3 शोधितः; G4 खादितः (for खानितः). G2 M1 यः समुद्रमखानयत्. B4 om. 2°–4. —^{c}) V2 D1–3.6.8.9.11–13 Ct षष्टि-; B1 D5 M4 षष्टिं; Cg.k.tp as in text (for षष्टिः). B3 reads पुत्र in marg. —^{d}) D3 नृपं (for यान्तं). Ś1 Ñ V B1–3 D5.10–13 पृष्ठतोन्वयुः (Ś1 °न्वयः [sic]; V2 B3 [marg.] °ययुः; D1 पर्यु°; D3 T2 M4 पर्यवारयत् D11 °वपुः ष [hypermetric]). —After 2, B3 D1–3.9 ins. :

221* नक्षत्रराजं वर्षान्ते व्यभ्रे ज्योतिर्गणा इव ।

[D3 °राज्यं. D1 न्यभ्रा; D9 व्यभ्रा (for व्यभ्रे).]

3 B4 om. 3 (cf. v.l. 2). —^{a}) T2 reads मिदं *sup. lin. sec. m.* —^{b}) M4 रा* (for राज्ञां). Ś1 Ñ V B1–3 D1–3.5.9–13 वंशे(D1–3 °श; D12 °शो)कीर्तिविवर्धनं. Dt राज्ञां * * * * त्मनां . —^{c}) M4 उत्पन्नं महद् (by transp.). Ś1 Ñ V B1–3 D1–3.5.9–13 निबद्धं(V3 °वंधं; D3 °बुद्धं) पुण्यकीर्तीनां (D1–3.9 °माख्यानं). —^{d}) V3 इदं (for इति). V2–4 B2 D13 स्मृतं (for श्रुतम्). B3 (marg.) काव्यं रामायणं स्मृतं.

4 B4 om. 4 (cf. v.l. 2). —^{a}) G1.3 अहं (for इदं). Dt D2.6.8 Ct °वः; D9 वर्ण°; Cg as in text (for वर्तयिष्यामि). —^{b}) D9 सम्यङ् (for सर्वं). G3 निरवशेषतः (for निखिलमादितः). —^{c}) D2.3.9 -संयुक्तं (for -सहितं). —^{d}) Dt D3.6.8 M4 Ct अनसूयता (D3 °तां); D2 अनुरूपिणा; D9 अनुसूयुना (sic); Cg as in text (for अनसूयया). —For 4, Ś1 Ñ V B1–3 D1.5.10–13 subst., while D2.3.9 ins. after 4^{ab} :

222* तदिदं श्रूयतामार्षं पुण्यं पापभयापहम् ।
धर्मकामार्थसंयुक्तं श्रुतिस्मृत्युपबृंहितम् ।

[D2.3.9 transp. l. १ and 2. —(l. १) Ñ2 B3 (m. as in text) आर्षं (for आर्षं). D2.3 तदिदं (D3 श्रूयतां) पुण्यमाख्यानम् (for the prior half). V4 काव्यं; B1 सर्व-; D2.3 आर्षं (for पुण्यं). D1.9 transp. आर्षं and पुण्यं. —(l. 2) D9 -मुक्तार्थ (for -संयुक्तं). Ś1 B2 D13 धर्मार्थिकाम°; Ñ2 B3 D10 कामधर्मार्थ° (for the prior half). Ñ1 °स्मृत्युदितपबृंहितं (sic); D1–3 नानाश्रु°; D9 नानाश्रुत्यपदंहितं (sic) (for the post. half).]

☞ G and L begin fresh numbering from st. 5 which is given in the marginal concordance.

Ś1 reads ॐ नमो रामचन्द्राय, Ñ1 colophon आर्षरामायणे बालकाण्डे कुशीलवदर्शनं; D13 श्रीगणपतये नमः. Then D13 cont.:

223* ॐ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदे(दी)रयेत् ।

5 Ñ1 begins Sarga 5 from here. D13 ins. ॐ before 5. —^{a}) Ñ V B D2–5.10–12.14 कोशलो (B4 D5 °शला; D2 °शल्यो); D1 M3 कौसलो; G4 कोसला. B4 महतः; D3 मुदित्य (sic); S (except T1.3) मुदित- (for मुदितः). D9 कोशलानां प्रमुदितः. —^{b}) V4 स्थितो; B4 ख्यातो (for स्फीतो). D5 जान° (for जनपदो). —^{c}) Ñ1 V2 B3.4 D4

G. I. 5. 2
B. I. 5. 6
L. I. 5. 2

अयोध्या नाम नगरी तत्रासील्लोकविश्रुता ।
मनुना मानवेन्द्रेण या पुरी निर्मिता स्वयम् ॥ ६
आयता दश च द्वे च योजनानि महापुरी ।
श्रीमती त्रीणि विस्तीर्णा सुविभक्तमहापथा ॥ ७
राजमार्गेण महता सुविभक्तेन शोभिता ।
मुक्तपुष्पावकीर्णेन जलसिक्तेन नित्यशः ॥ ८
तां तु राजा दशरथो महाराष्ट्रविवर्धनः ।
पुरीमावासयामास दिवि देवपतिर्यथा ॥ ९
कपाटतोरणवतीं सुविभक्तान्तरापणाम् ।
सर्वयन्त्रायुधवतीमुपेतां सर्वशिल्पिभिः ॥ १०
सूतमागधसंबाधां श्रीमतीमतुलप्रभाम् ।
उच्चाट्टालध्वजवतीं शतघ्नीशतसंकुलाम् ॥ ११
वधूनाटकसङ्घैश्च संयुक्तां सर्वतः पुरीम् ।
उद्यानाम्रवणोपेतां महतीं सालमेखलाम् ॥ १२
दुर्गगम्भीरपरिघां दुर्गामन्यैर्दुरासदाम् ।
वाजिवारणसंपूर्णां गोभिरुष्ट्रैः खरैस्तथा ॥ १३

शरयू-; V1 सरजू- (for सरयू-). D2 -कूले (for -तीरे). —[d]) Ś1 Ñ V B D1.5.10-13 पशुधान्यधनर्द्धि(D5.11.12 °समृद्धि)मान्.

6 [ab]) T2 ध्या *sup. lin. sec. m.* in अयोध्या. D2.3.9 [अ]स्ति (for [आ]सील्). Ś1 Ñ V B D1.5.10-13 M4 तत्रासी-न्नगरी (by transp.). D12 °ती (sic); G4 °तः (for लोक-विश्रुता). —[c]) Ñ2 B3 D2.10 मनु(D2 सा तु)नाम्ना नरेंद्रेण. —[d]) M4 पुरो वै (for या पुरी). Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 पुरैव (V1 B4 D5.12 यत्नेन; B2 पुरेव) परिनिर्मिता; D1-3.9.11 पुरा सममिनिर्मिता (D9 °नंदिता).

7 [a]) V4 शत (submetric); D11 पर्कं (sic) च (for दश च). —[b]) G M1 °नां (for योजनानि). —For 7[cd]-22, Ś1 Ñ V B D5.10-13 read a parallel passage which is given at the end of 22. —After 7[c], D2.3.9 ins. the post. half of l. 1 and the prior half of l. 2 of 230* (for variants cf. v.l. 230*). —[d]) D4 भ in marg. in सुविभक्त. D14 °क्ता (for सुविभक्त-). —After 7, D9 ins., while D2.3 ins. after 10[ab]:

224* रात्रौ शब्देन विध्येरञ्जलपन्तमपि मोत्सुकम् ।
(20[cd]) बालमात्रं च विततं क्षिप्रहस्ताः सुशिक्षिताः ।
(22[ab]) तादृशानां सहस्रैः सा संपूर्णा सुमहात्मनाम् ।

[(l. 1) D3 जल्पंतमिव मोद्युकं (sic) (for the post. half).]

8 Cf. v.l. 7 and 22. D9 om. 8-9. —[b]) D1 सुशोभिता (hypermetric). D2.3 विस्तीर्णेनोपशोभिता; M4 सुविभक्तचतुष्पथा. —[c]) D1.2.3 बहुपुष्पा°; T2 °विकीर्णेन; M1 (before corr. *sec. m.*) °तीर्णेन. —[d]) M4 रजः- (for जल-). D1-3 जलसंशांत(D2 missing)रेणुना.

9 Cf. v.l. 7 and 22. D1-3.9 om. 9. (for D9 cf. v.l. 8). —[b]) T3 G1.3 महान् (for महा-). M3 रा *inf. lin. sec. m.* in महाराष्ट्र. M4 महात्मा राष्ट्रवर्धनः. —[d]) D4.14 T M3 Cg दिवं; Ct as in text (for दिवि). —For 9[cd], M4 subst.:
225* अयोध्यां पुरुषव्याघ्रः समृद्धामवसत्पुरीम् ।

10 Cf. v.l. 7 and 22. —[a]) D1 पताका-; D14 T2 G M कवाट- (for कपाट-). D1.2 -तोरणवती;D3 -गोपुरवती(for -तोरणवतीं). D9 दृढद्वारप्रतोलीकां. —[b]) D1 सुविभक्तचतुष्पथा; D2.3 हर्म्यप्रासादसंकुला. —After 10[ab], D2.3 ins. 224* and thereafter D2 cont. l. 10 of 230*. —[c]) D9 -शास्त्रा- (for -यन्त्रा-). D1 -युधवती; D3 -युद्धवती; M4 -युधगणैर् (for -युधवतीम्). —[d]) Dt D6.8 उषितां; D1 युपेता; D2.3 शोभिता (for उपेतां). —After 10, D3.9 ins. l. 16, 5 of 230* (for variations cf. v.l. 230*).

11 Cf. v.l. 7 and 22. D9 om. 11-12. D3 om. 11-12 [ab]. D1.2 transp. 11 [ab] and 11 [cd]. —[a]) D1 -संघुष्टा; D2 -संतुष्टा (for -संबाधां). —[b]) D1.2 सर्वतः शुभा (for अतुलप्रभाम्). —After 11 [ab] the sequence in M4 is 12 [cd], 11 [cd], 13 [ab], 12 [ab] and 13 [cd]. —[c]) D2 °वचे (for उच्चाट्टाल-). D1 उद्ग्राहालब्धयुवती. —[d]) D1 शितघ्नी- (for शतघ्नी-). D1.2 -संवृताः (D2 °ता); T3 G2.4 M -संवृतां (for -संकुलाम्).

☞ After 11 [cd] (which is om. in D3) the sequence in D2.3 from 12-19 (including the star passages) is 13, 14 [cd], 18 (D2 om. [bcd]), l. 17 of 230* (D2 om.), 15 [cd] (D2 om. partially [c]), l. 18 (230*), 19 [cd], l. 20 (230*), 226*, 12 [cd], l. 21 (230*), 15 [ab], 19 [ab], 16 [ab], l. 24 (230*) (D2 om.), l. 25 (230*), 17 ([cd] om.), l. 33.32.28-30 (230*), 228* (D3 om.).

12 Cf. v.l. 7 and 22. D9 om. 12. D1-3 om. 12 [ab] (cf. v.l. 11 for D3.9). —[a]) T3 -नायक- (for -नाटक-). M4 नटनाटकसंघर्षैः. —[b]) D4 G4 संयुतां; M4 उपेतां (for संयुक्तां). —[cd]) T3 -मेघलां (for -मेखलाम्). M3 om. 12[d] and repeats 10[d] in its place. D1-3 उद्यानोपवनो(D2 °मनो)पेता(D2 °तां) सुमहाशालमेखला (D2 °लां).

13 Cf. v.l. 7 and 22. For sequence in D2.3 cf. v.l. 12. —[a]) D1.3 दुर्गा- (D3 °र्ग्रं) (sic); M4 खात- (for दुर्ग-). Dt D1-4.6.8.9 M4 -परिखा (Dt D4.6.8.9 °खां; D1 °षा) (for -परिघां). T3 परि *inf. lin.* in परिघां. —[b]) D1 M4 गुप्तां (D1 °प्ता) (for दुर्गाम्). D1 चान्यैर् (for अन्यैर्). D2.3.9 नानायुधसमन्विता (D9 °तां). —[c]) Dt D1.2 -संपूर्णा. —[d]) D4 गो *inf. lin.* in गोभिर्. D9 G2 M1 उष्ट्र- (for उष्ट्रैः). D2 अपि; D3 अभि; D4 युतां; T3 वृतां (for तथा).

सामन्तराजसङ्घैश्च बलिकर्मभिरावृताम् ।
नानादेशनिवासैश्च वणिग्भिरुपशोभिताम् ॥ १४
प्रासादै रत्नविकृतैः पर्वतैरुपशोभिताम् ।
कूटागारैश्च संपूर्णामिन्द्रस्येवामरावतीम् ॥ १५
चित्रामष्टापदाकारां वरनारीगणैर्युताम् ।
सर्वरत्नसमाकीर्णां विमानगृहशोभिताम् ॥ १६
गृहगाढामविच्छिद्रां समभूमौ निवेशिताम् ।
शालितण्डुलसंपूर्णामिक्षुकाण्डरसोदकाम् ॥ १७
दुन्दुभीभिर्मृदङ्गैश्च वीणाभिः पणवैस्तथा ।
नादितां भृशमत्यर्थं पृथिव्यां तामनुत्तमाम् ॥ १८
विमानमिव सिद्धानां तपसाधिगतं दिवि ।
सुनिवेशितवेश्मान्तां नरोत्तमसमावृताम् ॥ १९
ये च बाणैर्न विध्यन्ति विविक्तमपरापरम् ।
शब्दवेध्यं च विततं लघुहस्ता विशारदाः ॥ २०

G. 1. 5. 18
B 1. 5. 20
L. 1. 5 17

14 Cf. v.l. 7 and 22. For sequence in D2.3 cf. v.l. 12. D1-3.9 M4 om. 14^{ab}.—^{cd}) D2.3 -देशाभिया- (D2 °धा) तैश्; D9 -पार्थिवसंघैश् (for -देशनिवासैश्). D3 उरु-, D9 चोप- (for उप-). M4 वणिभिःशोभितां चैव नानादेशनिवासिभिः.—After 14, the sequence up to 19^{ab} in D9 is 18, l. 17 (230*), 15^{cd}, l. 18-20 (230*), 226*, l. 21 (230*), 19^{ab}, l. 24 (230*), 15^{ab}, l. 25 and 26 (230*).

15 Cf. v.l. 7 and 22. For sequence in D2.3 cf. v.l. 12. D9 reads 15^{ab} after 16^{ab}. D1 transp. 15 and 18. —^{a}) D1 प्रासादजालैर्बहुभिः; D2.3.9 म(D3 मा)हाप्रासाद-शिखरैः(D9 °रां).—^{b}) D2 शृगारैर् (sic); D3.9 शृंगाग्रैर् (for पर्वतैर्). Dt D2.3.6.8.9 M2.4 इव (for उप-). D1.3 -शोभिता (for -शोभिताम्). G2 om. 15^{cd}. D2 om. up to गारैश्च in ^{c}.—D9 reads 15^{cd},after 18.—^{c}) M1 सु- (for च). D1-3 M4 संछन्ना (D2 M4 °म्) (for संपूर्णाम्).—^{d}) D14 T2 [ए]व (for [इ]व). D1.3 अमरावती. —After 15^{cd}, D2.3 ins. l. 18, D9 ins. l. 18-20 of 230* (for variation cf. v.l. 230*). D2.3 (both after l. 20 cf. v.l. 19).9 cont., while D11 ins. after l. 20 of 230*:

226* योधैरग्निमरुत्तुल्यैराहवेष्वनिवर्तिभिः ।
गुप्तां पुरुषसिंहैश्च सिंहैरिव गिरेर्गुहाम् ।

[(l. 1) D3.9 कल्पैर् (for तुल्यैर्). D11 अनियत्तृभिः (sic). —(l. 2) (B3 reads l. 2 after l. 19 of 230* with v.l. तैः for च). D3 गुप्ता (for गुप्तां), गिरिर्गुहा (for गिरेर्गुहाम्).]

—D9 cont. l. 21 (230*) and thereafter reads 19^{ab}.—After 15, M3 ins.:

227* बलिभिर्घोषवपुषैर्द्वारपालैश्च शोभिताम् ।

—After 15, M4 reads 19.

16 Cf. v.l. 7 and 22. For sequence in D2.3 cf. v.l. 12. For 16-17^{ab}, D9 subst. l. 24-26 (230*) and reads 15^{ab} after 16^{ab} (= l. 24 of 230*). G2 om. 16. D1 reads 16 after 19, D9 after 19^{ab}.—^{a}) D14 (before corr.) G4 चित्रं (for चित्राम्). D2 अष्टपदो- (for अष्टापद्-). D3 -[आ]कारं (for -[आ]कारां). D1 G3 विचित्राष्टापदाकारां (D1 °रा).—^{b}) Dt T3 G4 M3.4 -गणायुतां; D4 -गणैयु(m.)तां (sic); D6 -गणैर्युतां (sic) (for -गणैर्युताम्). D1-3 नानाद्रव्य (D2 °हर्म्य; D3 °द्रुम) समुच्चयां (D1 °या; D3 °यं).—After 16^{ab}, D3 ins. l. 24 (230*).—^{c}) D1 -समाकीर्णा.—^{d}) D1 °वरशोभिता.—For 16^{cd}, D2.3 subst. l. 25 of 230*.

17 Cf. v.l. 7 and 22. For sequence in D2.3 cf. v.l. 12. D1 om. 17.—^{a}) M4 इव° (for अविच्छिद्रां). D2.3 अविच्छिन्नांतरगृहां (D3 °हा).—^{b}) D2.3 M4 °भूमि-; G1 समौ° (sic) (for समभूमौ). D2 -निवेशिनीं; D3 M4 -निवेश(M4 °शि)नां (for निवेशिताम्).—After 17^{ab}, D2.3.9 ins. l. 33, 32, 28-30 of 230*; thereafter D2 cont.:

228* पञ्चाग्निविद्भिर्गुणिभिः सर्वतश्च स्वलंकृताम् ।

—^{c}) D2.3.9 om. 17^{cd}.—^{d}) T3 G4 M4 -खंड- (for -काण्ड-).

18 Cf. v.l. 7 and 22. For sequence in D2.3 cf. v.l. 12. D9 reads 18 after 14. D1 transp. 15 and 18.—^{ab}) Dt दुंदु*भिर्; D2.3 T3 दुंदुभीभि (sic); G4 दुंदुभिश्च. D1 वेणुभिः (for वीणाभिः). T3 तदा; M4 अपि (for तथा). D9 पणवैश्च मृदंगैश्च शोभितां दुंदुभिस्वनैः.—^{c}) D1.3 °ता (for नादितां). G2 M1 मुहुर् (for भृशम्).—^{d}) D1.3.9 M4 प्रथिता (D9 M4 °तां) (for पृथिव्यां). D1.3 सा त्व(D3 प्य)नुत्तमा (for तामनुत्तमाम्).—After 18, D2.9 ins. l. 17 of 230* (for variations cf. v.l. 230*). Then, D9 reads 15^{cd}.

19 Cf. v.l. 7 and 22. For sequence in D2.3 cf. v.l. 12. D1 reads 16 after 19, D9 after 19^{ab}. M4 reads 19, D9 19^{ab} after 15.—^{b}) D3 [अ]धिगदंतिव (corrupt); M4 [अ]धि*तं महत् (for [अ]धिगतं दिवि). D9 om. 19^{c}–22.—^{c}) D1 -वेशासा (sic); D3 -वेश्माता (sic); M4 -सिद्धांतां (for -वेश्मान्तां). D2 सुनिर्वेशनो निम्मांतां (sic).—^{d}) M4 -शता° (for -समावृताम्). D1-3 नरनारीगणै-र्युता (D1 °समाकुलाः; D2 °गणावृतां (cf. 16^{b}); G2 M1 नरेंद्रोत्तमसेवितां.—After 19, D2.3 ins. l. 20 of 230* and then cont. 226*; G3 ins.:

229* न कुबेरस्य चेन्द्रस्य यमस्य वरुणस्य च ।
ब्रह्मणोऽपि पुरी रम्या हीदृशी च स्वयंभुवः ।

20 D1 om. 20–23. D2.3 om. 20-21. D9 om. 20 (cf. v.l. 19).—^{a}) M4 वि° (for न विध्यन्ति). M4 om. 20^{bc}.—^{b}) D4 T G M1 -वरं (G4 °रीं); M3 -परां (for -परम्).—^{c}) T2.3 G2 M3 शब्दवेध्यं. G1 तु (for च).

G. I. 5. 18
B. I. 5. 21
L. I. 5. 17

सिंहव्याघ्रवराहाणां मत्तानां नदतां वने ।
हन्तारो निशितैः शस्त्रैर्बलाद्बाहुबलैरपि ॥ २१

ताद्दशानां सहस्रैस्तामभिपूर्णां महारथैः ।
पुरीमावासयामास राजा दशरथस्तदा ॥ २२

21 D1-3.9 om. 21 (cf. v.l. 20 and 19). —[a]) M4 -नाग- (for -व्याघ्र-). —[c]) G M1.3.4 बाणैर्; Cgt as in text (for शस्त्रैर्). —[d]) M3 -बलाद् (for -बलैर्).

22 D1.9 om. 22 (cf. v.l. 20 and 19). —[a]) D2.3 सा; G2.4 M1 तैर् (for ताम्). —[b]) G2 (before corr. *sec. m.*) मनोरथैः (for महारथैः). D2.3 संपूर्णा सु (D3 सुसंपूर्णा) महात्मनां. D2.3 om. 22[cd]. —[c]) M4 पुरीमुवास धर्मात्मा. —[d]) M1 °था (for तदा). M4 राजा दशरथ * *.

[The following MSS. (Northern) have a version parallel to that of the text; it is given here separately.]

—For 7 [cd]—22, Ś1 Ñ V B D5.10-13 subst. :

230* (7[cd] 8) श्रीमती त्रीणि विस्तीर्णा नवसंस्थानशोभिता ।
सुविभक्तान्तरद्वारा सुविभक्तमहापथा ।
शोभिता राजमार्गेण जलसंसिक्तरेणुना ।
नानावणिग्जनोपेता नानारत्नविभूषिता । —
महाशालावृता दुर्गा उद्यानाम्रवनान्विता । [5]
दुर्गगम्भीरपरिखा नानायुधसमन्विता ।
कपाटतोरणयुता उपेता धन्विभिः सदा —
(9[ab]) राजा दशरथो नाम महात्मा राष्ट्रवर्धनः ।
(9[cd]) तां पुरीं पालयामास स्वपुरीं मघवानिव ।
(10[ab]) दृढद्वारप्रतोलीकां सुविभक्तान्तरापणाम् । [10]
(10[cd]) नानायन्त्रायुधवतीं नानाशिल्पगुणान्विताम् ।
शतघ्नीपरिघोपेतामुच्छ्रितध्वजतोरणाम् ।
हस्त्यश्वरथसंपूर्णां नानायानसमाकुलाम् ।
(14[cd]) नानापार्थिवभृत्यैश्च वणिग्भिश्चोपशोभिताम् ।
निधानशतसंबाधां सर्वैश्च विभवैर्युताम् । [15]
(16[cd]) नानारत्नचयाकीर्णां धनधान्यसमन्विताम् ।
देवतायतनैश्चैव विमानैरिव शोभिताम् । —
सभोद्यानप्रपाभिश्च रुचिराभिरलंकृताम् । —
(16[ab]) प्रविभक्तमहाहर्म्यां नरनारीगणान्विताम् । —
विद्वच्छूरार्यपुरुषैराकीर्णाममरोपमैः । — [20]
आरोहमिव रत्नानां प्रतिष्ठानमिव श्रियः । —
महाप्रासादशिखरैः शैलाग्रैरिव शोभिताम् ।
(15[cd]) विमानचयसंबाधामिन्द्रस्येवामरावतीम् ।
अष्टापदपदालेख्यैः रम्यामालिखितामिव ।
नानारत्नचयैश्चित्रां हृष्टपुष्टजनैर्युताम् । — [25]
(17[ab]) अविच्छिन्नान्तरगृहां समभूमिनिवेशनाम् ।
(17[cd]) वरान्नपानकलिलां शालितण्डुलभोजनाम् ।
धूपमाल्यहविर्गन्धैर्हृद्यैश्चाप्यधिवासिताम् । —
लोकपालोपमैः शूरैः सर्वशास्त्रार्थपारगैः । —
गुप्तां योधशतैश्चापि नागैर्भोगवतीमिव । — [30]
(18[ab]) मृदङ्गवेणुवीणानां रम्यैः शब्दैर्विनादिताम् ।
नित्योत्सवसमाजाढ्यां नित्यपुष्टजनैर्युताम् । —
ब्रह्मघोषस्वनवतीं धनुःशब्दनिनादिताम् ।
स्वयं चैवेन्द्रकल्पेन पुरीं देवपुरोपमाम् । —
गुप्तामिक्ष्वाकुनाथेन राज्ञा दशरथेन च । [35]

☞ For the sake of convenience, the variants of D2.3.9 which are not included in this subst. group are given here along with others as they have some lines of the subst. in common with others. [After 7[c], D2.3.9 ins. the post. and prior halves of l. 1 and 2 respy. —(l. 1) Ś1 चास्ति; D13 चाति- (for त्रीणि). Ñ2 D10.11.13 विस्तीर्ण- (D10 °र्णा; D13 °र्णे) (for विस्तीर्णा). Ś1 D13 रत्न°; V1 नगनागर°; V2 नाकसंख्यान°; V3 D2.3.5.11 नाना°; B3 नर°; D9 मानसंस्थानमाश्रिता (for the post. half). —(l. 2) Ñ V1.4 B2.4 D10 °क्तांतरपणा (Ñ2 D10 °विपणा; V1 °रपर्ण- (sic); V4 B4 °रपथा; B2 (marg.) °द्वारा); V3 B3 °क्तांतरा पुण्या (B3 marg. दारा); D3 सुविभक्ता-चरद्वार- (for the prior half). Ś1 V3 D5 सुविभक्ता; B1 सुविरतीर्ण- (for सुविभक्त-). V1 -महापथां. V2 सुविस्तीर्णमहापथः (sic); B4 सुविभक्तांत्रारामायणा (hypermetric) (for the post. half). —(l. 3) B4 D10 जन- (for जल-). V4 B1 -संशांत-; D5 -संभक्ति- (sic) (for -संसिक्त-). D11 राजमार्गेण महता विस्तीर्णेनोपशोभिते (sic). —After l. 3, B3 (marg.) ins. 231*. —After 10, D3.9 ins. l. 16,5. —(l. 5) B3 repeats l. 5 after l. 13. Ñ1 V3 D10 -शालवृता; V1 B3 (second time) D5.9.11.12 -शालान्विता (B3 D9 °तां); V3 -शालवती; D3 -जलान्विता (for -शालावृता). B3 (second time) D9 दुर्गा (for दुर्गा). Ś1 उद्यानास्तरनान्विता; Ñ °वने (Ñ1 °णे) युता; V1.2 B3 (second time) D5.11.12 उद्यानप्रवरैर्युता (B3 °तां; D11 °वृता; D12 °तं); V4 °वनोद्यतां; B1.2 उद्यानवन-शोभिता; B3 (first time). 4 D10 उद्यानाम्र (B3 marg. °नोप) वनायुता (B3 marg. °न्विता); D3 उद्यावचवनैर्युता; D9 प्रधानो-पवनैर्युतां; D13 ह्रदानास्तरणावृता (sic) (for the post. half). —(l. 6) Ś1 D13 अति- (for दुर्ग-). V2.4 D10.11 -परिषा; D5 -परिखां (for -परिखा). D10 °रत्नयुद्ध° (hypermetric); D11 °तां; D13 °युद्ध° (for the post. half). —(l. 7) Note hiatus between the prior and the post. halves. Ñ2 D13 कवाट-; B3 कवाट- (for कपाट-). V3 -युक्ता; D11 -वती (for -युता). D13 चोपेता (to avoid hiatus). V2 धनुभिः (sic); B1 ध्वनिभिः (for धन्विभिः). D11 हर्म्यप्रासादसंकुला (for the post. half). —(l. 8) Ś1 D13 धर्मात्मा (for महात्मा). V2 राज्य- (for राष्ट्र-). —(l. 9) B4 °नाम (sic) (for पालयामास). D12 स स्वः पुरीं (hypermetric). V2 मघवा (for मघवान्). —D2 cont. l. 10 after 224*. —(l. 10) Ñ2 दृढ *र-; B4 दृष्टद्वार- (by dittography). Ñ1 -पूतो°; V4 -प्रातोलीकी

(sic); B4 -पृतोलीयं (for -प्रतोलीकां). Ś1 D12 सुविभ- (Ś1 marg.)क्तत°; Ñ2 B4 स्व°; V2 °वनाम्; V4 °पंणाम्; D12 सुवि * क्तां * * पणां (for the post. half). —(l. 11) V3 -रत्न- (for -यन्त्र-). V2 -मतीं (sic); D11.12 -वती (for -वतीं). V1.4 D11.13 -शिल्पि-; D12 -शिल्पा- (sic) (for -शिल्प-). Ś1 V4 -गणान्वितां; V1 D12 -गणायुतां; D11 -गणैर्युतां. D5 नानाशिल्पि-गणायुतं (after *sec. m.* corr. °तां) (for the post. half). —After l. 11, D13 ins. 11^{ab}. Ś1 D13 om. l. 12. —(l. 12) D5 शतघ्नीं (for शतघ्नी-). B1 D5 °खोपेताम्; D11 °घोपेता (for -परिघोपेताम्). D12 शतघ्नीपारिघोपेता (for the prior half). B3 (marg.) उच्चत- also (for उच्छ्रित-). D11 -ध्व * * रणां. D12 सुच्छ्रितध्वजतोरणा (sic) (for the post. half). —After l. 12, D11 ins. 232*. Ñ1 V1.2.4 D5.12 om. l. 13-15. —(l. 13) V3 -संपन्नां (for -संपूर्णां). B3 (marg. as in text).4 -मणि-; D10 -पान- (for -यान-). V3 -समन्वितां (for -समाकुलाम्). —After l. 13, B3 repeats l. 5 with adjectives in accusative qualifying तां पुरीं, then cont. 13 ^{cd}. —(l. 14) V3 B2 -दूतैश् (for -भूत्यैश्). Ñ2 B1.3.4 D10 नानापथिकदूतै(D10 °भूतै)श्च (for the prior half). V3 वलिभिश्; B4 वाणिग्भिश्; D10 वर्णिभिश् (both sic) (for वणिग्भिश्). Ñ2 B3 (marg. as in text) -जीवितां (for -शोभिताम्). —After l. 14, Ś1 D13 read l. 18. —(l. 15) V3 B2 विधान-; B1 विमान-; B4 निधाय (for निधान-). B2 -संवद्धां (for -संबाधां). V3 विधिभिर् (for विभवैर्). D11 युतं (for युताम्). —Ś1 D13 om. 16. V3 D11 read l. 16 after l. 12 (D11 after 232*). D3.9 ins. l. 16 after 10. —(l. 16) D12 -रत्ना- (for -रत्न-). D9 -समाचितां (for -समन्वि-ताम्). D12 धनधान्य(om. स)मन्वितां. —After l. 16, B3 reads l. 20. —After 18, D3.9 ins. l. 17. —(l. 17) B3 reads l. 17-19 in marg. D11 °ने; D12 दै° (for देवतायत-नैश्). D3.9 चित्रैर् (for चैव). V2 विमलैर् (for विमानैर्). Ś1 V4 D3.13 उप-; Ñ2 V3 B3 अति-; B4 D10 अभि- (for इव). —After 15 ^{cd}, D2.3 ins. l. 18, D9 l. 18-20. —(l. 18) B3 reads l. 18 in marg. (cf. v.l. line 17). Ś1 reads l. 18 after l. 14. V2 शुभो°; V3 सहो°; B4 महो°; D2 सभाधन-; D10 सभोउद्यान- (hypermetric) (for सभोद्यान-). V3 D3.9.12.13 -प्रभाभिश् (for -प्रपाभिश्). B2 पा *inf. lin.* in प्रपाभिश्. D11 सभीष * श्रियाभिश्च (sic) (for the prior half). D3 °तौ (for अलकृताम्). —(l. 19) B3 reads l. 19 in marg. (cf. v.l. line 17). B1 अविभक्त- (for प्रविभक्त-). Ś1 Ñ B3 D9.10.13 -वेश्मां (Ñ1 °श्मा; D9 °श-); V4 -हर्म्या; B4 D5 -हर्म्यं (for -हर्म्या). V3 -गणावृतां; D9 -गणायुतां; D11 -गणान्वितं (for -गणान्वितां). —After l. 19, B3 ins. l. 2 of 226*. —After 19 ^{cd}, D2.3 ins. l. 20. —(l. 20) B3 reads l. 20 after l. 16. D9 illeg. (for -रार्य-). V1.2.4 B1.3 (marg.; orig. as in text) D11 विद्वद्भिरार्य-; D5 विद्वंचीरार्य- (sic) (for विद्वद्भूरार्य-). B4 °रोपनैः; D12 °रोपमौ (both sic) (for अमरोपमैः). V1 आकीर्णा सुमनोहरैः; D3 आकीर्णाप्यमरोपमैः (for the post. half). —After l. 20, D11 ins. 226* (for variants cf. v.l. 226*). —(l. 21) D2.3 ins. l. 21 after 12 ^{cd}, D9 after 226*. Ś1 प्ररोहम्; V2 D3.9 आदो (D3 °दौ sic) हम्; V4 सुरोहम्; B4 आरोहन् (sic); D2 या गेहम्; D13 आरुहम् (for आरोहम्). B1 प्रतिमानम् (m. *pr. m.* as in text). D9 श्रियां (for श्रियः). V3 प्रतिष्ठामिव च श्रियः; D12 प्रतिष्ठामभिवश्रियां (for the post. half). —(l. 22) D11 -शिखरे (for -शिखरैः). V1 शिलाग्रैर्; D11 शृंगारैश् (sic) (for शैलाग्रैर्). Ś1 B4 (also as in text) D13 उप-; D11 चोप- (for इव). B1 भूषितां; D3 °ता (for शोभिताम्). —After l. 22, D11 ins. 19 ^{ab} with v.l. भुवि for दिवि. D11 om. l. 23. —(l. 23) V3 विमानं (for विमान-). Ñ1 V2.4 B1.2 -शत- (for -चय-). V4 -संबाधाम् (sic) (for -संबाधाम्). —(l. 24) D9 subst. l. 24-26 for 16-17 ^{ab}. D3 ins. l. 24 after 16^{ab}. B1 (before corr.) अष्टादश-; D5 (before corr.) अष्टपाद- (by metathesis). D12 -[आ]लेखेश्च (sic) (for -[आ]लेख्यै). D5 रम्धाम् (sic) (for रम्याम्). B1 संलिखिता$^{म्}$; D11 आ * खिताम् (for आलिखिताम्). Ñ2 इति; V4 पुरीं (for इव). V2 सुरम्यां मानितामिव (for the post. half).—(l. 25) D2.3 subst. l. 25 for 16 ^{cd}. D13 * ना°; D13 °त्नै (for नानारत्न-). B3 म (*inf. lin.*) for च in चयैश्. D2 चित्रैः (for चित्रां). D3 हृष्ट * *- (for हृष्टपुष्ट-). Ñ1 V4 B1.3 D5.10–12 -जना(Ñ1 °न)युतां; V1 -जनन्वितां; V2 °वृतां; V3 -जनाकुलां; D3 °वृता (for -जनैर्युताम्). —After l. 25, D13 reads l. 33. —D13 om. l. 26. —(l. 26) D10 अवच्छिन्न- (for अविच्छिन्न-). Ś1 B3.3 -गुहां; V2 -ग्रामां (for -गृहां). D9 अविश्रिप्तांतरग्रहां (for the prior half). Ñ1 °भौ (for समभूमि-). V3 °शितां; D12 °शनं (for -निवेशनाम्). —After l. 26, V D5.10–12 read l. 31-33. —(l. 27) B3 नवान्न°; D11 नानान्न°; D13 वराण° (sic) (for वरान्नपान-). Ñ2 V3 B2.3 D5.10–12 -स(B2 m. as in text)लिलां; V1 -कलिकां (for -कलिलां). V3 -भोजिनां; V4 -शोभितां; D11 -भोजनं (for -भोजनाम्). —(l. 28) D2.3.9 read l. 28-30 after l. 32. D2.3 धूपैराज्य- (D3 °ज); D13 °मालि- (for धूपमाल्य-). D12 -हवि- (for -हविर्). D5 धूपमाल्यावहि°(sic); D9 आज्यहोमहविर्दिव्यैर् (for the prior half). D9 दिव्यैश् (for हृद्यैश्). V2 अपि (for चापि). B4 °* वासितां; D3 पानैः सर्वत्र शोभितां (for the post. half).—(l. 29) D3 चमै (sic) (for शूरैः). V1 -शास्त्रानु-; D9.11 -शास्त्रा- (for -शास्त्रार्थ-). Ś1 V3 D13 °शस्त्र (V3 D13 शास्त्र) विशारदैः; D2 वेदवेदांग° (for the post. half). —(l. 30). D11 °वती (sic) (for भोगवतीम्). Ś1 D11.13 यथा (for इव). D13 om. l. 31. V D5.10–12 read l. 31-33 after l. 26. —(l. 31) B4 मृजंग- (sic) (for मृदङ्ग-). B4 नि° (for विनादिताम्). —After l. 31, B3 ins. 233*. —D13 om. l. 32. —(l. 32) D2.3.9 transp. l. 32 and 33. V4 B1 नित्यं (for second नित्य-). Ñ V1.3 B D5.10–12 -हृष्टजनायुतां (D12 °तं); V2 -हृष्टजनैर्वृतां; V4 -हृष्टजनान्वितां; D2.9 -मंगल-

G I. 5. 20
B. I. 5. 23
L. I. 5. 19

तामग्निमद्भिर्गुणवद्भिरावृतां
द्विजोत्तमैर्वेदषडङ्गपारगैः ।
सहस्रदैः सत्यरतैर्महात्मभि-
र्महर्षिकल्पैर्ऋषिभिश्च केवलैः ॥ २३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चमः सर्गः ॥ ५ ॥

संयुतां; D3 -मंगलं युतां (submetric) (for -पुष्टजनैर्युताम्). —(l. 33) After transposing l. 32 and 33 D2.3.9 ins. l. 33 after 17^{ab}. D13 reads l. 33 after l. 25. V3 -स्तनवत्नी, D2.3 -स्वरवत्नी (D3 °ती) (for -स्वनवत्नी). V3 दुंदुभि- (hypermetric); B1 मंद्र-; D2.3 गीत- (for धनुः-). Ñ V1.4 D5.10 -स्वनविना(Ñ2 ना in marg.)दितां; V2 -स्वनविनादिनीं; V3 B2–4 D2.3.11 -स्वननि(B3 नि in marg.)नादितां; D12 -स्व-*निनादितां (for -शब्दनिनादिताम्). D9 ब्रह्मघोषेण स्रवती गीतस्वननिनादितां. —(l. 34) B1 -कल्पेव; D11 -क*न (for -कल्पेन). Ś1 Ñ V4 B D10.12.13 पुरी (D12 °रो) (for पुरीं). Ś1 V4 B D10.13 -पुरोपमा; Ñ1 -पुरीमिवपमां (sic) (for -पुरोपमाम्). —(l. 35) Ś1 Ñ V4 B D10.13 मु(Ñ2 स्व)गुप्तेः (for गुप्तामि°). Ś1 Ñ V2.4 B1–3 D10.13 सा (for च).]

—After l. 3, B3 (marg.) ins.:

231* कपाटगोपुरवती हर्म्यप्रासादसंकुला ।

[The post. half = post. half of l. 7 in D11.]

—After l. 12, D11 ins.:

232*

(11^{ab}) सूतमागधसंयुक्तां ब्रह्मघोषनिनादिताम् ।

—After l. 31, B3 ins.:

233* नटनर्तकविद्वद्भिर्बहुभिः परिवेष्टिताम् ।

23 D1.2 om. 23 (for D1 cf. v.l. 20). Ñ1 illeg. after वरा up to द्विजोत्त in ^{b}. —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D5.9–13 वरा॰ग्निव(Ś1 Ñ2 V4 B3.4 D10.11.13 °म; B2 °चि; D5 °र)द्भिर्; D14 T2 G1 M3 °वद्भिर्; M4 देवाग्निकल्पैर् (for तामग्निमद्भिर्). B4 missing (for गुणवद्भि). Ś1 Ñ V B D5.9–13 अन्विता (V1–3 D5.9,11,12 °तां) (for आवृतां). D3 पंचाग्निविद्भिर्गुणिभिः स्वलंकृतां. —^{b}) D14 T1.2 द्विजैर्वरैर् (for द्विजोत्तमैर्). Ś1 D13 -तरंग-; D3.9 -विदंग- (for -षडङ्ग-). —^{c}) Ś1 Ñ2 V1–3 B3 D10.13 T3 सहस्रशः (B3 *int. lin.* as in text) (for सहस्रदैः). B4 सद्य° (sic); D3 °परैर् (for सत्यरतैर्). Ś1 B1.4 D9–11.13 °सत्यतपोदयान्वितैर्; Ñ V1 B2.3 D5.12 °सत्यतपोदमान्वितैर्; V2.4 °सत्यतपोधनान्वितैर्; V3 °सत्यतपोभिरन्वितैर्. —^{d}) T3 ब्रह्मर्षि- (for महर्षि-). Ś1 Ñ V2–4 B2–4 D3.5.9–13 यतिभिर्य(D3 °र्जि)ता(Ś1 D13 °र्महा)त्मभिः (D3 °त्म*). V1 °कल्पेनयतिभिर्यतात्मिः (sic). —After 23, D11 ins.:

234* रराज सा द्यौरिव चन्द्रतारकैः ।

Colophon. D1 om. Ñ2 om. up to Kāṇḍa name. Ś1 om. up to रामायणे. Ñ1 V1 D5 om. इति. B4 D4.14 S om. श्रीरामायणे. Ñ1 V1.3.4 B1–3 D6.8.10–12 ins. आर्षे before रामायणे, while V2 Dt D2.4.9 ins. it before श्री. Ñ1 V1.3.4 B D5.6.8.10–12 om. श्री. D6 रामा**. V2 B1 Dt D2.6.8 add वाल्मीकीये (B1 महर्षि वाल्मीकीये); D5 आदिकाव्ये after रामायणे. —*Kāṇḍa name*: Ñ2 B1 D12.14 om. Ś1 V B2–4 D5.10.11 आदि°; D3 अयोध्या°; D4 श्रीबाल°; D14 S (except M4) श्रीमद्बाल°. —*Sarga name*: Dt D4.6.8.14 om. Ś1 Ñ V B D2.3.5.9–12 अयोध्यावर्णनं (D2.9 °नो) नाम (Ñ2 B D10 om. नाम). D13 इत्यार्षे**यणे** कांडे**ध्याव**नाम**मः सर्गः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ V1.4 B1.4 D5.11.12 om. both. V2 7; V3 4; B2.3 D10 5. Ś1 S (except G1) पंचमः; D2.3 चतुर्थः; Dt D4.6.8.9.14 G1 (as in text). —After colophon, G1.2 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; G4 श्रीन्द्रीय नमः (sic).

६

पुर्यां तस्यामयोध्यायां वेदवित्सर्वसंग्रहः ।
दीर्घदर्शी महातेजाः पौरजानपदप्रियः ॥ १
इक्ष्वाकूणामतिरथो यज्वा धर्मरतो वशी ।
महर्षिकल्पो राजर्षिस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ २
बलवान्निहतामित्रो मित्रवान्विजितेन्द्रियः ।
धनैश्च संचयैश्चान्यैः शक्रवैश्रवणोपमः ॥ ३
यथा मनुर्महातेजा लोकस्य परिरक्षिता ।
तथा दशरथो राजा वसञ्जगदपालयत् ॥ ४
तेन सत्याभिसंधेन त्रिवर्गमनुतिष्ठता ।
पालिता सा पुरी श्रेष्ठा इन्द्रेणेवामरावती ॥ ५
तस्मिन्पुरवरे हृष्टा धर्मात्मानो बहुश्रुताः ।
नरास्तुष्टा धनैः स्वैः स्वैरलुब्धाः सत्यवादिनः ॥ ६
नाल्पसन्निचयः कश्चिदासीत्तस्मिन्पुरोत्तमे ।
कुटुम्बी यो ह्यसिद्धार्थोऽगवाश्वधनधान्यवान् ॥ ७

G. 1. 6. 7
B. 1. 6. 7
L. 1. 6. 7

6

1 Ñ1 begins with ॐ; T2 श्रीरामचन्द्राय नमः. D1 continues the Sarga. —^{ab}) Ñ1 पुरे°; V4 पुरि°; B4 Dt D2–4.6–9 M4 Cg.k तस्यां पुर्याम् (by transp.); D13 पुण्यां° (for पुर्यां तस्याम्). Cr सर्ववित् (for वेद°). M4 सत्यसंश्रयः (for सर्वसंग्रहः). Ś1 Ñ V B D2.3.5.7.10–13 वेदवेदांगपारगः (Ñ1 V4 B1.3 [m. also] D2.7 °वित्तमः). D1 तत्र राजा दशरथो धृतिमानिष्टिवर्धनः. —^{d}) V1 -[आ]श्रयः; M4 -प्रियं (sic) (for -प्रियः). D14 °राजपदप्रियः.

2 D14 repeats 2 after 3. —^{a}) M2 इ***म् (for इक्ष्वाकूणाम्). —^{b}) V4 राज्ञां (for यज्वा). Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 धर्म(Ñ1 illeg.)भृतां (D12 °विदां) वरः; Dt D2.3.6–9 T3 M4 धर्मपरो°; Cg as in text (for °रतो वशी). —^{d}) D2.3.7 सर्व-; D11 नृपु; Cg as in text (for त्रिषु). D14 (second time) विश्रुताः (sic) (for विश्रुतः).

3 ^{a}) Ś1 B2.4 D5.11–13 G2.4 M1 विजितामित्रो (D12 °तां मैत्रो (sic)); Ñ V1.2.4 B1.3 D10 °मात्यो; V3 विदितामात्यो; Cg as in text (for निहतामित्रो). —^{b}) Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 नीतिमान्; D1–3.7.9.11 सत्यवाग् (for मित्रवान्). Ñ1 V B1.2 D5.7.9.12 M4 नियतेंद्रियः; D2 च यतेंद्रियः (for विजितेन्द्रियः). —^{c}) D1 धनस्य; D2 धनैः स्व-; M3 धन्यैश्च (for धनैश्च). D1 [अ]पि (for [अ]न्यैः). Ś1 Ñ V B D5.10.13 धनधान्यैश्च (Ś1 D13 °न्यादि-; V2.4 B2 °न्यर्द्धि-)विभवैः (V1 °विधैः). —After 3, D14 (which om. 4–6^{b}) repeats 2, reading it (var.) for the first time in its proper place, while D7 reads (first time) 4^{cd} as in D2.

4 D14 om. (hapl.) 4–6^{b}. D3 om. 4^{ab}. D2.9 transp. 4^{ab} and 4^{cd}. —^{a}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 आदिराजो मनुरिव. —^{b}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 प्रजानां; D1.2.7.9 लोकानां (for लोकस्य). D2 °रक्षकः; G4 °रक्षितः (for परिरक्षिता). D1 om. 4^{cd}. D4.14 S repeat 4^{cd} after 22. —^{c}) Ś1 Ñ V B D5.9–13 राजा; D2.3 नाम्ना; D4.14 T G M1–3 (all second time) यस्यां; M4 (second time) तस्यां (for तथा). Ś1 Ñ V B D2.9–13 नाम (for राजा). —^{d}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 बभूव त्रिद(V1.4 °दि)शोपमः; Dt D3.6–8 M4 (first time) लोकस्य (D7 °कानां) परिरक्षिता; D2.9 धृतिमान्नाष्टवर्धनः (for D9 cf. l. 8 of 230*); M4 (second time) वसन् जगतीमावहत्. —After 4^{cd}, D7 (after 4^{cd} read after 3).9 ins.:

235* अयोध्यां पुरुषव्याघ्रः समृद्धामावसत्पुरीम् ।

5 D14 om. 5 (cf. v.l. 4); D9 om. (hapl. due to transp.) 5^{ab}. —^{a}) M2 missing (for तेन). Ñ1 स*भिसंधेन. —^{b}) Ś1 Ñ V1.2.4 B D5.10–13 °पश्यता (for अनुतिष्ठता). —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) M4 लालिता. Ś1 Ñ V1–3 D5.10.12.13 [अ]भूत्; V4 वै; M4 [अ]सौ (for सा). V2 पुरीम् (sic). Ś1 B4 नाथ; V2 अथ; B1 सा तु (for श्रेष्ठा). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 शक्रेण; T2 इंद्रस्य (for इन्द्रेण). V4 G1 [M3 [ए]व; B4 D2.11 वा (for [इ]व).

☞ For 6–24, Ś1 Ñ V B D5.10–13 subst. a passage of 48 lines which differs from the text and appears at the end of 24.

6 D14 om. 6^{ab} (cf. v.l. 4). —^{a}) D1–3.7.9 हृष्ये (for हृष्टा). —^{b}) T3 महा°; Cg.t as in text (for धर्मात्मानो). —^{c}) G1.3 जनास् (for नरास्). D14 illeg. (for धनैः स्वैः).

7 Cf. v.l. 6 and 24. —^{a}) T2 नाल्पश्च निचयः; Cr.m.t °सन्निचयः (as in text) (for नाल्पसन्निचयः). D7 सम्यक्; D9 तस्मिन्; D10 कस्मिन् (for कश्चिद्). ❀ Cr.t: सतामुत्कृष्टवस्तूनां निचयः; Cm: सतामुत्कृष्टधनानां निचयः ❀ —^{b}) D2.3.7 M4 तस्मिन्नासीत् (by transp.); D9 कश्चिन्नासीत् (for आसीत्तस्मिन्). —^{c}) G M कुटुं(G4 °डिं)बी (for कुटुम्बी). D1 योनभिज्ञांगे; D2.3 योत्र(D3 °व)सिद्धार्थो; D7 M4 यो न°; M1 योग्य° (for यो ह्यसिद्धार्थो). —^{d}) D1 न चापि; T2 °श्व; G4 गोमांश्च- (sic); M3 [अ]गजाश्च- (for ऽगवाश्च-). D1 [अ]धन- (for -धन-). —The sequence from 7–16 in M4 is 7, 13, 14, 11^{ab}, 15^{cd}, 15^{ab}, 8, 9, 10^{cd}, 10^{ab}, 11^{cd}, 12, 16.

G. I. 6. 8
B. I. 6. 8
L. I. 6. 8

कामी वा न कदर्यो वा नृशंसः पुरुषः क्वचित् ।
द्रष्टुं शक्यमयोध्यायां नाविद्वान्न च नास्तिकः ॥ ८
सर्वे नराश्च नार्यश्च धर्मशीलाः सुसंयताः ।
मुदिताः शीलवृत्ताभ्यां महर्षय इवामलाः ॥ ९
नाकुण्डली नामुकुटी नास्रग्वी नाल्पभोगवान् ।
नामृष्टो नानुलिप्ताङ्गो नासुगन्धश्च विद्यते ॥ १०
नामृष्टभोजी नादाता नाप्यनङ्गदनिष्कधृक् ।
नाहस्ताभरणो वापि दृश्यते नाप्यनात्मवान् ॥ ११
नानाहिताग्निर्नायज्वा विप्रो नाप्यसहस्रदः ।
कश्चिदासीदयोध्यायां न च निर्वृत्तसंकरः ॥ १२
स्वकर्मनिरता नित्यं ब्राह्मणा विजितेन्द्रियाः ।
दानाध्ययनशीलाश्च संयताश्च प्रतिग्रहे ॥ १३
न नास्तिको नानृतको न कश्चिदबहुश्रुतः ।
नासूयको न चाशक्तो नाविद्वान्विद्यते तदा ॥ १४
न दीनः क्षिप्तचित्तो वा व्यथितो वापि कश्चन ।
कश्चिन्नरो वा नारी वा नाश्रीमान्नाप्यरूपवान् ।
द्रष्टुं शक्यमयोध्यायां नापि राजन्यभक्तिमान् ॥ १५

8 Cf. v.l. 6 and 24 and 11. For sequence in M4 cf. v.l. 7. — [a]) D1 M4 नानिमानी; M2 का * वा न. M4 कदर्यो (submetric) (for कदर्यो वा). — [b]) G1 d. . . . l (for नृशंसः). D1 [अ]पि वाः M4 कुतः (for क्वचित्). — [cd]) c=15[e]. D1 °शक्यस्त्वयोध्यायां स विद्वान्नास्तिकोपि वा.

9 Cf. v.l. 6 and 24 and 11. For sequence in M4 cf. v.l. 7. — [b]) D1 M4 दानशीलाः सुधार्मिकाः. — [c]) T3 M4 उदिताः (for मुदिताः). D1 वेदज्ञा वृत्तशीलज्ञा. — [d]) M2 [अ]पराः (for [अ]मलाः).

10 Cf. v.l. 6 and 24 and 11. For sequence in M4 cf. v.l. 7. G4 missing up to नाल्प on a damaged fol. — [b]) D1 [अ]विलेपनी; M4 [अ]पुरोगवान् (for [अ]ल्पभोगवान्). D1 om. 10[cd]. — [c]) D4 नामृष्टो; G1 नातुष्टो (for नामृष्टो). Dt D4.8 Ct न नलि°; D6 न लि° (wrongly om. one न); G1 नावलि°; M2 [अ]ननुलि ; M4 नाविलि°; Cg as in text (for नानुलिप्ताङ्गो). M4 transp. 10[d] and 11[b]. — [d]) D4 G3 °गंधिश्च; G2 M1 नासुखश्चैव; M4 नासुखश्चापि (for नासुगन्धश्च).

11 Cf. v.l. 6 and 24. For sequence in M4 cf. v.l. 7. D1 reads 11[ab] after 14. — [a]) D1 °भोक्ता; M4 नाद्दृष्टभोगी (for नामृष्टभोजी). D1 वा (for न). D4 °भोजनोदाता. — [b]) D1 नासुगंधो न चानृजुः. —After 11[ab], D1 ins. l. 22-26 of 248* (cf. v.l. 24). — [d]) D1 M4 [अ]यानवान्; G4 [अ]ना * * * (for [अ]नात्मवान्). —For 8–11, D2.3.7.9 subst. l. 13 (prior half), 11 (post. half), 12, 9, 10, 23 and 29 of 248* (cf. v.l. 24), then read 16[ab].

12 Cf. v.l. 6 and 24. For sequence in M4 cf. v.l. 7. — [a]) D6 नाहिता° (submetric); G4 * * * ताग्निर् (for नानाहिताग्निर्). D1 योयज्वा; D7 T1 नायज्ञो; D12 नायज्वी (for नायज्वा). — [b]) Cg.t क्षुद्रो (for विप्रो). D9 T3 वा (for न). Dt D4.6.8.14 T1.3 G2–4 M1–3 न क्षुद्रो (G4 न * *) वा न तस्करः; D1 विभ्रद्धो वा°; D2 विप्रोनार्थ°. — [d]) G2 [अ]निर्वृत्त-; Cg.tp as in text; Ct [अ]वृत्तो न (for निर्वृत्त-). G2.3 -संगरः (for -संकरः). Dt D6.8 न चावृत्तो न°; D1 सद्वृत्तरहितो नरः; D2 नावृत्ताचार°; D3 संवृत्तिरहितो न च; D7 अद्य नो वृत्ति°; D9 न तथोत्तर°; M4 यः स्थितो वर्णसंकरे.

13 Cf. v.l. 6 and 24. For sequence in M4 cf. v.l. 7. D7 reads 13[ab] after l. 32 of 248* which it ins. after 16[ab]. — [a]) D2 न कर्मनि°; T3 M3 स्वधर्मनि°; M4 स्व * * नि° (for स्वकर्मनिरता). — [b]) D1 च जि°; D7.9 नियं° (for विजितेन्द्रियाः). — [c]) D9 -संयुक्ताः; M4 -युक्ताश्च (for -शीलाश्च). D1 यज्ञाध्ययननित्याश्च; D2.3.7 सुव्रता (D2 °शीला) व्रतवंतश्च. — [d]) D1-3.7 विरताश्; D9 संयुक्ताः; T3 संयुताश्; M4 समर्थाश्; Cg.t as in text (for संयताश्). D2.3.7 च प्रतिग्रहात्; D9 सत्प्रतिग्रहैः (for च प्रतिग्रहे). —For 13[cd], D1 subst. l. 18 of 248* (cf. v.l. 24).

14 Cf. v.l. 6 and 24. For sequence in M4 cf. v.l. 7. — [a]) D3 नो°; D14 T2 M3.4 ना° (for न नास्तिको). D1–3.7.9 T3 नानृतवाक् (D1 T3 °वान्); D14 नानृतिको (sic); M3 वानृते वा; M4 [अ]नृतवाङ् न (for नानृतको). D6.8 G1.2.4 M1.2 Ct नास्तिको नानृतो (Ct °ती; Ctp °तो) वापि; Cg as in text. Dt repeats (by oversight) 14[cd] after 236*. — [c]) D9 असूयको (for ना°). D1 नावात्सल्यो; D2.3 न वाक्शल्यो (D3 °कशाल्या sic); D7 वाशक्तो वा; D9 चासक्तो वा (for न चाशक्तो). — [d]) Dt (both times) D6.8 क्वचित्; D4 तथा; T3 सदा (for तदा). D1–3.7.9 M4 नाशुचिस्तत्र दृश्यते. D1 reads 11[ab] after 14. —After 14, Dt D4.6.8.14 S (except M4) ins. :

236* नाषडङ्गविदत्रासीन्नाव्रतो नासहस्रदः ।

[Dt D6.8 [अ]स्ति (for [आ]सीन्). G4 नावृत्तो; M3 नावृतो (for नाव्रतो). Dt D6.8 G1.3 [अ]बहुश्रुत:; G2 M1 [अ]प्यनात्मवान्; G4 [अ]प्यरत्नवान् (for [अ]सहस्रदः) (for Dt see above).]

15 Cf. v.l. 6 and 24. For sequence in M4 cf. v.l. 7. D2.3.7.9 M4 transp. 15[ab] and [cd]. — [a]) G4

वर्णेष्वग्र्यचतुर्थेषु देवतातिथिपूजकाः ।
दीर्घायुषो नराः सर्वे धर्मं सत्यं च संश्रिताः ॥ १६
क्षत्रं ब्रह्ममुखं चासीद्वैश्याः क्षत्रमनुव्रताः ।
शूद्राः स्वधर्मनिरतास्त्रीन्वर्णानुपचारिणः ॥ १७
सा तेनेक्ष्वाकुनाथेन पुरी सुपरिरक्षिता ।
यथा पुरस्तान्मनुना मानवेन्द्रेण धीमता ॥ १८

योधानामग्निकल्पानां पेशलानाममर्षिणाम् ।
संपूर्णा कृतविद्यानां गुहा केसरिणामिव ॥ १९
काम्बोजविषये जातैर्बाह्लीकैश्च हयोत्तमैः ।
वनायुजैर्नदीजैश्च पूर्णा हरिहयोपमैः ॥ २०
विन्ध्यपर्वतजैर्मत्तैः पूर्णा हैमवतैरपि ।
मदान्वितैरतिबलैर्मातङ्गैः पर्वतोपमैः ॥ २१

G. 1. 6. 25
B 1. 6. 23
L. 1. 6. 26

निंदितः (for न दीनः). D6 °वृत्तो; M4 क्षीणवित्तो (for क्षिणचित्तो).—[b]) D2.3.7.9 T1.2 M4 व्याधितो (D3 °धि*) (for व्यथितो). T3 [अ]प्यनधीतो न°.—For 15[ab], D1 subst. l. 27 of 248* (cf. v.l. 24).—[d]) G1 [अ]श्रीमाञ्शाप्यस्वरूपभाक्; G4 श्रीमांश्चैव सुरूपभाक्.—For 15[cd], D1 subst. l. 26 of 248*.—[e]) = 8[c]. D7 °शक्यस्; D9 न तु दुष्ट (with hiatus) (for द्रष्टुं शक्यम्). D7 त्वयोध्यायां.—[f]) M3 [अ]राजन्य-; M4 [अ]न्यनृत- (sic) (for राजनि). D2.3.7.9 तस्मिन्राज्ञि प्रशासति.—After 15, D1 ins. l. 29 of 248* (cf. v.l. 24).

16 Cf. v.l. 6 and 24. For sequence in M4 cf. v.l. 7. D2.3.7.9 read 16[ab] after 11 (cf. v.l. 11).—[a]) D1-3.6.7 G1 वर्णेष्वग्र- (D3 °*ग्र-; D6 °ग्र्यग्रे). M4 चतुर्ष्वपि हि वर्षेषु.—[b]) D3 देवता*थि°; D6 °पूजनाः.—After 16[ab], Dt D4.6.8.14 S (except M4) ins.:

237* कृतज्ञाश्च वदान्याश्च शूरा विक्रमसंयुताः ।

[T3 धर्मज्ञाश् (for कृतज्ञाश्).]

On the other hand, D2.3.7.9 ins. l. 32 of 248* (cf. v.l. 24). Then D7 reads 13[ab].—[d]) D2.3.7 तपो धर्मः; D9 धियो धर्मे (for धर्मं सत्यं). D2 संभृताः; G1 संश्रुताः (for संश्रिताः).—For 16[cd], D1 subst. l. 30 of 248* (cf. v.l. 24).—After 16[cd], Dt D4.6.8.14 S (except M4) ins.:

238* सहिताः पुत्रपौत्रैश्च नित्यं स्त्रीभिः पुरोत्तमे ।

[G2.4 M1 स्त्रीभिर्नित्यं (by transp.).]

17 Cf. v.l. 6 and 24. Ñ2 D10 ins. 17[ab] as in D7 after l. 30 of 248*, while D5.11.12 read the same for l. 31 (cf. v.l. 248*).—[a]) T3 हि (for च). D1 आसीत्क्षत्रा-ब्रह्मसुखं; D2 ब्रह्मचर्य चरत्क्षत्रं; D3 ब्रह्मचर्यचरा वैश्याः; D7.9 ब्रह्म पर्यचरत्क्षत्रं; M4 °धर्मरतं चापि.—[b]) D3 क्षत्रधर्मम् (for वैश्याः क्षत्रम्). D3 om. 17[cd].—[c]) Dt D1.6.8 T3 M4 Ct स्वकर्म-; Cg as in text (for स्वधर्म-). ❀ Ct: शूद्राणां स्वकर्माह -श्रीनिति। ❀ —[d]) D1 अभ्यपूजयन्; D9 M3 अनु° (for उपचारिणः). M4 त्रिवर्णानुपसेदिरे.—For 17[cd], D2.7 subst.; on the other hand, Ñ2 D5.10-12 ins. after l. 31, Ñ2 D10 after 30 of 248*.

239* शूद्राश्चैवापि वर्णांस्त्रीञ्शुश्रूषन्तोऽनसूयवः ।

[D2.7 हि (for [अ]पि). D2.7.11.12 शुश्रूषंते (for शुश्रूषन्तो). D2.7.11 (before corr. *sec. m.*) °यका: (for ऽनसूयवः).]

—After 17, D1 ins. l. 32 of 248* (cf. v.l. 24).

18 Cf. v.l. 6' and 24.—[a]) D1-3.7 एवम् (for सा तेन).—[b]) D1-3.7 पालिता साभवत्(D2 °महा)पुरी. D3 om. 18[c']-19.—For 18[ab], D9 subst. and reads after 18[cd]:

240* तथा दशरथो राजा चातुर्वर्ण्यं प्रशासति ।

—[d]) D9 निर्मिताः; M4 पालिता (for धीमता). D1.2.7 प्रजेयं परिपालिता.—After 18, G2 M1 ins.:

241* योधानां मन्त्रिकल्पानां महतां च मनीषिणाम् ।

19 Cf. v.l. 6 and 24. D2.3.7.9 om. 19 (for D3 cf. v.l. 18).—[a]) G2 M1 द्विजानाम् (for योधानाम्). V2 °वर्णानां (for °कल्पानां).—[b]) D14 T1.2 G4 सुवर्चसां; G1.2 M2 महर्षिणां; G3 महिषीणां (sic); M3 मनस्विनां; M4 महात्मनां; Cg.t as in text (for अमर्षिणाम्). D1 संयुगेष्वनिवर्तिनां.—[c]) M3 संधैः पूर्णा च शूराणां.—For 19[cd], D1 subst. l. 36 of 248* (cf. v.l. 24).

20 Cf. v.l. 6 and 24.—[a]) D1-3.7.9 -देशजैश्चापि. D2 om. (hapl!) 20[bc].—[b]) D1 हयैर्वातजवैस्तथा; D3.7.9 हयैर्वानायुजैस्तथा (D9 °रपि).—[c]) T3 वनजैश्च (for वनायुजैर्). M4 नर्दादेश् (for °जैश्). D1.3.9 नदीजैर्वाह्लिजैश्चापि; D7 नदीजैश्चापि संपूर्णा.—[d]) D7 हयैर् (for पूर्णा). Dt D6.8.14 T G4 °त्तमैः (for हरिहयोपमैः). M4 संपूर्णा त्रिविधैर्हयैः.

21 Cf. v.l. 6 and 24.—[a]) M2 °मंदरजैर् (for विन्ध्य-पर्वतजैर्). D1-3.7.9 नागैस् (for मत्तैः).—[b]) D1-3.7.9 तथा (for पूर्णा). B3 (marg.) ins. 21[cd] as in D9 after l. 40 of 248* (cf. v.l. 24).—[d]) D9 शिक्षितैः (for मातङ्गैः).—After 21, Dt D4.6-9.14 S ins.; D1 subst. for 21[cd], while B3.4 ins. after l. 41 of 248* (cf. v.l. 24):

242* ऐरावतकुलीनैश्च महापद्मकुलैस्तथा ।

[D1.9 °वण- (sic) (for ऐरावत-). B3.4 वामनैरपि च द्विपैः; D1 सत्त्ववद्भिर्गुणान्वितैः (तैः) (for the post. half).]
D7 cont. l. 41 of 248* (cf. v.l. 24).

G. I. 6. 26
B. I. 6. 24
L. I. 6. 27

अञ्जनादपि निष्क्रान्तैर्वामनादपि च द्विपैः ।
भद्रमन्द्रैर्भद्रमृगैर्मृगमन्द्रैश्च सा पुरी ॥ २२
नित्यमत्तैः सदा पूर्णा नागैरचलसंनिभैः ।
सा योजने च द्वे भूयः सत्यनामा प्रकाशते ॥ २३

तां सत्यनामां दृढतोरणार्गलां
गृहैर्विचित्रैरुपशोभितां शिवाम् ।
पुरीमयोध्यां नृसहस्रसंकुलां
शशास वै शक्रसमो महीपतिः ॥ २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

22 Cf. v.l. 6 and 24.—[a]) D4.14 T G1 M2.3 Cg अपि निष्पक्षैर्; G4 अभिनिष्क्रान्तैर्; M4 अभिनिर्वृत्तैर् (for अपि निष्क्रान्तैर्). D9 अंजनाद्यभिसंवृत्तैर्.—[b]) D9 वानरैर् (sic) (for वामनाद्). T3 G4 द्विजैः (sic) (for द्विपैः).—After 22[ab], Dt D4.6.8.14 S (except M4) ins.:

243* भद्रैर्मन्द्रैर्मृगैश्चैव भद्रमन्द्रमृगैस्तथा ।

[T1.2 G M1–3 मंदैर् (for मन्द्रैर्). D6 भद्र * *-; T1.2 G M1–3 °मन्द- (for भद्रमन्द्र-).]

V2.3 (om.) B3.4 (after 242*) ins. 22[cd] after l. 41 of 248* (cf. v.l. 24).—[c]) V2 B4 D9 M4 भद्रैर्मंद्रैर् (B4 M4 °दैर्); B3 भद्रैर्मल्लैर्; D14 T1.2 G M1–3 भद्रमंदैर् (for भद्रमन्द्रैर्). V2 D9 °मंद्रैर्; B3.4 G2 M1 मंद (B3 मल्ल) भद्रैर्; M4 °मंदैर् (for भद्रमृगैर्).—[d]) V2 मृगैर्मंद्रैश्; B3 °मल्लैश्; B4 D9.14 S (except T3) °मंदैश् (for मृगमन्द्रैश्). B3 संयुता: (for सा पुरी).—For 22, D1 subst.:

244* कुमुदाञ्जनकुलोद्भूतैरञ्जनादपि निर्वृतैः ।
भद्रमन्दमृगैर्मन्द्रैर्वामनैरपि च द्विपैः ।

[(l. 1) (hypermetric)]

—For 21[c]-22, D2.3 subst. l. 40-41 of 248*, while D7 subst. l. 40 (248*) for 22 (cf. v.l. 24).

—After 22, D4.14 S repeat 4[cd] (var.), then ins. 245*.

23 Cf. v.l. 6 and 24. V2.3 (om. the prior half) B3 cont. (see above), B3 ins. (var.) the line of 23[ab] after l. 41 of 248*.—[a]) G4 नित्यं (for नित्य-). V2.3 (om.) B2 शुभैर्दांतैर्; B3 शुभैः कांतैर्; D2.3.7.9 सदा (D3 °मा) कीर्णा; G2 M1 सुसंपूर्णा (for सदा पूर्णा).—[b]) V3 मत्तैर्मंदर-; B3 नागैः पर्वत- (for नागैरचल-).—For 23[ab], D1 subst. l. 42 of 248*.—[cd]) D2.7 आयोजनाद् (for सा योजने). DtD6.8 द्वे च° (by transp.); D2.3.7.9 द्वे (D2.7 वा) वा भूयो (for च द्वे भूयः). D1 अयोधनादयोध्या सा. M4 सा त्रियोजनविस्तीर्णा (cf. 1.5.7[c]) भूयो वापि°. ❀ Ct: द्वियोजने द्वयोर्योजनयोः। अत्यन्तसंयोगे द्वितीया। ❀ —After 23, Dt D4.6.8.14 S (for D4.14 S see 22) ins.:

245* तां पुरीं स महातेजा राजा दशरथो महान् ।
शशास शमितामित्रो नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ।

[(l. 1) T3 M3 सुमहा°; M4 °बाहू (for स महातेजा). M4 तदा (for महान्).—(l. 2) M4 प्रशशास नता° (for the prior half).]

On the other hand, D1 ins.:

246* निर्जराभूत्पुरी सा तु पुरा दशरथे नृपे ।

while D2.3.7.9 ins., D11 reads for l. 44 of 248*:

247* तस्यां दशरथो राजा वास्तोष्पतिरिवावसत् ।

[D2 [आ]सते; D9 [अ]भवत् (for [अ]वसत्). D2.7 शासित (D7 पाता) धर्मरतं जनं (for the post. half).]

24 [a]) M4 स (for तां). M4 °धामा (for सत्यनामां). D3 हनु- (sic) (for दृढ-).—[b]) D2.7.9 उपशोभितांतरां; D3 °वरां; T3 °प्रियां (for °शिवाम्). D1 महर्षिभिर्वेश्मवरैरलंकृतां.—[c]) D4 नृपसिंह- (for नृसहस्र-). D1–3.7.9 पुरीं महोद्यान°.

—For 6–24, Śi Ñ V B D5.10–13 subst. :

248* (6^{ab}) हृष्टपुष्टजने तस्मिन्पुरे नैवाबहुश्रुतः।
कश्चिदासीन्नरो नापि कश्चिदन्यायवृत्तिमान्।
(7^{ab}) न चाल्पविभवः कश्चिदासीत्तत्र पुरे जनः।
(7^{cd}) न चाप्यासीदसंतुष्टः कुटुम्बी तत्र कश्चन।
(8^{ab}) न कदर्यः कश्चिदासीन्नानृती न शठोऽपि वा। [5]
न मानी न च संरम्भी न नृशंसो विकत्थनः।
नामहात्मा न पिशुनो न परस्वोपजीवकः।
न चावर्षसहस्रायुर्नामयी नाबहुप्रजः।
(9^{ab}) नराः स्वदारनिरता नार्यश्चासन्पतिव्रताः।
(9^{cd}) सुव्रता धृतिमन्तश्च नरा आसंस्तथा स्त्रियः। [10]
(10^{ab}) नाकुण्डली नामुकुटी नास्रग्वी नाविलेपनी।
न च कुप्रावृतो नासीद्दरिद्रो वा पुरोत्तमे।
(11^{b}) नामृष्टभूषणधरो न चाप्यासीदनिष्कधृक्।
(11^{cd}) नाहस्ताभरणोपेतो नानृजुर्न च नास्तिकः।
(12^{ab}) नानाहिताग्निर्नायज्वा विप्रो नाप्यसहस्रदः। [15]
(12^{cd}) कश्चिदासीदयोध्यायां सद्वृत्तरहितो जनः।
(13^{ab}) स्वकर्मनिरताश्चासन्सर्वे तत्र द्विजातयः।
(13^{cd}) यज्ञाध्ययननित्याश्च विरताश्च प्रतिग्रहात्।
(14^{ab}) न नास्तिको नानृतवाङ्न कश्चित्क्रोधनो नरः।
(14^{cd}) न सूचको न चाशक्तो नाशुचिस्तत्र चाप्यभूत्। [20]
(11^{a}10^{d}) नामृष्टभुङ्न चादाता नासुगन्धो न चानृजुः।
न दुःखी पुरुषः कश्चिन्न चासीदनलंकृतः।
रूपचातुर्यमाधुर्यशीलाचारगुणान्विताः।
नार्यश्चासन्नयोध्यायां मृष्टाभरणवाससः।
नानात्मवान्न क्रूरो न विरूपो न चालसः। [25]
कश्चिदासीदयोध्यायां नाश्रीमान्न महाशनः।
(15^{ab}) न दीनो नापि चोद्विग्नो नातुरो न भयातुरः।
(15^{cd}) द्रष्टुं शक्यो ह्ययोध्यायां नापि राजन्यभक्तिमान्।
(16^{ab}) वर्णज्येष्ठान्पूजयन्तः पितॄन्देवातिथींस्तथा।
(16^{cd}) आसन्दीर्घायुषस्तत्र नराः सत्यपरायणाः। [30]
(17^{ab}) आसीत्क्षत्रं ब्रह्ममुखं विट्शूद्रं राजभक्तिमत्।
न योनिसंकरश्चापि तत्र नाचारसंकरः।
(18^{ab}) एवमिक्ष्वाकुनाथेन पालिता साभवत्पुरी।
(18^{cd}) यथा पुरस्तान्मनुना मानवेन्द्रेण भूरियम्।
(19^{ab}) योधानामग्निकल्पानां संयुगेष्वनिवर्तिनाम्। [35]
(19^{cd}) गुप्ता पुरी सहस्रैः सा सिंहैरिव गिरेर्गुहा।
(20^{ab}) काम्बोजदेशजैश्चैव हयैर्वानायुजैस्तथा।
(20^{cd}) नदीजैर्बाह्लिकैश्चैव कीर्णा हरिहयोपमैः।
(21^{ab}) विन्ध्यपर्वतजैश्चैव नागैर्हैमवतैस्तथा।
सत्त्ववीर्यगुणोपेतैः शूरैरध्यालचेष्टितैः। [40]
पद्माअनकुलोद्भूतैर्भद्रमन्द्रमृगान्वयैः।
(23^{ab}) सा पुरी बहुभिः कीर्णा तदासीद्गन्धहस्तिभिः।
(23^{cd}) आयोजनाद्वा भूयो वा सातिधामा व्यकाशत।
सा पुरी यत्र राजासीत्पुरा दशरथोऽनघः।

(24) तां सत्यनाम्नीं दृढतोरणार्गलां [45]
महर्द्धिभिर्वेश्मशतैरलंकृताम्।
पुरीं सभोद्यानवतीमनुत्तमां
स कोशलेन्द्रो नृपतिर्व्यपालयत्।

☞ As D2.3.7.9 have lines 9–13, 23 and 29 of 248* as subst. for 8–11, their variants are given below along with other MSS. of the subst. group.

[V2 om. from the post. half of l. 1 to the prior half of l. 5. —(l. 2) V4 अन्यार्थ- (for अन्याय-). —(l. 3) Ñ1 V1.4 B1 D5.11.12 -निचयः (for -विभवः). Ñ2 जनप्रियः; V1.3.4 B4 D5.11.12 transp. पुरे and जनः (for पुरे जनः). —(l. 5) Śi [अ]व्रती (for [अ]नृती). —(l. 6) V3 नीचो (for मानी). Ñ1 missing (for नृशंसो). Śi Ñ2 V1 B2–4 D10.13 न°; V3 नवि° (hypermetric); B1 न कश्मलः; D5.11.12 न कुत्सितः (for विकत्थनः). —(l. 7) V4 न मोहात्मा (for नामहात्मा). D12 कृपणो (for पिशुनो). V3 न पुरश्चापहारकः; D12 न परस्योपजीवनः (for the post. half). —(l. 8) Śi B1 D13 न दीनो; V3 B4 नामर्षी (for नामयी). V1.4 D5.10–12 ना(V1 om.; V4 चा)बहुश्रुतः; B1.4 न° (for नाबहुप्रजः). —(l. 10) B4 निर्वृता; D13 सुवृत्ता (for सुव्रता). D10 भृ * मंतश् (for धृतिमन्तश्). D10 वस आसन् तथा स्त्रियः (sic) (for the post. half). —(l. 11) V2.3 °पनः (for नाविलेपनी). —(l. 12) V1.3 B1.2 D5.12 तत्र; V2 न तु; D2.3 नात्र (for न च). V2 D12 कुप्रकृतो (D12 °तिर्); B1 वै प्रावृतो; D5 तु प्रकृतिर् (for कुप्रावृतो). Ñ D10 वासीद्; V2 वापि (for नासीद्). Śi D13 रक्तवस्त्रावृतो नाभूद् (D13 'सीत्); V4 न चाप्राकारवानासीद्; D11 न कश्चित्तत्र पुरुषः (for the prior half). D11 कश्चिद्दरिद्रः पुरोत्तमे (hypermetric) (for the post. half). —(l. 13) D10 -भूष * धरो (for -भूषणधरो). Śi नैव; Ñ1 D5.11–13 न वा (for न च). Śi D13 च निष्ठुरः; V3 अलीकधृक्; B4 (m. also) D10 अनिष्टधृक् (for अनिष्कधृक्). —(l. 14) V1 D5.10–12 नानृती; B3 (m. also) नामृदुर् (for नानृजुर्). Śi D13 om. l. 15–21. —(l. 15) D5 नाथ सहस्रशः (for नाप्यसहस्रदः). —(l. 16) V D10 सद्वृत्तिर्(V3 °स)हितो (for सद्वृत्तरहितो). —(l. 17) V3 स्वकर्मणि रताश्; D5 स्वधर्म° (for स्वकर्मनिरताश्). B3 हि (for च). Ñ1 सत्यदारा (for सर्वे तत्र). D1 subst. l. 18 for 13^{cd}. —(l. 18) V4 -विद्याश्; B2.4 -निष्ठाश् (for -नित्याश्). B4 विभक्ताश् (for विरताश्). V1 °ग्रहे; B1 D10 परि° (for प्रतिग्रहात्). —(l. 19) V4 चारितको (for नास्तिको). —(l. 20) V4 D11 सूयको (for सूचको). V4 * * भूत् (for चाप्यभूत). —(l. 21) D11 नानिष्टभुद् (sic) (for नामृष्टभुङ्). D11.12 वा (for च). V4 नासुगंधी न चाशुणी (for the post. half). D1 ins. l. 22–26 after 11^{ab}. —(l. 22) V2 अनलं गतः (for अनलंकृतः). B3 (m. also) न चैवासीदलंकृतः (for the post. half). —(l. 23) D5.11.12 चारु- (for रूप-). V3 transp. चातुर्य and माधुर्य. —(l. 24) V1 अयोध्या *. Śi om. (hapl.) from the post.

half of l. 24 to the prior half of l. 26. D1 -भूषिता: (for -वासस:). —(l. 25) V4 नापुत्रवान् (for नानात्मवान्). Ñ2 V3 B2 D5.10 [अ]क्रो (for क्रो). D12 [अ]विरूपो (for विरूपो). V3 D11.13 बालिश: (for चालस:). D1 subst. l. 26 for 15^{cd}. —(l. 26) Ñ1 महासनः; V1 [अ]महात्मा (submetric); V3 B1 [अ] महामना:; V4 B3 (marg.) महामना:; B4 [अ]महायशा:; D5.11.12 [अ]महात्मवान् (for महाशन:). D1 subst. l. 27 for 15^{ab}. —(l. 27) Ś1 D13 °कुल:; Ñ1 V2.4 D1 °न्वित: (for भयातुर:). D1 ins. l. 29 after subst. for 15. —(l. 29) V1 B1 (m.) D5.11.12 -श्रेष्ठान् (for -ज्येष्ठान्). V1.2.4 B4 D1.11-13 पितृ- (for पितॄन्). B3 एव (for देव-). V4 B3 (m.) D1 तदा (for तथा). D1 subst. l. 30 for 16^{cd}. —(l. 30) D13 नर: (for नरा:). D1 -पराक्रमा: (for -परायणा:). —After l. 30, Ñ2 D10 ins. 17^{ab} as in D7, while D5.11.12 read it for l. 31, then all cont. 239*. —(l. 31) V2 क्षेत्रं; V3 छत्रं (both sic) (for क्षत्रं). B -मुख्यं; D13 -मुखं (for -मुखं). B1 शूद्रो राजन्यभक्तिमान् (for the post. half). D1 ins. l. 32 after 17, D2.3.7.9 after 16^{ab}. —(l. 32) D1.2.7.9 [आ]सीत्; D3 [ए]व (for [अ]पि). D12 न योनितं सत्कारश्चापि (sic) (for the prior half). Ś1 [आ]नन- (sic) (for [आ]चार-). —(l. 33) Ñ2 पालि* (for पालिता). V2 [आ]सीन्महा- (for साभवत्). —(l. 34) V3 पुर: सा (for पुररत्नान्). B4 मनैवे° (sic) (for मानवेन्द्रेण). V2 धीमता (for भूरियम्). —(l. 35) V2 -वर्णानां (for -कल्पानां). D1 subst. l. 36 for 19^{cd}. —(l. 36) D11 पु* (for पुरी). (For l. 35-36, cf. 226*). —(l. 37) Ñ B1-3 D5 कंबोज- (for काम्बोज-). B1 D5.11.12 चापि (for चैव). Ś1 D5.12.13 हरि(D5 हालि)हयोपमैः; V B4 वाणा (V3 °ला)युजै°; D11 वाणयुवै° (sic) (for वानायुजैस्तथा). Ś1 D13 om. l. 38–41. D5.12 om. l. 38.—(l. 38) V2 बाह्लिकेश; D10 वाह्लिजैश् (for बाह्लिजैश्). V4 B1 D11 [अ]पि (for [ए]व). D11 पूर्णा (for कीर्णा). D2.3 ins. l. 40 and 41; D7 ins. l. 40 after 21^{ab}. —(l. 40) D2.3.7 °वद्भिर् (for सत्त्ववीर्य-). Ñ1 B3 D2 -बलो° (for -गुणोपेतैः). Ñ1 D5.11.12 अचलसंनिभैः (for अव्यालचेष्टितैः). D3 शूरैव्याप्याल° (sic) (for the post. half). —After l. 40 B3 (marg.) ins. 21^{cd} as in D9. D7 cont. l. 41 after 242* (cf. v.l. 21). V3 om. (hapl. !) from the post. half of l. 41 to the prior half of the line of 23^{ab} (cf. v.l. 23). —(l. 41) D11 -कुलोपेतैर् (for °द्भूतैर्). B2 (m.) गंध- (for भद्र-). B3 -मल्ल- (for -मन्द्र-). —B2 ins. the line of 23^{ab} after l. 41 (cf. v.l. 23). —After l. 41, B3.4 ins. 242*, the line of 22^{cd}, then B3 alone cont. the line of 23^{ab}. D1 subst. l. 42 for 23^{ab}. —(l. 42) D1 पुरी सा (by transp.). Ś1 D1.13 तथा (for तदा). —After l. 42, V2.3 (om.) B4 ins. 242*, then V2 cont. the line of 22^{cd}. —(l. 43) Ś1 आयोजनां वा; V1 B4 आयोजनार्धा (B4 °ध) (for आयोजनाद्धा). B2 (before corr. as in text) D11 भूमेर् (for भूयो). V2 आयोजनादाभुवो वा; D5 सा योजने द्वे भूमेः सा; D12 आयोजनद्वयं भूमेः (for the prior half). V1 B2.4 D5.11.12 सत्यना- (B2 °वा; B4 °धा)मा; V2 [अ]लकीशवत् (sic); B1.3 साभिरा(B1 °धा)मा (for सानिधामा). B4 चकासते; D5.11.12 प्रकाशते; D10 विकांशत (sic). Ś1 D13 om. l. 44. —(l. 44) B1.3 (m.).4 नृपः (for ऽनघः). D11 reads 247* for l. 44. —(l. 45) D13 मां (sic) (for तां). Ś1 D13 सत्पथां वै; V1.2 B2 सत्यना(B2 °धा)मां; V4 B3 (m.)शोभमानां; B4 °धाम्नी (for सत्यनाम्नी). V1.3 D5.12 °णार्गलां; D11 °ण योजनार्गाली (sic) (for -तोरणाकुलां). —(l. 46) D10 समाकुलां (for अलंकृताम्). D11 गृहैर्विचित्रैरुपशोभितांतरां. —(l. 47) V1 सहो°; V4 महो° (for सभोद्यानवतीम्). D11 प्रियसामोद्यानवती-मनुत्तमां (sic). —(l. 48) D13 कोसलेंद्रो (for कोशलेन्द्रो). Ś1 Ñ1 V B3.4 D10.13 न्य(Ś1 D13 ञ्च; V3 नु)पालयत्. D11 शशास वै शक्रसमो नराधिपः.]

Colophon. Ś1 Ñ1 V1 D3.5 om. **इति**. Ś1 D4.14 S om. **श्रीरामायणे**. Ñ1 V1.3.4 D3.5.6.11.12 om. **श्री**. Ñ1 V2–4 B Dt D1–3.6–9.12.13 ins. **आर्षे** before **रामायणे**. D2 **श्रीमद्रामायणे**. Dt D2.8 ins. **वाल्मीकीये** after **रामा°**. —*Kāṇḍa name*: D2 om. D4.14 S (except M4) ins. **श्रीमद्** before **बालकाण्डे**. V B D5.11.12 **आदि°**; D1 **अयोध्या°**. —*Sarga name*: Ś1 **दशरथसौराज्यवर्णनं**; Ñ V1.4 B D1–3.5.7.9–12 **राजवर्णनं** (D1–3.7 °र्णनो; D11 °*नं) **नाम** (Ñ V4 B D10 om.); V2 **नगरवर्णनं**; V3 **पुरीवर्णनो नाम**. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ2 B2.3 D10 6; V2 8; V3 5; D1.7 4; D2.3 **पंचमः**; S **षष्ठः**; Dt D4.6.8.9.14 both (as in text). D1: **इत्यार्षे** **** **यणे** ** **कांडे अयोध्यायां** ** **रथ सौराजा** *** **नाम षष्ठः** **. G1.2.4 M2 conclude with **श्रीरामाय नमः**; G3 with **श्रीमद्रामानुजाय नमः**.

७

अष्टौ बभूवुर्वीरस्य तस्यामात्या यशस्विनः ।
शुचयश्चानुरक्ताश्च राजकृत्येषु नित्यशः ॥ १

धृष्टिर्जयन्तो विजयः सिद्धार्थो अर्थसाधकः ।
अशोको मन्त्रपालश्च सुमन्त्रश्चाष्टमोऽभवत् ॥ २

G. I. 7. 3
B. I. 7. 3
L. I. 7. 3

7

☞ In D2.3.7.9 the sequence of stanzas in Sarga 7 (along with substitutes and insertions) is so complicated that it is given separately in a tabular form for the guidance of the reader and is ignored in these notes.

Tabular conspectus of the sequence of stanzas in D2.3.7.9.

D2	D3	D7	D9
249*		249*	
3	3	3	3
1	1	1	1
2	2	2	2
252* (4^{ab})	252* (4^{ab})	252* (4^{ab})	252* (4^{ab})
r.l. 2 of 249*	l. 2 of 249*	r. l. 2 of 249*	l. 2 of 249*
255*	255*		255*
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}
258*	258*	258*	258*
10	10	10	10
264*	264*	264*	264*
13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}
14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}
	14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}
254*	254*	254*	254*
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}
256*	256*	256*	
	5	5	5
6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}
	6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}
9	9	9	9
8^{ab}	8^{ab}		
		11	11
		8^{ab}	
12	12	12	12
r. 256*	r. 256*	r. 256*	256*
259*	259*	259*	259*
260*	260*	260*	
			261*
263*	263*	263*	263*
15^{ab}	15^{ab}	15^{ab}	15^{ab}
			15^{cd}
16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	
		15^{cd}	
l. 3 of 271*	l. 2.3 of 271*	l. 3 of 271*	
16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}
17	17	17	17

T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः. Dt D2.4.6–8.14 S

G.t begin with, D3.9 ins. after 252*:

249* तस्यामात्या गुणैरासन्निक्ष्वाकोः सुमहात्मनः ।
मन्त्रज्ञाश्चेङ्गितज्ञाश्च नित्यं प्रियहिते रताः ।

[D3.9 om. l. 1. —(l. 1) D2.7 विदितात्मनः; D4 T3 G M1–3 तु महात्मनः (for सुमहात्मनः). D14 T1.2 ऐक्ष्वाकस्य महात्मनः (for the post. half). D2.7 repeat l. 2 after 252*. —(l. 2) D3 M4 मतज्ञाश् (for मन्त्रज्ञाश्). D2 (second time) त्रितितज्ञाश्; D7 (second time) त्रिविगि° (for चेङ्गित-ज्ञाश्). D2 (first time) मतिमंतरतिज्ञाश्च (sic); D7 (first time) मतिज्ञाश्च कृतज्ञाश्च (for the prior half). D2.7 (both first time) सत्य- (for नित्यं). cf. 1^d in Ś1 etc. for the post. half.]

1 Ś1 Ñ V B D1–3.7.9–13 read 3 before 1, while M4 transp. 1^{cd} and 3. —^{a}) T3 ईशस्य (for वीरस्य). Ś1 Ñ V B D1–3.5. 7.10–13 अष्टावन्ये बभूवुश्च (B2 °स्तु). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 महीपतेः (for यशस्विनः). —For 1^{ab}, M4 subst.:

250* स तैः परिवृतो राजा अमात्यैर्बुद्धिकोविदैः ।

[Note hiatus between the two halves.]

—^{c}) Ñ V2–4 B1–3 D5.10.12 स्वनु°; V1 (with hiatus) अनु°; B4 D11 त्वनु° (for चानुरक्ताश्). —^{d}) D1 °कर्मसु; G1 राज्य°; M4 नित्योद्युक्तश्च (for राजकृत्येषु). D1 नोदिताः; M4 कर्मसु (for नित्यशः). Ś1 Ñ V B D5.10–13 नित्यं (D11 सत्य) प्रिय (V3 नृप) हिते रताः; D2.3.7.9 नित्ययुक्ताः स्वलंकृताः. —After 1^{cd}, M4 ins. 252*.

2 ^{a}) V2 D7.9 वृष्णिर्; V3 D2.12 वृष्टिर्; D1 सृष्टिर्; D3 गृष्टिर्; D5 विष्टिर्; M4 धृतिर् (for धृष्टिर्). D5 यं marg. in जयंतो. D6 (before corr.) विजयः (for विजयः). —^{b}) Dt D6.8 सुराष्ट्रो (for सिद्धार्थो). Ś1 Ñ2 B2.3 D10.12 [s]थार्थ°; V1 Dt D1–3.6–9 राष्ट्रवर्धनः; V2.4 B4 D5.13 [s]र्थार्थ°; V3 [s]स्वार्थ°; B1 [s]प्यर्थ°; D11 [s]प्यर्थसंधकः; T G M1–3 ह्यर्थ°; M4 चार्थ° (all to avoid hiatus) (for अर्थसाधकः). —^{c}) Dt D6.8 अकोपो (for अशोको). Ś1 Ñ1 V B Dt D1–3.5–13 M4 धर्मपालश्च (D13 before corr. °बाणश्च); Ñ2 मंत्रपालः (submetric) (for मन्त्रपालश्च). —^{d}) V3 सुमंतुश्; B4 सुचंद्रश्; D4 सुमंतश्; D13 सुमित्रश् (for सुमन्त्रश्). D12 सोष्टमो; D14 illeg. (for चाष्टमो). Ś1 भवेत्; B1.4 मतः; Dt D6.8 [s]र्थवित्; D3 स्मृतः; G2.4 M1 महान् (for ऽभवत्). V2 सुमंत्राष्टाष्टमोभवत्; D11 सुमंत्रो मंत्रकोविदः. —After 2, B1 reads 254*.

G. I. 7. 1
B. I. 7. 4
L. I. 7. 1

ऋत्विजौ द्वावभिमतौ तस्यास्तामृषिसत्तमौ ।
वसिष्ठो वामदेवश्च मन्त्रिणश्च तथापरे ॥ ३
श्रीमन्तश्च महात्मानः शास्त्रज्ञा दृढविक्रमाः ।
कीर्तिमन्तः प्रणिहिता यथावचनकारिणः ॥ ४
तेजःक्षमायशःप्राप्ताः स्मितपूर्वाभिभाषिणः ।
क्रोधात्कामार्थहेतोर्वा न ब्रूयुरनृतं वचः ॥ ५
तेषामविदितं किंचित्स्वेषु नास्ति परेषु वा ।
क्रियमाणं कृतं वापि चारेणापि चिकीर्षितम् ॥ ६
कुशला व्यवहारेषु सौहृदेषु परीक्षिताः ।
प्राप्तकालं यथा दण्डं धारयेयुः सुतेष्वपि ॥ ७

3 S1 Ñ V B D1 3.7.9–13 read 3 before 1. M4 transp. 1 ^{cd} and 3. —^{a}) D2.3.7.9 मंत्रिणौ चैव; M4 चाप्यपचितौ (for द्वावभिमतौ). Ś1 Ñ V B1.2.4 D1.5.10–13 मंत्रिणावृत्विजौ चैव; B3 मंत्रिणौ वृत्तिसंपन्नौ. —^{b}) D2 तावास्ताम् (for तस्यास्ताम्). B4 अपि (for ऋषि-). —^{d}) Ś1 Ñ V B2–4 D1–3.5.7.9–13 वेद् (D11 om.) वेदांगपारगौ; B1 षडंग-वेदपारगौ. —After 3, Dt D6.8 ins.:

251* सुयज्ञोऽप्यथ जाबालिः काश्यपोऽप्यथ गौतमः ।
मार्कण्डेयस्तु दीर्घायुस्तथा कात्यायनो द्विजः ।
एतैर्ब्रह्मर्षिभिर्नित्यमृत्विजस्तस्य पौर्वकाः ।

Dt D6.8 cont., D4.14 S (M4 after 1 ^{cd}) ins. after 3, while D2.3.7.9 subst. for 4 ^{ab}:

252* विद्याविनीता ह्रीमन्तः कुशला नियतेन्द्रियाः ।

[D2 धीमंतः; G4 M3 श्रीमंतः (for ह्रीमन्तः). D2.3.7.9 M4 कुलीना (for कुशला). T3 विजितेंद्रियाः.]
D3.9 cont. 249*. D14 T1.2 cont.:

253* परस्परानुरक्ताश्च नीतिमन्तो बहुश्रुताः ।

4 ^{a}) M3 ह्रीमंतश् (for श्रीमन्तश्). T3 °प्राज्ञाः (for महात्मानः). M4 मतिमंतो विनीताश्च. —^{b}) Dt D8 शस्त्रज्ञा (for शास्त्रज्ञा). T3 श्रुत°; M4 वाग्मिनो दृढाः (for दृढविक्रमाः). —For 4 ^{ab}, Ś1 Ñ V B (B1 reads after 2) D1.5.10–13 (D11 reads after 267*) subst., while D2 subst. for 14 ^{cd}, D3.7.9 ins. after 14:

254* ह्रीमन्तो विनयोपेता नीतिज्ञा विजितेन्द्रियाः ।

[Ñ B3.4 श्रीमंतो (for ह्रीमन्तो). V4 D2 विजयो° (for विनयोपेता).]

—For 4 ^{ab}, D2.3.7.9 subst. 252*. After 252*, D2.7 repeat, D3.9 ins. l. 20 f 249*, then D2.3.9 cont.:

255* तैर्गुणैरुपसंपन्नाः सर्वे सुविपुलौजसः ।
पर्युपासन्त राजानं वसवो वासवं यथा ।

D11 reads 4 ^{cd} after 254* (for sequence cf. v.l. 4). —^{c}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 मनि°; D1 कांति°; D8 (before corr.) कीर्तिवंतः (for कीर्तिमन्तः). Ś1 स्ववं°; Ñ1 V1 B3.4 स्ववि°; Ñ2 D5.10.11.13 स्ववं°; V2.4 B1.2 (after corr. स्ववं°) सुवि°; V3 पुर°; D1 चाभिरताः; D2.3.7 सुचरिताः; D9 च वि°; D12 स्वावा° (sic); G1 प्राणि° (for प्रणिहिता). —^{d}) Ś1 Ñ V B D2.3.5.7.9–13 राज (V3 °जा) निर्देश°; D1 राज्ञामादेश°. D2.3.7 ins. 256* after 4 ^{cd} which they read after 254*

5 D2 om. 5. —^{a}) Ś1 Ñ V B D1.10–12 M4 °वयः-; D3.7.9 °युताः; D5 °चयः; D13 -वयःकृपा- (for -क्षमायशः-). D1 -वृद्धाः; D3.7.9 प्राज्ञाः (for -प्राप्ताः). —^{b}) B4 °भाषिताः (for °भाषिणः). —^{c}) D9 वा काम- (for -कामार्थ-). Dt D6.8 कामात्क्रोधार्थ°. —^{d}) D9 नाब्रुवन् (for न ब्रूयुर्). M4 क्वचित् (for वचः). —For 5 ^{cd}, Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 subst., D2.3.7 ins. after 4 ^{cd}, repeating after 12, while D9 ins. after 12:

256* अलुब्धा धृतिमन्तश्च सत्यधर्मपरायणाः ।

[D2 (first time).3.7 (both second time) प्राज्ञाश्च (for अलुब्धा). D1 अलुब्धवृत्तिमंतश्च; D11 अनुबद्धा धृतिमंतः (for the prior half).]

—D11 cont. 268*.

6 ^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 नैषाम् (for तेषाम्). D10 आवि° (for अविदितं). D1 चासीत्; D11 * चित् (for किंचित्). —^{b}) D2 तेषु (for स्वेषु). Ś1 Ñ V B D1.2.5.10–13 चैव°; D3 (om. hapl.).7.9 M4 वास्ति° (for नास्ति परेषु). Ś1 Ñ V2–4 B D1–3.5.7.9–13 G4 M2 च (for वा). D2 om. 6 ^{cd}. —^{c}) G2.4 M1.4 च (for वा). —^{d}) G2 M1 परेण (for चारेण). D4.9 T3 M4 [अ]थ (for [अ]पि). D3 चिकीर्षतः; G4 चिकीर्षिताः; M3 च कीर्तितं (for चिकीर्षितम्). —For 6 ^{cd}, Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 subst.:

257* चिकीर्षितं क्वचिद्राज्ञो मित्रोदासीनविद्विषाम् ।

[V2 B1 किंचित् (for क्वचित्). Ñ1 राज्ञा; B2 राज्ञां (for राज्ञो). D11 मात्रोदासीन° (after corr. *pr. m.* as in text). D1 reads राज्ञां मित्रार्युदासीनमध्यस्थानां चिकीर्षतां (cf. Gītā 6.9 Crit. ed. B.O.R.).]

7 ^{a}) M1 कुशलं (for कुशला). —^{b}) T3 परीक्षकाः (for परीक्षिताः). D2.3.7.9 विरागाः सर्वसंमताः (D7 °संस्तुताः); M3 नीतिज्ञाः सत्यवादिनः. —After 7 ^{ab}, D2.3.7.9 ins.:

258* वर्धयन्तश्च धर्मेण कोशमूलं महीपतेः ।

[D2 स्व- (for च). D7 कोशं मूल- (for कोशमूलं).]
M4 transp. 7 ^{cd} and 8 ^{ab}. —^{cd}) G1.3.4 प्राप्तकाले (for °कालं). D14 G2.4 M1–3 च ये; T1.2 च ते; T3 च यद् (for यथा). M4 °च पुत्रेपि ते विदुर्दंडधारणं. —For 7, Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 subst., while D2.3.7 (after repetition,

कोशसंग्रहणे युक्ता बलस्य च परिग्रहे ।
अहितं चापि पुरुषं न विहिंस्युरदूषकम् ॥ ८
वीराश्च नियतोत्साहा राजशास्त्रमनुष्ठिताः ।
शुचीनां रक्षितारश्च नित्यं विषयवासिनाम् ॥ ९

ब्रह्मक्षत्रमहिंसन्तस्ते कोशं समपूरयन् ।
सुतीक्ष्णदण्डाः संप्रेक्ष्य पुरुषस्य बलाबलम् ॥ १०
शुचीनामेकबुद्धीनां सर्वेषां संप्रजानताम् ।
नासीत्पुरे वा राष्ट्रे वा मृषावादी नरः क्वचित् ॥ ११

G. 1. 7. 14
B. 1. 7. 14
L. 1. 7. 14

see above). ^{9} ins. l. 1 after 256* and for 7^{cd}, subst. l. 2 which comes in succession:

259* धर्माचारविवेकज्ञाः सर्वत्र समदर्शिनः ।
पुत्रेऽपि च प्राप्तदोषे धर्मतो दण्डपातिनः ।

[(l. 1) D_3 पराचार-; D_9 धर्माधर्म- (for धर्माचार-). V_4 -विवेकांगा; $D_{1.2.7.9}$ -विवादज्ञा; D_3 -विचारज्ञाः (for -विवेकज्ञाः). $Ś_1$ Ñ V B $D_{1.5.10-13}$ read l. 2 after 8^{ab}. —(l. 2) V_4 प्राप्तदोषे च (by transp.); D_2 प्राप्तदोषेपि; D_9 हि° (for च प्राप्तदोषे). D_7 पुत्रे संप्राप्तदोषेपि (for the prior half). D_{12} **पातिनः (for दण्डपातिनः).]

—$D_{2.3.7}$ (marg.) cont. 260*, D_9 261*.

8 D_9 om. 8^{ab}. D_7 reads 8^{ab} after 11. M_4 transp. 7^{cd} and 8^{ab} (cf. v.l. 7). —^{a}) Ñ$_1$ °संग्र*णे; Ñ$_2$ V $B_{1.2.4}$ D_{10} कोष°; M_3 °संरक्षणे; M_4 °संजनने (for कोश-संग्रहणे). D_7 युक्तो (for युक्ता). D_1 कोशसंरक्षणसंयुक्तास् (hypermetric). —^{b}) $Ś_1$ Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1.3.10-13}$ तथा बल- (for बलस्य च). D_2 ब्रह्मणेनुसूयकाः (submetric); D_3 ब्राह्मणेप्यनुसूयकाः; D_7 ब्रह्मस्वस्याविहिंसकः; M_3 बलस्य परिसंग्रहे. —After 8^{ab}, $Ś_1$ Ñ V B $D_{1.5.10-13}$ read l. 2 of 259* (cf. v.l. 7). —^{c}) Dt अहिते; $D_{2.3.7.9}$ M_4 अप्रियं (for अहितं). $D_{2.3.9}$ वा (for च). —^{d}) D_4 न विहन्युर्; D_7 अविहिंस्युर्; T_3 न निहन्युर् (for न विहिंस्युर्). Dt $D_{6.8}$ $G_{1.3}$ M_2 न हिंस्युरवि°; D_9 न विगर्हंति°. —For 8^{cd}, $Ś_1$ Ñ V B $D_{1.5.10-13}$ subst., while $D_{2.3.7}$ (marg.) ins. after 259*:

260* अद्रोग्धारश्च धर्मेण शत्रोरप्यकृतागसः ।

[V_3 अत्रोद्धारश्; D_1 आयोद्धारः; $D_{2.3.7}$ अविरोधाः (for अद्रोग्धारश्). D_1 सु-; D_2 स्व-; D_7 हि (for च). V_1 पुत्रो*** धर्मेण; V_4 अद्रोग्धा वधबंधेन (for the prior half). $D_{2.3}$ अथ (for अपि).]

9 ^{a}) $D_{3.7}$ धीराश् (for वीराश्). $D_{2.3.7}$ सुकुलीनाश्च (for नियतोत्साहा). D_9 M_4 धी(M_4 वी)राश्चैव कुलीनाश्च. —^{b}) D_{14} $T_{1.2}$ °व्रताः (for अनुष्ठिताः). $D_{2.3.9}$ °शास्त्र (for D_2 स्वेषु)प्रतिष्ठिताः; T_3 राजशासननिष्ठिताः. —For 9^{ab}, $Ś_1$ Ñ V B $D_{1.5.10-13}$ subst., while D_9 ins. after 259*:

261* आगतज्ञानविज्ञानाः पितृपैतामहोचिताः ।

[V_3 आहात- (sic) (for आगत-). $Ś_1$ V_1 D_{13} आगतानागतज्ञानाः (for the prior half). D_{11} -हिताः; D_{13} -दितः (for -चिताः).]

—^{c}) $Ś_1$ Ñ V B $D_{1-3.5.7.9-13}$ M_4 रक्षितारश्च (D_3 °:स्व) वर्णानां. V_1 om. 9^{d} and the prior half of l. 1 of 262*. —^{d}) Ñ$_1$ illeg. for वा in वासि.

10 ^{b}) D_2 कोशं तं; $D_{3.7.9}$ कोशं ते (by transp.); T_3 स्वैः° (for ते कोशं). $D_{2.3.7.9.14}$ $T_{1.2}$ सम(D_{14} $T_{1.2}$ अभि)वर्धयन्; D_4 Ctp अभि° (for समपूरयन्). —^{c}) $D_{2.3.7.9}$ अतीक्ष्ण- (for सुतीक्ष्ण-). —^{d}) $D_{2.3.7.9}$ M_4 पुरुषाणां (for पुरुषस्य). —For 10, $Ś_1$ Ñ V B $D_{1.5.10-13}$ subst.:

262* कोशसंग्रहणे युक्ता ब्रह्मस्वस्याविहिंसकाः ।
सुतीक्ष्णदण्डवेत्तारः परार्थबलपौरुषाः ।

[Ñ$_1$ illeg. up to र्थं in l. 2. V_1 om. the prior half. —(l. 1) The prior half=8^{a}. D_{11} कोप-; D_{13} लोक- (for कोश-). $V_{3.4}$ विहिं(V_4 °*)सकाः. —(l. 2) V_2 B (B_2 before corr.) $D_{5.10-13}$ अतीक्ष्ण- (V_2 °क्ष्णा); D_1 अभीरु- (for सुतीक्ष्ण-). $Ś_1$ $V_{1.3}$ $B_{1.2}$ (before corr.) $D_{1.5.11.13}$ -दंडा (for -दण्ड-). D_5 जेतारः; D_{10-12} -नेतारः (for -वेत्तारः). V_{1-3} $D_{5.11.12}$ परात्म- ($D_{5.11}$ °त्मा-) (for परार्थ-). $Ś_1$ V_{1-3} B_1 D_{13} -पौरुषं; $D_{5.11}$ -पौरुषे (for -पौरुषाः). D_1 परीता दंडपौरुषैः (for the post. half).]

$Ś_1$ Ñ V B $D_{1.5.10-13}$ cont., $D_{2.3.7}$ ins. after 260*, while D_9 ins. after 261*:

263* परस्परेणाविरुद्धाः प्रीतिमन्तः प्रियंवदाः ।
परापवादविरता गुणाढ्या न च गर्विताः ।

[D_7 reads l. 1 in marg. —(l. 1) B_1 -[अ]धिबद्धाः; (for -[अ]विरुद्धाः). D_7 परस्परे न विरुद्धाः (for the prior half). —(l. 2) B_1 D_9 -रहिता; B_4 -निरता; D_2 -भीताश्च; D_3 -विदिता; D_{11} -[अ]वरता (for -विरता). D_7 परापवादे न रता (for the prior half). $Ś_1$ D_{13} पुण्याढ्या; D_{10} गुणा* (for गुणाढ्या). $D_{2.7}$ transp. न and च. V_3 (before corr.) गर्हिताः (for गर्विताः).]

$Ś_1$ Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1.5.10-13}$ cont. 267* (D_{11} om. l. 1 and 2). —After 10, $D_{2.3.7.9}$ ins.:

264* त्यक्तानृतकथाः शूराः सर्वे ते तु प्रियंवदाः ।
शुचयो गुणवन्तश्च सदस्याहितनिश्चयाः ।

[(l. 1) D_9 त्यक्त्वा (for त्यक्ता-). D_3 °तस्य; D_9 धर्मशीलाः (for सर्वे ते तु). —(l. 2) D_2 सदस्य°; D_9 °मित्र- (for सदस्याहित-).]

B_3 cont.:

265* धर्मतोऽपि प्रजानां च धनग्रहणतत्पराः ।

Thereafter reads 267*.

11 $D_{2.3}$ om. 11. $Ś_1$ Ñ V B $D_{1.5.10-13}$ om. 11^{ab}. D_7 reads 8^{ab} after 11. —^{a}) D_7 श्रुतीनाम् (for शुचीनाम्).

G. 1. 7. 15
B. 1. 7. 15
L. 1. 7. 15

कश्चिन्न दुष्टस्तत्रासीत्परदाररतिर्नरः ।
प्रशान्तं सर्वमेवासीद्राष्ट्रं पुरवरं च तत् ॥ १२
सुवाससः सुवेशाश्च ते च सर्वे सुशीलिनः ।
हितार्थं च नरेन्द्रस्य जाग्रतो नयचक्षुषा ॥ १३
गुरौ गुणगृहीताश्च प्रख्याताश्च पराक्रमैः ।
विदेशेष्वपि विज्ञाताः सर्वतो बुद्धिनिश्चयात् ॥ १४

—[b]) D7 अनुयायिनां (for संप्रजानताम्). —[c]) B1 आसीत् (for नासीत्). V1 G1 om. first वा (submetric); B3 (m., orig. as in text) राज्ये' (for राष्ट्रे वा). D7 नासीत्तेषु पुरे राष्ट्रे. —[d]) Ś1 Ñ V B D1.5.7.9–13 M4 तस्करो ना(Ś1 V2.3 B2 D7.9.13 वा)शुचिर्नरः (Ś1 D13 °व्रतः).

12 [a]) Ś1 Ñ V1.3 B D5.9–13 M4 न दुष्टः कश्चिद् (by transp.); V2.4 न दुःखी(V4 * * खी)कश्चिद्; Dt D4.8 क्वचि°, D6 कचित्त° (sic) (for कश्चिन्न दुष्टस्). Ś1 Ñ V B D5.9–13 अपि; M4 अत्र (for तत्र). D1–3.7 न दुष्टश्चाभवत्कश्चित्. —[b]) M4 पारदारो (for परदार-). Ś1 Ñ V B D5.7.10 13 -[अ]भिमर्षकः; D1–3 M4 -[अ] (M4 [s]) नसूयकः (for -रतिर्नरः). D9 द्रष्टुं पुरवराणि च. —After 12[ab], Ñ V B D5.10–12 ins., while Ś1 D1.13 subst. for 12[cd]:

266* कृत्स्नमासीदनुद्विग्नं राष्ट्रं तैः परिपालितम् । —

[V3 राष्ट्रे (for राष्ट्रं). V3 परिपालितैः.]

—[c]) Ñ V B D2.3.5.7.9–12 प्रशस्तं (for प्रशान्तं). D5.12 एवमासीत्तद् (for सर्वमेवासीद्). —[d]) T2 G1.2 M1.2 च यत्; M4 तथा (for च तत्). Ñ1 °चैव पुराणि च; Ñ2 V1.3 B1.4 D10 °पुरवराणि च; V2.4 B2.3 (m.) D5.12 °पुरव(B3 orig. °ध)नानि च; D2.3.7.9.11 राष्ट्रेषु नगरेषु च. —After 12, D9 ins., D2.3.7 repeat 256* and cont. 259* (cf. v.l. 5 and 7 respectively); D2.3.7 further cont. 260* (cf. v.l. 8). —D13 cont. 268*.

13 cf. v.l. 14. D11 om. 13. D2.3.7.9 om. 13[ab]. —[a]) D14 (*int. lin.*) °सः; M4 सुभाषाश्च (for सुवाससः). —[b]) D14 तेषु (for ते च). Dt D6.8 शुचिव्रताः (for सुशीलिनः). T3 ते सर्वे सुखशालिनः; M4 न च संघर्षशीलिनः. —[c]) Dt D4.6.8 M2 हितार्थाश् (for हितार्थं). D2 ते (for च). D3 नरेंद्रश्च (for नरेन्द्रस्य). —[d]) D2.3.7.9 जाग्रति; M4 ते जाग्रन् (for जाग्रतो). D2.3.7.9 ज्ञानचक्षुषा (D2.3 °षः).

14 [a]) Dt D4.6.8 G1–3 M1 Ct गुरोर्; T3 गुणैर्; M4 पुरे; Cg.k as in text (for गुरौ). D2.3.7 उपकारगृहीताश्च; D9 अरोगाः प्रगृहीताश्च; Cm.tp गुणागुणगृहीताश्च. —[b]) G2.4 M1 विख्याताश्; Cg as in text (for प्रख्याताश्). D4.14 S Cg.k पराक्रमे (for पराक्रमैः). —For 14[cd], D2 subst. 254*. —[c]) D3.7 ज्ञातारः; D14 T2 G2 M1.3 विख्याताः; Cg.t as in text (for विज्ञाताः). D9 ज्ञातारोपि (पि on marg.) विदेशेषु; M4 विशेषेष्वपि तज्ज्ञास्ते. —[d]) G4 सर्वे ते (for सर्वतो). Dt D6.8 G4 Ct -निश्चयाः; Cg as in text (for -निश्चयात्). D3.7.9 सर्वैर् (D9 °र्वं) बुद्धिविनिश्चयैः. —For 13 and 14, Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 (D11 which om. 13, subst. only l. 3 and 4 for 14; B3 reads after 265* and others after 263*) subst.:

267* आर्यवेशाः सुवचसो न च संदिग्धनिश्चयाः ।
नरेन्द्रवचनासक्तचेतसस्तत्परायणाः ।
स्वगुणेषु परिख्याता नामरूपगुणान्वयैः ।
परराष्ट्रेषु विख्याता नयबुद्धिगुणांशुभिः ।

[D11 om. l. 1–2. —(l. 1) D13 आर्यवेश्याः. Ś1 सत्यवाचो; Ñ2 V1.3 B3.4 D5.12 सुमनसो; B1 सुरुचयो (for सुवचसो). V2 आचार्यवेशवचसो (for the prior half). D1 °संघृष्टबुद्धयः (for the post. half). —(l. 2) Ñ2 -वचःसक्त- (submetric); V4 -वचन * क्षाश् (for -वचनासक्त-). V4 चेतसा (for -चेतसम्). Ś1 D13 सत्पराक्रमाः (for तत्परायणाः). D1 om. l. 3. —(l. 3) Ñ1 V1 सुगुणेषु; V2 B4 गुणबु(B4 m. °बू; orig. as in text)द्धि-; B1 स्वगुणैः सु-; D3 स्वं गुणेषु; D12 स्वगणेषु (for स्वगुणेषु). D13 विख्याता (submetric) (for परि°). V4 स्वगुणे परराष्ट्रेषु (for the prior half). Ñ2 om. (hapl.) the post. half of l. 3 and the prior half of l. 4. B4 नाना- (for नाम-). Ś1 B3.4 D10.13 -[अ]न्विताः (for -[अ]न्वयैः). V4 विख्याता रूपगुणान्वयैः (hypermetric) (for the post. half). —After l. 3 D10 ins. 268*. —(l. 4). B3.4 परमास्त्रेषु; D1 सुराष्ट्रेषु सु-; D5.11.12 °राज्येपि (for परराष्ट्रेषु). V1 वि * ता (for विख्याता). B4 नयबु*- (for नयबुद्धि-). Ś1 Ñ2 D13 -गुणाः शुभाः; V3 -गुणादिभिः; B1.4 -गुणात्मभिः (for -गुणांशुभिः).]

—Thereafter Ś1 Ñ V B D1.5.10.12 (D10 after l. 3) cont.; D11 after 256*, D13 after 12 ins.:

268* आसंस्तत्र गृहीतास्तैः सर्वे वर्णाः स्वकर्मभिः ।

[Ś1 D5.11–13 तदा(Ś1 °द)नुसंरक्ताः; V1 तदानुरक्ताः (submetric); V2 तदनुरक्ताश्च; V3 तदात्तसहिताः; B4 °न्तु; D1 मुनि° (for तत्र गृहीतास्तैः). Ñ2 सर्व- (for सर्वे). Ś1 D1.11.13 °मृ; V1 स्वधर्मभिः; B4 मुकर्मभिः; D13 * कर्मभिः (for स्वकर्मभिः).]

—After 14, Dt D4.6.8.14 S ins.:

269* अमितो गुणवन्तश्च न चासन्गुणवर्जिताः ।
सन्धिविग्रहतत्त्वज्ञाः प्रकृत्या संपदान्विताः ।
मन्त्रसंवरणे शक्ताः शक्ताः सूक्ष्मासु बुद्धिषु ।
नीतिशास्त्रविशेषज्ञाः सततं प्रियवादिनः ।

[D4.14 S (except M2.4) om. l. 1. —(l. 1) M2.4 अभिज्ञा (for अमितो). M2 °गर्हिताः; M4 सद्गुणगर्विताः (for [आ]सन्गुणवर्जिताः). —(l. 2) D14 -निग्रह- (for -विग्रह-). M3 -तत्त्वज्ञाः (for -तत्त्वज्ञाः). M4 प्रकृते: (for प्रकृत्या). —(l. 3) D4 -संग्रहणे (for -संवरणे). D14 T1.2 G2 M युक्ताः; T3 रक्ताः

ईदृशैस्तैरमात्यैस्तु राजा दशरथोऽनघः ।
उपपन्नो गुणोपेतैरन्वशासद्वसुंधराम् ॥ १५
अवेक्षमाणश्चारेण प्रजा धर्मेण रञ्जयन् ।
नाध्यगच्छद्विशिष्टं वा तुल्यं वा शत्रुमात्मनः ॥ १६

तैर्मन्त्रिभिर्मन्त्रहितैर्निविष्टै-
र्वृतोऽनुरक्तैः कुशलैः समर्थैः ।
स पार्थिवो दीप्तिमवाप युक्त-
स्तेजोमयैर्गोभिरिवोदितोऽर्कः ॥ १७

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

G. I. 7. 18
B. I. 7. 24
L. I. 7. 19

(for first शक्ताः). Dt D6.8 G2 M1 सक्ताः; D4 M4 श्लक्ष्णाः; M3 युक्ताः (for second शक्ताः). M4 om. l. 4.]

On the other hand, D3.7.9.11 ins. (D11 after 267*) 254*, then D11 reads 4^{cd}, 5^{ab}, 256*.

15 Ś1 D13 om. 15^{ab}. —[a]) Ñ V1.3.4 B D1.5.7.10–12 **अमात्यैरीदृशैस्तैस्** (by transp.); V2 **अमात्यैरादृतैस्तैस्**; D2.3.9 **अमात्यैस्तादृशैस्तैस्**. Dt D4.6.8 T3 M2.4 (after corr. **स**) **च**; D1 **स** (for **तु**). —[b]) Ñ V B D1–3.5.7.10–12 [**ऽ**]**न्वितः** (for **ऽनघः**). D2.3 om. 15^{cd}. D7 transp. 15^{cd} and 16^{ab}. —[c]) D9 **सुप्रसन्नो**; T3 (before corr. as in text) G2 M1 **उपपन्नैर्**; M3 **उपपन्न-** (for **उपपन्नो**). D7.9 **गुणैरेतैर्** (for **गुणोपेतैर्**). —[d]) D7.9 **महीमिमां** (for **वसुंधराम्**). —For 15^{cd}, Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 subst. :

270* **धर्मतः पालयामास पृथिवीमनुरञ्जयन् ।**

[D1 पालयामास धर्मेण (for the prior half).]

16 D9 om. (hapl. ?) 16^{ab} to l. 3 of 271*. D7 transp. 15^{cd} and 16^{ab}. —[a]) V4 B3 Dt D1.3–5.7.8.10 **अवे**(D8 before corr. °**पे**)**क्ष्य**°; B4 **आवक्ष**°; D2 (after corr. *pr. m.* as in text) °**माण-**; D13 **अथेक्ष**°; G1 **अन्वेक्ष**°; G3 **अन्वेष**° (for **अवेक्षमाणश्**). V3 °**माणः स चारेण** (hypermetric). —[b]) Dt D6.8 **रक्षयन्**; T3 **वर्धयन्** (for **रञ्जयन्**). Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 **महीं सूर्य इवांशुभिः**; D2.3 M4 **सर्वाश्चा**(M4 **धर्मेणा**)**रंजयत्प्रजाः**; D7 **सर्वांश्च रंजयन्प्रजाः**. —After 16^{ab}, Dt D2–4.6–8 (D7 after 15^{cd}).14 S ins. :

271* **प्रजानां पालनं कुर्वन्नधर्मं परिवर्जयन् ।**
विश्रुतश्चिपु लोकेषु वदान्यः सत्यसंगरः ।
स तत्र पुरुषव्याघ्रः शशास पृथिवीमिमाम् ।

[D2.7 om. l. 1 and 2. D3 M4 om. l. 1. —(l. 1) G1 **निधर्मं** (for **अधर्मं**). —(l. 2) D3 M3 **सर्व-** (for **त्रिषु**). M4 transp. **विश्रुतस्** and **वदान्यस्**. Dt **श्रुत**° (for **सत्यसंगरः**). —(l. 3) G2 **शश्वास**(sic) (for **शशास**). D2.3.7 **प्रशशास धरामिमां** (for the post. half).]

—[c]) V3 D1 [**अ**]**भ्य** (V3 °**भ्या**) **गच्छत्**; B4 [**अ**]**धिगच्छेत्** (for [**अ**]**भ्यगच्छत्**). Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 **क्वचित् किंचिद्** (Ś1 B1 D13 **कंचिद्**; Ñ1 V4 **कश्चिद्**; D11 **तुल्यं**); D3 **वि*****ष्टां वा** (for **विशिष्टं वा**). —[d]) Ś1 D13 **ऐक्ष्वाकः**; Ñ1 **ऐक्ष्वाकुः**; Ñ2 V B D1.5.10.12 **इक्ष्वाकुः**; D11 **विशिष्टं** (for **तुल्यं वा**). D3 **श*****म्**; M4 **रिपुम्** (for **शत्रुम्**). —After 16, Dt D4.6.8.14 S ins. :

272* **मित्रवान्नतसामन्तः प्रतापहतकण्टकः ।**
स शशास जगद्राजा दिवि देवपतिर्यथा ।

[(l. 1) T2.3 (both before corr.) G4 **न तु** (for **नत-**). M3 -[**उ**]**द्धत-** (for **-हत-**). —(l. 2) G1.3 **प्रशशास**; M2 **शशास स** (by transp.). D14 T1.2 G2.4 M1.3.4 **दिवं** (for **दिवि**). M4 **देवेशो** (for **देवपतिर्**).]

17 [a]) Ś1 Ñ B2 D5.10.11.13 **भर्तृहिते**; V2–4 B3.4 **भर्तृ**°; D4.8 T1 G M **मंत्र**(G1 [before corr.] M3 **मंत्रि**)**हिते**; D7 **साधुहिते**; D12 **नृप**° (for **मन्त्रहितैर्**). D9 **विशिष्टैर्** (for **निविष्टैर्**). —[b]) Ś1 Ñ V B D1.2.5.7.9–13 **विद्वद्भिरात्तैः** (for **वृतोऽनुरक्तैः**). V2 **कुलजैः** (for **कुशलैः**). Ñ (Ñ2 m.) V B D10 G2 M1 **समस्तैः**; M3 **समेतैः** (for **समर्थैः**). —[c]) D3.7.9 **-सहस्र-** (for **-मवाप**). D7.12 **युक्तैस्** (for **युक्तस्**). V4 **स पालयन्नरपतिरवाप दीप्तिं** (hypermetric); D1.2 °**दीप्यत** (D1 **दर्पित**) **दीप्तिमद्भिस्**. —[d]) D9 °**मयो** (for **तेजोमयैर्**). B1 **दोर्भिर्** (for **गोभिर्**). Ñ V B D2.5.10–12 [**अं**]**बरे**; T2.3 G2.4 M2 [**उ**]**दिता-** (for [**उ**]**दितो**). Ś1 D13 °**र्क इवांशुसंघैः** (D13 °**गैः**).

Colophon. Ś1 Ñ2 D5.10.13 om. **इति**. Ñ1 V B Dt D2.3.6–9.11.12 ins. **आर्षे** (D2 **आर्षे श्रीमत्**), while D4.14 S (except M4) **श्रीमत्** after **इति**. Ś1 Ñ V B D5.6.10–14 S om. **श्री**. Ś1 Ñ2 D4.10.13.14 S om. **रामायणे**. Dt D2.8.9 ins. **वाल्मीकीये** after **रामायणे**. —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 D5.10.12.13 om. V B **आदिकांडे**; D1 **अयोध्याकांडे**. —After Kāṇḍa name, D3 reads **अयोध्यापर्वणि**. —*Sarga name* : Ś1 Ñ V B D1.2.4.5.9–12 **अमात्यवर्णनं नाम**; D3.7 **मंत्रिवर्णनं**; D13 **आमात्य** *** **नाम**. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V1.4 B1.4 D5.12.13 S om. Ś1 Ñ2 B2.3 D10.11 7; V2 9; V3 D1 6; D7 5; D2.3 **षट्**; D6.9 S word as in text; Dt D4.8.14 both (as in text). —After colophon, T2 concludes with **श्रीरामजय**; G1.2.4 M2 **श्रीरामाय नमः**; G3 **श्रीमते रामानुजाय नमः**.

८

G. I. 8. 1
B. I. 8. 1
L. I. 8. 1

तस्य त्वेवंप्रभावस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः ।
सुतार्थं तप्यमानस्य नासीद्वंशकरः सुतः ॥ १
चिन्तयानस्य तस्यैवं बुद्धिरासीन्महात्मनः ।
सुतार्थं वाजिमेधेन किमर्थं न यजाम्यहम् ॥ २
स निश्चितां मतिं कृत्वा यष्टव्यमिति बुद्धिमान् ।
मन्त्रिभिः सह धर्मात्मा सर्वैरेव कृतात्मभिः ॥ ३
ततोऽब्रवीदिदं राजा सुमन्त्रं मन्त्रिसत्तमम् ।
शीघ्रमानय मे सर्वान्गुरूंस्तान्सपुरोहितान् ॥ ४
एतच्छ्रुत्वा रहः सूतो राजानमिदमब्रवीत् ।
ऋत्विग्भिरुपदिष्टोऽयं पुरावृत्तो मया श्रुतः ॥ ५
सनत्कुमारो भगवान्पूर्वं कथितवान्कथाम् ।
ऋषीणां संनिधौ राजंस्तव पुत्रागमं प्रति ॥ ६

8

1 Ś1 begins with ॐ. —[a]) Ś1 Ñ V B D5.10–13 धर्मप्रधा(D13 °दा)नस्य; Dt D1–3.6–8 M1 चैवंप्रभाव(D1 °धान)स्य (for त्वेवंप्रभावस्य). D13 om. (hapl.) 1[b–c]. —[b]) D2.3.7.9 धार्मिकस्य (for धर्मज्ञस्य). D3 om. (hapl.) 1[c]—2[b]. —[c]) D1 सुतार्थे; M3 स्तोकार्थं (for सुतार्थं). D9 तप्यतो राज्ञो; D11 °मान *; D12 °मा * स्य (for तप्यमानस्य). —[d]) Ś1 Ñ2 V3 B2–4 D1.10.13 नाभूद्; D2 न स्याद् (for नासीद्). D12 °धरः (for वंशकरः). B4 शुभः (for सुतः).

2 D3 om. 2[ab] (cf. v.l. 1). —[a]) G1 चिंत्यमानस्य (for चिन्तयानस्य). D4.14 T G4 M4 [इ]यं (for [ए]वं). —For 2[ab], Ś1 Ñ V B D1.2.5.7.9–13 subst. :

273* तस्य चिन्तयतो बुद्धिरुत्पन्नेयं महामतेः ।

[D2.9 त्वेवं; D7 चैवं (for बुद्धिर्). D2.7.9 बुद्धिर्जाता; D11 उत्पन्नेवं (for उत्पन्नेयं). V1 महामुनेः; V4 D1.2.7.9.11 महात्मनः; B1 महीपतेः (for महामतेः).]

Ñ1 illeg. from मेधेन to म्य in [d]. —[c]) Ñ2 V1.3 B3.4 D4(after corr. as in text).10 °र्थो; D1 °र्थे (for सुतार्थं). —[d]) B1(m. as in text) न किमर्थं (by transp.); D1 M4 किं पुनर्न; D12 किम * * (for किमर्थं न). V1 जयामि (by metathesis) (for यजामि).

3 [a]) Ś1 V2–4 B1.2.4 D1.5.11–13 G4 M4 सुनिश्चितां; G1 स निश्चित्य (for स निश्चितां). V1 बुद्धिं (for मतिं). —[b]) D3 बुद्धिवान्. Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 यष्टव्ये (V3 °ष्टुं वै) वसुधाधिपः (D12 °पतिः). —[c]) M4 तंत्रिभिः (for मन्त्रिभिः). Ś1 Ñ V1.3.4 D1.5.10.12.13 संमंत्र्य; D11 मंत्रज्ञैः (for धर्मात्मा). V2 मंत्रिभिः सहसामंत्र्य. —[d]) Dt D6.8 अपि (for एव). T2 महा° (for कृतात्मभिः). Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 तैः स्वामि(D1 स्वामिने; D11 स्वामिनो)हितकारिभिः.

4 [a]) Ś1 Ñ V B D10–13 तत्र; D5 तव; M3 तदा (for ततो). Dt D6.8 महातेजाः (for इदं राजा). —[b]) B4 मंत्र°; D11 * त्रि° (for मन्त्रिसत्तमम्). —[c]) D11 आन * (for आलय). Ś1 Ñ V1.3 B1.2 D5.10–13 सर्वां(D11 °*)स्त्वं; V2.4 सर्वांस्तान्; B3.4 सर्वांस्तु (for मे सर्वान्). —[d]) M4 त्वं (for तान्). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 वसिष्ठप्रमुखान्गुरून् (Ś1 D11.13 °न्द्विजान्); T3 समस्तान्वेदपारगान्. —After 4, Dt D4.6.8.14 S (except M4) Cr.m.g.k.t read for the first time 1.11.5–20 repeating them in their proper place; thereafter cont. here :

274* विसर्जयित्वा तान्विप्रान्सचिवानिदमब्रवीत् ।
ऋत्विग्भिरुपदिष्टोऽयं यथावत्क्रतुराप्यताम् ।

[(l. 2) cf. 5[c]. Dt D6.8 T3 M2 Ck.t °संदिष्टो; D4 °दृष्टेयं; G2 M1 इह संदिष्टो (for उपदिष्टोऽयं). T2 क्रतुरेष समाप्यतां (for the post. half).]

Then all read for the first time 1.11.21 repeating it in its proper place and finally cont. :

275* ततः स गत्वा ताः पत्नीर्नरेन्द्रो हृदयप्रियाः ।
उवाच दीक्षां विशत यक्ष्येऽहं सुतकारणात् ।
तासां तेनातिकान्तेन वचनेन सुवर्चसाम् ।
मुखपद्मान्यशोभन्त पद्मानीव हिमात्यये ।

[(l. 1) Dt D6.8 हृदयंगमाः. —(l. 3) G1.3 तस्य (for तासां). G1.3 सुवर्चसः (for सुवर्चसाम्). —(l. 4) G2 M1 हिमक्षये.]

Then read Colophon: अष्टमः सर्गः, then T2 reads श्रीरामचन्द्राय नमः ।

5 For 5, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 subst., while Dt D6.8 M3 ins. l. 2 only after 5[ab] :

276* एवमुक्तो नृपतिना सुमन्त्रो वाक्यमब्रवीत् ।
नरेन्द्र श्रूयतां तावत्पुराणे यन्मया श्रुतम् ।

[Ñ1 om. l. 1. —(l. 1) D2.7 स राज्ञा(D2 °जा)तु (D7 नु); D9 तु राजा वै (for नृपतिना). —(l. 2) D1 एतत् (before corr. °तां); D11 तथत् (for तावत्). Dt D6.8.9 M3 श्रूयतां यत् (D8 तत् ; M3 यः)पुराकृत्तं (for the prior half). D2 पुराणां; D3 ब्रह्माणे (sic) (for पुराणे). Dt D6.8 M3 च (for यत्).]

6 [b]) D5.11.12 पुरा (for पूर्वं). M3 कथा: (for कथाम्). Ś1 Ñ V2–4 B D10.13 M4 यथावत्प्रोक्त (V3 °संप्रोक्त; M4 °वै प्रोक्त)वान्पुरा; V1 कथयामास वै पुरा. —[d]) M4 प्रभो (for प्रति). —For 6 [cd], Ś1 Ñ V B D5.10–13 subst. :

277* भविष्यं विदुषां मध्ये तव पुत्रसमुद्भवम् ।

काश्यपस्य तु पुत्रोऽस्ति विभाण्डक इति श्रुतः ।
ऋष्यशृङ्ग इति ख्यातस्तस्य पुत्रो भविष्यति ॥ ७
स वने नित्यसंवृद्धो मुनिर्वनचरः सदा ।
नान्यं जानाति विप्रेन्द्रो नित्यं पित्रनुवर्तनात् ॥ ८
द्वैविध्यं ब्रह्मचर्यस्य भविष्यति महात्मनः ।
लोकेषु प्रथितं राजन्विप्रैश्च कथितं सदा ॥ ९
तस्यैवं वर्तमानस्य कालः समभिवर्तत ।
अग्निं शुश्रूषमाणस्य पितरं च यशस्विनम् ॥ १०
एतस्मिन्नेव काले तु रोमपादः प्रतापवान् ।
अङ्गेषु प्रथितो राजा भविष्यति महाबलः ॥ ११
तस्य व्यतिक्रमाद्राज्ञो भविष्यति सुदारुणा ।
अनावृष्टिः सुघोरा वै सर्वभूतभयावहा ॥ १२
अनावृष्ट्यां तु वृत्तायां राजा दुःखसमन्वितः ।
ब्राह्मणाञ्श्रुतवृद्धांश्च समानीय प्रवक्ष्यति ॥ १३

G. 1. 8. 13
B. 1. 9. 10
L. 1. 8. 13

[V1 भविष्यद् (for भविष्यं). D10 -समुद्भवे (for -समुद्भवम्). V3 तव पुत्रस्य संभवः (for the post. half).]

7 [a]) D1–4 **कश्यपस्य.** Dt D2.4.6–8.14 T2 M3 **च** (for **तु**). Ś1 Ñ V B D5.10–13 **अस्तीह क(V1.2 का)श्यप सुतो.** —[b]) D9 **वैभांडक;** D14 S (except T3) here and elsewhere below **विभंडक** (for **विभाण्डक**). V2 B2 D3 **स्मृतः;** D13 **श्रुतिः** (for **श्रुतः**). —[c]) D3 **ऋष°;** D7.13 **ऋषि°** (for **ऋष्यशृङ्ग**). —[d]) D3 ***स्य** (for **तस्य**). G2.4 M1.2 **पुत्रस्तस्य** (by transp.).

8 [a]) Ś1 D13 **जातु°;** Ñ V B2.4 D1.10 M4 **जात°** (B4 D1 **°तः**); B1 **जातसमृद्धो;** B3 **जातसंबंधो** (m. **°संवृद्धो**); D3 **°संवृद्धौ** (for **नित्यसंवृद्धो**). —[b]) D2–4.7 **वनचरैः सह** (for **°चरः सदा**). T3 **तथा;** G1.3 M2–4 **तदा** (for **सदा**). Ś1 Ñ V B D5.10–13 **मुनिपुत्रो वनेचरः;** D1 **ऋषिपुत्रो नरेश्वर;** D3 **मुनिवचनचरैः सह** (corrupt). —[c]) D4.9 **नान्यज्** (for **नान्यं**). D2.3.7.9 **ज्ञास्यति** (for **जानाति**). —[d]) T1.2 M3 **मर्त्यं** (for **नित्यं**). D4 G4 M3 **पित्रानु°;** T2 **पित्र्यनु°** (for **पित्रनु°**). D2.3.7.9 **मानवं पितरं विना;** T3 **स नित्यं पितृशासनात्;** M4 **मानवं जनवर्जनात्.** —For 8[cd], Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 subst.:

278* **नान्यं प्रज्ञास्यते कंचिन्मानवं पितृवर्जितम् ।**

[V1.4 D5.12 **नान्यत्** (for **नान्यं**). V2 **प्रष्टास्यते** (sic); D5 **प्रनास्यसे** (sic) (for **प्रज्ञास्यते**). V1.4 D1.5 **किंचित्** (for **कंचिन्**). D1 **मानुषं पितरं विना** (for the post. half).]

9 [a]) Ś1 **तस्याच्छिन्नं ब्रह्मचर्यं;** Ñ1 B2.4 D12 M4 **तस्यास्कन्नं** (D12 **°न्न**) **ब्रह्मचर्यं;** Ñ2 V2 B3 D10 **तस्या** (Ñ2 D10 **°स्य**)**न्यूनं ब्रह्मचर्यं;** V1 D5.11 **तस्या(D11 °स्य)नूनं ब्रह्मचर्यं;** V3 **तस्यान्योन्यं ब्रह्मचर्यं;** V4 **तस्य स्किंदं** (sic) **ब्रह्मचर्यं;** B1 **तस्याक्षुण्णं ब्रह्मचर्यं;** D1–3.7.9 **तस्यात्युग्रं** (D1 **°स्य तत्त्वं;** D2 **°स्य पूर्वं**) **ब्रह्मचर्यं;** D13 **तस्याच्छिद्रं ब्रह्मचर्यं.** —[b]) D3 **महात्म*:;** D11 **महात्मना** (for **महात्मनः**). —[c]) Ñ1 **लोके च;** D5 (before corr.) **श्लोकेषु** (for **लोकेषु**). B4 **प्रति तं;** D9 **पूजितं;** D12 **प्रथितितं** (sic); T2 **प्रथितो** (for **प्रथितं**). Ś1 Ñ V B D1.2.5.10–13 M4 **चोग्रं;** D3 **चाग्र-;** D9 **ब्रह्म-** (for **राजन्**). D7 **लोके प्रतिष्ठितं चोग्रं.** —[d]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 **तप** (V3 **°त**)**स्य** (D11 **°स्त***)**भविष्यति.**

10 [a]) D3 **[ए]व** (for **[ए]वं**). Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 M4 **तपोरत** (D1 m. **°गत** orig. as in text)**स्य तस्यैवं** (Ś1 V2 D1.13 **°व**). —[b]) Ś1 Ñ B2.3 D3.9.11.13 **सममि** (D13 **°ति**)**वर्स्यंति;** V1–3 D5.7 **°वस्यति;** V4 **°वर्स्सते;** B1 **°वत्सनि;** B4 D12 **°वर्त्स्यते** (D12 before corr. **°षर्त्स्यते**); D1 **°वत्स्यत** (sic); D2 **°दृश्यत;** D4 G2 M1.4 **°वर्तते;** D10 **°ववरर्स्यति** (sic) (for **°वर्तत**). —[c]) D1.9 **अग्नीञ्** (for **अग्निं**). G3 **शिश्रूष°** (sic) (for **शुश्रूष°**). —[d]) D5 **च** *sup. lin.* Ś1 Ñ2 B3 (orig.) D10.13 **तपस्विनं** (Ś1 D13 **°नः;** B3 m. as in text); D1 **यशस्विनः** (for **यशस्विनम्**).

11 [a]) V1 **काले** (submetric); D6 **कालेषु;** D11 **का**** (for **काले तु**). —[b]) Ś1 Ñ V B D1.2.5.7.9–13 M4 here and elsewhere below **लोमपादः;** D3 **लोमापादः** (for **रोमपादः**). D4 **प्रता*वान्.** —[d]) D2 (before corr.) **महात्मनः** (for **महाबलः**). D7 **सर्वभूतहिते रतः.**

12 [a]) Ś1 Ñ2 V B D1.5.12.13 M4 **व्यतिक्रमभवा** (V1 **°भावा;** D5 **°भावा**); D3 **°क्रमं देवः;** D10 **°क्रमभरा;** D11 **[अ]प्यतिक्रम** (before corr. **मा**)**भवा** (for **व्यतिक्रमाद्राज्ञो**). —[b]) Ś1 Ñ2 V1.3.4 B D1.5.10–13 **[अ]तिदारुणा** (for **सुदारुणा**). —[c]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.10–13 **जनपदं** (D11 **°***); D6 **सुघोरा** (submetric); D9 G2 **°राभिः;** M1 **°रा हि** (for **सुघोरा वै**). —[d]) Dt D6.8 M3 **-लोक-;** Cr.m.g as in text (for **-भूत-**). D9 M4 **-क्षया°** (for **-भया°**). Ś1 Ñ V B D1–3.5.10–13 **क्षयाय बहुवार्षिकी** (B3 **°कार्षिकां**). —After 12, D2 ins. 280*, then cont.:

279* (14[ab]) **भवन्तः श्रुतदृष्टार्था लोकदृष्टान्तवेदिनः ।**
यथा च प्रशमेच्चेयं सर्वभू[त]क्षयावहा ।

13 [a]) D9 **अनावृष्टौ.** D2.7.9 M4 **प्रवृ°** (for **तु वृत्तायां**). —[c]) Dt D2.6–8 **-संवृद्धान्;** D4 reads in marg.; D9 M3 **-संपन्नान्;** M1 **-वृद्धांस्तु;** M4 **-विद्यांश्च** (for **-वृद्धांश्च**). —[d]) V2 B2.4 **°नाय्य;** D2 **°नये** (for **समानीय**). V2 B2.4 **स पार्थिवः;** D2.7.9 **स वक्ष्यति** (for **प्रवक्ष्यति**). —For 13, Ś1 Ñ V1.3.4 B1.3 D1.3.5.10–13 subst., while V2 B2.4 subst. l. 1 for 13[ab] and ins l. 2 after 13; D2 ins. both lines after 12:

280* **अनावृष्ट्या तया राजा स तदा परिकर्षितः ।**
प्रक्ष्यति ज्ञानिनो विप्राननावृष्टिप्रतिक्रियाम् ।

G. 1. 8. 14
B. 1. 9. 10
L. 1. 8. 14

भवन्तः श्रुतधर्माणो लोके चारित्रवेदिनः ।
समादिशन्तु नियमं प्रायश्चित्तं यथा भवेत् ॥ १४
वक्ष्यन्ति ते महीपालं ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
विभाण्डकसुतं राजन्सर्वोपायैरिहानय ॥ १५
आनाय्य च महीपाल ऋष्यशृङ्गं सुसत्कृतम् ।
प्रयच्छ कन्यां शान्तां वै विधिना सुसमाहितः ॥ १६
तेषां तु वचनं श्रुत्वा राजा चिन्तां प्रपत्स्यते ।
केनोपायेन वै शक्यमिहानेतुं स वीर्यवान् ॥ १७
ततो राजा विनिश्चित्य सह मन्त्रिभिरात्मवान् ।
पुरोहितममात्यांश्च प्रेषयिष्यति सत्कृतान् ॥ १८

[(l. 1) D11 अनावृषा (sic). Ñ2 V1.3 B2.3 D5.10–12 तदा स (by transp.); V4 स तथा (for स तदा). V3 विचर्कर्षितः; D5 परिकीर्तितः; D13 परिकीर्षितः (sic). B4 तदा संपरिकर्षितः (for the post. half). —(l. 2) V1 प्रकृति-; V3 प्रवक्ष्यति (hypermetric); V4 पृच्छति; B1 प्राहाभि-; B3 (marg. as in text) D5.12 वक्ष्यति; B4 D3 प्रक्षति; D11 प्रवृत्ति- (for प्रक्ष्यति). D11 (before corr.) ज्ञाननो (for ज्ञानिनो). V1 वृद्धान् (for विप्रान्).]

14 [a]) S1 V B4 D11-13 श्रुति(Ś1 °त)दृष्टानैर् (V1 D11-13 °ष्टार्था); Ñ1 श्रुतिमंत्रादि-; Ñ2 B3 D10 श्रुतिवृत्तांतैर्; B1 °वंतो वै; B2 °वंतारै (sic); Dt D6.8 °कर्माणो; D3 श्रुति-कर्मज्ञाः; D5 °दृष्टार्था; D10 °वृत्तज्ञा (for °धर्माणो). —[b]) Ś1 D3.5 लोकदृष्टांत-; Ñ V B D1.10–13 M4 लोकवृत्तांत-; Dt D4.6.8 T3 G3.4 M1.3 लोक°; D2 लोकचा*त्र-; (for लोके चारित्र-). M4 -कोविदाः (for -वेदिनः). Ś1 D2 om. (hapl!) 14[c]–15[b]. —[c]) D9 °शध्वं (for समादिशन्तु). —[d]) G4 om. from यथा to ऋष्यशृङ्गं in 16[b]. —For 14[cd], Ñ V B D1.3.5.10–13 M4 subst. :

281* ममाज्ञां दातुमर्हन्ति यथावत्प्रशमेदियम् ।

[Ñ1 *तुम् (for दातुम्). Ñ V3.4 B2–4 D3.10.11 यथा च (for यथावत्). M4 इदं (for इयम्).]
while D7 subst. :

282* यथा भवति मे राष्ट्रे वृष्टिस्तत्सुविधीयताम् ।

—After 14, Dt D6.8 Ct ins. :

283* इत्युक्तास्ते ततो राज्ञा सर्वे ब्राह्मणसत्तमाः ।

15 G4 om. 15, Ś1 D2 om. 15[ab] (cf. v.l. 14). —[a]) D3.9 ते वक्ष्यंति (by transp.). D14 यथा° (m. as in text); M4 महीपाला (for महीपालं). —[b]) D4 (before corr.) ब्राह्मण- (for ब्राह्मणा). Dt वेदपारगः (for वेद-पारगाः). —For 15[ab], Ñ V B D1.5.10–13 subst. :

284* ते तमाज्ञापयिष्यन्ति श्रुतिवृत्तान्तवेदिनः ।

[V2 °पयंति स्म (for °पयिष्यन्ति). Ñ1 V4 B (B2 m.; B3 orig. as in text) -दृष्टांत-; Ñ2 D5.10.13 -वेदांत-; D12 -वेदांग- (for -वृत्तान्त-). D5 -वादिनः (for -वेदिनः). D11 ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः (for the post. half).]
while D7 subst. :

285* लोमपादवचः श्रुत्वा ते वक्ष्यन्ति द्विजोत्तमाः ।

—[c]) D1.12 विभांडकं; D13 विबांडक- (for विभाण्डक-). B4 -सुतो; D3 om. (for -सुतं). —[d]) D14 illeg. (for सर्वोपा). Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 त्व(V4 त)मानय (for इहानय).

16 G4 om. up to ऋष्यशृंगं in [b] (cf. v.l. 14). —[a]) Dt D6 °तु; D1 आनयैवं; D2.3.9 आनाय्यैव(D9 °नं); D4.14 T1.2 M2 आनीय च (T2 तु); D7 आनीयैव; G2 M1 आनयित्वा (for आनाय्य च). Ś1 D13 महातेजा; Ñ V B D5.10–12 महाराज (V2 B3 °जम्); D1 M4 महात्मानम्; D2.3.7.9 महाभागम् (D7.9 °ग) (for महीपाल). —After 16[a], M3 repeats 15[b] changing nom. pl. into acc. sing. —[b]) D5 ऋषि°; T2 °श्रिंगं (for ऋष्यशृङ्गं). Ś1 Ñ V B D2.3.5.10.11.13 M4 ऋषेः सुतं; D1.7 मुनेः सुतं; D9 तु संस्कृतं (for सुसत्कृतम्). —After 16[ab], Dt D6.8 repeat 15[cb] changing nom. pl. into acc. sing. —[c]) D2.3.7 त्वं तस्य (D7 °स्मै) (for शान्तां वै). Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 प्रयच्छास्मै (B3 देहि तस्मै) सुतां शांतां (D1 भार्यां). —[d]) D1 शांतां च (for विधिना). B1 °दितः; B3 सुमहाहितः; M4 °हितैः (for सुसमाहितः).

17 D2 om. 17 and 18. —[a]) Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 एतद्वचः; D1.3.7.9.11 तद्वचनं (for तु वचनं). —[b]) D1 अवाप्स्यति; D3 प्रपश्यति; D7 °ति (for प्रपत्स्यते). Ś1 Ñ V B D5.10–13 M4 स (B4 D11 om. स submetric) राजा चिंतयिष्यति. —[c]) Ś1 Ñ2 येन (for केन). Ś1 Ñ2 V3 D3.5.7.9–12.14 S (except G4) वै शक्यः; D1 [आ]नयेयम् (for वै शक्यम्). —[d]) V2 ऋषिं नेतुम्; D1 ऋषिशृंगम्; D3 इह नेतुं (for इहानेतुं). Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 इति प्रभुः; T3 सपर्यवान् (sic) (for स वीर्यवान्).

18 D2 om. 18 (cf. v.l. 17). —[a]) G1 damaged up to राजा. D3 स°; M4 °श्चित्य (for विनिश्चित्य). —[b]) D3.7.9 मंत्रिभिः सह मंत्रवित्. —[c]) D4 (before corr.) अमात्यंश्च (for अमात्यांश्च). —[d]) D4.14 T G M1.2 Cr.m.g ततः प्रेष्य (G1 °क्ष्य)ति (for प्रेषयिष्यति). D4 T3 धर्मवित्; D7.9.11 यत्नतः (for सत्कृतान्). —For 18, Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 subst. a passage of 6 lines, while D3 subst. for 18[cd] l. 1 and 2, then cont. l. 6; D7.9 ins. l. 6 only after 18 :

286* स निश्चयं यदा राजा स्वयं नाधिगमिष्यति । —
तदामात्यान्समाहूय प्रतिवक्ष्यति निश्चयम् ।
पुरोहितं जनांश्चान्यान्मन्त्रनिश्चयकोविदान् ।
ते चापि पृष्टा नैवास्य प्रतिपत्स्यन्ति निश्चयम् । —

ते तु राज्ञो वचः श्रुत्वा व्यथिता वनताननाः ।
न गच्छेम ऋषेर्भीता अनुनेष्यन्ति तं नृपम् ॥ १९
वक्ष्यन्ति चिन्तयित्वा ते तस्योपायांश्च तान्क्षमान् ।
आनेष्यामो वयं विप्रं न च दोषो भविष्यति ॥ २०

एवमङ्गाधिपेनैव गणिकाभिर्ऋषेः सुतः ।
आनीतोऽवर्षयद्देवः शान्ता चास्मै प्रदीयते ॥ २१
ऋष्यशृङ्गस्तु जामाता पुत्रांस्तव विधास्यति ।
सनत्कुमारकथितमेतावद्व्याहृतं मया ॥ २२

G. 1. 8. 29
B. 1. 9. 19
L. 1. 8. 28

यदा तदा स्वयं राजा मन्त्रिणस्तत्र वक्ष्यति । — [5]
आनयध्वं महाभागमृष्यशृङ्गं सुसत्कृतम् । —

[(l. 1) D12 मुनिश्चयं. V2 D1.3.11 तदा; D12 ततो (for यदा). V2 यदा (for स्वयं). Ñ1 B1.2 transp. यदा and स्वयं. V2 नामि°; D1 एव करिष्यति (for नाधिगमिष्यति).—(l. 2) V1 partially lost the post. half. V4 तदामात्यं; D5 स अमात्यान् (for तदामात्यान्). Ñ D10 °प्रक्ष्यति; V4 परि°; B1 °प्रक्षति (sic); D1 परिपृच्छति; D3 परि*क्षति; D13 °पक्षनि (sic) (for प्रतिवक्ष्यति). D1 [अ]संशयं; D3 संशयं (for निश्चयम्). D3 om. l. 3–5 —(l. 3) V2.3 B1 पुरोहितजनांश्; V4 स च पुरोहितांश्; D10 °जनश् (for पुरोहितं जनांश्).—(l. 4) D1 चैव; D11 वाति- (for त्वापि). Ś1 B1.4 पृष्ट्वा; V3 दृष्टा; V4 पृष्ट्वाश्; D1 पृष्टास्; D11 पृक्ष्वा (sic) (for पृष्टा). Ñ1 B1.2 नैवात्र; V4 चैवास्य; D1 तैरत्र (for नैवास्य). V2 D12 °वक्ष्यंति; V3 °पश्यंति; D10 °प्रक्ष्यति (for प्रनिपत्स्यन्ति).—(l. 5) D1 स्वकान् (for स्वयं). Ś1 D5.12 पुरोहितममात्यांश्च प्रेषयामास यत्नतः. —(l. 6) Ñ1 V1.3 B बला(B3 m. वना also)त्तस्माद्; Ñ2 V2.4 D10 वनात्तरमाद् (for महाभागम्). Ñ V B1.2.4 D10.13 ऋषेः सुतं; B3 मुनेः सुतं; D9.11 सुसंस्कृतं (for सुसत्कृतम्). D1 मन्त्रियोगादृषेः पुत्रं गत्वानयत तत्स्वयं.]

—After l. 3, B3 ins. :

287* उपायः क्रियतां येन आगमिष्यति वै द्विजः ।
[Note hiatus between येन and आगमिष्यति.]

19 [a]) V1 तैश् (for ते). Ñ V B D1.10 च (for तु). —[b]) Ś1 Ñ2 D5.9–13 विह्वलाननाः (D9 °नराः); V1 B2 D1.2.7 दीनचेतसः; D3 दीनमानस (sic); D4.14 T1.2 G1.3.4 M2.4 Cg.k विननाननाः; Ct as in text (for वनताननाः). Ñ1 V2–4 B1.3.4 भूय एव महीपतेः (V3 महाद्युतेः; V4 महीपतिं). —[c]) Ñ V2–4 B1 D1 G1.3 गच्छाम; D4.5 गच्छेत्स; G2.4 M1 गच्छेयुर् (for गच्छेम). M4 न गच्छामेत्यृषेर्भीता (sic). —[d]) Ñ1 V B1.2 D11 इति (V3 इह) वक्ष्यति (V1 रक्षति); D1.2.7 प्रतिवक्ष्यंति (D1 °वक्षंति) (for अनुनेष्यन्ति). Ś1 D3.5.7.8 (before corr.).11.13 G1.3 ते (for तं). Ñ2 B3.4 D10 इति तं नृपसत्तमं. —After 19, D3.9 ins. l. 12 of 289* repeating it there. (cf. v.l. 22).

20 [a]) D12 चितयतिन्वा (sic) (for चिन्तयित्वा). Ñ1 तु; Ñ2 V1.3 B2–4 D10 च; T3 [अ]थ (for ते). V2 °तं मंत्रयित्वा. —[b]) M4 बुद्धा (for तस्य). D6 (before corr.) [उ]पायांश् (for [उ]पायांश्). Ś1 Ñ V B D3.5.7.9.10–13 बहुंस्ततः; D14 T1.2 M2–4 च (M2 तु) तत्क्षमान् (for च तान्क्षमान्). —For 20[a b], D2 subst. l. 2 of 289*, while D7 ins. after 20[a b], repeating it in its proper place. —[c]) V3 अन्वेष्यामो; D4 (before corr.) अनेष्यामो; G2 ज्ञानेष्यामो (sic) (for आनेष्यामो). Ñ V B तं च; D10 ते च; M4 विप्रे (for विप्रं). Ś1 D2.3.5.9.11.13 वयं तमानयिष्यामो; D7 वंचयित्वानयिष्यामो; D12 वयमानयिष्यामो (submetric). —[d]) Ñ2 reads च in marg. D9 रोषो; D12 *sup. lin.* (for दोषो). —For 20, D1 subst., while Ñ V B D10.11 M4 ins. (except l. 1) after 20 :

288* चिन्तयित्वास्य कार्यस्य प्रतिपश्याम निश्चयम् ।
इति तेषां वचः श्रुत्वा भूयः स पृथिवीपतिः । —
तैरेव सह संचिन्त्य मन्त्रिभिर्मन्त्रनिश्चयम् । —

[(l. 2) M4 ततः (for भूयः).—(l. 3) M4 संमंत्र्य (for संचिन्त्य). Ñ V B D10.11 तृतीयेह्नि निश्चित्य (B4 D11 *श्चित्य) (for the prior half). D11 om. from मन्त्रिभिर्.]

21 [c]) D6.14 T2 G1 M2.3 वर्षयेद् (for स्वर्षयद्). D14 T1 G2 M1 देवं; T2 दैवं; G1.3 देव; M3 एवं (for देवः). —For subst. for 21 cf. v.l. 22.

22 [a]) G1 ऋश्यशृंगाख्य-; G2 °शृंगोस्य. —[b]) T3 तव पुत्रान् (by transp.). —For 21 22, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7. 9–13 M4 subst. :

289* वेश्याभिर्मुनिरूपाभिरानेष्याम ऋषेः सुतम् ।
लोभयित्वा ह्युपायेन स्वां पुरीं पितुराश्रमात् । —
वर्षिष्यति ततो देवस्तस्य राष्ट्रे महीपतेः । —
तस्याभ्यागमनादेव मुनिपुत्रस्य धीमतः । —
ततः स राजा विधिवच्छान्तां तस्मै प्रदास्यति । [5]
स्वकां दुहितरं भार्यां रूपौदार्यगुणान्विताम् । —
एवं तस्य स जामाता भविष्यति महायशाः ।
लोमपादस्य राजर्षेर्ऋष्यशृंगः प्रतापवान् । —
राज्ञो दशरथस्यापि स पुत्रानमिकांक्षितान् । —
विधास्यति महातेजा हविर्हुत्वाध्वराग्निषु । — [10]
सनत्कुमारवचनमिति वै संश्रुतं मया ।
ऋषिमध्ये कथयतस्तथा तदिति मे मतम् । —

[(l. 1) Ś1 B4 D13 -वेशाभिर्; D5.11 -वेश्याभिर्; D9.12 -वेषाभिर् (for -रूपाभिर्). Ñ1 B1.2 M4 आनयिष्यति; Ñ2 आनयिष्यम्; V1 B3 D10.11 आनयिष्यन्; V2–4 B4 आनयिष्ये; D1 आनेष्यति; D3 आमेशामो (sic); D7 आनीय तम् (for आनेष्याम). D1.3.9 मुनेः (for ऋषेः).—(l. 2) D2 subst. l. 2 for 20[a b], while D7 ins. after 20[a b]. Ś1 भोजयित्वा (for लोभयित्वा). Ś1 V4 D2.3.5.7.9.11–13 M4 [अ]भि- (for हि). Ñ V2.4 B D1.10 M4 स्वपुरं; V1 सत्वरं; V3 पुरुषं; D2 त्वां पुरिं (for स्वां पुरीं). D13 आश्रमं (for आश्रमात्). —(l. 3) V1 B4 वर्षयिष्यति (hypermetric); V2 वर्तिष्यति

अथ हृष्टो दशरथः सुमन्त्रं प्रत्यभाषत । | यथर्ष्यशृङ्गस्त्वानीतो विस्तरेण त्वयोच्यताम् ॥ २३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

G. 1. 8. 31
B. 1. 9. 20
L. 1. 8. 29

(for वर्षिष्यति). B2 D1 तदा (for ततो). D13 देव (for देवम्). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 भविष्यति ततो (Ś1 सुतो; D9 ततो भविष्यते) वृष्टिस्तस्य (D3 °व; D11 °ष्टी राष्ट्रे)राज्ञो (D11 तस्य) महात्मनः. —(l. 4) V2 [अ]यागम°; V3 ऽागम°; B1.2.4 ह्यागम°; D7.13 [अ]भिगम° (for [अ]भ्यागमनाद्). Ñ V1 B D10.13 ऋषि- (for मुनि-). Ñ2 -पुत्र* (for -पुत्रस्य). —(l. 5) D7 तः सु- (for ततः स). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 कन्यां (for शान्तां). Ñ1 M4 तस्य; D2 om. (for तस्मै). V4 प्रयच्छति (for प्रदास्यति). —(l. 6) D5 (before corr.) स्वाकां; M4 एक्वां (for स्वकां). D1 जायां (for भार्यां). B4 -मम° (for -गुणान्वितां). —(l. 7) Ś1 D2.5.7.9.11.12 स तस्य (by transp.); D1 °च; D3 सत्यस्य (for तस्य स). Ñ2 V1 . B2–4 D10.13 महातपाः (for महायशाः). —(l. 8) D1 राजर्षिर् (for राजर्षे). Ś1 D7 ऋषिशृङ्गः; D11 (before corr.) ऋष्यशृंगः (for ऋष्यशृंगः). D11 प्रता*वान्. —(l. 9) B1 स्वपुत्रान् (for स पुत्रान्). D2 °कांक्ष्य तान्; D13 अति° (for अभिकांक्षितान्). —(l. 10) Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 °यज्ञे (for महातेजा). V3 दत्त्वा; B1.4 भूत्वा (for हुत्वा). Ś1 D5.9.11.12 हुताशने; V1 पुरा°; M4 [अ]ध्वरे° (for [अ]ध्वराग्निषु). —(l. 11) Ś1 Ñ V2.3 B1.2 D5.12.13 सनत्कुमाराद् (for सनत्कुमार-). D10 -वचनाद्; D13 -व* नम्. D1 सनत्कुमारस्य वचः. B4 इ* वै; D1 पुरैवं; D11 इति तत्र (hypermetric) (for इति वै). V3 संश्रूयते (hypermetric) (for संश्रुतं). D7 पुरा (for मया). V4 °संस्मृत्य तन्मया; D13 °चैवं मया श्रुतं (for the post. half). D3.9 ins. l. 12 after 19. —(l. 12) D2 कथयते (for कथयतस्). D13 मध्ये कथयतस्तस्य (for the prior half). Ś1 ततस्°; Ñ2 V2.3 B3.4 D10 तदा°; V4 तथावद्; D2 यथा°; D7 यथावद्; D9 तथ्यं° (for तथा तद्). V1 *तं; V2.4 B1.2 श्रुतं; V3 मतः; D3 M4 मतिः; D11 ततं (for मतम्).]

Ñ V B D1.2.10 M4 cont., while D13 ins. after 1.9.1^{d} (which it ins. after repetition of the prior half of 293* see below):

290* **मन्त्रिभिः सहितश्चैव तथा स कृतवांस्तदा । —**
अङ्गराजो महाप्राज्ञो लोमपादो महायशाः । —

[(l. 1) V2 सद्भिः (submetric) (for मन्त्रिभिः) D1 एवं (for एव). M4 ततः (for तथा). V2 B1 सत्कृत°; V3 D1.2 M4 तत्कृत° (for स कृतवांस्). V4 B4 तथा (for तदा). —D2 om. l. 2. —(l. 2) B3 °प्रज्ञो (for °प्राज्ञो).]

—After 22, D7 ins.:

291* **एवं वंशाधिपस्तस्मान्मुनेः सुतमवाप्स्यसि ।**

23 ^{a}) Ñ1 V B D1 M4 **इति श्रुत्वा**; D2 **अथ हीत्वा** (sic) (for **अथ हृष्टो**). —^{b}) D1 M4 **पुनरब्रवीत्**; D11 **प्रत्यभाष***. Ñ1 V B **इदं वचनमब्रवीत्**. —After 23^{ab}, Ś1 Ñ2 B4 D2.3.5.7.9 13 ins.:

292* **तस्य पुण्यात्मनः साधोर्ब्रह्मचर्यरतस्य ह । —**

[B4 D2.3.5.9–11.13 साधो (for साधोर्). B4 D11–13 -व्रतस्य ह (B4 च); D2.3.7.10 -रतस्य च (for -रतस्य ह).]

Then D13 cont.; while Ś1 D2.3.5.7.9.12 subst. for 23^{cd}:

293* **आनीतिर्ऋष्यशृङ्गस्य विस्तरेण ममोच्यताम् ।**

[D2.5 (*sec. m.*, orig. as in text) विस्तारेण (for विस्तरेण).]

B4 D2.3.7.11.13 (D13 for second time) cont., while Ś1 D5.9.12 ins. after 23:

294* **मृगैः सार्धं विवृद्धस्य कौमारब्रह्मचारिणः । —**

[B4 साकं (for सार्धं). Ś1 D5.11.13 प्रवृद्धस्य (for विवृद्धस्य). D3 -व्रत- (for -ब्रह्म-). D9 सुमंत्र कथ्यतां मम (for the post. half).]

Thereafter D13 reads 1.9.1^{ab}, then repeats the prior half of 293* and reads 1.9.1^{d} repeating it in its proper place. Thereafter reads 290* and finally cont.:

295* **इति श्रुत्वा दशरथ इदं वचनमब्रवीत् ।**

—^{c}) D6 **यथार्ष्यं**°; M3 (before *int. lin. sec. m.* corr.) **अथर्ष्यं**° (for **यथर्ष्यं**°). Ñ V B D1.10.13 M4 **कथयमृष्य-** (D1 °षि)**शृंगस्य**. —^{d}) Ś1 D2.10 **ममोच्यतां**; D3 **मयोच्यतां**; G1 **त्वयोद्यतां**; M3 **तदुच्यतां** (for **त्वयोच्यताम्**). Dt D6.8 Ct **येनोपायेन सोच्यतां**. —After 23, B3 ins.:

296* **कथमानीतवान्राजा अप्सरोभिर्ऋषेः सुतम् ।**
कथं जाता सुवृष्टिश्च पुरे तस्मिन्महात्मनः ।

[Note hiatus between the prior and post. halves of l. 1]

Colophon. Ś1 D2.3.5.7.11 continue the Sarga. ❀Cg.: **उत्तरशेषः श्लोकः । अत्र सर्गविच्छेदो लेखकदोषकृत इति प्रतिभाति ।** ❀ Ñ2 V4 B1 D10.12 om. Kāṇḍa name. V1 om. **इति श्रीरामायणे**. Ñ1 om. **इति**. —Before **श्रीरा**°, Ñ1 V2–4 B Dt D1.4.6.8.9.12 ins. **आर्षे**. D14 S om. **श्रीरामायणे**. Ñ1 V3.4 B D6.10.12 om. **श्री**. D4 **श्रीमद्रामायणे**. —Before Kāṇḍa name, B1 Dt D6.8 ins. **वाल्मीकीये**; S (except M4) ins. **श्रीमद्**. —*Kāṇḍa name*: V1.3 B **आदिकांडे**; D1 **अयोध्याकांडे**. —*Sarga name*: Ñ V B D1.9.10 **ऋष्यशृंगोपाख्याने** (V3 °नं; D1 om.) **मंत्रिवाक्यं** (V3 om.; B1 D1.9 **सुमंत्रवाक्यं**); D12 **मंत्रिणः वाक्यं**. —After sarga name, V2.4 D9.12 ins. **नाम**. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ2 B2.3 D10 8; V2 10; V3 7; D1 6; D12 9; D6.14 S (except M4) **नवमः**; D9 M4 (word) as in text; Dt D4.8 **नवमः** 9. D13 **इत्यार्षे-कांडे-शृंगप्र-वर्णनं-इमः सर्गः**. (lacuna in place of dash). —After colophon, G1.2.4 M2 conclude with **श्रीरामाय नमः**; G3 **श्रीमते रामानुजाय नमः**.

९

ुमन्त्रश्चोदितो राज्ञा प्रोवाचेदं वचस्तदा ।
ाथर्व्यशृङ्गस्त्वानीतः शृणु मे मन्त्रिभिः सह ॥ १
ोमपादमुवाचेदं सहामात्यः पुरोहितः ।
ुपायो निरपायोऽयमस्माभिरभिचिन्तितः ॥ २
ष्यशृङ्गो वनचरस्तपःस्वाध्यायने रतः ।
ानभिज्ञः स नारीणां विषयाणां सुखस्य च ॥ ३
ेन्द्रियार्थैरभिमतैर्नरचित्तप्रमाथिभिः ।
ुरमानायिष्यामः क्षिप्रं चाध्यवसीयताम् ॥ ४
गणिकास्तत्र गच्छन्तु रूपवत्यः स्वलंकृताः ।
प्रलोभ्य विविधोपायैरानेष्यन्तीह सत्कृताः ॥ ५
श्रुत्वा तथेति राजा च प्रत्युवाच पुरोहितम् ।
पुरोहितो मन्त्रिणश्च तथा चक्रुश्च ते तदा ॥ ६
वारमुख्यास्तु तच्छ्रुत्वा वनं प्रविविशुर्महत् ।
आश्रमस्याविदूरेऽस्मिन्यत्नं कुर्वन्ति दर्शने ॥ ७
ऋषिपुत्रस्य धीरस्य नित्यमाश्रमवासिनः ।
पितुः स नित्यसंतुष्टो नातिचक्राम चाश्रमात् ॥ ८

G. 1. 9. 20
B. 1. 10. 8
L. 1. 8. 39

9

Śi D2.3.5.7.11 cont. the previous Sarga. B2 begins with ॐ रामः; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः.

[For Sarga 9, Ñ V B D1.10.13 M4 have a longer version as subst. which is given at the end of the Sarga.]

1 Before 1, D13 ins. ref. सूत उवाच. D11 om. 1^{ab}. —^{a}) Śi D5.12 नोदितो (for चोदितो). —^{b}) D2 प्रो * चेदं. D3 [इ]चेदंभ्रस् (sic) (for [इ]दं वचस्). Śi D5.12 ततः; D7 तथा (for तदा).^{c}=l. 8.23^{c}. —After 1^{c}, Dt D6.8 M3 Ct ins., whereas T2 G1.3 ins. after 1 :

297* येनोपायेन मन्त्रिभिः ।
तन्मे निगदतः सर्वं.

[T2 G1.3 om. l. 1. For l. 1 cf. post. half of l. 2 of 309*. —(l. 2) Dt D6.8 Ct निगदितं (for निगदतः).]

—After 297*, T2 G1.3 repeat 1^{d} as in M3. —^{d}) M3 विस्तरेण शृणुष्व ह. —For 1^{cd}, Śi D2.3.5.7.9.11.12 subst. l. 2 of 309* (cf. v.l. 32).

2 ^{a}) Śi D5.9.11.12 तमूचुस्ते (for उवाचेदं). —^{b}) Śi D5.9.12 स(D5 म)हामात्य-; D4.11 T3 G1.4 °मात्यं; M2 सामात्यं स (for सहामात्यः). Śi D5.9.12 -पुरोहितं (Śi °ताः); D11 पुरोहिताः. —For 2^{ab}, D2.3.7 subst. l. 3 of 309* (cf. v.l. 32). —^{c}) Śi D2.3.5.9.11.12 [ऽ]त्र निरा(D2 विना) पायो (for निरपायोऽयम्). —^{d}) Śi D7.12 योस्माभिः; D2.3 ह्यस्माभिः; D5.9 with hiatus; D11 [ऽ]स्माभिः (submetric) (for अस्माभिर्). Śi D2.3.5.7.9.11.12 परि°; T2 M3 °चिंतितं; G2 M1 उप° (for अभिचिन्तितः).

3 ^{a}) D2.3.7 ऋष्यशृंगं. D2.7 वनचरं; D3 मुनिवरं (for वनचरस्). —^{b}) Śi D5.9.11.12 तपस्यध्ययने°; Dt D4.6.8 T3 °स्वाध्यायसंयु(D6 °य)तः (D4 T3 °तत्परः); D2 तपस्येव सदा रतं; D3.7 तपस्येकरसे रतं(D3 व्रतं); Cr.g as in text. —^{c}) D2.3.7 अनभिज्ञं. Dt D4.6.8 G3 तु; D2.3.7 च; G4 सु- (for स). —^{d}) D9 अन्येषां मानुषस्य च.

4 ^{a}) Śi D2.5.7.9.12 अभिरतैर्. —^{b}) T3 प्रमादिभिः (for प्रमाथिभिः). D1 (gloss) सकर्चंदनवनिताभिः. —^{c}) D3 पुनर्; D5 पुत्रम् (sic) (for पुरम्). Śi D5.9.12 आवाह°; D2–3.7 एवान°; D4 °भि; D11 तमान° (for आनाययिष्यामः). —^{d}) Śi D5.9.11.12 च प्रविधीयतां; T2 अध्य°; Cr अभ्य°; Cm.g.k.t as in text (for चाध्यवसीयताम्). D2.3.7 लोभयित्वा वनादितः (D3 च मोहितं).

5 ^{b}) D11 रूपं प्रत्य (sic) (for रूपवत्यः). —After 5^{ab}, Śi D2.3.5.7.9.11.12 ins. l. 10 and 11 of 309* (cf. v.l. 32). —^{c}) D14 illeg.; G4 विषयो° (for विविधो°). —^{d}) D4 G2.4 M1 आनयिष्यंति (for आनेष्यन्तीह). D6 सत्कृतः; M3 सत्कृतं. —For 5^{cd}, Śi D2.3.5.7.9.11.12 subst. l. 12 of 309* (cf. v.l. 32).

6 ^{a}) Śi D5.12 [इ]दं; D11 [ए]वं (for [इ]ति). D2.3.5.7.9.11.12 तं राजा (for राजा च). —^{c}) Śi D2.3.5.7.9.11.12 मंत्रिणश्च स(D3 सु)धर्मात्मा. —^{d}) T3 तथा; M3 मतिं (for तदा). Dt D6.8 transp. तथा and तदा. —After 6, D11 ins. l. 15-18 of 309* (cf. v.l. 32).

7 Śi om. 7^{ab}. —^{a}) G4 -मुख्यांस् (for -मुख्यास्). D2.3.5.9.11.12 च ता (D2.9 तं)गत्वा; D14 T M3 च° (for तु तच्छ्रुत्वा). D7 वारमुख्यांगना गत्वा. —^{b}) D2.3.5.7.9.11.12 प्रतिभयं (for प्रविविशुर्). —B3.4 read the lines of 8 and 7^{cd} after l. 19 of 309* (cf. v.l. 32). D2.3.5.7.9.11 transp. 7^{cd} and 8. —^{c}) D2.9 आश्रमस्था (for आश्रमस्य). Śi D2.3.5.7.9.11.12 M2 [अ]विदूरस्था; G1.3 [अ]विदूरे ता; G2 M1.3 [अ]विदूरेऽस्य (for [अ]विदूरेऽस्मिन्). —^{d}) G1.3.4 नृत्तं (for यत्नं). D7 दर्शनं. —After 7^{cd}, Śi D3.5.7.9.11.12 ins. l. 22-24 of 309* (cf. v.l. 32).

8 Śi D12 om. 8. B3.4 read the lines of 8 after l. 19 of 309* (cf. v.l. 7). D2.3.5.7.9.11 transp. 7^{cd} and 8. —^{a}) Dt D6.8 ऋषेः; D11 ऋव्य-; Cg.k as in text (for

G. 1. 9. 20
B. 1. 10. 9
L. 1. 8. 41

न तेन जन्मप्रभृति दृष्टपूर्वं तपस्विना ।
स्त्री वा पुमान्वा यच्चान्यत्सत्त्वं नगरराष्ट्रजम् ॥ ९
ततः कदाचित्तं देशमाजगाम यदृच्छया ।
विभाण्डकसुतस्तत्र ताश्चापश्यद्वराङ्गनाः ॥ १०
ताश्चित्रवेषाः प्रमदा गायन्त्यो मधुरस्वरैः ।
ऋषिपुत्रमुपागम्य सर्वा वचनमब्रुवन् ॥ ११
कस्त्वं किं वर्तसे ब्रह्मञ्ज्ञातुमिच्छामहे वयम् ।
एकस्त्वं विजने घोरे वने चरसि शंस नः ॥ १२
अदृष्टरूपास्तास्तेन काम्यरूपा वने स्त्रियः ।
हार्दात्तस्य मतिर्जाता आख्यातुं पितरं स्वकम् ॥ १३
पिता विभाण्डकोऽस्माकं तस्याहं सुत औरसः ।
ऋष्यशृङ्ग इति ख्यातं नाम कर्म च मे भुवि ॥ १४
इहाश्रमपदोऽस्माकं समीपे शुभदर्शनाः ।
करिष्ये वोऽत्र पूजां वै सर्वेषां विधिपूर्वकम् ॥ १५

ऋषि-). D2.7 वीरस्य. —^{c}) T2.3 G1.3.4 M2 नित्यं (for नित्य-). D2.3.5.7.9.11 पित्रा स नित्यं संदिष्टो. —^{d}) D11 नैर्भिर्निर्याति (for नातिचक्राम). D3 स्वाश्रमात्; D5 (with hiatus) आश्रमात् (for चाश्रमात्). D2 नातिचित्रमिवाश्रमात्.

9 ^{a}) D3 तें* (for तेन). —^{b}) G3 °पूर्वास् (for दृष्टपूर्वं). Ś1 D2.3.5.7.9.12 दृष्टपूर्वो (D9 °र्वा)वनेचरः (D9 °राः); D11 दृष्टपूर्वं वनेचरः. —After 9^{ab}, D2 ins. l. 22-24 of 309* (cf. v.l. 32). —^{c}) D2.7.9 T3 यश् (for यच्). G4 स्त्री चाप्यमाना यच्चान्ये (sic). —^{d}) T3 सर्वं (for सत्त्वं). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 सर्वं (D2 जातं; D7 जनं)न (D7 ना)गरराष्ट्रकं. —After 9, D3.5.12 ins. 298*.

10 For 10^{ab}, Ś1 D9.11 subst., while D3.5.12 ins. after 9 :

298* ऋते पितुर्ऋषिश्रेष्ठात्स जगाम यदृच्छया ।

[D9 समागम्य (for स जगाम). D12 यदृक्षया (sic) (for यदृच्छया).]

—Ś1 D9.11 cont., while D3.5.7.12 ins. l. 38 of 309* after 10^{ab} (cf. v.l. 32). Ś1 transp. 10^{cd} and 11^{ab}. —^{d}) G2.4 M1 तु (for च). —For 10^{cd}, D2.3.5.7.12 (all read before 10^{ab}) subst. :

299* वैभाण्डकिस्तत्र ताश्च प्रापश्यद्वै वराङ्गनाः ।

[V4 वैभांडकस ; D13 वैबांडक-. V4 ततस्; D2 तदा; D7 स च; D13 -सुतस् (for तत्र). V4 तारता:; D2.7 [अ]पश्यत्; D3 संस्थाश्; D13 ता: (submetric) (for ताश्च). D2.7 तत्र चैव; D3 चापश्यद्वै; D5 प्रापश्यद्धि; D13 प्रपश्यन्वै (for प्रापश्यद्वै). D3 * रांगना: (for वराङ्गना:). —After l. 41 of 309*, V4 D13 ins. 298* and 299*.]

—For 10^{cd}, D9.11 subst. l. 43 of 309* which they read after 11^{ab}, then D11 cont. l. 44-46 of 309* (cf. v.l. 32)

11 Ś1 transp. 10^{cd} and 11^{ab}. —^{a}) Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 ताश्चित्र(D2.7 विचित्र)वेषा(Ś1 शा)भ(D3 °व)रणा. —^{b}) Ś1 D2.3.5.9.11.12 -स्वराः (Ś1 °नाः); Dt D6-8 -स्वरं; T3 G2 M1.3 -स्वनैः (M3 °नं) (for -स्वरैः). —After 11^{ab}, Ś1 D3.5.7.9.11.12 ins. l. 42, 43 (for D11 see above); thereafter D3 alone cont. l. 44-45, while D2 ins. l. 38 of 309*. —D1 reads the line of 11^{cd} (var.) after l. 46 of 309*. —^{c}) D2.7.9 ताश्च तं विस्मितं दृष्ट्वा. —^{d}) G4 अब्रवीत् (sic) (for अब्रुवन्). —For 11^{cd}, D3 subst. l. 46 of 309* (cf. v.l. 32). —After 11, D2 ins. l. 42 and 43 of 309*.

12 ^{a}) G2 M1 हि (for किं). D12 वर्तते (for वर्तसे). Ś1 D2.5.7.9 चेह; D12 सेवे (for ब्रह्मन्). D11 कस्त्वं कस्य सुतश्चासि. —^{b}) T3 G2 M1.2 श्रोतुम् (for ज्ञातुम्). —For 12^{ab}, D3 subst. l. 47 of 309* (cf. v.l. 32). —^{c}) Ś1 D3.5.9.11.12 च; D2.7 प्र- (for त्वं). Dt D6.8 दूरे; D3 [s] रण्ये (for घोरे). —^{d}) D2 वनवासी तु; D3 कस्माद्वससि; D7 °तिष्ठसि (for वने चरसि). D5 शंस तत्; D9 संततं; D11 शंस तं. —After 12, D3.11 ins. l. 49 of 309* (cf. v.l. 32).

13 ^{a}) Ś1 D3.5.7.11.12 G1 °पूर्वास्; D9 न°; Cr.m.g.k.t as in text (for अदृष्टरूपास्). D3.11 दृष्ट्वा (for तेन). —^{b}) D2.7.9.12.14 काम-; D3.11 चारु-; G2 M1 रम्य-; Cg.t as in text (for काम्य-). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 -रूपधराः; Cg.t as in text (for -रूपा वने). —After 13^{ab}, D11 ins. l. 51 of 309* (cf. v.l. 32). —^{c}) Note hiatus between ^{c} and ^{d}. T3 ज्ञाता (for जाता). D11 reads मतिर्जाता in marg. —^{d}) Ś1 D2.5.7.9.11.12 (to avoid hiatus) व्याख्यातुं (D2.7 °तं); D14 आख्यातं; G1-3 M1.3 (to avoid hiatus) ह्याख्यातुं (for आख्यातुं). Ś1 D2.5.7.9.11.12 ततः (for स्वकम्). —For 13^{cd}, D3 subst. l. 51 of 309* (cf. v.l. 32).

14 ^{a}) Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 विभांडको मम पिता. —^{b}) D7 औरसः सुतः (by transp.). D5.11 पुत्रस्तस्याहमौरसः; D12 पुत्रस्तस्य महोरसः. —^{c}) D3 ऋष्यशृं*. Ś1 D2.5–7.12 G1.3 ख्यातो; G4 ख्यात-; Cg as in text (for ख्या). —^{d}) D6 नाम्ना (for नाम).

15 ^{a}) Ś1 D2.7 T3 G1.3 -पदे (for -पदो). —^{b}) D6 शुभदर्शनः. —^{c}) Ś1 D2.5.7.9.11.12 [s]तिथि-; G4 तत्र (for वोऽत्र). D6.9 पूजा (for पूजां). Ś1 D2.5.7.11 वः; D9.12 च (for वै). D11 om. (hapl.) 15^{d}-16^{c}. —^{d}) Ś1 D4 (before corr. as in text).14 T3 सर्वासां (for सर्वेषां). —For 15, D3 subst. l. 54 and 55 of 309* (cf. v.l. 32).

ऋषिपुत्रवचः श्रुत्वा सर्वासां मतिरास वै ।
तदाश्रमपदं द्रष्टुं जग्मुः सर्वाश्च तेन ह ॥ १६
गतानां तु ततः पूजामृषिपुत्रश्चकार ह ।
इदमर्घ्यमिदं पाद्यमिदं मूलं फलं च नः ॥ १७
प्रतिगृह्य तु तां पूजां सर्वा एव समुत्सुकाः ।
ऋषेर्भीताश्च शीघ्रं तु गमनाय मतिं दधुः ॥ १८
अस्माकमपि मुख्यानि फलानीमानि वै द्विज ।
गृहाण प्रति भद्रं ते भक्षयस्व च मा चिरम् ॥ १९

ततस्तास्तं समालिङ्ग्य सर्वा हर्षसमन्विताः ।
मोदकान्प्रददुस्तस्मै भक्ष्यांश्च विविधाञ्शुभान् ॥ २०
तानि चास्वाद्य तेजस्वी फलानीति स्म मन्यते ।
अनास्वादितपूर्वाणि वने नित्यनिवासिनाम् ॥ २१
आपृच्छ्य च तदा विप्रं व्रतचर्यां निवेद्य च ।
गच्छन्ति स्मापदेशात्ता भीतास्तस्य पितुः स्त्रियः ॥ २२
गतासु तासु सर्वासु काश्यपस्यात्मजो द्विजः ।
अस्वस्थहृदयश्चासीद्दुःखं स्म परिवर्तते ॥ २३

G. I. 9. 41
B. I. 10. 23
L. I. 8. 60

16 D11 om. 16^{abc} (cf. v.l. 15). —^{a}) G4 *त्वा (for श्रुत्वा). —^{b}) D6 सर्वेषां (for सर्वासां). Ś1 D2.3.5.7.9.12 अभवन्मतिः (D3 °न्मुनिः). M3 तासां प्रीतिरजायत. —^{c}) D2.5.9.12 तम्; D7 M3 तस्य (for तद्). —^{d}) D11 सर्वाश्च ताश् (for जग्मुः सर्वाश्). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 तत्र (for तेन). D14 T1.2 ताः (for ह). Dt D6.8 °स्ततोंगनाः.

17 ^{a}) Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 °तत्र वै; T2 M2 Cg आगतानां° (for गतानां तु ततः). D2.7.9 तासाम्; D3 पूर्वम् (for पूजाम्). —^{b}) G2 °पुत्राश् (sic) (for ऋषिपुत्रश्). D2.7.9 उवाच (for चकार). Ś1 D5.11.12 चक्रे वैभाण्डकि (D5 °डिक) स्तदा. —^{c}) D9 प्रपाद्यम् (hypermetric). —^{d}) D2.9 G4 M1 मूल-; D3 चापि (for मूलं). D3 फलोदकं; D4 T3 इदं फलं; D11 °तत् (for फलं च नः).

18 ^{a}) D3.14 T1.2 G2.4 M1–3 च; T3 ते (for तु). —^{b}) D3 हर्ष- (for एव). —For 18^{cd}, Ś1 (repeating after 20^{ab}) D2.5.7.9.12 subst. l. 45, then cont. l. 64 of 309*, while D3.11 subst. l. 61, then D3 cont. l. 62, whereas D11 repeats l. 45 and then cont. l. 62 and 64 of 309* (cf. v.l. 32).

19 D11 om. 19^{bcd}. —^{b}) Ś1 D5.12 संति वै; Dt D6.8 हे° (for वै द्विज). —^{c}) Ś1 D2.5.7.9.12 प्रतिगृहाण (by transp.); Dt D6.8.14 T3 °विप्र; Cr.m.g.k.t as in text (for गृहाण प्रति). D12 भद्रं (submetric) (for भद्रं ते). —^{d}) Ś1 D2.5.7.9.12 भक्षयैतानि (for भक्षयस्व च). —For 19, D3 subst. l. 63 and 64 of 309* (cf. v.l. 32).

20 D3 om. 20^{ab}. Ś1 D2.5.9.11.12 read 20^{ab} after 21. —^{a}) Ś1 तं तु; D2.7 तु स; D5.9.11.12 तु तं; T1 तास्तु (for तास्तं). Dt समालिं* (for समालिङ्ग्य). —^{b}) Ś1 D5.7.9.12 -समुत्सुकाः (for -समन्विताः). D11 सहर्षं च समुत्सुकाः. —After 20^{ab}, Ś1 repeats l. 45 which it subst. for 18^{cd}, then cont.; D2.5.7.9.11.12 ins. l. 68 and 69, then D11 alone cont. l. 74-76 of 309* (cf. v.l. 32). —^{d}) M3 °विधिवद्गुरून्. —For 20^{cd}, Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 subst. l. 65, then all read l. 66, then D3 alone cont. l. 74-76 and D11 cont. l. 67 of 309* (cf. v.l. 32).

21 D3 om. 21^{ab}. D1 reads the lines of 21 after l. 67 of 309*. —^{a}) Ś1 D1.2.5.7.9.11.12 [आ]स्वा (D9 °सा) य स (D1 °र्दश्च; D5 च by transp.); G2 चाद्यास्व (by metathesis) (for चास्वाद्य). —^{b}) Ś1 D1.5.11.12 त्व (D5.12 स्व) मन्यत; D2.7 स°; D9 च° (for स्म मन्यते). —^{c}) Ś1 अनाचाराणि दीर्घाणि. —^{d}) D1.2.5.7.11.12 वन- (for नित्य-). D9 वने च वनवासिनां. —After 21, Ś1 D2.5.9.11.12 read 20^{ab}.

22 ^{a}) D2 अपृच्छद्य; D4 °तु; D9.11.12.14 आपृच्छ्° (sic); T2 अपृच्छत (for आपृच्छ्य च). M2 यथा (for तदा). —^{b}) D2 तास्तु (for व्रत-). D12 om. निवेद्य च. —For 22^{ab}, D3 subst. l. 77 of 309* (cf. v.l. 32). —After 22^{ab}, Ś1 D2 (after 22).3.5.7.9.11.12 ins. l. 78 of 309* (cf. v.l. 32). —^{c}) D2 स्वपदेशेन; D3.5.7.9.11.12 स्मापदेशेन; G1.3.4 स्म प्रदेशात्ता (for स्मापदेशात्ता).

23 ^{b}) G2 [आ]त्मनो (for [आ]त्मजो). —For 23^{ab}, Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 subst. l. 79 of 309* (cf. v.l. 32). —After 23^{ab}, T2 ins. :

300* स्नात्वा जगाम तं देशं तस्य पुत्रोऽभवत्तदा ।

—^{c}) Ś1 D2.3.6.7.9.11.12 तत्र; M3 श्रीमान् (for चासीद्). —^{d}) Ś1 D3 °सं-; Dt D6.8 M3 Ct दुःखाच्च; D2 दुःस्वस्थः; D4 दुःखी स; D14 T G M1.2 दुःखात्स (D14 T2 M2 °त्सं-, T1 °त्स); Cg as in text (for दुःखं स्म). D3 -पर्यवर्त्तते (sic). ❀ Ck: हि यस्माद्दुःखं तादृ(श)जैर्दुश्चाक्षुषादिविषयसुखविश्लेषजं संपरिवर्तते स्म । ❀ —After 23, Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 ins. :

301* संस्मरन्नथ तं देशं स जगाम स्त्रियस्तथा ।

[D2.7 आजग्मुश्च (for स जगाम). D2.5.7.9.12 तदा (for तथा). D3 संस्थितः स्वाश्रमं तदा; D11 आजगामाथ वीर्यवान् (for the post. half).]

—After 301*, Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 read l. 80 of 309*. Then Ś1 D5.12 cont. :

G. 1. 9. 50
B. 1. 10. 24
L. 1. 8. 66

ततोऽपरेद्युस्तं देशमाजगाम स वीर्यवान् ।
मनोज्ञा यत्र ता दृष्टा वारमुख्याः स्वलंकृताः ॥ २४
दृष्ट्वैव च तदा विप्रमायान्तं हृष्टमानसाः ।
उपसृत्य ततः सर्वास्तास्तमूचुरिदं वचः ॥ २५
एह्याश्रमपदं सौम्य अस्माकमिति चाब्रुवन् ।
तत्राप्येष विधिः श्रीमान्विशेषेण भविष्यति ॥ २६
श्रुत्वा तु वचनं तासां सर्वासां हृदयंगमम् ।
गमनाय मतिं चक्रे तं च निन्युस्तदा स्त्रियः ॥ २७
तत्र चानीयमाने तु विप्रे तस्मिन्महात्मनि ।
ववर्ष सहसा देवो जगत्प्रह्लादयंस्तदा ॥ २८
वर्षेणैवागतं विप्रं विषयं स्वं नराधिपः ।
प्रत्युद्गम्य मुनिं प्रह्वः शिरसा च महीं गतः ॥ २९
अर्घ्यं च प्रददौ तस्मै न्यायतः सुसमाहितः ।
ववन्रे प्रसादं विप्रेन्द्रान्मा विप्रं मन्युराविशेत् ॥ ३०

302* अथ सायंतने काले न्यवर्तत विभाण्डकः ।
तदाश्रमं विलोक्यैव पुत्रं चास्वस्थमानसम् ।
पुत्रं च क्रोधताम्राक्षः कोऽप्यागत इहाश्रमम् ।
एवं पृष्टस्तदा तेन ऋष्यशृङ्गः सगद्गदम् ।
ब्रूते स्म पितरं पूज्यं भोः पितः श्रूयतां वचः । [5]
तवाश्रमपदं बृह्मन् शुचयो व्रतचारिणः ।
शिखाविशिष्टा मुनयः प्रदीप्तानलतेजसः ।
तेभ्योऽददां पितः पाद्यमर्घ्यं चैव महामुने ।
ते मां सस्वजिरे स्नेहात्प्रीत्या वै ब्रह्मचारिणः ।

[(l. 1) D5 निवर्तत (for न्यवर्तत). —(l. 5) D5 पि * रं (for पितरं). —(l. 8) D12 ददौ (for ऽददां). —D13 ins. l. 8 after l. 8 of 314*. — (l. 9) D12 तेषां (for ते मां).]
On the other hand, D11 cont. 314*.

24 a) D3.11 अथ (for ततो). D3 [अ]परेह्नि; D4 T1 Cg.k.t परेद्युस्; T3 प्रभाते (for ऽपरेद्युस्). Ś1 D2.5.7.9.12 अथापरेहनि तदा. —b) D2 (to avoid hiatus) ह्याजगाम. D2 पुनस्ततः; D3 पुनस्त्वरन्; D9 मुनिस्ततः; D11 ततस्वरं (sic); T3 स तत्रवित् (for स वीर्यवान्). Ś1 D5.7.12 आजग्मुर्वै (D7 °श्र]पुनस्ततः. —After 24ab, Dt D6.8 M3 ins. :

303* विभाण्डकसुतः श्रीमान्मनसा चिन्तयन्मुहुः ।
[M3 बहु (for मुहुः).]

—c) M3 मनो * (for मनोज्ञा). D6 om. (erroneously) ता. G4 M3 दृष्ट्वा (for दृष्टा). —d) D8 S (except M4) °मुख्यास्वलंकृताः. —For 24cd, Ś1 (repeating the prior half after l. 84 subst. for 25cd) D2.3.5.7.9.11.12 subst. l. 82 of 309* (cf. v.l. 32).

25 a) Dt D6.8 ततो; M3 स्त्रियो (for तदा). —b) T3 °मानसं (for हृष्टमानसाः). —For 25ab, Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 subst. :

304* ताश्च दृष्ट्वा समायान्तं कश्यपस्यात्मजात्मजम् ।
[Ś1 D12 °यातं; D2.3.7.9 तमायांतं (D3 °त) (for समायान्तं). D7 काश्यपस्य. D2.7 [आ]त्मजं तथा; D3 °त्मकं; D9 [आ]त्मसंभवं.] —c) D4 °श्रित्य (for उपसृत्य). —For 25cd, Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 subst. l. 84 of 309* (cf. v.l. 32). Then Ś1 repeats the prior half of l. 82 and then reads (var.) the post. half of l. 62 of 309*.

26 Note hiatus between a and b. — a) Dt एत्व (sic) (for एहि). G1.3 M3 सौम्यम् (for सौम्य). —b) D14 T1.2 G2 M1 (to avoid hiatus) ह्यस्माकं (for अस्माकं). M3 [आ]हुता: (for [अ]हुवन्). —For 25ab, Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 subst. l. 85 of 309* (cf. v.l. 32). —After 26ab, Dt D6.8 Ct ins. :

305* चित्राण्यत्र बहूनिस्युर्मूलानि च फलानि च ।
—c) D2 तव चैष; D7 तवा°; G2 तत्राप्येव (for तत्राप्येष). Dt D6.8 विशेषे (D6 °*)ण; Cg as in text (for विधिः श्रीमान्). —d) Dt D6.8 विधिर्हि भविता ध्रुवम्. —For 26cd, D3 subst. l. 86 of 309* (cf. v.l. 32).

27 b) D1 reads (var.) the line of 27ab for l. 87 of 309*. D12 हृदयं * *. —d) D2 नित्यस् (sic) (for निन्युस्). Dt D6.8 तथा (for तदा). D3 ताश्चैनं निन्युरंगनाः.

28 a) M2 ततश् (for तत्र). Ś1 D2.5.7.9.11.12 तत आ- (D5 °श्रा)नीयमाने वै (D9 च). —b) Ś1 D2.5.9.11.12 M2 तस्मिन्विप्रे (by transp.). D11 शरात्मनि (sic) (for महात्मनि). —c) Ś1 D9 प्रहृष्टः; D2.11 प्रविष्टः; D5.7.12 प्रवृष्टः (for ववर्ष). D12 सहमां° (sic); M2 च सहस्राक्षः (for सहसा देवो). —d) S1 D2.5.7.9.11.12 भगवान्पाकशासनः. —For 28, D3 subst. l. 89 and 90 of 309* (cf. v.l. 32). —After 28, D11 ins. :

306* वर्षेणामृतकल्पेन विषये तस्य भूपतेः ।
and then cont. 315*.

29 a) D5 [उ]प-; D6 (before corr. as in text) वा; D11 G2 च (for [ए]व). D2.7 मत्वा; D4 reads *sup. lin.* (for विप्रं). —b) Dt D6.8 तापसं स; D3 °स्त (sic); D14 T1.3 G1.3.4 °स; Cg as in text (for विषयं स्वं). D3.11 नराधिप (sic) (for नराधिपः). —c) D3 [अ]र्घ्युत्तेन; G2 M1 °सम्यक्; M3 °बद्धः (sic) (for मुनिं प्रह्वः). —d) D3 ययौ (for गतः). —For 29cd, D2.5.7.9.11.12 subst. :

307* मेने कृतार्थमात्मानं शिरसाभिप्रणम्य तम् ।
[D5.7.9.11.12 प्रत्युद्गतं (D12 °ते)श्चैव (for कृतार्थमात्मानं). D2.9 च (for तम्).]

30 D9 transp. 30 and 31. —a) D2.9.11 अर्घं (for अर्घ्यं). D3 तस्मि (sic) (for तस्मै). —b) Ś1 D5.9.11.12 पूजां कृत्वा तु शास्त्रतः (D11 यथाविधि); D2.3.7 पुरस्कृत्य

अन्तःपुरं प्रविश्यास्मै कन्यां दत्त्वा यथाविधि ।
शान्तां शान्तेन मनसा राजा हर्षमवाप सः ॥ ३१

एवं स न्यवसत्तत्र सर्वकामैः सुपूजितः ।
ऋष्यशृङ्गो महातेजाः शान्तया सह भार्यया ॥ ३२

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे नवमः सर्गः ॥ ९ ॥

G. I. 9. 69
B. I. 10. 33
L. I. 8. 75

पुरोहितं (D_2 °धसं). —After 30^{ab}, $D_{2.3.7}$ ins. l. 97 and 98 of 309* (cf. v.l. 32). —^{c}) G_2 विप्रे (for वव्रे). T_3 विप्रेंद्रं (for विप्रेन्द्रान्). —^{d}) $Ś_1$ T_3 नः; D_4 नो; D_{12} om. (for मा). M_3 विप्रं मा (by transp.). D_9 मनुर् (sic) (for मन्युर्). $Ś_1$ $D_{4.9.11.12}$ आविशत् (for आविशेत्). —For 30^{cd}, $D_{2.3.7}$ subst. l. 99 of 309* (cf. v.l. 32).

31 D_9 transp. 30 and 31. —^{a}) $Ś_1$ $D_{5.9.11.12}$ प्रवि- ($D_{5.11.12}$ प्रवे)श्यैनं; Dt $D_{6.8.14}$ T_3 Ct प्रवेश्यास्मै; Cm.g as in text (for प्रविश्यास्मै). —For 31^{ab}, $D_{2.3.7}$ subst. l. 100 of 309* (cf. v.l. 32). —^{c}) D_{11} म ** (for मनसा). —^{d}) $D_{2.3.7}$ दृष्ट्वा (for राजा). D_2 °च; D_4 -समन्वितः; $D_{9.12}$ उपागतः (for अवाप सः). D_{11} राजहर्षम- वीप सः (sic).

32 ^{a}) D_2 संनिवर्मस्; $D_{3.8.11}$ संन्यवसत्; D_4 स नि°; $D_{9.12}$ °न्यवसंस् (for स न्यवसत्). —^{b}) $D_{2.7}$ °काम- (for सर्वकामैः). $D_{2.7}$ प्र-; D_3 स; $D_{5.11.12}$ तु (for सु-). —^{d}) $Ś_1$ $D_{5.12}$ M_4 वीर्यवान्; G_2 $M_{1.3}$ सत्कृतः (for भार्यया). D_7 transp. सह and भार्यया. —After 32, $Ś_1$ $D_{2.3.5.7.9.12}$ ins. :

308* संपूज्यमानः परया मुदान्वितो
महर्षिपुत्रो नरदेवसद्मनि ।
उवास तस्मिन्सह शान्तया सुखी
पुरे महेन्द्रस्य यथा बृहस्पतिः ।

[(l. 1) D_2 संस्तूयमानः (for संपूज्यमानः). —(l. 3) $D_{3.7}$ सुखं (for सुखी).]

while D_{11} ins. 318*.

—Ñ V B $D_{1.10.13}$ M_4 have a longer version substituted for the whole Sarga which is given below. :

309* (1^{ab}) इति पृष्टः सुमन्त्रस्तदाख्यातुमुपचक्रमे ।
(1^{cd}) आनीत ऋष्यशृङ्गोऽसौ येनोपायेन मन्त्रिभिः ।
(2^{ab}) लोमपादममात्यास्त इदमूचुर्महीपतिम् ।
(2^{cd}) उपायो निरपायोऽयमस्माभिः परिचिन्तितः ।
(3^{ab}) ऋष्यशृङ्गो वनचरस्तपस्येकरसे रतः । [5]
(3^{cd}) अनभिज्ञः स नारीणां विषयाणां सुखस्य च ।
(4^{ab}) इन्द्रियार्थैरभिमतैर्नरचित्तापहारिभिः ।
(4^{cd}) लोभयित्वा उपायेन क्षिप्रमानीयतां वनात् ।
(5^{ab}) मुनिवेशप्रतिच्छन्नास्तत्र गच्छन्तु योषितः ।
उपायज्ञाः कलाज्ञाश्च वैशिके परिनिष्ठिताः । [10]
(5^{cd}) रहस्युपेत्य ता एनमानयन्तु शुभव्रतम् ।
लोभयित्वा यथायोगं येनोपायेन शक्यते ।
(6^{ab}) श्रुत्वा तथेति ताम्राजा प्रत्युवाच विचारयन् ।
(6^{cd}) मन्त्रिभिः सहितश्चैव तथा तत्कृतवांस्तदा ।
फलवन्तश्च ये वृक्षाः समूलविटपास्तथा । [15]
रोपयित्वा बृहन्नौषु सुरभीणि स पार्थिवः ।
पानानि च सुगन्धीनि फलान्यास्वादवन्ति च ।
सुसमृद्धास्तथा नौभिः प्रयाता यत्र वै मुनिः ।
(7^{ab}) वारमुख्यास्ततो वेश्या गत्वा तं निर्जनं वनम् ।
(7^{cd}) नातिदूरे तदा तस्थुराश्रमस्य महामुनेः । [20]
(8^a) तस्य संदर्शनार्थिन्य ऋषिपुत्रस्य धीमतः ।
विभाण्डकभयोद्विग्ना वनगुल्मलतावृताः ।
चारयित्वा तु तमृषिमाश्रमादभिनिर्गतम् ।
ततः संदर्शने तस्थुर्ऋषिपुत्रान्तिके पुनः ।
चित्रं संक्रीडमानास्ताः क्रीडनैर्विविधैस्तथा [25]
कन्दुकैश्चापि गायन्त्यः क्रीडन्त्यः प्लुतवल्गितैः ।
मदविह्वलिताः काश्चित्प्रपतन्त्युत्पतन्ति च ।
नयनभ्रूविकारैश्च हस्तैरन्यजनसंनिभैः ।
संज्ञाश्च ताः प्रकुर्वन्त्यः पुंसां हर्षविवर्धनाः ।
नूपुरासिञ्जितरवैः कोकिलाभिरुतेन च । [30]
गन्धर्वनगरप्रख्यं प्रगीतमिव तद्वनम् ।
धूपमाल्यैश्च वासोभिः सूक्ष्मैरङ्गदभूषणैः ।
परस्परं विनिघ्नन्त्यः शोभन्ते ललितेन च ।
सौगन्धिकेन माल्येन चूर्णैश्च सुसुगन्धिभिः ।
कामसंजननार्थाय ऋषिपुत्रस्य धीमतः । [35]
सर्वतः प्रकिरन्ति स्म ललमाना वराङ्गनाः ।
अभूतपूर्वं तद्दृष्ट्वा विस्मितः साध्वसं गतः ।
दृष्ट्वैव च सुचार्वङ्गीस्तास्तदा तनुमध्यमाः ।
निश्चक्रामाश्रमात्तस्माद्ऋष्यशृङ्ग ऋषेः सुतः ।
(9^{ab}) न तेन जन्मप्रभृति दृष्टपूर्वास्तथाविधाः । [40]
(9^{cd}) नार्यो वा पुरुषा वान्ये पुरराष्ट्रनिवासिनः ।
(10^{ab}) स तं देशमुपागम्य जातकौतूहलस्तदा ।
(10^{cd}) विभाण्डकसुतो राजंस्तस्थौ परमविस्मितः ।
(11^{ab}) ताश्च तं विस्मितं दृष्ट्वा जगुः कलपदाक्षरम् ।
गीतं मधुरभाषिण्यो जहसुश्चायतेक्षणाः । [45]
(11^{cd}) अब्रुवंश्चैनमभ्याशमागत्य मदविह्वलाः ।
(12^{ab}) कोऽसि कस्य सुतश्च त्वं ब्रूहि वाल्यसमुपागतः ।
(12^{cd}) एकश्च विजनेऽरण्ये कस्माच्चरसि शंस नः ।
ज्ञातुं त्वां वयमिच्छामस्तत्त्वमाचक्ष्व नः प्रभो ।
(13^{ab}) अदृष्टपूर्वास्ता दृष्ट्वा काम्यरूपास्ततः स्त्रियः । [50]

(13^{cd}) ऋषिपुत्रस्तदात्मानमाख्यातुमुपचक्रमे ।
(14^{ab}) पिता विभाण्डको नाम महर्षिः कश्यपोपमः ।
(14^{cd}) तस्याहमौरसः पुत्र ऋष्यशृङ्ग इति श्रुतः ।
(15^{ab}) आश्रमोऽयमिहास्माकं स्वादुमूलफलान्वितः ।
(15^{cd}) करिष्ये तत्र पूजां वः सर्वासामभिगम्यताम् । [55]
(16^{ab}) ऋषिपुत्रवचः श्रुत्वा तासां मनिरजायत ।
(16^{cd}) तदाश्रमपदं द्रष्टुं प्रजग्मुः सहितास्ततः ।
(17^{ab}) तासां पूजां तदा चक्रे ऋष्यशृङ्ग ऋषेः सुतः ।
(17^{cd}) पाद्यार्घ्यासनदानेन स्वादुमूलफलेन च ।
(18^{ab}) प्रतिगृह्य तु तां पूजां सर्वास्ताः परिशङ्किताः । [60]
(18^{cd}) ऋषेः शापभयोद्विग्ना गमनाय मतिं दधुः ।
ऊचुश्चैनं सुमधुरं ता हसन्त्य इदं वचः ।
(19^{ab}) अस्माकमप्यृषेः पुत्र स्वादूनीमानि भक्षय ।
(19^{cd}) फलान्याश्रमजातानि यदि ते रोचतेऽनघ ।
(20^{cd}) अथास्मै प्रददुः स्वादून्मोदकान्फलसंनिभान् । [65]
अन्यांश्च विविधान्भक्ष्यान्मधूनि मधुराणि च । —
तीर्थोदकमिदं तावत्पीयतामिति भूपते । —
(20^{ab}) परिपस्वजिरे चैनं हसन्त्यो मदविह्वलाः । —
परिपस्पृशिरे चैनं पीनैरुरसिजैर्मुहुः । —
श्रोत्रमूले चोपजेपुर्वदनैर्मधुगन्धिभिः । — [70]
(21^{ab}) सोऽमन्यत फलानीति मोदकांस्तान्सुवर्तितान् । —
भक्ष्यांश्चास्वाद्य विविधान्फलाकारान्सुयोजितान् ।
(21^{cd}) अनास्वादितपूर्वाणि फलान्यास्वाद्य तानि सः ।
मधूनि च सुगन्धीनि पीत्वा प्रमुदितोऽभवत् । —
सुकुमारैश्च तैरङ्गैस्ताभिः स्पृष्टो व्यमुह्यत । — [75]
स्पृहयामास तासां च स्पर्शस्य ललितस्य च । —
(22) अथापृच्छ्य मुनेः पुत्रं ताः स्त्रियः प्रययुस्ततः ।
स्वमाश्रमपदं नाम व्यपदिश्याविदूरतः ।
(23^{ab}) तासु प्रतिगतास्वेव ऋष्यशृङ्गः समुत्सुकः ।
(23^{cd}) तद्गतेनैव मनसा न निद्रामध्यगच्छत । [80]
(24^{ab}) अथापरेद्युस्तं देशमाजगाम पुनस्त्वरन् ।
(24^{cd}) मनोज्ञरूपास्ता यत्र दृष्टा वै चारुमध्यमाः ।
(25^{ab}) ताश्च दृष्ट्वैव दूरात्तमायान्तं काश्यपात्मजम् ।
(25^{cd}) प्रत्युद्गम्याब्रुवन्वाक्यं प्रहसन्त्य इदं तदा ।
(26^{ab}) एह्याश्रमपदं रम्यं पश्यास्माकमपि प्रभो । [85]
(26^{cd}) तत्र पूजामवाप्याद्यां पुनरभ्यागमिष्यसि ।
(27^{ab}) श्रुत्वैव चैतद्वचनं तासामतिमनोहरम् ।
(27^{cd}) गमनाय मतिं चक्रे ताश्चैनं निन्युरङ्गनाः ।
(28^{ab}) आनीयमान एवाथ तस्मिन्नृषिसुते ततः ।
(28^{cd}) प्रववर्ष तदा देवस्तस्य राष्ट्रे महीपतेः । [90]
ऋषिपुत्रोऽपि धर्मात्मा नौयानवरमास्थितः ।
मेघनादेन महता कृत्वा सतिमिरं नभः । —
महाजलौघवर्षेण राजधानीमुपाययौ । —
(29^{ab}) वर्षेणैवागतं विप्रं स हि मत्वा नराधिपः ।
(29^{cd}) प्रत्युद्गम्यार्चयांचक्रे शिरसा च महीं ययौ । [95]
(30^{ab}) अर्घ्यं च प्रददावस्मै पुरस्कृत्य पुरोहितम् ।
सान्तःपुरजनश्चैव प्रपेदे सान्त्वयन्निव ।
महार्हैश्चेप्सितैर्भोगैर्युयोजैनं प्रसादयन् । —
(30^{cd}) स्वयं चोपचचारैनं मन्युर्मास्य भवेदिति । —
(31^{ab}) ददौ चास्मै तदा कन्यां भार्यां कमललोचनाम् । [100]
(31^{cd}) शान्तां शान्तेन मनसा दत्त्वा हर्षमवाप च ।
(32^{ab}) एवं स न्यवसत्तत्र तेन राज्ञाभिपूजितः ।
(32^{cd}) ऋष्यशृङ्गो महातेजाः शान्तया सह भार्यया ।

☞ Śi D2.3.5.7.9.11.12 are included in the notes below as some lines of this passage are appearing in these MSS. either as substitutes or insertions.

[(l. 1) V2.4 तु तदा° (hypermetric); V3 B3 D1 M4 तमा°; D10 त * ख्यातुम्; D13 °चष्टुम् (for तदाख्यातुम्). —(l. 2) Śi D2.3.5.7.9.11.12 subst. l. 2 for 1^{cd}. Ñ1 आर्नाय; D3 आनी *. V3 'शृगो वै; B1 °शृगस्तु; D1.2.3.11 M4 ऋष्य (D1 °षि; D2 * ष्य)शृगोभूत्; D7 ऋषिशृगोयं (for ऋष्यशृङ्गोऽसौ). D13 repeats here the post. half (= 1^{d}) (cf. v.l. 1.8.23). —(l. 3) D2.3.7 subst. l. 3 for 2^{ab}. M4 रोम° (for लोमपादम्). Ñ1 तदामात्या; V1 अमात्यारतु (with hiatus); V2.4 B4 अमात्यारतम्; D2 अमात्यास्तद्; D13 तमूचुस्ते (for अमात्यास्त). D1 3.7 वाक्यम्; M4 पुनर् (for इदम्). Ñ1 V1.4 B (B3 *int. lin.*) D1.7 M4 महीपते (B2 D1.7 °ते:; B3 orig. °ति); D2 महामति (for महीपतिम्). D13 सहामात्यं पुरोहिताः (for the post. half). —(l. 4) V1.3.4 B2 (m., orig. as in text).3 निरु°, B4 * * * * यम्; D13 [ ]त्र निरापायो (for निरपायोऽयम्). D13 योऽमाभिः (for अरमाभिः). V2 'चिंतितं; B1 °पूजितः; M4 परि * * * (for परिचिन्तितः). —(l. 5) D13 [अ]ध्ययने (for [ए]करसे). V1 चित: (sic); V2.4 D1 स्थितः, V3 सदा (for रतः). —(l. 6) V4 संगीतानां (for स नारीणां). B2 इंद्रियाणां (for विषयाणां). —(l. 7) D13 °र्नैतर् (for अभिमतैर्). V2 नव-; D1 न च (for नर-). V3 D1.10 -चिता- (for -चित्त-). D13 -प्रमाथिभिः (for -[अ]पहारिभिः). —(l. 8) V2 D1.10 M4 [अ]भ्युपायेन; V3 [अ]प्युपायैश्च; the rest (except D13) उपायेन (all to avoid hiatus). Ñ1 V2–4 B1 D1 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्). V1 missing; V2.3 बलात् (for वनात्). M4 शीघ्रमा * * * वनात् (for the post. half). D13 पुरमावाहयिष्याम: क्षिप्रं चात्र विधीयतां. —(l. 9) D1 transp. l. 9 and 10. V1 D3 °वेष- (for °वेश-). B3 °च्छन्नास् (m. as in text) (for प्रतिच्छन्नास). Ñ1 यत्र (for तत्र). D1.13 read 5^{ab} (as in text) for l. 9. —(l. 10) D1 transp. l. 9 and 10. Śi D2.3.5.7.9.11.12 ins. l. 10 and 11 after 5^{ab}. V1 कालज्ञाश्च; V3 च कालज्ञा; D2.7 कलाभिज्ञा (for कलाज्ञाश्च). Śi दैशिकैः; D2 वैश्येके (sic); D13 दैशिकां (sic) (for वैशिके). —(l. 11) V3 हरसि (by metathesis). V3 [उ]त्पत्य; D7 [उ]दित्यम् (sic) (for [उ]पेत्य). Śi D12.13 °एवम्; D2.3 तमिह; D7 इह (submetric); D11 [उ]पायेन (hiatus) (for ता एनम्). D2.7 यत°; D11 पति° (for शुभव्रतम्). —(l. 12) Śi D2.3.5.7.9.11.12 subst. l. 12 for 5^{cd}. V2 D1–3.7.9 -योग्यं; M4 -न्यायं (for -योगं). D2 केन (for येन). —(l. 13) Ñ1 तथे *; D13 तथेदं (for तथेति). B2 D1 तद्राजा; D10 ता * जा;

D13 तं राजा (for ताम्राजा). Ñ1 V1.4 D1.10 M4 [अ]वि° (for विचारयन्). —(l. 14) B1.4 तदा (for तथा). Ñ2 B3.4 च कृतवांस्; V1 D10 स कृतवांस्; V4 तत्कृ * वांस् (for तत्कृतवांस्). V3 B3 (m. orig. as in text) तथा (for तदा). Ñ1 V2.4 B2 transp. तथा and तदा. —D1 M4 om., D11 ins. after 6, l. 15-18. —(l. 15) B3 ते (for ये). D13 वृक्षांश्च फलसंयुक्तान् (for the prior half). V1 D10 समूला (for समूल-). V1 पादपास्; D13 °पांस् (for -विटपास्). —(l. 16) D11 रोपयि *. Ñ1 ततो (for बृहन्). V4 सुरभीन् (submetric); B3 (m., orig. as in text) सुबहूनि (for सुरभीणि). V3 D13 च (for स). —(l. 17) V4 पाचितानि; D13 पांपानि च (sic) (for पानानि च). B4 सुगंधी * (for सुगन्धीनि). D11 फल * स्वा°. —(l. 18) V2 सुसंबद्धास; V4 स समृद्धास; B2 सुसन्नद्धास; D11 सुसमृद्धस्तास् (hypermetric) (for सुसमृद्धास्). Ñ1 V3.4 B4 तदा (for तथा). D13 प्रपातायैवतामुने (sic) (for the post. half). D13 om. (hapl?) l. 19-20. —(l. 19) V3 D1 °मुख्यस् (for °मुख्यास). Ñ2 B2.3 D10 तथा (for ततो). —After l. 19, B3.4 read the lines of 8 and 7^{cd} (var.) as follows: | 8^{cd}) Both पित्रा (for पितुः). B3 सन्निधः (for म न्नित्य-). B4 -संदिष्टो (for -संतुष्टो). Both (with hiatus) आश्रमात् (for चा°). —7^{cd}) Both °स्थं (for आश्रमस्य) and विदूरस्था (for [अ]विदूरेऽम्मिन्)]. —(l. 20) V1 B1 तथा; D1 M4 ततस् (for तदा). V2 तस्य च (for तस्थुर्). V1 B2 M4 महात्मनः (for महामुनेः). —(l. 21) D1 तासु (for तस्य). V1 °नार्थाय; V2 °नार्थस्य; D1 रादर्श° (sic) (for संदर्शनार्थिन्य). D1 °शृंगस्य (for ऋषिपुत्रस्य). Ś1 D2 (after 9^{ab}) 3.5.7.9.11.12 ins. l. 22-24 after 7^{cd}. —(l. 22) D3 -[उ]द्विग्ना (for -[उ]द्विग्ना). Ś1 D2.5.9.11.12 लतागुल्मसमा-; D7 लतागृहसमा- (for वनगुल्मलता-). D3 -श्रिताः (for -वृताः). —(l. 23) V1 D13 कारयित्वा°; V2 °च; V3 B2 (m., orig. चा as in text) D5.11.12 वारयित्वा°; B3 वाचयित्वा°; D1 विचारयित्वा; D2 चारयित्वा (submetric) (for चारयित्वा तु). D11 * मृषिम् (for तमृषिम्). D10 om. (hapl.) श्रमा in आश्रमाद्. V1 D13 °निर्गमं; V4 अतिनिंदितं; B1 °निर्गते; D3 अपि°; D9 तु विनिर्गमं (for अभिनिर्गतम्). —(l. 24) Ś1 B4 D2.3.5.7.9.11.12 तस्य; V1 missing (for ततः). Ś1 D5.9.12 नष्टा (D9 °ष्टः); B3 (m. also) तस्य (for तस्थुर्). Ś1 D5.9.12 -[अं]तिकं ततः; V1 °ततः (for -[अ]न्तिके पुनः). D2.3.7.11 ऋषिपुत्रस्य धीमतः (D3 ता: स्त्रियः; D11 तास्ततः) (for the post. half). —For ins. see below. D1 M4 om. l. 25-37. —(l. 25) D13 तदा (for तथा). —(l. 26) Ñ2 V1.3 B2-4 D10 [ए]व; V2 [अ]प- (for [अ]पि). Ñ1 (m.)गायंत्यः. Ñ2 (m.) (for क्रीडन्त्यः). V3 transp. गायंत्यः and क्रीडंत्यः. V1 missing; V3 च प्लुतस्वरैः; V4 प्लुतव * तैः; D11 पूतवल्लितैः (sic) (for प्लुतवल्गितैः). D10 क्रीडयंत्यः सु° (for the post. half). —(l. 27) V2 यदि (for मद-). V1 °तास्ताः (hypermetric) (for मदविह्वलिताः). B3 प्रप * ति (for प्रपतन्ति). —(l. 28) Ñ1 -विभ्रू- (hypermetric) (for -भ्रू-). V4 पंकज° (for अम्बुज°). Ñ1 om. l. 29-34. —(l. 29) V1.2 D11.13 °विवर्धिनीः (for °विवर्धनाः). —(l. 30) B3 -[आ]शिंजित-. D13 नूपुरैः शिंजितनैः (for the prior half). V2 कोकिला वि-; B3 D10 कोकिलस्य (for कोकिलाभि-). B3 reads l. 31-33 in marg. —(l. 31) B4 -प्रक्षं (sic) (for -प्रख्यं). V3 अविनं (sic); B4 इ * तद् (for इव तद्). —(l. 32) V1.2.4 B1 D11.13 धूयमानैश्; V3 D1 धूयमानाश्; B4 धूममानाश् (for धूपमाल्यैश्). V2 पुष्पैर्; V3 B1-3 D11.13 श्लक्ष्णैर् (for सूक्ष्मैर्). V3 B2 अंगविभूषणैः (for अङ्गभूषणैः). Ñ2 D10 स्व (D10 सु) सूक्ष्मैरगभूषणैः (for the post. half). —(l. 33) V4 विनियुंत्यः (sic); D13 विनिघ्नन्तिः (sic) (for विनिघ्नन्त्यः). V3 D13 शोभंत्यो (for शोभन्ते). —(l. 34) V2 पूर्णैश् (for चूर्णैश्). Ñ2 V1.2 D11 स(V2 स्व)सुगंधिभिः. D13 चूर्णेन च सुगंधिना (for the post. half). —(l. 36) V4 सर्वसः(शः) (for सर्वतः). V2 प्रकिरंत्यः; V3 प्रकु°; D11 प्रत्र° (for प्रकिरन्ति). D10 ष्ठ्य (sic) (for स्म). V2 B1 लज्जमाना; D10 लालमाना (for ललमाना). D13 वरानना: (for वराङ्गनाः). V4 वनमाल्यरवाकुलाः (for the post. half). —(l. 37) V1.2 अदृष्ट°; V3 °पूर्वास् (for अभूतपूर्वं). V1 B4 D1.10 M4 तं; V3 ता; V4 तु (for तद्). V1 सविस्मिताः (hypermetric); D13 °ताः (for विस्मितः). V1 सा * सं गताः; V2.3 D10.13 साधुसंगतः (D13 °ताः) (sic) (for साध्वसं गतः). —(l. 38) Ś1 D3.5.7.9.11.12 read l. 38 after 10^{ab}; D2 after 11^{ab}. Ś1 एवं (for एव). D12 M4 तु (for च). Ś1 V1.3 D1.5.9.12 स(Ś1 D1.9 सु; V3 स्व)चार्वंग्यस्; Ñ B3 D7.11 स चार्वंगीम्. B1 D10 दृष्ट्वैव चारुसर्वांगीम्; D2 दृष्ट्वा तत्र स चार्वंगीम् (for the prior half). D9 तं (for तास्). —For ins. see below. —(l. 39) D1 निर्जगाम (for निश्चक्राम). V4 B1 D1.11 M4 तूर्णं (for तस्माद्). D1 M4 मुनेः (for ऋषेः). —(l. 40) V2 -प्रभृतीन् (sic) (for -प्रभृति). D1 श्रुतान्नथा (for तथाविधाः). —(l. 41) B2 स्त्रियो (for नार्यो). V2 om. वा (submetric). B4 M4 पुरुषो (for पुरुषा). V1 वा *; V3.4 चान्ये; D1 वाथ (for वान्ये). B4 पुत्रे (for पुर-). —After l. 41, V4 D13 ins. 298* and 299* (cf. v.l. 10). Ś1 D2 (after 11).5.7.9.11.12 ins. l. 42 and 43 (for D9.11 see below); while D3 ins. l. 42-45 after 11^{ab}. —(l. 42) V1 B4 तद्- (for तं). D9 उपागत्य (for उपागम्य). Ś1 D5.11.12 तं(D11 तद्)देशमुप(D5 °मनु)संग-(D11 °से *)म्य (for the prior half). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 मुनिः; B1 तथा (for तदा). —(l. 43) D9.11 subst. l. 43 for 10^{cd}. V4 वैभांडकस् (for विभाण्डक-). V4 ततो (for -सुतो). Ś1 D2.3.5.7.9.12 जिष्णुस्; D11 धीमांस् (for राजस्). D3 स्थितो; M4 जातो (for तस्थौ). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 M4 विस्मित (D9 °स्मय)मानसः (for परमविस्मितः). D11 ins. l. 44-46 (repeating l. 45 after 18) after 10^{cd}. —(l. 44) V4 ताः (for तं). V4 सुस्मितं; D11 विस्मि * (for विस्मितं). D11 जगुष्कत- (sic) (for जगुः कल-). Ś1 (repeating after 20^{ab}) D2.5.7.9.12 subst. l. 45 for 18^{cd}. —(l. 45) Ś1 (both times) D2.5.7.9.11 (second time) गीतमाधुर्य- (for गीतं

मधुर-). D11 (first time) याहमुश् (sic); M4 जग्मतुश् (for जहमुश्). —(l. 46) D3 subst. l. 46 for 11^{cd}. V3 अब्रवीत्; D11.13 आब्रुवंश् (for अब्रुवंश्). V D1.11 वैवम् (for वैनम्). V4 B3.4 D10.11 आगम्य; D1.3 M4 आगतं (for आगत्य). D1 °विह्वलं. —After l. 46, D1 reads the line of 11^{cd} with the following variation: समागम्य (for उपागम्य). D1 om. l. 47. —(l. 47) D3 subst. l. 47 for 12^{ab}. V3 B1 कौशिकम्य; B4 कौसि कश्च; D10 कश्यप्य (for कौडमि कश्य). V1.2.4 कुतश्; M4 कुतो (for सुतश्). D3 M4 वासि (for च त्वं). V1 *रावान्सम्; V3 त्वरमाणम्, D13 °किम् (for त्वरावान्सम्). D13 इहा° (for -उपागतः). D3 त्वायानसमुपागत (sic) (for the post. half). D1 transp. l. 48 and l. 49. —(l. 48) Ñ1 त्वं (for च). D1 -यजने (sic) (for विजने). V3 शून्ये (for ऽण्ये). V1.3 वमसि; B3.4 त्वमसि (for चरसि). V1 संगनः (sic); M4 सत्तम (for हंस नः). D3.11 ins. l. 49 after 12. —(l. 49) V3 वयमिह (for त्वां वयम्). Ñ1 आचक्ष; D1.3 M4 आख्याहि (for आचक्ष्व). V2 पुनः (for प्रभो). —For ins. see below. —(l. 50) V4 M4 -रूपाम् (for -पूर्वाम्). M4 दृष्ट्वा (for ता दृष्ट्वा). Ñ1 V2.4 B1.3.4 काम° (for काम्यरूपास). V2 तथा; M4 तु ताः (for ततः). D1 चारुरूपधराः स्त्रियः (for the post. half). D3 subst. l. 51 for 13^{cd}, while D11 ins. after 13^{ab}. —(l. 51) D13 आख्यानम् (for आख्यातुम्). —(l. 52) Ñ1 V1.4 B2.4 का(B4 क)श्यपोत्तमः; V2.3 का(V3 क)श्यपात्मजः; B1 D13 का(D13 क)श्यो गम; D10 काश्य°; M4 काश्य * * मः (for कश्यपोपमः). —For l. 52, D1 reads the line of 14^{ab} as in D11 (var.) सुतस् for पुत्रम्. —D13 om. l. 53. —(l. 53) V- स्मृतः (for श्रुतः). —For l. 53, D1 reads the line of 14^{cd} as in text. —For ins. see below. D3 subst. l. 54 and 55 for 15. —(l. 54) D3 शाक- (for स्वादु-). M4 -फलान्वितं. —(l. 55) Ñ2 [ऽ]तिथि-; D13 [ऽ]त्र च (for तत्र). V1 पूजार्थः; V2 D1 M4 °च (for पूजां वः). V B1.2.4 D1.13 सर्वेषाम् (for सर्वासाम्). D13 विधिपूर्वकम्; M4 अपि° (for अभिगम्यताम्). —(l. 56) D13 -पूर्व- (for -पुत्र-). V4 अजयत् (submetric) (for अजायत). D13 सर्वासामभवन्मतिः (for the post. half). —(l. 57) Ñ2 B3.4 D10.13 तम्; V3 तत्र (for तद्). B2 तदा (for ततः). D13 जग्मुः सर्वाश्च तत्र ह (for the post. half). —(l. 58) Ñ2 B1 D10 आसां; D1 M4 तत्र (for तासां). Ñ1 V2.4 B1.2.4 D1 M4 ततश् (for तदा). Ñ1 repeats ऋष्यशृंग. Ñ2 B3 D10 मुनेः (for ऋषेः). D1 M4 तासामृषिमुतस्तदा (for the post. half). —For l. 58, D13 reads the line of 17^{ab} as in Ś1 (cf. v.l. 17). —(l. 59) V1.4 B1 पाद्या-(V4 °दा)र्घ- (for पाद्यार्घ्य-). D13 -दानैश्च (for -दानेन). —For l. 59, D1 M4 read the line of 17^{cd} as in D3 (cf. v.l. 17). —(l. 60) V2.4 B1 D13 च तां; D1 M4 ततः (for तु तां). M4 सर्वा* (for सर्वास्ताः). —(l. 61) D3.11 subst. l. 61 for 18^{cd}. D11 ऋषि- (for ऋषेः). Ñ2 B1.3 D10 मनो (for मतिं). Ñ1 B4 ददुः; V4 द* (for ददुः). D3.11 read l. 62 after 18 (D11 after the repetition of l. 45). —(l. 62) B2.3 D13 समधुरं (for सुमधुरं). D1.3.11 अथैनमूचुस्ता वाक्यं (D3 °वाक्यं तास्; D11 °भांताश्च); M4 अप्येनमूचुर्मधुरं (for the prior half). V4 ता आमंत्र्य; D1 M4 हसमाना; D3 तस्यमाना (sic); D11 रमयमाना (for ता हसन्त्य). D1.3 पुनः (for वचः). D3 subst. l. 63 and 64 for 19. M4 reads the lines of 19 for l. 63 and 64 (var.) मूलानि for मुख्यानि. —(l. 63) D1.3 त्वमृषेः; D13 च मुनेः (for अप्यृषेः). D3 भभक्षय (by ditto.) (for भक्षय). —(l. 64) Ś1 D2.5.7.9.12 read l. 64 after l. 45 (subst. for 18^{cd}), D11 reads after l. 62 (cf. v.l. 18 for sequence). D1 रोचंति ते (for ते रोचते). Ś1 D2.5.7.9.11.12 यदि रोचंति वै(D2.7.9 ते)द्विज (D12 °जाः); B3 (marg.) स्वादूनि रसवंति च also (for the post. half). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 subst. l. 65 for 20^{cd}, then cont. 66 (D11 l. 66 and 67). —(l. 65) D11 om. the prior half. V4 यदा°; B4 तथा तस्मै (hypermetric); D3 अथ ताः (for अथारमै). Ñ2 V1 B3.4 प्रदद्यौ (for प्रददु). V2 D9.12.13 स्वादु- (for स्वादून्). D11 पूजां च (for मोदकान्). V2 D5 -संमितान्; D11 °भां (for -संनिभान्). —(l. 66) V1 भक्ष्यांश्च (hypermetric); V4 D1.3.5.7.9.12 M4(repeats) भक्षान्; B4 भोगान् (for भक्ष्यान्). —D10 om. l. 67. —(l. 67) M4 ता * * * ताम्. D1 इह (for इति). B1 सुव्रतं; D1 भूपतेः; D11 भूमृत्, M4 चाप्यृषे (for भूपते). —After l. 67, D1 ins. both lines of 21 (cf. v.l. 21). Ś1 D2.5.7.9.11.12 ins. l. 68 and 69 after 20^{ab}. —D10 om. l. 68. —(l. 68) D9 परिष्वज्य चिर; D11 °जिते (sic); M4 परि * * * रे (for परिष्वजिरे). —(l. 69) D1 पस्पर्श च शिरस; D2.7.10 अथ° (D2 °था); D9 परिष्वज्य चिर; M4 परिषस्वाजिरे (for परिषस्वजिरे). Ñ V4 B2.3 D10.13 [ए]व (for [ए]नं). D12 om. पीनं in पीनैर्. Ś1 D5.9.12 सुखैः; D2 तनैः (sic); D7 घनैः; D10 सुखं (for मुहुः). —(l. 70) V2 D13 °जेपुर्; D1 °जगुर्; M4 चुचुंबुस्तं (for चोपजेपुर्). Ñ1 मधुर° (hypermetric); D1 मदः; M4 मधुग * * (for मधु°). —(l. 71) V1 सोथमन्यत्(sic); V3 सोभन्यत्र (sic); M4 * मन्यत (for सोऽमन्यत). B1 °च; M4 मोद * * (for मोदकांस्तान्). V1 प्रवर्तितान्; V2 स्ववर्तिनः; V3 सुसंवृतान्; B3 D13 सु(D13 स्व)वर्जितान् (for सुवर्तितान्). Ñ1 मोदकास्वादनमव (sic) (for the post. half). —(l. 72) V1.4 B1.4 M4 भक्षांश् (for भक्ष्यांश्). Ñ1 [अ]न्यान् (submetric); D13 [आ]साद्य (for [आ]स्वाद्य). D13 विधिना (for विविधान्). D1 भक्षांश्च विविधान् स्वादून् (for the prior half). Ñ1 प्रयोजितान् (for सुयोजितान्). M4 मधूनि मधुरांसि च (sic) (for the post. half). —(l. 73) Ñ1 [आ]स्वादितानि (for [आ]स्वाद्य तानि). D3 reads l. 74-76 after l. 66 (which it inserts after 20); D11 reads after l. 69 (which it inserts after 20^{ab}), l. 74-76. —(l. 74) D1 M4 तानि चास्वाद्य (for च सुगन्धीनि). D3 स्वादित्वान्नानि पानानि (for the prior half). D1.3 M4 च मुदितो (for प्रमुदितो). D3 भवेत्. —(l. 75) M4 * * * रैश् (for सुकुमारैश्). V3 दृष्टो (for स्पृष्टो). D3 [ऽ]वमुक्षत; D13 मुमुक्षत

(sic) (for व्यमुञ्चत). —(l. 76) D11 स्पृहयास (erroneously) (for स्पृहयामास). V2 स (for च). D1.3 चकार च(D3 om. च submetric)स्पृहां तासां (for the prior half). V3 रसस्य (for स्पर्शस्य). V4 D10 सलिलस्य (for ललितस्य). —(l. 77) D3 subst. l. 77 for 22^{ab}. D1.3 अथ पृ(D3 रपृ)ष्ट्वा; M4 आपृच्छथाथो (for अथापृच्छत्य). V4 मुनेस्त्रस्ता:; D1.3 M4 मुनिसुतं (for मुने: पुत्रं). V4 स्त्रिय: (submetric) (for ता: स्त्रिय:). V4 तदा; M4 पुन: (for तत:). —(l. 78) Ś1 D2 (after 22).3.5.7.9.11.12 ins. l. 78 after 22^{ab}. D12 ° * * (for आश्रमपदं). Ś1 D2 5 9.11.12 तस्य; D7 त्वस्य (for नाम). B1 व्यपदेश्य; D3.9 व्युपदिश्य (for व्यपदिश्य). V1 [अ]विदूरपरत: (sic); D1 च दूरत:; D2.13 [अ]ति दूरत:; D10 विदूरत: (for [अ]विदूरत:). — (l. 79) B3 om. (hapl.) from समुत्सुक: up to ऋष्यशृं in l. 2 of 314*. Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 subst. l. 79 for 23^{ab}. D13 [अ]प्रति- (for प्रति-). D2.3.7.11.13 [ए]ई (for [ए]व). M4 * ष्यशृंग:. V4 प्रनापवान्; D9 सुदु:खित: (for समुत्सुक:). —(l. 80) Ś1 D2 3.5.7.9.11.12 ins. l. 80 after 301* (cf. v.l. 23). B2 तदा (for तद्वनेव). D7 मनसा तद्वनेव (by transp.). D1 (with hiatus) अनिद्राम् (for न निद्राम्). Ś1 D2.3.7.9.12 अधिगच्छति; D1 अभ्य ; D5 अभिगच्छति (for अध्यगच्छत). —For ins. see below. —(l. 81) V1 तद् (for तं). V2.4 °स्मरन्; D1 M4 स सत्वर:; D13 पुर° (for पुनस्त्वरन्). —(l. 82) Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 subst. l. 82 for 24^{cd}. M4 तत्रैव (for ता यत्र). Ś1 D2.5.7.9.12 मनोज्ञा रूपवत्यश्च (D7 °वत्योथ); D1.3 मान्यरव(D3 मनोज्ञ)रूपा यत्रैव (for the prior half). Ś1 D5.12 हृष्टाम्; Ñ V1.3 B1–3 D2.9.11 M4 दृष्ट्वा; V2 त्रियो (for दृष्टा). Ś1 D1–3.5.7.9.12 M4 ताश् (for वै). D2.3.7.9 तनु°; D12 °मध्यम:; D13 °लोचन: (for चारुमध्यमा:). —(l. 83) M4 damaged for दृष्ट्वै in दृष्ट्वैव and था in आयान्तं. V1.4 तु (for [ए]व and तम् resp.). D13 व.इयपा- (for काश्यपा-). —(l. 84) Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 subst. l. 84 for 25^{cd}. Ś1 °द्रत्य (for प्रत्युद्गम्य). V1 D9 [अ]ब्रवीद् (for [अ]ब्रुवन्). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 सर्वा: (for वाक्यं). B1 D13 तथा; D2.3.5.7.11.12 वच: (for तदा). Ś1 आजग्मुर्पुनस्तदा (for the post. half). —(l. 85) Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 subst. l. 85 for 26^{ab}. V3 दिव्यं; D13 नित्यं (for रम्यं). Ñ1 पश्याम: किम्; V1 पश्य चास्माकम् (hypermetric); B4 D9 यत्ना° (for पश्यास्माकम्). Ñ2 V2.3 B3.4 D10 इदं; V1 D1.9 इति (for अपि). V4 भ्रगौ (sic) (for प्रभो). —(l. 86) D3 subst. l. 86 for 26^{cd}. V1 missing from म up to इयां. V2 B3 D3 [अ]ग्रां; V4 [अ]ग्रे (for [अ]इयां). Ñ अस्य; V1 चापि; V3 D13 अपि; B1.4 अद्य (for अभि-). —(l. 87) V1 missing; B1 [ए]तद्; M4 तद् (for [ए]व). Ñ1 च तद्व°; V3 चेदं व°; B1 वचनं तासां; D13 चैवं व°; M4 एतद्व° (for चैतद्वचनं). B1 स्त्रीणाम् (for तासाम्). D13 °रमं (for मनोहरम्). M4 ता * * तिमनोह* (for the post. half). D1 reads the line of 27^{ab} for l. 87 with v.l. च for तु. D3 subst. l. 89 and 90 for 28. —(l. 89) Ñ2 एव वाथ (hypermetric); D3 च तदा; D13 एवास्मिम (for एवाथ). D13 तदा (for तस्मिन्). D3 मुनि- (for ऋषि-). V1 M4 तद्गा, B2 (m. as in text) तथा (for तत:). —(l. 90) V2.3 ततो (for तदा). Ñ2 B3 D10.13 तस्मिन् (for तस्य). Ñ1 illeg. for ष्टेम in राष्ट्रे महीपते:. V2 सुभूपते: (for महीपते:). —For ins. see below. —(l. 91) D13 तु (for [अ]पि). Ñ1 V1.2 B3 D13 नौयानं परम् (for नौयानवरम्). D11 विषयं प्राप्य वै तदा (for the post. half). —(l. 93) Ñ1 °धानीति (sic) (for राजधानीम्). —(l. 94) V1 वा(for [ए]व). D3 गतं (for [आ]गतं). D1 मत्वा (for विप्रं). V4 दृष्टि कृत्वा° (for the prior half). Ñ1 स मत्वा (submetric); V2 समवाप्य; V3 D13 महात्मा स; V4 सत्कृत्वा च; D1 सदृशा स (for स हि मत्वा). M4 विदि * * * राधिप: (for the post. half). —(l. 95) V3 [अ]र्चनां; D13 [अ]र्हयां- (for [अ]र्चयां-). M4 मुनि प्रत्युद्गतश्चैव (for the prior half). M4 गत: (for ययौ). —(l. 96) V2.4 अर्घं (for अर्घ्यं). M4 °धसं (for पुरोहितम्). —After 30^{ab}, D2.3.7 ins. l. 97 and 98. —(l. 97) Ñ1 V B1.4 शांत: (for सान्त:-). V1–3 B1 D1–3 [ए]नं; V4 [ए]वं (for [ए]व). V4 प्रदेशे; D1.2.7 M4 प्रणेमे; D3 प्रणम्य (for प्रपेदे). Ñ1 V1.3.4 B1 शांत्वयन्; V2 B3 D1 शांतयन् (for सान्त्वयन्). V3 च तं; D2.7 विभुं; D3 प्रभुं (for इव).— V4 om. l. 98. —(l. 98) D13 महार्हैश् (for महार्हैश्). D3 चिसिंहैर् (sic); D10 चेशिनैर्; D13 चैव तं (for चोष्मिंतैर्). B3 damaged from भो to जै. V1 मार्गैर्; V3 योगैर्; M4 damaged (for भोगैर्). V1 * योजनं; V2 युयोक्तनं (sic); D1 युयुजे तं; D2 प्रयुजे तं (sic); D3 प्रययौ तं; D7 सततं तं (for युयोजैनं). D1 प्रसादितं; M4 प्र * * * (for प्रसादयन्). —(l. 99) D2.3.7 subst. l. 99 for 30^{cd}. V4 [ए]वोपचारेण; D1 प्रचचारैनं (for [उ]पचारैनं). V2 °मन्यो; D1 °र्नास्य; D2.3.7 प्रीतिरस्य; D13 °र्मा ते (for मन्युर्मास्य). Ñ1 B1.4 [इ]ह भूद् (for भवेद्). —(l. 100) D2.3.7 subst. l. 100 for 31^{ab}. Ñ2 V2 B2 D1–3.7 तस्मै (for चास्मै). D1–3.7 M4 तत: (for तदा). B1 transp. कन्यां and चास्मै. —(l. 101) D1 राजा; M4 द* (for दत्त्वा). V3 स:; B4 ह (for च). —(l. 102) B3 D1 संन्यवसत् (for स°). M4 damaged (for न्यवसत्त). V2 सु-; D13 [अ]पि (for [अ]भि-). —(l. 103) D10 om. (hapl.) from the post. half of l. 103 to the prior half of l. 2 of 318*. —For ins. see below.]

—After l. 24, B3 ins.:

310* **सशङ्किताश्च ता: सर्वा ऋषिशापभयेन च ।**

—After l. 38, B3 (m.).4 ins.:

311* **सुचित्राभरणावेशा गायन्तीर्मधुरस्वरा: ।**

[B3 स्व- (for सु-). B4 गायंति (for गायन्तीर्).]

—After l. 49, V4 B4 D13 ins.:

312* **एवमुक्त: स ताभिस्तु विभाण्डकसुतो बली ।**

[D13 हि (for तु). B4 वशी (for बली).]

—After l. 53, V4 B3 (m.).4 ins. ‖

313* यूयं किमर्थमायातास्त्वरावन्तो ममाश्रमम्।
किं च वः क्रियतां कार्यं क्षिप्रं शंसितुमर्हथ।

[(l. 2) B3.4 किंकरः (for किं च वः).]

—After l. 80, Ñ V B D10.11 (after l. 80 inserted after 301*).13 ins.:

314* अथाजगाम भगवान्काश्यपः स्वं निवेशनम्। –
ध्यायमानं च तं दृष्ट्वा ऋष्यशृङ्गं समुत्सुकम्। –
पप्रच्छ काश्यपः पुत्रं कस्मान्मां नाभिनन्दसि। –
चिन्तासागरमध्यस्थमद्य त्वां तात लक्षये।
न ह्रीदृशं तापसानां रूपं भवति कर्हिचित्। – [5]
क्षीघ्रमाचक्ष्व मे पुत्र किमिदं वैकृतं कृतम्। –
एवमुक्तः काश्यपेन प्रोवाच पितरं तदा। –
भगवन्निह मे दृष्टाः पुरुषाः साधुलोचनाः। –
सुकुमारैरुरसिजैः पीनैरत्यद्भुतोपमैः।
परिषस्पृशिरे मां च गाढमालिङ्ग्य सर्वशः। – [10]
गायन्ति सुकुमाराणि मनोज्ञानि मुहुर्मुहुः। –
क्रीडन्ति चाद्भुताकारैर्नयनभ्रूविचेष्टितैः। –
अब्रवीद्भगवान्श्रुत्वा ऋष्यशृङ्गवचस्तदा। –
रक्षांस्येतेन रूपेण तपसो नाशनाय वै। –
विश्रम्भस्ते न कर्तव्यस्तेषु पुत्र कथंचन। – [15]
एवमुक्त्वा ऋष्यशृङ्गं समाश्वास्य च काश्यपः। –
उषित्वा रजनीमेकामरण्यं स जगाम ह। –

[B3 om. up to ऋष्यशृङ्गं in l. 2. (cf. v.l. line 79 of 309*). —(l. 1) Ñ2 काश्यपस्य (for काश्यपः स्वं). V1 मुनिवेशनं; V4 संनि°; D10.13 स्वनि°. —(l. 2) V1 ध्यान°; D11 °मानश् (for ध्यायमानं). D13 ऋषि° (for ऋष्यशृङ्गं). —(l. 3) V2 स्वं; D11 मा; D13 वा (for मां). —(l. 5) B3 ईदृशं (for ह्रीदृशं). Ñ1 B4 भवितु (sic) (for भवति). —(l. 6) Ñ2 B3 वैकृवं; V3 वैकृनी (sic); D11 विकृतं (for वैकृतं). —(l. 7) D11 कश्यपेन. —(l. 8) B2 D11 दृष्ट्वा (for दृष्टाः). V1.4 B1 D13 शुभ- (for साधु-). V2 तापसा शुभलक्षणाः (for the post. half). —After l. 8, D13 ins. l. 8 of 302* with v.l. दत्तं (for ऽददां). —(l. 9) B4 उ*सिजैः. D11 सुकुमारे ह्यरसिजे (sic) (for the prior half). D11.13 अपि (for अति-). —(l. 10) B1 परिपस्पृ*रे; D11 परिप*शिरे. V2 सर्वतः (for सर्वशः). —(l. 11) B1 सुकु*राणि. —(l. 12) Ñ2 B3 D10 नयनैर् (for नयन-). —(l. 13) V4 बुद्धा (for श्रुत्वा). V4 °शृंगं सुतं (for °शृङ्गवचस्). B1 तथा; B2 ततः (for तदा). —(l. 14) V4 लक्ष्यसे (for रक्षांसि). V4 B1 तेन; B3 [ए]तानि (for [ए]-तेन). Ñ1 illeg. for ण in रूपेण. —(l. 15) Ñ1 V3 B4 विश्वासस् (V3 °सं); Ñ2 विश्रमम् (for विश्रम्भस्). Ñ2 तु (for ते). V3 कर्तव्यं (for कर्तव्यस्). —(l. 16) D11 उक्त (for उक्त्वा). D10 स समाश्वास्य (for समाश्वास्य च). D11 कश्यपः. —(l. 17) Ñ1 अवश्यं (for अरण्यं).]

—After l. 90, Ñ V B D10.11 (after 306*).13 ins.:

315* विभाण्डकश्च विप्रर्षिराजगाम स्वमालयम्। –
वन्यं मूलं फलं प्राप्य भारार्तः सोऽविशत्तदा। –
शून्यमावसथं दृष्ट्वा पुत्रदर्शनलालसः। –
परिश्रान्तस्तथैवासावकृत्वा पादधावनम्। –
चुक्रोश ऋष्यशृङ्गेति सर्वतः प्रविलोकयन्। – [5]
न चापश्यत्सुतं तत्र काश्यपो भगवानृषिः। –
ग्रामांश्च परिपप्रच्छ गोकुलानि च सर्वशः। –
कस्यैष विषयः सौम्यो ग्रामाश्च बहुगोकुलाः। –
ऋषेर्वचनमाज्ञाय सर्वे ते गोष्ठजीविनः। –
कृताञ्जलिपुटा भूत्वा विनयेनाचचक्षिरे। – [10]
अङ्गेषु प्रथितो राजा लोमपाद इति श्रुतः। –
तेनाभिसृष्टा ब्रह्मर्षे ग्रामा ह्येते सगोकुलाः। –
पूजार्थमृष्यशृङ्गस्य विभाण्डकसुतस्य वै। –
एवमुक्तस्तु स ऋषिर्दृष्ट्वा वै ध्यानचक्षुषा। –
भविष्यमेतज्ज्ञात्वा च प्रीतात्मा स न्यवर्तत। – [15]

[(l. 1) V1.3 B2.3 (marg., orig. as in text) ब्रह्मर्षिर्; V4 B4 राजर्षिर्; D11 संध्यायां (for विप्रर्षिर्). Ñ2 B3 D10 आश्रमं (for आलयम्). D11 निवृत्तश्च वनांतरात् (for the post. half). —(l. 2) Ñ1 V3 B2 वन्य-; Ñ2 D10.13 बहु-; B4 रम्यं; D11 वर्ण्य- (for वन्यं). Ñ1 D13 -मूल-; Ñ2 -मूल्य-; V1 B D10 मूल- (for मूलं). D11 चाप्य (for प्राप्य). B1 चिंतयंस्; D13 प्राविशत (for सोऽविशत्). —(l. 3) B3 (m. orig. as in text) -मानसः (for -लालसः). —(l. 4) V4 D13 °भ्रांतस् (for परिश्रान्तस्). V3 D11 [आ]सीद् (for [अ]-सावृ). D13 दंत° (for पादधावनम्). —Ñ1 om. l. 5. —(l. 5) V4 D11 चुक्रोध (for चुक्रोश). D11 च ततस्तत्र (for ऋष्य-शृङ्गेति). Ñ2 V1.3 B3 D10 सर्वशः; B1 सर्वत्र (for सर्वतः). B4 परि°; D11.13 स वि° (for प्रविलोकयन्). —For ins. see below. —(l. 7) D11 तु (for च). V2.4 B1.4 D13 पथि (for परि-). V1 चतुर्दशः (sic); B1 समंततः (for च सर्वशः). —(l. 8) B4 [ए]व (for [ए]ष). Ñ1 illeg. for षयः in विषयः. Ñ1 V4 B1.3.4 सौम्या; D13 सौम्य (for सौम्यो). D13 ग्रामश् (for ग्रामाश्). Ñ1 B4 °शोकुलाः (sic); D13 °गोकुलः (for बहुगोकुलाः). —(l. 9) V4 आकर्ण्य; D10 आज्ञा* (for आज्ञाय). V1.3 B1.2 गोषु°; D11 गोनु°; D13 °जीवितः (sic) (for गोष्ठजीविनः). —(l. 10) V1 कृतांजलिः; D11 बृद्धांचाजलि- (sic) (for कृताञ्जलि-). V1 पुरो; V3 -पुटो (for -पुटा). —(l. 11) Ñ2 B2 रोम° (for लोमपाद). —(l. 12) Ñ2 °सृष्टा; V1.2 [अ]तिसृष्टा; V3.4 °मृष्टा; B2 [अ]ति सृष्टा; D11 °दृष्ट्वा (for [अ]भिसृष्टा). D11 ह्येते; D13 एते (for ह्येते). —(l. 13) V4 D13 ऋषि°; B3 °*गरय; D11 उपसंगम्य (for ऋष्यशृङ्गस्य). B1.2 च (for वै). —(l. 14) V2 उक्ते (for उक्तम्). Ñ1 B2.3 D10.13 विप्रर्षिर्; Ñ2 विप्रर्षेर्; V3 ब्रह्मर्षिर् (for स ऋषिर्). Ñ1 वै ज्ञान-; D11 ध्यानेन (for वै ध्यान-). —(l. 15) B1 D13 भविष्यद् (for भविष्यम्). B1 एव; B4 D13 एवं (for एतज्). V3 °तु; B1 तज्ज्ञात्वा; D10 आत्वा° (sic) (for ज्ञात्वा च). Ñ1 भविष्येदित° (sic); V4 भविष्यतितयज्ञाय (sic) (for the prior half).]

—After l. 6 of 315*, V2.3 B2 (m.) D11 ins.:

१०

भूय एव च राजेन्द्र शृणु मे वचनं हितम् ।
यथा स देवप्रवरः कथयामास बुद्धिमान् ॥ १
इक्ष्वाकूणां कुले जातो भविष्यति सुधार्मिकः ।
राजा दशरथो नाम्ना श्रीमान्सत्यप्रतिश्रवः ॥ २
अङ्गराजेन सख्यं च तस्य राज्ञो भविष्यति ।
कन्या चास्य महाभागा शान्ता नाम भविष्यति ॥ ३
पुत्रस्त्वङ्गस्य राज्ञस्तु रोमपाद इति श्रुतः ।
तं स राजा दशरथो गमिष्यति महायशाः ॥ ४

G. I. 10. 4
B. I. 11. 4
L. I. 9. 4

316* निश्चक्रामाश्रमात्तस्मात्प्रतिसंधातुमात्मजम् ।
निष्क्रम्य च वनात्तस्माद्ददर्शाङ्गान्स काश्यपः ।

[(l. 1) V2 स विचिन्वन्सुतं तदा (for the post. half). —For l. 1, B2 D11 read निजाश्रमान्निश्चक्राम (D11 °च निष्क्रांतस)तदान्वेषुं सुतं ततः. —(l. 2) D11 वचनात् (by metathesis) (for च वनात्). V3 गां ददर्श च; B2 अंगं (m. gloss देश)ददर्श (for ददर्शाङ्गान्स). D11 विषयं च जगाम सः (for the post. half).]

On the other hand, B3 ins. :

317* ज्ञात्वा योगबलेनाथ सुतस्य गमनं यतः ।
जगाम चातिवेगेन क्रोधेन च समायुतः ।

—After l. 103, Ñ2 V1.2.4 B3 (marg. after 320*) D10.13 ins., while D11 ins. after 32 :

318* सर्वमेतदशेषेण श्रुत्वा ब्रह्मर्षिसत्तमः ।
विभाण्डको महातेजा गतमन्युर्द्विजोत्तमः ।
जगाम तपसे धीमान्सुप्रीतेनान्तरात्मना ।

[D10 om. l. 1 and the prior half of l. 2 (cf. v.l. line 103). V1.2 B3 D11.13 om. l. 2. —(l. 3) D11 जगा * (for जगाम). D13 तपसो (for तपसे). V1.2 D11.13 चैव (for धीमान्). D11 स प्रीतेन (for सुप्री°). Ñ2 V4 D10 पुनरेवाश्रमं प्रति (for the post. half).]

On the other hand, V3 ins. :

319* रेमे बहुतिथं कालं तेन राज्ञानुमोदितः ।

—After l. 103, B3 ins. :

320* शुशुभे नगरे तस्य लोमपादस्य भूपतेः ।

☞ Hereafter the details such as इत्यार्षे etc. which are not constituent elements of the colophon are ignored.

Colophon. *Kāṇḍa name :* Ś1 Ñ2 V4 B1 D10 om.; V1–3 B2–4 D11 आदि°; D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name* : Dt D4.6.8.14 S om.; Ś1 D5.9.12 ऋष्यशृंगामिगमनं; Ñ V1.4 B D1–3.7.10 ऋष्यशृंगोपाख्याने (B1.3 D1–3.7 °नं); V2.3 ऋष्यशृंगोपाख्यानवर्णनं (V3 ने मंत्रिवाक्यं); D11 ऋष्यशृंगानयनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.11.13 om. both. Ś1 Ñ2 B2.3 D10 9; V2 11; V3 8; D1 7; D7 6; D2 सप्तमः; S (except M4) दशमः; M4 नवमः (as in text); Dt D4.6.8.14 10 दशमः; D9 both as in text. —After colophon, G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

10

1 Before 1, Ś1 ins. ref. सुमन्त्रः; T2 श्रीरामचन्द्राय नमः. —[a]) Ś1 एवं (for एव). Ñ V1.4 B D1.10 महाराजः; V2 महातेजः; V3 D2.3.7.13 M4 महाबाहोः; Dt D6.8.9.14 T G4 M2 हि°; G1.3 M3 तु° (for च राजेन्द्र). —[b]) B4 शृनु(णु)ष्व (for शृणु मे). Ñ1 V1.2 B2–4 D3.7 [ऽ]वहितो; Ñ2 V3 D10 [ऽ]वहितं; V4 विदितं; B1 सुहितं; D1 [ऽ]थ हितं; D2 च हितं; D13 वदतो; G3 M4 परमं (for वचनं). Ñ V B D1–3.7.10.13 वचः (for हितम्). —[c]) D4 एवं; T2 यदा (for यथा). Ś1 धर्म- (for देव-). —[d]) Ś1 D5.9.11.12 धर्मवित् (for बुद्धिमान्). D4.14 S (except M3.4) Cm.g.k कथायामेवमब्रवीत् (Cg °मुक्तवान्). ❀ Cg: कथायां कथाप्रसङ्गे एवं वक्ष्यमाणरीत्या यथा उक्तवान् तथा शृणु ❀ —For 1[c,d], Ñ V B D1–3.7.10.13 M4 subst. :

321* सनत्कुमाराद्ददतः श्रुतं मे वचनं यथा ।

[M4 सन * माराद्. V3 उदितं; V4 B3 D10 गदतः (for वदतः). V4 विदितं (for वचनं). B4 तथा.]

2 Before 2, Ś1 ins. in marg. ref. सनत्कुमारः. —[a,b]) D9 कुलेले (by ditto.). D2.3.7.9 राजा; D14 ज्ञातो (for जातो). Ñ V B D1.10.13 M4 इक्ष्वाकुवंशजो (V1 °रंगजो [sic]; B1 °वंश * ो)राजा भविष्यति महायशाः. —[c]) D4 नामः; T3 नामा (sic) (for नाम्ना). V3 D6.8.9.14 transp. राजा and नाम्ना. Ś1 Ñ V1.2.4 B D1–3.5.7.10–13 S (except T3 M3) नाम्ना(D11 नाम्नः)दशरथो नाम (Ś1 D5.11.12 वीरः). —[d]) Ñ V B D1–3.7.9.10.13 M4 धीमान्; G2 M1 राजा (for श्रीमान्). Ñ V B D2.10.13 T2 M4 सत्यपराक्रमः; Dt D6.8 G3 °श्रवाः; D1 धर्मपरायणः; Cm.g.k.t as in text. —D11 repeats 2[c,d] after 3[a,b].

3 [a,b]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 सख्यं तस्यां(Ñ2 °दं also)गराजेन भविष्यति महात्मनः (D13 °ना; D9 न संशयः). —After 3[a,b], D11 repeats 2[c,d]. —[c]) G2 अन्या. D1 M4 तस्य (for चास्य). V2 -भोगा; M3 -भाग (for -भागा). —[d]) D3 नाम्ना शांता. B1 * विष्यति.

4 D4 om. 4. —[a]) M1.2 च (for second तु). G2 राज्ञस्य (sic). D14 T1.2 G4 M3 पुत्रस्त्वंगाधिराजस्य; G1.3 स पुत्रस्त्वंगराजस्य. —[b]) T3 स्मृतः (for श्रुतः). —[c]) T3 अंगराजं (for तं स राजा). —For 4-7, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 subst. 322*.

G. I. 10. 5
B. I. 11. 5
L. I. 9. 5

अनपत्योऽस्मि धर्मात्मञ्शान्ताभर्ता मम क्रतुम् ।
आहरेत त्वयाज्ञप्तः संतानार्थं कुलस्य च ॥ ५
श्रुत्वा राज्ञोऽथ तद्वाक्यं मनसा स विचिन्त्य च ।
प्रदास्यते पुत्रवन्तं शान्ताभर्तारमात्मवान् ॥ ६
प्रतिगृह्य च तं विप्रं स राजा विगतज्वरः ।
आहरिष्यति तं यज्ञं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ७
तं च राजा दशरथो यष्टुकामः कृताञ्जलिः ।
ऋष्यशृङ्गं द्विजश्रेष्ठं वरयिष्यति धर्मवित् ॥ ८
यज्ञार्थं प्रसवार्थं च स्वर्गार्थं च नरेश्वरः ।
लभते च स तं कामं द्विजमुख्याद्विशांपतिः ॥ ९
पुत्राश्चास्य भविष्यन्ति चत्वारोऽमितविक्रमाः ।
वंशप्रतिष्ठानकराः सर्वलोकेषु विश्रुताः ॥ १०

5 [a]) D14 S (except T3 G2 M1) Ck धर्मात्मा (for °त्मञ्). —[c]) G2 M1 आरभेत (for आहरेत). —[d]) T3 मे; M3 नः (for च).

6 [b]) Dt D4.6.8 G1 M2.3 Ct :च; Cg.k as in text (for स). D4 G2 M1 विमृश्य (for विचिन्त्य).

7 [c]) M3 प्य *inf. lin. sec. m.* in आहरिष्यति. —For 4-7, Ś1 Ñ V B D1 -3.5.7.9-13 M4 subst. :

322* अङ्गराजोऽनपत्यस्तु लोमपादो भविष्यति ।
स राजानं दशरथं प्रार्थयिष्यति भूमिपः ।
अनपत्याय मे कन्यां सखे दातुं त्वमर्हसि ।
शान्तां शान्तेन मनसा पुत्रार्थं वरवर्णिनीम् ।
श्रुत्वा दशरथो वाक्यं प्रकृत्या करुणात्मकः । [5]
दास्यते तां तदा कन्यां शान्तामङ्गाधिपाय सः ।
प्रतिगृह्य च तां कन्यां स राजा विगतज्वरः ।
स्वपुरं यास्यति प्रीतः कृतार्थेनान्तरात्मना ।
तां कन्यामृष्यशृङ्गाय प्रदास्यति स पार्थिवः । —
ऋष्यशृङ्गोऽपि च प्रीतो लब्ध्वा भार्यां भविष्यति ।[10]

[(l. 1) Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 अपुत्रस्तंगराजो वै; V1 अंगराज ः ः ः * (for the prior half). V4 °राजो (for लोमपादो). Ś1 D1-3.5.7.11.12 °पाद इति श्रुतः (for the post. half). —(l. 2) D13 राजा तं; M4 च राजा (for राजानं). M4 अर्थयिष्यति भूमिपं (for the post. half). —(l. 3) D1 M4 अनपत्यस्य. V3 D13 सख्ये (for सखे). D1 M4 transp. दातुं and त्वम्. Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 अनपत्योऽस्मि धर्मज्ञ कन्येयं मम (D2.3 wrongly om. one म)दीयतां. —D1 om. line 4. —(l. 4) The prior half = I.9.31[c]. Ñ V4 D3.5.7.9.10.13 M4 शांता; D2 शांतं. Ś1 पुत्रार्थी; D5.11.12 °र्थं (for पुत्रार्थं). Ś1 Ñ2 V4 D1.3.5.7.10-12 वरवर्णिनी. M4 स कन्यां पुत्रिकाहेतोर्वरये त्वां प्रसी * *. —(l. 5) D1 श्रुत्वा च (hypermetric). D1 M4 चास्य (for वाक्यं). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 ततो राजा दशरथः (for the prior half). V2 °त्मकं. Ś1 D5.9.12 मनसामि(D12 °ति)-विचित्य तां (D5 तं; D9 तत्); D1 विचित्य मनसा चिरं (for the post. half). —(l. 6) Ñ1 om. (erroneously); D2.3.7 ततः (for तदा). D1 तस्मै (for कन्यां). M4 पुत्रकामाय (for तां तदा कन्यां). D1 M4 दुहितरं प्रियां (for अङ्गाधिपाय सः). —(l. 7) V3 प्रगृह्य स (for प्रतिगृह्य). Ś1 B4 (missing) D2.3.5.7.11.12 तु (for च). V4 राजा कन्यां स (by transp.). —(l. 8) Ñ V3 B1.3.4 D10 यास्यते. Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 क्षिप्रं; M4 प्रीतं (for प्रीतः). Ś1 D1-3.5.7.9.12 प्र(D5 erroneously om. प्र)हृष्टेन (for कृतार्थेन). —(l. 9) Ś1 repeats line 9 (var.) after 8. Ś1 D5.11.12 कन्यां ताम् (by transp.). V1 च (for स). Ś1 स चेश्वरः (second time); V3 नराधिपः; D2.3.5.7.9.11.12 स वीर्यवान् (for स पार्थिवः). D1 M4 स प्रदास्यति (by transp.) वीर्यवान् (for the post. half). —For ins. see below. —(l. 10) V2 तां; V3 सं- (for च). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 सत्यप्रतिश्रवो (D2 °श्रुतो)राजा (for the prior half). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 स च(D3 सर्वं)शुद्धां; Ñ लब्धभार्यो (for लब्ध्वा भार्यां).]

—After line 9, B4 M4 ins. :

323* आत्मव्यतिक्रमादेवो विषये नास्य वर्षति ।
तस्याभ्यागमनादेव वर्षिष्यति शतक्रतुः ।

[(l. 1) B4 आनेष्यति क्रमाद्धेतोर् (for the prior half). M4 रवे न (for नास्य). —(l. 2) M4 पुनरेवाभिवर्षति (for the post. half).]

8 [a]) D14 T1.2 G1.3 तं तु; M3 स तु (for तं च). - [b]) V2 द्रष्टुकामः; Dt D4.6.8 S (except M3) यशस्कामः; Cg as in text. —[d]) Ś1 प्रहृष्टेनांतरात्मना. —B1 r. (ditto.) from नि in वरयिष्यति up to प्य in 11[b] (cf. B1 variant), after प्य in 11[b]. —For 8[a]-9[b], D1 subst., while M4 for 8 :

324* तं च राजा दशरथो होतारं वरयिष्यति ।
यष्टुं यज्ञं पुत्रकामः समुपेत्य कृताञ्जलिः ।

—After 8, in the place of 9[ab] Ś1 wrongly repeats (var.) line 9 of 322*.

9 Ś1 om. 9[ab]. — [ab]) V4 यज्ञार्थं च (hypermetric). V1 धर्मार्थं च; B1 om. (hapl., first time) (for स्वर्गार्थं च). Ñ B3 D10.13 नराधिपः; D3 नरेश्वरः; D4 जनेश्वरः. M4 स्वर्गार्थी पुत्रकामश्च वरये त्वामिति ब्रुवन्. —[c]) Ś1 Ñ V B D1.2.5.7.9-13 M4 लप्स्यते. Ś1 Ñ1 B3 सततं; Ñ2 V3 D10 स तु तं; V1.4 D1.3.7 स च तं (by transp.); B2.4 D4.13 स(D4 च)ततः; D12 च शतं; G1.3 च स तान् (for च स तं). B2 G1.3 कामान् (for कामं). —[d]) D2 °तुष्टया; D4 विप्र°; D11 द्वि * ° (for द्विजमुख्याद्). D2 विशांपते. Ñ V B D10.13 M4 ऋषिपुत्रा(B3 °त्र)नराधिपः (Ñ V2.4 B1 °रेश्वरः).

10 [a]) V1 पुत्रास्तस्य; V2 पुत्रा वास्य; D1-3.5.7.9.11.12 सुताश्चास्य. —[b]) Ś1 Ñ V B D5.10-13 M4 -तेजसः (for

एवं स देवप्रवरः पूर्वं कथितवान्कथाम् ।
सनत्कुमारो भगवान्पुरा देवयुगे प्रभुः ॥ ११
स त्वं पुरुषशार्दूल तमानय सुसत्कृतम् ।
स्वयमेव महाराज गत्वा सबलवाहनः ॥ १२
अनुमान्य वसिष्ठं च श्रुतवाक्यं निशम्य च ।
सान्तःपुरः सहामात्यः प्रययौ यत्र स द्विजः ॥ १३
वनानि सरितश्चैव व्यतिक्रम्य शनैः शनैः ।
अभिचक्राम तं देशं यत्र वै मुनिपुंगवः ॥ १४
आसाद्य तं द्विजश्रेष्ठं रोमपादसमीपगम् ।
ऋषिपुत्रं ददर्शादौ दीप्यमानमिवानलम् ॥ १५

G. I. 10. 19
B. I. 11. 16
L. I. 9. 18

-विक्रमाः). —^{cd}) D14 सर्वे (for सर्व-). Dt D6.8 सर्वभूतेषु. Ñ V B D10.13 M4 कुलकीर्ति(B2 °शील)यशोमान(B1 °नाम; D13 °दान)धर्म(V3 °धन)संतानवर्धनाः.

11 ^{a}) V2.4 स एवं (by transp.). D2 देव: (for देव-). Ñ V1-3 B D10.13 M4 -र्षिवरो; V4 -र्षिप्रवरो (hypermetric). —^{b}) D3.7 पुरा (for पूर्वं). G3 कथाः (for कथाम्). Ñ V B D10.13 M4 भविष्यमि(D13 °दि)दमुक्तवान्. —After प्य (cf. B1 variant), B1 repeats (ditto. ?) the portion of the text from नि in वरयिष्यति in 8^{d}, up to प्य in ^{b} here. —^{c}) D1 भगवन्. —^{d}) D1 इमां (for पुरा). D2.3.7 प्रभो (for प्रभुः). Ñ V B D1.10.13 M4 मुनिसमागमे.

12 ^{a}) Ś1 D5.12 मंत्रवशोमूलं; D1-3.7.9.11 मनुजशार्दूल. —^{b}) D11 तमान*. D2.3.7.9 सुसंस्कृतं. —^{c}) D4 च राजेंद्र; T2 G1 M3 °राजो (for महाराज). — ^{d}) D2.4.7 स्वबल-. D3 °नः; G1 -वानहः (by metathesis) (for -वाहनः). Ś1 D5.9.12 सभृत्यबलवाहनः. —For 12 and 13, Ñ V B D10.11 (for 12^{c}-13^{d}).13 M4 subst. 327*.

—After 12, Ś1 D1-3.5.7.9.11 (after l. 6 of 327*).12 ins. :

325* सूतस्य वचनं श्रुत्वा राजा संपूर्णमानसः ।
[D11 स तस्य (for सूतस्य).]

—while Dt D6.8 G3 ins. :

326* सुमन्त्रस्य वचः श्रुत्वा हृष्टो दशरथोऽभवत् ।

13 ^{a}) D1 अनुगम्य. D9 स (for च). —^{b}) D3 सूतकवाक्यं (hypermetric). Ś1 D1.5.9.12 निवेद्य च; Dt D6.8 निशाम्य च (sic); D2.3.7.11 न्यवेदयत्. —After 13^{ab}, Ś1 D1-3.5.7.9.12.14 T1.2 G4 ins. l. 7 of 327*. —^{c}) Ś1 D5.12 सौ(D5 सां)तःपुरात्. —For 12 and 13, Ñ V B D10.11(for 12^{c}-13^{d}).13 M4 subst. :

327* स त्वं नृपतिशार्दूल तमानयितुमर्हसि ।
विभाण्डकसुतं गत्वा वरयित्वात्मनो गुरुम् ।
इति श्रुत्वा दशरथः सुमन्त्रस्य सुमन्त्रितम् । —
वसिष्ठं समुपागम्य ततो वचनमब्रवीत् । —
सुमन्त्रोऽयं वदत्येवमनुज्ञां दातुमर्हसि । — [5]
वसिष्ठोऽपि वचः श्रुत्वा तथेति प्रत्यपद्यत । —
सोऽनुज्ञातो वसिष्ठेन राजा सुप्रीतमानसः । —
सुमन्त्रवचनात्पूर्णं प्रयातुमुपचक्रमे । —
ऋष्यशृङ्गं वरयितुं सामात्यः सपुरोहितः । —
सान्तःपुरजनश्चैव यत्रासौ द्विजसत्तमः । [10]

[D11 om. l. 1. —(l. 1) M4 एवं (for स त्वं). V1 B4 M4 तमा (V1 तमिहा hypermetric) नेतुमिहार्हसि. —For ins. see below. —B1 om. l. 2-5. —(l. 2) V4 ज्ञात्वा (for गत्वा). Ñ1 चात्मनो (hypermetric) (for [आ]त्मनो). —(l. 3) Ñ1 सुमंत्रमुत्तमः (sic); V3 च मंत्रितं; V4 D10.11.13 M4 सुमंत्रिणः (D10 °तः); B4 स मंत्रितं (for सुमन्त्रितम्). —(l. 4) Ñ1 उपागम्येतम् (sic); V2.4 D11.13 उप (V4 °पा)गम्यैवम् (D11 °व); V3 B2 M4 उप (M4 अभि)गम्येदं (for समुपागम्य). V1 B4 स वसिष्ठमुपागम्य (for the prior half). Ñ1 V2.4 D11 (with hiatus).13 इदं; M4 तदा (for ततो). —(l. 5) D11 [ए]व तमनुज्ञातुम् (for [ए]वमनुज्ञां दातुम्). —(l. 6) V B1.2.4 D11.13 च तत् (for वचः). V2-4 D13 प्रतिपद्यत (V3 °ते). —After l. 6, D11 ins. 325*. —(l. 7) Ś1 D1-3.5.7.9.11. 12.14 T1.2 G4 वसिष्ठेनाभ्य(D9 °प्य)नुज्ञातो राजा (D1 प्रीतो) दशरथस्ततदा (D1 °था; D12 °स्य च; D14 T1.2 G4 संपूर्णमानसः). —(l. 8) D13 -वचसा (for -वचनात्). V1 स (for प्र-). —(l. 9) V4 समासाद्य पुरो°; D11 लोमपादस्य वै पुर (for the post. half). —D11 om. line 10. —(l. 10) B4 शांतं° (for सान्तः°). B4 यथा (for यत्र).]

—After l. 1, B3 ins. :

328* कार्यसिद्धिं तदा मेने विभाण्डकसुताद्ध्रुवम् ।

14 ^{a}) D2 हरिनश् (for सरितश्). —^{b}) D1 विनिष्क्रम्य. —^{c}) Ś1 D5.9.11.12 व्यनिचक्राम; D2.3.7 प्रतिपेदे स (for अभि°). —^{d}) G2 पुत्र (sic) (for यत्र). Ś1 D2 3.5.7.9.11.12 [अ]सौ (for वै). D9 °सत्तमः (for °पुंगवः). —For 14, Ñ V B D1 (line 2 only for 14^{cd}).10.13 M4 subst., while Ś1 D5.9.11.12 ins. after 14, whereas D2.3.7 subst. for 15^{ab}.

329* अतीत्य विविधान्देशान्राजा नातिचिरेण सः ।
लोमपादपुरं श्रीमान्प्रविवेशाभिपूजितः । —

[Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 om. l. 1. —(l. 1) Ñ1 V4 B1 M4 सोऽतीत्य. Ñ1 तत्; B1 तं; M4 स (for सः). —(l. 2) Ñ2 V1 B1.3.4 D10.13 °पुरीं; V2 °पादं पुर; V4 °दाश्रमं; M4 लोमपादगृहं. Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 प्राप्य; V1 धीमान्; M4 श्रीमत् (for श्रीमान्). Ś1 D3.5.7.9.11.12 मु°; V4 [अ]नि°; D9 स पूजितः; D10 [अ]पि°.]

15 ^{ab}) G1 द्विजं; G2 M1 मुनि- (for द्विज-). M3 -समन्वितं (for -समीपगम्). Ś1 Ñ V B D1.5.9-13 M4 तत्राससाद(V2 D1 ततो ददर्श)राजा स(Ś1 D5.9.11.12 राजा नु:

G. I. 10. 20
B. I. 11. 16
L. I. 9. 18

ततो राजा यथान्यायं पूजां चक्रे विशेषतः ।
सखित्वात्तस्य वै राज्ञः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १६
रोमपादेन चाख्यातमृषिपुत्राय धीमते ।
सख्यं संबन्धकं चैव तदा तं प्रत्यपूजयत् ॥ १७
एवं सुसत्कृतस्तेन सहोषित्वा नरर्षभः ।
सप्ताष्टदिवसान्राजा राजानमिदमब्रवीत् ॥ १८
शान्ता तव सुता राजन्सह भर्त्रा विशांपते ।
मदीयं नगरं यातु कार्यं हि महदुद्यतम् ॥ १९
तथेति राजा संश्रुत्य गमनं तस्य धीमतः ।
उवाच वचनं विप्रं गच्छ त्वं सह भार्यया ॥ २०

D1 राजासौ; M4 राजानं)लोमपादनिवेशने (Ś1 V4 D5.12 °नं). —For 15^{ab}, D2.3.7 subst. l. 2 of 329*. —^{c}) Ś1 T3 ऋषेःपुत्रं; V4 ऋषिपुत्रो. Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 °सौ; Ñ V B(B3 m.) D1.10.13 M4 दशरथो; B3 °थ; Dt D6.8 Ct °थो; M1 °जौ (sic); Cg as in text (for ददर्शादौ). —^{d}) V4 °मान (for °मानम्). V4 [आ]बभौ; B4 [अ]नसं (for [अ]नलम्). D3 'विमानलं (by metathesis) (for °मिवानलम्).

16 ^{ab}) Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 °लोमपादः पूजां तस्य(D3.7 transp. पूजां and तस्य)चकार ह (Ś1 °येत् [sic]; D11 सः). —^{c}) Ś1 D1.5.12 तत्र; M2 अस्य (for तस्य). Ś1 B4 D1.5.9.11.12 राज्ञश्च; D2.3.7 भूपस्य (for वै राज्ञः). —For 16, Ñ V B (B4 for 16^{ab} only) D10.13 M4 subst., while D1 ins. after 15 :

330* ततो राजा दशरथं प्रियातिथिमुपागतम् ।
पूजया प्रतिजग्राह प्रीयमाणोऽनुरूपया ।

[D1.13 om. l. 2. —(l. 2) V1 °रूपतः; B1 (marg. as in text) °कंपया (for °रूपया).]

17 V3 om. 17. For 17–20, Ñ V1 B1.2 D10 M4 subst. 331*. Ś1 V2.4 B3.4 D1–3.5.7.9.11–13 read 17 (V2.4 B3.4 D1.13 17^{ab}) after 20^{ab}. —^{a}) Ś1 V2.4 B3.4 D1–3.5.7.9.11–13 लोमपादोगमद्वृक्तुं (V2.4 B3.4 D13 °क्तूं; D9 °पि तत्सर्वं). —After 17^{ab}, V2.4 B3.4 D1.13 ins. 331*. V2.4 B3.4 D1.13 om. 17^{cd}. —^{c}) Ś1 D2.3.5.7.11.12 सांबंधि(D2.5.11 °ध)कं; D4.9 संबंधिनं (D9 °तां) (for संबन्धकं). —^{d}) G1.3 तथा; M3 ततस् (for तदा). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 तत्सर्वं (D2.3.9 transp. तत् and सर्वं) प्रत्यवेदयत्. —After 17, Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 ins. 331*.

18 ^{a}) Ś1 V2-4 B3.4 D2.5.7.11 स एवं°; D1.3.9 स एवं (D3 एव)संस्कृ(D1 पूजि)त°; D13 M2 एवं स°. —^{b}) Ś1 V2–4 B3.4 D1.3.5.7.9.11–13 वसंस्तत्र (for सहोषित्वा). V3 °र्षभः; B3.4 जन°; G2 M1 नराधिपः (for नरर्षभः). —^{c}) V2.4 D5.11.12 M3 °ष्टौ; D6 °ष्टं (sic); D13 सप्तमं (for सप्ताष्ट-). V2–4 B3.4 D1–3.7.13 -दिवसं (for -दिवसान्). V2–4 B3.4 D13 यावत्; Dt om. (hapl.); D11 रा* (for राजा). —^{d}) Ś1 V2–4 B3.4 D1–3.5.7.9.11–13 ततो(D12 नाना)वचनम् (for राजानमिदम्).

19 ^{a}) Ś1 V2–4 B3.4 D1–3.5.7.9.11–13 वीर (for राजन्). —^{b}) V2 स च (for सह). V2 D5 T2.3 भर्ता (sic). —^{c}) V2.4 मदीय-. B4 मदीयां नगरीं. —^{d}) D13 तु; T3 च (for हि). B3.4 तावद् (for महद्). V2.4 B3.4 D9 उच्यतां; D13 अत्र मे; D14 अद्भुतं; Ct as in text (for उद्यतम्).

20 ^{a}) V2.4 अथ (for तथा). T3 संसृत्य (sic). —^{b}) V2.4 B3.4 D13 नगरं (for गमनं). —After 20^{ab}, Ś1 V2.4 B3.4 D1–3.5.7.9.11–13 read 17. —^{c}) Dt D6 T3 विप्र (for विप्रं). —For 20^{cd}, Ś1 V2–4 B3.4 D1–3.5.7.9.11-13 subst. l. 8 of 331*. —For 17-20, Ñ V1 B1.2 D10 M4 subst., while Ś1 V2.4 B3.4 D1–3.5.7.9.11–13 (V2.4 B3.4 D1.13 after 17^{ab}) ins. (subst. l. 8 for 20^{cd}; V3 also) after 17; V3 after 20^{ab} :

331* ऋष्यशृङ्गाय चैवैनं न्यवेदयदनन्तरम् । –
अयं राजा दशरथः सखा मे दयितः सुहृत् । –
अपत्यार्थं ममानेन दत्तेयं वरवर्णिनी । –
याचमानस्य मे ब्रह्मञ्शान्ता प्रियतरात्मजा । –
सोऽयं ते श्वशुरो विप्र यथैवाहं तथा नृपः । – [5]
शरणं त्वामनुप्राप्तः पुत्रार्थी द्विजसत्तम । –
पुत्रकाममिमं तात सफलं कर्तुमर्हसि । –
तारयैनमितो गत्वा शान्तया सह भार्यया ।

[Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 om. l. 1. —(l. 1) D1 ऋषि°; D10 अप्य° (sic) (for ऋष्य°). D1 [इ]ति (for [ए]नं). —(l. 2) D11 अंग- (for अयं). M4 यो (for मे). Ñ V B D10.13 M4 दयि (B1 °शि; D13 °य)तो भृशं (V1 दृशं [sic]; M4 मम) (for दयितः सुहृत्). —Ct cites l. 3–5 as in Ñ V B etc. —(l. 3) Ś1 समा° (for ममा°). Ñ V B D10.13 M4 अनेन मेनपत्याय (for the prior half). V2 मे (for [इ]यं). —(l. 4) Ś1 D1 याच्य°; V3 B3 (m.) D9 °नाय (for याचमानस्य). V3 B3 (m.)वै (for मे). B3 (marg.) as in text; D1 विप्र; D12 भूमान् (for ब्रह्मन्). Ñ B3 D10 याचते पुत्रकृत्ये च (B m. °त्याय); V1.2.4 B1.2.4 M4 याचते(B1 सा च मे)पुत्रकृतिका (V1 °प्रकृतिका hypermetric); D13 याचते पुत्रिकापुत्रं (for the prior half). D9 कांता. V2 B3 (m.).4 °तमा; D11 प्रियत* (for °तरा). Ś1 D2.3 M4 [आ]त्मनः (D2.3 °ना); D5.9.11.12 मम (for [आ]त्मजा). —(l. 5) V3 तवायं; D13 स्वयं ते (for सोऽयं ते). D3 स्वपुरे (for श्वशुरो). Ñ V B D10.11.13 M4 ब्रह्मन् (for विप्र). D2 सोयं श्वशुरो विप्रस्य (unmetrical) (for the prior half). D11 वा (for [ए]व). B4 हि (for [अ]हं). D2.3.7 तव (D2 तथा) प्रियः (D3 °या) (for तथा नृपः). —(l. 6) Ś1 शरणार्थम् (for शरणं त्वाम्). B3 transp. शरणं (m.) and त्वामनुप्राप्तः. Ś1 D5.11.12 पुत्रार्थे (D11 °र्थं) (for °र्थी). V2.4 D12 °मः; B1

ऋषिपुत्रः प्रतिश्रुत्य तथेत्याह नृपं तदा।
स नृपेणाभ्यनुज्ञातः प्रययौ सह भार्यया ॥ २१

तावन्योन्याञ्जलिं कृत्वा स्नेहात्संश्लिष्य चोरसा।
ननन्दतुर्दशरथो रोमपादश्च वीर्यवान् ॥ २२

ततः सुहृदमापृच्छ्य प्रस्थितो रघुनन्दनः।
पौरेभ्यः प्रेषयामास दूतान्वै शीघ्रगामिनः।
क्रियतां नगरं सर्वं क्षिप्रमेव स्वलंकृतम् ॥ २३
ततः प्रहृष्टाः पौरास्ते श्रुत्वा राजानमागतम्।
तथा प्रचक्रुस्तत्सर्वं राज्ञा यत्प्रेषितं तदा ॥ २४

G. 1. 10. 33
B. 1. 11. 26
L. 1. 9. 31

°सत्तः (before विसर्ग, म wrongly om.); D11 मुनि° (for द्विजसत्तम). —(l. 7) D2 इदं (for इमं). Ñ V B D10 तावत्; M4 गत्वा (for तात). Ñ V B D10.13 M4 त्वं या (V2 B1 यो)-जयितुम् (for सफलं कर्तुम्). —(l. 8) V2 योज°; V3 त्वर° (for तारयैनम्). B1 transp. सह and भार्यया.]

21 D13 om. (hapl.) 21. —[a]) Ś1 D1.3.5.7.9.11.12 °त्रोथ (D3 °पि) तच्छ्रुत्वा (D12 °त्य); Ñ V B D2 M4 °तथेत्युक्त्वा (V4 °क्तस्; D2 °तः श्रुत्वा). —[b]) D12 °त्या* (for °त्याह). D9 प्रति; G2 तथा (for तदा). Ñ V B D10 M4 तद्वा (B1 तं वा)क्य (V2 B1.3.4 M4 °कर्यं; V4 °क्या)सम- (V4 °दप्य; M4 °तद)नंतरं. —After 21[ab], Ś1 D1–3.5.9.11.12 ins.:

332* गच्छेति विप्रवचनाद्राजोवाच ततो नृपम्।
[D11 गत्वेति. D3 नृपं तदा; D11 तथा नृपं.]

—[c]) Ś1 D2.3 ऋषिणा च; D1.5.7.9.11.12 नृपेण च (D11 °णैव; D12 °वा) (for स नृपेण). Ñ V B D10 M4 तमनुज्ञाप्य नृपतिं.

23 [c]) Dt D6.8 पौरेषु. M3 चोदयामास. —For 22–23[cd], Ś1 D1–3.5.9.11.12 subst.:

333* तावन्योन्यं च कुशलं संपृष्ट्वाश्लिष्य चोरसा।
गमने मतिमाधत्त राजा दशरथस्तदा।
सोऽनुज्ञातो दशरथस्तेन राज्ञा महीपतिः।
प्रययौ स्वां पुरीं वीरः शान्तामादाय सत्वरम्।
ततो राजा प्रहृष्टात्मा प्रेषयामास वै तदा। [5]

[(l. 1) D1 °न्य-; D12 °न्यं (both submetrical) (for °न्यं च). D2.9 तावन्येन°; D3 तावन्येव त कु° (sic); D11 तवान्यो **° (by metathesis) (for the prior half). D1–3.9.11 कृत्वा (D3.11 पृष्ट्वा) संश्लिष्य°; D12 स पृच्छयाश्लिष्य (sic) वा रसं (for the post. half). —(l. 2) Ś1 °दत्त; D3 मप्रिसाधत्त (sic); D11 [अ]धत्त राजा स (for मतिमाधत्त). D11 मतिं; D12 रा* (for राजा). D9 तथा (for तदा). —(l. 4) D2 त्वं (sic) (for स्वां). D9 धीरः (for वीरः). D9 सत्वरः. —(l. 5) Ś1 D2.3 दशरथः (for प्रहृष्टात्मा). —D12 repeats from प्रेषयामास up to मेव in 23[f], after 25[e]. —D5.12 तथा (for तदा).]

—[ef]) Ś1 D4.5.11.12 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्). D1–3.9 क्षिप्रं सर्वम् (by transp.).

—For 22 and 23, Ñ V B D7.10.13 M4 subst.:

334* रोमपादस्ततो राजा परिष्वज्याभिपूज्य च। —
अनुजज्ञे पुरं गन्तुं भूयो दशरथं स्वकम्। —
ततस्तेनाभ्यनुज्ञातस्तमादाय द्विजर्षभम्। —
शान्तया सहितं काले प्रयातुमुपचक्रमे। —

अथ राजा दशरथः पुरुषानासकारिणः। — [5]
स्वपुरं प्रेषयामास प्रियाख्यानपुरःसरान्।

इतः शीघ्रतरं गत्वा युष्माभिर्मम शासनात्। —
क्रियतां मे पुरं शीघ्रं सर्वतः समलंकृतम्।

[(l. 1) M4 °पादं (for रोमपादस). V2 तदा (for ततो). V1 [अ]भि** च; B1 °पूजितः; D7 °वाद्य च (for [अ]भिपूज्य च). —(l. 2) V1 अनुयज्ञ-; B2 °यंगे; M4 °ज्ञानः (for °जज्ञे). V1 -परं गंतुं; B4 पुरीं गंतुं; D13 ततस्तं च. V3 भूपं; M4 राजा (for भूयो). D13 स्वयं. V4 दशरथः स्वकः. —(l. 3) V2 °ज्ञानं; D10 °कृतम्; D13 °ज्ञाते (for [अ]भ्यनुज्ञातम्). B4 ताम् (for तम्). B1 समादाय. —(l. 4) Ñ V3 B2.3 D10 सहितः; V4 सहि*. D7 राजा (for काले). —(l. 5) B2 आशुकारिणः. —(l. 6) Ñ B3 D10.13 °णीं; V1 स्वपुरूपं (hypermetric) (for स्वपुरं). M4 स्वकानेव पुरः° (for the post. half). —For ins. see below. —(l. 7) Ñ1 V2 इति; V1 ततः (for इतः). —V3.4 D13 om. l. 8. —(l. 8) D7 हि; M4 वै (for मे). D10 पुरं. B1 सर्वं (for शीघ्रं). Ñ1 स्वभ्य°; Ñ2 D10 °कृतां (Ñ2 sic); V1 स्वस्त्य°; D7 M4 त्वभ्यलंकृतं (for समलंकृतम्).]

—After l. 6, B3 ins.:

335* ऋष्यशृङ्गस्य गमनं शान्तया सह भार्यया।

—After 23, Dt D4.6.8.14 S (except M4) Cg.k.t ins.:

336* धूपितं सिक्तसंमृष्टं पताकाभिरलंकृतम्।

24 [ab]) D9 प्रविष्टाः (for प्रहृष्टाः). Ś1 तु (for ते). Ñ V1.2 B D7.10 M4 ते हृष्टमनसो गत्वा शीघ्रं नृपतिशासनात्. —G4 om. 24[cd]. —[cd]) D2.3 उपा-; G1.3 ततः (for तथा). Ś1 Dt D1–3.5.6.8.9.11.12 चक्रुश्च (for प्रचक्रुस्). D4 तथा च प्रतिचक्रुस्ते. D5 यद्राज्ञा (by transp.). D2 प्रेक्षितं; D3 कथितं; T3 प्रेरितं (for प्रेषितं). T2 तथा. Ñ V B D7.10.13 M4 तथा चक्रुर्यथाज्ञप्तं पुरे (B4 पुरं) सर्वम् (Ñ1 तस्मिन्; V4 B1 D7 यत्नम)शेषतः. —After 24, M3 ins.:

337* यत्प्रेषितं वसिष्ठेन राज्ञा दशरथेन च।
कृत्वा दूतान्द्विजो राज्ञः प्रेषयामास सत्वरम्।
ततो निवेदयामासुर्दूतास्तस्मै महात्मनः।
श्रुत्वा तु तेषां वचनं पुरस्कृत्य द्विजर्षभम्।

G. I. 10. 34
B. I. 11. 26
L. I. 9. 32

ततः स्वलंकृतं राजा नगरं प्रविवेश ह ।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैः पुरस्कृत्य द्विजर्षभम् ॥ २५
ततः प्रमुदिताः सर्वे दृष्ट्वा वै नागरा द्विजम् ।
प्रवेश्यमानं सत्कृत्य नरेन्द्रेणेन्द्रकर्मणा ॥ २६
अन्तःपुरं प्रवेश्यैनं पूजां कृत्वा तु शास्त्रतः ।
कृतकृत्यं तदात्मानं मेने तस्योपवाहनात् ॥ २७
अन्तःपुराणि सर्वाणि शान्तां दृष्ट्वा तथागताम् ।
सह भर्त्रा विशालाक्षीं प्रीत्यानन्दमुपागमन् ॥ २८
पूज्यमाना च ताभिः सा राज्ञा चैव विशेषतः ।
उवास तत्र सुखिता कंचित्कालं सहद्विजा ॥ २९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे दशमः सर्गः ॥ १० ॥

25 [a]) M1 दृष्टः (for ततः). D5.11.13 G2 M3 स्व (D11 M3 त्व लंकृतो (D11 तं). [b]) V1 *विवेश. Ñ1 V1–3 B D13 तत: V4 ततः (hypermetric); T3 G2 हा (for ह). M4 प्रविवेश पुरोत्तमं. — [c]) Ñ V1.2 B1.2 D10 सर्व-; V3 B3 सर्वे; B1 D2.3 स वै (for शङ्ख-). Dt D6.8 -निर्हादैः; D4 -संघोषैः; D12 -गिर्घोषः (sic) (for -निर्घोषैः). Ñ V B D7.10.13 M4 -तूर्यनिनादैन (for -दुन्दुभिनिर्घोषैः). —After 25[c], D12 repeats (erroneously) from प्रेषयामास in line 5 of 333* up to मेव in 23[f]. —After 25[c], M3 ins.:

338* भेरीपटहनिःस्वनैः ।
बन्दिभिर्वन्द्यमानश्च.

—[d]) Dt D6.8.12 °त्वा; D3 °स्तुत्य (for पुरस्कृत्य). G1–3 M1.2 द्विजोत्तमं.

26 [b]) D3 ते; D4.14 S (except M4) Cg.k तं (for वै). G1 द्विजाः (for द्विजम्). — [c]) D2 T2 प्रविश्यमानं. D5 संस्कृत्य (for सत्कृत्य). —[d]) D3 नगरेंद्रेण- (hypermetric). D11 -कर्मकृत् (for -कर्मणा). —For 26, Ñ V B D7.10.13 M4 subst.:

339* ततो मुमुदिरे पौरा दृष्ट्वा राजानमागतम् ।
सह तेनर्षिपुत्रेण ज्वलितानलवर्चसा ।

[(l. 2) Ñ1 म* (for सह). Ñ2 V1–3 D10 सहितमृषि°; D13 युक्तं महर्षिं; M4 स तेन मुनिपुत्रेण (for the prior half). V1 क्षालिता- (for ज्वलिता-). B2.3 -[आ]नन- (for -[अ]नल-). D7 ज्वलनार्कसमत्विषा (for the post. half).]

—After 26, Dt D6.8 M3 ins.:

340* यथा दिवि सुरेन्द्रेण सहस्राक्षेण काश्यपम् ।

27 D1.12 om. (hapl.) 27. B3 om. 27[ab]. —[ab]) D3.4.9.14 G4 M2.3 प्रविश्यैनं. Dt D2.3.6.8.14 T G2 M1.2 च; G1.3.4 [अ]थ (for तु). D4 विधानतः (for तु शास्त्रतः). Ñ V B1.2.4 D10.13 M4 तमृ(B4 स ऋ)ष्यशृंगं स्वपुरं (D13 M4 °रे) प्रवे (Ñ1 B1.2 °वि)श्य नृपतिस्ततः; D7 मुनिश्रेष्ठसुतं प्राप्य स भूपतिरुदारधीः. —[c]) D3 कृतं कृतं (sic). Ñ V B D7.10.13 M3.4 इव; G4 तथा (for तदा) —[d]) Ś1 D2 3.5.9.11 तरागमात्प्रभुः; Ñ V B D7.10.13 M4 पूर्ण (V2.4 °र्ण)मनोरथः (V2.4 °थं; T3 °मनात् (for तस्योपवाहनात्).

8 [a]) Ñ V B D7.10.13 M4 अंतःपुरजन (V4 °ना)श्चा (V2 °ो वा)पि. —[b]) T3 समागतां. S1 Ñ V B D1–3. 5.7.9–13 M4 दृष्ट्वा शांतामुपा(Ś1 D1–3.9.11.12 °तां तथा; D5 °तां तदा)गतां. —[c]) T2 भर्ता (sic). D3.5.11.14 G4 विशालाक्षी. —[d]) Ś1 D1 3.5.9.11.12 प्रत्य(D12 प्रीत्या)नंदन्मुदा युतः (D1 यथा; D2.11 °न्विता; D3 युतां; D5 युता; D9.12 युताः). —For 28[cd], Ñ V B D7.10.13 M4 subst.:

341* मुमुदेऽपूजयच्चैनां सह भर्त्रा विलासिनीम् ।

[V2 पूजया चैनां; V4 °यत्तां चै; B2 D13 °यंश्चैनां; D7 पूजयांचके; M4 पूज्यमाना च (for ऽपूजयच्चैनां). M4 विलासिनीं.]

29 [a]) Dt D6.8 तु (for च). — [c]) D14 G2 उवाच. M2 सुखिता तत्र (by transp.). —[d]) G1.3 द्विजन्मना; Ck.t as in text (for सहद्विजा). —For 29, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 subst.:

342* संपूज्यमानः स्तुतिभिर्यथा राजा विशेषतः ।
उवास तत्र स सुखं कंचित्कालं द्विजर्षभः ।
उपास्यमानः शुशुभे शान्तया दिव्यरूपया ।
अरुन्धत्या यथा युक्तो वसिष्ठो ब्रह्मणः सुतः ।

[(l. 1) D11 तदा (for यथा). —(l. 2) Ś1 D1.11 नृमुखं; D7 सुमुखे (for स सुखं). D5.7.9.12 किंचित्. D2 °र्षभ (for द्विजर्षभः). —(l. 4) D1–3.7.9 अरुंधतीसहाया वा (D1 °येन) (for the prior half). D5 विशिष्टो (sic) (for वसिष्ठो).]

—while Ñ V B D10.13 M4 subst. 308* with the following variants.

[(l. 1) Ñ V2–4 B1.3.4 D10 M4 स पूज्यमानः. B4 परमया (hypermetric). —(l. 2) B1 -संसदि (for -सदनि). —(l. 4) B1 तथा. D13 पुरौ (for पुरे). All transp. पुरे and यथा. B2 from महेन्द्रस्य up to °र्षभः in marg.]

Colophon. Ś1 D5 om. (continue the Sarga.) —*Kāṇḍa name* Ñ2 V4 D4.10.12 om. V1–3 B D11 आदि°; D1–3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Dt D4.6.8.14 S om. Ñ V1.2 B D10.11 ऋष्यशृंगा(Ñ1 V1.2 B1.2.4 °गस्या)योध्यागमनं; V3 ऋष्यशृंगोपाख्याने ऋष्यशृंगायोध्याप्रवेशः; V4 D1–3.7.9.12 ऋष्य(D9 °षि)शृंगागमनः (V4 D7.9 °नं). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V1.4 B1.4 D3.11.12 om. both. Ñ2 B2.3 D10 10 (as in text); V2 12; V3 9; D1 8; D7 7, Dt D6 T G M1–3 एकादशः; D2 अष्टमः; D9.13 M4 दशमः (as in text). D4.8.14 both (11). D13 ** कांडे ** शृंगा *** नाम द ** सर्गः. —After colophon, G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

ततः काले बहुतिथे कस्मिंश्चित्सुमनोहरे ।
वसन्ते समनुप्राप्ते राज्ञो यष्टुं मनोऽभवत् ॥ १
ततः प्रसाद्य शिरसा तं विप्रं देववर्णिनम् ।
यज्ञाय वरयामास संतानार्थं कुलस्य च ॥ २

तथेति च स राजानमुवाच च सुसत्कृतः ।
संभाराः संभ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम् ॥ ३
ततो राजाब्रवीद्वाक्यं सुमन्त्रं मन्त्रिसत्तमम् ।
सुमन्त्रावाहय क्षिप्रमृत्विजो ब्रह्मवादिनः ॥ ४

G. I. 11. 5
B. I. 12. 5
L. I. 9. 41

11

1 Ś1 D5 continue Sarga 10. T2 begins with श्री रामाय नमः. —^{a}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 M4 अथ; D7 अ*; Cm.g.k.t as in text (for ततः). Ñ V B D7.10.13 M4 व्यतिक्रांते; T3 G3.4 M2.3 °तिथौ (for बहुतिथे). —^{b}) Ñ V B D7.10.13 M4 शिशिरे (for कस्मिंश्चित्). Ñ V B D10.13 M4 तदनंतरं; G1 सुमनोरमे. —^{c}) Ñ V B D2.3.10.13 M4 वसंत(B4 °ते)समये प्राप्ते. —^{d}) Ñ V B D7.10.13 M4 राजा (for राज्ञो). D11 missing (for यष्टुं). Ś1 D1.2.12 मनोगमत्; Ñ V B D7.10.11.13 M4 मनो दधे; D5 समागमन्; T3 G1 M2 मनो गतं; Cm.t as in text (for मनोऽभवत्).

2 ^{a}) Dt D6.8 G2 M1 प्रणम्य; D5 प्रासाद्य; Cm.g as in text (for प्रसाद्य). —^{b}) D3 वर°; D11 °वर्चसं; D12 °वर्णनं (sic) (for देववर्णिनम्). —^{c}) Ś1 D9(before corr. as in D1).11.12 यज्ञार्थं; D1.3.5 यज्ञार्थे; D2 यदर्थं (for यज्ञाय). D8 reads रया *sup. lin.* in वरयामास. —^{d}) D1–3.9 संतानार्थं; D11 भत्रानार्थं (sic). Ś1 D1 3.5.9.11.12 च बुद्धिमान्; D4.14 T G2.4 M1.2 कुलस्य वै (for कुलस्य च). —For 2, Ñ V B D7.10.13 M4 subst.:

343* स ऋष्यशृङ्गमभ्येत्य प्रणिपत्याभिपूज्य च ।
ब्राह्मणैः सह संमन्त्र्य यज्ञं कर्तुं मनो दधे ।
होतारं वरयामास यज्ञे संतानकारणात् ।

[(l. 1) B2 आहृत्य; D13 अभ्येति (sic) (for अभ्येत्य). D7 M4 [अ]भिवाद्य (for [अ]भिपूज्य). —(l. 2) All (except B3) om. l. 2. —(l. 3) D7 वारया° (for वरयामास).]

3 ^{a}) D5.9 (*sup. lin.*).12 Cg transp. च and स. M4 तेनोक्तो (for राजानम्). —^{b}) Ś1 D1–3.5.9.11.12 प्राप्त-(D11 °प्ति)सत्क्रियः; Dt D6.8 वसुधाधिपः; T2 च सुसत्कृतः; T3 [इ]दं°; G2 M1 [ए]नं सुसत्कृतं; G4 च समुत्कृतः (sic) (for च सुसत्कृतः). Ñ V B D7.10.13 M4 उक्त्वा (B4 ऋषिः; M4 राजा) भूयोभ्य(V1 °ह्य)भाषत. —M4 om. 3^c–4^b. —^{c}) D1 च; D7 मे (for ते). D11 सक्रियांतास्वै (sic) (for संभ्रियन्तां ते). —^{d}) D4 तुरंगश्; M3 तुरगं (for तुरगश्). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 स(D5.12 सा)हायाश्च (D1 °यश्च; D12 °व्याशु) द्विजातयः (D11 °जोत्तमाः).
—For 3^{cd}, Ñ V B D10.13 subst.:

344* संभारयाशु नृपते संभारान्यज्ञसाधकान् ।
सहायानपरांश्चात्र होतृन्यज्ञे समानय । —
वसिष्ठप्रभृतींश्चान्यान्मन्यसे यानपि द्विजान् । —

[(l. 1) V1 संभारयामाशु (hypermetric); V3 संभारयस्व. B4 *पते (for नृपते). V2–4 -साधनान् (for -साधकान्). —(l. 2) V4 महा° (for सहायानपरांश्). —(l. 3) Ñ1 V3 B2 यांश्च; V1 मार्त्यांश् (sic); V2 च त्वम्; V4 D13 चैव; B1 अन्यान् (for चान्यान्). V1 च***नपि द्विजान्; V2 आनया-न्यानपि द्विजान्; V4 D13 अ (D13 ह्य to avoid hiatus)न्यानपि द्विजोत्तमान् (for the post. half).]

—After 3, Dt D6.8 T3 G2 M1.3 read (for the second time, cf. v.l. 1.8.4) 15^{ab}. Thereafter G2 M1 cont.:

345* इत्युक्ते तु महाभागे मुनावक्लिष्टकर्मणि ।
[G2 आश्लिष्ट- (for अक्लिष्ट-).]

4 M4 om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). For 4^{ab} cf. 1.8.4^{ab}. —^{a}) B1 तत्र (for ततो). Dt D6.8 G1.3 [अ]ब्रवीत् (for राजा). Dt D6.8 नृपो; G1.3 स तद् (for [अ]ब्रवीद्). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 G2 M1–3 Ck सूतं; Ñ V1.3 B2–4 D10 एतत्; V2.4 D13 एनं; B1 एवं (for वाक्यं). —^{b}) Ñ V1.2.4 B D10.13 अभितः स्थितं; V3 अभिसंस्थितं (for मन्त्रिसत्तमम्). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ब्राह्मणान्सपुरोहितान्; Dt D6.8 G2 M1.3 Ck ब्राह्मणान्वेदपारगान्. —^{d}) T3 ब्रह्मवादिनं. ❀ Ck: ततो राजा सूतमब्रवीत्। किमब्रवीदित्यतो ब्राह्मणेत्यादि। हे सुमन्त्र ब्राह्मणान् वेदपारगानृत्विगादींश्चावाहय इति। ❀ —For 4^{cd}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 subst.:

346* क्षिप्रमानय धर्मज्ञ यज्ञार्थं मम सुव्रतान् ।
वेदविद्याव्रतस्नातान्यज्ञकर्मसुनिष्ठितान् । —
सूत्रभाष्यविदश्चैव वेदवेदाङ्गपारगान् । —
गृहमेधिदरिद्रांश्च वृद्धानपि कलत्रिणः । —
श्रोत्रियांश्च विदेशस्थान्सत्कृत्य त्वमुपानय । — [5]

[D11 om. l. 1–3; Ñ V B1.3 D10.13 om. l. 2–5; D1 om. l. 4–5. —(l. 1) Ñ V B1.3 D10.13 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्). Ñ (illeg. for त्वा) V1.3 B3 D10 मे गत्वा; V2.4 B1 D13 मे सूत; D7 धर्मैज्ञान् (for धर्मज्ञ). D1 यज्ञार्थे (for °र्थं). Ś1 D3 स(D3 त)मनुव्रतान्; D5 °सुव्रत; D12 °सुव्रतः (for मम सुव्रतान्). Ñ V B1.3 D10.13 गुरू(Ñ1 illeg.)न्सर्वानशेषतः (for the post. half). —B2 reads lines 2–4 in marg. —(l. 2) Ś1 न्याय-; B4 वेद- (for यज्ञ-). —(l. 4) Ś1 B2.4 D2.3.5.9.11.12 °मेधिनो (D12 °नां) (hypermetric) (for गृहमेधि-). B4 वृद्धांश्चापि; D11 वृद्धानमपि (sic) (for वृद्धानपि). D9 कलत्रिणान् (sic) (for कलत्रिणः). —(l. 5) Ś1 B4 समु° (for त्वमुपानय).]

G. 1. 11. 8
B. 1. 12. 6
L. 1. 9. 44

ततः सुमन्त्रस्त्वरितं गत्वा त्वरितविक्रमः ।
समानयत्स तान्विप्रान्समस्तान्वेदपारगान् ॥ ५
सुयज्ञं वामदेवं च जाबालिमथ काश्यपम् ।
पुरोहितं वसिष्ठं च ये चान्ये द्विजसत्तमाः ॥ ६
तान्पूजयित्वा धर्मात्मा राजा दशरथस्तदा ।
इदं धर्मार्थसहितं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥ ७
मम लालप्यमानस्य पुत्रार्थं नास्ति वै सुखम् ।
तदर्थं हयमेधेन यक्ष्यामीति मतिर्मम ॥ ८
तदहं यष्टुमिच्छामि शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
ऋषिपुत्रप्रभावेन कामान्प्राप्स्यामि चाप्यहम् ॥ ९

On the other hand, M4 subst. :

347* सुमन्त्र ऋत्विजो ये मे तान्सर्वान्क्षिप्रमानय ।

☞ Dt D4 (second time begins with श्रीराम ३) .6.8.14 S (except M4) read for the first time st. 5-21 after 1.8.4 repeating (G2 om. 16 and 17) here. The comm. r.m.g.k.t also agree with the above MSS. As all the st. are not cited by the comm. they are generally omitted in the notes.

5 Dt D4.6.8.14 S (except M4) (all second time) transp. 5 and 6. —[a]) T3 (second time) G4 (both times) M2 (first time) त्वरितः (for त्वरितं). —[c]) G2 त् *inf. lin*; M3 य *inf. lin. sec. m.* in समानयत्. Dt G1.3 M2 (all both times, M2 second time before corr.), D4.6.8.14 G2.4 M1.3 (all first time) सर्वान् (for विप्रान्). —[d]) D4 (both times) समर्थान्; G1.3 M2.3 (all first time) गुरूंस्तान् (for समस्तान्). D4 G1.3 (all first time) सपुरोहितान् (for वेदपारगान्).

—For 5, Ś1 Ñ V B D2.3.5.7.9–13 M4 subst. :

348* श्रुत्वा तु राज्ञो वचनं सुमन्त्रस्त्वरितस्तदा ।
आनयामास तान्सर्वान्ब्राह्मणान्वेदपारगान् ।

[(l. 1) D2.3.7 [अ]थ (for तु). Ñ1 V2.4 B1 D13 M4 स राज(Ñ1 °ज्ञो)वचनं श्रुत्वा; Ñ2 V1.3 B2-4 D10 स राजवचनाच्चापि (for the prior half). D13 स्वमंत्रस् (for सुमन्त्रस्). Ś1 D3.13 त्वरितं; V2 मुदितस् (for त्वरितस्). B4 तथा (for तदा). —(l. 2) Ñ V B D10.13 M4 होतॄंस्तान् (for तान्सर्वान्). Ñ V B D10.13 M4 वेदवेदांगपारगान् (for the post. half).]

—For 5, D1 subst. and reads after 6 :

349* तानागतान्द्विजाञ्राजा पूजयामास धार्मिकः ।

6 Dt D4.6.8.14 S (except M4) (all second time) transp. 5 and 6. —[a]) V2 स्वयं तु; D1 सुमंत्रं (for सुयज्ञं). D12 वामदं (corrupt) (for वामदेवं). —[b]) B4 थाबालिम्. D6 (second time) कश्यपं (for काश्यपम्). Ś1 D1–3.5. 7.9.11.12 क(D9 का)श्यपं तथा (D3 °दा). —[d]) Ś1 D5 तथैवान्ये द्विजातयः; Ñ V B (B1 partially *sup. lin.*) D10.12.13 M4 तथा(B4 °दा)न्यान्द्विजसत्तमान् (D12 °पुंगवान्). Dt D6.8 G M1–3 (G1.3 both times, others first time) ये चाप्यन्ये द्विजोत्तमाः; D1.2.11 तथैवान्यान्द्विजोत्त- (D11 °*)मान्; D3.7 तथान्यांश्च द्विजोत्तमान्; D4 G2 M1.2 (all second time) ये चाप्यन्ये द्विजातयः; D9 तथान्ये ये द्विजातयः; T3 (second time) ये चान्ये तु द्विजात(त *sup. lin.*)यः.

7 [a]) D1 पूजयित्वा तु (for तान्पूजयित्वा). D9 धर्मेण (for धर्मात्मा). Ñ V B D10.13 तानागतान्पूजयित्वा. —[b]) T2 M3 (both first time) तथा (for तदा). —After 7[ab], M3 (second time) ins. :

350* स्वरेण महता धीरो गम्भीरेणानुनादिना ।

—[c]) V2 -सदृशं; D2 -संयुक्तं; D3 -वचनं (for -सहितं). Dt D4.6.8.14 T G M1–3 (all second time) धर्मार्थसहितं युक्तं (T2 विप्रं). —[d]) D11 तत्रश्लक्ष्णं (sic) (for श्लक्ष्णं). Ñ V B D10 transp. श्लक्ष्णं and वचनं. D4 G1–3 M3 (all first time) वाक्यं श्लक्ष्णमथाब्रवीत्.

8 [a]) Dt D6.8 (all second time) Ctp (first time) तातप्य°; D3.7 वै तप्य°; Ct as in text (for लालप्यमानस्य). —[b]) Dt D6.8.9.11 T3 (second time) M3 Ct (Dt D6.8 M3 Ct first time) सुतार्थं (for पुत्रार्थं). Ś1 D5.11.12 मे (for वै). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 सुतः (for सुखम्). —[c]) Dt D4.6.8 T3 G1.3 M2 (all second time) पुत्रार्थं; D1–3.7.9.11 M3 (second time) तदहं; Ct (first time) as in text (for तदर्थं). ❀ Ct (first time) : सुतार्थं सुतमुद्दिश्य लालप्यमानस्य पुनः पुनर्भृशं च विलपतो राज्यादिनापि सुखं न भवति। तातप्यमानस्य इति पाठे पुनः पुनर्भृशं च तपः कुर्वत इत्यर्थः। अयमेव पाठो युक्तः। पूर्वं सुतार्थं तप्यमानस्येत्युक्तेः। ❀ —[d]) D11 यजानि (for यक्ष्यामि). Dt om. (hapl.) मति. —For 8, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

351* काङ्क्षतो ह्यनुरूपा मे संततिर्नोपपद्यते ।
तदर्थं वाजिमेधेन यजेयमिति मे मतिः ।

[(l. 1) V2 कांक्ष्यते; M4 कांक्षेतो (sic) (for काङ्क्षतो). M4 [अ]पि (for हि). Ñ1 [अ]नुरूपात्म-; D13 [अ]नुरूपेण (for [अ]नुरूपा मे). —(l. 2) V3 तदर्थे (for तदर्थं). Ñ1 °यज्ञेन (also as in text); D13 चाश्व° (for वाजिमेधेन). Ñ2 B4 यजेहम्; V1 यक्षेयम्; D10 यज्ञोयम् (for यजेयम्).]

9 [a]) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 तदर्थं यष्टुकामोऽयं (D5.11 °हं). —[b]) Ś1 Ñ1 V B1.2.4 Dt D4.6.8.11.13.14 S (Dt D4.6.8 T3 G1–3 M1–3 second time) हयमेधेन; Ñ2 B3 D10 वाजिमेधेन; D1–3.5.7.12 हयपूर्वेण; G2 M1 (first time) विधिपूर्वेण (Dt D4.6.8 T3 G1.3 M2.3 first time and D14 T1.3 G4 both times as in text) (for शास्त्रदृष्टेन). Ñ V

ततः साध्विति तद्वाक्यं ब्राह्मणाः प्रत्यपूजयन् ।
वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे पार्थिवस्य मुखाच्च्युतम् ॥ १०
ऋष्यशृङ्गपुरोगाश्च प्रत्यूचुर्नृपतिं तदा ।
संभाराः संभ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम् ॥ ११
सर्वथा प्राप्स्यसे पुत्रांश्चतुरोऽमितविक्रमान् ।
यस्य ते धार्मिकी बुद्धिरियं पुत्रार्थमागता ॥ १२
ततः प्रीतोऽभवद्राजा श्रुत्वा तद्द्विजभाषितम् ।
अमात्यांश्चाब्रवीद्राजा हर्षेणेदं शुभाक्षरम् ॥ १३
गुरूणां वचनाच्छीघ्रं संभाराः संभ्रियन्तु मे ।
समर्थाधिष्ठितश्चाश्वः सोपाध्यायो विमुच्यताम् ॥ १४

G. I. II. 15
B. I. 12. 15
L. I. 9. 53

B D10.13 M4 सांप्रतं (for कर्मणा). D9 पूर्वेण प्रत्यपूजयत्. —D9 om. 9c–10b. —c) Ñ V B D10.13 T1.2 G2 M1.4 (T1.2 G2 M1 second time) -प्रसादेन; D3.5.11 (after corr.) °ण (for -प्रभावेन). —d) Ś1 D1–3.5.11,12 कामं; D7 कांक्षां (for कामान्). D3 प्रस्यामि (sic); G1 प्राप्नोमि (for प्राप्स्यामि). Ś1 D5.11.12 [अ]हं द्विजाः; D1 [अ]भीप्सितं; D3 वाप्यहं (for चाप्यहम्). Ñ V B D10.13 M4 भवतां चापि तेजसा. —For 9cd, Dt D4.6.8.14 T G M1–3 Cm.g.k.t (all first time) subst.:

352* कथं प्राप्स्याम्यहं कामं बुद्धिरत्र विचार्यताम् ।
[Dt D6.8 निश्चित्यतां (for विचार्यताम्).]

—After 9, Ñ V B D10.11.13 M4 ins.:

353* अनुगृह्णन्तु मामत्र भवन्तः शरणागतम् ।
[M4 तत्र (for अत्र).]

10 D9 om. 10ab (cf. v.l. 9). —a) V4 साधु (for ततः). V2 चाभाष्य (for तद्वाक्यं). —b) Ñ V B D10.13 M4 तेभ्य°; D2 तत्र°; D3.7 सम° (for प्रत्यपूजयन्). —c) Ñ V B D10.13 M4 प्रीताः (for सर्वे). M3 वसिष्ठमुख्याः सर्वे च. —d) Dt D6.8.14 S (except M4) Ct (all first time) मुखेरितं; D1.2.9 मुखच्युतं; G2 (second time) मुखाच्च्युतः; Cg (first time) as in text (for मुखाच्च्युतम्). Ñ V2–4 B D10.13 M4 प्रशशंसुश्च तं नृपं; V1 प्रशशंस्वसुतं नृपं (sic).

11 a) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 ते (for च). —b) Ñ V B D10.13 M4 तमूचुः; D12 प्रसर्व (sic) (for प्रत्यूचुः). Ś1 D1–3.5.7.11–13 ततः; Ñ V B D10 M4 पुनः (for तदा). T2 (second time) प्रत्युवाच महीपतिं. —For 11ab, Dt D4.6.8.14 T G M1–3 (all first time) subst.:

354* ऊचुश्च परमप्रीताः सर्वे दशरथं वचः ।

11cd=3cd. —c) D12 संभार (sic) (for संभाराः). V2.3 D2 संभृयतां; B4 संमियांताश् (both sic) (for संभ्रियन्तां). Ñ V B D10.13 च; M4 वै (for ते). —d) Ñ V1 B2–4 D10 M3 (first time) तुरंगश्च; V2–4 तुरंगं च; D1 तुरगस्य (sic) (for तुरगश्च). V3 प्रमुच्यतां (for विमुच्यताम्). —After 11, Dt D6.8 T3 (for the third time, cf. v.l. 3) D4 M2 (for the second time, cf. v.l. 1.8.4) read 15ab.

12 a) M3 सर्वधा (°था *inf. lin. sec. m.*). D3 प्राप्स्यसे (sic) (for प्राप्स्यसे). —b) M3 reads श्च *inf. lin.* in पुत्रांश्च. D4 T2 (both second time) चत्वारो (for चतुरो). Ś1 -तेजसः (for -विक्रमान्). Dt D4.6.8.14 T G M1–3 (all first time) अभिप्रे(D4 T2 °प्री)तांश्च पार्थिव (T2 राघव). —d) D2.3.7 ईदृशी (D2 इयं ते) समुपागता. —For 12, Ñ V B D10.13 subst.:

355* प्राप्तासि नियतं पुत्रानीप्सितान्परमद्युतीन् ।
पुत्रार्थं धर्मसंयुक्ता यस्य ते मतिरीदृशी ।
[(l. 1) V1.2.4 B1.3.4 D10 प्राप्तोसि; D13 प्राप्नोषि (for प्राप्तासि). V1 * * * द्युतीन्; V2 अमर° (for परमद्युतीन्). —(l. 2) V2.4 पुत्रार्थे (for पुत्रार्थं).]

13 a) Dt D6.8 (all first time) तुष्टो (for प्रीतो). —b) Ñ V B Dt D4.6.10.13 T3 G1 M2.3 (Dt D4.6 M2.3 first time, T3 both times) [ए]तद्; Dt D6.8 (all second time) तु; D1.3 च; D4 (second time) [ए]व (for तद्). Ñ V B D10.13 ऋषि° (for द्विजभाषितम्). —c) Dt D6.8 (all both times) अब्रवीद् (for चाब्रवीद्). Ś1 D1–3.5.7.9.12 M4 तत्र (for राजा). D11 अमत्यांश्चावत्तीश्र (sic). —d) T3 (second time) च (for [इ]दं). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 हर्षवेगाकुलाक्षरं; Dt D6.8 (all first time) हर्षव्याकुललोचनः; D4.14 S (except M4) Cg.k (all first time) हर्षपर्याकुलेक्षणः. —For 13cd, Ñ V B D10.13 subst.:

356* सुमन्त्रप्रभृतींश्चैवमब्रवीन्मन्त्रिसत्तमान् ।
[D13 मंत्रिणस्तदा (for मन्त्रिसत्तमान्).]

14 ab) D2 वचनं (for वचनाच्). T3 (second time) संभारान् (for संभाराः). D2 संभूर्यतु (sic) (for संभ्रियन्तु). Dt D4.6.8.14 S (except M4) (D14 T1 G4 both times, others first time) संभाराः संभ्रियंतां मे गुरूणां वचनादिह. —For 14ab, Ñ V B D10.13 subst.:

357* गुरूणामाज्ञयैषां मे यज्ञसंभारविस्तरः ।
आशु संभ्रियतां कृत्स्नो युष्मामिर्मम चाज्ञया ।
[V1 [ए]व *; B4 [ए]तेषां मे (hypermetric) (for [ए]षां मे). Ñ2 य *; B1 यज्ञे (for यज्ञ-). B1 -विस्तरैः; D10 -विस्तरात् (for -विस्तरः). —(l. 2) V2.3 संभृयतां; B4 संभ्रमितां (sic) (for संभ्रियतां). V3 कृत्स्नं (for कृत्स्नो). Ñ2 V1.3 B2.4 D10 शासनात् (for चाज्ञया).]

—Thereafter cont.:

358* यथा न भवति छिद्रं केनचित्तद्विधीयताम् ।
[V1 केनचिविधीयतां (sic). V4 D13 तथा नीतिर्विधीयतां (for the post. half).]

G. I. II. 19
B. I. 12. 16
L. I. 9. 54

सरय्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम् ।
शान्तयश्चाभिवर्धन्तां यथाकल्पं यथाविधि ॥ १५
शक्यः कर्तुमयं यज्ञः सर्वेणापि महीक्षिता ।
नापराधो भवेत्कष्टो यद्यस्मिन्क्रतुसत्तमे ॥ १६
छिद्रं हि मृगयन्तेऽत्र विद्वांसो ब्रह्मराक्षसाः ।
विधिहीनस्य यज्ञस्य सद्यः कर्ता विनश्यति ॥ १७
तद्यथा विधिपूर्वं मे क्रतुरेष समाप्यते ।
तथा विधानं क्रियतां समर्थाः करणेष्विह ॥ १८

—V4 om. 14^{c}–15^{b}. —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 अमात्याधिष्ठि- (D2.3.7 °श्रि)तश् (D9 °त-); Ñ1 V1–3 B D10.11.13 सुमंत्रा°; Ñ2 सुमंत्राधिगतश् (for समर्थाधिष्ठितश्). D2.3.7 चास्य; D9 -स्वाश्वः; G3 चासः (sic) (for चाश्वः). —^{d}) D2 तुरंगश्च; D3.7 तुरगश्च (for सोपाध्यायो).

15 Ś1 V4 om. 15^{ab} (for V4 cf. v.l. 14). Dt D6.8 T3 (third time), D4 M2 (second time) after 11, D14 T1.2 G1.3.4 (first time) after 1.8.4, G2 M1.3 (second time) after 3 read 15^{ab}. D1–3.5.7.9.11 read 15^{ab} after 16^{ab}. — ^{a}) B3 Dt (both times) D4(second time).7.8 (second time before corr.) .10.11 शर° (for सरय्वाश्). Ñ V1–3 B D10.13 च (V3 चा) परे (V1 missing)पारे; D1-3.5.11.12 सरितः पारे; D4 (second time) reads in marg.; M4 °कूले (for चोत्तरे तीरे). M3 (second time) रमणीयप्रदेशे तु. —^{c}) D12 शांतयित्वा (sic) (for शांतयश्च). Ś1 [अ]भिकल्प्यंतां; Ñ1 B3 [ए]व क्रियंतां; Ñ2 V1.2.4 B1.2.4 D10.13 [ए]व तत्रैव; V3 तथैवात्र; Dt D4.6.8.11 T G2.4 M1.2 (D14 T G2 M1 both times, G4 second time, all others first time) [अ]पि; D1 [अ]न्यकल्प्यंतां (sic); D2.3.5.9.11.12 [अ]पि कल्पं (D2 °ल्प्यं; D12 °ल्पां [sic])तां; D7 [अ]पि जल्पंतां; M4 [अ]पि मे तत्र (for [अ]भिवर्धन्तां). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 तत्र कल्पैर् (D12 °ल्पे); Ñ1 यथाविधि; G1.3 यथाकालं (for यथाकल्पं). Ñ1 विनिर्मिताः; D1.2 M3 (second time) यथा विधिः (for यथाविधि). Ñ V B2–4 D10.13 M4 क्रियंतां (V3 B4 D10 M4 °यतां)विधिनिर्मिताः; B1 विधिना विधिनिर्मिताः — After 15, D12 ins.:

359* शक्यमासं(सुं) यथा यज्ञं तत्सर्वं संविधीयताम् ।

[Cf. 16^{ab} in Ś1 D2.5.9]

16 G2 reads 16 and 17 after 1.8.4 omitting here. —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9 M4 शक्यम् (for शक्यः). Ñ1 illeg. after शक्यः. Ś1 D1–3.5.7.9 M4 आसुं; Ñ2 V1.3.4 B3.4 D10.12 ह्यासुम्; V2 B1 यष्टुम्; B2 D13 [अ]वासुम्; Dt D6.8.14 T1.2 G M1–3 (M3 both times, all others first time) प्रासुम्; D11 [अ]प्यासुम् (for कर्तुम्). Ś1 महा-; D1–3.5.7.9 M4 यथा (for अयं). Ś1 D1.2.5.9 यज्ञं (for यज्ञः). —^{b}) Ñ V B D10.12 M4 नाशकेन; D1 °णेदं; D11.13 नाशक्तो न (for सर्वेणापि). V4 °भूता; D11.13 °क्षितां (for महीक्षिता). Ś1 D2.5.9 तत्सर्वं संविधीयतां; D3.7 तथा सर्वं विधीयतां. —^{c}) Ś1 D1.4(second time).5.9.11 M1 नापचारो; D2.3 नोपचारो; D7 नोपवादो; D12 नाचपरो (sic); G2 M1 (both first time) न प्रमादो (for नापराधो). Ś1 D5.12 राष्ट्रे; D1.3.7 दुष्टो; D2 क्रुद्धो; D11 कश्चिद् (for कष्टो). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.11 यथा (for यदि). Ś1 D1–3.5.7.11.12 -पुंगवे (D2 °वः sic) (for -सत्तमे). —For 16^{cd}, Ñ V B D10.13 M4 subst., while D12 ins. after 16^{ab}:

360* न चैवाश्रद्दधानेन न चाल्पद्रविणेन च ।

[V2 नानल्प-; V3 नचान्य-; D10 om. (hapl.) न (for न चाल्प-). M4 न चाद्रव्येण कश्चित् (for the post. half).]

17 G2 om. 17 (cf. v.l. 16). —^{a}) M4 छिद्राणि (for छिद्रं हि). Ś1 D5.12 मृगयंते तु; Ñ V1.2.4 B D2.3.7.9.13 G2.4 M1 (G2.4 M1 second time) मृगयंत्यत्र; V3 D1.10 मृगयत्यत्र; Dt D6.8 (all second time) मृगयंस्येते (first time °यंते स्म) (for मृगयन्तेऽत्र). —^{b}) Ñ (Ñ2 illeg.) य**; V B D2.3.7.10–13 M4 यज्ञ(B4 °ज्ञे before corr.)स्य: (for विद्वांसो). —^{c}) Ś1 D1.5.12 विघ्ने तु तस्य; Ñ1 D4 (both times). 13 विघ्नितस्य हि (D13 तु); Ñ2 V1–3 B1 D10 M1 विघ्नितस्य च; V4 विघ्नभूतस्य; D2 विधि तस्य तु; D11 विधितस्य तु (sic); D14 (second time) T1.2 (both both times) G4 (second time) वि (first time नि) हतस्य च; M3 (both times) निहतस्य हि (first time तु); M4 विनिघ्नितस्य (for विधिहीनस्य). —^{d}) Ś1 वा (probably क)र्ता सद्यो; Ñ1 V1.2 B1.2 संहर्तापि; Ñ2 B3 D10 संयष्टापि; V3 संकर्तापि; V4 B4 स भर्तापि; D1–3.5.7.9.11.12 कर्ता सद्यो (by transp.); D13 कर्तापि हि (for सद्यः कर्ता).

18 ^{a}) D2 तथा च; D3.7 M4 यथा च (for तद्यथा). Ñ V B D10.13 M4 [अ]यमविघ्नेन; D6 (second time) °पूर्वं मे (for विधिपूर्वं मे). —^{b}) Ñ V B D10.13 M4 मम यज्ञः (for क्रतुरेष). D2.3.7 समाप्यतां. —^{c}) D2 यथा (for तथा). D4.8 (before corr.) (both second time) क्रियंतां (for क्रियतां). —^{d}) Ś1 D1.5.11.12 T3 (second time) समर्थैः; D2.4 (second time, before corr.) समर्थः; D3.7 समर्थः; D11 समर्थौ (for समर्थाः). Ś1 D5.10–12 सत्रकर्मणि (Ś1 °णः); Dt D6.8 (all first time) साधनेष्विति; D1–3.7.9 तत्र कर्मणि; D14 T G M1 (first time, D14 G4 both times) °ष्वपि (for करणेष्विह). —For 18^{cd}, Ñ V B D10.13 M4 subst.:

361* तथा समस्तैर्यज्ञोऽयं भवद्भिः संविधीयताम् ।

तथेति च ततः सर्वे मन्त्रिणः प्रत्यपूजयन् ।
पार्थिवेन्द्रस्य तद्वाक्यं यथाज्ञप्तमकुर्वत ॥ १९
ततो द्विजास्ते धर्मज्ञमस्तुवन्पार्थिवर्षभम् ।
अनुज्ञातास्ततः सर्वे पुनर्जग्मुर्यथागतम् ॥ २०
गतानां तु द्विजातीनां मन्त्रिणस्तान्नराधिपः ।
विसर्जयित्वा स्वं वेश्म प्रविवेश महाद्युतिः ॥ २१

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकादशः सर्गः ॥ ११ ॥

G. I. 11. 25
B. I. 12. 22
L. I. 9. 60

[Ñ1 समस्ते (sic) (for समस्तैर्). Ñ1 यतोयं (sic); Ñ2 D10 यत्नोयं; M4 यत्नेन (for यज्ञोऽयं). D13 transp. समग्नैः and भवद्भिः. M4 संप्रधार्यतां (for संविधीयताम्).]

19 [a]) D12 repeats तथेति. Ś1 D5.11.12 तद्वचः श्रुत्वा; Ñ V B D10.13 च नृपस्याज्ञां; Dt Dt4.6.8.14 T G M1–3 (all first time) चाब्रुवन्°; D1–3.7.9 तद्वचः°; T3 (second time) च वचः सर्वे (for च ततः सर्वे). D9 om. (hapl.) 19[b]–21[a]. —[b]) Ś1 °पूज*न्; Ñ V B D10.13 M4 प्रतिगृह्य ते (B4 च); Dt D6.8 Ct (all first time) प्रतिपूजिताः; D1 3.7 सम°; T2 (second time before corr.) °पूरयन्; Cg.k.tp (all first time) as in text (for प्रत्यपूजयन्). —[c]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 सर्वं (for वाक्यं). —[d]) Dt D6.8 (all first time) यथापूर्वं (for यथाज्ञप्तम्). Dt Dt4.6.8.14 T G M1–3 (all first time) निशम्य ते (for अकुर्वत). Ś1 D1–3.5.7.11.12 य-(Ś1 त)थाज्ञां (D2 °ज्ञं) प्रत्यपालयन्. — For 19[c,d], Ñ V B D10.13 M4 subst. :

362* यथाज्ञप्तमशेषेण चक्रुर्नृपतिशासनम् ।

[V3 यद् (for यथा-). V4 यज्ञम् (for [आ]ज्ञप्तम्).]

20 D9 om. 20 (cf. v.l. 19). —[a]) Dt Dt4.6.8.14 T G M1–3 (all first time) तथा (for ततो). Ñ1 च; Ñ2 तु (for ते). Ś1 Dt D1–8.11.12.14 T G M1–3 (Dt Dt4.6.8.14 T G M1–3 first time) धर्मज्ञाः; Ñ V B D10.13 M4 राजानम् (for धर्मज्ञम्). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 वर्धयित्वा च (D3.7 तु) तं (D11 ते) नृपं. Ñ V B D10.13 M4 श्रा (V3 सं) मंत्र्य (V1 °*) प्रतिपूज्य (Ñ2 V1.4 B1 D10 °गृह्य)च (B1 ते). Dt Dt4.6.8.14 T G M1–3 Cr.m.g.k.t (all first time) वर्धयंतो नृपोत्तमं. —[c]) Ś1 अनुजग्मुस् (for अनुज्ञातास्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 तथा (Ś1 D5 °दा; D11 °तो) राज्ञा (for ततः सर्वे). Ñ V2.4 B D10.13 M4 अविघ्नमस्त्वित्युक्त्वा (Ñ1 °*°; D10 °त्युक्ता) च (V4 om. च, submetric); V1 अविघ्नमसि* कारैः; V3 अविघ्नमस्तु तेत्युक्त्वा. —[d]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 प्रतिजग्मुर् (for पुनर्जग्मुर्). B3.4 °गताः; D12 तथा° (for यथागतम्).

21 D9 om. 21[a] (cf. v.l. 19). —[a]) T2 G2 M1 (all second time) गतेषु. Dt D6.8 T2 G2 M1 (all second time) तेषु विप्रेषु (for तु द्विजातीनां). Ś1 D1–3.5.7.11.12 गतेषु द्विजमुख्येषु; M3 (second time) तेषां गतानां विप्राणां. —[b]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 [अ]पि; D9 [अ]थ (for तान्). —For 21[a,b], Dt Dt4.6.8.14 T G M1–3 (all first time, cf. v.l. 1.8.4) subst. :

363* इत्युक्त्वा नृपशार्दूलः सचिवानिदमब्रवीत् ।

—[c]) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 विसृज्य (D1–3.11 विसर्ज्य) सर्वान् (for विसर्जयित्वा). D2.6 स्व- (D6 second time before corr. as in text). —[d]) Dt D6.8 (all both times) महामतिः (for महाद्युतिः). —For 21, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

364* तेष्वथ द्विजमुख्येषु गतेषु स नराधिपः ।
शेषानुष्ठानमाज्ञाप्य विवेशान्तःपुरं ततः ।

[(l. 1) V2 तेष्वथो; V4 तेषु वै (for तेष्वथ). B3 (m.) तेषु च (for गतेषु). V4 om. (hapl.) from l. 2 up to 1.12.2[b]. —(l. 2) V1 आज्ञाय; D13 आज्ञप्य; M4 आश्रित्य (for आज्ञाप्य). V2 तदा.]

—After 21, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ins. :

365* पुत्रार्थं सममिप्रेतं निवृत्तं चाभ्यमन्यत ।

[Ś1 D5.12 प्रजार्थं (D5 °र्थे) (for पुत्रार्थं). D12 निष्टं तं (for निवृत्त). D9 °नंदत; D11 चाप्य° (for चाभ्यमन्यत).]

Colophon. Ś1 V4 D5.12 om. (Sarga continued). —*Kāṇḍa name*: Ñ2 D4.10 om. V1–3 B D11 आदि°; D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name*: S om. Ñ1 V2 अश्वमेध-संभारः; Ñ2 V1 B2–4 D10 अश्वमेधारंभः; V3 अश्वमेधयज्ञ-प्रावर्तनः; B1 अश्वमेधयज्ञसंभारः; D1.2.9 यज्ञकर्मचिं (D9 °चे)तनं; D3.7 कर्मचिंतनं; D11 यज्ञसंभारः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V1 B1.4 D3 om. Ñ2 B2.3 D10 11 (as in text); V2 13; V3 10; D1 9; D7 8; D2 नवमः; D9 M4 एकादशः (as in text); D14 S (except M4) द्वादशः; Dt Dt4.6.8 द्वादशः 12; D11 both (as in text). D13 इत्यार्षे-यणे-कांडे-मेधसं-नामै-ध्यायः (lacuna in the place of dash). —After colophon, G1.2.4 M1.2 conclude with श्रीरामाय नमः, G3 with श्रीमते रामानुजाय नमः.

१२

G. 1. 12. 1
B. 1. 13: 1
L. 1. 9. 61

पुनः प्राप्ते वसन्ते तु पूर्णः संवत्सरोऽभवत् ।
अभिवाद्य वसिष्ठं च न्यायतः प्रतिपूज्य च ॥ १
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं प्रसवार्थं द्विजोत्तमम् ।
यज्ञो मे क्रियतां विप्र यथोक्तं मुनिपुंगव ॥ २
यथा न विघ्नः क्रियते यज्ञाङ्गेषु विधीयताम् ।
भवान्स्निग्धः सुहृन्मह्यं गुरुश्च परमो भवान् ॥ ३
वोढव्यो भवता चैव भारो यज्ञस्य चोद्यतः ।
तथेति च स राजानमब्रवीद्द्विजसत्तमः ॥ ४
करिष्ये सर्वमेवैतद्भवता यत्समर्थितम् ।
ततोऽब्रवीद्द्विजान्वृद्धान्यज्ञकर्मसु निष्ठितान् ॥ ५
स्थापत्ये निष्ठितांश्चैव वृद्धान्परमधार्मिकान् ।
कर्मान्तिकाञ्शिल्पकारान्वर्धकीन्खनकानपि ॥ ६

12

Ś1 V4 D5.12 continue the previous Sarga. T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः.

1 V4 om. (hapl.) from line 2 of 364* up to 2^b (cf. v.l. 1.11.21). Before 1, D13 ins. ref. सू-उ-च. —^{a}) M4 ततः (for पुनः). Ñ V1.3 B2-4 D10 च (for तु). —^{b}) V2 B4 D2.11.13 पूर्ण- (for पूर्णः). B1 भवेत्; D5 *वत् (for ऽभवत्). G3 M2.4 पूर्णे संवत्सरे शुभे (M4 तदा); Cg.k as in text. —After 1^{ab}, Dt D4.6.8.9.14 S Cm.g.k.t ins.:

366* प्रसवार्थं गतो यष्टुं हयमेधेन वीर्यवान् ।

[D9 प्रसवार्थे. Dt D6.8 ततो; D9 गते (for गतो).]

—^{c}) Ś1 D5 तु; Ñ V2.3 B D1.2.10 स; M4 तं (for च). —^{d}) V1 स न्यायतः (hypermetric); D10 °ज्ञः (for न्यायतः). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 प्रत्य(D1.12 °ति)पूजयत् (D1 °न्); Ñ V1 B4 D10.13 प्रतिगृह्य च; V3 °पाद्यतः; B1 परि°; M2 प्रत्य° (sic) (for प्रतिपूज्य च). M4 प्रोवाच नृपतिस्तदा.

2 B4 om. (hapl.) from प्रश्रितं up to अब्रवी in 4^d. M4 om. 2. V4 om. 2^{ab} (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ1 V1.2 B1.2 Dt D4.9 प्रसृतं; V3 प्रभृतं; D5.11.12 मधुरं; G1.4 M2 प्रशृतं (sic) (for प्रश्रितं). —^{b}) V1.3 B2.3 D10.13 °र्थं; D9 पूजयित्वा; Cm.g.k as in text (for प्रसवार्थं). Ñ1 V1-3 B1-3 D10.13 नराधिपः (for द्विजोत्तमम्). Ñ2 प्रसवात्मनराधिपः. —^{c}) Dt D6.8.14 T1 G3.4 M3 ब्रह्मन्; G2 M1 अद्य (for विप्र). —For 2^{cd}, Ś1 Ñ V B1-3 (B4 om.) D1-3.5.7.9-13 subst.:

367* यज्ञः संस्क्रियतां शीघ्रं यथाशास्त्रं सुनिश्चितम् ।

[Ñ V3 D10.13 संभ्रि(V3 °भृ)यतां; V1.2 D1-3.7 स क्रियतां; B2 संश्रियतां (for संस्क्रियतां). D11 स यज्ञः क्रियतां° (for the prior half). Ñ V4 -शास्त्र- (for -शास्त्रं). Ñ D1.5 -सुनिष्ठितः (D5 °तं), V2 B2.3 D10 अनुष्ठितः; V3 अतंद्रितः; D2.7 सुनिश्चितः; D12 भि-ष्ठितं (sic) (for सुनिश्चितम्). V1 तद्वनेनांतरात्मना; B1 यथा शास्त्रेषु निष्ठितः (both epic tag!) (for the post. half).]

3 B4 om. 3 (cf. v.l. 2). —^{a}) D9 विघ्नं. Dt D6.8 Ct विघ्नाः क्रियंते; Cm.g as in text. —^{b}) Ś1 Ñ V1-3 B1-3 D1-3.5.7.9.10.12.13 यज्ञस्येनेह(D2 °नैव; D5 °न हि)केनचित्; V4 यज्ञे मे नेह केनचित्; D11 यज्ञेस्मिन्केनचित्कचित्. —^{c}) D3.9.14 स्निग्ध- (D3 °ग्न sic) (for स्निग्धः). V1 सकृच् (for सुहृन्). Ñ V1.2.4 B1-3 D10.13 चैव (for मह्यं). V3 सुवीरश्च (for सुहृन्मह्यं). —^{d}) Ñ V2-4 B1-3 D10.12 मम; V1 D4 T2.3 G2 M1-3 Cg.t महान्; D13 मतः (for भवान्).

4 B4 om. up to अब्रवी in 4^d (cf. v.l. 2). D1 repeats 4^{ab} after 29. —^{a}) D12 भ*ता (for भवता). Ś1 चेह; Ñ1 V2.3 D2.3.7 चैष; B2 [ए]वैष; D12 वैव (for चैव). —^{b}) D5.11.12 चानघ (for चोद्यतः). Ñ V B1-3 D1 (both times) -3.7.9.10.13 यज्ञार्थमु(V2 B1.2 उ)द्यतः. Ś1 यज्ञार्थे भार उद्यतः. —After 4^{ab}, B3 ins.:

368* यथा शीघ्रं भवत्येव अच्छिद्रेणैव वै क्रतुः ।

[Note hiatus between the two halves.]

—^{c}) D2 च*; D11 स च (by transp.). —^{d}) D11 उवाच (for अब्रवीद्). T3 मुनिपुंगवः; G4 ऋषि° (for द्विजसत्तमः).

5 ^{b}) D14 समीरितं; M4 समीप्सितं (for समर्थितम्). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 भवतो (D2 °ता as in text) यदभीप्सितं (V3 °भिकांक्षितं [hypermetric]; D3.10 °शितं); Ck as in text. —^{c}) Ñ2 V1.3 B D10.11 T2 सर्वान्; Dt ऋद्धान्; D1 विद्वान्; D2 वृद्धावृद्धान् (ditto.) (for वृद्धान्). —T3 om. 5^d–8^a. —^{d}) G1.3 M3 -कर्मणि; Cm.g as in text (for -कर्मसु). D1 निश्चितान्; G1.3 [अ]वस्थितान् (for निष्ठि°).

6 T3 om. 6 (cf. v.l. 5). —^{a}) Ś1 स्थापत्यां; B1 स्थापनै (sic); D5 स्थाप्यत्वे (sic) (marg. *sec. m.* gloss स्थापत्ये स्वाम्ये); D12 स्थाप्या ये; D13 G4 स्थाप्यते (for स्थापत्ये). Ś1 Ñ V1 B D1-3.5.7.9.12.13 ये(V1 D2.12 वे; B1 वि)ह स्थाप्यंतां (for निष्ठितांश्चैव). V2.3 स्थाप्याश्चैवेह स्थाप्यंतां; V4 स्थापयच्च*स्थाप्यंतां; D11 स्थाप्यतां वै स्थपतयो; Cm.g.k.t as in text. —^{b}) M4 -संमतान्. Ñ V B D1-3.5.7.9-13 वृद्धाः परमधार्मिकाः. —D2 om. (hapl.!) 6^c–7^b. D14 repeats (ditto.) 6^{cd}. —^{c}) Ñ V B D11.12 कर्मा(D12 °मां)तिकाः; Dt D3.5(m. gloss

गणकाञ्शिल्पिनश्चैव तथैव नटनर्तकान् ।
तथा शुचीञ्शास्त्रविदः पुरुषान्सुबहुश्रुतान् ॥ ७
यज्ञकर्म समीहन्तां भवन्तो राजशासनात् ।
इष्टका बहुसाहस्री शीघ्रमानीयतामिति ॥ ८
औपकार्याः क्रियन्तां च राज्ञां बहुगुणान्विताः ।
ब्राह्मणावसथाश्चैव कर्तव्याः शतशः शुभाः ॥ ९

भक्ष्यान्नपानैर्बहुभिः समुपेताः सुनिष्ठिताः ।
तथा पौरजनस्यापि कर्तव्या बहुविस्तराः ॥ १०
आवासा बहुभक्ष्या वै सर्वकामैरुपस्थिताः ।
तथा जानपदस्यापि जनस्य बहुशोभनम् ॥ ११
दातव्यमन्नं विधिवत्सत्कृत्य न तु लीलया ।
सर्ववर्णा यथा पूजां प्राप्नुवन्ति सुसत्कृताः ॥ १२

G. I. 12. 12
B. I. 13. 14
L. I. 9. 72

शिल्पिनः).8.10.13.14 कर्मातिका (Dt D5.8.14 °कान्); D1.7.9 कर्मांतका (for कर्मान्तिकान्). Ś1 D3.5.7.9 लेपकरा (Ś1 D5 °रान्); Ñ V B D10.11.13 लिपिकरा (V2 °कारा); D1 *ल्पकरा; D4.6.14 G1.2.4 M3 Cm.g °करान्; D12 उलेपकारान् (sic); T2 G3 M2 शिल्पिकरान्; M4 गतिकरान् (for शिल्पकारान्). Ct as in text.—[d]) Ś1 D5.12 खनकान्; Ñ V B D1.3.7.9–11.13 व (V1 D13 वा)र्धकाः; D4.6 वर्धकान्; Cr.m.g.t as in text (for वर्धकीन्). Ś1 D5.12 वर्धकान्; Ñ V B D1.3.7.9.10.13 खनका (Ñ2 V1.3 B2–4 D10 °कास्); D8 वनकान्; D11 खन*; M4 आनकीन् (for खनकान्). Ñ2 V1.3 B2–4 D10 तथा (for अपि).

7 T3 om. 7 (cf. v.l. 5). D2 om. 7[ab] (cf. v.l. 6). —[a]) Ñ V B D1.7.9–11.13 गणकाः; D3 गुणकाश्; T2 G4 M4 गणिकां (M4 °काश्, m. also as in text) (for गणकाञ्). V2 D14 शिल्पिकाश् (D14 °कान्) (for °नश्). Ñ V B D1.3.7.9–11.13[अ]न्ये (for [ए]व). —[b]) D1.3.7 तथान्ये (for तथैव). Ñ V B D1.3.7.9–11.13 -नर्तकाः (for °कान्). —[c]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 ततोब्रवीच् (for तथा शुचीञ्). V2 चास्त्र° (for शास्त्र°). —[d]) Ś1 T1.2 G4 स बहुत्र (T1.2 G4 °श्रु as in text) तान्; Ñ1 (before corr. as in text) °श्रुताः; D3 r. (ditto.) सुबहु°; D11 च बहु°; (for सुबहु°). M4 पुराणज्ञान्बहुश्रुतान्.

8 T3 om. 8[a] (cf. v.l. 5). —[a]) Ś1 -समारंभान्; Ñ1 illeg. for स (for समीहन्तां). —[b]) D3 -स्यामतान् (sic); D9 -शासनाः (for -शासनात्). —[c]) Ś1 Ñ1 B1 D1–3.5.7.9.11.12 इ(D1–3.7 वि; D11 य)ष्टिं च; Ñ2 V B2–4 D10 M4 इष्टी (V2.4 °ष्टा)श्च; D13 द्रष्टुं च (for इष्टका). Ś1 B1 D1.2.5.7.9.11–13 °साह (D11 °*)स्रीं; Ñ V1–3 B2–4 D10 °स्त्रीः; V4 D4.14 S (except G4) Cm °स्त्राः; G4 °स्त्रं; Ct as in text (for बहुसाहस्री). —[d]) Ñ V1.3 B2–4 D10 क्षिप्रं (for शीघ्रम्). Ś1 Ñ V1.2 B D5.7.13 चाह्वयत; V3 चाहूय तान्; V4 D1.9.10.12 वा(V4 D10 चा; D9 आ)हूयत; D2 चाह्वयति; D3 चानीयत; D11 वाहूय च य (sic); M4 व्याप्रियताम्; Cr.m as in text (for आनीयताम्). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 द्विजान् (for हृति).

9 [a]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 Ck.t उपकार्याः (V3 °कार्यवशः [hypermetric]; V4 °कार्याः [by corr.]; D11 °कार्या; M4 °चर्याः); Cr.m.g as in text (for औपकार्याः). D11 क्रियतां (for °न्तां). D2 वै (for च). D9 उपकार्यादि क्रियतां. —[b]) Ś1 Dt D5.6.8 राज्ञो; Ñ1 V3.4 D3 राज्ञा (for राज्ञां). D12 यज्ञो बहुगुणान्वितः; G2 M1 तथा राज्ञां गुणान्विताः. —[c]) D1 ब्रह्मणा-. M4 [अ]त्र (for [ए]व). —[d]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9.13 क्रियंतां; D10–12 क्रियतां (for कर्तव्याः). D2.3.7 तथा (for शुभाः).

10 [a]) Ñ1 भ**; V1.3.4 D2.3.5.9.10.12 M4 भ(D5 भि)क्षान्न- (for भक्ष्यान्न-). —[b]) V4 सुनिपेताः. Ñ2 D9 स्वनि(D9 °नु)ष्ठिताः; V2.4 D3.7 °श्रिताः; D11 प्रति°; M4 °ष्ठितैः; Cm.g.k.t as in text (for सुनिष्ठिताः). D14 om. (hapl.) from 10°—11[b]. —[c]) T2 तदा; M4 ततः (for तथा). D9 °जनश्च (sic); G4 पर° (for पौरजनस्य). —[d]) T3 कर्तव्यं (sic) (for कर्तव्या). Ñ1 G2 -वि(Ñ1 in m.)श्रुताः; V2 -विस्तरात्; D2.4 T1 -विस्तरा (for °राः). Dt D6.8 कर्तव्याश्च सुवि°. —After 10, Dt D6.8 Ct ins. :

369* आगतानां सुदूराच्च पार्थिवानां पृथक्पृथक् ।
वाजिवारणशालाश्च तथा शय्यागृहाणि च ।
भटानां महदावासा वैदेशिकनिवासिनाम् ।

11 D14 om. 11[ab] (cf. v.l. 10). —[a]) V2 प्रायशो; Dt D6 M3 आवास-; D11 आभासा (for आवासा). Ś1 Ñ1 V2 B2 D5.7 -भक्ष्यान्नाः; Ñ2 B3 -भ(B3 मि)क्षार्थाः; V1.3 B1.4 D1–3.10.12 -भक्षान्नाः; V4 D13 -विस्तीर्णाः; D9 -भक्षान्नैः; D11 -भक्ष्याश्च; G2 M1.2.4 -भक्षा° (for -भक्ष्या वै). —[b]) B1 सर्वाः काम- (for °मैर्). Ś1 Ñ V B D1.2.5.7.9–13 सु(Ñ2 V2 B3.4 D10.12 प्र)पूजि (B4 °रि)ताः; D3 सुपूजि*; M4 उपान्विताः; Cr.m.g.t as in text (for उपस्थिताः). —[c]) D4 पौर-; D9 यथा; T2 तदा (for तथा). Ś1 D5 °स्येह; Ñ1 °दे चैव; Ñ2 V2 B2 °द(V2 दै)श्चैव; V1.3 B1.3.4 D1.10 जा(B3 या)नपदं चैव (B3 m. also जानपदैश्चैव); V4 D2.3.7 जनपदं सर्वं (V4 चैव); Dt D6.8.14 पौरजन°; D11.12 जनपदस्येह; D13 G4 जन°; Cr as in text (for जानपदस्यापि). —[d]) D4 जनानां; Ct as in text (for जनस्य). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 कर्तव्यं(D7 °*)बहु भोजनं (V3 विस्तरं; V4 योजनं; D2 शोभनं).

12 [a]) Ś1 कर्तव्यम् (for दातव्यम्). Ś1 अन्यं; V4 अर्थं (for अन्नं). V B1.2.4 D1–3.7.9.13 M4 विविधं; D12 विधिव* (for विधिवत्). —[b]) Ñ V B D1–3.7.9.10.13 M4 सत्कृतं (B2 °त्य in marg. as in text); D12 *त्कृत्य; Ck.t as in text (for सत्कृत्य). D10 च (for तु). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 पी(V2 ही)दया; Cm.g.k.t as in text (for

न चावज्ञा प्रयोक्तव्या कामक्रोधवशादपि ।
यज्ञकर्मसु येऽव्यग्राः पुरुषाः शिल्पिनस्तथा ॥ १३
तेषामपि विशेषेण पूजा कार्या यथाक्रमम् ।
यथा सर्वं सुविहितं न किंचित्परिहीयते ॥ १४
तथा भवन्तः कुर्वन्तु प्रीतिस्निग्धेन चेतसा ।
ततः सर्वे समागम्य वसिष्ठमिदमब्रुवन् ॥ १५
यथोक्तं तत्करिष्यामो न किंचित्परिहास्यते ।
ततः सुमन्त्रमाहूय वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥ १६

निमन्त्रयस्व नृपतीन्पृथिव्यां ये च धार्मिकाः ।
ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्याञ्शूद्रांश्चैव सहस्रशः ॥ १७
समानयस्व सत्कृत्य सर्वदेशेषु मानवान् ।
मिथिलाधिपतिं शूरं जनकं सत्यविक्रमम् ॥ १८
निष्ठितं सर्वशास्त्रेषु तथा वेदेषु निष्ठितम् ।
तमानय महाभागं स्वयमेव सुसत्कृतम् ।
पूर्वसंबन्धिनं ज्ञात्वा ततः पूर्वं ब्रवीमि ते ॥ १९

cf. I. 12. 13
cf. I. 13. 15
cf. I. 9. 73

लीलया). —[c] Ś1 Ñ2 V1.3.4 B Dt D1.3.5–11.13.14 T1.2 M1 सर्वे; Cm as in text (for सर्व-). V4 -कामं (for पूजां). —[d] D3.7 °वंतु (for °वन्ति). Ñ2 सुह° (sic); V4 D2.7.9.13 °संस्कृताः; D3 °सुस्तुताः; D10 स°; M4 °कृतां; Ct as in text (for सुसत्कृताः). —After 12, B2 ins. :

370* तथा यत्नो विधात्वो(तव्यो) भवद्भिः प्रियवादिभिः ।

13 [a]) Ś1 V3 D1–3.5.7.11–13 नावमानः (V3 °नाः); Ñ V1.2 B D10 नापमानः; V4 न च मानः. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.11–13 प्रयोक्तव्यः (V3 °व्याः). G2 M1.2 न चाप्यवज्ञा कर्तव्या. —[b]) V2 -क्रोधं (for -क्रोध-). Ś1 D5.12 -वशः (Ś1 °शैः) क्वचित् ; Ñ V B D1–3.7.10.11.13 -कृ(V4 ह्व)तः (V2 °तं; V3 °ताः) क्वचित् ; M4 -कृतापि च; Cg as in text (for -वशादपि). —After 13[ab], D2.3.7 (all repeating as subst. of 28[ef]) ins. 376*. —[c]) D4 -कर्मणि (for °सु). V1 वि*; B1 अव्याः; D3 व्यज्ञाः; D9 दक्षाः; D10 मुख्याः (for ऽव्यग्राः). D9 शोभनास् (for शिल्पिनस्). G4 तदा (for तथा).

14 [ab]) V1 अपि च (hypermetric) (for अपि). G4 कार्यं (for कार्या). Ś1 D5.11.12 transp. तेषामपि and पूजा कार्या. B4 -सुखं; Cg.k.t as in text (for -क्रमम्). —After 14 [ab], Dt D4.6.8.14 S (M4 subst. for 14[ab]) Cm.g.t ins. :

371* ते च स्युः सुभृताः सर्वे वसुभिर्भोजनेन च ।

[D4 Ct संभृताः; T2 सुहृताः (for सुभृताः). Dt D6.8 Cg ये स्युः संपूजिताः सर्वे (for the prior half).]

—M4 om. 14[c]—15[b]. Dt D4.8 T G1.3.4 M2 repeat; D6 reads (var.) 14[cd] after 15. —[c]) Dt D6.8 (Dt D8 second time) यथेष्टं तत् ; D4 T G1.3.4 M2 (all second time) यथोक्तं तत् (for यथा सर्वं). Ñ2 स्व-; D9 तु (for सु-). Ñ1 V2 सुविहितं सर्वं (by transp.). —[d]) B1 -भूयते; Cg as in text (for -हीयते).

15 D6 M4 om. 15[ab] (for M4 cf. v.l. 14 [c]. —[a]) V4 सर्वं तु; B4 om. (hapl. ?); D11 कुर्वंति (for कुर्वन्तु). —[b]) B4 प्रीतिः (sic); G2 प्रीता(:) (for प्रीति-). Dt D8 -युक्तेन; Cg as in text (for -स्निग्धेन). —After 15[ab], B3 ins. :

372* परितुष्टा भवन्त्येव यथा देवाः प्रपूजिताः ।

—[c]) D2.3.7 तथा (for ततः). D1 समागत्य. —[d]) T2 वसिष्ठः (sic). D9 अब्रवीत् (sic) (for अब्रुवन्). —After 15, Dt D4.8 T G1.3.4 M2 repeat; D6 reads 14[cd].

16 [a]) Ś1 D5.12 यथाकृत्यं (Ś1 °तं); Ñ1 °ते; D13 °तु; G1 तथोक्तं° (for यथोक्तं तत्). V4 °मिः; D14 Cr.m सुविहितं (for करिष्यामो). —[b]) V4 B4 D4 -हीयते; D13 G3 -हाप्यते; Cr.m as in text (for -हास्यते). —[c]) D4 G1.3 M2 आनीय; M3 आनाय्य (for आहूय). —[d]) G2 वासिष्ठो (sic).

17 [a]) V1 °य त्वं; V4 निवर्तय सु-; Cg as in text (for निमन्त्रयस्व). D13 नृपते. —[b]) D13 पृ * व्यां. Ñ1 V4 B3 M3 ये च पार्थिवाः; V3 D1–3.7 सर्वं(V3 येन; D1 यांश्च[sic])धार्मिकान्. —In T1, the portion from शः (in सहस्रशः) up to शास्त्रे in 19[a] is missing on a damaged folio. —[cd]) D9.13 read nom. plu. for acc. plu. of all nouns. Ś1 D5.11.12 M4 [अ]पि (for [ए]व). B4 विशेषतः; D12 °स्र * : (for सहस्रशः).

18 T1 missing 18 (cf. v.l. 17). —[a]) V1.2 B2 D4 T3 G1.3 M1.3 समान(D4 °नी)य सुसत्कृत्य; B4 °नय स्वलंकृत्य; D2.3.7.9 °नय सुसंस्कृत्य. —[b]) D7.13 -देवेषु (for -देशेषु). D2 यानवान्; D9 साधय (for मानवान्). —[c]) D11 शूद्रं (sic); T2 G2 M1 वीरं (for शूरं). —[d]) Ś1 Ñ V1.3.4 B D1–3.5.7.9–13 M4 दृढ°; V2 हय°; Dt D6.8 T3 G2 M1 °वादिनं (for सत्यविक्रमम्).

19 T1 missing up to शास्त्रे in [a] (cf. v. l. 17). Dt D6.8 om. 19 [ab]. —[a]) D1–3 निश्चितं. —[b]) D12 तदा (for तथा). D9 निश्चितं(for निष्ठितम्). D3.7 वेदेषु परिनिष्ठितं. —Ś1 om. 19[c]–20[b]. —[c]) D9 समा°; G2 तामनय (metathesis) (for तमानय). D9.13 G2 -भाग(for -भागं). —[d]) D1 भूपमेनं (for स्वयमेव). V4 D2.3.7.9 °संस्कृतं; M4 सुह° (for सुसत्कृतम्). —[e]) Dt D1–5.8.11.12 T1.2 G1–3 M4 Ct पूर्वं; D7 सर्व-; Cm.g.k.tp as in text (for पूर्व-). Ñ V B D10.13 M4 -सं(V4 *)बंध(V3 °धि)कं; D1 शांतध्वजं; D2.3.5.7.11 सांबंधिकं; D12 सांविधिकं; Cm.g.t

था काशिपतिं स्निग्धं सततं प्रियवादिनम् ।
द्वृत्तं देवसंकाशं स्वयमेवानयस्व ह ॥ २०
था केकयराजानं वृद्धं परमधार्मिकम् ।
श्वशुरं राजसिंहस्य सपुत्रं तमिहानय ॥ २१
ङ्गेश्वरं महाभागं रोमपादं सुसत्कृतम् ।
ायस्यं राजसिंहस्य तमानय यशस्विनम् ॥ २२
ाचीनान्सिन्धुसौवीरान्सौराष्ट्र्यांश्च पार्थिवान् ।
दाक्षिणात्याञ्नरेन्द्रांश्च समस्तानानयस्व ह ॥ २३
सन्ति स्निग्धाश्च ये चान्ये राजानः पृथिवीतले ।
तानानय यथा क्षिप्रं सानुगान्सहबान्धवान् ॥ २४
वसिष्ठवाक्यं तच्छ्रुत्वा सुमन्त्रस्त्वरितस्तदा ।
व्यादिशत्पुरुषांस्तत्र राज्ञामानयने शुभान् ॥ २५
स्वयमेव हि धर्मात्मा प्रययौ मुनिशासनात् ।
सुमन्त्रस्त्वरितो भूत्वा समानेतुं महीक्षितः ॥ २६

G. 1. 12. 27
B. 1. 13. 31
L. 1. 9. 87

as in text (for -संबन्धिनं). M4 कृत्वा (for ज्ञात्वा). —^{f}) Ñ V (V4 om. ततो) B D1-3.5.7.9-13 ततो वाक्यं; G1.3 पूर्वमेव; Cr.m.k.t as in text (for ततः पूर्वं). T2 ब्रवीमि m. *sec. m.* Ñ V2-4 B D10.13 °म्यहं; V1 °दिदं; Ck as in text (for ब्रवीमि ते). M4 ततः प्रब्रूहि सत्तमं.

20 Ś1 om. 20^{ab} (cf. v.l. 19). —^{a}) V3 अथ (for तथा). B4 Dt D2.4.8.9 T G1.3 काशी-. B4 D5.11.12 T2 (before corr., after corr. *sec. m.* as in text) शूरं (for स्निग्धं). —^{b}) V3 सुव्रतं; D12 सतत- (for सततं). V2 ब्रह्म- (for प्रिय-). —In T1, 20^{c}—21^{c} lost on a damaged fol. Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 transp. 20^{cd} and 22^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 M4 सुव्रतं (for सद्वृत्तं). D2 -संकाश. —^{d}) Ś1 V2-4 B1 D9.12.13 एनं (for एव). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 त्वमानय; Ñ V B D10.13 समानय; M4 [आ] नयस्व तं (for [आ]नयस्व ह).

21 T1 missing up to ^{c} (cf. v.l. 20). D2.3.7.13 om. 21. —^{a}) V3 D4.5.9 कैकय-; V4 केकेय-; B1.4 D10 कैकेय-; Cg.k.t as in text (for केकय-). D4 र in परम- in marg. —^{c}) D1 सुस्वरं (metathesis!) (for श्वशुरं). —^{d}) Ñ2 B3 (after corr.) स्वपुत्रं; D6 (after corr. as in text) सु°; D10 स्वपुरं (for सपुत्रं). Ñ V1 B2-4 D5.10.11 T1.2 G2.4 M2.3 त्वम् (for तम्). B4 इहायन (metathesis). Ś1 समानय यशस्विनं (= 22^{d}).

22 ^{a}) V4 यज्ञेश्वरं. Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 तथा स्निग्धं; Dt D6.8 महेष्वासं; T3 G2 M1.2.4 च राजानं (for महाभागं). —^{b}) V4 D2.3.7.9.13 सुसंस्कृतं; Dt सु *°; Ckp समीपगं (for सुसत्कृतम्). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 transp. 22^{cd} and 20^{cd}. —^{c}) D7.13 -सिंहं च (for -सिंहस्य). —^{d}) Dt T3 Cg समानय; M2.4 त्व°. M4 moth-eaten for यश in यशस्विनम्. B3 (m.) D2.3.7.8.13 (all through eye-wandering) सपुत्रं तमिहानय (= 21^{d}). —After 22, Dt D6.8 ins.:

373* तथा कोसलराजानं भानुमन्तं सुसत्कृतम् ।
मगधाधिपतिं शूरं सर्वशास्त्रविशारदम् ।
प्राप्तिज्ञं परमोदारं सत्कृतं पुरुषर्षभम् ।
राज्ञः शासनमादाय चोदयस्व नृपर्षभान् ।

23 ^{a}) Ś1 D1.3.5.9.11-13 प्राच्यांश् (D1 °च्यां)च; Ñ V B D2.10 प्राच्याश्च; Cg.k.t as in text (for प्राचीनान्). V2 सिद्ध-(for सिन्धु-). Ñ V B D2.3.13 Cg -सौवीरा: (D3 ***) (for -सौवीरान्). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1.3.4 D13 स्वराष्ट्रे (Ś1 °ष्ट्रा) ये; Ñ1 V2 B D10 सुराष्ट्रे ये; D1.12 सौराष्ट्रांश्च (D12 °ष्ट्रा ये); D5.9 सु(D9 सौ)राष्ट्रान्यांश्; T2 °ष्ट्रीयांश्; Cg as in text (for सौराष्ट्र्यांश्). —In T1, the portion from च पार्थिवान् in ^{b} up to तानानय य in 24^{c} is lost on a damaged fol. Ś1 च मानवाः; Ñ V B D10.14.13 °वाः; D1 [अ]न्य° (for च पार्थिवान्). D2.3 सु(D3 सौ)राष्ट्रावंत्य (D3 °तिजां)स्तथा; D11 सुराष्ट्रावंत्यमागधान्. —^{c}) Ñ1 V B1.2.4 D12 दा(V4 द)क्षिणात्या नरेंद्राश्च. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 सर्वाना(D3 °नाना[ditto.]; D5 सर्वमा) नय मा चिरं (V1 मारिचं[metathesis]; D11 सुव्रत); M4 सर्वांस्तानानय स्वयं.

24 T1 missing 24 ^{abc}(cf. v.l. 23). —^{a}) Ś1 Ñ V3.4 D1-3.5.7.9-13 अपि-; V1.2 प्रीति-; Cg as in text (for सन्ति). M3 सिद्धाश् (for स्निग्धाश्). D1 तथा; D12 om. च (for च ये). Ś1 Ñ V3.4 B1-3 D1-3.5.7.9.10.13 [अ]न्येपि (for चान्ये). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 °श्च(D2 च) राः; M4 °गताः (for °तले). —^{c}) D14 T2 G4 M3 तथा; Ct as in text (for यथा). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10-13 M4 तानप्यानय (V3 तानानयस्व; D1-3.7 तानिहानय; M4 moth-eaten for नय) वै क्षिप्रं (V2 क्षिप्रं हि). ❀ Cg: यथाक्षिप्रं शैघ्र्यमनतिक्रम्य ❀ —^{d}) V4 स*- (for सह-). Ñ V1-3 B D1.5.9-13 M4 -बांधवैः; V4 -वाहनान्; G1 -बंधुकान् (for -बान्धवान्). —After 24, Dt D6.8 ins.:

374* एतान्दूतैर्महाभागैरानयस्व नृपाज्ञया ।

25 ^{a}) D12 विशिष्टं (for वसिष्ठ-). —^{b}) D13 स्वमंत्रस् (sic). Dt D5.6.8 T2 त्वरितं (for °तस्). B3 T2 तथा; D12 ततः (for तदा). D11 सुमंत्रकामाय चोत्सुकः (hypermetric). D11 om. 25^{c}—26^{b}. —^{c}) V1 व्यादिदेशत् (sic); D2-4.7 व्यादिश्य; D13 आदिशत्; T3 व्यादिशः (sic); M4 व्यादित्सु (sic) (for व्यादिशत्). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9.10.12.13 बहून्; Cm.g as in text (for शुभान्).

26 D11 om. 26^{ab} (cf. v.l. 25). —^{a}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9.10.12.13 च; M4 तु (for हि). —^{b}) In T1, the

G. I. 12. 27
B. I. 13. 32
L. I. 9. 87

ते च कर्मान्तिकाः सर्वे वसिष्ठाय च धीमते ।
सर्वं निवेदयन्ति स्म यज्ञे यदुपकल्पितम् ॥ २७
ततः प्रीतो द्विजश्रेष्ठस्तान्सर्वान्पुनरब्रवीत् ।
अवज्ञया न दातव्यं कस्यचिच्छीलयापि वा ।
अवज्ञया कृतं हन्याद्दातारं नात्र संशयः ॥ २८
ततः कैश्चिदहोरात्रैरुपयाता महीक्षितः ।
बहूनि रत्नान्यादाय राज्ञो दशरथस्य ह ॥ २९
ततो वसिष्ठः सुप्रीतो राजानमिदमब्रवीत् ।
उपयाता नरव्याघ्र राजानस्तव शासनात् ॥ ३०
मयापि सत्कृताः सर्वे यथार्हं राजसत्तमाः ।
यज्ञियं च कृतं राजन्पुरुषैः सुसमाहितैः ॥ ३१

---

portion after प्रय in ^{b} up to च in 27^{b} is lost on a broken fol. Ñ V B Dt (after corr.) D1.4.6.8.13 T3 G1.3 प्रया(V3.4 D6 °य)तो; D10 प्रणतो (for प्रययौ). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9.10.12.13 राज-; M4 गुरु- (for मुनि-). —D11 reads up to स in ^{d} in marg.—^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 प्रयतो; D7 प्रययौ; M4 moth-eaten (for त्वरितो). —^{d}) B1 D1.7 महीक्षितां (B1 °तं); Dt D6.8 महामतिः; Cg as in text (for महीक्षितः).

27 T1 missing up to च in ^{b} (cf. v.l. 26). —^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 ततः; Cg.k.t as in text (for ते च). D7 कर्मांतिकं; M4 कर्मांतकाः. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 M4 महात्मने; Ñ V B Dt D6.8.10.13 Ctp महर्षये (D8 °यः) (for च धीमते). —^{c}) Ś1 D5.12 सर्वे; Ñ2 V B2–4 D1–3.7.9–11 सर्वान्. D13 सर्वार्थान् (for सर्वं नि-). —^{d}) Ś1 D5.12 य(Ś1 या)ज्ञे यान्; Ñ V1.2.4 B D1.10.11.13 यज्ञि (B1.4 °ज्ञी)यान्; V3 D2.3.7 यज्ञार्थान् (V3 °र्थम्); D9 याज्ञिकान्; M4 यथावद्; Cg as in text (for यज्ञे यद्). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M1 उप(V3 अनु; V4 उ *; D13 परि) कल्पितान् (M1 °तः); Cg as in text (for °तम्).

28 ^{a}) B4 [s] अवदीद् (for प्रीतो). —^{b}) V1 तांस्तान्सर्वान् (ditto. *sup. lin.*); D9 °द्विजान्; D13 सर्वांस्तान् (by transp.) (for तान्सर्वान्). Dt D6.8 मुनिर्; D1.14 T G4 इदं (for पुनर्). —After 28^{ab}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 ins. :

375* भवद्भिर्न यथा यज्ञे परिहीयेत किंचन । —

[Ñ1 B1 D3.7 तथा (for यथा). D2.3.7 यज्ञः (for यज्ञे). Ś1 V3 B1 D2.3.5.7.12 °हारयति; V1 °हीयते; V4 B2 D1.9.11 °हास्ये(D9 °ये)त; D1 (gloss) हाक् त्यागे; M4 * रि° (for परिहीयेत). Ś1 °नः, B1 कंचन; D2 किं न च (for किंचन).] T2 reads ^{cd} in marg. *sec. m.* —^{c}) Ś1 Ñ1 V B1.2.4 D1–3.5.7.9.11–13 M4 ना(D13 मा)वज्ञया (V2.4 D5 °ज्ञाय) प्र(V1 *; D9 न [sic])दातव्यं. —^{d}) D4 T3 न तु लीलया (for लीलयापि वा). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–12 किंचिद्वा केनचित्(B1.2.4 °वा)क्वचित्; D13 दातुस्तद्दोषमाहरेत् (cf. post. half of 376*). —In T1, the portion from कृतं in 28^{e} up to रत्नान्या in 29^{c} is missing on a damaged fol. —D13 om. (hapl.!) 28^{ef}. —^{e}) G3 अवज्ञाय (metathesis!); M4 अवज्ञापि (for अवज्ञया). G1.3 कृतो; M4 कृता (for कृतं). —For 28^{ef}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–12 subst. (D2.3.7 ins. (first time) after 13^{ab}):

376* अवज्ञया हि यद्दत्तं दातुस्तद्दोषमावहेत् ।

[V2 D3.7 तु; D9 च (for हि). D2 * दत्तं. After यद्दत्तं, D3 repeats (ditto.) या तु यद्दत्तं. Ś1 D5.12 तद्दातुर् (by transp.). V3 आरुहेत् (sic); D3 आहवहेत् (sic) (for आवहेत्).]

29 T1 missing up to रत्नान्या in ^{c} (cf. v.l. 28). —^{a}) V1 D7.11 कश्चि(D11 °द्धि [sic])द्; M3 केचिद् (after corr. *sec. m.* as in text) (for कैश्चिद्). —^{b}) Ś1 Ñ2 V4 B2–4 D5.10.13 उपायाता; V1 °जाता (sic); D11 तपा(त्रा)याता; D12 ° * (for उपयाता). V1 °क्षितं; D13 °क्षिताः (sic) (for °क्षितः). —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 रत्नान्या(D12 °ना [sic])दाय बहवो (Ś1 D5.12 सुबहून्; V4 बहुशो). —^{d}) B2 (after corr. in m. as in text) राष्ट्रे (for राज्ञो). D12 missing; M4 दश * * * (for दशरथस्य). Ś1 V2–4 B1 D3.13 G1.3 M2.3 च; Ñ2 B3 D4.10 T3 हि; D14 T1.2 G4 वै; M4 missing (for ह). —After 29, D1 repeats 4^{ab}.

30 D12 om. 30. —^{a}) M4 damaged (for ततो). D13 T3 सं- (for सु-). —^{b}) D6 इदर्दं (ditto.) (for इदम्). —^{c}) Ś1 Ñ2 V2–4 B2–4 D1.5.10.13 T3 उपा°; V1 °तान्; D2 उपायनैर् (for उपयाता). V1 (marg. as in text) तान्सर्वान् (submetric); B1 °ग्रा; M2 °ग्रान् (for नरव्याघ्र). —^{d}) V1 (m. as in text) नरेंद्र (for राजानस्).

31 ^{a}) Ñ1 महया (sic); D12 *या (for मया). Ñ1 V1 B1.2.4 D9.13 हि; Ñ2 V3 B3 D1–3.5.7.10.12 M4 [अ]भि-; V4 D4 T3 च (for [अ]पि). D3.7 -संस्कृताः. —T1 missing from ^{b} up to य in 32^{a} on a damaged fol. —^{b}) Ś1 D1–3.7.11 M4 यथावत्; D5.12 राजानः (for यथार्हं). Ś1 Ñ V2–4 B1–3 D1–3.5.7.9–13 M4 पूजिताश्च ते (D1 मे; D9 वै); V1 प्रतिपूजिताः; B4 सत्कृताश्च ते; Dt D6.8 °म (for राजसत्तमाः). — ^{c}) G1.3 M1–3 Cr याज्ञीयं (M1 °यज्ञ) च; G2 याज्ञीयज्ञ-; M4 पूजार्हाश्च (for यज्ञियं च). G2 M1 कृतो; M4 कृता (for कृतं). Dt D6.8 सर्वं; M4 राज- (for राजन्). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 यथावत् (D3 °च) संभृतं सर्वं. —^{d}) Ś1 Ñ V2.4 B2–4 D5.9.10.12.13 स्वैः; V3 D1 तैः; B1 च (for सु-).

निर्यातु च भवान्यष्टुं यज्ञायतनमन्तिकात् ।
सर्वकामैरुपहृतैरुपेतं वै समन्ततः ॥ ३२
तथा वसिष्ठवचनादृष्यशृङ्गस्य चोभयोः ।

शुभे दिवसनक्षत्रे निर्यातो जगतीपतिः ॥ ३३
ततो वसिष्ठप्रमुखाः सर्व एव द्विजोत्तमाः ।
ऋष्यशृङ्गं पुरस्कृत्य यज्ञकर्मारभंस्तदा ॥ ३४

G. I. 12. 35
B. I. 13. 40
L. I. 9. 95

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

---

32 T1 missing up to य in ^{a} (cf. v.l. 31). —^{a}) M2 विनिर्यातु (for निर्यातु च). —^{b}) T3 उत्तमं (for अन्तिकात्). —For 32^{ab}, Ś1 D1-3.5.7.9.12 subst. :

377* संप्राप्ते च भवेद्दृष्टो यज्ञे संभारसंभृते ।

[D7 संप्राप्तेव (for °प्ते च). D2 भवान् (for भवेद्). D1.3.7 विप्रो; D2 विप्रो (for दृष्टो). D2.3 यज्ञ-. D12 -संभृतं (sic).]

while Ñ V B D10.11.13 subst. for 32^{ab} :

378* सुमन्त्रश्चाब्रवीद्दृष्टो यज्ञसंभारसंभृतः ।

[Ñ V2.4 B3.4 सुमंत्रं (for °त्रश्). Ñ1 V2 B1 [अ] वदद् (for [अ] ब्रवीद्). V1 तुष्टो; V2.4 दृष्ट्वा (for दृष्टो). D11 चावदृष्टो (submetric) (for चाब्रवीद्दृष्टो). V1.2 -संभृतं (V2 °तिं) (for -संभृतः).]

—^{c}) G1 सर्वे (for सर्व-). Ñ2 V1.2 B3 D2.7.13 °कृतैर्; V3 B1 T3 °हितं; D1 °हृते; D3 °कततैर् (sic); D6.11.12 °हृतैर्; Cg as in text (for °हृतैर्). M4 सर्व *** पहृतैर्. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 उपपन्नं (V4 B1.2.4 D11.13 °न्नः); M4 उपेता वै; Cg as in text (for उपेतं वै). D2 समं तव; D14 सम*तः; G2 सहस्रशः (for समन्ततः). —After 32, Dt D4.6.8.14 S (except M4) Cm.g.k.t ins. :

379* द्रष्टुमर्हसि राजेन्द्र मनसेव विनिर्मितम् ।

[D4 यष्टुम् (for द्रष्टुम्).]

33 ^{a}) D9 यथा; T2 तदा; T3 M4 ततो (for तथा). —In T1, the portion from च्य in 33^b up to द्विजो in 34^b is lost on a damaged fol. —For 33^{ab}, Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10-13 subst., while D9 ✗✗ after 32 :

380* क्रियतां वचनान्मेऽद्य ऋष्यशृङ्गस्य चैव हि ।

[Ñ2 B3 D1-3.7.10.11.13 वचनं (for वचनात्). Ś1 D1-3.5.7.9.12 मया; V4 मे त्वं; D11 न्याय्यं; D13 नोचं (for मेऽद्य).]

—^{c}) V3 B2 शुभ- (for शुभे). Ñ2 V1.3 B2-4 D10 नक्षत्रदिवसे; D11 दिने च°; G2 M1 च भग° (for दिवसनक्षत्रे). Dt D6.8 M2 दिवसे शुभनक्षत्रे. ❀ Cg: शुभे दिवसे सोमसौम्यवारादौ शुभे नक्षत्रे रोहिण्यादौ। ❀ —^{d}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10.11.13 निर्यातु; D12 नियोतु (sic); Cg as in text (for निर्यातो). V4 D11 पृथिवी(D11 °*)पतिः (for जगती°).

34 T1 missing up to द्विजो (cf. v.l. 33). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 द्विजातयः; M4 द्विजर्षभाः. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1.2.5.10.12.13 अश्वमेधं; D3.7.9 अश्वं मेध्यं (for ऋष्यशृङ्गं). B4 °*; M4 पु *** (for पुरस्कृत्य). —^{d}) Ś1 D5.12 यथा- (for यज्ञ-). D5.9 तथा (for तदा). M4 [आ]रभंत वै. Ñ V B D10.13 कर्माण्यारेमिरे (B4 °रभते) तदा (Ñ2 B3 D10 ततः). —After 34, Dt D4.6.8.11.14 S (except M4) Cr.m.g.k.t ins. :

381* यज्ञवाटं गताः सर्वे यथाशास्त्रं यथाविधि ।

[D4.14 T3 G1.3 M2.3 -वाट- (for -वाटं). G4 °विधिः (sic).]

—Dt D6.8.14 G2 cont. :

382* श्रीमांश्च सह पत्नीभी राजा दीक्षामुपाविशत् ।

[G2 (after corr. *inf. lin.*) याग- (for राजा).]

Colophon. *Kāṇḍa name :* Ś1 Ñ2 D10 om. V B2-4 D11 आदि°; D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name* : Ś1 Ñ2 V2.4 B2.3 D1-3.5.7.9.11.12 यज्ञारंभः (D1-3.7 °भणः); Ñ1 V1 यज्ञवा(Ñ1 °ज्ञाव)हः; V3 यज्ञवाटगमनं; B1 यज्ञवहः संभारः; B4 यज्ञवाटः; D10 यज्ञे यज्ञवाटारंभः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.11.13 om. Ñ2 B2.3 D10 12 (as in text); V2 14; V3 11; D1 10; D5.7 9; D2 दशमः; T1-3 M1-3 त्रयोदशः; M4 द्वादशः (as in text); Dt D4.6.8.14 G त्रयोदशः 13; D9 द्वादशः 12 (both as in text). D13 -कांडे-नयनं-द्वादशः. G1.2.4 M1.2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

१३

G. I. 13. 1
B. I. 14. 1
L. I. 10. 54

अथ संवत्सरे पूर्णे तस्मिन्प्राप्ते तुरङ्गमे ।
सरय्वाश्चोत्तरे तीरे राज्ञो यज्ञोऽभ्यवर्तत ॥ १
ऋष्यशृङ्गं पुरस्कृत्य कम चक्रुर्द्विजर्षभाः ।
अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः ॥ २
कर्म कुर्वन्ति विधिवद्याजका वेदपारगाः ।
यथाविधि यथान्यायं परिक्रामन्ति शास्त्रतः ॥ ३
प्रवर्ग्यं शास्त्रतः कृत्वा तथैवोपसदं द्विजाः ।
चक्रुश्च विधिवत्सर्वमाधिकं कर्म शास्त्रतः ॥ ४
अभिपूज्य ततो हृष्टाः सर्वे चक्रुर्यथाविधि ।
प्रातःसवनपूर्वाणि कर्माणि मुनिपुंगवाः ॥ ५

13

1 Before 1, Ś1 ins. ॐ; T2 श्रीरामचन्द्राय नमः. T1 fol. damaged.—^{a}) D11 repeats 1^{ab} as in D10. Ñ V B D10 M4 प्रदक्षिणं(V2 °णां)कृत्वा; Cg.k.t as in text (for संवत्सरे पूर्णे).—^{b}) Ñ V1.2 B D10.13 भूमिं; V3 M4 भूमि-; D4 T3 पुनः (for तस्मिन्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 प्राप्ते (D2 °प्ता) त(D12 *)स्मिन् (by transp.).—^{c}) Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 उत्तरे(B4 °र-; D11 °रं sic)कूले (D2.3.7 पारे) (for चोत्तरे तीरे).—^{d}) D3 om. यज्ञो. Ñ1 V1–3 B1 यज्ञभूमिम् ; Ñ2 V4 B2–4 (B3 marg. as in text) D10.13 यज्ञभूमिर् (for राज्ञो यज्ञो). Ñ1 B1 अकल्प्यत् (submetric); Ñ2 B2–4 D10 अकल्प्यत (B3 marg. as in V1); V1.4 अकल्पयत (hypermetric); V2.3 अकल्पयत् ; D2 T3 °ते; D13 अकल्मषा; Cg as in text (for ऽभ्यवर्तत).

2 ^{b}) D11 M2 द्विजोत्तमाः; M4 द्विज ** (for द्विजर्षभाः).—For 2^{ab}, Ñ V B D10.13 subst. :

383* ऋष्यशृङ्गपुरोगैस्तैर्याजकैः परिनिर्मिता ।

[D13 याजिकः. V3 परिनिष्ठिताः; D13 परिकल्पिताः.]

B3 cont. :

384* कृताश(च)शोधिता भूमिर्विधिदृष्टेन यत्नतः ।

—V1 om. 2^{c}–3^{b}.–^{c}) V2.4 अश्वमेध-.—^{d}) Ñ V2–4 B D1–3.5.7.9–13 M3.4 राज्ञस्त(B4 wrongly om. स्त)स्य (for राज्ञोऽस्य सु-).

3 V1 om. 3^{ab} (cf. v.l. 2).—^{a}) D3 कुर्वति कर्म (by transp.). Ñ V (V1 om.) B D10.13 वेददृष्टेन विधिना.—^{b}) Ñ V (V1 om.) B D10.13 ततस्ते; Dt M2 ब्राह्मणा; M3 याज्ञिका; Cm.g.t as in text (for याजका). D1–3.7.9 विधि- (for वेद-). Ś1 D11.12 यज्ञांगविधि° (D12 om. विधि).—T1 damaged from थान्यायं up to सर्वम in 4^{cd}.—^{c}) Ś1 -न्यायर्यं; D2 -ज्ञेयं(for -न्यायं).—^{d}) D2.3.7 -शास(D3.7 °सं)ति (for -क्रामन्ति).

4 T1 damaged up to सर्वम (cf. v.l. 3). D3 om. (hapl.) from सदं up to ततो in 5^{a}.—^{ab}) D11 प्रवर्ग्यान् (for प्रवर्ग्यं). D12 शास्त्रतत् (sic) (for शास्त्रतः). D1 कृत्वा तथैवोपसदं प्रवर्ग्यं शास्त्रतो द्विजाः (by transp.).—^{d}) Ś1 D1.2.5.7.9.11.12 तथैवोद्वास्य(D1 °स) कर्म ते.

5 D3 om. up to ततो (cf. v.l. 4).—^{ab}) Ś1 D2.5.7.9.11.12 अभिष्टुत्य (D2.11 °त्यं); D1 आभिष्टुभ्यंस् ; G2 °पूर्वं; Cg.t as in text (for अभिपूज्य). D2 * तो; D6.8 तदा (for ततो). D3.7 सर्वे हृष्टाश् (by transp.). D1 °विधिः (for °विधि).—^{cd}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 सवनानि यथान्यार्यं(Ś1 °र्थं) सोमे (D5 °मं) सोमपसत्तमाः.

—For 3^{c}–5, Ñ V B D10.13 M4 subst., while D11 ins. after 5 :

385* प्रवर्ग्यादिक्रमं चक्रुः कल्पसूत्रविधानतः ।
प्रायश्चित्तविधानानि चक्रुश्चानवशेषतः ।
सवनानि च सर्वाणि यथाकालं प्रचक्रिरे ।

[No comm.—D11 om. l. 1.—(l. 1) Ñ1 V4 प्रवर्गादिक्रमं; V2 पर्यरत्यादिकमं (sic); V3 B3 पर्यु(B3 m. वर्ग्यु) क्षणादिकं; D10 प्रवर्ग्याभिक्रमं (for प्रवर्ग्यादिक्रमं). Ñ2 कर्म- (for कल्प-).—(l. 2) V3 B2.3 (marg.) -विधानं च; V4 -विधानेन (for -विधानानि). V2 तानि वि°; V3 चान्याव° (sic); B4 पश्चाद्वि°; M4 तान्यवि° (for चानवशेषतः).—(l. 3) V4 सवलानि; B1 (m. as in B3) वरणानि; B3 वसनानि (by metathesis) (for सवनानि). B2 D13 °कामं (for यथाकालं).]

—After 5, Dt D4.6.8.14 S (except M4) Cr.m.g.t ins. :

386* ऐन्द्रश्च विधिवद्दत्तो राजा चामिपुतोऽनघः ।
माध्यंदिनं च सवनं प्रावर्तत यथाक्रमम् ।
तृतीयसवनं चैव राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः ।
चक्रुस्ते शास्त्रतो दृष्ट्वा तथा ब्राह्मणपुंगवाः ।

[Cr comments on l. 1 only—(l. 1) G2 ऐंद्रं (for ऐन्द्रश्). D4.14 T1.2 G3 M2.3 Cg [अ]भिष्टुतो; T3 [अ]पि प्लुतो; G4 [अ]भीष्टुतो; Cgp as in above (for [अ]भिपुतो). T1 damaged from l. 2 up to the prior half of l. 4. —(l. 2) Dt D6.8 मध्यं°; D14 °दिवं (for माध्यंदिनं). T3 त्रि- (for च). T3 प्रावर्तति (sic) (for प्रावर्तत).—(l. 3) T2.3 तृतिय्य- (sic); G3 तृतीयं (for तृतीय-). Dt -सवने.—(l. 4) G2 चे (sic) (for ते). Dt D6.8 T2 यथा (for तथा).]

—Thereafter Dt D6.8 G3 M4 (after 400*) Ct cont., while Ñ V B D10–13 ins. after 14, D4 T3 (transp. l. 1-2 and 3-4) M1 after 15, M3 after 6 :

387* आह्वयांचक्रिरे तत्र शक्रादीन्विबुधोत्तमान् ।
ऋष्यशृङ्गादयो मन्त्रैः शिक्षाक्षरसमन्वितैः ।
व्यापिभिर्मधुरैः स्निग्धैर्मन्त्रानैर्यथार्हतः ।
होतारो जुहवामासुर्हविर्भागान्दिवौकसाम् ।

न चाहुतमभूत्तत्र स्खलितं वापि किंचन ।
दृश्यते ब्रह्मवत्सर्वं क्षेमयुक्तं हि चक्रिरे ॥ ६

न तेष्वहःसु श्रान्तो वा क्षुधितो वापि दृश्यते ।
नाविद्वान्ब्राह्मणस्तत्र नाशतानुचरस्तथा ॥ ७

G. 1. 13. 8
B. 1. 14. 11
L. 1. 10. 7

[Cr.m.g.k do not comment.—Ñ V B D10–13 transp. l. 1 and 2. T3 transp. l. 1-2 and 3-4. —(l. 1) V1.2.4 आहुयां°; M3 आह्वानं° (for आह्वयांचक्रिरे). M4 चात्र (for तत्र).—(l. 2) T3 [अ]मात्यैश् (for मन्त्रैः). V3 शिष्टा°; G3 M3 °स्वर- (for शिक्षाक्षर-).—(l. 3) V4 वाग्भिः सु-; B1 ऋषिभिर्; Dt D6.8 G3 गीतिभिर्; D11.13 ध्या(D11 ध्व sic)यिभिर्; D13 सर्पिभिर्; T3 प्रीतिभिर्; M1 चितिभिर्; M3 गीर्भिश्च (for व्यापिभिर्). M1 मथनैः (for मधुरैः).—(l. 4) Ñ2 V3 B3 D10.13 जुहुया°; V3 B4 जुह्वया°; V4 जुहुवा°; B1 M4 जुहुवुश्चात्र; Dt D6.8 T3 G3 M1.3 ददुरावाद्य (M1 °भाद्य); D13 जुहियामासु (sic) (for जुह्वामासुर्). D12 हविर्भागैः; M1 °भागं (for हविर्भागान्). B3 D13 °कसः (for दिवौकसाम्).]

6 [a]) D4 ना (for न). Ś1 D1–3.5.7.9.13 नानाहु(D1.2.7 °हू sic)तमभूत्तत्र (D1 °हूतानां; D2.7.9 °हूतं वा; D3 °हुतं वा); Ñ V B D10.11.13 M4 नासीदपहतं (V2.4 B1–3 D13 °पकृतं; V3 °दुपहृतं; B4 °प्युच्यतां; D10 °पह्नुतं; D11 °सत्कृतं; M4 °वहुतं) तेषां; Cg.t as in text (for [a]).—[b]) Ś1 संहितां; D1–3.5.9.12 श(D5.12 सं)मितं; D7 शांसितं (sic); Cm.g.t as in text (for स्खलितं). Ñ V1.4 B1.3.4 D5.10.12.13 चापि; V2 नापि; V3 D6.8 वा न (for वापि). D2 कंचन.—After 6[ab], D11 ins. 388*.—[c]) D2 °तत् (for ब्रह्मवत्).—[d]) Ś1 D2.5.9.11.12 क्रम°; D1.3.7 कर्म°; Cr.m.g.t as in text (for क्षेमयुक्तं). Ś1 D5.12 M2 च°; D1–3.7.9.11 प्रचक्रिरे (D2 °क्रिये [sic]); Cg as in text (for हि चक्रिरे).—For 6[cd], Ñ V B D10.13 M4 subst., while D11 ins. after 6[ab] :

388* परेण ह्यवधानेन तं कर्तुं ते प्रचक्रिरे ।

[V4 M4 च(M4 ह्य)विधानेन (for ह्यवधानेन). D11 ते (for तं). V3 कर्तुं तं (by transp.); B2 °कृतं (sic) (for तं कर्तुं). B2 तेथ°; D11 वै प्र°; D13 प्रे त° (by metathesis) (for ते प्रचक्रिरे).]

—After 6, M3 ins. 387*.

7 D11 reads 7[ab] before 6[cd] repeating it here. Ñ V B D10.12.13 repeat 7 after 390*.—[a]) D11 (second time) om. न (submetric). V3 (first time) तेषु कश्चित् ; (second time) तेषु हासोः; D2 ते विहस्य; D3.7 तेष्विहस्त (D7 °स्व) (sic); D9 तेष्वर्हत्सु; Cg as in text (for तेष्वहःसु). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 (Ñ V B D10–13 second time) ब्राह्मण्यं; Ñ V B D10–13 (all first time) M4 कृपणः; D9 तृषितो; D14 शांतो°; G2.3 M1 संश्रांतः; Cg.t as in text (for श्रान्तो वा).—[b]) T3 व्यथितो (for क्षुधितो). Dt न (for [अ]पि). T1 damaged for °तैः; G3 M3 कश्चन (for दृश्यते). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 (Ñ V B D10–13 second time) क्षुधि(Ś1 D3.7 °मि)तं दृश्यते (D5 दृश्यते क्षुधितः) क्वचित् ; Ñ V B D10–13 (all first time) M4 क्षुत्क्षामो (D11 क्षुधितो; D13 क्षुद्रो नै)वा (V1 ना; V4 *) प्य(V3.4 D11 पि; D10 *)दृश्यत (V3.4 D11 °ते).—After 7[ab] (first occurrence), Ñ V B D10–13 M4 ins. :

389* तिर्यक्ष्वपि कुतोऽन्येषु भूतेषु परितर्पितः । —
कोटिशो ब्राह्मणास्तत्र तथा शतसहस्रशः । —
तस्मिन्यज्ञ उपावृत्ता नानादेशनिवासिनः । —

[No comm. —(l. 1) V1.3 तिर्यक्ष्वपि (sic); D10 तिर्यगपि (for तिर्यक्ष्वपि). V2 कुतो (for कुतो). Ñ B1.4 D10 M4 [अ] परि°; V1.2 °तर्कितः; B3 reads first त *sup. lin.* B4 °तार्पिताः; D11 °कर्शितः; D13 °कल्पितुः (for परितर्पितः).—(l. 2) D13 यथा (for तथा).—(l. 3) D11 यज्ञम् (for यज्ञ). Ñ B3 तपोवृद्धा (Ñ1 °द्धा marg.); V1.3 उपावृत्तान् (V3 °त्ते); D12 तु ये वृत्ता (for उपावृत्ता). D11 -निवेशिनः (for -निवासिनः).]

—T1 damaged from [c] up to चापि in 8[c].—[c]) D11 न (for ना-). Ñ V2–4 B1 D10.13 (all first time) आगतस् ; M4 चांगतस् (sic) (for ब्राह्मणस्). Ś1 Ñ V B1–3 Dt D1–3.5–13 (Ñ V B1–3 D10.12.13 second time) कश्चित् (for तत्र).—[d]) V1 (both times) D1.2.7.9.11 ना(D7.9 न)गता-; V2.3 (first time).4 (both times) नाग(V2 °श)तो; D3 त्तगता- (sic); D13 (first time) तथा च; T3 नाचरा- (sic); Cr.m.g.t as in text (for नाशता-). Ñ V1.4 B2.3 D1–3.9–11.13 (Ñ V1.4 B2.3 D10.13 second time) -नु(V4 *; *inf. lin.* ह्या)गतस् ; V2 (second time) -नुपगस् (sic); B4 (second time) D7 -नुगतास् ; D11 -न्पुगतस् (sic); Cr.m.g.t as in text (for -नुचरस्). Ñ V B D10.13 (all first time, B4 second time also) द्विजः (for तथा). Ś1 D5.12 (second time) दृश्यते तत्र वै त(D12 स)दा; V3 (second time) नागतानुगतस्तदा; B3 (first time in marg.) न शठो नातुरद्विजः; D12 (first time) नादातानुवरोपि वा; M4 नानूचानस्तथा द्विजः.—After 7[cd], Ñ V B D10.12.13 M4 ins., while D11 cont. after 389* (for l. 1 cf. 1.6.12[ab]) :

390* नानाहिताग्निर्नायज्वा नाव्रती पतितो न च । —
ब्राह्मणानां सहस्राणि तानि तत्र महामखे ।
पृथग्बुभुजिरेऽन्नानि स्वादूनि विविधानि च ।
भक्ष्यांश्च विविधान्हृद्यान्पानानि विविधानि च ।
रुक्मपात्रीष्वनेकासु राजतीषु च सर्वशः । — [5]
द्विजातयोऽन्नपानानि तत्राभुञ्जत चासकृत् । —
कृपणानाथविकला ये च केचिदुपागताः ।
तेऽप्यन्नपानैः कामैश्च सर्वशस्तत्र तर्पिताः ।

[No comm. Cf. I. 6.12[ab]. D11 om. l. 1.—(l. 1) D12 repeats consecutively l. 1. V1 नानाहिताग्निर् (sic); V2 नानाहताग्निर्. V4 ननां° (hypermetric) (for नायज्वा).

G. I. 13. 11
B. I. 14. 12
L. I. 10. 8

ब्राह्मणा भुञ्जते नित्यं नाथवन्तश्च भुञ्जते ।
तापसा भुञ्जते चापि श्रमणा भुञ्जते तथा ॥ ८
वृद्धाश्च व्याधिताश्चैव स्त्रियो बालास्तथैव च ।
अनिशं भुञ्जमानानां न तृप्तिरुपलभ्यते ॥ ९

दीयतां दीयतामन्नं वासांसि विविधानि च ।
इति संचोदितास्तत्र तथा चक्रुरनेकशः ॥ १०
अन्नकूटाश्च बहवो दृश्यन्ते पर्वतोपमाः ।
दिवसे दिवसे तत्र सिद्धस्य विधिवत्तदा ॥ ११

D10 न व्रती; M4 नाव्रतो (for नाव्रती). Ñ1 नापतिर्°; B4 °नरः; D12 * * नो°; D13 पतिते°; M4 नापि कश्चन (for पतितो न च).—(l. 2) Ñ1 V2.4 B1 D11.13 तत्र तानि (by transp.); D12 शतानि च (for तानि तत्र). D11 -मुखे (sic) (for -मख्ये).—(l. 3) M4 [अ]न्नान्न (for ऽन्नानि). M4 [अ]स्वादूनि च मृदूनि च (for the post. half).—All the above MSS. (except B2.3 D13) om. l. 4.—(l. 4) B2.3 read l. 4 in marg. B3 तत्र (for हयान्). —(l. 5) V3 °पात्रीषु दिव्यासु; D12 °पानीषु नैकासु; D13 °पात्रेष्वनेकेषु (for रुक्मपात्रीष्वनेकासु). D13 राजानेषु (sic) (for राजतीषु). Ñ2 reads च *inf. lin.*; D11 तथैव च (for च सर्वशः).—(l. 6) V3 भुक्तं हि (sic); V4 [अ]भुंजंतु (sic); B1 [अ]भुजंत (sic); B4 [अ]बुंजंत (sic); D11 भुजंत (sic); D12 [अ]भुंज * (for [अ]भुञ्जत). D11 वा (for च). D12 सत्कृताः (for चासकृत्).—All the above MSS. (except B2-4 M4) om. l. 7 and 8.—B2.3 read l. 7 and 8 in marg.—(l. 8) B3 सर्वशास्त्रार्थ- (for सर्वशस्तत्र). M4 कल्पिताः (for तर्पिताः).]

—Thereafter, Ñ V B D10.12.13 repeat 7.

D11 further cont.:

391* न वायुक्तमभूत्तत्र समितं चापि किंचन ।

8 T1 damaged for 8 ^{abc} (cf. v. l. 7). M4 om. 8-9.—^{a}) Ś1 Ñ V B D (except Dt D4.6.8.14) **अनाथा** Cm.g.t as in text (for **ब्राह्मणा**). V1 B2 D13 **तत्र** (for **नित्यं**).—^{b}) D2.4 **तु** (for **च**).—^{c}) T3 **राजसा**; Ct as in text (for **तापसा**). V4 **तत्र**; B1 om.; D2.7 T2 M2.3 **वापि**; D11 **चैव**; T3 **नित्यं** (for **चापि**).—^{d}) G2 **श्रवणा**. Dt D6.8 **चैव भुंजते**. Ś1 Ñ B D1.3.5.7.9.10.12.13 **भुंजते** (B1 om.) **श्रम** (Ñ1 D1.5 °**व**) **णा** (by transp.) **अपि** (B3 m. **गृहवासिनः**); V1.2 D11 **भुंजते चारणा अपि**; V3 **भुंजते प्रवणा अपि**; V4 **भुंजते चेतरे जनाः**; D2 **श्रवणानपि** (sic) **भुंजते**.

9 M4 om. 9 (cf.v.l. 8).—^{a}) D4 [अ]**ध्याधिताश्**. M2 [अ]**पि** (for [ए]**व**).—^{b}) Dt D4.6.8 G1.3 M2 **स्त्रीबालाश्च** (for **स्त्रियो बालास्**). T3 **श्रीबालाश्चैव भुंजते**.—For 9 ^{ab}, Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 subst.:

392* अनाथानां तथा स्त्रीणां बालवृद्धस्य चैव हि ।

[No comm.—D3 अ * थानां. D5 था in तथा *sup. lin.* D9 -वृद्धांश्च (for -वृद्धस्य). V3 °वृद्धस्तथैव च (for the post. half).]

—^{c}) D4 **भुज्य°** (for **भुञ्जमानानां**). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 **बुभुक्षि**(D11 °**जि**)**तानां दीनानां**; M3 **भुंजानानां तथा तेषां**. Cm.g.t as in text (for °).—^{d}) Ś1 D5.11.13 **सु-**; D3 om. (for **न**). Ñ V B D10.13 [अ]**तृप्तिर्** (for **तृप्तिर्**). B1.3.4 D10 **-लक्ष्यते**; D1 **-लिप्यते** (for **-लभ्यते**).

10 ^{a}) T3 **देयं च** (for first **दीयतां**). D9 om. 10^{c}-11. T1 damaged from ^{c} up to **वि** in 11^{d}.—^{c}) G2 M1 **चोक्ता नराः** (for **संचोदितास्**).—For 10^{cd}, Ś1 D1-3.5.7.11.12 subst.:

393* यथोचितसमाख्यानैः कर्म चक्रुरतन्द्रिताः ।

[D1 अथोचित-; D3.7 यथोचितं. D1.5 °ख्यातैः; D2 °ज्ञानैः; D3.7 °ज्ञातैः; D12 °ख्यानं (for -समाख्यानैः). D1-3.7 तथा; D11 शब्दं (for कर्म). D2 [अ]नंदिताः; D3.7 °तैः; D12 °याः (for [अ]तन्द्रिताः).]

—For 10, Ñ V B D10.13 M4 subst.:

394* व्यश्रूयत च शब्दोऽत्र दीयतां भुज्यतामिति ।
स्वाध्यायगीतशब्दाश्च व्यश्रूयन्त समन्ततः ।

[No comm.—(l. 1) V4 व्यश्रयत्तत्र (sic); B4 अश्रूयत च. M4 सदा शब्दो (for च शब्दोऽत्र). Ñ2 B3.4 D10 [अ]र्यं; V4 [अ]पि (for ऽत्र). V1 * ज्ञताम् (for भुज्यताम्).—(l. 2) V4 व्य * यंत; B4 श्च° (for व्यश्रूयन्त). B4 इति समंततः (hypermetric).]

11 D9 om. 11; T1 damaged up to **वि** in ^{d} (for both cf. v.l. 10).—^{ab}) Dt D6.8 transp. **दृश्यंते** and **बहवः**. T2 repeats **पर्वतो**.—For 11 ^{ab}, Ś1 D1-3.5.7.11.12 subst.:

395* अन्नं पानं च सुबहु दृश्यते पर्वतोपमम् ।

[D2.3.7.11 अन्न- (for अन्नं). D3.7 वसु (D7 °स्तु) **बहु** (for च सुबहु). D7 [उ]त्तमं; D11 (before corr.) द्विजाः (for [उ]पमम्).]

On the other hand, Ñ V B D10.13 M4 subst.:

396* सर्वकामगुणाश्चात्र व्यदृश्यन्तान्नपर्वताः ।

[Ñ2 V4 B3 D10 तत्र; B2 ठात्र (sic) (for चात्र). V2 व्यश्रृयंत (sic); B1 * ° (for व्यदृश्यन्त).]

—Ś1 om. 11^{c}-14.—^{c}) Ñ V2 B D10.11.13 M4 **कृसा**; V1 **कृस्वा** (corrupt); V3 **दृष्टा**; V4 **दसा**; D2 **नान्नं** (for **तत्र**).—^{d}) D1-3.5.7.12 **सिद्धं** (D5.12 **भक्षं**) **तु**; G1 **सिध्यंति** (for **सिद्धस्य**). D7 **तथा** (for **तदा**). Ñ V B D10.11.13 M4 **व्यंजनानां हृदा**(D11.13 **चया**)**स्तथा**.

—After 11, B3 ins.:

397* ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव हि भुञ्जते ।

अन्नं हि विधिवत्स्वादु प्रशंसन्ति द्विजर्षभाः ।
अहो तृप्ताः स्म भद्रं ते इति शुश्राव राघवः ॥ १२
स्वलंकृताश्च पुरुषा ब्राह्मणान्पर्यवेषयन् ।
उपासते च तानन्ये सुमृष्टमणिकुण्डलाः ॥ १३
कर्मान्तरे तदा विप्रा हेतुवादान्बहूनपि ।
प्राहुः सुवाग्मिनो धीराः परस्परजिगीषया ॥ १४
दिवसे दिवसे तत्र संस्तरे कुशला द्विजाः ।
सर्वकर्माणि चक्रुस्ते यथाशास्त्रं प्रचोदिताः ॥ १५
नाषडङ्गविदत्रासीन्नाव्रतो नाबहुश्रुतः ।
सदस्यस्तस्य वै राज्ञो नावादकुशलो द्विजः ॥ १६

G. 1. 13. 21
B. 1. 14. 21
L. 1. 10. 16

On the other hand, Dt $D_{4.6.8.14}$ S (except M_4) Cr.m.g.t ins. :

398* नानादेशादनुप्राप्ताः पुरुषाः स्त्रीगणास्तथा ।
अन्नपानैः सुविहितास्तस्मिन्यज्ञे महात्मनः ।

[(l. 1) T_3 तदा (for तथा). —(l. 2) D_6 सुविहितैस्; G_2 M_1 सुस(M_1 °सु)हितास्).]

12 $Ś_1$ om. 12 (cf. v.l. 11). —[a]) D_9 यथा (for अन्नं). $D_{1.3.7.9}$ तु (for हि). $D_{1-3.5.7.9.12}$ रस°; Cm.g.t as in text (for विधिवत्). $D_{1.3.7.9}$ स्वाद्यं; M_2 साधु; Cm.g.t as in text (for स्वादु). —[b]) D_3 विज° (sic) (for द्विजर्षभाः). —T_1 damaged from द्वं ते up to कुण् in 13^d. —[c]) Dt * हो (for अहो). $D_{1.5.11.12}$ स्म तृप्ता (by transp.); $D_{2.3.7}$ स्म नृप (for तृप्ताः स्म). $D_{2.3}$ ते भद्रं (by transp.); D_{12} भद्रंव चंद्र (sic) (for भद्रं ते). —[d]) G_2 विश्राव (for शुश्राव). D_1 राविते; D_2 रोचितं (for राघवः). $D_{3.7}$ °शुश्रुविरे गिरः; $D_{5.12}$ °स्म श्रूयते भृशं; D_9 इत्यूचुस्ते सुतर्पिताः. —For 12, Ñ V B $D_{10.11.13}$ M_4 subst. :

399* अहो स्वादु प्रभूतं च विविधं चान्नमीदृशम् ।
अहो स्म तृप्ता भद्रं वः शशंसुरिति वै द्विजाः ।

[(l. 1) V_4 विचित्रा * न्नम् (sic); D_{11} विविचनन्नम् (sic) (for विविधं चान्नम्). V_1 ईदृशी. M_4 सृष्टमन्नं विसृज्यते (for the post. half.). —(l. 2) B_4 सु- (for स्म). V_4 तृप्ता (for तृप्ता). D_1 च (for वः). V_1 अहो प्राचुर्यता भद्रं च (hypermetric); M_4 इति यज्ञसमृद्धिं तां (for the prior half). V_1 स शंसुर् (for शशंसुर्). M_4 तत्र (for इति).]
Thereafter M_4 cont. :

400* प्रव्याहरन्त शुचयस्तास्ता धर्मार्थसंहिताः ।

M_4 further cont. 387*.

13 T_1 damaged up to कुण् in [d] (cf. v.l. 12). $Ś_1$ om. 13 (cf. v.l. 11). M_4 om. 13-15. —[a]) $D_{1.5.12}$ अलंकृताश्. G_2 M_1 ते (for च). $D_{1-3.5.7.9.12}$ राजानो; M_3 पुरुषान् (for पुरुषा). —[b]) $D_{5.12}$ पर्यसेव°; G_1 पर्यतोष° (for पर्यवेषयन्). D_1 ब्राह्मणांश्च परिवेषयन् (hypermetric). —D_{11} transp. 13^{cd}-31^{ab} and 31^{cd}-41 (including star passages) (om. 14^{ab}, 19, 21^b-22^c and 24). —[c]) Dt $D_{6.8}$ उपासंते; Cr as in text (for उपासते). $D_{1-3.5.7.9.11.12}$ सुप्रीत(D_{12} °तृप्त)मनसः सर्वे (cf. 43[c]). —[d]) D_{11} प्रमृष्ट- (for सुमृष्ट-).

—For 13, Ñ V B $D_{10.13}$ subst., while D_{11} subst. for 13^{ab} only:

401* राजानोऽभ्यागतास्तत्र स्वयमेव स्वलंकृताः ।
भृत्यवत्प्रणता यज्ञे द्विजान्वै पर्यवेषयन् ।

[No comm.—(l. 1) $Ñ_2$ V_1 स्वागतास्; D_{13} [अ] प्यागतोस् (sic) (for ऽभ्यागतास्). —(l. 2) D_{11} reads l. 2 after 41. D_{13} भृति° (for भृत्यवत्). V_1 राज्ञो (for यज्ञे). V_2 द्विजार्थैः; D_{11} ब्राह्मणान् (for द्विजान्वै). V_4 पंच रेचयन् (sic) (for पर्यवेषयन्).]

14 $Ś_1$ M_4 om. 14 (cf. v. l. 11 and 13 respy.). D_{11} transp. 13^{cd}-31^{ab} and 31^{cd}-41 (om. 14^{ab}, 19, 21^b-22^c and 24). —[a]) $D_{1-3.7}$ °प्राप्ते; $D_{5.12}$ तु(D_{12} त sic)संप्राप्ते (for तदा विप्रा). Ñ V B $D_{10.13}$ तत्र कर्मांतरे प्राप्ते (V_2 °प्ता). —[b]) Ñ V B $D_{1-3.5.7.10.12.13}$ बहुं (D_1 त्वहं)स्तदा ($Ñ_1$ [transp.] V_3 $B_{1.4}$ °तथा; V_4 °ततः); D_9 बहून्यपि (sic) (for बहूनपि). —[c]) V_3 प्राशंसुर्; B_3 °स्व-; D_{11} सदया; Cg °स्म (for प्राहुः सु-). V_4 -वंदिनो; D_{11} वाग्मि * (for -वाग्मिनो). $D_{11.13}$ वीराः; G_3 घोराः; M_2 विप्राः; Cg as in text (for धीराः). —[d]) D_3 प * स्पर-; D_5 परस्य वि- (for परस्पर-). Ñ V B $D_{1-3.5.7.10-13}$ -जिगीषवः; Cg °षया (as in text). —After 14, Ñ V B D_{10-13} ins. 387*

15 M_4 om. 15 (cf. v. l. 13). D_{11} transp. 13^{cd}-31^{ab} and 31^{cd}-41 (om. 14^{ab}, 19, 21^b-22^c and 24). —[a]) $Ś_1$ $Ñ_1$ $V_{2.4}$ $B_{1.2}$ $D_{1-3.5.7.11-13}$ चक्रुः; $Ñ_2$ $V_{1.3}$ $B_{3.4}$ D_{10} कुर्युः (for तत्र). —[b]) $Ñ_2$ $V_{3.4}$ $B_{1.4}$ D_{10} संभारे (B_4 °रैः; D_{10} °र-); B_3 संस्ताव (sic); D_2 संसार-; D_{11} संस्कार-; T_3 शंसत्सु; G_4 संस्थरे (sic); Cm.g.t as in text (for संस्तरे). V_2 D_{12} कुशल-; Dt कुश * (for कुशला). $Ś_1$ D_5 om. 15[c]-16. —[c]) $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{1.2}$ $D_{1.3.10-12}$ सर्वं; Cg as in text (for सर्व-). Ñ V B $D_{2.3.7.10-13}$ -कर्म यथा ($Ñ_2$ °*) वत्तद् (V_2 B_3 D_{13} °वत्तु; V_4 °हं तत्; B_2 °वद्य; B_4 °वित्तं); D_1 यथावत्तु यथा; Cg as in text (for -कर्माणि चक्रुस्ते). —T_1 damaged from 15^d up to 16. —[d]) Ñ V B $D_{1-3.7.10-13}$ यथाशास्त्रेण चो ($D_{1-3.7.12.13}$ नो) दितं (V_2 देशिकः; V_3 दर्शितं; $D_{2.3.7}$ °ता:). Cg.t as in text (for [d]). —After 15, D_4 T_3 M_1 ins. 387*.

16 $Ś_1$ D_5 om. 16; T_1 damaged (cf. v. l. 15). D_{11} transp. 13^{cd}-31^{ab} and 31^{cd}-41 (om. 14^{ab}, 19, 21^b-22^c and 24). —[a]) D_{10} नो (for न). $Ñ_1$ om. वि in नाषडङ्गविद्. V_1 तत्र (for अत्र). —[b]) Ñ V B $D_{10.11.13}$

G. I. 13. 22
B. I. 14. 22
L. I. 10. 17

प्राप्ते यूपोच्छ्राये तस्मिन्षड्बैल्वाः खादिरास्तथा ।
तावन्तो बिल्वसहिताः पर्णिनश्च तथापरे ॥ १७
श्लेष्मातकमयो दिष्टो देवदारुमयस्तथा ।
द्वावेव तत्र विहितौ बाहुन्यस्तपरिग्रहौ ॥ १८

कारिताः सर्व एवैते शास्त्रज्ञैर्यज्ञकोविदैः ।
शोभार्थं तस्य यज्ञस्य काञ्चनालंकृता भवन् ॥ १९
विन्यस्ता विधिवत्सर्वे शिल्पिभिः सुकृता दृढाः ।
अष्टाश्रयः सर्व एव श्लक्ष्णरूपसमन्विताः ॥ २०

M4 सदस्यो; M2.3 नाबृतो (for नाव्रतो). V4 M4 वा (for न). —c) D4.9.12 G2 M1 Cg.t सदस्यास् (for सदस्यस्). D2.7.9.12 T2.3 तत्र; D3 त्वत्र (for तस्य). —d) D1 नावाचि; G1.3 नावेद्- (for नावाद्-). D4.9.12 G2 M1 Cg -कुशला द्विजाः. —For 16cd, Ñ V B D10.11.13 M4 subst. :

402* न सूत्रकल्पाकुशलो न वागकुशलस्तथा ।

[V1 सूत्रकल्पाम्-; B3 °कर्म-; M4 नाकल्पसूत्र- (for न सूत्रकल्प-). Ñ1 B2 चाप्य-; V2.3 B1.3 वाचा; V4 वाग् (submetric); D11 वा *; M4 वाद्- (for वाग-). V1 नाधीरो नाकुलः सुखी (for the post. half).]

17 D11 transp. 13cd–31ab and 31cd–41 (om. 14ab, 19, 21b–22c and 24). —a) D2 प्राप्त- (for प्राप्ते). D2 तपोच्छ्रये; G4 यूपाश्रये (for यूपोच्छ्रये). D14 नास्मिन् (for तस्मिन्). Ñ V B D10.11.13 M4 उच्छि(B1 °द्धृ)ताश्चाभवन्(Ñ1 °श्च भवन्)यूपाः. —b) V3 D1 °बिल्वाः; D9 बिल्वा वै (for षड्बैल्वाः). Ñ V1–3 B D10.11.13 च षट्; D12 दश; T3 यथा (for तथा). M4 °षट् च खादिराः. —d) Cg अपरे (as in text); Ct परे (for अपरे). —For 17cd, Ś1 D1–3.5.7.9.12 subst. :

403* तथा पर्णमयाश्चैव षडन्ये बिल्वसंमताः ।

[Ś1 स्वर्ण°; D5 °मयांश् (for पर्णमयाश्). D1 विश्व- (for बिल्व-). D2.7 -संमिताः (for -संमताः).]

while Ñ V B D10.11.13 M4 subst. :

404* तावन्त एव पालाशास्तथैवोदुम्बराः पृथक् ।

[B2 M4 [औ] दुंबराः. M4 पृथक्पृथ (ditto.) (for पृथक्). Ñ1 V4 B1 यत्ते तस्मिन्समाहृताः (for the post. half).]

18 T3 om. 18ab. D11 transp. 13cd–31ab and 31cd–41 (om. 14ab, 19, 21b–22c and 24). —a) Ś1 D2.3.7.9.11 श्लेष्मां(Ś1 °ष्मा)तकमयो (Ś1 °थाश्). Ś1 चान्ये; Ñ V1–3 B D10.11 M4 चैको; V4 D13 Cg त्वेको; D2.3.7 चैव; D12 स्निग्धो; Cm.t as in text; Cmp. tp [ऽ]ग्निष्टो (for दिष्टो). D1.5 श्लेष्मा(D1 °ष्मां)तकमयोग्निस्थः (D1 °ष्ट); D9 (marg. gloss) ऋजुदारुस्तन्मयः; G2 M1 °श्च संदिष्टो. —b) Ś1 D5 पूति-; Cm.g.t as in text (for देव-). Ś1 D1.3.7 -दारुमयास् (D1.3.7 °यौ). Ñ2 V1.3 B2–4 D10 M4 [अ]परः; Cm.g.t as in text (for तथा). —V4 om. 18cd. —c) Ś1 Ñ V1–3 B D1–3.5.7.9–13 M4 द्वावास्तां (V2 °रास्तारः [sic]); G1 द्वावे * (for द्वावेव). Ñ1 V1 D11 नि(V1 स)हितौ; V2 विहितो; V3 निचितौ; B1 निहतो; Cg as in text (for विहितौ). —T1 damaged from up to एकविं in 406*. —d) D1 °भ्यां स-; D2.11 °भ्याम D3.12 °भ्यां सु-; Cr.m.g.t as in text (for बाहुन्यस्त- Ś1 D7 बाहुभ्यासु°; Ñ V B D10.13 M4 यूपौ(Ñ1 V2 °पो; V3 वेद-; M4 ध्रुवौ)वेदांगपारगैः. —After 18, Ñ V (V4 om. cd) B D10.11.13 M4 ins.; Ctp after 19, while D12 ins. after 20ab :

405* महोच्छ्रायपरीणाहो यूपोऽन्यः सर्वकाञ्चनः ।
यज्ञे समभवत्तत्र शोभार्थमुपकल्पितः ।

[(l. 1) Ñ1 V2 M4 महोच्छ्(V2 °च्च)य-; D12 अष्टायामोच्छ्रायः (hypermetric) (for महोच्छ्राय-). —M4 om. l. 2. —(l. 2) V1 यज्ञो (sic); B4 सत्रे (for यज्ञे). D10 सम * वत्; D13 कामतरुस् (for समभवत्).]

19 T1 damaged (cf. v.l. 18). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10.12.13 om. 19. M4 om. 19ab. D11 transp. 13cd–31ab and 31cd–41 (om. 14ab, 19, 21b–22c and 24). —a) D9 तत्र (for सर्व). G1 [ए] तैश् (for [ए] ते). —c) M4 निर्मितस्तत्र (for तस्य यज्ञस्य). —d) M4 तोरणं चापि कांचनं. —After 19, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cr.m.g.t ins. :

406* एकविंशतियूपास्ते एकविंशत्यरत्नयः ।
वासोभिरेकविंशद्भिरेकैकं समलंकृताः ।

[(l. 1) T1 damaged for एकवि (cf. v.l. 18). M2 ह्येके (for एक-). G2 -[अ]यत्नतः; M2 -रत्नयः (for -[अ]रत्नयः).]

while M4 ins. :

407* नानायूपोच्छ्रयैस्तैश्च सर्वतः समलंकृतम् ।

Thereafter M4 cont. 409*.

20 M4 om. 20–22. D11 transp. 13cd–31ab and 31cd–41 (om. 14ab, 19, 21b–22c and 24). —a) D2 om. विधि. Ñ1 सर्व-; Ñ2 B2.3 D5.10.13 सर्वैः; Cg as in text (for सर्वे). —b) M2 damaged after शिल्पि. T3 G1–3 M1 सुदृढाः कृताः; Cg as in text (for सुकृता दृढाः). —After 20ab, D12 ins. 405*. —c) Ñ1 V3 B1 D2 G1 °श्रयाः; V2 अष्टौ°; V4 भ्रष्टा° (sic); B3 °विंशस्; D13 अष्टापदाः; Cr.m.g as in text; Ct °स्रयः (for अष्टाश्रयः). Ñ2 B3.4 D10 तत्र(D10 त ए)वासन्; Cg as in text (for सर्व एव). D12 स्वाश्रयाः सर्व एवैते. —d) Ñ2 B3.4 D10 शुक्ल°; V4 स्लाक्ष्ण° (sic); B1 सूक्ष्म°; D1 श्लक्ष्णा° (sic); D9 °रूपाः; Cm.g.t as in text (for श्लक्ष्णरूप-).

आच्छादितास्ते वासोभिः पुष्पैर्गन्धैश्च भूषिताः ।
सप्तर्षयो दीप्तिमन्तो विराजन्ते यथा दिवि ॥ २१
इष्टकाश्च यथान्यायं कारिताश्च प्रमाणतः ।
चितोऽग्निर्ब्राह्मणैस्तत्र कुशलैः शुल्बकर्मणि ।
स चित्यो राजसिंहस्य संचितः कुशलैर्द्विजैः ॥ २२
गरुडो रुक्मपक्षो वै त्रिगुणोऽष्टादशात्मकः ।
नियुक्तास्तत्र पशवस्तत्तदुद्दिश्य दैवतम् ॥ २३
उरगाः पक्षिणश्चैव यथाशास्त्रं प्रचोदिताः ।
शामित्रे तु हयस्तत्र तथा जलचराश्च ये ॥ २४

G. I. 13. 30
B. I. 14. 31
L. I. 10. 22

21 M4 om. 21 (cf. v.l 20). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). T1 damaged from दि in 20^{a} up to यथान्या in 22^{a}. —^{a}) D5 आसा°; G2 M1 छादितास्ते सु-; Cg as in text (for आच्छादितास्ते). Ñ1 वासो * (for वासोभिः). —Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 om. 21^{b}–22^{c}. —^{b}) M3 पुष्प- (for पुष्पैर्). M2 गंधैः पुष्पैश् (by transp.). Dt D4.6.8.9 G2 M1 पूजिताः; T3 शोभिताः (for भूषिताः). —^{d}) T2 (before corr.) G2 विराजंतो. T2 (before corr.) G1 -विधि (for दिवि).

22 M4 om. 22 (cf. v.l 20). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10.12.13 om. 22 ^{abc}; T1 damaged up to यथान्या in ^{a} (cf. v.l. 21). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). —^{a}) T2.3 न्यायर्थं (for न्यायं). —^{b}) D9 प्रयत्नतः (for प्रमाणतः). —^{c}) M3 चित्यो (for चितो). G4 ब्राह्मणस्. —^{d}) Ś1 B2 D2.3.11 शिल्पि- (D3 °लि [sic]; D11 °ल्पिः); Ñ V3.4 B1.3.4 Dt D1.5–8.10.12.13 G1.4 M2.3 शिल्प-; V1.2 सर्व-; D9 शुद्ध-; T3 Cm यज्ञ-; Cr.mp.g.tp as in text (for शुल्ब-). Ñ V B D3.10 -कर्मसु (V4 °भिः; D3 °णै [sic]); Cr.mp.g.tp as in text (for -कर्मणि). —After 22^{d}, D13 ins. 409*. —D13 om. $22^{e/f}$. —^{e}) Ś1 D1.2 चैत्यो; D3.7 चैत्ये; D5.12 सर्वे; Cr.m.g.t as in text (for चित्यो). —^{f}) Ś1 संचितैः; D2 रचितः; D5 संचित्य; Cr.m.g.t as in text (for संचितः). —For $22^{e/f}$, Ñ V B D10.11 subst.:

408* वितनश्चाभवच्चैत्यो ब्राह्मणैर्यज्ञकर्मभिः ।

[Ñ1 चितश्चाथ; Ñ2 D10 विचितश्; V1.2 B2 (m. also) निचि(V2 वित)ताश्; V3 चित्रितश्; B4 विहितश् (for वितनश्). D10 चाभ * च् (for चाभवच्). V1 वेत्यो; V2 वैत्यो (for चैत्यो). V4 चित्रश्चामस्ततश्चैत्यो; B1 अचिश्चाप्यभवद्यूपो (both sic); B3 निश्चितस्या° (for the prior half). Ñ1 ब्राह्मणे. V1.3.4 B2 (m. also) -कर्तृभिः; V2 D11 -कर्मणि (for -कर्मभिः).]
Ñ2 B2–4 D10.11 M4 (M4 after 407*) cont., while D13 ins. after 22^{d}:

409* मन्त्रयूपोच्छ्रयैस्तैस्तु सर्वतः समलंकृतैः । —
रराज सुभृशं यज्ञः कल्पवृक्षैरिवोच्छ्रितैः । —
विचित्राश्चाभवन्नोधा ब्राह्मणैर्यज्ञकर्मभिः । —

[No comm. M4 om. l. 1. B2 reads up to यज्ञ in l. 3 in marg. —(l. 1) D13 सत्र- (for मन्त्र-). B2.4 D11 महायूपोच्छ्रयैस्. —(l. 2) D10 य*: (for यज्ञः). D10 [उ]च्छ्रितः. —(l. 3) D10.13 विचिताश्च; D11 विविधाश्च; M4 चित्रश्चात्र (for विचित्राश्च). B3 मेध्या; B4 मेधा; D10.13 ओघा; D11 घोषा; M4 चैत्यो (for ओघा). For the post. half cf. the post half of 408*.]

23 D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). —^{a}) D1 °कुक्षो; D2 °कक्षो; D9 °पक्षैर्; Cr.m.g.t as in text (for रुक्मपक्षो). —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.12 द्वाद(D5 °*)श-; Cr.m.g.t as in text (for ऽष्टादश-). T1 damaged from त्मक: in ^{b} up to शामित्रे in 24^{c}. T2 -[आ]त्मनः (for -[आ]त्मकः). —For 23^{ab}, Ñ V B D10.11.13 M4 subst.:

410* अश्मदघ्नः कृतश्चापि गरुडः काञ्चनेष्टकः ।

[Ñ1 आह्मा° (sic); Ñ2 B3.4 अश्व°; V1.4 B1 आस्यदघ्नः (V1 °घ्न-; V4 °घुः); V2 आप°; V3 अग्निष्टश्च (sic); D11 अग्निवक्त्रः; D13 अग्निबद्धः (for अश्मदघ्नः). Ñ1 चात्र (for चापि). M4 आस्यदग्धप्रमाणेन (for the prior half).]

—^{c}) Ñ V B D10.13 M4 प्रोक्षि(V1 °षि; V2 प्रोंक्षि)तास्; Cg as in text (for नियुक्तास्). D3 तेत्र (for तत्र). M3 पशवस्तत्र (by transp.) (for तत्र पशवस्). D14 T2 G4 पशूनां त्रिशतं तत्र. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 तास्ता (V1 °तान्) उद्दिश्य (D10 °तात्रद्दिश्य [sic]) देवताः; Cg as in text (for ^{d}). —After 23, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 ins.:

411* उदकानि च सत्त्वानि नानामृगवयांसि च ।
जलेचराः स्थलचरा अन्तरिक्षचरास्तथा ।

[No comm. —All the above MSS. except B2 M4 om. l. 1. —(l. 1) M4 औदकानि. M4 स * * (for सत्त्वानि). —M4 om. l. 2. —(l. 2) V4 वने°; D2 जल° (for जलेचराः). V1 स्थलेचराः. V1 त्वं° (for अंतरिक्ष-). D11.13 च ये (for तथा).]

M4 cont. 412*.

24 T1 damaged up to शामित्रे in 24^{c} (cf. v.l. 23). M4 om. 24–25^{ab}. Ś1 om. 24. D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14 ^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). —^{a}) D1–3.5.10.12.13 पतंगाः; D7 उतंगाः (sic); D9 पन्नगाः; Cg as in text (for उरगाः). D9 पत्रिणश् (for पक्षिणश्). Ñ V B D1–3.5.7.9.10.12.13 om. 24^{bc}. —^{d}) G4 यथा (for तथा). D1.2.5.7.9.10.12.13 वनचरा (D13 °*)श्; Cg as in text (for जलचराश्). Ñ B3 D10 अपि; V4 तथा (for च ये). —After

G. I. 13. 31
B. I. 14. 31
L. I. 10. 23

ऋत्विग्भिः सर्वमेवैतन्नियुक्तं शास्त्रतस्तदा ।
पशूनां त्रिशतं तत्र यूपेषु नियतं तदा ।
अश्वरत्नोत्तमं तस्य राज्ञो दशरथस्य ह ॥ २५
कौसल्या तं हयं तत्र परिचर्य समन्ततः ।
कृपाणैर्विशशासैनं त्रिभिः परमया मुदा ॥ २६
पतत्रिणा तदा सार्धं सुस्थितेन च चेतसा ।
अवसद्रजनीमेकां कौसल्या धर्मकाम्यया ॥ २७
होताध्वर्युस्तथोद्गाता हयेन समयोजयन् ।
महिष्या परिवृत्त्याथ वावातामपरां तथा ॥ २८
पतत्रिणस्तस्य वपामुद्धृत्य नियतेन्द्रियः ।
ऋत्विक्परमसंपन्नः श्रपयामास शास्त्रतः ॥ २९

24, Ñ V B D10.13 ins., while D11 ins. after 25^{ab}, M4 cont. after 411*:

412* नानासत्त्वर्षभाश्चैव हयमेधे महाक्रतौ । —
नानासरीसृपाश्चैव नानौषध्यश्च कल्पिताः । —

[No comm. D13 om. l. 1. —(l. 1) B4 महाक्रतौ. — (l. 2) B1 प्रकल्पिताः.]

25 Ñ V B D10.13 M4 om. 25^{ab} (for M4 cf. v.l. 24). D11 transp. 13^{cd}-31^{ab} and 31^{cd}-41 (om. 14^{ab} 19, 21^{b}-22^{c} and 24). —^{a}) Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 ऋषभाः; Dt D6.8 T G1.3.4 M3 ऋषिभिः; Cg as in text (for ऋत्विग्भिः). Ś1 D1-3.5.7.9.11 सर्वं; D12 शास्त्र (sic) (for सर्वम्). Ś1 D1-3.5.7.11.12 [ए]ते; D9 [इ]त्ति (for [ए]तत्). —^{b}) Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 नि (D2 om.)युक्ताः; Cg as in text (for नियुक्तं). Ś1 D1-5.7.11.12 T2 G2 M1.3 °तथा; T3 °तत्त्वतः; Cg as in text (for शास्त्रतस्तदा). —After 25^{ab}, D11 ins. 412*. —^{c}) T3 पशूपशूनां (by ditto.). Ñ1 प्रत्रिंशतं (sic); Ñ2 त्रिदशं; V2 नियुतं; B2 प्रोक्षितं; M4 त्रिंशकं; Cm.g as in text (for त्रिशतं). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 त्वा(D2.11.12 चा)सीत्; Ñ2 V3 B3.4 D10 चापि; B2 D13 M3 चैव; Cm.g as in text (for तत्र). —^{d}) D1.2.5.7 G4 Cm नियुतं (D1 °यतां; D5 °यंतं; Cm °क्तं); Cg as in text (for नियतं). D1-3.7.9 T2 तथा (for तदा). Ñ V B D10.13 प्रत्यहं (V1 समूहं) प्रोक्षितं (Ñ2 °षितं; B2 त्रिशतं) द्विजैः; T3 °विनियोजितं; M4 प्रोक्षितं प्रत्य ***. T1 damaged after त in 25^{e} up to पर in 26^{d}. D11 reads 25$^{e/f}$ after l. 1 of 413*. —For 25^{e}-30^{b}, Ñ V B D10.13 M4 subst. 413*. —^{e}) Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 स यज्ञो व(D2 *)वृधे (Ś1 °ते; D9 °र्धते); D14 S (except T3 M2) Cm.gp °रं; Cg.t as in text (for अश्वरत्नोत्तमं). Ś1 Dt D1-9.11.12 T3 G1.3 तत्र (for तस्य). —^{f}) D3.5.9.12 T3 G1-3 M1 Cg च; T2 G4 हि (for ह).

26 T1 damaged up to पर in 26^{d} (cf. v.l. 25). D11 transp. 13^{cd}-31^{ab} and 31^{cd}-41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}-22^{c} 24). —^{a}) D2-5.7.9.12 कौशल्या. T3 तु (for तं). D1 कोशलाधिपतेस्°. —^{b}) Ś1 D5.12 G1.4 °चार्य; D1.3.7.9 °वार्य; M2.3 °चर्या (M3 °र्यां); Cm.g.t as in text (for परिचर्य). For 26^{ab}, D11 subst. l. 2 of 413*. —^{c}) Ś1 D1-3.5.7.11.12 विषाणैर्; Cm.g.t as in text (for कृपाणैर्). Ś1 विससारैनं; D2 °सेन (sic); D3 °सैना (sic); D12 °ग्नैन्यं (sic) (for विशशासैनं). —^{d}) D1.6 मंत्रिभिः परया (D1 °मा) मुदा.

27 D11 transp. 13^{cd}-31^{ab} and 31^{cd}-41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}-22^{c} and 24). —^{a}) Ś1 पतत्रिणां तदा सारं. —^{b}) D4 T3 सुस्थिरेण (for सुस्थितेन). G4 चेतना (for चेतसा). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 (D5 before corr.) तदा (D1-3.7.9 [before corr., after corr. as in text also] दंत-; D12 गुद-) मूले समा(D2 उपा)वि (D5 °दि)शत्. —^{c}) D3 असर्जद्; G2 अव्यसद् (sic) (for अवसद्). —^{d}) D1-5.7-9.11.12 कौशल्या. Ś1 D5.11.12 °कांक्षया (for धर्मकाम्यया).

28 D11 transp. 13^{cd}-31^{ab} and 31^{cd}-41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}-22^{c} and 24). —^{b}) D4 Cg हस्तेन (for हयेन). T1 [illegible] from योजयन् up to नियं in 29^{b}. Ś1 D2.3.5.7.12 संग्रहं स(D3 सं)मयो यथा; D1 संग्राह (sic) स ययौ यथा; D11 मंत्रवन्समयोज्यान् (submetric). —^{c}) Ś1 D1-3.5.7.11.12 M3 महिष्यः; D4 महिषी; Cr.m.g.t as in text (for महिष्या). Ś1 D1-3.5.7.12 °चर्यां; D11 °चर्यं; T3 °वित्या; Cr.m.g.t as in text (for परिवृत्त्या). Ś1 D1.2.4.5.7.11.12.14 T3 M2.3 Cg च; D3 ताम् (for [अ]थ). —^{d}) T2 च तथा परां; G2 M1 च परे तदा; M2 अपरास्तथा; M3 च यशस्विनी (for अपरां तथा). Ś1 D1.2.5.7.11.12 तामवापुस्तथापराः (D5.11 °रां); D3 अवा * युस्तथा पुराः (sic).

29 T1 damaged up to नियं in 29^{b} (cf. v.l. 28). D11 transp. 13^{cd}-31^{ab} and 31^{cd}-41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}-22^{c} and 24). —^{a}) Cm.g पतत्रिणस् (as in text). Ś1 D1-5.7.9.11.12 Cr स(D1-3.7.9 मं; D4 Cr प)त्रिणस्तस्य तु वपाम् (Ś1 बुद्धिस् [unmetrical]; D2 तुरगम्; D9 after corr. as in text; D11 वचसायां hypermetric). —^{b}) Ś1 त्यज्यते (for उद्धृत्य). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 नियतेंद्रियाः (Ś1 °यं); Cg °द्रियः (as in text). —^{c}) G4 ऋत्विग्भिरुप-; Cg.t as in text (for ऋत्विक्परम-). G1 -संपन्नं. Ś1 D1-3.5.7.9.12 ऋत्विजश्च(D12 °स्तु)सु(D9 तु)संपन्नाः. —^{d}) D1 स्रपयांचक्रुः; Cg as in text (for श्रपयामास). Ś1 D2.3.5.7.9.12 श्र(D12 ते sic)प(D7 प्रश्र)यांचक्रुरास(D9 °त्म)वान् (Ś1 D5.12 चक्रिरे वपां; D3 °वतः hypermetric; D7 °वत्).

धूमगन्धं वपायास्तु जिघ्रति स्म नराधिपः ।
यथाकालं यथान्यायं निर्णुदन्पापमात्मनः ॥ ३०
हयस्य यानि चाङ्गानि तानि सर्वाणि ब्राह्मणाः ।
अग्नौ प्रास्यन्ति विधिवत्समस्ताः षोडशर्त्विजः ॥ ३१
प्लक्षशाखासु यज्ञानामन्येषां क्रियते हविः ।
अश्वमेधस्य चैकस्य वैतसो भाग इष्यते ॥ ३२
त्र्यहोऽश्वमेधः संख्यातः कल्पसूत्रेण ब्राह्मणैः ।
चतुष्टोममहस्तस्य प्रथमं परिकल्पितम् ॥ ३३

G. १. १३. 38
B. १. १४. 40
L. १. १०. 31

30 Śi1 D1-3.5.7.9.12 om. 30. —[a]) G4 धूपं गंध- (for धूमगन्धं). G1.2 तं (for तु). —[b]) G1.3 M3 जिघ्रंति. T3 स (for स्म). G1.3 M2.3 नराधिपाः; Cg.t °धिपः (as in text). —For 25[e]-30, Ñ V B D10.13 M4 subst.; while D11 ins. l. 1 after 25[d], subst. l. 2 for 26[ab], then cont. l. 3-7 and subst. l. 9-10 for 29[c]-30[b] (om. l. 8, 11).

413* अश्वरत्नं चावभृथे प्रोक्षितं वैश्वदेविकम् ।
कौसल्या तं हयं तत्र परिगम्य प्रदक्षिणम् ।
सम्यगभ्यर्चयांचक्रे गन्धमाल्यविभूषणैः ।
अध्वर्युसहिता चैनं समालभ्य शुचिव्रता ।
रजनीं पर्युपास्तैकां कौसल्या पुत्रकाम्यया । [5]
तमश्वमुपतिष्ठन्त्याः कौशल्यायास्ततो द्विजाः ।
ऋष्यशृंगादयः प्रीताः प्रायुञ्जन्त तदाशिषः ।—
विशस्योत्कृत्य च वपामश्वस्य विधिवत्तदा ।
ऋत्विग्भान्वितामग्नौ जुहावावाहयन्सुरान् ।
तस्याश्च नृपतिर्धूमं जघ्रौ पत्नीसहायवान् [10]
वपायां हूयमानायां पावके पुत्रकाम्यया ।

[No comm. —(l. 1) V2 B2.4 °दैविकं (B2 marg. °कैः); B3 D11 M4 विश्वदैविकं (M4 °वतं). —After l. 1, D11 reads 25[e/]. —(l. 2) V B1.4 D10 कौशल्या. V3 तद्-; B2 तु (for तं). M4 हयवरं (for हयं तत्र). V2 D13 °क्रम्य (for परिगम्य). —(l. 3) M4 नित्यम् (for सम्यग्). —(l. 4) B1 om. हिता चैनं. D13 -सहिताश्; M4 सहस्रा (for -सहिता). V4 स * लभ्य. M4 moth-eaten for मालभ्यशुचि. V2.3 शुभ-; B1 शु *- (for शुचि-). D11 -स्मिता (for -व्रता). —(l. 5) Ñ1 V2.3 B1 °पोष्यैकां; M4 °पासैकां (for पर्युपास्तैकां). Ñ2 V1.2 B3.4 D10 तमश्वं; V3 तदग्रे (for कौसल्या). —(l. 6) M4 पर्युपासंत्याः (for उपतिष्ठन्त्याः). B4 तु ते (for ततो). —(l. 7) V1 सर्वे (for प्रीताः). V2.4 B2 D10 प्रायुंजत; D13 प्रायुज्यंत. M4 प्रायच्छन्नाशिषः शुभाः (for the post. half). For ins. see below. —(l. 8) M4 partially moth-eaten for the prior half. V1 विहिस्य (sic); V2 विशिष्य (for विशस्य). Ñ1 B1 चोत्कृत्य वपाम् (by transp.); Ñ2 V3 B3.4 D10.13 [उ]द्धृत्य च (V3 D13 transp. च and उद्धृत्य) वपाम्; V3 [उ]द्धृत्य वपया. —(l. 9) V1 ऋद्धि- (for ऋत्विग्). Ñ1 आमंत्र्य तान्; V4 D11 मा(D11 मं)त्रांचिताम् (for मन्त्रान्वितम्). D13 ह्यग्नौ (for अग्नौ). V1 स्वरान् (for सुरान्). —(l. 10) D13 धूपं (for धूमं). Ñ2 B3 D10 धूमं नृपतिर् (by transp.). —For l. 10, D11 reads: धूपं तस्य नृपो जघ्रौ जिघ्रंति स्म वरः(र)स्त्रियः. —(l. 11) B4 भूय° (sic) (for हूयमानायां).] —After l.7, D11 ins.:

414* अश्वस्य विधिवत्तत्र परिवार्य समन्ततः ।

—[c]) D14 T3 यथान्याय्यं (for °न्यायं). T1 damaged from 30[d] up to सम in 31[d]. —[d]) D11 अपावर्तत स क्रतुः.

31 T1 damaged up to सम in 31[d] (cf. v.l. 30). D11 transp. 13[cd]-31[ab] and 31[cd]-41 (om. 14[ab], 19, 21[b]-22[c] and 24). —[a]) Ñ V B D10.13 M4 तस्य; D11 या * (for यानि). D2 लिंगानि (for चांगानि). —[b]) D2 लिंगानि (for सर्वाणि). Śi1 D1-3.5.7.9.11.12 ते (D11 वै)द्विजाः; Cg.t as in text (for ब्राह्मणाः). Ñ V B D10.13 M4 कल्पितानि विभागशः (V4 °धानतः). —After 31[ab], D11 ins. l. 1 of 429* (for variants cf. v.l. 429*). —[c]) D6 आनौ (sic); M3 after *inf. lin. sec. m.* corr. as in text (for अग्नौ). D1.2 प्राप्स्यंति; D3.7 प्रास्यंत (for प्रास्यन्ति). —[d]) Śi1 D1.3.5.7.9 समस्तं; D2 सर्वे तं; D4 समाप्ताः; D14 T1.2 G4 सर्वं (T1 * *)त्रा(D14 °त्र)ए; G1.3 समंतात् (for समस्ताः). Śi1 D1-3.5.7.12 वै (D2 च) हयं तदा (Śi1 °था); D9 विहितं तथा (for षोडशर्त्विजः). —For 31[cd], Ñ V B D10.11.13 M4 subst.:

415* जुहुवुर्याजकास्तत्र यथाभागं दिवौकसाम् ।

[B4 याज्ञिकाम् (for याजकास्). B1 -योगं (for -भागं).] Thereafter, Ñ V B D10.13 M4 cont. 420*. D11 cont.:

416* आगत्य देवताः सर्वा जगृहुर्भागमीप्सितम् ।

32 Ñ V B D10.13 M4 om. 32-35. D11 transp. 13[cd]-31[ab] and 31[cd]-41 (om. 14[ab], 19, 21[b]-22[c] and 24). —[a]) D5 लक्ष- (for प्लक्ष-). —[b]) Śi1 स्रुचः; D1 स्रुवः; D2 सतः; D3 श्रुतः; D7 स्तरः; D12 ध्रुवः; Cr.m.g.t as in text (for हविः). —[c]) Dt D4.6.8 G2 M1.2 Cg यज्ञस्य (for चैकस्य). —[d]) D2 चेतसोः; Cr.m.g.t as in text (for वैतसो). Śi1 स्रुव; D1-3.7.11.12 भं(D1 भं [sic]; D12 सं)ग (D11 °ङ्ग [sic]); T2 शाख; Cr.m.g.t as in text (for भाग).

33 Ñ V B D10.13 M4 om. 33 (cf. v.l. 32). D11 transp. 13[cd]-31[ab] and 31[cd]-41 (om. 14[ab], 19, 21[b]-22[c] and 24). —[a]) D2.3.5.7.11 अहो; Cr.m.g.t as in text (for त्र्यहो). —[b]) T3 -सूत्रेषु. Śi1 D1-3.5.7.9.11.12 °सू (D1 स्त [sic])त्रेषु वै द्विजैः; Cm.g.t as in text (for[b]). T1 damaged from ह्मणै in 33[b] up to कारि in 34[c]. —[c]) Cm.g.t चतुष्टोमम् (as in text). Śi1 D1.3.5.11.12 चतुर्थो यस्त्व° (D1.3 °र्थं यत्व [sic]); D2 चतुर्थं म * यस्तस्य; D7 चतुर्थपत्र°; D14 G1.3 अग्नि(D14 m. *sec. m.*)ष्टोमम°. —[d]) G1 परिकल्पितः; M3 परिकीर्तितं.

G. 1. 13. 38
B, 1. 14. 41
L. 1. 10. 31

उक्थ्यं द्वितीयं संख्यातमतिरात्रं तथोत्तरम् ।
कारितास्तत्र बहवो विहिताः शास्त्रदर्शनात् ॥ ३४
ज्योतिष्टोमायुषी चैव अतिरात्रौ च निर्मितौ ।
अभिजिद्विश्वजिच्चैव अप्तोर्यामो महाक्रतुः ॥ ३५
प्राचीं होत्रे ददौ राजा दिशं स्वकुलवर्धनः ।
अध्वर्यवे प्रतीचीं तु ब्रह्मणे दक्षिणां दिशम् ॥ ३६
उद्गात्रे तु तथोदीचीं दक्षिणैषा विनिर्मिता ।
अश्वमेधे महायज्ञे स्वयंभुविहिते पुरा ॥ ३७
क्रतुं समाप्य तु तदा न्यायतः पुरुषर्षभः ।
ऋत्विग्भ्यो हि ददौ राजा धरां तां क्रतुवर्धनः ॥ ३८

34 T1 damaged up to कारि in 34^{c} (cf. v.l. 33). Ñ V B D10.13 M4 om. 34 (cf. v.l. 32). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{a}) Ś1 D3.7.9 उक्थो (Ś1 [before corr.] D3 °क्थ्यो); D2 अथ; D5 उक्ष्यो; D8 उक्थं; D11 उको (sic); D12 उत्थो (sic); Cg as in text (for उक्थ्यं). Ś1 D9 द्वितीयः. D9 संख्यातः. D1 उच्छ्राये द्वितीयं संख्याम्.—^{b}) Ś1 [अ]हो°; D1–3.7.9 °रात्रस्; Cg as in text (for [अ]तिरात्रं). D5.11.12 अथो° (for तथोत्तरम्). Ś1 D9.11.12 विचारास्; D1 विचरास्; D2.3.7 त्रिवादास्; Cr.m.g.t as in text (for कारितास्). D5 क्रतव(:) तत्र (for तत्र बहवो).—^{d}) M3 विहिका (sic) (for विहिताः).

35 Ñ V B D10.13 M4 om. 35 (cf. v.l. 32). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{a}) Ś1 D5.11.12 ज्योतिर्ग्राम-; D1–3.7 ज्योतिर्गौर् (D1 °र्गो [with hiatus]; D3 °पौर्). Dt D1.4.6.8.9.14 T G M1.3 [ए]वम् [to avoid hiatus] (for [ए]व).—^{b}) D2.3.7 G3 अतिरात्रे (G3 °त्रं); Cm.t °त्रौ (as in text). D1–3.5.7.9.11.12 Cg वि- (for च). D2.3.7 -निर्मिते; G1 निर्वृतौ; G3 निर्मितं.—^{c}) D3.11 अभिजै(D11 °ति)द् (both sic). D2 वेश्व- (sic) (for विश्व-). Dt D3.6.8.11.14 S (except M4) [ए]वम् [to avoid hiatus] (for [ए]व).—^{d}) Ś1 D4 प्रा(D4 स)सो°; Dt D6.8 आ (D6 before corr. अ)सोर्यामौ; D1.2.7.9.11 Ct आ°; D3 आसोर्यामा; T1 °मौ (for असोर्यामो). Ś1 D1.2.5.7.11.12 °व्रतः; D3 °वृत (sic); Ct as in text (for महाक्रतुः).—After 35, D11 ins.:

417* ततो राजा यथान्यायं दक्षिणां व्यदधत्तदा ।

36 D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{a}) Ś1 D1–3.5.7.12 अध्वर्यवे; D13 होत्रीं°; G1.3 दिशं° (for होत्रे ददौ).—T1 damaged from राजा up to 37^{ab}. Ñ V B D10.11.13 स्फीतां; G1.2 होत्रे; M4 पूर्वं (for राजा).—^{b}) G1.3 राजा (for दिशं). D8 स; D9 च (for स्व-). Ś1 D1–3.5.7.12 °स्फीतां तदा ददौ (Ś1 D5.12 ददौ तदा by transp.); Ñ V B D10.11.13 M4 °बा(D11 ब)हुबला(B4 °विनि)र्जितां (D13 °तं); Cg as in text (for ^{b}).—^{c}) D10.11 च (for तु).—^{d}) Ñ V B D10.11.13 M4 दक्षिणां ब्रह्मणे (by transp.) तथा (M4 स व्यसर्जयत्).—For 36^{cd}, Ś1 D1–3.5.7.12 subst.:

418* दक्षिणां ब्रह्मणे होत्रे प्रतीचीमददाद्दिशम् ।—
[D5 स समादिशत् (for अददाद्दिशम्).]

37 T1 damaged for 37^{ab} (cf. v.l. 36). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{a}) V1 तद्गात्रे; D13 उद्गात्री. Ś1 Ñ V B D2.5.7.10.11.13.14 च; D1 व; D4 वै; D12 om. (for तु). V4 तत्र [unmetrical] (for तथा).—^{b}) D10 [ए]षां (for [ए]षा).—For 37^{ab}, M4 subst.:

419* उदीचीमपि चोद्गात्रे ब्रह्मणे पृथिवीं ददौ ।

—^{c}) D4 हय° (for अश्वमेधे). V2 तथा (for महा-).—^{d}) Dt D4.6.8 Cg.t स्वयंभू-. Ś1 Ñ V1.3.4 B D1–3.5.7.9–13 पुरा कल्पे स्वयंभुवा (D1 °वः); V2 पुराकारि स्वयं तु वा; M4 दक्षिणा हि स्मृता मही. Cg.t as in text (for ^{d}).—After 37, B2 D11 ins. l. 1 of 421*.

38 D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). B2 reads 38–41^{b} (omitting 39^{c}–40^{d}) in marg.—^{a}) D1 क्रतं (for क्रतुं). Ś1 B2 D1–3.5.7.9.12 संस्थाप्य (for समाप्य). T3 च (for तु). D4 तथा (for तदा).—For 38^{ab}, Ñ V B1.3.4 D10.13 M4 subst., while B2 cont. (all read) after 415*:

420* समाप्य चैनं क्रमशो राजा क्रतुवरं ततः ।
दक्षिणामददात्तेषां कर्मिणां तदनन्तरम् ।

[(l. 1) Ñ1 V4 [ए]व; V2 B3 M4 [ए]वं; D10 [ए]नै (sic) (for [ए]नं).—(l. 2) Ñ1 V1 B1.2 (m.) M4 व्यदद (V1 B2 [m.] °ध; M4 °धा)द्; V2 चाददत् (for अददात्). V2 कर्मणां (for कर्मिणां). V4 यज्ञकर्मण्यनंतरं (for the post. half).]

—^{c}) B2 वारिणा (for ऋत्विग्भ्यो). Ś1 B2 D1–3.5.7.9.11 प्रददौ; G4 [अ]भि ददौ; Cg as in text (for हि ददौ).—^{d}) D2 महीं; G1 धारां (for धरां). Dt D6.8 M3 कुल°; D1 ऋतुवर्धिनीं; D2.3.7 सस्यमालिनीं; G1.3 रघुनंदनः; M2 कीर्ति° (for क्रतुवर्धनः). G2 M1 दक्षिणामेवमुत्तमां.—For 38^{cd}, Ñ V B1.3.4 D10.13 M4 subst., while B2 D11 ins. l. 1 after 37; B2 ins. l. 2–3 after 41^{ab}:

421* समग्रां पृथिवीं दत्त्वा स चातुर्होत्रदक्षिणाम् ।
अन्येषां कर्मिणां राजा सदस्यानां च दक्षिणाम् । —
शतं शतसहस्राणां हिरण्यस्योत्ससर्ज सः । —

[(l. 1) D11 समग्रा. B2 (m. also as in text) दक्षिणां; D11 पृथिवी (for पृथिवीं). D11 दत्ता (for दत्त्वा). V1 चातुर्हो-

ऋत्विजस्त्वब्रुवन्सर्वे राजानं गतकल्मषम् ।
भवानेव महीं कृत्स्नामेको रक्षितुमर्हति ॥ ३९
न भूम्या कार्यमस्माकं न हि शक्ताः स्म पालने ।
रताः स्वाध्यायकरणे वयं नित्यं हि भूमिप ।
निष्क्रयं किंचिदेवेह प्रयच्छतु भवानिति ॥ ४०

गवां शतसहस्राणि दश तेभ्यो ददौ नृपः ।
दशकोटिं सुवर्णस्य रजतस्य चतुर्गुणम् ॥ ४१

G. I. 13. 43
B. I. 14. 51
L. I. 10. 40

मस्य; V2.4 B1 D11 M4 चातुर्होत्र(V2 B1 °त्रे)स्य (V2 स; B1 च); V3 स च होत्रे च (for स चातुर्होत्र-). D11 दक्षिणा. —D11 om. l. 2-3. Ñ1 V1.4 B1 om. l. 2. —(l. 2) V2 कर्मणां; B4 धर्मिणां (for कर्मिणां). B2 तत्र (for राजा). D10 सदस्याचानां (sic); M4 सदरया * (for सदस्यानां). —(l. 3) B4 -स * स्नाणां. V1 सुवर्णस्य; V4 हिरण्यमस्य (sic); B1 हिरण्यं च (for हिरण्यस्य). V4 B4 ह (for सः). M4 हिरण्यानां व्यसर्जयत् (for the post. half).]

—After 38^{cd}, B2 (m.) reads 426*, while Dt D6.8.14 M3 ins. :

422* एवं दत्त्वा प्रहृष्टोऽभूच्छ्रीमानिक्ष्वाकुनन्दनः ।

[No comm.]

39 Ñ V B1.3.4 D10.13 M4 om. 39–41^{ab}. D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). B2 reads 39^{ab} in marg. (cf. v.l. 38). —^{a}) D7 ऋत्विजे. —T1 damaged from त्वब्रुवन् in 39^{a} up to न हि श in 40^{b}. Ś1 B2 D1.2.4.5.9.12 [illegible] D6 M2 अस्माकं (for एवेह). —^{f}) D4.9 T3 G1-3 M1.2 इह (for इति). —For 40^{ef}, Ś1 D1–3.5.7.11.12 subst. :

425* निष्कृतिं त्वं नरश्रेष्ठ अस्मभ्यं दातुमर्हसि ।

[—Note hiatus between the two halves. D1–3 निःक्रयं ; D7 निष्क्रयं. D3 तं; D5 हि (for त्वं). D1–3.7 नृपश्रेष्ठ. D11 अस्याश्च निःकृतिं राजन् (for the prior half). D1–3.7 दातुमर्हसि सत्तम(D1 °मः) (for the post. half).]

while B2 (m.) subst. and reads after 38^{cd} :

426* अस्या निष्क्रयमस्माकं देहि राजन्महाद्युते ।

Thereafter B2 (m.) cont. :

427* त्वं हि पालयितास्माकं येनाशंसितुमर्हसि ।

—After 40, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cr.m.g.t ins. :

428* मणिरत्नं सुवर्णं वा गावो यद्वा समुद्यतम् ।
तत्प्रयच्छ नरश्रेष्ठ धरण्या न प्रयोजनम् ।
एवमुक्तो नरपतिर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।

[redacted]

(for रक्षितुम्). D2.9 T2 G1 M3 अर्हसि (sic); D12 अर्हति (sic). —After 39, Ś1 D6.11.12 ins. :

424* विपाप्मा भव राजेन्द्र अस्माकं तुष्टिमावह ।

[No comm. Note hiatus between the two halves. Ś1 पुष्टिम् (for तुष्टिम्).]

40 T1 damaged up to न हि श in^{b}; Ñ V B D10.13 M4 om. 40 (B2 om. 40$^{a–d}$) (cf. v.l. 39 ; for B2 38). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). —^{a}) D1 भुवा; D2.7 तु वा; D3 illeg.; D11 भूम्याः; Cg.t as in text (for भूम्या). —^{b}) M2 च (for हि). T3 G2 M1 च (for स्म). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 अशक्ताः पालने वयं. —^{c}) D9 तपः (for रताः). —^{d}) M2 नराधिप (for हि भूमिप). B2 reads 40^{ef} in marg. (cf. v.l. 38). —^{e}) D4 G2.3 निष्किर्यं; D9 निश्चर्यं; Cr.m.g.t as in text (for निष्क्रयं). D4 T3 M3 एवेति; D9 एवाद्य;

—After 41 , D2 ins. l. 2 and 3 of 42* (for variants cf. v.l. 42*). —^{c}) Ś1 V3 B4 D5.9 G4 M4 °कोटि-; Ñ V1.2.4 B1–3 D3.7.13.14 T1 G2 M1 Cm.g °कोटीः; D1.12 T2 °कोटी (sic); D2.8.10 T3 °कोटिः (sic); D4.6 M3 शतकोटिं (D6 °टीः); D11 °कोटीं; Ct as in text (for दशकोटिं). Ś1 स्वर्णस्य; T3 सुवर्नश्च (sic); M4 -सहस्रस्य (for सुवर्णस्य). —^{d}) V3 D1 रजतं च; T3 रजतश्च. Ñ V1.2.4 B2.3 D2.3.10.13 गुणाः (D2 °णः); B4 दशं; D12 गणं (for गुणम्). —After 41, D11 reads l. 2 of 401*. —After 41, Ñ V B D10.13 M4 ins., while D11 ins. l. 1 and 2 after 31^{ab} and 42 respy. :

429* ऋत्विग्भ्यः प्रददावन्यान्कामांस्तत्र यथेप्सितान् ।
जाबालये वसिष्ठाय वामदेवाय च प्रभुः ।
ऋष्यशृङ्गाय च तदा स राजा क्रतुवर्धनः ।

[No comm.— (l. 1) V2 अन्यान्; D11 चान्यान्; M4 तत्र (for अन्यान्). M4 धनं बाहुबलार्जितं (for the post. half).

G. 1. 13. 43
B. 1. 14. 51
L. 1. 10. 40

ऋत्विजस्तु ततः सर्वे प्रददुः सहिता वसु ।
ऋष्यशृङ्गाय मुनये वसिष्ठाय च धीमते ॥ ४२
ततस्ते न्यायतः कृत्वा प्रविभागं द्विजोत्तमाः ।
सुप्रीतमनसः सर्वे प्रत्यूचुर्मुदिता भृशम् ॥ ४३
ततः प्रीतमना राजा प्राप्य यज्ञमनुत्तमम् ।
पापापहं स्वर्नयनं दुस्तरं पार्थिवर्षभैः ॥ ४४

—(l. 2) V2 जाबालाय. V2.3 B3.4 वशिष्ठाय; D10.13 वसिष्टाय; D11 तथा चैव (for वसिष्ठाय). D11 वै (for च).—D11 om. l. 3.—(l. 3) M4 विभुम् (for तदा). M4 ततस्ते द्विजसत्तमाः (for the post. half).]

42 Ñ V B D10.13 M4 om. 42. D11 transp. 42^{ab} and 42^{cd}.—^{a}) D1–3.5.7.9.11.12 **ते**; D14 **च** (for **तु**). D2.3.7 **तदा** (for **ततः**). D2.7 (hapl.) om. 42^{b}–43^{a}.—^{b}) Ś1 D5.11.12 **आददुः**; D3 * **ददुः**; D4 **प्राददुः**; T3 **प्रथमस्**; Cr.m.t as in text (for **प्रददुः**).—^{c}) Ś1 D1.3.5.9.11.12 **महते** (for **मुनये**).—^{d}) T3 **सुधीमते**; G2 **त धी** * **ते** (sic) (for **च धीमते**).—After 42, D11 ins. l. 2 of 429* (for v.l. cf. v.l. 429*).

43 T1 damaged for 43^{abc} after **न्या** in ^{a}. D2.7 om. 43^{a} (cf. v.l. 42).—^{a}) D3 **सर्वे** (for **कृत्वा**).—^{b}) Ś1 D5.9.12 **प्रतिभागं**; D2 **विभागं च**; Ct as in text (for **प्रविभागं**).—After 43^{ab}, Ś1 B2 D1–3.5.7.9.11.12 ins.:

430* **दीनान्धकृपणानां च वृद्धानां च कलत्रिणाम् ।**
स्त्रीणां हतप्रवीराणां वृद्धानां बालपुत्रिणाम् ।
व्याधिकर्षितगात्राणां गुर्वर्थं चामियाचताम् ।
यियक्षूणां दरिद्राणां परराष्ट्रनिवासिनाम् ।

[No comm.—(l. 1) D11 -कृपणानाथ- (for -कृपणानां च). D3 दीनाधक्तपणा च (corrupt) (for the prior half). B2 D11 विकलानां; D3 ° * (for वृद्धानां च). D1 [अ]कलत्रिणां.—(l. 2) D12 -प्रवराणां (for -प्रवीराणां). D9 om. from the post. half of l. 2 up to the prior half of l. 4.—(l. 3) D5.11 गुर्वर्थे. D2 चाति-; D3.7 प्रति- (for चाभि-).—(l. 4) B2 यियासूनां; D1 यथिक्षूणां (by metathesis); D2 विपक्षाणां; D5 थियुक्षूणां (corrupt); D11 * यक्षूणां (for यियक्षूणां). B2 D1–3.7.9 °राष्ट्रेषु ये (D2 सं) वसन् (D1 वसुः [sic]) (for the post. half).]

—^{c}) D4 **सुप्रीता मुनयः सर्वे**.—^{d}) B2 D1–3.7.9.11 **समृद्धाः**; Cr.m.g as in text (for **प्रत्यूचुर्**). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 **तदा**; B2 D1 **तथा**; Cm as in text (for **भृशम्**).—For 43, Ñ V B1.3.4 D10.13 M4 subst.; B2 D11 ins. after 43 (D11 after 432*):

431* **दक्षिणां प्रतिगृह्याथ सुप्रीतमनसो द्विजाः ।**
ततश्च याजकाः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः ।
ऊचुर्दशरथं तत्र कामं ध्यायेति वै तदा ।

[(l. 1) B2–4 transp. l. 1 and 2. M4 repeats consecutively l. 1 (var.). V1.2 B3 D10.13 दक्षिणाः. M4 (first time) [इ]ष्टां (for [अ]थ). M4 (first time) [अ]भवन् (for द्विजाः). V3 प्रीतिमंतोभवन्द्विजाः (for the post. half). M4 (second time) ततःसुप्रीतमनसो दक्षिणां प्रतिगृह्य ते.—Ñ1 V B1 M4 om. l. 2.—(l. 2) B3 repeats l. 2 (as above) after l. 2 of 436*. D13 बभूवुर् (for ततश्च). B3.4 ते (for first च). B4 तत्र (for सर्वे). B3.4 तथापरे (for तपोधनाः).—(l. 3) D11 repeats l. 3 (var.) after colophon. Ñ2 B2 दशरथः (sic). V3 तं तु (for तत्र). B3.4 काम्यं; M4 कामान् (for कामं). V2 का संख्या चेति°; D11 (second time) °प्रामुहि पार्थिव (for the post. half).]

—Thereafter D11 cont. 436*.—After 43, Ś1 D1.3.5.7.11.12 ins.:

432* **ततस्तु सर्वलोकेभ्यो हिरण्यस्य समुद्यतः ।**
कोटीशतं सुवर्णस्य कुलस्योद्भावनं शुभम् ।

[No comm.—(l. 1) D1 प्रासर्प्यकेभ्यस्तु; D3.7 प्रासर्पकेभ्यश्च (for तु सर्वलोकेभ्यः). D1.3.5.12 स(D12 *)मुद्यतं (D3.5 °तां sic).—(l. 2) D11 कुशलेभ्यो ददौ नृपः (for the post. half).]

—Thereafter D11 cont. 431*.—After 43, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cr.m (both l. 1–2 only).g.t ins.:

433* **ततः प्रसर्पकेभ्यस्तु हिरण्यं सुसमाहितः ।**
जाम्बूनदं कोटिसंख्यं ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा ।
दरिद्राय द्विजायाथ हस्ताभरणमुत्तमम् ।
कस्मैचिद्याचमानाय ददौ राघवनन्दनः ।
ततः प्रीतेषु विधिवद्द्विजेषु द्विजवत्सलः । [5]
प्रणाममकरोत्तेषां हर्षव्याकुलितेन्द्रियः ।
तस्याशिषोऽथ विविधा ब्राह्मणैः समुदाहृताः ।
उदारस्य नृवीरस्य धरण्यां प्रणतस्य च ।

[(l. 1) D9 प्रसर्पतेभ्यश् (for प्रसर्पकेभ्यस्). D9 G2 M1 च (for तु). D4 सुसमाहिताः. D9 हिरण्यस्य समुच्छ्रयं (for the post. half).—(l. 2) D9 the prior half = the prior half of l. 2 of 432*.—For ins. see below.—(l. 4) M2 कस्यचिद् (sic).—D9 om. l. 5-8.—(l. 5) D14 T1.2 G4 M3 नृपतिर् (for विधिवद्).—(l. 6) D4.14 S (except M4) -पर्याकुलेक्षणः; D6 °क्षणः (for -व्याकुलितेन्द्रियः).—(l. 7) T3 विबुधैर् (for विविधा). D14 T1.2 G4 M3 समुदीरिताः.—(l. 8) M2 [अ]तिधीरस्य (for नृवीरस्य). Dt D6.8 पतितस्य (for प्रणतस्य).]

—After l. 3, D4 T3 ins.·

434* **काञ्चनानां शतोपेतं नवरत्नैः समाहितम् ।**

44 Ñ V B D10.13 M4 om. 44. D2 om. 44^{ab}. D11 reads 44-46 (including subst. for 45^{cd}) with ins. 437* after colophon, before 1. 14.1.—^{cd}) T3 **पार्थिवैर्भुवि** (for **पार्थिवर्षभैः**). Ś1 D1–3.5.9.11.12 **स्वर्ग्यं पाप्मा**(D1.9

ततोऽब्रवीद्दृष्यशृङ्गं राजा दशरथस्तदा ।
कुलस्य वर्धनं तत्तु कर्तुमर्हसि सुव्रत ॥ ४५

तथेति च स राजानमुवाच द्विजसत्तमः ।
भविष्यन्ति सुता राजंश्चत्वारस्ते कुलोद्वहाः ॥ ४६

G. I. 13. 47
B. I. 14. 50
L. I. 10. 48

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

पापा)पहं (D_2 ततः प्राप्यावहं)चैव दुष्प्रापं ($D_{9.12}$ °प्यं)सर्वपार्थिवैः; Cg.t as in text (for ^{cd}).

45 For D_{11} cf v.l. 44.—^{a}) G_2 M_1 तदा (for ततो).—^{b}) $T_{2.3}$ तथा; M_3 बली (for तदा).—^{c}) $D_{4.14}$ T_1 $G_{2.3}$ M_1 तंतुं; $T_{2.3}$ G_1 $M_{2.3}$ Cg त्वं तु (for तत्तु).—For 45^{cd}, $Ś_1$ $D_{1-3.5.7.9.11.12}$ subst. :

435* पुत्रानिच्छाम्यहं विप्र कुलस्योद्भावनाञ्शुभान् ।

46 For D_{11} cf v.l. 44.—^{a}) D_{12} °*; M_3 तथेतीव (for तथेति च).—^{b}) M_3 अब्रवीद् (for उवाच).—^{d}) $D_{1.3}$ कुलोद्भवाः.—For 45-46, Ñ V B $D_{10.13}$ M_4 subst., while D_{11} ins. after 431* :

436* तानब्रवीद्धृष्टमना राजा दशरथो द्विजान् ।
इच्छामि चतुरः पुत्रानुदारान्ख्यातविक्रमान् ।
तथेति चैव राजानं तमूचुर्ब्रह्मवादिनः ।
यथाभिलषितान्पुत्रानचिरात्त्वमवाप्स्यसि ।

[(l. 2) V_4 transp. चतुरः and पुत्रान्.—After l. 2, B_3 repeats l. 2 of 431*.—(l. 3) M_4 [ए]व (for [इ]ति). V_2 [इ]ति; B_1 ते (for [ए]व). M_4 ते (for तम्).—(l. 4) V_4 कामान् (for पुत्रान्). V_1 D_{13} न चिरात्; V_4 अचिरं; D_{11} आचिरात् .]

—Thereafter D_{11} reads colophon. Then repeats (var.) l. 3 of 431*, then reads 44-46. —After 46, $Ś_1$ $D_{1.5.9.11.12}$ ins. :

437* लोकपालोपमा वीराः परदर्पविनाशनाः ।
[No comm. D_1 धीराः (for वीराः).]

while Dt $D_{6.8}$ M_3 Ct ins. :

438* स तस्य वाक्यं मधुरं निशम्य
प्रणम्य तस्मै प्रयतो नृपेन्द्रः ।
जगाम हर्षं परमं महात्मा
तमृष्यशृङ्गं पुनरप्युवाच ।

[(l. 4) M_3 ऋष्यशृगः. M_3 इति (for अपि).]

Colophon. $Ś_1$ $D_{1-3.5.7.12}$ om. (sarga continued). D_{11} reads colophon after 436*. —*Kāṇḍa name* : D_4 om.; $Ñ_2$ V_{1-3} B $D_{10.11}$ आदिकांडे; V_4 यज्ञकांडे; D_{13} * * कांडे. —*Sarga name* : Ñ $V_{1.2.4}$ B_{2-4} D_{10} यज्ञकर्म; V_3 यज्ञसमापनं नाम; B_1 यज्ञसमाप्तः; D_9 यज्ञकर्मविधानं; D_{13} * * मेधप्र * * नाम. —*Sarga no.* (figures, words or both) : V_2 15; V_3 12; $B_{2.3}$ D_{10} 13 (as in text); Dt $D_{4.6.8.14}$ S (except M_4) चतुर्दशः; D_{11} M_4 word as in text); D_{13} (dash indicates lacuna) -दशः; D_9 both as in text. —After colophon, $G_{1.2.4}$ M_2 conclude with श्रीरामाय नमः; G_3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

१४

G. I. 14. 1
B. I. 15. 1
L. I. 10. 49

मेधावी तु ततो ध्यात्वा स किंचिदिदमुत्तरम् ।
लब्धसंज्ञस्ततस्तं तु वेदज्ञो नृपमब्रवीत् ॥ १
इष्टिं तेऽहं करिष्यामि पुत्रीयां पुत्रकारणात् ।
अथर्वशिरसि प्रोक्तैर्मन्त्रैः सिद्धां विधानतः ॥ २
ततः प्राक्रमदिष्टिं तां पुत्रीयां पुत्रकारणात् ।
जुहाव चाग्नौ तेजस्वी मन्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ३
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
भागप्रतिग्रहार्थं वै समवेता यथाविधि ॥ ४

14

1 T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः. —^{a}) Dt D8 G1 M3 (after corr. *sec. m.*) [इ]ति (for तु). Cr ज्ञात्वा (for ध्यात्वा). —^{b}) D4 T2 न (for स). T2 उत्तमं (for उत्तरम्). —For 1, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 subst. :

439* ऋष्यशृङ्गस्तु मेधावी राजानं पुनरब्रवीत् ।
[D2 च; D3.7 सु- (for तु).]

On the other hand, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

440* अथर्व्यशृङ्गो राजानं पुनरेवाभ्यभाषत ।

[B1.4 hypermetric owing to hiatus between अथ and ऋष्य. V3 ऋष्यशृंगोथ (by transp.). D13 एवम- (for एवाभ्य-).]

2 ^{a}) T3 इष्टं. B3 च; G4 missing (for ते). Ñ V (V1 with hiatus, hypermetric) B D10.11.13 M4 [ऽ]न्यां; G4 missing (for ऽहं). Ś1 D1–3.5.7.9.12 इष्टिं(D2 °ष्टं) करोमि भवतः (Ś1 D5.12 पुत्रीयां). —^{b}) Ś1 D5.12 भवतः (for पुत्रीयां). Ñ V B D10.13 M4 °काम्यया; D5.11.12 °कारणे; Cm.g.k.t as in text (for पुत्रकारणात्). —After 2^{ab}, B3 ins. :

441* यतः पुत्रा भविष्यन्ति चत्वारो देवदर्शकाः ।
—Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 om. 2^{cd}.

3 ^{a}) D14 T1.2 प्राक्रामद् ; G4 प्रक्रामद् (for प्राक्रमद्). D4 T3 ततः प्रारब्धवानिष्टिं; G1 M3 ततः प्रक्रिय(M3 °क्रम्य) तामिष्टिं. —For 3^{ab}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 subst. :

442* ततः प्रचक्रे तामिष्टिमृषिः पुत्रसमृद्धये ।

[Ñ V B D10.13 M4 प्रचक्रमे कर्तुम् (D13 कर्म) (for प्रचक्रे तामिष्टिम्). Ś1 D3 (as in D2 also).12 ऋषिपुत्रः; D2.11 ऋषिपुत्र- (for ऋषिः पुत्र-). Ñ V B D10 इष्टिं कामसमृद्धये; D13 इष्टिकं समृद्धिमत्; M4 इष्टिं पुत्रोपलब्धये (for the post. half).] Ñ V1.3.4 B D10.11.13 M4 cont. :

443* तस्य राज्ञो हितान्वेषी विभाण्डकसुतो वशी । —

[No comm. —M4 विभंडक-. V4 मुदा; D11 बली (for वशी).]

M4 cont. 446* and om. 3^{c}–5^{b}. Ñ V B1.3.4 D10.13 om. 3^{cd}. —^{c}) Dt D6.8.14 T1.2 G4 M3 transp. च and अग्नौ; Cg as in text. Ś1 B2 (marg.) D1–3.5.7.11.12 दीप्ते(B2 D5.12 °क्षा)ग्नाव(D7 °वा)जुहोद्(D1.5.7.11 °द्र)ब्यं; D9 आजुहाव ततो हव्यं. —^{d}) Ś1 B2(marg.)D1–3.5.7.9.11.12 विधिं-; Cr.m.g.k.t as in text (for मन्त्र-).

4 M4 om. 4 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ñ V B D4.10.11.13 तत्र; Cg.k.t as in text (for ततो). D4.5 च गंधर्वाः; D11 सुगंधर्वाः. —^{b}) D1 सिद्धाश्चैव (hypermetric owing to hiatus); D13 ससिद्धा (for सिद्धाश्च). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ऋषिभिः सह; Ñ V B2.3 D10.13 मुनिभिः सह (for परमर्षयः). —^{c}) D9 च; D11 ते (for वै). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 G1.3 पूर्वमेव समागताः. Cg as in text (for ^{d}). —After 4, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 ins. :

444* अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञस्तस्य महात्मनः । —
ब्रह्मा सुरेश्वरः स्थाणुस्तथा नारायणः प्रभुः । —
चत्वारो लोकपालाश्च देवतानां च मातरः । —
आसंस्तथैव सर्वे तु देवाश्च सहितास्तथा । —
इन्द्रश्च भगवान्साक्षान्मरुद्गणवृतः प्रभुः । — [5]

[No comm. Ñ V B D10.13 read l. 1 after l. 5. —(l. 1) V2 °भागा (for महायज्ञे). cf. I. 13.37^{c} for the prior half. D9 महोत्सवाः (for महात्मनः). Ś1 राज्ञो दशरथस्य तत् (for the post. half). —Ś1 om. l. 2–5. D5.12 om. l. 3-5.—(l. 3) D11 तथैव (for चत्वारो). D11 लोकपालश् (sic). V2 चत्वारो देवमातरः (sic) (for the post. half). —(l. 4) Ñ2 B3 D10 यज्ञे तथैव; V1.3.4 B2 D1–3.7.11 यज्ञा(D2 °ज्ञां; D7 °ज्ञ)स्°; V2 वेदज्ञाश्चैव; B1 * * स्त°; D9 यज्ञास्तथापि (for आसंस्तथैव). Ñ1 °ते; Ñ2 D2.3.7.9 सर्वत्र; V1 सर्वे *; D1.11 °च (for सर्वे तु). V1 * दाश्; V2 B2 D1–3.7.9.11.13 वेदाश् (by metathesis) (for देवाश्). V1.2 D2.13 तदा. —(l. 5) V4 चद्रश् (for इन्द्रश्). Ñ2 B2 D10 -समावृतः; D13 -युतः° (for -वृतः प्रभुः).]

Then Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 cont. :

445* आजगाम महायज्ञं राज्ञो दशरथस्य च ।
देवांस्तानागतान्सर्वानब्रवीद्विजसत्तमः ।
प्रसादः क्रियतां राज्ञः प्रसवार्थं हि देवताः ।
राजायं धार्मिकः शूरः कृतविद्यः परंतपः ।
प्राप्तवानश्वमेधं च शुद्धात्मा गतकल्मषः । [5]
पुत्रार्थं तप्यते चैव दीर्घकालं महाद्युतिः ।
प्रयच्छत सुतानस्मै चतुरः कुलवर्धनान् ।

[No comm. Ś1 om. l. 1.—(l. 1) D5.9.11.12 °यज्ञे (for महायज्ञं). D12 दशरथरथस्य (ditto.). D2.3.5.7 तं; D9 तु; D12 ते (for च).—(l. 2) D2 देवांस्तागवान् (sic).

ताः समेत्य यथान्यायं तस्मिन्सदसि देवताः ।
अब्रुवँल्लोककर्तारं ब्रह्माणं वचनं महत् ॥ ५
भगवंस्त्वत्प्रसादेन रावणो नाम राक्षसः ।
सर्वान्नो बाधते वीर्याच्छासितुं तं न शक्नुमः ॥ ६
त्वया तस्मै वरो दत्तः प्रीतेन भगवन्पुरा ।
मानयन्तश्च तं नित्यं सर्वे तस्य क्षमामहे ॥ ७

G. I. 14. 15
B. I. 15. 7
L. I. 10. 61

—D5 om. l. 3-5. —(l. 3) D7 प्रसादं (for प्रसादः). D1 प्रसादार्थ; D9 °र्थो (for प्रसवार्थं). —(l. 4) D1 °सौ; D12 यज्ञा° (sic) (for राजायं). —(l. 5) D2 नु; D3.7.9 तु (for च). D9 महात्मा (for शुद्धात्मा). —After l. 5, D11 ins. l. 5-7 of 446*. —(l. 6) D2.11 पुत्रार्थे. D2 च तथा (for तप्यते). —(l. 7) D2 प्रयच्छतु; D3.7 प्रयच्छंतु; D9 प्रयच्छध्वं. D1 तस्मै (for अस्मै). D7 -वर्धना: (sic) (for -वर्धनान्).]

On the other hand, Ñ V B D10.13 M4 (M4 after 443*) cont. :

446* तत्र भागार्थिनो देवानागतान्सोऽभ्यभाषत । —
रुद्रोपेन्द्रमहेन्द्रादीन्प्रह्लोऽभिप्रणतस्थितः ।
अयं राजा दशरथः पुत्रार्थी तप्तवांस्तपः । —
इष्टवानश्वमेधेन भवतः श्रद्धयान्वितः । —
इष्टिं च पुत्रकामोऽन्यां पुनः कर्तुं समुद्यतः । — [5]
तदस्य पुत्रकामस्य प्रसादं कर्तुमर्हथ । —
अभियाचे स वः सर्वानस्यार्थेऽहं कृताञ्जलिः । —
भवेयुरस्य चत्वारः पुत्रास्त्रैलोक्यविश्रुताः । —

[No comm. —(l. 1) Ñ2 V1.4 B1-3 D10 सोभ्य(V1 °भ)याचत (B2 marg. as in text also); V2.3 B4 अभ्यभाषत (for सोऽभ्यभाषत). —Ñ V B D10.13 om. l. 2. —(l. 3) V4 अथ (for अयं). V2 ततः (for तपः). —(l. 4) D13 दृष्ट° (for इष्टवान्). M4 चाश्वमेधेन. M4 °तां (for भवतः). V2 प्रभयान्वितः. —D11 ins. l. 5-7 after l. 5 of 445*. —(l. 5) Ñ2 V1 B4 इष्टं. Ñ B1 -काम्यन्यां; M4 -कामीयां (for -कामोऽन्यां). B1 च पुनः (hypermetric); M4 ततः (for पुनः). —(l. 6) M4 तस्य (for तद्). V3 अथ (for अस्य). B1 -काम्यस्य (for -कामस्य). V1 (before corr.) °तिं; V4 °त (for अर्हथ). —(l. 7) V2 अपि याचे वरान्; V3 °सुरान्; V4 D13 °वरं; D10 °च वः; M4 अभियाचामि वः (for अभियाचे स वः). Ñ1 अभियेचयाचे त वः का सर्वा (sic) (for the prior half). Ñ1 M4 तस्यार्थे; V2 अस्मांच (sic) (for अस्यार्थे).]

Thereafter all the above MSS. (both the groups, first group om. l. 5-7, second l. 4 and 8) further cont. :

447* तं तथेत्यब्रुवन्देवा ऋषिपुत्रं कृताञ्जलिम् । —
माननीयोऽसि नो विप्र राजा चैव विशेषतः । —
प्राप्स्यते परमं काममेतदिष्ट्या नराधिपः । —
इष्टिहिं विधिवत्प्राप्ता राज्ञा दशरथेन वै ।
इत्युक्त्वान्तर्हिता देवास्ततः शक्रपुरोगमाः । — [5]
तं दृष्ट्वा विधिवत्क्रियातं क्रियमाणं महर्षिणा । —
उपेत्य लोककर्तारं प्रजापतिमिदं वचः । —
तथा तमुक्त्वा देवास्तु सर्व एव महाद्युतिम् ।

[No comm. —(l. 1) V4 तथास्तु; D13 ते° (for तं तथा). V2 [अ]वदन् (for [अ]ब्रुवन्). Ś1 देवान्; Ñ1 सर्वे (for देवा). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 द्विजमुख्यं (for ऋषिपुत्रं). —(l. 2) V2 श्लाघनीयो. V1 *विप्र (for नो°). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 भवान्मान्यश्च पूज्यश्च (for the prior half). Ś1 D1.5.9.12 चायं; V1.3 B1 चैष; D11 चापस् (sic); D12 वाय (for चैव). —D13 om. l. 3-5. —(l. 3) D11 लप्स्यते (for प्राप्स्यते). Ñ1 दिष्ट्या; Ñ2 इच्छा; D10 इष्ट्वा (for इष्ट्या). Ś1 D1-3.5.7.9.12 लप्स्यते च परं कामं पुत्रार्थं(D2.3.7 °र्थे)द्विजसत्तम (D1.5 °मः). M4 प्राप्स्यसेमरसंकाशान्पुत्रानिष्ट्वा समीप्सितान्. —Ñ V B D10.13 M4 om. l. 4. —(l. 4) D3.7 च (for वै). —Ś1 D1-3.5.7.9.12 om. l. 5-7. —(l. 5) V4 B1 D11 तत्र (for ततः). —M4 om. l. 6. —(l. 6) D13 ते. V3 दिष्ट्वा (sic) (for दृष्ट्वा). B1 दीक्षां; B2 काम्यं; D13 ध्यात्वा (for ख्यातं). B1 °णां; D13 पूज्यमानं (for क्रियमाणं). —(l. 7) D11 ब्रह्माणं वचनं महत् (for the post. half). —Ñ V B D10.11.13 M4 om. l. 8. —(l. 8) D12 *मुक्त्वा (for तमुक्त्वा). D1 महाद्युतिः).]

5 Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 M4 om. 5^{ab}. —^{a}) D14 T2.3 °न्याय्यं (for यथान्यायं). —^{c}) G1 अब्रवील् (for अब्रुवँल्). Ñ V B D10.11.13 M4 ऊचुः प्रांजलयः (B3 M4 °*यः) सर्वे (V4 तत्र). —^{d}) Ñ V B D10.13 M4 वरदं; Cg as in text (for वचनं). Ñ1 V1 (before corr. शुभं).2 D13 M4 तदा; Ñ2 V3.4 B तथा; Dt D6.8 ततः; D10 वचः; Cg as in text (for महत्). D11 प्रजापतिमिदं तदा.

6 ^{a}) D12 भगवंतस् (sic) (for भगवंस्). Ñ V B D10.13 M4 त्वत्प्रदिष्टवरो ब्रह्मन्. —^{b}) D10 *वणो (for रावणो). M3 राक्षसेश्वरः (for नाम राक्षसः). —^{c}) V2 सर्वतो; V4 सर्वांश्च (for सर्वान्नो). T3 बाधितुं (for बाधते). Ñ (Ñ1 स दर्पाद् hypermetric) V1.3.4 B D10.13 M4 दर्पाद्; V2 सर्वान् (for वीर्याच्). D2 सर्वत्राबाधते वीर्याद्. —^{d}) Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 बाधितुं (for छासितुं). D1 च; D12 om. (for तं). D12 om. न. Ñ V B D10.13 M4 ब्रह्मर्षीं(B4 महर्षीं)श्च तपोधनान् (Ñ1 V3 B1.4 °रतान्). —After 6, B3 ins. :

448* देवादीन्स वशे चक्रे राक्षसो बलदर्पितः ।

7 ^{a}) Ñ V2-4 B D10.13 M4 ह्यस्य; V1 तस्य; D2 [अ]स्य च (for तस्मै). —^{b}) D1 प्रीतो मे (for प्रीतेन). Ś1 Ñ2 B3.4 D3.5.10 M1.3 भगवान्. Dt D6.8 तदा (for पुरा). Ñ1 सुप्रीतेन भवत्पुरा. —After 7^{ab}, Ñ V B D10-13 M4 ins. :

449* देवदानवयक्षाणामवध्योऽसीति कामतः । —

[No comm. M4 मानद (for कामतः).]

—V1 om. 7^{cd}. —^{c}) Ś1 B1 D2.3.7.9.12 T3 त (Ś1 त्व) ह्यस्यं; Ñ V2-4 B2.3 D10.11.13 M4 ते वाक्यं; B4 मे वाक्यं;

G. 1. 14. 16
B. 1. 15. 8
L. 1. 10. 61

उद्वेजयति लोकांस्त्रीनुच्छ्रितान्द्वेष्टि दुर्मतिः ।
शक्रं त्रिदशराजानं प्रधर्षयितुमिच्छति ॥ ८
ऋषीन्यक्षान्सगन्धर्वानसुरान्ब्राह्मणांस्तथा ।
अतिक्रामति दुर्धर्षो वरदानेन मोहितः ॥ ९
नैनं सूर्यः प्रतपति पार्श्वे वाति न मारुतः ।
चलोर्मिमाली तं दृष्ट्वा समुद्रोऽपि न कम्पते ॥ १०
तन्महन्नो भयं तस्माद्राक्षसाद्घोरदर्शनात् ।
वधार्थं तस्य भगवन्नुपायं कर्तुमर्हसि ॥ ११
एवमुक्तः सुरैः सर्वैश्चिन्तयित्वा ततोऽब्रवीत् ।
हन्तायं विहितस्तस्य वधोपायो दुरात्मनः ॥ १२

Cm.g as in text (for तं नित्यं). D1.5 मानयंस्त (D1 °त) स्य तद्वाक्यं. —[a]) Ś1 तस्य; M4 वयं (for सर्वं). Ś1 सर्वे; Ñ2 V2-4 B D10 अस्य; M4 सर्वं (for तस्य). D1-3.5.7.9.11.12 transp. सर्वं and तस्य. Ñ V2.3 B D13 M4 सहामहे (Ñ1 °ते sic); V4 महामते; D2 क्षमीवहे (sic); D10 महात्मनः (for क्षमामहे).

8 [a]) Ñ V B D10.13 स बाध(V1 वार; B2 marg. द्राव; D13 धाव)यति (V4 °तेति); M4 स तापयित्वा; Cg as in text (for उद्वेजयति). —[b]) D7 उत्थितान् ; D11 अस्माच्छिन् (sic); Cg as in text (for उच्छ्रितान्). D1 दुर्म्मिभिः (sic) (for दुर्मतिः). Ñ V B D10.13 M4 विहिंस(V1 3.4 विहस; B2 हिंसय [m. विहिंस्य]; M4 विहिं*)त्राक्षसाधिपः (B4 °सेश्वरः). —Ñ V B D10.13 M4 om. 8[cd]. —[c]) T3 -राजं च (for -राजानं [archaic]). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 शक्रं सुरगणेशं च (D2.3.7 °गणोपेतं); Cg.k as in text (for [c]). —[d]) Ś1 D1.5.9.11.12 स धर्ष(Ś1 दीप)यितुम् . D3.7 उद्यतः (for इच्छति).

9 [a]) Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 सयक्ष- (for यक्षान्स-). Ñ V B D10.13 M4 देवर्षियक्ष(B2 °र्षीनथ)गंधर्वान् . —[b]) V1 स्वरन् (sic); V3 सुराँश्च; V4 D14 * सुरान् ; T3 M2 ससुरान् ; Cg.k.t as in text (for असुरान्). Ñ V B1-3 D10 M4 मान(M4 दान)वांस् (Ñ1 V1 B1.2 °श्; V3 °वान्) (for ब्राह्मणांस्). Dt D6.8 ब्राह्मणानसुरांस् (by transp.). Ñ1 V1 B1.2 च सः; V3 पुनः; D5 तदा (for तथा). B4 असुरांश्चानरांश्च सः; D13 मानुषांश्च महाबलः. —[c]) D4 दुर्मेधाः; T3 दुर्दर्षो (sic) (for दुर्धर्षो). Ñ V B D10.13 M4 अन्यायतः पीडयति. —[d]) Ñ V B D10.13 M4 दर्पितः (for मोहितः). D11 repeats 9 as in Ñ1 with v.l. मानुषांस्तु (for मानवांश्च in [b]).

10 Ś1 D1-3.5.7.9.12 om. (hapl.) 10[ab]. —[a]) Ñ V B D10.11.13 M4 न तत्र सूर्यस्तपति. Cg.k.t as in text (for [a]). —[b]) T3 स (for न). G1.3 न पार्श्वे वाति (by transp.). Ñ V1-3 B D10.11.13 M4 न भयाद्वाति मारुतः; V4 न च वाति समीरणः; G4 पार्श्वे वा * * मारुतः. —After 10[ab], Ñ V B D10.11.13 M4 ins. :

450* नाग्निर्ज्वलति वै तत्र यत्र तिष्ठति रावणः । —

[No comm. M4 उज्ज्वलते (for ज्वलति वै). D13 तत्रैव (for वै तत्र).]

—[c]) Ś1 Ñ V2-4 B D1-3.5.7.9-13 G1-3 M1.2.4 जलोर्मि (B1 महोर्मिः; D3 °मे [sic])माली (D9 °लिस् [sic]); Cg.k.t as in text (for चलो°). D13 स्मृत्वा (for दृष्ट्वा). —[d]) Ś1 D1-3.5.7.9.12 सागरो (for समुद्रो). Ś1 V1.3.4 B1.3.4 D2.3.5.9.11-13 [अ]पि च(V1 * ; B1 D2.3 प्र; D13 हि)कंपते; V2 °प्रकंपते; D1 [अ]पि च कंपति; D7 [अ]पि प्रकंपितः; D10 गपि° (sic); G2 M1 न प्र°; Cg.t as in text (for ऽपि न कम्पते). —After 10, Ñ V B D10.11.13 M4 ins. :

451* नष्टो वैश्रवणस्त्यक्त्वा लङ्कां तद्वीर्यपीडितः । —

[No comm. M4 लंकां त्यज्य (for त्यक्त्वा लङ्कां). V4 °पालितः.]

D11 cont., Ñ V B1.3.4 D10.13 M4 subst. for 11[ab], while B2 ins. after 11[ab] :

452* तस्माच्च: पाहि भगवन्त्रावणाल्लोकरावणात् ।

[M4 अस्मात्. B2 नः पात्रि (marg. as in text) (sic); B3 त्वं°; M4 संत्राहि (for नः पाहि). Ñ2 B2 भगवान् (B2 marg. as in text). M4 राक्षसाल् (for रावणाल्). V3 °णः; B2 -वारणात् (by metathesis) (for -रावणात).]

11 [a]) Ś1 B2 D1.3.5.7.9.11.12 उत्पन्नं नो; D2 उपपन्नं; T2 M3 तन्महान्नो (M3 after *inf. lin. sec. m.* corr. नो); G2 M1 दुःसहं नो (for तन्महन्नो). T3 नीद्याद् (for तस्माद्). —[b]) Ś1 D1.2.5.7.9.11.12 रक्षसो; D8 रक्ष्यासो (sic) (for राक्षसाद्). Ś1 D5.12 भीम°; B2 D11 घोर(D11 भीम)कर्मणः (for घोरदर्शनात्). —For 11[ab], Ñ V B1.3.4 D10.13 M4 subst, while B2 ins. after 11[ab] 452*. —[cd]) D12 तु भवान् (for भगवन्). D1 निश्चयं (for उपायं). Ś1 D1-3.5.12 G2 M1 वक्तुम्; Cg as in text (for कर्तुम्). D1 इच्छसि; D12 अर्हति. Ñ V B D10.13 M4 उपायं तद्वधार्थाय(B3 °य त्वं)स्व(B4 D13 M4 द्र)ष्टुमर्हसि (Ñ2 °ति) काम(M4 मान)द.

12 [a]) M3 व *inf. lin. sec. m. in* एवम् . D12 स वै (for सर्वैश्च). —[b]) Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 ब्रह्मा ध्यात्वा; Cg as in text (for चिन्तयित्वा). —For 12 [ab], Ñ V B D10.13 M4 subst. :

453* इति विज्ञापितो देवैर्ध्यात्वा ब्रह्मेदमब्रवीत् ।

[Ñ2 विज्ञापिते. V4 ज्ञात्वा (for ध्यात्वा). D13 चैव (for ब्रह्मा). M4 transp. ध्यात्वा and ब्रह्मा.]

On the other hand, G1.3 subst. :

454* विधिस्तस्य वधोपायं चिन्तयानस्ततोऽब्रवीत् ।

—[c]) D1 मया; D2 हंतो (sic) (for हन्त). Dt D6.8 विदितस् ; D1 विहतस् ; T3 विधिवस् (sic) (for विहितस्).

तेन गन्धर्वयक्षाणां देवदानवरक्षसाम् ।
अवध्योऽस्मीति वागुक्ता तथेत्युक्तं च तन्मया ॥ १३
नाकीर्तयदवज्ञानात्तद्रक्षो मानुषांस्तदा ।
तस्मात्स मानुषाद्वध्यो मृत्युर्नान्योऽस्य विद्यते ॥ १४
एतच्छ्रुत्वा प्रियं वाक्यं ब्रह्मणा समुदाहृतम् ।
देवा महर्षयः सर्वे प्रहृष्टास्तेऽभवंस्तदा ॥ १५
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुरुपयातो महाद्युतिः ।
ब्रह्मणा च समागम्य तत्र तस्थौ समाहितः ॥ १६
तमब्रुवन्सुराः सर्वे समभिष्टूय संनताः ।
त्वां नियोक्ष्यामहे विष्णो लोकानां हितकाम्यया ॥ १७
राज्ञो दशरथस्य त्वमयोध्याधिपतेर्विभो ।
धर्मज्ञस्य वदान्यस्य महर्षिसमतेजसः ।
तस्य भार्यासु तिसृषु ह्रीश्रीकीर्त्युपमासु च ।
विष्णो पुत्रत्वमागच्छ कृत्वात्मानं चतुर्विधम् ॥ १८

G. I. 14. 30
B. I. 15. 21
L. I. 10. 73

13 [a]) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 नाग- (for तेन). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 देवतासुर-; Dt D6.8 देवतानां च (for देवदानव-). —For 13[ab], Ñ V B D10.13 M4 subst. :

455* तेन देवर्षिगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगैः ।

[V2 °वैर् (for -गन्धर्व-). M4 -पन्नगरक्षसाम्.]

—[c]) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 तेनोक्तं (for वागुक्ता). Ñ V B D10.13 M4 अवध्यः स्यामि (Ñ1 चास्मी; V2 स्यादि)ति प्रोक्तं. —[d]) B1 missing up to क्तं. B2 M3 च तं; D11 त्वतन् (sic) (for च तन्). D11 मृपां (sic) (for मया).

14 [a]) G1.3 [अ]चिंत°; Cg as in text (for [अ]कीर्तयद्). —[b]) M2 मानवांस्. D4.6 T3 तथा; Cg.k.t as in text. —For 14[ab], Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 subst. :

456* अवज्ञाय तु तद्रक्षो मानुषाञ्चान्वकीर्तयत् ।

[Ñ1 अवज्ञानात्; V3 B2 D2.3.7.13 अवज्ञया; B1 अवज्ञैव. B1 D9 च; M4 हि (for तु). Ś1 D5.12 रक्षरतान्; D9 रक्षत्वात्; D1.3.7 रक्षस्तन् (by transp.) (for तद्रक्षो). V4 अवज्ञापूर्वकं रक्षो (for the prior half). Ñ2 V2–4 D10 [अ]नु°; V1 [अ]प्र°; B1 [अ]नुकीर्तयेत्; B4 [अ]नुकीर्तनात्; D13 त्वकीर्तयेत; M4 [ए]व° (for [अ]न्वकीर्तयत्]. Ś1 D5.12 व्याहरन्मानुषाद्वधं; D1–3.7.9.11 न व्या(D11 नोदा)हरत मानुषान् (D3 °नवान्) (for the post. half).]

—[cd]) Cg मानुषाद् (as in text). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 तेनासौ मानुषैर्वध्यो. Ś1 D5.12 चान्यो न (for नान्योऽस्य). Ñ V B D10.13 M4 तस्मात्स्(V4 om. स्स)मानुषेणैव वध्यः पापो भविष्यति.

15 D12 om. 15. —[a]) Ś1 D1–3.5.7.9.11 तच्छ्रुत्वा तु; Ñ V B D10.13 M4 इति श्रुत्वा; D6 * तच्°; G2 M1 °ज्ञात्वा; Cg as in text (for एतच्छ्रुत्वा). Ñ V1 B1.3.4 D10.13 हितं; V2 ततो; V3 B2 M4 हि तद्; V4 च तद् (for प्रियं). —[b]) Ś1 V1 D1–5.7.9.11 T3 M2.3 °दीरि(D9 °र)तं (for समुदाहृतम्). —[cd]) D4 T3 transp. देवा and सर्वे. G1.3 M2 transp. महर्षयः and सर्वे. Cg.k प्रहृष्टाः (as in text). Ś1 D1–3.5.7.9.11 गंधर्वर्षिसमा(D1 °र्वा ऋषिसं)युक्ताः प्रहृष्टाः सर्वदेवताः (D5 वाक्यमब्रुवन्); Ñ V B D10.13 M4 देवाः शक्रपुरोगास्ते (Ñ2 °स्तु) हर्षिताः सर्वतो(D13 °शो)भवन्.

16 [a]) Ś1 D5 विष्णुं (for विष्णुर्). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.9.12 विधिना सर्वतेजसा(Ś1 D5.12 °एव ते); Ñ V B D10.11.13 M4 तत्रायाद्ध(V3 °यातो भ [hypermetic]; B4 °गाद्ध; D11 °र्यं भ)गवान्स्वयं (V4 °न्प्रभुः). —After 16[ab], Dt D4.6.8.14 S (except M4) Cg ins. :

457* शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा जगत्पतिः ।

—Thereafter Dt D6.8.14 G3 M3 cont. :

458* वैनतेयं समारुह्य भास्करं तोयदो यथा ।
तप्तहाटककेयूरो वन्द्यमानः सुरोत्तमैः ।

[Cg.k do not comment. Ct comments on l. 1. —(l. 1) Dt D6.8 भास्करम्. Dt D6.8.14 तोयदं (sic). —(l. 2) D6 सुरोत्तमः (for सुरोत्तमैः).]

—After 16[ab], D11 ins. l. 1-5 of 462*, then reads 459*. —[c]) D1–3.7 वैः; D9 [अ]पि (for च). Dt D6.8 °गत्य; Cg.k as in text (for समागम्य). —[d]) D1–3.7.9 transp. तत्र and तस्थौ. —For 16[cd], Ś1 D5.11.12 subst. :

459* देवता ब्रह्मणा सार्धं तस्थुस्तत्र समाहिताः ।

—After 16, G3 ins. :

460* तत्रागतं हरिं दृष्ट्वा देवं नारायणं प्रभुम् ।
पद्मजः पूजयामास प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः ।

[No comm.]

17 [b]) Dt D6 T3 G3 तम°; D14 T1.2 °ष्टुत्य; G4 °ष्टं त्य (sic); Cg as in text (for समभिष्टूय). —[c]) D4 नियोत्स्यामहे. —[d]) Dt लोका * * * * म्यया.

18 [b]) Dt °पतिर् (sic) (for °पतेर्). D4.14 T G1.3.4 M3 प्रभो (for विभो). —For 17–18[d], Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 subst.; Ñ V B D10.13 ins. l. 7 only after l. 8 of 462*.

461* अब्रुवंस्ते तदा सर्वे सुराः संपूर्णमानसाः ।
त्वां नियोक्ष्यामहे विष्णो लोकानां हितकाम्यया ।
एवमुक्तोऽब्रवीद्विष्णुस्तथेति सुरमण्डलम् ।
तस्य ते तद्वचः श्रुत्वा व्यक्तमूचुरिदं सुराः ।
एष राजा दशरथो हयमेधेन दीक्षितः । [5]
अश्वमेधेन यज्ञेन देवतानामनुग्रहात् ।
धर्मशीलो गुणश्लाघ्यः सत्यवादी दृढव्रतः ।

G. 1. 14. 34
B. 1. 15. 21
L. 1. 10. 74

तत्र त्वं मानुषो भूत्वा प्रवृद्धं लोककण्टकम् ।
अवध्यं दैवतैर्विष्णो समरे जहि रावणम् ॥ १९

स हि देवान्सगन्धर्वान्सिद्धांश्च ऋषिसत्तमान् ।
राक्षसो रावणो मूर्खो वीर्योत्सेकेन बाधते ॥ २०

[(l. 1) D_1 संतप्त- (for संपूर्ण-). —(l. 2) = 17^{cd}. D_{11} त्वा. D_7 नियोज्या° (for नियोक्ष्यामहे). D_{12} om. विष्णो. $Ś_1$ $D_{1.5.11.12}$ क्रियतां ($Ś_1$ °ते) हितं. —(l. 3) D_{11} च सुमंगलं (for सुरमण्डलम्). —(l. 4) D_{11} तद्वचनं (for ते तद्वचः). $D_{3.7}$ वचः (for सुराः). —(l. 5) D_{11} पुत्रार्थं दीक्षितः क्षमी (for the post. half). —$Ś_1$ $D_{1-3.5.7.9.12}$ om. l. 6. —(l. 7) Ñ $V_{1.3.4}$ B $D_{1-3.7.10.13}$ °श्लाघी; D_9 गुणः श्लाघ्यः (for गुणश्लाघ्यः). V_2 जितेंद्रियः (for दृढव्रतः).]

—^{e}) $Ś_1$ Dt $D_{1-3.5-9.11.12}$ **अस्य; Cg तस्य** (as in text). V_2 **तनुपु** (for **तिसृषु**). —^{f}) D_4 G_1 transp. **ह्री** and **श्री**. $Ś_1$ $D_{1-3.5\ 7.9.12}$ **ह्रीश्री**(D_5 **श्रीह्री** by transp.)**कल्पासु धीमतः**; D_{11} **ह्रीश्रीकीर्तिषु धर्मतः**; T_2 °**कीर्त्यसमासु** (sic) **च**. —^{gh}) D_{11} **चतुर्धा त्वं विभज्य स्वं प्रादुर्भवितुमर्हसि**. —For 16^c–18, Ñ V B $D_{10.13}$ M_4 subst., while D_{11} ins. l. 1-5 only after 16^{ab} :

462* **ब्रह्मणा मनसा ध्यातस्तद्वधायामितद्युतिः ।**
अब्रवीत्तं ततो ब्रह्मा विष्णुं सुरगणैः सह ।
आर्तानामसि लोकानामार्तिहा मधुसूदन । —
याचामहेऽतस्त्वामार्ताः शरणं नो भवाच्युत ।
ब्रूत किं करवाणीति विष्णुस्तानब्रवीद्वचः । — [5]
इति तस्य वचः श्रुत्वा पुनरूचुरिदं सुराः । —
राजा दशरथो नाम तप्तवान्सुमहत्तपः ।
इष्टवानश्वमेधेन प्रजाकामः स चाप्रजः । —
अस्मन्नियोगात्त्वं विष्णो तस्य पुत्रत्वमाप्नुहि ।
तस्य भार्यासु तिसृषु श्रीकल्पासु जनार्दन । [10]
चतुर्धा संविभज्य स्वं प्रादुर्भवितुमर्हसि । —

[(l. 1) Ñ$_2$ B_3 D_{10} transp. ब्रह्मणा and मनसा. B_2 समनु° (for मनसा ध्यातस्). B_1 तत्रायाद°; D_{13} तद्वधाय्याय° (for the post. half). —(l. 2) M_4 सर्वैः (for विष्णुं). B_1 देवगणः. —(l. 3) D_{11} अस्मि (for अमि). Ñ$_1$ V_4 $B_{2.3}$ D_{11} मधुसूदनः. —(l. 4) V_4 तु; B_2 च (for ऽतस्). V_3 याचामस्त्वां वयं त्वार्ताः; M_4 अतस्त्वामर्थयामोच (for the prior half). B_4 मे (for नो). D_{13} [अ]च्युतः. —(l. 5) D_{10} ब्रूहि (for ब्रूत). D_{11} -करवानस्मि (for °णीति). Ñ$_1$ अ * वीद्. D_{11} M_4 ततः (for वचः). —After l. 5, D_{11} reads 459* and 461*. —(l. 6) V_2 याचिनस्य (for इति°). M_4 वचः (for सुराः). —(l. 7) M_4 तु (for सु-). —(l. 8) Ñ$_1$ * श्वमेधेन; $V_{2.4}$ B_1 M_4 चाश्वमेधेन. V_4 पुत्र- (for प्रजा-). V_2 सदा (for स च). —After l. 8, Ñ V B $D_{10.13}$ ins. l. 7 of 461* (for variants cf. v.l. 461*). —(l. 9) $V_{1.2}$ B_1 D_{13} M_4 अस्मिन्; V_3 तस्मान्; V_4 अस्मान्. V_2 नियोगे (for नियोगात्). D_{13} आप्नुति (sic) (for आप्नुहि). —(l. 10) B_1 illeg. for श्री. B_1 जनाजनार्दन (by ditto.); B_4 जनार्दनः. —(l. 11) V_1 संविमक्ष (corrupt); V_4 $B_{1.2}$ (m. also as in text) M_4 [अ]शं विभज्य; B_4 °क्तः; D_{13} त्वं विभज्य (for संविभज्य). V_1 B_1 D_{10} M_4 त्वं; B_4 -[आ]त्मा (for स्वं). V_4 प्रभविष्णुं त्वम् (for प्रादुर्भवितुम्). B_2 अर्हति.]

Ñ V B $D_{10.13}$ M_4 cont., while D_{11} ins. after 18 :

463* **स नियुक्तस्तदा देवैः साक्षान्नारायणः प्रभुः ।**
तानुवाच ततो देवानिदं वचनमर्थवत् । —
किं मया तत्र कर्तव्यं प्रादुर्भूतेन वः सुराः । —
कार्यं कुतो वापि भयं युष्माकमिदमीदृशम् । —
इति श्रुत्वा वचस्तस्य विष्णोरूचुरिदं सुराः । — [5]
राक्षसान्नो भयं विष्णो रावणाल्लोकरावणात् । —

[For l. 1-5 cf. I. 15. 1–3^{ab}. —(l. 1) V_{2-4} $B_{1.2.4}$ तथा (for तदा). M_4 ततो (for साक्षान्). —(l. 2) Ñ$_2$ अनूवाच (for तानुवाच). M_4 पुनर् (for ततो). V_2 अब्रवीत् (for अर्थवत्). —(l. 3) D_{11} मयात्र (submetric) (for मया तत्र). V_2 वै (for वः). V_1 प्रादुर्भवेन वेश्वराः (marg. वः सुराः also) (for the post. half). —D_{13} om. (hapl.) lines 4–5. —(l. 4) B_2 जातं (for कार्यं). M_4 हि (for [अ] पि). V_4 transp. वापि and भयं. V_2 अस्माकम् (for युष्माकम्). V_4 अपि (for इदम्). V_4 मीदृशं (sic). —(l. 5) V_4 D_{11} तस्य वचः श्रुत्वा (by transp.). V_3 विष्णुर्; B_2 विष्णुं (for विष्णोर्). —(l. 6) Before line 6, D_{13} ins. ref. देवा ऊचुः. V_1 रामणाल् (for रावणाल्). Ñ$_2$ B_2 -वारणात् (for -रावणात्).]

19 ^{a}) $Ś_1$ $D_{5.12}$ transp. **तत्र** and **त्वं**. T_2 **मानुषं** (for **मानुषो**). —^{b}) G_4 **प्रवृत्तं** (for **प्रवृद्धं**). $D_{2.3.7}$ **जहि कंटकं**; G_2 M_1 **देवकंटकं** (G_2 °कः). —^{c}) $D_{2.5}$ **अवध्यो**; D_3 **अयइयक्यं** (sic); D_7 **अशक्यं**; Cg.k.t **अवध्यं** (as in text). D_{12} **दैवता** (sic) (for दैवतैर्). D_{14} **सर्वैः**; M_3 **देव** (for **विष्णो**). —^{d}) M_3 (after corr. *sec. m.* as in text) **वारणं** (metathesis) (for **रावणम्**).

20 ^{a}) G_4 **ह** (for **हि**). $Ś_1$ $D_{1-3.5.7}$ **देवर्षि-** (for **देवान्स-**). —^{b}) D_{14} T_2 G_4 **मुनि-** (for **ऋषि-**). $Ś_1$ $D_{1-3.5.12}$ **सिद्धासु**($D_{5.12}$ °न्सु)**रमहोरगान्**. —^{c}) M_3 reads *inf. lin. sec. m.* **रावणो**. $Ś_1$ $D_{1-3.5.7.9.12}$ **नाम** (for **मूर्खो**). —^{d}) Dt $D_{1.3.6.8}$ **वी**(D_1 **धै**)**र्योद्रेकेन** (Dt $D_{6.8}$ °ण); G_2 °**त्वेकेन** (sic); Cg as in text (for **वीर्योत्सेकेन**). —For 19–20, Ñ V B $D_{10.11.13}$ M_4 subst. :

464* **मानुषीं तनुमास्थाय समुद्धर्तुं त्वमर्हसि ।**
त्वत्तो हि नान्यस्तं पापं शक्तो हन्तुं दिवौकसाम् ।
स दीर्घं तप्तवान्कालं तपोऽत्युग्रमरिंदम । —
तेनार्यं परितुष्टोऽस्य बभूव प्रपितामहः । —
ततोऽस्मै प्रददौ तुष्टो वरदो भगवान्पुरा । — [5]
अभयं सर्वभूतेभ्यो वर्जयित्वा तु मानुषान् । —
ततो दत्तवरस्यैव तस्य नान्यत्र मानुषात् । —
वधाद्भयमतश्चैनं गत्वा मानुषतां जहि । —
स हि देवर्षिगन्धर्वांस्तपःसिद्धांश्च मानुषान् ।
वरदानबलोन्मत्तो बाधते राक्षसाधमः । [10]

[For l. 1 and 3-6 in Ñ V B D10.11.13 M4 cf. I. 15. 3^c-5^d. —(l. 1) N̂2 V4 B3 D10 सर्व(V4 °त्व)मुद्धर्तुम्; B1 °तम् (for समुद्धर्तुं त्वम्). —(l. 2) M4 नान्यस्तु (for हि नान्यस्). —(l. 3) B2 reads twice in succession l. 3-7. B2 (first time) transp. स and दीर्घ. V2 D13 कामं (for कालं) B1 ततो (for तपो). Ñ2 B2 (both times) द्युम्नम्; (for ऽद्युम्नम्). Ñ1 V4 B4 D11 अरिंदमः. —(l. 4) V1 B2 (both times) येन (for तेन). —(l. 5) D11.13 तदा; M4 अतो (for ततो). M4 भगवान् वरदः (by transp.). V3 स्वयं; M4 वरं (for पुरा). —(l. 6) B1 अवध्यः (for अभयं). Ñ1 lacuna; V4 B1 D10 च (for तु). V2 मानुषं; V4 मानवान्. —After l. 6, V4 reads l. 10 followed by l. 1 of 466*. —For ins. see below. —V3 M4 om. l. 7-9. —(l. 7) B1 -वरश्च (for -वरस्य). Ñ2 V2.4 B2 (both times)-4 D10.11.13 एवं (for एव). V4 एवात्र; B1 नाशेत्र (for अन्यत्र). —D10 om. l. 8 and 9. —(l. 8) Ñ2 V2.4 B3 वधोपायम्; V1 व * क्षयम् (for वधाक्षयम्). Ñ1 first letter illeg. (for गत्वा). Ñ2 erroneously om. ष in मानुषतां —(l. 9) B1 ह (for हि). V4 तपः स्थित्वा च (for तपःसिद्धांश्च). V2 सासुरान् (for मानुषान्). B4 सिद्धांश्च मानुषांस्तथा (for the post. half). —(l. 10) V4 reads l. 10 after l. 6. Ñ2 D11.13 M4 -मदो°; V3 -वरो° (for -बलोन्मत्तो). V3 M4 राक्षसाधिपः.]

—After l. 6, B4 ins. (followed by l. 8 of 466*):

465* एवमस्माद्वरं प्राप्तः स राक्षसपतिः प्रभो ।

—Ñ V B (For B4 cf. v.l. l. 8 of 466*) D10.11.13 M4 cont. :

466* यज्ञहा ब्रह्महा चैव ब्रह्मद्विट्पुरुषादकः । —
अवध्यो वरदानेन रावणो लोककण्टकः । —
तेनाक्रान्ता नृपतयः सरथाः सहकुञ्जराः । —
हता विप्रद्रुताश्चान्ये प्राद्रवन्ति दिशो दश । —
भक्षिता ऋषयश्चैव तथैवाप्सरसां गणाः । — [5]
दृप्तः सप्त सदा लोकान्क्रीडन्निव स बाधते । —
अवज्ञाताः पुरा तेन वरदानेन मानवाः । —
तस्मात्तस्य वधो दृष्टो मानुषेभ्यः परंतप । —

[V4 reads l. 1 after l. 10 (transp.) of 464*. —(l. 1) M4 [अ]सौ (for [ए]व). V4 धर्मद्विट् (for ब्रह्मद्विट). V3 °दयः; M4 पिशिताशनः (for पुरुषादकः). V4 om. from the post. half of l. 2 up to the prior half of l. 5. —(l. 2) B3 (marg.) M4 -रावणः (for -कण्टकः). —M4 om. l. 3-8. —(l. 3) V2 सबलाः (for सरथाः). D11 lacuna (for सह). —(l. 4) V2.3 B1 विप्रकृ(B1 °द्ध)ताश्चान्ये (V3 : काले); D13 च प्रद्रुहा° (for विप्रद्रुताश्चान्ये). Ñ B1.2.4 D10.11 प्राद्रवंत (for °वन्ति). —(l. 5) B2 तथापि; D11 * थैव (for तथैव). V2 तथाप्सर° (submetric); V4 बाधतेप्सरसां गणान् (for the post. half). —(l. 6) V1 (m. as in text).3 तृप्तः; V2 ततः; V4 B4 दृष्टः; B1 दृष्टः; D13 वर- (for दृप्तः). V2 सर्वान्; D13 -दृप्तः (for सप्त). V2 आक्रीडन्निव (for क्रीडन्निव स). B1.2 (m.; orig. धावति) बाधति (sic) (for बाधते). —After l. 6, D11 reads I. 15. 4^a-5^b (var.) repeating them in their proper place. —l. 7 and 8 = I.15.6 which is omitted in its proper place in Ñ V B D10.11.13 (cf. v.l. I.15.1). —(l. 7) Ñ V B D10.13 transp. l. 7 and 8. B1 अविज्ञाताः. D13 [अ]नेन (for तेन). —(l. 8) Ñ V B D10.13 transp. l. 7 and 8 and B4 repeats l. 8 here, reading it for the first time after 465*. V4 अस्मात्. N̂2 तस्मै (for तस्य). V1 वरो° (sic); V2 °न्यस्तो (for वधो दृष्टो). V3 B1 मनुष्येभ्यः. V1.4 B1.4 (second time) D13 परंतपः; B4 (first time) सुरद्विषः.]

—After 20, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cm.g.k.t ins. :

467* ऋषयश्च ततस्तेन गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
क्रीडन्तो नन्दनवने रौद्रेण किल हिंसिताः ।
वधार्थं वयमायातास्तस्य वै मुनिभिः सह ।
सिद्धगन्धर्वयक्षाश्च ततस्त्वां शरणं गताः ।
त्वं गतिः परमा देव सर्वेषां नः परंतप । [5]
वधाय देवशत्रूणां नृणां लोके मनः कुरु ।
एवमुक्तस्तु देवेशो विष्णुस्त्रिदशपुंगवः ।
पितामहपुरोगांस्तान्सर्वलोकनमस्कृतः ।
अब्रवीत्रिदशान्सर्वान्समेतान्धर्मसंहितान् ।
भयं त्यजत भद्रं वो हितार्थं युधि रावणम् । [10]
सपुत्रपौत्रं सामात्यं समित्रज्ञातिबान्धवम् ।
हत्वा क्रूरं दुरात्मानं देवर्षीणां भयावहम् ।
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
वत्स्यामि मानुषे लोके पालयन्पृथिवीमिमाम् ।
एवं दत्त्वा वरं देवो देवानां विष्णुरात्मवान् । [15]
मानुषे चिन्तयामास जन्मभूमिमथात्मनः ।
ततः पद्मपलाशाक्षः कृत्वात्मानं चतुर्विधम् ।
पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम् ।
ततो देवर्षिगन्धर्वाः सरुद्राः साप्सरोगणाः ।
स्तुतिभिर्दिव्यरूपाभिस्तुष्टुवुर्मधुसूदनम् । [20]

[Cr. no comment. —(l. 1) D4 तु (for च). T3 तदा (for तथा). —(l. 2) Dt D6.8 विनिपातिताः; D9 °संहताः; G2 °सिंहिताः (by metathesis) (for सिल हिंसिताः). —(l. 5) D9 G1.3 M3 परमो (for परमा). G1.3 M3 देवम (for देव). D9 परंतपः. —(l. 6) D4 नृणां *sup. lin.* —(l. 7) M3 ए * (for एवम्). Dt D6.8 स्तुतम् (for उक्तम्). T3 -पुंगवैः (for -पुंगवः). —(l. 8) G4 -देव- (for -लोक-). —(l. 9) M2.3 -संश्रि(M3 °स्थि)तान् (for -संहितान्). D9 समेतार्थसमाहितान् (for the post. half.). —(l. 11) Dt D4.6.8.9 T3 -मंत्रि- (for -मित्र-). —(l. 12) Dt D6.8 °धर्षं; G1 महा° (for दुरात्मानं). M2 damaged from first व to भ. —(l. 14) M2 damaged from लो to पाल. D9 पालये (for पालयन्). —(l. 16) D8 reads l. 16,17 in marg. Dt D6.8 मानुष्ये; T3 मानुषी (for

G. I. 14. 43
B. I. 15. 33
L. I. 10. 76

तमुद्धतं रावणमृद्धतेजसं
प्रवृद्धदर्पं त्रिदशेश्वरद्विषम् ।
विरावणं साधुतपस्विकण्टकं
तपस्विनामुद्धर तं भयावहम् ॥ २१

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

मानुषे). Dt -भूमि; D14 -भूमिर् (for -भूमिम्). Dt यथा; G1.3 तदा (for अथ). —(l. 17) D8 reads l. 17 in marg. D14 °विशालाक्षः (for पद्मपलाशाक्षः). M2 damaged from तु to धं in चतुर्विधम्. —(l. 18) M2 damaged for पि in पितरं. G1 M3 तथा (for तदा). M2 damaged from र to पं in दशरथं नृपं. —(l. 19) G1 °द्राप्सरसो (for °द्राः साप्सगे-). —(l. 20) M2 partially damaged.]

21 [a]) Ś1 Ñ V1–3 B D1–3.5.7.10–13 M4 **तमु** (D12 °**दु**) **ल्बणं**; V4 **तमुन्मदं**; D14 T G2.3 M3 **त्वमु**°; G1 **समु**°; G4 **त्वमुत्थितं**; Cg as in text (for **तमुद्धतं**). D1–3.7 **राक्षसम्** (for **रावणम्**). Ś1 D1.3.5.7.12 **उग्रमाहवे**; Ñ V B Dt D4.6-8.10.11.13 M3.4 Cm.g **उग्र**° (V1 °**ख** [sic]; B4 °**द्र** [sic]); D2 **उग्रहाव***; T3 **हृद्ध**°; M2 **ऋद्ध*** (for **ऋद्धतेजसं**). —[b]) V4 **प्रबुद्ध**-; B4 D11 **विवृद्ध**- (for **प्रवृद्ध**-). M2 damaged from the first द् to the second द्. V2 D1 **त्रिदिवेश्वर**-; D12 **त्रिदशेसुर**- (for **त्रिदशेश्वर**-). —[c]) Ś1 D5.12 **तं**; V2 **त्रिद्रा**°; D1.3.7 T3 **विराविणं**; D13 **त्वं**°; Cm.g.k.t as in text (for **विरावणं**). Ś1 **बुद्धगणस्य**; Ñ V B D10.11.13 M4 **सर्व**°; D1–3.7 **नित्य**°; D5.12 **विबुधगणस्य** (hypermetric); Cg (gloss) **साधु निःशेषम्** (for **साधुतपस्वि**-). V1 ** **कं**; D3 -**कं**** (for -**कण्टकं**). —[d]) D9 **उद्धरणं**; D14 **ऋद्धतरं**; G1.2.4 M1.3 **उग्रतरं**; Cr.m.g.t as in text (for **उद्धर तं**). M2 **भयाव***. Ś1 D1–3.5.7.12 **पराक्रमादुद्धरतां भवानिति**. Ñ V B D10.11.13 M4 **मनुष्यता**(D11 °*)**मेत्य निहंतु**(Ñ2 °**त्य** [sic]) **महँसि**. —After 21, Dt D1.6.8.9.14 S (except M4) Cm.g.k.t ins. :

468* **तमेव हत्वा सबलं सबान्धवं**
विरावणं रावणमग्र्यपौरुषम् ।
स्वर्लोकमागच्छ गतज्वरश्चिरं
सुरेन्द्रगुप्तं गतदोषकल्मषम् ।

[(l. 1) D4 T3 -**वाहनं** (for -**बान्धवं**). —(l. 2) T3 **विराविणं** (for **विरावणं**). Dt D6.8 G2 M1 **उग्र**- (for **अग्र्य**-). —(l. 3) D9 T1.3 G2.4 M1 Cgp **स्वर्लोकम्** (for **स्वर्लोकम्**). M3 **-त्**[sic] **विज्वरश्** (for **गतज्वरश्**). —(l. 4) D14 T **गतरोष**°; G2.3 M1.3 °**किल्बिषं**; M2 **सुतदोषकल्म***.]

Colophon. *Kāṇḍa name :* Ś1 Ñ2 Dt D4.10 om. Kāṇḍa name. V B **आदि**°; D1.3 **अयोध्या**°.—*Sarga name* : Ś1 V2 D1.3.5.7.10.12 **रावणवधोपायः** (D10 °**ध्यायः**) (D10 om.); Ñ V1.4 B **राव**(V1 °**म**)**णवधोपायः**; V3 D2 **रावणवधोपायचिंता**(V3 °**मंत्रणं**); D9 **पायसोत्पत्तिः**.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.12 om. Ñ2 B2.3 D10 14 (as in text); V2 16; V3 13; D1 11; D5.7 10; D2 **एकादशः**; D9.14 S (except M4) **पंचदशः** (D9 °**श**); D11 M4 **चतुर्दशः** (as in text); Dt D4.6.8 **पंचदशः** 15. D13 **इत्यार्षे- यणे- कांडे रा- वधोपायो-चतुर्दशः** (dash indicates lacuna). —After colophon, G1.2.4 M2 conclude with **श्रीरामाय नमः**; G3 with **श्रीमते रामानुजाय नमः**.

१५

ततो नारायणो विष्णुर्नियुक्तः सुरसत्तमैः ।
जानन्नपि सुरानेवं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥ १
उपायः को वधे तस्य राक्षसाधिपतेः सुराः ।
यमहं तं समास्थाय निहन्यामृषिकण्टकम् ॥ २
एवमुक्ताः सुराः सर्वे प्रत्यूचुर्विष्णुमव्ययम् ।
मानुषीं तनुमास्थाय रावणं जहि संयुगे ॥ ३
स हि तेपे तपस्तीव्रं दीर्घकालमरिंदम ।
येन तुष्टोऽभवद्ब्रह्मा लोककृल्लोकपूजितः ॥ ४
संतुष्टः प्रददौ तस्मै राक्षसाय वरं प्रभुः ।
नानाविधेभ्यो भूतेभ्यो भयं नान्यत्र मानुषात् ॥ ५
अवज्ञाताः पुरा तेन वरदानेन मानवाः ।
तस्मात्तस्य वधो दृष्टो मानुषेभ्यः परंतप ॥ ६
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा सुराणां विष्णुरात्मवान् ।
पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम् ॥ ७
स चाप्यपुत्रो नृपतिस्तस्मिन्काले महाद्युतिः ।
अयजत्पुत्रियामिष्टिं पुत्रेप्सुररिसूदनः ॥ ८

G. I. 15. 2
B. I. 16. 9
L. I. 11. 8

15

☞ Ñ V B D10.11.13 om. st. 1—6 (D11 1-3 and 5^{cd}-6) (cf. 463*, 464* and l. 7 and 8 of 466* in 1. 14).

1 ^{ab}) D14 T1.2 G2.4 M1.3 **देवो**; Cg.k as in text (for **विष्णुर्**). Ś1 D1–3.5.7.12 M4 **स** (D2.3 **सं**) **नियुक्तः सुरैः सर्वैं**(M4 **सुरगणै**)**र्विष्णुर्नारायणस्तदा** (Ś1 D5.12 °**था**). —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.12 M4 **उपग** (D12 °*) **म्य**; D9 **जानतापि**; Cr.m.g.k.t as in text (for **जानन्नपि**). G1 **सुराद्** (for **सुरान्**). Ś1 D1–3.5.7.12 **सर्वान्** (for **एवं**). —^{d}) M3 **श्रीमान्** (for **श्लक्ष्णं**). D5 **अत्र** * **त्**.

2 D5 reads 2 and 3 in marg. —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.12 **क उपायो** (by transp.); M4 **को ह्युपायो**. D5 **वधस्** (for **वधे**). —^{c}) Ś1 D5.12 **यद्** (for **यम्**). G3 **यामहं तनुमास्थाय**. —^{d}) M4 **मुनि-** (for **ऋषि-**).

3 D5 reads 3 in marg. ^{a}) D5 **उक्त्वा** (sic) (for **उक्ताः**). —^{c}) Ś1 Dt D1–3.5–8.12 **मानुषं रूपम्**; Cg as in text (for **मानुषीं तनुम्**). —^{d}) Ś1 D1–3.5.12 M4 **तद्रक्षो**; D7 **तं रक्षं** (sic) (for **रावणं**).

4 D11 repeats 4^{a}–5^{b} here, reading them for the first time after l. 6 of 466*. —^{a}) G4 **न** (sic) (for **स**). Ś1 D1–3.5.7.11 (first time).12 **तेन तप्तं**; Cg.t as in text (for **स हि तेपे**). —^{b}) Dt D4–6.8.9.14 T1.3 G1.3.4 M3 **अरिंदमः** (D5 °**मं**); M4 **अतंद्रितः**. —^{d}) Dt D4.6.8.9 M2.4 Cg.k.t **-पूर्वजः**; G2 **-पूजिकः** (sic) (for **-पूजितः**).

5 ^{a}) D1.5 M4 **सः**; Cm.g.t as in text (for **सं-**). —^{b}) D2.3.7 **तदा** (for **प्रभुः**). D11 (first time) **ह्यवध्यतां** (for **वरं प्रभुः**). —^{c}) D2 marg.; D12 om. (hapl.) **भूतेभ्यो**. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.12 M4 [**ऽ**]**भयमन्यत्र**; Cm.g.t as in text (for **भयं ना**°). —After 5, M4 ins. 469*.

6 ^{b}) Dt om. the portion in ^{b} after **वर**. D6.8.14 **-दाने हि** (for **-दानेन**). T3 **मोहिताः** (for **मानवाः**). —For 6^{ab}, Ś1 D1–3.5.7.12 subst., while M4 ins. after 5:

469* **स दुर्बुद्धिर्वरं प्राप्तो राक्षसाधिपतिः प्रभो ।**

[D7 **मु-** (for **स**). Ś1 D5.12 **स पूर्वं हि**; M4 **एवं तस्माद्** (for **स दुर्बुद्धिर्**). D2.7 **प्राप्य** (for **प्राप्तो**). M4 **स राक्षसपतिः** (for **राक्षसाधिपतिः**).]

—After 6^{ab}, D4.6.8.9.14 S (except M4) Cg ins.:

470* **एवं पितामहात्तस्माद्वरं प्राप्य स दर्पितः ।**
उत्सादयति लोकांस्त्रीन्त्रियश्चाप्यपकर्षति ।

[Cr.m.k.t do not comment. —(l. 1) D6.8 M3 **वरदानेन गर्वितः** (M3 **दुर्मतिः**); D9 **वरं प्राप्याथ दर्पितं** (for the post. half). —(l. 2) D6 **अपि** [with hiatus] (for **त्रापि**). D8 [**उ**]**प-**; D9 [**अ**]**व-** (for [**अ**]**प-**).]

—^{d}) D2.3.7 **मानवेभ्यः**. Ś1 D5.12 **परं तदा**; D1.6 M4 °**तपः** (sic) (for **परंतप**).

7 ^{ab}) M3 [**ए**]**वं** (for [**ए**]**तद्**). Ś1 D1–3.5.7.11 M2 **अव्ययः**; M4 **अच्युतः** (for **आत्मवान्**). Ñ V B D10.13 **इत्युक्तो भगवान्देवैर्विष्णुर्लोक** (D13 °**ष्णो लोक** [sic]) **पितामहः** (B1 °**नमस्कृतः**). —D7 om. 7^{c}–8^{b}. —^{c}) Ñ2 **मास** in marg. —^{d}) Ñ2 (m.) V1.4 B D10.13 **ततो**; V3 **पितुर्**; D4 **नृपं**; T3 **तथा**; M4 **वृद्धं** (for **तदा**). D4 **भृशं** (for **नृपम्**).

8 D7 om. 8^{ab} (cf. v. l. 7). —^{a}) Ś1 D1–3.5.11–13 **अजस्य**°; V2 **समाप्य सत्रं**; Cg.t as in text (for **स चाप्यपुत्रो**). —^{b}) V1 **त्वस्मिन्**. Ś1 D5.12.13 **यदृच्छया**; Ñ B D10.11 **महामनाः**; V1.3 °**त्मनः** (V3 °**ना**); V2.4 °**यशाः** (for **महाद्युतिः**). —D11 repeats 8^{cd} as in Ś1. —^{c}) D14 illeg. for **यजत्पुत्रि**. Ñ V B D10.11.13 M4 **वाजिमेधेन**; D6 °**कामिष्टिं**; Cr.g.k.t as in text (for **पुत्रियामिष्टिं**). Ś1 D1–3.5.7.12 **याज्य**(D2 °**च्य**)**ते द्विजमुख्येन**. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7 **पुत्रार्थम्**; D13 **पुत्रेष्टया** (for **पुत्रेप्सुर्**). V1.3 B2–4 D10 M3 °**मर्दनः**; D9 **अभिनंदनः**; D13 **चारिसूदन** (to avoid hiatus); T2 **रिपु**° (for **अरिसूदनः**). D11 **क्रतुना भूरिदक्षिणः**. —After 8, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cg.k.t ins.:

471* **स कृत्वा निश्चयं विष्णुरामन्त्र्य च पितामहम् ।**
अन्तर्धानं गतो देवैः पूज्यमानो महर्षिभिः ।

G. I. 15. 3
B. I. 16. 10
L. I. 11. 9

ततो वै यजमानस्य पावकादतुलप्रभम् ।
प्रादुर्भूतं महद्भूतं महावीर्यं महाबलम् ॥ ९
कृष्णं रक्ताम्बरधरं रक्तास्यं दुन्दुभिस्वनम् ।
स्निग्धहर्यक्षतनुजश्मश्रुप्रवरमूर्धजम् ॥ १०
शुभलक्षणसंपन्नं दिव्याभरणभूषितम् ।
शैलशृङ्गसमुत्सेधं दृप्तशार्दूलविक्रमम् ॥ ११
दिवाकरसमाकारं दीप्तानलशिखोपमम् ।
तप्तजाम्बूनदमयीं राजतान्तपरिच्छदाम् ॥ १२
दिव्यपायससंपूर्णां पात्रीं पद्मीमिव प्रियाम् ।
प्रगृह्य विपुलां दोर्भ्यां स्वयं मायामयीमिव ॥ १३
समवेक्ष्याब्रवीद्वाक्यमिदं दशरथं नृपम् ।
प्राजापत्यं नरं विद्धि मामिहाभ्यागतं नृप ॥ १४

[Cr.m do not comment. —(l. 2) D9 reads from ततो (for गतो) up to प्रादुर्भूतं in 9ᶜ in marg. —G2 वेदैः: M3 देवः (for दैवैः). M3 सुरोत्तमः (also °मैः: *inf. lin. sec. m.*).]

9 ᵃ) Ś1 D1–3.5.12.13 तस्य; Ñ V B D7.10.11 तत्र; Cm.g.t as in text (for ततो). Ś1 D5.12.13 [ए]व; Ñ V B D10.11 M4 [स]स्य; Cg वा (for वै). V1 हूयमानस्य. —ᵇ) Ś1 D1.5.11.12 13 अद्भुत°; Ñ V B (B1 om. from द्भु in 9ᵇ up to the first भू in 472*) D10 M4 अद्भुतद्युतिः (B4 °तेः); D2.3.7 महदद्भुतं; D9 अतुलविक्रमं (hypermetric); Ck.t as in text (for अतुलप्रभम्). —After 9ᵃᵇ, Ñ2 B3 D10 read 12ᵃᵇ. —ᶜ) M3 reads महद्भूतं *inf. lin. sec. m.* —ᵈ) M3 -शीर्षं (for -वीर्यं). T2 महद्बलं. M4 प्रदीप्तानलवर्चसं. —For 9ᶜᵈ, Ñ V B D10 subst., while D13 ins. after 12 (read after 9):

472* उद्भूतं सुमहद्भूतं प्रदीप्तानलसंनिभम् ।

[B1 * * तं; B2 D10 उद्भूतं (उद्भूतं). V1.4 महा (V4 उद) भूतं समु (V1 °*) द्भूतं (for the prior half). D13 गृहीत्वानल-. Ñ1 D13 -सप्रभं (for -संनिभम्).]
—After 9, D13 reads 12.

10 ᵃ) G4 Cm कृष्ण-; Ct as in text (for कृष्णं). Ś1 D1–3.5.7.9.12 कृष्णांबर (Ś1 D5.12 °ष्णाजिन)धरं (D2 °ब * ध) कृष्णं. —ᵇ) Ś1 D1.3–5.12 °क्षं; D2 कृष्णास्यं (for रक्तास्यं). D3 दु * मि-. —ᶜ) D9 -नयनं (for -तनुज-). Ś1 D1–3.5.7.12 हरि(D2.7.12 °रिं)स्निग्धेक्षणं रम्यं; G1.3 स्निग्धगंभीरनिर्घोषं (epic tag!); Cm.g.k.t as in text (for ᶜ). —For 10, Ñ V B D10.11.13 M4 subst.:

473* कृष्णाजिनधरं कृष्णं हरिश्मश्रुजटाधरम् ।
पद्मरक्तान्तनयनं मेघदुन्दुभिनिःस्वनम् ।

[(l. 1) The prior half = 10ᵃ in Ś1. M4 कृष्णांबर- (cf. 10ᵃ in D1). V1 कृष्ण-; V2 B1.3 D10 हरित्र-; M4 अरि- (sic) (for हरि-). —(l. 2) B1 -नय* (for -नयनं). V4 -संनिभं (for -निःस्वनम्).]

11 ᵃ) D2.3.7 सर्व- (for शुभ-). Ś1 -संपूर्ण (for -संपन्नं). —Ñ1 om. from स in समुत्सेधं in ᶜ up to र in सिंहोदर (Ñ reading) in ᵈ.—ᶜ) Ś1 D5.11.12 मेरु-; D1 शील- (sic); D2.3.7 शत- (for शैल-). V1 B2 D12 -शृंगं (B2 D12 sic) (for -शृङ्ग-). V1 हवो°; D12 °भूतं; T3 G1 °त्सेदं (G1 °थ, [both sic]); Cm.g.k.t as in text (for -समुत्सेधं). —ᵈ) D9 द्वीपि-; Cm.g.k.t as in text (for दृप्त-) M4 -गामिनं (for -विक्रमम्). Ñ V B D10.13 सिंहोदर(Ñ1 om.) कटीक्षणं(D13 °तटं). —After 11, B3 ins.:

474* अपूर्वदर्शनं दिव्यं तेजोराशिसमायुतम् ।

12 Ñ1 V B1.4 om. 12. D9 om. 12ᵃᵇ. D13 reads 12 after 9. Ñ2 B3 D10 read 12ᵃᵇ after 9ᵃᵇ. —ᵃ) Ś1 D1–3.5.7.11.12 -निभाकारं. Ñ2 B2.3 D10.13 M4 दिवाकरवद्(D13 °रादप्य)र्चिष्मद्; Cg.k as in text (for ᵃ). —ᵇ) Ś1 D5.11.12 दीप्त(D12 °प्ति [sic])वह्निसमप्रभं; Ñ2 B2.3 D10.13 M4 दुर्निरीक्ष्यं(Ñ2 B2 °क्षं)सुरैरपि; D1–3.7 पावकाद(D1 °दु)द्भुत (D7 °तं)प्रभं (D1 °भां; D7 °प्रभुं); Cg.k.t as in text (for ᵇ). —Ñ2 B2.3 D10 om. 12ᶜᵈ. —ᶜᵈ) Cg as in text (for ᶜ). Ś1 D1.7.11.12 राजितां (D7.11 °जतीं) नियतच्छदां. M4 जांबूनदमयीं पात्रीं विधूमांगारवर्चसं. Cr.m. g.k.t as in text (for ᵈ). —After 12, D13 ins. 472*.

13 ᵃ) D2 -संपूर्ण- (for °र्णां). —ᵇ) D10 missing (for पात्रीं). M2 पद्मां (for पद्मीम्). V3 D11 श्रियां (for प्रियाम्). —ᶜ) D5 विमलां (for विपुलां). —ᵈ) D1–3.7 मायां (D1 °या; D7 म° [both sic]); D11 सयो (sic) (for स्वयं). Ś1 D5.12 मयो मायामिवासुरीं. Cr.m.g.k.t as in text (for ᵈ). —For 13, M4 subst., while Ñ V B D10.13 subst. l. 1 only for 13ᶜᵈ and read before 13ᵃᵇ:

475* काञ्चनीं पिहितां दोर्भ्यां परिगृह्याद्भुतोपमाम् ।
पायसस्यामृताख्यस्य परिपूर्णां हविष्कृतम् ।

[No comm. —(l. 1) M4 कांचन- (for काञ्चनीं). V4 पिडिकां; M4 [अ]पिहितां (for पिहितां). M4 महाभुजं (for [अ]द्भुतोपमाम्).]
M4 cont. 477*;

14 ᵃ) M4 समुपेत्य; Cm.g.k.t as in text (for समवेक्ष्य). —For 14ᵃᵇ, Ś1 D1–3.5.7.11.12 subst.:

476* अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यमिदं द्विजवरं तदा ।

[D2.11.12 प्रसृतं; D3 प्रासीतं (sic); D5 प्रमितं (for प्रश्रितं). D11 ऋष्यशृंगं द्विजं (for इदं द्विजवरं). D1 तथा (for तदा).]
—ᶜ) D11 °वरं; G2 °त्यांतरं; Cr.m.g.k.t as in text (for प्राजापत्यं नरं). —ᵈ) Ś1 D1–3.5.7.12 स्वयं (for नृप). —For 14, Ñ V B D10.13 subst., while M4 ins. after 475*:

ततः परं तदा राजा प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ।
भगवन्स्वागतं तेऽस्तु किमहं करवाणि ते ॥ १५
अथो पुनरिदं वाक्यं प्राजापत्यो नरोऽब्रवीत् ।
राजन्नर्चयता देवानद्य प्राप्तमिदं त्वया ॥ १६

इदं तु नरशार्दूल पायसं देवनिर्मितम् ।
प्रजाकरं गृहाण त्वं धन्यमारोग्यवर्धनम् ॥ १७
भार्याणामनुरूपाणामश्नीतेति प्रयच्छ वै ।
तासु त्वं लप्स्यसे पुत्रान्यदर्थं यजसे नृप ॥ १८

G. 1. 15. 16
B. 1. 16. 20
L. 1. 11. 20

477* तमृष्यशृङ्गं प्रोवाच भूतमुत्पन्नमद्भुतम् ।
प्राजापत्यं विद्धि मां त्वं भूतमभ्यागतं द्विज ।

[(l. 1) V1-3 D13 M4 तद् (for तम्). M4 °शृंगः. —(l. 2) D13 प्राजापतिं. B4 मा (for मां). V4 सूनम् (sic); B2 दूतम् (for भूतम्). M4 प्रयच्छ स्वयमेवैतद्राज्ञो हविरिति प्रभुः.]
—Ñ V B D10.13 cont., while Ś1 D1-3.5.7.11.12 ins. after 14:

478* इमां पात्रीं मया दत्तां प्राप्य राज्ञे प्रयच्छ च । —
तमुवाच ततो धीमानृष्यशृङ्गो द्विजर्षभः । —
प्रयच्छ राज्ञे पात्रीं त्वं स्वयमेव समुद्यताम् । —
ऋष्यशृङ्गवचः श्रुत्वा प्राजापत्यो नरोत्तमः । —
ददौ नृपतये पात्रीं स्वयमेव समाहितः । — [5]
प्रोवाचेक्ष्वाकुदायादं परया स्वरसंपदा । —
प्रीतस्तेऽहं महाराज सर्वामृतरसोद्भवम् । —
प्रयच्छामि गृहाण त्वमिक्ष्वाकुकुलनन्दन । —

[No comm. Ś1 D1-3.5.7.12 om. l. 1. —(l. 1) D11 समा- (for मया). V4 *ज्ञे (for राज्ञे). V1.3 प्रयच्छत; B1 °वै (for प्रयच्छ च). —(l. 2) V1 ऋषिशृंगो. V2.4 द्विजोत्तमः (for द्विजर्षभः). Ś1 D1-3.5.7.11.12 ततोब्रवीद्विज (D11 °जः) श्रेष्ठः प्राजापत्यं न (D2.3.7.11 सु) रोत्तमं. —(l. 3) D2 राज्ञो (for °ज्ञे). Ś1 D5.11-13 पात्रीं राज्ञे (by transp.). D3 om. (hapl.) from the post. half of l. 3 up to the prior half of l. 5. Ñ1 [अ]द्भुतोपमां; Ñ2 V B D10.13 [अ]द्भुतामिति (B4 °ह्); D7 °तं (sic) (for समुद्यताम्). —(l. 4) Ś1 D2.5.7.11.12 ऋषिपुत्र- (D2 °त्रो) (for ऋष्यशृङ्ग-). B1 damaged for त्यो नरोत्तमः. Ñ V2 B2-4 (B3 m. also as in V4) D10 महामतिः; V1 महीपतिः; V3 महामुनिः; V4 D13 महाद्युतिः; D11 स्वरो° [sic] (for नरोत्तमः). —Ñ V B D10.13 om. l. 5. —(l. 5) D11 नृप *ये. D5 प्राप्तं (for पात्रीं). —Ś1 D1-3.5.7.12 om. l. 6-8. —(l. 6) Ñ1 -दाया* (for °दं). Ñ2 स्वसंतदा (sic); V1-3 B3 D13 सुर° (for स्वरसंपदा). —(l. 7) D11 सहाभाज्य (sic) (for महाराज). V3 B2 -रसोपमं (B2 °मां); B4 -वनो°; D10 -*सो°; D11 °त्तमं (for -रसोद्भवम्). —(l. 8) B1 प्रयच्छाम. D11 -कुरु- (sic) (for -कुल-). Ñ1 -*दन; V3 -वर्धन; D11 -नंदनः (sic) (for -नन्दन).]
D11 cont. 479*.

15 For 15 and 16, Ñ V B D10.13 subst. 479*. —a) Cg.t ततः परं (as in text). Ś1 D1-3.5.7.12 ततस्तं स नरं (D12 शरणं); D9 अंतःपुरं°; D11 °सुरवरं; D14 T1.2 G2-4 M1.3 तम (G2.4 M1 °द्)द्भुतं तदा (D14 महा-; G3 M3 ततो); T3 °तथा; G1 Ck अतः°; M2 सांतःपुरस्तदा; M4 ततस्तु स° (for ततः परं तदा). Ś1 ज्ञात्वा; D14 -राजा (sic) (for राजा). —b) D1 प्रत्यु*च. —c) D3 M2.3 °वान् (sic) (for भगवन्). —d) D2.3.7 किं वा (D7 चा) हं (for किमहं).

16 D6 om. 16. —a) Cm.g अथो (as in text). Ś1 D1-3.5.7.11.12 ततो नृपवरं; D9 °पुरोदितं (for अथो पुनरिदं). D3 वाक्यं प्रावाक्यं (sic) (for वाक्यं). —b) G4 प्राजापत्य-. D11 सुरो (for नरो). —c) D1 °तो; M4 अभ्यर्चितात्; Cm.g.k.t as in text (for अर्चयता). M4 देवात्. —d) Ś1 D1-5.7.11.12 G4 सद्यः; M4 सम्यक् (for अद्य). T1 प्राप्त *inf. lin.* Ś1 D1-3.5.7.11.12 फलं (for इदं). —For 15 and 16, Ñ V B D10.13 subst., while D11 M4 read after 478* and 480* respy. :

479* प्रतिगृह्य च तां राजा शिरसा प्रणतोऽब्रवीत् ।
भगवन्किमनेनाहं करवाणीति वै तदा ।
तमब्रवीत्ततो भूतं प्राजापत्यं तदा नृपम् ।
स्विष्टस्य ते नरपते व्युष्टिरेषा मयोद्यता ।

[(l. 1) M4 [अ]थ (for च). Ñ V B3 D10.11.13 तं (for तां). B1 [ऽ]भवत् (for ऽब्रवीत्). —(l. 2) V3 तं (for वै). —(l. 3) M4 तद् (for तम्). B1 तदा; M4 पुनर् (for ततो). V1 भूतः; B1 भूयः; B2 (m. also as above) दूतः (for भूतं). V1.2 B1.2 प्राजापत्यस् (for °त्यं). Ñ2 V4 B2.3 (m. also) D10 ततो (for तदा). V1 नृपः; V2 ब्रतं (for नृपम्). M4 नराधिपं (for तदा नृपम्). —(l. 4) V2 स्विष्टय° (sic); V3 जुष्टस्य°; D10 स्विष्टस्ते (submetric); D13 स्विष्टस्थिते (for स्विष्टस्य ते). V3 नृपते (submetric). V4 ऋष्टि° (sic); D10 व्युहंष्टिरे (sic) (for व्युष्टिरेषा). V2 B4 °च्यता (sic); D10 °दिता; M4 महाद्युते (for मयोद्यता).]

17 a) T3 repeats (ditto.) इदं तु. V1.3 B2.4 M4 (second time) त्वं; B1 तं; Cg.k as in text (for तु). Dt D6.8.9.14 T1 G4 M2.3 नृपशार्दूल. —b) V4 *व- (for देव-). M4 (second time) महत्तं हविरध्वरे. —c) V4 प्राजापत्यं (for प्रजाकरं). —d) Ś1 Ñ2 B3 D5.12.13 धर्म्यम्; V2 पुण्यम्; B1 धनम्; D10 धर्मम्; Cg.k.t as in text (for धन्यम्). —After 17, M4 ins.:

480* ददौ राज्ञे स्वयं तस्मै तां पात्रीं हविषस्तदा ।
M4 cont. 479*, then repeats 17ab.

18 a) Dt repeats (ditto.) मनुरूपाणा. —b) Ś1 D5.11.12 अशनार्थं (for अश्नीतेति). D1-3.7 च (for वै). —c) Ś1 D14 T1.2 M3 त्वं प्रा°; D1.5.11.12 हि प्राप्स्यसे (D1 °सि; D5 °ते [sic]); D2.3.7 प्राप्स्यसि च (D2 तां); D9 °लभसे (for त्वं लप्स्यसे). D1-3.5.7.11.12 प्रीतिं (for पुत्रान्).

G. I. 15. 16
B. I. 16. 21
L. I. 11. 21

तथेति नृपतिः प्रीतः शिरसा प्रतिगृह्यताम् ।
पात्रीं देवान्नसंपूर्णां देवदत्तां हिरण्मयीम् ॥ १९
अभिवाद्य च तद्भूतमद्भुतं प्रियदर्शनम् ।
मुदा परमया युक्तश्चकाराभिप्रदक्षिणम् ॥ २०
ततो दशरथः प्राप्य पायसं देवनिर्मितम् ।
बभूव परमप्रीतः प्राप्य वित्तमिवाधनः ॥ २१
ततस्तदद्भुतप्रख्यं भूतं परमभास्वरम् ।
संवर्तयित्वा तत्कर्म तत्रैवान्तरधीयत ॥ २२
हर्षरश्मिभिरुद्योतं तस्यान्तःपुरमाबभौ ।
शारदस्याभिरामस्य चन्द्रस्येव नभोऽंशुभिः ॥ २३
सोऽन्तःपुरं प्रविश्यैव कौसल्यामिदमब्रवीत् ।
पायसं प्रतिगृह्णीष्व पुत्रीयं त्विदमात्मनः ॥ २४

—[d]) D12 यतसे (for यजसे). —For 18, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

481* प्रयच्छ धर्मपत्नीभ्यः प्राश्नीतेति नराधिप ।
ताभ्यस्त्वं प्राप्स्यसि प्रीतिं यदर्थस्तेऽयमुद्यमः ।

[(l. 1) Ñ1 °हीति; D13 मुख्याभ्यो (for प्राश्नीतेति). B1 D13 नराधिपः. —(l. 2) Ñ1 D13 °से; B1.3.4 D10 °ते (for प्राप्स्यसि). D13 [s]पत्यं (for प्रीतिं). Ñ2 V3 B3 D10 यदर्थ (for °र्थस्). Ñ2 V3 B3.4 D10.13 ते समु°; V1 स्वेष उ° (for तेऽयमुद्यमः).]

19 For subst. see below. —[a]) M4 प्रीतिं (for प्रीतः). —[b]) M4 च (for ताम्). —[c]) T2 पात्रं (sic) (for °त्रीं). D14 दिव्यान्न-; M4 पायस-; Cg देवान्न- (as in text). T2 -संपूर्ण (sic) (for °र्णां). —[d]) Dt दैवदत्तां.

20 [a]) G1 M2 च तं भूतं; G4 ततो देवो (for च तद्भूतम्). —T1 damaged from 20[c] up to देव in 21[b]. —[d]) D6 °र्णां; D9 त्रिः प्रदक्षिणां; Cg.k.t as in text (for [अ]-भिप्रदक्षिणम्). —For 19 and 20, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7. 10–13 subst. :

482* बाढमित्येव नृपतिस्तद्वचः प्रतिपूज्य च ।
अब्रवीत्तन्महद्भूतं श्रेष्ठमात्महितं वचः ।

[(l. 1) D3 इत्ये*. Ś1 संतुष्टः; D1 स हृष्टः; D2.3.5.7.11.12 संहृष्टः (for तद्वचः). V B2 D13 -गृह्य (for -पूज्य). Ñ2 V1.4 (also as above) B D10.13 सः (for च). —(l. 2) Ś1 V4 B1 D1.5.7.11.12 तं (sic); Ñ1 तु; V2 स (for तन्). V1 महाभूतं. D3 आत्महि*.]

21 T1 damaged up to देव in [b] (cf. v.l. 20). D10.13 transp. 21 and 22. —[a]) V1 दशरथं. —[b]) Ñ V B D10.13 तद्भविद् (for पायसं).
—After 21[ab], B3 ins. :

483* पायसं परमं दिव्यं विष्णुतेजोमयं ततः ।

—D9 om. 21[c]–22[b]. —[d]) T3 प्राप्त- (sic) (for प्राप्य). V4 D1 [अ]धमः (for [अ]धनः).

22 D9 om. 22[ab] (cf. v.l. 21). D10.13 transp. 21 and 22. —[a]) D10 अतस् (for ततस्). Ñ V B D10.13 तद्(V4 B1 °*)द्भुतं; Cm.g.k.t as in text (for °त-). Ñ V1.2 B D13 भूतं; V3 दृष्ट्वा; V4 दत्त्वा; D10 उक्त्वा; Cm.g.k.t as in text (for -प्रख्यं). —[b]) Ñ V1–3 B D10.13 दत्त्वा; V4 तस्य; Ck as in text (for भूतं). Ñ1 V2.4 B1.3 तद्भविष्यतं; Ñ2 V1 B3 D10.13 तद्भविरु(V1 °द्भरु)त्तमं; B4 *द्भवि*त्तमं; M4 °भानुमत् (for परमभास्वरम्). V3 तद्भरिष्यतमुत्तमं. —[c]) Ñ V B D10.13 राज्ञे(V1 °ज्ञो)दशरथायाथ(V4 °र्थाय); M4 संतर्पयित्वा तं कामं. Cr.m.g.k.t as in text (for [c]). —For 22, Ś1 D1–3.5.7.11.12 subst. and read before 21 :

484* ततः स भगवांस्तस्मै पात्रीस्थं पायसोत्तमम् ।
नृपाय दत्त्वा तत्रैव क्षिप्रमन्तरधीयत ।

[No comm. —(l. 1) Ś1 तु (for स). D12 तत्र (for तस्मै). Ś1 D5.12 पात्रीं पात्र(D12 प्राप्त)वराय वै (for the post. half). —(l. 2) D3 नृपा*.]
—All cont. :

485* अदृश्यं तत्क्षणाद्भूतं दीपवत्प्रजगाम ह ।
गते तस्मिन्महाभूते विस्मयं नृपसत्तमः ।
जगाम स महातेजा राजा दशरथस्तदा ।
खद्योतवच्चापि ततः संभूतो भूतसत्तमः ।
न विज्ञाता गतिस्तस्य येन मार्गेण संप्लुतः । [5]

[No comm. —(l. 1) D11 प्र*गाम. —D12 om. (hapl.) l. 3 and 4. —(l. 3) D2 सु- (for स). D6 म*ा- (for महा-). —D2.3.7 om. l. 4. —(l. 4) D11 स (for सं-). —(l. 5) Ś1 D7.12 ना(Ś1 अ)विज्ञाता (D7 °त-) (for न विज्ञाता). D2 सो गतः (archaic); D3.7 सोगमत् (for संप्लुतः).]

23 Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 om. 23. T1 missing from म in[c] up to ब्र in 24[b] on a damaged fol. —[d]) G4 [ए]व (for [इ]व). G1.3 M2 नवांशुभिः; Ck.t नभोंशुभिः (as in text).

24 T1 damaged for [ab] (cf. v.l. 23). —[a]) V2 अंतः- (for सोऽन्तः-). Ñ V1–3 B D10.13 M4 [अ]थ; D1.12 [ए]वं; T3 [ए]नं (for [ए]व). V4 प्रविश्य*; B2 (m.) also प्राविविश्य (for प्रविश्यैव). —[b]) D3 अब्रवन् (sic). —[c]) T3 -गृह्णीत्वा (sic). Ś1 D5.12 गृहाणार्धमितो देवि; Ñ V B D10.11.13 पुत्रीयं (Ñ2 °र्यं [ditto.]) पायसं देवि; D1.3.7 गृह्णीष्वा(D1 °था)र्धमितो देवि. —[d]) Ñ1 प्राशनं; Ñ2 V4 B3.4 D10 प्राभीहि; V1 प्राण*; V2 प्राशनो (sic); V3 B1.2 प्राशैनं (B1 °शेदं); D11.13 प्राश्यतां; Cm.g as in text (for पुत्रीयं). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10.11.13 M4 हि(Ñ2 om. hapl.)तम्; D12 प्रियम् (for त्विदम्). —After 24, D11 repeats 24[cd] as in Ś1.

कौसल्यायै नरपतिः पायसार्धं ददौ तदा ।
अर्धादर्धं ददौ चापि सुमित्रायै नराधिपः ॥ २५
कैकेय्यै चावशिष्टार्धं ददौ पुत्रार्थकारणात् ।
प्रददौ चावशिष्टार्धं पायसस्यामृतोपमम् ॥ २६

अनुचिन्त्य सुमित्रायै पुनरेव महीपतिः ।
एवं तासां ददौ राजा भार्याणां पायसं पृथक् ॥ २७
तास्त्वेतत्पायसं प्राप्य नरेन्द्रस्योत्तमाः स्त्रियः ।
संमानं मेनिरे सर्वाः प्रहर्षोदितचेतसः ॥ २८

G. I. 15. 23
B. I. 16. 30
L. I. 11. 30

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥

---

25 ^{ab}) T$_3$ तथा (for तदा). Ñ V B D$_{10.11.13}$ M$_4$ Ctp इत्युक्त्वा प्रददौ तस्यै हविषोर्धं (V$_1$ अर्धं with hiatus, hypermetric) नराधिपः. —After 25^{ab}, Ñ V B D$_{10.11.13}$ M$_4$ Ctp ins. :

486* स्वयमेव समं कृत्वा भागं भागवतां वरः । —

[Cr.m.g.k do not comment. D$_{11}$ स्वयं; M$_4$ नृपः (for समं). V$_4$ भावं (for भागं). V$_4$ B$_4$ भार् (B$_4$ भग)वतां; D$_{11.13}$ भाग्यवतां.]

—^{c}) V$_4$ B$_2$ D$_9$ अर्धार्धं प्र- (B$_2$ तु; D$_9$ च); Cg.t as in text (for अर्धादर्धं). V$_4$ तस्यै; D$_{11}$ च* (for चापि). Ś$_1$ D$_{5.12}$ चतुर्भागं द्विधा कृत्वा. —^{d}) Ñ$_1$ B$_1$ कैकयै स; Ñ$_2$ V$_{1-3.9.10.13}$ कैकेय्यै स; V$_4$ B$_{2-4}$ कैकय्यै स; D$_{1-3.7}$ कैकेय्याः स (for सुमित्रायै). Ś$_1$ D$_{5.12}$ ददौ तदा (for नराधिपः). D$_{11}$ कैकेय्या * धुनंदनः.

26 D$_2$ om. (hapl. ?) 26 and 27^{ab}. —^{ab}) G$_1$ M$_2$ कैकेय्याश् (for °य्यै). Ś$_1$ D$_{5.12}$ अर्धादर्धं ददौ चापि कैकेय्याः स नराधिपः (cf. 25^{cd}); Ñ V B D$_{1.3.7.9.10.11}$ (reads after 27^{ab}).$_{13}$ Ctp चतुर्भागं द्विधा कृत्वा सुमित्रायै ददौ तदा (B$_3$ तथा; D$_{7.9.11}$ ततः) (cf. 25^{cd} in Ś$_1$). —T$_1$ damaged from र्धं in ^{c} up to पुन in 27^b. —^{c}) Ś$_1$ D$_{5.9.11.12}$ °ष्टं च; Ñ V$_{1.3}$ B D$_{1.3.7.10.13}$ चा (B$_1$ अ)व (D$_{13}$ °थ)शिष्टं तत्; V$_{2.4}$ °ष्टं तु; Cr.m.k.t as in text (for चावशिष्टार्धं). —^{d}) Ś$_1$ Ñ V B D$_{1.3.5.7.9-13}$ पायसं देवनिर्मितं.

27 D$_2$ om. 27^{ab}; T$_1$ damaged up to पुन in ^{b} (for both cf. v.l. 26). —^{a}) V$_2$ अनुचिन्त्यै (sic). —^{b}) Ñ$_1$ यश्चादद्व (sic); T$_1$ * * रेव (for पुनरेव). Ś$_1$ Ñ V B D$_{1.3.5.7.9-13}$ नरा(D$_{12}$ धना)धिपः; Dt D$_{6.8}$ T$_1$ महामतिः (for महीपतिः). —After 27^{ab}, D$_{11}$ reads 26^{ab}. —Ñ V B D$_{10.13}$ M$_4$ om. 27^{cd}. —For subst. see below. —^{c}) G$_{1.3}$ ताभ्यो (for तासां). —^{d}) G$_{1.3}$ भार्याभ्यः (for भार्याणां).

28 ^{a}) Dt D$_{6.8}$ चैवं (D$_6$ °व) (for त्वेतत्). G$_3$ प्राश्य; M$_3$ गृह्य (archaic) (for प्राप्य). —^{b}) Dt D$_{6.8.14}$ T$_{1.2}$ G$_1$ M$_3$ [उ]त्तम-; T$_3$ °मं (for °माः). —^{c}) G$_3$ M$_3$ संतानं. M$_3$ सर्वा (sic). —^{d}) T$_3$ -तेजसः (for -चेतसः). —For 27^{cd} and 28, Ś$_1$ D$_{1-3.5.7.9.11.12}$ subst. :

487* ततः प्राश्य तु तत्सर्वं पृथक्पायसमुत्तमम् ।
श्रुत्वा पुत्रीयमित्येव प्रहृष्टमनसोऽभवन् ।
अन्तर्वत्न्यश्च ताः सर्वाः सर्वाश्च सुसमाहिताः ।
राजा संलक्ष्य धीरो हि प्रहर्षान्मुदितोऽभवत् ।

[(l. 1) D$_{11}$ पायसं देवनिर्मितं (for the post. half) = 26^d in D$_{11}$. —(l. 2) D$_{11}$ इत्येवं. D$_3$ भवेत् (sic) (for ऽभवन्). D$_2$ -तनुसाभवन् (sic). —(l. 3) D$_9$ तु (for च). D$_2$ पत्न्यश्च (for ताः सर्वाः). D$_{11}$ स्त्रियश् (for सर्वाश्). Ś$_1$ [ए]व समा°; D$_1$ °मीहिताः (for सुसमाहिताः). —(l. 4) D$_{2.9}$ धीरो (for धीरो). Ś$_1$ D$_{5.12}$ प्रहसन्; D$_9$ प्रहर्ष- (for प्रहर्षान्). Then all (except D$_{11}$) read App. I (No. 3).]
—D$_{11}$ cont.; while Ñ V B D$_{10.13}$ M$_4$ subst. for 28, whereas Dt D$_{4.6.8.14}$ S (M$_4$ subst.) Cg.k.t ins. after 28 :

488* ततो हविः प्राश्य तदुत्तमस्त्रियः
स्वयं नृपेण प्रतिपादितं मुदा ।
हुताशनादित्यसमानतेजसः
क्रमेण गर्भान्प्रतिपेदिरे शुभान् ।
ततः स राजा समुपेत्य ताः स्त्रियः [5]
प्ररूढगर्भाः परितुष्टमानसाः ।
बभूव तुष्टः सुकृती यथा दिवं
समीक्ष्य योगप्रसृतेन तेजसा ।

[(l. 1) Dt D$_{4.6.8.14}$ S (except M$_4$) ततस्तु ताः; M$_4$ हविस्तु तत् (for ततो हविः). V$_{2.4}$ B$_1$ T$_3$ M$_4$ प्राप्य (for प्राश्य). M$_4$ तदा (for तद्). Ñ$_2$ V$_{1.2.4}$ B$_{1.3.4}$ D$_{10.11.13}$ उत्तमं; G$_2$ उत्तमास् (for उत्तम-). —D$_{10}$ om. (hapl.) from l. 2 up to l. 5. T$_1$ damaged from रुत्तम (see below) in l. 2 up to गर्भा in l. 4. —(l. 2) Dt D$_{4.6.8.14}$ S (except M$_4$) Cg.k.t महीपतेरुत्तमपायसं पृथक्. —(l. 3) M$_2$ -* मान-. D$_4$ T$_2$ M$_1$ -तेजसश्; G$_4$ -तेजसा; M$_3$ -वर्चसो (for -तेजसः). —(l. 4) Dt D$_{4.6.8.14}$ T$_{2.3}$ G M$_{1-3}$ [ऽ]चि(D$_4$ T$_2$ M$_1$ चि)रेण (for क्रमेण). Ñ V B D$_{11.13}$ M$_4$ उप(V$_2$ B$_1$ D$_{11}$ अथ; V$_4$ उ*) लेभिरे (for प्रतिपेदिरे). Ñ$_1$ (also as above) Dt D$_{4.6.8.11.14}$ S (except T$_1$ M$_4$) तदा; V$_4$ सुराणां (hypermetric) (for शुभान्). —(l. 5) D$_{13}$ तदा (for ततः). D$_{11}$ om. स राजा. Dt D$_{4.6.8.14}$ S (except M$_4$) तु (for स). Dt D$_{4.6.8}$ T$_1$ G$_{1.3.4}$ प्रतिवीक्ष्य; D$_{14}$ T$_{2.3}$ G$_2$ M$_{1-3}$ प्रसमीक्ष्य; M$_4$ समवेक्ष्य (for समुपेत्य). —(l. 6) T$_3$ प्रमाध- (sic) (for प्ररूढ-). B$_2$ परिपूर्ण-; Dt D$_{4.6.8.14}$ S (except

१६

G. 1. 20. 1
B. 1. 17. 1
L. 1. 15. 1

पुत्रत्वं तु गते विष्णौ राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
उवाच देवताः सर्वाः स्वयंभूर्भगवानिदम् ॥ १
सत्यसंधस्य वीरस्य सर्वेषां नो हितैषिणः ।
विष्णोः सहायान्बलिनः सृजध्वं कामरूपिणः ॥ २
मायाविदश्च शूरांश्च वायुवेगसमाञ्जवे ।
नयज्ञान्बुद्धिसंपन्नान्विष्णुतुल्यपराक्रमान् ॥ ३
असंहार्यानुपायज्ञान्दिव्यसंहननान्वितान् ।
सर्वास्त्रगुणसंपन्नानमृतप्राशनानिव ॥ ४

M4) प्रतिलब्ध-; D13 परिहृष्ट- (for परितुष्ट-). Ñ V1.2.4 B Dt D4.6.8.14 T1.2 G4 M1.2.4 -मानसः. —G2 om. l. 7. —(l. 7) V1 कृष्णः; Dt D4.6.8.14 S (except G2) हृष्स् (for तुष्टः). V2 स कृती; Dt D4.6.8.14 S (except M4) त्रिदिवे (for सुकृती). Dt D4.6.8.14 S (except M4) हरिः (for दिवं).—(l. 8) D11.13 समेत्य (for समीक्ष्य). V1 योग्यं; V3.4 योगं; D11 सम्यक् (for योग-). V1 प्रतिपुष्ट- (for -प्रसुतेन). B1 D11.13 चेतसा; M4 चक्षुषा (for तेजसा). Dt D4.6.8.14 S (except M4) Ct मुनींद्रसिद्धर्षिगणाभिपूजितः. —After l. 8, D11 ins. an addl. colophon. [*Kāṇḍa name*: बाल°. *Sarga no.*: पंचदशः.]

After 487*, Ś1 D1–3.5.7.9.12 ins., while D11 ins. after the addl. colophon after 488* :

489* ततः प्रादात्सुविपुलं धनं बहुविधं तदा ।
ऋष्यशृङ्गाय मेधावी राजा देवसमद्युतिः ।
प्रतिगृह्य च तत्सर्वं धनं द्विजवरस्तदा ।
श्वश्रूभ्यः प्रददौ गत्वा सर्वाभ्यः प्रीतिपूर्वकम् ।

[No comm. —(l. 1) D2.3 प्रादाय; D5 प्रसादात् (sic); D9 प्रापत् (for प्रादात्). D2.3 विपुलं. —D11 om. l. 3 and 4. —(l. 3) D3.7.9 तु (for च). —D9 om. l. 4. —(l. 4) D1 स्वस्रभ्यो (sic) वरदो. D2 राजा (for गत्वा).]

—After, 489*, Ś1 D1–3.5.7.9.12 ins. a passage given in Appendix I (no. 3), while Ñ V B D10.11.13 ins. after l. 4 of 514*.

Colophon. D1 om. (cont. the sarga). —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 V4 Dt D4.6.10 om. V1–3 B आदि°; D3 अयोध्या°; D5.7–9.11.12.14 T बाल°. —*Sarga name*: Ś1 D2.3.5.7.9.12 पुत्रजन्म; Ñ V (V3 prefixes दिव्य-) B D10 पायसोत्पत्तिः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.12 om. Ñ2 B2.3 15; V2 17; V3 D7.10 14; Dt S (except M4) षोडशः; D2.11 M4 पंचदशः (D2 °दशमः); D4.6.8.14 षोडश: 16; D9 एकोनविंशतिः 19. —D13 इत्यार्षे-यणे-कांडे पायसो-र्नाम पंचदशः सर्गः (lacuna in place of dash). After colophon, G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 with श्रीमते रामानुजाय नमः.

16

☞ Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 transp. Sarga 16 and 514* (subst. for 1–21 in sarga 17.)

1 T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः. T1 missing from त्वं in^a up to भं in^d on a damaged fol. —^{a}) M4 पुत्रतां. Ś1 D4 read तु in marg. B2 देवे; D9 कृष्णे (for विष्णौ). —^{b}) B2 विष्णौ (for राज्ञस्). Ñ V B D10.13 M4 दशरथस्य तु (Ñ1 V3 D13 हि; V1 B1.2 च; M4 थ [sic]). —^{c}) Ś1 देवतान्सर्वान् (sic); Ñ V B D10.13 M4 देवानाहूय (for देवताः सर्वाः). —^{d}) Ñ2 B3 (marg. as in text) D10 स्वयं; V1 विभुः (for इदम्). Ñ1 इदमब्रवीत् (for भगवानिदम्).

2 ^{a}) B3 सत्यसंधस्य. Ñ (Ñ2 marg.) V B D10.13 M4 देवस्य; D12 M2 धीरस्य (for वीरस्य). M3 तस्य सत्यामिसंधस्य. —^{b}) Ñ V B1–3 D10 वो; D9 च; D13 वै; T3 om. (for नो). Ñ2 B3 D10 हितार्थिनः; D3 हितैषिणै (sic) (for हितैषिणः). —^{c}) V2 D10.13 सहायं; B2 (marg.)–4 साहाय्यं (for सहायान्). Ś1 D2.5.7.11.12 सृजत (D5 °तो); Ñ V B D10.13 M4 समरे (B2 marg. समये); D1 असृजतो (hypermetric); D3 असृजत् (for बलिनः). —^{d}) Ś1 D2.3.5.7.11.12 बलिनः; Ñ V1–3 B D10.13 कुरुध्वं; D1 बलवान् ; Cm.k as in text (for सृजध्वं). D13 राम- (sic) (for काम-).

3 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 मायाविनश्; Cg.k.t °विदश् (as in text). Ś1 Ñ V2–4 B D5.10.12.13 च वीरां (V2 D12 °रा)श्च; V1 प्रवीरांश्च; D3 °शूरां * (for च शूरांश्च). M4 शूरानवहितोत्साहान्. —^{b}) V1 राघवेण (for वायुवेग-). V3 -समा **; V4 °त्रणे; B1 °न्युधि; G2 °कुलाः; M4 -पराक्रमान्; Cg.t as in text (for -समाञ्जवे). —V2 om. 3^c–4. —^{c}) M3 नीति- (for बुद्धि-). Ś1 D1–3.5.7.12 मतिबुद्धिसमायुक्तान्; Cg as in text (for ^{c}). —T1 missing from पराक्रमान् up to स in 4^c on a damaged fol. —^{d}) Ś1 D1–5.7.9.12 T3 G1–3 M1.2 विष्णोस्. M4 देवतुल्यबलद्युतीन्.

4 D5 om. (hapl.) 4–6. V2 om. 4; T1 missing up to स in 4^c (for V2 and T1 cf. v.l. *f*3). M4 om. (hapl.?) 4^{ab}. —^{a}) D2.3.7 नयज्ञान्बुद्धिसंपन्नान् (= 3^c). —^{b}) V4 नित्य-; D4 Cg.k सिंह-; Cr.m as in text (for दिव्य-). D2.12 -संनहना- (metathesis); T2 -संह* ना- (for -संहनना-). —^{c}) Ś1 B1 सर्वास्तु; D2 सर्वासु; D9 सर्वार्थ-; Cr.m.g.t as in text (for सर्वास्त्र-). V1 सर्वशास्त्रगुणोपेतान्. —^{d}) B4 अमृत: (sic) (for अमृत-). Cr.m.g.t -प्राशनान् (as in text). Ś1 D11.12 -प्राशकोपमान्; Ñ V1.3.4 B D10.13 M4 -प्राशिभिः समान्; D1–3.7 -प्राशनोप (D7 °त्त) मान्; D9 G3 -प्राशिता (G3 °ना [sic])निव; T3 -प्राशनानपि; M2 प्राशनानि च (sic).

अप्सरःसु च मुख्यासु गन्धर्वीणां तनूषु च ।
यक्षपन्नगकन्यासु ऋक्षविद्याधरीषु च ॥ ५
किंनरीणां च गात्रेषु वानरीणां तनूषु च ।
सृजध्वं हरिरूपेण पुत्रांस्तुल्यपराक्रमान् ॥ ६

ते तथोक्ता भगवता तत्प्रतिश्रुत्य शासनम् ।
जनयामासुरेवं ते पुत्रान्वानररूपिणः ॥ ७
ऋषयश्च महात्मानः सिद्धविद्याधरोरगाः ।
चारणाश्च सुतान्वीरान्ससृजुर्वनचारिणः ॥ ८

G. १. 20. 8
B. १. 17. 9
L. १. 15. 8

5 D_5 om. 5 (cf. v.l. 4). —[a]) B_3 अप्सरासु (sic). V_4 मुख्या*. —[b]) $Ś_1$ Ñ V B Dt $D_{6.9-13}$ गंधर्वाणां (sic); D_3 ग*वाणा (sic); Cm.k.t as in text (for गन्धर्वीणां). $Ñ_2$ V B_{2-4} $D_{10.11.13}$ वधूषु; D_2 स्वनेषु (sic) (for तनूषु). —G_4 M_3 om. (hapl.) 5^{cd}. D_{11} transp. 5^{cd} and 6^{ab}. Cr.m.g.t do not comment on ^{cd}. —[c]) $Ś_1$ V_2 $D_{1-3.7.9.11-13}$ ऋषि-; Ñ V_4 $B_{3.4}$ D_{10} M_4 ऋक्ष-; V_1 ऋक्ष्य- (for यक्ष-). D_7 -कल्पासु (for -कन्यासु). —[d]) Ñ V B $D_{10.13}$ तथा (for ऋक्ष-). B_4 om.; Ck -विद्याधरीषु (as in text). $Ś_1$ $D_{1-3.7.9.11.12}$ विद्याधरसुतासु(D_{11} °नि [sic])च; M_4 किंनरीणां च योनिषु (cf. 6^a).

6 D_5 om. 6 (cf. v.l. 4). D_{11} transp. 5^{cd} and 6^{ab}. Cr.m.g.k do not comment on ^{ab}. —[a]) $Ś_1$ Ñ V B $D_{2.6.9-11.13}$ M_3 किंनराणां. V_1 om. च (submetric). $Ś_1$ $D_{1-3.7.9.12}$ देहेषु; Ñ V B $D_{10.11.13}$ योषित्सु (for गात्रेषु). M_4 विद्याधरीणां योनीषु (cf. 5^d). —[b]) $Ś_1$ Ñ V B $D_{2.6.10.11.13}$ वानराणां. $Ś_1$ $D_{1-3.9.11.12}$ तथैव च; Ñ V B $D_{10.13}$ M_4 च सर्वशः (for तनूषु च). —T_1 missing from हरिरूपेण up to जाम् in l. 1 of 490* on a damaged fol. —[c]) T_2 कामरूपेण. Ñ V B $D_{10.13}$ M_4 जनयध्वमपत्यानि. —[d]) $Ś_1$ $D_{1-3.7.9.11.12}$ हरितुल्य-; Ñ V B $D_{10.13}$ M_4 हरीन्हरि- (for पुत्रांस्तुल्य-). Cm.g.k.t तुल्यपराक्रमान् (as in text). —After 6, Dt $D_{4.6.8.9.14}$ S Cm.g.k.t ins.:

490* पूर्वमेव मया सृष्टो जाम्बवानृक्षपुंगवः ।
जृम्भमाणस्य सहसा मम वक्त्रादजायत ।

[T_1 missing up to जाम्. D_9 (before corr. as above) जांबुवान्. —(l. 2) M_4 स हरिर् (for सहसा). T_1 अजा**.]

7 D_{13} om. 7. D_{11} om. 7^{ab}. —[ab]) Ñ V B D_{10} M_4 ते तथेति प्रतिज्ञाय ब्रह्मणो वचनं (V_4 °नात्) सुराः; Cg as in text (for ^{ab}). —[c]) $Ś_1$ $D_{1-3.5.7.11.12}$ जनयन्देवगंधर्वाः ($D_{3.7}$ °र्व-; D_{12} °र्वान्); Ñ V_{2-4} B D_{10} M_4 जनयां(V_2 °नं)चक्रिरे पुत्रान्; V_1 जनया**ते पुत्रान्. —[d]) $D_{2.3.7}$ वै काम-; D_{11} वान*; D_{12} *नर- (for वानर-). Ñ V B D_{10} M_4 आत्मतुल्यपराक्रमान्.

8 $D_{7.12}$ om. (hapl.) 8. Ct does not comment on 8^{ab}; reads 8^{cd} after 12 (after l. 3 of 495*). —[a]) Cg ऋषयश्च (as in text). $Ñ_1$ V_{2-4} B_1 D_{13} देवदेवर्षि (V_4 transp. देव and देवर्षि) गंधर्वाः; $Ñ_2$ V_1 B_{2-4} D_{10} M_4 देवर्षियक्षगंधर्वाः (M_4 °र्व-). —T_1 missing from ब्रा up to वानरेन्द्रं in l. 1 of 491*. —[b]) $Ś_1$ Ñ V B $D_{1-3.5.10.11.13}$ सिद्धाश्च सह (V_4 °*) किंनरैः (V_4 पंनगैः); M_4 सिद्धाश्चान्ये दिवौकसः. —After 8^{ab}, $G_{1.3}$ ins. l.3 of 495* repeating in its proper place. —[c]) Ñ V_3 $B_{1.3.4}$ $D_{10.11.13}$ वानरांश्; V_2 बलिनश् (for चारणाश्). $Ś_1$ $D_{1-3.5.11}$ [अ]सृजन् (D_3 °द्) (for सुतान्). $Ś_1$ $D_{1-3.5}$ (after corr. *sec. m.*).11 M_4 घोरान्; Ñ V B D_{10} शूरान् (for वीरान्). —[d]) $Ś_1$ $D_{1-3.5.11}$ वानरान्; D_4 *सृजुर्; M_4 असृजन् (for ससृजुर्). $Ś_1$ वनवासिनः; Ñ V B $D_{10.13}$ T_2 काम(V_3 कपि)रूपिणः; M_4 घोरविक्रमान्; Cg वनचारिणः (as in text). Dt $D_{6.8}$ M_3 repeat 8^{cd} after l. 3 of 495*. —After 8, Dt $D_{4.6.8.9.14}$ S (M_4 after 9) Cr.m.g.k.t ins.:

491* वानरेन्द्रं महेन्द्राभमिन्द्रो वालिनमात्मजम् ।
सुग्रीवं जनयामास तपनस्तपतां वरः ।
बृहस्पतिस्त्वजनयत्तारं नाम महाहरिम् ।
सर्ववानरमुख्यानां बुद्धिमन्तमनुत्तमम् ।
धनदस्य सुतः श्रीमान्वानरो गन्धमादनः । [5]
विश्वकर्मा त्वजनयन्नलं नाम महाहरिम् ।
पावकस्य सुतः श्रीमान्नीलोऽग्निसदृशप्रभः ।
तेजसा यशसा वीर्यादत्यरिच्यत वानरान् ।
रूपद्रविणसंपन्नावश्विनौ रूपसंमतौ ।
मैन्दं च द्विविदं चैव जनयामासतुः स्वयम् । [10]
वरुणो जनयामास सुषेणं नाम वानरम् ।
शरभं जनयामास पर्जन्यस्तु महाबलः ।
मारुतस्यात्मजः श्रीमान्हनूमान्नाम वानरः ।
वज्रसंहननोपेतो वैनतेयसमो जवे ।
सर्ववानरमुख्येषु बुद्धिमान्बलवानपि । [15]

[Cr comments only on l. 9 and 12. T_1 missing up to वानरेन्द्रं. T_3 महाभागां (sic) (for महेन्द्राभम्). $D_{4.9.14}$ S (except T_2) ऊर्जितं (for आत्मजम्). —(l. 2) M_4 आदित्यम् (for तपनस्). —Ck does not comment on l. 3-8 and Ct on l. 3–6. —(l. 3) Dt $D_{6.8}$ M_1 (before corr.) -कर्पि; D_4 -बलं; G_1 (before corr.).2 -हरिः (sic) (for -हरिम्). —(l. 4) M_4 repeats l. 4 after l. 6 transp. D_6 (before corr. as above) मुख्यानं. —T_1 missing from सुतः up to हा in l. 6 on a damaged fol. —(l. 5) T_3 गंधमादनः (sic). —M_4 reads l. 6 after l. 8. —(l. 6) Dt $D_{6.8}$ T_3 -कर्पि; D_{14} -गिरिं; M_4 -बलं (for -हरिम्). —(l. 8) D_4 तेजसो यशसो. D_9 °लं रोचत; T_3 °तिरेकः स; M_4 शौर्येणा° (for वीर्यादत्यरिच्यत). Dt $D_{6.8}$ T_2 $G_{1.3}$ M_2 (before corr.) वीर्यवान्. —(l. 9) D_9 G_1 °सत्तमौ; T_2 °संपदौ; M_3 इव°; M_4 देवसत्तमौ (for रूपसंमतौ). —Cm does not comment on l. 10. —(l. 10) G_1 मैंदश्. T_3 °धं (sic); G_1 °दश्; M_4 विविदं (for द्विविदं). M_4

G. 1. 20. 9
B. 1. 17. 17
L. 1. 15. 9

ते सृष्टा बहुसाहस्रा दशग्रीववधोद्यताः ।
अप्रमेयबला वीरा विक्रान्ताः कामरूपिणः ॥ ९
ते गजाचलसंकाशा वपुष्मन्तो महाबलाः ।
ऋक्षवानरगोपुच्छाः क्षिप्रमेवाभिजज्ञिरे ॥ १०
यस्य देवस्य यद्रूपं वेषो यश्च पराक्रमः ।
अजायत समस्तेन तस्य तस्य सुतः पृथक् ॥ ११
गोलाङ्गूलीषु चोत्पन्नाः केचित्संमतविक्रमाः ।
ऋक्षीषु च तथा जाता वानराः किंनरीषु च ॥ १२

सृतौ (for स्वयम्).—(l. 11) Ck does not comment. D9 G2 om. (hapl.) from सृष्टे in l. 11 up to मास in l. 12. T1 missing from l. 11 up to या in l. 12 on a damaged fol.—M4 om. l. 12.—(l. 12) D4.9.14 T1.2 G M1–3 महाबलं. —Cm does not comment on l. 13–15.—(l. 13) Dt D6.8 औरसः; T3 आत्मनः (for आत्मजः). D6 श्रीमा ***न्.—(l. 14) D9 यज्ञ- (for वज्र-). T2 -संह * नो°; G2 -हंसननोपेतो (metathesis) (for -संहननोपेतो). D9 -समाह्वे (for -समो जवे). —M4 om. l. 15.—(l. 15) Cg.k.t do not comment. D4 -मुख्येभ्यो (for -मुख्येषु).]

—After 491*, M4 ins. 495* (om. l. 5–8).

9 D13 om. (hapl.) 9. Cr.m do not comment. —[a]) V1 सृष्टा (m. as in text) (for सृष्टा). Ś1 दश- (for बहु-).—T1 missing from वधो up to गजा in 10[a] on a damaged fol.—[b]) Ś1 -वधोद्धताः; Ñ V B D10.11 -वधेप्सुभिः; D1–3.7 -वधे धृताः; D4 Cg.k.t -वधे रताः; D9 -वधे श्रिताः; D14 T2 G M1–3 -वधे धृताः; T3 -वधादृताः; M4 -वधैषिणः; Ct as in text (for -वधोद्यताः).—After 9[ab], B3 ins.:

492* महामेघौघकर्माणो मेघस्वननिनादिनः । —

—Cg.k.t do not comment on [cd].—[c]) Ś1 D1.5.11.12 शूरा; Ñ V B D10 M4 देवैर्; D2.3.7 केचिद् (for वीरा).—[d]) Ś1 Ñ V2–4 B D1.5.10–12 M4 वानराः; V1 सर्वे ते (for विक्रान्ताः). D1 -चारिणः (for -रूपिणः). D2.3.7 वानरा वनचारिणः.—After 9, M4 ins. 491*.

10 V3 om. 10[ab]. T1 missing up to गजा (cf. v.l. 9).—[a]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 ते गुंजान(D1 °ब)ल-; D4 M3 Cg मेरुमंदर-; D9 तेजसानल-; Ct as in text (for ते गजाचल-). Ñ V1.4 B D10.13 -वर्ष्माणः; V2 -धर्माणः; Cg.t as in text (for -संकाशा).—[b]) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 वीर्यवंतो; Cg as in text (for वपुष्मन्तो). Ñ V1.2.4 B D10.13 M4 सिंह-संहननौजसः.—[c]) V1 D9 ऋष्य- (for ऋक्ष-). D12 ऋक्षं वानरगोपुच्छं.—[d]) D1–3.7 वि°; D9 प्र°; Cg as in text (for [अ]भिजज्ञिरे). Ñ V B D10.13 M4 जज्ञिरे (V3 ***; B4 जग्मिरे) सह(B1 सिंह; D13 M4 संघ)चारिणः (B2.3 both marg. also कपिरूपिणः and कामरूपिणः respy.).

11 [a]) Dt missing (for देवस्य). Ñ V B D10.13 M4 वीर्यं; Cr.m.g.k.t as in text (for रूपं).—[b]) Ñ V2–4 B D10.13 M4 यद्वलं यः; V1 यज्ञे यो यः; T3 °यस्य; G2 °यक्ष-; Cr.m.g.k.t as in text (for वेषो यश्च). Ś1 D2.3.5.7.11.12 वेषस्तेज(D3 °य)श्च त(D2.3.7.11 य)द्विधं; D1 तद्वीर्यं तत्पराक्रमं.—[c]) Ś1 D5.12 जज्ञे स सदृशस्तेन; Dt D6.8 M3 °सर्मं तेन; D1.3.7.11 अजायन्स (all sic) दृशास्तेन; D2 अजायेरंत सदृशास् (sic); T3 °सुतस्तेन; Cg as in text (for °).—[d]) D2 तेन (for first तस्य). Dt D6.8 M3 Ct पृथक्; D1–3.7.11 सुतास्; D9 सुतं; T3 समः; Cg as in text (for सुतः). Ś1 D1–3.5.7.11.12 तदा; Cg.t पृथक् (as in text).—For 11[cd], Ñ V B D10.13 M4 subst.:

493* तस्य तस्यैव सदृशः स स पुत्रो व्यजायत ।

[V1 सदृशं. V2.4 D13 तेषां; V3 तस्य; B4 सम- (for स स). B1 व्यराजत (for व्यजायत). M4 तस्यैव सदृशः पुत्रस्तस्य तस्याभ्यजायत.]

12 T1 missing 12 from ज्ञाः on a damaged fol.—[a]) Dt D3–9.11–13 T1.3 M2 गोलांगूलेषु; Cg as in text. D9 समुत्पन्नाः (hypermetric).—[b]) Dt D4.6.8 Ct किंचिद्; Cg केचित् (as in text). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 त्वमित-; Ñ V B D10.13 M4 अद्भुत-; Dt D6.8 Ct उन्नत-; Cg as in text (for संमत-). V1 -दर्शनाः; D10 -वि*माः.—[c]) D3–6.9.12 T3 ऋक्षे (D3 °पी [sic])षु (for ऋक्षीषु). Ś1 तथा वीराः; D1–3.5.7.11.12 °घोराः; M3 समुत्पन्नाः (for तथा जाता).—[d]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 °री-; Cg as in text (for वानराः). T2 G2.4 M1 वान°; Cg.t as in text (for किंनरीषु).—For 12[cd], Ñ V B D10.13 M4 subst.:

494* वानरीष्वपि यक्षीषु किंनरीषु च वानराः ।

[Ñ2 V1 B3.4 D10 च°; V3 प्रियाक्षीषु (for [अ]पि यक्षीषु). M4 [अ]पि (for च).]

—After 12, Dt D4.6.8.9.14 S (M4 after 491*) Cr.m.g.t ins.:

495* देवा महर्षिगन्धर्वास्ताक्ष्ययक्षा यशस्विनः ।
नागाः किंपुरुषाश्चैव सिद्धविद्याधरोरगाः ।
बहवो जनयामासुर्दृष्टास्तत्र सहस्रशः ।
वानरान्सुमहाकायान्सर्वान्वै वनचारिणः ।
अप्सरःसु च मुख्यासु तथा विद्याधरीषु च । [5]
नागकन्यासु च तदा गन्धर्वीणां तनूषु च ।
कामरूपबलोपेता यथाकामविचारिणः ।
सिंहशार्दूलसदृशा दर्पेण च बलेन च ।

[Ck does not comment on 495*. G2 om. l. 1–6. M4 om. l. 5–8. G4 om. l. 5–7.—(l. 1) Cr does not comment. T3 देवदानव- (for देवा महर्षि-). M4 देवर्षयोथ सर्वे वै (for the prior half). D4 ताक्ष्यो°; D9.14 G4 M2 ताक्ष्यो°; M4 ऋषयश्च (for ताक्ष्ययक्षा).—(l. 2) Cf. I. 16. 8[b]

शिलाप्रहरणाः सर्वे सर्वे पादपयोधिनः ।
नखदंष्ट्रायुधाः सर्वे सर्वे सर्वास्त्रकोविदाः ॥ १३
विचालयेयुः शैलेन्द्रान्भेदयेयुः स्थिरान्द्रुमान् ।
क्षोभयेयुश्च वेगेन समुद्रं सरितां पतिम् ॥ १४
दारयेयुः क्षितिं पद्भ्यामाप्लवेयुर्महार्णवम् ।
नभस्तलं विशेयुश्च गृह्णीयुरपि तोयदान् ॥ १५
गृह्णीयुरपि मातङ्गान्मत्तान्प्रव्रजतो वने ।
नर्दमानांश्च नादेन पातयेयुर्विहंगमान् ॥ १६

G. I. 20. 17
B. I. 17. 29
L. I. 15. 16

for the post. half. D6 सिद्धा (for सिद्ध-). M4 यक्षा विद्याधरास्तथा (for the post. half).—Cr.m.t do not comment on l.3–8.—(l. 3) G1.3 ins. l. 3 after 8^{ab} and repeat, here. M1 वस(*sup. lin.* सह)वो (for बहवो). T3 तुष्टाः (for हृष्टास्). D4 तुष्टाः; T3 पुष्टाः; M4 तांस्तान् (for तत्र). M4 वनौकसः (for सहस्रशः).—After l. 3, Dt D6.8 M3 repeat, Ct reads 8^{cd}.—(l. 4) T1 missing from चारिणः up to first च in l. 6 on a damaged fol. M4 -घोरान्सत्त्वजु (for -कायान्सर्वान्वै).—(l. 5) D9 अप्सरासु.—(l. 6) D4.9.14 T2.3 G1.3 M1–3 तथा (for तदा). D6 गंधर्वाणां.—(l. 7) D4 M3 -कामं (for -काम-).—(l. 8) T3 विक्रमेण (for दर्पेण च). T2 * लेन (for बलेन).]

13 ^{a}) D1–3.7 शैल-; Cg.k as in text (for शिला-). Ñ V B D10.13 M4 शैलशृंगप्रहरणा.—^{b}) Ñ V B D10.13 M4 महा- (for सर्वे). Dt D6.8 पर्वत- (for पादप-). D2.3.7 om. 13^{c}–14^{b}.—^{c}) Ñ2 (marg. as in text) पुराश्; V1 -युधैश्; D6 -युधो (sic) (for -युधाः). Ñ V B D10.13 M4 चैव (for सर्वे).—T1 missing from सर्वा up to 14^{b} on a damaged fol.—^{d}) Ś1 D1.5.11.12 वै कामरूपिणः; T3 G1.3 शस्त्रास्त्र°; Cg.t as in text (for सर्वास्त्रकोविदाः). Ñ V B D10.13 M4 कामरूपा(B4 D13 °प)बलान्विताः (V2 महाबलाः).

14 D2.3.7 om.; T1 missing 14^{ab} (cf. v.l. 13).—^{a}) M4 आकंप°; Cg.k.t as in text (for विचालयेयुः).—^{b}) M4 उत्क्षिपेयुर् (for भेदयेयुः). D9.14 T2 G1.3.4 M3 स्थितान्; M2 सरो-; M4 महा- (for स्थिरान्).—For 14^{ab}, Ś1 D1.5.11–13 subst.:

496* उत्पाटयेयुश्च गिरीन्भिन्द्युः क्रोधात्तथा द्रुमान् ।

[D13 अचलान् (for च गिरीन्). Ś1 कोपात् (for क्रोधात्). D13 transp. भिंद्युः and क्रोधात्. D13 महा- (for तथा).] while Ñ V B D10 subst.:

497* आचालयेयुरचलानुन्मज्जीयुर्महाद्रुमान् ।

[V1 चैव चलान् (hypermetric) (for अचलान्). V4 नयेयुरेके ह्यचलान् (for the prior half). V1 उन्मूलेयुर्; V2 विमज्जेयुर्; V3 B1.2 (m. as above) उन्मथेयुर्; V4 विमथेयुर् (for उन्मज्जीयुर्).]

—D2 om. (hapl.) after क्षोभयेयु in 14^{c} up to द्यु in 15^{c}.—^{c}) V3 विक्षोभयेयुः (for क्षोभयेयुश्च). Ñ V B D10.13 सहसा; M4 गंभीरान् (for वेगेन).—^{d}) Ñ V B D10.13 गंभीरान्सलिलाश(D13 °श्र)यान्; M4 सहस्रा(न्)सलिलह्रदान्.

15 D2 om. up to द्यु in 15^{c} (cf. v.l. 14).—^{a}) Ś1 D1.3.5.7.11.13 क्षितिं पादैर्; Ñ V B D10.13 °दोर्भ्याम्; M2 damaged (for क्षितिं पद्भ्याम्).—^{b}) Ś1 D5.11 उत्प्लु°; Ñ V B D10.13 M4 उत्पते°; M2 * * वेयुर्; Cm.g.k.t as in text (for आप्लवेयुर्). Ś1 Ñ V B D1.3.5.7.10.11.13 M4 नभस्त- (Ñ2 V D1.3 °स्थ) लं (D10 °लात्); Dt D6.8.9 °वान् (for महार्णवम्). D12 उप्लवेनाम्बरस्तलं (corrupt).—^{c}) D4.14 T G M2 नभस्थलं. T3 विचेरुश् (for विशेयुश्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 धुनुयुः (D1.3.7 अन्वयुः; D2 om.) श्वस(D2 °*)ना(D1.7 च समा)विद्वान्.—^{d}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 सजलान् (for गृह्णीयुर्).—For 15^{cd}, Ñ V B D10.13 M4 subst., while D1 ins. after 15^{ab}:

498* पातयेयुर्जलधरानुत्पत्याकाशचारिणः ।

[D1 लंघ°; M4 पाट° (for पातयेयुर्). V1 जलदान् (submetric) (for जलधरान्). V1 उपेत्य; B1.4 D13 M4 उत्(M4 आ)प्लुत्य; D10 उद्यंति (for उत्पत्य). D13 [आ]काम- (for [आ] काश-).]

16 ^{a}) V2 °श्चापि; V3 गृहीषु° (sic); D10 °रति- (for गृह्णीयुरपि). Ś1 D5.11.12 नागेंद्रान् (for मातङ्गान्).—^{b}) Ñ V1.2.4 B D1.9.11.13 M4 प्रजवितान् (D11 °विनो); D10.14 T1 G M1–3 Ck प्रव्र(D10 G2 M1.3 °व्रा)जितान् (M2 °तो); Cm.g.t as in text (for प्रव्रजतो). V1 करैः; B2.3 रणे (for वने). Ś1 D5.12 मत्तान्सुजनितश्रमान्; V3 उन्मत्तांश्च महावने; D2.3.7 मत्ता(D2 अन्या)नपि हि (D2 च) दंष्ट्रि(D3 'द्रि sic) णः.—After 16^{ab}, B3 ins.:

499* अपर्याप्तबलाः सर्वे अस्त्रशस्त्रविशारदाः ।

[Note hiatus between the two halves.]

—T1 missing from मा in 16^{c} up to प्रसूता in 17^{a} on a damaged fol.—^{c}) D9.14 T2.3 G M1.3 नर्दमानाश्; Cm °नान् (as in text). Ct नादेन (as in text). Ś1 D1–3.5.7.11.12 नर्दंतोपि तथा (D1–3.7 हि च) व्योम्नि (D1–3.7.11 °म्नः); Ñ V B D10.13 पतं(B2 उत्तुं)गानपि (D13 °गमपि) वेगेन (V4 वेगान् submetric); M4 पतगान्पतमानांश्च.—^{d}) D2 घातयेयुर्; Ct पातयेयुर् (as in text). Ñ V B D10.13 M4 नभ(V2 °भः)स्त(Ñ2 V °स्थ)लात्; D3 विहंगमा (for विहंगमान्).

G. I. 20. 17
B. I. 17. 29
L. I. 15. 17

ईदृशानां प्रसूतानि हरीणां कामरूपिणाम् ।
शतं शतसहस्राणि यूथपानां महात्मनाम् ।
बभूवुर्यूथपश्रेष्ठा वीरांश्चाजनयन्हरीन् ॥ १७

अन्ये ऋक्षवतः प्रस्थानुपतस्थुः सहस्रशः ।
अन्ये नानाविधाञ्शैलान्काननानि च भेजिरे ॥ १८
सूर्यपुत्रं च सुग्रीवं शक्रपुत्रं च वालिनम् ।
भ्रातरावुपतस्थुस्ते सर्व एव हरीश्वराः ॥ १९

17 T1 missing up to प्रसूता (cf. v.l. 16). —[a]) V4 °शांतान्; D13 °शीनां (for ईदृशनां). Ñ1 V B D10.13 तथा (Ñ1 V1 B1.2 D13 °दा) ज(V1.3.4 B1 य)ज्ञे (B2 D10.13 °ऋर् [sic]); Ñ2 तथा जहु(befor corr. °ह्नु)र् (sic); D1–3.7 संप्र(D7 प्रसं)भूतं; D4.5.11.12 °नां; T3 प्रभू° (for प्रसूतानि). —[b]) B4 D3 om. (hapl.); D2.7 °चारिणां; D4.9 T3 वातरंहसां (for कामरूपिणाम्). —M2 damaged. —[c]) —Ś1 D1–3.5.7.11 °स्राणां (D2 °*) (for -सहस्राणि). Ñ V B D10.13 अनेकानि सहस्राणि. Cg.k.t as in text (for [c]). —[d]) B4 om. (hapl.); M4 महौजसां (for महात्मनाम्). —After 17[cd], Ś1 Dt D1–9.11.12.14 S (M4 after l. 1 of 504*) Cg.k.t (all comm. on l. 2 only) ins.:

500* ईदृशं कीर्तितं जन्म फुल्लकिंशुकरोचिषाम् ।
ते प्रधानेषु यूथेषु हरीणां हरियूथपाः ।

[Except Ś1 D5.12 all om. l. 1. —(l. 2) M2 fol. damaged from first षु up to णां. D1 शूरेषु; D2 मुख्येषु (for यूथेषु).]

On the other hand, Ñ V B D10.13 ins:

501* शतसाहस्रसंख्येषु वानराणां तरस्विनाम् । —

[No comm. V2.3 -संख्याक- (V3 °नि); V4 -संख्यान् (submetric) (for -संख्येषु).]

—After 17[cd], M4 reads 19. —[e]) Ñ V B D10.13 यूथपाः सर्वे; Dt D6.8 G3 M3 Ct °श्रेष्ठान्; D1 G4 Cg यूथपा°; Ck as in text (for यूथपश्रेष्ठा). —[f]) D9 वीराञ् (for वीरांश्). Ś1 D1–3.5.7.12 M4 ते चाप्य(M4 धीरांश्चा)जनयन्सुतान्; Ñ V1.2.4 B3.4 D10 ते (V1 om., submetric) यूथेषु महाबलाः; V3 तेषु तेषु महाबलाः; B1 यूथपेषु महाबलाः; B2 यूथेषु च महाबलाः; D11 नेतारोन्ये वनौकसां; D13 श्रेष्ठा युधि महाबलाः; Cg.k.t as in text (for [f]).

18 [a]) T3 ऋक्षवराः. Ś1 D1–3.5.7.9.12 अन्येर्कशक्रयोः पुत्रौ (Ś1 °त्रान्; D2.3.5 °त्राः); Ñ V B D10.11.13 M4 ऋक्षराजं तु (D13 च) तत्रान्य (V2–4 D11.13 M4 °न्ये with hiatus). Cm.g.t as in text (for [a]). —T1 missing from सहस्रशः up to सुग्री in 19[a]. —[b]) Cm अवतस्थुः; Ct उप° (as in text). Ñ V B D10.11.13 वनौकसः (for सहस्रशः). —D11 repeats 18[ab] as in D1. —[c]) V1 प्राविध्य*; V4 D2 °विधाञ् (for नानाविधाञ्). V4 चैव; D11 लोकान् (for शैलान्). —[d]) V4 बभंजिरे; D4 वि°; D7 व° (for च भेजिरे). D14 T2 G4 M3 भेजिरे काननानि च (by transp.). —After 18, M4 ins. l. 2 of 504*.

19 M4 reads 19 after 17[cd]. T1 missing up to सुग्री (cf. v.l. 18). —[a]) D12 om. च. D2 reads nominative in place of accusative. G1.3 सुग्रीवं सूर्यपुत्रं च (by transp.) —[b])V1 इंद्र- (for शक्र-). D2 शक्रपुत्रश्च वालिनः (sic). —After 19[ab], D13 ins. 503*. —M2 missing from तस्थु up to ह in 19[d] on a damaged fol. —[c]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 च (for ते). —[d]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 तेपि सर्वे (for सर्व एव). V1 B3 (marg.) महीश्वराः. Dt D6.8 सर्वे च हरियूथपाः. —After 19, Ś1 D1–3.5.7.11–13 (D11.13 after 20) ins.:

502* तथा दशग्रीववधे स्वयंभुवा
निशम्य सर्वं विहितं शतक्रतुः ।
मनुष्यलोके प्रभुरज्ञसा ययौ
दिदृक्षुरिक्ष्वाकुसुतं सुरेश्वरः ।

[(l. 1) D3 **ग्रीव-. —(l. 2) D2.12 निशाम्य. Ś1 D13 विदितं; D12 विहतु (sic) (for विहितं). D2 श*क्रतुः. —(l. 3) D1–3.7 °लोकं; D11 निशम्य° (for मनुष्यलोके). D2 [अ]याद् (for ययौ). —(l. 4) Ś1 D13 °कुर्; D1 ऐक्ष्वाकु° (for इक्ष्वाकुसुतं). D11 रवे°; D13 स्वरे° (both sic) (for सुरेश्वरः).]

On the other hand, B1.4 Dt D4.6.8.9.13 (after 19[ab]).14 S Cg.t ins.:

503* नलं नीलं हनूमन्तमन्यांश्च हरियूथपान् । —

[S (except T1.3) नळं. D13 चैव (for नीलं). D4 अन्यान्य- (sic); D9 चा° (for अन्यांश्च). D9 M3 °पुंगवान्; M2 हरियू** (for हरियूथपान्). B4 सुषेणं च तथैव च (for the post. half).]

Dt D4.6.8.9.14 S Cg.t cont., Cr.m. ins. l. 5-6, Ck l. 3–6 after 19:

504* ते तार्क्ष्यबलसंपन्नाः सर्वे युद्धविशारदाः ।
विचरन्तोऽर्दयन्दर्पात्सिंहव्याघ्रमहोरगान् ।
तांश्च सर्वान्महाबाहुर्वाली विपुलविक्रमः ।
जुगोप भुजवीर्येण ऋक्षगोपुच्छवानरान् ।
तैरियं पृथिवी शूरैः सपर्वतवनार्णवा । [5]
कीर्णा विविधसंस्थानैर्नानाव्यञ्जनलक्षणैः ।

[(l. 1) M2 **र्क्ष्य-; M4 ये चान्ये (for ते तार्क्ष्य-). M3 -वेग°; M4 °संयुक्ताः (for -बलसंपन्नाः). D9 बुद्धि- (for युद्ध-). —After l. 1, M4 reads l.2 of 500*. —(l. 2) M4 om. l. 2 here and ins. after 18. Dt D6.8 M2 °सर्वान्; D9 [स]दयेदर्पान् (sic) (for ऽर्दयन्दर्पात्). M4 निगृह्णीयुश्च ये दर्पात् (for the prior half). —T1 missing from l. 3 up to ऋ in the post. half of l. 4 on a damaged fol. —(l. 3) Dt D6.8

तैर्मेघवृन्दाचलतुल्यकायै-
र्महाबलैर्वानरयूथपालैः ।
बभूव भूर्भीमशरीररूपैः
समावृता रामसहायहेतोः ॥ २०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥

१७

निवृत्ते तु क्रतौ तस्मिन्हयमेधे महात्मनः ।
प्रतिगृह्य सुरा भागान्प्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥ १
समाप्तदीक्षानियमः पत्नीगणसमन्वितः ।
प्रविवेश पुरीं राजा सभृत्यबलवाहनः ॥ २
यथार्हं पूजितास्तेन राज्ञा वै पृथिवीश्वराः ।
मुदिताः प्रययुर्देशान्प्रणम्य मुनिपुंगवम् ॥ ३

G. 1. 16. 9
B. 1. 18. 3
L. 1. 11. 40

महाबलो (for तांश्च सर्वान्). D9 °बाहून्बल- (sic) (for महाबाहुर्बली). M3 repcats विपुल. —(l. 4) M4 ऋक्षवानरकिंनरान् (for the post. half). —(l. 5) G4 -वनार्णवे. —(l. 6) D9 विलाष- (sic) (for विविध-). D9 -लक्षणव्यंजनैः (by transp.).]

20 Ś1 D1–3.5.7.12 om. 20. —[a]) D13 तन् (for तैर्). V2 -वृंदानि च; B4 -तुल्याचल-; D13 -वृंदावलि- (for -वृन्दाचल-). Dt D6.8.9 -कूटसंनिभैर् ; D4.14 S -कूट(M4 -शृंग)कल्पैर् ; D11 -तुल्यविग्रहैर् (for -तुल्यकायैर्). —[b]) Dt D6.8 M4 Ct -यूथपाधिपैः (M4 °चलैः); D4.9 G1 -यूथपैश्च; T3 -यूथपाढ्यैः (for -यूथपालैः). —[c]) V4 lacuna for four letters after व in बभूव. V3 बभूवतुर् (for °भूर्). D9 भूमिश्च°; D11 भूर्भूमिधरानु°; D13 भूमिः स°; Cr.m.g.t as in text (for भूर्भीमशरीररूपैः). —T1 damaged for [d]. —[d]) V3 °तौ; D11 समाद्य* (sic) (for समावृता). B4 *म- (for राम-). M4 -भूतैः (for -हेतोः). —After 20, D11.13 ins. 502*.

Colophon. *Kāṇḍa name:* Ś1 Ñ2 D1.10 om. T1 damaged; V B D11 आदि°; D3 अयोध्या°. —*Sarga name:* Ś1 Ñ V1.3.4 B2–4 D1.3.5.7.9–12 वानरोत्पत्तिः; V2 देवजन्म; B1 ऋक्षवानरोत्पत्तिः; D2 वानरादिः; D13 * * * त्पत्तिः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V1.4 D3.5.12.13 om.; Ñ2 B D10.11 20; V2 22; V3 19; D1.7 15; D2 as in text; D8 S (except M3.4) सप्तदशः; Dt D6.6.14 M3.4 सप्तदश: 17 ; D9 विंशतिः 20. —After colophon, D10 concludes with इति कुशलवयोराख्याने प्रथमेह्नि वर्तमानकथाप्रसंगः समाप्तः; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

17

☞ Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 transp. Sarga 16 and 514*, the substitute passage of 52 lines for st. 1–21 in this Sarga. In addition to the subst. 514* Ś1 D1–3.5.7.12.13 (l. 1–4 are omitted in these MSS. except D13) read (var.) st. 1, 2^{cd}, 6, 8^{ab}, 9^{ab} (D7 om.) and 10 also in their proper place after transposing 10 after 2^{cd} and 8^{ab} after 9^{ab}.

1 T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः. —[a]) Ś1 D1–5.7.9.12.14 T3 G2–4 M1–3 निवृत्ते; Cm.g.k.t निवृत्ते (as in text). T2 *sup. lin.* तु. —[b]) M3 वाजि-; Cg.k.t as in text (for हय-). T1 damaged for त्मनः in महात्मनः. —[c]) D1 तत्र (for प्रति-). Dt D6.8 [अ]मरा (for सुरा). Ś1 D1–3.5.7.12.13 भागं; G1 (before corr.) लाभान् गान् (sic) (for भागान्).

2 Cf. v.l. 1 and 21. —[c]) D9 पुरं (for पुरीं). —[d]) T1 missing from व in 2^d to ताः in 3^c on a damaged fol. D3 -वा * नः (for -वाहनः).

3 Cf. v.l. 1 and 21. T1 damaged up to मुदिताः in [c] (cf. v.l. 2). —[a]) G1.3 यथावत् (for °र्हं). —[b]) Dt D6.8 च (for वै). —After 3, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cg.k.t ins. :

505* श्रीमतां गच्छतां तेषां स्वपुराणि पुरात्ततः ।
बलानि राज्ञां शुभ्राणि प्रहृष्टानि चकाशिरे ।

[Cr.in do not comm. —(l. 1) T1 missing (for तेषां). Dt D6.8 स्वगृहाणि. Dt पु * त्; T3 समं (for पुरात्). M3 तदा (for ततः).]

G. 1. 16. 11
B. 1. 18. 5
L. 1. 11. 41

गतेषु पृथिवीशेषु राजा दशरथः पुनः ।
प्रविवेश पुरीं श्रीमान्पुरस्कृत्य द्विजोत्तमान् ॥ ४
शान्तया प्रययौ सार्धमृष्यशृङ्गः सुपूजितः ।
अन्वीयमानो राज्ञाथ सानुयात्रेण धीमता ॥ ५
कौसल्याजनयद्रामं दिव्यलक्षणसंयुतम् ।
विष्णोरर्धं महाभागं पुत्रमिक्ष्वाकुनन्दनम् ॥ ६
कौसल्या शुशुभे तेन पुत्रेणामिततेजसा ।
यथा वरेण देवानामदितिर्वज्रपाणिना ॥ ७
भरतो नाम कैकेय्यां जज्ञे सत्यपराक्रमः ।
साक्षाद्विष्णोश्चतुर्भागः सर्वैः समुदितो गुणैः ॥ ८
अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राजनयत्सुतौ ।
वीरौ सर्वास्त्रकुशलौ विष्णोरर्धसमन्वितौ ॥ ९
राज्ञः पुत्रा महात्मानश्चत्वारो जज्ञिरे पृथक् ।
गुणवन्तोऽनुरूपाश्च रुच्या प्रोष्ठपदोपमाः ॥ १०

4 Cf. v.l. 1 and 21. —^{a}) T3 गते तु. —^{b}) D14 T1.2 G4 M1.3 तदा; G2 तथा (for पुनः). —T1 damaged from रीं in 4^{c} to शृं in 5^{b}. —^{c}) G2 M1 पुरं (for पुरीं). —^{d}) D14 T2.3 G2.4 M1–3 °त्तमं; G1.3 द्विजर्षभं; Cg.k.t द्विजोत्तमान् (as in text).

5 Cf. v.l. 1 and 21. T1 damaged up to शृं in 5^{b} (cf. v.l. 4). —^{a}) G1 प्रददौ (for प्रययौ). —^{c}) Dt D6.8 G1.3 M2 अनुगम्यमानो राज्ञा च (G1.3 वै; M2 °थ) (hypermetric). ❀ Ck: अनुगम्यमान इत्यृश्यशृङ्गविशेषणम्। आर्षं गुरुलघ्वक्षरवैषम्यम्।; Ct: राज्ञा दशरथेन अनुगम्यमान ऋष्यशृङ्गः। ❀ —After 5, Dt D4.6.8–10 (D10 om. l. 1–3 and ins. l. 4–7 after l. 19 of 514*).14 S (except M4) Cr.m.g.k.t (Cr.m comm. on l. 4–7; Ck comm. on l. 1 and 4–7) ins.:

506* एवं विसृज्य तान्सर्वान्राजा संपूर्णमानसः ।
उवास सुखितस्तत्र पुत्रोत्पत्तिं विचिन्तयन् ।
ततो यज्ञे समाप्ते तु ऋतूनां षट् समत्ययुः ।
ततश्च द्वादशे मासे चैत्रे नावमिके तिथौ ।
नक्षत्रेऽदितिदैवत्ये स्वोच्चसंस्थेषु पञ्चसु । [5]
ग्रहेषु कर्कटे लग्ने वाक्पताविन्दुना सह ।
प्रोद्यमाने जगन्नाथं सर्वलोकनमस्कृतम् ।

[(l. 1) T3 संपूज्य (for विसृज्य). —(l. 2) G2 उवाच (for उवास). D9 विचिंतयेत्. —T1 damaged from तु in l. 3 to नावमिके in l. 4. —(l. 3) D6.9 समाययुः (for समत्ययुः). T3 M3 षट्कमत्ययात् (M3 °गात्). —(l. 4) M2 तु (for च). D9 दशमे (for द्वादशे). —(l. 5) G4 M2 सोच्च- (for स्वोच्च-). —(l. 7) G1 प्रोद्यमानं. D9 -लोकैर् (for -लोक-).]

6 Cf. v.l. 1 and 21. —^{b}) D4 वीर्य-; G1–3 M1.3 Cg सर्व- (for दिव्य-). Ś1 D1–3.5.7.12.13 राजर्षिवर(Ś1 °रिव)ल-(D12 °लर metathesis)क्षणं(Ś1 °णैः). —T1 damaged from हा in 6^{c} to मि in 7^{b}. —^{c}) Dt °गा; D6 * * भागं (for महाभागं). Ś1 D1–3.5.7.12.13 साक्षाद्विष्णोस्तदर्धं(Ś1 °र्धे) हि. —^{d}) Dt D6.8.9 G1 M2 ऐक्ष्वाकु- (sic); G3 Cg.k ऐक्ष्वाक- (for इक्ष्वाकु-). D4 इक्ष्वाकुकुलवर्द्धनं; T3 सर्वैः समुदितं गुणैः (cf. 8^{d}). ❀ Ck: ऐक्ष्वाकस्य दशरथस्य नन्दनम्। दाण्डिनायनेत्यादिना उकारलोपः ❀ —After 6, Dt D6.8 M3 ins.:

507* लोहिताक्षं महाबाहुं रक्तोष्ठं दुन्दुभिस्वनम् ।
[No comm. M3 रक्तास्यं (for रक्तोष्ठं).]

8 Cf. v.l. 1 and 21. —^{ab}) T3 कैकेय्याः. Ś1 D1–3.5.7.12.13 कैकेयी जनयामास भरतं धर्मवत्सलं.

9 Cf. v.l. 1 and 21. —^{b}) M3 सुषुवे (for [अ]जनयत्). Ś1 D1–3.5.12.13 जनितौ तौ सुमित्रया. —T1 damaged from 9^{c} to मी in l. 1 of 508*. —^{c}) D4.9 transp. वीरौ and सर्वास्त्रकुशलौ. —After 9, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cr.m.g.k.t ins.:

508* पुष्ये जातस्तु भरतो मीनलग्ने प्रसन्नधीः ।
सार्पे जातौ तु सौमित्री कुलीरेऽभ्युदिते रवौ ।

[(l. 1) T2 (before corr.) पुष्य-. Dt जातस्म (sic) (for जातस्तु). —(l. 2) D6 (before corr. as above) Ck सार्प- (for सार्पे). Dt D9 G2 जाते (sic); G1 जातस् (for जातौ). D4.9 M2 च (for तु). G1 सौमित्रिः; G4 सौमित्रे (sic). G3 कुलीर- (for कुलीरे).]

10 Cf. v. l. 1 and 21. —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.12.13 तस्य; T1.2 राज-; Cm.g.t as in text (for राज्ञः). —^{c}) Ś1 Dt D4.6.8.13 सुरूपाश्; Cg.k.t as in text (for [ऽ]नुरूपाश्). —^{d}) T3 रुचा (for रुच्या). Ś1 D1–3.5.7.12.13 लोकपालोपमा (Ś1 °मैर्) गुणैः; D9 चत्वारो वासवोपमाः. Cm.g.k.t as in text (for ^{d}). —After 10, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cg.k.t ins.:

509* जगुः कलं च गन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिश्च खाच्च्युता ।
उत्सवश्च महानासीदयोध्यायां जनाकुलः ।
रथ्याश्च जनसंबाधा नटनर्तकसंकुलाः ।
गायकैश्च विराविण्यो वादकैश्च तथापरैः । [5]
विरेजुर्विपुलास्तत्र सर्वरत्नसमन्विताः ।
प्रदेयांश्च ददौ राजा सूतमागधबन्दिनाम् ।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं गोधनानि सहस्रशः ।

[(l. 1) D4.9 जगुर्गंधर्वपतयो (for the prior half). T1 damaged from रो in l. 1 to श्च in l. 3. —(l. 2) Dt D6.8 Ct च खात्पतत्; M2 पपात ह (for च खाच्च्युता). —(l. 3) T3 सु- (for च). —(l. 4) G2 नटकर्तक- (sic). —(l. 5) Dt

अतीत्यैकादशाहं तु नामकर्म तथाकरोत् ।
ज्येष्ठं रामं महात्मानं भरतं कैकयीसुतम् ॥ ११
सौमित्रिं लक्ष्मणमिति शत्रुघ्नमपरं तथा ।
वसिष्ठः परमप्रीतो नामानि कृतवांस्तदा ।
तेषां जन्मक्रियादीनि सर्वकर्माण्यकारयत् ॥ १२
तेषां केतुरिव ज्येष्ठो रामो रतिकरः पितुः ।
बभूव भूयो भूतानां स्वयंभूरिव संमतः ॥ १३
सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे लोकहिते रताः ।
सर्वे ज्ञानोपसंपन्नाः सर्वे समुदिता गुणैः ॥ १४
तेषामपि महातेजा रामः सत्यपराक्रमः ।
बाल्यात्प्रभृति सुस्निग्धो लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः ॥ १५
रामस्य लोकरामस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य नित्यशः ।
सर्वप्रियकरस्तस्य रामस्यापि शरीरतः ॥ १६
लक्ष्मणो लक्ष्मिसंपन्नो बहिःप्राण इवापरः ।
न च तेन विना निद्रां लभते पुरुषोत्तमः ।
मृष्टमन्नमुपानीतमश्नाति न हि तं विना ॥ १७
यदा हि हयमारूढो मृगयां याति राघवः ।
तदैनं पृष्ठतोऽभ्येति सधनुः परिपालयन् ॥ १८
भरतस्यापि शत्रुघ्नो लक्ष्मणावरजो हि सः ।
प्राणैः प्रियतरो नित्यं तस्य चासीत्तथा प्रियः ॥ १९

G. 1. 19. 25
B. 1. 18. 33
L. 1. 14. 29

D6.8.9 (before corr. as above) G2.3 M1.2 Cg.k.t गायनैश् (for गायकैश्). D4 निनादिन्यो (for विराविण्यां). Dt D6.8 Cg.k.t वादनैश्; D9 वाहकैश् (for वादकैश्). —D9.14 T1.2 G M1–3 om. l. 6. —(l. 6) D4 reads तत्र in marg. —(l. 7) D9 अदेयं (for प्रदेयांश्). T3 ततो (for ददौ). —(l. 8) T1 damaged from णे up to तथा in 11b.]

11 Cf. v.l. 1 and 21. T1 missing up to **तथा** in b (cf. v. l. 509*). —b) T3 **सोहकर्म** (sic) (for **नामकर्म**). —d) M3 **कैकेयी-** (for **कैकयी-**).

12 Cf. v.l. 1 and 21. —a) D6.9.14 **सौमित्रं**; G4 Ck **सौमित्री**. T1.2 G4 M2 **लक्ष्मण** (for °णम्). M3 **ज्येष्ठं** (for **इति**). Cg cites a as in text. —b) D4 **शत्रुघ्न** * **परं**. —d) Dt D4.6.8.9 T3 G1.3 M2 Ct **कुरुते** (for **कृतवांस्**). D4 (before corr.) **तथा** (for **तदा**). —After 12cd, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cg.k.t ins.:

510* ब्राह्मणान्भोजयामास पौरजानपदानपि ।
अददद्ब्राह्मणानां च रत्नौघममितं बहु ।

[(l. 2) D6 आददद्; D9.14 T1.2 G1.3.4 M2.3 अ(D9 प्र)ददाद्; T3 स ददौ; G2 M1 अदाच्च. G2 M1 तु (for च). G2 रत्नंघम् (sic) (for रत्नौघम्). Dt D6.8 अमलं (for अमितं). D9 रत्नं बहुधनं तदा (for the post. half).]

—e) D4 **-क्रम-**; Cr.m.k as in text (for **-क्रिया-**). —f) T3 M2 Ct **-कार्याणि** (for **-कर्माणि**).

13 Cf. v.l. 1 and 21. —a) T2 (after corr. *sec. m.*) **ज्येष्ठो** (as in text). —b) M1 (before corr.) **प्रभुः**; Cg.k as in text (for **पितुः**).

14 Cf. v.l. 1 and 21. —a) D14 (after corr. *sec. m.* as in text) **देव-** (for **वेद-**). —b) D9 G4 **सर्व-** (for **सर्वे**). D4 **पौर-** (for **लोक-**). T3 °**लोकविशारदाः**; Cr.g cite b as in text. —c) D4 T2.3 Ck °**पपन्नाश्च**; D9 **तु ज्ञानसं**°; G1 M3 **ज्ञानौघसं**°; Ct as in text (for **ज्ञानोपसंपन्नाः**). —d) T2 **सर्वैः** (for **सर्वे**).

15 Cf. v.l. 1 and 21. —After 15ab, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins. (Cg.k.t comm. on l. 1 and 2):

511* इष्टः सर्वस्य लोकस्य शशाङ्क इव निर्मलः ।
गजस्कन्धेऽश्वपृष्ठे च रथचर्यासु संमतः ।
धनुर्वेदे च निरतः पितुः शुश्रूषणे रतः ।

[(l. 1) M3 जगतः (for लोकस्य). D4 सुधांशुर् (for शशाङ्क). G2 repeats from the post. half of l. 1 up to स्कन्धे, after 16a. —After l. 2, D4 ins. श्रीमते रामानुजाय नमः. —(l. 3) D4 T3 repeat l. 3 after 17ab. M2 damaged for ध in धनुर्वेदे. G2 निरताः (sic). D4 (second time) 14 T1.3 G2.4 M1–3 पितृ- (for पितुः). T3 शिशृ*णे; G3 शिश्रूषणे (sic) (for शुश्रूषणे). G2 रताः (sic) (for रतः).]
—c) G4 **बाल्य-**; Cm.g.k as in text (for **बाल्यात्**).

16 Cf. v.l. 1 and 21. —After 16a, G2 repeats from the post. half of l. 1 to **स्कन्धे** in l. 2 of 511*. —c) D4 Cr **सर्वे**; Cm.g.k as in text (for **सर्व-**). —d) G4 lacuna after **श**.

17 Cf. v.l. 1 and 21. —After 17ab, D4 T3 repeat l. 3 of 511*. —e) D9 (before corr.) **भवते यन्विना निद्रां**. —f) T2 **पुरुषोत्त** *:. —g) T2 (after corr. *sec. m.*) **अभाति** (as in text).

18 Cf. v.l. 1 and 21. M3 repeats 18 after 19. —e) Dt D6.8.9 M2.3 (second time) **अथ**; T2 G4 **तथा**; Cg as in text (for **तदा**). M3 (second time) **याति**; Cg as in text (for **ऽभ्येति**).

19 Cf. v.l. 1 and 21. D4 transp. 19 and 20. —b) D14 T1.2 G1.4 M2.3 **हितः**; T3 [**अ**]**पि**°; Cg.k.t as in text (for **हि सः**). —c) D9.14 **प्रियतमो**; Cm.g °**तरो** (as in text). —d) T3 **चापि** (for **चासीत्**). G1.4 **तदा**; Cg.t as in text (for **तथा**). —After 19, M3 repeats 18 and thereafter ins.:

512* शत्रुघ्नसहितः श्रीमान्पुरस्ताद्भरतोऽभवत् ।
नित्यं सर्वेऽनुरक्ताश्च पितरं तोषयन्ति ते ।

G. 1. 19. 19
B. 1. 18. 33
L. 1. 14. 15

स चतुर्भिर्महाभागैः पुत्रैर्दशरथः प्रियैः ।
बभूव परमप्रीतो देवैरिव पितामहः ॥ २०

ते यदा ज्ञानसंपन्नाः सर्वे समुदिता गुणैः ।
ह्रीमन्तः कीर्तिमन्तश्च सर्वज्ञा दीर्घदर्शिनः ॥ २१

20 Cf. v. l. 1 and 21. D4 transp. 19 and 20. —^{b}) T2.3 G1.4 M3 दशरथ-. —^{d}) M3 देवैर्नारायणो यथा; Ck as in text (for ^{d}).

21 ^{a}) D4 सदा; T1.2 G4 यथा; Cg as in text (for यदा). M3 transp. 21^{b} and 21^{d}. —^{b}) D9.14 T2 G2.4 M1 सर्वैः; Ct as in text (for सर्वे). —^{c}) D4 T3 G1.3.4 M1–3 श्रीमंतः; Cg as in text (for ह्रीमन्तः). —^{d}) D14 (after corr. *sec. m.*) सर्वज्ञा (as in text). D4.9 T1.2 G2 M3 दीर्घदर्शनाः (G2 M3 °नः [sic]); Cg as in text. —After 21, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins. (Cg.k comm. on l. 1–3; Ct on l. 3):

513* तेषामेवंप्रभावानां सर्वेषां दीप्ततेजसाम् ।
पिता दशरथो हृष्टो ब्रह्मा लोकाधिपो यथा ।
ते चापि मनुजव्याघ्रा वैदिकाध्ययने रताः ।
पितृशुश्रूषणरता धनुर्वेदे च निष्ठिताः ।

[(l. 1) G1 तेषामेव च पुत्राणां (for the prior half). D14 दीप्ति°; G1 दीर्घदर्शिनां (for दीप्ततेजसाम्). —(l. 2) G2 तथा (for पिता). D9 G1 ब्रह्म- (for ब्रह्मा). —(l. 3) G2 मानुष- (for मनुज-). —(l. 4) D9 T3 G1.3 पितुः (for पितृ-). T3 -परा (for -रता). M3 damaged for ध in धनुर्वेदे.]
—For 1–21, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 (for Ś1 D1–3.5.7.12.13 cf. v.l. 1) subst. and read before Sarga 16, while D9 ins. after the passage no. 3 in App. I:

514* (1 ^{ab}) समाप्तेऽथ क्रतौ तस्मिन्वाजिमेधे यथाक्रमम् ।
(1 ^{cd}) हविर्भागानवाप्येष्टाअग्मुर्देवा यथागतम् ।
(3) ऋषयश्च महात्मानः प्रतिजग्मुः सुपूजिताः । —
राजानश्चैव ये तत्र क्रतावासन्समागताः ।
(2 ^{ab}) समाप्तदीक्षानियमः पक्षीगणसमन्वितः । — [5]
संप्रहृष्टमना भूत्वा राजा दशरथस्तदा ।—
गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु सभृत्यबलवाहनः ।
(4 ^{cd}) प्रविवेश पुरीं श्रीमान्पुरस्कृत्य द्विजोत्तमान् ।
colophon
ततः कालेन महता ऋष्यशृङ्गः सुपूजितः । —
(5 ^{ab}) शान्तया प्रययौ सार्धं ब्राह्मणैश्च कृतात्मभिः । [10]
(5 ^{cd}) अन्वीयमानो राज्ञा वै सानुयात्रेण धीमता ।
राजापि धर्मेण तदा रञ्जयन्प्रजुनयैः प्रजाः ।
इक्ष्वाकुवंशजः श्रीमान्दीप्तयाप्यायितः श्रिया ।
यशसा रञ्जयँल्लोकान्कृतात्मा सर्वधर्मवित् ।
धर्ममेव च सत्यं च संपश्यञ्जीविते फलम् । [15]
तिस्रो महिष्यस्तास्तस्य राजर्षेरभवन्पुरा । —
गुणवत्योऽनुरूपाश्च रूपेणाप्सरसां समाः । —
कौशल्या सदृशी तत्र कैकेयी चाभवच्छुभा । —
सुमित्रा वामदेवस्य बभूव करणी सुता । —
तासां प्रजज्ञिरे पुत्राश्चत्वारोऽमिततेजसः । [20]
रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरता देवरूपिणः । —
तेषां ज्येष्ठं महाबाहुं वीरमप्रतिमौजसम् । —
(6 ^{ab}) कौशल्याजनयद्रामं विष्णुतुल्यपराक्रमम् । —
(7 ^{ab}) कौशल्या शुशुभे तेन पुत्रेणामिततेजसा ।
(7 ^{cd}) अदितिर्देवराजेन यथा बलनिषातिना । [25]
(9 ^{ab}) अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राजनयत्सुतौ ।
दृढभक्ती महोत्साहौ रामस्यानवमौ गुणैः । —
(9 ^{cd}) तावप्यास्तां चतुर्भागौ विष्णोः संपिण्डितावुभौ ।
चतुर्भागस्य यस्यार्धमेकैकः पादशोऽददात् ।
(8 ^{ab}) भरतो नाम कैकेय्याः पुत्रः सत्यपराक्रमः । [30]
साक्षाद्विष्णोश्चतुर्भागः सर्वैः समुदितो गुणैः ।
ते दीप्तयशसः सर्वे महेष्वासा नरर्षभाः । —
अपूरयन्त ते कामान्पितुर्धर्मविशारदाः । —
(20 ^{ab}) स चतुर्भिर्महाभागैः पुत्रैर्दशरथो वृतः ।
(20 ^{cd}) बभूव परमप्रीतो देवैरिव पितामहः । [35]
(13 ^{ab}) तेषां केतुरिव श्रेष्ठो रामो रतिकरः पितुः ।
(13 ^{cd}) बभूव भूयो भूतानां स्वयंभूरिव धर्मतः ।
(21 ^{ab}) ते यदा ज्ञानसंपन्नाः सर्वज्ञा दीर्घदर्शिनः ।
(21 ^{cd}) सर्वशास्त्रार्थविदुषो ह्रीमन्तः सत्यवादिनः ।
(14 ^{ab}) आसन्वेदविदः शूराः सर्वे शास्त्रार्थकोविदाः । [40]
(14 ^{cd}) श्रीमन्तः कृतविद्याश्च सर्वैः समुदिता गुणैः ।
(15 ^{ab}) तेषामतियशा लोके रामः सत्यपराक्रमः ।
(15 ^{cd}) बाल्यात्प्रभृति च स्निग्धो लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः ।
(16 ^{ab}) सर्वाभिरामं रूपेण भ्राता भ्रातरमग्रजम् ।
(16 ^{cd}) स च प्रियतरस्तस्य प्राणेभ्योऽप्यरिसूदनः । [45]
(17 ^{ab}) लक्ष्मणो लक्ष्मणोपेतो रामस्य रिपुघातिनः ।
(17 ^{ef}) सृष्टमन्नमुपानीतमभाति न हि तं विना । —
प्रीतिर्न चास्य जायेत प्रीतिकालेषु तं विना ।
(18 ^{ab}) यदा हयमुपारूढो मृगयां याति राघवः ।
(18 ^{cd}) तदैनं पृष्ठतोऽन्वेति सधनुः पथि पालयन् । [50]
(19 ^{ab}) भरतस्यापि शत्रुघ्नो राघवस्येव लक्ष्मणः ।
(19 ^{cd}) प्राणैर्बहुमतो नित्यं तस्यापि स तथाभवत् ।

[For ins. see below. Ś1 D1–3.5.7.9.12 om. l. 1–4. —(l. 1) D13 समाप्तौ. V4 B4 D13 तु; D11 च (for सम्). M4 क्रमात् (for क्रतौ). V1 -वेधे (sic) (for -मेधे). B3 M4 महाक्रतौ; B4 महाद्भुते (for यथाक्रमम्). —(l. 2) M4 [अ]द्यान् (for [इ]ष्टान्). D11 हविर्भागेन संतुष्टा (for the prior half). D13 देवा जग्मुर् (by transp.). Ñ2 थायगतं (metathesis); B1 °क्रमं (for यथागतम्). —(l. 3) V1 स (for च). Ñ2 प्रपूजिताः; M4 यथाक्रमं. —(l. 4) V4 राजानं (for राजानश्). Ñ1 च च°; V3 ते च ये चैव; M4 च प्रतियुयुर् (for चैव ये तत्र). V3 क्रतोरासन्; V4 हूतारासन् (sic); B1 क्रतावरय; M4 ये तत्रासन् (for क्रतावासन्). —After l. 4, Ñ V B D10.11.13 ins. a passage of 14 lines given in App. I no. 3, while Ś1

D1–3.5.7.9.12 ins. after 487* (I. 15.28). —M4 om. l. 5-8. —(l. 5) D12 -गज (for -गण).—(l. 6) Ñ1 V1 D11 स प्रहृष्टमना; Ñ2 प्रसंहृष्टमना. D9 transp. भूत्वा and राजा. Ñ2 V3 B1.4 D1.10 तथा (for तदा). —D11 om. l. 7-8. —(l. 7) V4 °वेष्वेव; D1–3.7 मानवे° (for पार्थिवेन्द्रेषु). V4 -वर- (for -बल-).—(l. 8) D12 आविवेश. V1 पुरं (for पुरीं). Ñ2 V4 B3 D10 द्विजर्षभान्; D1–3.7.9 द्विजोत्तमं. —After l. 8 (D11 after l. 6), all (except M4) read colophon. [—*Sarga name*: D11 om. Ś1 D5.9.12 पायसोत्पत्तिः; Ñ V B1–3 D10 राजसं(Ñ2 V1 B3 D10 om. सं)प्रेषणं; B4 D12 सं(B4 राजपुर)प्रवेशनं; D1–3.7 पायसप्र(D3 om. प्र)विभागो. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.12 om. both. Ñ2 B2.3 D10 16; V2 18; V3 15; D1 12; D5.7 11; D2 द्वादशः; D12 षोडशः; D9.11 षोडश: 16.]—Before l. 9, D12 ins. ref. सूत्र उ°.—(l. 9) Ñ V1.3.4 B D1–3.5.7.9–13 कालस्य महतः (D11 °ता) (for कालेन महता). Ñ V2 प्रपूजितः; V4 प्रतापवान्; B2 स पूजितः; B4 समुत्सुकः; D9 स्म पूजितः.—V2 om. l. 10-11.—(l. 10) Ñ V1.3.4 B D10.12 प्रययौ शांतया (by transp.). Ñ1 सर्वे; Ñ2 सर्व- (for सार्धं). Ś1 कृतांजलिः (for कृतात्मभिः).—For subst. see below. —M4 om. l. 11.—(l. 11) D5 आनीयमानो. D11 राजा (for राज्ञा). D12 च (for वै). V4 सान्नपात्रेण; D12 मानुषेंद्रेण (for सानुयात्रेण).—After l. 11, all the above MSS. ins. a passage of 127 lines given in App. I (no. 4.) —Ñ V B1 D10 M4 (for V1 and M4 cf. v.l. l. 124 and 127 of App. I no. 4) om. l. 12-15. B2 om. l. 12-14. B3 reads l. 12-15 in marg.—(l. 12) Ś1 D5.12.13 स चचा(D12 °का)रोत्तमं धर्मं (for the prior half). D7 नु नयैः; D9 अनुगैः; D12 मुनयः (sic) (for सुनयैः). D2 प्रजाश्च रंजयन्नयैः (for the post. half).—(l. 13) B3.4 D9 -राजवंशस्य; D1 -राजवंशं सः; D2.3.7 -वंशं(D2 °श) विपुलं (D2 राजानं) (for -वंशजः श्रीमान्). D1.3.7.9 [आ]प्याययन्; D2 व्यापयन् (for [आ]प्यायितः). B3.4 दीप्तां प्रोद्वहन(B3 प्रावर्धयत्) श्रियं (for the post. half).—After l. 13, D11 reads l. 127 of App. I no. 4.—D11 om. l. 14.—(l. 14) D2 नत- (for कृत-). B3 धर्मसत्यवित्; B4 सत्यधर्मवित्.—B3 reads l. 15 in marg.—(l. 15) D9 हि सत्यांशं (for च सत्यं च). B3 स प°; D9 पश्यति (for संपश्यन्). D11 जीवितं (for जीविते). —(l. 16) Ś1 D5.11.12 राज्ञो वै; B1.3 °स्तत्र; D1–3.7.9.12 राजर्षेः; M4 तस्यैव (for तास्तस्य). M4 तदा (for पुरा); Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 बभूवुस्तस्य धीमतः (for the post. half).—(l. 17) B4 शीलवत्यो (for गुणवत्यो). D5 [अ]नुरू*श्च; B1 M4 [अ]प्सरसः समाः (M4 °सोपमाः). Ś1 D1–3.5.7.9.12 चारुमो(D3.7 °प्रौ)ष्ठपदोप(D7 °त्त)माः (for the post. half).—(l. 18) V1 तस्य; B1 चैव; M4 तासां (for तत्र). D1–3.5.7.9.11.12 स(D12 ता)वृशी त(D11 चा)त्र (D9 °स्य) कौशल्या (by transp.). V2 पुरा; V3 तदा (for शुभा).—(l. 19) V1 lacuna up to व; V3 राम°; D11 चापि° (for वामदेवस्य). B3 तरुणी; M4 वत्सला (for बभूव). V2–4 B3 (m. also) D1 M4 तरुणी; B2 चाभवत्; D11 रमणी (for करुणी). V1 lacuna; V2.4 B3 (m. also) D11 M4 शुभा; D9 (m.) यथा (before corr. as above) (for सुता).—After l. 19, D10 ins. l. 4-7 of 506*.—D2.3 om. l. 20-21.—(l. 20) Ś1 D1.5.7.9.11.12 M4 ततोस्य; V2 °सं-; V3 तेषां° (for तासां प्र-). Ś1 V3 D5.7.12 °विक्रमाः; D11.12 °सा; M4 लोकविश्रुताः (for ऽमिततेजसः).—D12 om. l. 21-24.—(l. 21) Ś1 D1.5.7.9 -शत्रुघ्ना. D11.12 च महाबलाः (for देवरूपिणः). Ś1 D1.5.7.9 भरत(D5 °*)श्च महाबलः (D5 °त्मनः) (for the post. half).—B4 om. from l. 22 (partially) up to the prior half of l. 2 of 519*.—(l. 22) D5 श्रेष्ठं (for ज्येष्ठं). Ñ V B1–3 D10 M4 जन्मतेजो-गुणज्येष्ठं (V2.3 B3 [m. also]श्रेष्ठं) (for the prior half). Ñ V B1–3 D10 M4 पुत्रम् (for वीरम्).—B3 om. l. 23-25. —(l. 23) D2 [अ]जन*द्रामं.—(l. 24) M4 सा देवी (for कौशल्या). D3.7 transp. कौशल्या and शुशुभे तेन. D3.7 सुपुत्रेणामितौजसा (for the post. half).—(l. 25) Ñ V B1–3 D10.12 M4 यथाविधिपेन(Ñ2 देवेन; M4 वरेण)देवानाम् (= 7° in M4) (for the prior half). D1 बलिनिपातिना; D3.7.9.11 बलवि(D11 वज्रनि)घातिना. Ñ V B1–3 D10.12 M4 अदितिर्वज्र-पाणिना (= 7ᵈ) (for the post. half).—For ins. see below.—V1 reads l. 26-28 after 522*.—(l. 26) D7 repeats l. 26 after l. 31. Ñ V B1.2.4 D10.12 M4 तथा; B3 तदा (for अथ). D7(both times).9.11 जनितौ तौ सुमित्रया (= 9ᵇ as in Ś1); M4 सुमित्रायामजायतां (for the post. half).—(l. 27) V1–3 B2 दृढभक्तौ; M4 दृढभक्ति-. Ñ B3 D10 महात्मानौ; V3 महेष्वासौ (for महोत्साहौ). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 उत्तमौ दृढभक्ती(D12 °क्ता)नां (D2.3.7.9.11 °तौ) (for the prior half). Ñ2 B3 D10 °स्यावरजौ; V1 °स्य नाथमौ; V2 °स्यानरसौ (sic); V3 °स्यानुवशौ; V4 °स्यानुपमौ; B1 °स्यानवमैर्; B4 °स्याव*जैर् (for रामस्यानवमौ). D11 बलवीर्यसमन्वितौ (for the post. half).—(l. 28) D1–3.7.9 तावास्तां तु (D2.3.7 च). B1 om. (hapl.) from चतुर्भागौ up to एव in 521*. M4 चतुर्भागाद्. V2 संपिंडिताच्छुभौ. D9 गुणैः (for उभौ).—(l. 29) D1–3.7.9.11 एकैकं. D1.12 [अ]दधात्; D9 ददौ (for ऽददात्).—For subst. see below.—(l. 30) D2 ना*(for नाम). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 जज्ञे (for पुत्रः). V3 शक्र°; D2.3.7 स(D3 प्र[sic])त्य प्रतिश्रवः; D10 सत्त्व°; D12 सात्म्य° (for सत्यपराक्रमः). —For ins. see below.—M4 om. l. 31-33; D9 om. 31-32; Ñ V B D10.12 om. l. 31.—(l. 31) D3 स वै (for सर्वैः).—After l. 31, D7 repeats l. 26.—(l. 32) B3 प्र-; D12 उद्- (for ते). Ñ1 -तेजसः; Ñ2 B3.4 D10 -मनसः (for -यशसः). Ñ2 सर्व-; D5 *वै (for सर्वे). D3.7 नराधिपाः; D5.12 महर्षभाः (sic) (for नरर्षभाः).—(l. 33) V B1 D10 आपूर-यंतस्ते (V4 °स्ततः; D10 °ततते ditto.); D2.3.7 आपूरयन्(D2 पूरयंतः)पितुः. D1 कामांस्तान्; D9 वै कामान् (for ते कामान्). D2.3.7 सर्वे (D2 °र्व-) (for पितुर्). B2 D2.3.7.13 -परायणः (for -विशारदाः).—(l. 34) Ñ2 B2–4 D10.12 repeat, while

M4 reads l. 34 after l. 2 of 532*. Ñ V B D10.13 (all except Ñ1 V B1, both times) नृपः (for वृतः). D11 om. l. 35-37. —(l. 35) D2 परम * *. V3 D1.3.7 वेदैरिव (D3 °रपि); D9 देवैरपि. —For l. 35, M4 subst. 533*. —M4 om. l. 36. —(l. 36) D7 ज्येष्ठो, D13 [आ]ख्यातो (for श्रेष्ठो). Ñ V B D10.13 लोक(Ñ1 * *)हिते रतः; D2 °करः प्रभुः; D3.7 रविकरः प्रभुः (D3 °रप्रभः) (for रतिकरः पितुः). —(l. 37) D2.12 धर्मवित् (for धर्मतः). —For subst. see below. —Ñ V B D10 M4 om. l. 38-42; D13 38-41. D11 reads l. 38-41 after l. 8 of 532*. —(l. 38) D1 नय-; D2 दया-; D3 यज्ञ-; D11 [अ]भवन्; D12 सदा (for यदा). D3 -दान- (for ज्ञान-). D2.9 दीर्घदर्शनाः. —(l. 39) D1 -[अ]स्त्र- (for -[अ]र्थ-). D2 धीमंतः (for श्रीमन्तः). —(l. 40) D5.7.9.11 सर्व- (for सर्वे). D1 सर्वास्त्र-; D2.3.7 धर्मार्थ-; D11 सर्वार्थ- (for शास्त्रार्थ-). —(l. 41) D9 श्रीमंतः (for श्रीमन्तः). D2.5 कु * विद्याश्. D5 सर्वे (for सर्वैः). D7 प्र° (for समुदिता). —For ins. see below. —D11 om. l. 42. —(l. 42) = 1. 76.13^{ab}. D13 reads l. 42 after 525*. D5.12 -प्रथो; D7 -वशी (for -यशा). —For ins. see below. —(l. 43) D1.3.7 °हि; D2 प्राबल्यात्प्रभृति; D9 बाल्यात्तु प्रभृति (for बाल्यात्प्रभृति च). Ñ V1.2.4 B1.3.4 D10.13 M4 तं (V1.2.4 B1.3 तद्)भक्तो; V3 संरक्तो; B2 [अ]नुगतो (for च स्निग्धो). D10 प्रीतिवर्धनः. —(l. 44) D3 स चा°; D7 स चाभिरूपं; D9 °मो (for सर्वाभिरामं). Ñ V B D10.13 M4 प्रजाभि(V2 °याति)रामं धर्मात्मा; D1 श्रुतं सर्वानुरूपेण (for the prior half). V3 प्रीतो (for भ्राता). V4 आत्मजं; D12 अग्रतं (sic) (for अग्रजम्). —(l. 45) Ñ V B D10.13 M4 सोपि; D7.11 सर्व- (for स च). D5 °करस्; D9 प्रियाप्रियस् (for प्रियतरस्). V4 तेषां (for तस्य). D5 प्राणि°; M4 प्राणैरपि (for प्राणेभ्योऽपि). Ś1 °मर्दनः; Ñ V B D10.13 M4 परंतपः; D11 [अ]हि° (for [अ]रिसूदनः). —V4 D2 om. l. 46. —For subst. see below. —(l. 47) Ñ1 V B1 D5.11.12 मिष्टम्(D5 °*)न्नम्. Ñ V B D10.13 M4 तथा भोगान्; D1 उपासीनम्; D11 न चाश्नाति (for उपार्नीतम्). M4 नाश्नाति (for अश्नाति). B3 (before corr. as above) M4 स (for न). D11 स हि रामश्च तं विना (for the post. half). —Ñ1 V B1.4 M4 om. l. 48. —(l. 48) Ś1 D5.11.12 तस्य (for चास्य). D2 वंदिता (sic) (for तं विना). —For subst. see below. —(l. 50) D1 तदानीं (for तदैनं). D1–3.7.9 परि- (for पथि). —For subst. see below. —(l. 51) Ś1 D2 °स्य च; Ñ V B1–3 D10.13 रामस्येव (Ñ °स्यैव; V1 °स्यापि)हि; B4 यथा रामस्य (for राघवस्येव). M4 लक्ष्मणस्यावरोनुजः (for the post. half). —For ins. see below. —(l. 52) Ñ V B D10.13 M4 प्राणैः प्रियतरो(V3 °मो)भ्राता (for the prior half). D3 तस्या *. M4 च (for स). V3 transp. तस्यापि and स. D9 तदा (for तथा). D1 भवेत्; M4 [ए]व सः (for [अ]भवत). —For ins. see below.]

—Before l. 1, D3.7 ins.:

515* विस्तरेण पुनर्जन्म रामस्य भरतस्य च।
लक्ष्मणशत्रुघ्नयोश्चैव शृणुष्व त्वं यथातथम्।

[(l. 2) D3 °वयं (for यथातथम्).]

—For l. 9–10, M4 subst. (for V1.2 B2 see App. I no. 4):

516* ऋष्यशृङ्गश्च निर्वर्त्य क्रतुं राज्ञाभिपूजितः।
जगाम शान्तया सार्धं पुनरेव यथागतम्।

—Thereafter M4 reads App. I no. 4 from l. 114. —After l. 25, Ś1 B2 (first two lines only) D1–3.5.7.9.11 (after 519*).12 ins.:

517* स हि देवैः सगन्धर्वैर्याचितश्च महात्मभिः।
पुत्रत्वं गच्छ विष्णो वै कृत्वात्मानं चतुर्विधम्।
रावणस्येह रौद्रस्य वधार्थं तु दुरात्मनः।
विष्णुः स हि महाभागः सुराणां शत्रुमर्दनः।
स हि वीर्योपपन्नश्च शीलवान्गुणवानपि। [5]
बभूव मानवे लोके गुणैर्दशरथाधिकः।

[(l. 1) B2 सर्व-; D2.5.7 सह (for स हि). D9 च (for स-). D5 पावितश्च; D12 याचि * श्च. B2 D1–3.7.9 महर्षिभिः (for महात्मभिः). —(l. 2) B2 D1–3.7.9 विष्णो पुत्रत्वमेहीति (for the prior half). —For ins. see below.—(l. 3) D1–3.7.9 वधार्थाय; D11 °त्र; D12 धर्मार्थ हि (for वधार्थं तु). —D3.7 om. l. 4. —(l. 4) D1.5.9.11.12 विष्णुर्हि स (by transp.) (D9 सु-) (for विष्णुः स हि). D2 कृष्ण विष्णो महाभाग (for the prior half). D5 शत्रुदर्शनः. —(l. 5) D2.12 ह (for हि). D1–3.7.9 शील- (for वीर्य-). D11 धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च (cf. 1.1.2^{c}) (for the prior half). D1–3.7.9.11 वीर्य° (for शीलवान्). —(l. 6) D2.9 मानुषे; D5.12 मानवैर् (D12 °वो) (for मानवे). D12 लोकैर् (for लोके). D11 रामो (for गुणैर्).]

—After l. 2 of 517*, B2 ins.:

518* राज्ञो दशरथस्याशु भार्यासु तिसृषु प्रभो।

On the other hand, Ñ V B (B2 cont.; B4 ins. after l. 22) D10.11.13 M4 ins. after l. 25:

519* भवाय स हि लोकानां रावणस्य वधाय च।
विष्णोर्वीर्यार्धतो जज्ञे रामो राजीवलोचनः।
तेजोवीर्याधिकः शूरः श्रीमान्गुणगणाकरः।
बभूवानवमश्चैव शक्राद्विष्णोश्च पौरुषे।

[—B4 om. up to the prior half of l. 2. —(l. 1) V3 विभवाय (for भवाय स). D11.13 सर्व- (for स हि). V1 B1 M4 देवानां (for लोकानां). —(l. 2) Ñ2 B3 D10 विष्णु- (for विष्णोर्). V1 वीर्योद्भवोद्भवो (hypermetric); V2 °न्वितो; B1 वीर्योद्भूतो (for वीर्यार्धतो). B4 * मो (for रामो). —For ins. see below. —(l. 3) B1 missing after वीर्या up to शूरः. V3 देवः (for शूरः). V1 धीमान्; B4 रामो (for श्रीमान्). D13 श्रीमान् शूरो (by transp.). V1–3 -गुणाकरः. —(l. 4) V1–3 D11 [अ]नुपमश्; V4 B1 [अ]नवरश्; B4 [अ]नंतरश् (for [अ]नवमश्). B1 पौरुषैः. M4 शक्रविष्णुसमो बले (for the post. half).]

—Thereafter D11 cont. 517*.

—After l. 2 of 519*, B3 ins. :

520* येन वै विनिहन्तव्यो रावणो राक्षसेश्वरः।

—For l. 29, Ñ V B D10.13 M4 subst., while Ś1 (m.) ins. after l. 29 :

521* एक एव चतुर्भागादपरस्मादजायत।

[B1 om. ; B4 एकत्र च (for एक एव). B4 अपरपरस्माद् (by ditto.).]

—After l. 30, Ñ V B D10.11 M4 ins. :

522* धर्मात्मा च महात्मा च प्रख्यातबलविक्रमः।

[D11 सुशीलं (for महात्मा). M4 -पौरुषः (for -विक्रमः).]

—Then V1 reads l. 26-28, while M4 cont. :

523* तेषामतिगुणैः सर्वैः श्रीमाँल्लोकहिते रतः।

—For l. 37, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

524* स्वयंभूरिव देवानां सर्वेषां समदर्शनः।

[M4 भूतानां (for देवानां). B4 M4 प्रिय- (for सम-).]

—After l. 41, Ś1 D1-3.5.7.9.12.13 (D13 after 532*) ins. :

525* अथ राजा यथाकालं राजवर्यसुताः शुभाः।
सर्वेषामावहद्भार्यास्तुल्यलक्षणवर्चसः।
जनकः श्वशुरो राजा रामस्य भरतस्य च।
कुशध्वजसुताभ्यां च सुमित्रानन्दनौ पती।

[(l. 1) D12 राज्ञो (for राजा). D2.3.7 दशरथो (for यथाकालं). D7 राजान्वय-; D9.12 राजवीर्य- (D12 °वर्ग). D9 सुताः (for शुभाः). —(l. 2) Ś1 D5 अभवद्; D12 भगवन् (sic); D13 अकरोद् (for आवहद्). —(l. 3) D9 लक्ष्मणस्य (for भरतस्य). —(l. 4) D2.3.7 वै (for च).]

—Thereafter D13 reads l. 42 of 514*.

—After l. 42, Ś1 D1-3.5.7.9.12.13 ins. :

526* स्वयंभूरिव भूतानां बभूव गुणवत्तरः।
तस्य भूयो विशेषेण मैथिली जनकात्मजा।
देवतामिः समा रूपे सीता श्रीरिव रूपिणी।
प्रिया तु सीता रामस्य दाराः प्रियकृता इति।
गुणै रूपगुणैश्चापि पुनः प्रियतराभवत्। [5]
भर्ता तु तस्या द्विगुणं हृदये परिवर्तते।
अनाख्यातमपि व्यक्तमाचष्ट हृदयं प्रियम्।

[l. 1, 2-3, 4-5 and 6-7 = I. 76. 13^{cd}, 17, 15 (var.) and 16 respy. —(l. 2) D3 illeg. for ण in विशेषेण. —(l. 3) D3 स्वरूपे (hypermetric). —(l. 4) Ś1 लोकस्य; D3 illeg. for स्य in रामस्य. D3 अति; D7 अपि; D13 इव (for इति). —(l. 5) D2.3.7 [ए]व (for [अ]पि). —(l. 6) D2 तस्माद् (for तस्या). D9 पर्यवर्तत (for परिवर्तते). —(l. 7) D13 अभि- (for अपि). D1-3.7 आचष्टे. D1-3.5.7.13 हृदय- (for हृदयं). D7 -प्रिया (for प्रियं).]

—Thereafter D13 cont. 531*.

—For l. 46, Ñ V1-3 B D10.13 M4 subst. :

527* लक्ष्मीवाँल्लक्ष्मणो भ्रातुर्ज्येष्ठस्यारिविघातिनः।

[V2 D13 भ्राता (for भ्रातुर्). B3 (m. also).4 -निपातिनः ; M4 -नि° (for -विघातिनः). V2 भ्रातुर्ज्येष्ठस्य पाणिनः (for the post. half).]

—For l. 48, Ñ2 B2.3 D10.13 subst. :

528* न विन्दति रतिं चैव मुहूर्तमपि तं विना।

[B2 चापि (for चैव). D13 नाविंदत रतिं क्वापि (for the prior half).]

—For l. 49-50, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

529* मृगयामथवान्यत्र यान्तं राममनुव्रतः।
लक्ष्मणोऽपि जगामैनं धनुरादाय पृष्ठतः।

[(l. 1) V2.3 B1 °च; M4 चापि न (for अथवा). M4 याति (for यान्तं). —(l. 2) D13 M4 [अ]नु- (for ऽपि). V4 [अ]थ; M4 [ए]व (for [ए]नं). D13 आधाय (for आदाय).]

—After l. 51, B3 ins. :

530* अनुरक्तश्च भक्तश्च सततं नात्र संशयः।

—After l. 52, Ś1 D1-3.5.7.9.12.13 (after 526*) ins. :

531* स तु कैकयराजेन स्नेहाच्च प्रेषितैर्हयैः।
अहोपनीतो धर्मात्मा नीतः स्वनगरं प्रति।
कृतदाराः कृतास्त्राश्च सधनाः ससुहृद्गणाः।
शुश्रूषमाणाः पितरं वर्तन्ते स्म नरोत्तमाः।
रामश्च सीतया सार्धं विजहार बहून्नृतून्। [5]
मनश्च तद्गतं तस्य तस्याः स हृदये स्थितः।
तया स राजर्षिवराभिकामया
समीयिवानुत्तमराजकन्यया।
अतीव रामः शुशुभेऽभिरामया
विभुः श्रिया शक्र इवामराधिपः। [10]
colophon.

[l. 3-4, 5-6 and 7-10 = I. 76.12, 14 and 18 respy. D13 om. l. 1-2. —(l. 1) D1 केकय-; D7.9 कैकेय- (for कैकय-). D1-3.7 सं-; D9 [अ]नु- (for च). —(l. 2) Ś1 D1 व्यहो°; D3.7 अथो° (for अहोपनीतो). —(l. 3) Ś1 °स्ताश्च (for कृतास्त्राश्च). D3.7 साधनाः. D1 सु- (for स-). D7.12 -गुणाः (for -गणाः). —(l. 4) D1-3.7 वर्तयंतो (D1 °ति); D5.12.13 वर्तते ते (D12 *); D9 व्यवर्तते. D1-3.7.9 नरर्षभाः. —(l. 5) D1 रामस्य (sic); D2.3.7 रामस्तु; D9 रामः सः. D3 ब*न् (for बहून्). —(l. 6) D5 तस्यां (for तस्याः). D1-3.7.9 तस्याश्च (D1 °स्य) हृदि संस्थितं (D9 स हृदि स्थितः) (for the post. half). —(l. 7) D3.9 तथा (for तया). D1-3.7.9 -वरोभिकाम(D1 °भ्य)या. —(l. 8) D2 सनेयवानुत्तर- (sic); D3.5.7.9.12.13 समे° (for समीयिवानुत्तम-). D2 om. (hapl. ?) l. 9 and 10. —(l. 9) D3.7 निरामयः (for ऽभिरामया). —(l. 10) D1.3.7.9 read शशीव पूर्णो दिवि दक्ष(D3.7 देव)कन्यया.]

—Thereafter all the above MSS. (except D7.12) read an addl. colophon [—*Sarga name* : Ś1 D1-3.5.9.13

G. 1. 21. 1
B. 1. 18. 37
L. 1. 16. 5

अथ राजा दशरथस्तेषां दारक्रियां प्रति ।
चिन्तयामास धर्मात्मा सोपाध्यायः सबान्धवः ॥ २२

तस्य चिन्तयमानस्य मन्त्रिमध्ये महात्मनः ।
अभ्यागच्छन्महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ २३

पुत्रजन्म (D_{13} adds दशरथ before पुत्र). —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_1$ $D_{3.5.13}$ om. both. D_1 14; D_2 पंचदशमः; D_9 both (19).], while $Ñ$ V B $D_{10.11.13}$ M_4 ins. after l. 52 :

532* ते ख्यातयशसः सर्वे परस्परहिते रताः ।
तुष्टिमुत्पादयांचक्रुः पितुर्विनयपौरुषैः ।
तेषां ध्वज इवालक्ष्यो रामो रविकरः पितुः ।
प्रजाभिरामश्च भृशं बभूव सहजैर्गुणैः ।
गुणैरेवाभिरामैः स रञ्जयामास हि प्रजाः । [5]
राम इत्यभिविख्यातं नाम तस्य तथा कृतम् ।
व्रतोपनयनादींश्च यथाकालं नराधिपः ।
कारयामास संस्कारांस्तेषां वेदविधानतः ।
ते हि वेदविदः सर्वे सर्वशास्त्रार्थकोविदाः ।
ह्रीमन्तश्च विनीताश्च सर्वे समुदिता गुणैः । [10]
स्वगुणै रञ्जयामासुः सर्वे तेऽतिमनोहराः ।
पौरजानपदांश्चैव बन्धूनन्यानशेषतः ।
colophon

[(l. 1) D_{11} वि- (for ते). D_{13} -हितैषिणः (for -हिते रताः). —(l. 2) V_3 °चक्रे; V_4 D_{13} °यामासुः; B_4 उ*° (for उत्पादयां-चक्रुः). V_3 वचन- (for विनय-). —After l. 2, $Ñ_2$ B_{2-4} $D_{10.13}$ M_4 repeat (M_4 reads) l. 34 of 514*. —For ins. see below. —D_{11} om. l. 3-4. —(l. 3) Cf. 12^{ab}. V_1 [अ]लक्ष्यो; D_{13} [अ]क्षोभ्यो (for [अ]लक्ष्यो). —For the post. half cf. the post. half of l. 36 of 514*. V_4 हित- (for रति-). $Ñ_2$ B_3 (B_3 m. as above).4 D_{10} परः (for पितुः). —(l. 4) $V_{3.4}$ -रामं; M_4 -रक्तश् (for -रामश्). $V_{3.4}$ सु- (for च). V_2 भूतां (sic) (for भृशं). —(l. 5) V_4 B_1 D_{11} [अ]भिरामः. $V_{1.3.4}$ च (for स). M_4 गुणाभिरस्तैर्गुरुभिर् (for the prior half). M_4 transp. the post. half of l. 5 and the post. half of l. 6 (var.) तदा for तथा. V_1 स; V_2 $B_{2.3}$ वै (for हि). —(l. 6) V_1 M_4 -विख्यातो; V_4 -राज्यानं (sic) (for -विख्यातं). M_4 transp. the post. half of l. 5 and the post. half of l. 6. D_{13} ततः (for तथा). —After l. 6, M_4 reads l. 9-10. —(l. 8) B_4 कारयामा*. M_4 सर्वान् (for तेषां). —After l. 8, V_1 reads l. 12. —After l. 8, D_{11} reads l. 38-41 of 514*. —D_{11} om. l. 9-10. —For l. 9-10 cf. l. 40-41 of 514*. —(l. 9) cf. l. 40 of 514*. V_1 न (for ते). M_4 वेदविदुषः (for हि वेदविदः). V_4 °शास्त्रविशारदाः; D_{13} M_4 सर्वे शास्त्रस्य° (D_{13} शास्त्रार्थे) (for the post. half). —(l. 10) cf. $1.17.20^b$ for the post. half. V_2 श्रीमंतश् (for ह्रीमन्तश्). V_1 प्र- (for च). D_{13} विनेताराः (for विनीताश्च). $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{10} सर्वैः (for सर्वे). M_4 ते सर्वे मुदिताः (for सर्वे समुदिता). B_1 मुनिः (sic) (for गुणैः). —(l. 11) V_4 सु- (for रञ्--). V_1 सर्वत्रेति-; V_4 (with hiatus) °अति-; B_3 °तैभि-; B_4 °ष्यति-; $D_{11.13}$ °चानि- (for सर्वे तेऽति-). M_4 -मनोहरैः. —After l. 11, V_1 B_4 read colophon. For v.l. see below. —B_4 om. l. 12. V_1 reads l. 12 after l. 8. —(l. 12) $Ñ_2$ B_{1-3} D_{10} बन्धूंश्च; $V_{1.2}$ बहूंश्च (for बन्धून्). M_4 अपि (for अन्यान्). $V_{1.2}$ $B_{1.2}$ M_4 विशेषतः (for अशेषतः).]

Thereafter D_{13} ins. 525*, while $Ñ$ V_{2-4} B_{1-3} D_{10} M_4 read addl. colophon. [All except V_4 read Sarga name as in D_{13} (cf. v.l. 531*). —*Sarga name*: V_4 दशरथपुत्रजननं.. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ñ_1$ $V_{1.4}$ $B_{1.4}$ om. both. $Ñ_2$ $B_{2.3}$ D_{10} 19; V_2 21; V_3 18.]—After the repetition of l. 34 of 514* following l. 2 of 532*, $Ñ_2$ B_{2-4} $D_{10.13}$ ins., while M_4 subst. for l. 35 of 514* :

533* लोकपालैरिव बभौ वृतः साक्षात्प्रजापतिः ।

[B_4 वृतो (for बभौ). B_2 साक्षादेवः; B_4 वृतः° (for वृतः साक्षात्).]

On the other hand, D_{11} ins. after l. 12 of 532* :

534* स तैश्चतुर्भिर्गुणवद्भिरन्वि[तो]
महायशाः शत्रुविनाशनोत्थ[तै]ः ।
सुतैर्महात्मा गुणवान्बभौ तदा
वेदैश्चतुर्भिः कमलासनो यथा ।

—Thereafter D_{11} reads colophon as in B_3 (cf. v.l. 532*).

☞ $Ś_1$ $Ñ$ V B $D_{1-3.5.7.10-13}$ M_4 which transpose Sarga 16 (Vānarotpatti) and 514* (the substitute for st. 1-21 of Sarga 17, Putrotpatti portion) commence fresh Sarga (Viśvāmitrāgamana) from st. 22.

22 V_1 om. 22-27. —^{b}) G_4 दारक्रियाः. G_2 पार्तं (sic) (for प्रति). —For 22, B_3 subst. :

535* भार्याश्चिन्तयतस्तेषां पुत्राणां तस्य धीमतः ।
मनोगतायाश्चिन्तायाः स्नुषार्थं मन्त्रिभिः सह ।

B_3 cont., $Ś_1$ $D_{1-3.5.7.9.11-13}$ ins. after 22, 536*.

23 ^{a}) $Ś_1$ B_3 $D_{1-3.5.7.11-13}$ चिंतयतः कार्यं (B_3 कन्यां); Cm.g as in text (for चिन्तयमानस्य). —^{b}) $Ś_1$ $D_{5.11-13}$ ऋषि°; D_9 (after corr.) °मित्तु; Ck as in text (for मन्त्रिमध्ये). —^{c}) D_9 G_4 M_2 अभ्यगच्छन्. —^{d}) D_9 T_3 M_2 -द्युतिः (for -मुनिः). —For 22-23, $Ñ$ V_{2-4} $B_{1.2.4}$ D_{10} M_4 subst.; $Ś_1$ $D_{1-3.5.7.9.11-13}$ ins. after 22 (subst. l. 8 for 23^{cd} reading it after 23^{ab}), V_1 ins. l. 1 and 2 only before 30, while B_3 cont. after 535 *.

536* एतस्मिन्नेव काले तु विश्वामित्र इति श्रुतः । —
महर्षिरभ्ययाद्राष्ट्रमयोध्यायां नराधिपम् । +
तस्य यज्ञो हि रक्षोभिस्तदा विलुलुपे किल । —

स राज्ञो दर्शनाकाङ्क्षी द्वाराध्यक्षानुवाच ह ।
शीघ्रमाख्यात मां प्राप्तं कौशिकं गाधिनः सुतम् ॥ २४
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य राजवेश्म प्रदुद्रुवुः ।
संभ्रान्तमनसः सर्वे तेन वाक्येन चोदिताः ॥ २५
ते गत्वा राजभवनं विश्वामित्रमृषिं तदा ।
प्राप्तमावेदयामासुर्नृपायेक्ष्वाकवे तदा ॥ २६
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सपुरोधाः समाहितः ।
प्रत्युज्जगाम संहृष्टो ब्रह्माणमिव वासवः ॥ २७
स दृष्ट्वा ज्वलितं दीप्त्या तापसं संशितव्रतम् ।
प्रहृष्टवदनो राजा ततोऽर्घ्यमुपहारयत् ॥ २८

G. I. 21. 8
B. I. 18. 44
L. I. 16. 15

मायावीर्यबलोन्मत्तैर्धर्मकामस्य धीमतः । —
रक्षार्थं तस्य यज्ञस्य द्रष्टुमैच्छत्स पार्थिवम् । — [5]
न हि शक्नोत्यविघ्नेन समाप्तुं स मुनिः क्रतुम् ।
ततस्तेषां विनाशार्थमुद्यतः स तपोनिधिः ।
विश्वामित्रो महातेजा अयोध्यामभ्यगात्पुरीम् ।

[No comm. —(l. 1) D2 एतस्मिन्नितरे (hypermetric). D1 स्मृत:; D3 M4 श्रुति: (for श्रुत:). D2.3.7 विश्वामित्रोति(D3 °त्रेष्व [sic]; D7 °त्रोथ) विश्रुत: (for the post. half). —(l. 2) D1 अभयो (sic); D2 अभ्यगाद् (for अभ्ययाद्). D1–3.7.9 त (D9 ता)मयोध्यां (for अयोध्यायां). —V1 om. l. 3-7. —(l. 3) Ś1 D1.3.5.7.9.12 [अ]थ; V3 D2 तु; D11 [अ]पि (for हि). D5 सदा (for तदा). B1 वै°; D11 वित्युम्लुपे (sic) (for विलुलुपे). —(l. 4) V2 B1 महा- (for माया-). V3 -बलोपेतैर् ; B1 -मदो°; D12 -वयो° (for -बलोन्मत्तैर्). D2 दर्प° (sic); D12 °* (for धर्मैकामस्य). —(l. 5) V2 रक्षार्थंस् . Ś1 D5.12 इच्छामि (sic); V2 इच्छेत्स्; B1 इच्छति; B4 D9 M4 इच्छन्स्; D2.3 इच्छथ (sic); D11 ऐच्छत् * (for ऐच्छत्स). —(l. 6) V3.4 स (for न). V2 च; V4 om. (for हि). Ś1 शक्तो हि; B4 शक्यो हि (for शक्नोति). B2 विघ्नेन (after corr. in m. as above) (for [अ]विघ्नेन). Ś1 D5.11.12 स समाप्तुं (by transp.); Ñ V2.4 B1–3 D1.2.7.9.10 तमाप्तुं स (D3 सु-); D12 तं संप्राप्तुं (for समाप्तुं स). Ś1 V4 D5.11.12 महाक्रतुं (V4 °मुनि:). —Ñ1 V2–4 B1 om. l. 7. —(l. 7) M4 अतस् (for ततस्). Ś1 D5.11.12 विनाशाय (D12 with hiatus); Ñ2 B3 (m. also as above) D10.13 वधार्थं स; B4 वधार्थाय; M4 विघातार्थम् (for विनाशार्थम्). Ś1 चोद्यतस् (for उद्यत:). Ñ2 B3.4 D10.13 च (for स). B3 (m. also) -धन: (for -निधि:). Ś1 D1–3.5.7.11.12 तपसो° (D11 °सां) (for स तपोनिधि:). —Ñ1 V2–4 B1 om. l. 8—(l. 8) B3.4 अयोध्याम् . Ś1 अगमत् ; Ñ2 B2.3 D1.10.13 M4 अभ्ययात् .]

24 V1 om. 24 (cf. v.l. 22). —b) Ñ V2.3 B D10.13 दृष्ट्वा द्वा:स्थान् ; V4 दृष्ट्वा च तान् ; D3 °रा * क्षान् (for द्वाराध्यक्षान्). Ś1 स: (for ह). —c) T3 प्राप्यं (for प्राप्तं). —d) D3 कौशकं; M2 ° * (for कौशिकं). D4.9 T3 M3 गाधि(M3 *inf. lin.* also °थ)नंदनं (for गाधिन: सुतम्). —For 24cd, Ñ V2–4 B D10.13 M4 subst. :

537* राज्ञ आवेदयध्वं मां संप्राप्तं गाधिनः सुतम् ।

[V2 B1.2 D10 M4 राज्ञे (with hiatus); D12 राज्ञश् (for राज्ञ). V3 निवे°; V4 D12 चावे° (for आवेदयध्वं). V4 हि (for मां). V3 सु- (for सं-). B4 गाधिनंदनं; M4 गाधि° (for गाधिन: सुतम्).].

25 V1 om. 25 (cf. v.l. 22). —a) D9.14 T1.2 G2.4 M1–3 त्रासाद् (for तस्य). Ś1 Ñ V2.3 B D1–3.5.7. 10–13 M4 तस्य तद् (Ñ1 V2.3 B1.2.4 D12 M4 ते) वचनं श्रुत्वा; V4 ते तस्य वचनं श्रुत्वा. —b) Dt D4.6.8.9 T3 M2.3 (*inf. lin.* as in text) राज्ञो; Ct as in text (for राज-). V3 प्रविश्य च (for प्रदुद्रुवु:). —D2 om. 25c–26b. —c) V4 °नयना:; T2 संभ्रांत°; Ck °मानस:; Ct as in text (for संभ्रान्तमनस:). Ñ2 V2–4 B (B4 as in text also) D10.13 शीघ्रं (for सर्वे). —d) Ś1 D1.3.5.7.12 नोदिता: (for चोदिता:). Ñ V2–4 B D10.13 विश्वामित्रानुकीर्तनात् . Cg as in text (for d).

26 V1 om. 26, D2 om. 26ab (cf. v.l. 22 and 25 respy.). —a) Ñ V2–4 B D9.10.13 M4 गत्वा च (for ते गत्वा). V3 राजभवनं ते (hypermetric). —b) Ś1 D1.3–5.7.11.12 °तत: (D4 °था); Ñ V2–4 B D10.13 M4 महामुनिं (for ऋषिं तदा). —c) D1–3.7 निवेदयामासुर्. —d) D4 (before corr.).14 T Cg [ऐ]क्ष्वा°; Ck.t as in text (for [इ]क्ष्वाकवे). D9 (with hiatus) राज्ञे ऐक्ष्वाकवे. Ś1 D1–3.5.7.11.12 नृपतेर्धर्म(D3.7 °र्वीर्णि)दर्शिन: (D3 °र्शनं); Ñ V2–4 B D10.13 M4 नृपाय प्रणता: (V2 °ति)स्थिता:. —After 26, B3 ins. :

538* शीघ्रमागम्यतां राजन्दर्शनार्थं द्विजस्य स: । (sic)

27 V1 om. 27 (cf. v.l. 22). D1 reads 27 on marg. —ab) Ś1 D1–3.5.7.11.12 दशरथ: (for तद्वचनं). Ś1 D1–3.5. 7.11.12 सोपाध्याय: सबांधव: (for b). Ñ V2–4 B D10.13 M4 ततो राजा दशरथ: सामात्य: सपुरोहित:. —c) Ś1 D5.11.12 नृपतिर् ; D1–3 (after corr.).7 तमृषिं (for संहृष्टो). Ñ V2–4 B D10.13 M4 प्रत्यु(D13 अभ्यु)द्ययौ (V2 °द्गम्य)मुनिं (B2 transp. प्रत्युद्ययौ and मुनिं)द्रष्टुं. —d) M2 ब्रह्मा ***.

28 a) D9 तं (for स). D4 T3 दृष्ट्वा प्र- (for स दृष्ट्वा). D3 ज्वलि*; D5 [आ]कुलितं (for ज्वलितं). Ś1 D1–3.5.7. 11.12 लक्ष्म्या; Dt lacuna after दी (for दीप्त्या). —b) Ś1 D1–3.5.7.11.12 भीत(D1 तत)स्तमृषिमागतं. M4 subst. l. 1 of 539* with v.l. [आ]ह for स, for 28ab, then om. 28c — 34d. —d) G2.3 M1.3 समुपाहरत् ; Cr.m.g.k.t as in text (for उपहारयत्). D1–3.7 स्वयमर्घ्यं(D2 °र्घं) न्य(D1.2 नि [sic])वेदयत् ; M2 ततोस्यार्घमुपाहरत् .

G. I. 21. 9
B. I. 18. 44
L. I. 16. 17

स राज्ञः प्रतिगृह्यार्घ्यं शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
कुशलं चाव्ययं चैव पर्यपृच्छन्नराधिपम् ॥ २९
वसिष्ठं च समागम्य कुशलं मुनिपुंगवः ।
ऋषींश्च तान्यथान्यायं महाभागानुवाच ह ॥ ३०
ते सर्वे हृष्टमनसस्तस्य राज्ञो निवेशनम् ।
विविशुः पूजितास्तत्र निषेदुश्च यथार्हतः ॥ ३१

29 M4 om. 29 (cf. v.l. 28).—[a]) Ś1 D1.2.7.11.12 **राज्ञश्च** (D11 °स्तत्); D3.5 **राज्ञः स** (by transp.); T3 **ततोज्ञः** (sic) (for **स राज्ञः**). D1–3.12 [अ]र्घं; D5 [अ]र्थं (for [अ]र्घ्यं).—[c]) D9 **प्रियं** (for [अ]व्ययं).—[d]) D9 **सुधार्मिकं**; G2 °**पः** (for **नराधिपम्**).

☞ In V1 some fol. in the original MS. might have been either misplaced or injured; and consequently the sequence of the st. (including the star-passages from 539* to 543*) is confused. Their sequence in the MS. is 30 (om. [cd]), 541*, 31, 542* (l. 1), 543*, 539* and 542* (l. 2–5).—For 28-29, Ñ V (V1 reads after 543*) B D10.13 subst., while Ś1 D1-3.5.7.11.12 (Ś1 D5.11.12 subst. l. 2 for 28[cd]) ins. l. 2-3 after 28 and subst. l. 4 for 29[cd] reading it after 29[ab]:

539* **तं दृष्ट्वा स तदा राजा तपसा द्योतितप्रभम् ।**
प्रणम्य प्राञ्जलिः स्थित्वा चक्रे चाभिप्रदक्षिणम् ।
स राज्ञा पूजितस्तेन प्रत्युद्गम्य स्वयं तदा ।
कुशलानामयं प्रीतः पप्रच्छ वसुधाधिपम् ।

[Ś1 D1–3.5.7.11.12 om. l. 1.—(l. 1) Ñ2 V1 B3 (m. as above) °थ; D10 °प्य (for **दृष्ट्वा स**). V1.2.4 B2 [उ]द्योतित-प्रभं (V1 °भुः); B3 °प्रभुं (for **द्योतितप्रभम्**).—(l. 2) Ñ V4 B1.2.4 D13 प्रा(Ñ प्र [sic])णमत्; B3 प्रणमेत् (sic) (for **प्रणम्य**). B2 प्रांजलि; D5 चांजलिर् (for **प्राञ्जलिः**). Ś1 D1–3.5.7.11.12 भूत्वा; B2 कृत्वा (for **स्थित्वा**). V2 D13 चास्य; B2 D2.3.7.12 चापि; D11 त्वाभि- (for **चाभि-**). D2.5.7 °णां (for **-प्रदक्षिणम्**).—(l. 3) Ñ2 V3 D2.5.13 राजा; B4 मुनिः (for **राज्ञा**). V2 राजा प्रपूजितस्तेन (for the prior half). D13 प्रत्युद्यम्य. V1 ऋषिं (for **स्वयं**). D13 तथा (for **तदा**).—(l. 4) V2 स कुलानामयं (for **कुशलानामयं**). V1 cont. l. 2-5 of 542*.]

—After 29, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) **Cr**.m.g.k.t (**Cr** comm. on l. 4; **Cm** l. 3 and 4; **Ct** l. 2 and 4) ins.:

540* **पुरे कोशे जनपदे बान्धवेषु सुहृत्सु च ।**
कुशलं कौशिको राज्ञः पर्यपृच्छत्सुधार्मिकः ।
अपि ते संनताः सर्वे सामन्तरिपवो जिताः ।
दैवं च मानुषं चैव कर्म ते साध्वनुष्ठितम् ।

[D9 om. l. 1-2, while D14 T1.2 G4 M3 om. l. 2.—(l. 2) M2 पर्यपृ * त् (for **पर्यपृच्छत्**).—(l. 3) Dt सर्वं (for **सर्वे**). Dt D4.6 T M1–3 सामंता; D9 समंताद् (for **सामन्त-**). D9 (before corr.) विजयो; T3 [अ]रिपदो (for **-रिपवो**).—(l. 4) D4.9 T1.3 G M1.3 चापि (for **चैव**). D4 तत् (for **ते**).]

30 M4 om. 30 (cf. v.l. 28).—Before 30, V1 ins. l. 1-2 of 536* (cf. v.l. 22).—[a]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 **Ct** **वसिष्ठेन**; Ñ2 V3.4 B2 D10.13 **वसिष्ठश्च**; **Cm**.g.k as in text (for **वसिष्ठं च**). Ś1 D5.12 **सहागम्य** (D5 °**ल्य**); **Cg**.k.t as in text (for **समागम्य**).—[b]) Ś1 Ñ V B D1.5.10.12.13 **प्रहस**(B3 °**सह** metathesis)**न्**; D2.3.7.11 **प्रहस्य** (for **कुशलं**). V4 B1.2 °**सत्तमः** (for **मुनिपुंगवः**). ❀ **Ctp**: **वसिष्ठश्च समागम्य प्रहसन्मुनिपुंगवः। यथार्हं पूजयित्वैनं पप्रच्छ कुशलं तदा। इति क्वचित्पाठः। तत्र पूर्वं मां स्पर्धमानोऽपि मद्राजसंनिधावागत इति हासः।** ❀—[c]) D14 T1.2 G2 M2.3 **चान्यान्**; **Ck** as in text (for **च तान्**).—[d]) Dt D6.8 G1 **महाभाग** (with hiatus).—For 30[cd], Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 subst.:

541* **यथार्हं चार्चयित्वैनं पप्रच्छानामयं ततः ।**
ततो यथार्हमन्योन्यं पूजयित्वा समेत्य च ।

[(l. 1) Ś1 D1.2.5.13 यथार्घं (D1 °र्घं; D2 °हि); D3.7 यज्ञार्थं (D3 °र्हं); D11 तथार्हं (for **यथार्हं**). Ś1 अर्चयंश्चैनं; Ñ2 B3 D3.7.10 पूज°; V4 °यामास; D5.12 चा(D12 वा)र्चयंश्चैनं; D13 अर्चं° (for **चार्चयित्वैनं**).—(l. 2) Ś1 D5.7.12.13 यथार्थम्. Ś1 D5.12 अप्येनं (for **अन्योन्यं**). V1 प्रयत्नतः (for **समेत्य च**).]

31 M4 om. 31 (cf. v.l. 28).—[a]) Ñ1 V2–4 B1.2 D13 **सर्वे ते** (by transp.). T3 °**सा** (for **-मनसस्**). Ś1 V1 D1–3.5.7.11.12 **सर्वे प्रहृष्टमनसो**.—[b]) G2 M1 **तत्र** (for **तस्य**). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10–13 M3 **राज्ञस्तस्य** (by transp.). V1 **निवेशने**.—[c]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 **सहिता राज्ञा** (V1 °**स्तत्र**); Dt D6.8 °**स्तेन**; G1.3 **पूरत**° (sic) (for **पूजितास्तत्र**).—[d]) M2 damaged from **दु** to **य**. D2 °**क्रमं** (for **यथार्हतः**).—After 31, Ś1 Ñ V (V1 l. 2-5 after 539*) B D1–3.5.7.10–13 ins.:

542* **उपविष्टाय तस्मै स विश्वामित्राय धीमते ।**
वसिष्ठसहितो राजा स्वयमेव महामनाः ।
पाद्यमर्घ्यं च गां चैव विधिना प्रत्यवेदयत् ।
अर्चितं च ततो राजा विश्वामित्रमभाषत ।
प्राञ्जलिः प्रणतो वाक्यमिदं प्रीतमना इव । [5]

[No comment.—(l. 1) Ś1 D5.12 ते तस्मै; D3.7 विप्राय (for **तस्मै स**).—For ins. see below.—D2 om. (hapl.) from the post. half of l. 2 to the prior half of l. 4.—(l. 2) Ś1 D1.3.5.7.11.12 महायशाः; V2.4 D13 महात्मनां (V4 °त्मने; D13 °त्मनाः [sic]) (for **महामनाः**).—(l. 3) V4 D5.12 अर्घं (for **अर्घ्यं**). V1 om. first **च**. Ś1 D5.11.12 °**तथा गां च**; V3 B1 पाद्यार्घ्यं(B1 °र्घं) चैव गां चैव(B1 चापि)

अथ हृष्टमना राजा विश्वामित्रं महामुनिम् ।
उवाच परमोदारो हृष्टस्तमभिपूजयन् ॥ ३२
यथामृतस्य संप्राप्तिर्यथा वर्षमनूदके ।
यथा सदृशदारेषु पुत्रजन्माप्रजस्य च ।
प्रनष्टस्य यथा लाभो यथा हर्षो महोदये ।
तथैवागमनं मन्ये स्वागतं ते महामुने ॥ ३३
कं च ते परमं कामं करोमि किमु हर्षितः ।
पात्रभूतोऽसि मे विप्र दिष्ट्या प्राप्तोऽसि धार्मिक ।
अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ॥ ३४

G. I. 21. 20
B. I. 18. 53
L. I. 16. 30

(for the prior half). —(l. 4) Ś1 D1.3.5.7.11.12 अर्चयित्वा; D10 °* (for अर्चितं च). V1 तदा (for ततो). —(l. 5) Ś1 B2 D1–3.5.7.11.12 प्रयतो (for प्रणतो). B1 D1 भूत्वा (for वाक्यम्). B1 D1 वाक्यं; B2 इति (for इदं). Ñ2 D5.12 प्रीति° (for प्रीतमना). Ś1 D1–3.5.7.11.12 तदा (for इव).]

—After l. 1, V1 ins. :

543* वसिष्ठः प्रत्युवाचेदं राज्ञा(मा)नयनं तदा ।

—Thereafter cont. 539* (subst. for 28-29).

32 Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 om. 32 (for M4 cf. v.l. 28). —^{b}) D9 -द्युतिं (for-मुनिम्). —^{d}) M3 हृष्टं; Cm.g.k.t as in text (for हृष्टस्). D9 अप्यपूजयन्.

33 M4 om. 33 (cf. v.l. 28). —^{a}) G4 संप्राप्ते. — D7 om. (hapl.) 33^b up to the prior half of 544*. D2 reads ^{b} after the prior half of 544* (read after 33^{cd}) and ^{cd} after its post. half. —^{b}) Ś1 D2.3.5.11.12 अवर्षके (D2.3 °ति); Cg.k.t as in text (for अनूदके). Ñ V B D1.10.13 यथाकाले(V1.2 °ला)मि(B3 वि)व(V2 D13 °भ)र्षणं. —^{c}) B1 यदा; D5 यश्चा- (sic) (for यथा). D1–3 -दारेभ्यः; D5.11.12 -नारीभ्यः(D11 °षु) (for -दारेषु). Ś1 यथेष्टधनसंपर्कः. —^{d}) Dt repeats (erroneously) न्माप्रज. D2 °वत्ता (for पुत्रजन्म). Ñ V B D10.13 [अ]भिकांक्षितं; Dt D6.8 °वै; D4.9.14 S (except M4) प्रशस्यते (T2 °वै); D5.11.12 °ह (for [अ]प्रजस्य च). ❀ Cg: अप्रजस्य अपुत्रस्य। ❀ (Some southern MSS. collated but not included in the apparatus read as in text). —After 33^{cd}, Ś1 D1–3.5.7.11.12 ins. :

544* यथेप्सितस्य संप्राप्तिरिष्टस्यागमनं यथा ।

[No comm. D7 om. the prior half (see above). D1.5 तथा (for यथा). D2 reads the post. half after 33^a and the prior half after 33^{cd}. For the post. half cf. 33^f (as in Ñ).]

—^{a}) D13 प्राण° (sic); T3 प्रणष्ट *; M2 प्रभ्रष्टस्य; Cm.k प्रण°; Cg.t as in text (for प्रनष्टस्य). T3 यदा (for यथा). V4 B1 D10 लाभम्; D1.3.7 लाभे; D5 T3 लोभो; Ck as in text (for लाभो). —^{f}) Ś1 D1–3.5.7.12 भवेद्धर्म- (D1.3.7 °द्धर्षो; D3 °द्धार्षो [sic]) (for यथा हर्षो). Ś1 Dt D1–3.5–8. 11.12 T1 G1.3.4 M2.3 Ck.t महोदयः; T3 महोदधेः; Cg as in text (for महोदये). Ñ V B D10.13 इष्ट(V1 मित्र; D13 [ऽ]इष्ट)स्यागमनं यथा. —After 33^{ef}, Ś1 D1–3 (D2 l. 1 only).5.7.11.12 ins. :

545* हर्षानन्दकरं मेऽद्य तथाभ्यागमनं तव ।
स्वप्ने यथार्थलाभः स्यान्मृतस्य पुनरागमः ।
ब्रह्मलोकनिवासश्च कस्य न प्रीतिमावहेत् ।

[No comment. —(l. 1) Ś1 यथानंदोत्तरं; D2 कर्षा° (sic); D5.11.12 °नंदोत्तरं (for हर्षानन्दकरं). D3 एव (for मेऽद्य). D2.3.7 तव (for तथा). Ś1 D5.11.12 [अ]भ्यागमनात्. D2.3.7 मुने (for तव). —(l. 2) D11 स्वर्गे (for स्वप्ने). D1 transp. स्वप्ने and यथा. D5 यथा *- (for यथार्थ-). D3.7 यथा महार्थ-लाभः स्यात् (for the prior half). D11 स्वर्गात्तिस्य च जीवितं (for the post. half). —(l. 3) D3 ब्रह्मलो*- (for ब्रह्मलोक-). D1.3.7 यद्वच्च; D11 न कस्य (by transp.) (for कस्य न).]

—Thereafter D1 reads l. 1 of 551* with v.l. नृणां for मम, and repeats it there. —For 33^{gh}, Ś1 D1–3.5. 7.11.12 subst. :

546* मुने तवागमस्तद्वत्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।

[D2 सर्वम् (for सत्यम्). D5.11 एव (for एतद्). D5.12 ब्रवीम्यहं; D11 ब्रवी* ते.]

—Thereafter Ś1 reads 550*.

On the other hand, Ñ V B D10.13 subst. for 33^{gh} :

547* परमानन्दकं मन्ये तथाद्य तव दर्शनम् ।

[D13 मनसा (for परमा-). V1 च (for [अ]च).]

—Thereafter B2 reads l. 1 of 551*.

34 M4 om. 34$^{a–d}$ (cf. v.l. 28). —^{a}) D4.9 Ck किं च; M3 **; Cm.g.t as in text (for कं च). —^{b}) T1 °तं; M3 °ता (sic); M3 °र्षतः; Cm as in text (for हर्षितः). —For 34^{ab}, Ś1 D1–3.7 subst. :

548* कश्च ते परमः कामः किमृषे करवाण्यहम् ।

,while Ñ V B D10.13 subst. :

549* कस्तेऽभिलषितः कामः किं करोमि प्रशाधि माम् ।

On the other hand, D5.11.12 subst., while Ś1 ins. after 546* :

550* यथाभिलषितं कार्यं किं ते कुर्मोऽभिकांक्षितम् ।

[D11 यच्च (for यथा).]

—G1.3 transp. 34^{cd} and 34^{ef}. —^{c}) V3.4 पात्री° (V4 °त्रे); M3 प्राप्त°; Cg.k.t as in text (for पात्रभूतो). D4.9

G. I. 21. 18
B. I. 18. 54
L. I. 16. 28

पूर्वं राजर्षिशब्देन तपसा द्योतितप्रभः ।
ब्रह्मर्षित्वमनुप्राप्तः पूज्योऽसि बहुधा मया ॥ ३५
तदद्भुतमिदं विप्र पवित्रं परमं मम ।
शुभक्षेत्रगतश्चाहं तव संदर्शनात्प्रभो ॥ ३६

ब्रूहि यत्प्रार्थितं तुभ्यं कार्यमागमनं प्रति ।
इच्छाम्यनुगृहीतोऽहं त्वदर्थपरिवृद्धये ॥ ३७
कार्यस्य न विमर्शं च गन्तुमर्हसि कौशिक ।
कर्ता चाहमशेषेण दैवतं हि भवान्मम ॥ ३८

T3 हि (for ऽसि). Ñ1 नो; G2 ते (for मे).—[d]) Dt D6.8 मानद; M3 धार्मिकः (for धार्मिक). Ś1 Ñ V B D5.10–13 चिरस्या(V4 °म)भ्याग(V4 °*)तोतिथिः (D13 स्थितिः [sic]); D1–3.7 प्राप्तः परमधार्मिकः.—Ś1 Ñ V B D1–3.5.7. 10–13 M4 read 34[e/f] (including 551*, 552*) after 555*. —[f]) D2 तु; T2 *sup. lin. sec. m.* (for च).—After 34, Ś1 B2 (l. 1 only after 547*) D1–3.5.7.11.12 ins. :

551* गङ्गाजलाभिषेकेण यथा प्रीतिर्भवेन्मम ।
तथा तवागमे विप्र परमप्रीतिमानहम् ।

[No comm. D1 reads l. 1 after 545*, repeating it here.—(l. 2) D1 सत्यं; D5 यथा (for तथा). D11 पर*- (for परम-). D1 °मावहं; D2 °वानहं; D3 °मा * हं (for -प्रीतिमानहम्).]
,while Ñ V B D10.13 M4 ins. after 34 (for Ś1 D1 etc. cf. v.l. 36) :

552* त्वामिहाभ्यागतं दृष्ट्वा प्रतिपूज्य प्रणम्य च ।

[No comm. V4 [अ]द्यागतं (for [अ]भ्यागतं). B1 प्रतिपूज्य च (hypermetric). D13 प्रतिगृह्याभिपूज्य च (for the post. half).]
On the other hand, Dt D6.8 T2 M3 ins. :

553* यस्माद्विप्रेन्द्रमद्राक्षं सुप्रभाता निशा मम ।
[No comm.]

35 M4 om. 35[ab].—[a]) D1–3.7 पूज्यो; D6 पूर्व- (for पूर्वं).—For 35[ab], Ś1 Ñ V B D5.10–13 subst. :

554* त्वं हि राजर्षिकुलजस्तपोभिर्नियमैस्तथा ।

[V2 D13 त्वं राजर्षिकुले जातस् (for the prior half). V3 वियमैस् (for नियमैस्).]
—[c]) Ñ2 B1.3 (m. also as in text) D7.10 महर्षि°; D14 °स्तम् (for ब्रह्मर्षित्वम्). M3 °प्राप्य (for अनुप्राप्तः).—[d]) D1–3.7 बहुशो; G1.3 तपसा (for बहुधा). M4 मम (for मया). Ś1 Ñ V B D5.10–13 तस्मात्पूज्य(B2 °प्रिय)तमोसि (V3 °हि) मे.—After 35, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 ins. :

555* साक्षादिव ब्रह्मणो मे तवाभ्यागमनं मतम् ।
पूतोऽस्म्यनुगृहीतश्च तवाभ्यागमनान्मुने ।

[No comm.—(l. 1) V2 तनोधिकं; D12 साक्षादि * (for साक्षादिव). V4 ब्रह्मणो *; M4 ब्राह्ममेतद् (for ब्रह्मणो मे). B2 तवाद्या°; D5 °गमनात्; D12 त * भ्या°; M4 अवाप्या° (for तवाभ्यागमनं). D1 महत्; D5 कृतः; D11 प्रभो (for मतम्).—(l. 2) V4 पूतोमि-; B4 प्रीतोस्मि; D10 यतोस्मि (for पूतोऽस्मि). Ś1 D1–3.7.11 M4 [अ]स्मि (for च). D10 [अ]च; M4 [अ]पि (for [अ]भि-). D11 तवाभ्या * चामन्मुने (sic) (for the post. half).]
—Thereafter, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 read 34[e/f] (cf. v.l. 34).

36 Ñ V B D10.13 om. 36.—[a]) Dt D6.8 अभूद्; D7 इमं; Cr.m.g.k.t as in text (for इदं). D1 एतत्तदद्भुतं (for तदद्भुतमिदं). Ś1 D1–3.5.7.11.12 M4 Cg ब्रह्मन् (for विप्र).—[b]) M4 त्वन्मैत्रं (for पवित्रं). D1 Cr पावनं; Ct as in text (for परमं). D11 शुभं; T3 भुवि; Cr as in text (for मम). Cg as in text (for [b]).—D3 om. (hapl.) from तश्चाहं in ° up to ग in the prior half of 552*.—[c]) D6 कुरुक्षेत्र-; M4 शुभे क्षेत्रे (for शुभक्षेत्र-).—[d]) Ś1 D1.2.5. 7.11.12 M4 संदर्शनेन वै (D2 च; M4 ह).—After 36, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ins. 552*.—Thereafter D1 cont. :

556* धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि भाग्यवानस्मि सत्तम ।

37 [a]) T2 यं; Cm.g.t as in text (for यत्).—[b]) Dt प्रति in marg.—[d]) Dt D8 T1 G4 M2 त्वदर्थं; Cm.g as in text (for त्वदर्थ-).—For 37, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7. 9–13 subst. :

557* यत्कार्यं येन चार्थेन प्राप्तोऽसि मुनिपुंगव ।
कृतमित्येव तद्विद्धि मान्योऽसि सुभृशं मम ।

[(l. 1) Ś1 तेन (for येन). V2.3 B4 D13 वार्थेन (B4 °च) (for चार्थेन). Ñ2 V4 B3.4 -पुंगवः; B2 D13 -सत्तम (for -पुंगव). —(l. 2) Ñ2 कृत्यम् (for कृतम्). V3 सर्वमेतत्कृतं विद्धि (for the prior half). Ś1 D1.2.5.7.9.11.12 मान्योसि हि; V3 B1 °सि त्वं; D3 मा मान्योसि; D13 मान्योस्यसु- (sic) (for मान्योऽसि सु-).]

38 [a]) T3 च (for न). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9.10.12.13 स्व(V2.4 सु)कार्यं हि (Ś1 D2.3.5.7.12 °कार्येण; D1.9 °कार्यस्य) विमृश्य (Ś1 D5.12 °सर्गं; D2.7.9 °मर्शं; D3 °म *) त्वं; D11 स्वकार्यद्यविशिष्यत्वं (sic); T2 न मा कार्यविमर्शेन.—[b]) Ś1 D1–3.5.7.9.12 M4 Ck कर्तुम्; Ñ V B D10.11.13 वक्तुम् (for गन्तुम्). B4 कौशिकः; Dt D6.8 सुव्रत; D2 शौनक (for कौशिक).—After 38[ab], Ś1 Ñ V B D5.9–13 ins. :

558* भगवन्नास्त्यदेयं मे त्वामद्य प्रति विद्यते ।

[No comm. V1 °देयस्; D13 नाप्य° (for नास्त्यदेयं). V1 ते; B4 च (for मे).—D9 om. from the post. half up to 38°. V2–4 B4 D13 प्रतिपद्य(D13 °वेद्य)ते (V3 °वै; V4 °हि) (for प्रति विद्यते). Ś1 D5.11.12 तव प्रति हिं° (for the post. half).]

इति हृदयसुखं निशम्य वाक्यं
श्रुतिसुखमात्मवता विनीतमुक्तम् ।
प्रथितगुणयशा गुणैर्विशिष्टः
परमऋषिः परमं जगाम हर्षम् ॥ ३९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥

१८

तच्छ्रुत्वा राजसिंहस्य वाक्यमद्भुतविस्तरम् ।
हृष्टरोमा महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १
सदृशं राजशार्दूल तवैतद्भुवि नान्यतः ।
महावंशप्रसूतस्य वसिष्ठव्यपदेशिनः ॥ २
यत्तु मे हृद्गतं वाक्यं तस्य कार्यस्य निश्चयम् ।
कुरुष्व राजशार्दूल भव सत्यप्रतिश्रवः ॥ ३

G. 1. 22. 3
B. 1. 19. 3
L. 1. 17. 3

—Ś1 Ñ V B D5.10–13 om. 38^{c}–39. D9 om. 38^{c}. D14 om. 38^{c} except कर्ता. —^{d}) D2.3.7 भगवन्मम (for हि भवान्मम). —After 38, Dt D4.6.8.14 S ins. :

559* मम चायमनुप्राप्तो महानभ्युदयो द्विज ।
तवागमनजः कृत्स्नो धर्मश्चानुत्तमो मम ।

[For ins. see below. —(l. 2) G4 M4 [आ]गमनजं. Dt D6.8 द्विज; G2 M3 [उ]त्तम (M3 °मः); M2 damaged (for मम).]

—After l. 1, D4 ins. :

560* अश्वमेधफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ।

[cf. 34 ^{ef}]

39 ^{a}) Ñ V B D9.10.13 हृद्(Ñ1 °दद् ditto.)म्(V1.2 D9 °मि)तिमधुरं; Cg.k.t as in text (for इति हृदयसुखं). D14 नि ∗∗∗∗ (for निशम्य वाक्यं). Ś1 D1–3.5.7.11.12 इति हृदयमनोनुगं(D7 °नुगतं; D12 °गतं) तदा वै. —^{b}) V चामिमुखम् (for श्रुतिसुखम्). V3 D8 आत्मवतो (D8 °तां); Cg.t as in text (for °वता). V3 B3.4 D10 युक्तं (for उक्तम्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 नरपतिनाभिहितं(D5 °∗) वचो निशम्य. —^{c}) V2 -गुणयशो-. Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 ततो महर्षिर् (D11 शुभर्मा [sic]); Ñ V B D10 M4 गुणै(B3 तनै [sic])र्निविष्टो (B3 m. also विशिष्टं); Cm.g.k as in text (for गुणैर्विशिष्टः). —^{d}) Ñ V B D10.13 मुनिवृषभः (V4 °श्र); T1.2 M2.3 परमर्षिः (submetric); M4 °मुनिः; Cg.k.t as in text (for परमऋषिः). V4 B4 परं (for परमं). Ś1 D1–3.5.7.9.11 मुदितमना नि(D9 °भि)जगाद तं (D7 ततो hypermetric) नरेंद्रं. —D13 reads 39 twice (second time as in Ś1).

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ2 D4.10.12 om. V (V1 before रामायणे) B D11 आदि°; D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name* : Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–12 विश्वामित्रा(Ñ2 B3 D10.11 °त्र; D1 बालचरित्रे विश्वामित्राभ्या; D3.7 कौशिका; D5 °मित्राभि; D9 °त्राभ्या)गमनं (D1.5.12 °नः). —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.12 om. both. Ñ2 B2.3 D9–11 21; V2 23; V3 20; D1.7 16; S अष्टादशः; Dt D4.6.8.14 अष्टादशः 18. D13 -कांडे -मित्रा- नाम. (dash indicates lacuna). —After colophon, G1.2.4 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री.....मः.

18

1 T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः. —^{a}) M2 तं (for तच्). Ś1 D5.12 नर° (for राजसिंहस्य). —^{b}) D3 महद् (for वाक्यम्). D12 वाक्य ∗ द्भुत-. D1–3 G3 -विक्रमः; D7 -दर्शनं; Cm.g.k.t as in text (for -विस्तरम्). —^{c}) D12 हृष्ट°; G2 °रोम-; Cg as in text (for हृष्टरोमा). V1 °राजं (for महातेजा). Ś1 repeats 1^{bc} in place of 3^{bc}. —^{d}) Ñ2 स्व°; M2 ∗∗षत (for ऽभ्यभाषत).

☞ Ñ V B D10.13 substitute a parallel version for st. 2-20 which is given at the end of 20.

2 ^{b}) Dt D2.3.6–8 Ct तवैव; D5 तथैतद्; D12 तव तद्; M4 त्वय्येतत् (for तवैतद्). ❀ Cm : एतत्तवैव सदृशम्।; Ck : तवैवैतदुत्तररूपं वचनं सदृशम्। ❀ D1 मान्यतः; D4 Cg नान्यथा; Cm.k.t as in text (for नान्यतः). —^{c}) D4 °कुल-; Cm.k.t as in text (for महावंश-). T3 -प्रसूतश्च. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 वसिष्ठवशवर्तिनः (D3 °नीः [sic]); T3 वसिष्ठस्योपदेशिनः; Ck as in text.

3 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) D1 च (for तु). D11 हृदयं (for हृद्गतं). Ś1 D5.12 T3 Cg कार्यं; Ck as in text (for वाक्यं). Ś1 om. 3^{bc} repeating 1^{bc} in its place. —^{b}) D4 M4 वाक्यस्य; T3 कार्यश्च; Cm.k.t as in text (for कार्यस्य). D1–3.5.7.11.12 तस्य कार्यं(D5.12 वाक्यं तस्य) विनिश्चयं. —^{c}) D1–3.7 कुरु त्वं; Cg.k.t as in text (for कुरुष्व). D5.12 नर°; D14 (after corr. *sec. m.* as in text) भव°; T2 M2 नृप° (for राजशार्दूल). —^{d}) Cg.k -प्रतिश्रवः

G. I. 22. 4
B. I. 19. 4
L. I. 17. 4

अहं नियममातिष्ठे सिद्ध्यर्थं पुरुषर्षभ ।
तस्य विघ्नकरौ द्वौ तु राक्षसौ कामरूपिणौ ॥ ४
व्रते मे बहुशश्चीर्णे समाप्त्यां राक्षसाविमौ ।
मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ।
तौ मांसरुधिरौघेण वेदिं तामभ्यवर्षताम् ॥ ५
अवधूते तथाभूते तस्मिन्नियमनिश्चये ।
कृतश्रमो निरुत्साहस्तस्माद्देशादपाक्रमे ॥ ६
न च मे क्रोधमुत्स्रष्टुं बुद्धिर्भवति पार्थिव ।
तथाभूता हि सा चर्या न शापस्तत्र मुच्यते ॥ ७

स्वपुत्रं राजशार्दूल रामं सत्यपराक्रमम् ।
काकपक्षधरं शूरं ज्येष्ठं मे दातुमर्हसि ॥ ८
शक्तो ह्येष मया गुप्तो दिव्येन स्वेन तेजसा ।
राक्षसा ये विकर्तारस्तेषामपि विनाशने ॥ ९
श्रेयश्चास्मै प्रदास्यामि बहुरूपं न संशयः ।
त्रयाणामपि लोकानां येन ख्यातिं गमिष्यति ॥ १०

(as in text). Ś1 D1–3.5.7.11.12 धर्मं समनुपालय (D1 °यन्; D11 °यं). Ct as in text (for ^{d}).

4 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) Ś1 D5.11.12 हि यज्ञ; Cg.k.t as in text (for नियमम्). Ś1 D5.11.12 M4 आतिष्ठ; Cm.g.k.t as in text (for आतिष्ठे). —^{b}) Dt D6.8 विघ्यर्थं; D1 सिध्यर्थं; Cg.t as in text (for सिद्ध्यर्थं). D2.3.7 कंचित्कालं नृपोत्तम. —After 4^{ab}, D11 ins. l. 6 of 566*. —^{c}) D11 त * (for तस्य). Ś1 D1–3.5.7.11.12 मे; M4 om. (for तु). —^{d}) T2 reads *sup. lin. sec. m.* सौ in राक्षसौ. M2 कामरूपि*.

5 Cf. v.l. 2 and 20. Ś1 D5.12 om. 5^{ab}. G2 M1 read 5^{ab} after 5^{ef}. M2 transp. 5^{ab} and 5^{cd}. —^{a}) Dt D6.8 T1.2 Ct °तु; G1.2 व्रत (sic) मे; G4 व्रतं मे; M4 व्रतेन; Ck as in text (for व्रते मे). T1 G1 त्रीर्णे; G2 तीर्णे; Cg.k.t as in text (for चीर्णे). D1–3.7 बहुशो विततते (D2.7 विदिते; D3 विंदते) तस्मिन्. —^{b}) D1–3.7 ममास्तां; D9 समासौ; G1.3 संप्राप्तौ; M3 समासे; Ck.t as in text (for समाप्त्यां). D1–3.7 M4 °धमौ; D9 °बुमौ (for राक्षसाविमौ). —For 5^{ab}, D11 subst. l. 7 of 566*, and reads before 4^{cd}. D1–3.7.9.14 G4 M4 om.; T1 reads *inf. lin.* 5^{cd}. —^{d}) Ś1 D5.11.12 तस्मिंस्तौ राक्षसा (Ś1 पुरुषा) धमौ; D4.6 T3 यज्ञविघ्नकरौ तु तौ (D6 with hiatus उभौ). —After 5^{cd}, T2 M3 ins. :

561* पौलस्त्यराक्षसेन्द्रेण संदिष्टौ घोररूपिणौ ।

[No comment. —M3 राक्षसौ (for पौलस्त्य-).]

—^{e}) D4 स (for तौ). —^{f}) D4 T3 वेदिकाम्; D9 वेदीं ताम् (for वेदिं ताम्). —For 5^{ef}, Ś1 D1–3.5.7.11.12 subst. :

562* तावभ्यकिरतां वेदिं मांसेन रुधिरेण च ।

[Ś1 तावेत्य°; D2 तावेव°; D3.7 तावत्रा° (for तावभ्यकिरतां). D11 वेदी (for वेदिं).]

6 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) Ś1 अथ°; D9 अवध्येते (sic) (for अवधूते). D1 °पूते (for तथाभूते). —^{b}) D7 नि * म- (for नियम-). Ś1 D1–3.5.12 -विस्तरे; Cm.g.t as in text; Ck -निश्चिते (for -निश्चये). —For 6^{ab}, D11 subst. l. 9 of 566*. —^{c}) D1–3.7 व्यर्थ-; M2 क्रतु- (for कृत-). G2 निरुत्साहं; M4 निराहारस् (for निरुत्साहस्). —^{d}) Ś1 D2.3.5.7.11.12 अ(Ś1 उ)पा(D5 before corr. यदा)क्रमे; D1.9 °क्रमा(D9 °भ)त्; T3 G1.4 M4 अप°; Cm.g.k.t as in text (for अपाक्रमे).

7 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) D12 तव (for न च). D11 G2 M3 °मुत्सृष्टं; M2 क्रो * * त्स्रष्टुं; Ck.t as in text (for क्रोधमुत्स्रष्टुं). Ś1 न च क्रोधं समुत्स्रष्टुं; D2 न चक्राम तदुत्स्रष्टुं. —^{b}) D7 पार्थिवं; M2 reads *inf. lin. sec. m.* (for पार्थिव). —^{c}) M4 दीक्षा (for चर्या). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 तथाभूतं हि तत्कर्म; Cg.k as in text (for ^{c}). —^{d}) D9 reads 7 ^{d} in marg. Ś1 D5.11.12 कोप(D5 °*)स् (for शापस्). Ś1 D1–3.5–7.11.12 तस्य(D6 °त्र as in text) विद्यते; Cg as in text (for तत्र मुच्यते). ❀ Ck : तत्र तस्यां चर्यायां शापो न विमुच्यते न विक्रियते । ❀ —After 7, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ins. l. 12-14 of 566*.

8 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) D1 सुपुत्रं; D2.5 सपुत्रं; D11 त्वं पुत्रं; Cg.k.t as in text (for स्वपुत्रं). —^{c}) Ś1 Dt D5.6.8.12 वीरं (for शूरं). —^{d}) D9 प्रेष्टं (for ज्येष्ठं). Ś1 D1–3.5.7.9.12 त्वं; D11 तं (for मे).

9 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) D2.11 शक्रो°; D9 शक्रोति (for शक्तो हि). D2 [ए]ष्ठ (for [ए]ष). —^{b}) D2 दैतेन° (sic); D3 दिव्येनाखेण; M4 सहजेन च (for दिव्येन स्वेन). —^{c}) Ś1 D1.3.9.11 रक्षसां; D2.5.7 राक्षसां (for राक्षसा). Ś1 अपि°; D1.2.5.11 चेपि°; D3.7 येपि नेतारस्; D12 M4 ये प°; G2.3 M1.3 विघ्नकर्तारो; all comm. as in text (for ये विकर्तारस्). —^{d}) G2 M1 ये तेषां च; Cm.k.t as in text (for तेषामपि). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 विनिग्रहे (Ś1 °हं); Ck.t as in text (for विनाशने).

10 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) D1 gloss (m.) अक्षदान-लक्षणं श्रेयः (for श्रेयश्). Ś1 D1.5.9.11.12 प्रव(D11 °य)क्ष्यामि; G1.3 M3 प्रयच्छामि; Ct as in text (for प्रदास्यामि). —^{b}) M2 * * रूपं (for बहुरूपं). Ś1 असंशयः; D1–3.5.11.12 अमत्सरः; D7 अमन्सूदः (sic) (for न संशयः). —^{d}) Ś1 D5.12 °रामो; D1 °राजा (marg. येनासत्यो also); D2.3.9 येनाजेयो; D7 जेताजेयो; D11 तेना * *; G4 M3 एनं°; M4 °ख्यातो; Cg.t as in text (for येन ख्यातिं). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 M4 भविष्यति (for गमिष्यति).

न च तौ राममासाद्य शक्तौ स्थातुं कथंचन ।
न च तौ राघवादन्यो हन्तुमुत्सहते पुमान् ॥ ११
वीर्योत्सिक्तौ हि तौ पापौ कालपाशवशं गतौ ।
रामस्य राजशार्दूल न पर्याप्तौ महात्मनः ॥ १२
न च पुत्रकृतं स्नेहं कर्तुमर्हसि पार्थिव ।
अहं ते प्रतिजानामि हतौ तौ विद्धि राक्षसौ ॥ १३
अहं वेद्मि महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम् ।
वसिष्ठोऽपि महातेजा ये चेमे तपसि स्थिताः ॥ १४
यदि ते धर्मलाभं च यशश्च परमं भुवि ।
स्थिरमिच्छसि राजेन्द्र रामं मे दातुमर्हसि ॥ १५
यद्यभ्यनुज्ञां काकुत्स्थ ददते तव मन्त्रिणः ।
वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे ततो रामं विसर्जय ॥ १६
अभिप्रेतमसंसक्तमात्मजं दातुमर्हसि ।
दशरात्रं हि यज्ञस्य रामं राजीवलोचनम् ॥ १७

G. I. 22. 17
B. I. 19. 18
L. I. 17. 17

11 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) Ś1 D2.3.5.7.9.12 ते (for तौ). T2 (*sup. lin. sec. m.* also as in text) चेमौ (for च तौ). D7 राम * साद्य. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 M4 स्थातुं शक्ताः (D1.11 M4 °क्तौ by transp.) (for शक्तौ स्थातुं). —^{c}) M4 om. न. G2 M1 हि (for च). Ś1 D5.12 तेषां च रामान्नान्यो वै; D1–3.7.9 तेषां च(D3 वै)नान्यः काकुत्स्थाद् (D2 °त्स्थ); D11 तयोश्च रामान्नान्यो वै. —^{d}) Ś1 D1 (m. within brackets gloss हंतुं चैतान्)-3.5.7.9.11.12 योद्धुम्; Ck as in text (for हन्तुम्).

12 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) Cm.g वीर्योत्सिक्तौ (as in text). T3 पादौ (for पापौ). Ś1 D2.3.5.7.9.12 वीर्योत्सिक्ता हि ते (Ś1 न्ये; D2 तौ[sic]) पापाः. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 कालकूटोपमा (Ś1 D5.12 °टसमा; D1 °टोपमौ; D11 °टसमौ)रणे (Ś1 त्रये); M4 कलां कोटिमपि प्रभोः; Cg as in text (for^{b}). —^{c}) G1.3 नर°; M3 लोकरामस्य (for राजशार्दूल). —^{d}) T3 पर्यास्थौ (for पर्याप्तौ). D4 रणाजिरे (for महात्मनः). Ś1 D1,3.5.7.9.12 न सहिष्यंति (D1 °व्यतः)सायकान्; D2 सहिष्यंति च सायकान्; D11 सहिष्येते न सायकान्.

13 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) D7 [अ]त्र (for च). Ś1 Dt D6.8 G2 M1 Ck.t °गतं; Cm.g as in text (for पुत्रकृतं). —^{b}) G1 °मर्हथ; M2 क * * र्हसि (for कर्तुमर्हसि). —After 13^{ab}, M3 ins. :

563* दशरात्रस्तु यज्ञश्च तस्मिन्नामेण राक्षसौ ।
हन्तव्यौ विघ्नकर्तारौ मम यज्ञस्य वैरिणौ ।

[No comm.]

—^{d}) Cm.g.t हतौ (as in text). D6 missing तौ. Ś1 D5.11.12 हंतायं राक्षसान्रणे; D1–3.7.9 हतांस्तान्विद्धि राक्षसान्.

14 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) Ś1 D1.3.5.7 G1 M4 वेद; D2 ते वेद (hypermetric); Cm.g.k as in text (for वेद्मि). T2 महामहा(ditto.)त्मानं. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 M4 राजीवलोचनं; Cg as in text (for सत्यपराक्रमम्). —^{c}) Ś1 D1.2.5.7.9.11.12 °ष्ठश्च; D3 °ष्ठस्य; D4 °ष्ठो हि; Cg.t as in text (for वसिष्ठोऽपि). D12 महोसेजा (sic) (for महातेजा). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 [अ]न्ये; D4 [इ]ह; T3 मे; Cg as in text (for [इ]मे). D3 त * सि (for तपसि). D1 (marg.) योयं यद्बल एव च also = the post. half of l. 28 of 566*. —For 14^{cd}, M4 subst. l. 28 of 566*.

15 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 -लोभ (D9 °प)श्; D4 T3 G1.3 M3.4 -लाभश्; Cg.k.t as in text (for -लाभं). Dt D6.8 तु (for च). —^{b}) Ś1 D5.9.12 मनश् (for यशश्). Ś1 D1–3.5.7.9.11 मन(Ś1 D5.9 यश)सि स्थितं; D12 पश्यसि स्थितुं (sic) (for परमं भुवि). —Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 M4 om. 15^{cd}. —^{c}) D4 T2 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) G1–3 Cg स्थितम्; Ck स्थितिम्; Ct as in text (for स्थिरम्). M3 इच्छामि; Ck.t as in text (for इच्छसि).

16 Cf. v.l. 2 and 20. Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 M4 transp. 16 and 17. M2 reads 16 after 18. D14 (*sec. m.*) reads 16^{a}–17^{b} in marg. —^{a}) D3.7 यदा (for यदि). D4 Cg ह्यनुज्ञां; T2 (*sup. lin. sec. m.* also as in text) G2.3 M2.3 Ck [अ]भ्यनुज्ञां; Ct as in text (for [अ]भ्यनुज्ञां). D2 repeats का wrongly; T2.3 राजेंद्र (for काकुत्स्थ). —^{b}) Ś1 D1.5.11.12 वदंति; D9 ददाति; M2 कुर्वते; Cm as in text (for ददते). D2 ददंति ते च रावण (sic). —For 16^{ab}, M4 subst. l. 33 of 566*. —^{c}) M4 रामं (for सर्वे). —^{d}) D4 राघवं मे (for ततो रामं). M4 ततो मे दातुमर्हसि.

17 Cf. v.l. 2 and 20. Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 M4 transp. 16 and 17. D14 reads 17^{ab} in marg. —^{a}) Ś1 D5.11.12 महाबाहुम्; D1(gloss in marg. अनुयात्रं विना एकाकिनमित्यर्थः)–3.9(after corr. as in text) G1 असंयुक्तम् (D2 °क्त); all comm. as in text (for असंसक्तम्). D7 अभिप्रेतसमायुक्तम्. —^{b}) D2 स्वात्मानं; D12 आहात्माजं (sic); T2 रामं मे; Cg as in text (for आत्मजं). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 मोक्षुम्; Ck as in text (for दातुम्). —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 °त्रेण; M2 द * * त्रं°; Cr.k as in text (for दशरात्रं हि). D1–3.7 यज्ञः स; Cg.k.t as in text (for यज्ञस्य). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 यस्मिन् (Ś1 D5.12 विज्ञान्; D11 विघ्नौ) रामेण राक्षसाः (D11 °सौ). —For 17^{cd}, M4 subst. l. 31 and cont. l. 32 of 566*.—After 17, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ins. l. 2 of 563* with all nominative duals changed into plurals (except in D11) and Ś1 D5.11.12 राजशार्दूल (for विघ्नकर्तारौ).

G. 1. 22. 19
B. 1. 19. 18
L. 1. 17. 19

नात्येति कालो यज्ञस्य यथायं मम राघव ।
तथा कुरुष्व भद्रं ते मा च शोके मनः कृथाः ॥ १८

इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा धर्मार्थसहितं वचः ।
विरराम महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १९

इति हृदयमनोविदारणं
मुनिवचनं तदतीव शुश्रुवान् ।
नरपतिरगमद्भृयं मह-
द्व्यथितमनाः प्रचचाल चासनात् ॥ २०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥

---

18 Cf. v.l. 2 and 20.—[a]) D2 नान्येति; D9 अत्येति (for नात्येति). D2 कालं (sic) (for कालो). Ś1 D1–3.5.9.12 M4 कालज्ञ; D7 कालस्य; D11 कालज्ञै (sic); Cg.k.t as in text (for यज्ञस्य). —[b]) Ś1 D5.12 यथा मे; D1 यथार्थ (sic); Cg.k.t as in text (for यथायं). Ś1 D5.12 बहु (for मम). M4 यथा यज्ञस्य मेनघ. —[c]) D3 कु*ष्व; M4 [आ]शु कुरु (for कुरुष्व). G1.3 राजेंद्र (for भद्रं ते).—[d]) D4 [अ]ति (for च). —After 18, M2 reads 16.

19 Cf. v.l. 2 and 20. —[b]) D3 धर्मात्म- (for धर्मार्थ-). —[c]) M2 विर** (for विरराम). —[d]) Dt D6.8 °मतिः; G1.3 M3 °नृषिः (for महामुनिः). —After 19, Dt D4.6.8.9.14 S Cg.k.t ins.:

564* स तं निशम्य राजेन्द्रो विश्वामित्रवचः शुभम् ।
शोकेन महताविष्टश्चचाल च मुमोह च ।
लब्धसंज्ञस्ततोत्थाय व्यषीदत भयान्वितः ।

[Ck comm. on l. 3 only. —(l. 1) Ct does not comment on l. 1. T3 सर्वं (for स तं).—(l. 2) D4.9.14 S Cg शोकमभ्यागमत्तीव्रं (for the prior half). D4.9.14 S Cg om. from the post. half of l. 2 up to the prior half of l. 3. —(l. 3) D9 T2 विषीदंत (T2 °दत); T3 न्यषीदत; Cg (as above) (for व्यषीदत). M4 विषसाद च तत्त्वतः (for the post. half).]

20 [a]) D4.6.8 (changing the metre) इति स (for इति). —[b]) G4 तदि*व (for तदतीव). D1–3.7 M4 स तथा (D1 तमथो; M4 च तथा) विश्रुश्रुवान्. —[c]) Dt D1–4.6–9 T2.3 G1 M4 [अ]भवन् (for [अ]गमद्). D14 G3 M2 महात्मा; Cr.m.gp as in text (for महद्). Dt D4.6.8.11 T2 महान् (D11 ततो) महात्मा; D1.7 **मना; D2.3.9 T3 G1 M4 महामना (for भयं महद्). M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in M2) नरपतिरभवन्महान्महात्मा. —[d]) D1–3.7.9 °मतिः; all comm. as in text (for व्यथितमनाः). D3 प्र*चाल (for प्रचचाल). D3.7 तथासनात्; D9.14 T2 (before corr. *sec. m.* as in text).3 G1 शासनात्; Ck.t as in text (for चासनात्). ❀ Cg: अतीव अत्यर्थं। व्यथितमनाः। महान् कुलेन महान्। विचचाल मुमूर्छेत्यर्थः। महदिति पाठे महदत्यर्थं व्यथितमनाः अतीव विदारणमिति संबन्धः; Ct: महान्नरपतिः सार्वभौम इति यावत्। महात्मा महाबुद्धिः व्यथितमना मूर्छितचित्तः अभवत्। अवस्थातुमशक्त आसनात्प्रचचाल च.....। ❀ —For 20, D11 subst. l. 37–38 of 566*. —For 20, Ś1 D5.12 subst., while D13 ins. after l. 40 of 566*:

565* इत्येवमुक्त्वा विरते मुनीन्द्रे
जगाद भूयो रघुवंशकेतुः ।
वक्षःस्थलं दन्तमयूखजालै-
र्हारावलीरम्यमिव प्रकुर्वन् ।

[(l. 3) Ś1 D5.12 वक्षःस्थले. —(l. 4) Ś1 D5 हारावली.]

—For 2-20, Ñ V B D10.13 subst.:

566* (2[ab]) सदृशं राजशार्दूल त्वयैतद्वाक्यमीरितम् ।
(2[cd]) सौरे वंशेऽभिजातेन वसिष्ठवशवर्तिना ।
(3[ab]) यस्तु मेऽभिमतः कामस्त्वत्तः प्राप्तुमभीप्सितः ।
(3[cd]) यदुद्दिश्यागतश्चास्मि कार्यं तच्छ्रयतामिति ।
(4[ab]) यज्ञसिद्धिकरं किंचिदास्थितोऽस्मि महद्व्रतम् । [5]
न क्रोद्धव्यं मया तत्र कस्यचिद्भुवि भूपते ।
(5[ab]) व्रते चाप्यसमाप्ते मे यज्ञघ्नौ राक्षसाधमौ ।
(5[ef]) वेदीमभ्येत्य तरसा रुधिरेणाभ्यवर्षताम् ।
(6[ab]) अभिभूतोऽस्मकृत्ताभ्यामहं नियमयश्रितः ।
(6[cd]) अपक्रम्याश्रमात्तस्माद्भृशं त्वामभ्युपागतः । [10]
(7[ab]) न हि मे क्रोधमुत्स्रष्टुं क्षमं तत्र कथंचन ।
(7[cd]) ईदृशी यज्ञदीक्षासौ मम तस्मिन्महाक्रतौ ।
त्वत्प्रसादादविघ्नेन प्रापयेयं क्रियाफलम् ।
त्रातुमर्हसि मामार्तं शरणार्थिनमागतम् ।
(8[ab]) तथोस्तु प्रतिषेद्धारं रामं सत्यपराक्रमम् । [15]
(8[cd]) दातुमर्हसि मे तत्र रक्षार्थममितौजसम् ।
(9[ab]) शक्तो ह्येष मया गुप्तः सहजेन च तेजसा ।
(9[cd]) निहन्तुं समरश्लाघी स्वष्टारमपि रक्षसाम् ।
(10[ab]) विद्ये चास्मै प्रयच्छामि तेजोबलसमन्विते ।
(10[cd]) त्रयाणामपि लोकानां येनाजेयो भविष्यति । [20]
(11[ab]) न च तौ राममासाद्य शक्तौ स्थातुं नराशनौ ।
(11[cd]) हन्तुं चैतौ न काकुत्स्थादन्य उत्सहते पुमान् ।
(12[ab]) तौ तु वीर्यबलोन्मत्तौ कालकल्पौ दुरासदौ ।
(12[cd]) रामास्त्रबलनिर्दग्धौ शयिष्येते हतौ युधि ।
(13[ab]) भीर्न चैव त्वया कार्या रामं प्रति कथंचन । [25]
(13[cd]) अहं ते प्रतिजानामि पतितौ विद्धि राक्षसौ ।
(14[ab]) वेद्मयमोघबलं राममहं सत्यपराक्रमम् ।
(14[cd]) वसिष्ठश्चापि वेदैनं योऽयं यद्बल एव च ।
(15[ab]) यदि धर्मयशोलाभमभिवाञ्छसि पार्थिव ।
(15[cd]) ततो रामं प्रयच्छैकं यदि वा श्रद्दधासि मे । [30]
(17[cd]) दशरात्रेण मे यज्ञो भविता यत्र राक्षसौ ।
हन्तव्यौ तव पुत्रेण रामेणास्त्रहुतकर्मणा ।
(16[ab]) यदि मेऽप्यनुजानन्ति गुरवस्ते नराधिप ।
(16[cd]) वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे ततो रामं विसर्जय ।
(18[ab]) नात्येति कालः कालज्ञ यथा यज्ञस्य मेऽनघ । [35]

(18^{cd}) तथाऽस्तु कुरु भद्रं ते शङ्किष्ठा मा च पार्थिव ।
इति हृदयविदारणं तदानीं
मुनिवचनं तदथो स शुश्रुवान् ।
नरपतिरभवत्ततो महात्मा
व्यथितमनाः प्रचचाल चासनात् । [40]

[Though Śi D1–3.5.7.9.11.12 M4 are not included in the subst. group their variants are given here along with others as some lines of the subst. group occur in them as ins. or subst.—(l. 1) V3 ईदृशं (for सदृशं). B4 इषितं (for ईरितम्).—(l. 2) Ñ2 V2 D13 सौरवंश- (V2 °शे); V1 B3 (m. also as above).4 सौरेवंशे; B1 (m. also) सूर्यवंशे (for सौरे वंशे). V1 ते is repeated wrongly in अभिजातेन. V3 -सह-; B1 -*श- (for -वश-).—(l. 3) V2 त्वं (for तु). D13 [ऽ]भिहितः (for [ऽ]भिभतः). V4 प्राप्यम्; B1 प्राप्त (for प्राप्नुम्). V2 °प्सितं; B1 इतीप्सितः (for अभीप्सितः).—(l. 4) V1 तद् (for यद्). V1.2 श्रूयताम्; B4 श्रूयेताम् (for श्रूयताम्). D13 मम (for इति).—(l. 5) V4 आ*तोस्मि (for आस्थितोऽस्मि). V1 महाद्भुतं; V4 महद्भुतं; B3 D13 महाव्रतं (for महद्व्रतम्). V3 आस्थितो महदद्भुतं (for the post. half).—After 4^{ab}, D11 ins. l. 6.—(l. 6) V1 क्रोद्ध* (for क्रोद्धव्यं). V2 त्वया; D11 भवेत् (for मया). V2 भूरि°; V3 °भूपतिः; D11 चैव°; D13 दीक्षितेन वै (for भुवि भूपते).—For 5^{ab}, D11 subst. l. 7.—(l. 7) D13 यज्ञे (for व्रते). D10 चैव (for चापि). D13 समाप्ते (for [अ]समाप्ते). V1 वै (for मे). D11 पापकारिणौ (for राक्षसाधमौ).—(l. 8) V2 यज्ञम् (for वेदीम्). B4 अभ्ये* (for अभ्येत्य). B4 [अ]प्य° (for [अ]भ्यवर्षताम्).—For 6^{ab}, D11 subst. l. 9.—(l. 9) D11 तथा (for sसकृत्). V1 तावद्; D10 ता* (for ताभ्याम्). D11 तस्मिन् (for अहं). V1 -*त्रितः; V2 -तंद्रितः; V3 B1 -मंत्रितः; D11 -वित्तरे (for -यत्रितः). D13 नियममास्थितः.—(l. 10) Ñ2 D10.13 अपा°; B3 उप° (for अपक्रम्य). Ñ2 V3 B3.4 D10 अभ्यु- (D10 समु-)पागमं; V1 अ*°; D13 अधु° (sic) (for अभ्युपागतः).—(l. 11) V2 न हि क्रोधं समुत्स्रष्टुं (for the prior half). V3 B1 क्षमस् (for क्षमं). B4 न किंचन (for कथंचन).—After 7, Śi D1–3.5.7.9.11.12 ins. l. 12-14.—(l. 12) V2 तादृशी (for ईदृशी). Śi D1–3.5.7.11 °क्षा सा; D9 °क्षा च; D12 °क्षायां (for यज्ञदीक्षासौ). Ñ1 V D13 तत्र; D9 [ए]तस्मिन् (for तस्मिन्). D11 तमा° (sic) (for महाक्रतौ).—(l. 13) D11 त्वत्प्रसा*द् (for त्वत्प्रसादाद्). D1 प्राययेयुः; D3.7 प्राप्नुयां हि (for प्रापयेयं).—(l. 14) D13 पातुम् (for त्रातुम्). Śi D5.12 राजन् (for आर्त). Śi Ñ2 B3 (m. also as above) D5.10.12 शरणागतम् (for शरणार्थिनम्).—(l. 15) Ñ1 V1.3.4 B1.4 त(V1 त्व)योस्त्वं (for तयोस्तु). V2.3 B4 °धार्थं (for प्रतिषेद्धारं). V1 शक्र°; V4 °परायणं (for सत्यपराक्रमम्).—(l. 16) B4 क्षिप्रं (for तत्र).—(l. 17) V1 [ऽ]सि (for हि). V4 त्वयाज्ञप्तः (for मया गुप्तः). V1.3 चेतसा (for तेजसा).—(l. 18) V1 विजेतुं (for निहन्तुं). V3 अमर- (for समर-). V4 यन्तारम् (for स्रष्टारम्).—(l. 19) Ñ2 V1 B3 (m. also as above) D10 प्रदास्यामि (for प्रयच्छामि).—(l. 20) V1 D10 °जय्यो; V2 अप्रधृष्यो; V4 येन वध्यो (sic); B2 याभ्यां श्रेयो; D13 जयार्थे यो (for येनाजेयो).—(l. 22) B3 (m. also) छेत्तुं (for हन्तुं). Ñ2 च तौ; V1 B1 चेमौ; V2 एतौ; V4 तौ वै (for चैतौ). D13 तेषां च नान्यः काकुत्स्थाद् (for the prior half, cf. 11^{c} in D7). D13 योद्धुम् (for अन्य). V2 तत्सहते (for उत्सहते).—(l. 23) D13 च (for तु). V2 सुरासदौ (sic) (for दुरासदौ).—(l. 24) V1 -निर्दं* (for -निर्दग्धौ). V1 हतौष्वधि (sic) (for हतौ युधि).—(l. 25) V1 भिन्ने°; V2 भीतिर्न वै; V4 भिन्नेत्वेवं; B2 °चैवं (for भीर्न चैव). V3 कदाचन (for कथंचन).—(l. 26) V1.3 B1.2 (B2 m. also as above) तौ (for ते).—(l. 27) V2 वेद्यमेय- (for वेद्यमोघ-).—For 14^{cd}, M4 subst. l. 28.—(l. 29) V2 B4 धर्म (for धर्म-). D13 राघव (for पार्थिव).—(l. 30) B4 [ए]नं (for [ए]कं). V3 न (for वा). Ñ1 *दधासि°; V1 *र्दवासि मे (sic); V3 [अ]श्रद्दधासि°; V4 अद्दधा**; B4 °वै (for श्रद्दधासि मे).—For ins. see below.—For 17^{cd}, M4 subst. l. 31.—(l. 31) V3 दशरात्रे च (for दशरात्रेण). V3 D13 transp. मे and यज्ञो.—M4 ins. l. 32 after 17.—(l. 32) V2 यदि (for तव).—M4 subst. l. 33 for 16^{ab}.—(l. 33) V3.4 D10 M4 [इ]मे (for मे). M4 [अ]भि (for sपि). V2 च (for ते). V1.4 जनाधिप (V4 °पः) (for नराधिप).—(l. 34) V2 तदा (for ततो). D13 विसर्जयेः (sic) (for विसर्जय).—(l. 35) V1 B3 नाभ्येति (for नात्येति). V1 कालं च (for कालज्ञ). B3 marg. यथा यज्ञ in यथा यज्ञस्य.—(l. 36) Ñ1 [आ]शु**; V3 [अ]थ कुरु; B1 त्वं कुरु (for [आ]शु कुरु). V4 भद्रस्ते (for भद्रं ते). V1 [अ]थ (for च). V2 न शंकिष्ठाश्च; V3 B3.4 D10 मा शंकिष्ठाश्च (by transp.). V4 मा शंकिष्ठा कदाचन (for the post. half).—For 20, D11 subst. l. 37-38.—(l. 37) Ñ1 V1 B3 तदा; V2 तु तत्तदा (hypermetric); V3 D11 तदा वै (for तदानीं).—(l. 38) Ñ2 त*थो*; V2 वितथं च; V4 च ततश्च; B1 स तदा तु; B4 तदा स; D11 स तदोत्र (for तदथो स). V1 मुनिवचनं स तथा निशम्य दीनः; V3 मुनिवचनं स यथार्थतः श्रुतवान्.—(l. 40) V3 प्रचचार (for प्रचचाल). B3 चासनाच्च; B4 आसनात् (with hiatus) (for चासनात्).—After l. 40, D13 ins 565*.]

—After l. 30, B3 ins.:

567* विना रामेण तत्कार्यं न च सिद्धिर्भविष्यति ।

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Śi Ñ2 D1.10 om. V B D11 आदिकाण्डे; D3 अयोध्याकाण्डे.—*Sarga name*: Śi Ñ V B D1.2.5.10–12 विश्वामित्रवाक्यं (V1 °त्र गमनं); D3.7 कौशिकवाक्यं; D9 विश्वामित्रागमो.—*Sarga no.* (figures, words or both): Śi Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.11–13 om. Ñ2 B2.3 D9.10 22; V2 24; V3 21; D1.7 17; D2 अष्टादशम:; D6.14 T1.2 G1.2.4 M1 एकोनविंशः; T3 एकोनविंशतितमः; G3 M2–4 एकोनविंशतिः (M2.4 °शत्); Dt एकोनविंशतितमः 19; D4.8 एकोनविंशः 19. D13 इत्यार्षे रामा-बालकांडेमित्र-नाम- (dash indicates lacuna).

G. 1. 23. 1
B. 1. 20. 1
L. 1. 18. 1

१९

तच्छ्रुत्वा राजशार्दूलो विश्वामित्रस्य भाषितम् ।
मुहूर्तमिव निःसंज्ञः संज्ञावानिदमब्रवीत् ॥ १
ऊनषोडशवर्षो मे रामो राजीवलोचनः ।
न युद्धयोग्यतामस्य पश्यामि सह राक्षसैः ॥ २
इयमक्षौहिणी पूर्णा यस्याहं पतिरीश्वरः ।
अनया संवृतो गत्वा योद्धाहं तैर्निशाचरैः ॥ ३
इमे शूराश्च विक्रान्ता भृत्या मेऽस्त्रविशारदाः ।
योग्या रक्षोगणैर्योद्धुं न रामं नेतुमर्हसि ॥ ४
अहमेव धनुष्पाणिर्गोप्ता समरमूर्धनि ।
यावत्प्राणान्धरिष्यामि तावद्योत्स्ये निशाचरैः ॥ ५
निर्विघ्ना व्रतचर्या सा भविष्यति सुरक्षिता ।
अहं तत्र गमिष्यामि न रामं नेतुमर्हसि ॥ ६
बालो ह्यकृतविद्यश्च न च वेत्ति बलाबलम् ।
न चास्त्रबलसंयुक्तो न च युद्धविशारदः ।
न चासौ रक्षसां योग्यः कूटयुद्धा हि ते ध्रुवम् ॥ ७

19

1 T₂ begins with श्रीरामः शरणं मम. V₂ wrongly transp. 1—6^{b} before I. 20. 1. —^{a}) Ñ V B D10.13 M₄ व्यथितो राजा (for राजशार्दूलो). —^{b}) Ñ V B D10.13 M₄ विश्वामित्र(M₄ °त्रो)वचस्तदा. —^{c}) Ś1 D5.11.12 आसीद्विश्रेष्टः; Ñ V B D10.13 M₄ इव निश्चेष्टो; all Cs इव (Ck एव) निःसंज्ञः (as in text). D1–3.7 बभूव विमनाः त्रस्तः (D1 सद्यः). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 स दीनम् (for संज्ञावान्). Ñ V B D10.13 M₄ ध्या(M₄ भू)त्वेदं वाक्य(V₂ इद as in text)मब्रवीत्; T₂ विश्वामित्रमथाब्रवीत्; Ct as in text (for ^{d}).

2 ^{a}) Ś1 Ñ V B D1.3.5.7.10.11.13 M₄ [ऽ]र्थं; Cg as in text (for मे). D₂ ऊनषोडशसर्वेषोय (sic). —^{b}) Ñ V B D10.11.13 M₄ अकू(V1 °कृ)ताश्च मे सुतः. —^{c}) G₄ स (for न). Ś1 D5.13 G₄ युद्धे (for युद्ध-). Ś1 चास्य; T₂ अन्य (sic) (for अस्य). —^{d}) D11 [आ]सी**; T₂ वक्ष्यामि (sic) (for पश्यामि).

3 D₂ om. 3. —^{a}) Ñ V B D10.13 M₄ त्व(D13 चा)क्षौहिणीः; M₂ °हि* (for अक्षौहिणी). Dt D6.8 सेना; M₂ *र्णा (for पूर्णा). —^{b}) all Cs यस्याहं (as in text). T₂ प्रभुर् (for पतिर्). Ś1 D1 (marg. as in Ñ also).3.5.7.12 यस्याः पतिरहं प्रभोः; Ñ V B D10.11.13 M₄ बलस्थ मम दुर्जया. —^{c}) D₄ सेनया (for अनया). Dt D6.8 सहितो (for संवृतो). M₂ भूत्वा (for गत्वा). —^{d}) D₄ T₂ योत्स्येहं; Cg as in text (for योद्धाहं). M₂ *शाचरैः.—For 3^{cd}, Ś1 D1.3.5.7.11.12 subst.:

568* तया परिवृतो युद्धं दास्यामि पिशिताशिनाम् ।
[Ś1 युद्धे (for युद्धं).]

On the other hand, Ñ V B D10.13 M₄ subst.:

569* अनयाहं वृतस्तत्र योत्स्यामि पिशिताशनैः ।
[Ñ1 illeg. up to वृत. B2 तु (for [अ]हं). B4 तेन (for तत्र).]

4 ^{a}) Ñ V B1–3 D10.13 M₄ संति; B4 अति-; Cm.g as in text (for इमे). Ś1 D1–3.5.11.12 हि शूरा (D2.3 transp.) (for शूराश्च). Ñ V B D10 M₄ मे योधाः; D13 बहवो; Cm.g as in text (for विक्रान्ता). D7 इमे शूरादिविक्रांता (sic). —^{b}) Ś1 D5 शस्त्र-; D12 शास्त्र-; T₂ मेत्र; T3 मेस्तु (for मेऽस्त्र-). Ñ V B D10 M₄ कालांतकयमोपमाः; D13 भृत्याश्च मुनिसत्तम; M3 °मे शस्त्रकोविद. —D13 om. 4^{c}–6^{b}. Ś1 D1–3.5.7.13 om. 4^{cd}. —For 4^{cd}, Ñ V B D10.11 M₄ subst.:

570* रक्षसां प्रतियोद्धारस्ते मया सह यास्यिति ।
[Ñ1 स तया (for ते मया). V2 प्रति- (for सह). V1 यां* *; V2–4 D11 M₄ यांतु वै (V4 M₄ ते); B1 यांत्यपि (for यास्यिति).]

5 D13 om. 5 (cf. v.l. 4). Ñ V B D10 M₄ om. 5^{ab}. —^{a}) Ś1 D5.11.12 चैव; D1–3.7 चैषां(D2 °षो) (for एव). —^{c}) Ñ V1.3.4 B D1–3.5.7.10–12 प्राणा (for प्राणान्). Ś1 Ñ V1.2.4 B D1.5.10 M₄ ध(M₄ ह)रिष्यंति; V3 वधिष्यंति; D2.3.7.11 भविष्यं(D3 °ष्य)ति; D9 (before corr.)चरिष्यामि; D12 धरिवृत्ति (sic); Cm.t as in text (for धरिष्यामि). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1.5.6.10.12 M₄ युध्य(Ś1 V4 M₄ °र्य)तो मे (V4 °ति मे; D6 °मानो; M4 °तो न) (for तावद्योत्स्ये). V4 B2 M4 निशाचराः. D2.3.7 योध्यतो (sic) मम राक्षसैः; D11 युद्धं चैव भविष्यति; M2 तावद्यो***चरैः.

6 Ś1 D5.12 om. 6. D13 om. 6^{ab} (cf. v.l. 4). —^{a}) D1.2.7 अविघ्ना; D3 अविद्या (for निर्विघ्ना). Ñ V B D10 M₄ अविघ्नं (Ñ1 °घ्ना) व्रत(V1 व्रत; V4 तत्र)चर्यायास्; D11 अविघ्नं ब्रह्मचर्याय. —^{b}) Ñ V B D1–3.7.10.11 M₄ तावत्तव (Ñ2 V2 °त्र; D3 °*; D11 M4 तव तावद्-)भविष्यति. —D2.3.7 om. 6^{cd}. —^{c}) Ñ V B D1.10.11.13 M₄ स्वयं; D9 अत्र (for तत्र). G2.4 M2 [आ]गमि (M2 °*)ष्यामि. —^{d}) Ñ V B D1.10.11.13 M₄ न रामो (V1 °त्मा; V3 transp.; D11 न रामो है [hypermetric])नेतुमर्हसि (B1 °सि).

7 ^{a}) T₂ -वीर्यश्च (for -विद्यश्च). Ś1 D1–3.5.7.11.12 बालो ह्ययमनीकेषु; Ñ V B D10.13 M₄ बालो(V2 रामो)यमकृतास्त्र-(B4 °तस्ते [sic])श्च. —^{b}) G4 स (for न). Ś1 D1.3.5.7.11.

विप्रयुक्तो हि रामेण मुहूर्तमपि नोत्सहे ।
जीवितुं मुनिशार्दूल न रामं नेतुमर्हसि ॥ ८
यदि वा राघवं ब्रह्मन्नेतुमिच्छसि सुव्रत ।
चतुरङ्गसमायुक्तं मया सह च तं नय ॥ ९

षष्टिर्वर्षसहस्राणि जातस्य मम कौशिक ।
दुःखेनोत्पादितश्चायं न रामं नेतुमर्हसि ॥ १०
चतुर्णामात्मजानां हि प्रीतिः परमिका मम ।
ज्येष्ठं धर्मप्रधानं च न रामं नेतुमर्हसि ॥ ११

G. 1. 23. 13
B. 1. 20. 12
L. 1. 18. 9

12 जानाति; D2 चाजाति (sic) (for च वेत्ति). D7 * * बलं. —After 7^{ab}, B3 ins. :

571* न च किंचिद्विजानाति राक्षसानां बलाबलम् ।

—^{c}) T3 [अ]ति- (for [अ]ल्प-). D4 -विद्या-; D9 -शिक्षा- (for -बल-). Ś1 D1–3.5.7.12 M4 न चा(Ś1 शा; D1 श)सौ: परमैर्(D5.12 M4 °ञ्चे परमे)युक्तो; Ñ V1.2.4 B2–4 D10 न चासौ श(V1 °शा)स्त्रकुशलो; V3 न चायमस्त्रकुशलो; B1 न चास्त्रकुशलो * *; D11 न शक्तिस्तस्य युद्धे च; D13 न शस्त्रशास्त्रकुशलो. —^{d}) D5.12 बुद्धि-; D11 तत्र (for युद्ध-). —^{e}) Ś1 D1–3.5.7. 11.12 [अ]पि; G4 [आ]सां; Ck as in text (for [अ]सौ). T1 repeats राक्षसां. —^{f}) Ś1 Dt D1–3.5–8.11.12 राक्षसाः; D4 ते भृशं (for ते ध्रुवम्). —For $7^{e/}$, Ñ V B D10.12 M4 subst. :

572* न च राक्षसयुद्धेषु योग्योऽयं कूटयोधिषु ।

[B4 om.; M4 [अ]यं (for च). V2 [अ]सौ; M4 वै (for ऽयं).]

8 ^{a}) G2 °युद्धो (sic); Cg.k as in text (for विप्रयुक्तो). D3 [अ]पि (for हि). Ñ V B D10.12 M4 रामेणाहं विहीनश्च (V3 °स्तु). —^{b}) D11 * हूर्तम्. M2 मुहूर्तम * * त्सहे. —^{c}) B4 D2.7.9.11.13.14 G4 जीवितं (G4 °तान्) (for जीवितुं). D5.9.11.12 नर° (for मुनिशार्दूल).

9 Ś1 transp. 9 and 10. Ñ V B D1–3.5.10–12 read 9 after 11; M4 (om. 11^{cd}) after 575*. —^{a}) D1 यथा हि; G1 missing; M2 Ck अथ वा; Cm.t as in text (for यदि वा). M3 राघवान् (for राघवं). M2 * ह्वान्. —^{b}) D4.6 अर्हसि (for इच्छसि). D3 सुसुव्रत (by ditto.); D11 सुव्र* (for सुव्रत). —For 9^{ab}, Ñ V B D10.12 M4 subst. :

573* अवश्यं यदि नेतव्यो रामो वैष त्वया मुने ।

[M4 चैव (for यदि). B1 D12 राम एष; B2 रामोयं वै; M4 यदि रामस् (for रामो वैष). B4 महा- (for त्वया).]

—^{c}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 -बलोपेतं; Ñ V B D10.12 M4 -बलोपेतस् (for -समायुक्तं). —D4 reads 9^{d} in marg.—^{d}) Ś1 D5 सार्धमसुं; D1–3.7.11 °वनं; D4.9 T3 G3 M3 च सहितं; D12 सार्धमसुं; D14 T1 G1.2 M1 च सह (by transp.)तं; T2 वा सह तं (for सह च तं). Ñ V B D10.12 M4 तदा (Ñ1 V2 -4 B1 D13 M4 °तो) यातु मया सह; M4 मां चापि सहितं नय.

10 D7 om. 10 and 11. Ś1 transp. 10 and 9. —^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.10–12 नव; Cm.g.k.t as in text (for षष्टिर्). Ś1 -सहस्रासु (for -सहस्राणि). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1.2.5.10.12.13 G3 M2.4 transp. जातस्य and मम. Ñ V B D10.13 सांप्रतं; D5 कौशिकः; M4 संप्रति (for कौशिक). D3 मम प्राक्तस्य कौशिकः. —^{c}) Dt D5.8 T3 Ct कृच्छ्रेण; G1.3 यत्नेन; Cr.m.g.tp as in text (for दुःखेन). ❀ Ck: दुःखं व्रतोपवासयज्ञदीक्षालक्षणम्। ❀ D6 उत्पादितं (for उत्पादितश्). Ś1 D1–3.5.12 दुःखेनोत्पादिताश्चेमे (D1 °श्चेमे पुत्राः [hypermetric]; D12 °श्चे *). —^{d}) D1 मया ते मे कथंचन; G4 रामं नेतुमिहार्हसि. —For 10^{cd}, B3 D11 subst. 574*.

11 Ś1 D7 om. 11 (for D7 cf. v.l. 10). B2 transp. 11^{ab} and 11^{cd}. —^{a}) T2 च; T3 तु (for हि). —^{b}) G2 (before corr.) प्रीत: (for प्रीतिः). D4 (before corr. as in text).9 पारमिका; Cg.k.t as in text (for परमिका). B2 D1–3 प्रीतिरत्र (D1 °र्यत्र) हि मे परा (B2 सदा; D1 पुरा); D5.11 प्रीतिरत्र परा मम; D12 प्रीति पराक्र * * * ; T3 रामे प्रीतिः परा मम; Cr.m.k as in text (for ^{b}). D11 ins. l. 6 of 575* after 11^{ab}. —For 10^{c}–11^{b}, Ñ V B D10.11.13 M4 subst. (B2 D11 subst. for 10^{cd} only):

574* वृद्धेनोत्पादिताः पुत्रा मया चैते कथंचन ।
प्राणैः प्रियतरा ब्रह्मन्ममैते देवरूपिणः । —

[(l. 1) D11 दुःखेन (for वृद्धेन). V3 चैते; B2 [ए]वैते; M4 चेमे (for चैते). —(l. 2) B1 °तमा (for प्रियतरा). V1 मम * ; V2.4 यनो मे; M4 ममेमे (for ममैते).]
Ñ V B D10.11(reads l. 6 after 11^{ab}).13 M4 cont., D1 ins. after 11^{ab} :

575* एभिर्विना न जीवेयमिति मे निश्चिता मतिः । —
त्यक्त्वा चान्यान्सुतान्रामे प्राणाः संप्रति मे स्थिताः । —
गुणाभिरामे लोकस्य सोमवत्प्रियदर्शने । —
उदारगुणसंपन्ने मनोहृदयनन्दने । —
प्राणैः प्रियतरं पुत्रं न मे त्वं नेतुमर्हसि । — [5]
प्रणिपत्य च याचे त्वां कृपणः पुत्रलालसः ।

[(l. 1) D11 एतैर् (for एभिर्). —(l. 2) V1 om. त्यक्त्वा. V3 [अ]न्यांश्च (for चान्यान्). D1 M4 अतीत्यैतान् (for त्यक्त्वा चान्यान्). D13 प्राणः (for प्राणाः). D1 M4 transp. रामे and प्राणाः. V2 °सुताः; D1 सं°; D13 °स्थितः (for मे स्थिताः). B4 त्यक्त्वा चान्यान्रामेण (submetric); D11 मुने रामे महाबाहौ (for the prior half). —(l. 3) Ñ1 गुणा*°; Ñ2 V1.2 B1.4 D13 °रामो; V3 B2 °रामं (for गुणाभिरामे). V4 * * वत् (for सोमवत्). Ñ2 V1 B1 D10.13 -दर्शनः; B3 -दर्शनं (for -दर्शने). V2 सोयं मे प्रियदर्शनः; V3 प्रियं प्रीतिपरायणं (for the post. half). —(l. 4) V3 सर्वलक्षण-; D11 तदेनं गुण- (for उदारगुण-). —(l. 5) D11 °तमं (for प्रियतरं). V1 मे तुं (sic); D1.11.13 रामं (for मे त्वं). —D1 om. l. 6. —D11 reads l. 6 after

G. I. 23. 15
B. I. 20. 12
L. I. 18. 11

किंवीर्या राक्षसास्ते च कस्य पुत्राश्च के च ते ।
कथंप्रमाणाः के चैतान्रक्षन्ति मुनिपुंगव ॥ १२
कथं च प्रतिकर्तव्यं तेषां रामेण रक्षसाम् ।
मामकैर्वा बलैर्ब्रह्मन्मया वा कूटयोधिनाम् ॥ १३
सर्वं मे शंस भगवन्कथं तेषां मया रणे ।
स्थातव्यं दुष्टभावानां वीर्योत्सिक्ता हि राक्षसाः ॥ १४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ।
पौलस्त्यवंशप्रभवो रावणो नाम राक्षसः ॥ १५
स ब्रह्मणा दत्तवरस्त्रैलोक्यं बाधते भृशम् ।
महाबलो महावीर्यो राक्षसैर्बहुभिर्वृतः ॥ १६
श्रूयते हि महावीर्यो रावणो राक्षसाधिपः ।
साक्षाद्वैश्रवणभ्राता पुत्रो विश्रवसो मुनेः ॥ १७
यदा स्वयं न यज्ञस्य विघ्नकर्ता महाबलः ।
तेन संचोदितौ तौ तु राक्षसौ सुमहाबलौ ।
मारीचश्च सुबाहुश्च यज्ञविघ्नं करिष्यतः ॥ १८

11^{ab}. —(l. 6) V B$_2$ D11.13 M$_4$ [अ]भि- (for च). D$_{13}$ करुणः; M$_4$ कृपणं (for कृपणः). D$_{11}$ -वत्सलः; M$_4$ -लालसं (for -लालसः). V$_3$ प्रासाद्य च पुनः पुनः (for the post. half).] M$_4$ reads 9 after 575*. —M$_4$ om. 11^{cd}. —^{c}) M$_3$ missing ज्येष्ठं. D5.11.13 (as in text also) हि (for च). Ñ V B D10.13 ज्येष्ठं (V$_{1.2}$ °ष्ठ) पुत्रं न मे रामं (B$_4$ बालं); Dt D6.8 Ct ज्येष्ठे धर्मप्रधाने च. —^{d}) D$_3$ om. न. Ñ V B D10.13 भगवन् (for न रामं). —After 11, Ñ V B D1–3.5.10–13 read 9.

12 ^{a}) Ñ V1.4 B D10.13 M$_4$ read dual in place of plural. Ś$_1$ D1.3.5.7.11.13 हि; Ñ$_2$ B$_{2.3}$ D10 तु (for च). V$_2$ किंशीलौ राक्षसौ तौ च; V$_3$ किंवीर्या राक्षसा तौ च (sic). —^{b}) Ś$_1$ D1–3.5.7.9.12 कथं°; D$_{11}$ कुतश्°; G$_4$ च चेतके (sic); Cg.k.t as in text (for च के च ते). Ñ V B D10.13 M$_4$ पुत्रौ कस्य कुतश्च तौ. —^{c}) D3.7 कतिप्रमाणो (D$_7$ °णाः); T$_2$ किं प्रमाणाश्च; all Cs as in text (for कथंप्रमाणाः). Ś$_1$ D1.5.13 के चैते; D$_2$ के वैते; D$_9$ चैते वै; T$_2$ G1–3 M1 के चैनान्; Cr.m as in text (for के चैतान्). Ñ V B D10.13 M$_4$ किंप्रमाणौ (V$_1$ °णं) च कावेतौ (V$_3$ कौ चैतौ; V$_4$ तौ चोभौ; D$_{13}$ तौ तद्वत्; M$_4$ ते चैतौ [sic]). —^{d}) Ś$_1$ D5.9.11.13 राक्षसा; Ñ$_2$ B$_3$ D10.13 तद्ब्रूहि; V1.3.4 B$_{2.4}$ राक्षसौ; V$_2$ ब्रूहि त्वं; B$_1$ ज्ञातव्यौ; D$_1$ त्वाचक्ष्व; D$_3$ रक्षंतु; Cr.m.g.t as in text (for रक्षन्ति). D$_2$ रक्षति मुनिपुंगवः (sic).

13 ^{a}) V$_1$ repeats 13^{a} after the first occurrence of 17^{ab}. D$_2$ वि- (for च). —After 13^{a} (first time), V$_1$ reads (for the first time) the post. half of 576*, then reads 17^{ab} repeating in its proper place. —^{b}) Ñ V$_{2-4}$ D10.13 तयोः; V$_1$ तथा; M$_4$ रणे (for तेषां). Ñ V$_{2.4}$ B$_{1.2.4}$ D10.13 रक्षसोः; V$_1$ रक्षसाः; V$_3$ B$_3$ (before corr. as in Ñ) राक्षसोः (for रक्षसाम्). —^{c}) Ñ$_1$ मामकीयैर्; D5 संपदौर्घं (sic); D$_{13}$ मामकैश्च (for मामकैर्वा). Ñ$_2$ B$_3$ D10 नरैर्; V$_2$ रणे; B$_4$ D5 बलं (for बलैर्). V$_3$ कथं च भविता युद्धं; B$_1$D$_1$ मामकैर्बालकैर्ब्रह्मन्; D$_{12}$ सायकैर्वा * ले ब्रह्मन्. —^{d}) Ś$_1$ D$_{12}$ मायया; V$_3$ समं वा; D1.5 माया (sic) वा (for मया वा). Ñ$_1$ B$_{2.3}$ D10.13 °योधिनोः; Ñ$_2$ V1.4 B$_4$ °योधिना; V$_3$ B$_1$ D$_{2.4}$ M$_4$ °योधिनः (for °योधिनाम्).

14 ^{a}) V$_2$ त्वं; D$_6$ missing (for मे). D$_3$ त्वं सर्वं. B$_4$ शं * (for शंस). —^{b}) D1–3.5.11.13 यथा; D$_7$ तथा (for कथं). D1–3.5.7.11.13 महा- (for मया). M$_2$ र*. Ś$_1$ यथा ते राक्षसा मुने; Ñ V B D10.13 मया तत्र कथं तयोः (V$_1$ तथा). —After 14^{ab}, Ñ V B D10.13 ins.:

576* यज्ञे ते प्रतिकर्तव्यं नामतः कौ च तौ मुने । —

[V$_1$ ब्रह्मन् (submetric) (for यज्ञे ते). B$_1$ °कर्तारं (for °कर्तव्यं). —V$_1$ repeats the post. half here.]

—Ñ V B D10.13 om. 14^{c}–16. —^{d}) D$_4$ वीर्योत्सेका.

15 Ś$_1$ Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M$_4$ om. 15 and 16 (for Ñ V B D10.13 cf. v.l. 14). —^{c}) D$_{14}$ T$_1$ G M1–3 पुलस्त्य-; Cg पौलस्त्य- (as in text).

16 Ś$_1$ Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M$_4$ om. 16 (cf. v.l. 14 and 15). —^{a}) G$_1$ ब्राह्मणा. —^{d}) D$_9$ रावणो राक्षसैर् (for राक्षसैर्बहुभिर्).

17 V$_1$ repeats 17^{ab} here (cf. v.l. 13). —^{a}) V$_1$ (both times) मया (for महा-). Dt D6.8.13 श्रूयते च महाराज (D$_{13}$ °वीरो). —^{b}) Ś$_1$ Ñ V (V$_1$ both times) B$_{2-4}$ D1–5.7.10–13 T$_2$ M$_{2.4}$ नाम रा(M$_2$ °**)क्षसः; B$_1$ T$_2$ M$_3$ राक्षसेश्वरः (for राक्षसाधिपः). —^{c}) D$_{11}$ शूरो (for साक्षाद्). D$_{2.3.12}$ वैश्रवणो$^{\circ}$ (D$_{12}$ °श्रण) (for वैश्रवणभ्राता). —^{d}) D$_{2.5}$ वैश्रव (D$_5$ °*)सो; D$_{12}$ वि**सो (for विश्रवसो). D$_{3.9.11}$ मुने. —For 17^{cd}, Ñ V B D10.13 M$_4$ subst.:

577* पुत्रो विश्रवसः क्रूरो भ्राता वैश्रवणस्य च ।

[B$_4$ transp. the two halves. V$_1$ transp. पुत्रो and क्रूरो. V$_2$ सुतो हि विश्रवसः (hypermetric); V$_4$ पुत्रो वैश्रवसः; B$_1$ missing (for पुत्रो विश्रवसः). M$_4$ साक्षाद् (for क्रूरो).]

18 M$_3$ om. 18^{ab}. —^{a}) Dt D4.6.8 G1.3 M$_2$ Ct यदा न(D$_4$ G1.3 M$_2$ तु) खलु; D$_9$ सदा तु खलु; D$_{14}$ यदा स्वयं*; T$_1$ यथा°; T$_2$ प्रधानः खलु; T$_3$ स यथा खलु; M$_4$ स चेत्ते खलु; Cm.g.k as in text (for यदा स्वयं न). —^{b}) G$_2$ M$_1$ भविष्यति; M$_4$ बृहद्बलः; Ct as in text (for महाबलः). —For 18^{ab}, Ś$_1$ D1–3.5.7.11.13 subst.:

578* न खल्वसौ यज्ञविघ्नं तवाचरति दुर्मतिः ।

[Ś$_1$ D$_5$ तथा (for तव).]

इत्युक्तो मुनिना तेन राजोवाच मुनिं तदा ।
न हि शक्तोऽस्मि संग्रामे स्थातुं तस्य दुरात्मनः ॥ १९
स त्वं प्रसादं धर्मज्ञ कुरुष्व मम पुत्रके ।
मम चैवाल्पभाग्यस्य दैवतं हि भवान्गुरुः ॥ २०
देवदानवगन्धर्वा यक्षाः पतगपन्नगाः ।
न शक्ता रावणं सोढुं किं पुनर्मानवा युधि ॥ २१

स हि वीर्यवतां वीर्यमादत्ते युधि राक्षसः ।
तेन चाहं न शक्तोऽस्मि संयोद्धुं तस्य वा बलैः ।
सबलो वा मुनिश्रेष्ठ सहितो वा ममात्मजैः ॥ २२

कथमप्यमरप्रख्यं संग्रामाणामकोविदम् ।
बालं मे तनयं ब्रह्मन्नैव दास्यामि पुत्रकम् ॥ २३

G. I. 23. 23
B. I. 20 25
L. I. 18. 19

On the other hand, Ñ V1.2.4 B D10.13 subst. :

579* स ते कश्चिन्न यज्ञस्य विघ्नकृल्लोकरावणः ।;

[V1 ** न्न; B1.4 कश्चिन्न (B1 °ञ्चु) (for कश्चिन्न).]

while V3 subst. :

580* महाबलो महोन्मत्तो देवदेवर्षितापनः ।

—Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 om. 18°–19b. —c) D9 संबोधितौ (for संचोदितौ). D14 T1 G2 M1 द्वौ तु; T2 वीरौ; M3 घोरौ (for तौ तु). —d) Dt D6.8 च; D4.9 T3 G1.3 वै (for सु-). —After 18cd, M3 ins. :

581* मामाश्रित्य तु तौ वीरौ राक्षसौ सुदुरासदौ ।

19 Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 om. 19ab (cf. v.l. 18). —a) T3 [उ]क्ते (for [उ]क्तो). —b) T3 तथा (for तदा). —c) D9 [अ]हं (for हि). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10. 12.13 न शक्तास्तस्य; D11 न सात्कृ(sic)स्तस्य; T3 न हि शक्योस्मि; M2 न हि ** स्मि (for न हि शक्तोऽस्मि). —d) Ś1 Ñ V B D1–3.5 7.10–13 वयं स्थातुं; D6 °* स्य (for स्थातुं तस्य). D5 (before corr.) दुरात्मना. —For 19cd, M4 subst. :

582* प्रतिषेधं न शक्ता हि तस्य कर्तुं वयं युधि ।

20 a) Ś1 D1–3.5.7.11.12 तस्मात् (for स त्वं). T2 धर्मज्ञो (sic) (for धर्मज्ञ). —c) D1–3.7 मयि (for मम). Cm.g.k.t अल्पभाग्यस्य (as in text). Ś1 D12 वै मंद°; D1.2.5 °भाग्ये(D5 °ग्यं)हि; D3.7 वा बाल(D7 °ल्य)भावेपि; D8 °भागस्य (for चैवाल्पभाग्यस्य). D4 reads from ग्य up to d in marg. —d) D9 भगवान् (for हि भवान्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 भवान्हि मम(D2 transp. हि and मम; D11 म *)दैवतं. —For 20, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

583* स मे त्वं बालपुत्रस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ।
अनतिक्रमणीयो हि भवान्मे परमो गुरुः ।

[(l. 1) B4 om. त्वं. V1 राम- (for बाल-). V4 प्रदानं (for प्रसादं). —(l. 2) Ñ2 B3 (marg. as in text) D10 [अ]सि (for हि). Ñ1 B1 भगवान्; V1 भवास्म (sic); B3.4 भगव(B4 °वा)न्मे (hypermetric); D12 भवान्नः (for भवान्मे).]

21 V3 om. 21ab. —a) Ñ2 V1.2.4 B D10.13 T2.3 G1.3 M4 -गौ(D10 -गां)धर्व- (for -गन्धर्वा). —b) D2 रक्षाः (sic); D5 यक्ष- (for यक्षाः). D5 -राक्षस- (for पतग-). Ñ V1.2.4 B D10.13 M4 यक्षरक्षोगणेष्वपि (B2 °षु च). —c) T3 रावणः (for रावणं). D14 योद्धुं (for सोढुं). —d) Ś1 D2.5.7.11.12 मानुषा (for मानवा). D3.7 भुवि (for युधि). —For 21cd, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

584* न विद्यते रावणस्य प्रतियोद्धा दुरात्मनः ।

—After 21, T2 ins. :

585* येन विक्रम्य वीर्येण दक्षिणो लोकपालकः ।
निर्जितो धनुरायम्य साक्षाद्वैश्रवणश्च सः ।
तस्मै रामं कथं ब्रह्मन्प्रेतुमर्हसि नार्हसि ।

22 a) Ś1 D12 महा-; Dt D6.8 G3.4 Ct स तु; Cm.g as in text (for स हि). D3 स हि वीर्य** **म्. —b) V1 आद*त्व (sic); V4 आदातुम्; D9 (before corr. न हि ते) नादत्ते; T3 आधत्ते; all Cs as in text (for आदत्ते). Ñ V B D10.11.13 M4 इति नः श्रुतं; Dt D6.8 °रावणः; D2.3.7 विश्रुतं मया (for युधि राक्षसः). Ś1 D1.5.12 आददा(Ś1 °धा)ति सुधा(D12 °वा)रितं. —c) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 सार्धं (for चाहं). Ś1 शक्ता: स्म; Ñ V1–3 B1–3 D10.11.13 शक्ता: स्मो; V4 शक्ता*; B4 शक्तोसौ; D1–3.7 गंतास्मि (D1.2 °स्मः); D5.12 M4 शक्ता स्म; T3 शक्नोमि (for शक्तोऽस्मि). —d) Ś1 D12 संयुगे; D1–3.5.7 संयुगं; D9 संयोक्तुं (for संयोद्धुं). D3 बलौ (for बलैः). Ñ V B D10.11.13 M4 योद्धुं वीर्यं(D11 °*)विधा(V2.4 °निधा; B2 °निधा)तिना(V3 °नः). —After 22cd, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 ins. :

586* अथवा लवणो नाम यज्ञहा ते मधोः सुतः । —

[D1 अथ*. Ś1 D1–3.5.7.12 M4 लवणं ब्रह्मन्; V3 B4 रावणो° (for लवणो नाम). V2 यज्ञघ्नस् (for यज्ञहा). V4 सुतं (for सुतः). Ś1 D1–3.5.7.11.12 यज्ञघ्नं(D11 °घ्नो) मधुनः (D12 °ना) सुतं (D11 °तः); M4 यज्ञघ्नं वै मधोः सुतं (for the post. half).]

—Ñ V B D10.13 om. 22e–23b. Ś1 D1–3.5.7.11.12 M4 om. 22ef. —e) D9 सकालो (sic) (for सबलो). —f) T3 सबलो; Ct as in text (for सहितो).

23 Ñ V B D10.13 om. 23ab (cf. v.l. 22). —a) D5 M4 कथयस्व (M4 °सि); G1.3 कथंस्विद् (for कथमपि). Ś1 D1–3.7.12 कथयस्वा(D1 °श्रा)मरप्रख्य(D7 °ञ्च); D11 कथयस्वाद्य मे ब्रह्मन्; Ct as in text (for a). —Ś1 D1–3.5. 7.11.12 M4 om. 23bc. —b) T3 संग्रामाण* कोविदं. —c) M2 पुत्रं (for बालं). Ñ V B D10.13 तथापि न विमोक्ष्यामि. —d) Ś1 पश्यामि; D1–3.5.7.11.12 M4 मोक्ष्यामि; Ct as in text (for दास्यामि). Ñ V B D10.13 पु(D13 पि)त्रं सोपि हि (V3 वि)दुर्जयः; M2.3 राक्षसा(M3 राघव)न्प्रेतुमर्हसि.

G. I. 23. 24
B. I. 20. 25
L. I. 18. 20

अथ कालोपमौ युद्धे सुतौ सुन्दोपसुन्दयोः ।
यज्ञविघ्नकरौ तौ ते नैव दास्यामि पुत्रकम् ॥ २४

मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ।
तयोरन्यतरेणाहं योद्धा स्यां ससुहृद्गणः ॥ २५

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनविंशः सर्गः ॥ १९॥

---

24 D7 om. (hapl.) 24. —[a]) Ñ V B D10.13 अथ कालांतकप्रख्यौ; D9 अथ काले क्षमौ युद्धे. —[b]) Ñ V1.2.4 B D10.13 पुत्रौ; Cg as in text (for सुतौ). —For 24[ab], Ś1 D1–3.5.11.12 subst.:

587* सुन्दोपसुन्दयोश्चैव पुत्रौ वैवस्वतोपमौ ।
[D11 कालांतकोपमौ.]

—Ñ V B D10.13 om. 24[cd]. —[c]) Ś1 तौ हि; D1–3.5.11.12 मूहि; G2 M1.4 तौ तु (for तौ ते). —[d]) Ś1 D1.3.5.11.12 न ते; Dt नै *; D2 * ते; Cm.t as in text (for नैव). D4.9 T2.3 G1.3 M2 [अ]हं सुतं; Cg.k as in text (for पुत्रकम्). M4 न मोक्ष्याम्यहमात्मजं. —After 24, D4 M3.4 ins.:

588* तौ हि राक्षसकन्यायां जातौ दैत्यकुलोद्वहौ ।

[No comm. M3.4 तु (for हि). D4 यक्षस्य (for राक्षस-). M3 जातौ दैत्यकुलोद्भवौ; M4 °वीर्यकुलोद्वहौ (for the post. half).]

25 [a]) V2 सुवीरश्; D1 मारीचिश् (for मारीचश्).—[b]) Ś1 Ñ V B D10–13 विघ्नं (V2 °घ्नस्)ते (Ś1 वै; V3 B1 तौ; D11 च; D12 चैव [hypermetric]) कुरुतः (V4 °तां; D11 °तो)सह (V2 स्म ह; V4 B1 सदा; D11 यदि); D1–3.5.7 विघ्नं तौ यदि कुर्वतः. —After 25[ab], Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 ins.:

589* तथापि न विमोक्ष्यामि पुत्रं रामं प्रसीद मे ।
तौ हि राक्षसकन्यायां जातौ मायाविनौ किल । —

[No comm. —(l. 1) Ś1 D12 च मोक्ष्यामि. V1 विप्र (for रामं). —Ś1 D2.12 om. l. 2. —(l. 2) D11 -जन्यायां (for -कन्यायां). V2 विनाशितौ (for मायाविनौ). For l. 2, cf. 588*.]

—[c]) M4 ताभ्याम् (for तयोर्). Dt D5.8.9 तयोरन्यतरं योद्धुं (D9 बाहुं). —[d]) Dt D5.8 यास्यामि; D9 M2.3 योद्धास्मि; Cm as in text (for योद्धा स्यां). T3 °ज्ञनः; G4 सु°; M3 °नूनैः; M4 °न्मुने (for ससुहृद्गणः). —For 25[cd], Ś1 D2.11.12 subst., while D1.5 cont. after 591*, D3.7 after 592*:

590* एतदन्यतमौ वा तौ योद्धास्मि ससुतो मुने ।

[D1.2 एताव्; D5 एवम्; D11 एषाम् (for एतद्). D11 अन्यतमं (for °तमौ). D2.3.7.11.12 [अ]पि (for तौ). D1 नियतो; D3.7 पुरतो (for समुतो).]

On the other hand, Ñ V B D1.3.5.7.10.13 subst.:

591* एषामन्यतमं हित्वा प्रतियोत्स्यामि संयुगे ।
[V4 एताम् (for एषाम्). V2 अन्यतमौ (for °तमं). D1 चैव (for हित्वा). D3.5.7 रामात्ते(D5 °मने)षामन्यतमं (for the prior half). D3.7 °दास्यामि; D5 न प्रदास्यामि (for प्रतियोत्स्यामि). D1.5 read 590* after this.]

Thereafter all the above MSS. (which read 590*, 591*) cont., while Dt D6.8 M3.4 Ct ins. after 25:

592* अन्यथा त्वनुनेष्यामि भवन्तं सह बान्धवैः ।

[D3.7 repeat 592* (var.) after 590*. D5 अधुना (for अन्यथा). Ś1 D1.5.11 न तु (D1 transp.; D5 ननु)पश्यामि; V1 त्वं पुने° (sic); V2 [अ]हमुपे°; V3 D10 त्वं न ने° (D10 नु ने); B4 त्वानुने°; D3.7 °यास्यामि (for the first time), मुवि मंस्यामि (for the second time); D12 न तु यास्यामि; D13 तु नु मेष्यामि (sic) (for त्वनुनेष्यामि). Ś1 D1.5.11.12 भगवन्; M4 धर्मज्ञं (for भवन्तं). Ś1 D1.5.12 जयमात्मनः; B2 D3.7 (both first time) transp. सह and बान्धवैः; Dt D6.8.10 M3 सहबांधवः; D3.7 (both second time) वज्रमात्मनः (D3 °*); D11 क्षयमात्मनः (for सह बान्धवैः). After 592* D3.7 read 590*.]

Dt D5.6.8.11 M3.4 cont., while D4.9.14 T G M1.2 Cm.g.t ins. after 25:

593* इति नरपतिजल्पनाद्विजेन्द्रं
कुशिकसुतं सुमहान्विवेश मन्युः ।
सुहुत इव मखेऽग्निराज्यसिक्तः
समभवदुज्ज्वलितो महर्षिवह्निः ।

[(l. 1) D11 ज *नाद्. —(l. 2) T3 °सुतौ (sic); M1 °*सुतं (for कुशिकसुतं). D9 °न्विशेष-; D11 तु समाविवेश (for सुमहान्विवेश). —(l. 3) M4 सुभृशम् (for सुहुत). D4 marg.; D11 मखेषि; G1.3 मखाग्निर्; M4 महाग्निर्; Cg.t समिद्धिर् (for मखेऽग्निर्). D11 चाज्य- (for आज्य-). —(l. 4) D11 उग्रतरो (for उज्ज्वलितो). D11 यथा हि (for महर्षि-).]

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 D5.10.11 om. V B आदि°; D1.3.7 अयोध्या°. —After (V4 before) Kāṇḍa name V1.4 B1.2.4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–12 दशरथवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1 D3.5.11.12 om. both. Ñ2 B2–4 D9.10 23; V2 25; V3 22; D1.7 18; D2 19 (as in text); D6 S विंशः (G4 °शत्; M1.2.4 °शतिः); Dt D4.8.14 विंशः 20. D13 —काडे—थवाक्यं (dash indicates lacuna). —After colophon, G1.2.4 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M3 श्री.....मः.

२०

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य स्नेहपर्याकुलाक्षरम् ।
समन्युः कौशिको वाक्यं प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १
पूर्वमर्थं प्रतिश्रुत्य प्रतिज्ञां हातुमिच्छसि ।
राघवाणामयुक्तोऽयं कुलस्यास्य विपर्ययः ॥ २
यदिदं ते क्षमं राजन्गमिष्यामि यथागतम् ।
मिथ्याप्रतिज्ञः काकुत्स्थ सुखी भव सबान्धवः ॥ ३
तस्य रोषपरीतस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ।
चचाल वसुधा कृत्स्ना विवेश च भयं सुरान् ॥ ४
त्रस्तरूपं तु विज्ञाय जगत्सर्वं महानृषिः ।
नृपतिं सुव्रतो धीरो वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५
इक्ष्वाकूणां कुले जातः साक्षाद्धर्म इवापरः ।
धृतिमान्सुव्रतः श्रीमान्न धर्मं हातुमर्हसि ॥ ६
त्रिषु लोकेषु विख्यातो धर्मात्मा इति राघवः ।
स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व नाधर्मं वोढुमर्हसि ॥ ७

G. I. 24. 7
B. I. 21. 7
L. I. 19. 9

20

1 Ts begins with श्रीरामः शरणं मम. —[a]) B4 श्रुत्वा तद् (by transp.). —[b]) Ñ1 -व्याकुला°; Ñ2 V B D10.13 M4 -व्याकुलिता°; D1–3.7 °कुले(D3 °*)क्षणं (for -पर्याकुलाक्षरम्). —[d]) D3.7 महामतिं (D3 °तिः); D12 महापतिं (for महीपतिम्).

2 D10 om. 2. —[a]) T3 °श्रुत्वा (for प्रतिश्रुत्य). Ś1 D1–3.5.7.12 करिष्यामि प्रति (D2 °वि)ज्ञाय; Ñ V B D13 पूर्वं करिष्य (D13 °ष्ये [note hiatus]) इत्युक्त्वा; D11 करिष्यामीति संश्रुत्य. —[b]) Ñ2 B1.3 हातुम्; V2.4 D4.11 T2 (after corr. *sec. m.* as in text) G1.3.4 हंतुम्; D9 (before corr.) कर्तुम् (for हातुम्). Ñ2 V4 B1.3 D9 (before corr.) G1 अर्हसि (for इच्छसि). —[c]) Ś1 अमुक्तो; M4 अनुक्तो (for अयुक्तो). V4 राघवेणोपयुक्तोयं (sic). —[d]) Ñ V B D13 T3 M4 सत्य(V2 °र्वो)धर्म-; D11 सत्यस्यास्य; Cg.k.t as in text (for कुलस्यास्य). Ñ2 V1.3 B2.3 (m. as in text also).4 -व्यतिक्रमः; all Cs as in text (for विपर्ययः).

3 [a]) Ś1 Ñ V1.3 B Dt D(except D4.14) M4 Cg.t यदि; V2.4 न हि; Cm as in text (for यद्). Ś1 D1–3.5.7.9. 11.12 त्वं; Ñ V B D10.13 M4 [ए]तत्; Cm.g.t as in text (for इदं). Ś1 D1–3.5.7.9 न क्षमो(D2 °मी); V1 B3 ते क्षयं; D11 नेच्छसे; D12 रक्षसे; T3 ते क्षमा; M3 च क्षमं; Cm.t as in text (for ते क्षमं). D11 दातुं (for राजन्). —[c]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 हीनप्रति(D12 °*)ज्ञ(D3.5.12 °ज्ञः); T3 °प्रतिज्ञः; Ck as in text (for मिथ्याप्रतिज्ञः). D9 काकुत्स्थः. Ñ V2–4 B D10.13 M4 मिथ्या(V2 M4 °थ्यां)प्रतिज्ञां कृत्वेमां (V2 तं[sic] मत्वा); V1 मिथ्याप्रतिज्ञं कृत्वा मां. —[d]) Ñ V B D10.13 सुतैः (Ñ1 m.) सह; Dt D6.8 Ct सुहृद्वृतः; D1 सु° (for सबान्धवः). M4 सुखी सह सुतैर्भव.

4 [a]) Ñ2 V B D10.13 M4 तस्माद् (for तस्य). Ñ1 दो*-; B4 क्रोध-; Cr.g as in text; Cm कोप- (for रोष-). Ñ1 V2.3 B2–4 D10.13 °तात्तु; Ñ2 °तांग-; V1 -परीतात् (submetric); V4 °तांगाद्; B1 -परीक्षातु (sic) (for -परीतस्य). —[b]) Ñ V B D10.13 M4 विश्वामित्रान्महौजसः. —[c]) D12 चचार (as in text also) (for चचाल). Ñ1 भीता; D11 कृत्स्न- (for कृत्स्ना). Ñ2 V B D10.13 M4 पृथिवी भी(V1 *)ता. —V3 reads 6[b] for 4[d] repeating it in its proper place. —[d]) Ś1 V1.3.4 B2–4 सुराश्च भयमाविशन्; Ñ B1 D1–3.5.7.10–13 M4 सुराश्च (D1–3.7 °राणां) भयमाविश(D11 *)त्; Dt D6 (after corr. *pr. m.*).8 देवानां च भयं महत्. ❀ Ck: सुरान्भयं प्रविशुरिति (प्रविवेशेति). ❀

5 [a]) Cm.g.k.t त्रस्तरूपं (as in text). D4 स (for तु). Ś1 D1–3.5.7.11.12 क्रोधाभि(D11 °वि[sic])भूतं तं ज्ञात्वा (Ś1 D12 विज्ञाय [as in text]; D11 ज्ञात्वा च); Ñ V B D10.13 M4 कौशिकं कुपितं दृष्ट्वा (Ñ1 V B2 M4 मत्वा). —[b]) Ś1 Ñ V1.4 B2.3 D5(after corr.).10.12.13 M4 जगन्मैत्रो; V2.3 B4 D1–3.7 जगन्मित्रो; B1 जगद्धाता (for जगत्सर्वं). Ñ V B D1–3.5.7.10.13 M4 महामुनिः. D11 विश्वामित्रं महामुनिं. —[c]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 धृतिमान् (for नृपतिं). D1 सुव्रती. Ś1 D1–3.5.7.11.12 धीमान् (for धीरो). —[d]) Ś1 D11 (m.).12 नृपम्; D1–3.5.7 इदम् (for वाक्यम्). —For 5[cd], Ñ V B D10.13 M4 subst.:

594* वसिष्ठो भगवान्वाक्यं राजानमिदमब्रवीत् ।
[Ñ2 B3 D10 वीक्ष्य (for वाक्यं).]

B3 cont.:

595* दिव्यज्ञानेन भविष्यं ज्ञात्वा चैव महामुनिः ।

6 V3 reads 6[b] for 4[d] for the first time, repeating it here. —[b]) Ñ V1.3.4 B D10.13 स्वयं (for [अ]परः). —[c]) D4 धृति° (for धृतिमान्). Ś1 D12 सत्यवान् (D12 °मान् [sic]); D4 सुप्रभः (for सुव्रतः). Ś1 D5.12 वीरो; D1 धीरो; D2.3.7 वी(D2 धी)र (for श्रीमान्). Ñ V1–3 B D10.13 M4 सत्यवाक्सततं भूत्वा; V4 त्वं चैव सत्यवाङ् त्वम् (sic); D11 प्रतिश्रुत्य ददामीति. —[d]) Ñ V B D10.13 M4 ना (V4 अ)नृतं (for न धर्मं). Ñ V B1.3.4 D13 M4 वक्तुम्; B2 D10 कर्तुम्; G1.3 हंतुम् (for हातुम्). Ś1 D11 इच्छसि; D8 अर्हति.

7 D2 om. (hapl.) 7[ab] and l. 1 of 596*. B3 repeats 7[ab] after 598*, as in D1.—[a]) D1.3.5.7.11 विख्यातं. —[b]) Note hiatus between धर्मात्मा and इति. ❀ Ck: धर्मात्मा इतीति। असन्धिश्छान्दसः। ❀—Ś1 D1.3.5.

G. I. 24. 8
B. I. 21. 8
L. I. 19. 10

संश्रुत्यैवं करिष्यामीत्यकुर्वाणस्य राघव ।
इष्टापूर्तवधो भूयात्तस्माद्रामं विसर्जय ॥ ८
कृतास्त्रमकृतास्त्रं वा नैनं शक्ष्यन्ति राक्षसाः ।
गुप्तं कुशिकपुत्रेण ज्वलनेनामृतं यथा ॥ ९

एष विग्रहवान्धर्म एष वीर्यवतां वरः ।
एष बुद्ध्याधिको लोके तपसश्च परायणम् ॥ १०
एषोऽस्त्रान्विविधान्वेत्ति त्रैलोक्ये सचराचरे ।
नैनमन्यः पुमान्वेत्ति न च वेत्स्यन्ति केचन ॥ ११

7.11.12 [इ]ति यशोधनः (D1.3.5.7 °गतं; D11 °धुना); D9 युधि राघव; T2 G2.4 M1–3 °राघव; M4 [इ]ति महीपते (for इति राघवः). Ñ V B D10.13 सत्यवागिति च (V1.4 om. च [submetric]) प्रभो. —After 7^{ab}, Ś1 B2 (after repetition) D1–(D2 om. 7^{ab} and l. 1)3.5.7.11.13 ins. :

596* न तद्विक्लवया बुद्ध्या पृष्टतः कर्तुमर्हसि ।
सृष्टा धर्मव्यवस्थार्थं तपसा रक्षणाय च ।
क्षत्रियाः क्षत्रियश्रेष्ठ तथा भवितुमर्हसि ।
नान्यो धर्मः क्षत्रियाणां रक्षणात्तात इष्यते ।

[No comm. —(l. 1) Ś1 [अ]ति–; B2 च (for तद्). D11 ब्रह्मा (sic) (for बुद्धया). B2 सर्वथा हातुमर्हसि (for the post. half). —B2 om. l. 2-4. —(l. 2) D2 धर्मस्य तपसां; D3.5.7 °रथायां (D5 °थे) (for धर्मव्यवस्थार्थं). Ś1 तपस्या–; D3.7 तपसो (for तपसां). D2 रक्षणाय च क्षत्रियाः (for the post. half). —D2 om. (hapl.) from धर्मः in l. 4 up to ना in 7^{d}. —(l. 4) D11 विद्यते; D12 उच्यते (for इष्यते).]

—^{c}) D1 स धर्मः; D3 स्वधर्मे; T2 (after corr. *sec. m.*) °धर्म्यं (for स्वधर्मं). —^{d}) Ś1 D12 धर्मं हातुम् (for [अ] धर्मं वोढुम्). —For 7^{cd}, Ñ V B D10.13 subst. :

597* नार्हस्यद्य मृषावादी भूत्वा धर्मव्यपेक्षया ।

[B3 [अ]व्य· (for [अ]द्य). B2 (m.) D13 वक्तुं (for -वादी). B2 (m.) बुद्ध्वा; D13 राजन् (for भूत्वा). V2 B1 पुत्र°; B4 °इव स्वयं (for धर्मव्यपेक्षया).]

8 D3 om. from the last four syllables in 8^{b} up to शक्ष्यन्ति in 9^{b}. —^{ab}) D9 आश्रुत्य; D14 T3 संसृत्य; G4 संश्रित्य (sic); Cm.g as in text (for संश्रुत्य). M1.2.4 [ए]व; Cg as in text (for [ए]वं). Dt D6.8 Ct प्रतिश्रुत्य करिष्येति (archaic combination). D4 T3 राघवः. Dt D6.8 (all with hiatus between ^{a} and ^{b}).9 G1.3 Ct उक्त्वा (D9 G1.3 [इ]त्युक्त्वा)वाक्यमकुर्वतः. Ś1 D1–3.5.7.11.13 करिष्यामीति संश्रुत्य तत्ते(Ś1 °द्वै; D2 °त्वं; D5 °तो)राजन्नकुर्वतः (D3 om. राजन्नकुर्वतः); Ñ V B D10.13 कर्तास्मीति प्रतिज्ञाय न करिष्यसि चेक्षुप. —After 8^{ab}, Ñ V B D10.11 (after 8).13 ins. :

598* विश्वामित्रवचःसत्याक्रुष्टः पापमवाप्स्यसि । —
अनृतं मा वचः कार्षीर्मा धर्माद्धीनशः पथः । —

[No comm. —(l. 1) D11 कृत्वा मि*- (sic) (for विश्वामित्र-). B1 -सत्य- (for -सत्याद्). D10 पा*म् (for पापम्). —(l. 2) D13 आनृतं. V2 तद्वचः कुर्यान्; D11 मा वरः° (for मा वचः कार्षीर्). Ñ V2.4 B2.4 D13 धर्म्यान् (for धर्मान्). V3 नियमः (sic !); B2 लीनशः (sic) (for नीनशः). B1 मा धर्मार्थी नशः पथः; D11 मा धर्मात्त्वं व्यनीनशः (for the post. half). —After 598*, B2 repeats 7^{ab} as in D1.]

—^{c}) Ś1 D1.5.7.9.11.12 G1 M2 °पूर्तं (D12 °र्वं); D2 इष्टासेर्वो (for इष्टापूर्त-). D1 glosses : अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानां चैव पारणम् । आतिथ्यं वैश्वदेवं च इष्टमित्यभिधीयते ॥ वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च । अन्नप्र*नमारा*पूर्तमित्यभिधीयते ॥ Ś1 D1.2.5.7.9.11.12 हरेद् ; G1 अथो; M2 वृथा; M4 -हरो; Cm.g.k.t as in text (for -वधो). Ś1 D1.2.5.7.9.11.12 M4 धर्मं (D1 M4 °र्मस्); Cm.k.t as in text (for भूयात्). Ñ V B D10.13 सत्यप्रतिज्ञां(V1.2.4 B1.2.4 D13 °ज्ञ) तां रक्ष. —T1 missing from स्माद् up to पुत्रे in 9^{c} on a damaged fol. —^{d}) Ñ V B (B1 transp. राजन् and रामं) D10.11.13 राजन्रामं (for तस्माद्रामं). —After 8, D11 ins. 598*, then repeats 8^{cd} as in Ñ.

9 T1 missing up to पुत्रे in 9^{c}; D3 om. up to शक्ष्यन्ति in 9^{b} (for both cf. v.l. 8). —^{a}) M4 reads सम *inf. lin. sec. m.* D13 अकृतास्त्रं कृतास्त्राश्च; G2 °मकृतार्थं च. —^{b}) Ś1 धक्ष्यंति; V3 D9 शकर्यंति (sic); D2 द्रक्ष्यंति; D5 धक्ष्यंति; D11.12 धक्ष्यन्ति (D12 °ति) (both sic) Cr.m.g.k.t as in text (for शक्ष्यन्ति). V2 राघव (for राक्षसाः). —^{c}) Ñ2 गुप्ता (sic); V3 D4 गुप्तः (for गुप्तं). —^{d}) D5 T2 (before corr. *sec. m.*) [आ]वृतं (for [अ]मृतं). Ñ V B D10.13 M4 प्रध(V3 °ह)र्षयितुमाहवे (B4 °मिहाहवे [hypermetric]; M4 °मंजसा).

10 ^{a}) D2 त्रिगतवान् (sic) (for विग्रह°). D11 धर्म्म (sic) (for धर्मं). —^{b}) D2 ह्येव (for एष). Ñ V2.4 B1.3.4 D10.13 M4 वेद(B4 M4 धर्म)विदां (Ñ2 B3 D10 °वतां); V3 B2 धर्मभृतां; Cm as in text (for वीर्यवतां). D11 स्वरः (sic) (for वरः). V1 एष वैश्वानरः प्रभुः. —^{c}) Dt D4.6.8.9 T3 Cm.t विद्या- (for बुद्ध्या). M2 वरो (for [अ]धिको). Ñ V B D10.13 M4 वीर्यवतां(V2 धर्मभृतां)श्रेष्ठो. —^{d}) G1.3 परायणः; Cm.g.t as in text (for परायणम्). Ñ V B D10.13 विद्याज्ञानतपोनिधिः; D3.7 तपःसत्यपरायणः; M4 विज्ञानतपसोर्निधिः.

☞ After 10, D13 reads for the first time st. 11-19 (including star-passages) as in Ñ group, omitting 16^{ab}, then reads (var.) as in text omitting 18 only (repeating 15^{ab}, 16^{cd}, 17^{ab} and 19^{cd}).

11 For subst. in Ñ V B D10 M4 for 11-13 see below. —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.11–14 T1.2 G2 M1 [अ]स्त्रं

न देवा नर्षयः केचिन्नासुरा न च राक्षसाः ।
गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिंनरमहोरगाः ॥ १२
सर्वास्त्राणि कृशाश्वस्य पुत्राः परमधार्मिकाः ।
कौशिकाय पुरा दत्ता यदा राज्यं प्रशासति ॥ १३
तेऽपि पुत्राः कृशाश्वस्य प्रजापतिसुतासुताः ।
नैकरूपा महावीर्या दीप्तिमन्तो जयावहाः ॥ १४
जया च सुप्रभा चैव दक्षकन्ये सुमध्यमे ।
ते सुवातेऽस्त्रशस्त्राणि शतं परमभास्वरम् ॥ १५
पञ्चाशतं सुताँल्लेभे जया नाम वरान्पुरा ।
वधायासुरसैन्यानाममेयान्कामरूपिणः ॥ १६

G. I. 24. 16
B. I. 21. 16
L. I. 19. 18

विविधं; Cm.k as in text (for अस्त्रान्विविधान्). T1 missing from 11^b up to यक्ष in 12^c. —^{b}) D11 त्रै*क्ये; G4 °क्य- (for त्रैलोक्ये). —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.11–13 [ए]तद्; Cm.g.k.t as in text (for [ए]नम्). D9 नैनमभ्युन्मुखं याति. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.11–13 न च वेत्स्यति कश्चन; Cm.k as in text (for ^{d}).

12 T1 missing up to यक्ष in 12^c (cf. v.l. 11). —^{a}) D1 वेदा (for देवा). D4 G1–3 M1.3 ऋषयः (for नर्षयः). —^{b}) Dt D6.8 [अ]मरा (for [अ]सुरा). D11 पन्नगाः (for राक्षसाः). —^{c}) D12 -रक्ष- (for -यक्ष-). —^{d}) Ś1 D5.11–13 न (for स-). D3 -महो * गाः.

13 ^{a}) D4.14 S (except T3 M4) भृशाश्वस्य; Cg.t as in text (for कृशा°). ❀ Ck: कुशनाभः प्रजापतिरेकः ।; Ct: परमधार्मिका इति पाठे परमधार्मिकप्रतिष्ठावन्त इत्यर्थः । एतेनापि दुर्लभत्वं ध्वनितम् । ❀ —For 13^{ab}, Ś1 D1–3.5.7. 11–13 subst.:

599* अस्त्रं ह्यस्मै कृशाश्वेन पुरैः परमदुर्जयम् ।

[Ś1 D12 ह्यस्मिन्; D11 अस्मै (for ह्यस्मै). D1 gloss प्रजापतिनास्त्राणि दत्तानि. D2 कुशाश्वेन. Ś1 परं; D11 पत्रैः (for पुरैः). D2 परमवेर्जयं (sic).]

—^{c}) Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 दत्तं; Cm.g.t as in text (for दत्ता). —^{d}) D4 (m.) यदा. Ś1 D1.5.11–13 समन्वशात् (Ś1 °यात्; D13 °न्वियात्); D2.3.7 समाविशत्; D9 °स्यति; T3 °सते; all Cs as in text (for प्रशासति). —For 11-13, Ñ V B D10 M4 subst.; D13 ins. after 10:

600* दिव्यान्यस्त्राण्यशेषाणि वेदैष कुशिकात्मजः ।
देवाश्च न विदुर्यानि कुतोऽन्ये भुवि मानवाः ।
दत्तान्यस्मै कृशाश्वेन दिव्यान्यस्त्राण्यशेषतः ।
महीं पालयतः पूर्वं प्रीतेनामिततेजसा ।

[(l. 1) V2 दिव्यान्मंत्राणि (sic). V3.4 D13 M4 [अ]शेषेण. M4 विवेद भुवि कौशिकः (for the post. half).—(l. 2) V2 वेदाश्च न; V3 देवा नापि; V4 देवापि न (sic) (for देवाश्च न). V4 मानुषाः (for मानवाः).—(l. 3) V3 दत्तास्मै तु (sic); D13 दत्तान्यस्य (for °स्मै). V2 कृशांत्वेन (sic). B4 दिव्यान्य * * शेषतः (for the post. half).—(l. 4) V3.4 B2 पालयने; D13 पालयता. V4 सर्वा (for पूर्वं).]

14 Ñ V B1 D10 M4 om. 14. T1 missing from कृशा up to कन्ये सु in 15^b. —^{a}) Ś1 B2–4 (B3 marg.) D1.3.5.7.11–13 ते हि; D2 न हि; Cm.g.t as in text (for तेऽपि). D1 कृतास्त्रस्य (sic); D2 कुशाश्वस्य; D4 (before corr. as in text).14 T2 G M1–3 भृशाश्वस्य; D12 कुशःसश्च (sic) (for कृशा°). —^{b}) Ś1 B3.4 D1–3.5.7.9.12.13 -सुतोपमाः (D12 ° *माः); D6 -सुताः स्मृताः; B2 D11- समप्रभाः; D14 -सुतास्तु ये; T3 -सुता मताः; G3 -सुतैः समाः; G4 -सुतास्तु ताः; M3 -सुता हि ताः; Cm.g.t as in text (for -सुतासुताः). —^{c}) Ś1 B2–4 D1–3.5.7.11–13 °स्मानो (for महावीर्या). —^{d}) Ś1 जितेंद्रियाः; B2 D11 महाबलाः; B3.4 °न्विताः (for जयावहाः).

15 T1 missing up to कन्ये सु in ^{b} (cf. v.l. 14). —^{a}) D2 जयवत्; T3 देया°; Cm.g as in text (for जया च). Ñ V B D13(first time)M4 विजया (for सुप्रभा). M4 चास्तां (for चैव). D3.12 जया वसुप्रभा चैव. —^{b}) Ś1 Ñ V B D1.2.5.7.11–13(both times)M4 दाक्षाय(Ś1 V1.3 D2.5.7 °यि)ण्यौ; D3 दाक्ष्यायिणौ; D8 दक्ष्य° (sic) (for दक्षकन्ये). Ñ V B D13 (first time) महाव्र (V4 °भ)ते (for सुमध्यमे). —^{c}) Dt D8.10 T3 M2 Ct सूते; Cm.g as in text (for सुवाते). Dt D4.8.10 T3 [अ]स्त्राणि; M2 तस्य (for अस्त्र-). Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 तयोस्तु(D11 °श्च) यान्य (D5 °न्याय [metathesis])पत्यानि; D6 ते सुतेस्त्र * शस्त्राणि; G1 सूतेस्त्राणि च°; G3 तयोरपत्यान्यस्त्राणि; M3 तेस्त्राणि चैव°. —^{d}) G1 परं; Cg as in text (for शतं). Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 परमदुर्जयं; Cg as in text (for °भास्वरम्). —For 15^{cd}, Ñ V B M4 subst.; D13 ins. after 15^{ab} (first time):

601* ययोरस्त्राण्यशेषाणि जज्ञिरे विष्णुतेजसा ।

[V4 B2 तयोर् (for ययोर्). V2 [अ]नेकानि; B2 [अ]शेषेण; M4 [अ]पत्यानि (for [अ]शेषाणि). D13 तयोः पुत्रा अशेषेण (for the prior half). V2 विप्र° (sic) (for विष्णुतेजसा).]

16 ^{a}) D12 पंचशतं. Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 °ज(D1.3.7.12 य)ज्ञे; Ñ V B D10 तत्र (V2 °व) सुताम्; G2 सुराँ°; M4 तु पुत्राणा (for सुताँल्लेभे). —^{b}) Ś1 सुता; T3 जये (for जया). Ś1 Dt D1–3.5–9.11–13 G3 M2 लब्धवरा (for नाम वरान्). Dt D6.8 Ck.t वरान्; Cr.m परान् (for पुरा). Ñ V B D10 M4 जन(V1 °*)यामास वै जया. —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.12.13 (second time) M4 पर-; Ñ V1.3 B D10.13 (first time) रिपु-; V2 दैत्य-; V4 विप्र(for [अ]सुर-). —T1 missing from रिपुः (in ^{d}) up to कामान् in 17^d on a damaged folio. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10.12.13 (both times) M4 अक्षया (D1 °*)न्; D9 M2 अमोघान्; D11 प्रक्षयान्; Cg as in text (for अमेयान्). Dt D6.8 Cm.t अप्रमेयानरूपिणः.

G. 1. 24. 17
B. 1. 21. 17
L. 1. 19. 19

सुप्रभाजनयच्चापि पुत्रान्पञ्चाशतं पुनः ।
संहारान्नाम दुर्धर्षान्दुराक्रामान्बलीयसः ॥ १७
तानि चास्त्राणि वेत्त्येष यथावत्कुशिकात्मजः ।
अपूर्वाणां च जनने शक्तो भूयश्च धर्मवित् ॥ १८
एवंवीर्यो महातेजा विश्वामित्रो महातपाः ।
न रामगमने राजन्संशयं गन्तुमर्हसि ॥ १९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे विंशः सर्गः ॥ २० ॥

17 T1 missing up to क्षमान् in ^{d} (cf. v.l. 16). —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.10–13 (second time) G1.2 M1 सुप्रभा जनयामासः; Ñ V B D13 (first time) M4 विजया जनयामास. —^{b}) D4 G1 M3 सुतान् (for पुत्रान्). B1 पंचशतान्; B4 D1.5.9.13 (both times).14 T3 G1 M2 पंचशतं (for पञ्चा°). Ś1 Ñ B D1–3.5.7.10–13 (both times) वरान्; V1 तु वै; V2–4 सुरान् (for पुनः). —^{c}) D1–3 (D2 after corr.).5.7 संघ(D5 °ह)र्षान्; Cg.k.t as in text (for संहारान्). D7 राम (for नाम). D3.7 दुमर्षान् (sic). —For 17^{cd}, Ś1 D12 subst.; D13 ins. after 17^{ab} (second time):

602* सर्वांस्तॉल्लब्धवान्वीर दुर्धर्षान्सुबलीयसः ।
[D13 वीरान् (for वीर).]

—After 17, D9 ins. l. 1 of 607*.

18 Ś1 D1–3.5.7.9.12 om. 18. —^{a}) M3 शस्त्राणि (for चा°). Dt वेत्त्येव; M1 जग्राह (*inf. lin.* as in text also) (for वेत्त्येष). —^{b}) G3 विधिवत्; Cm.g as in text (for यथा°). —For 17^{c}–18, Ñ V B D10.11.13 M4 subst., while D1 subst. for 18 and reads after 608*:

603* अस्त्राणामप्रधृष्याणामजेयानां महौजसाम् ।
तानि सर्वाण्ययं वेद विश्वामित्रो महायशाः । ←
सप्रयोगरहस्यानि ससंहाराणि राघव ।

[D1 om. l. 1. —(l. 1) D13 अप्यजेयानाम् (for अप्रधृष्याणाम्). V2 आजयानां (sic); D13 अधृष्याणां; M4 अजय्यानां (for अजेयानां). —(l. 2) V4 [अ]शेषेण; M4 [अ]सं (sic) वेद (for [अ]यं वेद). —(l. 3) V1 संप्रयोगे (for सप्रयोग-).] Ñ V B D1.10.11.13 M4 cont.:

604* तानि दास्यत्यशेषेण रामायैष महामुनिः । —
यानि चास्त्राणि देवेषु गन्धर्वेषु सुरेषु च ।
यैरस्त्रैस्तानि रक्षांसि रामो जेष्यत्यसंशयम् । —
अनुग्रहार्थं रामस्य प्रजानामपि चात्मनः । —

[No comm. —(l. 1) D1 रामायास्त्रमहाद्युतिः (for the post. half). —D1 reads in marg.; other MSS. om. l. 2. —(l. 3) D1 तैर् (for यैर्). D1 om. l. 4.]
V3 further cont.:

605* गाधिनोऽपि ह्यहं मन्ये त्रायतो मुनिपुंगवः ।
यदीच्छेत्स्यात्मनो भद्रं सराष्ट्रान्तःपुरात्मजे ।

—After 18, Dt D4.6.8 T3 G2.3 M1.3 ins.:

606* तेनास्य मुनिमुख्यस्य सर्वज्ञस्य महात्मनः ।
न किंचिदस्याविदितं भूतं भव्यं च राघव ।

[No comm. —(l. 1) T3 तथा (for तेन). Dt D8 धर्म°; D9 om. (hapl.) (for सर्वज्ञस्य). —(l. 2) Dt D8 अस्ति; D4.6 T3 अपि (for अस्य).]

19 Ñ V B D10 om. 19^{ab}; M4 om. 19^{a}. —D9 reads 19 after l. 1 of 607*. —^{ab}) D3 reads twice महातेजा विश्वामित्रो. Dt D1.2.4–9 T3 G1 M2.3 °यशाः; D3 महा** (for महातपाः). —^{c}) Ñ2 B3.4 D10.13 (second time) M4 रामगमनं (for °ने). Ś1 D1–3.5.7.11–13 बुद्धिं (for राजन्). —^{d}) Ś1 D12.13 (second time) विक्लवाद्रो (D12 °वा रो)द्धुम्; Ñ V B D10.13 (first time) M4 विचारयितुम्; D1–3.5.7.11 विक्लवां कर्तुम् (for संशयं गन्तुम्). Ś1 अर्हति. M2 गंतुमर्हसि संशयं (by transp.). —After 19, Dt D4.6.8.9 (l. 1 after 17).14 S (except M4) Cm.g.k.t ins.:

607* तेषां निग्रहणे शक्तः स्वयं च कुशिकात्मजः ।
तव पुत्रहितार्थाय त्वामुपेत्याभियाचते ।
इति मुनिवचनात्प्रसन्नचित्तो
रघुवृषभश्च मुमोद भास्वराङ्गः ।
गमनमभिरुरोच राघवस्य [5]
प्रथितयशाः कुशिकात्मजाय बुद्ध्या ।

[Cm does not comment on l. 1 and 2. —(l. 3) D9 -चेता (for -चित्तो). M3 इति मुनिवरवचः प्रसन्नचित्तो. —(l. 4) D9 रघुऋषभश्. T1.2 G2.4 M1.3 तु (for च). Dt D8 M2 पार्थिवः (metre-change); D4 भास्वरश्च; D6.9 T G4 भास्वरः (metre-change); Cg भास्वरांगः (as above); Ck भासशीलः. —(l. 5) D14 T G4 अपि रुरोच; Cg.k as in text (for अभि°). ❀ Cm: गमनं रुरोच ऐच्छत्। ❀ —(l. 6) M1–3 (after corr. *sec. m.*) °त्मजेन; Cm.g.k.t as in text (for कुशिकात्मजाय).]

On the other hand, D1–3.5.7.11 ins.:

608* रामो ह्यधिष्ठितोऽनेन न प्रसह्यः सुरासुरैः ।

[No comm. D5 चा°; D11 दुर्विषह्यः (for न प्रसह्यः).]
Then D1 reads 603*.

Colophon. D1–3.7 om. (cont. the sarga). —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 Dt D10.12 om.; V B D11 आदि°. —*Sarga name*: Ś1 Ñ V B D5.9–12 वसिष्ठवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D5.11.12 om.; Ñ2 B2.3 D9.10 24; V2 26; V3 23; Dt D4.6.8.14 S 21. D13 -कांडे-ष्ठवाक्यं (lacuna in place of dash). —After colophon, G1.2.4 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री...मः.

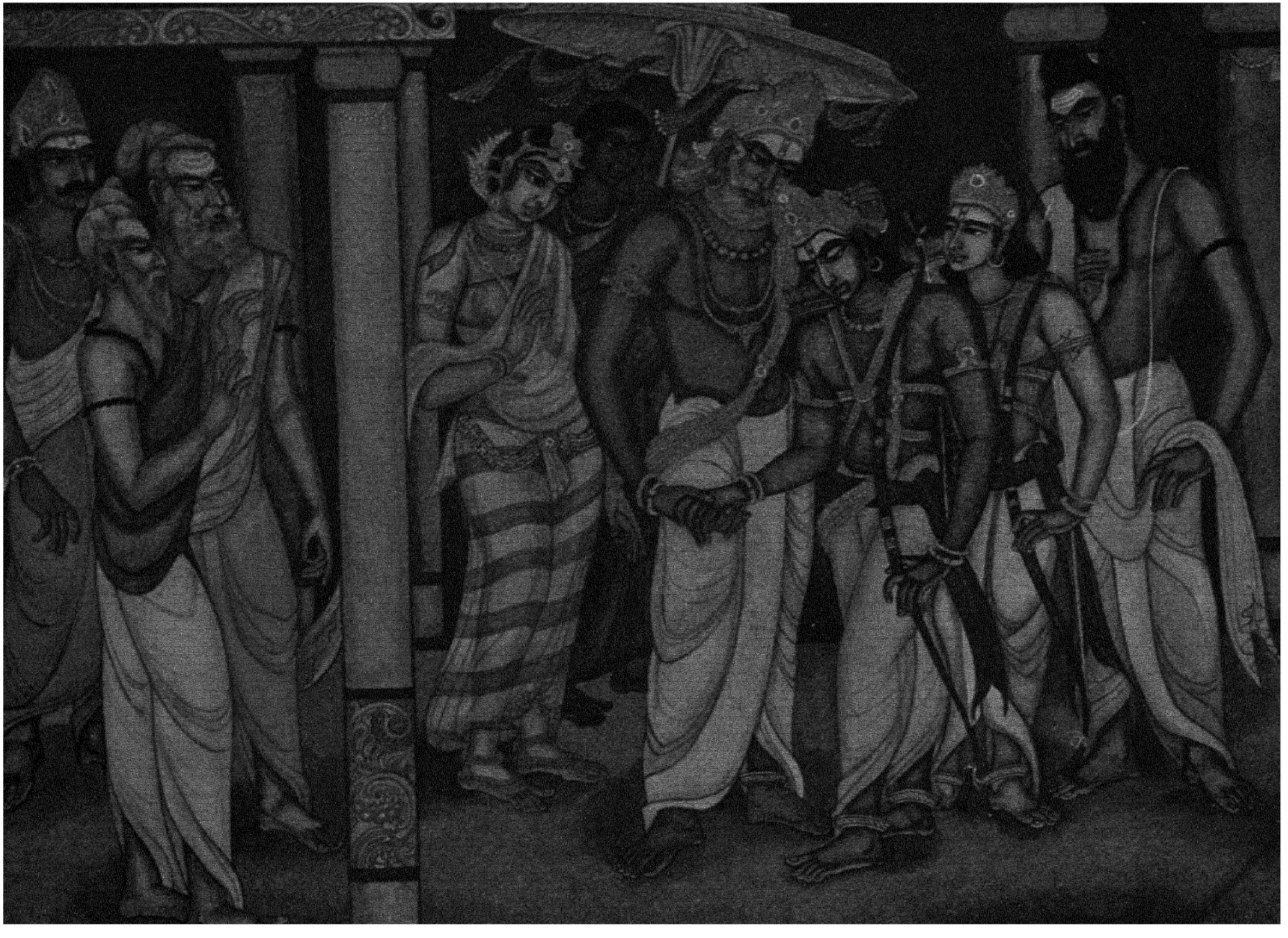

२१

तथा वसिष्ठे ब्रुवति राजा दशरथः सुतम् ।
प्रहृष्टवदनो राममाजुहाव सलक्ष्मणम् ॥ १
कृतस्वस्त्ययनं मात्रा पित्रा दशरथेन च ।
पुरोधसा वसिष्ठेन मङ्गलैरभिमन्त्रितम् ॥ २
स पुत्रं मूर्ध्न्युपाघ्राय राजा दशरथः प्रियम् ।
ददौ कुशिकपुत्राय सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ ३

ततो वायुः सुखस्पर्शो विरजस्को ववौ तदा ।
विश्वामित्रगतं रामं दृष्ट्वा राजीवलोचनम् ॥ ४
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्देवदुन्दुभिनिस्वनः ।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषः प्रयाते तु महात्मनि ॥ ५
विश्वामित्रो ययावग्रे ततो रामो महायशाः ।
काकपक्षधरो धन्वी तं च सौमित्रिरन्वगात् ॥ ६

G. 1. 25. 6
B. 1. 22. 6
L. 1. 20. 6

21

1 T₂ begins with श्रीरामचन्द्राय नमः. —[a]) Ñ V B D₁₀.₁₃ M₄ एवमुक्तो(B₄ °क्त्वा)वसिष्ठेन. —[b]) Dt D₆.₈ स्वयं (for सुतम्). —[c]) Ñ V₁.₃.₄ B D₁₀.₁₃ संप्रहृष्टमना (B₃ marg. after corr. °मनसा [hypermetric]); V₂ स्वयं हृष्टमनाः D₁₁.₁₂ °वदनं (for प्रहृष्टवदनो). —[d]) V₁ आजहार (sic) (for आजुहाव). D₁₁ स सलक्ष्मणं (ditto.); G₃ *लक्ष्मणं (for सलक्ष्मणम्).

2 [a]) Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂ T₂ G₄ °यनो; Cm.g.k.t as in text (for कृतस्वस्त्ययनं). —[b]) D₁ राज्ञा (for पित्रा). M₄ पिता दशरथस्तदा. —[c]) Ś₁ D₁.₅.₁₁.₁₂ तथा वाग्भिः; M₄ तथर्त्विग्भिर् (for वसिष्ठेन). —[d]) Ś₁ T₂ °मन्त्रितौ(T₂ °तः); D₁ (gloss तूर्वाक्षतमंत्राक्षरैः).₂ °नंदितः; D₃ °नंदिन (sic); D₅.₁₁.₁₂ °नंदितौ; D₇ °वंदितः; Ct as in text (for अभिमन्त्रितम्). —For 2, Ñ V B D₁₀.₁₃ subst. :

609* आदौ कृतस्वस्त्ययनं मातृभिः कृतमङ्गलम् ।
स्वयं चैव वसिष्ठेन कृतस्वस्त्ययनक्रियम् ।

[(l. 1) D₁₃ कृत्वा (for the first कृत-). V₂ मंत्रिभिः (for मातृभिः). —(l. 2) V₁–₃ B₃ -क्रियां (sic) (for -क्रियम्).]

3 [a]) Ñ V B D₁₀.₁₃ स्नेहान्मूर्धनि (for स पुत्रं मूर्ध्नि). D₁₃ [ड]पादाय (for [ड]पाघ्राय). Ś₁ D₅.₁₁.₁₂ ततो मूर्ध्नि समाघ्राय; D₁ स च पुत्रौ समाघ्राय; D₂ ततः पुत्रं समाघ्राय; D₃.₇ ततः पुत्रौ समाश्लिष्य. —[b]) B₃ राजं (sic); M₃ रामं (for राजा). D₅ द् * रथः; D₁₁ दश * *; T₂.₃ M₄ °रथ- (for दशरथः). Ś₁ D₁.₅.₁₁.₁₂ सुतौ; Ñ V B D₁₀.₁₃ सुतं; Dt D₂.₆.₈ तदा; D₃.₇ शुभौ; M₃ स्वयं (for प्रियम्). —[c]) D₂ कौशिक-. —[d]) G₄ सुवृत्तेन (for सुप्रीतेन). Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂ विश्वामित्राय धीमते; Ñ V B D₁₀.₁₃ लक्ष्मणानुचरं तदा.

4 [a]) Ñ V₄ B₂.₃ D₁₀.₁₁.₁₃ अवाप्तपुण्यो; V₂.₃ ववौ पुण्यो; B₁.₄ M₄ अभूत्पुण्यो (for सुखस्पर्शो). V₁ ततो राघ * * त्पुण्यो. —[b]) Dt D₆.₈.₉ T₁.₂ G₃.₄ नीरजस्को. Ñ V B₂.₃ D₁₀.₁₃ नीरजस्कः (V₂ °क्षः; V₃ °श्च) शुभः शुचिः; B₁ नीरजस्तु समः शुचि(:); B₄ नीजस्कश्च (sic) शुभः शुचिः; D₁₁ नीरजस्कः शुभावहः; M₄ नीरजस्कः शिवः सुखः. —For 4[ab], Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₃ subst. :

610* तं दृष्ट्वा देवगन्धर्वाः पुष्पवृष्टिं समाददुः ।

[Ś₁ D₁₃ सुरा°; D₃.₇ °दधुः; D₆ परां° (for समाददुः).]

—[c–d]) V₄ B₁ Cm विश्वामित्रं; D₁₄ * श्वामित्र-. D₁₀ -गा*; D₁₃ -युतं; Ck -[आ]गतं (for -गतं). Ś₁ D₂.₃.₅.₇.₁₁.₁₃.₁₄ T₁.₂ G₄ M₃ दृष्ट्वा रामं (by transp.). D₁₁ repeats (ditto.) गतं दृष्ट्वा.

5 At 5[a] and 5[c] D₁ (gloss) दुष्टवधो भविष्यतीति. —[b]) Dt D₄.₈ -निस्वनैः; D₆ G₂ -निस्वनं; Cm.g as in text (for -निस्वनः). D₁–₃.₅.₇.₁₁ गीतघोषस्तथापरः (D₃ °रे); M₄ वीतमेघे तदांबरे. —For 5[ab], Ś₁ D₁₃ subst. :

611* सुपुष्पवृष्टिः पटहध्वनिरासीद्दिगन्तरे ।

[D₁₃ स- (for सु-). D₁₃ ग्रहांतरे (for दिगन्तरे).]

On the other hand, Ñ V B D₁₀.₁₃ subst. :

612* पपात पुष्पवृष्टिः खाद्गीतनादश्च शुश्रुवे ।

[V₁.₄ om.; V₂ खा (for खाद्). V₂ स्फीतनादांश्; V₄ गीते°; B₁ °नृत्यश्; B₄ °नादांश्; D₁₃ गीतं वाद्यं (for गीतनादश्च).] —[c]) Ś₁ V₄ B₂ D₁.₂.₇.₁₁.₁₃ M₄ -घोष(D₂.₇ °घा; D₁₃ °द्यै) श्च; V₃ B₄ D₄ G₂ -निर्घोषं (D₄ G₂ °द्यैः) (for -निर्घोषः). D₃ शंखदुंभादभिघोषाश्च (corrupt). —D₁ illeg. for 5[d] except last two letters (स्वनं). —[d]) Cm प्रयाति (for °ते). M₂.₃ सु-; M₄ द्यै (for तु). Ś₁ D₅.₁₁.₁₃ प्रवाद्यत महास्वनः; Ñ V B D₁₀.₁₃ प्रयाते रघुनंदने; D₂.₃.₇ प्र(D₇ प्रा)वाद्यत महास्वनाः.

6 [a]) Ś₁ विश्वामित्रं (sic). Ś₁ D₁.₅.₁₃ प्रयाप्यग्रे (for ययावग्रे). —[b]) D₁₄ T₁.₂ G₂.₄ M₁ धनुर्धरः (for महायशाः). Ñ V B D₁₀.₁₃ तं (B₃ *) रामः (V₄ **) पृष्ठतोन्वयात् (V₂–₄ B₁.₃ [marg.].₄ °न्वगात्). —[c]) D₅ काकपक्ष * रो. D₁ (gloss) (अ)जातव्यंजनो यो हि शिखायुक्तशिराश्च यः । ऊनषोडशवर्षो यः काकपक्षधरो हि सः ॥ —[d]) Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₉.₁₃ ततः; D₁₄ तौ° (for तं च). Ñ V₁ B₂.₃ D₁₀.₁₃ M₄ अन्वयात् . —After 6, Ñ₂ B₃ (marg.) D₁₀.₁₃ ins.; whereas B₃.₄ ins. after 7[ab] :

613* विश्वामित्रगतं रामं दृष्ट्वा देवाः सवासवाः । —
प्रहर्षमतुलं प्राप्ता दशग्रीववधैषिणः । —

[(l. 2) D₁₃ प्रापुर् (for प्राप्ता).]

G. 1. 25. 8
B. 1. 22. 7
L. 1. 20. 8

कलापिनौ धनुष्पाणी शोभयानौ दिशो दश ।
विश्वामित्रं महात्मानं त्रिशीर्षाविव पन्नगौ ।
अनुजग्मतुरक्षुद्रौ पितामहमिवाश्विनौ ॥ ७

बद्धगोधाङ्गुलित्राणौ खड्गवन्तौ महाद्युती ।
स्थाणुं देवमिवाचिन्त्यं कुमाराविव पावकी ॥ ८

अध्यर्धयोजनं गत्वा सरय्वा दक्षिणे तटे ।
रामेति मधुरां वाणीं विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ ९
गृहाण वत्स सलिलं मा भूत्कालस्य पर्ययः ।
मन्त्रग्रामं गृहाण त्वं बलामतिबलां तथा ॥ १०
न श्रमो न ज्वरो वा ते न रूपस्य विपर्ययः ।
न च सुप्तं प्रमत्तं वा धर्षयिष्यन्ति नैर्ऋताः ॥ ११

7 Ñ V B1.2 D10 M4 om. 7^{ab}. —^{a}) D1 (gloss) बद्धतूणीरौ (for कलापिनौ). —After धनुष्पाणी, B4 (gloss) धनुर्धरौ। तदानुजग्मतुः. —^{b}) B4 D1-3.5.7.11.12 °मानौ; T3 °यंतौ; Cm.g.k.t as in text (for शोभयानौ). ❀ Ct: शोभयानौ .... मुगभावः आर्षः। ❀ Ś1 B3.4 D1-3.5.7.12 महापथे; D11 शुभे यथा (for दिशो दश). —After 7^{ab}, B3.4 ins. 613*. —^{c}) Ś1 D1.3.5.7.11.12 समन्वेतां; M4 महाभागं (for महात्मानं). D2 विश्वामित्रसमन्वेताव्. —^{d}) D2 अशीर्षाव् (for त्रिशीर्षाव्). Ñ V B D10.13 M4 तावुभौ रामलक्ष्मणौ; M2 Cr.mp पंचशीर्षाविवोरगौ. —Ś1 D1-3.5.7.12 G1 om. 7^{ef}. —M1 repeats 7^{ef} after 616*. —For 7^{ef}, Ñ V B D10.11.13 M4 subst.:

614* तदानुययतुर्वीरौ यथेन्द्रं देवमश्विनौ ।

[V B1.3 D11 M4 तदा(V1 तम; D11 ततो)नुजग्मतुर् (B3 M4 °नयतुर्).]

—After 7, Dt D6.8 (all first time) G1 M3 ins. l. 2 of 616* then cont., while D4.9.14 T G2-4 M1.2 Cm.g ins. after 7:

615* तदा कुशिकपुत्रं तु धनुष्पाणी स्वलंकृतौ ।

[Cr.k.t no comm. G1.4 तथा; M3 ततः (for तदा).]

8 ^{b}) M4 °बलौ (for महाद्युती). Ñ V B D10.13 खड्गतूण-धनुर्धरौ. —After 8^{ab}, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Ck.t ins.:

616* कुमारौ चारुवपुषौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
अनुयातौ श्रिया दीप्तौ शोभयेतामनिन्दितौ ।

[G1 om. l. 1; Ck.t no comm. on l. 1. —G1 M3 om. l. 2 here and read before 615*. M1 om. l. 2. Dt D6.8 read l. 2 for the first time after 7 repeating here. —(l. 2) D9 (after corr.) G2 M1 शोभयंताव्; T3 °मानाव (for शोभयेताम्).]

—M1 repeats 7^{ef} after 616*. —^{c}) D3.11.12 T3 स्थाणु-; D14 repeats (for स्थाणुं). Ś1 °चिंत्यौ; G1 महा° (for द्यवाचिन्त्यं). Ñ V B D10.13 M4 तदा(V1 यथा; M4 पुरा) नुजग्मतुः स्थाणुं (V3 °नं). —^{d}) V2.3 D9 (gloss स्कंद-विशाखौ) पावकौ; D13 पावकं (for पावकी).

9 ^{a}) B1 अध्यर्ध; D11 अर्धार्ध- (for अध्यर्ध-). Ñ1 आगत्वा (hypermetric) (for गत्वा). —^{b}) D7 शरय्वां (for सरय्वा). M4 दक्षिणेन तु (for दक्षिणे तटे). —After 9^{ab}, B3.4 ins.:

617* दक्षिणेन निवासाय नद्यास्तीरं ततो ययौ ।;

while M4 ins.:

618* ते तत्र वै निवासाय देशं कंचिदुपाययुः ।
भुक्तवन्तमुपासीनं तत्रावेक्ष्य तु राघवम् ।

—^{c}) V1 च मधुर- (for [इ]ति मधुरां). —After 9, B3.4 ins.:

619* उवाच राममामंत्र्य हितं वचनमर्थवत् ।

10 ^{a}) D2 सलिलं रामस्; D12 वत्स * लिलं; M3 सलिलं वत्स (by transp.) (for वत्स सलिलं). Ñ V B D10.13 वत्स(V1 राम) राम जलं(V3.4 °नं) ताव(V1 °*)द्; D11 वत्स राघव भद्रं ते. —After 10^{a}, Ñ V B D10.11.13 ins.:

620* विधिवत्स्प्रष्टुमर्हसि ।
उपदेक्ष्यामि ते श्रेयो.

[(l. 1) V1 विधिना; D11 सलिलं (for विधिवत्). V3 B3.4 प्र(V3 स्र)ष्टुम् (sic) (for स्प्रष्टुम्). B1 अर्हति. —(l. 2) V1 B1 उपदेष्यामि (sic). B2 reads ते in marg.]

—^{b}) V4 D1.4.9 Cm.g °विपर्ययः; Cr.k.t as in text (for कालस्य पर्ययः). D2 तत्कालस्य विपर्ययः. —^{c}) Ś1 D3.5.7.12 [इ]मं; D2 [ए]नं; Ck.t as in text (for त्वं). Ñ V B D10.11.13 गृहाण द्वे (V2 B3 D10 त्वम्) इमे विद्ये. —^{d}) B4 अतिबलं (sic). M3 तदा; Ct तथा (as in text).

11 ^{a}) G1.3 M2 वा (for second न). Ś1 D1-3.5.7.11.12 M4 जरा; D4 श्रमो; Ct as in text (for ज्वरो). T3 M3 transp. श्रमो and ज्वरो. Ś1 D1-3.5.7 तुर्म्य; D11 जातु; D12 तुल्यं (for वा ते). —^{b}) Ś1 D1-3.5.7.11.12 [उ]प संक्षयः (D11 °यं); G3 [अ]पि संक्षयः; M4 [अ]ति संक्षयः; Cg.t as in text (for विपर्ययः). —For 11^{ab}, Ñ V B D10.13 subst.:

621* न ते श्रमो जरा चाभ्यां भविता नाङ्गवैकृतम् ।

[Ñ2 (m.)च (for ते). Ñ B1 वाभ्यां; V3 चाख्यां (sic); B2 व्यथां; D13 वापि (for चाभ्यां). V3 चांग°; V4 मार्ग°; D13 °कृतिः (for नाङ्गवैकृतम्).]

—^{c}) Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 त्वां (for च). B3 सुप्तं च (by transp.). B1 प्रवर्तं; D2 प्रमत्ता (sic) (for प्रमत्तं). —^{d}) Dt धर्म° (sic); G2 M1 बाध° (for धर्षयिष्यन्ति). D11 G2.3 M1 राक्षसाः; D13 नैनृताः (sic) (for नैर्ऋताः).

न बाह्वोः सदृशो वीर्ये पृथिव्यामस्ति कश्चन ।
त्रिषु लोकेषु वा राम न भवेत्सदृशस्तव ॥ १२

न सौभाग्ये न दाक्षिण्ये न ज्ञाने बुद्धिनिश्चये ।
नोत्तरे प्रतिपत्तव्ये समो लोके तवानघ ॥ १३

एतद्विद्याद्वये लब्धे भविता नास्ति ते समः ।
बला चातिबला चैव सर्वज्ञानस्य मातरौ ॥ १४

क्षुत्पिपासे न ते राम भविष्येते नरोत्तम ।
बलामतिबलां चैव पठतः पथि राघव ।
विद्याद्वयमधीयाने यशश्चाप्यतुलं भुवि ॥ १५

G. I. 25. 15
B. I. 22. 19
L. I. 20. 15

12 [a]) Ñ V B D10.13 M4 च ते; D2 T3 बाहु-; D11 चान्य:; M3 बाहोः; Cg as in text (for बाह्वोः). Ñ V B D10.13 M4 राम (for वीर्ये). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 तव; T2 अपि; Cg.k as in text (for अस्ति). Ñ V B D10.13 M4 वीर्येणान्यो भविष्यति. —[c]) D9 G3 वै (for वा). —[d]) G2 M1 त्वया (for तव). D4 भविष्यति तवानघ. —For 12[cd], Ś1 D1–3.5.7.11.12 subst.:

622* भविष्यति महाबाहो त्रिषु लोकेषु वा पुनः ।

[D1 lacuna (for महाबाहो). D3 लोके*. Ś1 D5.12 कश्चन (for वा पुनः).]

On the other hand, Ñ V B D10.13 M4 subst.:

623* सदेवनरनागेषु लोकेष्विह पुमांस्त्रिषु ।

[B3 -[अ]सुर- (for -नर-). M4 [अ]पि (for [इ]ह). V3 कचित् (for त्रिषु).]

—After 12, Dt D4.6.8 T3 G3 read 15[cd] (var.) repeating (except T3) it in its proper place.

13 [a]) Ś1 सौभगे. —[b]) T3 विज्ञाने; G2 M1 न रूपे; Cr.m.k.t as in text (for न ज्ञाने). Ś1 D1–3.5.7.12 M3 न च (M3 ज्ञाने) बुद्धिविनिश्चये; Ñ V B D10.11.13 M4 न बुद्धिश्रुति (Ñ2 B1 D10 M4 °त) पौरुषे; Cr.m.k.t as in text (for [b]). —[c]) V2 D3.5.7.10 नोत्तर- (D10 °रं) (for नोत्तरे). V3 °पत्तौ वा; V4 D13 °कर्तव्ये; Dt D4.6.8 T3 G1–3 M2.3 Ct °वक्तव्ये (for प्रतिपत्तव्ये). —[d]) Ś1 D12 समस्तैर्भविता न ते; Ñ1 तुल्यो वापि भविष्यति; Ñ2 V B D10.13 M4 त्व (V4 B3 त) तुल्योन्यो (V1.4 B1.2.4 वा; V2 °*; D13 न; M4 हि) भविष्यति; D1.2.5.7.9.11 समस्ते (D1 *मश्च) भवितानघ (D11 पुमान्); D3 स समस्ते (ditto.) भवि*नघ.

14 [a]) T3 G2.3 M1–3 एते; Cm.g as in text (for एतद्). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 -द्वयं (for -द्वये). M3 विद्ये त्वया (for विद्याद्वये). Ś1 D1.2.5.7.11 राम; Ñ V B D10.13 प्राप्य; D3 रामं; D12 नाम; M4 ज्ञात्वा (for लब्धे). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 गृहीत्वा (for भविता). Ñ V B D10.13 यशश्चाग्र्य (V3 °क्ष) यमाप्स्यसि (V2 °ति); Dt D6.8 Ct न भवेत्सदृशस्तव; T3 भवतो नास्थितो समः; Cg as in text (for [b]). —Ñ1 V2 om. 14[c]–15. D12 om. (hapl.) 14[c]-15[b]. D14 reads 14[c]–15[b] in marg. (*sec. m.*). —[c]) D14 T1.2 G1 M3 तु (for first च). Ś1 Ñ2 V1.4 B2–4 D1–3.5.7.10.11.13 M4 use accu. sing. for nom. sing. omitting च. B1 बलादतिबलां; G4 बलात्प्रतिबलात् (for बला चातिबला). G2 M1 [इ]ति (for [ए]व). —[d]) Ñ2 V1.3.4 B D10.13 M4 ज्ञानविज्ञान-; D1 सर्वविज्ञान-; T3 सर्वज्ञानाश्च (sic); Cr.m.t as in text (for सर्वज्ञानस्य). D5 पठतो रघुनंदन.

15 Ñ1 V2 om. 15; D12 om. 15[ab]; D14 reads 15[ab] in marg. (cf. v.l. 14). G2 M1 transp. 15[ab] and 15[cd]. —[a]) D5.13 क्षुत्पिपासा (for क्षुत्पिपासे). Ñ2 V1.3.4 B D10.11.13 च ते; M4 तथा (for न ते). —[b]) M1 नरो मम (sic) (for नरोत्तम). Ś1 D1.2.5.7.11 मासादूर्ध्वं (D5 °र्ध) भविष्यत: (D1.5 °ति); Ñ2 V1.3.4 B D10.13 M4 नात्यर्थं पीडयिष्यत: (V3 D13 °ति); D3 *सार्धर्ध भविष्यत: (sic). Dt D4.6.8 G3 repeat 15[cd] here (first time after 12). T3 reads 15[cd] after 12. —[c]) M1 [ए]ते (for [ए]व). D3 °बला च श्रैव (sic); D14 त्वति° (for अतिबलां चैव). —[d]) Dt (second time, om. first time) D6.8 (both both times) G3 (first time) तात; T3 G3 (G3 second time) तव (for पथि). —After 15[cd], Ś1 D1–5.7.11.12 T3 G2.3 M1 ins.:

624* गृहाण सर्वलोकस्य गुप्तये रघुनन्दन ।

[D1–3.5.7.11 प्रमाणं (for गृहाण). G2 M1 भद्रं कार्तस्थ (for सर्वलोकस्य). G2.3 M1 प्राप्स्यसे (for गुप्तये). Ś1 D12 मातरौ बहुमानद; D1.3.5.7.11 प्राप्तोसि बहुमानत: (D5 °द); D2 प्राप्तोसि त्वं बहुगत: (for the post. half).]

—G2 om. 15[ef]. —[e]) Ś1 D1–3.5.7.11.12.14 G1.3 M1.3.4 °थान:; Cm.g.k.t as in text (for अधीयाने). —[f]) Ś1 सर्वम्; D5.11 M4 शब्दम्; D12 कीर्तिम् (for यशश्). Ś1 D5.11.12 त्वातुलं (D12 °लां); Dt D6.8.9 चाथ (D9 m. after corr.) भवेद्; M1 च परमं; Ctp as in text (for चाप्यतुलं). D1 यशश्चाप्ययमाप्स्यसि; D2.3.7 प्रमाणं बहु प्रा (D2 *) प्स्यसि. —For 15[cdef], Ñ2 V1.3.4 B D10.13 subst.; D11 M4 ins. after 15[ab]:

625* जयश्च दुर्गकान्तारप्रदेशेष्वटवीषु च ।
सारतां त्रिषु लोकेषु गमिष्यसि च राघव ।

[No comm. —(l. 1) V1 जय मु°; V3 जयं ते युद्ध-; V4 जलदुर्गम-; D13 तथैव° (for जयश्च दुर्ग-). M4 जपतो दुर्गकांतारे (for the prior half). V3 B1 D11 -प्रवेशेषु (for -प्रदेशेषु). V4 [अ]पि (for च). —(l. 2) V3 श्रेष्ठतां (for सारतां). V4 गमिष्यामि च (sic); B1.3 गमिष्यति च; B2 त्वं गमिष्यसि (for गमिष्यसि च).]

B3 cont.:

G. 1. 25. 18
B. 1. 22. 19
L. 1. 20. 18

पितामहसुते ह्येते विद्ये तेजःसमन्विते ।
प्रदातुं तव काकुत्स्थ सदृशस्त्वं हि धार्मिक ॥ १६

कामं बहुगुणाः सर्वे त्वय्येते नात्र संशयः ।
तपसा संभृते चैते बहुरूपे भविष्यतः ॥ १७

ततो रामो जलं स्पृष्ट्वा प्रहृष्टवदनः शुचिः ।
प्रतिजग्राह ते विद्ये महर्षेर्भावितात्मनः ।
विद्यासमुदितो रामः शुशुभे भूरिविक्रमः ॥ १८

गुरुकार्याणि सर्वाणि नियुज्य कुशिकात्मजे ।
ऊषुस्तां रजनीं तत्र सरय्वां सुसुखं त्रयः ॥ १९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकविंशः सर्गः ॥ २१ ॥

626* यक्षो वा राक्षसो वापि न त्वां बाधितुमर्हति ।

16 [a]) D2 द्वे*; D6 ह्ये*; D13 चेमे (for ह्येते). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 विद्ये (Ś1 बुद्धि-; D2 विद्युत्; D11.12 विद्धि) तेजोमये शुभे; Ñ V B D10.13 विद्ये आ (V2 D13 ह्या; B1 चा both to remove hiatus) युर्बलावहे (V4 D13 °लप्रदे). —[c-d]) Ś1 सदृशी; D1.3.5.7.11.12 M4 सदृशे; G2 M1 प्रदद्यां; G3 M3 प्रदास्ये; Cg.t as in text (for प्रदातुं). D12 ते च (for तव). Ś1 D1.3.5.7.11.12 M4 प्रदातुं (for सदृशस्). D2 transp. प्रदातुं and सदृशस्. D12 त्वां (sic) (for त्वं). G2 M1 तु; Ck as in text (for हि). Ś1 D1.3.5.7.9.11 G1.2 M1.3.4 Ck धार्मिकः; Dt D6.8 पार्थिव (for धार्मिक). Ñ V B D10.13 पात्रं त्वमसि काकुत्स्थ विद्ययोर्ग्रहणेनयोः (V4 द्वयोः).

17 [a]) D2 कामस् (for कामं). Ś1 D1.3.5.7.12 खलु; D2 तस्य (for बहु-). D4 वीरे (for सर्वे). T3 कामं च बहुना ह्येते. —[b]) Ś1 D1.5.12 तवैवैते न; D2.3.7.11 तवैव च न; T3 त्वये (य्ये) वात्र न; M4 तव चैते न; Ck as in text (for त्वय्येते नात्र). D5 (before corr.) संशयं. —[c]) Ś1 D1.3.5.7.11.12 तपोभिः (for तपसा). D3 संभृत्ये (sic); D11 संवृते; D12 संसृते; all Cs as in text (for संभृते). Ś1 D7.11.12 ह्येते; D2 ह्ये*; D5 त्वेते; M4 भूते (for चैते). D2 तपो विजृंभते ह्येते. —[d]) D1.3.5.7 °पोषे; D2 °शेषं; D12 °घोषे; M4 भूय एव; all Cs as in text (for बहुरूपे). D2.3 भविष्यति (sic). —For 17, Ñ V B D10.13 subst.:

627* स्वभावजैर्गुणैर्दिव्यैः कामैरप्यतुलैर्युतः ।
भूयस्तव गुणोत्कर्षमेते विद्ये करिष्यतः ।

[(l. 1) V2 स्वभावज-; D13 स्वभावास्त्वं (for स्वभावजैर्). B1 द्वयैः (sic); D13 युक्तः (for दिव्यैः). Ñ1 V1.4 काममस्य (for कामैरपि). V4 [अ]गुणैर् (for [अ]तुलैर्). V2 युतं; D13 मतः (for युतः). V3 काममाप्स्यत*र्युतः; B1 कामजैर्बहु°वृतः (for the post. half).]

18 [a]) V4 B1.4 रामं (sic) (for रामो). D5 रामस्ततो (by transp.) (for ततो रामो). Ś1 D1–3.5.7.11.12 [अं] जलिं कृत्वा (D11 बद्ध्वा); Cg.k as in text (for जलं स्पृष्ट्वा). —[b]) Ñ V B D10.13 प्रांजलिः प्रण(V2 °य)तः स्थितः. —[d]) Ñ V B D10.13 विश्वामित्रात्तपोधनात्. —Ś1 D1–3.5.7.11.12 om. 18[e/f]. —[e]) G4 सद्यः; Cr.m.g.t as in text (for विद्या-). T3 भूयः (for रामः). —[f]) Dt D6.8 भीम°; T3 राघवस्तदा; M4 [अ]भ्यधिकं तदा; Ck as in text (for भूरिविक्रमः). —After 18, Dt D4.6.8.9.14 S Ck.t ins.:

628* सहस्ररश्मिर्भगवान्शरदीव दिवाकरः ।
[M4 समग्र- (for सहस्र-).]

19 Ñ V B D10.13 om. 19[a-b]. —[a]) D1 (gloss) गुरुदक्षिणाप्रणामादीनि (for गुरुकार्याणि). Ś1 कार्याणि (for सर्वाणि). —[b]) Ś1 D1.5.12 प्रयुज्य; D2.3.7 निवेद्य; D11 प्रत्युज्य; M4 प्रपूज्य (for नियुज्य). D6 Ck.t कुशिकात्मजः; Cr.m.g.tp as in text (for °त्मजे). —For 18[e]-19[b], Ñ V B D10.13 subst.:

629* गृहीतविद्योऽनुज्ञातस्ततो रामो महायशाः ।

D13 repeats 19[c-d] consecutively. —[c]) D5 नेयुस् (sic) (for ऊषुस्). D14 T1.2 G2.4 M1.3 तीरे; Cg.k as in text (for तत्र). Ñ V B D10.13 (first time) तत्रोवास (B1 °पवास [hypermetric]) निशामेकां. —[d]) D14 T1.2 G2.4 M3 सरय्वाः; Cg.t सरय्वां (as in text). Ś1 ससुखास्ततः; Ñ V B D10.13 (first time) सहलक्ष्मणः; D1–3.5.7–9 T3 G4 ससुखं°; D12.13 (second time) °ततः; M3 (after corr. *sec. m.* as in text) सुसुखस्ततः; Cg.k as in text (for सुसुखं त्रयः). —After 19, Ś1 D1–3.5.7.9.11.13 ins.:

630* कथयन्तः कथाश्चित्राः प्रीयमाणाः परस्परम् ।
[No comm. D1 कथां चित्रां. D11 प्रीतिमंतः (for प्रीयमाणाः).]

D9 cont., while Dt D4.6.8.14 S (except M4) and all Cs ins. after 19:

२२

प्रभातायां तु शर्वर्यां विश्वामित्रो महामुनिः ।
अभ्यभाषत काकुत्स्थं शयानं पर्णसंस्तरे ॥ १
कौसल्या सुप्रजा राम पूर्वा संध्या प्रवर्तते ।
उत्तिष्ठ नरशार्दूल कर्तव्यं दैवमाह्निकम् ॥ २
तस्यर्षेः परमोदारं वचः श्रुत्वा नृपात्मजौ ।
स्नात्वा कृतोदकौ वीरौ जेपतुः परमं जपम् ॥ ३
कृताह्निकौ महावीर्यौ विश्वामित्रं तपोधनम् ।
अभिवाद्याभिसंहृष्टौ गमनायोपतस्थतुः ॥ ४
तौ प्रयातौ महावीर्यौ दिव्यां त्रिपथगां नदीम् ।
ददृशाते ततस्तत्र सरय्वाः संगमे शुभे ॥ ५

G. I. 26. 5
B. I. 23. 5
L. I. 21. 5

631* दशरथनृपसूनुसत्तमाभ्यां
तृणशयनेऽनुचिते तदोषिताभ्याम् ।
कुशिकसुतवचोऽनुलालिताभ्यां
सुखमिव सा विबभौ विभावरी च ।

[(l. 1) T3 अथ दशरथ-; Cr.m.g.t as above (for दशरथनृप-). —(l. 2) D14 T1 सदो°; T2 G4 M3 सहो°; M2 सुखो° (for तदोषिताभ्याम्). —(l. 3) M3 (before corr.) -वसू- (sic) (for -वचो-). | D9 [अ]ति- (for ऽनु-). ❀ Ck.t: कुशिकसुतवचोनुलालितत्त्वं । ❀ —(l. 4) M2 क्षणम् (for सुखम्). D4.6 G1.3 सापि°; T3 (changing the metre) सा बभौ; all Cs as in text (for सा विबभौ). Dt D4.6.8.9 G1 M2.3 (changing the metre) om.; T3 तु (for च).]

Colophon. D1–3.7 om. (cont. the sarga) —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ D4.10.11 om. V B आदि°. —*Sarga name*: Ś1 D5.12 विद्याप्रदा(D12 °**)निको नाम; Ñ V B D9–11 विद्याप्रदानं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D5.11.12 om. both. Ñ2 V3 24; V2 27; B2.3 D9.10 25; Dt D4.6.8.14 S 22. —D13 इत्यार्षे रा-लकांडे-प्रदानं- सर्गः (dash indicates lacuna). —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री.....मः.

22

D1.2.7 cont. the previous sarga.

1 *a*) V3 च; V4 om. (for तु). —*b*) Ś1 D5.12 °नृषिः; B2 °तपाः; D11 °मुनिं (for महामुनिः). —*cd*) D13 प्रत्य° (for अभ्यभाषत). Ś1 Dt D1–3.5–9.12.14 T1.2 G1.3.4 M2.3 (after corr. *sec. m.*) काकुत्स्थौ शयानौ (for काकुत्स्थं शयानं). V1 कुश°; T3 तृण°; M4 दर्भ°; Cr.m.g.k.t as in text (for पर्णसंस्तरे).

2 *a*) Ñ V B D10.13 M4 -मातरुत्तिष्ठ; D6 °नाम; Cr.m.g.k as in text (for सुप्रजा राम). ❀ Ct: सुपुत्रा शोभनपुत्रवती। ❀ Cg (also).k take *a* as a समस्तपद. —*b*) Ś1 V2 B1 D1.3.7 T3 पूर्व-; V3.4 B4 D13 पूर्वा; Cr.m.g.k.t as in text (for पूर्वा). V B4 D13 संध्याम् (for संध्या). Ñ V B D10.11 उपास्यतां; D13 उपास्व च (for प्रवर्तते). —*c*) Ś1 D1–3.5.7.11.12 त्वं महाभाग; Cg as in text (for नरशार्दूल). —*d*) D1–3.7 पूर्वम्; Cm.g.t as in text (for दैवम्). Ś1 D5.11.12 कुरु पूर्वाह्निकाः (D11 पौर्वाह्निकीः) क्रियाः. —For 2*cd*, Ñ V B D10.13 M4 subst.:

632* पौर्वाह्निकं विधिं कर्तुं तात कालोऽयमागतः ।

[V2 पौर्वाह्णिक-; V3 B4 पूर्वाह्निकं; V4 M4 पूर्वाह्णिक- (for पौर्वाह्निकं). D13 कृत्वा (for कर्तुं). V4 ततः (for तात). M4 transp. कर्तुं and तात. M4 ह्युपागतः (for ऽयमागतः).]

3 *a*) V4 ऋषेस्तु; D1 तस्यर्षिः (sic); G1.3 महर्षेः; Cg as in text (for तस्यर्षेः). B4 D6 परमोदार- (for परमोदारं). —*b*) Ś1 D5.12 मनोनुगं; Ñ V B D10.11.13 तु (V3 [अ]त्र; D10 [अ]थ) राघवौ; Dt D1.3.4.6–9 T3 G1.3 M2.4 न(D3 व)रोत्तमौ (for नृपात्मजौ). —*c*) D3.7 ततः (for स्नात्वा). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 T2 कृताह्निकौ; M3 कृतोदकं; Cm.g.k.t as in text (for कृतोदकौ). Ñ1 om.; B4 धीरौ (for वीरौ). —*d*) V2.4 B4 D2.4 T3 G3.4 जपतुः (sic); D9 जपतः; G1 जेपाते (for जेपतुः). Ñ V B D10.13 जप्य(V4 जप; B1 जाप्य; B4 ज*)माह्निकं (D10 °मुत्तमं); D1.2 °पदं; M3 (after corr. as in text)°जपः; Cm.k.t as in text (for परमं जपम्).

4 *a*) Ñ V B D10.13 M3.4 कृता(D13 °त्वा)ह्निक-; D14 कृत्वाह्निकौ; Cg as in text (for कृताह्निकौ). Ñ V1.3.4 B1–3 D10.13 -क्रियौ चापि; V2 -क्रियो वापि; B4 -कृतौ चापि; D7 G1 °वीरौ; M4 -क्रियं चापि (for महावीर्यौ). —*b*) D7 विश्वा*ग्रम्. Ś1 D1–3.5.7.11.12 ऋषिं ततः (D1–3.7 °दा); Ñ V1.3.4 B D10.13 °निधिं (for तपोधनम्). —*c*) D4 अभिवंद्य (for अभिवाद्य). Ś1 तु तौ वीरौ; Dt D6.8 [अ]ति°; D1–3.5.7.11.12 ततो (D11 °तौ [sic])वीरौ; D9 M2 [अ]थ°; T3 G3 [उ]प° (for [अ]भिसंहृष्टौ). Ñ V B1–3 D10.13 अभिवादयितुं तत्र; B4 अभिवादयतुस्तत्र; M4 पूजयित्वा ह्यतिक्रम्य. —*d*) Ñ V B D10.13 सहिताव् (for गमनाय). Ś1 D5.12 प्रचक्रमे; V4 [उ]प*°; Dt D6.8 Cg.k.t [अ]भि° (for [उ]पतस्थतुः).

5 *a*) Dt D8 M1.4 Ct °प्रयातौ; D3 प्रयातौ व; D7 प्रयातौ च; T3 °प्रतापौ; Cg as in text (for तौ प्रयातौ). Ś1 D1.5.11.12 M4 महात्मानौ; D2.3.7 G4 महाभागौ (for महावीर्यौ). Ñ V B D10.13 ततः प्रययतुश्चापि. —*b*) B2 त्रिपथगामिनीं (for त्रिपथगां नदीम्). —*c*) Ś1 D5.7 सरय्वां वै; D1–3.11.12 सरय्वा वै; D4 तदा तत्र; D6 महावीर्यौ (for ततस्तत्र). M4 अपश्येतां सकुशिकौ. —*d*) D9 सरयोः (sic) (for सरय्वाः).

G. I. 26. 6
B. I. 23. 6
L. I. 21. 6

तत्राश्रमपदं पुण्यमृषीणामुग्रतेजसाम् ।
बहुवर्षसहस्राणि तप्यतां परमं तपः ॥ ६
तं दृष्ट्वा परमप्रीतौ राघवौ पुण्यमाश्रमम् ।
ऊचतुस्तं महात्मानं विश्वामित्रमिदं वचः ॥ ७
कस्यायमाश्रमः पुण्यः को न्वस्मिन्वसते पुमान् ।
भगवञ्श्रोतुमिच्छावः परं कौतूहलं हि नौ ॥ ८
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुंगवः ।
अब्रवीच्छ्रूयतां राम यस्यायं पूर्व आश्रमः ॥ ९
कन्दर्पो मूर्तिमानासीत्काम इत्युच्यते बुधैः ॥ १०
तपस्यन्तमिह स्थाणुं नियमेन समाहितम् ।
कृतोद्वाहं तु देवेशं गच्छन्तं समरुद्गणम् ।
धर्षयामास दुर्मेधा हुंकृतश्च महात्मना ॥ ११
दग्धस्तु तस्य रौद्रेण चक्षुषा रघुनन्दन ।
व्यशीर्यन्त शरीरात्स्वात्सर्वगात्राणि दुर्मतेः ॥ १२

Ś1 D1–3.5.7.11.12 **संगमे पुण्यसंमिते**. —For 5^{cd}, Ñ V B (B3 marg.) D10.13 subst.:

633* **गङ्गां देवनदीं द्रष्टुं सरय्वा अविदूरतः ।**
[V4 **दिव्यां** (for **गङ्गां**). B4 **स्वेविदूरतः** (sic).]

6 ^{a}) D3.9 G2 **तत्राश्रमं**; D12 **तमाश्रम-**; Cg.k.t as in text (for **तत्राश्रम-**). D9 **इमं** (for **-पदं**). D1 **पुण्य-** (for **पुण्यम्**). Ñ V B D10.13 **तस्यास्तीरा**(D13 °**रादा**)**श्रमपदं**. —^{b}) Ś1 D1–3.7.11.12 **मुनीनां** (for **ऋषीणाम्**). Ś1 Dt D1–3.6–8.11.12 **भावितात्मनां**; Ñ V B D10.13 **पुण्यकर्मणां**; D14 **अग्नि** ; T1 G2.4 M1 **अग्र्य**°; T2 **अग्र**° (for **उग्रतेजसाम्**). D5 **विश्वामित्रं महामुनिं**. —D5 om. 6^{c}–7. —^{c}) Ñ V B D10.13 **रम्यं ददृशतुः पुण्यं** (B2 **तत्र**). —^{d}) Ś1 D2.3.7 **यत्र ते**; Ñ1 B1 **तपताम्**; V2 **तप्यंतम्**; D1.11.12 **तत्र ते**; Cg.k.t as in text (for **तप्यतां**). Ś1 D1–3.7.11.12 **तेपिरे**; Ñ V B D10.13 **उत्तमं** (for **परमं**).

7 D5 om. 7 (cf. v.l. 6). —^{a}) D2 **तद्** (for **तं**). D2 **राघवौ**; D4 **परमं** (for **परम-**). —^{b}) D2 **परमौ** (for **राघवौ**). G3 **पुण्यकर्मणौ** (metricausa) (for **पुण्यमाश्रमम्**). D13 om. 7^{c}–8^{b}. —^{c}) D9 **तु**; M4 **तौ** (for **तं**). Ś1 D1–3.7.11.12 **मधुरं वाक्यं** (for **तं महात्मानं**). —^{d}) Ś1 D1–3.7.11.12 M4 **महामुनिं** (D12 °**नि**) (for **इदं वचः**). —For 7, Ñ V B D10.13 (l. 1 for 7^{ab}) subst.:

634* **दृष्ट्वा तदाश्रमपदं जातकौतूहलौ मुनिम् ।**
पप्रच्छतुस्तदा तत्र तावुभौ रामलक्ष्मणौ ।

[(l. 1) V3 **तम्** (for **तद्**). Ñ2 B3 D10 **तदाश्रमपदं दृष्ट्वा** (by transp.) (for the prior half). V3 **-कौतूहलो**; B4 D10 **-कौतूहलं** (for **-कौतूहलौ**). V3 **मुनिः** (for **मुनिम्**). —D13 om. l. 2.]

8 D13 om. 8^{ab} (cf. v.l. 7). —^{a}) Ñ V B D10 **ब्रह्मन्** (for **पुण्यः**). —^{b}) Ñ V B D10.11 **कश्च**; M4 **को वा** (for **को नु**). Ś1 D5 **[अ]स्ति**; V3 **[अ]सौ**; D2.3.7 **[अ]स्य**; D11 **[अ]त्र** (also **पि**); D12 **[अ]सि** (before corr. as in Ś1) (for **[अ]स्मिन्**). Cm.g.k.t **वसते** (as in text). Ś1 D5.12 **कुलपः पु** ; Ñ V2.3 B D10.11 **कुलजो मुनिः**; V1 D1–3.7 **कुलपो मुनिः**; V4 **कुलको मुनिः**; M4 **कुलपो महान्** (for **वसते पुमान्**). D2 om. 8^{c}–9^{b}. —^{c}) D11 **भगं च** (for **भगवञ्**). V1 D9 **इच्छामि** (for **इच्छावः**). —^{d}) M4 **भृशं** (for **परं**). D9 **नः**; D12 **तौ** (for **नौ**).

9 D2 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). —^{a}) G1 **तु** (for **तद्**). —^{b}) Ñ V B D10.13 T3 M1 **प्रह**(B3 °*)**सन्**; Ck.t as in text (for **प्रहस्य**). ❀ Cg: **प्रभ्रमाधुर्यात् प्रहासः** । ❀ Ñ V B D10.13 **मुनिरब्रवीत्**. Ś1 D1.3.5.7.11.12 **विश्वामित्रो महामुनिः**. —^{c}) Ñ V B D10.13 **उभाभ्यां**(for **अब्रवीच्**). Ś1 D1–3.5.7.11.12 **वत्सौ** (for **राम**). —^{d}) T3 **कस्य**; Cg.k.t as in text (for **यस्य**). Ñ V3.4 B1–3 D10.13 **पुण्य**; V1.2 **पुण्यम्**; B4 **परम्**; D1–5.7.11.12 M2 **पूर्वम्**; Ck.t as in text (for **पूर्व**).

10 ^{a}) Ś1 D2.3.5.7.12 **मूर्तिमाञ्** (D2.3.5.12 °**ञ्चाम**) **कंदर्पः**; D1 **महर्षिर्नाम कंदर्पः**. Cm.g.k as in text (for ^{a}). —^{b}) D1 **राम** (for **काम**). Ñ V B D10.11.13 **[अ]भिविश्रुतः**; D1 **[अ]नुश्रुमः**; M4 **[अ]त्र श्रुश्रुमः** (for **[उ]च्यते बुधैः**).

11 ^{a}) T3 **इव** (for **इह**). —^{b}) G1.2 **समाहितः** (G2 °**तौ**); Cm.g.k as in text (for **समाहितम्**). —For 11^{ab}, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 subst.:

635* **स चकार तपो घोरं स्थाणुं वेद्युमरिंदमौ ।**
[D2.3.7 **चचार** (for **चकार**). Ś1 D5.12 **विघ्नं** (for **घोरं**). Ś1 D5.12 **अनिंदितं** (for **अरिंदमौ**).]

—^{cd}) D3 ins. **ते** before **देवेशं** (hypermetric). D5.12 **अतिष्ठत्** (for **गच्छन्तं**). D2 **गच्छंतं देवेशं** (by transp.). D11 **अतिवत्सं मरुद्गणं**. —^{e}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 **वेद्युकामः स** (Ś1 D2.5.12 °**मश्च**; D3.11 °**मः सु-**); Cr.m.g.k.t as in text (for **धर्षयामास**). —^{f}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 **सोप**(D1.7.12 °**पा**) **ध्यातो**; Cm.g.k.t as in text (for **हुंकृतश्च**).

12 ^{a}) Ś1 D2.3.5.7.12 **अपध्यातस्य**(D2.3.7 °**श्च**); Dt D1.6.8.9 **अवध्यातश्च** (D1.9 °**स्य**); D4 T3 **अथ दग्धस्तु**; D11 **अपध्यानस्य**; G1.3 **अथ तस्य च**; M2.3 **अवज्ञातस्य**; Cm.g **अवदग्धस्य** (for **दग्धस्तु तस्य**). Dt D1–9.11.12 T3 M2.3 **रुद्रेण** (for **रौद्रेण**). —^{b}) D11 **चक्षुषां** (for **चक्षुषा**). D1–3.7.11 **रघुनंदनौ**. —^{c}) T3 **व्यशीरंत** (sic) (for **व्यशीर्यन्त**). Ś1 D1–3.5.7.12 **[अ]स्य सहसा**; D11 **ते दतस्य** (sic) (for **शरीरात्स्वात्**). —^{d}) Ś1 D5.12 **ततो**; G1 **तस्य** (for **सर्व-**). Ś1 D1–3.5.7.11.12 **धीमतः**; G4 **दुर्मतिः** (for **दुर्मतेः**). —For 11–12, Ñ V B D10.13 M4 subst.:

तस्य गात्रं हतं तत्र निर्दग्धस्य महात्मना ।
अशरीरः कृतः कामः क्रोधाद्देवेश्वरेण ह ॥ १३
अनङ्ग इति विख्यातस्तदा प्रभृति राघव ।
स चाङ्गविषयः श्रीमान्यत्राङ्गं स मुमोच ह ॥ १४

तस्यायमाश्रमः पुण्यस्तस्येमे मुनयः पुरा ।
शिष्या धर्मपरा वीर तेषां पापं न विद्यते ॥ १५
इहाद्य रजनीं राम वसेम शुभदर्शन ।
पुण्ययोः सरितोर्मध्ये श्वस्तरिष्यामहे वयम् ॥ १६

G. I. 26. 17
B. I. 23. 16
L. I. 21. 17

636* स्थाणुं स इह तप्यन्तं पुरा किल महत्तपः ।
आवेष्टुमभ्ययात्तूर्णं कृतोद्वाहमुमापतिम् ।
स बुद्ध्वा तत्र रुद्रेण शप्तः किल महात्मना ।
अथ शप्तस्य रुद्रेण तस्य वै रघुनन्दन ।
रोषशापाग्निनिर्दग्धं तच्छरीरं व्यशीर्यत । [5]

[(l. 1) V3 स्थातुं (sic) (for स्थाणुं). M4 ते स हि (for स इह). V2 परं (for महत्). —(l. 2) V4 आराद्धुम्; D13 प्रवेष्टुम् (for आवेष्टुम्). B3 (marg.) पूर्णं; M4 ज्ञात्वा (for तूर्णं). —(l. 3) V1 D13 स बुद्धया; B4 बुद्धा स (by transp.) (for स बुद्धा). V4 तेन (for तत्र). —Ñ1 om. l. 4; B2 reads l. 4 and 5 in marg. —(l. 4) B1 [ए]व; D12 [ए]वं; M4 [अ]त्र (for वै). M4 रघुनंदनः (for रघुनन्दन). —(l. 5) V1 रोषाच्; V3 विधि-; D13 रुद्र- (for रोष-). V2 -तापाग्नि- (for -शापाग्नि-). B1 व्यशीर्यते (for व्यशीर्यत). M4 शरीरं समशीर्यत (for the post. half).]

13 B2 reads 13 in marg. D9 om. 13^{ab}. D3 om. from तत्र in[a] up to the end of [b]. —[a]) D3 तस्यांगान्यपतः (for तस्य गात्रं हतं). Dt D6.8 transp. तस्य and तत्र. Ś1 Ñ V B D1.2.4.5.7.10–13 T3 G3 M2.4 तस्यांगा(M2 °गं) न्यपतन्नाम (Ś1 Ñ2 V1.3.4 D1.7 M2 °ग्राम [except M2 sic]). —[b]) D14 विदग्धस्य; Cg as in text (for निर्दग्धस्य). Dt D8 G4 महात्मनः; Cg as in text (for °ना). Ś1 D1.2.5.7.10–12 हिम(D1.2.7 विंध्य)शैलसमीपतः; Ñ V B D13 सद्यः सर्वाण्यशेषतः; M4 सद्यः स्रस्तान्यशेषतः. —[c]) B4 अशरीरं; D4 अशरीरी; T3 ते शरीरि (sic); Cg as in text (for अशरीरः). —[d]) Ck हि; Ct ह (as in text). Ś1 D1–3.5.7.11.12 तेन महात्मना; M3 देवेन चक्षुषा (for देवेश्वरेण ह). Ñ V B D10.13 M4 एवं कोपान्महात्मना (D13 °नः).

14 B2 transp. 14^{ab} and 14^{cd}. —[ab]) D1 स ख्यातस् (for विख्यातस्). Ñ2 V B D3.7.10 ततः (for तदा). B1 राघवः; D11 राघवौ (for राघव). M4 ततः प्रभृति कामश्च ख्यातोनंग इति प्रभो. —[c]) D1 सुबाहु- (for स चाङ्ग-). D11 श्रिषणः (sic) (for -विषयः). —[d]) Ś1 B2 D1–3.5.7 यत्रांगानि; D9 स्वशरीरं (for यत्राङ्गं स). T2 (after corr. *sec. m.* as in text).3 G2 हा; Ck as in text (for ह). D4.11.12 यत्रांगं(D12 °गा) प्रमुमोच ह. —For 14^{cd}, Ñ V B1.3.4 D10.13 M4 subst., while B2 ins. after 14^{ab}:

637* अनङ्ग इति देशोऽयं ख्यातः कामाङ्गनाशनात् ।

[M4 अंगा इति स (for अनङ्ग इति). Ñ V1 B3 -शासनात् (for -नाशनात्).]

15 After 15^{a}, Ñ V B2–4 D10.13 M4 ins.:

638* कामस्य रघुनन्दन । —
तस्यायतनमत्रेदं. —

[(l. 2) B4 आयत*म्; D10 आय*नम्. V4 B2 एव (for अत्र).]

On the other hand, M3 (discards [bcd] with + sign below them) ins. (*inf. lin. sec. m.*):

639* श्रीरुद्रस्य महात्मनः ।
अतोऽत्र मुनयो राम कुर्वन्ति तप उत्तमम् ।
मोक्षधर्मपरा वीर तेषां पापं न विद्यते । (cf. 15^{cd})
शिष्या धर्मपरा भूत्वा शुश्रूषां कुर्वते सदा ।

—[b]) Ñ1 यस्येमे; V2 तस्यैते; D2 ततोस्य (for तस्येमे). Ñ V B D10.13 M4 परमर्षयः. B1 कामस्य रघुनंदन (= l. 1 of 638*). —[c]) Ś1 D2.3.5.7.11.12 शिष्टा; Cg.k.t as in text (for शिष्या). Ś1 D5.9 G1 वीरा (D9 G1 °रास्); D11.12 धीराः (D12 °रा); K (ed.) नित्यं (for वीर). —[d]) Ś1 D1.5.11.12 नैषां; Cg.k.t as in text (for तेषां). D11 पाप (sic) (for पापं). Ś1 D1.5.11.12 हि; Cg.k.t as in text (for न). —For 15^{cd}, Ñ V B D10.13 M4 subst., while D11 ins. after 15:

640* तपोदमरताः शिष्याः पुराणा ब्रह्मवादिनः ।
निवसन्त्यत्र निरतास्तपोनिर्धूतकल्मषाः ।

[B1 D11 om. l. 1. —(l. 1) Ñ1 -धर्मै-; V2 B4 D10 -दान- (for -दम-). Ñ V B (except B1) D10.13 सर्वे (for शिष्याः). M4 सत्य- (for ब्रह्म-). —(l. 2) V4 [आ]त्म-; B1 [अ]* (for [अ]त्र). V1 B4 नियतास् (for निरतास्). D11 तपोभिर्धूतकल्मषाः (for the post. half).]

16 [a]) D11 र*नीं (for रजनीं). Ñ V B D10.13 M4 एकां (for राम). —[b]) Ś1 Ñ V B D1.2.5.7.10–12 T3 वसामः; D3 *सामः; D4.9 वत्स्यामः (for वसेम). V2 -लोचन; V3 D7.11 -दर्शनः; B4 -दर्शनं; D13 G3 -दर्शनाः (for -दर्शन). M4 सुखं वत्स्यामहे वयं. —M4 om. 16^{cd}. —[d]) D9 विचरि° (for श्वस्तरिष्यामहे). Ś1 Ñ V B D5.10.12 तरि(Ñ2 V3.4 भवि)ष्यामः (B4 °मि) प्रपद्य वै (Ñ1 परेद्युहि [sic]; Ñ2 V1–3 B D10 परेहनि; V4 परिद्यपि); D2.3.7 वत्स्यामः ससुखं निशां; D11.13 गमिष्यामः परेहनिः. —After 16, all MSS. (except D2.3.7 M2) Cg.k.t ins.:

641* अभिगच्छामहे सर्वे शुचयः पुण्यमाश्रमम् । —
इह वासः परोऽस्माकं सुखं वत्स्यामहे निशाम् । —
स्नाताश्च कृतजप्याश्च हुतहव्या नरोत्तम ।

G. 1. 26. 19
B. 1. 23. 17
L. 1. 21. 19

तेषां संवदतां तत्र तपोदीर्घेण चक्षुषा ।
विज्ञाय परमप्रीता मुनयो हर्षमागमन् ॥ १७
अर्घ्यं पाद्यं तथातिथ्यं निवेद्य कुशिकात्मजे ।
रामलक्ष्मणयोः पश्चादकुर्वन्नतिथिक्रियाम् ॥ १८
सत्कारं समनुप्राप्य कथाभिरभिरञ्जयन् ।
न्यवसन्सुसुखं तत्र कामाश्रमपदे तदा ॥ १९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्वाविंशः सर्गः ॥ २२ ॥

[Ś1 D1.5.12 om. l. 1 and 3; D14 T1.2 G4 om. l. 2; Ñ V B D10.11.13 M4 om. l. 3. D9 G1.2 M1.3 transp. l. 2 and 3. —(l. 1) ❀ Ct: अभिगच्छामहे व्यत्ययात्तङ् हे इति पृथक्पदं वा । परो युक्ततरः । ❀ V3 B1 M4 ह्लात्वा; G4 शीघ्रं (for सर्वे). Ñ V1.2.4 B2–4 D10.13 अभिगच्छाम च ह्लात्वा; D11 अभिगच्छ महाबाहो (for the prior half). D11 उभयोः; M4 मुनीनां (for शुचयः). —For ins. see below. —(l. 2) M4 वासं (for वासः). G1–3 M1.4 परो (G1 परा; G2 पुरो; M4 इमं) राम (for परोऽस्माकं). Ś1 Ñ V B D1.5.9–13 इह कामाश्रमे राम; M3 इहैव सत्कृता राम (for the prior half). V2 स्वयं (for सुखं). M4 वयं (for निशाम्). Ś1 D1.5.9.11.12 वत्स्यामः समुखं निशां (= 16d in D2) (for the post. half). Cg.k.t no comm. on l. 2.]

—After l. 1, D11 ins. :

642* गङ्गायाश्च सरय्वाश्च संगमे सरितोः शुभे ।

17 D1 om. from तत्र up to 17b. —a) Ñ2 B3 D10 प्रवदताम्; B4 समुद्यताम्; D2 संवदमाम् (sic); D5 संवसताम्; T2 सुवदतां; Cr.m.g.k.t as in text (for संवदतां). Ś1 Ñ2 V1.3.4 B1–3 D5.7.9–13 एवं; Ñ1 V2 B4 D2.3 एव; Ck as in text (for तत्र). M4 अथ तानागतान्दृष्ट्वा. —b) M4 ततः सिद्धेन (for तपोदीर्घेण). —c) D7 परमं प्राप्य; Ck परमं° (for परमप्रीता). M4 प्रागेव च महात्मान. —D7 om. (hapl.) 17d–19a. —d) M4 ऋषयो. Ś1 D5.12 द्रष्टुम्; D1–3.9.11 [s]म्याशम्; Cg.k as in text (for हर्षम्). Ś1 D1–3.5.9.12 आगताः; Ck as in text (for आगमन्).

18 D7 om. 18 (cf. v.l. 17). —a) Ñ V1 B D10 M4 तेर्घ्यं; V2 तेषां; Cg as in text (for अर्घ्यं). T3 पाद्यमर्घ्यं (by transp.). Ñ V1–3 B D10 M4 च विधिवत्; V4 च विविधं; D2.3.11.12 अथा°; G1 तथादित्यं (sic); Cg.t as in text (for तथातिथ्यं). —b) Ñ V1–3 B2–4 D10 M4 प्रयु-(V3 °सृ; B4 °पू)ज्य; V4 B1 पूजां च; D11 निश्च्य; T3 विज्ञाप्य (for निवेद्य). —c) V4 -लक्ष्म*°. Ñ1 एव; Ñ2 V B D10.13 एवम् (for पश्चाद्). —d) M1 [अ]कुर्वत; M4 प्रायुंजन् (for अकुर्वन्). Ñ1 [अ]कुर्वन्नतिथिसत्क्रियां.

19 D7 om. 19a (cf. v.l. 17). —a) Ś1 Ñ V B D1.2.5.10–13 परमं°; D3 परमं प्राप्तं; Cm.g.t as in text (for समनुप्राप्य). M4 प्राप्य तां तत्क्रियां तत्र. —b) Ś1 Ñ V1.3 B D3.5.7.10–12 M4 अभि(B4 D12 * *)रम्य च; V2.4 D1.2.13 °गम्य च; Cr.m.g.k as in text (for अभिरञ्जयन्). ❀ Ct: अभ्यरञ्जयन् अडभावः आर्षः । तदाश्रमस्थानृपीनिति शेषः । यद्वा सत्कारं समनुप्राप्य तं प्रापय्य विश्वामित्रादींस्तदाश्रमस्था ऋषयोऽभ्यरञ्जयन्नित्यर्थः । ❀—After 19ab, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cm.g.k.t ins. :

643* यथार्हमजपन्संध्यामृषयस्ते समाहिताः ।
तत्र वासिभिरानीता मुनिभिः सुव्रतैः सह ।

[(l. 1) D4.14 T1.2 G4 M3 मुनयस् (for ऋषयस्). —(l. 2) D6 °*र् (for वासिभिर्). D9 तत्र स्वाशीर्भिः (भीं) रात्रीं तां (for the prior half). M3 संवृतैस् (for सुव्रतैः).]

—c) Ś1 Ñ V1.3.4 B D2.3.5.7.9–12 न्यवसंस्ते (D9 °स्तु); V2 न्यवसंत; Dt D1 न्यवसत्सु- (D1 °स्स-); D13 अवसंस्ते; T3 न्यवसंस- (sic); M4 नावसंस्ते. Ñ V B D10.13 M4 महात्मानः (for सुखं तत्र). —d) V2 कामाश्र*पदे. Ś1 Dt D1.2 (after *pr. m.* corr. as in text).7.8.11 तथा; Ñ V B D10.13 M4 सुखं; D3 सदा (for तदा). —After 19, Dt D4.6.8.9.14 S Cg ins. :

644* कथाभिरभिरामाभिरभिरामौ नृपात्मजौ ।
रमयामास धर्मात्मा कौशिको मुनिपुंगवः ।

[(l. 1) M2 अनु- (for first अभि-). M2 अनुरक्तौ (for अभिरामौ). —(l. 2) M4 [s]नुपमद्युतिः (for मुनिपुंगवः).]

Colophon. —*Kāṇḍa name:* Ś1 Ñ2 D1.4.10–12 om. V1–3 B आदि°; D3 अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, B1.2.4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9.10.12 कामाश्रमनिवासः (V2 °गमनं); D11 ताडकाप्रवेशः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.11.12 om. both. Ñ2 B2.3 D9.10 26; V2 28; V3 25; Dt D4.6.8.14 S 23; D1.7 19; D2 20. D13 -कांडे-यो विं-श्रमनि-नाम (dash indicates lacuna). —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री.....मः.

२३

ततः प्रभाते विमले कृताह्निकमरिंदमौ ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य नद्यास्तीरमुपागतौ ॥ १
ते च सर्वे महात्मानो मुनयः संशितव्रताः ।
उपस्थाप्य शुभां नावं विश्वामित्रमथाब्रुवन् ॥ २
आरोहतु भवान्नावं राजपुत्रपुरस्कृतः ।
अरिष्टं गच्छ पन्थानं मा भूत्कालस्य पर्ययः ॥ ३
विश्वामित्रस्तथेत्युक्त्वा तानृषीनभिपूज्य च ।
ततार सहितस्ताभ्यां सरितं सागरंगमाम् ॥ ४
अथ रामः सरिन्मध्ये पप्रच्छ मुनिपुंगवम् ।
वारिणो भिद्यमानस्य किमयं तुमुलो ध्वनिः ॥ ५
राघवस्य वचः श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम् ।
कथयामास धर्मात्मा तस्य शब्दस्य निश्चयम् ॥ ६
कैलासपर्वते राम मनसा निर्मितं सरः ।
ब्रह्मणा नरशार्दूल तेनेदं मानसं सरः ॥ ७

G. I. 27. 7
B. I. 24. 9
L. I. 22. 7

23

1 ^{a}) M2 विमलौ; Cg as in text (for विमले). —^{b}) D2–4.10.11 M2 कृत्वा (for कृत-). B4 °*रिंदमौ. —D7 om. 1^{cd}. —^{c}) V1 नमस्कृत्य. —^{d}) Ñ V B D10 M4 उपेयतुः; Dt °गमत् (sic); D13 प्रजग्मतुः (for उपागतौ).

2 ^{a}) B4 D4 M4 तु; Cg as in text (for च). Ś1 D1–3.5.7.12 सर्वे एव (D7 °तन्); D11 सर्वे ते वै (for ते च सर्वे). D1 महात्मानं. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 ऋषयः (for मुनयः). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 सूर्यवर्चसः (M4 °तेजसः); D9 शंसित°; M3 संशति° (for संशितव्रताः). —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.12 °तस्थुः; V4 °स्पृश्य; Cm.g.t as in text (for उपस्थाप्य). D1 वाचं (for नावं). —B4 om. (hapl.) 2^{d}–3^{a}. —^{d}) D1 यथा (for अथ). D12 [अ]ब्रवीत् (sic) (for [अ]ब्रुवन्).

3 B4 om. 3^{a} (cf. v.l. 2). —^{a}) B1 आरोहयतु (hypermetric); D6.9 °हंतु; Cm.g as in text (for आरोहतु). D4.9 M2 शुभां (for भवान्). Ñ2 V3 B2.3 D10 आरोह भगवन् (B3 °वान् also in m.). T3 ब्रह्मन् (for नावं). —^{b}) V4 विश्वामित्र-; B4 रा * पुत्र-. Ś1 D1–3.5.7.11 -पुरःसरः (D1 °रं); V1 °स्ततः; D12 पुरःशयः; Cg.k.t as in text (for -पुरस्कृतः). D10 मा ते कालात्ययो ह्यभूत् (= 3^{d} in D10). —^{c}) V2.4 B2 (marg. also) अविघ्नं; Cr.m.g.k.t as in text (for अरिष्टं). —^{d}) D4 Cg.k °विपर्ययः (for कालस्य पर्ययः). Ñ V B D10.13 M4 मा ते (M4 च) कालात्ययो हि (Ñ2 om. हि[submetric]) भूत् (V1–3 B D10 ह्यभूत्; V4 D13 भवेत्; M4 °स्तु ते).

4 ^{a}) T3 तदा (for तथा). —^{b}) B2 तापसान् (for तानृषीन्). Ś1 D1.2.5.7.11.12 प्रत्यपूजयत्; Ñ V B1–3 (m. also as in B4) Dt D6.8.10.13 M4 प्रति(Dt °त्य)पूज्य च (V1 सः); B4 प्रतिगृह्य°; D3 प्रपूजयन् (submetric); T2 (after corr. *sec. m.* as in text) अधि°; G1.3 °वाद्य च (for अभिपूज्य च). —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 सरितं पुण्यां (for सहितस्ताभ्यां). —^{d}) Ś1 Ñ V2–4 B (B2 marg.) D1–3.5.7.9–13 सरयूं; V1 B2 जाह्नवीं (for सरितं). Ñ V B D10.13 विमलोदकां; D2.11 सागरांगनां; Cg.k.t as in text (for सागरंगमाम्). —After 4, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins. (Cg comm. on l. 1; Ck on l. 1-2 and Ct on l. 1–3):

645* ततः शुश्राव वै शब्दमतिसंरम्भवर्धितम् ।
मध्यमागम्य तोयस्य तस्य शब्दस्य निश्चयम् ।
ज्ञातुकामो महातेजाः सह रामः कनीयसा ।

[(l. 1) Dt D6.8 तत्र (for ततः). D14 T G2–4 M1 °तं; G1 M2.3 शुश्रु(G1 °श्रा [sic])वतुः (for शुश्राव वै). Dt D6.8 तोय-; M3 अभि- (for अति-). T3 -गंभीर- (for -संरम्भ-). D6 -*धितं (for -वर्धितम्). —(l. 2) D9.14 T (except T3) G M1–3 om. the post. half of l. 2 and the prior half of l. 3.]

5 ^{a}) Ñ V B D10 तत्र; D13 ततो; Cm.g.k as in text (for अथ). Ś1 D1–3.5.7.11.12 राघव (D7 °*)स्तु (for अथ रामः). —^{b}) V1 प्रयच्छ (for पप्रच्छ). V3 °सत्तमं; M4 कुशिकात्मजं (for मुनिपुंगवम्). —^{c}) V2 B3.4 वारिणा; Cm.g as in text (for वारिणो). Ñ V B D10.13 भिद्यत इव (V2 °ते तीरं); Cm.g.k.t as in text (for भिद्यमानस्य). Ś1 D1–3.5.7.11.12 वा(D11 गि)रीणां (D2 वीराणां) भिद्यमानानां. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 एषः; Ñ B न्वयं (B1 °र्थं); V3 D10 M4 स्वयं; V4 मुने (for अयं). Ś1 D5.11.12 विमलो°; Ñ V B D10.13 बलवान् स्वनः; D1–3.7 विपुलो°; D9 तुमुल°; Cg.k as in text (for तुमुलो ध्वनिः).

6 ^{a}) Ñ V B1.3.4 D10.13 M4 इति रामः; B2 इति तस्य; Cm.g.k as in text (for राघवस्य). Ś1 D5.12 तु तच् (for वचः). G3 M2 रामस्य वचनं. —^{b}) Ñ2 V3 B3.4 D4.10 M4 -समन्वितः. Ś1 D1–3.5.7.11.12 जातकौतूहलं वचः (D2.3.7.11 °लो मुनिः). —^{c}) D11 कृपयामास (sic). Ñ V B D10.13 भगवान् (for धर्मात्मा). —^{d}) Ñ V1–3 B D10.11.13 विस्तरं (V1 °रः); V4 कारणं; Cm.g.t as in text (for निश्चयम्).

7 ^{a}) D1–3.5.7.12 °से (for कैलास-). Ñ V B D10.13 M2.4 -शिखरे (for -पर्वते). Cg कैलासपर्वते (as in text). D3.11 रम्ये (for राम). —^{b}) V4 ब्रह्मणा; D10 om. (hapl.) म in मनसा. V1 निर्मितः (for निर्मितं). B1 transp. मनसा and निर्मितं. Ñ1 V1 शरः (sic); Dt D6.8 परं; Cg as in

G. I. 27. 8
B. I. 24. 9
L. I. 22. 8

तस्मात्सुस्राव सरसः सायोध्यामुपगूहते ।
सरःप्रवृत्ता सरयूः पुण्या ब्रह्मसरश्च्युता ॥ ८
तस्यायमतुलः शब्दो जाह्नवीमभिवर्तते ।
वारिसंक्षोभजो राम प्रणामं नियतः कुरु ॥ ९
ताभ्यां तु तावुभौ कृत्वा प्रणाममतिधार्मिकौ ।
तीरं दक्षिणमासाद्य जग्मतुर्लघुविक्रमौ ॥ १०
स वनं घोरसंकाशं दृष्ट्वा नृपवरात्मजः ।
अविप्रहतमैक्ष्वाकः पप्रच्छ मुनिपुंगवम् ॥ ११
अहो वनमिदं दुर्गं झिल्लिकागणनादितम् ।
भैरवैः श्वापदैः कीर्णं शकुन्तैर्दारुणारवैः ॥ १२

text (for सरः). —Ñ2 V2 G4 om. (hapl.) 7^{cd}. —^{c}) Ś1 D5.11.12 रघु-; G2 M1 मुनि- (for नर-). Ñ1 V1.3.4 B D10.13 ब्रह्मणा प्रागिदं य(V1 त)स्मात्. —^{d}) Ñ1 V1.3.4 B1.3 D10.13 तदभूत् (V1 अभूत्तत् | by transp.]; V4 °र्यं); B4 तस्मात्तत् (for तेनेदं). Ś1 D1–3.5.7.11.12 मानसं नाम (D2 मान [metathesis]) तेन तत्.

8 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 प्रसूता सरयूः; M2 °सरयूः (for सुस्राव सरसः). —Ś1 D3.7 om. (hapl.) 8^{bc}. —^{b}) D1 अभ्यधावत; D2 अभ्यगात्पुरीं; D5.12 अभ्यभावयत्; D11 अभिमागमत् (sic); M4 °गूहति; Cr.m.g as in text (for उपगूहते). —For 8^{ab}, Ñ V B D10.13 subst.:

646* सरसो मानसात्तस्मादयोध्यामनु शोभना ।

[V3 नामसात् (metathesis); V4 °सस् (for मानसात्). B3 यस्माद् (for तस्माद्). V2 यत्र (for अनु). V1 गोचरा; B3 (m. also).4 शोभिना (B4 °ता) (for शोभना).]

—^{c}) Ñ V B D10.13 नदी प्रसूता; D1.2.5.9.11.12 M4 °प्रसूता; Cm.t as in text (for सरःप्रवृत्ता). ❀ Ck: तस्याः सरः प्रवृत्तत्वात् सरयूरिति नाम। ❀ —^{d}) D5 ब्रह्मसरच्युता.

9 ^{a}) M2.3 Cm तुमुलः; Cg as in text (for अतुलः). Ś1 D1–3.5.7.11.12 शब्दोयं विपुलस्तस्या (Ś1 °स्यां); M4 एष तस्य महाञ्शब्दो. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 जाह्नव्याम्; Cm.t as in text (for जाह्नवीम्). M4 अतिवर्तते. —For 9^{ab}, Ñ V B D10.13 subst.:

647* जाह्नवीमभिवर्तिन्यास्तस्याः शब्दोऽयमीदृशः ।

[Ñ1 V2–4 B3.4 (both m. also) अभि(B3 इति)वृत्तायास्; V1 D10.13 अति° (for अभिवर्तिन्यास्).]

—^{c}) Ś1 Ñ2 V3 B2.3 (m. also) D1.2.5.10–13 -संघर्षजो; Ñ1 V1.4 B1.3.4 -संहर्षजो; V2 -संकर्षजो; D3.7 -संघट्टजो; Cg.k as in text (for -संक्षोभजो). —^{d}) D6 प्रणामो (sic); G2 प्रमाणं (metathesis) (for प्रणामं). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 प्रय(V1 °ण)तः; D9 °तं; Cg as in text (for नियतः).

10 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7 M4 उभाभ्यां; D11 प्रणामं; D12 तुल्याभ्यां; G2 M1 तस्यां; Cr.m.g.k.t as in text (for ताभ्यां तु). M4 एव तौ (for तावुभौ). —^{b}) D11 संगमे नरसत्तमौ. —For 10^{ab}, Ñ V B D10.13 subst.:

648* चक्रतुस्तौ नमस्ताभ्यां नदीभ्यामथ राघवौ ।

[V4 नमस्कार; D13 मनस् (metathesis) (for नमस्ताभ्यां). V4 नदीं ताम् (for नदीभ्याम्). B4 अभि (for अथ).]

B3 cont.:

649* प्रणामं प्रयतौ कृत्वा संगमे नरसत्तमौ ।

B3 cont. (after 648*):

650* विश्वामित्रस्य वचसा भक्त्या परमया युतौ ।

—D11 om. (hapl.) 10^{cd}. —^{c}) Ñ V1.2 B1–3 (B3 m. also as in text) D10.13 परं समासाद्य; V3.4 B4 परम° (for दक्षिणमासाद्य). —^{d}) D12 -विक्रमे (sic).

11 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 तद्; Cm.g as in text (for स). Ś1 D1–3.5.7.12 °संनादं; D9 (marg. gloss) भयंकर-दर्शनं; Cg.k.t as in text (for घोरसंकाशं). —^{b}) D14 transp. नृप and वर. Ś1 Dt D1–3.5.7–9.12 G1.2 M1.3 नर-वरात्मजौ (Dt D4.8 G1.2 M1.3 °जः) (for नृपवरात्मजः). T3 पृष्ट्वाकूवरात्मजः. —^{cd}) Ś1 D5.12 ततः समंतात्तौ वीक्ष्य; D1.3.7 ततो वनं तदिक्ष्वाकू (D3.7 °काव्) (for ^{c}). Ś1 D3.5.7.12 आपृच्छेतां मुनिं तु तौ (D12 तदा); D1 संपृच्छेतां मुनिं च तौ (for ^{d}). D2 ततो नमंताविक्ष्वाकावपृच्छंतां मुनिं उभौ; D9 तदा पप्रच्छतुर्भूयो मुनिमिक्ष्वाकुनंदनौ. —For 11, Ñ V B D10.11.13 M4 (l. 2 only) subst.:

651* अथानुपदमेवान्यद्वनं घोरमरिंदमौ ।
दृष्ट्वा पप्रच्छतुर्भूयो मुनिं तं नृपवरात्मजौ ।
कस्येदं मेघसंकाशं वनं घोरं प्रकाशते ।

[(l. 1) V2 अथात्य° (sic); V4 °पद; B3 (marg. also as above) तथा° (for अथानुपदम्). V3 वलं (sic) (for वनं). D10 अनिंदितौ (for अरिंदमौ). —(l. 2) Ñ1 पप्रच्छ*. Ñ2 B3 (marg. also as above) D10 वीरौ (for भूयो). V2 D11 नृप-; D13 तौ° (for तं नृ-). B1 °दशरथात्मजौ; M4 वनं नृपसुतौ मुनिं (for the post. half). —After l. 2, M4 reads l. 2 of 652*. —(l. 3) V3 वलं (sic) (for वनं). D13 प्रचक्षते (for प्रकाशते).]

12 ^{a}) Ś1 D5.11.12 घोरं; D2 दीर्घं (for दुर्गं). Ñ V1–3 B D10.13 दुर्गं(V2 B1 °र्गं)पक्षिगणाकीर्णं; V4 बहुपक्षगणाकीर्णं (sic). —^{b}) V1 D11 T2 G1.3 M2 झल्लिका-; V4 विंदिका-; D2 उल्लीका- (sic); Cm.g.k.t as in text (for झिल्लिका-). D9 -स्वन-; D13 -गाज- (for -गण-). Dt D6.8 -संयुतं (for -नादितम्). —D11 reads 12^{cd} after 652*. —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.11 च समाकीर्णं; D4.9.14 T1.2 G1.4 M2.3 °पूर्णं; M4 °घोरैः (for श्वापदैः कीर्णं). D12 धरवैग्घसमाकीर्णं (sic); T3 श्वापदैर्हिंस्रपशुभिः. —^{d}) D1.11.12 G1 M4 शकुनैर् (for शकुन्तैर्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 G3 दारुणस्वनैः; D4.9.14 S (except G3) Cm दारुणा(D4 M4 °णैर्)रुतैः (T3 °वृतं; M4 °युतं); Cr.k.t as in text (for दारुणारवैः).

नानाप्रकारैः शकुनैर्वाश्यद्भिर्भैरवस्वनैः ।
सिंहव्याघ्रवराहैश्च वारणैश्चापि शोभितम् ॥ १३
धवाश्वकर्णककुभैर्बिल्वतिन्दुकपाटलैः ।
संकीर्णं बदरीभिश्च किं न्विदं दारुणं वनम् ॥ १४
तमुवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
श्रूयतां वत्स काकुत्स्थ यस्यैतद्दारुणं वनम् ॥ १५

एतौ जनपदौ स्फीतौ पूर्वमास्तां नरोत्तम ।
मलदाश्च करूषाश्च देवनिर्माणनिर्मितौ ॥ १६
पुरा वृत्रवधे राम मलेन समभिप्लुतम् ।
क्षुधा चैव सहस्राक्षं ब्रह्महत्या यदाविशत् ॥ १७
तमिन्द्रं स्नापयन्देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।
कलशैः स्नापयामासुर्मलं चास्य प्रमोचयन् ॥ १८

G. I. 27. 18
B. I. 24. 20
L. I. 22. 18

13 Ś1 D1-3.5.7.12 om. 13 and 14. —b) D4 भैरवैः स्वनैः. —d) D4.14 T G1.2.4 M1.3 चोप-; D9 चैव; G3 उप- (for चापि).

14 Ś1 D1-3.5.7.12 om. 14 (cf. v.l. 13). —a) D6 धवाश्वक**कुभैर्; D9 धवैश्च ककुभिश्चापि. —b) Cg मरु- (for बिल्व-). D4 -किंशुक- (for -तिन्दुक-). —d) Dt D6.8 तु; Ct as in text (for नु). D4.9 T3 Ck किं त्वेतद्; D14 T1.2 G2-4 M1-3 किं न्वेतद्; G1 किं चैतद्; Cg as in text (for किं न्विदं). —For 12c-14, Ñ V B D10.11.13 M4 (D11 M4 for 13-14 only) subst.:

652* नानामृगगणैर्घोरैर्वाशमानैर्विनादितम् ।
सिंहव्याघ्रवराहर्क्षखड्गिकुञ्जरसेवितम् ।
धवाश्वकर्णकुटजपाटलाबिल्वतिन्दुकैः ।
द्रुमैः कंटकिभिश्चैव कीर्णं किन्त्विदमुच्यताम् ।

[V2.4 D11.13 om. (hapl.) l. 1. —(l. 1) D10 नानामृ*-. B1 वाश्यमानैर् (sic); B3 (marg. as above) व्याप्यमानैर् (for वाशमानैर्). M4 नानाप्रकारैश्च मृगैर्वाश्यद्भिर्भैरवैः स्वरैः (cf. 13ab). —M4 reads l. 2 after l. 2 of 651*. —(l. 2) Ñ1 -वराहस्य. V1 D13 -वर्हि-; V2 B4 D11 M4 -खड्ग- (for -खड्गि-). —(l. 3) V2.3 धराश्व°; V4 वराश्व°; D11 °**- (for धवाश्वकर्ण-). Ñ1 -पाटलाबिंदतिंदुकैः; V4 -पाटलाशोकचंपकैः; D11 बिल्वतिंदुककत्तणैः (for the post. half). D13 धवाश्वकं कुटजपापाटलातिंदुतिंदुकैः. —(l. 4) D11 तथा (for द्रुमैः). V2 B1 D13 इदम् (for त्विदम्). V4 B1.3 (marg. also) उच्यते. D11 सगतैश्च समावृत्तं (for the post. half).]

—Thereafter D11 reads 12cd.

15 D14 reads 15 in marg. (*sec. m.*). —a) Ñ V B1-3 D10.13 ताव्; B4 ताम् (sic) (for तम्). Ñ V B D10.13 M4 तयोर् (B2 M4 ततो; B4 *°)वाक्यं (for महातेजा). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 तयो(D11 °*)स्तद्वचनं श्रुत्वा. —b) Ś1 D5.12 महानृषिः. Ñ V B D10.13 M4 श्रुत्वेदं (V1 °त्वैवं; B3 [marg. also].4 °त्वैव) भगवान्मुनिः (B1 M4 °नृषिः). —c) Ñ V B D10.13 M4 इत्युपामंत्र्य; D1 वचनं वत्सौ; D2.3.7.11 वत्सौ (D2 वत्स; D11 यस्य)काकुत्स्थौ (for वत्स काकुत्स्थ). —d) Ś1 D1-3.5.7.9.12 [इ]दं भैरवं; Cg.k as in text (for [ए]तद्दारुणं). Ñ V B D10.13 M4 भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ; D11 भैरवस्वनमुत्तमं.

16 a) Ś1 D1-3.5.7.11.12 शिवौ; Ñ V B D10.13 अयं; Cm.g.k as in text (for एतौ). Ñ V B D10.13 °पद्:; G4 °पद- (for जनपदौ). Ś1 Ñ V B D2.3.5.10.12.13 श्रीमान्; D1.7.9 श्रीमत्; Cm.g.k.t as in text (for स्फीतौ). —b) D1 सर्वम् (for पूर्वम्). Ś1 D1-3.7.11 M4 नरोत्तमौ. Ñ V B D10.13 पूर्वमासीन्महर्द्धिमान्. —c) Ś1 D1-3.7.9.11.12 मालवश्; Ñ V1 B3.4 D10 मलजाश्; V2.4 B1.2 (after corr. as in Ñ) मलजश्; D5 मलंबश् (sic); D13 मलवाश् (sic); Cr.m.g.k.t as in text (for मलदाश्). Ś1 V2 B1 D1.5.11-13 करुष(D11 °षा)श्च; V4 करजश्च; B2 D3.7.10 कलूष(B2 [after corr.] D10 °षा)श्च; D2 सकारूषो; D9 कुरुपश्च; Cr.m.g.k °शाश्च (for करूषाश्च). V3 मलयेकरुषाश्चौतौ. —d) D5.12 दैव- (for देव-). Ñ2 V1 B3.4 D10.13 -निर्मिताः (for -निर्मितौ). Cr.m.g.t as in text (for d). ❀ Ck: देवनिर्माणेन निर्मितनामधेयौ। ❀

17 a) Ñ V B D10.13 सखा(B4 °हा)यं नमुचिं हत्वा. —b) Ñ2 मनेन(sic); B1 (marg. also) पापेन; T3 *तेन; Cg.k.t as in text (for मलेन). Ś1 Ñ V B D1.2.5.7.9-13 M4 समभि(V4 °*)प्लुतः; D3 स*भिप्लुतं; Cg as in text. —c) Ś1 D1-3.5.7.11.12 क्षुध(D1 °धि[sic])या च; Ñ V B D10.13 क्रोधाद्वै(B2 °द्वै)व; Dt क्षुधौ° (sic); D9 तद्वधाच्च; G1 क्षुधयैव; Ck cites as in text (for क्षुधा चैव). ❀ Cg.t: क्षुधा बुभुक्षया.....। ❀ Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 M4 सहस्राक्षो (D1 °क्षे). —d) Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 °हत्यां; Cg.k.t ब्रह्महत्या (as in text). Dt D3.4.6.8 T3 M3 Cg समा-; D1.2 तदा-; D11 यथा- (for यदा-). Ñ V1-3 B D10.13 मित्रध्रुग्भ- (B °धृग्भ; D13 °द्रुग्भ)गवा(V1 °*व)न्किल; V4 मित्रध्रुग्गुणवान्पुरा; M4 ब्रह्महा भगवान्किल.

18 a) D3.7 तद् (for तम्). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 ऋ(D2 वि)षयः; Dt D6.8 मलिनं; Cm.g as in text (for स्नापयन्). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 सर्वे (for देवा). Ñ V B D10.13 M4 तमिह स्ना(V1.3.4 स्न; B2.4 M4 स्था)पयामासुर्. —b) M3 कलशैश्च; Cr.m.k as in text (for ऋषयश्). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 सर्वैर् (Ś1 D12 °र्वं; D2 **; D3.11 °र्वे) देवगण(D1 °गु)नैः सह; Ñ V B D10.13 देवाः सर्षिगणाः पुरा (V1.2 तथा); M4 देशे सर्षिगणाः सुराः. —c) V2 किशलैः (sic); M3 ऋषयः; Cr.m.g.k.t as in text (for कलशैः). Ñ V B D10.13 M4 पुण्य(B3 पूर्ण)सलिलैः (for स्नापया-

G. I. 27. 19
B. I. 24. 20
L. I. 22. 19

इह भूम्यां मलं दत्त्वा दत्त्वा कारूषमेव च ।
शरीरजं महेन्द्रस्य ततो हर्षं प्रपेदिरे ॥ १९
निर्मलो निष्करूषश्च शुचिरिन्द्रो यदाभवत् ।
ददौ देशस्य सुप्रीतो वरं प्रभुरनुत्तमम् ॥ २०
इमौ जनपदौ स्फीतौ ख्यातिं लोके गमिष्यतः ।
मलदाश्च करूषाश्च ममाङ्गमलधारिणौ ॥ २१
साधु साध्विति तं देवाः पाकशासनमब्रुवन् ।
देशस्य पूजां तां दृष्ट्वा कृतां शक्रेण धीमता ॥ २२
एतौ जनपदौ स्फीतौ दीर्घकालमरिंदम ।
मलदाश्च करूषाश्च मुदितौ धनधान्यतः ॥ २३

मासुर्). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 स्त्रा(Ś1 D1.2.5.11.12 स्त्र) पयांचक्रुरमलैः (D2.3.7 °क्रुः सलिलैः). —^{a}) D6 मले (for मलं). M4 व्यपोहयन् (for प्रमोचयन्). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 सलिलै(D2.3.7 अमलै)र्मलशुद्धये; Ñ V B D10.13 पूर्णै(Ñ B2.3 पुण्यै; B1 * *)र्मल(V2.4 °र्मान)समन्वितं (V1.4 B1.2 समाचितं; B3 marg. also as in V1 B4 and मपातितं; B4 D13 विशोधनैः); Cg as in text (for ^{d}).

19 D11 repeats 19-20^{b} after 20^{ab}. —^{a}) D11 (second time) अस्यां (for इह). Ś1 D1-3.5.7.12 तस्यां (D12 °स्यः [sic]) भूमौ (Ś1 D5.12 °म्यां as in text); Ñ V B D10.11(first time).13 M4 सोस्मिन्देशे (for इह भूम्यां). V3 मनस् (for मलं). Ś1 D2.3.5.7.11(second time).12 देवाः; Ñ V B D10.11(first time).13 G3 M4 त्यक्त्वा (for दत्त्वा). —^{b}) Ñ V2.4 B1-3 D10.11.13 देवः; V1 देवं; V3 B4 D6 (before corr. as in Ñ)देव; Dt D8 देवाः; D1 हत्वा; G3 त्यक्त्वा (for दत्त्वा). Ñ2 V1 B1-3 D3.7.10.13 कालु(B2 °लू)प्यम्(B3 marg. also कौरूप्यम्); V2 कलुषम्; V3 कल्मषम्; B4 कौरूप्यम्; D4.11 (both times, first time before corr. as in Ñ2)कारुप्यम्; G1.2 करूषम्; Cr.m.g कारुशम्; Ct as in text (for कारूषम्). D1 ह (for च). D9 दत्त्वा कालुषकं तथा; M4 देहतः कार्यमेव च. —^{c}) M4 शरीरजे महेंद्रस्तु. —^{d}) D11 (first time) अवाप्तवान्; M4 अवाप सः (for प्रपेदिरे). —For 19^{cd}, Ñ V B D10.13 subst. :

653* मित्राभिद्रोहसंयुक्तं परं हर्षमवाप्तवान् ।

[V4 भित्राति-. Ñ2 V2 B3.4 -संभूतं; V1 -संसृतं (for -संयुक्तं).]

20 D11 repeats 20^{ab} (cf. v.l. 19). —^{a}) Ñ2 B2.3 D10 °लूषश्; V1.2 D2.9 निष्करूपश्; B3 (m. also).4 निष्कुरूपश्; D11 (second time) निःकरूषश्; T2 °रूजश् (for निष्करूषश्). —^{b}) Dt D6.8 शुद्धः; D3 शु*द्; Cg as in text (for शुचिर्). D6 चंद्रो (sic) (for इन्द्रो). V2 तथा; Dt D5.6.8.13.14 T1.3 G4 M3 (before corr.) यथा; D1.11 (first time) तदा; M4 ततो (for यदा). V B1.2 D9 त्वभूत्; D1 [अ]न्वभूत्; D13 ह्यभूत् (for [अ]भवत्). D2.3.7 ह्यभूत्तदा. —^{c}) Ñ V B D10 T3 तदा; Dt D2.3.6-8.13 ततो (for ददौ). T3 संप्रीतो (for सुप्रीतो). —^{d}) Dt D6.8 प्रादाद्; D4 प्रभुद् (sic) (for प्रभुर्). M3 अनुत्तमः. Ś1 D1.5.9.11.12 ततो वरमरिंदमः; Ñ V B D2.3.7.13 ददौ वरमरिंदमः (V1 °मौ); D10 ददौ वरमनिंदितः.

21 ^{a}) V2 B1 °पद- (for जनपदौ). Ś1 D1-3.5.7.9.12 ख्यातिं (for स्फीतौ). —^{b}) Ś1 D1-3.5.7.9.12 कृत्स्ने; V1 *तिं; Cg.k.t cite as in text (for ख्यातिं). B2 (m.) लोके. D11 T3 transp. ख्यातिं and लोके. V4 गमिष्यति (sic). —After 21^{ab}, D1 ins. (gloss ?) :

654* मलः पाप्मा विनिर्दिष्टः कारूषो देहजं मलम् ।

—^{c}) Ś1 D5.9.11-13 मालवश्; Ñ B2-4 D1-3.7.10 मलजाश्; V B1 मलज(V3 °य)श्; Cg.k as in text (for मलदाश्). Ś1 V B1 D5.11-13 करूषश्; B2 कलूषाश्; D9 कुरूपश् (for करूषाश्). —T3 G4 om. (hapl.) 21^{d}-23^{c}. —^{d}) Ś1 -सहः; D1-3.7.9.12 -सहचा(D7 °वा)रिणः (D9.12 °णौ); D11 °हारिणौ; Cr.m.g.k.t as in text (for -मलधारिणौ). Ñ V3.4 B2.3 D10 [इ]त्यंगजेन म(V4 स)मांकितौ; V1 B1.4 D13 M4 ह्यं (V1 B1 D13 अं [with hiatus])गजेन ममांकितौ; V2 [अ]नंगजेन समन्वितौ.

22 T3 G4 om. 22 (cf. v.l. 21). —^{a}) Ñ V B D10.13 M4 एवमस्तु; D3 * *° (for साधु साधु). —^{b}) Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 शशंसुः पाकशास(D3 °नाश)नं. —^{c}) Ś1 D1-3.5.7.9.11 दे(D2 ई)शपूजां (D3 °ज्या)च(Ś1 तु); D12 देश* पूजां; M3 देवस्य°; Ck.t as in text (for देशस्य पूजां). Ś1 कृत्वा (for दृष्ट्वा). —^{d}) M3 कृतं (sic) (for कृतां). D2 धीमताः (sic).

23 T3 G4 om. 23 ^{abc} (cf. v.l. 21). —^{a}) Ś1 D1.5.11.12 एवं; Cg.k as in text (for एतौ). D12 °पद- (for जनपदौ). Ś1 D5.7.9 (after corr. as in text) श्रीमंस् (D5.7 °मान्); D1-3.12 श्रीमत् (for स्फीतौ). —^{b}) Ś1 D2.3.5.7.9.12 तुल्यकालम् (D7.12 °*म्; D9 °लाव्); D1 कामतुल्यौ; D11 तस्मिन्काले (for दीर्घकालम्). D1-3.7.9.11 अ(D1.11 ह्म)रिंदमौ (for अरिंदम). —For 22^{c}-23^{b}, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

655* देशस्य नाम निर्वृत्तिं श्रुत्वा तां वासवेरिताम् ।
एवमेतौ जनपदौ पूर्वमेव विशब्दितौ ।

[(l. 1) B4 M4 देवस्य (for देशस्य). V1 D13 श्रुतां (for श्रुत्वा तां). V4 राम (sic) वेरितां. —(l. 2) D13 च°; M4 [अ]भि° (for विशब्दितौ). B4 repeats through oversight 21^{b} for the post. half.]

—^{c}) Ś1 D5.9.11-13 मालवश्; Ñ1 B2 मलजश्; Ñ2 V1.2.4 B (B2 m. also) D2.3.7.10 मलजाश्; V3 मलयाः; D1 मालकाश् (for मलदाश्). Ś1 V4 D5.9.11-13 °करूशश्; V3

कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी वै कामरूपिणी ।
बलं नागसहस्रस्य धारयन्ती तदा ह्यभूत् ॥ २४
ताटका नाम भद्रं ते भार्या सुन्दस्य धीमतः ।
मारीचो राक्षसः पुत्रो यस्याः शक्रपराक्रमः ॥ २५
इमौ जनपदौ नित्यं विनाशयति राघव ।
मलदांश्च करूषांश्च ताटका दुष्टचारिणी ॥ २६
सेयं पन्थानमावार्य वसत्यत्यर्धयोजने ।
अत एव च गन्तव्यं ताटकाया वनं यतः ॥ २७
स्वबाहुबलमाश्रित्य जहीमां दुष्टचारिणीम् ।
मन्नियोगादिमं देशं कुरु निष्कण्टकं पुनः ॥ २८

G. I. 27. 28
B. I. 24. 31
L. I. 22. 28

करूषाश्चेति; B2 °कलूश(m. also °शा)श्च (for च करूषाश्च). —[d] Ś1 समृद्धौ; Ñ V1.2 B D4.6.8.10.13 T1 M4 मुदिता (V1 D13 °ताव्); V4 आहिता; Dt T3 मुदितो (sic); D1–3.7 संपूर्णौ(D2 °र्णा); D5.12 संपन्नो (for मुदितौ). Ñ V B D10.11.13 M4 ऋद्धिसंपदा (D11 °संयुतं; D13 °संयुतौ; M4 °भत्तरा:); D6 ध**न्यत: (for धनधान्यत:).

24 [a]) Ñ V B D10.13 M4 अथ कालस्य महतो. —[b]) Ñ V B Dt D6.8.10.13 T3 M4 यक्षिणी; Cg as in text (for यक्षी वै). Ś1 D1–3.5.7.11.12 यक्षी दु(D11 °तु [sic]) ष्टप्रचारिणी (D12 °णौ [sic]).—[c]) V3 वनं (sic) (for बलं). —[d]) Ś1 D1–3.5.7.9(after corr. m. as in text).12 [अ]निशं युधि(D2.3.7 सदा); Ñ V B D10.13 M4 महाबला; D11 [अ]बला सती; D14 T3 तथा°; Cg as in text (for तदा ह्यभूत्).

25 [a]) Ñ V B D10.13 M4 सुंदस्य; Cg.k.t as in text (for भद्रं ते). —[b]) Ñ V B D10.13 M4 दैत्य(V1 देश्य [sic])पतेरभूत् ; D14 सुंदाय° (for सुन्दस्य धीमत:).—[c]) D2 [s]त्र स्यात् (for पुत्रो).—[d]) V4 यस्य (sic); D2 तुल्य- (for यस्या:). T3 शुक्र- (for शक्र-). D11 -पुरोगम: (for -पराक्रम:).—After 25, V2 (after 660*).3 ins. :

656* पशुमानुषसंयुक्तमभक्षयत सर्वश: ।;

while B3 ins. :

657* यस्या भयान्न चलति देवानां च विमानक: ।

—After 25, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cg.k ins. :

658* वृत्तबाहुर्महाशीर्षो विपुलास्यतनुर्महान् ।
राक्षसो भैरवाकारो नित्यं त्रासयते प्रजा: ।

[(l. 1) D14 T G2.4 M1.3 °वीर्यो (for महाशीर्षो). —(l. 2) D9 [आ]रावो (for [आ]कारो). G4 त्रासयसे (sic) (for त्रासयते).]

26 [a]) M4 सोयं (for इमौ). —[b]) Dt राघव:; D9 दुष्टधी: (for राघव). —For 26[ab], Ś1 D1–3.5.7.11.12 subst. :

659* उत्सादयति सा नित्यमेतौ जनपदावुभौ ।;

[Ś1 उत्सादयंति (sic). D2 [अ]सौ (for सा). D12 जिनपदौ (sic) (for जनपदाव्). Ś1 D5.11.12 विभो (D12 °भौ [sic]) (for उभौ).]

while Ñ V B D10.13 subst. :

660* सेयं जनपदं राम समुत्साद्य सुदारुणा ।

[Ñ1 समं; V1 सेमं; V2 सैषा (for सेयं). V3 जनपदो (sic). Ñ2 V1 B3 D10 नाम (for राम). Ñ2 V4 B1.3 समुच्छाद्य (B3 m. also °त्पाद्य); V2 समासाद्य; D13 समुच्छ्राय (for समुत्साद्य). V4 सुदारुणा: (sic). —After 660*, V2 ins. 656*.]

—[c]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 मालवांश् (for मलदांश्). Ñ V B D10.13 अद्यापि साधि(V1 °ध्या; V2.3 B3(m.).4 °नि; V4 °ध्य)वसति(V4 °ते). —[d]) Ñ2 V B D9.10 ताड(V1 °ल) का (here and elsewhere below); G1 राक्षसी (for ताटका). B2 D13 नाम (for दुष्ट-). Ñ V B D10.13 -यक्षिणी (for -चारिणी). Ś1 यक्षी वै पिशिताशिनी; D1–3.5.7.11.12 यक्षी (D3 यक्षिणी [hypermetric]) पिशितभक्षिणी.

27 D10 reads 27[a]–28[b] in marg. —[a]): Ś1 D2.3.5.7.12.13 एषा; Ñ V1 B1.3 D1.10 एतं (Ñ1 D1 °नं); V2–4 B2.4 एवं; D11 शैल-; M4 इदं; Cm.g.k.t as in text (for सेयं). Ñ V B D10 आक्रम्य; Dt D4.6.8.9.11.13 T3 Cm.t आवृ (D11 °श्रि)त्य; D12 आसाद्य; Cg as in text (for आवार्य). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.12.13 निवसत्यर्ध-(D3.7 °त्र); D4.6.8.9.14 G2.4 M °ध्यर्ध-; G1.3 तिष्ठ° (for वसत्यत्यर्ध-). G1 -योजनं (for -योजने). ❀ Ck : आवार्योंति वृद्धिश्छान्दसी । आवृत्य निरुध्येति यावत् । अतिक्रान्तोऽर्धमत्यर्धं तत: कर्मधारय: । .....अर्धयोजने दूरे पन्थानमावार्य तिष्ठति । यच्चेदं ताटकावनमस्माभिर्गन्तव्यं अत एव हेतो: । ❀ Ñ V2–4 B D10 साध्य(V2 °ध्य; V3 °र्धा; D10 °द्य)र्धायो(V4 °त्यर्थो; B4 °यो)जनादित:; V1 सा**र्धा योजना*मि:. —M4 om. 27[c]–28. —[c]) B4 तात; D1 अंत; D11 G1.3 इत; Cg as in text (for अत). Ś1 D5.12 Cr न; D1–3.7 हि; D11 [अ]मि- (for च). Cm अत एव न; Cmp.t अत एव च. V2 T2 (before corr.) गंतव्यस् (for गन्तव्यं). —[d]) Ś1 ताटकायोजनं; Ñ1 D1–3.5.7.11–13 ताड(D5.13° ट)काभवनं. Ñ V B D10.13.14 M2 प्रति; D7 तत:; D11 त्वया; G1 त्वत:; Cm.g.t as in text (for यत:).

28 M4 om. 28 (cf. v.l. 27). Ś1 D1.2.5.12 om. 28 and 29. D10 reads 28[ab] in marg. (cf. v.l. 27). —[a]) B1 D13 सु- (for स्व-). D3 -**लम् (for -बलम्). Dt reads माश्रित्य जही in marg. —[b]) Ñ V1–3 B D3.7.10.11.13 M1 जहि तां (Ñ1 त्वं); V4 वर्तते; T3 [आ]-जंस्विमां (sic); Ct as in text (for जहीमां). Ñ V B2–4 D10.13 -यक्षिणीं (for -चारिणीम्). —D3.7 om. 28[c]–29. —[c]) V3 सन् (for मन्). V3 इदं (for इमं). V4 लोकं (for देशं). —Ñ2 reads 28[d] and 29[a] in marg.

G. I. 27. 29
B. I. 24. 31
L. I. 22. 29

न हि कश्चिदिमं देशं शक्नोत्यागन्तुमीदृशम् ।
यक्षिण्या घोरया राम उत्सादितमसह्यया ॥ २९

एतत्ते सर्वमाख्यातं यथैतद्दारुणं वनम् ।
यक्ष्या चोत्सादितं सर्वमद्यापि न निवर्तते ॥ ३०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रयोविंशः सर्गः ॥ २३ ॥

---

29 Ś1 D1–3.5.7.12 om. 29; Ñ2 reads 29[a] in marg. (cf. v.l. 28).—[a-b]) D11 (before corr.) देशे (for देशं). Ñ2 V4 B3.4 Dt D6.8.10.11 G1 M1 शक्तो (B4 °क्यो) हि (V4 B4 D11 °सि-; M1 [*inf. lin.*] °पि) (for शक्नोति). M4 [आ]हंतुम् (for [आ]गन्तुम्). G3 शक्नोत्यागंतुं देशम् (by transp.). B4 ईश्वरः; D10 ईदृशं (for ईदृशम्). —D11 reads [c-d] in marg. —Note hiatus between [c] and [d]. —[c]) Ñ V B D10.11.13 घोर (V1 क्रोध)रूपिण्या (for घोरया राम). —[d]) D11 उच्छ्रादितम्; D13 G1–3 M1.3 (all to avoid hiatus) ह्यु°; Cm as in text (for उत्सादितम्). Ñ V B D10.11.13 अना (V1 °वा)र्यया; Cg as in text (for असह्यया).

30 [a]) Ñ V B D10.13 M4 इति; Cg.k as in text (for एतत्). V1 om. (submetric); B2 marg. (for ते). Ñ V1.3.4 B D10.13 सत्य°; D4 T3 कथितं सर्वं; Cg as in text (for सर्वमाख्यातं). ❀ Ck: यथा...यक्ष्योत्सादितमेतत्समाख्यातम् । ❀ —[b]) D4 T3 यद्; D13 यया; G1 अथ; G3 मया (for यथा). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 [इ]दं (for [ए]तद्). Cg यथैतद् (as in text). —[c]) Ś1 Ñ V B D10.11.14 यक्षिण्योत्सादितं; D1–3.5.12 °ह्युत्सादि(D3 °*)तं; D7 °ह्यु***; D13 यक्षिण्यु° (for यक्ष्या चोत्सादितं). Ñ V B (B3 m. also as in text) D10.11.13 M4 पूर्वम् (for सर्वम्). —[d]) Ś1 Ñ V B1.2.4 D1–3.5.7.10–13 [उ]त्साद्यते (B4 D12 °दितं) तया (Ñ1 V1 D5.12 तथा; V2 B2 यथा; D1.3.7 [ऽ]नया; D13 सदा); B3 [उ]च्छाद्यते य (marg. also न)या; M4 तु न शाम्यति; Cg as in text (for न निवर्तते). Cr.m.k.t as in text (for [d]).

Colophon. D1–3.7 om. (continue the previous sarga). —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ V4 Dt D4.10–12 om. V1–3 B आदिकांडे. —*Sarga name*: Ś1 Ñ V B D5.9.10.12 ताटकावनप्रवेशः; D11 ताटकावधः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ V1.4 B1.4 D5.12 om. V2 29; V3 26; B2.3 D9.10 27; Dt D4.6.8.11.14 S 24. D13 इत्यार्षे—कांडे ता—वनप्र—सर्गः (dash indicates lacuna). —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री··मः.

२४

अथ तस्याप्रमेयस्य मुनेर्वचनमुत्तमम् ।
श्रुत्वा पुरुषशार्दूलः प्रत्युवाच शुभां गिरम् ॥ १
अल्पवीर्या यदा यक्षाः श्रूयन्ते मुनिपुंगव ।
कथं नागसहस्रस्य धारयत्यबला बलम् ॥ २
विश्वामित्रोऽब्रवीद्वाक्यं शृणु येन बलोत्तरा ।
वरदानकृतं वीर्यं धारयत्यबला बलम् ॥ ३
पूर्वमासीन्महायक्षः सुकेतुर्नाम वीर्यवान् ।
अनपत्यः शुभाचारः स च तेपे महत्तपः ॥ ४
पितामहस्तु सुप्रीतस्तस्य यक्षपतेस्तदा ।
कन्यारत्नं ददौ राम ताटकां नाम नामतः ॥ ५
ददौ नागसहस्रस्य बलं चास्याः पितामहः ।
न त्वेव पुत्रं यक्षाय ददौ ब्रह्मा महायशाः ॥ ६

G. 1. 28. 6
B. 1. 25. 7
L. 1. 23. 6

24

D1.2.7 cont. the previous Sarga.

1 [a]) Ñ V B D10.13 इति; D7 अतस्; Cm.g.k.t as in text (for अथ). D11 तथापनेयस्य (sic) (for तस्याप्रमेयस्य).—[b]) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 अब्रुतं; Ñ1 अब्रवीत् (for उत्तमम्).—After 1[ab], D1–3.7 ins.:

661* चित्ररूपं महार्थं च स्वार्थसाधनमुत्तमम् ।
[D3 उत्तम (for उत्तमम्).]

—G1 reads 1[c] in marg.—[c]) D3.11 पुरुषशार्दूल.—[d]) D7 शुभं (for शुभां). D3 गिरां.—For 1[cd], Ñ V B D10.13 subst.:

662* श्रुत्वा रामस्ततो भूयः परिपप्रच्छ संशयम् ।
[V1 संगमं; V4 सादर (for संशयम्).]

2 [a]) Ñ2 B3 D10 स्वल्प°; B1 °वीर्या; D11 आत्मवीर्यास्; G1 °वीर्यस् (for अल्पवीर्या). V3 D3.9 G1 सदा; D11 स*; T1 यथा (for यदा). V3 B4 दक्षाः; Dt D1.2.4.6.8 T3 G3 M3 Cmp.t यक्षी; G1 यक्ष्य; G4 यक्ष्या; Cm as in text (for यक्षाः). V4 अल्पवीर्यं हि यक्षिण्याः.—[b]) V1.4 Dt D3.4.6–9.11.13 T3 G1.3 M3 Cmp.t श्रूयते; Cm.g.k as in text (for श्रूयन्ते). D2.11.13 °पुंगवः; D3 °पुंगववत् (sic); M4 °सत्तम (for मुनिपुंगव). ❀ Cr: यदा यक्षाः सृष्टाः तदा प्रभृति अल्पवीर्याः श्रूयन्ते । ❀ —D3 om. 2[c]–3[b].—[c]) B3 नाम (for नाग-).—[d]) B4 धा*यति; D12 धारयतु; M3 धारयंती; Cr.m.g.k as in text (for धारयति).—After 2, Dt D4.6.8.14 T3 G2.3 M1.3 (*inf. lin. sec. m.*) ins.:

663* तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामस्य विदितात्मनः ।
हर्षयञ्श्लक्ष्णया वाचा सलक्ष्मणमरिंदमम् ।

[No comm.—(l. 1) Dt D4.6.8 इत्युक्तं (D4 °क्त-) (for तस्य तद्). Dt D4.6.8 T3 राघवस्यामितौजसः; G2 M1 राघवस्य महात्मनः (for the post. half).—D4.14 T3 G2.3 M1 om. l. 2.]

3 D3 om. 3[ab] (cf. v.l. 2). T1 om. (hapl.) 3.—[ab]) Dt D4.6.8.9 (before corr. as in text) T3 बलोत्कटा; Cg °त्तरा (as in text). Ñ V B D10.13 विश्वामित्रस्ततो रामं (Ñ1 वाक्यं) शृण्वेति पुनरब्रवीत्; M4 तमुवाच ततो रामं विश्वामित्रो महातपाः.—[c]) V4 राम (for वीर्यं). Ñ V1–3 B D10.11.13 M4 शृणु राम यथा (B1 °दा; D11 यतश्) चैषा (V2 °वं; M4 यच्चेदं सा). Cg.k cite as in text.—[d]) B4 * त्यति.—For 3, Ś1 D1–3 (D3 l. 2 only for 3[cd]).5.7.13 subst., while D11 subst. l. 1 for 3[ab] and ins. l. 2 after 3[cd]:

664* एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ।
वरदानान्महाबाहो यथैषा कामरूपिणी ।
[(l. 2) D2 °भाग (for महाबाहो).]

4 [a]) D14 (after corr. *sec. m.* as in text) पूर्णम् (for पूर्वम्). V4 एव; T3 अस्मिन् (for आसीन्). D1.7.9.13 T1 G4 M2 महान्°; D3 °*क्षः (for महायक्षः).—[b]) Ñ2 स्वकेतुर् (for सुकेतुर्). Ś1 D1–3.5.7.12 °धार्मिकः; Ñ V B D10.11.13 M4 इति विश्रुतः (for नाम वीर्यवान्).—[c]) Ñ V B D10.11.13 प्रजाकामः; G3 सदा° (for शुभाचारः).—[d]) Ñ V1–3 B D10.13 स तेपे सु-; V4 सुचिरं सु-; D11 स तेपे च (by transp.) (for स च तेपे). D2.5 महातपः.

5 [a]) D1 च सु°; D2.3.7 ततः°; D4.12 तु सं° (for तु सुप्रीतस्).—[b]) T1 तथा (for तदा).—For 5[ab], Ñ V B D10.13 subst.:

665* तस्मै साक्षात्स्वयं ब्रह्मा तपसा परितोषितः ।

—[c]) M4 कन्यामेकां (for कन्यारत्नं). M3 reads रत्नं *inf. lin. sec. m.* V3 तस्मै; D2 रम्यं (for राम).—[d]) V D9.11 ताडका; D5 ताटका (for ताटकां).

6 [ab]) Ñ V B D10.13.14 T1.2 G4 M3 transp. ददौ and बलं. Ś1 D1–3.5.7.12 तस्याः; D11 चास्यै; T3 चास्यां; M4 अस्यै (for चास्याः).—[c]) Ś1 अन्यं च°; D5 न त्वेष°; D6 न त्वेवं°; D7 न च पुत्रं स; D9 यस्त्वेव°; D12 न त्वेषु° (for न त्वेव पुत्रं). D9 यक्ष्याय (sic).—D3 om. (hapl.) 6[d]–7[c].—[d]) Ś1 पुत्रं; Dt D6.8 चासौ (for ब्रह्मा). D7 * *यक्षाः; G4 °तपाः (for महायशाः).—For 6[cd], Ñ V B D10.13 subst.:

666* काङ्क्षतोऽप्यस्य पुत्रं हि न यक्षाय ददौ प्रभुः ।

[V3 पुत्रत्वं (for पुत्रं हि). B2 (marg. also) न यक्षस्य; B4 न दक्षाय; D12 यक्षाय न (by transp.) (for न यक्षाय).]

G. 1. 28. 7
B. 1. 25. 8
L. 1. 23. 7

तां तु जातां विवर्धन्तीं रूपयौवनशालिनीम् ।
जम्भपुत्राय सुन्दाय ददौ भार्यां यशस्विनीम् ॥ ७
कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी पुत्रं व्यजायत ।
मारीचं नाम दुर्धर्षं यः शापाद्राक्षसोऽभवत् ॥ ८
सुन्दे तु निहते राम अगस्त्यमृषिसत्तमम् ।
ताटका सह पुत्रेण प्रधर्षयितुमिच्छति ॥ ९
राक्षसत्वं भजस्वेति मारीचं व्याजहार सः ।
अगस्त्यः परमक्रुद्धस्ताटकामपि शप्तवान् ॥ १०
पुरुषादी महायक्षी विरूपा विकृताननना ।
इदं रूपमपाहाय दारुणं रूपमस्तु ते ॥ ११
सैषा शापकृतामर्षा ताटका क्रोधमूर्छिता ।
देशमुत्सादयत्येनमगस्त्यचरितं शुभम् ॥ १२

7 D2 om. 7^{abc} (cf. v.l. 6). —[a]) Dt D6.8 बालां (for जातां). M4 विवृद्धांगीं (for विवर्धन्तीं). Ś1 Ñ V B D1.3.5.7.9–13 वर्धमानां च (Ś1 D1.3.5 7.9.11.12 हि; D13 तु) तां दृष्ट्वा (Ś1 D5.11.12 राम; D1.3.7.9 तातो). —[c]) Ś1 D5.11–13 कुंभ-; Ñ1 B2 धुंदु-; Ñ2 V3 B3.4 D10 धुंधु-; V1 धून्-; V2.4 धुंधो:; B1 धंधु-; D1.3.7.9 रुरु-; D14 S (except T3 M4) झर्झ-; M4 वत्स-; Ct as in text (for जम्भ-). ❀ Ck.tp: खञ्जो: पुत्र: खञ्जपुत्र:। ❀ —[d]) Ñ V1.2.4 B D10.13 अनिंदितां; V3 अनुत्तमां (for यशस्विनीम्).

8 [b]) D1–3.7.9 transp. यक्षी and पुत्रं. Ñ1 M4 व्यसूयत; T3 व्यजायते; G1 Cg अजायत; Cr.t as in text (for व्यजायत). —[c]) Ñ V B D10.13 विख्यातं (for दुर्धर्षं). V1 reads *int. lin.* within brackets मारीचं यक्षपुत्रं रामं. —[d]) M2 भवेत् (for ऽभवत्). Ś1 Ñ V1.2.4 B D1–3.5.7.9–13 शापा(V1 साक्षा)द्राक्षसतां गतं; V3 शापात्तद्राक्षतां गत:.

9 [a]) B4 हिनते (metathesis) (for निहते). Ñ V B D10.13 तस्मिन् (for राम). Ś1 D2.3.5.7.11.12 साभ्येत्य (Ś1 सोभ्येति; D5.12 सोपेत्य) नियं(D3 °हं[sic])तं मोहात्; D1 सोभ्येत्य च ततो मोहात्. —[b]) V1.3 अगस्त्य-; D4.9.14 S सागस्त्यम् (for अगस्त्यम्). V1–3 D13 मुनिसत्तमं; D4 T3 मुनिपुंगवं. —[c]) D13 पुत्रसहिता (for सह पुत्रेण). —[d]) Ñ V B D10.13 उद्यता; D1–3.7.11 ऐच्छत; Cg.k.t as in text (for इच्छति). —After 9, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins. (Cm comm. on l. 2; Cg on l. 1 and 2; Ck.t on l. 1):

667* भक्षार्थं जातसंरम्भा गर्जन्ती साभ्यधावत ।
आपतन्तीं तु तां दृष्ट्वा पुनस्तस्यास्तमात्मजम् ।
क्रुद्धः कृशानुसंकाश अगस्त्यो भगवानृषिः ।

[(l. 1) Dt D6.8 भक्ष्यार्थं; T3 भक्तार्थं (for भक्षार्थं). T3 [अ]भ्यधावति. —M3 reads l. 2 and 3 *inf. lin. sec. m.* — (l. 2) D14 तं (for तां). M2 तामापतंती दृष्ट्वा स (for the prior half). —All except G3 M3 om. from पुन in l. 2 up to संकाश in l. 3. —(l. 3) M2 ह्यगस्त्यो, M3 अभूत् (for ऋषिः).] —After l. 1, M3 (*inf. lin. sec. m.*) ins.:

668* आयान्ती सह पुत्रेण सकाशं सा महामुनेः ।
रूपं दृष्ट्वा पुनस्तस्य मन्मथस्य वशं गता ।
ताडिता कामबाणौघैः युवती सा दिगम्बरा ।
रत्यर्थं कृतसंरम्भा गायन्ती साभ्यधावत ।

10 [a]) Ś1 D7.13 भवेत्येवं; D1.2 भवत्वे(D1 °त्ये [sic]) वं; M2 भवस्वेति (as in D9); Cm.k.t as in text (for भजस्वेति). Ñ V B D3.5.9–12 G3 राक्षसस्त्वं (D3 °स्त्व) भवे-(Ñ1 V1.2.4 D12 °व) त्ये(D12 °त्वे)वं(D5 भवस्वेवं; D9 G3 भवस्वेति; D11 भवेत्पात्रं); M4 राक्षसीत्वं भवत्वेति (sic). —[b]) D12 व्याजहा*. D14 T1.2 G4 M1–3 ह; G2 हा (for स:). M4 महर्षिर्व्याजहार तां. —[c]) V2 B2 D1.2 परम:°; Dt D6.8 परमामर्षस्; D11 परमं° (for परमक्रुद्धस्). —[d]) Ś1 D1.5.11 चापि°; Ñ V B D10.13 चे(Ñ1 ह्) दमब्रवीत्; D3.7 M4 अभि°; D12 वापि° (for अपि शप्तवान्). ❀ Cm: यत: पुरुषादनादिगुणयुक्ता अतो राक्षसत्वं भजस्वेति शप्तवान्।; Ct: शप्तवान् राक्षसत्वं भजस्वेति। ❀

11 [a]) Ś1 पुरुषादां; Ñ V1 B1 (gloss पुरुषानत्ति).s (marg. as in B4 also) D10 M4 °दि (sic); V2.3 B4 D3.7.11–13 °दा; B2 पुरुषादिनी (hypermetric); Cm(see above).g.k.t as in text (for पुरुषादी). Ś1 °यक्षीं; Ñ V1.3 B D10.13 M4 घोररूपा (Ñ1 °पा च; B4 °पा या [both hypermetric]); V2 दीर्घरूपा च (hypermetric) (for महायक्षी). V4 परुषा घोररूपा च. —[b]) Ś1 Dt D1.2.6.8.9.12 G1.3 विकृता (Ś1 °तां); Ñ V B D10.13 M4 यक्षी त्वं; D3.7 राक्षसी; D5 विकृती; D11 (marg.) भव त्वं (for विरूपा). Ś1 विकृताननां; B2 वितताननां (for विकृताननां). ❀ Ck: दीर्घकोपवशात् विरूपविकृताननत्वं। ❀ —[c]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 शुभं; B1 इमं (sic); Ck as in text (for इदं). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.11–13 M4 परित्यज्य; Dt D4.6.8 विहायाशु (D4 °थ); G3 विसृज्याथ (for अपाहाय). ❀ Cm: विहाय त्यक्त्वा।; Cg.t: त्वं इदं रूपं विहाय। ❀ —[d]) Ś1 D1–3.5.7.12 आस्थिता (for अस्तु ते). Ñ V B D10.11.13 वि (V2 मत्)कृता (D11 दारुण)त्वं भविष्यसि; M4 विरूपा विचरिष्यसि; Cg.t as in text (for [d]).

12 [a]) Ś1 D5.12 सा (D5 स [sic])वै; T3 नैषा; Cm.g as in text (for सैषा). Ś1 D5.12 पाप- (for शाप-). Ś1 D2.7.12.14 T1.2 G3 -कृतामर्षात्; Ñ V B D10.13 M4 -समावि-(Ñ1 B2 °दि)ष्टा; T3 -कृतामर्ष- (for -कृतामर्षा). ❀ Cm: अमर्षा असहमाना।; Ct: अमर्षादसहनात्। ❀ —[b]) D6 त्राटका (for ताटका). Ś1 D5.12 नाम राक्षसी; Ñ V B D1.10.11.13 दुष्टयक्षिणी (Ñ1 °चारिणी; D11 °राक्षसी); D2.3.7 M4 कामरूपिणी (for क्रोधमूर्छिता). —[c]) D2.3.7 दिशम् (for देशम्). Ñ2 उच्छादयति; V1 D3.6 उत्सादय(V1 °ये)द्; B4

एनां राघव दुर्वृत्तां यक्षीं परमदारुणाम् ।
गोब्राह्मणहितार्थाय जहि दुष्टपराक्रमाम् ॥ १३
न ह्येनां शापसंसृष्टां कश्चिदुत्सहते पुमान् ।
निहन्तुं त्रिषु लोकेषु त्वामृते रघुनन्दन ॥ १४
न हि ते स्त्रीवधकृते घृणा कार्या नरोत्तम ।
चातुर्वर्ण्यहितार्थाय कर्तव्यं राजसूनुना ॥ १५
राज्यभारनियुक्तानामेष धर्मः सनातनः ।
अधर्म्यां जहि काकुत्स्थ धर्मो ह्यस्या न विद्यते ॥ १६
श्रूयते हि पुरा शक्रो विरोचनसुतां नृप ।
पृथिवीं हन्तुमिच्छन्तीं मन्थरामभ्यसूदयत् ॥ १७
विष्णुना च पुरा राम भृगुपत्नी दृढव्रता ।
अनिन्द्रं लोकमिच्छन्ती काव्यमाता निषूदिता ॥ १८

G. 1. 28. 20
B. 1. 25. 21
L. 1. 23. 20

उत्पादयति; G1 उत्साधयिति (for उत्सादयति). Ś1 D5.12 [ए]तद्; V2 B2 D9 [ए]वम्; D2 [ए]ताम्; D3.7 ए-नाम्; M4 [ए]तम् (for [ए]नम्). D1 दिशं तु छादयामास. —[d]) Ś1 Dt D5–8.12 Ct -[आ]चरितं (D7 °तात्); Ñ V B D10.13 M4 -[आ]च्यु(D13 °भ्यु)चितं; D1–3 -[आ]चरितां; Cg as in text (for -चरितं). ❀ Ck: देशोत्सादने हेतुगर्भ-विशेषणमगस्त्यचरितमिति। ❀ Ś1 D2.5 तदा; Ñ V B D10.13 पुरा; D1.3.11.12 सदा; D7 तथा (for शुभम्).

13 [a]) Ś1 Ñ V B1–3 D5.10.12.13 एवं; D1.2.7.11 M4 एतां; Cg as in text (for एनां). Ñ V B1–3 D10.13 M4 तां राम (B3 marg. as in B4 also) (for राघव). D4.11 दुर्धर्षां (for दुर्वृत्तां). B4 एवं तां त्वं सुदुर्वृत्तां. —[b]) D3 परमदारुणीं. —D13 om. 13°–14[b]. —[c]) V1.3 -हितायाद्य; V4 -हितामद्य; Ct as in text (for -हितार्थाय). —[d]) Ñ V B D10 घोर°; D11 °यक्षक्रमां (sic) (for दुष्टपराक्रमाम्). G4 M3 जहीमां दुष्टचारिणीं.

14 D13 om. 14[ab] (cf. v.l. 13). Ñ1 V B1 om. (hapl.) 14.—[a]) D1.2 [ए]तां (for [ए]नां). Ś1 D1–3.5.7.11.14 T1.2 °संदुष्टां (D11 °ष्ट [sic]); D4.9 Cm.g °संस्पृष्टां; D12 पापसंदुष्टां; G1 M2 °संहृष्टां; M3 रूप°; Ct as in text (for शापसंसृष्टां). —For 14[ab], Ñ2 B (B1 om.) D10 M4 subst.:

669* न हि वीर्यमदोन्मत्तामेतां परमदारुणाम्।

[B3 को (marg. as above also) (for हि). B4 M4 -बलो° (for -मदोन्मत्ताम्). M4 घोरपराक्रमां (for परमदारुणाम्).] —[cd]) Ñ2 B2.3 D10 निहंति(B2 °ता); D13 को हंति; G2 निहंतु (for निहन्तुं). M4 कश्चिदुत्सहते हंतुं त्वदृतेन्यः पुमानिह.

15 [a]) Ś1 Ñ V1–3 B1–3 D2.3.5.7.10–13 °च ते; V4 °त्वया; B4 °चात्र; G1 निहते; Cg as in text (for न हि ते). Ś1 °वधे ह्येवं; Ñ V B1–3 D10.11.13 G1 °कृता; B4 M4 °वधं कृत्वा; D1–3.5.7.12 °वधेत्ये(D2 °चै; D3.7 °च्ये)वं; Cm as in text (for स्त्रीवधकृते). —[b]) Ñ V B D10.13 M4 कथंचन; T3 रघूत्तम; Ck.t as in text (for नरोत्तम).—[c]) D1 चतुर्वर्ण- (for चातुर्वर्ण्य-). Ś1 D1–3.5.7.11.12 -हितं तात; Dt D6.8 Ct -हितार्थं हि; Ck as in text (for -हितार्थाय). Ñ V1.2.4 B D10.13 M4 प्रजानां हि (B1 तु; D13 च) हितं (V1 °तां)नित्यं; V3 प्रजानां च हितार्थं च. —[d]) Ñ V B D10.13 M4 राजसूनुभिः. —After 15, B2–4 Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins., while Ñ2 D10.11 Cr.m.g.k.t ins. after 16:

670* नृशंसमनृशंसं वा प्रजारक्षणकारणात् । —
पातकं वा सदोषं वा कर्तव्यं रक्षता सदा । ⌒

[(l. 1) G1 पापं वापि (for नृशंसम्). B2 अनृशं वापि (sic) (for अनृशंसं वा). D10 राजवंशेभिजातानां (for the prior half). —(l. 2) Ñ2 B2–4 M3 पावनं (for पातकं). D9 सुदोषं (for सदोषं). T3 सदोषं वाप्यदोषं * (for the prior half). Ñ2 B2–4 D10.11 नात्र संशयः; D4.14 T G3 °सता (G3 °तां); D9 यक्षया(sic) तदा; G2 रक्षसा तदा (metathesis) (for रक्षता सदा).]

16 [a]) D1 G1 राज्यभारं; D2.3.7 राजभार- (D3 °*); D9 राज्यभारे; D11 राजधर्म-. Ñ V B (B1 missing up to मि) D10.13 M4 राजवंशे (D13 °शा)भि(Ñ2 V4 हि; M4 प्र) जातानाम्. —[b]) D12 एव (for एष). D3 सनातन. —[c]) Ś1 D5.11.12 तस्मात्त्वं; Ñ V B D2.3.7.10.13 M4 अधर्मं; T3 अधर्मां; Cg.k.t as in text (for अधर्म्यां). V4 त्यज; D2 न हि (for जहि). —[d]) D1 °यस्यां; D2 धर्महास्यं; D4.7.11 G1 °ह्यस्यां (for धर्मो ह्यस्या). Ñ V B D10.13 M4 कुरु धर्मं प्र(D10 अ [sic])जाहितं. —After 16, Ñ2 D10.11 Cr.m.g.k.t ins. 670*.

17 [a]) T3 श्रूयतां; Cg.k.t as in text (for श्रूयते). Ś1 D1–3.5.7.11–13 राम; Ñ V B D10 M4 [अ]च्येवं; D9 तात (for शक्रो). —[b]) Ś1 D1.2.5.7.9.11.12 विरोचनसुताभवत्; Ñ V B D10.13 °सुता(Ñ1 V4 D10 °तां) किल; D3 °सुतां भवत (sic); M4 °किलासुत (sic). —For 17[cd], Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 subst.:

671* राक्षसी दीर्घजिह्वेति विख्याता कामरूपिणी । ⌒
विकृतं सुमहत्कृत्वा वक्त्रं कालानलोपमम् । —
जिघांसुः पृथिवीं कृत्स्नां शक्रेण विनिपातिता । —

[(l. 1) D2.3.7 दीर्घजिह्वेति विख्याता राक्षसी (by transp.). D11 कामचारिणी. —(l. 2) B1 विकृता (for विकृतं). Ñ V1.3.4 B1.2.4 D10.13 वक्त्रं कृत्वा (by transp.); V2 वक्त्रं कृत्वा; B3 D11 वक्तुं कृत्वा (for कृत्वा वक्त्रं). Ñ B1.3 D10 °नलप्रभं; D11 कालीन° (sic) (for कालानलोपमम्). —(l. 3) Ñ V B D10.13 ग्रसंतीं; M4 जिघ्रतुः (for जिघांसुः). Ś1 D5.11.12 सर्वां (D11 °र्वा) (for कृत्स्नां). D2.3.7 विनिषूदिता (for विनिपातिता).]

18 D2 om. (hapl.) 18. —[a]) D9 हि (for च). —[b]) Dt D6.8 पतिव्रता; M4 ग्रशस्विनी (for दृढव्रता). Ś1 Ñ

G. 1. 28. 21
B. 1. 25. 22
L. 1. 23. 21

एतैश्चान्यैश्च बहुभी राजपुत्र महात्मभिः । | अधर्मनिरता नार्यो हताः पुरुषसत्तमैः ॥ १९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः ॥ २४ ॥

२५

मुनेर्वचनमक्लीबं श्रुत्वा नरवरात्मजः ।
राघवः प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रत्युवाच दृढव्रतः ॥ १
पितुर्वचननिर्देशात्पितुर्वचनगौरवात् ।
वचनं कौशिकस्येति कर्तव्यमविशङ्कया ॥ २
अनुशिष्टोऽस्म्ययोध्यायां गुरुमध्ये महात्मना ।
पित्रा दशरथेनाहं नावज्ञेयं च तद्वचः ॥ ३
सोऽहं पितुर्वचः श्रुत्वा शासनाद्ब्रह्मवादिनः ।
करिष्यामि न संदेहस्ताटकावधमुत्तमम् ॥ ४

V B D1.3.5.7.10–13 शक्रतुल्यपराक्रमा. —^{c}) Ñ V1.2 B D10.11.13 अपींद्र-; V4 अपां तु; D1.3.12 Ck.t अनिंद्रं; Ctp as in text (for अनिन्द्रं). —^{d}) V2 D13 निपातिता (for निपूदिता).

19 ^{a}) D14 T2 G2.4 M1 अन्यैश् (for चान्यैश्). —^{b}) Dt D4.6.8 T3 °पुत्रैर् (for राजपुत्र). —For 19^{ab}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 subst.:

672* एवमन्यैरपि पुरा राजभिर्धर्मचारिभिः ।

[V3 एवमन्वादिभिः पुरा (for the prior half). B1 राजर्षिर् (sic); D2.3.7 दै(D7 दे)वतैर्; D10 *जभिर् (for राजभिर्). B1 धर्मरूपिभिः. D12 एवमन्येपि पुरा रामभिर्धर्मवारिभिः (sic).] —^{c}) B1 Dt D4.6.8.9 T3 G1.3 M2.3 -सहिता (for -निरता). —^{d}) V4 निहताः (hypermetric) (for हताः). Ś1 Ñ V B1.2 D1–3.5.7.10–13 M4 °सत्तम (V4 D2.12 °मः [sic]) (for पुरुषसत्तमैः). B2.4 नि(B4 *)हताः पुरुषोत्तम. —After 19, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ins.:

673* तस्मादस्या वधाद्रामः प्राणिनः सन्तु निर्भयाः ।;

[D9 तदस्यास्तु; D11 तस्मात्तस्या (for तस्मादस्या).]
while Dt D6.8 M3 Ct ins.:

674* तस्मादेनां घृणां त्यक्त्वा जहि मच्छासनाद्वृप ।

Colophon. Ś1 D1–3.5.7.12 om. (Sarga cont.). —*Kāṇḍa name*: Ñ2 Dt D4.10 om. V1–3 B D11 आदि°, whereafter V3 B1 ins. बालचरित्रे (B1 °ते); V4 reads only बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ V B D9.10 ताडकोत्पत्तिः (V1.2 °त्तिकथनं). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V1.4 B1.4 om.; Ñ2 B2.3 D10.11 28; V2 30; V3 27; Dt D4.6.8.14 S 25; D9 26. D13—कांडे—त्पत्तिर्नाम (dash indicates lacuna). —After colophon, T3 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M3 श्री.....मः (lacuna).

25

☞ Readings of Vivekatilaka, a commentary by Uḍāri Varadarāja are also entered from this Sarga onwards as Cv along with other C readings. As Cv was procured late, its readings for Sargas 1-24 will be given at the end. Ś1 D1–3.5.7.12 cont. the previous sarga.

1 ^{a}) V2 G1.3 अक्लिष्टं; V4 lacuna; D3 illeg. बं (for अक्लीबं). —^{b}) Ś1 Ñ V B2–4 D1–3.7.10–13 M4 नृप°; B1 नृपसुतस्तः; D5 वरनृपा° (for नरवरात्मजः). —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 वाक्यं (for भूत्वा). —^{d}) Ś1 D1.5.11.12 M4 °तः; Ñ1 (with hiatus) इदं वचः; Ñ2 V B2–4 D10.13 धृतव्रतं (V4 °तः); B1 शुभव्रतं; M3 महामतिः (for दृढव्रतः).

2 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 -निर्देशो; Cv.m.g.k.t as in text (for -निर्देशात्). —^{b}) Cg पितृवचन-. Ś1 D1–3.5.7.11.12 ममा (D1 माम [by metathesis]; D5.12 मया) यमृषिसत्तम (D2.5 °मः); Cv.m.k.t as in text (for ^{b}). —^{c}) D11 वसनं (sic) (for वचनं). D5 कौशिकाय (for कौशिकस्य). D1–3.7.11 G1 [ए]व; Cm.g as in text (for [इ]ति).

3 ^{a}) D3 °शिष्टिस्मि (sic); D11 °शि*स्मि (for अनुशिष्टोऽस्मि). —^{b}) G1 महात्मकं (for महात्मना). —^{c}) G1.3 राज्ञा (for पित्रा). Ś1 D1–3.5.7.11.12 [ए]वम्; D9 [अ]पि (for [अ]हं). —^{d}) Ś1 अनुदध्ये च; Dt D6.8.14 T1.2 G4 °हि; D1.3.5.7.12 अनुरुध्ये (D3.7 °ध्यं) च; D8 अनुवध्य च; D11 अनुरंधेन (sic); Ck as in text (for नावज्ञेयं च). D7 तद्वनः (sic); G2 (after corr. *inf. lin.* as in text) तस्वतः; Ck.t as in text (for तद्वचः). M4 मित्रमध्ये वचोदितः. —After 3, M4 ins. l. 2 of 675*.

4 ^{a}) T2.3 G3 (after corr. as in text) M4 Ck पितृ- (for पितुर्). Ś1 वचः पितुः (by transp.). Ś1 कुर्याच्; D1–3.5.7.11.12 M4 कुर्वन्; Cg as in text (for श्रुत्वा). —^{b})

गोब्राह्मणहितार्थाय देशस्यास्य सुखाय च ।
तव चैवाप्रमेयस्य वचनं कर्तुमुद्यतः ॥ ५
एवमुक्त्वा धनुर्मध्ये बद्ध्वा मुष्टिमरिंदमः ।
ज्याशब्दमकरोत्तीव्रं दिशः शब्देन पूरयन् ॥ ६
तेन शब्देन वित्रस्तास्ताटकावनवासिनः ।
ताटका च सुसंक्रुद्धा तेन शब्देन मोहिता ॥ ७
तं शब्दमभिनिध्याय राक्षसी क्रोधमूर्छिता ।
श्रुत्वा चाभ्यद्रवद्वेगाद्यतः शब्दो विनिःसृतः ॥ ८
तां दृष्ट्वा राघवः क्रुद्धां विकृतां विकृताननाम् ।
प्रमाणेनातिवृद्धां च लक्ष्मणं सोऽभ्यभाषत ॥ ९

G. I. 29. 8
B. I. 26. 9
L. I. 24. 8

Ś1 D5.12 शासनं (for शासनाद्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 ते (D5 च) महामुने (D11 °नेः); Ct ब्रह्मवादिनः (as in text). —[c]) D9 संदेहं (for संदेहस्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 निःसंदेहं करिष्यामि. —[d]) D1–3.7.9.11.12 ताडका (here and elsewhere below) वधम्. D11 [अ]द्य वै (for [उ]त्तमम्). ❀ Ck: एवं पितृवचः श्रुत्वा ततो निष्कम्पप्रवृत्तिः सोऽहं ब्रह्मवादिनः तव शासनात् यथाप्राप्तकालादुत्तमं उत्तमधर्मभूतं ताटकावधं करिष्यामि। न सन्देहः। ❀ —For 2–4, Ñ V B D10.13 subst.; while M4 ins. l. 2 only after 3:

675* अहं पित्रा समादिष्टो मात्रा चैव महामुने ।
विश्वामित्रस्य वचनं त्वया कार्यमिति प्रभो ।
सोऽहं पितृनियोगेन तव चानुपमद्युते ।
करिष्ये दुष्टयक्षिण्यास्ताटकाया वधं मुने ।

[(l. 1) V2 एवं (for अहं). —(l. 3) V1 [स]यं (for ऽहं). Ñ2 B2 D10 पितुर् (for पितृ-). V2 भवता; B1 तवापि (also as above) (for तव च). D13 [ए]व महामुने (for [अ]नुपमद्युते). —(l. 4) D13 प्रभो (for मुने).]

5 [a]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 -हितं चैव (for -हितार्थाय). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 यशस्यं; B3 देवस्य; D4.6 T3 लोकस्य (for देशस्य). Ś1 Ñ V2–4 B Dt D (except D14) T3 G1.3.4 M2.4 च (for [अ]स्य). Ś1 Ñ V2–4 B D1–3.5.7.10–13 M4 सुखावहं; Dt D4.6.8 T3 G2 M1.2 हिताय च (for सुखाय च). —[c]) D12 तवैव*प्रमेयस्य. —[d]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 M4 वचनं कृतं (M4 कृतं वचन [by transp.]) मस्तु मे; Ck.t as in text (for [d]). —For 5[cd], Ñ V B D10.13 subst.; while D11 ins. after 5:

676* तदेतदप्रतीपेन कर्तव्यं वचनं मुने ।

[B1 तदा (for तद्). V1 अतुप्रतीपेन (sic); V2 B1 अप्रतीतेन; D13 चैव प्रीतेन (for अप्रतीपेन). D10 तस्मादेतत्प्रतीपेन (for the prior half). Ñ1 वचनं च (hypermetric) (for वचनं).]

6 G2 repeats consecutively 6[ab]. —[a]) Ñ V B1.2.4 D10.13 सज्यं; B3 सद्यं (for मध्ये). —[b]) Ś1 कृत्वा (for बद्ध्वा). D12 मुदिष्टम् (sic) (for मुष्टिम्). Ñ V1.3.4 B D10.13 कृत्वो (V2 D13 °तो [sic]) ऽथम्ब (V4 °देश्य [sic]) च राघवः; V2 कृत्वानाम्य च राघवः; D11 मुष्टिमाधाय राघवः. —[c]) D2 यो-; D4 ज्यो- (both sic) (for ज्या-). Ś1 Dt D1–3.12 T3 G1.3 M2–4 -घोषम् (for -शब्दम्). D1 आरात्तीव्रं हि (for अकरोत्तीव्रं). —[d]) Ś1 D5.12 देशः; D1 दिशं (for दिशः). T2 moth-eaten for शब्दे. Dt D6.8.9.14 T G1–3 M1 नादयन्; D3 पूजयन् (for पूरयन्).

7 [a]) D1.2 वित्रस्ता (for वित्रस्तास्). —[b]) D1.2 वनवासिनी. Ñ V B D10.13 मृगास्तद्वन (B4 °चन [hypermetric]) चारिणः (D13 °वासिनः). —[c]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 M3 च सुसंरब्धा; Ñ V B D10.13 चापि संभ्रांता; M4 या° (for च सुसंक्रुद्धा). ❀ Cg सुसंक्रुद्धा प्रकृत्या अतिकोपना। ❀ —[d]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 कोपिता; M4 दर्पिता; Cm.g.t as in text (for मोहिता). ❀ Ck: वित्रस्ता भीता मोहिता। किमिदानीं कर्तव्यमिति संभ्रान्तचित्ता। ❀ Ñ V B D10.13 ज्याखन (V2 B1 °शब्द) प्रतिबो (V2 °रो; D10 °बा) धिता.

8 [a]) Ś1 ते (for तं). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 M4 भीम- (D5.12 मेघ) निर्हादं (M4 °घोषं); G1 °* ध्याय; all Cs as in text (for अभिनिध्याय). —[b]) M4 यक्षी सा (for राक्षसी). Cg क्रोधमूर्छिता (as in text). Ś1 D1–3.5.7.11.12 यक्षी (D2 यदा) कोपा (D11 क्रोधा) भिमूर्छिता. —For 8[ab], Ñ V (V2 reads after 9[ab]) B D10.13 subst.:

677* नर्दमाना भृशं क्रुद्धा विकृता विकृतानना ।

[V1.2 ननर्द घोरनिर्हादं; V3 B1 नर्दमानां भृशं क्रुद्धां (for the prior half). —B1 om. (hapl.?) from the post. half up to 9[a]. V1 कृत्वा यक्ष्यतिमूर्छिता; V2 कृत्वा विक्षोभमूर्जिता; V3 विकृतां विकृताननां (for the post. half).]

—Ñ1 om. 8[c]–9[b]. V2 om. 8[cd]. —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B2.3 D1–3.5.7.10–13 M4 [ए]व; Cg as in text (for च). Ś1 [अ]भ्यभवद्; Ñ2 B3 D10 [अ]भ्यपतद्; V1 [अ]सुद्रद् (sic); V3 [अ]स्याभवत्; D6 [अ]भ्यदुद्रवत् (sic); Cg.k.t as in text (for [अ]भ्यद्रवद्). V3.4 B4 Dt D4.6.8.9 T3 G1.3 M2–4 Cg.t क्रुद्धा; D12 तूर्णं (for वेगाद्). —[d]) Dt D1–3.6–8 Ct यत्र (for यतः). Ś1 B2 D5.11.12 हि°; Ñ2 V1 B3 D10.13 [स]मि°; V3 समुत्थितः; B4 [स]पि°; D14 T1.2 °निस्रुतः; G1 °निश्रितः (sic) (for विनिःसृतः). Ck as in text (for [d]).

9 Ñ1 om. 9[ab]; B1 om. 9[a] (cf. v.l. 8). —[a]) V1 D1.4.6.9.12 T3 G1.3 M2.3 °कुद्रो; V3.4 B3 (m. also).4 घोरवपुषां (B3.4 °षं [sic]) (for राघवः क्रुद्धां). V2 नर्दमानां च तां दृष्ट्वा. —[b]) V3.4 B3 (m. also).4 विरूपां; D10 om. (for विकृतां). —After 9[ab], V3 reads 677*. —[c]) D3.7 °संवृद्धां; D4 T3 M4 °त्तां च; D11 °वृद्धांश्च (sic); T1 reads च *inf. lin.* (for [अ]तिवृद्धां च). ❀ Ck: प्रमाणे-

G. 1. 29. 9
B. 1. 26. 10
L. 1. 24. 9

पश्य लक्ष्मण यक्षिण्या भैरवं दारुणं वपुः ।
भिद्येरन्दर्शनादस्या भीरूणां हृदयानि च ॥ १०
एनां पश्य दुराधर्षां मायाबलसमन्विताम् ।
विनिवृत्तां करोम्यद्य हृतकर्णाग्रनासिकाम् ॥ ११
न ह्येनामुत्सहे हन्तुं स्त्रीस्वभावेन रक्षिताम् ।
वीर्यं चास्या गतिं चापि हनिष्यामीति मे मतिः ॥ १२
एवं ब्रुवाणे रामे तु ताटका क्रोधमूर्छिता ।
उद्यम्य बाहू गर्जन्ती राममेवाभ्यधावत ॥ १३
तामापतन्तीं वेगेन विक्रान्तामशनीमिव ।
शरेणोरसि विव्याध सा पपात ममार च ॥ १४

नातिप्रवृद्धां। ❀ —[d]) G1.3.4 च (for सो). Ś1 D1–3.5.7.11.12 लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ; M4 ततो लक्ष्मणमब्रवीत् . —For 9[cd], Ñ V B D10.13 subst. :

678* अतिप्रमाणामायान्तीं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।

—After 9, D11 reads l. 1 (var.) of 680* and thereafter cont. :

679* अंबरीषो मंडकाया कभाजनं तद्वत्तस्याम् । (sic)

10 D3.7 om. 10. —[a]) Ñ V B D10 राक्षस्या; D13 रामस्या (sic); M4 यक्ष्यास्तु (for यक्षिण्या). —[b]) Ñ V B D10.13 विकृतं; Cr.m.g.t as in text (for भैरवं). M4 transp. भैरवं and दारुणं. Ñ V B D10.13 मुखं (for वपुः). —[cd]) D14 भिंद्येरन् ; T3 बिभ्येतं (sic) (for भिद्येरन्). M4 दर्शनेन (for दर्शनाद्). G1–3 M1.3 अस्य (for अस्या). G1.3 M3 वै (for च). ❀ Cm : अस्य वपुषः । अभीरूणां चेति संबन्धः ।; Ct : चोऽप्यर्थः । अभीरूणामपीत्यर्थः । ❀ Ñ V B D10.13 अ(V4 प्र)तिप्रमाणं(V3 °णा) कुद्वाया रूपं चातिभयावहं. —For 10, Ś1 D1.2.5.11.12 subst. :

680* यक्ष्या लक्ष्मण पश्यैतद्रूपं परमदारुणम् ।
भिद्यते दर्शनेनास्या हृदयं कातरस्य च ।

[D11 repeats l. 1 (var.) here. —(l. 1) D2 यक्षीं (for यक्ष्या). D1.2 [इ]ति (for [ए]तद्). D11 (first time, after 9) भीषणं दारुणं मुखं (for the post. half). —(l. 2) D1 दर्शनाद् . Ś1 °रस्य हि; D1.2 °रात्मनः (for कातरस्य च).]

11 [a]) Ś1 Ñ2 V B Dt D1.6.8.10.12.13 M4 Ct एतां; Cm.g एनां (as in text). Ñ V B D10.13 महाबाहो (for दुराधर्षां). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 M4 निर्भिन्न(D11 विभिन्न) हृदयां क्षितौ; Ñ V B D10.13 मद्बाणेन हृदि क्ष(D13 °क्षि [sic]) तां (D10 °ते). ❀ Cg : मायाबलमन्तर्धानबलं । ❀ —[c]) T2 विनिवृत्तां; T3 विकृतां च; all Cs as in text (for विनिवृत्तां). D4 [ए] नां (for [अ]द्य). —[d]) T3 G1 हृ *- (for हृत-). —For 11[cd], Ś1 D1–3.5.7.11.12 M4 subst. :

681* शयानां शयने वन्ये शतपापां मया हताम् ।

[Ś1 D5.12 M4 धन्ये; D1 वान्य- (for वन्ये). D1 -कृत-; D2.12 पूत-; D3.7 वत्स; D5 M4 धूत- (for शत-). D12 हया (sic) (for मया). D3 हतां. D11 मद्बाणनिहतां क्षुद्रां शयानां रुधिरोक्षितां.]

12 Ś1 D1–3.5.7.11.12 om. 12. —[b]) D14 T1.2 G1 (before corr. as in text).4 लक्षितां. —[c]) G1 चास्यापि (hypermetric) (for चास्या). T2 गतं (for गतिं). Dt D6.8 [ए]व (for [अ]पि). —[d]) Dt D6.8 हन्यामिति हि; M2 हरि° (for हनिष्यामीति). —For 11[c]–12, Ñ V B D10.13 subst.; while M4 which om. l. 1 subst. for 12 :

682* निहतां पतितां भूमौ रुधिरेण परिप्लुताम् ।
इयं हि राक्षसी घोरा महादुष्कृतकारिणी ।
मच्छराग्निविनिर्दग्धा धूतपापा भविष्यति ।

[(l. 1) B2 विहतां. —(l. 2) M4 अथेयं (for इयं हि). V2 -दुष्कृति- (for -दुष्कृत-). —(l. 3) D13 मच्छरेण (for मच्छराग्नि-). B4 -विनिर्भूता.]

B3 cont. :

683* इत्युक्त्वा राघवस्तत्र कार्मुके बाणमादधे ।

13 [a]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 एवं तस्य (D11 °दा; M4 अस्य) ब्रुवाणस्य. —[c]) B1 Dt D5.8 बाहुं (for बाहू). —[d]) G2.3 (before corr.) अभ्यभाषत; G3 (after corr.) Ck अभ्यधावत (as in text). Ś1 D1–3.5.7.11.12 काकुत्स्थं समभिद्रुता (D5 °द्रुतं; D11 °द्रवत्); Ñ V B D10.13 M4 वेगेनाभ्याशमाययौ (V1 °गता). —After 13, Dt D4.6.8.9.14 T G M1–3 Cr.m.g.k.t ins.; while M4 ins. after 14[c] (after l. 2 of 685*) a passage given in App. I (No. 5).

14 M4 repeats 14[abc] after App. I (No. 5).—[a]) Dt *म् (for ताम्). Ś1 D2.3.5.7.9.12 आपतंतीं तदा रामो; D1 अपातयत् (marg. as in Ś1 and व्यापतंतीं also)तदा रामो; D11 आयांतीं तां तदा रामो. —[b]) Ñ2 B2–4 विमुक्ताम् ; V1 विदीर्णाम् ; V2 विभ्रांताम् ; D1 विचित्राम् ; G1 संप्राप्ताम् ; M4 (first time) सचक्राम् (for विक्रान्ताम्). Ś1 Ñ1 B1 D2.3.5.7.9.11.12 M4 (second time)विचक्रामा(D7 M4 °म)शनी (D3 °शता [sic])मिव; V3 °मशरीरिणीं ; D10 विमुक्ताशनीमिव (submetric). —After 14[ab], Ñ V B D10.11 M4 ins. :

684* ताटकां विकृताकारां जिघांसन्तीं सुदारुणाम् ।
महाभ्रचयसंकाशां समुच्छ्रितभुजद्वयाम् ।

[(l. 1) D11 विनिकृत्ताकरां (hypermetric). M4 विसरंतीं (for जिघांसन्तीं). —(l. 2) D11 तामेव (for महाभ्र-). B1 -[आ]यस- (for -चय-). V1 समूछित-; V4 समुद्यत-; M4 समुद्धृत- (for समुच्छ्रित-). V2.4 -महाभुजां (for -भुजद्वयाम्).]

—[c]) D12 द्वोरेण (for शरेण). Ñ V B D10.13 M4 (first time)विव्याधोरसि बाणेन(V4 वेगेन). —After 14[c], Ñ V B D10.11.13 M4 ins. :

तां हतां भीमसंकाशां दृष्ट्वा सुरपतिस्तदा ।
साधु साध्विति काकुत्स्थं सुराश्च समपूजयन् ॥ १५
उवाच परमप्रीतः सहस्राक्षः पुरंदरः ।
सुराश्च सर्वे संहृष्टा विश्वामित्रमथाब्रुवन् ॥ १६
मुने कौशिक भद्रं ते सेन्द्राः सर्वे मरुद्गणाः ।
तोषिताः कर्मणानेन स्नेहं दर्शय राघवे ॥ १७

प्रजापतेर्भृशाश्वस्य पुत्रान्सत्यपराक्रमान् ।
तपोबलभृतान्ब्रह्मन्राघवाय निवेदय ॥ १८
पात्रभूतश्च ते ब्रह्मंस्तवानुगमने धृतः ।
कर्तव्यं च महत्कर्म सुराणां राजसूनुना ॥ १९
एवमुक्त्वा सुराः सर्वे हृष्टा जग्मुर्यथागतम् ।
विश्वामित्रं पूजयित्वा ततः संध्या प्रवर्तते ॥ २० G. I. 29. 22 B. I. 26. 32 L. I. 24. 22

685* चन्द्रार्धाकारवर्चसा । —
सा तेन वज्ररूपेण बाणेन भृशविक्षता । —
ववाम रुधिरं भूरि. —

[(l. 2) V2 रुद्र- (for वज्र-). V4 -कल्पेन; B1 -पातेन (for -रूपेण). Ñ2 चापेन (for बाणेन). D11 हृदि; M4 [उ]रसि (for भृश-). V2.4 भृशं वक्षसि ताडिता (for the post. half). —After l. 2, M4 reads App. I. (No. 5). —M4 om. l. 3. —(l. 3) D11 वावहा (sic) (for ववाम). V4 भुवि; D10 भूमौ (for भूरि).]

—M4 reads ^{d} after the repetition of 14^{abc}. —^{d}) Ś1 संपपात; Ñ V B Dt D2.3.6–8.11.13 पपात च; D12 सा पपा* (for सा पपात). G2 M1.3 ममार पपात (by transp.).

15 ^{a}) D13 हतां तां (by transp.). Ñ V B D10.13 पतितां भूमौ; all Cs as in text (for भीमसंकाशां). —^{b}) D9 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). —D2 reads from सम in 15^{d} up to सुराश्च in 16^{c} in marg.. —^{d}) T3 सुरैश् (for सुराश्). Ñ1 °राधयन्; V1 °रोचयन्; V2 °वादयन्; B4 °वाचयन्; Dt D6.8 [अ]भ्यभि°; D13 °नादयन्; Cg as in text; Ct अभि° (for समपूजयन्).

16 D2 reads up to सुराश्च in marg. (cf. v.l. 15). —^{a}) Ś1 D5.12 वासवः°; Ñ V B D10.13 च (V4 सु-; B1 स) भृशं°; D1.9 चाथ सु°; D2.3.7 चाति(D2 °ष्ट [sic])संहृष्टः; D11 [अ]थ सुसं° (for परमप्रीतः). —^{b}) Ñ V1.3.4 B1–3 D13 M4 [अं]बरे (D13 °र) स्थितः (B3 m. also सुरेश्वरः); V2 [स]सुरे स्थितः (sic); B4 स्वरेश्वरः; D10 वरे स्थितः (for पुरंदरः). —^{c}) Ś1 D5 संप्रीताः; D11.12 सुप्रीता (for संहृष्टा). Ñ V B D10.13 सह सर्वामरगणैर्. —^{d}) D11 विश्वामित्र (sic). Ś1 Ñ V B D1.2.5.10–13 इदं वचः; D2.7 अपूजयन्; M4 महामुनिं (for अथाब्रुवन्).

17 ^{a}) D7 मेने(sic) (for मुने). Ñ V B D10 पश्यास्मान् (for भद्रं ते). —^{b}) D2 reads from the portion after सेन्द्राः up to प्रजापतेर् in 18^{a} in marg. Ś1 D1–3.5.7 11–13 सेंद्राः सुरगणास्त्वया; Ñ1 V1–3 B1.2.4 देवान्सेंद्रानुप(V1 °*)स्थितान्; Ñ2 B3 (m. also as in Ñ1) D10 देवान्सेंद्रान् (B3 °द्र)पुरोगमान्; V4 देवान्सेंद्रसुपस्थितान् (sic). —^{c}) Ñ V B तोषितान् (for तोषिताः). V2 B1 D12 G2 M2 तेन; D9 सर्वे (for [अ]नेन). —After 17^{c}, Ñ V B D10.11.13 M4 ins.:

686* रामस्यामिततेजसः ।
अस्मन्नियोगाद्भद्रं ते.

[(l. 2) V1.2 M4 अस्मिन्; B2 D10 अस्मान् (for अस्मन्).] —^{d}) D3 तदर्श (sic) (for दर्शय). —After 17, D11 (var.) ins. 687*.

18 ^{a}) D2 reads प्रजापतेर् in marg. (cf. v.l. 17). Ś1 Dt D1–3.5–9.11.12 T3 कृशा° (for भृशाश्वस्य). —^{b}) Ś1 मंत्रान्; D1 (gloss) अस्त्रमंत्ररूपान्; D11 सुतान् (for पुत्रान्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 दिव्य°; T3 परमधार्मिकान् (also as in text); G1 °क्रमः (for सत्यपराक्रमान्). —^{c}) Ś1 D1.5.11.12 तेजो- (for तपो-). Ś1 D5.11.12 -युतान्; Dt D4.6.8 -भृतो; D1 -वतो; G1 -हृतान् (for -भृतान्). T3 सर्वान् (for ब्रह्मन्). D2.3.7 तेजोबलसमायुक्तान्. —^{d}) Ś1 D5.11.12 प्रदापय; D1–3.7 प्रपादय; Cm as in text (for निवेदय). —For 18, Ñ V B D9.10.13 M4 subst. (D9 subst. l. 3 only for 18^{cd}); while D11 ins. after 17:

687* तपोयोगबलेनैनमाप्याययितुमर्हसि ।
प्रजापतिसुताश्चैव कृशाश्वाद्राजसत्तमात् । —
यान्यवाप्तानि तेऽस्त्राणि तान्यस्मै प्रतिपादय । —

[(l. 1) Ñ2 V4 B3 (*inf. lin.* also).4 D11 [ए]वम्; D10 [ए]तम् (for [ए]नम्). V2 आख्यापयितुम्. —(l. 2) Ñ2 V2 D11 प्रजापतिसुताश्. Ñ2 श्चैते (for चैव). —(l. 3) B2 चाप्तानि (for [अ]वाप्तानि). V4 तान्यस्मै (for तेऽस्त्राणि). Ñ2 तान्यथो; V4 शस्त्राणि; D9 तान्येनं (for तान्यस्मै).]

19 ^{ab}) Ś1 D1.5.12 ह्यायं तेषां; D2.3.7 ह्यायं विप्र (for च ते ब्रह्मंस्). Ś1 Dt D6.8 रतः; D1–5.7.12 वृतः; Cm.g.k as in text (for धृतः). Ñ V B D9–11.13 M4 पात्रभूतो हि ते शिष्यो (Ñ2 शिष्यस्ते; V2 ते सख्यो [sic]; B3 D10 शिष्योयं) रामो (V2 रामः शिष्यो [by transp.]) दशरथात्मजः. —After 19^{ab}, D11 ins.:

688* प्राप्तास्त्रो वै ह्ययं तेषां तवानुगमने वृतः ।
—^{c}) Ś1 Ñ1 B2 Dt D6.8 सु- (for च). Ñ1 कृत्यम्; Ñ2 V B D4.10.13 M4 कार्यम् (for कर्म). —^{d}) Ñ V B D10.13 M4 अस्माकं (for सुराणां).

20 ^{ab}) Dt T3 M3 उक्ताः (sic). Ś1 Dt D1–9.11.12 T3 G3 M3 जग्मुर्हृष्टा (by transp.). Dt D6.8 विहायसं; D7 °गताः (for यथागतम्). Ñ V B D10.13 M4 एवमुक्त्वा सुर-(B4 स्व*)गणा विश्वामित्रं पुनर्ययुः. —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.11.12

G. I. 29. 20
B. I. 26. 22
L. I. 24. 23

ततो मुनिवरः प्रीतस्ताटकावधतोषितः ।
मूर्ध्नि राममुपाघ्राय इदं वचनमब्रवीत् ॥ २१

इहाद्य रजनीं राम वसेम शुभदर्शन ।
श्वः प्रभाते गमिष्यामस्तदाश्रमपदं मम ॥ २२

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चविंशः सर्गः ॥ २५ ॥

G1 समाधा(D5.12 °ध्या; G1 °द्रा)य; Dt D6.8 Ct पूजयस्व; Cg पुरस्कृत्य; Ck as in text (for पूजयित्वा). Ñ V B D10.13 M4 य(B1 र [sic])भागतेनैव (B3 [marg. as in Ñ1 also] °न हि) पथा. —[d]) Ś1 Ñ1 V3.4 B D1–3.5.7.10–12 M4 [अ]भ्यवर्तत; Ñ2 ख्यवर्तत; all Cs as in text (for प्रवर्तते). V1.2 संध्यामवर्तत.

21 [a]) Ñ V B D10.13 M4 विश्वामित्रोपि (B4 °धि; M4 °थ)भगवांस्. —[b]) V2 -पोषितः (for -तोषितः). —Note hiatus between [c] and [d]. —[c]) Ñ V B2–4 D10.13 M4 रामं (D13 M4 °म)मूर्धनि (for मूर्ध्नि राममू). —[d]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 मधुरं वाक्यम्; Ñ V B D10.13 वचनं चेदम् (for इदं वचनम्).

22 [a]) D3.5.9 रजनी. Ñ V B2–4 D1.10.11.13 M4 वीर (for राम). —[b]) Ś1 D5.12 वसामि; Ñ V B D2.4.10.11.13 T3 G1 वसामः; Dt D1.3.6–9 G3.4 M4 वसाम (for वसेम). B4 °दर्शनः (sic); D3.7.11 °दर्शनां; D13 °दर्शनाः; G2 °दर्शने (for शुभदर्शन). —After 22[ab], Ś1 D1.5.9.12.13 ins.; while D2.3.7 ins. after 22 :

689* अयं सिद्धाश्रमो राम मत्प्रसादाद्भविष्यति ।

[D1 एष (for अयं). Ś1 D13 नाम यत्प्रसादाद्; D9 राम त्वत्प्रसादाद्.]

—[c]) Ś1 D5.12 प्रभाते च; Ñ1 सु° (for श्वः प्रभाते). V1.2 D1.9 M3(after corr. as in text) गमिष्यामि (for गमिष्यामस्). —[d]) Ś1 D5 तथा (for तद्). T2 -परं (for -पदं). Ś1 D5.12 निजं; B1 ततः; G1 महत् (for मम). —After 22, Dt D4.6.8.9.14 S Cg ins. (Cv.r.k.t comm. on l. 3 and 8 ; Cm on l. 3, 5 and 8) :

690* विश्वामित्रवचः श्रुत्वा हृष्टो दशरथात्मजः ।
उवास रजनीं तत्र ताटकाया वने सुखम् ।
मुक्तशापं वनं तच्च तस्मिन्नेव तदाहनि ।
रमणीयं विवभ्राज यथा चैत्ररथं वनम् ।
निहत्य तां यक्षसुतां स रामः [5]
प्रशस्यमानः सुरसिद्धसंघैः ।
उवास तस्मिन्मुनिना सहैव
प्रभातवेलां प्रतिबोध्यमानः ।

[(l. 1) T3 हृष्टो दशरथात्मजौ. —(l. 2) G1 वनं. —For ins. after l. 3 see below. —(l. 4) D4 सुवि°; G1 हि वि°; G2 °भ्राजो (sic); G3 हि°; M1 °भ्राजे (for विवभ्राज). M4 तथा (for वनम्). G1 transp. यथा and वनं. —M4 om. l. 5–8. —(l. 5) D4 (changing the metre) पराक्रमात् (for स रामः). —(l. 6) G2 -सिद्धि- (for -सिद्ध-). —(l. 8) D9 परि- (for प्रति-).]

—After l. 3, G1 ins. :

691* चम्पकाशोकपुंनागमल्लिकाद्यैः सुशोभितम् ।
चूतैश्च पनसैः पूगैर्नालिकेरैश्च शोभितम् ।
वापीकूपतडागैश्च दीर्घिकाभिरलंकृतम् ।
मालिकामठकूटैश्च मण्टपैरुपशोभितम् ।

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ś1 Ñ2 V4 D1.4.10–12 om. V1–3 B आदि°; D3 अयोध्या°. —*Sarga name* : Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9.10.12 ताडकावधः; D11 अस्त्रप्रदानं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.12 om. both. Ñ2 B2.3 D9.10 29; V2 31; V3 D11 28; Dt D4.6.8.14 S 26; D1.7 20; D2 21. D13 -कांडे-वधो नाम- 26 (dash indicates lacuna). —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री.....मः.

२६

अथ तां रजनीमुष्य विश्वामित्रो महायशाः ।
प्रहस्य राघवं वाक्यमुवाच मधुराक्षरम् ॥ १
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते राजपुत्र महायशः ।
प्रीत्या परमया युक्तो ददाम्यस्त्राणि सर्वशः ॥ २
देवासुरगणान्वापि सगन्धर्वोरगानपि ।
यैरमित्रान्प्रसह्याजौ वशीकृत्य जयिष्यसि ॥ ३
तानि दिव्यानि भद्रं ते ददाम्यस्त्राणि सर्वशः ।
दण्डचक्रं महद्दिव्यं तव दास्यामि राघव ॥ ४
धर्मचक्रं ततो वीर कालचक्रं तथैव च ।
विष्णुचक्रं तथात्युग्रमन्द्रं चक्रं तथैव च ॥ ५
वज्रमस्त्रं नरश्रेष्ठ शैवं शूलवरं तथा ।
अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव ऐषीकमपि राघव ॥ ६
ददामि ते महाबाहो ब्राह्ममस्त्रमनुत्तमम् ।
गदे द्वे चैव काकुत्स्थ मोदकी शिखरी उभे ॥ ७
प्रदीप्ते नरशार्दूल प्रयच्छामि नृपात्मज ।
धर्मपाशमहं राम कालपाशं तथैव च ॥ ८
वारुणं पाशमस्त्रं च ददाम्यहमनुत्तमम् ।
अशनी द्वे प्रयच्छामि शुष्कार्द्रे रघुनन्दन ॥ ९

G. I. 30. 10
B. I. 27. 9
L. I. 25. 10

26

☞ In Ñ V B D10.13 Sarga 26, which deals with the names of the Astras presented to Rāma by Viśvāmitra, differs considerably from the text, and so their version is given separately at the end.

1 ^{a}) M4 **ध्युष्य**; Cg.k.t as in text (for **उष्य**). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 **प्रभातायां तु** (D11 **च**) **शर्वर्यां**. —^{b}) Ś1 D1.5.9.11.12 **°मुनिः**; D2.3.7 **°तपाः** (for **महायशाः**). —^{c}) D14 T G M1.3 **प्रशस्य**; M4 **प्रहसन्**; Cg.t as in text (for **प्रहस्य**). ❀ Ck: **प्रहासः संतुष्टे । मन्दस्मितं कृत्वेति यावत्** । ❀ G1 **राघ***; G4 **रा*र्वं**; M2 **मधुरं** (for **राघवं**). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 **प्रहसन्वाक्य**(D2 **°क्यं**)**तत्त्वज्ञम्** (D2.3.7 **°ज्ञः**; D11 **°ज्ञो**). —^{d}) Dt D6.8 T3 G1.3 M2.4 **मधुरस्वरं**. D11 **रामं वचनमब्रवीत्**.

2 ^{b}) = 16^{f}. Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 **°बल** (D2.12 **°लः**); D14 (after corr. *sec. m.*) G2 M2.3 **°यशाः**; Cg.k as in text (for **महायशः**). —^{d}) All Cs **सर्वशः** (as in text). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 **सर्वास्त्राणि ददामि ते**.

3 For subst. in Ś1 etc. see 4. —^{a}) M2 **च** (for **वा**). —^{b}) Dt D1 **भुवि**; D6 G3 M2–4 **युधि** (for **अपि**). —^{c}) M4 **रक्षांसि** (for **अमित्रान्**). —^{d}) D14 T1.2 G2 M1 **विजेष्यसि**(archaic); G4 **विशेष्यसि**; M4 [**आ**]**शु जेष्यसि**; Cg.k.t as in text (for **जयिष्यसि**).

4 ^{a}) G4 [**अ**]**वस्यानि** (for **दिव्यानि**). —^{b}) M3 **ददानि**. —^{c}) M4 **दंडमस्त्र*हं दिव्यं**. —^{d}) G1 **दास्यामि तव** (by transp.); M4 **ददानि तव** (for **तव दास्यामि**). —For 3 and 4, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 subst. l. 5–9 of 700*.

5 M4 om. (hapl.) 5–11^{b}. —^{a}) D11.14 T1.2 G2.4 M1 **तथा** (for **ततो**). Ś1 D1–3.5.7.11.12.14 T1.2 G4 **राम** (for **वीर**). —D4 reads 5^{cd} in marg. —^{c}) D1 **तथेत्युग्रम्**; D4 **तथा ह्युग्रम्**; T3 **ददाम्युग्रम्**; M3 **ततोत्युग्रम्** (for **तथात्युग्रम्**). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.11 G3 M2 **इंद्र°**; D4.6.9 T3 G1 **ऐंद्र°**; D12 **इंद्रं°**; D14 T1.2 G2.4 M1 **ऐंद्रमस्त्रं** (for **ऐन्द्रं चक्रं**).

6 M4 om. 6 (cf. v.l. 5). D9 reads 6 in marg. —^{a}) D2.3.7 **ततो राम** (for **नरश्रेष्ठ**). —^{b}) D1 **शैल-**; G4 **नैवं** (for **शैवं**). Ś1 D5.12 **पाशुपतं**; Dt D6.8 Ct **°वतं**; D3.7 **°करं**; D9 **°धरं**; Cg.k.tp as in text (for **शूलवरं**). Ś1 D8 **ततः**. —After 6^{ab}, Ś1 D1–3.5.7.11.12 read 7^{cd}. —^{c}) Note hiatus between ^{c} and ^{d}. Ś1 [**ए**]**वम्** (to avoid hiatus); M3 [**अ**]**पि** (for [**ए**]**व**). —^{d}) D1 **ऐषीकिम्**; D4.5 G2 **ए°**; D9 **इ°** (for **ऐषीकम्**).

7 M4 om. 7 (cf. v.l. 5). —^{a}) G4 **तं** (for **ते**). —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 **ह्यस्त्रं शंखवं**(Ś1 D5 **°ध**)**रं तथा**. —After 7^{ab}, Ś1 D1–3.5.7.11(marg.).12 ins. l. 15 of 700*. —Ś1 D1–3.5.7.11.12 read 7^{cd} after 6^{ab}. —^{c}) Ś1 D2.3.5.7.12 [**अ**]**पि** (for [**ए**]**व**). D11 **संगृह्याण द्वे गदे दिव्यौ** (hypermetric). —^{d}) T2 M3 **शिखरे** (for **शिखरी**). All Cs **मो**(Cr **कौमो**)**दकी शिखरी** (as in text). Dt D6.8 **शुभे**. Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 **कौमोदकिशिवोदके**.

8 M4 om. 8 (cf. v.l. 5). D11 reads 8 in marg. —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 **अपि** (Ś1 **°ति** [sic])**ते** (for **प्रदीप्ते**). D14 T1.2 G4 **रघु°**; G2 M1 **नृप°** (for **नरशार्दूल**). —^{b}) G1 **नरोत्तम**; M2 **तवानघ** (for **नृपात्मज**). —D3 repeats 8^{c}–9^{b} after 17. —^{c}) D3 (second time)**धर्मे°**; T3 **ब्रह्म°**; Cg as in text (for **धर्मपाशम्**). Ś1 D1–3(both times).5.7.11.12 **इमं राम**; G2 **अहंकार-** (for **अहं राम**). —^{d}) D12 **इमं तथा** (for **तथैव च**).

9 M4 om. 9 (cf. v.l. 5). D8 repeats 9^{ab} (cf. v.l. 8). —^{a}) Ś1 D1–3(both times).5.7.11.12 **°र्द्रं** (for **पाशमस्त्रं**). —^{b}) Ś1 D2.3 (both times).5.7.11.12 [**ए**]**तद्** (for [**अ**]**द्य**). D1 **तव दास्ये तदुत्तमं**. —^{c}) D3 **अ*नी**. —^{d}) D8 **शुष्कार्द्रे** (for **शुष्कार्द्रे**).

G. 1. 30. 11
B. 1. 27. 10
L. 1. 25. 11

ददामि चास्त्रं पैनाकमस्त्रं नारायणं तथा ।
आग्नेयमस्त्रं दयितं शिखरं नाम नामतः ॥ १०
वायव्यं प्रथमं नाम ददामि तव राघव ।
अस्त्रं हयशिरो नाम क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ॥ ११
शक्तिद्वयं च काकुत्स्थ ददामि तव चानघ ।
कङ्कालं मुसलं घोरं कापालमथ कङ्कणम् ॥ १२
धारयन्त्यसुरा यानि ददाम्येतानि सर्वशः ।
वैद्याधरं महास्त्रं च नन्दनं नाम नामतः ॥ १३

असिरत्नं महाबाहो ददामि नृवरात्मज ।
गान्धर्वमस्त्रं दयितं मानवं नाम नामतः ॥ १४
प्रस्वापनप्रशमने दम्भि सौरं च राघव ।
दर्पणं शोषणं चैव संतापनविलापने ॥ १५
मदनं चैव दुर्धर्षं कन्दर्पदयितं तथा ।
पैशाचमस्त्रं दयितं मोहनं नाम नामतः ।
प्रतीच्छ नरशार्दूल राजपुत्र महायशः ॥ १६

10 M4 om. 10 (cf. v.l. 5).—^{a}) Ś1 D5.11.12 देवा(D11 दिव्या)स्त्रमपि नागास्त्रम्; D1–3.7 देवा(D1 वेदा) स्त्रमपि नागेयम्.—^{b}) D3 illeg. (for तथा).—^{c}) D6 दयितं; G1 जयितं; Cr.m.g.k.t as in text (for दयितं).—^{d}) D1 शिखितं; D2.3.7 मोहनं; Ct as in text (for शिखरं). D3 नागतं (for नामतः). Ś1 D5.11.12 दे(Ś1 दै) वतास्त्रं तथैव च; Cm.k as in text (for ^{d}).—After 10, D9 reads 13^{cd}, 16^{ef}, 17^{ab} as in text for the first time, repeating them (var.) in their proper places.

11 M4 om. 11^{ab} (cf. v.l. 5). D2.3.7 om. $11–12^{b}$.—^{a}) T1 M3 प्रमथं; T3 प्रधनं; G3 मथनं; G4 प्रमदं; M2 Cm प्रथनं; Ck.t as in text (for प्रथमं). D6 G1 राम; Ck as in text (for नाम). D1.11 अस्त्रं सुमहद्; D5.12 अस्त्रं दयितं (for प्रथमं नाम). Ś1 वायव्यास्त्रं च दयितं.—^{b}) Dt D6.8.9 G1.3 M3 °चानघ; M2 च तवानघ (for तव राघव).—D11 om. (hapl.?) $11^{c}–12^{b}$.—^{c}) D12 ह*शिरो.—^{d}) M4 पाशम् (for क्रौञ्चम्). D4 om. च (submetric).

12 D2.3.7.11 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11).—^{ab}) M4 ददानि. M2 च तव (by transp.). Dt D4.6.8 T3 M3 राघव; M4 पार्थिव (for चानघ). Ś1 D1.5.12 शक्ती द्वे पुरुषव्याघ्र विसृजामि रघूत्तम (D1 °द्वह).—D2 reads $12^{c}–16$ (16^{ef} repeated); D3 $12^{c}–14$ (om. 13^{cd}), while D7 12^{cd} after 19.—For 12^{cd}, D11 subst. l. 26 of 700*.—^{c}) S कंकालं. D1–3.5.7.9 मुशलं. D6 चैव (for घोरं).—^{d}) D2 कपोलम्; D3.7.9.12.14 G1.2 M1 कपालम् (for कापालम्). Ś1 Dt D2.4–9 T3 M4 किंकणीं (for कङ्कणम्).

13 For D2.3 cf. v.l. 12. B2 which substitutes for the Sarga reads lines of 13 and 14^{ab} after l. 35 of 700*.—^{a}) M4 राम (for यानि). Ś1 D5.12 धारय त्वं हि वीरास्य (D5.12 °स्त्र); B2 D2.3.7.9 धारयन् (B2 गृहाण) परवीरघ्न; Dt D6.8 Ct वधार्थं रक्षसां यानि; D1 धारय त्वं रिपुघ्नानि; D11 गृहाण मत्तोपवीरघ्न (hypermetric).—^{b}) B2 M4 ददानि. M3 [अ]स्त्राणि (for [ए]तानि). Ś1 B2 D1.5.9.11.12 तेनघ (for सर्वशः). D2.3.7 येनाजेयो भविष्यसि(D2 °ति).—D3.7 om. 13^{cd}. D9 first time reads 13^{cd} after 10 repeating it here (cf. v.l. 10).—^{c}) Ś1 B2 D1.2.5.9 (second time).11.12 अस्त्रं वि(B2 D1.11 वै)द्याधरं नाम.—^{d}) Ś1 D1.5 नंदिकं; D2.9 (second time).11 M4 नंद(D9 °दा)कं; D12 निदकं; G4 धनदं; all Cs as in text (for नन्दनं). Ś1 D5.11 °चापरं; B2 D1.2 चापि राघव; D9 (second time) M4 °राघव; D12 °वा परं(for नाम नामतः).

14 For D2.3 cf. v.l. 12. M4 om. 14–16^{d}.—^{a}) M3 (after corr. *sec. m.* as in text) सिक्तरत्नं (for असिरत्नं). D3.7 एवमादीनि चास्त्राणि.—^{b}) B2 ददानि. Ś1 B2 D1–3.5.7.9.11.12 मनुजाधिप (for नृवरात्मज).—After 14^{ab}, G2 M1 ins.:

692* सत्यमस्त्रं महाबाहो महासंयुगनाशनम् ।

—Dt D6.8 repeat; M1.2 read 14^{cd} after 16^{ab}.—^{d}) Dt D1.2.4–6.8.9.11.12 T3 G1.2.4 M3 मोहनं (for मानवं).—After 14, D3.7 read 693*, G3 reads 16^{ef}.

15 For D2 cf. v.l. 12. M4 om. 15 (cf. v.l. 14). D3.7 G1 om. (hapl.); M3 reads *inf. lin. sec. m.* $15^{a}–16^{d}$.—^{a}) Ś1 Dt D2.5.6.8.9 G3 प्रस्वापनं; D1.11.12 प्रस्थापनं; G4 प्रस्थापन- (for प्रस्वापन-). Ś1 D1.2.5.9.11.12 प्रमथनं; Dt D6.8 G3 Cm.t प्रशमनं; G4 -प्रशमनौ (for -प्रशमने). Cg as in text (for ^{a}).—^{b}) Dt D6.8 °सौम्यं; D14 T1.2 G2 M1 °सौर्यं; T3 °नादं; G3 M2 सौर्यं दम्भि; G4 तमःसौर्यं (for दम्भि सौरं). G4 om. च (submetric). Ś1 D1.2.5.9.12 वितरामि तवानघ; D11 तथैवोन्मादनं तथा.—^{c}) Dt D6.8 (before corr. as in D4).11 वर्षणं; D1.2 तर्पणं; D4 T3 धर्षणं; Cg as in text (for दर्पणं).—^{d}) D9 -विलापनं (for -विलापने). Ś1 D5.12 संतापनमिति श्रु(Ś1 स्मृ)तं; D2 संतापनादि लेपने; D11 दुर्धर्षं च तथैव च. ❀ Ck: विलापयति परिदेवयतीति । ❀

16 D3.7 G1 M4 om.; M3 *inf. lin.* 16^{abcd} (cf. v.l. 15; 14). D2 reads $12^{c}–16$ after 19.—^{a}) Ś1 D1.2.5.12 दमनं; Dt D8 Ct मादनं; D9 मर्दनं; T2.3 मथनं; G2 नंदनं; Cm.g.k as in text (for मदनं).—^{b}) Ś1 T3 कं(T3 कां)दर्पं (for कन्दर्प-). D1.2.5.9.12 °दयितानि वै (D2 च; D12 °न वै [sic]); G3 अस्त्रं कंदर्पदैवतं.—After 16^{ab}, Dt D6.8 repeat; M1.2

तामसं नरशार्दूल सौमनं च महाबलम् ।
संवर्तं चैव दुर्धर्षं मौसलं च नृपात्मज ॥ १७
सत्यमस्त्रं महाबाहो तथा मायाधरं परम् ।
घोरं तेजःप्रभं नाम परतेजोऽपकर्षणम् ॥ १८
सोमास्त्रं शिशिरं नाम त्वाष्ट्रमस्त्रं सुदामनम् ।
दारुणं च भगस्यापि शीतेषुमथ मानवम् ॥ १९

एताञ्राम महाबाहो कामरूपान्महाबलान् ।
गृहाण परमोदारान्क्षिप्रमेव नृपात्मज ॥ २०
स्थितस्तु प्राङ्मुखो भूत्वा शुचिर्मुनिवरस्तदा ।
ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्रग्राममनुत्तमम् ॥ २१
जपतस्तु मुनेस्तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ।
उपतस्थुर्महार्हाणि सर्वाण्यस्त्राणि राघवम् ॥ २२

G. I. 30. 23
B. I. 27. 24
L. I. 25. 23

read 14^{cd}.—After 16^{ab}, D11 ins. l. 32 and 33 of 700*.—D6.11 om. 16^{cd}.—^{c}) D1 पिशाचम्; Cm.g पैशाचम् (as in text). T3 दै*स्तं (for दयितं).—^{d}) Ś1 D1.2.5.9.12 मानवं (for मोहनं).—D2.9 read $16^{e/f}$ for the first time after 10 (D9 after 13^{cd} first time) repeating it here. D3 reads $16^{e/f}$ after 10 (see above). G3 reads $16^{e/f}$ after 14.—^{e}) Ś1 D1–(D2 both times) 3.5.7.9(for the first time).11.12 गृहाण; Cm.g.k.t as in text (for प्रतीच्छ).—M2 om. (hapl.) 16^{f}–17^{a}. D14 T1.2 G2.4 M1 transp. 16^{f} and 17^{b}.—^{f}) = 2^{b}. G2 राजपुत्रो. D9 (second time) G1.2 महायशाः. Ś1 D1–(D2 both times) 3.5.7.9(first time).11.12.14 सर्वाण्येतानि राघव.—After 16, D11 ins. l. 34 of 700*.

17 M2 om. 17^{a} (cf. v.l. 16). D9 repeats 17^{ab} (cf. v.l. 10).—^{a}) Ś1 D1–3.5.7.12 वामनं; D11 दामनं; Cg as in text (for तामसं). D14 T1 राजशार्दूल.—D14 T1.2 G2.4 M1 transp. 16^{f} and 17^{b}.—^{b}) D11 शमनं; T3 कामनं; M4 स्वापनं (for सौमनं). D3.14 T1.2 G1–3 M1 महाबल.—^{c}) D9 संवर्तनं चैव (hypermetric); G4 संवर्तनं च (for संवर्तं चैव).—^{d}) D1–3.9.11.12 मौशलं; Cg.k.t मौसलं (as in text). D4 नाम नामतः (for च नृपात्मज).—After 17, D3 repeats 8^{c}–9^{b}.

18 ^{a}) D9 सर्पमस्त्रं; M4 अन्यदस्त्रं; Cg as in text (for सत्यमस्त्रं).—^{b}) T2 महा- (for तथा). Dt D6.8 मायामयं (for °धरं). M1 वरं (for परम्). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 मायाधरमथापि च (Ś1 D2.7 वा); D4 ततो मायां परंतप.—^{c}) Dt D6.8 G3 सौरं; D2.9 मोघं; D3.7 मैधं; M2 सौर्यं (for घोरं). D4 तेजःप्रदं. Ś1 D5.12 मो(D12 मे)घं तेजोबलं रा(D12 ना as in text)म; D1.11 अमोघं तै(D1 ते)जसं नाम.—^{d}) D11 परम- (hypermetric) (for पर-). Ś1 -मर्दनं (for -कर्षणम्).

19 ^{a}) D4 T3 Cg सौम्यास्त्रं (for सोमास्त्रं). D1 सशरं; D4 T3 शीतलं; D12 शशिरं (for शिशिरं).—D11 om. 19^{bc}.—^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 तथा त्वाष्ट्रं; D14 T1.2 G1.3.4 M1.3.4 त्वष्टुर(M3 before corr. °शा)स्त्रं; G2 त्वष्टुमस्त्रं (for त्वाष्ट्रमस्त्रं). Ś1 Dt D1–3.5–9.12 T2.3 सुदा-(D6 before corr. °वा)रुणं; D4 सुकामनं; M4 वृथाकरं (for सुदामनम्).—^{c}) D1 G3 M1.2 दारणं च; M4 दारुणास्त्रं (for दारुणं च). Ś1 D5.12 भवस्यापि; D4 गभस्त्यस्त्रं (for भगस्यापि).—^{d}) Cg शीतेषुं (as in text). D4 अति-; G3 M2 अपि (for अथ). Dt D6 मानदं. Ś1 D5.12 रौद्रमस्त्रं तथापि(D5 °थैव)च; D1–3.7.9 रौद्रमस्त्रमथापि वा (D1 च); D11 त्वाष्ट्रं *द्रमथापि वा.—After 19, D2 reads 12^{c}–16 ($16^{e/f}$ r.); D3 reads 12^{c}–14 (om. 13^{cd}), while D7 reads 12^{cd}.—After 19, D4 ins. श्रीमते रामानुजाय नमः.

20 ^{b}) M3 (after corr. *sec. m.* as in text) कामरूप-; Cg as in text (for कामरूपान्).—^{c}) D6 गृहा*. D6 परमोदार. M4 गृह्णीष्व नरशार्दूल.—For 20, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 subst. (D3.7 read after 14):

693* एतानि कामतेजांसि कामरूपबलानि च ।
गृहाण चारुरूपाणि प्रीतात्माहं ददामि ते ।

[(l. 1) D1.2.9 राम (for काम-). D2 दिव्यानि (for -तेजांसि). D3.7 गृहाण नरशार्दूल (for the prior half). D2.3.7.9 -धराणि (for -बलानि).]

—After l. 1, D7 ins.:

694* गृहाण चारुरूपाणि ददामि मनुजाधिप ।

21 ^{a}) Ś1 D1–3.5 7.9.11.12 अथासौ(Ś1 D5.12 °स्य); Cg as in text (for स्थितस्तु). D2 प्रमुखो; D14 [अ]वाङ्मुखो (for प्राङ्मुखो). M4 अथ पूर्वामुखो भूत्वा.—^{b}) D7 वरमुनिस् (by transp.). T1 तथा (for तदा). D9 शुचिः प्रयतमानसः.—^{c}) G4 रामस्य (for रामाय).—^{d}) D9 (with hiatus) अस्त्रज्ञानम्; Cg.k.t as in text (for मन्त्रग्रामम्). D4 T3 अनुस्मरन् (for अनुत्तमम्). Ś1 D5.11.12 दिव्यास्त्रग्राममुत्तमं.—After 21, Dt D4.6.8.11.14 S (except M4) Cv.m.g.k.t ins.:

695* सर्वसंग्रहणं येषां दैवतैरपि दुर्लभम् ।
तान्यस्त्राणि तदा विप्रो राघवाय न्यवेदयत् ।

[(l. 1) D14 T2 M3 एषां; G1 ह्येषां; G3.4 तेषां (for येषां). M3 देवैरपि सुदुर्लभं (for the post. half).—(l. 2) T2 तथा (for तदा).]

22 ^{a}) Ś1 D3.5.7.9.11.12 तस्य तु मुनेर् (by transp.). D1.2 जपतस्तस्य च मुनेर्.—^{b}) D14 विश्वामित्रस्तु(sic).—^{cd}) D4 G1 महास्त्राणि. M4 दिव्यानि (for सर्वाणि). G1 खे तदा (for राघवम्). Ś1 D1–3.5.7 9.11.12 अभ्युपेयुर्महाभागमस्त्राणि नर(Ś1 D5.12 मुनि)पुंगवं.

G. 1. 30. 23
B. 1. 27. 25
L. 1. 25. 24

ऊचुश्च मुदिता रामं सर्वे प्राञ्जलयस्तदा ।
इमे स्म परमोदार किंकरास्तव राघव ॥ २३
प्रतिगृह्य च काकुत्स्थः समालभ्य च पाणिना ।
मानसा मे भविष्यध्वमिति तान्यभ्यचोदयत् ॥ २४
ततः प्रीतमना रामो विश्वामित्रं महामुनिम् ।
अभिवाद्य महातेजा गमनायोपचक्रमे ॥ २५

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षड्विंशः सर्गः ॥ २६ ॥

---

23 ^{ab}) D9 तु; G3 प्र- (for च). D14 T1.2 G4 सर्वे रामं (by transp.). D9 प्रांज*यस्. —^{c}) M4 वयं (for इमे). Dt D6.8 च; M4 हि (for स्म). Dt पर*** (for परमोदार). —^{d}) D14 राघवं (for राघव). —For 23, Ś1 D1–3.5.7.11.13 subst. :

696* ऊचुश्च रामं सर्वाणि प्राञ्जलीनि नृपात्मजम् ।
इमानि स्म महोदार किंकराणि तवानघ ।

[(l. 1) D1.3 तु (for च). D11 [आ]मंत्र्य (for रामं). —(l. 2) Ś1 च; D2.3.7.11 स्मो (for स्म). D11 महाबाहो (for महोदार). D1 इमान्यस्माण्यहो वीर (for the prior half). Ś1 D5.12 [इ]ह (Ś1 च) सुव्रत (for तवानघ). D11 वीर किं करवामहे (for the post. half).]
—After 23, Dt D4.6.8 T3 ins. :

697* यद्यदिच्छसि भद्रं ते तत्सर्वं करवाम वै ।
ततो रामः प्रसन्नात्मा तैरित्युक्तो महाबलैः ।

24 ^{a}) Cm.g प्रतिगृह्य. Ś1 D5.12 Cr °गृह्णीष्व; D1 °तु; D14 °लभ्य च (for प्रतिगृह्य च). —^{b}) D4 T3 समालंब्य; Cr.m.g.k.t समालभ्य (as in text). D11 स (for च). —^{d}) D4.6 G3 M2 तान् (for तानि). T2 [अ]** (moth eaten) दयत्; Ck as in text. —For 24^{cd}, Ś1 D1–3.5.7.11.13 subst. :

698* सर्वाणि मे मानसानि भवन्त्वित्यभ्यभाषत ।

[D5 ते (for मे). D1–3.7 मनःस्थानि (for मानसानि). D1.11 भवतेति; D2 भवंति तु (for भवन्विति).]
On the other hand, M4 subst. :

699* स्मृत्वा हि मां भजेथेति शशास परमद्युतिः ।

25 ^{a}) D4 प्रीति- (for प्रीत-). M4 तान्यवाप्य ततो रामो. —^{c}) D4 महातेजो; G1 महाबाहो (for °तेजा). —For Sarga 26, Ñ V B D10.13 subst. :

700* (1) प्रभातायां तु शर्वर्यां विश्वामित्रो महामुनिः ।
प्रहसन्नाममाभाष्य मधुरं वाक्यमब्रवीत् ।
(2) तुष्टोऽस्मि राम भद्रं ते कर्मणात्यद्भुतेन वै ।
प्रीतिदायं च दास्यामि सर्वण्यस्माण्यशेषतः ।
यान्यहं वेद्मि काकुत्स्थ पात्रं तेषां मतोऽसि मे । [5]
ब्रह्मास्त्रं प्रथमं राम दिव्यमेतद्ददामि ते ।
त्रयाणामपि लोकानां पिण्डितानां भयावहम् ।
(4^{cd}) तथैव दण्डमस्त्रं ते प्रजासंहारकारकम् ।
ददामि राम शत्रूणां येनाधृष्यो भविष्यसि । —
(5^{ab}) धर्मास्त्रं च महाबाहो कालकल्पं ददामि ते । [10]
कालास्त्रमपि चासह्यं ददामि दयितं प्रभो । —
(5^{cd}) विष्णुचक्रं च ते दिव्यमिन्द्रचक्रं च दुर्जयम् ।
(6) वज्रमस्त्रं च दुर्धर्षं शैलं शूलवरं तथा ।
अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चोग्रमैषीकं च ददामि ते ।
शंकरास्त्रं च दीप्तास्यं गृहाणेदं मयोद्यतम् । — [15]
गदाद्वयं चाप्रतिमं गृहाणारिभयावहम् ।
(7^{cd}) कौमोदकीं चाप्रतिमां तथेमां लोहितामुखीम् ।
(8^{cd}) धर्मपाशं तथैवास्त्रं कालपाशं च दुर्जयम् ।
(9) वारुणं चापि ते पाशं ददामि परमार्चितम् ।
शुष्कार्द्रे चाशनी राम गृहाणेमे मयोद्यते । [20]
(10) पैनाकमपि चैवास्त्रमस्त्रं नारायणं तथा ।
आग्नेयमपि चास्त्रं वायव्यं च ददामि ते ।
(11) प्रमर्दनं प्रमथनं तथैवारिविदारणम् ।
अस्त्रं हयशिरश्चैव कूटास्त्रं चापराजितम् ।
(12) शक्ती च द्वे गृहाणेमे बलामतिबलां तथा । [25]
तथैव कालमुसलं कङ्कालमथ किङ्किणीम् ।
(15) प्रस्वापनं मोहनं च स्तम्भनं च ददामि ते ।
वर्षणं शोषणं चैव तथैवारिनिकृन्तनम् ।
(16^{ab}) मदनोन्मादने चैव कन्दर्पदयिते विभो ।
(14^{cd}) गन्धर्वास्त्रं तथैवेदं मोहनं च ददामि ते । [30]
तेजोद्युतिहरं सौरं शत्रुपक्षप्रतापनम् । —
(16^{cd}) रुधिरामिषपैशाचं कौबेरं च ददामि ते ।
राक्षसं चापि शत्रूणां श्रीद्युतिप्राणनाशनम् । —
मूर्छनं तापनं चास्त्रं कम्पनं चापि कर्षणम् । —
(17^{cd}) संवर्तमपि चावर्तं मौसलं च ददामि ते । [35]
(18) सत्यं चैवानृतं चास्त्रं महामायास्त्रमेव च ।
अमोघं तैजसं चैव परतेजोऽपकर्षणम् ।
(19) सोमास्त्रं शिशिरं नाम त्वाष्ट्रं चारिन्यथाकरम् ।
मानवं चास्त्रमजितं दैत्यं दानवमेव च ।
(20) एवमादीनि चान्यानि ददामि दयितोऽसि मे । [40]
गृहाणैतानि मत्तस्त्वमस्त्राणि नृपात्मज ।
(21) अथासौ प्राङ्मुखो भूत्वा शुचिर्मुनिवरस्तदा ।
ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्रग्राममनुत्तमम् ।
(22) जपतोऽथ मुनेस्तस्य मन्त्रग्राममशेषतः ।
उपतस्थुर्महास्त्राणि मूर्तिमन्ति नृपात्मजम् । [45]
(23) ऊचुश्चैनं ततोऽभ्येत्य तान्यस्त्राणि समन्ततः ।
प्राञ्जलीनि महाबाहो शाध्यस्मानिति राघवम् ।
(24) तान्यवेक्ष्य ततो रामः समालभ्य च पाणिना ।
मां भजध्वं स्मृतानीति सर्वाण्येवाभ्यभाषत ।
(25) तान्यवाप्य ततो रामो विश्वामित्रं महामुनिम् । [50]
प्रणिपत्य यथान्यायं गमनाय मनो दधे ।

[Ś1 D1–3.5.7.9.11.13 ins. some lines of 700*; so their variants are also given in the notes along with the above given MSS.—(l. 1) Ñ V B (except B1) D10.13 read l. 1 as 1^{ab} in Ś1. V3 च (for तु). B1 अथ तां रजनीं व्युष्टां (for the prior half [cf. v.l. 1^{a}]). —(l. 2) V2 स° (for प्रहसन्).—(l. 3) B3 तुष्टोसि; B4 प्रीतोस्मि (for तुष्टोऽस्मि). V1 om.; B2 D13 हि; B3(m. also).4 च (for [अ]ति). D13 ते (for वै).—(l. 4) V2 प्रीतिदानं. B2 तत्त्वतः (for [अ]शेषतः).—For ins. in B3 see below. —Ś1 D1–3.5.7.9.11.13 subst. l. 5–9 for 3 and 4.—(l. 5) Ś1 V2.4 D1–3.5.7.13 वेद (for वेत्थ). B3(m. also).4 सर्वाणि (for काकुत्स्थ). V2 पात्रो. Ñ1 V2.4 B4 ह्येषां; Ñ2 D10 एषां; B1 ह्येष (for तेषां). Ñ2 V4 यतो (for मतो). V4 हि (for ऽसि). B1 नः (for मे). V1 गमिष्यसि (for मतोऽसि मे). Ś1 D1–3.5.7.9.12.13 पात्रभूतोसि मे मतः (D5.9.12.13 यतः); B3 (m. also as in B4) पात्रमेवागतोसि मे (for the post. half). —(l. 6) Ś1 D1–3.5.7.9.12 परमं (for प्रथमं). Ś1 V2 D1–3.5.7.9.12 अस्त्रं (for एतद्). V3 ददानि.—(l. 7) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 सर्वेषाम् (for त्रयाणाम्). Ś1 D1.5.9.11.12 एव; V2 चाथ (for अपि). Ś1 V1.2 D1–3.5.7.9–13 पी(V1 D2.7.10 पं)डितानां (for पिण्डितानां). Ś1 V2 B4 D5.11–13 भयापहं.—D7 transp. l. 8 and 9.—(l. 8) V4 तथैवेदमस्त्रं ते (submetric) (for the prior half). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 दंडमस्त्रं महा(Ś1 D5.12 महद्; D9 °स्त्रमहं)घोरं(Ś1 D1.5.9.12 °श्रेष्ठं)ददामि रघुनंदन (D2.3.7 तव राघव).—(l. 9) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 सर्वदा (D2.3.7 °था); Ñ1 V3 ददानि (for ददामि). V4 शक्तानां; B1 D11 शक्राणां (for शत्रूणां). D9 जेता (for येन). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 [अ]जेयो (for [अ]धृष्यो). B1.3 (m. also) D3.7.11 भविष्यति.—(l. 10) V3 धर्मास्त्रश्; D13 धर्मार्थं (for धर्मास्त्रं). D13 ददानि.—B1 om. (hapl.) from ते in l. 10 up to ददामि in l. 11.—(l. 11) Ñ V2.3 B2.3 D13 ददानि. Ñ1 V B1.4 D13 विभो (for प्रभो).—(l. 12) Ñ2 B3.4 D13 °वज्रं; D10 इंद्रमस्त्रं (for इन्द्रचक्रं). B2 सु- (for च). B1 दारुणं (for दुर्जयम्).—(l. 14) V2 औषधीश्; B4 एशिकं (for ऐषीकं). Ñ2 V2.3 B3 D13 ददानि.—Ś1 D1–3.5.7.11(marg.) .13 ins. l. 15 after 7^{ab}.—(l. 15) Ś1 शांकरास्त्रं. D2 प्र- (for च) and [इ]मं (for [इ]दं). Ś1 D1.3.5.12 ममो(D3 °हो)द्यतं; D13 °दितं (for मयोद्यतम्).—(l. 16) V1.2.4 B3 (m. as above) [अ]ति- (for [अ]रि-). Ñ1 -भयाभया° (ditto.); B1 -भयंकरं (for -भयावहम्).—(l. 17) V2 तथैनां; B4 lacuna (for तथेमां). V4 लोहि*मुखीं.—(l. 18) V2.4 धर्मपाशस् (for °पाशं). Ñ2 B3 (m. also as above) D10 तथा चास्त्रं (for तथैवास्त्रं).—(l. 19) B3 दारुणं (for वारुणं). Ñ V2.3 B2.3 D13 ददानि (for ददामि). B1 °द्भुतं (for परमाचितम्).—(l. 20) Ñ1 V1.4 (with hiatus) अशनी; V2 वासवी; B3 वाशनी (for चाशनी). B3 (before corr.) गृहाण मे (for गृहाणेमे). D13 मयोदिते.—(l. 21) Ñ1 B1 देवास्त्रम्; V3 पिनाकम्; B2 (m. मैनाकम्) दैवास्त्रम् (for पैनाकम्). V3 अथ (for अपि). Ñ1 B2 नादेयम्; V3 पैशाचम्; B1 पैनाकम् (for चैवास्त्रम्). Ñ2 D10 om. (hapl.) अस्त्रं. B1 तदा (for तथा).—(l. 22) V2 ते; D13 वा (for च). V3 श्रेष्ठं (for [अ]सह्यं). V2.3 B2.3 (m. also) D13 ददानि (for ददामि). D13 च (for ते). —After l. 22, B3 reads l. 28, prior half of l. 29 and the post. half of l. 24 repeating them in their proper place.—B3 repeats l. 23 consecutively. B4 reads l. 23 after l. 27.—(l. 23) D10 प्रमर्दने. B3 (first time) प्रथमनं (for प्रमथनं). B3 (first time *sup. lin.*) -सु° (for -विदारणम्).—(l. 24) V2 हयशिरं (for °शिरश्). V2 वैर-; V3 चैवं (for चैव).—(l. 25) V3 B (B3 m. also) D13 (note the hiatus) अमोघां विजयां (B3 °यं) तथा (for the post. half).—D11 subst. l. 26 for 12^{cd}.—(l. 26) B3 (m. also as above) °मतुलं (for कालमुसलं). V1 किंकर्णीं. —(l. 27) Ñ2 V2.3 B2.3 D13 ददानि (for ददामि).—After l. 27, B4 reads l. 23.—B4 om. l. 28.—(l. 28) Ñ1 -विकृंतनं; V2 -विकर्तनं; V3 -निषूदनं; V4 -विवर्तनं; B1 -विदारणं (for -निकृन्तनम्).—For ins. see below.—(l. 29) V2.3 B3 (second time) °नोन्मादनं; V4 °नाम्लादनं (for मदनोन्मादने). Ñ2 °प्रभो; V3 -दयितं°; V4 °तथा; D13 -दयितावुभौ (for -दयिते विभो).—(l. 30) B1 गांधर्वास्त्रं. V4 [अ]त्र (for [इ]दं). Ñ1 मोह*. Ñ1 V2.3 B2.3 D13 ददानि.—V2 om. l. 31 and 32. B2 repeats l. 31 after l. 35 (after the lines of 13 and 14^{ab}).—(l. 31) V1.3.4 B2 (second time) °करं (for -द्युतिहरं). Ñ1 V3.4 शौरं; B1.4 D10 घोरं; B2 (second time) सौमं (for सौरं). D13 तेजोभ्याहरणं चैवम् (for the prior half). D13 अरि- (for शत्रु-). B2 (second time) सर्वशत्रुनिबर्हणं (for the post. half).—D11 ins. l. 32 and 33 after 16^{ab}.—(l. 32) Ñ V3 D10.11 रुधिरामिषादं (Ñ1 °द-) (hypermetric); V1 B2(before corr. as above) रक्तामिषादं; B3 रुधिरामियंद- (sic) (for रुधिरामिष-). Ñ V3 B2.3 (m. as above) D13 °ददानि ते; D11 मानवं तथा (for च ददामि ते).—(l. 33) V4 रक्षसां (for राक्षसं). Ñ1 V4 B1 सैन्यानां; D11 दैत्यानां (for शत्रूणां). V2 -धृतिं (for -धृति-). Ñ2 B3(m. as above) -स्मृति-; D10 om. (for -प्राण-).—D11 ins. l. 34 after 16.—(l. 34) B1 ताडन (for तापनं). D11 [अ]पि (for [अ]स्त्रं). Ñ1 V1.3 B3(m. also) D11 [अ]रि°; V4 B4 [अ]वि°; B1 नि°; D13 [अ]रि कंपनं (for [अ]पि कर्षणम्).—D13 om. l. 35.—(l. 35) Ñ1 V1.2.4 B D10 मौशलं; V3 मौखलं (for मौसलं). Ñ V2–4 (V4 m. also) B2.3 ददानि (for ददामि).—After l. 35, B3 ins. the lines of 13 and 14^{ab}, then repeats l. 31 (for lines of 13 and 14^{ab} in B3 cf. v.l. 13 and 14).—(l. 36) B4 शस्त्रं (for चास्त्रं). V4 [अ]नृतास्त्रं च.—(l. 37) V1 अमोघ-. Ñ1 V1 B1 तेजसं; V4 चौजसं (for तैजसं).—(l. 38) B3 सौमास्त्रं (for सोमास्त्रं). Ñ1 B1.2.4 D13 °रं राम; V3 °रास्त्रं च (for शिशिरं नाम). V3 त्वास्त्रं; B4 चांद्रं (for त्वाष्ट्रं). Ñ1 B4 चापि; V4 चाभि- (for चारि-). V2 द्वाष्टं चाविषमाकरं (sic) (for the

२७

G. I. 31. 1
B. I. 28. 11
L. I. 26. 1

प्रतिगृह्य ततोऽस्त्राणि प्रहृष्टवदनः शुचिः ।
गच्छन्नेव च काकुत्स्थो विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १
गृहीतास्त्रोऽस्मि भगवन्दुराधर्षः सुरैरपि ।
अस्त्राणां त्वहमिच्छामि संहारं मुनिपुंगव ॥ २
एवं ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रो महामुनिः ।
संहारं व्याजहाराथ धृतिमान्सुव्रतः शुचिः ॥ ३

post. half). —(l. 39) N1 मान*. V4 °वस्त्रमजिनं; B3 (m. also as above) मानवास्त्रान् चारिजितं (for the prior half). Ñ1 V2.4 B1.4 दैत्य- (for दैत्यं). V2 -दानवनाशनं. —(l. 40) B4 [अ]स्त्राणि (for [अ]न्यानि). V2-4 B1-3 D13 ददानि (for ददामि). —(l. 41) V2 तानि; V4 [इ]मानि (for [ए]तानि). B1 च नृपात्मज. —(l. 42) V3 B1 तथा (for तदा). —B1 om. (hapl.) from the post. half of l. 43 up to the prior half of l. 44. —(l. 43) Ñ2 मन्त्रकामम्; V4 B2 (m. also as above) अस्त्र°; D13 चास्त्र° (to avoid hiatus) (for मन्त्रग्रामम्). —V2 om. l. 44 and 45. —(l. 44) V4 (with hiatus) अस्त्रग्रामम्; B4 तास्त्रग्रामम् (sic) (for मन्त्रग्रामम्). B3 विशेषतः (for अशेषतः). —(l. 46) B3(m. also).4 तथा (for ततो). V2.4 [स]न्योन्यं; B4 [स]म्ये* (for ऽन्येत्य). D13 ऊचुश्च राममन्येत्य (for the prior half). Ñ2 समंत*; V2 समंत्रतः (for समन्ततः). —For ins. see below. —(l. 47) V2 साध्यंताम्; V3 सा*स्मान् (for शाध्यस्मान्). —(l. 48) V2 [आ]वेक्ष्य; V4 [आ]विश्य (for [अ]वेक्ष्य). —(l. 49) V2 मा भुंजंतः°; V4 मां भजध्वस्मतीनीति (sic); D10 मां मारध्वंस्यतानीति (sic) (for the prior half). V3 [अ]वभापत (for [अ]भ्यभापत). —(l. 50) Ñ1 [अ]वे*; V2 [आ]वाप्य; V4 [अ]वाप्त (for [अ]वाप्य). —(l. 51) D13 यथान्यायं (for °न्यायं). V2.3 मनिं (for मनो).]

—After l. 4, B3 ins. :

701* गृहाण तानि यत्तुभ्यं दिव्यान्यस्त्राण्यशेषतः ।

—After l. 28, B3 ins. :

702* घर्षणं रोषणं चैव संतापनविलापने ।

—After l. 46, B3 ins. :

703* दर्शयित्वा च रूपाणि स्वकीयानि पृथक्पृथक् ।

Colophon.—*Kāṇḍa name* : Ś1 Ñ2 V4 Dt D10.11 om. V1-3 B आदि°; D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name* : Ś1 D9 अस्त्रग्रहणं; Ñ1 V1.2.4 B1.2.4 अस्त्रग्रामप्रदानं; Ñ2 B3 अस्त्रदानं; V3 विश्वामित्रादस्त्रग्रामप्राप्तिः; D1-3.7 अस्त्रप्रदानं; D5 अस्त्रसंग्रहणं; D10 अस्त्रदर्शनं; D11 अस्त्रसंहारज(जृं ?)भकप्रदानं; D12 सहस्त्र(?)ग्रहणं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.12 om. Ñ2 B2.3 D9-11 30; V2 32; V3 29; Dt D4.6.8.14 S 27; D1.7 21; D2 22. D13 इत्यार्षे—रामा—बालकाण्डे—नाम विं—सर्गः (dash indicates lacuna). —After colophon, G1.2.4 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री.....मः.

27

1 T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः. —[a]) M2 प्रतिलभ्य; Cm.g.k as in text (for प्रतिगृह्य). —[b]) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10.12.13 M4 दिव्यानि प्रीत(B1.2.4 D3.7 °ति) मानसः(D3.7 °थ); D11 दिव्यान्यप्रतिमानि सः. —[c]) Ś1 D5.12 इव; V4 D3 एवं (for एव). Ś1 Ñ V B D2.3.5.7.10-13 तदा(Ñ V B D10.13 °तो) रामो; D1 G1.2 M1 [अ]थ°; T3 हि°; M4 महाबाहुर् (for च काकुत्स्थो). —[d]) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10-13 उवाच ह; D9 °ब्रुवन्; T3 यदा°; M4 अभाषत (for अथाब्रवीत्).

2 [a]) V4 हि; D5 [स]पि; D13 [स]सि; Ck as in text (for ऽस्मि). D5 भगवान्. —[b]) D4 T3 सुरासुरैः (for सुरैरपि). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-13 M4 अजेयस्त्रिदशैरपि. —[c]) Ś1 D1-3.5.7.11.12 अथ(D2 °पि)चै(Ś1 D5 वै)तेषां; Ñ V B D10.13 तु(V1.2 B4 च) ममैतेषां; D6 त्वहमि**; M4 अहमि° (for त्वहमिच्छामि). —D13 om. from 2[d] up to the prior half of 704*. —[d]) Dt D6.8 Ct संहारान्; Cr.g as in text (for संहारं). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10-12 वक्तु(D1 कर्तु)मर्हसि; T3 °सत्तम (for मुनिपुंगव). ❀ Cm : संहारो नाम प्रयुक्तस्यास्त्रस्य मन्त्रविशेषेण पुनः स्वाधीनीकरणम्। ❀

3 D13 om. 3[ab] (cf. v.l. 2). M1 repeats 3[ab] as in text in brackets. —[a]) M4 तथा (for एवं). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10-12 इत्युक्तवति रामेथ (Ś1 D1.2.5.7.11.12 °तु; D3 °नि [sic]). —[b]) Dt D6.8 M4 -तपाः; D4 T3 -यशाः; D9 G1.3 M2 -मनाः (for -मुनिः). —[c]) Dt D6.8 संहारान्; Cv.k as in text (for संहारं). —[d]) D9 वृत्तिमान् (for धृतिमान्). —For 3[cd], Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10-13 subst. :

704* आचख्यौ परमास्त्राणां सरहस्यं निवर्तनम् ।

[D13 om. the prior half (cf. v.l. 2). Ś1 D2.3.5.7.12 उक्त्वा तु (D5.12 च); Ñ1 illeg.; D1 आचष्ट (for आचख्यौ). Ś1 D5.12 संहारं च; D2 संहारस्य (for सरहस्यं). D5 निवर्तेतां (sic) (for निवर्तनम्).]

All cont., while M4 ins. after 3 :

705* उक्त्वा संहारमस्त्राणां रामायामिततेजसे । —
ददौ मन्त्रं जृम्भकाणां वशीकरणमुत्तमम् । —

[Ś1 D1-3.5.7.12 om. l. 1. —(l. 1) B3 संहारमंत्राणां. Ñ -तेजसा (for -तेजसे). —(l. 2) Ś1 D5.12 अस्त्रं; V2 चास्त्रं (for मन्त्रं). Ś1 Ñ V B D3.10.11.13 M4 जंभ (D13 °व)कानां (for जृम्भकाणां). M4 अवशीकरमुत्तमं.]

सत्यवन्तं सत्यकीर्तिं धृष्टं रभसमेव च ।
प्रतिहारतरं नाम पराङ्मुखमवाङ्मुखम् ॥ ४
लक्षाक्षविषमौ चैव दृढनाभसुनाभकौ ।
दशाक्षशतवक्त्रौ च दशशीर्षशतोदरौ ॥ ५
पद्मनाभमहानाभौ दुन्दुनाभसुनाभकौ ।
ज्योतिषं कृशनं चैव नैराश्यविमलावुभौ ।
यौगन्धरहरिद्रौ च दैत्यप्रमथनौ तथा ॥ ६
पित्र्यं सौमनसं चैव विधूतमकरावुभौ ।
करवीरकरं चैव धनधान्यौ च राघव ॥ ७
कामरूपं कामरुचिं मोहमावरणं तथा ।
जृम्भकं सर्वनाभं च सन्तानवरणौ तथा ॥ ८

G. I. 31. 9
B. I. 28. 9
L. I. 26. 9

4 For 4–8, Śi Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 subst. 708*.—[a]) D9 °व्रतं (for सत्यवन्तं).—[b]) D4 T3 G1.4 दृष्टं; G2 M1.2 धृष्टिं; G3 दिष्टं (for धृष्टं). T3 भवनम् (for रभसम्).

5 Cf. v.l. 4 and 8.—[a]) Dt G1.3 M2 लक्ष्या (M2 °क्षा) लक्षा (G1.3 °क्ष्या) विमौ; D6 लक्षालक्षं विषमौ (hypermetric); D9 लक्षालक्षसमौ (after corr. as in Dt); T3 लक्ष्या° (for लक्षाक्षविषमौ). G3 [अ]पि (for [ए]व).—[b]) M1 -सुराभकौ (for -सुनाभकौ).—[c]) D8 -तक्ष° (by metathesis); D9 -दशवक्त्रश् (for -शतवक्त्रौ).—[d]) D9 दशशीर्षः शितोदरौ; G3 °दका (sic).

6 Cf. v.l. 4 and 8.—[a]) D6 धर्मनाभ-; G3 °नाभं (for पद्मनाभ-). G3 °नाभं (for -महानाभौ).—[b]) G1 दु*नाभ- (for दुन्दुनाभ-). ❀ Ck: नाभ इति नामैकदेशो नामग्रहणम्। दुन्दुभिनाभ इति यावत्। ❀ Dt D8 -स्व°; D6 -स्वभावकौ (for -सुनाभकौ).—[c]) D4 °नं (sic) (for ज्योतिषं). Dt D6.8 शकुनं; D4 कृतिनं; D9 कृथनं; T2 कृचनं; T3 कृतिकं; G2 M1 क्रशनं; M2 क्रथनं; M3 क्रधनं (for कृशनं).—[d]) D9 नैरस्या- (sic) (for नैराश्य-).—G4 om. (hapl.) 6[a]–7[b].—[e]) D9 M1.2 यो°; G1 सौ° (for यौगन्धर-). Dt D4.8.9 T3 G1.3 M2 -विनिद्रौ; D6 -सनिद्रौ (for -हरिद्रौ).—[f]) G2 -प्रथमनौ (for -प्रमथनौ). G3 (before corr.) तदा (for तथा). D4.9 T3 M3 मत्त (M3 नैद्र) प्रशमनौ तथा (T3 °नावुभौ).—After 6, Dt D8 ins. :

706* शुचिबाहुर्महाबाहुर्निष्कलिर्विरुचस्तथा ।

Dt D8 cont.; D4.6.9.14 T G1–3 M1–3 all Cs ins. after 6 :

707* सार्चिर्माली धृतिर्माली वृत्तिमान्रुचिरस्तथा ।

[Dt D4.6.8.9.14 G1–3 M3 Cr सार्चि- (for सार्चिर्). Dt D8 धृतिमाली; D6 °मौली; G1.3 महामाली; G2 M1 °ज्वाला (for धृतिर्माली). Dt शुचिरस् (for रुचिरस्). T2 तदा (for तथा). G1 वृत्तिर्मार्गरुचिरतथा; G2 M1 वृत्तिमात्रावृकरतथा (for the post. half).]

7 Cf. v.l. 4 and 8. G4 om. 7[ab] (cf. v.l. 6). D9 om. (hapl.) 7–8[b].—[a]) D4 पित्रीयं (hypermetric); D14 T1.2 M3 पितृ-; T3 चित्रं; G2 चंद्रं (for पित्र्यं). Dt D6.8 सौमनसश् (for सौमनसं).—[b]) M1 repeats 7[b] after 7[c]. D14 (before corr.) वैधूत-; T3 G1.2 M1 (both times).3 विधूम- (for विधूत-).—After 7[b] (second time), M1 ins. करणी कारणी चैव.—[c]) Dt D6.8 करवीरं रतिं; D4 °वनीं; D14 परवीरकनिं; T1.2 G2 M1 °कनिं; T3 °करी; G1 °करीं; M2 °कनं (for करवीरकरं).—[d]) D4 T3 धनधान्ये.

8 D9 om. 8[ab] (cf. v.l. 7).—[b]) D14 T1.2 G2.4 M1.3 (*inf. lin. sec. m.* before corr. as in text) मोहनं मारणं तथा.—[c]) Dt D6.8.9 (after corr.) सर्पनाथं च; D14 om.; G4 सर्पनाभं° (for सर्वनाभं च).—[d]) Dt D6.8.9 पंथान (D9 [before corr.] वंदाम) वरु (D9 °चर) णौ तथा; D4 T3 G1.3 M2 संधान (G1 M2 °दार) वरु (T3 °र) णौ तथा (G3 °णावुभौ).—For 4–8, Śi Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 subst. :

708* सत्यवाक्सत्यकीर्तिश्च धृष्टो रभस एव च ।
(4[cd]) प्रणीपातरसो नाम अवाङ्मुखपराङ्मुखौ ।
वृषाख्यो वृषकर्मा च रेणुकः पुरुषादकः ।—
(5[cd]) दशाक्षो दशवक्त्रश्च शतशीर्षः शतोदरः ।
(6[ab]) पद्मनाभो महानाभः सुनाभो दुन्दुभिस्वनः । [5]
ज्योतिर्भानुः क्रथः कुम्भो मकरः क्रकरोऽङ्गदी ।
(6[ef]) युगन्धरस्तथानिद्रो भेत्ता प्रमथनः स्थिरः ।
चक्रः सौमनसश्चैव विधूममकरावुभौ ।
(7[cd]) धरो धन्यः कुण्डधरो रतिभूरतिरेव च ।—
कामरूपी कामरुचिर्मोह आवरणस्तथा । [10]
(8[cd]) जम्भकः स्वर्णनाभश्च स्यन्दनो वारुणिस्तथा ।

[(l. 1) Śi V2–4 B2.3 (m. also) सत्यवान् (for सत्यवाक्). V1 अधृक्षो (hypermetric); V3 धृष्णो; V4 दृशो; B3 (m. also) हृष्टो (for धृष्टो). Śi D5.11.12 वृष्टा (D11 °ष्टो; D12 °ष्ट्वा) रंभस्तथैव च; D3.7 हृष्टो जंभस्तथैव च; D13 हृष्टो दंभस्तथैव च; M4 सृष्टो भरत एव च (for the post. half).—(l. 2) Ñ2 V4 D2.7 -वशो; D3 -वचो (for -रसो). V4 D10 राम (for नाम). Note hiatus between the two halves. V1 त्ववाङ्- (to avoid hiatus) (for अवाङ्-). M4 पराङ्मुखोवाङ्मुखश्च प्रतिपातनमेव च.—(l. 3) Śi D1–3.5.7.12 विपाको; V1 M4 वृषाक्षो (for वृषाख्यो). Śi D5.11.12 विश्व°; D1.3.7 विष° (for वृषकर्मा). V4 वृषभाक्षौ वृषकर्मा (for the prior half). Ñ2 वेणुकः; V3 वेलुषः (for रेणुकः). Ñ1 V2.3 B1.3 (m. also) °नघः; D1–3.7 च प्रभो नभः (D2 °त्तः [sic]); D10 °धिकः; M4 प्रनभो नभः (for पुरुषादकः). Śi D5.11.12 गौरो नाम प्रभोनभः (D11 °लोभनः) (for the post. half).—(l. 4) Śi V1 D2 -चक्रश्; V2 -वज्रश्; D13 -शंकुश् (for -वक्त्रश्). Śi V1.2 D5.12 दशशीर्षो (V1.2 °र्षः);

G. I. 31. 10
B. I. 28. 10
L. I. 26 10

भृशाश्वतनयान्राम भास्वरान्कामरूपिणः ।
प्रतीच्छ मम भद्रं ते पात्रभूतोऽसि राघव ॥ ९

बाढमित्येव काकुत्स्थः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
दिव्यभास्वरदेहाश्च मूर्तिमन्तः सुखप्रदाः ॥ १०

B4 °शीर्षा (for शतशीर्षिः). Ś1 D5.12 दशो°; D7 कुशो° (for शतोदरः). —(l. 5) D2 °लो; D12 °भौ (for पद्मनाभो). D3 om.; D7 महाभाग्यो; D12 (before corr.) महानाभौ (for महानाभः). M4 सुकेतुर् (for सुनाभो). Ś1 D1–3.5.7.11.12 वृढनाभः सुनाभकः (for the post. half). —(l. 6) D13 ज्योतिर्नाभः; M4 ज्योतिर्नेभश्. V4 क्रथं दर्भो; B2.4 °कुंनो; M4 चतुष्कंभो (for (क्रथः कुम्भो). Ś1 D1–3.5.7.12 ज्योतिषः क्र(D1.5.12 क)थनश्चैव (for the prior half). Ś1 D1.2.5.7.12 नैरा(Ś1 D5.12 °का) शु; D3 नैरुशु (for मकरः). Ś1 D5.12 च विलाव्; Ñ2 क्रमको; V2.3 कुकुरो; B3 (m. also) क्रकरौ; D1.2.7 विमलाव्; D11 कथनश्; M4 कटक- (for क्रकरो). Ś1 D1–3.5.7.12 उभौ; V2 °दां; V4 D13 °दः; D11 तथा (for ऽक्रदी). —(l. 7) Ś1 V2.3 D2 सु(Ś1 अ)गंध(D2 °धा)रस्; D5 युगत्वरस्; M4 योगस्वरस् (for युगन्धरस्). Ś1 D12 त्वरिद्रश्च; D1–3.5.7 त्व(D1 सु)निद्र(D5 °मिद्र)श्च; D10 °मित्रो (for तथानिद्रो). D1 (also in the brackets) योगाधराश्चाथ निद्रो (for the prior half). B4 (m. also) भर्ता; D1 चेत्ता (for भेत्ता). V2 D13 प्रथमनः (by metathesis); B1 D10 प्रथनः; B2.4 M4 प्रमथन-; D12 प्रशमनस् (for प्रमथनः). Ś1 D1–3.5.7.12 तथा; M4 स्थितः (for स्थिरः). D11 निषधश्चधनस्थिरः (for the post. half). —For ins. see below. —Ñ V B D10.13 M4 om. l. 8. —(l. 8) D1 क्रमः; D2.3.7 शक्रः; D11 शत्रुः (for चक्रः). D1 om. (hapl. ?) post. half of l. 8 and the prior half of l. 9. —D2.3.7 om. l. 9. —(l. 9) Ñ1 B2 M4 धनो धन्यः; V1–3 धन्योध(V2 °धा)न्यः; V4 D13 धरो धान्यः; B3 (m. as above) धनो धान्यः (for धरो धन्यः). Ñ1 B1.2 °चरो; V1 M4 कुंड(M4 °च) धारो (for कुण्डधरो). Ś1 D5.11.12 क(Ś1 वा)रतिः करती चैव (for the prior half). V1 M4 रतिकु(V1 °तिर्भवं [hypermetric])रतिर् (for रतिर्भूरतिर्). Ś1 repeats 6^d; D1.5.11.12 read 7^d (for the post. half). —(l. 10) D13 कामरूपः. Ñ V2–4 B1.3.4 D10.13 M4 °गमः; V1 °चरः; B2 °गश्च (for कामरुचिर्). D2.3.7 प्रावरणस्; D11 °णास् (for आवरणस्). Ñ V B D10.13 M4 कामहा काममर्दनः (D13 °नंदनः) (for the post. half). —(l. 11) D2.3.7.13 M4 जृंभकः (M4 °कं). Ś1 D1–3.5.7.12 सर्वना(D3.7 °ला)भ-(Ś1 °श)श्च; V1 सुवर्ण° (hypermetric); B3 (m.) स्वर्ग° (for स्वर्णनाभश्च). Ñ1 V2–4 M4 वा(V3 धा)र(Ñ1 M4 °ह)णस्; V1 रामणस्; B1 रावणस्; B2.4 धावकस् (B2 °नस्) (for वारुणिस्). D1–3 संतताभ(D1 * * * च)रणौ तथा (for the post. half).]

—After l. 7, Ś1 B2 (marg.) D1–3.5.7.11.12 ins. :

709* शुचिबाहुर्महाबाहुः सर्वबाहुस्तथैव च ।

[Cf. 706*. B2 D2.5.7.11 शुचिर्बाहुर्. B2 उरुमुर्विरथस्तथा; D1.3.7 उरुर्दिवि(D3 °वि)रथस्तथा; D2 महाबाहुबदिरस्तथा (hypermetric); D11 उर्वगिरिरथस्तथा (for the post. half).]

9 ^{a}) Ñ V B Dt D1–13 T3 Ck कृशाश्व- (B4 °नु-) (for भृशाश्व-). Ś1 Ñ V1.2.4 B D1–3.5.7.10–13 M4 -तनया; V3 -तपना; D9 -तनयाद् (for -तनयान्). Ñ V B D10.13 M4 होते (for राम). —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.12 भास्क(D2.3.7 °स्व)राः; Ñ V B D10.11.13 M4 जंभकाः (for भास्वरान्). D2.3.7 कामचारिणः. —After 9^{ab}, Ñ V B D10.11.13 M4 ins. :

710* भास्वरा रिपुसैन्यानां तेजोघ्नु निहरास्तथा । —
विनायका विघ्नकराः प्रयोक्तुर्विजयावहाः । —

[D11 om. l. 1. —(l. 1) V1 ईश्वरा; V4 D13 भानुरा; M4 जंभकाः (for भास्वरा). M4 पर- (for रिपु-). D13 -ज्योति- (for -द्युति-). —(l. 2) V4 विघ्नहराः. D13 नायका विघ्नहकरा (for the prior half). B4 च (for वि-).]

—^{c}) For subst. in Ñ etc. see below. Cr.g मम (as in text). Ś1 D1–3.5.7.11.12 प्रतिगृह्णीष्व; T3 G1.3 °मत्तो; Cv.m.t as in text (for प्रतीच्छ मम). —^{d}) Ś1 D5.12 मे यतः; D1–3.7 G1 मे भवान्; D11 मे मतः (for राघव).

10 ^{a}) D1.3.7.11 [आ]ह (for [ए]व). —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 सुप्रीतेन; all Cs as in text (for प्रहृष्टेन). —After 10^{ab}, D11.12 ins. only l. 3 of 712*, while G1.3 M3 (*inf. lin. sec. m.*) ins. :

711* तत्सर्वमग्रहीद्रामो विश्वामित्रान्महामुनेः ।
प्राचीनाग्रेषु दर्भेषु जप्यमानमृषिं तदा ।
उत्तराभिमुखो भूत्वा नत्वा मन्त्रान्स्वयं ग्रहीत् ।
जप्यमानं तदा रामं महर्षेः पुरतः स्थितम् ।
भृशाश्वतनयाः सर्वे समवेताः स्वरूपतः । [5]

[(l. 1) G1 विश्वामित्र- (for विश्वामित्रान्). M3 -मुनेः (for -मुनेः). The prior half of l. 2 = 1.3.2°. —(l. 3) G3 सम- (for स्वयं). —(l. 4) G1 महर्षिः (for महर्षेः).]

—^{c}) D11 -देहांश्; T3 -रूपाश्; G1 -युक्ताश्; Cg as in text (for -देहाश्). Ś1 D1–3.5.7.12 दिव्यभास्क(D1–3.7 °सु)रदेहास्तु. —^{d}) T3 दीप्ति°; G1 मूर्तियुक्ताः (for मूर्तिमन्तः). Ś1 D1–3.5.7.12 दिव्यमूर्तिसु(D7 °मु)खप्रभाः(Ś1 D5.12 °खावहाः); D11 दिव्यरूपधरानपि. —For 9^c—10, Ñ V B D10.13 M4 subst., while D11.12 ins. l. 3 only after 10^{ab} :

712* एतानपि गृहाण त्वं सप्रयोगनिवर्तनान् । —
इत्युक्तो बाढमित्युक्त्वा विश्वामित्रात्तपोधनात् ।
जग्राह तानपि तथा जम्भकाञ्रिपुजम्भकान् । —
दिव्यमूर्तिधरास्ते हि दिव्याभरणभूषिताः ।

[(l. 1) Ñ1 एतानि (for एतान्). V2 °गान्; B4 सं° (for सप्रयोग-). V2 B1 -निवर्तनात् (for -निवर्तनान्). —(l. 2) B4 M4 इत्युक्ते. V3 वाचम् (for बाढम्). B3 (m. also) तपोधनात्.

रामं प्राञ्जलयो भूत्वाब्रुवन्मधुरभाषिणः ।
इमे स्म नरशार्दूल शाधि किं करवाम ते ॥ ११
गम्यतामिति तानाह यथेष्टं रघुनन्दनः ।
मानसाः कार्यकालेषु साहाय्यं मे करिष्यथ ॥ १२
अथ ते राममामन्त्र्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
एवमस्त्विति काकुत्स्थमुक्त्वा जग्मुर्यथागतम् ॥ १३
स च तान्राघवो ज्ञात्वा विश्वामित्रं महामुनिम् ।
गच्छन्नेवाथ मधुरं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥ १४
किं न्वेतन्मेघसंकाशं पर्वतस्याविदूरतः ।
वृक्षषण्डमितो भाति परं कौतूहलं हि मे ॥ १५

G. 1. 31. 18
B. 1. 28. 17
L. 1. 26. 18

M4 विश्वामित्र तपोधनं (for the post. half).—(l. 3) M4 तदा (for तथा). B1 om. (hapl.) from ज to पु. N2 कुंभकान् (for first जम्भकान्). V2.4 विश्व- (V4 °*); M4 नृप- (for रिपु-). D10 -भंजकान् (for -जम्भकान्). —(l. 4) N2 B3.4 D10.13 क्षेत्रे; M4 °पि (for ते हि).]

—After 10, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) (Cm.g.k.t comm. on l. 2 only) ins. :

713* केचिदङ्गारसदृशाः केचिद्धूमोपमास्तथा ।
चन्द्रार्कसदृशाः केचित्प्रह्वाञ्जलिपुटास्तथा ।

[(l. 1) T3 धूम्रोपमास्तदा.—(l. 2) D9 T3 बद्धांजलि- (for प्रह्वाञ्जलि-). D14 T3 -पुटस् (for -पुटास्). T3 M2 तदा (for तथा).]

11 [a]) N V B D10.13 M4 ऊचुः; G2 रामः (sic) (for रामं). D1.7.9 प्रांजः॰यो. N V B D10.13 M4 रामं; D11 सर्वे (for भूत्वा).—[b]) N V B D10.13 M4 तदा (for [अ]ब्रुवन्). M4 -भाषिणं. Ś1 D1–3.5.7.11.12 प्राब्रु(D12 °मु)वन्मधुराक्षरं. —[c]) B1 इति (for इमे). N2 B3 (m. also as in text) D10 हि; V1 om.; B2 ते; D1–3.7 स्मो (for स्म). Cm.g.k.t इमे स्म (as in text). N V B D10.13 M4 वशगा राम (for नरशार्दूल).—[d]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 ब्रूहि; Cm.g.k.t as in text (for शाधि). N V1.2.4 B D10.13 M4 न(V1 *)-स्त्वमि(D10°*)ति स्थितान्(M4 °ताः); V3 नस्त्वमिहागतान्; D1–3.5.11 किं करवामहे (D3 °नमः [sic]) (for किं करवाम ते).—After 11, B3 (m.) D13 ins. :

714* जृम्भकान्प्रणताम्रम्यान्किंकरान्समुपस्थितान् ।

[B3 वश्यान् (for रम्यान्). B3 समुपास्मृतान्.]

12 D4.14 T1.2 G1.4 M3 Cv transp. 12[ab] and 12[cd]. D11 repeats 12[ab] from तानाह and the prior half of 715* up to यथा after स्त्रिति in 13[c].—[a]) Ś1 D1–3.5.7.11 (both times).12 सर्वान् (for आह).—[b]) Ś1 D1–3.5.7.11 (both times).12 प्राह(D1 °हु [sic])राघवः (for रघुनन्दनः).—[c]) T3 G4 मनसा; Cg.k.t as in text (for मानसाः).—[d]) T2 मे *sup. lin. sec. m.* —For 12[cd], Ś1 D1–3.5.7.11.12 subst. :

715* मनसा मे यथाकालं सहायार्थं भविष्यथ ।;

[D11 (both times) मानसे (for मनसा). D2.7 °कामं; D3 °रामं (for यथाकालं). D1.3.7 °र्थे (for सहायार्थं). D1 °तः (sic); D3.7 °थः (sic) (for भविष्यथ).]

while N V B D10.13 subst. for 12 :

716* गम्यतां स्वागतं वोऽस्तु कृत्यकाल उपेप्यथ ।
स्मृता मामुपतिष्ठध्वमिति रामोऽभ्युवाच तान् ।

[(l. 1) V4 च (for वो). N1 B2 -काले; V4 -कालं; B4 -काम (for -काल). N1 illeg.; V1 °त्यथ (sic); V4 D13 °तां (for उपेप्यथ).—(l. 2) V2 स्मृते (for स्मृता). V4 हि; B4 D13 [अ]पि (for ऽभि).]

13 N V B D10.13 इत्युक्त्वा (N B2 °क्ता); Cg as in text (for अथ ते). D3 [आ]संत्रा (sic) (for [आ]मन्त्र्य).—[b]) D3 *त्वा; D4 T3 तं च; D5 भूत्वा (for कृत्वा). N2 V B2.4 D5.9.10.12.13 G2.3 M1.2.4 चाभि-; B3 चाति-; D4 T3 कृत्वा; D11 चैव (for चापि). N1 प्रदक्षिणः (sic); D9.13 प्रदक्षिणां (for प्रदक्षिणम्).—[c]) After स्त्रिति in 13[c], D11 repeats from तानाह in 12[a] up to यथा in 715*. N V B D10.13 चैवोक्त्वा (for काकुत्स्थम्).—N1 repeats [d] consecutively.—[d]) N V B D10.13 प्रति- (for उक्त्वा).—After 13, M3 (*inf. lin. sec. m.*) ins. :

717* प्रणम्य शिरसा रामं सर्वे संमतविक्रमाः ।
ततस्तु रामः काकुत्स्थः शासनाद्ब्रह्मवादिनः ।
लक्ष्मणाय च तान्सर्वान्सरहस्यान्महाबलान् ।
अस्त्राणामुपसंहारान्दुराश्रामान्बलीयसः ।
सौमित्रये ददौ रामो मन्त्रग्राममनुत्तमम् । [5]

14 [a]) M4 गतान् (for स च). M4 दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा). Ś1 D1–3.5.7.9.12 गतासु ता(D7 चा)सु विद्यासु; N V B D10.13 तान्विसृज्य(V4 B3 [m. also] विसर्ज्य)ततो (B4 यथा; D10 *तो)रामो; D11 गतेषु तेषु सर्वेषु; M3 (*sec. m.*)स तान्निवेद्य संहृष्टं (before corr. as in text).—D11 reads 14[c]–15 in marg.—[c]) D13 एवं (for एव). Ś1 D1–3.5.7.11.12 °काकुत्स्थ (D11 °त्स्थं); N V B D10.13 पुनर्वाक्यं; D9 [अ]थ काकुत्स्थः (for [अ]थ मधुरं).—[d]) Cg श्लक्ष्णं (as in text). N V B D10.13 मधुराक्षरम्; T3 M3 इदं° (for श्लक्ष्णं वचनम्).

15 D11 reads 15 in marg. (cf. v.l. 14).—[a]) Ś1 B4 D1–5.7.12.14 त्वे°; N V B1–3 Dt D6.8–11.13 एतत्; T3 चैतत्; M3.3 न्विदं; M4 न्वेष (for न्वेतत्). ❀ Cg : किं न्विति। Ck : किं त्वेतदित्यादि। ❀ B4 मेष- (for मेघ-). M4 -संकाशः (for -संकाशं).—[b]) V3 वर्षतस्य (for पर्वतस्य). Ś1 V2.3 D2.10 विदूरतः (for [अ]विदूरतः).—[c]) Ś1 M4 -खंड; Dt D3.8.9 Ct -खंडम्; D1.2.5.11.12 -खंड; T3 -गंडं; Cm.k as in

G. I 31. 18
B. I. 28. 18
L. I. 26. 19

दर्शनीयं मृगाकीर्णं मनोहरमतीव च ।
नानाप्रकारैः शकुनैर्वल्गुभाषैरलंकृतम् ॥ १६
निःसृताः स्म मुनिश्रेष्ठ कान्ताराद्रोमहर्षणात् ।
अनया त्ववगच्छामि देशस्य सुखवत्तया ॥ १७
सर्वं मे शंस भगवन्कस्याश्रमपदं त्विदम् ।
संप्राप्ता यत्र ते पापा ब्रह्मघ्ना दुष्टचारिणः ॥ १८

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तविंशः सर्गः ॥ २७ ॥

---

text (for -षण्डम्). Śi D1-3.5.7.11.12 14 T G2 M1.4 इवा° (for इतो भाति). —[d]) Śi D1-3.5.7.11.12 M4 मुने (for परं).

16 [a]) Śi D5.12 मनोज्ञं च; D1-3.7 मृगं चैव; G1.3 M4 मुनिश्रेष्ठ (for मृगाकीर्णं). D11 दर्शनीयतमं चापि. —[b]) D9.14 T1.2 G2.4 M1.3 °रमम् (for मनोहरम्). Śi D1-3.5.7.12 G1-3 M4 मम चाति(G1.3 M4 °चैव)मनोहरं (M4 °रमं); D11 सर्वेषां च मनोहरं. —[c]) Śi D5.12 -प्रभावैः (for-प्रकारैः). —[d]) Śi D1.2.5.7.11.12 °वाग्भिर्; D3 °वह्निर्; D14 T1.2 G2.4 M1.4 °नादैर्; Ct as in text (for वल्गुभाषैर्). —For 15°-16, Ñ V B D10.13 subst.:

718* वनमाभाति सुमहत्कस्यैतदमरद्युते ।
आभाति रमणीयं हि वनमेतन्मनोहरम् ।
विनादितं वल्गुवाग्भिर्नानामृगगणायुतम् ।

[(l. 2) V2.3 °रमं (for मनोहरम्). —(l. 3) V2.3 °वाङ्भिर् (for वल्गुवाग्भिर्). V2 D13 -गणैर्युतं; V4 B1 -गणान्वितं (for -गणायुतम्).]

17 [a]) V1 निसृत्या (sic) (for निःसृताः). Śi V2 D1-5.7.9 (before corr.).12 स्मो; V3 सु- (for स्म). D11 नर° (for मुनिश्रेष्ठ). M3 निस्सृतात्ममुनिश्रेष्ठ. —[b]) D2 करालाल् (for कान्ताराद्). Śi Ñ V B D1-3.5.7.10-13 लोम- (D11 लोकम- [hypermetric]); Cg.t as in text (for रोम-). —[c]) Śi Ñ V B D1-3.5.7.9-13 अने(B4 °*)नैव; G1.3 °हि (for अनया तु). Śi [आ]शु; V1 D3.7 च; D5.12 [अ]थ; D9 [अ]मि- (for [अ]व-). Śi V3.4 B1.4 D1-3.5.7.9.11-13 -गच्छामः. All Cs अवगच्छामि (as in text). M4 अनेनाभ्युप°. —[d]) M4 रमणीयतां; all Cs as in text (for सुखवत्तया). Śi Ñ V B (B3 m. also) D1-3.5.7.9-13 देशोयं सु(Śi V4 D1.9 स)सु(V2 D3.11 °सु)खोदयः (Śi Ñ2 V3 B3 D10 °खावहः; V4 °खोदयं).

18 [a]) Ñ V B D10.13 सुव्यक्तं (V3 व्यक्तं [submetric]) चापि भवतः. —[b]) Ñ V B D10.13 सिद्ध-; M4 न हि (for कस्य). Śi D5.12 महत्; Ñ V1.2 B D1-3.7.10.11.13 वयं; V3 स्वयं; V4 च यत्; M4 तव (for त्विदम्). ❀ Cv: इदं पूर्वं कस्य इदानीं कस्येत्येतत्सर्वं शंस। ❀ —[c]) V2-4 B3 D10 T3 संप्राप्तौ (V2 °सं [sic]); all Cs as in text (for संप्राप्ता). Śi D1-3.5.7.9.11.12 कुत्र; D13 अत्र (for यत्र). Ñ V B D10.13 T3 तौ पापौ (V2 विद्वन्); D11 ते पा*; G2 ते तापा (sic) (for ते पापा). —[d]) Śi D1-3.5.7.11.12 T3 M4 यज्ञघ्ना (T3 °घ्नौ); Dt ब्रह्म* (lacuna); Ck.t as in text (for ब्रह्मघ्ना). Śi D1.2.5.11.12 -राक्षसाः; D3.7 -चेतसः; T3 -चारिणौ (for -चारिणः). Ñ V B D10.13 यज्ञविघ्नकरौ तव. —After 18, Śi D1-3.5.7.11.12 ins.:

719* त्वत्कोपनिहताः पूर्वं निहन्तव्या मया हि ते ।;

while Dt D4.6.8.9.14 S all Cs ins.:

720* तव यज्ञस्य विघ्नाय दुरात्मानो महामुने ।
भगवन्घोररूपास्ते मांसशोणितभोजनाः ।
भगवंस्तस्य को देशः सा यत्र तव याज्ञिकी ।
रक्षितव्या क्रिया ब्रह्मन्मया वध्याश्च राक्षसाः ।
एतत्सर्वं मुनिश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो । [5]

[M4 om. l. 1. —(l. 1) G2 M3 (before corr.) विज्ञाय (for विघ्नाय). T3 तव यज्ञहनौ दुष्टौ (for the prior half). T3 G4 दुरात्मानौ. D4 महामते (for °मुने). —All the above MSS (except G2 M1) om. l. 2. —(l. 3) G3 M1 कस्य; M4 न हि (for तस्य). D14 * देशः; G3 M1 देशोयं; M4 [अ]यं देशः (for को देशः). M4 यज्ञभूः (for याज्ञिकी). —(l. 4) M4 रक्षितव्यो मया (for रक्षितव्या क्रिया). D4 T3 M4 मम (for मया). —D9.14 T1 G4 M2.4 om. l. 5. M3 reads l. 5 *inf. lin. sec. m.* —(l. 5) T2 ततः (for एतत्). G2 M1 सुव्रत (for [अ]हं प्रभो).]

Colophon. D1-3.7 om. (cont. the Sarga). —*Kāṇḍa name*: Śi Ñ1 V1 Dt D10.11.13 om. V2-4 B आदि°. —*Sarga name*: Śi D5.12 विद्यासंहारग्र(D5 [before corr.] विद्यासंग्र)हर्णं; Ñ V B D10.13 जृंभकप्रदानं (V3 prefixes रामाय and D13 suffixes ग्रहणं); D9 अस्त्रसंग्रहणं; D11 सिद्धाश्रमनिवासः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Śi Ñ1 V1.4 B1.4 D5.12.13 om. Ñ2 B2.3 D9.10 31; V2 33; V3 30; Dt D4.6.8.14 S 28. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M3 श्री.....मः.

२८

अथ तस्याप्रमेयस्य तद्वनं परिपृच्छतः ।
विश्वामित्रो महातेजा व्याख्यातुमुपचक्रमे ॥ १
एष पूर्वाश्रमो राम वामनस्य महात्मनः ।
सिद्धाश्रम इति ख्यातः सिद्धो ह्यत्र महातपाः ॥ २
एतस्मिन्नेव काले तु राजा वैरोचनिर्बलिः ।
निर्जित्य दैवतगणान्सेन्द्रांश्च समरुद्गणान् ।
कारयामास तद्राज्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ ३
बलेस्तु यजमानस्य देवाः साग्निपुरोगमाः ।
समागम्य स्वयं चैव विष्णुमूचुरिहाश्रमे ॥ ४
बलिर्वैरोचनिर्विष्णो यजते यज्ञमुत्तमम् ।
असमाप्ते क्रतौ तस्मिन्स्वकार्यमभिपद्यताम् ॥ ५

G. 1. 32. 7
B. 1. 29. 7
L. 1. 27. 7

28

1 [a]) Ś1 [आ]श्रमे राम (sic); D5.12 [आ]श्रमे रम्यं; Cg as in text (for [अ]प्रमेयस्य). —[b]) Dt D6.8 Cm.t वचनं; D11 तद्वचनं (hypermetric); M4 वनं तत् (by transp.) (for तद्वनं). —[cd]) Ñ V1.2.4 B D10.13 M4 आख्यातुम्; D6 व्याहर्तुम्; Cm.k.t as in text (for व्याख्यातुम्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 आख्यातुं मुनि(D5.12 नर)शार्दूलः सर्वमेवोपचक्रमे. —After 1, Dt D4.6.8.9.14 S (M4 subst. for 2) all Cs ins.:

721* इह राम महाबाहो विष्णुर्देववरः प्रभुः ।
वर्षाणि सुबहूनीह तथा युगशतानि च ।
तपश्चरणयोगार्थमुवास सुमहातपाः ।

[(l. 1) M4 °बाहुः (for महाबाहो). Dt D6.8 °नमस्कृतः; D14 T2.3 M2–4 °वरप्रभुः (for देववरः प्रभुः). —(l. 2) M3 स बहूनि (for सु°). D4 [ए]व; D6 [अ]त्र (for [इ]ह). M4 वर्षायुतान्यनेकानि (for the prior half). ❀ Cv: इह तपश्चरणार्थं इहोवासेति इहशब्दद्वयस्य निर्वाहः; Cr: इह तपश्चरणयोगार्थं इहोवासेति इहशब्दद्वयनिर्वाहः; Cg: केचिदिह इहशब्दद्वयं पठन्ति तदा इह वने तत्रापि इह प्रदेश इत्यर्थः।; Ck: इह भूलोके इहाश्रमपदे; Ct: इह वने इह प्रदेशे। ❀ T3 तदा (for तथा). D9 [अ]युत- (for युग-). M4 [अ]पि (for च). —(l. 3) D14 T1.2 G2.4 M1 तपश्चरणार्थं हि (with hiatus) (for the prior half). G1 °मते; M2 स महा° (for सुमहातपाः).]

2 [a]) V4 D13 अयं (for एष). G3 M2 तस्य (for राम). —[cd]) M3 सिद्धाश्रमम्. G1 lacuna from ख्या to सि. Ñ V B D3.9.10.13 यत्र; D4 T3 [अ]प्यत्र; Cg.k.t as in text (for ह्यत्र). Ś1 Ñ V B D1.2.5.10–13 °यशाः; D3.7 जगत्पतिः; Cg.k.t as in text (for महातपाः).—For 2, M4 subst. 721* then ins. l. 1 of 723*. —After 2, D11 ins. l.1-2 of 723*.

3 [b]) Ś1 D1.2.5.11.12 राज्यं (for राजा). D1.2.12 T3 M2 °चनो; D6 °चनं; Cg as in text (for वैरोचनिर्). D2.6.9 G1 M4 बली (for बलिः). —Ś1 D1.2.5.11.12 om. 3[cd]. —[c]) G4 M2 देवत- (sic) (for दैवत-). D9 विनिर्जित्य देवगणान्. —[d]) Dt D6.8 M4 सह-; D9 चैव (for च स-). —[e]) Ś1 D1.2.5.11.12 काकुत्स्थ (for तद्राज्यं). M4 त्रैलोक्यभोगान्बुभुजे. —[f]) Ś1 D5.12 निर्भयः; D1.2 M4 निर्व्यथः; M3 विश्रुतं (for विश्रुतः). —After 3, Dt D4.6.8 T3 G1 ins.:

722* यज्ञं चकार बलवानसुरेन्द्रो महातपाः ।

[Dt D6.8 सुमहान्; D4 मतिमान् (for बलवान्). Dt D6.8 °बलः; D4 °बलिः; G1 °बली (for महातपाः).]

4 [b]) D9 सेंद्राः (for देवाः). D1 स्वर्ग°; D11 इंद्र° (for साग्निपुरोगमाः). —[c]) Cg समागम्य (as in text); Ck समागत्य. D1.2.5.12 [ऋ]षयश्°; D11 विनीतास्ते (for स्वयं चैव). T3 G1.2 M3 आगम्य(G3 °त्य)ऋषयश्चैव; M2 ऋषयश्च समागम्य. —[d]) D11 इदं वचः (for इहाश्रमे). —For 3 and 4, Ñ V (Ñ1 V1.4 om. l. 1 and 2; V2.3 om. l. 2) B D3.7.10.13 M4 (ins. l. 1 after 721* and subst. l. 5-6 for 4 only) subst., while D11 ins. l. 1-2 after 2:

723* विष्णुर्वामनरूपेण तप्यमानो महत्तपः । —
त्रैलोक्यराज्येऽपहृते बलिनेन्द्रस्य राघव ।
अभिभूय हि देवेन्द्रं पुरा वैरोचनिर्बलिः ।
त्रैलोक्यराज्यं बुभुजे बलोन्मादसमन्वितः ।
ततो बलौ तदा यज्ञं यजमाने भयार्दिताः । [5]
इन्द्रादयः सुरगणा विष्णुमूचुरिहाश्रमे ।

[(l. 1) D11 मानव- (for वामन-). M4 तप्यते स्म (for तप्यमानो). —(l. 2) B3 [ऽ]पकृते; D10 [ऽ]पहते (for ऽपहृते). Ñ2 त्रैलोक्यराज्यप्रकृते (sic); B1 त्रैलोक्यराज्यविहिते (for the prior half). B1 बलेरिंद्रस्य. —(l. 3) D3.7 °भूतो (for अभिभूय). V2 च; B1 स; B4 [इ]ह (for हि). D3 दैवतैः (sic); D7 देवेंद्रः (for देवेन्द्रं). D3 वैरोचनो (for °चनिर्). —(l. 4) D3 भक्तं च; D7 भुक्ते च (both sic) (for बुभुजे). V4 -समाहितः (for -समन्वितः). B1 बलोत्सेकमदान्वितः; D3.7 बलात्को-मलवाग्युतः (for the post. half). —(l. 5) V3 बलेस् (for बलौ). D13 तदता (sic); M4 तथा (for तदा). V3 यज्ञे (for यज्ञं). D3.7 तदा बलेर्महायज्ञे (for the prior half). D3.7 यजमान-; D10 यजमानेन (hypermetric) (for यजमाने).]

5 In G1, from 1.24.1[cd] up to 1.28.5 the original folio has been replaced by two new folios (*sec. m.*). —[a]) D1–3.7 M2.4 वैरोचनो. V2 G1 (after corr. *inf. lin.* as in text) विष्णुं (for विष्णो). —[b]) V1 यजति (for यजते). Ñ V B D10.13 M4 [अ]सौ महा(B2 महामहा

G. I 32. 9
B. I. 29. 8
L. I. 27 8

ये चैनमभिवर्तन्ते याचितार इतस्ततः ।
यच्च यत्र यथावच्च सर्वं तेभ्यः प्रयच्छति ॥ ६
स त्वं सुरहितार्थाय मायायोगमुपाश्रितः ।
वामनत्वं गतो विष्णो कुरु कल्याणमुत्तमम् ॥ ७
अयं सिद्धाश्रमो नाम प्रसादात्ते भविष्यति ।
सिद्धे कर्मणि देवेश उत्तिष्ठ भगवन्नितः ॥ ८
अथ विष्णुर्महातेजा अदित्यां समजायत ।
वामनं रूपमास्थाय वैरोचनिमुपागमत् ॥ ९
त्रीन्क्रमानथ भिक्षित्वा प्रतिगृह्य च मानतः ।
आक्रम्य लोकाँल्लोकात्मा सर्वभूतहिते रतः ॥ १०

[by ditto.])**बल**: (Ñ1 'यशाः) (for **यज्ञमुत्तमम्**). —After 5^{ab}, Ñ V B D10.13 M4 (M4 l. 1 only) ins. :

724* **कामदः सर्वभूतानां महर्द्धिरसुराधिपः ।**
तं त्वं वामनरूपेण गत्वा भिक्षितुमर्हसि ।
विक्रमांस्त्रीन्महाबाहो दाता हि नियतं स ते ।
भिक्षितो विक्रमानेतांस्त्रीन्वीर्यबलदर्पितः ।
परिभूय जगन्नाथ तुभ्यं वामनरूपिणे । [5]

[(l. 1) V2 वसुधा° (for असुराधिपः). —(l. 2) V2 तत् (for तं). —D13 om. l. 3. —(l. 3) V4 विनय तं; B1 तु° (for हि नियतं). —(l. 4) V2.3 -दर्पितान् (for -दर्पितः). —(l. 5) Ñ1 B2 °पूज्य; D13 स दास्यति (for परिभूय). V2 B1 जगन्नाथं (for °न्नाथ).]

—^{c}) **Cg असमासे** (as in text). Ś1 D1-3.5.7.11.12 **अपर्यवसितेः** Dt D6.8 **Ct °सत्रते**; M1.4 **°सक्रतौ** (for **असमासे क्रतौ**). —^{d}) Ś1 D5.11.12 M4 **उपप°** (D11.12 [after corr.; orig. **अभिपाद्यतां**]**°पा**); D1-3.7 **अवधार्यतां** (D2 **°त** [sic]); G1 **सम°**; G2 M1 **प्रति°**; **Cg.t** as in text (for **अभिपद्यताम्**).

6 ^{a}) D3 **यं** (for **ये**). D12 **वा** (for **च**). D1 [ए]**वम्** (for [ए]**नम्**). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 **°नंदंति**; M4 **अति°**; all **Cs** as in text (for **अभिवर्तन्ते**). —^{b}) Ś1 D2.3.5.7.12 M4 **°स्तत°**; D1.11 **°श्च तत्त्वतः**; **Cm.g.k.t** as in text (for **°इतस्ततः**). —^{c}) D1-3.7.9 **यत्र**; M3 **यस्य** (for **यच्च**). M3 **यच्च** (for **यत्र**). D14 G3 M2 transp. **यच्च** and **यत्र**. D1-3.7 M4 **च यावच्** (for **यथावच्**). Ś1 D5.12 **ये गत्वा य**(D12 **त**)**त्र याचंते**; D11 **यत्र यत्रैव यावच्च**. —^{d}) D14 **सर्वे** (for **सर्वं**). Ś1 D5.12 transp. **सर्वं** and **तेभ्यः**.

7 Ś1 om. (hapl.?) 7-8^b. —^{a}) D5.12 **यत्नं**; T3 **सर्वं** (for **स त्वं**). —^{b}) D1-3.5.7.11 **महा-**; D12 **यथा-** (for **माया-**). D1-5.7.9.11.12 T3 G3 M2-4 **Cg.k °गतः**; G1 **°स्थितः** (for **उपाश्रितः**). ❀ **Ct**: **माया···शक्तिः तस्या योगः संबंधस्तमाश्रितः** । ❀ —^{c}) D7 **ततो**; D11 **गततत्तो** (sic); G1 **गते** (after corr. as in text) (for **गतो**). M4 repeats 7^{cd} after App. I (No. 6) with v.l. **देव** for **विष्णो**. —For 5^c-7, Ñ V B D10.13 subst. :

725* **ये ह्येनमभियाचन्ते लिप्समानाः स्वमीप्सितम् ।**
तान्कामैरीप्सितैः सर्वान्योजयत्यसुरेश्वरः ।
स त्वं त्रैलोक्यराज्यं नो हृतं भूयो जगत्पते । —
दातुमर्हसि निर्जित्य विक्रमैर्भूरिभिस्त्रिभिः । —

[(l. 1) B1 यो (sic) (for ये). V1 लीप्सय° (sic) (for लिप्समानाः). Ñ V2.4 B2.4 समीप्सि(V2 °हि)तं. —(l. 2) B1 तत् (for तान्). V1 अभीप्सितैः (hypermetric); V4 ईप्सितान् (for ईप्सितैः). —(l. 3) V2 सर्वं- (for स त्वं). D10 त्रैलोक्ये (for त्रैलोक्य-). Ñ2 V1 3 कृतं (for हृतं). —V1 om. l. 4. —(l. 4) V2 भूरितिसृभिः (for भूरिभिस्त्रिभिः).]

—After 7, Dt D4.6.8.9.14 S all **Cs** ins. a passage relegated to App. I (No. 6).

8 Ś1 V1 om. 8^{ab} (for Ś1 cf. v.l. 7). M4 om. 8. —^{a}) Ñ1 illeg. for ^{a}. D12 **अथ** (for **अयं**). B3 (m. also) D3 **राम** (for **नाम**). —^{b}) Ñ V2-4 B D10.13 **सिद्ध**(B1 **°द्धि**)**कर्मा**; D1-3.5.7.11.12 **त्व**(D5.12 **य**)**त्प्रसादा**(D7 **°***)**द्**; **Cg** as in text (for **प्रसादात्ते**). —^{c}) Ś1 D12 **देवेशः**. —^{d}) **Cm.g.k.t उत्तिष्ठ** (as in text). M3 **°वान्** (for **भगवन्**). Ś1 D5.12 **प्रातिष्ठ**(D12 **प्रतिष्ठा** [sic])**द्भगवन्नि**(D5.12 **°वानि**)**ति**; D1-3.7 **प्रातिष्ठतु** (D2 **°गुष्ट** [sic])**भवानितः**(D1 **°निति**). —For 8^c-11, Ñ V B D10.11(l. 1 and 3 and 9-10 for 8^c-9^b and 11).13 subst. 727*. —After 8, G1 M3 ins. :

726* **एवमुक्तो हृषीकेशः पीतवासा जनार्दनः ।**
सर्वज्ञस्तत्तथेत्याह काश्यपस्य तपस्यतः ।

[(l. 2) G1 ते (for तत्). M3 स पश्यतः (for तपस्यतः).]

9 Cf. v.l. 8 and 11. —^{a}) M4 **अथो** (for **अथ**). D2 **विष्णो** (sic) (for **विष्णुर्**). Ś1 D1-3.5.7.12 M4 **-योगं** (M4 **°गी**); G1 **-बाहुर्** (for **-तेजा**). —^{b}) Dt **स*जायत**. Ś1 D1-3.5.7.12 **प्रविश्य रघुनंदनः**; M4 **जातोदित्यां तदा प्रभुः**. —^{d}) D5.12 M2 **वैरोचनम्**. D1.2 **उपागतः**. —After 9, G1 and K(ed.) (in parenthesis) ins. a passage given in App. I (No. 7).

10 Cf. v.l. 8 and 11. —^{a}) Dt D6.8 **पदान्**; **Cg** as in text (for **क्रमान्**). ❀ **Ck**: **क्रमं पदविक्षेपम्**। ❀ Ś1 **अपि** (for **अथ**). Ś1 D1-3.5.7.11.12 **याचित्वा**; M3 **भक्षित्वा** (after corr. *sec. m.* as in text); **Cg** as in text (for **भिक्षित्वा**). M4 **पदानि त्रीणि°**. —^{b}) Ś1 D1-5.7.9.12 T3 G1 M3.4 **वामनः**; Dt D6.8 **मेदिनीं**; D11 **शाश्वतः**; G2.3 M1.2 **मानदः** (for **मानतः**). ❀ **Ck**: **मानद इति। देवानां पूजापरः।**❀ —After 10^{ab}, D11 ins. l. 6-8 of 727*. —^{c}) Dt D6.8 **Ct लोकार्थी** (D6 **°र्थ-**); **Cg** as in text (for **लोकात्मा**). —^{d}) Dt D4.6.8.9 T3 M2 **-लोक-**(for **-भूत-**).

महेन्द्राय पुनः प्रादान्नियम्य बलिमोजसा ।
त्रैलोक्यं स महातेजाश्चक्रे शक्रवशं पुनः ॥ ११
तेनैष पूर्वमाक्रान्त आश्रमः श्रमनाशनः ।
मयापि भक्त्या तस्यैष वामनस्योपभुज्यते ॥ १२
एतमाश्रममायान्ति राक्षसा विघ्नकारिणः ।
अत्र ते पुरुषव्याघ्र हन्तव्या दुष्टचारिणः ॥ १३
अद्य गच्छामहे राम सिद्धाश्रममनुत्तमम् ।
तदाश्रमपदं तात तवाप्येतद्यथा मम ॥ १४
तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे सिद्धाश्रमनिवासिनः ।
उत्पत्योत्पत्य सहसा विश्वामित्रमपूजयन् ॥ १५

G. I. 32. 19
B. I. 29. 26
L. I. 27. 18

11 Śi D1–3.5.7.12 om. 11. —^{b}) G2 निशम्य (sic) (for °यम्य). —^{c}) D9 T3 G1.3 सुमहातेजाश् (for स महा°). —^{d}) T2 चक्र° (sic) (for शक्रवशं). —For 8^{c}–11, Ñ V B D10.13 subst., while D11 subst. l. 1 and 3 for 8^{c}–9^{b}, ins. l. 6-8 after 10^{ab} and subst. l. 9–10 for 11 :

727* तस्मिन्कर्मणि संसिद्धे तव सत्यपराक्रम ।
कश्यपस्य तु वीर्येण अदित्यां गर्भसंभवः ।
एवमुक्तः सुरैर्विष्णुर्वामनं रूपमास्थितः ।
वैरोचनिमुपागम्य त्रीनयाचत विक्रमान् ।
लब्ध्वा च त्रीन्क्रमान्विष्णुः कृत्वा रूपमथाद्भुतम् । [5]
त्रिभिः क्रमैस्तथा लोकानाजहार त्रिविक्रमः ।
एकेन हि पदा कृत्स्नां पृथिवीं सोऽध्यतिष्ठत । —
द्वितीयेनाम्बरं व्योम द्यां तृतीयेन राघव । —
तं च बद्धाञ्जलिं कृत्वा पातालतलवासिनम् ।
त्रैलोक्यराज्यमिन्द्राय ददावुद्धृत्य कण्टकम् । [10]

[(l. 1) D11 सिद्धे कर्मणि तस्मिन्वै (for the prior half). B3 भव; D13 न च (for तव). Ñ2 B3 D11.13 °क्रमः (D11 °मं) (for सत्यपराक्रम). —All the above MSS. (except B3) om. l. 2. —(l. 3) D10 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 5. D11 भगवान्नुनंदन (for the post. half). —D11 om. l. 4 and 5. —(l. 4) V4 °चनम् (for वैरोचनिम्). D13 °गत्य (for उपागम्य). Ñ1 B3 संक्रमान्; V3.4 पद(V4 °दान्)क्रमान् (hypermetric) (for विक्रमान्). V1 B1 D13 त्रीनयाचत्स वि(D13 °त्पद)क्रमान् (for the post. half). —(l. 5) Ñ1 त्रीन्विक्रमान्; Ñ2 wrongly om. क्रमान्; D13 °न्पदान् (for च त्रीन्क्रमान्). V2 पदानि त्रिः क्रमन्विष्णुः (for the prior half). Ñ1 illeg. (for कृत्वा). —(l. 6) B1 पदैस (for क्रमैस्). Ñ2 V2 B2.4 D10 तदा (for तथा). V4 विष्णुर् (for लोकान्). —(l. 7) V4 B4 [s]म्य° (for ऽध्यतिष्ठत). —(l. 8) D11 [अ]प्ययं (for [अ]व्ययं). D11 तृतीयार्थं च (for द्यां तृतीयेन). B1 तृतीयेन सुरालयं (for the post. half). —(l. 9) V4 तथा; B1 यं च; D11 तव (sic) (for तं च). Ñ1 V4 B1.2.4 D11 बद्धा बलिं; B3 बद्धा° (for बद्धाञ्जलिं). —(l. 10) Ñ1 मित्राय (for इन्द्राय). V4 उद्धृतकंटकः.]

12 ^{a}) Śi V2–4 B Dt D2.4.6.8.10.14 T1.3 Ct [ए]व; G1.3 M4 [ए]वं (for [ए]ष). Śi °क्रांतम्; Ñ V B D10.13 पूर्वाध्युषित (V1.2 °तम्; V3 °ता [sic]) (for पूर्वमाक्रान्त). —^{b}) Śi D14 (after corr. as in text) आश्रमं; T3 ह्याश्रमः; M4 त्वाश्रमः. Śi °शनं; Ñ V B D10.13 पुण्यकर्मणा; Cg as in text (for श्रमनाशनः). —^{c}) D13 अद्य (for मया). Śi D2.5.12 तु°; V4 D3.7 भक्त्यापि (by transp.) (for [अ]पि भक्त्या). All MSS. (except T1.2 G2.4 M1) [ए]व; Cg.k as in text (for [ए]ष). —^{d}) Śi D12 M2 [उ]पसेव्यते; Ñ V B D4.10.11.13 G3 निषेव्यते; G1 [उ]पयुज्यते; Cm.g.k as in text (for [उ]पभुज्यते).

13 ^{a}) Dt D6.8 Ct एनम्; T3 वामन-; G1 M3 एतद्; G4 एवम्; Cm.g.k as in text (for एतम्). Śi D1–3.5.7.9.12 अत्र ते राक्षसा राम; M4 एतत्तदाश्रमपदं. —^{b}) Śi D1.2.5.7.9.12 मम ये (Śi D5 ते); D3 समये (for राक्षसा). M4 राक्षसौ विघ्नकारिणौ. —^{c}) Śi D1.5.9.12 ते त्वया; D2.3.7 त्वया तैः; D11 त्वया च; T3 तत्र°; M4 यत्र° (for अत्र ते). —^{d}) D11 M4 हंतव्यौ दुष्टचारिणौ. —For 13, Ñ V B D10.11 (l. 1 for 13^{ab} only).13 subst. :

728* अत्र तौ राक्षसौ वीर यज्ञविघ्नकरौ मम ।
हन्तव्यौ स्वेन वीर्येण त्वया नरवरात्मज ।

[(l. 1) Ñ2 B3 D10 तत्र; D13 यत्र (for अत्र). D11 राम (for वीर). Ñ1 illeg.; V2 °कर्मविधौ (for यज्ञविघ्नकरौ). —(l. 2) B4 शरवर्षेण; D13 येन° (for स्वेन वीर्येण). V4 वरनृपा° (for नरवरात्मज).]

14 ^{a}) M4 अभि- (for अद्य). Śi Ñ V B D1–3.5.7.10–13 एवमे(V1.4 B1 °तदे; D1.2 °तमे; D3.7.12 °नमे)वाभि(V1 °व हि)गच्छामः (D10 *pr. m.* marg. °वातिपृच्छामः). —D10 om. (hapl.) 14^{b}–15^{a}. —^{b}) Ñ V B D11.13 सिद्धा(V4 स्थित्वा)श्रमपदं वयं (V3 विधौ; V4 च यत्; D11 वरं; D13 मम). —^{c}) Śi Ñ V B D1.3.5.7.11 13 M4 स्वम्; D2 सिद्ध-; D9 तथा; G3 तव; Cm.g.k.t as in text (for तद्). D1–3.7 आश्रममिदं (D3.7 °मं). Śi Ñ V1.3.4 B D1–3.5.7.11.12 रामः; V2 चापि; D13 नाम; G4 तौ तु (for तात). —^{d}) Śi D1.5.12 तवा(D5 °था)प्येषः; B1 तथा°; G3 यथा ह्येतत् (for तवाप्येतद्). V2 सुखी; G3 तथा; Cm.g.k.t as in text (for यथा). D2 यथा तव तथा मम; D3.7 यथा मम तथा तव. —After 14, Dt D4.6.8.9.14 S (D4.9.14 S om. l. 1; Cg comm. on l. 2-3; Ct on l. 3 only) ins. :

729* इत्युक्त्वा परमप्रीतो गृह्य रामं सलक्ष्मणम् ।
प्रविशन्नाश्रमपदं व्यरोचत महामुनिः ।
शशीव गतनीहारः पुनर्वसुसमन्वितः ।

[(l. 2) D4 T3 स प्रविश्य; M4 प्रविशंस्तु (for प्रविशन्). —(l. 3) M4 शुक्लपक्ष- (for पुनर्वसु-).]

15 D10 om. 15^{a} (cf. v.l. 14). —^{a}) V4 B4 D2.3.7 तान् (for तं). M4 transp. तं and दृष्ट्वा. Śi D1–3.5.7.12

G. I. 32. 20
B. I. 29. 27
L. I. 27. 19

यथार्हं चक्रिरे पूजां विश्वामित्राय धीमते ।
तथैव राजपुत्राभ्यामकुर्वन्नतिथिक्रियाम् ॥ १६
मुहूर्तमथ विश्रान्तौ राजपुत्रावरिंदमौ ।
प्राञ्जली मुनिशार्दूलमूचतू रघुनन्दनौ ॥ १७
अद्यैव दीक्षां प्रविश भद्रं ते मुनिपुंगव ।
सिद्धाश्रमोऽयं सिद्धः स्यात्सत्यमस्तु वचस्तव ॥ १८
एवमुक्तो महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
प्रविवेश तदा दीक्षां नियतो नियतेन्द्रियः ॥ १९
कुमारावपि तां रात्रिमुषित्वा सुसमाहितौ ।
प्रभातकाले चोत्थाय विश्वामित्रमवन्दताम् ॥ २०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टाविंशः सर्गः ॥ २८ ॥

M4 ऋषयः सर्वे; Ñ V1-3 B1-3 D11 [अ]भ्यागतं दूरात्; V4 [अ]भ्यागमन्दूरात्; B4 [अ]भ्यागतान्दूरात्; D13 स्वागतं दूरात् (for मुनयः सर्वे). —D10 reads 15^{bcd} in marg. —^{b}) Ś1 D5.12 तद्; D2.7 तथा; D3 illeg. (for सिद्धा-). —^{c}) G1 उत्प्लुत्योत्प्लुत्य; Cg.k.t उत्पत्योत्पत्य (as in text). Ś1 D1.5.12 प्रत्युद्गम्य यथान्यायं; Ñ V B D2.3.7.10.11.13 प्रत्युद्गम्य महात्मानं(D2.3.7 [before corr. °बाहो] °नो).

16 ^{a}) G4 यथार्षं; Cg यथार्हं (as in text). Ś1 D1-3.5.7.11.12 कृत्वा पूजां यथान्यायं. —^{b}) D1 धीमतः; D2.7 धर्मतः; D3 illeg. (for धीमते). —For 16^{cd}, Ś1 D1-3.5.7.12 subst.:

730* काकुत्स्थयोरपि तथा पूजां चक्रुर्महर्षयः ।

[D3 ककुत्स्थ*रपि. Ś1 D5.12 तदा (for तथा).]

—For 16, Ñ V B D10.13 subst., while D11 subst. l. 2 only for 16^{cd}:

731* प्रविष्टाय ददुश्चास्मै पाद्यार्घ्यासनसत्क्रियाम् ।
रामलक्ष्मणयोश्चापि सत्क्रियां प्रददुर्द्विजाः ।

[(l. 1) Ñ1 B2 (marg.) तत°; V3 च दत्त्वास्मै; V4 °स्तस्मै (for ददुश्चास्मै). V2 प्रददुश्चोपविष्टाय (for the prior half). V1.2 B1 पाद्यार्घासन-; V4 पाद्यासन- (submetric) (for पाद्यार्घ्यासन-). B3 -सत्क्रियाः (for -सत्क्रियाम्). —(l. 2) Ñ1 illeg. up to सत्क्रि.]

17 ^{a}) Ś1 B1 D2.3.5.7.12 Cg इव; D1 तत्र; D9 M4 अपि (for अथ). D4 मुहूर्तमितविश्रांतौ. —^{b}) Ś1 D1-3.5.7.12 महाबलौ; M4 अनिंदितौ (for अरिंदमौ). Ñ V B D10.11.13 ततस्तौ(D11 तत्र तौ)रामलक्ष्मणौ. —^{cd}) Ś1 D5.12 T2.3 (all sic) प्रांजलिर् (for प्राञ्जली). Ś1 D5.12 उवाच मधुरं वचः; D1-3.7 ऊचतुर्मधुराक्षरं (D1 °रं वचः) (for ^{d}). Ñ V B D10.13 त(V3 स)मूचतुर्मुनिं(Ñ1 °द्विज)वरं विश्वामित्रं कृतांजली; D11 तमूचतुर्मुनिचि(व)रं राघवौ मधुरं वचः.

18 ^{a}) V3 प्रदिश (for प्रविश). —^{b}) D3 तेन (hypermetric) (for ते). B4 -सत्तम (for -पुंगव). —^{c}) G4 M2 Cg.k.t सिद्धिः (for सिद्धः). Ś1 V4 B4 D5.12 तु; Ñ V1-3 B1-3 D1-3.7.10.11.13 [अ]स्तु; Cg.k as in text (for स्यात्). —^{d}) M4 wrongly repeats चस्तव in वचस्तव. Ś1 D1-3.5.7.12 सत्यमेवास्तु ते(Ś1 D5.12 मे)वचः; Ñ V B D10.11.13 सं(V2 सु)सिद्धे(D13 °विदे) तव कर्मणि; Cg.k.t as in text (for ^{d}).

19 ^{a}) Ñ V B D10.11.13 तयोरेतद्वचः श्रुत्वा. —After 19^{a}, D11 ins. the post. half of l. 1 and prior half of l. 2 of 732*. —^{b}) Ñ1 V B2 °मनाः; Ñ2 B3 (m. also as in text) D10.13 °त्मनोः; Dt D6.8.14 T1.2 G2.4 M2.4 °नृषिः (for महामुनिः). —^{cd}) D4 ततो (for तदा). Cg.k.t नियतो (as in text). Ñ V B D10.11.13 आदिदे(V °विवे)श तथेत्युक्त्वा दीक्षां तदहरेव(D11 तदेहैव [sic])तु (Ñ B2.3 D10 च). —For 19, Ś1 D1-3.5.7.12 subst.:

732* रामस्य तु वचः श्रुत्वा दीक्षां संहृष्टमानसः ।
जग्राह स महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।

[D7 transp. l. 1 and 2. —(l. 1) D1-3.7 वचनं (for तु वचः). —D11 ins. from the post. half of l. 1 up to the prior half of l. 2 after 19^{a}. D1-3 तां दीक्षामनसूयया; D7 दीक्षामनुससूयथा (sic) (for the post. half). —(l. 2) D1-3.7 प्रविवेश; D11 °सु- (for जग्राह स). D3 om. (hapl.) from the post. half up to 20°.]

20 D3 om. 20^{abc} (cf. v.l. 19). —^{a}) Dt D6.8 G3 M2 Cv.r.m.t इव; T1.2 अथ (for अपि). D2 प्राप्य (for रात्रिम्). D12 repeats वपि तां रात्रिम्. Ñ V1.3.4 B D10.11.13 रामोपि तां तत्र निशाम् (B4 नि*); V2 रामोपि रजनीं तत्र (with hiatus). —^{b}) B4 *षित्वा. Ñ V B D10.11.13 सहलक्ष्मणः; M2 रघुनंदनौ (for सुसमाहितौ). Ś1 D1.2.5.7.12 अतिवाह्य (D1 सुखं सुप्य; D2.7 सुखमुष्य)समाहितौ. —After 20°, Dt D4.6.8.9.14 S (Cg.k.t comm. on l. 2-3) ins.:

733* पूर्वां संध्यामुपास्य च ।
प्रशुची परमं जाप्यं समाप्य नियमेन च ।
हुताग्निहोत्रमासीनं.

२९

अथ तौ देशकालज्ञौ राजपुत्रावरिंदमौ ।
देशे काले च वाक्यज्ञावब्रूतां कौशिकं वचः ॥ १
भगवञ्श्रोतुमिच्छावो यस्मिन्काले निशाचरौ ।
संरक्षणीयौ तौ ब्रह्मन्नातिवर्तेत तत्क्षणम् ॥ २
एवं ब्रुवाणौ काकुत्स्थौ त्वरमाणौ युयुत्सया ।
सर्वे ते मुनयः प्रीताः प्रशशंसुर्नृपात्मजौ ॥ ३
अद्य प्रभृति षड्रात्रं रक्षतं राघवौ युवाम् ।
दीक्षां गतो ह्येष मुनिर्मौनित्वं च गामिष्यति ॥ ४
तौ तु तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रौ यशस्विनौ ।
अनिद्रौ षडहोरात्रं तपोवनमरक्षताम् ॥ ५
उपासांचक्रतुर्वीरौ यत्तौ परमधन्विनौ ।
ररक्षतुर्मुनिवरं विश्वामित्रमरिंदमौ ॥ ६

G. I. 33. 6
B. I. 30. 6
L. I. 28. 6

[(l. 1) D9 G1.3 M2 संध्यां पूर्वाम् (by transp.). D9 उपास्यत.—D9 G1.2.4 M om. (hapl.) l. 2.—(l. 2) T3 Cg.k जप्यं (for जाप्यं). D4.14 T1.2 G3 Cg स्पृष्टो (G2 °ष्टो) दक्षौ (T2 G3 °क्षं) शुची जा (D4.14 T1.2 ज)प्यं (for the prior half).] —a) Ñ V B D10.11.13 अवंदत; D3 अविदतां (for अवन्दताम्).—After 20, Ś1 D5.12.13 ins.:

734* हृत्थं विनीय रजनीमथ तौ प्रभाते
कौतूहलेन धरणीरुहपङ्क्तिमुच्चाम् ।
पुष्पानतां मृगगणैरभितः प्रकीर्णां
पत्रोत्तरां ददृशतुः प्रमदाकुलाक्षौ ।

[(l. 1) L (ed.) धरणीं (for रजनीम्).—(l. 2) L (ed.) धरणीं सह- (for धरणीरुह-).—(l. 3) D5.12 °ननां (for पुष्पानतां). Ś1 प्रकीर्ण- (for प्रकीर्णां).—(l. 4) D13 पत्रांतरां (for पत्रोत्तरां). D5.12.13 हर्षाकुलाक्षौ (submetric).]

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 Dt D1.4.10 om. V (V1 before रामायणे) B D11 आदि°; D3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Dt D4.6.8.14 S om. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9.10.12 सिद्धा(V3 विश्वामित्रा)श्रमनि(Ñ2 om. नि)वासः (V2 °वेशः); D11 राक्ष(स)वधः.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.11 12 om. Ñ2 B2.3 D9.10 32; V2 34; V3 31; Dt D4.6.8.14 S 29; D1.7 22; D2 23. D13 -कांडे-श्रम-नाम.—After colophon, T2 G1.2.4 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री.....मः.

29

☞ For Sarga 29, Ñ V B D10.11.13 have a different version which is given at the end.

1 a) D12 अष्टा (sic) (for अथ).—b) Ś1 D1–3.5.7.12 महाबलौ (for अरिंदमौ).—c) D4 देशकालेषु; D6 T2 G4 M3(after corr. *sec. m.* as in text).4 देशकाले च. Ś1 D1–3.5.7.9.12 देशं(D5 °श)कालं च (D5 तु) विज्ञाय; T3 G3 M2 तं तु (T3 तत्र) देवर्षिसंकाशम्.—d) D4 ब्रूवतां (metathesis?); Cm.g.k.t as in text (for अब्रूतां). Ś1 D1–3.5.7.9.12 व्याजहतुरिदं वचः.

2 a) G1 M4 ज्ञातुम् (for श्रोतुम्). D3.6 इच्छामो (for इच्छावो). M3 हुताग्निहोत्रमिच्छावो.—b) D2 काल- (for काले).—c) Ś1 D1–3.5.7.12 रक्षणीयावितो (D1 °तौ; D2.3.7 °ति); D14 T1 G1 संशिक्षणीयौ तौ; T2 सुशिक्षणीयौ तौ; T3 तं सीक्षणीयौ तौ (sic); Cm.g.k.t as in text (for संरक्षणीयौ तौ). Dt D6.8 ब्रूहि (for ब्रह्मन्).—d) Ś1 D5.7.12 स क्षणः; D1 (marg. gloss स क्षणो न अतिवर्तेत न लुप्यते (प्येत) तथा कार्यं).3 सः क्षणः; D2 रक्षणं; D9 तं क्षणं; M3 तत्क्षणः; Cv.m.g.k.t as in text (for तत्क्षणम्).

3 a) T3 -ब्रुवौ तौ (for ब्रुवाणौ). Ś1 D1–3.5.7.12 ब्रुवतोस्तु (D1 °रे) तयोरेवं(D5.12 °व).—b) T3 त्वरमाणा (sic) (for °माणौ). Ś1 D5.12 हृष्टयोः परिपृच्छतोः; D1–3.7 हृष्ट(D1 °ष्ठ)-योः प्रयुञ्जतोः.—c) M3 (after corr. *sec. m.* as in text) सर्वे (for सर्वे). D4 तु; Ck as in text (for ते). Ś1 प्रीत्या (for प्रीताः).—d) D12 प्रसंसतुस् (sic); T3 प्रशदंसुर् (sic); Cv.r.m.g.k as in text (for प्रशशंसुर्). Ś1 D1–3.5.7.12 तयोर्वचः; D14 नृ * * * (for नृपात्मजौ).

4 D2 om. 4.—b) Dt D4.8.9 M3.4 रक्षतां; D6 रक्षंतौ; T2 रक्षितौ; T3 रक्षितां; G1 रक्ष्यतां; G3.4 रक्षेतां; Cg as in text (for रक्षतं). G1 इति (for युवाम्). Ś1 D5.12 तिष्ठतां वत्स यंत्रितौ; D1.3.7 स्थीयतां(D3 °ता) वत्स यंत्रितौ.—c) D9 दीक्षा- (for दीक्षां). Ś1 D1.3.5.7.12 दीक्षागतो हि भगवान्.—d) T2 M4 मौनत्वं; Cm.g.k.t as in text (for मौनित्वं). Ś1 D1.3.5.7 मुनिरेष यथाच(D1 °ब)लः; D12 मुनिरेष महाबलः.

5 a) Cg तौ (as in text). Ś1 D1–3.5.7.12 तेषां; D4 T3 तौ च (for तौ तु).—b) Ś1 D1–3.5.7.12 अतिष्ठतां (for यशस्विनौ).—c) Dt D8.9.12 M3 अनिद्रं; D14 om. (for अनिद्रौ).—d) T3 M3 तपोधनम् (for तपोवनम्). Ś1 रक्षमाणौ तपोनिधिं; D1–3.7 रक्षमाणौ तपोवनं(D2 °ने); D5.12 रक्षमाणौ तपोधनं.

6 Ś1 D1–3.5.7.12 om. 6.—a) M2 उवासां-; Cm.g as in text (for उपासां-).—b) T2 यत्नौ; Cm.g.t as in text (for यत्तौ). G1 -धार्मिकौ; Cg.k.t as in text (for -धन्विनौ).—c) D4 T3 G1 मुनिं(G1 °निर्) वीरौ (for मुनिवरं).—d) Dt D8 अरिंदमं.

G. 1. 33. 7
B. 1. 30 7
L. 1. 28. 7

अथ काले गते तस्मिन्षष्ठेऽहनि समागते ।
सौमित्रिमब्रवीद्रामो यत्तो भव समाहितः ॥ ७
रामस्यैवं ब्रुवाणस्य त्वरितस्य युयुत्सया ।
प्रजज्वाल ततो वेदिः सोपाध्यायपुरोहिता ॥ ८
मन्त्रवच्च यथान्यायं यज्ञोऽसौ संप्रवर्तते ।
आकाशे च महाञ्शब्दः प्रादुरासीद्भयानकः ॥ ९
आवार्य गगनं मेघो यथा प्रावृषि निर्गतः ।
तथा मायां विकुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम् ॥ १०
मारीचश्च सुबाहुश्च तयोरनुचरास्तथा ।
आगम्य भीमसंकाशा रुधिरौघानवासृजन् ॥ ११
तावापतन्तौ सहसा दृष्ट्वा राजीवलोचनः ।
लक्ष्मणं त्वभिसंप्रेक्ष्य रामो वचनमब्रवीत् ॥ १२
पश्य लक्ष्मण दुर्वृत्तान्राक्षसान्पिशिताशनान् ।
मानवास्त्रसमाधूताननिलेन यथा घनान् ॥ १३

7 [a]) T3 रते (sic); Cg.t as in text (for गते). M4 षष्टे (for तस्मिन्). —[b]) Ś1 D1 (marg. gloss समारब्धे) -3.5.7 [उ]पकल्पिते; Dt D6.8.9 तथागते; D12 [उ]पकल्पते; Cvp समागताः (for समागते). M4 तस्मिन्नह्नि गतागते. —Ś1 D1-3.5.7.12 om. 7[c]-8[b]. —[c]) D9 सौमित्रम् (for सौमित्रिम्).

8 Ś1 D1-3.5.7.12 om. 8[ab] (cf. v.l. 7). D9 om. 8[cd]. —[c]) G2 M2 तदा (for ततो). Ś1 D2.7 वेदीं; D1.4.5.12 वेदी (for वेदिः). D3 तपोवेदी. —[d]) Ś1 D1.2.7 सोपाध्यायः (for सोपाध्याय-). Ś1 ससामगाः; D1 समाहिता; D2.7 समाहितः; D3 -समाहित(ा); D5 -ससामगा; T2 -पुरोहितौ; T3 -पुरःसरा; G2 -पुरोहिताः (for -पुरोहिता). D12 सोपाध्याया सममा (sic). All Cs gloss उपाध्याय and पुरोहित almost alike. —After 8, Dt D4.6.8.14 S Cg.k.t ins.:

735* सदर्भचमसस्रुक्का ससमित्कुसुमोच्चया ।
विश्वामित्रेण सहिता वेदिर्जज्वाल सर्त्विजा ।

[(l. 1) M1 सगर्भ- (sic) (for सदर्भ-). G3 -चमसि- (sic) (for -चमस-). —(l. 2) G2 महता; Ck मंडिता (for सहिता).]

9 [b]) D4 T3 M4 Cm °यं; G1 राज्ञो°; M2 °वै (for यज्ञोऽसौ). Cm.k.t संप्रवर्तते (as in text). Ś1 D1.5.7.12 यज्ञः (D5 °ज्ञं) समभिवर्तते (D1 °त); D2 यज्ञः समभिवर्तितः; D3 यज्ञः समनि(भि)वर्तते. —[c]) D6 [अ]त्र; G4 M2 तु; M3.4 सु- (for च). Ś1 Dt D1 महा- (for महाञ्). D3 राष्ट्रः (for शब्दः). —[d]) Ś1 D1-3.5.7.12 भयंकरः (for भयानकः).

10 [a]) D1 (marg. gloss) आवृत्य; D7 आचार्य(sic) (for आवार्य). D1.3 गमनं; D12 गगने; G1 गगनौ(sic) (for गगनं). Ś1 D1-3.5-7.12 T1 मेघा; T2 G1 M3 मेघौ; Cv.r.m.g.k as in text (for मेघो). —[b]) D9 प्रावर्ष (for प्रावृषि). Ś1 D2.3.5.7 चाभवन्; Dt D6.8 दृश्यते; D1 चाभवेत्; D12 वा भवेत्; T1 निर्गताः; T2 G4 M3.4 निर्गतौ; T3 गर्जति; G1 नर्दितः; Cg.k as in text (for निर्गतः). —[c]) D1 यथा; M2.3 ततो; Cg.k.t as in text (for तथा). D2.3 माया (for मायां). Ś1 D1-3.5.7.12 प्रकुर्वाणौ (for विकुर्वाणौ). —[d]) T3 अभ्य°; Cg.k.t as in text (for अभ्यधावताम्).

11 [b]) D1 तेषां (for तयोर्). D1-3.7 चानु°; D12 T1 (sic) अनुचरस् (for अनुचरास्). D14 T1.2 G2.4 M1 च ये; T3 तदा (for तथा). —[c]) M3.4 आगत्य(M4 °ता) (for आगम्य). Ś1 D1.2.5.12 °निह्नादा (D2 °दान्); D3.7 °निह्नादं; D4 T3 मेघ°; Cg as in text (for भीमसंकाशा). —[d]) D14 °रौघम् (for रुधिरौघान्). Ś1 (sic) D7 °सृजत्; T3 अपा°; Cm.t अवासृजन् (as in text). —After 11, Dt D4.6.8.9.14 S (Cm.k.t comm. on l. 1 and 3; Cg on l. 3 only) ins.:

736* सा तेन रुधिरौघेण वेदिर्जज्वाल मण्डिता ।
दृष्ट्वा वेदिं तथाभूतां सानुजः क्रोधसंयुतः ।
सहसाभिद्रुतो रामस्तानपश्यत्ततो दिवि ।

[G1 reads l. 1 as in Dt also. —(l. 1) Dt D8 T1 तां (for सा). Dt D6.8 वेदी(D6 °दिं) वीक्ष्य समुक्षितां (for the post. half). —Dt D6.8.9 T3 G1.3 M2-4 om. l. 2. —(l. 3) D4 °द्रुता (for [अ]भिद्रुतो). G1 ताव् (for तान्). G2 तथो (for ततो). D9 तावपश्यंत तेपि हि (for the post. half).]

12 [a]) G2 [आ]प*तौ (for [आ]पतन्तौ). Ś1 D1-3.5.7.12 स तानापत(D12 °*)तो दृष्ट्वा. —[b]) Ś1 D1-3.5.7.12 रामो (for दृष्ट्वा). —[c]) D9 त्वथ°; G1 च हि°; M2 चापि°; M3 तमभिप्रेक्ष्य (for त्वभिसंप्रेक्ष्य). Ś1 D1-3.5.7.12 उवाच लक्ष्मणं वाक्यं. —[d]) Ś1 D2.3.5.7.12 निर्व्यथः(D2 °व्यथा [sic]) प्रहसन्निव; D1 इत्यर्थं प्रहसन्निव; G1 धृतिमात्राघवोब्रवीत्.

13 [a]) Ś1 D1-3.5.7.12 दुर्वृत्त (for दुर्वृत्तान्). —[b]) G4 भीमविक्रमान्; Cg as in text (for पिशिताशनान्). Ś1 D1-3.5.7.12 राक्षसापसदं मया. —[c]) Ś1 D5.12 मानवेन समाधूतम्; D1-3.7 मानवास्त्र(D2 °स्त्रे[sic])समाधूतम्(D1 marg. gloss मनुस्तु वैवस्वतः तद्दैवतमस्त्रं मानवास्त्रं); D9 पावनास्त्रसमाधूतान्; Ck.t as in text (for [c]). —[d]) Ś1 D1-3.5.7.12 तृणं; G1 हनान् (sic) (for घनान्). —After 13, Ś1 (marg.) Dt D4.6.8 T3 (Ct comm. on l. 1) ins.:

737* करिष्यामि न संदेहो नोत्सहे हन्तुमीदृशान् ।
इत्युक्त्वा वचनं रामश्चापे संधाय वेगवान् ।

[(l. 2) T3 वीर्यवान् (for वेगवान्).]

On the other hand, G2 M1 ins.:

738* एवं वदन्तं तं दृष्ट्वा धनुःप्रवरपाणिनम् ।
बालोऽयमिति विज्ञाय तमनादृत्य दुर्मती ।
विश्वामित्रस्य तां वेदिं(M1 °दीं)सत्वरावभ्यधावताम् ।
तावुद्वीक्ष्य त्वरन्रामश्चापमायम्य वीर्यवान् ।

मानवं परमोदारमस्त्रं परमभास्वरम् ।
चिक्षेप परमक्रुद्धो मारीचोरसि राघवः ॥ १४
स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहतः ।
संपूर्णं योजनशतं क्षिप्तः सागरसंप्लवे ॥ १५
विचेतनं विघूर्णन्तं शीतेषुबलपीडितम् ।
निरस्तं दृश्य मारीचं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १६
पश्य लक्ष्मण शीतेषुं मानवं धर्मसंहितम् ।
मोहयित्वा नयत्येनं न च प्राणैर्वियुज्यते ॥ १७
इमानपि वधिष्यामि निर्घृणान्दुष्टचारिणः ।
राक्षसान्पापकर्मस्थान्यज्ञघ्नान्रुधिराशनान् ॥ १८
विगृह्य सुमहच्चास्त्रमाग्नेयं रघुनन्दनः ।
सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्धः प्रापतद्भुवि ॥ १९
शेषान्वायव्यमादाय निजघान महायशाः ।
राघवः परमोदारो मुनीनां मुदमावहन् ॥ २०
स हत्वा राक्षसान्सर्वान्यज्ञघ्नान्रघुनन्दनः ।
ऋषिभिः पूजितस्तत्र यथेन्द्रो विजये पुरा ॥ २१
अथ यज्ञे समाप्ते तु विश्वामित्रो महामुनिः ।
निरीतिका दिशो दृष्ट्वा काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ २२
कृतार्थोऽस्मि महाबाहो कृतं गुरुवचस्त्वया ।
सिद्धाश्रममिदं सत्यं कृतं राम महायशः ॥ २३

G. I. 33. 24
B. I. 30. 26
L. I. 28. 23

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनत्रिंशः सर्गः ॥ २९ ॥

---

14 [a]) D9 पावनं (for मानवं). Ct परमोदारं (as in text). ❀ Ck: उदारः श्रेष्ठः। ❀ Ś1 D5.12 स मनोः(Ś1 मुनेः) परमोदग्रम्; D1.3.7 स मनोः पवनोदग्रम्; D2 स मन्ये पर्वतोदग्रम्. —[b]) Ś1 D1-3.5.7 -दुर्जयं; D12 -दुर्भयं (for -भास्वरम्). —[c]) D7 परमं; T1.2 समरे (for परम-).

15 [b]) D1 (marg. gloss) सम्यक् आकर्णपूर्णं समाहतः; D2 G4 M3 समाहितः; T3 स मोहितः (for समाहतः). D9 पावनेनोपि(after corr. °प)वाहितः. —[c]) D7.12 संपूर्ण-; T3 संपूर्णे (for संपूर्णं). T3 -शते (for -शतं).

16 [a]) D2.3.7 विचेतसं; D4 अचेतनं; G2 विचेतन-; Cm.g.t as in text (for विचेतनं). D4 व्यघूर्णतं. ❀ Cm.t: अत एव विघूर्णमानं। ❀ —[b]) Ś1 -वर- (for -बल-). Ś1 D1-5.7.9.12.14 T G2 M -ताडितं (for -पीडितम्). —[c]) T3 प्रेक्ष्य; Cg.k.t as in text (for दृश्य). Ś1 D1-3.5.7.12 मारीचं निह(D5 °र्बृ)तं दृष्ट्वा.

17 [a]) D1-3.7 शीघ्राखं; Cr.m.t as in text (for शीतेषुं). —[b]) D3 मानव- (for मानवं). Ś1 D5.12 °शोभितं; Dt D6.8.9 Ct मनु° (for धर्मसंहितम्). —[c]) G2 होमयित्वा (by metathesis) (for मोहयित्वा). Ś1 D1-3.5.7.9.12 [अ]नयद्दूरं. —[d]) Ś1 D1.5.12 व्ययोजयत्; D2 वियोजयेत्; D3.7 Cm व्य(D7 वि[sic])युज्यत; D14 नियुज्यते; Ct as in text (for वियुज्यते). D1 (marg. gloss) एतन्मानवाखं एनं मारीचं मोहयित्वा दूरमनयच्च परं प्राणैर्न वियोजयत्.

18 [a]) Ś1 D1-3.5.7.9.12 इमांस्तु निहनिष्यामि. —[b]) D1 काम°; D2.3.7 पापकारिणः (for दुष्टचारिणः). D9 सुबाहु-प्रभृतीनहं. —[c]) Ś1 -कर्मज्ञान् (for -कर्मस्थान्). —After 18, Dt D6.8 ins.:

739* इत्युक्त्वा लक्ष्मणं चाशु लाघवं दर्शयन्निव ।

19 [ab]) T3 प्रगृह्य; G1.3 M2-4 Cg संगृह्य (for विगृह्य). Ś1 D1.5.9.12 स गृहीत्वास्त्रमाग्नेयं; D2 स तु गृहीत्वा चाग्नेयं; D3.7 स(D7 सं)गृहीत्वास्त्रमार्गेण (for [a]). Ś1 D1-3.5.7.9 चिक्षेप; D12 विक्षेप (for आग्नेयं). D4.14 T1.2 G2.4 M1 संगृह्याखं ततो रामो दिव्यमाग्नेयमद्भुतं (G2 M1 °मुत्तमं). ❀ Cg: अद्भुतं यथा तथा चिक्षेप। ❀ —[c]) D9 सुबाहोरसि (sic); G2 सुबाहुरति- (for सुबाहूरसि). Ś1 D5 गृहीत्वा वक्षसि स्थाने (D5 °नं); D1.2 सुबाहोर्वक्षसि क्रुद्धः; D3.7 सुबाहोरसि सं(D7 तं)क्रुद्धः; D12 गृहीत्वा वत्वयिस्थानं (sic). —[d]) M4 हतः (for विद्धः). D3 च (for प्र-). Ś1 D5.12 सुबाहुं पातयद्भुवि.

20 [a]) D14 शमान्; Cg as in text (for शेषान्). Ś1 D2.3.7.12 वायव्येन तु(D2 च) तान्शेषान्; D1 वायवेन ततः शेषान्; D5 शेषाव्येन (sic) तु तान्शेषान्. —[b]) Ś1 D1-3.5.7.12 निशाचरान्; M3 महाबलः (for महायशाः). —[c]) Ś1 D1-3.5.7.12 रामं तमथ(D2 °मुप; D5 °मप्य)संहृष्टा. —[d]) G1 आहरन्; M3 (after corr. *sec. m.*) आवहत् (for आवहन्). Ś1 D1-3.5.7.12 मुनयः प्रत्यपूजयन्.

21 [a]) T3 हता (sic) (for हत्वा). —[b]) D2 रुधिराशनान् (for रघुनन्दनः). —[c]) T3 सम्यक् (for तत्र). Ś1 D1-3.5.7.12 ऋषिभ्यः प्राप्तवान्पूजां. —[d]) Ś1 D1-3.5.7.12 T3 G1 विजयी (for विजये). D9 पुरः; D12 पुरां (for पुरा). —After 21, M4 ins. l. 45-47 of 742* with v.l. जयेति for जयेन in l. 46.

22 [a]) M4 तस्मिन् (for अथ). Ś1 D1-3.5.7.12 यज्ञसमाप्तौ; D6 यज्ञ° (sic) (for यज्ञे समाप्ते). D12 वा; M4 [अ]थ (for तु). —[b]) M2 महाद्युतिः; M4 महायशाः (for °मुनिः). —[c]) Ś1 D5 निरीतिकां; D1 निरातकां; D2 निरृतैकां; D3 निर्नैर्ऋतां; D6(before corr. as in text)नैरीतिका; D7 निर्नैर्ऋतां; D9 निरातंका; all Cs as in text (for निरीतिका). Ś1 D1-3.5.7 दिशं (for दिशो). D12 निरुपद्रवां दिशां दृष्ट्वा; M4 दृष्ट्वाश्रमं कृतक्षेमं.

23 [a]) G3 [s]हं (for ऽस्मि). M4 कृतो राम (for महाबाहो). —[c]) T3 पुण्यं; Cm.k.t as in text (for सत्यं).

Ś1 D1.3.5.7.9.12 सिद्धाश्रमनिवासा(D9 °सी)नां; D2 वनप्रस्थनिवासानां. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 क्षेमं; Dt D6.8 M4 वीर (for राम). Ś1 D5.12 महात्मनां; D1–3.7.9 महाबल (D2 °ल:); M2.3 महायशा: (for °यश:). —After 23, Dt D6.8 ins. :

740* स हि रामं प्रशस्यैवं(Dt °व) ताभ्यां संध्यामुपागमत् ।

On the other hand, D5.12 ins.; D11.13 ins. after 742* :

741* अथ निहत्य निशाचरमण्डलं
घननिभं शुशुभे रघुनन्दनः ।
तिमिरजालमतीव सुदुःसहं
दिनकरो हि विधूय यथाम्बरे ।

[(l. 4) D5 प्र(marg.) (for हि).]

—For sarga 29, Ñ V B D10.11.13 subst. :

742* (1) तदा च देशकालज्ञो रामः सत्यपराक्रमः ।
कालयुक्तमिदं वाक्यं विश्वामित्रमुवाच ह ।
(2) भगवञ्श्रोतुमिच्छामि कस्मिन्काले निशाचरौ ।
मया तौ प्रतिषेद्धव्यौ यज्ञविघ्नकरौ तव ।
(3) रामस्यैतद्वचः श्रुत्वा विश्वामित्रादयस्तदा । [5]
सर्वे ते मुनयः प्रीताः सप्रशंसमथाब्रुवन् ।
(4) अद्य प्रभृति राम त्वं षड्रात्रं रक्ष तत्परः ।
दीक्षां गतो ह्येष मुनिर्मौनं संकल्पयिष्यति ।
(5^{ab}) तेषामेतद्वचः श्रुत्वा मुनीनां भावितात्मनाम् ।
उद्यम्य कार्मुकं तस्था रामस्तत्र सलक्ष्मणः । [10]
(5^{cd}) अनिद्र एव षड्रात्रं संरक्षन्स मुनेः क्रतुम् ।
राक्षसागमनाकांक्षी निश्चलः स्थाणुवत्स्थितः ।
(7^{ab}) कालेऽथाभ्यागते तस्मिन्षष्ठेऽहनि महात्मनः ।
स्थापयांचक्रिरे वेदीं मुनयः संशितव्रताः ।
मन्त्राज्यवांश्च विधिवत्स यज्ञः समपद्यत । [15]
(8^{cd}) प्रजज्वाल च सा वेदी सोपाध्याया समाहिता ।
(9^{cd}) अथाकाशे समभवत्सहसैव महास्वनः ।
(10) नीलाम्बुदस्य गगने प्रावृषीवाभिगर्जतः ।
तथा मायां प्रकुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम् ।
(11^{ab}) मारीचश्च सुबाहुश्च तयोश्चानुचरास्तथा । [20]
आगता वेगवन्तश्च सर्वे च वातरंहसः ।
(12) स तानापततो दृष्ट्वा रुधिरौघप्रवर्षिणः ।
उवाच लक्ष्मणं वाक्यं रामो राजीवलोचनः ।
पश्य लक्ष्मण मारीचं महाशनिसमस्वनम् ।
सपदानुगमायान्तं सुबाहुं च निशाचरम् । [25]
एतावद्य मया पश्य नीलाञ्जनचयोपमौ ।
(13^{cd}) अस्मिन्क्षणे समाधूतावनिलेनाम्बुदाविव ।
(14) मानवास्त्रं ततो रामः प्रगृह्यास्त्रविशारदः ।
मारीचोरसि चिक्षेप नातिकोपसमन्वितः ।
(15) स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहतः । [30]
संपूर्णं योजनशतं क्षिप्तो वेगानिलेरितः ।
स तेन शरवेगेन नीतः सागरमूर्धनि ।
पपाताचलसंकाशो भीवेपथुसमन्वितः ।
(16) विचेतसं घूर्णमानं मानवास्त्रबलेरितम् ।
मारीचं पतितं दृष्ट्वा रामो लक्ष्मणमब्रवीत् । [35]
(17) पश्य लक्ष्मण मारीचं मानवास्त्रसमाहतम् ।
मोहयित्वानयद्दूरं न च प्राणैर्व्ययोजयत् ।
(18) इमांस्त्वन्यान्हनिष्यामि सुबाहुप्रभृतीन्क्षणात् ।
यज्ञघ्नान्राक्षसान्घोरान्रुधिरामिषभोजनान् ।
(19) प्रगृह्यास्त्रमथो दिव्यमाग्नेयं रघुनन्दनः । [40]
सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्धो न्यपतद्भुवि ।
(20) अन्यानपि च वायव्यमस्त्रमादाय राघवः ।
निजघान स रक्षांसि मुनीनां वर्धयन्मुदम् ।
(21^{ab}) एवं हत्वा स रक्षांसि तत्र रामो महायशाः ।
(21^{cd}) समेत्य मुनिभिः सर्वैर्विश्वामित्रादिभिस्तदा । [45]
पूजितोऽभिष्टुतश्चैव जयेन च सभाजितः ।
विस्मिताश्चाभवन्सर्वे मुनयो रामकर्मणा ।
तस्मिन्यज्ञे समाप्तेऽथ विश्वामित्रो महायशाः ।
दृष्ट्वाश्रमं कृतक्षेमं काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ।
(23) कृतार्थोऽस्मि महाबाहो कृतं गुरुवचस्त्वया । [50]
सिद्धाश्रमपदं चेदं भूयः सिद्धतरं कृतम् ।

[(l. 1) V3 तु; B3 (marg. also) [अ]थ; B4 [अ]र्थ- (for च). B2.4 कालदेशज्ञो (by transp.) (for देशकालज्ञो). D11 तत· प्रभाते विमले (for the prior half). B4 om. for सत्यपराक्रमः. —(l. 2) V1 कालमुक्तम्; B4 काम° (for कालयुक्तम्). —(l. 3) V4 निशाकरौ (for °चरौ). —(l. 4) V2 ते (for तौ). Ñ1 B2 प्रतियोद्धव्यौ (for प्रतिषेद्धव्यौ). —(l. 5) Ñ2 B1 D10 तद्; D11 [इ]व (for [ए]तद्). Ñ1 V1.4 B1–3 (B3 marg.) तथा (for तदा). —(l. 6) V1 तं तु (for प्रीताः). Ñ1 V1 B1.4 D11 प्रशशंसुर्; V4 रामं शंसन् (for सप्रशंसम्). D13 प्रशंसंतरतमब्रुवन् (for the post. half). —(l. 8) V B4 दीक्षा- (for दीक्षां). V2 [ए]क (for [ए]ष). D11 दीक्षां गतो हि भगवान्मुनिरेष यथाचलः (cf. 4^{cd} in Ś1). —(l. 9) B1 D11 तद्वचनं (for एतद्वचः). —(l. 10) D11 उद्यम्य (for उद्यम्य). V2 दर्शने; D13 कार्मुकां (for कार्मुकं). D11 तत्र (for तस्थौ). D11 राजपुत्रावतिष्ठतां (for the post. half). —(l. 11) V2 एष (for एव). V2 रुसंरक्षन्; V3 संरक्षणे; V4 °रक्षन्हि; B1 स संरक्षन् (by transp.) (for संरक्षन्स). D11 अनिद्रौ तौ तु षाड्रात्रं रक्षमाणौ मुनेः क्रतुं. —(l. 12) V1 रक्षसा- (for राक्षसा-). D11 [आ]कांक्षौ (for [आ]कांक्षी). V1 स्थिरः (for स्थितः). D11 स्थाणुवत्समुपस्थितौ (for the post. half). —(l. 13) Ñ1 V1.2.4 च; Ñ2 तु; V3 हि; D13 न (for sa). D11 अथ काले गते (for कालेऽथाभ्यागते). D11 [उ]पकल्पिते (for महात्मनः). —(l. 14) V4 साधयां-; D11 मायया (for स्थापयां-). Ñ2 संश्रित- (for संशित-). —D13 om. l. 15-18. D11 transp. l. 15 and l. 16. —(l. 15) V1 मंत्रोत्सवाधैर्°; V2 मंत्रोत्सवाश्च°; V4 मंत्रावाहनयुक्तोपि; B1 मंत्रानुवाच°; D11 मंत्रवच्च यथान्यायं (for the prior half). V4 सु- (for स). V3 प्रतिपद्यत; B1 °वर्तत; B4 समपद्य च (for समपद्यत). —(l. 16) D11 ततो ** (for च सा वेदी). Ñ1 V1.2.4 B1.3(before corr. as above).4 सोपाध्याय-

(V1 °या:; V4 °यं) (for सोपाध्याया). V1 समाहिता:; B4 समन्विता; D11 सहरिंगजा (for समाहिता). —(l. 17) Ñ2 V1 महात्मन: (for महास्वन:). D11 आकाशे च महान्शब्द: प्रादुरासीद्भयंकर: (cf. 9^{cd}). —(l. 18) B1.3 गमने (for गगने). V1 प्रावृषीराभिगर्जित:; V2 B1–3 (B2.3 after corr. as above) °गर्जित:; V3 प्रावृषीव महास्वन:; V4 प्रावृषी: वाभिगर्जिता (for the post. half). D11 आवार्य गगनं मेघा यथा प्रावृषि चाभवन् (cf. 10^{ab}). —(l. 19) D13 तयो (for तथा). V1 मुहुर्वाणौ (for प्रकुर्वाणौ). D11 राक्षसा** धावतां (for the post. half). —(l. 20) V3.4 तेषां (for तयोश्). Ñ1 V2.4 D13 अनु°; V1 °चरस् (for चानुचरास्). D11 तयोरनुचरा** (for the post. half). —After l. 20, D11 ins. the line of 11^{cd} as in D1 with v.l. रुधिरौघम्. —All the above MSS. (except B2) om. l. 21. —(l. 22) B4 [आ]पतनौ (sic) (for [आ]पतनां). V1 स तावापपतौ दृष्ट्वा (for the prior half). V1 रुधिरौघप्रवर्षिणौ; D11 रामो राजीवलोचन: (for the post. half). —(l. 23) Ñ2 B3 (marg. also as in text) D10 रामो (for वाक्यं). Ñ2 D10 धीरं; B2 वीर (for रामो). D11 प्रहसन्निव राघव (for the post. half). —(l. 24) Ñ महास्वनि°; B2 महाविग्रहकारकं; D11 राक्षसापसदं सढ(शठं) (for the post. half). —(l. 25) V2 स्व-; B1 तं (for स-). —(l. 26) V4 D13 एनौ पश्य महाबाहो; D11 एता वधु मया यस्य (sic) (for the prior half). Ñ2 -[अं]जल- (for -[अ]ञ्जन-). —(l. 27) Ñ1 क्षण-; V2 रण- (for क्षणे). B1 अनिलैर् (for अनिलेन). D11 मानवास्त्रसमाधूतावनिलेन यथा घनौ. —(l. 28) D13 पवन- (for मानव-). B1 -विदां वर: (for -विशारद:). D11 स तत: पवनोदग्रं मानवास्त्रं सुदुर्लभं. —For l. 29, D11 reads the line of 14^{cd}. —B1 om. (hapl.) l. 30–33. —(l. 30) D13 पावनेन (for मानवेन). V2.3 समाहित:; V4 समाधूत:; B4 समाहतं (for समाहत:). —(l. 31) B4 संपूर्ण- (for संपूर्ण). V3 क्षिप्तो वेगान्नैर्ऋत: (submetric); D10.11 क्षिप्त: सागरसंप्लवे (for the post. half). —D11 om. l. 32. —(l. 33) Ñ2 हीवेपथु-; V2 [अ]तिवेपथु-; V3 तीरे कंप-; V4 (with hiatus) अतिवेग- (for भीवेपथु-). —(l. 34) B4 विचेतनं (for विचेतसं). D13 विघूर्णतं (for घूर्णमानं). D13 पवन- (for मानव-). V3 -वनेरितं (for -वलेरितम्). D11 विचेतनं विघूर्णतं क्षिते च परताडितं (sic). —(l. 35) Ñ2 B3 (marg. also as above) D10 व्यथितं (for पतितं). —(l. 36) D13 पवन- (for मानव-). Ñ1 V2 D11 मा(V2 दा)नवं धर्मसंहितं; V3 B1 मानवेन समाहि(B1 °हृ)तं; V4 लक्ष्मणेन समाहितुं; B4 मानवेन मया हतं (for the post. half). V1 मारीचं नाम राक्षसं शरवेगसमाहत:. —(l. 37) V1 व्ययोजयं; V4 B1 वियोजय(B1 °ये)त्; B2 व्यमोचयत् (for व्ययोजयत्). —(l. 38) V2 च (for तु). D11 हमांस्तु निहनिष्यामि (for the prior half). V4 तथा; B1 क्षुधा; D10 नु वा. —(l. 39) V3 एनान् (for घोरान्). B4 om.; D11 पापिष्ठा (sic) रुधिराशनान् (for the post. half). —(l. 40) D10 गृह्यास्त्रमथोदिव्यमायाग्नेयं रघुनंदन:. —(l. 41) B1 सुबाहोरसि. D13 विद्धा सुबाहुमुरसि पातयामास भूतले. —(l. 42) V4 B2 अन्यानि (for अन्यान्). D11 अन्यान्य*च *यच्यमामेयं रघुनंदन. —For ins. see below. —(l. 43) D13 om. (hapl.) from the post. half of l. 43 up to the prior half of l. 44. D11 सुखं (for मुदम्). —After l. 43, D11 ins. the line of 20^{ab} as in Ś1. —(l. 44) Ñ2 B3 D10 °बल:; V3 °मना: (for महायशा:). —M4 ins. l. 45–47, after 21. —(l. 45) B1 D11 सर्वे (for सर्वैर्). V1 om.; V4 B1.2 तथा (for तदा). —(l. 46) V2 विजयेन; V3 जनेन च (for जयेन च). D11 समावृत:; D13 समन्वित: (for सभाजित:). B2 जयशब्देन भाषित: (for the post. half). —(l. 47) D11 सुप्रीताश् (for विस्मिताश्). Ñ1 विस्मिता भवन्सर्वे (submetric) (for the prior half). D11 तेन (for राम-). —(l. 48) B4 D11 तु (for स्म). D13 महातपा: (for °यशा:). —(l. 49) D11.13 [आ]श्रम- (for [आ]श्रमं). Ñ1 B2 कृतं (for कृत-). —(l. 50) V2 D13 कृतार्थोसि; D11 कृतान्योस्मि (for कृतार्थोऽस्मि). D10 तथा (for त्वया). D11 -वचेस्तया (sic) (for -वचस्त्वया). —(l. 51) B1 [आ]श्रमं (for [आ]श्रम-). D11 कृतक्षेमं महाबल: (for the post. half). D13 सिद्धाश्रमनिवासानां कृतं गुरुवचस्तथा. —After 742*, D11.13 ins. 741*.]

—After l. 42, D11 ins.:

743* **सुबाहूरसि******मादाय राघव:।**

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 D1.10 om. V B D11 **आदि°**; D3 **अयोध्या°**. —After Kāṇḍa name, V1 ins. **बालचरिते**. —*Sarga name*: Ś1 D5.12 **राक्षसवधो**; Ñ V1.3.4 B D10 **विश्वामित्रयज्ञो**(V3 °ज्ञं); V2 **विश्वामित्रयज्ञरक्षणे सुबाहुवधो**; D1.9 **विश्वामित्रयज्ञे राक्षसवधो**; D2 **विश्वामित्रयज्ञसमाप्ति:**; D3.7 **यज्ञ*माप्ति:**; D11 **विश्वामित्रयज्ञ: सुबाहुप्रभृतिराक्षसनिग्रहो**. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.11.12 om. Ñ2 B2.3 D9.10 33; V2 35; V3 32; Dt D4.6.8.14 S 30; D1.7 23; D2 24. D13 **-कांडे-मित्र-नाम-** (dash indicates lacuna). —After colophon, T2 concludes with **श्रीरामचन्द्राय नम:**; G1.2.4 M2 **श्रीरामाय नम:**; G3 **श्रीमते रामानुजाय नम:**.

३०

G. 1. 34. 1
B. 1. 31. 1
L. 1. 29. 1

अथ तां रजनीं तत्र कृतार्थौ रामलक्ष्मणौ ।
ऊषतुर्मुदितौ वीरौ प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १
प्रभातायां तु शर्वर्यां कृतपौर्वाह्णिकक्रियौ ।
विश्वामित्रमृषींश्चान्यान्सहितावभिजग्मतुः ॥ २
अभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
ऊचतुर्मधुरोदारं वाक्यं मधुरभाषिणौ ॥ ३
इमौ स्वो मुनिशार्दूल किंकरौ समुपस्थितौ ।
आज्ञापय यथेष्टं वै शासनं करवाव किम् ॥ ४
एवमुक्ते ततस्ताभ्यां सर्व एव महर्षयः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य रामं वचनमब्रुवन् ॥ ५
मैथिलस्य नरश्रेष्ठ जनकस्य भविष्यति ।
यज्ञः परमधर्मिष्ठस्तत्र यास्यामहे वयम् ॥ ६
त्वं चैव नरशार्दूल सहास्माभिर्गमिष्यसि ।
अद्भुतं च धनूरत्नं तत्र त्वं द्रष्टुमर्हसि ॥ ७

30

1 [a]) Ś1 Ñ V B D10.13 तौ; Ck as in text (for तां). D11 वीरौ (for तत्र). —[b]) Ñ1 कृत॰ा; V4 D13 कृताह्नौ; Cg as in text (for कृतार्थौ). Ś1 D1–3.5.7.11.12 रघुनंदनौ (for रामलक्ष्मणौ). —[c]) D11 मुतनी (sic) (for मुदितौ). V1 B3 (m. as in text also) तत्र; B4 वी* (for वीरौ). D2.3.7 उचतुर्मधुरं वाक्यं. —[d]) T1 G1 कृतार्थेन; Cg as in text (for प्रहृष्टेन). Ñ V B D10.13 मुनिभिः प्रतिपूजितौ.

2 [a]) Dt प्रभा*र्यां. Ñ1 V3 च (for तु). B4 *र्वर्यां (for शर्वर्यां). —[b]) Ñ V B D10 M1.4 -पूर्वाह्णिक- (for -पौर्वाह्णिक-). Ś1 कृत्वा स्नानमरिंदमौ; D1.3.7 कृतशौचा(D1 °च)त्र(D3 °भ [sic])रिंदमौ; D2.5.12 कृत्वा शौचमरिंदमौ; D4.9 T3 G1.3 M2.3 शौचं कृत्वा (D4 T3 कृत्वा शौचं [by transp.])महाबलौ (D9 समाहितौ); D11 कृतपूर्वाह्णिकौ तदा; T2 G2 कृतपौ(G2 °पू)र्वाह्णिकक्रियां. —[cd]) D4 मुनींश् (for ऋषींश्). D9 [अ]न्यत् (for [अ]न्यान्). Ñ V B D10.13 M4 राघवाव्; D9 समेतान्; G4 सहैतान्; Cg.k as in text (for सहितान्). Ñ V B D10.13 अभ्य(D13 °भि)वं(V3 B1 °नं)-दतां; G2 M1 उप°; Cm.t as in text (for अभिजग्मतुः). Ś1 D1–3.5.7.11.12 अभ्यवादयतां गत्वा(Ś1 तत्र) विश्वामित्रं महामुनिं.

3 Ś1 D1–3.5.7.12 transp. 3 and 4. —[a]) Ñ V B1–3 D10.11.13 मुनीन्सर्वांस्; B4 मुनीन्**; T3 महात्मानं; M4 नरश्रेष्ठौ; Cm.k.t as in text (for मुनिश्रेष्ठं). —[b]) Ñ1 V1.2.4 B1.2.4 D11.13 तांश्च(V2 तांस्तांस्) तावमरद्युतीः; Ñ2 B3 (marg. also as in B1) D10 तांश्च तौ परमद्युतीः; V3 तथा तानमरद्युतीन्; M4 मुनिं ज्वलिततेजसं. —For 3[ab], Ś1 D1–3.5.7.12 subst. :

744* एवं तौ हृष्टवदनौ मुनिं ज्वलनतेजसम् ।

[D2.3.7 °मनसौ (for हृष्टवदनौ). D3.5 -तेजसौ (for -तेजसम्).]

—[c]) Ñ V B D10.11.13 मधुरोदार-; Dt D1–3.5.7.8.12 परमोदारं(D5 °रौ). —[d]) G2 मधुरभाषिणं. Ñ V B D10.11.13 -भाषिणौ रघुनंदनौ. ❀ Cg : मधुरोदारोक्तौ हेतुः मधुरभाषिणाविति । ❀

4 Ś1 D1–3.5.7.12 transp. 4 and 3. —[a]) G3 उभौ (for इमौ). Ś1 तौ; V1.3 D3.11.14 T1.2 स्वौ; V2.4 B1.4 D5.12.13 द्वौ; B2 वो; B3 (m. as in B1 also) त्वां; Dt D4.6.8 G1.3.4 M2.3 Cg.k.t स्म; D1 ते; D9 च; T3 स (sic) (for स्वो). B3 (m. as in text also) नर- (for मुनि-). V4 मुनिशार्दूलौ. —[b]) Ś1 Dt D1–3.5–9.11.12.14 T1.2 G1.2.4 M1–3 समुपागतौ; Cg as in text (for समुपस्थितौ). ❀ Ck : उपागतौ स्म आगतावभूव । ❀ V1 ब्रूहि किं करवावहे. —V1 reads 4[cd] in marg. —[c]) V1 आज्ञाप*; D5 आज्ञापनं (for आज्ञापय). Cg यथेष्टं (as in text). Ś1 D2.3.5.7.9 ते; Ñ V2–4 B2–4 D1.10.13 T3 M4 नौ; B1 नः; D11 om. (for वै). V1 स्वधर्मं तु; Dt D6.8 मुनिश्रेष्ठ (for यथेष्टं वै). —[d]) Ñ V B D10.13 पुनः किं; D1 शास किं (sic); G1 शाधि किं (for शासनं). Ś1 वः; V1.3 ते (for किम्). Ñ1 V2.4 B2.3 (m. also as in Ñ2) D10 G1 करवावहे; Ñ2 B1.4 करवामहे; Dt D3 G1.2 करवाम किं; D5 करवामदः (sic). Cg as in text (for [d]).

5 [a]) Ñ V1.3.4 B D10 उक्तास्; V2 उक्त्वा; Ck as in text (for उक्ते). Dt D4.6.8.9 T3 G1.3 M2–4 तयोर्वाक्ये (D6 T3 °क्यं); T2 वचस्ताभ्यां (for ततस्ताभ्यां). Ś1 D1–3.5.7.11.12 ब्रुवतोस्तु तयोरेवं. ❀ Cm.t : तयोरिति ताभ्यामित्यर्थे । ❀ —[b]) M4 एते (for एव). M3 मुनीश्वराः (for महर्षयः). Ñ V B D10.13 ऋषयस्ते(Ñ2 °स्तु) तपोधनाः. —In B3, 5[cd] and 6[ab] are repeated within brackets after 6. —[c]) D2 पुरस्कृत्वा. —D9 reads 5[d] 6[c] in marg. —[d]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 M4 राघवं(M4 °वौ)वाक्यम् (for रामं वचनम्). Ś1 G4 अब्रवीत् (sic) (for अब्रुवन्).

6 D9 reads 6[abc] in marg. (cf. v.l. 5). —[a]) D13 मिथिलस्य. Ñ V B D10.13 रघु°; D11 नरेंद्रस्य (for नरश्रेष्ठ). —[b]) D13 महात्मनः; M4 महर्द्धिमान् (for भविष्यति). —[c]) D13 M4 भविष्यति महायज्ञः. —[d]) D14 T2 G2.4 M1 य(M1 *inf. lin.* ह्य also)त्र; Cg तस्य (for तत्र). T3 यात्रेमहे (sic) (for यास्यामहे). Ś1 Ñ1 V B1.2.4 D1–3.5.7.12 यास्यामस्तत्र वै वयं; D11 धनुरत्नं महाद्भुतं. —After 6, 5[cd] and 6[ab] are repeated within brackets in B3.

7 D11 om. 7[ab]. —[ab]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10.12.13 [अ]पि; Cm as in text (for [ए]व). M3 न*शार्दूल. M4

तद्धि पूर्वं नरश्रेष्ठ दत्तं सदसि दैवतैः ।
अप्रमेयबलं घोरं मखे परमभास्वरम् ॥ ८
नास्य देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः ।
कर्तुमारोपणं शक्ता न कथंचन मानुषाः ॥ ९
धनुषस्तस्य वर्यं हि जिज्ञासन्तो महीक्षितः ।
न शेकुरारोपयितुं राजपुत्रा महाबलाः ॥ १०
तद्धनुर्नरशार्दूल मैथिलस्य महात्मनः ।
तत्र द्रक्ष्यसि काकुत्स्थ यज्ञं चाद्भुतदर्शनम् ॥ ११
तद्धि यज्ञफलं तेन मैथिलेनोत्तमं धनुः ।
याचितं नरशार्दूल सुनाभं सर्वदैवतैः ॥ १२

G. I. 34. 11
B. I. 31. 12
L. I. 29. 11

त्वं चानेन सह भ्रात्रा यास्यस्यस्माभिरेव च. —After 7^{ab}, B₃ ins.:

745* राजानो बहवस्तत्र गमिष्यन्ति न संशयः ।

—^{cd}) Ck धनुरत्नं. D₁ (marg. also) च वधूरत्नं; D₉ T₃ G₁.₃ M₂–₄ Cg धनुरत्नं च (M₄ हि). D₁₁ कृतीवं सहितोस्माभिस्; T₁.₂ D₁₃ रत्नं महाद्भुतं तत्र; G₂ अत्यद्भुतं धनूरत्नं (for ^{c}). D₉.₁₁.₁₄ G₂.₄ M₁ Cm.g तद् (for त्वं). D₁₃ तद्धनुर्; G₁ तत्रैकं (for तत्र त्वं). Ś₁ Ñ V B D₁ (m. also)–₃.₅.₇.₁₀.₁₂ रत्नं महाद्भुतं तत्र धनुस्तद् (Ś₁ V₃ D₅.₁₂ °स्त्वं) द्रष्टुमर्हसि.

8 M₄ om. 8. —^{a}) D₉ तच्च; D₁₂ यद्धि; M₃ तत्र; Cm.g.k as in text (for तद्धि). —^{b}) D₁ (m. gloss) यज्ञवरैः (for दैवतैः). —^{c}) D₃.₉.₁₂ अप्रमेयं. D₁₂ च तं; T₂ -नरं (for -बलं). —^{d}) Ś₁ D₂.₃.₅.₁₂ मिथेः; B₂ D₁₁ निमेः; D₁ अथो; D₇ मैथिलं (hypermetric); Cg as in text (for मखे). —For 8, Ñ V B₁.₃.₄ D₁₀.₁₃ subst., while B₂ subst. l. 1 for 8^{ab}; and ins. along with D₁₁ l. 2 after 8:

746* प्राग्दत्तं किल तत्तस्य न्यासभूतं महद्धनुः ।
देवासुरे तदा युद्धे वृत्ते देवैः सवासवैः ।

[(l. 1) V₄ तस्य हि किल; D₁₃ नृपतेस्तस्य (for किल तत्तस्य). —(l. 2) V₁.₂ B₃.₄ D₁₀.₁₃ तथा; D₁₁ महा- (for तदा).]

9 ^{a}) Ś₁ D₅.₁₂ तत्तु; Ñ V B D₁.₇.₁₀.₁₃ M₄ तन्न; D₂.₃ तत्र; D₆ यस्य; D₉ तस्य; D₁₁ न तद्; Cg.k.t as in text (for नास्य). B₁ स- (for second न). —^{b}) Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₁–₁₃ पन्नगाः (for राक्षसाः). Ñ V B₁–₃ D₁₀ M₄ न (B₁ स-) यक्षोरगराक्षसाः (V₄ °पन्नगाः); B₄ न यक्षा न च पन्नगाः. —^{c}) D₁₄ G₄ आरोपणे (sic); Cg.k.t आरोपणं (as in text). —^{d}) D₉ केचन च (for कथंचन).—For 9^{cd}, Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂ subst.:

747* अधिज्यं कर्तुमानम्य शक्ताः किमुत मानवाः ।;

[D₁–₃.₇ आयम्य (for आनम्य). D₂.₃.₇ मानुषाः (for मानवाः). D₁ किमु तन्मानवा जनाः (for the post. half).]

while Ñ V B D₁₀.₁₃ M₄ subst.:

748* समापूर् (D₁₃ °रोप) यितुं शक्ताः कुत एवेतरे जनाः ।

10 ^{a}) Ś₁ D₂ धनुषा; Cg as in text (for धनुषस्). Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂ बल-; M₃ तत्र (for तस्य). D₁ च; D₁₄ T₁.₂ G₂.₄ M₁ तु (for हि). D₉ धनुरत्नस्य वीर्यं हि; D₁₀.₁₃ M₄ धनुषः सारतां तस्य. —^{b}) Ñ V B D₁₀.₁₃ M₄ नराधिपाः (for महीक्षितः). Ś₁ D₅.₁₂ जिज्ञासति महीपतिः. —^{c}) Ñ V B₂–₄ D₁₀.₁₃ M₄ आ(Ñ₂ वा)तोलयितुम्; D₁ आलोकयितुं (for आरोपयितुं). —^{d}) D₄ G₁–₃ M₁.₃ राजपुत्र. Ñ V B D₁₀.₁₁ अपि (V₄ समा)पूर् (B₁ D₁₁ तोल)यितुं कुतः; D₁ (m. also as in text) M₄ कुतः पूरयितुं बलात्; D₁₃ अप्यारोपयितुं कुतः.

11 G₂ om. (hapl.) 11^{b}–12^{c}. Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₂ transp. 11 and 12. —^{b}) D₁₃ शंकरस्य; M₃ जनकस्य (for मैथिलस्य). M₄ महीपतेः (for महात्मनः). D₉ सुनाभं सर्वदे(दै)वतैः (= 12^{d}). —^{c}) Ś₁ D₅.₁₂ मिथेर्; Ñ V₁–₃ B D₁–₃.₇.₁₀.₁₁.₁₃ M₄ यज्ञे; V₄ यज्ञं; Cm.g.t as in text (for तत्र). D₅ द्रक्ष्यामि (for द्रक्ष्यसि). D₇ शार्दूल (*inf. lin.* also as in text) (for काकुत्स्थ). —^{d}) Ñ V B D₁–₃.₇.₁₀.₁₃ M₄ सहास्माभिरितो (V₂ °रतो; D₂ °स्ततो) गतः; Dt D₆.₈ यज्ञं च परमाद्भुतं. —After 11, Ñ V B D₁–₃.₇.₁₀.₁₁.₁₃ M₄ ins.:

749* तथेत्युक्त्वा ततो रामः प्रयातुमुपचक्रमे ।
विश्वामित्रपुरोगैस्तैर्महर्षिभिरुदारधीः ।

[(l. 1) D₁ गुरोर्वाक्यात् (for ततो रामः). Ñ₁ प्रस्थानम् (for प्रयातुम्). D₁ (m. also) प्रस्थानं समरोचयन् (for the post. half).]

12 G₂ om. 12^{abc} (cf. v.l. 11). Ñ V B D₁₀.₁₁.₁₃ M₄ om. 12. Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₂ transp. 12 and 11. —^{a}) Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₂ तेषां; D₄ चेति (for तेन). —^{b}) Ś₁ D₂.₃.₅.₇.₁₂ मैथिला (Ś₁ °ना; D₂.₁₂ मिथिला; D₃ मिथीनां) धनुरुत्तमं; D₁ मिथिलानां धनुरुत्तमं (hypermetric) (नरोत्तमः also in marg. and gloss तैः मैथिलैः यज्ञानां फलं तद्धनूरत्नमेव प्राप्तं). —^{d}) Ś₁ D₁.₂.₅.₇.₉.₁₂ दुर्लभं; D₃ * * भं (for सुनाभं). Dt G₃ M₂.₃ (after corr. *sec. m.* as in text) Cv -दे(दै)वतैः; D₁–₃.₇.₉ -पार्थिवैः; Cm.g.t as in text (for -दैवतैः). ❀ Cr: सर्वदैवतेभ्यः ।; Ck: सर्वदेवैस्तदा दत्तस्थितिकम् । ❀ —After 12, Dt D₄.₆.₈.₉.₁₄ T G₁ M₁–₃ all Cs ins.:

750* आयागभूतं नृपतेस्तस्य वेश्मनि राघव ।
अर्चितं विविधैर्गन्धैर्धूपैश्चागरुगन्धिभिः ।

[(l. 1) D₉ °भूते; T₃ आश्चर्य°; Cv as above (for आयागभूतं). Ctp: न्यासभूतं नरपतेः (for the prior half). ❀ Cv: आयागभूतं धनुर्मखेषु प्राधान्येनालंकृतं धनुरायागः तद्भूतम् । ❀ —(l. 2) T₃ माल्यैर्; G₁ पुष्पैर् (for गन्धैर्). D₄ माल्यैश्चागरु-; D₈ T₁ °श्चागुरु-; T₃ धूपैरगरु- (for धूपैश्चागरु-).]

G. 1. 34. 13
B. 1. 31. 14
L. 1. 29. 13

एवमुक्त्वा मुनिवरः प्रस्थानमकरोत्तदा ।
सर्षिसंघः सकाकुत्स्थ आमन्त्र्य वनदेवताः ॥ १३
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि सिद्धः सिद्धाश्रमादहम् ।
उत्तरे जाह्नवीतीरे हिमवन्तं शिलोच्चयम् ॥ १४
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा सिद्धाश्रममनुत्तमम् ।
उत्तरां दिशमुद्दिश्य प्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ १५
तं व्रजन्तं मुनिवरमन्वगादनुसारिणाम् ।
शकटीशतमात्रं तु प्रयाणे ब्रह्मवादिनाम् ॥ १६
मृगपक्षिगणाश्चैव सिद्धाश्रममनिवासिनः ।
अनुजग्मुर्महात्मानं विश्वामित्रं महामुनिम् ॥ १७
ते गत्वा दूरमध्वानं लम्बमाने दिवाकरे ।
वासं चक्रुर्मुनिगणाः शोणाकूले समाहिताः ॥ १८
तेऽस्तंगते दिनकरे स्नात्वा हुतहुताशनाः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य निषेदुरमितौजसः ॥ १९
रामोऽपि सहसौमित्रिर्मुनींस्तानभिपूज्य च ।
अग्रतो निषसादाथ विश्वामित्रस्य धीमतः ॥ २०

13 ^{a}) M3 उक्तो; Ck.t as in text (for उक्त्वा). —^{b}) Ś1 D5.12 सम(Ś1 चम[sic])रोचयत् (for अकरोत्तदा). —^{cd}) G1 वृषस्कंधः (for सर्षिसंघः). Ś1 D5.12 महर्षिसंघः काकुत्स्थमामंत्र्य नरदेवताः. —For 13, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst. :

751* विश्वामित्रोऽथ भगवानामन्त्र्य वनदेवताः ।
उवाचेदं ततो वाक्यं यियासुर्मिथिलां प्रति ।

[(l. 1) V2[s]पि (for sथ). D3 भग*न्. —(l. 2) D12 विवाच (sic) (for उवाच). D1–3.7 M4 तदा (D3 तथा also) (for प्रति). D11 तदाश्रमपदं प्रति (for the post. half).]

14 ^{a}) Ś1 V2 B1 D5.12 गमिष्यामः. —^{b}) Ś1 Ñ V1–3 B D5.7.10–13 सिद्धाः; Ck.t as in text (for सिद्धः). Ś1 D5.12 वयं; Ñ V1–3 B D10.11.13 M4 हृतः (for अहम्). V4 सिद्धाश्रममुपादिताः (sic). —Ś1 om. 14^{cd}. D2.3.7 transp. 14^{cd} and 15^{ab}. —^{c}) Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 -तीरं; D5.12 -कूलं; Cg as in text; Ck -कूले (for -तीरे). —After 14, Dt D6.8 G3 M3 (*sec.m.*) ins. :

752* इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलः कौशिकः स तपोधनः ।

15 Dt D6.8 om. 15^{ab}. D2.3.7 transp. 15^{ab} and 14^{cd}. —^{a}) T3 ततः प्रदक्षिणं (by transp.). Ñ V B D1.10.13 M4 उपावृत्य; D11 उपामंत्र्य; D14 अतः कृत्वा (for ततः कृत्वा). —^{b}) Ñ V B D1.10.11.13 M4 ततः सिद्धाश्रमं मुनिः; D3 सिद्धः सिद्धाश्रमादहं. —^{c}) B4 D9 दिशिम् (sic). Ś1 Ñ V B D5.10–13 आस्थाय; D1–3.7 M4 आश्रित्य (for उद्दिश्य). —^{d}) Ś1 V2–4 B1 D2.3.5.7.11.12 T1.2 G4 पंथानम्; B3.4 D14 प्रस्थानम्; G3 **तुम् (for प्रस्थातुम्). Ś1 D5.12 °चक्रमुः; Cm उपचक्रमे (as in text).

16 ^{a}) D14 T1.2 G2.4 M1 प्रयांतं (for व्रजन्तं). —^{b}) D4.9.14 T1.2 G1.2.4 M1.3 Cg अन्वयाद्; Cm as in text (for अन्वगाद्). T3 अन्व***यायिनां. —^{c}) M2 शक*- (for शकटी-). D4.9 T3 G1.2 M1–3 च (for तु). —For 16, Ś1 D5.12 subst.; B2 (m.) ins. after 754* :

753* ते प्रयाता मुनिवरा बहवो रेणुपाण्डुराः ।
शकटीशतमात्रेण विश्वामित्रपुरोगमाः ।

[(l. 1) D5.12 गच्छंतो (for बहवो). B2 रेणुपाणयः.]

—For 16, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst. :

754* युक्तं ब्रह्मरथानां तु शतमात्रं ततः क्षणात् ।
ययौ मुनीनां भाण्डानि समारोप्यानुयायिनाम् ।

[(l. 1) D1.11 च (for तु). V4 D13 हि तत्°; B1 तु तत्°; D1 ततोधिकं; D2.3.7 समंततः; M4 ततोन्वयात् (for ततः क्षणात्). D1 (m. gloss) ब्राह्मणानां रथाः ब्रह्मरथाः तेषां शतमात्रं कियताप्यधिकं. —(l. 2) Ñ V B D10.13 ययुर्; M4 तेषां (for ययौ). D10 [अ]न्वयायिनां. D1 समारोपितुयाजिनां (sic) (for the post. half). —After this B2 (m.) cont. 753*.]

17 ^{a}) D3 -*णाश् (for -गणाश्). V3 तत्र (for चैव). —^{c}) Ś1 D11.12 °भागं; Dt D8 °त्मानो; D5 °बाहुं (for महात्मानं). Ñ V B D1–3.7.10.13 M4 प्रयांत(D2 °यातु)मनु-(M4 °मुप)जग्मुस्तं(D13 °स्ते). —^{d}) Dt D6.8 तपोधनं (for महामुनिम्). —After 17, Dt D4.6.8 T1.2 G2–4 M1–3 Cg.k.t ins. :

755* निवर्तयामास ततः पक्षिसंघान्मृगानपि ।

[G3 missing up to या. D4 M2.3 बहून्(for मृगान्). Dt D6.8 G3 सर्षिसंघः सपक्षिणः (for the post. half).]

18 ^{c}) M3 (after corr. *sec. m.* as in text) चक्रे (for चक्रुर्). D9 ऊषुस्तां रजनीं तत्र. —^{d}) Ñ V B D10.13 M4 शोणतीरम्; D1.2.4–7.9.11.12.14 G1 शोणकूले(D7 °मूले); D3 शोनक्त* (sic) (for शोणाकूले). ❀ Cg : शोणः पुंनदः स एव शोणेत्यपि व्यपदिश्यते ।; Ck.t also gloss similarly ❀ Ñ1 V2 D4.13 T3 °गताः; Ñ2 B1.3.4 D10 M4 उपाश्रिताः; V1.3 B2.3 (m. also) उपागताः; V4 सम*ताः (for समाहिताः).

19 ^{a}) Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 गते त्व(D1–3.7.11 चा)स्तं (for तेऽस्तंगते). —^{b}) Ś1 D5.11.12 ततो; Ñ V1.3 B1.3.4 D1.7.10 स्नाता; D2 सर्वे; D3 illeg.; D13 प्रातर् (for स्नात्वा). Ś1 D5.11.12 [s]र्षितहुताशनाः; V2 कृतकृताशनाः; V4 चैव कृताशनाः; D2 स्नाता हुताशनाः; D10 **हुताशनाः. Cg as in text (for ^{b}). —^{d}) D10 न्यषेदुर् (for निषेदुर्). Ś1 D5.11.12 धरणीतले; V1 B2.4 M3 °सं; G1 अतितेजसः (for अमितौजसः).

20 B1 om. 20–22^{b}. D13 om. 20^{ab}. —^{a}) D4 हि (for sपि). V4 रामः सौमित्रिणा सार्द्धम्. —^{b}) D14 अभ्यपूज्य

अथ रामो महातेजा विश्वामित्रं महामुनिम् ।
पप्रच्छ मुनिशार्दूलं कौतूहलसमान्वितः ॥ २१
भगवन्को न्वयं देशः समृद्धवनशोभितः ।
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥ २२
चोदितो रामवाक्येन कथयामास सुव्रतः ।
तस्य देशस्य निखिलमृषिमध्ये महातपाः ॥ २३

G. I. 34. 23
B. I. 31. 24
L. I. 29. 22

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रिंशः सर्गः ॥ ३० ॥

(sic); M3 अभिवाद्य; Cg as in text (for अभिपूज्य). Ś1 D5.12 ऋषींस्तान्समपूजयत्; Ñ V B2-4 D1-3.7.10.11 M4 अभिवाद्य तपोधनान्(B4 °नं).—c) Ñ V B2-4 D10.13 निषसादा(Ñ1 °*)भितस्तस्य; D3 असतो निषयाः** (sic).

21 B1 om. 21 (cf. v.l. 20).—a) G2 राजा (for रामो). Ñ V B2-4 D1.3.7.10 M4 [अं]जलिं कृत्वा; D2 बलिं कृत्वा; D13 [अं]जलिं बद्ध्वा (for महातेजा).—b) Ś1 Ñ V B2-4 D1-3.5.7.10-12 M4 ऋषिं तदा(D1-3.7.11 °तः); Dt D6.8 तपोधनं; D13 मुनिं तदा (for महामुनिम्).—c) Ñ V1.3.4 B2-4 D4.10.13 T3 M2 नरशार्दूलः (for मुनिशार्दूलं).—d) V2 Dt D8 M3 -समन्वितं.

22 V3 (hapl.) B1 om. 22ab (for B1 cf. v.l. 20).—a) B4 M3 भगवान्. Ck किं नु (for को नु). Cg.k.t अयं देशः (as in text). Ñ V1.2.4 B2-4 D1-4.7.10.11 M4 कस्य देशोयं; D9 को ह्ययं° (for को न्वयं देशः).—b) M2 प्रवृद्ध- (for समृद्ध-). G2 M1 -शोभनः (for -शोभितः). Ñ V1.2.4 B2-4 D1.2.5.7.10-13 M4 समृद्धजनसेवितः.—c) Ñ V B2-4 D1-3.7.10 M4 तत्त्वेन; B1 यत्नेन (for भद्रं ते).—d) Ś1 D5.11.12 [अ]शेषतः; D13 शेषतः (for तत्त्वतः). Ñ V B D1-3.7.10 M4 त्वत्त एव (V B1 M4 °नं) म(Ñ1 *)हामुने (D1-3.7 °द्युते).

23 G2 om. (hapl.) 23ab.—a) Dt D5.6.8.12 नोदितो; Cm.g as in text (for चोदितो).—b) Ś1 विस्तरात्; D5.12 विस्तरं; T3 सुव्रतं; G1 तत्त्वतः (for सुव्रतः).—c) Ś1 D5.8.12 तं देशमखिलं सर्वम्.—d) Ś1 D5.12 तपोधनः; G2 M1 समाहितः (for महातपाः).—For 23, Ñ V B D1-3.7.10.11.13 M4 subst.:

756* चोदितो रामवाक्येन तस्य देशस्य विस्तरम् ।
विश्वामित्रो महातेजा व्याहर्तुमुपचक्रमे ।

[(l. 1) V2 देशितो; B1 चोसितो (sic); D1-3.7.13 नोदितो (for चोदितो). V4 विस्तरः (for विस्तरम्).—(l. 2) V2 व्याख्यातुम् (for व्याहर्तुम्).]

—After 23, D9 ins. 757*.

Colophon. Ś1 D5.11.12 om. (cont. the sarga).—*Kāṇḍa name*: Ñ2 D4.10 om. V B आदि°; D13 अयोध्या°.—After Kāṇḍa name, V1.3 B1 ins. बालचरिते.—*Sarga name*: Ñ1 V B शोणतीरनिवासः; D1-3.7 सिद्धाश्रमोपावर्तनं; D9 सिद्धाश्रमनिवासो.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V1.4 B1.4 D3 om. Ñ2 B2.3 D9.10 34; V2 36; V3 33; Dt D4.6.8.14 S 31; D1.7 24; D2 25. D13 * * कांडे * * तीर* * * नाम सर्गः.—After colophon, T2 G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 with श्रीमते रामानुजाय नमः.

G. 1. 35. 1
B. 1. 32. 1
L. 1. 30. 1

३१

ब्रह्मयोनिर्महानासीत्कुशो नाम महातपाः ।
वैदर्भ्यां जनयामास चतुरः सदृशान्सुतान् ।
कुशाम्बं कुशनाभं च आधूर्तरजसं वसुम् ॥ १
दीप्तियुक्तान्महोत्साहान्क्षत्रधर्मचिकीर्षया ।
तानुवाच कुशः पुत्रान्धर्मिष्ठान्सत्यवादिनः ।
क्रियतां पालनं पुत्रा धर्मं प्राप्स्यथ पुष्कलम् ॥ २

कुशस्य वचनं श्रुत्वा चत्वारो लोकसंमताः ।
निवेशं चक्रिरे सर्वे पुराणां नृवरास्तदा ॥ ३
कुशाम्बस्तु महातेजाः कौशाम्बीमकरोत्पुरीम् ।
कुशनाभस्तु धर्मात्मा पुरं चक्रे महोदयम् ॥ ४
आधूर्तरजसो राम धर्मारण्यं महीपतिः ।
चक्रे पुरवरं राजा वसुश्चक्रे गिरिव्रजम् ॥ ५

31

Śi D5.11.12 continue the previous Sarga. —Before 1, Śi D1–3.5.7.9 (after 1. 30. 23).11–13 ins.:

757* श्रृणु राम कथां दिव्यां देशस्य च समुद्भवम् ।
[D3 om. च (submetric). D1.3.5.7.9 समुद्भवां.]

1 b) Śi D4.5.12 T3 °यशाः; Ñ V B D1–3.7.10.11 जना- (V2.4 B1 D10 नरा)धिपः (for महातपाः). M4 कुश इत्यभि-विश्रुतः. —After 1ab, Dt D4.6.8.9.14 S ins.:

758* अक्लिष्टव्रतधर्मज्ञः सज्जनप्रतिपूजकः ।
स महात्मा कुलीनायां युक्तायां सुगुणोल्बणान् ।

[(l. 1) M3 (after corr. *sec. m.* as above) -धृत- (for -व्रत-). M4 (*inf. lin. pr. m.*) -व्रत- (for -प्रति-). —(l. 2) Dt D6.8 सुमहाबलान्; T2 स गुणोल्बणाः; G1 रघुनंदन; G4 स गुणोल्बणान्; M4 च गुणोल्बणः. D9 सुयुक्तायां गुणोत्करान् (for the post. half).]

—c) Śi D5.12 स किल; Ñ V B D1–3.7.10.11.13 स सुताञ् (D1–3.7 पुत्रान्); D9 G3 M2 वैदेह्यां (for वैदर्भ्यां). Śi D5.12 [अ]जनयत्पुत्रांश्; D3 °साम (by metathesis) (for जनयामास). —d) G3 M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) सदृशः (for सदृशान्). D4 T3 सदृशांश्चतुरः (by transp.). D14 सुरान् (for सुतान्). Śi D5.12 पुरुषर्षभः; Ñ V B D1–3.7.10.11.13 ख्यात(V2.4 °ति; D1 [अ]प्यति) विक्रमान् (D1–3.7 °पौरुषान्) (for सदृशान्सुतान्). —Note hiatus between d and e. (in all MSS. except in V1). —e) V2 कुशास्वं; V4 अंशास्तं; B4 कुशांभं (for कुशाम्बं). Śi D5.12 T3 कुशनाभं कुशांबं(Śi °भं) (by transp.). —f) Śi Ñ2 V3.4 B1.2.4 D1–3.5.7.9.10.12.13 अमूर्त(Śi D5 °सूनु)र(Ñ2 V4 B1.2.4 D13 व)यसं; Ñ1 V1.2 B3 D6.11 अ (V1 to avoid hiatus [अ]submetric) मूर्तर(Ñ1 [elsewhere as in V2] °रस [sic])जसं; Dt D4(after corr. as in text).8.14 T3 M1.2.4 Ck.t अ-(M1.2 आ)सू(D14 °धू; T3 M2 °पू)तरज(M4 °य)सं. V4 (m. also as in text)वसुं; D2 त्वसुं; D10 गयं (for वसुम्).

2 a) Śi D1–3.5.7.11.12 महोत्साहान्(D1 °हं; D11 °कान् [sic]); Ñ V1.3.4 B1–3 D10.13 महात्मा(Ñ2 V3 B2 °त्म)नो; V2 महासेनो; B3 (m. also).4 महामुनीन् (for दीप्तियुक्तान्). Śi Ñ V B D1–3.5.7.10–13 दीप्तिमतः (Ñ1 V3 B2 D2.3.7.10 °मंतः; D1 °मंतं); M3 महाभागान् (for महोत्साहान्). —b) Ñ V2–4 B D10 M4 -परायणान् (Ñ1 V2.3 B2 D10 °णाः); V1 -विशारदान् (for -चिकीर्षया). Śi D1–3.5.7.9.11–13 °र्मनुव्रतान्. —c) D13 कुशान् (sic) (for कुशः). —d) Śi D12 धर्मिष्ठः; Ñ V B D10.13 M4 विनीतान्; D11 T3 धार्मिकान्; M3 धर्मज्ञान् (for धर्मिष्ठान्). Śi D5.9.12 क्षत्रपारगः(D9 °गान्); Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 श्रुत(Ñ2 B2 D13 °ति; D1 शास्त्र; D2.3.7 वेद)पारगान्; G1 ब्रह्म° (for सत्यवादिनः). —e) Ñ V B D1–3.7.10.13 M4 प्रजानां (for क्रियतां). —f) D14 T1.2 G2 M3 धर्म्यं (for धर्मं). Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 क्रिय(V2.3 B1 M4 °यं)ता(D11 प्रजाना)मिति राघव(D1 नोदिताः).

3 D7.13 om. (hapl?) 3. V1 reads 3 in marg. —a) Ñ V B D1–4.10.11 T3 G3 M2.4 पितुस्ते(V2 D11 °स्तद्); D9 Cg ऋषेस्तु (for कुशस्य). Śi D5.12 ऋषेस्तस्य वचः श्रुत्वा. —b) D12 चरत्वास् (by metathesis) (for चत्वारो). Śi D5.12 तेमिनौजसः; Dt D6.8 °सत्तमाः (for लोकसंमताः). Ñ V B D1–3.10.11 M4 लोकपालोपमाः सुताः (B2 m. also शुभाः). —c) G1.4 निवेशान्; Cm.g.t निवेशं (as in text). —d) D14 पुरागि (sic) (for पुराणां). T3 G2.3 M1–3 तथा (for तदा). Śi D5.11.12 °कुशसूनवः; G1 चतुरश्च पृथक् पृथक्.

4 a) Śi कुशांभस्; Cg कुशांबस् (as in text). —b) Śi कौशांभीम्; D11 कौशाकीम्. —For 3c–4b, Ñ V B D1–3.10 M4 subst., while D7.13 subst. l. 2 only for 4ab:

759* पुराण्यावासयामासुः पृथक् चत्वारि राघव ।
तेषां कुशाम्बः कौशाम्बीं पुरीमावसयच्छुभाम् ।

[(l. 1) V1 पुरा (with hiatus) (for पुराणि). D3 पृ*क्. V1.2 B1.2 (m. as above) D1–3 M4 कृत्वा तु (V1 B2 हि; B1 °थ) (for चत्वारि). —(l. 2) V2 कुशास्वः; V4 कुशांडुः (for कुशाम्बः). Ñ1 V4 D3 कौशांबी-; V1 कौसांबीं. D1–3.7 M4 आवासयत्तदा; D13 °च तां (for °च्छुभाम्).]

—c) D12 कुशनाशस्. D1.3 सु°; M4 तदा राम (for तु धर्मात्मा). —d) D5 कुशं (for पुरं).

5 a) T3 अपूर्वरजसो. Dt D6.8 T2 G1.4 M1.3 नाम (for राम). —b) Dt D6.8 महामतिः (for महीपतिः). —d)

एषा वसुमती राम वसोस्तस्य महात्मनः ।
एते शैलवराः पञ्च प्रकाशन्ते समन्ततः ॥ ६
सुमागधी नदी रम्या मागधान्विश्रुतायया ।
पञ्चानां शैलमुख्यानां मध्ये मालेव शोभते ॥ ७
सैषा हि मागधी राम वसोस्तस्य महात्मनः ।
पूर्वाभिचरिता राम सुक्षेत्रा सस्यमालिनी ॥ ८

कुशनाभस्तु राजर्षिः कन्याशतमनुत्तमम् ।
जनयामास धर्मात्मा घृताच्यां रघुनन्दन ॥ ९
तास्तु यौवनशालिन्यो रूपवत्यः स्वलंकृताः ।
उद्यानभूमिमागम्य प्रावृषीव शतह्रदाः ॥ १०
गायन्त्यो नृत्यमानाश्च वादयन्त्यश्च राघव ।
आमोदं परमं जग्मुर्वराभरणभूषिताः ॥ ११

G. I. 35. 12
B. I. 32. 13
L. I. 30. 13

M2 वासं (for वसुश्). Dt D6.8 नाम; M3 चैव (for चक्रे). M3 गिरिव्रजं. D4 (m. also) चक्रे प्राग्ज्योतिषं पुरं (= post. half of l. 1 of 760*). —For 5, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 G2 M4 subst. :

760* तथामूर्तरजा वीरश्चक्रे प्राग्ज्योतिषं पुरम् ।
धर्मारण्यसमीपस्थं वसुश्चक्रे गिरिव्रजम् ।

[Ś1 D5.12 transp. l. 1 and 2.—(l. 1) Ś1 एषा (sic); D1–3.7 M4 अथ (for तथा). B2 [अ]मूर्तरया; B4 संमूर्तया (for [अ]मूर्तरजा). V1 वी*; V3 B1.3.4 वीर; D2 वीरा (sic); D9 राम; G3 M4 नाम (for वीरश्). D3.7 चक्रे वीरः (by transp.). D2 °ज्योतिषः; D11 °ज्योतिषं. Ś1 D5.9.12 धर्मारण्यसमीपतः (Ś1 °मभीप्सतः) (for the post. half).—(l. 2) Ś1 D5.9.12 प्राग्ज्योतिषं (Ś1 D9 °ष) पुर चक्रे; V2 धर्मारण्ये समीपं तु (for the prior half). V2 स्वयं; D5.9.11 वसु (sic) (for वसुश्). B1 °व्रजं; D2 °वनं; D3 गिरंव्र*; D12 गिरव्रतं (for गिरिव्रजम्).]

6 ^{a}) Ś1 D1.5.12 तस्य; Dt D6.8 T2 नाम (for राम). —^{b}) Ś1 D1.5.12 वसुदस्य. —For 6^{ab}, Ñ V B D2.3.7.10.11.13 M4 subst., while D1 ins. after 6^{ab} :

761* देशोऽयं वसुनामासीद्वसोरमिततेजसः ।

[D11 reads from यं up to 7^b in marg. Ñ1 V2 D10 M4 °मानासीद्; D1–3 °नाम्नासीद्; D7 °मान्नाम्नासीद् (hypermetric) (for वसुनामासीद्).]

—T2 reads 6^c–8^b in marg. —^{c}) D9 यत्र (for एते). D1–3.7.11 M4 महोच्छ्रयाः; Cg as in text (for शैलवराः). —^{d}) D5 प्रकाश्यंते. Ś1 D5.12 विदूरतः; Ñ V B D10.13 महोच्छ्रयाः (for समन्ततः). D1–3.7.11 M4 गिरयो भांति भास्वराः (D11 °सुराः).

7 D11 reads 7^{ab}, T2 7 in marg. (cf. v.l. 6). —^{a}) Ñ2 स्व°; D10 °धा; D13 °गमा; Cg.k.t as in text (for सुमागधी). Ñ V B D1–3.7.10.13 M4 °चात्र (B2 यत्र; B4 चात्र नदी [by transp.]); T2 °रम्य-; G1 °राजन्; G2 M1 °पुण्या (for नदी रम्या). Ś1 D5.11.12 एषा सा मागधी रम्या (D11 °म्य-). —^{b}) Ś1 Dt D4.6.8.9.14 T1.2 G2.4 M1.2 मगधान्; Ñ V1.3.4 B1.3.4 D2.5.10.12.13 M4 मा- (Ñ1 D5 M4 म)गधा; V2 D3.7 मगधो; B2 D11 मागधी. V2 [ऽ]यं श्रुतो; B2 G1 निःसृता; D3.7 विश्रुतो; D14 T2 विसृता; M3 विश्रुतान् (for विश्रुता). V1.3.4 B3 D2.3.7.10.11.13 M4 यया; V2 B1 मया; B2 यतः; B4 यथा; D1 गिरा; D5.12 भुवि; Cg.k.t as in text (for [आ]ययौ). B2 (m. also) मगधा विश्रुता मया. —^{c}) Ś1 D5.12.13 भूभृतां मध्ये; D1 शील° (for शैलमुख्यानां). —^{d}) Ś1 D5.12.13 वन- (for मध्ये). D3 * * व (for मालेव). B1 मध्ये मागधशोभिते.

8 T2 reads 8^{ab} in marg. (cf. v.l. 6). —^{a}) Cm.g.t सैषा (as in text). Ś1 D5.9.11.12 एते ते; Ñ V B D1–3.7.10.13 एषा सा (B1 तु; B2 सु-); M2 एषा°; M4 °सु- (for सैषा हि). Ś1 V1.3.4 B1 D1–3.5–7.9–13 G3 मा(V3 D1.2 G3 म)गधा (B1 D3 [illeg.] °गधो); Ck.t मागधी (as in text). Ñ V1.3.4 B D1–4.7.10 G3 M4 नाम; G2 M1 रम्या (for राम). G1 सैषा वसुमती राम (cf. 6^a). —^{b}) =6^b. Ñ2 V B D10 राम; D2.3.7 M4 आसीन्; D13 नाम (for तस्य). Ś1 D5.9.11.12 वसुदस्य; D1 वात्सारीसीन् (sic) (for वसोस्तस्य). D1 (gloss) एषा तस्य वसोः पुरी चासीन्म- (हात्मनः). —^{c}) G3 M2.3 पूर्वाभिचरिता. T3 G1.3 M2.3 वीर (for राम). Ś1 D5.12 पूर्वाधिवासितास्तेन; Ñ V B D10.11.13 पूर्वमध्यासिता ते(D11 °स्ते; D13 ये)न; D1–3.7 M4 पूर्व (D1.7 °र्वं)राजर्षिमिभुंक्ता(D2 °र्युक्ता; M4 °र्गुप्ता); D9 पूर्व विवासितास्तेन. —^{d}) Ś1 D5.9 °त्राः; D11 °चित्रा; Cg.k.t as in text (for सुक्षेत्रा). Ś1 D5.11.12 -मालिनः; Ñ2 V2–4 B D9 -शालिनी(V4 D9 °नः); D6 (m. also) -वाहनी (for -मालिनी).

9 ^{a}) Ñ V B D10.11.13 [अ]पि; D1 च (for तु). —^{b}) Ś1 D5.9.12 कन्यानां शतमुत्तमं. —^{c}) Ñ V B D2.3.7.10.11.13 M4 दुर्धर्षो (V4 °र्षा); D1 दुद्धर्ष (sic) (for धर्मात्मा). Ś1 D5.12 सुषुवे देवरूपाणां. —^{d}) V2 घृताद्यां; D3 घृवानां (sic); M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) घृताच्या; Ck.t as in text (for घृताच्यां). V4 D12 रघुनंदनः.

10 ^{a}) Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 रूप-; Cg as in text (for तास्तु). —^{b}) Ś1 D5.12 रूपेणाग्र(D12 °ग्री [sic]) तिमा भुवि (= 12^b); Ñ V1.3.4 B D1–3.7.10.11.13 ता: कदाचित्स्व(Ñ2 B3.4 D10.13 °द)लंकृताः; V2 कदाचित्समलंकृताः; M4 ताः कदाचित्सुमध्यमाः. —^{c}) Ñ1 V2–4 B1.4 आगत्य; D13 T3 आसाद्य (for आगम्य). D1–3.7 M4 ययुरुद्यानमुद्दिश्य; Cg as in text (for °). —^{d}) T2 मेघेषु (for प्रावृषि). Cg शतह्रदाः (as in text). Ś1 Ñ V B D5.10–13 चिक्रीडुर्विंशु(V4 lacuna for शु)तो यथा.

11 ^{a}) V1 B4 D2 गायंतो (sic). Ś1 D5.12 वादयंत्यश्च; M2 नृत्त°; Cg as in text (for नृत्यमानाश्च). V1 ता (for

G. 1. 35. 13
B. 1. 32. 14
L. 1. 30. 13

अथ ताश्चारुसर्वाङ्ग्यो रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
उद्यानभूमिमागम्य तारा इव घनान्तरे ॥ १२
ताः सर्वगुणसंपन्ना रूपयौवनसंयुताः ।
दृष्ट्वा सर्वात्मको वायुरिदं वचनमब्रवीत् ॥ १३
अहं वः कामये सर्वा भार्या मम भविष्यथ ।
मानुषस्त्यज्यतां भावो दीर्घमायुरवाप्स्यथ ॥ १४

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वायोरक्लिष्टकर्मणः ।
अपहास्य ततो वाक्यं कन्याश्चतमथाब्रवीत् ॥ १५
अन्तश्चरसि भूतानां सर्वेषां त्वं सुरोत्तम ।
प्रभावज्ञाश्च ते सर्वाः किमस्मानवमन्यसे ॥ १६
कुशनाभसुताः सर्वाः समर्थास्त्वां सुरोत्तम ।
स्थानाच्चयावयितुं देवं रक्षामस्तु तपो वयम् ॥ १७

च). M4 गायंत्यश्चाथ नृत्यंतो. —^{b}) Dt D6.8 तु (for च). D10 राघ*; D14 T1.2 G2.4 M1.3 सर्वशः (for राघव). Ś1 D5.12 नृत्यंत्यश्च यथासुखं. —^{c}) Ś1 D5.11.12 आह्लादं; all Cs as in text (for आमोदं). D1–3.7 M4 मोदंत्यो लल(D3 वल also) मानाश्च. —^{d}) G3 सर्वा- (for वरा-). Ś1 Ñ V B D5.10–13 वन(Ñ1 V3.4 B1.3 वर; B4 गंध; D13 वनैर्)माल्यै-(V2 मन्यै [sic])रलं(D10 °नु)कृताः.

12 Ś1 D5.12 om. 12. D2 repeats 12^{ab} consecutively. —^{a}) B4 °वाश् (sic); D11 अ*ः; Cv as in text (for अथ ताश्). Ñ V B D10.11.13 -सर्वांगी (for -सर्वाङ्ग्यो). —^{b}) B3 (*sup. lin.* also) भुवः; M4 तदा (for भुवि). D2(second time).3.7 वनमाल्यैरलंकृताः (=11^{d} in Ś1). —Ñ V B D1–3.7 (D3.7 hapl.). 10.11.13 M4 om. 12^{c}–13^{b}; D9 om. 12^{cd}. —^{c})=10^{c}. T3 -वन°; G2 M1 -मध्ये शोभंते; Cm.k as in text (for -भूमिमागम्य). —^{d}) T2 transp. इव and घन.

13 Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 om. 13^{ab} (cf. v.l. 12). —^{ab}) Dt D8.14 T1 M3 सर्वा; Cg as in text (for सर्व-). M2 -संपदः (for -संयुताः). Ś1 D5.12 ततस्ता रूपसंपन्ना यौवनेनाभ्यलंकृताः. —^{c}) Ś1 Ñ1 V3.4 D1–3.5.7.9.12.13 सर्वत्रगो; Ñ2 V1 B3.4 D10 सर्वगतो; V2 B1.2 D11 तु सर्वगो(V2 °शो); Cg सर्वात्मको (as in text). V4 lacuna (for वायु).

14 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7.12 भवतीः(D1 °तीं [sic]); D14 (after corr. m. as in text) °यः; Cg as in text (for अहं वः). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 °मे भवता (Ś1 D5.12 °ते; Ñ V1.3.4 B D10.11.13 भवत मे [by transp.]; D3 मे *व *।)वलाः(Ś1 D5.12 °ति वै). —^{c}) Ś1 मानुषे; D5 Ck मानुष्यस्; D11 मर्त्येव; Cg.t as in text (for मानुषस्). D1.6 M2 त्यजतां (sic); D11 क्रियतां; Ck as in text (for त्यज्यतां). Ś1 D5.12 स्नेहो (for भावो). Ñ V B D9.10.13 M4 त्यक्त्वा मानुष्यकं भावम्; Cg.t as in text (for ^{c}). —^{d}) Ñ V B D9.10.13 M4 अमरत्वम् (for दीर्घमायुर्). Ś1 D1–3.5.7.12.13 अवाप्यतां; D10 अवाप्स्य* (for अवाप्स्यथ). Cg as in text (for ^{d}). —After 14, Dt D4.6.8.9.14 (marg. *sec. m.*) S (D9 G1 l. 2 only) Cg.t ins.:

762* चलं हि यौवनं नित्यं मानुषेषु विशेषतः ।
अक्षयं यौवनं प्राप्ता अमर्त्याश्च भविष्यथ ।

[No comm. in Cr.m.k. —(l. 2) D14 T2.3 G2 M1 अक्षय्यं. D14 om. यौवनं. G1 प्राप्य (for प्राप्ता). D4.9 T3 G1.3 M2–4 (M3 after corr. *sup. lin. sec. m.* as above) अमराश् (for अमर्यश्).]

15 ^{a}) Dt वनंच (by metathesis) (for वचनं). —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.12 अमित°; Ñ V B D10.13 परमंगनाः (Ñ2 V2.3 °लाः); D8 (after corr. *pr. m.* as in text) अश्लिष्ट°; M4 ताः परमांगनाः; Cg as in text (for अक्लिष्टकर्मणः). —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.12 अव(D5 °प)हस्य; Ñ V B D10.13 M4 मुक्त्वा(Ñ1 B4 त्यक्त्वा; B2 मुक्ता) हासं; D9 सो°; D11 विहस्य(submetric); Cg.k.t as in text (for अपहास्य). M4 कलं; Cg as in text (for ततो). Ñ V B D10.13 M4 सर्वा; D11 वायुं (also as in text); Ck as in text (for वाक्यं). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 उवाच तं (for अथाब्रवीत्). Ñ V1–3 B D10.13 M4 वायुं (V3 वाह्ये [sic]; M4 ततो) वचनमब्रुवन्; V4 इदं वचनमब्रवीत्; D11 कन्यास्ताश्चाब्रुवन्वचः.

16 ^{ab}) T3 M4 चरति; Cg.t as in text (for चरसि). B3 (m. also) भूतात्मा (for भूतानां). V1 D1–3.7 सर्वेषां (V1 marg.) भूतानां (by transp.). Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 किल(M4 इह) मारुत; Dt D6.8 सुरसत्तम; G1.3 च सु° (for त्वं सुरोत्तम). —G2 om. (hapl.) 16^{c}–17^{b}. —^{c}) V4 भावज्ञास्ताः (for प्रभावज्ञाश्). Ñ V1.2.4 B2.3 D2.4.9.10 T3 M1–3 स्म; V3 B4 स (sic) (for च). D11 सर्वा (for सर्वाः). Ś1 D5.12 प्रभावं ते विजानीमः; B1 D1 प्रभावं ज्ञास्यते (D1 °से) सर्वाः; G1 प्रभावज्ञश्च सर्वासां. —^{d}) Cg अस्मान् (as in text). B1 D2 किला (B1 °लम [sic]) स्मान्; Dt D6.8 Ct किमर्थम् (for किमस्मान्). D9 °तेः; D12 °*से (for अवमन्यसे). Ck as in text (for ^{d}).

17 G2 om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). —^{a}) V3 D11.13 साध्वीः; V4 साध्व्यः; Dt D6.8 देव; M4 साध्याः (for सर्वाः). —^{b}) D2 समर्घाः (sic); D4 सधर्माः; D13 क्षमस्त्वं; M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) °र्थस् (for समर्थास्). D2.4 T3 G1 M1–3 स्म; D14 त्वं; G3 तु; M4 च (for त्वां). D2 M4 न(M4 सु)रर्षभ(D2 °भः) (for सुरोत्तम). Ś1 D1.3.5.7.12 समर्थस्त्वं न मारुत(D1 °तः); Ñ V B D10.11 क्षमते (V3 D11 °मते [sic]) न हि मारुत(B4 °तः [sic]; D11 °ताः); Dt D6.8.9 समस्ताः सुरस(D9 स्म सुरो)त्तम. —^{c}) Ñ V1–3 B D1–3.7.10.11.13 M3.4 °ङ्गंश (D10

मा भूत्स कालो दुर्मेधः पितरं सत्यवादिनम् ।
नावमन्यस्व धर्मेण स्वयंवरमुपास्महे ॥ १८
पिता हि प्रभुरस्माकं दैवतं परमं हि सः ।
यस्य नो दास्यति पिता स नो भर्ता भविष्यति ॥ १९
तासां तद्वचनं श्रुत्वा वायुः परमकोपनः ।
प्रविश्य सर्वगात्राणि बभञ्ज भगवान्प्रभुः ॥ २०
ताः कन्या वायुना भग्ना विविशुर्नृपतेर्गृहम् ।
दृष्ट्वा भग्नास्तदा राजा संभ्रान्त इदमब्रवीत् ॥ २१
किमिदं कथ्यतां पुत्र्यः को धर्ममवमन्यते ।
कुब्जाः केन कृताः सर्वा वेष्टन्त्यो नाभिभाषथ ॥ २२

G. I. 35. 23
B. I. 32. 26
L. I. 30. 23

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकत्रिंशः सर्गः ॥ ३१ ॥

श; M2 °चल)यितुं (D2 °थता); V4 शीला(lacuna for कुं)शयितुं; Ck.t as in text (for स्थानाच्चयावयितुं). Ś1 Ñ V B D1.3.5–7.12.13 G2.3 M4 देव; D2 देवा; D9 नैव; D11 वी; Cv.m.g.k.t as in text (for देवं). —d) Ñ2 V2.4 B3 व-(V4 B3 र)क्ष्याम:; D3 *क्षाम: (for रक्षामस्). Ś1 Ñ V1.2.4 B1.2.4 D5.7.10–13 स्वकुलं; V3 कुशलं; B3 सुकुलं; D3 स्व*लं; D9 तु कुलं; G3 सु° (for तु तपो). D1.2 M4 रक्ष त्वं (D1 रक्षितां; D2 रक्षसां [both sic]) स्थानमूर्जितं.

18 a) D3 स illeg. Ñ V B D1–3.10.13 Ctp यद्वा-(D3 **) यो; D7 यो वायो; D9 वंशेस्मिन्; M3.4 °धा:; Cg.k as in text (for दुर्मेधः). Ś1 D5.11.12 °त्कलंको वंशेस्मिन्. —cd) Dt D6.8 M1 अवमन्यस्व; Cv.r.m नावमन्यस्व (as in text). Ś1 D5.12 अ(Ś1 आ)वहाय ह्य(D5 स्व)धर्मेण स्वयं कन्या वरं व्रजेत्. Ck as in text (for d). ❀ Cg: पितरं नावमन्यस्व धर्मेण पितृप्रदानरूपेण वरं स्वयमुपास्महे प्रतीक्षामहे पिता स्वयं यस्मै दास्यति तं प्रतीक्षामह इत्यर्थः; Ct: यत्र काले पितरमवमन्यापमानविषयं कृत्वा स्वधर्मेण कामेन स्वयंवरमुपास्महे आत्मना स्वातन्त्र्येण वयं वरमङ्गीकुर्मः स काल: कदाचिदपि माभू-दित्यन्वयः। नावमन्य इति पाठस्तु क्वाचित्कोऽपपाठः। तथा पाठे न: इति छेदः। छान्दसं दीर्घत्वं। नोऽस्माकं स कालो माभू-दित्यन्वयः। क्वचित्तु नोऽवमन्यस्व इति पाठः। अत एव 'मा भूत्स कालो यद्वा नो पितरं सत्यवादिनम्। कामतः समतिक्रम्य वरयेम स्वयंवरम्।' इत्येतदर्थविवरणश्लोको दृश्यते क्वचित्। ❀ —For 18cd, Ñ V B D1-3.7.10.11.13 M4 subst.:

763* कामतः समतिक्रम्य वरयेम स्वयंवरम्।

[M4 न कामात् (for कामतः). V4 तमतिक्रम्य. V1 वरयाम:. D3 स्वरं वयं (by metathesis) (for स्वयंवरम्).]

19 D8 om. 19. —a) Ś1 D5.11.12 जनिता (for पिता हि). Ñ V B D1–3.7.10.13 M4 पितास्माकं प्रभवति. —b) Ñ V B1.3.4 D13 न: परं; D10 न: पिता (for परमं). Ś1 Ñ V B D1–3.5. 11–13 M4 पिता; Dt D8.14 T1.2 G2.4 M1 च°; D4 T3 °न:; D7 महत्; D10 परं (for हि सः). —c) Ś1 D5.9.11.12 यस्मै (for यस्य). Ñ V B D1–3.7.10.13 M4 अस्मान्दास्यत्यसौ यस्मै (M4 °स्य). —d) V4 मे (for नो).—After 19, B3 ins.:

764* न पितुर्वचनादन्यं न भजिष्यामहे वयम्।

20 a) Ś1 Dt D5.6.8.12 तु (for तद्). —b) Dt D6.8 Ct हरि:; Ctp as in text (for वायु:). Ñ V B D1–3.7. 10.11.13 M2.4 कोपसमन्वित:. —c) D2.3.7 -गात्रेषु (for -गात्राणि). —d) D2 भयंज (sic) (for बभञ्ज). D4 (after corr. *inf. lin.*) मरुत् (before corr. हरि:); Cm as in text (for प्रभु:). —For 20cd, Ñ V B D1.10.11.13 subst.:

765* बभञ्ज कन्या मध्ये ताः संप्रविश्यात्मतेजसा।

[V2 मध्ये कन्यारता: (by transp.); D1 कन्यामध्यं ता: (marg. gloss तासां कन्यानां मध्यं प्रविश्य); D11 मध्ये ता: कन्या: (by transp.). V1–3 B1 स (for सं-). V4 -तेजसता (sic).] —After 20, B (ed.) ins.:

765a* अरत्निमात्राकृतयो भग्नगात्रा भयार्दिताः।

21 b) D9 विवशा (for विविशुर्). Ś1 D5.12 नगरं(Ś1 °रीं) पितु:; Ñ V B D1.3.7.10.11.13 M4 भवनं पितु: (V1 B3 [also] D13 प्रति); D2 तद्वनं पितु:; D9 न्यविशन्गृहं. —After 21ab, Dt D4.6.8.9.13(after 21).14 S (except M4) (Cg.k.t comm. on l. 1) ins.:

766* प्रापतन्भुवि संभ्रान्ताः सलज्जाः साश्रुलोचनाः। —
स च ता दयिता दीनाः कन्याः परमशोभनाः। —

[(l. 1) Dt D6.8 प्रविश्य च सु- (D8 तु); D9 °श्रु- (for प्रापतन्भुवि). D13 प्रोक्षिप्तेत्यः सुमंत्रस्ताः (for the prior half). D13 सुलज्जाः. Dt D4.6.9.13 T2.3 साश्रु- (for साश्र-). —(l. 2) D13 अवदत् (for स च ता). D13 M2 तु(D13 स) पिता; M3 (after corr. as above) यदि ता (for दयिता). Dt D6.8 भग्नाः; D13 कन्याः (for दीनाः). D13 ततः (for कन्याः). D14 T1.2 G2.4 M1 कन्या दीनाः (by transp.). D13 -कोपनाः; T3 -भास्वरः (for -शोभनाः).]

—c) Dt D6.8 दीनास्; G1.2 भुग्नास् (for भग्नास्). Ñ V B D10.11.13 M4 च ता (Ñ1 ताद्न् [sic]; V4 सुता) राम; T2 M3 तथा° (for तदा राजा). Ś1 D1–3.5.7.12 ता स्त-(D2 °श्च [sic]; D3 गतास्त [hypermetric])दा (D3.5.12 °था) दु:खिता दृष्ट्वा. —d) Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 राजर्षिर्; Cg.k as in text (for संभ्रान्त). D1–4.7.11 M4 पिता(D8 °*; D4 हृद्; D11 राजा)वचनमब्रवीत्.

22 a) D13 कथितां (sic) (for कथ्यतां). D3 पुत्र; T3 पुत्रो (both sic); M4 सर्वा: (for पुत्र्य:). —D3.7 om.

३२

G. 1. 35. 24
B. 1. 33. 1
L. 1. 30. 23

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कुशनाभस्य धीमतः ।
शिरोभिश्चरणौ स्पृष्ट्वा कन्याशतमभाषत ॥ १
वायुः सर्वात्मको राजन्प्रधर्षयितुमिच्छति ।
अशुभं मार्गमास्थाय न धर्मं प्रत्यवेक्षते ॥ २
पितृमत्यः स्म भद्रं ते स्वच्छन्दे न वयं स्थिताः ।
पितरं नो वृणीष्व त्वं यदि नो दास्यते तव ॥ ३
तेन पापानुबन्धेन वचनं न प्रतीच्छता ।
एवं ब्रुवन्त्यः सर्वाः स्म वायुना निहता भृशम् ॥ ४

(hapl.) from 22^{b} up to the prior half of 767*. —^{b}) B4 D4 T3 अति(B4 अनु)वर्तते; Ct as in text (for अवमन्यते). M4 सुकुमाराननाः शुभाः; Cg.k as in text (for ^{b}). —^{c}) Ś1 Ñ V B D1.2 5.9–13 M4 यूयं (for सर्वा). —^{d}) Dt D6.8 चे° (for वेष्टन्त्यो). Dt D6.8 T3 G1.4 °त; D4 नाभ्य°; Ct as in text (for नाभिभाषथ). Ś1 D5.9.12 विचेष्टन्त्यो(Ś1 °ता; D9 °तो | both sic]) न भाषथ(Ś1 °त); Ñ V B D1.2.10.11.13 M4 समा(Ñ1 V2 D11 संप्र)वि(Ñ2 °दि)श्य दुरात्मना. —After 22, Ś1 D1–3.5.7.9.12 ins. :

767* शंसध्वं किमिदं पुत्र्यः कुब्जत्वं कथमागतम् । ;

[D3.7 om. the prior half (cf. v.l. 22). D9 कुब्जतां. D2 केन चागतं.]

while T2 G2.3 M1 ins. :

768* श्रोतुमिच्छाम्यहं पुत्र्यो यस्येदं कर्म गर्हितम् ।

[T2 तं पुत्रो (sic); G3 तत्° (for [अ]हं पुत्र्यो). T2 कर्मणः फलं (for कर्म गर्हितम्).]

—D9 T2 G2.3 M1 cont., while Dt D4.6.8.14 T1.3 G1.4 M2.3 all Cs ins. after 22 :

769* एवं राजा विनिःश्वस्य समाधिं संदधे ततः ।

[D4 विनिश्चित्य. T3 संददे; G3 M2 विदधे (for संदधे). G1 damaged (for ततः).]

Colophon. Ś1 Ñ V B D5.10–13 om. (continue the Sarga). —*Kāṇḍa name* : D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Dt D4.6.8.14 S om. D1–3.7.9 कन्याकुब्जकरणो (D9 °ब्जाख्यानं). —*Sarga no.* (figures, words or both) : D3 om. both. Dt D4.6.8.14 S 32; D1.7 25; D2 26; D9 35. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

32

Ś1 Ñ V B D5.10–13 cont. the previous sarga.

1 ^{b}) T3 कुशनाभश्च. Ś1 D5.12 ता: सुताः (for धीमतः). D7 om. (hapl.) from 1^{c} up to l. 1 of 770*. —^{cd}) D13 शरणं; T3 चरणं; Cm.g.t as in text (for चरणौ). Ñ V B D1–3.10.13 गत्वा; D11 गत्वा (for स्पृष्ट्वा). Ñ1 -द्वयम् (for -शतम्). G1 M4 अथाब्रवीत्. Ś1 D5.12 अभिवाद्य पितुः पादौ सर्वा वचनमब्रुवन् (Ś1 D13 °ब्रवीत्).

2 ^{a}) Ś1 D5.12 सर्वत्रगः(D12 °गतः) सोस्मान् (for सर्वात्मको राजन्). —^{b}) Ck प्रधर्षयितुम् (as in text). Cm इच्छति (as in text). Ś1 D5.12 नैच्छद्धर्षयितुं प्रभुः (D12 विभुः); Cg.t as in text (for ^{b}). —^{d}) Ś1 °वेक्षत; D5.12 पर्यवैक्षतः (D5 °क्ष्य तां) (both sic); T2 °वेक्ष्यते; Cm as in text (for प्रत्यवेक्षते). ❀ Ct : अशुभं.....अवेक्षते स्म ❀ —For 2, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst. :

770* वायुरस्मानुपागम्य बलवान्काममोहितः ।
उत्क्रम्य धर्ममर्यादां प्रधर्षयितुमुद्यतः ।
सोस्माभिरुक्तः सर्वाभिर्वायुः कामवशं गतः ।

[D7 om. l. 1 (cf. v.l. 1). —(l. 1) D1 °गत्य (for उपागम्य). V2 बलवत्- (for बलवान्). —(l. 2) V3 चक्रे हि; D2.3.7 व्युत्क्रम्य (for उत्क्रम्य). V3 [अ]धर्म- (for धर्म-). —(l. 3) B3 reads from first वं up to 3 in marg. V3 -रसं (for -वशं). D11 om. from गतः up to भगवन्नि in l. 1 of 771*.]

3 D11 om. 3 (cf. v.l. 2 [770*]). D2 om. (hapl.) 3^{ab}. B3 reads 3 in marg. (cf. v.l. 2). —^{a}) Ś1 D5.12 °वत्यो; D1 °गुप्ताः; D9 °भंत्यो (sic) (for पितृमत्यः). Ś1 D5.9.12 वयं सर्वा; Ñ V B D1.3.7.10.13 स्म भगव(Ñ1 °*)न्; M4 च भगवन् (for स्म भद्रं ते). —^{b}) Cg.k.t स्वच्छंदे न (as in text). Ś1 D5.12 न स्वातंत्र्यमुप(Ś1 °पा)स्थिताः; Ñ V B D1.3.7.10.13 M4 न स्वच्छंदचरा वयं; D9 न स्वच्छंदमुपस्थिताः. —Ś1 D5.12 om.(hapl.) 3^{c}–4^{b}. —^{c}) Ñ V B D1.2.7.10.13 M4 नोभियाचस्व; D9 नो ब्रवी° [sic]; Cg.k.t as in text (for नो वृणीष्व त्वं). —D3 om. from 3^{d} up to the prior half of l. 2 of 771*. —^{d}) Cm.k दास्यते (as in text); Cg.t दास्यति. Ñ V B D1.2.7.10.13 M4 न्यायतो यदि मन्यसे.

4 Ś1 D5.12 om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). —^{a}) D9 पापानुविद्धेन. —^{b}) D4 प्रतीक्षता; Cm.g.k.t as in text (for प्रतीच्छता). —^{c}) Dt D4.14 G1.4 M2.3 Ck ब्रुवत्यः; Cg.t as in text (for ब्रुवन्त्यः). Ś1 D5.12 इति तेन ब्रुवाणाः स्म (D5 स्मो). —^{d}) Ś1 D5.12 वायुनोपहृताः; Dt D6.8 °भिहताः; T1 °भिमताः; Cm.g.k.t as in text (for वायुना निहता). —For 4, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst. :

771* न वयं स्वैरचारिण्यः प्रसीद भगवन्निति ।
इत्युक्तः कुपितो वायुः प्रविश्याङ्गानि नः प्रभो ।
बभञ्ज बलवांस्तेन सर्वाः कुब्जीकृता वयम् ।

तासां तद्वचनं श्रुत्वा राजा परमधार्मिकः ।
प्रत्युवाच महातेजाः कन्याशतमनुत्तमम् ॥ ५
क्षान्तं क्षमावतां पुत्र्यः कर्तव्यं सुमहत्कृतम् ।
ऐकमत्यमुपागम्य कुलं चावेक्षितं मम ॥ ६
अलंकारो हि नारीणां क्षमा तु पुरुषस्य वा ।
दुष्करं तच्च वः क्षान्तं त्रिदशेषु विशेषतः ॥ ७

यादृशी वः क्षमा पुत्र्यः सर्वासामविशेषतः ।
क्षमा दानं क्षमा यज्ञः क्षमा सत्यं च पुत्रिकाः ॥ ८
क्षमा यशः क्षमा धर्मः क्षमायां विष्ठितं जगत् ।
विसृज्य कन्याः काकुत्स्थ राजा त्रिदशविक्रमः ॥ ९
मन्त्रज्ञो मन्त्रयामास प्रदानं सह मन्त्रिभिः ।
देशे काले प्रदानस्य सदृशे प्रतिपादनम् ॥ १०

G. 1. 35. 34
B. 1. 33. 10
L. 1. 30. 34

[D3 om. up to the prior half of l. 2 (cf. v.l. 3). D11 om. l. 1 except त्ति (cf. v.l. 2 [770*]). —(l. 2) D10 reads from the post. half up to 5^b in marg. D2 °च; D13 [अ]स्मांस्तनः (for [अ]ज्ञानि नः). V1 प्रभुः; D7 प्रभोः (for प्रभो). —(l. 3) V1 बलात्तेन (submetric); D2.3.7 बलवान्वायु°; D11 बलवांस्तात (for बलवांस्तेन). B4 कुब्ज° (sic); M4 कुब्जाः° (for कुब्जीकृता). D11 वायुनोपहता वयं (for the post. half).]

5 D10 reads 5^{ab} in marg. (cf. v.l. 4). —^{a}) Ś1 Dt D4–6.8.9.12 T3 G3 M2 तु (for तद्). Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 इति तासां वचः श्रुत्वा. —^{b}) Ñ V B1–3 D1–3.7.10.11.13 M4 कु(Ñ2 द्)शनाभो नराधिपः; B4 * * नाभो जनाधिपः. —^{c}) V2 इत्युवाच. Ñ V B1–3 D10.11.13 M4 ततो रामः; B4 स ततो राम (hypermetric); D1–3.7 तदा राम(D7 °भः) (for महातेजाः). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 इदं वचः; Cg as in text (for अनुत्तमम्).

6 ^{a}) Ś1 D5.12 भद्रं कृतमिदं; Dt D9 T2.3 M2.3 °क्षमवतां; M1 °वता; all Cs as in text (for क्षान्तं क्षमावतां). —D9 om. 6^b–7^a. —^{b}) Ś1 D5.12 च°; Dt सुसमाहितं; Cr.g.k.t as in text (for सुमहत्कृतम्). —^{c}) D5 एकमत्यम्; G2 ऐकपत्यम् (for ऐकमत्यम्). Ś1 उपागत्य. —^{d}) Ś1 D5.12 वै रक्षितं; G4 चावेष्टितं; Cg.t as in text (for चावेक्षितं). —For 6, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst. :

772* यत्क्षान्तोऽतिक्रमो वायोः कृतं तन्मे महत्प्रियम् ।
पुत्र्यो मे यच्च युष्माभिः कुलचर्याभिरक्षिता ।

[(l. 1) V2 स क्षांतो; D2 यक्ष्यंतो (sic); M4 यत्क्षाम्यो (for यत्क्षान्तो). Ñ2 °क्रमे; V1 °क्रमं; D3 विक्रतो (sic); D7 विक्रमो (for ऽतिक्रमो). D2 वायुः (for वायोः). D2.3.7 सु- (for मे). V2 महाप्रियं; D10 *हत्प्रियं; M4 भवत्प्रियं (for महत्प्रियम्). —(l. 2) D1 या च मे; D2 यच्च मे; D3.7 युष्माभिर्; M4 यच्चापि (for पुत्र्यो मे). V2 यत्र; D1 पुत्रि; D2 पुत्र्य; M4 पुत्रो (for यच्च). D3.7 मे पुत्र्यः (for युष्माभिः). Ñ1 V2.4 B1.2 (marg. as above) D1–3.7 M4 कुलच्छाया; V3 कुशच्छाया (for कुलचर्या). D1 [अ]ति- (for [अ]भि-). D13 कुलमाभिश्च रक्षितं (for the post. half). D11 भद्रं कृतं च युष्माभिः कुलं वै रक्षितं मम.]

7 D9 om. 7^a (cf. v. l. 6). —^{a}) G2 अहंकारो (sic). D11 om. हि (submetric). Ś1 D5.12 क्षमा पुत्र्यः (D12 also क्षमायुक्त-) (for हि नारीणां). —^{b}) Ś1 D5.9.12 स्त्रियो वा; T3 G1 °हि; M2 क्षमं तु; M4 क्षांतिता (for क्षमा तु). D9 G1 च; Ck.t as in text (for वा). Ñ V B D1–3.7.10.11.13 क्षमा पुत्र्यो(D1 °त्रि; D3.13 °त्रो [sic]) विशेषतः. —For 7^c–10^b, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst. a passage given at the end of 10^{ab}. —^{c}) Ś1 तद्वचः; Dt D6.8 तच्च वै; D14 T1.2 G2 M1 तच्च यत्; G1 तत्र वः; G4 तस्य यत्; Cv as in text (for तच्च वः). D5 ख्यातं (for क्षान्तं). ❀ Cm : क्षान्तं तदुष्करम् ।; Cg : वः तत्क्षान्तं क्षमा दुष्करं त्रिदशेषु रूपैश्वर्यसंपन्नेषु विशेषतो दुष्करम् ।; Ct : तत्तु दुष्करं यन्त्रिदशविषये क्षान्तं कामवेगसहनं कृतं तदतिदुष्करं । ❀ —After 7, Ś1 D5.12 ins., while D9 ins. after 9^{ab} :

773* प्राप्तोऽयं देशकालश्च सुपात्रप्रतिपादने । (cf. 10^{cd})

Then all the above MSS. (var.) cont. 775*.

8 Cf. v.l. 7 and 10. Ś1 D5.12 om. from 8–9^b. T3 om. (hapl.) 8^{ab}. —^{a}) D9 सर्वा; G1 पुत्रः (sic) (for पुत्र्यः). —^{b}) D9 समता च (for सर्वासाम्). —^{c}) Dt D4.6.8 T3 सत्यं; G4 यज्ञं (for यज्ञः). —^{d}) Dt D4.6 T3 यज्ञश्; D8 यज्ञाश् (for सत्यं). D9 G1.3 M2.3 तु; D14 T1.2 G2.4 M1 हि (for च). G4 पुत्रकाः.

9 Cf. v.l. 7 and 10. Ś1 D5.12 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). —^{b}) D9 M1 Cg क्षमया (for क्षमायां). D4 नि°; D9 M1 [अ]धिष्ठितं; D14 T1.2 G2.4 हि स्थितं; T3 विष्ठितो; Cg as in text (for विष्ठितं). —After 9^{ab}, D9 ins. 773*. —^{c}) D5 विसर्ज्य (for विसृज्य).

10 ^{a}) T3 मंत्रज्ञान् (for मन्त्रज्ञो). —^{b}) Ś1 प्रदाने; Cm.g.t as in text (for प्रदानं). —For 7^c–10^b, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst. :

774* देवानां च विशेषेण क्षन्तव्यमिति मे मतिः ।
दुष्करं च कृतं मन्ये यद्वायोः क्षान्तमीदृशम् । —
व्यभिचारकृतं तस्मात्प्रीतोऽहं तेन सुव्रताः । —
प्रदानसमयं चैव मन्येऽहं वोऽद्य सर्वशः । —
गम्यतामिष्टतः पुत्र्यश्चिन्तयिष्यामि वो हितम् । — [5]
विसृज्य चैव ताः कन्यास्ततः स नृपसत्तमः ।
तासां प्रदानं धर्मज्ञो मन्त्रयामास मन्त्रिभिः ।

[(l. 1) D1–3.7 देवेषु°; D13 पुंसां चैव (for देवानां च). B2 (marg. as above) विरोधेन (for विशेषेण). V1 सर्वदा (for मे मतिः). —D1–3.7 om. l. 2. —(l. 2) V4 °तु; B1 D13

G. 1. 35. 36
B. 1. 33. 11
L. 1. 30. 35

एतस्मिन्नेव काले तु चूली नाम महामुनिः ।
ऊर्ध्वरेताः शुभाचारो ब्राह्मं तप उपागमत् ॥ ११
तप्यन्तं तमृषिं तत्र गन्धर्वी पर्युपासते ।
सोमदा नाम भद्रं ते ऊर्मिलातनया तदा ॥ १२
सा च तं प्रणता भूत्वा शुश्रूषणपरायणा ।
उवास काले धर्मिष्ठा तस्यास्तुष्टोऽभवद्गुरुः ॥ १३
स च तां कालयोगेन प्रोवाच रघुनन्दन ।
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते किं करोमि तव प्रियम् ॥ १४

दुष्कृतं°; B3 D10 सुकृतं°; B4 सुदुष्कर- (for दुष्करं च). D11 तद्वा यद्येतत् (for मन्ये यद्यायोः). V3 कामम्; M4 क्षान्तिम् (for क्षान्तम्). —(l. 3) V1 कामि°; D1 शाम्यातिचारुतं; D2 शय्यातिचरितं; D3.7 शास्या(D7 °स्य)तिचरितं (all sic) (for व्यभिचारकृतं). V4 B1.2 D13 यस्मात् (for तस्मात्). D1 प्रीतोऽहं मम; D13 प्राप्तोयं° (for प्रीतोऽहं तेन). D3 सुनुना (sic) (for सुव्रताः). M4 व्यभिचारः कृतस्तेन तेन प्रीतोस्मि सुव्रताः. —(l. 4) B1 °सऽयं; D10 प्रदानं° (for प्रदानसमयं). M4 [अ]पि (for [ए]व). D3 प्रदानं सर्वमेवैव (sic) (for the prior half). B4 चाद्य; D11 वाद्य (for वोऽद्य). M4 सुव्रताः. —(l. 5) V1.2 इच्छतः (for इष्टतः). Ñ2 B3.4 D10 गमिष्यामि ततः पुण्यश्; D11 प्रगम्यतामितः पुण्यश्; D13 गम्यतामिच्छया पुण्यश् (for the prior half). V2 व्यतरिष्यामि (for चिन्तयिष्यामि). D3 मोहितं. —D1–3.7 M4 read l. 6, 7 after 775*. —(l. 6) B1 विमृष्य; D2 विमृज्य (for विसृज्य). V2 चैवं°; V4 [ए]व हि ता (for चैव ताः). D11 एवं विसर्ज्य° (for the prior half). V2 ततः स च नृपोत्तमः; D2.3.7 राजा त्रिदशाधिक्रमः (= 9d) (for the post. half). —(l. 7) D13 राजा (for तासां). V1 प्रधानं; B4 D13 प्रदान- (for प्रदानं). M4 मंत्रणो (for धर्मज्ञो). D13 चिंतयामास (for मन्त्रयामास). D1–3.7 कन्यानां वर(D1 मंत्र)यामास प्रदानं(D3 °न) सह(D1 गृह)मंत्रिभिः).]

Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 cont.; Ś1 D5.9.12 ins. after 773*:

775* यद्वायुना च ताः कन्यास्तत्र कुब्जीकृताः पुरा । —
कन्याकुब्जमिति ख्यातं ततः प्रभृति तत्पुरम् । —

[(l. 1) D2 तद् (for यद्). D1–3.7 सर्वास् (for कन्यास्). Ś1 D5.9.12 कन्यानाम् (by transp.). B1 ततः; D11 तं च (for तत्र). V2 D9.12 कुब्जाः(D12 °ब्जा)कृताः. Ñ2 marg.; M4 पुरे (for पुरा). —(l. 2) Ñ V B2–4 D10 कान्य°; B1 D7.11 कन्य° (for कन्याकुब्जम्). D1 तदा (for ततः). B3 (marg. also) राघव; B4 °परं (for तत्पुरम्).]

—After 775*, D1–3.7 M4 ins. l. 6 and 7 of 774*. —Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 om. 10cd. —c) D4 देशकालौ; T2 G1.4 Cm देशकाले; Cg.k as in text (for देशे काले). Dt D6.8 च कर्तव्यं; Cr.m.g as in text (for प्रदानस्य). ❀ Ct: उचिते देशे काले सदृशे स्वकुलादिसदृशे पात्रे प्रदानं कर्तव्यमिति मन्त्रणक्रमः । ❀

11 a) V1 तस्मिन् (submetric) (for एतस्मिन्). Ñ2 एव (for एव). B1 after एव, तु wrongly written. —b) Ś1 D5.13 चूडिर्; V1.2 D11 चूडी; V3 D4 चुली; B1 वृषी; B2 (marg. also) शूली; B4 हली; D1–3.7 चूलिर्; D9 चुल्ली; D12 चूडिन्; T2.3 G3.4 M चूली (M4 °लिन्); G2 चूर्णी (for चूली). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–12 °नृषिः; Dt D6.8 °द्युतिः; T3 °यशाः (for महामुनिः). —c) Ñ V B D1–3.7.10.11.13 ब्रह्मचर्यं (for शुभाचारो). —d) D9 T3 ब्राह्मयं (for ब्राह्मं). Ś1 D5.12 ब्रह्मतेजा ह्य(Ś1 °जोभ्य)लंकृतः; Ñ V1 B D1–3.7.10 चचार(D3 °ल) किल दुश्च(B1 °ष्क)रं; V2–4 D11.13 चकार किल दुष्क(V2 D11 °श्च)रं.

12 a) Ś1 D5.12 तप्यमानं; D4.6.8 T3 तपस्यंतम्; Cg as in text (for तप्यन्तं तम्). D5.12 तु तमृषिं (for ऋषिं तत्र). —b) Ś1 D5.12 तमुवाच ह; Ck.t as in text (for पर्युपासते). —For 12ab, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst.:

776* तं ब्रह्मचारिणं राम तप्यमानं महत्तपः । —

[D1–3.7 महर्षिं परमद्युतिं; M4 ब्रह्मर्षिमभितश्चरंतिं (for the post. half).]

—c) Ś1 D3.5.7.11–13 सोमपा; D2 सोषमा; D6 सोमंदा; T3 सौमदा; M4 सोमगा; Ck.t as in text (for सोमदा). Ñ V1.2.4 B D1–3.7.13 M4 गंधर्वी; V3 गंधर्वा; D6 भद्रे ते; D10 गंधर्व-; Ck as in text (for भद्रं ते). ❀ Cg: पर्युपासते शुश्रूषत । मध्ये मध्ये भद्रमस्त्विति प्रयोगः शुभोत्तरत्वाय । ❀ —d) S (except M1.4) ऊर्मिळा. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 ऊ(D2 व; D10 -द्)र्णायु(V2 °व; D1 °य; D5.12 °युर्; D9.11 °योर्)दुहिता (B4 °तनया as in text), Ck.t as in text (for ऊर्मिलातनया). D4–6.12 तथा; D13 पुरा; Cg.t as in text (for तदा). —After 12, Ñ V B D10.11.13 ins.; D1–3.7 subst. for 13ab:

777* नियमं परमास्थाय सम्यक्परिचचार ह । —
पुत्रार्थिनी ततो राम महर्षेर्भावितात्मनः । —

[(l. 1) V3 नियमं वरम्; D2 निय * * *; D13 परं नियमम् (by transp.). D7 आदाय (for आस्थाय). D1–3.7 चे (for ह).]

13 a) Ś1 V1 B1 D9 तदा; Ñ V2.4 B2–4 D10.11.13 [अ]भवत्; V3 [अ]वसत्; D5.12 तथा; G2 तु तं (for च तं). ❀ Ct: तमिति प्रतियोगे द्वितीया । ❀ Ś1 Ñ V B D5.10–13 प्रयता (for प्रणता). —For 13ab, D1–3.7 subst. 777*. —Ñ V B D1–3.7.10.11.13 om. 13cd. —c) Ś1 D5.12 M4 कालं; Cm.g.k as in text (for काले). Ś1 D5.12 धर्मज्ञस्; D4 T1.2 धर्मिष्ठस्; D9.14 धर्मिष्ठास् (sic); M4 धर्मज्ञास् (sic) (for धर्मिष्ठा). —d) T3 G1 M4 मुनिः; Cg.k as in text (for गुरुः).

14 a) Ś1 D5.12 तथा (for च तां). Cm.g.k.t कालयोगेन (as in text). Ñ V B D10.13 M4 स तां कालस्य महतः;

परितुष्टं मुनिं ज्ञात्वा गन्धर्वी मधुरस्वरम् ।
उवाच परमप्रीता वाक्यज्ञा वाक्यकोविदम् ॥ १५
लक्ष्म्या समुदितो ब्राह्म्या ब्रह्मभूतो महातपाः ।
ब्राह्मेण तपसा युक्तं पुत्रमिच्छामि धार्मिकम् ॥ १६
अपतिश्चास्मि भद्रं ते भार्या चास्मि न कस्यचित् ।
ब्राह्मेणोपगतायाश्च दातुमर्हसि मे सुतम् ॥ १७
तस्याः प्रसन्नो ब्रह्मर्षिर्ददौ पुत्रमनुत्तमम् ।
ब्रह्मदत्त इति ख्यातं मानसं चूलिनः सुतम् ॥ १८
स राजा ब्रह्मदत्तस्तु पुरीमध्यवसत्तदा ।
काम्पिल्यां परया लक्ष्म्या देवराजो यथा दिवम् ॥ १९

G. I. 35. 45
B. I. 33. 19
L. I. 30. 44

D1–3.7 स तां (D3 तो) हर्षेण महता; D11 ततः कालेन महता. —[b]) Ś1 D5.12 प्राब्रवीद् (for प्रोवाच). Ñ V B D1–3.7.10. 11.13 M4 परितोषितः (for रघुनन्दन). —[c]) T3 [अ]सि (for ऽस्मि). Ñ V2–4 B D10.13 [अ]हं भद्रे; V1 [अ]हं भद्रं ते (hypermetric); D1 ते भद्रे (for भद्रं ते). —[d]) Cm.g करोमि (as in text). Ñ V B D1.10.13 M4 ब्रूहि किं करवाणि ते (B1 °महे; D10 °मि ते [sic]).

15 D9 om. (hapl.) 15^{ab}. —[a]) B4 परितुष्टिं. Ñ V1.2.4 B2–4 D1.10.13 M4 दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा). —[b]) V1.3 D3 गंधर्वा (for गन्धर्वी). Ś1 D2.3.5.7.12 °स्वरा; Ñ V B D1.10.11 M4 °राक्षरं; Dt D6 °रं स्वरं; D13 °राक्षरा; T1.2 °स्वनं (for मधुरस्वरम्). —[c]) Ś1 D5.12 परमोदारं; Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 प्रांजलिर्भूत्वा (D1 M4 °वाक्यम्); T3 मधुर° (for परमप्रीता). —[d]) D2.14 T1 (*inf. lin.* as in text).2 °कोविदा (D2 °दां); D11 तमृषिं तदा; Cg as in text (for वाक्यकोविदम्). Ñ V B D1.10.13 M4 वाक्य(D1 M4 इद)मात्महितं(B3 °तस्)तदा.

16 [a]) T2 संमुदितो; M3 समुदितं. D4 *sup. lin.*; T2 लोक-; T3 ब्राह्म-; all Cs as in text (for ब्राह्म्या). —[b]) M3 -भूतमकल्मषः; all Cs as in text (for -भूतो महातपाः). —For 16, Ś1 D5.9(l. 1 only for 16^{ab}).12 subst. :

778* ब्राह्म्या लक्ष्म्यानया ब्रह्मन्दीप्यसे ब्रह्मवित्तम ।
त्वत्तो लक्ष्म्यानया ब्रह्मन्पुत्रमिच्छामि धार्मिकम् ।

[(l. 1) D5 दीव्यसे (for दीप्यसे). D12 om. (hapl.) from दीप्यसे up to the prior half of l. 2. —(l. 2) Ś1 तथा (for [अ]नया). The post. half $=16^d$.]
On the other hand, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst. :

779* दीप्यसे परया लक्ष्म्या ब्राह्म्या त्वमनया यथा ।
तथाहं पुत्रमिच्छामि त्वत्तो ब्राह्म्या श्रियान्वितम् ।

[(l. 1) Ñ1 दीव्यसे. B1 M4 ब्रह्मंस्; D3 ब्रह्म्या; D10 ब्राह्म (sic) (for ब्राह्म्या). D3 *था (for यथा). V2 चंद्रश्चामलया यथा; D1 ब्राह्मोत्तमतया यथा; D11 यथा त्वं ब्रह्मवित्तमः (for the post. half). —(l. 2) V4 om.; B1 त्वं; D3 illeg.; D7 हि (for [अ]हं). D2 वृता; D3 ततो (for त्वत्तो). V2 ब्रह्म्यो (sic); D11.13 ब्रह्म- (for ब्राह्म्या). V3 श्रिता°; V4 B1 D1–3.7 °वृतं; B3(marg. as in V3 also).4 °श्रितं (for श्रियान्वितम्).]
D1–3.7 cont. :

780* स्वयं प्रसादं कुरु मे त्वां (D1 त्वा)श्रिताहं तपोधन ।

17 [a]) All Cs अपतिश् (as in text). T2 [अ]स्मि (sic) (for [अ]स्मि). Ś1 D1–3.5.7.9.12 न पतिश्चास्ति मे ब्रह्मन्. —[b]) Ś1 D1–3.5.7 G1 न भार्या चास्मि (by transp.); D12 न भार्या वास्मि (for भार्या चास्मि न). —[c]) All Cs उपगतायाश् (as in text). Ś1 D1.2.5.7.12 ब्रा(D2 ब्र)ह्मण्येन तु(D1 च) संयुक्तं; Dt D6 ब्राह्मयेणो°; D3 ब्राह्मणेन तु संयुक्तं; D4 T3 G2 M3 ब्राह्मणो°; D9 ब्राह्मेण तपसा युक्तं. —[d]) D2 सुतां (for सुतम्). D9 पुत्रमिच्छामि धार्मिकं (= 16[d]); Cm.t as in text (for [d]). —For 17, Ñ V B D10.11.13 M4 subst., while Ś1 D1–3.5.7.12 ins. after 17^{ab} :

781* स्वयं च वरये त्वाहं भर्तारमपरिग्रहम् ।
अनन्यपूर्वां भज मां याचमानां यतव्रताम् ।

[(l. 1) Ś1 D2.5.7.12 M4 [अ]हं त्वां; D1 हि त्वां; D3 M4 [अ]हं त्वा (by transp.) (for त्वाहं). B2.4 वरयित्वाहं. Ś1 Ñ1 V2.3 B1.2.4 D2.12.13 °ग्रहा; V1 °ग्रहां; B3 सपरिग्रहं; D1.3.5.7 °ग्रहात्; M4 °ग्रहः (sic) (for अपरिग्रहम्). —(l. 2) D11 अनल्प- (for अनन्य-). D3.10–12 -पूर्वां (for -पूर्वां). Ś1 D3 भजमानं(D3 °ना); V2 राज°; D1.2.5.7.12 M4 भज° (for याचमानां). Ś1 V1.3 °व्रतं (V3 °त); Ñ1 V2.4 धृत°; B1 दृढ°; D1 जित°; D3 °वृता; D10 पति°; D13 अनु° (for यतव्रताम्).]

18 [a]) Ñ V B D10.11.13 M4 तस्यै; D1 ततः; Cg.k.t as in text (for तस्याः). Ñ V B1–3 D3.7.10.13 विप्र°; Ct as in text (for ब्रह्मर्षिर्). —[b]) Dt D6.8 G1 Ct ब्राह्मं; M2 सुतम् (for पुत्रम्). B4 repeats ददौ पुत्रं. Ś1 D5.12.14 T1.2 G2.4 M1 तथाविधं; Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 य-(D10 *)थेप्सितं (for अनुत्तमम्). —[c]) T3 G1.2 M1 ब्रह्मदत्तम्. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 ख्यातः (for ख्यातं). —[d]) Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 सोभवच् (B1.4 D2 °त्) (for मानसं). V1 B2(marg. also)शूलिनः; V2 D11 चूडिनः; B1 वृषिणः; B3(marg. also)कूलिनः; B4 हलिनः; D2 कलिनः; D4 चुलिनः; D9 चूह्लिनः; D14 चूलिकः; T G2–4 M Ck चूलिनः; G1 Ckp चूलिकः; Cv चूलिकः; Cg.t as in text (for चूलिनः). Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 सुतः(D3 °त); Cg.k.t सुतं (as in text). Ś1 D5.12 सोभूद्बृहिसुतो नृपः.

19 Ś1 D5.12 om. (D5.12 hapl.) 19. D2.3.7 transp. 19 and 20 (D2.3 om. 20^{cd}). —[a]) G3 राज्ञः (for राजा). D4.14 T G2.4 M1 Cg सौमदेयस्; G3 सोमदेवस् (for ब्रह्मदत्तस्). Ñ V B D1–3.7.10.11.13 ब्रह्मदत्तः स (D2 °त्तायः; D3 °त्तोप्यः; D7 °त्तोथ) राज(D11 °*)र्षिः. —[b]) Ñ

G. I. 35. 45
B. I. 33. 20
L. I. 30. 45

स बुद्धिं कृतवान्राजा कुशनाभः सुधार्मिकः ।
ब्रह्मदत्ताय काकुत्स्थ दातुं कन्याशतं तदा ॥ २०
तमाहूय महातेजा ब्रह्मदत्तं महीपतिः ।
ददौ कन्याशतं राजा सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ २१
यथाक्रमं ततः पाणिं जग्राह रघुनन्दन ।
ब्रह्मदत्तो महीपालस्तासां देवपतिर्यथा ॥ २२

स्पृष्टमात्रे ततः पाणौ विकुब्जा विगतज्वराः ।
युक्ताः परमया लक्ष्म्या बभुः कन्या शतं तदा ॥ २३
स दृष्ट्वा वायुना मुक्ताः कुशनाभो महीपतिः ।
बभूव परमप्रीतो हर्षं लेभे पुनः पुनः ॥ २४
कृतोद्वाहं तु राजानं ब्रह्मदत्तं महीपतिः ।
सदारं प्रेषयामास सोपाध्यायगणं तदा ॥ २५

V B D2.3.7.10.11.13 M4 पुरमध्या(V3 °ध्ये; D13 °ध्य)वसत्तदा (D7 °तः); D1 पुत्र(र)मध्यावसत्तदा; D9 G1 M1 Cg पुरीमध्या°. —c) Ñ2 D11 कांपिलं; V1–3 B1.2 D1.7.13 कांपिल्यं; V4 B3 D10 कांपिल्लं; B4 कांपिल्ल-; D2 कापिल्यं; D3 कपिलं; D4.9 कां(D9 कं)पिलीं; D14 कांपील्यां; G1–3 M Ck कांबिल्यां(G1 °ल्या; M3 °लीं; M4 °ल्यं); Cm.t as in text (for काम्पिल्यां). Ñ V B D1–3.7.10.11.13 नाम (B4 -भूमौ) काकुत्स्थ (D2.3.7 नगरं); M2 °भक्त्या (for परया लक्ष्म्या). —d) Dt G1 दिवि (for दिवम्). Ñ V1.2.4 B D1–3.7.10. 11.13 देव(D13 वेद metathesis)राजसमद्युतिः; V3 देवराजसमः क्षितौ. —After 19, D2.3.7 ins. 782*.

20 D2.3(both om. 20^{cd}).7 transp. 20 and 19. —a) Ś1 Dt D3.8 T3 सु-; D4 स्व-; Cm.g.k as in text (for स). Ś1 D2.3.5.7.12 M4 अकरोद्; Cm as in text (for कृतवान्). Ś1 राजन्(for राजा). —b) D3 कुशनाभ-. D2 स; G3 तु (for सु-). —For 20^{ab}, Ñ V B D1.10.11.13 subst., while D2.3.7 ins. after 19 (transp.) :

782* तं श्रुत्वा परया लक्ष्म्या कुशनाभोऽन्वितं नृपम् ।

[D2 repeats 782* after l. 1 of 784*. D1 तच् (for तं). B4 [s]वितं (for sन्वितं). B4 नृपः; D1–3.7.11 गुणैः (for नृपम्).]

—D2.3 om. 20^{cd}. —c) Ñ V B D1.10.11.13 ताः कन्याः (for काकुत्स्थ). —d) D5.12 दत्तं; Cm as in text (for दातुं). D12 om. तदा. Ñ V B D10.11.13 प्रदातु(V2 °दत्ता) मुपचक्रमे; D1 दातुकामः स भूपतिः. —After 20, D1 ins. :

783* पूजयामास धर्मज्ञो धर्मदत्तं महाव्रतम् ।

21 Ś1 om. (hapl.) 21–23. D2 repeats 21 after 782*(r.). —a) T3 त*°; M4 समा° (for तमाहूय). Ñ V B1–3 D10.11.13 स तमाहूय धर्मज्ञो(V4 °ज्ञं); B4 स तं चाहूय धर्मज्ञो. —b) V2 धर्मदत्तं. Ñ V B1–3 D4.10.13 T3 G1 M1.4 °पतिं; D1 नराधिपः; D12 °पतेः (for महीपतिः). —c) Ñ V2–4 B D1.10.11.13 M4 तस्मै; D3 रा*; Cg as in text (for राजा). V1 ददौ तस्मै कन्याशतं.

22 Ś1 om. 22 (cf. v.l. 21). —a) Dt D6.8 G1 तदा; D5 तथा; D12 यथा; Cg as in text (for ततः). K(ed.) Cg पाणीन्. —d) D12 तथा (for यथा). —For 22, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst. :

784* यथाक्रमं स सर्वासां तासामनुपमद्युतिः ।
जग्राह विधिवत्पाणीन्ब्रह्मदत्तो नराधिपः ।

[(l. 1) Ñ2 मु-; B4 हि; D11.13 च (for स). —After l. 1, D2 repeats 782*, 21, l. 1 (784*). —(l. 2) D11 विधि*त्. V4 D13 M4 पाणिं; D1.2.11 पाणी (for पाणीन्).]

23 Ś1 om. 23 (cf. v.l. 21). —a) Dt D6.8 M2 Ct तदा; Cg.k as in text (for ततः). —b) D9 विजृंबजा (corrupt) (for विकुब्जा). D9 -ज्वरं; T2 -स्वराः (for -ज्वराः). D2.3.5.7.12 विज्वरं विमलं(D3 °*) शुचिः(D2.3 °चि). —D3.7 transp. 23^{cd} and 24^{ab}. —c) Dt D2.3.5–9.12.14 युक्तं (for युक्ताः). —d) Dt D4.6.8.9 T2 G1.3.4 M2.3 Ct बभौ; Cg.k as in text (for बभुः). Ct -शतं. T3 तथा (for तदा). G3 damaged for शतं तदा. D2.3.5.7.12 कन्याशत- (D12 °*)मभूत्तदा. ❀ Cg : शतं कन्या बभुः । विसर्गलोप आर्षः । बभौ कन्याशतमिति पाठः । ; Ck : कन्याशतमिति शकार लोप आर्षः । ❀ —For 23, Ñ V B D1.10.11.13 M4 subst., while D2 3.7 ins. after 23 (D3.7 after 24^{ab} transp.) :

785* तेन च स्पृष्टमात्रेषु ताः पाणिषु गतव्यथाः ।
बभूवुः सर्वशः कन्या रूपौदार्यगुणान्विताः ।

[D2.3.7 om. l. 1. —(l. 1) V4 तेनाशु (for तेन च). M4 तत् (for ताः). V3 गताधयः; D1 °ज्वराः (for गतव्यथाः). D11 तेन संस्पृश्यमानास्ताः सर्वाः पाणौ गतव्यथाः. —(l. 2) D1–3.7 सर्वतः (for सर्वशः).]

24 D3.7 transp. 24^{ab} and 23^{cd}. —a) Ñ V1.3 B D1.3.7.10.13 ता; V2 ताः; V4 D11 M4 तां; Cg.k.t as in text (for स). D2 स्पृष्ट्वा; D3 *ष्ट्वा (for दृष्ट्वा). D9 T1.2 G3.4 M2 Cm.tp भग्नाः; Cg.k.t as in text (for मुक्ताः). —b) Ś1 D1–3.5.7.12 कुशनाभ(Ś1 D1.7 °भः)सुतास्तदा. —After 24^{ab}, D3.7 ins. (om. l. 1) 785*. —d) Cg हर्षं (as in text). Ś1 D1–3.5.7.12 हर्ष(D1 °र्षाद्)बाष्पा(D1 बाष्प्या [sic]; D12 °बाक्या)कुलेक्षणः. —For 24^{cd}, Ñ V B D10.11.13 M4 subst. :

786* विस्मयं परमं चक्रे मुमुदेऽभिननन्द च ।

[V1 D10 [s]ति°; V2 च°; V3 चाभिननंद (hypermetric) (for sभिननन्द). D11 मुमुदेव नरेश्वरः (for the post. half).]

25 V3 om. 25 and 26. —a) B4 कृत्वोद्वाहं. V1.2.4 D1 M4 च (for तु). Ś1 D5.11.12 राजा(D12 °ज्ञा) वै (for

सोमदापि सुसंहृष्टा पुत्रस्य सदृशीं क्रियाम् । | यथान्यायं च गन्धर्वी स्नुषास्ताः प्रत्यनन्दत ॥ २६

G. I. 35. 51
B. I. 33. 26
L. I. 30. 51

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्वात्रिंशः सर्गः ॥ ३२ ॥

राजानं). —^{b}) G3 ब्रह्मदत्तो. Ś1 D5.12 महामुनिं; Ñ1 V2.4 B1.2.4 D1.2.7 M4 रघूत्तम; Ñ2 B3 (m. also as in B1) V1 D3.10.13 रघूद्वह; Dt D6.8.9 महीपतिं; D11 रघूद्वहे (for महीपतिः). —^{c}) V2 प्रेषयामास स तदा. —^{d}) G3 damaged from णं up to सु in 26^{a}. Ñ V1.2.4 B D1–3.10.11.13 M4 स्व(D3 स)पुरं परमार्चितं (V2 °मांचितं; D2.3 °मर्द्धिमत्); D7 पुरं परमधर्मवित्.

26 V3 om. 26; G3 missing up to सु (cf. v.l. 25). —^{a}) Ś1 D5 सोमपापि; D6 सोमदाया; D12 सोमपायी; G4 °तु (for सोमदापि). Ś1 D5.12 तु (Ś1 सु)ता: प्राप्य; Dt D4.6.8 T3 सुतं दृष्ट्वा (for सुसंहृष्टा). —^{b}) Ś1 D5 सदृशीः; Dt M3 °शीं; D4.9.14 T G3 M2 Cv.r.1n सदृश-; D12 °शाः; Ck.t as in text (for सदृशीं). Ś1 D5.12 M3 प्रियाः; D9 क्रि*; Cr क्रियाः; Cm.k.t as in text (for क्रियाम्). G1 पुत्रस्या°. ❀ Cg: पुत्रसदृशीं क्रियाम्। ❀ —^{c}) G1 तु (for च). M3 गंधर्वा. —^{d}) D6 स्नुषा*; D9 तुष्टास्ता (for स्नुषास्ताः). —For 26^{cd}, Ś1 D5.12 subst. :

787* कन्या गृहीत्वा संपूज्य कुशनाभं तदा ययौ ।

—For 26, Ñ V1.2.4 B D1–3.7.10.11.13 M4 subst. :

788* तं तदा सदृशैर्दारैरन्वितं पुत्रमागतम् ।
मुमुदे सोमदा प्रीता दृष्ट्वा सामिनन्द च ।

[(l. 1) B1 तं दृष्ट्वा; D1.2.13 तं तथा; D3.7 ततश्च (for तं तदा). D11 तं ददर्श तदा दारैर् (for the prior half). B1 अंचितं (for अन्वितं). —(l. 2) D1–3.7 [S]सौ तदा; D11.13 सोमपा; M4 सोमना (for सोमदा). V1 प्रीत्या; D1.3.7 M4 दृ(D3 *)ष्ट्वा; D2 तत्र (for प्रीता). V2 दृष्ट्वा तामिर्°; D1–3.7 M4 सुप्री(D3 °*)तो° (M4 ता); D10 दृष्ट्वा सामि*नंदि च; D11 दृष्ट्वा सोपि°; D13 दृष्ट्वा चामि° (for the post. half).]

—After 26, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Ck.t ins. :

789* स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च ताः कन्याः कुशनाभं प्रशस्य च ।

[D14 T1.2 G4 M1.2 दृष्ट्वा (for first, M2 for second स्पृष्ट्वा). D9 तदा ययौ (for प्रशस्य च).]

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 V4 D1.4.10.12 om. V1–3 B D11 आदि°; D3 अयोध्या°. —Before Sarga name, D1.3 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ś1 D1–3.5.7.12 वैवाहिको नाम; Ñ V B D9–11 ब्रह्मदत्तविवाहो(D9 °हं). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.11.12 om. Ñ2 B2.3 D10 35; V2 37; V3 34; Dt D4.6.8.14 S 33; D1.7 26; D2 27; D9 36. D13—कांडे—दश—नाम—त्रिंशः—33 (dash indicates lacuna). —After colophon, T3 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

G. 1. 36. 1
B. 1. 34. 1
L. 1. 31. 1

कृतोद्वाहे गते तस्मिन्ब्रह्मदत्ते च राघव ।
अपुत्रः पुत्रलाभाय पौत्रीमिष्टिमकल्पयत् ॥ १
इष्ट्यां तु वर्तमानायां कुशनाभं महीपतिम् ।
उवाच परमप्रीतः कुशो ब्रह्मसुतस्तदा ॥ २
पुत्रस्ते सदृशः पुत्र भविष्यति सुधार्मिकः ।
गाधिं प्राप्स्यसि तेन त्वं कीर्तिं लोके च शाश्वतीम् ॥ ३
एवमुक्त्वा कुशो राम कुशनाभं महीपतिम् ।
जगामाकाशमाविश्य ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ४
कस्यचित्त्वथ कालस्य कुशनाभस्य धीमतः ।
जज्ञे परमधर्मिष्ठो गाधिरित्येव नामतः ॥ ५
स पिता मम काकुत्स्थ गाधिः परमधार्मिकः ।
कुशवंशप्रसूतोऽस्मि कौशिको रघुनन्दन ॥ ६
पूर्वजा भगिनी चापि मम राघव सुव्रता ।
नाम्ना सत्यवती नाम ऋचीके प्रतिपादिता ॥ ७

33

1 [a]) B3 कृतोद्वाहो. Ś1 D5.12 तदा; D2.3.7 ततस्; T2 कृते (for गते). —[b]) D12 ब्रह्मदत्तो. Ś1 तदा नृपः; Ñ V B (B1 marg.) D1.2.10.13 नराधिपे; D3.5.7.11.12 M2 4 नराधिपः (D3.7 °प); M3 तु° (for च राघव). —B1 reads from 1[c] up to 3[b] in marg. —[c]) Ś1 Ñ V B D5.10–13 कुशनाभोथ; D1–3.7 M4 पुत्रकामीयां; Ct as in text (for पुत्रलाभाय). —[d]) T3 G4 पौत्रम्; Cg पौत्रीम् (as in text). G1 अकारयत् (for अकल्पयत्). Ś1 Ñ V B D5.10–13 पुत्रीयामिष्टिमारभत् (Ñ V2.4 B3.4 °नयत्; B1.2 D10.13 °हरत्); D1–3.7 M4 राजा चेष्टिमकारयत्; D9 पुत्रेष्टिं समकल्पयत्.

2 B1 reads 2 in marg. (cf.v.l. 1). —[ab]) Ñ V B D10.13 तस्यां च; D3 इष्ट्वा तु; D4 °च; D9 °प्र- (for इष्ट्यां तु). Ś1 D3.5.7.12.13 तदा नृप; Ñ V B D10.11 उपागतः (B1 °मत्); M4 महायशाः (for महीपतिम्). D1.2 तस्यामिष्ट्यां तदा राम वर्तत्यां समुपागतः. —G3 damaged from परम up to पुत्रस् in 3[a]. —[c]) Dt D4.6.8.9.14 T G1.2.4 M1.4 परमोदारः (for परमप्रीतः). —For 2[cd], Ñ V B D1.2.10.11 subst.:

790* कुशो ब्रह्मसुतः पुत्रमुवाच स तदा नृपम्।

[D11 तत्र (for पुत्रम्). D1.2.11 कुशनाभमुवाच तं (D11 ह) (for the post. half).]

3 B1 reads 3[ab] in marg. (cf. v.l. 1). —[a]) D3.7 पुनस्; G3 damaged (for पुत्रस्). D9 शक्रसदृशो; D11 भविता° (for सदृशः पुत्र). —[b]) M2 सुधार्मिक. Ñ V B D1.2.10.11 भविता (D11 सदृशो) नचिरादिव (V4 °ह; D11 °ति). —T3 om. (hapl.) 3[c]–6[b]. —[c]) D13 गाधिः; M3 (before corr. *sec. m.* as in text) गाधिं (here and below) (for गाधिं). D3.7 लोकेस्मिन्; G3 M3 येन°; Cg.k.t as in text (for तेन त्वं). —[d]) V4 B4 D3 लोकेषु. —For 3[cd], Ñ V1–3 B1–3 D1.2.10.11 M4 subst., while V4 (reads in marg. also) B4 ins. after 3:

791* मम वंशे महातेजाः कौशिकोऽनुपमद्युतिः।

[V4 कुशिको. D2 तु महाद्युतिः; D11 [s]नुपमः सदा.]

4 T3 om. 4 (cf. v.l. 3). —[a]) Dt उक्ता (sic); M3 मत्त्वा (for उक्त्वा). D2 ततो; G2 कु* (for कुशो). B1 D5.12 M1 Ctp नाम (for राम). —[b]) D2.10 कुशनाभ-; D7.9 °भिं. —G3 damaged from माविश्य up to त्व in 5[a]. —[c]) Ś1 D5.12.13 आस्थाय (for आविश्य). D2 जगामोद्दिश्य चाकाशं. —[d]) Cg सनातनं (as in text). Ñ V B D1–3.7.10.11 M4 पुन (D2 °त्र [sic]) रेव यथागतं.

5 T3 om. 5 (cf. v.l. 3). G3 damaged up to त्व (cf. v.l. 4). —[a]) D10 T2 °दथ; D11 कस्य कि*न्थ (sic); D12 °त्व* (for कस्यचित्त्वथ). —[c]) Ś1 -संतुष्टो; G2 M1 -धर्मज्ञो (for -धर्मिष्ठो). Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 अ (D13 प्र) जायत सु (V3 त) तो राम. —[d]) D4 G1 विश्रुतः (for नामतः). Ś1 D5.12 गाधिर्नाम सुतस्ततः; Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 गाधिर्नाम महायशाः; Ck as in text (for [d]).

6 T3 om. 6[ab] (cf. v.l. 3). —[a]) Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 धर्मात्मा (for काकुत्स्थ). —[b]) M4 गाधिः (sometimes °धि also) (for गाधिः). Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 सत्य (V1 शक्र) पराक्रमः. —[c]) G1 -प्रभूतो (for -प्रसूतो). Ś1 D5.12 कुशादेवं प्रसूताः स्म; Ñ V B1.3 D1–3.7.10.13 M4 कुशवंशेभवद्राजा (V3.4 °ब्राजा [sic]); B2.4 °वंशेभवं चाहं (B4 राम); D11 °वंशोद्भवश्चाहं. —[d]) Ś1 D5.12 कौशिका (sic); Ñ V B (B2 m. also) D10.11.13 गाधिजो; Cg.k.t as in text (for कौशिको). D2 नाम नंदन; D13 हे रघूद्वह.

7 G2 om. (hapl.) 7–10. G3 damaged from वंजा up to व in °. —[a]) Ñ V B D9 (m. also as in text) –11.13 M4 अनुजा; Cm.g.k.t as in text (for पूर्वजा). Ś1 D5.12 चैव; V1 जज्ञे; D9 वापि (for चापि). —[b]) D5.6.12 T1.2 G4 M1 सुव्रत. Ñ V B D1.11 M4 मम जज्ञे (V1 चापि; V2 युक्त) शुभव्रता (V1 °त); D10 समजज्ञे शुभव्रता. —[c]) B4 D1.9 G1 राम; T3 नामा (sic); M4 चापि; Ct as in text (for नाम). —B2 reads 7[d] in marg. —[d]) V2 मरीचीके (hypermetric); M4 सार्चीके (for ऋचीके).

सशरीरा गता स्वर्गं भर्तारमनुवर्तिनी ।
कौशिकी परमोदारा सा प्रवृत्ता महानदी ॥ ८
दिव्या पुण्योदका रम्या हिमवन्तमुपाश्रिता ।
लोकस्य हितकामार्थं प्रवृत्ता भगिनी मम ॥ ९
ततोऽहं हिमवत्पार्श्वे वसामि नियतः सुखम् ।
भगिन्याः स्नेहसंयुक्तः कौशिक्या रघुनन्दन ॥ १०
सा तु सत्यवती पुण्या सत्ये धर्मे प्रतिष्ठिता ।
पतिव्रता महाभागा कौशिकी सरितां वरा ॥ ११
अहं हि नियमाद्राम हित्वा तां समुपागतः ।
सिद्धाश्रममनुप्राप्य सिद्धोऽस्मि तव तेजसा ॥ १२
एषा राम ममोत्पत्तिः स्वस्य वंशस्य कीर्तिता ।
देशस्य च महाबाहो यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ १३
गतोऽर्धरात्रः काकुत्स्थ कथाः कथयतो मम ।
निद्रामभ्येहि भद्रं ते मा भूद्विघ्नोऽध्वनीह नः ॥ १४

G. I. 36. 14
B. I. 34. 14
L. I. 31. 14

---

8 G2 om. 8 (cf. v.l. 7).—^{b}) Cg.k.t as in text (for ^{b}).—For 8^{ab}, Ś1 D1–3.5.7.12 subst.:

792* भर्तारमनुरुध्यन्ती सशरीरा दिवं गता ।;

[D2 *शरीरा. D1 सा गता च सुरालयं (for the post. half).]

while Ñ V B D10.11.13 M4 subst.:

793* भर्तृव्रतत्वाद्भर्त्रैव सह गत्वा सुरालयम् ।

[Ñ V4 B2.3 (m. as above) D10 तत्रैव (for भर्त्रैव). V2 भर्तृव्रतसमायुक्ता (for the prior half). V2 तत्र गत्वा; M4 गता सह (for सह गत्वा).]

—^{c}) D1–3.7 M4 [इ]ति परिख्याता (D2 °*) (for परमोदारा). ☞ In Ñ1 fol. are missing for the portion from नदी in ^{d} up to I. 52. 20^{b} (up to स्थानां).—^{d}) Ś1 सात्र वृत्ता; B1 D1–3.7 M4 प्रवृत्तेयं; Dt D4.6.8.9 T3 G1.3 M1–3 Ct प्रवृत्ता च; D10 या प्रवृत्ता (for सा प्रवृत्ता).

9 G2 om. 9 (cf. v.l. 7).—^{ab}) Ś1 स्वर्ग-; Ñ2 V1.3.4 B D10.13 स्वर्ग्या; V2 दुर्ग-; D5.11.12 स्वर्गात्; T3 दिव्य-; Cm.g as in text (for दिव्या). D5.11.12 अपाश्रिता. D1–3.7 M4 भृशं पुण्यजला राम हिमवत्प्रभवा शुभा.—B1 om. (hapl.) 9^{c}–11^{b}. G3 damaged from हित up to वत् in 10^{a}.—^{c}) Dt D6.8 Ck.t -कार्यार्थं; Cm.g.tp as in text (for -कामार्थं). Ñ2 V B2–4 D1–3.7.10.11.13 M4 हर्यं (D1–3 M4 °मं) पाव- (Ñ2 B3 पार; D11 तार) यितुं लोकान् (D1–3.7 M4 °कं).—^{d}) D2 प्रदत्ता.—After 9, D2.3.7 ins.:

794* लोकस्य हितकामार्थं (= 9^{c}) विख्याता भुवनत्रये ।

10 B1 G2 om. 10; G3 damaged up to वत् (cf. v.l. 9 and 7).—^{a}) Ñ2 V2–4 B2–4 D10.11 M4 Cm.t अतो; V1 सुतो; D13 अहं; Cg.k as in text (for ततो). Ś1 D6.12 हिमवतः; D13 हि हिमवत्- (for सहं हिमवत्-). Ś1 D4 पा (D4 -पा) श्रं.—^{b}) Ñ2 V B2–4 D3.4.7.9.10.13 T1.2 G1.3 M1–3 नि (B4 D13 वि) रतः (for नियतः). Ś1 D5.12 निवसामि तत: (Ś1 यथा-). Ñ2 V2–4 B2–4 D1–3.7.10.13 M4 सुखी; V1 सदा (for सुखम्). Ck.t as in text (for ^{b}).—^{c}) Ś1 भगिन्यः (sic); Dt D4.6.8.9.14 T G3 M1–3 Ck.t भगिन्यां; D1 G1.4 M4 भगिन्या. Ñ2 V B2–4 D1–3.5.7.10.11.13 M4 स्नेहतो राम.—^{d}) Dt D4.6.8.9.14 T G1.3.4 M Ck.t कौशिक्यां (G1.4 °क्या). Ñ2 V B2–4 D1–3.7.10.11.13 M4 नियतव्रतः (V4 °त) (for रघुनन्दन).

11 B1 om. 11^{ab} (cf. v.l. 9). Ś1 om. (hapl.?) 11–12^{ab}.—^{a}) Ñ2 V B2–4 D5.10–13 सैषा; D1–3.7 M4 'हि (for सा तु). B2 पुण्य- (for सत्य-). B2 रम्या; D1.7 नाम; D2.3 राम; D12 पुण्यात् (for पुण्या).—^{b}) D4.6 सत्य- (for सत्ये). D5.12 च संस्थिता (for प्रतिष्ठिता). Ñ2 V B2–4 (B2 m. also) D1–3.10.11.13 M4 सत्यधर्मे (Ñ2 V1 B3 D1–3.10 °व्रत) परायणा (B4 °क्रमा); D7 राम सत्यपरायणा; Cm.t as in text (for ^{b}).—^{c}) D10 महाभाग.—^{d}) T2 G4 वर (for वरा).

12 Ś1 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). G3 damaged from म in ^{a} up to ^{b}.—^{a}) Ñ2 V1.3 B D10.13 च; V2.4 D1–3.5.7.11.12 तु (for हि). Cm.g.k.t नियमाद् (as in text). Ñ2 V B D1–3.7.10.13 नियमं (B1 °तं) कं (V1.4 B1 D1 किं) चिद्; D5.11.12 नियमस्यास्य (for नियमाद्राम).—^{b}) D9 समुपस्थितः (for °पागतः). Ñ2 V B D1.3.7.10.13 आस्थातुं (D1.3.7 °य) रघुनंदन; D2 आस्थातुं नियमं गतः; D5.11.12 सिध्यर्थं रघुनंदन.—^{c}) G3 * * * मम् (for सिद्धाश्रमम्). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 Dt D5.8.10–13 M4 अनु प्राप्तः. D1–3.7 सिद्धाश्रमपदं यत्र.—^{d}) V3 D11 [s]हं (for ऽस्मि).

13 ^{a}) V3 B4 G4 एष (sic); D2 सैषा (for एषा). Ś1 V B1.2 D1–3.7.11–13 M4 मयोत्पत्तिः; B4 ययोत्पत्तिः; G4 M3 महोत्पत्तिः; Cg.k.t as in text (for ममो°).—^{c}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 चा (D3 वा) स्य (B1 राम; B2 [अ]स्य च [by transp.]) निर्वृत्तिर् (V2 D2 °त्तं; V3.4 B1 D13 °त्तिं); Dt D6.8.9 हि°; D5 °महोत्पत्तिर्; G1.3 °भाग (for च महाबाहो).—^{d}) V2 M4 यस्मात्; D3.8.11 यन्मा (for यन्मां). D6 om. त्वं (submetric).

14 ^{a}) Ñ2 V2–4 B1.3.4 D10.11.13 M4 स्थितो; D2 गते; D7.9 गता; G2 ततो; Cr.m.g.k.t as in text (for गतो). D2 -रात्रे; D5 -रात्रं; D7.9 G1 -रात्रिः; Cr.m.g.k as in text (for -रात्रः).—^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1–5.7.10–14 M3.4 कथां (D3 कथां कथां [ditto.]) (for कथाः).—Ś1 D5.12 read; D1.9 repeat (var.) 14^{cd} after 796* (D9 after 18). G3 damaged from ते in ^{c} up to ह in ^{d}.—^{c}) Ś1 Ñ2 V B D1.5.9–13 (D1.9 second time) भजस्व; D1 (first time)–3.7 उपैहि (for अभ्येहि). D1 (first time) ते भद्रं (by

G. 1. 36. 15
B. 1. 34. 15
L. 1. 31. 15

निष्पन्दास्तरवः सर्वे निलीना मृगपक्षिणः ।
नैशेन तमसा व्याप्ता दिशश्च रघुनन्दन ॥ १५
शनैर्वियुज्यते संध्या नभो नेत्रैरिवावृतम् ।
नक्षत्रतारागहनं ज्योतिर्भिरवभासते ॥ १६
उत्तिष्ठति च शीतांशुः शशी लोकतमोनुदः ।
ह्लादयन्प्राणिनां लोके मनांसि प्रभया विभो ॥ १७
नैशानि सर्वभूतानि प्रचरन्ति ततस्ततः ।
यक्षराक्षससंघाश्च रौद्राश्च पिशिताशनाः ॥ १८
एवमुक्त्वा महातेजा विरराम महामुनिः ।
साधु साध्विति तं सर्वे मुनयो ह्यभ्यपूजयन् ॥ १९

transp.). M4 उपैति निद्रा भद्रं ते.—[d]) Cg.k मा भूद्विघ्नो-ध्वनि (as in text). Ś1 D5.9(second time).11.13 विघ्नो वै माध्वनोस्तु नः:(Ś1 वः:); Ñ2 V1.3.4 B2-4 D1(second time).10 विघ्नोयं माध्व(B4 साधु)नो(V1 माधुना)स्तु नः; V2 B1 विघ्नध्वंसो(B1 °नाशो)ध्वनोस्तु नः; D1(first time)-3.7 माध्वनो(D2 °धुना) विघ्नमस्तु नः:(D1 ते); D1(second time gloss) नः अध्वनः अयं विघ्नः निशाचरेभ्यः मास्तु; D13 विघ्नोयं मास्तु नोधुना.—After 14, B3 ins.:

795* प्रातरेव हि वक्तव्यं यत्पृच्छसि रघूत्तम ।

15 [a]) V2 निःस्वंदास् (sic); D8.14 निष्यंदास्; Cg.k.t as in text (for निष्पन्दास्). Ś1 D1-3.5.7.11.12 निष्पंद-(D3.5 7.11 °स्यंद)पर्णास्तरवः.—[b]) Ś1 V1.2.4 B D1.3.5.7. 10-13 संलीन-(B3.4 D5.10.12 °ना); Ñ2 V3 सलीला(V3 °ल-); Cg.t as in text (for निलीना). D2 प्रविलीनमृगादरा.—[c]) M4 [अ]व्यक्ता (for व्याप्ता).

16 [a]) G2 नशैर् (metathesis) (for शनैर्). Dt D6.8 Ct विसृज्यते; Cr.m.g.k वियुज्यते (as in text).—[d]) D4 (before corr.) इव (for अव-). D14 T1.2 G3 M2 अवभा (T2 °पा)स्यते; G1.4 M3 इव भास्यते; Cr.m.g.k.t अवभासते (as in text).

17 G3 damaged from शी in [a] up to लो in [b].—[a]) Dt D6.8 Ct उत्तिष्ठते; Cg.k °ति(as in text).—[c]) D9 हृदयन् (sic).—[d]) Dt D6.8 स्वया; M3 विभुः (for विभो).

18 [c]) G1 -राजस- (for -राक्षस-).—[d]) D9 ये चान्ये पिशिताशिनः.—For 16-18, Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 M4 subst.:

796* सूक्ष्मेणाञ्जनचूर्णेन नभः कृत्स्नमिवाञ्जितम् ।
ग्रहनक्षत्रताराभिः काञ्चनीभिरिवावृतम् ।
उदेति चासौ शीतांशुर्लोककान्तो निशाकरः ।
अंशुभिः स्वैर्जगच्छीतैर्घर्मार्तं ह्लादयन्निव ।
निशाचराणि सत्त्वानि धृष्टं प्रतिचरन्ति च । [5]
यक्षरक्षोगणाश्चैव ये चान्ये पिशिताशनाः ।

[(l. 1) D3.7 M4 [अं]जनपू(D7 °व)र्णेन. V2 शुभेनांज*वर्णेन (for the prior half). D5 कृष्णम् (for कृत्स्नम्). Ñ2 V1 [अं]छितं (sic); V2 M4 [अ]धितं; V3 [अं]जितः; B4 [आ]वृतं; D3 [अ]भितं; D12 [अं]जलिं (sic) (for [अ]ञ्जितम्).—B4 om.(hapl.) l. 2.—(l. 2) D3 न ग्रहनक्षत्र-(hypermetric).—B1 om. from the post. half of l. 2 up to the prior half of l. 3. Ś1 D5.12 कांचनाभिर्. V1 अवा°; V4 *रावितं (for इवावृतम्). D2 काचनाभैरवां कृतां (sic); M4 कांचनाभाभिरावृतः (for the post. half).—(l. 3) D2 उदितवांश्च.—(l. 4) V2 °स्वच्छैर्; B1 °स्वस्थैर्; D1 °च्छीतं (for जगच्छीतैर्). Ś1 D2.3.5.7.11.12 स्वैरंशुभि(by transp.)र्ह्लादयते (for the prior half). Ś1 V4 D1.5 घर्मार्तान् (D1 °र्मांते); V1.2 D3.7 °र्ति; D2.10-12 °र्ता; M4 °तैः (for घर्मार्त). Ś1 D2.3.5.7.11.12 रघुनंदन (for ह्लादयन्निव).—Ś1 D5.12 om. l. 5.—(l. 5) D13 सर्वाणि; M4 ससत्त्वानि (ditto.) (for सत्त्वानि). V2 क्रूरं; V4 दृप्तं (for धृष्टं). V2-4 B3 (m. also)परि°; B2 D11 M4 प्रवि°; B4 प्र*°; D2 °रटंति (for प्रतिचरन्ति). D2.3.7 हि (for च). D13 सत्त्वानि विचरंति च (for the post. half).—(l. 6) Ś1 D5 -गणाश्चैव. Ś1 V1 M4 °शिनः; B1 [ऽ]पि निशाचराः (for पिशिताशनाः).]

Thereafter Ś1 D5.12 read; D1.9(after 18) repeat 14[cd].

19 [a]) D13 कौशिको वै (for महातेजा).—[b]) Ś1 विश्वामित्रो; G3 lacuna for वि (for विरराम). Ś1 D5.12 °नृषिः; D7 °मतिः; D13 °द्युतिः (for महामुनिः).—[c]) Ś1 D5 तत्; Dt D6.8.12.13 M4 ते (for तं).—[d]) D4.9 T3 G1.3 M1-3 ऋषयो (for मुनयो). Ś1 D5.12 प्रत्य°; Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 प्रशशंसिरे; G2 ह्यस्थ° (sic); M4 सम° (for ह्यभ्यपूजयन्).—After 19, Dt D4.6.8.9.14 S Cm.g.k.t ins.:

797* कौशिकानामयं वंशो महान्धर्मपरः सदा ।
ब्रह्मोपमा महात्मानः कुशवंश्या नरोत्तमाः ।
विशेषेण भवानेव विश्वामित्रो महायशाः ।
कौशिकी सरितां श्रेष्ठा कुलोद्योतकरी तव ।
इति तैर्मुनिशार्दूलैः प्रशस्तः कुशिकात्मजः । [5]
निद्रामुपागमच्छ्रीमानस्तंगत इवांशुमान् ।

[(l. 1) Dt D6.8 M4 Cm.g.k.t कुशिकानाम्. D9 G1.3 कौशिका(D9 °को)नां तु(D9 °नाम) वंशोयं (for the prior half). D4.9 M2 महा- (for महान्). T3 महाधर्मपरस्यथ (sic) (for the post. half).—(l. 2) G4 ब्राह्मेणेव (for ब्रह्मोपमा). M4 च शूराश्च (for महात्मानः). T3 G4 -वंशा; M4 -वंशे (for -वंश्या).—(l. 3) T3 विशेणेव (sic) (for विशेषेण). G1 महा°; M2 महातेजा (for भवानेव). D4 महायशः (before corr. °शाः). Dt D6.8 G2 M4 Cm.t विश्वामित्र महायशः (for the post. half).—(l. 4) D4.9 T3 G1-3 M Cg च सरिच्छे(T3 नदीश्रे)ष्ठा.—(l. 5) Dt D6.8 मुदितैर्; M4 एवं° (for इति तैर्). D9

रामोऽपि सहसौमित्रिः किंचिदागतविस्मयः । | प्रशस्य मुनिशार्दूलं निद्रां समुपसेवते ॥ २०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३३ ॥

३४

उपास्य रात्रिशेषं तु शोणाकूले महर्षिभिः ।
निशायां सुप्रभातायां विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १
सुप्रभाता निशा राम पूर्वा संध्या प्रवर्तते ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते गमनायाभिरोचय ॥ २
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृत्वा पौर्वाह्णिकीं क्रियाम् ।
गमनं रोचयामास वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ३

G. 1. 37. 3
B. 1. 35. 3
L. 1. 32. 3

G1 मुनिशार्दूलः. M3 (after corr. as above) प्रस्थितः (for प्रशस्तः). D4 कौशिकात्मजः. —(l. 6) G1 ˚च्छीघ्रम्; M4 उपागतः श्रीमान् (for उपागमच्छीमान्). D9.14 T1.2 G2.4 M1.3.4 श्रीमानस्तमिवां(G2 M1 °तां)शुमान्; Ctp as above (for the post. half). ❀ Ck: अस्तमितेत्यादि । अस्तमितोंशुमान् सूर्यः यस्मै सः तथा । ❀]

20 V2–4 B1 D1 om. 20. V1 repeats 20 (var.) before I. 34.1. —[a]) Ś1 V1 (second time) B2 D2.3.5.7.11.12 राघवोपि ससौमित्रिः. —[b]) M2 कंचिद्. —[c]) Ś1 V1 (second time, first time as in B3) D5.12 प्रशंसन्; B3.4 D10.13 प्रणम्य; D2 प्रशंस्य; Ck as in text (for प्रशस्य). D3 मुनिशार्दूल. B2 D11 प्रशशंस मुनिश्रेष्ठं. —[d]) Ś1 Ñ2 B2–4 D2.3.5.7.10–13 M4 निद्रावशमुपेयिवान् (M4 °पागमत्); V1 (first time) निद्रावशमुपागतः, (second time) निद्रां समुपेयिवान् (submetric); Cg.k.t as in text (for [d]). ❀ Ct: सेवते सेवते स्म । ❀

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 V1 Dt D11 om. V2–4 B D10 आदि°; D1 बालचरित्रे; D3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ś1 Ñ2 V B2–4 D1–3.5.7.11.12 (V3 adds शोणतीरनिवास before विश्वा°) विश्वामित्रवंशानु(Ś1 V4 B4 D5.12 °वंश)कीर्तनं(D12 °नो); B1 D9 विश्वामित्रवंशवर्णनं; D10 विश्वामित्रवंशोनुकीर्तितः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 V1 B1.4 D3.5.11.12 om. Ñ2 B2.3 D10 36; V2 38; V3.4 35; Dt D4.6.8.14 S 34; D1.7 27; D2 28; D9 37. D13 —कांडे—मित्र—कीर्तनं षट्त्रिंशः. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.3.4 M2 श्रीरामाय नमः; G2 श्रीमते रामानुजाय नमः.

34

☞ Ñ1 missing sarga 34 (cf. v.l. I. 33.8). —Before 1, V1 repeats I. 33. 20.

1 [a]) M4 सुषुप्सा (for उपास्य). M4 ते (for तु). Ś1 D5.12 ऋषीणां तु ततस्(D12 °दा)तेषां; Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 ते रात्रिशेषं(D2 °षे) सुषु(V2 °प्व [sic])पुः. —[b]) Ś1 V2.4 Dt D1–5.7.9.12.14 T3 G1 शोणकूले; Ñ2 V1.3 B D10.11.13 M4 शोणतीरे (for शोणाकूले). Ś1 D5.12 मनोहरे; Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 महं(D11 °*)र्षयः; D2.3.7 समाहिताः (for महर्षिभिः). —[c]) Ś1 D5 तु (for सु-). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 प्रभातायां तु(V2.3 B1.2 च) शर्वर्यां.

2 D1 reads 2^{abc} in marg. (*sec. m.*). —[b]) Ś1 D1.5.12 G2 पूर्व- (for पूर्वा). —For 2^{ab}, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst., D1 ins. after 1, while D2.3.7 subst. for 2:

798* कौसल्यामातरुत्तिष्ठ सुप्रभाता निशा तव ।

[D3.7 -पुत्र; D11 -सुत (for -मातर्). B1 च ते निशा; D1 °च नः (for निशा तव).]

—[c]) M2 नरशार्दूल (for [उ]त्तिष्ठ भद्रं ते). Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 पूर्वा (V2.4 °र्वं) संध्यामुपास्यैनां (M4 °स्येमां). —[d]) Ś1 D5.12 गमनं पुत्र; V4 गमनायाति-; B2.4 गमनेनाभि-; M4 गमनं चैव (for गमनायाभि-). V3 -रोचत.

3 [a]) Ñ2 V B1.3.4 D1.10.11.13 M4 तच्छ्रुत्वोत्थाय रामोपि; B2 श्रुत्वोत्थाय च रामोपि. —[b]) Ś1 Ñ2 V3.4 B3.4 D1.4.5.10.12 G1 पूर्वाह्णिकीं(Ś1 D5.12 °कां); V2 B1 D2 M4 पूर्वाह्णिक-; B2 D13 पौर्वाह्णिक-; Cg as in text; Ck °ह्णिकीं (for पौर्वा-

G. 1. 37. 4
B. 1. 35. 4
L. 1. 32. 4

अयं शोणः शुभजलो गाधः पुलिनमण्डितः ।
कतरेण पथा ब्रह्मन्संतरिष्यामहे वयम् ॥ ४

एवमुक्तस्तु रामेण विश्वामित्रोऽब्रवीदिदम् ।
एष पन्था मयोद्दिष्टो येन यान्ति महर्षयः ॥ ५

ते गत्वा दूरमध्वानं गतेऽर्धदिवसे तदा ।
जाह्नवीं सरितां श्रेष्ठां ददृशुर्मुनिसेविताम् ॥ ६
तां दृष्ट्वा पुण्यसलिलां हंससारससेविताम् ।
बभूवुर्मुदिताः सर्वे मुनयः सहराघवाः ।
तस्यास्तीरे ततश्चक्रुस्ते आवासपरिग्रहम् ॥ ७

ह्लिकीं). Dt D3.6.8 T2 कृतपौर्वाह्लिकक्रियः (T2 °यां [sic]). —^{c}) Ś1 V4 D5.12 G3 नो(V4 G3 चो)दयामास. —^{d}) G1.3 [ए]तद् (for [इ]दम्). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 वचनं चेदमब्रवीत्.

4 D2.3.7 read accu. sing. for nom. sing. in 4^{ab}. —^{a}) D4 (before corr.) तोयः (for शोणः). ❀ Ck.t शोणैव शोण इति व्यपदिश्यते। ❀ Ś1 V B D1–3.5.7.10.11.13 M4 शुचिजलो (D2.3.7 °लं); Ñ2 शुचिजनो; D12 शुचिजालौ (sic) (for शुभजलो). —^{b}) V1 अगाधः (hypermetric); D1 गवां; D10 Cm.k.t [अ]गाधः; Cg as in text (for गाधः). Ś1 D5.11.12 ह्यगाधः पुलिनान्वितः; D9 गाधं पुलिनमास्थितः. —^{c}) Ś1 D5.12 कथमेष(Ś1 °तं); V1.3 B1.2.4 D11.13 कतमेन; V2 वयं केन (for कतरेण). Ś1 D8.9.12.14 यथा; B4 ततो (for पथा). —^{d}) Ś1 D5.12 तरिष्यामः सुखं; Ñ2 V2–4 D10.11.13 तरिष्याम इमं; V1 भविष्याम इमं (sic); Cm.g.t as in text (for संतरिष्यामहे). V2.4 स्वयं (for वयम्). —After 4, Ś1 D5.11.12 ins. l. 4 of 800*.

5 Ś1 D6.9.11.12 om. 5^{ab}. —^{a}) Ñ2 V B D10.13 इत्युक्तः प्रत्युवाचाथ; G1 राघवेणैवमुक्तस्तु. —^{b}) Ñ2 V B D10.13 इदं वचः; G1 °द्वचः (for ऽब्रवीदिदम्). —After 5^{ab}, Ñ2 V B D10.13 (B2 D13 repeat l. 3 after 7 and 7^{ab} respy.) ins. l. 3–4 of 800*. —^{c}) D5.10 मयादि(D10 °द्दि)ष्टो. —After 5, B2 ins.:

799* अनेन राम गच्छामः सुखेन च निरामयम् ।

—After 5, K(ed.) ins.:

799a* एवमुक्ता महर्षयो विश्वामित्रेण धीमता ।
पश्यन्तस्ते प्रयाता वै वनानि विविधानि च ।

6 ^{a}) D11 दीर्घम् (for दूरम्). —^{b}) Ñ2 V B D5.10–13 च (for ऽर्ध-). Ñ2 B3 D4.10 T3 G2 तथा (for तदा). —^{c}) B4 सरितः. V4 जाह्नवीं तु सरिच्छ्रेष्ठां. —^{d}) D12 * * शुः (for ददृशुर्). Ñ2 V B D5.10–13 परमर्षयः (for मुनिसेविताम्).

7 D10 om. 7^{abcd}. —^{a}) Ñ2 V B D13 तां ते शुचिजलां दृष्ट्वा. —^{b}) Cg.k.t -सारस- (as in text). D5 हंससारसमन्वितां; T3 हंसकारंडवायुतां. —Ś1 B2 (after 7) D5.9 (after the first occurrence of 10^{ab} here),12.13 (B2 D13 read l. 3 & 4 after 5^{ab}, B2 repeating l. 3 after 7, D13 after 7^{ab} respy.) ins. after 7^{ab}; Ñ2 (Ñ1 missing) V B1.3.4 D10 ins. l. 3–4 only after 5^{ab}, D1–3.7 M4 subst. for 4^{c}–7^{b}, while D11 ins. l. 4 only after 4:

800* (4^{cd}) कथमेतां तरिष्यामो गन्तव्यं वा कुतो मुने ।
(5^{ab}) इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं विश्वामित्रो महामुनिः ।
रामं कमलपत्राक्षं हर्षयन्निदमब्रवीत् ।
गाध एष महाबाहो तरितव्यो यथासुखम् ।
इतश्चियोजनादूर्ध्वं संतरिष्याम जाह्नवीम् । [5]
अस्मिन्नेव समुत्तीर्य तीर्थं शोणमिमं नदम् ।
(5^{cd}) एष पन्था शिवः क्षेमः स्वादुमूलफलोदकः ।
अनेन राम यास्यामः पथा सुखमनामयम् ।
(6) ते तमध्वानमचिरात्सुखेनोत्तीर्य जाह्नवीम् ।
ददृशुर्मुनयः सिद्धा आश्रमं श्रमनाशनम् । [10]
(7^{ab}) तां ते शुचिजलां दृष्ट्वा गङ्गां मुनिजनप्रियाम् ।

[(l. 1) D1–3.7 M4 क(D1 य; M4 त)स्मिन्देशे (for कथमेतां). D2 गमिष्यामो (for तरि°). B2 च; D1 तु (for वा). B2 D5 महा-; D12 गतो (for कुतो). D1 मम; D9 वयं (for मुने). —(l. 2) D1–3.7 °यशाः; M4 शुभव्रतः (for महामुनिः). —(l. 3) N2 V B D1.10.13 M4 (B2 D13 first time) तदा संहर्षयन्निव (for the post. half). —D1–3.7.9 M4 om.; Ś1 D5.11.12 ins. l. 4 after 4. —(l. 4) Ś1 D5.11.12 सोऽब्रवीद्वाक्य एषोऽत्र (for the prior half). Ś1 V1 B4 D5.12 °तव्यं; Ñ2 V3 भवि°; B1 °ष्यामो (for तरितव्यो). —(l. 5) D1–3.7 द्वि-; M4 [ऽ]र्ध- (for त्रि-). B2 D9 M4 संतरिष्यामि. —(l. 6) B2 तस्मिन्. D1–3.5.7.12 M4 तीर्थे. Ś1 D5.9 M4 इदं (for इमं). M4 जलं (for नदम्). —(l. 7) D1 पयः (for एष). —(l. 8) D9 तात (for राम). B2 D1.9.12 यथा- (for पथा). D3.7 देशोयं सु(D3 स)मुखोदयः(D3 °यं) (for the post. half). —(l. 9) D9 आविश्य (for अचिरात्). B2 M4 ततस्ते शोण(M4 °ध्वान)मचिरात् (for the prior half). M4 [अ]तीत्य (for [उ]त्तीर्य). —(l. 10) D2 ददर्श (sic) (for ददृशुर्). D9 शुभ्रा (for सिद्धा). M4 नातिश्रमसमन्विताः (for the post. half). —(l. 11) The prior half = 7^{a} in D13. B2 अंतः-; D5 ते तां (by transp.) (for तां ते). B2 स्पृष्ट्वा (for दृष्ट्वा). D9 ततस्ते विमलां दृष्ट्वा (for the prior half). D13 -[आ]स्थितां (for -प्रियाम्).]

—^{cd}) D9 बालार्क- (for बभूवुर्). D11 मुनयः (for मुदिताः). D11 मुध्वानंदिताः (sic) (for मुनयः). Ñ2 V4 B3 Dt D1–4.6–8 T3 G1.3 M4 transp. मुदिताः and मुनयः. Dt °राघवः; D1–3.7 राघवं(D1 °वस्) तदा (for सहराघवाः). Ś1 D5.9.12 राघवौ मुनयस्तदा(D9 °था) (for ^{d}).—^{e}) V2 अस्यास्. Ś1 D5.12 च ते; V B1.4 D1.2.7.11.13 G2 M1 तदा; D3 illeg. (for ततश्). Dt D4.6.8 T3 तदा सर्वे (for

ततः स्नात्वा यथान्यायं संतर्प्य पितृदेवताः ।
हुत्वा चैवाग्निहोत्राणि प्राश्य चामृतवद्धविः ॥ ८
विविशुर्जाह्नवीतीरे शुचौ मुदितमानसाः ।
विश्वामित्रं महात्मानं परिवार्य समन्ततः ॥ ९
संप्रहृष्टमना रामो विश्वामित्रमथाब्रवीत् ।
भगवञ्श्रोतुमिच्छामि गङ्गां त्रिपथगां नदीम् ।
त्रैलोक्यं कथमाक्रम्य गता नदनदीपतिम् ॥ १०
चोदितो रामवाक्येन विश्वामित्रो महामुनिः ।
वृद्धिं जन्म च गङ्गाया वक्तुमेवोपचक्रमे ॥ ११

शैलेन्द्रो हिमवान्नाम धातूनामाकरो महान् ।
तस्य कन्याद्वयं राम रूपेणाप्रतिमं भुवि ॥ १२
या मेरुदुहिता राम तयोर्माता सुमध्यमा ।
नाम्ना मेना मनोज्ञा वै पत्नी हिमवतः प्रिया ॥ १३
तस्यां गङ्गेयमभवज्ज्येष्ठा हिमवतः सुता ।
उमा नाम द्वितीयाभूत्कन्या तस्यैव राघव ॥ १४
अथ ज्येष्ठां सुराः सर्वे देवतार्थचिकीर्षया ।
शैलेन्द्रं वरयामासुर्गङ्गां त्रिपथगां नदीम् ॥ १५

G. I. 37. 17
B. I. 35. 16
L. I. 32. 22

ततश्चक्रुस्). —After 7^e, T3 wrongly repeats 7de. —^{f}) Ñ2 V3.4 B3.4 D10.14 T1.2 G2 M1.3 त आ° (without hiatus); B1 तीर्त्वा°; B2 G1.3 M2 तदा°; Dt D4.6.8 T3 चक्रुर्वास-; D1 तोया°; D11 सर्पा°; D13 तत्रा°; G4 M4 तत्र°; M3 सदा° (for ते आवास-). Ś1 D2.3.5.7.9.12 निवासं मुनयस्तदा (D9°श्च ते).

8 ^{a}) Ś1 D5.11.12 सर्वे (for स्नात्वा). Ś1 Ñ2 V B D5.9.10.12.13 M4 -कालं; D1–3.7.11 -कामं; Cg as in text (for -न्यायं). —^{c}) Ñ2 V2.4 B1.3.4 D10 कृत्वा (for हुत्वा). —^{d}) V3 प्राप्य; D3 illeg. (for प्राश्य). D14 T1.2 G4 [अ]नुत्तमं हविः; Cm.g.k.t as in text (for [अ]मृतवद्धविः).

9 ^{b}) Dt D6.8 शुभा; Cg as in text (for शुचौ). —^{c}) D3 विश्वामित्र- (for विश्वामित्रं). —^{d}) Ñ2 परिचर्य. —After 9, Dt D2.6.8 Ct ins. :

801* विष्टिताश्च यथान्यायं राघवौ च यथार्हतः ।

10 D9 reads 10^{ab} after 7^{ab} repeating here. —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9(second time)–13 G1 M4 Cg अथ (Ś1 D5 वर्सस्; D11 वाक्यं) तत्र तदा; D4 अथ° (for संप्रहृष्टमना). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D5.9(second time)–13 G2 M1 अभाषत; D1–3.7 G1 M2–4 अपृच्छत; Cg as in text (for अथाब्रवीत्). —^{c}) D5 इ** (for इच्छामि). —^{d}) Ś1 D6 M2 use nom. sing. for accu. sing. Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 यथेयं सरितां वरा; Cg.t as in text. —^{e}) M2 कथं त्रैलोक्यम् (by transp.). Ñ2 V B2–4 D10.13 M4 त्रिलोक(Ñ2 V1.2.4 D13 त्रैलोक्य)पथगा गंगा; B1 त्रैलोक्य-पावनी गंगा; D11 त्रैलोक्यपथमागम्य. —^{f}) V3 तदा तत्र (for गता नद-).

11 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.12.13 नोदितो; V1.2 D11 देशितो (for चोदितो). —^{b}) V3 °मनाः; D1 तदा° (for महामुनिः). —^{c}) Cm.g.k.t वृद्धिं (as in text). Ñ2 V B D1.10.13 M4 जन्मप्रभृति (for वृद्धिं जन्म च). —^{d}) Ñ2 V B D1.10 M4 प्रोवाच प्रभवागमं(M4 °अर्थं); D2 प्रोवाच भगवांस्तदा; D13 प्रावदत्प्रभवागमं.

12 ^{a}) Ñ2 हि वरान् (for हिमवान्). B1 Dt D3.5–8 T1.2 G3 राम (for नाम). —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 रत्नाना(Ś1 °*)म्; Cm.g.k.t as in text (for धातूनाम्). Ñ2 B1.3.4 D10.13 रत्नाकरसमन्वितः; V1 बृहत्शिखरशिताचितः (sic); V2 B2 रत्नाकरसमाचितः(B2 m. also °शता); V3 रत्नाकरस-दार्चितः; V4 रत्नाकरशताचितः; M4 नैकरत्नसमाचितः. —^{c}) D11 कंदा- (sic) (for कन्या-). V3 स्वयं (sic) (for -द्वयं). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 जज्ञे; G3 जातं (for राम). —^{d}) V1.3.4 B4 D3 T2 [अ]प्रतिमा (for [अ]प्रतिमं).

13 ^{a}) Ś1 D2.5.9.11–13 सुमेरोर्; Ñ2 V B D10 मेरोस्तु; D1.3.7 सुमेरु-; M4 मेरोर्या; Cg.k.t as in text (for या मेरु-). Ñ2 B3 D7.10 M4 नाम (for राम). —^{b}) D3 तनयोर् (sic) (for तयोर्). T3 सुमध्यम. —^{c}) G2 M1 मेना (for नाम्ना). D14 reads वै in marg. Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 T1.3 G2 M1–3(M3 after corr. *sec. m.* as in text) Cg मनोरमा(V3 °था) देवी (Ś1 D2.3.5.7.11.12 T1.3 Cg नाम; D9 M2.3 राम; G2 M1 नाम्ना); D4 G1.3 च मेनका रा(D4 ना)म (G3 °*); M4 मेनेति या राम (for मेना मनोज्ञा वै). G4 मेना मनोज्ञा वै नाम्ना (by transp.). ❀ Ck : मनोरमेति मेनाया नाम ।; Ct : या मेरुदुहिता मेना नाम। ❀ —G3 damaged for ^{d}. —^{d}) Ñ2 V1.3.4 B D1–3.7.10.11.13 M4 हिमवतोभवत्; V2 हिमवतोनघा; D9 हिमवतश्च या (for °तः प्रिया).

14 Ś1 D5.9.12 G3 om. 14. —^{a}) V3.4 B1 D2–4.7 T3 तस्य; Dt D11 T2 M2 तस्या; Cg.t as in text (for तस्यां). V3 [अ]भवज्ज्येष्ठा; B2 G1 समभवज् (for [इ]यमभवज्). V1 गंगादेवी महाभागा. —^{b}) V3 श्रेष्ठा (for ज्येष्ठा). D2 सुतां (sic) (for सुता). —D10 om. 14^{cd}. —^{c}) D1 च; D2.3.7.11 तु (for [अ]भूत्).

15 ^{a}) D9 तस्य श्रेष्ठां (for अथ ज्येष्ठां). Ś1 D5.9.12 राम (for सर्वे). —^{b}) Dt D6.8 G2.3 M1 Ct देवकार्य-; T2 (*sec. m.*) देवतार्थं; Cm.g.k as in text (for देवतार्थ-). Ś1 D5.9.12 देवाः सत्रचिकीर्षवः. —Ś1 wrongly repeats 15^c-16^b after 21^{ab}. —^{d}) G4 त्रिपथां (submetric); Cm.k.t as in text (for त्रिपथगां).

G. I. 37. 18
B. I. 35. 17
L. I. 32. 23

ददौ धर्मेण हिमवांस्तनयां लोकपावनीम् ।
स्वच्छन्दपथगां गङ्गां त्रैलोक्यहितकाम्यया ॥ १६
प्रतिगृह्य त्रिलोकार्थं त्रिलोकहितकारिणः ।
गङ्गामादाय तेऽगच्छन्कृतार्थेनान्तरात्मना ॥ १७
या चान्या शैलदुहिता कन्यासीद्रघुनन्दन ।
उग्रं सा व्रतमास्थाय तपस्तेपे तपोधना ॥ १८

उग्रेण तपसा युक्तां ददौ शैलवरः सुताम् ।
रुद्रायाप्रतिरूपाय उमां लोकनमस्कृताम् ॥ १९
एते ते शैलराजस्य सुते लोकनमस्कृते ।
गङ्गा च सरितां श्रेष्ठा उमा देवी च राघव ॥ २०
एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा त्रिपथगा नदी ।
खं गता प्रथमं तात गतिं गतिमतां वर ॥ २१

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३४ ॥

16 Ś1 repeats 16^{ab} (cf. v.l. 15).—^{ab}) D5 हि*-वांस्; T3 हि सुरांस्; G3 भगवांस् (for हिमवांस्). M2 तनयां हिमवाँल् (by transp.). D5.9.12 -भाविनीं (for -पावनीम्). —For $15–16^{b}$, Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst.:

802* अथ ज्येष्ठां हिमवतः सुतां गङ्गामनिन्दिताम् ।
वरयाञ्चक्रिरे देवा आत्मकार्यचिकीर्षवः ।
ददौ चापि स धर्मेण तेभ्यस्त्रैलोक्यपावनीम् ।

[D10 om. l. 1.—(l. 1) V4 हि हिमवान् (for हिमवतः). V3 कन्यां (for सुतां). V4 दातुमुपचक्रमे (hypermetric); D3 श्रेष्ठाम°; D7 ज्येष्ठाम° (for गङ्गामनिन्दिताम्).—(l. 2) D10 वरणं चक्रिरे. V3 B1 D7 आत्मकार्यं; M4 स्वात्मकाम- (for आत्मकार्य-). B2 -चिकीर्षया (for -चिकीर्षवः).—(l. 3) V1 स्व- (for स). M4 transp. चापि and स. D11 धर्मात्मा (for धर्मेण). V1 D11 -पावनां (for -पावनीम्).]

—^{c}) Ś1 D5.11.12 स्वच्छां त्रिपथगां (D11 °*); D7 °गा; Cm.g.k.t as in text (for स्वच्छन्दपथगां). Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 देवीं (for गङ्गां).—G3 damaged from म्य in 16^{d} up to त्रि in 17^{a}.—^{d}) Ñ2 V B D10.13 सुतां गंगां (Ñ2 V1 °गा) महानदीं; D1.2 देवपत्नीं महानदीं; M4 सतीं गंगां महायशाः.

17 D3.7.12 om. (D12 hapl.?) 17^{ab}. G3 damaged up to त्रि in 17^{a} (cf. v.l. 16).—^{a}) Ś1 D5.9 तु°; Ñ2 V B2–4 D13 M4 च गंगां ते; D1.2.10 च तां गंगां; D14 T1.2 G2.4 M1 ततो देवाः; Ct as in text (for त्रिलोकार्थं). B1 प्रगृह्य च ततो देवा; D11 संप्रगृह्य च तां देवीं.—^{b}) D4.5 T2 Cm त्रैलोक्य-; Cg as in text (for त्रिलोक-). Ś1 D5 -काम्यया; Dt D6.8 -कांक्षिणः; Cm.g as in text (for -कारिणः). Ñ2 V B2–4 D1.2.10.11.13 M4 त्रैलोक्य (M4 त्रिलोक) पथचारिणीं; B1 गंगां त्रैलोक्यचारिणीं.—^{cd}) Ś1 D3.5.7.9.12 ते जग्मुर्; D14 T1.2 G M1.2 वै गच्छन्; M3 चागच्छन् (for तेऽगच्छन्). ❀ Cm: गच्छन् आगच्छन्।; Ct: पुत्रोत्पत्त्यर्थमगच्छन्। ❀ Ś1 D3.5.7.12 कृतार्था (D3.7 °र्थै) स्वंतरात्मभिः (for ^{d}). Ñ2 V B D1.2.10.11.13 M4 यथागतं ययुर्देवास्ततः (D13 °दा) पूर्णमनोरथाः.

18 ^{a}) V2 B1.3 D13 सा (for या). Ñ2 V B D2.3.5.7.9–13 M4 तु; D1 om. (submetric) (for च). Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 शैलेंद्र-; D14 illeg. (for [अ]न्या शैल-). D3 -मुदिता; D5.11.12 -तनया (for -दुहिता). Ś1 यावत्सा शैलतनया.—^{b}) Cg.t कन्या (as in text). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 द्वितीया (for कन्यासीद्).—^{c}) Ct उग्रं (as in text). Dt D6.8 उग्रं सु-; D11 सा चोग्रं (for उग्रं सा). Ñ2 V3 B3.4 D2.7 सोग्रं (by transp.) व्रत (V3 तप) मुपाश्रित्य (D2.7 °विश्य); V1.2.4 B1.2 D1.2 उग्रं (V1 सा सु; D1 साग्रं; D2 सौमं) व्रतमुपाविश्य; D10.13 सेयं (D13 औग्रं) व्रतमुपाश्रित्य.—^{d}) D11 सुमध्यमा; D14 (before corr. as in text) °धन (for तपोधना).

19 ^{a}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 ताम् (D3 °*) प्यु (V1.2 °त्यु) ग्रतपःसिद्धां; M4 अत्युग्रतपसः सिद्धां.—^{b}) Ś1 -पतिः (for -वरः).—Note hiatus between ^{c} and ^{d}.—^{c}) D14 illeg. from द्रा to ति. Ś1 D5.12 °वीर्याय; Ñ2 V B D10.11.13 याचमानाय; D1–3.7 M4 याचते (D2 °*) पत्नीम्; Cg as in text (for [अ]प्रतिरूपाय).—^{d}) B1 रुद्रां; B4 हमां; D2.3 उमा-; D11 पत्नीं (for उमां). V2 नाक-; M3 लोकं (for लोक-). Ś1 D5.9.12 लोकसंपूजितामुमां (Ś1 °तां सुतां).

20 D14 reads 20^{ab} in marg.—^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D10.11.13 इत्येते; B2 इत्येवं; D1 एवं ते; D2.3.7 उमे ते; G3 एते हि; G4 एतत्ते (sic) (for एते ते). M4 एवमेते शैलभर्तुः.—^{b}) Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 राम बभूवतुः (for लोकनमस्कृते). Ś1 D2.5.12 उमे (D2 कन्ये) सु (D5 तु) दयि (D2 °यदि [by metathesis])ते सुते; D3.7 कन्ये समुदिते शुभे.—D7 om. $20^{c}–21^{b}$. Note hiatus between ^{c} and ^{d}.—^{c}) V4 D6.14 T3 गंगां (sic). V4 श्रेष्ठां (sic).—^{d}) Ś1 D5.12 देवी चोमा रघूत्तम; Ñ2 V1.3 B D1–3.10.13 M4 देवी (B1 °वा)नां चा (B1 D13 M4 °नाम) प्युमा वरा; V2 देवानां च उमा वरा; V4 देवतानामुमा वरा; D11 देवी नाम उमा वरा.

21 D7 om. 21^{ab} (cf. v.l. 20).—^{b}) Dt D6.8 T3 Ck.t °गामिनी; Cm as in text (for त्रिपथगा नदी).—After 21^{ab}, Ś1 wrongly repeats $15^{c}–16^{b}$.—Ś1 om. 21^{cd}.

३५

उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्नुभौ राघवलक्ष्मणौ ।
प्रतिनन्द्य कथां वीरावूचतुर्मुनिपुंगवम् ॥ १
धर्मयुक्तमिदं ब्रह्मन्कथितं परमं त्वया ।
दुहितुः शैलराजस्य ज्येष्ठाया वक्तुमर्हसि ।
विस्तरं विस्तरज्ञोऽसि दिव्यमानुषसंभवम् ॥ २
त्रीन्पथो हेतुना केन पावयेल्लोकपावनी ॥ ३
कथं गङ्गा त्रिपथगा विश्रुता सरिदुत्तमा ।
त्रिषु लोकेषु धर्मज्ञ कर्मभिः कैः समन्विता ॥ ४

G. 1. 38. 5
B. 1. 36. 4
L. 1. 33. 5

—^{c}) D3.5.7.9.11.12 गां; Cr.m.g.k.t as in text (for खं). D14 illeg. from ग to थ. D3–5.7.11.12 T3 राम; D9 नाम; Ck तावत् (for तात). —^{d}) Cr.m.g.k.t गतिं (as in text). D4 वरा (for वर). D3.5.7.9.11.12 गंगा मतिमतां वर. —For 21, Ñ2 V B D1–3.10.11.13 M4 (D3.11 for 21^{ab}) subst. :

803* तत्र पावयितुं लोकानिमांस्त्रीन्स्वेन तेजसा ।
गङ्गा प्रवर्तते राम सर्वभूतहिते रता ।

[(l. 1) D3 ततः (for तत्र). Ñ2 पारयितुं (for पावयितुं). D1–3.11 M4 त्रीनिमान् (by transp.). V1 स्वे* (for स्वेन). V4 त्रीन्वै**स्वतेजसा (for the post. half). —(l. 2) D1 M4 °वृते (for प्रवर्तते). B2 (m. also as above) D2 -लोक- (for -भूत-). M4 सर्वलोकनमस्कृता (for the post. half).]
—After 21, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cm.g (Ck.t comm. on l. 2 only) ins. :

804* सैषा सुरनदी रम्या शैलेन्द्रस्य सुता तदा ।
सुरलोकं समारूढा त्रिपापा जलवाहिनी ।

[D6.8 om. l. 1. —(l. 1) G1 सुरम्या त्रिमला (for सुरनदी रम्या). D4 तथा (for तदा). —(l. 2) D14 T2 त्रिपाप-. G4 [अ]जस्र- (for जल-).]
D9 cont.; D3.5.7.11.12 ins. after 21 :

805* उमा च देवं भर्तारं संप्राप्ता च सुमध्यमा ।

[D3 उवाच (sic) (for उमा च). D3.7 देवी (for देवं). D9 उमादेवी च स्रष्टार (for the prior half). D3 संधात्य (sic) (for संप्राप्ता). D3.7.9 रुद्रमव्ययं (for च सुमध्यमा).]

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ś1 Ñ2 V1 Dt D4.10.12 om. V2–4 B D11 आदि°; D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name* : Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–12 गंगोत्पत्तिः; D9 गंगावतारः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 V1.4 B1.4 D3.5.11 om. Ñ2 B2.3 D10 37; V2 39; V3 36; Dt D4.6.8.12.14 S 35; D1.7 28; D2 29; D9 38. D13 बालकांडे-एत्तिः सप्तत्रिंशः (dash indicates lacuna). —After colophon, T2 G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

35

☞ Ñ1 missing sarga 35 (cf. v.l. I. 33.8).

1 ^{b}) Ś1 D5.9.12 M3.4 तौ राम- (for राघव-). —^{c}) D4 अभि°; T3 °संध्य (for प्रतिनन्द्य). D9 एताम् (for वीरावू). —^{d}) Ś1 D5.12 M4 अब्रूतां (for ऊचतुः).

2 ^{a}) Ś1 D5.12 युक्तरूपम्; D9 (before corr.) ब्रह्म°; T3 धर° (sic); Cm.g as in text (for धर्मयुक्तम्). D9 रम्यं (for ब्रह्मन्). —^{b}) Ś1 D5.9.12 M4 मधुराक्षरं (for परमं त्वया). —After 2^{ab}, Ś1 D5.9.12 ins. l. 3 of 806*. —^{d}) D9 reads ज्येष्ठाया in marg. —T3 om. 2^{cd}. —^{e}) D9 देव देव्या या (for विस्तरज्ञोऽसि). —^{f}) Dt -मानस- (for -मानुष-). Ś1 D5.12 कथानां दिवि चेह च; D9 विश्रुता सरिदुत्तमा (= 4^{b}); M4 कथानां देवमानुषे. —After 2, Ś1 D5.12 M4 (om. l. 4) ins. l. 4-6 of 806*.

3 ^{a}) T3 त्रिपथो; Cr.m.g.k.t त्रीन्पथो (as in text). —^{b}) Dt D6 (before corr. प्रावयेल्).8 M3 Cg.k.t प्लावयेल्; Cgp भावयेल् (for पावयेल्). D9 M3 °पाविनी (for लोक-पावनी).

4 For 1-4^{b}, Ñ2 (Ñ1 missing) V B D1–3.7.10.11.13 subst., while Ś1 D5.12 (all read l. 3 after 2^{ab}) ins. l. 3-6, M4 l. 5-6 after 2 and all subst. l. 7-8 for 3^{a}–4^{b}; D9 ins. l. 3 only (om. all others) after 2^{ab} :

806* उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्नामः पप्रच्छ तं पुनः ।
विश्वामित्रं सुखासीनं महात्मानं कृताञ्जलिः ।
कथेयं कथिता ब्रह्मन्पुण्यश्रवणकीर्तना ।
या त्वया तां पुनः श्रोतुमिच्छामि बहुविस्तराम् ।
उमा केनाभवद्देवी कौमारव्रतचारिणी । [5]
अवाप देवप्रवरं पतिं भूतमहेश्वरम् ।
हेतुना केन चैवेयं गङ्गा त्रिपथगाभवत् ।
कथं देवनदी चेयं मानुष्यं समुपागता ।

[M4 om. l. 1-4. Ś1 D5.12 om. l. 1-2. —(l. 1) D1–3.7.11 उक्त(D2 °क्तं)वाक्यं. D1–3.7 तु तं(D1 ते)मत्वा; D11 तु तमथो (for मुनौ तस्मिन्). D1–3.7.11 पुनरपृच्छत (D2 °तः; D11 °ते) (for पप्रच्छ तं पुनः). —(l. 2) V4 transp. सुखासीनं and महात्मानं. V1 कृतांजलिरिदं वचः (for the post. half). —Ś1 D5.12 read l. 3 after 2^{ab}. —(l. 3) D9 हृषा (for ब्रह्मन्). V4 -कीर्तिनी; D2.3 -कीर्तन; D5 -कीर्तनात्; D9 -कीर्तिना (for -कीर्तना). —(l. 4) V2 सा°; D3.7 °तु; D11 त्वयाख्यातां (for या त्वया तां). D1–3.7.11 ब्रह्मन् (for श्रोतुम्). V4 B2 -विस्तरं (for -विस्तराम्). D1–3.7.11 श्रोतुमिच्छामि विस्तरात् (for the post. half). Ś1 D5.12 पुनस्तां श्रोतुमिच्छामि त्वत्तोहं बहुविस्तरं (Ś1 °रां). —For ins. see below. —D2 reads l. 5-8 after 4^{cd}. —(l. 5) D12 [अ]भ**द्. V3 गौरी (for देवी). Ś1 °धारिणी; Ñ2 V4 D2.5.10–13 कौमार(D2 कुमारी)ब्रह्मचारिणी;

G. I. 38. 5
B. I. 36. 4
L. I. 33. 5

तथा ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रस्तपोधनः ।
निखिलेन कथां सर्वामृषिमध्ये न्यवेदयत् ॥ ५
पुरा राम कृतोद्वाहः शितिकण्ठो महातपाः ।
दृष्ट्वा च स्पृहया देवीं मैथुनायोपचक्रमे ॥ ६
शितिकण्ठस्य देवस्य दिव्यं वर्षशतं गतम् ।
न चापि तनयो राम तस्यामासीत्परंतप ॥ ७
ततो देवाः समुद्विग्नाः पितामहपुरोगमाः ।
यदिहोत्पद्यते भूतं कस्तत्प्रतिसहिष्यते ॥ ८
अभिगम्य सुराः सर्वे प्रणिपत्येदमब्रुवन् ।
देवदेव महादेव लोकस्यास्य हिते रत ।
सुराणां प्रणिपातेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ९

D3 कौमा*°; M4 °*चारिणी (for the post. half).—(l. 6) Ś1 D1-3.5.7.11.12 M4 अवाप्य (for अवाप). D3 देवप्र*रं. D1.13 M4 °देवं; D2.3 पतिदेव-(D2 °*); D7 °देव- (for पतिं भूत-).—(l. 7) V4 °गामिनी; B1 गां गता त्रिपथाभवत् (for the post. half).—(l. 8) V3 भूत्वा; D1 त्वेयं (for चेयं). Ñ2 V1-3 B D10.13 मानुषान् (V1.2 B1 °षं) (for मानुष्यं). V4 मर्त्यलोकमुपागता; D1-3.7.11 M4 मानुषं लोकमाग(M4 °श्रि)ता (for the post. half).]

Ś1 D5.12 cont., while D2 ins. after l. 4 of 806*:

807* कथं त्रिपथगा गङ्गा प्रोच्यते देवमानुषैः ।
[D2 देवमानुषः. cf. l. 7 of 806*.]

—D1.3.7 M4 om. (hapl.?) 4^{cd}.—^{c}) D9 (before corr.) विश्व- (for त्रिषु). V2.4 D6 T3 धर्मज्ञा; D13 विख्याता (for धर्मज्ञ).—^{d}) T2 M3 समन्विता:; Ct °ता (as in text). Ś1 Ñ2 V B D2.5.10-13 कैश्च धर्मै(D2 पुण्यै)रधि(Ś1 Ñ2 D2.5.12 °नु)ष्ठिता. —After 4^{cd}, D2 reads l. 5-8 of 806*.

5 ^{a}) Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 M4 एवं; G1.3 इति; Cm.g as in text (for तथा). D13 काकुत्स्थो. Ś1 D5.12 तथा तयोस्तु ब्रुवतोर्. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B2-4 D1.5.10.12.13 महातपाः; B1 महापथाः (sic); D2 G1 महामुनिः; D3.7 M4 महायशाः (for तपोधनः).—^{c}) Ñ2 V B D1-3.7.10.13 M4 विस्तरेण; Cm.g.k.t as in text (for निखिलेन). Ś1 D5.12 दिव्याम्; Ñ2 V1-3 B D1-3.7.10.11.13 M4 एतां; V4 एनां; Cg as in text (for सर्वाम्).—^{d}) Ś1 D3.5.7.12 ततोऽब्रवीत्; D9 निवेदयत् (for न्यवेदयत्). Ñ2 V B D1.2.10.11.13 M4 ख्या-(V1 M4 आ)ख्यातुमुपचक्रमे.

6 ^{a}) D1 श्रुत्वा (for पुरा). D1 कृतोद्वाहं.—^{b}) V2 °कंठ-; D14 T1.2 G4 नील° (for शितिकण्ठो). D1 शितिकंठ-मुमापतिं.—^{c}) Dt D6.8.9(before corr. as in text) भगवान्; Cg as in text (for स्पृहया). D6 G2 देवी; Ck as in text (for देवीं). Ś1 (marg. as in D6 also) Ñ2 V B D2.5.10-13 M4 उमा च(D2 उवाच; M4 उमां वि)स्पर्द्धया देवी(B4 D2 M4 'वीं); D1 उमापि च तथा देवो; D3.7 उमा चास्य प्रिया देवी.—^{d}) Ś1 Ñ2 V1-3 B D1-3.5.7.10-13 [उ]प(Ś1 °*; B1 [अ]भि)जग्मतुः; V4 [उ]पचक्रतुः; Cg as in text (for [उ]पचक्रमे).—After 6, Ś1 (marg.) Dt D6.8 M3 (*inf. lin. sec. m.*) ins., while D4 ins. after 7^{ab}:

808* तस्य संक्रीडमानस्य महादेवस्य धीमतः ।
[Ś1 च स्पर्ध° (for संक्रीडमानस्य).]

7 ^{a}) V1 D5 शितिकंठश्च. Ś1 Ñ2 V1.3.4 B D1.2.5.10-13 देव्याश्च; D3.7 देव्यास्तु; Cm as in text (for देवस्य).—^{b}) T2 वर्षं; Cg as in text (for वर्ष-).—After 7^{ab}, Dt G1.3 ins.:

809* एवं मन्मथयुद्धे तु तयोर्नासीत्पराजयः ।
—D4 ins. 808* after 7^{ab}.—^{c}) M4 [अ]स्यां (for [अ]पि). T3 *म; M1 नाम (for राम).—^{d}) G4 परंतपः. M4 तस्यासीत्परमं तपः.—For 7^{cd}, Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 subst.:

810* न चैवैकतरस्यासीत्तयो राम पराजयः ।
[Ś1 D2.11.12 [अ]न्यतरस्य; D1 तस्यास्तस्य; D5 [अ]नंतरस्य (for [ए]कतरस्य). V4 न चै*कतमस्यासीत्; D3.7 न चैव ग्लानिर-भवत् (for the prior half). Ñ2 B1.3.4 D5 ततो; D2 तपो; D3.7 न च (for तयो). D1 परं जयः.]

8 ^{a}) Dt D6.8 सर्वे; Cm.g.k as in text (for ततो). Dt D4.6.8.9 G1.3 Cgp.k.t समुद्युक्ताः; T3 सगंधर्वाः; Cg.tp as in text (for समुद्विग्नाः). Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 ततो देवा(D13 °ब्या)ययु(B4 °द्रु [sic])श्चितां.—After 8^{ab}, B3 ins.:

811* कथं भवेद्विरामश्च अनयोरेव सांप्रतम् ।
—^{c}) Ś1 D1.5.12 यदि चो(D1 वो)त्प(Ś1 °*)त्स्यते; Ñ2 V B D3.7.10.11.13 यदत्रोत्पत्स्य(V1 °त्स्ये)ते; Cm.g.t as in text (for यदिहोत्पद्यते). ❀ Ck: यदि लोकवद्देवपुत्ररूपमुत्पद्यते। ❀ Ś1 D5.12 पुत्रः; V2 वीरः; D3.7 रूपं; M2 भूता(sic) (for भूतं).—^{d}) Dt D8 T3 G4 M3 °सहिष्यति; Cr.m.g.k.t as in text (for प्रतिसहिष्यते). Ś1 D3.5.7.12 सोढा कस्तं(D5 transp.)भविष्यति; Ñ2 V1.2.4 B D1.2.10.11.13 सोढा को(B4 क)स्य भविष्यति; V3 सोढा कस्य भवेदिति; D9 कस्तु तं प्रसहिष्यति.

9 ^{a}) Ś1 Ñ2 V B D2.3.5.7.10-13 तेभिगम्य; M4 इत्युपेत्य; Cg.k as in text (for अभिगम्य). D2 [अ]ब्रुवन्सर्वे; D11 कृतोद्वाहं (for सुराः सर्वे). D1 उपेत्य सहिताः सर्वे.—^{b}) Ś1 Ñ2 V B D2.5.10.12.13 वृषध्वजं; M3(before corr.) [इ]दमब्रवीत् (for [इ]दमब्रुवन्). D1.3.7 रुद्रं(D1 सुरा) वचनमब्रुवन्; D11 शितिकंठ(sic)उमापतिं.—After 9^{ab}, Ñ2 V B D10.11.13 ins.:

न लोका धारयिष्यन्ति तव तेजः सुरोत्तम ।
ब्राह्मेण तपसा युक्तो देव्या सह तपश्चर ॥ १०
त्रैलोक्यहितकामार्थं तेजस्तेजसि धारय ।
रक्ष सर्वानिमाँल्लोकान्नालोकं कर्तुमर्हसि ॥ ११

देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकमहेश्वरः ।
बाढमित्यब्रवीत्सर्वान्पुनश्चेदमुवाच ह ॥ १२
धारयिष्याम्यहं तेजस्तेजस्येव सहोमया ।
त्रिदशाः पृथिवी चैव निर्वाणमधिगच्छतु ॥ १३

G. I. 38. 18
B. I. 36. 13
L. I. 33. 16

812* शितिकण्ठं महात्मानमिदं वचनमब्रुवन् ।

[B4 D12 शितिकंठ-. D11 प्रणिपत्य ततः सर्वे (for the prior half). D11 सुरा (for इदं). D12 अब्रवीत्.]

—^{c}) D5.12 देव(D12 °वं)देवं; T3 धनदेन (sic); Cg as in text (for देवदेव). Ñ2 V B1–3(marg. as in text) D5.10.12.13 महाभाग(D5.12 °गं); D1–3.7.11 M4 नमस्तेस्तु; G1.3 महाबाहो (for महादेव). ❀ Cg : देवदेवेत्यनेन महादेवशब्दार्थ उक्तः । ❀ —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D5.10.12.13 सर्वभूत-; D1–3.7.11 M3.4 सर्वलोक- (for लोकस्यास्य). V4 D1.3.9 M4 रतः; D5.12 रतं (for रत). —^{e}) D7 T3 G2 प्रतिपातेन; Cg प्रणि° (as in text). ❀ Ck : प्रणिपातोऽनन्यगतिकतया तत्पादमूलपतनम् । ❀

10 For 10-12, Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst. 813*. Ś1 om. 10-11^{b}. —^{a}) G2 लोक(sic); G4 लोकान्; Ck.t as in text (for लोका). —^{b}) G1 देव- (for तव). D5.12 [अ]पत्यं; T3 देवस् (sic); Cg.k as in text (for तेजः). D12 सुरोत्तमं. —^{c}) Dt D4.6.8.9 ब्राह्मेण; Cg.k.t ब्राह्मेण (as in text). D5.12 ब्रह्मचर्येण संयुक्तो.

11 D12 om. (hapl.) 11-12^{b}. Ś1 om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). —^{a}) D5 -काम्यस्त्वं; G2 M1 -काम्यार्थं; Cg as in text (for -कामार्थं). —^{b}) D5 तेजो धारय तेजसा. —^{cd}) D4 नालोकान्; D9 आरोग्यं; Ck.t as in text (for नालोकं). Ś1 वयं च शरणं याता न लोकान्हंतुमर्हसि. —D5 subst. l. 12 of 813* for 11^{cd}.

12 D12 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). —^{b}) T3 Cgp -पितामहः; Cg as in text (for -महेश्वरः). —^{c}) M3 देवान् (for सर्वान्). —^{d}) G2 हा (for ह). —For 10-12, Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst.; D5 subst. l. 12 only for 11^{cd} :

813* न तेऽपत्यं धारयितुं शक्तेयं पृथिवी विभो । —
न लोकाः सर्वशश्चेमे सोढुं ते वीर्यसंभवम् ।
आत्मनैवात्मनस्तेजस्त्वं धारयितुमर्हसि । —
सहानयैव देव्या त्वं ब्रह्मचारी भवेश्वर ।
अस्माकं च धरायाश्च लोकानां चानुकम्पया । —[5]
धारयात्मभवं तेजः स्वयमेवोमया सह । —
मिश्रतां हि गतं तेजः तवोमायाश्च शंकर । —
सादयेदपि लोकांस्त्रीन्सदेवर्षिनरोरगान् ।
तस्मात्त्वं धारयात्मानं त्रैलोक्यहितकाम्यया ।
ब्रह्मचर्येण संयुक्तो देव्या सह तपश्चर । [10]
त्रैलोक्यहितकामस्त्वं तेजो धारय तेजसा ।
रक्ष लोकानिमान्देव न लोकान्हन्तुमर्हसि ।
इति तेषां वचः श्रुत्वा देवानां भगवान्शिवः ।
शिवेन मनसा युक्तो देवान्वचनमब्रवीत् ।

[D2.10 om. l. 1–3 (hapl.) and 10–11. D12 om. l. 7–11. Ñ2 V B D1.11 M4 om. l. 10–11. —(l. 1) D2 *भो; D12 प्रभो (for विभो). —(l. 2) V2 सर्व वा(शः)शक्ताः; V4 चैव सर्वेमे (for सर्वशश्चेमे). D11 न हि शक्ताः सुराश्चेमे (for the prior half). M4 रोढुं (for सोढुं). D1.3.7 M4 [अ]पत्य- (for वीर्य-). —(l. 4) D10 च (for [ए]व). M4 देवा (for देव्या). V4 महेश्वरः; D3 भवेनेश्वर (sic) (for भवेश्वर). —(l. 5) B4 D3.7 M4 om. third च. D11 हिताय वै; D12 [अ]पि काम्यया (for [अ]नुकम्पया). —(l. 6) D3 धा*य. V1 [आ]से भवं; V2 [आ]त्मभवस् (both sic) (for [आ]त्मभवं). —Ñ2 om. (hapl.) from the post. half of l. 6 up to the prior half of l. 7. B1 समुद्भूतं सहोमया (for the post. half). —(l. 7) V2 B1 मिश्रितां; B2–4 D2 मिश्रितं; M4 मित्रतां (for मिश्रतां). V2.3 D11 च (for हि). D2 द्वयोस् (for गतं). B1 शंकरः. —(l. 8) V3 दारयेदपि; D3.7 दहेदपापि (for सादयेदपि). B4 सदैवर्षि-; D11 सर्वर्षिश्च (for सदेवर्षि-). D3 -पुरोगमान्; D7 -महोरगान् (for -नरोरगान्). D2 सहयक्षामरोरगान्; M4 सहदेवर्षिदानवान् (for the post. half). —(l. 9) D3 *लोक्य-; D7 त्रैलोक- (for त्रैलोक्य-). —For l. 10 cf. 10^{cd}. —(l. 12) V1 B4 देवान् (for देव). V1 om. न (submetric). V3 B3 D2.3.7 लोकं (for लोकान्). —(l. 13) D3 भवानां (for देवानां). —(l. 14) B4 म*सा (for मनसा). D3 repeats (ditto.)वचनम्.]

13 Ś1 D5.12 om. 13. —^{b}) Ñ2 V2–4 B D1–3.7.10.11.13 समुद्भूतं; V1 मुहूर्तं तु; Dt D6.8 तेजसैव; D14 G2 तेजस्यैव; M4 शैलपुत्र्या (for तेजस्येव). —M4 om. (hapl.?) 13^{c}–25. T3 om. 13^{d}–16^{c}. D1 reads 13^{cd} after 18. —^{cd}) D1–3.7 पृथिव्या सह सर्वेपि (D1.2 ते सर्वे) (for ^{c}). D7 निर्माणम्. D1 °जग्मथुः (sic); D2–4.7 °गच्छथ(D4 °त); G4 Ck अभि° (for अधिगच्छतु). D1 (gloss) निर्वाणं सुराः ते सर्वे देवाः. M2 अधिगच्छतु निर्वाणं पृथिवी त्रिदशा अपि (by transp. except अपि). —For 13^{cd}, Ñ2 V B D10.11.13 subst. :

814* निर्वृता भवतेत्येवं पुनश्चेदमुवाच ह ।

[V1.3.4 D11.13 निवृत्ता; V2 D10 निर्वृत्ता. V3 तु (for [इ]ति). D13 मुनीश् (for पुनश्). B1 [ए]वम् (for [इ]दम्).]

—After 13, D2 reads 19^{ab} as in D1 repeating it in its proper place and ins. thereafter ref. शिव उवाच.

G. I. 38. 18
B. I. 36. 14
L. I. 33. 17

यदिदं क्षुभितं स्थानान्मम तेजो ह्यनुत्तमम् ।
धारयिष्यति कस्तन्मे ब्रुवन्तु सुरसत्तमाः ॥ १४

एवमुक्तास्ततो देवाः प्रत्यूचुर्वृषभध्वजम् ।
यत्तेजः क्षुभितं ह्येतत्तद्धरा धारयिष्यति ॥ १५

एवमुक्तः सुरपतिः प्रमुमोच महीतले ।
तेजसा पृथिवी येन व्याप्ता सगिरिकानना ॥ १६

ततो देवाः पुनरिदमूचुश्चाथ हुताशनम् ।
प्रविश त्वं महातेजो रौद्रं वायुसमन्वितः ॥ १७
तदग्निना पुनर्व्याप्तं संजातः श्वेतपर्वतः ।
दिव्यं शरवणं चैव पावकादित्यसंनिभम् ।
यत्र जातो महातेजाः कार्तिकेयोऽग्निसंभवः ॥ १८
अथोमां च शिवं चैव देवाः सर्षिगणास्तदा ।
पूजयामासुरत्यर्थं सुप्रीतमनसस्ततः ॥ १९

---

14 T₃ M₄ om. 14 (cf. v.l. 13).—[a]) D₁ यतश्च; D₁₃ यच्चेदं; G₂ तदिदं; Cm.g.k.t as in text (for यदिदं). Ś₁ क्षोभितं; D₃ प्रच्युतं (for क्षुभितं). D₁ तेजः; G₄ स्थानं; Cm.g.k.t as in text (for स्थानात्). D₇ यदि प्रमुच्य तं स्थानात्.—[b]) V₁ [अ]ति-; M₂ तु (for हि). D₁ स्वस्थानोद्भूतमुत्तमं.—[c]) D₁₄ धारयिष्यसि. D₁ शूरः; D₃.₇ तं वै; D₁₂ तं भो (for तन्मे).—[d]) Ś₁ Ñ₂ V B D₁.₂.₅.₁₀–₁₃ प्रोच्यतां; M₂ ब्रूयतत् (sic); Cg as in text (for ब्रुवन्तु). T₂ मुनिसत्तमाः. D₃.₇ इति वः सत्यमीरितं.

15 T₃ M₄ om. 15 (cf. v.l. 13).—[a]) D₃.₇ तं प्रत्यूचुस् (for एवमुक्तास्). D₇ तदा (for ततो).—[b]) V₃ पप्रच्छुर् (for प्रत्यूचुर्). D₃.₇ भगवंतं वृष(D₃ वृषभ-[hypermetric])ध्वजं.—[c]) Ś₁ Ñ₂ V B₂.₃ D₂.₃.₅.₇.₁₀–₁₃ यत्तव; B₁ यच्च ते; B₄ यत्र तत्; D₁ यतश्च (for यत्तेजः). Ś₁ क्षोभितं; D₃.₇ [अ]च्च्युतं (for क्षुभितं). Ś₁ Ñ₂ V B D₁–₃.₅.₇.₁₀.₁₂.₁₃ तेजस् (D₁ °जो); Dt D₄(marg.).₆.₈ ह्यच्च; D₁₁ स्थानात्; M₂ तेद्य; M₃ यच्चत् (for ह्येतत्).—[d]) V₃ तत्त्वं हि; V₄ तत्त्वं वै; D₉ धरा च (for तद्धरा). V₃.₄ धारयिष्यसि (sic). D₁ धारयिष्यति ते धरा.

16 M₄ om. 16; T₃ om. 16[abc] (for both cf. v.l. 13).—[a]) Ñ₂ V B D₁₀.₁₁.₁₃ सुरश्रे(B₄ °ज्ये)ष्ठः; D₁ (marg. gloss) शिवः; Cg.k as in text (for सुरपतिः).—D₁₂ om. 16[b]–17[b].—[b]) V₂ प्रमुमोद च (hypermetric). Ś₁ Ñ₂ V B Dt D (except D₈.₁₂.₁₄) M₂ महाबलः (for महीतले).—[c]) Ś₁ Ñ₂ V₁–₃ B D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₃ तेजस्तत्; Cm.g.k as in text (for तेजसा). V₄ D₉ तेन; D₁₀ सर्वा (for येन).—[d]) Ś₁ D₅ व्याप्तं तद्गिरिकाननं.

17 M₄ om. 17; D₁₂ om. 17[ab] (cf. v.l. 13 and 16 respy.).—[a]) Ś₁ D₅ सुरपतिं; D₁₁ पुन ब्रह्मारिदं (sic); G₁.₃ सगंधर्वाः (for पुनरिदम्).—[b]) S₁ D₂.₃.₅.₇ प्रोचुः; G₁.₃ पुनर्; G₄ ह्यचुश्; Cg as in text (for ऊचुश्). Ś₁ Ñ₂ V B D₁.₃.₅.₇.₁₀.₁₁.₁₃ सर्वे; Dt D₆.₈ चापि; D₂ देवं; G₁.₃ ऊचुर्; M₃ चैव (for चाथ).—[c]) Ś₁ Dt D₆.₈.₉ G₁.₃ M₂.₃ आविश; D₁₁ प्रविश्यं (sic); Cm.k as in text (for प्रविश). V₃.₄ B₁ D₉ T₃ G₁ महातेजा. D₂ विप्रस त्वहं तेजो (sic).—[d]) V₁.₂ D₅.₉ -समन्वितं; D₃.₇ -समीरितः; Cg.k.t as in text (for -समन्वितः).

18 M₄ om. 18 (cf. v.l. 13).—[a]) V₄ B₃ (marg. also) Dt D₉.₁₁ तदाग्निना; D₁ तमग्निना; D₃ तदग्निना (sic); Cg.t as in text (for तदग्निना). D₂ कृतं वाक्यं; D₃.₇ प्लुतं व्यासं (for पुनर्व्याप्तं).—[b]) Ś₁ D₂.₁₃ स जातः; Ñ₂ V₂–₄ B (B₃ marg. also as in V₁) तजातः; V₁ D₁₁ तजातं; Dt D₆.₈ G₄ M₂.₃ संजातं; D₁₀ तत्तेजः (for संजातः). V₁ Dt D₆.₈ T₂ G₄ M₂.₃ °पर्वतं; D₃.₇ तेन° (for श्वेतपर्वतः). Cg as in text (for [b]). ❀ Ct: उक्ताग्निना चालनपूर्वकप्रवेशात्तत्तेजोबद्धं सत्केवलश्वेतपर्वतरूपं जातं तद्रूपं तेजो। ❀—[c]) V₂ °बलं; V₄ °वरं; D₁ (gloss) करकं; D₂ शिखरिणं; T₃ च वरणं; Cg.k.t as in text (for शरवणं).—V₄ om. (hapl.) 18[d]–19[a].—[d]) D₁ शतक- (for पावक-). Ś₁ D₁.₃.₅.₇.₁₁–₁₃ -वर्चसं; B₂ -सप्रभं; B₃ (marg. also as in text) -संभवं (for -संनिभम्). D₂ पावकाहिव्यतेजसं; Ck.t as in text (for [d]).—Ñ₂ V₁–₃ B₁ D₁₀ om. 18[e/f].—G₄ repeats consecutively 18[e/f].—[e]) G₁ तेजो; Ck as in text (for जातो). G₂ महादेवाः (for महातेजाः).—[f]) D₃ [अ]सि°; D₄.₁₄ T °संनिभः; G₁.₃ महाबलः; Cg as in text (for ऽग्निसंभवः). B₂.₄ कार्तिकोप्य(B₄ °*)ग्निसंभवः. ❀ Ck: अग्निना...धृत्वा मोक्ष्यमाणत्वादग्निसंभवत्वम्।; Ct: किंचित्कालं धृतत्वात्कार्तिकेयत्ववदेवाग्निसंभवत्वं बोध्यम्। ❀—After 18, D₁ reads 13[cd].

19 M₄ om. 19; V₄ om. 19[a]; D₂ reads first time 19[ab] after 13 (cf. v.l. 13 and 18).—[a]) Ś₁ Ñ₂ V₁–₃ B D₂.₃.₅.₇.₁₀–₁₃ ततो देवीं (D₂.₃ °वी) (for अथोमां च). G₂ शिरं(sic) (for शिवं). D₁ उक्तवाक्यं शिवं देवास्.—[b]) Dt D₃.₆–₈ तथा (for तदा). Ñ₂ V B D₁₀.₁₃ सर्वेभ्य(B₄ °अ)पूजयन्; D₃ ऋषि°; M₃ सुर° (for सर्षिगणास्तदा). D₁ ततः सर्वेभ्यपूजयन्.—[d]) Dt D₆.₈.₉ T₃ G₁.₃ M₂.₃ Ck तदा; D₄ तथा (for ततः). Ś₁ D₂.₃.₅.₇.₁₂ सुरा(D₅ °राः) सुरपतिं(D₂ °तिस्) तदा (D₂.₇ °था); D₁₁ बद्धांजलिपुटास्तदा.—For 19[cd], Ñ₂ V B D₁.₁₀.₁₃ subst., while D₂.₃.₇.₁₁ ins. after 19:

815* प्रह्वानतशिरःकायाः साधु साध्विति चाब्रुवन्। —

[V₂.₄ भूम्यान(V₄ °ग)तः; B₄ प्रक्षानत-(sic) (for प्रह्वानत-).]

अथ शैलसुता राम त्रिदशानिदमब्रवीत् ।
समन्युरशपत्सर्वान्क्रोधसंरक्तलोचना ॥ २०

यस्मान्निवारिता चैव संगता पुत्रकाम्यया ।
अपत्यं स्वेषु दारेषु नोत्पादयितुमर्हथ ।
अद्य प्रभृति युष्माकमप्रजाः सन्तु पत्नयः ॥ २१

एवमुक्त्वा सुरान्सर्वाञ्शशाप पृथिवीमपि ।
अवने नैकरूपा त्वं बहुभार्या भविष्यसि ॥ २२
न च पुत्रकृतां प्रीतिं मत्क्रोधकलुषीकृता ।
प्राप्स्यसि त्वं सुदुर्मेधे मम पुत्रमनिच्छती ॥ २३
तान्सर्वान्व्रीडितान्दृष्ट्वा सुरान्सुरपतिस्तदा ।
गमनायोपचक्राम दिशं वरुणपालिताम् ॥ २४

G. I. 38. 29
B. I. 36. 25
L. I. 33. 28

---

20 M4 om. 20 (cf. v.l. 13).—^{b}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 अभिवीक्ष्य तान् (for इदमब्रवीत्). Ś1 D5.12 सर्वानेव तदा(D12 महा)सुरान्.—After 20^{ab}, D14 T1.2 G2.4 M1.3 ins.:

816* अप्रियस्य कृतस्याद्य फलं प्राप्स्यथ मे सुराः ।
इत्युक्त्वा सलिलं गृह्य पार्वती भास्करप्रभम् ।

[M3 reads l. 1 *inf. lin. sec. m.*—(l. 1) G4 अप्रीतस्य. T2 क्रियस्य; M1 तु तस्य (for कृतस्य). M3 हे (for मे).—M3 om. l. 2.—(l. 2) K(ed.) भास्करप्रभा.]

—^{c}) B4 अभ*त् (for अशपत्). Ś1 D5.9.12 देवी (for सर्वान्). V4 शशाप त्रिदशान्देवी.—^{d}) Ś1 D5.9.12 रोषात् (for क्रोध-).

21 M4 om. 21 (cf. v.l. 13). Ś1 D5.9.12 om. 21^{ab}.—^{a}) T3 विघातिता; G1.3 M2 निवारितश्; Cg.k as in text (for निवारिता). Dt D4.6.8 [अ]हं (for [ए]व).—^{b}) T3 संतति(sic); G1.3 M2 संगमः (for संगता). G1.3 पुत्रकांक्षया.—For 21^{ab}, Ñ2 V B D10.11.13 subst. l. 1 of 818*.—D11 om. 21^{cd}.—^{c}) Ñ2 B3(marg. also as in text).4 D10 च स्व(B4 सु)दारेषु (for स्वेषु दारेषु).—^{d}) Ś1 D5.9.12 युष्माकं न भविष्यति; Ñ2 V B D10.13 यूयं नोत्पादयिष्यथ. ❀ Cg.k: तस्माद्यूयमपि(Ck om. यूयमपि)अपत्यं नोत्पादयिष्यथ.❀—Ñ2 V B D10.13 om. 21^{ef}.—For 21^{ef}, Ś1 D5.9.11.12 subst.:

817* भार्याश्च वोऽद्य प्रभृति भविष्यन्त्यप्रजाः सुराः ।

[Ś1 भार्यायाश्च प्रभृति वै (sic) (for the prior half). D11 भविष्य*-.]

—For 21, D1–3.7 subst., while Ñ2 V B D10.11.13 subst. l. 1 only for 21^{ab}:

818* यस्मादपत्यं सदृशममरा मम नेच्छथ ।
युष्माकमपि तस्माद्धि न प्रजास्यन्ति पत्नयः ।

[(l. 1) V1 सदृशमपत्यम् (by transp.). V4 जातं हि मम; B1 मम जातं हि (for अमरा मम). Ñ2 B3(marg. also नेच्छत).4 D10.13 नो(B4 D10 ना)भवत् (for नेच्छथ). D1–3.7.11 नैच्छध्वममरा मम (for the post. half).]

—After 21, Dt D4 T3 G1 M2 ins.:

819* पत्न्यो न जनयिष्यन्ति ह्यद्य प्रभृति चात्मजान् ।

[Dt D4 (with hiatus)आत्मजान्; T3 वा°; M2 चात्मनि (for चात्मजान्).]

22 M4 om. 22 (cf. v.l. 13). V4 om. 22–23^b.—^{a}) Ñ2 V1–3 B D10.13 उक्त्वा(V1 °क्तं) चैवं(B4 °व); D1 (marg. also as in text)–3.7.11 एवं शप्त्वा; Ct as in text (for एवमुक्त्वा). D12 om. सुरान्. B4 om. सर्वान्.—^{c}) D14 नैव (for नैक-). T2 [अ]पि (for त्वं). Ś1 D5.9.11.12 ए(D9 नै)करूपावनि त्वं(Ś1 °वने त्वं; D11 °च नित्यं) च.—^{d}) Ś1 D5.9.11.12 -भोज्या; Cg.t as in text (for -भार्या). D9 G1 भविष्यति.—For 22^{cd}, Ñ2 V1–3 B D1–3.7.10.13 subst., while D11 ins. after 22^{ab}:

820* त्वमप्यूषरसंकीर्णा भविष्यसि वसुन्धरे ।

[B4 त्वयम् (sic) (for त्वम्). B1 [उ]पल- (for [ऊ]पर-). D1.2 -संकीर्णे. D10 त्वमप्सूरव (sic) संकीर्णा (for the prior half).]

23 M4 om. 23; V4 om. 23^{ab} (cf. v.l. 13 and 22 respy.).—^{a}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3.5.7.9–13 [अ]पत्य-(D12 °*); Cg.k.t as in text (for पुत्र-). Ś1 मैत्रीं (for प्रीतिं).—^{b}) V1 तत्क्रोध-; M3 मत्कोप- (for मत्क्रोध-). V1.2 G2 -कृतां (for -कृता).—^{c}) Dt D6.8 प्राप्स्यसे; Cg.k °सि (as in text).—^{d}) Dt अनि*ती; T2 अनिच्छसि; Cg.k.t as in text (for अनिच्छती).—For 23^{cd}, Ś1 D5.9.11.12 subst.:

821* ममापत्यमनिच्छन्ती चैवं त्वमपि लप्स्यसे ।

[D5.12 अनिच्छंतीम्; D9 अनीप्संती (for अनिच्छन्ती). D5.12 एवं; D9 जातु (for चैवं). D9 लिप्स्यते (sic); D12 लप्स्यते (for लप्स्यसे). D11 प्राप्स्यसि त्वं च मंद(वंध)रे (for the post. half).]

—Thereafter Ś1 (marg.) ins. षट्त्रिंशोऽध्यायः.

24 M4 om. 24 (cf. v.l. 13).—^{a}) Dt D6.8 Ck.t पीडितान्; D4 T3 व्यथितान्; D14 व्रीलितान्; T1.2 G M1–3 व्रीलितान्; Cg as in text (for व्रीडितान्). Ś1 D5.9.12 तां दृष्ट्वा व्रीडितां देवीम्.—^{b}) Ś1 D5.9.12 उमां (for सुरान्).—For 23^c–24^b, Ñ2 V B D1–3.7.10.13 subst., while D11 subst. l. 2 only for 24^{ab}:

822* प्राप्स्यसि त्वमभीप्सन्ती न चापत्यमभीप्सितम् ।
तां दृष्ट्वा व्यथितां देवीमुमां देवो महेश्वरः ।

G. I. 38. 30
B. I. 36. 26
L. I. 33. 28

स गत्वा तप आतिष्ठत्पार्श्वे तस्योत्तरे गिरेः ।
हिमवत्प्रभवे शृङ्गे सह देव्या महेश्वरः ॥ २५

एष ते विस्तरो राम शैलपुत्र्या निवेदितः ।
गङ्गायाः प्रभवं चैव शृणु मे सहलक्ष्मणः ॥ २६

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

[(l. 1) V1 नैव वसुधे (hypermetric); B1 अपीच्छंती; D1.7 अनीप्संति; D3 अनीसंतः (sic) (for अभीप्सन्ती). V4 om. न (submetric). D1–3.7 मम (for न च). V1 मनसेपितं (sic) (for अभीप्सितम्). —(l. 2) B4 om.; D1–3.7 एवं (for देवीम्). D1.2 सुरासुरमहेश्वरः; D3.7 सुरासुरनमस्कृतां (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 D5.9.12 **मतिं चक्रे**; Cg.k.t as in text (for [उ]**पचक्राम**). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 **गंतुं समुपचक्राम** (D1 °**मुद्** [sic]).

25 M4 om. 25 (cf. v.l. 13). —^{ab}) D11 **आदिष्टद्**; D12 **आति*द्** (for **आतिष्ठत्**). D14 T1 G4 Cm **गिरौ**; T3 **दिशि**; Cg.k.t as in text (for **गिरेः**). Ś1 Ñ2 V B D5.9–13 **उत्तमं शंसितव्रतः** (V3 °**तं**) (for ^{b}). D1–3.7 **तस्योत्तरे दिशाभागे तप आ** (D1 **प्रा**; D2 **चा**)**तिष्ठदुत्तमं**. —D6 om. (hapl.) from **प्रभवे** up to **गङ्गायाः** in 26°. —^{c}) V1 **प्र****; V2 **प्रवृते**; M3 **प्रमुखे**; Cm.g as in text (for **प्रभवे**). ❀ Ct: **हिमवत्प्रभवाख्ये शृंगे**। ❀ Ñ2 V B3.4 D10 **दिव्ये**; B1 **देशे** (for **शृङ्गे**). —^{d}) G2 **देव्या सह** (by transp.). D1–3.7 **ततो देवः सहोमया.**

26 D6 om. up to **गङ्गायाः** (cf. v.l. 25). —^{a}) D1–3.7.11 M4 **इति**; Cg.t as in text (for **एष**). D13 **व्यस्तरो** (sic). M1 **रा*** (for **राम**). G1.3 **एतत्ते राम चरितं**. —^{b}) B4 **शैलपुत्र** (sic). G1.3 **निवेदितं**; Cm.g.k.t °**तः** (as in text). —^{c}) V3 **कात्स्न्यैन** (for **गङ्गायाः**). Ś1 V1.2.4 B D5.10.12.13 **शृणु कात्स्न्यै**(B1 **कृत्स्ने**)**न**; V3 lacuna; T1.2 G2.4 M1.3 °**चापि** (for **प्रभवं चैव**). —^{d}) Ś1 Ñ2 V1.2 B D5.12 **प्रभावं**; V3.4 D10.13 **प्रभवं** (for **शृणु मे**). Ś1 **त्वं स**°; D6 **शृणु**° (sic) (for **सहलक्ष्मणः**). —For 26^{cd}, D1–3.7.11 M4 subst. :

823* **उमायाः शृणु गङ्गाया विस्तरं त्ववतारणे ।**

[D11 वदतो मम; M4 त्वमतः परं (for त्ववतारणे). D3.7 सर्विसंघः सलक्ष्मणः (for the post. half).]

—After 26, B3 ins. :

824* **यं श्रुत्वा च नरो याति कैवल्यं स्थानमेव हि ।**

B3 D2.3.7.11 cont., whereas Ś1 Ñ2 B2(marg.).4 D5.10.13 ins. after 26 :

825* **कुमारसंभवं चैव बह्वर्थं सुरपूजितम् ।**

[D2 कुमारसंभ* वै च (for the prior half). D2 सु*पूजितः.]

Colophon. Ś1 D5.12 om. (sarga cont.). —*Kāṇḍa name* : Ñ2 V1.4 D4.10 om. V2.3 B **आदि**°; D1.3 **अयोध्या**°. —After Kāṇḍa name, B2.4 ins. **बालचरिते**. —*Sarga name* : Ñ2 V B D9.10 **उमामाहात्म्यं** (D9 °**चरितं**); D1–3.7 **देव**(D2 °**व्याः**)**प्रसूतिर्**. —*Sarga no.* (figures, words or both) : V1.4 B1.4 D3.11 om. Ñ2 B2.3 38; V2 40; V3 37; Dt D4.6.8.14 36; D1.7 29; D2 30; D9 39. D12 **इत्यार्षे-यणे-कांडे उमा-नाम** 38 (dash indicates lacuna). —After colophon, T2 G1.2.4 M3 conclude with **श्रीरामाय नमः**; G3 **श्रीमते रामानुजाय नमः**.

३६

तप्यमाने तपो देवे देवाः सर्षिगणाः पुरा ।
सेनापतिमभीप्सन्तः पितामहमुपागमन् ॥ १
ततोऽब्रुवन्सुराः सर्वे भगवन्तं पितामहम् ।
प्रणिपत्य शुभं वाक्यं सेन्द्राः साग्निपुरोगमाः ॥ २
यो नः सेनापतिर्देव दत्तो भगवता पुरा ।
स तपः परमास्थाय तप्यते स्म सहोमया ॥ ३
यदत्रानन्तरं कार्यं लोकानां हितकाम्यया ।
संविधत्स्व विधानज्ञ त्वं हि नः परमा गतिः ॥ ४
देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः ।
सान्त्वयन्मधुरैर्वाक्यैस्त्रिदशानिदमब्रवीत् ॥ ५
शैलपुत्र्या यदुक्तं तन्न प्रजास्यथ पत्निषु ।
तस्या वचनमक्लिष्टं सत्यमेव न संशयः ॥ ६
इयमाकाशगा गङ्गा यस्यां पुत्रं हुताशनः ।
जनयिष्यति देवानां सेनापतिमरिंदमम् ॥ ७

G. I. 39. 8
B. I. 37. 7
L. I. 34. 8

36

☞ Ñ1 missing sarga 36 (cf. v.l. I. 33.8). Ś1 D5.12 continue the previous sarga.

1 ^{ab}) Dt D6.8 T3 तदा; D5.12 महा- (for तपो). Cm.t देवे (as in text). Ś1 तप्यमानं तदा देवं (for ^{a}). T3 तदा; M3 (after corr. *sec. m.*) पुनः (for पुरा). Dt D6.8 सेंद्राः साग्निपुरोगमाः (for ^{b} [= 2^{d}]). Ctp सेंद्राः (for देवाः), and सर्षिगणाः पुरा (as in text). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 तप(B4 D7 °त)स्त्प्य(V2 M4 °प)ति देवेशे ष्यंबके विबुधास्ततः. —^{c}) D13 सेनापत्यम्. D1.3.7 अविंदंतः (for अभीप्सन्तः).

2 ^{a}) Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 अब्रुवंश्च (for ततोऽब्रुवन्). D1–3.7 M4 तेब्रुर्वस्त्रिदशास्तत्र. —G1.3 om. 2^{bc}. —^{b}) D1–3.7 M4 समुपेत्य (for भगवन्तं). —^{c}) Ś1 D5.11.12 शुभां वाणीं; Ñ2 V B D10.13 [अं]जलिं बद्ध्वा; Dt D6.8 सुरा रामः; D1–3.7 M4 [अं]जलि(M4 °लिं)प्रह्वाः; D4 Cg सुराः सर्वे; T3 सहेंद्रेण (for शुभं वाक्यं). ❀ Ct: अत्र 'सुराः सर्वे' इति पुनरुक्तम्। अतःपाठान्तरमन्वेषणीयम्। द्वितीयार्धे 'सुराराम' इति पाठः रामसंबोधनं चैतत्। ❀ —^{d}) Ñ2 V B D10.13 °वह्नि-; D1.3 °चाग्नि-; D3.7 °अग्नि-; T3 देवाः°; M4 सेंद्रवह्नि- (for सेन्द्राः साग्नि-). Cm.g साग्निपुरोगमाः (as in text). Ś1 D5.11.12 सुबद्धांजलिकुड्मलाः.

3 ^{a}) Dt D6.8.14 M1.2 Cm.k.t येन; D3.7 यतः; Cg as in text (for यो नः). Ś1 B4 देवः; D7.11 देवा (sic) (for देव). —^{b}) Ś1 D5.12 कृतो (for दत्तो). —After 3^{ab}, D4 ins.:

826* स न जातोऽद्य भगवन्नस्मद्वैरिनिबर्हणः ।
तत्पिता भगवान्शर्वो हिमवच्छिखरालयः ।

—^{c}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 स ब्रह्मचर्यम्; M2 °पुनर्; Cm तपः परमम्; Ct as in text (for स तपः परम्). D2 आ*य (for आस्थाय). —^{d}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 तपस्तेपे; D9 °च; Cg.k as in text (for तप्यते स्म). Ś1 D5.12 स्थितः सुमहदद्भुतं.

4 ^{a}) Ñ2 B3 (m. also as in text) D10 अप्यत्रांतरं (for अत्रानन्तरं). —^{b}) Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 सर्वं(V2 °र्वं)लोकपितामह(V4 D1.3 °हः). —^{c}) Ś1 D5.11.12 M4 तद् (for सं-). Cg.t संविधत्स्व (as in text); Ck संनिधत्स्व. G1.3 विधानज्ञस्. Ñ2 V B D1.13 तत्कुरुष्व(V4 °ध्वं) भृशार्तानां; D2.3.7 तद्विधत्स्व भृशार्तानां; D10 तत्कुरुष्वेह शांतानां.

5 ^{a}) Ñ2 V B D4.9–11.13 M4 देवानां वचनं (D11 च वचः). —^{b}) Ś1 D5 ब्रह्मा; D12 ब्रह्म- (for सर्व-). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 -नमस्कृतः (for -पितामहः). —^{c}) Ś1 D5.12 सांत्वयञ्श्लक्ष्णया वाचा; Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 ब्रह्मा मधुरया वाचा. —^{d}) D12 *दशान्. G2 M1 वाक्यम् (for इदम्). D2 इद*ब्रवीत्.

6 For 6–11, Ñ2 V B D10.13 subst. 827*. —^{a}) Ś1 D5.12 प्रयुक्ताः स्थ (Ś1 स्म); D1–3.7 M4 यदुक्ताः स्थः; D11 प्रयुक्तं यत्; M3 °क्तं नो; Cm.g as in text (for यदुक्तं तत्). —^{b}) Dt D6.8 Ct प्रजाः स्वासु; M3 प्रजाह्य(*inf. lin. sec. m.*)थ (for प्रजास्यथ). Ś1 D1–3.5.7.11.12 प्रजा(D5 पुत्रो)वो न (Ś1 नो वो) भविष्यति; D9 न प्रजा स्यात्सपत्निषु; M2 अप्रजाः स स्वपत्निषु (sic); M4 न पत्नीषु प्रजास्यथ (by transp.). —^{c}) T3 G2 M1 अक्लीबं; Cm.g.k.t as in text (for अक्लिष्टं). Ś1 पत्नीष्विति च चादिष्टं; D1–3.5.7.12 पत्नीष्विति वचोक्लि(D5.12 °क्लि)ष्टं; D11 पत्नीष्विति वचः पूर्वं. —^{d}) M3 एतत् (for एव). Ś1 D1–3.5.7.11.12 तं(D3 तत [ditto.])त्सत्यं नात्र संशयः; Cg as in text (for ^{d}). ❀ Ck: यद्यस्मात् शैलपुत्र्या अप्रजा भविष्यथेत्युक्तं तस्मात् न प्रजाः सन्ति वः अत एव वः पत्नयश्चाप्रजाः। छान्दस इकारान्त-प्रयुक्तजस् गुणः।; Ct: यद्यस्माच्छैलपुत्र्या अप्रजा भविष्यथ इत्युक्तं तत्तस्मादुष्माकं स्वासु पत्नीषु न प्रजाः सन्तीति शेषः। पत्निष्विति ह्रस्वत्वं छान्दसम्। यतस्तस्या वचनमक्लिष्टममोघम्। एवं च 'प्रजास्यथ' इति पाठकल्पना छान्दसत्वकल्पना च विफलैव। ❀ —After 6, D1–3.7 ins. l. 2 of 827*.

7 For 7–11, D1.2.11 M4 subst. l. 3–12 of 827*. —^{a}) D12 येवयम् (sic) (for इयम्). Ś1 D5 येयमाकाश-गंगेयम् (D5 °गाप्सु); D6.8 इयमाकाशगंगा च. —^{b}) M2.3 यस्याः; Ck.t यस्यां (as in text). Ś1 D5.9.12 उ(D9 ह्यु

G. I. 39 o
B. I. 37. 8
L. I. 34. 8

ज्येष्ठा शैलेन्द्रदुहिता मानयिष्यति तं सुतम् ।
उमायास्तद्बहुमतं भविष्यति न संशयः ॥ ८
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृतार्था रघुनन्दन ।
प्रणिपत्य सुराः सर्वे पितामहमपूजयन् ॥ ९
ते गत्वा पर्वतं राम कैलासं धातुमण्डितम् ।
अग्निं नियोजयामासुः पुत्रार्थं सर्वदेवताः ॥ १०
देवकार्यमिदं देव समाधत्स्व हुताशन ।
शैलपुत्र्यां महातेजो गङ्गायां तेज उत्सृज ॥ ११
देवतानां प्रतिज्ञाय गङ्गामभ्येत्य पावकः ।
गर्भं धारय वै देवि देवतानामिदं प्रियम् ॥ १२
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा दिव्यं रूपमधारयत् ।
स तस्या महिमां दृष्ट्वा समन्तादवकीर्यत ॥ १३
समन्ततस्तदा देवीमभ्यषिञ्चत पावकः ।
सर्वस्रोतांसि पूर्णानि गङ्गाया रघुनन्दन ॥ १४

[to avoid hiatus])पसृत्य हुताशनं. —For 7^{ab}, D3.7 subst. l. 3-4 of 827*. —^{d}) G2 सेनापतिर् (sic). G4 अनुत्तमं (for अरिंदमम्).

8 D3.7 om. 8^{ab}. —^{b}) Ś1 D5.12 G1 जन°; Cm.g.k.t as in text (for मानयिष्यति). Ś1 D5.12 यं; D4 T3 Cm.g तत् (for तं). —^{c}) Ś1 बहुमतो. D3.5.7.9.12 स उ(D5 शत [sic])माया बहुमतो.

9 For 9-11, D3.7 subst. l. 7-12 of 827*. —^{a}) M3 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा (by transp.).

10 ^{a}) Ś1 D5.12 गत्वा तु (for ते गत्वा). Dt D6.8 परमं (for पर्वतं). ❀ Ck : ते कैलासपर्वतं गत्वेति शेषः ।; Ct : कैलासपर्वतं गत्वेत्यन्वयः । ❀ —^{b}) Ś1 D5.12 रत्न- (for धातु-). G1.3 -भूषितं (for -मण्डितम्). —^{d}) T2 (after corr. *sec. m.* as in text) -देवाः (submetric); Cv.m.g -दैवताः (for -देवताः).

11 ^{ab}) Cg संविधत्स्व. Ś1 D5.12 देवतानां कृते साधु पुत्रं जनय पावक. —^{c}) D14 T1.2 G1 -पुत्र्या; G2 -पुत्रा (sic); Ct as in text (for -पुत्र्यां). Ś1 D5.12 -भा(D12 *)ग; D9 G1 -तेजा; Cg.k.t as in text (for -तेजो). —^{d}) D5.12 तेज (D12 °*) उत्तमं. G1 गंगायास्तीरमुत्तम. ❀ Ck : शैलपुत्र्यास्तेज उत्सृजेति । ❀ —Ñ2 (Ñ1 missing) V B D10.13 subst. for 6-11; D1.2(both ins. l. 2 after 6).11 M4 subst. l. 3-12 for 7-11, while D3.7 ins. l. 2 after 6, subst. l. 3 and 4 for 7^{ab} and l. 7-12 for 9-11 :

827* (6)
यथा हि यूयमुमया शप्ताः सासूयया पुरा ।
तथा तद्वचनं देवा न शक्यं कर्तुमन्यथा ।

(7^{ab})
इयं त्वाकाशगङ्गा या शैलराजसुतापरा ।
उमाया भगिनी ज्येष्ठा ततोऽपत्यं हुताशनः । 4

(7^{cd})
जनयित्वात्मवीर्येण तेजसानुपमद्युतिः । — [5]
भविष्यति स वः श्रीमान्सेनापतिरभीप्सितः ।

(9)
एतच्छ्रुत्वा वचो देवाः प्रणिपत्य पितामहम् ।
प्रहृष्टमनसः सर्वे कृतार्थाः पुनरायुः ।

(10)
ततः कैलासशिखरमागत्य सहिताः सुराः ।
अग्निं विज्ञापयामासुर्गङ्गां च रघुनन्दन । [10]

(11)
हितार्थमग्ने लोकानामपत्योत्पादनं कुरु ।
आकाशपथचारिण्या संभूय सह गङ्गया ।

[D1-3.7 om. l. 1; D11 M4 om. l. 1 and 2. —(l. 1) V2 संभूयया (sic). —(l. 2) D1 तस्यास्; D3.7 यथा (for तथा). B3 (m. also as above) D3.7.10 श्रुत्वा (for देवा). D7 शक्तं (sic) (for शक्यं). B1 वक्तुम् (for कर्तुम्). —(l. 3) Ñ2 B1.3 D13 -गा गंगा; V4 °वै (for -गङ्गा या). D1-3.7.11 M4 इयं त्वा(D11 M4 चा)काशमाश्रित्य (for the prior half). —(l. 4) V1 गंगा (for ज्येष्ठा). B2 तत्रा°; D1 (with hiatus) अतो°; D2 आप्यापत्यं (sic); D3.7 (with hiatus) उपसृत्य; M4 सा ह्य° (for ततोऽपत्यं). D2.7.11 M4 हुताशनात् (D7 °नं [sic]). —D3.7 om. l. 5 and 6. —(l. 5) Ñ2 V2-4 D1.13 जनयतु(V4 D13 °ति); B2 जनयिता; B3 जनयन् (for जनयित्वा). V3 [अ]थ (for [आ]त्म-). D11 M4 जनयिष्यति(D11 °ति हि [hypermetric]) वीर्येण (for the prior half). V2 परम- (for [अ]नुपम-). M4 -द्युतिं. Ñ2 B3 (m. also as above) D10.13 तपसा परमद्युतिः (for the post. half). —(l. 6) V1 B2 D1.2.11 M4 स भविष्यति (by transp.). V2 सुतः; B1 D13 च स (D13 स च [by transp.]) (for स वः). V4 संभविष्यति श्रीमान् (submetric) (for the prior half). —(l. 8) Ñ2 -वचसः (for -मनसः). D11 रघुनंदन; M4 °गमन् (for पुनरायुः). —(l. 9) D1-3.7.11 आरब्ध; M4 आगम्य (for आगत्य). —(l. 10) V1 अग्निर् (sic) (for अग्निं). V4 वह्निं (sic) (for गङ्गां). —(l. 11) V1 हितं त्वम् (for हितार्थम). D3.11 अग्ने; D10 सर्व- (for अग्ने). —(l. 12) V4 -[उ]परि- (for -पथ-). D11 सहितः; D13 संभूत (sic) (for संभूय).]

12 ^{a}) Ñ2 V B D10.13 तथेति च; D1-3.7.11 M4 तत्तथेति; all Cs as in text (for देवतानां). —^{b}) Ś1 D5.12 प्रोवाच (for अभ्येत्य). Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 M4 वचस्तेषां हुताशनः(D2 °नं [sic]). —^{cd}) G1.2 देहि (for देवि). Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 M4 उवाच गंगां मत्तेजो धार्यतामिति राघव.

13 M4 om. 13 and 14. —^{a}) D4 Cm.g तस्य°; D14 T1.2 G2.4 M1 अग्नेस्तु (for इत्येतद्). Ś1 D5.12 कर्तव्यमिति सा श्रुत्वा. —^{b}) G1.4 दिव्य-; Cg.k.t as in text (for दिव्यं). Ś1 D5.12 गर्भम् (for रूपम्). —^{c}) Ś1 D5.9.12 दृष्ट्वा तं महिमानं सा. —^{d}) Ś1 D12 अन्वकीर्यत; Dt D6.8 T1 Ck.t अवशीर्यत; D9 एव कीर्यते; Cr.m.g अवकीर्यत (as in text).

14 M4 om. 14 (cf. v.l. 13). —^{a}) Ś1 D5.9.12 च तां; G1 ततो; G3 तु तां (for तदा). —^{b}) D5.12 अभिषिंच-

तमुवाच ततो गङ्गा सर्वदेवपुरोहितम् ।
अशक्ता धारणे देव तव तेजः समुद्भवम् ।
दह्यमानाग्निना तेन संप्रव्यथितचेतना ॥ १५
अथाब्रवीदिदं गङ्गां सर्वदेवहुताशनः ।
इह हैमवते पादे गर्भोऽयं संनिवेश्यताम् ॥ १६

श्रुत्वा त्वग्निवचो गङ्गा तं गर्भमतिभास्वरम् ।
उत्ससर्ज महातेजाः स्रोतोभ्यो हि तदानघ ॥ १७
यदस्या निर्गतं तस्मात्तप्तजाम्बूनदप्रभम् ।
काञ्चनं धरणीं प्राप्तं हिरण्यममलं शुभम् ॥ १८
ताम्रं कार्ष्णायसं चैव तैक्ष्ण्यादेवाभिजायत ।
मलं तस्याभवत्तत्र त्रपु सीसकमेव च ॥ १९

G. 1. 39. 19
B. 1. 37. 20
L. 1. 34. 20

(D12 °विचि)त (sic); G1 अभ्यवर्षत; Cm.g.k.t °विंचत (as in text). —c) D9 सर्वश्रेयांसि पुण्यानि. —d) Ś1 D5.9.12 तस्या ह्यासन् (Ś1 °सन्वै) नरोत्तम.

15 b) Dt D6.8.14 T1.2 G2.4 M1.3 (after corr. *inf. lin. sec. m.*) Ct °गर्भं; Cg.k as in text (for -पुरोहितम्). —cd) Ś1 D5.12 शक्ता(D12 °क्त्या) धारयितुं नास्मि (for c). Dt D6.8 तेजस्तव (by transp.). Ś1 D5.12.14 T1.2 G2.4 M1.3 °धृतं; Dt D8 °द्भूतं; D9 °द्भूतं; T3 °त्तमं; Ct as in text (for समुद्भवम्). Cv.r.m तद्धि तेजः समुद्भवं; Cg.k.t as in text (for d). —e) Ś1 D5.12 असौ तु दह्यमानाहं(Ś1 °हा); M4 दह्यमानाना(ditto.) हि तेजोग्निः; Cv.r.g as in text (for e). —f) Dt (after corr. as in text) -चेतनां; T3 -चेतसा; Cv.m.g.t as in text (for -चेतना).

16 a) Ś1 D5.12 तत्र (for गङ्गां). —M4 om. (hapl.) 16b–17a. —b) Ś1 D5.12 गंगां देवोः D1 °देवो; T3 °देवी (sic) (for सर्वदेव-). M2 -पुरोहितः; M3 -पुरोगमः; Cm.g.k.t as in text (for -हुताशनः). —c) Ś1 साधु; D5.12 गच्छ; T3 इव (sic) (for इह). T2 हैमवती- (sic) (for °वते). Ś1 Dt D5.8 G2 M1.3 पार्श्वे; Cg as in text (for पादे). —d) Ś1 D5.12 गर्भमेनं निवेशय.

17 M4 om. 17a (cf. v.l. 16). —a) M2 सा (for तु). Ś1 D5.12 श्रुत्वा तस्यापि वचनं. —c) Ś1 D5.12 तं ससर्ज. Ś1 Dt D4–6.8.9.14 M2.3 (after corr. *sec. m.*) Cg महातेजः; M4 महत्तेजः. —d) Cg.k.t स्रोतोभ्यो (as in text). T3 स्रोतोभ्येह तथानघाः (sic); M4 सासहंती तदा नृप; Cv.r.m cite as in text. —For 13-17, Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 subst.; while M4 subst. l. 1 and 2 for 15abcd and ins. l. 10 after 17 :

828* तमुवाच ततो गङ्गा हुताशनमिदं वचः. ।
अशक्ताहं धारयितुं स्वतेजो भगवन्निति ।
तामुवाच ततो गङ्गां हुतभुग्भगवान्पुनः ।
प्रगृह्य गङ्गे मत्तेजः शैलेऽस्मिंस्त्वं विसर्जय ।
तथेत्युक्त्वा ततो गङ्गा तत्तेजः प्रत्यपद्यत । [5]
प्रतिगृह्य च सद्योऽभूद्विह्वला मूर्छिता च सा । —
असहन्ती ततो गर्भं तं धारयितुमोजसा ।
कैलासशिखरे राम साभिरेतः सुषाव तत् ।
अजातसारं प्रस्कन्नं सहसा भूरितेजसम् ।
रम्ये शरवणोद्देशे समुत्सृज्य ततो ययौ । [10]

[D2 repeats consecutively l. 1 and 2. —For l. 2, D11 reads the line of 15cd as in Ś1. —(l. 2) M4 न शक्ताहं. V4 B3.4 तत्तेजो. —(l. 3) V4 D2.3.7.11 प्रभुः; D1 प्रभो (sic) (for पुनः). —(l. 4) D3 प्रसह्य (for प्रगृह्य). V2 च (submetric) (for गङ्गे). D10 तेजः (submetric) (for मत्तेजः). D13 शैलेंद्रे (for शैलेऽस्मिंस्). Ñ2 B4 तद्; V4 तु; D1.11 तं (for त्वं). V2 विपर्ययः (sic) (for विसर्जय). D3.7 समुत्पादय संततिं (for the post. half). —D3.7 om. l. 5. —(l. 5) B4 प्रणिपत्य च; D1 प्रतिगृह्य तु; D2 प्रत्यगृह्णत; D13 प्रति° (for प्रत्यपद्यत). —(l. 6) D13 प्रतिपद्य (for °गृह्य). V4 तदैवाभूद्; D1.2.11 तु तत्तेजो (for च सद्योऽभूद्). D3.7 प्रगृ(D3 °स)ह्य गंगा तत्तेजो (for the prior half). D11 विकला (for विह्वला). V1 [उ]रसा; V4 B1.2 [इ]व सा; D2.11 ततः; D3 सती; D7 om. (for च सा). D1 मूर्छनां गता. —(l. 7) D3 अस*ती. D3 illeg. भं in गर्भं. D1–3.7 सं- (for तं). V1 वारयितुम् (for धारयितुम्). D2 अक्षमा (for ओजसा). —(l. 8) D10 सा परितः (hypermetric) (for साग्नि-). V4 -तेजः (for -रेतः). Ñ2 नदापतत्; V2 D1 सुखावहं; V3 ससार तत्; V4 समुद्भवत्; D2.7 समुत्(D7 ह्यवा)सृजत् (for सुषाव तत्). —D1 reads l. 9 after 20. —(l. 9) B3 (m. also) अगतसारं and अजातयामं. Ñ2 V1.2 B1 प्रस्कंदं(V1 °धं); V4 °न्नो (sic); D10 प्रसन्नं (for प्रस्कन्नं). D3.7 -तेजसः (sic) (for -तेजसम्). —(l. 10) D2 शरवरोद्देशे.]

18 D3.7 M4 om. 18–20; D2 om. 18. —a) D6.14 T3 निर्गते; all Cs as in text (for निर्गतं). Ś1 Ñ2 V B D1.5.10–13 तदिदं and तस्यास् (for यदस्या and तस्मात् respy.). —b) D10 तत्र; D13 तदा (for तप्त-). D1 सुवर्णं रजतं तथा; all Cs as in text (for b). —D1 om. 18cd. —c) V2 B2.3 G1.3 M3 कांचनीं; all Cs as in text (for काञ्चनं). —d) Ś1 Ñ2 V B D5.9–13 चा(V2.3 अ)भवत्तदा (Ś1 °त्तथा; V2 °त्पुरा); Dt D6.8 G1.3 M3 अतुलप्रभं; Cv.g.t as in text (for अमलं शुभम्). ❀ Cv.r : रजतेऽपि हिरण्यशब्दो वर्तते ।; Ck : हिरण्यशब्दः स्वर्णरजतसाधारणः । ❀

19 Before 19, D2 reads 21 and 22. D3.7 M4 om. 19 (cf. v. l. 18). —a) G1.2 M1 कृष्णायसं; Cv.m.g कार्ष्णायसं (as in text). Ś1 Ñ2 V B D2.5.10–13 ताम्रं कृष्णा(B1 कांशा[sic])यसं चापि (D11 °पिक्कमा[sic]); D1 कृष्णायसं चापि वक्त्राद्. —b) Ś1 V1.3 B1 D5.9.11–13 वक्त्राद्; Ñ2 V4 B2–4 D10 रक्ताद्; V2 त्यक्तम्; D2 मुक्तद् (sic); G3 तैक्ष्ण्यम्; Cv.r.m.g.t as in text (for

G. I. 39. 0
B. I. 37. 20
L. I. 34. 21

तदेतद्धरणीं प्राप्य नानाधातुरवर्धत ॥ २०
निक्षिप्तमात्रे गर्भे तु तेजोभिरभिरञ्जितम् ।
सर्वं पर्वतसंनद्धं सौवर्णमभवद्वनम् ॥ २१
जातरूपमिति ख्यातं तदा प्रभृति राघव ।
सुवर्णं पुरुषव्याघ्र हुताशनसमप्रभम् ॥ २२
तं कुमारं ततो जातं सेन्द्राः सहमरुद्गणाः ।
क्षीरसंभावनार्थाय कृत्तिकाः समयोजयन् ॥ २३
ताः क्षीरं जातमात्रस्य कृत्वा समयमुत्तमम् ।
ददुः पुत्रोऽयमस्माकं सर्वासामिति निश्चिताः ॥ २४
ततस्तु देवताः सर्वाः कार्तिकेय इति ब्रुवन् ।
पुत्रस्त्रैलोक्यविख्यातो भविष्यति न संशयः ॥ २५
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा स्कन्नं गर्भपरिस्रवे ।
स्रापयन्परया लक्ष्म्या दीप्यमानमिवानलम् ॥ २६

तैक्ष्ण्याद्). Ś1 Ñ2 V B D2.5.9-13 एतद्जायत(Ś1 °ते); D14 T1.2 G M1.2 एवाभिजायते; M3 Cg एवाभ्यजायत. D1 एव एवोपपद्यते. —[c]) Ś1 V B D1.2.5.11-13 °चापि(D1 °थ); Ñ2 D10 मलतश्च (for मलं तस्य). —[d]) V2 रंगं; D1 Cv त्रपुं; G1 °पु (for त्रपु). D9 तत्पुरीषकमुच्यते.

20 Ñ2 V B D3.7.10.13 M4 om. 20 (for D3.7 M4 cf. v l. 18). —[a]) D1.2 M2 एव; D9 एवं (for एतद्). D11 धररणीं (ditto.). —[b]) Ś1 D1.2.5.9.11.12 नानाधातुत्वमागतं. —After 20, D1 reads l. 9 of 828*; D2 ins. 830*.

21 D2 reads 21 and 22 before 19. —[a]) D1-4 (D4 after corr. as in text).7 विक्षिप्त-; D5 G2 निक्षिप्य; Cm.g.k.t as in text (for निक्षिप्त-). V4 शिखरे; D1.3.7 °च; M4 °थ (for गर्भे तु). —[b]) Ś1 V B1.2.4 D5.11.12 तेजसास्यानु- (Ś1 D5.12 °प्यत्र; V4 °*नु-; B1 °भ्यनु-; B4 D11 °प्यनु-); D1-3.7 M4 तत्तेजोभ्यनु- (D1.2 °प्यनु-; M4 °राग-) (for तेजोभिरभि-). D5 -संजितं (for -रञ्जितम्). Ñ2 B3 (m. also as in B2) D10.13 तेजसा भूरितेजसि. —[c]) G1 पर्वतं सर्वतं (sic) (for सर्वं). B1 सर्वत्र (for पर्वत-). Ś1 Ñ2 V1.4 B1.4 D9 (before corr.).10 12.13 G1 M2 -संबद्धं; V2.3 B2 (before corr.).3 -संबंधं; D1.2.7 M4 -शृंगं तत्; D8 -शृंगवत्; D11 सवसंबद्धं (sic); M3 -संपन्नं; Cg.t as in text (for -संनद्धं). —[d]) Ś1 सौभद्रम्; D5 सौबन्धम् (for सौवर्णम्). Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 तदा; D2.3.7 ततः (for वनं). —After 21, Ś1 M3 (*inf. lin. sec. m.*) ins. :

829* तं देशं तु ततो ब्रह्मा संप्राप्येदमभाषत ।
जातस्य रूपं यत्तस्माज्जातरूपं भविष्यति ।

[(l. 1) Ś1 [ए]नम् (for [इ]दम्). —(l. 2) Ś1 जातरूपस्य.]

22 D2 reads 21 and 22 before 19. —[a]) D3 ख्या* (for ख्यातं). —[b]) Ś1 Ñ2 V1.2.4 B D1-3.5.7.11-13 ततः; Cm.g.k as in text (for तदा). M4 कांचनं (for राघव). —Ś1 D5.12 om. 22[cd]. —[cd]) Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 M4 सुवर्णं(D3 °र्णे) प्रादुरभवद्वह्नितेजोभ(V1.4 B4 D1.2.13 M4 °ह्न)वं शुचि. —After 22, Ñ2 V B D1-(D2 after 20) 3.7.10.11.13 M4 ins. :

830* कुमारश्चाभवत्तत्र तरुणार्कसमद्युतिः । —
वह्नितेजोभवः श्रीमान्गङ्गाकुक्षिपरिच्युतः ।; —

[(l. 1) D1-3.7 M4 सो (for च). D1-3 (all with hiatus) अरुणार्क-. —(l. 2) V1.2.4 B4 D1.2 M4 -[उ]द्भवः; V3 [अ]भवच् (for -भवः).]

while D4.9.14 S (except M4) Cg.k ins. :

831* तृणवृक्षलतागुल्मं सर्वं भवति काञ्चनम् ।

[M2 तृणगुल्मलताकृक्षे (by transp.) (for the prior half).]

23 [a]) D14 T2 G2.4 M1 तदा; T1 तथा; Cg.k.t as in text (for ततो). M4 सुकुमारस्य जातस्य. —[b]) Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 M4 दृष्ट्वा (M4 तस्य) सेंद्रा (Ś1 D5.12 देवा; D11 देव-); G4 °*; M2 देवास् ° (for सेन्द्राः सह-). M4 दिवौकसः (for -मरुद्गणाः). ❀ Cg : मरुद्गणाः देवगणाः सह युगपत् । ❀ —[c]) Ñ2 V B D10.13 M4 तदा क्षीर(D10 °*)-प्रदानार्थं; D1-3.7.11 क्षीरसंपादनार्थाय; Cm.g.k.t as in text (for [c]). —[d]) B4 D5 कृत्तिका(D5 °कां). Ś1 V1-3 B D13 M4 सं(V2 ते)न्ययोजयन्(V2 B4 °त् [sic]); D4.8 M3 समपूज(M3 °चोद्)यन्; Cg.t समयोजयन् (as in text).

24 For subst. cf. v.l. 27. —[a]) Ś1 D5.12 तत् and -मात्राय (for ताः and -मात्रस्य respy.). —[cd]) Ś1 D5.12 ददौ पुत्रार्थमस्माकं सर्वासां प्रकरिष्यति.

25 [a]) Ś1 Ñ2 V B D5.10-13 ता and ऊचुः (for तु and सर्वाः respy.). —[b]) Ś1 D4.5.9.12 M3 कार्तिकेयम्; Cm.g.k.t as in text (for कार्तिकेय). Ś1 D5.12 प्रभुं; Ñ2 V B D10.11.13 प्रभुः; Cm.g.k.t as in text (for ब्रुवन्). ❀ Cv.r : इति ब्रुवन् । एतच्च पदद्वयमस्य श्लोकस्यान्ते योज्यम् ।; Cm : इति ब्रुवन्निति पदद्वयमस्य श्लोकस्यान्ते न संशय इत्युपरि द्रष्टव्यम् । ❀ – Ś1 D5.12 om. 25[cd]. —[c]) Ñ2 V B D10.11.13 पुत्रोयं जगति ख्यातो. —[d]) B2 reads from श in संशयः up to 26[a] in marg.

26 B2 reads 26[a] in marg. (cf. v.l. 25). —[a]) Ś1 Ñ2 V B D5.10-13 देवानां ता (Ś1 B2 D5.11.12 °वतानां; V1.4 B1 तद्) वचः श्रुत्वा. —[b]) Ś1 D5.12 सर्वं; Ñ2 V1.4 B D11.13 पूर्वं; V2.3 D10 पूर्व-; D4 G2 (before corr. as in text) स्कंदं; Cv.m.g.k.t as in text (for स्कन्नं). Ś1 D12 गर्भं. V3 -स्रवः; V4 -स्तरे; G1 -स्रुतं; Cv.m.g.k.t as in text (for -स्रवे). —After 26[ab], D11 ins. :

स्कन्द इत्यब्रुवन्देवाः स्कन्नं गर्भपरिस्रवात् ।
कार्तिकेयं महाभागं काकुत्स्थ ज्वलनोपमम् ॥ २७
प्रादुर्भूतं ततः क्षीरं कृत्तिकानामनुत्तमम् ।
षण्णां पडाननो भूत्वा जग्राह स्तनजं पयः ॥ २८

गृहीत्वा क्षीरमेकाह्ना सुकुमारवपुस्तदा ।
अजयत्स्वेन वीर्येण दैत्यसैन्यगणान्विभुः ॥ २९
सुरसेनागणपतिं ततस्तममलद्युतिम् ।
अभ्यषिञ्चन्सुरगणाः समेत्याग्निपुरोगमाः ॥ ३०

G. I. 39. 30
B. I. 37. 30
L. I. 34. 31

832* गङ्गाम्भसि परिभ्रष्टं तं गर्भं सर्वकृत्तिकाः ।

—[c]) G1 तान° (sic) (for स्नापयन्). Ś1 D5.12 स्नपयामासुरथ तं. —[d]) Ś1 Dt D4 6.8.9.12 T3 G1 यथानलं (Ś1 D5.12 रविं).

27 [a]) D9 एव (for इति). —[b]) D4 स्कंदं; Cg as in text (for स्कन्नं). Dt D6.8 G2 M1 Cm.g -स्रवे; D4.9 T3 M3 -स्रुतं (for -स्रवात्). ❀ Cg: स्कन्नत्वात् स्कन्द इत्यन्वर्थनाम ।; Ck: स्कन्न(न्द before corr.)गर्भः परिस्रुतत्वहेतोः स्कन्द इत्यन्वर्थनाम च चक्रुः ।; Ct: स्कन्न(:)परिस्रुत इत्यर्थे स्कन्द इति । ❀ —[c]) Ś1 D11 °योः; V2 कृत्ति° (for कार्तिकेयं). Ś1 V1 B2–4 D5.11.12 °तेजाः (V1 °जं; B2.3 °जः:); Ñ2 V2–4 D10.13 महत्तेजः (V3 °जं [sic]); B1 °त्मानं; Dt D6.8.9 G3 M2.3 °बाहुं (for महाभागं). —[d]) Ś1 D11 °मः; V4 जननो° (sic); D13 °प्रभं (for ज्वलनोपमम्). —D1–3.7 M4 subst. for 24–27; Ñ2 V B D10.11.13 subst. l. 1–2 for 24 and l. 6–7 for 26^c–27^b, while Ś1 D5.12 subst. l. 7 only for 27^{ab}:

833* ताः क्षीरं तस्य देवस्य समयेन ददुस्तदा ।
स्यादस्माकमयं पुत्रः ख्यातो नाम्नेति राघव ।
तथेति वै तदा देवैस्तत्रोक्त्वा संनियोजिताः ।
कार्तिकेय इति ख्यातः स कुमारस्ततोऽभवत् ।
गङ्गाकुक्षिपरिस्रस्तं तं गर्भं समुपेत्य ताः । [5]
कृत्तिकाः स्कन्दयामासुस्तमादित्यसमद्युतिम् ।
स्कन्द इत्येव तं दृष्ट्वा प्रोचुरप्रतिमौजसम् ।

[(l. 1) D3 तता (sic) (for ताः). D2.3.7 अस्य (for तस्य). V1 D1–3.7.11 M4 बालस्य (for देवस्य). —(l. 2) D2 कथ्यते (for राघव). V4 ख्यातिमाप्नोति राघव; D3.7 सेनानीरिति कीर्त्यते; M4 ख्यातो नाम्ना भविष्यति (for the post. half). —For ins. see below. —(l. 3) D2 तैस् (for वै). M4 तथा तु चोदितो देवैस् (for the prior half). D2 -प्रहर्षितः (for -नियोजिताः). —(l. 4) M4 कुमारः स (by transp.). —(l. 5) D2 -भ्रष्टं (for -स्रस्तं). D2 M4 तद्; D7 om. (hapl.) (for तं). —(l. 6) D11 दीप्तं च (for कृत्तिकाः). B1 °*मासुस्; D1–3.7 M4 स्नाप°; D13 च्छंद° (for स्कन्दयामासुस्). V3 तदा (for तम्). V1 D13 -प्रभं (for -द्युतिम्). D1–3.7.11 M4 तरुणादित्यसंनिभं (D1.11 M4 °वर्चसं) (for the post. half). —D2.3.7 M4 om. l. 7. —(l. 7) D13 सुस्र (for स्कन्द). B4 त्वं (sic); D5 ते (for तं). Ś1 D1.5.12 देवा ऊचुर् (for दृष्ट्वा प्रोचुर्).]

—After l. 2, V4 ins. :

834* अन्योन्यं पिबतस्तासां स्तन्यमन्यमुखानि षट् ।
समभूवन्महाबाहो षण्मुखस्तेन विश्रुतः ।

28 D11 om. 28^{ab}. —[a]) Cm.g.k.t as in text (for प्रादुर्भूतं). —[c]) Dt यस्मात् (for षण्णां). T3 षता° (sic); G1 तद्वदनो; Cg.t as in text (for षडाननो). ❀ Ck: तच्च षण्णां स्तनजक्षीरमचिन्त्यशक्तित्वात् दाहातिशयेन च षण्मुखो भूत्वा जग्राह । ❀ —[d]) Ś1 D5.11.12 सुरज (D11 [आ]शु पय) स्तदा (for स्तनजं पयः). —For 28, N2 V B D1 7.10.13 M4 subst. :

835* प्रस्रुतानां ततः क्षीरं षण्णां तासां पडाननः ।
भूत्वा स बालो ह्यपिबत्कृत्तिकानां परिस्रुतम् ।

[(l. 1) V1 B4 प्रस्तुतानां; V2.4 प्रसृतानां; B3 (m. as above) D13 प्रसृतानां (for प्रस्रुत°). D1.2 M4 तदा (for ततः). D3.7 षट्कृत्तिकानां तत्क्षीरं (for the prior half). D1 तासां पूर्णः; D2.3.7.13 M4 तासां षण्णां (by transp.). —(l. 2) D2.3.7.13 [अ]पि (for हि). B1 [अ]पिबः; D1 [अ]पि च (for [अ]पिबत्). M4 भूत्वा बालः सोन्यपिबत् (for the prior half). B4 कृत्तिकायां. V3 -स्तुति (sic); D1 -स्तनं; D2.3.7 -स्रवं (for -स्रुतम्).]

29 Ś1 D5.9.12 om. 29 and 30. —[a]) Ñ2 V B D1–3.7.10.11 M4 तत् (Ñ2 V1 ततः [hypermetric]; B1 प्र) पीत्वा (for गृहीत्वा). G3 क्षिप्रम् (for क्षीरम्). V1.2 °ह्नः; V4 lacuna for ह्ना; B1 D11 एवा°; B3 (orig. एकात्मा; m. also).4 °ह्नः; D1 °ह्नः:; M3 (after corr. *sec. m.*) °ह्निः; Cm.g.k.t as in text (for एकाह्ना). D13 पीत्वा तासां च तत्क्षीरं. —[b]) V B2.4 D1–3.7.11 स (for सु-). V B2 D1–3.7.11 -वरस्; B4 -व्रतस् (for -वपुस्). Ñ2 B1.3 D10.13 स (B3 सु)कुमारो ब्य (B1 ह्य)वर्धत (B3 m. also सुतस्तदा); M4 सुकुमारस्तदाभवत्. —After 29^{ab}, D11 ins. :

836* कार्तिकेय इति ख्यातस्तदा प्रभृति राघव ।
(cf. l. 4 of 833*)

—[c]) Ñ2 अक्रमत्; B1 अयजत् (by metathesis); D2 अजेयः (for अजयत्). D1 अथ सत्त्वेन'. —[d]) V3 °सेना-; V4 सर्वदैत्य- (for दैत्यसैन्य-). Ñ2 V B D10.13 बहून्; T3 प्रभुः (for विभुः). D1–3.7 M4 देवसेनागण (D2 °सम)न्वितः.

30 Ś1 D5.9.12 om. 30 (cf. v.l. 29). —[a]) V2 -सर्गं (for -सेना-). B3 (m.) -पतिं. D1–3.7 M4 दैत्यसेनापति (D2 °रि)गणः; D11 देवसेनापतिं तत्र. —[b]) B3 (m. also) देवास् (for ततस्). G4 ते; Cm.t as in text (for तम्). Ñ2 V B2–4 D1–3.7.10.11.13 M4 अमर-; B1 असम-; D4 अतुल-; G3 अनल-; G4 तं म*ल- (for अमल-). Dt D6.8 अभ्यषिञ्चन्महाद्युतिं. —[c]) V1 D1 G1 अभिषिंचन् (D1 °चिच्य). Dt D6.8 ततस्तमसुराः सर्वे. —[d]) B1 -पुरोगणाः (sic).

G. 1. 39. 31
B. 1. 37. 31
L. 1. 34. 32

एष ते राम गङ्गाया विस्तरोऽभिहितो मया । | कुमारसंभवश्चैव धन्यः पुण्यस्तथैव च ॥ ३१

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥

३७

तां कथां कौशिको रामे निवेद्य मधुराक्षराम् ।
पुनरेवापरं वाक्यं काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ १
अयोध्याधिपतिः शूरः पूर्वमासीन्नराधिपः ।
सगरो नाम धर्मात्मा प्रजाकामः स चाप्रजः ॥ २
वैदर्भदुहिता राम केशिनी नाम नामतः ।
ज्येष्ठा सगरपत्नी सा धार्मिष्ठा सत्यवादिनी ॥ ३

---

31 [a]) Cg.k.t एष (as in text). Ś1 D3.5.7.12 °विस्तरो राम; Ñ2 V B D1.2.10.11.13 M4 इति ते कथितो(B4 °तं) राम. —[b]) Ck विस्तरो (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 गंगाया:(Ñ2 V2–4 B D10 °गोमा) संभवो(Ś1 D3.5.7.12 कीर्तितो) मया; D9 M3 °मि(M3 वि)निवेदितः; Cv as in text; Cg विस्तरो दिव्यसंभवः (for [b]). —[d]) Ś1 D5.11.12 सुखावहः (for तथैव च). —For 31[cd], Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 subst.:

837* देवस्य च कुमारस्य संभवः पुण्यकीर्तनः ।

[D2 om. च (submetric). V2 कीर्तिवर्धनः; B2 (m. also as above) D1–3.7 M4 °कर्मणः (for पुण्यकीर्तनः).] —After 31, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cm.g.k.t ins.:

838* भक्तश्च यः कार्तिकेये काकुत्स्थ भुवि मानवः ।
आयुष्मान्पुत्रपौत्रैश्च स्कन्दसालोक्यतां व्रजेत् ।

[(l. 1) G1 भक्ति. T3 G4 कार्तिकेयः (sic). M2 transp. यः and कार्तिकेये. G1 कुरुते रघुनंदन (for the post. half). —(l. 2) D9 T3 G4 -पौत्रश्च. D9 -सालोकतां. T3 G3 M2.3 -सालोक्य(T3 M3 सायुज्य)मामुयात् (M3 °व्रजेत्)]

Colophon. *Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 V4 D4 om. V1–3 B D10 आदि°; D1 बालचरित्रे; D3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–12 कुमारो(B4 स्कंदो)त्पत्तिः (D11 °रजन्म). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 V1.4 B1.4 D3.5.11.12 om. both. Ñ2 B2.3 39; V2 41; V3 D10 38; Dt D4.6.8.14 S 37; D1.7 30; D2 31; D9 40. D13 -त्पत्ति- सर्गः 39. —After colophon, T3 G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

37

☞ Ñ1 missing sarga 37 (cf. v.l. I. 33.8).

1 [a]) Ñ2 V2–4 B D10.13 °तथा; V1 तथा स (for तां कथां). V3 रामं; D6 रामो (sic) (for रामे). M3 ततस्तां कुशिको°. —[b]) Ñ2 V B D10.13 M3 मधुरां कथां (lacuna before थां in B1 is filled up with राम राम राम राम); D5 G1–3 M1.3 °क्षरं; Cg cites कुशिकात्मजः (for मधुराक्षराम्). —[d]) G4 damaged for काकुत्स्थ. —For 1, D1–3.7.11 M4 subst.; Ñ2 V B D10.13 subst. l. 2 only for 1[cd]:

839* तां कथां कथयित्वैवं रामायामिततेजसे ।
पुनरेव कथामेतां कथयामास कौशिकः ।

[(l. 1) D3.7 [ए]नां; M4 च (for [ए]वं). D11 कथयन्नेव. —(l. 2) D2 नपुरेव (metathesis) (for पुनरेव). V4 D2 दिव्यां; D1.3.7.11 M4 पुण्यां (for एतां).]

2 [a]) V4 G1.3 अयोध्यायाः पतिः. Ñ2 V B D1–3.7.10. 11.13 M2.4 श्रीमान्; Dt D6.8 वीरः; D9 T3 M3 शूर (for शूरः). —[b]) Lacuna before मा in B1 is filled up with राम राम राम राम. T3 lacuna for मासी. —[d]) D6 सदा; M3 स वा; Cm as in text (for स च).

3 [a]) D9.11 G3 M2 विदर्भ-; Cm.g.k as in text (for वैदर्भ-). Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 विदर्भराजदुहिता(Ñ2 B3 D10.13 °तनया). —[b]) V4 केशि*; D1 केशनी; D3 केशीति; D10 कैशिकी (for केशिनी). D6 reads second नाम in marg. D3.7 रघुनंदन(D2 °नः[sic]). —[c]) D12 सागर-. Ñ2 V1.2.4 B D1–3.10.11.13 M4 -पञ्चासीद्; V3 -पत्नी स्याद्; D9 -पत्नीनां (for -पत्नी सा).

अरिष्टनेमिदुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
द्वितीया सगरस्यासीत्पत्नी सुमतिसंज्ञिता ॥ ४
ताभ्यां सह तदा राजा पत्नीभ्यां तप्तवांस्तपः ।
हिमवन्तं समासाद्य भृगुप्रस्रवणे गिरौ ॥ ५
अथ वर्षशते पूर्णे तपसाराधितो मुनिः ।
सगराय वरं प्रादाद्भृगुः सत्यवतां वरः ॥ ६
अपत्यलाभः सुमहान्भविष्यति तवानघ ।
कीर्तिं चाप्रतिमां लोके प्राप्स्यसे पुरुषर्षभ ॥ ७
एका जनयिता तात पुत्रं वंशकरं तव ।
षष्टिं पुत्रसहस्राणि अपरा जनयिष्यति ॥ ८
भाषमाणं नरव्याघ्रं राजपत्न्यौ प्रसाद्य तम् ।
ऊचतुः परमप्रीते कृताञ्जलिपुटे तदा ॥ ९
एकः कस्याः सुतो ब्रह्मन्का बहूञ्जनयिष्यति ।
श्रोतुमिच्छावहे ब्रह्मन्सत्यमस्तु वचस्तव ॥ १०

G. 1. 40. 10
B. 1. 38. 10
L. 1. 35. 10

4 [a]) D6.8.12 -नेमेर्; Cv as in text (for -नेमि-). —[b]) V2.4 B1.3(m. also) धर्मेण; D11 रूपोमा- (sic) (for रूपेण). D1.2.7 [अ]सदृशी (for [अ]प्रतिमा). Dt D6.8 सुपर्णभगिनी तु सा. —[c]) D12 G2.4 M2(before corr.) साग° (for सगरस्य). —[d]) Ñ2 V B D5.10.13 परमधार्मिका(V3 B2 °की); D1.11 धर्मपरायणा; D2 धर्म-परिग्रहा; T3 °ञ्जिका (for सुमतिसंज्ञिता). D3.7 पतिधर्म-परायणा.

5 [a]) Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 महेष्वासः; Dt D6.8 G2 M1.2 महाराजः (M2 °ज); D9 °राम (for तदा राजा). D1–3.7 M4 ताभ्यां स राजा सहितः. —[b]) V2 नृपः (for तपः). —[c]) Ś1 D5.12 G1.3 उ(D5 अ)पाश्रित्य; G2 M1–3 °श्रित्य (for समासाद्य). Ñ2 V B D1–3.7.9–11.13 M4 अपत्यकामः काकुत्स्थ (V4 D3.7 °त्स्थो; D11 °*). —[d]) D2 -*श्रवणे; D13 -प्रतरणे; Cm.g.k.t as in text (for -प्रस्रवणे).

6 [a]) Ñ2 V B D10.11.13 तस्मै(D11 अथ) वर्षसहस्रांते; Cm.g as in text (for [a]). —[b]) Ñ2 B3(m. also as in text) D10 परितोषितः; D2 M2 तोषितो° (for [आ]राधितो मुनिः). —[c]) D12 सागराय. —[d]) B4 तुष्टः (for भृगुः). V3 सत्यवतीं° (sic); D1–3.7 प्रतप(D3 °स[sic])तां°; D11 स*पतां°; D12 सत्यवदां° (sic); G1 °पराक्रमः; M4 दृष्टपरावरः (for सत्यवतां वरः).

7 [a]) V2 पुत्र- (submetric) (for अपत्य-). G4 स (for सु-). ❀ Cg: सुबह्वपत्यविषयत्वात्सुमहत्त्वम्। ❀ —[b]) Ś1 D5.11.12 भविता ते नरेश्वर(D11.12 °रः[sic]); Ñ2 V B D1–3.7.10.13 तव राजन्भविष्यति. —[c-d]) Ñ2 B3 D10.13 अ°; D1–3.7.9 चैवातुलां; T2 च° (sic) (for चाप्रतिमां). D9 (before corr. as in text) लोक- (for लोके). Ñ2 V1–3 B D1–3.7.9–11.13 M4 संतानोत्था(D1 °त्वा[sic])मवाप्स्यसि (for [d]). V4 कीर्तिमान्प्रीतिमाँल्लोके संतानस्ते भविष्यति.

8 [a]) V4 एषा (for एका). Ś1 D5.11.12 राजन्; Ñ2 V B D2.3.7.10.13 G1.3 पुत्रं; D1 M4 पत्नी; Cg.k.t as in text (for तात). —[b]) Ñ2 V B2–4 D2.3.7.10.13 पत्नी (for पुत्रं). Ñ2 V2.4 B2.4 D10.13 °धरं; Cm as in text (for वंशकरं). D2 सुतं (for तव). B1 तव वंशविवर्धनं; G1.3 वंशकर्तारमेव हि. —[c]) V3 D2.3.7.11 षष्टि-; V4 T G1.3.4 M3 षष्टिः; Ck.t as in text (for षष्टिं). Ś1 D5.12 -सहस्राणाम् (for -सहस्राणि). —Note hiatus between [c] and [d]. —[d]) Ś1 D5.12 एकापि; Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 द्वितीया (V1 °यं [sic]); G1–3 M1 ह्य° (to avoid hiatus) (for अपरा).

9 [a]) D9 भावमानं (sic) (for भाषमाणं). D4.8.14 T G2.4 M1–3 महात्मानं; M4 तथा तं वै (for नरव्याघ्रं). Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 मुनिमेवं(Ś1 D5.11.12 एवं मुनिं[by transp.]) भाषमाणं(D12 °णा); D1–3.7 इत्येवं भाषमाणं तु(D1 तं); G1.3 इति संभाषमाणे तु. —[b]) Dt D4.6.8 M3 Cg.k.t -पुत्र्यौ; D11 -पत्रो (sic); T3 -पुत्र्या (sic); G4 M4 -पुत्रौ (sic) (for -पत्न्यौ). ❀ Cg: राजपुत्र्याविति छत्रिन्यायादुक्तम्। ❀ Ś1 महेश्वरं; D5.11.12 नरोत्तम(D12 °मः [sic]); D9 प्रणाद्यनि (sic); G1.3 प्रणम्य°; G2 °तौ (sic); M3 प्रशस्य°; M4 °तु (for प्रसाद्य तम्). Ñ2 V B D1–3.7.10.13 सत्यधर्मं(D1.2 °र्मं) तपोनिधिं(B4 °न्वितं). —[c]) T2 G2 परमः (sic) (for परम-). D5 G4 -प्रीतौ (sic) (for -प्रीते). —[d]) T3 (with hiatus) उभे (for तदा). —For 9[c-d], Ñ2 V B D1–3.7.10.13 subst.:

840* ते पत्न्यौ सगरस्येदं कृत्वाञ्जलिमभाषताम्।

[B4 द्वौ (for ते). V2 [इ]मं (for [इ]दं). Ñ2 V1.3 B3.4 D2.3.13 कृतांजलिम् (B4 D2 °ली); B2 वद्धा° (for कृत्वाञ्जलिम्). V4 अभाषत (sic).]

10 [a]) D12 कस्यां (for कस्याः). M3(after corr. *sec. m.* as in text) सुते (sic) (for सुतो). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 एकं का(B4 °कैकं) तनयं ब्रह्मन् (D1–3.7 जनयेत्पुत्रं). —[b]) B2 बहून्का (by transp.); B4 * बहून् (for का बहून्). —[c]) T1 इच्छ.महे; Cm.t °वहे (as in text). D14 T1.2 G2.4 M1 सम्यक् (for ब्रह्मन्). Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 भगवञ्श्रो(Ś1 D5.11.12 इत्येतच्छ्रो)तुमिच्छावः (V1 °मि also); D1–3.7 श्रोतुमिच्छामि (D1 °व) भगवन् (D2 वो भवन् [sic]). —[d]) Ś1 D5.11 M4 सत्यं चास्तु(D11 °*); D12 समं वास्तु; G2 °वस्तु (for सत्यमस्तु). M4 वरस् (for वचस्). Ñ2 V B1–3 D10.13 सत्यः(B1.3 D10.13 °यः) सोस्तु वरो हि नौ; B4 सत्यं तेस्तु वरौ हि नौ; D1–3.7 सत्य एषोस्तु(D3 °षः स)नो(D1 ते; D2 वो) वरः; Cg as in text (for [d]).

G. I. 40. 11
B. I. 38. 11
L. I. 35. 11

तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा भृगुः परमधार्मिकः ।
उवाच परमां वाणीं स्वच्छन्दोऽत्र विधीयताम् ॥ ११
एको वंशकरो वास्तु बहवो वा महाबलाः ।
कीर्तिमन्तो महोत्साहाः का वा कं वरमिच्छति ॥ १२
मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा केशिनी रघुनन्दन ।
पुत्रं वंशकरं राम जग्राह नृपसंनिधौ ॥ १३
षष्टिं पुत्रसहस्राणि सुपर्णभगिनी तदा ।
महोत्साहान्कीर्तिमतो जग्राह सुमतिः सुतान् ॥ १४
प्रदक्षिणमृषिं कृत्वा शिरसाभिप्रणम्य च ।
जगाम स्वपुरं राजा सभार्यो रघुनन्दन ॥ १५
अथ काले गते तस्मिन्ज्येष्ठा पुत्रं व्यजायत ।
असमञ्ज इति ख्यातं केशिनी सगरात्मजम् ॥ १६
सुमतिस्तु नरव्याघ्र गर्भतुम्बं व्यजायत ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि तुम्बभेदाद्विनिःसृताः ॥ १७

11 [a]) Ś1 D1-3.5.7.11.12 तु वचनं; Ñ2 V B D10.13 M4 एतद्वचः (for तद्वचनं). —[b]) N2 V B D10.13 M4 स मुनि- (B1 °निः) प्रवरस्तदा (V2 °था). —[c]) Ś1 D5.11.12.14 T1.2 (after corr.) G4 M4 मधुरां; Ñ2 V B D10.13 मधुरं; D1-3.7 परमं (for परमां). Ñ2 V B D1-3.7.10.13 वाक्यं (for वाणीं). —[d]) D12 स्वच्छंदो.. Ñ2 V B D1-3.7.10.13 स्वच्छंदेन ददामि (Ñ2 V3 B3.4 D10.13 °नि) वां (V3 वै; B3 वः; D3 कां); M4 स्वच्छंदेनाभिधीयतां; Cg as in text (for [d]).

12 [a]) Ś1 वो°; G2 °स्तु (for वास्तु). —[b]) Ś1 वो (for वा). —[cd]) D4 महोत्साह. Ś1 D5.12 एवं का (for का वा कं). D12 इच्छसि (for इच्छति). D11 कीर्तिवंतो महोत्साहान्शवं श्वका वात्र इच्छति (corrupt). —For 12, Ñ2 V B D1-3.7.9.10.13 subst., while D11 ins. l. 2 only after 12:

841* एका वंशधरं पुत्रमेका चावंशकान्बहून् ।
यथेष्टं मां वरयतां यस्या यदभिकांक्षितम् ।

[(l. 1) D1-3.7 वंशकर. —V4 om. from the post. half up to 13c. V1.2 B3 (m. also).4 [अ]वंशक (V2 °ध)रान्; D1-3.9 वावंशजान्; D13 वंशांतकान् (for चावंशकान्). Ñ2 reads बहून् in marg. —(l. 2) D3.7 यथेच्छं; D9 यंष्टं (sic). Ñ2 D10.13 वरयतं; B3 °यितुं; B4 °यितां (sic); D2.3.7.9 °यत; D11 °यतु (for वरयतां). D2 यस्य (for यस्या). D13 तथा दास्यामि वांछितं (for the post. half).]

13 V4 om. 13[abc] (cf. v.l. 12). —[a]) D1 पुनर् (for मुनेस्). Ñ2 V1-3 B D1.3.7.10.13 एतद्व (D1 °व व)चः; D2.4.9.11 M2 तद्व° (for तु वचनं). —[b]) B3 (after corr.) केशनी; D2 कौशिनी (sic) (for केशिनी). —T3 om. (hapl.), T2 reads in marg. 13c-15 —[c]) Ñ2 V2.3 B D3.7.10.13 वंशधरं; Ck as in text (for वंशकरं). V1 G4 नाम (for राम). —[d]) Ñ2 V B (B2 after corr.) D1-3.7.10.11.13 M4 [ए]कमनिंदिता; D5.12 °संसदि; Ck.t as in text (for नृपसंनिधौ).

14 T3 om., T2 reads in marg. 14 (cf. v.l. 13). —[a]) V3.4 D3.6.9.10 षष्टि-; G1.3.4 षष्टिः; Cg as in text (for षष्टिं). D6 -सहस्राणां. Ś1 D5.12 पुत्रान्षष्टि°. —[b]) V3 स्ववर्ण°; D1.12.11 G2 सुवर्ण°; D6 सुपर्णा°; Cg.k.t as in text (for सुपर्णभगिनी). D1 (gloss) सुमति(:). Ś1 D5.11.12 ततः; Ñ2 V B1.3.4 D1 4.7.10.13 M3 तथा (for तदा). —[cd]) D14 महोत्साहो (sic). Dt D4.6.9.14 कीर्तिमंतो (sic). Ś1 D5.11.12 M2 कीर्तियुक्तान्महोत्साहान् (for [c]). Ś1 D5.11.12 तदा (for सुतान्). Ñ2 V B D1-3.7.10.13 M4 जग्राह कीर्ति- (V4 प्रीति)युक्तानि (D2 °नां; D13 °थिव्यामि [sic]) सुमतिर्व- (D1-3.7 °हद्ब)रमीप्सितं.

15 T3 om., T2 reads in marg. 15 (cf. v.l. 13). —[a]) Ñ2 V B D1-3.7.10.13 M4 ततः; Cg as in text (for ऋषिं). —[b]) Ś1 D5.12 चाभि (D12 °भ्य [sic]) वा (Ś1 [before corr.] °वं)द्य; D9 सुप्रण* (for [अ]भिप्रणम्य). Dt D6.8 M2 तं (for च). Ñ2 V B D10.13 M4 भृगुं (V3 गुरुं) धर्म (V2 D10 कर्म)भृतां वरं (V4 °रः; B3 [m. also].4 °परायणं); D1-3.7 भृगुं ब्रह्मविदां वरं. —[c]) D11 जग्राह (sic) (for जगाम). Ñ2 D10 स; D6 स्वं; D13 सु- (for स्व-). —[d]) D11 सहभार्यो (hypermetric). V4 D2.14 रघुनंदनः. —After 15, B3 ins.:

842* ब्राह्मणैर्मन्त्रिभिः सार्कं सगरस्तु प्रतापवान् ।

16 [a]) Dt D6.8 तस्य (for तस्मिन्). Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 M4 अथ कालेन महता. —[b]) Ś1 V3 D5.12.13 पुत्रं ज्येष्ठं; Ñ2 V2.4 B D10.13 M4 पुत्रं ज्येष्ठा (by transp.). V3 D14 अजायत; D7 °जा° (for व्यजायत). —D2 om. (hapl.) 16c-17b. —[c]) Ś1 D5 M4 असमंजम्; V1.3.4 B1.3 D7.11 °मंजा; V2 D10.12 °मंजसम् (V2 °स [all hypermetric]); B4 °मंजी; D3 असमं नाम (hypermetric) (for असमञ्ज). V2.4 D3.7.11 ख्यातः (for ख्यातं). —[d]) Ś1 Ñ2 V B D1.3.5.7.10-13 काकुत्स्थ (V4 D3.7 °त्स्थः; B3 D11 °त्स्थं) (for केशिनी). V2.4 D3.7.11 सगरात्मजः (D3 °*:).

17 D2 om. 17[ab] (cf. v.l. 16). —[a]) Ñ2 V B D10 सुमती; G4 सुमतेस्. Ñ2 V B D1.3.7.10.11.13 [अ]पि- (B4 [अ]ति [sic]; D1.7.11 तु; D3 सु; D13 च) रघुश्रेष्ठ (for तु नरव्याघ्र). —[b]) Ś1 Ñ2 V B D5.11-13 गर्भं (V3 °र्भे) (for गर्भं-). B4 om.; D3.7 [अ]लांबुं; G2 -तुंभं; all Cs as in text (for -तुम्बं). B1 व्यसूयत; M4 अ° (for व्यजायत). D1 गर्भादंडं व्यजायते (sic) and gloss गर्भेऽलांबु व्यजायत. —M3 transp. 17cd and 18ab. —[c]) Ś1 V2.3 D2.4.11.13 षष्टि-; V1 B1.4 Dt D1.5.7.8.12 M4 षष्टिं; Cg.k.t as in text (for षष्टिः). V4 पुत्रं षष्टि° (sic). —[d]) Ś1 D3.5.7.11.13

घृतपूर्णेषु कुम्भेषु धात्र्यस्तान्समवर्धयन् ।
कालेन महता सर्वे यौवनं प्रतिपेदिरे ॥ १८
अथ दीर्घेण कालेन रूपयौवनशालिनः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि सगरस्याभवंस्तदा ॥ १९
स च ज्येष्ठो नरश्रेष्ठ सगरस्यात्मसंभवः ।
बालान्गृहीत्वा तु जले सरय्वा रघुनन्दन ।
प्रक्षिप्य प्रहसन्नित्यं मज्जतस्तान्निरीक्ष्य वै ॥ २०
पौराणामहिते युक्तः पित्रा निर्वासितः पुरात् ॥ २१
तस्य पुत्रोंऽशुमान्नाम असमञ्जस्य वीर्यवान् ।
संमतः सर्वलोकस्य सर्वस्यापि प्रियंवदः ॥ २२
ततः कालेन महता मतिः समभिजायत ।
सगरस्य नरश्रेष्ठ यजेयमिति निश्चिता ॥ २३

G. I. 40. 22
B. I. 38. 24
L. I. 35. 22

तुंबे मित्रे(D_3 भेत्ते [sic]); $\tilde{N}_2$ V B $D_{10.13}$ मित्रे तुंबे; D_2 कुंभे मित्रे; D_9 °मध्याद् (for तुम्बभेदाद्). S_1 $\tilde{N}_2$ $V_{1.2.4}$ B $D_{2.3.5.7.10-13}$ विनिर्ययुः; V_3 व्यजायत; Dt विनिसृता; D_{14} T °निस्रुताः(D_{14} °ता); M_4 ततोभवत् (for विनिःसृताः). D_1 तस्मिन्नेवाभवत्तदा and gloss या द्वितीया सुमतिनाम्नी.

18 M_3 transp. 18^{ab} and 17^{cd}. —^{a}) D_3 om.; G_1 कुंडेषु (for कुम्भेषु). S_1 B_4 $D_{5.9.12}$ transp. पूर्णेषु and कुम्भेषु. —^{b}) S_1 $\tilde{N}_2$ V_{1-3} B $D_{5.10-13}$ अभ्य(B_2 °ब्य)-वर्धयन्(S_1 °त्); V_4 अभ्यभूषणं (sic); $D_{1-3.7}$ M_4 च व्य-(D_1 वि)वर्धयन् ; D_8 °यत् (sic); D_{12} अभ्यवर्धनयत् (sic); M_3 °र्तयन् (for समवर्धयन्). —^{c}) M_2 कियता (for महता). S_1 $D_{1-3.5.7.11.13}$ ते तु (for सर्वे). $\tilde{N}_2$ V B $D_{10.13}$ M_4 ते च (M_4 °थ) कालेन महता.

19 ^{ab}) S_1 $D_{5.12}$ दीर्घस्य कालस्य; Cm.g.t दीर्घेण कालेन (as in text). $\tilde{N}_2$ V B $D_{1-3.7.10.11.13}$ M_4 समानव(D_3 °*)यसः सर्वे तुल्यवीर्यपराक्रमाः. —^{c}) V_1 B_4 $D_{1.7.11}$ षष्टिं; $D_{2.3.9.13}$ षष्टि- (for षष्टिः). $V_{3.4}$ $B_{1.4}$ -सहस्राणां. S_1 $D_{5.12}$ पुत्राः षष्टि°. —^{d}) $D_{1-3.7.11}$ M_4 तान्येवम् ; D_{12} सागरस्य. S_1 $D_{5.12.13}$ तदाभवन् (by transp.); $\tilde{N}_2$ V B D_{10} बभूव ह ($\tilde{N}_2$ B_3 D_{10} हि; V_1 हा); D_{11} [अ]* (for [अ]भवंस्तदा).

20 ^{a}) M_3(after corr. *sec. m.* as in text) श्रेष्ठो; Cg.k.t as in text (for ज्येष्ठो). S_1 $D_{5.12}$ G_4 -व्याघ्र; -श्रेष्ठः (for -श्रेष्ठ). D_1–$D_{6.8}$ G_1 —For 20^{ab}, $\tilde{N}_2$ V B $D_{1-3.7.10.11.13}$ M_4 subst. :

843* स च ज्येष्ठोऽभवत्तेषामसमञ्जाः परंतपः ।

[B_4 सर्व- (for स च). V_4 सर्वा ज्येष्ठा भवत्येषाम् (sic) (for the prior half). V_2 समं जातः; $D_{7.13}$ M_4 असमंजः (for असमञ्जाः). $B_{2.3}$ D_2 M_4 परतप.]

—$\tilde{N}_2$ V $B_{1.3.4}$ $D_{1-3.5.7.10.12.13}$ M_4 om. 20^{cdef}; S_1 reads 20^{cdef} in marg. —^{c}) M_3 बलात् (for बालान्). M_1 नु; M_3 [अ]थ (for तु). —^{d}) S_1 Dt $D_{6.8.9}$ $T_{2.3}$ $G_{2.4}$ $M_{1.3}$ सरय्वां; D_{14} illeg. (for सरय्वा). —^{e}) S_1 Dt $D_{6.8}$ T_1 G_2 M_1 Ck.t प्राहसन् (Ck.t °सत्); M_3 प्रसहन् (metathesis); Cm.g.tp as in text (for प्रहसन्). —^{f}) $D_{4.9}$ M_3 निरी-(M_3 समी)क्षते(D_9 °त); D_{14} $T_{1.2}$ $G_{1.2.4}$ $M_{1.2}$ समीक्ष्य वै.

❀ Ck.t मज्जतस्तान्समीक्ष्य ❀ —For 20^{cdef}, B_2 D_{11} subst. and read after 21 :

844* पौराणां बालकान्नीत्वा रुदतोऽपि दिने दिने ।
सरय्वास्तु प्रवाहेषु प्रवाहयति निर्दयः ।

[(l. 2) D_{11} सरंजाश्च (sic) (for सरय्वास्तु).]

—After 20, S_1 Dt $D_{4.6.8.9.14}$ S (except M_4) Cm.g.k.t ins. :

845* एवं पापसमाचारः सज्जनप्रतिबाधकः ।

[G_4 स जन- (for सज्जन-). D_{14} M_2 -पादकः (sic) (for -बाधकः).]

21 ^{a}) G_1 अधिपो (for अहिते). $\tilde{N}_2$ V_1 B_{1-3} D_{10} रक्तः (for युक्तः). —^{b}) $\tilde{N}_2$ निर्व्यसितः (sic). V_1 B_3 D_5 पुरा (for पुरात्). V_4 पुरात्पित्रा निवासितः. —After 21, B_2 D_{11} read 844*.

22 D_6 om. (hapl.?) 22. · · ^{a}) S_1 $D_{5.12}$ आसीद्; $\tilde{N}_2$ B_3 राम (for नाम). D_{11} तस्यांशुमान्नाम सुतः. —Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{b}) $D_{4.9}$ असमंजस-; Cm.k.t असमंजस्य (as in text). $\tilde{N}_2$ V B $D_{1-3.7.10.13}$ बभूव ह्य-(B_1 D_2 अ [with hiatus])समंजसः(V_1 °*जयः); D_{11} संबभूवासमंजसः. —^{c}) V_3 सर्वलोकेषु (for °लोकस्य). M_4 समः सर्वस्य लोकस्य. B_1 om. from स्य up to पि in ^{d}. —^{d}) S_1 $D_{1-3.5.7.11.12}$ सर्वस्यैव(D_{11} °वं); $\tilde{N}_2$ V B $D_{4.10.13}$ $G_{1.3}$ M_4 सर्वलोक- (for सर्वस्यापि).

23 ^{a}) S_1 $D_{5.12}$ तस्य; $\tilde{N}_2$ V B $D_{1-3.7.10.13}$ M_4 अथ; Cm.g as in text (for ततः). D_{11} कालेन महता तस्य. —^{b}) S_1 $D_{1-3.5.7.11.12}$ आसीन्महात्मनः; $\tilde{N}_2$ V B $D_{10.13}$ एव-(V_{2-4} °वं)म(V_{2-4} B_1 व्य)जायत; Dt समभिजायतं; Cm.t as in text (for समभिजायत). M_2 सुमतिः समजा°; M_4 बुद्धिस्तस्य व्यजा°; Cg as in text (for ^{b}). —^{c}) D_5 सग*स्य. $\tilde{N}_2$ V B $D_{1-3.7.10-13}$ M_4 [अ]श्वमेधेन (for नरश्रेष्ठ). —^{d}) D_3 जयेयम् (metathesis) (for यजेयम्). S_1 $\tilde{N}_2$ V B $D_{1-3.5.7.10-13}$ M_4 राघव; G_4 निश्चितः; Cg as in text (for निश्चिता).

G. I. 40. 23
B. I. 38. 24
L. I. 35. 23

स कृत्वा निश्चयं राजा सोपाध्यायगणस्तदा । यज्ञकर्मणि वेदज्ञो यष्टुं समुपचक्रमे ॥ २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥

३८

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा कथान्ते रघुनन्दनः ।
उवाच परमप्रीतो मुनिं दीप्तमिवानलम् ॥ १
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते विस्तरेण कथामिमाम् ।
पूर्वको मे कथं ब्रह्मन्यज्ञं वै समुपाहरत् ॥ २
विश्वामित्रस्तु काकुत्स्थमुवाच प्रहसन्निव ।
श्रूयतां विस्तरो राम सगरस्य महात्मनः ॥ ३
शंकरश्वशुरो नाम हिमवानचलोत्तमः ।
विन्ध्यपर्वतमासाद्य निरीक्षेते परस्परम् ॥ ४
तयोर्मध्ये प्रवृत्तोऽभूद्यज्ञः स पुरुषोत्तम ।
स हि देशो नरव्याघ्र प्रशस्तो यज्ञकर्मणि ॥ ५

24 [a]) Cg.t निश्चयं (as in text). Śi कृत्वा (sic); V4 तत्र; D14 T1.2 G2 M1 राम (for राजा). Ñ2 V1-3 B D1-3.7.10.11.13 M4 °निश्चितां बुद्धिं. —[b]) Ñ2 V B D1-3.7. 10.13 M4 नृपः; D4 T1 G4 तथा; M3 (after corr. *sec. m.* as in text) सदा (for तदा). —[cd]) Cg as in text (for [d]). Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 M2.4 सगरो यष्टुमारेभे कृत्वा द्रव्यं(M4 यष्ट्रं)परिग्रहं. —After 24, Śi D3.5.7.11.12 ins.:

846* तत्र तस्यात्मजा राम प्रविष्टाः का(D12 क)पिलं वपुः ।

Colophon. D5.12 om. (continue the sarga). Śi reads colophon in marg. —*Kāṇḍa name*: Śi Ñ2 D4 om.; V B D10.11 आदि°; D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ñ2 V B D1-3.10.11 सगरपुत्रजन्म; D7 सगरजन्म; D9 पुत्रजन्म. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1.4 D3.11 om. Śi Dt D4.6.8.14 S 38; Ñ2 B2.3 D10 40; V2 42; V3 39; D1.7 31; D2 32; D9 41. D13 —यणे—कांडे—ष्टा—जन्म नाम. —After colophon, T2 G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

38

☞ Ñ1 missing Sarga 38 (cf. v.l. 1. 33. 8). —D5.12 continue the previous Sarga. —Before 1, B1 (marg.) ins.:

847* आदौ रामायणे चैव पुराणे भारते तथा ।
आदावन्ते च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते ।
ॐ रामचन्द्राय.

1 [b]) V2 कथास्ते (sic). B3 रघु**नः. —[c]) D1-3.7 M4 रामो भूयस्तं; Ck as in text (for परमप्रीतो). —[d]) D11 दीप्तिम् (for दीप्तम्). D12 लोचनं (hypermetric) (for [अ]नलम्). D1-3.7 दीप्तानलसमद्युतिं(D1 °तिः); M4 °दीप्तानलद्युतिं.

2 [a]) Śi Ñ2 V B D1-3.5.7.10.12.13 M4 भगवन्; D11 दशमिभगवन् (sic) (for भद्रं ते). —[b]) Dt विस्तारेण. —[c]) Cg.k पूर्वको (as in text). Śi D5 पूर्वः को मे; V2-4 B4 Dt D1.2.6-9.12 T1 पूर्वजो मे(V3 °लोके; V4 °मेको; D1.7.9 °काले); D3 पू*(illeg.)काले; G2 सवु" (sic) (for पूर्वको मे). Ñ2 V B D1-3.7.9-11.13 M4 यथा (D2 कथं) यज्ञं (for कथं ब्रह्मन्). —[d]) Cm.g समुपाहरत् (as in text). Śi D5.12 यज्ञं(Śi °ज्ञं)तं समवाप(Śi °प्य) ह; Ñ2 V B D1-3.7.9-11.13 M4 सगरः समवाप्त(D2 °**)वान्. —After 2, Dt D6.8.14 T1.2 G2.4 M1.3 ins.:

848* तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम् ।
[G2 M1 कुतूहल-. Dt D6.8 -समन्वितः.]

3 T2 reads 3 and 4 in marg. —[a]) Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 M4 ततो रामम् (for तु काकुत्स्थम्). —[b]) B4 om. प्रहसन्निव. G2 M1 इदं वचनमब्रवीत्. —[c]) Ñ2 B3 (m. also as in text) D10 विस्तरं. —[d]) D12 सागरस्य. Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 M4 कथां प्रति (for महात्मनः).

4 T2 reads 4 in marg. (cf. v.l. 3). —[a]) V4 शंकरस्य गुरुः (for शंकरश्वशुरो). Ñ2 V B D1.3.7.10.11.13 M4 श्रीमान्; Dt D6.8 T1.3 G1.3 नाम्ना; D2 चासीद्; D5.9 M2.3 रामः; D12 *म (for नाम). —[b]) Dt D6.8 इति वि(D6 *) श्रुतः (for अचलोत्तमः). —After 4[ab], M3(*inf. lin. sec. m.*) ins.:

849* इन्द्रदत्तवरः श्रीमानद्विराज्येऽभिषेचितः ।
—[c]) D6 विंध्यं (for विन्ध्य-). Śi D5.12 विंध्यश्च पर्वतश्रेष्ठो. ❀ Cv : आसाद्येति । स्थित इत्यवस्कार्यम् ।; Cm : आसाद्य स्थित इति शेषः । ❀ —[d]) D5 M1 निरीक्षेत; D12 °क्षते; T3 G2.4 M3 °क्ष्येते; G1 वीक्ष्येते च; all Cs as in text (for निरीक्षेते).

5 [a]) Dt D6.8 समभवद्; G1.3 °सौ; G2 प्रवृद्धो°; Cg as in text (for प्रवृत्तोऽभूद्). —[b]) Śi D5.12 यज्ञो वै रघुनंदन. —For 4°-5[b], Ñ2 V B D1-3.7.9-11.13 M4 subst.:

तस्याश्वचर्यां काकुत्स्थ दृढधन्वा महारथः ।
अंशुमानकरोत्तात सगरस्य मते स्थितः ॥ ६
तस्य पर्वणि तं यज्ञं यजमानस्य वासवः ।
राक्षसीं तनुमास्थाय यज्ञियाश्वमपाहरत् ॥ ७
ह्रियमाणे तु काकुत्स्थ तस्मिन्नश्वे महात्मनः ।
उपाध्यायगणाः सर्वे यजमानमथाब्रुवन् ॥ ८

अयं पर्वणि वेगेन यज्ञियाश्वोऽपनीयते ।
हर्तारं जहि काकुत्स्थ हयश्चैवोपनीयताम् ॥ ९
यज्ञच्छिद्रं भवत्येतत्सर्वेषामशिवाय नः ।
तत्तथा क्रियतां राजन्यथाच्छिद्रः क्रतुर्भवेत् ॥ १०
उपाध्यायवचः श्रुत्वा तस्मिन्सदसि पार्थिवः ।
षष्टिं पुत्रसहस्राणि वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ११

G. I. 41. 11
B. I. 39. 12
L. I. 36. 11

850* विन्ध्यश्च स्पर्धयान्योन्यं यत्र देशे निरैक्षताम् ।
तस्मिन्देशे स यज्ञोऽभूत्सगरस्य महात्मनः ।

[(l. 1) V_3 D_1 विंध्यस्य. V_2 यथा देशं; V_3 यस्य°; $D_{1.3.7.9}$ M_4 यस्मिन्°; D_2 यस्मिन्हेतौ (for यत्र देशे). $V_{1.4}$ $B_{1.2}$ °क्षत; B_4 D_{10} °क्षयतां; $D_{1-3.7.9.11}$ व्यवर्धतां ($D_{1.9}$ °त); M_4 निरीक्षितौ (for निरैक्षताम्). —After l. 1, $D_{3.7}$ ins. as a gloss for देशे हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं यत्प्राग्विनशनादपि । प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः । (Manu. II. 21). —$\tilde{N}_2$ reads l. 2 from शे in देशे in marg. —(l. 2) D_2 तयोर्मध्ये; $D_{3.7}$ य° (for तस्मिन्देशे). B_1 *ज्ञो°; D_{11} °वै (for यज्ञोऽभूत्).]
—°) M_2 हृ; Cg as in text (for हि). D_{13} तेशो (sic) (for देशो). $\tilde{N}_2$ V B_{1-3} $D_{10.13}$ M_4 महापुण्यः (V_2 °यज्ञः; V_4 also °पुण्य); B_4 रघुश्रेष्ठः (for नरव्याघ्र). —^{d}) T_3 प्रशस्यो; Cm.g.k.t प्रशस्तो (as in text). $\tilde{N}_2$ V B $D_{10.13}$ M_4 ख्यातः (B_4 महा)पुण्यजना(M_4 °ला)श्रितः(V_2 °श्रयः; B_2 °न्वितः; M_4 °वृतः).

6 ^{a}) D_1 -कार्यं (for -चर्यां). $\tilde{N}_2$ V B $D_{2.3.7.9-11.13}$ तस्य चा($D_{2.3.7.9.11}$ अश्वस्या)नुच(D_{13} °नंत)रो राम(V_2 वाक्यं; $D_{2.7}$ नाम; D_3 *म). —^{b}) V_2 दृढं गत्वा; M_2 °यत्वा (sic) (for दृढधन्वा). B_1 D_3 -रथ; D_{11} -बलः (for -रथः). —°) $\tilde{N}_2$ V B $D_{1-3.7.10.11.13}$ अभवद्वीरः(B_4 °रं; D_2 °च्छूरः; D_3 last two letters illeg.) (for अकरोत्तात). —^{d}) D_3 *(illeg.)ग*स्य (for सगरस्य). Cm.g.t मते (as in text). S_1 $D_{5.12}$ महात्मनः; $\tilde{N}_2$ V B $D_{1-3.7.10.11.13}$ तदाज्ञया (for मते स्थितः).

7 ^{b}) S_1 $D_{1.5.12}$ राघव (for वासवः). —^{d}) $D_{9.14}$ $G_{1.3}$ $M_{2.3}$ या(D_{14} *)ज्ञीय-; Cm.g.k यज्ञीय-; Ct यज्ञिय- (as in text). $D_{4.9.14}$ $T_{2.3}$ $G_{2.4}$ M_1 उपा°; M_3 अथा°; Cg as in text (for अपाहरत्). S_1 $D_{5.12}$ केनाप्यश्वस्त(D_{12} °*न)दा हृतः.

8 D_9 G_4 om. (hapl.) 8^b–9^c. —^{b}) S_1 $D_{5.12}$ काले; M_2 यज्ञे (for अश्वे). —^{cd}) $D_{5.11.12}$ read sing. for the plural.

9 D_9 G_4 om. 9^{abc} (cf. v.l. 8). —^{b}) S_1 $D_{5.12}$ याज्ञिको(D_{12} °क-); T_3 $G_{1.3}$ $M_{2.3}$(*inf. lin. sec. m.*; before corr. as in text)याज्ञिय-; G_2 M_1 Ct यज्ञियो (for यज्ञिय-). —^{cd}) Dt T_3 हंतारं; Cm.t as in text (for हर्तारं). D_9 G_1 [ए]षोपनीयतां. S_1 $D_{5.12}$ हर्तारमस्य राजेंद्र जहि माश्वः प्रणश्यतु. —For 7–9, $\tilde{N}_2$ V B D_1(7^c–9)–$_{3.7.10.11.13}$ M_4 subst.:

851* यजतस्तस्य तं यज्ञमुत्थाय धरणीतलात् ।
तमश्वं यज्ञियं नागो जहारानन्तरूपवान् ।
हृतेऽश्वे यज्ञिये तस्मिन्सर्वे ते रघुनन्दन ।
याजकाः समुपागम्य यजमानं तदाब्रुवन् ।
केनापि नागरूपेण हृतस्तेऽश्वः स यज्ञियः । [5]
हत्वा तमश्वहर्तारं तमेवाश्वं त्वमानय ।

[D_1 om. l. 1. —(l. 1) V_2 (with hiatus) तयज्ञे; D_{11} °*म् (for तं यज्ञम्). —(l. 2) D_{13} °यो; M_4 या° (for यज्ञियं). D_7 भागो (for नागो). $\tilde{N}_2$ V_4 $B_{3.4}$ $D_{10.11}$ °भृक्; V_2 ननु°; V_3 °कः किल; B_1 न तु° (for [अ]नन्तरूपवान्). —(l. 3) D_1 M_4 या°; D_3 illeg. (for यज्ञिये). D_{11} तत्र (for तस्मिन्). $D_{1-3.7}$ M_4 repeat the post. half of l. 1; D_{11} नागेन धरणीतलात् (for the post. half). —(l. 4) D_1 याज्ञिकाः (for याजकाः). V_1 तथा; V_3 $D_{1-3.7}$ अथ (for तदा). For l. 4, D_{11} reads the line of 8^{cd}. —After l. 5, $D_{3.7}$ read the line of 9^{ab} as in G_2 with v. l. योगेन for वेगेन in D_7. —(l. 5) V_2 नगरूपेण. D_2 च; M_4 तु (for स). $D_{1.2}$ M_4 याज्ञियः. V_2 हृतोश्वः स च°; $D_{3.7}$ हृतस्ते यज्ञियोश्वकः; D_{11} हृतोश्वस्तव° (for the post. half). —D_{10} om. l. 6–10^b. —(l. 6) $D_{11.13}$ -हंतार (for -हर्तारं). D_1 हर्तारमस्य राजेंद्र (= 9^c in S_1), (m. also) हन्यतामश्वहर्तारं; $D_{3.7}$ तं हत्वा (by transp.) चाश्व° (for the prior half). D_{13} त्वम् (for तम्). D_{13} तम्; M_4 इह (for त्वम्). $V_{1.2}$ $D_{3.7}$ स्व($V_{1.2}$ स)मानय; V_3 नृपा° (for त्वमानय).]

10 D_{10} om. 10^{ab} (cf. v.l. 9 [851*]). $D_{5.9.12.14}$ T_1 $G_{1.3.4}$ om. 10. S_1 reads 10 in marg. —^{a}) D_7 यज्ञच्छिद्रे (sic). $\tilde{N}_2$ V_1 B_3 $D_{1.2.7.11.13}$ M_4 महद्भि; $V_{2.4}$ $B_{2.4}$ महत्तु; B_1 अभूद्भि; Cg.k as in text (for भवति). V_3 न यज्ञच्छिद्रं महद्भवतु ते (hypermetric). —^{b}) V_2 अशुभाय; $D_{1-3.7.11}$ M_4 अहिताय; Cg.k as in text (for अशिवाय). —°) D_{13} तथा तत् (by transp.); M_2 तथैव; Ck as in text (for तत्तथा). —^{d}) D_{11} चायं (for [अ]च्छिद्रः). S_1 Dt $D_{6.8}$ T_3 यज्ञोच्छिद्रः क्रु(D_t त)तो भवेत्.

11 ^{a}) Dt $D_{6.8.9}$ $G_{1.3}$ Ck.t सोपाध्याय-; Cg उपा° (as in text). —^{b}) V_3 देशे स (for सदसि). V_4 गो

G. I. 41. 12
B. I. 39. 12
L. I. 36. 12

गतिं पुत्रा न पश्यामि रक्षसां पुरुषर्षभाः ।
मन्त्रपूतैर्महाभागैरास्थितो हि महाक्रतुः ॥ १२

तद्गच्छत विचिन्वध्वं पुत्रका भद्रमस्तु वः ।
समुद्रमालिनीं सर्वां पृथिवीमनुगच्छत ॥ १३

एकैकं योजनं पुत्रा विस्तारमभिगच्छत ॥ १४
यावत्तुरगसंदर्शस्तावत्खनत मेदिनीम् ।
तमेव हयहर्तारं मार्गमाणा ममाज्ञया ॥ १५
दीक्षितः पौत्रसहितः सोपाध्यायगणो ह्यहम् ।
इह स्थास्यामि भद्रं वो यावत्तुरगदर्शनम् ॥ १६

---

*(lacuna) पः (for पार्थिवः). —[a]) V3.4 D2.3.10 T2.3 G1.3.4 षष्टिः(V3.4 D2.3 °ष्टि-) (for षष्टिं). Ś1 -सहस्राणां. —[d]) M1 एतम्; Ck as in text (for एतद्). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 समाहूयेदमब्रवीत्.

12 [a]) Ś1 D2.3.5.7.12 न गतिर्दृश्यते तावद्; Cg.k as in text (for [a]). —[b]) Ś1 D5.12 °स्तः; Cm.g.k.t as in text (for रक्षसां). D7.14 पुरुषर्षभ. —[c]) Ś1 D1.5.11.12 -विन्निर्; Cg.k.t as in text (for -पूतैर्). —[d]) Dt D4.6.8 [अ]पि; G3 (before corr. as in text) [अ]हं; Cg.k.tp as in text (for हि). G3 महाक्रतुं. Ś1 D1.5.11.12 अधि(D1 °नु) ष्ठितमिदं सदः(D1 °दा). —For 12, Ñ2 V B D10.13 M4 subst., while D1(ins. l. 2 after 12).11 subst. l. 1 for 12[ab] and D2.3.7 l. 2 only for 12[cd]:

852* अनागतिं राक्षसानां पश्यामीह महाक्रतौ ।
नागानां चापि यज्ञोऽयं रक्ष्यते हि महर्षिभिः ।

[(l. 1) D13 M4 न गतिं राक्षसानां हि (M4 त्वत्र पश्यामि) (for the prior half). M4 राक्षसानां (for पश्यामीह). V1 मम (for महा-). —D11 om. l. 2. —(l. 2) V2 [अ]ति- (for [अ]पि). D13 वान्येषां (for यज्ञोऽयं). V3 जिज्ञासार्थमपि य° (hypermetric) (for the prior half). Ñ2 B4 D10 वक्ष्यते; V1 D3 रक्षते (sic); D13 रक्षिते (for रक्ष्यते). D1.2 मह(D2 °*)र्षिणा (for महर्षिभिः).]

—Thereafter all the above MSS. (D11 ins. after 12) cont. (D7 l. 1 only):

853* केनापि तु स देवेन हृतोऽश्वो नागरूपिणा । —
अमर्षतश्छिद्रमेतदृष्ट्वा दीक्षामुपागतम् । —
योऽसौ रसातलगतो यदि वान्तर्जले स्थितः । —

[D2 om. from ऽश्वो up to ऽसौ in l. 3. —(l. 1) V1 दुष्ट°; V3 D1–3.7 च°; V4 स तुरगेण; D11 M4 स हि° (M4 तु [by transp.]) (for तु स देवेन). —(l. 2) D13 °र्षिता (for अमर्षता). D1.3 ममामर्षयता(D1 °र्षीय स)च्छिद्रं; M4 माममर्षयता छिद्रे (for the prior half). V2 कृत्वा (for दृष्ट्वा). V4 छिद्रम् (for दीक्षाम्). D3 उपागमं. —(l. 3) D1.11 M4 मोश्वो; D3 अश्वो (for योऽसौ). V4 स च नेन; D2 रसातले (for रसातल-). V4 B1 D10 च; M4 तु (for वा). V3 (with hiatus) यदि अंतर्जले°; D3 °वांजवरस्थितः (sic); D11 यज्ञियो यमवस्थितः (for the post. half).]

13 [a]) Dt D6.8.9 T3 M3 (after corr. *sec. m.* as in text) तद्गच्छथ; Ck °त (as in text). Ś1 D5.12 समुद्युक्ताः; D9 °न्वंतु (for विचिन्वध्वं). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 तं(D10 ते) हत्वा न(D7 ममामर्ष)यताश्वं मे. —[c]) Ś1 D5.12 एनां(D12 °तां); Ñ2 VB D10.13 M4 कृत्स्नां; D1–3.7.11 पृथ्वीं (for सर्वां). —[d]) Ś1 B3 (m. also as in text) D5.12 °मार्गथ(D5 °त; D12 °थः); V2 Dt D6.8 Ct °थ; V4 G1.3 अन्वगच्छथ (V4 G1 [before corr.] °त); B1 D13 °तः; M2 उप°; Cm.g.k as in text (for अनुगच्छत). D1–3.7.11 कृत्स्नां स(D3.7 ता)मुपगच्छथ(D11 °ति).

14 M2 om. (hapl.) 14. —[a]) V1.2 D2.3.7.11 M4 एकैको (V2 D11 °क-) (for एकैकं). M4 योजनाद्. Ñ2 V B D1–3.7.10 M4 भूमेर्(V4 °मौ); D11 G2 पुत्र; D13 भूमिं (for पुत्रा). —[b]) Ś1 Dt D6.8 G1.3 [अ]मि(Ś1 °नु)गच्छथ; D5.11.12 T3 [अ]नु(T3 °धि)गच्छत. Ñ2 V1–3 B D10.13 निर्(B4 D10 नि)र्भिंदं(Ñ2 B3 °भिन्न [sic])तोनु(V1.2 °दनु)गच्छत; M3 °रादधिगच्छत; V4 निर्भिन्नत्वं तु गच्छतु; D1–3.7 M4 भिंद(D1 भिद्य)मानोनुगच्छतु(D1 °त).

15 [a]) D4.9 -संदर्शं (for -संदर्शस्). —For 15[ab], Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst. and read before 14:

854* प्रोत्खनन्तः प्रयत्नेन यावत्तुरगदर्शनम् ।

[V2 शोध्यो° (sic); B1 °नध्वं; B3 °नंतं; D1–3.7 M4 खन(D1 °न्य)मानाः (for प्रोत्खनन्तः). V2 सागर- (for तुरग-). M4 -दर्शनात् (for -दर्शनम्).]

—After 15[ab], M3 (*inf. lin. sec. m.*) ins.:

855* नागलोकं समासाद्य विचिन्वध्वं विशेषतः ।
दिशागजानहीन्द्रं च वैनतेयं च मातुलम् ।
आमन्त्र्य सुरलोकं वै विचिन्वध्वं विशेषतः ।
उदयाचलमारभ्य निवृत्त्यास्तमयं गिरिम् ।
निवृत्तध्वं सतुरगा आलोक्य ब्रह्मणो गृहम् । [5]

—D5.9.12 om. 15[cd]. Ś1 reads 15[cd] in marg. —[c]) D14 T1.2 G2.4 M1 तं चैव (for तमेव). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 अस्माक(V1 अश्वं त; D1–3.7 M4 युष्माक)मश्वहर्तारं. —[d]) V1.4 B1 D2.3.7 मार्गमाणो. D14 समाज्ञया.

16 [a]) B3 दीक्षितं (sic); D3 *क्षितः. Ñ2 V1–3 B1.3 (m. also as in text).4 D1–3.5.7.9–13 पुत्र- (for पौत्र-). D3.7 -रहितः (for -सहितः). ❀ Ck: पौत्रस्य बालकत्वात्तत्सहितः एव तिष्ठामि ।; so also Ct ❀ —[b]) D10.11 -गणास् (for -गणो). Ñ2 V3–4 B Dt D1.3.6–8.10.11.13 M4 त्वहं; V1 D3 तदा; G1.3 [अ]स्म्यहं (for ह्यहम्). —D2 om. from

इत्युक्ता हृष्टमनसो राजपुत्रा महाबलाः ।
जग्मुर्महीतलं राम पितुर्वचनयन्त्रिताः ॥ १७
योजनायामविस्तारमेकैको धरणीतलम् ।
बिभिदुः पुरुषव्याघ्र वज्रस्पर्शसमैर्भुजैः ॥ १८
शूलैरशनिकल्पैश्च हलैश्चापि सुदारुणैः ।
भिद्यमाना वसुमती ननाद रघुनन्दन ॥ १९
नागानां वध्यमानानामसुराणां च राघव ।
राक्षसानां च दुर्धर्षः सत्त्वानां निनदोऽभवत् ॥ २०
योजनानां सहस्राणि षष्टिं तु रघुनन्दन ।
बिभिदुर्धरणीं वीरा रसातलमनुत्तमम् ॥ २१

G. I. 41. 23
B. I. 39. 21
L. I. 36. 23

16^{c} up to the end of the Sarga. —^{c}) G1.3 वत्स्यामि; M3 [आ]स्था° (for स्थास्यामि). D4.9 ते (for वो). —^{d}) M4 -दर्शनात् (for -दर्शनम्). —After 16, Ñ2 V B D1.3.7.10.11.13 M4 ins. :

856* असमाप्तक्रतुस्तावद्भविष्यामीह पुत्रकाः । —
युष्माभिर्यावदृश्यो मे न प्रत्याहृियते पुनः । —

[(l. 1) D1.3.7 M4 असमाप्तः. B4 °ति; D1.3.7 M4 °ष्यति हि (D3 *) (for भविष्यामीह). —(l. 2) V4 अस्माकं (for युष्माभिर्). Ñ2 V2 B3 (m. also as above) D10 °क्रियते; D11 °हि*ते; M4 प्रीत्या° (for प्रत्याहियते). D1 M4 हृतः; D3.7 ततः (for पुनः).]

17 D2 om. 17 (cf. v.l. 16). —^{a}) Ś1 Dt D4–6.8.9.12 T3 G1.3 ते सर्वे; V B1.3.4 M4 हृ(V2 प्र)स्फुक्त्वा(V4 °स्फो) (for हृत्युक्ता). D3 रुष्ट- (for हृष्ट-). G4 -मनसा. —^{b}) Ñ2 V B D1.7.10.11.13 M4 पित्राथ(V2.4 पुत्राश्च; M4 °तु) सगरेण ते(B1 वै; D1 च; D11 हि); D3 पित्रासथगणेरेण ते (sic). —After 17^{ab}, D4 M2 (D4 after 17) ins. :

857* गत्वा तु पृथिवीं सर्वामदृष्ट्वा च(D4 तं) महाबलाः ।

On the other hand, M3 ins. :

858* प्रणम्य शिरसा तस्मै कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।

—^{cd}) D5 चस्फुवुर् (sic); D12 चक्रुर् (for जग्मुर्). D9 क्षितितलं. T3 पितृ- (for पितुर्). Ś1 वचनमास्थिताः. Ñ2 V B D1.3.7.10.11.13 M4 बिभिदुर्वसुधां and -कारिणः; Cg.k.t as in text for the latter (for जग्मुर्महीतलं and -यन्त्रिताः respy.).

18 D2 om. 18 (cf. v.l. 16). —^{a}) Ś1 D5.12 तेषां योजनविस्तीर्णम्. —^{b}) V3 D4 T3 एकैकं; Ck.t °को (as in text). V4 धरणीतले. —^{c}) Ś1 V1 B1.2 D1.5.12 बिभेद (B1 °दुः); Cr.k.t as in text (for बिभिदुः). D13 पुरुषा (for पुरुष-). Ñ2 V3.4 B3.4 Dt D6.8.9.13 M2 -व्याघ्राः; V1 D12 -व्याघ्रो (for -व्याघ्र). D3.7.11 M4 तेषां बिभेद तरसा. —^{d}) D9 धारायुध- (for वज्रस्पर्श-). D4 -नखैर् (for -समैर्). Ñ2 V B D1.3.7.10.13 M4 वज्र(V2 चक्र)सारभुजैर्(Ñ2 B3 D10.13 °जैः; V1–3 D1.3.7 M4 °जो)बलात्(Ñ2 B3 D10.13 क्रमात्; V3 भवत्; D1.3.7 M4 बली); D11 तद्वाम सुभुजो बली.

19 D2 om. 19 (cf. v.l. 16). ☞ Dt om. from 19 up to I. 39. 6. —^{a}) D5 शूरैर् (sic) (for शूलैर्). —^{b}) D9 भल्लैश्; G4 वज्रैश् (for हलैश्). D9 च (for सु-). —For 19^{ab}, Ñ2 V B D1.3.7.10.11.13 M4 subst. :

859* कुहालैः परिघैः शूलैर्मुसलैः शक्तिभिस्तथा ।

[D13 उद्दालैः. V1 शक्तिभिर्मुसलैस (by transp.). D4 तदा; M4 भुजैः (for तथा). D1.3.7.11 शक्तिभिश्च यथा(D1 तथा; D11 महा)बलैः(D1 भुजैः) (for the post. half).]

—After 19^{ab}, M3 ins. :

860* मुष्टिभिश्चरणैर्दन्तैर्दंभोलिसदृशैर्नखैः ।

—^{c}) D13 विद्य°; G2 अभ्य° (sic) (for भिद्यमाना). —^{d}) Ś1 (after corr. as in text) D5.12 विद्रे(Ś1 °ध्ने) (for ननाद). Ñ2 V B D1.3.7.10.11.13 M4 तैरार्ते(B4 °वार्षे[sic])व ननाद सा(D1.3.7 ह; M4 च).

20 D2 om. 20 (cf. v.l. 16). —^{a}) Ś1 D5.12 हन्य°; V1 व्यथ°; M4 चापि सत्त्वानाम् (for वध्यमानानाम्). —^{b}) Ñ2 V B D1.3.7.10.11.13 M4 सर्पाणां(V2 ऋषि[षी]णां; D1.3.7.11 सत्त्वानां; M4 अन्येषां)च महौ(B1 चामितौ)जसां. —^{c}) Cm.g दुर्धर्षः (as in text). Ś1 D5.12 °घोराणां; D4.6.14 T2 G2.4 M1 °दुर्धर्ष(G4 °र्षा:); D8 दुराधर्ष (for च दुर्धर्षः). —^{d}) G4 भवेत् (for ऽभवत्). Ś1 D5.12 नां(D12 अं)तः समुपलभ्यते.

21 D2 om. 21 (cf. v.l. 16). —^{b}) G1.3 षष्टिस्; Ck as in text (for षष्टिं). M4 ते (for तु). D5.12 (with hiatus) अशीति रघुनंदन. —^{c}) D6.8 राम; D9 धीरा; G1.3 वीर (for वीरा). —^{d}) Ś1 D5.12 सर्वे यावद्रसातलं. ❀ Cv: धरणीमित्यादि । रसातलं पातालं यथा भवति तथा धरणीं बिभिदुः ।; so also Cr.m.g ❀ —For 20^{c}–21, Ñ2 V B D1.3.7.10.11.13 M4 (l. 1 and 3 only for 20^{cd} and 21^{cd} respy.) subst. :

861* रक्षसामसुराणां च बभूवार्तस्वनो महान् ।
षष्टिं हि योजनानां ते सहस्राणि महौजसः ।
धरण्या बिभिदुः क्रुद्धाः सर्वे यावद्रसातलम् ।

[(l. 1) V4 उरगाणां; B4 °र्षां (for असुराणां). V2 राक्षसानां सुराणां च (for the prior half). V2–4 D1.13 M4 °स्वरो; D11 °र्यचरो (sic) (for [आ]र्तस्वनो). —(l. 2) B1 च (for हि). V1 योजनं ते हि; V4 °* ते; B4 °* नां ते (for योजनानां ते). D3.7 transp. हि and ते. D3.7 सहस्राणां. —(l. 3) V4 धरणीं; D3 धरिणा (sic) (for धरण्या). The post. half = 21^{d} in Ś1 etc. D3.7.10.11 M4 रसातलतलादिति (D11 °श्रिताः) (for the post. half).]

G. I. 41. 24
B. I. 39. 22
L. I. 36. 24

एवं पर्वतसंबाधं जम्बूद्वीपं नृपात्मजाः ।
खनन्तो नृपशार्दूल सर्वतः परिचक्रमुः ॥ २२
ततो देवाः सगन्धर्वाः सासुराः सहपन्नगाः ।
संभ्रान्तमनसः सर्वे पितामहमुपागमन् ॥ २३
ते प्रसाद्य महात्मानं विषण्णवदनास्तदा ।
ऊचुः परमसंत्रस्ताः पितामहमिदं वचः ॥ २४
भगवन्पृथिवी सर्वा खन्यते सगरात्मजैः ।
बहवश्च महात्मानो वध्यन्ते जलचारिणः ॥ २५
अयं यज्ञहनोऽस्माकमनेनाश्वोऽपनीयते ।
इति ते सर्वभूतानि निघ्नन्ति सगरात्मजाः ॥ २६

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टात्रिंशः सर्गः ॥ ३८ ॥

22 D2 om. 22 (cf. v.l. 16). —^{a}) D1 M4 नाना-; D3.7 ततः (for एवं). B4 T3 सर्वत्र (for पर्वत-). V4 -संबद्धं; D1.3.7 M4 -विष्टब्धं (D3 °द्धं [sic]); D9 -संबंधं; Cg.t as in text (for -संबाधं). V1 एवं पूर्वमसंबाधं. ❀ Ck: संभेदः नैविड्यं यस्य तत् तथा। ❀ —^{b}) Ś1 Ñ2 V B1-3 D1.3.7.10.13 नृपात्मज (V3.4 °त्मजः; D1.3.7 °ज्ञया); G1.3 M2 महाबलाः (for नृपात्मजाः). —^{cd}) T1.2 G M1 नरः (for नृपशार्दूल). Ś1 Ñ2 V B2-4 D5.10.12.13 खनंतस्ते नृपसुताः; B1 °स्ते सुताः सर्वे; M4 खनमाना नृपसुताः (for ^{c}). Ñ2 V B D10.13 °बभ्रमुः; D9 °तुः (for परिचक्रमुः). D1.3.7.11 खनमाना अनिर्विण्णाः (D11 प्रयत्नेन) पर्यक्रामन्नमर्षिताः.

23 D2 om. 23 (cf. v.l. 16). —^{a}) Ś1 D5.12 तदा (for ततो). D1.3.7.11 देवर्षिगंधर्वा (for देवाः सगन्धर्वाः). —^{b}) D4 ससुरासुर-; D5.9 ससुराः (for सासुराः सह-). Ñ2 V B D1.3.7.10.11.13 म (B2 स) होरगगणास्तथा (D3.7 °दा). —^{c}) T3 lacuna for सः in -मनसः. B1 om. सर्वे. —Ś1 reads 23^d–24^c in marg. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D5.10–12 °द्रवन् (D12 °वात् [sic]); D1.3.7 अथागमन् (D1 °ब्रुवन्); D9 पुरो° (for उपागमन्).

24 D2 om. 24 (cf. v.l. 16). Ś1 reads 24^{abc} in marg. (cf. v.l. 23). —^{ab}) Cg प्रसाद्य (as in text). G2 सदा (for तदा). Ñ2 V B D1.3.7.10.11.13 M4 तेभिवाद्य (D1.3.7 M4 °गम्य; D11 तं च प्रथ [sic]; D13 °वंद्य) महात्मानं संभ्रांतमनसः सुराः. —^{c}) Ś1 D5.12 -संभ्रांताः; D4 -संतप्ताः (for -संभ्रस्ताः). Ñ2 V B D1.3.7.10.11.13 M4 अब्रुवन्परमत्रस्ताः. —^{d}) Ś1 D5.12 ससंभ्रमम् (for पितामहम्). —After 24, Ś1 B2–4 D5.11.12 ins., while D8 ins. before I. 39.1 :

862* सपर्वतवना देव ससरिद्द्वीपसंकुला।

25 D2 om. 25 (cf. v.l. 16). —^{a}) M4 भगवन्पृथीं कृत्वा (sic). —^{b}) V2.4 सागरा°; D12 हि नृपा°; M4 सग*° (for सगरात्मजैः). —^{c}) Ś1 D5.11.12 महांतश् (for बहवश्). D4 (m.) सु- (for च). —^{d}) D6.14 बध्यंते; M3 हन्यंते (for वध्यन्ते). D14 T1.2 M3 Cg ज (M3 Cg त) लवासिनः. —For 25^{cd}, Ñ2 V B D1.3.7.10.13 M4 subst. :

863* खनद्भिश्चैव तैर्बह्वन्महासत्त्ववधः कृतः।

[D1.3.7 M4 खनमानैश्च नैः सर्वैः (M4 ब्रह्मन्) (for the prior half). V2.3 D1.3.7 महान् (for मया-). D11 हन्यंते मुनयस्तथा (for the post. half).]

26 D2.5.12 om. 26; D13 om. 26^{ab} (for D2 cf. v.l. 16). Ś1 reads 26 in marg. —^{a}) G2 अहं (sic) (for अयं). Ñ2 V3 B D3.7.10 स (D3.7 च) यज्ञहा; V1.2 स यज्ञ (V1 तुर) गोः; V4 यज्ञापहा; Dt D8.11 M4 °हरोः; Cm.gp.tp as in text (for यज्ञहनो). Ñ2 V B2–4 D10 ब्रह्मन् (for ऽस्माकम्). D1 अव (वो) चन्यज्ञहास्माकम्. —^{b}) V1.2 नागेन; B4 इंद्रेण (for अनेन). Ñ2 V1.2 B D1.3.7.10 M4 -वाहितः; V3.4 D11 -हारितः (V4 -राहितः [metathesis]); Ck.t as in text (for -नीयते). —G1 om. 26^{cd}. —^{c}) V2 स्म; M2 तैः (for ते). —^{d}) Ś1 D4.6.8.9 T3 G2.3 M1.3 हिंसंति; D3 वि° (for निघ्नन्ति). M2 हिंस्यंते सगरात्मजैः. —After 26, B3.4 ins. :

864* एतच्छ्रुत्वा महावीर्य समाधिं कर्तुमर्हसि।
यावत्तत्प्राणिनः सर्वान्न हिंसन्त्यश्वसारिणः।

[(l. 1) B4 महावीर्यः. B4 हर्तुम् (for कर्तुम्). —(l. 2) B4 -साधिनः (sic) (for -सारिणः).]

Colophon. D2.5.11.12 om. Ś1 reads colophon in marg. —*Kāṇḍa name*: Ś1 D4.6 om. Ñ2 V B D10 आदि°; D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ñ2 V1.3 B2.4 D10 पृथिवीदारणं; V2.4 B1.3 पृथिवीविदारणं; D1.3.7.9 अश्वानुस (D1 °ह) रणे. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1.4 D3 om. Ś1 D4.6.8.14 S 39; Ñ2 B2.3 D10 41; V2 43; V3 40; D1.7 32; D9 42. D13 —कांडे—दारणं सर्गः 41. —After colophon, T2 G1.2.4 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री.....मः.

३९

देवतानां वचः श्रुत्वा भगवान्वै पितामहः ।
प्रत्युवाच सुसंत्रस्तान्कृतान्तबलमोहितान् ॥ १
यस्येयं वसुधा कृत्स्ना वासुदेवस्य धीमतः ।
कापिलं रूपमास्थाय धारयत्यनिशं धराम् ॥ २
पृथिव्याश्चापि निर्भेदो दृष्ट एव सनातनः ।
सगरस्य च पुत्राणां विनाशोऽदीर्घजीविनाम् ॥ ३
पितामहवचः श्रुत्वा त्रयस्त्रिंशदरिंदमाः ।
देवाः परमसंहृष्टाः पुनर्जग्मुर्यथागतम् ॥ ४
सगरस्यं च पुत्राणां प्रादुरासीन्महात्मनाम् ।
पृथिव्यां भिद्यमानायां निर्घातसमनिःस्वनः ॥ ५
ततो भित्त्वा महीं सर्वां कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
सहिताः सागराः सर्वे पितरं वाक्यमब्रुवन् ॥ ६

G. 1. 42. 6
B. 1. 40. 7
L. 1. 37. 6

39

☞ Ñ1 missing Sarga 39 (cf. v.l. 1. 33. 8). D5.11.12 continue the previous Sarga.

1 Before 1, D8 ins. 862*. Dt om. 1–6 (cf. v.l. 1. 38.19).—T1 damaged from वतानां in 1[a] up to स्य in 2[b].—[a]) Ś1 D5.8.12 देवानां वचनं; Ñ2 V B D1–3.7.9.10.13 M4 इति तेषां°; D11 देवानां च°; G1 °वचं (sic) (for देवतानां वचः). ❀ Ck: देवानामित्यादि। ❀—[b]) Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 देवानां (for भगवान्). Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3.5.7.8.10–13 M4 प्र-; V4 च (for वै). D9 सर्वलोकपितामहः.—[c]) Ś1 D5.8.12 तान्प्रत्युवाच संत्रस्तान्; Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 प्रत्युवाच भयो(V2 तदो)द्विग्नान्.—[d]) T3 Cr -चोदितान् (for -मोहितान्). Ś1 Ñ2 V1.2.4 B D5.8.10.12.13 सर्वान्(Ś1 Ñ2 B3.4 D10.12 सर्व; D5 सर्षि)देवानिदं वचः; V3 देवान्सर्वानिदं वचः; D1–3.7.11 देवान्देवपितामहः; M4 देवान्लोकमहेश्वरः; Cv.m.k.t as in text (for [d]). ❀ Cg: कृतः अन्तो जननाशो यैस्ते कृतान्ता सगरपुत्राः। ❀

2 T1 damaged up to स्य in [b] (cf. v.l. 1).—[a]) D8.12 [इ]दं; G2 [इ]वं (sic); Cm.k as in text; Ct [ए]षा (for [इ]यं). D5.8.12 वस्सा; Ck as in text (for कृत्स्ना).—[b]) Ś1 (after corr. as in text) धीमते; D5.8 दीयते; D12 गीयते (for धीमतः).—After 2[ab], Ś1 (marg.) D6 ins.:

865* महिषी माधवस्यैषा स एव(D6 °ष) भगवान्प्रभुः।

—[d]) Ś1 D5.12 हयस्तेनाप(D5.12 °पि)वाहितः; D8 हयो येनापवाहितः; D9 धारयन्दिशमुत्तरां.—For 2, Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst.:

866* बिभर्ति यो जगत्कृत्स्नं यस्योत्पत्तिं न विद्महे।
तेनाश्वो वासुदेवेन कपिलेनापवाहितः।

[(l. 1) D12 सर्व (for कृत्स्नं). V2 B1.3(before corr. as above).4 D1–3.7.11 M4 [उ]त्पत्तिर् (for [उ]त्पत्ति). V2 B1.4 D1.3.7.11 विद्यते; D2 दृश्यते (for विद्महे).—(l. 2) V4 [ए]व (for [अ]श्वो). Ñ2 D2 [अ]पि वा°; V2–4 B4 D11 [अ]पहारि(V4 B4 °राहि [metathesis])तः (for [अ]पवाहितः).]

—After 2, D4.6.9.14 S (except M4) ins.:

867* तस्य कोपाग्निनिर्दग्धा भविष्यन्ति नृपात्मजाः।
[D4.6.9 T3 M3 कोपाग्निना दग्धा.]

3 [a]) M3 पृथिव्यां; Cm.g.k °व्याश् (as in text). Ñ2 V1.3.4 B D1–3.7.9–11.13 [ए]व (for [अ]पि). Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 भेदोयं; D4 निर्हादो; D11 भेदोपि; Ck as in text (for निर्भेदो). ❀ Ct: पृथिव्या विभेदश्च सनातनः। ❀—T1 damaged from एव in 3[b] up to जं in 4[a].—[b]) Ś1 सृष्ट; G2 मृष्ट (sic) (for दृष्ट). Ś1 D5.8.12 पुरातनः; Cm.g.k as in text (for सनातनः). Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 द(V2 दि)ष्टस्तेनेति मे मतिः; D2.3.7 दृश्यते चे(D2 ने)ति मे मतिः.—V2 om. (hapl.) 3[c]–4.—[c]) Ś1 D5.8.11 तु; D3 om. (submetric); M3 [अ]पि (for च). M4 पु(सु)पुत्राणां (for च पुत्राणां).—[d]) Ñ2 V1.3 B D1–3.7.10.13 M4 [अ]मिततेजसां; V4 [अ]पि भविष्यति; D6.14 Ct दीर्घदर्शिनां (for ऽदीर्घजीविनाम्). D11 प्रादुरासीन्महौजसां. ❀ Cv.m.g अदीर्घजीविनामिति छेदः।; Ct यद्वा अदीर्घदर्शिनामिति छेदः। ❀

4 V2 om. 4 (cf. v.l. 3). T1 damaged up to जं in [d] (cf. v.l. 3).—[b]) Cm.g.t त्रयस्त्रिंशद्(as in text). D5.8.12.14 T2.3 G2.4 M1–3 अरिंदम(D12 °मः). Ñ2 V1.3.4 B1.3.4 D1–3.7.10.13 M4 ततस्ते त्रिदशा(V1 B1 D1.3.7.13 °दिवा)लयाः; B2 D11 सर्वे ते त्रिदिवालयाः.—[c]) Ñ2 V1.3.4 B D1–3.7.10.11.13 M4 देवर्षिपितृगंधर्वाः.—[d]) Ś1 D5.8.12 सर्वे; Ñ2 V1.3.4 B D1–3.7.10.13 M4 प्रति-; D11 हृष्टा (for पुनर्).

5 [a]) Ś1 D5.8.12 तु; D1–3.7.11 [अ]पि (for च).—[b]) V4 दुर्धर्षाणां (for प्रादुरासीन्). Ś1 D6.8.14 T G4 M2 महास्वनः; Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 महौजसां; D5.12 M1 महात्मनः (for महात्मनाम्).—[d]) Ś1 D5.8.12 निर्घातस्वनवत्तदा; Cm.t as in text (for [d]). ❀ Cg: निर्घातः उत्पातविशेषः। ❀—For 5[cd], Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst.:

868* खनतां पृथिवीं शब्दो वज्राशनिसमस्वनः।

[V1 खनंत (sic) (for खनतां). V1.4 B3.4 D1.3.10 पृथिवी-(for पृथिवीं). V1 वज्रा**- (for वज्राशनि-). D1 -समन्वितः; D10 -समं स्वनः (sic); D11 -समस्वने (sic) (for -समस्वनः).]

6 T1 damaged from वां in [a] up to क्षां in 7[c].—[a]) D9 हित्वा; D14 T G1.3 M2 Cv.g गत्वा; Ctp as in text (for

G. I. 42. 7
B. I. 40. 8
L. I. 37. 7

परिक्रान्ता मही सर्वा सत्त्ववन्तश्च सूदिताः ।
देवदानवरक्षांसि पिशाचोरगकिंनराः ॥ ७
न च पश्यामहेऽश्वं तमश्वहर्तारमेव च ।
किं करिष्याम भद्रं ते बुद्धिरत्र विचार्यताम् ॥ ८
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां राजसत्तमः ।
समन्युरब्रवीद्वाक्यं सगरो रघुनन्दन ॥ ९
भूयः खनत भद्रं वो निर्भिद्य वसुधातलम् ।
अश्वहर्तारमासाद्य कृतार्थाश्च निवर्तथ ॥ १०
पितुर्वचनमास्थाय सगरस्य महात्मनः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि रसातलमभिद्रवन् ॥ ११
खन्यमाने ततस्तस्मिन्ददृशुः पर्वतोपमम् ।
दिशागजं विरूपाक्षं धारयन्तं महीतलम् ॥ १२

भित्त्वा). G4 damaged for ततो भित्त्वा. Ś1 D5.8.12 G1.3 कृत्स्नां; D9 M3 Cg सर्वे (for सर्वा). Ñ2 V B D2.3.7.10.11.13 M4 ते भित्त्वा पृथिवीं सर्वां(V1 B4 D2.11 कृत्स्नां); D1 ते जित्वा पृथिवीं कृत्स्नां. —^{b}) Ś1 V1 B3.4 D4.6.8–10.12.14 T3 M1.2 Cm [अ]भि-; V2 [अ]ति- (for [अ]पि). B1 D1–3.6.7.9 प्रदक्षिणां. —^{c}) Ś1 D5.8.11.12 पार्थिवं; Ñ2 V B2–4 D1–3.7.10.13 M1 उपेत्य; B1 उत्पत्य; D4 संहिताः (sic); Ck as in text (for सहिताः). Ś1 D5.8.11.12 सगरं (for सागराः). —^{d}) M4 सगरं (for पितरं). Ś1 अब्रवीत् (sic).

7 Dt resumes (cf. v.l. 1). T1 damaged up to क्षां in ^{c} (cf. v.l. 6). —^{a}) B1 परिभ्रांता; M3 (after corr. as in text) परिश्रांता. B2 reads मही सर्वा in marg. —^{b}) M2 बलवंतश्च ; Cg.t as in text (for सत्त्ववन्तश्च). Ś1 D1.5.8.12 महान्सत्त्ववधः कृतः; Ñ2 V B D2.3.7.10.11.13 M4 म(D11 स म [hypermetric])हद्विशसनं(V2 B4 °नशनं) कृतं. —^{cd}) T3 -यक्षाश्च (for -रक्षांसि). Ś1 D5.8.12 गंधर्व (D12 °र्वस्य [hypermetric])यक्षवृक्षा(D8 °सर्पा)णां (for ^{c}). Ś1 D5.8 -रक्षसां; Dt D6 T3 -पन्नगाः; D12 -राक्षसां (for -किंनराः). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 यादोगणमहा (M4 °महाग्रह)ग्राहदैत्यदानवरक्षसां.

8 ^{a}) G1.3 हि (for च). Dt D4.6 T3 M2 ते (with hiatus) (for तम्). Ś1 D5.8.12 पश्यामो न च तं राजन् ; Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 न च(V1.2 B3 D10 चा) पश्याम(B3 °मि) तं(D1–3.7.11 M4 हे; D13 ते) राजन् . —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.8.10–13 M4 यज्ञविघ्नकरं तव. —^{c}) D9 करिष्यसि; Cm.g.k.t as in text (for करिष्याम). Ś1 D5.8.11.12 य(Ś1 D5 त)त्करिष्यामहे भूयस् ; Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 किं कुर्महे पुनस्तात(V3 °वद्). —D1 reads 8^{d}–9 in marg. —^{d}) Ś1 D5.8.11.12 तद्(D5 त्वं) बुद्ध्या साधु चिंत्यतां; Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 विनिश्चित्य प्रशाधि नः.

9 D1 reads 9 in marg. (cf. v.l. 8). —^{a}) Ś1 D5.8.12 पुत्राणां वचनं; Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 तेषामेतद्वचः (for तेषां तद्वचनं). —T1 damaged from 9^{b} up to कृ in 10^{d}. —^{b}) D1–3.7.11 सगरो (for पुत्राणां). Ñ2 V B D10.13 M4 सगरस्तदा(V3 °था); G2 राजसंमतः (for राजसत्तमः). Ś1 D5.8.12 तेषां तु रघुनंदन(D5 °नः). —^{c}) D11 चैव (for वाक्यं). Ñ2 B3 D10.13 निश्चित्योवाच तान्पर्वान् ; V B1.2.4 D1–3.7 M4 नि(V1 विनि [hypermetric])श्चित्योवाच सर्वा(V4 M4 पुत्रां)स्तान् . —^{d}) Ś1 D5.8.12 सगरः पुरुषर्षभः; Ñ2 V B D1 3.7.10.11.13 M4 पुनः पुत्रानि(D2 पुनरि; M4 सर्वानि)दं वचः.

10 T1 damaged up to कृ in ^{d} (cf. v.l. 9). —^{a}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11 M4 भूयो मृगयताश्वं तं(B4 मे; D2.11 तु); D13 भूयो मृगयताश्वार्थं. —^{b}) D11 निर्विद्य (for निर्भिद्य). Ñ2 V B D1–3.7.9.10.13 M4 विभिद्येदं(V1 B2.4 D10 विभेद्येदं; V2 विभिंद्यो; V3 विभिद्यैव; V4 विभिद्येत; B1 विभेद्येतं; B3 विभिद्य तं; D9 निर्भिद्यत; M4 विनिर्भिद्य) रसातलं. —^{cd}) V1 आहत्य (for आसाद्य). Ñ2 V4 B3.4 D10.13 संन्यवर्तत; V1–3 B1.2 M4 संनिवर्तत; D4 T3 M2.3(after corr. *sec. m.* as in text)च निवर्तत (for च निवर्तथ). ❀ Cm.g.k निवर्तथ निवर्तध्वम् ।; Ct : निवर्तत निवर्तध्वमित्यर्थे आर्षमेतत् । ❀ Ś1 D1–3.5.7–9.11.12 कृतार्थाः संनिवर्तध्वं गृहीत्वाश्वापहारिणं(Ś1 D5.8.12 °वाहकं). —After 10, B3 ins. :

869* केन मे नीयते चाश्वः पुनरेव हि यज्ञतः ।

11 ^{a}) Ś1 D5.12.14 आज्ञाय; Dt D6.8 आसाद्य; D4 आदाय; T2 संस्थाय (for आस्थाय). Ñ2 V B D1–3.7.9–11.13 M4 पितु(D13 पुन)रेतद्वचः श्रुत्वा. —^{b}) D8 (after corr. as in text).10 सागरस्य. Ñ2 V B D10.13 [आ]त्म(V2 [अं]ग; B4 [आ]त्मज[hypermetric])संभवाः; D1–3.7.9.11 M4 [आ]त्मजास्ततः (for महात्मनः). —^{c}) Ñ2 B2 D2.3.7.9.10.13 सागराः(D2.3.7.9 तदा ते) षष्टिसाहस्राः; V1.2 B1.2.4 D11 M4 सर्वतः षष्टि(D11 पथि[sic])साहस्रा(B4 °स्रं); V2.4 D1 सर्वे(D1 ते तु) षष्टि°. —^{d}) Ś1 D5.8.12 अथाद्रवन् ; Ñ2 V B D1–3.7.9–11 M4 उपाद्रवन् ; T3 अभिदयन् ; Cg अभिद्रवन् (as in text). D13 पितामहमुपागमन् .

12 T1 damaged from स्त in 12^{a} up to या in 13^{c}. —^{a}) Cm.g.t खन्यमाने (as in text); Ck खान्यमाने. Ś1 D5.8.12 तदा; M2 तले (for ततस्). Ñ2 V B D10.13 पुनः खनंतस्ते तत्र; D1–3.7.9.11 M4 खनमानास्तु(D3 °सु [sic])ते तत्र(D11 तस्मिन् ; M4 सर्वे). —^{b}) V3 B3 सर्व°; D9 °त्तमं (for पर्वतोपमम्). —^{c}) Ś1 D5.8.11–13 आशा°; Ñ2 V1–3 B4 दिशां°; B1–3 D3.7.9 दिशो°; Cg.k as in text (for दिशागजं). ❀ Ct : दिशा इत्यावन्तम् । ❀ —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1 3.5.7.8.10–13 महीमिमां(Ñ2 V B D13 इमां महीं [by transp.]); M4 वसुंधरां (for महीतलम्). D9 पद्भ्यां धारयतं महीं.

सपर्वतवनां कृत्स्नां पृथिवीं रघुनन्दन ।
शिरसा धारयामास विरूपाक्षो महागजः ॥ १३
यदा पर्वणि काकुत्स्थ विश्रमार्थं महागजः ।
खेदाच्चालयते शीर्षं भूमिकम्पस्तदा भवेत् ॥ १४
तं ते प्रदक्षिणं कृत्वा दिशापालं महागजम् ।
मानयन्तो हि ते राम जग्मुर्भित्त्वा रसातलम् ॥ १५
ततः पूर्वां दिशं भित्त्वा दक्षिणां बिभिदुः पुनः ।
दक्षिणस्यामपि दिशि ददृशुस्ते महागजम् ॥ १६
महापद्मं महात्मानं सुमहापर्वतोपमम् ।
शिरसा धारयन्तं ते विस्मयं जग्मुरुत्तमम् ॥ १७
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा सगरस्य महात्मनः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि पश्चिमां बिभिदुर्दिशम् ॥ १८

G. 1. 42. 18
B. 1. 40. 19
L. 1. 37. 18

13 T1 damaged up to या in ^{c} (cf. v.l. 12). —^{b}) Ś1 D5.12 स नरोत्तम; D8 स गजोत्तमः (for रघुनन्दन). —For 13^{ab}, D2 subst. l. 1–2 of 870*. —^{c}) Ś1 D2.5.8.12 सदा बिभर्ति काकुत्स्थ (D2 शिरसा); Dt D6 G1.3 M2.3 transp. शिरसा and धारयामास. —Ś1 om. (hapl.) 13^{d}–14^{a}. —For 13, D11 subst. l. 1 of 870*.

14 Ś1 om. 14^{a} (cf. v.l. 13). —^{b}) Ś1 D5.8.11 विश्रामार्थं; Cg as in text (for विश्र°). Ś1 D5.8.11.12 स वारणः; G1 °बलः (for महागजः). —^{cd}) G1 तथा (for तदा). —T1 damaged from भवेत् up to क्षि in 16^{b}. D6 *वेत्; D14 T2.3 [अ]भवत् (for भवेत्). Ś1 D5.8.11.12 ईषच्चालयते स्कंधं कंपते मेदिनी तदा. —For 13–14, Ñ2 V B D1.3.7.9.10.13 M4 subst.; D2 subst. l. 1–2 for 13^{ab} and l. 3–4 for 14; D11 subst. l. 1 only for 13:

870* शिरसा नरशार्दूल सशैलवनकाननाम् ।
नानाजनपदाकीर्णां नानापत्तनशोभिताम् ।
यदा च पर्वणि गजः खेदाच्चालयते शिरः ।
सपर्वतवना राम तदेयं चलति क्षमा ।

[V4 reads nom. sing. for all accu. sing. in l. 1 and 2. —(l. 1) D1–3.7.9–11 रघुशार्दूल. —D3.7 om. l. 2. —(l. 3) D1.2 M4 स यदा (for यदा च). V2 [अ]सौ गजवरः (for पर्वणि गजः). D3.7.9 स वै यदा राम(D3.7 पणि [sic])गजः (for the prior half). D7 चा*यते (for चालयते). B2 transp. गजः and शिरः. —(l. 4) Ñ2 reads वना राम in marg. D9 [ए]वं (for [इ]यं). V1 चलिता°; V4 D1–3.7.9 M4 चलने मही (for चलति क्षमा).]

15 T1 damaged (cf. v.l. 14). —^{a}) Ś1 B4 D2.5.8.12.13 ते तं (by transp.); D9 तत्ते (for तं ते). D2.3.7.8.11 प्रदक्षिणीकृत्य(D2.8 °त्वा); D9 प्रदक्षिणां कृत्वा. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7–9.11.12 दिक्पालं कुंजरोत्त(D3.7.9 °प)मं; Ñ2 V B D10.13 M4 दिशो(Ñ2 V4 B4 M4 °शा; V2.3 D10 °शां)गजमरिंदम(D10 M4 °मा:). —D2 om., Ś1 reads in marg. 15^{c}–16. —^{c}) Cg.k.t मानयंतः. Ct हि (as in text). Ñ2 V B D10.11.13 M4 मन्यमाना (V2 °नं; V4 °नां [both sic]) दिशां(D13 °शं; M4 °शा) पालं; D1.3.7.9 मन्यमाना दिशो(D1 °शा; D9 °शां)रक्षं; D6 खनमाना दिशं रक्षन्; D8 खन्यमाना दिशो रक्षं; D12 मन्यमाना दिशां रक्षां. —Ñ2 V B1.3.4 D10.13 M4 om. 15^{d}–16^{a}. —^{d}) D3 G4 जित्वा; D9 तीर्त्वा; G2 छित्त्वा (for भित्त्वा). M3 भित्त्वा जग्मू (by transp.). B2 D1.3.5.7–9.11.12 G3 वसुंधरां (for रसातलम्).

16 T1 damaged up to क्षि in ^{b} (cf. v.l. 14). D2 om., Ś1 reads in marg. 16; whereas Ñ2 V B1.3.4 D10.13 M4 om. 16^{a} (cf. v.l. 15). G1 om.(hapl.) 16-17. —^{a}) M3 पूर्वं; Cg ततः (as in text). D3.7 पूर्व- (for पूर्वां). D5 दिशां. Dt D6 हित्वा; G3 गत्वा; Cg as in text (for भित्त्वा). —^{b}) D10.13 बिभिदुर्दक्षिणां (by transp.). Ñ2 V B D10.13 M4 दिशं (for पुनः). —After 16^{b}, M4 ins.:

871* रसातलादिति महीं खनमाना महाबलाः ।

—^{c}) B4 °पि च; D12 °पिम (metathesis); G4 °मभि- (for दक्षिणस्यामपि). Ñ2 V1.2.4 B D1.3.5.7.8.10.12.13 पुनर्; D11 तथा; G2 *inf. lin.* (for दिशि). —^{d}) Ñ2 V B D1.3.5.7.8.10–13 गजोत्तमं (for महागजम्).

17 G1 om. 17 (cf. v.l. 16). —^{a}) D1 °नागं (for महात्मानं). V4 महात्मानं महापद्मं (by transp.). —^{b}) Ś1 B2 तिष्ठंतं; D9 G3 M3 Cg सुमहत् (for सुमहा-). Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7.8.10–13 तिष्ठंतं मंदरोपमं(D12 °त्तमं); M4 मेरुमंदरवर्चसं. —V1 damaged from 17^{c} up to the prior half of 872*. T1 damaged from रथ in 17^{c} up to या in 19^{a}. —^{c}) Ś1 Dt D1–3.5–9(D9 before corr. हि).11.12 G4 गां (for ते). Ñ2 V2–4 B2–4 D10.13 तं च दृष्ट्वा महाकायं; B1 तं दृष्ट्वा तु महात्मानं; M4 तं दृष्ट्वा च महारूपं. —^{d}) Ñ2 V2–4 B D10.13 M4 परमं ययुः (for जग्मुरुत्तमम्). Ś1 D1–3.5.7.8.11.12 ते दृष्ट्वा विस्मयं गताः(D11 ययुः).

18 T1 damaged (cf. v.l. 17). —^{a}) Dt D6.8 ते तं; M2 तं तें; Cg as in text (for ततः). —For 18^{ab}, Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 subst.:

872* कृत्वा तमपि नागेन्द्रं प्रदक्षिणमरिंदम ।

[V1 damaged for the prior half (cf. v.l. 17). D7 तद् (for तम्). B2 D1–3.7 M4 अरिंदमाः.]

—^{c}) D5.9 षष्टिं. Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 स(D2 सा)गर(Ñ2 °*)स्यात्मजा(D2 °*) राम. —^{d}) D5 दक्षिणं (for पश्चिमां). D9 M4 बिभिदुः पश्चिमां (by transp.).

G. I. 42. 18
B. I. 40. 20
L. I. 37. 18

पश्चिमायामपि दिशि महान्तमचलोपमम् ।
दिशागजं सौमनसं ददृशुस्ते महाबलाः ॥ १९
तं ते प्रदक्षिणं कृत्वा पृष्ट्वा चापि निरामयम् ।
खनन्तः समुपक्रान्ता दिशं सोमवतीं तदा ॥ २०
उत्तरस्यां रघुश्रेष्ठ ददृशुर्हिमपाण्डुरम् ।
भद्रं भद्रेण वपुषा धारयन्तं महीमिमाम् ॥ २१

समालभ्य ततः सर्वे कृत्वा चैनं प्रदक्षिणम् ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि बिभिदुर्वसुधातलम् ॥ २२
ततः प्रागुत्तरां गत्वा सागराः प्रथितां दिशम् ।
रोषादभ्यखनन्सर्वे पृथिवीं सगरात्मजाः ॥ २३
ददृशुः कपिलं तत्र वासुदेवं सनातनम् ।
हयं च तस्य देवस्य चरन्तमविदूरतः ॥ २४

19 T1 damaged up to **या** in [a] (cf. v.l. 17). —[a]) M4 **पश्चिमस्यामपि**. Ś1 D1-3.5.7.12 **तदा**; D11 **तथा** (for **दिशि**). —[b]) Ñ2 V B D10.13 M4 **कैलासशिखरोपमं**. —[c]) Ś1 D5.12 **दिक्कुंजरं**; Ñ2 V B D10.13 **आशा°**; D3.7 **दिशो°**; D6.11 **दिशां°** (for **दिशागजं**). Ś1 D1-3.5.7.11.12 M4 **सुमनसं**; V2 **मौनमनसं** (hypermetric); Cg as in text (for **सौमनसं**). —[d]) Ś1 Ñ2 V2 4 B3.4 D1-3.5.7.10-13 M4 **महाबलं**; B1 **गजोत्तमं**.

20 [a]) Ś1 B4 Dt D2.8.12.13 **ते तं** (by transp.); V1 **ने ते** (sic); V2 **तं तु**; G3 **ततः** (for **तं ते**) —[b]) D2 **दृष्ट्वा** (for **पृष्ट्वा**). —T1 damaged from **यम्** up to **न्तं** in 21[d]. Cm.g.k.t **निरामयं** (as in text). Ś1 D1-3.5.7.12 [ए]**वमनामयं**; Ñ2 V B D10.13 M4 [**अ**]**नामयं ततः**; D11 [ए]**व समानयं** (sic) (for [**अ**]**पि निरामयम्**). —[cd]) G2 **नखंतः** (metathesis); M2.3 **खनितुं**; Ck as in text (for **खनन्तः**). Ś1 D5.12 **समतिक्रांता** (D5 °**तं**); Dt D4.6.8.14 G1.2.4 M1.2 **समुपा°**; Cg.k as in text (for **समुप°**). Ñ2 V B D10.11.13 **प्रोत्**(V2 **आ**)**खनंतो ययुर्वीरा** (V1 °**युः सर्वे**); D1-3.7 M4 **खनमाना ययुर्वीरा** (for °). Ś1 Ñ2 V B D1-5.7.11 13 T2.3 M4 Cg.k **हैम°**; D10 **हैवमनीम्** (metathesis); Ct as in text (for **सोमवतीं**). Ñ2 V B D1-3.7.10 M4 **अपि**; D4.11 G4 **तथा**; D13.14 T2 G2 M1-3 **ततः**; Ck as in text (for **तदा**). G3 **ततो हैमवतीमाशां खनंतस्तेभिचक्रमुः**.

21 T1 damaged up to **न्तं** in [d] (cf. v.l. 20). —[a]) Ñ2 V1 B4 **अपि तथा** (V1 B4 **तु ते**); V2.3 D1-3.7 G1 M4 **अपि च ते**(V3 G1 M4 **दिशि**; D2 **ते ते** [ditto.]); V4 **अपि ततो** (for **रघुश्रेष्ठ**). —[b]) D2 **ते ददुर्** (sic) (for **ददृशुर**). B3.4 D14 T2 G M **हिमपांडरं**. —[d]) M4 **धारयंतीं** (sic). Ś1 D1.2.5.11.12 **धराम्** (for **महीम्**). Ñ2 V B D10.13 **इमां महीं** (by transp.).

22 [ab]) M3 **तमालभ्य**; Cg.k.t **समा°** (as in text). Ś1 D5.12 **च ते**; G1 **च तं** (for **ततः**). Ñ2 V B D1-3.7.10.13 M4 **तमप्यालभ्य**(D13 °**क्ष्य**)**ते सर्वे** (D10 **सर्वे ते** [by transp.]) (for [a]). Ñ2 V1.3 B D10 M3 [**अ**]**भि-**; V2 [**अ**]**ति-**; V4 D2 [ए]**व**; D13 M4 [**अ**]**पि** (for [ए]**नं**). D11 **ते तं प्रदक्षिणीकृत्वा पृष्ट्वा चैनमनामयं**. —[c]) Ś1 D5.12 **राजपुत्रास्ततो भूयो**; Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 M4 **सहिताः पुनरेवेदं**. —[d]) D12 **विवेशुर**; G2 **बिदुभिर** (metathesis) (for **बिभिदुर्**). Ś1 Ñ2 V B D5.12.13 M4 **धरणीतलं**.

23 D7 om. 23[ab]. T3 damaged from **रां** in 23[a] up to **ल** in 24[a]. —[a]) Ñ2 V B D10.13 M4 **प्रागुत्तरां दिशं**; D5.12 Ck °**त्तरं**; Cg.t as in text (for **ततः प्रागुत्तरां**). —[b]) T3 **सागरां** (sic!); M1 **सगराः**. D9.14 T2.3 M1.3 **प्रथिता**; G3 **प्रस्थिता**; Cg.t as in text (for **प्रथितां**). Ś1 D5.12 **य**(D12 **या**)**ज्ञियां**(D5.12 °**याः**) **पृथिवीमिमां**; Ñ2 V B D10.13 **तत**(V4 **पुन**)**स्ते स**(V1 **सा**)**गरात्मजाः**; D1-3.11 M4 **दिशं ते** (D1 **ते दिशं** [by transp.]) **सगरात्मजाः**. —[c]) M3 **पूर्वे** (for **सर्वे**). Ś1 (after corr. as in text) D5.12 **अभ्यघ्नन्तु**(D12 °**न्तु**)**षिताः सर्वे**. —[d]) Ś1 D5.12 **काकुत्स्थ** (for **पृथिवीं**). —For 23[cd], Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 M4 subst.:

873* **अमर्षवशमापन्नाश्चख्नुरेव धरामिमाम् ।**
तत्राथ प्रोत्खनन्तस्ते क्षोणीमपि समन्ततः । —
तत्र ते तु रघुश्रेष्ठ सगरस्यात्मजास्ततः ।

[D7 om. l. 1. —(l. 1) D1 **अमर्षं च समापन्नाश्** (for the prior half). V2 **चायुरेव** (sic); B1 illeg.; D11 **खुवे** (sic); M4 **चखनश्च** (for **चख्नुरेव**). B1 **वसुंधरां**; B2 **धरातलं**; D1-3.11 M4 **रसातल** (for **धरामिमाम्**). —D11 om. (hapl.?) l. 2. —(l. 2) V1 [**आ**]**शु** (for [**अ**]**थ**). D1-3.7 M4 **तत्रापि**(M4 °**थ**) **खनमानास्ते महीममिततेजसः**. —All the above MSS. except D11 om. l. 3.]

—After 23, Ś1(after 24[ab]) Dt D4.6.8.9.14 T2.3 G M1-3 Cm.g ins.:

874* **ते तु सर्वे महात्मानो भीमवेगा**(G2 °**ग**) **महाबलाः ।**

24 T3 [illegible] up to **लं** (cf. v.l. 23). —[a]) Ñ2 V1-3 B D1-3.7.10.11.13 M4 **नाम**; V4 **राम** (for **तत्र**). —[b]) Ś1 D5.12 **महाबलं** (for **सनातनम्**). Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 M4 **देवं नारायणं प्र**(V2.4 **वि**)**भुं**. —After 24[ab], Ś1 ins. 874*. Ś1 D1-3.5.7.9.12 M4 om. 24[cd]. —[c]) D11 om. **च** (submetric). D13 **यज्ञियं तस्य** (for **तस्य देवस्य**). —[d]) B3 M1 **अपि दूरतः**. B1 **विचरंतमदूरतः**. —After 24, Dt D4.6.8.14 S (except M4) ins.:

875* **प्रहर्षमतुलं प्राप्ताः सर्वे ते रघुनन्दन ।**

ते तं यज्ञहनं ज्ञात्वा क्रोधपर्याकुलेक्षणाः ।
अभ्यधावन्त संक्रुद्धास्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रुवन् ॥ २५
अस्माकं त्वं हि तुरगं यज्ञियं हृतवानसि ।
दुर्मेधस्त्वं हि संप्राप्तान्विद्धि नः सगरात्मजान् ॥ २६

श्रुत्वा तद्वचनं तेषां कपिलो रघुनन्दन ।
रोषेण महताविष्टो हुंकारमकरोत्तदा ॥ २७
ततस्तेनाप्रमेयेन कपिलेन महात्मना ।
भस्मराशीकृताः सर्वे काकुत्स्थ सगरात्मजाः ॥ २८

G. 1. 42. 26
B. 1. 40. 30
L. 1. 37. 26

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥

25 [a]) V1 ते तु; B1.2 D1.3–5.7.11.12 T2 M2–4 तं ते (by transp.); Cm.g.k as in text (for ते तं). —T1 damaged from नं up to य in 26[b]. Ś1 B4 D5.11.12 °हरं; Ñ2 B3 (marg. also as in text) D10.14 T1.2 G2.4 M1.2 हयहरं; D1.3.7 °वधं; D13 °हयं; Cm.k.t as in text (for यज्ञहनं). Ñ2 V1–3 B D1.3.7.10.11.13 M4 मत्वा; V4 दत्वा (sic); D2 दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा). —After 25[ab], Ś1 (marg.) Dt D4.6.8.9.14 T2.3 G M1–3 ins. :

876* खनित्रलाङ्गलधरा नानावृक्षशिलाधराः ।

—[c]) D13 ते° (for संक्रुद्धास्). Ś1 (marg. also as in text) D5.12 अभ्यधावन्नरश्रेष्ठ; V3 B1.2.4 D1–3.7 M4 अभ्यधावन्सुसं(V3 °म्स्वयं)क्रुद्धा; G3 अभ्यधावन्ततः कृत्वा. —D5.11.12 ins. after 25; Ś1 ins. after 27 :

877* संमूढा न विदुस्तं वै देवमक्षयमव्ययम् ।

26 T1 damaged up to य in [b] (cf. v.l. 25). Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 om., Ś1 reads in marg. 26–27. —[a]) M4 चैवार्थं (for तुरगं). —[b]) D9 T2 G2.4 M1.2.4 याज्ञियं; M3 राज्ञीयं (sic) (for यज्ञियं). —[c]) D9 M4 °स्त्वां; G1 दुर्मेधा°; M3 °स्त्वं (for दुर्मेधस्त्वं). M4 सं*स्तान् (for संप्राप्तान्).

27 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 om., Ś1 reads in marg. 27 (cf. v.l. 26). —[a]) D9.14 T2 G4 M1 तु (for तद्). —[c]) G3 क्रोधेन (for रोषेण). —T1 damaged from विष्टो up to the end of this Sarga. —After 27, Ś1 ins. 877*.

28 T1 missing (cf. v.l. 27). —[b]) Ś1 (*sup. lin.* also as in text) श्वसता तेः; Ñ2 V1.3 B1–3 D10.13 M4 तेप(B1 °पि; M4 °व)ध्याताः; V2 तेजोनीताः; V4 तेजो-माताः; B4 D1.3 (with hiatus) अपध्याता(D1 °त्वा); D4 कापिलेनः; D5 [अ]प्येते शप्ताः; D11.12 [अ]थैते शप्ता(D11 शांता) (for कपिलेन). D2.7 (with hiatus) अपध्यातात्मना(D2 °**)त्मना. —[c]) G4 -गताः (for -कृताः). —[d]) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 समेताः (for काकुत्स्थ). V1 सागः; D3 °रा*जाः (for सगरात्मजाः). —After 28, M3 (*sup. lin. sec. m.*) ins. :

878* ततस्तु राजा ह्यशुभानि दृष्ट्वा
वीरो निमित्तानि कृतेषु भस्म ।
पुत्रेषु पुत्रात्मजमेव वीक्ष्य
चिरं निदध्यौ च विसिस्मिये च ।

Colophon. T1 missing; Ś1 D5.11.12 om. (continue the sarga). —*Kāṇḍa name*: Dt om. Ñ2 V B आदिः; D1.3 अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, Ñ2 V1.3 D10 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ2 V B D1–3.7.9.10 कपिलदर्शनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1.4 D3.9 om. Ñ2 B2.3 42; V2 44; V3 D10 41; Dt D4.6.8.14 S(except T1) 40; D1.2 7 33. D12 —काण्डे —मुनि द —. —After colophon, T2 G1.2.4 M3 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

४०

G. 1. 43. 1
B. 1. 41. 1
L. 1. 38. 1

पुत्रांश्चिरगताञ्ज्ञात्वा सगरो रघुनन्दन ।
नप्तारमब्रवीद्राजा दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ १
शूरश्च कृतविद्यश्च पूर्वैस्तुल्योऽसि तेजसा ।
पितॄणां गतिमन्विच्छ येन चाश्वोऽपहारितः ॥ २
अन्तर्भौमानि सत्त्वानि वीर्यवन्ति महान्ति च ।
तेषां त्वं प्रतिघातार्थं सासिं गृह्णीष्व कार्मुकम् ॥ ३
अभिवाद्याभिवाद्यांस्त्वं हत्वा विघ्नकरानपि ।
सिद्धार्थः संनिवर्तस्व मम यज्ञस्य पारगः ॥ ४
एवमुक्तोऽशुमान्सम्यक्सगरेण महात्मना ।
धनुरादाय खड्गं च जगाम लघुविक्रमः ॥ ५
स खातं पितृभिर्मार्गमन्तर्भौमं महात्मभिः ।
प्रापद्यत नरश्रेष्ठ तेन राज्ञाभिचोदितः ॥ ६
दैत्यदानवरक्षोभिः पिशाचपतगोरगैः ।
पूज्यमानं महातेजा दिशागजमपश्यत ॥ ७

40

☞ Ñ1 missing Sarga 40 (cf. v.l. I. 33. 8). D5.11.12 cont. the previous Sarga.

1 Before 1, D13 ins. ref. सू-उ-च. —^{a}) Ś1 D6 चिरं (for चिर-). Ñ2 V1.2.4 B2-4 D1-3.7.10.11.13 मत्वा; V3 (marg. also as in Ñ2) दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा). —^{b}) D2 रघुनंदनः. —^{c}) Ś1 Ñ2 V1.3.4 B D5.10-13 वाक्यं; V2 वाचा; D6 राम (for राजा). —^{d}) V1 D11 दीप्यमान (sic). Ś1 स्वतेजसं; V2 सुते°; D1.11 महौ°; D2.3.7 इवौजसा (for स्वतेजसा). —After 1, Ñ2 V B D10.13 read 881*.

2 D14 reads 2^{ab} in marg. —^{a}) Ś1 D1-3.5.7.9.11.13 शूरस्त्वं; Ñ2 V B D10.13 शूरोसि; M1 श्रुतश्च; M4 वीरस्त्वं; Cm.g as in text (for शूरश्च). V4 -विज्ञोसि (sic); T3 -वीर्यश्च (for -विद्यश्च). —T1 missing from स्तु in 2^{b} up to सा in 3^{d} on a damaged fol. —^{b}) G3 पुत्रैस्; Cg.k.t as in text (for पूर्वैस्). Ś1 D5.12 समर्थश्च महाबल (D12 °ला); Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 पूर्वैस् (D13 °र्व)तुल्यपराक्रमः. —After 2^{ab}, Ñ2 B2-4 D10.13 ins.:

879* शीघ्रमायाहि भद्रं ते यथा धर्मो न लुप्यते ।

—^{c}) G1 अन्विच्छन् (for °च्छ). Ñ2 V B D1-3.7.10.11 पितॄन्वाच्छ त्वमन्वेष्टुं; D13 पितॄणां च त्वमन्वेष्टुं; Cg as in text (for °). —^{d}) G1 याहि (for येन). D1 चास्य; D12 *श्वो; G3 Ck वाश्वो (for चाश्वो). Ś1 Ñ2 V1.4 B Dt D1-3.5-9.12.13 G1.3 M3.4 Cg.k.t [s]पवाहितः; G4 महानितः; Cm as in text (for ऽपहारितः).

3 T1 missing up to सा in ^{d} (cf. v.l. 2). —^{a}) D5 अत भीमानि (sic); D12 अतमाम्सनि (sic) (for अन्तर्भौमानि). D9 सर्वाणि; G1 भूतानि; Cm.k.t as in text (for सत्त्वानि). —For 3^{ab}, Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 subst.:

880* अन्तर्भूमिनिवासीनि सन्ति सत्त्वान्यनेकशः ।

[V2.4 अंतर्भूत- (for अन्तर्भूमि-). V2 B4 भूतानि (for सत्त्वानि).]

—^{c}) Dt D6.8 M4 तु; T3 तं (for त्वं). Ñ2 V B D1-3.7.9.10.13 प्रतिविधानार्थं (V2 °धानां च; V3 D1-3.7.9 °घातार्थं); D11 त्वं प्रवि° (for त्वं प्रतिघातार्थं). —^{d}) M4 धारय (for गृह्णीष्व). Ñ2 V B D10.13 गृहीत्वा व्रज कार्मुकं; D1-3.7.9 गृह्यायुधमितो (D9 'मधो) व्रज; D11 सायुधस्त्वमितो व्रज.

4 ^{ab}) G4 [अ]भिवाद्यस्; Cm.k.t as in text (for °वाद्यांस्). D6 तु; T3 M3 च (for त्वं). Ś1 D5.12 अभिव्रजाभिवाद्यस्त्वं संहृत्य च रिपूनपि. —^{c}) D4 G3 त्वं; T3 तु; Ck as in text (for सं-). —For 4, Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 subst. (Ñ2 V B D10.13 read after 1), while D9 subst. l. 1 only for 4^{ab}:

881* तानासाद्य पितॄंस्तात हत्वा विघ्नकरं च मे ।
कृतार्थः संनिवर्तेथाः यज्ञादुत्तारयस्व माम् ।

[(l. 1) D2 तामा°; D11 समा° (for तानासाद्य). V1 तां*; V3 तत्र; D2.7.9 तावद्; D11 तांस्त्वं (for तात). D3 तानापिदंस्तावतद् (corrupt) (for the prior half). D13 यज्ञ- (for हत्वा). D11 मम (for च मे). —(l. 2) D1-3.7.11 सिद्धार्थः (for कृतार्थः). V1 संनिवर्तेते तथा (hypermetric); B1 °र्तैस्व; D1-3 संनिवृत्या (D3 °वर्त्या)थ; D7 संनिवर्त्ताथि (for संनिवर्तेथाः).]

5 T1 missing from र्क्षोऽशु up to प्रा in 6^{c} on a damaged fol. —^{a}) Ś1 Ñ2 V3 B D1.3.5.7.10 M4 रामः; V1.2.4 D2.11.12 नामः; D13 तेन (for सम्यक्). —^{b}) D12 * *स्मना (for महात्मना). —^{c}) D13 आधाय (for आदाय). D2 om. च (submetric). —^{d}) M3 रघुविक्रमः; Cg लघु° (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 M4 ययौ त्व(D12 च)रितविक्रमः(B4 °मानसः).

6 T1 missing up to प्रा in ^{c} (cf. v.l. 5). M4 om. (hapl.?), Ś1 reads in marg. 6. —^{a}) Cm.t खातं (as in text). G4 सहितं; Cg as in text; Ck सु° (for स खातं). —^{b}) D5.12 अंतर्भूमौ महर्षिभिः. —^{cd}) D6 प्रपद्यतः; Cm.k.t प्रापद्यत (as in text). T3 नरश्रेष्ठस्. D5.12 पूज्यमानो रघुश्रेष्ठ जगाम लघुविक्रमः.

7 ^{a}) Dt D6.8 देव-; Cg as in text (for दैत्य-). —^{b}) D5 पिशाचैः पन्नगोरगैः. —^{c}) Ś1 D5.12 स्तूयमानो; D4.6 G2 M3 °मानो (for पूज्यमानं). —^{d}) M4 अवैक्षत; Cg as in text (for अपश्यत). Ś1 D5.12 दिग्गजं स ददर्श ह. —For 6-7, Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 subst.:

स तं प्रदक्षिणं कृत्वा पृष्ट्वा चैव निरामयम् ।
पितॄन्स परिपप्रच्छ वाजिहर्तारमेव च ॥ ८
दिशागजस्तु तच्छ्रुत्वा प्रीत्याहांशुमतो वचः ।
आसमञ्ज कृतार्थस्त्वं सहाश्वः शीघ्रमेष्यसि ॥ ९
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वानेव दिशागजान् ।
यथाक्रमं यथान्यायं प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ १०
तैश्च सर्वैर्दिशापालैर्वाक्यज्ञैर्वाक्यकोविदैः ।
पूजितः सहयश्चैव गन्तासीत्यभिचोदितः ॥ ११
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा जगाम लघुविक्रमः ।
भस्मराशीकृता यत्र पितरस्तस्य सागराः ॥ १२

G. I. 43. 12
B. I. 41. 12
L. I. 38. 13

882* तमेव पितृभिर्यातं पन्थानमनु संचरन् ।
ययौ वेगेन महता पितॄंस्तान्द्रष्टुमञ्जसा ।
वीक्ष्यमाणो विशसनं तैः कृतं यक्षरक्षसाम् ।
सोऽवैक्षत विरूपाक्षमाशागजमवस्थितम् ।

[(l. 1) V1 स नु* स्मरन्; V2 D1–3.7.11 अनु संस्मरन् (for अनु संचरन्). —(l. 2) V1 B1.2 D1–3.7 अन्वेष्टुम्; V2.4 वै द्रष्टुम् (for तान्द्रष्टुम्). D1–3.7 आज्ञया (for अञ्जसा). —(l. 3) V4 D1–3.7 पश्यमानो (for वीक्ष्यमाणो). B4 विनशनं (for विशसनं). D13 transp. तैः and कृतं. D1 reads (marg. also) पूज्यमानो दिशां नाथैः स्तुतिभिर्यक्षरक्षसां for l. 3. —(l. 4) V4 सोवैकृत (sic); B1 सोधिकृतं; D1.2 सोपश्यच्च (D1 °त); D3.7 सोप्यपश्यद्; D11 ददर्श स; D13 सौन्वैकृत (sic) (for सोऽवैक्षत). D1–3.7 दिशो (D1.2 °शा) गजम्; D11 दिग्राजं सम् (for आशागजम्). V2.4 उपस्थितं.]

8 T1 missing from णं कृत्वा up to कृता in 9c on a damaged fol. —a) D2.7 प्रदक्षिणीकृत्य. —b) Ñ2 B4 D12 स्पृष्ट्वा; G2 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). D14 T2 G2.4 M1 चापि; M2 [ए]व च (by transp.); M3 [अ]पि च (for चैव). Cm.t निरामयं (as in text). Ś1 D5.12 M4 चैन (Ś1 °व) मनामयं; Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 चानामयं ततः (for चैव निरामयम्). —c) Ś1 Ñ2 V B D5.10–12 तान्; D1–3.7.13 स्वान्; D14 G2.4 M1.2 सं- (for स). D9 स पितॄन् (by transp.). —d) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 हय° (for वाजिहर्तारम्).

9 T1 missing up to कृता in c (cf. v.l. 8). —a) Ś1 D5.11.12 दिग्वारण (D5 °णा; D11 °णो) स्तु; Ñ2 V B D10.13 आशागजोपि; D3.7 दिशो गजोपि; D4 दिशो गजस्तु (for दिशागजस्तु). —D7 om. (hapl.) 9b–10a. —b) Ś1 D5.11.12 सोम्यमंशुमतो वचः; Ñ2 V B D1–3.10.13 M4 पृच्छांशु (M4 °*)मतो वचः; Dt D6.8 प्रत्युवाच महामतिः; D4.9 T3 G1.3.4 M1 प्रत्याहां°; M3 प्रीत्या चां°. —c) Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3.5.10–13 तमुवाच; V4 उवाच तं; D9 आसमाज; Cm.g.t as in text (for आसमञ्ज). ❀ Ck: आसमज: असमंजसुतः। ❀ —d) D9.14 T3 एष्यति; Ck °सि (as in text). S1 हयं प्राप्य ममेति च (marg. also त्वमेव च); Ñ2 V1.2.4 B2–4 D2.10.11.13 M4 एष्यसी (V1 °*)त्यभितः स्थितः (Ñ2 V2 B2 D2.10 M4 °तं); V3 एःयसीत्यभिहितं स्थितं (hypermetric); B1 एष्यसीत्यभिवांछितं; D1.3.5.12 हयं तं प्राप्स्यसीति च.

10 D7 om. 10a (cf. v.l. 9). —a) Cg तस्य (as in text). Ñ2 V B D1.2.10.11.13 इति तस्य वचः श्रुत्वा. —B3 T2 read 10b–12a in marg. —b) D3 om.; M3 सर्वानपि (for सर्वानेव). Ś1 V B D1–3.5.7.11–13 हि (D1–3.7.11 स) दिग्गजान्; D8 दिशो° (for दिशागजान्). —c) B4 यथाकामं; D11 यथाक्रम्यं (for °क्रमं). D1.2.11 M4 समासाद्य (for यथान्यायं). —d) G3 एवोपचक्रमे; Cg as in text (for समुप°). D1.2.11 M4 पप्रच्छोत्सुकमानसः.

11 B3 T2 read 11 in marg. (cf. v.l. 10). T1 missing from 11 up to भस्मराशीकृ in 12c on a damaged fol. —a) M3 तु (for च). D4 दिशां°; M3 दिशानागैर् (for दिशापालैर्). Ś1 D3.5.7.11.13 दिक्पालैः स तु (Ś1 संतः D3.7 स च) तैः सर्वैर्. —b) D3.7 वारणैर्; D5.11.12.14 T2 G4 वाक्यज्ञो (for वाक्यज्ञैर्). ❀ Cg: यद्वा परवाक्याशयज्ञैः। ❀ T3 G M1–3 -कोविदः; Cg.k as in text (for -कोविदैः). ❀ Ct: द्वितीयवाक्ये कृत्यः। ❀ —For 11ab, Ñ2 V B D1.2.10.13 M4 subst.:

883* एतदेव च तैरुक्तो गजैराशुपराक्रमः ।

[D2 °*; M4 वचश्चोक्तो (for च तैरुक्तो). V4 गजम् (sic); B1 D1.2 M4 जगाम (for गजैर्). V2 -पराक्रमं (sic); V3 D13 -पराक्रमैः (for -पराक्रमः).]

—D1.2 M4 om. (hapl.) 11c–12b (cf. 883*). —c) D10 पूजितं (for पूजितः). V4 स गजैश्; B4 सहजश्; D5.12 सहितैस् (for सहयश्). D5.12 तैस्तु (for चैव). D11 चैव सहयो (by transp.). —d) V1 गंतासीद्; V4 B1 Dt D6.8 G1 Ck [आ]गंतासि; D3 गंगासि: (sic); D7 गंतासिम; G3 हंतासि (for गन्तासि). Ś1 D3.5.7.12 °भाषितः; Ñ2 V1.2 B3.4 D10.13 [इ]त्यं (V1 अं)शुमानपि; V3 B1.2 [इ]त्यंशुमानि (B2 °मन्नि)पि; V4 हांशुमन्निति; D11 °भाषितः; Cg as in text (for [इ]त्यभिचोदितः).

12 B3 T2 read 12a in marg. (cf. v.l. 10). T1 missing up to कृ in c; D1.2 M4 om. 12ab (for both cf. v.l. 11). —a) Ñ2 V B2–4 D10.13 स; B1 D5.11.12 तु (for तद्). B1 तद्वचः (for वचनं). —b) Ś1 D7 [अ]लघु°; V1 धरणीतलं; B1 रघुनंदन; B4 बहु° (for लघुविक्रमः). —c) D5 reads यत्र in marg. —d) T3 G2.3 M1–3 Ct तत्र; Cg.k as in text (for तस्य). M2 सागरः; Ck.t °राः (as in text). —After 12, T2 M3 Ck ins.:

884* दृष्ट्वा भास्करसंकाशान्भस्मराशीकृतान्बहून् ।

G. 2. 43. 13
B. 2. 41. 13
L. 2. 38. 13

स दुःखवशमापन्नस्त्वसमञ्जसुतस्तदा ।
चुक्रोश परमार्तस्तु वधात्तेषां सुदुःखितः ॥ १३
यज्ञियं च हयं तत्र चरन्तमविदूरतः ।
ददर्श पुरुषव्याघ्रो दुःखशोकसमन्वितः ॥ १४
स तेषां राजपुत्राणां कर्तुकामो जलक्रियाम् ।
सलिलार्थी महातेजा न चापश्यज्जलाशयम् ॥ १५
विसार्य निपुणां दृष्टिं ततोऽपश्यत्खगाधिपम् ।
पितॄणां मातुलं राम सुपर्णमनिलोपमम् ॥ १६
स चैनमब्रवीद्वाक्यं वैनतेयो महाबलः ।
मा शुचः पुरुषव्याघ्र वधोऽयं लोकसंमतः ॥ १७
कपिलेनाप्रमेयेन दग्धा ह्येते महाबलाः ।
सलिलं नार्हसि प्राज्ञ दातुमेषां हि लौकिकम् ॥ १८
गङ्गा हिमवतो ज्येष्ठा दुहिता पुरुषर्षभ ।
भस्मराशीकृतानेतान्पावयेल्लोकपावनी ॥ १९

13 [a]) D1 स दुःखशोकाभिहतस्; D2 दुःखशोकेनाभिहतस्. —[b]) Ñ2 V B D10.13 सुतोथ ह्य(B2 °भूद्; D10 °ह्याप्य)समंजसः; D1-3.7 तनयोथासमंजसः; D11 पुत्रश्चैवासमंजसः. —[c]) Ś1 चुकोप; D5 चुक्रोध (for चुक्रोश). Cg परमार्तस् (as in text). Ś1 °यत्तो; D3.5.7.12 M4 °यस्तो (for परमार्तस्तु). —[d]) D5.12 वधे (for वधात्). —For 13[cd], Ñ2 V B D1.2.10.11.13 subst. :

885* चुक्रोशार्तस्वरं दृष्ट्वा भस्मराशीकृतान्पितॄन् ।

[B1 [आ]तैः स्वयं; D11 [आ]तैस्वरो (for °स्वरं). V4 om. दृष्ट्वा. B4 अपि (for पितॄन्).]

14 T1 missing from च in 14[a] up to सलिलार्थी in 15[c] on a damaged fol. —[a]) D9 G3 M2.4 याज्ञी(D9 °ज्ञि)यं; D14 T1 G1 M3 Cg यज्ञीयं (for यज्ञियं). Ñ2 V B D1.2.10.11.13 अपश्यत्तु(D11 °श्यं तु[sic])रगं तं च(Ñ2 B2 D10.13 तु). —[b]) B1 om. चरन्त. B2 अपि°; D5 इव°; D14 °स्तः (for अविदूरतः). —[c]) D3.7 T2 -श्याघ्र (for -श्याघ्रो). —[d]) D3.7 -समाहतः (for -समन्वितः). —For 14[cd], Ñ2 V B D1.2.10.11.13 subst. :

886* तदा पर्वणि नागेन हृतं वेलावने स्थितम् ।

[D1 (marg.) glosses पर्वणि पौर्णमास्यां प्रधानयज्ञकाले वा । " पर्वण्यपहृते चाश्वे यज्ञाग्निः प्रजायते । अपर्वणि हृते चान्यो नियोज्यो यज्ञकर्मणि ॥ " Ñ2 D13 कृतं (for हृतं). V1 D1.2 वेलावन- (for वेलावने).]

15 T1 missing up to सलिलार्थी in [c] (cf. v.l. 14). —[a]) D14 illeg. for तेषां. —[b]) Ś1 D1-3.5.11.12 [अं]जलि-; Cg as in text (for जल-). —[c]) Ś1 D1.5.11.12 सलिलार्थं; Dt स जलार्थी; D13.14 सलिलार्थे (for सलिलार्थी). —[d]) Ś1 D5.12 तदा (for न च). Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 नापश्यत्सलिलं क्वचित् .

16 [a]) D9 विशीर्य; G3 प्रसार्य; Cm.g.t as in text; Ck विधाय (for विसार्य). G2 निपुणं; M4 विपुलां; Cm.g.k.t as in text (for निपुणां). Ñ2 V B D2.3.7.10.11.13 पात(V2 पते)यंश्चाभि(D2.3.7 °यन्सर्व)तो दृष्टिं; D1 विचारयत्ततो दृष्टिम्; D5.12 विचार्य निपुणं दृष्ट्वा. —[b]) G2 तपो; G3 स च (for ततो). M3 खगाधिपः; M4 खगोत्तमं (for खगाधिपम्). Ś1 (marg. as in text) Ñ2 V B D3.5.7.10.12.13 ततस्(V4 D3.7 तत्र)तत्र ददर्श ह(V2 सः); D1.2 अपश्यत ख(D2 °त्पत)गोत्तमं; D11 अपश्यत्स खगेश्वरं. —[c]) D3 रामं; D13 नाम (for राम). —T1 missing from नि in 16[d] up to दग्धा in 18[b]. —[d]) V2 सौवर्णं; B4 सुवर्णं (for सुपर्णम्). Ñ2 V B D10.13 पतगोत्तमं; T2.3 G3.4 अचलोपमं; Cm.g.k.t as in text (for अनिलोपमम्).

17 T1 missing (cf. v.l. 16). —[a]) G2 न (for स). D9 [ए]तम् (for [ए]नम्). G1 रामः; G2 वाक्यः (sic) (for वाक्यं). —D5.12 om. (hapl. ?) 17[c]–18[b]. Ś1 reads 17[c]–18[b] in marg. D1 damaged after ष in [c] up to यं in [d]. —[d]) D2 दुःखशोकसमंततः.

18 T1 missing up to दग्धा in [b] (cf. v.l. 16). D5.12 om.; Ś1 reads in marg. 18[ab] (cf. v.l. 17). —[b]) Ñ2 V1-2 B D1-3.10.11.13 M2 °ह्येते; V4 °श्चेते; D4 हता°; D7 °ह्येमे; G3 निर्दग्धा हि (for दग्धा हीमे). M4 °प्रभाः (for महाबलाः). —[c]) Ś1 नार्हसि सलिलं (by transp.); Ñ2 V3 B2-4 Dt D2.3.6-8.10.11.13 सलिलं(D6.7 °ले) नार्हसे; V1.2.4 B1 नार्हं(V2 ईह)से सलिलं; D5.12 अर्हसि सलिलं; Cm.g.k.t as in text (for सलिलं नार्हसि). Ś1 Ñ2 V2-4 B D1-3.5.7.10-13 वीरः; V1 ह्येषां (for प्राज्ञ). —[d]) M3 कर्तुम्; Cm.g.k.t as in text (for दातुम्). Ś1 V4 B1 D5.12 एभ्यो नरोत्तम(D5 °मः); Ñ2 V3 B2-4 D10.13 °त्वमन्यतः (Ñ2 B3 D10 °था; V3 °*); V2 एभ्यो न चान्यतः; D1-3.7.11 एषां (D2 °भ्यो) महाद्युते; G1 अर्हसि°; M4 एषां महात्मना (for एषां हि लौकिकम्). V1 वीर दातुं त्वमन्यतः.

19 [a]) D14 हिमवतां (for हिमवतो). G4 ज्येष्ठ- (for ज्येष्ठा). —[b]) V2 कन्या हि (for दुहिता). Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 M4 सरितां वरा; T2 °भः (for पुरुषर्षभ). —After 19[ab], B2 ins. :

887* पूजिता त्रिषु लोकेषु सर्वैरेव सुरासुरैः ।

On the other hand, T2 ins. :

888* सा नीयतां त्वया प्राज्ञ ततो यास्यन्ति ते दिवम् ।

T2 cont., whereas Ś1 (marg.) Dt D4.6.8.9.14 T1.2 G M1-2 ins. after 19[ab] :

889* तस्यां कुरु महाबाहो पितॄणां सलिलक्रियाम् ।

[M2 तस्याः (for तस्यां). —T1 missing from कुरु up to 20[b] on a damaged fol. D9 °प्राज्ञ (for महाबाहो). D9.14 T2 G M1.2 तु जल-; M2 हि जल- (for सलिल-).]

तया क्लिन्नमिदं भस्म गङ्गया लोककान्तया ।
षष्टिं पुत्र सहस्राणि स्वर्गलोकं नयिष्यति ॥ २०
गच्छ चाश्वं महाभाग संगृह्य पुरुषर्षभ ।
यज्ञं पैतामहं वीर निर्वर्तयितुमर्हसि ॥ २१
सुपर्णवचनं श्रुत्वा सोंऽशुमानतिवीर्यवान् ।
त्वरितं हयमादाय पुनरायान्महायशाः ॥ २२
ततो राजानमासाद्य दीक्षितं रघुनन्दन ।
न्यवेदयद्यथा वृत्तं सुपर्णवचनं तथा ॥ २३
तच्छ्रुत्वा घोरसंकाशं वाक्यमंशुमतो नृपः ।
यज्ञं निर्वर्तयामास यथाकल्पं यथाविधि ॥ २४

G. I. 43. 25
B. I. 41. 24
L. I. 38. 25

—[c]) M3 सर्वान् (for एतान्). —[d]) Ś1 Ñ2 V B2.4 Dt D1-3.5-8.11.12 G3 M2 Cg.k.t प्लावयेत् (B4 D2.3 °ये); D12 पावनी; G1 पाययेत् (for पावयेत्). V1 D9 G3 °पाविनी; V3 °भागिनी; V4 °भाविनी; B2.4 °तारिणी; D5 °भावन; D12 °भावनी (for लोकपावनी). T3 प्लावयिष्यति पावनी.

20 T1 missing 20[ab] (cf. v.l. 19 [889*]). —[c]) Ñ2 तयात् (sic); V B D10.13 यावत्; G1 यदा; Cg as in text (for तया). D1-3.7 भस्माभिसंस्(D1 °स्पृ; D2 °स्रु)ष्टं (for क्लिन्नमिदं भस्म). —[b]) D3 गंगयो (sic); D6 गंगायां; D9 G2 गंगाया (for गङ्गया). V3 B1 °*तया; D2 °मायया (for लोककान्तया). —[c]) T2.3 G1.3.4 M3 षष्टिः; Ct as in text (for षष्टिं). Ś1 D5.12 तानि (for पुत्र). —[d]) M2 ब्रह्मलोकं. Dt D6.8 T3 गमिष्यति; G1.2 M1-3 नयिष्यसि; Cm.g.k.tp as in text (for नयिष्यति). Ś1 D5.12 शक्रलोकाय धा(Ś1 या)स्यति. ❀ Ct: इदं भस्म हे पुत्र षष्टिं सहस्राणि सागरान्स्वर्गलोकं गमिष्यति प्रापयिष्यतीत्यर्थः। ❀

21 [a]) Cg गच्छ (as in text). Ś1 Dt D8 निर्गच्छाश्वं; D6 निर्गच्छ त्वं; M2 गजाश्वं च (for गच्छ चाश्वं). Ś1 D5.12 °तेजः; G2.3 M1.2 °बाहो (for महाभाग). —[b]) Ś1 D5.12 प्रगृह्य (for संगृह्य). ❀ Ct: अश्वं गृहीत्वा निर्गच्छ। ❀ —For 20[c]-21[b], Ñ2 (Ñ1 missing) V B D1-3.7.10.11.13 M4 subst., while Dt D9 T2 G1.3 M2.3 ins. l. 2-3 (T2 M3 om. l. 3) after 20, then D9 alone subst. l. 4 for 21[ab]:

890* यदैषां भविता तात स्वर्गमेष्यन्ति वै तदा ।
गङ्गामानय भद्रं ते देवलोकान्महीतलम् । —
क्रियतां यदि शक्नोषि गङ्गाया अवतारणम् । —
गच्छाश्वमेतमादाय पुनरेव यथागतम् ।

[(l. 1) V D1.11 यद्; D2.3 सदा; D7 तदा (for यदा). B1.4 [ए]वं (for [ए]षां). Ñ2 D10 om. (hapl.) second ता. D2 तत्र; D3 त* (for तात). B2(marg. as above) इष्यंति (for एष्यन्ति). V2 ते (for वै). D7 स्वर्गः श्रेष्ठः सतामिव; D11 स्वर्गं भविष्यंति वै तदा (hypermetric) (for the post. half). —(l. 2) D12 नाक° (for देवलोकान्). —(l. 3) V2-4 Dt D2.3.7.9.12 G1 शक्तोसि (for शक्नोषि). V4 Dt G1.3 M3 गंगायास्त्व(V4 °आ)वतारणं; D1-3.7.9.11 गंगावतरणं नृप; M4 गंगाया अवतारणं (for the post. half). —(l. 4) V3 D2.7.9.11 एनम् (for एतम्). D10 आसाद्य (for आदाय). V4 यथागतः (for यथागतम्).]

—Ś1 reads 21°-22 in marg. —[c]) B3 चैव; D1-3.7.9 शीघ्रं (for वीर). —T1 missing from वै in 21[d] up to रा in 23[a] on a damaged fol. —[d]) Ś1 V1.3 D5.12.13 T2 G2 M3 निवर्तयितुम्; D14 G1.3.4 Cm.g संवर्तयितुम्; T3 संवर्धयितुम्; Ct as in text (for निर्वर्तयितुम्). D5 इच्छसि. D1.2 गत्वा कालोभ्यगादिति; D3.7.9 मा त्वां(D7 त्वा) कालोत्य(D9 °त्य)गादिति.

22 T1 missing; Ś1 reads in marg. 22 (cf. v.l. 21). —[a]) M3 सुपर्णस्य वचः श्रुत्वा. ❀ Cg: सुपर्णेति ❀ —[b]) D5.11.12 ना(D5 रा)म नामतः (for अतिवीर्यवान्). Ñ2 V B D1-3.7.10.13 M4 वीर्यवा(D7.13 °मा)नंशुमानथ(V4 °मानिति; D1.2 M4 °मांस्ततः; D3 °मांस्तथा; D7 °मांस्तदा). —[c]) Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 G3 M4 त्वरितो (for त्वरितं). —D3 om. 22[d]-23[a]. —[d]) Ñ2 V1.2.4 B D1.2.10.11.13 यज्ञम्; M2 पुरीम्; M3 गृहम् (for पुनर्). Ś1 Dt D6 8.9 G1.3 °तपाः; D1.2 °त्मनः; T3 महीपतिः (for महायशाः). V3 यज्ञस्थानमथानयत्.

23 T1 missing ततो रा (cf. v.l. 21). D3 om. 23[a] (cf. v.l. 22). —[a]) Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.7.10-13 M4 स राजानं समा(Ś1 D5 °नमथा; D12 °नमिहा)साद्य. —[c]) D3 नवेदमद् (sic); D9 निवेदयद् (for न्यवेदयद्). G2 तथा (for यथा). D3 तत्त्वं; D7 [आ]त्थ त्वं; Cm.g.t as in text (for वृत्तं). Ñ2 V B D1.2(first time).10.11.13 M4 त(D11 अ)स्मै(Ñ2 B2 °स्मिन्; B4 °स्यै) निवेदयामास. ❀ Ck: यथा वृत्तमिति पितृविषयकमिति शेषः। ❀ —After 23[c], D2 reads 24[d] as in V1 (repeats in its proper place) and thereafter repeats 23°. —[d]) D12 सुवर्ण- (for सुपर्ण-). Ś1 D2.3.5.7.12 ततः; V2.4 B1.2 D10.13 M4 तदा; V3 D1.11.14 T1 G3.4 M2 यथा; Cm.g.t as in text (for तथा).

24 [a]) Ñ2 V B D1.3.7.10.11.13 M4 व्यथितो राजा (for घोरसंकाशं). —T1 missing from मनो in 24[b] up to गमे in 25[c] on a damaged fol. —[b]) Ñ2 V B D1.3.7.10 M4 घोरम्; Dt om. (for वाक्यम्). Ñ2 V B D1.3.7.10 M4 वचः; D2.5 नृप; D11 [स]भवत् (for नृपः). D13 राघवांशुमतो वचः. —After 24[ab], G1 M3(*inf. lin. sec. m.*) ins.:

891* मुहूर्तं शोकसंतप्तः स्थिरचित्तो बभूव ह ।
स तेनाश्वेन नीतेन पौत्रेणांशुमता नृपः ।

[(l. 2) M3 तेनाश्वेनोप° (for the prior half).]

G. I. 43. 26
B. I. 41. 25
L. I. 38. 26

स्वपुरं चागमच्छ्रीमानिष्टयज्ञो महीपतिः ।
गङ्गायाश्चागमे राजा निश्चयं नाध्यगच्छत ॥ २५

अगत्वा निश्चयं राजा कालेन महता महान् ।
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि राज्यं कृत्वा दिवं गतः ॥ २६

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४० ॥

—^{c}) Ś1 D2–9.11.14 T2.3 G2 M3 निवर्त्त°; Ñ2 V B D1.10.13 M4 समाप°; G4 निर्वाप° (for निर्वर्तयामास). —^{d}) Ś1 D2(second time).5.11.12 °रब्धं (D11.12 °ब्धं [sic]); D14 T2 G M1.2 °तत्त्वं; Cg as in text (for यथाकल्पं). D9 °विधिः (for यथाविधि). Ñ2 V B D1–(D2 first time).3.7.10.13 M4 नातिहृष्ट(Ñ2 B3 °कृष्ट; V3 B1 °हृष्ट; V4 °हस)मना इव.

25 T1 missing up to गमे in ^{c} (cf. v.l. 24). —^{a}) Dt D6.8 तु (for च). Ś1 D5.12 [अ]गमद्धीमान्; Ñ2 V2–4 B1.2 D10.13 ययौ धीमान्; V1 B3.4 M4 ययौ श्रीमान् (for [अ]गमच्छ्रीमान्). —^{c}) V2 [अ]भिगमने; V3 [अ]वतरणे; V4 [आ]गमें°; Ck.t as in text (for [आ]गमे राजा). D1–3.7 M4 गंगावतरणे तत्र. —^{d}) T2 M2 °गच्छति; G3 नाधिगच्छति; Ct as in text (for नाध्यगच्छत). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 नाध्य(V2 °ध्या; D1 °भ्य)गच्छत्स (Ś1 D2.3.5.7.11 12 °द्धि; V2 B4 °त; D1 °द्धि; D13 °त्सु) निश्चयं. ❀ Ck: निश्चयमुप.यनिश्चयम्। अध्यगच्छतेति। ❀

26 ^{a}) Cm.g अकृत्वा (for अगत्वा). Ñ2 V B D10.11.13 चापि (for राजा). —^{b}) Dt महा, Cg as in text (for महता). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 युयु(V4 सत्व)जे क.लध-(D1.2 °क)र्मणा. —^{d}) Ś1 D3.5.7.11.12 ययौ; Cg as in text (for गतः). Ñ2 V B D1.2.10.13 पालयित्वा महीमिमां. —After 26, Ś1 D5.11.12 ins.:

892* विधाय सोपानमिव क्रतुं सः
प्रतापविद्योतितभूमिपृष्ठः ।
आरुह्य देवालयमुग्रतेजा-
श्चिक्रीड देशेषु मनोरमेषु ।

On the other hand, B2 ins.:

893* जगाम त्रिदिवं राजा जितं स्वेनैव कर्मणा ।

Colophon. T1 missing from colophon up to अंशुमतं in 1.41.1^{d}. —*Kāṇḍa name*: Ś1 D4.6 om. Ñ2 V B D10.11 आदि°; D1.3 अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, B2.4 D9 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 10–12 सगरयज्ञ(V4 °ज्ञः)समाप्तिः(V4 °प्तः); D9 सगरयज्ञपरिसमाप्तिः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 V1.4 B1.4 D3.5.11.12 om. Ñ2 B2.3 D10 43; V2 45; V3 42; Dt D4.6.8.14 S (except T1) 41; D1.2.7 34; D9 44. D13 इत्यार्षे—यणे—कांडे—समाप्तिर् 43. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M1.2 श्री.....मः.

४१

कालधर्मं गते राम सगरे प्रकृतीजनाः ।
राजानं रोचयामासुरंशुमन्तं सुधार्मिकम् ॥ १
स राजा सुमहानासीदंशुमान्रघुनन्दन ।
तस्य पुत्रो महानासीद्दिलीप इति विश्रुतः ॥ २
तस्मिन्राज्यं समावेश्य दिलीपे रघुनन्दन ।
हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ३
द्वात्रिंशच्च सहस्राणि वर्षाणि सुमहायशाः ।
तपोवनगतो राजा स्वर्गं लेभे तपोधनः ॥ ४
दिलीपस्तु महातेजाः श्रुत्वा पैतामहं वधम् ।
दुःखोपहतया बुद्ध्या निश्चयं नाध्यगच्छत ॥ ५
कथं गङ्गावतरणं कथं तेषां जलक्रिया ।
तारयेयं कथं चैतानिति चिन्तापरोऽभवत् ॥ ६
तस्य चिन्तयतो नित्यं धर्मेण विदितात्मनः ।
पुत्रो भगीरथो नाम जज्ञे परमधार्मिकः ॥ ७

G. I. 44. 5
B. I. 42. 7
L. I. 30. 8

41

☞ Ñ1 missing Sarga 41 (cf. v.l. I. 33.8).

1 Before 1, D13 ins. ref. सू-उ-च. T1 missing up to अंशुमन्तं on a damaged fol. —^{a}) D5.12 -धर्म-; Cm.g.k as in text (for -धर्मं). Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 M4 ततः प्रकृतयो राम. —^{b}) Ñ2 V3.4 B D1-3.7.11 M4 स्वर्गते नृपे; D5.12 °जनः; Cm.g.k.t as in text (for प्रकृतीजनाः). V1 स्वर्गमुत्पतिते नृपे; V2 D10.13 स्वर्गते (V2 यास्यति) सगरे नृपे. —^{c}) Ñ2 V B D1-3.7.10.13 M4 धार्मिकं (for राजानं). Ś1 चोद°; D1-3.7 स्थाप°; D5.12 °मास (with hiatus); Cm.g.t as in text (for रोचयामासुर्). Ck cites ^{c} as in text. —^{d}) Ś1 D5.11.12 महाद्युतिं; Ñ2 V1.2.4 B D1-3.7.10.13 M4 नराधिपं; V3 महीपतिं (for सुधार्मिकम्).

2 ^{a}) Ś1 D5.12 राजा च (for स राजा). G1.3 तु (for सु-). D13 स राज्ञामंशुमानासीद्; Cg as in text (for ^{a}). —^{c}) Ś1 D5.12 °तेजा; Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 सम(V1 °*) भवद् (for महानासीद्). M4 तस्य पुत्रत्वमभवद्.

3 ^{a}) Dt D4.6.8 तस्मै; Cm.g as in text (for तस्मिन्). V4 राज्ये (for राज्यं). Ś1 °देश्य; V1 संनिवेश्य; V2 निवेश्याशु; B1 D2.3 G1 °विश्य; Dt D6-8 °दिश्य (for समावेश्य). —^{b}) D14 T1.2 G2.4 M1.3 अंशुमान् (with hiatus); Ct as in text (for दिलीपे). Ñ2 V B D1-3.7.9(before corr.).10.13 M4 [ऽ]थां(B2 m.; M4 सौ)शुमानपि(B4 D2 °निति); T1 damaged (for रघुनन्दन). —T1 damaged from 3^{c} up to महा in 4^{b}. —^{c}) Ñ2 V B D10.13 रामः; D1-3.7.9.14 T2 G2.4 M1.2(also as in text) पुण्ये (for रम्ये). —^{d}) D12 ते* (for तेपे). Ś1 D5.11.12 तदांशुमान्; Ñ2 V B D1-3.7.10.13 महायशाः(B1 °तपाः); M4 तपोधनः (for सुदारुणम्). —After 3, Ñ2 V B D1-3.7.10.11.13 M4 ins.:

894* गङ्गावतरणं पुण्यं चिकीर्षुरमरद्युतिः । —
अनवाप्यैव तं कामं स वै नृपतिसत्तमः । —

[(l. 1) M4 राम (for पुण्यं). V1.2 B1 D2.11.13 M4 अमित-द्युतिः. —D13 om. (hapl.?) l. 2-4^{b}. —(l. 2) V4 च तं° (hypermetric); D11 °राजा; M4 चैवं स (for तं कामं). D3.7 ततो; M4 कामं (for स वै). D1.2 नृपतिर्नृ(D2 गतः स नृ)पसत्तमः; D11 कामं नृवरोत्तम (submetric) (for the post. half).]

4 D13 om. 4^{ab}; T1 damaged up to महा in ^{b}. (cf. v. l. 3). —^{a}) Ś1 Ñ2 V1.3 B3.4 D10 M4 °त्रिंशतं (Ś1 °तः; V3 D10 °त-); V4 D3.5.7.11.12 स द्वा(V4 कृत्वा)त्रिंश(D3 °*)त्; B1 द्वात्रिंशत् (submetric); B2 (m. also as in Ñ2) द्वाविंशति- (for द्वात्रिंशच्च). Dt D6.8 द्वात्रिंशच्छतसाहस्रं. —^{b}) G1.3 तपः कृत्वा (for वर्षाणि सु-). D14 T2 G2.4 M1.3 सुमहातपाः. Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-12 M4 वर्षाणा(D12 °*)मभर(Ś1 D1.5.11.12 °मित)द्युतिः(Ś1 D1.2.5.12 M4 °प्रभः; D3.7.11 °प्रभुः). —T1 om. (hapl.?) 4^{cd}. —^{c}) K(ed.) तपोवनं. D14 T2 G2.4 M1 राम (for राजा). Ś1 D5.11.12 तपोवने तपः कृत्वा; Ñ2 V B D1-3.7.9.10.13 M4 तपस्तप्त्वा महाघोरं(M4 सुघोरं स). —^{d}) Ś1 G2 लोके; Cg as in text (for लेभे). Ś1 D5.11.12 M2.4 स्वकर्मजं(M2 °भिः; M4 °णा); Ñ2 V B D10.13 महामनाः; D1-3.7.14 T2 G2.4 M1 महायशाः (for तपोधनः).

5 Ñ2 V3 B1 D10.13 om. (hapl.), B3 reads in marg. 5-7. —^{a}) V1.2 B2-4 D1-3.7.11 M4 दिलीपोपि. —^{b}) D2 पितामहं (sic). V4 B2-4 D2.3.7 वचः; D12 विधिं; Cg.k.t as in text (for वधम्). —^{c}) M2 -हितया; Cm.g as in text (for -हतया). V1 lacuna; V2 तमेवाचिंतयन्नाथ; D1-3.7.9.11 M4 तमेव चिंतयन्नयं (D11 °न्नित्यं). —^{d}) D2.14 S (except M3.4) नाधिगच्छति; Cm.g नाध्यगच्छत (as in text). Ś1 V4 B2-4 D5.12 नाध्यगच्छत्स(V4 °च्च) निश्चयं.

6 Ñ2 V3 B1 D10.13 om., B3 reads in marg. 6 (cf. v.l. 5). —^{b}) D5 गंगा- (for तेषां). T1 missing from क्रिया up to महा in 8^{a} on a damaged fol. —^{c}) B4 °येहं; D14 °चैनं (for तारयेयं). Ś1 V1.4 B2-4 D5.12 वं (V1 lacuna)धून्; V2 D2.3.7.9 त्वेतान्; D1 त्वेषाम्; D14 T2 M4 चैनान्; G4 चैव (with hiatus) (for चैतान्). —^{d}) M3 चिंताकुलो (for °परो).

7 Ñ2 V3 B1 D10.13 om., B3 reads in marg. 7; T1 missing (cf. v.l. 5 and 6 respy.). —^{a}) D11 चिंतय*स्. V1.2 D1-3.7.9.11 त्वेवं(V1 °*) (for नित्यं). —^{b}) Ś1 V4

G. 1. 44. 6
B. 1. 42. 8
L. 1. 39. 9

दिलीपस्तु महातेजा यज्ञैर्बहुभिरिष्टवान् ।
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि राजा राज्यमकारयत् ॥ ८
अगत्वा निश्चयं राजा तेषामुद्धरणं प्रति ।
व्याधिना नरशार्दूल कालधर्ममुपेयिवान् ॥ ९
इन्द्रलोकं गतो राजा स्वार्जितेनैव कर्मणा ।
राज्ये भगीरथं पुत्रमभिषिच्य नरर्षभः ॥ १०
भगीरथस्तु राजर्षिर्धार्मिको रघुनन्दन ।
अनपत्यो महातेजाः प्रजाकामः स चाप्रजः ॥ ११
स तपो दीर्घमातिष्ठद्वोकर्णे रघुनन्दन ।
ऊर्ध्वबाहुः पञ्चतपा मासाहारो जितेन्द्रियः ॥ १२

D5.12 M4 विजितात्मन°; Ct as in text (for विदि°). V1.2 D1-3.7.9.11 कथामेतां(D11 नृपतेः सु) महात्मनः. —^{c}) B3 राम; D2.7.9 जज्ञे (for नाम). —^{d}) V1 om.; D2.7.9 सर्व-; D3 *ज्ञे (for जज्ञे). V1.2 D1-3.7.9 लोक(V1 * *; D3 सर्वलोक [hypermetric])परिश्रुतः.

8 T1 missing partially ^{a} (cf. v.l. 6).—^{a}) Ñ2 V B D1-3.7.9-11.13 दिलीपोपि. —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D1-3.7.10.11 ईजि(V1.3 B4 °यि)वान् (for इष्टवान्). Ś1 D5.12 यज्ञैश्च बहुभिर्यजन्(D12 °जयन् [metathesis]). —G4 om. (hapl.) 8°-9. —^{c}) Ś1 V B1.2 D5.11.12 विंशतिं(V3 °तिर्) वै; Ñ2 B3 °च वै; B4 विंशति द्वे; D1 (m. also) दशवर्ष-; D10.13 °चैव (for त्रिंशद्वर्ष-). V4 °स्राणां(for -सहस्राणि). —^{d}) Cm.g.t अकारयत् (as in text). Ś1 Ñ2 V B D5.10-13 वर्षाणां गा(V1 *)मपालयत्.

9 G4 om. 9 (cf. v.l. 8). —^{a}) Ś1 D5.12 तांस्तु (for राजा). —^{b}) G2 M1 उत्तारणं (for उद्धरणं). Ś1 D5.12 समुद्धर्तुमशक्नुवन्; M4 गंगावतरणं प्रति. —For 9^{ab}, Ñ2 V B D1-3.7.9-11.13 subst.:

895* निश्चयं चाप्यगत्वैव गङ्गावतरणे ततः ।

[D1-3.7.9.11 मोपि (for चापि). B1 [अ]गात्रैवं; D11 °नं (for [अ]गत्वैव). D2 गंगावतरणं (for °तरणे). V4 D3.7 नृपः; D2 गतः (for ततः).]

—^{c}) Ś1 D1.3.5.7.11.12 विधिना; V2 व्याधिवान्; Cm.k.t as in text (for व्याधिना). —T1 missing from नर up to र्षभ in 11^{b} on a damaged fol. D2.10 -शार्दूलः (for -शार्दूल). —^{d}) D4 -धर्म (for -धर्मम्). D1 समी°; Cg as in text (for उपेयिवान्). Ñ2 V B D2.3.7.9-11.13 M4 कालस्य वशमीयिवान् (V4 °तां गतः; D9 [after corr.] °मेयिवान्).

10 T1 missing (cf. v.l. 9). —^{a}) V1 D5 इंद्रलोकगतं; D1-3.7.9.11 स्वर्गं प्राप्य(D2.7 °प; D11 °यात्) ततो; G2 इंद्र-नीलं गतो; M4 स्वर्गं पुण्यगतो; Cg as in text (for इन्द्रलोकं ग°). —^{b}) Ś1 D2.5.12 M4 स्व(D3 सो; M4 स्वा)र्जितं स्वेन; Ñ2 V B3.4 D3 7.9.10.13 सोर्जि, Ñ2 B4 D10 °र्चि)तं(B4 °तः) पुण्य-; B1 [आ]त्मार्जितं पुण्य-; B2 D1.11 स्वा(D1 स्व)र्जितं (D1 °तः) पुण्य; G2 M1 °तैरेव (for स्वार्जितेनैव). D2 तेजसा; G2 M1 कर्मभिः (for कर्मणा). —^{c}) D9 राष्ट्रे (for राज्ये). Ñ2 V B D1-3.7.10 11.13 M4 राज्यं भगीरथे पुत्रे; Ck as in text (for ^{c}). —^{d}) V4 निक्षिप्य च; Cg.k as in text (for अभिषिच्य). T2 G4 °भः; G1-3 M1.2 °भं (for नरर्षभः). Ś1 Ñ2 V1-3 B D1-3.5.7.9-13 M4 निक्षिप्य(D9 °ष्ठाप्य) पुरुषर्षभ(Ś1 D9 °भं; V1-3 B1 D1.2 M4 °भः; B3.4 D10 °भे).

11 T1 missing up to र्षा in ^{b} (cf. v.l. 9). —^{a}) D9 स (for तु). Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 M4 भगीरथोपि (V1.3 B2.3 D13 थ) राजाभूत्. —D1.2(after 11).11 ins. after 11^{ab}, D3.7.9 subst. for 11^{cd}:

896* तस्यापि परमो यत्नो गङ्गावतरणेऽभवत् ।

—D5.12 om. 11^{c}-12^{b}. Ś1 reads 11^{c}-12^{b} (including 897*) in marg. —^{c}) Ś1 Dt D8.8 °राजः; Ñ2 V B D10.11.13 M4 सदा(D13 °चा)कांक्षन् (D10.13 °क्षेत्) (for महातेजाः). —^{d}) Ś1 Dt D8 Ct च प्रजाः; D1 यत्नतः; G4 च प्रजः (sic); Cm.g as in text (for चाप्रजः). Ñ2 V B D10.11.13 M4 सदृशीमात्मनः प्रजां. —After 11, Ś1 Dt D5.6.8.14 S (except M4) Cg.t ins.:

897* मन्त्रिष्वाधाय तद्राज्यं गङ्गावतरणे रतः ।

12 D5.12 om.; Ś1 reads in marg. 12^{ab} (cf. v.l. 11). —^{a}) Ñ2 V B D1-3.7.9.11.13 M4 महद् (for दीर्घम्). Ñ2 V2-4 B D11 आतस्थे (for आतिष्ठद्). Ś1 Dt D6.8.10 तपो दीर्घं समातिष्ठद्(D10 °तेपे). ❀ Cg.t: गङ्गावतरणेच्छुस्तप आतिष्ठत्। ❀ —^{b}) Ñ2 V B D1-3.7.9.13 M4 [ऽ]नुपम-(D7 °*)द्युतिः; D10 [ऽ]नुपमद्युते (for रघुनन्दन). D11 राजा ह्यनुपमद्युतिः. —^{c}) D2 महा- (for पञ्च-). —^{d}) Ś1 D5.12 मिता°; M2 मास°; Cm.g.k.t as in text (for मासाहारो). Ñ2 V B D1-3.7.9-11.13 M4 ग्रीष्मे(V4 ग्रीष्मेन [sic])भूत्वा(D1-3.7.9 M4 transp. ग्रीष्मे and भूत्वा) च(D1.3.7 जि)तव्रतः. —After 12, Ñ2 V B D1-3.7.9-11.13 M4 ins.:

898* जलशायी च हेमन्ते वर्षास्वभ्रावकाशिकः । —
शीर्णपर्णकृताहारो यतात्मा यतमैथुनः । —

[(l. 1) V4 हिम- (for जल-). Ñ2 V1 B1 भ्राव° (sic); D2.3.7.9.10 °काशकः; D11 [आ]काशवाशिकः; D13 [अ]वसनस्तथा; M4 °काशितः (for [अ]भ्रावकाशिकः). —(l. 2) D1 -पत्र- (for -पर्ण-). After कृताहारो, D3 erroneously repeats from त in जितव्रतः (cf. 12^{d} in D1) up to भ्रा in post. half of l. 1. D1-3.7.9 M4 जि° (for यतात्मा). Ñ2 B3 D1-3.7.9.10.13 M4 जित- (for यत-).]

तस्य वर्षसहस्राणि घोरे तपसि तिष्ठतः ।
सुप्रीतो भगवान्ब्रह्मा प्रजानां पतिरीश्वरः ॥ १३
ततः सुरगणैः सार्धमुपागम्य पितामहः ।
भगीरथं महात्मानं तप्यमानमथाब्रवीत् ॥ १४
भगीरथ महाभाग प्रीतस्तेऽहं जनेश्वर ।
तपसा च सुतप्तेन वरं वरय सुव्रत ॥ १५
तमुवाच महातेजाः सर्वलोकपितामहम् ।
भगीरथो महाभागः कृताञ्जलिरवस्थितः ॥ १६
यदि मे भगवान्प्रीतो यद्यस्ति तपसः फलम् ।
सगरस्यात्मजाः सर्वे मत्तः सलिलमाप्नुयुः ॥ १७
गङ्गायाः सलिलक्लिन्ने भस्मन्येषां महात्मनाम् ।
स्वर्गं गच्छेयुरत्यन्तं सर्वे मे प्रपितामहाः ॥ १८
देया च संततिर्देव नावसीदेत्कुलं च नः ।
इक्ष्वाकूणां कुले देव एष मेऽस्तु वरः परः ॥ १९

G. I. 44. 18
B. I. 42. 20
L. I. 39. 21

13 T2 moth-eaten up to घोरे in ^{b}. —^{a}) D3 तपस्य (sic) (for तस्य). Ś1 D3.5.7.11.12 -सहस्रेण; Ñ2 V B D1.10.13 M4 -सहस्रांते (for -सहस्राणि). —^{b}) Ś1 D5.11.12 तपस्युग्रे महात्मनः; Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M3 तपसो (V4 °*) ग्रेण तोषितः. —After 13^{ab}, Ś1 (m.) Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cr.m.g.t ins.:

899* अतीतानि महाबाहो तस्य राज्ञो महात्मनः ।

—^{c}) Cv.r.m.g.t सुप्रीतो (as in text). Ś1 D5.11.12 ब्रह्मा (D12 वर) प्रीतोभवद्राम; Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 आजगामाश्रमं ब्रह्मा (D2.3.7 °ममथो). —^{d}) D1 ब्रुवाणः; D12 प्रजा*; M4 चराणां (for प्रजानां). Ś1 Ñ2 V B Dt D1.5.6.8. 10–12 G1.3 M2.4 प्रभुर् (for पतिर्). D2.3.7.9 ब्रह्मा (D9 सर्व) लोकपितामहः; Ck as in text (for ^{d}).

14 Dt reads 14 twice. —^{a}) Ñ2 V B D1–3.7.9–11.13 M4 वृतः; Cg as in text (for ततः). Ś1 V2.4 D1–3 (D3 om.).5.7.9.11.12 सर्वैः; Ñ2 V1.3 B D10.13 M4 श्रीमान् (for सार्धम्). —^{b}) Ś1 D5.11.12 सह लोक-(D11 °के); M1 उप° (for उपागम्य). Ñ2 V1.3 B D1–3.7.9.10.13 M4 विमानवर-मास्थि (D1 °श्रि) तः (D7 °तैः); V2 श्रीमानंवरमास्थितः; V4 श्रीमान्स्यंदनमास्थितः. —^{cd}) Ñ2 V B D1–3.7.9.10.13 M4 स एन (Ñ2 V D9.10 °व) माभाष्य (M4 °साथ) तदा (D3 illeg. for ष्य तदा) (for ^{c}). D3 illeg.; D7.9 दीप्यमानं (for तप्य-मानम्). Ś1 D5.11.12 तप्यमानं महात्मानं (by transp.). Ś1 D1.5.11.12 वचो; Ñ2 तम्; V1.2.4 B2.3 D3.7.9.10 M4 ततो; V3 B1.4 D2.13 तपो; G1.3 M3 तदा; Cg as in text (for अथ).

15 ^{a}) Dt D6.8 °राज; D4 T2 G1.3 M2.3 (after corr. *sec. m.* °राजः) °तेजः; M4 °बाहो (for महाभाग). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D1.3.7.9.12.13 नरे°; V4 सुरे°; Dt D2.4.6.8.11 T2 जना (D2.11 नरा) धिप; D5.10 नरोत्तम (for जनेश्वर). M4 भगीरथ महारथ. —^{c}) Ś1 D5.11.12 त्वं (for च). Cm.t तपसा च (as in text). D11 सुतवरं (for सुतप्तेन). —^{d}) D11 दांते (sic) (for वरं). —For 15^{cd}, Ñ2 V B D1–3.7.9.10.13 M4 subst.:

900* गृहाण वरमस्मत्तः काङ्क्षितं पृथिवीपते ।

[V4 B1 त्वं (V4 om. [submetric]) वरं मत्तः (for वरमस्मत्तः). D7 वरं गृहाण मत्तस्त्वं (for the prior half). D13 वांछितं (for काङ्क्षितं).]

16 ^{a}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 ततो दृष्ट्वा (D1 D11 M4 राजा); Cg as in text (for महातेजाः). Ś1 D5.12 उवाच सु (D12 स) महात्मानं. —^{b}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 ब्रह्माणं स्वयमागतं. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–12 T2 G1 M2–4 °तेजाः; Dt D6.8 °बाहुः; D13 नरश्रेष्ठ (for महाभागः). —^{d}) Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 इदं वचः; D2.3.7 अभाषत; D4.9 T3 उप° (for अवस्थितः). Ś1 D5.12 G1.3 M3 बद्ध्वा शिरसि चांजलिं; Dt D6.8 कृतांजलिपुटः स्थितः. —After 16, B3 ins.:

901* उवाच नृपशार्दूल भक्त्या च नतकन्धरः ।

17 ^{a}) Ś1 मां; B4 ते (for मे). V2 D2.5.6.9.11.12.14 T3 G1 M2.3 Cm °वन् (for भगवान्). —^{b}) Ñ2 V2–4 B D10.13 बलं; V1 बलः (sic) (for फलम्). —^{c}) Ñ2 V B D1–3. 7.10.13 M4 ततः (D13 हताः) सगरपुत्रास्ते (V2 °स्तु). —^{d}) D13 सगरम् (for सलिलम्). D9 आप्नुयात् (sic). Ck cites ^{d} as in text.

18 D9 om. 18. —^{a}) Ck cites ^{a} as in text. —For 18^{ab}, Ś1 D5.12 subst.:

902* गङ्गासलिलसंक्लिन्ने ते भस्मनि महौजसः ।;

Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst.:

903* गङ्गाजलप्लुते तस्मिन्देहभस्मनि पाविताः ।

[V4 °प्लुतं (sic); D3 °*ते; D7 -*ल°; D13 M4 -जला° (for -जलप्लुते). D2.3.7 दे (D3 *) शे; M4 देहे (for तस्मिन्). V2 B1 D13 देहे; M4 तस्मिन् (for देह-). V2 पातिताः; D13 चानघ (for पाविताः). D1–3.7 तस्मिन्भ (D1 देशे भ) स्मनि प्ला (D3.7 पा) विते (for the post. half).]

—^{c}) T3 M2.3 (after corr. *sec. m.*) °र्थं; Cg as in text (for अत्यन्तं). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 गच्छेयुरमलाः (V4 °राः) स्वर्गं (B4 सर्वं [sic]); Cm.t as in text (for ^{c}). —M2 om. 18^{d}–20°. —^{d}) Ś1 D1–3.7 M2.4 ते; Ñ2 V B D10.11.13 नः; Dt D6.8 च (for मे).

19 M2 om. 19 (cf. v.l. 18). —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 हर्ष; M4 परा; Cm.g.t as in text (for देया). D2 मे; D14 m.; Cg as in text (for च). Dt D6.8 देव याचे ह (D6 °हं) संतत्यै. —^{b}) Ś1 D5.12 नावसानं कदाचन; Ñ2 V B2–4 D10.13 नावसाद् (V4 °मानं) कथंचन; B1

G. 1. 44. 19
B. 1. 42. 21
L. 1. 39. 22

उक्तवाक्यं तु राजानं सर्वलोकपितामहः ।
प्रत्युवाच शुभां वाणीं मधुरां मधुराक्षराम् ॥ २०
मनोरथो महानेष भगीरथ महारथ ।
एवं भवतु भद्रं ते इक्ष्वाकुकुलवर्धन ॥ २१
इयं हैमवती गङ्गा ज्येष्ठा हिमवतः सुता ।
तां वै धारयितुं राजन्हरस्तत्र नियुज्यताम् ॥ २२
गङ्गायाः पतनं राजन्पृथिवी न सहिष्यते ।
तां वै धारयितुं वीर नान्यं पश्यामि शूलिनः ॥ २३
तमेवमुक्त्वा राजानं गङ्गां चाभाष्य लोककृत् ।
जगाम त्रिदिवं देवः सह सर्वैर्मरुद्गणैः ॥ २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४१ ॥

नावसीदेत्कथंचन; D1-3.7.9.11 M4 नोच्छिद्येत कथं(D1.11 M4 °दा)चन. ❀ Cm.g.t : यथा(Ct यथा) नः कुलं नावसीदेद् । ❀ —^{c}) G4 ऐक्ष्वाकूणां. B1 कुलं (for कुलं). Ś1 Ñ2 V B D5.10.12.13 गच्छेद् (for देव). D1 3.7.9.11 इक्ष्वाकुराज(D9 °वंश)प्रभवा. —^{d}) Ś1 V1.3 B4 वरो वरः; Ñ2 V4 B3 D10.13 [अ]परो वरः; V2 B1 वरोपरः; B2 Ck परो वरः (by transp.); D12 वचो मम (for वरः परः). D1 3.7.9.11 M4 वरमेनं(D1.11 M4 °तं; D9 °कं) वृणोम्यहं(D2 °तोस्म्यहं; M4 °णोमि ते); D5 एष तेस्तु वरो मम.

20 M2 om. 20^{abc} (cf. v.l. 18). Ś1 repeats 20^{ab} in marg. —^{a}) Cg उक्त- (as in text). Ñ2 V B D1-3.7.9-11.13 M4 इत्युक्त(B3 D2.3 °क्त्वा; B4 °क्तं [sic])वाक्यं (V4 D9 °वंतं) (for उक्तवाक्यं तु). —^{c}) V3 इत्युवाच. Cg शुभां (as in text). D1-3.7.9.11 M4 तदा(M4 °तो) राम (for शुभां वाणीं). —^{d}) Cg मधुरां (as in text). D4 reads मधुरा in मधुराक्षराम् in marg. Ś1 Ñ2 V B D5.10.12.13 मधुराक्षरभूषितां(V2 °संमितां; B4 °विभूषितां [hypermetric]); D1 3.7.9.11 M4 वाक्यं श्रुति(D11 सुत)सुखावहं; M2 मधुरं मधुराक्षरं.

21 ^{a}) T3 महा°; Cg.k.t as in text (for मनोरथो). D4 T3 °राज; G1 M2 °तेजा(G1 °जो | sic]); G3 °भाग (for महानेष). Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.9-13 तपोधन महाभाग. —^{b}) V3 °मनाः; D11 °बलं (sic) (for महारथ). —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) Ñ2 V B D10.13 M4 [अ]विघ्निनम्; D5 °व; D12 °च(for भद्रं ते). —^{d}) Ś1 -कुलनंदन; Ñ2 B3 D10.13 -कुलसंभवं(D13 °व); V B1.2.4 D1-3.5.7.9.11.12 G1.3 M4 -कु(B1 *)लमव्ययं (for -कुलवर्धन). —After 21, B4 ins. 904*.

22 ^{ab}) Cv.r.m. cite ^{a} as in text. Dt D8.8 transp. गंगा and ज्येष्ठा. —For 22^{ab}, Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 subst., while B2 ins. after 905*, whereas B4 ins. after 21 :

904* या सा देवनदी गङ्गा ज्येष्ठा हिमवतः सुता ।
[B4 श्रेष्ठा (for ज्ये°).]

—For 22^{ab}, Ñ2 V B (B4 reads after 904*) D10.13 subst. :

905* इयं तु गङ्गा सरितां प्रवरा स्वर्गतश्च्युता ।
[Ñ2 V4 B3 च (for तु). V4 प्रवरा सरितां (by transp.).]

—Thereafter Ñ2 V B (B2 after 904*) D10.13 cont. :

906* दारयेत्पृथिवीं कृत्स्नां निपतन्ती महौघिनी ।
[D13 सर्वां (for कृत्स्नां). B1 निष्पतंती.]

—^{c}) D2 तु (for वै). M3 Cg शक्तो (for राजन्). Ñ2 V B D10.13 तदस्या धारणे राजन्. —^{d}) T2 रहस् (metathesis); M3 (before corr. as in text; after corr. *inf. lin. sec. m.*) नरस्; M4 शिवस् (for हरस्). M4 प्रयुज्यतां. Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.9-13 शिवो(D13 महा)देवः प्रसाद्य(B4 °सेव्य)तां; Cv.r.m.g as in text (for ^{d}).

23 ^{a}) D12 तरणं (for पतनं). Ñ2 V B D1 3.7.10.11.13 व्यक्तं (for राजन्).—^{b}) Cg पृथिवी(as in text). T2 स नहिष्यते (metathesis); G1.3.4 Cm °ति (for न सहिष्यते). Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.9-13 भूमिः सोढुं न शक्ष्यति (V3 B4 °क्यति [sic]; V4 °क्यते; D3 °शशवंक्ष्यति [sic]). —After 23^{ab}, Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 ins. :

907* अतिवेगात्पतन्ती गां भित्त्वा पातालमाविशेत् ।

—^{c}) D6 om. वै (submetric). Cm.g धारयितुं(as in text). Dt D4.6.8 T3 राजन् (for वीर). Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.9-13 तस्या(V3 °स्माद्) धारयितारं च. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.9-13 शंकरात् (for शूलिनः). —For 23, M4 subst. :

908* दारयेत्पृथिवीं कृत्स्नां पतमाना महोर्मिका । —
तदस्या धारणे देवं शिवं तावत्प्रसादय ।
गगनात्प्रच्युतां राजन्स एनां धारयिष्यति ।
नान्यस्तस्माच्छिवादस्याः शक्तो वेगं हि दुःसहम् ।
सोढुं निपतमानायास्तस्मात्तं त्वं प्रसादय । [5]

[For the prior half of l. 1 cf. that of 906*.]

—After 23, Ñ2 V B D10.13 ins. :

909* वेगं सुदुःसहं लोके तस्मात्तं त्वं प्रसादय । —

[V4 लोकस् (sic). —For the post. half cf. that of l. 5 of 908*. V1.3 B1.4 त्वं तं (by transp.); V4 तं * (for तं त्वं).]

24 ^{a}) M4 स (for तम्). V3 राजर्षिं (for राजानं). —^{b}) Ś1 M2 आभाष्य; D12 चाभ्य* (for चाभाष्य).

४२

देवदेवे गते तस्मिन्सोऽङ्गुष्ठाग्रनिपीडिताम् ।
कृत्वा वसुमतीं राम संवत्सरमुपासत ॥ १
अथ संवत्सरे पूर्णे सर्वलोकनमस्कृतः ।
उमापतिः पशुपतीं राजानमिदमब्रवीत् ॥ २
प्रीतस्तेऽहं नरश्रेष्ठ करिष्यामि तव प्रियम् ।
शिरसा धारयिष्यामि शैलराजसुतामहम् ॥ ३

G. I. 45. 4
B. I. 43. 3
L. I. 40. 4

Ñ2 V B D10.13 M4 भगवा(M4 °व)न्प्र(V4 °वांस्तु)पितामहः. —After 24^{ab}, Ś1 ins. 912*, while D1 (m.) ins. :

910* गच्छ देवि धरापृष्ठं भगीरथशुभेच्छया ।
इत्युक्त्वा प्रययौ ब्रह्मा सर्वदेवनमस्कृतः ।

—Ś1 reads 24^{cd} in marg. —^{c}) Ś1 Dt D6.8 M2 देवैः (for देवः). —^{d}) Cm.k.t देवैर् (for सर्वैर्). Ś1 Dt D6.8 M2 सर्वैः सह (by transp.). Cm.g.k.t मरुद्गणैः (as in text). —For 24^{cd}, Ñ2 V B D10.13 subst. :

911* आभाष्य च महीं गन्तुं गङ्गां स त्रिदिवं ययौ ।

[B4 om. च (submetric). B2 reads (after corr.) from हीं up to त्रि in marg. Ñ2 V3 B1.3.4 D10.13 नेतुं (for गन्तुं). V2.4 transp. गंतुं and गंगां. V1 दित्रिवं (metathesis) (for त्रिदिवं).]

On the other hand, D1–3.5.7.11.12 M4 subst., while Ś1 ins. after 24^{ab} :

912* नियुज्य जगतीं गन्तुं गङ्गां प्रतिययौ ततः ।
पुराणं देवसदनं सर्वदेवनमस्कृतः ।

[(l. 1) Ś1 D3.5.11.12 नियुक्ता(D5 °युंक्तां [sic]); D1 °योक्तुं; D7 °क्त्वा (for नियुज्य). M4 च मही (for जगतीं). M4 पुनः (for ततः). —M4 om. l. 2. —(l. 2) D1–3.7.11 पौ (D11 पु)राणं ब्रह्मसदनं (for the prior half). D5 -नमस्कृतं (for -नमस्कृतः).]

Colophon. D1–3.5.7.12 om. (Sarga cont.). —*Kāṇḍa name* : Ś1 Ñ2 V1.4 D4 om. V2.3 B D10.11 आदि°. —*Sarga name* : Ñ2 भगीरथप्रसादं; V1.2.4 B D10.11 भगीरथ(D11 om.)वरप्रदानं(D10 °ने); V3 भगीरथवरप्रसादनं; D9 गंगावतरणं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : V1.4 B1.4 D11 om. Ś1 Dt D4.6.8.14 S 42; Ñ2 B2.3 D10 44; V2 46; V3 43; D9 45. D13 —कांडे—रथ—प्रदानं सर्गः 44. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M1.2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

42

☞ Ñ1 missing Sarga 42 (cf. v.l. I. 33.8).

1 Before 1, D13 ins. सूत उवाच. —^{a}) Ñ2 V B D10.13 प्रजापतौ; Cm.g.k.t as in text (for देवदेवे). D2.14 गतो (sic) (for गते). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 रामः M4 राजा (for तस्मिन्). —^{b}) Ñ2 V B D10.13 M4 अंगुष्ठाग्र- (for सोऽङ्गुष्ठाग्र-). Ñ2 V3 B3 D10.13 -प्रपीडितं; V1.2.4 B1.2.4 D11 G4 M4 -निपीडितं(D11 G4 °तः) (for -निपीडिताम्). Ś1 D5.12 सोंगुष्ठाग्रेण पीडितां. —^{c}) Ñ2 V B D10.13 M4 महीतलं (for वसुमतीं). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 राजा (for राम). —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 उपावसत् (Ś1 °गतम्; V1 D1.3.7.9 °विशत्; D2 °वत्सन्); M4 अतिष्ठत; Cm.g as in text (for उपासत). D4.6.8 T1 वत्सरं समुपागत; M3 समुपास्त समा नृपः. ❀ Ct : समुपासतेत्यार्षं बहुवचनम् समुपास्तेत्यर्थः. ❀ —After 1, Ś1 (m.) Ñ2 V B D10.11. 13.14 T1.2 G M (M3 *inf. lin. sec. m.*) ins. :

913* ऊर्ध्वबाहुर्निरालम्बो वायुभक्षो निराश्रयः ।
अचलः स्थाणुवत्स्थित्वा रात्रिंदिवमतन्द्रितः ।

[M3 transp. l. 1 and 2. —(l. 1) B1.2 अना° (for निरालम्बो). Ś1 B1.2 °भक्ष्यो (for वायुभक्षो). M2 निराशनः; M4 [s]नपाश्रयः (for निराश्रयः). —(l. 2) V1.3 B1.4 D11.13.14 T1.2 G M अचल-. Ś1 नित्यं (for स्थित्वा). M3 दिवारात्रम् (for रात्रिंदिवम्). Ś1 उपागतः; Ñ2 V1 अतंत्रितः; D14 T1.2 G1.2.4 M1–3 अरिदमः (T1 G2.4 M1.3 °म; T2 °मं [sic]); M4 अयापयत् (for अतन्द्रितः).]

2 V1 om. 2^{ab}. —^{a}) Ñ2 B3 D10.13 [s]तीते (for पूर्णे). —^{b}) Ś1 Ñ2 V2–4 B D1–3.5.7.9–13 सर्वदेव- (for सर्वलोक-). M4 सर्वभूतपतिः शिवः. —^{d}) Ñ2 V B D10.13 M4 भगीरथमभाषत.

3 ^{b}) Ñ2 V2–4 B D10.13 प्रियं महत्; V1 प्रियं तव (by transp.) (for तव प्रियम्). —^{c}) Ñ2 V1–3 B D10.11.13 पतंतीं; V4 निपतंतीं (hypermetric); Cg as in text (for शिरसा). D9 धारयिष्येहं. M4 धारयिष्यामि शिरसा (by transp.). —^{d}) D4 -ज्येष्ठ- (for -राज-). D11 महत् (sic) (for अहम्). Ñ2 V B D10.13 दिवस्रि(V3 दिवाभ्रि [sic]; B2 देवीं त्रि)पथगां नदीं (V4 °गामिनीं); M4 पतंतीं गगनाच्चदीं. —After 3, Ñ2 V B D10.13 M4 ins. ; Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ins. after 4^{ab} :

914* ततो हिमवतः शृङ्गमधिरुह्य महेश्वरः । —
निपतेत्यब्रवीद्गङ्गामाभाष्याकाशगां तदा । —
जटाकलापं विपुलं विनिकीर्य समन्ततः । —
बहुयोजनविस्तारं शैलकन्दरसन्निभम् ।

[(l. 1) Ś1 D2.3.5.7.9.12 त(D9 ग)तः स हिमवंतं तं (D2 सम्-); D11 ततः स हिमवत्तीरम् (for the prior half). Ś1 अभिरुह्य. —(l. 2) Ś1 D2.3.5.7.9.12 M4 पतस्व; D11 प्रपत (for निपत). D1 पत त्वमित्यब्रवीद्गां (hypermetric) (for the prior half). B4 नदीं (for तदा). —(l. 3) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 M4

G. 1. 45. 7
B. 1. 43. 4
L. 1. 40. 7

ततो हैमवती ज्येष्ठा सर्वलोकनमस्कृता ।
तदा सातिमहद्रूपं कृत्वा वेगं च दुःसहम् ।
आकाशादपतद्राम शिवे शिवशिरस्युत ॥ ४
नैव सा निर्गमं लेभे जटामण्डलमोहिता ।
तत्रैवाबभ्रमद्देवी संवत्सरगणान्बहून् ॥ ५
अनेन तोषितश्चासीदत्यर्थं रघुनन्दन ।
विससर्ज ततो गङ्गां हरो बिन्दुसरः प्रति ॥ ६
गगनाच्छंकरशिरस्ततो धरणिमागता ।
व्यसर्पत जलं तत्र तीव्रशब्दपुरस्कृतम् ॥ ७

प्रवि(D_{11} M_4 विप्र)कीर्य; V_3 विकीर्य स (for विनिकीर्य). —(l. 4) V_4 पंच- (for बहु-). B_1 बहुशो जलसंभारं (for the prior half). V_1 -कुंजर- (for -कन्दर-). B_4 -शोभितं (for -सन्निभम्).]

On the other hand, M_3(*inf. lin. sec. m.*) ins. after 3 :

915* उमापतेर्वचः श्रुत्वा गङ्गा क्रोधसमन्विता ।

4 For subst. see 7. —[a]) G_2 M_3 श्रेष्ठा (for ज्येष्ठा). $Ś_1$ $D_{1\text{-}3.5.7.9.11.12}$ ततो हैमव(D_2 °व्र [sic])तीं ज्येष्ठां. —[b]) $Ś_1$ $D_{1\text{-}3.5.7.9.11.12}$ -नमस्कृतां. —After 4^{ab}, $Ś_1$ $D_{1\text{-}3.5.7.9.11.12}$ ins. 914*. —[c]) G_1 सातिभयं रूपं; G_3 सा सुम° (for सातिमहद्रूपं). —[e]) D_4 T_3 $M_{2.3}$ गंगा (for राम). —[f]) T_3 [अ]थ; Cg.k as in text (for [उ]त). —After 4, Dt $D_{4.6.8.14}$ S (except M_4) all Cs ins. :

916* अचिन्तयच्च सा देवी गङ्गा परमदुर्धरा ।
विशाम्यहं हि पातालं स्रोतसा गृह्य शंकरम् ।
तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धस्तु भगवान्हरः ।
तिरोभावयितुं बुद्धिं चक्रे त्रिनयनस्तदा ।
सा तस्मिन्पतिता पुण्या पुण्ये रुद्रस्य मूर्धनि । [5]
हिमवत्प्रतिमे राम जटामण्डलगह्वरे ।
सा कथंचिन्महीं गन्तुं नाशक्नोच्चलमास्थिता ।

[(l. 1). —For ins. see below. —(l. 4) D_{14} $T_{1.2}$ $G_{1.3.4}$ $M_{2.3}$ त्रिणयनस्. T_3 G_2 M_1 तथा (for तदा). —(l. 5) D_{14} परिता (sic) (for पतिता). G_2 गौद्रस्य. —(l. 6) G_4 रम्ये (for राम).]

—M_3 ins. l. 1 and 2 after l. 1 and 3 of 916* respy. :

917* मौख्यान्महेश्वरं देवं सर्वभूतनमस्कृतम् ।
शितिकण्ठो महानस्या मोक्षयिष्येऽवलेपनम् ।

5 Cf. v.l. 4 and 7. —[b]) Dt D_3 जटामंडलमंततः; Cg °मोहिता(as in text). —[c]) $G_{1.3}$ सा; Ck.t as in text (for [ए]व). D_4 T_3 G_1 [अ]बिभ्रमद्; G_4 illeg.; all Cs अबभ्रमद् (as in text). —After 5, Dt $D_{4.6.8.14}$ T G $M_{1\text{-}3}$ (Cg.k.t comm. on l. 2 only) ins. :

918* रथी भगीरथो धीमान्ततो वै गोपतिध्वजे ।
तामपश्यन्पुनस्तत्र तपः परममास्थितः ।

[Except M_3, all the above MSS. om. l. 1. —(l. 2) Dt $D_{4.6.8}$ अपश्यत्. M_3 अपि (for तत्र).]

6 Cf. v.l. 4 and 7. —[a]) Dt $D_{6.8}$ Ct स तेन; Cm.g.k as in text (for अनेन). D_{14} $T_{1.2}$ [अ]भूद्; M_2 [अ]सौ; Cg.k as in text (for [आ]सीद्). —[b]) Dt D_8 अत्यर्तं; M_2 नत्यर्थं (for अत्यर्थं). —[c]) G_1 विसस* (damaged). G_4 damaged after गौ in [c] up to बिन्दु in[d]. —After 6, Dt $D_{4.6.8.14}$ S (except M_4)Cg (Cm comm. on l. 8; Ck.t on l. 7-8) ins. :

919* तस्यां विसृज्यमानायां सप्त स्रोतांसि जज्ञिरे ।
ह्लादिनी पावनी चैव नलिनी च तथैव च ।
तिस्रः प्राचीं दिशं जग्मुर्गङ्गाः शिवजलाः शुभाः ।
सुचक्षुश्चैव सीता च सिन्धुश्चैव महानदी ।
तिस्रश्चैता दिशं जग्मुः प्रतीचीं तु दिशं शुभाः । [5]
सप्तमी चान्वगात्तासां भगीरथरथं तदा ।
भगीरथोऽपि राजर्षिर्दिव्यं स्यन्दनमास्थितः ।
प्रायादग्रे महातेजा गङ्गा तं चाप्यनुव्रजत् ।

, (l. 2) T_3 नंदिनी (for नलिनी). M_2 तु (for second च). D_{14} $T_{1.2}$ $G_{2.4}$ $M_{1.3}$ (after corr. *sec. m.*) तथापरा (for तथैव च). —(l. 3) D_6 गंगा शिवजला शुभा; T_3 गंगा शिवजटाच्छुभा (both sic) (for the post. half). —(l. 4) D_4 शीता (for सीता). D_4 T_3 $G_{1.3}$ M_2 शुभा (for महा-). —(l. 5) D_4 तु ता; D_{14} T $G_{2.4}$ $M_{1\text{-}3}$ त्वेता (for चैता). D_{14} illeg. for तीचीं in प्रतीची. M_2 च (for तु). $D_{4.14}$ S (except M_4) शुभोदका: (for दिशं शुभाः). —For ins. see below. —(l. 6) $D_{4.14}$ S (except M_4) भगीरथमथो नृपं (for the post. half). —(l. 7) = 21^{ab}. Dt T_2 दिव्य- (for दिव्यं). —(l. 8) T_3 गंगां (for गङ्गा). D_{14} T_3 [अ]नुव्रजेत्. $G_{1.3}$ तं गंगा पृष्ठतोन्वगात् (= 21^d); G_2 $M_{1.3}$ गंगा तं चान्वगाच्छनैः(M_3 °गाद्गुतं) (for the post. half).]

—After l. 5, T_3 G_2 $M_{1.3}$ (*inf. lin. sec. m.*) ins. :

920* तथैवालकनन्दा च विश्रुता लोकपावनी ।
[K (ed.) चालिका नाम.]

7 [b]) $G_{1.3}$ आस्थिता; G_2 $M_{1.3}$ आश्रिता (for आगता). $Ś_1$ $D_{1\text{-}3.5.7.9.12}$ ततश्च धरणीं गता(D_9 °तां); D_{11} ततश्च धरणीतलं. —After 7^{ab}, $Ś_1$ $D_{1\text{-}3.5.7.9.11.12}$ ins. 922* and read 7^{cd} after l. 2 of 921*. —[c]) $Ś_1$ $D_{1\text{-}3.5.7.9.11.12}$ उत्ससर्ज(D_8 om. [hapl.] second स); Dt $D_{6.8}$ अपर्पत (for व्यसर्पत). D_{14} बलं (sic) (for जलं). —[d]) $G_{1\text{-}3}$ M_1 तीव्रवेग- (for तीव्रशब्द-). $D_{2.5.7.9}$ $G_{1.3}$ -पुरःसरं. Ck.t cite [d] as in text. ❀ Cg : गगनादिति । तीव्रशब्दे

ततो देवर्षिगन्धर्वा यक्षाः सिद्धगणास्तथा ।
व्यलोकयन्त ते तत्र गगनाद्गां गतां तदा ॥ ८

हेतुरयम् । ❀ —For 4–7, Ś1 Ñ2 (Ñ1 missing) V B D1–3.5.7.9–13 M4 (Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 for 4^{c}–6) subst.:

921* तस्मिन्पपात गगनाद्गङ्गा देवनदी च्युता ।
वेगेन महता राम शिरस्यमिततेजसः ।
आकाशगङ्गामासाद्य धारयामास शंकरः ।
तत्र संवत्सरं पूर्णं बभ्राम परिमोहिता ।
गङ्गा शिरसि देवस्य निःसृता वेगवाहिनी । [5]
ततः प्रसादयामास पुनरेव भगीरथः ।
गङ्गायाः परिमोक्षार्थं महादेवमुमापतिम् ।
तस्याथ वचनाद्गङ्गामुत्ससर्ज भगार्दनः ।
जटामेकां समाक्षिप्य स्रोतः संजनयन्स्वयम् । —
स्रोतसा तेन सुस्राव गङ्गा त्रिपथगामिनी । — [10]
पावयन्ती जगद्राम पुण्या देवनदी शुभा । —

[(l. 1) V4 तस्मात्. D2 दिवः (for च्युता). —(l. 2) V4 B3.4 D10 शिवस्य; D2 शिरसा (for शिरसि). After l. 2, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 read 7^{cd}. —Ñ2 V B D10.13 M4 om. l. 3. —(l. 3) D3 आभ्यास्य (sic); D7.9 आभाष्य (for आसाद्य). —(l. 4) Ś1 D5.12 ततः; B4 अत्र (for तत्र). Ñ2 D5.13 परमोहिता. D3.7 परिबभ्राम (by transp.) मोहिता (for the post. half). —(l. 5) Ś1 B4 D1–3.7.9.12 विधृता; V1 D11 विस्तृता; V2 विस्मृता (sic); V4 B1 विसृता; D5 विवृता; M4 विहृत्वा (for निःसृता). V4 [उ]रगवाहिनी; D1 °गामिनी (for वेगवाहिनी). —After l. 5, D1–3.7.9.11 (D2.11 l. 1 only) ins. 924*. —D7 om. l. 7–9. —(l. 7) D12 पशुमोक्षार्थं. M4 स हि देवम् (for महादेवम्). —(l. 8) V4 तस्याः; D3 तस्याच; M4 तथास्य (for तस्याथ). Ś1 D2.3.5.9.12 भगाक्षि(D2.9 °क्ष)हा; V1 D11 महेश्वरः; V2 जनार्दनः; B1 तदा हरः; D1 गजार्दनः (marg. gloss गजासुरस्य अर्दनः रुद्रः) (for भगार्दनः). —(l. 9) V4 करीम् (sic) (for जटाम्). Ś1 D3.5.11.12 समापीड्य; D2.9 °विद्धय (for समाक्षिप्य). D3 संजन*. V2 समं; V4 मम; D11 त्रयं (for स्वयम्). V1 निर्गमनार्थं ददौ शिवः (hypermetric) (for the post. half). —(l. 10) Ś1 V3 B4 D1–3.5.7.9.11.12 M4 ततस् (V3 B4 D11 M4 गंगा) त्रिपथगा नदी (for the post. half). —(l. 11) Ś1 V2 B1.2 D1.5.11.12 प्लावयंती; V4 पावयं*; D3 °*ती (for पावयन्ती). D3 जटाद् (for जगद्). Ś1 D5.12 धाम (for राम). M4 गंगा (for पुण्या).]

—Ñ2 B3.4 D10 M4 cont.; Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ins. after 7^{ab}:

922* तां प्रस्रुतामृषिगणाः शिरसा जगृहुस्तदा ।
सेन्द्रैः सुरगणैः सार्धं पूजयन्तो महानदीम् ।

[(l. 1) Ś1 D2.5.11.12 प्रच्युताम्; D9 प्रस्रुता (for प्रस्रुताम्). Ñ2 B3 D10 तथा (for तदा). —(l. 2) D1 पूजयित्वा.]

—Ś2 D1–3.5.7.9.11 (l. 2 after 17^{ab} and l. 5 after 928*).12 M4 (second time) cont., while Ñ2 (Ñ1 missing) V B D10.13 (after 9^{ab}) ins. l. 1 after 9, l. 2 after 17^{ab} and l. 3–5 after 928*:

विमानैर्नगराकारैर्हयैर्गजवरैस्तथा ।
पारिप्लवगताश्चापि देवतास्तत्र विष्ठिताः ॥ ९

G. I. 45. 13
B. I. 43. 10
L. I. 40. 14

923* स्वयं चानुजगामैनां ब्रह्मा लोकपितामहः । —
नागाश्च शोधयामासुर्मार्गं तस्या महौजसः । —
जेपुर्देवर्षयो जप्यं सिद्धाश्च परमर्षयः । —
जगुश्च देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
मुनिसंघा मुमुदिरे प्रह्लादं जगदाप्लुवत् । [5]

[(l. 1) D5 चात्र; D12 वात्र (for चानु-). Ś1 स्वयं चात्राजगामैतां; V2 स्वयं जगाम तत्राथ; V4 स्वयंभूराजगामैनां (for the prior half). Ś1 ब्रह्म- (for ब्रह्मा). V2 -पितामहं (sic). —(l. 2) D1 नगाश्च. V4 गाधयामासुर्; D1 (gloss रोधो वप्र इति केपि पर्वता एव तस्याः वप्रीभूताः).9 रोधया° (for शोधयामासुर्). V1–3 B2 M4 अस्या; B1.3.4 D10.13 अस्य; D9 तस्य (for तस्या). V4 मार्ग-माणस्य (sic) (for मार्गं तस्या). —(l. 3) Ś1 जपन्; V4 B4 D12 तेपुर् (for जेपुर्). D3.7 दिव्यं; D5.9.11.12 जाप्यं (for जप्यं). —Ś1 D5.12 om. l. 4–5. —(l. 5) V2 मुनिसंस्था; B1 °सिद्धा (for मुनिसंघा). V1 च मुदिरे (sic). V4 B1 D10 आप्तवान् (sic); B2–4 आप्त(B4 °प्ल [sic])वत्; D13 आप च (for आप्लुवत्). D11 ह्लादं जगदीप्तवत् (sic); M4 जह्लाद जगदव्यय* (for the post. half). D1–3.7.9 मुनिसंघश्च मुदितो ह्लादयज्जगदव्ययं.]

—After 7, Dt D4.6.8.14 S (except M4) ins.; D1–3.7.9.11 (D2.11 l. 1 only) ins. after l. 5 of 921*:

924* मत्स्यकच्छपसंघैश्च शिंशुमारगणैस्तथा ।
पतद्भिः पतितैश्चान्यैर्व्यरोचत वसुंधरा ।

[(l. 1) D11 G3 (before corr.) शिंशुमारैर् (for शिंशुमार-). D1–3.7.11 -ग्रहैस् (for -गणैस्). D9 T2 तदा (for तथा). —(l. 2) Dt D6.8 [ए]व (for [अ]न्यैर्). Dt D14 वसुंधरां.]

8 M4 om. 8–11. D2.11 om. 8^{ab}. D1 transp. 8^{ab} and 8^{cd}. —^{a}) Ś1 D5.12 जगु(D5 °ग्मु)श्च देवगंधर्वाः; D3.7 G1 °गंधर्व-; M2 ततो देवाः सगंधर्वा. —^{b}) Dt D1.4.6.8.9 T3 M3 यक्ष- (for यक्षाः). B4 सिद्धा (for सिद्ध-). B1 तदा (for तथा). —Ñ2 V B D10.13 om. 8^{cd}. —^{c}) G2 M1 तां (for ते). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 व्याकुलां(D12 °लं) प(D5 पा)तितां गंगां; T3 व्यलोकयन्ततो तत्र. —^{d}) D2 G1 गतास् (for गतां). Ś1 D1–3.5.7.9.12 तथा; M2 नदीं (for तदा). —After 8, D4 ins. श्रीमते रामानुजाय नमः.

9 M4 om. 9 (cf. v.l. 8). —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 गरुडैर्हंसैर्; Ñ2 V B D10.13 विविधै राम; D14 T2.3 G4 Cm गगना°; Cg as in text (for नगराकारैर्). —^{b}) V4 नर-; G2 M1.3 नाग-; Ck as in text (for गज-). Dt D6.8 G2 तदा (for तथा). G4 गजैर्हयैश्चवरैस्तदा. —After 9^{ab}, D12 ins. l. 1 of 923*. —D13 om. 9^{cd}. —^{c}) Ś1 V3.4 B1.4 D2.5

G. I. 45. 14
B. I. 43. 19
L. I. 40. 14

तदद्भुततमं लोके गङ्गापतनमुत्तमम् ।
दिदृक्षवो देवगणाः समेयुरमितौजसः ॥ १०

संपतद्भिः सुरगणैस्तेषां चाभरणौजसा ।
शतादित्यमिवाभाति गगनं गततोयदम् ॥ ११

शिंशुमारोरगगणैर्मीनैरपि च चञ्चलैः ।
विद्युद्भिरिव विक्षिप्तैराकाशमभवत्तदा ॥ १२

पाण्डुरैः सलिलोत्पीडैः कीर्यमाणैः सहस्रधा ।
शारदाभ्रैरिवाकीर्णं गगनं हंससंप्लवैः ॥ १३

क्वचिद्भृततरं याति कुटिलं क्वचिदायतम् ।
विनतं क्वचिदुद्भूतं क्वचिद्याति शनैः शनैः ॥ १४

सलिलेनैव सलिलं क्वचिदभ्याहतं पुनः ।
मुहुरूर्ध्वपथं गत्वा पपात वसुधां पुनः ॥ १५

परिप्लव-; D1.2 °प्लवं; D10 तपारिप्लव- (sic); D11 परिप्लुतं (for पारिप्लव-). Ś1 D1–3.5.7.9.11 -गताश्चान्या(Ś1 D5.9 °न्ये); B1 -गतैश्चैव; D4 -गतांश्चापि (sic) (for -गताश्चापि). ❀ Cv: पारिप्लवगतां; Cr.m.k.t: पारिप्लवगताः; Cg पारिप्लवगतैः; ❀ –[d]) V2 B4 T1 (also within bracket) G1.3 चापि (G3 °ति-) (for तत्र). Ś1 D1.3.5.7.9.11.12 विष्ठिताः; B1 वेष्टिताः; B4 [अ]विष्ठिताः; D2 T3 निष्ठिताः; G1–3 M1.3 (*sec. m.*) विस्मिताः; Cg as in text (for विष्ठिताः). —After 9, Ñ2 V B D10 read l. 1 of 923*.

10 M4 om. 10 (cf. v.l. 8). —[a]) B4 G1.3 तं; Cg as in text (for तद्). Ś1 Ñ2 B2 Dt D6.8.9 °मिमं; B3 °मयं; D2 °मभूत् (for अद्भुततमं). V1 लोक- (for लोके). —[b]) Dt D6.8 गंगावतरम्; D12 गंगाप*नम्. V1 उद्यमं (for उत्तमम्). —[d]) Ś1 Ñ2 V2–4 B Dt D1–3.5–12 G1.3 समीयुर्. V3 अमिततेजम: (hypermetric); D2 °सं; D14 °सा; Cg.k as in text (for अमितौजसः).

11 M4 om. 11 (cf. v.l. 8). D4 transp. 11 and 12. —[b]) Ś1 V1 B4 D2–5.7.9.11 M3 om. च. Ś1 D5 आभरणौजसां (sic); B1 आभरणज्वलं. In place of [b] Dt erroneously reads 12[b]. D12 संछाद्याकाशमोजसा. —[c]) V4 समादित्यम्. Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9.10.13 [आ]सीत्तद् (Ś1 B1 D5.13 °त्तु; V2.4 °च); Cg as in text (for [आ]भाति). D11 शतादित्यनिभं त्वासीद्; D12 शरादित्यामेवासीत्र (corrupt). —[d]) V4 शत- (for गत-). —After 11, Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 read 14–15[b].

12 D4 transp. 11 and 12. —[a]) Ñ2 V B D1–3.5–7.9–13 शिशुमार-. —[b]) V3 मत्स्यैर्; B4 **र् (for मीनैर्). M4 om. च (submetric). D11 सुचंचलैः; D12 वर्चवलैः (sic). T2 विमानैरपि चंचलैः. —After 12[ab], D3.7 ins.:

925* शोभमाना भग(D3 °*)वती द्रुतं प्रतिययौ तदा।

—[c]) V1 D13 M4 Cg विक्षिप्तम्; D10 *क्षिप्तैर्; T2 G1.3 निक्षिप्तैर्; Cm.k.t as in text (for विक्षिप्तैर्). —[d]) Ś1 Ñ2 V1–3 B1–3 D5.10–12 वृतं; V4 B4 D2.3.7 द्रुतं; D1 धृतं; D9 marg.; D13 भृतं (for तदा).

13 [a]) S (except T3) पांडरैः; Cm.g as in text. B2 (after corr. as in text) सलिलोत्पीतैः; D1 (gloss) फेनैः; D3.7° त्तारैः; D11 °लैः शीतैः; D13 °त्पातैः; all Cs as in text (for सलिलोत्पीडैः). —[b]) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 की(V4 D1.2.7.12 का)र्यमाणं; Cm.g.k कीर्यमाणैः (as in text). G2.4 M1–3 सहस्रशः(G4 °श्च). —[c]) M2 [आ]भाति; Cm.g as in text; Ck [आ]कीर्णैः (for [आ]कीर्णं). Ś1 V3 B4 D1–3.5.7.9.11.13 शरच्छुद्(V3 B4 D11.13 °भ्र)मिवाभाति(D3 °कीर्णं); Ñ2 V1.4 B1–3 D10 शरदभ्र(V1 B1 °चंद्र)मिवाभाति; V2 D12 शरदाभा(D12 °द्रुधा [sic])मिवाभाति; M4 शारदाभ्रमिवाभाति. —[d]) Ñ2 B3.4 D2.13 हंसविप्लवैः; all Cs °संप्लवैः (as in text).

14 Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 read 14–15[b] after 11. —[a]) Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 प्रायात्; D3 T2 यांति; D9 यायात् (for याति). —[b]) Ñ2 B3 D10.13 चायतं क्वचित् (D13 महत्). —[c]) Ś1 D5.11.12 विनम्रं; V2.4 B1.2 D1.3.7.9.13 T3 G2 M1.4 विततं; V3 विरतं; D4 विनीतं; Cm.g.t विनतं (as in text). Ś1 D5.11.12 उद्भूत्तं; Ñ2 V2.3 B Dt D1.3.4.7–10 T3 Cm.g उद्भृतं; V4 अन्यूनं; D2 अभ्रांतं; Ck उद्भूतं; Ct as in text (for उद्भृतं). V1 विनतं कुंचितं धृतं. —[d]) Ś1 Ñ2 V B D1.3.5.7.9–13 M4 शनै(B1 समै)रपि (D11 °* * *)पुनः(D13 पुपि पुनः [sic]) क्वचित् (Ś1 पुनः); D2 शनं शनैरपि पुनः क्वचित् (hypermetric).

15 Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 read 14–15[b] after 11. —[a]) B4 सलिलं सलिलेनैव (by transp.). —[b]) Ś1 D1.5.11.12 अभ्या(D5.12 °भ्य)हनत्; Ñ2 V B D10.13 अभ्या(B1 D10 °भ्य; B2 °ध्या)वधीत्; G4 °गतं; Cg as in text (for अभ्याहतं). —After 15[ab], Ś1 D1–3.5.7.9.11 (repeats after 930*).12 ins.; Ñ2 V B D10.13 M4 ins. after 930*:

926* स्ववेगोद्भासितजला फेनमालावतंसका। —
महाजलावर्तवती महावेगप्रवाहिनी। —

[(l. 1) Ñ2 V1 B4 सु- (for स्व-). Ś1 D1–3.5.7.9.11 (first time).12 स्व(D2 स; D11 सु)वेगोद्भ(D1–3.7.9 °द्धा)मितावर्ता; V2.4 सु(V4 स्व)वेगोद्भामितजला (for the prior half). Ñ2 B3 (m. also as above and हंस-) D10.13 पद्म-; D12 फलेन (sic) (for फेन-). V2–4 B1.3 (m. also) [अ]वतंसिका. —(l. 2) B1 -जला भगवती; D1 -कुलावर्तवती; D9 -जलावतंसवती (hypermetric); D11 (first time) -जलावर्त-

तच्छंकरशिरोभ्रष्टं भ्रष्टं भूमितले पुनः ।
व्यरोचत तदा तोयं निर्मलं गतकल्मषम् ॥ १६
तत्रर्षिगणगन्धर्वा वसुधातलवासिनः ।
भवाङ्गपतितं तोयं पवित्रमिति पस्पृशुः ॥ १७
शापात्प्रपतिता ये च गगनाद्वसुधातलम् ।
कृत्वा तत्राभिषेकं ते बभूवुर्गतकल्मषाः ॥ १८
धूतपापाः पुनस्तेन तोयेनाथ सुभास्वता ।
पुनराकाशमाविश्य स्वाँल्लोकान्प्रतिपेदिरे ॥ १९
मुमुदे मुदितो लोकस्तेन तोयेन भास्वता ।
कृताभिषेको गङ्गायां बभूव विगतक्लमः ॥ २०
भगीरथोऽपि राजर्षिर्दिव्यं स्यन्दनमास्थितः ।
प्रायादग्रे महातेजास्तं गङ्गा पृष्ठतोऽन्वगात् ॥ २१

G. I. 45. 20
B. I. 43. 31
L. I. 40. 27

नदी (for -जलावर्तवती). Ś1 D1-3.5.7.9.11(first time).12 -फेन- (for -वेग-). V1.2.4 B1 -प्रमाथिनी; V3 D1 -प्रवर्तिनी (for -प्रवाहिनी). |

Thereafter, Ñ2 V B D10.11(after 926* r.).13 M4 read 931*. —[c]) Ñ2 V3 B3.4 D10.13 पुनर्; V2 स्वर्गाद्; G2.3 M1 क्वचिद् (for मुहुर्). Ś1 Ñ2 V B D1-3.7.9 11.13 ऊर्ध्वमधो(V1.3 °पथा; V4 B4 D1-3.7.9.10 °मथो); D4° गतिं; D14 T1.2 G4 °मुखं (for ऊर्ध्वपथं). V3 गंगा (for गत्वा). D5 मुहूर्तं स्वमथो भूत्वा; D12 मुहूर्तोर्ध्वमथो गत्वा. ❀ Ct : ऊर्ध्वपथगमने सलिलयोरभ्याघातो निमित्तम्। So also Ck ❀ —[d]) D14 T1.2 G4 ततः (for पुनः). Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.9-13 धरणीतले(V1.3 °लं); D4 T3 G1.3 M4 वसुधातलं (M4 °ले). —After 15, M3 ins. :

927* नागलोकात्परिभ्रष्टा प्लावयित्वेन्दुमण्डलम् ।

16 T1 om. 16[ab]. —[a]) Ś1 तज्जं हर-; B4 तत्तु शिव-; Cm.g as in text (for तच्छंकर-). —[b]) S1 Ñ2 V2-4 B D1.3.5.7.9-13 M4 गतं; V1 प्राप्तं; D6 om. (hapl.); M2 भ्रांतं (for भ्रष्टं). Ñ2 V B D1-5.7.9-13 M4 भूमितलं पयः(D1-5.7.9.11.12 पुनः). —Ñ2 V B1-3 D10.13 om. 16[cd]. —[c]) Ś1 B4 D1-3.5.7.9.11.12 विरराज; M4 विससर्प (for व्यरोचत). B4 नदी-; D2 त*; M3 तथा (for तदा). —[d]) T3 विमलं (for निर्मलं). D1 -कल्मुखं (sic); D9 -तोयदं (for -कल्मषम्).

17 [a]) Cm.g तत्र (as in text). Ś1 (after corr. as in text)ग्रहाः सघन-; Ñ2 V B D1-3.5.7.9-13 ग्रहाः सगण-; D14 T1.2 G4 °देवर्षि- (for तत्रर्षिगण-). —After 17[ab], Ñ2 V B D10.11.13 ins. l. 2 of 923*. —D4 reads from तं in [c] up to [d] in marg. —[c]) Ś1 (m. also as in text) Ñ2 V B D2.3.5.7.9-13 -संग(D2 °*)ते तोये(B1 °तोये च). D1 गवांगसंगते तोये. —[d]) Cm.g.t पस्पृशुः (as in text). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 पवित्रत्वात्तु(D2.11 °त्सु; D3.7.9 °त्र) पूजिते; Ñ2 V1.3.4 B D10.13 पवित्रे तत्र पूजिते; V2 पावित्रे तत्त्वपूजिते.

18 Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.9-13 transp. 18[ab] and 18[cd]. —[a]) D3.5.7 G2 M1 प्रतिगता (for प्रपतिता). Ś1 D1.3-5.7.9.12 तु (for च). D2 शापात्पृषति तोयं तु. —[c]) Ñ2 V B D10.13 कृत्वाभिषेकं ते सर्वे. —[d]) D1 °कल्मुखाः (sic); M1 (after corr. *inf. lin.* as in text)वत°; M2 °किल्बिषाः; Cm.t as in text (for गतकल्मषाः).

19 [a]) D14 पुरस्; M4 ततस् (for पुनस्). —[b]) D4 M3 तोयेन च(M3 °नैव) (for तोयेनाथ). Dt D6.8 शुभान्विताः; T3 सुखान्विताः (for सुभास्वता). G1.3.4 तोयनादेन(G4 °येनायुत)भास्वता; G2 M1.4 गंगातोयेन भास्वता (M4 देहिनः). —Ś1 reads 19[c]-20 in marg. —[d]) Ś1 **न् (for लोकान्). G1.3 लोकान्स्वान् (by transp.). —For 19, Ñ2 V B D1-3.5.7.9-13 subst., while Ś1 subst. for 19[ab] :

928* पूतात्मानः पुनस्तेन सलिलेन दिवं गताः ।

| V2 B1 पुनंतरने; V4 तत°; D1 पुमांसस्ते; D11 °तु; D13 °च (for पुनस्तेन). B4 यथा (for गताः). |

—Thereafter Ñ2 V B D10.13 ins. l. 3-5, D11 l. 5 of 923*.

20 D1-3.5.7.9.12 om., Ś1 reads in marg. 20 (for Ś1 cf. v.l. 19). —[ab]) M4 मुमोद (for मुमुदे). G1-3 M1 च ततो; all Cs (except Cv) as in text (for मुदितो). Ñ2 V B D10.11.13 त्रयोपि लोका मुदिता गंगावतरणे तदा. ❀ Cv : अत्र पूर्वमुदितो लोकः तदानीं मुमुदे। मोदातिशयप्रदर्शनाय उभयपदप्रयोगः। ❀ —Ñ2 V B D10.11.13 om. 20 [cd]. —[c]) M4 कृत्वाभिषेकं गंगायां. —[d]) M4 विमलो (for बभूव). Dt D6.8 T3 M4 गतकल्मषः; Cg as in text (for विगतक्लमः).

21 [a]) Dt D4.6.8 T1 हि (for ऽपि). —[b]) D13 आश्रितः (for आरितः). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 दिव्यमारुह्य वै रथं. —After 21[ab], B3 ins. :

929* पूजितो विविधैर्लोकैर्गङ्गानयनकर्मणा ।

—[c]) V2 ययावग्रे. Dt D6.8 -राजस् (for -तेजास्). M4 ययौ प्रदर्शयन्मार्गं. —[d]) B1.2 D5.13 M4 पृष्ठ(B1 पति[sic]) तोन्वयात्. —After 21, Ñ2 V B D10.11.13 M4 ins. :

930* महातरङ्गौघवती प्रनृत्यन्तीव राघव । —

[V2 महातरंगान्तवती (for the prior half). V2 नृत्यंतीव (submetric).]

—Thereafter read (D11 twice) 926*. Then all cont. :

931* प्रययौ विलसन्तीव भगीरथरथानुगा । —

[V4 विहसंती. D13 च (for [इ]व). B1 D11.13 M4 -पथा (M4 °दा)नुगा.]

G. I. 45. 28
B. I. 43. 31
L. I. 40. 29

देवाः सर्षिगणाः सर्वे दैत्यदानवराक्षसाः ।
गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिंनरमहोरगाः ॥ २२
सर्वाश्चाप्सरसो राम भगीरथरथानुगाः ।
गङ्गामन्वगमन्प्रीताः सर्वे जलचराश्च ये ॥ २३
यतो भगीरथो राजा ततो गङ्गा यशस्विनी ।
जगाम सरितां श्रेष्ठा सर्वपापविनाशिनी ॥ २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४२ ॥

22 V3 om. 22-23^{b}. —^{b}) T2 -रक्षसाः. G2 दैत्यराक्षसदानवाः (by transp.). —^{c}) V2 गंधर्वयक्षसिद्धौघाः; D12 गंधर्वा यक्षःप्रवराः. —^{d}) Ś1 गंगामनु महोरगाः. —For 22, M4 subst.:

932* देवाः सिद्धर्षयश्चैनां सकिंनरमहोरगाः ।
सदैत्यदानवगणाः सहापि मृगपक्षिभिः ।

23 V3 om. 23^{ab} (cf. v.l. 22). —^{a}) V4 D6.8 T1 G1.4 सर्पाश् (for सर्वाश्). V1 सर्वाप्सरोगणा. G1 नाम (for राम). —^{b}) D1.9 M2 Cg -र्(D9 प)थानुगाः; D11 M4 -पथा(M4 °दा)नुगाः; Ck.t -रथानुगाः (as in text). —^{c}) V1 D13 गंगामनुगमन्प्रीताः; V2.3 B1.4 गंगानुगमन (V3 °ने)प्रीताः; V4 गंगादेवी मनःप्रीता. —^{d}) V4 D2 जलधराश्. —For 23^{cd}, M4 subst., while B1 ins. after 23:

933* गंगामनुययुस्तत्र (B1 °भियुस्ते च)सर्वाश्च सरितः शुभाः ।

24 ^{a}) Ś1 D5.12 यथा; V3 M4 ततो; Cg.k.t as in text (for यतो). V4 भगीरथो यतो (by transp.). V1 यातो; B1 गच्छेत् (for राजा). —M4 om. from 24^{b} up to I. 43. 1^{a}. —^{b}) Ś1 D5 तथा; V4 D3 तत्र; Cg.k.t (implied) as in text (for ततो). V4 सरिद्वरा (for यशस्विनी). —^{cd}) Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-12 नरशार्दूल (for सरितां श्रेष्ठा). Dt D6.8.9 G2 M1 -प्रणाशिनी (for -विनाशिनी). Ś1 Ñ2 V B D1 3.5.7.10-12 सर्वलोक(B1 °देव)नमस्कृता. D13 जगाम नरशार्दूलमथ लोकनमस्कृता. —After 24, Ś1 (*sec. m.* on an additional fol.) Dt D4.6.8.9.14 T G M1-3 Cg.k.t (Cv.r comm. on l. 9 only; Cm on l. 3-9) ins.:

934* ततो हि यजमानस्य जह्नोरद्भुतकर्मणः ।
गङ्गा संप्लावयामास यज्ञवाटं महात्मनः ।
तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धो जह्नुस्तु राघव ।
अपिबत्तु जलं सर्वं गङ्गायाः परमाद्भुतम् ।
ततो देवाः सगन्धर्वा ऋषयश्च सुविस्मिताः । [5]
पूजयन्ति महात्मानं जह्नुं पुरुषसत्तमम् ।
गङ्गां चापि नयन्ति स्म दुहितृत्वे महात्मनः ।
ततस्तुष्टो महातेजाः श्रोत्राभ्यामसृजत्पुनः ।
तस्माज्जह्नुसुता गङ्गा प्रोच्यते जाह्नवीति च ।
जगाम च पुनर्गङ्गा भगीरथरथानुगा । [10]
सागरं चापि संप्राप्ता सा सरित्प्रवरा तदा ।
रसातलमुपागच्छल्लिद्धयर्थं तस्य कर्मणः ।
भगीरथोऽपि राजर्षिर्गङ्गामादाय यत्नतः ।
पितामहान्भस्मकृतानपश्यद्दीनचेतनः ।
अथ तद्भस्मनां राशिं गङ्गासलिलमुत्तमम् । [15]
प्लावयत्पूतपाप्मानः स्वर्गं प्राप्ता रघूत्तम ।

[(l. 1) T3 वा (for हि).—(l. 3) D9 T3 G1.3 राजा; D14 T1.2 G4 यज्वा (for जह्नुस्). Ś1 स; Dt D6.8 च; G4 [अ]थ (for तु). ❀ Cm1: तस्या इति ।; Cg: तस्या इति । वलेपनं गर्वम् ।, Ct: तस्या अवलेपनं गर्वमित्यर्थः । ❀ —(l. 4) Ś1 G1.3 तज्जलं; D14 T G4 च°; G2 M1-3 सलिलं (for तु जलं). —(l. 5) D9 T2 G1-3 M1 च (for स-). G2 M1 सुनयश् (for ऋषयश्). —(l. 6) Ś1 om. जह्नुं. —(l. 7) G2 M1 Ctp [अ]नु- (for [अ]पि). G4 दुहितृत्वं. —For ins. see below. —(l. 8) D9 M3 महाराजः (for °तेजाः). G2 M1 व्यसृजत्. Ś1 Dt D6.8 प्रभुः (for पुनः). —For ins. see below. —(l. 11) G1.3 विवेश सागरं चापि (for the prior half). —For ins. see below. —(l. 14) Ś1 Dt D6.8 गतचेतनः (Ś1 °नान्); D9 T3 G2 M3 °चेतसः (for दीनचेतनः). —(l. 15) D14 T1.2 G2.4 M1.3 तं; M2 [ए]तद्- (for तद्-). —(l. 16) D4.6 प्लावयेत्. T2 पूतमात्मानो; M3 धूत° (for पूतपाप्मानः). M2 अभ्यर्षिचित्तनस्तेन (for the prior half).]

—After l. 7, M2 ins.:

935* भगीरथोपि राजर्षिस्तुष्टाव द्विजसत्तमम् ।

—After l. 8, G2 M1.3 (*inf. lin. sec. m.*) ins.:

936* विसृज्य गङ्गां जह्नुश्च ज्ञात्वा प्राप्तं भगीरथम् ।
पूजयित्वा मुनिरयं यज्ञवाटमुपागमत् ।

[(l. 1) M3 राजेंद्र ज्ञा*(lacuna) (for जह्नुश्च ज्ञात्वा). —(l. 2) M3 यथान्यायं (for मुनिरयं).]

—After the prior half of l. 13, G1-3 M1 ins.:

937* दिव्यं स्यन्दनमास्थितः ।
दिशं प्रागुत्तरां प्रायात् .

—After 934*, G2 M1 cont.:

938* ततस्तु गङ्गां प्रतिलभ्य राजा
दिलीपसूनुर्गगनाच्च शंकरात् ।
हृष्टोवतार्याशु नृपाच्च जह्नोः
संभावयामास पितामहान्सः ।

Colophon. Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 M4 om. (for M4 cf. v.l. 24; the rest continue the Sarga). —*Kāṇḍa name*: D4 om. —*Sarga name*: D9 गंगावतरणं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 43; D9 46. —After colophon, T3 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M3 श्री.....मः.

४३

स गत्वा सागरं राजा गङ्ग्यानुगतस्तदा ।
प्रविवेश तलं भूमेर्यत्र ते भस्मसात्कृताः ॥ १
भस्मन्यथाप्लुते राम गङ्गायाः सलिलेन वै ।
सर्वलोकप्रभुर्ब्रह्मा राजानमिदमब्रवीत् ॥ २
तारिता नरशार्दूल दिवं याताश्च देववत् ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि सगरस्य महात्मनः ॥ ३
सागरस्य जलं लोके यावत्स्थास्यति पार्थिव ।
सगरस्यात्मजास्तावत्स्वर्गे स्थास्यन्ति देववत् ॥ ४
इयं च दुहिता ज्येष्ठा तव गङ्गा भविष्यति ।
त्वत्कृतेन च नाम्ना वै लोके स्थास्यति विश्रुता ॥ ५

G. I. 45. 39
B. I. 44. 5
L. I. 40. 40

43

☞ Ñ1 missing Sarga 43 (cf. v.l. I. 33. 8). Ñ2 V B D1-2.5.7.10-12 M4 continue the previous sarga.

1 M4 om. 1[a] (cf. v.l. I. 42. 24). —[a]) D9 repeats(ditto.)स. D2 सागरो. Ñ2 B2 D10.12 राम (for राजा). —[b]) V1 B1.3.4 D3.6.8(before corr.).9.11.12 T2 G2.4 M1.3 गंगाया (for गङ्ग्या). B1 अनुगस्; M4 [अ]नुसृतस् (for [अ]नुगतस्). —[d]) Ñ2 V B D10.12 M4 खा(V4 B1 ख्या)तं यत्(B4 तत्; M4 तैः) स(V4 सा)गरात्मजैः. —After 1, Ñ2 V B D10.11.12 M4 ins. :

939* उपानीय ततो गङ्गां रसातलतलं प्रभुः ।
तर्पयामास तान्सर्वान्भस्मभूतान्पितामहान् ।
अथ गङ्गाम्भसा तत्र प्लाविताः सगरात्मजाः ।
दिव्यमूर्तिधरा भूत्वा जग्मुः स्वर्गं मुदा युताः ।

[V2 om. (hapl. ?) l. 1-3. —(l. 1) Ñ2 V2 B2 D10 उपनीय. V4 D10.11.12 गंगा. —(l. 2) M4 सर्वास्तान् (by transp.). D10 om. (hapl.) from the post. half of l. 2 up to 2[a] (cf. Ñ2 variants of 2[a]). B2 D12 M4 भस्मीभूतान् (for भस्म°). Ñ2 पितॄंस्तेन महात्मना (for the post. half). —(l. 3) B4 D11 तेन (for तत्र). D11 M4 पाविताः (for प्लाविताः). —B2 repeats l. 4 before 2[ab] (r.). —(l. 4) V4 -तरा (for -धरा). D11 दिव्यरूपधराः सर्वे (for the prior half). D12 स्वर्गे (for स्वर्गं). V1.2.4 M4 [अ]न्विताः (for युताः).]

2 D10 om. 2[a] (cf. v.l. 1). B2 repeats 2[ab]. —[ab]) M2 [ड]त (for [अ]थ). Ś1 D1.5.12 तेन; D2.3.7.9 देशे; G1.2 तस्मिन् (for राम). Ś1 D12 गांगोदेन नरोत्तम; D1-3.5.7.9 गे(D1 गां)गौघेन(D9 °घैश्च) नरोत्तम; D10 पितॄंस्तेन महात्मना (for [b]). Ñ2 V B (B2 both times) D12 M4 तान्दृष्ट्वा प्लावितान्सर्वान् पितॄंस्तेन(M4 भस्मीभूतान्) महात्मना (M4 °नः); D11 दृष्ट्वा संप्लावितान्सर्वांमिहं(sic)स्तेन महात्मना. —[cd]) D1-3.7.9.11 -गुरुः; Ck as in text (for -प्रभुः). Ñ2 V B D10.12 M4 भगीरथमुवाचेदं ब्रह्मा सुरगणैः सह(V4 °णैस्तदा).

3 [a]) D7 त्वरितास्. D2.3.7.9.11.12 ते नृप(D12 नर)श्रेष्ठ; G2 M1 च महाराज(G2 °जा) (for नरशार्दूल). Ś1 D1.5 तारितानि नृपश्रेष्ठ. —[b]) Ś1 D1.5.12 यातानि; D2.3.7.9 T2 G1.3 M3 याता हि (for याताश्च). Dt देववित् (for देववत्). Ñ2 V B D10.12 M4 त्वया पूर्वं(V3 पूताः)पितामहाः; D11 दिवं जा(या)ताः पितामहाः. —T2 om. (hapl.)3[c]-4. —[c]) V1 B4 D7.9 M4 षष्टिं. —[d]) G4 सागरस्य. —After 3, Ñ2 V B D10.11(followed by 941*).12 M4 ins. :

940* अक्षयः सगरस्यायं नाम्ना ख्यातो महोदधिः ।
व्यक्तं सागर इत्येवं ख्यातिं लोके गमिष्यति ।

[(l. 1) V1 अक्षयं; V4 अन्वयुः (for अक्षयः). B1-3(B2 marg. also) सा(B2 स)गरश्च (for सगरस्य). V4 [अ]स्य (for [अ]यं). B1 नन्वाख्यानो (for नाम्ना°). M4 भविष्यति(for महोदधिः). —(l. 2) D11 व्यक्तिः; M4 राजन् (for व्यक्तं). V4 [ए]ष; B4 D10 M4 [ए]व (for [ए]वं). V1 लोकख्यातिं; V4 D10 ख्यातं(D10 °तो) लोके; B4 ख्यातिर्लोके (for ख्यातिं लोके).]

4 T2 om. 4 (cf. v.l. 3). —[ab]) D12 सगरस्य. Ś1 D1.2.5.7.9.11.12 यावल्लोके (by transp.); D2 तावल्लोके(for लोके यावत्). D5 पार्थिवः; D9 राघव (for पार्थिव). —M3 reads 4[cd] *inf. lin.* —[c]) D9 सागरस्य. Dt D4.6.8 सर्वे (for तावत्). —[d]) Ś1 D5.12 लोके; Dt D4.6.8 Ct दिवि (for स्वर्गे). G2 देववित्; Ck °वत् (as in text). —For 4, Ñ2 V B D10.12 M4 subst., while D11 ins. after 940* :

941* यावच्च सागरो लोके स्थितोऽयमिह शाश्वतः ।
सगरः सहितः पुत्रैस्तावत्स्वर्गे निवत्स्यति ।

[(l. 1) D11 यातश् (for यावच्). M4 भवति (for ऽयमिह). V1 स सुतः (for शाश्वतः). —(l. 2) B1.4 सहितैः (for सहितः). V4 पूर्वैस् (for पुत्रैस्). D11 धर्मात्मा सगरो राजा (for the prior half). B2 वि° (for निवत्स्यति).]
—After 4, Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 ins. :

942* दिव्यमाल्याम्बरधरा दिव्यगन्धानुलेपनाः ।
दिव्यरूपधराश्चैव भविष्यन्ति गुणान्विताः ।

[(l. 1) Ś1 -भृता; D5.12 -भृता (for -धरा). —(l. 2) D11 सर्वे (for चैव). D2.3.12 भविष्यति. D1 गणान्विताः.]

5 [a]) Ś1 तु; D2 T2 हि; Cg as in text (for च). T2 महिता (for दुहिता). Ñ2 V B D10.12 M4 राजंस्; D9.11 G2.4 श्रेष्ठा (for ज्येष्ठा). —[c]) Ś1 D1.5.12 तु; Dt D6.8 G1.3 M3 [अ]थ; D2 Cm च (for वै). D11 तत्कृते तव नाम्नाह (sic). —[d]) Ś1 (marg. as in text) D1.2.5.9.12 लोक (D2.9 °के)धात्रीति(D1 °तु) (for लोके स्थास्यति). D3.7

G. I. 45. 40
B. I. 44. 6
L. I. 40. 40

गङ्गा त्रिपथगा नाम दिव्या भागीरथीति च ।
त्रीन्पथो भावयन्तीति ततस्त्रिपथगा स्मृता ॥ ६

पितामहानां सर्वेषां त्वमत्र मनुजाधिप ।
कुरुष्व सलिलं राजन्प्रतिज्ञामपवर्जय ॥ ७

पूर्वकेण हि ते राजंस्तेनातियशसा तदा ।
धर्मिणां प्रवरेणाथ नैष प्राप्तो मनोरथः ॥ ८

तथैवांशुमता तात लोकेऽप्रतिमतेजसा ।
गङ्गां प्रार्थयता नेतुं प्रतिज्ञा नापवर्जिता ॥ ९

लोकधात्री भविष्यति; D11 लोके ख्यातिं गमिष्यति.—For 5cd, Ñ2 V B D10.13 M4 subst.:

943* भागीरथीति विख्याता त्रिषु लोकेषु भूपते ।

[V1 गीयते; V2 भूतले; V4 B1.2 विश्रुता (for भूपते).]

6 a) Ś1 D1–3.5.7.9.11.13 गंगेति प्रथितं(D7 °थमं) (for गङ्गा त्रिपथगा). D3.7 राम; D14 T1.2 G4 राजन् (for नाम). Ñ2 V B D10.13 M4 गंगेति गमनाद्भूमेः (B3 marg. also °द्राम; M4 °द्भूमौ); G2 गंगा या त्रिपथा नाम. —b) Ś1 D5.11.13 तथा; Ñ2 V B D10.13 M4 ख्याता; D1–3.7.9 दिव्यं (for दिव्या). M4 om. च (submetric). —G2 om. 6cd. —c) D4 M1 त्रिपथो. G4 पावयंती; Cm भाव° (as in text). —d) Dt D8 T3 तस्मात्; D6 तत्र; Cm as in text (for ततस्). —For 6cd, Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 M4 subst.:

944* भविष्यति सरिच्छ्रेष्ठा लोके त्रिपथगेति च ।
त्रिपथगेति नामास्यास्त्रिमार्गगमनादिदम् । —

[Ś1 D1–3.5.7.9.13 om. l. 1. —(l. 1) V1 M4 त्रिलोकपथगेति च (for the post. half). B4 om. (hapl.) from च up to ति in l. 2. —M4 om. (hapl.) from l. 2 up to l. 6 of 945*. —(l. 2) D3.7 त्रिमार्गगा (for त्रिपथगा). Ś1 B1 D1.5.13 त्रिपथेति च नामास्यास् (D1 °ख्यास्); D9 त्रिपथगेति च नाम स्यात् (hypermetric) (for the prior half). Ś1 श्रुतं; V1.4 इयं; V2 इतः; V3 अभूत्; D1.11.13 स्मृतं; D2.3.7 श्रुतं; D9 स्मृता; D10 अपि (for इदम्). B1 त्रिमार्गगमनादिकं; D5 त्रिनामागमनात्स्मृतं (for the post. half).]

Then cont.:

945* त्रीन्लोकान्पावयन्त्या वै सुरर्षिभिरुदाहृतम् । —
दिवि तारयते देवान्नागांस्तारयतेऽप्यधः ।
भुवि तारयते मर्त्यांस्तेन त्रिपथगा स्मृता ।
द्वितीयं चापि गङ्गेति गां गताया विशांपते । —
भागीरथीति चाप्येतत्तृतीयं नाम सुव्रत । — [5]
भविष्यति च स्वत्प्रीत्या मत्प्रीत्या च विचक्षण । —
यावच्च भुवि गङ्गेयं भविष्यति महानदी । —
तावत्तवाक्षया कीर्तिर्लोकेषु विचरिष्यति । —

[M4 om. l. 1–6 (cf. v.l. 6 [944*]). —(l. 1) V1–3 B2.4 D7 प्लावयंत्या; V4 B1 भा(B1 ता)रयंत्या; D2 पावयित्वा; D11 प्लावयत्या (for पावयन्त्या). V1.4 D9 उदाहृता. Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.9–13 om. l. 2 and 3. —(l. 4) B1 द्वितीयां. V3 [अ]ति (sic) (for [अ]पि). Ś1 V2 D1.5 गां गतायां; D2 गंगायाश्च (for गां गताया). —(l. 5) D11 भगीरथीति. Ś1 D5 [ए]व; V1 D13 [ए]नं; D1 [ए]नं; D7.9.11 [अ]न्यत् (for [ए]तत्). D13 भागीरथैति वाप्येतत् (for the prior half). Ñ2 B3 D10.13 चापि; V4 राम; D9 वापि (for नाम). Ś1 D1.3.5.9 सुप्रभं; B4 सुव्रते; D2 सुप्रभ; D7 सत्तमं; D10 सुव्रतं (for सुव्रत). —D13 om. l. 6. —(l. 6) D5 तु (for first च). D2 तत्प्रीत्या. Ñ2 V1 B (B1 marg. also as above) D10 त्व(B4 त)त्प्रीत्या च भविष्यति (for the prior half). D11 lacuna for मत्प्रीत्या. V1 °क्षणां; V3 B4 °क्षणः; D9 °क्षणाः (for विचक्षण). V2 त्वत्प्रीत्या चापि मत्प्रीत्या भविष्यति विचक्षण. —Ś1 D1–3.5.7.9.13 om. l. 7 and 8. —(l. 7) B4 तु (for च). B4 [इ]ति (for [इ]यं). —(l. 8) V4 B2 प्रचरिष्यति. D11 सर्वलोकं भविष्यति (for the post. half).]

M4 further cont.:

946* यावच्च कीर्तिरतुला तवेयं प्रभविष्यति ।
तावत्पुण्यकृतां लोके तव वासो भविष्यति ।
महत्कृतं त्वया पुण्यं गङ्गामा(न)यता दिवः ।
इयं लोके नृपश्रेष्ठ प्रतिज्ञा चापवर्जिता ।

7 b) G1.3 M4 [अ]च (for [अ]त्र). V3 D1 °पः; B2 वसुधाधिप (for मनुजाधिप). —D13 om. (hapl.) 7d and 8a. —d) D3 lacuna for प्रतिज्ञाम्. Ś1 B1 D2.5.7.9.11.13 परिपालय; V1.2 M4 °वर्जयन्; B2(before corr. as in text).4 (as in text also) D1.3 प्रतिपालय; T2.3 °मार्जय; M3 अनुव°; Cm.g.k.t as in text (for अपवर्जय).

8 D13 om. 8a (cf. v.l. 7). —a) Ś1 D5.13 पूर्वं केन; Ñ2 V B D1–3.7.9–11 पूर्वजेन; Cm.g.k.t as in text (for पूर्वकेण). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9.10.13 G1.3 M3 [अ]पि (for हि). V2 °तसं; G3 राजन्स (for ते राजंस्). —b) D1 केन; D5 स्वेन (for तेन). V4 [अ]भि-; D2.3.11 [अ]पि (for [अ]ति-). Ñ2 V1.3.4 B2–4 D10.12.13 सता; B1 यथा; D1.5 सदा; D4 T3 तथा (for तदा). V2 तेनापि सगरेण च; M3 सगरेण महात्मना; M4 तेनातिशयकर्मणा. —c) D5 धर्मेण (for धर्मिणां). Ś1 Ñ2 V1.2.4 B D1–3.5.7.9–14 T1.2 M4 [अ]पि; V3 [आ]दौ (for [अ]थ). —d) V3 [ए]वं; D9 T3 [ए]व (for [ए]ष). B4 D6 प्राप्तौ (sic). T3 प्राप्ता मनोरथाः.

9 a) V4 तव; G4 तदा; Cg as in text (for तथा). D14 [अं]शुमतो. Dt D4.6.8 T3 G1–3 M1–3 वत्स; D3.7.9 वीर (for तात). —b) V3 प्रथिततेजसा. —B4 om. (hapl.) 9c–11b. D7 om. (hapl.) 9c–10b. Ś1 om. 9cd. —cd) D3.4.6.11.14 गंगा. D11 T3 प्रार्थयतां (for °यता). D1.3.9.11 वीर; D8 भूमौ; D5.12 तात (for नेतुं). Ñ2 V1.3.4 B1–3 D10.13 गंगां प्रार्थयमानेन; V2 गंगां प्रथयमानेन; Ct as in

राजर्षिणा गुणवता महर्षिसमतेजसा ।
मत्तुल्यतपसा चैव क्षत्रधर्मस्थितेन च ॥ १०
दिलीपेन महाभाग तव पित्रातितेजसा ।
पुनर्न शङ्किता नेतुं गङ्गां प्रार्थयतानघ ॥ ११
सा त्वया समतिक्रान्ता प्रतिज्ञा पुरुषर्षभ ।
प्राप्तोऽसि परमं लोके यशः परमसंमतम् ॥ १२
यच्च गङ्गावतरणं त्वया कृतमरिंदम ।
अनेन च भवान्प्राप्तो धर्मस्यायतनं महत् ॥ १३
प्लावयस्व त्वमात्मानं नरोत्तम सदोचिते ।
सलिले पुरुषव्याघ्र शुचिः पुण्यफलो भव ॥ १४
पितामहानां सर्वेषां कुरुष्व सलिलक्रियाम् ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि स्वं लोकं गम्यतां नृप ॥ १५
इत्येवमुक्त्वा देवेशः सर्वलोकपितामहः ।
यथागतं तथागच्छद्देवलोकं महायशाः ॥ १६

G. 1. 45. 53
B. 1. 44. 16
L. 1. 40. 54

text. —[d]) T2.3 नाप(T3 °व)मार्जिता; G2 M1 नैव साधिता; Cg as in text (for नापवर्जिता). Ñ2 V1.3.4 B1–3 D1–3.7.9.11.13 न(D13 om. [hapl.]) प्राप्तः(V3 °सं) काम एष(V1 B1.3 D2.3.9.11 °व) हि; V2 प्राप्ता कामयता न हि; D5.12 प्राप्तकामः समंजसा; Ct as in text.

10 B4 om. 10; D7 om. 10[ab] (for both cf. v.l. 9). —[a]) Ś1 Ñ2 V B1–3 D5.10.13 T3 G3 M3 राजर्षीणां; Cg °र्षिणा (as in text). Ś1 D5 गुणवतां; Ñ2 V B1–3 D10.13 पुराणानां (for गुणवता). —[b]) Ñ2 V1.3.4 B1–3 D10.13 -तेजसां. Ś1 महर्षिप्रमितौजसां; D1–3.5.9.11.12 महर्षिप्रतिमौजसा(D5 °सं [sic]); Ck as in text (for [b]). —D14 reads 10[c]–11[b] in marg. —[c]) Ś1 Ñ2 V1.3 B2.3 D1–3.5.7.9.12.13 अतुल्य-; V2 अतुला (sic); V4 अनल्प-; B1 अतुलां (sic); D11 सुतप्त-; Ck.t as in text (for मत्तुल्य-). D1.2.9.12.13 वा (for च). Ś1 Ñ2 V1–3 B1–3 D3.5.7.11.13 M4 [अ]पि (for [ए]व). D10 अतुल्यतेजसा चापि; G2 तपसा मम तुल्येन. —[d]) V1 क्षात्रधर्म-; D14 क्षत्रधर्मे; Ck as in text (for क्षत्रधर्म-). V2 -स्तेन (for -स्थितेन). D3.7 हि; D11.12 वा (for च).

11 B4 om. 11[ab] (cf. v.l. 9). D14 reads 11[ab] in marg. (cf. v.l. 10). —[a]) V1 M3 महाराज (for महाभाग). —[b]) D1 [अ]मितौजसा; D2.3.7.11 महौजसा; G3 [आ]दितेजसा (for [अ]तितेजसा). —[c]) Ś1 Dt D3.5.6.8.14 G4 M4 शकिता; Ñ2 V1.4 B1.2.4 D1.10 शकितं; V3 B3 शंकितं; D13 शोचितं; G1.3 शक्या वै; M3 शक्यते; Ckp शाकिता (for शङ्किता). Ś1 गंगा; Ñ2 V1.3.4 B D2.5.10.12.13 तेन; D1.3.7 येन (for नेतुं). V2 पुनर्न गांगं तातेन; D11 पुनर्न शक्यां चान्येन. ❀ Ck: कश्चित्शाकितेति मृषोक्तिव्याख्याने प्रायश्चित्तं । ❀ —[d]) Ś1 तेन; V1.3 Dt D3.5.7.11.12.14 T3 M1 गंगा (for गङ्गां). V4 B4 प्रार्थयते; B1 प्रार्थनया (for प्रार्थयता). ❀ Cm: गङ्गामानेतुं न शङ्किता ।; Cg.k.t: सा पुनर्नेतुं न श(Ct श)किता । ❀

12 [a]) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 समनुप्राप्ता; M4 Ck समनुक्रांता; Cm.g.t as in text (for समतिक्रान्ता). —[b]) M4 सांप्रतं (for प्रतिज्ञा). D11 भरतर्षभ. —[c]) V2 प्राप्तं च; D9 (before corr.) प्राप्नोति; D11 M4 प्राप्नोसि (for प्राप्तोऽसि). M3 [अ]नुपमं (for परमं). —[d]) D14 यक्षः (sic) (for यशः). Ś1 त्रिदशसंहितं; Ñ2 V B D5.10–13 त्रिदश(B4 lacuna)संमतं; D1 त्रिदशसत्तमः; D2.7 G1.3 त्रिदशनमितं; D3 त्रिदशसमांत (corrupt); Ct परमसंमतं (as in text).

13 [a]) Dt D5.8.13 तच्च; D12 तस्य; Cm.g as in text (for यच्च). V4 गंगावतरणं कृत्वा (hypermetric). —[c]) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–12 M4 महत्प्राप्तं(D11 °प्ता; M4 °प्तो); D13 सह प्राप्तं (for भवान्प्राप्तो). —[d]) Cg [आ]यतनं (as in text). M4 भवान् (for महत्). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 धर्मस्थानं(Ś1 D13 °ने) स्वयानघ(D12 °घः); Cm.t as in text (for [d]).

14 [a]) Ñ2 V1–3 B(B2 marg. as in text also) D10.11.13 पावयस्व; G1.3 प्लावयन्स; Cm.g.t as in text (for प्लावयस्व). Ś1 D5.12 प्लावय त्वं स्वमात्मानं; V4 पावय सुतमात्मानं (sic). ❀ Ck: परा प्लावयति स्मेत्यादिरूपसंहारेण वादः । ❀ —[b]) Ñ2 V1.2.4 B D1.2.10.11 M4 सुरोत्तम; D3 नरोत्तमं (for नरोत्तम). Ś1 D5.12 मयोदिते; V1 D1–3.7 स(D2 प)दोदिते; V2 सुरक्षिते; V4 सदोचितं; B3 (marg. as in text) स्पदोचिते; T3 नरोचिते; M4 सुरोदिते; Cm.g.k.t as in text (for सदोचिते). —[c]) Ś1 Ñ2 V B1–3 Dt D1.4–6.8–13 G1.3 M3.4 -श्रेष्ठ (for -व्याघ्र). —[d]) Ñ2 B3 D10.13 पुण्यफलाय च; V2 पुण्यतमो भव; V4 B2 पुण्यफलोद्भवः(B2 °वे); D2 °भवेत्; D7 °फलोदयः (for पुण्यफलो भव). ❀ Ck: पुण्यफलमिति मत्वर्थी योऽजन्तः । ❀

15 [a]) Ś1 Ñ2 V2–4 B D1–3.5.7.10–13 M4 सलिलं (for सर्वेषां). —[b]) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 च(D11 त्वं; D12 *) यथासुखं(B1 °क्रमं [m. °सुखं]; B3 °सुतं; B4 °स्वयं) (for सलिलक्रियाम्). —[d]) T3 स्वर्; Ck.t as in text (for स्वं). Cg.k.t गम्यतां (as in text). Ś1 D1–3.5.7.11.13 स्वगृहं गम्यतामिति; Ñ2 V B D10.13 स्व(V4 द्यु)लोकं नर(V3 मुनि)पुंगव; D9 स्वर्गलोकं च गम्यतां.

16 [ab]) Ś1 D5.12 लोकेशः (for देवेशः). Ñ2 V B D10.13 इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा भगीरथमरिंदमं(B1 D13 °मः). —[cd]) ❀ Ct: यथा आगतमितिच्छेदः । ❀ Ś1 D5.12 जगामाथ; D1–3.7.11 जगामाशु; T2.3 G4 यथागच्छद्; G3 M1 तदागच्छद्; Cg as in text (for तथागच्छद्). D1–3.7.11 ब्रह्मलोकं. Ś1 D5 ब्रह्मलोके(D5 °कं) पितामहः; D12 ब्रह्मा लोकपितामहः (for [d]). Ñ2 V B D10.13 जगाम सहितो देवैर्ब्रह्मलोकमनामयं; M4 जगामाशु *तो ब्रह्मा लोकं पुण्यं महायशाः.

G. 1. 45. 54
B. 1. 44. 17
L. 1. 40. 54

भगीरथोऽपि राजर्षिः कृत्वा सलिलमुत्तमम् ।
यथाक्रमं यथान्यायं सागराणां महायशाः ।
कृतोदकः शुची राजा स्वपुरं प्रविवेश ह ॥ १७
समृद्धार्थो नरश्रेष्ठ स्वराज्यं प्रशशास ह ।
प्रमुमोद च लोकस्तं नृपमासाद्य राघव ।
नष्टशोकः समृद्धार्थो बभूव विगतज्वरः ॥ १८
एष ते राम गङ्गाया विस्तरोऽभिहितो मया ।
स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते संध्याकालोऽतिवर्तते ॥ १९
धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं पुत्र्यमथापि च ।
इदमाख्यानमाख्यातं गङ्गावतरणं मया ॥ २०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रयश्चत्वारिंशः सर्गः ॥४३॥

---

17 ^{a}) Dt $D_{4.6.8.11}$ T_3 तु(for ऽपि). —^{b}) $\tilde{N}_3$ V B $D_{10.13}$ कृत्वा तेषां जलक्रियां; G_3 M_1 स्नात्वा गांगेमलेंभसि. —After 17^{ab}, B_3 ins. :

947* कृतकृत्यं तथात्मानं मेने स परमद्युतिः ।

—^{c}) Cg यथाक्रमं (as in text). M_4 जगामाशु (for यथान्यायं). T_3 यथाश्रमं यथान्याय्यं; Ct as in text (for ^{c}). —^{d}) $\acute{S}_1$ $D_{1.2.5}$ रघूत्तम; $D_{3.7}$ रघूद्वह (for महायशाः). D_{11} सर्वेषां चैव सत्तम; D_{12} राघवाणां रघूत्तम; M_4 स्वपुरं रघुनंदन. —^{e}) Cv.r.m.g.t कृतोदकः (as in text). D_{11} ततो (for शुची). —B_3 reads from 17^{f} up to 18^{b} in marg. —^{f}) D_3 °गृहं (for स्वपुरं). T_3 G_3 हा (for ह). —For 17^{cdef}, $\tilde{N}_3$ V B $D_{10.13}$ subst. :

948* पितामहानां सर्वेषामयोध्यां पुनरागमत् ।

18 B_3 reads 18^{ab} in marg. (cf. v.l. 17). —^{a}) V_4 प्रभूतार्थो. D_{14} $T_{1.2}$ G_4 रघुश्रेष्ठ (for नर°). V_1 समृद्धा* **श्रेष्ठ. —^{b}) D_{14} M_3 स° (for स्वराज्यं). Cg प्रशशास ह (as in text). $\acute{S}_1$ $\tilde{N}_3$ V B $D_{1-2.5.7.10-13}$ राज्यं चानुविवेश ह. —^{c}) D_3 प्रमोदं चाप (for प्रमुमोद च). —^{d}) V_4 D_{12} राघवं; D_4 राघवः (sic) (for राघव). —$\tilde{N}_3$ V B $D_{10.13}$ om. 18^{ef}. —^{e}) D_3 नष्टः लोकः (sic). D_6 समहार्थो; D_{11} समिद्धार्थो (for समृद्धार्थो).

19 ^{a}) $\tilde{N}_3$ V B $D_{10.13}$ इति; Cm.g.k.t as in text (for एष). —^{b}) $D_{5.8}$(before corr.) विस्तारो; D_{11} प्रविस्तारो (hypermetric) (for विस्तरो). —^{c}) $\acute{S}_1$ $D_{1.5}$ M_4 [s]मिव°; D_{12} [s]पि व°; G_3 निव°; G_3 हि व° (for ऽतिवर्तते). $\tilde{N}_3$ $V_{1.2.4}$ B $D_{10.13}$ संध्याकाल(V_4 B_4 °ले) ऽपस्थितः; V_3 संध्याकालमुपागतं; Cg as in text (for ^{c}).

20 ^{a}) B_4 स्वर्ग्यं (for धन्यं). —^{b}) B_4 धन्यं (for स्वर्ग्यं). Dt $D_{4.8}$ T_3 पुत्र्यं स्वर्ग्यम् (by transp.). $\tilde{N}_3$ V B $D_{10.13}$ पावनमेव; $D_{1.3.7.11}$ M_3 पुण्यं(M_3 °त्र्यं) तथैव; D_9 G_{1-3} M_1 पौत्र(D_9 पैत्र्य; G_3 M_1 पौत्र्य)मथापि (for पुत्र्यमथापि). $\acute{S}_1$ $D_{3.13}$ पुण्यं स्वर्ग्यं तथैव च; D_2 स्वर्गं पुण्यं तथैव च; D_6 पुत्रं स्वर्ग्यमथापि च; D_{13} $T_{1.3}$ G_4 पौत्र्यं (G_4 °त्रं) स्वर्ग्यं(T_3 °र्गं)मतीव च; M_3 पित्र्यं स्वर्ग्यमथापि वा; M_4 पुत्रियं स्वर्ग्यमेव च. —After 20^{ab}, Dt $D_{4.6.8.9.14}$ S (except M_4) ins.; $\acute{S}_1$ (marg.) ins. after 20 :

949* यः श्रावयति विप्रेषु क्षत्रियेष्वितरेषु च ।
प्रीयन्ते पितरस्तस्य प्रीयन्ते दैवतानि च ।

[(l. 2) G_4 श्रूयंते (for first प्रीयन्ते).]

—^{c}) Dt $D_{6.8}$ आयुष्यं; $D_{4.9.14}$ S अव्यग्रो(M_4 °ग्रं) (for आख्यातं). —^{d}) $\acute{S}_1$ Dt $D_{4-6.8.9.11.12.14}$ S शुभं; $D_{1.3}$ गुरुः D_2 गुरुं; D_7 गुरुः (for मया). —After 20, $\acute{S}_1$ (followed by 949*) Dt $D_{4.6.8.9.14}$ S (except M_4) ins. :

950* यः शृणोति च काकुत्स्थ सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।
सर्वे पापाः प्रणश्यन्ति आयुः कीर्तिश्च वर्धते ।

[(l. 1) $\acute{S}_1$ om. (submetric); M_3 स (for च). —(l. 2) Note hiatus between the two halves. D_4 T_3 M_3 सर्वपापानि नश्यंति (for the prior half). G_{1-3} M_1 (to avoid hiatus) आयुः (for आयुः). G_3 वर्तते (for वर्धते).]

$\acute{S}_1$ cont.; while $D_{5.11-13}$ ins. after 20 :

951* भागीरथीति विदिता भुवनत्रयेऽस्मिन् ।
पीयूषनिर्मलजलप्रचलत्तरंगा ।
प्रक्षालिताखिलजगत्कलुषा धरण्याम् ।
स्वैरं हि खेलति विहंगमशब्दरम्या ।

[(l. 2) D_{11} om. जल. —(l. 3) $\acute{S}_1$ प्रज्वालिता- (for प्रक्षालिता-).]

Colophon —*Kāṇḍa name* : $\tilde{N}_3$ V_4 $D_{4.9}$ om. V_{1-3} B आदि°; $D_{1.3}$ अयोध्या°. —*Sarga name* : $\acute{S}_1$ $\tilde{N}_3$ V B $D_{1-3.5.7.9-13}$ गंगावतरणं($D_{1.2.5.13}$ °णो). —*Sarga no.* (figures, words or both): $\acute{S}_1$ $V_{1.4}$ $B_{1.4}$ $D_{3.5.11.13}$ om. $\tilde{N}_3$ B_3 D_{10} 45; V_3 D_9 47; V_3 44; B_3 46; Dt $D_{4.6.8.14}$ S(except M_4) 44; $D_{1.2.7}$ 35. D_{12} इत्यार्षे—पूर्णे—काण्डे—वतरणं. —After colophon, T_3 $G_{1.3}$ conclude with श्रीरामाय नमः; G_3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M_3 श्री.....नमः.

४४

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः ।
विस्मयं परमं गत्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १
अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन्कथितं परमं त्वया ।
गङ्गावतरणं पुण्यं सागरस्य च पूरणम् ॥ २
तस्य सा शर्वरी सर्वा सह सौमित्रिणा तदा ।
जगाम चिन्तयानस्य विश्वामित्रकथां शुभाम् ॥ ३
ततः प्रभाते विमले विश्वामित्रं महामुनिम् ।
उवाच राघवो वाक्यं कृताह्निकमरिंदमः ॥ ४
गता भगवती रात्रिः श्रोतव्यं परमं श्रुतम् ।
क्षणभूतेव सा रात्रिः संवृत्तेयं महातपः ।
इमां चिन्तयतः सर्वां निखिलेन कथां तव ॥ ५
तराम सरितां श्रेष्ठां पुण्यां त्रिपथगां नदीम् ।
नौरेषा हि सुखास्तीर्णा ऋषीणां पुण्यकर्मणाम् ।
भगवन्तमिह प्राप्तं ज्ञात्वा त्वरितमागता ॥ ६

G. I. 46. 7
B. I. 45. 7
L. I. 41. 7

44

☞ Ñ1 missing Sarga 44 (cf. v.l. I.33.8).

1 ^{b}) Dt राघवं (sic). Ñ2 V B D10.12 रामो दशरथात्मजः. —^{c}) V2 मत्वा (for गत्वा). —^{d}) Ñ2 V B D10.12 प्रोवाचेदं वचस्तदा.

2 M4 om. 2^{ab}. —^{a}) V2 इत्य°; D10 इत्यु° (for अत्यद्भुतम्). Ñ2 V B D10.12 उपाख्यानं (for इदं ब्रह्मन्). —M2 reads from 2^{b} up to the prior half of 952* *inf. lin. sec. m.* —^{b}) D1 परमं कथितं (by transp.). D2 मया (sic) (for त्वया). Ñ2 V B D10.12 त्वयाख्यातं महामुने. —Ś1 om. 2^{cd}. —^{c}) D2 [अ]वतारणं. —^{d}) Dt D4.6.8.14 T1.2 G2.4 M1 [अ]पि; D2 प्र- (for च). —After 2, Ś1 (om. 2^{cd} and 5^{cd}) Ñ2 V B Dt D1–2.5–12 G1–3 M1.3.4 read 5^{cdef}, D4 T2 ins.; while G2 M1.2 ins. after 5 :

952* संतुष्टं मे(M2 नौ) मनो ब्रह्मन्विसृज्य विरराम ह ।

3 D2 om. (hapl.) 3 (cf. D1 variant for 3 ^{a}). —^{a}) Ś1 B1.2 (before corr. as in text) D1.2.5.7.9.11.12 ततः; Cg.k as in text (for तस्य). Ñ2 V B D10.12 M4 रजनी (for शर्वरी). Ñ2 V1.2.4 B D10.12 पुण्या; V2 पूर्णा; D1.2.7.9.11 क्षीणा; M4 कृत्स्ना (for सर्वा). —^{b}) Dt D2.6 मम; D4(before corr. as in text) पूर्णा (for सह). D2 illeg. for सौमित्रिणा. V4 गता; B2 मुदा; Dt D4.6.8 T2 सह; D12 G4 तथा (for तदा). G1.2 transp. सह and तदा. —^{d}) ❀ Ct : विश्वामित्रेति संबोधनम् । ❀ —For 3^{cd}, Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.7.10–12 subst. :

953* गता चिन्तयतस्तस्य विश्वामित्रस्य तां कथाम् ।
[D12 चैव (for तस्य).]

4 ^{a}) D2 प्रभावेति (sic) (for प्रभाते). —^{b}) Dt D2.8 प्रबोधनं (for महामुनिम्). —^{c}) Ñ2 V B D10.12 रामः सत्कृत्य (for राघवो वाक्यं). —^{d}) V1 कृत्वा° (for कृताह्निकम्). Ñ2 V1.2.4 B1.2.4 D10.12 इदं वचः; D2 M4 अरिंदम. Ś2 D1–2.5.7.11.12 कृतपूर्वा(D11 °पौर्वा)ह्निकक्रियः(D2.7.12 °याः; D11 °या); V2 कृतांजलिरिदं वचः. —After 4, D7 reads 6^{cd}.

5 M2 reads ^{ab} after ^{ef}. —^{a}) M4 नीता (for गता). B1 D11 T2 G4 M3 रात्री; Cm रात्रिः (as in text). —^{b}) Dt D2.8 परमाद्भुतं; D1 (gloss)...ज्ञानवती न वृथा स्वप्नादिना, यस्माद्यत्परमं श्रोतव्यं तच्छ्रुतमतो रात्रिर्भगवती गता; D11 °शुभं; G2 M1 अखिलं° (for परमं श्रुतम्). ❀ Cv : क्षणभूतेवेत्यादेः श्लोकस्य स्थानं गता भगवती रात्रिरित्यस्यार्धस्यानन्तरं पूर्वत्र तु लेखकप्रमादकृतम् ।; Cg : क्षणभूतेव नौ रात्रिरिति श्लोको गता भगवतीत्यर्धात्परमनुसन्धेयः । ❀ —Ś1 (om. 2^{cd} and 5^{cd}) Ñ2 V B Dt D1–2.5–12 G1–3 M1.3(*inf. lin. sec. m.*).4 read 5^{cdef} after 2. —^{c}) Cv.g.t क्षणभूतेव (as in text). D4.8.14 T1.3 G1.3 M3 Cg नौ; G2.4 M1.2 नो (for सा). T2 क्षणभूते कथरात्रीः (sic). —^{d}) G4 प्रवृत्तेयं. Dt D2.8 परंतप; T2 G2 M1.3 महातपाः. —For 5^{cd}, Ñ2 V B D10.12 subst. :

954* इयं नो रजनी पुण्या गुणभूता भविष्यति ।;
[V2 पूर्णा (for पुण्या). B1 फल- (for गुण-).]

while D1–2.5.7.9.11.12 M4 subst. :

955* क्षणभूता हि रात्रिर्मे वृत्तेयं सुमहाव्रत ।

[D2 illeg. from भू up to त्रि. M4 च मे रात्रिर् (for हि रात्रिर्मे). D11 गतेयं (for वृत्तेयं). D2 संवृत्तेयं महत्तया (for the post. half).]

—^{e}) Ñ2 V1–3 B1.2.4 चिंतयतामेव; B3 चिंतयता देव; D10 एवं तपतामेव; D12 °तां चैव; M2 जंदय° (sic); M3 °तो नित्यं. V4 यां चिंतयामेव (sic) कथां. —^{f}) D2 मम (for तव). Ñ2 V B D10.12 कथां(V4 सदा) पापभयापहां. —After 5, G2 M1.2 ins. 952*.

6 ^{a}) D2 भगवन् ; D5.11.14 तं रामः; D7 स रामः; D9 M4 तां रामः; Cm.g as in text; Ck तराम: (for तराम). D2 श्रेष्ठा. Ñ2 V B D1.10.12 संत(V4 स च)रामः सरिच्छ्रेष्ठां. —^{b}) Ñ2 marg.; D2 गंगा; G2 M1.2 गंगां (for पुण्यां). Ś1 V2 D2.11 °गामिनीं(D2 °नी); B2 त्रिदशः; D1.5.12 °गामिमां (for त्रिपथगां नदीम्). —D7 reads 6^{cd} after 4. —^{c}) D2

G. 1.46.8
B. 1.45.8
L. 1.41.8

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः ।
संतारं कारयामास सर्षिसंघः सराघवः ॥ ७
उत्तरं तीरमासाद्य संपूज्यर्षिगणं ततः ।
गङ्गाकूले निविष्टास्ते विशालां ददृशुः पुरीम् ॥ ८
ततो मुनिवरस्तूर्णं जगाम सहराघवः ।
विशालां नगरीं रम्यां दिव्यां स्वर्गोपमां तदा ॥ ९
अथ रामो महाप्राज्ञो विश्वामित्रं महामुनिम् ।
पप्रच्छ प्राञ्जलिर्भूत्वा विशालामुत्तमां पुरीम् ॥ १०
कतरो राजवंशोऽयं विशालायां महामुने ।
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते परं कौतूहलं हि मे ॥ ११
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामस्य मुनिपुंगवः ।
आख्यातुं तत्समारेभे विशालस्य पुरातनम् ॥ १२
श्रूयतां राम शक्रस्य कथां कथयतः शुभाम् ।
अस्मिन्देशे हि यद्वृत्तं शृणु तत्त्वेन राघव ॥ १३

om. (submetric); $D_{3.7.11}$ च (for हि). $D_{1-3.5.7.11.12}$ सुविस्तीर्णा. $Ś_1$ कथा श्रुता सुविस्तीर्णा. —^{d}) $Ś_1$ $D_{1-3.5.7.11.12}$ मुनीनां; Cv.r.m.g.k as in text (for ऋषीणां). D_1 पूर्वं°; D_{11} भावितात्मनां (for पुण्यकर्मणाम्). —^{e}) D_{11} अनु°; D_{12} °प्राप्ता (for इह प्राप्तं). —^{f}) D_9 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). Cm.k.t त्वरितमागता (as in text). $D_{1-3.7}$ त्वां तारयितुमागता; D_{11} संतारयितुमापगां. —For 6^{cdef}, $Ñ_2$ V B $D_{10.13}$ subst.:

956* दृढेयं नौः सुविस्तीर्णा संतारयितुमापगाम् ।
भवन्तमिह संप्राप्ता दृष्ट्वेति मतिर्मम ।

[(l. 1) V_4 तृचेयं (sic) (for दृढेयं). B_2 आगता. The post. half=6^f in D_{11}.—B_1 om. l. 2.—(l. 2) V_1 अपि (for इह). V_4 $B_{2.4}$ D_{13} संप्राप्तं. V_4 [ए]मिर् (for [इ]ति).]

7 ^{a}) Cm.g तस्य (as in text). $Ñ_2$ V B_{2-4} $D_{10.13}$ इत्येतद् (for तस्य तद्): B_1 इत्येतत्तद्वचः श्रुत्वा. —^{b}) $Ś_1$ $D_{1-3.5.7.11.13}$ महानृषिः(D5 °मुनिः). $Ñ_2$ V B $D_{10.13}$ रामस्याक्लिष्टकर्मणः. —^{c}) $D_{2.3.7.12}$ कथ(D_{12} तार)यामास; Cg.k.t कारयामास (as in text). D_5 स नावं प्रेषयामास; Cv.r.m as in text (for ^{c}). —^{d}) $D_{1.5}$ ऋषि- (for सर्षि-). $Ñ_2$ V B $D_{10.13}$ G_2 M_1 विश्वामित्रो(G_2 M_1 मुनिसंघैर्) महामुनिः; Dt $D_{6.8}$ सर्षिसंघस्य कौशिकः; D_{11} ऋषिसंघस्य राघवः; Cg as in text (for ^{d}).

8 D_5 om. (hapl.) 8–9^b. —^{a}) $Ś_1$ $D_{1-4.7.9.11.12}$ T_3 $M_{3.4}$ कूलम् (for तीरम्). —^{b}) $Ś_1$ D_{11} संपूर्ण; D_3 संपू* (for संपूज्य). $D_{1.11}$ $G_{1.3}$ [ऋ]षिगणांस् (D_1 °णस्; D_{11} °णास्). All Cs संपूज्यर्षिगणं (as in text). D_9 G_4 तथा; D_{14} $T_{1.2}$ तदा (for ततः). $Ñ_2$ V B $D_{10.13}$ ततः स मुनिपुंगवः. —After 8^{ab}, G_2 M_1 ins.:

957* निवर्त्यामश्रमर्षिगणं गंगाकूलनिवासिनम् ।;

while D_{11} ins. 958*.—D_7 om. 8^c–9^b. —^{c}) $Ś_1$ $D_{1-3.9.11.12}$ G_2 $M_{1.4}$ -तीरे (for -कूले). D_{14} विशिष्टास्; T_3 विनिष्टास् (metathesis); G_2 M_1 निविष्टान् (sic?); Cv.r.m.g निविष्टास् (as in text). —^{d}) M_4 वैशालीं. —For 8^{cd}, $Ñ_2$ V B $D_{10.13}$ subst.; D_{11} ins. after 8^{ab}:

958* अपश्यत्तत्र निरतांस्तापसान्नियतव्रतान् ।;

[V_3 देवसंनिभान् (for नियतव्रतान्).]

9 $D_{5.7}$ om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). D_{11} reads 9^{ab} as in $Ñ_2$ for the first time before 8^{cd} repeating it here. —^{a}) $Ś_1$ D_{12} द्रष्टुं; $G_{1.3}$ श्रेष्ठो (for तूर्णं). $Ñ_2$ V B $D_{10.13}$ स तान्संपूज्य विधिवज्. —^{cd}) $Ñ_2$ V B D_{10} विशालस्य पुरीं; M_4 वैशालीं° (for विशालां नगरीं). $D_{4.9}$ T_3 M_3 दिव्यां रम्यां (by transp.). $Ś_1$ $Ñ_2$ V B $D_{1-3.5.7.10-13}$ स्वर्गपुरीमिव; M_4 स्वर्गपुरोगमां.

10 ^{a}) $Ñ_2$ B_3 $D_{10.13}$ ततो; V $B_{1.2.4}$ तत्र (for अथ). $Ñ_2$ V B $D_{10.13}$ -बुद्धिर्; D_{11} -तेजा (for -प्राज्ञो). —^{b}) $Ñ_2$ V B $D_{10.13}$ इदं तदा(V_2 $B_{1.2}$ वचः; B_4 तथा); D_9 तपोधनं (for महामुनिम्). —^{c}) $G_{1.3}$ M_3 प्रांजलिं कृत्वा. —^{d}) $Ñ_2$ V B (B_2 marg. also) $D_{10.13}$ वै(B1 वि)शालीं प्राप्य(V_2 तत्र) तां°; M_4 वैशालं पुरसत्तमं. ❀ Ct: विशालां परिपप्रच्छ विशालाविषये प्रभं कृतवानित्यर्थः । ❀

11 ^{a}) $Ñ_2$ V B Dt $D_{2.6.8.11.13}$ कतमो; D_{10} कतमो रामो (hypermetric); Cm.g कतरो(as in text). B_4 राङ्-(for राज-). —^{b}) $Ś_1$ $Ñ_2$ V B $D_{2.3.5.7.10-13}$ M_4 वि(M_4 वै)शालस्य; Cm.g.k.t विशालायां (as in text). $Ñ_2$ $V_{1.2.4}$ B $D_{2.3.7.10.13}$ महात्मनः. —D_{13} om. (hapl.?) 11^c–12^b. —^{c}) Dt श्रोतुमि**. $Ñ_2$ V B D_{10} भगवन् (for भद्रं ते). —^{d}) $Ñ_2$ V_{2-4} B D_{10} कौतूहल(V_4 °लं)समन्वि(V_4 °**)तः.

12 D_{13} om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). —^{a}) V B_{2-4} $D_{1-3.10}$ [ए]तद्; B_1 [इ]दं (for तद्). —^{b}) $Ñ_2$ V B D_{10} विजि($V_{1.2}$ °दि)तात्मनः; G_3 **° (for मुनिपुंगवः). $Ś_1$ $D_{5.12}$ M_4 राघवस्य मुनिस्तदा; $D_{1-3.7.11}$ राघवस्य महामुनिः. —^{c}) $Ś_1$ $Ñ_2$ V B $D_{1-3.5.7.10-13}$ M_4 उपचक्राम (for तत्समारेभे). —^{d}) D_9 $T_{2.3}$ G_2 $M_{1.3}$ Ct विशालायाः. D_{11} (after corr. as in text) महामुने (for पुरातनम्). $Ñ_2$ V B $D_{10.13}$ विश्वामित्रो महातपाः(V_1 °यशाः; B_1 °मुनिः); Cv.r.m.g.k Ctp as in text (for ^{d}).

13 ^{a}) Cg.k श्रूयतां(as in text). $Ś_1$ $D_{1-3.5.7.11.12}$ श्रुता(D_2 °स्वा) मया महेंद्रस्य; $Ñ_2$ V B $D_{10.13}$ श्रुता(V_4 °तं [sic]) मये($Ñ_2$ $B_{3.4}$ °मे)वं शक्रस्य; M_4 श्रुतं मे तात शक्रस्य. —^{b}) $Ñ_2$ V B $D_{10.11.13}$ पुरा; $D_{3.7}$ कथाः; D_{12} om. (for कथां). D_2 कथयता (for कथयतः). $Ñ_2$ B_3 कथाः; $V_{1.2}$ $B_{1.3}$ $D_{10.11.13}$ कथा; $V_{3.4}$ B_4 कथां; Dt D_8 Ct श्रुतां;

पूर्वं कृतयुगे राम दितेः पुत्रा महाबलाः ।
अदितेश्च महाभागा वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः ॥ १४
ततस्तेषां नरश्रेष्ठ बुद्धिरासीन्महात्मनाम् ।
अमरा निर्जराश्चैव कथं स्याम निरामयाः ॥ १५
तेषां चिन्तयतां राम बुद्धिरासीद्विपश्चिताम् ।
क्षीरोदमथनं कृत्वा रसं प्राप्स्याम तत्र वै ॥ १६
ततो निश्चित्य मथनं योक्त्रं कृत्वा च वासुकिम् ।
मन्थानं मन्दरं कृत्वा ममन्थुरमितौजसः ॥ १७

G. 1. 46. 21
B. 1. 45. 18
L. 1. 41. 21

D3.7 शुभाः (for शुभाम्). —G1.3 repeat 13^{cd} consecutively with first time var. as in Ś1. —^{c}) Ck तस्मिन्देशे. D14 T3 G2.4 M1 देशे तु; G1.3 M2.4 हि देशे (by transp.). Ś1 D1–3.5.7.11.13 तां मे निगदतो वत्स; Ñ2 V B D10.13 यथा दिवि सभा (V2 B1.2 °वदां) मध्ये. —^{d}) Cg शृणु (as in text). Ñ2 V B D10.13 शृण्व (V1.3.4 D13 °णु) तां मम (B1 °तामपि; *sup. lin.* also as in V1); Ct as in text (for शृणु तत्त्वेन).

14 ^{a}) Ñ2 V B D10.13 आसन्; Cg as in text (for पूर्वं). Ś1 D1.5.9.11.12 M4 वीर (for राम). —^{b}) Ś1 D5.13 दिति-; Cg as in text (for दितेः). —^{c}) D2 अदितिश्. D4 T3 तु (for च). Ś1 D1–3.5.7.11.13 समानार्था; Ñ2 V B D10.13 °वीर्याः; Dt °भा*; D9 °भाग; M2 °बाहो (for महाभागा). —G4 damaged from धा in 14^{d} up to न्म in 15^{b}. M4 repeats ^{d} consecutively. —^{d}) Ś1 D5.11.13 महाबलाः; Ck.t as in text (for सुधार्मिकाः). Ñ2 V B D10.13 स्व (V1 D13 सु) वीर्यबलदर्पिताः. —After 14, Ñ2 V B D10.11.13 ins., while Ś1 (marg.) ins. l. 1 only after 15^{ab}:

959* भ्रातरः स्पर्धिनः पुत्राः कश्यपस्य महात्मनः । —
मातृष्वसेयाः सापत्ना परस्परजिगीषवः । —

[(l. 1) Ñ2 V1 भ्रातरं. —(l. 2) V1 मातृष्वसेयाश्च (hypermetric). V2.3 D11 सापत्न्याः.]

15 G4 damaged up to न्म (cf. v.l. 14). —^{ab}) Dt D4.6.8.9 T3 G1.3 M2.3 °व्याघ्र (for नरश्रेष्ठ). Ś1 marg.; D7 विपश्चितां (for महात्मनाम्). D3 बुद्धि ***पश्चितां (for ^{b}). Ñ2 V B D10.13 तेषां (B °न) किल समेतानां (V4 °मर्थानां) बुद्धिरासीन्महौजसां. —After 15^{ab}, Ś1 (m.) ins. l. 1 of 959*, then repeats 15^{ab} as in Ñ2. —D5.13 om. 15^{c}–16^{b}. —^{c}) Cg अजराः; Ct विजराः (for निर्जराश्). Ñ2 V B D10.11.13 अजराश्चामराश्; Dt D1–4.6–9.14 T G1.3.4 M3 अमरा विज्य (Dt D1.6.8 विज; M3 अज) राश्. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D10.13 कथं (V3 *sup. lin.*) स्यामेति राघव.

16 D5.13 om. 16^{ab} (cf. v.l. 15). —^{a}) B1 D2 एव; B2 पूर्वं; Dt D6.8.9 तत्र (for राम). V4 आसन्कृतयुगे राम (cf. v.l. 14^{a}). —^{b}) Ñ2 चासीद्. Ś1 V2–4 B1.2 D11 विनिश्चिताः; Ñ2 V1 B2.4 D10.13 सुनिश्चिता (V1 B4 °ताः) (for विपश्चिताम्). D2.14 T1.2 G1.4 M3 बुद्धिरासीन्म (G4 °***) हात्मनां; D2.7 सर्वेषां च महात्मनां. —Ś1 repeats 16^{cd} consecutively with first time var. as in Ñ2. —^{c}) Ś1 D13 -मथनाद्; D1–3.7 -मथने; G2 थमनं (metathesis) (for -मथनं). Ś1 D1.2.13 वीर; D3.7 चैव (for कृत्वा). D5 क्षीरोदमथनोद्भूतं. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.13 संभाव्य (for प्राप्स्याम). Cg.k तत्र (as in text). M3 रसं प्राप्स्यामहेत्र वै. —For 16^{cd}, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst.:

960* क्षीरोदं सागरं सर्वे मथीमः सहिता वयम् ।
[Ñ2 V4 B3 D10.13 क्षीरोदसागरं.]

All the above MSS. cont. (subst. l. 5 for 17^{ab}), while Ś1 D1–3.5.7.9.13 ins. after 16:

961* नानौषधीः समाहृत्य प्रक्षिप्य च ततस्ततः । —
यदत्रोत्पत्स्यते सारं तत्पास्यामस्ततो वयम् । —
तेनाजरामरा लोके भविष्यामो गतज्वराः । —
तेजोवीर्यबलोपेताः कान्तिद्युतिसमन्विताः । —
इति ते निश्चयं कृत्वा ममन्थुर्वरुणालयम् । [5]

[D13 om. (hapl.) l. 1–2. —(l. 1) Ś1 D1–3.5.7.9.13 सर्वौषधीः (D1 °धीं). Ñ2 B2 °कृष्य; D1 °श्रित्य; D11 °क्षिप्य; M4 °नीय (for समाहृत्य). V3 तु ते (for ततः). —(l. 2) V4 यस्; D2 तद् (for यद्). Ñ2 V1.2.4 B1–3 D10 M4 तत्र; D11 चात्र (for अत्र). D3 [उ]त्तस्तो (sic) (for [उ]त्पस्यते). V4 सारस्; D2 रामं (sic) (for सारं). V4 D5.13 तं (for तद्). V2 पिबामस्. M4 तदा शिष्यामहे वयं (for the post. half). —(l. 3) Ś1 D5.13 तथा; D11 येन (for तेन). M4 [अ]मराजरा (by transp.). D11 राम (for लोके). —(l. 4) Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 -बलोन्मत्ताः. D1 कल्याणेन; D7 कांत्या द्युति-; D9 कांतीत्योजः (sic). D3 कांत्याद्यतिसजचिता (sic); M4 सत्ववंतो निरामयाः (for the post. half). —(l. 5) Ñ2 B3 D10 निश्चितं (for निश्चयं). D3 च कृत्वा (hypermetric). V1 damaged for ममन्थुर्वं.]

17 ^{a}) D9 मनसा; G1.3 मथितुं (for मथनं). Ś1 D1–3.5.7.13 तेथ निश्चित्य मनसा. —^{b}) Ś1 (gloss रज्जुं) D1–3.5.7.9.13 नेत्रं; Cm.g.k.t as in text (for योक्त्रं). G1 M2 transp. योक्त्रं and कृत्वा. Ś1 D1.2.5.7.13 तु; D3 [अ]थ (for च). —For 17^{ab}, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst. l. 5 of 961*. —^{c}) G2.4 मंथान-. G4 damaged from मन्दरं up to ^{d}. D2.3.5.13 चैव (for कृत्वा). —^{d}) Ś1 वरुणालयं D1–3.5.7.13 पुरुषोत्तमाः. Ñ2 V B D10.11.13 M4 नेत्रं कृत्वा च (B3.4 D10 तु) वासुकिं (cf. v.l. 17^{b}). —After 17, Dt D4.6.8 T3 M3 ins. a passage given in App. 1 (No. 8). cf. the remarks in Cg.k below endorsing its omission from the text. ❀ Cg: यद्यप्यत्र कालकूटाद्युत्पत्तिरपेक्षिता तथाप्युत्तरकथाशेषत्वेन सर्वासुरक्षय एव प्रधानतयोपात्त इति बोध्यम्।; Ck: अत्र ममन्थुरमृतौजस इत्यनन्तरं हालाहलोत्पत्त्यादिप्रतिपादकं पुराणान्तरस्थमत्र प्रक्षिप्यान्यस्तत्याचकार। नास्माभिः प्राचीनसुशुद्धपुस्तकेषु ते श्लोकाः दृश्यन्ते। ❀

G: 1. 46. 22
B: 1. 45. 32
L: 1. 41. 22

अथ धन्वन्तरिर्नाम अप्सराश्च सुवर्चसः ।
अप्सु निर्मथनादेव रसात्तस्माद्वरस्त्रियः ।
उत्पेतुर्मनुजश्रेष्ठ तस्मादप्सरसोऽभवन् ॥ १८
षष्टिः कोट्योऽभवंस्तासामप्सराणां सुवर्चसाम् ।
असंख्येयास्तु काकुत्स्थ यास्तासां परिचारिकाः ॥ १९
न ताः स्म प्रतिगृह्णन्ति सर्वे ते देवदानवाः ।
अप्रतिग्रहणाच्चैव तेन साधारणाः स्मृताः ॥ २०

वरुणस्य ततः कन्या वारुणी रघुनन्दन ।
उत्पपात महाभागा मार्गमाणा परिग्रहम् ॥ २१
दितेः पुत्रा न तां राम जगृहुर्वरुणात्मजाम् ।
अदितेस्तु सुता वीर जगृहुस्तामनिन्दिताम् ॥ २२
असुरास्तेन दैतेयाः सुरास्तेनादितेः सुताः ।
हृष्टाः प्रमुदिताश्चासन्वारुणीग्रहणात्सुराः ॥ २३

---

18 Śi Ñ2 V B D1-2.5.7.9-13 M4 om.; D4 reads in marg. 18^{ab}. —Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{a}) D4.14 T G4 पूर्वं; G1.2 तदा (for अथ). D4 T2 G1.2 धन्वंतरी राम. G2 M1 धन्वंतरिरथोत्पेदे; M2 °दीर्घेण कालेन; M3 उत्पेतुः सागरे राम. —^{c}) Cm.g.k निर्मथनाद् (as in text). Śi Ñ2 V B D1-2.5.7.9-13 M4 निर्मथ्य (D2 °था [sic])मानासु(V4 °तु) (for निर्मथनादेव). —^{d}) G1.2 रसस्. M2 अस्माद्; Cm.g as in text (for तस्माद्). Śi T2 सुर-; D5.9 वराः (for वर-). —^{e}) Śi D5.12 पयसस्तस्माद्; Ñ2 V1 B2 D10 तरसा यस्माद्; V2-4 B1.2.4 D1-2.7.9.11.12 M4 ओजसो(V4 रंजसा; D2 ओभयोसो [sic]; D12 सरसो; M4 अजरा) यस्माद् (for मनुजश्रेष्ठ). —^{f}) Ñ2 marg.; D12 * * द् (for तस्माद्). Śi D1-2.5.7.9.11-13 G2 M1 स्मृताः (M1 °तः); Cm.g as in text (for ऽभवन्).

19 ^{a}) Śi V1.3 B1.4 D1.2.5.9.12 M2-4 षष्टि-; Cg.t षष्टिः (as in text). Śi तु काकुत्स्थ; Ñ2 V1.2 B D10.12 M4 °वन्नाम; V3.4 °वन्नाम; D1-2.5.7.9.11.12 तु संभूतास् (for ऽभवंस्तासाम्). —^{b}) Śi D5.12 त(Śi य)स्मादप्सरसः पुराः Ñ2 V B D10.11.12 M4 तासाम्(M4 तस्माद्)प्सरसां तदा; D1.2.7.9 तत्रेहा(D1 °ह्य [sic])प्सरसां वराः(D1 पुरा); D2 तस्तहास्परसां वरा (sic). —After 19^{ab}, Śi Ñ2 V B D1-2.5.7.9-13 M4 ins. :

962* दिव्यानां दिव्यरूपाणां दिव्याभरणवाससाम् । —
रूपयौवनमाधुर्यगुणाढ्यानां सुवर्चसाम् । —

[(l. 1) D2 देव्यानां. M4 -वपुषां (for -रूपाणां). —(l. 2) V2 D12 -गुणाधानां.]

—G4 damaged from 19^c up to दे in 20^b. —^{cd}) V4 असंख्याता. Ñ2 V1.3.4 B D12 M4 बभूवुश्च(M4 °स्ता); V2 च यास्तस्याः (for तु काकुत्स्थ). V2 बभूवुः; B1 यास्तेषां; T2 यास्त्वासां (for यास्तासां). V2 D5.5 T2 G1 M2 परिचारकाः. D10 अप्रतिग्रहणा बभूवुस्तासां परिचारकाः.

20 G4 damaged up to दे (cf. v.l. 19). —^{ab}) D14 T1 ता न (by transp.); Cg.k as in text (for न ताः). Śi D1-2.5.7.9.12 न तु ताः(Śi D5.12 तास्ततः; D9 चतुराः) प्रतिसंप्राप्ता (for ^{a}). Śi D1-2.5.7.9.12 जगृहुर् (for सर्वे ते). D11 न तु ताः परिसंयोगं प्राप्ता देवासुरैस्तदा. —For 20^{ab}, Ñ2 V B D10.12 M4 subst. :

963* न त्वेता जगृहुर्देवास्तत्र दैत्याश्च राघव ।

[B1 नन्वेता; D12 न ते ता. M4 तत्र देवा (by transp.).]

—V4 om. (hapl.) from 20^c up to l. 1 of 965*. —^{c}) Ñ2 V1-3 B2 अप्रतिग्रहणास्. Ñ2 V1-3 B D10.12 M4 ताश्च; Dt D4.6.8 M2 एव (for चैव). —^{d}) Śi D1-2.5.7.9.12 ततः; Dt D5.8 T1 ता वै; M3 तेषु (for तेन). D2 साधारणं. Śi D1.5.12 तु ताः; D2.3.7.9 ययुः (for स्मृताः). Ñ2 V1-3 B D10.11.12 M4 सर्वाः साधारणीकृताः.

21 V4 om. 21 (cf. v.l. 20). —^{a}) M3 सुता (for ततः). —^{c}) T2 उत्ततार (for उत्पपात). Śi D1-2.5.7.9.11.12 °वीर्याः; Ñ2 V1-3 B D10.12 M4 रसात्तस्मान्; T2 °भाग (for महाभागा). —^{d}) Śi D1-2.5.9.11.12 वांछमाना; D7 नाथमाना (for मार्गमाणा). M4 प्रतिग्रहं.

22 V4 om. 22 (cf. v.l. 20). —^{a}) D9 तु (for न). —G4 damaged from स्तु in 22^c up to ना in 23^b. —^{c}) Śi सुराः; D9 न तां (for सुता). Ñ2 V1.2 B D10.12 प्रीतास्; V2 D4.7.9 T2 G1.2 M2 रामः; D1.5.11 G2 M1.2 वीराः; D2 वी* (for वीर). —^{d}) Ck.t अनिंदिताम् (as in text). Ñ2 V2.3 B D10.12 ताम्(B2 [after corr.] °मा)गृह्णन्त वै तदा(Ñ2 B2 D10.12 सुराः); V1 तामनुगृह्णन्तु वै तदा (hypermetric).

23 G4 damaged up to ना (cf. v.l. 22). —^{a}) M4 ते तु (for तेन). D9 दैत्येयाः (sic). —^{b}) M4 ते च (for तेन). T2 सुराः (for सुताः). —For 23^{ab}, Śi D1-2.5.7.11.12 subst. :

964* तेनाभवन्सुरा देवा दैतेयाश्चासुरास्ततः ।

[D2 [अ]भवत्पुरा; D3 [अ]भगव° (sic) (for [अ]भवन्सुरा). D1.5.7 दैत्येयाश् (sic). D3.7 तथा (for ततः).]

—^{c}) Cg हृष्टा: (as in text). M3 प्रहृष्टा (for हृष्टाः प्र-). —^{d}) D9 पुरा (for सुराः). —For 23, Ñ2 V B D10.12 subst., while M4 ins. l. 2 only after 23 :

965* सुरापरिग्रहादेवाः सुरा इत्यभिविश्रुताः ।
अप्रतिग्रहणात्तस्या दैतेयाश्चासुरास्तथा ।

[V4 om. l. 1 (cf. v.l. 20). —(l. 1) D12 -प्रतिग्रहाद्. V1 इत्यभिश्रुताः (submetric). —(l. 2) V2 तस्माद् (for तस्या). B1 दैवेतेयाश् (sic) (for दैतेयाश्). D12 असुरास् (for

उच्चैःश्रवा हयश्रेष्ठो मणिरत्नं च कौस्तुभम् ।
उदतिष्ठन्नरश्रेष्ठ तथैवामृतमुत्तमम् ॥ २४
अथ तस्य कृते राम महानासीत्कुलक्षयः ।
अदितेस्तु ततः पुत्रा दितेः पुत्रानसूदयन् ॥ २५
अदितेरात्मजा वीरा दितेः पुत्राभिजघ्निरे ।
तस्मिन्घोरे महायुद्धे दैतेयादित्ययोर्भृशम् ॥ २६

G. 1. 46. 33
B. 1. 45. 44
L. 1. 41. 32

चा°). V₃ B₄ स्मृताः; M₄ भवन् (archaic) (for तथा). V₄ देतेयां अंबरास्तथा (sic) (for the post. half).]

24 M₃ reads 24^{ab} after App. I (No. 8 g). —^{a}) Ś₁ V B₁.₂.₄ D₁–₃.₅.₇.₁₀–₁₃ च (Ś₁ V₄ D₁.₁₀ तु; V₁ [अ]थ) तत्रा (B₄ °था) श्वो; Ñ₃ B₃ तु भद्राश्वो; G₁.₃ च तुरगो; G₄ हरि°; M₄ चाश्वराजो (for हयश्रेष्ठो). —After 24^{ab}, G₁–₃ M₁–₃ ins.:

966* उदतिष्ठन्नरश्रेष्ठ सोमदेवस्तथैव च ।
तुरगं देवराजाय कौस्तुभं केशवाय च ।
सुरासुराः सगन्धर्वा मनन्थुः क्षीरवारिधिम् ।
ततो दीर्घेण कालेन चोत्पन्ना कमलालया ।
अतीव रूपसंपन्ना प्रथमे वयसि स्थिता । [5]
सर्वाभरणपूर्णाङ्गी सर्वलक्षणलक्षिता ।
मकुटाङ्कितचित्राङ्गी नीलकुञ्चितमूर्धजा ।
तप्तहाटकसंकाशा मुक्ताभरणभूषिता ।
कन्या यस्याः प्रभावेन इन्द्र ऐश्वर्यमाप्नुयात् ।
चतुर्भुजा महादेवी पद्महस्ता वरानना । [10]
सा च देवी तथोत्पन्ना पद्मा श्रीर्लोकविश्रुता ।
सा पद्मा पद्मनाभस्य ययौ वक्षस्थलं हरेः ।

[(l. 2) M₃ तुरगो (for तुरगं). —After l. 2, G₁ M₃ ins. App. I (No. 8 g). —(l. 3) G₁.₃ M₃ च (for स-). G₁.₃ चुक्षुभुर्वारिधिं तदा; M₃ क्षोभयामासुरर्णवं (for the post. half). —(l. 6) M₃ -संयुता (for -लक्षिता). —(l. 7) G₁.₃ M₃ मकुटांगद- (for मकुटाङ्कित-). —(l. 8) M₃ मुक्ताहारविभूषिता (for the post. half). —G₃ M₁.₃ om. l. 9. —Note hiatus between the two halves. —(l. 9) M₃ प्रसादेन (for प्रभावेन). —(l. 11) G₁.₃ त्रैलोक्यपूजिता; M₃ °पूजिता (for श्रीर्लोकविश्रुता).]

—^{c}) M₄ प्रतितिष्ठन्. —^{d}) M₄ तदेव (for तथैव). —For 24^{cd}, Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₉.₁₁.₁₃ subst. l. 1 of 967*.

25 ^{a}) Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₉.₁₁.₁₃ T₃ M₄ अमृतस्य (for अथ तस्य). D₁₄ करो (sic) (for कृते). M₄ वीर (for राम). —After 25^{ab}, D₁₁ ins. l. 7–8 of 967*. —D₁–₃.₅.₇.₉.₁₁.₁₃ om. (hapl.), Ś₁ reads in marg. 25^{cd} (including 969*). —^{d}) Ś₁ Dt D₄.₆.₈ दितिपुत्रानयोध (D₄ °सूद)यन्. —For 24°–25, Ñ₃ V B D₁₀.₁₃ subst., while Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₉.₁₁.₁₃ subst. l. 1 only for 24^{cd} and cont. l. 2–5, then D₁₁ only ins. l. 7–8 after 25^{ab}; M₄ ins. l. 2–5 after l. 2 of 969*:

967* तस्मादेतत्समुद्भूतममृतं चाप्यनन्तरम् ।
अमृतानन्तरं चापि धन्वन्तरिरजायत । —
वैद्यराडमृतस्यैव बिभ्रत्पूर्णं कमण्डलुम् । —
धन्वन्तरेरनूद्भूतं विषं लोकविषादकृत् । —
तं नागा जगृहुः सर्वे ज्वलनादित्यसंनिभम् । — [5]
तत्रामृतार्थे देवानामसुराणां च विग्रहः ।
आसीद्बलवतां राम लोकक्षयकरो महान् ।
तस्मिन्विमर्दे महति तेषाममिततेजसाम् ।

[(l. 1) Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₉.₁₁.₁₃ एव (for एतत्). —V₃ D₁₀ om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 4. —(l. 2) Ś₁ धान्वंतरिर् (for धन्वन्तरिर्). —(l. 3) V₁ om. the prior half. V₃ औषधस्य; D₁₁ अमृतेन (for अमृतस्य). B₄ [ए]वं; D₃.₅.₇ (before corr. as above) [इ]व (for [ए]व). B₁ D₉ वैद्यराजोमृ° (for the prior half). V₃.₄ D₉.₁₂.₁₃ पूर्ण- (for पूर्ण). —M₄ transp. l. 4 and 5. —(l. 4) Ś₁ धान्वंतरेर्; D₁.₉ धन्वंतरिम्. V₁.₄ D₃ अभू°; V₃ D₁₁ अथो°; D₁₃ तदु° (for अनूद्भूतं). D₃ धन्वंतरितनूद्भूतं (for the prior half). Ś₁ D₅.₁₁.₁₃ विषं सर्वविषादं (for the post. half). —(l. 5) D₃.₅.₇ पन्नगा; D₉ तच्च नो (for तं नागा). M₄ सर्वं (for सर्वे). M₄ -वर्चसं (for -संनिभम्). —For ins. see below. —(l. 6) B₁ तदा (for तत्र). —(l. 8) B₄ युद्धे च (for विमर्दे).]

—After l. 5, Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₉.₁₁.₁₃ ins.:

968* दृष्ट्वा देवास्ततो धावन्नमृतं चापि भास्वरम् ।

[D₁–₃.₇.₉ हृष्टा (for दृष्ट्वा). D₁–₃.₇.₉.₁₁ उपा° (for ततो धावन्). D₉ वापि. D₃.₅.₉ भास्करं.]

—After 25, Ś₁ (marg.) Dt D₄.₆.₈.₁₄ S ins.:

969* एकतोऽभ्यागमन्सर्वे असुरा राक्षसैः सह ।
युद्धमासीन्महाघोरं वीर त्रैलोक्यमोहनम् ।
यदा क्षयं गतं सर्वं तदा विष्णुर्महाबलः ।
अमृतं सोऽहरत्पूर्णं मायामास्थाय मोहिनीम् ।
ये गतामिमुखं विष्णुमक्षरं पुरुषोत्तमम् । [5]
संविष्टास्ते तदा युद्धे विष्णुना प्रभविष्णुना ।

[(l. 1) Ś₁ Dt D₄.₈ G₃ एकताम°; D₄.₁₄ T M₃ °भ्यगमन्; M₄ °भवन् (for एकतोऽभ्यागमन्). D₄.₁₄ T₁.₃ G₃ M₁.₃ (to avoid hiatus) असुरा; T₃ सुरा वै (for असुरा). —(l. 2) G₄ वीत्रं (sic); M₄ चित्रं (for वीर). —After l. 2, M₄ ins. l. 2–5 of 967*. —(l. 3) M₃ क्षय-. T₃ गताः सर्वे. G₁.₃ महा- (for तदा). —(l. 4) Ś₁ अहरत्; M₄ चा° (for सोऽहरत्). M₄ मोहनीं. —(l. 5) G₁.₃ M₁ तदा°; M₄ नतामिमुखा (for गतामिमुखं). D₄.₁₄ S (except T₃) अक्षयं. —(l. 6) D₄ संधिष्टासें; T₃ G₃ संहृतास्; G₁ संविष्टास्; G₄ संदिष्टास्.]

26 ^{a}) V₄ चात्मजा; D₃ °जैस्; D₁₃ आमात्मजा (sic); M₃ °जान्; Cg.k as in text (for आत्मजा). Ś₁ D₁.₃.₅.₁₁.₁₃

G. 1. 46. 34
B. 1. 45. 45
L. 1. 41. 33

निहत्य दितिपुत्रांस्तु राज्यं प्राप्य पुरंदरः । | शशास मुदितो लोकान्सर्षिसंघान्सचारणान् ॥ २७

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४४ ॥

४५

हतेषु तेषु पुत्रेषु दितिः परमदुःखिता ।
मारीचं काश्यपं राम भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १
हतपुत्रास्मि भगवंस्तव पुत्रैर्महाबलैः ।
शक्रहन्तारमिच्छामि पुत्रं दीर्घतपोऽर्जितम् ॥ २
साहं तपश्चरिष्यामि गर्भं मे दातुमर्हसि ।
ईदृशं शक्रहन्तारं त्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा मारीचः काश्यपस्तदा ।
प्रत्युवाच महातेजा दितिं परमदुःखिताम् ॥ ४

तत्र; Ñ2 V B D10.12 राम; D3.7.9 तेत्र; D4 T2.3 G4 M3–4 धीर (for धीरा). —[b]) D5.12 दिति-. D3.7.9 विजग्निरे. Ñ2 V B D10.12 निजघ्नुस्तान् (V3 °घ्नन्तस्ते; B1 °घ्नुस्तांश्च; B4 °जघ्नुस्ते) दितेः सुतान्. —Ñ2 V B D1–3.5.7.9–12 om., Ś1 reads in marg. 26[cd]. —[c]) Ś1 Dt D6.8 अस्मिन्; Cg.k तस्मिन् (as in text). D4 T3 M4 transp. घोरे and युद्धे. —[d]) Ś1 दैत्येय- (sic) (for दैतेय-). M4 दैत्यानादित्यविग्रहे.

27 [a]) Cg.k च; Ct तु (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–12 च (Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 तु) दितेः पुत्रान्; G2 M1 °श्च (for दितिपुत्रांस्तु). —[c]) D4 मुदितान्. —[d]) G1 M3.4 सर्षिसंघः सचारणः. —For 27[cd], Ś1 B (B1.3.4 read after 971*) D1–3.5.7.9.11.12 subst. :

970* विज्वरो निहतामित्रो मुमुदे विबुधैः सह ।
तदा तु मुदिता लोकाः सर्षिसंघाः सचारणाः ।

[(l. 1) D3 वै°; D7 विविधैः (for विबुधैः). —(l. 2) D1 नादाच्च; D7 सदा° (for तदा तु). D1 ऋषि- (for सर्षि-).] —B2 cont., Ñ2 V D10.12 subst. for 27[cd], while B1.3.4 ins. after 27[ab], followed by 970* :

971* मुमोदर्द्धिं परां प्राप्य सर्वदेवाभिपूजितः ।

[V1 प्रमोदर्द्धिं. V2 अमोद स्वपुरं राम (for the prior half). V3 [अ]भिपूजितां (sic).]

Colophon. D1–3.5.7.11.12 om. (continue the Sarga). —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 V4 D4 om. V1–3 B D10 आदि°. —After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ2 V1.3.4 B D10 अमृतोत्पत्तिः; V2 दितिसुतवधोः; D9 अमृतोत्पादनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : V1.4 om. Ś1 (marg.) V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 45; Ñ2 B2.3 D10 46; V2 D9 48. D12 —कांडे—मथने—त्पत्तिः 46. —After colophon, T3 G1.3.4 M3 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

45

☞ Ñ1 missing Sarga 45 (cf. v.l. I. 33.8).

1 [a]) Ck प्रहतेषु. M3.4 दिति- (for तेषु). Ś1 D1–3.7.11.12 हतेषु पुत्रेषु दितिः; Ñ2 V B D10.12 हतपुत्रा ततो देवैः; D5 हतपुत्रेषु च दितिः. —[b]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 परं दुःखेन मोहिता. —[c]) D1 मारीचिं; D14 मरीचं; Cm.g.t मारीचं (as in text). Ś1 Ñ2 V B Dt D1–3.5–12 T3 कश्यपं. Ñ2 V1.4 B1–3 D10.12 देवीं; V2 3 B4 देवं; Dt D2.6.8 G4 M1 नाम (for राम).

2 [a]) T3 हतः पुत्रास्ये (sic). —[b]) Ś1 Dt D1.2.5–8.12 महात्मभिः; D3 महान्मुमि (sic) (for महाबलैः). Ñ2 V B D10.12 M4 पुत्रैः (V4 सुतैः) शक्रादिभिस्तव. —[c]) D1 -हर्तारम् (for -हन्तारम्). B4 इ** (for इच्छामि). ❀ Cg : तपोर्जितं तपसा ऊर्जितं दृढम् आर्षः संधिः ।; Ck : दीर्घेण तपसा अर्जितः दीर्घतपोर्जितः ।; Ct दीर्घेण तपसार्जितम् । ❀

3 [a]) B3 D10.12 करिष्यामि; D5 चरिष्यास्य (sic) (for चरिष्यामि). —[b]) D14 T G4 पुत्रं; Cg as in text (for गर्भं). Ś1 (before corr. as in Ñ2) मे धातुम्; Ñ2 V B D1.3.5.7.9–12 आधातुम्; D2 आदातुम्; D13 मां धातुम् (for मे दातुम्). M4 तदनुज्ञातुमर्हसि. —After 3[ab], D14 T1.2 G4 ins. :

972* बलवन्तं महेष्वासं स्थितिज्ञं सम (G4 सौम्य) दर्शनम् ।

—D12 M3 om. (hapl.) 3[cd]. —[c]) Ñ2 V B D10.11.12 M4 तत्र मे; Dt D6.8 G3 M1 Cg.k.t ईश्वरं; Cgp.tp as in text (for ईदृशं). —[d]) D1 तं त्वनु°; D2.3.7 अनुज्ञातुं त्वम् (by transp.) (for त्वमनुज्ञातुम्). D3 अर्हति. Ñ2 V B D10.11.12 M4 पुत्रं त्वं जनयिष्यसि.

4 [a]) D11 दितेस् (for तस्यास्). D12 तं (for तद्). —[b]) Ñ2 V B Dt D (except D14) T3 कश्यपस्. B3 D1 तथा (for तदा).

एवं भवतु भद्रं ते शुचिर्भव तपोधने ।
जनयिष्यसि पुत्रं त्वं शक्रहन्तारमाहवे ॥ ५
पूर्णे वर्षसहस्रे तु शुचिर्यदि भविष्यसि ।
पुत्रं त्रैलोक्यहन्तारं मत्तस्त्वं जनयिष्यसि ॥ ६
एवमुक्त्वा महातेजाः पाणिना स ममार्ज ताम् ।
समालभ्य ततः स्वस्तीत्युक्त्वा स तपसे ययौ ॥ ७
गते तस्मिन्नरश्रेष्ठ दितिः परमहर्षिता ।
कुशप्लवनमासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ८
तपस्तस्यां हि कुर्वन्त्यां परिचर्यां चकार ह ।
सहस्राक्षो नरश्रेष्ठ परया गुणसंपदा ॥ ९
अग्निं कुशान्काष्ठमपः फलं मूलं तथैव च ।
न्यवेदयत्सहस्राक्षो यच्चान्यदपि काङ्क्षितम् ॥ १०
गात्रसंवाहनैश्चैव श्रमापनयनैस्तथा ।
शक्रः सर्वेषु कालेषु दितिं परिचचार ह ॥ ११

G. I. 47. 11
B. I. 46. 11
L. I. 42. 11

---

5 ^{a}) D2.12 भवंतु. —^{b}) D2.12 तपोधन (sic); D14 °धना (for तपोधने). —^{c}) B1.4 °ष्यामि; G4 °ष्यति (for जनयिष्यसि). —^{d}) D1 -हर्तारम्. Ñ2 V B2-4 D10.13 ईप्सितं (for आहवे). B1 शुचिर्यदि भविष्यसि (= 6^{b}).

6 ^{a}) Cg पूर्णे (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 M4 पूर्णं वर्षसहस्रं. Ś1 V1.3 B2.4 D1-5.11.13 त्वं; Ñ2 B3 D10.13 च; D7 हि; M4 वै (for तु). Ct cites ^{a} as in text. —^{b}) B1 D3 T2 °ष्यति; B4 **ष्यसि (for भविष्यसि). Ck.t cites ^{b} as in text. —D7 om. (hapl.) 6^{cd}. —^{c}) Ñ2 V B D10.13 त्वं शक्र°; D1 शक्रस्य हर्तारं; D2.3.11 शक्रस्य°; D9.14 T1.2 M1-3 °भर्तारं; M4 शक्रनि°; Ct as in text (for त्रैलोक्यहन्तारं). —^{d}) Ś1 D1-3.5.11.13 ततस्; V4 पुत्रं; M4 अथ; Cg as in text (for मत्तस्). Ñ2 V B D10.13 वै; D11 सं- (for त्वं).

7 ^{a}) D12 T3 उक्तो; Cm as in text (for उक्त्वा). —^{b}) Cm.g ममार्ज (as in text). Ñ2 V2.3 B Dt D4.6.7.9 10.13 M1 Ct सं°; D3 °मपानं (corrupt); D8 T3 M3 संममार्जि (sic); D12.14 T2 सममार्जि (for स ममार्ज). ❀ Ck : पाणिना तां संमार्ज्येति। ❀ —Ś1 reads 7^{cd} in marg. —^{cd}) Dt D3 Ct तामा°; D6 तामालिंग्य; Cm.g.k as in text (for समालभ्य). G2 तप(व) (for ततः). D14 T1.2 G4 च; Cg.k.t as in text (for स). Ś1 Dt D6.8 (with hiatus) इत्युक्त्वा तपसे ययौ (for ^{d}). Ñ2 V B D10.13 संस्पृश्य चोक्त्वा स्वस्तीति जगाम तपसे मुनिः. —For 7^{cd}, D1-3.5.7.11.13 M3 subst.; Ś1 ins. after 7 :

973* संमार्ज्य च स्वभुवनं जगाम स महानृषिः ।

[D2 संमार्य च; D11 समाधाय; M3 समालभ्य (for संमार्ज्य च). D5.13 त्रिभुवनं; D11 गंधर्वर्यं वै (sic); M3 स्वभवनं (for स्वभुवनं). Ś1 समाजे चात्र भवनं (for the prior half). D3 om. (submetric); D11 च (for स).]

8 ^{a}) Ñ2 V B D10 र(D10 *)घुश्रेष्ठ; D1.7 नरश्रेष्ठे; D13 M3 मुनिश्रेष्ठे (for नरश्रेष्ठ). —^{cd}) Ś1 D5.13 °प्रवणम्; D1-3.7.9 °प्रस्तरम्; D11 कुशास्तरणम्; T3 कुशस्य वनम्; Cv.r.m.g as in text; Ck °वरम् (for कुशप्लवनम्). Dt D6.8 G1-3 M1 Ct कुशप्लवं समासाद्य (for ^{c}). Ñ2 V B D10.13 M4 उदक्प्रस्रवणे देशे तप आतिष्ठदुत्तमं.

9 ^{a}) Cm.g तपस् (as in text). T3 स तपस्यां (for तपस्तस्यां). Dt कुर्वत्यां (for कुर्वन्त्यां). Ś1 D2.3.5.7.9.11 13 तपस्तस्याश्च कुर्व(D2.3 °र्व)त्याः; M4 चरंत्यास्तु तपस्तस्याः. —^{b}) D2 चचार (for चकार). —D11 om. (hapl.) 9^{c}-11. —^{c}) Ś1 [s]मरश्रेष्ठ (for नरश्रेष्ठ). —^{d}) Ś1 D2.3.5.7.9.13 भक्ति-; M4 गुरु-; Cm.g.k.t as in text (for गुण-).

10 D11 om. 10 (cf. v.l. 9). D6 transp. 10^{ab} and 10^{cd}. —^{ab}) Cg.k.t अग्निं (as in text). D9 अग्निकाशान्काष्ठमापः (for ^{a}). D4.9 T3 G1.3 M1-3 फलमूलं. Ś1 D2.3.5.7.13 समिधोग्निं कुशान्पुष्पमही(D2.3.7 °मापो)मूलफलं हविः. —^{c}) D9 निवेदयत्. Ś1 B2 D2.3.5.7.13 शक्रो न्यवेदयत्तस्यै. —^{d}) D2.3.7 तथा (for यच्च). D9 अग्नि- (for अपि). —For 9-10, Ñ2 V B (B2 for 9-10^{b}) D1.10.13 subst. :

974* चरन्त्यास्तु तपस्तस्याः परां संनतिमास्थितः ।
परिचर्यां स्वयं शक्रश्चकारात्यन्ततत्परः ।
समित्कुशं मूलफलं पुष्पमग्निं तथा जलम् ।
प्रयत्नवानाजहार तस्याः काले पुरंदरः ।

[(l. 1) B2 D10.13 च (for तु). V2 तस्यां (for तस्याः). D1 तपस्तस्याश्च कुर्वत्याः (= 9^{a} in D2) (for the prior half). D1 परं (for परां). V3 संनीतिम्; B4 संमतिम्; D1 समयम् (for संनतिम्). —(l. 2) V3 ततः (for स्वयं). D13 चक्र (for चकार). Ñ2 D10 [आ]यंत°; V1.4 B1.2 [उ]त्पत्य°; V2.3 D1 [उ]पेत्य°; D13 [आं]तिक° (for [अ]त्यन्ततत्परः). —(l. 3) V3 पुष्पं (for कुशं). V3 B2 फलं मूलं (for मूलफलं). V3 कुशम्; D1 पुष्पाणि (for पुष्पम्). M4 पुष्पाण्यग्निं तथोदकं (for the post. half). V4 समित्पुष्पं कुशं मूलं फलमग्निं तथा जलं. —(l. 4) B4 योग्यं (for काले).]

11 V1 D11 om. 11 (for D11 cf. v.l. 9). —^{a}) B1 (marg. also) पाद- (for गात्र-). Ś1 D2.3.5.7.13 -संवाहने चा(D2.3.7 °ना)पि; Ñ2 V2-4 B D1.10 M4 -संवाहनं कुर्वम्. —^{b}) Ñ2 V2-4 B D1.10 M4 श्रमापनयनं; Cg °नैस् (as in text). B1 T2.3 G2 M1 तदा (for तथा). Ś1 D2.3.5.7.13 श्रमापनयनेन सः (D2 °चना[sic]). —^{c}) B4 पूर्वेषु (for सर्वेषु). Ñ2 V2.4 B D10.13 कार्येषु; Cm as in text (for कालेषु). —^{d}) D1 G1 M4 तां; T3 G2 हा (for ह).

G. I. 47. 11
B. I. 46. 12
L. I. 42. 12

अथ वर्षसहस्रे तु दशोने रघुनन्दन ।
दितिः परमसंप्रीता सहस्राक्षमथाब्रवीत् ॥ १२
तपश्चरन्त्या वर्षाणि दश वीर्यवतां वर ।
अवशिष्टानि भद्रं ते भ्रातरं द्रक्ष्यसे ततः ॥ १३
तमहं त्वत्कृते पुत्र समाधास्ये जयोत्सुकम् ।
त्रैलोक्यविजयं पुत्र सह भोक्ष्यसि विज्वरः ॥ १४

एवमुक्त्वा दितिः शक्रं प्राप्ते मध्यं दिवाकरे ।
निद्रयापहृता देवी पादौ कृत्वाथ शीर्षतः ॥ १५
दृष्ट्वा तामशुचिं शक्रः पादतः कृतमूर्धजाम् ।
शिरःस्थाने कृतौ पादौ जहास च मुमोद च ॥ १६
तस्याः शरीरविवरं विवेश च पुरंदरः ।
गर्भं च सप्तधा राम बिभेद परमात्मवान् ॥ १७

---

12 ^{ab}) Ñ$_2$ V B D$_{1.10.11.13}$ गते; Dt D$_{6.8}$ पूर्णे; Cm.g.k as in text (for अथ). B$_4$ सर्वे (for वर्ष-). Ś$_1$ D$_{2.3.5.7.13}$ -शते पूर्णे; Dt D$_{4.6.8.9}$ °सा; T$_2$ -सहस्रेषु (for -सहस्रे तु). Ś$_1$ D$_{2.3.5.7.12}$ दशमे; V$_2$ दर्शने; D$_1$ किंचोने; G$_4$ संपूर्णे; Cm.g.k.t as in text (for दशोने). T$_3$ अथ वर्षसहस्रावसाने सा रघुनंदन. —^{c}) Dt D$_{4.6.8}$ °संहृष्टा; D$_{2.3.5.7.12}$ M$_4$ °सुप्रीता; D$_{11}$ °संतुष्टा; D$_{14}$ ***(lacuna) संप्रीता (for परमसंप्रीता). —^{d}) Ś$_1$ D$_{2.3.5.7.11.12}$ उवाच ह; T$_3$ अभाषत (for अथाब्रवीत्). —After 12, D$_{4.9.14}$ S (except M$_4$) Ck ins.; Ś$_1$ Dt D$_{6.8}$ ins. after 14:

975* याचितेन सुरश्रेष्ठ पित्रा तव महात्मना ।
वरो वर्षसहस्रान्ते दत्तो मम सुतं प्रति ।

[Ś$_1$ reads l. 1 in marg. —(l. 1) D$_{14}$ T$_{1.2}$ G$_{1.3.4}$ M$_3$ T$_3$ तव पित्रा (by transp.); (for पित्रा तव). —(l. 2) Ś$_1$ Dt D$_{4.6.8}$ मम दत्तः (by transp.) (for दत्तो मम).]

13 ^{b}) D$_9$ (before corr. as in text) दशोनानि महामते. —For 12^c–13^b, Ñ$_2$ V B D$_{1.10.13}$ subst., while Ś$_1$ D$_{2.3.5.7.11.12}$ M$_4$ subst. l. 2 only for 13^{ab}:

976* दितिः प्रीता सहस्राक्षमिदं वचनमब्रवीत् ।
प्रीता तेऽहं सहस्राक्ष दशवर्षाणि पुत्रक ।

[(l. 2) V$_3$ D$_{2.3.7}$ [अ]हं ते (by transp.). M$_4$ सुरश्रेष्ठ (for सहस्राक्ष). D$_1$ प्रीतास्मि तेहं देवेंद्र (for the prior half).]

—D$_9$ om. 13^c–14. —^{c}) Ñ$_2$ V B D$_{1.10}$ M$_4$ °शेषाणि (for °शिष्टानि). —^{d}) Ñ$_2$ V B D$_{10.13}$ द्रष्टासि भ्रातरं; D$_1$ द्रक्ष्यसे भ्रातरं (by transp.); T$_3$ °वीक्ष्यसे (for भ्रातरं द्रक्ष्यसे).

14 D$_9$ om. 14 (cf. v.l. 13). —^{a}) B$_{2.4}$ तद्; Dt D$_{6.8}$ Ct यम्; Cg.k. as in text (for तम्). V$_4$ युज्यते (for त्वत्कृते). D$_2$ T$_2$ G$_3$ पुत्रं; Ck.t as in text (for पुत्र). —^{b}) Dt D$_{1.4.6.8}$ G$_{1.4}$ तम्; Cg.k as in text (for सम्-). Ñ$_2$ V B D$_{1.10.13}$ यथा तथा (D$_1$ transp.) (for जयोत्सुकम्). —^{c}) Ś$_1$ D$_{2.3.5.7.11.12}$ त्रैलो (D$_{12}$ **)क्यं निखिलं; Cg.k.t °विजयं (as in text). D$_{4.6.14}$ T G$_4$ पुत्रं. —^{d}) Ś$_1$ D$_{2.3.7.11.12}$ भोक्ष्यथः (D$_{11}$ °से) सह विज्वरौ (D$_2$ °द्धरैः [sic]; D$_{11}$ °ज्वरः); D$_5$ भोक्षविज्येह विज्वरः; T$_3$ सहसा राक्षसेश्वरं. —For 14^{cd}, Ñ$_2$ V (V$_1$ reads twice) B D$_{1.10.13}$ M$_4$ subst.:

977* सौभ्रात्रेणैव सहितस्त्वं हि राज्यमवाप्स्यसि । ——

[B$_4$ सौभ्रात्रेण (submetric) (for सौभ्रात्रेणैव). V$_4$ °च; D$_1$ त्वया (for त्वं हि). V$_1$ (first time) समवाप्स्यसि (hypermetric); D$_1$ °प्स्यति (sic) (for अवाप्स्यसि). V$_2$ त्वं राज्यं समवाप्स्यसि; M$_4$ reads the line of 14^d (for the post. half).]

—After 14, Ś$_1$ Dt D$_{6.8}$ ins. 975*.

15 ^{a}) T$_1$ damaged from व up to दि. Dt D$_{6.8}$ इत्युक्त्वा च; Cm.g एवमुक्त्वा (as in text). Ñ$_2$ V B D$_{1.10.13}$ ततः (for दितिः). Dt D$_{4.6.8.9}$ तत्र (for शक्रं). —^{b}) D$_{11}$ मध्ये (for मध्यं). Dt D$_{4.6.8}$ Ct दिनेश्वरे (for दिवाकरे). Ñ$_2$ V B$_{2-4}$ D$_{1.10.13}$ M$_4$ विश्वस्ता शक्रसंनिधौ; B$_1$ विश्वस्ता रघुनंदन; Cm.k as in text (for ^{b}). —M$_4$ om. 15^c–16^b. —^{cd}) Ś$_1$ °हृतां; T$_3$ °कृता; Cm.t as in text (for [अ]पहृता). Ś$_1$ देवीं. D$_{13}$ reads ^{c} as in Ñ$_2$ and om. (hapl.) 15^d–16^c. —^{d} D$_{14}$ स्पृष्ट्वा; Cm.g.k.t as in text (for कृत्वा). Ś$_1$ D$_{2.5.7.12}$ तु; D$_{11}$ नु; G$_{1.3}$ च (for [अ]थ). Ñ$_2$ V B D$_{1.10}$ कृतपादा शिरःस्थाने दितिः सुष्वाप (D$_1$ °सा च) राघव.

16 D$_{13}$ om. 16^{abc}, M$_4$ om. 16^{ab} (cf. v.l. 15). D$_1$ om. 16. —^{a}) Ś$_1$ D$_{2.3.6.11.12}$ अशुचिः. —^{b}) Ś$_1$ Dt D$_{4-6.8.9.11.12}$ G$_2$ M$_{1.3}$ Ct पादयोः; Cm.g पादतः (as in text). —^{c}) Ś$_1$ D$_5$ कृतायां शिरसः स्थाने; Ñ$_2$ V B D$_{2.3.7.10-12}$ कृतपादां शिरःस्थाने; M$_4$ °कृतपदा; Cm.g.k.t as in text (for °). —^{d}) Dt D$_{6.8}$ स (for first च). Ś$_1$ D$_{5.11.12}$ °मुदितोपि च; Ñ$_2$ B$_{3.4}$ D$_{10}$ मुमोद च जहास च (by transp.); V B$_{1.2}$ D$_{13}$ मुमुदे च जहास (D$_{13}$ °*) च; D$_{2.3.7}$ °मुमुदेपि च; M$_4$ संसुष्वाप मुमोह च; Cm as in text.

17 ^{a}) Ś$_1$ Ñ$_2$ V B D$_{1-3.5.7.10-13}$ शरीरं विवृतं (D$_3$ ***; D$_{11}$ °कृतं); Cg.k.t as in text (for शरीरविवरं). —^{b}) D$_5$ (before corr.) विविशे. Ś$_1$ D$_{3.5.7.11.12}$ स (for च). Dt D$_{4.6.8}$ T$_3$ G$_{1.3.4}$ Ck प्रविवेश; D$_2$ स विवेश (for विवेश च). Ñ$_2$ V B D$_{1.10.13}$ M$_4$ प्रविश्य बलं (V$_2$ रण)सूदनः. —^{c}) Ñ$_2$ V B D$_{1.10}$ M$_4$ बिभेद; D$_{11}$ तं गर्भं; D$_{13}$ चिच्छेद (for गर्भं च). Ñ$_2$ V B D$_{1.10.13}$ M$_4$ गर्भं (for राम). —^{d}) Dt D$_{6.8}$ चिच्छेद (for बिभेद). D$_{11}$ परमात्मवान्.

भिद्यमानस्ततो गर्भो वज्रेण शतपर्वणा ।
रुरोद सुस्वरं राम ततो दितिरबुध्यत ॥ १८
मा रुदो मा रुदश्चेति गर्भं शक्रोऽभ्यभाषत ।
बिभेद च महातेजा रुदन्तमपि वासवः ॥ १९
न हन्तव्यो न हन्तव्य इत्येवं दितिरब्रवीत् ।
निष्पपात ततः शक्रो मातुर्वचनगौरवात् ॥ २०
प्राञ्जलिर्वज्रसहितो दितिं शक्रोऽभ्यभाषत ।
अशुचिर्देवि सुप्तासि पादयोः कृतमूर्धजा ॥ २१
तदन्तरमहं लब्ध्वा शक्रहन्तारमाहवे ।
अभिन्दं सप्तधा देवि तन्मे त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ २२

G. I. 47. 23
B. I. 46. 23
L. I. 42. 24

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४५ ॥

Ñ2 V B D1.10.13 M4 वज्रेण शतपर्वणा(= 18^{b}). —After 17, Ś1 Ñ2 V B D1.10.13 M4 ins. :

978* एकैकं चैव गर्भांशं पुनश्चिच्छेद सप्तधा ।
विस्फुरन्तं बलाद्रामं रुदन्तं चार्तया गिरा ।

[(l. 1) V1 च स (for चैव). B4 एकैकस्यापि. Ñ2 V4 B3 D10.13 M4 गर्भ स (V4 च); V1 °गं; V3 गर्भास्तान् (sic) (for गर्भांशं). —(l. 2) D1 M4 स्फुरमाणं. Ś1 रुरोदैव; M4 स्फूर्जंतं° (for रुदन्तं च). V [आ]र्तमाशयात्; B1.2 °भाषया; M4 °माशये (for [आ]र्तया गिरा). D1 °वास्तवस्तदा (for the post. half).]

18 ^{a}) D1 M4 भिद्यमाने; Cg °नस्(as in text). Ñ2 V3 B3 D1 तथा; V1.2.4 B1.3.4 D10.13 M4 तदा (for ततो). D1 M4 गर्भे. —T1 damaged from त up to रु in ^{c}. ^{b}) Cg.k.t शतपर्वणा(as in text). Ñ2 V B D1.10.13 M4 कुक्षौ वज्रेण वज्रिणा. —^{c}) V1 M2 स°; D3 *स्वरं; D11 विस्तरं; M3 विस्वरो (for सुस्वरं). D1 M4 रुदमाने च (M4 °ति) करुणं; D13 रुरोधमस्वरं राम (sic). —^{d}) D2 न सा (sic !) (for ततो). —After 18, B3 ins. :

979* सप्त सप्ताभवन्पुत्रा महाबलपराक्रमाः ।

19 D10 om. 19–20^{b}. —^{a}) Cg मा रुदो (as in text). M3 गर्भम् (for चेति). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9.11–13 M4 मा रोदीरिति (D2.9 °दिति च) तं शक्रः. —^{b}) Ś1 D2.5.9.11 °चैव; Ñ2 V2–4 B D13 प्ररुदंतम्; V1 पुरंदरं तम् (sic); D1 M4 रुदमानम्; D3.7 °देवो; D12 °चैवम्; M3 पूर्व° (for गर्भं शक्रो). Ñ2 V1.3.4 B D1.12.13 M4 अभाषत; V3 अतोषयत् (for ऽभ्यभाषत). —^{c}) D3.7 [अ]थ (for च). Ñ2 V B D1.13 M4 [ए]नं(V4 D13 °वं) वज्रेण (for महातेजा). —^{d}) B3(m. also)D1 M4 राघव (for वासवः). Ś1(m. also as in text) D2.3.5.7.9.11.13 एकैकं सप्तधा पुनः.

20 D10 om. 20^{ab} (cf. v.l. 19). —^{a}) Dt D4.8 Ct हंतव्यं; Cg.k as in text (for हन्तव्यो). Dt D4.8 °व्यम् (for हन्तव्य). —^{b}) Ñ2 V B1–3 D1.13 M3.4 तं; B4 [इ]दं; Dt D6.8.14 T1 G1.3 [ए]व (for [ए]वं). V1 अभाषत; D3 चैवाभ्यभाषत(both hypermetric) (for अब्रवीत्). —D3 om. (hapl.) 20°–21^{b}. —^{c}) Ñ2 V B D10.13 निर्ययौ च (for निष्पपात). V4 तदा (for ततः). Ś1 D2.5.7.9.11.12 निर्ययावथ(Ś1 D2 °विति) देवेशो. —^{d}) D7 (m. also as in text) वचनमब्रवीत् .

21 D3 om. 21^{ab} (cf. v.l. 20). —^{ab}) Ś1 D2.5.7.9.11.12 चैव (for शक्रो). Ñ2 V B D1.10.13 प्रांजलिश्चाब्रवीदेनां (B4 °हेवीं) वि(D1 स)निःसृत्याग्रतः स्थितः. —T1 damaged from सा up to यो: in ^{d}. —^{c}) D2 (before corr.) दिवि (for देवि). —^{d}) Ś1 B2 D5.12 M4 °तः; D1 °वत् (for पादयोः).

22 ^{a}) Ś1 अहं च (hypermetric) (for अहं). D3.7 बुद्ध्वा. —^{b}) T3 प्रविश्याहं तवोदरं; Ck.t as in text. —For 22^{ab}, Ñ2 V B D1.10.13 M4 subst. :

980* लब्ध्वा तदन्तरं चाहं मद्विनाशार्थमाहितम् ।

[B4 तदनंतरं (hypermetric); D1 M4 [ए]तदंतरं (for तदन्तरं). V1 त्वाहं; V4 मातर् (for चाहं). V2 °त्मना हितं; B4 °र्थमागतं (for the post. half).]
—^{c}) Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 भिन्नवान्°; Ñ2 V B D10.13 गर्भं ते हतवान्; M3 व्यभिंदं°(for अभिन्दं सप्तधा). D1 M4 गर्भं ते जघ्निवानेतं(M4 °नं). —^{d}) V3 ततस्; D11 यन्मे; Ck.t as in text (for तन्मे).

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ2 D1.4.6 om. V B D10.11 आदि°; D3 अयोध्या°. —*Sarga name* : Ś1 गर्भ-विभेदनं; Ñ2 V B2–4 D10.11 दितिगर्भभेदः(Ñ2 B2 D10 °च्छेदः); B1 D1–3.5.7.9.12 गर्भभेदः(D5 °भेदनः). —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 V1.4 B1.4 D3.5.11.12 om. Ñ2 B2.3 D10 47; V2 D9 49; V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 46; D1.2.7 36. D13 —काण्डे गर्भच्छेदो—सर्गः 47. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

४६

G. I. 48. 1
B. I. 47. 1
L. I. 43. 1

सप्तधा तु कृते गर्भे दितिः परमदुःखिता ।
सहस्राक्षं दुराधर्षं वाक्यं सानुनयाब्रवीत् ॥ १
ममापराधाद्भ्रौंऽयं सप्तधा विफलीकृतः ।
नापराधोऽस्ति देवेश तवात्र बलसूदन ॥ २
प्रियं तु कृतमिच्छामि मम गर्भविपर्यये ।
मरुतां सप्त सप्तानां स्थानपाला भवन्त्विमे ॥ ३
वातस्कन्धा इमे सप्त चरन्तु दिवि पुत्रकाः ।
मारुता इति विख्याता दिव्यरूपा ममात्मजाः ॥ ४
ब्रह्मलोकं चरत्वेक इन्द्रलोकं तथापरः ।
दिवि वायुरिति ख्यातस्तृतीयोऽपि महायशाः ॥ ५

46

☞ $\tilde{N}_1$ missing Sarga 46 (cf. v.l. I. 33. 8).

1 ^{a}) M_3 गते (for कृते). —For 1^{ab}, $\tilde{N}_2$ V $B_{1.3}$ $D_{1.10.11.13}$ subst., while B_2(marg.).4 ins. before 1^{ab}:

981* एकोनपञ्चाशद्धा तु भिन्ने गर्भे ततो दितिः ।

[V_4 -पंचाशद्राम; B_1 -पंचाशत्तदा; D_1 -पंचाशतधा (for -पञ्चाशद्धा तु). B_1 छिन्ने गर्भे; D_1 गर्भे छिन्ने; D_{11} कृते गर्भे (for भिन्ने गर्भे). D_{11} दितिस्तदा; D_{13} तदा दितेः (for ततो दितिः).] —B_4 om. (hapl.) 1^{cd}. —^{c}) D_{12} G_2 सहस्राक्ष-. D_1 M_4 पुरंदरमिदं वाक्यम्. —^{d}) D_9 सान्वयम् (for सानुनया). $D_{3.7}$ सानुनयं ब्रवीत्. $\tilde{N}_2$ V_{1-2} $B_{1.3}$ $D_{1.10.13}$ उवाच भृशदुःखिता; V_4 अवोचदिति दुःखिता; B_2(before corr. as in $\tilde{N}_2$) वाक्यं सा स्वयमब्रवीत्; T_3 M_2 सांत्वं (T_3 °त्व-) वाक्यमथाब्रवीत्; M_4 उवाच रघुनंदन.

2 ^{ab}) D_5 [अ]पराधो. T_1 damaged for भ्रौंऽयं s. $\tilde{N}_2$ V B $D_{10.13}$ बहुधा; D_1(marg. as in text) वधाय (for सप्तधा). S_1 $\tilde{N}_2$ V B $D_{1-3.5.7.9-13}$ विदली°; Dt $D_{6.8}$ शकली°; Cv.r.g as in text (for विफलीकृतः). —^{c}) Dt $D_{6.8}$ हि (for ऽस्ति). V_3 ते शक्र (for देवेश). —^{d}) S_1 $D_{2.5.12}$ तव कश्चन पुत्रक; $\tilde{N}_2$ $V_{1.4}$ $B_{2.4}$ $D_{10.13}$ भवतः स्व($V_{1.4}$ °तो मे)हितैषिणः; $V_{2.3}$ $B_{1.2}$ D_1 M_4 तवात्मज(V_3 °र्थं; D_1 °यं)हितैषिणः; $D_{3.7}$ तव पुत्रक कश्चन; D_{11} तव कश्चित्तु पुत्रक.

3 ^{a}) Dt $D_{6.8}$ G_{1-2} $M_{1.3}$ स्वत्; D_4 om. (submetric); Cg as in text (for तु). S_1 B_2 $D_{2.3.5.7.11.12}$ इच्छेयम्; Cg.k.t as in text (for इच्छामि). ❀ Ck: गर्भस्य विपर्यये या विपत्तिः तन्निमित्ते प्राप्ते.....कृतं सप्तधा विभागरूपं कर्म तव यथा प्रियं भवति तथा इच्छामि। So also Ct ❀ —^{b}) S_1 B_2 $D_{2.3.5.7.11.12}$ अस्मिन् (for मम). $D_{2.5}$ गर्भे (for गर्भ-). D_{14} -विपर्ययं; G_1 -विपश्चये (sic). —^{c}) $G_{1.3}$ मरुतः; G_4 मारुताः; all Cs as in text (for मरुतां). —^{d}) Dt $D_{4.6.8.14}$ $T_{1.2}$ G_4 ते; $M_{2.3}$ मे (for [इ]मे). Cm cites ^{cd} as in text. —For 3^{cd}, S_1 B_2 $D_{2.3.5.7.11.12}$ subst.:

982* सप्त स्थानानि सप्तैते मरुतः पालयन्तु ते ।

[D_{11} महतः (for मरुतः). B_2 संज्ञाताः फलयंतु च (for the post. half).]

4 ^{a}) B_2 $D_{3.11}$ °स्कंधान्; D_7 °स्कंधात् (for वातस्कन्धा). S_1 B_2 $D_{2.3.5.7.11.12.14}$ सदा; Ck.t as in text (for इमे). B_2 $T_{1.2}$ G_4 पुत्र; D_5 सुता:; D_{11} सर्वे; Ck.t as in text (for सप्त). —^{b}) S_1 B_2 $D_{2.3.5.7.11.12.14}$ मम; T_3 दिति- (for दिवि). S_1 Dt $D_{6.8.9.12}$ Ct पुत्रक (for °काः). —^{c}) S_1 B_2 $D_{2.3.5.7.11.12}$ मरुनश्चेति; M_2 मारुता दिवि (for मारुता इति). Cg.k as in text (for ^{c}). —^{d}) S_1 B_2 $D_{5.11.12}$ M_2 महाबलाः (for ममात्मजाः). $D_{2.3.7}$ महाबलपराक्रमाः; Ck as in text (for ^{d}). —For 3 and 4, $\tilde{N}_2$ V $B_{1.3.4}$ $D_{1.10.13}$ M_4 subst., while B_2 ins. after 6:

983* एवं गतेऽपि वत्स त्वं प्रियं मे कर्तुमर्हसि ।
इमे ते सप्तकाः सप्त मरुतो नाम विश्रुताः ।
चरन्त्वाज्ञाकराः सप्त वातस्कन्धेषु सप्तसु ।
सहैभिर्मम पुत्रैस्त्वं मरुद्भिर्जहि शात्रवान् ।

[(l. 1) $V_{1.3}$ °त्वं वत्स (by transp.); V_4 B_2 D_1 M_4 पितृ(B_2 पुत्र)वचः; B_1 °तद्वत्स (for ऽपि वत्स त्वं). —(l. 2) D_{13} सप्तभिः (for सप्तकाः). V_1 मरुत्पुत्रा; B_4 M_4 मारुता (for मरुतो). M_4 इति (for नाम). —(l. 3) V_1 [आ]काशगाः (for [आ]ज्ञाकराः). V_1 $B_{1.2}$ D_1 M_4 शक्र (for सप्त). —(l. 4) $\tilde{N}_2$ इहैभिर्; V_2 सहैतैर्; V_4 B_2 सह तैर्; D_{10} सप्तभिर् (for सहैभिर्). $\tilde{N}_2$ V_2 पुत्रःस्वं. V_4 जित (sic) (for जहि). D_1 जहि शत्रुं शतक्रतो (for the post. half).]

5 B_2 repeats 5^{ab} after 6 (after 983*). —^{a}) T_1 partially damaged. V_{3-4} B(B_2 second time) $D_{1.10.11.13}$ M_4 ब्रह्मलोके; Ck as in text (for °लोकं). $\tilde{N}_2$ V B(B_2 second time) $D_{1.2.7.10.13}$ $T_{2.3}$ M_4 चरंतु; D_3 चरेतु; D_6 चरति; Cg as in text (for चरतु). $\tilde{N}_2$ V_1 B_2 $D_{9.10}$ [ए]ते (with hiatus); $V_{2.3}$ $B_{1.2}$(second time).4 $D_{1.13}$ M_4 [ए]के (with hiatus); Ct as in text (for [ए]क). —^{b}) $\tilde{N}_2$ V_{3-4} B (B_2 second time) $D_{1.10.13}$ M_4 इंद्रलोके. ❀ Ct: रुद्रलोकमिति प्रचुरः पाठः। ❀ $\tilde{N}_2$ V B (B_2 second time) $D_{1-3.9.10.13}$ M_4 तथा परे; T_3 तदा°; G_{1-3} M_1 अथा° (for तथापरः). —$\tilde{N}_2$ V $B_{1.3.4}$ $D_{1.10.13}$ M_4 om. 5^{cd}. —^{c}) S_1 B_2 $D_{2.3.5.7.9.11.12}$ विस्व(D_2 °श्व)वायुर्; Dt $D_{4.6.8}$ Ct दिव्यवायुर्; Cg.k as in text (for दिवि वायुर्). B_2 इह (for इति). —^{d}) S_1 B_2 $D_{2.3.5.7.9.11.12}$ तृतीयस्तु. $G_{1.3}$ महातपाः (for °यशाः).

चत्वारस्तु सुरश्रेष्ठ दिशो वै तव शासनात् ।
संचरिष्यन्ति भद्रं ते देवभूता ममात्मजाः ।
त्वत्कृतेनैव नाम्ना च मारुता इति विश्रुताः ॥ ६
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा सहस्राक्षः पुरंदरः ।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं दितिं बलनिषूदनः ॥ ७
सर्वमेतद्यथोक्तं ते भविष्यति न संशयः ।
विचरिष्यन्ति भद्रं ते देवभूतास्तवात्मजाः ॥ ८

एवं तौ निश्चयं कृत्वा मातापुत्रौ तपोवने ।
जग्मतुस्त्रिदिवं राम कृतार्थाविति नः श्रुतम् ॥ ९
एष देशः स काकुत्स्थ महेन्द्राध्युषितः पुरा ।
दितिं यत्र तपःसिद्धामेवं परिचचार सः ॥ १०
इक्ष्वाकोस्तु नरव्याघ्र पुत्रः परमधार्मिकः ।
अलम्बुषायामुत्पन्नो विशाल इति विश्रुतः ॥ ११

G. I. 48. 11
B. I. 47. 12
L. I. 43. 11

6 ^{a}) D2.9 च (for तु). Ś1 D5.12 T1 नरश्रेष्ठ (for सुर°). —Ś1 reads 6^{cdef} twice (^{ef} second time in marg.). D3.7.12 repeat 6^{cd} after 6^{ef}. —^{c}) B2 D7 (second time) विचरिष्यंति; D3 (second time) विचरंति (submetric); T3 M1.3 संचरिष्यंतु (for संचरिष्यन्ति). —^{d}) Ś1 Dt D2.3.5.7.9.11.12 (Ś1 D3.7.12 second time) कालेन हि; D4.14 देवरूपा (for देवभूता). B2 महाबलाः (for ममात्मजाः). Ś1 D3.7.12 (all first time) देवरूपा महाबलाः. —After 6^{cd}, B2 ins. :

984* अमृतप्राशनाः पुत्रा इमे ते सहितास्त्वया ।

—G3 M2 om. (hapl.) 6^{e}–8. D2.5.9.11 om. 6^{ef}. —^{e}) Ś1 (first time) °ते देव; G2 °ते न च (for त्वत्कृतेनैव). Ś1 (first time, second time as in D4) B2 D3.7.12 मरुत; Dt D6.8 °वै; D4 G1.2 M1 °तु (for नाम्ना च). —^{f}) D4 मरुता (for मारुता). Ś1 (first time) B2 D3.7.12 इति नाम्ना (Ś1 स्थानाच्) च (B2 तु) विश्रुताः. —For 6, Ñ2 V B (except B2) D1.10.12 M4 subst.; while B2 ins. after the repetition of 5^{ab}; D11 ins. l. 2 and 3 after 6^{cd} :

985* दिक्षु चैतासु सर्वासु विचरन्तु तवाज्ञया ।
दिव्यमूर्तिधरा भूत्वा मरुतोऽमृतभोजनाः ।
तवैवाज्ञाकराः शक्र कुरुष्वैतद्वचो मम ।

[(l. 1) V2.4 B1 चैवासु; D1 M4 सर्वासु (for चैतासु). D1 M4 चैवान्ये (for सर्वासु). D1 ममात्मजाः; M4 महाबलाः (for तवाज्ञया). —(l. 2) D12 दिवि (for दिव्य-). B4 देवा (for भूत्वा). —(l. 3) B4 (marg.; also as above) सप्तवातस्कराः; D1 ते चैवाज्ञाकराः. D1 [इ]ति (for [ए]तद्). D1 M4 प्रियं (for वचो). D11 वुरुष्व वचनं मम (for the post. half).] —After 6, B2 ins. 983*; thereafter repeats 5^{ab}.

7 G3 M2 om. 7 (cf. v.l. 6). —^{a}) D11 तस्य (sic). V2 तु (for तद्). —T1 partially damaged for ^{b}. —^{b}) Ñ2 V B D1.10.12 M4 शक्रः शक्तिमतां वरः. —^{d}) D14 -निषूदितः. Ñ2 V B D1.10.11.12 M4 एवमस्त्विति राघव; Dt D6.8 इतीदं बलसूदनः. —After 7, Ñ2 V B D10.11.12 ins.; D1 M4 ins. l. 1 and 2 after 7, subst. l. 3 for 8^{ab} and then cont. l. 4 :

986* त्वत्कृतेनैव नाम्ना हि भविष्यन्ति तवात्मजाः । —
ख्याता मरुत इत्येते दिव्यरूपा ममाज्ञया । —
सर्वमेतद्यथात्थ त्वं करिष्येऽहमशेषतः । —
अमृतप्राशिनः पुत्रा इमे ते सहिता मया । —

[(l. 1) B2 मत्कृतेन; M4 तत्र तेन (for त्वत्कृतेन). V1 om. (submetric); V2 [इ]ति; V3 D1 M4 [ए]ते; V4 B1.2 ते (for हि). D1 चरिष्यंति (for भविष्यन्ति). D1 ममात्मजाः. —V B1.2 om. l. 2. —(l. 2) D11 स्वागता (hypermetric) (for ख्याता). D1 M4 [ए]व (for [ए]ते). D1 तवात्मजाः (for ममाज्ञया). —D11 om. (hapl.) l. 3-4. —(l. 3) V4 यथावृत्तं (for यथात्थ त्वं). M4 असंशयं (for अशेषतः). —(l. 4) V2 सर्वे ते; V4 इत्येते; D13 ते इमे (by transp.) (for इमे ते).]

8 G3 M2 om. 8 (cf. v.l. 6). —^{a}) D2 एव (for एतद्). —^{b}) V4 करिष्ये च (for भविष्यति). —For 8^{ab}, D1 M4 subst. l. 3 of 986*. —D2.3.5.7.12 om. 8^{cd}. —^{c}) G2 M1 विचरिष्यंतु; Cg as in text (for °ष्यन्ति). —^{d}) Dt D4.8 T1 M3 देवरूपास्; D6 दिव्यरूपास्; D9 बभूवुस्ते (for देवभूतास्). —For 8^{cd}, Ñ2 V B D1.10.11.12 M4 (except D1 M4 all read before 8^{ab}) subst. :

987* विचरिष्यन्ति लोकांस्त्वीन्निर्भया विगतज्वराः ।
निर्वृत्ता भव भद्रं ते करिष्ये वचनं तव । —

[(l. 1) B1 अभया (for निर्भया). —(l. 2) V4 B1 D1 निवृत्ता (for निर्वृत्ता). M4 निर्वर्तय तनो मन्युं (for the prior half).]

9 Ś1 reads 9^{ab} in marg. —^{b}) D5.12 मातृ- (for माता-). Ś1 तपोवनं; Ñ2 V B D1.10.12 M4 परस्परं (for तपोवने). —^{d}) Cg.k नः (as in text). D11 निश्चितं; G1–3 विश्रुतं (for नः श्रुतम्).

10 D2.3.5.7.12 om. 10. Ś1 reads 10^{ab} in marg. —^{a}) T1 missing from श्रः on a damaged fol. V2 om. स (submetric). —^{b}) D11 महेंद्रः पाकशासनः. —^{c}) V1 दितिर्यत्र; D11 दितिपुत्र (sic) (for दितिं यत्र). D1 तपस्यंतीम् (for तपःसिद्धाम्). —^{d}) D1 एनां (for एवं). D9 परिचरद्धि (archaic) (for परिचचार). —After 10, D9 reads 12, while B3 ins. :

988* एतत्स्थानं महापुण्यं मुनीनां प्रीतिवर्धनम् ॥

whereas D1 reads 989* after 10.

11 Ś1 reads 11 in marg. —^{a}) Ñ2 V B (B2 marg. also as in D5) D1.9.10.12 M4 इक्ष्वाकोर्यत्र (V3 B1–3

G. I. 48. 14
B. I. 47. 12
L. I. 43. 14

तेन चासीदिह स्थाने विशालेति पुरी कृता ॥ १२
विशालस्य सुतो राम हेमचन्द्रो महाबलः ।
सुचन्द्र इति विख्यातो हेमचन्द्रादनन्तरः ॥ १३
सुचन्द्रतनयो राम धूम्राश्व इति विश्रुतः ।
धूम्राश्वतनयश्चापि सृञ्जयः समपद्यत ॥ १४
सृञ्जयस्य सुतः श्रीमान्सहदेवः प्रतापवान् ।
कुशाश्वः सहदेवस्य पुत्रः परमधार्मिकः ॥ १५
कुशाश्वस्य महातेजाः सोमदत्तः प्रतापवान् ।
सोमदत्तस्य पुत्रस्तु काकुत्स्थ इति विश्रुतः ॥ १६
तस्य पुत्रो महातेजाः संप्रत्येष पुरीमिमाम् ।
आवसत्यमरप्रख्यः सुमतिर्नाम दुर्जयः ॥ १७
इक्ष्वाकोस्तु प्रसादेन सर्वे वैशालिका नृपाः ।
दीर्घायुषो महात्मानो वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः ॥ १८

D1.9.13 °त्र; V4 °श्चैव) राजर्षेः;; D2.3.5.7.11.12 विश्वग्वायोस्तु (D2 °थ) काकुत्स्थ. —^{c}) Ś1 V2 D1–3.5.6.12–14 S (except T1) अलंबुसायाम्. —^{d}) V1 B2 D1 विशालो नाम. Ś1 D5.12 नः श्रुतं; V1 धार्मिकः (for विश्रुतः).

12 T2 G4 om. (hapl.) 12–14^{b}. V M4 om. 12. D9 reads 12 after 10. —^{ab}) T1 विशाला च; M3 विशाले तु; Ct as in text (for विशालेति). Ck.t कृता (as in text). Ś1 B D2.3.5.11–13 तेनेयं निर्मिता राम (D11 °जन्) वैशाली (D2 विशाला; D11 वैशाला) नगरी शुभा (Ś1 भुवि; D13 पुरा). —For 12, D1 subst. and reads after 10 :

989* तेषां दितिसुतानां यो विश्वग्वायुरभूत्ततः ।
तत्सुतेन विशालेन विशालेयं पुरी कृता ।

13 T2 G4 om. 13 (cf. v.l. 12). —^{a}) B1 विशालस्य च (hypermetric); D3.6 विशालाख्य (for विशालस्य). B3 (m. also).4 D3 (also as in text) राजा; D11 रा* (for राम). —^{b}) T1 missing चंद्रो महा on a damaged fol. Ñ2 V1.3.4 B D10.13 M4 [s]भवभूपः (for महाबलः). V2 महेंद्रोप्यभवभूपः. —^{c}) B3 इव (for इति). —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D2.3.5.10–12 हे (Ñ2 V3 D11.12 हे) मचंद्रि (D2 °द्रो; D3 °द्रा) महायशाः; D1 M4 हेमचंद्रः सुतोभवत्.

14 T2 G4 om. 14^{ab} (cf. v.l. 12). —^{a}) V3 सुचंद्रस्यात्मजो. D1 चासीद्; M4 [s]प्यासीद् (for राम). —D13 om. (hapl. ? cf. v.l. Ñ2 for ^{c}) 14^{bc}. —^{b}) Ś1 D2.9.12 धूम्राक्ष; D5 धूम्राख्य; D10 धुम्राश्वर (hypermetric); D11 धूमाक्ष (for धूम्राश्व). —D10 om. (hapl. cf. v.l. Ñ2 for 15^{b}) 14^{c}–15^{b}. —^{c}) Ś1 धूमाक्ष-; D2.9.11.12 धूम्राक्ष-; D5 धूम्राख्य- (for धूम्राश्व-). G4 -तन*. Ñ2 B3 -तनयो राम. —^{d}) B3 D2.5 संजयः. Ñ2 V B D1.13 M4 समजायत (for समपद्यत). Cg as in text (for ^{d}).

15 D10 om. 15^{ab} (cf. v.l. 14). —^{a}) B3 D2.5 संजयस्य. Ś1 G3 M1 रामः Ñ2 V3.4 B चासीत्; V1.3 M4 स्वासीत् (for श्रीमान्). —^{b}) Ñ2 V1.3.4 B D1.13 M4 स्वर्णष्ठी (Ñ2 B3 °ष्ठी) वीति विश्रुतः (V1 नः श्रुतं); V2 स्वर्तुष्ठाविरिति श्रुतः; D11 संदेव इति विश्रुतः; T2 सहदे * * * * वान् (fol. damaged). —D14 om. (hapl.) 15^{cd}. —^{c}) D2.3.5.7.9.12.13 कुशाश्वः; G2 M1 भूशाश्वः (for कुशाश्वः). —^{d}) T1 damaged for धार्मिकः. —For 15^{cd}, Ñ2 V B D1.10 M4 subst. :

990* स्वर्णष्ठीविसुतश्चापि कुशाश्व इति विश्रुतः ।

[Ñ2 B3 स्वर्णष्ठीवि°; V1 स्वर्णष्ठी*°; V2 स्वर्तुष्ठावि°; M4 सु*र्णष्ठीवितनयः (for the prior half).]

16 ^{a}) Ñ2 V B D1–3.5.7.11.13 कु°; T1 damaged; G2 M1 भू°; M4 कुश्वा° (for कुशाश्वस्य). —D12 om. (hapl.) 16^{b}–17^{a}. —^{b}) D3 सोमदत्तः. Ñ2 V1.2 B D1.10.13 M4 सोमदत्तसुतोभवत्; V3.4 सोमदत्तोभवत्सुतः. —^{cd}) Ñ2 V B D1.10.13 M4 काकुत्स्थ; D5 °श्च; M3 पुत्रोभूत् (for पुत्रस्तु). Ñ2 V B D1.10.13 M4 सुतोभूज् (for काकुत्स्थ). D3.7.11 काकुत्स्थ पुत्रस्तु (by transp.). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10.11.13 M4 जनमेजयः (for इति विश्रुतः).

17 D12 om. 17^{a} (cf. v.l. 16). D3 om. (hapl.) 17. —^{a}) Ñ2 D1 [s]थ काकुत्स्थः; V B1.3.4 D10 M4 [s]थ काकुत्स्थः; B2 नरव्याघ्र; D6 महातेजः; D13 च काकुत्स्थ (for महातेजाः). —^{b}) D11 संप्रत्येव; M3 संप्रतीह (for संप्रत्येष). Ñ2 V B D1.10.13 पात्येतां (V1 °नां; B1 यस्यैषां; B3 पाल्यतां; B4 पालितां; D1 पातीमां; D13 प्रासेतां) सांप्रतं पुरीं. —^{c}) D4 G1 आवसत् (G1 °न्); T2.3 अवसन्; G3 अवसन् (for आवसति). Ś1 D2.5.7.9.11.12 अध्यास्ते नरशार्दूलः; Ñ2 V B D1.10.13 धर्मात्मा नर (D1 नृप) शार्दूलः; Dt D6.8 आ (Dt अ) वसत्परमप्रख्यः;; M4 निवसत्यरिशार्दूल. —^{d}) Ś1 V1 D12 प्रमितिर्; Ñ2 V2–4 B D1.2.5.7.11 प्रमतिर्; D6 सुमितिर् (for सुमतिर्). D5 नर- (for नाम). Ñ2 V B D1.10.13 वीर्यवान्; D12 स दुर्जयः (hypermetric); D14 T1 G4 विश्रुतः (T1 °तं); T2 M4 नामतः (for दुर्जयः).

18 B3 (marg.) repeats 18^{a} as in Ś1. —^{a}) Ś1 D2.3.5.7.11.13 विश्वग्वायोः;; Ñ2 V1.3.4 B D1.10.13 इक्ष्वाकवः;; V2 ऐक्ष्वाकवः (for इक्ष्वाकोस्तु). Ñ2 V B D1.10.13 सर्वे एव (V2 °ते); M4 प्रभावेन (for प्रसादेन). —^{b}) Ñ2 V B D1.10.13 ख्याता (for सर्वे). Ñ2 V2–4 B2–4 D1.10.13 वैशालका (D1 °जा); Cg.k.t as in text (for वैशालिका). M1 नराः (for नृपाः). Ś1 D2.3.5.7.13 विशाला; सर्वपार्थिवाः. —^{c}) B4 महाबाहो (for महात्मानो). —^{d}) Ñ2 V B D1.10.13 M4 महाबलाः;; T2 सु * * * (for सुधार्मिकाः).

इहाद्य रजनीं राम सुखं वत्स्यामहे वयम् ।
श्वः प्रभाते नरश्रेष्ठ जनकं द्रष्टुमर्हसि ॥ १९
सुमतिस्तु महातेजा विश्वामित्रमुपागतम् ।
श्रुत्वा नरवरश्रेष्ठः प्रत्युद्गच्छन्महायशाः । २०

पूजां च परमां कृत्वा सोपाध्यायः सबान्धवः ।
प्राञ्जलिः कुशलं पृष्ट्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ २१
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे विषयं मुने ।
संप्राप्तो दर्शनं चैव नास्ति धन्यतरो मम ॥ २२

G. 1. 48. 24
B. 1. 47. 22
L. 1. 43. 24

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥

---

19 [a]) Ñ2 इति (for इह). V4 वीर; Dt D6.8 एकां (for राम). —[b]) T2 सुखो (for सुखं). Dt D6.8 स्वप्स्यामहे; Cg as in text (for वत्स्यामहे). G2 M1 निशां (for वयम्). Ś1 D2.3.5.7.11.12 वत्स्याम: स (Ś1 D11.12 सु) सुखं (Ś1 °खा) वयं. —[c]) V3 B4 D1 सुप्रभाते. Ñ2 V B D1.10.13 M4 तु (V4 च) जनकं (for नरश्रेष्ठ). —[d]) Ñ2 V B D1.10 M4 ध्रुवं (M4 वयं) द्रक्ष्याम (V4 B4 D10 °मि) राघव; D13 द्रक्ष्याम ध्रुवमेव हि.

20 [a]) Cg सुमतिस् (as in text). Ś1 D2.3.5.7.12 अथासौ प्रम (Ś1 °मि) ती राजा; Ñ2 V B D1.10.11.13 प्रम (D1.11 °मि) तिस्तं (V2.4 B2 °स्तु) ततः (D1 मुनिं) श्रुत्वा. —[b]) B1 T2 (before corr.) उपागमत्. —[cd]) Ś1 D2.5.7.12 पुरात्प्रत्युद्ययौ तदा; D2 स्वपुरात्प्रत्ययौ तदा (for [d]). Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 प्रत्युद्गम्य महात्मानं पूजयामास पार्थिवः (D1 M4 वीर्यवान्).

21 [a]) D9 गत्वा (for कृत्वा). Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 पाद्या (D11 पद्या) र्घ्यासनदानेन. —[b]) Ñ2 V1.2 B D10.13 सोपाध्यायगणस्तदा (Ñ2 B2.4 D10 °था). —[c]) Ñ2 V1.2 B1–3 D10.13 M4 दैवं; V3.4 D1 दैव; B4 दैवैः; D2.3 दृष्ट्वा; D14 M2 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). —[d]) T1 damaged up to म. Ñ2 V B D1.10.13 M4 पृष्ट्वेदं वाक्यमब्रवीत्.

22 [a]) Ñ2 V1.3.4 B D10.13 पूतो; V2 D1 प्रीतो; Cg as in text (for धन्यो). Ñ2 V B1.3.4 D10 [अ]नुगृहीतश्च. —[b]) B1 पश्य (for यस्य). D1 विषये; D11 [S]य प्रियो (for विषयं). —[d]) V2 D12 °तमो; D1 धर्म°; Ck as in text (for धन्यतरो). Ś1 D1.4.5.12 T1 G2.4 M मया (for मम). —After 22, Ś1 Ñ2 V4 B2–4 D1–3.5.7.10–13 ins.:

991* अद्य मे सफलं जन्म संवृत्तश्च मनोरथः । ——
यस्त्वां कुशलिनं ब्रह्मन्पश्यामि समुपागतम् । —

[(l. 1) D11 संभवश्; D13 संपूर्णश् (for संवृत्तश्). —(l. 2) Ś1 D2.3.7.11 यत् (for यस्).]

Colophon. D2.3.5.7.11.12 om. (cont. the sarga). —*Kāṇḍa name*: Ś1 om. Ñ2 V2.3 B D10 आदि°; D1 अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, D1 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ2 V B D10 प्रमतिसमागमः; D1 lacuna. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1.4 om. Ś1 Dt D4.6.14 S 47; Ñ2 B2.3 D10.13 48; D9 50. D13 इत्यार्षे—यणे—कांडे—समागमो—. —After colophon, T2 G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

४७

G. 1. 49. 1
B. 1. 48. 1
L. 1. 44. 1

पृष्ट्वा तु कुशलं तत्र परस्परसमागमे ।
कथान्ते सुमतिर्वाक्यं व्याजहार महामुनिम् ॥ १

इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुल्यपराक्रमौ ।
गजसिंहगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ ॥ २

पद्मपत्रविशालाक्षौ खड्गतूणीधनुर्धरौ ।
अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ॥ ३

यदृच्छयैव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ ।
कथं पद्भ्यामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने ॥ ४

भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरम् ।
परस्परस्य सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः ॥ ५

किमर्थं च नरश्रेष्ठौ संप्राप्तौ दुर्गमे पथि ।
वरायुधधरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ६

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा यथावृत्तं न्यवेदयत् ।
सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां वधं तथा ॥ ७

47

☞ Ñ1 missing Sarga 47 (cf. v.l. I. 33. 8). D2.3.5.7.11.12 continue the previous sarga.

1 [a]) D1.12 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). B1 च (for तु). Ñ2 B D10 प्रश्नं; D1 पृष्टं; D7 चैव (for तत्र). V D13 कुशलप्रश्नं. —[b]) Ñ2 V B D1.10.13 M4 परस्परमशेषतः; Cm as in text. —Ñ2 reads 1[cd] in marg. —[c]) Ś1 D1.11 प्रमितिर् (D1 °स्); Ñ2 V B D2.3.5.7.10.12 (all except D2, here and below) प्रमतिस् (D2.3.5.7.12 °र्); M4 नृपतिस्; Cm.t as in text (for सुमतिर्). Ñ2 V B D1.10 M4 तत्र (for वाक्यं). —[d]) D2 महामुनिः; D3 * * मुनिं. Ñ2 V B D1.10.13 M4 विश्वामित्रमभाषत (D1 °पृच्छत); Cm as in text.

2 [a]) T1 damaged partially for [a]. Ñ2 V B D1.10 M4 भगवन्; D13 भवतः (for भद्रं ते). —[b]) Ñ2 V B D1.10.13 M4 कुतः कस्य च (D1 °श्चन [sic]) शंस मे (M4 सत्तम). —After 2[ab], Ñ2 V B D1(om. 2[c]–3).10.11.13 M4 (owing to om. from 2[c]–5) read 992*. —M4 om. 2[c]–5. —[c]) Ñ2 V B D10.13 सिंहर्षभ-; Cm.g.k.t as in text (for गजसिंह-). T3 -गतिर् (sic). V2 वीर-. B2 (marg. also) गजसिंहर्षभगती. —[d]) Ś1 Ñ2 V B (B2 marg. also -समविक्रमौ) D2.3.5.7.9–13 -वृषभाविव.

3 D1 M4 om. 3 (cf. v.l. 2). —[a]) Ñ2 D2 G1 -पलाशाक्षौ; Cm.g.t -विशालाक्षौ (as in text). —[b]) D8 G2 Cg -तूणधनुर्धरौ (G2 °रः[sic.]). Ś1 Ñ2 V B D2.3.5.7.9–13 वरायुध(B2.3 °शंवर)धरावुभौ; Cg as in text. —[d]) V3 -पौरुषौ; G2 -यौवनः (sic); Cm.g.k.t as in text (for -यौवनौ).

4 M4 om. 4 (cf. v.l. 2). —[a]) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 क्षितिं; Dt D6.8 M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) [इ]व°; D4.14 T3 [ए]व सं-; Cv.g. as in text (for [ए]व गां). —[b]) M3 देवलोकम्. V4 D13 इह (for इव). Ñ2 V1–3 B2–4 D2.10.11.13 [आ]गतौ; Cm.g.t as in text (for [अ]मरौ). —D1 om. 4[cd]. —[d]) T3 कथ्यतां; Cg.t as in text (for कस्य वा). D13 सुतौ; T1 मु* (for मुने).

5 M4 om. 5 (cf. v.l. 2). —[a]) T1 damaged for भूषय. Ñ2 B3 D10 इमौ; D2 इदं (sic) (for इमं). B4 वेशं (for देशं). —[b]) Ś1 Ñ2 B3 D5.10.12 सूर्यचंद्रावु (by transp.). —D1 om. 5[cd]. —[c]) Ś1 Dt D2.3.5.9.11.12 T1 परस्परेण; Cm °स्य (as in text). —[d]) Ś1 Ñ2 V1–3 B1.2 D3.7.11.12 -स्थिति- (for -[इ]ङ्गित-). D4 -चेष्टितौ. V4 B3.4 D2.5.9.13 प्रमाणस्थितिचेष्टितौ (D9 [after corr.] °तैः); Cm.g.t as in text.

6 D2.3.5.7.9.12 om.; Ś1 reads 6[ab] in marg. —[a]) Ś1 °श्रेष्ठ; D14 T G1.3.4 मुनिश्रेष्ठ (for नरश्रेष्ठौ). —For 6[ab], Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 subst. and read after 2[ab]:

992* किमर्थं च त्वया सार्धं रमेते देवरूपिणौ ।

[V2 B1.4 भ्रमेते; V4 भ्रमतो; D1 M4 चरंतौ (for रमेते).]

—D1 M4 om. 6[cd]. —[c]) Ñ2 B2 (before corr.; marg. as in text).3 D10 -[अं]बर- (for -[आ]युध-). V2 परस्परं वरौ वीरौ.

7 [a]) Ñ2 V B D1.10.13 M4 [ए]तद् (for तद्). —[b]) B4 °वृत्तिं; D9 °वर्त्तं; D12 °*र्त्तं; G4 यथातत्त्वं (for °वृत्तं). D8 निवेदयन्. D11 विश्वामित्रो महामुनिः; Cm.k.t as in text. —After 7[ab], D11 ins.:

993* निवेदयच्च रामस्य कर्म चाद्भुतकर्मणः ।;

while, G2 M1 ins.:

994* अयोध्याधिपतेः पुत्रौ राज्ञो दशरथस्य ह ।
मम यज्ञसमाश्यर्थमागतौ रामलक्ष्मणौ ।

—Dt D6.8 om. 7[cd]. —[c]) Ś1 Ñ2 V B1.3 D1.3.5.7.9–13 -कथां चैव (for -निवासं च). —[d]) Ñ2 V B °च सः; D1 च तं वधं; D4 T3 G1–3 M1–3 Cm च तद्वधं; T1 °यथा (for वधं तथा). Ś1 D5.11.12 रक्षसां वधमेव च; D2.3.7.9 रक्षसां च (D2.7 हि) वधं हि सः (D9 तं).

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राजा परमहर्षितः ।
अतिथी परमौ प्राप्तौ पुत्रौ दशरथस्य तौ ।
पूजयामास विधिवत्सत्कारार्हौ महाबलौ ॥ ८

ततः परमसत्कारं सुमतेः प्राप्य राघवौ ।
उष्य तत्र निशामेकां जग्मतुर्मिथिलां ततः ॥ ९

तां दृष्ट्वा मुनयः सर्वे जनकस्य पुरीं शुभाम् ।
साधु साध्विति शंसन्तो मिथिलां समपूजयन् ॥ १०

मिथिलोपवने तत्र आश्रमं दृश्य राघवः ।
पुराणं निर्जनं रम्यं पप्रच्छ मुनिपुंगवम् ॥ ११

श्रीमदाश्रमसंकाशं किं न्विदं मुनिवर्जितम् ।
श्रोतुमिच्छामि भगवन्कस्यायं पूर्व आश्रमः ॥ १२

तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं वाक्यं वाक्यविशारदः ।
प्रत्युवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १३

हन्त ते कथयिष्यामि शृणु तत्त्वेन राघव ।
यस्यैतदाश्रमपदं शप्तं कोपान्महात्मना ॥ १४

G. I. 49. 14
B. I. 48. 14
L. I. 44. 13

8 T1 partially damaged for ^{a}.—^{b}) Dt D6.8 -विस्मितः (for -हर्षितः). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 विस्मितः स (D5 °तश्च) महायशाः (D11 °मुनिः); Ñ2 V B D1(m. also as in Ś1).10.13 M4 प्र(D13 M4 सु)मतिर्भृशं(M4 °र्हं)विस्मितः (V1 °स्मयः; V3 °स्मितं).—^{c}) D1 अतिथीन्; D9 T2 अतिथिः (both sic). Ñ2 V1–3 B D1.10.13 M4 पूजयामास; Dt D8 Ct परमं°; T3 G4 M2 परम° (for परमौ प्राप्तौ). Ś1 V4 D2.3.5.7.12 बभूव दृष्ट्वा सदृशौ(V4 संहृष्टः); D11 बभूव सदृशावेतौ.—^{d}) Ś1 वै; Ñ2 B3 D10 तु; Ct as in text (for तौ).—Ñ2 V B D1.10.13 M4 om. 8^{cd}.—For 8^{cd}, Ś1 D2.3.5.7.11.12 subst.:

995* अथ तौ पूजयामास नृपतिः स यथाविधिः ।

[D11 अतिथी पूजयामास (for the prior half [=8° in Ñ2]).]

—After 8, D4 ins. श्रीरामाय नमः.

9 ^{a}) B4 प्रथम- (for परम-). D13 -संकाशं (sic) (for -सत्कारं).—^{c}) Ś1 D3 M4 व्युष्य; D2 व्युषुस् (sic); D7 व्युष्य; Cg.k as in text (for उष्य). Ñ2 V B D10.13 उषित्वा च(V1 तु) निशां तत्र; D1.11 उषित्वा रजनी(D11 तु निशा)मेकां; G1–3 M1 ऊषतुस्तां°.—^{d}) M2 मिथुलां. Ś1 D2.3.5.7.12 तदा; Ñ2 V B D1.10 M4 प्रति; D13 पुरीं; Cg as in text (for ततः).

10 ^{a}) Ś1 D5.11.12 दृष्ट्वा तु; D13 ते°; Cg तान्° (for तां दृष्ट्वा). Ñ2 V B D1.10.13 M4 दूरतः (for मुनयः).—^{b}) Ś1 D3.5.7.11.12 शुभां पुरीं (by transp.).—^{cd}) T1 damaged for ति शंसंतो मि. Ś1 D5 संदृष्ट्वा; D2.3.7.11.12 सं(D2 तं)दृष्टा (for शंसन्तो). D2.3.7 प्रत्य(D3 °*)पूजयन्. Ñ2 V B D1.10.13 M4 मु(B4 अ)नयो हृष्टमनसः शशंसुः साधु साध्विति ।

11 ^{a}) Ś1 Ñ2 V B D2.3.5.7.10–13 तस्मिन् (for तत्र).—Note hiatus between ^{a} and ^{b}.—^{b}) Ś1 Ñ2 V B3.4 D2.3.5.7.10–13 प्रेक्ष्य; B1 वीक्ष्य; B2 प्राप्य; Cm.g.k.t as in text (for दृश्य). D1 दृष्ट्वा रम्याश्रमं पुनः; M4 दृष्ट्वा रामस्यादाश्रमं.—^{c}) D5 निर्जितं (for निर्जनं). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 दैव; G1.2 रामः (for रम्यं).—^{d}) Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 पप्रच्छाथ महामुनिं.

12 ^{a}) Dt D6.8 इदम्; Cm.g as in text (for श्रीमद्).—^{b}) D9 M3.4 इदं; G2 M1 न्विदं; Cm.g.t as in text; Ck न्विमं (for न्विदं). G4 -वर्जनं (sic) (for -वर्जितम्).—For 11^{c}–12^{b}, Ñ2 V B D1.10.13 M4 subst.; Ś1 D2.3.5.7.11.12 subst. l. 2 only for 12^{ab}:

996* पप्रच्छ मुनिशार्दूलं किमिदं निर्जनं वनम् ।
श्रीमानविरलच्छायो मुनिसंघविवर्जितः ।

[V1 damaged from निर्जनं up to l. 2.—(l. 1) D1 M4 किमिदं मुनिवर्जितं (for the post. half).—D1 M4 om. l. 2.—(l. 2) V3 श्रीमांश्च. V2 B4 -सिंह- (for -संघ-).]

—^{c}) D1 M4 वनं मनोज्ञं (for श्रोतुमिच्छामि).—^{d}) Cg.t कस्यायं(as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 [आ]सीदयम्; G2 [अ]यं पूज(ज्य) (for [अ]यं पूर्व). Ck. cites ^{d} as in text.

13 ^{b}) D3 * *°; G1 वाक्यविदां वरः (for °विशारदः).—^{c}) T1 damaged up to हा.—For 13, Ñ2 V B D1.10.13 M4 subst.; D11 ins. l. 4 only after 13:

997* इति तस्य वचः श्रुत्वा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ।
कथाशो मुनिशार्दूलः प्रहसन्वाक्यमुत्तमम् ।
विनयावनतं वीरं धर्मज्ञं सत्यवादिनम् ।
रामं कमलपत्राक्षमाभाष्य मधुरं वचः ।

[(l. 1) D1 M4 राम- (for तस्य). V1 damaged from the post. half of l. 1 up to वाक्यं in l. 2.—V4 B1 D1 M4 om. l. 2–3.—(l. 2) V2 B2 कथांते. V2 B3.4 D13 अब्रवीत् (for उत्तमम्).—(l. 3) V1 B3.4 D10.13 धीरं (for वीरं).—(l. 4) V4 -पक्षात्रम् (metathesis). V1 damaged from the post. half up to 14^{a}. M4 वाक्यं वाक्यविशारदः (for the post. half; cf. 13^{b}).]

14 —^{a}) V1 damaged (cf. v.l. 997*). Ñ2 B3 D10.13 अहं; Cm.g.k.t as in text (for हन्त). Ś1 D2.5 वर्णयिष्यामि.—^{b}) Ñ2 V B D1.10.13 M4 शृणु यस्यायमाश्रमः(V1 damaged up to मा).—^{c}) M2 [इ]दम् (for [ए]तद्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 यथायमाश्रमः(D1 illeg. for यमाश्रमः ink-spread) पूर्वं(D1 पदं); Ñ2 V B D10.13 M4 यथा शून्यो भवत्यायं(D13 यथा चायं; M4 °दयं); T3 यस्येदमा-

G. I. 49. 15
B. I. 48. 15
L. I. 44. 14

गौतमस्य नरश्रेष्ठ पूर्वमासीन्महात्मनः ।
आश्रमो दिव्यसंकाशः सुरैरपि सुपूजितः ॥ १५
स चेह तप आतिष्ठदहल्यासहितः पुरा ।
वर्षपूगान्यनेकानि राजपुत्र महायशः ॥ १६
तस्यान्तरं विदित्वा तु सहस्राक्षः शचीपतिः ।
मुनिवेषधरोऽहल्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १७
ऋतुकालं प्रतीक्षन्ते नार्थिनः सुसमाहिते ।
संगमं त्वहमिच्छामि त्वया सह सुमध्यमे ॥ १८
मुनिवेषं सहस्राक्षं विज्ञाय रघुनन्दन
मतिं चकार दुर्मेधा देवराजकुतूहलात् ॥ १९

श्रमं ब्रह्मन्. —[d]) Ś1 Ñ2 V B D2.3.5.7.10–12 M4 शक्रः. D14 T1.2 क्रोधान् (for कोपान्). Ś1 V4 B4 Dt D1.6.8.9.11.13 Ct महात्मनः; M2 महामुनेः. Cg.k as in text (for [d]).

15 B4 om. (hapl.) 15[ab]. V1 damaged from त up to तैः in 998*. —[a]) B1.3 गोतमस्य. Ñ2 V2–4 B1–3 D10.13 [आ]श्रमः पुण्यो; M4 [आ]श्रमं पूर्वम् (for नरश्रेष्ठ). D1 गौतमाश्रमपुण्योयं. —[b]) Ñ2 V2–4 B1–3 D10.13 ह्ययम्; M4 अयम् (for पूर्वम्). Ś1 D2.3.5.7.11.13 महामुनेः (Ś1 D3.11 °ने) (for महात्मनः). —[c]) Cg.k.t दिव्यसंकाशः (as in text). Ś1 D2.3.5.7.11.13 आश्रमोयं महापुण्यः. —For 15[cd], Ñ2 V B D1.10.13 M4 subst.; while D11 ins. after 15 :

998* नित्यपुष्पफलोपेतैः पादपैरुपशोभितः ।

[V1 missing the prior half. (cf. v.l. 15). V2 -फलोपेतः. D1 illeg. after फलो.]

16 [a]) Dt D6.8 चात्र (for चेह). V1 आतिष्ठम्; D8 आतिष्ठ (both sic). D2 सत्ययुक्तः स आतिष्ठद्. —Ś1 reads from सहितः in 16[b] up to 17[b] in marg. —V1 damaged from पुरा in [b] up to 17[a]. —[b]) D2.3.7.10 (here and below) अहिल्या-. Ñ2 V2–4 B D2.3.5.7.10–13 मुनिः; T3 तदा (for पुरा). —[cd]) Cm.g.k वर्षपूगान्; Ct °नि (as in text). वेङ्कटेश्वर press ed. अनेकांश्च (for [अ]नेकानि). T1 missing from पु up to य in महायशः. Ś1 D6.9.14 M2.3 (*sup. lin. sec. m.*; before corr. as in text) महायशाः. Ñ2 V2–4 B D2.3.5.7.10–13 संवत्सरसहस्राणि बहूनि रघुनंदन. —For 16, D1 M4 subst. :

999* अतप्यत ततः पूर्वं वने कृत्वाश्रमं मुनिः ।
बहूनि किल वर्षाणि सह पत्न्यानुकूलया ।

[l. 1) M4 तपः (for ततः). M4 सोस्मिन्नाश्रमे मुनिः (submetric) (for the post. half). —(l. 2) D1 illeg. from -कूलया up to मे in l. 1 of 1000*].
D1 M4 cont.; V2 B2.3 D13 ins. after 16 :

1000* अहल्यया रघुश्रेष्ठ तरुणादित्यरूपया ।
ततस्तां सुन्दरीं दृष्ट्वा काम्यरूपां पुरंदरः ।

[V2 om. l. 1. D1 illeg. up to मे (cf. v.l. 999*). —(l. 1) M4 तरुण्या दिव्यरूपया (for the post. half). —(l. 2) V2 तपस्यभिरतां; B2 D13 तदस्याश्चाश्रमं; D1 M4 तामथो (D1 °स्य [sic]) चकमे (for ततस्तां सुन्दरीं). D13 कृत्वा (for दृष्ट्वा). B2 D13 रम्य (B2 °म्यं) रूपं; D1 M4 काम° (for काम्यरूपां). V2 दिव्यरूपां सुरेश्वरः (for the post. half.).]

—After 16, Ś1 (marg.) Dt G1–3 M1.3 (*inf lin. sec. m.*) ins. :

1001* कदाचिदिवसे राम ततो दूर(Ś1 °रं)गते मुनौ ।

17 Ś1 B3 read 17[ab] in marg.; V1 damaged for [a] (for Ś1 V1 cf. v.l. 16). —[ab]) Ñ2 ह्; V2–4 B D6.9.10.12.13 T3 M3 [अ]थ; Dt D6.8 च; D2.7 स; D3 om. (submetric) (for तु). D2.3.5.7.12 पुरंदरः (for शचीपतिः). Ñ2 V2–4 B D10.13 कामार्तस्त्रिदशे(V2 B1 D10.13 °दिवे) श्वरः; D11 कामार्तः स पुरंदरः (for [b]). D1 M4 अथ तां(D1 तस्य, then illeg. up to द्)तरं लब्ध्वा कामार्तस्त्रिदशेश्वरः. —[c]) Ś1 Ñ2 V B Dt D1–3.5.6.8.10–13 भूत्वा; D7 गत्वा (for सहल्याम्). —[d]) Ś1 Ñ2 V B Dt D2.3.5–8.10–13 सो(Dt D6.8.13 अ[with hiatus])हल्यामिदमब्रवीत् (V1 damaged from द् up to the prior half of l. 2 of 1002*); D1 (with hiatus) अहिल्यामभ्यभाषत.

18 V1 damaged (cf. v.l. 17). Ś1 om. (hapl. ?) 18–19[b]. —[a]) G2 M1 समीक्षंते; Ck प्रती°(as in text).

19 Ś1 om. 19[ab] (cf. v.l. 18). —For 18–19[b], Ñ2 V (V1 damaged [cf. v.l. 17]) B D1–3.5.7.9–13 M4 subst. :

1002* ऋतुकालः प्रतीक्ष्योऽपि न प्रतीक्षे सुमध्यमे ।
संगमं शीघ्रमिच्छामि पृथुश्रोणि सह त्वया ।
मुनिवेषधरं शक्रं सा ज्ञात्वापि परंतप ।

[l. 1) D1 M4 त(D1 *)वाचायम्; D9 °मे (for प्रतीक्ष्योऽपि). D2.3.7.11.13 ऋतुकालप्रतीक्षोपि (for the prior half.). Ñ2 B2 D10 प्रतीक्ष्यः; V4 प्रतिक्षा (sic) (for प्रतीक्षे). D1 M4 अर्थी (D1 illeg. after र्थी up to the end of the line) चाहं शुचिस्मिते (for the post. half). —(l. 2) D2.3.5.7.9.10.13 त्वया सह (by transp.). D1 M4 इच्छामि संगमं त्वच(D1 चैव) त्वयाशु (D1 °हं) गजगामिनि. —(l. 3) D2.3.5.7.9.11.13 ज्ञात्वा (for शक्रं). V1 damaged from परंतप up to अब्रवीत् in 20[a]. D10 परं* * (for परंतप). D2.3.5.7.9.11.13 सहस्राक्षं तथापि सा (for the post. half). D1 (marg. also) ज्ञात्वापि चकमे सा तं देवराजेति कौतुकात.]

—V1 missing [cd]. D1 illeg. for [c]. —[c]) B1 G1–3 M1.3 रतिं; Ck.t as in text (for मतिं). —T1 damaged from च up to दे in [d]. B1 रतिं च कारयामास. —[d]) Ś1 V4 D2–4 T3 देवराजः (V4 D2.4 °जं); D1 M4 समागम-; Ck.t as in text (for देवराज-).

अथाब्रवीत्सुरश्रेष्ठं कृतार्थेनान्तरात्मना ।
कृतार्थोऽस्मि सुरश्रेष्ठ गच्छ शीघ्रमितः प्रभो ।
आत्मानं मां च देवेश सर्वदा रक्ष मानद ॥ २०
इन्द्रस्तु प्रहसन्वाक्यमहल्यामिदमब्रवीत् ।
सुश्रोणि परितुष्टोऽस्मि गमिष्यामि यथागतम् ॥ २१
एवं संगम्य तु तया निश्चक्रामोटजात्ततः ।
स संभ्रमात्त्वरन्राम शङ्कितो गौतमं प्रति ॥ २२
गौतमं स ददर्शाथ प्रविशन्तं महामुनिम् ।
देवदानवदुर्धर्षं तपोबलसमन्वितम् ।
तीर्थोदकपरिक्लिन्नं दीप्यमानमिवानलम् ।
गृहीतसमिधं तत्र सकुशं मुनिपुंगवम् ॥ २३
दृष्ट्वा सुरपतिस्त्रस्तो विषण्णवदनोऽभवत् ॥ २४
अथ दृष्ट्वा सहस्राक्षं मुनिवेषधरं मुनिः ।
दुर्वृत्तं वृत्तसंपन्नो रोषाद्वचनमब्रवीत् ॥ २५
मम रूपं समास्थाय कृतवानसि दुर्मते ।
अकर्तव्यमिदं यस्माद्विफलस्त्वं भविष्यसि ॥ २६

G. I. 49. 27
B. I. 48. 27
L. I. 44. 26

---

20 [a]) Ś1 Ñ2 V2-4 B D1-3.5.7.10-13 M4 अब्र(D3 °*) धीच(D1 °त्सा); V1 damaged (for अथाब्रवीत्). Ś1 नरश्रेष्ठ; M3(after corr. as in text) °ज्येष्ठं (for सुरश्रेष्ठं). —Ś1 D5.11.12 om. 20[bc]. —[b]) Ñ2 V B D2.3.7.10 M4 कृतार्थ(D2.3.7 °र्था) सा वचस्(V4 °ब्रवीत्)तदा(D3 °था); D1 कृतवार्सं वचस्तदा; Cg as in text (for [b]). —V1 damaged from 20[c] up to हल्या in 21[b]. —[c]) V1.4 Dt D2.4.6.8.13.14(after corr.) T2.3 G4 M1-3 Ct कृतार्थास्मि (T2 °हि). D1 illeg. after र्थो up to च्छ in [d]. G4 नरश्रेष्ठ. G1 कृतार्थोऽस्यसुरश्रेष्ठ (sic). —[d]) B3 शीघ्रं गच्छ (by transp.). D14 illeg. from शी up to भो. Ś1 D2.3.5.7.12 अरिंदम; Ñ2 V2-4 B D1.10.11.13 अ(B3 न)लक्षित: (for इत: प्रभो). —Ñ2 V2-4 B1.3.4 D1.10.13 M4 om. 20[ef]. —[e]) D3 देवदेवेश (ditto). —[f]) Ś1 Dt D2-4.6-9.11.14 T1.2 G1.3(before corr. as in text).4 M2.3 सर्वथा. Dt D6.8 गौतमात् ; D2 मादन (metathesis) (for मानद).

21 V1 missing up to हल्या. (cf. v.l. 20). —[ab]) Ñ2 V2-4 B D1.10.13 तामिंद्र:; M2 इंद्रश्च. Ś1 D2.3.5.7.11.12 सहस्राक्षस्तथेत्युक्त्वा त्वह(D2.3.5.7 अहि [with hiatus]; D11 सोह)ल्यां देवरूपिणीं. —[c]) Ś1 D2.3.5.7.11.12 उवाच (for सुश्रोणि). —D1 illeg. from परि up to मि in [d]. D2 illeg. for परितुष्टो. D12 [s]पि (for sस्मि). D14 T1.2 G2.4 M1.2 परितुष्टोस्मि सुश्रोणि (by transp.). —[d]) T1 damaged from गतं up to ग in 22[a]. Ñ2 V B D1.10.13 M4 क्षमस्व मे (V1 damaged from स्व up to 22[b]) (for यथागतम्).

22 V1 missing [ab]; T1 missing up to ग in [a] (cf. v.l. 21). —[a]) T2 G4 च (for तु). Dt D6.8 M2 तदा (for तथा). Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 M4 एवमुक्त्वा ततोहल्यां. —B2 reads 22[bc] in marg. *sec. m.* —[b]) D2 भयात् (for [उ]टजात्). Ś1 D5.11.12 G2 तदा; B2 मुने: (for तत:). Ñ2 V2 B1.3.4 D1.10.13 M4 निष्क्रामघुटजान्मुने: (B1 °त्तदा; M4 °न्मुनीन्); V2.4 निष्क्रांत उटजान्मुने:. —V4 D1 M4 om. 22[cd]. —[c]) D2.5.11.12 G2 M1 ससंभ्रमं(G2 M1 °मस्); Cg.k.t स संभ्रमात् (as in text). Ś1 D5.12 चरन्; D4 यतद् (for त्वरन्). Ñ2 V1-3 B D2.7.9.10.13 संभ्रमात्त्वरि(Ñ2 °हुवि [sic])तो राम. —[d]) B1.4 गोतमं"; D3 om. (hapl.) (for गौतमं प्रति).

23 [a]) Ś1 D2.5.11.12 तु; D6.9.14 T सं- (for स). —[b]) Ś1 D2.3.5.7.11.12 शचीपति: (for महामुनिम्). —[c]) G1.3 -क्लिष्टं; Cg as in text (for -क्लिन्नं). —[d]) D3 -समिधि(sic). Ś1 D2.3.5.7.12 विप्रं (for तत्र). —[e]) T1 damaged from कु up to पुं. D9 संकुलं (for सकुशं). Ś1 D3.5.7.11.12 पुरुषर्षभ; D2 च सुरर्षभ (for मुनिपुंगवम्).

24 [a]) Cg शिवर्णवदन:. Ś1 D3.5.7.11.12 विस्मयाद् भयान्वित:; D2 विषादभयमोहित:. —For 23-24, Ñ2 V B D1.10.13 M4 subst. :

1003* ददर्श सहसायान्तं गौतमं दीप्ततेजसम् ।
देवैरपि सुदुर्धर्षं तपोवीर्यबलाश्रयात् ।
पुण्यतीर्थोदकक्लिन्नमाज्यक्लिन्नमिवानलम् ।
समित्कलापं सकुशमादायायान्तमाश्रमम् ।
दृष्ट्वैव च तदा शक्रो विषादमगमत्परम् । [5]

[(l. 1) V1 B2.4 प्रविशंतं ददर्शाथ; V3 स ददर्श समायांतं (for the prior half). —V1 damaged from त in गौतम up to बला in l. 2. —D1 illeg. after गौतमं स up to र in l. 2 and gloss इंद्रो गौतमं ददर्श (for the post. half). —(l. 2) Ñ2 B2 D10 M4 दुरासदं. D1 -वीर्यं (for -वीर्य-). —(l. 3) V4 अन्ये (sic) (for आज्य-). D1 दीप्यमानमिवानलं (for the post. half [= 23[f]]). —B1 om. l. 4. —(l. 4) D1 illeg. for the prior half after first स. V2 समित्पलाशं (for °त्कलापं). V1 om. (hapl.) या in [आ]यान्तम्. Ñ2 V2 B4 D1 आदायांतं(B4 °तः; D1 यायांतं [submetric]) त्व(Ñ2 त) माश्रमं; M4 संगृह्यायांतमाश्रमं (for the post. half). —(l. 5) D1 M4 तं दृष्ट्वैव (for दृष्ट्वैव च). V4 B2 ततः (for तदा).]

25 [a]) D3 अ* (for अथ). Ñ2 V B D1.10.13 M4 सोपि दृष्ट्वैव देवेंद्रं(V4 °वेशं). —[b]) D1 illeg.; M4 मुनिं (for मुनि:). —[c]) V4 D1.3 दुर्वृत्त-; M3 (after corr. *sec. m.* as in text) सुवृत्तं (for दुर्वृत्तं). D1 M4 -संपन्नं (for -संपन्नो). —[d]) D1 M4 क्रुद्धो (for रोषाद्).

26 [a]) D13 मम रूपसमं रूपं. —[c]) D1 illeg. up to मि. D14 T1.2 G2 M1.3 तस्माद्; G4 कस्माद्; Ck as in text

G. I. 49. 27
H. I. 48. 28
L. I. 44. 26

गौतमेनैवमुक्तस्य सरोषेण महात्मना ।
पेततुर्वृषणौ भूमौ सहस्राक्षस्य तत्क्षणात् ॥ २७

तथा शप्त्वा स वै शक्रं भार्यामपि च शप्तवान् ।
इह वर्षसहस्राणि बहूनि त्वं निवत्स्यसि ॥ २८

वायुभक्षा निराहारा तप्यन्ती भस्मशायिनी ।
अदृश्या सर्वभूतानामाश्रमेऽस्मिन्निवत्स्यसि ॥ २९

यदा चैतद्वनं घोरं रामो दशरथात्मजः ।
आगमिष्यति दुर्धर्षस्तदा पूता भविष्यसि ॥ ३०

तस्यातिथ्येन दुर्वृत्ते लोभमोहविवर्जिता ।
मत्सकाशे मुदा युक्ता स्वं वपुर्धारयिष्यसि ॥ ३१

एवमुक्त्वा महातेजा गौतमो दुष्टचारिणीम् ।
इममाश्रममुत्सृज्य सिद्धचारणसेवितं ।
हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे महातपाः ॥ ३२

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४७ ॥

(for यस्माद्). —[a]) G2 M1 अफलस्; Cm.g.k.t वि° (as in text). Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 तस्मात्त्वं विफ(V2 °ङ्क)लो भव; D5 M3 विफलत्वं भविष्यति. —After 26, D1 ins. :

1004* भगाभिलाषुकः पाप यदेवं परिधावसि ।
(illeg., ink-spread) सहस्रभगभूषणः ।
त्वत्तः प्रवृत्तं यन्मूढ परदाराभिमर्शनम् ।
(illeg., ink-spread)सि पराजयम् ।
पेततु(वृष)णौ चायं सहस्रभगतां गतः । [5]

27 V2 om. 27[ab]. —[a]) T1 damaged up to मु. D2 उक्तस्तु; D14 T1.2 G4 उ(T1 damaged)क्ते तु (for उक्तस्य). —[b]) Dt D1.8 सुरोषेण. Ś1 D2.3.5.7.11.12 कुपितेन महात्मना (Ś1 °नः). —[c]) B1 पेक्षतुर्. V4 lacuna for वृ in वृषणौ. D1 चोर्भौ (for भूमौ). D9 अपतत्तत्र वृषणौ. —[d]) Ñ2 V B D1.10 राघव; M4 धीमतः (for तत्क्षणात्). —After 27, Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 ins. :

1005* व्यथितः स तदा चासीद्वृतौजा विफलीकृतः । —
धर्षितस्तपसोग्रेण कश्मलं चैनमाविशत् । —

[(l. 1) D1 M4 सहसा (for स तदा). D13 च तदामौ भूद्. D1 illeg. from वि up to धर्षि in l. 2. —(l. 2) V2 M4 चैव°; V4 प्राप्तश्चतदा; B1 चापि चाविशत्; B4 चैव सर्वशः (for चैनमाविशत्).]

28 [a]) D14 T1.2 अथ; T3 तदा (for तथा). Dt D4.6.8 च (for स). Ś1 D2.3.5.7.11.12 तथा चोक्त्वा(Ś1 D5 °क्तं) सहस्राक्षं; Ñ2 V1-3 B D1.10.13 M4 तं शप्त्वैवं(B1.3.4 °व) मुनिवरो(B2 °श्रेष्ठो; B4 °र्बालां); V4 तं शप्त्वैव मुनी रोषाद्; M3 अथ शप्त्वा सहस्राक्षं. —[b]) Ñ2 V1-3 B1.3.4 D1.10.11.13 M4 तामपि; V4 तां चैव; B2 तामभि- (for अपि च). D14 T1.2 G4 अहल्यामपि. —[d]) D1 वने नित्यं (for बहूनि त्वं). Dt D6.8 बहूनि निवसिष्यसि. —For 28[cd], Ś1 Ñ2 V B D2.3.5.7.10–13 subst. :

1006* वर्षपूगानसंख्येयांस्त्वं पापे दुष्टचारिणि ।
[V2 पू illeg.; B4 -पूर्णान् (for -पूगान्).]

29 [ab]) Dt D6.8 Ct वाऽ-; Cg as in text (for वायु-). G1–3 M1.2 शिला भूत्वा (for निराहारा). T3 तप्यंते (sic). M4 मलिना भस्मशालिनी (for [b]). Ś1 Ñ2 V B D2.3.5.7.10–13 तप्यमाना नि(D2 *)राळंबा(V1 damaged for राळंबा) सततं भस्मशायिनी; D1 वायुभूता भस्मभावा(also °रूपा) ततो भस्मसमप्रभा; Cg.t (t वात°, rest) as in text. —[d]) Ś1 D5.11.12 °त्वं; Ñ2 V1.3 B D1.10.13 वनेस्मिंस्त्वं; V2.4 वने त(V4 °*)स्मिन् (for आश्रमेऽस्मिन्). Dt D4.6.8 T3 वसिष्यसि; D5.9 G1–3 M1.2.4 भविष्यसि. D2 आतिथ्ये त्वं भविष्यसि. —After 29, D1 ins. :

1007* रूपं च ते प्रजास्वे(चे)यं गमिष्यति सुदुर्लभम् ।
मामेव त्वं सुदुर्वृत्ते यस्मात्पापेऽवमन्यसे ।
तदा प्रभृति चाभूवन्प्रजा रूपगुणान्विता(:) ।
पुनश्चैतामुवाचैवं पत्नीं तां गौतमो मुनिः ।

30 ❀ Ck: यदा चैतद्वनं घोरमित्यादि सार्धश्लोकद्वयं गौतमेन शापमोक्षप्रतिपादकं प्रक्षिप्तम् । ❀ Cg.t disagree. —D2.9 om. (hapl.) 30. T1 damaged up to द्व in [a]. —[a]) V4 D6 यदि; Cg.k.t as in text (for यदा). Ś1 D5.7.12 चेदं; Ñ2 V B D1.10.13 M4 त्विदं; Dt D6.8 तच्च; D3 चैनं; D11 चोप-; G1–3 M1 त्वेतद्; Ck as in text (for चैतद्). —[b]) Ś1 D3 5.7.11.12 °दाशरथिर्विभुः. —V1 damaged from व्य in [c] up to the prior half of l. 1 of 1008*. —[c]) T3 G1–3 M1 आक्रमिष्यति; Ct आग° (as in text). Ñ2 V2–4 B D1.10.13 M4 तं दृष्ट्वा (for दुर्धर्षस्). —[d]) D1 illeg. for दा पूता भविष्य. Ñ2 V2–4 B D10.13 धूतपापा(Ñ2 °प्मा); D3 यथा°; T3 ततः° (for तदा पूता).

31 D11 om. (hapl.) 31. —[a]) G1.3 दुर्मेधे. —[c]) Ś1 D5.12 तदा काले; Dt D4.6.8 G1.2 M1 Ct मत्सकाशं; Cg as in text (for मत्सकाशे). —[d]) Ś1 D2.3.7 °रूपं; Dt D6.8 स्वं°; D5.12 M3 स्वरूपं; D11 (*sup. lin.*) त्वं°; Cm.g.t as in text (for स्वं वपुर्). —For 31, Ñ2 V B D1.10.13 M4 subst. :

1008* तस्यातिथ्यं सुदुर्मेधे कृत्वा लोभविवर्जिता ।
मत्समीपं मुदोपेता समुपैष्यस्यसंशयम् ।

[(l. 1) V1 missing the prior half (cf. v.l. 30). M4 पाप- (for लोभ-). —(l. 2) V2 वरो°; D1 M4 धौ(M4 धू) तपापा (for मुदोपेता). B3 D10 समुपैष्य*संशयं; D1 स्वं रूपं धारयिष्यसि; M4 तत एष्य° (for the post. half).]

32 D14 damaged up to ते in [a]. —[b]) V1 damaged after गौ. B1 गोतमो; B4 गोतमीं. Ñ2 B3(m. also as in

४८

अफलस्तु ततः शक्रो देवानग्निपुरोगमान् ।
अब्रवीन्नस्तवदनः सर्षिसंघान्सचारणान् ॥ १
कुर्वता तपसो विघ्नं गौतमस्य महात्मनः ।
क्रोधमुत्पाद्य हि मया सुरकार्यमिदं कृतम् ॥ २
अफलोऽस्मि कृतस्तेन क्रोधात्सा च निराकृता ।
शापमोक्षेण महता तपोऽस्यापहृतं मया ॥ ३
तन्मां सुरवराः सर्वे सर्षिसंघाः सचारणाः ।
सुरसाह्यकरं सर्वे सफलं कर्तुमर्हथ ॥ ४
शतक्रतोर्वचः श्रुत्वा देवाः साग्निपुरोगमाः ।
पितृदेवानुपेत्याहुः सह सर्वैर्मरुद्गणैः ॥ ५

G. I. 49. 5
B. I. 49. 5
L. I. 45. 5

text) D13 शस्त्वा भार्यां मनीषिणीं. —Ñ2 V1–3 B1.4 D10.13 M4 om. 32^{cd}. —^{cd}) D9 -सेवितं. Ś1 V4 B2 D1–3.5.7.11.12 पुण्यं(V4 B2 °ण्य) देशं समासाद्य सिद्धचारणसेवितं. —For 32^{cd}, B3 subst. :

1009* मनसा दूयमानेन गतवान्मुनिसत्तमः ।

—^{e}) Ñ2 V B D13 M4 हिमवन्तं गत्वा; D1.10 °गत्वा; D2.3 °पुण्ये (for हिमवन्ते रम्ये). —^{f}) Ñ2 V2 B2–4 D10 सुदुस्तं (B2 °ष्कं)रं; V1.3.4 B1 M4 सुदुश्चरं; D2–4.7.11.13 महायशाः (D13 °मनाः); T2 moth-eaten (for महातपाः).

Colophon. *Kāṇḍa name*: Ñ2 V1 D4.11.12.14 om. V2–4 B D10 आदि°; D1.3 अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, Ñ2(before sarga name) V3 B3.4 D10 ins. बालचरिते. —*Sarga name* : Ś1 Ñ2 V2 B2.4 D3.5.7.10.12 शक्रा(Ś1 D3.5.7.12 इंद्रा)हल्याशापः; V1 D1 अहल्याशापः; V3 गौतमात्शक्राहल्या.शापः; V4 अहल्याशक्रसंवादः; B1.3 शक्राहल्याभि(B3 °दि)शापः; D2.9 अहल्याशापमोक्षो; D11 शापदानं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 V1.4 B1.4 D3.5.11.12 om. Ñ2 B2.3 D10 49; V2 D9 51; V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 48; D1 38; D2.7 37. D13 — कांडे — हल्ययोः नाम 49. —After colophon, G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

48

☞ Ñ1 missing Sarga 48 (cf. v.l. I.33.8).

1 ^{a}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M2.4 Ck त्रिफलस् (V2 °लं [sic]); Cm.g.t as in text (for अफलस्). Ñ2 तदा; V B D1–3.5.7.10.12.13 कृतः (for ततः). —^{b}) V4 *ग्नि-; G1–3 M1 साग्नि-; Cv.r.m.g as in text (for अग्नि-). D14 T1.2 G2.4 M1.2 Cv.r.g -पुरोधसः; Cm as in text (for -पुरोगमान्). —^{c}) Ś1 (m. as in Dt) D1–3.5.7.11.12 तत्र वचनं (D11 वचनं तत्र [by transp.]); Ñ2 V1.3.4 B(B2 m. also) D10 M4 त्रस्त(B3 हृष्ट)मनसः; Dt D8 °नयनः; D6 सहस्रनयनः (hypermetric); D13 उन्मना रामः; G1.2 रोष°; G3 M3 च सुसंत्रस्तः; Cg.k as in text (for त्रस्तवदनः). ❀ Ct : त्रस्तेति त्रासेन स्वकारणं दैन्यं व्यञ्जयते । ❀ —^{d}) Ñ2 V1.3.4 B D10.13 सह सिद्धर्षि-; Dt D2.3.6–8 M3 सिद्धगंध(D3 °**)र्व-; D1.11(with hiatus) ऋषि°; D9 सिद्ध° (for सर्षिसंघान्स-). V2 महर्षेर्धर्षितो बलात् .

2 D14 damaged up to त in ^{b}. —^{a}) D2 विघ्ने; D11 विघ्नो (both sic) (for विघ्नं). —^{b}) Ñ2 V B D10.13 M4 प्राप्तेयं विक्रिया मया. —B1 om.(hapl.) 2^{c}–3. —^{c}) Ś1 D2.3.5.7.11.12 T3 तु (for हि). —^{d}) Cg.k as in text. —For 2^{cd}, Ñ2 V B2–4 D10.13 M4 subst. :

1010* गौतमात्क्रोधमुत्पाद्य सुरकार्यचिकीर्षुणा ।

[V2 गौतम-; V4 °तमं; B4 गो°; M4 °तमे (for गौतमात्). V3 °कार्यं (for सुरकार्य-).]

3 B1 om. 3 (cf. v.l. 2). —^{a}) Ñ2 V1–3 B2.3 D10.13 M4 अफलोहं; V4 B4 अफलोयं; D5 अफलस्तु; Cm as in text; Ck त्रिफलोस्मि (for अफलोऽस्मि). D9 G1 ततस् (for कृतस्). —^{b}) Ś1 D3.5.7.12 स च(D3.7 तु) निराकृतः; D1 सर्वे निराकृताः; D2 सा तु°; Cm.k as in text (for सा च निराकृता). Ñ2 B3 D10.13 क्रोधेन च निराकृतः. —^{c}) M3 damaged for क्षेण. D14 damaged from ण up to प in ^{d}. Ñ2 V1–3 B2–4 D10.13 M4 तेनास्य; G2 भवता (for महता). V4 तेनास्य शापमोक्षेण. —^{d}) Ñ2 V B2–4 D10.13 तपोविघ्नः (B4 °घ्नं [sic]) कृतो; D3.7 °प्यपहृतं (for तपोऽस्यापहृतं). M4 तपोविघ्नं मया कृतं.

4 ^{a}) Ś1 D1–5.7.11.12.14 T1.2 G4 M2–(M3 before corr. as in Ñ2; after corr. *sec. m.*)4 Ck तस्मात्; Ñ2 °न्मा; D13 °न्मे; T3 तं मां (for तन्मां). Ñ2 V B D10.13.14 M4 °गणाः; T3 सुरा° (for सुरवराः). Cv.r.m.g as in text (for ^{a}). —G3 om. (hapl.) 4^{bc}. —^{b}) V3 (with hiatus) ऋषि°; D10 °सिद्धाः; G2 °संघान् (sic) (for सर्षिसंघाः). —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 -साहाय्यकर्तारं; Ñ2 V B D9.10 -कार्यार्थमफलं (Ñ2 lacuna for फलं); Dt D6.8 -कार्यकरं यूयं; D13 -कार्यं च सकलं; T3 G4 M2 -साह्य(G4 °ह्यं)कृतं°(T3 °तः); M3 -कार्यमिदं°; M4 -कार्यार्थसहिताः; Ck as in text (for -साह्यकरं सर्वे). —^{d}) T2 अर्हसि (sic) (for अर्हथ).

5 ^{a}) Ñ2 V1.3.4 B2–4 D10.13 M4 शतक्रतुवचः श्रुत्वा; V2 शक्रस्य तद्वचः श्रुत्वा; D11 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा. —^{b}) Ñ2 V1.3 B D10.11.13 अग्नि-; V2 तेग्नि- (for साग्नि-). D14 damaged from ग्नि to मा:. —^{d}) Dt D4.6.8 M2 सर्वे सह (सह सर्वैर्). —For 5^{cd}, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst. :

1011* ऊचुः पितृगणान्वाक्यमिदं तत्र समागतान् ।

[V3 ते गुस°; D11 नान्समुपा°; M4 तत्राभ्युपा° (for तत्र समागतान्).]

G. 1. 50. 6
B. 1. 49. 6
L. 1. 45. 6

अयं मेषः मवृषणः शक्रो ह्यवृषणः कृतः ।
मेषस्य वृषणौ गृह्य शक्रायाशु प्रयच्छत ॥ ६
अफलस्तु कृतो मेषः परां तुष्टिं प्रदास्यति ।
भवतां हर्षणार्थाय ये च दास्यन्ति मानवाः ॥ ७

अग्नेस्तु वचनं श्रुत्वा पितृदेवाः समागताः ।
उत्पाट्य मेषवृषणौ सहस्राक्षे न्यवेदयन् ॥ ८
तदा प्रभृति काकुत्स्थ पितृदेवाः समागताः ।
अफलान्भुञ्जते मेषान्फलैस्तेषामयोजयन् ॥ ९

—For 5, Ś1 D1-3.5.7.12 subst., D9 subst. l. 2 only for 5^{cd} :

1012* तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पितृदेवाः समागताः ।
पितृदेवानुवाचाग्निः सहितान्समरुद्गणैः ।

[(l. 1) D3.7 सरस्राक्षस्य धीमतः (for the post. half). —(l. 2) Ś1 पितॄन्; D5 इत्थं (for पितृ-). Ś1 D5.12 समरुद्गणान्.] —Then D1 reads 1016* followed by 8^{ab}. —After 5, G1-3 M1-3 (*inf. lin. sec. m.*) ins. :

1013* पुरा विचार्य मोहेन ऋषिपत्नीं शतक्रतुः ।
धर्षयित्वा मुनेः शापात्तत्रैव त्रिफलीकृतः ।
इदानीं कुप्यते देवान्देवराजः पुरंदरः ।

[(l. 1) Note hiatus between the two halves. —(l. 2) G1 विफलं (sic); M3 विफलः (for विफली-). M3 lacuna for कृतः.]

6 ^{a}) Ñ2 V B2-4 D10.13 एष; B1 एष वै (hypermetric); Cm.g.k.t as in text (for अयं). Ś1 D1-3.5.7.11.12 °हि मेषो वृषणौ. —D9 reads from 6^b-7^a in marg. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 शक्रश्च(D5 वा)वृषणौ°; M3 शक्रोस्य वृषणः कृतः. —For 6^{ab}, M4 subst. :

1014* पशोर्मेषस्य वृषणौ भवतां सततं प्रियः(यौ) ।

—^{d}) M1 Ck शक्रस्य (for शक्राय). D4 T3 G1.3 M3 प्रयच्छथ. —For 6^{cd}, Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 M4 subst. :

1015* अस्येमौ वृषणौ छित्त्वा महेन्द्राय प्रयच्छत ।

[Ñ2 (after corr. m.) अस्यैतौ; B1.2 M4 तस्यैमौ (for अस्येमौ). Ś1 D1-3.5.7.11.12 अस्यापहृत्य वृषणौ (Ś1 D5.12 °णं) (for the prior half). V1 प्रयच्छतु; V2 °मे (sic); D3 °च्छ*; D5.7.12 °थ (for प्रयच्छत). Ś1 सहस्राक्षे समादधुः; M4 दातुमर्हथ सुव्रताः (for the post. half).]
—Thereafter, Ś1 reads 9^{ab}.

7 D9 reads ^{a} in marg. (cf. v.l. 6). —^{a}) D14 damaged from ल to मे. D5.12 °श्च; M4 अफलोयं. Ñ2 B3 D9.10.13 T3 G1 ततो; M3 तदा (for कृतो). —^{b}) Ś1 D1-3.5.7.11-13 Ck पुष्टिं; Ct as in text (for तुष्टिं). Ś1 D1-3.5.7.12 गमिष्यति; Ñ2 V B D10.11.13 M4 उपै(M4 °*)ष्यति; D9 प्रया° (for प्रदास्यति). Cm as in text (for ^{b}). —^{c}) Dt D4.6.8.9 Cm.t हर्षणार्थं च; K(ed.) हर्षणार्थे च. ^{d}) D9 देवेंद्राय महात्मने; Cv.r.k as in text (for ^{d}).

For 7^{cd}, Ś1 Ñ2 V B D1(reads after 1012*)-3.5.7.10-13 M4 subst. :

1016* भवतामुपयोगेन तद्वयस्य सुमहत्फलम् ।

[D1 उपाययोगेन (hypermetric); M4 चास्य मांसेन (for उपयोगेन). Ñ2 V1 B1.3.4 D10.13 त(V1 य)च्चास्य; D1 न ह्यस्य; D2 ततोस्य; D3.7.11 तदस्य (sic?) (for तद्वयस्य). Ñ2 B3 D10.12.13 तु(D12 सु)महाफलं; D11 °*त्फलं (for सुमहत्फलम्). M4 परा तुष्टिंमविष्यति (for the post. half).]

—Thereafter, Ñ2 V B D10.11.13 M4 cont.; M3 ins. (*inf. lin. sec. m.*) l. 2 only after 1018* :

1017* तस्मान्मेषस्य वृषणौ छित्त्वैतौ दातुमर्हथ ।
इन्द्राय सुरकार्यार्थं विफलाय पितामहाः ।

[(l. 1) Ñ2 द्वौ तौ (submetric); V1.4 B1 M4 °त्त्वेमौ; V2 °त्त्वास्मै (for छित्त्वैतौ). —(l. 2) D11 महात्मनः (for °महाः).]

—After 7, Dt D6.8 G2 M1.3 ins. :

1018* अक्षयं हि फलं तेषां यूयं दास्यथ पुष्कलम् ।

[M3 हर्षिताः (for पुष्कलम्).]

—Thereafter M3 reads (*inf. lin. sec. m.*) l. 2 of 1017*.

8 Dt om. 8. —^{a}) G3 इत्यग्नेर् (for अग्नेस्तु). M3 वचनात् (sic?) (for वचनं). Ck as in text (for ^{a}). —^{b}) M3 °हिताः; Ck.t as in text (for समागताः). —For 8^{ab}, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst. :

1019* श्रुत्वा चाग्निपुरोगानां देवानां पितरो वचः ।

[V1 साग्नि-; V2 B2 D11.13 [अ]थाग्नि- (for चाग्नि-).]
—After 8^{ab}, D1 reads 6. —D2 om. (hapl.) 8^c-9^b. —^{c}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 उत्कृत्य; D5.6.9 उत्पाट्य (for उत्पाट्य). Ś1 D5.12 -वृषणं; V3 M4 °णा; Cg as in text (for -वृषणौ). —^{d}) D5 M3 सहस्राक्षं (for °क्षे). —D14 damaged for स्राक्षे न्य. Ś1 D1.3.5.7.12 समादधुः; D6.8 T3 G2 M1.3 न्यवेशयन् (D8 M3 °त्[sic]); D9 निवेदयत् (sic) (for न्यवेदयन्). Ñ2 V2.4 B D10.13 इंद्रायोपदद्(V4 °*धु)स्तदा (B2 [before corr.] °ययुस्तथा); V1.3 M4 इंद्राय प्र(V3 च; M4 वि)दद्(M4 °धु)स्तदा.

9 D2 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). D4 reads 9 in marg. Ś1 reads 9^{ab} after 1015*. —^{a}) Ñ2 V B D10 M4 ततः; Cm.g.t as in text (for तदा). —^{b}) Ñ2 V B D10.13 M4 पितरः कव्यभोजिनः (V3 B4 °जनाः). —^{c}) Ś1 Ñ2 V1.2.4 B D1 (m. gloss अवृषणं)-3.5.7.9-13 M4 अफलं; V3 विफलं; Cm.t as in text (for अफलान्). D11 मुच्यते (sic) (for भुञ्जते). Ś1 V1.3.4 B D1-3.5.7.9-13 M4 मेषं; Ñ2 शेषं; V2 लोकं; Cm.g as in text (for मेषान्). —^{d}) M3 फलं (for फलैस्). Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 M4 सफलं तु न(Ś1

इन्द्रस्तु मेषवृषणस्तदा प्रभृति राघव ।
गौतमस्य प्रभावेन तपसश्च महात्मनः ॥ १०
तदागच्छ महातेज आश्रमं पुण्यकर्मणः ।
तारयैनां महाभागामहल्यां देवरूपिणीम् ॥ ११
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य आश्रमं प्रविवेश ह ॥ १२

ददर्श च महाभागां तपसा द्योतितप्रभाम् ।
लोकैरपि समागम्य दुर्निरीक्ष्यां सुरासुरैः ॥ १३
प्रयत्नान्निर्मितां धात्रा दिव्यां मायामयीमिव ।
धूमेनाभिपरीताङ्गीं दीप्तामग्निशिखामिव ॥ १४
सतुषारावृतां साभ्रां पूर्णचन्द्रप्रभामिव ।
मध्येऽम्भसो दुराधर्षां दीप्तां सूर्यप्रभामिव ॥ १५

G. I. 50. 16
B. I. 49. 15
L. I. 45. 15

D1-3.5.7.13 ते न; Ñ2 B3 D10 च [Ñ2 m.]न; V2 B2 न तु [by transp.]) भुंजते; Cv.r.g.t as in text (for ^{d}).

10 ^{a}) Ñ2 V1.3.4 B1.3.4 D10.13 M4 च; B2 स; Cg as in text (for तु). V4 [अ]भूस्°; D3 वृषभणस्; D14 °षणे; G2 °षणौ (last three sic) (for मेषवृषणस्).—^{b}) Ś1 Ñ2 V2 B1.3.4 D3.5.7.13 M4 ततः (for तदा). D7 राघवौ. —^{c}) V1 B1.4 गोतमस्य. Ś1 V1-3 B D1.5.11 प्रभावेण. —^{d}) Dt D2-4.6-8 Ct तपसा; Cg as in text (for तपसश्). D1.12 तु; D2.3.7.11 सु- (for च). T3 M3 (before corr.) तापसस्य. Ś1 D5 तपसः सुमहत्फलं; Ñ2 V B D10.13 M4 बभूवामिततेजसः (B4 erroneously repeats after 12 from प्रभृति in 10^{b} up to मिततेजसः).

11 ^{a}) D1-3.7.9 तस्मादुच्छ. D2 महाबाहो; D8.9 T2.3 G1.3(before corr.).4 M3 महातेजा; Cm.k.t as in text (for °तेज). Ś1 D5.11.12 तस्मादुच्छामहे तस्य. —Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —For 11^{ab}, Ñ2 V B D10.13 M4 subst. :

1020* तस्मात्प्रविश रामाशु गौतमस्याश्रमं विभो ।

[V1 lacuna for त in तस्मात्. Ñ2 B3 D10 प्रविश्य; D13 प्रसाद्य (for प्रविश). V2.3 चाशु त्वं; M4 राम त्वम् (for रामाशु). V1 गोतमस्य. B4 प्रभो (for विभो). D13 गौतमं मुनिसत्तमं; M4 एतमद्याश्रमं प्रभो (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 Ñ2 V1-3 B1-3 D1-3.5.7.10.11.13 °येमां; D12 तारेयं* (sic); G3 °यैतां; M4 मोचयस्व; Cm.t as in text (for तारयैनां). D12 महाभाग (with hiatus). —^{d}) Ś1 चाहल्यां; D1-3.7.10 अहिल्यां; Ck as in text (for अहल्यां). Ś1 D5.12 कामरूपिणीं; Ñ2 V3 B D10.13 M4 शापवै(B1 °वि) कृतां(V3 B2 D13 °तात्); V1 पतिविक्लृतां (sic); V2.4 पापवैकृतां; Ck.t as in text (for देवरूपिणीम्). D1 (m. gloss) देवेन ब्रह्मणा सर्वरूपेण अहल्या निर्मिता.

12 ^{b}) Ñ2 V B D10.13 M4 रामः सौमित्रिणा सह. —^{c}) V1 lacuna for विश्वामि. ☞ D2 om. (hapl.) from 12^{d} up to 1^{c} of Sarga 49. —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{d}) Ś1 D1.3.5.7.11.13 प्रविवेश महावनं(D11 °श्रमं); Ñ2 V B D10.13 M4 प्रविवेशाश्रमं ततः (M4 पुनः); D14 T1.2 G4 तमाश्रममथाविशत्. —After 12, B4 erroneously repeats from प्रभृति in 10^{b} up to मिततेजसः in 10^{d} (cf. v.l. 10^{d}).

13 D2 om. 13 (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1.3.5.7.9-13 M3.4 स(D12 सं) ददर्श(D9 ददर्श स [by transp.]); Cg as in text (for ददर्श च). M4 ततस्तत्र; Cm °गस् (for महाभागां). —^{b}) Ś1 D1(m. gloss परिपुष्टद्युतिं).3.5.12 [अ]ध्युषितप्रभां; V2 B2 M4 (before corr.) [उ]द्योतितप्रभां. Cm.g.k.t as in text (for ^{b}). —^{d}) Dt T1 M2 दुर्निरीक्षां. Cm.g.k as in text (for ^{cd}). —For 13^{cd}, Ś1 D1.3.5.7.9.12 subst. :

1021* एकामय समासाद्य दुर्धर्षामसुरैः सुरैः ।;

[D5.12 दुर्दर्शां (for दुर्धर्षाम्). D1.3.5 समुरासुरैः; D12 असुरासुरैः (for अमुरैः सुरैः). D7 सुदुर्द्धर्षां सुरासुरैः; D9 दुर्निरीक्ष्यां सुरासुरैः (=13^{d}) (for the post. half).]

while Ñ2 V (V3 after 15) B D10.11.13 M4 subst. :

1022* सेन्द्रैरपि सुरैः साक्षादनालक्ष्यां समागतैः ।

[M4 सर्वैर् (for साक्षाद्). V2 अप्रधृष्यां (for अनालक्ष्यां). D11 सहा°; M4 °गमे (for समागतैः).]

14 D2 om. 14 (cf. v.l. 12). —^{a}) B1 प्रयतां; M3 Ck प्रयत्न-; Ct as in text (for प्रयत्नान्). V4 यद्वद् (for धात्रा). —^{b}) V2.3 D5 दिव्य- (for दिव्यां). —D4.9 T3 om. (hapl.) 14^{cd}. —D14 T1.2 G4 transp. 14^{cd} and 15. —^{c}) V2.4 B3.4 D5.11 [अ]ति-; D14 T1.2 G1.4 M3.4 [अ]पि; M3 च; Ct as in text (for [अ]भि-). D11 -परीतांगां (for -परीताङ्गीं). G2.3 M1 धूमेनाच्छादितामेधो (G3 °तां). —^{d}) D11 दीप्तिम् (sic) (for दीप्ताम्).

15 D2 om. 15 (cf. v.l. 12). B1 om. (hapl.) 15^{ab}. D14 T1.2 G4 transp. 14^{cd} and 15. —^{a}) Ś1 Ñ2 V B2-4 D1.3.5.7.10-13 तुषारेण; D6 सु°; Cv.r as in text (for सतुषार-). V2 सर्वां; V3 B2.4 सांद्रां; D4 T3 शुभ्रां; D9 ताम्रां; M3 (before corr. सान्नं and after corr. *sec. m.*) सान्नां; M4 सौम्याः (sic); Cg as in text (for साभ्रां). ❀ Cv.r: सतुषारावृताम् । स इति वा पदच्छेदः । ❀ —^{b}) D11 G3 पूर्णां; D13 T3 पूर्ण (sic) (for पूर्ण-). —D1.3.7.11 om.(hapl.) 15^{cd}. —^{c}) Ś1 नभोमध्ये; V2 मध्येतसो (sic); V4 मध्येतमो; M4 °सां; Ck as in text (for मध्येऽम्भसो). —^{d}) B1 पूर्णचंद्र° (=15^{b}); D14 दीप्तां ***भामिव. —After 15, V3 reads 1022*.

G. I. 50. 17
B. I. 49. 16
L. I. 45. 16

सा हि गौतमवाक्येन दुर्निरीक्ष्या बभूव ह ।
त्रयाणामपि लोकानां यावद्रामस्य दर्शनम् ॥ १६
राघवौ तु ततस्तस्याः पादौ जगृहतुस्तदा ।
स्मरन्ती गौतमवचः प्रतिजग्राह सा च तौ ॥ १७
पाद्यमर्घ्यं तथातिथ्यं चकार सुसमाहिता ।
प्रतिजग्राह काकुत्स्थो विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १८

पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्देवदुन्दुभिनिस्वनैः ।
गन्धर्वाप्सरसां चापि महानासीत्समागमः ॥ १९
साधु साध्विति देवास्तामहल्यां समपूजयन् ।
तपोबलविशुद्धाङ्गीं गौतमस्य वशानुगाम् ॥ २०
गौतमोऽपि महातेजा अहल्यासहितः सुखी ।
रामं संपूज्य विधिवत्तपस्तेपे महातपाः ॥ २१

---

16 D2 om. 16 (cf. v.l. 12); D12 om. 16^{ab}. —^{a}) D4 [अ]पि; T2 तु; Cg.k.t as in text (for हि). D1.3.7.9 -शापेन (for -वाक्येन). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1.2.4 B2.4 D2–5.12 T G2 M1–3 Ck दुर्निरीक्षा; Cg as in text (for °क्ष्या). —^{d}) Ś1 D5.12 M3.4 दर्शनात्; D14 damaged; Cm.k as in text (for दर्शनम्). —After 16, Ś1 (marg.) Dt D4.6.8.9.14 S Cm.k.t ins. :

1023* शापस्यान्तमुपागम्य तेषां दर्शनमागता ।

[D14 damaged from शा to मु. M4 आगमत्.]

17 D2 om. 17 (cf. v.l. 12); B1 om. 17 and 18. Ś1 reads 17–18^{b} in marg. —^{a}) G2 च; M3 *inf. lin. sec. m.*; Cg as in text (for तु). Ś1 Dt D6.8.11 T2 M3 तदा (D11 °*); D4 [अ]तिथी (for ततस्). M3 [अ]हल्या- (for तस्याः). Ñ2 V B2–4 D10.12 ह्येव राघवौ (B4 °वस्) तस्याः. —^{b}) G4 M3 जग्राहतुस् (sic). Ś1 Dt D6.8 मुदा; M4 ततः (for तदा). —^{d}) M3 प्रीता (for प्रति-). Ś1 Dt D4.6.8.9 T2 G1–3 M1 हि; M3 [अ]पि (for च). —For 17^{cd}, Ñ2 V B2–4 D1.3.5.7.10–12 M4 subst. :

1024* सा च तौ पूजयामास स्मृत्वा गौतमभाषितम् ।

[D12 [ए]तौ (for तौ). D1.3.5.7.11.12 प्रतिजग्राह (for पूजयामास). V2 स्पृश्य (sic) (for स्मृत्वा). M4 गौतमस्य वचः स्मृता (for the post. half).]

18 B1 D2 om. 18 (cf. v.l. 17 and 12 respy.). Ś1 reads 18^{ab} in marg. (cf. v.l. 17). D14 damaged from श्च in ^{a} up to च in ^{b}. —^{a}) T2 G4 तदा (for तथा). —For 18^{ab}, Ñ2 V B2–4 D10.12 M4 subst. :

1025* पाद्यार्घ्यासनसत्कारैर्यथावत्प्रीतमानसा ।

[V B2 पाद्यार्घासन-; M4 पाद्याद्यातिथ्य-. B4 प्रीति- (for प्रीत-).] while D1.3.5.7.11.12 subst. :

1026* न्यायतः पाद्यमर्घ्यं च चकार मुदिता तयोः ।

[D3.5.11.12 अर्घं (for अर्घ्यं).]

—^{c}) Ś1 Ñ2 V B2–4 D1.10–12 M4 रामश्च (Ś1 B4 D1.11.12 °स्तु; V2 °स्तां); D4.9 T1.2 G1–3 M1.3 काकुत्स्थौ (sic); Ct as in text (for काकुत्स्थो). —^{d}) Ś1 D1.3.5.7.11.12 G1 शास्त्र-; Cm.g as in text (for विधि-). Ñ2 V B2–4 D10.12 M4 पूजां तां (V2 °च; B4 तां पूजां [by transp.]) विधिवत्तदा.

19 D2 om. 19 (cf. v.l. 12). —^{a}) M4 पपाताशु (for महत्यासीद्). —^{b}) Ś1 दिव्य- (for देव-). Ś1 D1.3.5.11.12.16 T1.2 G2–4 -निःस्वन: (for -निस्वनैः). M4 देववाद्यानि सस्वनुः; Cm.t as in text (for ^{b}). —For 19^{ab}, Ñ2 V B D10.12 subst. :

1027* दध्वनुर्देववाद्यानि पुष्पवृष्टिः पपात खात् ।

[V1.2.4 B1.2 सस्वनुर्; V2 मुमुदुर्; D10 दध्मुर्नु (for दध्वनुर्). V2 -वाक्यानि (for -वाद्यानि). D12 च (for खात्).]

—^{c}) D14 damaged for प्सरसां. D2 T2 वा (for च). Ñ2 V B Dt D2.6–8.10.12 G2.3 M1.3.4 चैव (B4 °*) (for चापि). —^{d}) Dt D6.8 G2.3 M1 समुत्सवः; Cg as in text (for समागमः). M4 तत्रासीद्दीवनिःस्वनः.

20 D2 om. 20 (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1.3.5.7.10–12 देवाश्च; M4 चाहल्यां (for देवास्ताम्). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1.3.5.7.10–12 तदाहल्या (D1.3 °हिल्या; D7 °देवी) मपूजयन्; M4 सिद्धास्तत्र शशंसिरे. —B2 reads 20^{cd} in marg. —^{c}) D4 तपोबलाद्; D11 तपोनल- (for °बल-). Ś1 -विशुद्धा सा; B2 D1.3.5.7.9.11.12 M4 -विशुद्धां च (D1.3.5.7.11.12 M4 तां; D9 °गां); T2 -विशुद्धांगीं (for -विशुद्धाङ्गीं). Ct as in text (for °). —^{d}) Ś1 वशान्वगात्; D11 वशानुगाः (for °नुगाम्). M4 दृष्ट्वा रामसमागमे. —For 20^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D10.12 subst., while B2 ins. after 20 :

1028* विशुद्धां तपसोग्रेण तदा रामसमागमे ।

[V2 तथा (for तदा). V2 -समागमात्.]

21 D2 om. 21 (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś1 D1.3.5.7.12 गौतमस्तु; D4 गौतमो हि. —^{b}) D1.3.7 अहिल्या-; Cm.t as in text (for अहल्या-). —^{d}) D4 महायशाः (for °तपाः). —For 21, Ñ2 V B D10.11.12 M4 subst. :

1029* गौतमश्च महातेजा दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ।
स्वमाश्रमपदं राममागतं प्रत्यपूजयत् ।
समेत्य भार्यया चैव पूतयाहल्यया तदा ।
तयैव सहितो भूयस्तपस्तेपे महायशाः ।

[(l. 1) B1 [अ]थ (for च).—(l. 3) M4 [ए]वं (for [ए]व). M4 तया (for तदा).—(l. 4) M4 तथा (for तथा). V2 तपसा (for सहितो). D11 रामं संपूज्य विधिवत्तपस्तेपे महातपाः (=21^{cd}).]

रामोऽपि परमां पूजां गौतमस्य महामुनेः ।
सकाशाद्विधिवत्प्राप्य जगाम मिथिलां ततः ॥ २२

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४८ ॥

४९

ततः प्रागुत्तरां गत्वा रामः सौमित्रिणा सह ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् ॥ १
रामस्तु मुनिशार्दूलमुवाच सहलक्ष्मणः ।
साध्वी यज्ञसमृद्धिर्हि जनकस्य महात्मनः ॥ २
बहूनीह सहस्राणि नानादेशनिवासिनाम् ।
ब्राह्मणानां महाभाग वेदाध्ययनशालिनाम् ॥ ३
ऋषिवाटाश्च दृश्यन्ते शकटीशतसंकुलाः ।
देशो विधीयतां ब्रह्मन्यत्र वत्स्यामहे वयम् ॥ ४

G. I. 51. 4
B. I. 50. 4
L. I. 46. 4

---

22 D2 om. 22 (cf. v.l. 12). —^{b}) D11 गौतमाच्च. D4.12 T2 M2 महात्मनः (for °मुनेः). Ñ2 V B D10.13 M4 गौ(V1 गो)तमादधिसत्तमात्. —^{c}) Ñ2 V B D10.13 अवाप्य विधिवत्तस्माज्; M4 अवाप्य पूजयित्वा तु. —^{d}) Ś1 D1.3.5.7.11.12 तदा; Ñ2 V B D10.13 M4 प्रति; M2 तपः (sic) (for ततः). G1 जगाम मिथिलाधिपं. —After 22, D5.12 ins., while Ś1 (after 1^{ab}) D1.3.7.9.11 ins. before 1. 49. 1:

1030* विश्वामित्रं पुरस्कृत्य पश्यन्देशान्दिशस्तथा ।

[Ś1 देशं निमेस्; D3.7 द(D7 दे)शदिशस् (for देशान्दिशस्).]

Colophon. D2.5.12 om. (For D2 cf. v.l. 12; the rest cont. the Sarga). —*Kāṇḍa name*: Ś1 V4 D1 om. Ñ2 V2.3 B D10 आदि° (B4 then ins. बालचरिते); D2 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ñ2 V2 D10.11 अह(D10 °हि)ल्याशापमोक्षः(V2 °विमोक्षः); V1.3.4 B1.2 अहल्यादर्शनं; B3 अहल्यादर्शनं शापमोक्षः; B4 D7 अहल्यामोक्षणं (D7 °णः); D1.3.9 अहिल्यामोक्षः. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.3.4 B1.4 D3.11 om. Ś1 (m.) Dt D4.6.8.14 S (except M4) 49; Ñ2 B2.3 D10 50; V2 D9 52; D1 39; D7 38. D12 —काण्डे—दर्शनं 50. —After colophon, T2 G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

49

☞ Ñ1 missing Sarga 49 (cf. v.l. I. 33. 8). D5.12 continue the previous Sarga. —Before 1, D1.3.7.9.11 ins. 1030*.

1 D2 om. 1^{abc} (cf. v.l. 1.48.12). Ś1 reads (1st time) 1^{ab} in marg. (*sec. m.*) as in text followed by 1030*, then repeats it as in Ñ2 etc. —^{a}) V1 om.; Dt D3 कृत्वा (for गत्वा). —^{b}) Ñ2 V B D1.3.5.7.9–12 M4 दिशं रामः सलक्ष्मणः. —^{d}) V2 यज्ञराजं (for °वाटम्). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–12 ददर्श ह (D11 सः).

2 ^{ab}) D9 मुनिशार्दूल. Ñ2 V B D10.13 तं रामो मुनि (V1 damaged for मो मुनि)शार्दूलं दृष्ट्वा यज्ञसभाषत. —^{cd}) G1.3 साधु यज्ञ-; M4 महती तु (for साध्वी यज्ञ-). Ñ2 V B D10.13 अहो समृद्धिर्यज्ञस्य (for °). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 साध्वयं सुसमृद्धोस्य जनकस्य महाक्रतुः.

3 D14 partially damaged for °. —^{a}) D11 T हु; G1–3 M1 च; M4 हि (for [हु]हु). V1 * *ख्राणि. Ś1 D5.9 बहवः शतसाहस्रा(Ś1 °स्रये [sic]); D1 बहूनां हि सहस्राणां; D2.3.7 बह्वो हि शतसाहस्रयो(D2 °स्रा; D3 °स्रो); D12 वन्योपितसहस्रा* (sic). —^{b}) D9 -निवासिनः. —^{cd}) G1 (after corr. as in text) महातेजा (for °भाग). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ब्राह्मणानां समेतानां (D2 transp.) देश(Ś1 वेद)भाषाविचारिणां. —After 3, D11 ins. l. 2–3 of 1031*, thereafter reads 5^{ab} as in Ñ2 etc. repeating it in its proper place.

4 ^{a}) M4 बहवः (for दृश्यन्ते). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 यज्ञवाटा(D2 °द [sic]; D5.11.12 °भागा)श्च बहवः. —^{b}) D2.3.7.9 -कृत-; Ck.t as in text (for -शत-). —D14 partially damaged for °. —^{c}) D7 दिशो (for देशो). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 वासः सुखी(D1.2 सुखं; D3.7.11 सुखो) भवेत् (for वत्स्यामहे वयम्). —For 3^{c}–4, Ñ2 V B D10.13 M4 (l. 1 only for 3^{cd}) subst.; D11 ins. after 3:

1031* समागतानां विप्राणां देशभाषाविकारिणाम् ।
दृश्यन्ते ब्राह्मणानां च वासा ब्रह्मरथाः कृताः ।
देशः परीक्ष्यतां हृद्यो वत्स्यामो यत्र वै वयम् ।

G. 1. 51. 5
B. 1. 50. 5
L. 1. 46. 4

रामस्य वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः ।
निवेशमकरोद्देशे विविक्ते सलिलायुते ॥ ५
विश्वामित्रं मुनिश्रेष्ठं श्रुत्वा स नृपतिस्तदा ।
शतानन्दं पुरस्कृत्य पुरोहितमनिन्दितम् ॥ ६
ऋत्विजोऽपि महात्मानस्त्वर्घ्यमादाय सत्वरम् ।
विश्वामित्राय धर्मेण ददुर्मन्त्रपुरस्कृतम् ॥ ७
प्रतिगृह्य तु तां पूजां जनकस्य महात्मनः ।
पप्रच्छ कुशलं राज्ञो यज्ञस्य च निरामयम् ॥ ८
स तांश्चापि मुनीन्पृष्ट्वा सोपाध्यायपुरोधसः ।
यथान्यायं ततः सर्वैः समागच्छत्प्रहृष्टवत् ॥ ९

[D11.13 om. l. 1. —(l. 1) M4 इहागतानां. V1 damaged for नां विप्रा. V B2 -विका(B2 °चा)रिणां (for [अ]धिकारिणाम्). —For ins. see below. —(l. 2) V4 रम्य- (for वासा). B2 (m. also as above) -वशाः (for -रथाः). D11 ततः (for कृताः). D13 निवासाश्च पृथक्पृथक् (for the post. half). —(l. 3) V2 संवीक्ष्यतां (for परीक्ष्यतां). V4 * (lacuna)स्य (for हयो). B2 वसामो (for वत्स्यामो).]

—After l. 1, B2 ins. :

1032* ज्ञानिनां सिद्धवर्गाणां मुनीनां च महात्मनाम् ।

5 D11 reads 5^{ab} twice (cf. v.l. 3). —^{a}) D2 वचः*; D7 च वचः (for वचनं). Ñ2 V B D10.13 इति रामवचः श्रुत्वा. —^{b}) Ś1 D1-3.5.7.11(second time).12 M4 °यशाः; Ñ2 V B1.3.4 D10.13 °मनाः; B2 °तपाः (for महामुनिः). —^{c}) V1 Dt D2.6.8 G2 M1 निवासम् (for निवेशम्). D12 देशं; M4 तत्र (for देशे). V2 विवेश नगरोद्देशे. —^{d}) M2 विविक्त-; Ck.t °क्ते (as in text). Ś1 D5.11.12 सलिलाश्रिते; Ñ2 V1 B3.4 D2.10.13 सलिलाप्लुते; V2.4 Dt D4.6-9(before corr. as in text) G1-3 M1.3 Ck.t सलिलान्विते. B1 विविक्तसलिलैर्युते; Cm.g as in text (for ^{d}).

6 D14 damaged for मुनिश्रेष्ठं श्रुत्वा. —^{a}) Ś1 D2.3.5.7.11.12 मुनिं प्राप्तं; Ñ2 V B D10.13 M4 ऋषिं प्राप्तं; Dt D1.4.6.8 T3 M1.3 Cm अनुप्राप्तं; G1 मुनिं° (for मुनिश्रेष्ठं). —^{b}) V4 damaged; T3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). V1.2 B1 M4 [अ]थ; V3.4 D9 G2 M1 तु; B2 च (for स). Ñ2 V1-3 B D10.13 मिथिलेश्वरः; V4 M4 मिथिलाधिपः (for नृपतिस्तदा). Ś1 D1-3.5.7.11.12 जनकः सह मंत्रिभिः; Dt D6.8 श्रुत्वा नृपवरस्तदा. —^{d}) Ś1 D1-3.5.7.11.12 M4 पुरोधसम्; V1 सुपु° (hypermetric) (for पुरोहितम्). Ñ2 V B D10.13 अकल्मषं; Dt D6.8 अनिंदितः; G3 M2.3 अरिंदमः(M2 °मं); M4 उपागमत् (for अनिन्दितम्). —After 6, D6.9.14 S (except M4) Cg.k (position uncertain) ins., while Dt D6.8 ins. after 7^{ab} :

1033* प्रत्युज्जगाम सहसा विनयेन समन्वितः ।

[M2 संहृष्टो (for सहसा). T3 विस्मयेन (for विनयेन).]

7 ^{ab}) M4 ऋत्विजश्च महात्मानम् (for ^{a}). D14 damaged partially for 7^{b}. G1.2 ह्यर्घ्यम्; G2 M1.4 अर्घ्यम् (for स्वर्घ्यम्). D4 T3 G1-3 M1.3 सत्वराः. Ś1 D1-3.5.7.11.12 ऋत्विक्परिवृ(D3 °*)तस्तूर्णमर्घं(Ś1 D1.7 °र्घ्यं)मादाय धर्मवित्. —For 7^{ab}, Ñ2 V B D10.13 subst. :

1034* ऋत्विग्भिः सहितश्चान्यैरादायार्घ्यं स्वरान्वितः ।

[Ñ2 V2 B1.3 D10 सहितै(B3 °ता)श्; B2(m. as above) सहितं (for सहितश्). V [अ]र्घं (for [अ]र्घ्यं).]

—^{c}) Ñ2 V1.2.4 B D10.13 सत्कृत्य; Cm.t as in text (for धर्मेण). V3 विश्वामित्रं पुरस्कृत्य. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B Dt D1-3.5-8.10-13 Ct ददौ (for ददुर्). Ś1 Dt D6.8 Ct धर्म-; Cg as in text (for मन्त्र-).

8 ^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D10.13 M4 स; B2 D14 T1.3 G2.4 M1 च; D2 om. (submetric) (for तु). —^{b}) Ñ2 V B D10.13 जनकान्मुनिसत्तमः(V4 °माः). —^{d}) Ct यज्ञस्य (as in text). Ś1 D1.2.5.11.12 राष्ट्रे(Ś1 °ष्ट्रं) चा(Ś1 D2 वा)पि; D3.7 राष्ट्रे राज्ये (for यज्ञस्य च).

9 ^{a}) D14 partially damaged. G4 ताव् (for तांश्च). Dt D6.8.9 [अ]थ (for [अ]पि). D4 G1-3 M1.2 मुनिः (for मुनीन्). D9 T2 G4 M3 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). —^{b}) T3 -पुरःसरः; Cg as in text (for -पुरोधसः). —^{c}) D4 M3 ऋषिः°; G1.3 मुनिः°; G2 M1 मुनिवरैः; M3 ऋषीन्सर्वे (sic) (for ततः सर्वैः). Dt D6.8 यथार्हमृषिभिः सर्वैः; D9 T3 यदा (D9 °था)न्यायमृषीन्सर्वान्. —^{d}) T3 समागम्य; Cm as in text (for समागच्छत्). T3 समागच्छत हृष्टवत्; Ct as in text (for ^{d}). —For 9, Ś1 D1-3.5.7.11.12 subst. :

1035* तांश्चैव स मुनिः सर्वानुपाध्यायपुरोधसः ।
समागच्छद्यथान्यायं यथाविधि यथावयः ।

[(l. 1) D3 [अ]पि (for [ए]व). D3 -पुरोधसां; D3.7 -पुरोगमान् (for -पुरोधसः). —D3 om. (hapl.) from l. 2 up to 11. —(l. 2) Ś1 D5.11 -विधिं; D1 -वंधं; D3 -विधं (for -विधि). Ś1 D5 -[अ]र्चनं; D1 -वचः; D12 -तपः (for -वयः).]

—For 8°–9, Ñ2 V B D10.13 M4(l. 2–3 for 9 only) subst. :

1036* पप्रच्छानामयं चैव यज्ञसामृद्धयमेव च ।
तांश्चैवान्यान्मुनीन्सर्वानागतान्स पुरोहितः ।
यथान्यायं यथायोग्यं पर्यपृच्छदनामयम् ।

[(l. 1) V4 [अ]पि (for [ए]व). V4 -सामर्थ्यम् (for -सामृद्धयम्). —(l. 2) V2 तथैव (for तांश्चैव). M4 ऋषीन् (for मुनीन्). V4 B4 पुरोहितान्; M4 पुरोवसः. —(l. 3) V2–4 B1.3 यथायोगं. M4 यथायोगं यथान्यायं (for the prior half).]

अथ राजा मुनिश्रेष्ठं कृताञ्जलिरभाषत ।
आसने भगवानास्तां सहैर्भिर्मुनिसत्तमैः ॥ १०
जनकस्य वचः श्रुत्वा निषसाद महामुनिः ।
पुरोधा ऋत्विजश्चैव राजा च सह मन्त्रिभिः ॥ ११
आसनेषु यथान्यायमुपविष्टान्समन्ततः ।
दृष्ट्वा स नृपतिस्तत्र विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १२
अद्य यज्ञसमृद्धिर्मे सफला दैवतैः कृता ।
अद्य यज्ञफलं प्राप्तं भगवद्दर्शनान्मया ॥ १३
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुंगव ।
यज्ञोपसदनं ब्रह्मन्प्राप्तोऽसि मुनिभिः सह ॥ १४
द्वादशाहं तु ब्रह्मर्षे शेषमाहुर्मनीषिणः ।
ततो भागार्थिनो देवान्द्रष्टुमर्हसि कौशिक ॥ १५
इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलं प्रहृष्टवदनस्तदा ।
पुनस्तं परिपप्रच्छ प्राञ्जलिः प्रयतो नृपः ॥ १६
इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुल्यपराक्रमौ ।
गजसिंहगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ ॥ १७

G. I. 51. 17
B. I. 50. 18
L. I. 46. 16

10 D_3 om. 10 (cf. v.l. 9). —[a]) V_2 तं च (for राजा). —M_4 om. (hapl.) from 10[c] up to l. 3 of 1037*. D_{14} damaged from [c] up to है in [d]. —[c]) $\tilde{N}_2$ V B D_{10}(all with hiatus).13 भगव(V_1 व damaged) न्कृप्ते(B_4 °न्हृष्ट; D_{13} °न्कृप्तम्); $D_{4.12}$ $G_{1.3}$ M_3 भगवन्नास्तां. —[d]) Dt $D_{4.6.8.14}$ $T_{1.2}$ $G_{1.4}$ मुनिपुंगवैः. $Ś_1$ $\tilde{N}_2$ V_{3-4} B (B_1 m. also as in V_1) $D_{1.2.5.7.10.11.13}$ उपवेष्टु($Ś_1$ $D_{1.2.5.7.11}$ श्रमं मोक्तु)मिहार्हसि (B_3 reads from मिहार्हसि in [d] up to उपवेष्टु in 1037* in marg.); V_1 उपवेष्टुम* र्हसि; D_{12} समं मोक्तुमर्हसि (submetric).

11 D_3 om. 11 (cf. v.l. 9). —[c]) $Ś_1$ $D_{5.12}$ पुरोहितो द्विजाश्चैव; $D_{1.2.7.11}$ पुरोहितर्त्विज(D_2 °जैः; D_{11} °*द्विजै)श्चैव (D_2 सर्वै); M_3 पुरोधसा ऋत्विजैश्च.

12 [a]) D_{14} partially damaged. $Ś_1$ $D_{1.2.13}$ आसने तु(D_2 °*); D_3 समागच्छद्; $D_{7.11}$ M_3 °च; Cg as in text (for आसनेषु). D_2 यथायोग्यम् (for यथान्यायम्). —[b]) Dt $D_{4.6.8.9}$ T_3 G.M_{1-3} उप(M_3 °*[lacuna]) विष्टाः; Cg °ष्टान् (as in text). $Ś_1$ $D_{5.13}$ उपविष्टं(D_5 °ष्टा) यथाविधिः; $D_{1-3.7.11}$ उपविष्टं महामुनिं($D_{3.7}$ [before corr.] °निः). —[c]) $Ś_1$ $D_{1.2.5.11.13}$ नरपतिस्; $D_{3.7}$ नरवरस्; G_4 तु° (for स नृपतिस्). —[d]) $D_{3.7}$ अभाषत (for अथाब्रवीत्). —For 11–12, $\tilde{N}_2$ V B $D_{10.13}$ M_4(l. 4 only for 12[cd] cf. v.l. 10) subst.; while D_{11} ins. l. 4 only after 12:

1037* जनकेनैवमुक्तोऽथ विश्वामित्रो महामुनिः ।
निषसाद ततश्चैनं स राजा सह मन्त्रिभिः ।
उपविष्टमुपेत्येदं कृताञ्जलिरभाषत ।
अमृतस्येव संप्राप्तिरद्य मे भगवन्मुने ।

[B_3 reads up to उपवेष्टु in l. 3 in marg. (cf. v.l. 10). —(l. 1) V_3 B_{3-4} उत्क्रतु. B_4 महादशाः. —(l. 2) B_1 मंत्रिभिः सह (by transp.). —(l. 3) B_3 उपवेष्टुम्. V_3 उपैति (for उपेत्य). $V_{2.3}$ [ए]नं; B_1 [ए]वं (for [इ]दं). —(l. 4) V_4 $B_{2.4}$ M_4 [ए]व (for [इ]व). $V_{1.2}$ संतृप्तिर्; V_3 संप्रीतिर् (for संप्राप्तिर्).]

13 [a]) T_2 अथ (for अद्य). G_1(after corr. as in text) हि (for मे). $Ś_1$ $D_{1-3.5.7.11.12}$ अद्यार्यं($D_{1.2.11}$ °द्य मे) सफलो यज्ञो. —[b]) Cg.k.t सफला (as in text). $Ś_1$ सहर्ष°; $D_{1.2.5.11.12}$ महर्षेर्दैवतैः; $D_{3.7}$ दर्शनान्नृवता; $G_{1.3}$ °देवताः; G_2 सफलैः° (for सफला दैवतैः). $Ś_1$ $D_{1-3.5.7.11.12}$ कृतः; $G_{1.3}$ कृताः; Cg.k.t as in text (for कृता). —D_{13} M_4 om. (hapl.) 13[cd]. —[c]) $\tilde{N}_2$ V B D_{10} -फलावाप्तिर्. —[d]) $Ś_1$ $D_{1.5.7.11.12}$ तव सं-; D_3 मुने त्वद्; D_9 भगवन् (for भगवद्). $\tilde{N}_2$ V B D_{10} ममाभ्या($V_{1.2}$ °द्या; V_3 ममेहा)गमनात्तव.

14 [a]) V_4 [अ]नुगृहीतश्च. —[b]) B_1 यदि (for यस्य). $Ś_1$ Dt $D_{3-5.7.11.12.14}$ M_2 मुनिपुंगवः; $\tilde{N}_2$ V B $D_{10.13}$ M_4 त्वं महामुने. —[cd]) $Ś_1$ $D_{1-3.5.7.11.12}$ यज्ञावसानं संप्राप्तो(D_{11} यज्ञस्यावसथं प्राप्तो) द्रष्टुं मुनिवरैः सह.

15 [a]) Cm.g.k.t द्वादशाहं (as in text). $Ś_1$ $D_{1-3.5.7.11.12}$ महर्षे द्वादशाहं तु(D_5 त्वम्). —[b]) D_5 एवम् (for शेषम्). T_3 महर्षिभिः; Cm.g.k as in text (for मनीषिणः). Dt $D_{6.8}$ दीक्षामाहुर्मनस्विनः. —For 14[c]–15[b], $\tilde{N}_2$ V B $D_{10.13}$ M_4 subst.:

1038* यज्ञस्यावभृथं पुण्यं द्रष्टासि सपदानुगः ।
द्वादशाहं च शेषं मे यज्ञस्याहुर्द्विजातयः ।

[(l. 1) V_4 [अ]वसथं (for [अ]वभृथं). V_4 द्रष्टास्मि; M_4 द्रक्ष्यसे. M_4 सपदानुग. —(l. 2) M_4 द्वादशाहञ्. V_4 द्वादशा*वशेषं च (for the prior half). M_4 मनीषिणः (for द्विजातयः). V_3 यज्ञस्यास्य भविष्यति (for the post. half).]

—[c]) $Ś_1$ $D_{1-3.5.7.11.12}$ यज्ञ-; M_3 damaged for त (for ततो). D_9 (after corr. as in text) भोगार्थिनो. —[d]) $\tilde{N}_2$ V_{1-3} B $D_{10.13}$ इह द्रक्ष्यस्युपागतान्; V_4 इह भक्षस्यपातनात् (sic); M_4 द्रष्टासि मुनिभिः सह.

16 [b]) G_2 सदा (for तदा). —M_3 reads 16[cd] *inf. lin. sec. m.* —[c]) D_{14} त्वं (for तं). D_4 प्रति- (for परि-). —For subst. see below.

17 =I. 47.2. —[c]) Dt $D_{6.8.9}$ -तुल्य- (for -सिंह-). T_3 -गतिर् (sic); M_3 -गतौ (for -गती). —[d]) D_9 -वृषभान्वितौ.

G. I. 51. 18
B. I. 50. 18
L. I. 46. 17

पद्मपत्रविशालाक्षौ खड्गतूणीधनुर्धरौ ।
अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ॥ १८
यदृच्छयैव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ ।
कथं पद्भ्यामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने ॥ १९
वरायुधधरौ वीरौ कस्य पुत्रौ महामुने ।
भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरम् ॥ २०
परस्परस्य सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः ।
काकपक्षधरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ २१
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा जनकस्य महात्मनः ।
न्यवेदयन्महात्मानौ पुत्रौ दशरथस्य तौ ॥ २२
सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां वधं तथा ।
तद्यागमनमव्यग्रं विशालायाश्च दर्शनम् ॥ २३

18 =I.47.3.—Dt D6.8.9 om. 18^{ab}.—^{d}) Ś1 D1–3. 5.7.11.12 कस्येमौ(D5.12 °तौ) देववर्णिनौ(D11 °वर्षिणौ).

19 =I.47.4.—Ś1 reads 19^{ab} in marg. (cf. v.l. 1041*).—^{a}) Ś1 Dt D4.6.8 G2 M1.3 [इ]व; D9 [इ]ह (for [ए]व). D4.14 T1.2 संप्राप्तौ; M1 गाः° (for गां प्राप्तौ).—^{b}) G2 [अ]मरः (for [अ]मरौ).—After 19^{ab}, G1.3 M3 (after 19, *inf. lin. sec. m.*) ins.; while G2 M1 ins. l. 5 only after 1040* :

1039* पुण्डरीकविशालाक्षौ वरायुधधरावुभौ ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राणौ खड्गवन्तौ महाद्युती ।
काकपक्षधरौ वीरौ कुमाराविव पावकी ।
रूपौदार्यगुणैः पुंसां दृष्टिचित्तापहारिणौ ।
प्रकाश्य कुलमस्माकं मामुद्धर्तुमिहागतौ । [5]
[(l. 4) G1 -[अ]वहारिणौ.]

—^{d}) M3 (after corr. *sup. lin. sec. m.* वा as in text; before corr.) च. T3 कन्यका (sic) (for कस्य वा).

20 Ś1 reads 20 in marg. (cf. v.l. 1041*). G1.3 om. (hapl.) 20^{ab}. M3 reads 20^{ab} (*sec. m.*) in marg. G4 om. (hapl.) 20^{b}–21^{c}. T3 G2 M1 transp. 20^{ab} and 20^{cd}.—^{c}) Ś1 भूषयंताम्.—^{d}) Ś1 सूर्यचंद्रावू (by transp.).

21 G4 om. 21^{abc} (cf. v.l. 20).—^{b}) T3 G1 रूपेण- (for प्रमाण-).—After 21^{ab}, G2 M1 ins. :

1040* किमर्थं च नरश्रेष्ठौ संप्राप्तौ दुर्गमे पथि ।

—Thereafter cont. l. 5 of 1039*.

—^{c}) G1.3 कस्य पुत्रौ मुनिश्रेष्ठ.—For 16-21, Ñ2 V B D10.11(om. l. 6 and reads 18^{cd} as in text).12 M4 subst.; while Ś1 D1–3.5.7.12 subst. l. 3–5 and 7–8 for 17–18^{ab} and 19–21 (Ś1 for 19^{cd} and 21^{cd} only) respy. :

1041* उष्यतामिह मत्प्रीत्या सहैभिर्ब्रह्मवादिभिः ।
एतान्यहानि सुसुखं ततो यास्यथ सत्कृताः ।
एतौ च मुनिशार्दूल कुमाराविव पावकी ।
काकपक्षधरौ कस्य किमर्थं चाभ्युपागतौ ।
व्यूढोरस्कौ महाबाहू खड्गतूणधनुर्धरौ । [5]
अश्विनोः सदृशौ रूपे कस्यातिप्रियदर्शनौ ।
किमर्थं सुकुमाराङ्गावध्वानं संश्रितावुभौ ।
बालावेवानवद्याङ्गौ श्रोतुं कौतूहलं मम ।

[(l. 1) D12 M4 प्रीत्यै (for प्रीत्वा). V2 तिष्ठतामिह तत्प्रीत्या; D11 उष्यतां सत्कृतो भक्त्या (for the prior half). M4 [ए]तैर् (for [ए]भिर्). V1 damaged for ब्रह्म.—(l. 2) Ñ2 B1 स्वसुखं; V4 D10 समुखं; B2 सुमुखं. D11 यास्यसि (for यास्यथ). D11 सत्कृतः.—(l. 3) Ś1 D1–3.5.7.11.12 M4 इमौ (for एतौ). M4 कौ (for च). D3 नर- (for मुनि-). V1–3 पावकौ.—(l. 4) B2 -पुच्छधरौ. Ś1 D1–3.5.7.11.12 वीरौ (for कस्य). V1 damaged; V4 चानु°; B2 वाभ्यु°; D12 M4 चाप्यु° (for चाभ्युपागतौ). Ś1 D1–3.5.7.11.12 कस्येमौ(D11 °तौ) मुनिपुंगव (D2.11 °वौ) (for the post. half).—(l. 5) B1 दीर्घभुजौ (for महाबाहू). M4 -तूणी-.—After l. 5, Ś1 D1–3.5.7.11.12 read 18^{cd} as in text and om. l. 6.—(l. 6) V1 B4 D10 M4 अश्विनौ; V3 अनयोः; B1 अश्विन्यो (sic) (for अश्विनोः). V2 सदृशे रूपे; M4 रूपसदृशौ (for सदृशौ रूपे). V1 [इ]मौ; D12 [ए]तौ (for [अ]ति-). V1 -दर्शिनौ.—(l. 7) B4 किशोरौ (for किमर्थं). Ś1 D1–3.5.7.11.12 च मुनिश्रेष्ठ (for सुकुमाराङ्गाव्). D12 अरण्यं (for अध्वानं). Ñ2 B3 D10 संसृतावुभौ; M4 वै समागतौ (for संश्रितावुभौ). Ś1 D1–3.5.7.11.12 प्रपन्नौ दुर्गमान्पथः (D1 °न्युत and gloss दुर्गमानि स्थानानि) (for the post. half).—After l. 7, Ś1 reads 19^{ab}, 20–21^{b} in marg. —(l. 8) B3(m. also; originally बाला°).4 देवाविव. Ś1 D1–3.5.7.11.12 अव(D2 इव; D11 विर)हितौ भक्षन्; M4 एव महातेजः (for एवानवद्याङ्गौ). Ś1 D1–3.5.7.11.12 इच्छाम्य(D5.12 °मि [sic])संशयं; M4 °हि मे (for कौतूहलं मम).]

22 ^{a}) Ñ2 V B D10 तस्यैतद्; D11 स तस्मै (for तस्य तद्).—^{b}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 महामुनिः. T3 विश्वामित्रोऽभ्यभाषत.—^{c}) D5.9 निवेदयन्. M2.4 अमेयात्मा (for महात्मानौ). Dt D6.8 Ctp निवेदयदमेयात्मा.—^{d}) Ñ2 V2–4 B D10.11.12 सुतौ (for पुत्रौ).

23 D3.7 om. 23^{a} reading 23^{c} in its place. Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.10–12 M4 transp. 23^{a} and 23^{c}.—^{a}) V2 D1.2 -निवासश्. M4 सिद्धाश्रमादागमनं.—^{b}) Ś1 V4 B1.2.4 D1–3.5.11–12 च तं वधं; Ñ2 V1–3 B3 D7.10 च तद्वधं; G1 (also as in text) °तदा; G2 वधस्°; M4 °च तं (for वधं तथा).—After 23^{ab}, D9 wrongly repeats 22–23^{ab}.—^{c}) Ś1 B2 D5.11.12 तथा; B1 यच्च; Dt D1–3.6–9 Ct तत्र; D12 G2 M1 तदा; Cm as in text (for तच्च). Ś1 D5.12 अत्युग्रं; V1 अभ्ययं; D11 अवरं; Cm.g as in text (for अव्यग्रं). M4 स्वयागमनसंकल्पं.—D3.7 om. 23^{d}.—^{d}) Ś1

अहल्यादर्शनं चैव गौतमेन समागमम् ।
महाधनुषि जिज्ञासां कर्तुमागमनं तथा ॥ २४

एतत्सर्वं महातेजा जनकाय महात्मने ।
निवेद्य विररामाथ विश्वामित्रो महामुनिः ॥ २५

G. 1. 51. 23
B. 1. 50. 25
L. 1. 46. 22

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनपञ्चाशः सर्गः ॥ ४९ ॥

Ñ₂ V B D1.2.5.10–12 M₄ वि(V1.2 B1 M₄ वै)शाळस्य (for विशाळायाश्.). D12 स (sic) (for च).

24 [b]) G₄ गौतमे तु (for गौतमेन). —[d]) G2.3 M1 आरोपणं; M₄ चा°; Ct as in text (for आगमनं). T₃ तदा (for तथा). —For 24, Ś1 D1–3.5.7.11(l. 2 only for 24[c-d]).12 subst. :

1042* गौतमाश्रमकार्यं च गौतमस्य च दर्शनम् ।
महाधनुषि जिज्ञासा कार्यं चैषां महात्मनः ॥

[D1.2 om. (hapl.) l. 1. —(l. 1) D12 गौतमस्य (through eye-wandering for गौतमा). —D₃ om. l. 2. —(l. 2) D1.2.7 कार्यं चैतन्महात्मनोः; D11 कर्तव्या च महायशाः (for the post. half).]

while Ñ₂ V B D10.11(l. 1 only for 24[a-b]).12 subst. :

1043* गौतमस्य च शापान्तमहल्यायाश्च दर्शनम् ।
रामस्य धनुषश्चैव जिज्ञासार्थमुपागमम् ।

[D12 om. (hapl.) l. 1. —(l. 1) B₃ transp. the two halves. V1 B1.4 गोतमस्य. Ñ₂ B₃ D10 [अ]पि (for first च). D11 (with hiatus) शापाच (for शापान्तम्). D10 अहिल्यायाश्. —(l. 2) V₄ रामश्च. V1.2 उपागमत् (V₃ °न्); B3–4 (B₃ m. also) उपागतं.]

25 [a]) Ñ₂ V B D10.12 इति; Ck as in text (for एतत्). D₃ सर्वं; Ck as in text (for सर्वं). —[b]) V₂ न्यवेदयत्; B₃ (m. also as in text) °मुने (for महात्मने). Ś1 D1–3.5.7.11.12 कौशिको जनकाय वै. —[c]) Ś1 D2.3.5.7.12 विररामाशु; V₃ वीर रामार्थ (sic); Ctp विरराम तदा (hypermetric) (for विररामाथ). —[d]) D11 महातपाः. —After 25, Ś1 D1–3.5.7.11.12 ins. :

1044* मुनिमध्ये स्थितः प्राज्ञो वसूनामिव पावकः ।
[D1–3.7.11 यथे (for प्राज्ञो).]

Colophon. D1–3.5.7.11.12 om. (cont. the Sarga) —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ₂ V1 D₄ om. V₂–₄ B D10 आदि°. —After Kāṇḍa name, B₄ ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ₂ V B D9.10 जनकदर्शनं(B1 °कसमागमः; D₉ °संवादो). —*Sarga no.*(figures, words or both) : V1.4 B1.4 om.; Ś1 (m.) V₂ Dt D4.6.8.14 T G M1–3 50; Ñ₂ B2.3 D10 51; V₃ D₉ 53. D12 इत्यार्षे—वणे—कांडे—दर्शनसर्गः 51. —After colophon, G1.2.4 M₃ conclude with श्रीरामाय नमः; G₃ श्रीमते रामानुजाय नमः.

५०

G. I. 52. 1
B. I. 51. 1
L. I. 47. 1

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रस्य धीमतः ।
हृष्टरोमा महातेजाः शतानन्दो महातपाः ॥ १
गौतमस्य सुतो ज्येष्ठस्तपसा द्योतितप्रभः ।
रामसंदर्शनादेव परं विस्मयमागतः ॥ २
स तौ निषण्णौ संप्रेक्ष्य सुखासीनौ नृपात्मजौ ।
शतानन्दो मुनिश्रेष्ठं विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ ३
अपि ते मुनिशार्दूल मम माता यशस्विनी ।
दर्शिता राजपुत्राय तपो दीर्घमुपागता ॥ ४

अपि रामे महातेजो मम माता यशस्विनी ।
वन्यैरुपाहरत्पूजां पूजार्हे सर्वदेहिनाम् ॥ ५
अपि रामाय कथितं यथावृत्तं पुरातनम् ।
मम मातुर्महातेजो देवेन दुरनुष्ठितम् ॥ ६
अपि कौशिक भद्रं ते गुरुणा मम संगता ।
माता मम मुनिश्रेष्ठ रामसंदर्शनादितः ॥ ७
अपि मे गुरुणा रामः पूजितः कुशिकात्मज ।
इहागतो महातेजाः पूजां प्राप्य महात्मनः ॥ ८

50

☞ Ñ1 missing Sarga 50 (cf. v.l. I.33.8). D1-3.5.7.11.12 continue the previous Sarga.

1 ^{c}) D1.2 हृष्टचेता. Ñ2 V B D10.13 भृशं भूत्वा (for महातेजाः). —^{d}) B4 महामुनिः. Ś1 (after corr. m. as in text) D1-3.5.7.11.12 क्षणेन समपद्यत.

2 ^{a}) V1 B1 D1 गोतमस्य; D2 गौतमेन (sic). V1 (after corr. marg. as in text) T2 श्रेष्ठस्; T2 ज्येष्ठं (sic) (for ज्येष्ठस्). —T2 om. (hapl.?); Ñ2 reads in marg. 2^{b}-3^{c}. —^{b}) V1.2.4 B3 Dt M4 [उ]द्योतितप्रभः; B4 D12.13 द्योतितः प्रभुः. —^{c}) G1 रामस्य (for रामसं-). Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 रामसं(D2.3.7 °स्य)दर्शनं प्राप्य(D3.7 °प्तः). —^{d}) M4 आययौ (for आगतः). Ñ2 V B D10.13 विस्मयं परमं ययौ; Cv.r.k as in text.

3 T2 om.; Ñ2 reads in marg. up to 3^{c} (for both cf. v.l. 2). —^{a}) Dt D6.8 एतौ; G1.3 M3 (after corr. *sec. m.* as in text) ततो; Cm as in text (for स तौ). G4 निषण्णः. Ś1 D1.5.11.12 स (Ś1 सु; D1 सं)निषण्णौ तु तौ (D11 ततो) दृष्ट्वा; Ñ2 V B D3.7.10.13 स (Ñ2 V1.2.4 B1.2.4 D10 सं)निषण्णावुभौ दृष्ट्वा; D2 स संनिषण्णौ तौ दृष्ट्वा; M4 स निषण्णस्ततो दृष्ट्वा. —^{bc}) Dt सुखासीनो. D6.8 transp. सुखासीनौ and शतानंदो. Ñ2 V B D10.13 सदृशौ रामलक्ष्मणौ (for ^{b}). Ś1 V1 B1 D1.3.5.7.11.12 मुनिश्रेष्ठो; M4 द्विजश्रेष्ठं. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D10.13 अभाषत; D1-3.5.7.11.12 उवाच ह (for अथाब्रवीत्).

4 ^{a}) G2 M1 सा; Cm.g.t as in text (for ते). Ñ2 V B D10.13 अपि(V2 °पि) त्वया मुनिश्रेष्ठ; M4 अपि त्वया महाभाग; Ck as in text. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B2-4 D1-3.5.7.10-13 तपस्विनी. —^{cd}) Cg as in text (for ^{c}). M4 दीर्घं तप (by transp.). Ñ2 V B D10.13 दर्शिता राजपुत्रस्य रामस्यास्य(D10 °स्य; D13 °स्य च) महात्मनः.

5 D6.13 om. (hapl.) 5. Ś1 D9 om. 5^{ab}. —^{a}) Dt D4 (before corr. as in text).6.8 T G4 °तेजा; G1-3 M1 °भागा; M4 °भागे (for महातेजो). —Ś1 reads 5°-6 in marg. —^{d}) Ś1 रघुनंदन (for सर्वदेहिनाम्). —For 5, Ñ2 V B D10.13 subst. :

1045* अपि रामाय मे माता पूजार्हाय महात्मने ।
पूजां कृतवती सम्यगहल्या भृशदुःखिता ।

[(l. 1) B3.4 D10.13 महामुने. —D13 om. (hapl.) from l. 2 up to 6^{b}.]

On the other hand, D1-3.7.11 subst. :

1046* अपि रामो महातेजा मम मात्रा सह त्वया ।
वन्यैर्मूलफलैर्ब्रह्मन्नर्चितोऽर्घ्यप्रतिग्रहैः ।

[(l. 1) D11 महावने (for सह त्वया). —(l. 2) D3 मूलैः; D11 भूमि- (for मूल-). D3 अन्वितो (for अर्चितो). D11 हि परि° (for ऽर्घ्यप्रतिग्रहैः).]

6 D13 om. 6^{ab}; Ś1 reads 6 in marg. (for both cf. v.l. 5). —^{b}) B2 reads यथा in marg. Dt D6.8 यद्वृत्तं तत्(Dt यत्) (for यथावृत्तं). —^{c}) D2.3.7 अपि (for मम). Ñ2 V B1-3 D10.13 M4 °बुद्धे; B4 °भाग; D1-3.7 °वीर्यं; T2 °तेजाः (for महातेजो). —^{d}) Ñ2 V1.3.4 B4 D2.3.7.13.14 T2 Cm.g दैवेन; Ck.t दे° (as in text). V1 B1.2 D1-3.6.7 °धिष्ठितं; B4 दुःखचेष्टितं; D4 M2 Cm यदनु°; Cg.k.t दुरनुष्ठितं (as in text). T2 दैवेय च(च य)दनुष्ठितं. —For 6, D6.11.12 subst.; Ś1 D1-3.7 ins. after 6 :

1047* अपि माता विभु(Ś1 °धु)क्ता मे तस्माच्छापात्सुदारुणात् ।

7 ^{ab}) Ś1 अपि (for अपि). Ś1 (after corr. *sup. lin.* as in text) D6.11.12 चापि (for मम). Ñ2 V B D10.13 M4 अपि कौशिक माता मे संगता गु(V4 °तां त)रुणा पुनः(V4 मम; B4 सह). —^{c}) Dt D6.8.9.14 T1.2 M2 मम माता (by transp.). Ś1 D1-3.5.7.11.12 माता मुनिगणश्रेष्ठ; Ñ2 V B D10.13 M4 शापाग्निदग्धा पित्रा(M4 माता) मे. —^{d}) Ś1 D6.12 अनु; M2 परं; Ck as in text (for हतः). Ñ2 V B D10.11.13 T2 M4 रामदर्शननिर्मला(T2 °नादितः); Cg.t as in text.

8 Ñ2 V B D10.11.13 M4 transp. 8 and 9. —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 ब्रह्मन्; Ck.t as in text (for

अपि शान्तेन मनसा गुरुर्मे कुशिकात्मज ।
इहागतेन रामेण प्रयतेनाभिवादितः ॥ ९
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रो महामुनिः ।
प्रत्युवाच शतानन्दं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ॥ १०
नातिक्रान्तं मुनिश्रेष्ठ यत्कर्तव्यं कृतं मया ।
संगता मुनिना पत्नी भार्गवेणेव रेणुका ॥ ११
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ।
शतानन्दो महातेजा रामं वचनमब्रवीत् ॥ १२
स्वागतं ते नरश्रेष्ठ दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य महर्षिमपराजितम् ॥ १३
अचिन्त्यकर्मा तपसा ब्रह्मर्षिरमितप्रभः ।
विश्वामित्रो महातेजा वेत्स्येनं परमां गतिम् ॥ १४
नास्ति धन्यतरो राम त्वत्तोऽन्यो भुवि कश्चन ।
गोप्ता कुशिकपुत्रस्ते येन तप्तं महत्तपः ॥ १५
श्रूयतां चाभिधास्यामि कौशिकस्य महात्मनः ।
यथाबलं यथावृत्तं तन्मे निगदतः शृणु ॥ १६

G. 1. 52. 16
B. 1. 51. 16
L. 1. 47. 16

रामः). —[b]) Śi Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 पूजितोसि यथार्हतः (Śi D5.12 °र्हणं; D3 °र्थतः). —[c]) D1–3.7.13 °भाग; D11 महा * * (for महातेजाः). —[d]) Śi D5.12 कृत्वा (for प्राप्य). D7 यथाविधि (for महात्मनः).

9 Ñ2 V B D10.11.13 M4 transp. 8 and 9. Śi D2.5.12 om. (hapl. ?) 9. —[a]) Ñ2 V B D10.11.13 M4 प्रीतेन (for शान्तेन). —D7 om. 9[cd]. —[cd]) Dt D6.8 पूजितेन; T2 Ck प्रयत्नेन; Cg as in text (for प्रयतेन). Ñ2 V B D10.11.13 M4 पू(M4 ए)तां दीर्घेण तपसा मातरं मेऽभ्यनंदत(Ñ2 B3 °यत्); D1.3 इहागतो महातेजाः पूजां कृत्वा महात्मनः (cf. 8[cd]).

10 Śi M2 read 10–11 in marg. —[a]) D13 तं(sic) (for तच्). —[b]) Ñ2 V B D1–3.7.10.11 महायशाः; D13 महातपाः. D5.12 शतानंदस्य धीमतः. —[c]) V3 इत्युवाच. —[d]) D8 *sup. lin.*; G1.3 वाक्यज्ञं; M2 damaged वा (for वाक्यज्ञो). D3 -*विदं; D12 G1.3 M4 -कोविदः (for -कोविदम्). Ñ2 V B(B3 *inf. lin.* also) D10.11.13 वाक्यं वाक्यविशारदः (Ñ2 B3 D10 °दां वरः).

11 Śi M2 read 11 in marg. (cf. v.l. 10). —[a]) D5.12 नातिक्रमो. Ñ2 V B D10.13 इदं ब्रह्मन् (for मुनिश्रेष्ठ). —[b]) Ñ2 V B1.3.4 D10.13 यत्कार्यं तत्; B2 कार्यं यत्तत्; D1–3.5.7.11.12 M4 सर्वमेतत्; Cg.k.t as in text (for यत्कर्तव्यं). D1–3.5.7.11.12 M4 transp. कृतं and मया. —[c]) Ñ2 V B D10.13 गुरुणा (for मुनिना). —[d]) V2 B3.4 D9.10 [ए]व (for [इ]व). D1–3.5.7.11.12 रेणुकेव महात्मना.

12 [b]) D9.14 T G M1 Cm भाषितं (for धीमतः). —[c]) Ñ2 V1–3 B D10.13 M3 °नंदस्ततो रामः V4 °स्ततो वाक्यं. —[d]) Ñ2 V1–3 B D3.7.10.13 M4 (all except D3.7 with hiatus) इदं (for रामं). V4 वचनं त्विदमब्रवीत्.

13 [a]) Ñ2 V B D10.11.13 M4 रघुश्रेष्ठ; D7 मुनिश्रेष्ठ. —[b]) V3 दृष्ट्या. Śi D5.11.12 दृष्टोसि(D11 °*); B3 प्राप्तोस्मि (sic). Ñ2 V B D10.13 मे प्रभोः; M4 च प्रभो (for राघव). —[d]) D9 ब्रह्मर्षिम् (for महर्षिम्). Cm.k अपराजितं (as in text). Śi D2.3.5.7.12 तं त्वा(D2.3.7 स्वा)श्रममुपागतः; D1 स्वाश्रमं समुपागतः; D11 (with hiatus) इमं यज्ञमुपागतः. —For 13[cd], Ñ2 V B D10.13 M4 subst. :

1048* विश्वामित्रेण सहित इमं यज्ञं महात्मनः ।

[V3.4 इदं (for इमं). D13 यत्नवांश्च महात्मना (for the post. half).]

14 [a]) G1 तपसः; Cm.g as in text. Śi Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 अचिंत्यो ह्येष(D13 ह्यसि) धर्मात्मा; D4 (before corr. as in text) अचिंत्यकर्मतपसा; M4 अचिंत्यधर्मकर्मायं. —[b]) Śi D1–3.5.7.11.12, G1–3 M2 महर्षिः; Cm.g ब्रह्मर्षिः (as in text). D4.9 T3 G1–3 M अतुल- (for अमित-). Ñ2 V B1.2.4 D10 राजर्षिरमित(B4 °मर)द्युतिः; B3 D13 रामोय(D13 °म त्व)मितद्युतिः. —[c]) G2 M1 महाभाग. —[d]) Dt D4.6.8 T3 वेत्ति; Cg as in text (for वेत्स्ये). Ct परमां गतिं (as in text). Śi D1–3.5.7.9.12 तवायं परमा गतिः; Ñ2 V B1.3.4 D10.13 M4 यस्य(V1 °श्च) ते परमो गुरुः; B2 ऋषीणां परमो गुरुः; D11 तवायं परमो गुरुः.

15 [a]) V2 धर्मरतो (for धन्यतरो). —[b]) Śi D5.12 M4 त्वयेह; Ñ2 V B D10.11.13 त्वदन्यो; D1–3.7 तवेह (for त्वत्तोऽन्यो). Śi D5.12 यस्य ते; D1 पाठ्यते (gloss एतस्माद्विश्वामित्रादन्यः कोपि धन्यतरो नास्ति यस्मात्त्वया पाठ्यते अधीयते त्वां अन्यग्रामं अध्यापयितुं विश्वामित्र एवार्हति नान्यः); D2.3.7 दृश्यते (for कश्चन). —[c]) D3 कौशिक°. D1.2.5.12 तु (for ते). D11 यस्मात्ते हितकामोयं. —[d]) D11 तेन (for येन). Dt M3 महातपः. —For 15[cd], Ñ2 V B D10.13 M4 subst. :

1049* गुणेन तेजसा वापि धर्मेण च पराक्रमैः ।
यस्य ते हितकामोऽयं विश्वामित्रस्तपोनिधिः ।

[All except B3 om. l. 1.—(l. 2) B1 om. ते (submetric).]

16 [a]) V1 damaged. Dt श्रूयतां. Śi D1–3.5.11.12 अभि°; Ñ2 V2–4 B D10.13 च पुरा(B4 यथा)वृत्तं; D7 अप° (sic); M1 त्वमिधास्यामि. —[c]) D11 °वासौ; M3 °कुलं (for यथाबलं). Dt D6.8 Ct °तत्त्वं; D7 °वित्तं (sic) (for यथावृत्तं). Cv.r as in text; Cm.g.k.t no समस्तपदs (for °). —For 16[cd], Ñ2 V B D10.13 subst., while D11 ins. after 16[ab] :

1050* यद्वीर्यो यत्प्रभावोऽयं यद्योगश्च महायशाः ।

G. I. 52. 17
B. I. 51. 17
L. I. 47. 17

राजाभूदेष धर्मात्मा दीर्घकालमरिंदमः ।
धर्मज्ञः कृतविद्यश्च प्रजानां च हिते रतः ॥ १७
प्रजापतिसुतस्त्वासीत्कुशो नाम महीपतिः ।
कुशस्य पुत्रो बलवान्कुशनाभः सुधार्मिकः ॥ १८
कुशनाभसुतस्त्वासीद्गाधिरित्येव विश्रुतः ।
गाधेः पुत्रो महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १९
विश्वामित्रो महातेजाः पालयामास मेदिनीम् ।
बहुवर्षसहस्राणि राजा राज्यमकारयत् ॥ २०
कदाचित्तु महातेजा योजयित्वा वरूथिनीम् ।
अक्षौहिणीपरिवृतः परिचक्राम मेदिनीम् ॥ २१
नगराणि च राष्ट्राणि सरितश्च तथा गिरीन् ।
आश्रमान्क्रमशो राजा विचरन्नाजगाम ह ॥ २२
वसिष्ठस्याश्रमपदं नानापुष्पफलद्रुमम् ।
नानामृगगणाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् ॥ २३

[B₃ यथोग्यश्; D₁₃ यद्विद्यश् (for यथोगश्). V₃ महातपाः (for महायशाः).]

17 [a]) Dt D₆.₈ [आ]सीद्; Ck as in text (for [अ]भूद्). —[b]) V B₁.₂.₄ D₂.₃.₇.₉ M₂ अरिंदम. —B₂ repeats (m.) 17^{cd} after 20. —[c]) G₁.₃ कृतज्ञः; G₂ M₁ सर्वज्ञः (for धर्मज्ञः). Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂ M₄ च वदान्यश; Ñ₂ V₂–₄ B₁–₃ (B₂ both times) D₁₀.₁₃ च क्रियावांश्; B₄ D₉ च कृतज्ञश्; T₂.₃ °वीर्यश् (for कृतविद्यश्). V₁ धर्मयज्ञं (sic) क्रियावांश्च. —[d]) D₁–₃.₅.₁₂ प्रजाभ्यश् (for प्रजानां). Ñ₂ V B (B₂ both times) D₁₀.₁₃ पालने (for च हिते). D₁₁ सर्वभूतहिते रतः.

18 [a]) Ś₁ Ñ₂ V B D₁–₃.₅ ₇.₁₀–₁₃ M₄ पितामह-; Cg.k.t as in text (for प्रजापति-). Ñ₂ V₁.₂ B₃ D₂–₄.₇.₁₁.₁₃ T₃ G₁.₃ M₂ च (for तु). —[b]) Ś₁ Ñ₂ V₁ (before corr. as in text).₃.₄ B₁.₃ D₁–₃ ₅.₇.₁₀–₁₃ महातपाः (D₂ [before corr.] °त्मनः); B₂.₄ महायशाः (for महीं°). —[c]) V₁ भगवान् (for बलवान्). —[d]) D₁₂ om. (haplˡ) from सु up to भ in 19^{a}. D₁₃ तु (for सु-).

19 D₁₂ om. up to भ (cf. v.l. 18). T₂ reads 19–20 in marg. —[a]) Ñ₂ V₁.₂ B₃ D₂.₃.₇.₁₀.₁₃ T₃ G₁.₃ M₂ चासीद्; D₉ तस्माद्; D₁₂ वामी (sic); M₃ श्रीमान् (for त्वासीद्). —[b]) M₁.₃ (*sup. lin. sec. m.*; before corr. as in text) गाधिर्. D₁ [अ]भि-; D₂.₃.₅.₇.₁₁.₁₂ [ए]ष (for [ए]व). —[c]) Ñ₂ V B D₁₀.₁₃ तस्य; D₁₁ गाधि- (for गाधेः). —Ñ₂ om.(haplˡ) from तेजा up to महा in [d]. —B₄ om.(haplˡ) 19^{d}. —[d]) D₁–₃.₇.₁₁ महायशाः; D₅.₁₂ महामनाः.

20 T₂ reads 20 in marg. (cf. v.l. 19). —[ab]) M₄ °मित्रस्तु धर्मात्मा. T₃ धर्मेण स महाबाहुः (for [a]). Cg पालयामास (as in text). Ś₁ Ñ₂ V B D₁–₃.₅.₇.₁₁–₁₃ विश्वामित्रस्तु (D₁₁ °श्च) धर्मात्मा पालयन्मेदिनी (Ś₁ °न्पृथिवी) मिमां. —[c]) Cv.r बहुवर्ष- (as in text). Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂ बहून्वर्षगणान्राम; Ñ₂ V B D₁₀.₁₃ वर्षायुतान्यनेकानि. —After 20[c], M₃ (*inf. lin. sec. m.*) ins. :

1051* चतुरङ्गबलैर्युतः ।
नीतिशास्त्रविशेषज्ञः ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः ।
निग्रहानुग्रहपरो

—After 20, B₂ (marg.) repeats 17^{cd} and then ins. :

1052* एवं पालयतो राम राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
अष्टौ संजज्ञिरे पुत्राः ख्यातवीर्यपराक्रमाः ।
ताञ्राजवंशप्रथितान्प्रतिष्ठाप्याशु वीर्यवान् ।
इष्ट्वा यज्ञशतैः पुण्यैस्तपोवनमुपागतः ।

21 [a]) Ś₁ Ñ₂ V₁–₃ B D₂.₁₀.₁₂ स; D₃.₅.₇.₁₁.₁₃ सु- (for तु). M₄ महासेनां. —[b]) Ñ₂ V₁.₂.₄ B D₁–₃.₇.₉.₁₁.₁₃.₁₄ T₁.₂ G₄ M₄ Cvp षडंगिनीं (D₁ gloss करिनरतुरंगरथमंत्रिभांडागार); Cg.k.t as in text (for वरूथिनीम्). V₃ विश्वामित्रो महामुनिः. —M₃ reads 21^{cd} *inf. lin. sec. m.* —[c]) G₁.₃ M₃ अक्षौहिण्या (for °हिणी-). —[d]) Ś₁ D₅.₁₂ पर्यगच्छद्वसुंधरां; D₁–₃.₇.₁₁ पर्यटंश्च वसुंधरां.

22 [a]) D₁₄ T₃ G M₁ स- (for च). —[b]) Dt D₆.₈.₉ महा- (for तथा). —For 22^{ab}, Ś₁ Ñ₂ V B D₁–₃.₅.₇.₁₀–₁₃ M₄ subst. :

1053* सरितः पर्वतांश्चैव वनानि नगराणि च ।

[V₃ सर्वतश् (for पर्वतांश्). D₃.₅.₇ काननानि वनानि च; M₄ वनान्युपवनानि च (for the post. half).]

—D₁₁ om. 22^{c}–23^{b}. —[c]) Ś₁ Ñ₂ V₁–₃ B D₁–₃.₅.₇.₁₀.₁₃ M₄ विचरन्; V₄ विक्रमन्; D₁₃ विवश (sic) (for आश्रमान्). M₃ विचरन् (for क्रमशो). T₁.₂ M₂–₄ रामः; G₂ M₁ राजन् (for राजा). —[d]) Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₉.₁₃ त (D₁₃ *) दागच्छन्महायशाः; Ñ₂ V B D₁₀.₁₃ (all with hiatus) आजगाम महायशाः (B₂ °बलः); M₃ क्रमशस्त्वाजगाम ह; M₄ राजमानो महायशाः.

23 V₃ D₁₁ om. 23^{ab} (for D₁₁ cf. v.l. 22). —[b]) Dt D₄.₆.₈ T G₄ -लता- (for -फल-). V₁ नानाद्रुमलतायुतं; B₄ ब्रह्मस्थानमनुत्तमं; D₁₄ T₁.₂ G₄ नानावृक्षलताकुलं. —[c]) V₁ -मृगशता°; V₂ -द्रुमलता°; V₃ -मृगगणैः°; B₄ -मृगसमा° (for -मृगगणाकीर्णं). —[d]) Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂ देवर्षिगण- (for सिद्धचारण-). Ś₁ D₅.₁₂ -पूजितं. —After 23, Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₂ M₄ ins. :

कच्चिद्बले च कोशे च मित्रेषु च परंतप ।
कुशलं ते नरव्याघ्र पुत्रपौत्रे तथानघ ॥ ९
सर्वत्र कुशलं राजा वसिष्ठं प्रत्युदाहरत् ।
विश्वामित्रो महातेजा वसिष्ठं विनयान्वितः ॥ १०
कृत्वोभौ सुचिरं कालं धर्मिष्ठौ ताः कथाः शुभाः ।
मुदा परमया युक्तौ प्रीयेतां तौ परस्परम् ॥ ११
ततो वसिष्ठो भगवान्कथान्ते रघुनन्दन ।
विश्वामित्रमिदं वाक्यमुवाच प्रहसन्निव ॥ १२
आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि बलस्यास्य महाबल ।
तव चैवाप्रमेयस्य यथार्हं संप्रतीच्छ मे ॥ १३
सत्क्रियां तु भवानेतां प्रतीच्छतु मयोद्यताम् ।
राजंस्त्वमतिथिश्रेष्ठः पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ १४
एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महामतिः ।
कृतमित्यब्रवीद्राजा पूजावाक्येन मे त्वया ॥ १५
फलमूलेन भगवन्विद्यते यत्तवाश्रमे ।
पाद्येनाचमनीयेन भगवद्दर्शनेन च ॥ १६
सर्वथा च महाप्राज्ञ पूजार्हेण सुपूजितः ।
गमिष्यामि नमस्तेऽस्तु मैत्रेणेक्षस्व चक्षुषा ॥ १७

G. I. 53. 17
B. I. 52. 17
L. I. 48. 18

---

9 [a]) Ś1 D5.12 13 कच्चित्ते कुशलं कोशे; Dt D6 8.14 T1.2 G4 M2 3 Cg t कच्चिद्बलेषु कोशेषु. —[b]) D2.12.13 परंतपः; D3 परं * *. —[c]) B2 D10 नृपव्याघ्र; D11 नरव्यापु (sic) (for नरव्याघ्र). —[d]) Ś1 V1 2 B1 D1–3.5.7.11–13 -पौत्रेषु वा° (D12 वा); D10 -पौत्रैस्त°; D14 T1.2 G4 M3 -पौत्रे तवानघ; T3 -पौत्रेषु मानद (for -पौत्रे तथानघ).

10 [a]) D11 सर्वतः (for सर्वत्र). Ś1 D5.12 राज्ये (for राजा). —[b]) Ś1 D5.12 भवतः; D1–3 7 तमथ; M4 स्वयम्रः (for वसिष्ठं). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.11–13 प्रत्युवाच ह (for प्रत्युदाहरत्). —[d]) Ñ2 V B D10 13 तमथो (V3 °सौ); D11 तमृषिं; Cm g as in text (for वसिष्ठं). Dt D6.8 G4 M4 Cm विनयान्वितं; D12 विजयान्वितः. Ck as in text (for [d]).

11 [a]) Ś1 Dt D6.8.11–13 तौ; Ñ2 V3.4 B D1.3.5.7 M4 तु; V1 2 D2 च; D10 om. (submetric) (for [उ]भौ). D10.12 सुचिर- (for सुचिरं). V1 सुचि * * (lacuna) लं. —[b]) D9.14 T1.3 G1.3.4 M3.4 तौ; T3 तां (sic) (for ताः). D3 कथां (for कथाः). Cv.r g.t ताः कथाः (as in text). Dt D6 8.9 M3.4 तदा; D4 T3 G1–3 M1 तथा (for शुभाः). Ś1 D1–3.5.7.12 बहुवृत्तांत (Ś1 °तु; D2 °च) सं (Ś1 D2 सत्) कथां; Ñ2 V B D10.13 धर्मिष्ठां तां कथां तदा (B4 °था); D11 कथां बहुविधां तदा. —[c]) D12 युक्ताम्; T3 युक्त (sic) (for युक्तौ). —[d]) Cm.g.k.t प्रीयेतां (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 अमिनं (Ś1 B4 °धं; D12 °नि [sic]) य (for प्रीयेतां तौ).

12 [a]) M4 तथा (for ततो). —[b]) Ś1 Ñ2 V (V1 lacuna from स up to मित्र in [c]) B D1–3.5.7.10–13 M4 मुनिसत्तमः (D2.3 °मः; M4 °मं).

13 [b]) Ñ2 B1.4 D1.13 °बलः; V4 °त्मनः (for महाबल). —[d]) Cv.r.m.g.t संप्रतीच्छ (as in text). V1 lacuna after the first syllable प्र up to प्रतीच्छतु in 14[b]. Ś1 Ñ2 V2–4 B D1–3.5.7.10–13 प्रतिगृह्यतां (for संप्रतीच्छ मे).

14 V1 lacuna up to प्रतीच्छतु (cf. v.l. 13). —[a]) D3 सत्रिया (sic); D3 सत्कृतां (for सत्क्रियां). Dt D1.2.4–8 12.13 T3 M3 हि (for तु). Ś1 D5 11–13 तातः; D1–3.7 तावत्; D4.9 T3 G2 M1.3 स्वेतां (for यूतां). Ñ2 V2–4 B D10 प्रतिगृह्णातु; G1 3 महनीं चैतां; M4 विधिवत्तात (for तु भवानेतां). —[b]) Ñ2 V2–4 B1–3 D10 भवानिह; D3 प्रयच्छतु; G1 3 प्रतीच्छ त्वं; M4 प्रतीच्छस्व; Ck as in text (for प्रतीच्छतु). Cm.g [उ]द्यतां (as in text). V1 D12 ममोद्यतां; Dt D6–8 मया कृतां; D4 M2 मयोदितां (for मयोद्यताम्). B4 भवानिहमिहोद्यतां (sic); D3 प्रतीच्छतुमबोधतां (sic). —[c]) D14 T1.2 G4 राजा (for राजंस्). B3 D3 तम्; D12 स्वम् (for त्वम्). D3.4 7 10 14 G2 अतिथिः (for अतिथि-). V2 4 B1 D12 M1 -श्रेष्ठ (for -श्रेष्ठः). D11 राज्यं चमतिथिः श्रेष्ठः (corrupt). —[d]) D12 पूजनाय (for पूजनीयः).

15 [a]) D3 उक्त्वा; D11 उक्ते (for उक्तो). —[b]) V1 lacuna for मित्रो महामतिः. Ś1 V2–4 B D1.2.7.10–13 M4 मही (D12 °हा) पतिः; Dt D3.6 8.9 T1 °मुनिः; G2 M1 °तपाः; Cv as in text, Cr °बलः (for महामनिः). —[c]) V4 B1 कृतकृत्योऽब्रवीद्. T3 वाक्यं (for राजा). Cv.r as in text (for [c]). —[d]) D11 om.; Cm.g प्रिय-; Ck.t पूजा- (as in text). Ś1 D5.12 नाथेन; Ñ2 V3.4 B D1–3.7.10.11.13 चानेन; V1 वन्येन; V2 [अ]नेन च (for -वाक्येन). M4 वाक्येनानेन. Ś1 Ñ2 V1.3 4 B D1–3.5.7.10–13 मे कृता (D1 °ताः); V2 सत्कृता (for मे त्वया).

16 Before 16[a], D12 wrongly repeats 15[a]. —[a]) Ś1 कृत (marg. also as in text) मूलेन; D3 फलमूले हि; D11 फलमूले (submetric) (for फलमूलेन). —[b]) D3 यत्र च; D14 यत्तव; T3 यत्तद् (for यत्तव). Ñ2 V B D10 M4 तव यद्विद्यते प्रभो (M4 वने). —[c]) Ś1 D5.12 पाद्ये आचमनीये च; B1 पाद्यार्घ्याचमनीयेन. —[d]) D3 भगवा (sic) (for भगवद्). D11 भगवर्ड्*नेन च (sic).

17 [a]) Ś1 D4 सर्वदा. Ś1 D5.11 °बाहो; Ñ2 V B D1–3.7.10 [प्र]ह महातेजः (V2–4 B4 °जाः); D3 हि°; D12 ° * *; D13 °बुद्धे; G2 M1 सु°; M4 [अ]हं महाभाग (for च महाप्राज्ञ). —[b]) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10.12 [अ]स्मि°;

G. I 53 18
B. I. 52 18
L. I 48. 18

एवं ब्रुवन्तं राजानं वसिष्ठः पुनरेव हि ।
न्यमन्त्रयत धर्मात्मा पुनः पुनरुदारधीः ॥ १८

बाढमित्येव गाधेयो वसिष्ठं प्रत्युवाच ह ।
यथा प्रियं भगवतस्तथास्तु मुनिसत्तम ॥ १९

एवमुक्तो महातेजा वसिष्ठो जपतां वरः ।
आजुहाव ततः प्रीतः कल्माषीं धूतकल्मषः ॥ २०

एह्येहि शबले क्षिप्रं शृणु चापि वचो मम ।
सबलस्यास्य राजर्षेः कर्तुं व्यवसितोऽस्म्यहम् ।
भोजनेन महार्हेण सत्कारं संविधत्स्व मे ॥ २१
यस्य यस्य यथाकामं षड्सेष्वभिपूजितम् ।
तत्सर्वं कामधुग्दिव्ये अभिवर्षं कृते मम ॥ २२
रसेनाशेन पानेन लेह्यचोष्येण संयुतम् ।
अन्नानां निचयं सर्वं सृजस्व शबले त्वर ॥ २३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ॥५१॥

M4 च° (for सुपूजितः). D11 पूजार्होस्मि पूजितः (submetric). —c) Ś1 D12 °स्कृत्य; D1–3.5.7.11.12 °स्तुभ्यं; M3 मुनिश्रेष्ठ (for नमस्तेऽस्तु). Dt D3 नमस्तेस्तु गमिष्यामि (by transp.). —d) Ś1 D1–3.5.7.11–12 पश्य मैत्रेण; M4 मित्रेणे° (for मैत्रेणेक्षस्व). D1 (marg. gloss) सुखार्हासि प्रीतिकरं मैत्रं चक्षुर्निगद्यते.

18 a) V2 वदंतं (for ब्रुवन्तं). —b) Ś1 D5.11–12 °च; Ñ2 V1–2 B2–4 D1–3.7.10 M4 °तु; V4 अब्रवीत्; B1 °तं; M3 °ह (for एव हि). —c) T3 °यसि; M3 न्यमंत्रयतु; Cm.g as in text. M4 धर्मित्वात् (for धर्मात्मा). Ñ2 V B D10.12 न्य(V3 नि)मंत्रयद्मेवात्मा.

19 a) D1 (marg. gloss) तथेति एवं करिष्यामि (for बाढम्). V1 गाधिनो (sic), M1.3 गाधेयो; Cg as in text (for गाधेयो). —b) Ś1 D1–3 5.7.11–12 प्रत्य(D12 °ति)भाषत. —c) V3 वर्य (sic) (for प्रियं). D12 lacuna for भगवतस्. —d) D3 तवास्तु (for तथास्तु). Ñ2 V B Dt D6 8.10.14 T1.3 G4 M4 °पुंगव (for मुनिसत्तम).

20 a) B3 महातेन (sic), Dt D6.8 तथा तेन (for महातेजा). —b) B1 यजतां; D11 जयतां (for जपतां). —c) V3 4 आजहार (for आजुहाव). V4 प्रीत्या; D11 श्रीतः (sic); G3 M1 प्रीतां (for प्रीतः). —d) Ś1 Ñ2 V B2–4 D5.10.12 13 कल्म(Ś1 V1 D12.13 °ल्मा)षां; B1 कामदां; D1 (marg. gloss) प्लक्षपांडुरा धेनुः; D3 कल्मषी (sic), D11 शबलां; Cm.g.k.t as in text (for कल्माषीं). Ś1 पून- (for धून-). B1 Dt D4.6.8.9.11 M3.4 -कल्मषां (for -कल्मषः).

21 a) V B1.4 D1.7.11 सबले(V3 °लः); T1 G M1.3 शाबले. B3 शीघ्रं (for क्षिप्रं). —b) Ñ2 V B D1–3.5.7.10.13 चैव; D12 चैव (for चापि). Ś1 D11 शृणुष्व(D11 °वै) वचनं मम. —c) B1 च (for [अ]स्य). —d) D3 कर्तुं (sic) (for कर्तुं). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 T2.3 G1–3 M1.3 हि; Cg.t as in text (for ऽस्मि). V1 [अ]र्थं; V4 [अ]स्मि (for [अ]हम्). M4 कर्तव्यं भोजनं मया. —e) D3 भोजनेन हि (hypermetric); D11 भाजनेन; M4 सत्कारेण (for भोजनेन). D5 महार्घेण (for °र्हेण). —f) Ś1 Ñ2 V3.4 B D1–3.5.7.10–13 तद्विधत्स्व(B4 D1.7.11 °स्व [sic]); V1 मद्विधत्स्व; V2 विद्धत्स्व; M3 स्वं विधित्स्व; Cm.g.t as in text (for संविधत्स्व). M4 यथावत्तद्विधत्स्व मे.

22 a) Ñ2 B D10–12 °कामः; V1 D5 °काम (for यथाकामं). —b) V1 यत्र येषु; V2 यद्रसो हि; D3 यद्रसेष्ट-; D10 यद्रसेषु (for षड्सेषु). Ñ2 V B D10.12 °वांछित:(V4 °तं); D12 °कांक्षितः (for [अ]भिपूजितम्). Ś1 षड्स्वाभीष्टो रसेष्विह; D1 यदभीष्टं रसेष्विह, also marg. षड्भिरिष्टै रसैरिह; D2.3.7.11 षड(D11 **)भीष्टरसेष्विह(D7 °स्वहं); D5 षड्वरीष्यो रसेष्विह; M4 प्रक्ष(दक्षा)स्यतिथिपूजने; all Cs as in text. —c) V3.3 B1 तं; B3 स्वं (for तत्). D11 सर्व- (for सर्व). D3 का**व् (for कामधुग्). Ś1 B1 D1–3.7.11.13 M4 देवि; V2 दिव्यैर्; D12 दैवि (for दिव्ये). V4 lacuna for धुग्दिव्ये. —d) Ś1 D1–3 5.7.11–13 पूरय स्वं; D4.9.14 T G4 M3.4 प्रवर्षस्व; Cv.m.g as in text (for अभिवर्ष). V1.2 B1 [इ]ह मत्कृते; B3 च मत्कृते; D1 (marg. also) मम कृते (by transp.); D3 तु मे मम (for कृते मम). Ñ2 V3 B3.4 D10 Cr अभिवर्षस्व(B4 °सु) मत्कृते; V4 अभिवर्षे महत्कृते.

23 a) Ś1 D1–3.5.7.11–13 वरेणाशेन; Ñ2 V B D10 रसैरशे(V1.4 °न्ये)न (for रसेनाशेन). D12 lacuna; G1 पालेन (for पानेन). Cv.r.m g.t as in text (for a). —b)

५२

एवमुक्ता वसिष्ठेन शबला शत्रुसूदन ।
विदधे कामधुक्कामान्यस्य यस्य यथेप्सितम् ॥ १
इक्षून्मधूंस्तथा लाजान्मैरेयांश्च वरासवान् ।
पानानि च महार्हाणि भक्ष्यांश्चोच्चावचांस्तथा ॥ २
उष्णाढ्यस्यौदनस्यापि राशयः पर्वतोपमाः ।
सूपान्नानि च सूपाश्च दधिकुल्यास्तथैव च ॥ ३
नानास्वादुरसानां च षाडवानां तथैव च ।
भाजनानि सुपूर्णानि गौडानि च सहस्रशः ॥ ४

G. I. 54. 4
B. I. 53. 4
L. I. 48. 29

G1 M3 4 लेह्यो; Cg.k as in text (for लेह्य-). T3 G1.2 M1 (before corr.).2 -शोष्येण; G2.4 -शोषेण; M3 -शोष्येलु-; Cm.g as in text (for -शोष्येण). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7. 10–13 चोष्य(V3 °ष्यैर्)ले(D13 °ल्हो)ह्येन (by transp.). Ś1 D5 चाप्यर्थं; Ñ2 V B D10 सत्वरं; D1.2 चाशय (D3 °या [sic]); D3 चाशय; D7 चाशयः (sic), D11 चानघे; D12.13 चाप्यर्थं; M4 मा चिरं (for संयुतम्).—V1.2 om. 23^{cd}. —^{c}) T1.2 G4 अन्नाद्य-; Cm.g.t as in text (for अन्नानां). —^{d}) T1.2 G M1–3 शबले. D4 T3 स्विह; G2 M1 मम (for स्वर). —For 23^{cd}, Ś1 V4 D1–3.5.7.11–13 subst.:

1060* राजानं सपरीवारं शबले मत्प्रियेप्सया ।
यथा सर्वो जनस्तुष्येत्स्वाशितश्च यथा भवेत् ॥

[(l. 1) D5.11.12 °च्छया; D13 मत्प्रमेयया (for मत्प्रियेप्सया). V4 सरणे सत्प्रियेच्छया (for the post. half).—V4 om. l. 2. —(l. 2) Ś1 तुष्टो (for तुष्येत्). D1 आश्रितश्; D2 स्वतश् (submetric), D3 स्वाशितश्; D11 स्वादितश् (for स्वाशितश्).] while Ñ2 V2 B D10 subst.:

1061* कुरु राज्ञोऽस्य शबले परमातिथ्यसत्क्रियाम् ।

[Ñ2 हि; V2 [s]सि (for ऽस्य). Ñ2 V2 B1 सबले. B1 -सत्क्रियाः (for -सत्क्रियाम्).]

Colophon. Ś1 D1 2.5.11–13 om. (cont. the previous Sarga).—*Kāṇḍa name*: V1.4 D4 om. Ñ2 V2.3 B D10 आदि°; D3 अयोध्या°.—*Sarga name*: Ñ2 V B D2.7.10 शतानंदवाक्ये (V1.3 B3 D2.7 om.) विश्वामित्रनिमंत्रणं (B4 वसिष्ठवचनं); D9 धेनुप्रार्थना.—*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1.4 D2 om. Ñ2 B2.3 D10 53; V3 D9 55; V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 52; D7 40. —After colophon, T3 concludes with श्रीरामः शरणं ममः G1.2.4 M3 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

52

☞ Ñ1 missing up to स्थानां in 20^{b} (cf. v.l. I. 33. 8). Ś1 D1.2.5.11–13 continue the previous Sarga.

1 ^{a}) B1.2.4 G1.2.4 M4 उक्त्वा; Cg as in text (for उक्ता). G2 (after corr. as in text) मुनिश्रेष्ठ (for वसिष्ठेन). —^{b}) Ś1 रघुनंदन (for शत्रुसूदन). —After 1^{ab}, D1 ins.:

1062* संस्तभ्य पादावाकुञ्च्य कर्णौ पुच्छं तु भ्रामयत् ।

—^{c}) D3 किं दधि (sic); D9 बबर्ष; D13 विधदे (metathesis) (for विदधे). V3 D10 कामदा. Ś1 D1.2.5.7.11–13 कामं; V3 lacuna for का; D3 वासं (for कामान्). V2.4 यथेष्टं विदधे कामान्. —V1 damaged for ^{d}.—^{d}) Ñ2 V2–4 B D10 यथेप्सितान्; Dt D4.6.8.11.14 T3 G1.2.4 [ई]प्सितं यथा (by transp.); D9 [ई]प्सितं तदा Ś1 D1–3.5.7.12.13 यथा यस्येप्सितं तथा; Cv m.g.k.t as in text.

2 ^{a}) Ck.t मधून् (as in text). D9 मधूंस्तथा द्राक्षान्; D14 T1 G4 मधुरसाढ्यांजान्; T3 मधु तथा लाजान्; M3 मधूंश्च लाजांश्च. ❀ Cg: मधूनिति पुंलिंगत्वमार्षम्. ❀ —^{b}) T3 M3 रसासवान्; G3 वरासनान्. D9 मैरेयं च वराननाः. —For 2^{ab}, Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 subst.:

1063* इक्षूंश्च मधु लाजांश्च मैरेयं च वरासवम् ।

[Ñ2 V B D10 इक्षु (D10 °क्षून्) मधु च (V2 B4 र-; V4 *) (for इक्षूंश्च मधु). Ś1 -जाल; D1.6 -जालांश् (metathesis?) (for लाजांश्). D11 इक्षु मधुरसांश्चैव (for the prior half). D10 om. च (submetric). V2 रसाभर; V3 सुरासव; D2.7 वराशनं; D5 स चासवं (for वरासवम्).]

—^{c}) Ś1 D5.12.13 एतानि; V2 फलानि (for पानानि). V4 D12 om. (submetric); B2 *inf. lin.*; T3 ह (for च). Ś1 महार्ह्याणि. —^{d}) V4 B1.2.4 D1.4.5.9.12 भक्षांश्. Ñ2 V B D10 च विविधांस्; T3 M3 उच्चावचांस् (for चोच्चावचांस्). Ś1 D1–3 5.7.11–13 बहून्; Dt D6.8.9 अपि; G4 तदा; M4 शुभान् (for तथा).

3 V1 damaged for ^{a}. —^{a}) Ś1 V2 3 D1–3.5 7 12.13 M4 बाष्पाढ्य(D7 °ढ्य) स्य (V3 °ढ्यम्); Ñ2 B चोष्याढ्यस्य (B3 m. also व्यंजनस्य); V4 रसाढ्यम्; D9 उष्णाढ्यस्य; D10 चोष्याद्यस्य; D11 चोष्यद्यस्य (sic) (for उष्णाढ्यस्य). G3 [ओ]दनं च (for [ओ]दनस्य). Ś1 Dt D4–6.8.9.14 T1.3 G4 M4 [अ]त्र; D1.3 [अ]थ; D2.7 [अ]स्य; D11 [आ]ढ्य; G1 [आ]सीद्; G3 [आ]सन् (for [अ]पि). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7. 10–13 राशीम्पर्वत(V1 damaged)संनिभान्. —^{c}) Ś1 B3 D1–3.7.12.13 तथापूपान्; D9.14 T1.3 G2.4 M1–3 च सूपांश्च (for च सूपाश्च). Ñ2 V B1.3.4 D5.10.11 मिष्टान्ना(B1 °*)नि तथापूपान् (V3 °*पान्; D11 °पूजान् [sic]); Dt D6.8 मृष्टान्यन्नानि सूपांश्च; M4 मिष्टान्नानि च सूपांश्च. —^{d}) Ś1 B1.4 D5 M3 दधिकुल्यांस्; D3 दधिकुवकुल्यां (sic). V3 शष्कुलीश्च दधीनि च.

4 D9 om. (hapl.)4^{ab}. D14 reads in marg.; M3 *inf. lin. sec. m.* 4^{ab}. —^{a}) D1.3 G3 M1 -स्वाद्- (for

G. I. 54. 5
B. I. 53. 5
L. I. 48. 29

सर्वमासीत्सुसंतुष्टं हृष्टपुष्टजनाकुलम् ।
विश्वामित्रबलं राम वसिष्ठेनाभितर्पितम् ॥ ५
विश्वामित्रोऽपि राजर्षिर्हृष्टपुष्टस्तदाभवत् ।
सान्तःपुरवरो राजा सब्राह्मणपुरोहितः ॥ ६
सामात्यो मन्त्रिसहितः सभृत्यः पूजितस्तदा ।
युक्तः परेण हर्षेण वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ ७

पूजितोऽहं त्वया ब्रह्मन्पूजार्हेण सुसत्कृतः ।
श्रूयतामभिधास्यामि वाक्यं वाक्यविशारद ॥ ८

गवां शतसहस्रेण दीयतां शबला मम ।
रत्नं हि भगवन्नेतद्रत्नहारी च पार्थिवः ।
तस्मान्मे शबलां देहि धर्मतो द्विज ॥ ९

-स्वादु-). B4 -रसांश्चैव. ❀ Cmg: स्वादवो हृद्या रसाः माधुर्यादयो येषां । ❀ —b) Ś1 Dt D6-8 Ct स्वां(Ś1 वां) डवानां; Ñ2 V4 B D8 10.11 G1.4 M2 षड्मानां; V2 M3 षड्रिधानां; D1 (gloss) षड्भी रसैर्युक्तं पानं षाडवं । अथवा 'द्राक्षादाडिमसंयुक्तो मुद्गयूषस्तु षाडवः'; T2 मादकानां; T3 षांबलानां (for षाडवानां). ❀ Cv.r g: षाडवाः षड्रसकृताः भक्ष्यविशेषाः ॥ Ck. षड्सा इति षण्णां रसानां विकारः । ❀ Ś1 Ñ2 V (V1 damaged) B D1-3 5.7.10-13 हृतस्तनः (Ś1 °था; D5 °दा) (for तथैव च). —c) V1 damaged up to सु. Ñ2 V2 B2 (m. also as in text) Dt D1.2 4.6.8.9 14 T1.3 G4 M3 (after corr. *sec. m.* as in text) भोजनानि. ❀ Ck.t: भोजनानि भोजनपात्राणि । ❀ V1 3 B1 D2 6 G2 सु (V1 missing) पर्णानि; V2.4 B4 G1 3 M1 सुवर्णानि; D11 M4 स (M4 च) पूर्णानि (for सुपूर्णानि). —d) Ś1 V1 3.4 B1 2 D1(gloss गुडमयाः गौडाः).3.5 7.11-13 गौडानां च (D3 om. च [submetric]); Ñ2 V2 B3.4 D10 गौडीनां च; D2 गौडाम्लांश्च; G1 कुल्यानि च; M2 गुळानि च; M4 गौळाम्लानां (for गौडानि च). B4 विशेषतः (for सहस्रशः). ❀ Cg गौडानि गुडविकाराः ॥ Ck.t गौडानि राजतानि । ❀

5 a) V2 सुसंपूर्णः; V4 रसं तुष्टः; D3 सुसंयुष्टः; M2 सुसंहृष्टः; M3 स्व°; Cg as in text (for सुसंतुष्टं). —b) V3 हृष्टः; D3 om. (for हृष्ट-). D10 -पु*-; D11 om (for -पुष्ट-). Ś1 Dt D2-3.12.13 T3 M2.4 Cm g -जनायुतं; B1 -जनाद्रलं (sic), B2 -जनार्दनं; D1 11 -जनावृतः; D2 जनैर्युतं (for -जनाकुलम्). —c) D12 नाम; G1-3 M1 सर्वं (for राम). —d) V2 D4 T3[अ]भि-; Dt D6.8 सु-; M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) [अ]पि (for [अ]भि-). Ś1 -नंदितं; B4 M4 -पूजितं; D5.12.13 -नंदितं; G1 -हर्षितं (for -तर्पितम्). —After 5, Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 M4 ins.:

1064* यस्य यस्य यथा कामस्तस्य तस्य तथा तथा । —
अभिवर्षति कामौघैः शबला शत्रुसूदन । —
एवमस्य बलं सर्वं सर्वकामाभिपूजितम् । —

[(l. 1) V1 damaged यस्य यस्य, Ś1 V3 D2.5 12 M4 काम, V1 D11 राम (for कामस्). D10 om. (hapl.) second तस्य. D2 om. (hapl.) second तथा. —(l. 2) Ś1 D5.12.13 कामांश्च, D1-3.7 कामांस्तु, M4 कामौघान् (for कामौघैः). —D7 om. the post. half. D11 रघुनंदन. —(l. 3) V1 राम; D12 कामं (for सर्वं). Ś1 D1-3 5.7.11-13 सर्वकामैः सु(Ś1 D1.5.12.13 प्र)पूजितं (for the post. half).]

6 M4 om. 6ab. —a) Dt D6.8 हि (for ऽपि). Ñ2 V B D10 विश्वामित्रस्य राजर्षेः. —b) V2 हृष्टिः; B3 T2 M1 2 (*sec. m.*, before corr. as in text) Cg हृष्टः; D4.14 T3 तुष्ट-; T1 G4 Cm तुष्टः (for हृष्ट-). Ñ2 V1.3.4 B1.3 -पुष्टं; V3 पुष्टिस्; D4 marg.; Cm.g as in text (for -पुष्टस्). V2 D9.14 T2.3 G1 तथा (for तदा). —D9 om. 6c-7 —c) Ñ2 V B D10 -जनो (for -वरो). V3 राम (for राजा) —d) Ñ2 V B D10 G1-3 M1 4 -पुरोगमः (for -पुरोहितः). —For 6, Ś1 D1-3 5.7.11-13 subst.:

1065* सर्वं तत्रास्य राजर्षेर्हृष्टपुष्टजनायुतम् ।
सान्तःपुरः सहामात्यः परितुष्टो नृपोत्तमः ।

[(l. 1) Cf. 5ab. D3 सर्वं तत्रापि; D11 सर्वं तत्तस्य; D13 विश्वामित्रस्य (for सर्वं तत्रास्य). D11 -जनावृत.]

7 D9 om. 7 (cf. v.l. 6). —a) Ś1 D1-3.5.7.13 पौरैः स; Ñ2 V1-3 B1-3 D10 सामात्य-; V4 अमात्य-; D13 सपौरो (for सामात्यो). D5 -सहितैः. D11 पौरैः सामंतसहितैः; Cv cites a as in text. —b) M4 om. (hapl.?) up to त in पूजित. D4 M3 4 तथा (for तदा). Ś1 Ñ V B D1-3.5 7 10-13 सभृत्य(V3 °सैन्य)बल(D13 om.)वाहनः. —c) M4 युक्ता (sic). Ś1 V2.3 B1 Dt D2.3.5.7.8.12-14 T G4 परम- (for परेण). —B3 reads 7d-9a in marg.

8 B3 reads 8 in marg. (cf v.l. 7). D3.7 om. 8. D2 reads 8 after 10. —a) D4 पूज्येतो (sic); D9 प्रीतस्ते (for पूजितो). V3 यथा; D9 तदा (for त्वया). —b) G1.3 च; Cm.g.t as in text (for सु-). Ś1 Ñ2 V1 B D1.2.5. 10-13 M4 पूजनार्हेण कामतः (Ñ2 V1 B D10 कामद; M4 सत्कृतः); V2-4 पूजार्हेणेह(V4 °ण च) कामद्. —B4 om. (hapl.?) 8cd. —d) Ś1 B1 D1.2.5.12.13 -विद्वां वर (D2.12 °रः); V4 M4 -विशारदः (for -विशारद). —After 8, B3 ins.; while D11 subst. l. 1 for 9ab and then cont. l. 2:

1066* गवां शतसहस्राणि तव दास्यामि सुव्रत ।
शबलां मे प्रयच्छस्व प्रसादं कुरु मे प्रभो ।

—After 8, D1 reads 11ab.

9 B3 reads 9a in marg. (cf. v.l. 7). D1 om. 9ab. —a) D2.12 गवा. —b) B4 D8 शबलां. —c) D2.5.7.9 च (for हि). D12 एषा (for एतद्). —d) Ñ2 V B D10.11 रत्नभाजी. Ś1 D5.11-13 हि (for च). —e) V4 मां (for मे).

एवमुक्तस्तु भगवान्वसिष्ठो मुनिसत्तमः ।
विश्वामित्रेण धर्मात्मा प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १०
नाहं शतसहस्रेण नापि कोटिशतैर्गवाम् ।
राजन्दास्यामि शबलां राशिभी रजतस्य वा ॥ ११
न परित्यागमर्हेयं मत्सकाशादरिंदम ।
शाश्वती शबला मह्यं कीर्तिरात्मवतो यथा ॥ १२
अस्यां हव्यं च कव्यं च प्राणयात्रा तथैव च ।
आयत्तमग्निहोत्रं च बलिर्होमस्तथैव च ॥ १३
स्वाहाकारवषट्कारौ विद्याश्च विविधास्तथा ।
आयत्तमत्र राजर्षे सर्वमेतन्न संशयः ॥ १४
सर्वस्वमेतत्सत्येन मम तुष्टिकरी सदा ।
कारणैर्बहुभी राजन्न दास्ये शबलां तव ॥ १५
वसिष्ठेनैवमुक्तस्तु विश्वामित्रोऽब्रवीत्ततः ।
संरब्धतरमत्यर्थं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ १६
हैरण्यकक्ष्याग्रैवेयान्सुवर्णाङ्कुशभूषितान् ।
ददामि कुञ्जराणां ते सहस्राणि चतुर्दश ॥ १७

G 1 54 19
B 1. 53. 18
L. 1 48. 43

B1 *ब्राह्मे. —^{f}) D2 माम् (for मम). D13 धर्मतो द्विजसत्तम. —After 9, B2 ins.:

1067* फलमूलाशिनस्तेपि नास्त्यस्माच्च प्रयोजनम् ।

10 ^{a}) M3 (after corr. *sec. m.* as in text) भगवन्. —^{b}) Dt D6.8 मुनिपुंगवः. —^{c}) D2 विश्वामित्रोपि. —^{d}) D2 द्विजोत्तमं; D3 महः-तिं (for महीपतिम्). —For 10, D11 subst.:

1068* स तथोक्तो वसिष्ठस्तु विश्वामित्रं तपःस्तुतम् ।
प्रोवाच प्रहसन्राम तमेवं नृपसत्तमम् ।

—After 10, D2 reads 8.

11 D1 reads 11^{ab} after 8. —^{a}) D1.2.11 गवां (for नाहं). T2 कोटि- (for शत-). D1 G4 -सहस्राणि; D11 -सहस्रे-. —^{b}) D1 नाग-; D12.13 गवां; T2 M3 नाहं (for नापि). D2 -शतां (sic) गवां; D11 -शतेन च; D12.13 °रपि (for -शतैर्गवाम्). —^{c}) T2 नाहं (for राजन्). M2 शब- (damaged). —^{d}) G4 राजीभी (for राशिभी). Ś1 ह्; Ñ2 marg., B3 4 D2.3.7.9.10.13 च; D5.12 हि (for वा). D1 (m. also) रजतानैर्गजैस्तथा; D11 नापि भीत्याथ कस्यचित्; G1.2 M3 कोटिभिर्नार्थराशिभिः.

12 ^{a}) B1 om. न (submetric). G1.2 परित्यक्तुम्; Cm.g परित्यागम् (as in text). —^{c}) G2 M1 शबला (M1 °ळा) शाश्वती (by transp.). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.10–13 [ह्]यं मे (D12 °*) (for मह्यं). —^{d}) D14 damaged for वतो.

13 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1.3 4 B D1–3.5.7.10–13 M4 अत्र; V2 अस्यं (for अस्यां). —D3.13 G2 transp. 13^{b} and 13^{d}. —^{b}) V2 पानपात्रं (for प्राणयात्रा). D12.13 मे (for च). —B4 D1.2 om. (hapl.) 13^{cd}. D3.7 transp. 13^{cd} (D3 13^{ab}) and 14^{ab}. —V2 repeats 13^{cd} (as in Dt) in place of 14^{cd} which is omitted. —^{c}) V2.4 अग्निश्चैव; V3 D5.10–12 आपन्नम्; D13 आसन्नम् (for आयत्तम्). —^{d}) Dt D3.5.7.8.10–12 M2–4 बलि- (for बलिर्). V4 होमास्; B3 होमं; D2.7 -कर्म; M3 (after corr. *inf. lin.*) -होमास्. (for होमस्). —After 13^{cd} (r.) V2 reads for the first time 24^{ab} repeating it in its proper place.

14 D2 7 transp. 13^{cd} (D3 13^{ab}) and 14^{ab}. —^{a}) V1–3 B2 D2.3.7 G4 M4 वषट्कार- (V2 B3 G4 M4 °रा); Ct °ट्कारौ (as in text). V4 स्वाहाकारा वषट्कारा; D1 °रो वषट्कारो. —^{b}) V3 यज्ञाश् (for विद्याश्). D14 damaged for विवि. M3 repeats (ditto.) श्च विविधास्. Ś1 D5 12.13 नृप (for तथा). T3 विद्या च विविधा तथा. —V2 om. 14^{cd} and repeats 13^{cd} in its place. —^{c}) G4 आसन्नम् (for आयत्तम्). D3 ह्यत्र; D7 यत्र; T2.3 M3 अस्यां (for अत्र). Ś1 Ñ2 V1.4 B D1 आयत्ता ह्य (V4 B2.4 च)त्र; V3 आयंतु यत्र (sic); D2 आयत्तो देव; D5.10–12 आपन्ना ह्यत्र (D11 पत्र). —^{d}) Ñ2 V3 B D10.11 सर्व एते न; V1.4 सर्वत्र तेन; D7 °मन्यच्च (for सर्वमेतच्च). Ś1 D1–3.5.12 13 सर्वमन्यद् (D3 °त्र) संशयं; M4 सर्वमेतदसंशयं.

15 ^{a}) Ś1 एव; D3 एवं (for एतत्). Ś1 D1.2.5.7.11–13 M4 सत्यं ते (M4 वै); Cg as in text (for सत्येन). Ñ2 V B D10 सर्वमेतद्धि सत्यं ते; D2 सर्वासामेव सत्यं ते. —^{b}) V1 damaged. Ś1 V2–4 B D2 3 5 7.10–13 तुष्टिकरं (B4 °रः); Ñ2 D1 M4 तुष्टिकरं. Dt D2.6.8.12.13 Ct तथा; T3 M4 (after corr. *inf. lin.* as in text) तदा (for सदा). —Ś1 D1–3 5.7.12 13 om. 15^{cd}. —^{c}) V2 कावलैर् (sic) (for कारणैर्). —^{d}) Ñ2 V2–4 B D10 नंदिनीं (for शबलां) D11 ह्यां (for तव) V1 -दास्ये नंदिनांतर (corrupt).

16 ^{b}) Ñ2 V B D10 T2 G1.3 M1 4 वच.; Dt D6 8 9 तदा (for ततः). —^{c}) Ś1 संरंभतरम्; B4 मरुधं मुनिर्; D2 गिरा संरब्धम्; D3 संरब्धतथा तरम् (sic) (for संरब्धतरम्). V1 damaged from र्थं in अत्यर्थं up to ^{d}. D6 ह्यत्यर्थं; D11 अत्युग्रं (for अत्यर्थं). M4 संरब्धमत्यर्थंतरं. —^{d}) Ś1 D1.2.5.12 -विद्वां वरः; B3 D3 11 T3 -विशारद (for -विशारदः).

17 ^{a}) Ś1 T2.3 M1.3.4 -कक्ष्यान्; Dt M2 -कक्ष्य-; D4 -कक्षा-; D5.12 -कक्षान्; D6.8 -कक्ष-; Cv.r.m as in text (for -कक्ष्या-). Ñ2 V1–3 B2 D12 सुवर्णकक्षा- (V1 °क्ष-); V4 B1.3.4 D10 सुवर्णकक्षान्; D1–3.7.9.11 हिरण्यकक्षान् (D1 °क्ष्य-). —^{b}) Ś1 D5.11–13 सर्वाभरण- (for सुवर्णाङ्कुश-). Ñ2 V B D10 T2 -भूषणान्. D1–3.7 स्वर्णांकुशविभूषितान्. —D11 om. (hapl.) 17^{c}–18^{b}. —^{c}) B2 M4 ददानि; D4 T3

G. 1. 54. 20
B. 1. 53. 18
L. 1. 48. 44

हैरण्यानां रथानां च श्वेताश्वानां चतुर्युजाम् ।
ददामि ते शतान्यष्टौ किङ्किणीकविभूषितान् ॥ १८
हयानां देशजातानां कुलजानां महौजसाम् ।
सहस्रमेकं दश च ददामि तव सुव्रत ॥ १९
नानावर्णविभक्तानां वयःस्थानां तथैव च ।
ददाम्येकां गवां कोटिं शबला दीयतां मम ॥ २०
एवमुक्तस्तु भगवान्विश्वामित्रेण धीमता ।
न दास्यामीति शबलां प्राह राजन्कथंचन ॥ २१
एतदेव हि मे रत्नमेतदेव हि मे धनम् ।
एतदेव हि सर्वस्वमेतदेव हि जीवितम् ॥ २२
दर्शश्च पूर्णमासश्च यज्ञाश्चैवाप्तदक्षिणाः ।
एतदेव हि मे राजन्विविधाश्च क्रियास्तथा ॥ २३
अदोमूलाः क्रियाः सर्वा मम राजन्न संशयः ।
बहुना किं प्रलापेन न दास्ये कामदोहिनीम् ॥ २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ ५२ ॥

दास्यामि. G4 च (for ते). Ś1 D1-3.5 7 12.13 कुंजरांस्तुभ्यं; Ñ2 V B D10 कुंजरांस्तेहं (V2 °वां). —T3 lacuna for ^{d}.

18 D11 om. 18^{ab} (cf. v.l. 17). V1 partially damaged for 18^{ab}. —^{a}) V2 हेवस्थानां (sic), V3 4 B4 D2 9 हिरण्यानां. Ś1 D2 3 5 7 12 13 तथाश्वानां; D4 9 T2 3 G1 3 M2-4 रथानां ते. D1 हिरण्यानां (gloss हिरण्यवर्णानां) रथाश्वानां. —^{b}) Ś1 Ñ2 V2-4 B1 3 4 D1-3 5.7 10.12 13 श्वेतानां च (Ñ2 V2 4 B1.3 4 D13 वै) (for श्वेताश्वानां). V4 B4 G2 चतुर्भुजां; D3.4 (after corr. as in text) चतुर्युतां; D9 चतुर्दश; Cv r m g t °युंजां (as in text). —^{c}) V3 B1 2 M4 ददानि; D8 दास्यामि; D11 दास्यमि (corrupt). Ñ2 B3 D10 च; B4 om (submetric) (for ते). D9 [अ]ष्ट (for [अ]ष्टौ). Ś1 D1-3 5 7 12 13 लक्षणैरुपपन्नानां. —^{d}) Ś1 D1-3 5 7.11-13 किंकिणीजालमालिनां (D12 °नी); Ñ2 V B D10 किंकिणीशतघोषिणां (V2 °योजिनां); D9 M4 किंकिणीकटि (M4 °शत)भूषितान् (D9 तां); Cm t as in text; Cg °कैर्विभूषितान्.

19 ^{a}) B3 D9 देशजातीनां; D1 (gloss) गांधारसिंधुमद्रकैकयतुरुष्कादयः. —^{b}) B1 उत्तमानां; B4 om, D9 कांबोजानां (for कुलजानां) T2 M3 तथैव च (for महौजसाम्). —^{c}) V4 दास्या च (sic, before corr. °मि) (for दश च). —D3 मेकं दश च repeated (ditto) —^{d}) V3 B1 2 M4 ददानि; D4 T3 दास्यामि; G4 ददाहि (sic).

20 ^{a}) Ś1 D2 3 5 7 12 -त्रिरूपा(D2 °ख्या)नां; D1 11 -त्रिचित्राणां; D14 T1 G4 -[अ]भियुक्तानां; G1 -सुवर्णानां; Cg t as in text (for -विभक्तानां). ☞ Ñ1 resumes from तथैव च in ^{b} (cf. v.l. 1). —^{b}) V4 रक्षःस्थानां; D2 यवस्थानां (metathesis), D9 धनकोटिं; T3 वयस्थानौ (sic). —^{c}) B2 3 M4 ददाम्येकां (M4 °वं); D14 damaged for दास्ये; T2 M3 ददामि ते (for ददाम्येकां). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 10-13 G4 M4 transp. शबला and दीयतां. D1 इमां (for मम). —After 20, Dt D4 6 8.9 14 S Cg t ins.:

1069* यावदिच्छसि रत्नं वा हिरण्यं वा द्विजोत्तम ।
तावद्ददामि तत्सर्वं शबला दीयतां मम ।

[(1 1) Dt D6 8 रत्नानि, M4 रत्नस्य (for रत्न वा). T3 M3 सुवर्णं (for हिरण्य). M4 हिरण्यस्य च सत्तम (for the post. half) —(1 2) G2.3 M1.3 दास्यामि (for ददामि). Dt D6 8 G1-3 M1-3 (after corr. *sec. m*, before corr. as above) ते (for तत्) M4 ददानि ते मुनिश्रेष्ठ (for the prior half). Post half = 20^{d}. Dt D6 8 M4 दीयतां शबला (by transp.).]

21 ^{a}) D10 damaged for स्तु भग. Ñ V B D10 स (for तु). M3 (after corr. *sec. m.* as in text) भगवन्. —^{c}) T3 ददामि (for दास्यामि). G4 [इ]ह; Cv.r.m as in text (for [इ]ति). —For 21^{cd}, Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 10-13 subst.

1070* नैव (D7 न च)दास्यामि शबलामिति राजानमब्रवीत् ।

22 B1 D12.13 om. (hapl.) 22^{ab}. —^{a}) B4 om. (hapl) from र in ^{a} up to the second मे in ^{b}. D6 om. (hapl) रत्नमे. Ś1 D5 धर्मम् (for रत्नम्) —D1-3 7 11 om. (hapl) 22^{bc}. —^{b}) Ñ1 illeg. from त up to मे. V2 4 धनं (for धनम्). —D14 damaged for मेत in सर्वस्वमेतद्. —^{c}) Ñ2 reads from हि up to देव in marg. Ś1 B3 D5 12.13 G2 M1.2 मे सर्वम् (for सर्वस्वम्). —^{d}) Ñ2 [अ]भि- (for हि). —After 22, M4 ins.:

1071* धर्मसोपानमेतद्धि मम नास्त्यत्र संशयम् (यः)।
देवकृत्ये च पित्र्ये च अतिथीनां च पूजने ।
सर्वकामदुहा मह्यं शबला जीवितप्रिया ।

[(1. 2) Note hiatus between the two halves.]

23 ^{a}) M4 first च *inf lin. sec. m.* Ś1 Ñ V B Dt D3 5-10.12 13 T1.2 पौर्णमासश्च (Ś1 D12 °सीश्च); D11 M4 पू (D11 पौ)र्णमासाश्च. —^{b}) D5 10.12.13 यज्ञश्च (for यज्ञाश्च). D1 [ए]व स-; D2 [अ]वाप्त- (for [ए]वाप्त-). D5.10 12.13 -दक्षिणः. B4 [अ]व(थ)यज्ञाप्तदक्षिणाः. —^{c}) D3 एतदे*. B2 राजन्मे (by transp.). —^{d}) M4 तथा क्रियाः (by transp.). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10-13 क्रियाश्च विविधास्तथा (by transp.).

24 V2 reads 24^{ab} for the first time after 13^{cd} (r.) repeating it here. —^{a}) Ś1 Ñ V (V2 first time) B

५३

कामधेनुं वसिष्ठोऽपि यदा न त्यजते मुनिः ।
तदास्य शबलां राम विश्वामित्रोऽन्वकर्षत ॥ १
नीयमाना तु शबला राम राज्ञा महात्मना ।
दुःखिता चिन्तयामास रुदन्ती शोककर्शिता ॥ २
परित्यक्ता वसिष्ठेन किमहं सुमहात्मना ।
याहं राजभृतैर्दीना ह्रियेयं भृशदुःखिता ॥ ३
किं मयापकृतं तस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
यन्मामनागसं भक्तामिष्टां त्यजति धार्मिकः ॥ ४
इति सा चिन्तयित्वा तु निःश्वस्य च पुनः पुनः ।
जगाम वेगेन तदा वसिष्ठं परमौजसम् ॥ ५
निर्धूय तांस्तदा भृत्याञ्शतशः शत्रुसूदन ।
जगामानिलवेगेन पादमूलं महात्मनः ॥ ६

G 1 55 6
B. 1 54 6
L 1 49 6

D1–4.7.8–11.13 T2 G4 एतन्मूला:; Dt D6.8 T2 G1.2 M2 3 Ct अतोमूला:; D5.12 एतत्पूर्णा:; Cm.g.k अदो°(as in text). V2 (second time) एतन्मूलाश्च ता: सर्वा; M4 सर्वकामान्मे परा चैषा. —b) M4 सर्वकालं (for मम राजन्). —D5.12 13 om., while Ś1 reads in marg. 24cd. —c) Dt D6 बहुनां (sic), D9 बहुधा (for बहुना). —d) D3 हास्येम (sic) (for दास्ये). Ñ V1 2.4 B1–3 D10 -दोहनां; B4 -दौहिनीं; D7 G1 M2 (G1 M2 after corr. *inf. lin.* as in text) -मोहिनीं; Cm.g.k t as in text (for -दोहिनीम्). D11 दास्ये न नंदिनीं इहं.

Colophon. *Kāṇḍa name*: Ñ2 V1 D1.4.11 om. V2–4 B D10 आदि°; D3 अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ś1 D5.11 12 धेनुप्रभावो (D11 °याचनं); Ñ V3 B1.4 D10 शतानंदवाक्ये (Ñ1 V3 B1 °दोपाख्याने) वसिष्ठविश्वामित्र (B4 transp. वसिष्ठ and विश्वामित्र) संवाद:; V1 विश्वामित्रसंवाद:; V2 B2.3 वसिष्ठविश्वामित्रसंवाद:; V4 शतानंदोपाख्याने विश्वामित्रसंवाद:; D1 3.7 9 धेनुप्रयाचनो (D2 °नं). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.11 om. Ñ2 B2.3 D10 54, V2 D9 56, V3 Dt D4.6.8 12.14 S (except M4) 53, D1.7 41, D2 39, M4 52 (as in text). D13 इत्यार्षे रा—वणे—कांडे—मित्र—धेनु—नाम 53. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

53

1 ab) B4 कामं धेनुं. Ś1 D1–3.5.7.12.13 G1–3 M1 हि; Ñ V B D10.11 [s]सौ (for sपि). Cm.k.t न त्यजते (as in text). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 न (B3 marg.) त(D3 था [sic])त्याज यदा(V3 D2 महा) मुनि: (for a). M4 यथा वसिष्ठस्तां धेनुं न दत्तात्कामदोहिनीं. —c) Ś1 Ñ V B D1–3.7. 10.11.13 ततोस्य; D4 तदा स; D5.12 तस्यास्य(for तदास्य). T1 G M1.3 शबलां. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10.12.13 राजा; D11 राजन् (for राम). M4 तदा तस्य बलाद्राजा. —d) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 तदा(V3 °तो)हरत्; M4 [s]पकर्षति; Cm.k.t as in text (for अन्वकर्षत).

2 a) D1 हियमाना; D10 नीयमानां (for नीयमाना). D10 शबलां; T1 2 G M1 3 शबला. —b) B4 यदा राम (for राम राज्ञा). Ś1 B2 (marg. also) D1–3.5.7.11–13 बलीयसा (for महात्मना). —c) Ñ V B D1–3.7.10–13 M4 ध्यायंती (for दुःखिता). Ś1 D5 ध्यायन्विचिंतयामास. —d) Ñ2 V3 B1–3 Dt D6–8.13 T1 G1 2 M1 3 रुदती (for रुदन्ती). Ñ V B D10 13 -विह्वला (for -कर्शिता).

3 a) B3 °त्यक्त्वा; D5 °*क्ता (for °त्यक्ता). —b) V4 अर्थ; M4 इदं (for अहं). D1 ह्रिये परमदुःखिता (cf. d in Ś1 etc.), D3 कि* ** महात्मना. —c) D2 अहं (for याहं). V2 D9.14 T2 M2 Cm.tp °भटैर्; V3 °दूतैर्; D3 राज्ञो भृत्यैर्; G1 °हृता; M3 °बलैर्; Ck.t as in text (for राजभृतैर्). G4 damaged for दीना. Ś1 V1 D5.12.13 या (D12 13 सा) हं भृत्या(V1 D13 दीना) राजभृत्यैर्. —d) Dt D6 Ct ह्रियेय; D9 हृदये; M4 नयामि (for ह्रियेयं). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 ह्रिये(Ñ2 V4 B3 4 क्रिये; V3 हृदये [hypermetric]) परमदुःखिता; T2 G1.3 बद्धा पाशै: सुपीडिता.

4 V1 lacuna from स्य up to तात्. —a) V3 मयापकृत्यं; B3 D6 10 मयापहृतं; D14 *** कृतं (for °कृतं). Ñ2 तत्र; V2 चैव; V4 B2 कर्म (for तस्य). —cd) G2 M1 किं (for यन्) V2.3 B4 D9 M3.4 °गसां; D1 अनागसस्; T2 G1–3 M1 2 अनागसीं (for अनागसं). Ś1 D5.12.13 साध्वीं; Ñ V1 क्लिष्टां; V2 निष्टां; V3 B1.2 स्विष्टां; V4 D10 क्लिष्टां; B3.4 D2 श्लिष्टां (sic); Dt D6 8 G1.3 दुष्टा; D1 7 स्विष्टां; D3 चिष्टा (sic); D11 क्लिष्टां; Cm.t as in text (for भक्तां). Ś1 Ñ V B Dt D1–3 5–8.10–13 G1.3 भक्तां (for इष्टां). M4 इष्टां भक्तां (by transp.). D2 त्यजसि. D3.5.12 धार्मिक; D9 (after corr. as in text) धार्मिका:.

5 Cm.g.k.t seem to have om. 5. —a) V1 स (sic). V2 B3.4 Dt D5.8 T2 G M3 सं- (for सा). Ś1 V4 B2 D3 3.7 च; V3 [अ]थ (for तु). —b) B1 °स्य तु; D9 T G4 M3 विनि:श्वस्य (for नि:श्वस्य च). G1–3 M1 मुहुर्मुहु:. —d) D9 अमितौजसां; M3 च महौजसां; M4 परमं मुनिं (for परमौजसम्). —For 5cd, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 subst.:

1072* प्रययौ साथ वेगेन वसिष्ठं प्रति राघव ।
[B4 साधु; D2 सा च (for साथ).]

6 a) Ś1 D2.3.5.7.11.12 विधूय; V1 नदवूय (sic); V4 निर्धाय; D1 विधूय (for निर्धूय). Ś1 Ñ V1.2 4 B

G. 1. 55. 7
B 1 54. 7
L. 1. 49 7

शबला सा रुदन्ती च क्रोशन्ती चेदमब्रवीत् ।
वसिष्ठस्याग्रतः स्थित्वा मेघदुन्दुभिराविणी ॥ ७
भगवन्किं परित्यक्ता त्वयाहं ब्रह्मणः सुत ।
यस्माद्राजभृता मां हि नयन्ते त्वत्सकाशतः ॥ ८
एवमुक्तस्तु ब्रह्मर्षिरिदं वचनमब्रवीत् ।
शोकसंतप्तहृदयां स्वमारमिव दुःखिताम् ॥ ९
न त्वां त्यजामि शबले नापि मेऽपकृतं त्वया ।
एष त्वां नयते राजा बलान्मत्तो महाबलः ॥ १०
न हि तुल्यं बलं मह्यं राजा त्वद्य विशेषतः ।
बली राजा क्षत्रियश्च पृथिव्याः पतिरेव च ॥ ११
इयमक्षौहिणी पूर्णा सवाजिरथसंकुला ।
हस्तिध्वजसमाकीर्णा तेनासौ बलवत्तरः ॥ १२

D1-3.5 7.10-13 M4 राज-; G2 3 M1 तथा (for तदा). B4 -भृताम्; D1-3 5.7.11.13 -भृतः (for भृत्याज). V3 विनिर्दू-ताव्राजदूतान्. —b) S1 Ñ V B D1-3.5 7 10-13 [अ]थ सहस्रशः (for शत्रुसूदन). —c) S1 Ñ V B D1-3 5.7.10-13 M4 -वेगा सा (for -वेगेन). —d) B2 (marg. also).4 °मुनेः (for महात्मनः).

7 a) T1.2 G M1.3 शबळा. T3 तुदंती (for रुदन्ती). —For 7ab, S1 Ñ V B D9-11 M4 subst. l. 1 of 1073*. —D9 om. 7cd. —c) T1.3 G1.3.4 M2.4 [अ]भितः (for [अ]ग्रतः). —d) S1 Dt D6 8 रुदंनी मेघनिःस्वना; Ñ V B D10 11 हंभा(Ñ2 B °बा)रव(V2.3 B1 2 D11 °राव)विरावणी (V1 °विचारिणा; D11 °वि * * णी). ❀ Ct. रुदन्त्या एव ऋषिसमीपगमनं रुदन्त्यैव च कथनमित्येतदर्थं द्वी रुदन्तीति। ❀ —After 7, B2 (marg. sec. m.) ins. l. 2-4 and B4 ins l. 3 of 1073*.

8 S1 reads 8-9a in marg. —a) V1 erroneously om किं. —b) V4 भक्तवत्सल; B1.4 D11 ब्रह्मण: सुत: (for ब्रह्मण: सुत). —For 8ab, D9 subst. l. 3 of 1073*. — After 8ab, B1 ins. l. 4, D11 ins. l 3 of 1073*. —cd) Ñ1 V2 4 B D10 11 यन्मां; Ñ2 illeg.; M4 यावद् (for यस्मद्) S1 Dt D6 8 9 12 G2 1 M1.3 राजभटा; Ñ2 राज illeg., G1 राजभृ°; Cg as in text (for राजभृता). Ñ V2 4 B1 3 4 D10 एनं; B2 चेते; D11 क्षेते (for मां हि). V1 यन्मामेते राजभृत्या (for c). Ñ1 V1 2 4 B D4.11 T1.2 G4 M4 नयंति; D6.9 नीयंते; D14 नयं हि (sic), M3 नीयते (for नयन्ते). B4 तत्सकाशत°; D11 तव पश्यत: (for त्वत्सकाशत:). V3 यन्मां नयंति त्वत्सकाशाद्राजदूतास्त्वरान्विता:(hypermetric).

9 S1 reads 9a in marg. (cf. v l 8). —a) T3 M2 भगवान्; M4 विप्रर्षिर् (for ब्रह्मर्षिर्) Ñ V B D10 ब्रह्मर्षिरेवमुक्तस्तु (by transp.), D11 वसिष्ठस्त्वेवमुक्तस्तु. —b) Ñ V B D10.11 तामिदं वाक्यम् (for इदं वचनम्). —c) B1 लोके (for शोक-). Ñ1 -हृदया; D11 -हृदयं (for -हृदयां). —d) S1 सवाष्पा(ष्पां) च सु- (for त्वसारमिव). —For 7-9, D1-3.5.7.12.13 subst.; S1 Ñ V B D9-11 M4 subst. l. 1 for 7ab; S1 ins. l. 3-5 after 9, B1 and D11 ins. respy. l. 4 and l. 3 after 8ab, B2 (marg. sec. m.) ins. l. 2-4 and B4 l. 3 after 7, and D9 subst. l. 3 for 8ab:

1073* गत्वा च रुदती शोकाविदं वचनमब्रवीत् ।
शोकसंतप्तहृदया सा तमाह सुदु:खिता ।
किं मयापकृतं ब्रह्मन्त्वयि धर्मभृतां वर ।
यन्मामनागसं त्विष्टां भक्तां त्यजसि धार्मिक ।
श्रुत्वा तु शबलावाक्यं वसिष्ठश्चेदमब्रवीत् । [5]

[(l. 1) S1 D1-3 5.7.9.11-13 तु; M4 सा (for च). D12 तुदती (for रुदती). M4 तीव्रम् (for शोकाद्). S1 reads the line of 7b for the post. half in marg. —(l. 2) B2 D2.5.7.12 स्वसा यद्दत्सुदु खिता, D2 नि.श्वास्य बहुदु:खिता; D12 श्वसती च सुदु:खिता (for the post. half). —(l. 3) D1 ब्रह्मभृतां; D2.7.12 ब्रह्मविदां (for धर्मभृतां). D2 * : : विष्टां वर (for the post. half). —(l. 4) S1 D5.12 13 शिष्टा; B2 स्विष्टां (for त्विष्टां). D2 7 त्यजति (for त्यजसि). —(l. 5) D7 शबलीवाक्यं. S1 D5 12 [ए]वम् (for [इ]दम्).]

10 S1 (marg.) repeats consecutively 10-11b. —a) V2 त्वा (for त्वां). T1.2 G M1.3 शबळे. —b) S1 (both times) D1.5.12.13 न हि मे; D2.3.7 न त्व(D2 °)या (for नापि मे). V1 3 4 [S]पकृतं (V4 marg. also °कृतं). D2.3 7 हि मे (for त्वया). —D2 om. 10c-11b. —c) Ñ1 B2 त्वा नयते; V1 त्वां नीयते (for त्वां नयते). —d) S1 (both times) Ñ V1-3 B2-4 D5 11-13 M4 बलान्मम; V4 बलेन स; D10 °न्म' (for बलान्मत्तो). ❀ Cm.g मत्त: मत्सकाशात्।; Ct: मत्तोऽविवेकी। ❀ B1 बलवान्सुमहाबल:.

11 D2 om., S1 (marg.) repeats 11ab (cf. v.l. 10). —a) S1 (both times) Ñ2 V1.4 B3.4 D3.5.7 तुल्य- (for तुल्यं). D10 तुल्यं हि (by transp.). S1 (both times) D1.3.5.7.11-13 भद्रे; Ñ V B D10 मन्ये; Cm g.t as in text (for मह्यं). —b) S1 (both times) B1 D1.3.5.7.9.12 राज्ञां(B1 °ज्ञो; D7 °जा)विप्रैर्; Ñ V B2-4 D10.11.13 राज्ञो मम (V3 B4 transp. राज्ञो and मम); T3 M3.4 राज्ञस्त्वम्; Cm.g.t as in text (for राजा त्वद्य). S1 (both times) D5.12 महाबलै:; D14 : : त: (for विशेषत:). —c) D10 राज्ञां (for राजा). —T3 lacuna from 11d up to हिणी in 12a. —d) D12 परितेव (metathesis)च; G3 M1 पतिरीश्वर: (for पतिरेव च).

12 T3 lacuna up to हिणी in a (cf. v.l. 11). —a) D2 इदम् (for इयम्). D10.12.14 T3 G1.3.4 M2-4 अक्षोहि(M4 °ह)णी. B1 यस्य (for पूर्णा). —b) S1 Ñ V B Dt D1-3.5-13 G1.3 M2-4 राजवाजिरथा(B2 °समा)कुला;

एवमुक्ता वसिष्ठेन प्रत्युवाच विनीतवत् ।
वचनं वचनज्ञा सा ब्रह्मर्षिममितप्रभम् ॥ १३
न बलं क्षत्रियस्याहुर्ब्राह्मणो बलवत्तरः ।
ब्रह्मन्ब्रह्मबलं दिव्यं क्षत्रात्तु बलवत्तरम् ॥ १४
अप्रमेयबलं तुभ्यं न त्वया बलवत्तरः ।
विश्वामित्रो महावीर्यस्तेजस्तव दुरासदम् ॥ १५
नियुङ्क्ष्व मां महातेजस्त्वद्ब्रह्मबलसंभृताम् ।
तस्य दर्पं बलं यत्नाच्छातयामि दुरात्मनः ॥ १६
इत्युक्तस्तु तया राम वसिष्ठः सुमहायशाः ।
सृजस्वेति तदोवाच बलं परबलारुजम् ॥ १७
तस्या हुम्भारवोत्सृष्टाः पह्लवाः शतशो नृप ।
नाशयन्ति बलं सर्वं विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥ १८

G. 1. 55. 18
B. 1. 54. 19
L. 1. 49. 18

Cv.r.g as in text. —^{c}) Ms.4 पत्ति-; Cm.t as in text (for हस्ति-). Śi Ñ V B D1–3.5.7.10.12.13 पत्ति(V1 पृभि)ध्वजनरौ(Śi °बलौ; Ñ2 V3 B2.3 D10 °रथौ; D12.13 °शरौ)वैश्च; D11 पत्तिध्वजरथैश्चैव. —^{d}) T2 damaged (except तेना). Śi V1.4 B3 D3.7 ययैव; Ñ1 V2 D5.11–13 य (D13 त)थैव(V2 °वं); Ñ2 V3 B1.2 D1.10 ययैव; B4 ययौ स; D2 ययौश (sic), D14 तेना.; M4 येनासौ (for तेनासौ). Dt D6.8 T2 °तम:; D2 °त्तरा; D11 °त्तरै:; D13 °ल्क° (for बलवत्तर:). —After 12, Śi D5.12.13 (D13 reads for the first time repeating it in its proper place) read 15$^{c.d}$. —After 12, B2 ins.

1074* किं करोम्यत्र कार्यं च बलेन नीयतेऽधुना ।

13 For 13–15, D9 subst. 1075*. —^{ab}) G2.4 उक्त्वा (for उक्ता). D5.12 विनीतवान्. —^{c}) D12 व.नज्ञा (for वचनज्ञा) —^{d}) B1 महर्षिम्. V2 अमितव्रतं; Dt D6.8 T2 G4 M3 अतुलप्रभं; T3 इदमब्रवीत् (for अमितप्रभम्).

14 For D9 cf. v.l. 13. —^{a}) D12 बलो. Śi D5.12 क्षत्रियं(Śi °ये) प्राहुर् (for क्षत्रियस्याहुर्). M4 अबलं क्षत्रियबलं. —^{b}) Ñ V B D10 ब्राह्मणेन(Ñ2 B2.4 D10 °णस्य) बला(V4 रसा)धिकं; Dt D6.8.12 G1.3 Ct ब्राह्मणा बलवत्तरा:; D11 M4 ब्राह्मण्यं(M4 °ह्मं तु) बलवत्तरं; Ck as in text. —D12 om. (hapl.) 14^{c}–15^{b}, D13 M4 om. (M4 hapl.) 14^{cd}. —^{c}) D2.7 ब्राह्मयं बलं (for ब्रह्मबलं). —^{d}) V1 B1 Dt D1.3.6–8 G1 Ct क्षात्रात्. Ñ1 V2.3 B1.2 °त्सु-; Ñ2 B3.4 Dt D6.8.10 °त्र; V1 D1.3.7 G1 क्षात्रात्सु; V4 क्षत्रियाणां (hypermetric), D11 क्षत्रिभ्यो (for क्षत्रात्सु).

15 D12 om. 15^{ab} (cf. v.l. 14). M1 om. (hapl.?) 15^{ab}. —^{a}) Ñ V1.2 B1–3(B2 *sec. m.* before corr. as in text) Dt D1.3–5.7.11.13.14 T1.2 M3.4 अप्रमेयं; D10 अग्र मेयं; Cm as in text (for अप्रमेय-). Śi Ñ V1.3 B D1–3.7.10.11.13 तेस्ति; V2.4 D5 तस्मिन् (for तुभ्यं). —^{b}) Śi Ñ V B D1.3.5.10.11.13 नार्यं त्वद् (Śi D5 हि; B4 D10 तद्; D1.3.13 तु); T3 G1.3 न त्वयं; G2 M3 न त्वतो; Cm.g.k.t as in text (for न त्वया). D3.7 नार्यं त्वत्तोधिको भवेत्. —Śi D5.12.13 (D13 reads for the first time after 12 and repeats here) read 15^{cd} after 12. —^{c}) V2 D13 (second time) G2 M1 महातेजास्; D5 महावीर्यास्; M3 मंदवीर्यस्; Ct as in text (for महावीर्यस्). D1 विश्वामित्रान्महावीर्यात्. —^{d}) Śi D5.12 तेजस्तु च; B1 तव वीर्यं; D13 (first time) तेजश्चास्य (for तेजस्तव). V4 तेजोबलदुरासद:. —For 13–15, D9 subst.:

1075* विश्वामित्रो महावीर्य: किं करोम्यबलो ह्यहम् ।
ऋषेरेवं वच: श्रुत्वा प्रोवाच शबला तत: ।
यद्यप्येवं मुनिश्रेष्ठ तेजस्तव दुरासदम् ।

16 ^{a}) V4 नियच्छ्व मां (sic), D3 नियुंक्ष्वमाणो (hypermetric) (for नियुङ्क्ष्व मां). V3 D8(after corr. as in text).5.9.11–13 T3 G1.3(both times) महातेजास्; D14 G4 महाभाग; T1 महाराज (for °तेजस्). —After 16^{a}, G2 wrongly repeats 16^{a}, then 15^{d}. —^{b}) Śi B1 Dt D1–3.5–8 T3 M4 त्वं (for त्वद्). B1 D2.3.7.9 ब्रह्मन्; T3 M3 तेजो-; Cm.t as in text (for ब्रह्म-). Śi D5 -संवृत:; D4 M3 -संयुतां; D9 -संभृतं; G2 M1 -संभृतां(D9 °तं); M4 -निर्मितां; Cm.t as in text (for -संभृताम्). Ñ V B2–4 D10–13 त्वं ब्रह्मन्बलवत्तरं(Ñ2 B2–4 D11 °रां; V2.4 D12 °र:; V3 °र); Cg as in text. —^{c}) G1.3 प्रमत्तस्य; G4 M2 °बलं (for बलं यत्नात्). Śi Ñ V B D1–3 5.7.10–13 बलं दर्पं च (V3 D3.7 हि) यावद्धि (Ñ2 यद्बुद्धि; B3 [before corr. as in B1].4 वा बुद्धिं; D1 या सिद्धिर्); D9 क्षत्रियस्य बलं यत्नु; M4 बलं दर्पं ततोत्सेकन्.

17 ^{a}) Śi D5.11.13 एवमुक्तस्; B2 °क्त: स (for इत्युक्तस्तु). B3 (marg. also as in text) D10 G4 तदा; B4 त्वया (for तया). D12 एवमुक्तस्तु तया (submetric). —^{b}) Śi Ñ V B D1–3.5.7 10.12.13 सु(V3 D3 तु; B4 स)महातपा:; Dt D4 6.8 T3 G1–3 M1 तु महायशा:; D9 14 T1 स महायशा:; D11 सुमहाबल: (for सुमहायशा:). —^{c}) G1 तथा (for तदा). D14 T2 M3 ततोवाच. Śi Ñ V B1–3 D1–3.5.7.10–13 सृज त्व(D2 ध्व)मिति होवाच; B4 सृज त्वमित्यहो बाढं; M4 विसृजस्वेति तां प्राह. —^{d}) Śi Ñ V B Dt D1–13 (D4 marg. also as in text) T2 M3 परबलार्दनं (D9 °न:). —After 17, Śi (marg.) Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins.:

1076* तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सुरभि: सासृजत्तदा(M3 °ड्बलान्) ।

18 ^{a}) Śi Ñ V1.3 B D2.3.7.10–13 हंभा° (Ñ1 B हंवा°; D2.3.7 भंभा°); V2 D1 T3 हुं(D1 भं)भारवास्तृष्टा:; V4

G. I. 55. 19
B I. 54. 19
L. I. 49 19

स राजा परमक्रुद्धः क्रोधविस्फारितेक्षणः ।
पह्लवाञ्शतशो रामः शस्त्रैरुद्यतपाणिभिः ॥ १९

विश्वामित्रार्दितान्दृष्ट्वा पह्लवाञ्शतशस्तदा ।
भूय एवासृजद्घोराञ्शकान्यवनमिश्रितान् ॥ २०

तैरासीत्संवृता भूमिः शकैर्यवनमिश्रितैः ।
प्रभावद्भिर्महावीर्यैर्हेमकिञ्जल्कसंनिभैः ॥ २१

दीर्घासिपट्टिशधरैर्हेमवर्णाम्बरावृतैः ।
निर्दग्धं तद्बलं सर्वं प्रदीप्तैरिव पावकैः ॥ २२

ततोऽस्त्राणि महातेजा विश्वामित्रो मुमोच ह ॥ २३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥ ५३ ॥

हुंभारवोत्पन्नाः; D14 हु त्सृष्टा.; T2 M3 हुंपा(M4 °का) रवास्सृष्टाः; G1.3 4 M2 हुंका(G3 M2 °फा)रवोत्सृष्टाः; G2 M1 हुंकारवाज्जाताः (for हुम्भारवोत्सृष्टाः). —b) V3 D9 पह्लवा ; B4 M4 पल्लवा·; D4 14 S (except M4) पह्लवाः (for पह्लवाः) D1 (gloss) पह्लवाः भिल्ला· कथ्यन्ते. B4 शतं सा (sic) (for शतशो). Ś1 D1 2.5 11.12 तदा; Ñ V B (B1 [before corr.] नृपः) D9.10 11 M4 नृपाः; D3 7 तथा; M2 [अ]भवन् (for नृप) —c) Ś1 Ñ V B D1–3.5 7 10 12.13 अनाशयन् (Ñ1 V2 D1 °यद् [sic], D11 अवार्धत; M2 नाशयंत (sic), M4 व्यनाशयन् (for नाशयन्ति) —After 18, Ś1 D1–3.5 7 12 ins.

1077* यवनाश्च सकाम्बोजा बाह्लिका दरदास्तथा ।

[Ś1 सकाभोजा, D12 सक' (for सकाम्बोजा). D12 बाल्हका. D3 रटदास (for दरदास). D5 तदा (for तथा).]

19 D3.7 om 19.—a) Ś1 D1 5.12 13 राजा तु (D1 तान) (for स राजा). Ś1 Ñ V B2.3 D1 5.10–13 परमायस्तः (V1 D13 °स्तु; D1 °स्तान्); B1 परमत्रस्तः; B4 परमो व्यस्त, D9 परमक्रुद्धान् (for परमक्रुद्धः). D2 राजा तान्यपरयस्तान् (sic).—b) D2 योध- (sic), D11 I1 G1 रोष- (for क्रोध-). Ś1 D1.2.5.12 -पर्याकुलेक्षणः(D1.2 °णान्); B D10 11.13 -क्षिप्ता(B1.2 °स्फु)रितेक्षणः; D9 -रक्ताकुलेक्षणान् (for -विस्फारितेक्षणः). —c) Ñ2 D4 14 S (except M4) पह्लवान् ; V1 3 पह्लवान् ; B4 M4 पल्लवान् ; D9 पन्हवान् (for पह्लवान्). Ś1 D1.2.5.11.12 अनयन्नाशं (D5 °नाशं); D14 damaged (for नाशयामास).—d) B3 (also marg.).4 शरैः (for शस्त्रैः). Ś1 Ñ V B2 3 D1.2.10.12.13 तथा; B1.4 तदा; D5 ततः (for अपि).

20 a) Ś1 D3 11–13 विश्वामित्रहतान् .—b) V1 3 पह्लवान्; B4 M4 पल्लवान् ; D4.14 S (except M4) पह्लवान् ; D9 पन्हवान् (for पह्लवान्). D1 आसितांस् ; D10 · शस् (for शतशस्). Ñ1 V1.2 D3.7 M3 तथा (for तदा).—c) M3 [उ]त्सृजन् (for [अ]सृजद्). D9 T3 क्रोधाच् ; D14 T1 G4 कोपाच (for घोरान्).—d) D11 शकाम्मन्यवनश्रितान् (sic), M3 शकान्यवनमाश्रितान् .

21 V4 om 21ab —a) D2 आरान् (for आसीत्). Ś1 D5 संभूता, D13 आवृता (for संवृता). Ś1 D5 सर्वा (for भूमिः) —b) B1 °मि ; D13 °मिश्रितः (sic), M3 °म।श्रितैः (for °मिश्रितैः). —c) Ñ1 V1 3.4 B1 2 4 D1–3 5.7 9 11–13 M4 प्रधावद्भिर् (for प्रभावद्भिर्). —D3.7 transp. 21d and the post. half of 1078*. —d) Ś1 Ñ V B D1 3 7 10–13 पद्म°; D4.6 हेम ; D5 सप्त°, D11 °किंज ; M4 °किं ल्क-; Cg.k.t as in text (for हेमकिञ्जल्क-). V1 -शोभिभि.; B4 -सप्तभैः; D2 3 7 -वर्चसैः (for -संनिभैः).

22 a) B2 (marg. also) दीप्ता-; Dt D6.8 G2 M1 तीक्ष्णा- (for दीर्घा-). D4.14 S -पट्ट(T2 °ल्प)स- (for -पट्टिश-). ❀ Cg· पट्टिशः असिविशेषः । ❀ —b) Ck t हेमवर्णाम्बर- (as in text). Ś1 D1.2 5 7 12 हे(D7 हि)मवर्णै(D5 °वाणै)रिवा(D1.2 7 र्धरा)वृताः; Ñ V B D10 13 हेमवर्मायुधा(Ñ1 B1 2 °र्माम्बराः; V1 °र्मांसुराः; V2–4 °र्मसुर्यः; V3 °र्मसुराः; B3 °र्णायुधा)वृतैः; D3 दिग्मवर्णोद्धरावृत (sic), D11 हेमकर्मशरान्वितैः; M3 हेमवर्णाम्बरायुधैः. —After 22ab, Ś1 B1 D1–3 5 7.12 13 ins

1078* तैर्म्लेच्छैर्विकृताकारैर्भीमवेगपराक्रमैः ।

[Ś1 D5 12 13 शैलस्थैर् (for म्लेच्छैर्). B4 विविधाकारैर् (for विकृताकारैर्). D3.7 transp. 21d and the post. half.]
—cd) Ñ1 om. सर्वं. D14 स .सैर् (for सर्वं प्रदीप्तैर्). V4 अपि (for इव). B1 पा कैः (for पावकैः). —After 22, Ñ V B D10.11 ins .

1079* दह्यमानं बलं दृष्ट्वा संभ्रान्तश्चलितेन्द्रियः ।

[V3 दह्यमान-, D11 निर्दग्ध तद् (for दह्यमान). V2 चपलेंद्रिय·]

23 a) Ś1 D1–3.5.7.11–13 अथास्त्राणि; V2 ततस्तानि (for ततोऽस्त्राणि).—b) B1 illeg. त्रो; G2 विश्वामित्रम् (for विश्वामित्रो). Ś1 Ñ2 B1.3.4 D5.10.11.13 ज्ञात्वा(B1 illeg.) सृजत् ; Ñ1 V B2 D1–3.7 [s]म्य(V1 व्य)वासृजत् ; D12 [अ]थवासृजत् ; G2 उवाच ह्या (sic) (for मुमोच ह). —After 23, Ś1 (after 1081*) V4 D1–3.5.7.11–13 ins. :

1080* येषां विसृज्यमानानां त्रस्येदपि शतक्रतुः ।

ततस्तानाकुलान्दृष्ट्वा विश्वामित्रास्त्रमोहितान् ।
वसिष्ठश्चोदयामास कामधुक्सृज योगतः ॥ १
तस्या हुम्भारवाज्जाताः काम्बोजा रविसंनिभाः ।
ऊधसस्त्वथ संजाताः पह्लवाः शस्त्रपाणयः ॥ २
योनिदेशाच्च यवनाः शकृद्देशाच्छकास्तथा ।
रोमकूपेषु म्लेच्छाश्च हारीताः सकिरातकाः ॥ ३
तैस्तान्निषूदितं सैन्यं विश्वामित्रस्य तत्क्षणात् ।
सपदातिगजं साश्वं सरथं रघुनन्दन ॥ ४

G I. 56. 4
B. I. 55. 4
L. I. 50. 4

[D7 नेषां (for येषां). Ś1 D12 विसृज- (for विसृज्य-). D13 नश्येद् (for त्रस्येद्).]

while Ś1 (marg) Dt D4.6.8.9.14 S ins.

1081* तैस्ते यवनकाम्बोजा पह्लवाश्चाकुलीकृताः ।

[Ś1 ततस्ते (hypermetric), D6 T2 M3 तैस्तैर् ; G1 शका; G4 ततो (for तैस्ते). D4.14 T G4 -कांभोजा°(T2 °जै.) (for -काम्बोजा). Ś1 Dt D6.8 बर्बराश्, D9 पन्हवा, M4 पल्लवाश् (for पह्लवाश्). D9 व्याकुलीकृता°; T2 च कर्री° (sic) (for चाकुलीकृता°). Then Ś1 cont. 1080*.]

Colophon. Ś1 D1–3.5.7.11.12 om. —*Kāṇḍa name*: V1 om. Ñ2 V2–4 B D10 आदि°. —After Kāṇḍa name, B4 reads बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ V3.4 B1–3 D10 धेनुहरणे(V3 °ग्रहणे) वसिष्ठवाक्यं; V1 वसिष्ठवाक्यं; V2 धेनुहरणं; B4 शतानंदवाक्ये धेन्वाहरणे वसिष्ठवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V1.4 B1.4 om. Ñ2 B2.3 D10 55, V2 D9 57, V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 54, M4 53 (as in text). D13 इत्यार्षे—वणे—बाल—धेनुनाम 54. —After colophon, D4 G3 conclude with श्रीमते रामानुजाय नमः; T2 श्रीरामचन्द्राय नमः; G1 2.4 M2 श्रीरामाय नमः.

54

Ś1 D1–3.5.7.11.12 continue the previous Sarga.

1 *a*) D2 तद् (for तान्). Ś1 Ñ V B D2.3.5.7.10–13 व्याकुलान् ; G2 आकुलं; Cm.t as in text (for आकुलान्). —*c*) Ś1 D5.12 नोदयामास. —*d*) G2 M1 चलतः; Cm.g.t as in text (for योगतः). Ś1 D5.12.13 र्धं धेनो सृज योधिनः; Ñ V1.3.4 B D1–3.7.10.11 स्वां (V2 D7 तां; V4 सु; B3 मां; D11 स्वां) धेनुं सृज योधिनः; V2 स्वां धेनुं कामयोधिनीं; M4 होमधेनुं पुनस्तदा; Cv.r as in text.

2 *a*) Ś1 Ñ V B D1.4.10–13 हुंभा(B भा)रवाज ; Dt D6.8.9 हुंकारतो; D2.3.7 भंभारवाज; D14 * ·रवाज् (damaged); T2.3 G4 M2.3 हुंफा (T3 G4 M3 °फा)रवाज् (for हुम्भारवाज्). G1.3 तस्या हुंका (G3 °फा)रसंजाताः; G3 M1 तस्या हुंकारवोत्सृष्टाः. —*b*) Ñ B1–3 कंबोजा; D4.12.14 T G4 कांभोजा. —*c*) Cg ऊधसस्(as in text). Ś1 D5.11 12 हूदयाद् (D12 °.)भि-; Ñ V B1.2.4 D10.13 उरसस्त्वभि-(V4 °ति-); B3 उरसस्त्वमभि-[hypermetric]; Dt D6.8 ऊधसश्चाथ; D1 उद्भवादति-(m. gloss हुंकारात्); D2 उद्भवादभि-; D3.7 उदरादभि-; D4 ऊधसस्त्वेव; M4 ऊधसोपि च (for ऊधसस्त्वथ). Dt D6.8.9 T2 M3 संभूता: (for संजाताः). —*d*) Ś1 D5.12 कांभो(D5 °बो)जाः; Dt D6.8 बर्बराः; D4.14 S (except M4) पह्लवाः; D11 यहवाः; M4 पल्लवा: (for पह्लवाः). —After 2, D3.7 ins. .

1082* मुखाच्च गलतश्चैव मुद्गलाः सम्यगास्यतः ।
खुरात्खुरतराश्चैव खुरमंधाननेकशः ।
कम्बलाश्चैव काम्बोजा बाहुतो बाल्हिकास्तथा ।

[(l. 2) D3 खुरसंधाननशः (for the post. half).]

3 *a*) V4 तु (for च). —*b*) V4 सहदेशाच (sic); B1.3 (marg. also) सक्थिदेशाच ; B4 शंखदेशाच ; D13 शकृत्स्थानाच् (for शकृद्देशाच्). Ñ2 B3 G3 तदा; Dt D1–3 6–8 M2 स्मृताः (for तथा). Ś1 D5.12 शकृत्स्थानात्तथा शकाः; V1 सहदेशोद्भवास्तथा. —*c*) V1.4 om.(submetric); B1.3 D4.9.10 T3 तु(for च). Ñ V2.3 B2.4 D14 T1.2 G4 M3.4 च म्लेच्छास् (by transp.) (for म्लेच्छाश्च). Ś1 D1–3.5.7.11–13 म्लेच्छ(D11 म्वे)च्छाश्च (D13 °स्तु) रोमकूपेभ्यस्. —*d*) Cg हारीताः (as in text). Ś1 Ñ V2–4 B1–3 D1–3.5.7.10–13 तुषाराः स- (D2 °रास्तु); V1 सवरा स ; B4 तथा रामः; D4 °तास्तु; D9.14 T1 G4 हारिकाः°; M4 खुराजाताः (for हारीताः स-). D2 किरातकैः. ❀ Ct . म्लेच्छहारीतकिराता जातिविशेषाः । ❀

4 *a*) Ś1 D9.14 T1 G4 M3 तै(D14 तै तै [ditto.]) स्तैर् ; Ñ1 V4 B1 यैस्तु; Ñ2 V1.3 B3 D1–3.7.10.11 यैस्तत् ; B4 पिष्टं; D5.12 ततो (for तैस्तत्) G4 निघादितं (for निषूदितं) Dt D4.6.8.14 T1.3 G1.3.4 M2.4 Cm सर्वं; Ct as in text (for सैन्यं). —After 4*a*, D3 ins a passage given in App. I (No. 9). —D13 om. (hapl.) from 4*b* up to 5*a*. —*b*) D1.10 -क्षणात् (for तत्क्षणात्). M4 विश्वामित्रबलं तदा. —*c*) Ñ1 -रथं चैव; Ñ2 V B D10.11 -रथं साश्वं; D9 च साश्वं च (for -गजं साश्वं). M4 समातंगहयं सर्वं. —B3 reads 4*d*–6*a* in marg. (*sec. m*). Ñ1 damaged from second न in 4*d* up to च in 5*b*. —*d*) Ñ V B D10.11 सगजं; M4 सबलं (for सरथं).

G. I. 56. 5
B. I. 55. 5
L. I. 50. 5

दृष्ट्वा निषूदितं सैन्यं वसिष्ठेन महात्मना ।
विश्वामित्रसुतानां तु शतं नानाविधायुधम् ॥ ५

अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धं वसिष्ठं जपतां वरम् ।
हुंकारेणैव तान्सर्वाञ्जिर्ददाह महानृषिः ॥ ६

ते साश्वरथपादाता वसिष्ठेन महात्मना ।
भस्मीकृता मुहूर्तेन विश्वामित्रसुतास्तदा ॥ ७

दृष्ट्वा विनाशितान्पुत्रान्बलं च सुमहायशाः ।
सव्रीडश्चिन्तयाविष्टो विश्वामित्रोऽभवत्तदा ॥ ८

समुद्र इव निर्वेगो भग्नदंष्ट्र इवोरगः ।
उपरक्त इवादित्यः सद्यो निष्प्रभतां गतः ॥ ९

हतपुत्रबलो दीनो लूनपक्ष इव द्विजः ।
हतदर्पो हतोत्साहो निर्वेदं समपद्यत ॥ १०

स पुत्रमेकं राज्याय पालयेति नियुज्य च ।
पृथिवीं क्षत्रधर्मेण वनमेवान्वपद्यत ॥ ११

स गत्वा हिमवत्पार्श्वं किंनरोरगसेवितम् ।
महादेवप्रसादार्थं तपस्तेपे महातपाः ॥ १२

---

5 Ñ1 missing up to व in ^{b}; D13 om. 5^{ab}, B3 reads 5 *sec. m.* (for all cf. v.l. 4). —^{a}) G3 दृष्ट्वा; Cg as in text (for दृष्ट्वा). —^{c}) Ś1 V B D5.11–13 च; D2 om. (submetric) (for तु). M4 विश्वामित्रसुता वीरा. —^{d}) V1 °विधायुत; D7 °युधायुतं; D10 मायाविनां वरं; D12 °विधायुधान्; M4 °युधाः (for नानाविधायुधम्).

6 B3 reads 6^a in marg. (cf v.l. 4). —^{a}) D2.3 अभ्यद्रवत्. Ñ2 स्वसंक्रुद्धं; B1 D2 स संः; D13 °संरुधः; M4 °संक्रुद्धा (for सुसंक्रुद्धं). B2 अभ्यधावत संक्रुद्धं. —^{b}) V1 यजतां; V4 तपतां (for जपतां). —^{c}) V4 हिंकारेण; D1 gloss हुंकारोभिचारको मंत्रविशेषः; G1.3 हुंकारैर्; Cm g.k.t as in text (for हुंकारेण). Ñ2 repeats सर्वान्. —^{d}) V1 महा.षिः; V3 B2-4 D1-3.5.7.9-13 M2 महामुनिः.

7 D8 reads 7^{ab} in marg. V1 partially illeg. for ^{a}. —^{a}) Ś1 D5.12.13 गजाश्व-; Ñ2 B3 तेषां च; D4 तेजसा; D9 तेनाश्व- (for ते साश्व). Ñ1 reads रथ twice D2 ते सर्वे रथपदातयः; D10 तेषां रथपदातये. —^{b}) D11 तस्मात्कृत्वा; M4 भस्मीभूता. —^{d}) V2 Dt D4.6.8 तथा, D3 सह (for तदा). B2 (marg also) °श्रस्तदानव.

8 V1 missing from ता in ^{a} up to या in ^{c}. —^{a}) V2 Dt D6.8 M4 Ct सर्वान्; D3 नष्टान् (for पुत्रान्). —^{b}) D4 after corr., D14 damaged (for बलं च). Ñ1 damaged from म in ^{b} up to या in ^{c}. Ś1 D5.11–13 भग्नं च सुमहद्बलं; Ñ2 V2–4 B D1–3.7.10 M4 °महाबलः (D1–3.7 °लं); M2 °समाहितः. —^{c}) B4 सव्रीडश्; Dt D6.8.9 Ct सव्रीडः; D14 सव्रीलश्; T1.2 M2–4 सव्रीळश्; G1–3 M1 व्रीळितश्; G4 सदृशश् (for सव्रीडश्). Ś1 D2.5.12.13 चिंतयानश्च, Ñ V B D1.7.10.11 चिंतया(Ñ1 V1 missing) मासः(D1 °पूर्णो) (for चिन्तयाविष्टो). —^{d}) Ñ V B D10.11 तदानघ (for ऽभवत्तदा).

9 T1 illeg. for 9–11 D3 reads plural in place of singular in 9^{ab} —^{a}) B4 व (for इव). D1 निर्वेलो (for निर्वेगो). —After 9^a, D1 gloss. समुद्र इव निर्वेगो निस्तरंगो भविष्यतीति मुनिना मंदकर्णिना पुत्रे अपहृते शापो दत्त इति चिंतापरोऽभूत्. —^{b}) D14 (before corr.) G2 इवोरगाः. —^{c}) D1 gloss ग्रहणसमये; D10 उप रक्त (for उपरक्त). —^{d}) Ś1 D5.11–13 निष्प्रभतां (for निष्प्रभतां). D14 damaged for तां गतः.

10 T1 illeg. (cf. v.l. 9). —^{a}) Cm cites हत- (as in text). D2.5.9 (before corr.) हतपुत्रो; G1.3 गतपुत्र- (for हतपुत्र-). —^{b}) V3 लूनपक्ष; D3 लीनपक्ष. —^{c}) Ś1 D1–3 5.7.12.13 हतामात्यो; Ñ2 B3 (marg. as in text also) हतबंधौ; T2 हतःपौ; G1.3 गतदर्पो (for हतदर्पो). D9 हतामात्यो (for हतोत्साहो). Dt D6.8 G4 Ct हतसर्व- (G4 °दर्प)बलोत्साहो; D10 हतबीर्यो महोत्साहो. —^{d}) Ś1 D1–3 5.12.13 निर्वेगः (D2 °गं; D3.13 °ग [sic]); D7 निर्वेदः. D2 सम.धुतिः.

11 T1 illeg. (cf. v.l. 9). D10 om. (hapl.) 11. —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.12.13 पुत्रमेकं तु (D5 च), V2 स त्वेकपुत्रं (for स पुत्रमेकं). Ś1 D5.11–13 राज्ये च (Ś1 तु); B3 राज्यस्य (for राज्याय). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9.11–13 M4 नियु(V2 °यो)ज्य परिपाल्यतां (Ñ V1.2.4 B2–4 M4 °पालने; V3 °पालनं; D12 °पालितां). —^{c}) Ñ2 V2.4 B3.4 पृथिव्या; D8 पृथिवी (for पृथिवीं). Ñ2 V2–4 B वीरधर्मेण; M4 रक्ष धर्मेण. Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 पृथिवीति(D9 °वीपति [hypermetric], D11 पृथिवीस्तं [sic]) महातेजाः; V1 पृथिवीं स्वशास्त्र धर्मेण (sic), Cm.g t as in text. —^{d}) Ñ2 V B3 [अ]नु'; B3(marg. also).4 [अ]भ्यनंदत; Dt D6.8 [अ]भ्य°; D4 T3 [अ]भ्यधावत (for [अ]भ्यपद्यत) M4 वनं यास्यामि पुत्रक.

12 ^{a}) Ñ V B3.4 D10 गत्वा च; B2 D1–3.7 गत्वाथ (B2 D1 °तु) (for स गत्वा). Dt D6.8 -पार्श्वे (for -पार्श्वं). Ś1 D5.11–13 गत्वा हिमवतः पार्श्वं —D14 wrongly om. from रोरग up to 14^a and reads in its place लारुजं and then 16–17^c of I. 53. —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 G1.3 M4 किंन(D3 °क)रैरुपशोभितं; Dt D6.8 °सेविते. —For 12^c–15, D1–3.5.7.9.12 subst. 1083*, Ś1 subst. l. 1–3 of 1083* for 12^{cd} only; D11.13 subst. l. 1–5 of 1083* for 12^c–13^b. —^{c}) M3 -प्रसत्त्वार्थं (for -प्रसादार्थं). —^{d}) Ñ1 V B (B3 marg. also) सुदुश्चरं; Ñ2 D10 सुविस्तरं; G3

केनचित्त्वथ कालेन देवेशो वृषभध्वजः ।
दर्शयामास वरदो विश्वामित्रं महामुनिम् ॥ १३
किमर्थं तप्यसे राजन्ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ।
वरदोऽस्मि वरो यस्ते काङ्क्षितः सोऽभिधीयताम् ॥ १४
एवमुक्तस्तु देवेन विश्वामित्रो महातपाः ।
प्रणिपत्य महादेवमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १५
यदि तुष्टो महादेव धनुर्वेदो ममानघ ।
साङ्गोपाङ्गोपनिषदः सरहस्यः प्रदीयताम् ॥ १६
यानि देवेषु चास्त्राणि दानवेषु महर्षिषु ।
गन्धर्वयक्षरक्षःसु प्रतिभान्तु ममानघ ॥ १७
तव प्रसादाद्भवतु देवदेव ममेप्सितम् ।
एवमस्त्विति देवेशो वाक्यमुक्त्वा दिवं गतः ॥ १८
प्राप्य चास्त्राणि राजर्षिर्विश्वामित्रो महाबलः ।
दर्पेण महता युक्तो दर्पपूर्णोऽभवत्तदा ॥ १९

G 1 56 19
B. 1. 55 19
L. 1. 50 21

M1 महायशाः; G4 सुदुष्करं (for महातपाः). B3 तपस्तेनाविवक्षितं. —After 12, V4 B2.4 ins. l. 2-4 of 1083*.

13 Cf. v.l. 12 and 15. D14 om. 13 (cf. v.l. 12). Ś1 reads 13-15[b] in marg. —[a]) Cm cites केनचित् (as in text). G1-3 M1 अथ कालेन महता; M4 कस्यचित्त्वथ काकुत्स्थ. —[b]) G1.3 विश्वेशो (for देवेशो). Ñ2 वो वृषध्वजः (for वृषभध्वजः). Ñ1 V B D10 T3 M4 महा(D10 T3 देव) देवो वृषध्वजः. —[c]) M4 अब्रवीच्चैव (for दर्शयामास). Ñ V B D10.11.12 आगत्य(B1 °त्वा) वरदो वीरं(Ñ V4 D10.11 वीर; V1 वीर; D12 देवो). —[d]) Ñ V B D10.11.12 अभावत; D4 T G4 M2.3 महाबलः; M4 तपोधनः (for महामुनिम्).

14 Cf. v.l. 12 and 15. D14 om. 14[a] (cf. v.l. 12). Ś1 reads 13-15[b] in marg. —[a]) Ñ1 V4 B1 D10 तप्यते; D12 क्रियते; T3 तप्यते (corrupt) (for तप्यसे). —[b]) Ñ V B1-3 D10.11 तपो ब्रूहि (for ब्रूहि यत्ते). B4 तपो ब्रूहि यथेप्सितं; D12 तपो ब्रूहि चिकीर्षितं. —[c]) M4 वरदो (sic) (for वरो). Ś1 यत्ते; G3 M1 मत्तः (for यत्ते). —[d]) V3 काङ्क्षितं (sic). D11 हृदि वर्तते; D14 सोमि ⁘ (damaged) तां.

15 Ś1 reads 13-15[b] in marg. V4 om. (hapl.) 15-16. —[a]) T3 त (for तु). —[b]) D14 damaged from तपाः up to °. G3 M1 महामुनिः (for °तपाः). —[c]) Dt D4.6.8 T3 M3 विश्वामित्रोऽब्रवीदिदं. —For 12[c]-15, D1-3.5.7.9 12 subst., Ś1 (due to the occurrence of 13-15[b] in marg.) subst. l. 1-3 for 12[c-d], then cont. l. 4-5 and subst. l. 6 for 15[c-d]; D11.12 subst. l. 1-5 for 12[c]-13[b] only, V4 B3.4 ins. l. 2-4 after 12:

1083* देवानां हि प्रसादार्थमतप्यत महत्तपः ।
ऊर्ध्वबाहुः स राजर्षिः पादाङ्गुष्ठाग्रसंस्थितः ।
अभक्षयद्दुर्धरार्तं वायुमात्रं भुजंगवत् ।
ततस्तस्य तादृशं दृष्ट्वा तपस्त्रैलोक्यतापनम् ।
प्रीतात्मा स्वयमेवास्य स्वयंभूर्दर्शनं ययौ । [5]
स तं प्रणम्य विधिवद्भगवन्तमभाषत ।

[(l. 1) D11.12 महादेव- (for देवानां हि). D1.5 महातपः. D3 प्रतप्याथ महातपाः; D11 तपस्तेपे सुदुस्तर (for the post. half). —D3 om. l. 2-3. —(l. 2) V4 -विधिः (for -संस्थित). —(l. 3) V4 वायुं भ्यमुजंगवत् (for the post. half). —(l. 4) V4 ⁘तस्य; B3.4 अतुलं; D3 तत्रास्य; D3 ऊर्ध्वं: (for ततस्य). D3 ततम् (for तपम्). B3.4 -दुग्ध(B3 °ग्ध)र; D9.12 -पावनं (for -तापनम्). V4 प्रीतार्थीभ्यवमेव वा (sic) (for the post. half). —After l. 4, V4 ins. the line of 20[c-d]. —(l. 5) D3.5.7.9 [अ]थ (for [अ]स्य). Ś1 (before corr. as above) ददौ; D3 गतः (for ययौ). D11 महादेवो वृ⁘ध्वजं (for the post. half).]

16 V4 om. 16 (cf. v.l. 15). —[a]) Ñ V1-3 B D10.11.12 यदि तुष्टोसि मे देव. —[b]) Ñ V1-3 B D11.12 प्रदीयतां; D3 महानघ (for ममानघ). —M3 reads 16[c]-17 *inf. lin. sec. m.* —[c]) Ś1 Ñ V1-3 B D1.3.5.7.9-12 सांगोपांगः सोपनिषत्; D3 सांगोपांगः सरहस्यः; D14 सांगोपा⁘⁘⁘ (damaged)द्; Cg.k as in text. —[d]) V1 T3 G1 °स्यं; D3 सोपनिषत् (for सरहस्यः). V1 वृषभध्वज (hypermetric); D11 वृषध्वजः; D12 तथैव च (for प्रदीयताम्). V3 सरहस्यनिवर्तनः.

17 M3 reads 17 *inf. lin. sec. m.* (cf. v.l. 16). —[a]) Ś1 D3 (before corr.).12 देवेषु (metathesis ?); G4 देवे⁘ (for देवेषु). D4 T3 G1.3 M3 ब्राह्मणि; D12 वाह्मणि; G4 ⁘ह्मणि (for चास्त्राणि). —[b]) V3 सुदर्षिषु (for दानवेषु). Ś1 V1.3 B3 D3 तथर्षिषु; Ñ1 V3 D3.5.7.9.12 तथार्षिषु (sic); Ñ2 V4 B3.4 D10.12 M4 तथा मुनु; B1 सुदर्षिषु; D1 तथार्षिषु; D11 सुहार्षिषु (sic) (for महर्षिषु). —[c]) V1 D11 वाह्मणैश्चैव- (by transp.). —[d]) V4 D3.5.7 T3 प्रतिभांति (for प्रतिभान्तु). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-12 च (V1 सु)तानि मे (for ममानघ).

18 [a]) Ś1 D1-3.5.7.9.12.13 M4 भवत्- (for तव). Ñ V B1.3.4 D10 भगवन् (for भवतु). —[b]) D3 सर्वं देव (for देवदेव). D3 वदीप्सितं; M4 यथेप्सितं (for ममेप्सितम्). —[c]) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.9-12 दिवं ययौ; Dt D4.6.8.14 T1.3 G4 गतस्तदा; T3 M3 जगाम ह (for दिवं गतः).

19 [a]) D4 G1.3 ब्राह्मणि; D12 वाह्मणि (for चास्त्राणि). Dt D3.8 G1-3 M1(*inf. lin. pr. m.* also).3 देवेशात्; D2.9.12 दिव्यानि; D3.5.11.12 राजर्षि- (for राजर्षिर्). —[b]) Ś1 D1-3.5.7.9.11-13 G1-3 M1.4 महातपाः; Ñ V B D10 T3

G. 1. 56 20
B. 1. 55 20
L. 1. 52 21

विवर्धमानो वीर्येण समुद्र इव पर्वणि ।
हतमेव तदा मेने वसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ २०

ततो गत्वाश्रमपदं मुमोचास्त्राणि पार्थिवः ।
यैस्तत्तपोवनं सर्वं निर्दग्धं चास्त्रतेजसा ॥ २१

उदीर्यमाणमस्त्रं तद्विश्वामित्रस्य धीमतः ।
दृष्ट्वा विप्रद्रुता भीता मुनयः शतशो दिशः ॥ २२

वसिष्ठस्य च ये शिष्यास्तथैव मृगपक्षिणः ।
विद्रवन्ति भयाद्भीता नानादिग्भ्यः सहस्रशः ॥ २३

वसिष्ठस्याश्रमपदं शून्यमासीन्महात्मनः ।
मुहूर्तमिव निःशब्दमासीदरिणसंनिभम् ॥ २४

वदतो वै वसिष्ठस्य मा भैष्टेति मुहुर्मुहुः ।
नाशयाम्यद्य गाधेयं नीहारमिव भास्करः ॥ २५

एवमुक्त्वा महातेजा वसिष्ठो जपतां वरः ।
विश्वामित्रं तदा वाक्यं सरोषमिदमब्रवीत् ॥ २६

आश्रमं चिरसंवृद्धं यद्विनाशितवानसि ।
दुराचारोऽसि यन्मूढ तस्मात्त्वं न भविष्यसि ॥ २७

M3 °वशाः (for °वलः). —c) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 हर्षेण; M3 अक्षेण; Cv.r as in text (for दर्पेण). Ś1 D1–3.5.7.9.13 महताविष्टो; Ñ2 B3 D10 च समायुक्तो (for °युक्तो). —d) G2 M1 वीर्ययुक्तो; Cv.r.m.g as in text (for दर्पपूर्णो). Ś1 V1 D1 2.5.9.12.13 तथाभवत्; V3–4 B D11 तदाभवत् (by transp.); D3.7 ततोभवत्.

20 V1 missing 20ab on a damaged fol. D1 reads 20-21b after 24ab. —a) G4 विवृद्धमानो (sic). —b) T2 G1–3 M1.4 पर्वसु (for पर्वणि). —c) Ñ2 B3.4 D10 जितम् (for हतम्). Dt D6.8.11 G1–3 M1 मेने (for एव). Ś1 D1–3 5.7.13 [अ]शासीद्; B3 (*sup. lin.* as in text also) मन्ये; Dt D6.8 G1–3 M1 राम; D3 ज्ञात्वा; D11 धीमान् (for मेने). —d) V1 B1 D11 मुनिसत्तमं.

21 V1 damaged from पर्व up to °. D1 reads 20-21b after 24ab. —a) Ś1 D1–3 5 7.9.11.12 M4 आगम्य च; Ñ V B D10 13 आगत्य च(B1 वा) (for ततो गत्वा). —b) Ct मुमुचे. Ñ V2 4 B D10 11 तस्य सः; V3 सर्वशः; M2 3 राघव (for पार्थिवः). Ś1 D2.5.7.9 12.13 तान्यस्त्राणि ततो (D2 °णि अथा; D3 °व्येवम)सृजत्; D1 स्वानि चास्त्राण्यथासृजत्. —D3 repeats wrongly 21c. —c) Ś1 D3.12.13 तैस्; T2 G1–3 M1 यत्; Cm g t as in text (for यैस्). Ñ1 तप्यो°; V4 तपोबलेन (for तत्तपोवनं). Dt D6.8 नाम (for सर्वं). —d) M3 निर्दग्धं न; M4 निर्दग्धाह (for निर्दग्धं च). Ś1 Ñ V1.3.4 B D1–3.5.7.9–13 निर्दग्धमभवत्तदा(D2 °त्पुरा); V2 निर्दग्धं समभवत्तदा (hypermetric).

22 a) V2 D1.2 9 तु; D7 च (for तद्). M4 उदीर्यमाणान्यस्त्राणि. —c) Ś1 D3 12.13 विप्रा(Ś1 °प्रां [sic])श्च ते; Ñ2 B3 तु विश्रु(B3 °द्रु)ताः; D10 प्रविद्रुताः (sic) (for विप्रद्रुता). Ś1 विप्राः; Ñ2 B3 सर्व-; D1.10.14 T1 G4 M3.4 सर्वे (for भीता). —d) G3 M1 वृप (for दिशः). Ś1 D1–3.5.7.9.12.13 ऋषयः शत(D3 * *)शस्तदा (D12 °था); Ñ V B D10.11 ऋषयो(Ñ1 शतशो)ऽथ सहस्रशः; M4 मुनयोऽथ दिशो दश.

23 a) V1 om. (submetric); M3 तु (for च). —b) Dt D6.8 ये च वै; T3 ते चैव (for तथैव). —c) Ś1 D3.12 विप्राद्रवंस्ततोद्विग्नाः; Ñ V B D10 व्य(V1 व्यव [sic])द्रवंत भयाद्भीताः; D1 प्रद्रवंतु भयोद्विग्नाः; D2.3.7.9.11.13 प्रा(D11 व्य द्रवंत भयोद्विग्नाः; M4 विद्रवंति भयाद्दीना. —d) Ś1 Ñ V I D1–3.5.7.10–13 दिशः सर्वे(Ñ2 V B D10 °र्वाः); D3 शिष्या सर्वे; Cv.r.m.g.t as in text (for नानादिग्भ्यः).

24 a) D1 [आ]श्रमपदे; D14 °र्दं (for [आ]श्रमपदं) —D2.3.7.9 transp. 24b and d. —b) Ñ V1 दग्धमासीन् M4 शून्यकल्पं (for शून्यमासीन्). —After 24ab, D1 read 20–21b. —c) Ś1 D5.11–13 मुहूर्तं चैव; Ñ1 V3 °तांदिव; Ñ V1 3 4 B D10 M4 °तांदिव; D1–3.7.9 °तांचैव (for मुहूर्तं मिव). —d) Ś1 चरण°; V3 अंगन°; V4 गिरिश°; D1 अरणि° D2 हिरण्य°; D3.4.7 G3 ईदृण°; D5.6.9 (after corr. marg ऊपर°) G1.3 4 M3 Cv.r.m हरिण°; D12 तु * * * * *; D13 रं रघुनंदन:; M3 अरुण° (for ईरिणसंनिभम्). ❀ Ct · ईरिण मृपरम्। ❀ D11 आसीत्तत्तमसाविलं.

25 a) D14 व * · स्य (damaged). Ś1 Ñ2 V3 B2–4 D1–3.5.7.9.10.12.13 अवदच्च (D1 °त्स) वसिष्ठस्तान्; Ñ1 V1 2.4 B1 D11 अब्रवीच्च वसिष्ठस्तान्. —b) V1 मैवेत्तात (sic); Dt D4.6.8 T3 G1.3.4 M3.4 Ck मैरि(G4 °ची)ति (for मैष्टेति). —c) Ś1 V1–3 B D3.9.11–13 M4 [ए]व; Ñ2 D1–3.7.10 [ए]व; G2 M1 च (for [अ]व). M1.2 (both before corr. as in text) गाधेयं.

26 a) M4 एवमुक्तो. —b) Ñ V B D10 वदतां (for जपतां). D3 damaged for जपतां वरः. —c) V3 तु तद्; B3 तथा; D13 इदं; G1.3 ततो (for तदा). —d) D14 damaged for मिदम.

27 a) B4 D14 °सवृद्धं; D13 °सहृद्धं; M3 °संवृद्धं (for चिरसंवृद्धं). D3 अथाश्रमचिरं सिद्धं (sic). —b) Ś1 D3.5.11.13 यदि (for यद्वि-). V4 अपि (for असि). —c) V4 [स]पि; B3 (marg. as in text also) Dt D4.6.8 T3.3 G3 M1–3 हि (for ऽसि). Ś1 Ñ V B1–3 D1.2.5.9–13 संमूढस् (Ś1 Ñ1 V1–3 D5.10.11 °ढ); Dt D6.14 G3 M1.3 वम्मूढस्; D3 damaged; D7 मूढश्च (for वम्मूढ). M4 दुरात्मजनुषा मूढ. —d) Ñ V B D10.11 प्रति (V1 *ति; V3 परि; D11 विप्र) नंक्ष्यसि (V4 °ति; B1 °से); Cg.k.t as in text (for न भविष्यसि).

इत्युक्त्वा परमक्रुद्धो दण्डमुद्यम्य सत्वरः । विधूम इव कालाग्निर्यमदण्डमिवापरम् ॥ २८

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुःपञ्चाशः सर्गः ॥ ५४ ॥

५५

एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महाबलः ।
आग्नेयमस्त्रमुत्क्षिप्य तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १

वसिष्ठो भगवान्क्रोधादिदं वचनमब्रवीत् ॥ २

क्षत्रबन्धो स्थितोऽस्म्येष यद्बलं तद्विदर्शय ।
नाशयाम्येष ते दर्पं शस्त्रस्य तव गाधिज ॥ ३
क्व च ते क्षत्रियबलं क्व च ब्रह्मबलं महत् ।
पश्य ब्रह्मबलं दिव्यं मम क्षत्रियपांसन ॥ ४

G. 1. 57 4
B. 1. 56 4
L 1. 51 4

28 ^{a}) Ñ$_2$ B$_3$ D$_{10}$ चागमत्क्रुद्धो; B$_4$ चागत' (sic), V$_2$ परमः क्रुद्धो; Dt परमं क्रुद्धो; (for परमक्रुद्धो). —^{b}) B$_4$ दृप्तम् (for दृण्डम्). Śi D$_{1-3.5.7\ 9\ 11-13}$ जग्राह (for उद्यम्य). Ñ V$_{2.3}$. B$_{2-4}$ D$_{10}$ सत्वरं; V$_{1.4}$ संस्थितः; M$_4$ विष्ठितः; Cv as in text (for सत्वरः). —After 28^{ab}, B$_3$ ins.:

1084* एवमुक्त्वा च मुग्धाय सहसा निर्भयस्थितम् ।

—^{c}) Śi Ñ V B D$_{1-3.5.7.9-13}$ M$_4$ सधू(D$_{11}$ °भू)म (D$_{1-3\ 5.7.9\ 11-13}$ °मम्); D$_8$ (before corr. as in text also) निर्धूम; D$_{14}$ वि ∴ (damaged), Ck.t as in text (for विधूम). —^{d}) Ck.t यमदंडमिव (as in text). V$_{2-4}$ B$_4$ T$_3$ G$_{1.3.4}$ M$_3$ यमदंड इवापरः (B$_4$ M$_3$ [before corr.] °दं).

Colophon. *Kāṇḍa name*. Śi Ñ$_2$ V$_1$ D$_{1.11}$ om. V$_{2-4}$ B D$_{10}$ आदि°; D$_3$ अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, B$_4$ ins. बालचरिते शतानंदवाक्ये. —*Sarga name*. Śi D$_{1.2.6\ 12}$ वसिष्ठाश्रमविनाशो; Ñ V$_{1-3}$ B D$_{10.11}$ वसिष्ठाश्रमदाहः; V$_4$ वसिष्ठस्याश्रमदाहः; D$_{3.9}$ वसिष्ठाश्रमनिवासो; D$_7$ वसिष्ठाश्रमविध्वंशो. —*Sarga no.* (figures, words or both): Śi Ñ$_1$ V$_{1.4}$ B$_{1.4}$ D$_{3.5.11.12}$ om. Ñ$_2$ B$_{2.3}$ D$_{10}$ 56, V$_2$ D$_9$ 58, V$_3$ Dt D$_{4.6.8.14}$ S (except M$_4$) 55; D$_{1.7}$ 42; D$_3$ 40. —After colophon, T$_2$ concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G$_{1.2\ 4}$ M$_2$ श्रीरामाय नमः; G$_3$ श्रीमते रामानुजाय नमः.

55

1 ^{b}) Dt विश्वामित्र- (for °मित्रो). V$_1$ महामुनिः. —^{c}) V$_4$ आक्षिप्य; Dt D$_{6.8.9}$ उद्दिश्य; D$_{14}$ T$_1$ G$_4$ उत्सृज्य; T$_{2.3}$ M$_{3.4}$ उद्यम्य (for उत्क्षिप्य). B$_1$ आग्नेयास्त्रं समुत्क्षिप्य. —^{d}) Ñ V$_{1.3}$ B D$_{10}$ T$_3$ [अ]थ (for च). —After 1, Dt D$_{4.6.8.14}$ S (except M$_4$) ins.:

1085* ब्रह्मदण्डं समुत्क्षिप्य कालदण्डमिवापरम् ।

[Dt D$_{6.8}$ T$_3$ °अन्य; D$_{14}$ T$_1$ G$_4$ स चो° (for समुत्क्षिप्य).]

2 D$_4$ G$_{1.3}$ M$_3$ om. 2. —^{a}) T$_3$ जपतां श्रेष्ठो (for भगवान्क्रोधाद्). —^{b}) T$_3$ गाधिनंदनम् (for इदं वचनम्). —For 2, Śi Ñ V B D$_{1-3.5.7.9-13}$ M$_4$ subst.:

1086* तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वसिष्ठः प्रत्यभाषत ।

[Ñ$_2$ B$_3$ (m. also as above) D$_{10}$ प्रत्युवाच ह; D$_{13}$ प्रतिभाषत; M$_4$ कुपितोब्रवीत् (for प्रत्यभाषत).]

3 ^{a}) D$_{14}$ damaged for स्थि; T$_3$ स्थिरो (for स्थितो). Śi Ñ V$_{1\ 3.4}$ B$_{2-4}$ D$_{10-13}$ M$_4$ स्थितोस्म्येष क्षत्रबंधो (by transp., Śi D$_{12}$ °मिंद्र); V$_2$ स्थितोस्मि क्षत्रबंधो हि; B$_1$ D$_{1-3\ 7.9}$ स्थितोस्म्य(D$_3$ °ह्य)ह क्षत्रबंधो; D$_5$ स्थितोस्म्येव क्षत्रियेंद्र. —^{b}) V$_3$ तद्विसर्जय; V$_2$ B$_3$ D$_{2\ 7}$ तद्वि द्°; B$_4$ यद्विद्'; D$_{11}$ तद्वि *°; D$_{13}$ तद्विद्°; G$_{1\ 3}$ M$_4$ तव द्° (for तद्विदर्शय). —D$_{12}$ om. 3°–4. Ñ$_1$ damaged from शया up to शस्त्र in ^{d}. —^{c}) V$_4$ B$_2$ Dt D$_{6.8\ 11.14}$ T G$_4$ [अ]थ (for [ए]व). D$_8$ marg., G$_1$ (*int. lin*).$_3$ वै; Cg as in text (for ते). D$_2$ दर्पः (sic). —^{d}) Śi V$_1$ D$_4$ $_{5.13}$ T$_2$ M$_3$ अस्त्रस्य; D$_{14}$ T$_1$ G$_4$ क्षत्रस्य; Cg as in text (for शस्त्रस्य). Śi [अ]स्य तु; Ñ$_1$ V$_{1-3}$ B$_{1.2.4}$ D$_{1-3\ 5.7.9.11.13}$ [अ]प्यद्य(V$_3$ °थ; B$_2$ D$_{5.11}$ °त्र; D$_{13}$ °स्य); Ñ$_2$ B$_3$ (m. also as in Ñ$_1$) D$_{10}$ [अ]प्येष (for तव). M$_{1.3}$ (after corr. *inf. lin. sec. m.*)गाधिज. V$_4$ शस्त्रस्यास्य युधाजित.

4 D$_{12}$ om. 4 (cf. v.l. 3). —^{b}) G$_4$ क्वचिद् (for क्व च). —For 4^{ab}, Śi Ñ V B D$_{1-3.5.7.9-11.13}$ M$_4$ subst.:

1087* क्व च क्षत्रबलं मूढ क्व च ब्राह्मं महद्बलम् ।

[D$_{1-3.7.9}$ क्वचिद् (for first क्व च). Śi V$_4$ D$_{1.5\ 7.13}$ क्षात्रं; V$_3$ B$_{1.2}$ D$_{3.9}$ क्षात्र- (for क्षत्र-). V$_4$ क्व--; D$_{1-3.7.9}$ क्वचिद् (for second क्व च). Ñ$_1$ ब्राह्मय-; Ñ$_2$ D$_{7.11}$ ब्राह्म-; D$_{2.9}$ ब्राह्मय (for ब्राह्मं). V$_4$ B$_4$ D$_{7.11}$ महाबल.]

—^{c}) V$_1$ यत्प्राप्; D$_{5.11}$ क्व च; M$_4$ पश्यन् (for पश्य). Śi V$_{2-4}$ B$_{1.3}$ D$_{1.5.7.10.11.13}$ ब्राह्मं; Ñ$_1$ D$_8$ ब्राह्मय-; Ñ$_2$ B$_2$ D$_9$ ब्राह्मयं; V$_1$ B$_4$ ब्राह्म- (for ब्रह्म-). M$_4$ दीप्तं (for दिव्यं). —^{d}) D$_{14}$ damaged for मम क्ष. D$_2$ सम (for मम).

G. I 57 4
B. I 56 5
L. I 51. 4

तस्यास्त्रं गाधिपुत्रस्य घोरमाग्नेयमुत्तमम् ।
ब्रह्मदण्डेन तच्छान्तमग्नेर्वेग इवाम्भसा ॥ ५
वारुणं चैव रौद्रं च ऐन्द्रं पाशुपतं तथा ।
ऐषीकं चापि चिक्षेप रुषितो गाधिनन्दनः ॥ ६
मानवं मोहनं चैव गान्धर्वं स्वापनं तथा ।
जृम्भणं मोहनं चैव संतापनविलापने ॥ ७
शोषणं दारणं चैव वज्रमस्त्रं सुदुर्जयम् ।
ब्रह्मपाशं कालपाशं वारुणं पाशमेव च ॥ ८
पिनाकास्त्रं च दयितं शुष्कार्द्रे अशनी तथा ।
दण्डास्त्रमथ पैशाचं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ॥ ९
धर्मचक्रं कालचक्रं विष्णुचक्रं तथैव च ।
वायव्यं मथनं चैव अस्त्रं हयशिरस्तथा ॥ १०
शक्तिद्वयं च चिक्षेप कङ्कालं मुसलं तथा ।
वैद्याधरं महास्त्रं च कालास्त्रमथ दारुणम् ॥ ११

V1 2.4 B2.4 D10.11 °पांसुल; D7 Ck °पाशु(Ck °सु)ल (both sic); M4 त्वं कुल° (for क्षत्रियपांसन).

5 [a]) Ñ1 V B1.2 D1 5.11–13 तथास्त्रं; Ñ2 B2.4 D10 तच्छस्त्रं; D2.3.7.9 तथास्त्रं (for तस्यास्त्रं). M1 गाधि-. —[b]) M4 (with hiatus) आग्नेयं घोरम् (by transp.). B2 उत्तरं; D9 उत्क्षिप्तं; D14 T1 G4 M4 उद्यतं (for उत्तमम्). —[c]) D9 यच्च (for तच्च). Ś1 Ñ2 V1 D5.10–13 M4 ब्रह्मदंडहतं शांतम्; Ñ1 V2–4 B D1–3.7 ब्रह्मदंडा(V4 °दत्ता)हतं शांतम्. —[d]) Ś1 Ñ V B2–4 D1–3.5 7 10–13 अग्नि- (for अग्नेर्) V1.2 4 D1–3.7 -वेगम्; B4 -वेदम् (sic), M3 (*inf. lin. sec. m.*) वेगम् (for वेग).

6 [a]) D9 (after corr. as in text) वरुणं. Ś1 Ñ V1.2 4 B D1–3 5.7.10–13 M4 रौद्रं च(D12 ÷) वा(D7.11 °च)रुणं चैव; V3 रौद्रं च वारुणं चैन्द्रम्. —Note hiatus between [a] and [b]. Ñ2 D13 om. (hapl.) 6[b]–8[a]. —[b]) Ś1 D5.12 शैवं; V3 अस्त्रं; D3 ऋ illeg. (for ऐन्द्रं). D3 पशुपतं (for पाशु°). D9 स्थितं (for तथा). —[c]) D14 damaged up to षि. B1.4 D4 ऐषिकं; D9 एषांकं; D10 एषीकं; M1 ऐषीकस्त्रं; M3 (after corr *sec. m.* as in text) ऐषिकं (for ऐषीकं). Ñ1 V1–3 B3 D10 [ए]व (for [अ]पि). M4 ऐषीकास्त्रं च. Ś1 D1–3.5.7.11 12 अथा(Ś1 D3 12 °वा) सृजत्त(D3 °ज)चैषीकं. —M4 om. (hapl.) from 6[d]–11[a]. Ñ1 damaged from क्षितो up to मान in 7[a]. —[d]) Dt D2 3 T1 G4 कुपितो; D5 रुषितः; D9 तुषितो; D12 14 कु(D12 करु)षितो (both sic); G3 रुषितो (for रुषितो). M1.3 (after corr. *inf. lin. sec. m.*) गाधिनंदनः.

7 Ñ2 D13 M4 om. 7 (cf. v.l. 6). —[a]) V2.4 मानसं; D2.3.7 वारुणं (for मोहनं). Ś1 Ñ1 V1 3 B D1.5.10–12 मान (Ñ1 missing)सं मानवं चैव; V4 (marg. also) दंडास्त्रमथ पैशाचं. —D7 om. (hapl.) 7[b]–[c]. —[b]) V3 D11 गंधर्वं; V4 च गांधर्वं च (hypermetric), D4.6 10.12 गांधर्व- (for गान्धर्वं). Ś1 D5.12 स्थापनं. —[c]) Ñ1 V3 त्रासनं; V1.2 B D10 भ्रंशनं; V4 दंशनं; D3 भंजनं; D11 जंभकं (for जृम्भणं). D3 M1 चैव वायव्यं; M3 भेदनं चैव (for मोहनं चैव). —[d]) Ś1 D5.10.12 -विलापनं; V1.4 D2.7 G4 M3 -विलेपने.

8 M4 om. 8, Ñ2 D13 om. 8[a] (For all cf. v.l. 6). —[a]) D14 damaged from र up to स्त्रं in [b]. Ś1 D10 दाहनं; Ñ1 V1 2.4 B1.3 D1–3 7.11 T1.3 G1–3 दारुणं. V4 [अ]पि (for [ए]व). —[b]) Ñ2 B3 D10 चक्रम्; D3 सृजम् (sic); D3 *ज्रम् (for वज्रम्). Ñ V B1.3.4 D10 सुदारुणं; B3 दुरासदं; D3 सदाजयं; G1–3 M1 च दुर्जयं. —After 8[ab], Ś1 reads 9[cd]; while in Ñ V B D10 the sequence up to 11 is, 9[cd], 11, 10[ab] (Ñ1 om. [hapl.] 11[cd], 10[ab]), 8[cd], 9[ab], 10[cd], whereas in D1–3.5.7.11–13 the sequence up to 10 is 9[cd], 10[ab], 8[cd] (D3 om. [hapl.] 10[ab], 8[cd]), 9[ab], 10[cd]. —[c]) B3 (*sup. lin.* also)धर्म°; D11.13 °शापं (for ब्रह्मपाशं). Ñ1 illeg, D11 कालशापं; D13 °चक्रं (for °पाशं). —[d]) V1 पापम् (for पाशम्).

9 M4 om. 9 (cf. v.l. 6). For sequence in Ñ etc. cf. v.l. 8. —[a]) Ś1 Dt D1–3.5–9.11.13 T1 G3 M3 पिनाकमस्त्रं (D3.7 °स्त्र-); Ñ1 B2 D13 मै(B2 पै)नाकमस्त्रं; D4 T3 पैनाकास्त्रं च; D14 ना damaged (for पिनाकास्त्रं च). Ñ1 reads दयितं in marg. Ñ2 V B1.3.4 D10 पैनाकमस्त्रं(D10 °स्त्रै [sic]) शुष्कार्द्रे. —[b]) Ś1 D3 T3 वा(D3 वा)शनी द्वये (T3 उभे); Ñ1 B2 D11 M3 वाशा°; Dt अ*°; D13 °नी द्वये; D14 T1.3 G M1.3 °नी उभे (for अशनी तथा). Ñ2 V B1.3 4 D10 दयिते वाशनी तथा; D1–3.7 शुष्कार्द्रे वाशनीद्वयं; D9 शुष्कार्द्रमशनिं तथा. —Ś1 reads 9[cd] after 8[ab]. —[c]) V3 दत्ता° (sic), D1 °मति-; D13 दंडामस्त्र* (metathesis ?) (for दण्डास्त्रमथ). D3 4 M1.3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) पैशाच- (for पैशाचं). —[d]) D14 damaged from स्त्र to च.

10 M4 om. 10 (cf. v.l. 6). For sequence in Ñ etc. and om. of 10[ab] in Ñ1 D3 cf. v.l. 8. —[a]) M3 चर्म- (for धर्म-). V4 महा°; B1 om. (hapl.) (for काल-चक्रं). —[b]) D13 विष्णुचक्रस् (sic). —[c]) Ś1 D3 वायव्य-. T3 मदनं. V3 B1 D13 चैवम् (to avoid hiatus). G3 M1 ब्राह्ममस्त्रं च मथनम्. —Note hiatus between [c] and [d]. —[d]) V1 [अ]स्त्रं (submetric); D13 अ*; G1.3 ह्यस्त्रं (to avoid hiatus). D13 ब्रह्म- (for हय-).

11 M4 om. 11[a] (cf. v.l. 6). For sequence in Ñ etc. cf. v.l. 8. D11 om. (hapl.) 11[ab]. —[a]) V1 damaged. Ś1 D2.3.13 च स्वसृजत्; Ñ1 च *क्षेप; D1.7.13 च विसृजत्; D3 स्वयंसृजत् (for च चिक्षेप). —G4 om. (hapl.)

त्रिशूलमस्त्रं घोरं च कापालमथ कङ्कणम् ।
एतान्यस्त्राणि चिक्षेप सर्वाणि रघुनन्दन ॥ १२
वसिष्ठे जपतां श्रेष्ठे तदद्भुतमिवाभवत् ।
तानि सर्वाणि दण्डेन ग्रसते ब्रह्मणः सुतः ॥ १३
तेषु शान्तेषु ब्रह्मास्त्रं क्षिप्तवान्गाधिनन्दनः ।
तदस्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा देवाः साग्निपुरोगमाः ॥ १४
देवर्षयश्च संभ्रान्ता गन्धर्वाः समहोरगाः ।
त्रैलोक्यमासीत्संत्रस्तं ब्रह्मास्त्रे समुदीरिते ॥ १५
तदप्यस्त्रं महाघोरं ब्राह्मं ब्राह्मेण तेजसा ।
वसिष्ठो ग्रसते सर्वं ब्रह्मदण्डेन राघव ॥ १६
ब्रह्मास्त्रं ग्रसमानस्य वसिष्ठस्य महात्मनः ।
त्रैलोक्यमोहनं रौद्रं रूपमासीत्सुदारुणम् ॥ १७
रोमकूपेषु सर्वेषु वसिष्ठस्य महात्मनः ।
मरीच्य इव निष्पेतुरग्रेर्धूमाकुलार्चिषः ॥ १८

G. 1. 57 18
B. 1. 56. 18
L. 1. 51. 18

11^{b}–12^{c}. —^{b}) D1 वंकाल-. —Ñ1 om. 11^{cd} (cf. v.l. 8). —^{c}) D14 damaged up to ह्या. Ś1 D5.12.13 स्थावरं च (D5.13 वै); V1.4 B1 D6 वि°(for वैष्णवं). M4 तथास्त्रं. D13 वै (for च). —^{d}) M4 कालायम्(sic). Ś1 D5.11–13 G1.3 M2 अति- (for अथ). N2 कारुणं.

12 G4 om. 12^{abc} (cf. v.l. 11). —^{a}) Ś1 D5.12.13 त्रिशूलास्त्रं च; B4 त्रिशूल अस्त्रं; D2.9 °मस्त्र-; D7 °मस्त्र (for त्रिशूलमस्त्रं). Ś1 D1–3.5.7.12.13 दयितं; M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.*) सौरं च (for घोरं च). —^{b}) Ñ1 V1.4 D5.9–12 G2 कपालम्; B4 कलापम् (for कापालम्). D3 अस्त्र- (for अथ). Ś1 Ñ V B D4.5.9–11.13 T3 किंकि(D9.13 °क)णीं(V2.3 D11 °णी; V4 °नी); D1.2.13 किंकिणं; D2.7 किं(D3 कि)कणं. M4 कालपाशं सुभीषणं. —^{cd}) D14 damaged from ह्ये up to णि in ^{d}. Ñ1 V1.2.4 B D10 M4 transp. चिक्षेप and सर्वाणि. D11 एतान्यन्यानि चास्त्राणि (for ^{c}). Ñ2 (m.) वसिष्ठे; V3 कुपितः; D11 चिक्षेप (for सर्वाणि). Ñ1 V1.2.4 B D10.11 कुशिकात्मजः; M4 परमर्षये (for रघुनन्दन). Ś1 D1–3.5.7.12.13 एतान्यस्त्राणि दिव्यानि विश्वामित्रस्त्वया(D1.2 °स्त्रदा)सृजत्.

13 ^{a}) D2.9 वसिष्ठं. Ś1 D1–3.5.7 प्रेषयामास; Ñ V B D10–12 सु(V3 च)महाभागे(V1 °वीर्ये; B4 °भाग); D9 जपतां श्रेष्ठं (for जपतां श्रेष्ठे). Cg cites ^{a} as in text. —^{b}) V1.4 D12 त*(D12 *द)भुतम्; V3 तत्तद्भुतम् (sic). —^{c}) V4 [अ]नेकानि (for दण्डेन). Ñ1 V1.2 B1.2.4 M4 transp. सर्वाणि and दण्डेन. Ś1 D1–3.5.7.11–13 ब्रह्मदंडेन सर्वाणि; V3 T3 तानि दंडानि सर्वाणि(T3 सर्वेण [sic]). —^{d}) Ś1 (m. also ग्रहते [sic]) D3.5.11–13 जग्राह; Ñ V1.2.4 B D10 न्यवधीद्; V3 [अ]वधीद् (submetric); D1 जग्रहे (sic); D2.7 जग्रास; D9 संसते (sic), Cg.t as in text (for ग्रसते). B1 D3 सुतं (sic).

14 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7 12.13 शांतेषु तेषु (by transp.); V4 तेष्वशांतेषु; D11 शीतेषु तेषु; M4 दृष्टु ग्रस्तेषु. V3 ग्रा°; D3 ब्रह्माणम् (sic) (for ब्रह्मास्त्रं). T3 ब्रह्मास्त्रं तेषु शांतेषु (by transp.). —^{b}) Ś1 (m. also as in text) D1–3.5.7.12.13 जगृह्वाद्; Ñ V B D10.11 ग्रा(B3 चा)क्षिपद्. D3 गा*°; D14 damaged for गाधिनंद; M1–3 (after corr. *inf. lin. sec. m.*) गाधिनंदनः. —^{c}) M3 तदा (for तद्). D12 उद्भूतं; T3 अद्भुतं (for उद्यतं). —^{d}) D12 चाग्नि-. Ś1 वसिष्ठो(ष्ठे)ग्नि°; D1.2 वसिष्ठेन पुरोधसा; D3.7 विश्वामित्रेण राघव; D5.12 वसिष्ठेऽग्निपुरोधसः.

15 V4 om. 15^{ab}. —^{a}) D3.7 तु (for च). Ś1 D5.12.13 विस्रस्ता; Ñ V1–3 B D9.10 संत्रस्ता; D1.2 वि°; T3 संभ्रांत-; Cg as in text (for संभ्रान्ता). —^{b}) Ś1 N2 V2 B3.4 D3.5.7.10–13 M4 च महोरगाः; B2 M1 (after corr. *sec. m.* as in text) सुम°; D1.2 सम(D2 °स)होरगैः; G4 समरुद्गणाः (for समहोरगाः). —^{c}) Ś1 D5.12 संतप्तं.

16 ^{a}) Ñ1 तस्यास्त्रं च; V B1.2.4 D10 तदस्त्रास्त्रं; D11 तदस्त्रयुग्रं; G1–3 M1 दिव्यमस्त्रं (for तदप्यस्त्रं). Ś1 D1–3.5.7. 12.13 तम्भु(D12 उद्यु)क्तमस्त्रं घोरं तु. —^{b}) D2.9 ब्राह्मर्षः; D3.6 om. (hapl.) (for ब्राह्मं). V3 चक्षुषा (for तेजसा). —^{c}) Ś1 D3.5.7.12 जग्रसे; Ñ V B D10.11.13 [ऽ]ग्रसद्; D1 जग्राह; D2 जग्रास; Ct as in text (for ग्रसते). Ś1 D5 सर्वान्; Ñ V B D10.13 अत्यग्रो; D11 अत्युग्रो (for सर्वं). —^{d}) V4 ब्रह्मर्दंडे नराधिप.

17 ^{a}) D5 ब्राह्मास्त्रं. Ñ V B D10 ग्रसतस्तस्य; Dt ग्र*° (for ग्रसमानस्य). —Ś1 reads 17^{b}–18^{a} in marg. —^{b}) —D2.7.13 T3 om. (hapl.) 17^{c}–18^{b}. —^{cd}) V3 M3 त्रैलोक्यं (sic). Ctp घोरं (for रौद्रं). D2.4 G1.3 M3 रूपं रौद्रम् (by transp.). Ñ V B D10.11 M4 सुदुःसहं; D1.2 दुरुत्सहं; Cg.t as in text.

18 Ñ1 D2.7.13 T3 om. 18^{ab}; Ś1 reads 18^{a} in marg. (for all except Ñ1 cf. v.l. 17). —^{a}) Ñ2 V B D1.2.5. 10–13 सर्वेभ्यो रोमकूपेभ्यो. —B2 reads 18^{c}–19^{a} in marg. —^{cd}) V3 मरीच; V4 D1.9 मारीच्य (for मरीच्य). Ñ2 B3 (m. also as in text) D10 चापि (for इव). G1.3 धूमावृतार्चिषः. Ñ V B (B3 *m.*) D1–3.7.10 सधूम(Ñ2 V1.3 B2.3 D1.10 °मा)ज्वलनार्चिषः(D5 °र्चं) (for ^{d}). Ś1 D5.11–13 मरीचयो वि(D11 °वश्च)निष्पेतुः सधूम(D13 °मा)-ज्वलनचिष°(D13 °प्रभा); M4 मरीच्यस्तु विनिःपेतुरग्निधूमा-कुला दिशः.

G 1 57. 18
B 1. 56 19
L 1 51. 18

प्राज्वलद्ब्रह्मदण्डश्च वसिष्ठस्य करोद्यतः ।
विधूम इव कालाग्निर्यमदण्ड इवापरः ॥ १९
ततोऽस्तुवन्मुनिगणा वसिष्ठं जपतां वरम् ।
अमोघं ते बलं ब्रह्मंस्तेजो धारय तेजसा ॥ २०
निगृहीतस्त्वया ब्रह्मन्विश्वामित्रो महातपाः ।
प्रसीद जपतां श्रेष्ठ लोकाः सन्तु गतव्यथाः ॥ २१
एवमुक्तो महातेजाः शमं चक्रे महातपाः ।
विश्वामित्रोऽपि निकृतो विनिःश्वस्येदमब्रवीत् ॥ २२
धिग्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम् ।
एकेन ब्रह्मदण्डेन सर्वास्त्राणि हतानि मे ॥ २३
तदेतत्समवेक्ष्याहं प्रसन्नेन्द्रियमानसः ।
तपो महत्समास्थास्ये यद्धि ब्रह्मत्वकारकम् ॥ २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥ ५५ ॥

19 B2 reads 19[a] in marg. (cf. v.l. 18). —[a]) Ś1 जज्वलद्; Ñ2 B1 2 4 D9 10 प्रज्वलद्(B4 °लन्); D3 T1 G4 प्राज्वलन्; D5 12.13 जज्वाल; D14 M2.3 प्रोज्वलद् (D14 °लन्); Cg.k.t as in text (for प्राज्वलद्) G1.3 ब्रह्मदंडं. D5 तु (for च) —[b]) D2 महात्मनः; D9 G1 3 °धर्तः; D11 M4 करे स्थितः; D13 वरो°; T4 °द्धृत (for करोद्यत) —[c]) Ś1 Ñ V B D1–5 7 9–13 I2 G3 M2–4 सधूमः; Ck t as in text (for विधूम) D2 3 12 कालाग्नि (for कालाग्निर्)

20 [a]) D11 तपो (sic) D2 ततश्चैव (for ततोऽस्तुवन्). Ś1 D1–3 5 7 9.12 13 तु(D3 7 तम्; D9 च; D12 स; D13 स्म) ऋषयो; Ñ V1 2 B D10.11 तु(V2 B1 तौ) मुनयो (for मुनिगणा). V3 M4 ततः स्तुवंति मुनयो, V4 ततोस्तवन मुनयो, Ck as in text. —[b]) M3 reads from ज up to 22 *inf lin sec. m.* V2 यजतां; B3 (m. also) D3 जयतां (for जपतां) —[c]) D14 T1 2 G4 अमेयं, Ck.t as in text (for अमोघं). V4 अल्पबलं (hypermetric), D8 तद्बलं; G1 ते (for ते बलं) V3 घोरं (for ब्रह्मंस्) - [d]) M4 तेजो वा त्वयि मानद.

21 M3 reads 21 *inf. lin. sec. m.* (cf v l. 20). —[a]) D10 निगृह्णीनस् (sic). D1 च यो, M4 त्वयं (for त्वया). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 राजा (for ब्रह्मन्). —D12 om. (hapl) 21[b]–22[b]. —[b]) D14 damaged for मित्रो महा. Ś1 (m.) Dt D6 8 T3 G1–3 M1–3 G (ed.) महाबलः (D3 °ल) (for °तपाः). —D1–3 5 7.13 om. (hapl.) 21[c]–22[b]. Ś1 reads from 21[c] up to चक्रे in 22[b] in marg. —[c]) Ñ V B D10 11 द्विषद्भिः; D4 (after corr. as in text) तपतां (for जपतां). Ś1 Dt D6.8 अमोघं ते बलं श्रेष्ठ (Ś1 °ष्ठं).

22 M3 reads 22 *inf. lin. sec. m.* (cf. v.l. 20). D1–3.5.7.12.13 om. 22[ab], Ś1 reads up to चक्रे in marg. (for all cf. v.l. 21). —[b]) Ñ V3 4 B शममापः; V1 समास्थाय; V2 शमवाप (sic), D10 अममापः; D11 शशाम सः; G2 3 शर्मं चक्रे (for शमं चक्रे). V1 damaged; D11 °द्युतिः (for महातपाः) —[c]) Ñ2 B3 D10 विनिर्धूतो; V4 विनिर्गत्य; B1 निकृत्तोपि; B4 Dt D6 8 14 G4 M2–4 Cm k t विनिकृतो; D2 3.7 [अ]पि निःक्रांतो; D9 [अ]विनिकृतो (m. gloss निरस्तसर्वशक्तिः); G1 3 महातेजा (for sपि निकृतो) ❀ Cg . निकृत· अपकृतः। ❀ —[d]) D14 damaged for अब्रवीत्. B1 निःश्वस्येदमथा°.

23 [a]) D2 हीनबलं क्षत्रबलं. —[b]) Ñ1 ब्राह्म-. Ś1 V1 (*inf. lin*, before corr as in text) D1–3 5 7.11–13 °महद्बलं; V4 ब्रह्मतेज अलं बलं; D9 ब्राह्मं बलमथो बलं. —After 23[ab], B3 ins.

1088* बलाबलं विनिश्चित्य तप एव महद्बलम् ।

—[d]) V2 ब्राह्मास्त्राणि. V1 om. from ह up to 24[a]. G2 महानि (sic) (for हतानि). D12 13 वै (for मे). M4 सर्वाणि निहतानि मे.

24 V1 missing [a] (cf. v.l. 23). —[a]) M4 सर्वं (for एतत्). Dt D6.8 14 T1 G4 प्रसमीक्ष्य (for समवेक्ष्य). Ś1 D5.11 –13 एतद्बलं समीक्ष्याहं; Ñ V2–4 B D10 तदेतद्बलमालोक्य; D1–3 7 तदेतद्बलमीक्ष्या(D1 °क्षो [sic])हं; D9 तद्द्रुतमवेक्ष्याहं. —[b]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 सर्वैन्द्रि(D3.11 °*)य(D3 °*)समाहितः; D9(after corr. as in text) °मात्मनः. —[c]) M3 ततो. D14 damaged for महत्समा. Ś1 Ñ V1.4 B D1–3.5.7.10–13 M4 °बलं; V2.3 °बनं (for तपो महत्) Ś1 D5 समास्थाय; D2.6(before corr. as in text).11 समास्थास्य; T2 समास्थाप्ये (sic); G2 M1 समाधास्ये; M4 तदास्थास्ये (for समास्थास्ये). —[d]) Ś1 B4 D5.12.13 तद्; D3 प्रद् (sic) (for यद्). D1.9 हि (for वै). V1 ब्रह्म-; D11 ब्र.ह्म- (sic) (for ब्रह्मत्व-). Ñ2 V B Dt D4.6.8.10.11 T3 M2–4 Cm.g -कारणं. Ś1 D1–3.5.7.9.12.13 ब्रह्मप्रव(D5 °*)र्तकं. —After 24, Ś1 ins. 1091*. —After 24, V4 ins. :

५६

ततः संतप्तहृदयः स्मरन्निग्रहमात्मनः ।
विनिःश्वस्य विनिःश्वस्य कृतवैरो महात्मना ॥ १

स दक्षिणां दिशं गत्वा महिष्या सह राघव ।
तताप परमं घोरं विश्वामित्रो महातपाः ।
फलमूलाशनो दान्तश्चचार परमं तपः ॥ २

G. 1. 58. 2
B. 1. 57. 3
L. 1. 52. 2

1089* संस्कारेणैव तेनैव प्रियं स ब्राह्मणो यथा ।

V4 cont., Ñ V1–3 B D10.11.13 ins. after 24:

1090* एवमुक्त्वा महातेजाः शस्त्रमुत्सृज्य दुःखितः ।
स जगाम तदा राम तपश्चरणनिश्चितः ।

[(l. 1) B2 उक्तो (for उक्त्वा). D13 राष्ट्रम् (for शस्त्रम्). B2 (m. also).4 दूरतः (for दुःखितः). —After l. 1, B2 (m. *sec. m.*).4 read 1091*. —(l. 2) D11 सुजगाम. Ñ1 V2.4 D10 तदा राजंस्; B1 महातेजास् (for तदा राम). V1 -निश्चितः; B4 -निश्चयः; D11 -निश्चितं (for -निश्चितः).]

Colophon. D1–3.5.7.12 om. (continue the Sarga), Ś1 reads in marg. —*Kāṇḍa name*: Ś1 V1 D4.11 om. Ñ2 V2–4 B D10 आदि°. —After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*. Ñ1 V3.4 B4 शतानंदवाक्ये विश्वामित्रप्रतिज्ञा. Ñ2 V1 B1–3 D10.11 विश्वामित्रप्रतिज्ञाः V2 विश्वामित्रवसिष्ठयुद्धं. —*Sarga no.* (figures, words or both). Ñ1 V1.4 B1.4 D11 om. Ś1 V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 56; Ñ2 B2.3 D10 57, V2 D9 59. D13 इति—बाले—कांडे—मित्र—इति—सर्गः 56. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

56

1 D1–3.5.7.12 continue the previous Sarga. D13 om. 1; Ñ V B D10 M4 om. 1^{ab}. Ś1 reads 1^{ab} in marg. —After I. 55.24, Ś1 ins.; B2 (m. *sec. m.*).4 ins. after l. 1 of 1090*, while D1–3.5.7.11.12 subst. for 1^{ab}:

1091* एवं स निश्चयं कृत्वा ब्राह्मण्ये धृतमानसः ।

[B2.4 ततः (for एवं). D12 om. स (submetric). Ś1 D3 ब्राह्मणो; D2 ब्रह्मण्ये; D11 ब्राह्मण्यै (for ब्राह्मण्ये).]

Ś1 D1–3.5.7.11.12 after 1091*, Ñ V B D10 M4 before 1^{cd} read 2^{cd}. —D3 om. (except 2^{cd}) from second श्चस्य up to 8^{c}. —^{c}) B4 om. first विनिःश्वस्य. Ñ2 marg.; D12 first two letters damaged (for second विनिःश्वस्य). —^{d}) Ś1 D1.2.5.7.11.12 °तपाः; Ñ1 V1.2.4 B1.3 M4 °मनाः; D10 °त्मनः (for महात्मना). —After 1, M4 (om. 1^{ab}) ins.; while Ś1 Ñ V B D1.2.5.7.11–13 ins. l. 2 and 3 after 3:

1092* धर्मज्ञश्च वदान्यश्च प्रजानां च हिते रतः ।
तदास्य शासतो राज्यमहौ पुत्रा महाबलाः । —
अशिरे राजशार्दूल वीर्यवन्तो महौजसः । —
राजवंशांस्ततः कृत्वा अष्टौ परपुरंजयः ।
इष्ट्वा यज्ञं स तैः पुण्यैस्तपोवनमुपागतः । [5]

[Cf. 1.1.12^{ab} for l. 1. —(l. 2) Ś1 D5.12.13 इति; B4 यदा (for तदा). Ñ1 V1.3.4 B4 च; Ñ2 B3 प्र-; B1 [अ]नु-; D2 ते (for [अ]स्य). V4 शासिनो; D12 °ने (for शासतो). D11 वशात्परो (sic) (for [अ]स्य शासतो). V2 राज्ञः (for राज्यम्). M4 अस्य त्वा वसतो राज्यम् (for the prior half). M4 महात्मन'. —(l. 3) Ñ1 रघुशार्दूल; B1 °र्दूला; M4 नर° (for राजशार्दूल). V4 M4 महाबलाः (for महौजस').]

2 D3 om. 2^{abef} (cf. v.l. 1). D13 transp. 2^{ab} and 2^{cd}. —^{a}) Ś1 D1.2 5.7.12 G1.3 दक्षिणां तु (G1.3 च) (for स दक्षिणां). Ñ V B D10.11 M4 दक्षिणां दिशमास्थाय; D13 दिशं तु दक्षिणां गत्वा. —^{b}) D13 महिष्या स हि; G2 °वस्या स (sic) (for महिष्या सह). Ñ V B D10.11.13 M4 कौशिकः (for राघव). —Ś1 D1–3.5.7.11.12 after 1091*; Ñ V B D10 M4 before 1^{cd} read 2^{cd}. —^{c}) Ś1 D1–3 5.7.12 अतप्यत तपोः; Ñ1 V1.3 B1.2.4 D13 सोतप्यत त(V1 *)पोः; Ñ2 B3 D10 सोप्यतप्यत्तपोः; V2 स चातप्यत्तपोः; V4 सोतप्य-त्तपसोः; D11 अनया तु तपोः M4 स ततान तपो (for ततान परमं). —^{d}) Ś1 B3(m. also).4 D5.7.12 महामुनिः; Ñ V1.2.4 B2.3 D1–3.10.11 ततो मुनिः; V3 B1 तपोनिधिः; D4.16 T (T2 before corr. as in text) M2.4 Cg महत्तपः (M4 °दा); D9 °तपः (sic), D12 °मनाः (for महातपाः). —^{e}) Ñ V B D10 M4 तत्र (for दान्तश्). —^{f}) D14 damaged. D4 T2 चकार (for चचार). Ñ V1.2.4 D10.11 T1 G4 सुमहद् (for परमं). Ś1 D1.2.5.7.12.13 परमं चाकरोत्तपः (D5 °तः); V3 B4 D11 स चचा(D11 °का)र महत्तपः. —After 2, Ñ V B D10,11,13 M4 (l. 1 and 2 only) ins.:

1093* ब्रह्मर्षित्वमभिप्रेप्सुर्वसिष्ठस्पर्धया विभुः । —
दृष्ट्वा ब्रह्मतपोयोगं वसिष्ठस्यात्मनोऽधिकम् । —
ततान परमं राम तपोवनमुपाश्रितः । —
ब्राह्मणः स्यामिति मतिं समाधाय महामनाः । —

[V1.2 B2 repeat l. 1 and 2 after 3^{ab}(r.). —(l. 1) Ñ1 V B2 D11 अनु- (for अभि-). V2 D11 (after corr. as above)मुनिः; B1 प्रभु° (for विभुः). —(l. 2) D11 ब्रत-तपश्चैव (for ब्रह्मतपोयोग). —(l. 3) Ñ1 damaged for प पर. Ñ1 V2.4 B1.2.4 तपोबलम् (V2 °ल-); D11 °वचनम् (hyper-metric) (for तपोवनम्). V2 -समाश्रितः. —(l. 4) V4 अहमिति (for इति मतिं). D12 समादाय. V2 महात्मना; B4 D11 °त्मनाः (sic); D12 °तपाः (for महामनाः).]

G. I. 58. 5
B. I. 57. 3
L. I. 52. 5

अथास्य जज्ञिरे पुत्राः सत्यधर्मपरायणाः ।
हविष्पन्दो मधुष्पन्दो दृढनेत्रो महारथः ॥ ३
पूर्णे वर्षसहस्रे तु ब्रह्मा लोकपितामहः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम् ॥ ४
जिता राजर्षिलोकास्ते तपसा कुशिकात्मज ।
अनेन तपसा त्वां हि राजर्षिरिति विद्महे ॥ ५
एवमुक्त्वा महातेजा जगाम सह दैवतैः ।
त्रिविष्टपं ब्रह्मलोकं लोकानां परमेश्वरः ॥ ६
विश्वामित्रोऽपि तच्छ्रुत्वा ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः ।
दुःखेन महताविष्टः समन्युरिदमब्रवीत् ॥ ७
तपश्च सुमहत्तप्तं राजर्षिरिति मां विदुः ।
देवाः सर्षिगणाः सर्वे नास्ति मन्ये तपःफलम् ॥ ८

3 D_3 om. 3 (cf. v.l. 1). V_1 repeats 3^{ab} after 9, V_2 B_2 after 9^{ab}. —^{ab}) Ñ V B $D_{10.11.13}$ M_4 तत्र (for अथ). V_4 ब्रह्मान् (sic) (for पुत्राः). Ñ V B $D_{10.11.13}$ M_4 चत्वारो लोकविश्रुताः. Śi $D_{1.2.5.7.12}$ अजायंत ततस्ता (D_2 °स्त)स्य पुत्रा धर्म°. —^{c}) Śi $D_{1.3}$ T M_{1-2} हविष्यंदो; D_9 °छंदो (for हविष्पन्दो). Śi T_3 महिष्यंदो; $D_{1.3}$ $T_{1.2}$ $M_{1.2}$ मधुर्ष्यंदो; $D_{2.5.12}$ महि°; D_6 °स्पंदो; D_7 महिस्पंदो; D_9 M_3 °छंदो (for मधुष्पन्दो). Ñ$_1$ $D_{11.13}$ हविष्यंदमधु (D_{11} °.) ष्यंद-; Ñ$_2$ V_{1-3} B M_4 हविःस्यंद (B$_4$ M_4 °ष्यंद) मधुस्यंद- (M_4 °ष्यंद-); V_4 हरिः स्यंदनमथःस्यंदं (sic); D_{10} हविस्पंद-मधुस्पंद-. —^{d}) D_3 दृढतेजो (for दृढनेत्रो). Śi $D_{5.12}$ महोदरः; $D_{1.2.7}$ महोदयः (for महारथः). Ñ V B $D_{10.13}$ M_4 -दृढ (B_3 [m. also] -हर)नेत्रमहोदराः (V_2 °याः); D_{11} -दीर्घनेत्रमहोदयाः. —After 3, Śi Ñ V B $D_{1.2.5.7.11-13}$ ins. l. 2 and 3 of 1092*, thereafter Ñ V B $D_{11.13}$ cont., D_{10} M_4 ins. after 3

1094* वर्षाणां तत्र पूर्णेऽथ सहस्रे तपतां वरः । —
जज्वाल तपसा भीमः कौशिकोऽग्निरिवोत्थितः । —

[(l. 1) Ñ$_1$ पूर्णे:; V_4 पूर्णेषु; B_4 पूर्णे द्वे; D_{11} M_4 पूर्णे तु. Ñ$_1$ illeg. for ले त. V_2 B_3 तपसां (for तपतां). —(l. 2) D_{10} तपसा; M_4 च ततो (for तपसा). Ñ$_1$ V_3 $B_{1.2}$ M_4 [s]ग्निरिवें (Ñ$_1$ V_3 °वै)धित, V_4 °रिवोत्थन.; B_3 (m. also). $_4$ °समप्रभ (for ऽग्निरिवोत्थित). —After 1094*, Ñ V B $D_{10.13}$ ins. colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ$_2$ $V_{1.4}$ om. $V_{2.3}$ B D_{10} आदि°. B_4 ins. बालचरिते after Kāṇḍa name. —*Sarga name*: Ñ $V_{1.3.4}$ B_4 विश्वामित्रप्रशंसा, V_2 विश्वामित्र-तपश्चरणं; $B_{1.3}$ D_{10} विश्वामित्रप्रशंसायां, B_2 विश्वामित्रतप°प्रशंसा. —*Sarga no.* (figures, words or both) · Ñ$_1$ $V_{1.4}$ $B_{1.4}$ om. Ñ$_2$ $B_{2.3}$ D_{10} 58, V_3 60, V_3 57. —D_{13}—कांडे—मित्रप्रशंसा—सर्ग° 57.]

—After 3, T_3 ins.:

1095* ततः सुरगणैः सार्धं ब्रह्म(ा)लोकपितामहः ।
अनेकवर्षसाहस्रं तपन्तं कुशिकात्मजम् ।
साधु साध्विति राजर्षिमूचुर्ब्रह्मादयः सुराः ।

4 D_3 om. 4 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ$_1$ $V_{1.2.4}$ $B_{1.4}$ $D_{10.13}$ [अ]थ (for तु). B_3 -सहस्रेण (m. also °ध) (for -सहस्रे तु). —After 4^a, Śi $D_{1.2.5.7.12}$ ins.

1096* तपसा द्योतितप्रभम् ।
आजगाम ततो ह्रष्टः.

[(l. 1) $D_{1.2.7}$ द्योतितप्रभः.]

—^{b}) V_1 D_{12} G_{1-2} ब्रह्मलोक-; $D_{9.11}$ ब्रह्मलोकात् (for ब्रह्म लोक·) —For 4^{cd}, Ñ V B $D_{10\ 11.13}$ subst.:

1097* आगम्य गाधिजं राम सोऽब्रवीन्मधुरं वचः ।

[$V_{2.4}$ D_{13} आगत्य. V_1 गाधिराजं च (for गाधिज राम). V_3 अब्रवीन्मधुरया गिरा (metri causa) (for the post. half).]

5 D_3 om. 5 (cf. v.l. 1). —^{a}) Śi Ñ V B $D_{1.5.7.10-13}$ जितो; D_3 यतो (for जिता). Śi राजर्षिवंशस्; Ñ V_{2-4} B $D_{1.2.5.7.10-13}$ °लोकस्; V_1 °लोकं; D_9 राजन्हि लोकास् (for राजर्षिलोकास्). —^{b}) Ñ V B $D_{10.11.13}$ सुमहान् (for तपसा). V_3 कौशिकात्मज. —^{c}) Śi Ñ V B $D_{1.2.5.7.10-13}$ युष्मं; D_{12} $T_{1.2}$ G_4 M_3 त्वां तु; M_4 त्वां . (moth-eaten) (for त्वां हि). —^{d}) Dt ह्य:; M_3 ह्य (for इति). M_3 वेदयंति; Cg as in text (for विद्महे). Śi Ñ V B $D_{1.2.5.7.10-13}$ राजर्षिं (V$_{2.4}$ $D_{2.10-12}$ °र्षि; B_1 om.) त्वां (V$_4$ $D_{2.10}$ त्वं) समर्थये (V$_3$ B_1 समुद्यये; $B_{2.3}$ समाह्वये; D_7 समर्थये).

6 D_3 om. 6 (cf. v.l. 1). —^{a}) Dt $D_{11.14}$ उक्त्वा (sic), D_{12} उक्तो (for उक्त्वा). —^{b}) D_1 सहसा मुनिः; D_7 सह देवतैः; D_9 देवतैः सह (for सह दैवतैः). —^{c}) Ñ V B $D_{2.5\ 7\ 9-13}$ त्रिविं(V$_{1.2.4}$ °पि)ष्टपाद्; M_4 ऋषिभिश्च (for त्रिविष्टपं). V_4 ऊर्ध्वं°; D_2 पद्म° (for ब्रह्मलोकं). —^{d}) Śi $D_{5.12.13}$ जगाम (for लोकानां). Śi $D_{1.2.5.7.12.13}$ प्रभुरव्ययः; Ñ $V_{1.2.4}$ B $D_{10.11}$ प्रभुरी°; V_3 ईश्वर(:)प्रभुः; M_4 पतिरव्ययः.

7 D_3 om. 7 (cf. v.l. 1). V_1 damaged from मित्रो up to हि in ^{b}. —^{a}) Śi $D_{1.2.5.7.12.13}$ M_4 विश्वामित्रस्तु. —^{b}) G_4 अवाङ्मुखं. —^{c}) Śi Ñ $V_{1.3.4}$ B $D_{1.2.5.7.10-13}$ T_3 युष्कः (V_3 °स्को) (for [आ]विष्टः). —^{d}) V_3 मनसोद्; V_4 संमंम्यम् (sic) (for समन्युर्).

8 D_3 om. 8^{abc} (cf. v.l. 1). —^{b}) Śi राजर्षीति च; D_1 °स्विति; D_8 M_4 °त्रेति; $D_{5.7}$ °र्षे(D_7 र्षिं) त्रेति; D_{12} °त्रेति (sic) (for राजर्षिरिति). Ñ $V_{1.2.4}$ B $D_{10.11.13}$ चैव मां (D_{13} मे), V_3 मां पुनः (for मां विदुः). —^{c}) Ñ V B

एवं निश्चित्य मनसा भूय एव महातपाः ।
तपश्चचार काकुत्स्थ परमं परमात्मवान् ॥ ९
एतस्मिन्नेव काले तु सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
त्रिशङ्कुरिति विख्यात इक्ष्वाकुकुलनन्दनः ॥ १०
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना यजेयमिति राघव ।
गच्छेयं स्वशरीरेण देवानां परमां गतिम् ॥ ११
स वसिष्ठं समाहूय कथयामास चिन्तितम् ।
अशक्यमिति चाप्युक्तो वसिष्ठेन महात्मना ॥ १२
प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन स ययौ दक्षिणां दिशम् ।
वासिष्ठा दीर्घतपसस्तपो यत्र हि तेपिरे ॥ १३
त्रिशङ्कुः सुमहातेजाः शतं परमभास्वरम् ।
वसिष्ठपुत्रान्ददृशे तप्यमानान्यशस्विनः ॥ १४

G I 59 11
L I 57 15
L I 53 11

D10 11.13 अथापि भगवानाह(V1 °ऽऽ, D11 °ना '). —[d]) V1 damaged up to प:. Ñ V2.3 B D10.11 13 शंकु; V4 पंकं (sic), G1.3 मेघ; G4 यस्य (for मन्ये). M4 तपोबलं (for तप फलम्). Cg as in text (for [d]).

9 [a]) D14 T1.2 G4 M3 इति (for एवं). D14 damaged for त्रिश्य. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 एवमुक्त्वा(D1 °क्तो)महातेजा. —[b]) Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.10–13 -मुनिः; M3 -मतिः (for -तपाः). —After 9[ab], V1(after 9).2 B2 repeat 3[ab] and then repeat l. 1 and 2 of 1093*. —After 9[ab], D14 T1 G4 ins. .

1098* बोधेन महताविष्टश्चैलोक्यं व्यथयन्निव ।

—[c]) Ś1 Ñ2 V1.3 B2–4 D1.4.5.12 14 T G4 M3 चकार; D3 च: ; (for चचार). Dt D6.8 G1–3 M1.2 धर्मात्मा (for काकुत्स्थ).—[d]) V4 स परं; Dt D6.8 G1–3 M1.2 काकुत्स्थ (for परमं). V2.4 B2 D1.3.13 परमास(B2 °र्थं)वान् (for °त्मवान्). B1 परं पद्मवासवान्; M4 परं नियममास्थित:.

10 D14 damaged तु सत्य. —[a]) D11 M2 अंतरे काले (M3 राम) (for एव काले तु). —[b]) Ś1 D1–3.5.7 12 महायशाः (for जितेन्द्रियः). Ñ V B D10.11.13 M4 सत्यधर्मपरायणः. —G2 om from क्षु up to 12[b]. —[c]) Ś1 Ñ V B D1.5 10–13 नाम राजाभूद्(Ś1 D1.5 12.13 °सीद्); D2 3.7 M4 नाम राजर्षिर् (for इति विख्यात). —[d]) Dt D4.6.8.9.14 T G4 M3 -वर्धनः; D11 -नंदन. D2.3.7 आसीदिक्ष्वाकुनंदन(D7 °नः).

11 G2 om. 11 (cf. v.l. 10). —[a]) M3 इयं जाता; M4 समभवद् (for समुत्पन्ना). —[b]) V4 जयेयम् (metathesis) (for यजेयम्). —D2 om. (hapl. ?) 11[c]–12[b]. —[c]) Ś1 D1.3.5.7.12 इच्छेयं; V2 गच्छेम (for गच्छेयं). Ś1 V2 सशरीरेण; V4 सु°; D3 °ऽ ण; D11 स्व ऽ° (for स्वशरीरेण). —[d]) D14 damaged परमां ग. Ś1 Ñ V B D3.10–13 राम(Ś1 D3.12 गंतुं; V2 कामं) स्वर्गमिति प्रभोः; Dt D6.8 देवतानां परां गतिं; D1.3.7 स्वर्गं(D3.7 °र्गे) गंतुमिति प्रभो.

12 D2 G2 om. 12[ab] (cf. v.l. 11 and 10 respy.). B2 transp. 12 and 13[ab]. —[a]) Ś1 Ñ V2–4 B2.3 Dt D4–6.8. 10–12 M3 transp. स and वसिष्ठं; V1 वसिष्ठः स (sic); B1 D1.2.7 M1 वसिष्ठं च(for स वसिष्ठं). M4 स वसिष्ठाय धर्मात्मा. —[b]) Ś1 D1.3.5.7.12 मंत्रयित्वा स(D1 तु; D3.7 च)राघव; Ñ V B D10.11 13 M4 मतिमेतां(B1 °नां; M4 °त्य)न्यवेदयत्. Ñ1 damaged from ब्युक्तो up to स in 13[b]. —[c]) D2 3 T1 अशक्यम्; G2 . क्यम् (for अशक्यम्). D2 अपि (for इति). 13 वाप्युक्ता (for चाप्युक्तो). Ñ V B D10 11.13 M4 एतदित्युक्तो (Ñ1 ^ , B1 °त्युक्त्वा) (for इति चाप्युक्तो). —[d]) Ñ2 V B1–3 D10.13 M4 च भीमतां; B3 (m. also) 4 नृपात्मज (for महात्मना).

13 Ñ1 damaged up to स in [b] (cf. v.l. 12). B3 transp. 13[ab] and 12. —[a]) B4 D2 प्रत्याख्याते. —[b]) Ñ2 B3 4 D1–3.5 7 10.13 T1 M3 प्र- (for स). Ś1 marg . D14 damaged (for दिशम्). D1–3.5 7.13 दक्षिणामुख —After 13[ab], Ś1 (m.) Dt D4 6.8.9 11 S (except M4) ins. .

1099* ततस्तत्कर्मसिद्ध्यर्थं पुत्रांस्तस्य गतो नृपः ।

—[a]) Cg.t तेपिरे(as in text). Ś1 D1–3 5.7.12 तप्यते यत्र वै तपः. —For 13[cd], Ñ V B D10 11 13 M4 subst. .

1100* वसिष्ठस्य शतं यत्र पुत्राणां तप्यते तपः ।

| V2 च पुत्राणा; V4 शतं तत्र; D11 M2 शतं पुत्रास (M4 °त्रा). B1 (m. as above) वसिष्ठशतपुत्रैस्तु (for the prior half). B1 (m. as above) यत्र तैस्तु (for पुत्राणा). Ñ1 damaged for तप्य. V2 तप्यता तप उत्तम; D11 तप्यते यत्र वै तप , M4 यत्र तेपुर्महत्तप (for the post. half). |

14 [a]) D2 नृशंकुः. Ś1 Dt D1.2 7.8 G1 M1 तु, D4 9.11 G2.3 M1 2 सः; D6 सं (sic) (for सु-). —[b]) G1.3 परम. स्वरान्. Ś1 D1–3 5.7.11.13 शतसंख्यांस्तपस्विनः; D13 शतसंख्यं तपस्विनः. —[c]) D14 damaged from सि up to स्व. T3 सोपश्यत्; M2 संगम्य (for ददर्श). D4 M3 वासिष्ठान्संददर्शाथ; G2 M1 वसिष्ठस्य च तान्पुत्रांस्. —[d]) Ś1 D1 3.7.11.13 महत्तपः; Dt D6.8 मन°; D2.5.12 महातपः (for यशस्विनः). —For 14, Ñ V B D10 M4 subst. :

1101* त्रिशङ्कुरथ पुत्राणां वसिष्ठस्य शतं तु तत् ।
ददर्श दीर्घतपसां तप्यतां तप उत्तमम् ।

[(l. 1) V1.2 ततः (for तु तत्). —(l. 2) V4 दीर्घतपसं. V2 तपतां; V4 तपतं (for तप्यतां). M4 उत्तमं तपः (by transp.)].

G 1 59 12
B. 1 57 16
L. 1 53 12

सोऽभिगम्य महात्मानः सर्वानेव गुरोः सुतान् ।
अभिवाद्यानुपूर्व्येण ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः ।
अब्रवीत्सुमहातेजाः सर्वानेव कृताञ्जलिः ॥ १५
शरणं वः प्रपद्येऽहं शरण्याञ्शरणागतः ।
प्रत्याख्यातोऽस्मि भद्रं वो वसिष्ठेन महात्मना ॥ १६
यष्टुकामो महायज्ञं तदनुज्ञातुमर्हथ ।
गुरुपुत्रानहं सर्वानभस्कृत्य प्रसादये ॥ १७
शिरसा प्रणतो याचे ब्राह्मणांस्तपसि स्थितान् ।
ते मां भवन्तः सिद्ध्यर्थं याजयन्तु समाहिताः ।
सशरीरो यथाहं हि देवलोकमवाप्नुयाम् ॥ १८
प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन गतिमन्यां तपोधनाः ।
गुरुपुत्रानृते सर्वानहं पश्यामि कांचन ॥ १९

15 [a]) M3 महात्मा तान्; Cm.t as in text (for महात्मानः). —[b]) M3 अब्रवीच्च (for सर्वानेव). —M3 reads 15[c]-16[b] *inf. lin. sec. m.* —[c]) D6.9 T2.3 G4 -पूर्वेण (for -पूर्व्येण).—T1 illeg. for 15[ab]. —[d]) D14 damaged for आत्म:. —[e]) Dt D6.8 स महात्मान:; T3 स महातेजा:; T3 G1.3 M3 Ck सुमहात्मान:; G4 स महाभागान्; M2 स महाराजा (for सुमहातेजा:). ❀ Cg: सुमहात्मान इति स्वल्पत्वेन द्वितीयार्थे प्रथमा। ❀ D14 . . महाभागान्.

—For 15, Śi Ñ V B D1-3.5.7.10-13 M4 subst..

1102* सोऽभिवाद्याञ्जलिं कृत्वा तानुवाच तपोधनान् ।
कुशलं चाव्ययं चैव पृष्ट्वा चैतानमामयम् । —
अब्रवीत्सुमहातेजा गुरुपुत्राग्रतापिप: ।
प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन ह्रिया किंचिदवाङ्मुख: ।

[(l. 1) Śi D1-3.5.7.12.13 महातेजा:; V2 °गत्वा; V4 °वद्धा (for °अञ्जलिं कृत्वा). Śi D1-3.5.7.12.13 सर्वानेव कृताञ्जलि: (for the post. half). —M4 om. l. 2 and 3. —(l. 2) D1 (gloss) तपसा अन्वटन अरोगता (for कुशलं). D2 व्ययं. B1 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). Ñ2 B3 D10 [illegible] (with hiatus), V3 D3.7 [illegible]वम्. B2 [illegible]षाम्; B4 [illegible]नाद् (sic); D2.5 [illegible]नम्; D11 [illegible]नाम् (for [illegible]नान्). Ñ2 B3 D10 निरामयं; D11 ततो दत्त (for अनामयम). (l. 3) Śi D1.5.7.11-13 स महाभाग, Ñ1 स महात्मान्; V3.4 B4 स महा°; D1.2 स महाभागान् (D1 [gloss] देवकुलावतारान्) (for सुमहातेजा). —Ñ1 damaged for the post. half. Ñ2 B3 D10 ऋषिपुत्रान्, V1 °पुत्र (sic) (for गुरुपुत्रान्). B4 विशेषत: (for नरापिप:). —Śi D1-3.5.7.10.12 om. l. 4. —(l. 4) Ñ1 damaged up to वसि. B3 क्रियां; D11 हि . (for ह्रिया).]

16 M3 reads 16[ab] *inf. lin. sec. m.* (cf. v.l. 15). —[a]) D1 च (for व:). Dt D6.8 M3 प्रपद्ये; Cg.k as in text (for प्रपद्ये). —[b]) D5.12 शरण्या: (for शरण्यान्). D2-4 6-9 T2.3 G3 शरणं गत: (for शरणागत:). —For 16[ab], Ñ V B D10.11.13 M4 subst.

1103* शरणं व: प्रपद्योऽहं शरण्याञ्शरणप्रदान् ।
त्रातुमर्हथ मां सर्वे प्रपन्नं शरणागतम् । —

[(l. 1) M4 शरण्यं (for शरणं). D11 शरणैषिणां (for शरणप्रदान्). —(l. 2) B1 दातुम् (for त्रातुम्). V1 च वयोगतं (for शरणागतम्).]

17 [a]) D14 damaged for यष्टु. —[b]) ❀ Cg: तत् यज्ञानुष्ठानम्। ❀ Śi D1-3.5.7.12 तन्मेनु-; Ñ1 V1.2.4 B1.2.4 D11 T2.3 G4 M3 तमनु- (for तदनु-). D2 अर्हसि. —[c]) G1.3 तत: (for अहं). —[d]) Ñ V B D10.11 M4 पुर(M4 °:) स्कृत्य; D13 नमस्कृ., Śi Ñ V1.2.4 B D1(m. also पुरोहितान्)-3.5.7.10-13 M4 पुरोधस:(V2.4 °सं), V3 पुरेषु स:; G4 [illegible]सिवादये (for प्रसादये). —After 17, M4 ins.:

1104* यष्टुमिच्छामि संसिद्ध्यै स्वर्गकामस्तपोधना: ।

18 M4 om. 18[ab]. —[a]) Ñ1 damaged from प्रणतो up to भवन्त: in °. Śi Ñ2 V B D1-3.5.7 10-13 भूत्वा (for याचे). —[b]) Śi येवैवस् (corrupt), Ñ2 B3 D10.11 याचेयं; V1.3.4 B1 2.4 D1-3.7.12.13 याचे वस्(B4 D1 °हं), V2 याचेरंस्; Cg.k.t as in text (for ब्राह्मणांस्). D14 damaged for स्थितान्. D5 येंतैव तपसि स्थितं (sic). —D7 om. 18[cd]. —[c]) V1 तां (sic); Dt D8 M4 मां (for मां). V4 तेषां; D6 ततो; D14 damaged (for ते मां). D11 मार्तं: . (sic) (for भवन्त:). Ñ V B D10.11.13 M4 सिद्धार्था: (for सिद्ध्यर्थं). —D2 om. from समाहिता: up to हि in 20[a]. —[d]) Śi Ñ V B D1.5.10-13 तपोधना:; D5 पुरोधस:; Cg as in text (for समाहिता:). —[e]) Śi B2.3 स्व- (for स-). Dt D6.8 M4 वै (for हि). Śi Ñ V B D1.3.5.7 10-13 यथा स्वर्गं; T3 यथा सोऽहं (for यथाहं हि). —[f]) Śi Ñ V1.3.4 B D1.3.5.7.10-13 यज्ञेन समवाप्नुयां (Ñ1 ह समाप्नुयां; B4 समवाप्नुयात्); V2 यज्ञेनाहमवाप्नुयां.

19 D2 om. 19 (cf. v.l. 18). —[b]) B1 गुरूनन्यांस्; B4 मनि°; D5 गनिर्नान्या; D11 °र्नान्यत् (for गतिमन्यां). D14 damaged for धना:; T3 G2 तपोधनान् (for तपोधना:). —[c]) D14 damaged for गुरुपुत्रा. D3 अहं; D5 मत:; D10 ते (for ऋते). M3 युष्मान् (for सर्वान्). V3 गुरुणा तेन सर्वं सर्वान् (hypermetric). —[d]) B4 ❀हि; T2.3 G1.3 नान्यं; Ct as in text (for नाहं). Śi Ñ V1-3 B D1.3.5.7.10-13 तत्त्वत:; V4 सर्वत:; D4.9 G1 किंचन; D14 T G3.4 M2.3 कंचन; Cg.t as in text (for कांचन).

इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमा गतिः । | तस्मादनन्तरं सर्वे भवन्तो दैवतं मम ॥ २०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्पञ्चाशः सर्गः ॥ ५६ ॥

५७

ततस्त्रिशङ्कोर्वचनं श्रुत्वा क्रोधसमन्वितम् ।
ऋषिपुत्रशतं राम राजानमिदमब्रवीत् ॥ १
प्रत्याख्यातोऽसि दुर्बुद्धे गुरुणा सत्यवादिना ।
तं कथं समतिक्रम्य शाखान्तरमुपेयिवान् ॥ २
इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमा गतिः ।
न चातिक्रमितुं शक्यं वचनं सत्यवादिनः ॥ ३

G. I 60. 4
B. I 58. 3
L. I 54. 4

---

20 D₂ om. up to हि (cf. v.l. 18). M₄ om. 20. 20^{ab} = I. 57. 3^{ab}. —^{a}) Ś₁ D₁.₃.₅.₇.₁₂ G₁₋₃ M₁ तु; Ñ V₁.₃.₄ B₁₋₃ D₉₋₁₁.₁₃ च (for हि). —^{b}) G₁ परमां गतिं (sic). Ñ V₁₋₃ B D₁₀.₁₁.₁₃ वसिष्ठः प्रवरो (V₃ B₂ परमो) गुरुः; V₄ स वसिष्ठः पुरो गुरुः. —After 20^{ab}, D₄.₉.₁₄ S (except M₄) ins.:

1105* पुरोधसस्तु विद्वांसत्सारयन्ति सदा नृपान् ।
[D₄ पुरोहितान्. D₉ सदावरान् (for सदा नृपान्).]

—^{c}) D₁₄ damaged up to अन्त. G₁.₃ अनंतराः. D₁₄ wrongly repeats सर्वे भ in marg. —Ñ₁ damaged for 20^{d}. —^{d}) D₁₃ भवंतु (for भवन्तो). Ñ₂ V B D₁₀.₁₁.₁₃ गुरवो; G₁₋₃ M₁ देवता (for दैवतं). T₂ M₃ transp. दैवतं and मम. ❀ Ct. अयं श्लोकः प्रक्षिप्तः इति कतकस्वरसः ।, but Ck comments ❀ —After 20, Ś₁ B₂ (before I. 57.1^{ab}).₃ (m. *sec. m.*) D₁₋₃.₅.₇.₁₂ ins.:

1106* भवद्भिः संपरित्यक्तः प्रणिपत्य गुरोः सुतान् ।
अन्यं गुरुमुपाश्रित्ये यज्ञार्थं कृतमानसः ।
[Cf. I. 57.7. —D₂ om. l. 2. —(l. 2) B₂.₃ D₁ ₃.₅.₇.₁₂ उपासिष्ये. D₁ (m. also) गतिमन्यां गमिष्यामि (for the prior half).]

Colophon. Ś₁ V₂ D₁₋₃.₅.₇.₁₁.₁₂ M₄ om. (Sarga cont.) —*Kāṇḍa name*: Ñ₁ damaged, Ñ₂ V₁.₄ D₄ om. V₃ B D₁₀ आदि°. —After Kāṇḍa name, B₄ ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ₁ V₁ B₂.₃ त्रिशंकुप्रत्याख्यानं (V₁ damaged for प्रत्याख्यानं); V₃.₄ B₁ D₁₀ शतानंदवाक्ये त्रिशंकुप्रत्याख्यानं; B₄ त्रिशंकुवाक्यं; D₉ त्रिशंकोर्वाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ₁ V₄ B₁.₄ om. both. Ñ₂ B₂.₃ D₁₀ 59; V₁ damaged, V₃ 58; Dt D₄.₉.₁₄ S (except M₄) 57; D₉ 60. D₁₃—त्रिशंकुप्रत्याख्यानं 58. —After colophon, T₂ concludes with श्रीरामचन्द्राय; G₁.₂.₄ श्रीरामाय नमः; G₃ श्रीमते रामानुजाय नमः; M₂ श्री...मः.

57

1 Ś₁ V₂ D₁₋₃.₅.₇.₁₁.₁₂ M₄ continue the previous Sarga. Before 1^{ab}, B₂ ins. 1106*. D₂ om. 1^{ab}. —^{ab}) G₄ कृत्वा (for श्रुत्वा). Ś₁ Ñ V B D₁.₃.₅.₇.₁₀₋₁₃ त्रिशंकोर् (Ñ V B D₁₀ °कु)वचनं श्रुत्वा ततः (by transp.). V₂ कोप-; V₄ शिष्य- (for क्रोध-). V₁.₂.₄ -समन्वितः. —^{c}) D₁₄ illeg. from पुत्र up to रा in राजानम्. D₃ -पुत्रं (for -पुत्र-) V₄ नाम (for राम). —^{d}) D₁₂ इति चाब्रवीत्.

2 M₄ om. 2. Ñ₁ om. 2^{ab}. —^{a}) D₃ प्रत्याक्षांतो; D₉ प्रत्याख्याते. D₉.₁₄ T₁.₃ G₁.₃.₄ हि (for ऽसि). Dt D₆ ₈ दुर्मेधो. —^{b}) D₁₃ ब्रह्मवादिना; T₂ सत्यवादिना. —Ś₁ D₁₋₃ ₅.₇ ₁₂ om. 2^{c}–3^{b}. —^{c}) T₃ कथं तं (by transp.). —For 2^{cd}, Ñ V B D₁₀.₁₁.₁₃ subst.:

1107* तदतिक्रम्य वचनं कस्मादस्मानुपागतः ।
मूलमुत्सृज्य कस्मात्त्वं शाखामिच्छसि लम्बितुम् । —
नैतत्ते साधु यद्राजन्नस्मानिच्छसि सेवितुम् ।—

[(l. 1) D₁₁ तस्य (for तद्). B₁ राजन्त्वं (for वचन). B₁ om. कस्मात्. V₂ त्वं च (with hiatus) (for अस्मान्) D₁₁ कस्मा ॰ न्. —(l. 2) V₁ शाखां त्वं कस्मात् (by transp.). Ñ₂ V₃ B₁.₄ D₁₀ ₁₃ सेवितु. V₄ लंबितु (for लम्बितुम्). D₁₁ लंबितुमिच्छसि (by transp.). —D₁₃ om. l. 3 —(l. 3) Ñ₁ न तत्ते; V₂ न तु ते; D₁₁ ॰नैष ते (for नैतत्ते). B₄ नैतावत्साधुमद्राजन् (sic) (for the prior half). —Ñ₁ damaged from the post. half of l. 3 up to the fifth syllable in 3^{c}. V₁ D₁₁ याजकान्, V₄ याचितु, B₁ याजिन, B₂ याजितु (for सेवितुम्).]

3 Ś₁ D₁₋₃.₅.₇.₁₂ om. 3^{ab}; Ñ₁ damaged up to ^{c} (cf. v.l. 2). 3^{ab} = I. 56 20^{ab}. —^{ab}) V₄ B₂ च; G₂ M₁ तु (for हि). D₁₄ damaged for सर्वेषां पु. V₁ वसिष्ठः (for पुरोधाः). D₄.₉.₁₄ T G₄ M₃.₄ परमो गुरुः; D₆ परमां गति (sic) (for परमा गतिः). —^{c}) D₃ वा (for च). Ñ V B D₁₀.₁₁ M₄ अ(Ñ₂ B₃ D₁₀ त)तः क्षमं न (Ñ₁ damaged)

G 1 60 5
B 1 58 4
L 1 51 5

अशक्यमिति चोवाच वसिष्ठो भगवानृषिः ।
तं वयं वै समाहर्तुं क्रतुं शक्ताः कथं तव ॥ ४
बालिशस्त्वं नरश्रेष्ठ गम्यतां स्वपुरं पुनः ।
याजने भगवान्शक्तस्त्रैलोक्यस्यापि पार्थिव ॥ ५
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधपर्याकुलाक्षरम् ।
स राजा पुनरेवैतानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६
प्रत्याख्यातोऽस्मि गुरुणा गुरुपुत्रैस्तथैव च ।
अन्यां गतिं गमिष्यामि स्वस्ति वोऽस्तु तपोधनाः ॥ ७
ऋषिपुत्रास्तु तच्छ्रुत्वा वाक्यं घोराभिसंहितम् ।
शेपुः परमसंक्रुद्धाश्चण्डालत्वं गमिष्यसि ।
एवमुक्त्वा महात्मानो विविशुस्ते स्वमाश्रमम् ॥ ८
अथ रात्र्यां व्यतीतायां राजा चण्डालतां गतः ।
नीलवस्त्रधरो नीलः परुषो ध्वस्तमूर्धजः ।
चित्यमाल्यानुलेपश्च आयसाभरणोऽभवत् ॥ ९

ते तस्य; D11 न ते क्षमं तु तत्तस्य. —[d]) T2 सत्यवादिनं (for °वादिनः). Ñ V B D10.11.13 M4 वचोतिक्रम्य वर्तितुं.

4 [a]) Ñ V1.3.4 B D10.11 13 यत्राह; V2 यच्चाह; Dt D6 8 सो°; D2 वो°; D14 T1 M2 हो°; G2 को°; Cm.t as in text (for चोवाच). —[c.d]) D14 damaged for हर्तुं क्र. Ś1 D1–3.5.7.12 तमत्र वयमासाद्य (for [c]). Ś1 D1–3.5.7.9 M4 कर्थं शक्ताः क्रतुं (by transp.). Dt D6.8 T (T3 also as in text) M2 च न (for तव). Ñ V B D10.11.13 तदस्माभिः (V2 °कं) कर्थं शक्यं कर्तुमत्र (V4 °र्तुमस्य; D13 °र्तुं राजन्) बलादिव (V4 °वु; D11 °ह्व).

5 [a]) Ñ V1–3 B2 4 D10.11.13 °शोसि; V4 विद्धितोसि (for बालिशस्त्वं). Ś1 D5 नृप°; Ñ V1.3.4 B2–4 D10.13 सुमंदात्मन्; V2 सुमंदात्मन्; D11 सुमंराजन् (sic) (for नरश्रेष्ठ). B1 बालिशो वासि मंदात्मन्. —[b]) Ś1 D1–3.5.7.12 गुरुपुत्राश्च इच्छसि. —[c.d]) V2 योजने (sic). Ñ V B D10.11.13 भगवानेव (for भगवान्शक्तस्). —Ñ1 damaged from [a] up to second syllable in 6[d]. Cm.k.t त्रैलोक्यस्यापि (as in text). Ñ2 V B D10.13 शक्तोऽयं न (V1 °न च) वय हि ते; D11 वसिष्ठो याजको हि ते (for [d]). Ś1 D1–3.5.7.12 नरोत्तमांश्चालयितुं गम्यतामिष्टनो नृप (D2 3.7 व्रज). —After 5, Dt D4.6.8.9 14 S (except M4) Cg.k.t ms.:

1108* अवमानं कथं कर्तुं तस्य शक्ष्यामहे वयम् ।

[D9 T1.2 G2.4 M1.2 वयं; D14 मया (for कर्थं). D9.14 T1.2 G2.4 M1.2 कथं (for वयम्).]

6 Ñ1 damaged up to second syllable in [a] (cf. v l. 5). —[a]) V3 स तेषां; D1 तेभ्यस्तद्; M4 तेषां तु (for तेषां तद्). —[b]) Ś1 D5.12 खेद- (for क्रोध-). Ñ2 V B D10.11 -व्याकुलिताक्षरं (V4 °धरः); D1–3.7 M4 -पर्याकुलेक्षणः (D2.3.7 °णं). —[c]) T2 राजा तु (for स राजा). Ck.t एतान् (as in text). Ś1 Ñ (Ñ1 damaged) V B D2.3.5.7.10–13 M4 राजा मन्युसमाविष्टो (M4 °ष्ट); D1 (marg. as in Ś1 also) स राजन्य(:) समाचष्टे. —[d]) Ś1 D1–3.5.7.12 गुरुपुत्राग्र (D1 °ग्रांस्त) थाब्रवीत्; Ñ V B D10.11.13 M4 मुनि (Ñ1 damaged; M4 ऋषिः) पुत्रानुवाच तान् (V3 M4 ह).

7 [a]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 वसिष्ठेन; Dt D4.6.8.9 T3 G1–3 M1.3 भगवता (for ऽस्मि गुरुणा). —[b]) Dt D6.8 हि; D2 om. (submetric) (for च). Ñ V B D10.11.13 भवद्भिस्तदनंतरं. —[c]) D9 समीक्ष्यामि. —[d]) Ñ V B D10.13 यद्दुं चिंतितमस्तु वः.

8 [a]) Ś1 D1–3.5 7.12 वसिष्ठपुत्रास्; V3.4 °पुत्रस्तु (sic); B4 °पुत्राश्च; M3 गुरु° (for ऋषिपुत्रास्तु). B3 तं (for तच्च). —[b]) M3 वाचं (for वाक्यं). T3 M3 -संवृतं; M3 -संहितां; Cv.r m.g.t as in text (for -संहितम्). Ś1 D5.12 वाक्यं घोराक्षरं तदा; Ñ V B D10.11 घोरा (D10.11 क्रोधा) क्षरप (Ñ2 V3 B1 3.4 D10 °मि) दं वचः; D13 क्रोधपर्याकुलाक्षरं. —[c]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 शेपुस्तं (Ñ1 V1 2 B1 D1 °स्ते) परम (Ñ V B D10.11 नृपतिं) क्रुद्धाश्. —[d]) D9 G1.3 चांडालत्वं. Ś1 B4 D1–3.5.7.11–13 M4 चं (B4 D11.2.7.11 चां) डालत्वं भविष्यसि; Ñ V B1–3 D10 चं (V2–4 B1.3 चां) डालः श्वो (B3 marg. also त्वं) भविष्यसि. —[e]) Dt D6.8 इत्युक्त्वा ते (for एवमुक्त्वा). Ś1 D1–3.5.7.12 इत्येवमुक्त्वा राजानं; Ñ2 V B D10 13 इति शप्त्वा च (V3 B1.4 D13 तु) राजानं; M4 शप्त्वा चैव त्रिदशेंद्र ते. —Ñ1 damaged from [f] up to l. 1 of 1110*. —[f]) Dt D6.8 स्वं (for ते). M4 विविशुः पुनराश्रमं. —After 8, Ś1 D14 (both in marg.) T3 (after 8[cd]) ms.:

1109* तच्छ्रुत्वा घोरसंकाशं गुरु (Ś1 ऋषि) पुत्रैश्च भाषितम् ।
प्राविशत्स्वपुरं राजा चिन्तयामास दुःखितः ।

9 [a]) D1.2 अर्ध- (for अथ). D12 अ : रात्रं (sic) (for अथ रात्र्यां). —[b]) G1.3 चंडालतां. Ś1 D1–3.5.7.12 चां (Ś1 D12 च) डालदर्शनः (D2.7 °नं; D5 °न). —D14 damaged for धरो in [c]. —[d]) T3 G M1.3 पुरुषो. D9 नीलकेशो महाहनुः. —[e]) D14 T1.3 G4 चित्र-; Cr.m g.k as in text (for चित्य-). Ś1 D1–3.5.7.12 विचित्रमाल्याभरण; Dt D6.8.9 T3 G1 M2.3 चित्र (Dt D6.8 °त्व as in text) माल्यांगरागश्च; ❀ Cv: चित्यमाल्यानुलेपश्चेति सम्यक् पाठः। ❀—Note hiatus between [e] and [f]. —[f]) G1.3 आयसाभरणो (to avoid hiatus). Ś1 D1–3.5.7.12 -भरणस्तथा (D3.7 °दा); D4 -भरणान्वितः. —For 9, Ñ V B D10.11.13 M4 subst.; Ś1 D1–3.5.7.12 subst. l. 3 only for 9[cd]:

1110* अथ रात्र्यां व्यतीतायां तस्यां राजा बभूव सः ।
चाण्डालदर्शनो राम सत्य एव दुराकृतिः । —

तं दृष्ट्वा मन्त्रिणः सर्वे त्यक्त्वा चण्डालरूपिणम् ।
प्राद्रवन्सहिता राम पौरा येऽस्यानुगामिनः ॥ १०
एको हि राजा काकुत्स्थ जगाम परमात्मवान् ।
दह्यमानो दिवारात्रं विश्वामित्रं तपोधनम् ॥ ११
विश्वामित्रस्तु तं दृष्ट्वा राजानं विफलीकृतम् ।
चण्डालरूपिणं राम मुनिः कारुण्यमागतः ॥ १२
कारुण्यात्स महातेजा वाक्यं परमधार्मिकः ।
इदं जगाद भद्रं ते राजानं घोरदर्शनम् ॥ १३
किमागमनकार्यं ते राजपुत्र महाबल ।
अयोध्याधिपते वीर शापाच्चण्डालतां गतः ॥ १४

G. 1. 60 18
B. 1. 58. 16
L. 1. 54. 18

अधो नीलाम्बरधरो रक्ताम्बरकृतोत्तरः ।
संरब्धताम्रघोराक्षः करालो हरिपिङ्गलः । —
ऋक्षचर्मनिवासी च लोहाभरणभूषितः । [5]

[(l. 1) Ñ1 damaged (cf. v.l. 8). D12 रात्रौ, M4 रत्वा (sic) (for रात्र्यां). V4 त्य ..या, B4 अतीतायां (for व्यतीतायां). V4 व्यजायत (for बभूव स). —(l. 2) Ñ2 V1 B2 D10.12 M4 चैटाल- (for चाण्टाल-). M4 -सदृशो (for -दर्शनो). —(l. 3) Ñ2 V3 B3 (marg. also as above) D10 -धरोत्तरः (for -कूलोत्तरः). M4 नीलपीतावरधरो रक्तमाल्यविभूषणः. —(l. 4) Ñ1 V1.4 B2 संरब्धम, B3 (marg as in M4 also) संरब्धा; D11 संरभात्; M4 संरक्त- (for संरब्ध-). D11 -नयनः (for -घोराक्षः). M4 कराळः (for °ले). B1 भूरि-; M4 परि- (for हरि-). ☞ In V3, as the fol. seems to have been misplaced in the original MS. the lines from the post. half of l. 4 (repeated) up to st. 20 are found in Sarga 12 between 3ᶜ and 3ᵈ. —(l. 5) V4 -समाधाय (for -निवासी च). V2-4 लौहाभ(V4 °ह)रण-.]

10 ᵃ) Ñ V B D10.11.13 सचिवा(V3 °व)स्तस्य (for मन्त्रिणः सर्वे). —ᵇ) Ś1 D1-3.5.7.9.12 M4 साध्वात्; Ñ V B D10.11.13 सचक्ष; Dt D6.8.14 T1.3 G4 M3 Cm.t त्यज्य (for त्यक्त्वा). D3 चांडाल- (for चण्डाल-). M4 -दर्शनं (for -रूपिणम्). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10-13 चां(Ś1 Ñ V1 B2 D3.10.13 चं)डालतां गतं(V4 °तः). —Ñ1 damaged from म in ° up to जगा in 11ᵇ, V1 damaged from म up to स्थानु in ᵈ. —ᶜ) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10-13 M4 मुमुचुः(M4 प्राद्रवन्) स्वपुरं; D14 damaged (for प्राद्रवन्सहिता). —ᵈ) M3 वर्या (for पौरा). D4 T2 यस्य; T3 G1.3 तस्य; G4 येन्या (for येऽस्य). Ś1 Ñ2 V2-4 B D1-3.5.7.10-13 पौरा ये चा(V3 ता)नुयायिनः; M4 ये च तस्यानुगामिनः.

11 Ñ1 damaged up to जगा (cf. v.l. 10). D3 om. 11ᵃᵇ. —ᵃ) M4 तु (for हि). Ś1 D3.5.7.12 अथैक एव राजा स; Ñ2 V B D1.10.11.13 एक एव ततो राजा. —ᵇ) Ś1 D1.13 परमात्मवान्; Ñ V1.2.4 B(B4 m. also [आ]कुल-मानसः) D10.11.13 [आ]कुलचेतनः; V3 [आ]कुललोचनः; D3.7 वनमेव च; M4 पुनरात्मवान् (for परमात्मवान्). —After 11ᵃᵇ, D3.7 ins.:

1111* त्राहि त्राहीत्युवाचेमं शरणार्थिनमागतम् ।
परित्यक्तं वसिष्ठेन सह चाण्डालतां गतम् ।

[(l. 1) D7 [इ]द (for [इ]म). D3 अनागत (hypermetric) (for आगतम्).]

—D1 repeats consecutively 11ᶜᵈ. —ᶜ) Ś1 D3.13 दह्यमानं; M4 दिदक्षुः स (for दह्यमानो). Ś1 दिवारात्रौ; D1 (second time, first time शुचा राम) M3 दिवारात्रि. —ᵈ) Ś1 महामुनिं (for तपोधनम्). —For 11ᶜᵈ, Ñ V B D10.11.13 subst.:

1112* शापजेन सुदुःखेन दह्यमानो दिवानिशम् ।
विश्वामित्रं महात्मानं ततः शरणमाययौ । —
स्पर्धमानं वसिष्ठेन शरणार्थी तपोधनम् । —

[(l. 1) Ñ1 °दुःखेन; Ñ2 D10 स्वदुःखेन, B4 मनदुःखेन (sic); D13 स दुःखेन. —(l. 2) D11 विश्वामित्रो (sic) (for °त्र). —(l. 3) Ñ1 स्पर्धया न, V2 शरणार्थं; D11 तप्यमानं (for शरणार्थी).]

12 G2 om. (hapl. ?) 12 and 13. —ᵃ) D14 G4 damaged for विश्वा. D1 M4 स (for तु). Ñ V B D10.11.13 विश्वामित्रोपि दृष्ट्वैव. —ᵇ) Ñ V B D10.11.13 तु(V2.3 B4 D11 तं; V4 ×, B2 च) तथागतं; D3 वि॰कृतं; D7 विकलं कृतं; D13 विकटीकृतं; T2 अवरीकृतं; all Cs as in text (for विफलीकृतम्). —ᶜ) Ñ1 V2-4 B3.4 D2.3.7.9.10 चांडाल-, Ś1 D1-3.5.7.13 घोरं; M4 घोर- (for राम). —ᵈ) Ś1 D1-3.5.7.13 ततः; M4 -मुनेः (for मुनिः). Ś1 D1-3.5.7.13 ईयिवान्; D3 आत्मनः; M4 आगमत् (for आगतः). Ñ V B D10.11.13 कारुण्यं समुपागमत् (Ñ2 V1.2 B2 D11 °तः).

13 G2 om. 13 (cf. v.l. 12). Ñ1 damaged from ण्यात्स up to महातेजा (see variation in Ñ) in 13ᶜ. —ᵃ) Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10.12.13 M4 °च; D11 कारुण्यधिः; D14 G4 °स्तु- (for कारुण्यात्स). —ᵇ) Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 M4 वाक्यविशारदः(D7 11 °द) (for परमधार्मिकः). —ᶜ) D14 om.; M3 पूर्वं (for इदं). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10-13 अ(B4 सो)ब्रवी(V1 D3 om. वी)द्(Ñ1 damaged) तत्तदमीकं; M4 इदमाह स धर्मात्मा. —ᵈ) Ś1 D1 घोरदर्शिनं; T1 G4 M3 घोररूपिणं.

14 ᵃ) Ś1 D3.13 -हेतुस्; Ñ V B D10.11.13 T3 M4 -कूर्म; Ck as in text (for -कार्यं). —ᵇ) G2 M1.2.4 °वन्; (for महाबल). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7.10-13 (with hiatus) इक्ष्वाकुकु(D11°*) लनंदन. —V4 om. (hapl. ?) 14ᶜ-15ᵇ. —ᶜ) G4 damaged from प up to शा in ᵈ. V3 D11 अयोध्याधिपते. ब्रूहि(D11 °हीह). —ᵈ) M2.3 कस्माच् (for शापाच्च). V2.3 B2.4 D1-3.5.7.9.10 चांडालतां; G1 चंडालतां. V1 गतं.

G 1 60 19
B. 1. 58. 16
L. 1. 54. 19

अथ तद्वाक्यमाकर्ण्य राजा चण्डालतां गतः ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ॥ १५

प्रत्याख्यातोऽस्मि गुरुणा गुरुपुत्रैस्तथैव च ।
अनवाप्यैव तं कामं मया प्राप्तो विपर्ययः ॥ १६

सशरीरो दिवं यायामिति मे सौम्य दर्शनम् ।
मया चेष्टं क्रतुशतं तच्च नावाप्यते फलम् ॥ १७

अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन ।
कृच्छ्रेष्वपि गतः सौम्य क्षत्रधर्मेण ते शपे ॥ १८

यज्ञैर्बहुविधैरिष्टं प्रजा धर्मेण पालिताः ।
गुरवश्च महात्मानः शीलवृत्तेन तोषिताः ॥ १९

धर्मे प्रयतमानस्य यज्ञं चाहर्तुमिच्छतः ।
परितोषं न गच्छन्ति गुरवो मुनिपुंगव ॥ २०

दैवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।
दैवेनाक्रम्यते सर्वं दैवं हि परमा गतिः ॥ २१

तस्य मे परमार्तस्य प्रसादमभिकाङ्क्षतः ।
कर्तुमर्हसि भद्रं ते दैवोपहतकर्मणः ॥ २२

---

15 V1 om 15^{ab} (cf. v.l. 14). —^{a}) D12 अयं; T2 M3 ततस्; Cg as in text (for अथ). D4 damaged for क्यमाकर्ण्य. Ñ V (V4 om) B D10.11 G2 M1.2 Cg आज्ञाय; D1–3.7.9 T1 G1.3 M3.4 आदाय; D5 आस्थाय (for आकर्ण्य). —^{b}) G चंडाळतां. Ś1 Ñ V1.2 B D1–3.5.7.9–13 M4 चां(Ñ2 V1 B1.2 D12.13 M4 चं)डालदर्शनः; V3 चापरितोषितः; M3 चंडालरूपधृक् (for चण्डालतां गतः). —D12 damaged for कर्य वाक्यज्ञो. —^{c}) V3 उवाच प्रांजलिर्भूत्वा —^{d}) Ś1 D3.12 T3 M4 -कोविदः (for °दम्). Ñ V B D10.11.13 विश्वामित्रं तपोधनं(V1.3 °निधिं).

16 V4 om. 16–17^{b}. 16^{ab}=7^{ab}. —^{a}) V2 प्रत्याख्यातो गुरुणा चाहं.—^{b}) Ñ1 damaged from यै up to ^{d}.—^{cd}) Ś1 D5.12 अनवाप्तश्च; G2 M1 °वाप्य च (for अनवाप्यैव). D14 damaged for प्यैव तं. Ś1 D1–3.5.7.12 अहं (for मया). Ś1 D1–3.5.7.12 G3 विपर्ययः; Cm.g.t as in text (for विपर्ययः). Ñ2 V B D10.11.13 इमं(V3 अयं) विपर्ययं(V3 °यः) प्राप्तः काममप्राप्य(D11 °प्त)कांक्षितं.

17 V4 om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). —^{ab}) V2 यामि यामि (sic), B4 प्रायामिति; D11 M2 यामि इति (with hiatus); T3 यामित्रिव (corrupt) (for यायामिति). S1 मा; D3 मां (for मे). Ś1 Ñ2 V2.3 B1.3.4 D1.4.6.8 T2 G M2 Ct सौम्य-दर्शन; B2 D7 M4 सौम्य कांक्षितं; D9 सौम्य दर्शनात्; D13 सौम्य निश्चयः; Cg as in text (for सौम्य दर्शनम्). After मे D3 wrongly reads 18^{b} for the first time in place of सौम्य दर्शनम्; then repeats it in its proper place. —Ñ2 illeg. from 17^{c} 18. —) T2 चेष्टं. Ś1 D1–3.5.7.12 मयास्योदाहृतो यज्ञस् (D3 °तं यज्ञं); Ñ1 V B D10.11.13 महायज्ञ(N1 damaged for यज्ञ)फलेनेति; M4 महायज्ञक्रतु-फलैस्. —^{d}) Ñ1 V B1–3 D10.11 नैवा°; Cm.t as in text (for नावाप्यते). Ñ1 V B D10.11 M4 मया (for फलम्). Ś1 D1–3.5.7.12.13 तं च न प्राप्तवानहं; D9 तच्च न प्रापितं मया.

18 Ñ2 illeg. 18 (cf. v.l. 17). —^{a}) Ñ1 V B D10.11.13 हि (for मे). —^{b}) Ś1 D5.12 भविष्यं (for च वक्ष्ये). Ñ1 V B D10.11.13 विश्वामित्र मया क्वचित्; D1–3.7 न च वक्ष्यामि किंचन. —^{c}) D2.4 र्तः; T3 ततः (for गतः). Ñ1 V B D10.11.13 कृच्छ्रेष्वपि वर्तमानेन. —^{d}) V4 यत्र (for क्षत्र-). T1 मे (for ते).

19 V4 repeats 19^{ab} after 20^{b}. —^{ab}) G4 इष्टं. D1.2.5.7.11–13 M1 यज्ञैर्बहुभिरिष्टं मे (for ^{a}). D1 5.11 पालिता. Ñ V (V4 both times) B D10 यज्ञैर्मयेष्टं बहुभिर्धर्मतः पालिता (Ñ2 B3 [marg. also] D10 °त्यते) मही. —D2.3.7 om. (hapl.?) 19^{cd}. Ñ1 illeg. for 19^{c}–20^{a}. D1 reads 19^{cd} after 23^{ab}. —^{c}) Ś1 °भागाः; Ñ1 V B D10.11 मया सर्वे (for महात्मानः). —^{d}) Ś1 -धर्मेण (for -वृत्तेन).

20 Ñ1 illeg. 20^{a} (cf. v.l. 19) —^{a}) Ś1 D1.2 5.12 धर्मे प्रयतमानानां; B4 धर्मेण वर्तमानस्य. —^{b}) M4 धर्मं (for यज्ञं). T1 आहर्तुम् (for चा°). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 शुद्ध(D11 सत्य)वाक्बुद्धिकर्मणः(Ś1 D1.2 5.12 °र्णां; V4 °र्णा). —After 20^{ab}, V4 repeats 19^{ab}.—^{d}) Ś1 रिपवो (for गुरवो). Ś1 D1–3.5.7 11 12 -सत्तम(D1 12 °मा:); M2 -पुंगवः (for -पुंगव).

21 V3 missing from 21 up to I. 58. 8 (It appears that from the original MS. the folio was lost) —^{a}) T2 दैवम्. Ś1 V1.2 4 B1.3(marg. also) 4 D1–3.5.7 11.12 अत्र, Ck as in text (for एव). M4 दैवं सर्वमहं मन्ये.—T3 transp. ^{b} and ^{d}.—^{b}) M4 पौरुषे. Ś1 Ñ V1.2 4 B1 3 D1–3.5.7 10–13 M4 नास्ति(Ñ2 B2.3 D1–3.7.10.13 °त्र)कारणं. —^{c}) Ś1 दैवमाक्रमते; V2 दैवादा°; B2 दैवं ना°; M4 °गम्यते(for दैवेनाक्रम्यते). Ś1 D1–3.5.7 12 बुद्धिर्; B2 सर्वैर् (for सर्वं). —^{d}) Cm.g.k.t परमा गतिः (as in text). T3 M3 दैवमेव परा गतिः; M2 दैवं हि दुरतिक्रमं. —For 21^{cd}, Ñ V4 B1.3.4 D10.11.13 subst., while V1.2 B2 ins. after 21.

1113* शुभाशुभफलप्राप्तौ नराणामिति मे मतिः ।

22 V3 missing (cf. v.l. 21). —^{a}) M3 ते (for मे). V4 अर्थस्य (for आर्तस्य). —^{b}) Ś1 D1.3.5.7.13 मुनिपुंगव (D1 12 °वः); D2 कर्तुमर्हसि; D14 G4 अपि कांक्षतः (for अभिकाङ्क्षतः). Ñ V1 2.4 B D10.11.13 दैवोपहतकर्मणः. —^{cd}) D2 भद्रं ते वै मुनिश्रेष्ठ(for ^{c}). Ñ V1.2.4 B D10.11.13 शरणं(D11 °ण)गतस्य भगवन् (hypermetric) (D13 शरणार्थं प्रपन्नस्य) प्रसादं कर्तुमर्हसि.

नान्यां गतिं गमिष्यामि नान्यः शरणमस्ति मे । दैवं पुरुषकारेण निवर्तयितुमर्हसि ॥ २३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ ५७ ॥

५८

उक्तवाक्यं तु राजानं कृपया कुशिकात्मजः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं साक्षाच्चण्डालरूपिणम् ॥ १
इक्ष्वाको स्वागतं वत्स जानामि त्वां सुधार्मिकम् ।
शरणं ते भविष्यामि मा भैषीर्नृपपुंगव ॥ २
अहमामन्त्रये सर्वान्महर्षीन्पुण्यकर्मणः ।
यज्ञसाह्यकराञ्राजंस्ततो यक्ष्यसि निर्वृतः ॥ ३

G. 1. 61. 3
B. 1. 59. 3
L. 1. 55. 3

23 V3 missing (cf. v.l. 21). —[a]) Ś1 D5.11.12 नान्यं (for नान्यां). Ś1 D5 उपास्यामि; Ñ V1.2.4 B1-3 D1-3. 7 10.12 13 प्रपद्स्यामि; D11 प्रपद्स्यामि (sic), D14 ग * * * (damaged) (for गमिष्यामि). —[b]) Dt D2.3.6.8 M4 नान्यच; D7 नान्यं (for नान्यः). Ñ V1.2.4 B D10.13 शरणद्रोस्ति (V4 °हि); D7 तरणमस्ति (for शरणमस्ति). V4 मः (for मे). —After 23[ab], D1 reads 19[cd]. —G2 om. 23[cd]. —[c]) D2 को निवर्तितुमर्हति. —After 23[cd], Ś1 D5.11.12 ins.:

1114* दावानलोपद्रुमपत्रसंघो
यथा तरुर्ध्वंसुपैति दग्ध्वा ।
वर्षासु मेघं तडिदुज्वलाङ्गं
तथा ऋषिं प्राप्य नृपस्त्रिशङ्कुः ।

[(l. 1) D11 -सर्वपत्रो (for -पत्रसंघो). —(l. 2) D11 हर्षमेति (submetric) (for हर्षमुपैति). —(l. 3) D5 उज्ज्वलं यथा (for उज्ज्वलाङ्ग). —(l. 4) D11.12 नृपं त्रियंकु (sic).]

Colophon. V3 om. —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 V1.4 D4 om.; V2 B D10.11 आदि°; D1.3 अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*. Ś1 D1-3.5.7.11.12 त्रिशंकुशा (D7 °ता)पो; Ñ1 V4 B1.3 शतानंद-वाक्ये (Ñ1 °क्यं) त्रिशंकुवाक्यं; Ñ2 V1 B3.4 त्रिशंकुवाक्यं; V3 त्रिशंकुचरितं; D10 त्रिशंकुवाक्यं तृतीये हि वर्तमानकथा समाप्ता. —*Sarga no.* (figures words or both): Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.10.11 om., Ñ2 B2 8 60, V2 D9 61; Dt D4.6.8.12.14 S (except M4) 58, D1 43; D2 41; D7 44; M4 56. D13 इत्यार्षे—वणे—कांडे—वाक्यं नाम 59. —After colophon, T2 concludes with रामाय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M3 श्री.....नमः.

58

Ñ1 V1.3.4 B1.4 D1.5.10.11 continue the previous Sarga.

1 V3 om. 1-8 (cf. v.l. I. 57. 21). —[a]) T1 हि (for तु). D14 * * * र्क्ष तु; M4 तमुक्तवंतं (for उक्तवाक्यं तु). —G2 M1 transp. [b] and [d]. —[b]) Ś1 Ñ V1.2.4 B D1-3.5.7.9-13 M4 विश्वामित्रो महामुनिः (M4 °वरः). —[c]) Dt D6.8 चंडालतां गतं. Ś1 Ñ V1.2.4 B D1-3 5.7.9-13 त्रि-शंकोर् (B2 D2.3.7.9.13 °कुं) हर्षवर्धनं.

2 V3 om. 2 (cf. v.l. 1). —[a]) B2 (m. also) त्रिशंको; D1.3.7.9.13 ऐक्ष्वाको; T1 G1.3.4 Cg ऐक्ष्वाक. Ś1 D1-3.5.7.9.12 T2 G1-3 M1 तेस्तु; M4 तात (for वत्स). —[b]) Ñ2 स्वधार्मिकं; D14 सुधा * *. —[c]) D14 damaged for शरणं. V4 तेहं (hypermetric) (for ते). Dt D6.8 G1-3 M1 प्रदास्यामि. —[d]) Ś1 Ñ1 V1.2.4 B1.2.4 D2.3 5.7.10-13 वत्सेह; Ñ2 B3 (m. also वत्सेत) D13 वत्स्यसि; D1 वरोस्तु (for मा भैषीर्). Ś1 D5 नृपसत्तम; Ñ V1.2.4 B D10.11.13 त्वं ममाश्रमे (V2.4 °मे); D12 नृपनंदन; T2 मुनिपुंगव (for नृपपुंगव).

3 V3 om. 3 (cf. v.l. 1). —[a]) M4 यावद् (for अहम्). —[b]) Ś1 ऋषीन्परमधार्मिकान्; D1-3.5.7.9.12 ऋषीन्धर्म-परायणान् (D12 °यण); M4 ऋषींश्चै पुण्यकर्मिणः. —[c]) Ś1 D1-3.5.7.10 °साहाय्यकरणे. —[d]) D13 यक्ष्यामि; M4 यष्टासि (for यक्ष्यसि). D14 damaged for निर्वृतः. D1 ततो यज्ञसु-संभृतः. —For 3[cd], D9 subst.:

1115* सर्वविज्ञानसंपन्नान्यज्ञसाहाय्यकारिणः ।
इन्द्रादिदेवताः सर्वास्ततो यक्ष्यामि निर्वृतः ।

—For 3, Ñ V1.2.4 B D10.11.13 subst..

G. 1. 61. 4
B. 1. 59. 4
L. 1. 55. 4

गुरुशापकृतं रूपं यदिदं त्वयि वर्तते ।
अनेन सह रूपेण सशरीरो गमिष्यसि ॥ ४
हस्तप्राप्तमहं मन्ये स्वर्गं तव नरेश्वर ।
यस्त्वं कौशिकमागम्य शरण्यं शरणं गतः ॥ ५
एवमुक्त्वा महातेजाः पुत्रान्परमधार्मिकान् ।
व्यादिदेश महाप्राज्ञान्यज्ञसंभारकारणात् ॥ ६
सर्वाञ्शिष्यान्समाहूय वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ७
सर्वानृषिवरान्वत्सा आनयध्वं ममाज्ञया ।
सशिष्यान्सुहृदश्चैव सर्त्विजः सुबहुश्रुतान् ॥ ८
यदन्यो वचनं ब्रूयान्मद्वाक्यबलचोदितः ।
तत्सर्वमखिलेनोक्तं ममाराध्येयमनादृतम् ॥ ९

1116* सर्वानामन्त्रयित्वेऽहं त्वत्कृतेऽत्र तपोधनान् ।
काङ्क्षितस्यास्य ते राजन्सिद्धये यज्ञकर्मणि ।

[(l. 1) Ñ1 V1 D11 त्वत्कृतो तु; V2.4 B1 त्वत्कृतेन, B2 त्वत्कृते वै.—(l. 2) B1.2 D10 यज्ञकर्मणः.]

4 V3 om. 4 (cf. v.l. 1).—a) D14 . . (for गुरु-). V2.4 M4 गुरुशापहृतं (M4 °कृते). I3 शापं (sic) (for रूपं). D1–3.7.9 गुरुशापकृ(D9 °पात्कृ)तो दोषो —b) D1 यदेव; D2.3.7.9 य एष (for यदिदं). Ñ V1.2.4 B (B3 m. also) D10.13 य(V4 त)देतद्(Ñ2 B3 D10.13 °दिदं) धार्यते त्वया. —c) Ś1 D1 3.5.7.9.12 G2 M1 अनेनैव च (G2 M1 हि), D4 अनेन स्वस्व-; D11 त्वमनेनैव; G1.3 अनेन चेह (for अनेन सह). —For 4cd, Ñ V1.2.4 B D10.13 subst.

1117* संसिद्धस्त्वमनेनैव रूपेण स्वर्गमेष्यसि ।

[V2 सु- (for स-). Ñ1 V2 B2.4 स्वर्गमिष्यसि.]

5 V3 om. 5 (cf. v.l. 1).—ab) D1 (m. also) हस्तलभ्यम्; D3.14 T1 Cm °प्राप्यम्; D5.11.12 °मात्रम् (for हस्तप्राप्तम्) Ś1 स्वर्गे. D2.7 स्वर्गं तव मन्ये (by transp.). Ñ V1.2.4 B D10.11.13 ते नृपसत्तम. D1 D2.4.6.8.9.14 T G4 M3 तव नराधिप.—c) D1–3.7.9.12.13.14 T1 G4 यत्; Cg k t as in text (for यस्) Ś1 D1–3.5.7.9.12 कौशिकमाज्ञाय; Ñ V1.2.4 B D10.11 मामभ्युपा°; D13 मां समुपा°; D14 damaged (for कौशिकमागम्य).—d) D1 D8.14 T M3.4 शरणागतः. Ñ V1.2.4 B D10.11.13 त्रिदिवं गंतुमिच्छसि (Ñ2 V1.2.4 B3.4 D10 °महँसि)

6 V3 om. 6 (cf. v.l. 1) —b) D4 T3 -धार्मिकः. Ś1 D1–3.5.7.9.12 विश्वामित्रो महातपा (Ś1 °मुनिः; D5 °त्मनः [sic]; D12 °मनाः) —After 6ab, Ś1 (repeats 8cd in its proper place) D1–3.5.7.9.12 M4 read 8cd.—c) M3.4 महाप्राज्ञो. Ś1 D1–3.5.7.9.12 अनोद्(D1.9 अरोच; D2 स रोच) यन्महाप्राज्ञो(Ś1 °तेजाः; D12 °ज्ञः) —d) Ś1 -कारणं; D14 -का- .

7 V3 om. 7 (cf. v.l. 1) —a) D14 damaged for सर्वांश्च. M4 समानीय. Ś1 D1–3.5.7.9.12 शिष्यांश्च सर्वानाहूय (Ś1 °नाय).—b) G4 वेदम् (for एतद्). Ś1 D1–3.5.7.9.12 G2 M1.2.4 वाक्यज्ञो वाक्यमब्रवीत्.

8 V3 om. 8 (cf. v.l. 1). Ś1 reads 8; B2 8ab in marg.—a) D14 T1 G4 -गण.न् (for -वरान्). D4 T3 साधून् (for वत्सा). Ś1 Dt D6.8 सर्वानृषीम्स्त्वमासिद्धान्; G1–3 M1.2 वत्साः सर्वानृषिवरान् (by transp.).—b) I2 आनयंतु.—For 8ab, D1–3.5.7.9.12 subst., while Ś1 ins. after 8

1118* गत्वा मुनिवरान्सर्वान्समानयत सत्वरम् ।

[D3 om. (hapl. ?) सर्वान्. D6 तत्रत्य (for सत्वरम्).]

—Ś1 repeats here (cf. v.l. 6), D1–3.5.7.9.12 M4 read 8cd after 6ab.—c) Ś1 (first time) D1–3.5.7.9.12 M4 शिष्यांश्च. D14 T1 सशिष्यसुहृदश्चैव; G3 °न्सुहृदश्चैव; M3 शिष्यान्ससु°.—d) G1.3 शतशः (for सर्त्विजः). Ś1 (second time) D4.14 T G4 M2.3 स(I2 M3 तु)बहु-; Ct as in text (for सुबहु-). Ś1 (first time) D1–3.5.7.9.12 M4 ऋत्विजः सपुरोधसः(D9 °हितः; M4 °हितान्).—For 6–8, Ñ V1.2.4 B D10.11.13 subst.:

1119* एवमुक्त्वा महातेजाः पुत्रानाहूय सर्वशः ।
शिष्यांश्च सुहृदश्चान्यानुवाचेदं वचस्तदा ।
आनयध्वमिह क्षिप्रं यज्ञद्रव्याण्यशेषतः ।
मदीयेनैव यज्ञोऽयं द्रव्येणास्य भविष्यति ।—
शिष्यानुवाच चाहूय सर्वानेव तदा वचः । [5]
सर्वानृषीनानयध्वं समुपेत्याज्ञया मम ।

[(l. 1) D11 विश्वामित्रो महातमा (for the post. half).—(l. 2) B1 वचोऽब्रवीत्.—(l. 3) B4 [अ]नेकशः (for [अ]शेषतः).—(l. 5) V3 नाहूय (sic), B2 marg., B4 °हूय (for चाहूय) —(l. 6) Ñ1 B1 समुपेत्य (for °पेत्य).]

9 a) Ś1 Ñ V1–3 B D1–3.5.7.10–13 M4 यश्च यद् (D7 तद्) (for यदन्यो). V4 यश्च यत्त्वं वचो.—b) D12 -द्वाक्य-. Ś1 D1–3.7.12 -परिनोदितः; D5 -परितोषितः; M4 -प्रति°; Cm.g.k as in text (for -बलचोदितः). Ñ V B D10.11.13 मम (Ñ1 मद् [submetric]) वाक्यप्रचोदितः (V2 D11 °देशितः).—c) D1 °लोकं च; D2.3.7 °लेनेह (for अखिलेनोक्तं).—d) D7.12 समाराध्येयं (for ममाराध्येयम्). Ś1 विनादृतं; D1–3.5.7.12 विनानृतात् (D5.12 °तं); D9 (before corr.) T1 M4 अनादृतं; Cv.r.m.g.t as in text (for अनादृतम्).—For 9cd, Ñ V B D10 11.13 subst.:

1120* तन्मे भवद्भिरावेद्यं यथाप्रोक्तमशेषतः ।

[D10 आवेद्य (for आवेद्यं).]

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दिशो जग्मुस्तदाज्ञया ।
आजग्मुरथ देशेभ्यः सर्वेभ्यो ब्रह्मवादिनः ॥ १०

ते च शिष्याः समागम्य मुनिं ज्वलिततेजसम् ।
ऊचुश्च वचनं सर्वे सर्वेषां ब्रह्मवादिनाम् ॥ ११

श्रुत्वा ते वचनं सर्वे समायान्ति द्विजातयः ।
सर्वदेशेषु चागच्छन्वर्जयित्वा महोदयम् ॥ १२

वासिष्ठं तच्छतं सर्वं क्रोधपर्याकुलाक्षरम् ।
यदाह वचनं सर्वं शृणु त्वं मुनिपुंगव ॥ १३

क्षत्रियो याजको यस्य चण्डालस्य विशेषतः ।
कथं सदसि भोक्तारो हविस्तस्य सुरर्षयः ॥ १४

ब्राह्मणा वा महात्मानो भुक्त्वा चण्डालभोजनम् ।
कथं स्वर्गं गमिष्यन्ति विश्वामित्रेण पालिताः ॥ १५

एतद्वचननैष्ठुर्यमूचुः संरक्तलोचनाः ।
वासिष्ठा मुनिशार्दूल सर्वे ते समहोदयाः ॥ १६

G. 1. 61. 16
B. 1. 59. 16
L. 1. 55. 16

---

10 ^{a}) Ś1 D1–3.5.12 ततस् (for तस्य). D3 तद्वच*. Ñ V B D10.12 शिष्यास्ततोस्य ते जग्मुर्. —^{b}) Ñ V B D10.12 सर्वे (V2 D12 °र्वास्) (for जग्मुस्) Ś1 D1–3 5 7 11 12 पृथक्पृथक्; M4 अथाज्ञया. —^{d}) D7 om. (hapl.?) from ब्रह्म up to सर्वेषां in 11 ^{d}.

11 D7 om. 11 up to सर्वेषां (cf. v l. 10). —^{a}) Ś1 D3.12 G2 M1.2 तु; D3 स्व- (for च). —^{b}) Ś1 D1.2.5.12 ज्वलन- (for ज्वलित-). —^{c}) Ś1 D2.3.5.12 अब्रुवन्; D1 अब्रवीद् (sic) (for ऊचुश्च). G2 [आ]गमनं; M1 गमनं (for वचनं). Dt D6 T2 G2 M1 3 सर्वं; M4 सम्यक् (for सर्वे). —M3 wrongly reads 13^{b} for 11^{d} written in marg. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.12 यथोक्तं (D7 om.) ब्रह्मवादिभिः.

12 ^{ab}) T2 तु; T3 तद्; Ck as in text (for ते). M3 यदा श्रुत्वा तु वचनं (for ^{a}). D11 समाया*. M4 श्रुत्वा वचनमस्माकमाजग्मुर्वै तपस्विनः. —For 10^{c}–12^{b}, Ñ V B D10.11(for 10^{c}–11).12 subst. :

1121* आमन्त्र्य चाप्युपावृत्ता नचिरेण तपोधनान् ।
ऊचुः प्राञ्जलयोऽभ्येत्य विश्वामित्रमिदं वचः ।
तवोपामन्त्रिताः सर्वे मुनयोऽस्माभिराज्ञया ।
आज्ञा प्रतिगृहीता तैः सर्वैरेव तपोधनैः ।

[V1 om. l. 1.—(l. 1) B1.3 (m. also) [अ]भि- (for [अ]पि). D11 अचिरेण. D12 तपोधनाः. —(l. 2) V4 तेचुः (sic); D12 प्रोचुः (for ऊचुः). V2 [ऽ]भ्येत्य (for ऽभ्येत्य). —(l. 3) V1 * * * मंत्रिता; V2 तथैवा°, V4 अथोपामंत्र्य ते; B4 ततोप°, D11 ततोवापामं° (sic); D12 तव चा° (for तवोपामन्त्रिताः). V4 मुनयश्च तवाज्ञया; D11 मुनयोस्मा * * ज्ञया (for the post. half).—After l. 3, V4 erroneously repeats l. 1 and 3. —(l. 4) V4 प्रतिगृहीतैस्; D11 हीति गृहीता.]

—^{c}) G2 -देवेषु (sic) (for -देशेषु). Ś1 D1–3.5.7.11.12 भगवन्सर्वदेशे(D3.11 °वे [sic])भ्यो; Ñ V B D10.12 अस्माभिरकैरभ्येत्य (V4 °भ्यैअ); M4 ऋषयः सर्वदेशेभ्यो.

13 ^{a}) D3 वासिष्ठैस्. Ś1 D1–3.5.7.12 M4 च शतं; Dt D4.6 त(Dt च)च्छतं; D6.8 Ct यच्छतं (for तच्छतं). Ś1 D5.12 सर्वे (for सर्वं). M3 वासिष्ठानां शतं सर्वं. —Ś1 D5.12 om. (hapl?) 13^{bc}. —^{b}) M3 repeats ^{b} (cf. v.l. 11). D1–3 7 [ई]क्षणं (for [अ]क्षरम्). —For 13^{ab}, Ñ V B D10.11.12 subst.

1122* वसिष्ठस्य च पुत्राणां शतं क्रोधसमाकुलम् ।

[V3 वच° (hypermetric); D11 om. (submetric) (for च).]

—^{c}) Dt D6.8 यथा (for यद्). D1.3.7 अब्रवीद्वचः; D3 अब्रुवन्वचः; D9 आहुर्वचनं (for आह वचनं). M4 तत्सर्वं (for सर्वं). Ñ V B D10.11.12 यदुवाच वचो(D10 ततो) घोरं. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.7.10–12 M3 शृणु तन्; D5 शृणु तान्; T2 शृणुध्वं; M3.4 शृणुध्व. V4 मुनिसत्तम.

14 ^{ab}) D1 याज्ञिको; D12 याज- (for याजको). Ñ V B D3.7.10.11.12 यत्र; D1 यश्च; T3 चैव (for यस्य). V2.4 B3.4 D1.2.7.9–11 चांडालस्य(D1.7 °श्च); D3 चंडालश्च. Ñ V1.2.4 B1–3 D12 यियक्षतः; V2 B3 (m. also).4 D11 [अ]पि यक्षतः; D3.7 यियक्ष्यति; D10 [अ]पि यस्कृतः (for विशेषतः). Cm as in text (for ^{b}). D1 (marg. also) चांडालो यत्र वै यज्ञे अध्वर्युः क्षत्रियस्तथा. —^{c}) Ñ V B D10.11.12 भोक्ष्यंते (for भोक्तारो). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–12 तत्र; Cg as in text (for तस्य). Ñ V B D10.11.12 सुरोत्तमाः; D1–3.7 T3 M3.4 °भाः (for सुरर्षयः).

15 D11 om. (hapl.) 15. —^{a}) Ś1 D3.12 हि; B3 (m. also as in text) वे; D1 वो (for वा). D12 वाचमात्मानो (sic) (for वा महात्मानो). —^{b}) Ñ V B3.4 Dt D1–3.5.7–9 G1 चांडाल-. G2 -कोपनं (for -भोजनम्). —^{c}) D14 गमिष्यामि (sic) .—^{d}) Ś1 Ñ V2–4 B D3.10.12.13 पातिताः; V1 याजिताः; D2.3.7.9 पाविताः; Cm.g.k.t as in text (for पालिताः).

16 ^{a}) Ñ V B D10.11.12 निष्ठुरं (V1 B4 °र्) वचनं प्राहुर्. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.12 क्रुतं; Ñ1 V B1.3.4 D11 एतत्; Ñ2 B2 D10.12 एते (for ऊचुः). Ś1 D5.12 रक्तविलोचनैः; V4 संरक्तलोचनाः; D1–3.7 सं(D3 *)रक्तलोचनैः. —B2 reads 16^{c}–17 in marg. —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.12 वा(D3 व)सिष्ठैर्; V1.4 D11 वसिष्ठा. Ś1 Ñ2 D1–3.5.7.10.12.13 नरशार्दूल (Ś1 °ले:). —^{d}) V1 ते सुमहोदयाः; V4 ते महदोदयाः; Dt D4.6 T3 G2 M1.3.4 सहमहोदयाः; Cm.g.k.t as in text (for ते समहोदयाः). Ś1 D1–3.5.7.12 सर्वैः सह महो(D3 °मो)दयैः.

G. I. 61. 17
B. I. 59. 16
L. I. 55. 17

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सर्वेषां मुनिपुंगवः ।
क्रोधसंरक्तनयनः सरोषमिदमब्रवीत् ॥ १७
यद्दूषयन्त्यदुष्टं मां तप उग्रं समास्थितम् ।
भस्मीभूता दुरात्मानो भविष्यन्ति न संशयः ॥ १८
अद्य ते कालपाशेन नीता वैवस्वतक्षयम् ।
सप्तजातिशतान्येव मृतपाः सन्तु सर्वशः ॥ १९
श्वमांसनियताहारा मुष्टिका नाम निर्घृणाः ।
विकृताश्च विरूपाश्च लोकाननुचरन्त्विमान् ॥ २०
महोदयश्च दुर्बुद्धिर्मामदूष्यं ह्यदूषयत् ।
दूषितः सर्वलोकेषु निषादत्वं गमिष्यति ॥ २१
प्राणातिपातनिरतो निरनुक्रोशतां गतः ।
दीर्घकालं मम क्रोधाद्दुर्गतिं वर्तयिष्यति ॥ २२
एतावदुक्त्वा वचनं विश्वामित्रो महातपाः ।
विरराम महातेजा ऋषिमध्ये महामुनिः ॥ २३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ ५८ ॥

---

17 B₃ reads 17 in marg. (cf. v.l. 16). —[a]) D₆ एषां; D₃ येषां (sic) (for तेषां). M₄ तु (for तद्). Ñ V B D₁₀.₁₁.₁₃ इति तेषां वचः श्रुत्वा. —[b]) Ś₁ D₁–₃ ₅ ₇.₁₃ यथोक्तः; Ñ V B D₁₀.₁₁.₁₃ शिष्याणां (for सर्वेषां). —[c]) Ś₁ D₁.₃.₇ क्रोधात्सं°(D₃ °*); G₁–₃ M₁ कोपसं°. —D₃ om. 17[d]–18[c]. —[d]) Ñ V B D₃.₇.₁₀.₁₁.₁₃ G₁.₃ इदं वचनम् (for सरोषमिदम्).

18 D₃ om. 18[abc] (cf. v.l. 17). —[a]) Ś₁ V₁ D₁.₃.₅.₇.₉.₁₀ ₁₃ ₁₅ G₁ ₃ M₃.₄ Cg ये; Ct as in text (for यद्). Dt दू : यंति; D₁₀ दुष्टयंति. —[b]) Ś₁ D₃.₅.₇.₁₃ उपागतं; D₁ उपागमत् (for समास्थितम्). Ñ V B D₁₀ ₁₁.₁₃ वा(D₁₁ व)सिष्ठा (V₃ वसिष्ठो [sic]) मंदचेतसः (Ñ V₁ B₃ D₁₀ °व्रतेजसः; V₄ °त्रतेजसः). —[c]) Ś₁ V₃ ₃ B₁ D₅.₁₃ भस्म°; Ñ₃ B₃ (m. also as in text) D₁₃ °कृता (for भस्मीभूता). V₃ T M₄ महात्मानः; D₁₃ * * त्मानः. —[d]) Ś₁ Ñ V B D₁–₃ ₅ ₇ ₁₀–₁₃ कालस्य वशमागताः.

19 [a]) B₄ D₃ मे; G₁.₃ [ए]ते (for ते). —[b]) B₄ D₄ G₁ वैवस्वतं. B₄ स्वयं (for -क्षयम्). —[c]) V₃ शतं जाति-; V₃ शता यांतु; B₃ D₉ (B₃ m. also; D₉ m.) T₃ M₃ सप्तजन्म-; D₃ विप्रजाति-; Cm.g.k.t as in text (for सप्तजाति-). Ś₁ D₃.₁₃ -शताः संतु; B₁ -शताश्चैव; D₁₃ -शतान्येवं (for -शतान्येव). —[d]) Ñ₃ V₃ B₃–₄ D₁₀ ₁₃ (B₃ m. also, B₃ m. also as in text) मृता यास्यंति (for मृतपाः सन्तु). B₃ (m. also) दारुणाः; M₄ सर्वथा (for सर्वशः). Dt D₉.₃ संभवंतु ते (for सन्तु सर्वशः). D₉ (m. also) शववस्त्रादिहारिणः.

20 [a]) Ñ₁ V₃.₄ B (B₃ m. also) D₃.₅.₇ ₉.₁₁.₁₃ T₃.₃ G₃ स्वमांस-; V₃ सुमांस- (for श्वमांस-). Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₃ T₃ -निरता- (for -नियता-). V₁ स्वमांसाहारनिरता. —[b]) Cm.g.k.t मुष्टिका(as in text). Ś₁ D₃.₁₁.₁₃ पुक्कसा°; Ñ B₃ ₄ D₁₀ पुष्टिकामास्तु (Ñ₃ B₃ D₁₀ °नाम [as in text]; B₄ °माः सु-), V₃.₃ स्वस्तिका°; V₄ मास्तिकाश्चैव; D₃.₇ M₄ मौष्टिका°; D₆ (gloss) मृतकवस्त्रादिहारिणः मुष्टिका नाम तन्नामानः इदानीं डोंबा इति प्रसिद्धाः; G₁.₃ मृतपा° (for मुष्टिका नाम). —[d]) Ś₁ Ñ V B D₁.₃.₅.₇.₁₀–₁₃ T₁.₃ M₄ [इ]ति; D₃ मे (for [इ]मान्).

21 [a]) D₁₁ missing; D₁₄ T₁.₃ G₃.₄ M₁.₃ तु (for च). T₃ दुर्बुद्धेर्. —[b]) Ś₁ प्रदूषकृत्; D₁–₃ ₇.₉.₁₂.₁₄ T₁ प्र(D₉.₁₄ T₁ हि)दूषयन्; D₄ T₃ G₁–₃ M₁–₃ अदूषयत्; D₅ प्रदुष्यतिः Ck.t as in text (for ह्यदूषयत्). Ñ V B D₁₃ M₄ अदुष्टं (V₄ °हस्तं) मां (M₄ मामदुष्टं [by transp.]) प्र(B₁ च)दूषयन् (V₄ °यत्), D₁₀.₁₁ अदुष्टं मां प्रदूष(D₁₁ °ष्य)यन् (sic). —[c]) V₃ दोषतः; D₁₀ दूषितः (sic) (for दूषितः). M₄ -लोकेन (for -लोकेषु). —[d]) Ñ V B D₁₀.₁₁.₁₃ अवाप्स्यति (for गमिष्यति). Ś₁ D₁–₃ ₅.₇.₁₃ M₄ निषाद इति विश्रुतः.

22 [a]) Ś₁ D₁–₃.₇.₁₃ प्राणातिपाते. —[b]) D₃.₁₀ निर°. —[c]) V₃ मसं (corrupt), V₄ स मे (for मम) —[d]) Ñ V₃ B D₁₀ दुर्वृत्या; V₁.₃.₄ दुर्वृत्तो(V₁ °त्तेर्); G₃ अदुर्गं (for दुर्गतिं).

23 D₄ reads 23 in marg. —[b]) Ñ V B D₁₀.₁₁.₁₃ M₄ महामुनिः. —[c]) D₁.₃ व्याजहारः; D₃.₇ व्यापारयन् (for विरराम). —M₃ reads [d] *inf. lin. sec. m.* —[d]) M₃ महायशा°. Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₃ मुनिमध्ये महामतिः; Ñ V B D₁₀.₁₁.₁₃ M₄ तस्मिन्मुनि(V₃ [M₄ °र्ऋषि)समागमे(V₄ °वराश्रमे); M₃ (on the line erroneously) विश्वामित्रोऽभ्य भाषत(=I. 59. 1[d]).

Colophon. D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₃ om. (Sarga cont.) —*Kāṇḍa name*: Ś₁ V₁ om. Ñ₃ V₃–₄ B D₁₀ आदि°. —After Kāṇḍa name, B₄ ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ V₁ D₁₀ व(D₁₀ वा)सिष्ठशापः; V₃ B₃–₄ विश्वामित्रशापः; V₃.₄ शतानंदवाक्ये व(V₄ वा)सिष्ठशापः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ₁ V₄ B₁.₄ om. Ś₁ (m.) V₃ Dt D₄.₆.₈.₁₄ S (except M₄) 59; Ñ₃ V₁ B₃.₃ D₁₀ 61; V₃ D₉ 62; M₄ 57. —D₁₃ —कांडे—शापो—सर्गः 60. —After colophon, T₃ G₁.₃.₄ conclude with श्रीरामाय नमः; G₃ श्रीमते रामानुजाय नमः; M₃ श्री.....नमः.

तपोबलहतान्कृत्वा वासिष्ठान्समहोदयान् ।
ऋषिमध्ये महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १

अयमिक्ष्वाकुदायादस्त्रिशङ्कुरिति विश्रुतः ।
धर्मिष्ठश्च वदान्यश्च मां चैव शरणं गतः ।
स्वेनानेन शरीरेण देवलोकजिगीषया ॥ २

यथायं स्वशरीरेण देवलोकं गमिष्यति ।
तथा प्रवर्त्यतां यज्ञो भवद्भिश्च मया सह ॥ ३

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा सर्व एव महर्षयः ।
ऊचुः समेत्य सहिता धर्मज्ञा धर्मसंहितम् ॥ ४

अयं कुशिकदायादो मुनिः परमकोपनः ।
यदाह वचनं सम्यगेतत्कार्यं न संशयः ॥ ५

अग्निकल्पो हि भगवाञ्शापं दास्यति रोषितः ।
तस्मात्प्रवर्त्यतां यज्ञः सशरीरो यथा दिवम् ।
गच्छेदिक्ष्वाकुदायादो विश्वामित्रस्य तेजसा ॥ ६

G. I. 62. 8
B. I. 60. 7
L. I. 56. 7

59

D1–3 5.7.11 12 continue the previous Sarga.—Before I, B3 ins. :

1123* एतस्मिन्नेव काले तु मुनिर्दुश्चिमतां वरः ।

B3 cont , Ś1 B2.4 D1–3.5 7.11.12 ins. before 1 ·

1124* स क्रोधविषमुत्सृज्य गाधिजो रघुनन्दन ।

[Ś1 संकुद्धो विषम्; D3.7 स एवं क्रोधम्; D11 स रोष° (for स क्रोधविषम्). D1–3.7 गाधेयो. B3 D1.3 5.12 रघुनदन°.]

1 ^{a}) V3 B3 (*sup. lin.* also) ततो (for तपो-). Ś1 दृष्ट्वा; Dt D6.8 Ct ज्ञात्वा (for कृत्वा). V3 तपोबलेन हतान्मत्वा. —^{b}) V3 D11 वसिष्ठान्. —^{c}) Ñ V B D10.11.12 परं वाक्यं (for महातेजा).

2 D7 om. 2^{abcd}. —^{c}) Ś1 D1–3.5.12 धर्मज्ञश्च कृत (D1 °ति; D3 °*)ज्ञश्च; Ñ V B D10.11.12 धार्मिकः सत्यसंधश्च. —^{d}) D3 त्वां (for मां). Ñ1 V3.4 M4 शरणागतः(Ñ1 °तं). B3 (m. also) लोकानां हितकारकः. —After 2^{d}, B3 ins. :

1125* अस्य त्राणं करिष्यामि सर्वथा च न संशयः ।

—^{e}) V3 अनेनैव, D1–4.7.9 (after corr. as in text)तेना° (for स्वेनानेन). —^{f}) Ś1 D1–3.5.7.12 M4 स्वर्गं(M4 देव) लोकं जिगीष(D12 °ष्य)ति(D3 °र्षतः); Ñ V B D10.11.12 स्वर्गं गंतुमभीप्स(B4 °प्स्य)ति; Cg.k as in text. —After 2, Ñ V B D10.11.12 ins. :

1126* तदिदं मुनयः सर्वे समनुज्ञातुमर्हथ । —
[V3 D11 इमं (for इदं). V3 तदनुज्ञातुम्.]

3 Ñ V B D1–3.5.7.10–12 om. 3; M4 om. 3^{ab}. Ś1 reads 3 in marg. —^{a}) D3 G3 स- (for स्व-). —^{b}) D3 T3 G1–3 M1–3 स्वर्गं- (for देव-). —^{cd}) T2.3 G1–3 M2.3 प्रवर्तताम् Ct as in text. M4 प्रीत्यैनमूचुः सर्वे याजयध्वं मया सह. —After 3 (D1–3 etc. after 2 as they om. 3), Ś1 D1–3.5.7.12 ins. :

1127* अथैवं भाषिते वाक्ये महायज्ञफलैषिणा ।

[D3 [ए]न; D5.7 [इ]दं (for [ए]वं). D1.3.12 प्राप्य(D3 °पि)ते; D3.7 व्याहृते. D2.3 5.7 वाक्ये, D12 कामो (for वाक्यं). D1.3 -फलैषिण°; D7 -फलैषिण.]

D12 cont. ·

1128* त्रिशङ्कुना म(हा)भागास्तथैतत्कर्तुमर्हथ ।

4 ^{a}) B1 reads वचः in marg. —^{b}) Ñ V B D10.12 ततस् (D12 तत्र) ते मुनिसत्तमाः (B3 [m. also] 4 °पुंगवाः). —^{cd}) Ś1 D1–3.5.7.12 समेत्य वचनं; Dt D6.8 T3 समेताः (T3 °त्य) सहसा (for समेत्य सहिता). Ś1 D1–3 5.7.12 -यंत्रिताः; Ct as in text (for -संहितम्). G1 धर्मार्थसहितं वचः (for ^{d}). Ñ V B D10.11 12 मिथः संमंत्रयामासुर्विश्वामित्रभयार्दिताः.

5 ^{b}) M4 ऋषिः (for मुनिः). Ñ V B D10.11.12 तपस्वी क्रोधनो भृशं. —D3 om. from स्य up to न in ^{d}. —^{c}) G3 M1 क्रोधः; Cg as in text (for सम्यग्). —^{d}) D11 -कृच्च कार्यम्; T3 तत्कार्यं तु; G2 M1 कर्तव्यं च (for एतत्कार्यं). Ś1 D1.3.5.11 M4 असंशयं (for न संशयः). —For 5^{cd}, Ñ V B D10.11 (ins. after 5^{ab}).12 subst. :

1129* न विग्रहः सहानेन क्षमोऽस्माकं शरीरिणाम् ।

[V4 B1 स- (for न). V4 सदानेन. B2–4 (B2 m. also as above; B3 m. also) मनीषिणां (for शरीरिणाम्).]

6 ^{a}) Ñ V B D10.12 अग्निकोपो; D1–3.5.7.11.12 M4 अग्नि(D3 °स्ति)रूपो; Ct as in text. —^{b}) V1 D3.5.7 कोपितः; Dt D6.8.9 T1 G1 रोषतः; G4 दारुणः (for रोषितः). —After 6^{ab}, M4 ins. :

1130* कामक्रोधौ न जितवान्क्षमो नानेन विग्रहः ।

—^{c}) Ś1 Ñ1 V B2–4 D1–5(D4 before corr. as in text).7.9–12 T3 G1 M2–4 प्रवर्तताम्. D4 यज्ञं. —After 6^{c}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–12 ins. :

G. I. 62 8
B. I. 60 8
L. I 56. 8

ततः प्रवर्त्यतां यज्ञः सर्वे समधितिष्ठत ॥ ७

एवमुक्त्वा महर्षयः संजह्रुस्ताः क्रियास्तदा ।
याजकश्च महातेजा विश्वामित्रोऽभवत्क्रतौ ॥ ८

ऋत्विजश्चानुपूर्व्येण मन्त्रवन्मन्त्रकोविदाः ।
चक्रुः सर्वाणि कर्माणि यथाकल्पं यथाविधि ॥ ९

ततः कालेन महता विश्वामित्रो महातपाः ।
चकारावाहनं तत्र भागार्थं सर्वदेवताः ॥ १०

नाभ्यागमंस्तदाहूता भागार्थं सर्वदेवताः ॥ ११

ततः क्रोधसमाविष्टो विश्वामित्रो महामुनिः ।
स्रुवमुद्यम्य सक्रोधस्त्रिशङ्कुमिदमब्रवीत् ।
पश्य मे तपसो वीर्यं स्वार्जितस्य नरेश्वर ॥ १२

एष त्वां स्वशरीरेण नयामि स्वर्गमोजसा ।
दुष्प्रापं स्वशरीरेण दिवं गच्छ नराधिप ॥ १३

स्वार्जितं किंचिदप्यस्ति मया हि तपसः फलम् ।
राजंस्त्वं तेजसा तस्य सशरीरो दिवं व्रज ॥ १४

1131* यथैवोक्तं महर्षिणा ।
क्रियतां च तथा यज्ञः. —
[(l. 2) Vs 4 B1 Ds यज्ञः (for यज्ञ).]

—Ds om. (hapl.) 6^{d}–7^{a}. —^{d}) Vs B4 सशरीरं. B1 यदा (for यथा). Dt Ds 8 12 दिवि.

7 Ds om. 7^{a} (cf v l. 6). —^{a}) D14 T1 G1.3.4 तथा (for ततः). Ś1 Ñ V1-3 B D1.3 5.7 10-13 M4 प्रव(Vs D11 °र्त)वृते; V4 प्रवर्तते; Ts G1 3 Ms 3 प्रवर्ततां. Ck.t as in text (for ^{a}). —^{b}) Ds सममिधिष्ठित; Cm.g k as in text. Ś1 Ds 12 सर्वांग:(D12 °ग) सर्वधिष्ठित:; Ñ V B D10 11 12 M4 सर्वसंभारसंभृ(V1.4 B3 °भृ)त:; D1–3.7 सर्वांग:(D1 3 °ग) समधिष्ठि(Ds °ध्रि)त:.

8 Ñ V B D1–3 5.7.10–13 M4 om.; Ś1 reads in marg. 8^{ab}. —^{a}) Ts Ms तमे(Ms त ए)वमुक्त्वा ऋषयस्. —^{b}) D4 Ts संचकुस्ता:; Ds सुहृदस्तत्; D14 T1 G4 Cg चक्रुस्तास्ता:; Ms संजग्मुस्ता:. —^{c}) Ś1 D1–3 5 7 12 महायज्ञे. Ñ V B D10 12 अध्वर्युरभवत्तत्र; D11 M4 अध्वर्युश्चाभवत्तस्य (M4 °श्च). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 महातपा: (B2 4 °यशा:; D12 °मुनि:); M4 स्वयं मुनि: (for ऽभवत्क्रतौ).

9 ^{a}) D1.2 4 6 7 9.12 G2 Ms [आ]नुपूर्वेण. —^{b}) Ds–4.7 Ms.3 मंत्रविन्. —Ś1 D1–3.5.7 12 om. (hapl.?) 9^{a}–10^{b}. —^{c}) D4 marg; D6 om. (hapl.), D9 कार्याणि (for कर्माणि).

10 Ś1 D1–3.5.7.12 om. 10^{ab} (cf. v l. 9). —^{b}) Ts महामुनि: (for °तपा:). —For 9–10^{b}, Ñ V B D10.11.12 M4 subst. :

1132* ऋत्विजश्चाभवंस्तत्र मुनय: संशितव्रता: ।
तस्य यज्ञे तदा तस्मिन्त्रिशङ्कोर्भूरितेजस: ।
विश्वामित्रोऽथ भगवान्मन्त्रविन्मन्त्रपारग: ।

[(l. 1) M4 अन्ये (for तत्र). —(l. 2) B1 यस्य (for तस्य). D10 सदा तस्मिन्; D11 महाबाहोस् (for तदा तस्मिन्). V4 हरि- (for भूरि-). —(l. 3) Vs B2 [s]पि (for ऽथ). D12 M4 मंत्रवन्. D12 -कोविद: (for -पारग:).]

—^{c}) Ś1 D1–3.5.7.12 चक्रुराबाह(Ds हुवा [metathesis])नं. Ñ V B D10.11.12 M4 यज्ञे (for तत्र). —^{d}) Ñ V B D10.11.12 M4 त्रि(M4 * [submetric])दिवौकसां; Cv r m. g.t as in text (for सर्वदेवता:). Ś1 D1–3.5.7 12 देवानां देवसंमिता:.

11 ^{a}) Dt D6.8 G2 M1 तदा तत्र; D4 T3 M3 ततस्तत्र; D9 G1.3 तत्र तत्र (for तदाहूता). Ś1 D5 12 न चा(D11 चान्य [sic])जग्मुस्तु तास्तत्र; Ñ V B D10 12 नाभ्यगच्छन्य (V4 °च्च)दाहूता (V4 °तो); D1–3 7 न चाजग्मुस्तत्र(D1 °तस्) तत्र; D11 M4 नाभ्यागच्छन्यथा(D11 °दा)हूता; T2 नाभ्या गच्छं°; M3 नाभ्यगच्छंस्तदा भीता. —^{b}) = 10^{d}. V2 भागार्हास्. Ñ (Ñ2 m.) V B D10.11.12 तत्र दे°; M4 त्रिदिवौकस: (for सर्वदेवता:).

12 ^{a}) D12 तत्र (for तत:). Dt D6.8 कोप- (for क्रोध-). —^{b}) T2 महातपा:. —^{c}) Ś1 D1–3.9.12 स्रुचम्. Ñ V B D9–11 M4 भगवांस् (B4 repeats from वांस् up to मिद् in ^{d}; M4 °वान्), D1.2 सक्रोधं; D3 illeg., D12 संक्रुद्धस् (for सक्रोधस्). —^{d}) G1 damaged for मन्त्र. Ś1 D5 12 त्रिशंकुं तं वचोब्रवीत्; D1–3.7 M4 इदं वचनमब्रवीत्. —After 12^{cd}, T2 M3 ins , while M4 subst. for 12 $^{e/}$:

1133* पश्यन्तु तपसो (M4 मे तपो) वीर्यमद्य देवा: सवासवा: ।
—^{e}) D3 illeg. up to second प. D11 यस्य (for पश्य). —^{f}) Ś1 D5.12 पूजितस्य; Ñ2 V3 B3 (*sup. lin.* also as in text) D9.10.12 ऊर्जितस्य; D1–3.7 अर्जितस्य; D4.11 स्वर्जितस्य. V4 तपोधन (for नरेश्वर).

13 M4 transp. 13 and 14. —^{a}) D3 वै (for त्वां). Ñ2 V2 4 D1–3.7.10–12 G2 M3 स(V4 सु; D3 त्वां)श(D10 *)रीरेण. —Ñ2 om. (hapl.) 13^{bc}. —Ś1 D5.12.13 om. 13^{cd}. —^{c}) Ñ1 D4 दु:प्रापां; V1.4 दु:(V4 दुच्)पापं; V2.3 D2.7.9.11 दु:प्राप(V3 °प्तं); B1 D3 दुष्प्राप्यं; B2 (m. also).4 त्रिशंको (for दुष्प्रापं). V4 सुशरीरेण; D10.11 T2 सशरीरेण (D11 °श). —^{d}) V3 Dt D6.8 G1 3 स्वर्गं (for दिवं). V3 महीपते; Dt D6.8 M3 नरेश्वर (for नराधिप).

14 M4 transp. 13 and 14. —^{a}) Ck.t स्वार्जितं किंचिद् (as in text). D4 अद्य; D9 यदि (for अपि). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–12 M4 बाल्यात्(M4 जन्म)प्रभृति यत्किंचिद्

उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्सशरीरो नरेश्वरः ।
दिवं जगाम काकुत्स्थ मुनीनां पश्यतां तदा ॥ १५

देवलोकगतं दृष्ट्वा त्रिशङ्कुं पाकशासनः ।
सह सर्वैः सुरगणैरिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६

त्रिशङ्को गच्छ भूयस्त्वं नासि स्वर्गकृतालयः ।
गुरुशापहतो मूढ पत भूमिमवाक्शिराः ॥ १७

एवमुक्तो महेन्द्रेण त्रिशङ्कुरपतत्पुनः ।
विक्रोशमानस्त्राहीति विश्वामित्रं तपोधनम् ॥ १८

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य क्रोशमानस्य कौशिकः ।
रोषमाहारयत्तीव्रं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १९

ऋषिमध्ये स तेजस्वी प्रजापतिरिवापरः ।
सृजन्दक्षिणमार्गस्थान्सप्तर्षीनपरान्पुनः ॥ २०

नक्षत्रमालामपरामसृजत्क्रोधमूर्छितः ।
दक्षिणां दिशमास्थाय मुनिमध्ये महायशाः ॥ २१

सृष्ट्वा नक्षत्रवंशं च क्रोधेन कलुषीकृतः ।
अन्यमिन्द्रं करिष्यामि लोको वा स्यादनिन्द्रकः ।
दैवतान्यपि स क्रोधात्स्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ २२

G. 1. 62. 23
B. 1. 60. 23
L. 1. 56. 21

(Ś1 D1–3 5.7 12 यद्यस्ति). —[b]) Ś1 D1–3 5 7.12 किंचिन्मे (for मया हि). Ñ V2.3 B D10.11 13 M4 मया (B1 मया मया [ditto.]) सम्यक्तपश्चितः; V1 तन्मया सम्यगुपश्चितं (hypermetric); V4 मया सम्यगुपार्जितं. —[c]) Ś1 D1–3. 5 12 तेजसस्तस्य महतः; Ñ V B D10.11.13 तेजसा तस्य तपसः; M4 याव*न्येति तस्य त्वं. —[d]) V3 सशरीरं; B1 सु°; B3.4 स्व°; M4 फलेन त्रि- (for सशरीरो).

15 [a]) T3 उक्ते त्वेवं (for उक्तवाक्ये). Ś1 V B1.2.4 D3.11.12 एवं; Ñ B3 D1 10.12 चैवं; D2.3.7 तत्र (for तस्मिन्). —[b]) Ñ1 B4 स्वशरीरो. Ś1 Ñ V B D1–3 5.7,10–12 नृपस्तदा (Ś1 D1–3 5.7.12 °तः); G1–3 M1 नराधिपः; M4 नृपात्मजः. —[c]) Ś1 D1–3 5.7.12 स्वर्गं; D3 दिव्यं (sic) (for दिवं). Ñ V B D10.11.13 M4 ययौ स्वर्गं खमाविश्य. —[d]) Ś1 D1–3.5.7.12 विप्राणां तत्र पश्यतां.

16 T1 damaged up to त्रिशङ्कुं.—[a]) Ñ2 V3.4 B D10.11.13 त्रिदिवं तं (V3 तु; V4 त्वां; B1.4 D10 om. तं [submetric]); Dt D8.9 स्वर्गलोकं; D7.9 M3 °लोकं (for देवलोक-). Ñ1 V1 त्रिदिवं गतमावेक्ष्य; V2 गच्छंतं त्रिदिवं पश्यन्. —[c]) D12 सर्वैः सह (by transp.) देवगणैः.

17 [a]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 पत भूमौ (for गच्छ भूयस्). —[b]) Ś1 D1–3.5.12 न त्वं स्वर्गे; Ñ2 V4 B2.3 D10.12 M4 नासि स्वर्गे; B4 D11 नास्ति स्वर्गे; D7 स्वर्गे तस्त्वं (for नासि स्वर्ग-). G1 स्वर्गगतालयः; Cg.k.t स्वर्गकृतालयः (as in text). Cm as in text (for [b]). —[c]) Ś1 V1 D5.11.12 गुरुशापाद्भि (D5 °ति)हतो; Ñ V2–4 B D1–3 7.10.12 गुरुशापाद्गु(V4 °द्)पहतो. —[d]) Ś1 Ñ V1.2 B2–4 D1–3.5.7.10–13 मूढ (Ñ2 V2 B2.4 D5.12 °ढः) शीघ्रम्; V3 °शीघ्रम्; V4 मृत्यु दीर्घम् (sic); B1 मूचमीम् (corrupt) (for पत भूमिम्).

18 V3 reads 18 in marg. —[b]) V1 D11 प्रापतत्. Ś1 B3 D5.12 G1.3 मुनिं; Ñ V B1.3.4 D10.11.13 M4 दिवः (for पुनः). —B1 om. 18[c]–20[b]. —[c]) D3 निष्क्रोशमानस्. Ś1 D3.5.7.12 त्रायस्वेति च विक्रोशन्; Ñ1 V3.4 B3–4 D11 उपाक्रोशत्स(V4 °से) पाहीति; Ñ2 V1.2 D10.12 उपक्रोशत्स (V2 °शंत्र) पाहीति; D1.3 त्रायस्वेति च (D3 * [submetric]) चुक्रोश. —[d]) Ñ V B3–4 D10.11.13 अवाक्शिराः (for तपोधनम्).

19 B1 om. 19 (cf. v.l. 18). —[a]) T3 श्रुत्वा तद् (by transp.). Ś1 D1–3 5.7.12 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा (by transp.) —[b]) M3 क्रोध°; M4 पाल्यमानस्य. Ś1 D1.2 5.12 पत(D2 पात्य)मान (D12 °*)स्य सन्निधः; Ñ V B3–4 D10.12 पाहीति(V4 °तितः) पततो दिवः(D12 मुनिः); D3.7 विश्वामित्रो महामुनिः; D11 पाहीति यजतस्तदा. —[c]) D4 T3 क्रोधम् (for रोषम्). Ś1 D3 M3 आहरयत्; Cg k.t आहा° (as in text). D1 (gloss) कुर्वन्. Ñ V B2–4 D10.11.13 विश्वामित्रो भृशं क्रुद्धस्. —[d]) Ñ V1–3 B3–4 D10 12 [उ]वाच तं; V4 [अ]ब्रवीत् (submetric) (for चाब्रवीत्).

20 B1 om. 20[ab] (cf. v.l. 18). —[a]) Ś1 D1–3 5.7 (m.).12 च (D3 7 स [as in text]) काकुत्स्थ; M4 च तेजस्वी. Ñ V B2–4 D10,11,13 ततो ब्रह्मतपोयोगात्. —Ñ2 B3 D10 read [cd] twice. —[c]) Ś1 D1–3 5.7 12 ततो; Ñ1 V B (B3 second time) D11 सृष्ट्वा; Ñ2 D10 (both second time) दृष्ट्वा; Cm.g.k.t as in text (for सृजन्). Ñ2 B3 D10(all first time).12 अमृजद्दक्षिणे मार्गे(D10 भागे). —D2 om. 20[d]–21[c]. —[d]) Ñ2 (second time) सप्त ऋषीन् (hypermetric). Ś1 D1 3.5.7,10(first time).12 अपराजितः; Ñ V1.2.4 B D10 11 (Ñ2 B3 D10 second time) अपरान्प्रभुः; Ñ2 B3 (both first time) D12 अपरांस्ततः.

21 D2 om. 21[abc] (cf. v.l. 20). —[a]) Cg t नक्षत्र-मालाम्(as in text). Ñ1 V B1.2.4 Dt D6.8 -वंशमपरं; Ñ2 B3 D10 12 -चक्रमपरं; D11 -वर्गमपरम् (for -मालामपराम्). —[b]) Ś1 D3.5.7.12 चासृजत्; D1 योसृजत्. Ñ V B D10.12 ब्रह्मं समुपचक्रमे. —[d]) Dt D6 8.9.14 T G4 M3.4 ऋषि-; Cg as in text (for मुनि-). Ś1 D1–3.5.7 12 14 T1.2 G M महातपाः.

22 [a]) G1.3 कृ(G1 damaged)त्वा; G2 दृष्ट्वा. Ś1 D1–3.7.12 -मालां स(Ś1 D12 च); D6 -मालायां (for -वंशं च). —D1–3.5.7.12 om.; Ś1 reads in marg. 22[cd]. —[ef]) D4 T3 सक्रोधः; D3 संक्रोधात्. Ś1 D1–3.5.7.12 देवानपि च संक्रुद्धः ब्रह्मणेवा(D3 शक्रं चाप्य)करोन्मतिं. —For 21[c]–22,

G. I. 62. 24
B. I. 60. 24
L. I. 56. 21

ततः परमसंभ्रान्ताः सर्षिसंघाः सुरर्षभाः ।
विश्वामित्रं महात्मानमूचुः सानुनयं वचः ॥ २३

अयं राजा महाभाग गुरुशापपरिक्षतः ।
सशरीरो दिवं यातुं नार्हत्येव तपोधन ॥ २४

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा देवानां मुनिपुंगवः ।
अब्रवीत्सुमहद्वाक्यं कौशिकः सर्वदेवताः ॥ २५

सशरीरस्य भद्रं वस्त्रिशङ्कोरस्य भूपतेः ।
आरोहणं प्रतिज्ञाय नानृतं कर्तुमुत्सहे ॥ २६

स्वर्गोऽस्तु सशरीरस्य त्रिशङ्कोरस्य शाश्वतः ।
नक्षत्राणि च सर्वाणि मामकानि ध्रुवाण्यथ ॥ २७

यावल्लोका धरिष्यन्ति तिष्ठन्त्वेतानि सर्वशः ।
मत्कृतानि सुराः सर्वे तदनुज्ञातुमर्हथ ॥ २८

Ñ V B (V2 B1 om. hapl) D10 11 13 subst , while M4 subst. l. 3 only for 22^{cdef}:

1134* स्वर्गस्य दक्षिणे मार्गे तपोब्रह्मबलाश्रयात् ।
सृष्ट्वा च नक्षत्रगणं क्रोधसंरक्तलोचनः ।
इन्द्रादीनपरान्देवान्स्रष्टुं समुपचक्रमे ।

[D13 om. l. 1 and 2. —(l. 1) D11 तनो (for तपो-). Ñ2 D10 -वराश्रयात्. B2 तपोबलसमाश्रयात् (for the post. half). —(l. 2) B4 दृष्ट्वा; D11 illeg. (for सृष्ट्वा). V2 om. च (submetric). D11 नक्षत्रगणान्. —(l. 3) V4 इन्द्रादीन्परान् (submetric).]

23 ^{a}) V2 परमसंत्रस्तान्. —D3 om. 23 ^{b}. —^{b}) Ś1 Dt D1 2 4–9.12 T3 M2–4 Ct सुरा (D7 तदा)सुराः; D14 T1 G4 सचारणाः (for सुरर्षभाः). Ñ V B सदेवर्षिगणाः सुराः (V2 °णान्सुरान्; V4 °णास्तथा), D10 11.13 सर्षिदेव(D11 सर्वे सर्षि)गणाः सुराः. —After 23^{ab}, D14 T1 2 G4 M3 ins. .

1135* सकिंनरमहायक्षाः सहसिद्धाः सुरासुराः ।

[T2 M3 सदेवा'(M3 °सिद्धा') समहोरगा', G4 ससिद्धा' सयुराधुरा' (for the post. half).]

—^{c}) D11 विश्वामित्र-. —^{d}) D7 सानुशयं.

24 ^{a}) Ś1 D5 13 सुचिः सौम्यः B1 द्विजश्रेष्ठ (for महाभाग). Ñ V B2–4 D1–3.7.10 11 13 M4 अयं राजात्मजः सौम्य (V4 सोसौ; B4 सम्यक). —^{b}) Ñ2 -तिरस्कृतः; V1 D1 (gloss ढपहत).5.7.9 T3 G1 -परीक्षितः. —^{c}) B4 स्वशरीरो. Ñ V B D10.11.13 गंतुं (for यातुं). —^{d}) G1 damaged for ना. Ś1 D1–3 5.7.11 13 [ए]व(D1 3 13 °व) महायशाः; Ñ V B D10 13 [अ]कृतपावनः; D4 T3 [इ]ति तः; D9.14 T1.2 G4 [ए]व तः; M4 [अ]तित° (for [ए]व तपोधन). —After 24, Ñ V B D1.9–11.13 ins. :

1136* प्रमाणानि प्रमाणस्थैः परिपाल्यानि यत्नतः । —
पुराणैः स्थापितां संस्थां नातिक्रमितुमर्हसि । —

[(l. 1) Ñ1 °स्थ'; V1.2 B1 प्रमाणैस्तै'; B4 °स्त्रै'; D1 प्रमाणं ते; D13 च पाल्यानि (for प्रमाणस्थैः). D13 यस्तो हि भवाइशैः (for the post. half). D1 (gloss) यदि ते तव प्रमाणानि प्रत्यक्षादीनि प्रमाणानि परिपाल्यानि. —(l. 2) Ñ2 B3.4 D10.13 प्रमाणैः; D1.9 पौराणीं (for पुराणैः). Ñ1 V4 B1 D9.10 नातिक्रामितुम्, D1 न व्यतिक्रांतुम्.]

25 ^{a}) D3.4.7.9 T3 G3 M1 3.4 तु (for तद्). Ś1 D1.2.5.13 तासां तु(D5 च) वचनं; Ñ V B D10 11 13 इति तेषां वचः. —^{b}) Ś1 D1–3 5.7.13 देवतानां(D3.7 °वानां तु) महाद्युतिः; M4 दैवतानां महामुनिः. —^{c}) Ś1 D5.11 13 मधुरं; Ñ2 B3 D10.13 स्नेहवद्; B1.2 D1 9 सुमहा- (for सुमहद्). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.11 13 M4 वाक्यज्ञः (for कौशिकः). Ñ V B D10.13 इदमाभाष्य देवताः.

26 ^{a}) Ñ V B D10.11 13 M4 विबुधास्; D3.13 भद्रं च; D9 भद्रं ते; Cg t as in text (for भद्रं वस्). —^{b}) V2 तस्य (for अस्य). Ñ V B D10.11.13 M4 भीमतः. Ś1 D1–3.5.7.13 (D2 13 with hiatus) इ(D1–3.7 ऐ)क्ष्वाकोरमितप्रभाः(D7 °भोः). —^{cd}) D9 (after corr. as in text) आरोपणं. Dt D6.8.9 (before corr. as in text) T1 प्रतिज्ञातं. M4 वक्तुम् (for कर्तुम्). Ś1 D1–3.5.7 11.13 आरोह(D1–3.7 °प)णे प्रतिज्ञां मे नानृतां(D1 °न्यथा) कर्तुमर्हथ.

27 D1 om. (hapl.) 27–28. —^{a}) Ñ V B D10.13 गमनं; D2 स्वर्गे तु (for स्वर्गोऽस्तु). D14 स्वशरीरस्य. M4 सशरीरस्य च स्वर्गः. —^{b}) Ś1 D5 11.13 मदनुग्रहात्; Ñ V B1–3 D7 10.13 मत्परिग्रहात्; B4 °भीमतः; D2 मित्रविग्रहात्; D3 मर्त्यविग्रहात्; D4 एव शा°; D9 (after corr. as in text) °पतः; T3 इव शा°; G1–3 M1 एव शा°; M4 अस्तु शा° (for अस्य शाश्वतः). —After 27^{ab}, B1 (*sec. m.*) ins. :

1137* नक्षत्राण्यपि चैतानि मया सृष्टान्यशेषतः ।

—^{c}) D3 नक्षत्राणीति. —^{d}) G1.3 ध्रुवाण्यपि; M1 [अ] ध्रुवाण्यथ; M2 ध्रुवाणि च. Ś1 Ñ V B D2.3.5.7.10–13 ध्रुवाणीमानि संतु नः (Ś1 B4 D13 °तु च; Ñ2 °त्वधः; V1 °तु वा; V3.4 B3 D5 10.13 °तु वः; D2 °तु मे).

28 D1 om. 28 (cf. v.l. 27). —^{a}) V2 D2.3.7.11 M3 चरिष्यंति. —^{b}) T3 तिष्ठंति; M4 ध्रुवाणि (for तिष्ठन्तु). Ś1 D5.13 स्थितान्येतानि वै यं(D13 त)था; Ñ V B D10.13 तावत्स्थास्यंत्यमूनि तु (Ñ2 B3.4 D10 °नि च; V1 °वै त्त [sic]; D13 °न्यपि), D2 स्थितानि तानि संतु मे; D3.7 स्थितान्येतानि संतु वै. —^{c}) G4 कृताः (for सुराः). Ś1 सर्वं. Ñ V2–4 B1.2.4 एतां(V4 °वां [sic]) प्रतिज्ञां सर्वे मे; V1 एताः प्रतिज्ञाः सर्वा मे; B3 एते प्रतिज्ञाः (m. also as in Ñ) सर्वे मे; D11.13 एवं प्रतिज्ञां सर्वे मे (D13 विहितां). —D7.13 om. (hapl.); M3 reads *inf. lin. sec. m.* 28^{d}—29^{a}. —^{d}) Ñ V1.3.4 B D10.13 सम°; V3 मत्वा त्व° (sic); D11 समर्थयितुम्; G3 तथा° (for तदनुज्ञातुम्).

एवमुक्ताः सुराः सर्वे प्रत्यूचुर्मुनिपुंगवम् ॥ २९
एवं भवतु भद्रं ते तिष्ठन्त्वेतानि सर्वशः ।
गगने तान्यनेकानि वैश्वानरपथाद्बहिः ॥ ३०
नक्षत्राणि मुनिश्रेष्ठ तेषु ज्योतिःषु जाज्वलन् ।
अवाक्शिरास्त्रिशङ्कुश्च तिष्ठत्वमरसंनिभः ॥ ३१

विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा सर्वदेवैरभिष्टुतः ।
ऋषिभिश्च महातेजा बाढमित्याह देवताः ॥ ३२

ततो देवा महात्मानो मुनयश्च तपोधनाः ।
जग्मुर्यथागतं सर्वे यज्ञस्यान्ते नरोत्तम ॥ ३३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनषष्टितमः सर्गः ॥ ५९ ॥

G. 1. 62. 34
B. 1. 60. 34
L. 1. 56. 31

29 D7.12 om.; M8 reads *inf. lin. sec. m.* 29[a] (cf. v.l. 28). For 29–33, Ñ V B D10.13 subst. 1140* given at the end of 33.—[a]) D2 6.8 (after corr. *pr. m.* as in text) उक्त्वा (for उक्ताः).

30 Cf. v.l. 29 and 33.—[b]) Ś1 D1.5.12 सर्वतः.—[c]) Ck अनेकानि (as in text). Ś1 D3.11.12 नक्षत्राणि च सर्वाणि; D1 अयोगीन्यप्रणम्यानि (gloss अयोगीनि चंद्रमसो योगहीनानि सर्वैर्ग्रहैरपि च सह। अप्रमाणानि कालसंज्ञायां); D2 अयोगीन्यप्रमत्तानि; D8 7.9 अयोगी(D9 °गा)न्यप्रमाणानि; D14 T1.8 G1.3.4 M8 गगने तानि सर्वाणि; M4 गगनेचनयोगीनि.

31 Cf. v.l. 29 and 33. D1–2 5.7.12 M4 om. (D5.12 hapl.) 31[ab]. Ś1 reads 31 (including 1138*) in marg.—[b]) T2 M8 ज्योतींषि; Cm.k.t as in text. D14 T G1 4 M8 जज्वलुः; Cg.k.t as in text.—D3.11 subst. l. 4 of 1140* for 31[ab] reading it after 31[cd].—[c]) D7.9 अर्वाक्-. D2 G1.3 तु (for च).—[d]) D11 तिष्ठति. G1 damaged for सं. —After 31, Ś1 (marg.) Dt D4.6.8.9 (after l. 4 of 1140*).14 S (except M4) Cm.g.k.t ins.:

1138* अनुयास्यन्ति चैतानि ज्योतींषि नृपसत्तमम् ।
कृतार्थं कीर्तिमन्तं च स्वर्गलोकगतं यथा ।

[(l. 1) T2 धर्माणि (for चैतानि).—(l. 2) G2 om. च (submetric). D9 कृतार्थाः कीर्तिमंतश्च (for the prior half). D14 -र्गतिं. G1 स्वर्गलोक यथागतं (for the post. half).]

32 Cf. v.l. 29 and 33. D7 om. (hapl.) 32–33[b].—[a]) Ś1 D8 च; D2 सु-; M8 [अ]पि (for तु).—[b]) D12 **देवैर्; M4 सर्वैर्देवैर्.—[c]) Dt D6.8 ऋषिमध्ये; T1 ऋषिभिस्तु.—[d]) Ck.t बाढमित्याह (as in text). Ś1 D1–3.5.12 [अ]ब्रवीद्वचः; Dt D4.6.8 T2 M8 [प्र]ह्व° (for [आ]ह देवताः).

33 D7 om. 33[ab] (cf. v.l. 32).—[b]) Ś1 Dt D1–3.5. 6.8.12 ऋषय(D8 °*)श्च (for मुनयश्च).—After 33[ab], Ś1 D1–3.5.7 (before 33[cd]).12 ins.:

1139* विश्वामित्रमवोचंस्ते साधयिष्यामहे ततः ।

[D1–3.7 वै (for ते). D2.3.7 तपः (for ततः). D1 साधयस्व महत्तपः (for the post. half).]

—Ś1 reads 33[cd] twice (second time marg.).—[cd]) D1–3.7 यथागतं तथा जग्मुः (for °). D1.7 नरोत्तमः; M8 रघूत्तम. Ś1 (first time) D5.12 यथागतास्तथा जग्मुर्यज्ञास्यान्ते तपोधनाः.—For 29–33, Ñ V B D10.13 subst., while D3.11 subst. l. 4 for 31[ab] (reading it after 31[cd]) and then D11 alone subst. l. 5–8 for 32–33; whereas M4 subst. l. 6–8 for 32°–33·

1140* तमूचुर्विबुधा भीता एवमस्विति राघव ।
तिष्ठन्त्वेतान्ययोगीनि वैश्वानरपथाद्बहिः ।
अवाक्शिरा एव चार्यं त्रिशङ्कुरिह तिष्ठतु ।
दक्षिणस्यामभिरतो दिशि स्वप्रभया ज्वलन् ।
विश्वामित्रस्तु तच्छ्रुत्वा देवानां वचनं तदा । [5]
बाढमित्यब्रवीत्तत्र सर्वदेवैरभिष्टुतः ।
ततो देवा ययुः सर्वे यथागतमरिंदम ।
ऋषयश्च महात्मानो यज्ञस्यान्ते तपोधनाः ।

[(l. 1) D12 बभूवुर् (for तमूचुर्). V1 damaged for विबुधा. V4 भूय (for भीता).—(l. 2) V3 B2 तिष्ठंति. V4 damaged ता in [प्र]तानि. Ñ2 V2 B1.2 [अ]योगानि; B3 (marg. also as in Ñ2).4 D10 ज्योतींषि (for [अ]योगीनि). V1 damaged; D12 ज्योतींष्येतानि तिष्ठंतु (before corr. °नि) (for the prior half).—(l. 3) V3 [अ]सौ (for [अ]यं).—(l. 4) B2 अभिमतो. V4 दक्षिणस्थानमभिरतो (hypermetric) (for the prior half). V4 दिशः; D10 दिवि (for दिशि). D11 सुप्रभया. —(l. 5) D11 विश्वामित्रस्य (sic).—(l. 6) M4 देवान् (for तत्र) Ñ2 अभिप्लुत°; V1 अभिस्तुत°; B4 अभिभूतः. M4 ऋषिमध्ये महायशाः (for the post. half).—After l. 6, D11 ins. the line of 32[cd] as in Ś1.—(l. 7) M4 यथागममरिंदमाः (for the post. half).—(l. 8) B2 (marg. also as above).4 मुनयश् (for ऋषयश्). D11 यज्ञात्तस्मात् (for यज्ञस्यान्ते). M4 नरेश्वर (for तपोधनाः).]

Colophon. D1.2.5.12 om. (continue the Sarga) —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 V1 D4.11 om. V2–4 B D10 आदि°; D2 अयोध्या°.—After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते.—*Sarga name*: Ñ V1.2 B2–4 D3.7.10.11 त्रिशंकुस्वर्गारोहणं (D3.7 °णः); V3 4 B1 शतानंदवाक्ये त्रिशंकुस्वर्गारोहणं.—*Sarga no.* (figures, words or both). Ñ1 V1.4 B1.4 D3.11 om. Ś1 (marg.) V2 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 60; Ñ2 B2.3 D10 62; V2 D9 63; D7 45, M4 58. D13—कांडे—स्वर्गारोहणं 61.—After colophon, G1.4 conclude with श्रीरामाय नमः; G2 श्रीमते रामानुजाय नमः; M8 श्री*** नमः.

६०

G. 1. 63. 1
B. 1 61. 1
L. 1. 57. 1

विश्वामित्रो महात्माथ प्रस्थितान्प्रेक्ष्य तानृषीन् ।
अब्रवीन्नरशार्दूल सर्वांस्तान्वनवासिनः ॥ १
महाविघ्नः प्रवृत्तोऽयं दक्षिणामास्थितो दिशम् ।
दिशमन्यां प्रपत्स्यामस्तत्र तप्स्यामहे तपः ॥ २
पश्चिमायां विशालायां पुष्करेषु महात्मनः ।
सुखं तपश्चरिष्यामः परं तद्धि तपोवनम् ॥ ३
एवमुक्त्वा महातेजाः पुष्करेषु महामुनिः ।
तप उग्रं दुराधर्षं तेपे मूलफलाशनः ॥ ४
एतस्मिन्नेव काले तु अयोध्याधिपतिर्नृपः ।
अम्बरीष इति ख्यातो यष्टुं समुपचक्रमे ॥ ५
तस्य वै यजमानस्य पशुमिन्द्रो जहार ह ।
प्रनष्टे तु पशौ विप्रो राजानमिदमब्रवीत् ॥ ६

60

D1 2 5 12 continue the previous Sarga.

1 M1 begins with श्रीरामाय नमः. D5.12 om 1, Ś1 reads 1 in marg. —^{a}) Dt D6.8 महातेजा: (for °स्माथ). —^{b}) Dt D6 8 M4 Ct वीक्ष्य तान्; D14 प्रेक्षितान्; Cv.r.m as in text (for प्रेक्ष्य तान्). —For 1^{ab}, Ñ V B D1–3 7 10 11 13 subst.:

1141* मुनीन्प्रस्थितान्दृष्ट्वा विश्वामित्रस्तपोधनः ।

[D1–3.7 विप्रस्थितानृषी° (for the prior half). V2 °निधिः; D11 °धनान् (for तपोधनः).]

—^{c}) Ñ V B D10.11 13 T3 मुनि- (for नर-). Ś1 -शार्दूलं; Ñ2 V B1 2 D10.11 M4 -शार्दूल: (for -शार्दूल). —^{d}) D1–3.7 तत्र निवासिनः; M4 तद्वन°; Ctp विनयान्वितान् (for तान्वनवासिनः).

2 ^{a}) D4 6 T2.3 G4 महान्विघ्नः. G2 M1 यो (for स्थं). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 महा(D2 नद्)न्विमर्दो वृत्तोयं. —^{b}) Ñ V B D1 3 7.10–13 M4 अभितो (for आस्थितो) D14 T1 G4 transp. दक्षिणाम् and आस्थितो. D5 दक्षिणाभिमतो दिशं; M2 आस्थिते दक्षिणां दिशं. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 10–13 इतो(V2 ततो; V3.4 B अतो; D11 अती) यामस्; D4.14 G4 प्रवत्स्यामस् (D4 °मि), M4 प्रपद्यामो (for प्रपत्स्यामस्). —^{d}) M4 यत्र(for तत्र). D4 तप्यं महत्; T3 तप्यामहे(sic) (for तप्स्यामहे). G1(before corr.) 2 M1 वयं (for तपः). Ś1 Ñ V1–3 B D1–3.5.7.10.12.13 तप्स्या (D12 °प्या)मो यत्र वै तपः; V4 तप्तस्तामोत्र(sic) वै तपः; D11 तप्स्यामस्तत्र वै तपः.

3 ^{a}) V2.3 B1 D4 G1.3 पश्चिमस्यां. Ñ V1 2 B D10.13 M4 त्रिषि सु(B2 सु)खं; V3 दिशमुखं; V4 दिशामास्यं; D1 (gloss) विस्तीर्णायां (for विशालायां). D11 पश्चिमां दिशमाश्रित्य. —^{b}) D3 पुष्करेण. Ś1 D1–3.5.7.9.13 तपोधनाः; T3 महत्सु च; G1 3 °हृद्; G2 M1 (erroneously) °मुनिः; Cm g.t as in text (for महात्मनः). ❀ Ct: महात्मन इति महात्मान इत्यर्थकमृषिसंबोधनम्। ❀ Ñ V B D10.11.13 M4 पुष्क(V1 °स्क)रारण्यमाश्रिताः(B4 D11 °तः; M4 °तं).—^{c}) Ñ V B1–3 D10.11.13 वयं तपश्; B4 तपस्तत्र (for सुखं तपश्).

D3.11 G2 M1 चरिष्यामि; D4 M3 (after corr. *sec. m.* as in text)°ष्याम(sic) (for चरिष्यामः). M4 तपश्चरिष्याम वयं. —^{d}) Ś1 D2 3.13 परं क्षित्र (Ś1 D13 °त्तं); Dt D6.8 सुखं तद्धि; D4 G1 M4 वरं तद्धि; D5 परिचितं; D7 पवित्रं तत् (for परं तद्धि). Ś1 V1–3 D5.12–14 (before corr.) तपोधनं (D13 °नाः) (for °वनम्).

4 ^{a}) V2 उक्तो. G2 M1 महाबाहो. —^{b}) Ś1 D1–3.5 7.13 तपोधनाः(D2.13 °नः; D5 °नं) (for महामुनिः). Ñ V B D10.11.13 पुष्करारण्यमाश्रितः(D13 °ताः) (cf. 3^{b} v.l.). —^{c}) D11 तत्र (for उग्रं). M4 उग्रं तपो (by transp.). T3 समास्थाय (for दुराधर्षं). —^{d}) B3 (m. also as in text) तोय- (for तेपे). Ś1 D1–3.5.7.13 परमदारुणं; B4 मू ** लाशनः.

5 Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{a}) D1 तस्मिन्नेव तु (for एतस्मिन्नेव). —^{b}) Dt D6.8 8.9 T2.3 G2 M महान् (for नृपः). D3.7 (to avoid hiatus) अयोध्यानृपतिर्नृपः(D3 °प). —^{d}) D1–3.7 स यष्टुम् (for यष्टुं सम्-).

6 ^{a}) D5 तस्यैव. —^{c}) D3–5.7.14 S (except M4) प्रणष्टे. Ś1 D1–3.5.7.13 च (for तु). Ś1 D1–3.5.7.13 तस्मिन्; D9 विप्रा (for विप्रो). —^{d}) Ś1 D1–3 5.7.13 विप्रा(D2 °प्र) राजानमब्रुवन्(D2 °ब्रवीत्). —For 5-6, Ñ V B D10.11.13 subst., M4 subst. l. 3–6 only for 6, while D1 ins. l. 3 and 5 after 6^{ab}:

1142* अथ तत्रापि वसतो विश्वामित्रस्य राघव । —
अम्बरीषस्य राजर्षेर्यष्टुं मतिरजायत ।
तस्य वै यजमानस्य नरमेधेन भूपतेः ।
प्रोक्षितं मन्त्रवत्पाप्मन्निन्द्रो जहार तम् । —
नरं लक्षणसम्पन्नं पशुत्वे विनियोजितम् । — [5]
तस्मिन्हृते पशौ विप्रा राजानमिदमब्रुवन् ।

[D1 transp. l. 3 and 5. —(l. 3) Ñ B3 D10.13[अ]पि; V2 om. (submetric) (for वै). D11 अयोध्याधिपतेस्तस्य (for the prior half). D1 M4 नरमेधेन यज्ञेन तस्याथ यजतः किल. —(l. 4) V1 यूपे; V4 *दा (for यूपात्). M4 °मंत्रविद्रूपं (for the prior half). D11 *द्रो (for इन्द्रो). V2 च; V4 तत्; D13 ह (for तम्). —D13 om. l. 5. —(l. 5) Ñ3 B3 D10 सर्व-; V4 नर- (for नरं). D11 नरलक्ष- (submetric). Ñ1

पशुरद्य हृतो राजन्प्रनष्टस्तव दुर्नयात् ।
अरक्षितारं राजानं घ्नन्ति दोषा नरेश्वर ॥ ७
प्रायश्चित्तं महद्ध्येतन्नरं वा पुरुषर्षभ ।
आनयस्व पशुं शीघ्रं यावत्कर्म प्रवर्तते ॥ ८
उपाध्यायवचः श्रुत्वा स राजा पुरुषर्षभ ।
अन्वियेष महाबुद्धिः पशुं गोभिः सहस्रशः ॥ ९
देशाञ्जनपदांस्तांस्ताञ्नगराणि वनानि च ।
आश्रमाणि च पुण्यानि मार्गमाणो महीपतिः ॥ १०
स पुत्रसहितं तात सभार्यं रघुनन्दन ।
भृगुतुन्दे समासीनमृचीकं संददर्श ह ॥ ११
तमुवाच महातेजाः प्रणम्याभिप्रसाद्य च ।
ब्रह्मर्षिं तपसा दीप्तं राजर्षिरमितप्रभः ।
पृष्ट्वा सर्वत्र कुशलमृचीकं तमिदं वचः ॥ १२

G. 1. 63. 13
B 1 61 13
L. 1 57. 13

V₂ -संयुक्तं; V₁ B₁ -संपूर्णं (for -सम्पन्नं). —(l. 6) Ñ हृत°; V₁ पशौ हृ(marg. also ह)ते; V₂ B₂ हृते पशौ (for हृते पशौ). V₁ *अब्रुन् (corrupt); B₄ अब्रवीत् (for अब्रुवन्). V₄ पशौ तस्मिन्नपहृते विप्रा राजानमब्रुवन्; D₁₁ तस्मान्नृपेनसौ विप्रा राजायत्वनमिदमब्रवीत् (corrupt).]

7 ᵃ) Cm.g हृतो (as in text). Ś₁ Dt D₁–₃.₅–₉.₁₂ Ct अभ्याह्(Ś₁ D₂.₅ °ह)तो; Ñ V B D₁₀.₁₃ च: प्रोक्षितो; D₄.₁₄ T M₃ अद्या(D₁₄ °द्या)हृतो; D₁₁ चारक्षितो; G₄ अप्या°; Ck as in text (for अद्य हृतो). D₁ (gloss) मत्तोविक्षो(क्षो)राजा मा भूत् इति (त्य)मर्षात्. —ᵇ) D₃–₅.₇.₁₄ S (except M₄) प्रणष्टस्, Ñ V B D₁₀.₁₁.₁₃ M₄ केनापि स (M₄ स केनापि [by transp.]) हृतो (Ñ₂ B₃ हृतो; D₁₁ हृतो; D₁₃ हितो [sic]) बलात्. —ᶜ) Ñ V₁.₂.₄ B₁.₃ (m. also as in text) D₁₀.₁₁.₁₃ M₄ च नृपः; V₃ B₂ नृपतिं (for राजानं). —ᵈ) G₂ M₁.₃ हंति; M₄ moth-eaten (for घ्नन्ति). Ñ₂ B₃.₄ D₂.₃.₇.₁₀.₁₃ M₄ देवा; V₄ दोषान् (sic); D₁ विप्रा; G₁.₃ M₁.₃ दोषो; Cg as in text (for दोषा). Ś₁ (before corr.) D₅.₁₃ T₃ °धरं; M₄ सवासवाः (for नरेश्वर).

8 D₁–₃.₅.₇.₁₃ om., Ś₁ reads in marg. 8ᵃᵇ. —ᵃ) Cm.t महद् (as in text). V₂.₃ B₃.₄ T₂ M₃ महत्त्वे(B₃ T₂ °त्त्वे [sic], B₄ °त्से)तत्; D₄ T₃ अद्यत्त्वैतत्; D₁₁ महा यत्र (sic); D₁₄ T₁ G₂ M₁ अहं मन्ये; G₁.₃ त्वमद्यैव (for महद्ध्येतत्). Cv as in text for ᵃ. —ᵇ) D₉ तं नरं; G₁ नर वा (sic) (for नरं वा). D₃ पुरुषर्षभ. Ñ V B D₁₀.₁₁.₁₃ M₄ तं (Ñ₂ V₂.₃ B₁.₂.₄ D₁₀.₁₁ तत्; V₄ *)त्वं पशुमुपानय. —ᶜ) Ñ V B D₁₀.₁₃ अन्यं वा(V₁ चा)प्यानय(B₃ °यनय [sic]) क्षी(V₄ ह्वी [sic])त्वा; M₄ अन्यं वाप्यवनं नीत्वा. —ᵈ) Ś₁ D₁.₁₂.₁₃ प्रवर्ततां; D₃ °*ते; M₄ समाप्यतां (for प्रवर्तते).

9 ᵇ) D₁₁ राजा नः; D₁₄ स राज-. Ñ₁ V₁.₄ M₄ ना(V₄ न)हुषस्तदा; Ñ₂ V₃ B D₁₀.₁₁.₁₃ बहुश्रुतस्तदा(V₃ B₂ °तः), D₃.₉ पुरुषर्षभः; M₃ रघुनंदन. Ś₁ D₁–₂.₅.₇.₁₃ ऐक्ष्वाकुः(Ś₁ °कः) सोमितप्रभः(D₃ °भ); V₂ स तु राजा बहुश्रुतः; D₃ इक्ष्वाकुश्चामितप्रभः. —ᶜᵈ) D₁ अन्वेषयन्. Ś₁ D₁–₂.₅.₇ महाबाहुः. Ñ V B D₁₀.₁₁.₁₃ अन्वेषुं पशुमारेभे (D₁₁ °न्ये [sic]) पुरुषं कक्षणान्वितं.

10 ᵃ) Ś₁ D₁ ₂.₅ ₇.₁₃ चापि; Ñ V B D₂.₁₀.₁₁.₁₃ M₄ चैव (for तांस्तान्). —ᵇ) T₂ वराणि(sic). —ᶜᵈ) D₉ मुख्यानि (for पुण्यानि). Ś₁ D₁–₂.₅.₇.₁₁.₁₃ आश्रमांश्च महा(D₁₁ तथा) पुण्यान्प्रविचिन्वन्म(D₁ °विचिन्वन्स म)हायशाः.

11 G₂ M₁ transp. 11ᵃᵇ and 11ᶜᵈ. —ᵃ) D₁.₃ G₂ M₁ तं; Cg.k.t as in text (for स). D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₃ पुत्रैः; D₁₄ पुत्रः (sic) (for पुत्र-). G₁ सपुत्रं. D₅ तातं; D₉ तावत्; D₁₁ राम (for तात). —ᵇ) Ś₁ D₅.₁₃ सभार्यां; D₁₁ M₃ स भार्यां(both sic) (for सभार्यं). D₃ °नंदनः; D₅ °*दनः; G₃ M₁ स महीपतिः (for रघुनन्दन). —ᶜ) Ś₁ Dt D₃–₉.₁₃ T₁.₃ M Cm.t-तुंगे; D₁.₃ -तुंग-; D₁₁ -तुंगेन (hypermetric); G₃ -तुंगे; Cv.r.g.k as in text (for -तुन्दे). M₄ °तुंदं समासाद्य. —ᵈ) T₃ ऋचिकं. Dt स द्द°; D₃ च द्द°; D₃.₅.₇ ११.₁₃ तं द्द°; M₄ तु द्द° (for संददर्श). D₁ (marg. also) ऋचेः पुत्रं ददर्श ह. —For subst. see below. —After 11, Ś₁ D₁.₃.₅.₁₃ ins.; D₃.₇ subst. for 12ᵃᵇ:

1143* अम्बरीषो महातेजाः प्रणिपत्याभिवाद्य च ।

[D₁ तं; D₅ ह (for च). D₃ om. (hapl.) the post. half and 12ᵃᵇ.]

12 D₃ om. 12ᵃ (cf. v.l. 11). Ś₁ D₁.₅.₁₃ transp. 12ᵃᵇᶜᵈ and 12ᵉᶠ. —ᵃ) Cg.t तम् (as in text). Ś₁ D₁.₅.₉.₁₃ G₃ M₁.₃ उ(D₁₃ *)वाच च (D₉ M₃ स); G₁.₃ M₄ स उ° (for तमुवाच). —For 12ᵃᵇ, D₃.₇ subst. 1143*. —ᵇ) D₁–₃.₇.₁₄ महर्षिं. —ᵈ) M₃ राजर्षिम् (sic). T₃ M₃.₃ अतुल°; G₃ °प्रभं (for अमितप्रभः). —D₂.₃.₇ M₄ om. 12ᵉᶠ. —ᵉ) Ś₁ D₁ सर्वत्र कुशलं पृष्ट्वा (by transp.); D₅.₁₃ सर्वत्र कुशलं दृष्ट्वा. —ᶠ) D₁ ऋ * * (lacuna), T₃ ऋचिकं. D₁.₁₄ (m.) T₁.₃ G₁.₃ M₃ स; T₃ तद् (for तम्). Ś₁ D₁.₅.₁₃ महामुनिं (for इदं वचः). —For 10ᶜ–12, Ñ V B D₁₀.₁₃ subst., while D₁₁ subst. l. 4–5 only for 12:

1144* आश्रमांश्च तथा पुण्यान्प्रविशन्वै महामनाः ।
अन्वेषमाणः सोऽपश्यदृचीकं नाम राघव ।
बहुपुत्रं दरिद्रं च द्विजं गृहनिवासिनम् ।
अभिगम्याम्बरीषस्तं विप्रं वचनमब्रवीत् ।
तपःस्वाध्यायनिरतं पृष्ट्वा कुशलमादितः । [5]

G. I 63 14
B. I. 61. 13
L. I 57. 13

गवां शतसहस्रेण विक्रीणीषे सुतं यदि ।
पशोरर्थे महाभाग कृतकृत्योऽस्मि भार्गव ॥ १३
सर्वे परिसृता देशा यज्ञियं न लभे पशुम् ।
दातुमर्हसि मूल्येन सुतमेकमितो मम ॥ १४
एवमुक्तो महातेजा ऋचीकस्त्वब्रवीद्वचः ।

[(l. 1) V1 स्वा°; B2 आरामांश्; B4 प्रवेशांश् (for आश्रमाश्). Ñ B4 प्राविशन्यं; V1.4 B1 प्रा(V1 ÷)विशद्वं; B2 (m. also) प्रविविन्वन् B4 मनायशा'. —D10 transp. l. 2 and 3 —(l. 2) V1 अन्वेष्य°, D10 अन्विष्य° (for अन्वेषमाण'). V4 के (sic) (for से). D12 (with hiatus) एव च (for राघव) —(l. 3) V1.4 बहुपुत्र च (hypermetric). B1 -निरामिषं (for -निवामिसन्). —(l. 4) B2 द्विज; D11 ऋषि (for विप्र). —(l. 5) B2 -निन्दर (metathesis). V2 दृष्ट्वा; V3 स्पृष्ट्वा. V4 [अ]नामयम् (for कृशत्वम्) V1 आदिभिः.]

13 a) D9 -सहस्राणि. Ś1 D12 भगवं(Ś1 *sup. lin.* also गवां [as in text]) छत(D12 °)सहस्रेण (hypermetric), D8 भगवंछतमाहस्ते. —b) D4 (before corr. as in text) विक्रीणेषु (sic), T2 विक्रीणीते. Ś1 D1–2 5.7 12 M4 दद्यास्त्वं (D2 °स्त्वं; D12 °स्तं)यदि मे सुतं. —c) D6 °र्थैः; T2 M3 °र्थं; G2 °रक्षे (for पशोरर्थे). M4 महातेजः (for °भाग). —For 13, Ñ V B D10 11.12 subst, Ś1 D1–3.5.7.12 subst. l. 5 only for 13cd, while M4 ins. l. 3–4 after 13ab.

1145* गवां शतसहस्रेण सुतमेकं प्रयच्छ मे ।
नरमेधे महायज्ञे पश्वर्थं भो द्विजोत्तम । —
बहुपुत्रो दरिद्रश्च वृद्धश्चापि तपोधन । —
यदि ते रोचते ब्रह्मन्सुतमेकं परित्यज । —
पशोरर्थे कृतार्थः स्यामहं काश्यप सुव्रत । [5]

[(l. 1) V2 D12 पुत्रम्, B4 पशुम् (for सुतम्). —(l. 2) Ñ1 °र्थाय, V1 °र्थाय, V3.4 °र्था य, B1 °र्थे च (for पश्वर्थं भो). D11 पशुश्चापहरा मम (for the post half). —Ñ1 V3.4 B1.4 om. l. 3 —(l. 3) M4 damaged for दरिद्रश्च Ñ2 V1 D10.11.12 [अ]सि, V2 [आ]सीस्, B2 (m. also) [आ]सीत् (for [अ]पि) Ñ2 B2 D10 11 12 द्विजोत्तम (for तपोधन). —(l. 4) B2 विमर्जय; D12 प्रयच्छ मे (for परित्यज) —Ñ V B read l. 5 after 14. —(l. 5) D2 पश्वर्थे च; D12 °रथ (for पशोरर्थे). D2 कृतार्थ (for कृतार्थः) Ś1 D5 12 [अ]स्मि (with hiatus), D2 स्याद् (for स्याम्). V2 D10 12 कश्यप; D11 काश्यः (for काश्यप). D2 सुव्रत (for सुव्रत). —Thereafter B4 reads 1146*.]

14 B4 wrongly reads 14 after 16.—a) Dt D6.8 परिगता; D1 (gloss) °श्रांता; D2.7 °श्रिता; D4 T2 G1 °श्रुता; D9.14 °सृता (for परिसृता). Ñ V B D10.11.12 बहवोनुसृता (V2 °नुगता; V4 °नुसृतान्; B2 [m. also] D12 °विचिता). V4 देशान्; B4 लोका (for देशा). —b) Ś1 D2.4 9 T2 याज्ञियं; D6 यजेयं; D12 याहेयं (sic); G2.3 M1–3 Cg.k नाहं ज्येष्ठं नरश्रेष्ठ विक्रीणीयां कथंचन ॥ १५
ऋचीकस्य वचः श्रुत्वा तेषां माता महात्मनाम् ।
उवाच नरशार्दूलमम्बरीषं तपस्विनी ॥ १६
ममापि दयितं विद्धि कनिष्ठं शुनकं नृप ॥ १७

याज्ञियं; Ct as in text (for यज्ञियं). Ñ V B D10.11.12 M4 न ल (V2.4 B [B2 (m. also) s (after corr. *sec. m.*)] D12 ले)भे य(D12 M4 या)ज्ञियं(V1 °ये) पशुं. —c) D11 दीक्षितोहं च. D2 11 मूल्येन (for मूल्येन) —d) Cm.g.t इतो(as in text). Ñ V B D10 11 12 द्विजोत्तम; M1 अतो°; M4 निशाम्य च (for इतो मम). Ś1 D1–2.5.7.12 यावत्कर्म प्रवर्तते (D1 2 °तां) (=δd). —After 14, Ñ V B read l. 5 of 1145*.

15 a) G2 एकम् (sic) (for एवम्). D2 महा * * (for महातेजा) —b) D2 T2 ऋचिकस्; T2 रुचिकस्. Ś1 D1–3 5 7.12 तमुवाच ह(for त्वब्रवीद्वचः). —c) M4 damaged for हं ज्येष्ठं न. D2 श्रेष्ठं (for ज्येष्ठं). Dt सुर°; D9 सुतश्रेष्ठं; M4 °श्रेष्ठ. —d) D2 विक्रीया च कथं न च (sic), M4 विक्रेष्यामि सुतं प्रियं. —For 15, Ñ V B (B4 reads after l. 5 of 1145*) D10.11 12 subst.:

1146* इत्युक्तोऽथाम्बरीषेण ऋचीको रघुनन्दन ।
न विक्रेष्यामहं पुत्रं ज्येष्ठमित्यब्रवीद्वचः ।

[(l. 1) B3.4 इत्युक्ते (for °क्तो). V1 B4 अवरीषेण (with hiatus) (for ऽथाम्ब°). V1 रचीको. —V2 om. (hapl. ?) from l. 2 up to st. 16. —(l. 2) B4 विक्रीणामि; D11 वि*°; D12 विक्रीष्यम् (sic).]

16 V2 om. 16 (cf. v l. 15). —a) Ñ V1 2 4 B D10–12 M4 ऋचीकवचनं; D2 T1 2 3 ऋ(T3 रु)चिकस्य वचः; D8 (after corr *sec. m.*) ऋचीकोस्तद्वचः. —b) Ñ V1.2.4 B D10 12 T3 M4 transp. तेषां and माता. Ñ1 V4 B2 M4 तपस्विनी; Ñ2 V1.2 B1.3(m. also as in Ñ1).4 D10 यशस्विनी; D12 यच्छया (for महात्मनाम्). —c) D9 नरशार्दूल (with hiatus between c and d). Ñ V1 3.4 B2–4 D10.11 12 M4 उवाचर्चीक(V4 °चार्भक; M4 °चर्चित) पुत्राणां. —d) Ś1 Ñ V1.3.4 B D1–3 5 7.10–12 M4 तं राजानं (for अम्बरीषं). Ś1 D1–3 5.7.12 महाव्रतं; Ñ V1.3.4 B Dt D6 8 10.11 12 G2 M1.4 इदं वचः; D4 T3 महातपाः; D9 महाचर्कः; M3 महामनाः (for तपस्विनी). —After 16, Ś1 Ñ V B (B4 after 14) Dt D(except D4.9) T1 2 G4 M4 ins.:

1147* अविक्रेयं सुतं ज्येष्ठं भगवानाह काश्यपः ।

[V3 °क्रयं; V4 °क्रय्य; D2 T2 G4 °क्रियं (for अविक्रेयं). D12 सुत-. V2 B1 कश्यप°; Dt D6.8.14 T1 2 G4 भार्गवः (for काश्यपः). Ś1 D1–3 5.7.12 पिता प्राह(D2.5.7 °मह) महामुने.]

17 a) T2 दैवतं (for दयितं). —b) D9 सुतकं (for शुनकं). Dt D6.8 प्रभो (for नृप). —After 17, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins..

प्रायेण हि नरश्रेष्ठ ज्येष्ठाः पितृषु वल्लभाः ।
मातॄणां च कनीयांसस्तस्माद्राज्ञे कनीयसम् ॥ १८
उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्मुनिपत्न्यां तथैव च ।
शुनःशेपः स्वयं राम मध्यमो वाक्यमब्रवीत् ॥ १९
पिता ज्येष्ठमविक्रेयं माता चाह कनीयसम् ।
विक्रीतं मध्यमं मन्ये राजन्पुत्रं नयस्व माम् ॥ २०
गवां शतसहस्रेण शुनःशेपं नरेश्वरः ।
गृहीत्वा परमप्रीतो जगाम रघुनन्दन ॥ २१
अम्बरीषस्तु राजर्षी रथमारोप्य सत्वरः ।
शुनःशेपं महातेजा जगामाशु महायशाः ॥ २२

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षष्टितमः सर्गः ॥ ६० ॥

G. 1. 63 24
B. 1 61. 24
L. 1 57 24

1148* तस्मात्कनीयसं पुत्रं न दास्ये तव पार्थिव ।

—After 16, Ś1 Ñ V B (B4 after 14) Dt D (except D4.8) T1.2 G4 M4 ins. :

18 [a]) D1.2 5.12 तु; D3.7 [इ]ह; M3 च (for हि). —[b]) D2 वत्सला:. D4 ज्येष्ठ: पितृषु वल्लभ:; T3 G1 ज्येष्ठा हि (G1 था:)पितृवल्लभा:. —For 17[c]–18[b], Ś1 Ñ V B D10 11 12 M4 subst., D1–3.5.7.12 subst. l. 1 for 17[c-d] :

1149* ममाप्येवं कनीयांसं सुतं विद्धि परं प्रियम् ।
पितॄणां वल्लभा ज्येष्ठाः प्रायेण हि सुता नृप ।

[(l. 1) B4 मया (sic) (for मम). Ñ1 V1.4 D11.12 [ए]कं; D2.3.7 [ए]त; D12 [ए]व. —Ś1 om. (hapl.) from the post. half up to नी in 18[a]. Ñ1 marg.; V3 सूनुं विद्धि, D11 राजन्विद्धि (for सुत विद्धि). Ñ1 V3 B1 D11 सुत (for पर). V1 सुत सिद्धि(sic) सुतप्रिय; V2 नून हि द्विसुतं प्रिय; V4 D1.3. 5.7.12 शुनकं(D12 * * कं) विद्धि(D12 °द्व)सुप्रिय; B2 (before corr.) शुनं विद्धि सुतं प्रियं; (after corr. marg.) as in V4 and also as in D11 (for the post. half). M4 ममाप्यविक्रे * * * * * * कन्यक:(स:)सुत:. —(l. 2) B4 दुर्लभा; D11 तु दिता (for वल्लभा). V2.4 पितॄणां वल्लभो ज्येष्ठ: प्रायेण हि सुतो नृप.]

—V4 om. (hapl. ?) 18[c-d]. Ś1 om. 18[c]. —[c-d]) D4.6.12 तु; D9 हि (for च). V2 कनीयांस. D11 मातॄणां जवनीयांसस् (for [c]). Dt D6.8 T2 G4 Ct रक्ष्ये; T3 M1–3 Ck वक्ष्ये; G2 विक्ष्ये (sic). Ś1 D5.12.13 °ब्रक्ष्या हि मे सुता:; Ñ V1–3.7.9–11 °ब्रक्ष्यौ हि तौ(D7 हि ते; D11 सुतौ)नृप; G1.3 °देतौ विसर्जय (for [d]). M4 मातॄणां कन्यका(सा)स्वका:दत्थाउय: कन्यसो मम.

19 [a]) Ś1 D12.13 एवं (for तस्मिन्). D5 °वाक्येन मुनिना. —[b]) B2 reads मुनि in marg. Ñ1 V1 D1–3.5–7.12 -पत्न्या; V4 B1 M4 -पत्न्यास्. Ñ2 reads च in marg. —[c]) D4 सुत:शेफ:(before corr. °प:); T3 शुन:शेन:. Ś1 D1–3.5.7.12.13 शुन:शेफो(Ś1 D12.13 °पो) महाप्राज्ञो; Ñ V B D10.11 शुन:शे(V1 °से)फ(Ñ °प) इदं तत्र. ❀ Ct : रामेति संबुद्धि: । ❀

20 [a-b]) T3 [अ]पि (for [आ]ह). M4 माता चैवाह कन्यसं. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–12 ज्येष्ठ: पितुरविक्रेय:(V4 °क्रय:)क(D3 *)नीयान्मातुरेव च. —[c]) Ś1 विक्रीयं; Dt D6 8.13 G1.3 Ct विक्रेयं. B3 (m. also as in text)मेने; D1 विद्धि; D11 om. (for मन्ये). —[d]) Ś1 Dt D1–3.12.13 T G4 M3.4 राज(D1 °ज्ञ:)पुत्र; Ñ V B D10.11 °ब्राशु (for राजन्पुत्रं). D12 * * स्व मां; M4 नय स्वयं. —After 20, Dt D6 8.9 M3 (l. 1 only) Ct ins. :

1150* अथ राजा महाबाहो वाक्यान्ते ब्रह्मवादिन: ।
हिरण्यस्य सुवर्णस्य कोटिभी रत्नराशिभि: ।

[(l. 1) M3 महाग्राम (for महाबाहो).]

21 [a]) D11 श * * (for शत-). Ñ2 °स्रे * (for -सहस्रेण). —[b]) V B Dt D1.2.4.5.7.9–12 शुनशे(V1 °से)फं. Ñ V B D10.11 M4 ततो(Ñ2 B3 D10 °दा) नृप:; D4.12 नरेश्वर; T3 म * * र:. —[c]) B3 परम:. —[d]) D1 रघुनंदन:.

22 [a]) M3 च; M3 स (for तु). —[b]) G1 3 M4 सत्वरं. —D12 om. (hapl. see 1.61.1)22[c-d]. —[c]) D9 महाराज. —[d]) Ś1 D1–3.5.7.9 च यथागतं; T3 M3 सुम°, G3 M1.4 °हातपा: (for [आ]शु महायश:). —For 22, Ñ V B D10.11.13 subst. :

1151* रथमारोप्य तं राम शुनःशेपं त्वरान्वितः ।
आजगाम ततो यज्ञं समापयितुमात्मनः ।

[(l. 1) V B D10.11 शुनःशे(V1 °से)फं. V1 महामुनि (for त्वरान्वितः). —(l. 2) Ñ2 समर्थयितुम्.]

—After 22, Ś1 D1 3.5.7.9 ins. :

1152* स्वं यज्ञसदनं प्राप्तं पुष्करेषु समागमम् ।

[D1.3 7 स्व-. Ś1 D5 प्राप्त ; D2 प्राप्तं. Ś1 D1.5 पुष्करे वा; D7 पुष्करे (submetric).]

Colophon. Ś1 D1–3.5.7.12 om. (Sarga cont.). —*Kāṇḍa name*: V1 D4.11 om.; Ñ2 V2–4 B D10 आदि°. —After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ1 V1.3 B2.4 शुन:शेपविक्रय:; Ñ2 V3.4 B1 3 D10 शतानंदवाक्ये शुन:शेफविक्रय:; D9 शुन:शेफमहिमावर्णनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 V1.3 B1.4 D11 om.; Ñ2 B2.3 D10 63, V3 D9 64, V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 61; M4 59. D13 इति—वणे—कांडे—शेष ——नाम 62. —After colophon, T3 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M3 श्री.....नमः.

६१

शुनःशेपं नरश्रेष्ठ गृहीत्वा तु महायशाः ।
व्यश्राम्यत्पुष्करे राजा मध्याह्ने रघुनन्दन ॥ १

तस्य विश्रममाणस्य शुनःशेपो महायशाः ।
पुष्करं श्रेष्ठमागम्य विश्वामित्रं ददर्श ह ॥ २

विषण्णवदनो दीनस्तृष्णया च श्रमेण च ।
पपाताङ्के मुने राम वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ३

न मेऽस्ति माता न पिता ज्ञातयो बान्धवाः कुतः ।
त्रातुमर्हसि मां सौम्य धर्मेण मुनिपुंगव ॥ ४

त्राता त्वं हि मुनिश्रेष्ठ सर्वेषां त्वं हि भावनः ।
राजा च कृतकार्यः स्यादहं दीर्घायुरव्ययः ॥ ५

स्वर्गलोकमुपाश्नीयां तपस्तप्त्वा ह्यनुत्तमम् ।
स मे नाथो ह्यनाथस्य भव भव्येन चेतसा ।
पितेव पुत्रं धर्मात्मंस्त्रातुमर्हसि किल्बिषात् ॥ ६

61

Śi D1-3.5.7.12 continue the previous Sarga.

1 [a]) V B D1-5.7.9-11(here and below) शुनःशे (V1 °से)फं.Ñ V3.4 B D10.11.13 M4 त(V4 B4 स)मादाय; V1 तदादाय; V2 तमानीय; D1-3.5-7.9.12 T2.3 G1.3 M3 नरश्रेष्ठो(D6.9 °ष्ठं). —[b]) Śi D1-3.5(*sup. lin.*).7.12 [अ]थ; D14 T3 M2 सु- (for तु). Śi D1-3.7.12 G1-3 M1.2 °बलः; D5 °बल; D9 °तपाः (for महायशाः). Ñ V B D10.11.13 M4 स राजा श्रांतवाहनः. —[c]) Śi D1-3.5.7.12 विश्रम्य; Ñ V B (B3 *sup. lin.* also) Dt D6.8.10.11.13 M4 व्य(V3 D13 वि)श्रमत्; D9 G3 M2.3 विश्राम्य; T2 G2 व्यश्रामत्; M1 (before corr. as in text) व्यश्राम्य; Cv.tp as in text; Ck वि° (for व्यश्राम्यत्). Śi D1-3.5.7.12 रामः; Ñ1 V B2.4 D4.11.13 T3 M4 तीर्थे; Ñ2 B1.3 D10 तीरे (for राजा). —[d]) Śi Ñ V B1-3 (B2 gloss द्विस्य) D1-3.5.7.10-13 M4 मध्यमे (for मध्याह्ने). V3 कुरुनंदन (corrupt).

2 [a]) Śi V1 B1 D1-3.5.7.12 विश्रमतस्तत्र; Ñ V3.4 B2.3 D10.11.13 विश्राम्यतस्तत्र; B4 विश्रमतो राज्ञः; Ck.t as in text (for विश्रममाणस्य). V2 तत्र विश्राम्यतस्तस्य; B3 (m. also) M1 तस्मिन्विश्रममाणेथ; Cm.g as in text. —[b]) Śi D1-3.5.7.9.11.12 °मुपाः; Ñ1 V2 °मुनिं; Ñ2 B3 (*sup. lin.* also as in B1).4 D10 °मुनिः; V1 °मुनिः; V3.4 B1.2 D13 °मतिः; M4 महीपतौ (for महायशाः). —[cd]) Dt D4 पुष्करे. Śi Ñ V3 B1 Dt D1-3.5-8.10.12.13 ज्येष्ठम् (sic); V1.2 G1.3 क्षेत्रम्; B2(m. also)-4 तीर्थम् (for श्रेष्ठम्). Ñ2 V2 B3.4 D10 °त्य; D14 T1 G4 आसाद्य; Cg.k as in text (for आगम्य). V4 पुष्करे तु ततः पश्चाद् (for °). G2 ह (for ह). B3 (m. also) M4 आसीनं पुष्करे श्रे(B3 ज्ये)ष्ठे विश्वामित्रमुपागमत्. —After 2, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins.:

1153* तप्यन्तमृषिभिः सार्धं मातुलं परमातुरः ।
[M3 तप्तम्. G2 M1 मरणातुरः.]

3 [a]) Ñ V B D10.11.13 M4 स दीर्णं(V1 सदार्त)हृद योः; D4 G1.3 Cm विवर्ण°(D4 before corr. विवर्दो°); D6 विषस्य वदे नौ (corrupt) (for विषण्णवदनो). Śi D1-3.5.7.12 विघूर्णमानहृदयो. —[b]) Śi D1-3.5.7.12 लज्जया च; Ñ V B D10.11.13 विक्रये(Ñ1 D11 °मे)ण; M4 वैरूप्येण; Ct as in text (for तृष्णया च). —[c]) T2 M3 [अ]ग्रे; Cm.k.t as in text (for [अ]ङ्के). Śi D1.5.12 मुनेस्तत्र; D2 मुनिश्रेष्ठं; D14 T1 G4 मुनेराशु (for मुने राम). Ñ V B D10.11.13 M4 जगाम शिरसा पादौ; D3.7 पपात पादयोस्तस्य. —[d]) D9 M3 [ए]तद्; G4 [ए]वम् (for [इ]दम्). G2.4 हा (for ह). Śi D1-3 5.7.12 वचनं चेदमब्रवीत्; Ñ V B D10.11.13 मुनेर् (V4 B3 [m. also] °निं) वाक्यमुवाच ह (D13 च); M4 मुनिं वाक्यं जगाद च.

4 [a]) G2 महेस्ति (sic) (for न मेऽस्ति). Ñ2 marg.; B4 om. (for पिता). —[b]) G1.3 M3 बांधवा न च (M3 न च बांधवाः [by transp.]); Ck.t as in text (for बान्धवाः कुतः). Śi D1-3.5.7.12 न ज्ञातिर्न च बांधवाः(D1 °वः); Ñ1 सुहृदो न च बांधवाः; Ñ2 V B D10.11.13 न सुहृन्न च बांधवाः (V2 D11.13 °वः); M4 न बंधुर्न सुहृन्मुने. —[c]) Ñ V2-4 B D10.13 M4 मां त्यक्तुं; V1 संत्यक्तुं; D2.12 मा सौम्य (for मां सौम्य). —[d]) Śi D5.12 तन्मे त्वं (for धर्मेण). Ñ V B D10 11.13 M4 बंधुभिः (D11 तस्मात्त्वं) शरणागतं.

5 Ñ V B1.2 D10.11.13 M4 om., B3 reads in marg. 5[ab]. —[a]) Dt D4.6.8.9 T3 G2.3 M1.2 नरश्रेष्ठ. —[b]) G1.3 पावन; Cm.g.k.t भावनः (as in text). Śi B3.4 D1-3.5.7.12 पितेव मम(D7 मुनि)सुव्रत; M3 सर्वेषां च भवान्प्रभुः. —[c]) Śi D1 5.7.9 -कृत्यः स्याद्; V1 -कार्यस्य; D2 -कृत्यस्य; D3 -** स्याद्; D12 -कृत्वा स्याद् (sic) (for -कार्यः स्याद्). —[d]) Śi D1-3.5.7.9.12 अ(D2 दे)यं यज्ञफलार्जितं; Ñ V B D10.11.13 M4 जीवेयं चाप्यहं य(Ñ1 V3 त)था.

6 [a]) D7 स्वर्गं. Śi D1-3.5.7.9.12 उपाश्नीयात्. —[b]) Śi D1.3.5.7.9.12 तव सौम्य नि(Śi °म्याभि)दर्शनात्; D2 न च सौम्य निदर्शनं. —For 6[ab], B3 subst.:

1154* तथा कुरु महाबाहो शरणोऽहं तवैव हि ।

B3 cont.; Ñ V B1.2.4 D10.11.13 M4 subst. for 6[ab]:

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महातपाः ।
सान्त्वयित्वा बहुविधं पुत्रानिदमुवाच ह ॥ ७
यत्कृते पितरः पुत्राञ्जनयन्ति शुभार्थिनः ।
परलोकहितार्थाय तस्य कालोऽयमागतः ॥ ८
अयं मुनिसुतो बालो मत्तः शरणमिच्छति ।
अस्य जीवितमात्रेण प्रियं कुरुत पुत्रकाः ॥ ९
सर्वे सुकृतकर्माणः सर्वे धर्मपरायणाः ।
पशुभूता नरेन्द्रस्य तृप्तिमग्नेः प्रयच्छत ॥ १०
नाथवांश्च शुनःशेपो यज्ञश्चाविघ्नतो भवेत् ।
देवतास्तर्पिताश्च स्युर्मम चापि कृतं वचः ॥ ११
मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा मधुष्यन्दादयः सुताः ।
साभिमानं नरश्रेष्ठ सलीलमिदमब्रुवन् ॥ १२
कथमात्मसुतान्हित्वा त्रायसेऽन्यसुतं विभो ।
अकार्यमिव पश्यामः श्वमांसमिव भोजने ॥ १३

G. 1. 64. 14
B. 1. 62. 14
L. 1. 58. 14

1155* भवतो वीर्यमाश्रित्य तथा त्वं कर्तुमर्हसि ।

[M4 स्वतो- (for भवतो). D11 आसाद्य (for आश्रित्य).] —a) Ś1 D1-3.5.7.9.12.14 T1 G4 मम; D4 Cg त्वं मे; T3 नरो (for स मे). D5 [अ]सि (for हि). D2 [अ]द्य मे मंत्र (sic) (for ह्यनाथस्य). Ñ V B D10.11.13 M4 नाथो मे त्वम (V4 B4 om. म [submetric])नाथस्य. —b) B3.4 भवितव्येन; D11 भव दिव्येन. V3 D4 तेजसा (for चेतसा). Ś1 D1-3 5.7 9 13 भव व्यसनचेतसः (D13 °कर्षकाः). —c) Ñ V B D10.13 कृपणं; D3.13 धर्मात्मा; G2 M1 धर्मज्ञः; M4 कृपया (for धर्मात्मंस्). —f) Ñ V B D10.11.13 M4 मां मुने (for किल्बिषात्).

7 V2 om. 7. —a) Ñ V1 3.4 B D10.11.13 M4 [ए]तद् (for तद्). —b) Ñ V1.3.4 B D10 11 13 M4 तपोधनः (for महातपाः). —c) V1.4 B D1.3 4 शांतमिदम्वा. Ñ V1.3.4 B D10.11.13 M4 शुनःशेपं. —d) M3 एवम् (for इदम्). D14 reads ह in marg. Ñ V1.3 4 B D10.11.13 M4 स्वान्पुत्रानिद-मब्रवीत् .

8 b) D1-3 7 T3 सुता(T1 °खा)र्थिनः. Ñ V B D10.11.13 M4 इच्छंति गुणवत्तरान् (V3 °सत्तमाः; B2 °वत्तमान्). —c) Ś1 परलोके; D2 ∴ * *क- (for 'लोक-). Ñ V B D10.13 M4 दुर्गसंतता(Ñ2 °*; V3.4 B1.2 °त)रणार्थाय; D3 परलोक इहार्थाय; D11 परोपकरणार्थाय.

9 a) V4 स्वयं (for अयं). —b) D3 मृतः (for मत्तः). —c) V3 B1 T1.3 तस्य (for अस्य). Ś1 Ñ V B D1-3.5 7. 10-13 M4 जीवितदानेन. —d) Ñ V B D11 13 M4 प्रियं मे (B4 om. [submetric]) कर्तुमर्हथ; D10 मोक्षयध्वं मुनेः सुतं.

10 a) Ś1 Ñ1 V1-3 B2.3 D1-3.5.7.10-13 -कल्याणाः (for -कर्माणः). Ñ2 B1.4 M4 सर्वे स्व(B4 °सु; M4 च)कृत (Ñ2 सुहृद्)कल्याणाः. —b) Ñ V B D10.13 M4 सर्वे सु(B4 °सु; D13 च)चरितव्रताः. —After 10ab, Ñ V B D10.11.13 M4 ins. :

1156* ते यूयं मन्नियोगेन मोक्षयध्वं मुनेः सुतम् । —

[V3 मे नियोगेन; V2 सन्नि°; D10 अभि°. D10 reads सुतं in marg. *sec. m.* The post. half = 9d in D10.]

—c) Ś1 D1-3 5.7.11.13 पशुत्वे राजसिंहस्य. —d) Ś1 Dt D3 9.11.13 M3 प्रयच्छथ; Cg.k.t °त्त (as in text). —After 10, D11 ins. l. 2 and 3 of 1157*.

11 a) D4 स (for च). Ś1 D1-3 5 7.13 नाथता च शुनः-शेपे. —b) D3 (before corr. as in text).14 T1 G1-3 M3 [अ]विघ्नितो. Ś1 D1-3.5 7 11.13 यज्ञे चा(D11.13 वा)विघ्नता भवेत्. —c) D1 तर्पिता स्युर् (submetric), D3 M4 तर्पितास्ते(M4 °स्ता)स्युर्; D11 तर्पितास्युश्च (by transp.). —d) M3 ममापि च (by transp.). Ś1 D1-3.7.11.13 M4 मम स्याच्च (D1-3.7 च स्याद् [by transp.]; M4 चैव) वचः कृतं; D3 ममास्यास्य वचः कृतं (sic); D3 ममापि कुरुत प्रियं. —For 10c-11, Ñ V B D10.13 M4(for 10c-11b) subst., while D11 ins. l. 2-3 after 10:

1157* अध्वराग्नेः समिद्वृक्ष्य गत्वा तृप्तिं प्रयच्छत ।
मोक्षयध्वमिमं चैव पशुत्वान्मम शासनात् ।
शरणं मामनुप्राप्तसृचीकस्य मुनेः सुतम् । —
स्य.दधिघ्नं यथा तस्य राजर्षेः क्रियतां तथा ।

[(l. 1) D10 अध्वरान (sic). V2 4 समृद्धय. M4 अध्वरेग्ने स्वस्तिमय (for the prior half). Ñ2 V2 3 B2 प्रयच्छत; D13 नियच्छत. —(l. 2) V1.4 मोक्षय त्वम्. M4 चापि. —(l. 4) V1 4 B2.3 D13 अविघ्नो. B4 D10 तथा (for यथा). M4 यथाविघ्न भवेत्तस्य (for the prior half).]

12 a) Ś1 Dt D1-3.5-8 M2 तद् (for तु). T3 ऋषेश्च. Ñ V B D10.11 13 M4 इति पित्रानुशि(D10 °न्वशि [sic], D13 °नुसृ; M4 °निस्)ष्टास्ते. —b) Ñ1 V1-3 B1.3.4 D3.4 मधुस्यं (V1 °*)दादयः; Ñ2 B2 Dt D2.6-13 T3 मधु(D3 °*)च्छंदा°; V4 मधुस्यंदना° (hypermetric). Ś1 D5 ततः; Ñ V2-4 B1.3 D10.13 M3 तथा; V1 B2 4 D11 तदा; D12 तु ताः (sic) (for सुताः). —c) D11 °भागा; D13 °वाक्यम् (sic); M3 साव° (for साभिमानं). Ś1 D1-3.5.7 11 13 मुनिश्रेष्ठं; Ñ V B D10.13 M4 इदं वाक्यम् (for नरश्रेष्ठ). —d) D3 M3 अब्रवीत् (for अब्रुवन्). Ñ V B D10.13 M4 ऊचुः पितरमप्रियं; D11 अब्रुवन्निदमप्रियं.

13 a) V2 अथ चात्म-; V3 कथं वा त्वं; D12 (also as in text) कथयात्म (for कथमात्म-). Ś1 Ñ2 D3 12 -सुतं त्यक्त्वा; Ñ1 V1.3 -सुतं दत्वा; B3 (m. also as in text)

G. 1. 64. 15
B. 1. 62. 15
L. 1. 58. 15

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां मुनिपुंगवः ।
क्रोधसंरक्तनयनो व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १४

निःसाध्वसमिदं प्रोक्तं धर्मादपि विगर्हितम् ।
अतिक्रम्य तु मद्वाक्यं दारुणं रोमहर्षणम् ॥ १५

श्वमांसभोजिनः सर्वे वासिष्ठा इव जातिषु ।
पूर्णं वर्षसहस्रं तु पृथिव्यामनुवत्स्यथ ॥ १६

कृत्वा शापसमायुक्तान्पुत्रान्मुनिवरस्तदा ।
शुनःशेपमुवाचार्तं कृत्वा रक्षां निरामयाम् ॥ १७

पवित्रपाशैरासक्तो रक्तमाल्यानुलेपनः ।
वैष्णवं यूपमासाद्य वाग्भिरग्निमुदाहर ॥ १८

इमे तु गाथे द्वे दिव्ये गायेथा मुनिपुत्रक ।
अम्बरीषस्य यज्ञेऽस्मिंस्ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ १९

शुनःशेपो गृहीत्वा ते द्वे गाथे सुसमाहितः ।
त्वरया राजसिंहं तमम्बरीषमुवाच ह ॥ २०

राजसिंह महासत्त्व शीघ्रं गच्छावहे सदः ।
निर्वर्तयस्व राजेन्द्र दीक्षां च समुपाहर ॥ २१

D1–3.7.10 13 -सुतान्त्यक्त्वा. —D7 om. (hapl.?) 13^{b}–14^{a}. —^{b}) Ś1 D1–5 12 प्रभो. Ñ V B D10 11.13 M4 त्राता परसुतानसि (V4 B2–4 °तानपि; M4 °तं मुने). —^{c}) Ś1 D1 2.5.12 एतत् (for इव). G4 अकार्यकार्य पश्याम:. —^{d}) Ś1 D3 श्व (D5 स्व) मांसस्येव; D1–2 स्वमांसमिव (D1 °मुप)°; D9 श्वमांसस्येव भोजिनां; D12 श्वमांसस्यैव भोजनं; Cm g as in text. —For 13^{cd}, Ñ V B D10 11.13 subst.:

1158* भगवन्कार्यमेतत्ते स्वमांसस्येव भक्षणम् ।

[B1.3 (m. also) एव कार्यं; D10 °वं (for कार्यमेतत्). V3 B4 [ए]व (for [इ]व). B1.4 भोजन.]

14 D7 om. 14^{a} (cf. v.l. 13). —^{a}) T3 M3 तु (for तद्). Ñ V B D10.13 M4 इति तेषां वचःश्रुत्वा. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7 11.13 सुतानां. Ñ V B D10.13 मुनिरप्रियं; M4 घोरमप्रियं. —^{c}) D3.7 -नयनान्. —^{d}) Ñ V1.3.4 B D10.11.13 पुत्रांस्तानशपत्तदा (D13 °स्तुधा); V3 पुत्रांस्तान्शापतुस्तदा (sic).

15 D11 repeats 15^{ab} after l. 2 of 1161*. —^{a}) D2.9 न साध्वसम्. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 वाक्यं (for प्रोक्तं). M3 निःसाध्वसहितं भो (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) क्तं. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9.13 धर्मतोऽपि हि (D1.3 °हू) तं म (D3 9 त्व) था; Ñ V B D10.11.13 धर्मादपि (V4 °प) हितं वहिः; M4 भवद्भिरभिभाषितं; Ct as in text. —For 15^{c}–21, Ñ V B D10.11 (up to 21^{b}).13 M4 (16^{c}–21) subst. 1161*. —^{c}) Dt D4 T1 G2 तद्; Ck.t as in text (for मद्-). Ś1 D1–3 5.7.9.13 श्व (Ś1 D1.3.7 त्व) मांसमिति (D3 °थ) यत्प्रोक्तं; M4 श्वमांसमिव तद्वाक्यं. —^{d}) D1–3 5.7. 9 13 लोमह (D13 °हम [metathesis]) र्षणं.

16 Cf. v.l. 15 and 21. D3 om. 16. —^{a}) Ś1 D1.3 त्व- (for श्व-). T3 G4 M3–4 -भोजना:. Ś1 D1.3 5.7.9.13 तस्माद् (for सर्वे). —^{b}) M3 (after corr. *sec. m.* as in text) वसिष्ठा. —^{c}) D1 पूर्ण-; G2 M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) पूर्वं. Ś1 D1.3 5.7.13 वै (for तु). —^{d}) Ś1 D1.2.5.7.13 पृथिवीम्. Dt अनुवर्तते; M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) अनुवत्ससि.

17 Cf. v.l. 15 and 21. —^{a}) D4 दृत्वा (for कृत्वा). G2 पाश- (metathesis) (for शाप). Ś1 D5.13 दृत्वा शापं च सोयुक्तं. —^{b}) G2 कृत्वा (for पुत्रान्). T3 तथा (for तदा). Ś1 D5.13 दारुणं लोमहर्षणं (=15^{d}); D1–3.7 दारुणा-लोमहर्षणान्. —^{c}) G1.3 [इ]दं; M3 [अ]थ (for [आ]र्तं). Ś1 D1–3.5.7.13 अथाब्रवीच्छुनःशेपं. —^{d}) T3 moth-eaten (for रक्षां). D4 (before corr. as in text) T3 Cm.g.k निरामयं; Ct as in text. D1 (gloss) भयांतरैरसंस्पृष्टा प्रोक्ता रक्षा निरामया.

18 Cf. v.l. 15 and 21. —^{a}) D3 विचित्रपाशैर्. Ś1 D1–3.5.7.9.13 आविष्टो (D1.3 °ष्टं); Dt D3.5.14 आवद्धो; Cg.t as in text (for आसक्तो). —^{b}) D1.3 -[अ]नुलेपनं. —^{c}) Ś1 D5.13 रूपम् (for यूपम्). M3 आख्याय. —^{d}) D4.9 उदाहरत् (D3 °रन्). Ś1 D1–3.5.7.13 ध्याय (D1.3 °ये)न्मां मनसा मुहुः (D1 [gloss] ध्यायेन्मामिगर्वैः). —After 18, D4.9 G2 M1 ins.:

1159* इन्द्राविष्णू सुरश्रेष्ठौ तौ हि स्वं मुनिपुत्रक ।

19 Cf. v.l. 15 and 21. D3 om. (hapl.) 19^{ab}. —^{a}) Ś1 om.; Dt D2.3.5.7.9.13 G2 M1 च; D1 तु (for तु). Ś1 (after corr. *inf. lin.* also as in text) D1–3.5.7.13 घोरये; D4 विये (for दिव्ये). M3 दिव्ये गाथे द्वे (by transp.). —^{b}) Ś1 D1–3 5.7 13 गा (D13 *)येस्त्वं. M3 मुनिपुंगव. —^{c}) T3 अंबरीषस्तु (sic). Ś1 D1–3.5.7.13 यज्ञार्थे (for यज्ञेऽस्मिंस्). —^{d}) Ś1 D3 अवाप्स्यसे (D3 °ते).

20 Cf. v.l. 15 and 21. —^{ab}) T1 G1.3 M3 गृहीत्वाथ. M3 तु (for सु-). Ś1 D1–3.5.7.13 शुनःशेपश्च (D1 °*) ते कृत्वा पाठ्ये (Ś1 °ठे) गाथे (D13 * *) समाहितः. —D7 om. 20^{c}–21. —^{d}) T3 G2 हा.

21 D7 om. 21 (cf. v.l. 20). —^{a}) G2 M1 अंबरीष (for राजसिंह). Ś1 D1–3.5 12 मरुत्तेशः; Dt D3.5 महायुद्धे (for °सत्त्व). —^{b}) D4.9 T3 G4 M3 गच्छामहे. Dt D3.5 वयं; D9 तदा (for सदः). Ś1 D1–3.5.13 गच्छ शीघ्रम् (D1–3 °मि) तः परं (D3 ° * [illeg.]). —^{c}) D3 Ct समुदाहर; D13 T1 G4 समुपाविश. —For 21^{cd}, Ś1 D1–3.5.11.13 subst.:

तद्वाक्यमृषिपुत्रस्य श्रुत्वा हर्षसमुत्सुकः ।
जगाम नृपतिः शीघ्रं यज्ञवाटमतन्द्रितः ॥ २२
सदस्यानुमते राजा पवित्रकृतलक्षणम् ।
पशुं रक्ताम्बरं कृत्वा यूपे तं समबन्धयत् ॥ २३
स बद्धो वाग्भिरृग्याभिरभितुष्टाव वै सुरौ ।
इन्द्रमिन्द्रानुजं चैव यथावन्मुनिपुत्रकः ॥ २४

G. 1. 64. 25
B. 1. 62. 25
L. 1. 58. 25

1160* निवर्तय मया सैन्य अविघ्नेन महाक्रतुम् ।

[Note hiatus between two halves]

—For 15°–21, Ñ V B D10.11 (up to 21^b) is subst., while M4 subst. l. 3–13 for 16°–21·

1161* यस्मात्त्वमांसमुद्दिश्य युष्माभिरवमन्य माम् ।
त्वमांसवृत्तयस्तस्माद्वासिष्ठा इव जातितः ।
गताः सहस्रं वर्षाणां कुत्सिता त्रिचरित्र्यथ ।
इति शापाग्निना दग्ध्वा पुत्रान्त्वाम्कुशिकात्मजः ।
शुनःशेपमुवाचेदं वचनं परिसान्त्वयन् । [5]
यदा पशुत्वे पुत्र त्वं प्रोक्षितः स्यास्तदा जपेः ।
इमं मन्त्रं मया प्रोक्तमिन्द्राभिष्टवसंयुतम् ।
जपन्तमेनं मन्त्रं त्वां मोक्षयिष्यति वासवः ।
पशुत्वादस्य चाविघ्नं भविष्यति महीपतेः ।
शुनःशेपोऽथ तं मन्त्रमधीत्य त्वरितस्तदा । [10]
उपेत्य हृष्टो राजानमम्बरीषमभाषत ।
एहि राजन्नितः शीघ्रं नय मां यज्ञमात्मनः ।
पशुं मां मन्त्रतः प्रोक्ष्य दीक्षामेतां समापय ।

[(l. 1) V1 पुमांसम् (sic). D13 उद्दिश्य. V2 अभिमन्य मां; B1 अवमन्यनां. —(l. 2) V2 -नुष्टयस् (for -वृत्तयस्). D11 तस्माच्चिषादाश्च (submetric) (for the prior half). D11 प्रविष्टा (for वासिष्ठा). V2 जातिभि° (for जातित) —After l. 2, D11 repeats 15^{ab} and l. 1. —(l. 3) Ñ1 V1.2 B1 D11 M4 प(Ñ1 पा)तिता (hypermetric) (for गता.). Ñ V1–3 M4 सहस्र-. V4 पतिताब्दसहस्राणि; B2.3 (m. also) पतिता° शत(B3 बहु)वर्षाणि; D13 गता वर्षसहस्र वै (for the prior half). —M4 om. l. 4. —(l. 4) V2.3 D10.11 दग्धान्. V1.4 पुत्रास्तान्; V3 स्वपुत्रान्. —(l. 5) D11 M4 इदं (D11 तदा) वाक्यम् (for उवाचेदं). D11 M4 उवाच (for वचनं). D11 शरणागत (for परिसान्त्वयन्). —(l. 6) D11 यथा (for यदा). D13 यदा तात पशुत्वे त्वं (for the prior half). V4 B1.4 स्यात् (sic) (for स्यास्). B4 जप (for जपे°). —(l. 7) V4 तदा; B4 यथा (for मया). V2 इद्राभीष्टकर शुभं; V4 इद्राभीष्टबलप्रद (sic), B3 (m. also).4 इंद्रादिस्तवसंयुत; M4 इंद्राभिष्टवसंज्ञितं (for the post. half). —(l. 8) Ñ1 V1.2.4 एतं; B3 (m. also) एव. D11 मन्त्रमेन (by transp.). B4 त्वा. M4 जपतमेव त्वां [तत्र (for the prior half). —B1 reads from l. 10 up to I. 62.2 s.c. m. —(l. 10) V1 om., V4 B4 [s]पि; M4 तु (for स्थ). B4 अधीय. B3 D13 त्वरितं. M4 damaged स्तदा. —(l. 11) Ñ2 B1 उत्पत्य. —(l. 12) V3 अत° (for इतः). M4 मा (for मां). V4 यज्ञमान्वतः (corrupt). —D11 om. l. 13. —(l. 13) Ñ2 B3 D10 त्वं (Ñ2 तं) पशु (for पशु मा). D13 त्व मां मन्त्रयुग प्रोक्ष्य (for the prior half). V4 D10 एनां.]

22 ^{a}) D9 मुनिपुत्रस्य. —^{b}) Ñ V2–4 B Dt D6.8.10. 11 13 T3 M3.4 हर्षसमन्वितः (M4 °**:), V1 °समन्विभः (sic); G2 M1 हर्षेण मोत्सुकः (for हर्षसमुत्सुकः). —^{c}) Ñ V B D10 श्रीमान्; D11 धीमान् (for शीघ्रं). —^{d}) Ñ V3.4 B2–4 D10.11.13 स्वमेव (Ñ2 D10 स्वदेव; B4 स्वं देव; D13 स देव) यजनं (D11 जयनं [metathesis]) तदा (V3 प्रति); V1 B1 स्वयमेव जनं (V1 जयत्) तदा; V2 स्वयमायजनं ततः.

23 ^{a}) Ñ V2–4 B D10.13 सदस्यानुम (V4 °ग)तं; D8 12 M1 सदस्यानुमतो; D14 T3 G M3 3 स तस्यानुमते (G2 °तो); T2 स तर्ह्यनुमते; Cg as in text. Ñ V2–4 B D10.11.13 M4 सोथ (for राजा). V1 सदस्यादन्वतं सोथ (sic). —^{b}) Ś1 B1 D2.5.7.12 T2 G1–3 M1 पवित्री-; Ñ V B2–4 D2.10.11.13 पवित्र; Cm g as in text (for पवित्र-). Ś1 D5 -लक्षणः. —After 23^{ab}, D3.7 ins..

1162* पशुं नियोजयामास ऋत्विग्भिरभिपूजितम् ।
ततोऽसौ प्रयतः सम्यक्स्तुष्टाव बलसूदनम् ।
योऽसौ देवाधिपः श्रीमान्सहस्राक्षः शचीपतिः ।
यज्ञभागहरः पूर्वं स करोतु शुभं मम ।
त्रिधातो कामदेवश्च धनदः सर्वदेवताः । [5]
विश्वामित्रऋषेर्वाक्याद्यज्ञं संपूरयन्तु ते ।
इति गाथाः पठन्विप्रस्तुष्टाव च स वासवम् ।

[(l. 1) D3 निवर्तयामास D7 परि- (for अभि-).]

—^{c}) Ś1 D1.2 12 एकं; D3 5.7 एवं (for पशुं). D2 रक्तांबरं कृत्वा; G2 M1 रक्तांबरधरं. D11 शुनःशेपं यदा राजा. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 यूपमूले न्य(D1.7 नि)योजयत्; G1.3 यूपेन समयोजयत्.

24 ^{a}) Ś1 D1.5 12 उग्राभिर्; D2 3.7 उद्याभिर् (for अभ्याभिर्). —^{b}) D2 अधि-; G4 अनु- (for अभि-). D1–3.7 चातिथिं; D9 तौ सुरौ; D14 T3 वै सुरान् (for वै सुरौ) Ś1 D5.12 अभिष्टुत्य (D5 °ष्टुत्य; D12 अथौपी- [sic]) महौजसः; D1 (also) रुद्रं स्तुत्वा तथा हरिं. —^{c}) Ś1 D1–3.5 7 9 12 इंद्रानुजांश्च; G2 इंद्रानुजेश्च; Cg as in text (for °नुजं). —^{d}) Ś1 D1–3 5.7.12 T3 मुनिपुंगवः. —For 23°–24, Ñ V B D10.13 M4 subst., D11 subst. l. 2–3 for 24.

1163* शुनःशेपं पशुं यूपे निबबन्धानुमन्त्रितम् ।
स बद्ध ऋग्भिस्तुष्टाव देवेन्द्रं हरिवाहनम् ।
भागार्थिनमनुप्राप्तं स्वरेणोच्चैर्विनादयन् ।

[(l. 1) Ñ2 B3 (m. also as above) D13 ववध मुनिमन्त्रितं (for the post. half). —(l. 2) Ñ1 °ऋषिस्;

G. I. 64. 26
B. I. 62. 26
L. I. 58. 26

ततः प्रीतः सहस्राक्षो रहस्यस्तुतितर्पितः ।
दीर्घमायुस्तदा प्रादाच्छुनःशेपाय राघव ॥ २५
स च राजा नरश्रेष्ठ यज्ञस्य च समाप्तवान् ।
फलं बहुगुणं राम सहस्राक्षप्रसादजम् ॥ २६
विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा भूयस्तेपे महातपाः ।
पुष्करेषु नरश्रेष्ठ दशवर्षशतानि च ॥ २७

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ॥ ६१ ॥

६२

पूर्णे वर्षसहस्रे तु व्रतस्नातं महामुनिम् ।
अभ्यागच्छन्सुराः सर्वे तपःफलचिकीर्षवः ॥ १
अब्रवीत्सुमहातेजा ब्रह्मा सुरुचिरं वचः ।
ऋषिस्त्वमसि भद्रं ते स्वार्जितैः कर्मभिः शुभैः ॥ २

V1 B4 वह्(V1 तत्र) ऋत्विग्भिस् (hypermetric), D11 वह्निकाभिस् (sic); D13 यूपवद्भस ; M4 सनिवद्भस् (for वह्न ऋग्भिस्). M4 तत्रेंद्र (for देवेन्द्रं). V4 हवि देव हविवाहन (hypermetric) (for the post. half). —(l. 3) Ñ2 V4 अनुप्राप्ति D11 [उ]विर् (sic) (for [उ]चैर्).]

25 a) Ñ V B D10.13 M4 तस्मै (for ततः). Ñ2 reads सहस्राक्षः in marg. —b) Ct रहस्यस्तुति- (as in text). Dt D4.6.8 °तोषितः; M2 (after corr. *sec. m.* as in text) स तु ते पितः (for -स्तुतितर्पितः). Ś1 D1–3.5.7.12 तस्य स्तु(D5 श्रु)तिभिरीडितः(Ś1 °तं); Ñ V B D10 11.13 M4 तदा(M4 °तः) प्रादादभीप्सितं; Cg as in text. —c) Ś1 D1–5.7.12 T2 G2 M1–3 ततः (for तदा). Ñ V B D10 13 M4 आयु(V4 °ष्य [sic])रिष्टं वशाब्दार्यं(V3 °*), D11 आरोग्यं दीर्घमायुः*. —d) D12 क्षुनःशेपा*. Dt D4.6.8 G1–3 M1.3 वासवः; T3 पार्थिवः (for राघव).

26 a) D9 तु (for च). T3 M3 राजा च (by transp.). —b) G1 तु (for च). Cm.g.t समाप्तवान् (as in text). Ś1 D1–3.5 7 9.12 तस्य यज्ञस्य लब्धवान् . —c) D4 T3 बहुविधं. —d) G4 -प्रसादकं. —For 26, Ñ V B D10.11.13 M4 subst. :

1164* स च राजा क्रतुफलं तदावाप यथेप्सितम् ।
धर्मं यशः श्रियं चाऽर्यां सहस्राक्षप्रसादतः ।

[(l. 1) V1 *°; V4 M4 तु°, B3 D10.13 राजा तु (for च राजा). Ñ1 V2.3 B1.2.4 M4 तदवाप(V2 °प्य); D13 तदा प्राप. —(l. 2) B1 प्रिय (for श्रिय). V1 चार्य्यां; V2.3 चाऽर्यं; B1 चाऽर्या (for चार्यां). M4 सहस्राक्षस्य शासनात् (for the post. half).]

27 a) B4 om पि (submetric) G1.3 महातेजा (for ऽपि धर्मात्मा). —b) D4 T3 G2 M1 तपस्; Ct as in text (for भूयस्). D9 G1.3.4 महत्तपः; T2 महायशाः. Ś1 D1–3 5. 7.11 12 तप्तवान्सुमहत्तपः; Ñ V B D10.13 M4 च(B4 *)चा(V2 °का)रोग्रं महत्तपः(D13 तपस्तदा). —e) Ñ V1.2 B D10.11.13 M4 पुष्करेष्वेव वर्षाणां; V3 पुष्करेष्वयुतसहस्राणां; V4 पुष्करे सुरवर्गाणां. —d) T3 M2 सः (for च). Ñ V B D10.11.13 M4 सहस्रं (V3 °तं) नियतव्रतः. —For 27c-d, Ś1 D1–3.5.7.12 subst. :

1165* उग्रं परमनाद्यर्यं ब्राह्मण्ये कृतमानसः ।
सहस्रं शरदामेकं पुष्करेषु तदाचरत् ।

[(l. 1) D2 3.7 ब्रह्मणे(D2 °णे). D2 धृतमानसः. —(l. 2) D1.2 सहस्र-. D1 एक- (for एक). D1 तथाचरत्; D12 om.]

Colophon. Ś1 D1–3.5.7.12 om. (continue the Sarga) —*Kāṇḍa name* : Ñ1 V1 D4.11 om. Ñ2 V2–4 B D10 आदि°. —After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name* : Ñ V3.4 B1.3 D10 विश्वामित्रमाहात्म्ये (Ñ1 °त्म्यं) अंबरीषयज्ञः(Ñ1 °ज्ञं) (B1 prefixes शतानंदवाक्ये); V1 अंबरीषयज्ञः; V2 विश्वामित्रमाहात्म्यं; B2 अंबरीषयज्ञे विश्वामित्रमाहात्म्यं; B4 शतानंदवाक्ये अंबरीषयज्ञः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 V1.4 B1.4 D11 om. Ñ2 B2.3 D10 64, V2 D9 65, V3 Dt D4.6.8.14 S 62. D13 इत्यार्षे रा — बालकांडे — यज्ञः 63. —After colophon, T3 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M3 श्री...नमः.

62

☞ Ś1 D1–3.5.7 12 continue the previous Sarga. —For Sarga 62, Ñ V B D10.11.13 M4 (only for 3°–26) subst. 1173* which is given at the end of 26, B1 reads St. 1 and 2 *sec. m.* also (cf. v.l. 1161*).

1 T3 om. 1–3. —a) D2 पूर्ण-. —b) D1–3 T3 व्रतस्नातं; D5 °स्नातं; M3 प्रातः°; Cm g.t. as in text (for व्रतस्नातं). D1 महामुनिः. —c) Ś1 Dt D1–3.5–9 G2 M1.4 अभ्य°; G4 M3 अभ्यागच्छत् (sic), M2 अभ्यागमन्. G1.3 अभ्यगच्छत्सु-संतुष्टः. —d) Ś1 D1–3.5.7.12 तप्तपोबलविस्मिताः (D1.2 °विस्मितः; D2 °मिश्रिता); G1.3 °चिकीर्षया; M4 तपोबल-दिक्षवः; Cm.g.t as in text.

2 T3 om. 2 (cf. v.l. 1). —a) Ś1 D1–3.5.7.12 M4 च (for सु-). —b) D9 सानुनयं; T3 सुरुचिर्दं (sic) (for

तमेवमुक्त्वा देवेशस्त्रिदिवं पुनरभ्यगात् ।
विश्वामित्रो महातेजा भूयस्तेपे महत्तपः ॥ ३

ततः कालेन महता मेनका परमाप्सराः ।
पुष्करेषु नरश्रेष्ठ स्नातुं समुपचक्रमे ॥ ४

तां ददर्श महातेजा मेनकां कुशिकात्मजः ।
रूपेणाप्रतिमां तत्र विद्युतं जलदे यथा ॥ ५

दृष्ट्वा कन्दर्पवशगो मुनिस्तामिदमब्रवीत् ।
अप्सरः स्वागतं तेऽस्तु वस चेह ममाश्रमे ।
अनुगृह्णीष्व भद्रं ते मदनेन सुमोहितम् ॥ ६

इत्युक्ता सा वरारोहा तत्रावासमथाकरोत् ।
तपसो हि महाविघ्नो विश्वामित्रमुपागतः ॥ ७

तस्यां वसन्त्यां वर्षाणि पञ्च पञ्च च राघव ।
विश्वामित्राश्रमे सौम्य सुखेन व्यतिचक्रमुः ॥ ८

अथ काले गते तस्मिन्विश्वामित्रो महामुनिः ।
सव्रीड इव संवृत्तश्चिन्ताशोकपरायणः ॥ ९

बुद्धिर्मुनेः समुत्पन्ना सामर्षा रघुनन्दन ।
सर्वं सुराणां कर्मैतत्तपोपहरणं महत् ॥ १०

G I. 65. 16
B. I. 63. 11
L. I. 59. 16

सुरुचिरं). G1.3 M3 तं ब्रह्मा रुचिरं वचः. —^{c}) Ś1 अपि (for असि). —^{d}) Ś1 ह्यर्जितं; D1-3 5 7 12 स्वर्जितैः (D5 12 °तः) (for स्वार्जितैः). D4 reads कर्मभिः in marg M3 transp. स्वार्जितैः and कर्मभिः.

3 T3 om. 3 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 D1-3 5.7.12 एवमुक्त्वाथ (D12 °मुक्ता [sic] तु), Dt D14 °मुक्ता (sic) (for तमेवमुक्त्वा). T2 देवेन्यस् (for देवेशस्) —^{b}) D5.12 त्रिदिवे. D1-3 5.7.12 अन्वगात्; D6 M4 °यात् (for अभ्यगात्) —G2 M1 om. 3^{d}–4^{c}. —^{cd}) D6 T2 M3 महातपाः (for महत्तपः). Ś1 D1-3.5.7.12 विश्वामित्रोपि धर्मात्मा तपः परमतप्यत.

4 G2 M1 om. 4^{abc} (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś1 D1-3 5.7 12 ततः कालस्य महतो. —^{b}) Ś1 D1-3.5 7 12 नाम वा (D1.3 7 °तो; D2 चा)प्सराः (D1.5 °रा), Dt D4.6.9 T2 G1.4 Ct परमाप्सरा. —^{c}) Ś1 D5 पुष्करे तु. D7 सुरश्रेष्ठ.

5 G2 om. (hapl.?) 5^{a}–6^{d}. —^{a}) Ś1 D1-3.5.7.12 अपश्यत् (for ददर्श). —^{c}) D2 6 रूपेण प्रतिमां; D12 °तिमं. Ś1 D2 5.12 रामः; D1.3.7 राजन् (for तत्र). —^{d}) T2 G4 M3 (before corr. as in text) जलदो. Ś1 D1-3.5.7.11 राजंतीमिव विद्युतं; M3 जलदो (before corr. as in text) विद्युतं यथा. —After 5, Ś1 D5.12 ins.:

1166* क्वणत्कनककेयूरनादपूरितदिङ्मुखाम् ।

[D12 – * * * * तादिग्मुख (for the post. half).]

—After 5, D7 ins. l. 13 and 14 of 1173*.

6 G2 om. 6^{abcd} (cf. v.l. 5). —^{a}) Ś1 Dt D1.3–3.12 T2 M1.3 Ct कंदर्पदर्पवशगो. —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.12 मेनके (for अप्सरः). —^{d}) T2 वा (for च). D2 ममाश्रये. Ś1 D1.3.5.7.12 वसेहाथ मया सह; D2 वसैकोहमनिंदिते. —^{e}) D3.12 अनुगृहीष्व. Ś1 D1–3 5 7.12 मां भद्रे (for भद्रं ते). —^{f}) Ś1 D1–3.5.7.12 प्रमोहि(D3.5.12 °दि)तं; Dt D6.8 विमोहितं. —After 6, Ś1 D5.12 ins.:

1167* इत्येवमुक्त्वा कुशिकात्मजेन
सा मेनका राम मनोरमाङ्गी ।
तत्रावसत्तस्य वचोऽनुरोधा-
त्स्कन्दर्पभार्येव मनोभवेन ।

[(l. 1) D12 उक्ता. —(l 2) D12 नाम (for राम). —Thereafter Ś1 reads colophon विश्वामित्रतपो नाम सर्गः ।]

7 ^{a}) Ś1 Dt4 T2.3 इत्युक्त्वा सा; D12 तथेत्युक्त्वा. D2 इत्युक्त्वासौ वरारोहां. —^{b}) T2 तत्र सा (hypermetric) (for तत्र). D1.3 4 7–9.14 T1 G M1 2 वासम् (for [आ]वासम्). Ś1 D1.3 5.7.12 अगात्तदा; D2 गमत्तदा (archaic) (for अथाकरोत्). —^{c}) Ś1 D1.5.12 तु महा-; D2 3.7 सुमहान्; D9.14 G1.3 [s]पि महा-; T1 (s) पि महान्; T2 हि महान् (for हि महा-). —^{d}) Ś1 Dt D1–3 5–8 उपागमत्; D4 (before corr. as in text) °गतं. D12 विश्वामित्र सुमुपागमान् (corrupt).

8 ^{a}) D9 M3 तस्या. D1.12 T3 वसत्यां; D9 M3 वसंत्या. —^{c}) T2 reads श्रमे *sup. lin.* Ś1 D3.5.7.12 रम्ये; Dt D6 (repeats).8 सौम्ये; D1.2.4 T2 G1.3 रामः; G2 M1 तस्मिन् (for सौम्य). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.12 सम्यक्परिचचार ह.

9 Ś1 D1–3.5 7 12 transp. 9 and 10^{ab} followed by 1168*. —After l. 26 of 1173*, D11 reads lines of 9, M4 reads of 9-11 —^{b}) M4 महान्मुनिः. —^{c}) T1.2 G M s(G1 सु)व्रीळ. Ś1 D5 11 12 संव्रस्तहृदयस्तत्र. —^{d}) Ś1 D1.5.12 M4 -समन्वितः; D2 3 7 -विमध्यगः (for -परायणः). D11 चिंताशोके समन्वितः.

10 For M4 cf. v.l. 9. Ś1 D1–3.5.7.12 transp. 9 and 10^{ab} followed by 1168*. —^{a}) M3 (*sec. m.*) मे न (for मुनेः). Ś1 D1–3.5.7.12 M4 मुनेस्तु(Ś1 स तेषु)बुद्धि(M4 मति)रुत्पन्ना. —^{b}) T2 सामर्षं. —After 10^{ab}, Ś1 D1–3.7.12 ins., while D5 subst for 10^{c}–11:

1168* विघ्नोऽयं देवविहितस्तपसो मे महान्ध्रुवम् ।

[D7 दैवविहितस्. D2.3 तपसे. D1 [s]यं (for मे). Ś1 महात्मनः; D1 (also as above) महात्मवन् (sic), D5 महाध्रुवं.]

G. 1 65 16
B. 1 63 11
L. 1 59 16

अहोरात्रापदेशेन गताः संवत्सरा दश ।
काममोहाभिभूतस्य विघ्नोऽयं प्रत्युपस्थितः ॥ ११
विनिःश्वसन्मुनिवरः पश्चात्तापेन दुःखितः ॥ १२
भीतामप्सरसं दृष्ट्वा वेपन्तीं प्राञ्जलिं स्थिताम् ।
मेनकां मधुरैर्वाक्यैर्विसृज्य कुशिकात्मजः ।
उत्तरं पर्वतं राम विश्वामित्रो जगाम ह ॥ १३
स कृत्वा नैष्ठिकीं बुद्धिं जेतुकामो महायशाः ।
कौशिकीतीरमासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ १४
तस्य वर्षसहस्रं तु घोरं तप उपासतः ।
उत्तरे पर्वते राम देवतानामभूद्भयम् ॥ १५
अमन्त्रयन्समागम्य सर्वे सर्षिगणाः सुराः ।
महर्षिशब्दं लभतां साध्वयं कुशिकात्मजः ॥ १६
देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम् ॥ १७
महर्षे स्वागतं वत्स तपसोग्रेण तोषितः ।
महत्त्वमृषिमुख्यत्वं ददामि तव कौशिक ॥ १८
ब्रह्मणः स वचः श्रुत्वा विश्वामित्रस्तपोधनः ।
प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा प्रत्युवाच पितामहम् ॥ १९
ब्रह्मर्षिशब्दमतुलं स्वार्जितैः कर्ममिः शुभैः ।
यदि मे भगवानाह ततोऽहं विजितेन्द्रियः ॥ २०

—^{c}) D$_3$ सर्वै (for सर्वं). S$_1$ D$_{12}$ शुशो(S$_1$ °चो) च कर्मेदं; D$_{1-3\ 7}$ M$_4$ हि सुरकर्मेदं D$_6$ T$_3$ G$_4$ सुराणां कर्मेतत् (sic). G$_1$ सर्वासुराणां कर्मेतत्. —^{d}) S$_1$ D$_1$ $_{12}$ T$_2$ M$_4$ मम (for महत्). D$_{2\ 5.7}$ तपसो हरणं मम.

11 For M$_4$ cf. v l. 9. —^{a}) D$_2$ अहो शक्रोपदेशेन. —^{c}) D$_4$ °मोहाभितप्तस्य. —^{d}) D$_7$ G$_2$ M$_1$ समुपस्थितः; D$_9$ T$_3$ पर्यु°.

12 ^{a}) S$_1$ Dt D$_1$ $_{3\ 5-8}$ M$_1$ स निः°; D$_{12}$ स निश्वस्य (for विनि°श्वसन्). S$_1$ D$_{5.12}$ मुनिश्रेष्ठः; T$_3$ G$_1$ °वरः; M$_1$ (after corr. *inf lin. sec. m.* as in text) कपि°. —^{b}) S$_1$ D$_{1-3\ 5.7\ 12}$ मूर्छितः.

13 ^{b}) T$_3$ वर्षतीं; Cm g t as in text (for वेपन्तीं). S$_1$ D$_{1-3\ 5\ 7\ 12}$ वेपमानां कृतांजलिं (D$_{12}$ °लिः). —^{c}) D$_{2\ 3\ 7}$ सकामो (for मेनकां). —^{f}) S$_1$ D$_{1-3\ 5.7\ 12}$ [S] भ्ययात्तत (S$_1$ D$_5$ $_{12}$ °प्पुनः) (for जगाम ह). G$_2$ M$_1$ जगाम कुशिकात्मजः.

14 ^{a}) T$_3$ G$_4$ नैष्ठिकं (sic), Cm.g t as in text (for नैष्ठिकीं). S$_1$ D$_{1-3.5.7.12}$ कृत्वा(D$_3$ °तां)सुनिश्चितां बुद्धिं. —^{b}) S$_1$ D$_{2.3\ 5\ 7.9}$(transp.).$_{12}$ कामं(D$_3$ °मे) जेतुं; G$_1$ $_3$ तसु°; Cg.t as in text (for जेतुकामो). D$_1$ तेपे च सुमहत्तपः. —D$_8$ reads 14^{c}–15^{b} in marg. —^{c}) D$_7$ -रम् (for -तीरम्). —^{d}) Dt D$_{6.8}$ दुरासदं (for सुदारुणम्). S$_1$ D$_{1-3\ 5.7\ 12}$ तपोतप्यत दारुणं.

15 D$_8$ reads 15^{ab} in marg. (cf. v l. 14) —^{a}) S$_1$ D$_{1-3.5.7\ 12}$ तस्मिन् (for तस्य). S$_1$ वर्षं Dt D$_{4\ 6\ 8}$ T$_{2.3}$ M$_3$ -सहस्राणि; D$_{2.3}$ -सहस्रे तु; D$_9$ G$_{1\ 3}$ M$_3$ -सहस्रेण (for -सहस्रं तु). —^{b}) S$_1$ D$_{1-3.5.7.12}$ तप्यमाने(S$_1$ D$_7$ °नो)महत्त (D$_{2.5}$ °हात)पः. —^{d}) S$_1$ D$_{1-3\ 5.7\ 12}$ देवानाम-भवद्भयं.

16 ^{ab}) D$_{8.14}$ T$_3$ M$_3$ आमंत्रयन्. S$_1$ D$_{1-3\ 5\ 7\ 12}$ ते मंत्रयंतः सहिताः सर्षि(D$_1$ °ता ऋषि)संघाः सुरासुराः (D$_{2.3.7}$ सचारणाः). —^{d}) S$_1$ D$_{1.3.5.12}$ कौशिकात्मजः.

17 M$_3$ reads 17–19^{a} (17^{a} repeated) *inf. lin. sec. m.* —^{a}) D$_9$ देवानां च (for देवतानां) —^{c}) D$_8$ अब्रवीन्. —^{d}) S$_1$ D$_{1-3\ 5\ 7.12}$ महामुनिं (for तपोधनम्).

18 M$_3$ reads 18 *inf lin. sec. m.* (cf. v.l. 17). —^{a}) S$_1$ D$_{1-3\ 5\ 7\ 12}$ स्वस्ति ते (for स्वागतं). M$_3$ तेस्तु (for वत्स). —^{b}) S$_1$ D$_5$ $_{12}$ कर्षितः (D$_{12}$ °ताः), D$_4$ हर्षितः; T$_3$ °तं (sic) (for तोषितः). D$_{1-3\ 7}$ तव कामं करोम्यहं. —D$_{12}$ repeats 18^{cd} after 19. —^{c}) S$_1$ D$_{1-3.5.7.12}$ (both times) महर्षित्वं दुरावापं; Cg.t as in text. —^{d}) D$_{1.3.7}$ वदामि (for ददामि). T$_3$ om. तव. S$_1$ D$_{5.12}$ (both times) सुव्रत; D$_2$ शौनक (for कौशिक).

19 M$_3$ reads 19^{a} *inf lin sec. m.* (cf. v.l. 17). —^{a}) Dt D$_{6.8}$ G$_{1\ 3}$ तु (for स). S$_1$ D$_{1-3.5.7.12}$ पितामह-वचः श्रुत्वा; M$_3$ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा. —After 19^{a}, D$_{14}$ T$_1$ G$_4$ ins. :

1169* सर्वलोकेश्वरस्य ह ।
न विषण्णो न संतुष्टो.

[(l. 2) G$_4$ स (for first न). D$_{14}$ असंतुष्टो (for न संतुष्टो).]

—^{c}) S$_1$ D$_{1-5.7\ 12}$ [T$_3$ प्रयतो. —^{d}) D$_{1-3.7.12}$ प्राब्रवीत्; D$_{14}$ T$_{1.2}$ G$_4$ M$_3$ सर्वलोक-; Ct as in text (for प्रत्युवाच). D$_{1-4.7\ 9.12}$ T$_3$ G$_{1\ 3}$ M$_3$ महायशाः. S$_1$ D$_5$ विश्वामित्रस्ततोब्रवीत्. —After 19, D$_{12}$ repeats 18^{cd}, while D$_{14}$ T$_{1.3}$ G$_4$ M$_3$ ins.

1170* प्रत्युवाच ततो वाक्यं विश्वामित्रो महामुनिः ।
[D$_{14}$ वाच; G$_4$ M$_3$ राम (for वाक्य).]

20 M$_3$ reads 20^{ab} *inf. lin. sec. m.* —^{a}) S$_1$ D$_{1-5.7\ 12}$ T$_3$ महर्षिशब्दम्. D$_2$ लभतां; D$_{12}$ विपुलं (for अतुलं) —^{b}) S$_1$ D$_{1-3\ 5.7.12}$ त(D$_{12}$ ता)पोबलसमन्वि (D$_{12}$ °र्जि)तं. —^{c}) D$_{2\ 3.7}$ स हि मे; D$_9$ यदिदं (for यदि मे). D$_{12}$ भगवन्. Dt D$_{2.6}$ नाह (for आह). —^{d}) S$_1$ D$_{1-3.5.7}$ °स्मि; D$_{12}$ न वास्मि; M$_3$ तदाहं (for ततोऽहं).

तमुवाच ततो ब्रह्मा न तावत्त्वं जितेन्द्रियः ।
यतस्व मुनिशार्दूल इत्युक्त्वा त्रिदिवं गतः ॥ २१
विप्रस्थितेषु देवेषु विश्वामित्रो महामुनिः ।
ऊर्ध्वबाहुर्निरालम्बो वायुभक्षस्तपश्चरन् ॥ २२
घर्मे पञ्चतपा भूत्वा वर्षास्वाकाशसंश्रयः ।
शिशिरे सलिलस्थायी रात्र्यहानि तपोधनः ॥ २३

एवं वर्षसहस्रं हि तपो घोरमुपागमत् ॥ २४

तस्मिन्संतप्यमाने तु विश्वामित्रे महामुनौ ।
संभ्रमः सुमहानासीत्सुराणां वासवस्य च ॥ २५

रम्भामप्सरसं शक्रः सह सर्वैर्मरुद्गणैः ।
उवाचात्महितं वाक्यमहितं कौशिकस्य च ॥ २६

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ॥ ६२ ॥

G. 1 65. 33
B. 1. 63. 26
L. 1. 59. 33

---

21 [a]) D4 T3 M3 महातेजा (for ततो ब्रह्मा). —[b]) G4 स (for न) D9 तावत्त्वं त्रिजितेंद्रियः; G2 M1 न तावद्त्रिजितेंद्रियः. —After 21[ab], Ś1 D1–3 5 9 12 ins.

1171* इन्द्रियाणि जयेत्युक्त्वा जगाम त्रिदिवं पुनः ।

[D9 °त्कामं (for जयेत्युक्त्वा). D1 3 गत (D3 °त), D2 9 ततः (for पुन).]

—[c]) D4 T3 G2 M1.2 जयस्व; D9 यजस्व; T2 . ॰ (damaged)स्व (for यतस्व). Ś1 D1–3 5.7 12 [इ]ति मुनिश्रेष्ठम्; D4 नर° (for मुनिशार्दूल). —[d]) Ś1 D5 12 उक्त्वांस्तं दिवं व्रजन् (Ś1 व्रजेत्), D1–3 7 उक्त्वांस्तदिदं वचः; D9 उक्त्वंतं पितामहं.

22 [a]) M2 प्रस्थितेषु च (for विप्रस्थितेषु). —[b]) D14 महामहामुनिः (ditto.). —After 22[ab], M3 repeats 20[c]–22[a] in brackets. —[c]) D2 T3 ऊर्ध्वबाहो (for °बाहुर्). —[d]) Ś1 वायुभक्ष्यस्. Ś1 D5 12 ततोभवत्; D1–3 7 8 तपो- (D2 °तो)चरत्; D14 T1 G4 [ऽ]चरत्तपः (for तपश्चरन्).

23 D12 om. (hapl. ?)23[ab]. —[a]) Ś1 D5 ग्रीष्मे (for घर्मे). Ś1 पंचतपो (sic). —[b]) T3 वर्षे च (for वर्षासु) Ś1 D1–3.5.7 [आ]का(D3 °ऽ)शगोभवत्; D9 [अ]भावकाशितः. —[cd]) Dt D6.8 सलिले शायी; D14 T1 G2.4 सलिले स्थायी. T2 reads हानि *sup. lin.* Ś1 D1–3 5 7.12 सलिले शिशिरं सर्वमहोरागाणि सर्वशः.

24 [a]) Ś1 D5 12 °सहस्रेण; D1–3 7 °शतं साग्रं; D4 9 T2.3 G1.3.4 M3 °सहस्राणि; G2 M1 °सहस्रं तु (for °सहस्रं हि). —[b]) G2 M1 उग्रं तप (for तपो घोरम्). D9 उपागतं; T3 °हरत्. Ś1 D1–3.5.7 12 तपोतप्यत दारुणं.

25 [a]) D14 T1 G4 M3 हि (for सं-). Ś1 D1–3 5.7.12 व्रत(D5 °प)स्तपसि संर(Ś1 °स; D3.7 °यु)क्ते. —[b]) D3.7 °बले; D5 *हा°; D14 T3 G4 तपोधने (for महामुनौ). —[c]) Dt D4 6.8 संतापः; Cg as in text (for संभ्रमः).

26 [a]) D1–3.7 स्वप्सरसं. —[b]) Dt D4 6 8 सर्वैः सह (by transp.), T3 सगंधर्वैर् (for सह सर्वैर्). —[c]) Ś1 D5.12 स उवाच हितं°. —After 26, D1–3.5.7.9.12 ins.; Ś1 B3 (m.).4 D11 ins. before I. 63.1;

1172* वरारोहे गुणैः सर्वैरप्सरोभिर्विशिष्यसे ।
[Ś1 B3.4 D5 7 विशिष्यते.]

—For 1–26, Ñ V B D10 11.13 M4 (for 3[c]–26) subst. .

1173* पूर्णे वर्षसहस्रे तु व्रतस्नातं महामुनिम् ।
(1) अभ्यगच्छन्सुरा राम तपोबलसमाहिताः ।
(2) तत्रैनमब्रवीद्ब्रह्मा पुनः सुरुचिरं वचः ।
ऋषिश्रेष्ठो मतो नस्त्वं निवर्तं तपसोऽधुना ।
(3) इत्युक्त्वानन्तरं ब्रह्मा जगामाशु यथागतम् । [5]
विश्वामित्रोऽपि तच्छ्रुत्वा चचारैव पुनस्तपः ।
तत्र चैनं तपस्यन्तं कालस्य महतस्तपः । —
आजगामाप्सरा राम तं प्रलोभयितुं रहः । —
मेनका नाम सुश्रोणी विश्वामित्राश्रमं प्रति ।
(4[cd]) पुष्करे सा सुचार्वङ्गी स्नातुं समुपचक्रमे । [10]
(5) तां ददर्शाद्भुताकारां मेनकां कुशिकात्मजः ।
रूपेणाप्रतिमां राम श्रियं मूर्तिमतीमिव ।
तां दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गीं मेनकां निर्जने वने । —
जलप्रक्लिन्नवसनां मनोहरतराकृतिम् । —
(6[ab]) कन्दर्पवशगोऽभ्येत्य मुनिर्वचनमब्रवीत् । [15]
का त्वं कस्य कुतो वेदं वने भद्रेऽभ्युपागता । —
(6[cd]) एहि विश्रम्यतां भीरु ममाश्रमपदे शुभे ।
मेनका तद्वचः श्रुत्वा विश्वामित्रमभाषत । —
अप्सरा मेनका नाम त्वत्प्रीत्याहमुपागता ।
रोचते यदि ते ब्रह्मन्भजमानां भजस्व माम् । [20]
इति तां रुचिरं वाक्यं भाषमाणामनिन्दिताम् ।
पाणौ गृहीत्वा भगवानाश्रमं प्रविवेश ह ।
(8) तया च सह वर्षाणि पञ्च पञ्च च राघव ।
विश्वामित्रस्य चरतः क्षणवद्व्यतिचक्रमुः ।
हृतविज्ञानबुद्धिर्हि तया मुनिरसौ तदा । —[25]
तानि वर्षाण्यतीतानि बुबोधैकमहर्यथा । —
(9[ab]) अथ काले गते तस्मिन्बुद्ध्या बुद्ध्वात्मविक्रियाम् ।
जगादैवं तदा वाक्यं विश्वामित्रस्तपोधनः ।
सोऽमर्षस्तव मे ज्ञानं तपः स च निश्चयः ।
नष्टान्येकपदेनेह सर्वथा किमपि स्त्रियः । —[30]
अनया लोभयित्वा मां तपोपहरणं कृतम् ।
इन्द्रप्रियं चिकीर्षन्त्या तस्मादेनां त्यजाम्यहम् । —

(13^{cd}) ततस्तां मधुरैर्वाक्यैर्विसृज्य कुशिकात्मजः।
(13^{ef}) पुष्कराणि परित्यज्य जगामोत्तरपर्वतम्।
(14) मैद्धिकीं बुद्धिमास्थाय जेतुं काममर्षितः। [35]
कौशिकीतीरमासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम्।
(15) सहस्रमपरं राम वर्षाणाममितद्युतिः।
चचार दुश्चरं तेन देवा भयसमन्विताः।
(16) समेत्य मन्त्रयामासुः सर्षिसंघाः सवासवाः।
महर्षिशब्दं लभतां माध्वयं कुशिकात्मजः। [40]
मा च नस्तपसोग्रेण तापयत्येषमुद्यतः। —
निवर्त्यतामयं ब्रह्मंस्तपसोग्रादिति प्रभो। —
(17) देवानां निश्चयं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः।
अब्रवीदभिगम्यैवं विश्वामित्र तपोनिधिम्।
(18) महर्षे विनिवर्तस्व तपसः कुशिकात्मज। [45]
महत्त्वमृषिमुख्यानां ददामि तव सुव्रत।
(19) ब्रह्मणस्तद्वचः श्रुत्वा विश्वामित्रस्तपोधनः।
प्राञ्जलिः प्रणतो वाक्यं प्रत्युवाच पितामहम्।
(20) ब्रह्मर्षिशब्दं भगवन्दुर्लभं तपसार्जितम्।
लभेयं त्वत्प्रसादेन यदि मेऽस्ति तपश्चितम्। [50]
(21^{ab}) तमुवाच ततो ब्रह्मा न तावत्त्वं जितेन्द्रियः।
कामक्रोधावनिर्जित्य कथं ब्रह्मत्वमिच्छसि।
जयेन्द्रियाणि तावत्त्वं कामक्रोधौ च कौशिक। —
ततः परं त्वं ब्रह्मत्वं समवाप्स्यसि दुर्लभम्। —
(21^{cd}) इत्युक्त्वा प्रययौ ब्रह्मा पुनरेव यथागतम्। —[55]
(22) विश्वामित्रोऽपि तत्रैव तेपे घोरतरं तपः।
ऊर्ध्वबाहुर्निरालम्ब एकपादप्रतिष्ठितः।
वायुभक्षः स्थितः स्थाने एकस्मिन्स्थाणुवत्स्थितः। —
(23) घर्मे पञ्चतपा भूत्वा वर्षास्वभ्रावकाशिकः।
शिशिरे जलशायी च भूत्वा तेपे महत्तपः। [60]
(24) एवं वर्षशतं घोरं साग्रं तप उपासतः।
(25^{cd}) समस्ता दिवि काकुत्स्थ देवा भयमुपागमन्।
संभ्रमं परमास्थाय ततः शक्रः सुराधिपः। —
चिन्तयित्वा तपोविघ्नमुपायं रघुनन्दन। —
(26) आहूयाप्सरसं रम्भां मरुद्गणवृतः प्रभुः। [65]
उवाचात्महितं वाक्यमहितं कौशिकस्य च।

[M$_4$ om. l. 1-5. —(l. 1) B$_4$ वर्षे Ñ$_1$ V B$_{1.2}$ [ऽ]थ (for तु). V$_1$ व्रतं°; V$_2$ °स्नान; V$_3$ °स्नातु, B$_2$ तपः°; D$_{10}$ व्रतः°, D$_{11}$ °शात (for व्रतस्नातं). —(l. 2) D$_{13}$ अभ्यागच्छन्. V$_4$ B$_3$ D$_{11}$ अभ्यगच्छत्पुरा राम (D$_{11}$ °त्तदा ब्रह्मा) (for the prior half). Ñ$_2$ V$_3$ D$_{13}$ तपोवन-; D$_{11}$ जपोवन- (hypermetric) (for तपोबल-). Ñ$_2$ V$_4$ B$_3$ D$_{10.11.13}$ -समाहित, V$_1$ -समन्विता. B$_2$ तत्तपोबलविस्मितः (= 1^d in Ś$_1$) (for the post. half). —(l. 3) V$_4$ B$_4$ [ए]वम् (for [ए]नम्). Ñ$_1$ एव मोऽब्रवीद्, Ñ$_2$ च रुचिरं; V$_1$ सुरुचितं; V$_{2.4}$ D$_{13}$ स°; D$_{11}$ सहचिर (sic). —(l. 4) V$_3$ ऋषिश्रेष्ठो मुने त्वं हि; V$_4$ °निवर्तस्व; B$_1$ the line of 2° (for the prior half). Ñ$_2$ निवर्तेन तपोधुना (sic); V$_4$ कुरु चोग्रं महत्तपः; D$_{13}$ निवर्तस्व तपोधन (for the post. half). —(l. 5) V$_4$ om. from the post. half up to the prior half of l. 8. D$_{11}$ च (for [आ]शु). —(l. 6) D$_{11}$ om. षि(submtric). V$_1$ तं (for तच्). V$_3$ चकार. Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_3$ D$_{11.13}$ [ए]व पुनस् B$_1$ विपुलं; M$_4$ [ए]व महत् (for [ए]व पुनस्). B$_3$ तपः पुनः (by transp.). —(l. 7) V$_1$ अत्र चैन; B$_4$ चचारेनं; D$_{11}$ तत्रैवाथ (for तत्र चैन). Ñ$_1$ V$_3$ D$_{13}$ ततः; M$_4$ पुनः (for तप). D$_{11}$ कालस्य महत्तप (submetric) (for the post. half). —(l. 8) V$_3$ [अ]प्सरा (for [अ]प्सरा). D$_{13}$ त वै; M$_4$ तत्र (for तं प्र-). V$_3$ पुनः; V$_4$ (first time) D$_{11}$ हरः (metathesis). V$_1$ °लोभयितुमजसा, V$_2$ त प्रमोचयितु तपः (for the post. half). —(l. 9) D$_{11}$ मुमुत्सी (for मुञ्चोणी). V$_2$ -[अ]यन (for -[आ]श्रम) V$_4$ repeats the post. half of l. 8 in place of the post. half of l. 9. —(l. 10) V$_2$ चारुमर्त्रांगी; D$_{11}$ सरसि चार्वंगी (hypermetric), M$_4$ सा तु° (for सा सुचार्वंगी). —After the prior half of l. 10, D$_{13}$ reads the post. half of l. 13 and the prior half of l. 14 changing accusative into nominative. V$_1$ स्नातुमुपचक्रमे (submetric) (for the post. half). —For ins see below. —(l. 12) B$_4$ प्रनिमा; D$_{11}$ M$_4$ °तिमा (for [अ]प्रनिमा) —D$_7$ ins. l. 13-14 after 5 —(l. 13) D$_{11}$ तां समीक्ष्य सुचार्वंगीं (for the prior half). V$_4$ B$_3$ (marg. also) D$_7$ विजने; M$_4$ रहिते. —(l. 14) V$_2$ जलविच्छिन्न-; V$_4$ D$_7$ M$_4$ जलार्द्र°, B$_2$ जलार्द्रश्लिष्ट, B$_3$ (m. also) जला° (for जलप्रच्छिन्न-) D$_{11}$ -मवनां (metathesis) (for -वसनां) —(l. 15) M$_4$ कदर्पवशमभ्येत्य (for the prior half). —(l. 16) D$_{11}$ वालो (sic) (for वेदं). V$_1$ हि; V$_4$ [ऽ]पि, B$_{1.4}$ [ऽ]ति (for ऽभि). D$_{11}$ किमर्थं त्वमिहागता (for the post. half). —(l. 17) Ñ$_1$ B विश्राम्यतां D$_{13}$ -पदं प्रति (for -पदे शुभे). —(l. 18) M$_4$ तु (for तद्). —(l. 19) D$_{11}$ प्रीत्यर्थम्. B$_4$ अप्सरसा मेनका राम त्वत्प्रीत्या समुपागता (hypermetric) —(l. 20) B$_3$ (marg. also) M$_4$ यदि रोचामि (for रोचते यदि). V$_1$ मे ब्र°, D$_{11}$ तुभ्यं हि (for ते ब्रह्मन्). D$_{13}$ अनुरक्ता (for भजमानां). —(l. 21) V$_1$ रुचिरां वाच. B$_2$ अनिंदितं. —(l. 22) M$_4$ प्रविवेश ता (for प्रविवेश ह). —(l. 23) Ñ$_1$ च शत-; V$_3$ च स*-; B$_4$ सहस्र- (for च सह). D$_{13}$ तानि वर्षाण्यतीतानि (for the prior half). B$_4$ पचक (sic) (for पञ्च च). V$_1$ शतानि सुबहूनि च; D$_{11}$ पंच पंच गत वरा (sic) (after वरा reads राघव in marg.) (for the post. half). —(l. 24) Ñ D$_{10.13}$ रमत; B$_2$ च ततः; B$_3$ (also) वदतः; B$_2$ (*inf. lin.* also) D$_{11}$ वसतः; M$_4$ चरतं (for चरतः). V$_2$ प्रनिचक्रमुः. D$_{11}$ क्षणबुद्धयातिचक्रमुः (for the post. half). —(l. 25) Ñ$_2$ V B$_{1.3}$ कृत-; D$_{11}$ हत; D$_{13}$ क्षण- (for हत-). D$_{13}$ तथा (for तदा). M$_4$ तया मुनिरयान्तदा (sic) (for the post. half). —(l. 26) Ñ$_1$ M$_4$ बुद्धा च; Ñ$_2$ V$_4$ विबोध. M$_4$ [ए]कस्महो (for [ए]कमहर्). —After l. 26, D$_{11}$ reads lines of 9 and M$_4$ lines of 9-11 (cf. v.l. 9-11). D$_{11}$ om. l. 27; M$_4$ om. l. 27-28. —(l. 27) B$_1$ बुद्धा (for बुद्धया). V$_4$ D$_{13}$ transp. बुद्धया and बुद्धा. B$_4$ **स्म- (for बुद्धारम-). —(l. 28) Ñ$_1$ D$_{13}$ [इ]व; V

B2 [इ]दं; B1 D11 [ए]त(D11 °*)द् (for [ए]व).—(l. 29) V4 अमर्षस्तस्य. V1 B2 M4 विज्ञान (for मे ज्ञानं). Ñ2 B3 तु (for च). D13 तपस्तच्च स निश्चय° (by transp.) (for the post. half). V2 सोमर्षेष्वस्तविज्ञानतप° सह विनिश्चय°. —(l. 30) Ñ2 B3(*sup. lin.* also as above) 4 °चेह; D10 °वेह (for [ए] कपदेनेह). V1 M4 सर्वमेकपदे(V1 °.दे)न (M4 अ)ह (for the prior half). B4 सर्वदा, D13 सर्वस्या (sic). Ñ1 V2 स्त्रिया°; B4 D13 स्त्रिया.—(l. 31) M4 मे (for मां). D11 लोभदर्शिन्या. D13 transp. लोभयित्वा and मा. D10 °हरणे कृते, D11 मे तपोरेरुण (sic) कृत (for the post. half).—(l. 32) V1 इन्द्रप्रिय-; V2 °प्रिया. V4 त्रिकी°त्यां.—After l 32, D11 reads the line of 13^{ab}, while M4 reads the lines of 12–13^{b} (v.l for 13^{b} वेपमानां कृतांजलिं [M4 भूत्व स्थितां]).—(l. 33) D11 M4 मेनका (for तनया).—(l. 34) V4 B4 पुष्करं च (B4 तु).—(l 35) D11 कृत्वा स निश्चितां बुद्धिं (for the prior half). V2 कालम्, V4 कामम् (for कामम्). V3 °र्धैत, V4 तदा नृप, B2 अगेपत, B4 D11 भ्रमर्षित° (for अमर्षित°) V1 विजेतु काममर्षित (for the post. half).—(l 36) V4 कौशकी-. V2 आश्रित्य, M4 आगम्य B1 तेः (for तेपे) M4 [अ]तिदारुण.—(l 37) B4 प्रवर (for अपर). V4 D11 13 सहस्रपरम. M4 तत्र (for राम) D11 अमितप्रभ, D13 °मित°, M4 अमर°.—(l. 38) D11 दुश्चरत्.—(l. 39) D11 तेमन्नर्यत संहिता° (for the prior half). V4 सङ्गमरा.—(l. 40) D10 सर्षि- (submetric) (for महर्षि-). V4 नमत° (for लभतां).—(l. 41) Ñ2 B1 यावन्नस्; V3 मा चरस्; V4 B2 (m. also as above) मा च वस् (for मा च नस्). V3 4 B1 D11.13 °यतु, M4 °वेद् (for तापयति). B4 [ए]वमुद्यतः (ditto.). B2 (marg.) तापयेत्तपतां वर (for the post. half).—(l. 42) V2.3 B4 D13 निवर्तताम्. V2 [ऽ]स्माद्; B2.4 D11 13 [उ]द्याद् (for [उ]आद्). M4 प्रभु°.—M4 om. l. 43–47.—(l. 43) D11 देवतानां वच° (for देवानां निश्चय). D13 कृत्वा (for श्रुत्वा).—For ins. see below.—(l. 44) Ñ2 B3 D10 [ए]न, V1 [इ]व; V4 [इ]द, B4 [उ]र्व् (for [ए]व). D11.13 मधुर वाक्यं (for अभिगम्यैव). B1 reads विश्वामित्र *inf. lin.* B2 (m. also as above) तपोधन°; D11.13 महामुनिं (for तपोनिधिम्). B3 reads l. 45–47 in marg.—(l. 45) V4 सुतपस° (hypermetric) (for तपस°). D11 महर्षे स्वस्ति ते वत्स तपसो मे न कर्षित° (sic).—(l. 46) V3 मः°त्त्वम्; B3 सहस्रम् (for महत्त्वम्). V1 मुनिसंख्यानां (for ऋषिमुख्यानां). D11 महर्षित्व दुरातप (for the prior half). Ñ V1.3 B1.2 ददानि (for ददामि).—(l. 47) B3.4 ब्रह्मणस्तु, D10 ब्रह्मसा° (sic), D11 पितामह- (for ब्रह्मणस्तद्). V2 तपोनिधि°.—(l. 48) M4 प्रयतो (for प्रणतो). D13 महायशा° (for पितामहम्).—(l. 49) V1.3 ब्रह्मन् (submetric); B4 °वान् (sic) (for भगवन्). Ñ2 D13 [उ]जितं (for [अ]जितम्).—(l. 50) V4 तपश्चिरं; B1 तपः फल; D13 पत° (metathesis) (for तपश्चितम्).—(l. 52) V4 अनिर्जित्य (for अनिर्जित्य). B4 ब्रह्मणत्वम् (sic) (for ब्रह्मत्वम्). V1 कामक्रोधाविनिर्जित्य; D11 इंद्रियाणि स निर्जित्य (both sic) (for the prior half).—For ins. see below.—(l. 53) D13 कौशिकौ (sic)—(l 54) D11 नातः परं ब्रह्मत्व (submetric) (for the prior half). V3 तम् (for सम्-). M4 अवाप्स्यसि सुदुर्लभ (for the post. half).—(l. 55) M4 इत्युक्त्वैव ययौ ब्रह्मा (for the prior half). B1 यथाहत; B4 °क्रम (for यथागतम्). D11 त्रिदिव दैवतै सह (for the post. half).—(l. 56) V2 घो° तपस्; B1 घोर पुनस्; B4 °मय (for घोरतर).—(l 57) D11 अनालब (for निरालम्ब). V2 3 B1.2.4 -[अ]विचिंत (for -प्रनिष्ठित°). B3 (marg. also) दुर्निवार सुदुसह (for the post. half).—(l. 58) Ñ2 D10 वायुभक्ष्य°. V1 B1 D13 स्थिर°; M4 मुनि° (for स्थिर°). D11 स्थिरस्थान.—(l. 59) D11 13 ग्रीष्मे. D10 °काशक°, D11 [आ]काशवाशिक; M4 °काशित° (for [अ]भ्रावकाशिक°).—(l. 60) D13 जलशाये (sic), M4 °वासी (for जलशायी). D11 [इ]त्र (for च). D10 महातपा°.—(l 61) V4 -गत (for -शत). B2 (also m.) साग्र; D13 चाग्र (for घोर). M4 -सहस्र स (for -शत घोर). B3 4 D10 11 सोग्र, D13 M4 घोर (for साग्र). V4 साग्र घोर (by transp.). V1 4 उपागमन्, B3 4 °सत; D13 °श्रित°, M4 °गमत (for उपागमन) V1 साहस्र तप आश्रित; B2 (also m.) घोरमतिष्ठत्तप° (for the post. half).—M4 om. (hapl.) l. 62.—(l 62) Ñ2 V2 B3 D10 11.13 समताद्, V2 °ययु°; B1 °विशन् (for उपागमन्).—(l. 63) V2 B3 संभ्रम°. D11 संभ्रमं परम प्राप्त° सहस्राक्ष° सुरेश्वर°—(l. 64) Ñ1 V4 B1.2 (marg. also).4 तनो (for तपो-). V2 कुरुनंदन (sic)—(l. 65) V1 आनीय; B4 आदाय (for आहूय). Ñ1 B4 °सां, B2 [अ]प्सर (submetric) (for [अ]प्सरसं). D11 *भां (for रम्भां). V4 -समावृत°; D13 -युत° (for वृत° प्रभु).—(l 66) D11 स्वहितं (for [आ]त्महित)]

—After l 10, B3 ins. :

1174* **लोभयामास तं तत्र कटाक्षेण मुहुर्मुहुः।**

—After l 43, D11 ins. :

1175* **आजगामाथ तं देशं विश्वामित्रः स्थितो यतः।**

—After l. 52, B3 ins. :

1176* **ब्राह्मण्यं दुर्लभं लोके सर्वथा हि नृपोत्तम।**

Colophon. D1–3 5.7.11 12 continue the previous Sarga.—*Kāṇḍa name* : Ś1V1 D4 om. Ñ2 V2–4 B D10 **आदि°**.—After Kāṇḍa name B4 ins. **बालचरिते**.—*Sarga name* Ñ V1.3.4 B1.3.4 D10 **शतानंदवाक्ये** (Ñ2 V1 B3 D10 om.) **मेनकानिर्वासः** (V1 B1 °**निवासो**), V2 **विश्वामित्रचरितं**; B2 **रंभासमागमः**.—*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 V1.4 B1.4 om. Ś1 (m) V3 Dt D4 6.8 14 T G M1–3 63, Ñ2 B2.3 D10 65, V2 D9 66, M4 61. D13 — **कांडे — मित्र — तपो — सर्गः** 64.—After colophon, T2 concludes with **श्रीरामचन्द्राय नमः**; G1.2.4 M1 **श्रीरामाय नमः**; G3 **श्रीमते रामानुजाय नमः**; M2 **श्री.....नमः**.

६३

G. 1. 66. 1
B. 1. 64. 1
L. 1. 60. 1

सुरकार्यमिदं रम्भे कर्तव्यं सुमहत्त्वया ।
लोभनं कौशिकस्येह काममोहसमन्वितम् ॥ १

तथोक्ता साप्सरा राम सहस्राक्षेण धीमता ।
व्रीडिता प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रत्युवाच सुरेश्वरम् ॥ २

अयं सुरपते घोरो विश्वामित्रो महामुनिः ।
क्रोधमुत्स्रक्ष्यते घोरं मयि देव न संशयः ।
ततो हि मे भयं देव प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ३

तामुवाच सहस्राक्षो वेपमानां कृताञ्जलिम् ।
मा भैषि रम्भे भद्रं ते कुरुष्व मम शासनम् ॥ ४

कोकिलो हृदयग्राही माधवे रुचिरद्रुमे ।
अहं कन्दर्पसहितः स्थास्यामि तव पार्श्वतः ॥ ५

63

D1–3.5.7 11 12 continue the previous Sarga. Before 1, Ś1 B3 (m.).4 ins 1172* (cf. I. 62 26).

1 [a]) D12 रम्भे (for रम्भे) —[b]) M3 (after corr. *sec. m* as in text) हि महत् (for सुमहत्). Cg कर्तव्यं सुमहत् (as in text) N V B D10 11.13 M4 कर्तुमर्हसि भावि (V2 D10 13 M4 °मि)नि. —[c d]) I2 G1 3 मोहनं; Cm g k t as in text (for लोभनं). Cg k t as in text (for[d]). Ś1 D1–3 5 7.12 प्रलोभ्य कौशिकं भद्रे कामक्रोधवशं नय. —For 1[cd], Ñ V B D10 11 13 M4 subst :

1177* लोभयस्व तपस्यन्तं कौशिकं रूपसम्पदा ।

[V4 लोभयाशु. D11 तप * :, D13 तपस्यते (for तपस्यन्त). Ñ2 B3 D10.13 गुण°; V4 तपसो व्ययात् (for रूपसम्पदा).]

2 [a]) Ś1 (with hiatus) अप्सरा; D2 साक्षरा (for साप्सरा). Ñ V B D10.13 M4 एवमुक्ता (Ñ2 V1 B4 D13 M4 °क्त्वा) ततो रंभा; D7 तथेत्युक्ताप्सरा रामः; D11 एवमुक्ताप्सरा राः. —[b]) M4 राघव (for धीमता) —[c]) Ś1 D5.12 विस्रस्ता; G1 damaged (for व्रीडिता). Dt D6 8 9.14 T G M1.2 वाक्य (for भूत्वा). Ñ V B D10 13 M4 प्रांजलिः (M4 °लिं) परमोद्विग्ना (B4 D13 प्रणता भूत्वा), D11 विस्रस्ता प्रणता मूर्ध्ना. —[d]) Ñ V B D10 11 13 सुराधि(Ñ2 illeg. for धि)पं; M4 पुरंदरं.

3 [ab]) Ś1 D1–3.5.7 12 क्रोधी; M3 (after corr *sec. m.* as in text) घोरे (for घोरो). Ś1 D1–3 5 7.12 महाद्युतिः; T2 महामुनिं. Ñ V B D10 11.13 M4 कोपनश्च तपस्वी च विश्वामित्रः शचीपते. —D1 om. 3[cdsf]. —[cd]) D14 I G4 M3 घोरम्; G1 3 कोपम् (for क्रोधम्). D4 T3 G1.3 Cm g उत्सृजते; D6 9 T2 M3 Ctp उत्सृज्यते; G2 M1 °क्ष्यति (for उत्स्रक्ष्यते). D9 क्रूरो; D14 T G4 M2(sic) 3 क्रोधं; G1 3 क्रुद्धो; G2 M1 क्रूरं (for घोरं) D2.3.7 शापमुत्सृज्य(D2 °त्स्रक्ष्य)ति मयि (for[c]). D2 3 7 देव (for मयि). Ś1 D5.12 शापमुत्स्रक्ष्य(D12 °त्सृक्ष्य)ति मयि देवतानां भयप्रदः. ❀ Cv: घोरमुत्सृक्ष्यते क्रोधं मया देवे न संशय इति सम्यक्पाठः। ❀ —For 3[cd], Ñ V B D10.11.13 M4 subst.:

1178* स कोपं नियतं देव मय्युत्स्रक्ष्यति कोपितः ।

[V1 कोपन (hypermetric), V4 B2 D11 M4 शाप (for कोपं) V3 4 देवम् (for देव) V1 मय्युत्स्रक्ष्यति; V2 मामुत्प्रेक्ष्यति, V3 अपस्रक्ष्यति, V4 अभ्युत्स्रक्ष्यति, B4 D10 मय्युत्सृक्ष्(D10 °क्ष्य)ति, D11 समुत्स्रक्ष्यति. V2 कोपन, D10 कोपत]

—[e]) Cm g मे भयं (as in text). Ś1 D2.3 5.7 12 ततो मे (D12 om. मे [submetric]) भगवा(Ś1 °न्)ंस्साधु; Ñ V B D10.11.13 M4 तस्मात्त्वं मे(V4 om. मे [submetric], B2 4 D13 °न्मे त्वं [by transp.]) सुरपते. —[f]) D10 अर्हसि ते (hypermetric) (for अर्हसि). —After 3, Ś1 Ñ V B D1(after 3[ab])—3 5.7 10–13 M4 ins.

1179* नात्यासादयितव्यानि तेजांसि च तपांसि च ।

[Ś1 D5.11.12 न मे°, Ñ2 B3 D13 तेना°, V3 B1 नाथा°; V4 B2 नात्यो(B2 °त्यु)त्सादयितव्यानि; B4 नास्या°; D10 नासादयितव्यानि (submetric) (for the prior half). Ñ V B2–4(B2 marg. also as above) D10.13 तपांसि(Ñ1 m.) तपतां(B3 तपसा; D13 जयता) वर (V2 क्वचित्; V3 4 B3.4 वरः) (for the post. half)]

while Dt D6 8.14 T G4 M3 ins. after 3

1180* एवमुक्तस्तया राम सभयं भीतया तदा ।

[Dt उक्त (for उक्तस्). T2 सदा रामः; G4 तदा राम; M3 सहस्राक्ष° (for तया राम). K(ed) रभया(for सभयं). T2 न (for स-). T2 G4 M3 तया (for तदा).]

4 [a]) B4 D3.5 M2 (after corr. *sec. m.* as in text) तम् (for ताम्). Ñ V B D10 11.13 ततः शक्रो (for सहस्राक्षो). —[b]) M4 वेपमानाः (sic). B4 D5 कृतांजलिः. —[cd]) Dt D6.8 M1 3 भैषीः G1.3 भैष्ट. D9 मा भै क्षिप्रं च भद्रं ते (for[c]). Ś1 D1–3.5.7.12 रंभे मा भूत्तव भयं कुरुष्व वचनं मम; Ñ V B D10.11.13 M4 त्वं रंभे कुरु मा भैषीः (V1 त्वं रंभे मा कुरु भैषीः; D12 मा भैषीः कुरु रंभे त्वं; M4 रंभे मा भैः कुरुष्वेदं) प्रियं मे(V1 om. मे [submetric]) प्रियभाषिणी. ❀ Cg मा भैषि रम्भे इत्यत्र आर्षो ह्रस्वः। ❀

5 [a]) Ñ1 हृदयग्राहे; B1 ह्र * य°; B2 *int. lin. sec. m.*, T3 मधुर° (for हृदयग्राही). —[b]) G2 माधवो. Ś1 D1–3.5.7.11.12 रुचिरे ऋतौ (for रुचिरद्रुमे). Ñ V B D10.13

त्वं हि रूपं बहुगुणं कृत्वा परमभास्वरम् ।
तमृषिं कौशिकं रम्भे भेदयस्व तपस्विनम् ॥ ६
सा श्रुत्वा वचनं तस्य कृत्वा रूपमनुत्तमम् ।
लोभयामास ललिता विश्वामित्रं शुचिस्मिता ॥ ७
कोकिलस्य तु शुश्राव वल्गु व्याहरतः स्वनम् ।
संप्रहृष्टेन मनसा तत एनामुदैक्षत ॥ ८
अथ तस्य च शब्देन गीतेनाप्रतिमेन च ।
दर्शनेन च रम्भाया मुनिः संदेहमागतः ॥ ९
सहस्राक्षस्य तत्कर्म विज्ञाय मुनिपुंगवः ।
रम्भां क्रोधसमाविष्टः शशाप कुशिकात्मजः ॥ १०
यन्मां लोभयसे रम्भे कामक्रोधजयैषिणम् ।
दशवर्षसहस्राणि शैली स्थास्यसि दुर्भगे ॥ ११
ब्राह्मणः सुमहातेजास्तपोबलसमन्वितः ।
उद्धरिष्यति रम्भे त्वां मत्क्रोधकलुषीकृताम् ॥ १२
एवमुक्त्वा महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
अशक्नुवन्धारयितुं कोपं संतापमागतः ॥ १३
तस्य शापेन महता रम्भा शैली तदाभवत् ।
वचः श्रुत्वा च कन्दर्पो महर्षेः स च निर्गतः ॥ १४

G. 1. 66. 18
B. 1. 64. 15
L. 1. 60. 17

M4 काले कुसुमित(Ñ2 V1.3 B4 D10 °ते)द्रुमे. —c) Ś1 D1–3 5 9.12 अ(D2 ह्य)यं (for अहं). D14 -दुहितः (for -सहितः). —d) Cg स्थास्यामि(as in text). D14 T1 G4 मुनि- (for तव). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 M4 स्थास्ये (Ś1 D2 स्थितस्; D1.3 5.7 9 12 स्थाता) तव(M4 °स्य) समीपतः (V4 °गः).

6 For 6–15, Ñ V B D10.11 13 M4 subst 1181*. —a) Ś1 D1–3 5 7.9 12 च (for हि). G1.3 -विधं; Cm g k.t as in text (for -गुणं). —b) D3 om from भास्वरम् up to अप्रतिमं in 7b (see 7b reading in D3). D5 12 G4 -भासुरं. —c) D1 त्वम् (for तम्). Ś1 Dt D2 5 6 8.9.12 T1 भद्रे (for रम्भे). —d) T2 G1.3 M3 मोह(G1 damaged for ह)यस्व; Cm.g t as in text (for भेदयस्व). D14 T1.3 G4 तपोधनं (for तपस्विनम्). Ś1 D1.2 5.7.9 12 मोह(D1 2.7.9 लोभ)नार्थमुपाह्वय.

7 Cf. v.l. 6 and 15. D3 om 7ab (cf. v.l. 6). —b) Ś1 D1–3(om. up to मं) 5 7.12 रूपमप्रतिमं भुवि. —c) G1.3 ललितैव्; Cg.k.t as in text (for ललिता). Ś1 D1–3 5.7.12 कृत्वा बहुविधं(Ś1 °गुणं; D1 °विधे) रंभा(Ś1 रूपं). —d) Ś1 D5 12 उपाद्रवत्; D1–3.7 अलोभय(D2 °ये [sic])त्; D9 सुविस्मिता (for शुचिस्मिता).

8 Cf. v.l. 6 and 15. —a) Ś1 D1–3.5 7 12 च संश्रुत्य; D4 9 G1.3 M2.3 (before corr. as in text, after corr. *inf. lin. sec. m.*) स शु°; G3.4 M1 च शु° (for तु शुश्राव). —b) D3 च लुब्धा (sic) कृतनिःस्वनं; D7 °व्याहृतनिःस्वनं. —D4 reads from 8c up to ह in 9d in marg. —c) S1 D1–3.5.7.12 तां (for सं-). —d) Ś1 D1–3 5.7.12 विश्वामित्रोऽप्यवैक्ष(D1.3 5 °क्षय) त(D1 तं [sic !]), Dt D6.8 स चैनामन्ववैक्षत.

9 Cf. v.l. 6 and 15. D4 reads up to ह in d in marg. (cf. v.l. 8). —a) Ś1 D1–3.5.7 स-; D9.12 om. (submetric) (for च). —b) G1.3 [अ]नुपमेन (for [अ]प्रतिमेन). Ś1 D5.12 सः (for च). —c) D3 दर्शनेन*. D1 14 रंभायां. —d) Ś1 D5 12 संमोहम्. Ś1 D1–3.5.7.12 आगमत्; G3 M1 आस्थितः (for आगतः).

10 Cf. v.l. 6 and 15. —a) :Dt D6 8 Ct सर्वं; Cg.k as in text (for कर्म). —Ś1 om. 10cd. —c) D2 12 रंभा-. G4 कोप- (for क्रोध-). —d) D1–3 5.7 12 शक्तवान्. D3 कुशलात्मजः; D5 मुनिपुंगवः.

11 Cf. v.l. 6 and 15. —a) Ś1 D2.3 5 7 12 यस्मात्; D1 अस्मात्; D3 त्वं मां; M3 यन्मा (for यन्मां). T2 लोभयसी (sic), G1.2 M1 क्रोधयसे. —b) D2 4 -जयै(D4 °यी)क्षणं; G4 -जयैषिणीं (all sic). —d) Ś1 D5.12 शैले; D1–3.7.9 शिला; Cm.g.t as in text (for शैली). Dt D2.9 M3 (before corr.) स्थास्यति. D1.2.7.9 भूतले; M2 दुर्मते; Cm g as in text (for दुर्भगे).

12 Cf. v.l. 6 and 15. —a) D4 13 स (for सु-). Ś1 ब्रह्मादयो महाभागास्; D1–3.5 7 9.12 ब्राह्मणा हि महात्मानस्. —b) Ś1 D2.5 7 9 12 -समन्विताः. —cd) Ś1 D1–3 5.7.9 12 उद्धरिष्यंति. D7 ते रंभे (hypermetric) (for रम्भे). D1.3.9 त्वा. T1 damaged for त्वां मत्.

13 Cf. v.l. 6 and 15. —a) Dt उक्ता. —b) D4 M2 महातपाः. —c) D2 अशक्तद् (sic) (for अशक्नुवन्). Ś1 D5 9 12 वारयितुं. —d) Dt D6 9 14 T G2 3 M1–3 कोप-; D3 काम-, Cm क्रोधं; Ct as in text (for कोपं). Cm.g.k संतापम् (as in text? Dt D6.8 T3 G2.3 M1.3 आत्मनः; D3 9 आगतं (for आगतः). Ś1 D5 12 क्रोधसंतापमागतं; G1 कोपसंतापतां गतः.

14 Cf. v.l. 6 and 15. —a) M3 कोपेन (for शापेन). Ś1 D1–3.5 7.12 चिंताभ्युपे(Ś1 °भुपे; D3 °मुपै)तस्य. —b) M3 शैलीभूता (for रम्भा शैली). T3 G4 तथा (for तदा). Ś1 D5 12 रंभा वै शैलमागता; D1–3 7 रंभा शैलत्वमागता. —cd) M3 शतक्रतुम् (for वचः श्रुत्वा). D14 T G1.3 M3 तु (for च). M3 व्रीलितौ जग्मतुस्तदा (for d). Ś1 D1–3.5.7.12 व्रीलितश्चापि कंदर्पो (D12 गंधर्वो) जगामा(D5 ययावा)शु यथागतं.

G. I. 66. 19
B. I. 64. 16
L. I. 60. 18

कोपेन स महातेजास्तपोऽपहरणे कृते । | इन्द्रियैरजितै राम न लेभे शान्तिमात्मनः ॥ १५

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ॥ ६३ ॥

15 ^{a}) Ś1 D5 12 क्रोधेन च; Dt D3 6-8 G1 2 °न च; D1 कोपेनाथ; D4 G2 कोपेन सु (for कोपेन स). D1 महातेजा; D3 महता तेजास् (sic) (for महातेजास्) —^{b}) Ś1 D2 5.7.12 तपसो; D1 श्रेयसो (for तपोऽप-). D1 कृतः; D3 क्षमे (for कृते). Ś1 D5 हरणात्कृतः. —M3 reads from 15^{c} up to l. 2 of 1183* in marg *sec. m.* —^{c}) D4 °यैः क्षुभितैः; T1 damaged for यै रजि (for इन्द्रियैरजितै). —For 6–15, Ñ V B D10.11.13 M4 subst.:

1181* (6) मनोहरं तु रम्भोरु कृत्वा रूपमथाद्भुतम् ।
तमृषिं रुचिरापाङ्गि गच्छ लोभयितुं वने ।
इत्युक्ता देवराजेन रम्भा सुरुचिरानना ।
(7^{cd}) कृत्वा रूपं मनोहारि विश्वामित्रमलोभयत् ।
इन्द्रोऽपि कोकिलो भूत्वा कन्दर्पसहितस्तदा । [5]
वल्गुवागमितस्तस्यास्तस्थौ राम विलोभयन् । —
(8^{ab}) कोकिलस्य वचः श्रुत्वा वल्गु व्याहरतो वने ।
रम्भागीतस्वनं चैव मधुरं सुमनोहरम् । —
मारुतं च सुखस्पर्शं दिव्यपुष्पाधिवासितम् । —
आयान्तं समभिप्रेक्ष्य कामिनां मदवर्धनम् । [10]
सहसा हृतचित्तात्मा मदनेन महामुनिः । —
गीतस्वनेनानुसृत्य रम्भां दृष्ट्वा मनोहराम् ।
(9) शब्देनापहृतस्तेन रम्भासंदर्शनेन च ।
स्मृत्वा चात्मतपोभ्रंशं मुनिः शङ्कामुपागमत् ।
(10) सहस्राक्षस्य तत्कर्म दृष्ट्वाशु ध्यानचक्षुषा । [15]
रम्भां कोपसमाविष्ट इदं वचनमब्रवीत् ।
(11) यस्माल्लोभयसे रम्भे मामात्मगुणसम्पदा ।
तस्माच्छैलमयी भूत्वा स्थास्यसीह तपोवने ।
वर्षाणामयुतं पूर्णं मच्छापकलुषीकृता ।
(12^{cd}) ब्राह्मणस्तु तपःसिद्ध उद्धर्ता ते भविष्यति । [20]
रम्भां शैलमयीं कृत्वा विश्वामित्रो महामुनिः ।
(13^{cd}) संतापमगमत्तीव्रं क्रोधस्य वशमागतः ।
दृष्ट्वा तथा कृतां रम्भां सद्यः शैलमयीं रुषा ।
कन्दर्पसहितं चैव दृष्ट्वा नष्टं पुरंदरम् ।
तपोऽपहारं च पुनः कृतं दृष्ट्वा तथात्मनः । [25]
अजितेन्द्रियोऽस्मीति भृशं जगर्हात्मानमात्मना ।

[(l. 1) V3.4 स्व (for तु). D11 मनोरम च. D13 रमे स्व (for रम्भोरु). V4 कृत्वा (for कृत्वा) B1 D10 य(D10 त)थाद्भुतं; M4 अनुत्तम (for अथाद्भुतम्). D11 कृत्वा रूपमप्रतिम भुवि (hypermetric) (for the post. half). —D11 om. l. 2-3. —(l. 2) B1 repeats तमृषिं. D13 M4 रुचिरापांगे. —(l. 3) Ñ2 V1 2 4 M4 उक्त्वा B1 सा (for मृ-). —(l. 4) D11 बहुविध रभा; M4 °नोग्राहि (for रूप मनोहारि). V4 अलोभता (sic); D11 उपाद्भवत् (for अलोभयत्). B2 (marg. also as above) विश्वामित्रमनोहरत् (for the post. half). —D13 om. (hapl.?) from the post. half up to the prior half of l. 7. —(l. 6) D10 om. तस्याम्. Ñ1 V2-4 B1 वल्गुवाग(B1 °गह [sic])मितस्तस्य (V2 °स्यास्); V1 वर्ण (after corr. as above) रागहितस्तस्य, D11 वल्गुवागमितत्र (sic) (for the prior half). D10 सम- (for राम). Ñ1 विलोकयन्; B4 प्रलोभयन्, D11 विलोपयन्. —(l. 7) D11 च सशुत्व (for वच श्रुत्वा). V1 (m. after corr. as above) वर्ण-; B2 वल्गु: (for वल्गु). D13 व्याहरते (for °रतो). —(l. 8) V3 वल्गु- (for रम्भा-). Ñ1 B1 D11 -स्वर (for -स्वन). V1 चक्रे, V4 श्रुत्वा (for चैव). D10 सधुर (sic) (for मधुर). —(l. 9) Ñ1 D13 -स्पर्श-. Ñ B2 D10 दिव्यं (for दिव्य-). V2 -पुष्पादि-; V3 B1 -गधादि- (for- पुष्पाधि-). —(l. 10) Ñ1 अवात, V1 B2 आवा(B2 °वां)त; V3 4 B1 आरात्त (V4 °तु) (for आयान्तं). D11 आरभ तमभिप्रेक्ष्य; M4 आवायमान संप्रेक्ष्य (for the prior half). Ñ1 च मद° (hypermetric), B2 (m.; also as above) स्मर°; B4 मोद° (for मदवर्धनम्). —(l. 11) V2 सहजा; D11 कौशिको (for सहसा). Ñ2 V2 3 B2 हृतचित्ता(V3 चिता)त्मा; V4 हृतचित्त स. Ñ1 V2.4 पवनेन (for मदनेन). —(l. 12) Ñ1 V1 -स्वरेण (for -स्वनेन). Ñ1 V1.4 B2 D10.11.13 [अ]नुसुनो; Ñ2 [अ]नुभूनो, V2 [अ]भिमृतो. D11 मनोरमां. —(l. 13) V1 [उ]पहसन्; V4 [अ]पि हतस् (for [अ]पहसन्). D11 तत्र (for तेन). —(l. 14) V4 चाथ; B1.4 चात्र; D11 °त्म- (for चात्म-). Ñ2 B2 (m. also as above) D10.13 -भगं; D11 -नाशं (for -भ्रंशं). V1 शंकासमन्वित°; V2 °पाविशत्; B1 °पागनः (for शङ्कामुपागमत्). —(l. 15) Ñ2 सह अक्षस्य (sic). B2 सर्व

(for कर्मै). Ñ2 B3.4 D10.11.12 च ध्यान-; V3 ध्यानेन; B2 च ज्ञान- (for [अ]थ ध्यान-).—(l. 16) V4 वचनं चेदमब्रवीत्; M4 शशाप कुशिकात्मजः (=10^{d}) (for the post. half).—(l. 17) V4 लोभय मे (sic) (for °यसे). V1 ममात्म- (sic); D11 त्वमात्म- (for मामात्म-).—(l. 18) Ñ1 शैलमया; B4 शिलामयी (for शैलमयी). D11 स्वास्वस्त्र सुदुर्भगे (for the post. half).—(l. 19) M4 क्रोध- (for शाप-).—(l. 20) M4 तपसा (for तु तप°-). V4 तद्धर्ता; D11 उ.र्ता (for उद्धर्ता).—For ins. see below.—(l. 21) M4 ततो (for महा-).—(l. 22) M4 अकरोत् (for अगमत्). B4 संताप° ग*° त्र (for the prior half) D13 M4 कोपस्य (for क्रोधस्य). V3 आगत. D11 चिनाशोकसमागत° (for the post. half).—(l. 23) Ñ2 B3 D10 11.13 °गतां (for तथा कृतां). M4 तथा कृत्वा रुषा रम्भां (for the prior half). B1 M4 तदा (for रुषा).—(l. 24) Ñ2 -सहितश् (for -सहित). M4 बुद्धा (for दृष्ट्वा).—(l. 25) Ñ1 V1 तपभो(V1 [with hiatus] तपो अ)पहार च (both hypermetric); V4 °हान च; B1 तपसोपहार (for तपोऽपहार च). Ñ1 V4 हृत (for कृत). V2 मम (for दृष्ट्वा). V2 दुरात्मना; B4 महात्मन°; D11 तपोधन; M4 [आ]त्मनस्तदा (for तथात्मन°).—(l. 26) All the above MSS. (except V4) read hypermetrically the prior half. D11 राम (for मूढ). V1 °हमस्मीति, V4 ततोजितेंद्रियोस्मीति, M4 जितेंद्रियोस्मीति तदा न तु (for the prior half). M4 आत्मनः (for आत्मना).]

—After l. 20, B3 ins.:

1182* हत्युक्त्वा च तदा तत्र शान्तरूपो बभूव ह।

—After 1181*, D11 cont; while Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins. after 15, whereas Ś1 D1–3 5 7.12 ins. l. 1–8 after I. 64.1 and subst. l. 9–11 for I. 64.2, V4 ins. l. 10 and l. 11 after I. 64.2^{ab}.

1183* तां दृष्ट्वा शापसंयुक्तां रम्भां शैलमयीं कृताम्।
बभूवास्य मनश्चिन्ता तपोऽपहरणे कृते।
नैवं क्रोधं गमिष्यामि न च वक्ष्ये कथंचन।
अथवा नोच्छ्वसिष्यामि संवत्सरशतान्यपि।
अहं हि शोषयिष्यामि आत्मानं विजितेन्द्रियः। [5]
तावद्यावद्धि मे प्राप्तं ब्राह्मण्यं तपसार्जितम्।
अनुच्छ्वसन्नभुञ्जानस्तिष्ठेयं शाश्वतीः समाः।
न हि मे तप्यमानस्य क्षयं यास्यन्ति मूर्तयः।
एवं वर्षसहस्रस्य दीक्षां स मुनिपुंगवः।
चकाराप्रतिमां लोके प्रतिज्ञां रघुनन्दन। [10]
स्थाणुभूतो निरालम्बः क्रोधमात्सर्यवर्जितः।

[Dt D4.6.8.9.11.14 S (except M4) om. l. 1.—(l. 1) D2.3 शैलमयीकृतां.—M3 reads l. 2 in marg. *sec. m.*—(l. 2) D4.9.14 T1.3 G1.3.4 पुनश् (for मनश्). Ś1 D1.2.5.7.11.12 अभ्या(D5 °भ्य)गच्छन्(D1.2.7 °तो) मुनिश्रिया; D3 अभ्यागमन्मुनिश्रिया(sic) (for the prior half).—(l. 3) D1.3.5.9.11.12 14 S (except M4) [ए]व (for [ए]वं). Ś1 D1–3.5 7.11.12 कोपं करिष्यामि. Ś1 D12 om. (hapl.) from the post. half of l. 3 up to the prior half of l. 4 and the prior half of l. 5 respy. D1–3 5 7 न भोक्ष्ये चा(D2 वा, D6 च भोक्ष्ये [by transp.])पि सांप्रत; D11 न च भोक्ष्ये न सांप्रत (for the post. half).—(l. 4) T1 damaged for वा नो. D6 सवत्सर- (for संवत्सर-). Ś1 D1 5 7 -शता(D1.7 -गणा)न्वहून्; D11 -शतान्वह (for -शता-यपि). D2 संचरन्सगणान्बहून् (for the post. half).—(l. 5) Ś1 D5 11 स्वय च(D11 प्र-), D9 (before corr.),14 T G2 4 M1.2 अह वि- (for अह हि). D1–3 7 अह वै(D3 अथ च) शोषयाम्येव(D2 °म्यच) (for the prior half).—Note hiatus between the two halves. D14 T1 3 G M1 आत्मानं (to avoid hiatus) (for आत्मान). Ś1 D1–3 5 7. 11.12 स्वमात्मान जि(Ś1 D11 य) तेंद्रिय° (for the post. half).—(l. 6) G1 च (for हि) G2 M1 यावत्तावद्धि(by transp.). D1 प्राप्ति. D3 ब्राह्मण; M3 ब्रह्मण्यं (for ब्राह्मण्य). Ś1 D1–3 5 7 11.12 महदृर्जितं; D4.14 T G M1–3 स्वतपो(T1 damaged after स्व; G1.3 °पा)र्जित, D9 °सोर्जित (for तपसार्जितम्).—(l. 7) D5 अनुगच्छन्. Ś1 D5 11 अभुजन्वै, D12 अभुजत्वे (sic); G2 अभुजानन् (for अभुञ्जानस्). D7 अश्वसन् (for तिष्ठेय).—(l. 8) D7 तर्हि (for न हि). D3 om. मे (submetric) Ś1 D5 नासवः; D3 मम मूर्तयः (hypermetric), D11.13 वासव° (for मूर्तय). D1.2.7 ए(D7 नै)वं विप्रो(D2 °प्रो) भविष्यति (for the post. half).—(l. 9) T1 damaged for सह; G1.3 -सहस्र तु (for -सहस्रस्य). Ś1 D1–3.5.7.11 12 मौन वर्षसहस्राय(Ś1 °स्रायु°; D3 °स्राणि, D11 °स्र तु; D12 illeg. for य) हृत्वा मनसि सु(D3 सं)स्थिर(Ś1 °त).—For ins see below.—D6 om. l. 10–11.—(l. 10) Ś1 V4 D1–3 5 7.11 12 अक्(D11 आका [sic]) रोदप्रतिसमां (for the prior half).—Dt D4.6.9 14 S (except M4) om. l. 11.—D1–3.5 read l. 11 after I. 64.3^{ab}.—D11 reads l. 11 after l. 1 of 1187*.—(l. 11) Ś1 न हि मे तप्यमानस्य (for the prior half).]

—After the prior half of l. 9, G1.3 ins.:

1184* कृत्वा व्रतमनुत्तमम्।
विश्वामित्रो महातेजा.

Colophon. Ś1 D1–3 5.7.11.12 om. (continue the Sarga) Ñ V B D10.13 M4 read colophon after l. 1 of 1187*.—*Kāṇḍa name* · V1 D6.8 om. Ñ2 V2–4 B D10 आदि°.—After Kāṇḍa name, B4 ins. **बालचरिते.**—*Sarga name* Ñ V B D9 10 शतानंदवाक्ये (Ñ2 V1.2 B2.3 D9.10 om.) रंभाशापः.—*Sarga no.* (figures, words or both) · Ñ1 V1.4 B1.4 om. Ñ2 B2.3 D10 66, V2 D8 67, V3 Dt D4.6.8 14 S (except M4) 64, M4 62. D13 —काण्डे—शापो—सर्गः 65.—After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M3 श्री*°नमः.

G. 1 66 20
B 1 65 1
L. 1 60 19

अथ हैमवतीं राम दिशं त्यक्त्वा महामुनिः ।
पूर्वां दिशमनुप्राप्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ १

मौनं वर्षसहस्रस्य कृत्वा व्रतमनुत्तमम् ।
चकाराप्रतिमं राम तपः परमदुष्करम् ॥ २

पूर्णे वर्षसहस्रे तु काष्ठभूतं महामुनिम् ।
विघ्नैर्बहुभिराधूतं क्रोधो नान्तरमाविशत् ॥ ३

ततो देवाः सगन्धर्वाः पन्नगासुरराक्षसाः ।
मोहितास्तेजसा तस्य तपसा मन्दरश्मयः ।
कश्मलोपहताः सर्वे पितामहमथाब्रुवन् ॥ ४

64

☞ Ś1 D1-3 5 7 11 12 continue the previous Sarga. Ñ V B D10 12 M4 read 1-2^b (followed by l 1 of 1187*) before the colophon of Sarga 63.

1 ^{a}) Ñ V1.3.4 B1-3 D10.11 M4 रम्यां; V2 रभा (sic), B4 पुण्यां; D12 त्यक्त्वा (for राम). —^{b}) V1 दिशम्. D12 रम्यां; G2 M1 हित्वा (for त्यक्त्वा) D3 महाबलः. —^{c}) Ñ V B D10 11 12 उपागम्य (V2 °श्रित्य; D12 °गत्य), D1-3 5.7.12 M4 अति (D3 12 उपा; D7 अभि) क्रम्य (for अनुप्राप्य). —^{d}) Ñ1 °स्तुं महामुनिः; Ñ2 V B D10 11.13 M4 °स्तुं प्रचक्रमे. —After 1, Ś1 D1-3.5.7 12 ins. l. 1-8 of 1183* (cf v.l. I. 63.15).

2 ^{a}) V4 मौनी. Ñ V B D10 13 G1 3 -सहस्रं तु (V1 च); D11 -सहस्राणि; M4 -सहस्रं स; Cm.g as in text (for -सहस्रस्य). —^{b}) Ñ V B D10 11 12 कृत्वा स कृतनिश्चयः; M4 संकल्प्य कृतनिश्चयः. —M3 om. 2^{cd}. —^{c}) D3 [अ]प्रतिज्ञं; I2 [अ]प्रतिमा (sic), T2 प्रतिमां (sic) (for [अ]प्रतिमं). —For 2, Ś1 D1-3 5 7 12 subst. l 9-11 of 1183* (cf. v l I 63 15). —For 2^c-5^b, Ñ V B D10.11 (l. 1 and 8 only for 2^{cd} and 5^{ab} respy.) 12 M4 subst. 1187*.

3 D3 om. 3^b up to the prior half of l. 2 of 1185* —^{b}) D1-3.7.11 काष्ठभूतो महामुनिः —After 3^{ab}, D1-3.5 read l. 11 of 1183* (cf v.l. I. 63.15). —^{c}) D3 विघ्नैर्; G4 दीर्घैर् (for विघ्नैर्). D7 आधूते; D11 आधूतः. —^{d}) Ś1 D3.12 कोपो (for क्रोधो). D1 कोपेनोत्तर° (sic); D2 कोपेनांपर° (corrupt), D11 कोपं नैव समाविशत्. —After 3, Ś1 Dt D1-3.11.12 14 S (except M4) Cm.g.k.t ins. (Cv.r comm. on l. 9 only)

1185* स कृत्वा निश्चयं राम तप आतिष्ठदव्ययम् ।
तस्य वर्षसहस्रस्य व्रते पूर्णे महाव्रतः ।
भोक्तुमारब्धवानन्नं तस्मिन्काले रघूत्तम ।
इन्द्रो द्विजातिर्भूत्वा तं सिद्धमन्नमयाचत ।
तस्मै दत्त्वा तदा सिद्धं सर्वं विप्राय निश्चितः । [5]
निःशेषितेऽन्ने भगवानभुक्त्वैव महातपाः ।
न किंचिदवदद्विप्रं मौनव्रतमुपास्थितः ।
तथैवासीत्पुनर्मौनमनुच्छ्वासं चकार ह ।

अथ वर्षसहस्रं वै नोच्छ्वसन्मुनिपुंगवः ।
तस्यानुच्छ्वसमानस्य मूर्ध्नि धूमो व्यजायत । [10]
त्रैलोक्यं येन संभ्रान्तमादीपितमिवाभवत् ।

[(l 1) Dt D4.6 8 14 T2 G2 M1 2 आतिष्ठनाव्यय. Ś1 D1-3.5.7 11 12 गत्वा च परम हर्षं तप आतिष्ठदु (D1 °ष्ठमु [sic], D11 °ष्ठ उ) त्तम. —(l 2) Ś1 D1-3 5 7 11.12 अथ वर्षसहस्रेण (for the prior half) —D11 om. (hapl. ?) from the post. half up to the prior half of l. 9. D3 महात्मनः (for °त्रन). Ś1 D5 12 व्रतदीक्षेण आगत (hiatus), D1 व्रत-दीक्षासमागमे; D2 7 (with hiatus) व्रता (D7 °तो) दीक्षण आगमे (both sic); D3 व्रतो (sic) दीक्षणमागते (before corr. °मे) (for the post. half). —Ś1 D1-3.5.7.12 om. l. 3. —(l. 3) D3 आरभ्य तिष्ठत (for आरब्धवानन्न). M3 रघूद्वह. —(l. 4) D1-3.7 [ए]नं; D5 12 [ए]व, D3 T3 तु (for त). Ś1 इन्द्रो द्विजातिं गत्वैतं (for the prior half). Ś1 D1-3 7.12 यथासिद्धम् (for सिद्धमन्नम्). —Ś1 D1-3.5 7 12 om. l. 5. —(l. 5) M3 (before corr.) सदा (for तदा). D3 सर्वं; G2 M1 अन्न (for सर्वं). G1 3 निश्चल; M3 निश्चित. D3 सर्वं नियतमानस (for the post. half). —(l. 6) Ś1 D1-3.5 7 9 12 निः (D12 न) शेषमन्न (D3 [before corr.]°त्र) (for निःशेषितेऽन्ने) Ś1 भगवन्; D3 भग*न्. Ś1 D1 5 12 अभुक्त च, D2 7 अभुक्ते च, D3 अदत्त दत्त स (sic); D3 भुक्त्वा तस्य (sic) (for अभुक्त्वैव). D3 महात्मनः; T3 महामुनि°. —Ś1 D1-3.5.7 12 om. l. 7. —(l. 7) G3 मौनवृत्तम्. D4.14 T G4 M2.3 अथा°, D3 समाश्रित° (for उपास्थित°). G1.3 अथ मौन समास्थितः (for the post. half). —(l. 8) Ś1 D1-3 5.7.12 तथैव मौनमकरोदनुच्छ्वासं च राघव. —(l. 9) D1-3.7 पूर्णे (for अथ). Ś1 D5.12 -सहस्रेण; Dt D3.8 -सहस्र च; D1.7 -सहस्रेषि, D2.3 -सहस्रे तु; D3 -सहस्रांते. Dt सोच्छ्वसन्. Ś1 D1-3.5.7 निरुच्छ्वासोभवन्मुनि°; D11 निरुच्छ्वासे ततो मुनौ; D12 निरुद्वासो महामुनि° (for the post. half). —(l. 10) D3.14 (before corr.) T3 [अ]नुच्छ्वासमानस्य. Ś1 D5.12 निरुच्छ्वासान्मुनेस्त (Ś1 [after corr. in marg.]°र)स्य; D1-3.7 अनुच्छ्वासात्ततस्तस्य; D11 विश्वामित्रस्य तपसा (for the prior half). G4 [अ]व्य-जायत. —(l. 11) D3 त्रैलोक्ये. Dt D3 आतापितमिवाभवत्; D3 आदीप्तमिव चाभवत् (for the post. half).]

4 ^{a}) Ś1 Dt D1-3.11.12 T2 G1.3 M2.3 देवर्षिगंधर्वाः. —^{b}) Dt D4.6.8.9 G1-3 M1 पन्नगोरग- (D4 after corr.

बहुभिः कारणैर्देव विश्वामित्रो महामुनिः ।
लोभितः क्रोधितश्चैव तपसा चाभिवर्धते ॥ ५
न ह्यस्य वृजिनं किंचिद्दृश्यते सूक्ष्ममप्यथ ।
न दीयते यदि त्वस्य मनसा यदभीप्सितम् ।
विनाशयति त्रैलोक्यं तपसा सचराचरम् ।
व्याकुलाश्च दिशः सर्वा न च किंचित्प्रकाशते ॥ ६
सागराः क्षुभिताः सर्वे विशीर्यन्ते च पर्वताः ।
प्रकम्पते च पृथिवी वायुर्वाति भृशाकुलः ॥ ७
बुद्धिं न कुरुते यावन्नाशे देव महामुनिः ।
तावत्प्रसाद्यो भगवानग्निरूपो महाद्युतिः ॥ ८

G 1. 67. 8
B. 1. 65. 17
L. 1. 61. 8

°गाश्चर-); D2 पन्नगाप्सर-; M2 किंनरोरग-. —^{cd}) G2 तेन सा (sic) (for तेजसा). Ś1 D1–3 5 7.12 [ए]वास्य; D11 [ए]वास्य (for तस्य). D9 G1–3 M1 तपसो; D11 सर्वे ते; Cm g t as in text (for तपसा). Dt D6 8 तपसा तस्य तेजसा (by transp.). D2 मंदरादयः. —After 4^{cd}, D11 ins. l. 4–5 of 1187*. —After 4, D2 ins.:

1186* पितामह महाप्राज्ञ सर्वभूतहिते रत ।
त्वं चैव सर्वलोकानां शरणं च यथेप्सितम् ।

5 D2 om. 5^{ab}. —For 2^{c}–5^{b}, Ñ V B D10.12 M4 subst.; while D11 subst. l. 1 and l. 8 for 2^{cd} and 5^{ab} respy. and ins. l. 4–5 after 4^{cd}:

1187* वज्रस्थानमुपाश्रित्य तस्थौ गिरिरिवाचलः ।
स्थाणुभूते स्थिते तस्मिन्मुनौ मौनव्रतान्विते ।
आवेदुं नान्तरं कामो न क्रोधो ददृशे मुनेः ।
अक्रोधनमकामं च तं दृष्ट्वा शान्तचेतसम् । —
तपसोग्रेण संसिद्धिं परां गतमरिंदम । — [5]
संभ्रान्तमनसो भीता ब्रह्माणं तपसां निधिम् ।
ऊचुरभ्येत्य विबुधाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ।
उपायैर्विविधैर्विप्रो विश्वामित्रक्षपोधनः ।

[Before l. 1, V4 ins. l. 10 and 11 of 1183* (cf. v.l. I. 63. 15). —(l. 1) Ñ2 B2 D10 ब्रज°; V1 वल्मी°; V2 वह्नि°; V3 वज्रं स्थानम्; V4 रज°; B1 वह्नि°; D11 तपोवनम् (for वज्रस्थानम्). V2 B1 उपागम्य. —After l. 1, Ñ V B D10.12 M4 read colophon, while D11 ins. l. 11 of 1183* Then D12 ins. ref. सु* उ*च. —(l. 2) B1 om. स्थिते. M4 transp. स्थिते and मुनौ. Ñ1 मौनं. V4 M4 -व्रत(M4 °ता) स्थिते. —(l. 3) D12 आविशन्नातुरं कामो (for the prior half). Ñ1 मुनौ; M4 मुनिं. —(l. 4) D11 तं दृष्ट्वार्थसचेतसां (sic), M4 दृष्ट्वा शांतेन चेतसा (for the post. half). —(l. 5) V4 संसिद्धं. V1 परां गतिं गतिम° (ditto.); B4 परां गतिमविंदत, M4 परां गतिम° (for the post. half). —(l. 6) Ñ1 °सो भूता:; V2 B2 °सो भूत्वा; B1 -मुनयो भीता; M4 -मनसः सर्वे (for -मनसो भीता). Ñ1 V1.2.4 D12 तपसो निधिं. M4 विबुधा वासवादयः (for the post. half). —(l. 7) M4 सहिता (for विबुधाः). M4 ब्राह्मणं तपसो निधिं (for the post. half). —(l. 8) Ñ1 V B1.2 D11 बहुमिर् (for विविधैर्). Ñ2 V4 B2 D10 M4 ब्रह्मन्; D11 देव (for विप्रो). B1 D12 तपोनिधिः.]

6 Ñ1 V1–3 B1.2 M4 om. 6–7. —^{a}) V4 ह्यत्र; B4 चास्य; D2 ह्यस्ति; D9 तदेव (for ह्यस्य). Ñ2 B2 D10 कैश्चिद्; V4 देव (for किंचिद्). —^{b}) G1 ह्रस्यते (for दृश्यते). Ś1 Ñ2 V4 B2.4 D1–3 5.7.10–12 स्वल्पम्; Ct as in text (for सूक्ष्मम्). Dt D6 8 अप्युत. —^{c}) Ś1 D5.10.12 यदेतस्मै; Ñ2 B3.4 D1 यदि(B3 °दा) तस्मै; D2.3 यदि त्वस्मै; D11 यतस्तस्मै (for यदि त्वस्य) V4 यदा न दीयते तस्मै. —^{d}) Ś1 Ñ2 V4 B3.4 D1.5.7 10–12 M3 मनसो. Ś1 D1–3.5.7.10–12 हि यदी (D1–3.7 यथे)प्सितं; Dt D8 यद्यभीप्सितं; Ct as in text —^{e}) Ś1 V4 D3.5.7 9.11.12 नाशयिष्य(Ś1 °र्यं [sic])ति; T2 M3 °यद्धि; G2 M1 °मेति; Cm.g.t as in text (for विनाशयति). Ś1 D5.11 12 लोकांश्च; Ñ2 V4 B3.4 D2 3 7.9 10 लोकांस्त्रीन् (for त्रैलोक्यं). D1 विनाशयिष्यति लोकांस्. —^{f}) Ś1 D5 11.12 त्रीनेव; Ñ2 B2 4 D10 12 तेजसा; V4 D2 3 7 9 एव वै; G1 damaged (for तपसा). Ś1 Ñ2 V4 B2.4 D1–3.5. 7.9–12 °चरान् (for सचराचरम्). —^{g}) D11 व्याकुला हि. —^{h}) Ś1 Ñ2 V4 B2.4 D1–3.5.7.10–12 न च सूर्यः प्र°; D9 न किंचिच्च प्र° (by transp.); G1 3 न किंचित्संप्र°; G2 M1 आदित्यो न प्र°.

7 Ñ1 V1–3 B1.2 M4 om. 7 (cf. v.l 6). —^{a}) Ś1 V4 D1.5.11.12 चैव (for सर्वे) —^{b}) Ñ2 B2.4 D1–3 5 7.10–12 वि(D2 व्य)दीर्यंते; V4 व्यदीर्यत (for विशीर्यन्ते). Ś1 सर्वतः (for पर्वताः). —^{c}) D4 [ऽ]भ्र (for च). T1 damaged after पृ up to भास्करो in 1189*. Dt D8 T2 वसुधा (for पृथिवी). Ñ2 B2.4 D10.12 कंपते पृथिवी चैव. —^{d}) Ś1 D2.3.5.7.11.12 भृशाविल°; B4 भुगा° (sic), Dt D6 8 [ह्]ह संकुलः; G1 °कुलं; M2 दिशा°(for भृशाकुलः). —After 7, Ś1 V4 Dt D1–3.11.12 14 5 (except M4, T1 damaged) all Cs ins

1188* ब्रह्मञ्ज प्रतिजानीमो नास्तिको जायते जनः ।
संमूढमिव त्रैलोक्यं संप्रक्षुभितमानसम् ।

[(l. 1) Cv.r.k comm. on l. 1 only. Ś1 D5.11.12 ब्रह्म (D5.11)देव)विप्राञ्ज भजते; V4 D1–3.7.9 ब्रह्म(V4 ब्राह्मं)विप्रा न भजते. Ś1 V4 D1–3.5.7.9.11.12 नरः (for जन). —(l. 2) Ś1 V4 D1–3.5.7.11.12 त्रैलोक्यमपि संमूढ(V4 °क्षुब्ध). V4 प्रतिक्षुभित; D7 प्रस(metathesis)क्षुभित-. D9 (gloss) व्याकुलितचित्तं; M3 तेजसा सचराचर (for the post. half)].

—Thereafter, Dt D6.8.14 T G4 M3 cont..

1189* भास्करो निष्प्रभश्चैव महर्षेस्तस्य तेजसा ।

[T1 damaged for भास्करो (cf. v.l. 7). M3 संप्रक्षुभित-मानसः (for the post. half).]

8 D11 repeats 8^{ab} as in V2 after 9. —^{a}) V4 बुद्धिर्न; B1 न बुद्धिं (by transp.); D2.3.7.12 बुद्धिं च (for

G. I 67. 8
B. I. 65. 7
L. I 61. 8

कालाग्निना यथा पूर्वं त्रैलोक्यं दह्यतेऽखिलम् ।
देवराज्यं चिकीर्षेत दीयतामस्य यन्मतम् ॥ ९

ततः सुरगणाः सर्वे पितामहपुरोगमाः ।
विश्वामित्रं महात्मानं वाक्यं मधुरमब्रुवन् ॥ १०

ब्रह्मर्षे स्वागतं तेऽस्तु तपसा स्म सुतोषिताः ।
ब्राह्मण्यं तपसोग्रेण प्राप्तवानसि कौशिक ॥ ११

दीर्घमायुश्च ते ब्रह्मन्ददामि समरुद्गणः ।
स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गच्छ सौम्य यथासुखम् ॥ १२

पितामहवचः श्रुत्वा सर्वेषां च दिवौकसाम् ।
कृत्वा प्रणामं मुदितो व्याजहार महामुनिः ॥ १३
ब्राह्मण्यं यदि मे प्राप्तं दीर्घमायुस्तथैव च ।
ॐकारोऽथ वषट्कारो वेदाश्च वरयन्तु माम् ॥ १४
क्षत्रवेदविदां श्रेष्ठो ब्रह्मवेदविदामपि ।
ब्रह्मपुत्रो वसिष्ठो मामेवं वदतु देवताः ।
यद्ययं परमः कामः कृतो यान्तु सुरर्षभाः ॥ १५
ततः प्रसादितो देवैर्वसिष्ठो जपतां वरः ।
सख्यं चकार ब्रह्मर्षिरेवमस्त्विति चाब्रवीत् ॥ १६

बुद्ध न). Ś1 D1-5.7 11 12 M3 देव; Cg as in text (for यावन्). —[b]) Cm g t नाशे (as in text). Ś1 D1-5 7 11.12 M7 Ck यावदेष (Ś1 D. 3.7 °व) जगत्क्षये (D2 °य:); Ñ V1.3 4 D10 M4 एष (M4 असौ) प्रतप (V3 °यत)तां वरः; V2 D12 एष वै तपसां वरः (D12 तिधिः); T3 नाशे देवं महामुनिं. —Ñ V B D10 12 M4 om 8[c]–9[b]. —[c]) D4 6 8 G1 भगवन्. D11 तावत्प्रसादं लभतां. —[d]) D3 असि°; T2.3 G1.3 M2 °कल्पो (for अग्निरूपो). G2 M1 2 महामुनिः.

9 Ñ V B D10 12 M4 om. 9[ab] (cf. v.l 8). —[ab]) T2 G2 M1 3 भृशं (for ऽखिलम्) Ś1 D1-3 5 7.11.12 कालाग्निरि (D7 °रे)व निश्चेष्टस् (D12 °ष्टं)त्रैलोक्यं प्रदहेदयं. —[c]) D1-3 दैवं; D7 दैव-; Cv.r as in text (for देव-). Ś1 D1-3 5 7.11 12 चिकीर्षेद्वा. Ñ V B D10 12 M4 देवराज्य (Ñ1 V1 D10 °ज; V2 3 °ज्यं)परि (Ñ1 °पुरीं; V1 °पुरं)प्राप्तौ (Ñ1 V1 3 °प्तुं; V2 °प्तं), Cm g k t as in text. —[d]) D7 यस्य (for अस्य). Ś1 D5.11 12 यद्धितं; Dt D6 8 यन्मतः; D1 जीवितं; D2 तन्मलं (for यन्मतम्). Ñ V1 3.4 B D10 12 लभतां (Ñ2 B3 D10 12 दीयतां as in text) तावदीप्सितं. V2 लभेत्तावदभीप्सितं; M4 तावल्लभतु कांक्षितं; Cm.g as in text. —After 9, D11 repeats 8[ab] and 9[cd] as in V3 and Ñ2 respy.

10 B4 repeats 10[ab] after l. 2 of 1190* —[a]) V2 अतः. B1 सर्वे सुरगणाः (by transp.) —[b]) Ñ V B3 (m also as in text).4 D10 11 13 °पुर.सराः. —[c]) Ñ V B D10.11 12 M4 उपागम्य (for महात्मानं). —[d]) D14 T1 3 G4 मधुरं वाक्यम् (by transp.). Ś1 D1-3.5 7 12 ऊचुः सानुनयं वचः; Ñ V B D10 11 13 M4 वाक्य (V1 °च)मूचुरिदं (V1 °मां) तदा.

11 [a]) D9 T2 महर्षे. Ck.t स्वागतं (as in text). Ś1 D1-3 5.7.11.12 महर्षे स्वस्ति ते साधु (Ś1 D5.11.12 °धो); Ñ V B D10 12 M4 ब्रह्म (M4 मह)र्षे वि (V1 om. [submetric])निवर्तस्व. —[b]) ❀ Ck.t : स्मेति विसर्गलोप आर्षः। ❀ Ś1 तपसा समुपोषिताः; Ñ V B D10 12 M4 तपसोऽस्या (Ñ V1.4 B1 M4 °आ)द (Ñ1 V1 B1 D12 M4 °दि)तः परं; D1 तपसा स्वश्च तोषिता; D11.12 तपसा (D12 °*)स्मि सुतोषितः. —D11 reads 11[cd] after l. 2 of 1190*. —[c]) Ś1 ब्रह्मण्यं; D2 ब्रह्माणं. —[d]) D2 4 कौ (D2 को)शिकः.

12 For 12–17, Ñ V B D10 11 13 M4 (12–14) subst. 1190*. —Ś1 D1–3.5.7.12 om. 12[ab]. —[d]) G2 यथागतं; Ck.t as in text

13 Cf. v.l. 12 and 17. —[b]) Dt D4 6.8 सर्वेषां त्रिदिवौकसां. —[c]) Ś1 D1–3.5 7.12 विधिवद् (for मुदितो). —[d]) Ś1 D1–3 5 12 व्याहरत्तान्; D7 व्याहतांस्तान् (for व्याजहार). ☞ —After 13, the sequence up to St. 20 in Ś1 D1–3 5 7 12 is as follows—14[cd], 15[ab] (D7 reads 13 after 15[ab]), 14[ab], 15[ef], 15[cd], 16[ab], 17, 16[cd], 18[cd] (D1–3 7 om.), 19[cd], 18[ab], 19[ab], 20[cd], 20[ab].

14 Cf. v.l. 12 and 17. —For sequence in Ś1 D1–3 5 7.12 cf. v.l. 13 —[a]) D2 T3 ब्रह्मण्यं. D3 च (for मे). —[c]) Ś1 D5 14 T1 3 G4 °रश्च; D1–3.7 °र: स; D9 °रोपि (for ॐकारोऽथ). D12 उकार: स वषट्कारो. —[d]) G2 4 M3 (after corr. *sec m.* as in text) देवाश् (for वेदाश्). Cv.r m g t वरयंतु (as in text). Ś1 D1–3.5.7.9.12 वेदास्त्वा (Ś1 D5.12 °श्चा)यांतु सर्वे (Ś1 नित्य)शः.

15 Cf. v l. 12 and 17. —For sequence in Ś1 D1–3.5.7.12 cf. v.l. 13. —[a]) Ś1 क्षत्रवेदवतां; D2.3.7.9 क्षत्रं (D2 क्षिप्रं) वेदविदां; T3 क्षत्रदेवविदां (metathesis). D1–3 5.7.9 श्रेष्ठ (sic). —[b]) Ś1 °वेदवतामपि; T3 °देवविदामपि (metathesis). —[c]) Ś1 D1–3.5.7.12 [ऽ]यम् (for मां). —[d]) Ś1 D5.12 एवमेव ब्रवीतु मां; D1–3.7 पूर्वं चैव ब्रवीतु (D1.2 °ति) मां. —[e]) Dt D6 8 [ए]वं (for [अ]यं). Ś1 D1–3.5.7.12 पूर्यते (D2 °र्चतां [sic]), D4.9 परमं (for परमः). —[f]) Ś1 D1–3 5.7.12 M4 गमिष्यामि; G2 M1 कृतो मह्यं; Cg.k.t कृतो यांतु (as in text). D2.7 यथागतं; D3 यथासुखं; G1.3 सुरर्षयः; Ct सुरर्षभाः (as in text).

16 Cf. v.l. 12 and 17. —For sequence in Ś1 D1–3.5.7.12 cf. v.l. 13. —[a]) D9 प्रसादितैर्. M4 राम (for देवैर्). Ś1 D1–3.5.7.12 ततः प्रसाद्य तं देवा. —[b]) Ś1 D5.12

ब्रह्मर्षिस्त्वं न संदेहः सर्वं संपत्स्यते तव ।
इत्युक्त्वा देवताश्चापि सर्वा जग्मुर्यथागतम् ॥ १७
विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा लब्ध्वा ब्राह्मण्यमुत्तमम् ।
पूजयामास ब्रह्मर्षिं वसिष्ठं जपतां वरम् ॥ १८
कृतकामो महीं सर्वां चचार तपसि स्थितः ।
एवं त्वनेन ब्राह्मण्यं प्राप्तं राम महात्मना ॥ १९

G. 1 67. 19
B. 1. 65. 28
L. 1. 61. 18

विश्वामित्रमथाब्रुवन्; D1-3 7 वसिष्ठं तमथाब्रुवन्. —^{c}) M4 सत्यं (for सत्यं). D4 T3 ब्रह्मर्षेर्; G3 ब्रह्मर्षिम्. —^{d}) D1-3.7 वसिष्ठ(D1 °ष्ठो) ज(D7 त)पतां वरं.

17 For sequence in Ś1 D1 3 5 7 12 cf v l. 13. —^{a}) Ś1 D5 12 महर्षिस्. B2 असंदेहः. D1-7 7 वसिष्ठस्त्वब्रवीद्वाक्यं. —^{b}) B2 सत्यं (for सर्वं). Ś1 Dt D6 8 G1.3 M1 2 Ct संपद्यते; D2 संपद्यतम्; D7 T2 संवत्स्यते (for संपत्स्यते). B2 तपः; T3 [s]नघ (for तव) —^{c}) Ś1 D1-3.5 7 9 12 M4 सर्वा(D2 7 र्वे) (for चापि). —^{d}) T3 G1 सर्वे. Ś1 D1-3 5 7.9 12 M3 जग्मुस्त्रिभुवनं त(Ś1 D5 12 °नात्त) दा(D2 °तः). —For 12-17, Ñ V B D10 11.13 M4 (for 12-14) subst :

1190* ब्रह्मर्षित्वमनुप्राप्तस्तपसा ह्यसि दुर्लभम् ।
प्रीतः स्वच्छन्दमरणं ददानि तव चेप्सितम् ।
(12^{cd}) स्वस्त्यास्महि त्वं भद्रं ते तपसोऽस्यादुपारम ।
(13) { पितामहवचः श्रुत्वा तत्तदा मधुराक्षरम् ।
कृताञ्जलिरिदं वाक्यमुवाच मुनिपुंगवः । [5]
(14) { यदि प्राप्तं मया ब्रह्मन्ब्राह्मण्यं तपसो बलात् ।
ततो ब्रह्म च वेदाश्च सत्यं च वरयन्तु माम् ।
सिद्धिर्धृतिः स्मृतिश्चैव विद्या मेधा शमः क्षमा ।
तपो दमो दया क्षान्तिः सर्वज्ञत्वं कृतज्ञता ।
असंमोह इति प्राहुर्ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः । [10]
अद्रोहः सर्वभूतानामसंकल्पमसंज्ञिता ।
तन्मां भजन्तु विप्रेन्द्रा ब्रह्माव्ययमनुत्तमम् ।
तपसा च यदि प्राप्तं ब्राह्मणत्वं यथेप्सितम् ।
तमेवंवादिनं ब्रह्मा प्रत्युवाच तपोनिधिम् ।
प्रतिभान्यन्ति ते वेदा ब्रह्म चाव्ययमीप्सितम् । [15]
अधिकस्त्वं मतो मेऽद्य सर्वब्रह्मविदां मुने । —
(17^{cd}) इत्युक्त्वैनं ततो ब्रह्मा ययौ सुरगणैर्वृतः ।

[M4 om. l. 8–10 and 14–17. —(l. 1) V2 3 B4 -प्राप्तं (for -प्राप्तस्). V4 ब्रह्मर्षिमनुप्राप्तिस् (submetric) (for the prior half). V2 धृति°; V3.6 ह्यसि दुर्लभ°; B4 (with hiatus) अति°; D10 M4 ह्यति°; D11 त्वति°. —(l. 2) M4 -मरणे. V2 B4 D11 M4 ददामि. Ñ V4 B2-4 च तव (by transp.) (for तव च). V1 तवेप्सितं(submetric), M4 तव चेष्टित. —After l. 2, B4 repeats 10^{ab}, D11 reads 11^{cd}. —B4 om. l. 3. —(l. 3) V2 [आ]ब्रूहि च; D11 चाब्रूहि (for [आ]ब्रूहि त्वं). Ñ V1 B2 D10 तपसोग्राद्; M4 तपोयोगाद्. —(l. 4) D10 त (for तत्). D11 विश्वामित्रस्तपोधन° (for the post. half). —(l. 5) V1 also °पुटो भूत्वा (for the post. half). —For l. 5, D11 reads the line of 13^{cd} (var.as in Ś1 in ^{c}). —(l. 6) M4 ब्राह्मणत्व सुदुर्लभं (for the post. half). —(l. 7) D13 तपो (for ततो). V3 ब्रह्मा (for ब्रह्म). B3 देवाश् (for वेदाश्). B1 तु (for second च). V1 सत्य चैव भवतु मां, M4 भगवन्प्रतिभातु मे (for the post half). —(l. 8) D11 तुष्टिर् (for सिद्धिर्). V3 विद्या (for चैव). Ñ1 V1 2 सिद्धिर्बुद्धिर्धृतिश्चैव (for the prior half). V3 मेधा चैव (for विद्या मेधा). V2 धृति°, V4 दद° (sic), D13 यश° (for शम°). —(l. 9) V4 क्रांति° (for क्षान्ति°). D13 तपो दमश्च शांतिश्च (for the prior half). —(l. 10) Ñ1 असंमोहम्. V2 इद (for इति). Ñ2 D10 ब्राह्म, B2 ब्रह्मर्यं(m. also सर्वे); B4 ब्राह्मय(for ब्रह्म). —(l. 11) M4 अद्रोहं. Ñ V1.2.4 B3 D10 M4 अकल्मषम् (for असंकल्पम्). Ñ1 V1.4 अथापि च, V2 1 अशंकि(V2 °क)ता, B1 D10 असंगिता, B3.4 असगता, M4 असनिभ (for असंज्ञिता). D11 अनहंकारमेव च; D13 अपकल्मषमज्ञिनः (for the post. half). —(l. 12) M4 मा. V2 भवतु, V3 भजतु; D11 भजस्व; M4 भजत (for भजन्तु). D13 तदा भजतु विप्रेश (for the prior half). —After l. 12, B2 ins. the line of 15^{cd} (with v.l. as in D3) in marg. —(l. 13) D13 च यदा प्राप्त; M4 यदि वेत्प्राप्त. V2 ब्रह्मत्वं च, D11 ब्राह्मण्यत्वं D13 यदेप्सित. —(l. 14) V2.4 B1 एव. —V1 missing from तदा in the prior half of l. 15 up to l. 16. —(l. 15) V2 मेदा; B4 देवा (for वेदा). B4 D13 ब्रह्म चाव्ययमुत्तम (for the post. half). —After l. 15, B2 ins. the line of 15^{ab}, B4 repeats l. 13. —(l. 16) Ñ1 V2 B4 अतो; B1 यतो (for मतो). D11 अधिक त्वामहं मन्ये (for the prior half). V4 सर्ववेदविदां Ñ1 मुनि°. —For ins. see below. —(l. 17) V1 इत्युक्तेव; D11 इत्युक्तैन. V1 तदा, V4 अथो (for ततो). B4 युत° (for वृत°).]

—After l. 16, B2 ins. :

1191* ततः प्रसाद्य वै देवो विश्वामित्रं तदाब्रवीत् ।

—Thereafter it ins. the line of 17^{ab} (var.). —After l. 16, B2 ins. :

1192* लभस्व वाञ्छितं सर्वं यत्ते मनसि वर्तते ।

18 For the sequence in Ś1 D1–3.5.7.12 cf. v.l. 13. —^{a}) V4 महात्मा च; G4 [s]थ धर्मात्मा(for ऽपि धर्मात्मा). —^{b}) V3 D12 ब्राह्मणम्; V4 D9 M3 ब्रह्मण्यम्. —Ñ V B D1–3.7.11 13 om. 18^{cd}. —^{c}) Ś1 D5.12 अपूजयत्त (D5.12 °च) (for पूजयामास). Dt D4.6.12 ब्रह्मर्षि-.

19 For the sequence in Ś1 D1–3.5.7.12 cf. v.l. 13. —^{ab}) Ś1 D1–3.5.7.11 12 °कार्यो(for °कामो). D7 एतां; M4 कृत्स्नां(for सर्वां). Ñ V B D10 12 कृतकृत्यश्चरेमां पृथिवीं सिद्धमानसः (V2 सिद्धिमांस्ततः). —Ñ V B D10.11.13 om. 19^{cd}. —^{c}) D4 illeg. for एवं त्व; T3 एवं त्वेतेन (for एवं त्वनेन). Ś1 D1–3.5.7.12 ब्राह्मण्यमेवमेतेन.

G 1. 67. 20
B 1 65. 29
L 1 61. 20

एष राम मुनिश्रेष्ठ एष विग्रहवांस्तपः ।
एष धर्मः परो नित्यं वीर्यस्यैष परायणम् ॥ २०

शतानन्दवचः श्रुत्वा रामलक्ष्मणसंनिधौ ।
जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच कुशिकात्मजम् ॥ २१

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुंगव ।
यज्ञं काकुत्स्थसहितः प्राप्तवानसि धार्मिक ॥ २२

पावितोऽहं त्वया ब्रह्मन्दर्शनेन महामुने ।
गुणा बहुविधाः प्राप्तास्तव संदर्शनान्मया ॥ २३
विस्तरेण च ते ब्रह्मन्कीर्त्यमानं महत्तपः ।
श्रुतं मया महातेजो रामेण च महात्मना ॥ २४
सदस्यैः प्राप्य च सदः श्रुतास्ते बहवो गुणाः ॥ २५
अप्रमेयं तपस्तुभ्यमप्रमेयं च ते बलम् ।
अप्रमेया गुणाश्चैव नित्यं ते कुशिकात्मज ॥ २६

---

20 For sequence in Śi D1-3.5 7.12 cf. v.l. 13. —^{ab}) D9 मुनिः श्रेष्ठ. D4.14 T1 3 G4 M3 विग्रहवत्तपः; Cv.r.m g.t as in text. ❀Cv.r विग्रहवत्तप: इति सम्यक्।❀ Śi D1-3 5 7 12 एष सत्ये दमे शौचे वेदे (D2 देवे) च परिनिष्ठितः —^{c}) Śi Dt D1-6.9.12 14 S(except M4) Ck धर्मपरो. —^{d}) Śi D1-3.5 7.12 वीर्य(D2 वर्षे[sic])स्य च; D9 (after corr. as in text)°मेव (for वीर्यस्यैष). —For 20, Ñ V B D10 11.13 M4 subst.

1193* एष ब्रह्मविदां श्रेष्ठ एष तेजस्विनां वरः ।
एष विग्रहवान्धर्म एष सिद्धिमतां वरः । —

[(l. 1) V2 °भृतां (for °विदां). B1 ते याजिनो (for तेजस्विनां). —For l. 2, V4 reads the line of 17^{cd} as in D1.]

—After 20, Dt D9 8.14 T G2 4 M1.3 ins. .

1194* एवमुक्त्वा महातेजा विरराम द्विजोत्तमः ।

[T1 damaged for एवमु. G2 M1 महामुनि°(for द्विजोत्तम).]

21 ^{a}) Śi D1-3.5.7.11 12 इत्युक्त्वा(D11 °क्त्वा)च शतानंदो. —After 21^{ab}, Śi D1-3.5 7 11(after l. 1 of 1196*).12 ins. an additional colophon. (*Sarga name* : विश्वामित्र-ब्राह्मण्यलाभो). —Thereafter all the above MSS. (except D11) ins., while B3(m. *sec. m.*) 4 D9 ins. after 21^{ab} .

1195* ततः कथान्ते वाक्यज्ञो वाक्यं मधुरमब्रवीत् ।
मपूजयच्छतानन्दं कौशिकः साधु साध्विति ।

[(l. 1) B3.4 चेदनथाब्रवीत.]

—After 21^{ab}, D11 ins.·

1196* विरराम महातेजा शतानन्दो महामुनिः ।
Colophon

शतानन्दवचः श्रुत्वा (=21^{a})राजा परमधार्मिकः ।

—^{c}) Śi Ñ V1 2.4 B D1-3 5 7.10-13 भूत्वा(for वाक्यम्). —^{d}) T1 damaged for कुशिकात्मजम्. Śi Ñ V B D1-3. 5 7.10-13 विश्वामित्रं ततो(Śi D1-3.5.7.12 °ब्रमथा)ब्रवीत्.

22 ^{b}) Śi D1.4 5 G1 3 M3 मुनिपुंगवः; Ñ V B D10 11.13 M4 त्वं महामुने. —B2 reads 22^{c}-26^{b} in marg. —^{cd}) B1 यस्त्वं (sic) (for यज्ञं). Dt D2.3 कौशिक; D1.4.5 7 G1.3 M1.3 धार्मिक: (for धार्मिक). Ñ V B D10.13 M4 ब्रह्मभ्यागत स्वयं (for ^{d}). D11 काकुत्स्थसहितो ब्रह्मं यज्ञमभ्यागतः स्वयं. — After 22, Śi B4 D1-5(D4 m.) .7.11.12 M3 (*inf. lin. sec. m.*) ins.·

1197* सहितो द्विजमुख्यैश्च बहुभिः सुमहायशाः ।

[B4 सहितौ द्विजमुख्या हि (for the prior half). D1-3 7 च महा°, D4 M3 सशितव्रतैः (for सुमहायशाः)]

23 B2 reads 23 in marg (cf. v.l. 22). T1 damaged for ब्रह्मन्दर्श. —^{a}) T3 पावितोयं; G4 पालितोहं. B4 जनितोहं तया°(sic). —After 23^{ab}, D12 T1.3 G4 ins. :

1198* विश्वामित्र महाभाग ब्रह्मर्षीणां वरोत्तम ।

—For 23, Ñ V B1-3 D10 11.13 M4 subst.; while B4 subst. l. 1 for 23^{cd} and then ins. l. 2 :

1199* गुणाः सुबहवः प्राप्तास्त्वत्संदर्शनजा मया ।
सदश्च पावितमिदं त्वद्गुणैश्चोपनिषे ।

[M4 reads l. 2 after 26. —(l. 2) M4 सदस्यापि तदिद (for the prior half). D12 तपोनिधिः. V4 बहुनोपैस्तपोनिधे ; D11 सद्गुणैस्ते तपोधन (for the post. half).]

24 B2 reads 24 in marg. (cf. v.l. 22). D2.7 om. 24 —^{a}) Śi D1.2 5 विप्रभावं; Ñ V B D10-13 विप्रभावञ्च; T1 वि: ** (damaged) (for विस्तरेण). D2 हि (for च). Dt D6 8 वै; D4 तद् (for ते). —^{b}) Ñ V B D10-13 कीर्त्यमानो; G2 M1 कथ्यमानं (for कीर्त्यमानं). Śi D5 मया श्रुतं; Ñ2 D10 महात्मन:; V1-3 B1.4 D13 महातप: (D12 °पाः); V4 महाँस्तदा; B2.3 (m. also as in B1) महात्मना; D1.2.12 तवा(D12 मया)च्छ्रुतं (for महत्तपः). M4 कीर्त्यमा* *ह्तपः. —^{c}) Ñ V B D10-13 श्रुतो. Śi D5 श्रुत्वि (for मया). Śi D5 मया चास्य(D5 °च), V1.3 4 B1.2.4 D2 9.11.13 M3 महातेजा, D12 मया (sic) तेजो (for महातेजो). ❀ Ct · महातेज इति संबुद्धिः । ❀ —^{d}) D11 ब्रह्मविन्निर्ममहामुने.

25 V4 om.; B2 reads in marg. 25 (for B2 cf. v.l. 22). —^{a}) Śi प्राप्य च सदा; V3 प्रायशः सर्वैः; D2.3.7 प्राप्य च सह; D9 च समाभाष्यैः; M4 अपि विप्रर्षे (for प्राप्य च सदः). —^{b}) T1 श्रु* (damaged)स्ते. M3 बहवस्ते गुणाः श्रुताः (by transp.).

26 B2 reads in marg., V3 om. (hapl.) 26^{ab} (for B2 cf. v.l. 22). —^{ab}) Śi D5.12 च ते रूपम्; Ñ V3.4 B

तृप्तिराश्चर्यभूतानां कथानां नास्ति मे विभो ।
कर्मकालो मुनिश्रेष्ठ लम्बते रविमण्डलम् ॥ २७
श्वः प्रभाते महातेजो द्रष्टुमर्हसि मां पुनः ।
स्वागतं तपतां श्रेष्ठ मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ २८

एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठं वैदेहो मिथिलाधिपः ।
प्रदक्षिणं चकाराशु सोपाध्यायः सबान्धवः ॥ २९
विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा सहरामः सलक्ष्मणः ।
खं वाटमभिचक्राम पूज्यमानो महर्षिभिः ॥ ३०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुःषष्टितमः सर्गः ॥६४॥

G. 1 67 30
B. 1 65 40
L. 1. 61. 29

D1-3.7 10.11.13 G2 M1 तव तपो (Ñ1 V3.4 B2 D1 G2 M1 with hiatus, Ñ2 B1 3 °पस्; D10 °' *; G2 M1 °प) (for तपस्तुभ्यम्). Ñ2 B1.3 D10 स्वप्र°; B4 [s]प्र° (submetric), D2.3 7 11 13 ह्य° (for second अप्रमेयं) V4 च तव बलं (hypermetric), D7 10 बलं च ते (by transp.), D11 च तद्बलं. V1 अप्रमेयं ते तव तपोप्रमेयं° —°) Ñ V2-4 B2-4 D2.6.7 अप्रमे(B2 °)य-; V1 अप्रमेयो; B1 D2.10 अप्रमेयं (sic), Cm g as in text. Ñ V B3.4 D10 गुणश्रा(Ñ V2 B4 D10 °स्था)पि; B2 (before corr. as in V4) D11.13 गुणाश्चापि; D7 गुणाश्च (submetric) (for गुणाश्चैव).—d) V2 नियतं; G1.3 कथ्यंते (for नित्यं ते). Ś1 Ñ V B D1-3.5. 7 10-13 पुरुषर्षभ; M4 कौशिकर्षभ.—After 26, D14 T1 3 G4 ins.

1200* पितामहस्य च यथा यथा चैव उमापतेः।

—After 26, M4 reads l. 2 of 1199*.

27 D7 om. (hapl.) 27 up to l. 1 of 1202*.—a) D2 स्वत्पराश्चर्य-. Ś1 D5.11.12 -भूतानि: (for -भूतानां).—b) Ś1 D5 11.12 कथानि: (for कथानां). D1 ते; T3 वै (for मे). V2 B2.4 D2.11 T2 प्रभो(D11 °भो:); D13 T3 (before corr) विभो:.—c) V2 D5.12 कर्मकाले. Ś1 D5 12.13 नरश्रेष्ठ.—D2 om. (hapl) from 27d-28c. M4 repeats 27d after the repetition of 28c (after 28).—d) V2 लक्ष्यते (for लम्बते). Ñ2 परि°; D13 °मंडले; T3 °मंडल: (for रविमण्डलम्).—After 27, V1 ins.:

1201* रामेण सहितो राममिदं वचनमब्रवीत्।

28 D2 om. 28abc; D7 om. 28 (for both cf. v.l. 27).—a) Ś1 Ñ V B2-4 D1.3 5.10 13 मुनिश्रेष्ठ; B1 भवंतं च; D9 T3 M3 महातेजा(T3 °जाः); D13 नरश्रेष्ठ (for महातेजो). D11 प्रभाते च मुनिश्रेष्ठ.—D11 om. (hapl.) 28bc.—b) Ś1 D1.3.5.12 अर्हाम्यहं; Ñ1 V1 B1.4 इच्छामि वै; Ñ2 V2-4 B2.3 D10.13 एच्छामि वै (D13 °हं [sic]) (for अर्हसि मां). M4 (both times) द्रष्टास्मि त्वा महामुने.—Ñ V B1.3 D10.13 om.; B3 reads in marg. 28cd.—c) Ś1 D5.12 गंताहं; D1.3 गमने (for स्वागतं). B3 जायतां; B4 Dt D3 जयतां; D1.3-6.9.13 T3 M2-4 जपतां; T3 G1.3 तपसां (for तपतां).—d) D11 G2 मम (for मां).—After 28, M4 reads for the second time 28c and 27d and then repeats 28ab.—After 28, Ś1 Dt D1-3.11.13.14 S ins.

1202* एवमुक्तो मुनिवरः प्रशस्य पुरुषर्षभम्।
विससर्जाशु जनकं प्रीतं प्रीतमनास्तदा।

[D7 om. l. 1 (cf. v.l. 27).—(l 1) D2 -वर° (for -वरः). D2 प्रशस्य. D1.3 G1 पुरुषर्षभ.—(l. 2) D4.11 [अ]थ (for [आ]शु). D2 G1 3 मुनि°, D7.14 T1.3 G4 प्रीत, D11 ततो (for प्रीत).]

29 a) G1.3 ततः प्रीतो; G2 M1 एवं तु स (for एवमुक्त्वा). Ś1 D1-3.5.7 11 13 पूजितो मुनिना तेन.—b) Ñ1 V2-4 B1.2.4 विदेहो.—c) D11 प्रदक्षिणात् (sic). Ś1 D1-3. 5.7.11.13 तमकरोत्; Ñ V1-3 B D10 13 M4 उपाकृत्य (D13 °त्ति [sic]), V4 उपाविश्य, G1 3 चक्रुरासौ; G2 M1 चकाराथ (for चकाराशु).—d) Ñ V B D10.13 M4 विश्वामित्रं ततो ययौ.—After 29, D4 ins. श्रीमते रामानुजाय.

30 b) Ś1 V3 D1-5.7.11.12 रामः सह (by transp. [sic]).—c) Ś1 D1-3.5.7.13 G4 M2 3 (*inf. lin. sec. m.*) Cg k.tp स्व(Ś1 सु)वाटम्; Ñ D10 13 M4 स्वं वासम्; V1 B4 आवासम्; V2 4 D11 संवासम्; V3 B1-3 Dt D6.8.9 G1 M3 (before corr) Ct स्ववासम्; T3 उवाचम् (sic) (for स्वं वाटम्) Ñ V B D10 11.13 M4 उपचक्रामः; D1 3.7 अतिचक्रामः.—d) V3 सेव्यमानो (for पूज्य°). Ñ V B2-4 D10 M4 द्विजातिभिः; Dt D6.8 महात्मभिः (for महर्षिभिः).—After 35, Ś1 D5.11 ins..

1203* ततो जगाम स्वगृहं स राजा
सहर्ष(Ś1 महर्षि)चित्तो मुनिमर्चयित्वा।
स तद्वियोगार्थि(Ś1 °वृषि)तो महर्षिः
कृच्छ्रेण रात्रिं रजसाऽवभूव।

Colophon. *Kāṇḍa name*: V1 D1.11 om. Ñ2 V2-4 B D10 आदि°; D3 अयोध्या°.—After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते.—*Sarga name*: Ś1 D5.11.12 विश्वामित्रचरितं (D12 °त्र); Ñ V1.2.4 B2-4 D10 विश्वामित्र(V4 B2 °मित्रस्य) ब्रह्मत्वप्राप्तिः; V3 B1 शतानंदवाक्ये विश्वामित्रब्रह्मत्वप्राप्तिः; D1-3.7.9 जनकवाक्यं.—*Sarga no.* (figures, words or both). Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.11.12 om., Ñ2 B3 D10 67, V2 68; V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 65, B2 66, D1 45, D2 43, D7 47, D9 69; M4 63. D13 —कांडे—मित्र —प्राप्ति—नाम 66.—After colophon, T3 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.3.4 M1 श्रीरामाय नमः; G2 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री.. मः..

६५

G. I 68. 1
B. I 66. 1
L. I 62. 1

ततः प्रभाते विमले कृतकर्मा नराधिपः ।
विश्वामित्रं महात्मानमाजुहाव सराघवम् ॥ १
तमर्चयित्वा धर्मात्मा शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
राघवौ च महात्मानौ तदा वाक्यमुवाच ह ॥ २
भगवन्स्वागतं तेऽस्तु किं करोमि तवानघ ।
भवानाज्ञापयतु मामाज्ञाप्यो भवता ह्यहम् ॥ ३
एवमुक्तः स धर्मात्मा जनकेन महात्मना ।
प्रत्युवाच मुनिवीरं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ ४

पुत्रौ दशरथस्येमौ क्षत्रियौ लोकविश्रुतौ ।
द्रष्टुकामौ धनुःश्रेष्ठं यदेतत्त्वयि तिष्ठति ॥ ५
एतद्दर्शय भद्रं ते कृतकामौ नृपात्मजौ ।
दर्शनादस्य धनुषो यथेष्टं प्रतियास्यतः ॥ ६
एवमुक्तस्तु जनकः प्रत्युवाच महामुनिम् ।
श्रूयतामस्य धनुषो यदर्थमिह तिष्ठति ॥ ७
देवरात इति ख्यातो निमेः षष्ठो महीपतिः ।
न्यासोऽयं तस्य भगवन्हस्ते दत्तो महात्मना ॥ ८

65

1 Ś1 begins with अ. —a) D8 विमलो. —b) Ś1 D1-1 5 7 12 कृतकृत्यो; V1 कृत्वा कर्म; Cm t as in text (for कृतकर्मा) —c) B4 D10.11 विश्वामित्र-. B3 (m. also) पुरस्कृत्य (for महात्मानम्) —d) Ñ V B D10 11 13 M4 उपायात् (D11 °यं [sic])सह-; B3 (m. also) यापयामासः; D1 श्रेष्ठं च सह-; D3 आजु* (for आजुहाव स-). D2 °वः; D3 7 -लक्ष्मणं (for -राघवम्).

2 a) G1.3 पूज° (for अर्चयित्वा) G4 धर्मज्ञः (for धर्मात्मा). —b) V2 शास्त्रदिष्टेन; D1 हृष्टतुष्टेन (for शास्त्रदृष्टेन). B4 चक्षुषा (for कर्मणा). —After 2ab, V3 ins., while M4 subst. for 2cd

1204* रामेण सहितं काल्यमि (V3 राजा ह) दं वचनमब्रवीत् । —c) G4 सौ; Cg.t as in text (for च). D4 महात्मानं. —d) Ś1 Ñ V B D1-3 5 7 10-13 M2 3 ततो (for तदा) V3 D2 4 वाचम्. B4 om. (submetric), T3 G2 हा (for ह)

3 a) B4 D1 भगवान्. —b) Ś1 D5 11-13 महामुने; Ñ V B D1 3.7 10 महातपः (V2 °प; B2 [before corr.] D7 °पाः), D8 तपोधनः; M4 प्रज्ञाधि मां (for तवानघ) —cd) B1 D3 भगवान् (hypermetric) (for भवान्). B1 आज्ञापयत. D2 परं चात्र तवाधीनम् (for °). D3 om (hapl.) मा in d. Ck.t भवता (as in text). Ś1 Ñ1 V B1 3 4 D5 6 10-13 भवतो हि; T3 भवितास्मि; G4 M3 भवताम् (for भवता हि). V2 [अ]र्थं; G3 M1 [अ]पि (for [अ]हम्) D1 M4 आज्ञाप्योहं भगवता (M4 °तः) शिष्योनुग्राह्य एव च.

4 a) Ś1 Ñ V1.2 4 B D1-5 7 10-13 T2 M3 तु ध°; M4 मुनिवरो (for स धर्मात्मा) —c) Ś1 D2 °वरो; Ñ1 V1.3 B1 2.4 पुनर्वी (V3 B2 °धी)रो; Ñ2 B3 D10 ततो वाक्यं; V2 महाधीरो; V4 D5.11-13 °धीरो; Dt D4.6 8 G1.3 °श्रेष्ठो; D1 °र्वाचा; D3 7 °वीरो; T3 °वीर्यं (for मुनिवीरं). M4 जनकं प्रत्युवाचेदं. ❀ Ck वीरं जनकं प्रति, इति योजना। वीरं रामं... । ❀ —d) Ñ2 B3 D10 धीरो (for वाक्यं). Ś1 Ñ1 V2.4 B1 D1-3.5.12 G1.3 वाक्यविदां वरः (Ś1 D6.12 °रं).

5 a) M3 पुत्रा (sic). B4 Dt दशरथस्यैतौ. —b) D2 3 7 श्रोत्रियौ. M4 क्षत्रियर्षभ (for लोकविश्रुतौ). —After 5ab, M2 ins.

1205* धनुर्वेदविशेषज्ञौ कुशलौ रामलक्ष्मणौ । —c) B4 G3 द्रष्टुकामो. Ś1 Ñ V B D1-3 5.7.10-13 धनुर्दिव्यं (for °श्रेष्ठं). M4 द्रष्टुमभ्यागतौ दिव्यं. —d) D8 12 त (D12 *)देतत्; M4 यद्धनुस् (for यदेतत्). D2.3.7 त्वयि (D2 °या; D3 °यै [sic]) तिष्ठति वै महत्.

6 B4 D9 om (hapl.) 6-7. —ab) D2.3.7 कृतकृत्यौ; D12 कृतकर्मौ. Ñ1 °जा (sic), V1 नरा°; D13 °जः (sic) (for नृपात्मजौ). M4 त्वं दर्शयानयोः क्षिप्रमानीयेह तु मैथिल. —c) M4 दृष्ट्वा तु तद्धनुरिमौ. —d) M4 स्वपुरं (for यथेष्टं). Ś1 Ñ V B1-3 D1-3.5.7.10-13 वै (Ś1 D2 3.5.7.12 प्र; B1 *, D1 च; D13 ते) करिष्यतः (B3 D1 °थ; D12 °ति); Cg as in text (for प्रतियास्यतः).

7 B4 D9 om. 7 (cf. v.l. 6). —ab) D2 सु- (for तु). M3 (after corr. sec. m. as in text) महीपतिः (for महामुनिम्) Ñ V B1-3 D10.11.13 M4 इत्युक्तो जनको राजा प्रत्युवाच कृतांजलिः. —c) Ś1 Ñ V B1-3 D1-3.5.7.10-13 धनुषस्तत्त्वं; M4 धनुरर्थं तद् (metri causa), all Cs as in text (for अस्य धनुषो). —d) D11 यदा (for यद्). V4 इदं; D11 एतत् (for अर्थम्). Ś1 D1-3.5.7.12 चेह; Ñ V B1-3 D10.11.13 मयि; D4 (m. also as in text) उप-; Cg as in text (for इह).

8 D8 om. 8. —a) Ñ2 देववाहः; V2.3 B3 D1.3.7.11 °ज; D5 °दत्त; D13 °यज्ञ; Cg as in text (for °रात). —b) B1 3 D11 T3 पुत्रो; Dt D1.3 Ct ज्येष्ठो (for षष्ठो). M4 [s]भवभूपः (for महीपतिः). —c) Cm.k तस्य (as in text). Ś1 D1.2.5.9.12 तस्य तु पुरा; D3.7 तिष्ठतु पुरा; G3 तत्र भगवन् (for तस्य भगवन्). Ñ V1-3 B D10.11.13 M4 न्यासभूतमिदं त (Ñ2 :) स्य (Ñ2 B3.4 D10.13 °स्मै; V3 °त्र), V4 न्यासभूतं धनुरिदं. —d) Ñ V1-3 B D10.11.13 M4 धनुर्दत्तं; V4 तस्मै दत्तं (for हस्ते दत्तो). Dt D4.8 G1-3 M1-3 महात्मनः. Ś1 B3 (m. also) D1-3.5.7.9 हस्ते दत्तं महद्धनुः.

दक्षयज्ञवधे पूर्वं धनुरायम्य वीर्यवान् ।
रुद्रस्तु त्रिदशान्रोषात्सलीलमिदमब्रवीत् ॥ ९
यस्माद्भागार्थिनो भागान्नाकल्पयत मे सुराः ।
वराङ्गानि महार्हाणि धनुषा शातयामि वः ॥ १०
ततो विमनसः सर्वे देवा वै मुनिपुंगव ।
प्रसादयन्ति देवेशं तेषां प्रीतोऽभवद्भवः ॥ ११
प्रीतियुक्तः स सर्वेषां ददौ तेषां महात्मनाम् ॥ १२
तदेतद्देवदेवस्य धनूरत्नं महात्मनः ।
न्यासभूतं तदा न्यस्तमस्माकं पूर्वके विभो ॥ १३

अथ मे कृषतः क्षेत्रं लाङ्गलादुत्थिता मम ।
क्षेत्रं शोधयता लब्धा नाम्ना सीतेति विश्रुता ॥ १४

भूतलादुत्थिता सा तु व्यवर्धत ममात्मजा ।
वीर्यशुल्केति मे कन्या स्थापितेयमयोनिजा ॥ १५

भूतलादुत्थितां तां तु वर्धमानां ममात्मजाम् ।
वरयामासुरागम्य राजानो मुनिपुंगव ॥ १६

तेषां वरयतां कन्यां सर्वेषां पृथिवीक्षिताम् ।
वीर्यशुल्केति भगवन्न ददामि सुतामहम् ॥ १७

G 1. 68. 15
B 1. 66. 17
L 1. 62 15

9 [a]) T1 moth-eaten for द्. V1 -वधं कृत्वा (for -वधे पूर्वं). —[b]) M2 आदाय; Cm.g.k.t as in text (for आयम्य). Ś1 यत्नतः; D1 वीर्यवतः (hypermetric), D2.9 पूर्वतः; D3 5.7.12 वीर्यतः (for वीर्यवान्). Ñ V B D10.11.13 M4 धनुषानेन (V4 °ते ×) शंकरः. —[c]) Ś1 V B3.4 D2.3.5.7 9.11 13 विध्वंस्य (D9.11 °स [sic]); Ñ B2 Dt D1 (before corr. as in Ś1).6.8.10 12 G2 M1.2.4 विक्रुस्य; B1 विधूष (sic) (for रुद्रस्तु). Ś1 क्रुद्धः; Ñ V B D10.11 13 M4 सर्वान्; D1–3.5.7.9.12 रुद्रः; T2 क्रोधात् (for रोषात्). —[d]) Ñ V B D10.13 M4 इदं किल तदोक्तवान्; D11 इदं वचनमब्रवीत्.

10 [a]) V3 यज्ञ- (for यस्माद्). D11 भागार्थिना. Ñ V B1–3 D4 10.11.13 G2 M1 Ct भागं (for भागान्). —[b]) Ñ V B D10 11.13.14 T1.3 M2.4 न (Ñ2 V2 ना; B4 ड [sic]) कल्पयथ (V1.3 B1.2 [before corr.] M3.4 °त) (for नाकल्पयत). —For 10[ab], Ś1 D1–3.5.7.9.12 subst.:

1206* भागार्हे मयि यज्ञांगं न प्रयच्छत देवताः ।

[Ś1 D5.12 महार्हे (Ś1 °र्हं) मयि, D2 भागार्थे मयि, D9 भागार्हाय च (for भागार्हे मयि). Ś1 यत् (for न). Ś1 D5.12 °ध; D2 °*, D9 °ति (for प्रयच्छत).]

—[cd]) D1 म*र्हाणि. Ñ V B D10.11.13 M4 तस्मादंगानि सर्वाणि (for °). B1 पीडयामि; B2 पातयामि; G1 शायतामि (metathesis); M4 शांतयामि (for शातयामि). D1–3.7.9 शातयामि न संशयः (for [d]). Ś1 D5.12 शातयामि च श (Ś1 वरा)क्षैस्तु तेषामंगानि (Ś1 °मङ्गानि) वै पुनः.

11 For 11–27, Ñ V B D10.11.13 M4 subst. 1212*. —Ś1 om. (hapl.?) 11–1207*. —[a]) D6 विमन*:. D1–3.5.7.9.12 सर्वा (for सर्वे). —[b]) D1–3.5.7.9.12 देवता मुनिपुंगवः (D1.5.7.9 °व). —[c]) Dt D1.3.4.6–9 प्र(D1.6.8 प्रा)सादयंत. D12 देवेशः. —[d]) M3 प्रभुः (for भवः).

12 Cf. v.l. 11 and 27. Ś1 om. 12 with 1207* (cf. v.l. 11). —[a]) Dt D1–3.5–9.12 M3 तु (for स). —After 12, D1–3.5.7.9.12 ins.:

1207* शातितानि महार्हाणि तेषामङ्गानि वै पुनः ।

[D5 12 घातितानि and मुने (for शातितानि and पुनः respy.).]

13 Cf. v.l. 11 and 27. —[a]) D6 [ए]तदेवः; M3 (after corr. *sec. m.* as in text) [ए]व देव- (for [ए]तदेव-) —[b]) D3 G1 3 M3 3 धनुरत्नं. G2 महाबलः. —After 13[ab], D1 ins.

1208* अथाहं यज्ञवाटस्थः कदाचिद्व्योमवर्त्मगाम् ।
मेनकामप्सरःश्रेष्ठां निरीक्ष्यैतच्चिन्तयम् ।
यद्यपत्यं भवेदस्यां मम स्यात्तदपीदृशम् ।
एवं चिन्तयतस्तत्र वीर्यं मे न्यपतत्क्षितौ ।
ततो वाहयतः क्षेत्रं फलाग्रादुत्थिता क्षितेः । [5]
[(l. 5) cf. 14[ab].]

—Ś1 D1–3.5.7.12 om. 13[cd]. —[c]) T3 न्यस्ताम्. —[d]) Dt D6.8 पूर्वजे. Dt D8 G2 M1 विभौ.

14 Cf. v.l. 11 and 27. —[a]) Ś1 D1–3.5.7.12 वाहयतः; M3 मे कर्षतः (for मे कृषतः). T3 क्षिप्रं (for क्षेत्रं). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.12 ह(Ś1 फ)लाग्राद् (for लाङ्गलाद्). Dt D6.8 ततः; G2 M1 सुता; M3 पुरा; Cv.r as in text; Cm.g मया (for मम). —[c]) D9 क्षेत्रे (for क्षेत्रं). Ś1 D1–3.5.7.12 सर्वलक्षणसंपन्ना. —[d]) D3 माता (sic) (for नाम्ना). Ś1 D12 मे (D12 वै) सुता (for विश्रुता).

15 Cf. v.l. 11 and 27. —Ś1 D1–3.5.7.12 om. (hapl.) 15. —[b]) D9 ह्यवर्धत.

16 Cf. v.l. 11 and 27. —D9 om. 16–19. —[b]) D7 वर्धमाना ममात्मजा (sic). —After 16[ab], D1–3.7 ins.:

1209* वीर्यशुल्कां शुभाचारां प्रमदां चा(D3 वा)प्ययोनिजाम् ।

—M3 damaged from मा up to म्य. —[c]) G2 वसुरामासुर् (corrupt). Dt D6.8 G2 आगत्य. Ś1 D1–3.5.7.12 आगम्या (Ś1 D5.12 °म्या)वरय (D7 °*)न्सर्वे.

17 Cf. v.l. 11 and 27. —D9 om. 17 (cf. v.l. 16). —[c]) Dt -शुल्के*. —[d]) D4 इमां (for अहम्). —For 17[cd], Ś1 D1–3.5.7.12 subst.:

G. 1. 68 19
B. 1. 66 17
L 1. 62 16

ततः सर्वे नृपतयः समेत्य मुनिपुंगव ।
मिथिलामभ्युपागम्य वीर्यं जिज्ञासवस्तदा ॥ १८
तेषां जिज्ञासमानानां वीर्यं धनुरुपाहृतम् ।
न शेकुर्ग्रहणे तस्य धनुषस्तोलनेऽपि वा ॥ १९
तेषां वीर्यवतां वीर्यमल्पं ज्ञात्वा महामुने ।
प्रत्याख्याता नृपतयस्तन्निबोध तपोधन ॥ २०
ततः परमकोपेन राजानो मुनिपुंगव ।
अरुन्धन्मिथिलां सर्वे वीर्यसंदेहमागताः ॥ २१
आत्मानमवधूतं ते विज्ञाय मुनिपुंगव ।
रोषेण महताविष्टाः पीडयन्मिथिलां पुरीम् ॥ २२
ततः संवत्सरे पूर्णे क्षयं यातानि सर्वशः ।
साधनानि मुनिश्रेष्ठ ततोऽहं भृशदुःखितः ॥ २३
ततो देवगणान्सर्वांस्तपसाहं प्रसादयम् ।
ददुश्च परमप्रीताश्चतुरङ्गबलं सुराः ॥ २४
ततो भग्ना नृपतयो हन्यमाना दिशो ययुः ।
अवीर्या वीर्यसंदिग्धाः सामात्याः पापकारिणः ॥ २५
तदेतन्मुनिशार्दूल धनुः परमभास्वरम् ।
रामलक्ष्मणयोश्चापि दर्शयिष्यामि सुव्रत ॥ २६
यद्यस्य धनुषो रामः कुर्यादारोपणं मुने ।
सुतामयोनिजां सीतां दद्यां दाशरथेरहम् ॥ २७

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ॥ ६५ ॥

1210* वीर्यशुल्कामकथयंस्ते बुभूषुश्च तद्वचः ।

[D2 कथयतम्. D2 12 बभूवुश्, D3 7 प्रशासुश् (for बुभूषुश्). Śi D5 12 तस्वत .]

18 Cf. v.l. 11 and 27. —D9 om 18 (cf. v.l. 16). —[a]) D5 तेतः (for ततः). —[c]) Śi D1-3 5 7 12 M2 अभ्युपेयुस्ते; M3 अप्युपागम्य. —[d]) D4 Γ2 G1-3 M1 2 Cv r.g.k वीर्यं; Cm t as in text. Śi D1-3 5 7 12 जि(D1 य [sic])ज्ञासितुं स्वकं, G2 M1,2 स्तथा (for जिज्ञासवस्तदा).

19 Cf. v.l. 11 and 27. —D9 om. 19 (cf. v.l. 16). —[b]) Śi D1-3 5 7 12 मया, Dt D6 8 शैवं, G2 M1 ऐशं; Cm g.k.t as in text (for वीर्यं) Śi D1 2,5 G1 3 उदाहृतं. —[c]) Śi D1-3 5 7 12 ते(Śi D5 12 न) शक्ता (for न शेकुर्). Śi धारणे; G1 3 धनुषस् (for ग्रहणे) —[d]) Śi D1-3 5 7 12 धारणे तोलनेथवा; G1 3 तोलनं ग्रहणेपि वा.

20 Cf. v.l. 11 and 27. —[a]) M2 वीर्यं महीपानाम् (for वीर्यवतां वीर्यम्). —[b]) D1 वीर्यात् ; D3 om , D7 कृत्वा (for ज्ञात्वा). Śi D1-3 5 7 12 तपोधन (for महामुने). —[c]) G1 प्रत्याख्यातो. —[d]) M3 तपोधन· M2 सर्वे ब्रह्मन्मया तदा. —For 20[cd], Śi D1-3 5 7 12 subst. .

1211* नृपतीन्सहितान्सर्वांस्तान्प्रत्याख्यातवानहम् ।

[Śi अथाख्यातवान्. D12 प्रत्याख्यातिवानहं (for the post. half).]

21 Cf. v.l. 11 and 27. —[a]) Śi D1 5 12 -कोपात्ते; D2,3,7 -कोपांते(for -कोपेन). —[b]) Śi D1 2,5 7,12 सुमहाबलाः (for मुनिपुंगव). D3 राजा* नरपुंगवाः. —D3 om. (hapl. ?) 21[c]–22[b]. —[c]) D4 निरुध्यन्. —[d]) D1,2 7 -संमोहम् (for -संदेहम्).

22 Cf. v.l. 11 and 27. —D3 om. 22[ab] (cf. v.l. 21). —[a]) Dt D6,8 Ct मे; D5 तैः; Cg as in text (for ते). —[b]) Dt D1,2,6–9 12 G2 M1 2 नृप (D1 7 नर; D2 12 मुनि) पुंगवाः. —[d]) G2 M1 इमां (for पुरीम्). Γ3 मिथिलापुरीं. Śi D1–3,5 7,12 मिथिलामभ्य (D3 7 °न्व)पीडयन् .

23 Cf. v.l. 11 and 27. —[a]) D5 12 संवत्सरः पूर्णः. —[b]) D9 (after corr. m. as in text) सर्वतः (for सर्वशः) —[d]) D2 अ(before corr. इ)तिदुःखितः.

24 Cf. v.l. 11 and 27. —[ab]) D9 तत्र (for सर्वान्). D6 प्रसादजं; T1 3 G4 प्रसादये; Cg k t as in text. Śi D1–3 5,7 12 ततो देवगणाः सर्वे तपसा मे (D1 3,7 °भिः; D2 °पि)प्रसादिताः. —[c]) Śi D5,12 प्रददुस्ते च सुप्रीताश्; D1–3,7 प्रददुश्च भृशं प्रीताश्(D3 °त्वा) —[d]) D2 चतुरंगं बलं. Śi D1–3 5 7 मम (for सुराः) ❀ Ck . चतुरंगबला इति। चतुरंगबलदा अभवन्नित्यर्थः। ❀

25 Cf. v.l. 11 and 27. —[a]) G1,3 हता (for भग्ना). Śi D5 12 नृपतयो भीता; D1–3,7 नृपतयो भग्ना (by transp.). —[b]) Śi D1–3 5,7 12 वध्यमाना. Śi D5 12 ययुर्दिशः (by transp.). —[c]) Śi -संज्ञिष्टा; D1 -संदग्धा; Cm g.k.t as in text (for -संदिग्धाः). —[d]) Śi D1–3 5,7 12 निःसत्त्वाः (D2 °प्रत्याः [sic]) (for सामात्याः). D1 पापचारिणः; D6,9 Cg पापकर्मणः (metri causa); D14 T1,3 G4 अपकारिणः.

26 Cf v.l. 11 and 27. —[b]) D12 -भास्करं (for -भास्वरम्). —Śi D1–3 5 7,12 om. 26[cd].

27 [ab]) Śi D1–3 5,7,12 यदि त्वारोपणं कुर्याद्रामोस्य धनुषः स्वयं. —[c]) D3 अयोनिज- (for अयोनिजां). —[d]) D5 दद्याद् ; D12,14 दद्या (sic) (for दद्यां). Śi D3,7,12 दशरथे (Śi °थ)सुतां; D1 दाशरथे सुतां(sic), D2,5 दाशरथेः सुतां (sic). —For 11–27, Ñ V B D10,11,13 M4 subst.;

1212* तस्मै देवा भयोद्विग्ना रुद्राय प्राणमंस्तदा ।

(11^{cd}) प्रसादयांचक्रुरेनं तेषां तुष्टोऽभवद्भवः।
(12) प्रीतश्चापि ददौ तेषां तान्यङ्गानि महौजसाम्।
विकलान्यपि चाङ्गानि गतानि प्रकृतानि च।
धनुषा यानि तान्यासन्शातितानि महात्मना। [5]
(13) तदेतद्देवदेवस्य धनुर्दिव्यं महात्मनः।
तिष्ठत्यद्यापि भगवन्कुलेऽस्माकं सुपूजितम्।
(15^{cd}) वीर्यशुल्का च मे कन्या दिव्यरूपगुणान्विता।
(15^{ab}) भूतलादुत्थिता पूर्वं नाम्ना सीतेत्ययोनिजा।
(16^{cd}) तां नृपा वरयामासुरागत्यागत्य वै पुरा। [10]
वीर्यशुल्का प्रदेयेति तानहं चाब्रुवंनृपान्।
(18) ततो नृपतयः सर्वे प्रार्थयन्तः सुतां मम।
वीर्यं जिज्ञासमिषवः पुरमभ्यायययुर्मम।
(19) वीर्यजिज्ञासया तेषां मया संदर्शितं धनुः।
न शेकुश्चापि ते ब्रह्मञ्ज्यन्तुमपि तद्धनुः। [15]
(20) तेषामल्पमहं मत्वा वीर्यं तत्र महामुने।
कृतवान्सर्वतस्तेषां प्रत्याख्यानं सुतां प्रति।
(21) ततस्ते तेन कोपेन राजानः सहिता मुने।
रुरुधुर्मिथिलामेतां पुरीमभ्येत्य सर्वशः।
(22) ते मन्यमाना ह्यात्मानमवधूतं पृथक्नृपाः। [20]
रोषेण महताविष्टा मिथिलामभ्यपीडयन्।
(23) संवत्सरं समापूर्ण रुरुधुः कृतनिश्चयाः।
अवरोधेन तेनास्मि यदा क्षीणो हि सर्वशः।
(24) तदा प्रसादयांचक्रे देवदेवमुमापतिम्।
प्रसादान्नगवान्प्रीतश्चतुरङ्गबलं ददौ। [25]
(25) ततो भग्ना नृपतयो मया ते प्रययुर्मुने।
अल्पवीर्यबलोत्साहा अल्पवीर्याभिमानिनः।
(26) तदेतन्मुनिशार्दूल दिव्यं परमभास्वरम्।
दर्शयाम्यद्य रामाय लक्ष्मणाय च तद्धनुः।
(27) कुर्यादारोपणं रामो धनुषश्चास्य चेदयम्। [30]
दद्यामयोनिजामस्मै सीतां दशरथसुषाम्।

[(l. 1) D10 प्राणमत्तदा, M4 [अ]थ प्रणेमिरे (for प्राणमंस्तदा).—(l. 2) V4 प्रसाद चक्रिरे तेषां; B2 D11.13 प्रसादयामासुरेन(D11 °रपि); M4 प्रसादयां चैनमासुस् (for the prior half).—(l. 3) B4 प्रीतस्यापि. V4 om. तेषां.—All the above MSS. (except B2) om. l. 4.—(l. 5) V1.4 B1 M4 तानि; V2 [अ]नेन (for यानि). B2 तान्यासन्; D11 वान्यासन्. M4 जातितानि(sic).—(l. 6) B1 [ए]तदेव; D10 [ए]त **- (for [ए]तद्देव-). B4 -***स्य (for -देवस्य). M4 धनुरत्न (sic) (for धनुर्दिव्यं)—(l. 7) D11 इदम् (for तिष्ठति).—After l. 7, D11 ins. the line of 14^{ab} as in D7.—(l. 8) B4 दिव्यरूपा गुणात्मिका; M4 दिव्यरूपा गु° (for the post. half).—(l. 9) M4 सीता नाम स्वयोनिजा (for the post. half).—(l. 10) D11 मिथिलां पुरीं (for [आ]गत्य वै पुरा). M4 आगम्यागम्य मां पुरीं (for the post. half).—(l. 11) V2-4 वीर्यशुल्क°; B4 वीर्यशुल्का प्रदा सेति (for the prior half). D11 नरान् (for नृपान्).—(l. 12) M4 ततः पूर्वे नृपतयः (for the prior half).—V2 D12 om. (hapl.) l. 13. V1 reads l. 13 after l. 17.—(l. 13) Ñ V4 D10 वीर्य-. B2.4 विज्ञाप(B4 °स)यिषव°; M4 जिज्ञास-. शैव. M4 नृपा° (for मम). B4 पुनरभ्यासमागमन्(for the post. half).—(l. 14) V1.3 D11 M4 वीर्य. V3 जिज्ञासितुं; B4 -विज्ञासया, M4 जिज्ञासतां. Ñ1 सदर्शय(sic), B4 संदर्शिता, M4 तदर्शित. V3 repeats l. 14 as above within brackets.—Ñ1 B1 om. (hapl.) l. 15.—(l. 15) V2 शक्ताश् (for शेकुश्) D10 [अ]ति- (for [अ]पि) D11 ते न शेकू रोपयितुं (for the prior half). V1 D13 उद्धर्तुम् (for उद्यन्तुम्). Ñ2 D10.12 मम तद्; B4 अमितं (for अपि तद्). V4 D11 समा(D11 नापि) तोलयितुं धनु (for the post. half). M4 न शेकुर्ग्रहणे तस्य चलने धारणेपि वा.—(l. 16) Ñ1 V1.4 B1 D11 M4 ज्ञात्वा (for मत्वा) D13 तत्र मत्वा वीर्यं (by transp.)—V4 om. (hapl.) l. 17-18.—(l. 17) M4 सर्वशस. V1 B1 प्रत्याख्यान D13 नृपतीन्सहितान्सर्वान्प्रत्याख्यायितवांस्तदा.—(l. 18) V2 M4 तेनैव कोपेन, B1 तेन प्रकोपेन, D10 om. (hapl.) second ने; D11 परमकोपेन; D13 ते परमक्रुद्धा (for ते तेन कोपेन). D13 सुमहाबला (for सहिता मुने).—D13 om. l. 19-20.—(l. 19) B4 तेषां; M4 ष्ना (for ष्ता).—V1 repeats l. 20 after l. 23.—(l. 20) D10 स्व-; D11 च (for हि). Ñ1 °भिवाधूत, V1 °*वधूत (for [आ]त्मानमवधूत). V1 (both times) lacuna for हनू.—For l. 20, M4 reads the line of 22^{ab} with v.l. मे for ते.—(l. 21) V1 युक्ता (for [आ]विष्टा). V3 अथ पीडयन् (for अभ्य°). M4 चिर परमपीडयन् (for the post. half)—(l. 22) D11 तदा; D13 च ते (for समा-).—(l. 23) V3 तेनाहं; D13 तेषा च (for तेनास्मि). Ñ2 D13 [स]स्मि, V3 स्म (sic) (for हि).—For l. 22-23, M4 reads the lines of 23 with v. l. यदा for तत in ^{a}.—(l. 24) M4 ततः प्रसादयामास (for the prior half).—(l. 25) V3 प्रसन्नो; M4 प्रादात्स (for प्रसादाद्). D11 मे तु (for प्रीतश्) V3 B4 D11.13 चतुरङ्ग बल. M4 मम (for ददौ).—(l. 26) V3 ते विजिता, B1 ते न ययुर्; D11 तत्र ययुर् (for ते प्रययुर्). D13 प्रनिजग्मुर्महामुने; M4 ययुः सर्वे दिशो दश (for the post half).—(l. 27) Ñ2 -वीर्या (for first -वीर्य-). B1 -मनोत्साहा. D13 °सत्त्वा; M4 मिथ्या° (for second अल्पवीर्य-). B4 -बलान्विता° (for -[अ]भिमानिन). B2 (m. also) अल्पवीर्या हि मानिन. (for the post. half).—(l. 28) B2 अह (for एतत्). M4 धनुः (for दिव्यं). B1 -भास्वर (for -भास्वरम्).—(l. 29) V1 सदर्शयाम्यथ (hypermetric), D11 दर्शयेह च (for दर्शयाम्यथ). V3 त्वदाज्ञया, D13 च कार्मुक (for च तद्धनुः).—(l. 30) Ñ1 आरोहण.—For l. 29-30, M4 reads the lines of 26°-27^{b}.—(l. 31) B4 D13 ददामि; M4 सुताम् (for दद्याम्). M4 दद्या (for सीतां).]

—After 27, Ś1 D1-3.5.7 9.12 ins.:

1213* पौरुषं त्वमिरूपे हि शङ्के क्षीरमिवार्पितम्।

[D12 पौरुषे. Ś1 D5.12 अभिरूपे(Ś1 °पं), D2 त्वनुरूपे. D9 पौरुषेष्वभिरूपो हि (for the prior half).]

६६

G 1 69 1
B 1. 67. 1
L. 1. 63. 1

जनकस्य वचः श्रुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः ।
धनुर्दर्शय रामाय इति होवाच पार्थिवम् ॥ १

ततः स राजा जनकः सचिवान्व्यादिदेश ह ।
धनुरानीयतां दिव्यं गन्धमाल्यविभूषितम् ॥ २

जनकेन समादिष्टाः सचिवाः प्राविशन्पुरीम् ।
तद्धनुः पुरतः कृत्वा निर्जग्मुः पार्थिवाज्ञया ॥ ३

नृणां शतानि पञ्चाशद्व्यायतानां महात्मनाम् ।
मञ्जूषामष्टचक्रां तां समूहुस्ते कथंचन ॥ ४

तामादाय तु मञ्जूषामायसीं यत्र तद्धनुः ।
सुरोपमं ते जनकमूचुर्नृपतिमन्त्रिणः ॥ ५

इदं धनुर्वरं राजन्पूजितं सर्वराजभिः ।
मिथिलाधिप राजेन्द्र दर्शनीयं यदीच्छसि ॥ ६

Colophon. D1-3.5.7.11 12 om. (continue the Sarga), while Ś1 reads in marg.—*Kānda name* Ś1 V1.4 D4 om. Ñ2 V2.3 B D10 आदि°; D11—कांडे. —After Kānda name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name* Ñ V B D10.12 जनकवाक्यं. —*Sarga no* (figures, words or both). Ñ1 V1 4 B1 4 om. Ś1 V3 Dt D4.6.8 14 S (except M4) 66, Ñ2 B3 D10 68, V2 D9 69; B2 D12 67, M4 64. —After colophon, T3 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M3 श्री.....नमः.

66

D1-3 5 7 11 12 continue the previous Sarga.

1 ^{a}) Ñ2 जनकस्य च (hypermetric) (for जनकस्य). —^{b}) M4 तपोधनः (for महामुनिः). —Note hiatus between ^{c} and ^{d} —^{c}) V4 ददर्श (for दर्शय). M4 तस्मिंप्रं (for रामाय). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1-3 5 7 10-13 तदिति (B2 °दं) प्राब्रवीन्नृपं; M4 नृपमित्यभाषत. —After 1, B3 (marg.) ins.

1214* इत्युक्तो जनको राजा व्यादिदेश ततो नरान् ।

2 M4 om. 2–3. —^{a}) Ś1 Ñ V1–3 B D3 10–13 सुरोपमस्तु; V4 वरोपमस्तु; D1–3 7 सुरोपमोथ (D3.7 °हि) (for ततः स राजा). D7 जनकाः; D11 जनकं; G1.3 जनक (all sic). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 सो (B4 सा) मात्या (Ñ3 मात्या illeg.) न्; G1.3 अमात्यान्; M3 Cg.k सामंतान्; Cm.t as in text (for सचिवान्). Ñ1 V1.3.4 D2.9.11.13 G1 M1 (before corr. as in text) आदिदेश. T3 G3 हा (for ह). —^{c}) D3 G3 आदीयतां. —^{d}) Ct -[अ]नुलेपितं. Ś1 D1–3.5.7.12 रामलक्ष्मणयोरिति (Ś1 °तिं [sic]); Dt D6.8 गंधमाल्यानुलेपितं (D6 °पनं). —For 2^{cd}, Ñ V B D10.11.13 subst.:

1215* रामसंदर्शनार्थं तद्धनुरानीयतामिति ।

[D11 रामस्य दर्शनार्थं. V1–3 तु (for तद्). V4 मम (for इति).]

B3 cont.; Ś1 D1–3.5.12 ins. after 2:

1216* यत्तद्धनुःपरीक्षार्थं सर्वेषां पृथिवीक्षिताम् ।

[D3 सर्वेषां च मही° (for the post. half).]

3 M4 om. 3 (cf. v.l 2). —^{a}) M1 (before corr.) समाविष्टाः. —^{b}) M3 सामंताः. Dt D4.6.8.9 G1.3 Ct पुरं; Ck as in text (for पुरीम्). Ś1 D5 12 प्रविश्य मिथिलां पुरीं; Ñ V B D1–3 7.10 11.13 प्र (V1 आ) विश्य (V2 4 D7 °ष्टाः) सचिवाः पुरीं. —^{c}) D2 3 ते; D7 तं (for तद्). Ś1 D1–3 5 7.12 वै पुरस्कृत्य; G1 3 हरणं कर्तुं (for पुरतः कृत्वा). —^{d}) Ś1 D1–3 5.7 पार्थिवालयात् (Ś1 D5 °लयं); Dt D6 8 अमितौजसः; G3 पार्थिवात्मजा (sic) (for पार्थिवाज्ञया) —For 3^{cd}, Ñ V B D10 11 13 subst.:

1217* धनुरानाययामासुः पुरुषैरष्टकारिभिः ।

[Ñ1 आयानायामासु (sic); V1 आनयामासुः (submetric); V4 आवानयामासु, D10 आनीययामासुः (for आनाययामासुः). D13 आशु- (for आस-).]

4 ^{a}) T3 शतानां (for शतानि). D6 (marg *pr. m.* also) पंचसहस्राणि (for शतानि पञ्चाशद्). Ś1 D1–3.5 7 12 शतानि पंच पुंसां तु; Ñ V B D10 11 13 M4 पुरुषाणां शतान्यष्टौ; Cv m g k as in text. —^{b}) D3 व्यायतानि; D13 व्यायूतानां; G3 व्यायामानां (for व्यायतानां) Ñ V1–3 B3 4 D10 12 M4 महौजसां (for महात्मनाम्). —^{c}) B1 अष्टचक्रस्थां. —^{d}) Ś1 D1–3 5 7 9 12 ऊहुः कृच्छ्रात् (D1 च्छ्रां); Ñ V1–3 B D10 11.13 M4 गुर्वीमूहुः; V4 समुहूश्च (for समूहुस्ते). Cv r g as in text. ❀ Cv · समूहुस्त्विति सम्यक् । ❀

5 ^{a}) Ś1 V3 D2 3 5 7.12 ता (Ś1 D12 त [sic]) मानीय तु; Ñ1 M4 तामानीयाथ; Ñ2 V2 4 B D10 तामानीय च; V1 D1 तामानीयत; Dt D6 8.9 M3 तामादाय सु- (D9 च); D11 माता (metathesis) नीय सु-; D13 समानीय च (for तामादाय तु). —^{b}) D10 आयतीं. Ś1 B4 D1–3.5.7.11–13 तत्र (for यत्र). —^{cd}) Ñ1 सुरोप*; D13 सुरूपमं (for सुरोपमं). Ś1 (marg.) Ñ2 V2 3 B D5.10.12 13 तु; V1 हि; V4 च; D1–3 7 तं; D11 om. (submetric); Cm as in text (for ते). D9 नृपतिम् (for जनकम्). Ñ1 जनकं ते (by transp.). Ś1 D1–3.5.7.12 ते नृप- (for नृपति-). T3 -मंत्रिणं (sic). Ñ V B D10.11.13 तमूचुरिति मंत्रिणः (for ^{d}). M4 जनकं प्रणिपत्येदमूचुस्ते पुरुषास्ततः.

6 ^{a}) D13 G4 धनुर्धरं (sic). D11 इदं तद्धनुरानीति (corrupt). —D3 om. (hapl.) from राजन् in 6^{a}

तेषां नृपो वचः श्रुत्वा कृताञ्जलिरभाषत ।
विश्वामित्रं महात्मानं तौ चोभौ रामलक्ष्मणौ ॥ ७
इदं धनुर्वरं ब्रह्मञ्जनकैरभिपूजितम् ।
राजभिश्च महावीर्यैरशक्यं पूरितुं तदा ॥ ८

नैतत्सुरगणाः सर्वे नासुरा न च राक्षसाः ।
गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिंनरमहोरगाः ॥ ९
क्व गतिर्मानुषाणां च धनुषोऽस्य प्रपूरणे ।
आरोपणे समायोगे वेपने तोलनेऽपि वा ॥ १०

G. 1. 69. 10
B. 1. 67. 10
L. 1. 63. 10

up to वरं in 8ᵃ. —ᵇ) Ś1 D1 3.5.7.11.12 सर्व(D11 राजेन्द्र) लोकेषु पूजितं. —ᵈ) D6 दर्शयैनं; D14 T G4 दर्शयस्व (for दर्शनीयं). D6 8 T2.3 G Cg यदिच्छसि; Ck.t as in text. —For 6ᶜᵈ, Ś1 D1.3 5.7.11.12 subst.

1218* मिथिलेश्च महाभाग दर्शयैतन्महामुनेः ।

[D1 मिथिली (sic), D11 मैथिलेश् (for मिथिलेश). D3.7 महाभागेन् (for महाभाग). D1 समुद्दिश्य; D3.7 दर्शय तं (for दर्शयैनन्). D5 11 महामुने]

—For 6, Ñ V B D10.13 M4 subst.:

1219* इदं तद्धनुरानीतमाज्ञया ते नराधिप ।
दर्शयैतद्यपेरस्य राघवस्य च भास्वरम् ।

[(l. 1) D13 तदेतद् (for इद तद्). V4 B1 D13 नराधिप; M4 नृपोत्तम (for नराधिप). —(l. 2) V4 तद् (for [ए]तद्). M4 दर्शितव्य राघवाय विश्वामित्राय चानघ (also राघव).]

7 D2 om 7 (cf v l. 6). —ᵃ) Ś1 Ñ1 V1 D1.5.11 12 तद्वचनं; Ñ2 V2-4 B D10 M4 एतद्वचः; D3.7 तु वचनं; M2 वचो नृपः (by transp.) (for नृपो वचः). D13 तेषामेतदुपश्रुत्य. —ᵇ) Ś1 D1.3 5.7.11.12 उवाच ह (for अभाषत). Ñ V B D10.13 M4 जनकः प्रश्रि(Ñ1 V1.2.4 B1 2 4 °सूः; V3 °भू)तं वचः (V4 °तं भूशं; B3 °तस्तदा;) M4 °तं तदा. —ᶜ) Ś1 D1.3 5 7 11 12 तदा राजा; Ñ V B D10 M4 उवाचेदं; D13 उवाचैतं (for महात्मानं). —ᵈ) Ck t [उ]भौ (as in text). V2 द्वौ च तौ; Dt D1 3 6-8 तावुभौ; Cg as in text (for तौ चोभौ).

8 D2 om. 8ᵃᵈ up to वरं (cf. v l. 6). —ᵃ) D9 (gloss) जातौ जातौ यदुत्कृष्टं तद्रत्नमभिधीयते (for वरं). D9 राजन्; M4 दिव्यम् (for ब्रह्मन्). —ᵇ) Ś1 जनकेन. D5 अतिपूजितं. D9 सर्वलोकेषु पूजितं; M4 उपानीतमुपानघ. —ᶜ) Ś1 D1-3.5. 7.12 सुमहावीर्यैर् (for च महा°). M4 राजर्षिभिर्म°. —ᵈ) Ś1 अशक्तं; Dt D1-3.5-9.12 14 T1.3 G1.3 4 M3.4 Ck t अशक्तैः (for अशक्यं). Ś1 तोलने; D1-3 5.7.12 पूरणे; D6 M4 पूरितुं; D14 T1.3 G2.4 Cg पूजितुं; Ct as in text (for पूरितुं). D1.3.7 सदा; D4.14 T1 G4 तथा (for तदा).

9 ᵃᵇ) T2 शक्ता (for सर्वे). Dt D6 8 T1 सासुराः; D9 नोसुरा (sic) (for नासुरा). M4 ह्यसुरा वा महामुने (for ᵇ). Ś1 D1.2.5.12 नैतं सुरगणैः शक्यमसुरैर्वा महामुने. —ᶜᵈ) T2 -यक्षः (sic). Ś1 D1.2.5.12 -प्रवरैः and -महोरगैः. —For 8-9, Ñ V B D10.13 subst., D3.7 subst. l. 3-4 for 9, D11 subst. l. 2-4 for 8ᶜ-9:

1220* ब्रह्मन्धनुरुपानीतं यत्तु तिष्ठति नो गृहे ।
राजभिर्यच्च शक्तिमुद्यन्तुमपि सारवत् ।
नैतत्पूरयितुं शक्ताः सेन्द्राः सुरगणा अपि ।
न यक्षोरगरक्षांसि देवदेवाद्ऋते शिवात् ।

[(l 1) V1 B3 4 D10 यत्तत्, V2 यत्र, V4 यच्च (for यत्तु). V1 गृह (for गृहे) —For ins. see below. —(l. 2) V1 D13 उद्धर्तुम् (for उद्यन्तुम्). V2 इव सारव; V4 अतिसारवत्; B4 इव तद्वत्; D13 इव सारवत्. —(l. 3) B1 सुरगणास्तदा; B2 सुरगणास्तथा. —B1 om. from l. 4 up to 12ᵇ. —(l. 4) V4 न रक्षोरगयक्षांसि D11 न यक्षा न च रक्षांसि; D13 नक्षत्रोरगरक्षांसि (for the prior half). D3.7 नान्यो देवाद्ऋते शिवात् (for the post. half). —For ins. see below.]

—After l. 1, V4 ins.

1221* गम्यतां तत्र सुचिरं नात्र कार्या विचारणा ।

—After 1220*, B3 cont.·

1222* भूमेरुत्तोलनं कर्तुं केनापि शक्यते न हि ।

—After 9, Ś1 D1.2.5.12 ins.

1223* एकैको वा समस्ता वाशक्ता मतिमतां वर ।
सज्यं कर्तुं मुनिश्रेष्ठ कुत एव तु मानुषाः ।

[(l. 1) D2 न शक्ता (for वाशक्ता). D1 वरा (for वर). —(l 2) D1 ज्याश्लिष्टं मुनिश्रेष्ठ (for the prior half).]

10 B1 om. 10 (cf. v l. 9). —ᵃ) Ś1 Ñ1 V3.4 B2 D1.3.5.7.12 अगतिर्; Ñ2 B3.4 D10 अशक्तिर्; V1 D11 का शक्तिर्; D2 आगतिर्; D13 न शक्तिर् (for क्व गतिर्). ☞ Ñ1 missing from मानुषाणां up to the end of the Kāṇḍa. Ś1 D2.5.11.12 हि; Ñ2 V1 3 4 B3.4 D3 7 10.13 T2 G2 M1 तु; Cm t as in text (for च). M4 अशक्ता मानुषाश्चैव. —ᵇ) B4 तु पूरणे; D3 प्रपूरयो (sic) (for प्रपूरणे). D6 धनुषो ह्यस्य पूरणे; D11 रोपण्येस्य प्रपूरयणे (sic). —B2 reads 10ᶜᵈ in marg. —ᶜ) D8 आरोपणं; D9 (gloss) सज्जीकरणे; G3 M4 आरोपण- (for आरोपणे). —ᵈ) Ś1 B2 D1.2.5.12 M4 वेधने; D9 (gloss) ज्यास्फालनं (for वेपने). Dt D6.8 9 तथा (for ऽपि वा). V1 धनुतुलनपि वा (corrupt). —For 10ᶜᵈ, Ñ2 V2 4 B3 4 D3 7.10.11.13 subst.; V1.3 ins. after 10ᵃᵇ:

1224* कुत एव हि संधाने शक्तिर्वा स्याद्विकर्षणे ।

[D3.7 तु (for हि). V1 स्याद्धि कर्षणे; V2 स्याच्च कर्षणे; V3 B4 [अ]स्यानुकर्षणे; V4 [अ]स्याथ कर्षणे (for स्याद्विकर्षणे). D3.7 शक्तिः स्याथद्विकर्षणे; D11 शक्तिर्वरिव द्विकर्षणे (corrupt) (for the post. half).]

G. 1. 69. 11
B 1. 67. 11
L. 1. 63. 11

तदेतद्धनुषां श्रेष्ठमानीतं मुनिपुंगव ।
दर्शयैतन्महाभाग अनयो राजपुत्रयोः ॥ ११

विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा श्रुत्वा जनकभाषितम् ।
वत्स राम धनुः पश्य इति राघवमब्रवीत् ॥ १२

महर्षेर्वचनाद्रामो यत्र तिष्ठति तद्धनुः ।
मञ्जूषां तामपावृत्य दृष्ट्वा धनुरथाब्रवीत् ॥ १३

इदं धनुर्वरं ब्रह्मन्संस्पृशामीह पाणिना ।
यत्नवांश्च भविष्यामि तोलने पूरणेऽपि वा ॥ १४

बाढमित्येव तं राजा मुनिश्च समभाषत ।
लीलया स धनुर्मध्ये जग्राह वचनान्मुनेः ॥ १५

पश्यतां नृसहस्राणां बहूनां रघुनन्दनः ।
आरोपयत्स धर्मात्मा सलीलमिव तद्धनुः ॥ १६

—After 10, M3 ins.

1225* अशक्का मुनिशार्दूल धनुषोऽस्य प्रपूरणे ।

11 B1 om. 11 (cf v.l. 9). —^{a}) D1.2 एतद् (for एतद्). —^{b}) Ś1 D1 2.5 12 मुनिगौरवात्. —For 11^{ab}, Ñ2 V B2–4 D3.7.10 11.13 subst.

1226* इदं मया धनुर्दिव्यं तवानाधितमाज्ञया ।

[D13 मम (for मया). V2–4 धनुर्मया (by transp.). V4 आनीत हि तवाज्ञया, D3 7 समानीत तवाज्ञया, D11 तवानीतमिहाज्ञया (for the post. half) |

—D13 om. 11^{cd}. —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) G1 2 दर्शयैनं; M3 दर्शयेदं (for दर्शयैतत्). Ñ2 V B2–4 D10 11 मुने (V3 धनुः) क्षिप्रम् (for महाभाग). D3 7 तदर्शय महातेजा (D7 °ज). —^{d}) Ś1 D1.2.5 9 (all to avoid hiatus) त्व (D1.2 ह्व)नयो (D9 °योः); D11 एतयो (for अनयो). ☞ —After 11, G2 ins. the figure 2000 (Ślokasaṅkhyā ?). —After 11, M3 ins.

1227* एतैतानि च कर्माणि यद्येकं कुरुतेऽपि च ।
अस्मै रामाय मे सीता देया सुरसु गोपमा ।

12 B1 om. 12^{ab} (cf v.l. 9). —^{a}) V4 M3 [s]पि; D4.9.14 T स (for तु) Ñ2 V2–4 B2 4 D10 तच्छ्रुत्वा; V1 तं श्रुत्वा (for धर्मात्मा). Dt D6.8 विश्वामित्रः सरामस्तु; D11 विश्वामित्रस्य तच्छ्रुत्वा. —^{b}) Ñ2 V B2–4 D10.11 जनकस्य वचस्तदा (V3 *भाषितं) —After 12^{ab}, Ś1 Ñ2 B3.4 D1–3.5.7.10.12.13 ins., D11 ins. after 12:

1228* अभ्यभाषत काकुत्स्थं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
गृहाणेदं महाबाहो दिव्यं धनुरनुत्तमम् ।
धारणे कर्षणे चास्य यत्नमातिष्ठ राघव ।

[D11 om. l. 1 —(l. 1) Ñ2 B3 4 D3.7 10 धर्मात्मा (for काकुत्स्थ). B3 (marg. also as above) प्रहृष्टेन (for प्रहृष्टेन). —(l. 2) Ñ2 B3 D10.13 [ए]तन् (for [इ]द्). Ñ2 B3 D10.13 om. from the post. half up to the prior half of l. 3. D2 धनुषमुत्तम. —(l. 3) D11 पूरणे (for धारणे). Ś1 D2 वास्य; B4 चापि; D3 चाप्य (for चास्य). D2 आतिष्ठ.]
—D7 om. 12^{cd}. —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) Ñ2 V B D10.13 M4 दिव्यम् (for पश्य). —^{d}) Ś1 D1–3.5.11.13 [इ]त्येवं (D13 °तं) (for इति). D2 मुनिरभाषत; G1 रामं वचोब्रवीत्. Ñ2 V B D10.13 इदं पश्येत्यु (V2 °व्यमु [sic])वाच ह (B4 om ह [submetric]); M4 एतत्पश्येत्यभाषत.

13 D12 (hapl.) M4 (hapl. ?) om. 13. —^{a}) Ñ2 V B D3 7.10.11.13 मुनेस्तु (B4 °स्तद्); D4 M3 महर्षि-; D14 T1.3 G4 Cm ब्रह्मर्षेर्. Ś1 D1 2.5 मुनेस्तु वच (D5 °*)नं श्रुत्वा. —^{c}) Ś1 D5 उपाश्रित्य; Ñ2 B3 D10.13 समाश्रित्य; V1.2 D9 उपावृत्य; D1.2 समासाद्य; Cm g k t as in text (for अपावृत्य). —^{d}) Ś1 D1 2.5 दृष्ट्वा च (D2 °थ | transp. |)धनुरब्रवीत्; Ñ2 V1 4 B D3.7.10 11 13 विश्वामित्रमभाषत; V2 3 विश्वामित्रमुवाच ह.

14 ^{a}) Ñ2 V B D3 7 10 13 धनुरहं; D11 महद्धनुर् (for धनुर्वरं). Ś1 Ñ2 V B Dt D1–3 5–8 10–13 M4 दिव्यं (for ब्रह्मन्). —^{b}) Ś1 D1.5 12 सस्प्र (D1 °स्पृ, D5 °प्रो)क्ष्याम्यहं; Ñ2 V B D3 7 10 11 13 M4 तोलयिष्यामि; D2 संस्पृश्याम्यहं; D4 संप्र (before corr. °स्प्र)क्ष्यामीति; D9 गृहीष्यामीह (for संस्पृशामीह). ❀ Ck. इदं धनुर्वरं दृष्टमिदं पाणिना च स्पृशामि । ❀ —^{c}) Ś1 D1 2.5.12 तु (for च). D11 सज्यं चैव करिष्यामि. —^{d}) D14 T1 3 G4 वेपने (for तोलने). Ś1 D1.2.5 12 तथा (for ऽपि वा). Ñ2 V1 B3 D10 13 सज्योस्म्यस्य विकर्षणे: V2 3 B1 2 4 सज्यस्या (B4 °न्य)स्य विकर्षणे; V4 शक्तोस्म्यस्य विकर्षणे; D3.7 साध्वस्यापि विकर्षणे; D11 शक्तश्चास्य प्रपूरणे; M4 सज्यस्यापि विकर्षणे.

15 ^{a}) D3 [ए]वं (for [ए]व). Dt D4 6 8 Ct [अ]ब्रवीद् (for [ए]व तं). D3 7 रामं (for राजा). —^{b}) V4 मुनिं (for मुनिश्). D3 7 [ए]वाभ्यभाषत; D14 G4 समभाषतां; Ck.t as in text (for समभाषत). —^{c}) Ś1 Ñ2 V2–4 B1.3 4 D1.2 5.10–13 M4 सलीलमि (B1 °मे; D11 °म [sic]) व तद्रामस्; V1 स लीलयामवद्रामस् (sic), B2 स लीलयैव तद्रामस्; D3.7 स लीलया ततो रामस्. —^{d}) Ñ2 V B D3 7.10.13 M4 तोल (M4 °ल)यि (B3 °य)त्वैकपाणिना.

16 ^{a}) Ś1 D1 2 5.12 च (for नृ-). —^{b}) G2 बभूवानां (corrupt) (for बहूनां). Ś1 D2 5 G1 रघुनंदन. —^{c}) D9 आरोपयित्वा (for आरोपयत्स). —D9 T2 M3 om. (hapl. ?) 16^{d}–17^{a}. —^{d}) D12 *लीलम्. Ś1 D1.2.5.12 अरिसूदनः (D2 °न) (for इव तद्धनुः). —For 16, Ñ2 V B D3.7.10. 11.13 M4 subst.:

1229* पश्यतामप्रमितस्तत्र सदस्यानां समन्ततः ।
आनम्य नातियत्नेन सज्यं चक्रे हसन्निव ।

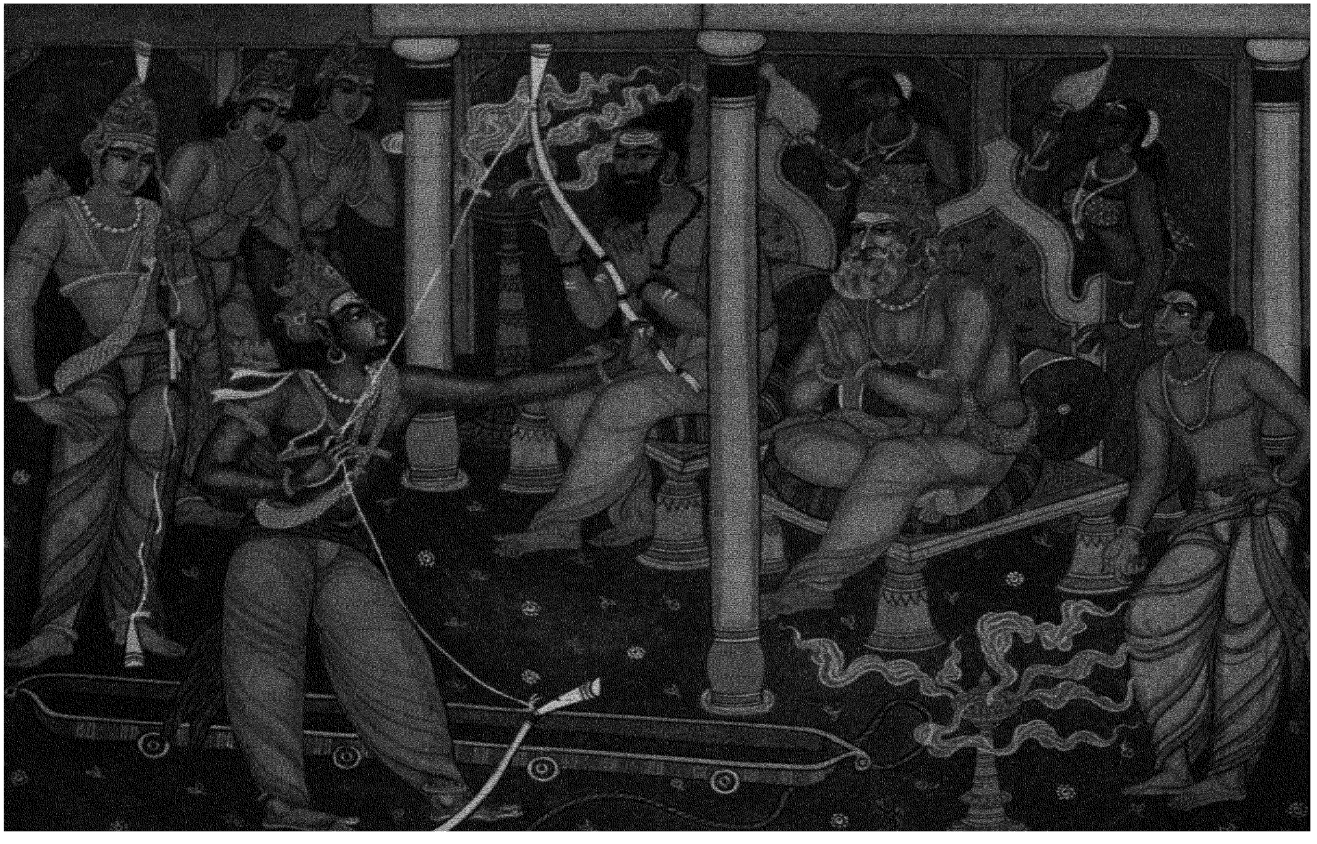

आरोपयित्वा मौर्वीं च पूरयामास वीर्यवान्।
तद्बभञ्ज धनुर्मध्ये नरश्रेष्ठो महायशाः॥ I. 66.17

आरोपयित्वा मौर्वीं च पूरयामास वीर्यवान् ।
तद्बभञ्ज धनुर्मध्ये नरश्रेष्ठो महायशाः ॥ १७
तस्य शब्दो महानासीन्निर्घातसमनिःस्वनः ।
भूमिकम्पश्च सुमहान्पर्वतस्येव दीर्यतः ॥ १८
निपेतुश्च नराः सर्वे तेन शब्देन मोहिताः ।
वर्जयित्वा मुनिवरं राजानं तौ च राघवौ ॥ १९
प्रत्याश्वस्ते जने तस्मिन्राजा विगतसाध्वसः ।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो मुनिपुंगवम् ॥ २०
भगवन्दृष्टवीर्यो मे रामो दशरथात्मजः ।
अत्यद्भुतमचिन्त्यं च अतर्कितमिदं मया ॥ २१
जनकानां कुले कीर्तिमाहरिष्यति मे सुता ।
सीता भर्तारमासाद्य रामं दशरथात्मजम् ॥ २२
मम सत्या प्रतिज्ञा च वीर्यशुल्केति कौशिक ।
सीता प्राणैर्बहुमता देया रामाय मे सुता ॥ २३

G. 1. 69. 24
B. 1. 67. 23
L. 1. 63. 24

[(l. 1) D3 7 प्रेक्षकाश्चाभितस्, M4 प्रेक्षतामभितस् (for पश्यतामभितस्). D3.7 M4 सहस्राणि (M4 °र्णा) (for सदस्यानां). D11 रघूद्वह° (for समन्तत). —(l. 2) V3.4 B2 D13 आनाम्य, D11 आरोप्य (for आनम्य). D10 °धस्रे . B3 अनाम्य नाभियत्नेन; D3.7 आनम्य तत्ततो मध्ये (for the prior half). D3.7 कृत्वा (for चक्रे). M4 वसन् (for हसन्).]

17 D3 T2 M3 om. 17^{a} (cf v.l. 16). —^{a}) D4.14 T1.3 G2.4 M1.2 धर्मात्मा (for मौर्वीं च) Ś1 D1 2 5.12 आरोप्य च महाबाहुः; Ñ2 V2-4 B D3 7 10 सज्यं कृत्वा ततश्चैनं (Ñ2 B3 D10 °तत्; B1 °व); V1 सज्यं कृत्वा ततः पश्चात्; D11 सज्यं कृत्वा ततो रामात् (sic); D13 सज्यं कृत्वा धनुश्चैतत्; M4 सज्यं कृत्वा पुनश्चैतत्. —^{b}) Dt D4.6 8 9 G1 3 तद्धनुः; D3 रोदसी (for वीर्यवान्). M4 तोलयामास लीलया. —^{c}) D9 G1 3 बभंज तद् (by transp.), M3 तं बभंज (for तद्बभञ्ज). Ś1 D1-3 7.12 बभंज च (D3 तत्र [hypermetric], D7 तं)नरश्रेष्ठो (Ś1 D3 °ष्ठ); D5 बभंज नरशार्दूलो. —^{d}) Ś1 D1-3.5.7 12 धनुर्मध्ये (for नरश्रेष्ठो). —For 17^{cd}, Ñ2 V B D10 11 13 M4 subst.:

1230* बभञ्ज पूरयंश्चैव मध्ये रामो बलादिव ।

[V1 [ए]न. M4 [ए]तत् (for [ए]व). D11 चैतद् (for रामो). D13 पूर्यमाणं बभञ्जाथ मध्ये रामबलाद्धनुः.]

18 ^{a}) M3 तत्र; Cm as in text (for तस्य). Ś1 D1.2 5 11 12 (S)भवन्नीमो (D13 °द्धोरो); Ñ2 V B D3 7.10.13 M4 महानासी (V2 °:)द् (for महानासीत्). —^{b}) Ñ2 V B D3 7 10.13 गिरे (D13 °री)रिव (V2 °र्भुवि)विशी (V1 D13 °दी)र्यतः (B1 °त); D2 निर्घातः समनिःस्वनः; T2 निर्धूतसमनिस्वनः; M4 गिरेरिव विदार्यतः. —^{c}) Ś1 D1.2.5.12 भूमिश्चकंपे. D1 सुमहच्. —^{d}) T3 [ए]व (for [इ]व). G4 शीर्यतः (for दीर्यतः). Ś1 दीर्यमाणो गिरिरिव; D1.2 5.12 दी (D1 छी; D2 वी)र्यमाणे गिराविव; Cv.r.g as in text. —For 18^{cd}, Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 subst..

1231* वज्रस्येव विमुक्तस्य शक्रेण नगमूर्धनि ।

[V1 विमक्तस्य, V2-4 B4 च मुक्तस्य; D3.7 M4 च श (D7 *) क्रेण (for विमुक्तस्य). B4 चक्रेण (sic) (for शक्रेण). V2 ण- (for नग-). D3.7 M4 मुक्तस्य गिरि (D3 रिपू [sic])मूर्धनि (for the post. half).]

D3 7 (om. l. 4) cont.·

1232* विस्मयं देवगन्धर्वास्तेन शब्देन सर्वशः ।
असुराः पूर्वदेवाश्च ऋषयश्च तपोधनाः ।
अप्सरोगणगन्धर्वा गीतवाद्यनिःस्वनैः ।
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्धनुषः पूरणे तदा ।

19 D7 om. 19^{ab}. —^{a}) D1 2 निःपेतुश्च; D3 संनिपेतुर् (for निपेतुश्च). Ñ2 V B D10.11 13 M4 नि (V3 निः)पेतुस्तेन शब्देन; M3 निपेतुर्भनुजाः सर्वे. —^{b}) Ñ2 V B D10 11 सर्वशो (V1 B4 °तो)मोहिता (V3 °तो)जनाः; D11 सर्वे संमोहिता जनाः; M4 मोहिताः सर्वशो जनाः. —^{c}) Ś1 विज्ञायि च; D5 विज्ञापित्वा (for वर्जयित्वा). T1 नरवरं. Ñ2 V B D10.11.13 M4 विश्वामित्रं वर्जयित्वा. —^{d}) D7 तं (for तौ). M4 राघवौ तथा (for तौ च राघवौ).

20 ^{b}) Ñ2 V B D3.7.10.13 M4 विस्मयमागतः; D11 [अ]पि गतसाध्वसः; Cg.k.t as in text (for विगतसाध्वसः). —^{d}) Ś1 नरपुंगवः (for मुनिपुंगवम्). Ñ2 V B D10 11.13 M4 विश्वामित्रमिदं (D11 °र्षिं) तदा (D13 °था).

21 ^{a}) Ś1 D5 11 12 श्रुतपूर्वं मे; Ñ2 V B D1 2 10.13 श्रुतपूर्वो मे (V2.3 B4 °र्वं); D3.7 M4 दृष्टवीर्योस्मि (for दृष्टवीर्यो मे). —^{b}) D3.7 राघवस्य महात्मनः; M4 रामस्यामिततेजसः. —Note hiatus between ^{a} and ^{d}. —^{c}) B1 इत्य° (for अत्य°). Ñ2 .V1 3 B3 D10 इदं त्वस्य; V2 B1.4 इदं तस्य; V4 D11.13 इदं कर्म; D12 इदं तं च (corrupt) (for अचिन्त्यं च). —^{d}) Ś1 D1 G1.3 (all to avoid hiatus) ह्यतर्कितमिदं; Ñ2 कर्मणा मे श्रुतं; V2.3 कर्मणामर्षितं; B2 D14 T G4 M2-4 Cg k न तर्कितमिदं; B3 D10 कर्मसंमर्षितं; D2 [अ]प्यतर्कितमिदं; D3 7 प्रतर्कितमिदं; D9 अप्रतर्क्यमिदं; Ct as in text. T3 त्वया (for मया). V1 कर्मणा** : *या; V4 संवर्धयितुमर्हसि; B1.4 कर्म चादर्शितं त्वया; D11 तस्य नास्त्यत्र संशयः; D13 स चार्यं कर्तुमर्हति.

22 ^{b}) D3.7 आवहिष्यति (for आहरिष्यति).

23 ^{a}) Ś1 D5 न मे (for मम). D5 G2.4 M1 सत्य-; Cg.t as in text (for सत्या). Dt D6.8 सा (for च). —^{b}) D1.6 कौशिकः (for कौशिक). —^{c}) D2 प्रमाणैर्बहुमिर् (for प्राणैर्बहुमता). —For 23, Ñ2 V B D3 7.10–13 subst., M4 subst. l. 2 only for 23^{cd} :

G. 1.69.25
B. 1.67 24
L. 1.63 24

भवतोऽनुमते ब्रह्मञ्शीघ्रं गच्छन्तु मन्त्रिणः ।
मम कौशिक भद्रं ते अयोध्यां त्वरिता रथैः ॥ २४
राजानं प्रश्रितैर्वाक्यैरानयन्तु पुरं मम ।
प्रदानं वीर्यशुल्कायाः कथयन्तु च सर्वशः ॥ २५
मुनिगुप्तौ च काकुत्स्थौ कथयन्तु नृपाय वै ।
प्रीयमाणं तु राजानमानयन्तु सुशीघ्रगाः ॥ २६
कौशिकश्च तथेत्याह राजा चाभाष्य मन्त्रिणः ।
अयोध्यां प्रेषयामास धर्मात्मा कृतशासनान् ॥ २७

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्षष्टितमः सर्गः ॥ ६६ ॥

1233* वीर्यशुल्कप्रदानेन प्रतिज्ञा सफलीकृता ।
सीतां दास्यामि रामाय प्राणेभ्योऽपि प्रियामहम् ।

[(l 1) V2-4(also as above) B1.3 D10.11.13 -प्रदाने मे, D3 7 -प्रदानान्मे (for -प्रदानेन). D3.7 सफला (for सफली-). D11 प्रतिज्ञा महती कृता (for the post. half).—(l. 2) D3.7 तां तु (for सीतां). V4 D11 गर्गयसीं (for प्रियामहम्) D3.7 M4 प्राणैः प्रियतरामहं (for the post. half).]

24 a) Ś1 M1 भवतोनुमता; V3 भवतानुमते; V4 भवतानुमतस्; G1 भवतोनुमतौ; G2 भवतोनुतमा (metathesis) Cg.k.t as in text. Ñ2 V B D10.11.13 तस्माद् (for ब्रह्मन्). D3.7 भवतोनुमतेनाथ.—b) Ñ2 V B D10.11.13 इतो यांतु महामुनेः D1 7 यांतु वृत्ता महा(D3 * *)मुने. —Note hiatus between c and d.—c) Ñ2 V B D3.7. 10 11.13 M4 हृता(V2 D11 [before corr.] हृता; D3 दौते; D7 दौत्ये) ममाज्ञया शीघ्रम्.—d) Ś1 D1 5 G1 3 (all to avoid hiatus) त्व(G1.3 ह्व)योध्यां (for अयोध्यां). Ñ2 V B D3 7 10 11 13 M4 ज(V B1 4 य)वनै (M4 °विते)र्हयैः.

25 a) D1.2 4.9 G3 M2 प्रसूतैर्; D12 प्रथितैर्; Cv.r.m.g t as in text. Ñ2 V B D10.11 13 विज्ञाप्य चैव (B1 °नं) राजानम्; D3.7 विज्ञापयित्वा राजानम्; M4 विज्ञापयंतु राजानम्.—b) D11 आनयुक्त (sic), T2 आनयंतं (sic) (for आनयन्तु). V4 B4 D3 7 13 G4 M4 पुरीं; D12 पुरे (for पुरं).—c) V2 वीर्यप्रदानशु°; V3 प्रदाने वीर्यशु°—d) Cg.k.t सर्वशः (as in text). Ñ2 V B D10 11.13 M4 सीतायाः (B1 : *) क(D11 प्र)थयं(B4 °*)तु च(V3 वै); D3.7 राज्ञो वै कथयंतु च.

26 a) Ñ2 V B D3.7.10.13 M4 त्वया गुप्तौ (for मुनि°). B2 om. च (submetric).—b) Ñ2 V B D10 13 वेदयंतु; D1 क * यंतु; G1 damaged (for कथयन्तु). Ñ2 V B2-4 D10 13 च; B1 ते; D1.2.5.9.11 12 तु (for वै). Ś1 कथयंतु च नित्यशः; D3.7 M4 वेदयि(M4 °यं)त्वागतावहि.—c) Ś1 आनयंतु च; Dt D6.8 Ct प्रीतियुक्तं तु; D1 प्रीयमाणं च; D2 प्रीयमाणस्तु (sic), D9 प्रीयमाणास्तु.—d) D5.12 [आ]शु शीघ्रगाः; D9 M3 च शीघ्रगाः; G4 सशीघ्रगाः (for सुशीघ्रगाः). Ś1 स्वालयं मम चानुगाः.—For 26cd, Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 subst..

1234* एभिः प्रह्लादितं वाक्यैरानयन्त्विह तं नृपम् ।

[V4 B4 प्रह्लादितैर्; D3.7 आह्लादित; D11 प्रामोदितैर् (for प्रह्लादिन). D11 हि (for [इ]ह)]

27 a) Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.9–13 कौशिकेन(D12 °*); Dt D6 8 T1 G1 3 M3 कौशिकस्तु; D3.7 M4 कौशिकोपि (M4 °र्) (for कौशिकश्च). Ś1 Ñ2 V B D1 3 5.7.10–13 तथेत्युक्तो (Ś1 Ñ2 D3.5.7 °क्त्वा); D2 9 तथाप्युक्तो (D2 °क्तौ) (for तथेत्याह).—b) D6 राज्ञो (for राजा). Ś1 D1 5.13 M3 ह्याभाष्य; D9(with hiatus) आभाष्य (for चाभाष्य). Ñ2 B3 (marg. as in V2)D10 नृपभृत्यानुपस्थितान्; V1 भृत्यश्रेष्ठानुपस्थितान्; V2.4 B1.2.4 नृपः प्रेष्यानुपस्थितान्; V3 नृपश्रेष्ठानुपस्थितान्; D3.7 हयपृष्ठ्यामुपस्थितान्; D11 दूतान्श्रेष्ठानुपस्थितान्; D13 राजा भृत्यानुपस्थितान्.—c) B4 प्रापयामास.—d) Ś1 D1.2 5.9.12 G1 3 M3 मुनिशासनात्(G3 °नान्); Dt D14 G4 Cv कृतशासनात्; M4 कृतशासनः; Cm.g k t as in text. Ñ2 V B2-4 D10.11.13 स हि राजा त्वरान्वितः; B1 ताम्राजा * त्वरान्वितः; D3.7 स हि राजा प्रियान्वितः. —After 27, Ś1 V4 B4 Dt D1(before I. 67. 1).2 4-6 8.9.12 Cg ins.

1235* यथावृत्तं समाख्यातुमानेतुं च नृपं तदा ।

[Ś1 यथाचक्षन्; V4 यथावच; B4 यथा तच; D1.5 यथा च तत्; D2.9.12 यथावत्तत्. V4 D1 समाख्यातम्. V4 B4 समानेतु (for आनेतुं च). Dt D4 6.8 तथा (for तदा).]

Colophon. D3.5.12 om. (Sarga cont.) —*Kāṇḍa name*. Ś1 Ñ2 V1 D1.4 om. V3-4 B D10.11 आदि°; D3 अयोध्या° (thereafter बाल°).—After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ2 V1.2.4 B D1 3.7.10.11 धनुर्भंगः; V3 रुद्रधनुर्भंगः; D9 धनुषो भंजनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1.4 D3.11 om. Ś1 (marg.) V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 67, Ñ2 B3 D10 69; V2 D9 70; B2 68; D1 46; D7 48, M4 65. D12 —कांडे—भंगो—सर्गः 68. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामा.....नमः; M3 श्री.....नमः.

६७

जनकेन समादिष्टा दूतास्ते क्लान्तवाहनाः ।
त्रिरात्रमुषिता मार्गे तेऽयोध्यां प्राविशन्पुरीम् ॥ १
ते राजवचनाद्दूता राजवेश्म प्रवेशिताः ।
ददृशुर्देवसंकाशं वृद्धं दशरथं नृपम् ॥ २
बद्धाञ्जलिपुटाः सर्वे दूता विगतसाध्वसाः ।
राजानं प्रयता वाक्यमब्रुवन्मधुराक्षरम् ॥ ३
मैथिलो जनको राजा साग्निहोत्रपुरस्कृतः ।
कुशलं चाव्ययं चैव सोपाध्यायपुरोहितम् ॥ ४
मुहुर्मुहुर्मधुरया स्नेहसंयुक्तया गिरा ।
जनकस्त्वां महाराज पृच्छते सपुरःसरम् ॥ ५

G. 1. 70. 6
B. 1. 68. 5
L. 1 64. 5

67

☞ Ñ1 missing Sarga 67 (cf. v.l. I. 66. 10). D2.5.12 continue the previous Sarga.

1 Before 1, D1 ins. 1235*. —^{ab}) B4 °दृष्टा (for समादिष्टा). D3.7 क्लृतास्ते; D14 T1.2 G4 M2.4 दूतास्तु (for दूतास्ते). Ś1 D1.2.5.11.12 शीघ्र-; Ñ2 V B D7.10.13 द्रुत-; D3 द्रुत- (sic) (for क्लान्त-). D9 जनकस्य च दूतास्ते गता वै शीघ्रवाहनाः. ❀ Cv. दूतास्तु क्लान्तवाहना इति पाठः। ❀ —^{c}) Ñ2 V B D10.13 मार्गे त्रिरात्रमुषिता (by transp.). —^{d}) Ñ2 V B D2.3.7.9–11.13 अयोध्यां (D2.3.7.9.11 with hiatus), T3 त्वयो° (for तेऽयोध्यां). V2 B3 आविशन्; D2.10.12 G4 M3 प्रविशन् (archaic), D3.7 विविशुः; D9 G1 °शत् (sic) (for प्राविशन्). B3 (marg. also as in text) मुदा; Dt पुरौ; D8 पुरीः (sic), G2 भुवि (for पुरीम्). —After 1, D14 T G4 ins.:

1236* राज्ञो भवनमासाद्य द्वारस्थानिदमब्रुवन् ।
शीघ्रं निवेद्यतां राज्ञे दूताश्चो जनकस्य च ।
इत्युक्ता द्वारपालास्ते राघवाय न्यवेदयन् ।
[(l. 3) D14 T3 इत्युक्त्वा.]

2 ^{ab}) Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 राज्ञो (B2.4 D7 M4 °ज्ञा; D3 °जा) विदिता; Cg as in text (for राजवचनाद्). Dt D8 गत्वा; D3.7 वूराज् (for दूता). D7 जवेन तु (for राजवेश्म). D3 जवैनेन प्रकाशिताः (sic) (for ^{b}). D2.9 ततो हि राजवचनाद्दूता द्वास्थैः प्रवेशिताः. —^{c}) G2 damaged for देवसंकाशं. —^{d}) T3 वृद्धौ (for वृद्धं). —After 2, Ś1 D1.2.5.9.12 ins., while B3 (m.).4 D11 ins. after l. 1 of 1238*:

1237* तथा तच्च समाख्यातं समानि* नृपं तदा ।
शश्वत्प्रजाः प्रशासन्तं धर्मज्ञैः सचिवैर्वृतम् । —
ऋत्विग्भिर्देवसंकाशैर्वसिष्ठाद्यैश्च मन्त्रिभिः । —
आशास्यमानं सुप्रीतैः शक्रमाग्निरसैरिव । —
तं लोकपालप्रतिमं लोकपालं सुनिश्चितम् । — [5]

[All the above MSS. (except B3) om. l. 1. —(l. 2) B3.4 धर्मज्ञं (for धर्मज्ञैः). D1 पुरः; D9 युत (for वृतम्). —(l. 3) D1 ऋत्विजैर् (sic). —(l. 4) Ś1 आशा°; B4 D2 आशास्यमानैः. —D11 om. l. 5. —(l. 5) B3 °पाले; B4 °पालैः; D1 °पाल- (for लोकपाल).]

3 ^{c}) Dt D6.8 T2 G2 M1 प्रश्रितं (T3 °ताः), D4 प्रसूनं; D9 प्रीयता (sic), M4 प्रणता (for प्रयता). —^{d}) Ś1 D5.12 मधुरं (for अब्रुवन्).

4 ^{a}) D6 मैथलो. Ś1 D1.2 5.12 राजन्; D9 एष (for राजा). —G3 damaged from होत्र in ^{b} up to कुश in ^{c}. —^{b}) Ś1 D5 12 सोग्नि- (for साग्नि-) D1 -पुरोहितः; D14 T1.2 G1.2 M1–3 Cv.1.m °स्कृतं; Cg k.t as in text (for -पुरस्कृतः). —Dt D6.8 transp. 4^{cd} and 5^{ab}. —^{d}) Ś1 D5 12 -पुरोहितः (D5 °ताः). —For 2^{c}–4, Ñ2 V B D3 7.10.11.13 M4 subst.

1238* ददृशुस्तं महात्मानं तत्राथ नृपसत्तमम् ।
दृष्ट्वैव चाभिप्रणता बद्धाञ्जलिपुटास्ततः ।
ऊचुर्दशरथं वाक्यमिदं प्रियनिवेदिनः ।
वैदेहो जनको राजा पृच्छति त्वां नराधिप ।
कुशलानामयं स्निग्धं सामात्यं सपुरोहितम् । [5]

[(l. 1) D3.7 ते (for त). V1 उत्तम; B1 तथाथ (for तत्राथ). D3 7 वृद्ध दशरथ नृप (D3 सुत [sic]) (for the post. half). —After l. 1, B3.4 D11 ins. 1237*. —(l. 2) B1 दृष्ट्वैव. V1 B2 D11 चाति-; D3.7 चापि; D13 त च (for चाभि-). B3 °तो; B4 °तां (both sic) (for -प्रणता). B1.4 बद्धांजलि- (sic); D3 13 कृ (D13 धृ) ताञ्जलि-. V2.4 D11 तदा; V3 तथा, D13 स्थिता (for ततः). —(l. 3) M4 इय (sic) (for इद). V1 °दन; B1 °दनं, B4 °शनं, D3 °दितः (for -निवेदिन). V4 इदं प्रियमवेदयन् (for the post. half). —(l. 4) V1 B2 D3.7 विदेहो. B4 ना (for त्वां). Ñ2 V2.3 B1.3 D7.10 नराधिप; M4 जनाधिपः. —(l. 5) D11 चैव; D13 स्निग्धः (for स्निग्धं). D3.7 सामात्यः. B4 D11 सु°, D3.7 °हितः (for सपुरोहितम्).]

5 V4 B1 D3.7 M4 om. 5. V1 reads 5^{ab} in marg. —Dt D6.8 transp. 4^{cd} and 5^{ab}. —^{b}) Ś1 B4 D1.2.5.12 -संपृ°; Ñ2 V1 D4.11 13 -संस°; V3 B2 Dt D6.8 -संर°; D10 -संक्षिप्तया (for -संयुक्तया). —V3 om. 5^{cd}. —^{c}) Ś1 D1.2.5.9.12 नृपतिस्; V1 जन*स् (for जनकस्). V1 °*ज; V2 °राजं; B2 °राजः; D4 °तेजाः (for महाराज). —^{d}) Dt D8 T2 G1–3 Cg.t [आ]पृच्छते; Ck [अ]पृच्छत. Ñ2 [आ]पृच्छति स्म; B2 D10.11 पृच्छति

G I. 70 7
B. I 68 6
L. I. 64 6

पृष्ट्वा कुशलमव्यग्रं वैदेहो मिथिलाधिपः ।
कौशिकानुमते वाक्यं भवन्तमिदमब्रवीत् ॥ ६
पूर्वं प्रतिज्ञा विदिता वीर्यशुल्का ममात्मजा ।
राजानश्च कृतामर्षा निर्वीर्या विमुखीकृताः ॥ ७
मेयं मम सुता राजन्विश्वामित्रपुरःसरैः ।
यदृच्छयागतैर्वीरैर्निर्जिता तव पुत्रकैः ॥ ८
तच्च राजन्धनुर्दिव्यं मध्ये भग्नं महात्मना ।
रामेण हि महाराज महत्यां जनसंसदि ॥ ९
अस्मै देया मया सीता वीर्यशुल्का महात्मने ।
प्रतिज्ञां तर्तुमिच्छामि तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ १०
सोपाध्यायो महाराज पुरोहितपुरस्कृतः ।
शीघ्रमागच्छ भद्रं ते द्रष्टुमर्हसि राघवौ ॥ ११

स्म; V1 पृच्छतं स- (sic) (for पृच्छते स-) N2 B4 D10 सर·, B2 D11 पुन पुन, G4 -पुरस्कृतं (for -पुरःसरम्). Cm g k t सपुरःसरम् (as in text) S1 D1 2 5 9 12 स्व (D2 9 स, D5 12 सु) जनं (D1 जनक·) परिपृच्छति; D13 पृच्छति स्वामनामयं.

6 [a]) D10 पृष्ट्वा (sic) (for पृष्ट्वा). S1 D1 2 5 9 12 13 अव्यग्रो. —G3 damaged for 6[b] —[c]) N2 B3 D5 9 10.12 -[अ]नुमतो; V2 -[अ]नुमतं (for -[अ]नुमते). D1 कौशिकस्य सकाशेऽस्मान्. —[d]) S1 D2 5 9.12 वाक्यज्ञ; M3 भवताम् (for भवन्तम्). D4 G1-3 M1 आह च (for अब्रवीत्). N2 B3 D10 13 वाक्यज्ञ (D10 °ज्ञ) स्वब्रवीदिद; V2 विज्ञापयति पार्थिवः; D1 इद वचनमब्रवीत्. —After 6, N2 B3 D10 ins. l. 1 and 2 of 1239*

7 [a]) D9 G2 M1 विहिता; Cm.k.t as in text (for विदिता) S1 D1 2 12 विदि (D12 'जि)ता ते प्रतिज्ञा वै; D5 विजिता मे प्रतिज्ञा सा. —[c]) S1 D1.2 5 9 12 राजभिर्या न विजिता. —[d]) S1 D1 2.5.9 12 निर्वीर्यैर्; G4 न वीर्या (for निर्वीर्या) S1 D1.2 5 9 12 °कृतैः; M1 विमुखाः कृताः; M3 वितथी'; Cm g k t as in text (for विमुखीकृता.). — For 6–7, N2 V B D3 7 10 11 13 M4 subst (N2 V2 B3 D10 13 subst 1; and 4 for 7 only, N2 B3 D10 ins 1 1 and 2 after 6)

1239* पृष्ट्वा चानामयं पूर्वमव्ययं स नराधिपः ।
विश्वामित्रसहायस्त्वां विज्ञापयति पार्थिवः ।
सुता मे वीर्यशुल्केति प्रख्याता विदिता च ते ।
राजभिर्हीनवीर्यैश्च पुरापि प्रार्थिता यथा ।

[(1 1) V3 तु (for च). D11 नैव (for पूर्वम्). D11 वचन च (for अव्यय म). D3 11 M4 नराधिप —(1. 2) B4 विज्ञापयति. V1 3 B1 पार्थिव, D3 7 M4 मानद (D3 °द); D11 पार्थिव. —(1. 3) M4 सीता (for सुता). V3 4 M4 विख्याता; D3 प्रक्षाता (sic); D12 °न (for प्रख्याता). V3 तव, D3 7 हि ते (for च ते). —(1. 4) D7 राहुभिर् (sic) (for राजभिर्). V1 D11 12 पुराभि- (D12 °धि-), D3 7 बहुभि· (for पुरापि). V1 -प्रार्थितो, D11 -प्रथिता (for प्रार्थिता). V1 B2 (after corr. as above) मया; D10 पुरा, D11 तथा (for यथा).]

8 [a]) S1 D1 2.5.9.12 तामिमां मत्सुतां राजन् (D2.9 वीर). —G3 damaged from मित्र up to [c] (except the last syllable). —[b]) S1 D1.2.5.9.12 °सरः; Dt D6.8 -पुरस्कृतैः; Cg as in text (for -पुरःसरैः). N2 V B D3.7.10 11 13 M4 विश्वामित्रस्य शासनात्. —[cd]) S1 D1 2 5 9 12 [आ]गतो (for [आ]गतैर्). S1 D1 5 12 वीर्यात्; Dt D1 6.8 G1-3 M1 2 रा (G3 damaged) जन्; D2 9 वीरो (for वीरैर्). All Cs पुत्रकैः (as in text) S1 D5 12 तव निर्जिनवान्सुतः; D1 तां विनिर्जितवान्सुतां; D2 9 राघवो लक्ष्मणान्वितः (for [d]). N2 V B D3.7.10 11.13 M4 पुरीमिमां स (V2 म) मागत्य (V3 B2 °साथ; D3.7 M4 'गम्य) तव पुत्रेण निर्जि (V3 धीम) ता.

9 [a]) S1 D1 2 5 9 12 तच्च दिव्यं, N2 V B D3 7 10 11 M4 आन (V4 B2–4 °ना) म्य तद्; Dt D4 6 9 M2 Ct 'रत्नं; D12 आनामि च (for तच्च राजन्). S1 D1.2 5 9.12 श्रीम (D5 9 °मा) न्; T2 वीर्यं (for दिव्यं). —[b]) D9 भङ्क्त (for भग्नं). G2 महात्मनां. D3 7 M4 मध्ये भंक्त्वा च राघव (M4 'वः). —[c]) N2 V B D3.7 10 13 M4 बलमाश्रित्य; Dt D6 8 °बाहो; D4 G2 M1 2 °तेजो (for हि महाराज). S1 D1 2 5 9.12 M3 राघवेण महातेजो (D1.9 महत्तेजा; D2 महातेजा; D12 महत्तेजो; M3 from महातेजो up to सोपाध्यायो in 11[a] *inf. lin. sec. m*), D11 रामेणैव समेसमे (ditto.) त्याशु. —[d]) D5 °नां; D12 °तो; D14 T G4 यज्ञांते; Cg as in text (for महत्यां)

10 M3 reads 10 *inf. lin. sec. m.* (cf. v.l. 9) —[a]) S1 N2 V B D1–3 5.7.9–13 M4 तस्मै; Cm as in text. D7.9 सीता (for देया). D7 दत्ता; D9 देव (for सीता). S1 N2 V B D1–3.10–13 transp. देया and सीता. —G3 damaged from यै in [b] up to च्छा in [c]. —[b]) M3 वीरशुल्का. S1 D1 2.5.9.12 महाद्युते; N2 V B D3.7.10.11.13 M4 सुताय ते (D11 मे); D14 T1 ममात्मजा; G2 °त्मना (for महात्मने). —[c]) V1 B1 तरितुं राज्ञा (B1 वांछा); V4 पूरितं वाक्यं; D2 9 14 T1.3 G1 M2.4 Cm कर्तुं°; Ct as in text (for तर्तुमिच्छामि). D3.7 प्रतिदातुं तवेच्छामि. —[d]) V1 D11 तन्मेनु°; V4 तन्मे वि°; B1 तन्ममा°; G2 तद्यनु°; G3 त्वमनु° (for तदनुज्ञातुम्). —After 10, M4 reads 12[cd] for the first time as in V2 repeating it in its proper place.

11 V1 D3.7 om. (haplı.) 11–12[b]. —[ab]) M3 reads up to सोपाध्यायो *inf. lin. sec. m.* (cf. v.l. 9). M4 च राजेंद्र (for महाराज). D14 T G4 -पुरःसरः. S1 D1 2.5 (m. *sec. m.*).9.12 (all read after 14[ab]) सोपाध्यायश्च राजेंद्र पुरस्कृत्य पुरोहितं. —S1 D2.5.12 om. (haplı.) 11[c]–12[b].

प्रीतिं च मम राजेन्द्र निर्वर्तयितुमर्हसि ।
पुत्रयोरुभयोरेव प्रीतिं त्वमपि लप्स्यसे ॥ १२

एवं विदेहाधिपतिर्मधुरं वाक्यमब्रवीत् ।
विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः शतानन्दमते स्थितः ॥ १३

दूतवाक्यं तु तच्छ्रुत्वा राजा परमहर्षितः ।
वसिष्ठं वामदेवं च मन्त्रिणोऽन्यांश्च सोऽब्रवीत् ॥ १४

गुप्तः कुशिकपुत्रेण कौसल्यानन्दवर्धनः ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विदेहेषु वसत्यसौ ॥ १५

दृष्टवीर्यस्तु काकुत्स्थो जनकेन महात्मना ।
संप्रदानं सुतायास्तु राघवे कर्तुमिच्छति ॥ १६

यदि वो रोचते वृत्तं जनकस्य महात्मनः ।
पुरीं गच्छामहे शीघ्रं मा भूत्कालस्य पर्ययः ॥ १७

मन्त्रिणो बाढमित्याहुः सह सर्वैर्महर्षिभिः ।
सुप्रीतश्चाब्रवीद्राजा श्वो यात्रेति स मन्त्रिणः ॥ १८

G I 70
B. I 68
L I 64

—[a]) D1 9 नः प्रियान्(D9 °र्थं) (for राघवौ). M4 राघवौ द्रष्टुमर्हसि (by transp.). —For 11, Ñ2 V2–4 B D10 11 13 subst.

1240* सोपाध्यायः सस्वजनः सवर्गः सपदानुगः ।
शीघ्रमर्हसि राजर्षे त्वमागन्तुमिह प्रभो ।

[(l. 1) B4 सोपाध्याये V2 सम्वज , D10 13 समुजन V2 3 B1.2 4 सबल , D13 सवंग .]

12 Ś1 V1 D2 3 6 7 12 om. 12^{ab} (cf. v l. 11). —[a]) Dt D4.6 8 M2 प्रतिज्ञां (for प्रीतिं च) V2–4 B1.2.4 प्रीतिं पूर्वप्रवृत्तां मे; D11 प्रीतः पूर्वं प्रवृत्ता मे. —G3 damaged from यि in [b] up to [d]. —[b]) Ñ2 V2–4 B1–3 D10 11 13 सं(V3 त्वं)वर्धयितुम् ; B4 सर्व्वैंधयतुम् (sic), D1 प्रवर्तयितुम् . —M4 reads 12^{cd} for the first time after 10 as in V2 repeating it here. —[c,d]) Ñ2 B3 D10.13 उभयोः पुत्रयोर् (by transp). Ś1 D5 12 T2 M3 एवं; D13 चैव; M1 प्रीतिं (for एव). D9 प्रीतिः, Ś1 D2.5 9.12 समुप-; Dt D4.6.8 T2 M3.4 त्वमुप-; D1 समनु-; M2 त्वमभि- (for त्वमपि). Ś1 D5 -लप्स्यसि; D1 -लिप्स्यसे; M4 -लप्स्यते. Ñ2 V1–3 B D10.13 वध्वौ ते दिस्सिते(Ñ2 B3 देशिते; V1 om., D10 देशितं; D13 कल्पिते)मया; V4 वध्वावादिशते मया; D11 द्वे सुते देशिते मया; G1–3 M1 लप्स्यसे (G3 damaged) वीर्यनिर्जितां (for [d]). D3 7 पुत्रयोश्चैव प्रीतिं च (D7 तु) महतीं त्वमवाप्स्यसि.

13 M4 om. 13. —[ab]) Ś1 D1.2.5.9.12 वाक्यं मधुरम् (by transp.). D3.7 त्वामाह मधुरं वचः (for [b]). Ñ2 V B D10.11.13 इति त्वां जनको राजा विज्ञापयति पार्थिव(V1.2.4 पार्थिवः; V3 सादरः). —[d]) G3 स्थितं. —After 13, D14 T1.3 G4 ins. :

1241* इत्युक्ता विरता दूता राजगौरवशंसिनः ।

[G4 इत्युक्त्वा (for °क्ता) and राजकार्यावि° (for the post. half).]

14 [a]) D3 om. तु (submetric). D7 ततः (for तु तच्). Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.9–13 M4 इति(M4 स तु) वृत (D11 तेषां)वचः श्रुत्वा. —G3 damaged from तः in [b] up to कुशि in 15^a. —[b]) S1 -धिस्मितः. —After 14^{ab}, Ś1 D1.2 5 (marg. sec. *m*) 9 12 read 11^{ab}. —After 14^{ab}, B3 ins. .

1242* आनन्दसागरे मग्नः कृतकृत्यो बभूव ह ।

—D5 reads 14^{cd} in marg. *sec. m.* —[d]) Dt D6.8 मंत्रिणश्चैवमब्रवीत् . —For 14^{cd}, Ñ2 V B D3.7 10 11 13 M4 subst. .

1243* उवाचेदं वसिष्ठादीन्सर्वानेव पुरोधसः ।
[D13 [ए]व (for [इ]दं)]

15 G3 damaged up to कुशि in [a] (cf. v.l. 14). —[a]) Ś1 D5 गुप्तः; D11 मुदा (for गुप्तः). B4 T3 कौशिक-; D2 कुशकं. —[b]) Ñ2 V1 B D2 G2 M कौसल्यानंदिवर्धनः; V2 °नंदनः सदा. —[d]) G4 वैदेहेषु. D2.9 प्रवर्तते (for वसत्यसौ). Ś1 D1 5 12 13 स विदेहेषु तिष्ठति(D1 वर्तते); Ñ2 V B D10 11 विदेहान(V1 3 °हम)गमत्किल; D3.7 M4 विदेहान्गतवान्किल.

16 [a]) Ś1 °मात्रं; D2.9.13 °वीर्ये; D4 °वीर्यौ; D5 12 °मात्रे; D10 11 दृष्ट्वा वीर्यस्(D10 °र्यश्) (sic) (for दृष्टवीर्यस्). Ś1 Ñ2 V2.3 B D2.5 9 10.12.13 M2 च (for तु). Ś1 V1–3 B1.2 4 D2.5 9–13 काकुत्स्थे; V4 B3 काकुत्स्थ; D4 काकुत्स्थौ. —[b]) Ś1 Ñ2 V B D2.5.9–13 जनकः सुमहायशाः. —G3 damaged from या in ° up to जन in 17^b. —[c]) S1 D1 2 च; D5 9.12 स (for तु). —[d]) D2.9 अर्हसि (sic) (for इच्छति).

17 G3 missing up to जन in [b] (cf. v. l. 16). —[a]) G3 वा; Cg.k,t as in text (for वो). —[c]) T1 पुरो (for पुरीं). Ś1 D1.2 5.9.12 गच्छामस्तां पुरीं शीघ्रं. —[d]) Cg.t पर्ययः (as in text) D2 4 M2 3 कालविपर्ययः (for कालस्य पर्ययः).

18 [a]) Ś1 D1.2 5.9.12 [ऊ]चुः (for [आ]हुः). —G3 damaged from स in [d] up to सत् in 19^b. —[cd]) Cg.k.t श्वो यात्रेति (as in text). Dt D6.8 च (for स). Ś1 D1.2.5.9.12 प्रीतश्चाप्यभवद्राजा श्वो भूत इति चाब्रवीत् .

G. I. 70 20
B. I. 68. 19
L. I. 64. 19

मन्त्रिणस्तु नरेन्द्रस्य रात्रिं परमसत्कृताः । | ऊषुः प्रमुदिताः सर्वे गुणैः सर्वैः समन्विताः ॥ १९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥

19 G1 missing up to सत् in ^{b} (cf. v. l. 18). —^{a}) D4 Cm g तां (for तु). T2 G1.2 M1 3 नरेंद्रेण; Ck.tp नरेंद्रश्च (for नरेन्द्रस्य). Ś1 D1 2.5.9.12 मंत्रिणो जनकस्यापि. —^{b}) D1.2.9 रात्रौ. —^{c}) D5 ऊचुः (sic). D14 T G4 ते मुदिताः. Ś1 D1 5 9.12 तत्र (for सर्वे). D2 समुदितास्तत्र. —^{d}) Cg k t गुणैः (as in text) Ś1 D1.2 5.9 12 सर्वकामैः प्र(D1.2 9 सु)पूजिताः. —For 16^c–19, Ñ2 V B D3.7.10.11 13 M4 subst. :

1244* प्रतिप्रदानं सीताया: रामे कर्तुं किलेच्छति ।
यदि वो रोचते ब्रह्मञ्जनकः स महीपतिः ।
सम्बन्धी तत्र गच्छामस्ततः शीघ्रमितो वयम् ।
बाढमित्येव तच्छ्रुत्वा वसिष्ठप्रमुखा द्विजाः ।
ऊचुः परमसंहृष्टाः श्वः प्रयास्याम इत्यपि । [5]
ते चापि रजनीं तत्र दूताः परमसत्कृताः ।
ऊषुर्विदेहराजस्य सर्वकामैः सुपूजिताः ।

[(l. 1) V2 D3.7.11 प्रतिदान च; V3 प्रतिपादन च (hypermetric); V4 प्रीतिदान स; D10 प्रीति°; D12 स संप्रदान (for प्रतिप्रदानं). V3 कामं; D13 रामं (for रामे). V4 (marg. also as above) दान (for कर्तुं). D2 इह; D13 किः (for किल). B4 [इ]च्छसि (sic). D7 श्रीरामे कर्तुमिच्छ(before corr. °मई)सि (sic) (for the post. half). —(l. 2) V2 B1 D10 ते (for वो). V2 रुचते. V4 राजा (for ब्रह्मञ्). V2 B4 सु-; D3.7 च (for स). —For l. 2, D11 reads the line of 17^{ab}. —(l. 3) V4 संबन्धात् (sic), D3.7 संबंधं; L. (ed.) संबंधे (for सम्बन्धी). B2 तत्र (for तत°). —B2 repeats l. 5 and 6 consecutively. —(l. 5) D7 -सतुष्टा°. D11 ऊचु° समनसो भूत्वा (for the prior half). V1.3 रम (V3 श्व°)श्वो याता° स्म; V2 B2 (second time).4 श्वश्च(B2 4 °स्तु) यास्याम; V4 तां श्वो यातास्म; B1 श्च प्रयाता स्म (for श्वः प्रयास्याम). B2 (second time) [अ]न (for [अ]पि). B2 (first time) श्वो यामेत्यपि चैव त; D3.7 स्वयमेत्या(D7 °त्य)पि चानुवन्; M4 श्वो यात्रेत्यपि चानुवन् (for the post. half). —(l. 6) D7 तेनापि. D11 ते चापि दूतास्तत्रैव (for the prior half). D2 हती (sic); D11 राजा (for दूता°). V2 -हर्षिता°. —(l. 7) Ñ2 V2.4 B4 D11 ऊचुर्; D2 कुर्पुर् (sic) (for ऊषुर्). Ñ2 V2 B2 D12 प्रपूजिता°. D3.7 M4 सर्वै°(M4 °र्वे) स(D7 प्र)मुदिता गुणैः (for the post. half).]

Colophon. D3.7 om. (continue the Sarga). —*Kāṇḍa name* : Ś1 Ñ2 V1 D1.4.6.12 om. V2–4 B D10.11 आदि°. —After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name* : Ś1 V1 B2 D1.2.5.12 दूतवाक्यं; Ñ2 V2 B2 D10.11 जनकदूतवाक्यं(D10 °क्ये); V2.4 B1 जनकवाक्यं; B4 जनकदूतसंवादः; D9 धनुर्भंगे दूतवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 V1.4 B1.4 D3.6.11.13 om. Ñ2 B2 D10 70; V2 D9 71; V3 Dt D4.8.14 S (except M4) 68; B2 69, D1 47, D2 44, M4 66. D13 इत्यार्षे—यणे—कांडे—वाक्यं—सर्गः 69. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः and M2 श्री.....नमः.

६८

ततो रात्र्यां व्यतीतायां सोपाध्यायः सबान्धवः ।
राजा दशरथो हृष्टः सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ॥ १
अद्य सर्वे धनाध्यक्षा धनमादाय पुष्कलम् ।
व्रजन्त्वग्रे सुविहिता नानारत्नसमन्विताः ॥ २
चतुरङ्गबलं चापि शीघ्रं निर्यातु सर्वशः ।
ममाज्ञासमकालं च यानयुग्यमनुत्तमम् ॥ ३
वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यपः ।
मार्कण्डेयश्च दीर्घायुर्ऋषिः कात्यायनस्तथा ॥ ४
एते द्विजाः प्रयान्त्वग्रे स्यन्दनं योजयस्व मे ।
यथा कालात्ययो न स्याद्गता हि त्वरयन्ति माम् ॥ ५
वचनाच्च नरेन्द्रस्य सा सेना चतुरङ्गिणी ।
राजानमृषिभिः सार्धं व्रजन्तं पृष्ठतोऽन्वगात् ॥ ६
गत्वा चतुरहं मार्गं विदेहानभ्युपेयिवान् ।
राजा तु जनकः श्रीमाञ्श्रुत्वा पूजामकल्पयत् ॥ ७

G. 1. 71. 7
B. 1. 69. 7
L. 1. 65. 8

68

☞ Ñ1 missing Sarga 68 (cf. v. l. 1. 66. 10). D3.5.7.12 continue the previous Sarga.

1 [a]) Ś1 D2.5.9.12 अथ; Ñ2 V B D1.3 7.10.11 13 तस्यां; Cg.k.t as in text (for ततो). D4 प्रभातायां (for व्यतीतायां). —G3 damaged from [b] up to रा in [c]. —[b]) Ñ2 V B D3.7.10.13 नराधिपः (for सबान्धवः). —[c]) Ñ2 V B D3.7.10.13 M4 श्रीमान् (for हृष्टः) —[d]) V4 इदं वचनमब्रवीत्.

2 [a]) D2 12 अथ (for अद्य). V2 4 बला° (for धनाध्यक्षा). —[b]) V4 बलम् (for धनम्). Ñ2 °र्हं; V3 मे पुरात्; D10 निष्कलं (for पुष्कलम्). —[cd]) G3 सुवि.ता; M3 सुनिहता; Cm.g.k.t as in text (for सुविहिता). Ñ2 V B D3 7 10 11 13 M4 निर्या(D3 7 व्रजं)त्वग्रे समारोप्य(V3 °दाय) नानारत्नचयान्मम.

3 D4 reads 3 in marg. —[ab]) D2 वापि; L.(ed) सर्वं (for चापि) D1 D9 निर्यातु. D3.7 M4 मा चिरं (for सर्वशः) Ñ2 V B D1.7 10.11 13 M4 च(M4 चा)तुरंगं च (Ñ2 °गश्च [sic]) मे शीघ्रं(D3 7 क्षिप्रं; M4 कृत्स्नं) बलं°. —G3 partially damaged 3[cd]. —[c]) B3 D2 समाज्ञा-. D3 7 T2 M3 तु; M2 हि (for च) V4 मयाद्य क्रियतां शीघ्रम्. —[d]) Ś1 यातु; D6 9 यानं (for यान-). D3.5.6 9 G1 M2 -युक्तम्; Cm g.k t as in text. M4 च सर्वशः (for अनुत्तमम्). Ñ2 V B D10 11,13 युज्य(V4 उद्य)तां युग्य(V1 D11 युग्म; V3 यज्ञ)मुत्तमं.

4 [b]) Ś1 D2.3.6.9.12 अथ काश्यपः; Ñ2 V1.2 B D10.11.13 M4 क(V1.2 B1.2 M4 का)श्य(M4°शि)पो भृगुः(V1 गुरुः); V3 च तथा भृगुः (for अथ काश्यपः). —[c]) S1 V3 Dt D6.8 T2 तु; D4 [ऽ]पि; D12 T1.2 G4 M3.5 सु- (for च). —[d]) Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.9–12 मु(D12 ऽ)निः (for ऋषिः). V2 काल्यायनिस्; D1 काल्यायिनस्. G4 तदा (for तथा).

5 [a]) D6.9 (before corr.) T3 प्रयांति; D12 प्राप्यंति; M3 *(damaged)जंतु; Cg.k.t as in text (for प्रयान्तु). —[b]) Ś1 D8.12 यो(D12 ऽ)जयाशु (for °यस्व). —G3 damaged from मे up to न in °. Ñ2 V B D10.13 स्यंदनैः सहिता मया(B1 मम); D3.7 स्यंदनान्योजयन्वरान्; D11 स्यंदनैः शीघ्रगैस्तथा. —[c]) D12 कालात्ययं. D13 यस्या काला° (sic). —[d]) B4 हि त्वर*ति; D9 हि त्वरयंतु. D8 मे; D9 [इ]मे (for माम्). V4 तथा नीतिर्विधीयतां; D11 दूतातित्वरयंति मां. —After 5, G1.3 ins..

1245* इत्युक्त्वा स महातेजा राजा दशरथो रथम् ।
आरुरोह यथा भानुर्मेरुवाग्रघुनन्दनः ।

6 [a]) Ś1 D1.2.5 9.12 G2 M1 °चु; Ñ2 V B D3.7.11 13 M4 इत्याज्ञया(D13 °कर्ण्य) (for वचनाच्च).—[b]) Ś1 D5 12 निर्ययौ; Ñ2 V1.3.4 B D10.11.13 सेना सा (by transp.); V2 सेनाया: (sic), Dt D4.6.8.14 सेना च (D14 om. [hapl.] च) (for सा सेना) ❀ Ct चद्वयं चिन्त्यफलं पादपूरणमात्रार्थम्। ❀—G3 damaged from तुरंगिणी up to सू in °.—[cd]) V B1.2.4 D3 7 11 M4 प्रयांतं(V4 °तु) (for व्रजन्तं). Ś1 V B2.4 D8 11.12 M4 [ऽ]न्वयात्(for ऽन्वगात्).

7 D9 om. 7. —[a]) D7 उषित्वा (hypermetric) (for गत्वा). Cm.g चतुरहं(as in text). Dt D6–8 G1 3 चतुरहं मार्गे; M4 चतुरः र्गौ. Ś1 Ñ2 V B1–3 D1.2 5.10–13 चतुर्भिस्तान (D1.12 °म; D11 °)होरात्रैर्; B4 चतुर्भिस्तांस्तु दिवसैर्; D8 ततश्चतुरमार्गेण. —[b]) D5.12 वैदेहान्. V1 ह्युपे° (submetric); D13 उपजग्मि°; M4 सोभ्यु° (for अभ्युपेयिवान्). —After 7[ab], Ś1 Ñ2 V B D1 2.5 10–13 ins.:

1246* ददर्श मिथिलां रम्यां जनकेनोपशोभिताम् ।
[Ś1 रम्ये. B3 (m. also) °पालितां (for [उ]पशोभिताम्).]
—Ś1 D1.2.5.12 om. 7[cd], while V4 B1 D10 om. 7[c]–8[b]. —M4 repeats 7[cd] consecutively. —[c]) Dt D4 6.8 T2 G1.3 M2–4 (M4 first time) च; D3.7 [अ]थ (for तु). Ñ2 V1–3 B2–4 D11.13 M4 (second time) प्रत्युद्गम्यैव(V2.3 °म्येव; D13 °म्याथ) जनकस्. —[d]) Ñ2 V1–3 B2–4 (B4 transp.) D11.13 तेषां पूजाम् (for श्रुत्वा पूजाम्). M4 (second time) अथाकरोत् (for अकल्पयत्).

G. 1. 71. 8
B 1. 69. 8
L. 1. 65. 8

ततो राजानमासाद्य वृद्धं दशरथं नृपम् ।
जनको मुदितो राजा हर्षं च परमं ययौ ।
उवाच च नरश्रेष्ठो नरश्रेष्ठं मुदान्वितम् ॥ ८
स्वागतं ते महाराज दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव ।
पुत्रयोरुभयोः प्रीतिं लप्स्यसे वीर्यनिर्जिताम् ॥ ९
दिष्ट्या प्राप्तो महातेजा वसिष्ठो भगवानृषिः ।
सह सर्वैर्द्विजश्रेष्ठैर्देवैरिव शतक्रतुः ॥ १०
दिष्ट्या मे निर्जिता विघ्ना दिष्ट्या मे पूजितं कुलम् ।
राघवैः सह संबन्धाद्धीर्यश्रेष्ठैर्महात्मभिः ॥ ११
श्वः प्रभाते नरेन्द्रेन्द्र निर्वर्तयितुमर्हसि ।
यज्ञस्यान्ते नरश्रेष्ठ विवाहमृषिसंमतम् ॥ १२

8 N2 V4 B1 D10 om 8^{ab} (for V4 B1 D10 cf. v.l. 7). —B3 reads 8^{ab} in marg. —M2 damaged from जा up to वृ in ^{b}. —^{a}) V1 3 B2–4 D11.13 M4 स तं (for ततो). B4 राजानसामात्य (corrupt). —^{b}) G3 damaged up to र. Ś1 D1 2 5 12 तदा (for नृपम्) —V3 om. 8^{cdef}. —^{c}) Cm g t मुदितो (as in text). Dt D4 6 8 मुदितो जनको (by transp.), G1 3 जनको मुमुदे. —^{d}) Cm g.t हर्षं (as in text) Ś1 Dt D1.2 5 6 8 9 12 प्रहर्षं (for हर्षं च). —^{e}) Dt D6 8 T1 M1 वचनं; D12 °, G2 M1 जनक- (for च नर-). —^{f}) Ś1 D1.2 5 9.12 मुदान्वितः. —For 8^{cdef}, Ñ2 V1.2 4 B (B2 l. 1 in marg.) D3.7 10.11.13 M4 subst.

1247* प्रत्युद्गम्य च तं राजा प्रियातिथिमुपागतम् ।
उवाच जनकः प्रीतः शतानन्दसमन्वितः ।

[Ñ2 B3 4 D13 om l. 1. —(l. 1) V1 2 B2 D3 7 M4 मुमुदे (V2 मुमोद) जनको दृष्ट्वा (M4 राजा) (for the prior half) M4 damaged for प्रिया-. —(l. 2) D3.7 M4 चैन प्रणतो (for जनक प्रीत). V2 पप्रच्छ कुशलप्रश्न (for the prior half). D3.7 M4 हर्षान्वित (for शतानन्द-).]

—D3 7 M4 cont, while Ś1 D1.2 5 9 12 ins. after 8

1248* जनकः श्लक्ष्णया वाचा वृद्धं दशरथं नृपम् ।

—Thereafter D1 cont. 1249*.

9 ^{a}) Dt D6 8 नरश्रेष्ठ; M4 °बाहो (for महाराज) —^{b}) V3 दृष्ट्या. Ñ2 V B D3 7.10 13 M4 मे गृहं (M4 °हान्) (for राघव). —^{c}) V3 दृष्ट्यासि पुत्रयोः; G3 damaged for रुभ (for पुत्रयोरुभयोः). Ś1 D1 5 12 प्रीतिः. —^{d}) Ś1 D1 2 5 9 12 प्राप्यतां (for लप्स्यसे) G2 Ck -निर्मितां, Cm g as in text Ñ2 V B D10.11.13 दृ(V1 [after corr. *sup. lin.* also] ३ ष्ट)ष्ट्या प्राप्स्यसि राघव; D3.7 M4 दृष्ट्वा प्राप्य(M4 यास्य) सि मे(M4 damaged) गृहे.

10 D2 om. (hapl.) 10. —D3.7 transp. 10 and 11. —^{a}) V3 दृष्ट्या°; V4 प्रीतिपूर्वं (for दिष्ट्या प्राप्तो). Ñ2 V2 B2–4 D9.10 13 14 M4 °राज(Ñ2 D14 °जा; D9 °जो) (for महातेजा) —^{b}) Ñ2 V B D10.11 13 अयं (for ऋषिः). —B3 reads 10 ^{d} in marg. M2 damaged ^{c} except सह स. —^{c}) Ś1 B3.4 D1.5.9.11.12 द्विज(B3.4 मुनि)गणैर् (for द्विजश्रेष्ठैः). —For 10 ^{cd}, Ñ2 V B1 2 D3.7 10.13 M4 subst., B3 4 D11 ins. after 10, D1 after 1248*, while D2.9 ins. after 11

1249* मार्कण्डेयादयश्चैव दिष्ट्या प्राप्ता महर्षयः ।

[D2 [ण]ने, D3 7.9 [इ]मे (for [ण]व) V3 मार्कण्डेयश्चैव ब्रह्मर्षिः (hypermetric) (for the prior half). B1 चैने (for प्राप्ता) D1 3 7 तथैमे(D7 °व मे) तपोधना; D2.9 M4 नवेमे(D2 सर्वे ते, D9 न इमे) मम चेश्वरा (for the post half).] —Thereafter D1.2.9 cont l. 4 and 5 of 1250*.

11 D3 7 transp. 11 and 10 —^{a}) V2 M4 निर्जितो विघ्नो; D11 निर्गता विघ्नाः; T3 निर्जिता विघ्नो (corrupt). —^{b}) V2 D14 निर्जितं (for पूजितं). —^{d}) G1–3 M1 -श्लाघ्यैर् (M1 °घ्ये) (for -श्रेष्ठैर्). Ś1 Dt D1.2.5.6.8 9 12 M2 °बलैः; M3 °स्थैः (for महात्मभिः). —For 11^{cd}, Ñ2 V B D3 7.10 11.13 M4 subst. l. 1 and then ins. l. 2–5, while D2 9 ins. 1249* after 11 and thereafter cont. only l. 4 and 5 along with D1

1250* राघवैः सह सम्बन्धं कृत्वा प्रथितसद्गुणैः ।
अद्य मे सफलं जन्म प्राप्तं चाद्य क्रियाफलम् । —
अद्य पूतोऽस्मि राजर्षे त्वत्सम्बन्धात्सबान्धवः । —
एषां चापि महर्षीणामद्याभ्यागमनादहम् । —
सविशेषतरं पूतो राजन्प्राप्यायितस्तथा । — [5]

[(l. 1) Ñ2 B4 D7 13 प्रार्थित-, V1 प्रथित. —(l. 2) D3.7 M4 जीवित च सुजीवित (for the post. half). —B3 reads in marg. from the post. half of l. 3 up to 12^{a}. —(l. 3) V4 प्रीतोऽस्मि. B2.4 त्वत्सबन्धत्वात् (hypermetric). V2 नराधिप (for सबान्धव) D3.7 M4 त्वत्सबन्धकृतोषम (for the post half). —(l. 4) Ñ2 B3 D10.13 अमीषा च, V2 वसिष्ठादि, D1–3 9 एतेषा च (for एषा चापि). Ñ2 अभ्यास्वा(sic), V4 अ°, B2.4 अथा-; D1.3 7 समभ्य-, D2.9 अथाभ्या- (for अद्याभ्या-). V4 अयं, M4 इह (for अहम्). —(l. 5) B2 4 सविशेषतर. D1 सविशेषतर, D9 सर्वविश्वर°. V2 भूयो; B1 चैव (for पूता). D1 चाप्यायितम्. Ñ2 B3 D2 9.10 13 त्वया (for तथा). D11 सविशेषेण पूतोऽहं यस्त्वामाश्रितस्तथा.]

12 B3 reads 12^{a} in marg. (cf. v l. 11). —^{a}) Ś1 D1.2 5.9 12 M4 तु (D2 च) राजेंद्र; Ñ2 V B D3.7.10 11.13 महाराज; Dt D6.8 नरेंद्र त्वं; M2 नरश्रेष्ठ (for नरेन्द्रेन्द्र). —^{b}) Ś1 निर्वापयितुम्; Ñ2 V1.3.4 B1.3.4 D1–4 7.9–12 T1.3 G1 2 4 M3 निवर्तयितुम्; Dt D6.8 Ct संवर्तयितुम्; Cm.g as in text. D9 अर्हसि. —D1 reads 12^{c}–13^{c} in marg. —^{cd}) D1 [अं]तं (for [अ]न्ते). Ś1 D5.11.12 महाराज (D12 °तेजा), M4 रघुश्रेष्ठम् (for नरश्रेष्ठ). M4 उद्वाहम्

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ऋषिमध्ये नराधिपः ।
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठः प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १३
प्रतिग्रहो दातृवशः श्रुतमेतन्मया पुरा ।
यथा वक्ष्यसि धर्मज्ञ तत्करिष्यामहे वयम् ॥ १४

तद्धर्मिष्ठं यशस्यं च वचनं सत्यवादिनः ।
श्रुत्वा विदेहाधिपतिः परं विस्मयमागतः ॥ १५
ततः सर्वे मुनिगणाः परस्परसमागमे ।
हर्षेण महता युक्तास्तां निशामवसन्सुखम् ॥ १६

G. 1. 71. 18
B. 1. 69. 17
L. 1. 65. 19

(for विवाहम्). Dt D6 8 T2 G1-3 M1 °सत्तमैः (M3 °मं), D1 नृपसत्तमः; D11 °भिः सह, Cmg as in text (for ऋषिसमतम्) Ñ2 V B D3 7 10 13 यज्ञस्यावभृथे (V4 B1 D3.7 °थं) पुण्यमुद्वाहमृषिभिः सह.

13 D1 reads 13^{ab} in marg (cf v l. 12).—^{a}) S1 D5 12 ततस् (for तस्य). Ñ2 V B D10 11 M4 [ए]तद् (for तद्). V2 राजा; D11 हृद्यं (for श्रुत्वा).—^{b}) S1 D1 2 5 9.12 मुनिमध्ये. Ñ2 V B D3 7 11 13 M1 राजा (V2 D11 श्रुत्वा) दशरथ (D11 °)स्तदा (B4 D11 °था), D10 परं विस्मयमागतः. —M2 damaged from वि m ^{c} up to प्र m ^{d}.—^{c}) D4 श्रेष्ठ.—^{d}) S1 D5 12 T2 (after corr. as in text) महीपति; D2 9 नराधिपं; Cg as in text.

14 ^{a}) I2 -वर; M2 -वशाच्; Cg.k t as in text (for -वशः).—^{b}) S1 D1 2 9 12 पुरा मया (by transp.).—^{c}) D11 वक्ष्यः; I2 M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) °ति; Cg k t as in text (for वक्ष्यसि). G2 M3 धर्मज्ञस्. —For 13^{c}–14, Ñ2 V B D1 7.10.11 (l. 1–2 only for 13^{c}–14^{b}).13 M4 subst..

1251* ऋषिमध्य उवाचेदं जनकं मिथिलेश्वरम् ।
राजन्प्रतिग्रहीनारः स्मृता दातृवशाः किल ।
यद्वक्ष्यसि यदा चैव तत्करिष्यामहे वयम् ।

(l. 1) V2 ऋषिमध्ये D1 D7 10 11 मध्ये (with hiatus), D11 प्रहृष्टमनाः (for ऋषिमध्य) D13 [ष्]व (for [ऽ]व).—(l. 2) V B D1 2 4 7 10 11 13 M4 गृहीतार (sic). V3 मातृ- (for दातृ-) V4 शृणुया निश्चयेन (for the post. half).—(l. 3) B1 यदि (hypermetric) (for यद्) V2 वक्ष्यामि; D3.7.10 वक्ष्यति D3 7 तथा, M4 यथा (for यदा). V4 [ए]तद् (for [ए]व). V1 करिष्यामः, V4 D3 7 करिष्यन्त् (by transp.). D1 7 यथा, M3 तथा (for तदा).]

15 ^{a}) S1 च वचनं; D1 5 12 वरिष्ठं च (for यशस्यं च). Ñ2 V B D3 7 10 11 13 M4 श्लक्ष्णं (V1 श्लक्ष्टं [sic], V4 सूक्ष्मं; D11 हृष्ट; M4 श्लक्ष्णश्) चैवानु (V4 °मि) रूपं च; D2.9.14 T1.3 G4 धर्मिष्ठं च यशस्यं (D2.9 वरिष्ठं) च.—^{b}) S1 वरिष्ठं (for वचनं). Ñ2 V B D3.7.10.11 13 M3 प्रियवादिनः (M4 °नं).—^{c}) Ñ2 V B D3.7.10.11 13 M4 तद्राज्ञो जनकः (V4 वचनं; D3 °*.) श्रुत्वा (V2 °कश्चैव; B1 °कः प्रीत्या).—^{d}) B1 परमं (hypermetric) (for परं). D9 विस्मयं परम् (by transp.). S1 D5.12 आगमत् (for आगतः). V2 श्रुत्वा हर्षमुपागतः.

16 ^{a}) D3.7 M4 ते चापि मुनयः सिद्धाः (M4 प्रीताः).—^{b}) V3 damaged स; D9 °ताः (for -समागमे).—After 16^{ab}, S1 D1 2.5.9.11 12 ins., while Ñ2 V B D3.7 10.13 M4 ins. after l. 1 of 1256*.

1252* कथयन्तः कथा हृद्याः पुण्यश्रवणकीर्तनाः ।
परस्परप्रभावज्ञाः पूजयन्तः परस्परम् ।
विश्वामित्रं च दृष्ट्वैव राजा दशरथस्तदा ।
शिरसा प्रणतः प्रीत्या ववन्दे हृष्टमानसः ।
भवन्तं नाथमासाद्य पावितोऽस्मीति चाब्रवीत् । [5]
विश्वामित्रोऽपि चैवैनं प्रीतिमानिदमब्रवीत् ।
पूत एवासि राजर्षे स्वकृतैः कर्मभिः शुभैः ।
अनेन चापि पुत्रेण रामेणामिततेजसा ।
पूतोऽसि श्लाघनीयश्च देवानामपि सम्मतः ।
एष ते नृपते पुत्रो रामो निर्यातितो मया । [10]
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा कुशली रघुनन्दन ।
इत्युक्तो मुमुदे राजा विश्वामित्रेण धीमता ।
तौ चापि पुत्रावाघ्राय परिष्वज्य च पीडितम् ।

(l. 1) V1 M4 पुण्याः, D3 7 हृष्टा, D11 हित्या (for हृद्याः). V3 D11 पुण्या, M4 हृद्या (for पुण्य-).—V2 om from the post. half up to the prior half of l 5 M4 -कीर्तिता. S1 D1 2 5 9 12 कथयत कथा हित्वा हृद्या श्रोत्रसुखावहा.—(l. 3) S1 D1 2 5 9 11 12 तु (for च) D11 (after corr as above) तथा (for तदा).—(l. 4) B4 शिरसा, D2 शिर° (for शिरसा). S1 D5 11 12 भूत्वा (for प्रीत्या) V1 4 B1 मुनिश्रे (V1 मश्रिज्ये) ष्ठ समागम्य (for the prior half).—(l. 5) D11 पावितो (sic) (for पावितो). S1 च तेजसा; V2 नृपो° (for [ड्]मि चाब्रवीत्). D1 2 5 9 12 पूतोस्मि तव तेजसा (for the post. half).—For ms. see below.—D9 om (hapl.) l 6-8, while D11 om. (hapl.) l 6.—(l. 7) M4 पूज्य (for पूत). V1 D10 [अ]सि; D11 हि (for [अ]सि). B1 M4 राजेन्द्र, D11 राजर्षिः (for राजर्षे). S1 V2 3 मुः; Ñ2 V1 4 B1 9 D10 11 13 स्वमेतैः (V1 4 D11 °भि); B4 शुद्धैः; D12 सत्कृतैः (sic) (for स्वकृतैः). B2 (after corr. as above) D3 7 स्वकै, B4 D11 स्वय (for शुभैः).—(l. 8) V3 D2 [अ]पि हि (D2 मु-) (for चापि). D11 पुत्रेणानेन राजेन्द्र (for the prior half). Ñ2 V B D10 11.13 [अ]क्षि (V4 °दृष्टकर्मणा (for [अ]मिततेजसा).—(l. 9) V2 पूतश्च, B2 पूज्यो°, D10 स्म, D11 पुत्रवा (sic) (for पूतोऽसि). S1 V3 D3.5.7 9.12 [अ]सि (for च). V1 श्लाघनीयश्च D3.7 इव, D13 अपि (for अपि). S1 D1-3.5.7.12 M4 संगमे, D9 सयुगं; D11 सनम (sic) (for सम्मतः).—(l. 10) D2 om. ते (submetric). V1 B2 (before corr.) D2 निर्यातितो; V2 D9 10 निर्यापितो (V2 °तस्). V2 त्वया (for मया).—(l. 11) B4 लक्ष्मणे.. Ñ2 B2 D3.12 भ्राता (sic). B1 कुशल; D10 कुशली. V1.3.4 B2.4 D2.7.9 M4 रघुनंदनः.

G. I. 71. 25
B. I. 69. 17
L. I. 65. 25

राजा च राघवौ पुत्रौ निशाम्य परिहर्षितः ।
उवास परमप्रीतो जनकेन सुपूजितः ॥ १७

जनकोऽपि महातेजाः क्रिया धर्मेण तत्त्ववित् ।
यज्ञस्य च सुताभ्यां च कृत्वा रात्रिमुवास ह ॥ १८

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टषष्टितमः सर्गः ॥ ६८ ॥

—(l. 12) V1.4 इत्युक्त्वा (for इत्युक्तो).—(l. 13) Ś1 आदाय; D9 आवाप्य (for आप्राय). V4 °पूज्य (for परिष्वज्य). Ś1 D1 3 5.7 नि(D1 3.7 च)पीडितौ, V4 च पार्थिव; D9 (gloss) हर्षाप्लुत; D10 मृ°; D12 निपोहित (sic); D13 * पीडित (for च पीडितम्).]

—After l. 5, B3 ins ·

1253* आज्ञापय महाबाहो आगतोऽहं तवाज्ञया ।

—B2 D11 cont. (1252*)

1254* पादयोः पतितौ चापि सुमोचानन्दजं जलम् ।
रामोऽपि चाथ धर्मात्मा लक्ष्मणेन समन्वितः ।
मातरं पितरं चैव वसिष्ठादीन्द्विजांस्तदा ।
यथाक्रमं यथान्यायं ववन्दे सर्वशस्तथा ।
ते च सर्वे महात्मानं रामं चापि सलक्ष्मणम् । [5]
परिष्वज्याशु मुमुचुः प्रीत्या च प्रशशंसिरे ।
भरतश्चापि धर्मात्मा शत्रुघ्नेन समन्वितः ।
पादावासाद्य रामस्य जगाम शिरसा महीम् ।
रामोऽपि तौ परिष्वज्य मुमुदे हृष्टमानसः ।
लक्ष्मणोऽपि च नीतिज्ञः पादयोर्भरतस्य च । [10]
पपात शिरसा चैव भरतस्तं परिष्वजेत् ।
शत्रुघ्नश्चैव धर्मज्ञश्चरणौ लक्ष्मणस्य च ।
ववन्दे प्रणतो भूत्वा लक्ष्मणस्तं च सस्वजे ।
स च पुत्रौ समासाद्य राजा दशरथस्तदा ।

[(l. 1) D11 [अ]थ (for [अ]पि).—(l. 3) D11 गुरून् (for द्विजांस्).—(l. 6) D11 प्रीतत्वाच्च परिष्वज्य प्रहृष्टः प्रशशंसिरे.—(l. 8) D11 आगत्य (for आसाद्य).—(l. 10) D11 लक्ष्मणश्चैव धर्मात्मा (for the prior half).—(l. 11) D11 प्रह्वो (for चैव).—B2 reads in marg., while D11 om. l. 12–13.—(l. 14) D11 सुपुत्रौ तौ (for स च पुत्रौ).]

—[c]) Ś1 D8.12 [आ]विष्टस् (D12 °ष्टास्); D1.2.9 युक्तस् (for युक्तास्).—[d]) Dt D8.8 रात्रिम् (for निशाम्). Ś1 अनयच्छिवां; D1.12 अवतस्थिवान्; D2.5.9 °च्छिवां (D2 °वं); M2 damaged म्सुखं (for अवसन्सुखम्).—After 16, D4 ins.:

1255* अथ रामो महातेजा लक्ष्मणेन समं ययौ ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य पितुः पादावुपस्पृशत् ।

17 [ab]) M2 damaged up to second रा. D4 निशम्य; Cm.g.k.t as in text. Ś1 D1.2 5.9.12 स तैः पु(D9 स्वपु [hypermetric])त्रैः परिवृतो निशां परमहर्षितैः(D1 °भिः; D2.9 °तः).—[c]) Ś1 D1.2.5.9.12 सहोवास(D9 °ह [before corr. च])भृशं; M2 (after corr. *sec. m.* as in text) उवाच प°(for उवास परम-).—[d]) Ś1 स; Dt D4.6.8 T2 G1–3 M1–3 [अ]मि-; D12 [अ]पि (for सु-).—For 16[c]–17, Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 subst.:

1256* हर्षमेत्य परं तत्र निशां तामवसंस्तदा ।
उवास तां निशां तत्र स सुखी हृष्टमानसः ।

[D11 om. (hapl.) l 1 (see 1254*).—(l. 1) D7 एतत् (for एत्य). D3.7 न्यवसम् M4 सुख (for तदा).—After l. 1, all the above MSS. (except D11) ins. 1252*.—(l. 2) Ñ2 V B1–3 D10.11.13 स, B4 च (for ता). D3.7 एका (for तत्र). Ñ2 स्वसुखी, V3 B3 सुमुखी; V4 B4 D11.13 सुसुखी, B2 D3.7 M4 सुमुख; D10 ·सुखी.]

18 [a]) T2 G4 जनकेन; Cv.r.m.g as in text (for जनकोऽपि). Ñ2 V B D3.7 10.13 M4 तदा(V2 °तो) राजा (for महातेजाः).—[b]) D1.4 7.12 G1 Cg क्रियां; Cv.r.m.k.t as in text. Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 M4 धर्मवित्.—[c]) G2 M1 सुतायाश्; all Cs as in text (for सुताभ्यां). Ś1 सर्वयज्ञोचितां चैव; D1.2 5 9 12 यज्ञस्य सुतयोश्चैव.—[d]) D2.12 उवाच (for उवास).—For 18[cd], Ñ2 V B D3.7.11.13 M4 subst.·

1257* कृत्वा यज्ञोचिताः सर्वास्तां रात्रिमवसत्सुखम् ।

[B2 राजो(m. also यथो)चिता, B4 D7 यज्ञोचितां; D3 यथोचिता. B4 D3 7 सर्वा (for सवास्). B4 D11 अवसन्, D3 अव :स्. V4 सुखी.]

—After 18, Ś1 (before 1. 69. 1) D1 2.5.9.12 ins.:

1258* रामं जामातरं लब्ध्वा हृष्टः परमधार्मिकः ।

[D2 जनो नर (for जामातर).]

Colophon. D1.2.5.12 om. (cont. the Sarga).—*Kāṇḍa name*. Ś1 Ñ2 V1 om. V2–4 B D10.11 आदि°; D14 lacuna.—After Kāṇḍa name, B2.4 D2 ins. बालचरिते.—*Sarga name*: S1 V4 B2 D7 दशरथ(B2 जनक; D7 नृप)समागमः(V4 संवादः).—*Sarga no.* (figures, words or both). Ś1 V1.4 B1.4 D3.11 om. Ñ2 B3 D10 71, V2 D9 72, V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 69, B2 70; D7 49, M4 67. D13 —काण्डे—रथ—गमो सर्गः 70.—After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M3 श्री...नमः.

६९

ततः प्रभाते जनकः कृतकर्मा महर्षिभिः ।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञः शतानन्दं पुरोहितम् ॥ १

भ्राता मम महातेजा यवीयानतिधार्मिकः ।
कुशध्वज इति ख्यातः पुरीमध्यवसच्छुभाम् ॥ २

वार्याफलकपर्यन्तां पिबन्निक्षुमतीं नदीम् ।
सांकाश्यां पुण्यसंकाशां विमानमिव पुष्पकम् ॥ ३

तमहं द्रष्टुमिच्छामि यज्ञगोप्ता स मे मतः ।
प्रीतिं सोऽपि महातेजा इमां भोक्ता मया सह ॥ ४

शासनात्तु नरेन्द्रस्य प्रययुः शीघ्रवाजिभिः ।
समानेतुं नरव्याघ्रं विष्णुमिन्द्राज्ञया यथा ॥ ५

आज्ञया तु नरेन्द्रस्य आजगाम कुशध्वजः ॥ ६

स ददर्श महात्मानं जनकं धर्मवत्सलम् ।
सोऽभिवाद्य शतानन्दं राजानं चापि धार्मिकम् ॥ ७

G 1. 72 7
B. 1. 70. 9
L. 1. 66. 7

69

☞ Ñ1 missing Sarga 69 (cf. v. l. I. 66. 10). D1.2.5.12 continue the previous Sarga. Before 1, Ś1 ins. 1258*.

1 [a]) V1 ततः प्रभाते विमले जनकः (hypermetric). —[b]) Ś1 D1.12 °कामो (D12 °र्यो) (for कृतकर्मा). M2 damaged from मिः up to कर्मं in °. M1 नराधिपः; Cv as in text (for महर्षिभिः) Ñ2 V B D3.7.10.11.13 कृत (Ñ2 °त्वा)पू(B4 D11 °पौ)र्वाह्णिकक्रियः. —[c]) Ñ2 V B D3.7.10.11.13 मधुरं (D10 °र) वाक्यं. —[d]) Ś1 Ñ2 V1.3.4 B D1–3.5.7.9–13 M4 पुरोधसं.

2 [a]) V2 राजा भ्राता; D1.2 भ्राता स सु-; D11 ३ ता मम; D13 भ्रातः मम (sic) (for भ्राता मम). Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 [अ]नुजः श्रीमान् (for महातेजा). —[b]) Ś1 Ñ2 V B Dt D1–6.8–13 G1–3 M1.2.4 वीर्यवान्; D7 भाग्यवान् (for यवीयान्). Ñ2 V B D10.11.13 M4 आज्ञया (B4 °ज्ञ *) मम; D2 इति धा°; D3.7 ज्ञानवांस्तथा (for अतिधार्मिकः). —[c]) G1–3 M1 अध्यावसच्. Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.9–13 यो(V1 .) ध्यास्ते नगरं शुभं; D3.7 M4 पुरमध्यावसच्छुभं(M4 °त्सुखं).

3 M4 om. 3[ab]. —[a]) D7 वर्याफलक-; T2 M2.3 Cvp.mp gp.tp वार्यामलक-. Ś1 V1 D3 चर्याज्य(D3 °प) लकपर्यंतं; Ñ2 V3.4 B D5.10.12 चया(Ñ2 तमा; B3 तया; D5 [*int. hn. sec m.* also] वार्या)ह्लालकपर्यंतं; V2 D1.13 चर्यादेश(V2 च आर्दाल; D13 चयह्लाल)कपर्यंतं; D2.9.11 वप्राह्लालक (D2 °र्यादाल. ; D9 वित्ताह्लजन)संयुक्तं; all Cs as in text. —[b]) D7 इक्षुवतीं; D11 अंशुमतीं. —[c]) G3 M2.3 सं(M2 सा; M3 तां) काश्यां; Cg.k.t as in text. M4 स्वर्ग- (for पुण्य-). Ś1 Ñ2 B3 D5.10.12.13 सां (Ñ2 B3 [before corr. as in Ś1] D10.13 सं)काश्यं दिव्यसंकाशं(Ś1 °सांकाश्यां), V B1.2.4 D1–3.7.9.11 सां(V3.4 सं)काश्यं(D2.3.7 संकाश्यं [D2 °शं]) स्वर्गं(V4 भृगु)संकाशं. —[d]) V2 D5 M4 पुष्कलं; V3 पुःकरं; B3 (before corr. as in text) पुष्पलं (for पुष्पकम्).

4 [a]) V4 तद् (for तम्). D10 प्रभुम्. —[b]) Ñ2 V B D3.7.10.11 M4 मानार्हो हि; D12 नानार्थो हि; Cm.g.k.t as in text (for यज्ञगोप्ता). V3 मतिः; Dt D6.8 ततः; Cm as in text (for मतः). Ś1 D1 2.9 यज्ञगोप्तारमेव तु. —[cd]) D12 प्रीतः (for प्रीतिं). T3 G4 भोक्तुं; Cm.g as in text (for भोक्ता). Ś1 D5 12 प्रीतियुक्तो महायशाः; D1.2.9 प्रतिभोक्तां (D2 °भुंक्तां; D9 °भुक्ता) महायशाः (for [d]). Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 प्रीयते हि(D11 तु) महासत्त्वः स मया राजसत्तमः (B1 D3 °म). —After 4, Dt D4.8.14 T G4 Ct ins.

1259* एवमुक्ते तु वचने शतानन्दस्य संनिधौ ।
आगताः केचिदव्यग्रा जनकस्तान्समादिशत् ।

5 B4 D6 om. 5. —[a]) Ś1 D1 2 5.9.11.13 ते (for तु). —[b]) G2 प्रययौ; Cm k.t as in text. Ś1 D1 2 5.9.11.13 प्रयाताः शीघ्र(D12 [before corr.] °घ्रं)वाहनाः —For 5[ab], Ñ2 V B1–3 D3.7.10.13 M4 subst.

1260* तस्याथ शासनाद्दूतास्तं यात्वा शीघ्रयायिनः ।

[V3 °र्यं; B3 तस्या च (for तस्याथ). V1 त्वरया, V2 D3.7.13 न गत्वा, V3 त याता, M4 त्वरिता' (for त यात्वा). V3 B1 °गामिन ; D3.7 °मानयन्; M4 °वाहना (for शीघ्रयायिन).]

—[c]) Ś1 N2 V1.2 B1–3 D1.2.5.9–13 M4 आनयामासुरव्यग्रा (M4 °भ्येत्य); V3 आनयंतु समासाद्य; V4 आज्ञयामासुराशसाः; D3.7 आनयामास चाभ्येत्य. —[d]) Ś1 D5 12 °मिंद्राज्ञये(D5 °यै)व तं; D2 विप्रमिंद्रायज्ञै(metathesis)व तं; D9 (before corr.) °मिंद्राग्निदैवतं. —After 5, Dt D4.6 (after 4 owing to om.).8.14 1 G4 M3 ins. (Ct comm. on 1 3)

1261* सांकाश्यां ते समागम्य ददृशुश्च कुशध्वजम् ।
न्यवेदयन्यथावृत्तं जनकस्य च चिन्तितम् ।
तद्वृत्तं नृपतिः श्रुत्वा दूतश्रेष्ठैर्महाजवैः ।

[(l. 1) D14 T3 समागम्य. —(l. 3) D4.14 T1.3 G4 महाबलैः.]

6 Note hiatus between [a] and [b]. —[a]) D14 T1.3 G4 [अ]थ; T2 M3 च (for तु). Ñ2 V B1–3 D10.11.13 स (D13 illeg.) तस्य(D11 तस्याथ) शासनाद्भातुः; B4 तस्याथ शासनं श्रुत्वा; D3.7 स तस्य मतमाज्ञाय. —[b]) Ś1 D1.2.5.9.13 आगतः सः; B4 राजर्षिश्च (for आजगाम.).

7 [a]) Ś1 D1.5.9.13 M4 ददर्श च (for स ददर्श). G1–3 M1 °तेजा (for महात्मानं). Ñ2 V B D3.7.10.11.13 ददर्श चो

G. I. 72. 7
B. I. 70. 10
L. I. 66. 7

राजार्हं परमं दिव्यमासनं चाध्यरोहत ।
उपविष्टावुभौ तौ तु भ्रातरावमितौजसौ ॥ ८
प्रेषयामासतुर्वीरौ मन्त्रिश्रेष्ठं सुदामनम् ।
गच्छ मन्त्रिपते शीघ्रमैक्ष्वाकममितप्रभम् ।
आत्मजैः सह दुर्धर्षमानयस्व समन्त्रिणम् ॥ ९
औपकार्यां स गत्वा तु रघूणां कुलवर्धनम् ।
ददर्श शिरसा चैनमभिवाद्येदमब्रवीत् ॥ १०

अयोध्याधिपते वीर वैदेहो मिथिलाधिपः ।
स त्वां द्रष्टुं व्यवसितः सोपाध्यायपुरोहितम् ॥ ११
मन्त्रिश्रेष्ठवचः श्रुत्वा राजा सर्षिगणस्तदा ।
सबन्धुरगमत्तत्र जनको यत्र वर्तते ॥ १२
स राजा मन्त्रिसहितः सोपाध्यायः सबान्धवः ।
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो वैदेहमिदमब्रवीत् ॥ १३

(D_{11} सो)पसृत्याशु($D_{3.7.11}$ °थ). —^{b}) $\tilde{N}_2$ V B $D_{3\ 7.10.11.13}$ M_4 आतृ- (for धर्म). V_4 -वत्सलः. —^{cd}) Dt $D_{6\ 8}$ जनकं चाति-; D_4 °नमपि; D_{14} T $G_{1\ 2.4}$ M_3 °ति- (for राजानं चापि). M_2 [अ]धार्मिकं (sic). $\tilde{N}_2$ V B $D_{3.7.10.11\ 13}$ M_4 जनकं च महीपतिं (for ^{d}). S_1 $D_{1.2\ 5.9\ 12}$ अभिवा (D_2 °नं)द्य महात्मानं शतानंदं सपार्थिवं(D_2 °वः).

8 ^{b}) Dt $D_{6\ 8}$ M_3 Ck सोध्यरोहत(Dt °*), G_2 M_1 सोधिरोहति; Cm as in text. S_1 $D_{1.2.9\ 12}$ अध्यारोहत् ($D_{2.9}$ °हं [sic]) तदासनं (D_2 °नौ [sic]). ❀ Cv : राजार्हं परमं दिव्यमासनं चाप्यरोहत इति पाठः। ❀ —^{d}) Dt $D_{6\ 8}$ अमित-द्युतौ; D_{14} $T_{1.3}$ $G_{2.4}$ अतितेजौ(G_2 °जितौ)जसौ.

9 ^{b}) M_1 सुदामकं; Ck °मानं; Ct as in text. —For 8°–9^{b}, S_1 $D_{1.2\ 5.9.12}$ subst.·

1262* उपविष्टौ सुखासीनौ महाभागौ महाबलौ ।
मन्त्रिश्रेष्ठं सुदामानं प्रेषयामासतुस्ततः ।

[(l. 2) S_1 मन्त्रिमुख्य $D_{1.2.9}$ सुधामान. S_1 D_1 तदा (for ततः).]

—^{c}) S_1 $D_{1\ 2\ 5\ 9.12}$ आमंत्रयस्व शीघ्रं तम्($D_{2\ 9}$ त्वम्) —^{d}) S_1 Dt $D_{1\ 2\ 4-6.8\ 12}$ T_2 $M_{2\ 3}$ इक्ष्वाकुम्. D_9 इक्ष्वाकु-कुलनंदनं; $G_{1\ 3}$ ऐक्ष्वाकुममितौजसं. —D_9 om. 9^{cd}. —^{f}) S_1 $D_{1\ 2\ 5.12}$ सोपाध्यायं; $G_{1\ 3}$ आनय त्वं (for आनयस्व).

10 ^{a}) Dt D_{14} T_3 G_4 Cv.m.g औपकार्यं; D_4 औपस्कार्यं (before corr. °र्यां); Crt as in text; Ck उप°. ❀ Cv औपकार्यं उपकार्यां। ❀ D_4 [अ]थ (for तु). —^{b}) M_1 बल- (for कुल-). —For 8–10^{b}, $\tilde{N}_2$ V B $D_{3\ 7\ 10\ 11.13}$ M_4 subst , while S_1 $D_{1\ 2\ 5\ 9}$(reads after 10^{cd}) 12 subst. l. 7 only for 10^{ab}

1263* अभ्यनिष्टदनुज्ञातो राजार्हं परमासनम् ।
शुशुभे च तदा राजा नक्षत्रेषु यथा शशी ।
सहोपविष्टौ तौ तत्र प्रेषयामासतुस्तदा ।
मन्त्रिश्रेष्ठं समाहूय सुदामानं समाहितौ ।
गच्छ मन्त्रिवराभ्येत्य शीघ्रं दशरथं नृपम् । [5]
आनयेह सहामात्यं सपुत्रं सपुरोधसम् ।
उपकार्यं स गत्वा तमिक्ष्वाकुकुलनन्दनम् ।

[D_{11} om. l. 1–4. —(l. 1) $D_{3.7}$ M_4 अभ्यतिष्ठद्. $\tilde{N}_2$ V_3 D_{10} राजार्ह-. V_2 नवमासनं, V_3 $B_{1.2.4}$ वरमा (B_4 °शा)सन. —All the above MSS. (except B_3) om. l. 2. —(l. 3) B_2 मुदा (for तदा). B_4 (with hiatus) आसने वसतस्तदा (for the post. half). —(l. 4) $V_{2.3}$ $B_{1\ 2}$ $D_{3.7}$ M_4 -ज्येष्ठ (for -श्रेष्ठ). V_2 दानमान-, D_3 ःदामान (for सुदामान). V_2 -समाहितं; D_3 7 M_4 नराधिपौ (for समाहितौ). —(l. 5) D_{11} अहो (for गच्छ). —For the prior half M_4 also reads (after corr. *pr. m.*) the line of 9°. M_4 इक्ष्वाकुमितिप्रभ (sic) (for the post. half). —(l. 6) V_2 स ः मात्य; B_4 महात्मान; D_3 समाहात्यम् (metathesis) (for सहामात्य). D_3 अमृत; D_7 M_4 समृत. $V_{1\ 2\ 4}$ $B_{1\ 4}$ $D_{3\ 7}$ M_4 सपुरोहित. —(l. 7) $\tilde{N}_2$ $B_{3.4}$ $D_{10.11}$ उपकार्यां म, V_2 उपधार्य म; V_3 इक्ष्युपाकर्ण्य, D_1 औपकार्ये स (for उपकार्य स). $\tilde{N}_2$ गत्वेनम् (sic) (for गत्वा तम्). S_1 जपकार्यं कृतं त ने; B_1 उपेत्य च ससुतानम्, B_2 $D_{3.7}$ M_4 स गत्वा त्वरित(B_2 °तः) क्षिप्रम् (for the prior half). D_3 7 दैवत; D_5 -नंदनः (for -नन्दनम्).]

—^{c}) D_3 [अ]थैनं; D_6 चैतम्; D_7 [अ]प्येनं; M_1 चेवम् (for चैनम्). S_1 $D_{1\ 2\ 5\ 9.12.13}$ दृष्ट्वा दशरथं प्राह (D_2 चाहः D_9 प्रीतम्; $D_{12\ 13}$ प्रहृः). —^{d}) $\tilde{N}_2$ V B $D_{1\ 7\ 10\ 11}$ M_4 प्रणिपत्य; $D_{1\ 2.12\ 13}$ सोभिवाद्य (for अभिवाद्य). S_1 D_5 सोभिवाद्य महामतिः.

11 D_9 om. (hapl.) 11–13. —^{a}) V_1 °ःपते; D_1 °याः पते; D_{13} °पतिं (for अयोध्याधिपते). $\tilde{N}_2$ V B $D_{3\ 7\ 10.11}$ M_4 राजन् ; D_{13} देव (for वीर). —^{b}) $V_{1.3}$ M_4 विदेहो. B_2 (after corr. *sec. m.* as in text) मिथिलाधिपः D_{13} मनुजेश्वरः. S_1 $D_{1\ 2.5.12}$ वि($D_{1.2}$ वै)देहस्त्वां नरेश्वर (D_1 °रः; D_5 जनेश्वरः). —^{c}) D_4 त्वा (for त्वां). S_1 $D_{1.2.5.12}$ द्रष्टुमिच्छति धर्मेण; $\tilde{N}_2$ V B $D_{3.7\ 10\ 11.13}$ M_4 त्वां द्रष्टुमिच्छति क्षिप्रं. —^{d}) S_1 $D_{1\ 2.5.11.12}$ सोपाध्यायः सबांधवः; $\tilde{N}_2$ V B $D_{3.7.10\ 13}$ सोपाध्यायं सबांधवं.

12 D_9 om. 12 (cf. v.l. 11). —^{a}) V_{1-3} $B_{2.3}$ (m. also as in text) $D_{3.7.11}$ मंत्रिज्येष्ठ-. —^{b}) V_4 Dt D_8 T_3 तथा (for तदा). D_2 सर्षिगणसहितस्तदा (hypermetric). —^{d}) S_1 $D_{1.5.12}$ स राजा यत्र मैथिलः; $\tilde{N}_2$ V B $D_{2.3.7.10.11.13}$ M_4 यत्र राजा स मैथिलः.

13 D_9 om. 13 (cf. v.l. 11). —^{a}) Dt $D_{6.8}$ राजा चः (for स राजा). —For 13^{ab}, S_1 $\tilde{N}_2$ V B $D_{1-3.5.7.10-13}$ M_4 subst. :

विदितं ते महाराज इक्ष्वाकुकुलदैवतम् ।
वक्ता सर्वेषु कृत्येषु वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ १४
विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः सह सर्वैर्महर्षिभिः ।
एष वक्ष्यति धर्मात्मा वसिष्ठो मे यथाक्रमम् ॥ १५
तूष्णींभूते दशरथे वसिष्ठो भगवानृषिः ।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञो वैदेहं सपुरोहितम् ॥ १६

अव्यक्तप्रभवो ब्रह्मा शाश्वतो नित्य अव्ययः ।
तस्मान्मरीचिः संजज्ञे मरीचेः कश्यपः सुतः ॥ १७
विवस्वान्कश्यपाज्जज्ञे मनुर्वैवस्वतः स्मृतः ।
मनुः प्रजापतिः पूर्वमिक्ष्वाकुस्तु मनोः सुतः ॥ १८
तमिक्ष्वाकुमयोध्यायां राजानं विद्धि पूर्वकम् ।
इक्ष्वाकोस्तु सुतः श्रीमान्विकुक्षिरुदपद्यत ॥ १९

G. 1. 72. 19
B. 1. 70. 22
L. 1. 66. 19

1264* तमासाद्य च राजानं राजा दशरथस्ततः ।

[Śi D1-3.5.7.11.13 समासाद्य. B3 (m. also) समृद्ध (for राजान). B1 lacuna for राजा. V4 D3.7 11.13 तदा (for तत). Śi D1 2.5.13 मोपाध्यायगणैर्वृत (for the post. half).]

—^{c}) D3.7 मध्ये (for श्रेष्ठो). Śi D1.2 5.13 तं वाक्यं (Śi वाक्यं वै) वाक्य(D2 राज)कुशलो. —^{d}) D3.7 (with hiatus) इदं तेषामभाषत.

14 Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{a}) V2 विदिते च; B1 अदितस्ते (sic), D5.12 विदितोयं (for विदितं ते). Śi Ñ2 V B D3.7.10.11.13 यथाक्रमम्; Dt महाजरा (metathesis), D1.2 5.9.12 यथा राजन्; D14 T1.3 G4 °तेज; M4 यथाकालम् (for महाराज). —^{b}) Cm g.t -दैवतम् (as in text). V2 °दैवत:; D11 G3 °दै(G3 दे)वतां; G4 °मुत्तमं (for -कुलदैवतम्). —^{c}) Śi D1.5.9.12 लोकेषु (for कृत्येषु). Ñ2 V B D3.7.10.13 प्रवक्ता(B4 °दक्षो) धर्म(B3 [m. also] सर्व)कार्येषु; D11 स हित: सर्वकार्येषु.

15 V1 3.4 B1 T2 om. 15^{ab}. D2 reads 15^{ab} twice and then ins. एष वसिष्ठो भगवानृषि:. M3 reads 15-16^{b} *inf. lin. sec. m.* —^{a}) D13 -[अ]भिनुज्ञात: (sic). —^{b}) V2 B4 D13 सर्वैश्चैव; D3 स वै देव-; D7 सर्वैर्देवैर् (for सह सर्वैर्). Śi Ñ2 B2 3 D1.2.5 9-12 M4 सर्वैश्च परमर्षिभि:. —^{c}) V1 एवं (for एष). D2 वक्ष्यामि. Ñ2 V B D3.7.10 11.13 न: सर्वं (D11 °र्वे) (for धर्मात्मा). —^{d}) Śi Ñ2 V B D1.2.5. 9.10 12.13 M4 यथाधर्मं(Śi D5 12 °योगं); D11 यथाकर्म; G1 3 कुलं तव(G3 मम); M3 यथावृत्तं (for वसिष्ठो मे). Ñ2 V1 D11 कुल°; B3(m. also).4 °कुलं (for यथाक्रमम्). D3.7 जनकेषु विवक्षितं.

16 M3 reads 16^{ab} *inf. lin. sec. m* (cf. v.l. 15). T2 om. 16^{ab}. —^{a}) V1 हृषी°; V3 °ते स (hypermetric); V4 D1-3.7.11 T2 M4 तूष्णी° (for तूष्णींभूते). —^{b}) Śi D1.2.5.9.12 वाग्विदां वर: (for भगवानृषि:). —^{c}) Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 [इ]दं वचो धर्म्यं(D3.7 °र्थं) (for वाक्यं वाक्यज्ञो). —^{d}) Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 जनकं (for वैदेहं). Śi B2 (*inf. lin.* also) Dt D1.5.6.8.9.11.12 G2 M1 सपुरोधसं. —After 16, D1.3.7 (D3.7 l. 1 only) ins. :

1265* आसनोरभिषुद्धानां राज्ञां प्रथिततेजसाम् ।
इक्ष्वाकूणामयं वंश: श्रूयतामनुपूर्वश: ।

17 ^{a}) Śi Ñ2 V B D1 3 7.10 13 आकाश- (for अव्यक्त-). G2 ब्रह्म. —^{b}) Śi Ñ2 V1-3 B D1-3 5.7.9-13 नित्यम् (for नित्य). V1 शाश्वतोनिनिरामय:. —^{c}) D4 मारीचि. D3 संज्ञेयं (for संजज्ञे). —^{d}) D14 S काश्यप:. D3 क्षुभ: (for सुत:).

☞ The Kataka commentary from I. 69.18 to I. 72.16 is lost on two missing folios in the exemplar.

18 B2 reads 18^{ab} (except first three letters) in marg. *sec. m.* —^{a}) Śi D5 12 मा(D5 म)रीच:; B2 D1-3.7 मारीचात् (for विवस्वान्). D14 1 G2-4 M1-3 काश्यपाज्. D9 कश्यपस्य सुतो ज्ञेयो. —^{b}) Cg वैवस्वत (as in text). D4 M3 सुत: (for स्मृत:). Śi B2 D1-3 5 7 9.12 विवस्वांल्लोक- मा(D3.7 °पा)वन:. —For 18^{ab}, Ñ2 V B1.3 4 D10.11 13 subst. :

1266* मारीचादक्षिराक्षस्यात्प्रचेतास्तनयोऽभवत् ।

[V1 मारीच्याद्; V3 कश्यपाद्; D11 मरीचाद्. D13 अंगिरस. V D11 तस्य, B1 नस्यै (sic) (for तस्मात्).]

—^{c}) Śi B2 D1-3 5.7.9 12 मनुर्विवस्वत: पुत्र(D9 °त्रो [sic]), Ñ2 V B1.3 4 D10.11.13 मनु: प्रचेतस: पुत्र(B4 °त्राद्). —^{d}) V3 B1 Dt D6.8 14 T1.3 G4 M2 च; D3 सु- (for तु). D5 विवस्वत: (for मनो: सुत:).

19 ^{a}) Ñ2 V B D10.11.13 स इक्ष्वाकुर्; D1 तं राजानम् (for तमिक्ष्वाकुम्). M3 अयोध्याया. —^{b}) D1 चकार (for राजानं). Dt D1.3.7 T2 विधि- (for विद्धि). D9 °जं (for पूर्वकम्). Ñ2 V B D10 11.13 राजाभूत्प्रथम:(V2 °थित:; B1 °थमं; B4 °थमत: [hypermetric]) पुरे(Ñ2 भुवि; V2 4 B3 D10.13 पुरि; D11 पुरा). —^{c}) D9 इक्ष्वाकुश्. D5 तु:त:; D9.11 च सुत:; D13 तु तत: (for तु सुत:). B2 (m. also as in text) इक्ष्वाकोरथ पुत्रोभूत्. —After 19^{c}, B2 (m. up to 19^{d}) Dt D4.6.8.14 S ins. .

1267* कुक्षिरित्येव विश्रुत: ।
कुक्षेरथात्मज: श्रीमान्.

[(l. 1) D4 G1.2 M2.4 एवेति (by transp.) (for इत्येव). B2 M4 न. श्रुति.(B2 °तं) (for विश्रुत). —(l. 2) B2 कुक्षितस्तु सुत: (for कुक्षेरथात्मज:).]

—^{d}) V2 D5(before corr.).14 उप°; V3 D1-3.5.7.9.13 सम°; D4 इति विश्रुत: (for उदपद्यत).

G 1 72. 20
B 1 70 23
L 1. 66. 20

विकुक्षेस्तु महातेजा बाणः पुत्रः प्रतापवान् ।
बाणस्य तु महातेजा अनरण्यः प्रतापवान् ॥ २०
अनरण्यात्पृथुर्जज्ञे त्रिशङ्कुस्तु पृथोः सुतः ।
त्रिशङ्कोरभवत्पुत्रो धुन्धुमारो महायशाः ॥ २१
धुन्धुमारान्महातेजा युवनाश्वो महारथः ।
युवनाश्वसुतः श्रीमान्मान्धाता पृथिवीपतिः ॥ २२
मान्धातुस्तु सुतः श्रीमान्सुसन्धिरुदपद्यत ।
सुसन्धेरपि पुत्रौ द्वौ ध्रुवसन्धिः प्रसेनजित् ॥ २३
यशस्वी ध्रुवसन्धेस्तु भरतो नाम नामतः ।
भरतात्तु महातेजा असितो नाम जायत ॥ २४

---

20 [a]) V₃ D₁₂ (before corr.) विकुक्षोस्; D₈ विकुक्षस्. T₂ °राजा (for महातेजा). —[b]) V₄ वेणः; B₃ (m. also) वेणुः; D₂ ₉ ₁₂ ₁₃ बाण- (for बाणः). Ñ₂ V B D₁₀.₁₃ व्यजायत (for प्रतापवान्) —[c]) V₄ वेणस्य (for बाणस्य). B₄ D₉ च (for तु). B₁ महाराज (with hiatus); D₈ महाबाहुर्. —After 20[c], B₂ ins.

1268* पुण्यः पुत्रो व्यजायत ।
पुण्याज्जज्ञे महातेजा.

—[d]) V₁ [ऽ]नरण्यः (submetric), D₂ अ.रण्यः.

21 [a]) D₃ om. up to व्या. —[b]) G₁ damaged ङ्कु in त्रिशङ्कुम्. Ñ₂ V₄ B₁.₃ D₉ ₁₀.₁₃ च्; D₇ तत् (for तु) Ś₁ Ñ₂ V B Dt D₁ ₃–₁₃ G₁–₃ M₁ अपि (for सुत) —[c]) D₈ स्वभवन् (for अभवत्). —After 21[c], D₃ ₇.₉ ins. :

1269* हरिश्चन्द्रः प्रतापवान् ।
हरिश्चन्द्राद्रोहिताश्वः सुतः सर्वगुणान्वितः ।
तस्य पुत्रोऽभवज्ज्येष्ठो.

[(l. 1) D₈ महायशा (for प्रतापवान्). —(l. 2) D₈ तस्मात् (for सुत) —(l. 3) D₈ धुधुमारस्तनो राजा.]

—[d]) D₁ ₂ हरिश्चंद्रो; D₆ धुंधमारो; D₁₄ T₃ G₄ Cr धुंधु (T₃ °दु)मारो; G₂ धुंदुम रो; Cv g धुंधु (as in text). V₂ इति श्रुतः; M₄ महातपाः (for महायशाः). —After 21, B₃ ins

1270* धुन्धुर्येन हतो दैत्यो महाबलपराक्रमः ।

22 [a]) D₈ धुधमारान्; D₁₁ धुंधुमारोन् (corrupt); I₃ G₄ धुंदु (G₄ °धु)मारान्; G₁ धुंधुमारो (sic) Ś₁ Ñ₂ V B D₃ ₅ ₇ ₁₀–₁₃ धुंधुमार् (B₄ °मारो; D₁₃ °राम [metathesis]) सुतो राजा; D₁ ₂ रोहिताश्वः सुतस्तस्य. —B₄ repeats 22[b] (ditto). —[b]) B₃ °स्वो; D₂ यौ°; D₁₃ °शो (for युवनाश्वो). Ś₁ Ñ₂ V B D₃ ₅ ₇ ₁₀–₁₃ I₁ M₄ महाबलः (D₈ °यशाः); D₁ ₂ [ऽ]भवत्ततः; D₁₄ T₃ G₁ ₄ व्य (D₁₄ [ऽ]प्य)जायत (for महारथः). —[c]) B₁ स्व; D₂ यौ° (for युवनाश्व-) Ś₁ Ñ₂ V₁–₃ B₂–₄ Dt D₁.₂ ₆ ₈–₁₀ ₁₃ G₃ M₂ वासीन्; V₄ D₄.₅ M₃ स्वासीन्; D₁₂ स्वामीन् (sic) (for श्रीमान्).

23 [a]) D₁₁ मांधातास्; G₁ °तस् (both sic). D₈ om. (submetric), T₃ च (for तु). V B₁.₂ D₁–₃ ₇.₁₀.₁₁.₁₃ M₄ महातेजाः (for सुतः श्रीमान्). Ś₁ Ñ₂ B₃.₄ D₅ ₁₂ °तुः सुमहातेजाः. —[b]) D₄.₈ (after corr. as in text) उपपद्यत (D₈ °ते). Ś₁ Ñ₂ V B D₁–₃.₅.₇.₉.₁₀.₁₂.₁₃ सु (Ñ₂ स्व)सं (V₂.₃ °गं; B₁.₂ °षं; D₂ °षं)धिः सम (D₂ °ऽ)पद्यत. —[c]) T₃ प्रहोनजित्. —For 23[c-d], Ś₁ Ñ₂ V B D₁–₃.₅.₇.₁₀–₁₃ subst. :

1271* सुसन्धेर्ध्रुवसन्धिस्तु द्वितीयस्तु प्रसेनजित् ।

[Ñ₂ स्व°, V₂.₃ B₁.₂ D₂.₁₁ सुग (B₁.₂ °ष; D₂ °ध, D₁₁ °स्य)धेर् (for सुसन्धेर्). D₅.₁₂ ऊर्ध्वसंधिस, D₁₃ नवसधिश् (for ध्रुवसन्धिस). Ñ₂ V₁.₃ B₃ D₂.₁₀.₁₃ च (for first तु). Ñ₂ V₁–₃ B₃ D₁₀ ₁₃ च (for second तु). D₂ प्रमेनचित्, D₁₁ ₁₂ प्रज्ञे (D₁₂ °मे)नजित्.]

24 [a]) V₁ पृथुश्री; V₂ यशःश्री; D₇ यजस्वी (for यशस्वी). B₁ ध्रुवसंधिस्. V₁.₃ B₄ च; D₁₁ om. (submetric) (for तु). G₂ यशस्विनीध्रुवंतेस्तु (corrupt). —[b]) D₁₂ मरुतो (for भरतो). Ñ₂ V B D₁₀ ₁₁ विभुतः; D₁₃ वीर्यवान् (for नामतः). —[c]) D₁₂ मरुतात् (for भरतात्). D₃.₇.₁₃ च (for तु). —[d]) V₁ सुसितः; V₃ प्रमितिः; V₄ (m. also) अशितः; D₁₀ प्रमितः (for असितो). Ś₁ Ñ₂ V B₁–₃ D₁–₃ ₅.₇ ₁₀–₁₃ समजा°; B₄ D₉ समपद्यत; D₁₄ T₁ ₃ G₄ M₃ ₄ नाम जातवान् (for नाम जायत). —After 24, V₃.₄ B₃ D₁₁ ins. :

1272* ऊर्ध्वबाहुरभूद्राजा जितो यो हैहयादिभिः ।
स उद्विग्नो गर्भवत्या महिष्या प्रययौ वनम् ।
सपत्न्यास्यै गरो दत्तो गर्भस्तन्भनहेतुकः ।
पश्चात्कालेन महता स्वर्गमौर्वाश्रमे ययौ ।
पञ्चत्वमगमत्तत्र राजा शोकनिपीडितः । [5]
ततोऽनुगन्तुं तं देवी मतिं चक्रे यदात्मना ।
मैवं कार्षीः सुतस्तेऽर्थं चक्रवर्ती भविष्यति ।
एवमुक्ता तदौर्वेण तस्माच्च विरराम सा ।
सप्तवर्षोत्तरे काले तस्मिन्नौर्वाश्रमे सती ।

[(l. 1) V₃ अथवा°; B₂ स च बा°, D₁₁ असितश्चाभवद् (for ऊर्ध्वबाहुरभूद्) V₃ वै यो हयादिभिः. —D₁₁ om. l. 2. —(l. 2) V₄ om. स (submetric). V₃ उद्विग्नो गर्भवत्या च (for the prior half). —(l. 3) D₁₁ गरलो (for [अ]स्यै गरो). —(l. 4) V₄ damaged for पश्चात्. V₄ स्वप° (sic); B₂ बाहुर्नौर्वाश्रम (for स्वर्गमौर्वाश्रमे). —V₃.₄ D₁₁ om. l. 5. —(l. 6) V₄ सा (for त). V₄ [illegible]र्थके (for मतिं चक्रे). V₃ यतात्मना. —D₁₁ om. l. 7. —(l. 7) V₃ सुतस्तेस्तु; V₄ सुतरस्तु च (corrupt) (for °स्तेऽर्थं). —(l. 8) V₃ उक्त्वा. —(l. 9) D₁₁ सप्तवर्षतरे (sic). V₄ मुने (for सती).]

—After 24, D₁–₃.₇ ins. :

1273* असितात्सगरः पुत्रः क्षत्रदेव्यां व्यजायत ।

D₁ cont.; Dt D₄.₆.₈.₉.₁₄ S Cv.r.m.g.t ins. after 24 :

सह तेन गरेणैव जातः स सगरोऽभवत् ।
सगरस्यासमञ्जस्तु असमञ्जादथांशुमान् ॥ २५

दिलीपोंऽशुमतः पुत्रो दिलीपस्य भगीरथः ।
भगीरथात्ककुत्स्थश्च ककुत्स्थस्य रघुस्तथा ॥ २६

G. I. 72. 27
B. I. 70. 39
L. I. 66. 26

1274* यस्यैते प्रतिराजान उदपद्यन्त शत्रवः ।
हैहयास्तालजङ्घाश्च शूराश्च शशबिन्दवः ।
तांस्तु संप्रतियुध्यन्वै युद्धे राजा प्रवासितः ।
हिमवन्तमुपागम्य भार्याभ्यां सहितस्तदा ।
असितोऽल्पबलो राजा कालधर्ममुपेयिवान् । [5]
द्वे चास्य भार्ये गर्भिण्यौ बभूवतुरिति श्रुतिः ।
एका गर्भविनाशार्थं सपत्न्यै सा गरं ददौ ।
ततः शैलवरे रम्ये बभूवाभिरतो मुनिः ।
भार्गवश्च्यवनो नाम हिमवन्तमुपाश्रितः ।
तत्र चैका महाभागा भार्गवं दैववर्चसम् । [10]
ववन्दे पद्मपत्राक्षी काङ्क्षन्ती सुतमुत्तमम् ।
तमृषिं साभ्युपागम्य कालिन्दी चाभ्यवादयत् ।
स तामभ्यवदद्विप्रः पुत्रेप्सुं पुत्रजन्मनि ।
तव कुक्षौ महाभागे सुपुत्रः सुमहाबलः ।
महावीर्यो महातेजा अचिरात्संजनिष्यति । [15]
गरेण सहितः श्रीमान्मा शुचः कमलेक्षणे ।
च्यवनं तु नमस्कृत्य राजपुत्री पतिव्रता ।

1275* ततः सा गृहमागम्य पुत्रजन्मसमुत्सुका ।

1276* एवमुक्ता महाभागा असिते स्वर्गते सति ।
विधाय चेतो नृपतौ विद्युल्लेखेव सुप्रभा ।

1277* पतिशोकातुरा तस्मात्पुत्रं देवी व्यजायत । —
सपत्न्या तु गरस्तस्यै दत्तो गर्भजिघांसया ।

[(l. 1) D1 तस्याने, D6 (before corr. as above) यस्य ते; Cm as above. M4 प्रथिता राजन् (for प्रतिराजान) D4 G4 उपपद्यत, Cm as in text. —(l. 2) D14 T1.2 G M4 हेहयास्, Cm.g हैहयास् (as above). Dt प्राशविंदव°, D1.4.14 G2.4 M1-3 श(D1 शि)शिविंदव. —(l. 3) Dt D6.8 ताश्च सं-, D14 T1.3 G4 तान्स्तु, T2 M3 मु(M3 स)तांस्तु (for तांस्तु सं-). D4 हि, G1 तु (for वै). M4 सप्रतियुध्यातौ. D4 युधि (for युद्धे). D1 क्षय गत, D9 पराजित, M4 °यपद्यत, Cm g.t as above (for प्रवासित). D1 M4 om l 4 5. —(l. 4) G1 विहितम् (for सहितम्) D1 तदा, D14 T1.3 G4 तत° (for तदा) —(l. 5) D4.9.14 T1.3 G4 M3 मन्त्रिभि सहितस्तदा (for the post. half). —(l. 6) D1 द्वित्वम्य (sic) (for द्वे चास्य) D4 T2 G4 M3 °न, D6 द्वरिश्रुते (corrupt) (for इति श्रुतिः). —M4 om. l 7. —(l. 7) D9 -विनाशार्थे, D14 T G2.4 M1.3 -विनाशाय G1.3 सपत्न्या. Dt D6.8 Cm g t सगर; D9 G4 च गर; I3 गरळ, M2.3 तु गर (for सा गर). D1 तयोरेका गर प्रादासपत्न्या ज्ञानमूलया (sic). —(l. 8) M2 तदा (for तत). D6.14 T G4 M2-4 शैलवर रम्य. D1 एतस्मिन्नन्तरे वीर (for the prior half). —(l. 9) Dt चवनो (sic) —D1 om. l 10-11. —(l. 10) M2 damaged up to भा in भार्गव. D6 चैका; D14 का तु; T1.3 G4 [ए]का तु; G1 [ए]व च; G3 चैव (for चैका). —(l. 11) M4 रक्षंती (for काङ्क्षन्ती). G1.3 पुत्रम् (for सुतम्). D14 T1.3 G4 M4 आत्मनः (for उत्तमम्). D9 कांक्षनि मुनिसत्तमं (sic) (for the post. half). —(l. 12) D4 च; T3 ता (sic) (for सा). G3 M1 कालिंगी. M3 (after corr. as above) चापि (for चाभि-). D1 कालेभ्येत्य न्यवेदयत् (for the post. half). —(l. 13) D1 स तवेत्य°; D9 तामपि त्व°; T3 °भ्य° (for स तामभ्य°). D1 वरिष्ठं; D9 पुत्रकं; M4 वरेप्सुः (for पुत्रेप्सु). D4 प्र°; D9 पुत्र (sic) (for पुत्र-). D9 -गर्भिणि (for -जन्मनि). —For ins. see below. —D1 om. l. 14-17. —(l. 14) D6 स पु°, D9 पुत्रक्षाय (for सुपुत्र सु-). —(l. 15) D9 स ज°, T3 तं जनिष्यसि, M4 जनयिष्यति (for संजनिष्यति). —(l. 16) M3 सहित, Ct as above. M3 damaged कमलेक्षणे. —For ins. see below. —(l. 17) Dt D6.8 च; D9 T1 तं (for तु). D4 °रकृत्वा, T1 पुररकृत्य, M4 मन° (metathesis) (for नमरकृत्य).] —After l. 13, D1 ins. :

[(l. 1) Note hiatus between two halves. —(l. 2) T1.3 G4 निधाय]

—V3.4 B2 Dt D1 3.4 6-9 11 (V3.4 B2 D11 after 1272*, D3.7 after 1273*).14 S cont (1274*), Ñ2 V1.2 B1 3.4 D10 ins. after 24

[M4 transp. l. 1 and 2. —(l. 1) T3 पतिरेकातुरा (sic). Ñ2 V B2-4 D3.7.10 त तु(Ñ2 B2 3 D10 च); D1 तत्र, M3 तेन; M4 तस्य (for तस्मात्). Dt D4.6.8 Ctp पतिना रहिता त(D4 य)स्मात् (for the prior half) D9 क्षत्र (for पुत्र). V4 देव; T3 ते हि (sic) (for देवी). Dt व्यजायने, D11 व्यजीजनत्. —Ñ2 V1.2 B D1.3.7.11 om. l. 2. —(l. 2) T3 सपत्न्यास्. D9 च (for तु). G2 रगस (metathesis) (for गरम्). D9 T3 G1.3 M3.4 नरया(G1 °स्या) (for तस्यै).]

25 a) D4 स हि (for सह). D3 तात (for तेन). V1 [ए]व गरेण (by transp); V3 [ए]व रोगेण (sic); V3 °णेह (for गरेणैव). V4 गरेण सह तेनैव (by transp.). —b) S1 D1.3.5.7.11.13 M4 तस्मात्स; Ñ2 V B D2.9.10 13 ततः स; Dt D6.8 G1-3 M1 सं(G2 M1 स)जातः; Cg t as in text (for जातः स). D3 11 om (hapl.) स in सगरो. —Note hiatus between c and d. —c) S1 D3.5 7 12 [अ]भूद् (for तु). D2.9 सगरादसमंजोभूद्. —d) D3.9 तथा (for अथ). S1 D5.12 M4 असमंजसुतोंशुमान्; D3 7 आसमंजस्तथांशुमान्. —For 25cd, Ñ2 V B D1 10.11.13 subst..

1278* सगरादसमञ्जस्तु अंशुमानसमञ्जसः ।

[Note hiatus between two halves. V3 त्वसम चाभूद्; B4 अशमजाश्च; D1 °जोभूद्; D13 अरयमजास्तु (for असमञ्जस्तु). V4 त्व°; B1 चा° (for असमञ्जस°).]

—After 25, M3 reads for the first time 28cd repeating it in its proper place.

26 b) V1.4 D2.9 दिलीपाच (D2.9 °सु) (for दिलीपस्य). —After 26ab, B3 ins. :

G. I. 72. 27
B. I. 70. 39
L. I. 66. 27

रघोस्तु पुत्रस्तेजस्वी प्रवृद्धः पुरुषादकः ।
कल्माषपादो ह्यभवत्तस्माज्जातस्तु शङ्खणः ॥ २७
सुदर्शनः शङ्खणस्य अग्निवर्णः सुदर्शनात् ।
शीघ्रगस्त्वग्निवर्णस्य शीघ्रगस्य मरुः सुतः ॥ २८
मरोः प्रशुश्रुकस्त्वासीदम्बरीषः प्रशुश्रुकात् ।
अम्बरीषस्य पुत्रोऽभून्नहुषः पृथिवीपतिः ॥ २९

नहुषस्य ययातिस्तु नाभागस्तु ययातिजः ।
नाभागस्य बभूवाज अजाद्दशरथोऽभवत् ।
तस्माद्दशरथाज्जातौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ ३०

आदिवंशविशुद्धानां राज्ञां परमधर्मिणाम् ।
इक्ष्वाकुकुलजातानां वीराणां सत्यवादिनाम् ॥ ३१

1279* येन स्वर्गादिहानीता गङ्गा सागरगामिनी ।
आनीय पुरुषाः स्वे वै भस्मीभूताः समुद्धृताः ॥

while D4 ins. राम राम; whereas M3 (marg. *sec. m.*) ins.

1280* भगीरथसुतश्चापि सुनाभागो बभूव ह ।
सुनाभस्तस्य दायादो नित्यं धर्मपरायणः ।
अम्बरीषः सुतस्तस्य नाभागस्य महात्मनः ।
अयुतायुः सुतस्तस्य अम्बरीषस्य पार्थिवः ।
अयुतायोस्तु दायादो ऋतुपर्णो महायशाः । [5]
ऋतुपर्णस्य पुत्रस्तु सत्यकामो नरेश्वर ।
सत्यकामस्य पुत्रोऽभूत्सुदास इति विश्रुतः ।
सुदासस्य तु सौदासः सौदासस्यात्मकोऽभवत् ।
आत्मकस्याभवत्पुत्रो मूलको नाम पार्थिवः ।
मूलकस्यापि धर्मात्मा सुतः शतरथः स्मृतः । [10]
तस्माच्छतरथाद्राजा ऐळीविळनराधिपः ।
आसीदैळविळाच्छ्रीमान्पृथुधर्मा प्रतापवान् ।
तस्य विश्वमहः पुत्रः खट्वाङ्गस्तु महाबलः ।
दीर्घबाहुस्तस्य सुतो ककुत्स्थस्तस्य पुत्रकः ।

[Note hiatus between two halves in l. 4]

—[c]) M3 (before corr. as in text) महा° (for भगीरथात्). Ś1 ककुत्स्थं तु; Ñ2 V B D1.7.9 10 तु (V1.2 4 D9 च; B2 * [submetric]) काकुत्स्थः; D1.2 5.12 T2 G M1.3 (after corr. *sec. m.*) क (D12 का) कुत्स्थस्तु (M3 °स्थात्तु). —[d]) Ś1 D3 5 7.12 क (D3 7 का) कुत्स्थात्तु; Ñ2 V B D10 काकुत्स्थाच्च; Dt D4 6 8.11.13 ककुत्स्थाच्च (D11 °त्तु). Ś1 D2.5 7.11 स्मृतः; V1 M3 तदा; D1.2.9 12.14 T1.3 G4 सुतः (for तथा). G1-3 M1.3 (after corr. *sec. m.*) रघुस्तस्मादजायत.

27 [a]) D7 तयोस् (for रघोस्). Ś1 Ñ2 V B2-4 D1-3. 5 7.9.10 13 तु (B3 च) वंशे; B1 पुत्रस्तु (by transp.); D12 तु वसं (sic) (for तु पुत्रस्). —[b]) Ś1 D5.12 विबुद्धः; V4 B2 (after corr. m. as in text) D4 प्रबुद्धः; Cm.g.t as in text (for प्रवृद्धः) —[c]) Ś1 D5.11.12 राजाभूत्; B4 *भ; Dt D6.8 G2 M1 [s]प्य° (for ह्यभवत्). —[d]) D4 च (for तु). Ś1 B D5.11.12 खनक (B शं[B2 शं]खण) स्तस्य चात्मजः; Ñ2 V D1-3.7.9 10.13 शं (V4 खं) खन (V1 खंखर; V3 D3 7 13 शं[V3 शं]खल) स्तस्य चात्मजः.

28 Note hiatus between [a] and [b]. —[a]) D11 M4 सुदर्श*; D13 स्वदर्शनः. Ś1 D5.11.12 तु खनकात्; Ñ2 V2 D1 2.9.10 G1 (after corr. as in text) शंखनस्य; V1 4 खंखन (V1 °र) स्य; V3 B1.4 D3.7 13 शं (V3 शं) खल (B1.4 °ण) स्य; M4 शंख-स्य. —[b]) V4 [अ]ग्निवर्णः (submetric), D3 7 G1.3 (all to avoid hiatus) ह्य (D3 चा; D7 स्व) ग्निवर्णः. —V4 om. 28[c]-30[d]. —M3 reads 28[cd] first time after 25. —[d]) D4 marg, D12 शीघ्र*स्य (for शीघ्रगस्य). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 [अ]भवन्मुनिः (D11 °म्मरुः) (for मरु· सुतः). Ñ2 V1-3 B D10.13 शीघ्रगादभवन्मनुः.

29 V4 om. 29 (cf. v.l. 28). —[a]) Ś1 D1-3 5.7 9.12 मुनेः; Ñ2 V1-3 B D10.13 मनोः (for मरोः). V1 B4 प्रसुश्रुको (V1 °तो); D5.12 प्रसुस्तुको. Ś1 Ñ2 V1 2 B1-3 D1-3 5.7 9-13 हि; V3 [s]पि; D4 च (for तु). —[b]) B4 अनुरीषः. Ñ2 V1 D11 प्रसु (Ñ2 °शु) श्रुतात्; D5.12 प्रसुस्तुकात्; D13 तु सुश्रुतात्. —[c]) D2 3 नघुषः (for नहुषः). Ś1 °*तिः; Dt D3.6-8 च (D3.7 स) महीपतिः (for पृथिवीपतिः).

30 V4 om. 30 [abcd] (cf v.l. 28). —[a]) Ś1 D4 नहुषाच्च (D4 °त्तु), D2.3 नघुषस्य. Ñ2 B3 4 D2.5.10.12 G2 M1 च (for तु). —[b]) Ś1 Ñ2 B1 3.4 D5.10.12-14 T1.3 G2.4 M1.2 नाभागश्च (D12 °*); D2-4.7 नाभ (D3 °*, D7 °गा) गस्तु. Ś1 यथागतः; V1-3 B D5.11.12 ययातितः (V2 °कः), D3 जयातिनः. —Note irregular संधि between [c] and [d]. —[cd]) D4 नाभागात्तु; T1 नाभागश्च. Dt D4.8 [अ]जः (for [अ]ज). T2 (to avoid irregular संधि) ह्यजाद्. D14 दाशरथो. M3 सुतः (for ऽभवत्). Ś1 Ñ2 V1-3 B D1-3.5 7 9-13 अजो नाभागपुत्रस्तु (B4 °श्च; D9 °त्रोभूत्) तस्माद्दशरथोभवत् (B1 °थः स्मृतः). —[c]) Ś1 D1-3.5.7.9 12 नृपाद्; Dt D6 8.14 T1.2 G2.4 M1 2 अस्माद् (for तस्माद्). Ñ2 V B D10.13 राज्ञो दशरथ (V4 °*) स्येमौ (D13 °स्यैतौ); D11 राज्ञो दशरथस्यापि. —[d]) Ñ2 V B D10 11.13 तनयौ; D2 (with hiatus) तौ इमौ (for भ्रातरौ). —After 30, Ś1 D1-3.5 7 9 12 ins.:

1281* कुलवंशानुरूपिण्यौ कुलवंशानुरूपयोः ।

[D1 कुश- (for कुल- [both]). D1.2.9 -वंश्य- (for first -वंश-). D2.3.5 -[अ]नुरूपिणौ.]

31 Ś1 D1-3.5.7.9.12 om. 31. —[a]) Cv.r.m.g as in text. ❀ Ct: आदितो ब्राह्मणमारभ्य वंशेन शुद्धानां। ❀ —[b]) D14 पर*- (for परम-). —For 31, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst.:

रामलक्ष्मणयोरर्थे त्वत्सुते वरये नृप । | सदृशाभ्यां नरश्रेष्ठ सदृशे दातुमर्हसि ॥ ३२

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनसप्ततितमः सर्गः ॥ ६९ ॥

७०

एवं ब्रुवाणं जनकः प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ।
श्रोतुमर्हसि भद्रं ते कुलं नः कीर्तितं परम् ॥ १

प्रदाने हि मुनिश्रेष्ठ कुलं निरवशेषतः ।
वक्तव्यं कुलजातेन तन्निबोध महामुने ॥ २

G. I. 72. 36
B. I. 71. 2
L. I. 66. 35

1282* आमनोरिति शुद्धानां राज्ञाममिततेजसाम् ।
काकुत्स्थेक्ष्वाकुसगररघुप्रवरजन्मनाम् ।
उदाराचारसत्त्वानां क्षत्रधर्मानुपालिनाम् । —
कुले जलनिधिप्रख्ये जातयोर्वृत्तशालिनोः । —

[(l. 1) V3 M4 आत्मनोर् ; B3 सामनोर्. V1 M4 अपि; V2 3 B3 (*inf. lin.* also) D11.13 अति- (for इति). V1.3.4 सिद्धानां (for शुद्धानां). —(l. 2) D11 क°; M4 कु° (for काकुत्स्थ-). —(l. 3) V1 तदाचार- (submetric) (for उदाराचार-). Ñ2 -सत्त्वां- (for -सत्त्वानां). Ñ2 B1 M4 (before corr.)°तां; V1 °धै पालिनां, D11 °नुपायिना (sic) (for °नुपालिनाम्). —(l. 4) M4 जगति विख्याते (for जलनिधिप्रख्ये). V3 वृत्ति, M4 कुल- (for वृत्त-).]

32 *b*) Ś1 D1.3 5 7 9.12 13 वरयाभ्या(Ś1 °योरा; D5 °यात्मा [sic])त्मजे तव; Ñ2 V B D10 वरये तनये तव; D2 वरय स्यात्मजां तव (sic); D11 कुलेन विनयेन च. —*c*) Ñ2 V B D10-13 M4 सु(Ñ2 B1 D12 त्व; D13 तु)सदृशे (for नरश्रेष्ठ). —*d*) Ñ2 V B D10 12 13 M4 सुते त्वं; D2 सदृशां (sic), D11 पुत्रौ त्वं (sic), G1 3 M3 सदृशौ (sic), Cg as in text (for सदृशे).

Colophon. Ñ2 V B D10.11 13 om. (cont. the Sarga). —*Kāṇḍa name*: Ś1 om. D1 3 अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, B3 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ś1 आदिवंशकीर्तनं; D1.9 वंश(D9 वंशानु)कीर्तनं; D2.5.7.12 वंशकीर्तनो(D2 °वर्णनं); D3 वंशपरिकीर्तनं; D6 इक्ष्वाकुवंशवर्णनो. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 D3.5.12 om. Dt D4.6.8.14 S (except M4) 70; D1 48; D2 45; D7 50; D9 73; M4 66. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M1.2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

70

☞ Ñ1 Ck missing Sarga 70 (cf. v l. 1. 66. 10 and I. 69. 18 respy.). Ñ2 V B D10 11 13 continue the previous Sarga. Rāmānuja does not comment on this Sarga.

1 *a*) Ś1 D1-3.5 7.9.11 12 एवमुक्तोथ(D3 11 om. [S]थ [submetric]), M4 इति ब्रुवंतं (for एवं ब्रुवाणं). —*b*) Ś1 D1-3.5 7 9.11.12 तमुवाच. —*c*) Ś1 D1-3 5 7.9.12 M4 धर्मज्ञ (for भद्रं ते). —*d*) G1 तत् (for नः) Ś1 D1-3 5 7.9.12 शृण्वतां वर(D1-3.7 वरः; D9 परं); Dt D6 8 परिकीर्तितं (for कीर्तितं परम्). M4 कुलं मम च पार्थिव. —For 1, Ñ2 V B D10.11(l. 2 only for 1*cd*) 13 subst. :

1283* इत्युक्तो जनको राजा कृताञ्जलिरभाषत ।
अस्माकमपि राजर्षे कुलं त्वं श्रोतुमर्हसि ।

[(l. 1) V3 इत्युक्ते. —(l. 2) Ñ2 V4 B3 D10 ब्रह्मर्षे (for राजर्षे). V4 तां (for त्व). D13 ज्ञातुम्.]

2 D11 repeats 2*ab* after 1284*. —*a*) D4 M4 नरश्रेष्ठ; T3 कुलश्रेष्ठ. Ś1 Ñ2 V B D10.11(first time).13 कन्यादाने हि (D11 संप्रदानेषु second time) वक्तव्यं; D1-3 7 9 प्रदानेषु च(D3.7 तु; D9 प्र) वक्तव्यं; D5.12 प्रदाने त्वं च कर्तव्यं. —*b*) D9 निरविशेषतः. —Ś1 D13 om. 2*cd*. —*c*) D11 अवश्यं (for वक्तव्यं). —*d*) Dt D6.8 महामते; D1-3 7.9 जनेश्वर (D1.3 °रः); D5.11.12 नरेश्वर (for महामुने). —For 2*cd*, Ñ2 V B D10 subst., while D11 ins. after 2*ab* (first time) :

1284* नामतो वृत्ततश्चैव कर्मतः शीलतस्तथा ।

[Ñ2 V3 B3 D10 वृत्ति° (for वृत्त°). B1 D11 धर्मतः.]
—After 2, Ñ2 V B D10.13 (after 2*ab*) read an additional colophon :

G. I. 73. 2
B. I. 71 3
L. I. 67 2

राजाभून्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः स्वेन कर्मणा ।
निमिः परमधर्मात्मा सर्वसत्त्ववतां वरः ॥ ३
तस्य पुत्रो मिथिर्नाम जनको मिथिपुत्रकः ।
प्रथमो जनको नाम जनकादप्युदावसुः ॥ ४
उदावसोस्तु धर्मात्मा जातो वै नन्दिवर्धनः ।
नन्दिवर्धनपुत्रस्तु सुकेतुर्नाम नामतः ॥ ५
सुकेतोरपि धर्मात्मा देवरातो महाबलः ।
देवरातस्य राजर्षेर्बृहद्रथ इति श्रुतः ॥ ६
बृहद्रथस्य शूरोऽभून्महावीरः प्रतापवान् ।
महावीरस्य धृतिमान्सुधृतिः सत्यविक्रमः ॥ ७
सुधृतेरपि धर्मात्मा धृष्टकेतुः सुधार्मिकः ।
धृष्टकेतोस्तु राजर्षेर्हर्यश्व इति विश्रुतः ॥ ८
हर्यश्वस्य मरुः पुत्रो मरोः पुत्रः प्रतीन्धकः ।
प्रतीन्धकस्य धर्मात्मा राजा कीर्तिरथः सुतः ॥ ९

[*Kāṇḍa name* D13 om. Ñ2 V B D10 आदि°.—After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते.—*Sarga name*: Ñ2 V1-3 B कन्यावरण, V4 इक्ष्वाकुवंशानुकीर्तनं; D13 रघुवंशवर्णन.—*Sarga no.* (figures, words or both) V1 B1.4 om. Ñ2 B3 D10 72, V2 73, V3 70, V4 36, B2 D13 71.]
—After colophon, Ñ2 V B D10 11 (after 2, preceded by इति) 13 ins.:

1285* तत आभाष्य जनको वसिष्ठं वदतां वरम् । —
नृपं दशरथं चेदं प्रोवाच वचनं तदा ।

[(l. 1) B1 स्वाभाष्य D10 द्विपदां (for वदतां). B1 वरः (for वरम्). —(l. 2) Ñ2 दशरथश्. V3 [ए]व (for [इ]द). D11 उत्तार्ध वदतां वरः (for the post. half).]

3 D3 om (hapl.) 3 —^{a}) D4 [आ]सीत् (for [अ]भूत्). B4 om. लोकेषु. —^{b}) B1 तेजसा (for कर्मणा). —^{c}) D11 मिथिलापो निमिर्नाम —^{d}) V1 -धर्मवतां; B1.2 -स(B2 -त)त्त्वविदां; D1 2.9 -शस्त्रभृतां; Cg as in text (for -सत्त्ववतां).—For 3, Ś1 subst.:

1286* राजाभून्त्रिषु लोकेषु निमिः परमदुर्जयः ।

4 ^{a}) V2 निमिर् (sic), G2 मिथुर्; Cv as in text (for मिथिर्).—^{b}) Cv जनितो. Ś1 D1-3 5 7 9 12 जनितो ने (D2 3.7.9 नि)मिषर्वते (D3 °तं); Ñ2 V B (B2 m. also as in Ś1) D10 11.13 बभूवानुपमद्युतिः; D1 जनितो मुनिसत्तमः; D14 T1 G M1.2 जनितो निमि(M2 मिथि)पुत्रकः; T2 M3 मिथिला येन निर्मिता; M4 बभूव परमद्युतिः.—^{c}) Ś1 Ñ2 V B (B2 marg. also as in text and तथापि) D10.11 13 M4 तस्यापि; D1.2 9 T2 M3 मिथेस्तु, D7 प्रथ*; Cv.m.g t as in text (for प्रथमो) Ś1 B4 Dt D1-9 G1-3 M1.2 राजा; D10 जज्ञे (for नाम).—^{d}) Ñ2 V B D3.7 10 11.13 जनकस्य (for जनकाद्). Ś1 D1 (with hiatus) 5.12 तु, D2 9 च (with hiatus) (for अपि). Ś1 D3 12 रु (Ś1 ग)दावसुः.

5 ^{a}) Ś1 D12 ग(D12 रु)दावसोस्. Ñ2 V B1-3 D10 11.13 M4 अभूत्पुत्रः; B4 अभूत्सूनुः; D3 सुध°; M3 च ध° (for तु धर्मात्मा).—Ś1 D3 om. (hapl.?) 5^b-7^a.—^{b}) Ñ2 V1.2 B D10.11.13 M4 प्रथितो; V3 प्रसूतो; V4 पतितो; D1-3.7.9.12 तनयो; G1 3 राजा वै (for जातो वै).—^{c}) Ñ2 V B D10 11.13 M4 नंदिवर्धनतश् (V2.3 M4 °जश्; B1 °स्य) चासीत्; Dt D1-4.6-9 G1.3 M3 नंदिवर्धनजः (Dt D4.8 °सुतः; D6 °नसुतः [hypermetric]) शूरः (D4 शूरः; G1.3 M3 श्रीमान्); D12 [illegible] *ज: शूरः.—^{d}) Ñ2 सुकेतुर्. Ñ2 V1.3 4 B D10 11 13 M4 पार्थिवः; V3 विश्रुतः; D1-3.7.9 12 धार्मिकः (for नामतः).

6 Ś1 D5 om 6 (cf. v.l. 5).—^{a}) Ñ2 सुकेतोर्; D3 सुकेतुश् (for सुकेतोर्). Ñ2 V B D10 11.13 अभवत्पुत्रो; D3 7 चापि ध°; M4 अप्यभूत्पुत्रो (for अपि धर्मात्मा) —^{b}) B3 D3 (after corr. as in text) देवराजो; D1 सैंदवस्तु. D4 महाबल. V3 देवरातेति विश्रुतः.—^{c}) B3 D1.3 देवराजस्य; T3 °श्र. Ñ2 V B D10 11.13 M4 तनयो; D3.7 12 राजर्षिर् (for राजर्षेर्). D1 (gloss) सैंदवस्य तु राजर्षेर्.—^{d}) G1 बृहद्रुद. V4 Dt D1-4 6-9.12 14 T1.3 G1.3 स्मृतः.

7 Ś1 D5 om. 7^a (cf. v.l. 5) —^{a}) G1 बृहद्रुदस्य. Ñ2 V1.2 B D10 13 च सुतो; V3 D11 तनयो; V4 पुत्रस्तु; D1-3.7 धर्मात्मा (for शूरोऽभून्). D12 बृहद्रथानुधर्मात्मा; T3 बृहद्रथस्तु शू°; M4 बृहद्रथसुतश्चासीत् —^{b}) Ñ2 V B D10 11.13 महावीर्यः; T3 महावीर- (for महावीरः). Ś1 D1 3.5.7.12 महावीर्यो ऽभ्य(D5 °र्योऽथ)जायत —B2 reads 7^c-8^a in marg.—^{c}) Ś1 Ñ2 V B D1-3 5 7 9 10 12 13 महावीर्यस्य (V4 °स्तु; B4 °श्च). D2 धृतिमान्; D5 धर्मात्मा (for धृतिमान्).—^{d}) D2 सुवृत्तिस्; D6 धृतिः (submetric), D13 सुवृतिश् (for सुधृतिः). Ś1 V4 B2 D1-3.5.7 9 12 तस्य चात्मजः; Ñ2 V1-3 B1.3 4 D10.11.13 M4 तनयो(D13 च ततो)भवत् (for सत्यविक्रमः).

8 B2 reads 8^a in marg. (cf. v.l. 7).—^{a}) D2 सुवृत्तेर्; D13 सुवृतेर् (for सुधृतेर्).—^{b}) D1.4 T3 धृष्टकेतुः. Ś1 D1-3 5 7 9 12 अ(D1.2 9 भ्य)जायत; Ñ2 V B1-3 D10 M4 अभूत्सुतः; B4 D13 सुतोभवत्; D11 इति स्मृतः (for सुधार्मिकः) G4 om. from राजर्षेर् in ^{c} up to देवमीढस्य in 10^c. D2 repeats 8^c-9^c after 12^b.—^{c}) D1.3.4.13 T3 धृष्टकेतोस्. Ś1 D1-3.5 7.9.12 तु(D1 च) काकुत्स्थः; Ñ2 V1-3 B D10.11.13 M4 अभूद्वापि; V4 अभवद्वापि (hypermetric), Dt D6.8 च रा° (for तु राजर्षेर्).—^{d}) Ñ2 V B1-3 D10.11.13 तनयस्तथा; B4 तनयो महान्; D3.7 G1.3 इति कीर्तितः; M4 तनयो नृपः (for इति विश्रुतः).

9 G4 om. 9 (cf. v.l. 8). D2 repeats 8^c-9^c after 12^b.—^{a}) D2 °स्य सुतः; D3.7 हर्यश्वमकृतः (sic); D5.12

पुत्रः कीर्तिरथस्यापि देवमीढ इति स्मृतः ।
देवमीढस्य विबुधो विबुधस्य महीध्रकः ॥ १०
महीध्रकसुतो राजा कीर्तिरातो महाबलः ।
कीर्तिरातस्य राजर्षेर्महारोमा व्यजायत ॥ ११
महारोम्णस्तु धर्मात्मा स्वर्णरोमा व्यजायत ।
स्वर्णरोम्णस्तु राजर्षेर्ह्रस्वरोमा व्यजायत ॥ १२
तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे धर्मज्ञस्य महात्मनः ।
ज्येष्ठोऽहमनुजो भ्राता मम वीरः कुशध्वजः ॥ १३
मां तु ज्येष्ठं पिता राज्ये सोऽभिषिच्य नराधिपः ।
कुशध्वजं समावेश्य भारं मयि वनं गतः ॥ १४
वृद्धे पितरि स्वर्याते धर्मेण धुरमावहम् ।
भ्रातरं देवसंकाशं स्नेहात्पश्यन्कुशध्वजम् ॥ १५
कस्यचित्त्वथ कालस्य सांकाश्यादगमत्पुरात् ।
सुधन्वा वीर्यवान्राजा मिथिलामवरोधकः ॥ १६

G. I. 73. 15
B. I. 71. 16
L. I 67. 15

T3 G1 °स्य मरुत्; D11 °स्य महः; M2 °स्य मरोः (for हर्यश्वस्य मरुः). —[b]) D2 मुरोः (for मरोः). Ś1 प्रतद्वक:; Ñ2 V1-3 B D10.11.13 प्रसिद्धक:; D1 प्रभंजक:; D2.9 प्रभद्रक:; D3.7 प्ररुद्धक: (for प्रतीन्धक:). D5.12 मरुत्पुत्राप्रतंधक:. —[c]) Ś1 प्रतद्धस्य (submetric), Ñ2 V1-3 B D10.13 प्रसिद्धकस्य; V4 प्रवृद्धस्य (submetric), D1 प्रभंजकस्य; D2.9 प्रभद्रकस्य; D3 प्ररुद्धस्य च; D5.12 प्रतंधकस्य; D7 प्ररुद्धकस्य (for प्रतीन्धकस्य). D11 प्रसिद्धकाश्च सजज्ञे. —D2 om. (hapl.) 9[d]–12[a], D9 om. 9[d]–10[a]. —[d]) D2.7 पुत्र: (for राजा). Ñ2 V B D10 11.13 M4 कृति(M4 °त)रथ:; G1.3 °रत: (for कीर्तिरथ:). Ś1 D5.13 तत:; D1.7 स्मृत:; D4 M3 श्रुत:.

10 G4 om up to देवमीढस्य in [c] (cf. v.l. 8). D2 om. 10, D9 om. 10[a] (for both cf. v.l. 9). D1 om. (hapl.) 10[ab]. —[a]) Ñ2 V B D10.11.13 M4 कृति(M4 °त)रथस्य; G1 3 °रतस्य. M2 [अ]थ (for [अ]पि). —[b]) V1.2.4 B1 2.4 D3.4.7.11 G1–3 M1.2.4 श्रुत: (for स्मृत:). —[c]) D11 (also) स्वर्णमीढस्य; G1 देवमीथस्य. D4 समिध: (for विबुधो). —[d]) D4 समिधस्य. Ś1 D1.5.9.12 महांधक:; Ñ2 V B D10.11.13 [अ]पि(B1 [अ]सि) चांध(Ñ2 V2.3 B4 D11 °भ्र)क:, D3.7 महाबक:; D4 °धक:; G1.3 °भूत:; M3 °धृत:; M4 [अ]पि चंद्रक: (for महीध्रक:).

11 D2 om. 11 (cf. v.l 9). —[ab]) Ś1 D1 5.9 12 महांधक-; D3.7 महाबक-; D4 °धक-; G1.3 °भूत-; G2 M1 °भ्रस्य; M3 °धृत- (for महीध्रक-) Ñ2 V B D10.11.13 आंध्र (V1.4 B1–3 D10.11.13 °ध)स्य सुतश्चासीत्(V4 °पि) कृतिरात(V1 B4 °ज; V2 4 °त्र; D11 °थ) इति श्रुत:(B3 °ति:), M4 चंद्रकस्य सुतस्त्वासीत्कीर्तिरात इति श्रुत:. —[c]) Ś1 D1.3.5. 7.9.12 काकुत्स्थ; M4 च सुतो (for राजर्षेर्). Ñ2 V B D10.11 13 कृतिरात(V1 B4 °ज; V2.4 °त्र)स्य च सुत:(V4 सुतनु:; D11 पुत्रस्तु). —[d]) Ñ2 V B D10.11.13 कृतिरोमा; M3 महारोम्णो (for महारोमा). G4 damaged for मा व्यजायत.

12 D2 om. 12[a] (cf. v.l. 9). —[a]) D12 महोरोमस्. D9 सुध°; M4 सुतश्चासीत् (for तु धर्मात्मा). Ñ2 V B D10.11.13 कृति(B2 °त)रोम्ण:(B1.3 D10.11.13 °भ) सुतश्चापि (V2 B2 D13 °श्चासीत्; D11 °स्वासीत्). —[b]) Ś1 D1–3.5. 7.9.13 ह्रस्वरोमा. Ñ2 V B D10 11.13 M4 [ह्र]ति विश्रुत: (for व्यजायत). —After 12[b], D2 repeats (hapl.) 8[c]–9[c] and then 12[b]. —[c]) Ñ2 V B D10 M4 [स]भवच्चा(V4 °श्रा)पि (for तु राजर्षेर्). Ś1 D1–3.5 7.13 सुवर्णरोमा काकुत्स्थ; D9 स्वर्णरोमा च काकुत्स्थ; D11 स्वर्णरोम्णस्तु तनयो; D13 स्वर्णरोमोद्भवश्चापि. —[d]) Ś1 D1–3 5.7.9 ह्रस्वरोम्णो. Ñ2 V B D10.11.13 M4 सुतो बली (for व्यजायत).

13 [a]) Ś1 D3.13 यस्य. Ś1 D2 3 5.7.9.13 राजन्; Dt D4.6.8 G1–3 M1.2 राज्ञो; D1 राजा (for जज्ञे). —[b]) M3 धर्मस्य सु- (for धर्मज्ञस्य). —[c]) V4 आत्मजश्च; D13 अनुजश्च; G4 M2 अनुज- (for अनुजो). Ñ2 V1 3.4 B1–3 D10.11.13 M4 चार्य; V2 B4 चापि (for भ्राता). Ś1 D1–3.5.7. 9.13 तस्य(D3 °त्र) ज्येष्ठोहमनुजो. —[d]) Ś1 D1–3.5.7.9 11.13 मम भ्राता; Ñ2 V B D10.13 M4 भ्राता मम (for मम वीर:).

14 [ab]) Dt मा; D3 7 स (for मां). D5 13 नियोज्य (for तु ज्येष्ठं). Ś1 Ñ2 V1.2.4 B D10.11.13 M4 ततो; V3 D1–3.5.7. 9 12 सुतं (for पिता) Ś1 D1–3 5.7 12 राज्ये विनियुज्य; Ñ2 V4 M4 राज्ये अभिषिच्य (with hiatus); V1 °भिषिच्य; V3 D11 राज्ये स्वेभिषिच्य; B1.3.4 राज्येव्वभिषिच्य; D9 राष्ट्रे विनियुज्य; D13 राज्ये ह्यभिषिच्य (for राज्ये सोऽभिषिच्य). Ś1 D3 नराधिप; Ñ2 V B Dt D5.8.10.11.13 M4 पिता मम (for नराधिप:). —[c]) Ñ2 V B D10 11.13 M4 यौवराज्ये; Dt D2 समाविश्य; D9 समादिश्य; Cm t as in text (for समावेश्य). —[d]) Ś1 यौवराज्ये; Ñ2 V B D10 11 13 M4 त्यक्त्वा राज्यं; D2 भ्रातरं मयि (hypermetric), D5.12 भ्रातरं मे (for भारं मयि). D2 तत:; G4 damaged (for गत:). D11 वनं प्रति गत: (hypermetric).

15 [ab]) G4 *द्धे (for वृद्धे). V4 संजाते (for स्वर्याते). Cm.g.t धुरम् (as in text). Ñ2 V B D10.13 M4 ततोहं (V4 °हि) रघुनंदन (for [b]). Ś1 D1–3.5.7.9 12 गते पितरि (D12 °दं) तस्मिंस्तु(D2 9 तस्मिंस्तु पितरि [by transp.]) स्वर्गमावृत्य तिष्ठति; D11 स्वर्याते वृद्धपितरि ततोहं च कुशध्वजं. —[d]) Ś1 D1–3.5.7.9.12 पालयामि (for स्नेहात्पश्यन्). Ñ2 V B D10.11.13 M4 अपश्यं स्व(V1.4 सु)शरीरवत् (D11 °वान्).

16 [a]) B2 अथ (for स्वथ). D13 संकाश्याद् (for कालस्य). —[b]) V4 B1 D7.12 स(B1 D12 सं)काश्याद्; T3 संकाशाम्; M3 संकाश्याम् (for सांकाश्याद्). ❀ Ct: सांकाश्य-मिति सुधन्वनगरनाम। ❀ Cm.t अगमत् (as in text). Ñ2 V B D10 M4 आगतो नृप:; Dt D6.8 आगत: पुरात्; D5 आगतात्पु°;

G. 1. 73. 16
B. 1. 71. 17
L. 1. 67. 16

स च मे प्रेषयामास शैवं धनुरनुत्तमम् ।
सीता कन्या च पद्माक्षी मह्यं वै दीयतामिति ॥ १७
तस्याप्रदानाद्ब्रह्मर्षे युद्धमासीन्मया सह ।
स हतोऽभिमुखो राजा सुधन्वा तु मया रणे ॥ १८
निहत्य तं मुनिश्रेष्ठ सुधन्वानं नराधिपम् ।
सांकाश्ये भ्रातरं शूरमभ्यषिञ्चं कुशध्वजम् ॥ १९
कनीयानेष मे भ्राता अहं ज्येष्ठो महामुने ।
ददामि परमप्रीतो वध्वौ ते मुनिपुंगव ॥ २०
सीतां रामाय भद्रं ते ऊर्मिलां लक्ष्मणाय च ।
वीर्यशुल्कां मम सुतां सीतां सुरसुतोपमाम् ॥ २१
द्वितीयामूर्मिलां चैव त्रिर्ददामि न संशयः ।
ददामि परमप्रीतो वध्वौ ते रघुनन्दन ॥ २२

1a आगमत्पु° (for अगमत्पुरात्) D13 आगतो नृपसत्तमः. —c) D3.7 (before corr.) सुधर्मो (for सुधन्वा). D1.9 राजन्; D2 राज्य- (for राजा). Ñ2 V B1.3.4 D10 12 बल-वीर्याब्धो (V1 °र्यो; V2 °ब्धो; V3 °र्मा; V4 °र्ण्यो; D10 °ब्धो), B2 बलवान्पापो; M4 मदवीर्यार्तो (for वीर्यवान्राजा). —d) T3 आप रो°; M3 उपरो°; Cm g t as in text (for अवरोधकः). V4 मिथिलानामरोधकः; D2 मिथिलागमरोधकः.

17 D2 om. (hapl.?) 17-18 —a) M4 हि (for च). Ś1 Ñ2 V B D1 3.5.7 9-13 [S]प्रेषय(D6 °ये)द्भूतं (for प्रेषयामास). —b) D6 अ.त्तमं; D6 *.त्तमं. Ñ2 V B D10.12 M4 यदेतत्ते धनुर्गृं(B1 °ग्रं)हे. —c) Dt D6.8 M3 transp. कन्या and च. D9 सीतां कन्यां च पद्माक्षीं. ❀ Cv. सीता कन्या च पद्माक्षीति सम्यक्। ❀—For 17cd, Ś1 D1.3.5.7.11.12 subst.:

1287* प्रेषयाशु नरश्रेष्ठ रत्नभूतं ममेत्युत ।

[D11 प्रियया॰ (sic). D12 नरश्रेष्ठ. D3 म मेव नत्, D7 ममाथ नत् (for ममेत्युत)]

while Ñ2 V B D10.13 M4 subst..

1288* निष्ठत्यभ्यर्चितं दिव्यमेतद्देहीति राघव ।

[V3 तत्तिष्ठत्यर्चित, B4 °र्चित, M4 नित्यम् (for दिव्यम्) V4 गेहेति; M4 देवीति (sic) (for देहीति)]

18 D2 om. 18 (cf. v l. 17).—a) T3 तस्य प्रदानाद् (sic); Cv m.g t as in text (for तस्याप्रदानाद्). D8 9 T3 M3 महर्षे (for ब्रह्मर्षे) Ś1 D1.3 5 7.12 तस्या(D7 °स्य)प्रदाने काकुत्स्थ; Ñ2 V B D10.11.13 M4 तस्या(V4 B4 D13 °स्य)प्रदाने धनुषः; Dt तस्य सदानान्महर्षे (sic); D4 तद्प्रदानाद्भगवन्; D6 तस्याप्रदान्यन्महर्षे. —b) Ñ2 V B D10 11.13 M4 सोयुध्यत (for युद्धमासीन्). —c) Dt D6 8 G3 M1 Ct विमुखो (for ऽभिमुखो). Ś1 D1.3.5.7 12 हतश्च प्रमुखे(Ś1 D3 °खो) राजा; Ñ2 V B D10.11.12 ह(V1 त)तश्च स(V3 transp. च and स; V4 B4 om. स [submetric]) मया राजा. —d) D6 महा-; T3 * या (for मया). Ś1 D1.3.5.7 12 मिथिलामवरोधकः (= 16d); Ñ2 V B D10.12 M4 °ग्वा बल (V3 °रण)गर्वितः (B4 °दर्पितः); D11 °ग्वा काल्दर्पितः.

19 a) Ś1 D1–3.5.7.12 च नरश्रेष्ठ; Ñ2 V B D10.13 M4 समरे चाहं; D6 G1.3 M3 तु मुनिश्रेष्ठ; D11 चैव तत्राहं (for तं मुनिश्रेष्ठ). —b) Ñ2 V1–3 B D10.13 महीपतिं; D11 नराधिप (for नराधिपम्). —D3 om. 19cd. —c) Ś1 संकाशे; V3 सांकाश्य (sic), V4 सकाश्यं; D5.7.12 सं(D7 स; D12 सा)काश्ये; G1 3 सांकाश्यां; Ct as in text (for सांकाश्ये). ❀ Cm · सांकाश्यमिति सुधन्वनगरनाम। ❀ D14 T M3 वीरम् (for शूरम्). —d) V4 D2 4.7 G2.4 M1.4 अभ्य(D4 °भि)षिंचत् (G2.4 °न्); D1 अभ्यषिंचे; D5 M2 अभिषिंचं; D6 °षिंच्य; D12 °षिंच (all sic), G1.3 अभिषिच्य (for अभ्यषिञ्चं). V4 कुशध्वजः; G2 M1 नराधिपं.

20 Note hiatus between a and b. —a) B1 3 ते; D12 om. (submetric) (for मे). —b) Ś1 D1 5.12 ज्येष्ठोस्म्यहं; D2 ज्येष्ठश्चाहं; M3 (to avoid hiatus) त्वहं ज्येष्ठो (for अहं ज्येष्ठो). Ś1 D1–3 5 7.12 महायशाः. Ñ2 V B D10 12 M4 सत्यसंधः (B4 °बंधुः) कु(B1 °***)शध्वजः; D11 महाबाहुः कुशध्वजः. —c) V B1–3 D12 ददानि. Ñ2 V1–3 B1 3.4 D10 11 12 M4 सहितोनेन; V4 सहितानेन; B2 सहितस्तेन; D9 परमः प्रीतो (for परमप्रीतो). —d) V4 द्वे च; D9 वधू(for वध्वौ). Ś1 D1–3.5.7.9 12 रघुनंदन; Ñ2 V B D10 11.13 (S)हं सुते नृप; G1 * पुंगव; M4 स्वसुते नृप (for मुनिपुंगव).

21 Note hiatus between a and b. —a) Ś1 D12 सीता (sic). Ñ2 V B D10 11.13 M4 तनयाम् (for भद्रं ते). —b) Dt D6 8 वै (for च). Ś1 D1–3.5 7.9 12 लक्ष्मणाय तथोर्मिलां. —Ś1 Ñ2 V B D1.2 5 9–13 M4 read nom. sing. for accu. sing. in cd and Ś1 D1 2 5.9.12 मया दत्ता for मम सुतां. —c) D3.7 मया दत्तां (for मम सुतां). —d) D3 सुता (sic), D8 (before corr.) सुतां (for सीतां). —After 21, M4 ins. 1289*.

22 a) M4 [इ]ति (for [ए]व). Ś1 D1–3 5.7 9 12 इमे (Ś1 D5 12 °ति) कन्ये प्रयच्छामि. —b) Ś1 D4.14 T1 3 G4 Cm त्रिर्ददामि; D7 नि°; M4 लक्ष्मणाय; Ct as in text (for त्रिर्ददामि). —cd) T3 G4 तु (for ते). Dt D6.8 G3 M2 मुनिपुंगव (for रघुनन्दन). Ś1 D1–3.5.7 9.12 प्रदानं चानयोर्वध्वोर्धर्मेणेक्ष्वाकुनंदन. —For 22, Ñ2 V B D10.11.13 subst.; M4 ins. after 21:

1289* अयोनिजा समुत्पन्ना वेदीमध्यात्सुमध्यमा ।
तां रामाय प्रयच्छामि पत्नीं वीर्यबलार्जिताम् ।

[(l. 1) V1 अयोनिका. V1 क्षत्राबलमुखाकृता (sic); V2.3 B2.4 M4 क्षेत्राबलमुखक्षतात् (B4 °खा सुभ्रूः); B3 (marg. also)

रामलक्ष्मणयो राजन्गोदानं कारयस्व ह ।
पितृकार्यं च भद्रं ते ततो वैवाहिकं कुरु ॥ २३

मघा ह्यद्य महाबाहो तृतीये दिवसे प्रभो ।
फल्गुन्यामुत्तरे राजंस्तस्मिन्वैवाहिकं कुरु ।
रामलक्ष्मणयोरर्थे दानं कार्यं सुखोदयम् ॥ २४

G. 1. 73. 23
B. 1. 71. 24
L. 1. 67. 23

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्ततितमः सर्गः ॥ ७० ॥

क्षेत्राकुलमुखास्त्वभूत् (for the post. half).—(l. 2) D10 transp. रामाय and प्रयच्छामि. V2 4 B2 (m. also as above) वीर्यबलान्विता; M4 सुरसुतोपमां.]

23 [b]) Ś1 Ñ2 V2–4 B D1–3 5.7.9–13 M4 कुरु गोदान-मंगलं (Ś1 D1–3.5.7 9.13 °मुत्तमं), V1 गोदानं कुरु मंगलं.—[c]) Ñ2 V B D10.11 13 M4 -आर्द्धं (for -कार्यं). V4 तु; D9 marg. (for च). V4 ततो (for भद्रं). V4 om. ते (submetric).—[d]) D2.9 कुरु (for ततो). Ñ2 वैवाहकं; M1 वैवहिकां. D2.9 ततः (for कुरु).

24 [a]) Ś1 D1–3 5–7.9.11.12.14 T2 M3 मया; T1.3 मखा; G1.3 मघो; G2 M1 (after corr. *sec. m* as in G1) मखो; Cm.t as in text (for मघा). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 [अ]पि तु; D4.6 T2 M3 [अ]प्यद्य; G1.3 [ऽ]द्य हि (by transp.) (for ह्यद्य). T2 G1.3 M3 महाभाग.—[b]) Ś1 Dt D6–8.11 T2 Ct तृतीय-; Cm.g as in text (for तृतीये). Ś1 D1–3 5.7.9.11.12 शुभे; D4 G1–3 M1 विभो.—[c]) D6.9.14 फाल्गुन्याम् (D6 °न्या), Cg.t as in text. M4 फल्गुना उत्तरा (sic).—[d]) D9 कार्यं; M3.4 तत्र (for तस्मिन्). D9 शुभं (for कुरु). G2 M1 भगो यत्र प्रजापतिः.—[e]) T2 मध्ये (for अर्थे). M4 धर्मार्थं पुत्रयोर्वीर.—[f]) Dt दानकार्यं; D14 T1.3 G4 गोदानं च; G2 M1 दानं कुर्या; M4 धर्मकार्यं; Cg.t as in text (for दानं कार्यं). T2 शुभोदयं.—For 24[cdef], Ś1 D1–3.5.7.12 subst., D9 subst. l. 2 and 3 only for 24[ef]:

1290* फाल्गुनीविषये राजन्कार्यं कन्यापवर्जनम् ।
यथावत्पुत्रयोर्वीर धर्मकार्यं सुखोदयम् ।
क्रियतां देव पूर्वं हि प्रथमं कार्यमुत्तमम् ।

[(l. 1) Ś1 फल्गुनी-.—(l. 2) Ś1 भ्रातृयोर् (sic) (for पुत्रयोर्). Ś1 D9 धर्म (for धर्म-). Ś1 न संशय (for सुखोदयम्).—(l. 3) D1–3.7 9 दैव- D1 2.9 प्राप्यते; D3 7 प्रयनः (for प्रथमं).]

—For 24, Ñ2 V B D10 13 subst.:

1291* वर्ततेऽद्य मघा राजन्दिवसे तूत्तरे पुनः ।
फल्गुन्यः प्रतिपत्स्यन्ते विवाहस्तत्र नोऽस्त्वयम् ।

[(l. 1) V3 B3.4 वर्ततेद्य (B4 °ते तु). V4 मया (sic), B4 मद्या (for मघा). V4 भृगवे (for तूत्तरे).—(l. 2) B4 D10 फाल्गुन्य- Ñ2 प्रतिपत्स्यति; V2 प्रति[ऽ]स्यते; V4 D10 °पत्स्येते. V2 विवाहस्तु तनोस्त्व(sic)य (for the post. half).]

—For 24[cdef], D11 subst l. 1 of 1290* and 1291*.

Colophon D3.5 7.12 om. (continue the Sarga) —*Kāṇḍa name*: Ś1 V1 D1.4 11 om. Ñ2 V2–4 B D10 आदि°.—After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते.—*Sarga name*: Ś1 वंशकीर्तनं; Ñ2 B1–3 D10 जनककुलाख्यानं; V1 D11 कुलप्रख्यानं; V2 जनककुलकीर्तनं; V3.4 B4 जनककुलप्र (V4 °*)ख्यापनं; D1 वंशानुकीर्तनं; D3 निमिवंशानुकीर्तनं; D9 जनकवंशानुकीर्तनं.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 V1.4 B1.4 om. Ñ2 B2 D10 73; V2 D9 74, V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 71; B3 72; D1 49; D3 46, D11 55; M4 69. D13 —काण्डे—वंशनाम 72.—After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M3 श्री...नमः.

७१

G. 1 74. 1
B. 1. 72. 1
L. 1. 68. 1

तमुक्तवन्तं वैदेहं विश्वामित्रो महामुनिः ।
उवाच वचनं वीरं वसिष्ठसहितो नृपम् ॥ १
अचिन्त्यान्यप्रमेयानि कुलानि नरपुंगव ।
इक्ष्वाकूणां विदेहानां नैषां तुल्योऽस्ति कश्चन ॥ २
सदृशो धर्मसंबन्धः सदृशो रूपसंपदा ।
रामलक्ष्मणयो राजन्सीता चोर्मिलया सह ॥ ३
वक्तव्यं च नरश्रेष्ठ श्रूयतां वचनं मम ॥ ४

भ्राता यवीयान्धर्मज्ञ एष राजा कुशध्वजः ।
अस्य धर्मात्मनो राजन्नृपेणाप्रतिमं भुवि ।
सुताद्वयं नरश्रेष्ठ पत्न्यर्थं वरयामहे ॥ ५
भरतस्य कुमारस्य शत्रुघ्नस्य च धीमतः ।
वरयेम सुते राजंस्तयोरर्थे महात्मनोः ॥ ६
पुत्रा दशरथस्येमे रूपयौवनशालिनः ।
लोकपालोपमाः सर्वे देवतुल्यपराक्रमाः ॥ ७

71

Ñ1 Ck missing Sarga 71 (cf. vl. I. 66. 10 and I 69. 18 respy.). D3 5.7.12 continue the previous Sarga.

1 a) M3 राजानं (for वैदेहं). Ś1 Ñ2 V B D1-3 5 7. 9-13 M4 उक्तवाक्ये तु जनके(Ś1 D1-7 5 7 12 तु वैदेहे; D9 विदेहे तु).—c) M4 [इ]दं वचो (for वचनं). Ñ2 V B D10 11 13 M4 श्री(V1 2 श्री)मान्; D2.5 12 T2 वीरो; D3 7 तत्र; D9 वीर; Cm t वीरं(as in text) —d) Ś1 D4 9 G1 3 -सहितं. Ñ2 V B D10.11 13 M4 तदा (for नृपम्)

2 a) M2 damaged for न्यप्र. Dt D1.5 6 8 12 [अ]प्रमेयाणि; Cg as in text.—b) Ś1 D1-3 5.7 9 11 12 कुल°; D6 रघुनंदन; T2 नृप'; G1-3 M1 2 रघु' (for नरपुंगव).—c) Ś1 D1-1 5 7 9 11.12 नृपेक्ष्वाकु(D5 °कुर् [sic]) विदेहानां(D3 °.).—d) D1 तेषां (for नैषां) D1 कश्च (marg कोपि)नः (for °न).

3 a) D5 °संबंधे.—b) Ś1 D1-1 5 7 9.12 रूपसंपत्त (D3 7 रूपं सम्यक्)थैव च.—c) M2 देया (for राजन्)—d) G2 M1 Ctp सीतया; G4 सीतां च (sic) (for सीता च) S (except M4) [ऊ]र्मिळया.

4 a) Ś1 D1.3 5 11 12 ते (for च) D7 उक्तवंते (corrupt).—b) Ś1 D1-3 5 7 9 11 12 वचनं श्रूयतामिदं (D3 7.9 °तामिति; D11 °तां मम).—For 2-4, Ñ2 V B D10.13 M4 subst., D11 subst l. 3-4 for 3, while Ś1 D1-3.5.7.9.12 subst. l. 4 only for 3cd.

1292* उभे महोदधिप्रख्ये उभयोरपि वां कुले ।
ख्यात इक्ष्वाकुवंशो हि जनकानां तथैव च ।
सदृशोऽपत्यसंबन्धो युवयोरिति मे मतिः ।
सीताया ऊर्मिलायाश्च रामलक्ष्मणयोस्तथा ।
वक्तव्यमस्ति नः किंचिन्नृपोऽपि शृणु तद्वृष । [5]

[(l. 1) Note hiatus between two halves. V2 वाद्युले; B4 M4 वा कुले (for वां कुले).—(l. 2) D12 -वंशे. B4 [s]यं जनका*.—(l. 4) Ñ2 V B D1-3.7.9.11.12 उ (D1-3.7.9 चो)र्मिलाया(B1 °*)श्च. Ś1 D5.9 इति; V2 D1-3.7.12 अपि (for तथा).—(l. 5) B1 शृणु तद्वचः; M4 भूतां नृप.]

5 a) G2 M1 तवार्यं (for यवीयान्). D1-3 7 9 धर्मात्मा (for धर्मज्ञ). Ś1 D5 12 भ्राता ह्येष य(D5 ज)वीयांस्ते; Ñ2 V B D10.11.12 M4 भ्राता ते (V2 प्रभाते [sic]) सदृशो योयं (V1 °शश्चार्यं).—b) Ś1 D5.12 धर्मात्मा हि; Ñ2 V B D12 M4 शूरो राजा; D1-3.7.9 राजा ह्येष(D3 ह्येवं; D7 पूर्वं; D9 °प्येष:); D10 श्रुतो राजा; G2 M1 एष राजन् (for एष राजा). D11 शूरो ' . कुलध्वजः.—After 5ab, B3 ins.·

1293* धर्मिष्ठश्च गरिष्ठश्च धर्मार्थश्च(sic) परन्तप ।

—c) M3 तस्य (for अस्य). Ś1 D1-3 5.7 9.11.12 नित्यं (for राजन्). Ñ2 V B D10.13 M4 अ(B4 D13 त)स्यास्ति किल (Ñ2 V2 4 B3 D10 कुल [sic]) धर्मात्मन् (B1 धर्मेण).—d) V2 कुलेन (for रूपेण). G1 3 (after corr.) [अ]प्रतिमे. D3 7 न तस्य प्रतिमो भुवि —e) G1 3 सुते चोभे; M3 कन्या° (for सुताद्वयं). D12 नरश्रेष्ठ. Ñ2 V B D10 11 13 M4 कन्याद्वयं राघवार्थे(V2 °र्थं; V4 °र्थां; D13 °र्थ).—M4 repeats 5f after 6a (first time).—f) Ś1 D1 2 5 9 12 वध्वर्थं (D1 2 °र्थें; D9 °र्थी), Ñ2 V B D10 11.13 M4 (both times) तद्वयं; D3 7 धर्मार्थे (for पत्न्यर्थं). D1 2 7 वरयावहे.

6 a) Ñ2 V B D10 13 M4 (both times) धर्मतो भरतस्यार्थे(V1 °पि; V2-4 B2 °थ).—After 6a, M4 erroneously repeats 5f and 6a.—For 6c-9b, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst. 1295*.—c) Dt D6 8 °ये ते; D4 °येमे; G4 °ये वां (for वरयेम). T2 मते; T3 G4 सुता(G4 °तां); Ct as in text (for सुते).

7 a) T1 पुत्रो (sic).—c) Dt D4.6 8 °पालसमाः.—For 6c-7, Ś1 D1-3 5 7.9.13 subst.:

1294* इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलो वरयामास तं नृपम् ।
पुत्रौ दशरथस्यैतौ रूपयौवनशालिनौ ।
भरतश्च महातेजाः शत्रुघ्नश्चापराजितः ।
तयोरर्थे महाराज भवन्तं वरयामहे ।
कुशध्वजसुतास्वां च प्रदानमभिरोचय । [5]

[(l. 1) Ś1 D1.5.9.12 मुनिशार्दूलौ(Ś1 °ल) वरयामासतुर्.—(l. 2) D1.2.7.9 दशरथस्येमौ.—(l. 4) D5 अर्थं. D3 यदा राम (sic) (for महाराज). D1.2 वरयावहे.—(l. 5) D7 -सुतानां. D3.7 इति रोचते; D9 अस्ति रोचय.]

उभयोरपि राजेन्द्र संबन्धेनानुबध्यताम् ।
इक्ष्वाकुकुलमव्यग्रं भवतः पुण्यकर्मणः ॥ ८

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा वसिष्ठस्य मते तदा ।
जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच मुनिपुंगवौ ॥ ९

सदृशं कुलसंबन्धं यदाज्ञापयथः स्वयम् ।
एवं भवतु भद्रं वः कुशध्वजसुते इमे ।
पत्न्यौ भजेतां सहितौ शत्रुघ्नभरतावुभौ ॥ १०

एकाह्ना राजपुत्रीणां चतसृणां महामुने ।
पाणीन्गृह्णन्तु चत्वारो राजपुत्रा महाबलाः ॥ ११

G. 1. 74. 13
B. 1. 72. 12
L. 1. 68. 13

8 ^{a}) D4 एव (for अपि). Ś1 D1–3 5.7.9.12 उभयं(Ś1 °भं [sic]) हि नरश्रेष्ठ. —^{b}) T2 सुबंधेन; G2 M1 संबंधो हि; Cm g t संबंधेन (as in text). Ś1 D1–3 5 7.9.12 °गृह्णतां; Dt °बुध्यतां (for [अ]नुबध्यताम्).—^{c}) K(ed.) इक्ष्वाको:. Ś1 अस्त्यऽर्यं; D1 अत्युद्र्यं; D5 अत्यग्रं (for अव्यग्रं). D14 T G4 इक्ष्वाकूणां कुलं चाऽर्यं(G4 कुले चाऽर्य).—^{d}) Dt T3 M3 भवंत: (sic); Cv.r.m.g.t as in text. Ś1 D1–3.5.7.9.12 भव(D1 2 9 °वं)तश्च(D1 च marg) यशस्विनः.

9 ^{b}) D2 वसिष्ठेन. Ś1 D1–3 5 7 9.12 च (D3 om. [submetric]) भाषितं (for मते तदा).—For 6^{c}–9^{b}, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst.:

1295* वध्वौ मे संप्रयच्छ त्वं यदि ते रुचिता वयम् ।
पुत्रा दशरथस्यास्य चत्वारोऽमितपौरुषाः ।
लोकपालोपमा वीराः सर्वे सत्यपराक्रमाः ।
एषामर्थे वयं राजन्भवन्तं वरयामहे । —
सदृशोऽसि प्रभावेन राघवाणां महीपते । — [5]
संबन्ध उभयोर्भ्रात्रोर्युवयोः सदृशस्त्वयम् ।
इक्ष्वाकुभिर्धर्मशीलैर्विख्यातैराप्रजापतेः ।
इत्युदारं वचः श्रुत्वा विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।

[(1 1) B1 D13 (before corr) °च्च (for सप्रयच्छ त्व). B4 तस्मिमे संप्रयच्छ.; D11 वध्वौ मे शप्रयच्छत्र (sic), M4 वध्वौ ते च प्रयच्छस्व (for the prior half). V4 वध्वौ चेमे प्रयच्छ त्व यदि ते रोचतेनघ.—(1. 2) V2 B1 D11 दशरथस्याथ, B2 M4 दशरथस्येमे, B4 दश..स्याथ. B1 4 D11 M4 -तेजस (for -पौरुषाः). —(1. 3) D11 °पालोमपा (metathesis).—(1. 4) B1 तद्वय (for भवन्त).—(1. 5) Ñ2 M4 °शो हि; V4 सदृशर्षि-; B2 °शोपि (for सदृशोऽसि). V B D11 13 प्रभावेण. M4 मनामनां (for महीपते).—(1. 6) V2 संबधम्. V2 [s]स्ति, B1 D11 [s]स्तु (for तु).—(1. 7) Ñ2 V1 D10 °नैर्वाप्रजापते, B1 °तैश्च जगत्पते; D11 °तैश्च नराधिपै; D13 सदृशैर्वा प्रजापते (for the post. half).—(1. 8) V4 B1.4 इत्युदारवच; D11 इत्येवं वचनं (for इत्युदार वचः).]

—^{d}) M4 उवाचेदमनंतरं.—After 9, Ś1 (m.) Dt D4.6.8.14 S (except M4) Cg.t ins.:

1296* कुलं धन्यमिदं मन्ये येषां तौ मुनिपुंगवौ ।

[T3 M3 इमं (sic); Cg.t as above (for इदं). G2 *न्ये. Ś1 T1.2 G4 M3 एषां नो (Ś1 तौ; T2 नौ); D4.14 T1 G1–3 M1 येषां नो; M3 येषां नौ (for येषां तौ).]

10 D2 om. (hapl.? see 11^{ab} reading) 10–11^{b}. —^{b}) T3 G4 M3.3 यथा (for यद्). Dt D4.6.8 Ct आज्ञापयत:(D2 °पतय: [metathesis]).—For 10^{ab}, Ś1 D1.3.5.7.9.12 subst.:

1297* सदृशात्कुलसंबन्धात्कृतवन्तावनुग्रहम् ।;

[D1 सदृशौ कुलसंबंधौ; D3.7 सदृशा· कुलसंबधा·(D3 °धात्); D9 सदृश कुलसबध (for the prior half). D3.7 कृतवंधौ. D9 °ग्रहौ.]

while Ñ2 V B D10 11 13 M4 subst.:

1298* सदृशः कुलसंबन्धो भवद्भ्यामुपवर्णितः ।

[B1 कुलमपन्नो. M4 अनु° (for उप°). D11 भवयो भवद्भ्यामुपलक्षित· (sic) (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 वा; D3 च; D4 9 ते; D11 (also as in text) मे; G2 M1 न: (for व:). Ñ2 V B D10.13 M4 [इ]मे कन्ये (B2 तत्र) (for भद्रं व:).—^{d}) Ñ2 V B1–3 D13 M2 -सुते उमे; D3.7 -सुमध्यमे; M4 -सुते शुभे. B4 कुशध्वज उमे सुते (sic).—D1 om. 10^{c}–11^{b} —^{ef}) D9 भवेनां. Ñ2 V B D10 13 M4 तदानि(V4 B4 D10.13 M4 °मि) भरतायैकां शत्रुघ्नाय तथापरां.—After 10, Ñ2 V B D10.11.13 M4 ins.:

1299* रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरता देवरूपिणः ।
इच्छाम्यहमतिप्रीतिं संबन्धं च पुनःपुनः । —

[Ñ2 V B4 D10.11.13 M4 om. l. 1. B2 erroneously repeats l. 1 after l. 1 of 1302*.—(l. 1) B2 (second time) रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्ना (यूथ वै also *sup. lin.* [hypermetric]) देवरूपिण·.—(l. 2) B1 [ए]प्राप्त (for [अ]हम्). M3 om. (for अति-). V1–3 B1.2 अति प्रीतिं; B2 D11 इति प्रीतिं(D11 °त·); M4 अतिप्रीत·. V1 संबधस्तां (for संबन्ध च). B1 पुन· पु*; B4 *पुनः.]

11 D1.2 om. 11^{ab} (cf. v l. 10).—^{ab}) Ñ2 V B D11.13 एकाहे; D10 एकाहं; Cg.t as in text. D11 om. (hapl.?) from राजपुत्रीणां up to विवाहे (see reading in Ñ3 etc.) in 12^{c}. V2 °पुत्रास्ते; T3 °पुत्राणां (sic) (for राजपुत्रीणां). Ñ2 V B D10.13 M4 चत्वारो रघुनंदना: (for ^{b}). Ś1 D3 5.7.9.12 एकाहेनैव सर्वासां कन्यानां मुनिपुंगवौ.—D13 om. 11^{c}–12^{b}.—^{c}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 पाणिं.—For 11^{cd}, Ñ2 V B D10 M4 subst.:

1300* गृह्णन्त्वासां चतसृणां पाणीन्मन्त्रवदीप्सितान् ।

[V4 गच्छतु (for गृह्णन्तु). All the above MSS. (except V4) चतसृणां. V1 **वद्; B1 मंत्रविद्.]

G. I. 74. 14
B. I. 72. 13
L. I. 68. 13

उत्तरे दिवसे ब्रह्मन्फल्गुनीभ्यां मनीषिणः ।
वैवाहिकं प्रशंसन्ति भगो यत्र प्रजापतिः ॥ १२
एवमुक्त्वा वचः सौम्यं प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः ।
उभौ मुनिवरौ राजा जनको वाक्यमब्रवीत् ॥ १३
परो धर्मः कृतो मह्यं शिष्योऽस्मि भवतोः सदा ।
इमान्यासनमुख्यानि आसेतां मुनिपुंगवौ ॥ १४
यथा दशरथस्येयं तथायोध्या पुरी मम ।
प्रभुत्वे नास्ति संदेहो यथार्हं कर्तुमर्हथः ॥ १५
तथा ब्रुवति वैदेहे जनके रघुनन्दनः ।
राजा दशरथो हृष्टः प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १६

12 D11 om. up to विवाहे in ^{c}, D12 om. 12^{ab} (for both cf. v.l 11).—^{a}) V4 उभे तु (for उत्तरे). B2 (after corr. m. as in text) M2 राजन्; D10 भगवन् (hypermetric) (for ब्रह्मन्).—^{b}) Ś1 फल्गुनीनां; D1.2.7.9.12 फा°, Cv.r.m.g.t as in text. Ñ2 V B D10 M4 फ(B1.4 D10 फा)ल्गुन्यो भगदे(V1-3 B4 °दै)वताः.—^{c}) Ñ2 V B D10.11.12 M4 विवाहे(D11 om.)दु(V2 सु; B1 च). Ś1 D5.12 प्रशंसते.—^{d}) D9 योगो (for भगो). Ś1 D1.2 5.12 भगो(Ś1 पूषा) ह्यत्र तु(D2 हि) दैवतं; Ñ2 V B D10.11.12 नक्षत्रं वै विपश्चितः; D2 7 गोदानविधिपूर्वकं; M4 नक्षत्रविदुषो जनाः. ❀ Ct प्रजोत्पत्तिसाधनयोनिलिङ्गाधिष्ठातृभगदैवत्यत्वेनेति कतकः। ❀—After 12, D11 13 ins. l. 1 of 1301*.

13 For 13-16^b M4 subst. l. 3-6 of 1303*.—^{a}) D11 श्रुत्वा (for उक्त्वा). D2.3.5.7 9.11 G1-3 M1 3 सौम्यः (D2.11 M3 °म्य).—^{b}) D3 प्रत्युवाचाथ; D5 प्रबुद्धकाय (both sic).—^{c}) D11 वसिष्ठं तं मुनिवरं.—For 13, Ñ2 V B D10 subst, D11.13 ins. l. 1 only after 12·

1301* एवमस्त्विति तं तत्र वसिष्ठः प्रत्यभाषत ।
तं चापि जनको राजा कृताञ्जलिरभाषत ।

[(l. 1) Ñ2 त भद्र; D13 तत्तत्र (for तं तत्र). D11 प्रत्युवाच वै, D13 प्रतिभाषत (sic) —D10 om l. 2 and 14]

14 D10 om 14 (cf. v.l 13) —^{a}) Ś1 D1-3 5.7 9.12 वर(D1 9 °रं)धर्मकृतः सर्वैः; Ñ2 V B D11.13 वर(Ñ2 वरं; B2 [after corr.] तव)धर्म(B1 °र्मी)कृ(B4 °च)तौ ब्रह्मन्; G4 वरो धर्मकृतो मह्यं.—^{b}) Ś1 D1-3 5.7.9 12 [s]हं (for sस्मि). Dt D6.8 Ct तथा; G4 M3 तदा (for सदा) —For ins. in Ś1 etc. see 15.—Ś1 Ñ2 V B1.2 4 D1-3.5. 7.11-13 om. 14^{cd}. B2 reads 14^{cd} in marg. Note hiatus between ^{c} and ^{d}.—^{d}) Dt D6.8 Ct आस्यतां; D1 (after corr.) T3 आसि(D4 सी)तां; D9 T1 आसतां; M2 न्यासतां; Cm g and K ed. आसातां (for आसेतां). B2 तान्यधिष्ठातुमर्हथ.

15 ^{a}) Ś1 D1.2.5.7.9.11.12 राज्ञो; D3 राजो (sic) (for यथा). D11 दशरथस्येहं (sic).—^{b}) Ś1 D1-3.5.7.9 11.12 यथा (D11 तथा)योध्या पुरी तथा (D11.12 transp. पुरी and तथा).—^{d}) G4 यथार्थं. Dt D4.6.8.9(before corr. अर्हसि).14 T1 G M1 3 Cm g t अर्हथ. Ś1 D1-3.5.7.11.12 यथेष्टं कर्तुमर्हथ (D2 °सि).—For 15, Ñ2 V B D10.12 subst., Ś1 D1-3.5.7.12 ins. l. 1 only after 14^{ab}, D11 ins. after 14^{ab}:

1302* सामात्यः सबलश्चैव परवानस्मि चिन्त्यताम् । —
प्रभुर्दशरथो राजा ममास्य विषयस्य च ।
भवन्तश्चापि सर्वे मे सर्वस्य प्रभविष्णवः । —
विषयस्य च सर्वस्य राज्यस्य च ममेश्वराः ।
भवन्तः क्रियतां तस्माद्गच्छामि प्रणयो मम । [5]

[(l. 1) D10 सात्म्यं. V2 समुतश्; D13 स वलैश्. —After l. 1, B2 erroneously repeats (var.) l. 1 of 1299* and thereafter reads 14^{cd} in marg. In B3, l. 2-4 are pigmented.—(l. 2) B2 (m. as above) चतुर्दशरथो. V1 [अ]पि (for [अ]स्य).—(l. 3) V2 चैव (for चापि). B2 मे सर्वे (by transp.), D11 सर्वे हि. Ñ2 V2 B3 D10 सर्वस्व-; V2 सर्वसु-; V4 B1 सर्वस्वे, D11 तथा मे, D13 सर्वत्र (for सर्वस्य). B4 मे भविष्णव.—V2 om. from l. 4 up to 16.—(l. 4) Ñ2 B3 D10.13 [अ]स्य (for च). D11 राष्ट्रस्य सर्वस्य (for सर्वस्य राज्यस्य). Ñ2 B1 महेश्वरा. B2 (*sup. lin.* also as above) राज्यस्य परमेश्वराः, D10 राज्य. मम चेश्वराः (for the post. half).—(l. 5) B4 प्रणता (for प्रणयो). D10 मयि (for मम).]

16 V2 om. 16 (cf. v.l. 15).—^{a}) Ś1 D1-3.5.7.12 एवं (for तथा). Ñ2 V1.3.4 B D10.11 13 वदति (for ब्रुवति).—^{b}) Ñ2 V1.3 B (B2 marg. also) D10.11 13 प्रश्नि(V1 B1.2.4 °सू)तं वचः (for रघुनन्दनः). V4 जनकस्वाश्रितं वचः.—^{cd}) D11 श्रेष्ठः (for हृष्टः). Ñ2 V1 3.4 B D10.13 हसन्निव; D11 °पतिः; D12 महा° (for महीपतिम्). M4 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा दशरथोब्रवीत्.—After 16, Ñ2 V (V2 before 17) B D1.3.7.10 11.13 ins., M4 subst. l. 3-6 only for 13-16^b.

1303* प्रियं संबन्धिनं स्निग्धं प्रीतियुक्तमिदं वचः । —
सर्वस्वस्यास्य ते राजन्प्रभुरस्मि यथात्थ माम् । —
अहं तव ममापि त्वं यत्तवास्ति ममैव तत् । —
विश्वामित्रादयश्चापि तवेमे मम चेश्वराः । —
सर्वतः प्रणयोऽस्माभिः कृतस्त्वयि महीपते । — [5]
कर्तव्यामश्च भूयोऽपि नास्ति नः त्वे विचारणा । —

[Ñ2 V2.4 B1.4 D10.11.13 om. l. 1. B3 reads l. 1 in marg.—(l. 1) V1.2 प्रिय-. V1 दिव्य; D7 हृद्यं (for स्निग्धं).—(l. 2) Ñ2 V2 D10 °स्य च ते; V1 B3 (m. also as in Ñ2)सर्वस्यास्य च ते; V4 °स्यापि ते; B4 °स्याथ ते; D1.3.7 °स्यास्मीह ते; D11 सर्वस्वस्य त्वते (sic); D13 सर्वस्वा अवने (for सर्वस्वस्यास्य ते). D1.3 राजा. V2 सत्यमेतद्; D3 प्रभु° (for प्रभुरस्मि). V1 °त्थ *म्; D1 यथेच्छ मां; D2 यथाह मां; D11 यथाछमि (sic) (for यथात्थ माम्).—(l. 3)

युवामसंख्येयगुणौ भ्रातरौ मिथिलेश्वरौ ।
ऋषयो राजसंघाश्च भवद्भ्यामभिपूजिताः ॥ १७
स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गमिष्यामि स्वमालयम् ।
श्राद्धकर्माणि सर्वाणि विधास्य इति चाब्रवीत् ॥ १८
तमापृष्ट्वा नरपतिं राजा दशरथस्तदा ।
मुनीन्द्रौ तौ पुरस्कृत्य जगामाशु महायशाः ॥ १९
स गत्वा निलयं राजा श्राद्धं कृत्वा विधानतः ।
प्रभाते काल्यमुत्थाय चक्रे गोदानमुत्तमम् ॥ २०
गवां शतसहस्राणि ब्राह्मणेभ्यो नराधिपः ।
एकैकशो ददौ राजा पुत्रानुद्दिश्य धर्मतः ॥ २१

G. 1. 74. 28
B. 1 71. 22
L. 1. 68. 27

B2 (m. also as above) [अ]पि (for [अ]पि). V2 यथदन्ति, V4 °वैव; B1 य:°; B2 °न्तु; D2.7 तथा तेन्ति (for यत्तवारित) Ñ2 B3 D10 ममापि; V4 ममाग्नि (for ममैव). —For ins. see below. —D1 3.7 om. l. 4-6. —(l. 4) V4 M4 [ए]व (for [अ]पि). V1 तवैने, V2 तव मे; M4 तथैव (for तवेमे). V3 च पुरा. (sic) (for चेश्वरा). Ñ2 B3 D10 तव चेमे ममेश्वरा' (by transp.), V4 तनो मम मनेश्वरा, D13 ममेव तव चेश्वरा' (for the post half). —For ins. see below. —(l. 5) M4 सर्वेश (for सर्वत). —(l. 6) B2 (after corr. as above) करिष्यामि च V1 स्वे विकारिता, V2 स्वैरचारिणा; B4 सुविचारणा; D11 स्वार्थकारिता (for स्वे विचारणा). M4 नास्ति तत्र वि° (for the post half).]

—After l 3, D11, B2 after l. 4 ins.

1304* कोषे बले च राज्ये च देहे च मनुजोत्तम ।

[D11 देशे च मम सर्वत' (for the post. half).]

17 ^{a}) B2 आवाम् (for युवाम्). D11 -गुणैर्. D3.7 युवानौ च गुणारामौ. —^{b}) G2 भ्रा : . Ś1 D3 5.7 12 मिथिलेश्वरः; M4 लोकविश्रुतौ. —B2 repeats 17^{cd} consecutively as in D11. —^{cd}) D11 पूजितोहं त्वया राजन्प्रियप्रश्नोत्तरेण च. —For 17^{cd}, Ś1 D1–3 5 7 12 subst.

1305* उत्तमो राजवंशोऽयं युवाभ्यामभिपूजितः ।

[D1 मनुजो, D3 7 मनुजै (sic), D12 उत्तमो (for उत्तमो). Ś1 reads राज in marg. D3 12 अभि- (for अभि-).]

On the other hand, Ñ2 V B D10.13 M4 subst..

1306* प्रियसंबन्धिनौ लब्धौ लोकेऽस्मिन्पूजितौ मया ।

[D13 प्रियौ (for प्रिय-). B4 -संधिनौ, M4 नैव (for लब्धौ). Ñ2 V4 B4 पूजितो मया (sic), V2 पूजिता वय; D13 प्रथितौ मया; M4 नाथवानहं (for पूजितौ मया)]

18 ^{a}) M4 [आ]प्नुहि त्वं (for प्राप्नुहि). —^{b}) Dt D1.6.8 G1.3 गमिष्यामः. —^{c}) Ś1 D3.12 शेष-; D1.3.7 गुप; D2 एकः (for श्राद्ध-). Dt D6 8 विधिवद्; D2 om. (hapl.) (for सर्वाणि). —^{d}) D2 (with hiatus) विधास्व इति; D14 T1.3 G4 विधास्यामीति. D3 वा धुर्वन (sic) (for चाब्रवीत्).

19 ^{a}) D2 च जनकं (for नरपतिं). —^{b}) G4 तथा (for तदा). —Ś1 reads 19^{cd} in marg. —^{c}) M4 तौ मुनीन्द्रौ (by transp.). G1.3 नमस्कृत्य. —For 19, Ś1 (19^{ab}) D1–3.5.7.12 subst.:

1307* आपृच्छ्य तं पुरस्कृत्य मुनिं दशरथो ययौ ।
[D1.3 च (for त).]

—For 18^c–19, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst.:

1308* गोदानादीनि कर्माणि कर्तुं कार्याण्यनन्तरम् ।
धर्मार्थवृद्धिकामानां मा नः कालोऽत्यगादयम् । —
सर्वेषामेव चास्माकमाज्ञां त्वं दातुमर्हसि ।
आपृच्छ्यैवं दशरथो राजानं मिथिलेश्वरम् ।
पुरस्कृत्य वसिष्ठादीन्निर्जगाम मुनींस्ततः । [5]

[(l 1) V2–4 B2 D11 धर्मा(V4 °र्थ्या)णि (for कर्माणि). D13 कर्ता (for कर्तुं). D13 M4 सर्वाणि (for कार्याणि). —M4 om. l. 2 —(l. 2) V1 कर्मार्थं, V2 D13 धर्मार्थं. V4 B1 D10 बुद्धि- (for वृद्धि-). D13 मत (for मा न). V1.2 [स]त्यगाद्, V3 त्यगाग् (both sic) (for ऽत्यगाद्). V4 मान कालोचमा नय (sic) (for the post. half). —(l 3) Ñ2 B3 D10 अपि; V4 नैव (for एव). M4 नो गतुम् (for चास्माकम्). D11 M4 अनुज्ञां (for आज्ञां त्व). —(l. 4) V1 M4 आपृष्ट्वैव; V4 आपृच्छ्यैन; B1 आश्चर्यैव (sic); D13 आपृच्छ्य न. —(l. 5) V2 नृपस्; V4 [आ]लय; B2 (before corr.) पुरि; D11 M4 मुनिस् (for मुनींस्).]

20 ^{a}) G2 कृत्वा निश्चयं (for गत्वा निलयं). —^{b}) Ś1 D1–3 5.7.12 सु(D2 च)पुष्कलं (for विधानतः). Ñ2 V1–3 B D10.11.13 M4 कृत्वा श्राद्धं महत्तदा(V1 °या), V4 कृत्वा श्राद्धमभूत्तदा. —Ś1 reads 20^c in marg. —^{c}) Ś1 कल्यम्; Cv.r.m g.t as in text. Ñ2 V B D10.11.13 पुत्रा(V2 पितृ)णां प्रियपुत्रः स(V1 °त्रस्य; B4 °त्रश्च), D1–3.5.7 पुत्रार्थं(D5 °र्थे) प्रियपुत्रस्य; D9 प्रभातकाले उत्थाय; D12 पुत्रार्थे प्रियपुत्रः स; M4 प्रभातां रजनीं भूयश्च. —^{d}) V1 स चक्रे (hypermetric). B4 D13 M4 °गोदानमंगलं.

21 B1 D5 7 12 om. 21^{ab}. —^{a}) Ñ2 V1 3 4 B2–4 Dt D6 8 10 G2 M1 शतसहस्रं हि (V1 Dt D6.8 च; V4 स्वं; G2 M1 स). —^{b}) Ñ2 V B2–4 D10 11 13 M4 नरे(D11 नृपे)श्वरः; T2(before corr.)M2 महायशाः; G1 3 ददौ नृपः (for नराधिपः). Ś1 D1–3 विधास्य इति चाब्रवीत् (= 18^d). —After 21^{ab}, Ś1 D1–3 ins..

1309* आपृच्छ्य जनकं राजा दानमभ्युद्यतं तथा ।

[D2 चनको (sic) (for जनकं). Ś1 अत्र द्रुत (for अभ्युद्यत).]

—Ś1 D1–3.5.7.12 read 22^{cd} before 21^{cd}. —^{c}) Ñ2 V B1–3 D10.11.13 M4 तत्र; B4 om., G (ed.)पुत्रान् (for राजा). —^{d}) D1 पुत्रम्. Ś1 D1–3.5.7.12 धार्मिकः; Ñ2 V B D10.11.13 तान्पृथक् (for धर्मतः). G (ed.)उद्दिश्य तान्पृक् पृथक्.

G 1. 74. 29
B. 1. 72. 23
L. 1. 68. 28

सुवर्णशृङ्गाः संपन्नाः सवत्साः कांस्यदोहनाः ।
गवां शतसहस्राणि चत्वारि पुरुषर्षभः ॥ २२
वित्तमन्यच्च सुबहु द्विजेभ्यो रघुनन्दनः ।
ददौ गोदानमुद्दिश्य पुत्राणां पुत्रवत्सलः ॥ २३
स सुतैः कृतगोदानैर्वृतश्च नृपतिस्तदा ।
लोकपालैरिवाभाति वृतः सौम्यः प्रजापतिः ॥ २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥

22 ^{a}) G1–3 M1 -शृंग-; Cv.m as in text (for -शृङ्गाः). D1.2 सुच्छन्नाः; Cm.g.t संपन्नाः (as in text). Ś1 D3.5.7.9.12 सुवर्णशृंगीः (D1.7 °ग्यः) सु(D3.7 स्वा)च्छन्नाः. —^{b}) D5.12 सुवत्साः. —For 22^{ab}, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst.:

1310* पयस्विनीनां हि गवां सवत्सानां सुवर्चसाम् ।

[B1 येषां मुनीनां. V2 च, B4 om. (submetric) (for हि). D11 पयस्विनीनां धेनूनां (for the prior half). V3 सवत्सला (sic) (for सवत्सानां).]

B3 cont.:

1311* सवत्साणां सुवर्णानामलंकारयुतामपि ।

—Ś1 D1–3.5.7.12 read 22^{cd} before 21^{cd}. —^{c}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 ददौ (for गवां). —^{d}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 रघुनंदनः; D3.5.7 पुरुषर्षभ (for पुरुषर्षभः). —After 22, B2–4 (B3 m.) ins.:

1312* सुवर्णशृङ्गीः सज्ञानाः सवत्साः कांस्यदोहनाः ।

[Cf. 22^{ab}. B3 सुवर्णशृंगसछन्नाः (for the prior half). B4 om. सवत्साः.]

23 Ñ2 V B1 D10.11.13 om. 23. M4 om. (hapl.) (see 22^{d} reading) 23^{ab}. B3 reads 23 (including 1313*) in marg. —^{a}) B3–4 धनम् (for वित्तम्). D14 अन्यस्य. —^{c}) M4 ततो (for ददौ). —After 23, B3 (marg.).4 ins.:

1313* दत्त्वा दशरथो राजा पुत्रैः सह महायशाः ।

24 ^{a}) Ñ2 V B D10 ततस्तैः; D13 ततश्च; M4 स्वसुतैः (for स सुतैः). D12 कृतगोदानो. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.11.12.14 T1.3 G4 तु; Dt D8.8 सन्; D4.9 T2 G1.3 M2.3 स (for च). Ñ2 V B D10.13 वृतः पुत्रैर्मे(B3 °त्रो म)हीपतिः. —^{c}) Ś1 प्रभुर्; Ñ2 V1–3 B D10.11.13 बभौ; V4 वृतः; D1–3.5.7 12 विभुर् (for [आ]भाति). —^{d}) V4 साक्षाद्; D11 वृतं (sic) (for वृतः) Ñ2 V1–3 B D10.11 13 M4 साक्षात्; V4 इव; D8 marg., D9 T3 सौम्य-(T3 °म्यं); Cg.t as in text. —After 24, Ś1 B2(m.).4 D1–3.5 7.12 ins.:

1314* मुमुदे तत्र सुप्रीतः स्वर्गे शक्र इवामरैः ।

[D3 शक्तम्; D7 शक्रम् (both sic) (for शक्र). B4 इवा मरामरैः (hypermetric)]

Colophon. B4 D3.5 7.11 om. (continue the Sarga). —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 V1 D1.4 12 om. V2–4 B1–3 D10 आदि°. —*Sarga name* Ñ2 V1.2.4 B1–3 D10 गोदानं(V4 °ने); V3 दशरथगोदानं; D1 अन्वयपर्वणि गोदानिकः; D9 गोप्रदानं; D12 सीताविवाहे गोदानः. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1.2 D12 om. Ś1 V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 72, Ñ2 V2 D9 75, B3 D10 74; D1 49, D3 47; M4 70. D13 —कांडे—गोविधि 73. —After colophon, T3 concludes with श्रीरामचन्द्राय परमगुरवे परंब्रह्मणे नमः; G1.2.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M3 श्री .....नमः.

७२

यस्मिंस्तु दिवसे राजा चक्रे गोदानमुत्तमम् ।
तस्मिंस्तु दिवसे शूरो युधाजित्समुपेयिवान् ॥ १
पुत्रः केकयराजस्य साक्षाद्भरतमातुलः ।
दृष्ट्वा पृष्ट्वा च कुशलं राजानमिदमब्रवीत् ॥ २
केकयाधिपती राजा स्नेहात्कुशलमब्रवीत् ।
येषां कुशलकामोऽसि तेषां संप्रत्यनामयम् ॥ ३
स्वस्रीयं मम राजेन्द्र द्रष्टुकामो महीपते ।
तदर्थमुपयातोऽहमयोध्यां रघुनन्दन ॥ ४

श्रुत्वा त्वहमयोध्यायां विवाहार्थं तवात्मजान् ।
मिथिलामुपयातांस्तु त्वया सह महीपते ।
त्वरयाभ्युपयातोऽहं द्रष्टुकामः स्वसुः सुतम् ॥ ५
अथ राजा दशरथः प्रियातिथिमुपस्थितम् ।
दृष्ट्वा परमसत्कारैः पूजार्हं समपूजयत् ॥ ६
ततस्तामुषितो रात्रिं सह पुत्रैर्महात्मभिः ।
ऋषींस्तदा पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् ॥ ७

G. I. 75. 8
B. I. 75. 8
L. I 69. 9

72

☞ Ñ1 missing Sarga 72 (cf. v.l. I. 66. 10). Ck missing up to St. 16 (cf. v l. I. 69). B4 D3.5 7.11 continue the previous Sarga.

1 D11 om. 1–2^{b}. —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7 12 13 M4 तमेव दिवसं(D12 M4 °से) (for यस्मिंस्तु दिवसे). D3 om. (hapl.) from राजा up to दिवस in 1^{c} (see variant). —^{b}) Ñ2 V1 3.4 B D10.13 गोदानसक्रियां(V3 B4 D13 °मंगलं). —^{c,d}) M2 च (for तु). Dt D4.6.8 14 वीरो; M3 राजा (for शूरो). Ñ2 V B D13 M4 तमेव(B4 °*) दिवसं तत्र; D10 ततस्तु दिवसे तत्र (for ^{c}). Ñ2 V B D10 13 M4 प्रत्य (V1 °*, D13 °पि)दृश्यत; D3 उपयावत (sic); D4.9 T3 G1–3 M1–3 स्वभ्यु°; Cm t as in text (for समुपेयिवान्). Ś1 D1.2 5.7 12 तमेव दिवसं शूरो युधाजिदुपयातवान् .

2 D11 om. 2^{ab} (cf. v.l. 1) —^{a}) Ś1 V3 D3.5 9 12 कैकय-; V4 D2.7 कैकेय- (for केकय-). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D10.13 M4 शूरो; D1 2 भद्रो (for साक्षाद्). V4 भरतसत्तमः. —^{c}) B4 स्पृष्ट्वा; D2 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). —^{d}) S1 पश्चाद्राजानमब्रवीत्; Ñ2 V B D10 11.13 M4 राजा तं (Ñ2 V1.3 D13 °नं; B2.4 M4 तं राजा [by transp.]) परिष्वजे. —After 2, Ñ2 V B D10.11.13 ins., while M4 subst. for 3

1315* युधाजिच्चापि संपूज्य पर्यपृच्छदनामयम् । —
पृष्ट्वा चानामयं पश्चादिदं वचनमब्रवीत् । —

[(l. 2) M4 om. (hapl.) up to मय.]

D13 cont.

1316* केकयादिनिवासानामन्येषामपि पार्थिवः ।

3 V3 D7 om. (hapl.) 3^{ab}. —^{a}) Ś1 D9.10.12 कैकयाधिपती; V3 केकयस्य पती; V4 °पते; D1.3.4.5.11 कैकेयाधिपती (D11 °तिं). Ś1 Ñ2 V1.2.4 B D1.2.5.10.12.13 राजन् . —^{b}) D3 महा- (for स्नेहात्). V4 दर्शनमव्ययं; D13 कु*ल° (for कुशलमब्रवीत्). —^{c}) D14 T3.3 G4 M3 एषां (for येषां). D5.12 सः (for ऽसि). G1 येषां कुशलता पृष्टा; Cm.t as in text. —^{d}) D3.7 ते त्वां; D9 येषां (for तेषां). Ś1 D1–3.5. 7 9.12 पृच्छ(Ś1 D7 °च्छं)त्यना°; Ñ2 V B D10.11.13 कुशलमुत्तमं (for संप्रत्यनामयम्). —For 3, M4 subst. 1315*.

4 ^{a}) Ś1 D1 T3 G4 स्वस्रेयं; D3.7 स्वस्रीयो (sic); Cm t as in text. —^{b}) Ś1 Dt D1 3–9 12 महीपतिः. —For 4^{ab}, Ñ2 V B D10 11.13 M4 subst.

1317* स्वस्रीयं द्रष्टुकामोऽहं त्वां च राजन्सबान्धवम् ।

[V3 सुश्रियं (sic); D13 स्वस्रेयं (for स्वस्रीय). V1 D13 °मां हि; B4 °मिच्छामि (for द्रष्टुकामोऽहं). V4 राम (for राजन्). B1 सबांधव°. D11 त्वा चैव सबांधव° (submetric) (for the post. half).]

—V2 D10 om. 4^{c}–5^{d}. —^{c}) T3 M3 यदर्थम् . Ñ2 V1.3 4 B D11.13 M4 स्वपुरादा(B4 °*)गतः(M4 °मं) शीघ्रम् . —^{d}) V1 B1 D4 °नंदनं; V4 कुरु° (sic); D13 नृप° (for रघुनन्दन).

5 V2 D10 om. 5^{abcd} (cf. v.l. 4). —^{a}) V1.3.4 B D11.13 M4 चाहम् ; D2 [अ]हं त्वाम् (for त्वहम्). —^{b}) Ś1 D6.12 विवाहेषु समागमं; Ñ2 V1.3 4 B D11.13 M4 इहस्थं त्वां सबांधवं; D1–3.7.9 विदेहेषु तवागमं. —B4 om. 5^{cdef}, Ñ2 V1.3.4 B1–3 D1–3 5 7.9.11–13 M4 om. 5^{cd}; Ś1 reads 5^{cd} in marg. —^{c}) Ś1 Dt उपयातां*. —^{d}) Ś1 महीपति° . —^{e}) Ñ2 V B1–3 D10.11.13 त्वरावान् ; D7.14 T1 3 °या हि (for त्वरयाभि-). Ś1 V3 D1.5 7 12 G3 M1 [ऽ]स्मि (for ऽहं). —^{f}) D9 ततः; D12 om. (for स्वसुः). Ñ2 V B1–3 D10.11.13 M4 द्रष्टुं ते वृ(D11 त [sic])द्धिमीप्सितां.

6 ^{a}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 तं स (for अथ). D11 समाश्वास्य (for दशरथः). —^{b}) Ñ2 V B D10.11.13 उपागतं; D13 उपास्थितं. —^{c}) Ñ2 V B D10.11 प्रत्य°; D13 प्रतिपूजयन् (sic); G1.3 M3 तम° (for समपूजयत्). Ś1 Dt D1–3 T3 G3 M1.2.4 पूजनार्हमपूजयत् .

7 ^{b}) D3 om. (hapl.) after पुत्रै up to पुत्रै in l. 3 of 1320*. Ñ2 V B D10.11.13 M4 महीपतिः (M4 °तिं); D9 महर्षिभिः (for महात्मभिः). —After 7^{ab}, Ś1 (m.) Dt D3.5.14 T G1.2.4 M3 ins. :

G. 1. 75. 9
B. 1. 73. 9
L. 1. 69. 9

युक्ते मुहूर्ते विजये सर्वाभरणभूषितैः ।
भ्रातृभिः सहितो रामः कृतकौतुकमङ्गलः ।
वसिष्ठं पुरतः कृत्वा महर्षीनपरानपि ॥ ८
वसिष्ठो भगवानेत्य वैदेहमिदमब्रवीत् ॥ ९
राजा दशरथो राजन्कृतकौतुकमङ्गलैः ।
पुत्रैर्नरवरश्रेष्ठ दातारमभिकाङ्क्षते ॥ १०
दातृप्रतिग्रहीतृभ्यां सर्वार्थाः प्रभवन्ति हि ।
स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व कृत्वा वैवाह्यमुत्तमम् ॥ ११
इत्युक्तः परमोदारो वसिष्ठेन महात्मना ।
प्रत्युवाच महातेजा वाक्यं परमधर्मवित् ॥ १२
कः स्थितः प्रतिहारो मे कस्याज्ञा संप्रतीक्ष्यते ।
स्वगृहे को विचारोऽस्ति यथा राज्यमिदं तव ॥ १३
कृतकौतुकसर्वस्वा वेदिमूलमुपागताः ।
मम कन्या मुनिश्रेष्ठ दीप्ता वह्नेरिवार्चिषः ॥ १४

1318* प्रभाते पुनरुत्थाय कृत्वा कर्माणि तत्त्ववित् ।
[D14 कर्मकृत्; T1.3 G4 कर्मवित्.]

—For 7c–12, Ñ2 V B D10 11 13 M4 subst. 1320*. —c) Ś1 D1 2 5 7 12 मुनिं तदा(D1 तं च); D9 मुनिवरं; G1.3 °क्षतः (for ऋषींस्तदा). —d) D1 उपागतः; D12 °गतान्.

8 D8 om. 8ab (cf. v.l. 7). —ab) M2 damaged from थे up to र in b. Ś1 D8 M2 -पूजितैः; M3 -भूषितः. —d) G1.3 °मंगलैः; Cm g °मंगलः (as in text). —e) Dt D6.8 तु पुरस् (for पुरतः). —f) G2 इतरान् (for अपरान्). —For 8cdef, Ś1 D1–3 5.7 9.12 subst. l. 3 and 4 of 1320*. —After 8, D14 T1.3 G4 ins.

1319* पितुः समीपमाश्रित्य तस्थौ भ्रातृभिरावृतः ।

9 a) Ś1 D1–3.5 7.9.12 उप(D1 °पा)गम्य वसिष्ठस्तु.

10 a) D1–3.7.9 G4 transp. राजा and राजन्. —b) Ś1 D2.3.5–9.12 °मंगलः. —c) Ś1 °श्रेष्ठं; Dt D6.8 M2 3 °श्रेष्ठो; D4 नरवरैः श्रेष्ठो; G1 3 °श्रेष्ठैर् (for नरवरश्रेष्ठ). —d) Ś1 D1–3.5.7.9.12 T3 अभिकांक्षति.

11 a) T3 दातुः (sic). —b) Dt D6.8 संभवंति; D8 प्रसवंति. —c) D1 स्वं धर्मं. G4 परिपद्यस्व. —d) Ś1 D1 3 5. 7.9.12 कुरु (for कृत्वा). Ś1 D1.2 9 12 वैवाहम्.

12 a) D2 इत्युक्त्वा. Ś1 D2 3.5.7.12 परमोदारं. —c) D9 महाराजा (sic) (for °तेजा). —For 7c–12, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst., while Ś1 D1–3 5.7 9 12 subst. l 3–4 only for 8cdef:

1320* पुरस्कृत्य वसिष्ठादीन्मुनीन्यज्ञमुपाययौ ।
युक्ते मुहूर्ते वैवाहे महार्हाम्बरभूषणैः ।
कृतकौतुकमाङ्गल्यैः पुत्रैर्दशरथो वृतः ।
वसिष्ठं पुरतः कृत्वा तांश्चैवान्यान्महामुनीन् ।
यथान्यायमुपागम्य राजा वैदेहमब्रवीत् । [5]
प्राप्ताः स्म राजन्भद्रं ते विवाहार्थं सदस्तव ।
तत्साधु चिन्तयित्वास्मान्प्रवेशयितुमर्हसि ।
स्थिता हि ते वशे सर्वे वयमथ सबान्धवाः ।
स्वर्वंशधर्माधुचितं कुरु वैवाहिकं क्रमम् ।
इत्युक्तः परमोदारं वाक्यं वाक्यविदां वरः । [10]
प्रत्युवाच ततो राजा मैथिलस्तं नराधिपम् ।

[(l. 1) B1 om., B3 marg. (for मुनीन्).—(l. 2) Ñ2 उक्ते; V2 यज्ञे (sic) (for युक्ते). D11 विजये; M4 वैवाहें (for वैवाहे). V4 महार्हपुर-; B4 महार्हाम्बर- (sic). M4 -भूषणा. D10 महार्हो वरभूषणै (for the post half).—(l. 3) D2 om. up to पुत्रै (cf. v.l. 7). Ś1 Ñ2 V B3 D1.2.5.7. 10–13 -मंगल्यै. V2 D1 नृपः (for वृत). M4 प्रयाता राघवास्तेष कृतकौतुकमंगलां (sic). —(l. 4) B1 वसिष्ठ (sic). V4 न पुरस्कृत्य; D11 °तः श्रुत्वा (for पुरतः कृत्वा). B4 ताश्चान्यान्स महामुनीन् (for the post. half). Ś1 D1–3 5 7.9.12 M4 वसिष्ठमग्र(M4 °ष्ठ पुर)तः कृत्वा सर्वांश्चैव द्विज(D12 °ः)र्षभान्.—(l 5) V2 वधुश्वा° (for यथान्यायम्). M4 नृपं (for राजा). —(l 6) B3 मर. —(l. 7) V2 चिंतयस्वास्मान्; V3 चिंतयन्नस्मान्; D11 चिंतयस्वात्मात् (sic). —(l. 8) D1 न (for ने). B3 (before corr as above) D10 वशः; B4 वशा°. —(l. 9) V3 B2 D11 -धर्माभ्यु°; V4 B1 -धर्मैमु°; D12 -°र्म्यु° (for -धर्माधुचित). M4 स्वधर्मैवंइश्या-धुचित (for the prior half). V1 वैवाहिक- D11 नृप (for क्रमम्). V2 स्वय स्वधर्माधुचितां वृरु वैवाहिकक्रिया —(l. 10) V1 D12 [उ]क्त वा, V3 [उ]क्त. M4 प्रत्युवाचेद (for परमोदार). V1 (sup. lin. also) वाक्यविदां विदु; V4 B (B1 m. also) D11 M4 वाक्यविशारद°.—(l. 11) M4 वसिष्ठेन महातेजा (for the prior half). M4 स (for त).]

13 a) D9 T3 क (for कः). B2 (m. also) °हारी (for °हारो). M4 [s]त्र (for मे). Ś1 D1–3.5 7 12 प्रतीहारः स्थि (D12 कृ)तः को मे. —b) Ś1 Dt D1–3 कस्याज्ञां; D9 राज्ञा वै. Ś1 D8.12 संप्रतीच्छथ; Ñ2 V B D10.11.13 प्रति(B1.2 परि) पाल्यते; Dt D4.6.8 9 14 T3 G2.4 M1.3 संप्रतीक्षते, D2 3 7 संप्रतीक्षसे. —c) Ś1 Ñ2 V B3.4 D1–3 5.7.10–12 विचारस्ते. —d) Ś1 D1–3.5.7.12 यदा (for यथा). Ñ2 V B D10.11.13 M4 विश्रंभेण (B1.4 निश्चस्तेन; D11 यथेष्टं च; M4 विभ्रमेण) प्रविश्यतां.

14 a) Ś1 D1–3 5.7 12 -कृत्यास्ता (Ś1 D8 [int. lin sec. m. also सर्वार्था].12 °स्तु); D9 -कन्यास्ता; Cv g.t as in text (for -सर्वस्वा). —b) Ś1 D2–5.7.12 वेदीमूलम्. —For 14ab, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst.:

1321* यज्ञभूमिमिमां प्राप्ताः कृतकौतुकमङ्गलाः ।

[B4 यज्ञे. D11 M4 om. (hapl.) second मि. B4 प्राहु; M4 प्राप्त (for प्राप्ताः).]

सज्योऽहं त्वत्प्रतीक्षोऽस्मि वेद्यामस्यां प्रतिष्ठितः ।
अविघ्नं कुरुतां राजा किमर्थं हि विलम्ब्यते ॥ १५

तद्वाक्यं जनकेनोक्तं श्रुत्वा दशरथस्तदा ।
प्रवेशयामास सुतान्सर्वानृषिगणानपि ॥ १६

G. 1. 75. 17
B. 1. 73. 17
L. 1 69. 18

—[cd]) Ñ2 V B D10.13 M4 चतस्रो हि (for मुनिश्रेष्ठ). Ś1 Ñ2 V B D1 2.5.10.12.13 M4 वह्नेर्दीक्षा (by transp.), D3 7 वह्नेर्दीर्घा, G1.3 दीक्षाश्चाग्नेर् (for दीक्षा वह्नेर्). D5.12 इव त्विषः; D9 G1.3 M2 यथार्चिषः; M3 शिखा इव. D11 मम कन्याश्चतस्रोऽपि वह्नेरिद्धाश्चवर्चिषः (corrupt).

15 [a]) Ś1 D1.3.5.7.12 सज्योस्मि; B1.2 (marg also as in Dt) यज्ञेहं; Dt D6.8 9 Ct सद्योहं; D2 सत्योस्मि (sic). B1 D9 तत् (for त्वत्). V4 D4 प्रतीक्ष्यो. Ñ2 V1–3 B1–3 D10.11.13 च; V4 [s]हं (for ऽस्मि). B4 सजेन्य तत्प्रती श्च; T3 अद्याहं त्वां प्रतीक्ष्योस्मि; M4 सद्योहं त्वामुदीक्ष्यामि. —[b]) T3 अद्यां (sic) (for अस्यां). D2 प्रतिष्ठितं. Ś1 D1–3.5 7.12 अस्मिन्व्यवस्थितः; Ñ2 V B D10.11 13 M4 अस्यां स्थितो नृप (V4 B3 °पः). —[c]) D14 T G4 अविघ्नः; Cg.t as in text Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 10–13 कुरु राजेंद्र (V1 °जर्षे); Dt D6.8 क्रियतां सर्वं; D9 कुरुतां राजन्; G4 कुरुताद्राजा; M4 कुरु राजंस्त्वं. —[d]) Ct विलम्ब्यते (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–5 7.9–13 M4 त्वं (Ś1 V4 D1–3.5.7 12 च; D9 स; M4 तत्) विलम्बसे; D14 T1 G1.2.4 M1 2 Cg अव(M2 °वि)लंबते (G1 °ति); T2 3 G3 M3 तु विलंबते. ❀ Cv. अविघ्नं कुरुतां राजा किमर्थमवलम्बते इति सम्यक्पाठः। ❀

16 [a]) Ś1 तदर्थं; Ñ2 V B D10.11.13 M4 श्रुत्वैतज् (V3 °र्थं) (for तद्वाक्यं). —[b]) Ñ2 V B D10.11.13 वाक्यं; M4 राजा (for श्रुत्वा) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 10–13 M4 नृपः (for तदा). —V2 om. (hapl.?) 16[c]–17[d]. Ś1 repeats 16[cd] in marg as in text. —[c]) Ś1 D1–3 5.7 ततः; Ñ2 V1.3.4 BD10 11 13 तदा; D12 नृपः (sic) (for सुतान्). —[d]) Ś1 D6 12 नृपः; D1–3 तदा; D7 तथा (for अपि). Ñ2 V1 3 4 B D10.11 13 वसिष्ठादीन्द्वि(B2 'दिद्वि')जर्षभान्. —After 16, D11 ins.

1322* तस्य प्रवेशे नृपमौलिघृष्ट-
पादद्वयस्यानिबलस्य राज्ञः ।
नादा बभूवुर्बहवोऽतिहृष्टा
यथा पुरा दिग्विजये सुरारेः ।
भेर्यश्च शङ्खाश्च मृदङ्गवेणु- [5]
वीणाश्च वाद्यानि बहूनि यानि ।
सर्वाण्यवाद्यन्त नृपस्य गेहे ।
प्राप्ते विवाहे जनकात्मजायाः ॥

while M3 (marg. *sec. m.*) ins.:

1323* विश्वामित्रो महातेजा विदेहाधिपतेः करम् ।
कुशध्वजस्य हस्तं च वसिष्ठो भगवानृषिः ।
गृहीत्वा विशतः शिष्यैः सहितौ द्विजपुंगवौ ।
अथ राजा दशरथः पुत्रैः स्त्रीभिश्च संवृतः ।
पूजयामास विधिवद्यथायोग्यं यथाक्रमम् । [5]
सर्वानृषीन्पुरस्कृत्य प्रविवेश महाद्युतिः ।
प्रवेश्यमानं राजानं वसिष्ठं गाधिनः सुतम् ।
सर्वानुपवरान्विप्राञ्जनको धर्मवत्सलः ।
वस्त्रैराभरणैश्चैव गन्धपुष्पैश्च साक्षतैः ।
पूजयामास विधिवद्यथायोग्यं यथाक्रमम् । (=l. 5) [10]

M3 cont., whereas Dt D4.6.8.9.14 T G M1.2 Cm.g.t ins. after 16:

1324* ततो राजा विदेहानां वसिष्ठमिदमब्रवीत् ।
कारयस्व ऋषे सर्वमृषिभिः सह धार्मिक ।
रामस्य लोकरामस्य क्रियां वैवाहिकीं प्रभो ।
तथेत्युक्त्वा तु जनकं वसिष्ठो भगवानृषिः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य शतानन्दं च धार्मिकम् । [5]
प्रपामध्ये तु विधिवद्वेदिं कृत्वा महातपाः ।
अलंचकार तां वेदिं गन्धपुष्पैः समन्ततः ।
सुवर्णपालिकाभिश्च छिद्रकुम्भैश्च साङ्कुरैः ।
अङ्कुराढ्यैः शरावैश्च धूपपात्रैः सधूपकैः ।
शङ्खपात्रैः स्रुवैः स्रुग्भिः पात्रैरर्घ्याभिपूरितैः । [10]
लाजपूर्णैश्च पात्रीभिरक्षतैरभिसंस्कृतैः ।
दर्भैः समैः समास्तीर्य विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् ।
अग्निमाधाय वेद्यां तु विधिमन्त्रपुरस्कृतम् ।
जुहावाग्नौ महातेजा वसिष्ठो भगवानृषिः ।
ततः सीतां समानीय सर्वाभरणभूषिताम् । [15]
समक्षमग्नेः संस्थाप्य राघवाभिमुखे तदा ।

[(l. 2) Dt D6.8 M2 Ct सर्वान्; G1.3 सम्यग् (for सर्वम्). D4 9 T3 (D4 T3 before corr.) धार्मिक; G1.3 धार्मिकैः. —(l. 3) D9.14 T1 3 G3 4 M3 विभो (for प्रभो). —(l. 4) G1 [अ]थ ज°; G3 M1 तु नृपतिं; G3 M2 च ज° (for तु जनकं). —(l. 6) D9 प्राप्य, M2 सभा-; Cm.g as in text (for प्रपा-). ❀ Ct. प्रपामध्ये यज्ञशालामध्ये इति वतक। ❀ D4 वेदी, T3 विधिं (for वेदिं). T2 (after corr. as above) महायशाः. —(l. 7) D4 वेदीं. T2 M3 गर्भे. —(l. 8) D4 9 Ct चित्र-; D14 T1.3 G4 जल- (for छिद्र-). ❀ Ct. अच्छिद्रकुम्भैः इति पाठे स्फुटनादिदोषरहितैः स्वर्णकुम्भैरित्यर्थः. इति वतक। ❀ —(l. 9) D6.9 G4 अंकुराढ्यैः. G2 शरार्श्चैव (metathesis). D9 पूर्णपात्रैश्च पावकैः (for the post. half). —(l. 10) Dt D6.8.9 G2 M1 Ct अर्घ्यादि(D9 G2 M1 °भि)पूजितैः; G4 अर्घ्याभिः, Cg as above. —(l. 11) D9 (before corr.) G3 जालपूर्णैश्(metathesis). D14 T1.3 G4 तथा पात्रैर्; T2 G1.3 M3 च पात्रीधैर्; Cg.t as above (for च पात्रीभिर्). Dt D4.6.8 T3 G3 M3 अपि; Cg as above (for अभि-). —(l. 13) T2.3 G1 आदाय (for आधाय). Dt D8 तां वेद्यां (sic) (for वेद्यां तु). G4 -पुरःसरः; Ct as above. —(l. 14) Dt D8 मुनिपुंगवः; D4.6.9 T3 G2 M1–3 ऋषि(D9 G2 M1.3 मुनि)सत्तमः (for भगवानृषिः). —(l. 15) D9 (m. also as above) समादाय. —(l. 16) M3[अ]भिमुखीं.]

G. I 75. 18
B. I. 73. 26
L. I. 69. 18

अब्रवीज्जनको राजा कौसल्यानन्दवर्धनम् ।
इयं सीता मम सुता सहधर्मचरी तव ।
प्रतीच्छ चैनां भद्रं ते पाणिं गृह्णीष्व पाणिना ॥ १७
लक्ष्मणागच्छ भद्रं ते ऊर्मिलामुद्यतां मया ।
प्रतीच्छ पाणिं गृह्णीष्व मा भूत्कालस्य पर्ययः ॥ १८
तमेवमुक्त्वा जनको भरतं चाभ्यभाषत ।
गृहाण पाणिं माण्डव्याः पाणिना रघुनन्दन ॥ १९

शत्रुघ्नं चापि धर्मात्मा अब्रवीज्जनकेश्वरः ।
श्रुतकीर्त्या महाबाहो पाणिं गृह्णीष्व पाणिना ॥ २०
सर्वे भवन्तः सौम्याश्च सर्वे सुचरितव्रताः ।
पत्नीभिः सन्तु काकुत्स्था मा भूत्कालस्य पर्ययः ॥ २१
जनकस्य वचः श्रुत्वा पाणीन्पाणिभिरस्पृशन् ।
चत्वारस्ते चतसृणां वसिष्ठस्य मते स्थिताः ॥ २२

---

17 V₂ om. 17^{abcd} (cf. v.l. 16). T₂ reads from 17 up to l. 1 of 1327* in marg. —^{a}) D₁₄ illeg. for वीजन. —^{b}) G₂ M₁₋₂ -[आ]नंदिवर्धनं. —For 17^{ab}, Ś₁ Ñ₂ V₁.₂.₄ B D₁₋₂ 5.7.10–12 M₆ subst.:

1325* ततो राजा विदेहानामुवाच रघुनन्दनम् ।
रामं कमलपत्राक्षं पूर्वं वेदीमुपानय ।

[(l. 2) Ñ₂ B₃.₄ पूर्वां; V₁ B₂ पूर्वं. Ñ₂ V₂ B₂ उपानयत् (B₂ °यन्), B₂ (gloss) उपनीतो भव आगच्छेत्यर्थः; D₁₁ समानय; D₁₂ उपागत (for उपानय). Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₂ एव महायशाः; M₆ वेद्यामुपागतं.]

—^{c}) Ś₁ D₁–₃ 5.7.12 नर(D₁ नृप)श्रेष्ठ; D₁₁ marg. (for मम सुता). —^{d}) D₉ प्रतिष्ठ चै° (sic); M₃ एनां प्रनीच्छ. —For 17^{cd}, Ś₁ Ñ₂ V B D₁–₃.₅.₇.₁₀–₁₂ subst.:

1326* गृहाण पाणिना पाणिं त्वमस्या रघुनन्दन ।

[D₃.₇ गृहीत्वा (for गृहाण). —Ś₁ D₁₂ om. (hapl.?) from त्वम up to 18^{c} (see var. in D₁ etc.). D₁₁ मा भूत्कालस्य पर्यय°(= 18^{d}) (for the post. half).]

—After 17, Dt D₆ 6.8.9.14 S (except M₄) Cm.g.t ins.:

1327* पतिव्रता महाभागा छायेवानुगता सदा ।
इत्युक्त्वा प्राक्षिपद्राजा मन्त्रपूतं जलं तदा ।
साधु साध्वीति देवानामृषीणां वदतां तदा ।
देवदुन्दुभिनिर्घोषः पुष्पवर्षो महानभूत् ।
एवं दत्त्वा सुतां सीतां मन्त्रोदकपुरस्कृताम् । [5]
अब्रवीज्जनको राजा हर्षेणाभिपरिप्लुतः ।

[T₂ reads l. 1 in marg. —(l. 4) D₄ T₂ M₃ -निर्घोषैः. —(l. 5) D₁₄ T₁.₃ G₄ तदा (for सुतां). —(l. 6) M₃ हर्षेणापि.]

18 Ś₁ D₁₂ om. 18^{abc} (cf. v.l. 17). Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{a}) Ñ₂ V₁.₃ B₁.₂ D₁₀.₁₁ पुत्रेमम्; V₃ पुत्रेह त्वम् (hypermetric); V₄ B₃.₄ पुत्रेमाम्; M₃ भद्रं तम्; M₄ भद्रेमाम् (for भद्रं ते). —^{b}) D₄ उर्मिलाम्. D₉ उदितां; Cm.k.t as in text (for उद्यतां). Ñ₂ V₁–₃ B D₁₀.₁₁ M₄ उर्मिलाया मयोद्यतः; V₄ उर्मिलां त्वं मयोद्यतां; D₁–₃.₅.₇.₁₂ ऊर्मिलायाः परंतप. —V₃ om. (hapl.) from 18^{c} up to l. 3 of 1328*. —^{cd}) D₉ (before corr. as in text) गृहीष्व. D₁–₃.₅.₇.₁₂ गृहाण पाणिना पाणिं (for °). D₆.₉ कालविपर्ययः. Ñ₂ V₁.₃.₄ B D₁₀.₁₁ गृहाणोपेत्य धर्मेण पाणिं राघव पाणिना.

19 V₂ om. 19^{ab} (cf. v.l. 18). D₇ om. (hapl.) 19, D₃ reads 19 in marg.. —^{a}) Ś₁ तावेवमुक्त्वा; D₃ ततस्तमुक्त्वा; D₆ एवमुक्त्वा तु (तु *sup. lin.*). —^{b}) Ś₁ D₁–₃.₅.₁₂ प्रत्य°; Ñ₂ V₁.₃.₄ B D₁₀.₁₁.₁₃ M₄ के(M₄ कै) कयीसुतं; D₁₄ illeg. for चाभ्य (for चाभ्यभाषत). —^{c}) D₃ गृह्णीष्व पाणिं; G₂ M₁ पाणिं गृह्णीष्व. M₃ माळव्याः (for माण्डव्याः). Ś₁ D₃.₁₂ गृह्णीष्व पाणिना पाणिं. —^{d}) Ś₁ D₃.₁₂ मांडव्या (for पाणिना).

20 Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{a}) Ś₁ D₃ शत्रुघ्नाय च; D₁–₃.₇ शत्रुघ्नो यो(D₃ °घ्न त्वं; D₃.₇ °घ्नोपि) हि. —^{b}) Ś₁ D₁–₃ 5.7.12 यथापूर्वं जने(Ś₁ नरे)श्वरः; Dt D₆.₈ G₂ M₁ अब्रवीन्मिथिलेश्वरः. —^{c}) Dt D₆.₈ G₂ श्रुतकीर्तेर्. D₃ महाभाग. —^{d}) D₇ गृह्णातु.

21 ^{a}) Ś₁ D₃.₁₂ भवंतः सहिता; D₃.₇ भवंतु सुखिनो; T₂ damaged for न्तः सौ (for भवन्तः सौम्याश्च). —^{b}) M₃ च (for सु-). Ś₁ D₃.₅.₇.₁₂ दीर्घकालमनिंदिताः. —^{c}) G₁ काकुत्स्थ. Ś₁ D₃.₁₂ पत्नीः सपरिगृह्णीध्वं; D₃.₇ पाणिना परिगृह्णीध्वं. —^{d}) D₆ कालविपर्ययः. —For 19^{c}–21, Ñ₂ V B D₁.₂ (D₁ ₂ l. 4 and 5 only for 21) 10.11.12 M₆ subst.:

1328* चोदयामास धर्मात्मा माण्डव्याः पाणिसंग्रहे ।
शत्रुघ्नमपि चापीदं जनको वाक्यमब्रवीत् ।
श्रुतकीर्त्या गृहाण त्वं पाणिना पाणिमुद्यतम् ।
सर्वे भवन्तः सदृशैर्दारैर्युक्ता यतव्रताः ।
कुलोचितं वै चरत धर्मं कल्याणमस्तु वः । [5]

[V₂ om. l. 1–3 (cf. v.l. 18). —(l. 1) D₁₁ दर्शयामास; D₁₃ वेदयामास. V₂ धर्मेण (for धर्मात्मा). V₄ माळव्या°; D₁₁ माळव्या°; M₄ नळव्या° (sic) (for माण्डव्याः). —(l. 2) V₂ चेदं स; B₁.₂ चासीनं (for चापीदं). M₄ शत्रुघ्नं चापि धर्मात्मा (=20^{a}) (for the prior half). D₁₁ प्रत्यभाषत. —(l. 3) M₄ श्रुतिकीर्त्या. V₁ D₁₁ उत्तमं (for उद्यतम्). —(l. 4) D₃ °व्रतैः; D₁₁ (*sni. lin. sec. m.*) यताजनः (sic) (for यतव्रताः). —(l. 5) M₄ कालोचित. V₃ B₁.₂ D₁.₂ M₄ शुभ(D₁ गुरु) धर्मं (V₃ कर्मं; B₃ धर्म्यं) (for वै चरत). V₃ B₁.₂ कुरुध्व शिवम्; V₄ कर्म क°; D₁ चरतु शिवम्; D₃ M₄ चरध्व शिवम् (M₄ भद्रम्) (for धर्मं कल्याणम्).]

22 ^{b}) Ś₁ D₃.₅.₇.₁₂ कुमारा रघुनंदनाः; Ñ₂ V B D₁.₁₀. 11.12 M₆ पाणींस्तान् (B₂ m. स्तान्; D₁ M₆ °णीन्स्तं; D₁₁ °णींश्च)

ईदृशे वर्तमाने तु तूर्योद्घुष्टनिनादिते।
त्रिरग्निं ते परिक्रम्य ऊहुर्भार्या महौजस॰ ॥ I 72.26

अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा वेदिं राजानमेव च ।
ऋषींश्चैव महात्मानः सहभार्या रघूत्तमाः ।
यथोक्तेन तथा चक्रुर्विवाहं विधिपूर्वकम् ॥ २३

पुष्पवृष्टिर्महत्यासीदन्तरिक्षात्सुभास्वरा ।
दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषैर्गीतवादित्रनिस्वनैः ॥ २४

ननृतुश्चाप्सरःसंघा गन्धर्वाश्च जगुः कलम् ।
विवाहे रघुमुख्यानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २५
ईदृशे वर्तमाने तु तूर्योद्घुष्टनिनादिते ।
त्रिरग्निं ते परिक्रम्य ऊहुर्भार्या महौजसः ॥ २६
अथोपकार्यां जग्मुस्ते सदारा रघुनन्दनाः ।
राजाप्यनुययौ पश्यन्सर्षिसंघः सबान्धवः ॥ २७

G. I. 75. 30
B. I. 73. 40
L. I. 69. 30

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्विसप्ततितमः सर्गः ॥ ७२ ॥

जगृहुस्तदा(V₄ M₄ °तः); D₃ पाणी जगृहतुस्तदा. —D₄ reads 22^{cd} in marg. *sec. m.* —^{c}) D₁₄ illeg. for स्त्रार in चत्वारस्. V D₈.₁₀.₁₂ T₃.₈ चतसृणां. T₁ damaged for तसृ in चतसृणां. —^{d}) Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₂ M₄ शतानंद- (for वसिष्ठस्य). Ñ₂ V B D₁₀.₁₁.₁₃ शतानंदानु(D₁₁ °भि)मंत्रि (V₄ D₁₃ °मोदि)ता:

23 ^{a}) Ś₁ D₃.₁₂ अग्नेः. Ś₁ D₃.₇.₁₂ चक्रुर् ; D₅ कुर्युर् (for कृत्वा). G₁.₃ Cg प्रदक्षिणीकृत्य. —^{b}) Ś₁ Dt D₃–₅.₈.₁₂ वेदीं; Ct as in text. —^{c}) Ś₁ D₃.₅.₇.₁₃ सु-; Dt D₄ ₆.₈ [अ]पि (for [ए]व). D₃ T₃ M₃ महाभागान् (D₃ °गाः). —^{d}) Dt D₆.₈ रघूद्वहाः (for °त्तमाः). Ś₁ D₃ ₅.₇.₁₂ ₁₄ T₁.₃ G₄ सभार्या रघुनंदनाः (D₁₄ T₁.₃ G₄ °सत्तमाः). —Ś₁ D₃ ₅.₇ ₁₃ om. 23$^{e/}$. —$^{e/}$) Dt D₄.₆ ₈ ततश् ; D₉ T₃ G₁ Cg तदा (for तथा). D₁₄ illeg. for कुर्विवा. —After 23, D₁₄ T G₄ ins. :

1329* काकुत्स्थैस्तु गृहीतेषु ललितेषु च पाणिषु ।
[T₃ कावुत्स्थेषु.]

24 ^{b}) Ś₁ D₃.₅.₇.₁₃ अंतरिक्षे. Ś₁ T₃ सुभासुरा (T₃ °स्वरात्); D₅ शुभाः स्वराः; D₁₃ शुभस्वरा. —^{c}) D₃ -निर्घोषो. Ś₁ D₅.₁₃ शंखदुंदुभिनिर्घोषः. —^{d}) D₄ ₅.₉ -निःस्वनैः. Ś₁ D₃.₅.₇.₁₃ शंख(D₃.₇ गीत; D₅.₁₃ शांति)शब्दश्च शुश्रुवे.

25 ^{a}) D₃.₅.₇.₁₃ हृष्टा (for -संघा). —For 23–25^{b}, Ñ₂ V B D₁₀.₁₁ ₁₃ M₄ subst., D₁.₃ subst. l. 1–6 for 23–24, D₉ subst. l. 1–2 only for 23^{abcd} :

1330* अग्निं प्रदक्षिणं चक्रुस्ततः सर्वे यथाक्रमम् ।
राज्ञा कृतस्वस्त्ययनास्तैश्च सर्वैर्महर्षिभिः ।
पपात पुष्पवृष्टिश्च लाजोन्मिश्रा नभश्च्युता ।
तेषामुपरि सर्वेषां विवाहे पुण्यकर्मणाम् । —
देवदुन्दुभयो नेदुरम्बरे मधुरस्वनाः । [5]
शुश्रुवे मधुरश्चैव वीणावेणुस्वनो महान् । —
जगुश्च देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।

[(l. 1) D₃ अग्नि-. D₁.₃.₉ वेधां (for ततः). V₁ तेपि (for सर्वे). —After l. 1, V₄ reads the line of 23^{cd} as in Ś₁. —(l. 2) D₁₁ सर्व-. D₁₀ महात्मभिः (for महर्षिभि). V₃ तैः सर्वैर्मुनिभि. सह; D₁.₃ ₉ सभार्या रघुनंदना (for the post. half). —(l. 3) V₄ D₁₃ लाज(D₁₃ °जैर्)मिश्रा. M₄ लाजोन्मिश्रा पुष्पवृष्टिः पपातन भस्रश्युता. —For l. 3, D₁.₃ ₁₁ read the line of 24^{ab} (D₃.₁₁ with v.l. शुभस्वरा and सुभासुरा respy.) —D₁ reads l. 5–6 after 1332*, D₃ after 26. —(l. 5) D₁ (with hiatus) देवदुंदुभिनादाश्च (for the prior half). V₁.₄ B₃.₄ D₁.₃.₁₃ M₄ मधुरस्वराः. D₁₁ तूर्याश्चैव महास्वनाः (for the post half). —(l. 6) D₃ ₁₀ शुश्राव. D₁₁ -स्वस्तथा (for -स्वनो महान्). —(l. 7) B₁ om. from वा up to श्चा D₁₁ गंधर्वाश्च जगुर्हृष्टा (for the prior half).]

—^{c}) B₁ रघुमुख्याश्च. —^{d}) B₄ अत्यद्भुतम्. Dt D₆.₈ ₉.₁₄ T G₁.₃ ₄ M₃ ₅ अदृश्यत (for इवाभवत्).

26 ^{a}) Ś₁ V₃ D₁–₃.₅.₇ ₁₃ तादृशे; D₁₃ सदृशे. Ñ₂ V₁ B₃ D₁₀.₁₃ च; D₃ om. (hapl.) (for तु). —^{b}) Ś₁ D₃.₅.₇.₁₃ तूर्योत्कृष्ट-; T₃ lacuna for द्ध (for तूर्योद्घुष्ट-). Ñ₂ V B D₁₀.₁₁ ₁₃ M₄ काले रतिकरे शुभे(D₁₁ तदा); D₁ तूर्योद्घोषाभिनादिते; D₃.₉ तूर्यघोष(D₉ °षे)निनादिते. —After 26^{ab}, D₁ ins. 1331*. —^{c}) Ś₁ V₁ B₃.₄ D₃.₅.₇ त्रीनग्नींस्; D₁ ₃.₁₃ त्रिरग्नींस्; M₄ तानग्नींस् (for त्रिरग्निं). —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{d}) T₃ ऊढ्. Ś₁ D₃ ₅ ₇ ₁₁ ₁₃ प्र (D₁₃ अ)तिजग्मुर्यशस्विनः; Ñ₂ V₁ B₃.₄ D₁₃ ता उ(V₁ त) दूहु(B₄ °**)र्वधूः पृथक् ; V₃.₈ B₁.₃ तास्ता(V₃ °ता; B₁.₃ तत) ऊहुर्वधूः पृथक् ; V₄ तत ऊचु(sic)र्वधूः पृथक् ; D₁.₉ M₄ वधूरुदवहंस्तदा(M₄ °हन्पृथक्); D₃ ते वधूरुद्वहंस्तदा; D₁₀ तारद्वहुर्वधूः पृथक् (sic). —After 26, D₃ reads l. 5–6 of 1330*.

27 ^{a}) Dt D₆.₈.₁₄ Ct °कार्य; D₉ °वाहे; M₁.₃ °कर्या (for [उ]पकार्यां). Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₁.₁₃ विविशुः. —^{b}) Ś₁ D₁–₃.₅.₇.₁₃ प्रहृष्टाः; Dt D₆.₈.₁₄ T G₄ M₃ सभार्याः; D₁₁ चत्वारो (for सदारा). —For 27^{ab}, Ñ₂ V B D₁₀ ₁₃ M₄ subst.; D₁ ins. after 26^{ab}, D₁₁ after 27^{ab} :

७३

G I. 76. 1
B. I. 74. 1
L. I. 70. 1

अथ रात्र्यां व्यतीतायां विश्वामित्रो महामुनिः ।
आपृच्छ्य तौ च राजानौ जगामोत्तरपर्वतम् ॥ १
विश्वामित्रे गते राजा वैदेहं मिथिलाधिपम् ।
आपृच्छ्याथ जगामाशु राजा दशरथः पुरीम् ॥ २
अथ राजा विदेहानां ददौ कन्याधनं बहु ।
गवां शतसहस्राणि बहूनि मिथिलेश्वरः ॥ ३
कम्बलानां च मुख्यानां क्षौमकोट्यम्बराणि च ।
हस्त्यश्वरथपादातं दिव्यरूपं स्वलंकृतम् ॥ ४
ददौ कन्यापिता तासां दासीदासमनुत्तमम् ।
हिरण्यस्य सुवर्णस्य मुक्तानां विद्रुमस्य च ॥ ५

1331* स्वानि यानानि चारोप्य दारांस्ते प्रययुस्ततः ।

[D1 चासाद्य, D11 चारुह्य. V2 च ना, B4 तदा (for तत). D11 सदारास्ते ययुस्तदा (for the post. half).]
D1 cont.

1332* हिमवन्तं समासाद्य प्रहृष्टास्ते दिवौकसः ।

—Thereafter D1 reads l. 5 and 6 of 1330*.

—^{cd}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.10–13 पश्चात्; Cg.k t पश्यन् (as in text). Ś1 सर्षिसंघाः सबान्धवाः; V3 सहर्षि स *बांधवः (for ^{d}). M4 तान्प्रयाताननुययौ राजा तैर्मुनिभिः सह. —After 27, Ś1 D5 12 ins

1333* अथ दशरथनामा भूपतिः संबभाषे
परिवृत इति पुत्रैर्बंधुभिः समेतैः ।
शशधर इव मेघैर्मुक्तबिम्बो बलद्विड्-
यमवरुणकुबेरैरात्मकान्तासमेतैः ।

[(l. 4) D5 12 -सनाथः (for -समेतैः).]

Colophon *Kāṇḍa name* Ś1 Ñ2 V1 D1–3 11 12 om. V2–4 B D10 आदिः. —After Kāṇḍa name, B4 D3 (before Sarga name) ins बालचरिते. —*Sarga name* Ś1 बालवैवाहिकः; Ñ2 V1.3.4 B1.3 4 D10 दशरथपुत्राणां (V3 °पुत्र)विवाहः; V2 रामादीनां विवाहः; B2 विवाहः; D1–3.5.9.12 वैवाहिकः; D7 विवाहकर्म; D11 *वाहिकः; G4 सीताविवाहः. —*Sarga no.* (figures, words or both) Ś1 V1.4 B1 2.4 D3.5.11 12 om. Ñ2 B3 D10 75, V2 D9 76, V3 Dt D6.8.13.14 S (except M4) 73, D1 50, D2 48, D7 53, M4 71. D12—कांडे—रथ—विवाहो—सर्गः 74. —After colophon, T2 G1.2.4 M1 2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

73

☞ Ñ1 missing Sarga 73 (cf. v.l I. 66. 10).

1 ^{a}) V4 M4 तस्यां (for अथ). —^{b}) G1 3 महातपाः; M4 ततो मुनिः. —^{c}) Ñ2 V2–4 B D5.10.11.13 आमंत्र्य; Dt D6.8 T2 G1–3 M1.2 Cg.k.t आपृच्छ्य (for आपृच्छ्य). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 तौ नरव्याघ्रौ; M4 ताञ्जवरान् (for तौ च राजानौ). —After 1, D14 T G4 ins. :

1334* आशीर्भिः पूजयित्वा च कुमारांश्च सराघवान् ।

[T2 °त्वा तु; T3 तान्पूजयित्वा; G4 पूजयामास (for पूजयित्वा च).]

2 ^{a}) Ś1 D3.5 7.9 चापि; Ñ2 V B (B3 m. also as in text) D2.10.11.13 तस्मिन्; D1.12 वापि (for राजा). G1 विश्वामित्रो महातेजा. —^{b}) Ñ2 V B D10 11.13 M4 जनकं; D3.7 विदेहं (for वैदेहं). B3 (m. also).4 दीप्तलोचनं; D11 मिथिलापतिं. —^{c}) Cg आपृच्छ्य. Dt D6.8 G2 M1 आपृच्छैव; T2 M3 आपृच्छ्याशु; G1 3 अथापृच्छ्य (by transp) (for आपृच्छ्याथ). D1 °म स्वां; D7 T2 M3 (after corr.)°माथ; M4 ययावाशु (for जगामाशु). Ñ2 V B D10.13 आपृच्छ्य (D13 °मंत्र्य) प्र(Ñ2 V4 B3 D10.13 तं) ययौ चापि. —^{d}) M4 ततो (for राजा). Ñ2 V B1–3 D9.10.13 T2 M3 पुरं; B4 परं (for पुरीम्). —After 2, D14 T1.3 G4 ins. .

1335* गच्छन्तं तं तु राजानमन्वगच्छन्नराधिपः ।

[D14 T3 G4 अनुगच्छन्नराधिप (for the post. half).]

3 ^{a}) B1 विवाहानां (for विदेहानां). —^{b}) Ñ2 V B1–3 D10.11.13 तत्र; B4 वर- (for ददौ). Ś1 कन्याधने. Ñ2 V B D10.11.13 ददौ (for बहु). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 T2 M3 मिथिलाधिपः; D4 पृथिवीश्वरः.

4 ^{b}) Dt D6 8 14 G2 M1.2 Cv m.k.t क्षौमान्; Cg as in text (for क्षौम-). —^{c}) D4 -पादातिं.

5 D4 reads 5 in marg. —^{a}) Dt D4.6.8 G2 M1 Ck t -शतं; G1.3 -धनं; Cg as in text (for -पिता). —^{b}) Cg t दासीदास (as in text). D4 °दाससमन्वितं; G1.3 दासीनां शतमुत्तमं. ❀ Ck दासीदासदानं...व्याख्यापाराय । ❀ —For 4–5, Ś1 D1–3.5.7.9.12 (all read l. 1 before 3^{cd}) subst. .

1336* कम्बलादीनि वस्त्राणि क्षौमकुट्यम्बराणि च ।
पदातींश्च द्विपरथान्दिव्यरूपानलंकृतान् ।
हिरण्यस्य सुवर्णस्य दासीनां च शतं शतम् ।

[(l. 1) D2 च त्रीणि (for वस्त्राणि). Ś1 D5.12 -पट्टांबराणि; D1 -सूक्ष्मांबराणि (for -कुट्या°). —(l. 2) D2.3.5.7 पदात्यश्च-; D9 तदा चाश्च-; D12 प्रादादश्च- (for पदातींश्च). D2.9 -द्विपवरान्]

—For 3^{c}–5, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst. :

ददौ परमसंहृष्टः कन्याधनमनुत्तमम् ।
दत्त्वा बहुधनं राजा समनुज्ञाप्य पार्थिवम् ॥ ६
प्रविवेश स्वनिलयं मिथिलां मिथिलेश्वरः ।
राजाप्ययोध्याधिपतिः सह पुत्रैर्महात्मभिः ॥ ७
ऋषीन्सर्वान्पुरस्कृत्य जगाम सबलानुगः ।
गच्छन्तं तु नरव्याघ्रं सर्षिसंघं सराघवम् ॥ ८

घोराः स्म पक्षिणो वाचो व्याहरन्ति ततस्ततः ।
भौमाश्चैव मृगाः सर्वे गच्छन्ति स्म प्रदक्षिणम् ॥ ९

तान्दृष्ट्वा राजशार्दूलो वसिष्ठं पर्यपृच्छत ।
असौम्याः पक्षिणो घोरा मृगाश्चापि प्रदक्षिणाः ।
किमिदं हृदयोत्कम्पि मनो मम विषीदति ॥ १०

G. I. 76. 12
B. I. 74. 11
L. I. 70. 12

1337* कम्बलाजिनरत्नानि दुकूलानि मृदूनि च ।
नानारागाणि वासांसि शुभान्याभरणानि च ।
रत्नानि च महार्हाणि यानानि विविधानि च ।
गवां शतसहस्राणि चत्वारि पृथगेव च ।
ददौ राजा महार्हाणि कन्याधनमभीप्सितम् । — [5]
चतुरङ्गबलं चान्यदन्नपात्रं महद्ददौ । —
दासीनां निष्ककण्ठीनां सहस्रमपि चाददत् ।
सुवर्णस्यायुतं पूर्णं हिरण्यस्य च मैथिलः ।

[(l. 1) B4 (*inf. lin.* also) रत्नाजिन- (submetric), D11 कबलानि च (for कम्बलाजिन-). D11 दू कु-नि (for दुकूलानि). Ñ2 B2 (m. also as above) D10.13 बहूनि (for मृदूनि). —For ins. see below. —V1 2 om. (hapl.) l. 3. —(l. 3) B4 महार्हाणि च यानानि (for the prior half). B4 सर्वाणि (for यानानि). —For the post. half of l. 3, V2 erroneously reads the post. half of l. 5 together with l. 6 reading also in their proper place. —D11 repeats l. 4 (var.) after l. 8. —(l. 4) D11 (second time) M4 बहूनि मिथिलाधिप° (M4 °लेश्वर°) (for the post. half). —(l. 5) D11 म*र्हाणि. —(l. 6) B2 -धन च; B4 -बलेन; D10 -बलं वा (for -बल च). Ñ2 अनुयातुं; V1 अ*, V2 अन्नपान; V2 रत्नपात्र, B1.4 अनुयात्र; D10 अन्वयात्र. D11 -नुपात्र (for अन्नपात्र). —M4 om. l. 7 and 8. —(l. 7) V1 निष्क*ठीनां. D11 पार्थिव° (for चाददत्). —For ins. see below. —(l. 8) B4 सुवर्णं च (for सुवर्णस्य). V1 सहिरण्यं च; V2 B1 हिरण्य चैव (V2 चापि); B4 °स्य स (for हिरण्यस्य च).] —After l. 2, B2 ins..

1338* हस्तिनश्च तथा चाश्वाञ्जानदेशसमुद्भवान् ।

—After l. 7, D11 ins.:

1339* गुडैकशश्चतसृणां सहस्रं च मैथिलः ।

6 a) Ñ2 V B D10.11.13 प्रीतेन मन(D11 °न)सा; Dt D2.3 राजा सुसंहृष्टः; D2.3 T2 M3 °संतुष्टः; M4 राजा प्रीयमाणः (for परमसंहृष्टः). —b) V4 °धनमुत्तमं (submetric); D2 °दानमनुत्तमं. —c) Ś1 Dt D1–3.5–9.12.14 T2 बहुविधं. Ñ2 V B D10.11.13 एवं दत्त्वा बहु(D11 °*)विधं; M4 देयं दत्त्वा बहुधनम्. —d) Ñ2 V3–4 B2.3 D1.10.11.13 तमनुज्ञाप्य; V1 B1 तमनुज्ञाय; B4 D2.7 तदा(B4 °द)नुज्ञाप्य; D14 °स्य; M4 अनुमान्य च (for समनुज्ञाप्य). D13 पार्थिवः.

7 a) D10 प्रविश्य च (for प्रविवेश). Ñ2 V1 2 B D10.11.13 T2 M3.4 पुरीं रम्यां(B4 चापि), D13 निलयं (submetric) (for स्वनिलयं). V3 विवेश स्वपुरं रम्यं; V4 पुरीवेग (sic) पुरीं रम्यां. —b) D4 M3 मिथिलाधिपः.

8 b) Ś1 D1–3 5.7.9 12 [आ]शु(D1.2.9 सु) महाबलः (D9 °लं); Dt D2 स बलान्वितः; G1 स्व°, Cg.k.t as in text. —c) D4.14 S (except M4) तं (for तु). T2 वरं (sic) (for नर-). Ś1 D1–3.5 7.9.12 कृतोद्वाहं तु(Ś1 तं) गच्छंतं. —d) Ś1 D1–3 5.7 9 12 सबांधवं (for सराघवम्).

9 a) Dt D4.6 8 तु; G2 M1 च (for स्म). —b) Dt D6.8 समंततः; T2 स* (lacuna) स्ततः (for ततस्ततः). —c) M2 सौम्या (for सर्वे). —For 9, Ś1 D1–3.5.7.9.12 subst. :

1340* घोराः पक्षिगणा वाग्भिः प्रत्याजह्रुः समन्ततः ।
सौम्याश्चापि मृगा भौमा गच्छन्ति स्म प्रदक्षिणम् ।

[(l. 1) Ś1 D5.12 प्रत्याशंसुः (for °जह्रुः). —(l. 2) D9 असौम्या पक्षिणो घोरा (= 10°) (for the prior half). D3.7 गच्छति च, D9 मृगाश्चापि (for गच्छन्ति स्म).]

—For 8–9, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst. :

1341* पुरस्कृत्य वसिष्ठादीन्गुरूंस्तान्प्रययौ ततः ।
तं गच्छन्तं कृतोद्वाहं स्वपुरं सपदानुगम् ।
अपसव्यं ततो जग्मुः पक्षिणो भयवेदिनः ।
मृगाश्च शमयन्तस्तान्प्रतिजग्मुः प्रदक्षिणम् ।

[(l. 1) D10 वासिष्ठादीन्. M4 मुनीस् (for गुरून्). —(l. 2) Ñ2 V3 तद् (for तं). D11 गच्छ* (for गच्छन्). V4 सर च; B4 सपुत्रं; M4 स्वपुरीं (for स्वपुर). V4 सपदानुग; D10 स्वपदानुग. —(l. 3) D10 अपसव्यम्. M4 तदा चक्रु° (for ततो जग्मु°). V2 भयवादिन°. —(l. 4) V2 संप्रपेतुस्तान्; M4 समयातस्त्व (for शमयन्तस्तान्). M4 परि- (for प्रति-). V4 मृगा° प्रदक्षिण जग्मुर्वाताः शर्करकर्षिण°. —For l. 4, D11 reads l. 1 (as in Ś1) of 1340*.]

10 a) Ñ2 V B D10.11.13 M4 व्यथितो राजा; G2 M1 नर° (for राजशार्दूलो). —b) Ś1 V3 D1–3.5.7.9.12 प्रत्यभाषत; D10 पर्यपृच्छत च. —After 10a-b, Ś1 V4 B2(marg.).4 D1–3.5.7.9.12 ins. :

G. I. 76. 13
B. I. 74. 11
L. I. 70. 13

राज्ञो दशरथस्यैतच्छ्रुत्वा वाक्यं महानृषिः ।
उवाच मधुरां वाणीं श्रूयतामस्य यत्फलम् ॥ ११
उपस्थितं भयं घोरं दिव्यं पक्षिमुखाच्युतम् ।
मृगाः प्रशमयन्त्येते संतापस्त्यज्यतामयम् ॥ १२
तेषां संवदतां तत्र वायुः प्रादुर्बभूव ह ।
कम्पयन्मेदिनीं सर्वां पातयंश्च द्रुमाञ्शुभान् ॥ १३
तमसा संवृतः सूर्यः सर्वा न प्रबभुर्दिशः ।
भस्मना चावृतं सर्वं संमूढमिव तद्बलम् ॥ १४
वसिष्ठ ऋषयश्चान्ये राजा च ससुतस्तदा ।
ससंज्ञा इव तत्रासन्सर्वमन्यद्विचेतनम् ॥ १५
तस्मिंस्तमसि घोरे तु भस्मच्छन्नेव सा चमूः ।
ददर्श भीमसंकाशं जटामण्डलधारिणम् ॥ १६

1342* भगवन्पश्यतामेतानुत्पातांश्च सुदारुणान् ।
दिशश्च सर्वा भगवन्धूमोत्पातसमाकुलाः ।
परिवेषस्तथा सूर्ये दृश्यते सुमहानपि ।
तमसा च नभः सर्वं न प्राज्ञायत किंचन ।
दृष्ट्वा भयमुपश्लिष्टं हृदयं मम चाव्ययम् । [5]
ब्रूहि मे विदितज्ञान भगवन्को ह्ययं विधिः ।
नान्यो वक्तुमिदं शक्तस्त्वदृते मुनिसत्तम ।
किमनिष्टं महद्वाप्यन्पश्यामि सुमहद्भयम् ।

[(l. 1) D1 भगवान्. B3 दृश्यतामेतद्; B4 दृश्यता तावद्. D2.9 °तान्भूशदारुणान् (for the post. half) —(l. 2) B3.4 transp सर्वा and भगवन्. D3.7 धूमोत्पात° (for the post. half). —(l. 3) V4 B3.4 परिवेशम्. B3.4 तदा (for तथा). D3.7 स्वर्गे (for सूर्ये). Ś1 तु, V4 म (for सु-) —(l 4) B3 D1 2 9 प्रज्ञायत; B4 प्रतिज्ञायत (hypermetric), D12 प्राज्ञाय च (for प्राज्ञायत). —D2 om. l. 5–6. —(l. 5) V4 D1.7 उपाश्लिष्ट, B3 4 उपासृष्टं, D9 उपक्लिष्ट (for उपश्लिष्ट). Ś1 V4 D5.12 हृदयं. Ś1 D5.12 चाभवत्; V4 च व्यथ (for चाव्ययम्). D9 हृदयेन विदूयता (for the post half). —After l. 5, V4 B3 4 read l. 8. —For ins. see below. —(l. 6) V4 जहि मे यदि ते ज्ञान, D1 ब्रूहि मे विदित ज्ञान, D3.7 ब्रूहि विदितविज्ञान (for the prior half) V4 B3 4 नु (for हि). —(l. 7) V4 शक्यम् (for शक्तम्). B3 4 मुनिपुंगव (for °मत्तम). —V4 B3.4 read l. 8 after l. 5 —(l. 8) V4 इद, B4 D7 अद (for महद्) D3 अनिष्टमय (for °षु महद्). B3 सुमहाभय.] —After l. 5, D9 ins.

1343* राजा दशरथः सर्वं पप्रच्छ मुनिसत्तमम् ।

—a) Ś1 D5 12 सख्या, Ñ2 V B D10 11.13 M4 क(M4 त) स्मान् (for घोरा). —b) Ñ2 V B1–3 D10 11.13 चेमे; B4 कस्मात्; D1 अपि; D9 वापि; G1.3.4 M4 चैव (for चापि). D10.11 (before corr.) T3 G1.3 प्रदक्षिणं (T3 °णः). —M4 om. 10c–12. —c) Ś1 D5 12 अयं (for इदं). Ś1 D5 12 हृदयोत्कंपो; D1 3.7 9 °योत्कंपं; D2 G3 हृदये कंपि. —d) Ś1 D5 हृदयं मे; D9 मानसं मे (for मनो मम). G4 निषीदति. —For 10c-d, Ñ2 V B D10 11.13 subst. .

1344* अकस्माच्चैव सोत्कम्पं हृदयं केन मे मुने ।

[V4 अ*° (for अकस्मात्). V4 °नघ, D11 मे विषीदति (for केन मे मुने).]

11 M4 om. 11 (cf. v.l. 10). —a) Ś1 [ए]तैः; Ñ2 V B D10.11.13 [इ]दं; D3 [ए]व (for [ए]तच्). —b) D3.9 वाक्यं श्रुत्वा (by transp.). Ñ2 V B D10.11.13 तदा(V1 D11 °तो) मुनिः (for महानृषिः) —V4 om. 11c-d. —c) Ñ2 V1–3 B D10 11 13 वसिष्ठस्तमुवाचेदं.

12 M4 om. 12 (cf. v.l. 10). —a) D10 उपास्थितं. —b) D2 3 5 7.9.12 दिव्य- (for दिव्यं). Ś1 D2.3 5.7 -मुखच्युतं; D9 T3 G3 M3 -मुखाच्छ्रुतं; D14 11 -मुखोदितं; T3 -मुखाद्गतं; G4 -मृगाद्गतं; Cg k.t as in text (for -मुखाच्युतम्). Ñ2 V B D10 11.13 पक्षिणो वेदयंति ते (D13 हि). —c) D1 तु शम°; D14 प्रशामयंति. D2 मृगास्तु शमयंत्येमे (sic). —d) Dt D3.5.12 T3 °त्यजतामयं; D9 सतापांस्त्यजतां भयं. —For 12c-d, Ñ2 V (V4 om. hapl.) B D10 13 subst.

1345* प्रदक्षिणा मृगाः सौम्यास्तद्दिमे शमयन्ति ते ।

[B1 2 प्रदक्षिण-. D13 प्रदक्षिण. Ñ2 हीमास् (sic) (for सौम्यास्). V1 इद, V3 इम, B1.2 एते; D13 एव (for इमे). V2 गमयंति (for शमयन्ति). B4 मे (for ते).]

13 a) Ś1 D1–3 5.7.9.12 तयोः संवदतोस्तत्र. —b) D3 स (sic); G2 ह्या. —G2 M1 2 om , M3 reads *inf lin. sec. m* 13c-d. —c) D4 पृथिवीं (for मेदिनीं). —d) Dt D6 8 महा (Dt °हान्)द्रुमान्; D4 मृगान्पशून् (for द्रुमाञ्शुभान्). Ś1 D1–3 5 7.9 12 G1 3 सपर्वतवनां शुभां (D13 °नाकनां [sic]).

14 a) D6 तमसी (sic) (for तमसा). T2 सौम्यः (for सूर्यः) —b) Cg न प्रबभुर् (as in text). Ś1 D1–3 5. 7.9 12 न प्रा(D1.2 5 9 प्र)ज्ञायत किं(D9 कं)चन; Dt D6.8 सर्वं न वेदिपुर्दिशः. —c) Cg चावृतं(as in text). Ś1 D1–3. 5.7.9 12 भस्मने(D3 9 °नै)वावृतं; D4 G4 °ना संवृतं (for भस्मना चावृतं). D6 सर्वं (for सर्वं).

15 a) D3.7 °ष्टो मुनय(D3 °ऽ)ब्रु; T2.3 G1.3.4 M1–3 °ष्टो ऋ°; G2 °ष्टो हृदयश् (sic) (for °ष्ट ऋषयश्). D3 [ए]व (for [अ]न्ये). D1.4 वसिष्ठश्चर्षयश्चान्ये (D4 °यः सर्वे). —b) D3 राज्ञो (corrupt) (for राजा). D3 तथा (for तदा). D12 राजा वसुसुतास्तदा (sic). —c) Ś1 D1–3.5.7.9.12 T2 G1 विसंज्ञा; D4 सशंका; Ct as in text (for ससंज्ञा). —d) G4 एतद् (for अन्यद्). Ś1 D1–3.5.7.9.12 सर्वेभ्ये च (D1 °भ्येपि; D2 °भ्येवं; D3.7 °र्यंतं; D9 तत्र)विचेतसः.

16 a) D3 तस्यैस् (corrupt) (for तस्मिंस्). D1 घोरेषु; D2.9 घोरे च. —b) D1 भस्मच्छन्नेषु. —For 13–16b, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst. :

कैलासमिव दुर्धर्षं कालाग्निमिव दुःसहम् ।
ज्वलन्तमिव तेजोभिर्दुर्निरीक्ष्यं पृथग्जनैः ॥ १७
स्कन्धे चासज्य परशुं धनुर्विद्युद्गणोपमम् ।
प्रगृह्य शरमुख्यं च त्रिपुरघ्नं यथा हरम् ॥ १८
तं दृष्ट्वा भीमसंकाशं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
वसिष्ठप्रमुखा विप्रा जपहोमपरायणाः ।
संगता मुनयः सर्वे संजजल्पुरथो मिथः ॥ १९
कच्चित्पितृवधामर्षी क्षत्रं नोत्सादयिष्यति ।
पूर्वं क्षत्रवधं कृत्वा गतमन्युर्गतज्वरः ।
क्षत्रस्योत्सादनं भूयो न खल्वस्य चिकीर्षितम् ॥ २० G. I 76 24 B. I. 74. 22 L I 70 24

1346* तयोः संवदतोरेवं वायुः प्रादुरभून्महान् ।
प्रचण्डः शर्करावर्षी कम्पयन्निव मेदिनीम् ।
दिशः सतिमिराश्चासन्न तताप दिवाकरः ।
रजसा च जगत्कृत्स्नं भस्मनेवावकीर्यते ।
सर्वे चाप्यभवंस्तत्र सैनिका मूढचेतसः । [5]
वर्जयित्वा वसिष्ठादीनृषींस्तांश्चैव राघवान् ।
ततो रजसि संशान्ते सैनिका लब्धचेतसः ।

[(l. 1) V1.4 °कर्षी; V2 °वर्ष, D10 °वर्षा; M4 °मर्षी (for शर्करावर्षी). V3 B1.4 D11 प्रचड(B4 °डा)शर्कराक(D11 °च)र्षी (for the prior half). V1 कप:निव; V4 कल्मषन्निव, B4 कषयंतीव (for कम्पयन्निव).—For ins. see below.—(l. 3) V4 दिशं (for दिशः). V4 D12 सत्वमि(V4 °तम)राश् (both sic) (for सतिमिराश्). M4 आसन् (for चासन्). V1 B3 D12 उत्तताप (for न ततापः).—For l. 3, D11 reads the line of 14^{ab} as in Śi.—(l. 4) V4 कृष्ण (for कृत्स्न). Ñ2 V1 B3 व्यकीर्यत; D10 व्यशीर्यते; D11 व्यकीर्षत, D12 व्यपीदत (for [अ]वकीर्यते).—(l. 5) Ñ2 ते चाभवंस्; D12 चापि भवस् (sic), M4 चाप्रभवस् (for चाप्यभवंस्). M4 नष्टचेतसः.—(l. 6) B4 चै* (for चैव). V1 राघवं. D11 मुनीश्चैव सराघवान् (for the post. half)—After l. 6, D11 ins. the line of 16^{ab}.—(l. 7) V4 संकीर्णे; M4 संक्रांते (for सशान्ते). V2 ततो राजमिश शांते (for the prior half). M4 नष्ट- (for लब्ध-).]

—After l. 2, B2 ins.:

1347* महोल्काश्चापतन्घोरा दिव्याश्चैव नभश्च्युताः ।

—^{c}) D11 ददृशुर् (for ददर्श). Śi D1–2.5.7 9.11.12 भीमकर्माणं; Ck.t as in text (for °संकाशं). Ñ2 V B D10.12 M4 आयांतं ददृशुस्तत्र.—After 16, Dt D4.6.8.14 S (except M4) Cm.g ins.

1348* भार्गवं जामदग्न्येयं राजराजविमर्दनम् ।

[G2 M1 जामदग्न्यं च; Cgp as above (for जामदग्न्येयं). Dt D4.6.8 M2 (before corr. as above) राजा राज-; M2 क्षत्रवंश- (for राजराज-).]

17 ^{d}) D5.9.12 T1.3 M2 दुर्निरीक्षं.

18 ^{a}) Śi D1–2.5.7.9.12 स्कंधा(Śi °दा)वसक्त-; D4 °साद्य; G2 °सत्य (sic) (for स्कन्धे चासज्य).—^{b}) T2 दिव्य- (for विद्युद्-). Śi D2.6.7.9 T2 G1.2 M1–3 -गुणो- (for -गणो-).—D7 om. 18^{c}–19^{b}.—^{c}) Dt D6.8 शरमुग्रं. Śi D1–2.5.9.12 प्रगृहीतशरं रामं(D12 °म).—^{d}) Dt D4.6.8 G1.2 M1.2 शिवं; D2 वरं; G2 शिवः (for हरम्).

19 D7 om. 19^{ab} (cf. v l. 18).—^{a}) Śi D1–2.5.9.12 भीमकर्माणं; D14 T G4 M3 घोरसंकाशं.—For 17–19^{b}, Ñ2 V B D10.11 12 M4 subst.:

1349* महेन्द्रमिव दुर्धर्षं कालान्तकयमोपमम् ।
दुर्निरीक्ष्यं नरैरन्यैर्ज्वलितानलवर्चसम् ।
स्कन्धे परशुमादाय धनुश्चेन्द्रायुधप्रभम् ।
प्रगृह्यैकं शरं घोरं रुद्रं साक्षादिवागतम् ।
रोषामर्षसमाविष्टं सधूममिव पावकम् । — [5]
जमदग्निसुतं रामं दृष्ट्वाभ्याशं समागतम् ।
साक्षादिव महादेवमायान्तं त्रिपुरान्तकम् ।

[(l. 1) D11 lacuna for द्र in महेन्द्रम्. D10 -*मो-; D11 -मयो- (metathesis) (for -यमो-).—(l. 2) Ñ2 V1.4 B2 दुर्निरीक्ष्. D11 M4 जनैर् (for नरैर्). M4 तपतमिव भास्कर (for the post. half).—(l. 3) V1.4 °माधाय; D11 परश्वधासक्त (for परशुमादाय). B4 धनुस्येश्चा- (corrupt); D11 धनुरिंद्रा- (for धनुश्चे-द्रा-). M4 धनुश्चेंद्रायुधोपमं (for the post. half)—(l. 4) V2 प्रगृगृह्य (sic), V4 प्रगृह्यैक- (for प्रगृह्यैकं). V2 B4 M4 ज्वलितानलवर्चसं (=post. half of l. 2); D11 रुद्र साक्षादिवाकर (for the post. half).—(l. 5) V1 B4 वामामर्ष-; V2–4 B3 D10.11 रामामर्ष- (for रोषामर्ष-). B3 -समाविष्टं. V4 पर्वत (for पावकम्).—(l. 6) Ñ2 ह्यासन्; V1.2 B1–3 D11 [अ]भ्यासं; V4 [अ]भ्यास- (for [अ]भ्याशं). Ñ2 B3 D10.12 तमागत; V1 D11 M4 उपाग (D11 °*)तं. B4 राम द्रष्टु*पागत (for the post. half).—All the above MSS. (except B3 M4) om. l. 7 B3 reads in marg., while M4 reads l. 7 after l. 3.—(l. 7) B3 इ* (for इव).]

—^{c}) G1.3 सर्वे (for विप्रा).—^{d}) Ñ2 V B D10.12 M4 जेपुः शांतिपरायणाः.—M4 om. 19$^{e/}$.—^{e}) Śi Ñ2 V1–3 B D3.5.7.10.11.12 चर्षयः; V4 D1.2.9 12 ऋषयः (for मुनयः).—^{f}) V1 damaged ल्पु; V2 प्रत्युजग्मुर्; V4 संयजनपुर् (sic); B1.3 प्रजजल्पुर्; B3 शर्म जेपुर्. V4 M1 (before corr.) अतो (for अथो). D11 वचः (for मिथः). V3 प्राजल्पुरमिथो मिथः (sic).—After 19, D1 ins..

1350* मुनिकोपो विनिर्दिष्टज्वलन्यग्निभोऽथ यः ।

20 ^{a}) V4 B1.4 D11.14 Ck कश्चित्; D4.9 M3 (before corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) कचित्; Cg.t as in text (for कश्चित्). D1–3.5.7.12 क्षत्र- (for पितृ-). Ñ2 V2 B3.4 D10.12 -वधामर्षात्. T3 कश्चित्पितृपरामर्षी.—^{b}) Ñ2 V B D10.11 M4 पुनर्न (Ñ2 B1.3 °श्च); D12 पुनर्

G. 1. 76. 23
B. 1. 74. 23
L. 1. 70 23

एवमुक्त्वार्घ्यमादाय भार्गवं भीमदर्शनम् ।
ऋषयो राम रामेति मधुरां वाचमब्रुवन् ॥ २१

प्रतिगृह्य तु तां पूजामृषिदत्तां प्रतापवान् ।
रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्योऽभ्यभाषत ॥ २२

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रिसप्ततितमः सर्गः ॥ ७३ ॥

(for क्षत्रं न). Śi D1–3.5.7.9.12 [ड]त्सादयेत्पुनः; D4 [ड]त्पादयिष्यति; D12 उत्सादयिष्यति.—[c]) D3 पूर्वं; G2 सर्व- (for पूर्वं).—[d]) Śi G4 भार्गवो(G4 समन्युर्) विगतज्वरः.—[e]) Śi D2 3 5 7 9.12 मा (for न). G1.3 [अ]त्र (for [अ]स्य). D1 चिकीर्षतां; D3 चिकीर्षता; G1 3 चिकीर्षति.

21 [a]) D3 उक्तार्थम्; D5.12 उक्त्वार्घम् (for उक्त्वार्घ्यम्).—[b]) D12 भीमदर्शनात्.—[d]) Śi D1–3 5.7.9.12 तदा मधुरम्; Dt D6.8 G1.3 M3 मधुरं(D6 °रे) वाक्यम्; D4 T3 M5 वाचो मधुरम्; D14 मधुरं वाचम् (for मधुरां वाचम्). D2.12 क्षत्रवीत् (for अब्रुवन्).—For 20°–21, Ñ2 V B D10 11.13 M6 subst.:

1351* क्षत्रं रामोऽयमागत्य शान्तमन्युरपि प्रभुः ।
सर्वक्षत्रवधं घोरमसकृत्कृतवान्पुरा । —
कश्चिदद्यापि सक्रोधः क्षत्रं नोत्सादयिष्यति ।
इति मत्वार्घ्यमुद्यम्य भार्गवं ते ततोऽब्रुवन् ।
वसिष्ठप्रमुखा विप्राः सामपूर्वमिदं वचः । [5]
राम सुस्वागतं तेऽस्तु गृहाणार्घ्यमिदं प्रभो । —
मुने भार्गव संशाम्य न क्रोद्धुं पुनरर्हसि । —

[V2 om. (hapl.) l. 1–3.—(l. 1) D11 पुत्र (for क्षत्र). M6 आगम्य. V6 क्षत्र रामो यदागम्य (for the prior half). V6 शांति- (for शान्त-). D11 मुनिर्हि बलवान्प्रभुः, D13 शांतमन्युर्गतज्वरः (for the post. half).—(l. 3) Ñ2 D10 क्वचिद्; V6 B1.6 कश्चिद् (for कश्चिद्). V1 D11 सकृद्.—(l. 4) D11 [अ]र्घम्. V1 उद्गम्य. V1 भार्गवे ते; D3 भगवंत (for भार्गवं ते). D10 तमब्रुवन्.—(l. 5) V2.6 वीराः (for विप्राः). V2 सामपूर्णम्; D13 सात्वपूर्वम् (for सामपूर्वम्).—(l. 6) D11 हे राम स्वागतं (for राम सुस्वागत). V1 D11 इमं; V2 मम; M6 इति (for इदं).—(l. 7) Ñ2 B1 संश(B1 °शा)स्व; V2 शंसाच; B2 संशवान्य; B6 वंशस्य; M6 संमान्य (for सशाम्य). V2–6 B6 D11 क्रोध (for क्रोद्धु). D11 कर्तुम् (for पुनर्).]

22 M3 reads 22[ab] *inf. lin. sec. m.*—[a]) V1 प्र*°; V2 °वंद्य (for प्रतिगृह्य). Ñ2 B2 D10.13 M4 स; V B1.2.4 D11 M3 च (for तु). D14 राजाम् (sic) (for पूजाम्).—[b]) Śi D1–3 5 7.9 12 जामदग्न्यः; T1 damaged षि (for ऋषिदत्तां). Ñ2 V B D10 प्रत्युवा(V2 B1.2[m. also].4 °क्त्वा)च च(V6 स; B4 * [submetric]) तानृषीन्; D11 इत्युवाच स तानृषीन्; D13 प्रतिनंद्य च तानृषीन्; M6 अत्र मुक्त्वा च तानृषीन्.—After 22[ab], Śi D1–3.5.7.9.12 ins.:

1352* ज्वलज्ज्वलनसंकाशस्तेजसा मोहयन्निव ।
[D3 -संकाश (for -सकाश).]

—[c]) B4 दशरथं (for दाशरथिं). B2 रामम् (sic!) (for रामो). Ñ2 V B1.2.4 D11 रामो and रामं (for रामं and रामो respy.). Śi D1–3.5.7.11.12 समुपेत्याभ्यभाषत; Ñ2 V2–6 B D10.13 M4 उवाचेदम्(V4 °च तद्)नंतरं; V1 उवाच चेदमनंतरं (hypermetric).

Colophon. D1–3.5.7.11.13 om. (continue the Sarga.) Śi reads in marg.—*Kāṇḍa name*: Śi V1 om. Ñ2 V2–6 B D10 आदि°.—After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते.—*Sarga name*: Ñ2 V1–3 B D10 जामदग्नय-समागमः; V6 जामदग्नयवाक्यं; D6 परशुरामसमागमः.—*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1.2.4 om. Śi 70, Ñ2 B2 D10 76; V2 D6 77; V3 Dt D4.6.8.12 S (except M4) 74; M4 72. D13—वणे—कांडे—समागमो—सर्गः 75.—After colophon, D4 concludes with श्रीरामः; T3 श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M5 श्री.....नमः.

७४

राम दाशरथे वीर वीर्यं ते श्रूयतेऽद्भुतम् ।
धनुषो भेदनं चैव निखिलेन मया श्रुतम् ॥ १
तदद्भुतमचिन्त्यं च भेदनं धनुषस्त्वया ।
तच्छ्रुत्वाहमनुप्राप्तो धनुर्गृह्यापरं शुभम् ॥ २
तदिदं घोरसंकाशं जामदग्न्यं महद्धनुः ।
पूरयस्व शरेणैव स्वबलं दर्शयस्व च ॥ ३
तदहं ते बलं दृष्ट्वा धनुषोऽस्य प्रपूरणे ।
द्वन्द्वयुद्धं प्रदास्यामि वीर्यश्लाघ्यमिदं तव ॥ ४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा दशरथस्तदा ।
विषण्णवदनो दीनः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ५
क्षत्ररोषात्प्रशान्तस्त्वं ब्राह्मणश्च महायशाः ।
बालानां मम पुत्राणामभयं दातुमर्हसि ॥ ६

G. I. 77. 7
B. I. 75. 6
L. I. 76. 7

74

☞ Ñ1 missing Sarga 74 (cf. v.l. I. 66. 10). D1–3.5.7.11.13 continue the previous Sarga.

1 [a]) Ś1 D1.2 5.7.12 M4 शूर; D3 om., D9 Cg राम (for वीर).—[b]) T1 reads वीर्यं ते *inf. lin.* M4 महद् (for श्रूयते). Ś1 D1–3.5.7.9.12 श्रूयते ते महद्बलं.—[cd]) Ś1 D1–3 5.7.9.12 सर्वं (for चैव). D5 निखिलेषु (for निखिलेन). D2.9 श्रुतं मया (by transp.). Ñ2 V B D10.11.13 M4 धनुः किल त्वया (M4 धनुर्गत्वा यथा) भग्नं दिव्यं यत्तच्छु (D11 °पु श्रु)तं मया.

2 D13 om. 2[ab].—[a]) Ñ2 V B D10 M4 अ (B4 त [sic]) द्भुतं त (Ñ2 D10 च)त्कृतं राम; D5.11 तदद्भुतं वि,चिंत्यं च (D11 कृतं राम).—[b]) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 M3 धनुषो भेदनं (by transp.). Dt D2.3 तथा (for त्वया).—T3 om. 2[c]–4.—[c]) Ś1 D1.2.5.9.12 श्रुत्वाहं सम°; D3.7 श्रुत्वेदं सम°.—[d]) Ś1 D1–3 5.7.9.12 गृहीत्वेदं (Ś1 °ह्वीत्वेदं; D3 °ह्वीत्वैनं) महद्धनुः.

3 T3 om. 3 (cf. v.l. 2). D1–3.7.9 om. (hapl.) 3[ab].—[a]) D4 यद् (for तद्). Ś1 D5.12 समनुप्राप्तं (for घोरसकाशं).—[b]) G3 जामदग्न्य-. D12 शरीसमं (corrupt) (for महद्धनुः).—After 3[ab], M3 ins. l. 5–6 of 1353*.—[c]) T3 पूजयस्व; Ct as in text. G1.3 नरश्रेष्ठ; M3 शरेणेह (for शरेणैव). Ś1 D1–3.5.7.9.12 सशरं (D3 शरणं) पश्य राम त्वं.—[d]) D9 सबलं (for स्व°). Ś1 D1–3.5.7.9.12 T1 मे (for च).

4 T3 om. 4 (cf. v.l. 2).—[a]) Ś1 D1–3.5.7.9.12 ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा).—[b]) D3 धनुषोर्ह (for धनुषोऽस्य). Dt D2.3 धनुषोप्यस्य पूरणे.—D1 reads 4[c]–5[b] in marg.—[c]) Ś1 D3.12 धनू राम; D1–3.7 द्वंद्वं राम; D4 द्वंद्वं युद्धं (for द्वन्द्वयुद्धं).—[d]) D14 T1 G1.4 वीरश्लाघ्यम्; Ck.t as in text. Dt D4.6.8 G1.3 M3 जहं (for इदं). D1–3.5.7.12 वीर्यश्लाघ्यवत (D12 °तव [metathesis])त्तव; D9 वीर्यं श्लाघ्यं महत्तव.—For 2[c]–4, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst.; M3 ins. l. 5–6 only after 3[ab]:

1353* श्रुत्वैवाहमनुप्राप्त आदायेदं महद्धनुः ।
अनेन धनुषा राम मया कृत्स्ना मही जिता ।
पूरयेदमपि क्षिप्रं बलं दर्शय राघव ।
विकर्ष चापं संधाय बाणेनानेन राघव । —
गृह्णीदं धनुर्दिव्यं शरं चेमं मयोद्यतम् । — [5]
यदि संधास्यसीदं त्वं बाणेनानेन कार्मुकम् ।
ततो दास्यामि युद्धं ते वीर्यश्लाघ्यमनुत्तमम् ।

[(l. 1) V4 प्रादायेद; D10 आदायाह (for आदायेद). M4 श्रुत्वाह समनुप्राप्तो गृहीत्वा परम धनुः.—(l. 2) M4 क्षत्रम् (for राम). D10 मही कृत्स्ना जिता मया (by transp.); M4 असकृत्पूदितं मया (for the post half).—(l. 3) V1 पूरयेदम्. V3 धनुः; B3 *inf. lin.*, B4 अग्नि- (sic) (for अपि). V1 दर्शयित्वा (hypermetric) (for दर्शय). M4 गृहीत्वाग्रे धनुर्मम (for the post. half).—B2 reads l. 4 in marg.—(l. 4) V1 M4 विकर्ष चापि; V2 विकर्ष्य चापि, V3 विचकर्ष चापं (hypermetric); V4 विकर्षश्चापि; B1 विचकर्षासि (sic), B2 विकृष्य चाप; D11 पूरयित्वा तु (for विकर्ष चाप). V3 कार्मुक (for राघव).—(l. 5) V1.2 [इ]मं (for [इ]दं). V3 B1 [ए]न; V4 M4 [इ]दं; B4 M3 [ए]व (for [इ]म). D10 °ते; M3 ममो° (for मयोद्यतम्).—(l. 6) B2 हि; M4 तद् (for त्वं). Ñ2 B3 D10 यदि संधास्यसि त्व (Ñ2 द्ध [sic])हि; D13 शक्नोषि चेच्चोजयितुं; M3 यदि संधानशक्तिस्ते (after धा *inf. lin. sec. m.*) (for the prior half).—(l. 7) D13 चापं ते; M4 ते युद्ध (by transp.) (for युद्ध ते). M4 अह युधि (for अनुत्तमम्).]

—After 4, G3 M1.3 ins.

1354* भीतो यदि धनुस्त्यक्त्वा निर्जितोऽस्मीति वा वद ।
अथवा द्वन्द्वयुद्धं मे दाता त्वं वै न संशयः ।

5 D1 reads 5[ab] in marg. (cf. v.l. 4).—[a]) Ñ2 V B D10.13 M4 [इ]दं; D11 [ए]तद् (for तद्).—Ñ2 reads 5[bc] in marg.—[b]) T3 तथा (for तदा).—[c]) V4 विषंक्षमनसोः; D1–3.7.9.11 विवर्ण° (for विषण्णवदनो). Ś1 D1–3.5.7.12 अस्तः; Ñ2 V B D10.11.13 M4 भूत्वा; D9 तत्र (for दीनः).—[d]) Ś1 D1–3.5.7.12 दीनम्; Ñ2 V B D10.13 प्रणतो; D9 इदम् (for वाक्यम्). D11 कृतांजलिरभाषत.

6 [a]) Ś1 D1–3.5.7.9 क्षात्राद् (for क्षत्र-). D3.5.7 दोषात् (for -रोषात्). D12 क्षात्रदोषात्.—[b]) D3.7 ब्राह्मणोसि; D4

G 1. 77. 8
B 1. 75. 7
L 1 71. 7

भार्गवाणां कुले जातः स्वाध्यायव्रतशालिनाम् ।
सहस्राक्षे प्रतिज्ञाय शस्त्रं निक्षिप्तवानसि ॥ ७
स त्वं धर्मपरो भूत्वा काश्यपाय वसुंधराम् ।
दत्त्वा वनमुपागम्य महेन्द्रकृतकेतनः ॥ ८
मम सर्वविनाशाय संप्राप्तस्त्वं महामुने ।
न चैकस्मिन्हते रामे सर्वे जीवामहे वयम् ॥ ९

ब्रुवत्येवं दशरथे जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
अनादृत्यैव तद्वाक्यं राममेवाभ्यभाषत ॥ १०
इमे द्वे धनुषी श्रेष्ठे दिव्ये लोकाभिविश्रुते ।
दृढे बलवती मुख्ये सुकृते विश्वकर्मणा ॥ ११
अतिसृष्टं सुरैरेकं त्र्यम्बकाय युयुत्सवे ।
त्रिपुरघ्नं नरश्रेष्ठ भग्नं काकुत्स्थ यत्त्वया ॥ १२

ब्राह्मण त्वं; D12 ब्राह्मण्यश्च; M3 ब्राह्मणस्त्वं (for ब्राह्मणश्च). Dt D4.6 8 महातपा'. G1.2 ब्राह्मणानां च संनिधौ. —For 6^{ab}, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst. :

1355* राम रोषः प्रशान्तस्ते ब्राह्मणस्त्वं शमात्मकः ।

[V1 समागतः; V4 दयात्मक ; B3 4 D11 समात्मकः, M4 शमात्मन' (for शमात्मक').]

—^{c}) D1 नाम (for मम). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7 9 11.13 नानयं (D11 प्रसादं) कर्तुमर्हसि.

7 D8 om. (hapl. ?) 7. —^{a}) Ś1 D1–3.7.9.13 भृगूणां हि (D1 च) (for भार्गवाणां). —^{b}) D14 -व्रतचारिणां. —^{d}) Dt D2.6 8 शस्त्रं प्रक्षिप्तवानसि; D7 शस्त्रं विक्षिप्त°; M1 शास्त्राणि क्षिप्त°. —For 7, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst.

1356* भृगूणां हि कुले जातः प्रशान्तानां महात्मनाम् ।
तपःस्वाध्यायशीलानां न क्रोद्धुं पुनरर्हसि ।
ऋचीकच्यवनादीनां पितॄणां संनिधौ पुरा । —
न योत्स्य इति संन्यस्य शस्त्रं न स्प्रष्टुमर्हसि । —

[(l. 1) M4 त्व (for हि). D11 जात. D13 शानानां त्व; M4 प्रसन्नानां (for प्रशान्तानां). V2 महात्मवान्; B3 marg. as above. —(l. 2) Ñ2 V1 -शालीनां. V2 3 B4 क्रोध (for क्रोद्धु). D11 न च त्व क्रोद्धुमर्हसि (for the post. half). —(l. 3) D11 शुचीकन्यशनादीना (for the prior half). V2 D11 °धौ त्वया; M4 राम सनिधौ (for सनिधौ पुरा). —(l. 4) Ñ2 B3 D10.13 M4 योत्स्यामीति (for योत्स्य इति). Ñ2 सत्यस्य (sic); V1 सत्यज्य; V2 मन्यस्व; D10 सध्यस्य (sic), D13 सकल्पा (च्) (for सन्यस्य). V2 न शस्त्रं (by transp.) (for शस्त्र न). B4 स्पृष्टम्. Ñ2 B3 D10.13 शस्त्रमुत्स्रष्टुमर्हसि; D11 शास्त्र निक्षिप्तवानसि; M4 न क्रोद्धु पुनरर्हसि (for the post. half).]

8 ^{a}) Ñ2 V1–3 B D10.11 13 M4 तपोदमरतो; V4 तत्पादनिरतो (for स त्वं धर्मपरो). —^{b}) Ś1 Ñ2 V2–4 B Dt D2 3 5 (before corr. as in text)–13 कश्यपाय. —^{c}) G4 धनम्; M4 च तम् (for वनम्). —^{d}) D4 महेंद्रं; G1 महेंद्रः (for महेन्द्र-). Ñ2 V B1.2.4 D10.11.13 M4 स(Ñ2 V2–4 B3 D11.13 सं)न्यासं कृतवान्कर्म(V2 M4 °वानसि).

9 D10 om. 9^{ab}. —^{c}) V2 स मे सर्व-; B4 मम सर्व; D11 कर्थं मम; D13 मम सर्वे. —^{b}) Ś1 B3 (marg. as in Ñ2 also) D1.2.5.9.13 सं(B3 स)प्राप्तः किं°; Ñ2 V B1.2.4 D13 भूयो योद्धुमिहेच्छसि; D2.7 प्राप्तस्त्वं किं म°; D11 भूयो वै योद्धुमिच्छसि; T2 M3 संप्राप्तोसि म°; M4 पुनर्युद्धं चिकीर्षसि. —^{c}) Ñ2 V B D10 13 ह्येतस्मिन् ; T3 चैस्मिको (sic), G3 च कस्मिन् ; M4 ह्येकस्मिन् (for चैकस्मिन्). D3 हरे (sic); T2 कृते (for हते). D13 राम (for रामे). —^{d}) Ñ2 V B D10 13 जीवामः सर्व एव हि. —After 9, Ñ2 V B D10.11.13 M4 ins. :

1357* प्रसीद भृगुशार्दूल त्रायस्व शरणागतम् । —
रामं पुत्रं न मे बालं राम संदग्धुमर्हसि । —

[(l. 1) B3 (marg also) M4 त्राहि मां (for त्रायस्व). —(l. 2) B1 om (submetric) (for न). B4 om. बालं. D11 transp. राम and बाल. D10 13 transp. राम and राम. V3 त्वं दग्धुम् ; D11 निर्दग्धुम् (for सदग्धुम्). B1 मामक हंतुमर्हसि; M4 रान दग्धुमिहार्हसि (for the post. half).]

B3 cont. .

1358* अजेयः सर्वलोकानामप्रमेयबलं तव ।

10 ^{a}) Ñ2 V B D10.11.13 वदत्येवं, M4 श्रुत्वा दशरथस्येदं. —D1 reads 10°–11^{b} in marg. —^{c}) Ś1 Dt D1–3.5–9 13 तु; D11 om. (submetric) (for [ए] व). —^{d}) Ñ2 V1–3 B D10.13 भूयो राममभाषत; V4 M4 रामं भूयोभ्यभाषत; D2 राघवे चाभ्यभाषत. —After 10, M3 ins. :

1359* रोषाग्निस्फुरमाणोष्ठो रामं परमधन्विनम् ।

11 D1 reads 11^{ab} in marg. (cf. v.l. 10).—^{a}) Ś1 D1.2.5.7.9 12 द्वे एव; Ñ2 V2–4 B D11.13 द्वे इमे (by transp.); V1 ते इमे (note hiatus); D3 तदेव; D10 द्वे अमे (for इमे द्वे). Ś1 D1 3 5.9.13 रक्षे; Ñ2 V B D10.11.13 M4 रामः; D3 रन्ध्रे; D7 ह्येते (for श्रेष्ठे). —^{b}) D3 दैवे (for दिव्ये). Ś1 D1–3.5 7.9.13 त्रै(D13 त्रि)लोक्य°; Ñ2 V B D10.11.13 M4 लोकत्रये (Ñ2 V1 B3.4 M4 °य)श्रुते(B4 °तौ); Dt D6.8.14 T G4 M3 °पूजिते; Cg as in text. —^{d}) D3.7 स्वकृते; D13 निर्मिते (for सुकृते).

12 ^{a}) Dt D3.8 अनु°; D3 अवि°; D3 7 अभि°; Cm.g as in text (for अतिसृष्टं). —^{b}) Ś1 त्र्यंबकस्य. D6 *युत्सवे; D14 G3 M3 युयुत्सते; G1 *युत्सते; Cg.k.t as in text (for युयुत्सवे). T3 त्रियंबकाय युत्सते. —For 11°–12^{b}, Ñ2 V B D10.11 M4 subst.; D13 subst. l. 2 only for 12^{ab} :

1360* विश्वकर्मकृते सारे अल्पवीर्यैर्दुरासदे ।
तयोरेकं त्र्यम्बकाय दत्तं राम युयुत्सवे ।

इदं द्वितीयं दुर्धर्षं विष्णोर्दत्तं सुरोत्तमैः ।
समानसारं काकुत्स्थ रौद्रेण धनुषा त्विदम् ॥ १३
तदा तु देवताः सर्वाः पृच्छन्ति स्म पितामहम् ।
शितिकण्ठस्य विष्णोश्च बलाबलनिरीक्षया ॥ १४
अभिप्रायं तु विज्ञाय देवतानां पितामहः ।
विरोधं जनयामास तयोः सत्यवतां वरः ॥ १५
विरोधे च महद्युद्धमभवद्रोमहर्षणम् ।
शितिकण्ठस्य विष्णोश्च परस्परजयैषिणोः ॥ १६
तदा तज्जृम्भितं शैवं धनुर्भीमपराक्रमम् ।
हुंकारेण महादेवः स्तम्भितोऽथ त्रिलोचनः ॥ १७
देवैस्तदा समागम्य सर्षिसंघैः सचारणैः ।
याचितौ प्रशमं तत्र जग्मतुस्तौ सुरोत्तमौ ॥ १८

G. I. 77. 21
B. I. 75. 19
L. I. 71 21

[(l. 1) Note hiatus between the two halves. V1.2 °वीर्ये; V3 तुल्यवीर्ये, V4 स्वल्प°; B1 °वीर्य- (for अल्पवीर्यं). V1 lacuna, V2 D11 दुरात्मने; V3 B3 दुरासदे (for दुरात्मने). B4 अल्पवीर्यदुरासदे (for the post. half).—(l. 2) M4 एनत् (for एत). V4 सयुत्सरे, M4 युयुत्सवे (for युयुत्सवे).]

—After 12^{ab}, Ś1 D5 ins. .

1361* त्र्यम्बकस्य च विष्णोश्च प्रायच्छन्नमितौजसोः ।

—^{c}) Ś1 पुरास्यते; D1–3.7 पुर(D1 °रा)घाते; D5 पुरायत्ते; D11 पुराणं तं; D12 पुरार्थंते; Cm k.t as in text (for त्रिपुरघ्नं). D5 नरश्रेष्ठं. Ñ2 V2 3 B3–4 D10 13 M4 त्रि(Ñ2 त्रै) पुरं जघ्नु(B4 °घ्नि)षे(D13 षो) देवैर्; V1 त्रिपुरं जघ्नषो (sic) देवैर्; V4 जघान त्रिपुरं तेन; B1 त्रिपुरं जिष्णवे देवैर्; D9 पुरनाशाय तच्छ्रेष्ठं; M3 त्रिपुरस्तं (corrupt) धनुःश्रेष्ठं. —^{d}) D13 तत्; M3 यस् (sic) (for यत्).—After 12, D4 ins. 1362*.

13 D4 om. 13^{ab}. —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9 12 द्वितीयमपि (for इदं द्वितीयं). Ñ2 V B D10.13 M4 अपरं; D11 परमं (for दुर्धर्षं). —^{b}) M4 सुरासुरैः (for सुरोत्तमैः). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7.9–13 विष्णवे यद्(D2 प्रद्)दुः सुराः(B1 पुरा). —After 13^{ab}, Ś1 (marg) Dt D4(due to omission after 12).6.8.14 T G1.3.4 M2.3 Cm.t ins.

1362* तदिदं वैष्णवं राम धनुः परपुरंजयम् ।

[Cf. 21^{ab}. D14 T1 3 G4 परमभास्वर (for परपुरंजयम्).]

—^{d}) Ś1 D5 धनुषान्वितं.

14 ^{a}) Ś1 D1–3.5 7 दृष्ट्वा च; D4 तदा नु; D9 दृष्ट्वा तु; D13 दृष्ट्वा (submetric), T3 तदा ते; Cm.k.t as in text (for तदा तु). D2.7 सर्वे; D8 om. (for सर्वाः). —For 13^{c}–14^{b}, Ñ2 V B D10 11 13 M4 subst. :

1363* द्रव्यसारबलप्राणप्रमाणाकृतिभिः समम् ।
ब्रह्माणं यत्र पप्रच्छुः सुराः कौतूहलान्विताः ।

[(l. 1) B1 M4 दिव्य- (for द्रव्य-). V4 -बलं and -कृतिभिः (for -बल- and -[आ]कृतिभिः respy.).—(l. 2) V4 D11 यत्र पप्रच्छ; B4 परि*प्रच्छु; D10 यत्र *प्रच्छुः (for यत्र पप्रच्छुः). D11 सुराश्चैव महाबला; M4 जातकौतूहलाः सुराः (for the post. half).]

—D8 om. (hapl.) 14^{c}–16^{b}. D8 om. (hapl.)14^{c}–15^{b}. Ś1 reads 14^{c}–16^{b} in marg. —^{c}) Dt D2.8 (before corr.) शितिकंठश्च; D11 शंकरस्य च (for शितिकण्ठस्य). V1 विष्णो · (lacuna) —T3 om. (hapl.) 14^{d}–16^{c}. —^{d}) Ñ2 V2–4 B D10–12 धनुषो(V2 4 B1 °ष)श्च बला(B4 महा) बलं; V4 धनुषोः बलाबलं (submetric), D1 7 M4 धनुषोश्च बलाबले; D2.9 धनुषोस्य बलाबलं; D13 धनुषोर्यद्बलाबलं; T3 G1.3 M2 °परीक्षया; M3 पुरा बलपरीक्षया; Cv r.m.g.k as in text.

15 D5 T3 om. 15, D8 om. 15^{ab}; Ś1 reads 15 in marg. (for all cf. v.l. 14). —^{ab}) Ñ2 V B D1 7.9–13 विदि(D11 °हि)त्वा च (V4 °थ; D1 7 11.12 तु; D9 °द्धु; D13 तं), D2 विदित्वा (submetric) (for तु विज्ञाय). Ñ2 V1.3 B1–3 D2.9–11.13 देवानां च (V1 B2 D11 स; V3 D2 9 प्र-) (for देवतानां). M4 जिज्ञासतां वचः श्रुत्वा देवानां तु प्रजापतिः. —^{cd}) D8 :योः (for तयोः). D2.3.7 9 G1 3 सत्त्ववतां (for सत्यवतां). Some MSS. (not included in the apparatus) सत्त्वपरीक्षया (for सत्यवतां वरः). Ñ2 V B D10 11 13 M4 विरोधयामास मिथो विष्णुं शंकरमेव च.

16 T3 om. 16^{abc}, D8 om. 16^{ab}, Ś1 reads 16^{ab} in marg. (for all cf. v.l. 14). —^{a}) Ś1 Dt D4 8 8 तु; D1–3 7 9 12 सु- (for च). V4 B1 D11 महा- (for महद्). —^{b}) Ś1 रो*-; D1–3.7.9.12 लोम- (for रोम-). Ñ2 V B D10.13 अभव (V1 lacuna for व)त्तत्र देवयोः; D11 अभवत्सुरयोस्तदा. —^{c}) D11 शितिकंठश्च. —^{d}) Ñ2 V B D10 11.13 M4 -जिगीषया; D2 -जयैषिणः.

17 Ñ2 V1–3 D10 M4 om. 17–18, D11 om 17^{ab}. B3 reads 17–18 in marg. G1.3 transp. 17^{ab} and 17^{cd}. —^{a}) Dt D6.8 T3 M3 तु (for तज्). Ś1 V4 B1–3 D1.3.5.7. 12 13 तस्य (B1.2 °श्च; D13 °चै) तत्पूरितं शैवं (D3 शैव-; D8 शब्दं); B4 ततस्तु पूरितं शैवं; D2.9 तस्य तत्पूरितस्यैव. —^{b}) B3 -पराक्रमः.—After 17^{ab}, D3 7 ins. :

1364* हृतसारं बलवता विष्णुना प्रभ(D3 °स)विष्णुना ।

—^{c}) D2.11 हुंकारेण. Ś1 D1.5 9.11–13 महादेवः; V4 B1–3 D3 °देव (sic), Cg.t as in text (for °देवः). —^{d}) B1 स्तिमितो. Ś1 D5 11–13 स्तंभयामास केशवः; D1 जृंभित्वा च त्रिलोचनं; D2.9 जृं(D9 स्तं)भयित्वा त्रिलोचनं.

18 Ñ2 V1–3 D10.11 M4 om., B3 reads in marg. 18 (for all except D11 cf. v.l. 17). —^{a}) Ś1 V4 B D1–3. 5.7.12 दैवतैस्तु; D9 दैवतैः सु-; D13 देवैस्तैस्तु; M3 (after corr.

G. I. 77. 22
B. I. 75. 19
L. I. 71. 21

जृम्भितं तद्धनुर्दृष्ट्वा शैवं विष्णुपराक्रमैः ।
अधिकं मेनिरे विष्णुं देवाः सर्षिगणास्तदा ॥ १९
धनू रुद्रस्तु संक्रुद्धो विदेहेषु महायशाः ।
देवरातस्य राजर्षेर्ददौ हस्ते ससायकम् ॥ २०
इदं च वैष्णवं राम धनुः परपुरंजयम् ।
ऋचीके भार्गवे प्रादाद्विष्णुः स न्यासमुत्तमम् ॥ २१
ऋचीकस्तु महातेजाः पुत्रस्याप्रतिकर्मणः ।
पितुर्मम ददौ दिव्यं जमदग्नेर्महात्मनः ॥ २२
न्यस्तशस्त्रे पितरि मे तपोबलसमन्विते ।
अर्जुनो विदधे मृत्युं प्राकृतां बुद्धिमास्थितः ॥ २३
वधमप्रतिरूपं तु पितुः श्रुत्वा सुदारुणम् ।
क्षत्रमुत्सादयं रोषाज्जातं जातमनेकशः ॥ २४

sec. m. as in text) देवैः सदा (for देवैस्तदा).—[b]) V4 B4 ऋषि°; B3 ऋषिदीप्तैः (for सर्षिसंघैः). D8 सवारणैः. —[d]) G1 3 नरोत्तम; M2 सुरेश्वरौ (for सुरोत्तमौ).—For 18[cd], Ś1 V4 B D1–3.5.7 9 12.13 subst.:

1365* याचितो न प्रहृतवान्विष्णुर्बलवतां वरः ।

[V4 यातितो (sic). V4 प्रकृतिवान्; D3 प्रहृतनां (sic); D7 प्राहरत् (for प्रहृतवान्). D7 वर (for वरः). V4 सत्यपराक्रम.; B3.4 सत्यवतां वरः.]

19 [a]) G2 जृंभि°. Cg तद् (as in text). T3 तद्धनुः; M2 तु धनुर्; M4 तत्र तं (for तद्धनुर्). —[b]) G1 (after corr. as in text) -परायणैः (for -पराक्रमैः). —For 19[ab], Ś1 D1–3.5.7.9.12.13 subst.:

1366* जिते हि धनुषा सार्धं शिवे विष्णुपराक्रमात् ।;

[Ś1 जितो हि; D1.3.7 जृंभिते; D2 9 स्तम्भिते (D9 °तो) (for जिते हि). D2 सार्धे (for सार्धं). D9 शिवो. D13 -पराक्रमं.]

while Ñ2 V B D10.11 subst.:

1367* विजृम्भितं तत्र दृष्ट्वा सर्वं विष्णुबलात्तदा ।

[V1 त तु (for तत्र). V2 विकृत तत्र त दृष्ट्वा (for the prior half). B1 D10 सर्वे; D11 सर्व- (for सर्वं). Ñ2 -वनात्; V4 -बल (for -बलात्).]

—[d]) Dt D6.8 तथा; Ck as in text (for तदा). Ñ2 V B D10.11.13 M4 विबुधा धनुषा (V2 ब्रह्मणा; D10 * ३ *) सह; D7 देवतर्षिगणास्तदा. —After 19, T2 M3 and K ed. ins.:

1368* पूजयित्वा ततो विष्णुमामन्त्र्य च पिनाकिनम् ।
ब्रह्मेन्द्राग्नीन्पुरस्कृत्य नाकपृष्ठं ययुस्तदा ।
[(l. 2) T2 ब्रह्मेंद्राग्नी, K. ed. ब्रह्मेंद्रादीन्.]

20 [a]) Cv.r.m.k.t as in text (for धनू रुद्रस्). Ś1 D1–3 5.7.9 12 ततस्(Ś1 °दा) तु (D2 तं) रुद्रः; G4 damaged (for धनू रुद्रस्तु). Ñ2 V2.4 B2 3 D10.11 M4 धनुस्तज्जृंभितं (D11 °स्तं [sic] जृंभितो) रुद्रो; V1 3 D13 धनुस्तु जृंभितं रुद्रो(V3 रात्रौ); B1 धनुस्तः(illeg.)थितं रुद्रो; B4 धनुर्विजृंभितं रुद्रो; M3 तद्धनुः शंकरः कुद्धो. —[b]). Ñ2 V2 B3 D10 विदेहे सु-; V4 विदेहस्थ (for विदेहेषु). —[c]) V4 देवतातस्य; B3 (marg also) Dt देवराजस्य. Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 देवराता (D2.3 [before corr.] 9 °जा)य देवेशो. —[d]) D12 om. ददौ. Ś1 D1–3.5.7.9–12 स न्यासमायुधं; Ñ2 V1–3 B D13 M4 न्यासमनुत्तमं; V4 न्यासमुत्तमं (submetric). —After 20, M3 ins..

1369* तद्धनुर्देवरातोऽपि शिरसा गृह्य पूजयत् ।
भग्नं तन्मनुजश्रेष्ठ त्वया पैनाकमुत्तमम् ।

21 [a]) V4 M3.4 तु; Cm.t as in text (for च). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.9.12 परमपूजितं; Ñ2 V B D10.11 12 M4 अभ्य (V1.3 °प्य)धिकं ततः; Ck.t as in text (for परपुरंजयम्). —T1 damaged from गौ up to ति in 22[b]. —[c]) V2 D14 भार्गवं. Ñ2 V B D10.11.13 M4 न्यासं (for प्रादाद्). —[d]) M3 विष्णोः. Dt D3.4.8 T2.3 संन्यासम् (for स न्यासम्). ❀ Ck : स्वस्य स्वीयस्य न्यासः स्वन्यासः । ❀ Ś1 भायुधं (for उत्तमम्). Ñ2 B3 न्यदधीद्विष्णुरूर्जितं; V1.3 B2 D11 नि(D11 वि)दधौ(V1 °दधे; V3 °दधौ) विष्णुरूर्जितं; V2.4 B1 D10 M4 न्यदधा(D10 °ध)द्विष्णुरूर्जितं (V2 °तः); B4 न्यदधाद्विष्णुवर्जितं; D12 निदधेदनुरूर्जितं.

22 T1 damaged up to नि in [b] (cf. v.l. 21). —[a]) D11 शुचिको (for ऋचीकस्). Ñ2 V B D10.11.13 M4 [s]पि; D2.3 सु- (for तु). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.9.12 पुत्रायाऽप्रतकर्मणे; Ñ2 V B D10.11 13 M4 पुत्रायामिततेजसे. —[c]) Ś1 V1 पुत्रे; Ñ2 V2–4 B D1–3.5.7.9–13 पित्रे (for पितुर्). V2 स हि (for मम). M4 पितुर्मे न्यदधाद्राम. —[d]) T2 जमदग्निर्. Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.9–13 कार्मुकं ज(V1 B1.3 य; D3 जा)मदग्न(D3 °ग्न्य)ये.

23 [a]) V3 om. मे (submetric). Ñ2 V1.2.4 B D10.11.13 G2 M1.3.4 तु (D11 M3 च) पित(G2 °*)रि (for पितरि मे). —[b]) D1–3.5.7.9.12 -दग्न- (for -बल-). Ñ2 V1–3 B D10.11.13 मदीये शम (V1 B1.4 सम; B3 न स; D11 साम) मास्थिते; V4 मदीये स मया* (lacuna) ते; M4 तस्मिन्मै शममास्थिते; Cm.k as in text. —[cd]) V4 यज्वनो (for अर्जुनो). Dt D6 तत्र (for मृत्युं). Ñ2 V2.3 B3.4 D10.11.14 प्राकृतिं (D14 °तं) (for प्राकृतां). V1 आत्मनः (for आस्थितः). M4 कार्तवीर्येणार्जुनेन न्यस्तशस्त्रो निपातितः.

24 [a]) Ś1 D1–3 5.7.9.12 वधमप्रतिमं श्रुत्वा; Ñ2 V B D10 11.13 M4 तं रामा(V1.4 D11 °मः; V3 B1 °मो)स(V1 *)दृशं श्रु(B4 म)त्वा. —[b]) Ś1 D1–3.5.7.9.12 तस्य महात्मनः; Ñ2 V B D10.11.13 M4 तत्र (V4 D13 °स्य) वधं मया; D14 (marg. also as in text) कृत्वा सु°; G2 °त्वा विदारुणं (for श्रुत्वा सुदारुणम्). —After 24[ab], M3 ins.·

पृथिवीं चाखिलां प्राप्य काश्यपाय महात्मने ।
यज्ञस्यान्ते तदा राम दक्षिणां पुण्यकर्मणे ॥ २५
दत्त्वा महेन्द्रनिलयस्तपोबलसमन्वितः ।
श्रुतवान्धनुषो भेदं ततोऽहं द्रुतमागतः ॥ २६

तदिदं वैष्णवं राम पितृपैतामहं महत् ।
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गृह्णीष्व धनुरुत्तमम् ॥ २७
योजयस्व धनुःश्रेष्ठे शरं परपुरंजयम् ।
यदि शक्नोषि काकुत्स्थ द्वन्द्वं दास्यामि ते ततः ॥ २८

G. I. 77. 32
B. I. 75. 28
L. I. 71. 32

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥ ७४ ॥

1370* अमर्षी मे महानासीत्सर्वलोकभयप्रदः ।
शाखाग्निः सुहुतो विप्रैर्यथा मखमुखे प्रभुः ।
अशक्नुवानस्तं क्रोधं धनुर्गृह्य परं शुभम् ।

—Ds om. 24^{c}–25^{b}. —^{c}) Śi Ds.12 क्षा(D12 क्ष)त्रमुत्सादितं क्रोधाज् ; Ñ2 V B D10.11.13 M4 असकृत्सु(B4 °न्पृ)दितं क्ष (D13 क्षा)त्रं; D1.2.7.9 क्षत्रमुत्सादितं रोषाज् ; D4 °मुत्थापय-त्रोषाज् ; Ct as in text. —T1 damaged from तं up to य in 25^{c}. —^{d}) V1 पुरा (for first जातं). Śi B4 D1.2 5 7.9. 11.12 अनेकधा; Ñ2 V B1–3 D10.13 अनेन हि; Cg as in text (for अनेकशः). M4 धनुषोस्य मया बलात् .

25 Ds om. 25^{ab}, T1 damaged up to य in ° (for both cf. v.l. 24). —^{a}) Ck.t प्राप्य (as in text). Śi D1.2 5.7 9.12 अखिलां जित्वा(Ds दत्त्वा), D4 त्वखिलं प्राप्य; G1.2 अखि° (for चाखिलां प्राप्य). —^{b}) Śi D1.2.4 5 7–9.12 T2 कश्यपाय. —Ds om. 25^{c}–26^{b}. —^{c}) Śi Ds.7 [s]हमदर्दं; Dt Ds.8 [s]दर्दं राम; Ds.12 [s]हमदर्दां; G1.3 नरश्रेष्ठ; M3 ददौ राम (for तदा राम). D1 यज्ञप्रांते महदिदं. —^{d}) Śi पुत्रकर्मणे.

26 Ds om. 26^{ab} (cf. v.l. 25). —^{a}) Śi M3 गत्वा; D1.3.5.7.12 ततो (for दत्त्वा). Śi D9 M3 -निलयं; D1.3.5.7.12 -निलयात् (for -निलयस्). —After 26^{ab}, Ds ins. 1374*, while D14 T G4 M3 (*inf. lin. sec. m.*) ins. :

1371* स्थितोऽस्मि तस्मिंस्तप्यन्वै सुसु(D14 °मु)खं सुरसेविते ।
अद्य तूत्तमवीर्येण त्वया राम महाबल ।

—Ds om. 26^{c}–28. Śi om. (hapl. ?) 26^{cd}. —^{c}) Dt Ds.8G3 M1 श्रुत्वा तु; D9 तच्छ्रुत्वा; D14 श्रुतं वा; G1 श्रुत्वैव; G2 श्रुत्वैव (for श्रुतवान्). —After 26^{c}, D14 T G4 ins. :

1372* विस्मितानां नभःस्थले ।
भाषतां देवसंघानां.

[(l. 1) T2 नभस्तले. —T1 damaged from l. 2 up to रा in 27^{a}.]

—^{d}) D1 2 त्वरितस्त्व(D2 °श्रा)हमागतः; D3 7 त्वरितश्च समागतः; D12 त्वरितस्तेन वागतः; T2 ततोहं द्रुतमागतः; G2 M1 ततो द्रुतमुपागतः. —For 25–26, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst. :

1373* पृथिवी चापि विजिता मयास्य धनुषो बलात् ।
दत्ता चेयं विनिर्जित्य कश्यपाय महात्मने । —
कश्यपाय च दत्त्वेमामखिलां सागराम्बराम् ।
न्यस्तशस्त्रस्तपस्तप्तुं गतोऽहं मेरुपर्वतम् । —
तत्र संन्यस्तशस्त्रोऽपि तपस्यभिरतोऽप्यहम् । [5]
श्रुत्वैव धनुषो भङ्गं द्रष्टुं त्वां समुपागतः ।

[(l. 1) B1 [अ]स्य (for [अ]पि). D11 मास्य (sic) (for मयास्य). M4 धनुषोस्य पराक्रमात् (for the post. half). —(l. 2) B4 दत्त्वा. V1.2 M4 काश्यपाय. Ñ2 marg , D11 यमुंधरा; M4 महामुने (sic) (for महात्मने) —(l. 3) M4 काश्यपाय. M4 पृथिवीं (for अखिलां). D11 दत्त्वा मामखिलामुर्वीं सशैलवनकाननं. —(l. 4) V2 हेमपर्वतं. B2 महेंद्र पर्वत गतः (for the post. half). —(l. 5) V2 ततः (for तत्र). Ñ2 B3.4 D10 [s]स्यहं; B1.2 D11 ह्यहं; D13 [s]भव (for ऽप्यहम्). V4 तपस्याभि° (for the post. half). —(l. 6) D13 श्रुतस्य (sic) (for श्रुत्वैव). B1 भग्नं (for भङ्गं). M4 अभ्युपागतः.]

27 Ds om. 27; T1 damaged up to रा in ^{a} (for both cf. v.l. 26). Śi reads 27–28 in marg. —^{a}) Śi Dt Ds.8 एवं; Cg as in text (for इदं). D2 राम परमं; D11 °वं दिव्यं (for वैष्णवं राम). —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D10.11 13 पितृपर्या (V2 °पाणि)गतं; D2 पैतृपितामहं; Cg.k.t as in text (for पितृपैतामहं). Ñ2 V B D1–3.7.9–13 M4 मम (for महत्). —^{c}) M4 क्षात्रं बलम् (for क्षत्रधर्मं). Ñ2 V1.2.4 B D10.11.13 M4 उपाश्रित्य; V3 समाश्रित्य; Ck as in text (for पुरस्कृत्य). —^{d}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 गृहाण; D9 गृ÷ (for गृह्णीष्व). Ñ2 V1.2.4 B1.3.4 D10 उद्यतं; M4 ऊर्जितं (for उत्तमम्).

28 Ds om. 28 (cf. v.l. 26). Śi reads 28 in marg. (cf. v l. 27). —^{a}) Śi धनुःश्रेष्ठं; Ñ2 V B D10.11.13 गृहीत्वा च; D1–3.7.9 महाबाहो; G1.3 नरश्रेष्ठ; M4 गुणेनैव

७५

G. 1. 77 33
H. 1. 76. 1
L. 1. 71 32

श्रुत्वा तज्जामदग्न्यस्य वाक्यं दाशरथिस्तदा ।
गौरवाद्यन्त्रितकथः पितू राममथाब्रवीत् ॥ १
श्रुतवानस्मि यत्कर्म कृतवानसि भार्गव ।
अनुरुन्ध्यामहे ब्रह्मन्पितुरानृण्यमास्थितः ॥ २
वीर्यहीनमिवाशक्तं क्षत्रधर्मेण भार्गव ।
अवजानासि मे तेजः पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ॥ ३
इत्युक्त्वा राघवः क्रुद्धो भार्गवस्य वरायुधम् ।
शरं च प्रतिसंगृह्य हस्ताल्लघुपराक्रमः ।
आरोप्य स धनू रामः शरं सज्यं चकार ह ॥ ४
जामदग्न्यं ततो रामं रामः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः ॥ ५

(for धनुः श्रेष्ठे). D12 योजयाशु धनुश्रेष्ठं. —b) Ñ2 V B D10 11 13 M4 शरेण (V2 तदिदं) रघुनंदन; Dt शरं पः *रंजयं; D1–3.7.9 12 शरेणामिततेजसा. —c) D3.7 यथा (for यदि). Ś1 V1 4 B1 D2 4.12 Ct शक्नोसि; Ñ2 संधसि (sic), V2 शक्योसि; V3 B2 M4 शक्ष्यसि; D10 शक्ष्यति; D13 शक्ष्यसि (sic) (for शक्नोषि). Ñ2 V B D10 11.13 M4 संधातुं; Cm as in text (for काकुत्स्थ). —d) Ñ2 V B D1.2.7.9–12.14 M4 युद्धं; D13 इदं (for द्वन्द्वं). Ś1 om. ते (submetric). V4 तत् (submetric), B1 पुनः; D9 [s]नघ; D14 T G4 तदा; Cg.k as in text (for ततः). —After 28, Ś1 D5 (due to omission after 26ab).11.12 ins. :

1374* एवं ब्रुवाणे वचनं महामुनौ
युगान्तकालोच्छ(ल)लिताम्बुभैरवम् ।
क्षणेन सर्वं सचराचरं जग-
न्नयाद्यकम्पे सह देवदानवैः ।

[(l. 2) Ś1 -काले छलिताब्धिकर्मणि. —(l. 4) Ś1 -मानवं (for -दानवैः).]

Colophon. Ñ2 V B D10 13 om. (continue the Sarga). —*Kāṇḍa name*: Ś1 D1.11 om. D3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ś1 D1.3.5.9 12 राम(D1.9.12 om.) रामसमागमो; D2 7 परशुरामसमागमो; D11 समागमे परशुराम-वाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both). Ś1 D3.5.11.12 om. Dt D4.6.8 14 S (except M4) 75, D1 51, D2 49, D7 53, D9 78; M4 73. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M1 श्रीरामा….

75

☞ Ñ1 missing Sarga 75 (cf. v.l. I. 66. 10). Ñ2 V B D10.13 continue the previous Sarga. Ñ2 V B D10.11 13 subst. 1379* for the whole Sarga (B2 reads St. 1 as in text for l. 1 and 2 of 1379*), while M4 subst. l. 1–22, l. 29–30 and l. 39–46 of 1379* for 1–9, 14 and 21–23 respy. and the substitute-passage is given at the end of the Sarga.

1 a) Ś1 B2 D1–3.5.7.9.12 तच्छ्रुत्वा (by transp.); Dt D6.8 T1 M2 श्रुत्वा तु (for श्रुत्वा तज्). Ś1 D5 12 वचनं तस्य; M3 (*inf. lin. sec. m* also as in text) राजसिंहस्य (for जामदग्न्यस्य). —b) Ś1 B2 D1–3.5 7 9 12 दशरथात्मजः. —d) Ś1 B2 D1–3.7 9.12 M3 रामो राममू; G1 3 जामदग्न्यम् (for पितू रामम्). D5 रामो राम * थाब्रवीत्.

2 ab) T2 कृत° (for श्रुतवान्). Dt D3.6 8.14 T M1 असि; D7 अपि; Cm g.k as in text (for अस्मि). Ś1 D1–3 5 7.9.12 ते (for यत्). D8 T2 °रिम; T1 damaged for नसि (for कृतवानसि). D4 transp. श्रुतवानस्मि and कृतवानसि. Ś1 D1–3.5.7.9 12 कृतं यत्तत् (D3 सत्रे [sic], D7 °से) पुरातनं (for b). —G2 om. (hapl.) 2c–3b. —c) Ś1 D1–3.5.7.12 न ते (D5 ह)सूयामि ते (D1 तद्; D12 वै), D6 8 T1.3 Cv.t अनुरुध्यामहे; D9 अनुरुध्यामि ते; M3 अनुबंध्यामहे; Cr.m.g as in text; Ck अनुरुंधामहे. —d) Ś1 D1–3 5 7.9.12 °कारिणः (D12 °णा); D4.6.14 T1 2 G4 M1.3 Cv.r.m °मास्थितं, Cg.k.t as in text (for आनृण्यमास्थितः).

3 G2 om. 3ab (cf. v l 2). —a) Ś1 D1–3.5.7.12 इदं यत्तु (D2 °त्तत्) (for इवाशक्तं). —b) D5.12 क्षत्रं (for क्षत्र-). D2 M4 भार्गवं (sic). Ś1 क्षत्रमुत्सादितं त्वया. —After 3ab, Ś1 ins. l. 6, while D9 ins. l. 7 of 1379*. —c) G2 मे जातः; M2 मां रामः Ct as in text (for मे तेजः). Ś1 D5 12 प्रतिगृह्णामि तेजोत्र; D1–3.7.9 परिगृह्णामि ते तेजः. —d) T1 damaged for पश्य. Ś1 D1–3 5.7.9.12 पश्य मे तत्र पौरुषं. —After 3, D1 ins. l. 6–8 of 1379*.

☞ Ck is lost from st. 4 up to the end of this Sarga on a missing folio in the exemplar.

4 a) D4.7.12.14 उक्त्वा (for उक्त्वा). Ś1 D1–3.5.7.9.12 वाक्यं (for क्रुद्धो). —b) K. ed. शरासनं (for वरायुधम्). —c) Ś1 D5.12 स तच्च (D12 °था); D2 शरं वा (for शरं च). Ś1 D1–3 5.7.9.12 [अ]प्रतिमं हस्ताद्; Dt D8 °जग्राह (for प्रतिसंगृह्य). —d) Ś1 D1–3.5.7.9.12 गृहीत्वाशु- (Ś1 °त्वात्र; D3.7 °त्वा स) (for हस्ताल्लघु-). Ś1 D9 °मात्; D3.7 °मं (for -पराक्रमः). —ef) T1 damaged स ध; G1.3 च धनू (for स धनू). D4 T3 G1.3 Cr सज्यं (sic), Cv.m.t as in text (for सज्यं). Ś1 D1–3.5.7.9.12 आरोप्य रामस्तु (D3 °भः क्षु; D9 °भः स) धनुः शरमारोप्य (D1–3.7 °योज्य) कांचनं.

5 a) Ś1 D2.5.9 12 असंभ्रांतो; D3.7 समुद्दिश्य (for ततो रामं.) D1 जामदग्न्येऽसंभ्रांते. —b) Dt D6.8 G3 M1 इदं

ब्राह्मणोऽसीति पूज्यो मे विश्वामित्रकृतेन च ।
तस्माच्छक्तो न ते राम मोक्तुं प्राणहरं शरम् ॥ ६
इमां वा त्वद्गतिं राम तपोबलसमार्जितान् ।
लोकानप्रतिमान्वापि हनिष्यामि यदिच्छसि ॥ ७
न ह्ययं वैष्णवो दिव्यः शरः परपुरंजयः ।
मोघः पतति वीर्येण बलदर्पविनाशनः ॥ ८
वरायुधधरं रामं द्रष्टुं सर्षिगणाः सुराः ।
पितामहं पुरस्कृत्य समेतास्तत्र संघशः ॥ ९
गन्धर्वाप्सरसश्चैव सिद्धचारणकिंनराः ।
यक्षराक्षसनागाश्च तद्रूपं महदद्भुतम् ॥ १०
जडीकृते तदा लोके रामे वरधनुर्धरे ।
निर्वीर्यो जामदग्न्योऽसौ रामो राममुदैक्षत ॥ ११
तेजोभिर्हतवीर्यत्वाज्जामदग्न्यो जडीकृतः ।
रामं कमलपत्राक्षं मन्दं मन्दमुवाच ह ॥ १२
काश्यपाय मया दत्ता यदा पूर्वं वसुंधरा ।
विषये मे न वस्तव्यमिति मां काश्यपोऽब्रवीत् ॥ १३
सोऽहं गुरुवचः कुर्वन्पृथिव्यां न वसे निशाम् ।
इति प्रतिज्ञा काकुत्स्थ कृता वै काश्यपस्य ह ॥ १४
तदिमां त्वं गतिं वीर हन्तुं नार्हसि राघव ।
मनोजवं गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ १५
लोकास्त्वप्रतिमा राम निर्जितास्तपसा मया ।
जहि ताञ्शरमुख्येन मा भूत्कालस्य पर्ययः ॥ १६

G. I. 77. 48
B. I. 76. 16
L. I. 71. 48

(for वचः). Ś1 D1–3 5.7 9 12 राघवो वाक्यमब्रवीत्. —After 5, D2 ins. l. 6-8 of 1379*.

6 a) V4 पूज्योसि; D9 G2.4 M1.3 मे पूज्यो (by transp.). —b) T1 damaged for मित्र in विश्वामित्र. —c) D9 तस्मान्मुक्तो. Ś1 D1–3.5.7.12 शक्तोपि(Ś1 °सि) ते न मुंचेयम्. —d) S1 D1–3 5 7 12 जहं; D9 मोक्षे (for मोक्तुं)

7 a) Ś1 इमांस्. Ś1 D5 तव कृते; D1.3 7 9 12 तव गतिं; D2 प्राप गतिं; D4 च स्व° (for वा त्वद्गतिं). T1 वापि (for राम). —b) Ś1 D2.5.12 -समन्वितां (Ś1 °तान्); D1.3 4 -समर्जितां; D7 9 T3 (before corr. as in text) -समार्जितां; T2 -समार्चितान्. —c) T1 damaged for वापि. —d) Ś1 वारयामि; D1–3.5 7 9 12 वधि°; D4 दहि°; M3 हरि° (for हनिष्यामि). Ś1 D5 M3 यदीच्छसि; Dt D6.8 [इ]ति मे मतिः; D1–3.7 यथेच्छसि; Cm.g.t as in text. ❀ Cg: यदीच्छसीति पाठो युक्तः। ❀

8 a) T2 M3 [अ]हं (for [अ]र्थं) —b) D1 9 -पुरंजय. —c) G1 मोघं; Cm.g.t as in text (for मोघः). D14 तपति (metathesis) (for पतति). Ś1 D1–3.5 7.9.12 वीरेषु (for वीर्येण). —d) D14 T G4 पर-; Ct as in text (for बल-). —After 8, G2 M1 ins. :

1375* इति ब्रुवति काकुत्स्थे भार्गवं प्रति रोषिते ।
शतक्रतुमुखा देवाः पुरस्कृत्य चतुर्मुखम् ।

9 a) M3 -धरं; Cm as in text (for -धरं). —b) Ś1 D1–3.5.7.9.12 देवाः सर्षिगणास्तदा(D5 °था). —d) Ś1 Dt D1–9.12 G2 M1–3 सर्वशः (for संघशः).

10 b) D9 सिद्धाश् (for सिद्ध-). D4 -किंनरचारणाः (by transp.); D7 °पन्नगाः (for -चारणकिंनराः). —c) T2 G4 M3 -संघाश् (for -नागाश्). M4 नागराक्षसयक्षाश्च (by transp.). —d) D14 T G4 द्रष्टुं तत् (by transp.); Cg.t as in text. Dt मह * द्भुतं; D1 °द्भुतं.

11 a) D1–3 5 7 12 M4 एकी(M4 मंदी)भूते. —b) Ś1 D1–3.5 7.9.12 चापि (for वर-). —c) D1–3 7 G2 M1 जामदग्न्योथ(D2 °ग्न्यस्तु). Ś1 D5 12 M4 निर्वीर्ये जामदग्न्येथ (M4 °ग्न्ये च), D9 निर्वीरो जामदग्निस्तु. —d) D7 उदीक्षितः (for उदैक्षत).

12 a) Dt D6.8 °गैत-; D1–3 5 7.9 12 M4 °पहत-; M3 *inf. lin. sec. m.* (for तेजोभिर्हत-). D5 12 -वीर्यश्च (for -वीर्यत्वाज्) Ś1 यक्षराक्षसनागाश्च (= 10a). —After l. 22 of 1379*, B2 (after l. 25) 4 ins. (var.) the lines of 10a–12b. —d) D1.5.8 9.12 T3 मंदमंदम्.

13 a) Dt D1–5 7.12 कश्यपाय. Ś1 D2.9 12 G1.3 पुरा; G2 M1.4 (last two after corr. *inf. lin. pr. m.* as in text) महा (for मया). —b) Ś1 D2.9.12 मया राम; D1 3.5.7 पुरा राम; D4 T3 यथापूर्वं (for यदा पूर्वं). —c) Ś1 वास्त°, D3 °स्त° (for वस्तव्यम्). —d) G2 °ति (for इति). Ś1 D5 वै; D12 om. (submetric) (for मां). D1–5 7.12 कश्यपो.

14 b) Ś1 D1.2.5 12 नि(D1.2 न)वसाम्यवशो(D1.2 °निशां) भुवि; D3.7.9 नि(D7.9 न)वसामि निशां भुवि. —c) Ś1 D1–3.5.7.12 हीनप्रतिज्ञः; Dt D6.8 M3 तदा प्रभृति; D4 तथा प्र°; D9 हीनप्र°; G1–3 M1 तदा प्र°; M2 मया प्र° (for इति प्रतिज्ञा). —d) Dt D6.8 G2 M1 मे (for वै). D4 काश्यपस्य. D14 T1.3 सा; G1.3 तु; G2 हा; Ct as in text (for ह). Ś1 D1–3.5.7.9.12 तस्य (D1 तस्मात्; D2.9 तथा; D3.7.12 न स्यां) काश्यप(D3 °+)संस्थया(D9 °स्कृता).

15 a) Dt D6.8 Ct ताम्; T3 त्वध् (sic), Cg as in text (for तद्). Dt D6.8 G1.3 मद् (for त्वं). D4 G1.3 M3.3 राम (for वीर). Ś1 D1–3.5.7 9.12 M4 इमां मम गतिं तात (M4 वीर). —b) D4 हर्तुं (for हन्तुं). —c) Ś1 D1–3.5.7.9.12 M3.4 °जवो; G3 नयो° (sic); Cv.t as in text (for मनोजवं). —d) D3 माहेंद्रं पर्वतोपमं.

16 a) D12 लोकांस् (for लोकास्). D12 त्वत्प्रतिमान्; D14 त्वद्° (for त्वप्रतिमा). D3 राजन् (for राम). —b) D12

G. 1. 77. 49
B. 1. 76. 17
L. 1 71. 48

अक्षय्यं मधुहन्तारं जानामि त्वां सुरेश्वरम् ।
धनुषोऽस्य परामर्शात्स्वस्ति तेऽस्तु परंतप ॥ १७
एते सुरगणाः सर्वे निरीक्षन्ते समागताः ।
त्वामप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वन्द्वमाहवे ॥ १८
न चेयं मम काकुत्स्थ व्रीडा भवितुमर्हति ।
त्वया त्रैलोक्यनाथेन यदहं विमुखीकृतः ॥ १९
शरमप्रतिमं राम मोक्तुमर्हसि सुव्रत ।
शरमोक्षे गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ २०
तथा ब्रुवति रामे तु जामदग्न्ये प्रतापवान् ।
रामो दाशरथिः श्रीमांश्चिक्षेप शरमुत्तमम् ॥ २१
ततो वितिमिराः सर्वा दिशश्चोपदिशस्तथा ।
सुराः सर्षिगणा रामं प्रशशंसुरुदायुधम् ॥ २२
रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्यः प्रशस्य च ।
ततः प्रदक्षिणीकृत्य जगामात्मगतिं प्रभुः ॥ २३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चसप्ततितमः सर्गः ॥ ७५ ॥

निर्जितांस्. Śi D4 G1.3 M3 4 तपसा निर्जिता (by transp.). —After 16^{ab} D3 7 ins. :

1376* उदीच्यां दिशि ये म्लेच्छा रौद्रा ये क्रूरकारिणः ।

—^{c}) D3 [अ]न्याञ् (for ताञ्). Śi -मोक्षेण (for -मुख्येन). —^{d}) D4 M4 °विपर्ययः (for कालस्य पर्ययः).

17 ^{a}) Śi D2-5.7-(D5 before corr.)9 12 T3 G1 3 M3 3 Cg अक्षयं; M4 अक्षरं; Cm.t as in text. —^{b}) Śi D1-3 5.7.9.12 जाने त्वाहं; M3 4 °मि त्वा (for जानामि त्वां). Śi D1 3-5.7 9.12 T3 G1-3 M1 Cm सुरोत्तम; D2 सुसुत्तमं (sic), M4 सनातनं (for सुरेश्वरम्). —^{c}) T3 धनुषश्च; Cm as in text. D5 परामर्शः. —^{d}) G2 मे (for ते).

18 ^{a}) D5 गुणगणाः(for सुर°) M4 राम (for सर्वे). —^{b}) D12 : * न्ते; M3 प्रतीक्षंते. D12 (after corr as in text) समागमाः. —^{cd}) T3 तम् (for त्वाम्). D2 यान्यहं प्रतिकर्माणि न प्रतिद्वंद्वमाहवे.

19 ^{a}) D4 रामः; D5 तव (for मम). —^{b}) M4 पीडा (for व्रीडा). Śi D1-3 5.7 9.12 व्रीडा भवति कर्हिचित्. —^{c}) Śi त्रिलोक- (for त्रैलोक्य-). —^{d}) M4 जितस्यापि समागमे.

20 ^{a}) Śi D1-3.5 7.9 M4 चा°; D12 वा° (for अप्रतिमं). M4 लोके (for राम). —^{b}) Śi D1-3.5.7.9 12 धार्मिक; M3 4 राघव (for सुव्रत). —^{c}) D5 G4 °मोक्षं; M4 °मोक्षाद्; Cg.t as in text (for शरमोक्षे). D4 °ल्येहं (for गमिष्यामि). —^{d}) D2 G4 पर्वतोपमं. —After l. 38 of 1379* B4 ins. (var.) the lines of 20.

21 D14 reads 21 in marg. —^{a}) T3 ब्रुवतु (sic). Śi D1-3.5.7.9.12 रामे च (Śi °पि; D1.3.9 वि; D5.12 °ति) ब्रु(D3 *)वति होर्व. —After 21, Dt D4.6.8.14 S (except M4) Cg.t ins. :

1377* स हतान्दृश्य रामेण स्वाँल्लोकांस्तपसार्जितान् ।
जामदग्न्यो जगामाशु महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ।

[(l. 1) D14 T2 स हितान् (sic). T3 दृष्ट (sic) (for दृश्य). D4 14 तपसोर्जितान्.]

22 ^{a}) Śi D1-3.5 7 9.12 आसन् (for ततो). —^{b}) Śi D1.5 प्रतिदि(D3 °.)शस्; D1.2.7 स प्रदि°; D9 G4 च प्रदि°; D12 G1 3 च विदि° (for चोपदिशस्.). T3 G4 M3 तदा (for तथा). —After 22^{ab}, Śi D1-3.5 7.9 11 (after l. 44 of 1379*).12 ins.

1378* प्रववुश्च शिवा वाता मृगाश्च शुभशंसिनः ।

[D11 ववुश्चापि, D12 प्रवभुश्च. D11 om. मृगाश्च. D5 शुभशासना°; D9 शिवसज्ञिता°.]

—B3 4 ins. (var.) the line of 22^{cd} after l. 44 of 1379*. —^{c}) M3 देवाः (for सुराः). Śi D1-3.5 7.9.12 चैव (for रामं). —^{d}) Śi D1-3 5.7 9.12 नृपात्मजः; D4 मुदान्विताः (for उदायुधम्).

23 ^{a}) Śi D1-3 5.7.9.12 transp. रामं and रामो. —^{b}) Dt D6 8 प्रपूजितः; Ctp °स्य ह (for प्रशस्य च). Śi D1-3.5. 7.9.12 प्रशस्य रघुनंदनं. —^{c}) M3 तदा (for ततः). D4.14 T2.3 G1.3.4 प्रदक्षिणं (G1 °णी) कृत्वा; Ct as in text. Śi D1-3.5. 7 12 प्रदक्षिणीकृत्य ततो (by transp.), D9 प्रदक्षिणं कृत्य ततो. —^{d}) Śi D1-3 5.7.9.12 तदा (for प्रभुः). —For Sarga 75, Ñ3 (Ñ1 missing) V B D10.11.13 subst., while M4 subst. l. 1-22, 29-30 and 39-46 for 1-9, 14 and 21-23 respy.; whereas Śi D3 ins. l. 6 and 7 respy. after 3^{ab}; D1 ins. l. 6-8 after 3, D2 after 5 :

1379* (1) तच्छ्रुत्वा जामदग्न्यस्य रामो रामस्य भाषितम्।
गौरवाद्यन्त्रितस्तस्य पितुर्वचनमब्रवीत्।

(2) श्रुतवानस्मि ते कर्म घोरं यत्तत्त्वया कृतम्।
न तेऽभ्यसूये तत्कर्म पितुरानृण्यकारिणः।
वीर्यशङ्कापरिक्षीणं क्षत्रमुत्सादितं त्वया। [5]
मातिक्रूरेण तेन त्वं कर्मणा गर्वितो भव। —

(3cd) ज्ञानयैतद्धनुर्दिव्यं पश्य मे बलपौरुषम्।
क्षत्रस्यापि महत्तेज पश्याथ भृगुनन्दन। —

(4ab) इत्युक्त्वा तद्धनुर्दिव्यं रामो जग्राह वीर्यवान्।
रामस्य जामदग्न्यस्य हस्तादीषत्कृतस्मितः। —[10]

(4cd) शरं च हस्तादादाय ततो लघुपराक्रमः।

(4ef) संधाय सशरं चापं विचकर्ष महायशाः।
विकृष्य बलवच्चापि तद्धनुः सशरं तदा। —

(5ab) रामो दाशरथिर्वाक्यमिदं राममुवाच ह।

(6) ब्राह्मणोऽसीति पूज्यो मे विश्वामित्रकृतेन च। [15]
शक्तोऽपि ते न मोक्ष्येऽहमिमं प्राणहरं शरम्।

(7) इमां तु ते गतिं दिव्यां निहन्मि तपसार्जिताम्।
लोकानप्रतिमान्पुण्यांस्त्रिहन्मि शरतेजसा।

(8) न ह्ययं वैष्णवो राम शक्यो दिव्यो महाशरः।
मया मोघं समुत्स्रष्टुं बलदर्पविनाशनः। [20]

(9) ततो वरायुधधरं रामं दशरथात्मजम्।
द्रष्टुं ब्रह्मादयो देवाः समाजग्मुर्मनोजवाः।
देवानुपरि तांस्तत्र दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा। —
बुद्ध्या च ध्यानयोगेन रामं नारायणांशजम्। —
रामाभिभूतवीर्यौजा जामदग्न्यस्ततोऽब्रवीत् [25]
कृताञ्जलिरिदं वाक्यं रामं दशरथात्मजम्।

(13) कश्यपाय यदा राम मया दत्ता वसुंधरा।
विषये मे न वस्तव्यं त्वयेह मम शासनात्।

(14) सोऽहं ततः प्रभृत्यस्यां न वसामि क्षितौ क्वचित्।
मिथ्याप्रतिज्ञः काकुत्स्थ मा भूवमिति निश्चयः। [30]

(15ab) ततो नार्हसि मे हन्तुं गतिं दिव्यां मनोजवाम्।

(16cd) लोकांस्तु जहि मे पुण्यान्शरेणानेन राघव।

(17) अक्षयं मधुहन्तारं जानामि त्वां सनातनम्।
धनुषोऽस्य परामर्शादस्तु स्वस्ति प्रसीद मे।

(18ab) एते सुरगणा राम पश्यन्ति त्वां समागताः। [35]
वरायुधधरं वीरं साक्षाद्विष्णुमिवापरम्। —

(19) न चेयं मम काकुत्स्थ व्रीडा भवितुमर्हति।
त्वया त्रैलोक्यनाथेन यदहं विमुखीकृतः।

(21cd) इत्युक्तः स शरं रामो मुमोच रघुनन्दनः।
लोकेषु जामदग्न्यस्य रामस्यामिततेजसः। —[40]
ततः प्रभृति रामोऽभूल्लोकः शरतेजसा। —

(22ab) मुक्ते तस्मिन्शरे देवाः प्राशंसन्राघवं तदा।
आकाशगा विमानेषु स्वेषु दिव्येष्ववस्थिताः। —

(22cd) आसन्निरिमिराः सर्वा दिशश्च विदिशस्तथा।

(23) रामोऽपि जामदग्न्यस्तं रामं दशरथात्मजम्। [45]
प्रदक्षिणमुपावृत्य जगामाथ स्वमाश्रमम्।

[For l. 1–2, B2 reads the lines of St. 1 (cf. v.l. 1). —(l. 2) V1 °तश्च, V2 °तकथो, B1 °तमार्ते°, B4 °तकथ°, D11 °तरुष° (sic), M4 °तोल्कठो (for यच्चिनस्तस्य). V2 रामो (for पितुर्). V2 M4 जामदग्न्यमथाब्रवीत् (for the post. half). —(l 3) V2 ब्रह्मन् (for कर्म). V1 om. (submetric); V2 B1.2 तु, V4 यत् (for तत्). D12 कृत त्वया (by transp.). V2 सुघोर यत्त्वया कृत (for the post. half). —(l 4) V2 °सूयि, D12 °सूयं (for sऽभ्यसूये). Ñ2 ते, V4 तत्र, D11 न तत् (last two hypermetric) (for तत्). M4 नाभ्यसूये च ते तत्र कृते घोरे च कर्मणि. —V4 om. l. 5. —(l. 5) V1.3 B2 (m. also as in B1) °भून्, V2 M4 °न्यूनं; B1 °स्यात (for -परिक्षीण) M4 यत्सादित. —(l. 6) S1 Ñ2 V4 B2.4 D1.10 M4 न (for मा). B1 च (for [अ]ति-). S1 नान्विनो भवेत् (for गर्वितो भव). —(l. 7) B1 [इ]ह (for [ए]तद्). —M4 om. (hapl.) from the post. half of l. 7 up to the prior half of l. 9. V1 पश्याम (for पश्य मे). V1.2 B2 D1.2.9 बलमौर्य(D2 °ज) स. —V4 om l. 8–10. —(l. 8) B2 D11 महातेज°. B4 मे (for [अ]थ). —(l. 9) V1 om. (submetric), B4 *द् (for तद्). M4 पाणिना (for वीर्यवान्) D11 गृहीत्वा राघवस्तदा (for the post. half). —(l. 10) Ñ2 कृतस्य च; V1 कृतस्मय°, V2 कृत मया (sic), M4 स्मयन्निव (for कृतस्मित°). —(l. 11) B4 बाण (for शर). M4 प्रगृह्य सशर चाप (for the prior half). —(l. 12) M4 कृत्वा (for चाप). Ñ2 B2 D10.12 प्र(B2 प्रा)चकर्ष. —(l. 13) Ñ2 B2 D10.12 प्रकृत्य. V1 व damaged in बलवच् D11 म विकर्षणन्महच्चाप (sic) (for the prior half). D11 वचन (for तद्धनु.). D12 शरण (for सशर). B2 तथा. —(l. 14) D11 दाशरथी रामम्. V1 D11 तीक्ष्णम् (for रामम्). V2 B2.4 M4 त (for इ). B1 उवाच प्रथित पुनः (for the post. half). —(l. 15) V4 [s]सि (for मे). M4 मे पूज्यो (by transp.). —(l. 16) M4 त्वमतस् (for शक्तोऽपि). B1 om. (submetric) (for ते). Ñ2 V3.4 B1.2.4 मोक्षेहम्; B2 D12 मुचेयम्. V1 शक्तोपि न मोक्षे चाहम् (for the prior half). B2 इद (for इमं). D11 इषु (for शरम्). —(l 17) B2 ते तु (by transp.). V1 B2 °त. V4 (erroneously) शर-तेजसा (for तपसार्जिताम्). D11 इमांस्तवकृते राम तपोबलसमार्जित. —For ins. see below. —V2 reads l. 18 within brackets. —(l. 18) Ñ2 लोकात्मा°; B D10 लोकान्वा° (B1 om. वा) (for लोकानप्रतिमान्). V2 हन्मि (for पुण्यान्). V2 D11 लोकान्वर्षा(D11 °न्प्रतिमा)न्पुण्यान् (both submetric); M4 आहोस्यु(sic) लोकान्पुण्यांस्ते (for the prior half). V1.2 B1 2.4 हन्मि ते; V2 शंसते; M4 हन्म्यथ (for निहन्मि). —B4 om. l. 19. —(l. 19) V2 मया शक्यो (for शक्यो दिव्यो). —(l. 20) Ñ2 D11.12 मया मोघ; V1 मया घोर; V2 महाघोर:. D11 बल * र्प-. D10 -विनाशन. —(l. 21) V2 वरांवर- (for वरायुध-). —(l. 22) M4 तत्राजग्मुर्. V2 °हराः (for मनोजवा°). —After l. 22, B4 ins. the lines of 10°–12b with v.l. as in D1 (except °भूतास्) for 11 and सधोनिहत° for the prior half of the line of 12ab. —(l. 23)

७६

G. 1. 78. 1
B. 1. 77 1
L. 1 72. 1

गते रामे प्रशान्तात्मा रामो दाशरथिर्धनुः ।
वरुणायाप्रमेयाय ददौ हस्ते ससायकम् ॥ १
अभिवाद्य ततो रामो वसिष्ठप्रमुखानृषीन् ।
पितरं विह्वलं दृष्ट्वा प्रोवाच रघुनन्दनः ॥ २
जामदग्न्यो गतो रामः प्रयातु चतुरङ्गिणी ।
अयोध्याभिमुखी सेना त्वया नाथेन पालिता ॥ ३

D11 उपागतांस् (for उपरि तांस्). —(l. 24) B D11.12 वृद्धा (for वृद्धया). V1 B1.4 °गज; D11 विश्वात्मक तथा (for नारायणांशजम्). D12 सम नारायणेन तान् (for the post. half). —(l. 25) V3 -वीर्योय; B1 D11 -वीर्योसौ (for -वीर्यौजा). V4 B4 जामदग्नि- (for जामदग्न्यस्). V2 [s]ब्रवीदिदम्; V4 B4 -सुतो° (for ततोऽब्रवीत्). —After l. 25, B3 (*inf lin.*) ins. the lines of 10°–12ᵇ as in B4. —(l. 26) V2 ततो (for इदं). —(l. 27) Ñ2 V1.4 B1 काश्यपाय. D11 मया (for यदा). D10 मम (for राम). D10 याया (sic); D11 पुरा (for मया). —(l. 28) D11 om. (submetric) (for मे). V1 4 B D10.12 त्वयेति (for त्वयेह). V1 [अ]थात्म°; V3 [अ]थानु°; B1.2 [अ]थ समागतात् (B2 °भूशात्), B3 [अ]थ समन्वगात्; B4 D10.12 [अ]थ समन्वशात् (for मम शासनात्) V2 त्वयात्यर्थं समागतात्; D11 इत्येव स शशाम मा (for the post. half). —(l 29) D12 तदा (for तत). D11 पृथिवीवासमत्यजं (for the post. half). —(l. 30) V2 मा भूमम् (sic), D11 मा भूयाम् (for मा भूत्तम्). V1 4 B2.4 निश्चित; V2 निश्चय, V3 निश्चित° (for निश्चय°). M4 न स्यामिति परतप (for the post. half). —(l. 31) V2 गतु (for हन्तु). D11 मनोरमां. —(l. 33) Ñ2 B4 अक्षय्य. V1 जानासि. B4 त्वा (for त्वां). D12 जाने त्वा पुरुषोत्तम (for the post. half). —(l. 34) B2 वा (for सत्य). B3 अस्ति स्वस्ति; D12 स्वस्ति तेस्तु (for अस्तु स्वस्ति). —(l. 35) D11 निरीक्षन्ते (for पश्यन्ति त्वां). —(l. 36) V2 B3 D10 वराबर- (for वरायुध-). —(l. 37) D11 इव (sic) (for गम). V3 स्त्रीः; V4 सुस्त्री (sic) (for व्रीडा). V2–4 B1.4 अर्हसि (sic). —After l. 38, B4 ins. the lines of 20 as in Ś1, while D11 reads the lines of 20ᵃᵇ and 21 for l. 39–40. —(l. 39) M4 तं (for स). B2 चापान् (for रामो). V4 मुमोचच (ditto.). —D12 om. l. 41. —(l. 41) V2 [s]स्मात् (for sभूत्). D10 °कुशा (sic), M4 (after corr. *sec. m.* as above) °स (for शरतेजसा). —(l. 42) M4 मुक्ते तस्मि marg. *sec. m.* V4 चास्मिन्. V4 राघवस् (sic). V1 प्रशस्तग्रामवलं तदा (hypermetric), D12 प्रशशमुश्च राघवं; M4 राघवं प्रशशसिरे (for the post. half). —(l. 43) D11 ऋषिसघा (for आकाशगा). M4 षिण्येषु (for दिव्येषु). V1 ते दिव्येषु व्यवस्थिताः (for the post. half). —M4 om. l. 44. —(l. 44) Ñ2 D10 आसन्नतिमिरा°. V1 दिशः स; D12 दिशोथ (for दिशश्च). —After l. 44, B3 4 ins. the line of 22ᶜᵈ (v.l. ऋषि- for सर्षि- and then as in Ś1); while D11 ins. 1378* (cf. v.l. 22). —(l. 45) Ñ2 B2 D10.12 स; D11 च (for त). —(l. 46) D10 °गम्य; D12 °वृत्ति (sic) (for उपावृत्त). D11 प्रदक्षिणीकृत्य ततो (for the prior half). Ñ2 B2 D10 12 स्वमालयं. M4 जगामाकाशमास्थित° (for the post. half).]

—After l. 17, B2 ins. .

1380* न हि वाणं ब्राह्मणेऽहं न च मुञ्चामि सर्वथा ।

Colophon. D1–3.5.7.12 om. (continue the Sarga). Ś1 reads in marg. —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 D11 om. V B D10 आदि°. —After Kāṇḍa name, V3.4 B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*. Ñ2 V B2–4 D10.11 जामदग्न्यलोक (V4 °बल)वधः (B2 °रोधः); B1 जामदग्न्यलोकाभावः; D9 रामसंवादो. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1 4 om. Ś1 Dt D4.6 8.14 T G1.3.4 M1–3 76; Ñ2 B3 D10 77, V2 78, B2 D9 79, D11 58, G2 70, M4 74. D12 इत्यार्षे—यणे—कांडे—दग्न्य—वधो—सर्गः 76 —After colophon, T2 G1 2 4 M1 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री.....नमः.

76

☞ Ñ1 missing Sarga 76 (cf. v.l. I. 66.10). D1–3 5 7.12 continue the previous Sarga.

1 ᵃ) D1.2 9.12 G1 3 प्रसन्नात्मा; M4 जामदग्न्ये; Cm.t as in text (for प्रशान्तात्मा). Ñ2 V B D10.11 12 जामदग्न्ये गते रामे (V1.4 D11 तस्मिन्). —ᵇ) V1 D11 जयं (for धनुः). B1 रामो दशरथात्मजः. —ᶜᵈ) Ś1 Dt D1–3 12 M2.3 (*sup. lin. sec. m.* also) महायशाः (for ससायकम्). T2 3 ददौ हस्तेन सायकं; G1 3 ददौ परमभास्वरं (for ᵈ). Ñ2 V B D10.11.12 M4 लब्ध्वा (V2 नवधा [hypermetric]; D11 दृष्ट्वा; M4 om.) संदर्शयामास पितुः स्वबलनि(V1.2 B1 °मू)र्जितं.

2 ᵃ) Dt गतो (for ततो). Ñ2 V B D10.12 M4 तांश्चा (D12 ततो)भिवाद्यांचक्रे (M4 °यामास), D11 लब्ध्वाभिवाद्-यामासुर्. —ᵇ) Ñ2 V B D10 -प्रभृतीन्; D11 -प्र*न् (for -प्रमुखान्). D10 ***न्; M4 द्विजान् (for ऋषीन्). —ᶜᵈ) Dt D8 Ct विकलं; Cm g as in text (for विह्वलं) ❀ Ck: विह्वलः परवशः। ❀ Ś1 D1–3.5.7.12 वाक्यमुवाच (for दृष्ट्वा प्रोवाच). Ñ2 V B D10.11.12 M4 प्रोवाच पितरं(V4 B1 वचनं) चेदं (D11 चापि) रामागमनविह्वलं (V4 °लं; D11 °ह्वलः).

3 ᵃ) D12 ततो (for गतो). V4 जामदग्न्ये गते रामे. —ᵇ) V2.4 D11 चतुरं(D11 °*)गिणीं (V2 °णीः) (all sic). —ᶜ) Ś1 G2 -[अ]भिमुखी; D8 T2 °मुखे; T3 -भिमुखी (for -[अ]भिमुखी). —ᵈ) Ñ2 V B1.2.4 D10.12 M4 नाथिनी (for पालिता). —After 3, D14 T G4 ins. :

रामस्य वचनं श्रुत्वा राजा दशरथः सुतम् ।
बाहुभ्यां संपरिष्वज्य मूर्ध्नि चाघ्राय राघवम् ॥ ४
गतो राम इति श्रुत्वा हृष्टः प्रमुदितो नृपः ।
चोदयामास तां सेनां जगामाशु ततः पुरीम् ॥ ५
पताकाध्वजिनीं रम्यां तूर्योद्घुष्टनिनादिताम् ।
सिक्तराजपथां रम्यां प्रकीर्णकुसुमोत्कराम् ॥ ६
राजप्रवेशसुमुखैः पौरैर्मङ्गलवादिभिः ।
संपूर्णां प्राविशद्राजा जनौघैः समलंकृताम् ॥ ७
कौसल्या च सुमित्रा च कैकेयी च सुमध्यमा ।
वधूप्रतिग्रहे युक्ता याश्चान्या राजयोषितः ॥ ८

G. 1. 78. 8
B. 1. 77. 11
L. 1. 72. 8

1381* संदिशस्व महाराज सेनां स्वच्छासने स्थिताम् ।
शासनं काङ्क्षते सेना चातकालिर्जलं यथा ।

[(l. 1) T3 *sup. lin. sec. m.* महा in महाराज.—(l. 2) D14 तथा. T2 चातका जलद यथा (for the post. half).]

4 [a]) Ś1 D1-5.7 9.12 M2.3 तद्वचः; Ñ2 V B D10 11 M4 [ए]तद्वचः; D13 [अ]थ वचः; G2 M1 च वचः; Cg as in text (for वचनं). D11 श्रु* (for श्रुत्वा).—D2 om. (hapl.) 4[b]-5[a].—[b]) D7 (after corr. as in text) प्राप्य (for राजा). Ñ2 V B हृ(V4 तु)ष्टः प्रमुदितो नृपः (= 5[b]); D11.13 प्रहृष्टमुदितो(D13 °वदनो) नृपः.—[d]) B4 Dt D6.8 M3.4 मूर्ध्न्युपाघ्राय; D12 मूर्ध्नि व्याघ्राय; M2 मूर्धन्याघ्राय (for मूर्ध्नि चाघ्राय).—After 4, B3 ins.·

1382* सगद्गदमुवाचेदं चिरं जीव गुणाकर ।

5 D2 om. 5[a] (cf. v. l. 4).—[a]) B3 ततो; M3 (after corr. *sec. m.* as in text) गते; Cg as in text (for गतो). G1 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा).—[b]) Cv.m.g हृष्टः (as in text). T3 हृष्टः स मुदितो; G1 3 प्रहृष्टो मुदितो; M3 भृशं प्र°; M4 प्रहृष्टमुदितो (for हृष्टः प्रमुदितो). Ś1 Ñ2 V B D1-3 5.7 9-13 प्राप्य हर्षमनु(V4 हर्षमु [submetric])त्तमं.—After 5[a,b], Dt D2 6 8.14 S (except M4) ins.·

1383* पुनर्जातं तदा मेने पुत्रमात्मानमेव च ।

[T3 हित; M3 जातांस् (for जात) G2 M1.2 स्तान् (for पुत्रम्).]

—[c]) Ś1 D1-3 5 7.9 10.12 नोदयामास. D1-3 7.9 सेनां तां (by transp.).—[d]) D1.2 9 जगाम च ततः; D3 ज * मा°; D10 जगाम ससुतः (for जगामाशु ततः).

6 [a]) D1 मूर्धजां ध्व * नीं; D12 G2 पताकाध्वजनीं (for पताकाध्वजिनीं). T3 पताकद्वंजनिं धंम्यां (sic).—[b]) D2.5.12 तूर्यैरुत्कृष्ट-; D9 तूर्योत्कर्ष-. D1 भवोत्कृष्टां निशाम्य तां; D3.7 हु (D7 घु) ष्टोत्कृष्टवाजितां.—For 5[c]-6[b], Ñ2 V B D11.13 M4 (l. 1 only for 5[c,d]) subst; while D10 subst. l. 2 only for 6[a,b]:

1384* योजयित्वा पुनः सैन्यं जगाम स्वपुरीं प्रति ।
समुच्छ्रितध्वजवतीं तूर्यस्वननिनादिताम् ।

[(l. 1) B1 सेनां (for सैन्यं). V1 स पुरीं; V4 B4 स्वपुर.—(l. 2) V1.4 M4 -विनादितां.]

—[c]) D11 सिक्तराजपथी (sic); D12 M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) सिक्तराजपथा. Ś1 D2.3.5.7.9.12 M4 कृत्स्नां (for रम्यां). D1 श्वेतध्वजामिमां कृत्स्नां.—[d]) B4 °कुसुमोत्तमां.

7 [a]) Ś1 Ñ2 V2-4 B D1-3.5.7.9-13 °प्रवेशाभिमुखैः (V4 °खीं), V1 °प्रदेशाभिमुख्यैः; D4 °प्रवेशसुमुख्यैः.—[b]) B4 Dt D3.6-8 मंगलपाणि(D3 7 °वासि)भिः; D11 मांगल्यवादिभिः; Cg as in text.—[c]) Ś1 V2.3 B2 D1.2.5.10.13 प्रकीर्णां; Ñ2 B3 4 संकीर्णां; V1 4 B1 D12 आकीर्णां; D11 आवीर्णां (sic) (for संपूर्णां). D3 7 प्रकीर्णामाविशद्.—Ś1 reads from 7[d] up to 1386* in marg.—[d]) Ñ2 V B D1.2.10-13 पुरीं (D12 °रं) स्वं च निवेशनं; D3.7 पुरीं च स्व(D3 स्वं च) निकेतनं; D5 पुरं चक्रे निवेशनं.—For 7, M4 subst..

1385* तां प्रविश्य स राजर्षिः स्तूयमानः समन्ततः ।
पौरैः सभाज्यमानश्च प्रविवेश स्वमालयम् ।

Thereafter cont. 1388*.

—After 7, Ś1 (marg.) Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Ck.t ins.; Cg comm. on l. 4 only:

1386* पौरैः प्रत्युद्गतो दूरं द्विजैश्च पुरवासिभिः ।
पुत्रैरनुगतः श्रीमाञ्श्रीमद्भिश्च महायशाः ।
प्रविवेश गृहं राजा हिमवत्सदृशं प्रियम् ।
ननन्द सजनो राजा गृहे कामैः सुपूजितः ॥

[(l. 1) G1.3 -गतैर् (G3 °तो)दूराद् (for -गतो दूर).—(l. 2) G2 M1 श्रीः (for श्रीमान्). Ś1 * * यशः (for महायशा°).—For ins. see below.—(l. 3) M3 पुरा (sic) (for गृह). D14 T G4 पुन° (for प्रियम्).—(l. 4) S1 Dt D6.8 स्वजनैः; D4 (after corr. *sec. m*, before corr. as above).14 स्वजनो, D9 सपुत्रो; T2 सदृशो (for सजनो). T3 ननन्दनजनो राजा (sic) (for the prior half).]

—After l. 2, G2 M1 ins.

1387* राजमार्गं श्रिया दीप्तं दीपयन्दिव्यसंनिभम् ।
उन्मुखैः राजमार्गस्थैः राजदर्शनलालसैः ।
रामदर्शनदानेन राजा संभावयन्स्तान् ।

—After 7, B2 3 ins., whereas M4 cont. after 1385*:

1388* महेन्द्रभवनप्रख्यं नानारत्नधनर्द्धिमत् ।

[B2 मुरेन्द्र- (for महेन्द्र-). B3 -महर्द्धिमत्; M4 -समृद्धिमत.]

8 [b]) B3 4 केकयी; Dt D6.8 कैकयी; D2 कैकेयी.—[c]) V2 B2 वधूः; D1 वध्वाः; D2.9 वध्वः (for वधू-). V3 प्रतिज-गृहे युक्ता (hypermetric); B2 D11 M4 -प्रति(D11 °*)ग्रहं चक्रुर् (M4 °स्) (for -प्रतिग्रहे युक्ता).—[d]) G4 याश्चान्ये

G. I. 78. 9
B. I. 77. 11
L. I. 72. 9

ततः सीतां महाभागामूर्मिलां च यशस्विनीम् ।
कुशध्वजसुते चोभे जगृहुर्नृपपत्नयः ॥ ९
मङ्गलालापनैश्चैव शोभिताः क्षौमवाससः ।
देवतायतनान्याशु सर्वास्ताः प्रत्यपूजयन् ॥ १०
अभिवाद्याभिवाद्यांश्च सर्वा राजसुतास्तदा ।
रेमिरे मुदिताः सर्वा भर्तृभिः सहिता रहः ॥ ११
कृतदाराः कृतास्त्राश्च सधनाः ससुहृज्जनाः ।
शुश्रूषमाणाः पितरं वर्तयन्ति नरर्षभाः ॥ १२
तेषामतियशा लोके रामः सत्यपराक्रमः ।
स्वयंभूरिव भूतानां बभूव गुणवत्तरः ॥ १३
रामस्तु सीतया सार्धं विजहार बहून्नृतून् ।
मनस्वी तद्गतस्तस्या नित्यं हृदि समर्पितः ॥ १४
प्रिया तु सीता रामस्य दाराः पितृकृता इति ।
गुणाद्रूपगुणाच्चापि प्रीतिर्भूयो व्यवर्धत ॥ १५

(sic), M4 तथान्या. T1 damaged for षि in योषित°. —After 8, T2 ins.

1389* रामं च लक्ष्मणं चैव शत्रुघ्नं भरतं तथा ।
अर्चयन्मङ्गलाशीर्भिर्मङ्गलैरभ्यपूजयन् ।
उपहारैश्च संहृष्टाः कुमारानभिपूज्य च ।

9 [a]) V1 om. ततः. D2 प्रीतां (for सीतां). Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.9-13 श्रीप्रतिमाम् (for महाभागाम्). M4 सीतां रामस्य पत्नीं ताम्. —[b]) D10 12 च य* स्विनीं; M4 लक्ष्मणस्य च (for च यशस्विनीम्). —[c]) Ñ2 V B D11 M4 [ए]व (for [उ]भे). —[d]) Dt D6.8 -योषितः (for -पत्नयः). Ñ2 V1-3 B D13 M4 परि (Ñ2 B3 D13 प्रति)गृह्य (V1.3 °त्वज्या; M4 °वार्या)नुगृह्य च; V4 परिगृह्य समंततः. —After 9, Ñ2 V B D10.11.13 M4 ins.

1390* ततः प्रवेशया(M4 °*)मासुर्नृपवेश्म स्वलंकृताः । —

10 [a]) Dt D6.8 होमैः (for चैव). Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7.10-13 M4 -ल(V1 D1.2.10-12 -लं)भनीयैश्च; D4 -रंभकैश्चैव; D9 14 T G2.4 M1 Cm.gp -लंभ(T3 G2 °ब)नै(G4 °न)श्चै (T1 damaged)व; G1 3 -लेपनैश्चैव; M2.3 -भरणैश्चैव; Cg.t as in text. —[b]) V2 D5 क्षोभिता (sic). D10 भौमवाससः; T1.2 क्षौमवाससा (for °वाससः). —[cd]) Ś1 D3 -[आ]यतन्या (D3 °न्य)नि (both sic). Ś1 D1-3 5.7.9.10 12 [आ]द्यौ (for [आ]द्यु). D9 सर्वथा (for सर्वास्ताः). Ś1 D1-3.5.7.9. 10.12 परिचक्रमुः (for प्रत्यपूजयन्). Ñ2 V B D11.13 M4 उप (B2 °पा)निन्युश्च ता एता(V4 °नां; M4 °स्तत्र)देवतायतनान्यपि (V2 D11 °नि च).

11 [a]) V B2.4 [अ]भिवाद्यांस्तांस्; B1 M2 [अ]भिवाद्यास्ताश्; D2 [अ]भिवाद्यं च; D6 10.12 [अ]भिवाद्या (D6 °द्यो [sic]; D12 ***)श्च. —[b]) Dt सर्वे (sic), D11 सर्वैः; D12 M1.4 सर्व-; Cg.t as in text (for सर्वा). T1 damaged ज in राज. D11 -सु*स् (for -सुतास्). Ś1 D4.7 10-12.14 T3 तथा (for तदा). Ñ2 V B D13 तत्र पूज्यान् (V1 पूज्य; V2 दृष्ट्वा)गुरूंस्तथा. —After 11[ab], D14 T G4 ins.:

1391* स्वं स्वं गृहमथासाद्य कुबेरभवनोपमम् ।
गोभिर्धनेश्च धान्यैश्च तर्पयित्वा द्विजोत्तमान् ।

—[c]) T1 damaged for रेमि. Ś1 Ñ2 V B D1-3 5 7.9 11-13 तत्र; D10 तु (submetric), D14 T G4 M4 काले; Cg as in text (for सर्वा). —[d]) Dt D6 8 मुदिता (for सहिता). Ś1 Ñ2 V B D1-3 5.7 9-13 M4 भर्तृ(B4 D3 7 M4 भर्तुः; D11 श्वसु [sic], D12 भातृ [sic])प्रियहिते रताः. —After 11, D14 T G4 ins.

1392* कुमाराश्च महात्मानो वीर्येणाप्रतिमा भुवि ।

12 Cf. I. 3-4 of 531*. Ñ2 V B M4 om. 12-13. —[a]) D13 कृतार्थाश्; Ctp कृताज्ञा (for °स्त्राश्). —[b]) D10 सदयाः; T2 सबधूः (for सधनाः). —[cd]) D2.9 वर्तयंतो. —After 12, D14 T G2.4 M1(G2 M1 after 12[ab]) ins.

1393* काले काले तु नीतिज्ञास्तोषयन्तो गुरून्गुणैः ।

[D14 T G4 गुरु (T1 गु*).]

☞ After St. 12 (D14 T G4 after 1393*) Ś1 (on a Śodhakapatra written on one side which is half in length of the original fol.) Dt D6.8 8.14 S (except M4) read St. 1-5 (D6.14 T1[damaged from 4[c] up to 11[a]] 3 G M1-3 St. 1-4) and 11-14 of II. 1, Ś1 alone repeating in their proper place

13 Cf. II. 1.10. Ñ2 V B M4 om. 13 (cf. v.l. 12). —[a]) Ś1 (m. also) D4.10 अतिशयो; D8 अप्रतिमो; D8.12 अतियशो; T3 M2(before corr.).3 अतिशया (metathesis) (M3 °याल); Ct as in text (for अतियशा). —[b]) D11 रामः कमललोचनः.

14 Cf. lines 5 and 6 of 531*. T1 damaged from 14 up to the end of the Sarga. —[a]) Ś1 Dt D6.8.12 च; Cg as in text (for तु). —G3 om. 14[cd]. —[c]) Cv.r.m.g तद्गतस् (as in text). Dt D6.8 Ct तद्गतमनास्; D14 G1 तद्गतस्तस्यां(G1 °स्य). Ś1 D1.2.5.7.9.10.12 मनश्च तद्गतं (D12 °द्गलं) तस्य (D7 °स्या); D3 मनश्च **तं तस्यां. —[d]) Dt D6.8 Ct तस्या (for नित्यं). Ś1 D1-3.5.7.9 10.12 समर्पितं.

15 Cf. lines 4 and 5 of 526*. T1 missing 15 (cf. v.l. 14). —[b]) Ś1 D1-3 5.7.9.10.12 प्रिय-(for पितृ-). —[cd])

तस्याश्च भर्ता द्विगुणं हृदये परिवर्तते ।
अन्तर्जातमपि व्यक्तमाख्याति हृदयं हृदा ॥ १६
तस्य भूयो विशेषेण मैथिली जनकात्मजा ।
देवताभिः समा रूपे सीता श्रीरिव रूपिणी ॥ १७

तया स राजर्षिसुतोऽभिरामया
समेयिवानुत्तमराजकन्यया ।
अतीव रामः शुशुभेऽतिकामया
विभुः श्रिया विष्णुरिवामरेश्वरः ॥ १८

G. 1. 78. 16
B. 1. 77. 29
L. 1. 72. 16

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्सप्ततितमः सर्गः ॥ ७६ ॥

॥ समाप्तं बालकाण्डम् ॥

T₃ G1.4 M₃ (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) Cv -गुणाश्; Cm.g.t as in text (for -गुणाच्). Dt D6.8 [ऽ]भि(D6 वि)वर्धते; D4 G4 M₃ Cm.g [ऽ]व्य(M₃ Cm.g [ऽ]भ्य)वर्धत; Cv as in text (for व्यवर्धत). ❀ Ck. रामस्यास्यां प्रीतिरवर्धत ।; Ct भूयोऽधिकं रामस्य प्रीतिर्वर्धते स्म । ❀ Ś1 D1–3 5.7.9 10 12 गुणरूपा(D2.7 अनुरूप; D5.10 °प)गुणा (D10 °णै)श्रापि पुनर्भूयो वि(Ś1 °भि)वर्धिता (D10 हृदि स्थितः; D12 °र्धने).

16 Cf. lines 6 and 7 of 526*. T1 missing 16 (cf. v.l. 14). —[a]) Ś1 तस्याः सः; D1–3 5.7 9.12 तस्यापि(sic). —[b]) Ś1 D5.10.12 पुनर्भूयो हृदि स्थितः. —[c]) Ś1 D1–3.5.7.9.10.12 अनाख्यातम्; Dt D6.8 G1 Ct अंतर्गतम्; Cv.r g.k as in text (for अन्तर्जातम्). D2 अपि वक्तव्यम् (hypermetric); D5 G2 M2 अभिव्यक्तम्; Cv.r.k as in text (for अपि व्यक्तम्). —[d]) Ś1 D1.2.5.9 व्याख्याति; D3 आख्यातं; D12 व्याख्यातं. Ś1 (before corr. as in text) D1.3 5.7.10.12 हृदयं हृदि; D2.9 हृदयप्रियं (D2 °यः).

17 Cf. l. 2–3 of 526*. T1 missing 17 (cf. v l. 14). —For 14–17, N2 V B D11.12 (14[c]–17) M4 subst..

1394*(17) तासां भूयो विशेषेण मैथिली जनकात्मजा ।
रमयामास भर्तारं विष्णुं श्रीरिव रूपिणी ।
(15) प्रकृत्यैव प्रिया सीता रामस्यासीन्महात्मनः ।
प्रियभावः स तु तया स्वगुणैरभिवर्धितः ।
(16) तथैव रामः सीतायाः प्राणेभ्योऽपि प्रियोऽभवत् । [5]
हृदयं ह्येव जानाति प्रीतियोगं परस्परम् ।
(14) सीतया तु तया रामः प्रियया सह संगतः ।
प्रियोऽधिकतरस्तस्या विजहारामरोपमः ।

[(l. 1) B1 तेषां; D11 सीता (for नासा). D11 वियोगेन (for विशेषेण). —(l. 2) B4 वरयामास. (l. 3) B4 प्रियसीता. D11 रावणस्य तयाभवत् (sic) (for the post. half). —(l. 4) B1 प्रियाभाव°. N2 B3 सह तया; D11 सुरतया (for स तु तया). M4 प्रियाभावास्त सीताया° (for the prior half). V3 सगुणैरपि वर्द्धनः (for the post. half). —V4 om. (hapl.?) l. 5–7. —(l. 5) B1 D11.13 भवेत् (for ऽभवत्). M4 प्राणै प्रियतरोभवत् (for the post. half) —(l. 6) B3 प्रतिभाव (for प्रीतियोग). D13 पुरातन (for परस्परम्). —(l. 7) M4 सुतरां (for तु तया). D11 प्रियाज्ञा (sic) (for प्रियया). V2 सगम (for संगत°). —(l. 8) N2 V1.4 प्रियो(N2 °या)धिकतर D13 [अ]मरोपम°.]

18 Cf l. 7–10 of 531*. T1 missing 18 (cf. v l. 14). —[a]) Ś1 ततः सः; B1 तद्रा स; M3 (after corr *inf. lin. sec. m.* as in text) सयात (metathesis) (for तया स). Ś1 D1–3 5 7 10.12 राजर्षिवरो; D9 राज्ञः सुतया. Ś1 Dt D1–4 (after corr. as in text).6.8 Cv.r t [ऽ]भिकामया; N2 V B M4 [ऽ]नुरूपया; D12 सुरूपया; Cm.g as in text (for ऽभिरामया). D11 तया स राजर्षिवरानुरूपया. —[b]) Ś1 N2 V1–3 B3.4 D12 समीयिवान्; V4 समेषिवान्; D11 समे**न्. D5 उत्तर- (for उत्तम-). B1 समो पितुर्जनकराजकन्यया. —[c]) D10 om. from second शु up to 18[d]. Ś1 D1.3.12 M4 [ऽ]भिरामया; N2 V B D11.12 स (N2 सु; V1 B2.4 D11 स्व)कांतया; Dt D6.8 मुदान्वितो; D2 Cr [ऽ]भिकामया; D5.7 [ऽ]तिरामया; Cv [ऽ]भिकामया; Cm.g as in text. —[d]) N2 V1 B3 D12 युक्तः; V2–4 B1.2.4 युतः; D11 M4 सूतः (for विभुः). M2 श्रिया विभुर् (by transp.). N2 V B D12 M4 [अ]पराजितः; D11 [अ]परो यथा (for [अ]मरेश्वरः). Ś1 D1–3.5.7.12 शचीव पूर्णो (D3 पूजार्थं [sic])दिवि दक्षकन्यया.

Colophon. T1 fol. missing (damaged). —*Kāṇḍa name*. D1-3.9 11 om. V B आदि° (B2 [before corr.] अयोध्या°). —After Kāṇḍa name, Ñ2 V1.4 B4 ins. बालचरितं (V1 B4 °ते). —*Sarga name*: Ś1 दशरथप्रवेशप्रमोदो; Ñ2 हरः (?) अयोध्याप्रवेशः; V1 D2.3.7 12 दशरथप्रमो (D12 °मे)दो; V2 3 B2 D11 अयोध्याप्रवेशः; B1.3.4 अयोध्यासंप्रवेशः; Dt D8 रामक्रीडाख्यानं; D1.5.10 दशरथप्रमोदनो; D6 क्रीडाख्यानं; D9 परशुरामपराजयो. —*Sarga no.* (figures, words or both) V1.4 B1.4 D3.5 12 om Ś1 Dt D4 6 8 14 T2 3 G M1-3 77, Ñ2 79, V2 B2.3 78, D1 52, D2 49, D7 54, D9 80; D10 M4 75, D11 59. D13 —कांडे—. —After colophon, Ś1 ins.

श्रीरामाय नमः।
रामाभिभवनं रक्षा क्रतोः शिलाविमोचनम्।
सीतास्वीकरणं रामगर्वभङ्गः पुरे स्थितः।
रामस्य परमा लीला बालकाण्डे प्रकीर्तिता।
वाल्मीकिऋषिणा रम्या परमानन्ददायिनी।
आदिकाण्डे ह्ययं प्रोक्तः श्रवणात्पापनाशनः। [5]
रामायणे वेदसमे कार्येषु श्रावयेद्बुधः।
अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धनमाप्नुयात्।
पठन्त्येकमपि श्लोकं समासाद्य विमुच्यते।
वाचकाय प्रदातव्यं वस्त्रं धेनुं हिरण्यकम्।
वाचके परितुष्टे तु तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः। [10]

—V1.3 ins.: ल. सं. २४१ श्रावण वदि ६ नौरिग्रामे उपाध्यायश्रीहरदत्तश्रीहरदत्ताभ्यां चेति लिखिता.....इति।

—Dt D8.14 ins.:

श्रीरामार्पणमस्तु।
गच्छता मातुलकुलं भरतेन तदानघः।
शत्रुघ्नो नित्यशत्रुघ्नो नीतः प्रीतिपुरस्कृतः।

D8 cont.:

वस्वभ्रस्वरभूशाके मासि भाद्रापदेऽलिखत्।
पक्षेऽसिते हरिनिधिः सप्तम्यां गुरुवासरे।
श्रीमते रामानुजाय नमः।

—D4 ins.:

संवत् १८२९ कार्तिकमासे शुक्लपक्ष चतुर्दसी १४।

—D6 ins.

अयं कटः कुठारस्ते कुरु राम यथोचितम्।
बाले बालेन कल्पेन कृत्वा संरक्षणं क्रतोः।
सीता अङ्के धृता येन स रामः पातु नः सदा।
श्रीमते रामानुजाय नमः। श्रीरामाय नमः।

—D7 ins.

शुभं भूयात्। लिखितं सुखदेवेन ब्राह्मणेन। संवत् १८६९ सीति मार्गसिर वदि ५ चन्द्रवासरे। शुभं भवतु स्वार्थ परार्थं च।

—D9 ins..

संवत् १९०५ वर्षे मार्गशिरमासे शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां सौम्यवारान्वितायां शुक्लतीर्थस्थपाठकलक्ष्मीधरात्मज देवशंकर तस्यात्मजबलरामात्मजेन गौरीशंकरेण लिखितं। श्री। श्रीरामो जयतु। श्री गुमांदेव सत्य छे।

—D12 ins. शुभमस्तु। कल्याणमस्तु। गाणपतिप्रसादात्।

—T2 ins. श्रीरामचन्द्राय नमः। करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः। श्रीलक्ष्मीनृसिंहस्वामी सहायं।

—T3 M1 ins. श्रीरामचन्द्राय (T3 °चन्द्र) परब्रह्मणे नमः।
—G1 ins. श्रीरामाय परमगुरवे नमः। हरिः ओं शुभमस्तु।
—G2.4 M2 ins. श्रीरामाय नमः (G2 adds हरिः ओं after it)।

—G3 ins. श्रीमते रामानुजाय नमः। हरिः ओं। सीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्नहनुमत्समेतश्रीरामचन्द्राय नमः। and then along with Ck ins.:

बालकाण्डे तु सर्गाणां कथिता सप्तसप्ततिः।
श्लोकानां द्वे सहस्रे च साशीतिशतकद्वयम्।

—M3 ins. श्रीरामलक्ष्मणसीताभ्यां नमः। बालकाण्डः समाप्तः। शुभमस्तु हरिः। श्रीगणपतये नमः। अविघ्नमस्तु। श्रीगुरुभ्यो नमः। शुभमस्तु। पितर्प्पकोल्ले शरणं। श्रीमहागणपतये नमः। श्रीसरस्वत्यै नमः। श्रीगुरवे नमः।

APPENDIX I

This Appendix comprises 9 additional passages found in some of the 37 MSS. which have been cited in the foot-notes to the constituted text. They are either too big or unimportant to be included in the foot-notes below the text.

The order of the MSS. and the principles adopted in writing the foot-notes to these passages are the same as to the constituted text.

1

Before Sarga 3, Śi Ñ V B D5.7.(after 1.3 12^{ab}) 10–13 ins.

प्राप्तराज्यस्य रामस्य वाल्मीकिर्भगवानृषिः।
चकार चरितं चित्रं विचित्रपदमर्थवत्।
पवित्रं वैष्णवं दिव्यमिदमाख्यानमुत्तमम्।
वेदैश्चतुर्भिः समितमितिहासं पुरातनम्।
श्रावयामास वै विप्रान्सुव्रताञ्जियतेन्द्रियान्। [5]
धौम्यमाण्डव्यकुशिकान्सार्ष्टिषेणान्सकोहलान्।
तौ चैवेक्ष्वाकुदायादौ मुनिवेषौ कुशीलवौ।
धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं स्वस्त्ययनं महत्।
कृता च तत्त्वतः कीर्ती राघवस्य महात्मनः।
इहैवार्थश्च धर्मश्च निखिलेनोपलभ्यते। [10]
दण्डनीतिश्च विपुला त्रयी वार्ता च कृत्स्नशः।
य इदं शृणुयान्नित्यं यश्चैनं परिकीर्तयेत्।
इह भोगान्वरान्प्राप्य देवैर्गच्छति तुल्यताम्।
इक्ष्वाकूणामिदं चैव जनकस्य च धीमतः।
पुलस्त्यस्य च देवर्षेः कीर्तनं समुदाहृतम्। [15]
अश्वमेधावसाने च राघवस्य महात्मनः।
कथितं तुष्टिजननमिदमाख्यानमादितः।
यत्र धर्मार्थसंयुक्तं पापानां पावनं शुभम्।
आदिकाण्डमिदं प्रोक्तं विस्तरश्चास्य कथ्यते।
प्रथमं नारदप्रोक्तं नदीगमनमेव च। [20]
ब्रह्मणो दर्शनं चैव वरप्राप्तिश्च पुष्कला।
श्लोकानां परिमाणं च यत्रैतत्परिकीर्त्यते।
अयोध्यावर्णनं चैव राज्ञो दशरथस्य च।
अमात्यवर्णनं चैव कौशल्यायाश्च वर्णनम्।
पुत्रार्थं च नरेन्द्रस्य मन्त्रणं समुदाहृतम्। [25]

1

D7 om. up to line 99. Ñ1 damaged up to l. 69. D12 begins with ref. श्री-त-वा-.—(l. 1) V2 रामस्य प्राप्त-राज्यस्य (by transp.) (for the prior half). D12 वाल्मीक- (for वाल्मीकिर्). B1 भग*ृषि; B3 (m. also) मुनिसत्तमः (for भगवानृषिः). V1 ***: वाल्मीकिर्मुनिः (for the post. half).—(l. 2) B4 रचित (for चरित). V4 कृत्स्न; B1 om., B3 (m. also) दिव्यं (for चित्रं). Ñ2 विचित्र पदम्; B1 *चित्र°, (for विचित्रपदम्). V2 आप्तवान् (for अर्थवत्).—(l. 3) B2 विचित्र (for पवित्र). D11 वैष्णवं (for वैष्णव).—(l. 4) B1 देवैश् (for वेदैश्). V1.4 संमितम्; B3 (m. also) संयुक्तम्; D10 सहितम् (for समितम्). V2 चतुर्भिः संमित वेदैर् (for the prior half).—(l. 5) V2 सुप्रीतान् (for सुव्रतान्).—(l. 6) D12 कुशिका- (for कुशिकान्). Ñ2 स्थष्टि-सेनान्; V1.4 om.; V2 D12 साण्डपे (D12 °ष्टिष)णान्; B1 सार्ष्टिषेण-; B3 सार्ष्टयसेनान् (for सार्ष्टिषेणान्). Ñ2 B1.3.4 D12.13 सकोशलान्; V3 * कौतुकान् (for सकोहलान्).—(l. 7) V1 तौ चै*ष्वाकु°, D12 तौ तु वे° (for the prior half). B1 D5 मुनिबालौ (D5 °वेशो) (for मुनिवेषौ).—(l. 8) B3 (m. also) पुण्यं; D12 परं (for स्वर्ग्यं).—(l. 9) V2-4 B1.2 कृ(B2 m. शु)त्स्ना; D12 कृतं (for कृता). B1 तु (for च). D10 तद्वतः; D12 तन्वता (for तत्त्वतः).—(l. 10) Ñ2 [आ]त्मश् (sic) (for [अ]र्थश्). V2.3 कामश्च; D11 निखिलो (for धर्मश्च). V1 निश्चयेन; V2.3 D11 धर्मश्चैव (for निखिलेन). Ñ2 B2-4 D10.12 °पचते; V3 [अ]नुकीर्तितः; V4 [उ]प*ष्यते (for [उ]पलभ्यते). B1.3 (m. also) कामश्च परिकीर्तितः; B2 (m. also) निखिलं समपद्यते (for the post. half).—(l. 11) D10 विरला (for विपुला).—(l. 12) Śi V3 D11–13 चेद; V1 चापि (for चैन). Śi °कीर्तित; V4 पठते नर° (for परिकीर्तयेत्).—(l. 13) D11 (before corr.) योगान्, D12 भोग- (for भोगान्). V1 भोगानुरागान् (hypermetric) (for भोगान्वरान्). V2 भोगानिहातुलान्प्राप्य, V3 इह प्राप्यातुलान्भोगान् (for the prior half).—(l. 14) D11 रम्यं (for चैव).—(l. 15) B3 (m. also) पौल°, D12 °स्तस्य (for पुलस्त्यस्य). V1 °दाहृत; V2 °दीकृतं (for समुदाहृतम्).—(l. 17) D12 पुष्टि- (for तुष्टि-). B3 (m. also) D11 उत्तमं (for आदितः).—(l. 18) V1.3 D5.12 यच्च; D11 सर्व-, D12 अत्र (for यत्र). B1 -सहित (for -संयुक्त). D12 नाशनं (for पावनं). Ñ2 B3 (m. as above).4 D10 महत् (for शुभम्). D11 पावनानां च पावन (for the post. half).—(l. 19) Śi V1 D5.11 इह (for इदं). V4 विस्तर; B1 विस्तारश्; D12 विस्तराच् (for विस्तरश्). V2 [अ]त्र; B1 [अ]नु- (for [अ]स्य).—(l. 20) D11 वाल्मीकेर् (for प्रथमं).—(l. 21) D11 damaged for ब्रह्मणो. Śi तु (for च). D12 वरप्राप्तिश्च वर्णन (for the post. half).—D12 om. (hapl.) l. 22–24.—(l. 22) V1 प्रतिभाष च काव्यस्य (for the prior half). V2.3 यच्च (for यत्र). Ñ2 °कीर्तितं; B3 (m. as above) °कीर्तनं; D10 °कीर्तिते (for परिकीर्त्यते).—V3 om. (hapl.) from राज्ञो in l. 23 up to चैव in l. 24.—(l. 24) D12 -दर्शनं (for -वर्णनं). Śi दर्शनं (for वर्णनम्). V4 कौशल्यायाम्यवर्णनं (sic) (for the post.

अश्वमेधक्रिया चैव वरप्राप्तिश्च पुष्कला ।
भागार्थिनां च देवानामागमः समुदाहृतः ।
रावणस्य वधोपायं मन्त्रणं समुदाहृतम् ।
अंशावतरणं चात्र सुराणां समुदाहृतम् ।
दिव्या च पायसोत्पत्तिः पुत्रजन्म नृपस्य च । [30]
कौशल्यायां च रामस्य कैकेय्यां भरतस्य च ।
यमयोश्च सुमित्रायां सभवः समुदाहृतः ।
वानराणां च सर्वेषामुत्पत्तिः परिकीर्तिता ।
राज्ञो दशरथस्येह विश्वामित्रेण संगमः ।
प्रदानं चैव रामस्य रक्षणार्थं महाक्रतोः । [35]
लक्ष्मणानुगमश्चैव विद्याप्राप्तिश्च पुष्कला ।
अनङ्गाश्रमवासश्च ताडकावनदर्शनम् ।
ताडकायाश्च निधनमस्त्रलाभश्च कीर्त्यते ।
सिद्धाश्रमनिवासश्च सत्ररक्षणमेव च ।
सुबाहोर्निधनं चात्र मारीचस्य च भर्त्सनम् । [40]
विश्वामित्रस्य चैवर्षेः स्ववंशपरिकीर्तनम् ।
गङ्गायाः प्रभवश्चैव पवित्रः परिकीर्तितः ।
दिव्यगर्भावपतनं कार्तिकेयस्य संभवः ।
विशालस्य च राजर्षेर्वंशस्य परिकीर्तनम् ।
अहल्याशापमोक्षश्च मिथिलायाश्च दर्शनम् । [45]
दर्शनं यज्ञवाटस्य मैथिलस्य च दर्शनम् ।
चरितं चैव कार्त्स्न्येन कौशिकस्य महात्मनः ।
कथितं चात्र रामस्य शतानन्देन धीमता ।
धनुषो भेदनं चैव कन्यायाश्च निवेदनम् ।
राज्ञो दशरथस्येह जनकस्य च संगमः । [50]
सीतादीनां च कन्यानां विवाहः समुदाहृतः ।
वधूर्गृहीत्वा नृपतेर्यानं दशरथस्य च ।
समागमश्च रामस्य जामदग्न्येन धीमता ।
जामदग्न्यस्य लोकानां वधश्चात्रानुकीर्तितः ।
अयोध्यासंप्रवेशश्च प्रवासो भरतस्य च । [55]
अयोध्यावासिनां चैव प्रमोदः परिकीर्तितः ।
इत्येतत्प्रथमं काण्डमादिकाण्डमिहोच्यते ।
सर्गाश्चैव चतुष्षष्टिः श्लोकानां चैव कीर्त्यते ।
द्वे सहस्रे शतान्यष्टौ श्लोकाः पञ्चाशदेव तु ।
बालचर्या हि यत्रोक्ता राघवस्य महात्मनः । [60]
V2 reads colophon

half) —(l. 25) V4 युद्धार्थं च, B2(m. as above).4 D5 पुत्रार्थस्य, D12 पुत्रार्थश्च (for पुत्रार्थं च). V2.4 यत्नग; D13 सत्रेण (for मन्त्रण). B3 (m. also) °दाहृतः (for समुदाहृतम्). —After l. 25, B3 ins. :

गमन ऋष्यशृङ्गस्य तत्रैव परिकीर्तितम् ।

—(l. 26) V2 -क्रियां (for -क्रिया). Ś1 तु (for च). D11 राज्ञो दशरथस्य च (= post. half of l. 23) (for the post half). —After l. 26, B4 reads l 37–41. —(l. 27) V4 °त्मनां (for भागार्थिनां). D11 lacuna for the prior half. Ñ2 B2–4 D10.13 परिकीर्तित°; V2.3 °हृत (for समुदाहृत). —(l. 28) Ñ2 B1 2 4 D11.12 °पाय-; V2 B3 D13 °पाये; V4 °पायो (for वधोपायं). V3 अशावतरण तथा; D13 मन्त्रश्च समुदाहृत° (for the post. half). —D13 transp. lines 29 and 30. —(l. 29) Ñ2 D11 °तारण; V3 रामादिवर्णन; B3 (m. also) स्वर्गाव° (for अशावतरण). Ñ2 V3.4 B D10.13 चैव; D11 चापि (for चात्र). V1 सुराणां च (hypermetric), D5 मन्त्रण (for सुराणां). —(l. 31) B1 कौशल्यायाश् (for कौशल्यायां). B1 D11 कैकेय्या (for कैकेय्यां). —(l. 32) B1 सुमित्राया (for सुमित्रायां). V3 °हृत (for समुदाहृत). —(l. 33) Ñ2 V3 B3 (m. as above) D10 समुदाहृता (for परिकीर्तिता). —(l. 34) D13 ततो (for राज्ञो). —(l. 35) B2 प्रयाणं (for प्रदान). —(l. 36) V2 °गमन (hypermetric) (for [अ]नुगमश्). V3 लक्ष्मणस्यानुगमन (for the prior half). —(l. 37) Ś1 अनगश्च निवासश्च (for the prior half). Ś1 V1.4 D5.13 ताट(V1.4 °ल)का- (for ताडका-). —(l. 38) Ś1 V1 D5.13 ताट(V1 °ल)कायाश्. D12 निधनश् (for निधनम्). Ñ2 V2.3 मन्त्र°; V4 °लाभ; D12 चास्त्र° (for अस्त्रलाभश्). D10 कीर्तितः (for कीर्त्यते). —(l. 39) V2 शस्त्र-; B1 क्र- (for सत्र-). —(l. 40) V2.4 B4 चैव (for चात्र). B3 (m. also) मरणं चैव (for निधनं चात्र). B1 दर्शनं; D5 भर्त्सनात् (for भर्त्सनम्). —(l. 41) Ś1 V3 D10 13 देवर्षे°; V1 B1 3 (m. also) राजर्षे° (for चैवर्षेः). —(l. 42) V1 प्रसवश्; D11 प्रभव, D13 संभवश् (for प्रभवश्). V1 पवित्र (for पवित्र°). V1 °कीर्तितं; V2 °कीर्त्यते (for परिकीर्तित°). —(l. 43) V1 दितिसर्वि°, V2 4 °व(V4 वि)तरण; V3 दिव्यगर्भात्प्रपतनं (for the prior half). —(l. 44) Ś1 B3 (m. as above) देवर्षेर् (for राजर्षेर्). D13 धर्मैरय (for वंशरय). V1 °कीर्तित (for परिकीर्तनम्). —(l. 45) D10 अहिल्या- (for अहल्या-). B3 (after corr. as above) -पाप- (for -शाप-). V1 -विमोक्षश् (hypermetric) (for -मोक्षश्). —(l. 46) V1 जनकस्य (for मैथिलस्य). —D11 om. (hapl.) l. 47–49. —(l. 48) B3 (m. also) चरितं (for कथित). V2.4 B3 (m. also) राघवस्यात्र, V3 चात्र रामाय (for चात्र रामस्य). B1 सतानद्रेन. —After l. 48, D5 reads l. 54 repeating it in its proper place. —(l. 50) V3.4 जनकेन (for जनकस्य). Ś1 च संभव°; V3 समागमः (for च संगमः). —(l. 51) D13 सीतादानं (for सीतादीनां). Ś1 समुदीरित°. —(l. 53) V3.4 समागमं (for समागमश्). B3 (before corr. as above) जमदग्नेन. —(l. 54) V3 वधतोत्र, B3 4 रोधश्चात्र (for वधश्चात्र). V4 [अ]नुकीर्तनं; B1 [अ]नुकथ्यते. —(l. 55) V4 अयोध्यायां प्र° (for the prior half). V4 प्रसादो (sic) (for प्रवासो). —(l. 56) B1 प्रसाद°; B3 (before corr. as above) प्रमद° (for प्रमोद°). Ñ2 V3.4 B D10.13 परिकीर्त्यते. —(l. 58) D11 सर्गाणां च. V4 B1.2 D10 चात्र (for चैव). V2 4 B1.4 कथ्यते (for कीर्त्यते). B3 D5 च प्र (B3 [m. also] चात्र; D5 परि) कीर्त्यते (for चैव कीर्त्यते). —(l. 59) Ś1 D5.10 12 पचदशैव(for पञ्चाशदेव). V3 B2 च (for तु). —After l. 59, V3 ins. :

अथ द्वितीयं वक्ष्यामि अयोध्याकाण्डमुत्तमम् ।

—(l. 60) V1 बालकार्या हि; V4 D13 बालचर्या च; B3 बालचर्यादि. V4 या प्रोक्ता; B3 यत्रोक्तं (for यत्रोक्ता). B3 (m. also) रामस्य

अतः परं द्वितीयं तदयोध्याकाण्डसंज्ञितम्।
यत्राभिषेकसंकल्पो व्याघातश्चैव कीर्त्यते।
कैकेय्यनुनयश्चैव शोको दशरथस्य च।
वनप्रयाणं रामस्य लक्ष्मणानुगतिस्तथा।
विषादः प्रकृतीनां च तथैव च विसर्जनम्। [65]
निषादाधिपसंवादो सूतस्य च विसर्जनम्।
गङ्गायाश्चाभिसंतारो भरद्वाजस्य दर्शनम्।
भरद्वाजाभ्यनुज्ञानाच्चित्रकूटस्य दर्शनम्।
वास्तुकर्मनिवेशश्च चित्रकूटे महागिरौ।
उपावृत्ते सुमन्त्रे च राज्ञो मोहागमः परः। [70]
स्वशापकथनं चैव स्वर्गप्राप्तिर्नृपस्य च।
भरतागमनं तूर्णं तथा राजगृहादपि।
रामप्रसादनार्थं च भरतस्य महात्मनः।
गमनं कीर्त्यते वासो भरद्वाजस्य चाश्रमे।
दर्शनं चैव रामस्य पितुश्च सलिलक्रिया। [75]
प्रसादनं च रामस्य बहुशः परिकीर्तितम्।
जाबालेर्यत्र वाक्यानि वामदेवस्य चोभयोः।
इक्ष्वाकूणां च वंशस्य कीर्तनं समुदाहृतम्।
अप्रतिज्ञा च रामस्य गमने कोसलान्प्रति।
पादुकाहरणं चैव भरतस्य विसर्जनम्। [80]
नन्दिग्रामप्रवेशश्च मातॄणां च विसर्जनम्।
अयोध्यासंप्रवेशश्च शत्रुघ्नस्य महात्मनः।
काण्डं द्वितीयमित्युक्तमयोध्याकाण्डसंज्ञितम्।
अशीतिसंख्यया सर्गाः श्लोकानां चात्र कीर्त्यते।
त्रीणि श्लोकसहस्राणि नव श्लोकशतानि च। [85]
श्लोकानां द्वे शते चैव भूयः श्लोकाश्च सप्ततिः।

V₂ reads colophon

अतः काण्डं तृतीयं तु आरण्यकमिति स्मृतम्।
यत्र रामो महाबाहुर्दण्डकं प्राविशद्वनम्।
अनसूयासमस्या च अङ्गरागस्य चार्पणम्।
विराधदर्शनं चैव वधश्च समुदाहृतः। [90]

च (for राघवस्य). —(l. 61) V₂ B₁ D₁₂ तु (with hiatus) (for तद्). —(l. 62) V₂ अत्र; D₅ यात्रा- (for यत्र). V₂ -सपत्ति° (for -संकल्पो). Ś₁ चैव कीर्तित°; B₄ परि° (for चैव कीर्त्यते). —(l. 63) Ś₁ °श्रुतयश्; V B₂.₄ D₅.₁₂.₁₃ कैकेय्या°, D₁₁ °य्यानुमतश् (for कैकेय्यनुनयश्). —(l. 64) Ñ₂ V₁–₃ B D₁₀.₁₃ °गमस्; V₄ °गतस् (for लक्ष्मणानुगतिस्). —(l. 65) D₁₃ विषाद (for विषाद°). —After l. 65, B₃ ins..

प्रजानां च परित्यागो गमन राघवस्य च।

—B₄ om. (hapl.) l. 66. Ś₁ om. from सूतस्य up to संतारो in line 67. —(l. 67) V₃ [अ]पि (for [अ]भि-). D₅.₁₂ repeat the prior half of l. 66 (for the prior half). —D₁₁.₁₃ om. (hapl.) l. 68. —(l. 68) Ś₁ °स्य चैवाज्ञा; V₁ °भ्यनुज्ञाच्च; B₃ °अनुज्ञानाच्; D₅.₁₂ भा(D₁₂ भ)रद्वाजस्य चानुज्ञा (for the prior half). —(l. 69) Ś₁ V₁ -निवेश च; V₃ -विशेषस्तु; D₁₁.₁₂ -निवासश्च (for -निवेशश्च). —After l. 69, B₃ ins.:

वासश्च राघवस्यापि सीताया लक्ष्मणस्य च।

—(l. 70) B₄ सुमद्रे; D₁₂ सुमित्रे (for सुमन्त्रे). V₁ D₁₂ पुनः (for पर°). —Ñ₁ damaged from प्राप्ति up to l. 75. —(l. 71) V₄ -पाप- (for -शाप-). V₁ -कर्षणं (for -कथनं). —(l. 72) V₂.₄ (m. as above) B₁.₄ चैव; D₁₂ स्वर्ग (for तूर्णं). V₂ B₁.₄ तूर्णं, V₄ (m. as above) हंतु (for तथा). —(l. 73) V₄ -प्रवास°; B₄ -प्रसादन चैव; D₁₂ °नार्थे च (for -प्रसादनार्थं च). D₅ भरतस्य च (hypermetric) (for भरतस्य). —(l. 74) D₁₂ रामनं (sic) (for गमन). D₁₂ कीर्तने (for कीर्त्यते). V₄ रामो; D₁₂ चैव (for वासो). Ś₁ V₁ D₅ भार° (for भरद्वाजस्य). —B₄ om. (hapl.) from the post. half of l. 75 up to the prior half of l. 76. D₅ reads from the post. half of l. 75 up to the prior half of l. 78 in marg. —Ś₁ repeats l. 76 after l. 81. —(l. 76) Ñ₁ चात्र की°; Ñ₂ V₁ °कीर्तितः; V₄ °कीर्त्यते (for परिकीर्तितम्). —(l. 77) V₁.₄ B₁ यावा°; D₁₁ यावलेर्; D₁₂ जावाल्ये (hypermetric) (for जाबालेर्). B₃ काव्यानि (for वाक्यानि). V₁–₃ D₅ राम° (for वामदेवस्य). —Ñ₁ damaged l. 79–82. —(l. 79) V₁ अथ प्रतिज्ञा, V₃.₄ B₁.₃ (m. also) प्रतिज्ञा चात्र, B₂ रव°, D₁₃ प्रतिज्ञा चैव (for अप्रतिज्ञा च). Ś₁ धर्मस्य (for रामस्य). V₂ गमन (for गमने). V₁ कौशल (for कोसलान्). D₅ अपि (for प्रति). —(l. 80) V₁ -चरण (sic), V₂ D₁₁ -ग्रहण (for -हरणं). —(l. 81) V₂ D₁₃ °ग्रामे; B₁ नन्दि° (for नन्दिग्राम-). —After l. 81, Ś₁ repeats l. 76. —(l. 82) D₁₃ °श्च (for शत्रुघ्नस्य). D₅ °मनः (for महात्मन°). —After l. 83, B₃ reads l. 118–120 repeating them in their proper place. —(l. 84) D₅ -सख्येयाः (for -संख्यया). Ñ₁ V₄ कथ्यते (for कीर्त्यते). —(l. 85) V₁ B₃ त्रीणि (for नव). Ñ₁ damaged from शतानि up to line 88. —(l. 86) D₁₃ पुन° (for भूय°). D₁₂ तप्तति (sic) (for सप्ततिः). —(l. 87) V₃ B₁ D₁₃ पर (for काण्ड). Ś₁ द्वितीय (for तृतीय). D₅ च (for तु). D₁₂ अतः पर कांड तृतीयं (hypermetric) (for the prior half). —(l. 88) V₃ दंडकारण्यमाश्रितः (for the post. half). —(l. 89) Note hiatus between the two halves. B₁.₄ D₅ अनु°; D₁₂ °भूया- (for अनसूया-). Ś₁ D₅.₁₂ [अ]ध्यंग°, D₁₂ [अ]थांग° (all to avoid hiatus) (for अङ्गरागस्य). —(l. 90) V₁ °हृतं; V₃ परिकीर्तिनः (for समुदाहृत°). —(l. 91) B₁ [अ]पि (for [ए]व). V₃ B₄ चैव सवादो (for दर्शन चैव). Ñ₁ V₁.₃.₄ B₃ D₁₃ [ए]व (for [अ]पि). V₁ सा**नं; V₃ B₄ दर्शन (for सान्त्वनम्). —(l. 92) D₁₂ -प्राति (sic) (for -प्राप्तिर्). Ñ₁ damaged from the post. half up to line 95. —(l. 93) Ñ₂ स्व°; V₃ °धम- (for सुतीक्ष्णाश्रम-). Ś₁ V₄ D₅.₁₂ सुतीक्ष्णस्याश्रमप्राप्ति° (for the prior half). —(l. 94) Ś₁ D₁₃ °कर्णे; V₃ मादकर्णे; B₁ मंद्र°; D₁₂ °कर्णैश् (for मन्दकर्णैश्). V₄ मंदकर्णस्य. V₃.₃ कथन (for कथित). Ś₁ V₄ D₅.₁₂ °शत्रु-; Ñ₂ B₃ D₁₀.₁₃ शक्रस्य च (for यत्र शक्र-). —(l. 95) V₃ D

ऋषीणां दर्शनं चैव मैथिल्याश्चापि सान्त्वनम् ।
शरभङ्गाश्रमप्राप्तिर्महेन्द्रस्य च दर्शनम् ।
सुतीक्ष्णाश्रमसंप्राप्तिः संवादः सह सीतया ।
मन्दाकिन्याश्च कथितं यत्र शक्रविसर्जनम् ।
इल्वलस्य च संवादः कीर्तनं च दुरात्मनः । [95]
अगस्त्याश्रमवासश्च तथा संपरिकीर्तितः ।
दर्शनं पञ्चवट्याश्च जटायोश्चैव दर्शनम् ।
जनस्थाननिवासश्च शिशिरस्य च वर्णनम् ।
स्मरणं भरतस्याथ कैकेय्याश्चैव गर्हणम् ।
संवादः शूर्पणखया विरूपकरणं तथा । [100]
खरस्य च वधो घोरो दूषणत्रिशिरोवधः ।
लङ्काप्रवेशो राक्षस्याः शूर्पणख्याः प्रकीर्तितः ।
सीताया लोभनं चैव रावणस्यानुशब्दितम् ।
मारीचाश्रमसंप्राप्ती रावणस्य दुरात्मनः ।
मारीचश्च मृगो भूत्वा वैदेहीं समलोभयत् । [105]

लोभयित्वा च वैदेहीं राघवस्यापकर्षणम् ।
मारीचस्य वधश्चैव लक्ष्मणस्य च गर्हणम् ।
सीताया हरणं चैव सौमित्रेश्चात्र संगमः ।
जटायुषो वधश्चात्र सीतायाश्च प्रवेशनम् ।
लक्ष्मणस्य च संवादो राघवेण महात्मना । [110]
हृतां च जानकीं मत्वा विलापो राघवस्य च ।
जटायोर्दर्शनं चैव सत्कारश्च महात्मनः ।
गृध्रराजस्य रामेण कृता चैव जलक्रिया ।
कबन्धस्य वधः प्रोक्तः स्वर्गप्राप्तिश्च पुष्कला ।
कबन्धस्य च वाक्येन सुग्रीवान्वेषणं परम् । [115]
शबरीदर्शनं चैव पम्पायां परिदेवनम् ।
इति काण्डं तृतीयं तु आरण्यकमिति स्मृतम् ।
सर्गाणां तु शतं चैव सर्गाश्चैव चतुर्दश ।
चत्वारीह सहस्राणि श्लोकानां कीर्तितानि च ।
शतं चैवात्र विज्ञेयं श्लोकाः पञ्चाशदेव तु । [120]

इल्वणस्य, B2.3 इल्वलस्य D5 संवाद.—D13 om. (hapl.) from the post. half of l. 96 up to the prior half of l. 98.—(l. 97) V2 चापि (for चैव).—(l. 98) V3 जल° (for जनस्थान-). V3 [अ]नामरस्य (sic) (for शिशिरस्य). D5 दर्शन (for वर्णनम्).—(l. 99) Ñ [अ]र्थे (for [अ]थ). Ñ1 damaged from the post. half up to l. 101. V4 B2 (m. as above) D11.12 [अ]पि, D5 [अ]थ (for [ए]व). V4 दर्शन (for गर्हणम्). ☞ D7 resumes.—(l. 100) Ś1 V2 D5.11.12 शूर्पनखा(D11.12 °नख्या)श्च, V1 सूर्पणखाया, V3 शूर्पणखायाश्च (hypermetric) (for शूर्पणखया). V1 °करणस्, D12 रूपकरण (submetric) (for विरूपकरण).—(l. 101) D13 खरदूषणयोश्चैव वधस्त्रिशिरसस्तथा.—After l. 101, B3 ins.:

चतुर्दशसहस्राणां राक्षसानां तथा वध° ।

—(l. 102) Ś1 °नख्या, D11 सूर्पा° (for शूर्पणख्या°). Ñ2 च की°, V4 प्रकीर्त्यते, B4 विशेषत° (for प्रकीर्तित).—(l. 103) Ñ B3 D10 [अ]थ श°; V1 °शब्दित, V4 °शमन, B1 [अ]त्र श°; B2 च श° (for [अ]नुशब्दितम्).—D7 om. (hapl.) l. 104.—(l. 104) V4 मारीचस्याश्रमप्राप्ती (for the prior half).—Ñ1 damaged l. 106–109.—(l. 106) D7 तु (for च). D5 रावणस्य (for राघवस्य). V4 B4 [अ]पि क°; D12 °मर्षण (for [अ]पकर्षणम्).—(l. 107) D12 मारीचश्च. D10 लक्ष्मणस्य (sic) (for लक्ष्मणस्य). Ś1 V1 D5 11.12 वि°; V3 *गर्हण; V4 निवर्हण (for च गर्हणम्). B4 ** लक्ष्मणगर्हणं (for the post. half).—(l. 108) V2.4 [अ]पि, V3 [अ]थ (for [अ]त्र). Ś1 D7.12 सत्का(D12 सक)रश्च महात्मनः (for the post. half). D11 सीताप्रहरण चैव लक्ष्मणस्य च संगतः.—D12 om. (hapl.) l. 109–112. Ś1 D7 om. l. 109–110.—(l. 109) V3 B1 [ए]व (for [अ]त्र). D12 जटायुधो वधश्चामित (sic) (for the prior half). V1 B2 (m. also) D5.11.12 प्रदे° (for प्रवेशनम्).—(l. 110) V2.4 °वस्य; D5 लक्ष्मणेन (sic) (for राघवेण). Ñ V2 B1 °वने; V4 °बले (for महात्मना).—(l. 111) Ñ1 B2 स्मृत्वा (for मत्वा).—Ñ1 damaged from महात्मन° up to l. 115.—(l. 112) V2.3 जटायुषोर् (hypermetric) (for जटायोर्). V3 B2 महात्मना (for महात्मन°).—(l. 113) Ñ2 V3 B (B3 m. as above) D13 खगराजस्य.—(l. 114) D10–12 कबन्धस्य (here and elsewhere below). V2 प्रोक्त, D5.12 प्राप्ति° (for प्रोक्तः). Ś1 तु (for च). D11 पुष्कल (for पुष्कला).—(l. 115) D12 om. च (submetric). Ñ2 B3 (m. as above) D10 तदा, V2 कृतं, V3 B1 D12 स्मृतं, V4 B4 D13 तथा (for परम्).—(l. 116) Ñ2 V1.2.4 D5.7.10–12 शबरी-, V3 पपायाः (for पम्पायां). V1 D5.11 परिवेदनं. D12 पंपायाश्चैव दर्शन (for the post. half).—(l. 117) V3 तृतीयकाण्ड (for काण्ड तृतीयं). V3 च; V3 हि, D11 तद् (for तु).—After l. 117, B3 repeats l. 84–86 in marg.—B3 repeats l. 118–120 here reading them for the first time after l. 83.—(l. 118) Ñ V B D10.12 च (for तु). Ñ1 V2–4 B1 ज्ञेयं (for चैव).—Ñ1 damaged l. 119–122.—(l. 119) B1 3 (m. also) °रि च (for चत्वारीह). Ñ2 °प्राणि (sic); D5 स*स्राणि (for सहस्राणि). Ś1 कथितानि वै; V2 कीर्तन मत (for कीर्तितानि च).—(l. 120) V3 D7 विज्ञेया° (for विज्ञेयं). B2 D7 पचदशैव; D5 °शदैव; D11 °दशेव; D12 पचशते च (sic) (for पञ्चाशदेव). V3 च (for तु).—V4 om. l. 121.—(l. 121) Ñ2 B (B3 m. as above) D10.12 पर्व (for काण्ड). Ś1 D11 °च, D12 प्रवक्ष्यामि (for चतुर्थं तु). V1 D5.7.12 कैष्किन्ध्यकम् (D5 °धकम्; D12 °धाकम्), V3 कि किंधकम् (for कैष्किन्धिकम्). V3 सजकं (hypermetric) (for स्मृतम्). Ñ2 B D10 11.12 किष्किधाकांड(B1 कांडं किष्किध, B2 [m. also as in B4]कांडं कैष्किध; B4 कांडं कैष्किध्य, D11.12 किष्किधमिति)सज्ञितं; B3 (m. also) किष्किदिकमिति स्मृत (for the post. half).—(l. 122) Ś1 ऋषिमूक-; B1 °शृंग-; B4 °कूट-; D12 °मूषक- (hypermetric); D12 ऋषिमूकि- (for ऋष्यमूक-). V4 -गिरिं (for -गिरि-).—(l. 123) V4 °दाश् (for संवादश्). Ñ2 V1.2 B2.3 D5.7.10–12 [ए]व; V2 [अ]पि (for [अ]त्र). V4 B1 कथ्यते (for कीर्त्यते).—(l. 124) D12 चैव (hyper-

अतः काण्डं चतुर्थं तु कैष्किन्धिकमिति स्मृतम्।
ऋष्यमूकगिरिप्राप्तौ राघवस्य महात्मनः।
हनुमद्दर्शनं चैव संवादश्चात्र कीर्त्यते।
आरोहणं च शैलस्य ऋष्यमूकस्य कीर्तितम्।
रामसुग्रीवसख्यं च वालिपौरुषकीर्तनम्। [125]
सप्ततालविभेदश्च प्रत्ययोत्पादनं तथा।
वालिसुग्रीवयुद्धं च वालिनो वध एव च।
अन्तःपुरविलापश्च ताराकारुण्यमेव च।
सुग्रीवस्याभिषेकश्च करणं चाश्रमस्य च।
विलापो राघवस्यात्र लक्ष्मणेन च सान्त्वनम्। [130]
प्रावृड्विलापश्चैवात्र शरद्वर्णनमेव च।
विलापश्चैव शरदि समयस्य च लङ्घनम्।
सुग्रीवं प्रति रामस्य कोपो यत्र प्रकीर्तितः।
रामस्य कोपं विज्ञाय लक्ष्मणस्य च संभ्रमः।
प्रशमो लक्ष्मणस्याथ दौत्येन गमनं तथा। [135]
सुग्रीवस्य तथा चात्र गमनं राघवाश्रमे।
प्रसादनं च रामस्य वानराणां च संग्रहः।
पृथिव्या वर्णनं चैव सुग्रीवेण महात्मना।
प्रस्थापनं वानराणामङ्गुलीयस्य चार्पणम्।
हनुमत्प्रभृतीनां च विन्ध्यपर्वतलङ्घनम्। [140]
स्वयंप्रभागुहाद्वारि प्रवेश इह कीर्तितः।
अप्रवृत्तौ च वैदेह्या विषादगमनं महत्।
प्रायोपवेशनं चात्र वानराणां महात्मनाम्।
दर्शनं चात्र संपातेर्गृध्रराजस्य धीमतः।
निवेदनं च लङ्कायां गृध्रराजेन धीमता। [145]
चतुर्थमेतत्काण्डं तु कैष्किन्धमिति संज्ञितम्।
सर्गाश्चैवात्र विज्ञेयाश्चतुःषष्टिस्तु संख्यया।
श्लोकानां द्वे सहस्रे च अष्टौ श्लोकशतानि च।
श्लोकानां च शतं ज्ञेयं पञ्चविंशतिरेव च।
अतः परं प्रवक्ष्यामि काण्डं सुन्दरसंज्ञितम्। [150]

---

metric) (for च). Ś1 D13 ऋषि° (for ऋष्यमूकस्य) Ñ1 V1.3 D5 कीर्तन; V2 दर्शन (for कीर्तितम्).—Ñ1 damaged from कीर्तनम् in l. 125 up to 129 —D5 om. (hapl.) l. 125.—(l. 125) Ś1 -सौख्य, V3 -सख्यश् (for -सख्य). V4 रामसुग्रीवयोः सख्य (for the prior half).—After l. 125, B3 ins. :

प्रतिज्ञा राघवस्यापि वधे वालिन एव च।

—(l. 126) Ñ2 B1.2 (m. also) सप्तशा(Ñ2 °सा)ल- (for सप्तताल-). Ñ2 B2 (m. as above) D10 -प्र° (for -विभेदश्). Ñ2 -[उ]त्पाकस (sic) (for -[उ]त्पादन).—Ñ2 reads l. 128 in marg.—(l. 128) D12 repeats पुर ditto. D7.10 -विलाप (for -विलापश्).—(l. 129) D5 [अ]भिषेक तु (for [अ]भिषेकश्च).—After the prior half, B2 ins. :

वालिपुत्रसमर्पणम्।
यौवराज्य च तस्यात्र.

D11 कारण (for करण). D7 वा (for च). V3.4 B1.3 (m. also) वालिपुत्रसमर्पण (for the post. half).—(l. 130) D12 लक्ष्मणस्य (for लक्ष्मणेन). V4 om. च (submetric). V3 रावण (sic) (for सान्त्वनम्).—Ñ1 damaged from l. 132–204.—(l. 132) D5 वि°, D7 च पालनं (for च लङ्घनम्).—(l. 133) Ś1 च°; D7 [अ]व° (for प्रकीर्तितः). V3.4 B1.4 कोपोत्र परि(B1 प्रकोपो यत्र; B4 कोप एव प्र)कीर्तितः(V4 कीर्त्यते) (for the post. half).—(l. 134) Ñ2 B2 (m. as above) प्र° (for विज्ञाय). B4 रामकोपं परिज्ञाय (for the prior half). D11 लक्ष्मणेन.—(l. 135) Ñ2 B1.3 D10 प्रेषणं; D12 शतमो (sic) (for प्रशमो). D11 दूरयेन; D12 चोरयेन (sic) (for दौत्येन). D7 ह्रत्येनागमनं (sic) (for दौत्येन गमन).—(l. 136) Ś1 D5.7.12 यथा (for तथा). V1 [अ]थ (for [अ]त्र). V1.4 D5.7.11.12 °श्रम; V2 त्वां वराश्रम (for राघवाश्रमे). V3 सुग्रीवस्याथ गमनं राघवाश्रममेव च.—(l. 137) V3 सर्वशः; D12 सगमः (for संग्रहः).—After l. 137, B3 ins. :

सुग्रीवेण प्रतिज्ञा च सीतोद्धारणकर्मणि।

—(l. 138) D12 वरणं (for वर्णनं). Ś1 सर्वं (for चैव).—(l. 139) Ñ2 V2.4 B D10 प्रस्थानं वानराणां च (for the prior half). V3.4 B अंगुरी° (for अङ्गुलीयस्य).—(l. 140) D12 हनुमत (hypermetric) (for हनुमत्). B4 om. च (submetric).—(l. 141) D12 स्वयंप्रभाया (hypermetric) (for स्वयंप्रभा-). V3 B4 -गुहायां (for -गुहायाश्). D7 प्रदेश (for प्रवेश). V3 D5 इति; B2.3 (m. also) D12 परि- (for इह). D11 कीर्त्यते (for कीर्तितः). V1.4 प्रवेशश्च प्र(V4 °श्चेह् कीर्तितः) for the post. half).—(l. 142) B3 (m. also) सीताया (for वैदेह्या). V2.4 -[आ]गमन (for -गमनं). V2.4 B1 तथा (for महत्).—(l. 143) Ñ2 B1.3 D7.10 [ए]व (for [अ]त्र).—(l. 144) Ñ2 V4 B3 (m. as above) D10 [ए]व (for [अ]त्र). संप्राप्तेर् (for संपातेर्). D11 धीमता (for धीमतः).—After l. 144, B3 ins. :

जटायुषश्च संवादो वानरैः परिकीर्तितः।

—B1 D11 om. (D11 hapl.) l. 145.—(l. 145) D12 लंकायां. D12 कीर्तितं (for धीमता).—(l. 146) D12 संज्ञ (for काण्ड). D11 वै (for तु). Ś1 V1 B3 D5 7.10.12.13 कैष्कि (V1 °किं)ध्य(Ś1 °द, D12 °धि, D12 °थ)म्; V3 कैष्किधिकम् (hypermetric); D11 किष्कि° (for कैष्किन्धम्). V4 कैष्किन्धिकमिति स्मृत (for the post. half). B1 कांड चतुर्थमित्युक्त किष्किन्धानामसंज्ञितं.—(l. 147) V3 °णां चात्र (for सर्गाश्चैवात्र). B4 संख्येयाश् (for विज्ञेयाश्). B3 (m. also) सर्गाश्चैव परिज्ञेयाश् (for the prior half). Ñ2 B2 च (for तु). V2.4 D5.7.12 संज्ञया; D12 संज्ञियां (corrupt) (for संख्यया).—(l. 148) Note hiatus between the two halves Ñ2 V2 B2 D10 तु (for च). V3 च सहस्रे द्वे (by transp.); D7 च सहस्रेण.—Ñ2 reads (m.) l. 149 after l. 166.—(l. 150) V1 °मेव च; B4 सुदर स° (for सुन्दरसंज्ञितम्).—(l. 151) Ś1 -लंघनं; D5 -प्रवण; D7 -प्लवणो (for -प्लवन). Ñ2 V4 B2.3 D10.12.13 चैव; B1 अत्र (for यत्र). V1 हनुमत्प्रवणां चैव (for the prior half). B4 स्वर°; D12

हनुमल्लङ्घनं यत्र सुरसायाश्च दर्शनम् ।
मैनाकस्य गिरेश्चैव दर्शनं परिकीर्तितम् ।
निधनं सिंहिकायाश्च लङ्कादर्शनमेव च ।
प्रवेशश्चैव लङ्कायाः वर्णनं विचयस्तथा ।
मार्गणं चैव वैदेह्या रावणान्तःपुरे शुभे । [155]
दर्शनं पुष्पकस्येह आपानस्य च वर्णनम् ।
दर्शनं राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य दुरात्मनः ।
विचयः पुष्पकस्येह जानक्याश्चैव मार्गणम् ।
अदर्शने च वैदेह्याः शोकोपगमनं तथा ।
प्रविश्याशोकवनिकां वैदेह्याश्चैव दर्शनम् । [160]
प्रवेशो रावणस्येह रक्षसः प्रमदावने ।
प्रलोभनं च सीतायाः रावणस्य च भर्त्सनम् ।
गर्जितं राक्षसीनां च हनूमद्दर्शनं तथा ।
अभिज्ञानप्रदानं च सीतासंभाषणं तथा ।
चूडामणिप्रदानं च प्रतिसंदेश एव च । [165]
वनप्रभङ्गः क्रूराणां राक्षसानां च भर्त्सनम् ।
किंकराणां वधश्चात्र मन्त्रिपुत्रवधस्तथा ।
सेनापतिवधश्चात्र अक्षस्य च वधस्तथा ।
कीर्तितं द्वन्द्वयुद्धं च हनूमन्मेघनादयोः ।
ब्रह्मबन्धेन च बन्धो वै मारुतेः परमाद्भुतः । [170]
निवेदनं च दूतस्य भर्त्सनं च हनूमतः ।
लाङ्गूलदीपनं चैव लङ्कादाहस्तथैव च ।
सीतायाः दर्शनं भूयः प्रत्यागमनमेव च ।
जाम्बवत्प्रमुखैश्चैव हरिभिः सह संगमः ।
तथा मधुवनप्राप्तिर्मधूनां च विलोपनम् । [175]
दर्शनं देवमार्गस्य भङ्गो मधुवनस्य च ।
अङ्गदप्रमुखानां च हरीणां रामदर्शनम् ।
हनूमतः परिष्वङ्गो राघवेण महात्मना ।
प्रवृत्तिश्चैव सीतायाः मणिदानं तथैव च ।
लङ्कायाः दर्शनं चैव दर्शनं रावणस्य च । [180]
सीतायाः दर्शनं चैव प्रतिसंदेश एव च ।
दुर्गकर्मविधानं च राक्षसानां विचेष्टितम् ।
अशोकवनिकाभङ्गो दुर्गस्य च विनाशनम् ।
यत्रैतत्कथयामास हनूमान्राघवाय वै
यत्र सुग्रीवसहितो राघवः सहलक्ष्मणः । [185]

सिंहकायाश् (for सुरसायाश्). —(l. 152) B4 °श्च (sic), D7 मेना° (for मैनाकस्य). V2 गिरे॰ पार्श्व॰ (for गिरेश्चैव). D12 परिकीर्तित . —(l. 153) D12.13 सिंहकायाश् . —D13 om. l. 154–156. —(l. 154) B2 प्रवेशनं च (for प्रवेशश्चैव). V2.4 B1.2.4 लंकायां (for लङ्कायाः). V4 विविधं; B1(before corr. as above).3 (m. also) निच°, B4 D13 विजयस् (B4 °यन्); D10 चिंत° (sic) (for विचयस्). —B1 om. (hapl.) l. 156.—(l. 156) Note hiatus between the two halves. V3 पुंकलस्य (for पुष्पकस्य). Ñ2 B2 आपणस्य, V1.2 विमानस्य (for आपानस्य). B3 (m. also) D11 दर्शनं (for वर्णनम्). —(l. 157) D13 प्रवेशे (for दर्शन). —(l. 158) V4 विजय॰, D13 विषय॰ (for विचय॰). V3 पुंकलस्य; B4 D13 पुष्कर(D13 °क)स्य (for पुष्पकस्य). V1 पुष्पकस्येह विचय (for the prior half). D12 मार्गणा (for मार्गणम्). —(l. 159) V1 अदर्शन चैव (hypermetric), V2.3 B3 अदर्शन च, V4 दर्शन चैव, B2 °नेन; B3 (m. also) °ने तु (for अदर्शने च). B1 कोप- (for शोक-). V1 °शमन (for -[उ]पगमन). —(l. 160) V3 [अ]पि (for [ए]व). —(l. 161) B3 वानरस्येह, D12 राक्षसेंद्रस्य (for रावणस्येह). Ś1 D5.7.12 रक्षसां; B1.3 D11 राक्षस॰ (sic) (for रक्षस॰). Ś1 प्रमद वनं; V1.2.4 B2 D7.11–12 °वनं (for प्रमदावने). —(l. 162) V4 प्रबोधन (for प्रलोभनं). Ñ2 B3 (m. also) D10 वै(Ñ2 वे) देह्या (for सीतायाः). —(l. 163) Ś1 D5.7.11–13 तर्जन; Ñ2 V1 B2 D10 तर्जित; V4 गर्जितं (sic) (for गर्जित). D7.10.12 °सानां (for राक्षसीनां). —Ś1 D5.7 om. (hapl.) l. 164. —(l. 166) Ñ2 B3.4 -प्रभगं(B3 °ग); V2.4 B1 -भगश्च (for -प्रभङ्ग॰). B1 शूराणां (for क्रूराणां). Ś1 V1.3.4 B1–3 (B3 m. also) °सीनां (for राक्षसानां). Ś1 गर्ज°; V1 D5.7.11.12 तर्ज° (for भर्त्सनम्). —(l. 167) Ś1 किंकरीणां. V3.4 B1.2 [ए]व (for [अ]त्र). —(l. 168) Note hiatus between the two halves. V1.3 तु (for च). D13 तथैवाक्षवधोपि च (for the post. half). —(l. 169) Ś1 D5 12 दुर्ग°; D7 दुःख° (for द्वन्द्वयुद्ध). V2 B4 तु (for च). V1.2 हनुमन्मेघनादयो॰ (for the post. half). —(l. 170) V4 om. च (submetric). D11 [ऽ]स्य (for वै). D7 वधश्चैव (for च बन्धो वै). V2 D13 मारुतो (for मारुते॰). V3 D5 °द्भुत (for परमाद्भुतः). —(l. 171) D11 दूत्यस्य (for दूतस्य). —After l. 171, V2.3 ins. :

रक्षोभिर्बन्धनञ्चापि ब्रह्मास्त्रस्य च मोक्षणम् ।

[V3 [अ]स्य (for [अ]पि). V2 वि° (for च मोक्षणम्).]

—(l. 172) Ś1 -[उ]दीपन; Ñ2 V1 B2–4 D10 -[आ]दीपनं (for -दीपन). V4 लांगलादीपनं चैव (for the prior half). —(l. 173) Ś1 हर्षण (for दर्शन). V3 चैव (for भूय॰). D7 -[आ]गमन (for -[आ]गमनम्). —(l. 174) B2 जांबु°; D12 जाव° (for जाम्बवत्-). V1 D5 संगम (for संगमः). D11 संगमस्तथा (for सह संगम॰). —After l. 174, B2 ins. :

प्रत्यागमो वानराणामङ्गदस्य महात्मनः ।

—(l. 175) D7 मधुवन. Ñ2 B1–2 (B2 m. as above) D12 विलुंठुन; V1.4 D11 विले°; V2.3 D7.10 विलु° (for विलोपनम्). —(l. 176) D7 चैव मा° (for देवमार्गस्य). V2.4 B1.2 देवमार्गामिरोहश्च (for the prior half). Ś1 संगो; D7 सूद्दो (sic) (for भङ्गो). D11 om. च (submetric). —(l. 177) D12 हि (for च). D11 कपीनां (for हरीणां). —(l. 178) V4 हनूमता (for महात्मना). —(l. 179) D5 प्रवृत्ति (for प्रवृत्तिश्). B2–4 (B2 m. also) [अ]पि (for [ए]व). —Ś1 D7 om. (hapl.) l. 180–181. —(l. 180) V2 D11 राघवस्य (for रावणस्य). V4 रावणस्य च दर्शन (by transp.) (for the post. half). —(l. 181) V1 पति- (for प्रति-). —(l. 182) B2.4 राक्षसीनां. V2.4 B1.2 च चेष्टितं. —(l. 183) Ś1 V1 D5.7.12 -भंगं (for -भङ्गो). —(l. 184) D12 यदेतत् (for

महता हरिसैन्येन प्रययौ दक्षिणामुखः ।
सर्वे च सहिता यत्र निविष्टाः सागरं प्रति ।
इत्येतत्पञ्चमं काण्डं सुन्दरं परिकीर्तितम् ।
सर्गाणामत्र संख्या च काण्डे सुन्दरसंज्ञिते ।
चत्वारिंशत्त्रयश्चैव सर्गाः सम्यगुदाहृताः । [190]
श्लोकानां द्वे सहस्रे च चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
अतः परं तु षष्ठं च युद्धकाण्डमिति स्मृतम् ।
यत्र रामो महाबाहुः सागरं समुपस्थितः ।
यत्र लङ्कां जिगमिषुर्मन्त्रयामास राघवः ।
प्राप्तं च राघवं श्रुत्वा मन्त्रयामास रावणः । [195]
शमार्थी यत्र रामेण ज्येष्ठमाह विभीषणः ।
मुच्यतां मैथिली राजन्स्वस्त्यस्तु नगरस्य नः ।
एतद्धि परमं श्रेयो विपरीतेऽनयो भवेत् ।
एवमुक्तो दशग्रीवः क्रोधसंरक्तलोचनः ।
जघान यत्र पादेन भ्रातरं वै विभीषणम् । [200]

रावणं च परित्यज्य चतुर्भिः सचिवैः सह ।
आगच्छद्राघवाभ्याशं गदापाणिर्विभीषणः ।
अभिषिक्तश्च रामेण लङ्काराज्ये विभीषणः ।
सागरात्तोयमादाय प्रयतेन महात्मना ।
यत्र रामस्य संरम्भः समुद्रस्य च दर्शनम् । [205]
नलसेतुक्रिया चैव सागरानुमते तथा ।
तरणं चैव घोरस्य सागरस्य महात्मनः ।
सुवेलासादनं चैव चारप्रणिधिरेव च ।
शुकसारणवाक्यं च वानरानीकदर्शनम् ।
मन्त्रणं राक्षसेन्द्रस्य मायारामशिरःक्रिया । [210]
वाक्यानि सरमायाश्च सीताश्वासनमेव च ।
यत्र माल्यवतो वाक्यं लङ्काया गुप्तिरेव च ।
मन्त्रणं राघवबले चाराणां च प्रवेशनम् ।
सुवेलारोहणं चैव तथा लङ्कावरोधनम् ।
समारम्भश्च युद्धस्य द्वन्द्वयुद्धप्रवर्तनम् । [215]

यत्रैतत्). V4 राघवस्य (for राघवाय). V4 D11 च (for वै). —(l. 185) D7 सलक्ष्मण° (submetric) (for सहलक्ष्मण°). —(l. 186) V3 हरिसैन्येन सहितो (for the prior half). V1 प्रजयौ (sic) (for प्रययौ). —(l. 187) V2 B3 (m. also) ते (for च). D12 तत्र (for यत्र). —(l. 188) Ś1 transp. पचमं and सुंदर. V4 B1 नाम की°, B3 °कीर्तनम् (for परिकीर्तितम्). —(l. 189) V2 B1 यत्र; V3 B4 चात्र (for अत्र). Ś1 V2 -संज्ञके (for -संज्ञिते). —(l. 190) V3 त्रय (for त्रयश्). Ś1 Ñ1 V1.3 D5.7.12 च समुदा° (for सम्यगुदाहृताः). —(l. 191) V3 तु (for first च). V4 पचम°, D12 पचम (for पञ्च च). —(l. 192) V1 om. (submetric), B हि; D10 13 च (for तु). Ñ2 V2 B D10 तु, V4 हि; D14 वै (for च). D10 transp. तु and च. B1 लका° (for युद्धकाण्डम्). D11 इत° (for इति). —(l. 193) B4 अत्र (for यत्र). —(l. 194) Ś1 V1.4 B1 D7.12 लका- (for लङ्कां). —(l. 195) D12 रावण (sic) (for राघवं). D12 श्रुत्वं (sic) (for श्रुत्वा). —(l. 196) V3.4 D12 सामार्थी; B1 धर्मार्थी; D5 समर्थो, D12 शमार्थे (for शमार्थी). V2 रामार्थाय तु (sic) (for शमार्थी यत्र). V4 राज्यस्य (for रामेण). V4 मंत्रम् (for ज्येष्ठम्). D5 ज्येष्ठो यत्र विभीषण (for the post. half). —(l. 197) V3.4 B2 D5 मैथिली; D12 जानकी (for मैथिली). B1 सीता (for राजन्). V4 स्वजनस्य (for नगरस्य). V3 B1.3 (m. also) D10 च (for नः). —(l. 198) B3 D5 परम- (for परम). V1.3 श्रेष्ठं (V3 °ष्ठयो) (for श्रेयो). Ñ2 V2–4 B1.2 D5.7.12 विपरीतो (for विपरीते). —(l. 199) B1 कोप- (for क्रोध-). —(l. 200) D12 यथान (sic) (for जघान). D5 वामेन (for पादेन). Ñ2 V2 B1–3 (m. also) D7 च (for वै). D12 °षिणं (for विभीषणम्). —D12 om. l. 201–202. —(l. 201) Ś1 तु; B2 स; D12 सं- (for च). —(l. 202) V1 अभ्यगच्छद् (hypermetric); V2.4 B1.4 D7 अगच्छद् (for आगच्छद्). Ś1 -[अ]भ्याशे; V2.4 -[आ]वासं (for -[अ]भ्याशं). —After l. 202, B3 ins.:

पतित्वा रामपादे च शरणं गतवान्भयात् ।

—Ś1 D5.7 om. (hapl.); Ñ1 missing (fol. injured) l. 203. —(l. 204) D7 राम रात्रायमाजग्मु° (sic) (for the prior half). Ñ2 B D10.12 प्रयत्नेन; D7 प्रया° (for प्रयतेन). —(l. 205) D7 om. च (submetric). —(l. 206) V2 नग- (for नल-). Ñ1 V1 D11–13 -क्रियाश्(V1 D12 °यां) (for -क्रिया). —(l. 207) B2 (m. also) रामस्य (for घोरस्य). V2.4 समुद्रस्य (for सागरस्य). D12 °त्मना, D12 °द्भुत (for महात्मनः). —B1 om. (hapl.) l. 208–213. —(l. 208) V4 -[आ]रोहण (for -[आ]सादन). V2 चारु- (for चार-). V4 B4 -प्रतिनिधिर् (hypermetric) (for -प्रणिधिर्). —(l. 209) V3 -वाक्येन (for -वाक्यं च). V4 D10.12 वानराणां च (D12 °णांक-) (for वानरानीक-). —(l. 210) D5 मन्त्रिण; D7 मन्त्राणां; D12 मन्त्रणे (for मन्त्रण). D5 राघवे° (for राक्षसेन्द्रस्य). Ñ2 V3 B3.4 D10 तथा (for -क्रिया). —(l. 211) D11 °नदनम् (for सीताश्वासनम्). D12 om. सनमेव च. —(l. 212) D11 °वता (for माल्यवतो). V4 D7 लकायां (for लङ्काया). Ś1 D5 12 गुप्तिं; Ñ गुप्तः; D12 गुप्तं (for गुप्तिर्). —(l. 213) Ś1 मन्त्रिण; B4 मंत्रणां (for मन्त्रण). Ñ1 राघव-*-; Ñ2 °वने; V2 राक्षसानां च; V4 राघवेंद्रस्य (for राघवबले). Ñ V1.3 B2–4 D5.12 चरा(D5 12 चार)णां; V4 वानराणां (hypermetric) (for चाराणां). Ñ1 नि° (for प्रवेशनम्). —B1 (*sec. m.*) reads from l. 214 up to the prior half of l. 220 in marg. —(l. 214) Ñ1 ततो; V4 यत्र (for तथा). —Ś1 D5.7 om. l. 215. —(l. 215) V4 °स्तु; D11 यत्रा°, D12 °स्य; D12 आरभश्चैव (for समारम्भश्च). B4 तथा द्वन्द्व- (for द्वन्द्वयुद्ध-). —D12 om. l. 216. —(l. 216) V2 स्वल्पान्न-; B1 समन्न- (for सुमन्त्र-). D12 om. यज्ञ. Ś1 [आ]शु मन्त्रित°; Ñ2 [अ]*शब्दित°; B2 वि(m. also [अ]नु)शंकित°; B3(m. also as above).4 D11 विशब्दित° (for [अ]नुशब्दितः). —(l. 217) V4 °दुर्ग- (for रात्रियुद्ध-). Ś1 -विमानं (for -विधानं). D12 सर्प° (for शरबन्धस्). —(l. 218) Note hiatus between the two halves. D11 सुपर्ण (for सुपर्ण-). B4 -बंधन- (for -बधस्य). V4 मोक्षात् (submetric) (for मोक्षणम्). B2 अस्त्रबंधविमोक्षण (for the post. half). —(l. 219) V2 [अ]पि (for [ए]व). —After l. 220, B2 ins.:

सुप्तप्रयज्ञकोपादिबोधो यत्रानुशब्दितः।
रात्रियुद्धविधानं च शरबन्धस्तथैव च।
सुपर्णदर्शनं चैव अस्त्रबन्धस्य मोक्षणम्।
धूम्राक्षस्य वधश्चैव तथैवाकम्पनस्य च।
प्रहस्तस्य वधश्चैव प्रभग्नो रावणस्य च। [220]
दुर्गकर्मविधानं च कुम्भकर्णप्रबोधनम्।
दर्शनं कुम्भकर्णस्य संप्रश्नो राघवस्य च।
निर्याणं कुम्भकर्णस्य वानराणां च संभ्रमः।
सुग्रीवग्रहणं चैव प्रमोक्षश्चात्र कीर्त्यते।
वधश्च कुम्भकर्णस्य राघवास्समुदाहृतः। [225]
नरान्तकवधश्चात्र देवान्तकवधस्तथा।
महोदरवधश्चैव वधस्त्रिशिरसस्तथा।
महापार्श्ववधश्चात्र अतिकायवधस्तथा।
मेघनादास्त्रमोहश्च ससैन्ये राघवे तथा।
ओषध्यानयनाद्यापि प्रबोधश्च हनूमता। [230]

उल्कामिहारयुद्धं च वधः कुम्भनिकुम्भयोः।
मकराक्षवधश्चात्र निर्गमो रावणेः पुनः।
मायासीतावधश्चात्र मेघनादवधस्तथा।
क्रोधश्च राक्षसेन्द्रस्य तथा निष्ठानकं महत्।
रावणस्य च निर्याणं विरूपाक्षवधस्तथा। [235]
मत्तस्यापि वधश्चात्र उन्मत्तवध एव च।
राघवस्य च वाक्यानि भर्त्सनं रावणस्य च।
रामरावणयोश्चैव अस्त्रयुद्धं महात्मनोः।
लक्ष्मणस्य वधश्चैव विलापो राघवस्य च।
ओषध्यानयनं चैव लक्ष्मणोत्थानमेव च। [240]
प्रदानं देवराजेन रथस्य च महात्मना।
मातलेर्दर्शनं चैव शक्रवाक्यनिवेदनम्।
संग्रामे राक्षसेन्द्रस्य प्रभङ्गो रावणस्य च।
सारथेर्भर्त्सनं चैव रावणेन दुरात्मना।
देवानां विग्रहश्चैव गगने दानवैः सह। [245]

छेदनं मुकुटस्यापि राक्षसानां पराभवः।

—Ś1 om. (hapl.) l. 221-222.—(l. 221) V1 दुर्गस्य कर्म- (hypermetric), D11 दुर्गा° (for दुर्गकर्म-).—B3 reads l. 222–224 in marg.—(l. 222) V2–4 B2 D5 रावणस्य (for राघवस्य).—(l. 223) B3 निशानां (sic); D12 निर्यन (sic) (for निर्याण). Ś1 om. (hapl.) the post. half of l. 223 up to the prior half of l. 225.—(l. 224) B3 -ग्रहणश्चात्र (for -ग्रहणं चैव). B1 कथ्यते; B2 कीर्तित° (for कीर्त्यते).—(l. 225) V3 त चैव (for राघवात्).—(l. 226) V3 D12 [ए]व (for [अ]त्र). B4 D11 वेदांतक- (for देवान्तक-).—Ś1 B3 D7 om. (hapl.) l. 227.—(l. 227) V4 त्रिनर (before corr. as above) एव च.—(l. 228) Note hiatus between the two halves. B3 °पार्थ-; G1 °यश्च (sic) (for महापार्श्व-).—For l. 226–228, Ñ1 B1 subst.:

वधस्त्रिशिरसश्चैव देवान्तकवधस्तथा।
नरान्तकनिपातश्च अतिकायवधस्तथा।
निकुम्भकुम्भयोश्चैव वधो राक्षसपुत्रयोः।

—Ñ1 om. l. 229-230.—(l. 229) V4 B2 D12 -मोक्षश् (for -मोहश्). B1 मेघनादस्यास्त्रमोक्ष (for the prior half). D11 राघवस् (sic) (for राघवे).—(l. 230) Ñ2 B2(m. also)–4 D10.11 -[आ]नयनं चापि; V3 -[आ]नयनार्थाय; D7 °श्चैव (for -[आ]नयनाद्यापि). D12 प्रबोधस्व (sic); D13 संप्रबोधो (for प्रबोधश्च). Ś1 V3.4 B4 D10 हनूमत (for हनूमता).—(l. 231) Ś1 उक्त मिहार-; V1 °मिहार-; V2 D12 °मिर्हरि-; V3 °मिवाथ; V4 B2 (m. also) °विहार-, D5 उक्त्वा सं°; D7 उक्तं सं°, D11 °नीतार- (sic); D13 °नीहार- (for उल्कामिहार-). Ñ1 -युद्धश् (for -युद्ध). Ñ2 B3.4 D10 उल्कामि(D10 °सि)हरण चैव (for the prior half).—(l. 232) V3 B4 D13 [ए]व (for [अ]त्र). V1 ins. यज्ञं च before निर्गमो. Ñ2 om. from the post. half of l. 232 up to the prior half of l. 233 V4 निकुंभो (for निर्गमो). D13 रावणस्य च (for रावणे पुनः).—(l. 233) Ñ1 V3 B1.4 [ए]व (for [अ]त्र).—Ś1 om. (hapl.) l. 234–235.—(l. 234) D13 °श्च (for राक्षसेन्द्रस्य). Ñ1 यथा (for तथा). Ñ1 [अ]ष्ठानक, V1 निदनक; B3 (m. also) [अ]ष्टादिकं (for निष्ठानक). D5 तथा निष्ठानकर्मेहत् (for the post. half).—(l. 235) Ñ1 V4 B1.2.4 वि° (for व निर्याण). D12 चित्रपधस्तथा (sic) (for the prior half).—After l. 235, V3 B3 ins., B1 ins. after l. 236:

महोदरमहापार्श्ववधश्चैव प्रकीर्तित°।
[B1 °वधश्चैव महापार्श्वस्य कीर्तित°.]

—(l. 236) Note hiatus between the two halves. B1 च (for [अ]पि).—(l. 237) B3 (after corr. as above) रावणस्य (for राघवस्य). D11.12 om. first च (submetric).—After l. 237, B4 ins., while D13 after l. 240:

मदोदर्या तथा केशग्रहण चाक्षदेन च.
[D13 केशाकर्षण (for केशग्रहण).]

—Ś1 om. (hapl.) l. 238–239.—(l. 238) Note hiatus between the two halves. Ñ2 B2.3 D10.12 शस्त्र°, V4 अस्त्रमूर्ध्व (for अस्त्रयुद्ध).—After l. 238, B4 ins.:

तथा शक्तिपरित्यागो रावणेन दुरात्मना।

—(l. 239) V3 वधो यत्र (for वधश्चैव).—(l. 240) D5 7.10 औषधि-.—(l. 241) D7 वनस्पत्य (for रथस्य च). Ś1 Ñ1 V3.4 °त्मनः (for महात्मना).—(l. 242) D12 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 244. Ñ1 B1.4 शत्रु° (for शक्रवाक्य-).—(l. 243) D12 संग्राम (for संग्रामे). Ś1 राघवेंद्रस्य. V3 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 247. B3 प्रभग्ना (for प्रभङ्गो).—(l. 245) V1 विग्रह चैव; D5 विग्रहस्यैव (for विग्रहश्चैव).—(l. 246) V1 द्वैस्थं चैव; V4 °थं तु; D12 द्वै° (for द्वैरथं च). Ś1 V1.2 B3 (m. also) D5 7.11.12 क्षिति-; Ñ2 D10 भूत-; V4 भुवि (for भूमि-). Ś1 -कद° (for -कम्पनम्).—(l. 247) V3 विश्रुति°; V3 D5 विश्रुतं (for विश्रुतः).—(l. 248) D10 काडे (for काण्डं). V3 B1 लंका° (for युद्धकाण्डम्). Ñ V1 B1–3 D7 श्रुतं; D5 श्रुतिः (for स्मृतम्).—(l. 249) V1 D5.7.11.12 तु

द्वैरथं च महाघोरं सहार्द्ध भूमिकम्पनम् ।
वधश्च राक्षसेन्द्रस्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
इति षष्ठमिदं काण्डं युद्धकाण्डमिति स्मृतम् ।
सर्गाणां च शतं ज्ञेयं पञ्च सर्गास्तथैव च ।
काण्डे ह्यस्मिंस्तथा संख्या श्लोकानामपि कथ्यते । [250]
चत्वार्यैव सहस्राणि पञ्च श्लोकशतानि च ।
अतस्त्वभ्युदयं नाम सोत्तरं संप्रचक्षते ।
यत्र रावणदाराणां विलापः समुदाहृतः ।
विभीषणाभिषेकश्च सत्कारो रावणस्य च ।
हनूमत्संप्रवेशश्च मैथिल्याश्चैव दर्शनम् । [255]
सीताया निर्गमश्चैव रामेण च समागमः ।
भर्त्सनं चैव सीताया राघवेण महात्मना ।
परित्यागश्च वैदेह्यास्तथा चाग्निप्रवेशनम् ।
अग्निप्रवेशे च तदा अदाहः परमाद्भुतः ।
ब्रह्मादीनां च सर्वेषां देवानामिह दर्शनम् । [260]
वृषध्वजस्य देवस्य दर्शनं चात्र कीर्त्यते ।
पितामहाद्वरश्चात्र पितुर्दर्शनमेव च ।
कैकेय्याः शापनाशश्च तुष्टिर्दशरथस्य च ।
शक्राद्वरस्य संप्राप्तिर्हरीणां प्रतिजीवनम् ।
रक्षसां संविभागश्च राक्षसेन्द्रेण धीमता । [265]
पुष्पकारोहणं चैव राघवस्य महात्मनः ।
वानराणां च सर्वेषां राक्षसानां तथैव च ।
प्रतियानं च कथितं विस्तरेण महात्मनाम् ।
भरद्वाजाश्रमप्राप्तिश्चित्रकूटदर्शनमेव च ।
नन्दिग्रामप्रवेशश्च गुरूणां चैव दर्शनम् । [270]
अयोध्यासंप्रवेशश्च व्रतस्य च समापनम् ।
अभिषेकश्च रामस्य प्रमोदो नगरस्य च ।
यौवराज्यप्रदानं च भरतस्य महात्मनः ।
मुनीनामिह संप्राप्तिरुत्पत्तिश्चैव रक्षसाम् ।
त्रैलोक्यविजयाख्यानमहल्याकीर्तनं तथा । [275]
सीताविवासनं चैव लक्ष्मणेन महात्मना ।
वाल्मीकाश्रमसंप्राप्तिर्मैथिल्याश्चात्र कीर्त्यते ।
कुशीलवसमुत्पत्तिरिक्ष्वाकुकुलवृद्धये ।
लवणस्य वधश्चात्र शत्रुघ्नेन प्रकीर्तितः ।
शम्बूकस्य वधश्चात्र कुम्भयोनिसमागमः । [280]

(for च). D8 om. शतं. V3 प्रोक्तं; B4 चैव (for ज्ञेय). B4 -वर्गास् (for -सर्गास्). —(l. 250) V3 काण्डेस्मिंस्तु (for काण्डे ह्यस्मिंस्). V2 श्लोकसंख्यानम् (for संख्या श्लोकानाम्). Ś1 V4 अत्र; B2 (m. also) D12.13 एव (for अपि). Ś1 शस्यते; Ñ V1 B2-4 (B2 m. also as above) D8.7.10 13.13 शब्द्यते; V2 शꣳसते (for कथ्यते). —(l. 251) Ś1 चत्वार्यत्र; V2 पंच श्लोक-; D12 चत्वारिपञ्च (sic); D13 °र्यैव (for चत्वार्यैव). V4 °काः (for पञ्च श्लोक-). —(l. 252) D13 °स्तुभ्युदयं (sic) (for अतस्त्वभ्युदय). V2-4 B3.4 D10.13 °वक्ष्यते (for संप्रचक्षते). —(l. 253) Ś1 -नारीणां (for -दाराणां). B1.2 समुपाहृत°. —(l. 254) Ñ2 V3 B D10 संस्कारो; D13 न्यक्कारो (for सत्कारो). Ñ1 राघवस्य (for रावणस्य). —(l. 255) B3 [अ]पि (for [ए]व). —(l. 256) V2-4 B1 [अ]त्र (for [ए]व). V1 तु (for च). D11 रावणे च समागमा° (sic) (for the post. half). —(l. 258) Ś1 D8.7 °त्यागं; D13 °त्यागे (for परित्यागश्). V1 परित्यागश्चैव (hypermetric). D11 सीतायास् (for वैदेह्यास्). V3 B3 D13 तथैवाग्नि- (for तथा चाग्नि-). —(l. 259) Note hiatus between the two halves. V3 B4- -प्रवेशश् (for -प्रवेशे). D13 तथा (for तदा). Ś1 D8.7 अदाहं; V3 आदाह°; B4 (to avoid hiatus) ह्यदाहः (for अदाहः). Ś1 V3 D8.7.13 °द्भुतं (for परमाद्भुतः). —(l. 260) D13 विश्वा° (for ब्रह्मादीनां). V2.4 देवानां सर्वेषाम् (by transp.) (for सर्वेषां देवानाम्). —(l. 261) V1 वृषभ° (hypermetric); B1 वृषभध्वज- (for वृषध्वजस्य). B1 कथ्यते; B4 कीर्तित (for कीर्त्यते). —(l. 262) Ś1 पितामह-; (for पितामहाद्). B4 वरप्राप्ति°; D13 °ऽपि (for वरश्चात्र). Ñ1 V2-4 B1.2 तस्माच्चैव वरप्राप्तिः (for the prior half). D13 पितृ- (for पितुर्). B1 वचनम् (for दर्शनम्). —(l. 263) V3 B4 D11 पाप- (for शाप-). B1 D8 -मोक्षश् (for -नाशश्). D12 तुष्टिं (sic) (for तुष्टिर्). —After l. 263, B3 ins. :

भरतस्य प्रसादं च ययाचे रघुनन्दनः ।

—(l. 264) D11 (also) देवस्व (for वरस्य). V3 प्राप्तिर्हि (for संप्राप्तिर्). V1 °जीवन°; D12 °जीविनं; D13 जीवनं तथा (for प्रतिजीवनम्). —(l. 265) D11.13 रक्षानां (for रक्षानां). D13 प्र° (for संविभागश्). Ñ1 राक्षसेंद्रस्य धीमतः (for the post. half). —D13 om. l. 266–268. —(l. 266) V3 पुष्करा°; B4 पुष्करा° (for पुष्पकारोहण). —(l. 268) B3 विस्तारेण. Ś1 Ñ1 V3.4 B1.3.4 °त्मना (for महात्मनाम्). —(l. 269) Ś1 Ñ1 V1.4 B4 D8.12 भारद्वाज-. D11 -[आ]श्रम. —(l. 270) B1.3 नंदिग्रामे (for नन्दिग्राम-). Ñ2 B3 D10 -नि° (for -प्रवेशश्). V3 B3 (m. also) भ्रातॄणां (for गुरूणां). —After l. 270, B3 ins. :

मातॄणां संगमस्तत्र प्रजानां च मुदं तथा ।

—(l. 271) Ś1 D8.7.13 अयोध्यायां (for अयोध्यास-). —(l. 272) Ś1 D7 प्रसादो (for प्रमोदो). Ñ1 B3 भरतस्य; V4 ना° (for नगरस्य). —(l. 273) V1.4 B3 यौवराज्ये; D11 °राज्यं; D13 °राज- (for यौवराज्य-). D13 भरतस्य च (hypermetric). —(l. 274) Ś1 V1 D7.11.13 राक्षसां (D13 °सः) (for रक्षसाम्). —(l. 275) D10 अहिल्या- (for अहल्या-). V3 B4 अहिल्याख्यान(B4 °परि)कीर्तनं (for the post. half). —(l. 276) Ñ1 -निर्वासनं (for -विवासन). B3(m. also).4 तथा सीताप्रवासश्च (for the prior half). —(l. 277) Ś1 Ñ2 V2.4 B3 D7.10 वाल्मीक्याश्रम-. Ś1 V1 D8.7.13 [अ]नु-; Ñ2 प्र-; B4 [अ]पि (for [अ]त्र). B1 कथ्यते (for कीर्त्यते). —(l. 279) Ñ2 B3(m. also as above).4 D10.13 [ए]व (B4 °*) (for [अ]त्र). —Ś1 (hapl.) B4 om. from the post. half up to the prior half of l. 280. Ñ2 B3 D10 महात्मना; V1 [अ]नु° (for प्रकीर्तितः). —(l. 280) V3-4

अलंकारस्य संप्राप्तिः श्रेतोपाख्यानमेव च ।
अश्वमेधसमारम्भो गीतश्रवणमेव च ।
काव्यस्य चान्ते विज्ञाय स्वपुत्रौ तौ कुशीलवौ ।
वाल्मीकेश्चैव वाक्यानि विलापो राघवस्य च ।
रसातलप्रवेशश्च वैदेह्याः परमाद्भुतः । [285]
राघवस्य च संरम्भो दर्शनं परमेष्ठिनः ।
कालदुर्वाससोः प्राप्तिः संत्यागो लक्ष्मणस्य च ।
सुहृदां चैव पौराणां राघवाणां महात्मनाम् ।
महाप्रस्थानगमनं स्वर्गप्राप्तिश्च पुष्कला ।
इत्याभ्युदयिकं काण्डं सभविष्यं सहोत्तरम् । [290]
नवतिसंख्यया सर्गाः श्लोकानां चात्र कीर्त्यते ।
त्रीणि श्लोकसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
षष्टिः श्लोकास्तथा ज्ञेयाः काण्डेऽस्मिन्परिसंख्यया ।
सर्गाणां षट्छतानीह विंशतिश्चैव संख्यया ।
इत्येतद्रामसंबन्धमाख्यानमृषिसंस्तुतम् । [295]
चतुर्विंशतिसाहस्रं सर्वपापभयापहम् ।
आख्यानं वैष्णवं दिव्यं कृतं वाल्मीकिना स्वयम् ।
धन्यं यशस्यमायुष्यं पुत्रीयं पुष्टिवर्धनम् ।
पठेदिमां पर्वणि यः समाहितः
कथां शुचिर्दाशरथेर्महात्मनः । [300]
विमुच्यतेऽसौ कलुषेण मानवः
सुखं स गच्छेच्च मृतोऽपि सद्गतिम् ।
इत्यार्षे रामायणे आदिकाण्डे अनुक्रमणिका समाप्ता ॥ ३ ॥

2

After I. 3.2 (after 153*), D1–3.7 ins. :

गुणरामस्य रामस्य राज्ञो दशरथस्य च ।
सभार्यस्य सराष्ट्रस्य सान्तःपुरजनस्य च ।
भरतस्य यथावृत्तं शत्रुघ्नस्य च धीमतः ।
वसिष्ठस्य सुमन्त्रस्य वामदेवस्य चैव हि ।
विश्वामित्रस्य चैवर्षेर्जनकस्य च धीमतः । [5]

रक्षसां वानराणां च तथा वीर्यविचेष्टितम् ।
सीतासहायेन च यत्कथितं वसता वने ।
सत्यसंधेन रामेण लक्ष्मणेन च धीमता ।
त्रैलोक्यदर्शी भगवांस्तपोयोगबलेन च ।
तत्सर्वं तत्त्वतोऽन्विष्य रामवृत्तान्तमात्मवान् । [10]

ददर्श तत्र प्रत्यक्षं पाणावामलकं यथा ।
दृष्ट्वा चानन्तरं सम्यक्चक्रे रामस्य चेष्टितम् ।
धर्मकामार्थसंयुक्तं पुण्यश्रवणकीर्तनम् ।
श्रुतिरत्नाकराकीर्णं काव्यसागरमुत्तमम् ।
(1.4.1) { प्राप्तराज्यस्य रामस्य चरितं यत्सुधीमतः । [15]
{ तच्चाप्यशेषतश्चक्रे वाल्मीकिर्भगवानृषिः ।
अयोध्यावर्णनं चैव गुणा दशरथस्य च ।
मन्त्रिणां च गुणाश्चैव प्रकृतीनां तथैव च ।
प्रकाशं च रहस्यं च यत्परस्परचेष्टितम् ।

D3 12 सङ्घ(V2 जंबू; V4 शच्; D12 शंभु)कस्य (for शम्भूकस्य). D12 शबुकस्य वचश्चानु- (for the prior half). —(l. 282) D10 -समारमे (for -समारम्भो). —(l. 283) D12 कायस्य (sic) (for काव्यस्य). Ś1 रागे; V3 [अं]ते च (by transp.); V4 चांतं; D5.7.12 गाने; D11 चात्र (for चान्ते). Ś1 B3.4 D5.7 सुपुत्री (for स्वपुत्रौ). V4 च (for तौ). D12 तौ सुपुत्रौ. —(l. 284) Ñ2 B3 D10 [अ]पि (for [ए]व). B4 काव्यानि; D12 वाक्यांते (for वाक्यानि). —(l. 285) B2 -नि° (for -प्रवेशश्च्). D10 सीतायाः (for वैदेह्याः). D7 °द्भुत (for परमाद्भुतः). —(l. 286) V1 om. च (submetric). V2 संभोग- (for संरम्भो). —(l. 287) V4 °सतः (for -दुर्वाससो°). —(l. 288) D12 मुक्तां (sic) (for सुहृदां). Ś1 घोराणा (for पौराणां). Ś1 D3.7.12 वानराणां; Ñ1 B1 om.; V4 प्लवगानां (for राघवाणां). —(l. 289) V2 महापथानुगमनं (for the prior half). Ś1 तु (for च). —(l. 290) D12 [आ]भ्युदायकं (for [आ]भ्युदयिकं). V1 सभविष्यति (hypermetric); V4 सभविष्यं; D7 भविष्यं च (for सभविष्यं). B4 D11 महो°; D12 सिहो° (sic) (for सहोत्तरम्). —(l. 291) Ñ B D12 नवतिः (for नवति-). V1 -संख्यायाः (for -संख्यया). B1 कथ्यते; D12 शब्द्यते (for कीर्त्यते). —(l. 292) Ś1 V1.2 D3.7.11.12 नवश्लोक- (for तावन्त्येव). —(l. 293) D12 °कीर्तिताः (for परिसंख्यया). —(l. 294) B2 (m. also) [अ]पि (for [ए]व). Ñ1 V2 B1 चैव कीर्तिता; V4 परिकीर्तिता (for चैव संख्यया). —(l. 295) B1 D7.10 -संवर्धम् (for -संवन्धम्). Ś1 D7 -स्तुत; V4 -सत्तमः; D11.12 -संस्कृतं; D12 -सत्तमाः (for -संस्तुतम्). V2 ऋषिभिः स्तुतं. —(l. 296) D12 -प्रणाशनं (for -भयापहम्). —(l. 297) V2 काव्यं (submetric) (for आख्यानं). V1 वै स्तव; D12 रुचिर (for वैष्णवं). Ñ1 B1 कृत (for स्वयम्). —After l. 297, B2 ins. :

दिव्यज्ञानेन योगेन दृष्ट्वा सर्वं महात्मना ।

—(l. 298) Ś1 प्रजेय; V1 स्वर्गीय; V2 पुत्रायुः (for पुत्रीयं). D7 तुष्टि- (for पुष्टि-). —(l. 299) D12 इमं (for इमां). D11 सर्वणि (sic) (for पर्वणि). —(l. 300) Ś1 V2 D12 शुचेर्; V4 विभोर्; D12 मुचि (sic) (for शुचिर्). —(l. 301) V4 कलुषात्तु (for कलुषेण). —(l. 302) Ś1 सुखं च; Ñ1 B1 D11 सुखेन; V1 सुख * (for सुखं स). V2 यच्छेच्च (for गच्छेच्च). Ś1 मृते (for मृतो).

2

Before l. 1, D2 ins. St. 3 and 4^{ab} repeating them after this passage. D7 om. l. 1. —(l. 5) D1 देवर्षेर् (for चैवर्षेर्). D7 सुग्रीवस्य (for जनकस्य). —(l. 7) D1 वचः (for च यत्). D2 यच्च सीतासहायेन (for the prior half). —After l. 7, D2 ins. :

कुरु रामकथां दिव्यां श्लोकबद्धां मनोरमाम् ।

—(l. 9) D1 -दर्शन (hypermetric) (for -दर्शी). —(l. 10) D1 °ज्ञानवान् (for °मात्मवान्). —(l. 12) D1 चक्रे (for सम्यक्). D1 रामस्य चरितं महत् (for the post. half). —For l. 13–14 cf. 150* and l. 11–12 of 154*. —(l. 15) D1 भूरि तेजसः; D2 यस्तु धीमतः (for यत्सुधीमतः). —(l. 16) D1 पश्चाद् (for तच्चापि). —(l. 17) D1 गुणान् (for गुणा). —(l. 18) D1 गुरूणां च (for गुणाश्चैव). —D2 om.

3

Śi D1–2.5.7.9.12 ins. the following passage after 489* (following I.15.28); while Ñ V B D10.11.12 ins. after l. 4 of 514* (I. 17.20):

राज्ञस्ततोऽभ्यनुज्ञातुं सर्वानेव प्रचक्रमे । —
प्रीतियुक्तेन मनसा राजा दशरथस्तदा । —
स्वं स्वं राष्ट्रं यथाकामं गच्छन्तु मनुजाधिपाः । —
प्रीतोऽहमस्मि भद्रं वः स्वस्ति प्राप्नुत मा चिरम् । —
सर्वे भवन्तः पश्यन्तु कार्यं विषयरक्षणम् । — [5]
भ्रष्टो हि विषयाद्राजा मृतकल्पः प्रदृश्यते । —
तस्मात्स्वविषये रक्षा कर्तव्या भूतिमिच्छता । —
यज्ञैर्नावाप्यते स्वर्गो रक्षणात्प्राप्यते यथा । —
यथा हि पुरुषः कुर्याच्छरीरे यत्नमुत्तमम् । —
तथा च चेतमानस्तु तथा राज्ये नराधिप । — [10]
अनागतविधानं च कर्तव्यं विषये नृपैः । —
आगमश्चापि कर्तव्यस्तथा दोषो न जायते । —
एवं संदिश्य राज्ञः स श्रुत्वा ते च नराधिपाः । ⊤
अन्योन्यं संविदं कृत्वा प्रयाताः सर्वतो दिशम् । ⊤

4

After line 11 of 514* (1.17.21), Śi Ñ V B D1–2.5.7.9–12 ins., while M4 ins. only from line 114 onward after 516*:

वसिष्ठेन च वीरेण तथा पौरजनेन च । — ⊤
यानेन महता शान्ता कम्बलावततेन च ।
गोभिः श्वेतैः सुयुक्तेन प्रेष्यवर्गान्वितेन च ।
संगृह्य रत्नं सुबहु मणिरत्नमजाविकम् ।
विविधैश्चाप्यलंकारैर्भूषिता श्रीरिवापरा । [5]

---

l. 19. —(l. 19) D2 यत्पर च विचेष्टिन (for the post. half). D1 Cont.:

कथयामि यथावृत्तं निखिलेन विशेषतः ।
ऋषिश्रृङ्गाभिगमनं कुमाराणां च संभवम् ।
विश्वामित्राभिगमनं रामस्य च विसर्जनम् ।

3

D2 om. l. 1 and 2. —(l. 1). Ñ V B D10.11.12 तदानीं ताननुज्ञातु (for the prior half). —(l. 2) B4 om. राजा. —(l. 3) D2 राज्यं (for राष्ट्रं). D12 गच्छध्वं (for गच्छन्तु). Śi D5.11.12 वसुधाधिपाः. —(l. 4) Śi D5.11.12 अत्र; V1 अस्मिन्, D1 असत् (for अस्मि). V1 (m. as above) D12 च (for वः). B1 damaged स्वस्ति प्रा. —(l. 5) D12 कार्य- (for कार्यं). Ñ1 B1 द्रष्टव्यं; Ñ2 V4 D10 °लक्षणं (sic), V2 B2 (m.) °रक्षणे (for विषयरक्षणम्). —(l. 6) V2 द्रष्टो (for भ्रष्टो). D2 ह (for हि). D2 विजयाद्. D2 जाद्रा (metathesis). —(l. 7) Ñ स्वविषयेषु (hypermetric); V4 सु°; D1.2.9.12 स्वे वि°; D5 स्वविजये (for स्वविषये). D1 राज्ञः (sic) (for रक्षा). D12 पूतिम् (for भू°). D2 भूमिनिच्छता (metathesis). —After l. 7, B2 ins.:

प्रजानां सतत वार्ता येन राज्ञा न नीयते ।
स लभेदयशो लोके मृते नरकमाप्नुयात् ।

—(l. 8) D1.12 यत्नेना°; D2.5.7 यज्ञैर° (for यज्ञैर्नावाप्यते). D2.5.7 यशः; D5 तथा (for यथा). —(l. 9) Ñ1 D5 तथा (for यथा). D9 च (for हि). D1 कुरुतः (sic) (for पुरुषः). V2 यानम्; D2 क्षत्रम् (for यत्नम्). V4 lacuna for शरीरे यत्न. —(l. 10) Ñ V B (B2 m. also) D1–2.7.9–12 वस (D11.12 सव [metathesis])नाये (V1.4 B4 रत्नाये, V2 सामदाने; B2 संबलार्थं)रुपायैस्तु (Ñ B2 D2.10 °अ) (for the prior half). Ñ1 राज्य-; D11 राष्ट्रे (for राज्ये). D2.5.9.10 नराधिपाः (D2 °प). —(l. 11) Śi अनगात- (metathesis); D1 °गते (for अनागत-). Ñ1 -विकारं (for -विधानं). D2.5.7 तु (for च). D2 विषये न (hypermetric). —(l. 12) D2 [अ]प्र (for [अ]पि). V2 D1.5.12 तदा; V2 D2 यथा (for तथा). —(l. 13) D1 ते; D11 om. (submetric) (for स). D2.5.7 एवं रक्षां समादिश्य; D9 सदेशमेवं राज्ञस्तं (for the prior half). D1.5.7 °त्वा तच्च; D2 °त्वा तत्त्व; D9 सशुत्य च; D11 श्रुत्वा वाक्यं (for श्रुत्वा ते च). —For l. 13, Ñ V B D10.12 subst.:

एव समादिशद्राजा राज्ञः श्रुत्वा च तं नृपाः ।

[Ñ V D10 transp. राजा and राज्ञः. D10 [अ]थ (for च). Ñ2 च ते; V2 वचो (for च तं).]

—(l. 14) Ñ1 V4 B1 अन्योन्यां; D2.5.7.12 अन्योन्य-. V2 संविधं. D2 प्रमागताः (sic) (for प्रयाताः). Ñ V B D10.12 दिशः (for दिशम्).

4

M4 om. l. 1–113. V2 om. l. 1. —(l. 1) B4 प्रविष्टेन; D1 विशिष्टेन (for वसिष्ठेन). D2 om. first च (submetric). Śi V1 D5 च वीरेण; D9 च विप्रेण; D11 वरार्हेण (for च वीरेण). D1–2.7.9.11 पौरजानपदेन च (for the post. half). —D12 om. (hapl.) l. 2. Ñ2 reads l. 2 and 3 in marg. —(l. 2) V2 यत्नेन (for यानेन). D9 युक्तः (for शान्ता). V2 °युतेन; V4 ***°; B1 D5.12 °नतेन; B2 °रयतेन (sic); D11 केवलावनतेन (for कम्बलावततेन). D1.2 हि (for च). D9 शांतया सह भार्यया (for the post. half). —(l. 3) Śi V2 च तैः; V4 श्वेत- (for श्वेतैः). Śi B1 D1–2.7 च; Ñ2 स्व- (sic), V2.3 B4 D9 प्र-; V4 [अ]श्व-, D12 स- (for सु-). B1 -रक्ष- (for -वर्ग-). V1 [अ]चितेन (for [अ]न्वितेन). D1.9 ह; D2 हि (for च). —(l. 4) D12 चैव (for रत्नं). V2 बहुभिः; B1 सुबहून् (sic), D9 सबहु (for सुबहु). Śi Ñ2 B2 -रत्न-; D1.2.9.11 -मुक्तम् (for रत्नम्). Śi Ñ B2 D10 -गजावि(Śi D10 °दि; B2 °षि)क (for अजाविकम्). —(l. 5) D9 विविधाश् (sic) (for विविधैश्). —(l. 6) D5.12 च परया (for परमया). —(l. 7) D12 भर्ता*म्, B2 (m. as above) °युक्ता; D10 °सक्ता; D11 -रक्ता (submetric) (for -संरक्ता). —(l. 8) D11 उर्वि*. Śi D5 °सं च; Ñ2 V2 B2.3 (m. as above) D10 °सवास (sic) (Ñ2 V2 D10 °सा [metathesis]); D2.5.7 सर्वकामं सा; D12 सुखावास च (for सुखवासं सा). B4 सर्वकाम- (for सर्वकामैः). Ñ2

मुदा परमयोपेता प्रययौ वरवर्णिनी ।
भर्तारमनुसंरक्ता पौलोमीव पुरंदरम् ।
उषित्वा सुखवासं सा सर्वकामैः सुपूजिता ।
लालिता ज्ञातिभिश्चापि तथा स्त्रीभिश्च सर्वशः ।
श्राविता वनवासं च भर्त्रा सार्धं शुभानना । [10]
तमेव मन्यते साधु तथापि सुखिता सती ।
सान्तःपुरो नृपश्चापि सोऽन्वगच्छन्महाव्रतम् ।
ऋषिपुत्रं महाभाग शान्तां चैवात्मजां शुभाम् ।
ऋषिपुत्रस्य वचनात्ततो वासः प्रकल्पितः ।
सुखवासा स्म गच्छन्ति सर्वकामैः सुपूजिताः । [15]
ततोऽभिवाद्य राजानमृषिपुत्रः प्रतापवान् ।
समनुज्ञापयामास निवर्तस्व नृपेति तम् ।
ऋषिपुत्रवचःश्रुत्वा राजा सान्तःपुरस्तदा ।
उच्चैः प्ररुदितस्तत्र वचनं चेदमब्रवीत् ।
कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं च मनस्विनीम् । [20]
सर्वाः सुदृष्टां कुरुत शान्तां दुर्लभदर्शनाम् ।
तत आलिङ्ग्य सर्वास्ताः शान्तां बाष्पाकुलेक्षणाम् ।
ऊचुः स्वस्त्ययनान्यस्य सभार्यस्य द्विजस्य ताः ।
वायुश्चाग्निश्च सोमश्च पृथिवी सविता दिशः ।
वने रक्षन्तु सततं त्वां भर्तृव्रतचारिणीम् । [25]
श्वशुरः पूजनीयस्ते स हि मान्यो विशेषतः ।
पूजाभिरनुकूलाभिरग्निशुश्रूषणादिभिः ।
भर्ता च पूजनीयस्ते सर्वावस्थास्वनिन्दिते ।
प्रियवादेन रहसि भर्ता स्त्रीणां हि दैवतम् ।
प्रेषयिष्यति राजा च कुशलार्थं तवाबले । [30]
ब्राह्मणाग्न्यर्थशः पुत्रि नोत्सुकाभूः कदाचन ।
एवं शान्तां समाश्वास्य मूर्ध्न्युपाघ्राय चासकृत् ।
न्यवर्तन्त ततः सर्वाः स्त्रियो राज्ञा प्रचोदिताः ।
प्रदक्षिणं द्विजश्रेष्ठं कृत्वा राजा स वीर्यवान् ।
व्यादिशत्सैनिकान्कांश्चिद्रथ्यशृङ्गाय धीमते । [35]

V2 B4 प्र-; V3 च (for सु-).—(l. 9) B1 मानिता (for लालिता). D12 ज्ञातिभिश्चापि सहिता (for the prior half). V2 प्रीता हि (for स्त्रीभिश्च). D11 *र्वशः (for सर्वशः).—(l. 10) V4 प्रापिता (for श्राविता). D2.3.7 तु (for च). Ś1 V1 D2.3.5. 7 9.12 सा (D7 *) तु (V1 lacuna), Ñ V2 3 B1 3 4 D10 13 साध (V2 3 °पि), V4 B2 D11 सा च (for सार्धं). Ś1 D5.12 सुशोभना; V4 शुचिस्मिता; B4 D11 वरा° (for शुभानना).—(l. 11) V3 तदेव; D9 तमेव, D13 तथापि (for तमेव). Ñ1 सा-; D12 सा तु (for साधु). D2.7 तत्र (for तथा). B4 [अ]ति- (for [अ]पि). D12 मसी (sic) (for सती). V3 यथा सीता पुरा सती (for the post. half).—(l. 12) D9 [अ]सौ (for [अ]पि). Ñ V1.2.4 B3 D13 सोनु°; D1 °गच्छन्; D9 (with hiatus) अन्व°; D11 सोनुगच्छति (sic) (for सोऽन्वगच्छन्). Ñ1 V2 B2 °व्रत°; D2 महद्व्रतं; D5 °जन (for महाव्रतम्).—Ñ2 om. (hapl.) l. 13.—(l. 13) V3 महात्मान (for महाभागं). D11 शांताश् (sic). V4 [अ]नुगां; D5 12 [आ]दिजा (for [आ]त्मजां). Ś1 D5.12 सुतां (for शुभाम्). D3.7 तप्यमानमिवानल (for the post. half).—(l. 14) V2 वचसा; B2 (m. also as above) चवनात् (metathesis) (for वचनात्) D12 अनो (for ततो). Ñ1 V B D10.11.13 वासे (for वासः). Ñ V B D1-3.7.9-11.13 प्रकल्पि(Ñ D1-3.7.9 °ल्प)ते (for प्रकल्पितः).—(l. 15) Ś1 D5.12 °सा सु-; V4 °श्च; B2 (m. also) °वासाय; D2.3 °वास°(D2 °सा) स; D11 आश्रितास्तेन (for सुखवासा स्म). Ñ2 V4 B2(after corr. as above).4 D3.10 गच्छती (D2 °च्छति) (for गच्छन्ति). V1 सर्वे; D9 सर्वै° (for सर्व-). Ñ1 स-; Ñ2 V2 B4 प्र-; D3.7 तु (for सु-). Ś1 D1 °त°; V1.4 B3 D2.5.9.10 °ता (for -पूजिताः).—(l. 16) Ñ V B D10.13 [ऽ]भिगम्य (for ऽभिवाद्य).—(l. 17) V2.4 सम्यगा° (for the prior half). Ñ2 B3 D10 [इ]ति त नृपं (for नृपेति तम्). Ś1 D1-3.5 7.9.11.13 विज्ञापयामास तदा (D2.3.7 °तो) निवर्तत्व (Ś1 °त) भवानिति.—(l. 18) V3 तथा (for तदा).—(l. 19) B4 repeats the prior half consecutively. Ś1 D2.5.9.11-13 प्रसु° (for प्ररुदितस्). B4 (first time) तदा; D3 *त्र (for तत्र).—(l. 20) D2.3 read nom. sing. for all acc. sing. Ñ1 V B1.2 D13 त (Ñ1 सुत[hypermetric])प°; Ñ2 B2(m. also)-4 D9.13 यश°!(for मनस्विनीम्).—(l. 21) B1 सर्वां (for सर्वा°). Ś1 *दृष्टा; V1.2 D10.11.13 *दृष्टां (V2 °ष्टा°), V3 सुतृप्ता; B3 रव° (sic), D9 तुष्टां प्र- (for *दृष्टां). B4 कुर्वंतु (for कुरुत). Ñ1 शांतां शांतां (ditto.). V3 -दर्शिनीं, D5 -दर्शनात् (for -दर्शनाम्).—(l. 22) Ñ2 अत आलिंग्य; V1.2 तदा(V2 समा) लिंग्य तु, B4 ततः त्वा°; D2.7 ततश्चा° (for तत आलिङ्ग्य). Ñ V2.3 B D9.10.13 ता° सर्वा. (by transp.); V1 °श्च (for सर्वास्ता). V4 तत आलिंगिता. सर्वा° (for the prior half). Ś1 Ñ V1 B1.3 4 D5 10.12 बाष्पा(Ś1 तां चा, Ñ1 चाप्या)विलेक्षणा (Ñ1 V1 B1 4 °णा), V3 बाष्पविलोचना; V4 B3 D11 °क्षणा (for बाष्पाकुलेक्षणाम्).—(l. 23) Ś1 D5.11.13 °न तस्य; V3 स्वस्तेयनीत्यस्य (sic); V4 स्वस्त्ययय° (ditto.) (for स्वस्त्ययनान्यस्य). Ś1 वै, V2.3 D3.7.11 च; D1.5.9.13 ह; D2 हि (for ता°).—(l. 24) V3 अग्निश् (for चाग्निश्). D11 om. पृथिवी. Ñ1 च तथा; V3.4 B1.4 सरितो; D9 विदिशो; D13 सहिता (for सविता).—(l. 25) D9 वन (for वने). Ñ1 रक्षं च (for रक्षन्तु). Ñ D13 त्वा (for त्वां). V2 D9 -सह- (for -व्रत-).—(l. 26) D9 च (for ते).—Ś1 D2 om. (hapl.) from the post. half of l. 26 up to the prior half of l. 28. B1 नान्यो (for मान्यो).—(l. 27) D3 7 अपि (for अग्नि-).—(l. 28) Ñ2 V4 B3 D1.10.13 [अ]पि (for च). B1 भर्तार° पूजनीयास्ते (for the prior half). Ñ V1 D1-3.7 9 10 [अ]वस्थाम्; V2.4 °पि (for [अ]वस्थासु). D5 अरिंदम (for [अ]निन्दिते).—(l. 29) Ś1 D5.11.13 स्त्रीणां भर्ता (by transp.). D9 च (for हि).—(l. 30) Ś1 D3.7.9.13 तु; D2 [अ]सौ; D5 [आ]शु (for च). D3 कुलार्थं (metathesis). V2 वर-; D3 त* (for तव). Ñ2 D10.13 [अ]नघे; V2 [आ]नने; B1.3.4 D5.13 [आ]लये; D3 बाले (for [अ]बले).—(l. 31) Ś1 D5.13 °सप्रीतो (for निस्वशः पुत्रि). Ś1 V3.4 B1.3 सो°; Ñ1 D1-3 5.7.10.13 मो°; D9

अभिवाद्य स राजानमुवाच द्विजसत्तमः ।
स्वस्ति तेऽस्तु महाराज धर्मेणाराधय प्रजाः ।
व्यवहारेषु ते धर्मः कर्तव्यो ह्यदि नित्यशः ।
धर्मं श्रयेथाः सर्वेषु कालेषु पुरुषर्षभ ।
एवमुक्त्वा स राजानं ययावृषिसुतस्तदा । [40]
मनस्तस्मिन्समाधाय स्नेहभावसमन्वितः ।
तं यान्तमनुवव्राज स्थितो निश्चलचक्षुषा ।
अदृश्यस्तु यदा विप्रस्तदा राजा न्यवर्तत ।
प्रविष्टश्च पुरीं राजा नागरैश्चाभिनन्दितः ।
न्यवसत्तत्र मुदितः पुत्रजन्मप्रतीक्षकः । [45]
ऋष्यशृङ्गोऽपि तेजस्वी प्रययौ क्रमशस्तदा ।
लोमपादस्य नगरीं चम्पां चम्पकमालिनीम् ।
श्रुत्वैव लोमपादोऽपि तमायान्तमृषिं तदा ।
सब्राह्मणः सहामात्यः प्रत्युद्गम्य तदाब्रवीत् ।
स्वागतं ते द्विजश्रेष्ठ दिष्ट्यासि कुशली प्रभो । [50]
इहागतो महाबाहो सभार्यः सपरिच्छदः ।
पिता ते कुशली ब्रह्मन्प्राहिणोन्नित्यशश्च सः ।
कुशलार्थं तव विभो सभार्यस्य विशेषतः ।
स्वलकृतं च नगरं कारयामास बुद्धिमान् ।
पूजार्थमृष्यशृङ्गस्य राजा हृष्टेन चेतसा । [55]
ऋष्यशृङ्गः प्रहृष्टस्तु सह राज्ञा पुरोत्तमम् ।
पुरोहितं पुरस्कृत्य पूजितः प्रविवेश ह ।
एवं स न्यवसत्तत्र द्विजपुत्रः प्रतापवान् ।
राज्ञा सान्तःपुरेणैव पूज्यमानो यथाक्रमम् ।

Colophon

ऋष्यशृङ्गे तु संप्राप्ते राजा ब्राह्मणमब्रवीत् । [60]

मोत्सुकाद्भुतत् (sic) (for नोत्सुकाभू). B1 D9 कथंचन.—(l. 32) D1–3.7 9.11 समादिश्य. Ś1 D5.11.12 मूर्ध्नि चाघ्राय; D2 मूर्धन्या°; D3 °*य, D12 प्रत्यु° (for मूर्ध्न्युपाघ्राय).—(l. 33) Ñ2 V4 °यन्; V1 °र्तंतु; D3 न्यवर्त*; D12 न्यवव° (ditto.) (for न्यवर्तन्त). Ñ1 V3 B1 D12 तदा, V2 दिश°; D7 *न°; D12 **. (for तत°) V1.2 D11 प्रदेशिता; D3.7.12 प्रणोदिताः (for प्रचोदिता°).—(l. 35) V1 व्यादिदेश (hypermetric), B2 आदिशत् (for व्यादिशत्). V4 मुनिकान् (sic), D11 सैनि* (for सैनिकान्). V3 (with hiatus) चापि (for कांश्चिद्). D1 ऋषिश्रृंगाय. Ñ2 B3.4 D10 वीर्यवान् (for धीमते).—(l. 36) D10 °नंच (for अभिवाद्य). D2 ऋषिसत्तम°.—(l. 37) V3 [अ]स्तु ते (by transp.), D3 रतस्तु (sic) (for तेऽस्तु). D9 °वुद्धे (for महाराज).—After महाराज, D12 wrongly ins. धर्मं राजा. B1.4 [आ]धारय; D2.9 धा(D2 धाधा [ditto.])रय; D3.7 [आ]राधयन् (for [आ]राधय). D10 *जाः (for प्रजाः).—Ñ V B1.3.4 D10.12 om. l. 38 and 39. B2 reads l. 38 in marg.—(l. 38) D7 सर्वः (for धर्मं°). D1 om. ते (submetric). D11 व्यवहारे स्थिते धर्मं° (for the prior half). B2 निश्चलः; D1.9 निश्चयः (for नित्यश°).—(l. 39) B2 धर्माश्रयेषु (for धर्मं श्रयेथाः). B2 D2 3 वर्णेषु (for कालेषु).—(l. 40) Ś1 D2.3.5.7.9(m.).11 12 तु (for स). V3 स एवमुक्त्वा (by transp.). D1.3.9 यथा (with hiatus) (for ययौ). D3 *षि- (for ऋषि-).—Ñ V B1.3.4 D10.12 om. l. 41 and 42. B2 om. l. 41. D1–3 5.7.9 11.12 read l. 41 after l. 43.—(l. 41) Ś1 D1.5 9.11.12 -समन्वितं.—Ś1 om.; B2 reads in marg. l. 42.—(l. 42) B2 सोपि तम् (for तं यान्तम्).—(l. 43) Ś1 D5.12 [अ]भूत् (for तु). Ñ1 D1 न्यवर्तयत्.—(l. 44) V3 प्रविश्य (for प्रविष्टश्च). D1–3.7 स्व-; D9.11.12 तु (for च). V1 D3.11 पुर (for पुरीं). D1–3.7.9.11 अभि- (for चाभि-). D11 -पूजितः (for -नन्दितः). Ś1 D5.12 सभृत्यबलवाहनः (for the post. half) (cf. I.17.5[b]).—(l. 45) D1.9 न्यवसं(D9 °स)त्तत्र; D3 न्यव*त्तत्र. Ñ2 B3 (m. as above).4 D10 स्वपुरे (for मुदितः). D1 -निरीक्षकः (for -प्रतीक्षकः).—(l. 46) Ś1 स्वतेजसी; D5.12 तु तेजस्वी (for ऽपि तेजस्वी).—(l. 47) D12 न*री. V2–4 B1.4 D11 रम्यां (for चम्पां).—(l. 48) D5 [ए]तद्; D7 [ए]वं (for [ए]व). D9 तनयां तम् (for तमायान्तम्).—After l. 48, V1 ins. (submetric):

स ब्राह्मण प्राहिणोद्दातार्थं चैव नित्यशः ।

—(l. 49) V1 missing सब्राह्मण. B3 समागत्य (for सहामात्यः). Ś1 D5.11–13 तम्; V2 [ए]तम्, B1 तद्; D1.9 तथा (for तदा).—(l. 50) V2.3 D13 मुनिः; D9 °श्रेष्ठा° (sic) (for द्विजश्रेष्ठ). D13 दिष्ट्यास्य. D5 13 कुशल (for कुशली). Ñ V2–4 B D10.12 मुने, V1 om. (for प्रभो).—(l. 51) V1 आगतोसि; D11 °गच्छ (for इहागतो) Ś1 Ñ2 V1.4 B3 (V1 B3 m. as above) D5 7.10 11.12 °भाग° (V1 D11 °ग) (for महाबाहो). Ś1 °कृत° (for सपरिच्छदः).—(l. 52) V3 तु (for च). Ś1 D1.3 5 7.9.11.12 मे; D3 ते (for स्म).—After l. 53, D11 ins..

एवमुक्त्वा तत श्रीमान्मुनेरत्तस्य विशेषतः ।

—(l. 54) V1.3.4 अलकृत.—(l. 55) V1 [अ]कृष्णेन (for हृष्टेन). V2 मानसा (for चेतसा).—(l. 56) D12 ऋषिश्रृंग°. V3 सु°; D10.12 प्रविष्टस् (for प्रहृष्टस्). V1 महाराज, V3 स राजा तं (for सह राज्ञा).—D11 om. l. 57–59.—(l. 57) D12 पुरस्कृत्य (sic) (for पुरोहित). Ñ1 V B1.2.4 पुरोहितेन सत्कृत्य (for the prior half). D3 पूजि* (for पूजितः).—(l. 58) V2 D1.2.9 न्य(D9 नि)वसत् (for न्यवसत्). D9 (with hiatus) ऋष्यशृंग° (for द्विजपुत्र°).—(l. 59) Ñ B3.4 D1.2.7.10 [ए]व (for [ए]व). D12 यथासुख.—After l. 59, Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 read colphon, while D1–3.7.9(D2.3.7.9 repeat).11 (var., after l. 56) ins. 308* then read colophon.—*Sarga name*. Ś1 D5.11.12 ऋष्यशृंगप्रयाण (D5.12 °णो), Ñ1 illeg., Ñ2 D2.3.7.10 ऋष्यशृंग (D7 °गा)गमन (D2.7 °गमनो; D3 °समानो), V1.2 B D1 ऋष्यप्रति(B3.4 °त्या)गमन, V4 D9 ऋषिगति(V4 लोमपादगृहा)गमन.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 V1.4 B1.4 D3.12 om. Ñ1 illeg., Ñ2 B2.3 D9–11.13 17; V2 19; D1.5.7 12; V3 16; D2 13.—In Ś1, l. 60 begins with ॐ.—After l. 60, B3 ins.:

ऋष्यशृङ्गस्य शान्त्यर्थमात्मनस्तु मनोगतम् ।

ऋषेर्गच्छ समीपं त्वं निवेदय च सुव्रतम् ।
आगतं परमोदारमृष्यशृङ्गं दुरासदम् ।
ऋषेये सुव्रताय त्वं काश्यपायात्मसंभवम् ।
अभिवादयैव शिरसा मरुद्गते द्विजसत्तम ।
प्रसाद्य च सुतार्थं मे सर्वावस्थं यतात्मना । [65]
श्रुत्वैव राज्ञो वचनं तदा स द्विजसत्तमः ।
जगाम तत्र यत्रासौ वर्तते कश्यपात्मजः ।
प्रसाद्य च द्विजश्रेष्ठं शिरसाभिप्रणम्य च ।
अब्रवीत्प्रसृतं वाक्यं राज्ञा यदभिचोदितम् ।
पुत्रस्ते समनुप्राप्तो यज्ञं कृत्वा महात्मनः । [70]
राज्ञो दशरथस्यैव श्वशुरस्य महात्मनः ।
पूर्वमेव हि तत्सर्वं श्रुत्वा संबन्धकं कृतम् ।
यज्ञकर्म च वीरस्य राज्ञो दशरथस्य तत् ।
श्लाघनीयस्तु संबन्धी राजा देवसमो हि सः ।
ततो मर्षितवान्विप्रस्तस्य राज्ञो महात्मनः । [75]
श्रुत्वा तु वचनं तस्य द्विजस्य हि महायशाः ।
गमने मतिमाधत्त पुत्रस्यानयने तदा ।
स हि शिष्यवृतस्तत्र प्रयातो द्विजसत्तमः ।
लोमपादस्य नगरीं चम्पां पुत्रदिदृक्षया ।
संपूज्यमानो धर्मात्मा ग्रामैर्वेदैश्च सर्वशः । [80]
भक्ष्यभोज्यमुपादाय नरास्तं समुपागमन् ।
किंकराः समुपातिष्ठन्नाश्रिदिवमतन्द्रिताः ।
ऊचुः प्रणम्य शिरसा किं मुने करवामहे ।
तानब्रवीत्स विप्रेन्द्रः सर्वानेव समागतान् ।
किमर्थं क्रियते पूजा श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः । [85]

—B3 reads l. 61 in marg.—(l. 61) V1 सीमप (metathesis) (for समीप). V4 निवेद*. Ś1 D5.11.12 यत°; V4 D3 °धृत; B2 च सत्वर, D12 शुभ° (for च सुव्रतम्). D7 विनिवेदव° (for the post. half).—(l. 62) V3 °सदः (sic); B4 सुरा°; D11 महामतिं (for दुरासदम्).—(l. 63) Ś1 D2.9.12.13 कश्यपाय (V1 °प*) (for काश्यपाय). V4 transp. सुव्रताय and काश्यपाय. Ś1 D5.12 13 -भवे (for -संभवम्).—(l. 64) D11 अभिवादैव. Ś1 V2 B सत्कृते (V2 °तो) (for मरुद्गते). Ñ V3 B2(m. also as above)-4 D5.10.11 °मं; V2.4 D12 °मः (for द्विजसत्तम).—V4 D2.7.12 om. (hapl. ?) l. 65–66.—(l. 65) V1 प्रसाद्य सु-; V2 प्रसाद्य तं; V3 B1 प्रसादय; D2.11 प्रसाद्य स्व- (for प्रसाद्य च). V1.2 D9 च; B2 वै; D2 स (for मे). B2 (m. also) प्रसाद्य सुतकन्यार्थं (for the prior half). Ñ V3 B3.4 D1.9.10 य(Ñ2 B3 D10 अ)थात्मना (V3 D9 °वान्) (for यतात्मना). Ś1 D5.12 सर्वावस्थो महात्मन°; B3 यथावत्सयतात्मना (for the post. half).—(l. 66) Ś1 श्रुत्वा वै (for श्रुत्वैव). Ś1 transp. राज्ञो and वचन. Ñ V3 B3 D10 च; V1 तद् (for स). D1.3.9 स तदा (by transp.).—(l. 67) V4 B4 D10 यत्र (D10 om. hapl. ?) तत्रासौ (by transp.). Ñ2 V1.2 B1.2 D1.5.11.12 काश्यपात्मज° (B2 [m. also] °पो द्विजः).—(l. 68) V1 तं (for च). D9 द्विजश्रेष्ठ°. B1 [अ]पि; B4 च (for [अ]भि-).—(l. 69) Ñ2 D3 प्रश्नि(D3 °सी)तं (sic), D11 प्रश्नुत, D12 प्रश्निनो (for प्रसृतं). V3 D1 राज्ञो (for राज्ञा). Ś1 D5.12 °नोदित, V1 °देशितं, V3 °रोचित; D1–3.7.9.11 तद् (D3 तु; D11 च)समर्पितं (for अभिचोदितम्).—(l. 70) D12 यज्ञ कृता (sic) (for यज्ञं कृत्वा). V3 °त्मना; V3 °मति°; D9.12 °मना (for महात्मनः).—(l. 71) Ñ1 V1–3 B1.3.4 D1.10.11 [ए]ष (for [[ए]व). Ś1 सुश्रूस्य; D1 स्वपुरस्य (sic), D11 श्वशुमस्य (sic) (for श्वशुरस्य). D11 महर्षिभि; D12 °मना° (for महात्मन°).—(l. 72) D12 पूर्वमेवं. Ś1 D5.11.12 च; D1.3.7.9 तु; D2 om. (submetric) (for हि). D12 द्विज- (for श्रुत्वा). V4 transp. श्रुत्वा and सर्वं. Ś1 D1–3.5.7.9.12 सांवंधिक.—(l. 73) Ś1 D5.12 वै राज्ञ°; B3.4 D11 वीरस्य (for वीरस्य). Ś1 D5.12 कृत (for राज्ञो). D11 दशरथ*. V1.3.4 B2 D3.7.11.12 च; B4 वत् (for तत्). —After l. 73, V3 ins.:

विभाण्डको मुमोदाथ प्रोवाचैन वचो मुनिः ।

—(l. 74) D1.3.9 °श्च; D3.7 तत्का(D3 ततस्का[sic]) धनीय°; D11 शुधा° (sic) (for श्लाघनीयस्तु). D12 संबधो (for सबन्धी). D12 राज्ञो (for राजा). B1 दशरथो (for देवसमो).—(l. 75) Ñ1 ऋषितदान्(sic); V3 D1.12 ह° (for मर्षितवान्). Ś1 D5.12 वीरस्(for विप्रस्). Ñ2 V2.4 B2.4 D10.12 ततो महर्षिर्भगवान् (for the prior half). V1 कस्य; B1 तदा; D2 त* (for तस्य). D2 °मनाः (for महात्मनः).—(l. 76) Ñ1 च; V1.2 तद् (for तु). D5 व*न (for वचन). D12 तत्र (for तस्य). D12 द्विजस्तु (for द्विजस्य). Ñ V1 B1.3.4 D2.10.12 तु-; V3 B2 स; D1.2.7.11 च; D3 om. (submetric) (for हि). V2.4 गतस्तोषं (for द्विजस्य हि).—(l. 77) D12 गमनेनांमतिम् (sic) (for गमने मतिम्). V1 B4 आधत्ते. V2 सुतस्य (for पुत्रस्य). Ñ2 V4 B3 (m. also) D1–3.7.9.10 तथा(for तदा).—(l. 78) V4 D9.11 ह (for हि). Ś1 V4 D5.11.12 शिष्यैर् (शिष्य-). D12 -सुतस् (for -सुतस्). D12 प्रययौ (for प्रयातो). D2 द्वि*सत्तम.—(l. 79) V2.4 B2.3 (B2 m. as above; B3 m. also) D11 रम्यां (for चम्पां). D2.3.7 चंपकमालिनीं (cf. l. 47); D11 गतु दिदृच्छया (sic) (for पुत्रदिदृक्षया).—(l. 80) V4 D5.9.10.12.13 स (for स-). Ñ1 ग्राम च (hypermetric); V2 फलैर्; V3.4 ग्राम्यैर्; D2.7 ग्राम-; D3 साम- (for ग्रामैर्). Ñ1 D11.12 घोषश् (Ñ1 °षं) (for घोषैश्).—(l. 81) Ś1 बहु-; V1 D12 भक्ष-; D3 भक्षं; D7 भक्ष्य (for भक्ष्य-). V1 -भोज्यान् (for -भोज्यम्). D2.3.7 समादाय (for उपादाय). Ñ1 नागरा° (for नरास्त). Ś1[समुपागतं (sic). B3 (m. also) नागरास्तमुपागमन् (for the post. half).—(l. 82) D3.7 सममातिष्ठन्. D5.12 रात्रौ (for रात्रिं). Ś1 V1.2 D2.5.9.11–13 -दिनम् (for -दिवम्). Ñ V4 B3 अतंत्रिताः (for अतन्द्रिताः). V3 राजशासनदेशितः (for the post. half).—(l. 83) D3 प्र*म्य. D5 शि*सा. Ś1 V4 D5.11.12 transp. किं and मुने.—(l. 84) V3 अ*वीत्.—(l. 85) D2.9 ज्ञातुम् (for श्रोतुम्). Ñ2 इच्छा*.—(l. 86) V3 (with hiatus) तत्र; D1–3.7.11 ते तम् (for तत).[[D9 नराधिपं (for नराधिपः).—(l. 87)

तत ऊचुर्महात्मानं संबन्धी ते नराधिपः ।
तस्याज्ञा क्रियते ब्रह्मन्व्येतु ते मानसो ज्वरः ।
श्रुत्वा तु वचनं तेषां मनःप्रह्लादनं शुभम् ।
प्रसादमगमद्राजः सहामात्यपुरस्य सः ।
विभाण्डकवचः श्रुत्वा किंकरा हृष्टमानसाः । [90]
त्वरिता जग्मुराख्यातुं राज्ञः प्रियनिवेदनम् ।
तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां मनःप्रीतिविवर्धनम् ।
मन्त्रिभिः सह धर्मात्मा प्रत्युद्गम्य नराधिपः ।
दृष्ट्वा तु मुनिशार्दूलं प्रणम्य च पुनः पुनः ।
अब्रवीत्स इदं वाक्यं हर्षसंफुल्ललोचनः । [95]
अद्य मे सफलं जन्म दर्शनात्तव सुव्रत ।
तथेति च स राजानमुवाच द्विजसत्तमः ।
मा भूत्भयं ते राजेन्द्र प्रसन्नोऽस्मि तवानघ ।

ततः प्रसन्नो नृपतिः पुरस्कृत्य द्विजर्षभम् ।
प्राविशन्नगरं श्रीमान्चित्तं सर्वमनुक्लैः । [100]
स्वलंकृतं गृहं चैव प्रावेशयदरिंदमः ।
पुरोहितेन सहितः प्रगृह्यार्घं समाद्रवत् ।
अभिवाद्य पुनश्चैव न्यायतः प्रतिपूज्य च ।
तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे समासाद्य द्विजोत्तमम् ।
ततः शान्तां पुरस्कृत्य ताः स्त्रियः समलंकृताम् । [105]
न्यवेदयन्त विप्राय ऋषेयं तव मानद ।
प्रतिगृह्य स तां शान्तां समालिङ्ग्य च धर्मवित् ।
अङ्के निवेश्य च तदा विस्मयं परमं गतः ।
द्विजोत्सङ्गात्समुत्थाय साभिवाद्य तदा द्विजम् ।
आविशत्प्राञ्जलिर्भूत्वा श्वशुरस्य समीपतः । [110]

Śi Ds.12 [अ]र्थे क्रियते (Ds °*), Do चोद्यते (sic) (for [आ]ज्ञा क्रियते). Ñi V2.4 Bi Di3 राज्ञो; Ds.7 विप्र (for ब्रह्मन्). V2 3 Do वर्तने (for व्येतु ते).—(l. 88) Ds.3.7 तच्छ्रुत्वा (for श्रुत्वा तु). Śi Ñi V1–3 Bi Di2.13 तु तेषां वचन, B2.4 तेषां तु वचन (all by transp.). Ñ V1–3 B Di0.13 म(V1.2 मा) नसो°; Di1 °क (for मन प्रह्लादनं).—(l. 89) V4 प्रसादाद् (sic) (for प्रसादम्). Śi Di–3.5.7.9. 11–13 अकरोद् (for अगमद्). V4 Do 13 सामात्यस्य; Bi समासाद्य (for सहामात्य-). Śi Ds.13 ह; V4 Bi Di–3.7.9.11.13 च (for स°). V1 महामात्यसपुरस्य सः (hypermetric), V3 सहामात्य-पुरोहितः (for the post. half).—Ñ2 V4 Bi Di0 om. l. 90–96.—(l. 90) Di1 विभांड*-. Ds ह्व*- (for ह्ष्ट-).—(l. 91) D2.3.7 विदिता (for त्वरिता). Di.11 आख्यात; D2 सख्यातु; Do आज्ञातु (for आख्यातु). Śi Ds 11.13 °हिते रताः; Ñi D2 °हितः; V2 Di °नः; V3 °ना°; B4 च प्रियदर्शनः (for प्रियनिवेदनम्).—(l. 92) B2 ततः श्रुत्वा तु वचन (for the prior half). Ñi V1.2 B4 मनस° प्रीतिवर्धन (for the post. half).—(l. 93) Śi Ds.12 मन्त्रिमुख्यै° प्रसन्नात्मा (for the prior half). V2 स पार्थिवः (for नराधिपः).—(l. 94) B2 D2.3.7.11 च (for तु).—Ñi V1–3 B2–4 Di–3.7.9.13 om. (hapl.?) l. 95.—(l. 95) Ds 11.13 (with hiatus) च (for स).—(l. 96) Di जजन्म (ditto.). D2.3.7 जीवितं च सुजीवित (for the post. half).—Line 96 in D2.3.7= 1.17.34ef.—After l. 96, Ñ2 V1.2 B2.3 Do (Ñ2 Do after l. 89 as they om. lines 90–96) ins.:

प्रत्युद्गम्य च राजा सामात्य° सपुरोहितः ।;

while D2.3.7 ins.:

दर्शनात्तव विप्रेन्द्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।

—(l. 97) B2 Do transp. च and स. V2 (after corr. as above) मुनि- (for द्विज-).—(l. 98) Śi V2 Bi.2 D2.5. 7.9.13 मा ते भयं भू(V2 स्या)द्राजेंद्र; Di.2 मा ते भयं भवे(D2 °यमभू)द्राजन् (for the prior half).—B1 om. l. 99–102.—(l. 99) V1.2 B2 Di–3.7.9.11 प्रहृष्टो (for प्रसन्नो). Ñi V1–3 B2.3 Di–3.7.9.13 द्विजो(D2 नृपो)त्तमं (for द्विजर्षभम्).—(l. 100) V1 प्रावेशय्न् (hypermetric); B2 प्रविश्य (for प्राविशन्). Ñ2 V1.2 B2.4 D9–11 नगरीं (for नगर). V1 धीमान्; D2 (with hiatus).3.7 राजा (for श्रीमान्). Śi D5.13 अन्वित; Ñ B2.4 D1–3.7.9–11 अ (D2.7 [to avoid hiatus] स्व)र्चित° (for अर्चित). V2 सर्वमनु*.—(l. 101) Ñi सुलकृत (sic); V1.3.4 अलकृत, V2 सुमरकृत्य; B4 सुसत्कृत- (for स्वलंकृत). V2 रम्य; D13 चैन (for चैव). D2 प्राविशद्य् (for प्रावेशयद्). D7 अरिंदम.—(l. 102) D13 पुरोहिते*. Ñ V2 B2–4 D1.9.10 प्रगृह्यार्घ्यं (D9 °र्घं). Śi D5.12 समाहित°; V4 समाद्रवन्, D2 समु°; D11 मुदं दधत्; D13 उपा° (for समाद्रवत्).—(l. 103) Śi D5.11.13 मुनिं; D1–3.7.9 स्त्रियश् (for पुनश्). Ñi V2 B4 D1–3.7.9.13 चैन (Ñi °वं) (for चैव). D2 ज्ञातयः (for न्यायतः). Ñ2 V1.3.4 B2 D10.13 प्रतिगृह्य; D1 प्रत्यपूज्य (sic). D10 तं (for च).—(l. 104) V2 तत° (for तस्थुः). D1–3.7.9 सर्वा. V1 द्विजोत्तमान्.—(l. 105) D9 ता (for ता°). Ñ V1.3.4 B2–4 D2.3.10 समलकृता°.—(l. 106) V2 न्यवेदयति. D11 मानदा.—(l. 107) Śi D13 सुतां; V3.4 D2.3 7.9 च तां; D1.5.13 तु तां, D11 तु स (for स तां). B2 (after corr. as above) कन्या, D11 धीतां (sic), D12 शांताशांता (ditto.) (for शान्तां). D2.3.7 स; D5 तु (for च). D11 शर्मवित्.—(l. 108) D7 महा- (for तदा).—Śi Ñi V4 Bi Di–3.5. 7.9.13 om. l. 109–111.—V3 reads l. 109–111 after l. 105.—(l. 109) Ñ2 तदा हि त; V2 तथा द्विज; V3 द्विजोत्तमं (for तदा द्विजम्).—(l. 110) D13 प्राविशत्, V3 गत्वा (for भूत्वा).—(l. 111) V2 °ज्ञाय; D11 सोऽ° (sic) (for सोऽनुजज्ञे). D11.13 तदा (for च तां). Ñ2 V1 B2.3 D10 राजा ताश्, B4 D13 राजानं; D11 एता ताश् (for राजस्ताश्). D13 ताश्च (for चैव).—(l. 112) B2 प्रायश्चि*. V4 B4 तु; D2 om. (submetric) (for च). Ñi द्विजपुत्रस्य (hypermetric) (for पुत्रस्य).—After l. 112, Ñ2 B2–4 D10.11 13 ins.:

ततो महानृषिरत्र तेन राज्ञाभिपूजितः ।

[Ñ2 B2–4 D10 महर्षिवर [Ñ2 °च]स्तत्र; D13 महर्षिप्रवरस्त. B2 राज्ञाति-; D11 रा*भि-.]

—(l. 113) D11 महर्षि*. Śi D5.13 महर्षिः पूज्यमानश्च (for the prior half). Śi D5.11.13 स्तुवन्श्च; V4 D7 संस्तुतश्च; B1

सोऽनुजज्ञे च तां शान्तां राज्ञस्तामेव योषितः ।
प्रायश्चित्तं च कृतवान्पुत्रस्य द्विजसत्तमः ।
महर्षिभिः पूज्यमानः ससुतश्च वनं ययौ ।
colophon
पित्रा चैव यथाकालं स संपृष्टो महात्मना ।
सर्वमावेदयामास पित्रे वृत्तमशेषतः । [115]
स चापि सुमृशं प्रीतस्तच्छ्रुत्वा पुत्रभाषितम् ।
यज्ञवृत्तमशेषेण हविषस्तस्य चोत्तमम् ।
अनावृष्ट्यां च घोरायां देवस्याभिप्रवर्षणम् ।
लोमपादस्य विषये पूजां पुत्रस्य चोत्तमाम् ।
वध्वाश्च लाभं शान्तायाः रूपवत्या धनस्य च । [120]
लोमपादेन संबन्धं राज्ञा दशरथेन च ।
राज्ञो दशरथस्यापि यज्ञं इष्टवतस्तदा ।
सुकृतस्य फलं जातं प्रत्यक्षं भुवि दुर्लभम् ।
प्रकृत्या पुण्यशीलस्य भूय एव तदाभवत् ।
धर्मानृशंस्यसत्येषु पुण्ये चाभिरतं मनः । [125]
अवाप्तं चात्मना मेने लोके जन्मसमुन्नयम् ।
तदवाप्य फलं पुण्यं सुकृतस्येह कर्मणः ।

5

After I.25.13, Dt D4.6.8.9.14 T G M1–3 Cv.r.m.g.k.t ins., while M4 ins. after 14ᶜ (after l. 2 of 685*):

विश्वामित्रस्तु ब्रह्मर्षिर्हुंकारेणाभिभर्त्स्य ताम् ।
स्वस्ति राघवयोरस्तु जयं चैवाभ्यभाषत ।
उद्धुन्वाना रजो घोरं ताटका राघवावुभौ ।
रजोमेघेन महता मुहूर्तं सा त्वमोहयत् ।
ततो मायां समास्थाय शिलावर्षेण राघवौ । [5]

स सᵒ (ditto.), D2 तसुᵒ (sic) (for सकुनश्). —After l. 113, all the above MSS. (except M4 owing to om.) read colophon (B2 after insertion). —*Sarga name* Ś1 D5 9.12 ऋष्यशृंगोपाख्या(D9 °गागम)न; Ñ V B D1–3.7.10.11 ऋष्यशृंग(V2 °शृंगस्य)वन (V3.4 D1.2 om. वन; D3.7 °प्रति)गमनं (D10 om. गमन), D12 lacuna (except शृंग). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.12.13 om. Ñ2 B3.3 D9.10.11 18; V2 20; V3 17, D1.7 13, D2 14. Thereafter V1.2 ins. 516*.

—After l. 113, B2 ins. :

श्रुत्वैव तु पितुर्वाक्यं प्रतस्थे द्विजसत्तमः ।
Colophon.

B2 cont., V2 ins. after l. 111 :

जग्मुरादाय तां शान्तां सर्वा नरपतिस्त्रियः ।
ऋष्यशृंग पुरस्कृत्य पितरं तमुपस्थितम् ।
अभिवाद्य गुरुस्तत्र तस्थौ प्राञ्जलिरग्रतः ।

[(l. 1) B2 **यादाय शांतां च (for the prior half). B2 -वर- (for -पति-). —(l. 2) B2 पुरस्कृतम् (for पितरं तम्). —(l. 3) B2 सोभिवाद्य.]

Thereafter B2 (marg.) alone ins. 516* (cf. v.l. I. 17.21). V2 cont., B2 ins. after l. 111

स पुत्रं समुपाघ्राय बाहुभ्यां परिषस्वजे ।
अङ्के समुपवेश्यैनं ततः प्रोवाच धर्मवित् ।
गच्छाव पुत्र भद्रं ते वनान्तो ह्यनुत्तमः ।
[(l. 1) V2 °रम्य च (for परिषस्वजे).]

B2 cont. :

ब्राह्मणस्य द्विजश्रेष्ठ ब्रह्मणा समकल्पितः ।

—Ś1 D1–3.5.7 9.12 om. l. 114–127. D12 ins. सूत उवाच. —(l. 114) V4 B2 -कामं (for -काल). Ñ सम पृष्टो; V2 सुसᵒ; V4 स्वय पूज्य; D12 स च पृष्टो; M4 स समेत्य (for स समृष्टो). B4 महात्मनः. —(l. 115) M4 निरवᵒ (for वृत्तमशेषतः). —(l. 116) V2 lacuna after पि in the prior half. Ñ1 B2 भृश स-; V1 सभृश; V4 D12 सᵒ; B4 सुभृशः (for सुभृशं). V2 पुत्रस्य भाषितं; M4 महदद्भुतं (for पुत्रभाषितम्). —(l. 117) M4 यज्ञे (for यज्ञ-). D11 lacuna for ह in हविषस्. —(l. 118) D12 अनावृष्टौ (for अनावृष्ट्यां). D12 सु- (for च). V2 M4 [अ]पि; V4 प्रति-; B2 [अ]ति- (for अभि-). —(l. 119) V4 प्राप्तामनुत्तमा (for पुत्रस्य चोत्तमाम्). —(l. 120) V1 वध्वा लाभ च (by transp.), V4 D11 °* लाभं; D12 °भः (for वध्वाश्च लाभ). —After l. 121, M4 ins.:

प्रसस्माद दिधशुस्तं लोमपाद सुवान्धवम् ।
पुत्रस्यानयनात्कृद्ध श्रुत्वा स प्रशशाम ह ।

—(l. 122) V1 B2 (after corr.) D10.11 यज्ञम्; V2 इष्ट; D12 सम्यग्; M4 बभूव (for यज्ञ). V2 -यज्ञᵒ; V3 कर्मभूतस्; V4 °भूतम् (for इष्टवतस्). Ñ1 V2–4 B1.4 तथा; V1 ततः (for तदा). —(l. 123) Ñ2 स्वतस्य स- (sic); D14 °* (for सुकृतस्य). V4 ज्ञातं; M4 पुण्य (for जातं). D10 सुकृतं (for प्रत्यक्षं). V1 पुण्य तस्य स्वकर्मणः (for the post. half). —V1 om. from line 124 up to line 15 of 514* (cf. I. 17.20). —(l. 124) D11.12 M4 धर्म- (for पुण्य-). B1 यदा; D11 तथा (for तदा). —(l. 125) B1 धर्मानृशंसस्य (sic). V2 -सत्त्वेषु (for -सत्येषु). M4 धर्मे नृशंस्ये सत्ये च (for the prior half). —(l. 126) Ñ V2.3 B1.3.4 D10.11.12 M4 अवाप्तं चात्मनो मेने (Ñ °त्मान; V3 °नो ज्ञानं; M4 °नो लोके), V4 अवाप्तवानात्मनात्मानं (hypermetric) (for the prior half). Ñ1 लोक- (for लोके). V2 -प्रयोजनं (for समुन्नयम्). M4 तदवाप्य फलं भुवि (for the post. half). —M4 om. from line 127 up to line 15 of 514*. D11 reads l. 127 after l. 13 of 514* (cf. v.l. 514*). —(l. 127) V2 तदेवाप्य. D10 स्व- (for सु-). Ñ1 V2 B1–3 (m. also) D11 स्व-; V4 B4 D12 सु- (for [इ]ह). B4 -जन्मनः (for कर्मणः). V3 सुकृतं तस्य कर्मणः (for the post. half).

5

M4 om. l. 1–4. —(l. 1) M3 विश्वा*त्रस्. —(l. 2) T3 जयश् (for जय). G1 चाभ्यभाषत (submetric) (for चैवाभ्यभाषत). —(l. 3) D4 मुजौ घोरा (for रजो घोरं). —(l. 4) D4 G2.3 M1.3 (*inf. lin. sec. m.* also as above) -वर्षेण; D9 -वेगेन; D14 T3 G4 -मोहेन; T2 -मोघेन (sic) (for -मेघेन). Dt D6.8 T3 व्यᵒ; D9 [अ]न्वᵒ (for त्वमोहयत्). —(l. 5)

अथाभिरक्षुब्धता ततक्षुब्धोद्य राघवः ।
शिक्षायै महतश्चापः शरवर्षेण राघवः ।
प्रतिघातोपघातज्ञाः करौ चिच्छेद पत्रिभिः ।
ततश्चिच्छेद भुजां आन्ताभ्याशे परिगर्जंतीम् ।
सौमित्रिरकरोत्क्रोधाद्दुष्करर्णाग्रनासिकाम् । [10]

कामरूपधरा सद्यः कृत्वा रूपाण्यनेकशः ।
अन्तर्धानगता यक्षी मोहयन्ती च मायया ।
अश्मवर्षं विमुञ्चन्ती भैरवं ववृषे सा ।
ततस्ताभ्यश्मवर्षेण क्रीर्यमाणौ समन्ततः ।
दृष्ट्वा गाधिसुतः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् । [15]

अलं ते घृणया राम पापेयं दुष्टचारिणी ।
यज्ञविघ्नकरी यक्षी पुरा वर्धत मायया ।
वध्यतां तावदेवेयं पुरा संध्या प्रवर्तते ।
रक्षांसि संध्याकालेषु दुर्धर्षाणि भवन्ति वै ।
इत्युक्तस्तु तदा यक्षीमश्मवृष्ट्याभिवर्षतीम् । [20]

दर्शयन्शब्दवेधित्वं तां रुरोध स सायकैः ।
सा रुद्धा शरजालेन मायाबलसमन्विता ।
अभिदुद्राव काकुत्स्थं लक्ष्मणं च विनेदुषी ।

6

After I.28.7, Dt D4.6.8.9.14 S all Cs ins. :

एतस्मिन्नन्तरे राम कश्यपोऽग्निसमप्रभः ।
अदित्या सहितो राम दीप्यमान इवौजसा ।
देवीसहायो भगवान्दिव्यं वर्षसहस्रकम् ।
व्रतं समाप्य वरदं तुष्टाव मधुसूदनम् ।
तपोमयं तपोराशिं तपोमूर्तिं तपात्मकम् । [5]

तपसा त्वां सुतप्तेन पश्यामि पुरुषोत्तमम् ।
शरीरे तव पश्यामि जगत्सर्वमिदं प्रभो ।
त्वमनादिरनिर्देश्यस्त्वामहं शरणं गतः ।
तमुवाच हरिः प्रीतः कश्यपं भूतकल्मषम् ।
वरं वरय भद्रं ते वरार्होऽसि मतो मम । [10]

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य मारीचः कश्यपोऽब्रवीत् ।
अदित्या देवतानां च मम चैवानुयाचितम् ।
वरं वरद सुप्रीतो दातुमर्हसि सुव्रत ।
पुत्रत्वं गच्छ भगवन्नदित्या मम चानघ ।
भ्राता भव यवीयांस्त्वं शक्रस्यासुरसूदन । [15]

शोकार्तानां तु देवानां साहाय्यं कर्तुमर्हसि ।

D4.9 T3 M4 मायास्त्रमादाय(D9 M4 °स्थाय), G1 3 °दाय (for मायां समास्थाय). T3 राघव (for राघवौ). —M4 om. l. 7. —(l. 8) D4.14 S (except T1) प्रति(M3 ति *inf. lin. sec. m.*)ह(G1 हं) त्र(G2 before corr. °पत्य), D9 °गत्य (for प्रतिघाय). G1.3 [प]व धा°; M3 प्रधा°; M4 [अ]भिधा° (for [उ]पधावन्त्याः). —(l. 9) D8 T3 -भुजाग्रां ताम् (for -भुजां आन्ताम्). G1 समीपे (for अभ्याशे). T3 -गर्जित (sic); G1 -वर्तितां (for -गर्जतीम्). —After l. 9, G1 ins. :

अभ्याशे परिगर्जन्तीं ताटकां लोकताटकाम् ।

—(l. 10) T3 तावत् (for क्रोधाद्). D9 हत-; T3 कृत्त- (for भृत-). M4 -[अ]क्षि- (for -[अ]ग्र-). —(l. 11) M4 कामरूपधरां. Dt D4.3 सा तु; M4 तां तु (for सद्यः). —M4 om.; G1 M2.3 transp. l. 12 and 13. —(l. 12) Dt D4.6 T1 G1 M3 अंतर्धानं. Dt D9.3 स्व-; D9 T3 [इ]व (for च). —(l. 13) T3 अक्ष- (for अश्म-). D4 T3 M3 इ (for सा). —(l. 14) D4.9 G1.3 M1.3 (G2 M1 second time) शस्त्र-; T3 G3 M3 शर- (for अश्म-). M4 शस्त्रवर्षेण तौ बालौ (for the prior half). M4 क्रीर्यमाणां. —After l. 14, G2 M1 ins. :

ज्यास्वनं चक्रतुर्वीरौ वज्राशनिसमं तदा ।
मोहिता तेन शब्देन लब्धसंज्ञा चिरात्ततः ।
तदा तौ शस्त्रवर्षेण ववर्ष क्रोधमूर्छिता ।

[(l. 2) G2 तस्य (for तेन).]

—Threafter repeat l. 14. —(l. 16) D4.9 M3 वीर; G1 नाम (for राम). —(l. 17) M4 वर्धति (for वर्धत). —(l. 18) G1 मक्षतां (sic); M3 चर्यतां (for वध्यतां). G1 पूर्वा (for पुरा). —(l. 19) Dt D4.3.9 T3 M4 -काले तु (for -कालेषु). Dt D9.3 T3 G1.3 हि; M4 च (for वै). —(l. 20) Dt D4.3.9 G1 M3 स तु तां; D4 तु तथा (for तु तदा). M4 इत्युक्तेतर्हितां. D9 G1 M4 शस्त्र- (for अश्म-). Dt D4.3 [अ]भिवर्षिणीं. D4 T3 अश्मवृष्टिं(T3 °वर्षं) वि(T3 प्र)वर्तती; D14 T1.3 G2.4 M1 अश्मवर्षाभि(G2 M1 °र्षेण)वर्तनीं (G4° र्षित [sic]) (for the post. half). —(l. 21) T1 damaged up to वेधि. T3.3 G4 -वेदित्वं (for -वेधित्वं). G1 स्व°; M4 समंततः (for स सायकैः). —(l. 22) G1 transp. सा and रुद्धा. Dt D4.3 बाण- (for शर-). G1 -समाश्रिता; M4 -समाश्रया (for -समन्विता). —(l. 23) D9 ताटका क्रोधमूर्छिता (for the post. half).

6

(l. 1) M3 एतस्मिन्नेव काले तु (for the prior half). D4.14 T1.3 G M काश्यपो (here and elsewhere below). M4 वै महाप्रभः (for ऽग्निसम°). —(l. 2) M4 धीमान् (for राम). —(l. 3) D9 दिव्य- (for दिव्य). M4 वर्षसहस्रिकं. —(l. 5) M3 तपोरूप, M4 तपोयोनिं (for °मूर्तिं). D4 तथात्मकं, D14 तपोधनं; T3 G4 तपात्मजं (for तपात्मकम्). —(l. 6) Dt D9 G1.3 पुरुषोपमं (G1 °म); T3 M3.4 पुरुषोत्तम (for °त्तमम्). —(l. 7) M4 शरीर तेनु पश्यामि (for the prior half). —(l. 8) M4 जगदादिम् (for त्वमनादिर्). T3 अनिर्देश्यस् (for अनिर्देश्यस्). —G3 om. l. 9–12. —(l. 9) G4 ततः (for हरिः). D4 श्रेष्ठः (for प्रीत°). —(l. 10) G1 किमिच्छसि वरं श्रेष्ठ वरदोस्मि महाद्युते. —(l. 12) Dt D4.14 T G3.4 M [अ]नुयाच(Dt °त्रि)तः; G1 [अ]नुयाचनात् (for [अ]नुयाचितम्). —(l. 13) M4 मानद (for सुव्रत). —(l. 14) M3 भगवान् (for °वन्). D4 G1.4 M4 अदित्यां (for अदित्या). —(l. 15) G1 M4 मधुसूदन; G3 [अ]रिसूदन (submetric) (for [अ]सुर°). —(l. 16) G1 लोकानां देवतानां च (for the prior half). D9 सहायं (for साहाय्य). M4 शोकार्तां देवतामेव त्वं समुद्धर्तुमर्हसि.

7

After I. 28.9, G1 and K(ed.) (in parenthesis) ins. :

तं दृष्ट्वासुरराजेन्द्रो वामनत्वाच्च विस्मितः ।
माधवोऽयमिति ज्ञात्वा पूजयामास धर्मतः ।
पूजितस्तेन धर्मात्मा सर्वलोकहिताय वै ।
आसाद्य यजमानं तमुवाच भगवान्हरिः ।
स्वस्ति तेऽस्तु महाराज यज्ञश्चातीव शोभते । [5]
वयं दानार्थिनो राजञ्श्रुत्वा यज्ञमनुत्तमम् ।
तान्दृष्ट्वा तव यागेषु किंचिल्लब्धुमिहागताः ।
वामनेनैवमुक्ते तु मुदा राजा तमब्रवीत् ।
अद्य मे सफलं जन्म ह्यद्य मे सफलं तपः ।
अद्य मे सफलं राज्यं ह्यद्य मे सुकृतं कृतम् । [10]
अद्य मे सफलो यज्ञः कृतार्थोऽस्म्यद्य वामन ।
त्वदर्थं कल्पितं चैव मम सर्वस्वमेव हि ।
धनौघं रत्नराशिं च भूषणं धान्यसंचयम् ।
ग्रामं वा नगरं वापि राष्ट्रं वा यानमेव वा ।
हस्त्यश्वरथपत्तीनां सुलभस्वान्यमेव वा । [15]
किमिच्छसि महाबाहो तं ददामि तवानघ ।
एवमुक्तस्तदा राज्ञा भगवान्पुरुषोत्तमः ।
उवाचैनं स्मितं कृत्वा यजमानं महाबलम् ।
एतैः किं मम राजेन्द्र तैस्तु नास्ति प्रयोजनम् ।
अक्रमत्पादत्रयाक्रान्तां देहि भूमिमितस्तदा । [20]
श्रुत्वा तद्वामनेनोक्तं स्मितं कृत्वा सुरोत्तमम् ।
येनेष्टं पूर्तिं ते(sic) ब्रह्मंस्तां कुर्मेति ततोऽब्रवीत् ।
वामनाय महीं दातुं निश्चितं रघुनन्दन ।
तन्निवार्य महाराजं प्राह शुक्रो द्विजोत्तमः ।
विरिञ्चभवशक्राद्या योगिनश्च सुरासुराः । [25]
यज्ञं जानन्ति देवाश्च स देवो विष्णुरव्ययः ।
दानादिक्ते (sic) ततः शुक्रे शुक्रं राजपुरोहितम् ।
गृहीत्वा ताडयामास वैनतेयो महाबलः ।
मायारूपेण देवेशो मम यज्ञं गतो यदि ।
तदेतद्यज्ञसाफल्यमेवमस्त्विति चाब्रवीत् । [30]
इति मत्वोदकं दत्त्वा वामनाय महात्मने ।
पत्न्या सह विनिश्चित्य यजमानो महाबलिः ।
तव पादत्रयाक्रान्तां गृहाणाद्य महीं प्रभो ।
उदकं स्पृष्टमात्रे तु विश्वरूपधरो हरिः ।
तत्रस्थ एव ववृधे येन पूर्णं जगत्त्रयम् । [35]
सायुधैर्बहुभिः पूर्णं दिग्विदिक्सर्वमेव हि ।

8

After I. 44. 17, Dt Da.e.s Ts Ms Cm.t (cm. comm. on lines 5-9 only) ins. :

अथ वर्षसहस्रेण योक्त्रसर्पशिरांसि च ।
वमन्तोऽतिविषं तत्र ददंशुर्दशनैः शिलाः ।
उत्पपाताग्निसंकाशं हालाहलमहाविषम् ।
तेन दग्धं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ।
अथ देवा महादेवं शंकरं शरणार्थिनः । [5]
जग्मुः पशुपतिं रुद्रं त्राहि त्राहीति तुष्टुवुः ।
एवमुक्तस्ततो देवैर्देवदेवेश्वरः प्रभुः ।
प्रादुरासीत्ततोऽत्रैव शङ्खचक्रधरो हरिः ।
उवाचैनं स्मितं कृत्वा रुद्रं शूलधरं हरिः ।
दैवतैर्मथ्यमाने तु यत्पूर्वं समुपस्थितम् । [10]

7

—G1 om. l. 1-3 and 29. In K(ed.) the following var. are seen :—(l. 5) शोभनः (for शोभते). —(l. 7) त्वां (for तान्). योगेषु (for यागेषु). —(l. 8) उक्तम् (for उक्ते). तदा (for तम्). —om. (hapl.) l. 9 and 10. —(l. 12) कल्पितं (for कलितं). च (for हि). —(l. 13) वा (for च). —(l. 15) °पत्तीर्वा (for °पत्तीनां). त्वं (for सु-). —(l. 16) तद् (for तं). —(l. 18) [इ]षद् (for [ए]न). महाबलिं (for °बलम्). —(l. 20) विभो (for इतस्) —(l. 21) सुरोत्तमः. —(l. 22) पूर्यते (for पूर्तिं ते). तद् (for तां). —(l. 23) निश्चिते सुरसत्तमे (for the post. half.). —(l. 26) वेदाश् (for देवाश्). एषो (for देवो). —(l. 27) दानारक्ते. —(l. 31) दत्त (for दत्त्वा).

8

☞ Along with the above MSS. T1 s G1-s M1.s also insert at random some of the lines inserted in or substituted for No. 8 and so they are also cited here.

(l. 1) Da Ts °सहस्राणि. —(l. 2) Ct वमतो (as above). Ms वमंत्यति विषं तादृग् (for the prior half). Ms शिलां. —After l. 2, Ms ins.; G1-s M1.s ins. (om. l. 5) after 1.44.17 :

(a) अथ दीर्घेण कालेन कालाग्निसदृशं विषम् ।
उदतिष्ठद्वरश्रेष्ठ हालाहलमिति श्रुतम् ।
सुरासुराश्च (Ms °स्ते) विन्यस्ता दग्धास्तेन विषाग्निना ।
शरण्य शरण जग्मुर्भगवन्त महेश्वरम् ।
अमृतार्थं सुरा' सर्वे मथन्तुः क्षीरवारिधिम् । [5]

—(l. 3) Ts तत्पदीदग्नि- (sic) (for उत्पपाताग्नि-). Da हाला*ल°; Ms हालाहलमिति श्रुतं (for the post. half). —(l. 5) Ts शरणार्थिनं. —(l. 9) Ct स्मितं कृत्वा (as above). Da Ts शूलभृतं (Ts °तो). —For lines 5-9, Ms subst. :

(b) तस्माद्विषान्महाबाहो घोराज्जाहीति तुष्टुवुः ।
एवमुक्तेषु देवेषु देवदेवेश्वरः प्रभुः ।
प्रादुरासीत्ततोऽत्रैव शङ्खचक्रधरो हरिः ।
उवाच प्रहसन्नाम देवानां हितकाम्यया ।
भयं त्यजत भद्रं व उपायं प्रवदाम्यहम् । [5]
निगृहीतुं विषं घोरं न शक्नोमि सुरोत्तमाः ।
तस्माद्रक्षितुमेवैव नान्यं पश्यामि शूलिनः ।
इति देवान्समाश्वास्य पुरस्कृत्य सुरोत्तमान् ।
कैलासं पर्वतं गत्वा नत्वा शंभुमुवाच ह ।

— (l. 10) Da.e देवनैर्. —(l. 11) Da Ts त्वदीयं हि (for तत्त्वदीयं). Da Ms अग्रतो; Ct as above (for अग्रतो). —After l. 11, Ms ins. :

तस्यदीयं सुरश्रेष्ठ सुराणामग्रतो हि यत् ।
अग्रपूजामिह स्थित्वा गृहाणेदं विषं प्रभो ।
इत्युक्त्वा च सुरश्रेष्ठस्तत्रैवान्तरधीयत ।
देवतानां भयं दृष्ट्वा श्रुत्वा वाक्यं तु शार्ङ्गिणः ।
हालाहलं विषं घोरं संजग्राहामृतोपमम् । [15]
देवान्विसृज्य देवेशो जगाम भगवान्हरः ।
ततो देवासुराः सर्वे ममन्थू रघुनन्दन ।
प्रविवेशाथ पातालं मन्थानः पर्वतोत्तमः ।
ततो देवाः सगन्धर्वास्तुष्टुवुर्मधुसूदनम् ।
त्वं गतिः सर्वभूतानां विशेषेण दिवौकसाम् । [20]
पालयास्मान्महाबाहो गिरिमुद्धर्तुमर्हसि ।
इति श्रुत्वा हृषीकेशः कामठं रूपमास्थितः ।
पर्वतं पृष्ठतः कृत्वा शिश्ये तत्रोदधौ हरिः ।
पर्वताग्रं तु लोकात्मा हस्तेनाक्रम्य केशवः ।
देवानां मध्यतः स्थित्वा ममन्थ पुरुषोत्तमः । [25]

विषार्तानां सुराणां च रक्षार्थं परमेश्वर ।

—After l. 12, Dt repeats l. 11–12. —(l. 13) D4 तु (for च). —(l. 14) M3 च (for तु). —(l. 17) Dt D8 सुराः (sic) (for देवा-). Dt मन्थू (for ममन्थू). —(l. 18) D4 T3 °नघः (for पर्वतोत्तमः). —For lines 15–18, M3 subst.; G1–3 M1.3 (all om. lines 1, 6 and 7, M3 line 4 also) cont.:

(c) हालाहलं विषं सर्वं जग्राहेशोऽमृतोपमम् ।
कृत्वाल्पपिण्ड पाणिस्थं तद्विषं भगवान्हरः ।
सर्वलोकहितार्थाय शंकरः परमेश्वरः ।
कण्ठस्थमकरोत्प्राश्य लीलया लोकपूजितः ।
प्रणम्य विज्वरा जग्मुर्देवदेव वृषध्वजम् । [5]
अमृतार्थं पुनः सर्वे समवेताः समुद्यताः ।
क्षीरमागरमासाद्य सिध्यर्थममृतस्य तु ।
मन्दरं पूर्ववत्कृत्वा ममन्थू रघुनन्दन ।
प्रविवेशाथ पातालं मन्थानः पर्वतोत्तमः ।
सुरासुराश्च निश्चेष्टा बभूवुस्तेन विह्वलाः । [10]

[(l. 3) G1–3 M1 भगवान् (for शंकरः). M3 कठस्थमकरोन्मूढः (for the post. half). —(l. 4) G1–3 (G2 m. also) [अ]मर- (for लोक-). —(l. 8) M3 मंथानं (for मन्दरं). G1–3 M1.3 अमितौजसः (for रघुनन्दन). —After l. 8, G3 repeats l. 3 as before. —(l. 9) G1–3 M1.3 ततः पर्वतमूलं तु (G1.3 तत्) पातालानुप्र(G1.3 °ले तु-नि)वेशितं. —(l. 10) G1–3 M1.3 क्षेश विह्वलाः (G1 °ह्वलाः).]

—(l. 21) M3 °योगिन् (for महाबाहो). —(l. 22) M3 काच्छपं (for कामठं). —(l. 24) D4 T3 पर्वताग्रे. —For lines 23–25, M3 subst.; G1–3 M1.3 (all om. l. 8) further cont.:

(d) देवदुःखनिवृत्त्यर्थमागतः पुरुषोत्तमः ।
भयं त्यजत भद्रं व उद्धरिष्याम्यहं नगम् ।
इत्युक्त्वा कूर्मरूपेण विवेश क्षीरवारिधौ ।

9

After से in 1.54.4[a] D3 ins.:

**कुंभ प्रदातेन शिवलोके महीयते ।
कलशदानमंत्रस्त्वा(स्तु).
एष धर्मघटो दत्तो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ।
अस्य प्रदानात्पृप्यन्तु पितरोऽपितामहाः ।
गन्धोदकति(लै)र्मिश्रं साज्यं कुम्भं सदक्षिणम् । [5]
पितृभ्यः सा प्रदास्यामि अक्षय्यमुपतिष्ठतु । इति
एतदसंभवे तिलतर्पणं वा कार्यमित्युक्तं तत्रैव विष्णुपुराणे ।
पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं
दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः ।
आब्दं कृतं तेन समाः सहस्रं
रहस्यमेतन्मुनयो वदन्ति ।
इति तथा चात्र मलमासेति वि.

लक्षयोजनविस्तारे पृष्ठे कृत्वाथ मन्दरम् ।
काच्छपं रूपमास्थाय शिश्ये तत्रोदधौ हरिः । [5]
सुरासुरैरनाक्रान्त उद्गतोऽथ नगोत्तमः ।
नगाग्रं पीडयामास वामहस्तेन माधवः ।
देवतानां श्रम दृष्ट्वा भगवान्भूतभावनः ।
सुराणां मध्यतः स्थित्वा ममन्थ पुरुषोत्तमः ।

[(l. 2) G1.3 ततः; G2 M1 गिरिं (for नगम्). —(l. 3) G2 M1 °वारिधिं. —(l. 4) G2 M1 तु (for [अ]थ). —For l. 4 and 5, G1.3 M3 subst.:

मन्दर पृष्ठतः कृत्वा बभूवे कूर्मरूपधृक् ।

—(l. 6) M3 अनाक्रांत. G1 नरोत्तम; M3 °त्तम (for नगोत्तमः). G2 M1 उद्गतो भगवान्नाम सुरासुरसुपूजितः. —(l. 9) G1–3 M1.3 ममथ देवतानां च मध्ये नारायणो हरिः.]

G1–3 M1–3 furthermore cont.:

(e) अथ वर्षसहस्रेण ज्येष्ठा नाम वराङ्गना ।
उत्पपात वरारोहा सागरात्तैव कल्पिता ।
अश्वत्थपारिजाताख्यो वृक्ष इन्द्राय कल्पितः ।

[(l. 2) G1.3 ब्राह्मणानां च; M3 सासुरैरेव (for सागरात्तैव).]

Dt D4.6 T3 (after No. 8) G1–3 M1–3 (after e) cont., while T1.2 ins. after 1.44.17:

(f) अथ वर्षसहस्रेण आयुर्वेदमयः पुमान् ।
उदतिष्ठत्सुधर्मात्मा सदण्डः सकमण्डलुः ।,

[T G1–3 M1.3 om. from the post. half of l. 1 up to the prior half of l. 2. —(l. 1) D4 -सहस्राणि. —M3 transp. the post. half of l. 1 and that of l. 2. —(l. 2) D4 स धर्मात्मा.]

Thereafter M3 cont.; G1 M3 ins. after line 2 of 966*:

(g) धन्वन्तरिर्महातेजा लोकरक्षणतत्परः ।
आयुर्वेदमयो राम तथा साधारण(ः)स्मृतः ।

—After ', M3 cont.:

(h) अथ वर्षसहस्रेण रूपलक्षणसंयुताः ।
षोडशाब्दवयाः सर्वा पीनोन्नतपयोधराः ।
हारनूपुरयुक्ताश्च गीतनृत्तविशारदाः ।

APPENDIX II

The Commentary *Vivekatilaka* of Uḍāri (also Uḍāli) Varadarāja, which is referred to by Govindarāja in his commentary on the Rāmāyaṇa, VI. Sargas 107 and 126, is available up to VI. 71 in the transcript of the MS. No. 3409 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. It is a very important commentary as it mentions different variants, discusses them and shows its own preference. It belongs to a period earlier than 1250 A.D.

For a full account of the Commentary of Uḍāri cf. Dr. V. Raghavan's article, "Uḍāli's Commentary on the Rāmāyaṇa. The Date and Identification of the author and the discovery of his Commentary" (Annals of Oriental Research, University of Madras, Vol. VI, 1941–42, Part I, 1942).

I am thankful to Dr. Raghavan for drawing my attention to his learned article.

Important variants of the Comm. are given here for Sargas 1–24. For other Sargas, references will be found in the Crit. App.

1

3 ^{d}) [ए]कप्रियदर्शनः (as in text).
5 ^{a}) ❀ एतमिच्छामीति सम्यक् पाठः. ❀
14 ^{b}) स्मृतिमान् (as in text).
16 ^{a}) स च (as in text).
23 After 23, ins. 57^{1}*. ❀ प्राणसमाहिता प्राणसमेति वा पदच्छेदः। देवमायेति.....❀
25 After 25, ins. 59* ❀ गुहेन स रामः हितः प्रहितः...इत्यर्थः ❀
26 ^{b}) तीर्त्वा तीर्त्वा.
27 ^{d}) तत्र ते न्यवसन् (as in text).
29 After 29, ins. from 69*, 70* up to 73*.
35 After 35, ins. 82* (Comm. on l. 1 and 2).
40 ^{d}) as in text.
46 ^{a}) स चास्य (as in text).
^{b}) शबरीं (as in text).
^{d}) राघवं. ❀ राघव इति तु सम्यक् पाठ· ❀
48 ^{d}) ❀ शसदिति। अडागमशासनस्यानित्यत्वात् आर्षत्वाद्वा अडागमाभावः। ❀
50 ^{d}) नित्यं वीर्येण (as in text).
53 ^{d}) जगाम च गुहां (as in text).
71 ^{a}) प्रहृष्टमुदितः (as in text).
^{c}) निरामयो ह्यरोगश्च (to avoid hiatus). ❀ आधिर्व्याधिरिति केचित्। ❀
77 ^{d}) ❀ सर्वपापैः स मुच्यते इति सम्यक् पाठः। ❀
79 ^{b}) स्यात् क्षत्रियो (as in text).
^{c}) पुण्यफलत्वम्.

2

5 ^{c}) प्रसन्नांतु (as in text).
9 ^{ab}) मिथुनं चरंतं (as in text). ❀ पुंस्त्रिप्रयोगः आर्षत्वात् ❀
12 ^{d}) ❀ कारुण्यं समपद्यतेति सम्यक् पाठः। ❀
16 ^{b}) चकार मतिमान्मतिं (as in text.).
17 ^{d}) श्लोको भवतु (as in text).
24 ^{c}) प्रणम्य (as in text).
39 ^{d}) श्लोकत्वमागत (as in text).
41 Mostly after 41, ins. 41*.

3

2 ^{d}) धर्मेण (as in text).
Comments on l. 11 and 12 of 154*.
11 ^{a}) °समास्थां.
16 ^{c}) तारविलापं समयं.
^{d}) वर्षरात्र- (as in text).
19 Comments on 177*.
23 ^{b}) लंकादाहादियर्जनं.
28 ^{d}) As in text.

4

1 Ins. 196* and then supplies the following :—

Kāṇḍa	*No. of sargas*	*No. of stanzas*
बालकाण्ड	77	2280
अयोध्याकाण्ड	119	4415
अरण्यकाण्ड	75	2732
किष्किन्धाकाण्ड	67	2620
सुन्दरकाण्ड	68	3006
युद्धकाण्ड	131	5990
उत्तरकाण्ड	110	3234
Total	647	24277

6 ^{c}) एवम् (for एव).
7 ^{c}) यदम् (for युक्तं).
8 ❀ हास्यशृंगारकारुण्यरौद्रहास्यभयानकैः।
वीरादिभिश्च संयुक्तं काव्यमेतदगायताम्। इति सम्यक् पाठः। ❀

10 ^{cd}) रामदेहार्द्धिवाक्यार्थोवृतौ.
11 ^{c}) वाचो विधेयं.
18 ^{a}) तैः (for तौ). ❀ तैः इति पाठः। अन्यथा तौ शब्दोतिरिच्येत । ❀
19 ^{b}) संस्थितः (as in text).
23 ^{c}) उपोपविष्ट° (for °ष्टै).
26 ^{c}) प्रवक्ष्यते. ❀ वक्तारौ च महात्मानौ वक्ष्यमाणं च मचरितमतस्तन्निबोधतेत्यर्थः । ❀

5

12 ^{a}) -नाटक- (as in text).
17 ^{d}) इक्षुकांड- (as in text).
18 ^{c}) भृशं (as in text).
20 ^{b}) अपरापर (as in text).
^{c}) शब्दवेध्यं (as in text).

6

3 ^{c}) ❀ धनैश्च संचयैश्चान्यैः इति सम्यक् पाठः । ❀
4 ^{cd}) As in text.
7 ^{c}) कुटुंबी योप्यसिद्धार्थो.
^{d}) As in text. ❀ अगवाश्वधनधान्यवानिति पदच्छेदः । ❀
12 ^{b}) न क्षुद्रो वा न तस्कर°.
^{d}) As in text.
14 236* is inserted. ❀ नाम्नो नासहस्रदः इति सम्यक् । ❀
15 ^{ab}) As in text. ❀ इति समीचीन° पाठः ❀
19 ^{a}) योधानां (as in text).
20 ^{d}) हरिहयोत्तमैः (with all other Cs); Cvp as in text.
22 After 22^{ab}, ins. 243* with मदैर् (for मन्दैर्) and मद्रमंद- (for °मन्द्र).
^{c}) मद्रमंदैर्.
^{d}) मृगमंदैश् (In both ^{c} and ^{d} मन्द्र is expected for मद).
24 ❀ सत्यनामा योऽनुमशक्या अयोध्येति ❀

7

4 ^{c}) प्रणिहिता (as in text).
9 ^{c}) शुचीनां (as in text).
14 Comm. only on post. half of l. 3 of 269*.
16 Comm. only on l. 2 of 271* (सत्यसंगरः as above).

8

☞ Along with other MSS. it reads I. 11. 5–20 for the first time after 4, repeating them in their proper place.

9 ^{a}) द्वैविध्यं (as in text).
10 ^{b}) समभिवर्तते (for °वर्तत).
12 ^{c}) सुघोरा.
18 ^{d}) प्रेष्यति.
21 ^{c}) देवः (as in text).
^{d}) ❀ प्रदीयते प्रादीयत । लकारव्यत्ययादसमच्छब्दाध्याहारो वा द्रष्टव्यः । ❀
22 ^{c}) As in text.

9

4 ^{d}) As in text. ❀ क्षिप्रं चाप्यवतीयतामिति सम्यक् ❀
13 ^{a}) अवृष्टक्लेशात् (as in text).
^{b}) वने (as in text).
14 ^{c}) ख्यातं (as in text). ❀ ऋश्यशृंग इति ख्यातमिति पाठ° । ❀
15 ^{d}) सर्वेषां (as in text).
19 ^{c}) As in text.
30 ^{c}) विप्रेंद्रात् (as in text).
32 ^{d}) भार्यया (as in text). ❀ भार्यया इति सम्यक् पाठः । ❀

10

6 ^{c}) पुत्रवंतं (as in text).

11

8 ^{a}) लालप्यमानस्य (as in text).
21 ^{a}) गतानां (as in text).

12

2 ^{a}) प्रश्रितं (as in text).
6 ^{c}) कर्मांतिकान् and कर्मकीन् (both as in text).
7 ^{a}) गणकाञ्शिल्पिनश् (as in text).
^{b}) -नर्तकान् (as in text).
8 ^{c}) इष्टका (as in text).
9 ^{a}) औपकार्याः (as in text).
14 ^{b}) As in text.
After 14^{b}, ins. 371*.

13

5 Comments on l. 1 of 386*.
9 ^{a}) ❀ वृद्धाश्च व्याधिताश्चेति सम्यक् पाठः । ❀
^{c}) युजमानानां (as in text).
^{d}) As in text.
11 ^{a}) अन्नकूटाश् (as in text).
^{d}) सिद्धस्य (as in text).
17 ^{a}) यूपोच्छ्रये (as in text).
^{c}) As in text.
18 ^{ab}) As in text.
^{c}) द्वावेव (as in text).
^{d}) As in text.
19 Comm. on l. 1 of 406*.
22 ^{c}) चित्यो (as in text).
^{d}) संचितः (as in text).
23 ^{ab}) स्वमपक्षो and [s]द्वादशात्मकः (both as in text).

25 °) ❀ पञ्चानां त्रिंशतमिति पाठः । ❀
28 b) समयोजयन् (as in text).
29 a) पतत्रिणस् (as in text).
32 b) हविः (as in text).
d) भाग (as in text).
34 °) कारितास (as in text).
40 Comments on 428*.—(l. 2) नृपश्रेष्ठ (for नरः).
42 b) प्रददु (as in text).
d) प्रत्यूचुर् (as in text).
43 Comments on l. 1, 2, 3 and 4 of 433*.

14

21 a) त्वमुद्धतमिति पाठः ।

15

2 c) यम् (as in text).
3 c) मानुषीं (as in text).
5 a) सतुष्टः (as in text).
cd) ❀ मानुषादन्यत्र नानाविधेभ्यो भूतेभ्यो न भयं । ❀
10 c) As in text.
d) श्मश्रुप्रवरमूर्धजः.
12 d) As in text.
13 d) मायामयीमिव (as in text).
26 c) चावशिष्टार्थ (as in text).
28 Comm. on l. 7 of 488*. ❀ त्रिदिवे यथा हरिरिति च पाठः । ❀

16

8 Comments only on l. 9 of 491*. रूपद्रविणसंपन्नाद् (as above).
19 Comments only on l. 3 of 504*. तांश्च सर्वान् (as above).
20 ❀ तैर्मेघवृन्दाचलकूटकल्पैर्महाबलैः वानरयूथपालैरिति पाठः । अन्यस्तु द्वादशाक्षराया जगत्या एकादशाक्षरायास्त्रिष्टुभश्च सांकर्ययुक्त पाठीं लेखकप्रमादकृतः विषमवृत्तमिति केचित्समादधते । एषा चोपजातिष्वन्यतमा । ..... ।
ननु अत्र सर्गे वरुणो जनयामास सुषेण, पर्जन्यः शरभ, धनदो गधमादनमित्युक्तम् । युद्धकाण्डे तु रावण प्रति शार्दूलवाक्ये धर्मस्य पुत्रः सुषेणः, वैवस्वतपुत्रौ शरभगंधमादनौ इति वक्ष्यते । किमनयोः प्रमाणम् । एतत्प्रथमोक्तमेव । कुतः शार्दूलस्य वानरपीडाभयस्खलितबुद्धित्वात्तेष्वनभ्यासाच्च एतद्वचनमेव.....भगवतश्च परस्परविरुद्धाभिधाने प्रयोजनम् । ❀

17

5 Comments only on l. 4 of 506*. नावमिके तिथौ (as above).
9 d) अर्धसमान्वितौ (as in text).
508* (l. 2) सार्धं (as above); कुमीरेऽभ्युदिते रवौ (for the post. half).
12 a) ❀ सौमित्रं लक्ष्मण इति पाठः । ❀
16 c) सर्व- (as in text).
34 a) किं च (for क च).
36 b) पावन (for परम).
d) तव संदर्शनात् (as in text).

18

2 ab) ❀ सदृश राजशार्दूल तवैतद्भुवि नान्यः इति पाठः । ❀
d) वसिष्ठव्यपदेशित..
17 a) असंसक्तम् (as in text).
c) दशरात्र (as in text).

19

5 cd) ❀ यावत्प्राण धरिष्यामि तावद्योत्स्ये निशाचरैः इति सम्यक् पाठः । ❀
11 b) As in text.
18 a) As in text.
b) विघ्नकर्ता (as in text).
23 cd) As in text.
25 c) ❀ तयोरन्यतरेणाहमिति सम्यक् । ❀

20

3 a) ❀ यदिदं तेक्षणमित्यत्र अक्षममिति पदच्छेदः । ❀
4 a) As in text.
8 ab) ❀ सकृत्यैव करिष्यामीत्यकुर्वाणस्य राघवेति पाठ । ❀
9 b) ❀ शक्ष्यंति प्रसहिष्यन्ते । ❀

21

2 b) As in text.
7 ❀ कलापिनावित्यादेः श्लोकस्यानन्तर 'अनुजग्मतुरक्षुद्रौ पितामहमिवाश्विनौ' इत्येतदर्धं विशेषम् । 'तदा कुशिकपुत्रम्' इत्यार्धेः श्लोकस्यानन्तर "कुमारौ.....। अनुयातौ श्रिया ...मनिन्दितौ" इत्येषः श्लोको द्रष्टव्यः । अन्यस्खलितपतितपर्यस्त(स्तो) वा पाठो लेखकप्रमादजनितम् (तः)। ❀
15 f) ❀ य(श)श्चाप्यतुल भुवीति सम्यक् । ❀ Cf. Ctp.
19 b) As in text.
Comments on 631*.—(l. 1) दशरथनृप- (as above).—(l. 4) विबभौ (as in text).

22

1 a) पर्णसस्तरे (as in text).
2 a) As in text. ❀ हे राम त्वां प्रसूतवती कौसल्या सुप्रजा शोभनपुत्रा । अथवा स्वगतमेतत् । अस्य मातेव सुपुत्रेति । ❀
b) पूर्वा (as in text).
11 e) वर्धयामास (as in text).
12 d) सर्वगात्राणि (as in text).
17 a) संवृतां (as in text).
19 a) As in text.
b) अभिरंजयन्.

23

3 °) आरिष्टं (as in text).
8 ª) सुस्राव (as in text).
9 ª) तस्यायम् (as in text). ❀ तस्याः अयमिति प्राप्ते तस्यायम् इत्यार्षः सधि॰ । ❀
10 ª) ताभ्यां (as in text).
11 ªᵇ) ❀ स वन घोरसकाश वृद्धा नृपवरात्मज॰ इति पाठः । ❀ (as in text).
12 ᶜᵈ) ❀ श्वापदै॰ हिंस्रपशुभि॰ शकुनैर्दारुणास्वनैः इति पाठः । ❀
14 ª) धवाश्वकठ-.
ᵇ) -तिंदुक- (as in text).
18 ª) तर्मिद्र (as in text).
19 ᵇ) कारूश.
21 ᵈ) As in text.
24 ª) कस्यचित् and कालस्य (both as in text).
30 ᵈ) As in text.

24

2 ª) अल्पवीर्या यदा (as in text).
3 °) As in text.
ᵈ) धारयंति.
10 ª) स्वं भवस्व.
11 ª) पुरुषादी (as in text).
15 ªᵇ) ❀ न हि ते स्त्रीवधकृते घृणा कार्येति सम्यक् पाठः । ❀ Comments on l. 1 of 670*. ❀ प्रजारक्षण-कारणादित्युत्तरशेषः । ❀
19 ª) ❀ एतैर्देवै॰, इंद्रेपेंद्रयोः देवोपलक्षणत्वात् । अन्यथा द्वायु-पादाय तैरिति वक्तुमयुक्तम् । ❀

CRITICAL NOTES
and
Corrigenda et Addenda

The references in the case of the Mbh. Parvans I-VIII, X-XII and XV-XVIII are to the Critical Edition, BORI., Poona; for the other Parvans (IX, XIII, XIV) they are to the Citraśālā Press Ed. with Nīlakaṇṭha's Commentary, Poona. In the case of the Rāmāyaṇa the references are to the Gujarati Printing Press Edition, Bombay, for the Kāṇḍas excepting the Bālakānda where they are to the Critical Ed. The corrections and additions are shown in their proper places.

1

Most of the MSS. give a panygeric of the poet, Vālmīki, in five to ten verses evidently not written by Vālmīki. It is therefore dropped. 'These introductions, it is clear, are not from the same hand as the poem itself, even if we suppose that the poem is the work of one author.' (Schlegel)

'This conversation is represented as having taken place in Rāma's life-time, about sixteen years after his return from his wanderings and recovery of his ancestral throne.' (Schlegel)

1 The first four Sargas of the Bālakāṇḍa, which serve the purpose of an Introduction to the Rāmāyaṇa (Rām.) are probably from a different hand that prefixed them to the Epic at a later stage. The Mbh. also has similar introductory chapters containing the Anukramaṇikā-parvan and the Parvasamgraha-parvan. The Northern Recension (NR) of the Rām. has a third index giving more details.

*) For तपःस्वाध्याय cf. Patañjali's Yogasūtras II.1 The Comm. dwell at great length on the two terms.

The NR has all the epithets in the Nom. Sing. qualifying Vālmīki and nothing for Nārada. This is rather strange. One would naturally expect some complimentary term or terms for Nārada who, as an Ācārya of Vālmīki, is superior to Vālmīki who appears here as a mere disciple. The Southern Recension (SR) has a text which seems to be more natural and original. Vālmīki belongs to the North and enjoys an enviable position even today. Probably the older text preserved in the SR has been modified in favour of Vālmīki. We shall see later on how the text of the SR has been changed in the NR for one reason or another. We therefore believe that the SR has preserved the older form of the Rāmāyaṇa and is consequently preferable to the NR.

Śaṅkarācārya quotes the fourth quarter of this verse in the Brahmasūtra-Bhāṣya on III.4.47. He remarks ननु मुनिशब्द उत्तमाश्रमवचनोऽपि श्रूयते 'गार्हस्थ्यमाचार्यकुलं मौनं वानप्रस्थम्' इत्यत्र। न। 'वाल्मीकिर्मुनिपुंगव' इत्यादिषु व्यभिचारदर्शनात्। It appears that Śaṅkarācārya has got the N text, and this is quite natural as he might have stayed and composed the Bhāṣya on the Himālayas. Vālmīki is however called मुनिपुंगव in Rām. I 2.22 (crit. ed.). The S MSS. have मुनिपुंगव while the N MSS. read ऋषिसत्तम.

Nārada is an important personality in the Vedic and Post-Vedic literature. He is a champion of Brahmins and cows (AV. V. 18-19; XII. 4), a priest of Hariścandra, asscoiated with the sage Parvata (AB. VII. 13; Ś. Śr. Sū. XV. 17), a teacher of Sāhadevya (AB. VII. 34), anointing Ambāṣṭhya and Yudhāmśrauṣṭi (AB. VIII. 21), associated with Agnyupasthāna (MS. I. 5. 8), a pupil of Bṛhaspati (Sāma v. Br. III. 9 Vaṁśa at the end), and of Sanatkumāra (Ch. Up. VII), a Devarṣi (Gītā X. 26), an author of a Smṛti, a Purāṇa, a Pañcarātra Saṁhitā, Bhaktisūtras etc., a politician (Mbh. II. 5), a narrator of the Mahābhārata (Mbh. I. 1. 64) and enjoyer of the vision of the Lord (Mbh. XII. 326). The description of Nārada, although appearing in the Kumbhakonam Ed. of the Mbh. (I. 228. 10-37) and therefore rightly dropped from the Critical Ed., is no doubt worth perusal. An itinerant constant singer of the hymns of the Lord, Nārada became a perennial source of inspiration to our country-

men. It is due to him that the Rāmāyaṇa and the Bhāgavata were composed.

Vālmīki enjoys the reputation of the *first* Poet in the Sanskrit literature. He first appears as a grammarian in the Taittirīya Prātiśākhya (V. 36; IX. 4 and XVIII. 6). The Mbh. mentions Vālmīki as a poet (VII. 118. 48; XIII. 18. 8–10), as a Bhārgava (XII. 57. 40) and many times as a Maharṣi (I. 50. 14, II. 7. 14; III. 83. 102; V. 81. 27), as a narrator of the wonderful account of Govinda (XII. 200. 4) and as a Suparṇa bird, descendant of Garuḍa and a devotee of Viṣṇu, and a Kṣatriya (as it were) as he used to kill serpents. (V. 99. 6–11).

The Rāmāyaṇa gives a detailed account of the sage Vālmīki in the first four Sargas of the Bālakāṇḍa and the Uttarakāṇḍa, both of which are evidently a later addition, as the first poet and the author of the Rāmāyaṇa. The original Rām. (II–VI) contains only one reference to Vālmīki in the SR only (II. 56. 16), which being absent from the NR happens to be an interpolation. It is only the late Kāṇḍas (I and VII) that make Vālmīki a contemporary of Rāma.

The Purāṇas present Vālmīki as a robber in different versions (cf. Skanda Purāṇa, Chps. 14, 21, 24, 278 etc.), and this form of the story is adopted in other Sankrit works like Ānanda Rām. and the various Rām.s in the several Indian languages.

For a full account of Vālmīki cf. Rev. Fr. C. Bulcke, S. J.: *About Vālmīki* (JOI, Baroda. Vol. VIII, No. 2, December 1958, pp. 121–131; No. 4. June 1959, pp. 346–348).

^{b}) वाग्विदां वरम्. cf. वाग्विदां प्रवरः Mbh. XII. 47. 9^b; वक्तां वरः Raghu. I. 59.

2 The reading साम्प्रत of the SR which would make Vālmīki a contemporary of Rāma, has been substituted by प्रथितः in the NR. Is this a case of improvement? The two star passages 121* and 122* which belong to the NR have the word साम्प्रतम् which would show its antiquity. Kālidāsa and Bhavabhūti make Vālmīki a contemporary of Rāma.

3 Mark the word चारित्र 'Character'—the old idea of character.

4^c कस्य विभ्यति is a case of epic style. In the Classical Sanskrit one would expect कस्मात् in conjunction with a word expressing fear, cf. P. I. 4. 25. The N text has tried to remove the grammatical irregularity by substituting कस्मात् for कस्य. Such a procedure would naturally create an impression that the N text has tried to polish the text of the SR. On this assumption we have taken the SR as representing the older form of the Epic.

Verses 2–4 embody the concept of an Ideal Man, the स्थितप्रज्ञ of the Gītā (II).

5 Nārada is addressed as महर्षे in VII. 20. 18 (Gujarati Press ed., Bombay) in all the Versions. The Bengali Version (Cal. Sk. Series ed.) has a v. l. ब्रह्मर्षे, and reads देवर्षे in I. 2. 2. The epithet देवर्षि is very common in the Mbh. also *e.g.* II. 5. 3; as महर्षि in II. 5. 6.

Note that the question is about Rāma as a *man* and not as an incarnation of Viṣṇu.

6^a) त्रिलोकज्ञः which shows the knowledge of the whole *space* is more appropriate than the other reading त्रिकालज्ञः which has been adopted in the NR, probably due to its popularity.

^{c}) आमन्त्र्य 'addressing'. The other reading of the NR, उपामन्त्र्य, may be for removing the confusion with the other sense of आमन्त्र्य 'taking leave of', cf. Śākuntala, III.

7 Note that Rāma is referred to as a human being as in I. 1. 5. NR adds one verse for details.

The N reading °चन्द्रमाः is a clear modification of the older reading नरः (SR).

8^d) The reading धृतिमान् (adopted by Schlegel) is neither supported by any MS. of the Crit. App. nor by any printed ed. It appears that धृतिमान् was read as श्रुतिमान्. धृतिमान् is decidedly the best reading in the context.

10^{ef}) सुविक्रमः—विक्रम = Step, stride; used in the original sense. cf. Vedic त्रिविक्रम. All the Comm. agree in explaining the word as पादविक्षेपः, and some of them explain the excellence (सु) of the step by a quotation from जगद्वल्लभा. Cg, for instance, *शोभनत्वं च गजादितुल्यत्वम्। तथोक्तं जगद्वल्लभायाँ 'सिंहर्षभगजस्थाग्रगतयो मनुजा मुने। सर्वत्र सुखमेधन्ते सर्वत्र जयिनः सदा' इति।*

13–14 For literature cf. Ch. Up. 7. 1. 2. Hanuman's description, Rām. VII. 36 (Bom. ed.),

a late passage as it is not found in the Lahore and Bengal eds.

13[d]) निष्ठितः = Grounded.

15[c]) The term आर्य is used from the Ṛgvedic times as the normal designation of an Aryan, a member of the three upper classes, Brāhmana, Kṣatriya or Vaiśya. cf. Vedic Index, Vol. I, pp. 64–65. आर्याः (Aryans) is often used in the Mbh. in contrast with the Mlecchas (VI. 10.12). For आर्यावर्त cf. Manu S. 2. 22. The word आर्य in the text means 'respectable', noble'. cf. महाकुलकुलीनार्यसभ्यसज्जनसाधवः। Amara, 2. 8 (l. No. 1358). आर्यता is one of the thirteen types of *Satya* (Mbh. XII. 156. 7) and is defined as आर्यता नाम भूतानां यः करोति प्रयत्नतः। शुभं कर्म निराकारो वीतरागत्वमेव च॥

(Mbh. XII. 156. 18)

— A man highly esteemed, a respectable, honourable man; Buddha; with Buddhists (Pāli *ayyo* or *ariyo*) a man who has thought on the four chief truths of Buddhism and lives accordingly. (MW.)

16[b]) Cf. वृद्धेत्कोसलाजादाञ् ञ्यङ्। P. IV. 1. 171. यञञोश्च। P. IV. 1. 74.

17[a]) विष्णुना सदृशः—The Comm. who look upon Rāma as an incarnation of Viṣnu take pains to show the propriety of Rāma's comparison with Viṣṇu.

The Rāmāyaṇa shows that Rāma as an incarnation of Viṣṇu is a later idea. Mark Prof. Peterson's following remarks in his edition of the Bālakāṇḍa (Bombay, 1879) —

'It is perhaps worth noticing that the writer of this verse can hardly have had the account which follows of Rāma's birth —according to which Rāma is Viṣṇu —in his mind. There are other indications that the whole story of Viṣṇu's incarnation is an interpolation inserted into an earlier poem.'

On कौसल्या cf. मल्लिनाथ on Raghu. X. 55 -कोसलशब्दो दन्त्यसकारमध्यमः।

18[b]) The reading in the text is decidedly superior to the N reading, from the view-point of style.

The N MSS. have one additional verse which supplies details-the etymology of the word राम.

19 For the appointment of a qualified eldest son as heir-apparent cf. Kauṭ. Arthaśāstra (Kau. Ar. Mysore ed.) I, 17. N. N. Law: *Aspects of Ancient Indian Polity*, Ch. IV. Rām. II. 8. 22–4; 110. 35–7.

20[b]) कैकयी. 'केकय is the name of a tribe which in later days, and probably also in Vedic times, was settled in the north-west between the Sindhu (Indus) and Vitastā.' (Vedic Index, Vol. I, pp. 185–6). अश्वपति कैकय is mentioned in the Śata. Br. X. 6. 1. 2 etc. and Chāndogya Upaniṣad, V. 11. 4, frequently mentioned in the Mbh. (II. 48. 13; VI. 61. 12, VII. 19. 7), cf. P. VII. 3. 2, Bhāg. P. X. 2. 3, 75. 12, 84. 55; 86. 20).

The कैकय country has been identified with the present district of Shahpur in the Panjab. cf. B. C. Law: *Historical Geography of Ancient India*.

[c]) दृश्यन्ते —'similar incidents are common in all literatures.' (Peterson).

21[b]) सयत: of the text is decidedly superior to the other readings which try to simplify.

23 The substitute passage of the N is evidently inferior. The S insertion gives details.

24 The N insertion gives details.

25[c]) शृङ्गवेरपुर. Singraur on the river Ganges, 22 miles north-west of Allahabad. cf Mbh. III. 83. 62. where S MSS. read शृङ्गिवेरपुर, as here. Cm.g °गवे° Cs.t °ङ्गवे°. Put a wavy line ~ under ङ्ग. Cf. B. C. Law, *ibid.*

Read 59* in the text after 25: Cv also reads this similarly.

26[a]) ते वनेन वनं गत्वा —'Traversing wood after wood' (Peterson). Rāma dwelt on this hill situated on the river Payasvinī cf. Rām. II. 55.

[c]) चित्रकूट. (Pali *Cittakūta*) a holy place (Padma P. 21); a mountain (Bhāg. P. V. 19. 16) known in the Jaina Bhagavatī-Ṭīkā (7. 6) as *Cittakuḍa*. It stood at a distance of 20 miles (10 *Krośas*) from the hermitage of the sage Bharadvāja (Rām. II. 54. 28). Modern Citrakūṭa, 65 miles west-south-west of Allahabad. Mentioned as गिरिवरोत्तम near the Kālañjara hill in the Mbh. (III. 83.54, 55). It was noted for its waterfalls (Raghu. XIII. 47). cf. B. C. Law, *ibid.*

29 After 29, 70*, 71* and 73* should be read in the text.

आर्यभावपुरस्कृतः (In 70*) —'Being a man of noble nature.' (Peterson).

30 Compare the practice observed at the Court of Hanover down to the beginning of this century (*i.e.* 19th) of inviting the courtiers to bow before a portrait of the sovereign which was placed on the royal seat on occasions when the sovereign himself was unable to be present. (Peterson).

31[c]) नन्दिग्राम —Modern Nandagaon, 2 miles from Ayodhyā.

32[d]) दण्डक. The दण्डकारण्य was situated between the Vindhya and the Śaivala mountains (Rām. VII. 81). According to the *Uttara-Rāma-carita* (I. 30) it was placed to the west of Janasthāna. It had also a jumble of watering places, hermitages, hills, streams, lakes etc. (*ibid.*, II. 14). Dr. R. G. Bhandarkar held the view that it was the Mahārāṣṭra. According to Pargiter, it comprised all the forests from Bundelkhand to Kṛṣṇā (JRAS, 1894, 242). The Mbh. (II. 28; 43, III. 83. 38) limits it to the source of the Godāvarī. The Daśakumāracarita (p. 28, Nirṇaya S.ed.[15] 1951) informs us that there was a cave in the Daṇḍakāraṇya. Cf. B. C. Law, *ibid.*

33 It is noteworthy that the hiatus between [c] and [d] is retained by a majority of MSS. of both the Recensions, N and S.

36 शूर्पणखा. The Mbh. MSS. also show the same variations in the spelling —शूर्पनखा, शूर्पणखी. (Mbh. III. 259. 12).

42[d]) = (var.) Mbh. III. 258. 2[d].

48 Read 96* and 97* after St. 48 in the text. Read सुग्रीवश्चापि.

51[c]) संपूर्णम् = full.

53 D1 reads किष्किन्ध्या. Mbh. MSS. (III. 264. 15) have no variation in the spelling. The Purāṇas read °न्धा (Brahma III. 7. 247; Matsya XIII. 46). But the form °न्ध्या is not unknown. Cf. Dey · Geogra. Dicty. किष्किन्धा is a small hamlet situated on the northern bank of the river Tuṅgabhadrā near Anagandi, about sixty miles to the north of the Bellary. About two miles to the south-west of Kiṣkindhā is the Pampā Lake, and to the north-west of Pampā is the Añjanā hill where Hanumān was born.

56[d]) विचिन्वद्भिः = 'Hoping in this way to find.' (Peterson).

57[d]) लवणार्णवम् = 'The salt sea'. "We may perhaps see in the standing epithet a name given by a race to whom *salt* water was a strange thing." (Peterson).

58[a]) लङ्का. Divergent views have been expressed by scholars with regard to its location —Ceylon, Amarakaṇṭaka in the Madhya Pradeśa, Madagaskar, Malaya Island and Australia. The names of places visited by Rāma on his way to Laṅkā have come down to us through a long unbroken tradition and this, apart from other considerations of fauna and flora, makes the identification with modern Ceylon quite probable.

Cf. T. Paramasiva Iyer, *Rāmāyaṇa and Laṅkā*. C. N. Mehta, *Suṅdara Kāṇḍam* or the Flight of Hanuman. Sardar M. V. Kibe, *Location of Laṅkā*.

The Purāṇas (Bhāg, Vāyu, Brahmāṇḍa and Matsya etc.) describe it as an upadvīpa to Jambūdvīpa, a great city in Trikūṭa, one of the places for residence of Agastya.

59[a]) The N MSS. remove the irregular form निवेदयित्वा of the S MSS.

*Cg: अनित्यत्वात्समासेऽपि स्यबभावः। अत एवाह न्यासकारः —वा छन्दसीति वक्तव्ये क्त्वापि छन्दसीतिवचनमसमासेऽपि स्यबर्थम्। तेनार्ष्यं देवानागत इति सिद्धमिति। *

[c]) अभिज्ञानं = A token. Cf. I. 3. 21. Cf. also शाकुन्तल.

N MSS. read गृहीत्वा प्रत्यभिज्ञानं —which Ct notes as a variant.

प्रत्यभिज्ञान is a return token. Such 'allusions to the custom of giving tokens to messengers by way of credentials are frequent in most early literature' (Peterson).

66 The passage 107* is omitted by Śi Ñi Vi Di-s.s.7 (all N MSS.). The omission of an important event like the fire-ordeal of Sītā from the oldest MS. Ñi and the second old MS. Vi (14th century A.D.) is very significant. It is omitted by the different versions of the Northern Recension. It clearly shows that the episode is an interpolation, although it appears in *all* the MSS. of the Yuddhakāṇḍa (Sargas 118 and 119). The addition of the Fire-ordeal to the Rāmāyaṇa seems to be early as it is known to Kālidāsa,

(Raghu. XIV. 61), Bhavabhūti and Kṣemendra. It is, however, to be noted that the Rāmopākhyāna in the Mbh. (III. 275), does not mention the Fire-ordeal but has got a different version.

68[a]) Cv reads बभूव राम. (for बभौ रामः in the Crit. App.) and then कर्मणा (St. 67) and remarks एतत् प्रथमलेखकैः प्रमादादुपरि पर्यस्तम्।

[d]) प्रमुमोद. √मुद् in the classical language is however Ātmanepadī. Cg. the Ātmanepada rule is अनित्य. Ct. छान्दस; may be an Epic peculiarity or *Metri Causa*, to have the 6th syllable long

69[d]) Nandigrāma is Nandgaon near Ayodhyā, eight or nine miles south of Faizabad.

71[c]) Hiatus is restored against the MSS.

72[a]) Cm reads किञ्चित् while Cg.t read केचित्. Cv r k silent. N MSS. read पश्यन्ति for द्रक्ष्यन्ति. For the idea compare Virgil, 'where he speaks of youths placed on their funeral pyres before the faces of their parents.' (Peterson).

73 115*-117* give more details.

77[d]) Cv.ś remark that सर्वपापैः स मुच्यते is a good reading, noteworthy. The reading, although not supported by our Crit. App., is certainly the correct reading.

The N MSS. read शृण्वन् and thereby show that the Śūdras cannot read the Rāmāyaṇa but listen to it. The S MSS. on the other hand permit the Śūdras to read the Rāmāyana. This shows that the N R represents a later stage of the Epic when the Śūdras were assigned a lower status.

79[c] Read ईया —

[d]) Read ईयात् for ईया. Cf. the फलश्रुति in the Mbh. I. 1. 191-210.

79[d]) The Comm. discuss the significance of the reading पठन् when connected with शूद्र. Cm's alternative explanation is better.

The N MSS. call this Kāṇḍa as आदिकाण्ड and this Sarga as संग्रहाध्याय in the colophons while the S MSS. designate them as बालकाण्ड and संक्षेप respectively. It should be noted that the N MSS. call the chapter as अध्याय instead of सर्ग, while the S MSS. call it as सर्ग. Two MSS. (D1.s) read अयोध्याकाण्ड instead of बालकाण्ड or आदिकाण्ड.

Bhavabhūti calls the बालकाण्ड as बालचरित and the last सर्ग as the last अध्याय (cf. स्मृत्युपस्थितौ तावदिमौ बालचरितस्यान्तेऽध्याये श्लोकौ। (Uttara. VI. 30-6-7). The designation बालकाण्ड therefore seems to be older than आदिकाण्ड.

D1 (A.D. 1455) and D8 (A.D. 1717) call the Bālakāṇḍa as Ayodhyākāṇḍa in the colophon. If it is not a scribal error it may indicate that the Bālakāṇḍa was added later on and the original Rāmāyana might have begun with the Ayodhyākāṇḍa as has been suggested by Dr. Jacobi (*Das Rāmāyana*, pp. 58, 59).

Compare this Sarga with the Anukramaṇikāparvan of the Mbh.

2

2[c]) Cg refers to क्वापि छन्दसि। P. VII. 1. 38 in support of the reading आपृच्छ्य. The N MSS. try to remove it by आपृच्छ्य.

3[c]) Tamasā is the river just near the Ganges, a little below Allahabad, on whose bank Vālmīki had his Āśrama. There is another river of the same name, flowing between the Gomatī and the Sarayū. The name is now corrupted into *Touse*. The Mārkaṇḍeya Purāṇa (LVII. 22) mentions this river, while the Kūrma Purāṇa gives a variant Tāmasī. The bank of this river was crowded with ascetics (Raghu. IX. 72).

5[a]) तीर्थम् = a bathing place, a Ghāṭa.

[b]) निशामय = See. *Cg: 'शमो दर्शने' इति मित्त्वाभावादर्शनार्थोऽयं शब्दः।*

[d]) The N MSS. seem to simplify the S reading. Mark the simile.

7[b]) वाल्मीकेन —Cg.t: 'तस्येदम्' इत्यण्।

[c]) प्रायच्छत. The change in the Pada (Ātmanepada for Parasmaipada) is *metri causa*. Cg छन्दसि बहुलमृणादात्मनेपदम्। Ct प्रायच्छतेति छान्दसम्। The N MSS. have removed this grammatical irregularity by a substitute passage.

[d]) वल्कल is generally masc. or neuter. *Ct: 'वल्कला' इति पाठे छान्दसं स्त्रीत्वम्। वल्कलमस्त्रियामिति निघण्टुः।* Some MSS. read वल्कला.

9[a-b]) मिथुनं चरन्तम्. Cv.m.g.t पुष्टिस्वमार्षम्।

[d]) Read निस्वनम् for निःस्वनम्. All the S MSS. read निस्वनम्. The Cg.t, however, read निःस्वनम्. The St. Petersburg Dictionary of Böhtlingk and Roth (PW) mentions both in the sense of 'sound'.

[e]) Remove the wavy line under ह्व.

10[c]) The text of N MSS. (नवानुशब्दः) is a poor substitute.

[d]) Niṣāda is a general term for the non-Aryan tribe found in later Saṁhitās and the Brāhmaṇas. According to Aupamanyava (Nirukta, III. 8) the five peoples (*pañca janāḥ*) are made up of the four castes and the Niṣādas. There is a mention of a Niṣāda Sthapati, a leader of some kind, in the Kātyāyana Śrauta Sūtra (1. 1. 12), and of the Niṣāda—Sthapati in the Jaimini Sūtras (VI. 1. 51). The Nisāda chief is entitled to perform the Raudra sacrifice (एतया निषादस्थपतिं याजयेत् । Mai. S. 2. 2. 4), and a false coin (Kūta) is to be used as a Sacrificial fee at the Raudra sacrifice, as it is of use to the Niṣādas only and not to the Aryans. Śabarasvāmin's remark (on VI. 1. 52) कूटं हि निषादानामेवोपकारक न आर्याणाम् clearly shows that the Niṣādas are different from the Aryans. The maxim of Niṣāda—Sthapati tells us that the compound should be taken as Karmadhāraya and not Tatpuruṣa. (cf. कर्मधारयोऽय न षष्ठीतत्पुरुष. । Kumārila's Tup ṭīkā on जै. सू. VI 1. 51.)

The Rāmāyaṇa (II. 50. 33) refers to a King Guha, the friend of Rāma, who is described as a Sthapati belonging to the Niṣāda tribe (निषादजात्यो बलवान्स्थपतिर्गुहेति विश्रुत· । II. 50. 32[cd]). Manu (X. 8) takes the Nisāda to be the offspring of a Brāhmaṇa and of a Śūdra woman, while Varāhamihira (XIV. 10) recognizes a kingdom of Niṣādas in the south-east of Madhyadeśa. In the Pāli texts they are wild hunters and fishers. Cf. Vedic Index, Vol. I, pp. 453-4. S. B. Chaudhuri, Ethnic settlements in Ancient India (ES.), pp. 44-5.

The Purāṇas represent the Niṣāda as the black and dwarfish man who came out of the churning of the thigh of the dead Vena by the sages, as the ancester of the Niṣādas, the Vindhyan tribe (Bhāg. IV. 14. 45-6; Vi. I. 13. 35-6). The Vāyu Purāṇa (96. 184, 187, 47. 51) describes the Nisāda as a son of Vasudeva; as the first bowman and hunter. It (21. 43), again, represents him as the 20th Kalpa, and as Prajāpati Niṣāda who performed austerities for a thousand divine years and who was advised by Brahmā to refrain from it. Hence the name Niṣāda.

For a fanciful etymology of the word निषाद cf. Bhāg. IV. 14. 45.

11[b]) वेष्टमानम्—Cf. I. 31. 22 (वेष्टन्त) turning round, revolving, encircling, shrinking. After the Krauñca bird was shot by the hunter, the bird began to revolve, to encircle something as it were. Revolving round as in case of giddiness is quite natural before falling on the ground. Rām. I. 29. 16[a] विचेतनं विघूर्णतं....where Mārīca is revolving when shot by Rāma. The same idea is expressed by वेष्टमानम्. The word is used in this sense in the Mbh. V. 47. 42. (सिंहस्येव गन्धमाघ्राय गाव· संवेष्टन्ते शस्त्रतोऽस्माद्यथाग्रे ।). cf. also Mbh. V. 34. 27 (अथ संत्यजतो धर्ममधर्मं चानुतिष्ठत· । प्रतिसंवेष्टते भूमिरग्नौ चर्माहितं यथा ॥) where the Comm. Dev. and Arj. explain प्रतिसंवेष्टते as सकुचति. Also Mbh. VI. 15.12 (समवेष्टत 'Shrank together'). Cf. Dr. Belvalkar's Notes thereon.

The word has not been properly understood by many who substitute चेष्टमानम् which is simpler both in the Rām. and the Mbh. The N MSS. read चेष्टमानम्. वेष्टमानम् is an original reading more fitting the context. It is, therefore, not possible to agree with Prof. Burrow who prefers चेष्टमानम्. (Review of Bālakāṇḍa, Fase 1, JRAS, 1959, Parts I and II, pp. 77-79).

12[a]) Remove the wavy line below तु त.

13[a]) करुणवेदित्वात्. Ct. ह्रस्वश्छान्दसः *i.e.* करुण for करुणा which is read by Ds. Cg: 'विदृ लाभे' इत्यस्माण्णिनिः.

I. 2. 14[ab]) मा अगम.. अगम. is Aorist and has retained the augment अ inspite of the prohibitive मा. Cf. न माङ्योगे । P. VI. 4.74. Cf. similar cases of augment—possessing Aorist forms: Rām. IV. 30.81 (मा....अन्वगाः, Pandit Pustakālaya ed., Kashi); IV. 34. 18 also (मा....अन्वगाः). Böhtlingk takes note of these cases in his article '*Bemerkenswertes aus Rāmāyana*' (BSGW, 1887, Philol. histor Klasse, Leipzig) and remarks that the cases of augmentless Aorist with मा are frequent.

All the Comm. first of all give the natural meaning of a curse, and then offer another explanation which refers to the main story of the Epic. Cg, for instance, remarks—मागम मा प्राप्नुहि । 'आशासायां भूतवच्च' इति लुङतिदेशात् । ह्यदिखादङ् । नाय माङ् अपि तु मा शब्द इति काशिकाकारः । तेनाडागमेऽपि न विरोधः । दुर्घटवृत्तिकारस्तु अमेति पदच्छेदः । हे भम ! हे अलक्ष्मीक ! इति निषादविशेषणम् । ततो 'न माङ्योगे' इत्यडभाव इत्याह । and later on refers to the interpretation of the पूर्वाचार्याः. Such fanciful explanations appear in Cś.t.

This verse is too well-known in the Sanskrit literature and quoted by writers like Bhavabhūti (Uttara. II. 5), Ānandavardhana (Dhvanyāloka, I. 5), Rājaśekhara (*Kāvyamīmāṁsā*, GOS 1, p. 7) and Kṣemendra (*Rāmāyaṇamañjarī* I. 19). Cf. G. H. Bhatt, *Bālakāṇḍa in Kṣemendra's Rāmāyaṇamañjarī*, JOI. Vol. VII, No. 3, pp. 180–181.

^{d}) The v.l. काममोहित: is not suitable.

16 Obviously the first four Sargas seem to be the composition not of Vālmīki but of some body else who might have written the introductory chapters probably in imitation of the Mahābhārata. Ct's remarks are noteworthy —यद्यप्येतत्सर्वं वाल्मीकिकृतमेव तथापि कुशलवगेयतया अस्य काव्यस्य करणात्तदुक्तित्वेव-मुक्ति:। अन्यथा स्वचिन्तायाः स्वापरोक्षत्वाद्भूतेति लिङ्सङ्गति: स्यात्। यद्वा सर्गचतुष्टयमाद्यमुपोद्घातरूपं कस्यचिच्छिष्यस्य। वाल्मीकीयोपाद्घातत्वाच्च वाल्मीकीयोक्ति:। पारोक्ष्यमारोप्य स्वयमपि तथोक्तिरुपोद्घातत्वद्योतनायेत्यन्ये।

17^{d}) पाद and अक्षर are connected with metre while तन्त्री and लय are connected with music. The verse can be sung.

^{e}) Put a wavy line under मे.

^{d}) *Ct: अत्र 'भवत' इति पाठ एव बहुसम्मतस्तीर्थसम्मतश्च।* श्लोक refers to the verse in question in the अनुष्टुभ् metre.

The poet, remarks Griffith, has played upon the similarity in sound of the two words शोक and श्लोक. Cf. 140* NR. This verse wonderfully embodies a true conception of poetry. Poetry, as we are told, is the spontaneous overflowing of powerful feelings. Cf. शोक: श्लोकत्वमागत:। Rām. I. 2. 39. निषादविद्धाण्डजदर्शनोत्थ: श्लोकत्वमापद्यत यस्य शोक:। Raghu. XIV. 70.

The Rāmāyaṇa is thus the first classical metrical work. Cf. वनदेवता's remark —चित्रमाम्नायादन्यो नूतन-श्छन्दसामवतार: (Uttara. II. 5[1]). Also आत्रेयी's remark —अथ स भगवान्प्राचेतस: प्रथमं मनुष्येषु शब्दब्रह्मागस्तादृश विवर्तमितिहासं रामायण प्रणिनाय। (Uttara. II. 5[5–6]).

18^{d}) Remove the wavy line under गुरु:.

Cg गुरु: (as in text).

21 Prof. Burrow (*ibid.*) remarks that 'the original text is preserved in the N.E. version, since it is easy to see how *tatas* might give way to *kathās* by mechanical corruption.' It may be pointed out at the outset that all the S and N.E. MSS. (excepting V$_6$) read *dhyānam āsthitaḥ*, while only one MS. (D$_{18}$ of our Crit. App.) reads *āśritaḥ*. The N.W. group of MSS. (excepting some D MSS.) have a different text which the learned Professor (*ibid.*) rightly considers as 'a good example of the "polishing" referred to in the introduction'.

The Southern version which has been adopted in the constituted text gives a better idea. It is not natural for Vālmīki, or for anybody else, to enter into meditation immediately after entering the residence, without exchanging words with his companion. Vālmīki sits in the hermitage and talks on various topics with full attention. This natural sense was not properly followed and changes were made in both the N.E. and N.W. versions. The N. E. version also may be considered, like the N. W. version, as a case of "polishing".

24^{d}) *Ct: अनामयम् —आमय: पीडा तद्रहितम्। व्यथहीनमिति यावत्। तप इति शेष:।...एतेन 'ब्राह्मण कुशलं पृच्छेत्क्षत्रबन्धुमनामयम्' (मनु. 2. 127.) इत्युक्तेर्ब्राह्मण प्रत्यय प्रश्न: स्मार्ताचारविरुद्ध:, तं देवमित्यनेनैव सिद्धे एनमित्यस्य वैयर्थ्यापत्तिश्चेत्यपास्तम्।* Kullūka (2. 127) quotes आपस्तम्ब in support of Manu. It may be that the passage was composed before the rules about meeting and addressing were framed in the Dharmasūtras and the Smṛtis.

25^{c}) Ck च ऋषये.

27 The order of St. 27 and St. 28 in the Crit. text, supported by S MSS., is more fitting the St. 29 than that of the N MSS.

^{d}) हन्यात् = who could kill (Peterson). Cg हन्तु शक्नुयात्. Ct हतवानित्यर्थे छान्दसम्. Cś अहन्.

30^{c}) चरितम्-actions, biography. Cf. चारित्र(म्य)म्-mode of life.

For the use of चरित in this sense cf. Rām. I. 4. 1, 6, 26; 24. 12, 31. 8. N. MSS. on 152* (on I. 3. 1); M$_4$ (Crit. App. of I. 3. 29). Mbh. III. 83. 101 (इद देवर्षिचरितं...). Raghu. XIV. 32 (स्तुवन्ति पौराश्चरित स्वदीयम्), V. Kāma. 1. 4. 43 (गणिकाया नायिकायाश्च सखीभिर्नागरिकैश्च सह चरितमेतेन व्याख्यातम्। p. 49).

The frequent use of the word in the two Epics clearly shows the untenability of the view that this new meaning of चरित was developed in the Kushāna period.

Read सर्व for कृत्स्न.

31^{c}) The S reading कथय (N प्रथम) is more natural than the N reading as recitation forms the initial stage.

32ᵉ) सहसौमित्रेः goes with रामस्य. Read सहसौमित्रेः for सहसौमित्रे in the Cr. App.

35-36 This is no doubt Brahmā's highest tribute to the Rāmāyaṇa, which has been wonderfully confirmed by history. The Epic has not lost its glamour and charm even today, even when our interests are changing.

37ᶜ) भगवान् seems to have appeared for वाल्मीकि in the S MSS. under the influence of भगवान् in ᵃ. मुनि in ᵈ expects वाल्मीकि.

39ᵈ) Cf. श्लोकत्वमापद्यत यस्य शोकः । Raghu. XIV. 70ᵈ. Powerful emotion, when it comes out, puts on an appropriate garb.

ᵃ) बुद्धिः = Thought.

40ᶜ) The Rāmāyaṇa is designated as a *Kāvya*.

41ᶜ) The extent of the Kāvya is several hundreds of verses.

3

1 The N MSS. read an additional Sarga —Anukramaṇī Sarga—giving the contents of all the seven Kāṇḍas in details. Thus there are two Indices in the S MSS. and three in the N MSS. This position may indicate lateness of the NR.

ᵇ) *Cś 'धर्मात्मा धर्मसंहितम्' इति पाठे तु धर्मात्मेति मुनिविशेषणम् । धर्मसंहितमिति वस्तुविशेषणम् ।*

ᶜ) अन्वेषते used in the past sense. Cg. 'वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा' (P. III. 3. 131) इति लट्. Cm. लडार्षः ।

2ᵈ) गतिम्—Cmgt. रामवृत्तम्. 154* S has added details (14 lines).

6ᶜ) Read शोकविलाप.

8ᵈ) Read °श्चापि संसार.

11ᵈ) समस्या (from सम् + √अस् to throw)—lit. throwing together, meeting. PW shows that the word is used in the Sk. literature in the sense of meeting. MW also refers to the word (= union) used in the Mbh., Harivaṁśa and Naiṣa. He also refers to the other meaning 'a part of a stanza given to another person to be completed'. Cf. काव्यसमस्या in the कामसूत्र.

Pāṇini and Patañjali use the word समास (= Compound which is a sort of union) and the verbal forms derived from सम् + √अस् to throw. MW. does not mention समास्या at all, while PW. mentions it. Cappeller (*Sanskrit—Wörterbuch*, Berlin, 1955) registers only समस्या (= Vereinigung) in one sense (union, meeting) only.

The several variants which are seen in the MSS. of different groups seem to have arisen on account of not understanding the correct sense of the original reading समस्या (= meeting) and confounding it with the काव्यसमस्या which would not evidently suit the context. Ñ1 V3 B1.4 Ct read समास्या or °स्याम्, D4 G3 Cg read सहास्यां, D1 समायोगम, M4 सपर्यासम्, D2.3.7 समासाद्य, D9 -भिगमने, D14 T1.2 G2 -नमस्यां (corruption of समस्यां?) The editions of Lahore, Gorressio, Bhattacharya and Thakur read समस्या while those of Serampore (Dr. Carey and Marshman), Paris (Schlegel), Bombay (Nirṇaya Sāgara and Gujarati Printing Press) read समास्या. (Conversation, Dr. Carey, Consessum que Cum Anasūyā, Schlegel.).

The editions of Bombay (Veṅkaṭeśvara Press), Madras, and Kumbhakonam read सहास्या. For समास्या cf. Mbh. III. 1. 25 where Cn explains it as सगतिः. In the Mbh. (3. 221) again the Colophon runs as मार्कण्डेयसमास्यापर्व (MS. G1 reads °समस्या°). Vātsyāyana in his Kāmasūtras uses the word समस्या in different senses *e.g.* समस्याः क्रीडाश्च (p. 44, Banaras ed. 2. 1929). (1) Sports where citizens meet (Com. समस्यन्ते समग्रीभवन्ति नागरका यासु). They are of 20 types (p. 48). (2) काव्यसमस्या and कलासमस्या (p. 46) where समस्या means चर्चा (Com.).

My friend, Dr. V. S. Agrawal, suggests (in his letter dated 30-5-'59) " that समास्या means 'sitting together', whereas समस्या does not appear to have any consistency here ". We, however, feel that the word समस्या does meen 'meeting'—a sense which is most suitable. The popular meaning of समस्या—literary programme—which is evidently not suitable to the context might have induced the change into समास्या, सहास्या etc.

Mark the hiatus between ᵃ and ᵇ retained by all the MSS. excepting D9. The oldest Cv, however, reads °समास्या°.

16ᵉ) Cś, like Cg, refers to the reading in the text (तारावितासससमयमिति समस्तपाठे समाहारद्वन्द्वैकवद्भावो बोध्यः ।) Cv °विलापं°...

18ᵉ) प्रायोपवेशनम्—abstaining from food and awaiting in a sitting posture the approach of death.

...*Cm,t : प्रायेणान्यत्रानेन त्रातराणामुपवेशनं समुद्रसमीपे वातः ।* For प्रायोपवेशन cf. Rām. IV. 53. 26, 28, V. 35. 60, 62. Mbh. III. 239. 13.

Cf. also (1) प्रायोपवेशनमतिर्नृपतिर्बभूव । Raghu. VIII. 94 and Mallinātha's comments thereon. He quotes from a Purāṇa :

अत्र पुराणवचनम् —

समासक्तो भवेद्यस्तु पानकैर्मेहदादिभिः ।
दुश्चिकित्स्यैर्महारोगैः पीडितो वा भवेत्तु यः ॥
स्वयं देहविनाशस्य काले प्राप्ते महामतिः ।
आमरणं वा स्वर्गादिमहाफलजिगीषया ॥
प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं कुर्याद्दिनशनं तथा ।
एतेषामधिकारोऽस्ति नान्येषां सर्वजन्तुषु ।
नराणामथ नारीणां सर्ववर्णेषु सर्वदा ॥

(2) प्रायोपविष्टे दिवि देवसङ्घाः । Bhāg. I. 19. 5

(3) सन्यासत्वत्यनशने पुमान्प्राय. । Amara. II. 8.

25[b]) In the Crit. App. drop M1.3 which completely agree with the constituted text.

26 185*, read by B3 only, refers to the repudiation of Sītā and her fire-ordeal for convincing Rāma of her chastity. This passage read by only one MS. clearly shows that Sītā's repudiation by Rāma and the fire-ordeal are later additions not forming part of the original Epic. Cf. 107*, 187*.

28[d]) वैदेह्याश्च विसर्जनम् —This refers to the incidents of the VIIth Kāṇḍa.

29[c]) उत्तरे काव्ये = (1) उत्तरकाण्डे Cgś.
(2) सर्वतो विशिष्टे काव्ये Ct.

4

1[c]) चरित is a common word in the Epic. cf. I. 4. 6[d] (चरितव्रतः). No variant for चरितम्.

Cv gives the number of the Kāṇḍas, and of the Sargas and verses of every Kāṇḍa on 196* which it reads.

Ck, however, considers 196* as interpolated. (सर्वथाऽस्य श्लोकः परिक्षिप्त एव).

Ct refers to Ck's view without any comment. But Cmgś take pains to show that the verse is a genuine part of the text. *Cś : एतेन... प्रक्षिप्तोऽयं श्लोको न त्वार्षं इति भट्टोदाहृतकतकङ्कतको दुस्तर्क इति बोध्यम् ।*.

196* In the Crit. App., line 1 read 'thinks' for 'views'.

2[b]) Cv : भविष्यमश्वमेधादूर्ध्वम्. *Cr : सीताभूप्रवेशः कृपिनं गमनुद्दिश्य ब्रह्मणा क्षेपं भविष्यं काव्यं कृण्विस्वुक्तं...Cm...°क्षेपं...इत्यादुक्तं... भूतलमित्यादावशिष्टं काव्यम्. ।*

Cg : अश्वमेधोत्तरमभिषिक्तान्तसहितम् ।

Ct : सीताविसर्जनमारभ्येत्येके । तस्या भूप्रवेशोत्तरकाण्डमिति परे ।

Cm : अत एव सर्गोत्तरत्वात्तस्य उत्तरकाण्डत्वसंज्ञा ।

4[d]) प्रयुजीवात्. प्र + √युज् in particular senses is Ātmanepadī, acc. to P.I. 3. 66 (प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु ।). The Pada is changed *metri causa*. The Comm. call it Ārṣa and Chāndasa (Cg. आत्मनेपदमार्षोऽनित्यत्वात् । Ct छान्दसम् । Cś आर्षम् ।)

3[b]) 'भवितात्मनः Cm शुद्धचित्तस्य.

[d]) कुशीलवौ = Bards, actors.

This seems to be the original sense of the word. Cf. चारणास्तु कुशीलवाः । Amara II. 11. Later on it has been confounded with कुश and लव. Cm.g.t take it as an irregular form of कुशलवौ. PW shows how the word is used in the Manu S., Mbh. and other works in the sense of Bards.

Cv कुशीलवौ कुशलवौ गायकौ वा ।
Cr कुशलवौ । ईकार*छान्दसः । यद्वा गायमानौ ।
Ck कुशलवौ कुशीलवौ । कुशी...आर्षः ।

4[c]) भ्रातरौ स्वरसंपन्नौ = I. 4. 9[c].

5[b]) वेदेषु परिनिष्ठितौ. *Cm : अनेन स्वरानुगुणार्थज्ञानवत्त्वं सामगानवेदित्वं तदादरेणैव गान्धर्वशास्त्राभ्यासश्च गम्यते ।*

[c]) वेदोपबृंहणार्थाय- *Cm : वेदार्थव्यक्तीकरणम्.*

Ck : उपबृंहणमुपोद्बलकम् । वेदप्रतिपाद्यधर्माणामिह सुबोधतया प्रतिपादनादत्र सामान्यावगतार्थस्य वेदात्परिज्ञाने बुद्धिसौकर्यमित्युपोद्बलकत्वम् ।. cf. इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् । बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यति ॥ Mbh. I. 1. 204.

6[a]) The Rāmāyaṇa is considered as a *Kāvya* par excellence.

The view (of Ck, for instance) that the original name of the Rāmāyaṇa was Paulastyavadha does not seem to be probable. The word simply refers to one of the topics of the Rāmāyaṇa.

एव is the correct reading.

7[a]) पाठ्यं नाम प्रगीतसंज्ञः केवलस्वरूच्चारणविशेषः ।

Cv : तथाह भरतः । Cr.g : तदुक्तं भरतेन ।, and then they give the following quotation —

षड्जलङ्कारसंयुक्तं कलाकालसमन्वितम् ।
यत्पठ्यते नाटकादौ तत्पाठ्यमभिधीयते ॥

This is not found in the printed editions of the Nāṭyaśāstra.

गेयम्- Cr.m.g स्वरविशेषसमन्वितं गानम् ।

[b]) प्रमाणम्- Cv प्रमाणानि गानध्वनिपरिच्छेदकानि ध्रुवकचतुरश्रमिश्रसंज्ञितानि द्रुतमध्यविलम्बितानि च ।

Cr.m.g . व्यक्त...विलम्बितानि वा ।

c) जाति seems to have done duty for the Rāgas in the ancient times. For its seven varieties cf. Bharata Nāṭyaśāstra Ch. 28. 35 ff. (Banaras ed.) , Sangīta-Ratnākara, I. 7. The Cv.r.g.k quote from Śāṇḍilya *सर्वगीतसमाधारो जातिरित्यभिधीयते। षाड्जी चैवाथ नैषादी धैवती पाञ्चमी तथा। माध्यमी चैव गान्धारी सप्तमी स्वार्षभी मता ॥*

Read बद्ध for युक्तम् Cf सर्गबन्धो महाकाव्यम्, Kāvyādarśa, I. 14.

d) = I. 2. 17b.

तन्त्री = वीणा. Cr g (Cg तन्त्रीयुक्त-) वीणा लक्ष्यते ।

लय - Cv. *कण्ठताल्वोष्ठदन्तेषु चतुर्धैव सह विराम ।* Also Cr.g. *Cv अन्यसंदर्भसौकुमार्येण तन्त्र्यामारोप्य वादयितुं वेणुवाद्यादिभिश्च गातुं योग्यमिति यावत् ।* So also Cr.

8 The southern MSS. differ in the order of the Rasas and not only do not enumerate all the eight Rasas but also omit Śānta The Cv r g k t supply the remaining Rasas including even the late Śānta Rasa. The N MSS have no *Ādi* in c, and mention all the *nine* Rasas including *Śānta* Cv remarks रसैः शृङ्गारकारुण्यरौद्रहास्यभयानकैः । वीरादिभिश्च संयुक्तं काव्यमेतदगायताम् ॥ इति सम्यक्पाठः ।

Bharata mentions *eight* Rasas as follows —

शृङ्गारहास्यकरुणरौद्रवीरभयानकाः ।
बीभत्साद्भुतसंज्ञौ चेत्यष्टौ नाट्ये रसाः स्मृताः ।
एते ह्यष्टौ रसाः प्रोक्ता द्रुहिणेन महात्मना ॥

नाट्यशास्त्र VI. 15–16.

Bharata accepts only *eight* Rasas, and does not refer to the Śānta Rasa. It is only Abhinavagupta who introduces the Śānta Rasa and carries on a long discussion. The original Rām. could not have contemplated the Śānta Rasa. The N MSS. which uniformly give an uptodate number (9) of the Rasas by mentioning the Śānta Rasa have refined the old text which is preserved in the S MSS. This may suggest the superiority of the S text.

Cg shows how the Rāmāyana contains all the *nine* Rasas, and mentions other views. Some take Karuna as the principal Rasa, while others take Vīra, as the title of the poem is *Paulastyavadha*. According to Cg the principal Rasa is Śṛṅgāra as the poem deals with the distinguished career of Sītā.

9c) गान्धर्वम् = Music. Cv.r.m.k quote from *Dattila*: *पदस्थस्वरसङ्घातस्तालेन समितस्तथा। प्रयुक्तश्चावधानेन गान्धर्वमभिधीयते ॥*

b) Read मूर्च्छनास्थानकोविदौ for स्थानमूर्च्छन°.

मूर्च्छना- The extending of a note to another in the ascending as well as the descending scale, without any intermediate break in the disposition of the Śrutis in the interval. It is the essential ornament of *rāga*, without which it is as flowers without fragrance. Cf. H. A. Popley, *The Music of India*, p. 85. The Cv.r.m.k.t quote from Śāṇḍilya यत्रैव रयु स्वरा पूर्णा मूर्च्छना सेत्युदाहृता । Cv.r quote ten lines. Cf. Bharata Nāṭyaśāstra (B.N.), XXVIII, pp. 319–20 , Sangīta-Ratnākara, I. 9 ff. Sangīta-Makaranda, I. 65 ff.

स्थानम् = The place of utterance of any sound.

For eight Sthānas cf. Pāṇini-Śikṣā 13 —

अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा । जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकौष्ठौ च तालु च ॥

The Cv r m g.k.t quote from Śāṇḍilya यदूर्ध्वं हृदयग्रन्थेः कपालफलकादधः । प्राणमारुतसंस्थानं स्थानमित्यभिधीयते ॥ उरः कण्ठः शिरश्चेति तत्पुनस्त्रिविधं भवेत् । मन्द्रं मध्यं च तारं च नाम तेषां यथाक्रमम् ॥ (Cm quotes only the second verse).

d) Separate रूपिणौ from °विव

10c) बिम्बमाकार (Cv.m) , बिम्बौ प्रतिबिम्बा इव (Cr.k) ; उद्भूतौ = उत्पन्नौ (Ck). Cv.k read it.

In the Crit. App. drop k from Cg k.t (उत्थितौ) and insert it after Cr (उद्भूतौ).

11a) Construe as तौ राजपुत्रौ अगायताम् (in St. 8).

Cv अत्र अगायतामित्यध्याहार्यम्। अन्यथा पूर्वशेषे परशेषे वा अस्मिन् श्लोके तौशब्दोऽतिरिच्यते ।

b) Mark the nature of the Ākhyāna as धर्म्य. Cf. रामो विग्रहवान् धर्मः । Rām. III. 37. 13a.

आख्यान -Cf. कथा स्वाख्यायिकाख्यानम् । yādav. cf I. 4. 20d. Story (used not in the technical sense as distinguished from Kathā).

c) वाचो विधेयम् = (1) वाक्पाठम् । Cv.
(2) विनापि पुस्तकं पाठयोग्यम् । Ck.t.
(3) आवृत्तिबाहुल्येन वाग्वशवर्तिं कृत्वा । Cg.

f) सर्वलक्षणलक्षितौ- Possessing all the signs or marks mentioned in the सामुद्रिकशास्त्र. Ct.ś refer to a variant which is read by Ck. *Ct : 'गीयतामिदमाख्यानं...मधुरस्वरौ' इति क्वचित्पठ्यते तदनन्वयीति स्पष्टमेव ।* These lines are found in 203* (as lines 21–23) which is the text of the NR. This remark of Ct is very interesting as it shows the nature of the NR.

13a) कदाचित्-रामाश्वमेधकाले Cm.g.

b) भावितात्मनाम्-cf. I. 2. 40d.
शुद्धचित्तानाम् Cm.

^{c}) आसीनानाम्· Cś *मध्येसभमित्यस्य स्थाने आसीनानामिति ठे आसीनानां मध्ये इत्यर्थः ।*

17^{ab} प्रविश्य ..*Cv भाव प्रविश्य सुष्ठु अगायनाम्। हासादिको ावो यथा प्रकाशितो भवति तथा गायतामित्यर्थ· ।*

^{d}) स्वरसंपदा —All the seven Svaras or Notes like ड्ज, ऋषभ etc. were freely employed in the recitaon of the Rām.

18^{ab} *Cv. एवं प्रशस्यमानौ तैन्तपञ्चाध्येरिति पाठ. । अन्यथा ाशब्दोऽनिरिच्येत ।* Cm reads तै·.

^{c}) संरक्तनरम —Cr.m.g (Cr.g अतिशयेन) सभीचीनराग-युक्तम्. Ct अत्युच्चनरम्.

Schlegel as in text.

19^{b}) संस्थित· —:Cv आसीनानां शृण्वतां मध्यादुत्थित. ।: Ck: संस्थित इति। तत्र समाज इति शेषः ।* Cr.m g उत्थित·. he variants try to simplify the meaning.

The fact that the Commentators (v r. m g. k. t) o not comment on the ten lines of 209+ (t comments on the two words of I. 8 only) clearly shows ne spurious nature of the passage. The additional passage in the SR MSS. is evidently due to ne fondness for details.

20^{a}) आख्यानम्—Story (Non-technical sense). f. I. 4. 11^{b}, 25^{a}.

^{b}) मुनि —वाल्मीकि.

^{c}) पर कवीनामाधारम्—This is an absolutely cor-ect statement which has been confirmed by the act that the later poets have received much inpiration from the Rām. and composed works. he Rām. is indeed the fountain source of the terature not only in Sanskrit but also in Indian nguages. There is in fact a Rāma Literature. his is no doubt the highest tribute to the Rām.

For the Rāma Literature cf. A. Weber, *Uber des āmāyaṇa* (ABA., 1870, Eng. Tr. IA. Vol. I, 372); A. Baumgartner, *Das Rāmāyana und die āma-Literatur der Inder.* (Freiburg B. 1894); eith, *Sanskrit Drama*; Rev. Fr. C. Bulcke, *Rāmaathā* (Allahabad, 1950).

21^{a}) प्रशस्यमानौ —Supply इति before प्रशस्यमानौ, r.r.g.

^{b}) Put a wavy line under यकौ Cm गायकौ, Ck गायिनौ.

23^{c}) उपोपविष्टे· For repetition of उप Cf. P. VIII. 6.

The NR has a longer passage of *thirteen* lines a substitute for the short passage of *five* lines the SR.

24^{b}) वीणिनौ ततः is the reading of the N MSS. (including Ñ1, but not Ñ2 which reads श्रीतितौ).

वीणिन्—A lute-player. Cf. P. V. 2. 116. Cf. Meghadūta, 46^{b} (सिद्धद्वन्द्वैर्जलकणभयाद्वीणिभिर्मुक्तमार्गः।)

26^{c}) प्रचक्षते —*Ck: प्रचक्षते वदन्ति वृद्धाः ।* For the use of प्रचक्षते cf. Raghu. VIII. R. 86

27^{b}) मार्गे°. मार्ग is a musical term. It is one of the two varieties of singing, the other being देशी. The मार्ग type is common, while the देशी type is used occasionally Cf. Bharata-Nāṭyaśāstra, 31.68 ff. (Kāvyamala Ed.) Sangīta-makaranda, pp. 43-45.

:Cm देशविशेषनैरपेक्ष्येण शास्त्रप्रतिपादितो मार्गः सार्वत्रिकराग-प्रकार· । *

:Ct · प्राकृतावलम्बि गान देशी । संस्कृतावलम्बि तु गान मार्ग· । * Cf. Bharatakośa p. 486.

^{d}) बुभूषया = with a view to enjoying.

Cv अनुबुभूषया. *Cr.g: अनुभवितुमिच्छया। श्रेत्रसुखानुभवेच्छेत्यर्थ· । * also Cm.

Cg alternately *यद्वा बुभूषया भवितुमिच्छया। कान्ताकथा-श्रवणेन स्वसत्तालाभेच्छयेत्यर्थ· ।*. *Ck: प्रागुक्तरीत्या इहामुत्रस्वाभ्युदयेच्छया ।*

Read बभूव ह ।

The question whether the first four Sargas of the Bālakāṇḍa are composed by Vālmiki and form part of the Rām. or are added later on by a pupil of Vālmīki or somebody else has been raised even by the comm. v.r g.k. who are unanimous in answering that the portion *is* a part of the Rām. Cg offers an alternative explanation that a pupil of Vālmīki might have composed the "three" (?) Sargas after the completion of the Rām. and added to glorify the Epic. The necessary extracts are given below from Cv.r.k as they are not published :—

Cv: नन्वेतत्सर्गचतुष्टयं श्रीरामायण न भवति। एतेन तस्य पृथक्सम्पत्तिविनियोगकथनात्। नैष दोषः। प्रस्तावनाग्रन्थोऽपि तदेव भवति। तस्यापि तदङ्गत्वात्। ख्यातिलाभपूजार्थं प्राधान्येन त्रिभिरङ्कैर्महाकाव्यानि क्रियन्ते। तानि च कवेर्वृत्तकथनं काव्यसम्पत्तिविनियोगकथन नायकवृत्तान्तकथनं च क्रियते। अत एतदपि श्रीरामायणैकदेशभूतं न भवति। तस्य निर्माणसमयेऽस्यार्थस्य निवृत्तत्वात्। अतः पूर्वनिवृत्तं नायकचरित कृत्वा तत्कुशलवौ ग्राहयित्वा ताभ्यां च काव्ये प्रयोजिते पश्चादिद वृत्तं कथयितुं शक्यम्। अतोऽर्वाचीने काले सर्गचतुष्टयमेतत्कृत्वा तेन संघटितमिति प्रतीयते। भवतु नामवैम्। नैष दोषः। तथापि महानुभावा मुनय एवं न कुर्वन्ति। ते प्रथममितिहासादिकं संकल्प्य तस्य भाविप्रथनप्रकार ज्ञानेन दृष्ट्वा तच्च निवृत्तेन नायकवृत्तान्तेन सह भूतप्रत्ययेन निर्दिशन्ति। तत्र च कारणं ज्ञानस्य विषयीभूतमेवेति बुद्धिस्थावश्यमेवैतद्भविष्यतीति निश्चयश्च। अयं च न्यायो मनुमहाभारतादिमहानुभावग्रन्थानां साधारणः ।

Cr : एतत्सर्गचतुष्टयं श्रीरामायणमेव । नारदोपदेशाच्चतुरप्रदानादीनां व्योत्पत्तिहेतुतया तत्प्रतिपादकस्य काव्योद्घातरूपत्वात्काव्यं कर्तुं तपो-ब्रह्म.. कथाशरीरप्रतिपादनस्य काव्यार्थसंक्षेपरूपत्वाच्च । तस्माद्रामायणा-तर्भावशङ्का तत्समाधानं चानपेक्षितमेव ।

Ck : इदं सर्गचतुष्टयमनुपोद्घातरूपं काव्यशरीरम् ।

Cg has discussed at great length and shown (1) he authenticity of the first four Sargas of the Bālakāṇḍa, (2) how the Rām. teaches the Vedānta doctrine that Viṣnu Himself who has appeared in the form of Rāma is the Highest Brahman of the Upaniṣads, (3) how the Rām. again eaches Self-surrender to God, and (4) how the Epic expounds the meaning of the well known Gāyatrī Mantra (RV. III. 62. 10).

It is quite obvious that the four Sargas are later n added to the Bālakāṇḍa which itself happens o be a late interpolation in order to make the Epic complete. The Mbh. has introductory chapers giving two Indexes, short and long, and an ccount of the origin of the Great Epic. The urāṇas like the Viṣnu and the Bhāgavata have ollowed the same method. The four Sargas seem o have been added to the Bālakāṇḍa before Kāliāsa and are found in *all* the MSS. of the Rām. he N MSS. have got even a third Index! It is ery interesting to note that the short Index (I. 1) oes not refer to the incidents of the Bālakāṇḍa nd the Uttarakāṇḍa, while the other (I. 3) shows s acquaintance with the two Kāṇḍas. Dr. Jacobi ropped the four Sargas and started with the escription of Ayodhyā (I. 5) when he tried to econstruct the beginning of the original text (*Dās 'āmāyana* pp. 50–59). For the lateness of the rst Kāṇḍa cf. Jacobi, *op. cit.* pp. 50 ff.; .rfel, *Rāmāyaṇa Bālakāṇḍa und Purāṇa*, Die Welt des Orients, 1947, pp. 113–128; C. Bulcke, *'āma-Kathā*, pp. 122–125.

5

1[a]) सर्वापूर्वम्—(1) सर्वेषामपूर्वम् । सर्वेषां राज्ञां प्रथममिति वत् । क्रियाविशेषण चैतत् । Cv.

(2) सर्वेषां राज्ञामपूर्वं प्रथमम् । Cr.m. Similarly Cg.

(3) ऐहिकामुष्मिकसर्वापूर्वसाधनम् । Ck.t.

Ct : सर्वापूर्वशब्दो ब्रह्मोपादेयपरो नियमनपुंसकलिङ्ग इति केचित् ।

In Ñ1 vv. 1–4 are found in the preceding Sarga at the end), and the fifth Sarga begins with our . 5.

2[c]) षष्टिः—Cg षष्टिरिति पङ्क्तिसूत्रे (P.V. 1.59) निपातित । अत एकवचनस्यापि बहुवचनविशेषणत्वम् ।*

Cś : क्वचित् षष्टिरिति व्यस्त पाठ इति भट्टैरुक्तम् । स च सूपपन्न ।

षण्णां दशतां षष्, तिंश प्रत्यय, अपदस्य च । षट् दशतः परिमाणमस्याः षष्टिः । Tattva.

3[d]) रामायणम्—*Cm · राममयति ज्ञापयतीति रामायणम् । 'अय पय गतौ' । सर्वे गत्यर्था ज्ञानार्थाः ।*

4[e]) Cm.k. ś also वर्तयिष्यामि । = प्रवर्तयिष्यामि. The singular Number instead of dual seems to indicate the oneness of the twins.

[c]) *Cm : इदं स्ववान्तरफलाभिप्रायेणोक्तम् । वस्तुनो मोक्ष एव परमफलम् ।*

In 222[a]) read श्रयतामा°.

5[d]) The N MSS. have completed the economic picture by adding पशु and ऋद्धि.

[e]) कोसल. The Śi, as against the other N MSS., has this spelling with the S MSS.

[c]) सरयूतीरे—On both the banks of the river. Cg.k.t.

The सरयू is the modern Sarjū joining the Gogra in U.P. For other references cf. Vedic Index, Vol. II, pp. 433–4.

6[d]) The verses 6–22 give an interesting description of the City of Ayodhyā, cf. the description of Laṅkā, Rām. V. 2. It shows a high state of civilization in ancient India, which may be favourably compared with that of the Mauryan Period. Cf. K. Arthaśāstra, II. 3, 4. Generally well-known cities in ancient India are described in the same fashion, according to the Science of Architecture. Cf. the construction of Dvāravatī in the Harivaṁśa (CXV. 45–49).

Ayodhyā enjoys a prominent position even in the Jain and Buddhist literature. Cf. B. C. Law, *Historical Geography of A. India*, pp. 67–69, 142.

For the construction of cities and buildings cf. Samarāṅgana Sūtra, Chp. 10. Aparājitapṛcchā, Sūtra 76. Also cf. P. K. Acharya: *Encyclopaedia of Hindu Architecture.*

[d]) आसीत्—Cg. अस्ति । लकारव्यत्ययः ।

7[b]) A yojana is about eight miles, according to some 2½ miles.

9[b]) महाराष्ट्रविवर्धनः—Ck. महद्राष्ट्रं वर्धयति. So also Cg.t. Cg, again, offers another explanation—महां-

श्रामो राष्ट्रविवर्धनश्च । पूर्वंगजस्योऽधिक इत्यर्थः. The first explanation is better. It also shows the vast extent of the State.

c) आवासयामास = Cv.g k स्थापयामास.
Cm. वासं कृतवान्

10 All the details of the construction of the city are mentioned by Kauṭilya in his Arthaśāstra, Adhi. II.

11a) The Sūtas are bards singing the songs of praise (स्तोत्रपाठका, बन्दिनः) while the Māgadhas recite the geneology of kings and awaken kings in the morning They have preserved and transmitted the old traditions by recitation. They are mentioned in the K. Artha also (III. 6, V. 3, X. 3), often in the Mbh.

For an interesting account of the Sūta class cf. Dr. Walter Ruben's Note, *Uber den Sūta*, Studien Zur Textgeschichte des Rāmāyana, Stuttgart, 1936, pp 253-263. The Brahmin—Non-Brahmin controversy, suggested by Dr. Ruben, does not appear to be convincing.

d) शतघ्नी —A kind of weapon. Comm. explain as प्राकाररक्षायन्त्रविशेषः । cf. K. Artha., II. 18.

Ck शतघ्नी अयोभारनिर्गतः प्राकारोपरि स्थापितो मुसलविशेषः ।

12a) वधूनाटकसङ्घैः. Theatres for ladies. Cv. वधूनां नर्तकसङ्घैः. Cr. वधूनां नर्तनकारकाः । Also subst. Cm g. *Ck: वधूनां नाटकशालासंघातम् । तथा सर्वतो ग्रन्थगौरवभयादुक्तमेकमेवार्थं निश्चित्य लिखामः । न तु 'यद्वा' व्याजि(ज)माश्रयामः ।* Also subst. Ct.

c) आम्रवणम् cf. P. VIII. 4. 5 for the change of न् to ण्. उद्यानाम्रवणम् = आम्रवणोद्यानम् cf. P. II. 2. 27.

13a) Read परिखां for परिघां.

Some of the S MSS., Cm.g, and the printed editions of Bombay, Kumbhakonam, Palghat and Calcutta (but not the Lahore, Madras L.J. and Vani Vilas eds.) read परिघां. In the description of Laṅkā the Rām. (V. 2. 14c) mentions परिखाभिः सपद्माभिः (परिघाभिः Kumbh. ed.). In the v. 12 above Ts in the Crit. App. reads मेघला for मेखला. Even in the Mbh. I. 199.29, परिखाभिरलङ्कृत (खाण्डवप्रस्थम्) all the S MSS. excepting two read परिघाभिः. The Mysore ed. of K. Arthaśāstra (II. 4, p. 56) registers the reading परिघा (for परिखा°) in the footnote.

It appears that ख is sometimes represented by घ in S MSS. Very rarely they change घ into ख. Cf. Rām. I. 70. 24a where Ts read मखा for मघा.

The context requires the word परिखा, a ditch; परिघ, an iron bar is again not suitable to the context.

14b) बलिकर्मभिः —करप्रदैः Cv.r.

15c) कूटागारैः —गिरिशृङ्गनिभैर्दुर्गैः । Cr.

16a) अष्टापदाकाराम् —The city has the shape of a chess-board. अष्टापदम् cf. P. VI. 3. 125

= (1) द्यूतफलकाकाराम् । Cv., also Cg (subst.).
(2) अष्टापद सुवर्णम्, तत्कृतः आकारः अलङ्कारो यस्यास्ताम् । द्यूतफलकसदृशसन्निवेशाम् । Cr. (Ck same upto यस्यास्ताम् only).

Ct refers to these two interpretations.

d) विमानगृहम् —A building of seven stories.

17c) शालितण्डुल° = श्वेततण्डुला Cg.t.

18a) दुन्दुभीभिः —ईकारान्तत्वमार्षम् । Cg.
अन्येषामपीति दीर्घः Ck. Cf. P. VI. 3. 137.

c) भृश नादिताम्, अत्यर्थमनुत्तमाम्—इति भृशात्यर्थशब्दयोः संबन्धः । Cv. Subst. Cg k.

The N MSS. give a substitute passage for 7cd–22, containing four additional lines.

23d) केवलैः :—The word has been differently explained. मुख्यैः Cm.t, अविद्यासम्बन्धशून्यैः Cs.

The word is used with reference to Ātman in the Up. (साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च । Śvet. Up. 6.1) It has got a technical sense in Jainism—one who possesses highest knowledge which gives Mokṣa. In Pāli it means Mokṣa. It seems to have been used in the Rām. in a similar sense, *Mukta* or free from bondage.

6

1a) Cm तस्यां पुर्याम्.

d) The division of the State into citizens and countrymen. Cf.K. Artha.

2c) महर्षिकल्पः = I. 5.23d.

8c) शक्यम्- *Cv: तदित्यपेक्षायां विशेषे स्थापनार्थं शेषनिर्देशः । शक्यं वस्तुसामान्येनोपक्रम्य । इदं त्वविनिपातितमव्ययमिति केचित् ।*

Cg शक्यमिति निपातः । = the view of केचित् in Cv above.

Cr: पदानुशासनं वाक्यानुशासनं चेत्यनुशासनं द्विविधम् । तत्र पदानुशासनपक्षमाश्रित्य वस्तुसामान्यापेक्षया लिङ्गसर्वनाम्ना नपुंसकेन निर्देशः ।

Ck: छान्दसं नपुंसकत्वम् ।

d) नास्तिको वेदनिन्दकः । Manu. 2.11

13d) Ck as in text.

15 Ck गुणवर्णनेष्वादरान्न पुनरुक्तदोषायेति प्रागेवोपपादितम्।

20 The countries of Kāmboja, Bālhīka, Vanāyu and the river (Sindhu) were noted for best horses.

Cf. K. Artha. II. 30 where all these types of horses are mentioned.

For Kāmboja horses cf. Mbh. II. 24.26; 49.5; VI. 86.3, VII. 35.36.

For the different varieties of horses Cf. Mānasollāsa, Vol II (GOS, 84), 4.3.668-75.

The Kambojas appear to have originally lived in the upper Oxus region, and later on settled to the north-west of the Indus. Cf. B C. Law' Hist. G. A. I., S. B. Chaudhuri *Ethnic S. A I.* Vedic Index, Vol. I. W. Kirfel *Bhāratavarsa*, Raghu. IV. 67-69.

बाह्लीक is a country between the Beas and the Sutlej (cf. Kirfel *op. cit.*) and was noted for horses. cf. Mbh. VII. 35.36, Mānaso. II. 4.3.669.

वनायु may refer to Arabia, mentioned in the Mbh. also, VI. 10.55—noted for horses cf. Mbh. VI. 86.4, VII. 35 36, Mānaso. II. 4 3. 670.

नदी may refer to the river सिन्धु. सैन्धव horses belong to the middle class. cf. Mānaso. Vol. II. 4.3. 671. सिन्धु is mentioned as a country in the Mbh. VI. 10.52. नदीज and सिन्धुज horses are mentioned separately in the Mbh. VI. 86.3.

21 For the different types of elephants, and their training, treatment and fight cf. K. Artha. II. 31, 32, Mānaso. Vol. II, 4.2. 205-661^{ab}.

22 Put the star passage 243: in the text after 22^{ab}.

24^{c}) Remove the wavy line.

7

1 On ministers cf. K. Artha. I. 4, 5; Manu. 7.54 ff. Chatrapati Śivājī, the founder of the Maratha Empire, had a council of eight ministers.

Cf. अमात्यमूलाः सर्वारम्भाः। K. Artha. VIII. 1.

N. N. Law, *Aspects of A. Indian Polity*, pp. 30 ff.

2^{b}) The hiatus is found in Ñ1 D4.12.14 MSS. Ñ1 is our oldest MS. Other variants are evidently meant for removing the hiatus.

3 Vasiṣṭha and Vāmadeva were the two chief Ṛtviks. There were also other Mantrins, besides the eight Amātyas mentioned before.

Ck: अपरे इति। उक्ताष्टप्रधानमन्त्रिव्यतिरिक्ता इति यावत्। कश्चित्तु अपरे मन्त्रिण' मन्त्रविद ऋत्विज आसन्नित्यादि। तदसत्। उत्तरत्र मन्त्रिगुणवर्णने 'प्राप्तकालं च ते दण्ड धारयेयु सुनेष्वपि' इत्यादीनां ब्राह्मणेष्वसंभावितत्वात्।

For Mantrins cf. K. Artha. I. 9.

11-12 Cf. न मे स्तेनो जनपदे न कदर्यो न मद्यप'। नानाहिताग्निर्नाविद्वान्न स्वैरी स्वैरिणी कुत'॥ Chāndogya Up. V. 11.5—(quoted in the Mbh. XII. 78. 9).

15^{b}) Cf Manu. 7. 45.

16 Spies were the real eyes of a king. Cf. चारचक्षुषो राजान'। On the importance of spies in a State cf K. Artha. I. 6-8.

^{b}) रक्षयन्: Cf Mbh. XII. 59. 125; Raghu. IV. 12.

13^{d}) नयचक्षुषा. Cf. K. A. VI. 1, Raghu. I. 55.

8

2^{a}) चिन्तयानस्य for चिन्तयमानस्य *Metri Causa.* N MSS. have avoided it.

^{c}) The performance of the Aśvamedha sacrifice secures everything for the performer. It is, therefore, performed even for a particular purpose (*e.g.* for getting a son). Cf. Ś Br. XIII. 1. 9.9 (आडस्य यजमानस्य वीरो जायतामिति।)

For the Aśvamedha sacrifice cf. Keith, TS, Pt. 1, pp. CXXXIIff, R P Veda, Part 2, pp. 343-347 (HOS. 32). Bhawe, *Die yajuś des Aśvamedha* (Stuttgart, 1939). N. N. Law, *Aspects of Ancient Indian Polity*, pp. 18ff., 181ff. Chinnaswami Sastri, *yajñatattvaprakāśa*, pp. 115-121. Mīmāmsākośa, Pt. 2, pp. 741-747. Kane, HDŚ. Vol. II, Pt. 2, pp. 1228-1239. ŚBr. XIII which is actually called Aśvamedhakānda. Eggeling, Intro. XV-XLVI, S.B.E. Vol. XLIV.

For Aśvamedha performance Cf. Rām. I. 37-40 (Sagara's sacrifice), VII. 86 (Indra's Sacrifice), 90 (Ila's sacrifice), 91 (Rāma's sacrifice); Mbh. III. 105 (Sagara's Aśvamedha); XIV. 90 (Yudhiṣṭhira's Aśvamedha).

'The horse sacrifice is in the ritual reckoned an Ahīna, that is a rite with more than one day on which the Soma is pressed, in this case three. It is an old and famous rite, which kings alone can bring, to increase their realms: we have lists of the great kings of old (AB. VIII. 21-3; ŚB. XIII, 5.4.) who were consecrated and who performed the horse sacrifice.

The Rigveda clearly knows this greatest of all Vedic sacrifices, though it is certain that the holocaust of victims was not then usual, only a goat appears to lead the way for the horse, and, though this is not conclusive, still it makes it doubtful whether the early ritual had the large number of victims offered. The victims too seem to be led round the fire, not *vice versa*. But it is clear that the offering was already a Soma sacrifice, and that in essence the rite was known: reference is also made to the use of gold and the clothes for decking the steed.' Keith, *op. cit.* p. 345.

As regards the meaning of the sacrifice different views have been expressed. Some (Oldenberg) take the horse as the embodiment of royalty and its slaughter would give strength to the sacrificer, while others (Eggeling) hold that the horse, the next animal to man in the scale, is the appropriate offering on great occasions, and the steed at the sacrifice be identified with Prajāpati, although Varuna might have been the earlier deity of the offering. There are again others (Negelein) who think that the offering was made to the sun conceived as a steed, in order to strengthen him for his course in the heaven. As Indra with his steed defeats the Asuras, so the earthly king by the horse sacrifice, uniting himself mysteriously with the sacrificial horse and its magic power, defeats the Asuras. Indra's horse is the thunderbolt which slays Vṛtra, and so the human horse aids the king to defeat his enemies. Varuna then, and later Prajāpati, were given by tradition the ownership of the horse, first connected with Indra. Other views are that the sun is the sun horse, that it is a corn spirit, that it is totemism (cf. Keith, *op. cit.* p. 346 and Taittirīya Samhitā, I. pp. CXXXIV ff. Keith (*op. cit.*, p. 347) remarks that the explanation of the horse as the sun steed seems the most plausible, and it is identified in the Vājasaneyi Samhitā with Dadhikrāvan whose sun character is not to be doubted. (Cf. Bhawe, *op. cit.* pp. 65 ff.). He further observes that the true solution lies in the view that two rites are confused, the offering of a horse to the sun and of a horse to Varuna as the god of the waters. Prajāpati must in any case be deemed to be a later addition to the rite.

3[a]) Cm.g.k.t.ś.d स निश्चिताम्.

5 Before this verse all the S MSS. read I. 11.5—20 here also, while the N MSS. quite rightly do not read these verses here. The proper place of these verses is after I. 11.4. They are, therefore, dropped from here in the constituted text. The Sarga continues over the ninth Sarga of the Vulgate, as is found in the N MSS.

6[a]) Sanatkumāra plays an impoetant role as a philosopher in the Chāndogya Up. (VII. 1.1, 26.2) and later literature.

7[c]) Read Ṛśyaśṛnga for Ṛṣyaśṛnga here and elsewhere. All the S MSS. have the form Ṛśyaśṛnga here and elsewhere while all N MSS. read Rsyaśṛnga. The omission of this evidence from the Crit. App. here and elsewhere is due to oversight. Even in the Mbh. III. 110–113, the spelling Ṛśyaśṛnga, read by all the S MSS., is adopted by Dr. Sukthankar, in preference to the other spelling Ṛṣyaśṛnga of the N MSS.

The correct and original spelling is preserved in the S MSS. in both the Epics. Ṛśya means a deer cf. Amara. II. 6. The word is explained in the Mbh. III. 110.17 as follows —

तस्यर्श्यशृङ्ग शिरसि राजञ्जासीन्महात्मनः ।
तेनर्श्यशृङ्ग इत्येव तदा स प्रथितोऽभवत् ॥

Ṛśyaśṛnga, invited by Daśaratha for performing the Aśvamedha, brings it to a successful end. The complete account is given in this and the following Sargas.

The Ṛśyaśṛnga episode appears in the Mbh. III. 110-113, Padma Purāna (Pātāla, 13, Bengali Rec.), Bhāratamañjarī (3. 758-795), the Kanjur (transl. Schiefner), Mahāvastu, Bhadrakalpāvadāna (33), Avadānakalpalatā (65, 101) Alambusa and Naḷinikā Jātakas (523, 526). The episode is discussed fully by Prof. Lüders in his two articles—(1) '*Die Sage von Ṛṣyaśṛnga,*' in NKGWG. 1897, pp, 87-135 and (2) '*Zur Sage von Ṛṣyaśṛnga,*' ibid. 1901, pp. 28-56, summarized by Dr. Sukthankar (Notes, Mbh. III. 110). He has shown the chronological order of the development of the Episode as follows :—

(a) Original version of the Mbh.
(b) Version of the Padma Purāṇa, probably with partial use of the former.
(c) The version of the Mbh. (Vulgate) now current, containing the original nucleus

which was worked over and assimilated with the Purāṇa version.

(d) The Rāmāyaṇa version is later than those of the Padma Purāṇa.

By minute comparison of the Jātaka and the Mbh. versions, Prof. Luders arrives at the following important conclusion :—

The oldest remains of a literary version of the Rśyaśṛnga legend now preserved are in the shape of the Gāthās of the Jātaka. The compiler of the Mbh. version had known these Pāli stanzas at least partly, and adapted them in his work with minor alterations. Even the Gāthās themselves are not the original compilation of any Buddhist poet, but are the remains of the very ancient popular ākhyāna poetry.

The hermitage of Rśyaśṛnga is on the bank of the Kauśikī river (Mbh. III. 110.1, 2)—the modern river Kosī situated at Singhesvar in the Bhagalpur Dt.

8^{c}) जानाति for ज्ञास्यति. The N MSS. read प्रज्ञास्यते, possibly to avoid the difficulty of the tense.

9^{ab}) द्वैविध्यं (1) भङ्गः Cv.g.

(2) 2 types, one normal celibacy and the other secondary, after marriage by observing certain rules laid down in the Dharma Śāstra. Cr.g.k.t.

(3) विभाग', गृहस्थो भविष्यतीत्यर्थः Cm.

(4) द्वौ सीतारामौ विशेषेण ध्यायति । तस्य भावः Cś.

10^{b}) समभिवर्तत. Augment dropped. Past for future. N MSS. read समभिवर्त्स्यति, just to remove the grammatical anomaly.

11^{b}) रोमपाद is the reading of the S MSS. The N MSS. however read लोमपाद as in the case of the Mbh. (III. 110.4 and everywhere else). Acc. to MW. (Dicty.) लोमन् is the later form of रोमन्. The S spelling is adopted in the text.

^{c}) अङ्ग country is the modern District of Bhagalpur. For more information cf. B. C. Law, *op. cit.*; S. B. Chaudhuri, *op. cit.*; Dey, *op. cit.*

14^{b}) Read लोकचारित्र° for लोके चारित्र°.

16^{ab}) Note the hiatus between ^{a} and ^{b} which the variants try to remove.

18^{d}) प्रेषयिष्यति causal for primitive.

19^{b}) वनता° = अवनता°. अ in अव is dropped. Cf. वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः । The other variant is the result of not understanding the original reading.

20^{b}) Put a wavy line ~~ under तान् in तान्क्षमान्.

^{c}) Prof. Burrow's suggestion (*ibid.* p. 79) to read देवम् for देवः is not unlikely. देवः (= पर्जन्यः) is the reading of Cv.g.t ś d. Ck देवम् (probably an improvement). Stop at आनीतः, and a new sentence begins where देवः is most appropriate. Even the N subst. text reads देव . Cf. I. 9.28.

21^{d}) प्रदीयते प्रादीयत Cm.g, भूतार्थे लट् Cm., कालसामान्ये लट् Cg., प्रदास्यते, छान्दसो लट् Ck., प्रदत्ता Ct. Note his remarks. प्रदास्यति Cś.

9

2^{c}) निरपायः Harmless. All the Comm. however explain it as अव्यभिचारिफलः.

3^{b}) Cf. I. 1.1^{a}. Cr तपःस्वाध्यायने रत इत्यार्षोक्तिः. Cg has the reading and offers a different grammatical explanation. The variants try to refine the original reading.

5 For the status of a courtesan cf. K. Artha. II. 27, Nāṭyaśāstra, 35. 61–62, also 25. 74–78. Kāmasūtra, I. 2.17 ; 4.34, VI. 6.54 (for the different types of a Veśyā). Also cf. Śūdraka's Mṛcchakaṭika (for Vasantasenā). Contra Manu. 4 209, 219 etc.

7^{a}) वारमुख्या Cf. सत्कृता वारमुख्या स्यात् । Amara, 2.7. The गणिकाs in v. 5 above are सत्कृताः (5^{d}).

^{c}) अस्मिन्- Cr.m दर्शने ;Cm. ऋष्यशृङ्गदर्शनस्य बुद्धिस्थत्वादस्मिन्निति निर्देशः ।* Cg.k.t वने.

This verse is connected with the following line (8^{ab}). Put the figure 7 after 8^{ab}.

8^{cd}) will form a unit by itself as v. 8.

Cm : पितुरिति तृतीयार्थे षष्ठी ।

9^{d}) Ck.d सख्व (as in text). Note the political divisions of the country—नगर and राष्ट्र. Cf. K. Artha. I. 13, II. 36 etc.

12^{ab}) किं वर्तसे—(1) किंकर्मासि Ct..ś.d.

(2) किमर्थं वर्तसे Cg.

कस्माद्धेतोः Cm.

(3) किंनामधेयो वर्तसे Ck.

^{b}) इच्छामहे Ātmanepada for Parasmaipada *metri causa :* removed in NE Version but retained in NW and S Versions.

It appears as remarked by Cd that the courtesans put three questions to Ṛśyaśṛnga. (1) Who are you? (2) What are you doing? and (3) Why do you stay in this solitary dreadful forest? Cg has proposed three questions in a slightly different manner.

13[a]) Connect तेन with अदृष्ट in अदृष्टरूपा।

Cd supplies दृष्टा and connects it with तेन.

[c]) हार्दात् कौतूहलात् Cv m —Out of curiosity आदरात् Ct, दर्शनजस्नेहात Cg t Ś d.

Note the hiatus between [c] and [d]. The variants try to remove it and thereby show their secondary nature.

14[d]) Cf Rām. I 17.11[b] where नामकर्म as a compound word occurs (नामकर्म तथाऽकरोत्।).

The answer to the first Q. is up to नाम, to the second Q. up to मुनि and to the third in 15[ab]. नाम is therefore separated from कर्म To take नामकर्म here as one compound word in the sense of नामकरण as desired by Prof. Burrow (JRAS, 1959 Pts. I and II, p. 79) is not happy, as there is no point in referring to the ceremony and as the answer to the second Q. will be wanting in that case. The चकार also goes against the compound. The ceremony of giving name to a child is performed on the 10th or the 12th day after birth, Cf. Manu. 2.30, or on the 11th day according to some Śankha actually uses the word नामकर्म, like Rām. I. 17 11, while prescribing the ceremony, आशौचं तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते as quoted by Kullūka on Manu. II. 30.

The question expects नाम and not नामकर्म. All the comm. separate नाम and कर्म. कर्म = तप· Cm.g.t.

The comm. give the Paurānika story of the birth of Ṛśyaśṛnga, Cf. Mbh. III. 110.

15[a]) आश्रमपद· masculine for neuter *metri causa*. This is not a case of laxity extending to the use of 'barbarous Sanskrit' as remarked by Prof. Burrow (*ibid.* p. 78). The Epic elsewhere uses the word in the natural (neuter) gender. This reading is accepted by the Cm.g k.t.ś d where it is considered as Ārsa. The variant *Āśramapade* in some S MSS. and NW MSS. seems to be an attempt to remove the irregularity of the gender. NE MSS. also changed. The third Q.—Why are you wandering alone in this dreadful forest?—requires a reply such as 'Here is my Āśrama', (and so I am moving here). The Nominative (and not locative, °*pade*) is therefore quite appropriate. The construction in that case is quite natural.

[d]) सर्वेषाम्—Comm पुल्लिङ्गनिर्देश· स्त्रीस्वरूपापरिज्ञानकृत:।

16[b]) आस = बभूव. Cg.k.t आर्षम्. N MSS. try to remove this irregular form.

18[c]) ऋषे· विभाण्डकात् Comm.

19[c]) गृह्णाम प्रति = प्रति गृह्णाम for the change in the order cf. P. I. 4 81. *Cv इदमपि हि छन्द इव।* The N MSS. change this order.

21[d]) Read °वासिना (as read by all S MSS. and D 1 5.8.11.12 and Ck). Add to the Cr. App. Dt D_8 °वासिनाम्. $D_{2\,7}$ °निवासिनाम.

28[c]) Cf I. 8.21[c].

29[b]) विषयम् Dd Cd (d = Devarāma)

30[d]) आविशेत् Dd Cd.

31[a]) प्रविश्य Dd Cnśd.

10

1[a]) च—Dd. Put a wavy line ~~~ under च.

[d]) Read कथयामेवमब्रवीत्; so Dd.

3[c]) अस्य refers to Lomapāda (all Comm. except Ś who refers to Daśaratha and criticises the other view). Cf. I. 8.16, 21 where it is clearly stated that Śāntā was the daughter of Lomapāda. The Bhāgavata P., (IX. 23 8) however says that Śāntā was the daughter of Daśaratha and given to Lomapāda. Harivaṃśa (I. 31) states that Śāntā was no doubt Lompāda's daughter, and Daśaratha was another name of Lomapāda. Ck refutes the view that Śāntā was the daughter of Daśaratha.

4[a]) अङ्गस्य राज्ञ. of the S MSS appears as अङ्गाधिपस्य in the N MSS. as अङ्ग, the name of a country is expected to be in plural.

5[a]) धर्मात्मन् Cg.ś.d Cf. I. 8.11[c].

6[c]) पुत्रवन्तम्—Cv. पुत्रोत्पत्तिहेतुम्। Cg. पुत्रप्रदानसमर्थं पुत्रयुक्तं वा।

Ct : पुत्रवन्तमित्यनेन 'जातपुत्रः कृष्णकेशोऽग्नीनाद्धीत' इति विधियुक्तमग्न्याधानादिकारित्वं सूचितम्। तेनाहिताग्नित्वेनार्त्विज्याधिकाररतस्योक्तं।; so also Cś d.

Cr · पुत्रवन्तं सजातपुत्रम्। यद्वा तपोमाहात्म्यात्पुत्रकामेष्ट्या पुत्रप्रदानसमर्थत्वात्पुत्रवन्तमित्युक्तिः।, so also Cm.

11[d]) देवयुगे —कृतयुगे, all comm.

12[d]) महाराज Dd.

16[a]) राजा = लोमपादः. The reading यथायोग्यम् (Vulgate, Guj. Press ed.) is not found in any of the 86 MSS. collated. Ct.ś.d as in text.

[c]) तस्य राज्ञः —दशरथस्य.

Lomapāda was a friend of Daśaratha.

17[c]) सबन्धकम्—यौनादिसबन्धकम् Ck

शान्तायां जनकृपितृत्वरूढं सबन्धम् Cg, so also Cś. Ct.ś quote certain verses which show that Daśaratha gave his daughter Śāntā to Lomapāda who was childless.

This would show that Śāntā was originally the daughter of Daśaratha and later on adopted by Lomapāda who gave her to Ṛśyaśṛnga in marriage. But this would go against 19[a] where Daśaratha says to Lomapāda 'your daughter Śāntā'. Ck remarks —शान्ता तव सुता राजन्। लोमपाद एव पृष्टे 'दशरथस्य कन्या शान्ता' इति प्रलपन्त किं वयम्। cf. Asoke Chatterjee, *Śāntā's Parentage*, IHQ. Vol. XXXIII, No. 2, June 1957, pp. 146–151.

[d]) तम् = दशरथम्। Supply ऋष्यशृङ्ग as the subject of प्रत्यपूजयत्।

[a]) प्रतिश्रुत्य—आकर्ण्य.

21[b]) नृपम्—लोमपादम् All comm.

26[b]) Read तम् for वै.

27[d]) उपवाहनात्—आनयनात्.

28[a]) = VI. 111.111[c].

[c]) सह भर्त्रा—*Cg अनेन पूर्वं कन्यात्वदशायामपि कदाचिदागमनं व्यज्यते।*

29[b]) विशेषत —Cg जनकृत्वसंबन्धात् ऋत्विजा.

The N MSS. read a verse in the Upajāti metre. Some N MSS. read it at the end of the ninth Sarga.

11

1[a]) बहुतिथ = Long. Cf. P. V. 2. 52.

[cd]) King Daśaratha desired to perform the Aśvamedha sacrifice on the full moon day of the month of Caitra (Cg.) The king started with the *Sāngrahanī Iṣṭi*.

The Northern text seems to have a tinge of modernity.

2[a]) The older reading प्रसाद्य is simplified in some D MSS. and 2 S MSS. Cf. II. 88. 30 (प्रसाद्यमानः शिरसा मया स्वयम्). PW gives other references to the Rām. and other works. Cf. अभिवाद्य प्रसादयेत्। Manu. 11. 204. शिरसा त्वां प्रसादये। Mbh. XIV. 68. 13[b]. सा त्वां प्रसाद्य शिरसा। 17[a].

[b]) विप्र refers to Ṛśyaśṛnga.

[d]) Read वै for च. Dd वै.

The N substitute repeats the idea of St. 1.

3[cd]) = I. 11. 11[cd].

4[a]) Drop Ck in l.4, Crit. App. The N subst. gives more details and refers to Sūtra-Bhāṣyas.

7[c]) Read धर्मार्थसहित युक्त for इद धर्मार्थसहित.

8 .Cv राज्ञा पूर्वं चोक्त तन्न कृतम्। सकल्पमात्रे सुमन्त्रकथा हि प्रस्तुता। इदानीमनुष्ठानार्थं तत्पुनरुपन्यस्यते ।. So also Cr.m.

11[cd]) = I. 11.3[cd].

13 *Cg क्रियामेदाश्च राजपदपुनरुक्ति ।*.

14[b]) सम्प्रियन्तु—आर्षं परस्मैपदम्। Cg k.

Cg gives the Vedic text laying down the procedure of releasing the horse with a retinue, and refers to Bhatta Bhāskara

15[a]) The Northern region of the river Sarayū is recommended as it is isolated. Cg.

[d]) यथाकल्प = यथाक्रमम्. Cm g.
यथाविधि = यथाशास्त्रम्. Cm.g.

17[ad]) Cf छिद्राण्यत्र हि वाञ्छन्ति यज्ञेषु ब्रह्मराक्षसाः। Mbh. II. 11.68[cd].

यत्पाप वर्धनेऽस्माक तत· स्म ब्रह्मराक्षसः। Mbh. IX. 4 .21[ab].

Also Cf. Mbh. XIII. 92.12, Yājña. S. 3 2.12.

.Cv ब्रह्मराक्षसा यज्ञादिषु मन्त्रशेषक्रियालोपादिना राक्षसत्व प्राप्ता ब्राह्मणा उच्यन्ते।.

A Brahmarākṣasa is a kind of evil demon, the ghost of a Brahmin who led an unholy life.

[cd]) Cf. किंचिदेव निमित्तं च भवत्यत्र क्षयावहम्। Mbh. II. 11.69[cd].

21[a]) गतानां गतेषु- Cv.k.t.d. सप्तम्यर्थे षष्ठी। *Ck षष्ठी चानादर इति। भावमात्रेऽपि छन्दसि षष्ठी। यथान्यत्रापि. ।* Cm.g. गतेषु.

Put a wavy line ~~ under तानां तु द्विजातीनां.

[c]) The NW MSS. corrected विसर्जयित्वा by विसृज्य, and the NE MSS. removed it altogether.

12

1 In the last Vasanta season the preliminaries of the Aśvamedha were started and the horse was let loose. After one year when again the Vasanta season came the King requested Vasiṣṭha to commence the actual sacrifice.

Cg.k give some details of the ceremonies performed during the interval of one year.

2[a]) = III. 46. 14[c]. *et al.*

प्रश्रित = विनययुक्तम् (Cv. r. m. g. t).

This reading which is original is simplified in some N MSS.

Cg gives a quotation from Bhatta Bhāskara.

3[c]) मह्य for मम, probably *metri causa*. Cm.t षष्ठ्यर्थे चतुर्थी. The N MSS. remove the irregularity by a *new* variant.

[d]) Read महान् for भवान्.

4[b]) उद्यत॰ = उपक्रान्त॰ Shouldered.

5[b]) सगर्थितम् सम्यगर्थितम् Cv.
प्रार्थितम् Cr. m. ś.
सम्यक्प्रार्थितम् Cg.k t.

[d]) Proficient in the Science of Sacrifice, the याज्ञिकः.

This and the following verses up to the end of the Chapter show the high civilization during the Rāmāyaṇa period. Cf. Mbh. XIV. 85.25.

6[a]) स्थापत्य, Science of Architecture, was one of the Upavedas. It was fully developed in connection with Vedic Sacrifices. The word also means 'the rank of a Sthapati' as used in the Pañca. Br. (XVII. 11. 6.7) cf. Jaim. S. VI. 1.51, 52 for the topic of निषादस्थपति where स्थपति means a king or a headman.

Cf. स्थपतिः कारुमेदेऽपि भूभृद्भूमिधरे नृपे । Amara. 3.5.

Mbh. I. 123.10 (निषादाधिपतिः, father of एकलव्य.)

(1) Cr. स्थापत्यशब्देन अश्वमेधोपयुक्तद्रव्याद्यानयनकर्तृत्वमुच्यते । So also Cm.g.

(2) स्वाम्ये Cv.

(3) स्थपतिः रथकारः । तस्य भाव कर्म च स्थापत्यम् । Ck. So also Ct.

[d]) वर्धकि = A carpenter. used in the Mbh. also. Cf. तक्षा तु वर्धकिस्त्वष्टा । Amara, 2.11

7[a]) गणकः Astrologer. लेखकः Cv.r m g. ज्योतिर्विद् Ct. ś.

Cf. सांवत्सरो ज्योतिषिको दैवज्ञगणकावपि। Amara, 2.9

8[a]) आनीयतामिति व्यत्ययेन एकवचनम् । Cm. Cv.r. m.g. d read इति (as in text) and explain the construction almost in the same way.

Cv: अत्र इतिशब्दः परेण सबध्यते । स चैवमर्थे वर्तते । यथेष्टिकानयनमेवमौपकार्याश्च क्रियन्ताम् ।

Cr: इत्यब्रवीदिति पूर्वेण सबन्धः ।

Cm. इति शब्दः अब्रवीहिति पूर्वेण संबध्यते । (also Cg.), यद्वा...as Cv.

The complicated construction of इति has been simplified by the N MSS. which substitute द्विजान्.

9[a]) औपकार्या॰—Royal palaces. उपकार्या एव औपकार्याः । Cv. स्वार्थे तद्धितप्रत्ययः Cr, also Ck, सौधोऽस्त्री राजसदनमुपकार्यापकारिका । Amara, 2. 3.

[b]) With full equipments (गुण).

[ ]) Read सर्वे for सर्व॰.

12 Note how the preparations for the sacrifice are perfect. All the people of the State, citizens and countrymen, are cordially invited by the King. The relation between the King and the people was most happy. Best food was to be served to the people with due respect and not in a discourteous manner (न लीलया). Members of *all* the classes (वर्णाः) were received with due respect. Mark the spirit of equality and universal brotherhood—an ideal State. (Cf. प्रीतिरिनग्धेन चेतसा St. 15[b]. अवज्ञया न दातव्य कस्यचिल्लीलयापि वा । St. 28[ab].)

14 Cv on the star passage 371 p—यथाक्रमम् (14[b]) इत्यस्यानन्तरं 'ते च ग्रयु' इत्याधर्थं द्रष्टव्यम् । लेखकैः प्रमादादुपरि न्यस्तम्.

18-19 Kings of different countries in India are invited with due honour. The first reference is to Janaka, the king of Mithilā, who is described as a great scholar of Vedas and Śāstras and as an *old relative* of Daśaratha

Janaka is referred to as Janaka I, the founder of the family in the Rām. I. 70.4, and then as Janaka II, the elder son of Rājarsi Hrasvaroman, the father of Sītā (I. 12), getting Śiva's bow (I. 65.12) and finding Sītā from the ground while ploughing (I. 65.13 ; 70).

There are many references to him in the Mbh. also: *e.g.* as a king of Videha and father of Sītā (III. 258), his discussion with (XII.18), with the Brāhmaṇa Aśman (28), with Parāśara (279 ff); his contest with Pratardana (100), his observation on the burning of Mithilā (171), his teaching on renunciation (XIV. 32), on Tṛṣṇā (III. 2 ; XII. 268).

There is also a Janaka Daivarāti in the Mbh. who carries on discussion with Yājñavalkya (XII. 298 ff.), his dialogue with Pañcaśikha (307), his dispute with Sulabhā (308 ff.).

Further he appears in the Mbh. as a son of Indradyumna ; his sacrifices (III. 132 ff., XII. 106ᶠ.).

In the Vedic literature he plays a considerable part (Śata. Br., Jaim. Br., Bṛ. Up., Kauṣ. Up.) (See Vedic Index, Vol. I, pp. 271–273). He was a contemporary of Yājñavalkya Vājasaneya, and had become famous for his generosity and his interest in the discussion of the nature of Brahman, as the nature of ultimate reality, in the lifetime of Ajātaśatru of Kāśī.

'The identification of Janaka of Videha and the father of Sītā is less open to objection, but it cannot be proved, and is somewhat doubtful' (Vedic Index, Vol. I, p. 273) It appears that like Yājñavalkya there were more Janakas playing a prominent part in the different periods of Indian History.

Mithilā was the famous capital of the ancient kingdom of Videha. It enjoys an important position in the Vedic, Jain and Buddhist literature The Brahmanical tradition makes Videha a kingdom of early times. Mithilā is now identified with a small town Janakapur within the Nepal border. It is named after the second king Mithi Janaka of the Videha dynasty (Bhāg IX. 13. 13). The Bhāg. again refers to the Maithilas as skilled in the knowledge of the Ātman (IX. 13. 27). Cf. S. B. Chaudhuri, *op. cit.* pp. 163–165.

20ᵃ) काशि, also spelt as काशी There are numerous references to the people Kāśis throughout Sanskrit and Buddhist literature. They were very famous in ancient times. Cf. S. B. Chaudhuri, *op. cit.*, pp. 60-61 , B. C. Law, *op. cit.*, pp. 46ff.

ᵈ) The N MSS. change the Pada—a case of polishing.

21ᵃ) केकयराजानम् for केकयराजम् *metri causa.* The Comm. g.k.t.ś.d remark—समासान्तविधेरनित्यत्वाद्दृजभाव·।

ᶜ) राजसिंहं = दशरथम्. The word is very often used for kings in the Mbh. Cf. also the Bharata-Vākya of the plays attributed to Bhāsa. For केकय Cf. B. C. Law, *op. cit.*, p. 98 , S. B. Chaudhuri, *op. cit.*, pp. 89-90.

22ᵃ) Aṅga —The kingdom of Anga had its capital Campā, on the river of the same name (modern Chāndan) and the Ganges. It was one of the six great cities of India, and renowed both in the Brahmanic and Buddhist literature. It was a powerful kingdom before the time of the Buddha. In Buddha's time it lost her political power for good.

Cf. B. C. Law, *op. cit.*, pp. 43-44 , S. B. Chaudhari, *op. cit.*, pp. 180 ff.

23ᵃᵇ) Cf. II. 10.37. The Sindhu refers to the Indus. The Sauvīra or the Sindhu —Sauvīra (mentioned together even in the Mbh. VI. 10.52) was situated on the Indus and the Jhelum. (Cf. Mbh. XIV. 77-78, in the NW). Pāṇini mentions Sauvīra and Suvīra (IV. 2 76 , 1.148). Saurāṣṭra (mentioned as Surāstra in the Mbh. VI. 10.47 , XIV. 83 12-13 situated in W. India) refers to the modern Kathiawar. (cf. Soratha). These countries are described as *Prācīna* which is explained by the Comm. as 'eastern'. The kingdoms are definitely situated West to Ayodhyā. To avoid this difficulty the word may be taken in the sense of 'old' which is fairly known during the Rāmāyana age. But the word *Dākṣināṭya* in c suggests that the author has got the idea of directions in his mind and should have used the word (prācina) in the sense of 'eastern'. At any rate it seems to be an error, which appears in the Mbh. also (II. 23 & 24). They are mentioned in Western India in Bṛhat-Saṃhitā. Sindhu—Sauvīra is put in the North and Saurāstra in the West. (Kirfel, *op. cit.*, pp. 44, 47 48). Curiously there are no variants of the word *prācīna.*

ᶜᵈ) A reference to Southern kings Note that particular names are not mentioned , a general statement only.

29ᶜ) रत्नानि—Best things. The specialities of their countries were brought by the kings as a present to Daśaratha (cf. Mbh. II. 31. 4) where the kings who attended the Rājasūya sacrifice performed by Yudhiṣṭhira brought various presents. The Mbh. (II. 24–29) refers to the valuable gifts of the kings defeated by the Pāndavas in the four parts of the country, which give us a good idea of the economic condition of ancient India.

ᵈ) उपायाः (Cf. St. 30ᵃ) is substituted by उपायाः —a simpler reading —in the N MSS. A case of refinement !

13

Cf. Mbh. II. 8 where Nārada enumerates the names of the kings who performed the Aśvamedha sacrifice and got the reward.

In the preceding Sarga we are told that the period of one year after the discharge of the horse was over and kings had arrived to attend the Horse-Sacrifice. During the period of one year several ceremonies which are prescribed in the Brāhmanas and the Srauta Sūtras are regularly performed till the return of the horse. Cg shows how the horse is wandering for one year and how certain ceremonies are performed on the way.

The present Sarga gives more details of the Sacrifice. Cf. Mbh. 14 88 where the Aśvamedha Sacrifice is described in a similar way.

^{a}) Ŗśyaśṛnga is the leader of the sacrifice, the chief priest, Brahmā.

1^{a}) = 1.4˜ 2^{a}

2^{b}) Read कर्म for क्रम.

3^{b}) The priests were proficient in the Vedic lore. They not only studied the Vedas but also grasped their sense and significance.

^{cd}) विधि = Vedic injunction
न्याय = The Mīmāmsā Sāstra, its principles and maxims.
शास्त्र = The Kalpa-Sūtras which give *all* the details.
परिक्रामन्ति = perform, start.

4^{ab}) The Pravargya and the Upasads are the names of certain ceremonies to be performed in the Soma sacrifice and described in the Taitt. Āranyaka, the Śatapatha Brā. and the Kalpa-Sūtras. The Pravargya ceremony is so called because the pouring of milk in the hot ghee in the Mahāvrata vessel is called *pravṛājana*. cf. Mbh. XIV. 88. 21. For a simple exposition of these two ceremonies cf. Chinnasvami Sastri, *op. cit.* pp. 62–65.

Keith, RPV. 332–333, 327–328.

Kane, H. D. II. 2, pp. 1147–51, 1151–52.

5 The three Savanas also were performed. The S MSS. and the allied D MSS. insert after 5 four lines which supply more details. It is interesting to note that Cv. r. m. g. k do not comment on them. Cf. Mbh. XIV. 88.22.

6 The whole performance was perfect, free from fault, assuring the reward of the sacrifice. Cf. Mbh. XIV. 88.20.

^{c}) ब्रह्मवत् = मन्त्रवत्—all Comm.

7^{d}) Note that a learned Brahmin has one hundred pupils by his side.

8^{b}) नाथवन्तः = शूद्रा

^{d}) श्रमणा. = सन्न्यासिनः. A reference to Buddhistic Sannyāsins, as suggested by Ct, may not be happy in the Vedic Sacrifice.

10 Cp. Mbh. XIV. 89 43

12^{cd}) Note the hiatus between c and d.

14^{b}) हेतुवाद = Philosophical and ritualistic discussion, the *brahmodya*. Such discussions, which formed an interesting part during interval in Vedic sacrifices, later on developed into Upanisadic Philosophy. Cp. Mbh. XIV. 85 27

15^{b}) सत्तर' = A sacrifice. Cg. आरतीर्णबर्हिषि. (Cp. Mbh. XIV. 88. 25^{a}, 38^{d}. (Cn on st. 25. सत्तरे इष्टकानां चयनाख्ये स्वण्डिलरचने.)

16 Cp. Mbh. XIV. 88.26

17 Twenty-one sacrificial posts are to be raised from the northern corner to the southern corner of the Altar in the Aśvamedha sacrifice. The principal post to which the horse is tied is made of the Rājjudala tree and is fixed just to the east of the Āhavanīya Fire. It is otherwise known as *agnistha*. Two posts made of Devadar wood are implanted to the north and south of the chief post. Then other eighteen posts, three groups of six each prepared from Bilva, Khadira and Palāśa trees respectively, are also raised, making the total twenty-one. Cp. Mbh. XIV. 88.27-29

^{a}) यूपोच्छ्रयः = Raising of the sacrificial post or posts.

^{d}) पर्णिन् = पलाशः

18^{a}) श्लेष्मातक tree is otherwise known as राज्जुदाल Cf. Mbh. XIV. 88.28.

^{d}) At a distance of two arms separated, the two posts were raised on the two sides of the chief post.

Note the order of words in the compound बाहु°.

19^{d}) भवन् for अभवन् (Comm.), *metri causa*. Or it may be a case of double crasis *metri causa*. Cf. इष्टकाः काञ्चनीश्चात्र चयनार्थं कृताभवन्। Mbh. XIV. 88. 31.

21 Cf. Mbh. XIV. 88. 30.

22 Put the No. 22 after शुल्बकर्मणि.

23 Put the No. 23 after °दशात्मकः. St. 24 will consist of three lines. Cf. Mbh. XIV. 88. 32.

24 Cf. Mbh XIV. 88.33-35.

*) शामित्र = The place fixed for killing the animal to be offered in a sacrifice, to the north of Uttaravedi, near the seats of Āgnīdhra and Adhvaryu priests.

25 Cf. Mbh. XIV. 88 35.

The number of animals varies with different authorities, *e g* 390, 360, 349 The animals are of two classes, village animals (*grāmya*) and forest animals (*āranya*). The wild animals are not killed but allowed to return to the forest after the fire had been carried round them, while the tame animals are killed.

26 Cf Mbh. XIV. 89. 1.

The present verse shows that Kausalyā killed the horse by three swords, Krpānas. The Vedic texts of the Aśvamedha, however, do not enjoin the immolation of the horse on the chief queen who is later on brought near the dead horse by the Adhvaryu priest. Cf. इयामूलेन (v l. स्यानूल) क्षौमेण वाश्च संज्ञपयन्ति। Āpastamba. तार्ष्येण सज्ञप्यमानम्। Baudhāyana.

Here it is the *tārpya*—prepared from a vegetable substance called *trpā*—which is used for killing the animal and not a *krpāna*. The Rāmāyana seems to follow a new procedure. Cd ś.t, however, give a quotation from some Sūtra work in support of the procedure: महिष्यश्वास्यासिना कल्पयन्ति. Cg on the other hand remarks that Kausalyā chalked out the paths (*asi-patha*) with three golden needles on the body of the horse. Cg further quotes the following authority—पत्नयोऽश्वस्यापि पथान् कल्पयन्ति प्राक् क्रोडात् प्रत्यञ्चीमि°। इति सूत्रात्।

The lines drawn are intended to serve the sacrificer as bridges to the heavenly world and secure for him people and royal power, the needles (of gold, silver and copper) standing for the people and the *Aśvamedha* sacrifice itself the royal power. N. N. Law, *op. cit.*, p. 109.

27 Cp. Mbh. XIV. 89.2 where Draupadī is made to lie down near the dead horse.

28 महिषी = a consecrated queen. वावाता = a favourite wife. परिवृक्ता (or °क्ती) a former favourite but now neglected; or acc. to others one who has borne no son.

The three queens of the king are connected with the horse by the priests. The correct word for परिवृत्ति (a wife abandoned by the king) is परिवृक्ती, which is not found in any MS. PW mentions the word परिवृक्ती in the right sense and remarks that परिवृत्ति is a wrong form of परिवित्ति. It appears that the original word परिवृक्ती was changed into परिवृत्ति in the MSS as its technical meaning was not understood at an early stage. It is necessary to emend the word as परिवृक्त्या against the evidence of MSS.

The Śat. Br. (XIII. 4.1.8) mentions four queens° चतस्रो जाया उपसृप्ता भवन्ति। महिषी वावाता परिवृक्ता पालागली...। The पालागली is the fourth and lowest wife of the king. She is the daughter of a messenger, or courier.

29 Cf. Mbh. XIV. 89.3-4.

*) पतत्री = A horse.

The horse has no omentum (वपा), one, therefore, takes out fat (मेद known as चन्द्र).

The above-mentioned passage in the Mbh. refers to वपा. There are no variants also in our case.

32 The animals are cut into pieces for preparing an offering on the leaves and branches of Plaksa trees, while the chief victim, the horse, is cut on the branch of Vetasa (reed). The St. refers to the Avadāna (cutting) ceremony.

33 See *Supra* all the references to the Brāhmanas and the Kalpasūtras dealing with the Aśvamedha sacrifice. The XIIIth Kānda of the Śat. Br. gives a full treatment of the sacrifice.

Cf. स (प्रजापतिः) एतमश्वमेध त्रिरात्र यज्ञक्रतुमपश्यत्। Ś Br. XIII. 4.1.1; राजा वा एष यज्ञानां यदश्वमेधः। Ś Br. XIII. 2.2.1.

There are three Sutyās, or Soma-days at the Aśvamedha, *viz.* (1) an Agnistoma, (2) an Ukthya, and (3) an Atirātra—the most important of which is the central day. The first day offers no special features, as compared with the ordinary Agnistoma, except that the stotras are chanted on 'Catustoma' model (cf. चतुष्टोमस्तोमो भवति। Ś. Br. XIII. 3. 1.4 and Eggeling's Note thereon, S.B.E. Vol. XLIV, pp. 329ff.).

35 Other sacrifices such as Jyotistoma prescribed in the scriptural texts were also performed. Cg. तत्क्रमेण (= चयनादि.) श्लोका॰ पठितव्या॰ । व्युत्क्रमपाठो लेखकप्रमादकृत॰ । ऋषिरेव वा क्रममविवक्षन् प्रणिनाय ।.

36 Dakṣiṇā is given to the priests—the most important item of the sacrifice.

37 It was Prajāpati who performed the Aśvamedha sacrifice. Cf. Ś. Br. XIII. 4.1.1 quoted on St. 33 above.

40 Mark the Ideal of the Brahmin priests—devotion to study. निष्क्रय॰ = Price.

Cm. निष्क्रयते अनेनेति व्युत्पत्त्या मूल्यमुच्यते ।

41 The cows and golden and silver coins were common currency in ancient India.

14

The Aśvamedha, it is believed, has removed all the sins that came in the way of the birth of a son. Now the king performs the sacrifice recommended by Sumantra, and worships the Lord Himself for getting a son. (Cg.)

1^a) मेधावी = अतीन्द्रियार्थदर्शी Cm.

^{c}) लब्धसंज्ञ = 1 प्राप्तनिश्चय॰ Cm.
2 प्राप्तस्मृति॰ Cg.

^{d}) वेदज्ञ॰ = अथर्वणवेदज्ञ Cg, evidently in the light of 2^c. Other Comm. take the general sense.

2^b) = 3^b.

6-7 For Brahman's boon to Rāvana cf. VII. 10. For the significance of the name Rāvana cf. VII. 16. The Uttarakāṇḍa gives a detailed account of Rāvana, Hanuman, Rāma, Sītā and Vālmīki. It seems to have been added at a very early stage as it is known to Kālidāsa and Bhavabhūti. It is evidently meant for completing the story of the Rāmāyaṇa.

16 The arrival of Viṣṇu and his promise to be born as Rāma (in the Sarga 15) introduce an element of Viṣṇu's incarnation which was, in all probability, unknown to the author of the Epic, who contemplates Rāma as an *ideal man.*

16 Note that Cg.k do not comment on 458*, and that no comm. is available on 460*.

18 The NE. version has a longer substitute passage.

19^a) Cp. I. 15 3^a

20 The NE. version has a longer substitute passage.

The S Recension has inserted 20 lines.

21^c) विरावण—*Cv : लोकान् विशेषेण रावयति व्याक्रोशतीति रावण॰ ।*

The S MSS. insert one additional verse at the end.

15

1^b) नियुक्त॰ (1) प्रार्थित॰ Cm.t.ś.
(2) इत्याश्रितपारतन्त्र्यमुच्यते । Cg.t.
(3) अत्र नियोगपदप्रयोगो द्वादशादित्यकनिष्ठस्योपेन्द्रस्य विष्णोरवतार्यमाणत्वात् । Cv.

2^a) उपाय॰ —* Cv उपाय अवान्तरोपाय॰ । मानुष्ये सति केनावान्तरेणोपायेन रावण हनिष्यामीति केचिद्व्याचक्षते ।*

3^d) Cf. I. 14.19^d.

9^c) भूत पुरुषविशेषः, the प्राजापत्य नर mentioned in 14^c later on. Mark the style of the description in St. 10-12.

10^{cd}) Note the long compound consisting of the whole hemistich.

^{a}) पायस—Rice boiled in milk with sugar. Cf. अतप्ततण्डुलोधौत परिमृष्टो घृतेन च । खण्डयुक्तेन दुग्धेन पाचित पायसो भवेत् ॥ Pākarājeśvara (as quoted in Apte's Sk. Dicty., Revised ed., Poona, 1958).

19^b) Separate ताम् from प्रतिगृह्य.

21^{cd}) Contrast II. 118. 34.

23 A beautiful description, anticipating Rāmacandra !

25 Put the figure 25 after पुत्रार्थकारणात्—a stanza of three lines.

26 Put the figure 26 after महीपति॰.

27 This st. consists of one line only.

The S MSS. have two additional verses in a *different* metre at the end.

16

1 Note the element of the Incarnation theory. The gods also are asked by Brahmā to play the part of allies in the new incarnation of Viṣṇu.

4^b) सहननम्—Body.

7 The Vānaras represented a tribe with monkey—like faces. Cf. the term वानरास्याः (Name of a tribe) Mbh. VI. 10.43. Sorensen (Index Mbh.)

registers वानव (?) (वानवाः), a people, read by K MSS. in the Crit. Ed. (Mbh. VI. 60.43).

Some scholars hold the view that the people worshipped a monkey as their family deity and consequently they were known as Vānaras. The question of the tail of the Vānaras described in the Rām. may present some difficulty unless it is taken in a figurative sense referring to the loin-cloth hanging down at the back. Some Anthropologists are of the opinion that some aboriginal tribes had a genuine tail.

10[a]) Cf. V. 22.26

20[a]) Read °कूटकल्पै— for °तुल्यकायै—.The NW. Version omits this verse.

17

5 After St. 5, the S MSS. give the horoscope of Rāma with five planets in the ascendant position (the Sun, Mars, Saturn, Jupiter and Venus) with the Moon and Jupiter in the Karka Rāśi in the Lagna. The Nakṣatra is Punarvasu presided over by Aditi. This ideal horoscope appears to be a later addition.

7 = 2.1.8.

8 Cd has quoted extensively passages from Padma Purāna and other works to show the divinity of the four brothers.

11[b]) नामकर्म cf. I. 9.14[d].

14[a]) Cf. II. 1.5.

15[ab]) Cf. II. 1 6.

[ab]) Cf. II 2 19.

[b]) Cf. बहिश्चराः प्राणाः, very common in Sanskrit works.

17[d]) Note that Rāma is mentioned as Puruṣottama.

20[cd]) Cf. IV. 4. 7, VII. 2. 4.

22[a]) = I. 72. 6[a], II. 63. 1[c].

23 Viśvāmitra ('a friend of all', cf. P. VI. 3. 130) is a well-known Ṛṣi in the Ṛgveda. He is recognized by tradition as the author of the third Mandala of the ṚV. For details see Vedic Index, Vol. II, pp. 310–312. He plays an important role in the Mbh. and the Purāṇas as in the Rām. Cf. Rām. I. 50 ff. for the account of Viśvāmitra. The Purāṇa Index, Vol. III, pp. 278–9.

27[d]) = III. 7. 13; VII. 101. 17. Cf. II. 103. 30.

28[d]) उपहारयत् —वसिष्ठेनेति शेषः। Cm.

Other Comm. take the causal in the primitive sense.

34[a]) = III. 74. 11[c].

35 For Viśvāmitra's becoming a Brahmarṣi cf. I. 64, Mbh. I. 165. 44

39[c]) Cf. प्रथितगुणयशसां भाससौमिल्लकविपुत्रादीनां प्रबन्धानतिक्रम्य...Mālavikāgnimitra, I.

18

13[c]) Cf सत्य ते प्रतिजाने। BhG. 18.65.

17[d]) Cf. I. 19.2.

19

2[b]) Cf. I. 18.17, II. 98.10, VI. 4.95.

3[a]) अक्षौहिणी. Cf. P. VI. 1.89 and the Vārtika thereon. It is a large army consisting of 21870 chariots, 21870 elephants, 65610 horses, and 109350 foot-soldiers.

8 Anticipation of future events.

9[c]) चतुरङ्ग —The army in ancient India consisted of four parts —chariots, elephants, horses and infantry.

10[a]) Daśaratha is 60,000 years old!

15 A detailed account of Rāvaṇa appears in the Uttarkānda which is consequently later than the Bālakānda.

23[a]) अमरप्रख्य —Ct.d अमरतुल्यरूपमेव नत्वमरमिति तात्पर्यम्।

20

6[b]) Cf VII. 101.17

7[c]) For स्वधर्म cf. BhG. 2.31, 33, 3.35, 18.47. The Rām. like the Mbh., and the BhG. in particular, upholds the Ideal of *Svadharma*.

10[a]) Cf. VI. 128.34.

13 The verse is little bit complicated. The NE. version has simplified it. The natural construction seems to be like this—All the missiles were with Kṛśāśva, he had very religious sons; the missiles were given (by Kṛśāśva) to Kauśika when he was ruling. Cm.t.ś दत्ता शिवेनेति शेषः।

[c]) दत्ता for दत्तानि *metri causa*.

[d]) प्रशासति for प्रशासित *metri causa*.
Ct.ś —Archaic form.

14[c]) Read नैक° for नक°.

21

3ª) Cf. I. 25 21ᶜ, 76.4ᵈ, II. 39.19ᵈ; 40.4ᵈ; IV 20.19ᶜ, VI. 91.12ª. Mbh. XIII. 14.133. Smelling the head is the traditional embrace often referred to in the Sanskrit literature. A similar custom was common with theJews in ancient times, evidently based on Genesis XXVII. 27.

7ᵇ) शोभयानौ —for regular शोभमानौ. Cg. describes it as archaic. Cts defend it on the ground of आगम-शास्त्रमनित्यम्.

ª) Cf. VI. 80 20 The two sons of Agni are Skanda and Viśākha.

8ª) = VI. 47. 21. For the Agnivaṃśa cf Mbh III. 212 ff

9ª) = VII. 110. 1ª.

10ᵇ) = I 23. 3ª, 67. 17ª; 72 18ª, 21ª, 75. 16ª does not occur in other Kāndas.

ª) Balā and Atibalā are the two master Vidyās, (" the mothers of all knowledge " I. 21. 14), or mystical lores of the Pāñcarātra Saṃhitās and Tantrik works which deal with the mysterious significance of the letters of the alphabet and various diagrams. The whole literature is very interesting from the view-point of mysticism, asceticism, magic and sorcery.

Viśvāmitra is credited with the authorship of a Pāñcarātra Saṃhitā (cf. Schrader, Introduction to the Pāñcarātra, p. 10) the MSS. of which are preserved in the Oriental Institute, Baroda, Adyar Library and the Govt. O. M. Library, Madras. A critical edition of the work is under preparation for the Gaekwad's Oriental Series.

Balā and Atibalā are again mentioned in the medical works of Caraka, Suśruta and Vāgbhaṭṭa as particular herbs —*Sida Cordifolia* and *Abutilon indicum* respectively.

The subject of the efficacy of Mantras is now engaging the attention of scholars for scientific investigation.

16ᶜᵈ) Supply मम बुद्धिः after प्रदातुम्. (cf. Cts), or better take प्रदातुम् in the passive sense which is not uncommon in the Epics, ' you are no doubt fit to be taught these two lores '.

22

1ª) = I. 30.2ª, II. 47.1ª; 52.1ª, 54 36ª; VII. 109.1ª. A common expression in the Mbh. also.

11ᶜ) कृतोद्वाह has been variously explained by the comm.

(1) करिष्यमाणोद्वाहम्. Cm

(2) कृतपाणीपरिणयम्। कृतोद्वाहमिति क्रियाविशेषणम्। यदा अथ कृतोद्वाहो भवति तदा त..। Cg.

(3) समाधे कृतव्युत्थानम् Ct

(4) उत् = परमात्मा as stated in the Upaniṣads, उदि नराकृतिद्विभुजपरमात्मनरघुनाथविचारे वाहः प्रयत्नो येन। Cs.

Kālidāsa's version of the story in the Kumārasambhava (III) suggests that Cm's explanation (past for future, probably *metri causa*) is correct.

Cf Kumārasambhava, III. 35-72 (भस्मावशेष मदन चकार।)

14ª) Cf. त्वमनङ्ग कथमक्षता रतिः। Kumāra. III. 9.

cdª) Cf. Mbh. I. 98.32 Crit. App. 1042* (= Mbh. I. 104.54, Citraśālā Press Ed.) where it is stated that the अङ्ग country is so called because it was ruled by अङ्ग.

18ª) = I. 28.16ª.

23

3ª) = I. 21.10ᵇ

9ª) तरयायम् — Double Sandhi, quite common in the Epics. The Comm call it Ārṣa.

12ª) Read °स्वे for °र्खे.

16ᶜ) The Malada and the Karūsa countries embraced a great portion of the modern Baghelkhand—Mirzapur—Shahabad region, mentioned in the Mbh. VI. 10.39, 48. Cf. S. B. Chaudhuri, *op. cit.*, pp. 37-38, B. C. Law, *op. cit.*, pp. 225-226.

30ª) = II. 42.34ª

24

1ª) = I.28.1ª

9ᵇ) = IV 41.16ᵇ, VII.31.1ª; 76.23ª.

13ᶜ) = I.25.5ª

19ª) एनैः एतादृशैः। Cm.g.t.

25

5ª) = I. 24.13ᶜ.

13 The S MSS. insert after St. 13 a passage of 23 lines (App. 1, No. 5) which give a detailed description of the fight.

14^{ab}) Cf. VI. 88 10, 101.19; VII. 22.21.

18^{a}) Read °पतेः कुशाश्वस्य for °भृशाश्वस्य. Cf. I 20.13^{a}.

Cf. Matsya P. 47.105ff. (ĀSS Poona), Muir, OST. Vol. IV, pp. 151ff.

20^{a}) प्रवर्तते — प्राप्ता Cm स्मेनिशेषः Ct.

21^{c}) Cf. I. 21.3^{a}.

26

1^{a}) उष्य for उषित्वा, *metri causa*.

3^{d}) जावष्यसि जेष्यसि, Causal in the primitive sense. स्वार्थे णिच् Cg.

4 Cp. Drona's receiving Astras from Bhārgava Mbh. I 121.5,6.

For the demonstration of the *Astravidyā* cf. Mbh. I 124–127 For the lists of weapons cf. Mbh. V. 152, VII. 153 etc. Cf also E.W. Hopkins, The Social and Military Position of the Ruling Caste in Ancient India, pp. 269-303. (JAOS. 13, 1889).

6 Put figure 6 after °मनुत्तमम्, 7 after तथेत्य च and 8 after ददाम्यहमनुत्तमम्.

16^{ef}) Sr Gorresio omits this line although it is found even in our Maithilī and Bengalī MSS.

23^{b}) सर्वे = अस्त्रदेवा

^{c}) रमशब्दो हेत्वर्थे. Cg.

24^{b}) समाभाष्य = touching

^{c}) मानसा —मनोनुसारिणः Cm.

27

9^{a}) Read कुशाश्व° for भृशाश्व°.

11^{c}) स्म for स्मः. आर्षः सन्धेः Cg. आर्षम् Ct. Cf. 1. 27. 17^{a}.

15^{a}) Cf. V. 57. 28.

15^{c}) वृक्षषण्डम् = वृक्षसमूहम् Cm.

17^{a}) स्म for स्मः, cf. I. 27. 11^{c}.

28

1^{a}) = 1. 24. 1^{a}.

2 For Viṣṇu's incarnation of Vāmana cf. Mbh. II. 47. 8, III. 273. 64 (Kumbhakonam ed.; om. in the cr. ed.); Bhāg. VIII. 13 and 18; Padma P. 4. 1; 6. 267.

3 Cf. Bhāg. P. VIII. 13. 12.

7 In the App. 1 (No. 6) the lines 7 and 8 may be compared with BhG. 11. 15 ff. which is no doubt older Cf. Kirfel, Rāmāyaṇa Bālakāṇḍa und Purāṇa, (Die Welt Des Orients, 1947, p. 128.).

9^{a}) = VII 110 16^{a}

10 The three strides of Viṣṇu are often referred to in the hymns of the RV. addressed to Viṣṇu cf. RV 1.154, 155 etc, Macdonell, Ved. Myth. pp. 37-42, Nirukta, 12.19 where the views of ancient mythologians, Aurnavābha and Śākapūṇi, are cited

14^{a}) गच्छामहे —Change of Pada, *metri causa*.

18^{a}) दीक्षा —Consecration, the necessary initial ceremony in every sacrifice. Cf. Keith, RPV. Vol. 1, pp. 300-3, "The Dīkṣā has obvious affinities with the ceremonies, which all over the world have been used to spread that feeling of ecstasy which makes man akin to the divine, and of which the Bacchic rites of Greece present the most obvious and convincing parallel.. .It is not, of course, in any sense irreligious or opposed to religious feeling, it is the same spirit as that of mysticism throughout all ages and among all peoples." Keith, *op. cit* p 301.

One who has taken a Dīkṣā in a sacrifice is cut off from the outside world and even from the home and is supposed to assume a different—spiritual—form.

29

Viśvāmitra's sacrifice is referred to in the Rām. III. 38.3 (Vulgate), cf Bhāg. P. 9.10.5.

6^{a}) उपासाञ्चक्रतु —परस्मैपदमार्षम् Cm. Change of Pada *metri causa*.

^{b}) यतौ —सनदौ.

परमधन्विनौ —त्रीक्षादित्वादिनिः Cg t.

7^{a}) = I. 62.9^{a}.

8^{b}) उपाध्यायो विश्वामित्रः। पुरोहितो ऋत्विज। Cv.m,g.ś.

15^{a}) स तेन—The initial letter स stands, according to the Comm., for the second letter of the Gāyatrī Mantra.

^{cd}) There is probably a reference to the Bay of Bengal.

16^{a}) दृश्य irregular for दृष्ट्वा—such irregularity is very common in both the Epics.

22^{c}) निरीतिका Free from calamities. Cf. the Bharatavākya of Kālidāsa's Mālavikāgnimitra, V. 20; also Raghu. I.63.

Generally six public calamities are enumerated—(1) excessive rain, (2) absence of rain, droughts, (3) locusts, (4) rats (in fields), (5) parrots (eating and destroying ears of corn), and (6) foreign invasions.

30

3^{b}) = III. 32. 5; VI. 50. 36, VII. 108. 12. Cf. III. 26.5; VI. 89. 41.

12^{d}) सुनाभ शोभनमध्यम् Cm.

सर्वदेवतैः—Instrumental for Dative, *metri causa*.

16^{b}) अनुमारिणाम्—उक्तदिगनुसारिणाम्, पश्चाद्गामिनां वा। Cm.ś. Cg reads अनुमारिणम्.

17^{b}) Read सिद्धाश्रमनिवासिन॰.

^{e}) VI. 65. 34^{e}, 128. 35^{e}.

31

1^{a}) For कुशनाभ cf. Bhāg. IX. 15.4, Vi. P. 4.7.8

$^{a-f}$) Cf. Brahmāṇḍa P. 2.66 32^{b}, Vāmana P. 91. 68^{b}. Kirfel, P. P., p. 361. 6^{b}. (Cf. Kirfel's, Art. Rāmāyana Bālakāṇḍa und Purāna, p. 126).

2^{c}) पालनम्—प्रजापालनम्.

4^{b}) कौशाम्बी—Modern Kosam, an old village on the left bank of the Jumna, about thirty miles to the west of Allahabad. Gautama Buddha stayed here, and Vararuci was born in this place. Cf. Dey, Geog. Dicty.

18^{d}) Separate स्वयं from वरम्.

The verse means—may not my father ruin you, do not insult him, we shall get our husband according to Dharma.

22^{d}) वेष्टन्त्य॰ reeling due to Vāyu. Cf. वेष्टमानम् I. 2.11^{b}. Mbh. V. 47.42 and Dr. S K. De's remark (p 729) that सवेष्टन्ते = turn round, shrink, cf. Mbh. V. 34 27^{c} where Cd a explain the word as सङ्कुचन्ति.

19 The father has got every right over his daughters, as in ancient Rome.

20^{d}) प्रभु॰ वायुः

32

8 On the glorification of *Kṣamā* cf. Mbh. I. 38. 9, 10; III. 30 31–47.

14^{a}) कालयोगेन cf. तत्रस्थेन समागम्य कालयोगेन केनचित्। Mbh. III. 107.25^{ab}.

18 For Brahmadatta cf. Mbh. II. 8.19, 22; XII. 137 (Dialogue between Brahmadatta and Pūjanī.)

19 Kāmpilya—It was the capital of Drupada (Mbh. I. 128 15) who was the king of South Pañcāla. It is referred to in the Jain and the Buddhist literature also.

Cf. B. C. Law, *op. cit.* pp. 91-93. Cf. Svapnavāsavadattā, 5 (for Vidūṣaka's funny statement on Brahmadatta and Kāmpilya).

23^{a}) Cf. Cg.k—कन्या as आर्ष for कन्या॰.

33

1 Cf. Rām. I. 14.3.

6 For the account of Viśvāmitra's family cf. Mbh. XIII. 4, Matsya P. 198.

7 Cf. Mbh. XIII.4.

8 For Kauśikī cf. Varāha P. 140, Dey, Geog. Dicty., p. 97.

15-18 Note the beautiful description of the approaching night.

20^{d}) समुपसेवने—भूते लट् रमशब्दो वाध्याहार्यः। Cv.

34

4 Cf. Mbh. III. 83.8,9. For Śoṇa cf. Dey, *op. cit.* p. 188. Both the forms, Śoṇa and Śoṇā, are current and supported by MSS.

5 * Cv. सनरिष्यामहे वयमित्यतः परमेवमुक्तन्तु इत्येतदर्धं द्रष्टव्यम्। एतच्च लेखकदोषेण कोशेषु पतितम्। *

7^{d}) Note the hiatus within the Pāda.

10 The account of the Ganges, which has no direct bearing on the story of Rāma and which seems to be a late addition, appears in *all* the MSS. of Rām. and is consequently embodied in the Critical Text.

For the account of the Ganges cf. Mbh. III. 107 ff, Bhāg. V. 17; IX. 9; Mārkaṇḍeya P. 53.

Note that Agni P. (V. 5) does not refer to the story of Sagara and Gangā.

12^{a}) Cf. Kumārasambhava 1.1–17.

18 Cf. Kumāra. 5. 1–30.

35

9^{cd}) Cf. BhG. 4. 34.

13^{d}) निर्वाणम् = सुखम्. Peace. Cf. Āruṇika Up. 5; BhG. 2. 72; 5. 24–26; 6. 15.

The word Nirvāṇa used not in the technical sense of Buddhism but in the general sense of peace or happiness shows the pre-Buddhistic age of the Rāmāyaṇa as in the case of the BhG.

18 For the birth of Kārtikeya cf. Kumāra

^{a}) शरवणम्—For the change of न् into ण् cf. P. VIII. 4. 5. Cf. Kumāra. 10. 59, 60, 11. 12, 13.

36

2^{c}) In the Crit. App. separate अन' from पाठा°, and सुरा from राम, and put a *danda* after पाठ'।

6^{b}) पत्निषु for पत्नीषु *metri causa*. Chāndasa. Cst.

13^{d}) अवकीर्यत—अवाकिरत्। आर्षं इयन् Cv.g.

18^{d}) हिरण्यम्—रजतम्। Cv- रजोऽपि हिरण्यशब्दो वर्तते।

19^{b}) अभिजायत (Dd, Cd. also) for अन्वजायत

31^{c}) कुमारसंभवः—This has supplied to Kālidāsa even the title of his work.

37

The present Sarga describes the birth of Sagara's sons. The same account again appears, of course in a shorter version, in the Ayodhyākāṇḍa, 36.19-25 (Vulgate); and their comparison would show that the present form of the story is later than the story in the Ayodhyākāṇḍa. This may naturally suggest that the Bālakāṇḍa is a late addition.

For a full discussion of this problem cf. Jacobi, *Das Rāmāyaṇa*, pp. 27 ff, footnote on p. 28 ('On the same ground "the Descent of Gangā" I. 38-44 (Vulgate) should be a special and interpolated part because it also ends with a Śravaṇa-phala.'), Lesny', *Über des Purāṇa artige Geprage des Bālakāṇḍa* (ZDMG. Vol. LXVII, 1913, pp. 497-500); and Kirfel, *Rāmāyaṇa Bālakāṇḍa und Purāṇa*, (Die Welt des Orients, 1947, pp. 113-128) Lesny' compares some of the verses of this Sarga with the corresponding verses (identical or similar) from the Harivaṁśa (1.14-15) and the Viṣṇu Purāṇa (4.3).

Kirfel has treated the subject exhaustively, comparing the verses not only of the present Sarga but also of the other Sargas (45, 46 and 70) with the verses from his most valuable book, *Das Purāṇa Pañcalakṣaṇa*, (P.P.). The comparison clearly shows the relative position of the Bālakāṇḍa. The appearance of the subject-matter, which forms a natural part of the Purāṇas, in the Bālakāṇḍa, where it is not expected, may suggest the lateness of the first Kāṇḍa of the Rāmāyaṇa.

For the story of Sagara and his sons cf. Mbh. III. 104-107, XII. 29 122-128, Harivaṁśa 1.14-15 (Citraśālā Press ed.), Viṣṇu P. 4.3-4; Bhāg. P. IX. 8; Vāyu P. 88, Brahma P. 8 etc. Sagara is so called as he was born with poison (*gara*), Hariv. 1.14.8. Cf. Rām. I. 69 25.

3-4 Compared by Lesny' and Kirfel. Cf. Hariv. 1 15.3-4. Viṣṇu P. 4.4.1. Kirfel, *op. cit.* P.P. f. 328ff., vv. 64, 65.

4^{a}) अरिष्टनेमिदुहिता—cf. Hariv. 1. 15.3. अरिष्टनेमिर्वडवप comm. cf. Viṣṇu P. 4.1 (कश्यपदुहिता).

5^{d}) The भृगु°, popularly known as भृगुतुङ्ग (cf. 1. 60.11), is a mountain in Nepal on the eastern bank of the Gaṇḍakī which was the hermitage of Bhṛgu. Cf. Rām. I. 60 11, Mbh. I. 207.2, III, 82.45; 130.16, XIII. 25.18, Varāha P. 146.

8 Compared by Lesny' and Kirfel.

Cf. Hariv. 1.15.4-5 (वडवरम्)
Viṣṇu P. 4 4.3 (वडवरम्)
Kirfel, P.P. p. 329, v. 66 (वंशकर्तारम्)

10^{c}) इच्छावहे for इच्छाव', *metri causa*.

13-14 Compared by Kirfel. cf. Kirfel, P P. p. 329, vv. 67, 67$_1$.

16-22 Compared by Lesny' and Kirfel. cf. Kirfel, P.P pp. 330-331, vv. 68-74.

15 Cf. Hariv., 1 15 6. Viṣṇu P. 4. 4. 3.

17-18 Cf. Hariv, 1. 15. 7-9, Viṣṇu P. 4. 4. 3.

17^{b}) गर्भनुम्बम्- गर्भपिण्डम् Cv. वृत्ताकारं गर्भपिण्डम्.

19-21 The account of Asamañjasa is found neither in the Harivaṁśa nor in the Viṣṇu P., but appears in the late Bhāgavata P. (IX. 8. 17).

20 Cf. Rām. II. 36. 19 (Vulgate).

^{a}) Lesny' reads Naraśreṣṭha (Vocative, as in text).

22 For Aṁśumān cf. Hariv. 1. 15. 13.

38

For Sagara's performance of the Aśvamedha cf. Mbh. III. 105.

1^{d}) cf. III. 13.9; V. 39.44.

5 cf. Manu 2.21, 23.

18 Composed by Lesny'. cf. Viṣṇu P. 4.4.9. The Hariv. (1.14.23) has a different passage which may be compared with Rām. I. 39. 11-12.

39

2 For Vāsudeva Kapila burning the sons of Sagara cf. Mbh. III. 101. 2-3; Harıv. 1.14.24. Śaṅkara-Bhāsya on Br. Sū. II. 1.1.

4 33 gods are —8 Vasus, 11 Rudras, 12 Ādityas and 2 Aśvins, or Indra and Prajāpati (acc. to Br. Up. 3. 9. 2).

Other authorities mention three gods only. Cf. Ait. Brā. 2. 17, Kauś. Br, 8. 8; Nirukta, 7. 1.

5^{d}) Read °निःस्वनः for °निःस्वनः.

8^{ab}) पश्यामहे for पश्याम°, *metri causa*.

^{c}) करिष्याम for करिष्याम°. Visarga dropped, not uncommon in the Epics.

12^{c}) On दिशागजम् cf. Jacobi, *op. cit.* pp. 6 ff, Cg.t take the word Diśā as ending in ā. Cf. Pāli *disā* and *disāgajā*. (Abhidhānappadīpikā, 1. 29-30).

16^{b}) On दिशापालम् cf. Jacobi, *op. cit.* pp. 6 ff.

19^{c}) दिशागज occurs in Rām. I. 40.7, 9, 10. Cf. Jacobi, *op. cit.* pp. 6 ff. for its significance.

20^{d}) सोमवती Northern direction. PW refers to this passage. Soma is the name of Kubera (Apte, Sk-Eng. Dicty.[2]) Presided over by the moon (with *diś* f.) ' the North ' (MW, who also refers to our passage).

The variants are for clarification. Dd, Cd as in text. (' Northern ' Cd)

25^{ab}) Dd, Cd as in text (यजनम्).

26-27 All the N mss. omit these two stanzas; a wavy line is, therefore, put in the margin against them. The stanzas are embodied in the text to connect St. 25 with the last St. (28).

40

1^{c}) नप्तारम् —Sagara's grandson Aṁśumān.

7^{d}) Cf. Notes on I. 39.12.

9^{c}) आसमञ्ज —The son of असमञ्ज. Cg.t इत्यभाव आर्षः। Cś, however, remarks आसमञ्जशब्दः शिवाद्यणन्तः.

16^{d}) A Ṛṣi Suparna is mentioned in TS. 4.3.3.2; Kā. S. 39.7.

20^{d}) नयिष्यति for नेष्यति, *metri causa*. ✣Cv. नयिष्यतीति च सम्यक् ।* Dd, Cd as in text.

25^{d}) = I. 41.5^{d}. निश्चयम् = उपायम् Cm.g. Dd, Cd as in text.

41

1 Kingship seems often to have been elective in Vedic Times. As kings were elected by the people, they were sometimes deposed by people. Cf. Vedic Index, Vol. II, pp. 210ff, Rām. II. 33 & 67; Mbh. XII. 67 (राष्ट्रम्येतत्कृत्यतम राज्ञ एवाभिषेचनम्). For elective monarchy cf. N. N. Law, *op. cit.* pp. 9-11.

The limbs of the body politic were said to be seven . (1) The King, (2) Ministers, (3) Territory, (4) Forts, (5) Treasury, (6) Army and (7) Allies. Cf. K. Artha. 6.1.

प्रकृतीजना° should be taken in the wide sense, ' the constituent parts of the body politic ', the remaining six sections of the State.

^{b}) प्रकृती° -प्रकृती for प्रकृति, archaic, Cg.t. Cś, however, remarks that the word प्रकृती (with long ī) is correct and rejects the view of Cg.

5^{d}) = I. 40. 25^{d}.

6 For the ' descent of the Ganges ' cf. Mbh. III. 108 ff., Bhāg. P. V. 17; IX. 9.

8 ✣Cm. तद्दिलीपवंशजो रघुपुत्रो दिलीप° कालिदासोक्तोऽन्य एवेति बोध्यम् ।*

12^{b}) गोकर्ण-हैमवत° पादविशेष एव । Cg.k. Ct. as above and alternately ' Southern town '.

This Gokarna is evidently the modern Gomukhī, 2 miles beyond Gangotrī (Dey, Geog. Dicty.). This is also a town in the Mysore State, thirty miles from Goa, (in the Karwar Dt.); a celebrated place of pilgrimage, cf. Mbh. III. 83. 22; 86. 12 etc.

^{c}) पञ्चतपा° —Performing the penance with fire on the four sides and the Sun above the head.

^{d}) मासाहार° —Eating at the end of a month.

21^{cd}) Note the hiatus between ^{c} and ^{d}.

42

1 The verse 913* in the Crit. App. is omitted in the NW and soma D and S mss. and is not commented upon by all the Comm. It supplies the details of Bhagīratha's worship of Śiva.

^{d}) समुपासत for समुपास्त *metri causa*. आर्षं बहुवचनम् । Ct. छान्दसं Ck.

2^{ab}) = I. 13.1^{ab}

3 The passage 914* in the Crit. App. is not commented upon by all the Comm.

4 Cf. Bhartṛhari, Nītiśataka, 10 (ed. by D. D. Kosambi, Bharatiya Vidya Series No. 9, Bombay,

1946), which reads पशुपतिशिरस्त· after स्वर्गात् in a, which is confirmed by the word पशुपति of our St. 2.

5 अवभ्रमत्—Revolved continuously. Irregular for अविभ्रमत्. इत्वाभाव*छान्दसः। Ck t.d.

Read in the Crit. App.—Cm g read अवम्भ्रमत, for all Cs. *Cv.r: यद्लुगन्ताद्धुङ्। इडाद्यकरणमृषिवैभवात्। विकरण-व्यत्ययेन भ्रमेः शप्रत्ययो वा।*

6[d]) वि·दुसर—A sacred pool two miles form Gangotrī in the Rudra Himālaya. Cf. Mbh. II. 3.9 (repeated at VI. 7.41).

7 Cf. Bhartṛhari, Nītiśataka, 10.

43

9[d]) अपवर्जिता—Fulfilled, completed.

20 The *phalaśruti* clearly shows that the whole episode of the *Gangāvatarana* is an interpolation.

44

7[c]) कारयामास (1) अकरोत्। स्वार्थे णिच्। Cg.k ś.
(2) नाविकैरिति शेष·। Cvr.m t.d.

8[d]) विशाला—In the Rāmāyana it is the name of a town on the northern bank of the Ganges, later on on the Gandakī river. It is the Vaiśālī of the Buddhist period—in the Mozaffarpur District (Bihar). The Mbh. (III. 82.100, IX. 39.4) refers to it as a river. Cf. Kirfel, *Bhāratavarṣa*, pp. 39-40.

9[d]) Cf. VII. 102.9.

15 For a similar question cf. Mbh. XII. 307 where Yudhiṣṭhira asks Bhīsma how one can enjoy long life and transcend death, mentioning the four ways of securing ever-lasting youth and immortality. It is interesting to note that one of the remedies is some mercurial preparation (*rasāyana*) reminding us of the Raseśvara System in the History of Indian Philosophy (cf. *Sarvadarśanasamgraha*, Ch. 9).

16[d]) रसम्—Nectar.

For the churning of the ocean cf. Mbh. I. 16; Bhāg. VIII. 6-9.

17 After St. 17, four D (and Dd. Cd) and 2 S (Ts Ms) MSS. insert a passage of 13 stanzas shown in the App. 1 (No. 8).

At the end of this Sarga the Comm. discuss the position of the above-mentioned passage. Cg. k. t take the passage as interpolated, while Cś criticizes the view of Cg. t. That the Cg. k. t are right has been confirmed by the evidence of MSS.

18[b]) अप्सराः—for अप्सरस, *metri causa*. *Ārsa*, Comm.

For the etymological explanation cf. Nirukta, 5. 13.

45

Kirfel (*Rāmāyaṇa Bālakāṇḍa und Purāna*) has compared this whole Sarga and vv. 1–18 of the next Sarga with corresponding passages from his book, P. P., and has shown how the author of the Bālakāṇḍa was aware of the Vāyu Purāna in its present form, and how the Bālakāṇḍa cannot be earlier than the 4th century A D. The illuminating article of Prof. Kirfel has thrown much light on the Age of the Bālakāṇḍa.

8[c]) कुशप्लवन is a sacred place referred to in the Mbh. III. 83.33. According to the Comm. it is a penance-grove (*tapovana*) to the east of Viśālā.

10[a]) For the creation of Maruts cf. Mbh. I. 114.59, XII. 201.21, Macdonell, Vedic Mytho.

For the etymological explanation cf. *Nirukta* 11.13.

Rudra is so called because he wept. (cf. Nirukta, 10.5 which quotes Kāthaka S 25 1 and Śata. Br. 6.1.3.10, cf. Br. Up. 3.9.4)

20[a]) Cf. Śākuntala 1.

46

Cf. Kirfel's article mentioned above.

47

The episode of Indra as a *jāra* of Ahalyā is as old as the Śata. Br (3 3 4. 18) and the Taitt. Ār. (1. 12). It also appears in the Sadvimśa Br. (1. 1), the Tāndya Mahā-Br. (26. 1) and the Jaimi. Br. (2. 79). In all these accounts is found the common expression *अहल्यायै जार*. Attempts have been made to explain the account allegorically—*Ahalyā* meaning 'dawn' or 'night' (cf. Kumārila on J.S.I. 3 7) or 'land', and *jāra* meaning 'destroyer' or 'adorable'. The meaning of the expression will then be—(1) Destroyer of dawn or night *i.e.* the Sun or Fire and (2) one who praises or develops land or agriculture. The first meaning is preferable.

The word *Ahalyā* may be explained as follows —

अहनि लीयमाना = Dawn, or अहर्लीयते अस्याम् = Night ; and also from अ + हल cf. P. V. 4. 121 (अहल', अहर्ल)..

The word *Jāra* is several times used in the RV., and is derived from √*Jṛ* I. P., IV. P, X. U to decay, to grow old (cf. Vārtika 4 on P. III. 3. 20 ; जरयन्तीति जारः । M. Bhāsya), and also from √*Jṛ* (= √*Gṛ*) I. A. to invoke, to praise (cf. *Jarita* frequently used in the RV), cf. Nirukta, 3. 16 ; 5. 24 , 10 21 Also cf. Vedic Index, Vol. I, pp. 286–7 for the following remarks —

The word *Jāra*, 'lover' has no sinister sense in the early texts generally. The sense of 'an illegitimate lover' also appears in the Br. Up. VI 4 11 and Indra is styled the lover of Ahalyā, wife of Gautama. (cf. Macdonell, Ved. Mytho., p 65).

For a detailed and critical discussion of the story of Ahalyā cf Pandit S. D. Satavlekar, Introduction to his ed. of the Bālakānda (1941), pp. 511–570.

3^{cd}) = I. 49 18^{cd}. cf. VII. 6.35 , 37.5.

4^{a}) * Cv· यद्दृच्छयैवेति सम्यक् ।*

5^{ab}) = I 49 20^{cd} cf. III. 4.34 , V. 1 59 , 39 41.

15ff. For the story of Gautama, Ahalyā and Indra cf. Rām VII. 30, Mbh. V. 5.12.6 ; XII. 329. 14. XIV. 56 , Bhāg IX. 21 34 ; Brahma P. 87

Indra is spoken of in the Brāhmanas as the paramour of Ahalyā the wife of Gautama (Cf. Macdonell, Ved Mytho., p. 65).

23^{b}) Cf. VII 37 15^{a}.

48

7^{c}) Note the Dative Case in अर्थाय for the usual अर्थम् For a similar usage cf. I. 48 7^{c} , 61.8 , Mbh. III. 87 14.

8 Note the art of grafting glands wonderfully developed in modern times by Scientific Researches.

14^{d}) = VI. 121 18^{d} , VII. 30 39^{d} cf. IV. 63.6, *et al.*

15^{b}) Cf. VII. 18 30^{d} , 26.16^{b} , 56.75^{d}.

^{d}) Cf. III. 114.20^{ab} , IV. 57.16 , 58.17 etc.

49

5^{d}) Dd. Cd as in text.

6^{c}) शतानन्द, son of Gautama, Mbh. XIII. 26.8.

15 For the appearance of gods and the Lord in a sacrifice cf. Vallabhācārya's *Tattvārthadīpa*, Ch. 2.15.

18^{cd}) = I. 47.3^{ab}. Cf. VII. 6 35 , 37.5.

24^{c} जिज्ञासा —Enquiry.

(1) परीक्षा । Cv r.m g.t.d.

(2) तत्त्वनिश्चय· ।Cd.

(3) ज्ञानमिह अपरोक्ष गृह्यते । Ck.

For a similar use of the word cf. Rām. II. 32. 42^{b}, Brahmasūtra I. 1.1 and the different Bhāṣyas thereon. Jaimimsūtra I. 1.1 and the Bhāsya of Śabarasvāmī (धर्मं जिज्ञासितुमिच्छेत्...).

50

4-9 A beautiful picture of Śatānanda's noble character.

9^{b}) गुरु·—Śatānanda's father Gautama.

16ff. For a short account of Viśvāmitra cf. Nirukta, 2.25–26.

The account of Viśvāmitra has hardly any bearing on the main story and is evidently a later elaboration of the first story, cf. Jacobi, *Das Rāmāyana*, p. 26.

51

7–9 For a similar inquiry Cp. Ram. II. 100; Mbh. II. 5.

10^{d}) *Cv.r : अत्र वसिष्ठशब्दो वरिष्ठवचन· ।*

20 कलमाषी—चित्रवर्णा होमधेनुः

23^{a}) रसेन = रवादिष्ठेन Cv.r.

52

For the account of Viśvāmitra, Vasiṣṭha and Kāmadhenu cf. Mbh. I. 165. For Kāmdhenu cf. Raghu I.

9^{a}) For the idea of *Ratna* cf. Māgha, Śiśupālavadha, 4.17.

23^{a}) Darśa and Pūrnamāsa are obligatory Vedic sacrifices to be performed on the New-Moon Day and the Full-Moon Day respectively. Cf. Keith, RPV. pp. 319-321.

53

11 For the sacred Personality of a King cf. Rām. IV. 18.41.

21^{b}) The Śakas and the Yavanas are mentioned together even in the Mbh. V. 19.21, VII. 95.12-13.

54

9^{cd}) = IV. 15.3. Cf. II. 34.3.

10^{b}) Cf. II.64.4^{d}.

20^{b}) = II. 18.7^{d}; 43.11^{d}, 50.40^{d}, VI. 99.3^{b}, VII. 29.14^{d}.

...पर्वसु in V. 1.10^{d}, 48.17^{d}.

25^{d}) = VII. 6.18^{d}. Cf. II. 10.40^{b}

28 Supply तस्थौ(Comm.).

^{cd}) Cf I. 55.19^{cd}.

^{c}) Cf. III. 28.19^{d}; 72.4^{b}

^{d}) = VII. 55.19^{d}. Cf. VII. 54.2^{d}

55

3^{a}) Bandhu is used to show contempt. Cp. ब्रह्मबन्धु in Mālavikā. 4.

18^{cd}) Cf. VI. 27 3^{b}.

19^{cd}) Cf. I. 54.28^{cd}, IV. 67.7^{cd}, VI 56.28^{d}, VII. 20.28^{b}.

56

20^{ab}) = I. 57.3^{ab}.

57

9^{a}) = I. 73.1^{a}; II. 56.1^{a}, 65.1^{a}.

9-10 Note the external form of a Cāṇḍāla and his lowest position in the society. Cf. Mṛcchakaṭika, X.

15^{c}) = III. 65.3^{c} and elsewhere.

17^{a}) Read ०मिनि for ०मिति.

18^{a}) = IV. 7.22^{a}; XIV. 14^{c}, VI. 48.29^{a}.

23^{cd}) Note the healthy principle—Human effort can change Destiny.

58

12^{bcd}) (द्विजातयः) सर्वदेशेषु स्थिता इति शेषः। Cm.g. आगच्छन् केचनेतिशेषः। Cm.

Mahodaya is the name of a priest. Cf. I. 58.16 and 21; I. 59.1.

19^{c}) जातिः = जन्म, Birth.

20^{b}) मुष्टिकाः = A class of Cāṇḍālas. हीनजातिविशेषः Cm.g. *Ct : इदानीं० 'डोंबा' इति प्रसिद्धाः। * डोंब is a Marathi word, naturally used by Nāgeśa Bhaṭṭa who hailed from Mahārāṣṭra.

59

For the story of Triśanku cf. Mbh. II. 11.52, 139*, Vāyu P. 88, Bhāg. P. IX. 7.

20^{cd}) Cf. VII. 83.11^{ab}.

60

3^{b}) पुष्कर is a sacred place near Ajmer in Rajasthan. Cf. 7.53.8; Mbh. 3.87. 13-15. It is also the name of seven Dvīpas of the world. Cf. Bhāg. P. V. 1.31-32.

11^{c}) Read °तुङ्गे for °तुन्दे. Cf. I. 37.5^{d} (भृगुप्रस्रवणे गिरौ); Mbh. III. 88.20 (भृगुतुङ्गो महागिरि).

19^{b}) Cf. the Title *Madhyama-vyāyoga* of one of the plays attributed to Bhāsa.

For the word Śunah-Śepa cf. Vārtika on P. VI. 3.21.

22 For the story of Śunaḥ-Śepa ('Dog's tail') cf. AB. VII. 13-18, Śānkhāyana Śr. Sū. XV. 20.1 etc, Bhāg. IX. 7. In all these it is Rohita, King Hariścandra's son, who is purchasing Śunah-Śepa as a victim, and not Ambarīṣa. Śunah-Śepa is considered as the author of RV. I. 24 30. Cf. Vedic Index, Vol. II, pp. 385-6.

61

18^{a}) Viṣṇu is the Devatā of the sacrificial post. Cf. वैष्णवो यूपः। Kāṭh. S. 34 15.

20^{b}) Śunah-Śepa is the Ṛṣi of RV 1.24-30. Details of the story appear in AB. VII. 13-18.

The two Gāthās are in honour of Indra and Upendra. Cf. 1.61.24.

62

4-13 The present account of Menakā and Viśvāmitra, which mentions Puṣkara as the scene of action and which does not refer to the birth of Śakuntalā, may be contrasted with the account in the Mbh. I. 65-66 where the scene is laid on the bank of the Kauśikī river ultimately with the birth of Śakuntalā.

5^{ab}) Cf. V. 13.1, VI.115.88.

14°) कौशिकी—For the explanation of the name of the river cf. Mbh. I.65.30. Viśvāmitra's Āśrama was on the bank of this river. Cf. Mbh. III. 110.1.

63

5 Cf. Kumārasambhava, 3.

64

9ª) Read पूर्वं for पूर्व.

14ᶜᵈ) The syllable *Om* (*Pranava*) stands for the means of Brahmajñāna, the *Vasat* for the means of Yajña and the Vedas for the subsidiary means.

15ª) Kṣtraveda = Atharvaveda (Cm.).

20ᵇ) The non-agreement in genders is not uncommon in both the Epics. It is registered by the Comm. Some Southern MSS have however made an improvement. The N MSS have changed the whole text!

26ª) तुभ्यम्—The variants have changed the Dative into Genitive. The Dative for Genitive is not uncommon in both the Epics.

65

The Sargas 31–64 giving an account of Viśvāmitra have no direct bearing on the main topic. The present Sarga should naturally follow Sarga 30.

14 Note the origin of Sītā. cf. Mbh. III. 258.9 which simply says that Sītā was the daughter of Janaka (no reference to ploughing). But Bhāg. IX 14.18 agrees with the Rām

66

18ᵇ) Read °निम्बन for °निम्बन

67

5ᵈ) पुरःसरा—Servants, attendants, पुरः सरन्तीति.

8ᵈ) पुत्रकैः refers to Rāma. The plural is honorific. Cm offers an alternative explanation that all differences have sunk on account of boundless love for all and consequently a single Rāma is all.

The variants remove the plural form.

13ᶜᵈ) Note that Janaka's decision to give Sītā in marriage to Rāma has received the approval of Viśvāmitra and Śatānanda.

14-17 The king Daśaratha also consults the priests, councillors and other people on the merit of the matrimonial alliance with Janaka.

68

10ᶜᵈ) Cf II. 2.51, III. 26-27, VI. 12.9, 69.29, 111.34.

13°) = Cf. I. 69 13°. etc. A very common expression in the Mbh. also.

14 Mark the modesty of Daśaratha.

69

The present Sarga gives the geneology of Daśaratha.

On the relation of this Sarga and the following Sarga with the Purāṇas cf. Kirfel's article, *Rāmāyana Bālakāṇḍa und Purāṇa*, pp. 114-119.

8ᶜᵈ) Cf. VII 20 3ᵃᵇ.

13°) = I. 68. 13°.

24 Kirfel compares the second line of 1277: with an identical line from the Brahmānda P. and the Vāyu P in his book P. P., p. 325, 39ᵇ.

70

This Sarga gives the geneology of Janaka.

3–13 Kirfel compares these eleven verses with almost identical verses from the Brahmānda P. and the Vāyu P. in his P. P. (p. 338. 98_4–98_{15}). Cf. Kirfel's article (quoted above) pp. 117–119.

15°) Cf. VII. 80. 18ᵈ.

21ᵈ) = VII. 42. 24 and 30. Cf II. 119. 12.

23ª) Godāna is the second Tonsure ceremony, otherwise known as Keśānta, which is generally performed in the sixteenth year. It marks the close of the Brahmacarya-Āśrama and the commencement of the Gṛhastha-Āśrama. The Śān. Gṛ (I. 28. 22) says that the Keśanta ceremony is performed for girls silently. Bhavabhūti refers to this ceremony of Rāma, Lakṣmaṇa and the other two. (Uttara-Rāma° I).

24°) According to Astrology the *Uttarā Phalgunī* constellation is most auspicious for marriage.

71

3 Cf. Raghu. VI. 79.

11ª) एकाहेना–Comm. *Ārṣa*. Irregular for एकाहेन, *metri causa*.

ᵇ) Read चतुरङ्गाम् for चतसृणाम् which is found in almost all the S MSS.

Ct *Ārṣam*, Cg: *Chāndasa*.

12 Cf. Cg for an interesting discussion of the question of the marriage of the two brothers on the same day in the same place.

- 20 ^{c}) काल्यम्-काले कर्तव्यम्.

24 ^{cd}) Cf. II. 1.47^{cd}.

72

8^{b}) कौतुकम्=हस्तसूत्रम्.

Sītā's marriage is described as *Svayamvara* in the Rām. (II. 118.24 and 38) and is so considered in the Indian Literature and common parlance. Really speaking it is a case of *Samāhvaya*, as in the case of Draupadī. Cf. Manu. 9. 23. The well-known instances of a *Svayamvara* in the Sanskrit Literature are of Sāvitrī, Damayantī and Rukmiṇī.

73

5^{a}) कन्याशतम् Dd. Cd.

9 On the evil omens cf. III. 23 and 58; VI. 108; Mbh. IV. 41, V. 82, VI. 2-3, XII 305, also II. 69 (Kumbh. ed., om. in the Cr. Ed.).

For good omens cf. V. 29.

16 Read 1348* in the text as 16^{ef}.

^{e}) Cf. Raghu. XI. 79.

For the account of Paraśurāma cf. Mbh. I.98; III.115-117, VII. 70 (Vulgate). Vāyu, 91; Matsya, 47; Bhāg. IX. 15; Raghu. XI. Also cf. Sukthankar, *Epic Studies VI* (Sukthankar Memorial Ed. Vol. I, pp. 295, 313-4, 319). Pargiter, *Anc. Ind. His. Trad.*, p. 152.

21^{b}) Cf. श्रीमदर्शने भार्गवे। Raghu. XI. 79.

74

10^{c}) = I. 1.41^{a}, III. 61.31^{a}.

75

18^{c}) = V. 20 19^{d} VI. 46.9^{f}.

76

11 It appears from the present verse that Sītā was not a child at the time of her marriage. This is further confirmed by Sītā's statement before Anasūyā that her father was worried when he saw that his daughter attained the age of puberty (II. 118.34). This is found in all the MSS. of the N and S MSS. (Gorresio & Thakur, III. 4.20.) There is, however, one passage in the Rāmāyana (III. 47.10-11) which tells us that Rāma and Sītā were twenty-five and eighteen years old respectively at the time of going to forest. Earlier (III. 47.4) we are told that Sītā stayed for twelve years with Rāma in Ayodhyā (after marriage). This may suggest that Sītā was six years old at the time of her marriage.

The two verses (III. 47.10-11) are found in *all* the MSS. of the Northern and Southern Recensions collated here for the Critical Ed. of the Rāmāyaṇa, with this difference that the North-Western MSS. mention 27 instead of 25 as the age of Rāma. St. 11^{ab} is not found in Gorresio's ed., but appears in the Calcutta Sanskrit Series ed. which, again, shows in the footnote that one MS. omits it. In the case of the other verse (III. 47.4) the 7 North-Eastern MSS. read संवत्सरम् instead of द्वादश समाः. This reading can easily solve the contradiction with the previous references. The age of Sītā at the time of marriage can be approximately fixed as fifteen years. The reference to twelve years in III. 47.4 might have been added later on so as to bring down the age of Sītā to six years in conformity with the later practice of child marriage which came to be advocated from about the 4th Century B.C. (cf. A. S. Altekar, *The position of Women in Hindu Civilization*, p. 53). Bhavabhūti seems to have the later tradition of Sītā's child-marriage when he refers to her childhood in the Uttara. (I. 20 and 37).

15–16 Bhavabhūti quotes in the Uttara. (VI. 31 and 32) two stanzas from the last Adhyāya (= Sarga, Com. Ghanaśyāma) of the Bālacarita (= Bālakāṇḍa) of the Vālmīki Rāmāyana. They differ from our constituted text but are identical with the two stanzas in the passage 1394* read by the North-Eastern MSS. All these MSS. (except V$_{a}$) read क्षेव (l. 6) instead of स्वेव in Uttara-Rāmacarita. V$_{a}$, however, reads स्वेव.

Bhavabhūti's remark that the two verses appear in the *last* chapter of the Bālakāṇḍa lends support to the extent of the Bālakāṇḍa in the Southern Recension. The fact that the reading स्वेव is found in V$_{a}$ may suggest that the text of the Rāmāyana current in the Vidarbha and available to Bhavabhūti might have been affected by the NE. Version.

Bhavabhūti, again, quotes from the Rām. in Mahāvīracarita —

(1) V. 24 = Rām. III. 67.15. (2) V. 34^{a} = Rām. IV. 4.15^{a}.

17 In the Crit. App. to the Passage 1394* add in the l. 6. V$_{a}$ स्वेव.

ERRATA

Misprints in the Constituted Text, Introduction and Critical Notes are shown below. Other corrections and additions are given in the Notes.

	For	read
List of Plates and Illustrations in Fasc. 1, l. 9	female	male
Introduction, p. XXXI, fn. 2, l. 3	Gesprage	Gesprāge
,, p. XXXII, l. 7	Padma	Vāyu

,, pp. XXXII-XXXIV — Fn. 1 on p. XXXIII should be read as fn. 2 on p. XXXII (l. 7 from the top). The first two fn.s on p. XXXIV should be read as fn. 1 on p. XXXII (l. 7 from bottom), and as fn. 1 on p. XXXIII (l. 10 from bottom) respectively.

Sarga	St.	for	read
1	3	समथश्च	समर्थश्च
	4	मनि°	धृति°
	14	तत्त्वज्ञो	°ज्ञः
	18	धम	धर्मं
	20	पूव	°र्वं
	25	Read 59* in the Text after 25.	
	29	Read 70*, 71* and 73* in the Text after 29.	
	48	Read 96* and 97* in the Text after 48.	
	79°	°मीयात्	°मीया-
	79^{d}	°मीया	°मीयात्
2	9	Read निस्वन for निःस्वन here and elsewhere.	
	30	ह्रस्नं	सर्वं
3	6	शोक विलापं	शोकविलापं
3	6	°भिमतार	°पि संतार
4	7	°युक्तं	°र्वृद्धं
	9	°विवरूपिणौ	°विव रू°
	27	बभूव	बभूव ह
5	4 (220* Cr. App.)	यताम्	श्रूयताम्
	13	परिचां	परिखां
6	22	Read 243* in the Text after 22	
	24	Remove the wavy line under *c*.	
8	7	Read ऋष्यशृङ्ग	for ऋष्यशृङ्ग here and elsewhere.
	11	Read लोमपाद	for रोमपाद here and elsewhere.
	14	लोके चारित्र°	लोकचारित्र°
9	21	°सिनाम्	°सिना
10	1^{d}	Read कथायामेवमब्रवीत्	
	26	वै	तं
11	2	च	वै
	21	Put a wavy line under द्विजातीनां	
12	3	भवान्	महान्
	12	सर्ववर्णा	सर्वे वर्णा

Errata

Sarga	St.	for	read
13	2	कम	कर्म
	22	Put the fig. 22 after शुल्वकर्मणि in ^{d}.	
	23	Put the fig. 23 after °दशात्मक: in ^{d}.	
	28	परिवृत्या	परिवृक्त्या*
15	19	प्रतिगृह्यताम्	प्रतिगृह्य ताम्
	25	Put the fig. 25 after कारणात् in the next line.	
	26	Put the fig. 26 after महीपति: in the next line.	
16	20	तुल्यकाये-	कूटकल्पै-
20	14	नक°	नैक°
23	12	°रवै:	°कतै:
25	18	Read कुशाश्व for भृशाश्व here and elsewhere.	
26	6-8	Put fig. 6 after °मनुत्तमम्, 7 after नृपात्मज, and 8 after ददाम्यहमनु°.	
30	17	°अमम°	°अम°
39	5	°नि.स्वनः	°निस्वनः
57	17	यायाभि°	यायानि°
60	11	°तुन्दे	°तुन्ने
64	9	पूष	पूर्व
71	11	चनसृणां	चतसृणां
p. 424, Col. 2, l. 14		ऋषिसत्तम	°सत्तम
p. 425, Col. 2, last line		Hanuman	Hanumat (here and elsewhere)

CONTENTS OF THE TEXT OF THE BĀLAKĀṆḌA

SARGA		PAGE
1	Nārada relates to Vālmīki the story of Rāma (79).	3
2	Vālmīki's spontaneous expression in a metrical form; Brahmā's visit (41)	22
3	The argument (29).	29
4	The Rhapsodists (27).	36
5	Daśaratha's Kingdom and Capital (23).	43
6	The City of Ayodhyā (24).	49
7	The administration of the Kingdom (17).	55
8	Sumantra's speech, Episode of Ṛśyaśṛnga (23).	60
9	Ṛśyaśṛṅga brought to Lomapāda's court (32).	65
10	Ṛśyaśṛnga comes to Ayodhyā (29).	75
11	Commencement of the Aśvamedha sacrifice (21).	81
12	Aśvamedha sacrifice continues (34).	86
13	Aśvamedha completed (46).	92
14	Sacrifice for getting a son. For destroying Rāvaṇa, gods request Visnu (21). ..	104
15	Visnu's decision to incarnate. Daśaratha receives heavenly nectar which he gives to his wives (28).	111
16	The monkey tribe (28).	116
17	Birth of Rāma and his brothers; Viśvāmitra's visit (39).	121
18	Viśvāmitra seeks protection (26).	133
19	Daśaratha's Speech (25).	138
20	Vasistha's Speech (19).	143
21	Rāma and Laksmana set forth with Viśvāmitra and receive instructions (19). ..	147
22	The Hermitage of Kāma (19).	151
23	The forest of Tāṭakā (30).	155
24	The account of Tātakā (19).	161
25	The destruction of Tātakā (22).	164
26	Viśvāmitra's gift of arms to Rāma (25).	169
27	Viśvāmitra's instructions in the use of arms (18).	174
28	Viśvāmitra relates the account of his hermitage, Siddhāśrama, and commences the sacrifice (20).	179
29	Mārica and Subāhu are killed, and the sacrifice completed (23).	183
30	Viśvāmitra starts with Rāma and Lakṣmana to attend Janaka's sacrifice at Mithilā (23). ..	188
31	Viśvāmitra's account of his ancestry and the dynasty of Kuśa (22).	192
32	Marriage of Brahmadatta (26).	196
33	Viśvāmitra's Lineage (20).	202
34	The origin of Gaṅgā (21).	205
35	The account of Umā (26).	209
36	The birth of Kumāra (31).	215
37	The Story of Sagara, Rāma's ancestor (24).	220
38	The cleaving of the Earth (26).	224
39	Kapila reduces the sons of Sagara to ashes (28).	229
40	Completion of Sagara's Sacrifice (26).	234
41	Bhagīratha's austerities for the descent of Gangā (24).	239
42	The descent of Gaṅgā (24).	243

43	Bhagīratha completes the funeral rites of his ancestors (20).	249
44	The churning of the Ocean (27).	253
45	Diti's Hope (22).	258
46	Viśvāmitra and the Princes arrive at Viśālā (22).	262
47	Account of Indra and Ahalyā, Gautama's curse to Ahalyā (32).	266
48	Rāma liberates Ahalyā from the curse and departs for Mithilā (22).	271
49	Janaka's Welcome (25).	275
50	Account of Viśvāmitra (28).	280
51	Vasiṣṭha's hospitality to Viśvāmitra (23).	284
52	Viśvāmitra's request for the cow, Śabalā (24).	287
53	Viśvāmitra carries away the cow by force (23).	291
54	The cow creates an army which destroys Viśvāmitra's forces (28).	295
55	Vasiṣṭha defeats Viśvāmitra. Viśvāmitra's penance (24).	299
56	Triśanku's request to perform a sacrifice rejected by Vasiṣṭha (20).	303
57	Triśanku cursed (23).	307
58	Viśvāmitra curses the sons of Vasiṣṭha (23).	311
59	Triśanku's ascension (33).	315
60	Ambarīsa purchases Śunaḥśepa as a victim (22).	320
61	Ambarīṣa's sacrifice (27).	324
62	Menakā's temptation to Viśvāmitra (26).	328
63	Rambhā's temptation to Viśvāmitra (15).	334
64	Viśvāmitra becomes a Brahmarsi (30).	338
65	Janaka's account of the Bow of Śiva and the birth of Sītā (27).	344
66	Rāma's breaking the Bow (27).	348
67	Janaka's invitation to Daśaratha (19).	353
68	Daśaratha's arrival (18).	357
69	Daśaratha's pedigree (32).	361
70	Janaka's pedigree (24).	367
71	Wedding preparations (24).	372
72	Wedding of the four Princes (27).	377
73	Paraśurāma's arrival (22).	382
74	Paraśurāma's challenge to Rāma (28).	387
75	Paraśurāma's defeat (23).	392
76	Daśaratha and his Party return to Ayodhyā (18).	396

Total stanzas 1,941.

SOME LATEST PUBLICATIONS OF THE ORIENTAL INSTITUTE

THE GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

Gos. Nos.		Rs. Np.
118	GURJARARĀSĀVALĪ : a collection of several old Gujarati Rāsas : edited by Prof. B. K. Thakore, Shri M. D. Desai and Shri M. C. Modi ; 1956.	18/-
121	DHŪRTASVĀMIBHĀṢYA : on the Śrautasūtra of Āpastamba : edited by Mm. A. Chinnasvami Sastri, Vol. I. 1956.	20/-
122	REHLA OF IBN BAṬUṬA : translated into English with critical notes by Dr. Mahdi Husain, 1953.	37/-
36, 68, 124.	NĀṬYAŚĀSTRA : of Bharata with the Commentary of Abhinavagupta of Kashmir : edited by M. Ramakrishna Kavi. No. 36, Vol. I, Second Revised ed. illustrated : ed. by Pandit K. S. Ramaswamy Shastri (1956).	20/-
	No. 68 Vol. II 1934, pp. 23, 25, 464.	15/-
	No. 124 Vol. III 1954, pp. 20, 320.	15/-
125	TRIṢAṢṬIŚALĀKĀPURUṢACARITRA OF HEMACANDRA : translated into English by Dr. Helen Johnson ; Vol. IV ; 1954.	35/-
127	INTRODUCTION TO KṚTYAKALPATARU-VYAVAHĀRAKĀṆḌA : with verse-index to Vyavahārakāṇḍa : by K. V. Rangaswamy Aiyangar, 1958.	10=50
128	SAṄGĪTA-CŪḌĀMAṆI of Kavicakravarti Jagadekamalla—a work on Music published for the first time with introduction, ed. by Pandit D. K. Velankar Shastri, Sanskrit Mahavidyalaya, Baroda 1958. (Copies of this work can be had from Sangita Nataka Akadami, New Delhi).	6=50
129	VIṢṆUDHARMOTTARA PURĀṆA—III Khaṇḍa—Vol. I : critically edited text, with introduction : by Dr. Priyabālā Shah, M.A., Ph.D., D.Litt., 1958.	20/-
131	VĪṆĀLAKṢAṆA and VĪṆĀPRAPĀṬHAKA : two small works on Music edited with introduction : by Shri J. S. Pade, Research Officer, Oriental Institute, Baroda. (This work can be had from, Sangita Nataka Akadami, New Delhi).	3=50
48	NĀṬYADARPAṆA (Second edition) : a work on dramaturgy by Rāmacandra-sūri with his own commentary . edited by Pandit L. B. Gandhi and Shri G. K. Shrigondekar. *Second edition*, revised with an introduction by Pandit L. B. Gandhi, 1959.	12=50

Can be had of

Manager, University Publications Sales Unit

University Press Premises, Near Palace Gate, Palace Road, Baroda 1.

OTHER IMPORTANT RECENT PUBLICATIONS

		Rs. Np.
1	**Baroda Through The Ages :** Dr. B. Subbarao	15=00
2	**Excavation At Timbarva :** Dr. R. N. Mehta	5=00
3	**The Personality of India** 2nd ed. : Dr. B. Subbarao	20=00
4	**Stone Age Industries in Bombay & Satara Dist. :** Shri S. C. Malik	10=50
5	**Excavations at Maheshwar & Navdatoli :** By Dr. H. D. Sankalia	35=00
6	**Approach to Reality** · by Dr. A. G. Javdekar	6=25
7	**A Critical Study of Shriharsa's Naisadhiyacaritam :** by Dr. A N. Jani	15=00
8	**Soma Hymns of Rgveda :** by Dr. S. S. Bhave, Part I	4=00
9	**Soma Hymns of Rgveda :** by Dr. S. S. Bhave, Part II	5=50
10	**Kevaladvaita in Gujarati Poetry :** by Dr. Y. J. Tripathi	9=00
11	**The Problem of Discipline in Indian Universities & Selection and Training of Personnel for Public Service** · by Prof. N. K. Siddhanta	1=00
12	**The Geology and Mineral Resources of India with Reference to Gujarat and Bombay State :** by Dr. D. N. Wadia	2=00
13	**The Postulates of Rural Development :** by Dr. S. K Dey	0=44
14	**Treatment of Landscape in Eastern & Western Poetry .** by Dr. C. P. Ramaswami Aiyar	2=25
15	**Bharatiya Tattva-Vidya :** by Pandit Sukhalalji Sanghavi	3=50
16	**Some Catalytic Gas Reactions of Industrial Importance :** by J. C. Ghosh, S. K. Bhattacharyya and M. V. C. Sastri	13=50
17	**Electrical Power and Prospects of Some Electro-Metallurgical Industries in India** by Dr. T. Banerjee	2=50
18	**Physiological Variation and Evolution :** by Prof. J. B. S. Haldane	0=60
19	**A Study of Rural Economy of Gujarat** by Dr. J. M. Mehta	3=00
20	**A Socio-Economic Survey of Baroda City .** Shri H. C. Malkani	5=00
21	**An Inquiry into the Effect of the Working of Tenancy Legislation in the Baroda District of Bombay State** · V. Y. Kolhatkar and S. B. Mahabal	1=00
22	**Gaekwads of Baroda : Sayajirao II (A.D. 1821-A.D. 1830.)** ed. by Late Prof. G. B. Pandya	17=00
23	**Tambulamanjari :** edited by Shri J. S. Pade	5=69
24	**Mudravicaraprakaranam and Mudravidhi** edited by Dr. Priyabala Shah	1=32
25	**Pramana Manjari** · edited by Dr. Priyabala Shah	1=75
26	**Girvanapadamanjari and Girvanavanmanjari** by Dr. U. P. Shah	(In Press)
27	**Prachin Fagu-Sangraha :** by Dr. B. J. Sandesara and Shri Somabhai Parekh	8=00
28	**Varnaka Samuccaya :** Part I edited by Dr. B. J. Sandesara	7=50
29	**Varnaka Samuccaya :** Part II edited by Dr. B. J. Sandesara and Dr. R. N. Mehta	8=25
1	**Das Ramayana of Jacobi. Translated into English :** by Prof. S. N. Ghosal	(In Press)
2	**धर्मवर्णन (in Gujarati) :** by the Late Dr. Anandashankar B. Dhruva	3=25
3	**हिन्दु वेदधर्म (in Gujarati) :** by the Late Dr. Anandashankar B. Dhruva	4=75

Can be had of

Manager, University Publications Sales Unit

University Press Premises, Near Palace Gate, Palace Road, Baroda 1.

THE CRITICAL AND ILLUSTRATED EDITION OF THE RĀMĀYANA

Rates of Subscription

Binding	Advance Payment	Deferred Payment
Cloth	Rs. 250	Rs. 300
Paper	Rs 200	Rs 250

(1) Subscribers on the Deferred Payment Plan have to deposit Rs 25/- out of the price, for registration of the order.

(2) *Postage extra in all cases.*

(3) Parts not sold separately.

A discount of 20% will be allowed on all orders to book-sellers.

Only a few copies are printed. You are, therefore, requested to register your name as a subscriber at your earliest convenience.

For further particulars please communicate with The Director, Oriental Institute, Baroda.